НУБ 'Св. Климент Охридски'
СКОПЈЕ
PK
II 807/II
93/94
01942700964
COBISS ©

R. II-807/II

Народна библиотека
Скопие
~~Бп.II 1245~~
R.II 807/1174

374
213

Бп. П.1245/II

Инв.Д. 904/1072

ар. 735 кл. 200

П. Дървинговъ
Полковникъ О. З.

ИСТОРИЯ
НА
МАКЕДОНО-ОДРИНСКОТО ОПЪЛЧЕНИЕ

ТОМЪ ВТОРИ

ЖИВОТЪТЪ И ДЕЙСТВИЯТА НА ОПЪЛЧЕНИЕТО
ВЪ ВОЙНАТА СЪ СЪЮЗНИЦИТѢ ПРЕЗЪ 1913 Г.

СОФИЯ
ПЕЧАТНИЦА „НОВЪ ЖИВОТЪ"
1925

Д. П 807/II
~~ВА П 1245~~ /II

П. Дървинговъ
Полковникъ О. З.

ИСТОРИЯ
НА
МАКЕДОНО-ОДРИНСКОТО ОПЪЛЧЕНИЕ

ТОМЪ ВТОРИ

ЖИВОТЪТЪ И ДЕЙСТВИЯТА НА ОПЪЛЧЕНИЕТО ВЪ ВОЙНАТА СЪ СЪЮЗНИЦИТѢ ПРЕЗЪ 1913 Г.

СЪ 57 СКИЦИ И 192 ФОТОГРАФНИ СНИМКИ
:-: ВЪ ТЕКСТА И ВЪ ПРИЛОЖЕНИЕ :-:

СОФИЯ * ПЕЧАТНИЦА „НОВЪ ЖИВОТЪ“ * 1925

Народна библиотека — Скопие
б Инв.№ 964/1942

ДАРЪ
ОТЪ Б. З. К. Банка
София

Р
1957

Р
1965

СЪДЪРЖАНИЕ.

Стр.

Предговоръ къмъ втория томъ. . . . . I—VIII

ГЛАВА I. — **Походитѣ на Македоно-Одринското опълчение къмъ предѣлитѣ на Македония и животътъ му тукъ до почване на военнитѣ действия.** — Пжтуване на опълчението отъ Шаркьой до Гюмюрджина и превозването му отъ тамъ до Демирхисаръ. Сждбата на четитѣ следъ окупиране на Македония отъ балканскитѣ съюзници. Устройване нови разузнавателни пунктове и нови партизански отряди въ земитѣ, заети отъ гърцитѣ и сърбитѣ въ Македония. Пристигането на опълчението въ Македония, съсрѣдоточението му при Кочане и заемане тактическо изходно положение. Формиране на картечнитѣ роти. Дейностьта на изпълнителния комитетъ на Македоно-Одринскитѣ братства. . . . . 1—24

ГЛАВА II. — **Дипломатическитѣ усилия на България за освобождение Македония, паднала подъ сърби и гърци, отъ Лондонския миръ до 17 юний.** — България предъ Лондонския миръ. Сждбата на Македония споредъ членъ 2 отъ тайното приложение къмъ сърбско-българския договоръ и нелоялностьта на сърбитѣ и гърцитѣ. Обезбългаряване на Македония. Усилията на България да не остави Македония подъ игото на сърби и гърци. Съзаклятието срещу България. Себеотрицанието на България за Македония. Инцидентитѣ при Злетово и прокламацията на сърбския краль още отъ преди 16 юний за война срещу България. Последно средство за спасение на Македония. . . . 25—46

ГЛАВА III. — **Обстановката преди почването на военнитѣ действия.** — Подготовка, духъ, численъ съставъ и схема за разположение на частитѣ. Бойно разписание на опълчението къмъ 16 юний. Щабътъ и службитѣ. Санитарното състояние на опълчението и появяването на холерата. Брожение въ армията. Театъръ на военнитѣ действия, мѣстность и население между Кочане и Паланка. Времето. Съседни войски. Разположение частитѣ на опълчението на 16 юний 1913 год. Сведения за противника. Задача за изпълнение. . . . . 47—91

ГЛАВА IV. — **Боеветѣ на Македоно-Одринското опълчение срещу Султанъ-тепе.** — *17 юний.* — Заемане изходно положение за настжпление. Действията на лѣвата колона до обѣдъ: Боятъ на Емиришкитѣ висоти. Маневренитѣ войски и щаба на опълчението. Действията на дѣсната колона презъ деня: Действията срещу Румена-бука (Рѣдки-буки). Завладяването на Маркова-стжпка. Завладяването на в. Китка. Действията на лѣвата колона следъ пладне: Боятъ при Скалистия-връхъ. Боятъ при в. Парадли. Щабътъ на опълчението следъ пладне. Съседитѣ. Връзката между колонитѣ. Заключителни бележки за действията на 17 юний 92-132

18 юний. — Боятъ на линията Султанъ-тепе — Парадли, втори день. Действията на дѣсната колона на опълчението: Настжпателнитѣ действия предъ телената мрежа на самия в. Султанъ-тепе. Позиционнитѣ действия срещу Камениста-чешма. Настжпателнитѣ действия срещу Рѣдки-буки. Действията на лѣвата колона: Боятъ при Скалистия-връхъ. Боятъ на лѣвия флангъ на 1-а бригада. Боятъ при висота 1758. Заемане Емиришкитѣ висоти отъ лѣвата колона следъ отстжплението й. Прекратяване и продължаване на военнитѣ действия. Маневрени войски и щабътъ на опълчението. Съседи. Заключителни бележки 133-186

Стр.

19 юний. — Действията на линията Пониква — Султанъ-тепе. Действията на лѣвата колона. Лѣвата колона на позиция при Пониква. Охранение лѣвия флангъ на опълчението. Действията на ариергарда задъ лѣвата колона. Действията на дѣсната колона: Действията предъ телената мрежа на в. Султанъ-тепе. Действията срещу Камениста-чешма. Действията на Лопенския-ридъ и Равно-бърдо. Щабътъ и маневренитѣ войски на опълчението. Съседи. Заключителни бележки 187-219

20 юний. — Боятъ при Пониква и Султанъ-тепе. Действията на лѣвата колона: Боятъ при Пониква. Охранение лѣвия флангъ на опълчението. Действията на срѣдната колона. Действията на дѣсната колона: Действията при Бабище. Действията при Качаникъ. Действията срещу самия Султанъ-тепе. Маневренитѣ войски и щабътъ на опълчението. Съседитѣ. Заключителни бележки за действията на 20 юний. . . 219-262

21 юний. — Боятъ на линията Пониква—Султанъ-тепе. Действията на дѣсната колона: Действията срещу самия Султанъ-тепе. Разрушение телената мрежа. Действията на срѣдния участъкъ отъ 3-а бригада. Действията на лѣвия участъкъ отъ 3-а бригада. Действията на срѣдната колона отъ опълчението. Действията на лѣвата колона: Действията на позицията при Пониква. Охранение лѣвия флангъ на опълчението. Щабътъ и маневренитѣ войски на опълчението следъ пладне. Съседитѣ и погледъ върху действията отъ 17—21 юний. Важна заповѣдь отъ 4-а армия. Вдигане артилерията отъ позицията на лѣвата колона на опълчението безъ заповѣдь. Заключителни бележки. 262-314

22 юний. — Боятъ на линията Пониква — висота 1050 втори день. Отстжпление на лѣвата колона. Действията на дѣсната колона. Действията на срѣдната колона. Действията на лѣвата колона: Боятъ при Пониква и Пашаджиково последенъ день. Отстжпление на лѣвата колона. Щабътъ на опълчението следъ пладне. Съседитѣ. Заключителни бележки. 314-346

23 юний. — Отстжпление къмъ Баня-чука. 346-354

24 юний. — Заемане позиция при Драмча. 354-364

ГЛАВА V. — **Боеветѣ на М.-О. опълчение и придаденитѣ къмъ него части при р. Каменица.** *25 юний.* — Подготовка за настжпление 365-371

26 юний. — Първо настжпление къмъ р. Каменица и завладяване на в. Говедарникъ. 371-384

27 юний. — Спиране настжплението поради отстжпателното прегрупиране на 4-а армия. 384-393

28 юний. — Връщане на позицията при Драмча. 394-398

29 юний. — Укрѣпяване позицията при Драмча. 398-402

30 юний. — Продължаване укрѣпяването позицията на Драмча. 403-407

1 юлий. — Продължаване укрѣпяването позицията на Драмча. 407-412

2 юлий. — Премѣстване позицията напредъ 412-416

3 юлий. — Укрѣпяване на новата позиция. Рекогносцировачни сърбски действия. 416-420

4 юлий. — Настжпление на черногорцитѣ отъ дѣсния на лѣвия брѣгъ на р. Каменица 420-425

5 юлий. — Второ наше настжпление къмъ р. Каменица и отхвърляне на неприятеля отъ лѣвия и дѣсния брѣгъ на сжщата рѣка. 425-448

Стр.

6 юлий. — Минаване на р. Каменица и завладяване на в. Говедарникъ и Дулишкитѣ височи. Завладяване на в. Говедарникъ. Завладяване на височитѣ при Дулица 448-481

7 юлий. — Затвърдяване на заститѣ позиции отъ в. Говедарникъ по Дулишкитѣ височи до р. Брѣгалница 481-498

8 юлий. — Отбиване първата атака на сърбитѣ срещу в. Говедарникъ. 498-513

9 юлий. — Кървавото отбиване втората атака на сърбитѣ срещу в. Говедарникъ. Действията на дѣсната колона: Контъратаката отъ лѣвия флангъ на дѣсната колона. Контъратаката отъ фронта на дѣсната колона. Действията на дѣсната колона следъ контъратакитѣ. Действията на лѣвата колона. 514-568

10 юлий. — Затишие при в. Говедарникъ. Съдействие за отбиване атакитѣ на сърбитѣ срещу Баня-чука. 568-576

11 юлий. Затишие на фронта на опълчението и 8-а дивизия. Съдействие на 7-а дивизия. Тежкото положение на 2-а и 4-а армии . 576-584

12 юлий. — Затишие 584-588

13 юлий. — Затишие 588-589

14 юлий. — Затишие 589-590

15 юлий. — Затишие 590-591

16 юлий. — Позиционни действия 591-592

17 юлий. — Позиционни действия 592-594

18 юлий. — Примирие 594-595

19—28 юлий. — Примирие и подготовяване миръ 595-596

ГЛАВА VI. — **Хроника на войната на балканскитѣ държави срещу България презъ 1913 год.** Сили и съсрѣдоточение на воюващитѣ страни. Развитие на военнитѣ действия 597-715

ГЛАВА VII. **Връщане на опълчението отъ театъра на войната и демобилизацията му.** Опълчението остава ариергардъ на армията при оттеглюването й за предѣлитѣ на България. Трогателното движение на опълчението къмъ предѣлитѣ на България. Триумфално посрещане на опълчението въ столицата на България. Демобилизация на опълчението. Епилогъ. Фотографни снимки 716-736

Приложение: 4 листа скици и 5 листа фотографни снимки.

ПРЕДГОВОРЪ

КЪМЪ ВТОРИЯ ТОМЪ.

Въ първия томъ на тая История, печатанъ още презъ 1919 година, ние описахме формирането, живота и действията на Македоно-Одринското опълчение въ войната срещу турцитѣ. Въ тоя втори и последенъ томъ сега ние описваме живота и действията на сѫщото опълчение въ войната съ съюзницитѣ и демобилизацията му. По тоя начинъ двата тома обгръщатъ и увѣковѣчаватъ цѣлото сѫществуване и всичкитѣ бойни дѣла на опълчението въ войнитѣ презъ 1912—13 година.

Както първия, така и тоя томъ е написанъ веднага следъ самитѣ събития, когато още всичко бѣше прѣсно въ паметьта и когато лесно можаха да се правятъ всѣкакви справки и провѣрки. Сега, презъ изтеклитѣ последни две години, ние само допълнихме написаното и съставихме изцѣло глава VI, която описва въ хронологиченъ редъ войната съ съюзницитѣ, и която може да ни позволи по-ясно да видимъ въ общата рамка на военнитѣ действия участието на опълчението и четитѣ въ сѫщата война.

Въ тая война читательтъ не ще има случая да чете тържествения маршъ на победитѣ. Тежкитѣ часове на отстѫплението, заповѣдитѣ-противозаповѣдитѣ и нашето намиране подъ влиянието на неприятелската воля съставляватъ атмосферата, всредъ която се развива една изгубена борба Подета като че-ли на шега, войната съ съюзницитѣ не бѣше нито политически, нито духовно, нито стратегически подготвена. Планътъ на войната — ако за планъ може да се говори въ тая война — бѣше лошъ, а политиката — нещо повече отъ наивна. И, смѣло може да се каже, само враговетѣ на родината можаха да желаятъ това, което ние българитѣ измислихме и направихме въ 1913 година.

Строго придържайки се къмъ фактическото описание на събитията, ние въ тоя томъ, безъ да критикуваме, изтъкваме подъ голѣма свѣтлина еднакво подвизитѣ на героитѣ, както и грѣшкитѣ на водачитѣ, еднакво общитѣ заблуждения, както и частнитѣ прегрѣшения. Ние мислимъ, че така трудътъ ни за читателитѣ, особенно военнитѣ, добива една значителна цена и че едно подобно изложение, извършено при това чрезъ най-грижлива и изчерпателна документация, е въ сѫщото време и история и наука.

За да види бѣлъ свѣтъ тоя томъ, ние дължимъ безгранична признателность къмъ г. Димитъръ Костовъ Икономовъ, родомъ отъ гр. Казанлъкъ, който, безъ да има особени задължения къмъ македонското дѣло, само по силата на своитѣ чисти родолюбиви побуждения откупи 400 екземпляри отъ книгата ни „Действията на 11-а Македонска дивизия отъ Криволакъ до Богданци презъ 1915 г.“ и ги подари на Министерството на Просвѣтата, за да бѫдатъ поставени по библиотекитѣ и по тоя начинъ запазятъ спомена за усилията на македонцитѣ за свобода презъ свѣтовната война. Въ днешнитѣ времена на безразличие това благородно дѣло на тоя българинъ и голѣмъ човѣкъ, преживѣлъ робството подъ Турция, освобождението на България, нейното величие и нейното нещастие, е единъ цѣлъ героически подвигъ. Тоя подвигъ, както и съдействието на г. Ал. Протогеровъ и онова на рѫководното тѣло на бившето Македоно-Одринско опълченско дружество ни позволиха да можемъ на време да се справимъ съ голѣмитѣ трудности по изданието на труда и да изпълнимъ като бивши началникъ на щаба на опълчението дълга си до край.

Ние сме убедени, че книги отъ рода на Историята на М.-О. опълчение представляватъ за Македония и Тракия голѣмъ нравственъ капиталъ, който не трѣбва да се оставя заровенъ и неизползуванъ въ праха на миналото. Ние вѣрваме, че подобенъ капиталъ вѣчно ще оплодява сърцата и духа на поколѣнията къмъ подвизи за свобода и независимость.

П. Дървинговъ
Полковникъ отъ Генер. Щабъ
О. З.

Пропускъ въ първия томъ.

Къмъ § 1 отъ заповѣдь по Кърджалийския отрядъ № 31 отъ 14 XI. 1912 год. 8 ч. сл. пл. на стр. 309 отъ първия томъ да се чете въ забележка следното:

> Тоя § се среща въ архивата и подъ следната редакция:
>
> § 2. 2-а конна бригада, усилена съ две дружини, една нескорострелна батарея и три Македоно-Одрински дружини, днесъ отъ 1 ч. 30 м. сл. пл. е водила бой съ неприятеля и пр.

Тая редакция, като непълна и погрѣшна, още на часа е била поправена и при шапирографирането ѝ е било пропуснато да се отбележи и завѣри поправката. Въ първия томъ ние сме цитирали тая заповѣдь, както я намираме въ бѣловитѣ заповѣди на Кърджалийския отрядъ (Гл. Шкафъ XVIII, папка 9, свитъкъ В отъ Архивата на Военно-Историческата комисия).

ПОХОДИТѢ И ДЕЙСТВИЯТА
НА
МАКЕДОНО-ОДРИНСКОТО ОПЪЛЧЕНИЕ
ВЪ
ВОЙНАТА СЪ СЪЮЗНИЦИТѢ
презъ 1913 година.

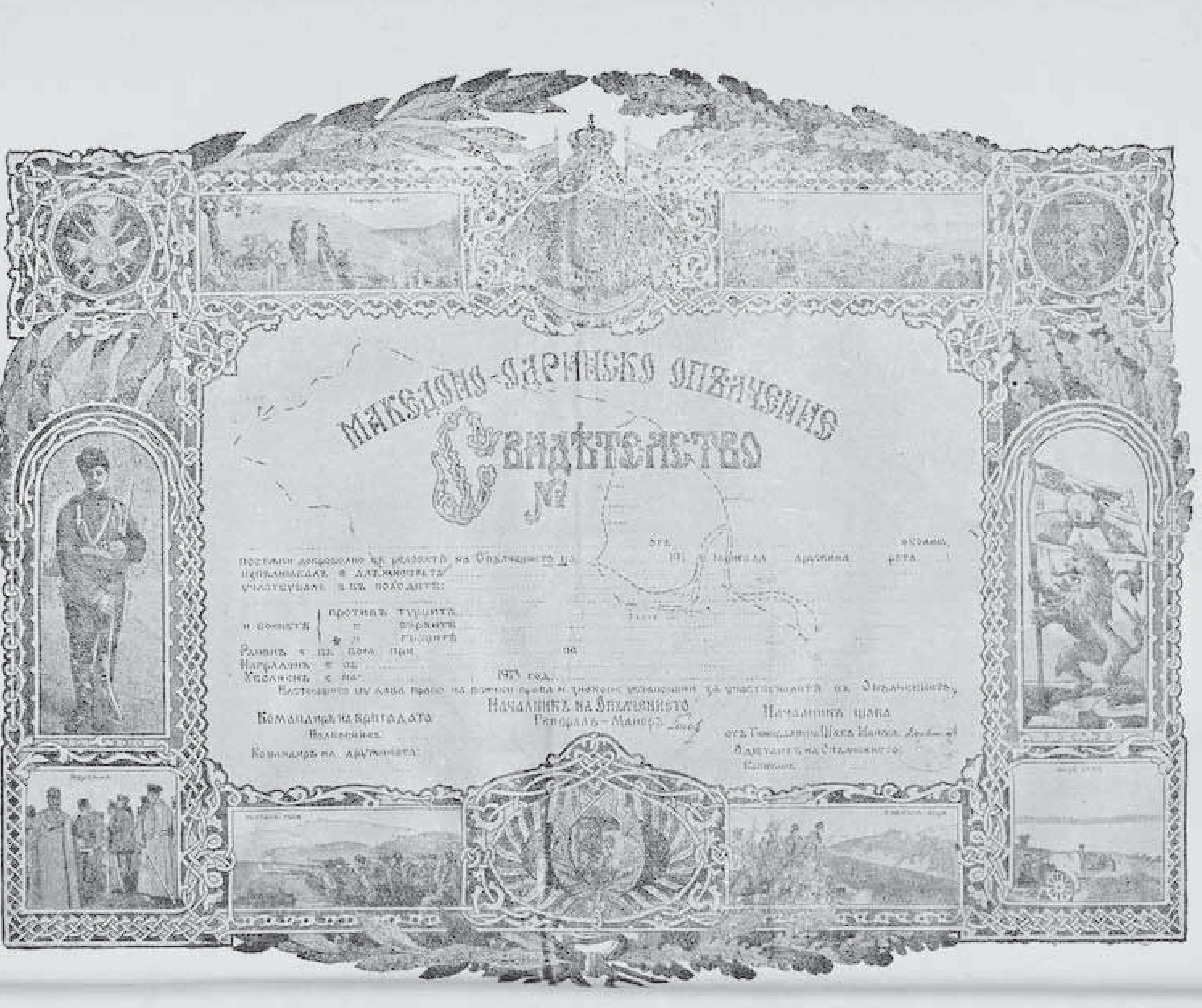

МАКЕДОНО-ОДРИНСКО ОПЪЛЧЕНИЕ

СВИДѢТЕЛСТВО

№

постѫпилъ доброволно въ редоветѣ на Опълчението у ... отъ ... 191 година ... дружина ... рота ... околия,
прѣбивавалъ в длъжностьта
участвувалъ въ походитѣ:

и боеветѣ | противъ турцитѣ
„ сърбитѣ
„ гърцитѣ

Раненъ и на боя при ... на
Награденъ съ
Уволненъ съ на ... 1913 год.

Настоящето му дава право на военни права и законни установления за участницитѣ на Опълчението,

Командиръ на бригадата
Полковникъ
Командиръ на дружината:

Началникъ на Опълчението
Генералъ-Майоръ

Началникъ щаба
отъ Генералния Щабъ Майоръ
Адютантъ на Опълчението
Капитанъ:

НАРОДНА
БИБЛИОТЕКА
СКОПИЕ

ГЛАВА I.

ПОХОДИТѢ НА МАКЕДОНО-ОДРИНСКОТО ОПЪЛЧЕНИЕ КЪМЪ ПРЕДѢЛИТѢ НА МАКЕДОНИЯ И ЖИВОТЪТЪ МУ ТУКЪ ДО ПОЧВАНЕТО НА ВОЕННИТѢ ДЕЙСТВИЯ.

Пѫтуване на опълчението отъ Шаркьой до Гюмурджина и превозването му отъ тамъ до Демирхисаръ

Както описахме въ първия томъ отъ тая история, на 19 априлий 1913 година се получи телеграма отъ щаба на 4-а армия, споредъ която опълчението следваше да замини пеша отъ Шаркьой за Гюмурджина, отдето щѣше да се товари по желѣзницата за предѣлитѣ на Македония. Тая кѫса весть се разнесе по цѣлото опълчение съ свѣткавична бързина и събуди всредъ опълченцитѣ единъ неописуемъ възторгъ. Никогашъ една заповѣдь не се е посрещала съ такава единодушна и дълбока радость, както тая кѫса телеграма. Опълченцитѣ пѣха възторжени пѣсни, лудо хвърляха шапкитѣ си нагоре въ знакъ на голѣма радость и ликуваха, като че ли най-великото събитие бѣше настѫпило въ свѣта. Нито вълшебния чаръ на края при Мраморно море, нито спомена отъ толкова славнитѣ подвизи, съ каквито бѣше свързано опълчението съ Шаркьой, можаха да засѣнчатъ лудиятъ поривъ, който се пораждаше отъ мисъльта, че опълчението вече ще се тури на пѫть за предѣлитѣ на Македония.

Самото пѫтуване, почнато на 20 априлъ и организирано въ четири ешалона, се извършваше съ пѣсни и неугасваемъ възторгъ: То бѣше едно триумфално шедствие. Въ Кешанъ командующи армията, генералъ-майоръ Ковачевъ, посрещаше ешалонитѣ съ своито „здравейте“ и ги изпращаше съ възторжени напѫтствия, похвали и пожелания. Въ Дедеагачъ, освободенъ отъ 2-а, а после и отъ 3-а бригада, населението посрещаше частитѣ на тълпи и съ цвѣтя. Въ Гюмурджина, освободена отъ 3-а бригада влизаща въ състава на Кърджалийския отрядъ, посрещането бѣше извънредно тържествено. Въ града бѣше устроена великолепна триумфална арка съ имената на победитѣ на опълчението и бригадитѣ се посрещаха съ неописуема сърдечность и блѣскави речи, започващи съ думитѣ на нашия народенъ поетъ:

> „Искашъ ли да посѣтишъ страна, потѫнала въ мѫки и страдания, то иди, о брате, въ Македония.“

На 2 май и последниятъ ешалонъ отъ опълчението пристигна въ Гюмурджина, който градъ въ тия дни приличаше на огроменъ воененъ мравунякъ. За първи пѫть следъ толкова перипетии и борби опълчението цѣло се виждаше събрано въ единъ единственъ населенъ пунктъ, при това пунктъ освободенъ отъ самия него. Въ споменъ на падналитѣ герои и въ желанието да се възвиси колективния духъ на опълчението отъ виждането себе си, представляще цѣла армия отъ 15,000 души, на 4 май се устрой панахида и парадъ и чрезъ това се запечати здраво въ духа на всѣкиго веществената мощь и вещественитѣ измѣрения на опълчението.

1-а рота 12-а Лозенградска дружина минава р. Марица при Ибсала на пѫть за Македония.

Отъ 5 май нататъкъ до почването превозването на частитѣ за Демирхисаръ дружинитѣ прекараха времето въ произвеждане усилени занятия, беседи, окѫпване въ градскитѣ бани, санитарни и ветеринарни прегледи, стъкмяване и съвършенствуване. Ревниви за своето име, дружинитѣ употрѣбяваха грижливо всѣки день за работа съ високъ духъ на надпреварване, което показваше, че никоя дружина не искаше да остане по-назадъ отъ другитѣ.

На 11 май по случай народния празникъ св. Кирилъ и Методии въ града на площада предъ общинското управление се произведе църковенъ парадъ, въ който бригадитѣ взеха участие само съ по едка дружина, а артилерията — съ едно сборно отдѣление.

На 12 май предъ обедъ доброволцитѣ отъ новосформиранитѣ три дружини се подведоха подъ клѣтва предъ началника на опълчението, а следъ обѣдъ цѣлото опълчечие съ всичката артилерия се построй на мерата на 2 километра далечъ отъ града и западно отъ шосето за Портолагосъ за прегледъ отъ помощникъ-главнокомандующия, генералъ-лейтенантъ Савовъ. Тоя прегледъ и дефилирането на частитѣ излѣзоха извънредно сполучливи. Помощникъ-главнокомандующия, както и свитата му, предразположени да си въобразяватъ опълчението като нѣкоя огромна башибозушка маса, останаха поразени отъ видътъ и стройностьта на опълчението. Предъ тѣхъ стояха безмълвно съ искромѣтни очи и мжжествена военна осанка 15,000 души, които за нищо друго не мислѣха освенъ за свободата на собственитѣ си родни мѣста. Картината бѣше трогателна и организаторитѣ и офицеритѣ на опълчението въ нея съзираха тържеството на неизчислимитѣ си усилия, търпение и трудъ. Генералъ-лейтенантъ Савовъ заобиколи дружинитѣ, каза имъ по нѣколко възторжени слова, прие офицеритѣ на които сжщо говори и възложи хиляди надежди и найсетне пропусна предъ себе си тая огромна маса, циментирана въ стройни редове само отъ една мисъль и едно чувство — свободата на Македония. За тоя прегледъ въ заповѣдьта по опълчението отъ следния день се обяви следното:

Генералъ-Майоръ ГЕНЕВЪ Н.

Помощникъ-главнокомандующиятъ остана извънредно доволенъ отъ
вида, духа и бойната подготовка на опълченцитѣ и артилериститѣ и изобщо
отъ всичко видено отъ него при прегледа. Той отдаде толкова по-голѣмо
значение и по-голѣма цена на постигнатитѣ отлични резултати по подготов-
ката на частитѣ отъ опълчението, защото всичко това е постигнато при лип-
са на достатъченъ персоналъ и много други средства и пособия, поради ко-
ето е трѣбвало да се употрѣбатъ неимовѣрнъ усилия, умения и издържли-
вость както отъ страна на началницитѣ, така и отъ подчиненитѣ. Освенъ
това, помощникъ-главнокомандующиятъ, като изяви своето задоволство отъ
досегашната бойна дейность и заслуги на опълчението и придадената къмъ
него артилерия, изказа отъ името на Н. В. Царя и Отечеството тѣхната
благодарность за отличната бойна дейность на опълчението, която ще съста-
вя свѣтла страница отъ историята на настоящата освободителна война, като
въ знакъ на това благоволи да обяви, че ще бждатъ отпуснати за всѣка
рота отъ дружинитѣ, участвуващи въ боеветѣ. по 15 кръста „за храбрость"
и произведе въ по-горно звание поименованитѣ въ следующия параграфъ
чинове.

Като обявявамъ съ гордость вниманието и горeизложената скжпа пре-
ценка за опълчението и придадената къмъ него артилерия отъ страна на
най-висшия следъ Н. В. Царя началникъ на действующата армия, азъ твърдо
вѣрвамъ че всички чинове отъ М.-О. опълчение и придаденитѣ къмъ него
планинци-артилеристи ще изпълнятъ и занапредъ достойно своя дългъ и въ
случай на встжпване въ борба съ нашитѣ вѣроломни съюзници съ своята
храбрость и самоотверженость ще запазятъ доброто име и честьта на опъл-
ченеца и на артилериста планинецъ, ще увеличатъ славата имъ и ще управ-
даятъ напълно надеждитѣ, вниманието и ласкавия отзивъ за тѣхъ на по-
мощникъ-главнокомандующия.

Настоящата заповѣдь да се прочете предъ всичкитѣ роти, батареи и команди.

Значението отъ идването на помощникъ-главнокомандующия всредъ опълчението бѣше огромно. То възвиси духа, силно затвърди вѣрата у всѣкиго въ близката свобода на родния край, потвърди достигнатитѣ успехи и даде новъ потикъ къмъ нови подвизи и нова слава.

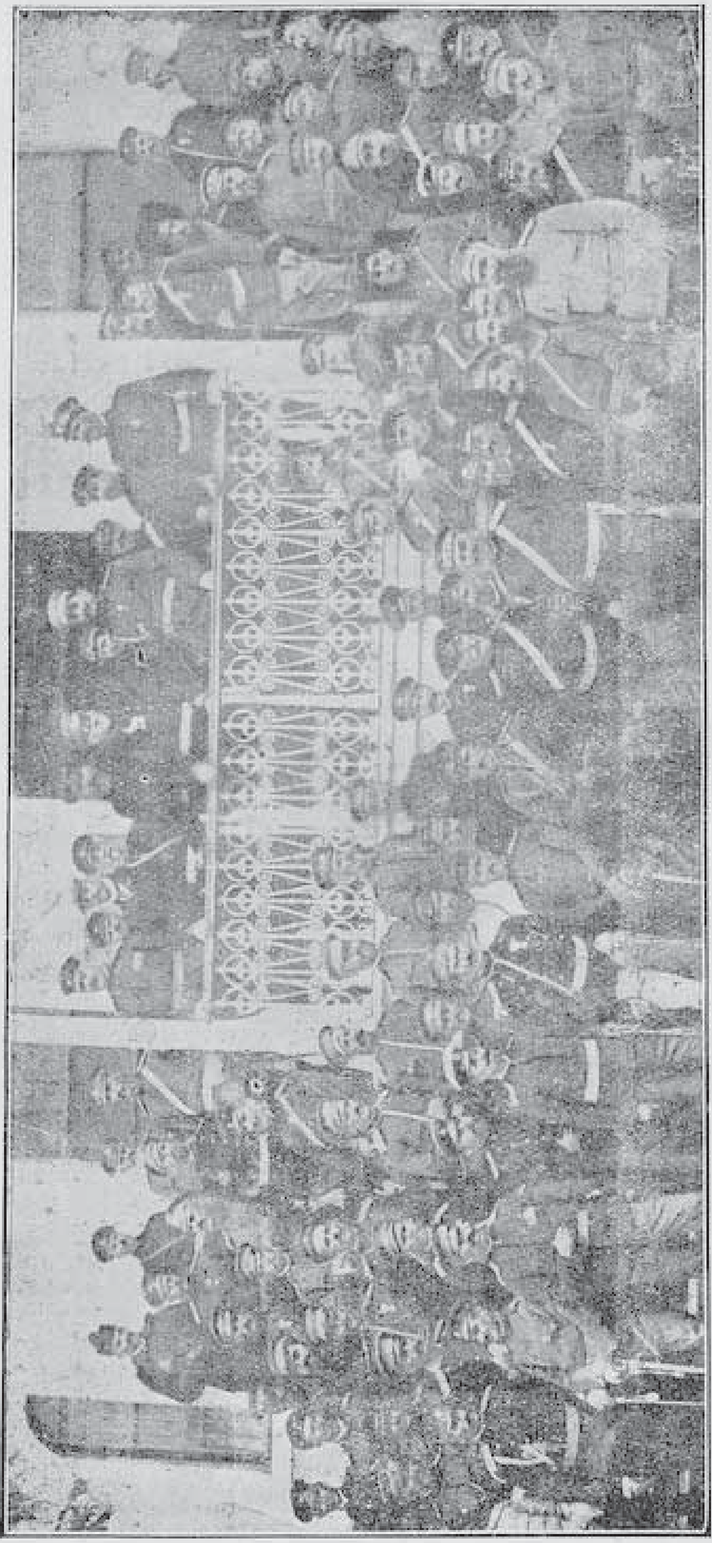

Часть отъ офицеритѣ отъ опълчението и артилерията. Снимка снета следъ парада на 11 май 1913 година.

На 11 май почна превозката на частитѣ отъ опълчението и тоя день се натовари и замина 9-а Велешка дружина, на 12 май—10а-Прилепска, 11-а Серска и 12-а Лозенградска дружини, на 13 май — 15-а Щипска дружина и 4-о не с. с. пл. отдѣление, на 14 май — 1-а Дебърска, 2-а Скопска, 3-а Солунска дружини и лазарета на опълчението, на 15 май—4-а Битолска и 13-а Кукушка дружини и две с. с. батареи отъ 2-о планинско отдѣление, на 16 май последната батарея отъ сѫщото отдѣление, 5-а Одринска и 6-а Охридска дружини, на 17 май — 7-а Кумановска, 14-а Воденска дружини и 3-о с. с. пл. отдѣление, на 18 май — щабътъ на опълчението съ 8-а Костурска дружина, интендантската рота, техническата часть и огнестрелния паркъ, на 19 и 20 май — четиритѣ ешалони отъ продоволствения транспортъ и артилерийскитѣ паркове на планинскитѣ отдѣления. Артилерискитѣ паркови взводове бѣха превозени съ отдѣленията си, а полската джандармерия и другитѣ дребни тилови служби бѣха вмъкнати въ празнитѣ тренове.

За единъ моментъ нека сега оставимъ превозването на частитѣ на опълчението отъ Гюмурджина до Демирхисаръ на страна и нека видимъ, презъ това време какво бѣ станало съ македонскитѣ чети, които презъ дългия революционенъ периодъ до войната съставляваха тайната въоржжена сила на Македония, а презъ време на самитѣ военни действия срещу турцитѣ бѣха оказали толкова ценни услуги на войскитѣ на балканскитѣ съюзници.

Сждбата на четитѣ следъ окупиране на Македония отъ балканскитѣ съюзници.

До когато военнитѣ действия срещу турцитѣ въ Македония се развиваха, многобройнитѣ български чети бѣха тогава посрещани и гледани отъ сърбскитѣ и гърцкитѣ военни власти като най-полезни съратници за усигуряване победата. Когато, обаче, тукъ тая война се завърши, съюзницитѣ на България не само не виждаха никаква полза отъ четитѣ, но и самото присжтствие на тия чети въ Македония имъ се виждаше вече несъвмѣстимо съ тѣхнитѣ съкровенни планове и намѣрения. Месецъ ноемврий 1912 година е началото, когато и сърби, и гърци, като че ли по взаимно съгласие, почнаха да обезоржжаватъ четитѣ и населението и системно съ разтяще постоянство да преследватъ всички, които можаха да играятъ и най-малката роль въ живота на българитѣ въ Македония. А къмъ средата на сжщия месецъ както еднитѣ, така и другитѣ, съ официални наредби отъ административнитѣ имъ власти открито и просто предложиха на четитѣ да напуснатъ окупиранитѣ отъ сърби и гърци македонски земи. По-нататъшното стоение на четитѣ на Македония въ тия краища безъ въоржжени стълкновения бѣше невъзможно, а това наложи едни отъ тѣхъ да се премѣстатъ въ земитѣ заети отъ българскитѣ войски, други да додатъ на Мраморно море и да постжпатъ въ дружинитѣ на опълчението и трети да се обяватъ за нелегални и да останатъ по мѣстата и районитѣ си.

Но, съ това не се завършва трогателната сждба на македонцитѣ, да гледатъ като нѣми зрители Родината си, заета отъ балканскитѣ съюзници, и себе си напълно пренебрегнати. Презъ януарий по заповѣдь на българското правителство и щаба на действующата армия на всички войводи и четници, находящи се въ източна Македония, заета отъ българскитѣ войски, биде наложено да заминатъ за градъ Малгара, дето следъ дълги протакания, както описахме въ първия томъ на тая история, бидоха организирани въ три дружини (13-а Кукушка, 14-а Воденска и 15-а Щипска) и включени въ опълчението. Тъй, настжпилата 1913 година завари Македония лишена отъ своитѣ вѣрни и деятелни синове, които наистина бѣха добре устроени въ единъ петнадесеть хилядень добровολчески корпусъ, нареченъ Македоно-Одринско опълчение, обаче, за жаль оставаха тѣ приковани на брѣга на Мраморно море при Шаркьой далечъ отъ родината. Да ли това бѣше една добре обмислена политика на българското правителство или само една мѣрка за избѣгване нежелателни съ съюзницитѣ трения, или най-накрая нѣкакъвъ смътенъ страхъ отъ нѣкакъвъ македонски сепаратизъмъ, ние не знаемъ. Македонскитѣ доброволци отъ М.-О. опълчение, както и всички македонци отъ Охридъ до Пиринъ и отъ Куманово до Солунъ имаха една прекомѣрно голѣма искрена вѣра въ историческата задача на България и въ звездата на нейнитѣ водачи. Македонцитѣ, за чиято свобода се почна войната, нито за мигъ можаха да допуснатъ, че балканскитѣ съюзници ще забравятъ и вѣра, и клѣтва, и ще смѣтнатъ Македония за страна, достойча само да бжде подѣлена по между имъ. Македонцитѣ нито за мигъ можаха да мислятъ, че България не ще съумѣе да постави разрешението на македонското освобождение на безспорно здрави основи. Дългитѣ революционни борби на българитѣ въ Македония, които съставляваха презъ предшедствующитѣ 20 години постоянния дневенъ въпросъ въ Европа, бѣха възвисили до толко много високо съзнанието на македонцитѣ въ своето право, че тѣ сега нито за минута можаха да допуснатъ, че тѣхната хероична родна земя вмѣсто свобода ще получи едно ново робство, много по-тежко отъ турското и много по-срамно за тѣхъ.

Но, както знаемъ, събитията се развиха тъкмо така, както най-малко свѣта и македонцитѣ очакваха. Следъ падането на Одринъ и последвалото го следъ две седмици примирие съ турцитѣ ставаше всѣки день все повече очевидно, че македонското освобождение ще срещне препятствия и трудности, които българската мждрость не ще бжде въ състояние да разреши. До като българитѣ харчеха своитѣ национални сили въ изтощителни борби при Одринъ, Чаталджа и Булаиръ, сърбитѣ и гърцитѣ планомѣрно и непрекжснато ковѣха въ самата Македония оковитѣ на новото робство на македонцитѣ и не само държаха всичкитѣ свои военни сили тукъ, но систематично и усилено тия военни сили укрѣпяваха пространни позиции, построяваха пжтища и стягаха своитѣ редове, безъ да има срещу тѣхъ какъвто и да е неприятель освенъ българското население. Презъ това сжщо време числеността на българскитѣ войски въ Македония едва ли достигаше до $^{1}/_{15}$ отъ силитѣ на сърбитѣ и гърцитѣ, и това обстоятелство криеше не малко опасности въ себе си. Следъ завладяването на Одринъ и особено следъ сключване примирието съ турцитѣ, почнаха да се прехвърлятъ български части за Македония като елементарна мѣрка за предпазване и като средство за политика, равносилно на сжщото средство използувано отъ сърбитѣ и гърцитѣ: Да държатъ силитѣ си въ Македония и чрезъ тѣхъ да отстояватъ своитѣ претенции и своитѣ планове.

Ето така доде времето, когато М.-О. опълчение следваше да почне, както видѣхме, своето движение къмъ Македония и ето така настжпи момента, когато отново се налагаше да бжде устроено това което по-рано преди петь месеца, въ желанието да се избѣгватъ стълкновения съ съюзницитѣ, бѣше разрушено, т. е. доде време да се устроятъ отново разузнавателнитѣ пунктове за събиране сведения, какво правятъ сърбитѣ и гърцитѣ, и доде време да се засилятъ и подкрѣпятъ чегитѣ находящи се въ земитѣ по дѣсния брѣгъ на Вардаръ и Брѣгалница.

Устройване нови разузнавателни пунктове и нови партизански отряди въ земитѣ заети отъ гърцитѣ и сърбятѣ въ Македония

Въ първитѣ дни на май щабътъ на опълчението получи заповѣдь отъ щаба на действующата армия, да се пристжпи часъ по-скоро къмъ устрояване едно най-деятелно и непрекжснато наблюдение и разузнаване, какво вършатъ гърцитѣ и сърбитѣ въ заетитѣ отъ тѣхъ земи отъ Македония, какъ сж разпредѣлени тѣхнитѣ войски тамъ какви движения извършватъ, какви позиции, пжтища и мостове строятъ и кжде, какъвъ е духа на войскитѣ имъ, намѣренията имъ и пр. Тая важна и деликатна задача се възложи на подполковникъ Протогеровъ, който на 9 май, следъ като отдѣли отъ всичкитѣ дружини около 200 души бивши четници и голѣма часть отъ войводитѣ, замина отъ Гюмурджина, последванъ отъ сжщитѣ, за предѣлитѣ на Македония по прилагане изработения отъ него за цельта планъ, удобренъ отъ щаба на действующата армия. Споредъ тоя планъ въ земитѣ, заети отъ гърцитѣ и сърбитѣ, трѣбваше да се изпратятъ малки чети съ задача да подкрѣпатъ мѣстнитѣ чети и заедно съ тѣхъ и съ мѣстното население, готово за всички жертви, да организиратъ най-грижливо и повсемѣстно наблюдение и разузнаване, особено въ случай на стълкновение и военни действия. За успешното отправление това разузнаване освенъ това въ градоветѣ Кукушъ, Дойранъ, Струмица, Радовишъ, Щипъ и Кочане трѣбваше да се устроятъ разузнавателни пунктове, на които се възлагаше, сжщо да подържатъ връзка съ населението въ заетитѣ отъ сърбитѣ и гърцитѣ територии, да получаватъ сведения отъ тамъ и да ги съобщаватъ въ щабоветѣ на близкитѣ армии и щаба на опълчението. Съ познатата си енергия, подполковникъ Протогеровъ извърши възложената му мисия благополучно и, преди още да почне съсредоточението на българскитѣ армии на македонския военenъ театъръ,

Подполк. ПРОТОГЕРОВЪ АЛ.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

тамъ отново се разполагаше съ една сериозна и надежна мрежа деятелни разузнавачи, отъ които както въ щаба на опълчението така и въ щабоветѣ на 2-а и 4-а армии ежедневно се получаваха най-ценни сведения. Вѣрва се, че рѣдко една войска е могла да бѫде така добре освѣтлявана за силитѣ и разположението на неприятеля, както бѣше българската войска: Цѣла Македония бѣше въ нейна услуга.

За началници на разузнавателнитѣ пунктове бидоха назначени: Георги Мончевъ — въ Кукушъ, Аргиръ Манасиевъ — Дойранъ, Хр. Чернопѣевъ — Струмица, Д. Недковъ — Радовишъ,

ЗАХ. НОВЕВЪ.

Д. НЕДКОВЪ.

Т. Александровъ — Щипъ и Захарий Новевъ — Кочане. Службата си тия началници на разузнавателни пунктове следваше да развиятъ съгласно следната инструкция, изработена отъ подполковникъ Протогеровъ:

§ 1. Въ нашата територия покрай границата въ градоветѣ Кукушъ, Дойранъ, Струмица, Радовишъ, Щипъ и Кочане ще има пунктови погранични началници. По усмотрението на пунктовитѣ началници може да се откриватъ и второстепенни погранични пунктове.

§ 2. Пограничниятъ пунктовъ началникъ е органъ на Македоно-Одринското опълчение и изпълнява следната служба: а) Получава отъ рѫководителитѣ въ неприятелска територия всички сведения и ги съобщава на мѣстния военень началникъ или комендантъ, за да ги донесе той въ щаба на армията. Самото донесение задържа при себе си и отпосле ще ги предаде въ щаба на опълчението. Важнитѣ сведения ги предава веднага, а маловажнитѣ ги събира и съобщава ежедневно въ 6 часа следъ пладне. Винаги да се указва отъ где сѫ получени сведенията. б) Чрезъ пунктовия началникъ се изпращатъ до рѫководителитѣ и войводитѣ всички разпореждания отъ военнитѣ власти. г) Чрезъ пунктовия началникъ се изпращатъ въ застата отъ неприятеля територия всички чети, а сѫщо се приематъ.

§ 3. Четитѣ и рѫководителитѣ трѣбва да изпълняватъ разпорежданията на пунктовия началникъ, понеже той действува отъ името на щаба на опълчението.

§ 4. Чети, които се връщатъ въ наша територия и повторно нѣма да влизатъ въ неприятелска територия, да ги препраща веднага въ щаба на опълчението, като ги снабди съ откритъ листъ отъ коменданта за свободно пжтуване.

§ 5. Четницитѣ и всички работници се считатъ за доброволци войници при опълчението и ще се иска отъ коменданта да имъ дава храна като на такива.

§ 6. Пунктовиятъ началникъ има единъ или нѣколко помощници и нуждного число куриери. Куриери трѣбва да има най-малко две смѣни за всѣки важенъ пограниченъ пунктъ. Освенъ явния помощникъ, да има и единъ таенъ помощникъ, който би могълъ да остане като ржководитель на пункта въ случай че нашитѣ войски отстжпятъ и пункта се заема отъ неприятелски войски. Въ такъвъ случай той се премѣства въ другъ пограниченъ пунктъ и продължава да изпълнява своитѣ функции.

§ 7. Всички работници въ пограничния пунктъ се считатъ войници и непосредствения имъ началникъ е пограничния имъ пунктовъ началникъ.

§ 8. Неприятелски войски, които се намиратъ въ пункта и околнитѣ села въ територия съ наша администрация, пунктовиятъ началникъ следи: съ кои граждани сж въ свръзка и кои отъ последнитѣ имъ сж въ услуга и за забелезваното съобщава на военнитѣ власти; поставя довѣрени работници, които специално да следатъ всичко каквото става въ неприятелската войска, разположена въ наша територия; за съмнителнитѣ лица, особено ония, които подъ формата на продавачи на разни продукти се приближаватъ къмъ войската, долага на военнитѣ власти; продавачитѣ при войската трѣбва да иматъ удостовѣрения за честность отъ общинското управление.

§ 9. На всѣки 5 дена донася въ щаба на опълчението за дейностьта си и за всички спънки или нужди, а въ особено важни случаи донася веднага.

§ 10. При закриването на пункта архивата предава въ щаба на опълчението.

§ 11. Настоящата инструкция е утвърдена отъ началника на опълчението.

Четитѣ въ териториитѣ, заети отъ гърцитѣ и сърбитѣ, споредъ плана по райони се разпредѣляха:

1-о Костурския районъ — войводитѣ Василъ Чакаларовъ, Иванъ Поповъ и Христо Цвѣтковъ съ 33 четници.

2-о Битолския районъ — Славчо Пирчевъ и Миланъ Матовъ съ 42 четници.

3-о Щипския районъ — Д. Недковъ съ 6 четници. До почването на военнитѣ действия сжщиятъ изпълнява длъжностьта пунктовъ началникъ въ Радовишъ.

4-о Скопския районъ — Велко Мандарчевъ съ 12 четници.

5-о Крушовския районъ — Методи Стойчевъ съ 14 четници.

6-о Охридския районъ — Петъръ Чаулевъ и Смил Войдановъ съ разенъ съставъ общо 189 четници.

7-о Тетовския и Гостиварския райони — Никола Пановъ съ 6 четници.

8-о Тиквешкия районъ — Тодоръ Стояновъ съ 13 четници.

9-о Ресенския районъ — Кръстю Трайкввъ съ 7 четници.

10-о Кратовския районъ — Дончо Ангеловъ съ 26 четници.

11-о Кумановския районъ — Кръстю Лазаровъ съ 8 четници.

12-о Кичевския районъ — Янаки Яневъ съ 8 четници.

13-о Воденския районъ — Юрданъ Г. Лазаровъ, Дяконъ Евстатий и Григоръ Джинджифиловъ съ 45 четници.

14-о Леринския районъ — Никола Кръстевъ, Павелъ Христовъ, Марко Ивановъ съ 21 четници.

15-о Кочанския районъ — Симеонъ Георгиевъ съ 15 четници.

16-о Гевгелийския, Гюменджениския и Ениджевардарския райони — Мих. Радевъ Странджата, Ичко Димитровъ и Костя Христовъ Попето съ 119 четници.

17-о Прилепския районъ — Миланъ Гюрлуковъ съ 15 четници.

18-о Велешкия районъ — Крумъ Заграфовъ и Пан. Каранфиловичъ съ 42 четници.

19-о Солунския районъ — Георги Мончевъ съ 30 четници. До почване на военнитѣ действия сѫщиятъ изпълнява длъжностьта пунктовъ началникъ въ Кукушъ.

20-о Лагадинския районъ — Мих. Думбалаковъ съ 37 четници.

За дейностьта на разузнавателнитѣ пунктове и събиранитѣ отъ тѣхъ сведения ще имаме случай въ следнята глава да прочетемъ богатъ материалъ. За дейностьта пъкъ на четитѣ ще напишемъ въ края на тоя томъ една глава, въ която ще опишемъ подобно глава IX отъ първия томъ, какъ се разви войната на сърбитѣ, гърцитѣ, черногорцитѣ, ромънитѣ и турцитѣ срещу българитѣ и какво участие взеха четитѣ.

Пристигане на опълчението въ Македония, съсредоточаването му при Кочане и заемане тактическо входно положение.

Превозката на опълчението по желѣзницата отъ Гюмюрджина до Демирхисаръ се извърши благополучно. Движението на частитѣ отъ тоя последенъ градъ презъ Петричъ, Струмица, Радовишъ, Щипъ до Кочане стана пеша и точно споредъ грижливо изработенитѣ маршрути. Въпреки растящитѣ майски горещини, колонитѣ пѫтуваха съ неописуемъ възторгъ и неописуема радость. Виждането на Македония, собственитѣ родни мѣста и надеждата, че родината ще бѫде свободна събуждаха у всички най-дълбоки пориви къмъ безропотно понасяне всички трудности на лѣтнитѣ пѫтувания. Дисциплината всредъ опълченцитѣ бѣше безукорна, самочувствието на сѫщитѣ — възбудено и всички напрѣгаха и последно усилие да се представатъ достойни за голѣмата честь която сѫдбата имъ бѣше опредѣлила: Да бѫдатъ защитници на собствената си родна и геройчна земя.

Градоветѣ и селата на Македония посрещаха частитѣ отъ опълчението съ неописуемъ възторгъ и умиление. Старци, жени и деца, цѣли поселения излизаха на пѫтищата и кръстопѫтищата и съ часове очакваха пристигането на своитѣ родни братя и герой. Всредъ радости и сълзи отъ възторгъ, пѣсни и викове, захласъ и стихийна самозабрава, празнично облечени народни маси, некѫде необозрими, некѫде по-малки, но винаги най-пъстри и винаги завладени отъ неописуемо чувство да видятъ своитѣ, частитѣ на опълчението шедствуваха низъ предѣлитѣ на своята родина бодри и горди и по тоя начинъ цѣлото движение отъ Демирхисаръ до Кочане бѣше единъ неописуемъ триумфаленъ маршъ, единъ апотеозъ на македонската бойна слава.

Какви незабравими дни и каква печална сѫдба днесъ!

На 19 май щабътъ на опълчението пристигна въ Петричъ и издаде следната телеграфна заповѣдь:

До командиритѣ на М.-О. бригади.

1. Отечеството има интересъ да се избѣгватъ всѣкакви неприятелски действия спремо сърбитѣ и гърцитѣ, даже ако тѣ предизвикватъ.

2. Щабътъ на 20 того ще бѫде около Смоларе, на 21 того — Струмица, на 22 того — дневка въ сѫщия градъ, на 23 — въ Радовишъ, на 24 — въ Щипъ, на 25 — Кочане.

Донасяйте къмъ 3 ч. сл. пл., де се намиратъ дружинитѣ, батареитѣ и щаба ви ежедневно.

3. 1-ва и 2-ра бригади отъ Щипъ да продължатъ за Кочане. Бригадитѣ да се разположатъ на квартири въ града и околнитѣ села по указанията на началника щаба на 1-ва бригада, капитанъ Марковъ. Сѫщиятъ да направи своевременно разузнаване на квартирнитѣ зони, като влѣзе въ свързка съ находящитѣ се вече тамъ български войски.

4. 3-а бригада съ нескорострелното отдѣление да остане въ Щипъ.

5. Щабътъ на опълчението ще остане въ Кочане.

6. Разпоредете да се съобщи съдържанието на тази телеграма интенданту, който да има предъ видъ, че Горна-Джумая ще бѫде база. 2532. Петричъ. 19. V. 13 год. 4 ч. сл. пл.

Н-къ на М.-О. опълчение, Генералъ-майоръ Геневъ.

На 20 май и последната часть отъ трета бригада пристига въ Щипъ, отдето донесе въ щаба на опълчението, че при преминаването си презъ Струмица и при пристигането си въ Щипъ, сръбскитѣ дружини, които до тогава се намирали въ тия два града, отстѫпили навѫтре въ заетата отъ тѣхъ територия, види се, за да не бѫдатъ зрители на шумнитѣ тържества и буйното и троеателното посрещане на Македоно-Одринскитѣ опълченци отъ тѣхнитѣ родни братя, сестри и майки.

На 21 май частитѣ се намиратъ, както следва: 1-а и 3-а бригади съ две планински артилерийски отдѣления — въ Щипъ, 2-а бригада и 3-о скорострелно отдѣление — въ Радовишъ и Струмица, дето е и щаба на опълчението.

На 23 май 1-а бригада съ три батареи достига въ Кочане, 2-а бригада е съ три дружини въ Щипъ и две дружини и три батареи въ Радовишъ, 3-а бригада съ 4-о нескорострелно отдѣление — въ Щипъ, щабътъ на опълчението — въ Радовишъ.

На 24 май 1-а и 2-а бригади съ 6 планински скорострелни батареи се намиратъ въ Кочане и околноститѣ, щабътъ на опълчението—Щипъ. Отъ тоя день опълчението отново минава въ подчинение на командующи 4-а армия, който бѣ пристигналъ въ сѫщия день въ Радовишъ. Въ състава на опълчението отъ 24 май влѣзе и 2-о полско скорострелно отдѣление отъ 8-и артилерийски нескорострелень полкъ съ турски орждия подъ командата на майоръ Кожухаровъ. Презъ деня се получи телеграфно следната заповедь по 4-а отдѣлна армия № 10 отъ Дедеагачъ отъ 23 май:

3-а Солунска дружина минава р. Брѣгалница между Щипъ и Кочане.

§ 1. Съгласно заповедьта по действующата армия № 234 обявявамъ, че за напредъ 4-а армия ще има следния съставъ: 2-а пехотна Тракийска дивизия, 7-а пехотна Рилска дивизия, 8-а пехотна Тунджанска дивизия, Македоно-Одринското опълчение, 2-а бригада отъ 4-а Преславска дивизия, седмия опълченски полкъ, пети кавалерийски полкъ, три пеши и конни допълняющи ескадрони.

§ 2. Частитѣ на армията да се съсредоточатъ, както следва: 1. Македоно-Одринското опълчение около Кочане, щабътъ на опълчението—Кочане. 2. 2-а бригада отъ 4-а Преславска дивизия—въ село Преждово, Махла и до колиби Безиково, щабътъ—въ Махла. 3. 8-а пех. Тунджанска дивизия — въ района на с. Жеманче, Чишиновци, Облешово, щабътъ на дивизия —Чишиновци. 4. 7-а Рилска дивизия около Щипъ, щабътъ на дивизията — Щипъ. 5. 2-а Тракийска дивизия около Радовишъ, щабътъ на дивизията — Радовишъ. 6. 7-и Опълченски полкъ — Радовишъ. 7. 5-и коненъ полкъ — въ Щипъ. 8. Коннитѣ и пехотнитѣ допълняющи ескадрони да останатъ по мѣстата си Кочане, Щипъ и Струмица.

§ 3. Маршрути за съсредоточването се даватъ отдѣлно. Началницитѣ на дивизиитѣ, началникътъ на Македоно-Одринското опълчение, командирътъ на 2-а бригада отъ 4-а Преславска дивизия, командирътъ на 7-и опълченски полкъ, командирътъ на 5-и коненъ полкъ, командиритѣ на коннитѣ пеши и допълняющи ескадрони въ зависимость отъ даденитѣ досега разпоредби за съсредоточаването да донесатъ телеграфически въ щаба на армията подробнитѣ маршрути за движение. Всѣка сутринь сжщитѣ началници да донасятъ телеграфически за пунктоветѣ, отгдето тръгватъ и дето пристигатъ.

§ 4. Началникътъ на инженернитѣ войски въ армията да направи потрѣбното, за да се влѣзе въ връзка съ щаба на действующата армия въ Самоковъ и щабоветѣ на 2-а и 5-а армия въ Сересъ и Изворъ.

§ 5. Щабътъ на армията ще се установи въ Радовишъ, за което частитѣ своевременно ще бждатъ уведомени.

Командующи 4-а армия, Генералъ-майоръ Ковачевъ.
Н-къ щаба на 4-а армия, Полковникъ Икономовъ.

Трѣбва да забележимъ, че тоя откритъ начинъ на заповѣдване не е за препоржчване за голѣмитѣ единици. Тия единици трѣбва да избѣгватъ да излагатъ въ единъ документъ, като на показъ, състава и разположението на силитѣ, защото тия документи могатъ да паднатъ въ ржцетѣ на противника и по тоя начинъ не само да изгубимъ преимуществата на изненадата, но и сами да бждемъ изненадани.

Презъ сжщия день телеграфно се помоли щабътъ на 2-а армия да разпореди поправката на пжтищата Кадиинъ-мостъ — Царевосело и Горна Джумая—Царевосело, а на кюстендилския окржженъ управитель се предложи да вземе най-бързи мѣрки за поправка на пжтя Кадиинъ-мостъ — Царевосело, за да могатъ да се движатъ по него натовarенитѣ кола на обозитѣ, като се привлѣче вниманието му, че пжтятъ е извънредно важенъ и че за поправката му, ако трѣбва, да извади даже дѣцата и женитѣ отъ селата. Опитътъ отъ войната съ турцитѣ бѣше вече далъ достатъчно уроци, за да се мисли по-сериозно върху поправката на пжтищата, истинскитѣ артерии по които се прехранватъ армиитѣ.

На 25 май щабътъ на опълчението пристигна въ Кочане, дето сжщо пристигнаха 3-а бригада отъ опълчението и придаденото къмъ нея 4-о не с. с. планинско отдѣление.

На 26 май за посрещане всѣка евентуалность опълчението по собствена инициатива пристжпи къмъ заемане на едно изходно тактическо положение, безъ каквото никога една войска не бива да се установява близо до противника, и което се изпълни възъ основа на следната тайна оперативна:

Заповѣдь по Македоно-одринското опълчение

Щабъ гр. Кочане № 39 26 май 1913 г. 1 ч. сл. пл.
Карта 1:210,000

§ 1. По сведения, които остава да се провѣрятъ, неприятельтъ заема съ своитѣ предни постове линията в. Султанъ, кота 1450, с. Емирица, с. Зелениградъ, кота 1050 и по гребена къмъ кота 650, с. Райчани, с. Върбица, с. Жеманче и нататъкъ къмъ Щипъ. Задъ преднитѣ постове, неприятельтъ приготовлява укрѣпления и укрѣпени позиции. Силитѣ му сж разположени споредъ приложената скица.

Въ дѣсно отъ опълчението ще се съсредоточи 2-а бригада отъ 4-а Преславска дивизия на линията Преждово — Безиково. Въ лѣво се съсредоточава 8-а Тунджанска дивизия, на линията Облешово, Чиниковци, Жеманче.

§ 2. За посрещане на всѣка евентуалность опълчението да заеме следното изходно положение:

Дѣсна колона *Подполк. Протогеровъ* 3-а М.-О. бригада 3-о с. с. пл. арт. отд. 5 конни стражаря 1 гелиогр. отдѣление	Да заеме зоната гр. Кочане, р. Кочане, с. Лопенъ, в. Китка, Главовица П., с. Преждово изключително гр. Кочане. Посока на действие: Кочане — в. Султанъ. Преднитѣ постове на колоната да не надминаватъ линията Главовица, Небояно и Махле (непосредствено на западъ отъ с. Нобояно) изключително. Щабътъ на колоната — въ Кочане. Тукъ могатъ да квартируватъ и части отъ колоната въ квартала на изтокъ отъ р. Кочане, предимно казармитѣ. Началникътъ на колоната да разпореди изпращането на отдѣлни патраули къмъ с. с. Саса, Лопенъ и Влахларъ.
Лѣва колона *Подполк. Николовъ* 1-а М.-О. бригада 2-о с. с. пл. арт. отд. 1 гелиогр. отдѣление 5 конни стражари	Да заеме зоната Кочане, р. Кочане, с. Махле (непосредствено на западъ отъ с. Небояно) изключително, с. Влахларъ изключително, с. Пашаджиково, с. Пантелей, с. Свиланово, с. Спанчево, гр. Кочане. Посока на действие: гр. Кочане — Пашаджиково. Щабътъ на колоната — въ Кочане, гдето могатъ да квартируватъ часть отъ силитѣ въ квартала на западъ отъ р. Кочане. Преднитѣ постове да не надминаватъ линията Орѣховица, Нивичане, Спанчево. Началникътъ на тия постове да поддържа свръзка съ постоветѣ на дѣсната колона.
Маневрени войски *Подполк. Пчеларовъ* 2-а М.-О. бригада 2-о пл. пол. с. с. арт. отд. 4-о не с. с. пл. арт. отд. 1 гелиографна станция 5 конни стражари	Да се разположи на почивка въ зоната Виница, Лѣски, Оризаре, Зърновци, Гърдовци. Въ последното село да се разположи предпочтително полското артилерийско отдѣление, ако тамъ, кѫдето е сега (Кочане), не е добре разположено.

§ 3. Колонитѣ да поддържатъ непрекѫснато връзка помежду си и съ съседнитѣ войски отъ другитѣ дивизии.

§ 4. Началницитѣ на колонитѣ да разпоредятъ укрѣпването на избранитѣ отъ тѣхъ позиции. Особено внимание да се обърне на позицитѣ за батареитѣ.

§ 5. Лазаретътъ да се устрои въ больница въ Виница.

§ 6. Огнестрелнятъ паркъ да се разположи въ с. Припечено на югъ отъ гр. Кочане, а артилерийскитѣ паркове — по указанията на началницитѣ на колонитѣ и маневренитѣ войски.

§ 7. Интендантътъ на опълчението да разпореди за използуването на транспорта, интендантската рота и за снабдяването на частитѣ съ хранителни и фуражни припаси.

§ 8. Инженерътъ на опълчението да разпореди построяването на телефонъ и други съобщения за свързване щаба на опълчението съ колонитѣ и маневренитѣ войски.

§ 9. Щабътъ ще бѫде въ гр. Кочане.

Н-къ на опълчението, Генералъ-майоръ Геневъ.

Н-къ щаба, отъ Генер. щабъ, Майоръ Дървинговъ.

Освенъ това, презъ деня се разпореди, командирътъ на 2-о отдѣление отъ 8-и артилерийски полски полкъ, майоръ Кожухаровъ, да направи грижливи изучвания и разузнавания на всички пѫтища въ зоната Кочане, Султанъ-тепе, Истибаня и Райчини съ цель да се установи, по кои пѫтища може да се движи полска артилерия и какви поправки евентуално ще сѫ нужни.

За подържане реда и дисциплината въ гр. Кочане назначи си капитанъ Атанасовъ Сотиръ за комендантъ, а повѣрената му 5-а Одринска дружина за гарнизонъ. Съ похвална енергия капитанъ Атанасовъ въ кѫсо време тури пъленъ редъ всредъ влизащитѣ и излизащи команди, пълна чистота по улицитѣ, около складоветѣ и магазинитѣ и порядъкъ по пазарищата.

Сведенията за сърбитѣ бѣха още оскѫдни. На 25 май командирътъ на 1-а бригада, подполковникъ Николовъ донесе, че на 24 сѫщий мѣсецъ лично изследвалъ пѫтя Кочане — Лопенъ, като

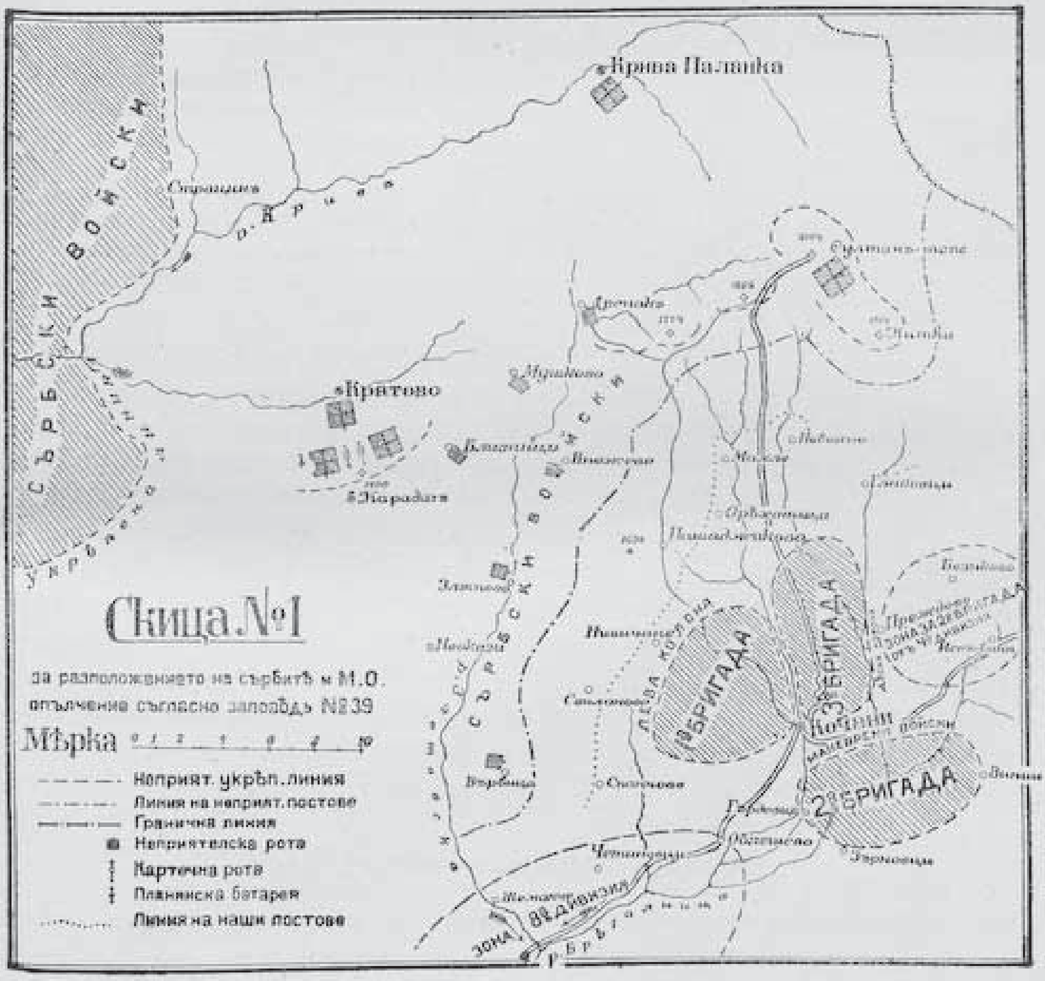
Скица №1
за разположението на сърбитѣ и М.О. отличение съгласно заповѣдь №39
Мѣрка
0 1 2 4 6 8 10
Неприят. укрѣп. линия
Линия на неприят. постове
Гранична линия
Неприятелска рота
Картечна рота
Планинска батарея
Линия на наши постове
Крива Паланка
СЪРБСКИ ВОЙСКИ
Кратово
Султанъ-тепе
Кочани
СЪРБСКИ ВОЙСКИ
1ва БРИГАДА
3та БРИГАДА
2ра БРИГАДА
8ма ДИВИЗИЯ
ЗОНА
ЛѢВА КОЛОНА
Укрѣпена линия

достигналъ до последното село, което не било заето отъ сърбитѣ, но патрулитѣ имъ редовно го посещавали по единъ пѫть на день. Сѫщиятъ донесе, че охранителната линия на сърбитѣ вървѣла по дѣсния брѣгъ на р. Злетовска и че на юго-западния скатъ отъ

Султанъ-тепе забелезалъ три групи палатки приблизително всѣка една по за една дружина. Отъ българи, идящи отъ Кратово и Крива-Паланка сѫщиятъ бѣше узналъ, че сръбскитѣ войски квартируващи въ Кратово и броящи около 8,000 души на 21 и 22 май се изтеглили за Султанъ-тепе, че други сръбски войски отъ Крива-Паланка заминали за Девебаиръ и че билъ направенъ пѫть отъ Крива-Паланка до Султанъ-тепе, по който била изкарана и полска артилерия.

За сърбитѣ на 25 май ценни сведения даде и единъ сърбинъ дезертьоръ, който разправи, че билъ отъ 8 с. с. пл. батарея, която заедно съ 9-а с. с. пл. батарея била на 5 км. западно отъ Щипъ на позиция, дето били 4-и, 5-и, 6-и и 17-и пех. полкове отъ Дринската дивизия първи позивъ. Тия батареи преди 12 дена пристигнали отъ Призренъ, отъ дето идѣла така сѫщо и Шумадийската дивизия.

На 26 май въ 7 ч. 30 м. сл. пл., следъ като вече заповѣдьта по опълчението № 39 бѣше издадена, се получи следната твърде бърза заповѣдь:

Разпоредете да се заематъ проходитѣ водящи отъ Кочане къмъ върха Султанъ-тепе и върха Парадли, да се заеме позиция, която да се укрѣпи, въ участъка ограниченъ на изтокъ съ гребена Осоговска планина, на западъ линията Спанчово — Свиланово. Преднитѣ постове могатъ да се простиратъ до преднитѣ постове на сърбитѣ, безъ да се прибѣгва, обаче, до второ разпореждане къмъ мѣркитѣ за изгонване на сърбитѣ отъ мѣстата, които заематъ въ сегашно време. За направеното донесете телеграфно и после представете схема на разположението и кроки на позицията. По заповѣдь. 5100. Радовишъ 26. V. 13 г.

Н-къ щаба на 4-а армия, Полковникъ Икономовъ.

По поводъ тая заповѣдь реши се, полковникъ Иотовъ незабавно да пристѫпи къмъ изучване на въпросната позиция, а щабътъ на опълчението да заобиколи мѣстностьта въ близкитѣ дни и реши окончателно въпроса, което ще видимъ по-нататъкъ.

Ето така М.-О. опълчение пристигна въ Македония и намѣри по-голѣмата часть отъ родината си заета отъ сърби и гърци по начинъ, който ясно показваше целитѣ имъ, да остане всѣки дето е. Предъ опълчението и по-въ лѣво предъ другитѣ български части стоеха сръбски постове, задъ тия постове се намираше цѣлата сръбска армия, а край нея бѣха вече издигнати пространни позиции, което ясно показваше, какви цели сърбитѣ бѣха си поставили и какъ мислѣха тия цели да постигнатъ.

Формиране на картечнитѣ роти.

Опълчението имаше 15 дружини и къмъ него бѣха придадени 12 батареи артилерия, обаче, то нѣмаше нито една картечница. А между това, картечницитѣ като пехотно огнево средство се оказаха презъ войната съ турцитѣ като едно незаменимо орѫжие. Въ много случаи една само картечница вършеше огневата работа на цѣла рота. И въ всичкитѣ случаи моралното впечатление отъ употреблението на картечницитѣ въ боя бѣше впечатление, което не можеше да се пренебрегне.

Постѫпки до щаба на действующата армия, за да се снабди опълчението съ картечници, се правиха нѣколко пѫти. Командующиятъ 4-а армия бѣше обещалъ да даде тритѣ картечници, които 7-а Рилска дивизия бѣше взела като трофеи въ боя при Булаиръ. Въ първитѣ дни на май помощникъ- главнокомандующиятъ бѣше обещалъ на началника на опълчението при представлението му въ Одринъ още 5 картечници. Действителното устройване на картечнитѣ роти почна едва въ Кочане, дето на 31 май пристигна подпоручикъ Стефановъ Боянъ съ тритѣ турски картечници отъ 7-а дивизия, а малко по-рано бѣ пристигналъ и орѫжейния техникъ на 2-и пл. артил. полкъ Пипаловъ, който бѣ донесълъ отъ Одринъ обещанитѣ отъ помощникъ - главнокомандующия петь други турски картечници.

1-а картечна рота.

При опълчението се формираха две картечни роти, като за всѣка една се предвиждаше щатъ: 3 офицери, 1 фелдфебелъ, 5 началници на картечници, 20 прислужници редници, 4 мерачи мл. подоф., 1 трѫбачъ, 1 сарачъ, 1 ковачъ, 45 коневоди, 2 готвачи, 3 ординарци и 45 коня. Кадъръ отъ началствующи лица се получи отъ 2-а и 7-а дивизии като се разпредѣли за 1-а картечна рота 14 подофицери и ефрейтори, а за 2-а картечна рота 12 подофицери и приравнени. Останалия съставъ хора се избра отъ бригадитѣ по желание и, смѣло може да се твърди, изборътъ бѣше отличенъ. Избранитѣ бѣха интелигентни, преданни на работата и въ най-кѫсо време се запознаха и посветиха отъ все сърце на дѣлото. Коне се дадоха отъ бригадитѣ и интенданството, а самари се купиха отъ пазаря, като за цельта на обикновенитѣ нашенски самари се направиха специални гнѣзда и желѣзни приспособления по начинъ щото товаренето, разтоварянето и носенето на картечницитѣ и лафетитѣ да става най-удобно. За носене на вода се взеха обикновени газени тенекии, а за носене патроннитѣ сандъчета се направиха специални сандъци.

Съ една доста разнообразна и оскѫдна материална часть на 3 юний въ опълчението сѫществуваха вече две картечни роти, на които се дадоха номера 1-а и 2-а и които се зачислиха съответно къмъ 1-а и 3-а бригади. Въ сѫщия день въ опълчението пристигна, капитанъ Цура, бившъ командиръ на картечната рота въ 22-и пех. Тракийски полкъ, и по тоя начинъ и дветѣ картечни роти имяха свои командири специалисти. Къмъ 10 юний картечнитѣ роти бѣха окончателно формирани, хората набърже обучени и готови за походъ, ротитѣ бѣха произвели по нѣколко учебни стрелби и по нѣколко учения съ малки походи. На 11 юний картечнитѣ роти заминаха за своитѣ части напредъ въ колонитѣ, дето до войната продължиха усърдно обучението си.

2-а картечна рота.

По своята екипировка и съставъ картечнитѣ роти на М.-О. опълчение правѣха едно особено впечатление, което мѫчно може да се опише. Въ всѣки случай тѣхното появяване всредъ опълченцитѣ, което отначало възбуждаше весели шеги, означаваше удвояване огневата мощь на опълчението. И, както ще видимъ по-нататъкъ, тѣ се показаха достойни съратници на дружинитѣ.

Щабътъ, заставянъ често да се справя съ най-отчаянитѣ импровизации, счете това дѣло за цѣль подвигъ, дължимъ на високия духъ къмъ изобратателность у всичкитѣ чинове, които бѣха отговорни за формирането на тия роти.

Животътъ на опълчението и по-важнитѣ промѣни до почване на военнитѣ действия.

Колонитѣ и маневренитѣ войски съгласно оперативна заповѣдь по опълчението № 39 заеха своитѣ мѣста и, смѣтайки, че срещу себе си иматъ не единъ съюзникъ, който остава вѣренъ на дадената дума, а единъ вѣроломенъ врагъ, почнаха грижливо да изучаватъ мѣстностьта, разположението на тоя врагъ и неговитѣ непрекѫснати окопи. За М.-О. опълчение, съставено отъ македонци, сърбитѣ бѣха неприятели не отъ момента, когато се почна войната съ турцитѣ, а десятки години по-рано, когато тия нахални съседи на българското племе, следъ като бѣха разбити при Сливница, обърнаха усилията си къмъ Македония. Македонцитѣ на собствения си гърбъ бѣха изпитали ударитѣ на сърбитѣ, които въ миналото бѣха играли ролята на съюзници и шпиони на турцитѣ. И македонцитѣ бѣха сега тия, които чувствуваха най-силно ужаса на положението: Най-подлия ти врагъ да ти е съюзникъ и да ти е заелъ въорѫженъ отъ пети до зѫби собствения ти домъ.

Виждането на тоя врагъ на македонцитѣ да господствува въ собствената имъ родина противъ всѣкакво право, противъ тържествено дадена дума, противъ най-основния междусъседски моралъ бѣше достатъчно да събуди въ душата и на последния опълченецъ чувството на омраза и омерзение отъ него. Македоно-Одринскитѣ опълченци усещаха, че времето за разплата наближаваше и полагаха всички благородни усилия да се покажатъ достойни за него. Дисциплината бѣше безукорна, работата на органитѣ — най-съвестна, самитѣ опълченци — неуморими, бодри и напети: Животътъ на частитѣ като че ли имаше нѣкакво тържествено съдържание. Така се затъркаляха и минаха съвсемъ незабелезано малкото дни до почване на военнитѣ действия на 17 юний.

По-важнитѣ промѣни, които бѣха станали презъ последнитѣ времена въ опълчението и нѣкои отъ които отбелезахме въ първия томъ, засѣгатъ личния съставъ отъ офицери и подофицери. Съ старшинство отъ 1 януарий бѣха произведени въ първи офицерски чинъ 3 офицерски кандидати 2 бивши юнкери, 14 фелдфебели, а въ чинъ офицерски кандидатъ 3 бивши юнкери и 1 единъ старши подофицеръ, всички числящи се въ опълчението. На 12 май при прегледа на опълчението помощникъ-главнокомандующия генералъ-лейтенантъ Савовъ повиши 229 взводни подофицери и ротни фелдфебели въ по-горно звание. Въ сѫщия день въ опълчението пристигна капитанъ Стоянчовъ Любомиръ, който биде назначенъ командиръ на 9-а Велешка дружина.

На 18 май бѣха произведени въ чинъ подпоручикъ офицерскитѣ кандидати Георги Евстатиевъ, Тодоръ Тончевъ Марковъ, Никола попъ Драгановъ, Николай Ал. Петрини, Никола Данаиловъ и фелдфебелитѣ В. Юрдановъ, Хр. Чернопѣевъ, Т. Тодоровъ, Кръстю Георгиевъ, Илия Богдановъ, Иванъ Поповъ и Михаилъ Радевъ Странджата, а въ чинъ офицерски кандидатъ Стоянъ Малѣевъ, Миланъ Грашевъ, Христо Божковъ, Ат. Дюлгеровъ, Мих. Каблешковъ, Асенъ Руменовъ, Илия Лулчевъ, М. Ат. Минковъ, Н. Шиваровъ, Ст. Богоевъ, П. Ангеловъ, Б. Проевски, Г. Гавриловъ, М. Ячевъ и Д. Дандуловъ.

На 25 май въ опълчението пристигнаха подпоручицитѣ отъ Варненския полкъ Драгановъ Христо, Георгиевъ С. и Пенчевъ С., като се назначиха първиятъ въ 1-а бригада, а последнитѣ двама въ 2-а бригада.

На 27 май въ състава на опълчението пристигна партизанския отрядъ на подпор. Левтеровъ, който образуваше 4-а рота отъ 10 Прилепска дружина и който до тогава бѣше къмъ Сересъ и Нигрита. Въ сѫщия день се яви временно придадената къмъ опълчението 2-а рота отъ 3-а пионерна дружина подъ командата на капитанъ Николовъ въ съставъ 2 офицери и 152 подофицери и войници и 7 коня. Въ сѫщия день пристигнаха капитанъ Михайловъ Ив., който биде назначенъ за командиръ на 7-а Кумановска дружина, подпоручикъ Кѫнчевъ — въ 1-а бригада и подпоручикъ Николовъ — въ 2-а бригада. Въ сѫщия день лазаретътъ на опълчение се устрои въ три секции, по една за бригада, като 1-а секция оставаше да се заведва отъ самия началникъ на лазарета д-ръ Стояновъ Цанко, 2-а секция — д-ръ Гарчевъ и 3-а секция—д-ръ Мнацакановъ.

Подпор. КУЛЕВЪ БѢЛЧО.

На 31 май падна убитъ отъ войници командирътъ на 3-а рота отъ 12-а Серска дружина, подпоручикъ Кулевъ Бѣлчо, който бѣше единъ голѣмъ служакъ и строгъ, но грубъ началникъ. Той е посѣгналъ да бие двама души опълченци отъ ротата си, обаче, тѣ се възпротивили и го промушили съ ножъ. Тая печална случка произведе най-неприятно впечатление въ цѣлото опълчение.

На 1 юний въ опълчението пристигна запасния подпор. Радославовъ, избѣгалъ отъ пленъ въ Турция, като се зачисли въ 1-а бригада. На 3 юни, както поменахме по-рано, пристигна капитана отъ 22-и п. Тракийски полкъ Цура, като се назначи за командиръ на 2-а картечна рота. На 6 юний въ опълчението пристигнаха и бидоха назначени въ 3-а бригада запаснитѣ подпоручици Лиловъ Георги отъ 48-и п. полкъ и Кондовъ К. отъ 26-и п. Пернишки полкъ. На 8 юний въ състава на опълчението отново се повърна пристигналата въ Кочане радиотелеграфна станция на подпор. Мариновъ съ 1 офицеръ 22 подоф. и войници и 15 коня. На 12 юлий се яви и биде зачисленъ въ 2-а бригада запасния подпор. отъ 35-и Врачански полкъ Драгошиновъ Драгошинъ. Следъ тая дата до почване на военнитѣ действия други промѣни нѣма за отбелезване.

Дейностьта на изпълнителния комитетъ на Македоно-Одринскитѣ братства.

Както отбелезахме въ първия томъ на тая история, следъ заминаването на М.-О. опълчение за театъра на войната срещу

Турция, на изпълнителния комитетъ на македоно-одринскитѣ братства се възложи задачата да събира доброволци и да продължи чрезъ секциитѣ, устроени при формирането на опълчението, да отправлява всички служби за удовлетворение нуждитѣ на опълчението. По тоя начинъ изпълнителния комитетъ, вънъ отъ своята

ХР. ЗАНЕШЕВЪ
н-къ на секцията „Дребни продукти".

ИВ. х. НИКОЛОВЪ
н-къ на секцията „Цървули и навуща".

политико-обществена мисия, добиваше за опълчението значението на едно мѣстно военно учреждение, нещо като щабъ на дивизионна область.

Повечето отъ секциитѣ въ началото на годината бѣха завършили своята работа, а другитѣ бѣха тръгнали и следваха съ щаба и интендантството на опълчението, още когато то потегли за театъра на военнитѣ действия въ Турция.

Така щото презъ пролѣтьта и лѣтото задачата на изпълнителния комитетъ на македоно-одринскитѣ братства по отношение на опълчението бѣше сведена главно въ събиране и изпращане на доброволци македонци за попълване опълчението.

Политико-обществената работа на тоя комитетъ, обаче, всѣки день се е увеличавала по обемъ и по значение. Бидейки главенъ представитель на македонската емиграция въ България, тоя комитетъ не е могълъ да не се интересува за сждбата на Македония. Слуховетѣ които сж долитали до него, докладитѣ които той получавалъ отъ всички крайща на Македония, паднала подъ сърби и гърци, той грижливо провѣрявалъ съ специални свои пратеници и не пропускалъ да не ги донесе до знание на българското правителство, като непрестанно му привличалъ вниманието върху враждебнитѣ помишления на съюзницитѣ на България. Ревниви за свободата на родината си, македонскитѣ братства отъ покрайнинитѣ на Македония, които бѣха окупирани отъ гърцитѣ и сърбитѣ, както Скопското, Кумановското, Паланечкото, Дебърското, Охридското, Костурското, Кайлярското, Битолското, Кратовското, Леринското, Тетовското, Ениджевардарското и пр. братства бѣха представили на българското правителство и на нѣкои отъ пълномощнитѣ министри на великитѣ сили не само изложения за преследването на българитѣ отъ сърбитѣ и гърцитѣ, но и грижливо изработени мемоари за правата на българитѣ отъ тия крайща да бѫдатъ освободени и присъединени къмъ България по силата на своята напълно подавляюща численость, по силата на своята българска принадлежность и по силата на своето желание да живѣятъ единъ държавенъ животъ съ българитѣ, а не съ сърбитѣ и гърцитѣ. Така македонската емиграция държеше високо знамето и желанията на македонския народъ, да се види не разпокѫсанъ, а обединенъ съ българитѣ отъ България. Македонската емиграция бѣше убедена, че къмъ България ще бѫде присъединена не само безспорната, но и спорната зона, т. е. почти цѣла Македония отъ Шаръ до Солунъ и отъ Охридъ до Пиринъ. Македонцитѣ нито за минута можаха да допуснатъ, че тѣхнитѣ права, осветени съ Санстефанския миренъ договоръ отъ 1878 година и сръбско-българския съюзенъ договоръ отъ 1912 год., ще бѫдатъ толкова жестоко погазени, както почваше вече да се прозира.

Д. СТОИЛОВЪ
н-къ на отдѣлъ „Полиция“.

ВЛ. МИЛЧИНОВЪ
н-къ на отдѣлъ „Разквартирование“.

ГЛАВА II.

ДИПЛОМАТИЧЕСКИТѢ УСИЛИЯ НА БЪЛГАРИЯ ЗА ОСВОБОЖДЕНИЕ МАКЕДОНИЯ, ПАДНАЛА ПОДЪ СЪРБИ И ГЪРЦИ ОТЪ ЛОНДОНСКИЯ МИРЪ ДО 17 ЮНИЙ

България предъ Лондонския Миръ.

Войната съ Турция бѣше завършена още на 13 мартъ съ падането на Одринъ, формално, обаче, тя се прекрати на 17 май, когато въ Лондонъ се подписа договора за миръ между балканскитѣ съюзници и отоманската империя. България излизаше отъ тая война съ единъ престижъ, какъвто порано ние само можахме да мечтаемъ. На всѣкѫде, даже всредъ нашитѣ съюзници, които естествено лесно можеха да бѫдатъ ревниви, победитѣ на българската армия будеха само чувства на възторгъ и почитание. Българското име бѣ станало въ свѣта синонимъ на себеотрицание, доблесть и мѫжество. И въ това отношение най-добра синтеза бѣ благодарностьта, която царьтъ на българитѣ изказа по случай мира въ следната Височайша заповѣдь № 79, издадена отъ Адрианополъ на 18 май 1913 година:

Офицери, подофицери и войници,

Нечуванитѣ страдания на нашитѣ сънародници въ съседната отоманска империя, които отдавна терзаеха сърцата ни, предизвикаха великата борба за освобождението на поробенитѣ още наши братя.

Офицери, подофицери и войници,

Вие оправдахте съ вашитѣ действия презъ тази война напълно надеждитѣ на отечеството и моята несъкрушима вѣра въ васъ. Като буенъ планински потокъ се устремихте по Одринскитѣ и Македонски полета и нищо не бѣше въ състояние да спре вашия поривъ. Нито непрестаннитѣ дъждове нито непроходимо калнитѣ пѫтища, нито неизбѣжнитѣ лишения отъ облѣкло и обувки, храна и покривъ презъ лютата зима — нищо не ви попречи. За васъ нѣмаше умора, за да вървите напредъ. Като орли се нахвърлихте вие на вѣковния врагъ, когото окончателно сломихте, и вие покрихте съ неуведаема слава българското орѫжие и възкресихте славнитѣ времена на Крума Асеня и Симеона.

Офицери, подофицери и войници,

Цѣлиятъ свѣтъ гледа съ благоговѣйно удивление на нашето триумфално победоносно шествие и всички бързатъ да ни изкажатъ своитѣ симпатии, като на победители. Българското име е днесъ въ цѣлия свѣтъ синонимъ на чудовищенъ герой. Нашето приятелство и дружба търсятъ всички днесъ.

Като споделямъ тая моя радость и благодарна гордость съ своитѣ славни сътрудници, отъ генерала до последния редникъ отъ нашата армия, азъ имъ благодаря за нечуванитѣ подвизи, за геройското самопожертвуване, и се надѣя, че тѣ ще намѣрятъ у себе си, ако потрѣба, още по-голѣма физическа и морална сила, за да оправдаятъ всички мои и на отечеството надежди. Нека бѫдемъ готови за всичко, за да възвисимъ българского име до недостигаемъ пиедесталъ.

Офицери, подофицери и войници,

Мирътъ съ Турция е вече подписанъ и вие въ скоро време ще си отидете по домоветѣ, увѣнчани съ ореола на победители, за да се придадете отново на мирна и полезотворна дейность за преуспеване и процъвтяване на Нова България, но не забравяйте, че за това е необходимо една мощна армия, която да гарантира мирното развитие на народа, промишленостьта, търговията и културата.

Да живѣе България, да живѣе храбрата българска армия, ура!

Тази заповѣдь заповѣдвамъ да се прочете въ всички роти, ескадрони, батареи и команди.

На първообразното съ собствената на Негово Величество рѫка написано

ФЕРДИНАНДЪ.

Приподписалъ, Помощникъ на Главнокомандующиятъ,
Генералъ-Лейтенадъ Савовъ.

Но, за тая България, издигната на такъвъ високъ пиедесталъ, се изискваше вече едно по-друго рѫководене, защото доказано е, че лесно е да се спечели едно благо, но мѫчно може да се запази то. Това е особено вѣрно въ политиката.

Сѫдбата на Македония споредъ чл. 2 отъ тайното приложение къмъ сърбско-българския договоръ и нелоялностьта на сърбитѣ и гърцитѣ Обезбългаряване на Македония.

Между това, следъ подписването договора за миръ въ Лондонъ, идваше най-важната частъ отъ балканската проблема: Решаване сѫдбата на Македония, за свободата на която българскиятъ народъ се вдигна на война срещу турцитѣ, разби ги съ общи сили и ги застави да отстѫпятъ на съюзницитѣ всичката територия на западъ отъ линията Мидия — Еносъ, т. е. почти цѣла Тракия, Македония, Епиръ и Стара Сърбия.

Споредъ чл. 2. отъ тайното приложение къмъ „Договора за приятелство и съюзъ между България и Сърбия“ сѫдбата на Македония се уреждаше, както следва:

> Сърбия признава на България всичкитѣ права върху териториитѣ на изтокъ отъ Родопитѣ и р. Струма; България признава на Сърбия върху тия разположени на северъ и западъ отъ Шаръ планина.
>
> Относително териториитѣ включени между Шаръ, Родопитѣ, Бѣло море и Охридското езеро, ако двѣтѣ договорящи страни се убедатъ, че тѣхното организиране въ една отдѣлна автономна провинция е невъзможно съ огледъ общия интересъ на българския и сърбския народи или по други съображения отъ вѫтрешенъ или външенъ характеръ, тия теритирии ще се разпредѣлятъ споредъ следнитѣ постановления:
>
> Сърбия се задължава да не изявива никакво искане относно областитѣ разположени оттатъкъ линията, начертана на приложената карта, линия която почва отъ в. Големъ на турско-българската граница (на северъ отъ Крива Паланка) следва по посока на юго-западъ до Охридското езеро, като минава презъ в. Китка, между селата Метежево и Подържи-конь, презъ върха източно отъ с. Неравъ, следвайки вододѣла до кота 1000, северно отъ с. Бащево, между с. с. Любенци и Петралица, за да достигне върхъ Остричъ

(1000—Лисецъ планина), минава най-сетне презъ кота 1050, между селата Драчъ и Опила, презъ село Талишманци и село Живалево, кота 1050, кота 1000, с. Къшани, главната водоразделна линия на Градище планина до върха Горище, къмъ върхъ 1023, следвайки следъ това по водораздѣла между селата Иванковци и Лугунци презъ Ветърско и Сопотъ до Вардаръ. Минавайки Вардаръ, тя следва хребетитѣ къмъ върха 2550 и до масива Порополе по вододѣла между селата Крапа и Барбаресъ до върхъ 1200, между селата Якреново и Дрѣново, до висота Чешма (1254) по вододѣла на планинитѣ Баба и Крушка-тепе, между селата Сълпъ и Църске до върха на Протайска планина, на изтокъ отъ с. Бѣлица презъ Брѣжани, висота 1200 (Илайнска планина), по водѣла за в. 1330, до върхъ 1217 и между селата Ливояща и Горенци до Охридското езеро до монастира Гжбавци.

България се задължава да приеме тая граница, ако Н. В. Рускиятъ императоръ който ще бжде поканенъ за върховенъ арбитъръ по тоя въпросъ се произнесе въ полза на тая линия. Отъ само себе се разбира, че двѣтѣ договорящи страни се задължаватъ да приематъ като окончателна граница линията, която Н. В. Руския императоръ, въ по-горе предвиденитѣ граници ще пресмѣтне, че съответствува по-добре на правата и интереситѣ на двѣтѣ страни.

Между това, сърбитѣ не само не бѣха задъ Шаръ планина въ Стара Сърбия, която бѣше считана отъ българитѣ за сръбска, не само не бѣха задъ границата, която цитирания тукъ членъ така подробно установява, но владѣяха и Крива-Паланка, и Кратово и Велесъ, и Прилепъ, и Битоля, и Ресенъ, и Крушево и Охридъ и което е отъ особна цена — защото показва коварството на сърбитѣ — умишлено още при водене операциитѣ срещу Турция тѣ всичко направиха за да окупиратъ първи и Султанъ-тепе, който щеше да имъ служи като бастионъ, и Криволакъ съ Серка планина, които щѣха да имъ служатъ за флангова позиция, и Неготинъ, и Валандово, и Гевгели, и Кожухъ планина, която зона щѣше да имъ служи за връзка съ гърцитѣ при единъ евентуаленъ отпоръ срещу българитѣ. Нещо повече, тая изневѣра датира още отъ преди самата война. На 15 септемврий 1912 г., т. е. три недѣли преди почване на военнитѣ действия, Пашичъ съ тайна инструкция № 5669 препоржчва на своитѣ пълномощни министри въ странство да действуватъ въ смисълъ, щото въ бждащитѣ граници на Сърбия да влѣзатъ и Охридъ, и Прилепъ, градове спадащи въ оная зона, въ която споредъ чл. 2 бѣше се задължила да не търси нищо.

Но, коварството на сърбитѣ не се завършва само съ нарушаване на договора въ неговитѣ териториални постановления. Безподобната подлость на сърбитѣ по въпроситѣ отъ чисто етнически и общочовѣшки характеръ е неописуема. Задъ сърбскитѣ постове, разположени по една линия както самитѣ сърби бѣха си искали, Македония недоумеваше и изнемогваше подъ единъ страшенъ тероръ. Тая Македония въ която по-рано нѣмаше освенъ нѣколко училища сърбски въ Стара Сърбия и единъ владика въ Скопие, а имаше петь български владици въ Охридъ, Битоля, Дебъръ, Велесъ, Скопие и повече отъ 800 български училища съ 25,000 ученици, повтаряме тая българска Македония бѣше подложена на безпощадно денационализиране. Владицитѣ на Македония, до които населението всѣки день кански се оплакваше, бѣха поставени подъ надзоръ и въ невъзможность даже да изпълняватъ своитѣ вѣрски длъжности. Училищата въ които се роди и живѣ духътъ на братя Миладинови, Пърличевъ, Жинзифовъ, К. Джинотъ, Иосифъ Ковачевъ, Иоакимъ Кърчовски, Кирилъ Пейчиновичъ, Партений Нишавски цѣлата плеада патриоти, които работиха въ Македония още когато Сърбия бѣше едно микроскопическо княжество около Бѣлградъ, тия училища бѣха затворени, учителитѣ имъ преследвани убивани и разгонени. На 4 декемврий въ Прилепъ биде одушенъ отъ сърбитѣ учителя Лютфиевъ само защото въ единъ банкетъ, подиръ много наздравици за Сърбия и сръбския краль, бѣ дигналъ чаша за царь Фердинандъ и България. Българскитѣ общини, смѣтани като юридически лица даже отъ турското правителство порано, сега бѣха непризнавани, оскърбявани и печатитѣ имъ събрани и унищожени съ безподобно озвѣрение. Българскитѣ книги, дето и да се намѣрѣха, се събираха и се унищожаваха. Български вестници не се допущаха и българинътъ се преследваше само защото е българинъ. „Па шта си ти?“ бѣ станалъ единъ въпросъ, който всѣки сърбинъ не пропущаше да отправи къмъ всѣки срещнатъ българинъ и който въпросъ не можеше да не се посрещне отъ всѣкиго съ омерзение. Македония, която въ 1903 година бѣ дала Илинденското възстание, Македония въ която всѣки връхъ крие по една борческа епопея и всѣки чукарь по единъ гробъ на герой българинъ, тая Македоняя отъ Султанъ-тепе до Кожухъ и отъ Шаръ до Пелистеръ преживѣваше въ страшно недоумение тежкитѣ дни на едно безподобно робство, което целѣше да убие душата на нацията.

Сжщо такова бѣше и положението на останалата часть отъ Македония между Солунъ и Костуръ подъ гърцитѣ, които бидейки по-изтънчени въ методитѣ си, бѣха още по-страшни въ преследването на българскитѣ часеления, паднали въ тѣхни ржце. Всичко се извършваше отъ сърби и гърци като по единъ отъ порано установенъ планъ.

> „Дори и най-дребнитѣ административни*) духовни и военни сърбски и гръцки чиновници и органи сж имали една директива отъ своитѣ правителства за създаване или закрѣпване на сръбската или гръцката национална моць въ мѣста изцѣло български. Вежде, дето е пристигвалъ сръбски или гръцки чиновникъ първото нещо, което е създавало особни грижи за неговата служба, е било да подири колко и какви българи има въ неговия служебенъ районъ и да ги подхвърли на едно изтезание, несравнено по-лошо отъ това, въ което бѣха поставени намѣренитѣ тамъ турци. Конни и пеши отдѣления се движеха отъ градъ на градъ, отъ село въ село, изъ цѣля Македония, правѣха реквизиции, които не се плащаха, затваряха училищата, биеха свещеницитѣ, ругаяха българската държава, правѣха закани, замисляха всички сурови и диви способи за принуждение на българското население да приеме и признае веднага сръбската или гръцката власти, споредъ това — отъ сръбски или гръцки войски е окупираното мѣсто на тѣзи страшни екзекуции.

---

*) Гл. Доклада на парламентарната изпитателна комисия по управлението на Ив. Е. Гешовъ и д-ръ Ст. Даневъ включително подготовката и воденето войната презъ 1912 — 1913 години. Томъ I, стр. 1193—1197.

Най-характерното, обаче, е било това, че сръбскитѣ власти, както и гръцкитѣ не се задоволиха съ ония окупирани отъ тѣхъ мѣста, които имаха въ рѫцетѣ си следъ оттеглянето на турскитѣ войски, но сѫщевременно искаха да взематъ и такива области, въ които вече българската административна и военна власть се бѣ настанила.

Отъ 12 октомврий 1912 година, деньтъ въ който сръбскитѣ войски влѣзоха въ Куманово и отъ тамъ въ вѫтрешността на Македония, до съюзнишката война, сърбскиятъ окупационенъ режимъ ежедневно засилваше своята варварска буйность и проявяваше по нѣкога такива диви замахи, които принуждаваха европейскитѣ консули да взиматъ на своя страна защитата на българското духовенство и население. Кражби, вършени отъ цѣли отдѣления войници, непрестанни пожари на български имоти, обезчестявания на българки, побоища и много чести убийства се случваха въ много мѣста, а тѣзи нѣща г. Гешевъ, министътръ-председатель на България, знаеше тѣхнитѣ наивни и трогателни описания въ дълги рапорти, мемоари и писма той четеше всѣки день и чувствуваше себе си безсиленъ да поправи злото. Въ системата на окупационния режимъ на сърбитѣ се прилагаха многобройни методи. Ако българинътъ се оплачеше на сърбскитѣ власти съ заявление, написано на български езикъ, а не на сърбски, заявлението се повръщаше и нещастния българинъ минаваше въ списъка на подозренитѣ. Виднитѣ български селяни и граждани насила се събираха отъ властитѣ и бѣха принуждавани да подписватъ волни помощи, претърсванията въ кѫщитѣ съ цель да се намѣри скрито орѫжие ставаха всѣки день и се придружаваха съ кражби.

. . . На свещеницитѣ бѣ забранено да споменватъ при литургия името на нашия Царь и Екзарха, инакъ черквата се затваряше и свещеницитѣ се подлагаха на публично поругание.

. . . Решило за себе си, че ще задържи македонскитѣ земи, сърбското правителство искаше въ скоро време, догде трае войната, да представи сръбската власть като едничка, която трѣбва да бѫде призната въ национално и въ духовно отношение. Остатъцитѣ отъ турцитѣ се просто изтрѣбяваха, а българитѣ трѣбваше да признаятъ, че сѫ сърби, че Македония е сръбска и че духовенството трѣбва да бѫде сръбско. Българскитѣ учители се взимаха отъ Македония и съ обещания за голѣми заплати бѣха принудени да даватъ заявления да ставатъ сърбски учители въ Стара Сърбия за да изучатъ езика. Срещу тѣзи разновидни и многобройни системи и способи за посърбяване Македония, българскиятъ учитель, свещеникъ и българинътъ-македонецъ проявиха своитѣ стари добродѣтели на храбрость и национално достойнство. Дръзкитѣ биваха погубвани, мълчалитѣ пожертвуваха имотъ и покѫщнина и потърсиха прибѣжище въ старитѣ граници на България. Страната се пълнѣше съ бѣжанци, бѣгащи този пѫть отъ режима на единъ съюзникъ. Новитѣ бѣжанци донасяха съ себе си разочарованието отъ добитата свобода и ставаха живи агитатори на идеята на едно ново освобождение. Националното чувство въ страната бѣ наново възбудено, както въ началото на войната. Дипломати, журналисти, политически лица искаха разрешение да пропѫтуватъ Македония и да видятъ на мѣстото причинитѣ на всичко, което се чуваше и знаеше. Тѣхнитѣ пѫтувания, обече, се съпровождаха съ толкова неприятности и несгоди, че тѣ не само потвърждаваха, което наивно бѣ предавано чрезъ тайни записки, чрезъ бѣжанци и чрезъ разкази, но допълваха картината на сърбския режимъ съ убеждението, че това е една политическа система, директивитѣ на която даваше сърбската главна квартира и сърбското правителство. Въ обществото нарастна вече страха, че балканскитѣ проблеми, които България едничка съ своята силна войска постави на ликвидация, ще бѫдатъ решени противъ насъ.

. . . Освенъ дейноста на сръбскитѣ войски, на дошлитѣ отъ Сърбия свещеници, на сръбскитѣ административни органи трѣбва да споменемъ и дейността на сърбскитѣ четници, които, нѣмайки нѣкакво официално положение, се считаха като частни лица и по-малко ангажирваха сърбското правителство. Тѣзи четници при пълното покровителство на сърбската войска вършеха всичко онова, което най-вулгарния шовинизъмъ и най-грубото схващане за бѫдащето на Сърбия имъ диктуваше. Тѣ публично поставяха на опозорение български свещеници, архиерейски намѣстници, български кметове, арестуваха, грабѣха, разгласяваха бързо по всички крайща на Македония ужаса на единъ новъ терорь, толкова страшенъ и систематиченъ, че турското робство въ оплакванията на българитѣ се сравняваше като едно много добро положение на редъ, съ който нещастнитѣ македонци скърбѣха, че сѫ се простили.

. . . На десеть годишното момче Страхилъ Спировъ, защото е отговорило, че е българинъ, сърбскиятъ престолонаследникъ ударилъ две плесници. А на Велика Павлова въ с. Бразда сѫщия престолонаследникъ, защото сѫщо се е казала българка, е посочилъ камшика си и й казалъ „тия владици и попове сѫ ви подлудѣли, но сега азъ нѣма да остава такива владици."

. . . Всичко това ставаше въ края на месецъ мартъ 1913 година, когато туку-що ставаха приготовленията за преговоритѣ за миръ въ Лондонъ, когато сърбското правителство бѣше денонсирало съюзния договоръ, когато сърбски и гръцки офицери пияни и озлобени се прегръщаха изъ солунскитѣ кафенета и псуваха разпалени противъ българското правителство и българския народъ.

Въ началото на м-цъ априлъ сърбскиятъ режимъ достигна по своята жестокость ония размѣри, които вмѣсто да възбудятъ нашето правителство къмъ една бърза и пълна защита внесоха повече апатия и едно почти безсмислено равнодушие къмъ ежедневнитѣ донесения за сърбскитѣ жестокости. Това можемъ да си обяснимъ само съ мѫчително струпанитѣ политически обстоятелства презъ тѣзи дни, които откриваха не само по отношение на Сърбия, но спрямо всички ни съседи, една периспектива, готвяща жестоки изненади. Струпанитѣ сърбски войски въ Македония и на старата граница, тонътъ на сърбската преса, дочутитѣ изявления на мѣродавни политически лица въ Европа, неопредѣленото държание на Сазонова, руския министъръ на външнитѣ работи, убеждението че между Сърбия и Гърция има съюзъ — всичко това заслужаваше убеждението за ликвидирането на сърбскитѣ спорове чрезъ война. Въ правителството вѣроятно не бѣ останала нито най-малка надежда за мирно споразумение, тъй като сърбитѣ бѣха струпали всичкитѣ си войски срещу насъ.

Мирътъ бѣ сключенъ, г. Гешовъ подаде оставка и новиятъ кабинетъ на г. Дановъ излѣзе отъ онова апатично състояние, въ което г. Гешовъ бѣ падналъ, като поиска решението на всички спорове съ сърбитѣ да стане бързо, върху почвата на съюзния договоръ и предвидения арбитражъ. Той бѣ убѣденъ че всѣка отстѫпка би измѣнила базата на договора и би създала редъ нови въпроси, които нито възбуденото обществено мнѣние, нито правителството би могло да разисква въ ущърбъ на голѣмитѣ национални задачи, за който се предприе войната."

Всичко което се вършеше отъ сърбитѣ и гърцитѣ, повтаряме, бѣше зрѣло обмислено и по планъ. Стремежътъ на гърцитѣ да завладѣятъ Солунъ съ рискъ даже да бѫдатъ ударени отъ турски сили въ тилъ, стремежътъ на сърбитѣ да достигнатъ макаръ само съ конница Дойранъ и даже Солунъ, да владѣятъ Гевгелий показваха още презъ периода на действията срещу Турция въ Македония, че нашитѣ съюзници се въодушевяваха повече отъ принципитѣ на свършенитѣ фонти и beati possidentes отъ колкото отъ голѣмата политическа консепция за автономията на Македония, а чрезъ нея къмъ „Балкана за балканскитѣ народи". Завладѣли безъ голѣми усилия пространни територии, дошли по силата на войната до обща граница и господари надъ населения главно български, сърбитѣ и гърцитѣ бѣха се почувствували като естествени съюзници срещу българитѣ. Въ речи и декларации, въ мѣроприятия и въ дѣла, и сърбитѣ, и гърцитѣ манифестираха съ болезненъ шовинизъмъ тезата „дето сме, тамъ и ще останемъ“. За автономията на Македония дума не допущаха да се каже: Побѣдитѣ бѣха замъглявили ума на всички въ Балканския полуостровъ. И изпуснали почвата подъ краката си, възъ основа на която можеше да се съгради трайния миръ на Балканитѣ, Македония вмѣсто да бжде една халка, която здраво би съединила всички народи на полуострова, се оказа ябълка на раздора.

Отъ тукъ нататъкъ вече враговетѣ на българския народъ като по-добри политици лесно можеха да намѣратъ аргументи и съюзници за да защищаватъ своята теза да владѣятъ за винаги това, което бѣха окупирали като последица отъ общитѣ победи. Аргументитѣ на сърбитѣ, че не могли, за нещастие, да получатъ поради съпротивление на тройния съюзъ излазъ на Адриатическо море, че българитѣ на македонския театъръ ужъ противно на договора се явили съ 30,000 войника, вмѣсто да се яватъ съ 100,000, че ужъ изпратенитѣ 50,000 сръбски войници при Одринъ сж били извънъ договора и че срещу придобивката на Одринъ за България, която крѣпость ужъ не спадала въ сферата на българскитѣ интереси, Сърбия трѣбвало да получи равностойни земи въ Македония, бѣха аргументи на лицемѣрието и подлостьта. Тия аргументи за първи пжть сърбитѣ изтъкватъ на 3 февруари 1913 год. въ едно писмо на сръбския пълномощенъ министъръ въ София до министъръ-председателя на България.

А между това, като че ли въ духа и буквата на договора бѣше укрѣпяването на сърбитѣ въ Македония съ фронтъ къмъ истокъ, денационализирането на българския народъ тамъ и съюзяването на сърбитѣ съ гърцитѣ за обща борба срещу българитѣ! Като че ли въ духа на договора бѣше, за да се увеличатъ Сърбия и Гърция, България да бжде заставена отъ другъ тоже нелояленъ съседъ, Румжния, въ името на балканския миръ да ѝ отстжпва скжпа историческа земя, каквото бѣше гр. Силистра съ околностьта му!

Сърбитѣ — пъкъ и гърцитѣ не бѣха останали по-назадъ отъ тѣхъ — бѣха отишли много далечъ. Сръбскиятъ печатъ всѣки день поднасяше по нещо страшно за сждбата на Македония. Още въ декемврий 1912 година тоя печатъ почва да се провиква „Што сме узели наше je“, „ни единъ народъ не може да жертвува сжществуването си предъ олтаря на съюзнишката вѣрность“, „сръбската войска до сега е окупирала минимума отъ това, което трѣбва да вземе“, даже вестникъ „Вечерње Новине“ отъ 13. I. 1913 г. говори за „северо-източна Сърбия, която окржжавала скопския санджакъ и въ която влизали Кюстендилско, Пернишко, Брѣзнишко, Радомирско, Царибродско, Бѣлоградчишко и Кулско“! Вѣнецътъ на тия сръбски печатни попълзновения бѣше статията отъ 13 априлий „Политически договори“ на сръбския официозъ „Самоуправа“, въ която се подържаше, че принципътъ Pacta sunt servanda, трѣбвало да има своя „корективъ“ въ принципа Rebus sic stantibus и се основаваше на думитѣ на Бисмарка: „Спазването на договоритѣ между държавитѣ става условно, щомъ се яви борба за животъ на тия държави". „Ясно е — нека приключимъ тия мисли съ думитѣ на руския вестникъ „Славянинъ" — че Сърбия е подписала договора, за да го не изпълни. Сърбското правителство бѣ обявило война на сърбско-българския съюзенъ договоръ още преди да бжде обявена войната противъ Турция".

Усилията на България да не оставя Македония подъ игото на сърби и гърци. Съзаклятието срещу България.

Да! Тежко бѣше положението на българската Родина въ тия важни и сждбоносни времена. На 13 май 1913 година сърбскиятъ пълномощенъ министъръ въ София отново подава нота до българското правителство, въ духа на тая дадена на 3 февруарий, и съ която се иска ревизия на договора. А два дена следъ това Пашичъ направи едно изложение въ скупщината, въ което открито заяви, че „жизненитѣ интереси на Сърбия й налагатъ да иска нова извънъ договора подѣлба на Македония.

На 18 май, единъ день следъ подписване на Лондонския миръ, въ пълно съзнание, че сърбитѣ и гърцитѣ сж скроили комплотъ срещу България, министъръ-председатель Гешевъ натоварва Петербургския български пълномощенъ министъръ да заяви на руския министъръ на външнитѣ работи следния трогателенъ апелъ:

> Въ единъ моментъ, когато народната душа е преизпълнена съ огорчение и тревоги предъ грозящата опасность отъ посѣгателство на най-жизненитѣ интереси на нацията, царското правителство счита, че то би измѣнило на върховния си дългъ, ако би останало равнодушно на тъзи опасность. Дълбоко убедено въ правотата на своето дѣло, то вѣрва непоколебимо, че императорското правителство, неговата надежда и опора, ще произнесе неотложно своето властно слово въ Бѣлградъ, за да се избѣгнатъ усложненията, както и рушението на великото дѣло на съюза, обединящъ двата съседни братски народа. И ако, въпреки ожиданията ни, тая опасность не бжде отстранена, България, ржководима отъ инстинкта на националного си самосъхранение и упована на своитѣ собствени сили, ще се постарае да защити онова, което съставлява светинята и непременното условие за политическото сжществувание на всѣки народъ. № 135.

На 24 май министъръ-председательтъ на България, не въ сила да изнесе успешно каузата на отечеството, си подава оставката и го замѣства Д-ръ Даневъ.

На 2 юни Русия се изказва готова за арбитражъ и за една среща на четиритѣхъ първи балкански министри въ Петербургъ и да се демобилизира.

На 4 юни г. Даневъ телеграфира въ Петербургската българска легация:

> Отъ депешата на Императора ние разбираме, че той стжпва въ ролята на арбитъръ и тържествено каня България и Сърбия да възприематъ арбитража. За насъ това е кардиналния въпросъ и по него именно българското правителство иска да знае, какъвъ е сърбския отговоръ. Вмѣсто това, ние получихме покана, да се срещнемъ съ другитѣ министри-председатели въ Петербургъ, види се, съ цель да преговаряме. Ние откровенно заявяваме, че намъ е непонятна тая процедура и добавяме, че всѣко преговаряне съсъ сър-

битѣ по териториалнитѣ въпроси е безполезно губене време, защото за лишенъ пѫть ще установи, че съгласието направо съ тѣхъ е изключено. При тази обстановка, ако императорското правителство държи да смегчи конфликта между България и Сърбия, който грози да се разрази твърде скоро въ кърваво стълкновение не остава, освенъ да ни уведоми веднага, че Сърбия приема арбитража безусловно, въ силата и границитѣ на договора. Въ противенъ случай дайте да се разбере най-откровено, че войната, каквито последствия да има, е неминуема, за което всичка отговорность ще падне не върху насъ. Добавямъ, че днешното натегнато положение може да трае само дни, следъ което вече ще заговоримъ съ ултиматумъ, отправенъ направо къмъ Сърбия. Нима трѣбва да стигне работата до тамъ?

Трѣбва тукъ да отбележимъ, че прехвърлянето на българската армия отъ Тракия въ Македония и Западна България къмъ това време бѣше вече къмъ привършването си. Трѣбва така сѫщо да отбележимъ тѫжния фактъ, че нашето племе не бѣше надарено съ прозорливи силни мѣродавни люде, способни да разбератъ, че следъ разбиването на Турция мисията на България отъ гледището интереситѣ на Тройното съглашение изглеждаше по-малко важна отколкото тая на Сърбия, която бѣше съседка на Австро-Унгария.

На 6 юний г. Даневъ отново телеграфира до пълномощния министъръ на България въ Петербургъ:

Положението е крайно натегнало. При все това, императорското правителство не е могло да въздействува на Сърбия да приеме безусловно договорния арбитражъ и демобилизация при съвмѣстно окупиране на завзетитѣ отъ Сърбия мѣстности въ Западна Македония, чрезъ смѣсени сръбско-български гарнизони. Ако това не стане до недѣля, ние не отговаряме за последствията, които ще трѣбва да паднатъ всецѣло върху сърбитѣ, понеже отказватъ да се съобразяватъ съ договора. При тая обстановка българското правителство намира за невъзможно да се спира на предложението за ходене въ Петербургъ да преговаря. Обърнете сериозно вниманието на императорското правителство, че додето се преговаря въ Петербургъ, конфликтътъ може на всѣка минута да се разрази на границата отъ натрупанитѣ тамъ войски. Успокоението ще настѫпи не отъ преговаряне, напротивъ то може прямо да докара до отчаяние нашето общество, а въ първа линия отъ немедленото демобилизиране. Нашето условие въ случая за съвмѣстно окупиране не само е справедливо и основано на договора, но и първата сериозна крачка за сближение съ Сърбия и за по-лесното и по-малко болезнено изпълнение на евентуално решение на арбитъра. Ето защо ще моля императорското правителство да направи въ дванадесетия часъ последно решително налѣгане върху Сърбия, да отстѫпи предъ текста на договора, предъ здравия разумъ, предъ сѫдбоносната отговорность. № 1812.

На 7 юний въ София пристига следната телеграма отъ българския петербургски пълномощенъ министъръ, която сега, когато събитията сѫ изтекли, ни се вижда доста пълна за да можемъ да предвидимъ, какъ ще се развиятъ събитията и кои сѫ заинтересованитѣ страни въ балканската криза:

Днесъ съобщихъ, споредъ депешата ви, вашитѣ взгледове по уреждането спороветѣ ни съ сърбитѣ и гърцитѣ. Отговориха ми, че министерството не свързва двата спора. За гръцкия ще се съгласимъ тукъ, както и чрезъ кой арбитъръ да го разрешимъ отдѣлно, но сѫщевременно съ сръбския. На недоумението, какъ ще се увѣримъ, че ще има мирно решение по гръцкия споръ, ако дойдемъ Петербургъ, отговарятъ, че Трипль Антанта и други велики сили сѫ решили окончателно да доведатъ спорящитѣ страни до арбитражно уреждане. Относително спора ни съ сърбитѣ на двете ни условия, безъ приемането на които мирътъ е въ опасность, отговарятъ, че нѣма друго средство за премахването тая опасность, освенъ балканската конференция на министъръ-председателитѣ въ Петербургъ, която щѣла да се завърши съ върховния руски арбитражъ. Тамъ щѣло да се договори за всичко. Който се откаже отъ императорската покана и срещата на министъръ-председателитѣ тукъ, той щѣлъ да понесе цѣлата отговорность за последствията. Да не сме разчитали на никаква защита, ако и Ромжния въ такъвъ случай би се решила да окупира нѣкой български мѣстности. Делкасе ми говори по въпроса обширно и настоятелно моли да ви телеграфирамъ. Той се отказва да вѣрва, че Негово Величество Царьтъ, когото той познава като извънредно далновиденъ и великъ политикъ, ще допусне подобенъ отказъ на императорската покана. И българското правителство не може да жертвува интереситѣ на отечеството си, като пренебрегне единственото си средство, способно да удовлетвори легитимнитѣ искания на Царя и народа ни. Войната за насъ била гибель. Нашиятъ министъръ-председатель трѣбвало да дойде тукъ, за да защити каузата ни, както ще направятъ другитѣ. На моята бележка, че нашиятъ министръ-председатель иска предварително да знае, приема ли Сърбия арбитража споредъ договора ни, Делкасе живо възрази: А вашето правителство не е ли още разбрало, че императорътъ и правителството му тъкмо такъвъ арбитражъ ще упражнятъ? Нима Пашичъ който мълчи по арбитража, но ще дойде тукъ. не дава съ това идване съгласието си за тоя арбитражъ? Сериозно погледнете на императорскитѣ думи въ депешата до вашия Царь. Телеграфирайте на вашето правителство, че то рискува да загуби окончателно общественото мнение на приятелитѣ си въ Европа. Кажете му да не очаква нищо, ако не доде въ Петербургъ. № 449.

Въ сжщия день, 7 юний, г. Даневъ на тая важна депеша отговорилъ следното:

На № 499. Нима руситѣ не разбиратъ, че безъ немедлена демобилизация и въпреки предлагаемата конференция на министъръ-председателитѣ, мирътъ е въ постоянна опасность отъ натрупанитѣ на границата войски и че войната може да избухне безъ да щѣмъ? И ако демобилизацията се налага безъ забава преди всѣка среща въ Петербургъ, нима руситѣ не могатъ да разбератъ, че тя е отъ наше гледище допустима, ако двѣтѣ страни не се поставятъ на равна нога, т. е. ако не заемемъ смѣсено западна Македония, за което ни дава право и съюзниятъ кондоминиумъ предвиденъ въ членъ втори отъ договора? И, ако е това така, нима Русия все предъ насъ ще настоява да правимъ отстжпки, а не ще притисне сърбитѣ до стѣната — не за друго, а да изпълнятъ едно свое договорго задължение? Ако всички тия аргументи не могатъ да стреснатъ руситѣ, за да вкаратъ сърбитѣ въ пжтя на правдата и мира, тогава ние се отказваме да разберемъ тая руска политика и не ни остава, освенъ да дочакаме, съ скърбь за изгубенитѣ мечти, но съ твърдость и вѣра въ българската звезда, ударитѣ на сждбата, отъ дето и да идатъ тѣ. № 1841.

Ние бихме се отвлекли твърде много тукъ, ако продължимъ тая жива размѣна на телеграми, която очертава, колко трогателни усилия сж правили българитѣ, за да запазятъ Македония, да не остане подъ тежкото иго на сърби и гърци.

Но и това, което до тукъ изложихме, е доста да покаже, че нито българския царь, нито българското правителство, нито българскиятъ народъ имаха въ себе си силата да се простатъ съ идеата на войната: Освобождението на братята македонци. Всички отстояваха правото на българското племе съ една упоритость, която ни е свойствена, и която не можеше да не удиви всички.

Свѣтътъ виждаше нашето право, но той виждаше и това, което ние по липса на силно политическо чувство въ насъ не виждахме, а именно, че не ще е възможно да се справимъ успешно съ балканската проблема следъ разгромяването на Турция. Ние нѣмахме и не можехме да имаме политици отъ едрина такава, каквато бѣше нужна за важнитѣ моменти, които нашиятъ народъ преживѣваше.

А между това, около насъ по наша и чужда вина се организираше най-страшното съзаклятие, каквото човѣкъ мѫчно можеше да си представи. Сърбитѣ и гърцитѣ още на следния день отъ подписването на мира въ Лондонъ формално бѣха вече подписали, както то сега се знае, „Договоръ за съюзъ между Сърбия и Гърция". Ромѫнитѣ, които принадлежаха къмъ тройния съюзъ, въ претенциитѣ имъ за гр. Силистра бѣха подържани отъ тройното съглашение, не защото следваше да се корегира границата въ Добруджа въ тѣхна полза, а защото се замисляше една по-далечна цель. Черногорцитѣ бѣха пълни сателити на сърбитѣ; тѣхниятъ князъ бѣ много послушенъ на Русия. Турцитѣ, естествено, не можаха да не очакватъ размътване на водата, за да намѣрятъ нѣкакво спасение. Нашиятъ благороденъ стремежъ да видимъ всички българи отъ Костуръ до Куманово и отъ Дебъръ до Серъ въ предѣлитѣ на българската държава, както тѣ бѣха включени въ Санъ-Стефанска България очертана въ 1878 година отъ руситѣ, намираше съпротивление на всѣкѫде. А за идеята отъ всички тия земи да се организира една отдѣлна автономна държава, заинтересованитѣ отъ близо и далечъ държави и дума не даваха да се проговори. Голѣми интереси на европейски държави се сплитаха съ интереситѣ на разнитѣ балкански държави и спора на България съ нейнитѣ съседи добиваше размѣритѣ на единъ въпросъ не по силитѣ на обикновенитѣ политици и дипломати. Българитѣ си останаха твърди на убеждението, че македонцитѣ не бива да се оставатъ подъ игото на сърби и гърци — това бѣше и е български националенъ инстинктъ — и бидейки слаби политици не можаха да

ФЕРДИНАНДЪ МЮРА
доброволецъ
отъ 4-а Битолска дружина.

ИЛИЯ ВАСИЛЕВЪ
счетоводитель
въ интендантството на опълчението.

намѣратъ друго средство освенъ орѫжието си, въ което имаха вѣра и което бѣ озарено отъ толкова блѣскавъ ореолъ отъ слава и величие.

Себеотрицанието на България за Македония.

Прехвърлянето на българската армия отъ Чаталджа къмъ Македония и Западна България изразяваше идеята, че българитѣ ще защитатъ македонцитѣ, ако ще трѣбва и съ орѫжие, но нѣма да ги оставатъ подъ чуждо иго, както тѣ бѣха паднали по силата на самото българско орѫжие. Въ това отношение следнитѣ две заповеди, прочетени и разтълкувани на войскитѣ, най-ясно ни очертаватъ духа на идеитѣ и чувствата, които вълнуваха всички на фронта. Ние ще цитираме тия две заповѣди за да можемъ да закрѫглимъ документацията върху времето, което непосредствено предшедствуваше почването военнитѣ действия срещу съюзницитѣ.

Заповѣдь по 4-а отдѣлна армия

№ 29

гр. Радовишъ, 1 юний 1913 година

Следъ 6—7 дни най-късно последнитѣ ешалони на частитѣ отъ армията пристигатъ на пунктоветѣ на своето съсредоточаване и тогава ще се реши сѫдбата на отношенията ни съ нашитѣ досегашни съюзници.

Отъ голѣмъ интересъ за дѣлото е, прочее, да се взематъ всички мѣрки, за да се подигне и поддържа духътъ на нашия войникъ до най-висока степень, като му се държатъ ежедневно беседи отъ г. г. офицеритѣ за причинитѣ по които той следъ сключването на мира, намѣсто да си отиде у дома, се вижда принуденъ да се опълчи срещу новъ коваренъ и подълъ противникъ. Както е известно, главната цель на войната ни съ Турция бѣ освобождението на нашитѣ братя македонци. Обаче, когато цѣлата наша армия водѣше своята епическа борба съ противника около Одринъ, Чаталджа и Булаиръ, нашитѣ досегашни съюзници, възползувани отъ това обстоятелство и подъ булото на съюзническа акция противъ общия врагъ, окупиратъ Македония, подѣлятъ я помежду си и се обявяватъ за нейни господари, като подлагатъ населението на такива преследвания и жестокости, каквито то не е виждало даже отъ досегашнитѣ притѣснители, съ единствената цель да го принудятъ да се откаже отъ своята българска националность и се обяви за сърбско или гръцко. Като доказателство за това служатъ не само публикуванитѣ ежедневно въ печата факти отъ убийства, безчестия и злодеяния, извършени отъ страна на сърбски или гръцки военни или административни власти въ окупиранитѣ отъ тѣхъ области, но и грамадното множество бѣжанци, които сѫ потърсили въ бѣгство своето спасение отъ злодействията на сърби и гърци.

Предлагамъ всички тия факти да се обяснятъ най-обстоятелствено и на последния войникъ отъ частитѣ и учрежденията отъ армията. На бѣжанцитѣ да се дава достѫпъ въ всички части на армията, за да могатъ войницитѣ лично да чуятъ отъ самитѣ уста на тия нещастници, на какви теглила и преследвания сѫ изложени нашитѣ братя въ Македония.

На войницитѣ да се обясни, че сърбскитѣ и гръцки войски колкото сѫ храбри надъ беззащитното население, толкова сѫ страхливи и изплашени, когато виждатъ съсредоточаването на наша армия срещу тѣхъ. Още при пристигането на първитѣ ешалони отъ нашата армия духътъ на сърбскитѣ войници бѣ почналъ да се подкопава, а днесъ той е почти въ съвършененъ упадъкъ. Това се потвърждава отъ грамадното число сърбски и гръцки дезертьори, които ежедневно се явяватъ при нашитѣ войски, като разправятъ за решението на всички да сложатъ орѫжието и се предадатъ щомъ се почнатъ военнитѣ действия помежду ни. Самиятъ фактъ, че частитѣ отъ нашата армия, при своето съсрѣдоточаване, минаватъ покрай самитѣ сърбски войски, безъ да бѫдатъ ни най-малко обезпокоявани отъ тѣхъ, свидетелствува за състоянието на военния духъ у тѣхъ, за страха, който ги овладѣлъ, и за вѣрността на тѣхното заявление, че тѣ нѣматъ смѣлостьта да се биятъ съ насъ, защото иначе нѣмаше да допуснатъ нашето съсрѣдоточение да се извърши така безпрепятствено и по начинъ, какъвто историята не е отбелязала до сега въ своитѣ страници.

Пакъ повтарямъ, поддържането духа на нашитѣ войници до най-висока степень на неговото състояние е отъ капитална важность за бързото и решително отстранение на тая криза, която се наложи отъ досегашнитѣ ни тъй наречени съюзници. Азъ съмъ напълно увѣренъ, че г. г. офицеритѣ ще оценятъ както трѣбва тоя мощенъ факторъ и не ще пожалятъ ни най-малко своя трудъ за повдигането и поддържането му на надлежната висота.

К-щи 4-а отдѣлна армия, Генералъ-майоръ Ковачевъ.

Заповѣдь по действующата армия

№ 256

3 юний 1913 год. ст. София

Войници! Нашитѣ досегашни съюзници се обръщатъ въ наши врагове. Тѣ искатъ да завзематъ земитѣ, които вие съ кръвьта и живота на нашитѣ храбро загинали другари завоювахте. Тамъ българскитѣ майки и девици се обезчестяватъ и изнасилватъ отъ тѣхъ. Тамъ нашата религия е поругана и нашитѣ църкви затворени, а българската интелигенция изпратена на заточение. Безъ тия земи, Отечеството е осѫдено да бѫде пакъ бедно и населението му да живѣе въ мизерия. Вие, храбри и достойни синове на майка България, ще оставите ли това вѣроломство на нашитѣ досегашни съюзници ненаказано? Ще оставите ли гръцкитѣ паликарета и сърбскитѣ цигани безнаказано да се гаврятъ съ честьта на македонската майка и девица?

Войници! Днитѣ, които преживѣва Отечеството, сѫ важни! Тѣ ще решатъ сѫдбата му за винаги. Нѣкои изчадия на българщината подучватъ ви на неповинение. Отнасяйте се съ презрение къмъ съветитѣ на тия хора, предатели и измѣнници, и имайте вѣра въ вашитѣ бащи-началници. Слушайте винаги тѣхния гласъ, въ това е гаранцията; останете и за въ бѫдаще такива славни борци, каквито бѣхте до сега — залогъ щото нашето мило отечество да спечели и получи своето законно право.

Войници! Може би тия високи отечествени интереси ще поискатъ въ най-скоро време отъ насъ отново да се сразимъ съ единъ новъ врагъ. Вие, славни герои отъ Селиолу, Лозенградъ, Бунархисаръ, Люлебургазъ, Одринъ, стегнете се и бѫдете готови отново съ своето дружно „напредъ“! Съ единъ ударъ да може да сломимъ новия врагъ и му наложимъ бързъ и траенъ миръ. Само тогава горди и доволни, че до край сте си изпълнили вашия войнишки дългъ, ще се завърнете въ своитѣ огнища между своитѣ близки.

Тази заповѣдь да се прочете предъ всички роти, батареи, ескадрони и команди съ надлежнитѣ разяснения.

Помощникъ-главнокомандующъ, Генералъ-лейтенантъ Савовъ.

Положението на България ставаше още по-деликатно поради броженията тукъ тамъ въ войската, брожения които можаха да докаратъ отечеството до цѣла катастрофа, особено презъ периода на съсрѣдоточаването, което само по себе си е единъ голѣмъ кризисъ въ военнитѣ операции. И подъ това освѣтление упоритостьта на България, да брани македонцитѣ отъ сърби и гърци, съставлява цѣлъ националенъ героизъмъ, за който вѣковетѣ не могатъ да не държатъ смѣтка и отъ който поколѣнията не могатъ да не се удивляватъ. Тоя героизъмъ може да не е толкова политиченъ, но той произхожда отъ единъ моралъ, който рано или късно ще възтържествува въ цѣлата си пълнота. България бѣше отворила война на Турция за да освобождава братята македонци, а не за да ги постави подъ ново и по-страшно иго на сърби и гърци, които не само тероризираха и убиваха човѣцитѣ, но и унищожаваха душата на нацията. Можеше ли България да се откаже леко леко отъ задължението си да освободи братското население отъ новото още по-тежко иго? — Не. Това би било противонародно. Това би значило, че македонцитѣ не сѫ плъть отъ плътьта на българския народъ и кръвь отъ неговата кръвь. *Когато майката се хвърля да спасява своята рожба, нападната отъ вълци, тя не мисли за себе си, а за нея.* Отъ тая точка зрение себеотрицанието на България за Македония е трогателно.

Инцидентитѣ при Злетово и прокламацията на сръбския краль още отъ преди 16 юний за война срещу България.

Между това, престрелкитѣ между постоветѣ още при първото близко съприкосновение на българскитѣ и сръбскитѣ войски въ зоната на опълченцето, въпреки постояннитѣ напомнювания, не бѣха едно редко явление. Печалнитѣ новини, които се получаваха отъ завладенитѣ отъ сърбитѣ страни, честитѣ забѣгвания въ наша територия на бѣжанци много лесно ставаха причина за престрелки, макаръ отъ незначително естество. Нахалностьта на новитѣ потисници на родината почваше да става твърде предизвикателна. При Лопенския ридъ, дето нашето охранение стоеше на 400 крачки отъ сърбитѣ, при Китка и при Злетово, дето сърбитѣ вършеха голѣми издевателства надъ българското население, атмосферата бѣше най-сгъстена. На 5.VI. при Злетово стана едно сблъскване, което сърбитѣ прибързаха да въздигнатъ въ своя победа, макаръ и да бѣха заставени да очистатъ полето на стълкновението. За тоя инцидентъ, който почваше да чертае непримиримата вражда между сърбитѣ и българитѣ, отъ началникътъ на лѣвия авангардъ на лѣвата колона се получи на 6. VI. вечерьта следното днесение:

СЛ. АБАЗОВЪ.

Снощи къмъ 7 ч. после пладне единъ отъ опълченцитѣ на повѣрената ми дружина, заедно съ единъ четникъ отъ четата на Абазовъ, слѣзнали въ рѣката предъ поста да си напълнятъ манеркитѣ съ вода. Нѣколко души сърбски войници тръгнали да заобикалятъ нашитѣ опълченци съ цель да ги заловятъ. Въ това време войводата Славчо Абазовъ слизалъ отъ височата надолу и е билъ вече на равнището, когато е забелезалъ горното движение на сърбскитѣ войници. Щомъ последнитѣ го забелезали, дали единъ залпъ по него. Двамата наши опълченци, безъ да изгубятъ присѫтствие на духа, залѣгатъ и откриватъ огънь по ония сърбски войници, които сѫ далъ залпа. Въ това време се открилъ силенъ огънь отъ сърбскитѣ войници, които заемали единъ окопъ на изтокъ отъ Злетово, следъ което напускатъ окопа и потеглюватъ напредъ, съ цель да пленятъ нашата малочислена група. Въ този моментъ се притичатъ на помощь два взвода отъ 3-а рота подъ командата на командира на сжщата рота, подпоручикъ Диновъ, които се прѣскатъ въ верига. Въ този моментъ всички околни сръбски постове и застави се спуснали отъ височинѣ, заели окрайнитѣ на злетовския пжть близо до рѣката, като продължавали да стрелятъ усилено. Отворила огънь и една сърбска картечница, която е била разположена надъ горната черква въ с. Злетово. Въ този моментъ, за да се спаси положението на нашата група, която вече била прескочила рѣката, за да заеме удобна позиция — понеже отсамъ рѣката е равнище — подпоручикъ Диновъ подава команда „Напредъ на ножъ! Ура!" Взводоветѣ като единъ се хвърлятъ на ножъ и сърбитѣ въ панически бѣгъ очистватъ полесражението, като оставятъ 7 души убити и неизвестно число ранени. Взети сж отъ насъ 5 пушки, 3 бързомѣтки и 2 бердана. Само опълченецътъ Григоръ Георгиевъ отъ 15-а Щипска дружина, който ималъ схватки съ 3-ма души и които сполучилъ да убие, е раненъ слабо въ гушата и ржката съ ножъ. Днесъ, обаче, той изпълнява службата си. Отъ всичко ясно се вижда, че сърбитѣ не умѣятъ да стрелятъ, а нашитѣ юнаци при всѣко едно тѣхно предизвикателство, горятъ отъ желание да имъ отмъстятъ. Отъ четата на Абазова сж преминали по-голѣмата часть, останали сж само 9 души, които зачислихъ на котлова храна къмъ 3-а рота и подчинихъ на командира на ротата. Въ тази престрелка, споредъ донесенията на командира на 3-а рота отъ 1-а Дебърска дружина, отъ сръбска страна сж взели участие около две роти. Тази сутринь въ 4 ч. 30 м. самъ лично отидохъ на мѣстото и изучихъ обстоятелствата, при които е станала престрелката, като разпитахъ мнозина отъ опълченцитѣ. Всички до единъ твърдятъ, че началото на огъня е даденъ отъ сръбска страна. Престрелката е траяла около часъ и половина. Духътъ е доста повдигнатъ, особено при вида на загубата, която е далъ противника, и на липсата отъ насъ на всѣкакви загуби.

Подпор. ДИНОВЪ.

Отъ с. Строимаци — Краговско — дошли 3 жени, които сж разправяли на забѣгалитѣ свещеници, находящи се тукъ въ мънастира, потрѣсающи звѣрства отъ страна на сърбитѣ. Всички млади жени и моми на забѣгналитѣ българи били закарани по сърбскитѣ лагери и предадени за удоволствие на войската, а дѣцата, мжжетѣ и момчетата били затворени. Всѣкакви помощи, изпращани на последнитѣ, сж били ограбвани. Имота на бѣжанцитѣ изцѣло ограбенъ, кжщитѣ имъ изгорени, ржководителя отъ с. Павлишенци, Кумановско, билъ обесенъ въ селото си. Две моми отъ с. Кукушине Кумановско, се обесили, за да не претърпятъ готвящия имъ се позоръ. Всичко това е възбудилъ духоветѣ и съ нетърпение всички очакватъ по-скорошната разплата. № 8. Монастиръ Св. Панталей, 6. VI. 13 год. 8 часа предъ пладне.

Началникъ на авангарда, Капитанъ Величковъ.

Трѣбва да добавимъ, че това стълкновение бѣше стълкновение между сърби и македонци и че македонцитѣ въ него се държаха така, както подобава срещу потисницитѣ на собствената имъ родина. На донесението, което щабътъ на опълчението направи по тоя поводъ до командующия 4-а армия, не закжсне да се получи на 15 юний следната благодарность:

> На № 2884. Помощникъ главнокомандующия съ телеграма 5461 изказва своята сърдечна благодарность на Македоно-Одринци за неустрашимото имъ държане въ схватката на 5 того. А азъ се надѣвамъ, че Македоно-Одринци ще отправдаятъ всички надежди, които се възлагатъ на тѣхъ въ бѫдащитѣ действия съ завоевателитѣ и угнетителитѣ на тѣхната мила татковина Македония, и че досегашната имъ самоотворжена деятелность ще бѫде последвана съ още по-блѣскави дѣла и подвизи и че тѣ ще се покажатъ достойни нейни славни синове. 5519.
>
> Комадующи 4-а армия, Генералъ-майоръ Ковачевъ.

На 9 юний сърбитѣ обстреляха отъ Румена-бука постоветѣ на 3-а рота отъ 10-а Прилепска дружина на Лопенския ридъ, безъ да бѫдатъ за това предизвикани.

На 11 юний презъ нощьта сърбитѣ направиха сѫщото срещу с. Чифликъ, южно отъ Злетово, което предизвика настѫплението на единъ нашъ патрулъ отъ 10 души, а това пъкъ на свой редъ предизвика настѫплението на 1 дружина и 1 ескадронъ сърби на 12 юний. Презъ тая сериозна престрелка, която трая цѣль день отъ наша страна паднаха 4 души ранени. За тая престрелка началника на колоната подполковникъ Николовъ въ донесението си на края казва:

> Отъ горното донесение и отъ тия които ви изпратихъ отъ командира на 1-а Дебърска дружина се вижда, че на участъка, който заема тая дружина се води цѣлъ день бой предимно из линията с. Злетово — с. Ратавица. Считамъ, че сърбитѣ провокиратъ. Въ подкрѣпление на 1-а дружина изпратихъ 2 роти отъ 13-а Кукушка дружина.

Въ стълкновението при Злетово на 12. VI. отъ наша страна сѫ взели участие и двѣтѣ бомбови мортирки, система капитанъ

Величковъ, които се явяватъ родоначалници на бомбохвъргачкитѣ и гранатохвъргачкитѣ при позиционната война нѣколко години следъ това. Въ снимката на отсрещната страница се вижда самия капитанъ Величковъ и една отъ мортиркитѣ му, излизаща на позиция.

На 13 юний при Лопенъ сърбитѣ откриха огънь по единъ нашъ патрулъ, а това поведе и нашитѣ да сторатъ сжщото. Престрелката тукъ, обаче, скоро се прекжсна.

На 14 юний сърбитѣ обстреляха постоветѣ на 3-а бригада при Дълги-дѣлъ, безъ да имъ се отговори отъ наша страна.

За да завършимъ съ инцидентитѣ, които се развиваха около Злетово, нека цитираме и следното циркулярно съобщение отъ 4-а армия, което сигурно е било донесено въ щаба на действующата армия, и което не е отъ малко значение за да се очертае настроението на противницитѣ, застанали единъ срещу други:

> Началника на Македоно-Одринското опълчение ми донася, че около стотина бѣжанци отъ с. Злетово разказвали, че на 13 того въ 8 часа по турски въ селото имъ дошли около 20 сръбски войници и поканили селянитѣ да изпразнатъ селото, защото имали заповѣдь да го изгорятъ. Въ сжщото време подкарали 15—20 души първенци ужъ да ги водятъ при своето началство, отъ гдето вече не сж се завърнали. Въ 9 ч. подпалили селото отъ нѣколко мѣста. Изплашеното население почнало да бѣга къмъ българскитѣ постове, а сръбскитѣ войници открили огънь по бѣгащитѣ селяни. До нашитѣ постове достигнали много родители безъ дѣцата си и много дѣца безъ родителитѣ си. Какво е станало съ останалото тамъ население, не се знае; предполага се да е избита по-голѣмата му часть
>
> Следъ подпалването на Злетово, сръбското войсково отдѣление заминало да запали селата Ратавица, Бучище и Гуйновци. Войскитѣ се заканвали, че ще опожарятъ всички български села и ще избиятъ всички българи.
>
> Предлагамъ тия грозни изтъпления на сърбитѣ надъ братята ни въ окупиранитѣ отъ тѣхъ мѣста да се прочетатъ предъ всички войници въ повѣрената ми армия, за да се увѣрятъ за лишенъ пжть въ свирепствата на сърбитѣ надъ беззащитното българско население, свирепства, каквито нито турчина може да извърши. 5539. Радовишъ 15. VI. 12 год.
>
> Командующъ 4-а армия, Генералъ-майоръ Ковачевъ.

Тия инциденти, както сега е известно, бѣха лишни капки въ прелѣлата вече чаша съ вода, но тѣ продължиха до почване на самата война и се простѣрха по цѣлия фронтъ на 4-а армия чакъ до Щипъ. На 13 юний Лондонскитѣ вестници печатаха вече телеграми отъ Бѣлградъ за станали цѣли сражения, които въ действителность въ повечето случаи не бѣха нищо повече отъ една размѣна на отдѣлни изстрели. На 14 юний българския пълномощенъ министъръ отъ Бѣлградъ съобщава въ София:

> Нощеска съ специаленъ тренъ сърбскиятъ престолонаследникъ отпжтува за Скопие. Това негово заминаване се туря въ свързка съ известията за последнитѣ инциденти на Злетовската рѣка. Говори се, че по сжщата причина било отложено идването на Путникъ въ Бѣлградъ. № 3427.

А, както е сега установено, прибирането на престолонаследника е било не толкова въ свързка съ злетовскитѣ инциденти, които сами по себе си не представляваха голѣмо нещо, но поради решението на сърбското правителство въ съгласие съ гръцкото да обявятъ война на България. Това важно решение се вижда отъ прокламацията на сърбския краль, печатана още преди 16 юний и разпратена между войницитѣ. Тая прокламация, носяща ръкописна дата 18 юний, падна по едно странно желание на сждбата въ ржцетѣ на самото Македоно-Одринско опълчение, когато по-късно то атакува сърбскитѣ позиции при Безиково. Ето и самата прокламация:

Наредба Врховног Коменданта војске 18 јуна 1913 године у Београд.

Войници! Войната на Балкана е свършена. Нашитѣ братя сж освободени. Мирътъ съ Турция е сключенъ. Сега би трѣбвало да се върнете по домоветѣ си на работа, при своитѣ семейства, при своитѣ мили и драги, които ви очакватъ съ нетърпение.

За мое съжаление, драги мои войници, вие все още не можете да се върнете въ своитѣ домове; вие още не можете да се видите съ своитѣ мили и драги и да се отморите отъ тежкия напоръ. Българитѣ, довчерашни наши съюзници, съ които до скоро се борихме рамо до рамо, на които като истински братя помагахме и непощадно съ кръвь облехме драгоценния имъ Одринъ, ни оспорватъ онѣзи краища отъ Македония, които съ толкова жертви сдобихме.

България, увеличена два пжти повече въ тая обща война, не дава на два пжти по-малката Сърбия нито Прилепъ на кралевича Марка, нито Битоля, кждето, вие юнаци мои, сте се покрили съ слава и унищожили последната турска войска срещу насъ. България, съ две морета, не дава на Сърбия достжпъ нито до едно. Сърбия и нейното уповаване — сърбската войска, не могатъ и не трѣбва да допуснатъ това. Тѣ сж длъжни да защитатъ и запазатъ своитѣ съ кръвь спечелени придобивки отъ всѣки, па и отъ довчерашния си съюзникъ — българитѣ.

Заедно съ насъ срещу българитѣ отиватъ на война и нашитѣ съюзници гърци, чиито придобивки сжщо искатъ да отнематъ българитѣ, и нашитѣ братя черногорци, понеже и тѣ искатъ да бранятъ сърбскитѣ придобивки

Войници! Въ името на Бога и на правата кауза — напредъ! Развѣйте отново сърбското победоносно знаме и го понесете победоносно презъ редоветѣ на нашия новъ неприятель, както що победоносно го носихте по Вардаръ до Солунъ, презъ Прилепъ и Битоля, презъ Косово и Призренъ.

Напредъ войници! На любящия отечеството и праведния и Богъ помага.

ПЕТЪРЪ.

Тая наредба да се съобщи на всички войници.

Началникъ щаба на върховната команда,
Поч. адют. на Н. В. Краля, войвода Путникъ.

По-голѣмо коварство отъ това свѣта едва ли нѣкога ще има случай да види: Толкова долня ни се вижда сега подлостьта на сърбитѣ!

Злетовскитѣ инциденти почваха вече да съставляватъ прелюдията на войната, която предстоеше неотразимо да се поведе. Застаналитѣ враждебно една срещу друга войски стягаха вече своитѣ редове. И правѣха това, не толкова защото бѣха близо една до друга, а защото политиката изхарчваше вече последнитѣ си средства за мирно разрешение на голѣмия споръ за Македония.

Последно средство за спасение на Македния.

Вече ставаше ясно, че въ защита на Македония България не разполага съ други средства освенъ оржжието. И въ това отношение на 8 юний въ щаба на опълчението се получи следното важно предупреждение:

Помощникъ Главнокомандующия съ телеграма отъ вчера съобщава, че политическитѣ обстоятелства могатъ да се сложатъ така, че въ скоро време да се откриятъ военнитѣ действия. Съобщава ви се това за сведение. По заповѣдь. № 5359.

Н-къ щаба на 4-а армия, Полковникъ Икономовъ.

А на 10 юний се получи и следната телеграма:

Вследствие телеграмата отъ помощникъ-главнокомандующия 5410, въ настояще време политическата обстановка се слага така: 1. Съюзъ между Сърбия и Гърция съ цель да задържатъ и разделятъ помежду си всички земи въ Македония по дѣсния брѣгъ на Вардаръ, освенъ това за сърбитѣ — Скопие, Куманово, Кратово, Егри-Паланка, а за гърцитѣ — Солунъ съ Правишката и Нигритска области. 2. Сърбитѣ не признаватъ договора и не приематъ арбитража да стане на базата на договора, та да се отнася само до спорнитѣ земи, не спорнитѣ же, т. е. тия, които по договора изрично принадлежатъ намъ, да се изпразнятъ отъ сърбитѣ, или най-малко догдето траятъ преговоритѣ да се окупиратъ отъ смѣсени войски тѣхни и наши. 3. На гърцитѣ предлагатъ сѫщото. 4. Тия въпроси тия дни трѣбва да се решатъ така,както иска нашето правителство, въ противенъ случай войната е неизбѣжна. Значи тия дни ще имаме или война или демобилизация въ зависимость отъ това, дали гледището или исканията на нашето правителство ще бѫдатъ приети или отхвърлени. 5. Ако демобилизираме сега, горнитѣ земи ще останатъ въ рѫцетѣ на гърцитѣ и сърбитѣ. Трудно е да се допуща, че по миренъ начинъ тѣ ще бѫдатъ възвърнати намъ. 6. Появилитѣ се напоследъкъ незадоволства въ нѣкои части на дивизиитѣ даватъ да се предполага, че има сериозна агитация въ частитѣ противъ войната. Нуждно е да се обърне сериозно внимание на съзнателното войнство, че ако армията се разстрой и стане неспособна за работа то последствията отъ това ще бѫдатъ — изложеното въ пунктъ пети. Съобщете това въ частитѣ си съ Вашитѣ по-подробни обяснение на фактитѣ по начинъ какъвто намѣрите най-умѣстенъ. Заедно съ това, предъ видъ на възможностьта въ най-скоро време да се пристѫпи и къмъ откриването на военнитѣ действия, като лице стояще по-близо до повѣренитѣ Ви части, предлагамъ Ви да проучите основателно въпроса и да донесете въ най-непродължително време, може ли да се разчита на духа на частьта Ви за едно успешно повеждане операциитѣ. 5393.

Командующи 4-а армия, Генералъ-майоръ Ковачевъ.

На искането, да се донесе за състоянието на частитѣ, се отговори следното, което очертава духа на македоското опълчение, готово на всички жертви за освобождаване Македония отъ игото на сърбитѣ и гърцитѣ:

До командующи 4-а армия, Радовишъ.

5393. На опълчението може да се разчита напълно на всѣкакви настѫпателни действия. То ще се бори съ най-голѣмо ожесточение 2921 Кочане 10.IV.13 г.

Н-къ на М.-О. опълчение, Генералъ-майоръ Геневъ

Сега нека се повърнемъ и видимъ, какви последни усилия българското правителство още полага за да отстои правата на българския народъ и какъ се започна войната срещу съюзницитѣ.

Съ депеша отъ 8 юний българскиятъ пълномощенъ министъръ въ Петербургъ съобщава въ София, че Пашичъ най-после приелъ арбитража. Въ отговоръ на тая депеша г. Даневъ на 9 юний телеграфиралъ:

Днесъ въ съвещание подъ председателството на Царя, въ което освенъ мене участвуваха министъръ Тодоровъ и генералъ Савовъ, се реши: Да се помоли върховния арбитъръ да произнесе решението си въ продължение на 7 дни отъ днесъ, като застане на почвата и въ рамкитѣ на договора и приложенията му. Ако императорското правителство до вторникъ вечерь ни уведоми, че приема това наше предложение, азъ бихъ могълъ да се намѣра въ Петербургъ, за да присѫтствувамъ при прочитането на решението и за обсѫждане на всички други въпроси следъ решението . . .

Въ отговоръ на тая депеша г. Бобчевъ на 10 юний телеграфира следното:

Относително арбитража и срока му Сазоновъ каза, че Русия пристѫпва къмъ него и чака мемоаритѣ. Щомъ се получатъ тѣ и решението скоро ще излѣзе. При това, очаква се сами да прибързате и за уреждане арбитража съ гърцитѣ. Сазоновъ е още боленъ.

На 11 юний г. Даневъ дава на тая депеша следния отговоръ:

Натоварвамъ Ви да съобщите на императорското министерство, че формулата за арбитража и седмодневния срокъ за произнасянето на решението бѣха нашето последно предложение, направено като крайна наша отстѫпка, за да можемъ да одържимъ положението на границата, което съставлява голѣмо опасность и не допуща никакво отлагане. Отговора на Сазонова е настоящъ отказъ, защото не опредѣля срока, кога решението ще бѫде издадено. При тѣзи обстоятелства ние сме принудени да спремъ всѣко по-нататъшно преговаряне. За утре предстой отзоваването на Тошева.

На 12 юний г. Бобчевъ отъ Петербургъ отговаря на тая депеша следното:

Преди да съобща Сазонову депешата Ви, поискахъ да узная има ли изъ Бѣлградъ отговоръ и какъвъ по арбитража и за мемоаритѣ, които трѣбваше да се подадатъ въ четиридневенъ срокъ. Сазоновъ отговори отрицателно. Тогава азъ му казахъ, че види се, това отлагателство на сърбитѣ измѫчва нашето правителство и то ме е натоварило да ви съобща за спирането на по-нататъшнитѣ преговори и за отзоваването на Тошева. Сазонова ми отговори: Вашето съобщение не ме очудва. За тая постѫпка на вашето правителство азъ съмъ предупреденъ преди нѣколко дни. Вие тръгвате по съветитѣ на Австрия. Свободни сте. По тоя начинъ сърбитѣ съ глупостьта си, вие съ некоректностьта си къмъ Русия и славянството се хвърляте въ гибель. Ние направихме своята длъжность. Рускиятъ императоръ не очакваше ултиматумъ съ срокъ за произнасяне решението си по българо-сърбския споръ. Той щѣше, обаче, много скоро да изпълни своята тежка мисия. Сега следъ вашето заявление, азъ ви правя нашето: Не очаквайте нищо отъ насъ и забравете, че сѫществува нѣкаква наша обязаность до днесъ отъ 1902 година. № 523.

На 13 юний въ отговоръ на това г. Даневъ телеграфира следното:

На № 523. Обстоенъ отговоръ ще получите утре следъ заседанието на министерския съветъ. За сега спеша само да протестирамъ противъ натякването, че сме тръгнали по съветитѣ на Австрия. Това подмѣтане за насъ е дълбоко обидно, защото нито сме тъй умопомрачени, нито пъкъ тъй нелоялни. Впрочемъ, самото наше поведение отъ началото на кризата и до сега показва, колко сме скѫпили за съветитѣ на Русия и когато е трѣбвало да принасяме жертви, както при опредѣлението турско-българската граница, Силистренския въпросъ и пр. Ние не сме се поколебали въ нея, даже когато официалниятъ руски представитель въ Бѣлградъ е прямо действувалъ противъ разпорежданията на сърбско-българския договоръ, когато, все въ разрезъ съ него, отъ Петербургъ ни внушиха да се миримъ съ Сърбия съ отстѫпки отъ безпорната зона. Да, трѣбва съ тѫга да констатирамъ, че въ Петербургъ не схващатъ положението и дирятъ обяснение на нашитѣ постѫпки вънъ отъ България, когато причинитѣ сѫ на лице, у насъ самитѣ. Ако ние говоримъ за срокове, това не е нито отъ лекость, нито отъ отсътствие на почить, а защото ножътъ е опрѣлъ о кокала, защото чакането, да

> не кажа протакането, става сждбоносно. Въ тая минута съобщаватъ за сблъскновение на границата, което по неволя може да запали огъня по цѣлата линия и да предизвика една война, безъ да я щѣмъ. Е добре, тъкмо за избѣгване на подобни фатални случайности ние сме принудени да бързаме и пакъ да бързаме. Срокътъ на който настоявахме и настояваме, *оповестенъ на войницитѣ чрезъ особенъ приказъ, е магическо средство, съ което щѣхме да откупимъ търпението имъ и да отбѣгнемъ войната.* Ето причината на нашата настойчивость. Азъ съжалявамъ, че императорското правителство дири мотивитѣ на нашето поведение другаде и нанася най-чувствително докачение на насъ, като обществени дейци съ минало въ България, колко годе прозорливи и вѣрни на себе си. Впрочемъ, настрана нагѣкванията. Азъ още веднажъ моля императорското правителство, да оцени както подобава нашето искане за ускорение на решението и да ни уведоми часъ по-скоро, за кога смѣта да го издаде. Въ тая надежда, за сега азъ спирамъ отзоваването на Тошева. № 1905.

Тоя день е сждбоносенъ за българската политика и поради обстоятелството, че рускиятъ пълномощенъ министъръ въ Букурещъ внушава на ромжнското правителство идеята за окупиране на линията Тутраканъ—Балчикъ, което ясно чертае отъ какви замисли се е ржководила руската политика презъ 1912—13 год. и което се вижда отъ следния докладъ на ромжнския министъръ-председатель до краля отъ 13 юний:

> Министърътъ на Русия, г-нъ Щебеко, ми съобщава въ министерството на външнитѣ работи, че българитѣ не искатъ да се подчинятъ на никакъвъ съвѣтъ за умѣреность, който имъ се дава, напротивъ, тѣ сж готови да започнатъ война противъ сърбитѣ и гърцитѣ. Споредъ личното мнение на г-н Щебеко, ние би трѣбвало като последно средство за натискъ, да предупредимъ г. Данева, че въ случай на подобна война ромжнската армия ще мине Дунава и ще окупира линията Тутраканъ—Балчикъ, за да я присъедини окончателно. На всѣки случай, прибави г. Щебеко, отъ днесъ Ромжния ще играе решающа роля на Балканитѣ. № 161.

Тия опасни внушения позволяватъ на сжщия г. Щебеко на следния день да донесе до Сазоновъ следното:

> Г-нъ Майореску заяви, че ромжнското правителство е предписало на своя представитель въ София да съобщи на българското правителство, че въ случай на война между България и Сърбия, Ромжния ще мобилизира своята армия и ще открие военни действия.

На 14 юний г. Бобчевъ отъ Петербургъ донася следното:

> Направихъ допълнителни съобщения. Въ министерството очакватъ мемоаритѣ, относително срока на арбитражното решение, наистина, то би се издало въ една седмица, но то би могло да се произнесе, само когато, както не веднажъ се телеграфира, Вие се съгласите за паралелния отдѣленъ арбитражъ съ Гърция и ако се е извършила демобилизация. Вижте депешитѣ ми 484, 497 и 499. Затова и много се искало и пакъ се иска да дойдѣли министъръ-председателитѣ, които най-лесно могли да уредятъ и тоя най-мжченъ въпросъ за демобилизацията № 427.

Въ сжщия день черногорския министъръ на външнитѣ работи заявилъ, че Чернагора ще даде своитѣ войски въ помощь на Сърбия въ случай на война между последната и България.

На 15 юний отъ Виенската българска легация г. Саллабашевъ телеграфира следното:

> Рускиятъ посланникъ се произнесълъ предъ единъ мой приятель, че не вѣрва, Русия да се нагърби съ арбитража и че рускиятъ императоръ, като заминалъ преди една седмица, казалъ въ двореца въ Петербургъ, че

презъ 6-недѣлното му отсѫтствие не трѣбва да го безпокоятъ и да не му изпращатъ нищо, освенъ въ случай на извънмѣрно важни приключения. Гиресъ счита положението твърде опасно.

1-а рота отъ 5-а Одринска дружина.

На 16 юний на българския царь и министъра на външнитѣ работи г. Даневъ сѫ били докладвани отъ помощникъ-главнокомандующия, генералъ-лейтенантъ Савовъ, телеграмитѣ отъ 2-а и 4-а армии за състоянието на войскитѣ и за инциденитѣ при Злетово и между преднитѣ сърбски и български части въ Македония, и е било взето решение, на 17 юний да се нападнатъ сърбскитѣ и гърцки линии въ Македония, „като една репресивна мѣрка срещу руского правителство, което, мислѣло се е, че по този поводъ ще ускори своето арбитражно решение въ спора ни съ Сърбия“.

Тъй почнаха военнитѣ действия срещу Сърбия и Гърция безъ никаква политическа и даже духовна подготовка отъ наша страна, и, което е най-жалкото, безъ използуване на цѣли три армии, разпръснати отъ Кюстендилъ до Видинъ. Но, това ще видимъ понататъкъ.

ГЛАВА III.

ОБСТАНОВКАТА ПРЕДИ ПОЧВАНЕТО НА ВОЕННИТѢ ДЕЙСТВИЯ

Подготовка, духъ, численъ съставъ и схема за разположението на частитѣ.

Подготовката на частитѣ отъ опълчението въ сравнение съ тая презъ войната съ турцитѣ бѣше доста подобрена, кадърътъ отъ офицери — значително по-голѣмъ и духътъ—безъ съмнение много високъ. Постепенното заемане на лежащата предъ опълчението мѣстность до демаркационната линия, малкитѣ стълкновения при Злетово и Лопенъ и горещото желание у всички да видятъ родината най-сетне свободна бѣха мощни лостове за подържане надеждата въ успеха и въ много очакваното освобождение. Въпреки отекчителното влияние, каквото можаха да упражнятъ лошитѣ слухове и факти за бунтове въ полковетѣ, опълчението до почването на войната остана войска покорна, послушна и готова за нови жертви. Старитѣ дружини бѣха по-богати съ бойни традиции, съ повече опитность и съ по-голѣмо познаване механизма на модерния бой. Новитѣ дружини, т. е. 13-а, 14-а и 15-а, наопаки, имаха повече кадъръ, повече външенъ видъ, по-слаба, даже никаква, бойна подготовка и по-слабо вжтрешно сцепление. Изобщо, дружинитѣ носѣха отпечатъка на своитѣ офицери, между които дружиннитѣ командири бѣха душата на всичко. Дружинитѣ бѣха такива, каквите бѣха и дружиннитѣ командири.

До самото почване на военнитѣ действия частитѣ, макаръ и въ съприкосновение съ противника, бѣха водили доста редовни занятия, бѣха изучвали мѣстностьта, бѣха събирали сведения за сърбитѣ, бѣха поправили часть отъ пжтищата, но въпреки всѣко благоразумие, по вина на щаба*) и на самитѣ частни началници, не пристжпиха къмъ една систематична фортификационна дейность. Наистина, частитѣ бѣха се окопали, обаче, укрепѣни позиции не направиха и мѣстностьта на изтокъ отъ линията Султанъ-тепе — Истибаня не се изучи съ подобающата сериозность, последното може би, защото се вѣрваше, че въ тая зона ще действуве 2-а бр. отъ 4-а Преславска дивизия, а първото и поради липса на време, и поради липса на достатъчно количество инструменти, и поради схващането, че ние дойдохме въ Македония не за да запазимъ частьта, която ни бѣха оставили сърбитѣ и гърцитѣ, а за да освободимъ именно тия части отъ Македония, които тѣ бѣха заели. Настѫпателниятъ духъ въ редоветѣ на всички и вѣрата въ разумното съгласуване на действията на българскитѣ армии отъ къмъ изтокъ и югъ бѣха абсолютни. За да се види, какъ се е гледало на опълчението, може отчасти да послужи и следната твърде бърза телеграма до началника на опълчението:

---

*) По-горнитѣ щабове носятъ още по-голѣма отговорность. Тѣ просто не бѣха заобиколили нито веднажъ частитѣ и мѣстностьта.

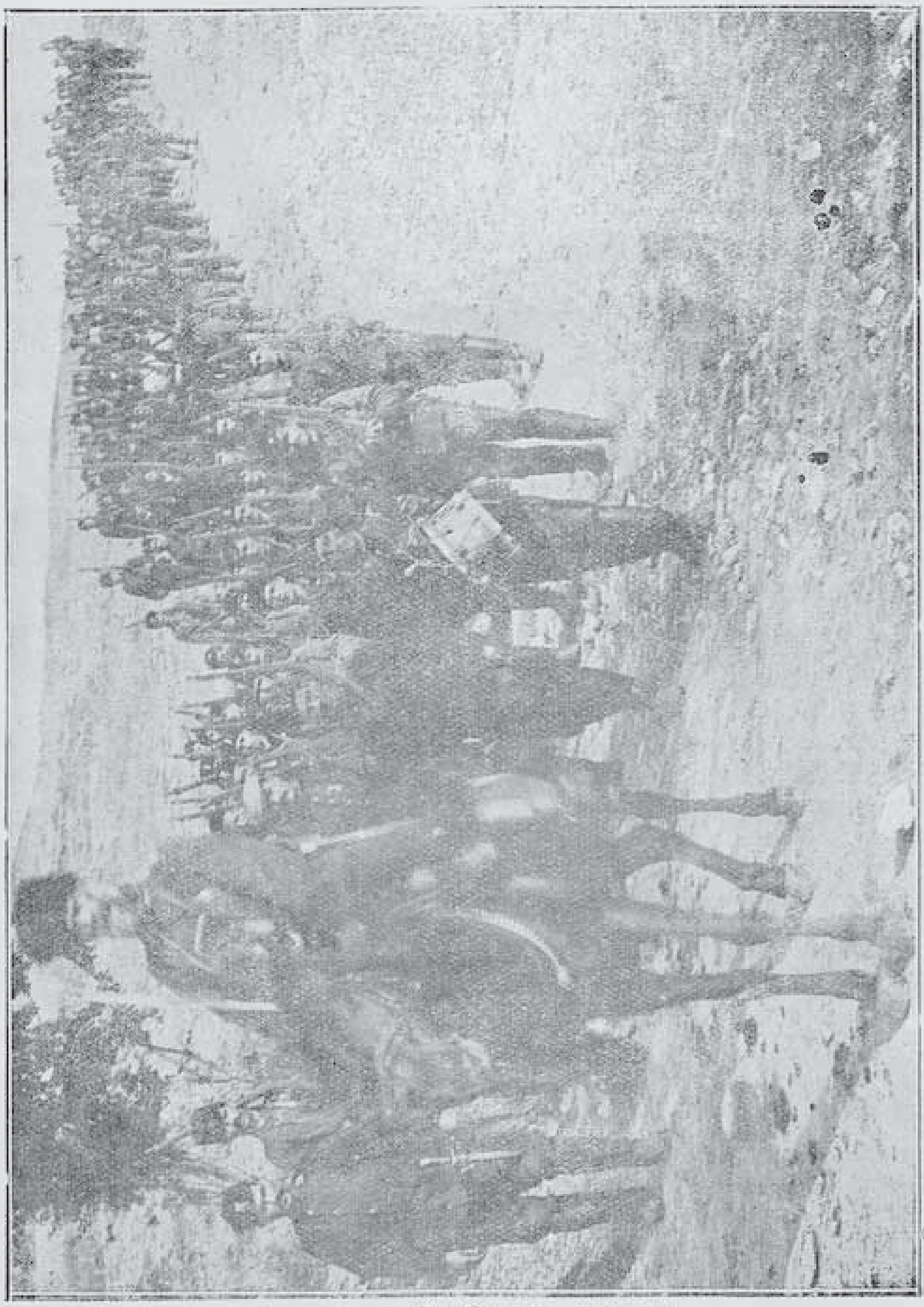

1-а рота отъ 2-а Скопска дружина.

Пратете веднага въ Радовишъ 1 рота отъ опълчението за носене службата при щаба на армията. 5373. Радовишъ 8.VI.13 год. 5 ч. 40 м. сл. пл.
Команлующъ 4-а армия, Генералъ-майоръ Ковачевъ.

Иначе не можеше и да бжде. Борбата, която предстоеше да се води, не бѣ борба за Шаркьой или Булаиръ, а борба за свободата на родната земя. Македонцитѣ се готвѣха да се биятъ съ своитѣ кръвни врагове сърбитѣ, които въпреки договоръ и честь, въпреки човѣщина и разумъ бѣха заседнали въ тѣхнитѣ села и градове и рушеха, това което бѣ най-мило и най-свето на всички насъ. Виждането на отечествената земя и пламъцитѣ, що горѣха въ нея, чуването писъцитѣ на угнетяванитѣ братя отъ коварни и подли врагове бѣха достатъчни да възпламенатъ сърцата имъ за мъсть. И, както ще видимъ по-нататъкъ, тѣ се биха съ най-голѣмо себеотрицание, като герои, които непременно искатъ да постигнатъ цельта, вѣрни на свещения лозунгъ „свобода или смърть“.

АПОСТОЛЪ ХРИСТОВЪ.

ДИМИТЪРЪ ЦОНЕВЪ.

Численниятъ съставъ на опълчението се вижда отъ ведомостьта на отвъдната страница. Въ общи цифри то брееше 15 дружини, 12 батареи, 2 картечни роти, 1 пионерна рота, 1 техническа часть, $^1/_2$ ескадронъ пеша и конна джандармерия и всички тилови служби. Неговата реална сила се изразяваше въ повече отъ 10,000 пушки, 8 картечници, 54 орждия, при 22,317 артил. снаряди и 2,279,120 патрони.

Трѣбва да отбележа веднага, че тоя сложенъ начинъ на смѣтководството по численния съставъ на частитѣ, установенъ отъ устава за полската служба, бѣше единъ голѣмъ товаръ за щабоветѣ и канцеляритѣ. Всѣки 15 дена трѣбваше ротитѣ да даватъ тия сложни сведения въ дружинитѣ, тия последнитѣ — въ бригадитѣ, а тѣзъ последнитѣ на свой редъ — въ щаба на опълчението. Но, тъй като въ такива сложни смѣтания грѣшкитѣ сж всѣкога най-лесни, съставянето на ведомостьта за численния съставъ въ разнитѣ щабове даваше поводъ за неприятности и излишни нервирания. Съставянето на тая ведомость въ щаба на опълчението сжщо отнимаше и много време, и много добра енергия. А между това, ползата отъ тия ведомости бѣше съвсемъ нищожна, за да не кажа никаква. Ведомоститѣ следваха канала отъ щабъ до други, до като достигваха до щаба на армията, дето тѣ нѣмаха друга освенъ бюрократична стойность.

Ведомость за числения съставъ на М.-О. опълчение и придаденитѣ къмъ него части къмъ 17.VI.1913 г.

№ по редъ	Названия	Дружини	Батареи	Картечни роти	Подъ орѫжие													Отсѫтствующи					Всичко на лице	Коне			Катъри	Волове	Орѫдия	Зарядни ракли	Кола		Снаряди (бомби)	Патрони
					Офицери и приравнени			Долни чинове										Болница или лазарета																
								Строеви				Нестроеви																						
					Генерали	Щабофицери	Об.-офицери	Подофицери	Ефр. и редн.	Трѫб. и бараб.	Всичко	Обозни	Санитари	Готвачи	Ординарци	Музиканти	Всичко	Офицери	Долни чинове	Арестувани	Командировани	Всичко		Офицерски	Строеви	Обозни					Санитарни	Обозни		
1	Щабъ на опълчен.	—	—	—	1	4	9	5	22		27	10			14		24						51	11	18	2	4					3		
2	1-а М.-О. бригада	5	—	—	—	2	26	270	3160	29	3459	489	55	81	76	28	729	2	211	15	304	532	3671	54	70	307	2	12			2	13		612.409
3	2-а ,, ,,	5	—	—	—	1	23	151	2842	25	3018	387	42	47	40		516	1	179	24	443	647	3294	15	71	260	85	21			1	13	203	552.247
4	3-а ,, ,,	5	—	—	—	1	27	268	2517	21	2806	470	65	64	50	1	650		245	8	364	617	2843	23	38	344	92	24				13	135	543.520
5	1-а и 2-а карт. роти	—	—	2	—		2	14	138		152	16		4	2		22		28		19	47	127	2	59	11	7							81.450
6	Огнестрел. паркъ	—	—	—	—		1	6	88		94	31	1	2	3		37				12	12	144			137		46				23		452.300
7	Интендантска рота	—	—	—	—		1	6	117		123	3		2	4		9				1	1	132		4	1	1	4				3		5.400
8	Продов. трансп.	—	—	—	—		1	5			5	341		5	8		354		10		21	31	328	1		315	47	325				155		14.739
9	Лазаретъ	—	—	—			3	8	34		42	12	14	3	6		35				13	13	67	4		14	3	10				5		
10	Полска джандар.	—	—	—			1		95		95												95	1	40	3						1		
11	Техническа часть	—	—	—			1	13	59		72	10		1	1		12		27		13	40	44		7	14	3							1.200
12	2-и пл. ар. п. щаба	—	—	—		1	2	1	1	1	3	5			2		7				1	1	11	3	1	7								
13	2-о отдѣление с. с	—	3	—		1	9	107	802	7	916	131	12	13	10		166		54		17	71	1011	10	610	88			12	192			6171	2.035
14	3-о ,, с. с.	—	3	—		1	8	80	356	7	443	590	13	10	15		628	2	75		33	110	970	10	255	551			12	800			6382	2.530
15	4-о ,, не с. с.	—	3	—		1	8	84	862	9	955	206	11	16	11		244		44	3	2	49	1150	12	565	199		56	18	794		28	6306	4.610
16	2-о отд. 8 не с. с. п	—	3	—		1	8	89	335	5	429	51	9	7	9		76		25		21	46	514	4	333	57		394	12	24		29	3120	
17	5-аРад. тел. станц.	—	—	—			1	1	21		22												23	1		14								
18	2-а р. 3-а пион. др.	—	—	—			3	22	264	4	290	12	5	3	5		25		70	73		143	175	1		17						5		6.680
	Всичко ..	15	12	2	1	13	134	1130	11712	108	12931	2764	227	258	256	29	3534	5	968	123	1264	2360	14650	158	2071	2341	244	892	54	1810	3	288	22317	2279120

Началникъ щаба на опълчението, отъ Генералния щабъ, Майоръ Дървинговъ.

Скица №2

Македонско-Одринско опълчение.

Бойно разписание на 16. Юни 1913 год.

Гр. Кочани.

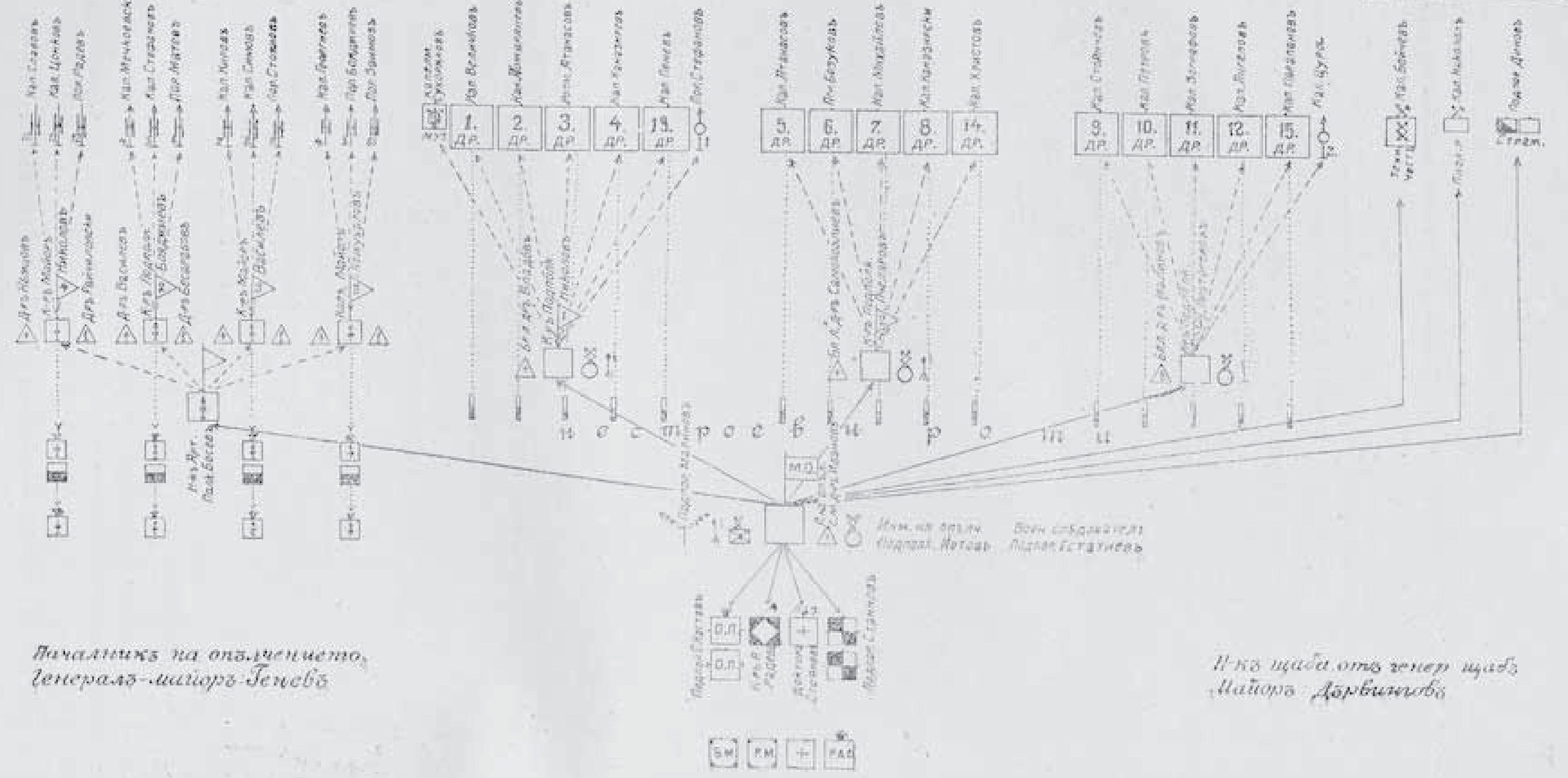

Н-къ Арт. Пол. Босевъ
К-ръ Майоръ Николовъ
Кап. Славовъ
Кап. Цонковъ
Пор. Радевъ
К-ръ Подпол. Бояджиевъ
Кап. Мечковски
Кап. Стефановъ
К-ръ Майоръ Василевъ
Пор. Стояновъ
Кап. Георгиевъ
Пор. Бояджиевъ
Капелм. Суходоловъ
1. ДР.
Кап. Великовъ
2. ДР.
3. ДР.
Кап. Атанасовъ
4. ДР.
19. ДР.
Кап. Пеневъ
Пор. Стефановъ
К-ръ Подпол. Николовъ
5. ДР.
Кап. Атанасовъ
6. ДР.
7. ДР.
Кап. Михайловъ
8. ДР.
14. ДР.
Кап. Христовъ
9. ДР.
Кап. Стойчевъ
10. ДР.
Кап. Петровъ
11. ДР.
12. ДР.
Кап. Ангеловъ
15. ДР.
Кап. Цура
Техн. части
Кап. Бойчевъ
Кап. Николовъ
Стрел.
Подпор. Диновъ
нестроеви роти
М.О.
Подпор. Малиновъ
Интенд. на опълч. Подпол. Жотовъ
Воен. следовател Подпол. Евстатиевъ
О.П.
О.П.
К-ръ Р. Радевъ
Докторъ Стояновъ
Б.М.
Р.М.
РАД

Началникъ на опълчението,
Генералъ-майоръ Геневъ

Н-къ щаба отъ генер. щабъ
Майоръ Дървинговъ

Интендантъ подп. Аврамовъ

Войно разписание на опълчението къмъ 16 юний

Щабъ на опълчението

Началникъ на опълчението : Генералъ-майоръ Геневъ Н.
„ щаба : Отъ Генер. щабъ, Майоръ Дървинговъ П.
„ на артилерията : Полковникъ Босевъ Г.
„ „ инженеритѣ : Подполковникъ Иотовъ К.
Лѣкаръ на опълчението : Санит. майоръ д-ръ Ивановъ Никола
Старши адютантъ : Капитанъ Николовъ Вл.
Офицеръ за поръчки : Поручикъ Стойчевъ Ив.
Воененъ следователь : Подпоручикъ Евстатиевъ Г.
Интендантъ на опълчението : Полковникъ Аврамовъ Ав.
Помошникъ интенданта : Ротмистъръ Рашковъ Д.
Офицеръ за поръчки : Подпоручикъ Караджовъ Д.
Дѣловодитель : Велевъ Спиридонъ
Счетоводитель : Василевъ Илия
Представитель на минист. на финанситѣ : Коцевъ Д.
Н-къ на 5-а Радиотелеграфна станция : *) Подпор. Мариновъ

1-а бригада

Командиръ на бригадата : Подполковникъ Николовъ Ст.
Н-къ щаба на „ Отъ Генер. щабъ, Майоръ Марковъ М.
Адютантъ „ „ Дамяновъ Миланъ
Лѣкарь „ „ Санит. поручикъ д-ръ Владовъ Д.

Прави : Величковъ Ст., Каназиревъ Вл. и Атанасовъ Д.
Седнали : Марковъ М., Пеленбергъ, Николовъ Ст. и Пеневъ Т.

1-а Дебърска дружина	*2-а Скопска дружина*
К-ръ : Капитанъ Величковъ Ст.	Капитанъ Пожарлиевъ Ив.
Адютантъ : Антоновъ Никола	Андоновъ Евт.
1-а рота : Подпоручикъ Вълевъ Ат.	Подпор. Бѣлчевъ Ст.
2-а „ „ Юрдановъ В.	„ Кокошаровъ Ив.
3-а „ „ Диновъ Ан.	„ Маринковъ Дим.
4-а „ Ганчевъ Т. Марковъ	„ Пушкаровъ Н.
Младши оф. оф.: канд. Малѣевъ Ст.	Оф.-канд. Руменовъ Ас.
„ „	„ Каблешковъ Мих.
„ „	„ Дюлгеровъ Ат.

---

*) Тая станция бѣше придадена къмъ опълчението още следъ десанта при Шаркьой.

Нестроева рота: Христовъ Апостолъ	Цоневъ Д.
Зав. прехраната: Филиповски Секо	Васковъ Ив.
Ковчежникъ: Лазовъ Стоянъ	Черневъ Андрей
Свещеникъ: Павловъ Никола	. . . .
Лѣкарь: оф.-канд. Яневъ Михаилъ	Литвинчукъ Мих.

3-а Солунска дружина	*4-а Битолска дружина*
К-ръ: Ромистъръ Атанасовъ Д.	Капитанъ Каназиревъ Вл.
Адютанъ: Ивановъ Д. Дяковъ	Докторовъ Ил.
1-а рота: Подпор. Драгановъ Хр.	Подпор. Райковъ Ил. Ангеловъ
2-а „ „ Янковъ Хр.	„ Ачковъ Боянъ
3-а „ „ Ръщановъ Г.	„ Радославовъ Асенъ
4-о „ „ Тодоровъ Гено	„ Минковъ Иванъ
Мл. оф.: оф.-канд. Лулчевъ Илия	„ Чернопѣевъ Хр. (Раз. п-ктъ)
Нестроева рота: Лазаровъ Д.	Атанасовъ Ангелъ
Завед. прехраната: Биляровъ Хр.	Спировъ Ник.
Ковчежникъ: Тончевъ Бож.	Костовъ Ангелъ
Свещеникъ: Епифаний Зографски	. . . .
Лѣкарь: оф.-канд. Гавриловъ Гавр.	. . . .

13-а Кукушка дружина

К-ръ: Капитанъ Пеневъ Тодоръ
Адютантъ: Роховъ Димитъръ
1-а рота: Подпор. Раевъ К. Илиевъ
2-а „ „ Тасевъ Ник.
3-а „ „ Трачновъ Траянъ
4-а „ „ Кжичевъ Пею
Мл. офиц.: Подпор. Тодоровъ Тодоръ
„ „ оф.-канд. Божковъ Хр.
Нестроева рота: Мълчанковъ Ст.
Завед. прехр.: Филиповъ Ст.
Ковчежникъ: Мурджевъ Аг.

Прави: Бозуковъ А., Каназирски Г. и Бойчевъ Мет.
Седнали: Христовъ Гр., Пчеларовъ Ан. и Атанасовъ С.

2-а бригада

К-ръ на бригадата: Подполковникъ Пчеларовъ Ан.
Н-къ щаба на бригадата (нѣма)
Адютантъ на бригадата: Подпоручикъ Лиловъ П. Стойновъ
Лѣкарь на бригадата: Санит. пор. д-ръ Самоковлиевъ Б.

5-а Одринска дружина	*6-а Охридска дружина*
К-ръ: Капитанъ Атанасовъ С.	Поручикъ Бозуковъ Антонъ
Адютантъ: Миладиновъ Тр.	Христовъ Дим.

1-а рота: Подпор. Трайковъ Хр.	Подпор. Янковъ Нато
2-а „ Оф.-канд. Илиевъ Ст.	„ Светогорски Г.
3-а „ „ Ангеловъ П.	„ Торкомъ Аршакъ
4-а „ Подпор. Пенчевъ Ст.	„ Петковъ Русанъ
Мл. офицери: „ Овчаровъ Р. (боленъ)	Оф.-канд. Главчевъ Тодоръ
Нестроева рота: Захариевъ Иванъ	Подпор. Георгиевъ Кр. Българията
Зав. прехр.: Влаховъ Ник.	Бѣлевъ Димятъръ
Ковчежникъ: Дарадановъ Ник.	Пановъ Александъръ
Свещеникъ:	Иероманахъ Игнатий.

7-а Кумановска дружина	*8-а Костурска дружина*
К-ръ: Капитанъ Михаиловъ Ив.	Капитанъ Каназирски Г.
Адют.: Оф.-канд. Минковъ Минко	Оф.-канд. Грашевъ Мил.
1-а рота: Подпор. Аяновъ Дим.	Подпор. Драгановъ Никола
2-а „ „ Георгиевъ Сава	„ Радевъ М.
3-а „ „ Драгошиновъ Драг.	„ Николовъ Д.
4-а „ нѣма въ дружината	(нѣма)
Нестр. рота: Подпор. Богдановъ Ил.	Подпор. Ивановъ Д. Иванъ
Зав. прехр.: Ризовъ Крумъ	Ст. подоф. Фудуловъ Н.
Ковчежникъ: Чакъровъ Станисл.	Поповъ Д. Б.

14-а Воденска дружина

К-ръ: Капит. Христовъ Григоръ
Адютантъ: Геровъ Матей
1-а рота: Подпор. Дановъ Милошъ
2-а „ „ п. Константиновъ М.
3-а „ „ Ночевъ Цаню
4-а „ „ Костадичевъ Ан.
Мл. офицери (нѣма)
Нестр. рота: Константиновъ М.
Зав. прехр.: Трояновъ Янаки
Ковчежникъ: Панища Тодоръ
Мл. офиц.: Подп. Радевъ М. С. (съ чета)
„ „ Оф.-канд. Димитровъ П. Н.
Нестроева рота: Тахтуновъ Ник.
Зав. прех.: Джиковъ Ал.
Ковчежникъ: Кантарджиевъ Чуд.

3-а бригада

Командиръ на бригадата: Подполковникъ Протогеровъ Ал.
Н-къ щаба „ „ (нѣма)
Адютантъ „ „ Фелдф. Мановски К.
Лѣкарь „ „ Санит. подпор. Д-ръ Малиновъ
Капелмайсторъ на музиката: Сухоруковъ Георги

9-а Велешка дружина	*10-а Прилепска дружина*
К-ръ: Капитанъ Стоянчовъ Люб.	Капитанъ Петровъ Петъръ
Адютантъ: Оф.-канд. Хаджи Петровъ	Кръстинъ Димитръ
1-а рота: Подпор. Михаиловъ Ив.	Подпор. Вутовъ Лало
2-а „ „ Тоневъ Ст.	Поручикъ Мгебровъ Ал.
3-а „ „ Николовъ Юр.	Подпор. Лиловъ Георги
4-а „ „ Кондовъ К.	„ Лефтеровъ Никола
Мл. офиц. „ Поповъ Ив. (съ чети)	„ Нжждехъ Гарегинъ
. . . . , . . .	Оф.-канд. Димитровъ П. Никола
Нестроева рота: Коцевъ Хр.	Карамфиловъ Вл.
Зав. прехр.: Станковъ Т.	Поповъ Атанасъ
Ковчежникъ: п. Ефтимовъ Ив.	Думевъ Велко
Зжболѣкарь:	Д-ръ Дандоловъ

11-а Серска дружина	*12-а Лозенградска дружина*
К-ръ: Капитанъ Зографовъ Д.	Капитанъ Ангеловъ Спасъ
Адют.: Оф.-канд. Шиваровъ Нед.	Гавриловъ Цвѣтко
1-а рота: Подпор. Видоловъ Г.	Юнашки легионъ-Подпор. Аиеръ Лув
2-а „ „ Тошевъ В.	Подпор. Колевъ Панто
3-а „ „ Поповъ Д. С.	„ Данаиловъ Никола

4-а рота: Подпор. . . . . . .
Мл. офицеръ (нѣма)
Нестр. рота: Копановъ Мих.
Зав. прехр.: Пасковъ Никола
Ковчежникъ: Благоевъ К.
Лѣкарь: Оф.-канд. Проевски Б.

Подпор. Куневъ Трифонъ *)
Узунянъ Антраникъ
Ацевъ Петъръ
Трифуновъ Конст.
Узунски Цвѣтко

ДИМ. КРЪСТИНЪ.

М. КОПАНОВЪ.

15-а Щипска дружина

Капитанъ Парапановъ Никола
Адютантъ: Табаковъ Крумъ
1-а рота: Подпор. Дриновъ Маринъ

2-а рота: Подпор. Юрдановъ Юр. В.
3-а „ „ Розевъ Александръ
4-а „ „ Бобевъ ст.

1-а картечна рота

К-ръ на ротата: Подпоручикъ Стефановъ Б

2-а картечна рота

К-ръ на ротата: Капитанъ Цура Георги

Техническа часть

Н-къ на техническата часть: Капитанъ Бойчевъ Мет.

Полска джандармерия

К-ръ на джандар. взводъ: Фелдфебелъ Младеновъ К.

Огнестрѣленъ паркъ

Н-къ на парка: Подпоручикъ Костовъ Спиро

Интендантска рота

К-ръ на интендантската рота: Радевъ Вл. Трайчевъ

Лазаретъ на опълчението

Н-къ на лазарета: Санит. подпоручикъ д-ръ Стояновъ Ц.
Н-къ на 1-а секция: „ „ „ Гарчевъ
Н-къ „ 2-а „ „ „ . . . .
Н-къ „ 3-а „ „ „ д-ръ Мнацакановъ
Антекарь: Амзовъ П. Саздовъ
Домакинъ: Михайловъ В. Димитъръ

---

*) Въ войната срещу сърбитѣ 12-а Лозенградска дружина остава въ три ротенъ съставъ поради излизане на арменцитѣ.

Продоволственъ транспортъ

Н-къ на продов. транспортъ: Поручикъ Станчевъ Ст.

Разходенъ магазинъ

Н-къ на разх. магазинъ: Подпоручикъ Печевъ Т.

Щабътъ и службитѣ

Щабътъ остана въ Кочане. Освенъ началникъ щаба, старшиятъ адютантъ и офицерътъ за поржчки, последнитѣ двама не отъ Генералния щабъ, къмъ щаба се числѣха и бѣха на лице: полковникъ Босевъ, като началникъ на артилерията, подполковникъ Иотовъ, като инженеръ на опълчението, санитарния майоръ д-ръ Ивановъ, като дивизионенъ лѣкарь, офицерскиятъ кандидатъ Евстатиевъ, като воененъ следователь. Функционирането службата въ щаба вървеше редовно. Въ първитѣ нѣколко дни на юний — 1, 3 и 6 — началникътъ на опълчението съ щаба обиколи колонитѣ и изучи мѣстностьта до фронта Султанъ-тепе — Парадли, и отъ с. Пантелей къмъ Злетово и на западъ. При тия обиколки щабътъ се убеди, че атаката на Султанъ-тепе по-лесно може да стане, като първо се завладѣе върхътъ Парадли и следъ това отъ тамъ се направи проривъ въ неприятелското разположение, като се развие успехътъ по посока на Егри-Паланка и самия Султанъ-тепе.

Полк. БОСЕВЪ Г.

Подполк. ИОТОВЪ К.

Дейность на началника на артилерията. Споредъ разбиранията отъ преди войната, която описваме, ролята на началника на артилерията въ голѣмитѣ войскови единици бѣше сведена главно въ административна дейность; тактическиятъ елементъ и ржководенето на огъня се оставяха на заденъ планъ или поради разпръсване на артилерията въ разнитѣ тактически подѣления съвсемъ се занемаряваха. Ето защо, за дейностьта на началника на артилерията въ опълчението не ще може много да се каже. Батареитѣ бѣха отъ неговия планински полкъ и разпорежданията, който той е правилъ до тѣхъ, сѫ отъ домакинско и строево естество. Заповѣди отъ тактическо значение намираме само три и то отъ 16 юний, т. е. день преди почване на военнитѣ действия.

Първата заповѣдь е отъ 8 ч. 40 м. пр. пл. и е отправена до командиритѣ на 2-о и 3-о планински и 2-о полско с. с. артилерийски отдѣления, т. е. артилерията на позицията:

> Разузнайте за противниковата артилерия, която се намира срещу участъка за действие на повѣреното Ви отдѣление, като за това използувате своитѣ органи по разузнаването и всички други средства, които намирате, че могатъ да ви помогнатъ за цельта, следъ което представете кроки за разположението на позициитѣ и противниковата артилерия, като се укаже родътъ й.

Втората е отъ 9 часа пр. пл. до 4-о не с. с. артилерийско отдѣление, т. е. до артилерията отъ маневренитѣ войски на опълчението и гласи:

А. БАКЛАРОВЪ
художникъ на опълчението.

ЕПИФАНИЙ ЗОГРАФСКИ
свещеникъ на 3-а дружина.

> Разпоредете да се направи разузнаване на пѫтищата, които водятъ къмъ позициитѣ на 3-а бригада (дѣсенъ участъкъ) и къмъ тѣзи на 1-а бригада (лѣвъ участъкъ) за да може въ случай на нужда отдѣлението Ви да е безпрепятствено насочено къмъ съответствующитѣ позиции. Освенъ това, да се разузнаятъ и фланговитѣ пѫтища и позиции, както на дѣсния участъкъ, така и на лѣвия. За напрвеното донесете, като представите и кроки за това.

Както е лесно, да се разбере, тия разпореждания, инакъ тъй сѫществени и тъй умѣстни, сѫ направени, много късно. Нѣма съмнение, отдѣленията и батареитѣ на позицията и безъ по-горната специална заповѣдь бѣха изучили противниковата позиция и бѣха се постарали да предугадаятъ мѣстата и рода на неприятелската артилерия насреща имъ. При обиколкитѣ, които щабътъ направи, за противниковата артилерия се размѣниха твърде много мисли както съсъ пехотнитѣ, така и съ артилерийскитѣ началници. И, ако сега началника на артилерията се явява съ писмени заповѣди, това бѣше му се наложило отъ нуждитѣ, който щабътъ на опълчението чувствуваше, да има малко по-голѣма свѣтлина върху разположението на неприятелската артилерия по позицията му. Артилерията съставлява скелета на всѣка позиция и нейното изучване трѣбва да съсвлява най-голѣма грижа за този който ще иска да атакува тая позиция. Артилерийскитѣ началници трѣбва да знаятъ всѣко време, где се намиратъ батареитѣ на неприятеля.

Третата заповѣдь е отъ 6 ч. 50 м. сл. пл. и се отнася до изпълнението на оперативната заповѣдь по опълчението № 49 за действията на 17 юний, но това ще видимъ въ следната глава.

Дейность на инженера на опълчението. За дейностьта на инженера горе-доле може да се каже сѫщото, каквото се каза и за началника на артилерията. Инженерътъ на опълчението подполковникъ Иотовъ взе участие съ щаба при обиколката позициитѣ на колонитѣ и ги изучи въ иженерно отношение. Сѫщиятъ се потруди да събере отъ селата и отъ Щипъ известно количество окопни сѣчива и организира съ 400 души мѣстни жители поправката на коларския пѫть Кочане—Султанъ-тепе и междуселския пѫть Кочане—Райчинъ ридъ за да може по тѣхъ да се движи полска артилерия. Какво влияние, обаче, е упражнилъ върху войскитѣ по въпроса за укрѣпяване на позициитѣ имъ, мѫчно може да се установи. Наистина, той бѣше повечето време между частитѣ въ колонитѣ, но липсватъ каквито и да е документи, отъ които би могло да се види, каква дейность той бѣ развилъ. Ротата отъ 3-а пионерна дружина, дошла въ състава на опълчението въ Кочане, бѣше почти презъ всичкото време заета съ направата на полски фурни въ града и тухли за сѫщитѣ.

БЛ. АРМЯНОВЪ
н-къ на секц. „Кола и самари“.

Полк. АВРАМОВЪ АВ.
интендантъ на опълчението.

Дейностьта на лѣкаря. Дейностьта на лѣкаря бѣше съсрѣдоточена главно въ борбата съ холерата, която борба въпреки оскѫдностьта на средства и персонала се увѣнча съ пъленъ успехъ. Отъ 308 холерно-болни, гледани въ лазарета на опълчението до почване на войната, само 90 души бѣха опълченци, а останалитѣ 218 души отъ съседнитѣ части, предимно отъ 7-а Рилска дивизия, което показва, колко деятелни сѫ били санитарнитѣ чинове въ опълчението.

Дейностьта на интенданта е сѫщо доста скромна. Споредъ дневника му отъ 22 май до почването на военнитѣ действия интендантътъ е организиралъ използуването на мѣстнитѣ хранителни средства отъ зърнени храни, оризъ, тютюнъ, живъ добитъкъ за клане и пр., наредилъ меленето на брашно и чистенето на оризъ, като привелъ въ движение голѣмата парна мелница при с. с. Припечено и Гърдовци, разпоредилъ конниятъ ешалонъ да пренася дребни продукти и подобни отъ Г. Джумая до Царевосело, а коларскитѣ ешалони отъ Царевосело до Кочане, и взелъ известни грижи по хлѣбопеченето.

Техническата часть поради липса на достатъченъ кабелъ едва можа да построи телефонно съобщение между Кочане и щабоветѣ на бригадитѣ. Друга нѣкаква дейность тая часть не прояви.

5-а Радиотелеграфна станция достигна и остана въ Кочане на 8 юний. Тя трѣбваше да се свърже съ радиотелеграфнитѣ станции при щаба на 4-а армия и 8-а пех. Тундж. дивизия.

2-а рота отъ 3 пионерна дружина до почването на военнитѣ действия, по разпореждане отъ щаба на армията, бѣше заета, както казахме по-рано, съ направата на тухли и фурни въ гр. Кочане. Тъй, позициитѣ оставаха безъ нито единъ специалисть войникъ пионеръ. Ротата всѣки день е давала команди за рѫководители по поправката на пѫтищата Кочане — Султанъ-тепе и Кочане — Райчини.

Лазаретътъ на 26 май достигна с. Виница и се откри въ сѫщия день. На 28 май часть отъ него биде привлечена въ Кочане, дето се организира въ казармата цѣла болница съ две отдѣления, едното за холерни, а другото за ранени и болни отъ болести. На 29 май въ Кочане биде привлѣчена и останалата часть на лазарета, като се устрои още едно трето отдѣление за холерни. Презъ първитѣ 16 дни отъ юний въ лазарета постѫпили 420 болни, отъ тѣхъ 308 холерни. Отъ тѣзи последнитѣ 90 души сѫ били отъ опълчението, а останалитѣ отъ другитѣ части предимно 7-а дивизия. На 13. VI. за усилване на персонала къмъ лазарета били придадени двама лѣкари, 4 фелдшери и 20 носачи отъ лазарета на сѫщата дивизия. За борба съ холерата въ самия гр. Кочане бѣше назначенъ лѣка-

Лѣкаритѣ: Стояновъ, Гарчевъ, Владовъ, Мнацакановъ и Нѣмцовъ.

рътъ Проевски. За усърдно служене при холерно-болнитѣ бидоха наградени съ орденъ за храбрость Д-ръ Малиновъ и санитаритѣ Христо Аначковъ, Пенко Бояджиевъ, Сотиръ Даскаловъ, Александъръ Милевъ и Александъръ Тодоровъ. Може смѣло да се каже, че лазаретътъ на опълчението презъ всичкото това време направи повече, отколкото можеше да се очаква и да се предполага.

Огнестрелниятъ паркъ въ съставъ отъ три взвода, два коларски и единъ конски, на 30 май достигна въ с. Оризаре, вмѣсто с. Припечено, което се е оказало съвсемъ малко и безъ необходимата паша за добитъка, и остава тамъ до почването на военнитѣ действия.

Парковитѣ взводове на 4-о нескорострелно отдѣление — с. Оризаре, на 2-о с. с. отдѣление — при с. Бѣли, на 3-о с. с. отдѣление — с. Оризаре.

Артилерийскитѣ паркове на сѫщитѣ отдѣления — с. Виница.

Интендантската рота отъ 26 май до 17 юний проявява споредъ дневника на сѫщата рота следната дейность:

> Въ Кочане хлѣбопеченето уредихме на 15 градски фурни, въ 5 отъ които работѣха опълченци отъ Битолска, Скопска, Дебърска и Одринска дружини. Последнитѣ работиха до 16. VI., а отъ тая дата до 26. VI. имахме само 11 фурни заети отъ хлѣбаритѣ на ротата. Отъ 27. V. до 22. VI. въ Кочане само отъ интендантската рота е изработено брашно 183,254 кгр., а е раздаденъ хлѣбъ 264,095 кгр. Тукъ фурнитѣ не бѣха малко на брой, но имаха малка вмѣстимость. И тукъ усещахме не малка мѫчнотия за дърва, но найголѣми пречки ни създаде вързлуването на холерата. Четири фурни последователно бѣха затворени и хората изолирани поради тая болесть, но нѣма нито една жертва отъ ротата. Презъ всичкото ни стоене въ Кочане ежедневно раздавахме хлѣбъ и на разни минуващи войскови части. Етапното комендантство ежедневно получаваше отъ 100—300 кгр. хлѣбъ.

Продоволствениятъ транспортъ къмъ 28 май съ всички ешалони пристигна въ Кочане, дето следъ единъ день почивка получи назначение да подвозва хранителни припаси отъ Царевосело до Кочане.

Конниятъ продоволственъ транспортъ още съ пристигането си въ Кочане незабавно биде изпратенъ въ Джумая, за да пренася припаси отъ този градъ до Царевосело, отдето коларскитѣ ешалони щѣха да подвозватъ сѫщитѣ припаси до Кочане. Понеже конниятъ ешалонъ не бѣше достатъченъ да подвозва всички необходими припаси отъ Джумая до Царевосело, интендантътъ разпореди да се съберать товарни коне и двуколки отъ населението. Макаръ и усилени транспортитѣ по тоя начинъ, прехраната на опълчението и добитъка щѣше да бѫде извънредно затруднителна, ако не се използуваха на нѣколко пѫти и конскитѣ обози на частитѣ и парковетѣ. Стана необходимо тия последнитѣ да се отправятъ чакъ въ Джумая, което, естествено, не бѣше тѣхна работа. Съ сериозни трудности прехраната на опълчението сравнително тая на другитѣ съседни части бѣше много добра. Въ това отношение конниятъ ешалонъ, съставенъ само отъ влашки коне съ самитѣ имъ стопани по единъ човѣкъ на 7—10 коня, бѣше достоенъ за най-голѣми похвали. Каракачанитѣ сж несравними въ гледането конетѣ и използуването имъ.

Разходни магазини имаше въ Горна-Джумая. Нужно е да се забележи тукъ, че разстоянието между Кочане и Гор.-Джумая е около 70 клм. и пжтьтъ прехвърля две планини.

Разни артилерийски складове — Царевосело.

Евакуационни болници — Царевосело.

Въобще, устройството тила на 4-а армия бѣше съвършенно лошо. За тая стохилядна армия липсваха наблизо желѣзници и щогоде сносни шосета. Върху това следва да се притури и неопитностьта на персонала и невежеството на командуването по въпроситѣ за тила.

Санитарното състояние на опълчението и появяването на холерата.

Санитарното състояние на опълчението презъ походитѣ и превозването бѣше изобщо добро. На 11 май въ Гюмурджина се констатира заболѣлъ отъ холера единъ войникъ отъ парковия взводъ на 4-о не с. с. отдѣление, който и се помина на 12 сжщи. До 21 май други случай отъ холера не бидоха констатирани. Следъ тая дата, обаче, въ опълчението почватъ да се явяватъ по-чести случаи, както следва: На 21 май — 1 отъ 14-а дружина, умрѣлъ въ с. Борисово (Струмишко). На 23 май — 1 отъ 5-а, умрѣлъ въ Щипъ. На 26 май — 1 отъ 8-а, останалъ въ лазарета въ Кочане. Сжщия день — 3 отъ 3-о пл. с. с. отлѣление, 1 умрѣлъ и 2 въ лазарета. На 27 май — 1 отъ 14-а дружина и 1 умрѣлъ въ лазарета. На 26 май — още единъ отъ сжщата дружина заболѣлъ. На сжщия день отъ огнесрелния паркъ 1 заболѣлъ и 1 остава на лѣчение въ гр. Кочане.

Отъ рапорта на лѣкаря на опълчението отъ 28 май се вижда, че мѣстозаразяването трѣбва да се счита пжтя Демирхисаръ, Петтричъ, Струмица, Щипъ, Кочане, че периодътъ на заразяването е следъ 21 май, и че източницитѣ на заразата трѣбва да се търсятъ въ частитѣ отъ 8-а дивизия, и то 12-и и 30-и полкове, които пжтуваха едновременно съ 2-а М.-О. бригада, отъ която бѣха тѣзи всички заболѣли отъ холера до 28 май.

Възъ основа изложението на лѣкара на опълчението и по неговъ докладъ се взеха редъ санитарни профилактични мѣрки: На частитѣ се предписа да излѣзатъ на биваци и да се отдалечатъ отъ града, лазаретътъ се устрои за посрещане на евентуална сериозна холерна епидемия, взеха се мѣрки за чистота на града и надзора, като се назначи особенъ за това лѣкарь, поискаха се отъ военното губернаторство наставления за борба съ холерата и пр. Върпѣки това, холерата, особено въ съседнитѣ войски, 7-а и 8-а дивизии, взе твърде заплашителни размѣри. До почване на военнитѣ действия, освенъ въ 2-а бригада, появиха се холерни заболѣвания въ ротата на подпоручикъ Лефтеровъ отъ 10-а дружина, която рота бѣше дошла отъ Серъ, следъ 9-месечно стоене далечъ отъ опълчението, и въ 1-а и 3-а бригади нѣколко десятки случаи. Общо въ лазарета до 16 юний, както видѣхме по-рано, бѣха постѫпили холерно болни 308 души, отъ които 90 бѣха опълченци и 218 отъ други съседни части, предимно 7-а Рилска дивизия. Отъ холерно болнитѣ умрѣха до сѫщата дата 22 опълченци и 43 отъ другитѣ части. Между умрѣлитѣ е и подпоручикъ Ивановъ, командиръ на нестроевата рота въ 8-а Костурска дружина.

Въобще, благодарение интелигентностьта на опълченцитѣ, грижитѣ на всички и особено на д-ръ Ивановъ Никола и на санитарния персоналъ, колкото и осѫденъ, холерната епидемия въ опълчението бѣше скоро ограничена. Срѣдъ всички работници въ полето на здравословието санитарниятъ подпоручикъ д-ръ Малиновъ се издигаше като недостигаемъ великанъ. Тоя лѣкарь, въорѫженъ съ безподобно великодушие и себеотрицателность, гледаше холерно болнитѣ съ чуденъ героизъмъ. Той бѣше единъ светия и той биде представенъ за орденъ за храбрость. Сѫщото може да се каже и за д-ръ Стояновъ Цанко. Обаче, подобни похвали едва ли биха могли да се отправятъ къмъ лѣкаритѣ отъ лазаретитѣ и болницитѣ на съседнитѣ части . . . Тия лазарети стояха въ бездействие и оставаха опълчението да се грижи за тѣхнитѣ болни.

Д-ръ МАЛИНОВЪ.

МАРИЯ КОЛЕВА.

Въ областьта на милосърдието величава фигура представляваше и г-жа Мария Колева отъ Хасково, доброволка отъ 4-а Битолска дружина. Тя особено силно се отличи, когато опълчението бѣше на брѣга на Мраморно море презъ време на самитѣ боеве при Шаркьой и презъ време на февруарскитѣ голѣми студове. Тогава Мария Колева даде доказателства на едно безподобно себеотрицание, предъ което бездействието на поменатитѣ по-горе лѣкари отъ лазаретитѣ на съседитѣ се очертава като незаличимо престѫпление.

Врожение въ армията

По причина на холерата, която бѣше почнала да взима въ нѣкои отъ частитѣ на 4-а армия доста сериозни размѣри, по причина на умората отъ войнитѣ противъ Турция, и по други причини, които трѣбвало би да се изследватъ и чрезъ мирната работа да се изкоренятъ, въ нѣкои отъ частитѣ на 4-а армия се появи една частична, но сериозна деморализация, която имаше изгледи да вземе широки катастрофални размѣри. Деморализацията се появи като епидемия, и нѣкои отъ частитѣ, както бѣше случая съ 22-и Тракийски полкъ, бѣха въ форменъ бунтъ. Войницитѣ, рѫководени отъ тъмни личности, бѣха се поддали на опасни внушения, и всѣка морална връзка между тѣхъ и офицеритѣ имъ бѣше съвършенно скѫсана. Макаръ и лишени отъ оня националенъ фанатизъмъ, какъвто проявиха нашитѣ неприятели, войницитѣ, обаче, се опомниха и срамното престѫпление се избѣгна. Две отъ дружинитѣ на 22-и полкъ бидоха временно придадени къмъ 1-а и 3-а М.-О. бригади, дето тѣ се разкаяха, и скоро бидоха прибрани въ състава на полка си.

За тия и подобни бунтове, станали и въ други части и отъ другитѣ български армии, се получи следната заповѣдь по действующата армия отъ 2 юний № 254 на помощникъ-главнокомандующия, генералъ-лейтенандъ Савовъ:

Съ дълбоко съжаление констатирамъ, че въ последно време въ нѣкои части на армията сѫ се появили буйства, непокорства, даже изтѫпления противъ началствующитѣ лица. Дисциплината въ тия части е паднала до тамъ, че сѫ изгубили всѣкаква физиономия на военна часть. Прѣката причина, да дойдатъ тия до неотдавна храбри и славни полкове до това недостойно положение, азъ намирамъ въ неоспоримия фактъ, че сѫществува въ армията тайна организация отъ хора, подкупени отъ враговетѣ на отечеството, която се е поставила за цель да деморализира армията и я направи неспособна за каквито и да било военни акции.

Отъ всичко изглежда, че благодарение небрежностьта на началствующитѣ лица, особено на дружиннитѣ и ротнитѣ командири, престѫпнитѣ агитации на тия тайни организации сѫ пустнали дълбоки корени въ средата на нашето досега храбро войнство, и то въ едно време, когато ще трѣбва да се сжънатъ плодоветѣ на всички наши досегашни победи, усилия и жертви. Съзнавайки напълно крайно лошитѣ последствия отъ това държане на частитѣ въобще за народната ни кауза и въ частность за репутацията на самата армия,

ЗАПОВѢДВАМЪ:

Командующитѣ армиитѣ да вземать най-строги мѣрки за възстановяване на реда разумната и съзнателна дисциплина въ частитѣ на повѣренитѣ имъ армии. Нека всѣки офицеръ, подофицеръ и редникъ въ действующата армия се проникне въ непоколебимото убеждение, че при настоящето политическо положение, дали България ще излѣзе отъ тази война безъ Солунъ и безъ Македония, зависи изключително отъ това, дали армията ще бѫде способна да изпълни своя дългъ до край. И, вмѣсто съ своята небрежность да допущатъ чрезъ подобни престѫпни агитации частитѣ имъ да се разпущатъ, да взематъ всички мѣрки за поддържане на дисциплината въ тѣхъ и строго наказватъ тия, които внасятъ подобенъ развратъ въ тѣхъ. Срамота ще бѫде за българското войнство, за всинца ни, отъ редникъ до генералъ, ако следъ толкова жертви, следъ оная слава, която заслужено спечелихме въ миналата война, оставимъ армичта да се оскандали, а сърби и гърци да завзематъ землитѣ, освободени съ нашата кръвь, землитѣ, за които ние обявихме война на Турция.

Нека на всички войнски чинове стане ясно, че ни едно престѫпление не може да избѣгне срогата рѫка на правосѫдието, че виковнитѣ, рано или късно, при каквито обстоятелства да сѫ извършили престѫплението, всѣкога ще бѫдатъ наказани.

Тая заповѣдь да се прочете на всички роти, батареи, ескадрони и команди.

Опълчението, както и повечето други части, останаха незасѣгнати отъ това брожение. За да се спомогне съ що-годе на армията за по-бърже минаване на тоя извънредно опасенъ кризисъ въ лицето на неприятеля, както и за да се тури преграда на неговото разпространение, намѣри се за умѣстно да се изпратятъ между бунтующитѣ се части адютанта на 14-а Воденска дружина Матей Геровъ и нѣколко души интелигентни опълченци да проагитиратъ противъ бунтуването, а въ София — доброволеца за поржчки Кръстьо Станчевъ съ следнитѣ директиви, изложени въ писмо № 2786 отъ 2 юний 1913 г.:

МАТЕЙ ГЕРОВЪ.

КРЪСТЬО СТАНЧЕВЪ.

1. Да влезе въ връзка съ надлежнитѣ власти, културни учреждения, Македоно-Одринската организация, общественото мнение.

2. Да предложи на изпълнителния комитетъ на М.-О. братства на първо мѣсто да издаде позивъ къмъ българския народъ, да изпраща редовно нови опълченци, да свика събрания частни на емиграцията и общи на всички граждани, да устройва патриотически манифестации и пр.

3. Да влѣзе въ споразумение съ редакциитѣ на вестницитѣ, съ цель последнитѣ да изпращатъ до всичкитѣ полкове отъ своитѣ издания за разпространението имъ между войницитѣ поне въ тѣзи 10—15 дена.

4. Да съдействува за поставяне на дневенъ редъ въпроса за уреждане една достатъчно голѣма грижа за семействата на находящитѣ се на бойното поле войници.

5. Да направи потребното, щото и българската майка въ тия моменти да вземе участие въ върховнитѣ усилия на нацията да се затвърди и възвиси.

6. Да вземе инициативата, за да се организира писмена връзка между всѣки съзнателенъ гражданинъ отъ царството и неговитѣ близки и познати въ армията, съ цель всички свързани въ едно чувство да достигнатъ въ най-скоро време общия отечественъ идеалъ: Пълното обединение на българския народъ.

7. При изпълнение на всичко това да поддържа катадневно връзката съ щаба на опълчението.

Макаръ, че всичко това прехвърляше рамкитѣ на нашата длъжность и инициатива, цельта бѣше да се подкрѣпи духътъ на армията чрезъ единъ токъ отъ чувства, произходящи отъ България, по начинъ щото армията да запази своята нравствена сила, поне предстоящитѣ 10—15 дена, презъ което време предполагаше се, че сръбско-българскиятъ конфликтъ ще получи своето разрешение.

За войната съ Турция общественното мнение бѣше напълно готово и всѣки борецъ не само знаеше за какво отива да воюва, но и самъ пламтѣше отъ искрено желание да се бие. Тая духовна подготовка се дължеше на една упорита петнадесеть годишна работа и редъ възстания и жертви, дадени въ Македония и Одринско. Нейната най-висока точка бѣше непосредствено преди войната съ всенародния съборъ въ София и безбройнитѣ митинги по села и градове, въ който зовътъ „искаме война на Турция“ бѣше общъ.

За войната съ сърбитѣ и гърцитѣ, която наближаваше съ седмици и дни, като че ли нищо не се правѣше, за да се подигне духа на офицера и войника. Дипломатическитѣ усилия на България за спасяване на Македония, естествено, оставаха въ тайна, и до армията достигаха само слухове, че всичко въ края на крайщата ще се нареди благополучно. Самото обстоятелство, че до когато армията оставаше прикована къмъ Чаталджа опасно бѣше да се раздухватъ страститѣ ѝ за една борба тъкмо на противоположния край на Балканския полуостровъ, бѣше една голѣма загуба отъ време за нравствената ѝ подготовка. И за това маситѣ, като не можаха да си обяснатъ протакането на войната, лесно можаха да се подадатъ на опасни внушения отъ малодушни и изморени отъ воюването. Когато войскитѣ се пренесоха на фронта срещу сърбитѣ и гърцитѣ, нито времето беше достатъчно за една систематична подготовка на духа, нито самото командуване и офицеритѣ си изпълниха дълга, както това се налагаше. Печатна и апостолска пропаганда всредъ войската липсваше. Офицеритѣ малко обичаха да беседватъ, както бѣше необходимо, съ войницитѣ си, и духовната храна на войската бѣше съвсемъ оскѫдна. Пренебрегната бѣше и религията, тоя могѫщъ лость за нравственно съвършенствуване. „Офицера е забравилъ да се кръсти и никой не помислюва, че е християнинъ. Свещеника никѫде не се явява да държи християнска беседа и съ кръстъ въ рѫка да води войника да спасява брата си отъ лѫжехристиянитѣ сърби и гърци, които поругаваха христовата черква“ *). Въобще, за въzпламеняване на войскитѣ за борба не бѣше направено, толкова колкото бѣше нужно. А между това, за да победишъ трѣбва да мразишъ врага и трѣбва да искашъ да победишъ.

Театъръ на военнитѣ действия, мѣстность и население между Кочане и Паланка.

Районътъ, въ който бѣше съсрѣдоточена 4-а българска армия и почти цѣлата сръбска войска, е въ източната и западната си части чисто планински, а въ срѣдната — полски. На изтокъ районътъ граничи съ Руенъ и Голакъ, на югъ — съ Плачковица, на северъ—

---

*) Служебно писмо отъ 9 юний отъ подполк. Протогеровъ до командира на 22 п. Тракийски полкъ като резултатъ отъ неговитѣ изучвания, какъ е станалъ бунта въ дружината отъ сѫщия полкъ, придадена къмъ бригадата му.

съ Козякъ и на западъ — съ р. Вардаръ и централнитѣ македонски планини. Въ района протичатъ лѣвитѣ притоци на Вардаръ: Пчиня съ Крива рѣка и Брѣгалница, които образуватъ два доста широки главни коридори, раздѣлени отъ западнитѣ разклонения на Осоговската планини, Кара-дагъ и Градище планина. Най-високитѣ върхове на тая верига планини сѫ Руенъ (2253 м.), Султанъ-тепе (2197 м.),

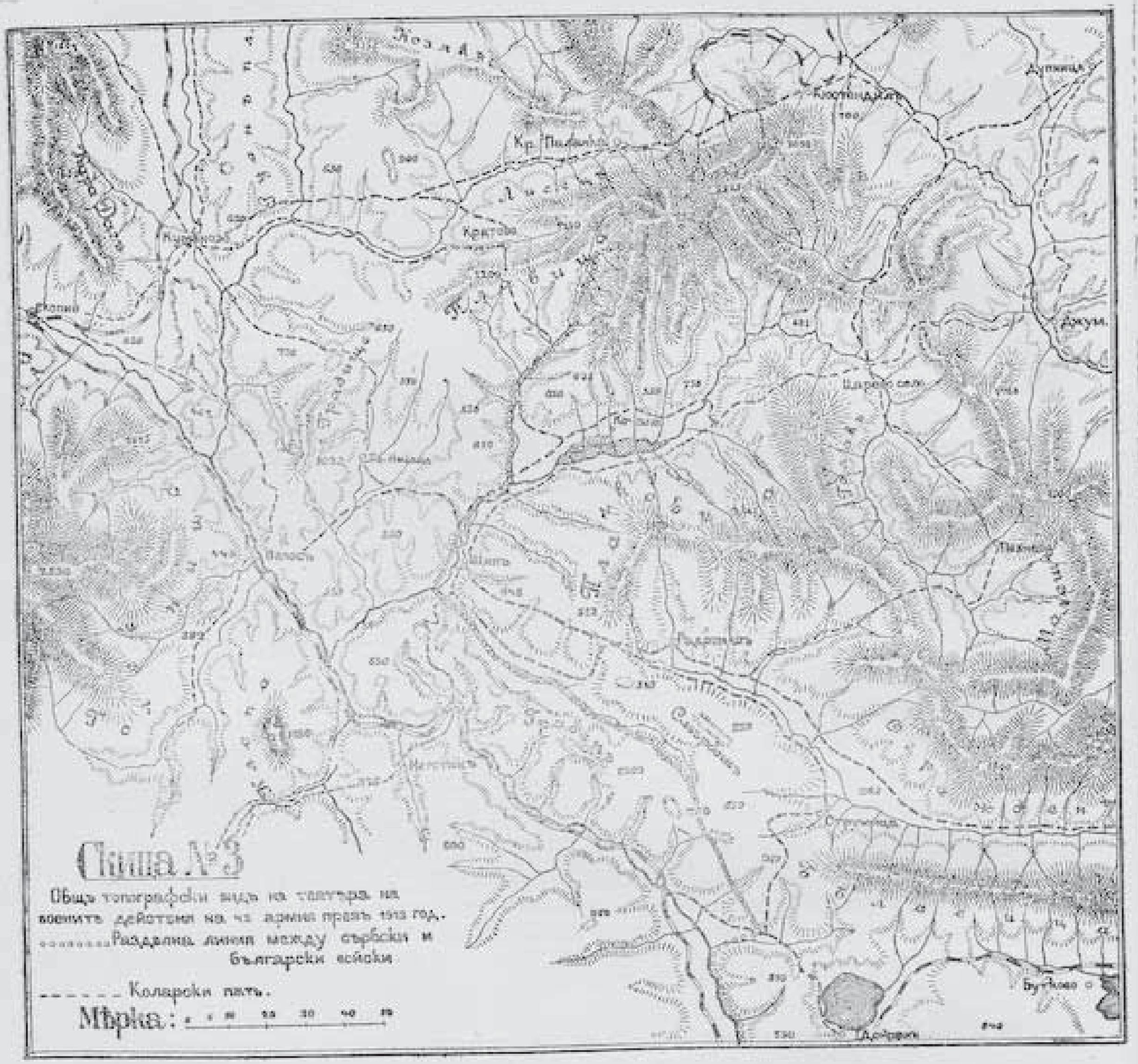
Козякъ
Дупница
Кюстендилъ
Кр. Паланка
Кратово
Куманово
Скопие
Джум.
Царево село
Велесъ
Щипъ
Радовишъ
Струмица
Бутково
Дойранъ

Скица №3

Общъ топографски видъ на театъра на военнитѣ действия на 4а армия презъ 1913 год.

.... Раздѣлна линия между сърбски и български войски

------ Коларски пѫть.

Мѣрка: 0 5 10 20 30 40 50

Кара-дагъ (1100 м.), върхътъ югозападно отъ селото Св. Николе (1023 м.), Козякъ (1352 м.), Голакъ (1551 м.), Плачковца (1350 м.) и пр.

Сърбската армия владѣеше всичкитѣ върхове, като се почне отъ Патарица презъ Султанъ-тепе, Кара-дагъ до Вардаръ. Освенъ това, презъ западната покрайнина на района въ сърбски рѫце се намираше и желѣзопѫтната линия Нишъ — Скопие — Велесъ — Гевгели, която извънредно облегчаваше, както предвижението, така и прехраната на войската.

4-а българска армия бѣше съсредоточена съ главнитѣ си сили въ долината на Брѣгалница, като имаше предъ себе си планинската верига Султанъ-тепе, Кара-дагъ и Овче-поле съ Градище, а задъ себе си трудно проходимата Плачковица, Голакъ, граничния гребенъ на Осоговска и Влахина планини.

По такъвъ начинъ между двѣтѣ противни армии се намираше една дълга верига отъ планини, на които всички тактически и стратегически пунктове бѣха въ сръбски рѫце. Зоната, която заемаха сърбитѣ, освенъ това, бѣше организирана за една сериозна и дълга маневрена отбрана. Презъ дългитѣ месеци, когато българската армия се бореше на Чаталджа, Одринъ, Булаиръ и Шаркьой, сърбитѣ бѣха построили въ окупираната отъ тѣхъ територия цѣли системи укрѣпени линии, упорни пунктове и пѫтища къмъ всичкитѣ важни тактически и стратегически пунктове. Задъ първата укрѣпена линия, която почваше отъ границата и следваше презъ Султанъ-тепе, Карадагъ, Богословъ за Криволакъ, при Страцинъ и Градище сърбитѣ бѣха укрѣпили една централна позиция за едно генерално сражение. Отъ наша страна укрѣпени линии, упорни пунктове, позиция за генерално сражение и пѫтища за маневрена атака и отбрана не бѣха направени, което донѣкѫде може да се извини съ обстоятелството, че не се знаеше дали ще има война и главно поради късното пристигане на частитѣ на театъра на съсрѣдоточението. Пѫтищата Джумая — Царевосело и Царевосело — Кадиинъ-мостъ не бѣха надлежно и сериозно поправени. Подвозътъ на хранителни и фуражни припаси ставаше при хиляди трудности.

Зоната на опълчението, т. е. зоната между Егри-Паланка, Кочане и Кратово е съвършено планинска. Отъ върховетѣ Руенъ, Султанъ-тепе, Парадли къмъ югъ, северъ и западъ се разстилатъ нѣколко планински едри рида, които пълнятъ пространството между долинитѣ на р. Крива и р. Брѣгалница. Доловетѣ между ридоветѣ сѫ извънредно стръмни, дълбоки и обрасли въ най-горнитѣ височини съ пасбища, въ срѣднитѣ съ гори и храсти и въ низкитѣ съвършено голи. Най-важни поради непроходимостьта си долове сѫ тия, по които протичатъ р. р. Каменица, Оризарска, Кочанска, Злетовска — притоци на Брѣгалница, и Кратовска, Дурачка, Крива — притоци на р. Крива. Общия топографски видъ на тая мѣстность се вижда на скица № 4. Картата 1 : 210,000, съ каквото бѣха снабдени частитѣ, е пълна съ грѣшки както по отношение топографията на мѣстностьта, така и по отношение мѣстото на селата и течението на рѣкитѣ. На картата Злетовската рѣка е показана, че извира близо до с. Емирица, тогазъ когато въ действителность тя извира отъ западния склонъ на самия в. Султанъ-тепе, а Кратовската рѣка е показано, че води началото си отъ Султанъ-тепе, тогазъ когато тя извира на 10—12 клм. по-назападъ. Тукъ горното течение на Кратовската рѣка по картата трѣбва да се корегира, като се отбие по край с. Дрѣнякъ въ Златовската рѣка. Тукъ на тая мѣстность, която мѣстното население нарича Заимица на 17 и 18 юний, както ще видимъ, се разиграха най-сериознитѣ действия между голѣма часть отъ опълчението и цѣлата Моравска и часть отъ Дунавската дивизии. Подобна грѣшка е направена и съ Кочанската рѣка, къмъ която е показанъ единъ притокъ, идящъ отъ Султанъ-тепе, тогазъ когато тоя притокъ не е нейнъ, а съставлява горното течение на Оризарската рѣка. Между тия две рѣки се простяга хребета Дълги-дѣлъ, който се спуща отъ Камениста-чешма и завършва до Кочане съ кота 550.

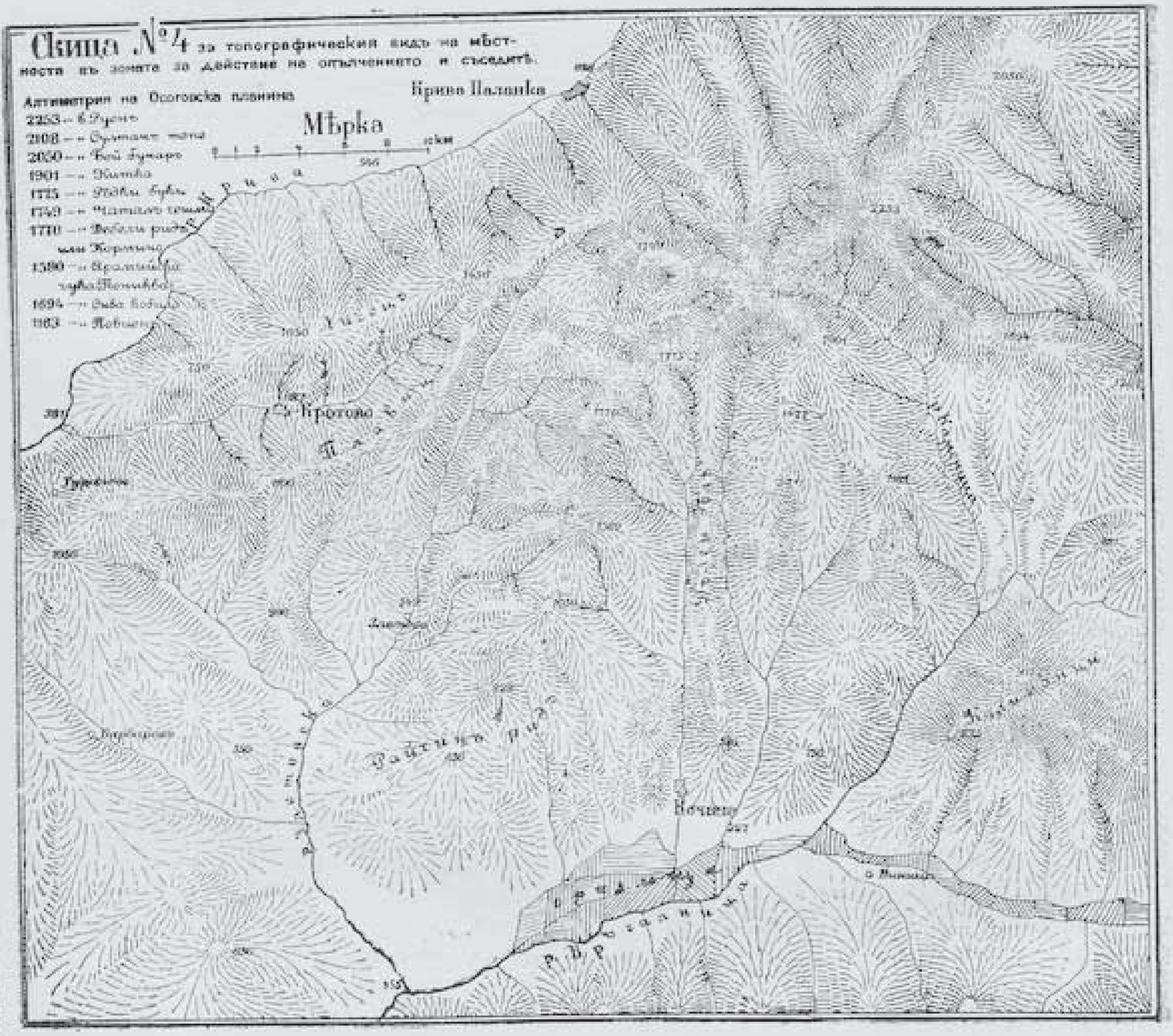
Скица № 4 за топографическия видъ на мѣстността въ зоната за действие на опълчението и съседитѣ.
Алтиметрия на Осоговска планина
2253 — в. Руен
2108 — „ Султанъ тепе
Мѣрка
Крива Паланка
Кратово
Кочане
Брѣгалница

Пжтьтъ Кочане — Градче — Султанъ-тепе е воененъ коларски пжть, построенъ отъ турцитѣ. Съ малки поправки къмъ 31 май той бѣше вече годенъ за движение на полска артилерия. Другитѣ пжтища сж обикновени пжтеки, които на мѣста сж извънредно трудно проходими. Пжтьтъ Кочане — Свиланово — Злетово съ доста сериозни поправки се направи тоже годенъ за изкарване на полска артилерия. Мѣстното население, вънъ отъ долината на Брѣгалница, кола не употрѣбява, а си служи само съ коне.

Населението е българско и живѣе въ малки селца и колиби. На горнитѣ височини на много мѣста се намиратъ и влашки колиби.

Както властитѣ, така и българитѣ въ миналото сѫ били добри работници на революционната организация. Щипскиятъ и Кочанскиятъ погроми, извършенѝ отъ страна на турцитѣ не много преди почване на войната срещу Турция, не бѣха убили силния български духъ въ тоя чисто български край. Населението услужваше съ каквото и както можеше, и ценнитѣ сведения, които то донасяше презъ всичкото време за сърбитѣ, показваше, колко много можеше да се добие отъ него.

Както имахме случай и по-рано да поменемъ, началникътъ на опълчението съ началникъ щаба, началникъ на артилерията, инженера на опълчението на 1, 3, и 6. VI. заобиколиха цѣлия районъ, който се заемаше отъ опълчението, запознаха се съ мѣстностьта и имаха случай да размѣнятъ съ частнитѣ началници купъ мисли както върху вида на възможнитѣ военни действия, така и върху важностьта на известни пунктове. Като резултатъ отъ тия обиколки, следъ получаване на телеграма № 5359 отъ 8 юний написа се сѫщия день следната заповѣдь-напомване № 2903:

По заповѣдь. Днесъ се получи отъ командующия 4-а армия следната телеграма:

Помощникъ главнокомандующия съ телеграма 5326 отъ вчера съобщава, че политическитѣ обстоятелства могатъ да се сложатъ така, че въ скоро време да се откриятъ военнитѣ действия. Съобщава ви се това за сведение. № 5359.

По тоя случай умѣстно е да се напомни инструкцията по Кърджалийския отрядъ отъ 2 ноемврий м. г., която гласѣше следното:

Въ планинскитѣ действия, успеха въ голѣма степень зависи отъ инициативата на частнитѣ началници, отъ непрекѫснатата връзка между частитѣ и отъ тактиката да се обхожда и обхваща неприятеля, като се владѣятъ командующитѣ висоти, за което:

1. Да се разузнава предъ фронта деятелно и непрекѫснато съ патрули.
2. Да се охранчватъ най-грижливо фланговетѣ.
3. Да се употрѣби най-голѣма настойчивость въ подържанието на връзка между отдѣлнитѣ роти, дружини, полкове, батареи и колони.
4. Да се запазва органическата връзка въ отдѣлнитѣ части. Ротитѣ и дружинитѣ да не се цепятъ, а да се употрѣбяватъ изцѣло.
5. Да се проявява всѣкжде най-високъ духъ къмъ предприемчивость и инициатива.
6. Да се отива на изстрелъ всѣкога, когато това не вреди на полученото порѫчение.
7. При тактическитѣ действия да се опредѣлятъ на частитѣ ясни цели.
8. Да се помага на близкитѣ части, както съ огънь така и съ ножъ.
9. Батареитѣ да спомагатъ помежду си и да даватъ най-голѣмо съдействие на пехотата всѣкога, когато това е възможно и артилерийския огънь действителенъ.
10. Понеже неприятеля е деморализиранъ, да се проявява всѣкога най-голѣмъ настѫпателенъ духъ. Това ще ни избави отъ голѣми жертви.
11. Началницитѣ на отдѣлнитѣ части да свѣряватъ презъ всѣки два дена часовницитѣ, съ ония въ щаба на отряда.

Къмъ горното може да се допълни:

Мѣстностьта между Кочане, Кратово и Егри-Паланка е изобщо съ гористи лощини. Доловетѣ сѫ мѫчно проходими. Дълги тактически линии не се намиратъ, но за това на всѣкѫдѣ можатъ да се срещнатъ добри позиции за малкитѣ единици.

Въ тая мѣстность е необходимо:

1. Като директриса на действията да се вематъ пѫтищата.

2. Полковитѣ подрѫжки и маневренитѣ войски да се държатъ на кръстопѫтищата, въ нѣкой случай на групи.

3. Колонитѣ да бѫдатъ повече автономни, но между колонитѣ да се поддържа деятелна връзка, *особено съ артилерийски огънь.*

4. Въпроса за снабдяване на ротитѣ и войницитѣ съ вода да бѫде грижливо разрешенъ.

5. Въ настѫпателния бой грижливо да се използуватъ подстѫпитѣ.

6. Най-интензивно да се използува артилерията.

7. Частитѣ да попълнятъ запаситѣ си отъ фуражъ и храни за четири дена.

За неприятеля да се помни следующето:

1. Че е вѣроломенъ и жестокъ. Това ни налага бдителность и внимание.

2. Че ще се ползува отъ фалшивитѣ окопи. Това ни налага деятелно разузнаване и използуване въ широки размѣри на далечнитѣ патраули.

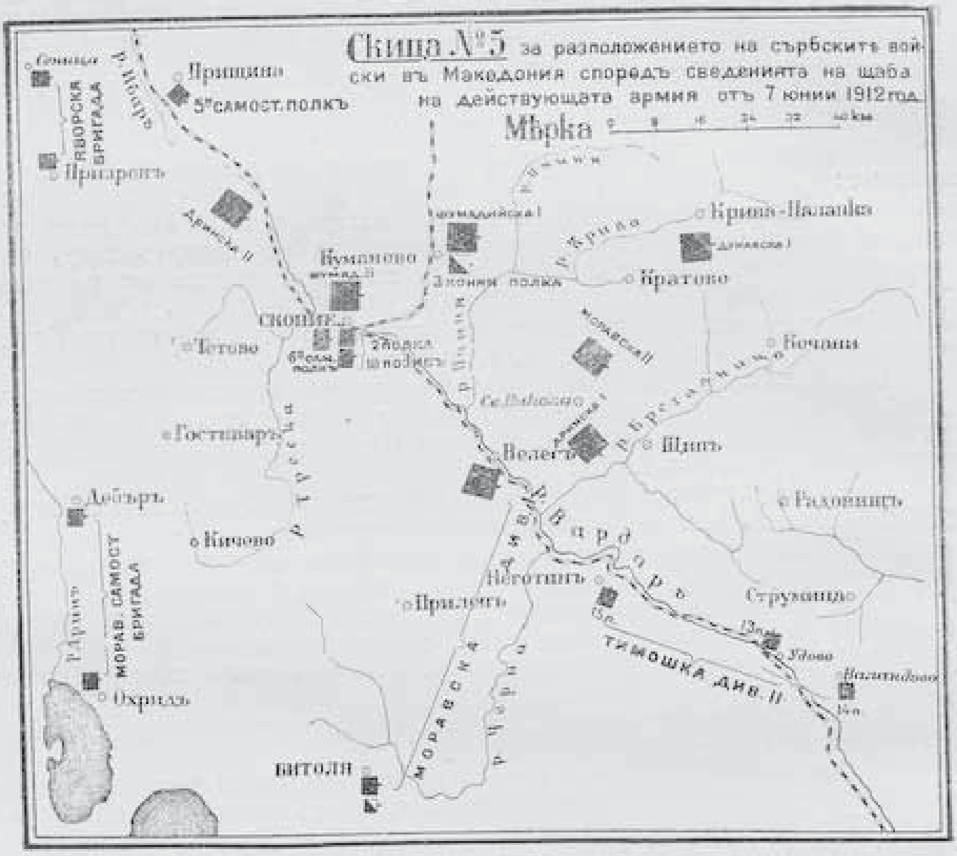

Скица №5 за разположението на сърбскитѣ войски въ Македония споредъ сведенията на щаба на действуващата армия отъ 7 юнии 1912 год.

Мѣрка
0
8
16
24
32
40 км
Сѣница
р. Ибъръ
Прищина
5то САМОСТ. ПОЛКЪ
ЯВОРСКА БРИГАДА
Призренъ
Дринска II
Кумановo
Шумад. II
Шумадийска I
3 конни полка
Крива-Паланка
р. Крива
Дунавска I
Кратово
р. Пчиня
Скопие
Тетово
6то самост. полкъ
7 полка
Моравска II
Кочани
р. Брегалница
Св. Николе
Велесъ
Щипъ
Гостиваръ
р. Вардаръ
Радовищъ
Дебъръ
Кичово
р. Дринъ
МОРАВ. САМОСТ. БРИГАДА
Неготинъ
Прилепъ
Струмица
13 п.
Удово
Валандово
14 п.
ТИМОШКА ДИВ. II
Охридъ
р. Черна
МОРАВСКА
Битоля

3. Че не е забравилъ поражението си при Сливница и, следователно, всѣки решителенъ ударъ, на което и да е мѣсто, на полето на борбата ще бѫде фаталенъ за духа на войскитѣ му и наконецъ.

Като общо заключение: Не е нужно да се разбиватъ сърбитѣ по цѣлата линия: Доста е да бѫдатъ разбити на едно мѣсто, но разбити съкрушително.

А това налага съсрѣдоточени усилия въ даденото мѣсто до максималнитѣ размѣри.

Стратегическото разположение на сърбитѣ, възъ основа телеграма отъ щаба на 4-а армия № 5258 основана на такова отъ пом. главнокомандующия, е показано въ приложената тукъ скица.

Н-къ щаба на опълчението, отъ Генер. щабъ, майоръ Дървинговъ.

Времето

Месецъ юний въ Македония е изобщо горещъ, но на височинитѣ, на които бѣха разположени частитѣ, дневнитѣ горещини не бѣха голѣми, даже сутринь и вечерь бѣше особено студено, а на нѣкой мѣста температурата спадаше подъ нулата и водата въ сѫдоветѣ презъ нѣкои нощи замръзваше. По тая причина частитѣ, особено ония отъ лѣвата колона, бѣха разположени въ колиби и салаши, грижливо направени отъ шума и храсти.

Бивакъ на часть отъ 2-а Скопска дружина.

Както е известно, деньтъ презъ юний трае 15 часа, а нощьта 9 часа. Дългитѣ дни можаха да позволятъ грижлива подготовка, развитие и използуване на боя, но отъ друга страна едно 16 часово напряжение въ бой не би могло да се изтърпи безъ огромно изхарчване нравствената сила на борцитѣ. А това означава, че единъ дневенъ бой презъ юний м-цъ по начало е много по-изтощителенъ, отколкото единъ бой презъ кѫситѣ дни на декемврий. Кѫситѣ нощи презъ юний усилваха значението на бързината не само при размѣстванията на войскитѣ, но главчо и при редактирането и разпращането на заповедитѣ, което трѣбва да се извършва съ голѣма смѣтка на времето, защото иначе могатъ да закъснѣятъ.

Дневната свѣтлина при разположението, което заемаха частитѣ отъ изтокъ къмъ западъ, не можеше да играе нѣкаква особена роля, защото слънцето презъ цѣлия день грѣеше почти еднакво спрямо нашитѣ части, както и спрямо противниковитѣ. При все това, между 10 и 2 часа, освѣтлението на нашитѣ части за противника бѣше по-слабо, отколкото онова на противника за насъ.

Съседни войски

Споредъ заповедь по 4-а армия отъ 23 май, частитѣ се съсрѣдоточаваха, както следва:

Македоно-Одринското опълчение	Кочане
2-а бр. отъ 4-а Пресл. дивизия	Преждово, Махла и Безиково
8-а Тунджанска дивизия	Жеманче, Чишиновци, Облешево
7-а Рилска дивизия	Щипъ
2-а Тракийска дивизия	Радовишъ
5-и коненъ полкъ	Щипъ.

По-късно по разпореждане отъ армията 7-а дивизия се съсрѣдоточи въ района на 8-а, а тази последната остана презъ всичкото време въ Щипъ. 2-а бригада отъ 4-а Преславска дивизия следъ пристигането си не се разположи въ с. с. Преждово, Махла и Безиково, а въ полето източно отъ Кочане, като остана тамъ до 15 юний, въ който день се премѣсти въ с. с. Свиланово, Спанчево и Баня.

Кѫде точно въ Кюстендилско се намираше 5-а армия, щабътъ на опълчението не знаеше. Отъ заповѣтьта по 4-а армия № 11 отъ 14.VI.1913 г. се виждаше, че 5-а армия е била разположена източно отъ Гърлено при Кюстендилъ. На 16 юний следъ пладне съ телеграма № 5560 щабътъ на 4-а армия съобщи, че „5-а армия е изпратила странично прикритие на височината Бегъ-бунаръ съ заповѣдь да влѣзе въ свръзка съ 4-а армия къмъ Руенъ“, по поводъ на която съ № 3062 веднага се предписа до подполковникъ Протогеровъ да изпрати и той часть за установяване връзката съ тая армия. Сѫщия день въ 10 ч. 35 м. сл. пл. отъ подполковникъ Протогеровъ се получи отговоръ, че той още на 2 юний е билъ търсилъ връзка съ нашитѣ части къмъ Кюстендилъ, че по границата отъ Черната-скала презъ Руенъ къмъ Патарица е имало обикновени гранични постове по 6—8 души и застави задъ тѣхъ, и че за връзка сега съ страничното прикритие на 5-а армия е изпратилъ една рота по посока на Руенъ.

Разположение частитѣ на опълчението на 16 юний 1913 г.

На 14 юний дѣсната колона, съобразно заповѣдь по 3-а бригада, се разчлени на три участъка (колони) и маневрени войски, съ обективи: Дѣсната срещу Китка — Султанъ-тепе, срѣдната срещу Каменчста-чешма — Султанъ-тапе и лѣвата срещу Румена-бука — Султанъ-тепе. Тая колона следваше да охранява единъ фронтъ отъ 8 километра. Лѣвата колона отъ опълчението бѣше разположена съ два авангарда, единиятъ по посока на Злетово, другиятъ по посока Парадли и охраняваше фронтъ отъ 17 километра. Маневренитѣ войски на опълчението оставаха още въ Кочане и близкитѣ села на югъ отъ града, но началникътъ на тия войски по заповѣдь бѣше вече изучилъ зоната на лѣвата колона, заедно съ дружиннитѣ си командири. На 14 и 15 юний съ командира на втора бригада се размѣниха мисли относително едно евентуално премѣстване на маневр. войски въ района на с. с. Бѣли, Нивичане, Лѣшке, обаче, въпреки многото съображения, които говорѣха въ полза на премѣстването, то не се заповѣда. Домакинскитѣ удобства и липсата на директиви отъ 4-а армия, ако такива въ случая можаха да бждатъ нуждни, побъркаха на това. Фактътъ не е отъ нищожно значение, тъй като, както ще видимъ по-нататъкъ, маневренитѣ войски, за да заематъ мѣстото си на 17 юний, трѣбваше да извървятъ твърде много пжть, като се издигнатъ въ височина почти 1000 метра, което само по себе си е равно на 5 часа усилие. Самото разположение на 16. VI. пр. пл. е показано на скица № 6.

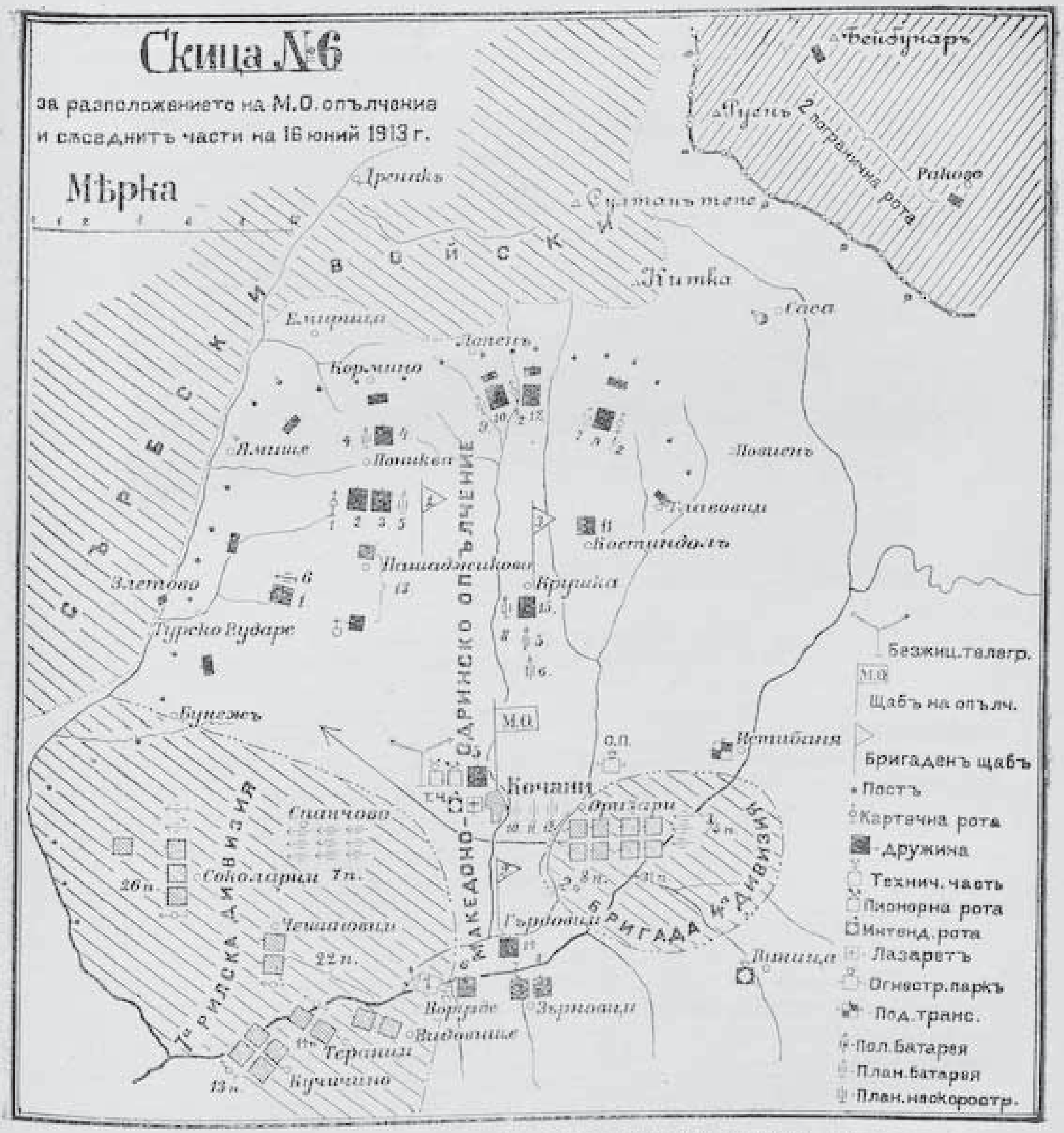
Скица №6
за разположението на М.О. опълчения
и съседнитѣ части на 16 юний 1913 г.
Мѣрка
Сръбски войски
Бейбунаръ
2 погранична рота
Раково
Султанъ тепе
Дреникъ
Китка
Саса
Емирица
Лопенъ
Кормино
Ямище
Пониква
Повиенъ
Главовци
Костиндолъ
Нашаджиково
Крупика
Злетово
Турско Рударе
Бунежъ
Истибаня
Кочани
Оризари
Спанчово
Соколарци
Чешиновци
Гърдовци
Виница
Зърновци
Видовнице
Кучичино
Македоно-Одринско опълчение
7 Рилска дивизия
6 Бригада 4 дивизия
М.О.
Безжиц.телегр.
Щабъ на опълч.
Бригаденъ щабъ
Постъ
Картечна рота
Дружина
Технич. часть
Пионерна рота
Интенд. рота
Лазаретъ
Огнестр. паркъ
Под. транс.
Пол. Батарея
План. Батарея
План. нескоростр.

Сведения за противника.

Както имахме случай въ първата глава отъ тоя томъ да кажемъ, рѣдко е имало войска въ военно време толкова обширно освѣтлявана за неприятеля, както бѣ освѣтлявана българската армия.

Цѣла Македония бѣше се впрѣгнала да наблюдава, да разузнава, да подслушва, какво правятъ и какъ сж разпредѣлени силитѣ на гърцитѣ и сърбитѣ. Въ архивата на опълчението се намира едно огромно количество донесения, съобщения и освѣтления отъ разузнавателнитѣ пунктове и отъ частитѣ, въ които се бележатъ най-интересни сведения за сърбитѣ. Всички тия документи иматъ своята голѣма цена да се помѣстатъ тукъ на това мѣсто, обаче, това нещо ще ни отвлече доста далечъ и ще затъмни силно хармоничното развитие на тая история. Ето защо, ние ще приведемъ тукъ една съвсемъ малка часть отъ получаванитѣ донесения или издаванитѣ отъ щаба на опълчението бюлетини, за да може не само да се очертае положението на сърбитѣ, но и за да се види метода на работата.

Подпоручикъ МИНКОВЪ
отъ Битолската дружина съ патрулъ на разузнаване.

Отъ Щипския пунктовъ началникъ.

№ 19. Щипъ, 27. V. 13 год.

Куриеритѣ отъ с. с. Криводолъ и Богословецъ донасятъ:

1. Въ нашитѣ мѣста нѣма изнесени на позиция топове. Горскитѣ топове сж оставени при Каменарска-чешма, близо до село Серчиово, а полскитѣ сж близо до кулата край пжтя за Неманци. Числото имъ е неизвестно, защото не позволяватъ никому да се доближи до тѣхъ.

2. Окопитѣ срещу Велесъ и Щипъ почватъ по гребенътъ близу до с. Кюселери, между Хаджиаматово и Сарамзалино, продължаватъ по гребена на з. отъ с. с. Горно и Долно-Църнилище, изъ лозята на с. Кнеже, ридътъ между Кнеже и Св. Никола, Милинската курия, задъ с. Гурубинци излизатъ надъ с. Тръстеникъ на Гюрище. Върху изкопаната отъ окопитѣ пръсть посѣха ечмикъ, за да не се познаватъ отдалечъ.

3. Отъ Крупище донасятъ съ дата 26. V., че тамъ имало 600 д. пехота. Всички сърбски пехотинци носили бомби, прилични на калъпи сапунъ.

Изпратената разузнавателна група въ Кратовско донася:

4. Завчера сж дигнати сърбскитѣ войници отъ Трооло (Щипско). На 26. V. въ 2 и половина часа вечерьта пристигнали отъ Св. Никола нови 200 души съ трима офицери и се настанили изъ кжщитѣ.

5. На 26. V. въ 4 ч. вечерь въ с. Неокази (Кратовско) пристигналъ отъ Кратово кавалеристъ и обявилъ на околнитѣ села, че никой сръбски гражданинъ или селянинъ да не смѣе да напустне мѣстожителството си (да избѣгне), защото, споредъ най-новата заповѣдь отъ върховната команда въ Скопие, на забѣгналитѣ семейства ще се закарватъ въ Сърбия, движимитѣ имъ имоти ще се конфискуватъ отъ държавата, а кжщитѣ имъ ще се изгорятъ.

6. На 25. V. около 3 часа вечерьта докарали отъ Куманово на Черни върхъ 146 коня съ боеви и хранителни припаси, сжщия день минали презъ с. Стубли 20 души кавалеристи за Черни-върхъ.

7. На 25. V. е арестувана жената на забѣгналия отъ Злетово свещ. Коце и цѣла нощь е държана въ стаята на войницитѣ.

За пунктовъ началникъ,
Чл. въ центр. к-тъ на В. М.-О. Р. орг.
Т. Александровъ.

Т. АЛЕКСАНДРОВЪ.

Приета отъ Градче, 30. V. 1913 г. 10 ч. с.

По сведения отъ мѣстни жители и наши преоблѣчени войници:

1. Сърбитѣ заематъ върха Султанъ съ 2—3 хиляди войника (8-и пехотенъ полкъ).

2. Върхътъ Китка не е застъ, но до тѣмъ денемъ патрулиратъ. Патрулнитѣ войници носятъ открито бомби въ ржцетѣ си, влизатъ по нѣкога до близкитѣ колиби за яйца и млѣко и питатъ има ли бугараши комити.

3. Около върха Султанъ имало много окопи, които се забелезватъ и отъ нашитѣ застави.

4. Близко около зданието, което е на самия върхъ, единъ отъ селянитѣ, който преди 10 дена ходилъ къмъ Паланка, забелезалъ окопани 3 планински орждия; сжщиятъ разправя, че тогава въ Паланка имало около 30 орждия, но количеството на войската не може да опредѣли.

5. Отъ два дена сърбитѣ открито работятъ окопи по височинитѣ въ дѣсно отъ върха Султанъ, съ фронтъ на югъ и юго-западъ.

Командиръ на 3-а бригада, Подполк. Протогеровъ.

Приета 1. VI. 1913 г. 10 ч. с.

Споредъ сведения, които има Главната квартира за 30 май, срещу армията има съсрѣдоточени въ Егри-Паланка Дунавската дивизия първи позивъ, въ Куманово — Шумадийската първи позивъ, въ Скопие — Шумадийската втори позивъ, 3-и полкъ, 2 полка трети позивъ и шести самостоятеленъ полкъ, въ Велесъ — Моравската дивизия втори позивъ, Моравската първи позивъ и Дринската първи позивъ. Всичко сто четири дружини и четиредесеть и шесть ескадрона. Очаква се въ скоро време да пристигне последния полкъ отъ Шумадийската дивизия втори позивъ, а сжщо и цѣлата Дринска втори позивъ. Провѣрете тия сведения въ най-скоро време по какъвто и да било начинъ и обърнете особено внимание на обстоятелството, дали отъ тия маси нѣма да се изтеглятъ нѣкой части и насочатъ къмъ Нишъ или Пиротъ и за резултата донесете. По заповѣдь. 5229.

Н-къ щаба на 4-а армия, Полковникъ Икономовъ.

Козидолъ, 31.V.1913 г. 8 ч. по европейски.

Скжпи, макаръ лично непознатъ, Лулчевъ,

Писъмцето Ви туку що получихъ и бързамъ да Ви услужа, съ туй, което поне мога. Отъ 20 дена насамъ всѣки 2—3 дена съмъ давалъ нуждnитѣ воени сведения въ комендантството въ Кочане, отъ кѫдето, мисля, ако не сѫ Ви досега уведомили, ще сторятъ това, но не намирамъ за излишно и Вамъ да явя нуждното, макаръ не така подробно, както това съмъ правилъ до Кочане.

1. Преди 1 месецъ въ града и казата ни имаше всичко на всичко 56 д. войници, които квартируваха въ българското училище въ града. Щомъ се почна да се мълви, че следъ приключване мира съ турцитѣ ще има непременно недоразумение между съюзницитѣ по подѣлбата на известнитѣ земи и защото още 2-и день следъ дохождането на сърбитѣ въ града отъ изявленията на офицеритѣ и другитѣ тѣхни хора се схвана, че тѣ нѣма да устоятъ на договора, почнали да сърѣдоточаватъ войски и въ нашия край и сѫщевременно да правятъ шанси и прочее на стратегическитѣ мѣста. Тъкмо 1 недѣля преди Великдень въ града ни пристигнаха три баталиона отъ 8-и пешад. полкъ 1-и позивъ отъ Дунавската дивизия още нареченъ Александровски полкъ. Първитѣ 10—11 дена просто квартируваше войската по кѫщитѣ въ града въ по-голѣмата часть по българскитѣ, а по-малка въ турскитѣ и се ограничаваше само съ всѣкидневнитѣ военни упражнения, които правѣха вънъ отъ града, но следъ 10—15 дневното имъ така прекарване по-голѣмата имъ часть отъ войската се пръсна по околията и почнаха усилено да готвятъ пѫтища и шансове по стратегическитѣ пунктове.

Най-напредъ почнаха да правятъ това на, вѣрвамъ слушания отъ Васъ, Черни-върхъ. Следъ като добре го окопали на мѣста съ окрити окопи, а на мѣста съ покрити окопи, минаха и сториха това на баиритѣ около с. Барбарево, имената на които съмъ съобщилъ, но сега не мога да сторя защото бележкитѣ унищожихъ отъ тѣзи мѣста, следъ като ги бѣхъ съобщилъ. Прекопани сѫ презъ това време и Видинъ-върхъ, и околнитѣ баири около с. Куклица, Кукушине, Татомиръ и прочутото мѣсто Градище. Докато това вършеше войската отъ 8-и полкъ, тази пъкъ отъ 7-и полкъ, която бѣ настанена на бивакъ въ с. Страцинъ, окопи е правила на всички баири въ Страцинското, имената сѫщо на които съмъ съобщилъ. По тѣзи баири, както и на Черния-върхъ е имало направени мѣста за топове. Вънъ отъ тѣзи окопани мѣста има и такива на Туралевския баиръ и отъ два дена насамъ правятъ окопитѣ на Плавица и успоредно на нея къмъ планината на нѣкои по-високи баири, които ведно съ Плавица ще служатъ като първа отбранителна боева линия. И на други мѣста въ нашия край може-би да има окопи, но тѣ сѫ второстепенни. Преди 10 дена въ града пристигна и останалия баталионъ отъ 8-и полкъ, който дойде отъ Прешовско и веднага съ тѣзи, които имаше въ околията, заминаха на Султанъ-тепе, за да заематъ тази височина и да доправятъ нуждниtѣ окопи и пѫтища, правени преди тѣхъ отъ 9-и полкъ, който по това време се намираше въ Паланка и Паланечко. До всички тѣзи стратегически мѣста сѫ направени пѫтища за вървене на коне, а на нѣкои мѣста и за коли, какъвто билъ пѫтя отъ Паланка до Султанъ-тепе. Следъ като напустна 8-и полкъ отъ нашитѣ мѣста, на негово мѣсто дойде 7-и полкъ, който квартируваше въ Страцинско.

До вчера разположението и прочее на войскитѣ въ нашия край и отчасти, доколко ми е известно, въ Паланечко е следното:

1. Цѣлия 8-и полкъ съ две голѣми орѫдия и съ неизвестно колко малки е на Султанъ-тепе. На височинитѣ покрай границата въ Паланечко близо до Султанъ-тепе е разположенъ цѣлия 9-и полкъ, който е като резерва на първия. Това за Паланечко. Въ Кратовско—1 цѣлъ баталионъ отъ 7-и полкъ е разположенъ на първата боева линия Плавица и на горе отъ нея по планината. Отъ тѣхъ има по височинитѣ около Близанци, Куново, Неокази и прочее мѣста, които по-добре отъ тамъ ще узнаете. До преди 2 дена на Черни-върхъ квартируваше само единъ баталионъ, но сега за тамъ заминалъ и този баталионъ, безъ една чета, който бѣ въ града, и този, който бѣ въ Страцинъ, та всичко ставатъ три безъ нещо баталиона; но дали всичката тази войска е само на Черни-върхъ или пъкъ и по край височинитѣ около с. Барбарево, точно не се знае. Говори се, че Страцинския баталионъ билъ на Градище, а не на Черни-върхъ. Въ града остава само една чета, която е разположена вънъ отъ града въ лагери въ мѣстностьта Габрешъ на една полянка ю. з. отъ града, ю. и. отъ турскитѣ казарми. Точно не се знае колко

орѫдия иматъ на Черния-върхъ; едни говорятъ 4, други 6, трети 8 и прочее до 16, но всички сѫ горски, иматъ и 5 митральози, които сѫщо отнели къмъ Черни-върхъ. Орѫдия въ града сѫ дойдени само 4, а други ако сѫ носени на върха, то сѫ носени, безъ да ги внасятъ близо до града. Съ орѫдията додоха преди 3—4 дена точно колко войници не се знае, но единъ капитанъ 1-и кл., 1 подпоручикъ и 1 поручикъ. Тѣзи войници и офицери сѫ отъ 1-и полкъ, коя дивизия не зная. Преди 3—4 дена е заминала и кавалерия 100—300 души отъ сѫщата дивизия съ нея имало и 20—30 коли. Нѣкой говорятъ, че кавалерията била около 1000 души, но това е невѣрно. Вѣрвамъ тѣзи 2—3 дена да сѫ дадени точни сведения за боевата сила около Черни-върхъ въ Кочане отъ хора, които сѫ наредени за тѣя цель. До завчера въ Страцинъ и по боевата линия около това село нѣмало нито 100 души войска, но говори се, че днесъ или утре ще пристигнали още двата полка отъ Дунавската дивизии, 4-и и 18-и, отъ които единия ще заминалъ за Паланечко а другия за Кратовско. Дали това ще стане ще се постарая, ако уцѣлѣя тѣзи 2—3 дена да Ви съобща.

Въ Кочане съмъ съобщилъ нуждното и за Кумановско. Брашно въ града нѣма. Хлѣбъ на войскитѣ иде отъ Куманово. Складъ отъ храни и прочее имали на Страцинъ въ самитѣ ханища, отъ които сѫ изпѫдили ханджиитѣ. Болнитѣ около 100 души изпратиха за Куманово, а докторитѣ отъ 8-и полкъ заминаха за Султанъ-тепе. Между войницитѣ върлуваше тифусъ, отъ която болесть досега умрѣха 8—10 души. Духа на войската много убитъ. На лѣво и дѣсно даватъ изявления, че тѣ не искали да се биятъ съ своя братъ и че ще се предали, а за тая цель ако станело нужда и ще побияли офицеритѣ, които били виновни за тази братоубийствена война. Ако се пусна, има още много да Ви пиша, но за сега мисля, че това е достатъчно.

Сърдеченъ приветъ Вамъ и на всички Ви другари.

П. П. Завчера докараха отъ къмъ Близанци единъ български опълченецъ, който се предалъ. Това направи малко грозно впечатление. Що го направиха не зная.

На куриеритѣ ако намѣря човѣка ще изпратя опънци. Менъ много ме следятъ и отдавна искахъ да напустна, но стоя по морално задължение. Дано се закрѣпя още нѣколко дена, за да бѫда полезенъ, съ що мога. Горещъ приветъ за успехъ на каузата за освобождението ни отъ новото по-тежко робство. Надеждата ни е въ Васъ — въ храброто българско войнство.

П. П. Извинете за бързото и неясното ми писмо, азъ пиша по-добре, но тукъ почерка ми го промѣнихъ.

Скромний (Ст. Бидяковъ, б. авт.).

Щабътъ на опълчението всѣки день издаваше бюлетинъ съ сведения за сърбитѣ, който се изпращаше до частитѣ въ опълчението, до съседнитѣ части и до щаба на 4-а армия. Ние тукъ ще цитираме бюлетина отъ 10. VI. само за да можемъ да дадемъ идея за работата:

Дѣсната колона донася: 1. Съ дата 9 того: Отъ началника на заставата срещу Китка получихъ следното донесение: Че тази вечерь се забелезва движение на неприятелски войски отъ Султанъ-тепе къмъ неговия дѣсенъ фронтъ срещу фронта на 1-а бригада. Забелезали сѫ цѣли две роти да заминаватъ къмъ сѫщата посока. Освенъ това, имало и отдѣлни команди и войници да се движатъ по сѫщото направление. Къмъ 7 ч. 15 м. сл. пл. се движели вериги отъ около 1 взводъ по височинитѣ срещу първа бригада и се забелезвали началнически групи. Забелезанитѣ роти и команди се спирали въ окопитѣ срещу 1-а бригада.

Съ дата 10 того: Нашитѣ патрули наново почнаха да ходятъ въ с. Китка. Патрулирането до в. Китка е редовно. Власитѣ казватъ, че тази сутринь 10 сърбски войника сѫ идвали и настойчиво сѫ ги молили да узнаятъ редовни войски има ли наблизо срещу тѣхъ, или комити. Много ги било страхъ отъ комититѣ. Ако било редовна войска, искали били да се срещнатъ.

Разпоредено е да се успокоятъ, че е редовна войска и ако обичатъ да дойдатъ. Подозира се, че искатъ да се здаватъ.

Лѣвата колона донася: Днесъ 10 того се донася, че изпратения по собствено желание и съ разрешение отъ щаба на опълчението разузнавачъ Г. (Д. Граматиковъ, б. авт.) е успѣлъ да премине сръбскитѣ постове и достигналъ с. Мождивякъ (на северъ отъ Кратово) отгдѣто донася:

1. Днесъ 6 юний лично наблюдавахъ изтеглянето на една сърбска дружина отъ с. Мождивякъ за с. Дрѣнякъ.

2. Направени сж пжтища: а) Паланка — Султанъ-тепе, б) Конопица — Султанъ-тепе, в) Паланка — Жедилово и г) Паланка — в. Чопина.

3. 7-и п. полкъ на 6-и того се изтеглилъ за височитѣ Бѣлина, Чопина на северо-западъ отъ Паланка.

4. Сега въ Кратовско до височитѣ на Кара-дагъ се виждали войници отъ 13-и и 14-и полкове.

5. При с. Киселица (на северъ отъ Паланка) имало две полски, осемь планински орждия и две картечници. Около в. Парадли и с. Дрѣнякъ имало две картечници и планински орждия, на които числото не е известно.

Сжщата колона съ донесение отъ днесъ, 3 ч. сл. пл., донася, че днесъ отъ 7 и половина до 10 и половина ч. пр. пл. се водила престрелка между 3-а Солунска дружина и сърбитѣ въ околностьта на с. Емирица, което вчера сърбитѣ сж напустнали и нашитѣ сж заели. Загуби отъ наша страна нѣма. Подробности липсватъ.

Отъ пунктовия началникъ тукъ: На 8 того сърбитѣ поставили 8 планински орждия на в. Кара-дагъ, 6 полски орждия при с. Барбарево, на Шопския-ридъ (нѣма го на картата) 2 планински орждия, на Три-кладенци (нѣма го на картата) 3 полски орждия. Войницитѣ на Кара-дагъ и Три-кладенци били отъ 7-и п. полкъ. Първия полкъ отъ Моравската дивизия отъ първи позивъ заемалъ линията отъ Св. Никола до Стубълъ (Горни и Долни) на юго-западъ отъ в. Кара-дагъ. Другитѣ три полка отъ сжщата дивизия били при Страцинъ, а втори позивъ отъ сжщата дивизия отъ Страцинъ на изтокъ. Къмъ с. Петърлица на западъ отъ Паланка била разположена Моравската дивизия, като подръжка на Дунавската дивизия, на която 8-и п. полкъ е на Султанъ-тепе, 9-и п. полкъ въ Паланка, 18-и п. полкъ на Деве-баиръ и Коприва (нѣма го на картата).

Д. ГРАМАТИКОВЪ.

СТ. БИДИКОВЪ.

На 8-и того въ 11 ч. сл. пл. сърбитѣ съ прожекторъ сж освѣтлявали мѣстностьта около Пробищинъ, Калнище и Стръмошъ, види се, отъ страхъ предъ едно евентуално настжпление на нашитѣ войски.

Между Стубълъ и Плешанци сърбитѣ приготвили фугаси. 2931.

Н-къ щаба на опълчението, отъ Генер. щабъ Майоръ Дървинговъ.

На 11 юний, чрезъ лѣвата колона отъ Кратово се получи следното ценно съобщение:

Скѫпи, макаръ лично непознати, другари,

Съ дата 6-и того изпратихъ Ви писмо, което споредъ бележката Ви, изглежда, не сте го получили, но вѣрвамъ то нѣкѫде е спрено и до сега да сте го получили. За всѣки случай не намирамъ за излишно да повторя съдържанието му, ако не въ точъ то приблизително и плюсъ работи макаръ и дребни, научени допълнително. Военното положение, доколкото ми е известно до сега, е както следва.

1. Отъ 3—4 дена се забелезва усилено движение на военнитѣ, които бързатъ да доприготвятъ несторенoто досега, за да посрещнатъ неприятеля, както подобава да сторятъ това спремо такъвъ, отъ когото очакватъ сериозенъ напѫнъ. Всички войски, находящи се въ града, ведно съ орѫдията и припаситѣ, заеха си мѣстата, които мѣста въ нашия край сѫ раздѣлени главно на три пункта. 1. Черния-върхъ и стоящитѣ наредъ до него баири, находящи се около с. Барбарево. 2. Страцинскитѣ възвишения и тѣзи по тая линия до Градище. 3. Плавица и по продължението на нея баирища, които водятъ къмъ планината, кѫдето се намирате Вие, имената на които възвишения вѣрвамъ да сте научили досега. Къмъ тѣзи главни пунктове спада и четвърти, а именно този на Султанъ-тепе.

Първата боева линия отъ къмъ Васъ е Плавица, Долни и Горни Печеници, възвишенията на с. Близанци, Ухо и нагоре менъ неизвестно, а — сигуръ Вамъ; отъ Плавица къмъ югъ върви първа боева линия и е въ свръзка съ войскитѣ на Черни-върхъ. На тая боева линия има съсрѣдоточени два баталиона войска отъ 7-и полкъ съ 4 митральози и 4 горски орѫдия, които тѣ преди два дена отъ града занесоха тамъ. Ведно съ орѫдията се вдигнаха и принадлежноститѣ на цѣлия полкъ, болницата, военни припаси, (40—50 товара за топоветѣ и около 100 такива съ патрони), сѣно пресувано около 20 товара, шатри и пр. За първата боеви линия замина и щаба на полка и сега е разположенъ ведно съ едно отдѣление войска на мѣстностьта до Долни и Горни Печеници единъ часъ отъ града на ю.-и. посока. Въ града не остана нито една чета войска; допускамъ на тази боева линия да е пристигналъ и другъ още единъ баталионъ отъ сѫщия полкъ, защото единъ-два дена къмъ тая боева линия носятъ дневно по 35—40 товара хлѣбъ. Ако е пристигналъ тамъ още единъ баталионъ, то той е този отъ двата, находящи се на Черни-върхъ, който преди 10 дена е напусналъ Черни-върхъ и предъ Горно-Кратово и Мушково е заелъ нѣкой мѣста, които сѫ свръзка съ тая боева линия или пъкъ е напусналъ останалия още единъ баталионъ на Черни-връхъ. 1-а боева линия е цѣлата окопана, занесоха се за тамъ и 20—30 колела съ бодливъ телъ. Митральозитѣ и орѫдията до снощи сѫ били на Печеници, но тѣ тамъ нѣма да стоятъ, ще ги разпредѣлятъ по линията. Сигуръ едно-две отъ тѣхъ ще има на Плавица. Кавалерия на тая боева линия ще има само 10 души. Преди тази боева линия вѣрвамъ по долчинкитѣ и баиритѣ да има нѣкѫде настанени патрульи войски.

2-а боева линия, ако мога да я нарека втора, защото тя е като продължение на 1-а, е тази, състояща се отъ Черни-върхъ и височинитѣ отъ с. Барбарево, които височини свършватъ до Градище, отъ кѫдето пакъ почва Страцинската боева линия. На Черни-върхъ и баиритѣ Барбаревски била разположенъ втори полкъ и единъ баталионъ отъ 7-и полкъ. Черния-върхъ е, както приказватъ, много укрѣпенъ, много мѣста по него имало заградени съ телъ и имало мѣста минирани. Въ подножието на тоя върхъ къмъ с. Горни-Стубълъ стояли още неизкачени до снощи още 12 полски орѫдия, отъ които сигуръ нѣколко ще бѫдатъ на Черния-върхъ, кѫдѣто ще бѫде главната опора. Кѫде Стубълъ имало около 100 коника и около 400—500 такива кѫде с. Плешанци, което село е сѫщо около Черни-върхъ.

3-а боева линия почва отъ Порище и свършва предъ Страцинскитѣ възвишения отвъдъ Карпинския мънастиръ. Тя е най-вече укрѣпена и по нея имало 25—30,000 души войска, съ 3 голѣми орѫдия и около 130 (?) горски. Въ Страцинъ билъ и щаба на Дунавската дивизия. Тъй, че по всичко се вижда, въ Кратовско и Паланечко е настанена цѣлата Дунавска дивизия 1-и и 2-и позивъ. Окопитѣ на много мѣста били покрити. Въ Страцинъ имало складъ и съ муниции за орѫдията, както и такъвъ отъ храни.

4-а боева линия, която е по възвишенията около границата на Стара България и свършва съ Султанъ-тепе, кѫдето е цѣлия 8-и полкъ и часть отъ 9-и. Въ Паланечко дали има друга войска освенъ 9-я не зная. На Султанъ-тепе имало и голѣми орѫдия. Съжелявамъ, че човѣка, който можеше да ми даде сведения отъ тамъ отъ 5—8 дена не е въ града.

2. Въ Кумановско въ с. Лученци имало съсредѣточени около 1000 — 1500 души арнаути. Въ Овче-поле преди 10—15 дена били съсрѣдоточени 3 дивизии войска, но на 31 една отъ тѣхъ отеглила къмъ Куманово и говори се между тези дивизии били Шумадийската и Дринската. Споредъ получени сведения отъ Куманово войски не заминавали за Стара Сърбия, но това точно ще зная следъ два дена.

3. Жени, дѣца, около 35 души, докарани отъ Злетово, закараха за Куманово, закараха и Златана Кнежевски. Отъ града преди 3—4 дена закараха трима граждани, града отъ всѣкѫде го пазятъ — до лозята искатъ дозвола. Населението гладува, защото селяни не пускатъ на пазара. Положението е грозно, но ще се претърпи. Дано само Провидението дари сила, въодушевление и здраве на ратницитѣ на освобождението ни отъ „второто робство. Бележкитѣ пишете на адресъ на псевдонима. Предупредете ни, ако искате, съ нужното, ако се подкачатъ действия.

П. п. По баиритѣ между посоченитѣ ми главни линии тукъ-таме има патрулни отдѣления отъ войска, но тѣ сѫ незначителни. Моля, съобщете горнитѣ сведения и на Абазовъ, защото съобщението ми съ него поради заемане мѣстата отъ б. л. се прекѫснаха. Извинете, че за сега друго не зная, що да Ви пиша. Орѫдията сѫ отъ 1-я полкъ, а кавалерията отъ 3-и. 2-и полкъ е мисля отъ Моравската дивизия, която била разположена кѫде Кукушине и нататъкъ Кумановско. Въ Кукушине имало щабъ на войска — сигуръ този на Моравската дивизия. Бележкитѣ изпращайте на псевдонима. 8—10 часа.

Съ приветъ на всички: Скромний (Ст. Бидиковъ, б. авт.).

13 юний 1913 г. 7 ч., с. Поникважк.

Селянитѣ отъ Дрѣнякъ и Нежилово ми донесоха снощи, че овчаритѣ отъ горнитѣ села забелезали, какво че сърбитѣ сѫ смъкнали завчера около 200 товара муниции (джепане) отъ Султанъ-тепе по направление къмъ Бурилова-чука (Парадли) — Вадата.

Наредихъ да проучатъ точно кѫде се отнасятъ тия муниции и да ми се донесе въ Кормина. Пращамъ и едно писмо отъ Кратово.

Подписъ Лулчевъ, оф. кандидатъ.

Другари! Едва снощи ми се донесе до знание отъ Куманово, че действително преди нѣколко дена Дринската и Шумадийската дивизии втори позивъ ноще отъ къмъ Скопие били преведени презъ Куманово за Стара Сърбия. Моля, това бързо съобщете, кѫдето трѣбва, защото бѣхъ задълженъ да го проуча и надлежно да го ява. Писмото ми или преписъ отъ него изпратете на Абазовъ, защото той непремѣнно ще чака това ми съобщение. Всички коли, коне отъ Кумановско били прибрани и усилено съ тѣхъ си служили за пренасяне на храни и муниции, които и складирвали въ Куманово и Страцинъ. Тѣзи нѣколко дена денонощно се донасяли въ голѣмо количество такива отъ Стара Сърбия. Войска въ Куманово почти нѣмало; войската отъ Нагоричката боева линия за сега била тръгната къмъ Овче-поле и часть къмъ Страцинъ. За по-лесно преминаване отъ Кумановско въ Овче-поле и обратно били направени два моста на Пчиня и два на Крива-рѣка, отъ които последниятъ още не е готовъ. Него го правили кѫде Кулата въ с. Дименци. Сега голѣми отдѣления войска квартирували по шосето отъ Куманово близо до селата: Войникъ, Орахъ, Облавци, Ругенци, Страцинъ и Вѣтърница. Въ Куманово довѣли нѣкой си на нѣщо писарь въ Кочане. По Кумановскитѣ села имало много обезчестявания отъ войската.

Въ нашенско положението си е неизмѣнно отъ това, както Ви явихъ на 8 того. Усилено се пренася храна за добитъка на първа боева линия и нѣколко сандѫка съ бомби се занесоха. Кавалерията около 800 души квартирували въ мѣстностьта . . . . близо до Добрево. Донесоха и брашно въ града и почнаха тукъ да мѣсятъ хлѣбъ на войската. По-рано носѣха отъ Страцинъ, кѫдето имало складъ отъ такъвъ.

Домашнитѣ на Абазовъ, ведно съ останалитѣ злетовски жени, деца и прочее, сѫ откарани на заточение въ Паланка. За сега друго особено нѣма.

Съ поздравъ — приветъ: Скромний.

Днесъ бѣха поканени всички по-видни граждани, между които и 3—4 учители, за да отиватъ на Печеници Долни, кѫдето е разположенъ полковия щабъ, за да вzематъ участие въ славата на 7-и полкъ на краля Петра. Тъкмо когато се тѣ готвѣха да заминатъ, дойде известие да не отиватъ, защото имало важни причини, да не може да стане тази церемония. Чадѫритѣ, които се виждаха отъ града на въпросното мѣсто, сѫ вдигнени и цѣлата войска, находяща се тамъ, е наредена и е на кракъ. Говори се, че имали нѣкаква заповѣдь да отиватъ нѣкѫде, но кѫде още не се знае. Едни говорятъ къмъ планината, други къмъ Страцинъ. Какво ще стане, кѫде ще заминатъ, дали ще напустнатъ и прочее ще ви явимъ допълнително. Въ всѣки случай довечера ще се узнае. Въ правителственитѣ крѫгове има известна замисленость, та да видимъ отъ що е. Въ сноощния брой в. Политика пише, че Пашичъ си далъ оставката следствие натискъ отъ Русия. Пише между прочемъ и за сукоба (сблъскване) въ Злетово и че имало български доброволци убити 12 души, ведно съ Абазовъ.

Въ допълнение на преди 10 минути писаното ми, единъ баталионъ 1,200 души рекрути отъ 7-и полкъ, находящи се досега въ Страцинъ, преди 5 минути заминаха съ 14 товара джепане за къмъ Буковецъ, Близанци (първата отбранителна линия). Слушаме, че има откритъ огънь. Друга войска, която е вдигнала чадѫритѣ, не се е върнала отъ тамъ, за кѫдето заминаха горнитѣ. Сѫщий.

Група съ оф.-канд. Лулчевъ Илия въ срѣдата.

На 16 юний за силитѣ и за разположението на сърбитѣ въ Македония и срещу опълчението можеше да се има следната картина (гледай скица № 7 и № 8).

Силитѣ, които сърбитѣ държеха въ четвероѫгълника Щипъ — Велесъ—Куманово—Крива-Паланка, и фронта на позициитѣ, които тия сили бѣха приготвили, показваха, че сърбитѣ очакваха да бѫдатъ нападнати, не отъ къмъ Зайчаръ или Нишъ, нито даже отъ къмъ върха Патарица, а отъ къмъ в. Руенъ, Кочане и Щипъ. Фланговетѣ на тѣхната позиция бѣха при Крива-Паланка — Султанъ-тепе и Драгоево — Криволакъ. Ешалониранитѣ съвсемъ слаби сръбски части между Криволакъ и Гевгелий имаха за задача да пазятъ желѣзницата и да свързватъ сръбската съ гръцката армии.

Това стратегическо развръщане на сръбската армия, ясно е, се налага не само отъ политически идеи, но и отъ нуждата тая армия да бжде по-близо до гърцката, която ѝ бѣше съюзница и която иначе се излагаше на унищожение отъ българската армия, идяща отъ Чаталджа. Нашето главнокомандуване, както се вижда, не можа да схване това важно нещо и, вмѣсто да насочи решителния си ударъ на едно мѣсто срещу Куманово или срещу Солунъ, разпрѣсна хубавата българска армия отъ Видинъ до Бѣло-море на едно пространство съвсемъ не съответно на динамическата ѝ мощь.

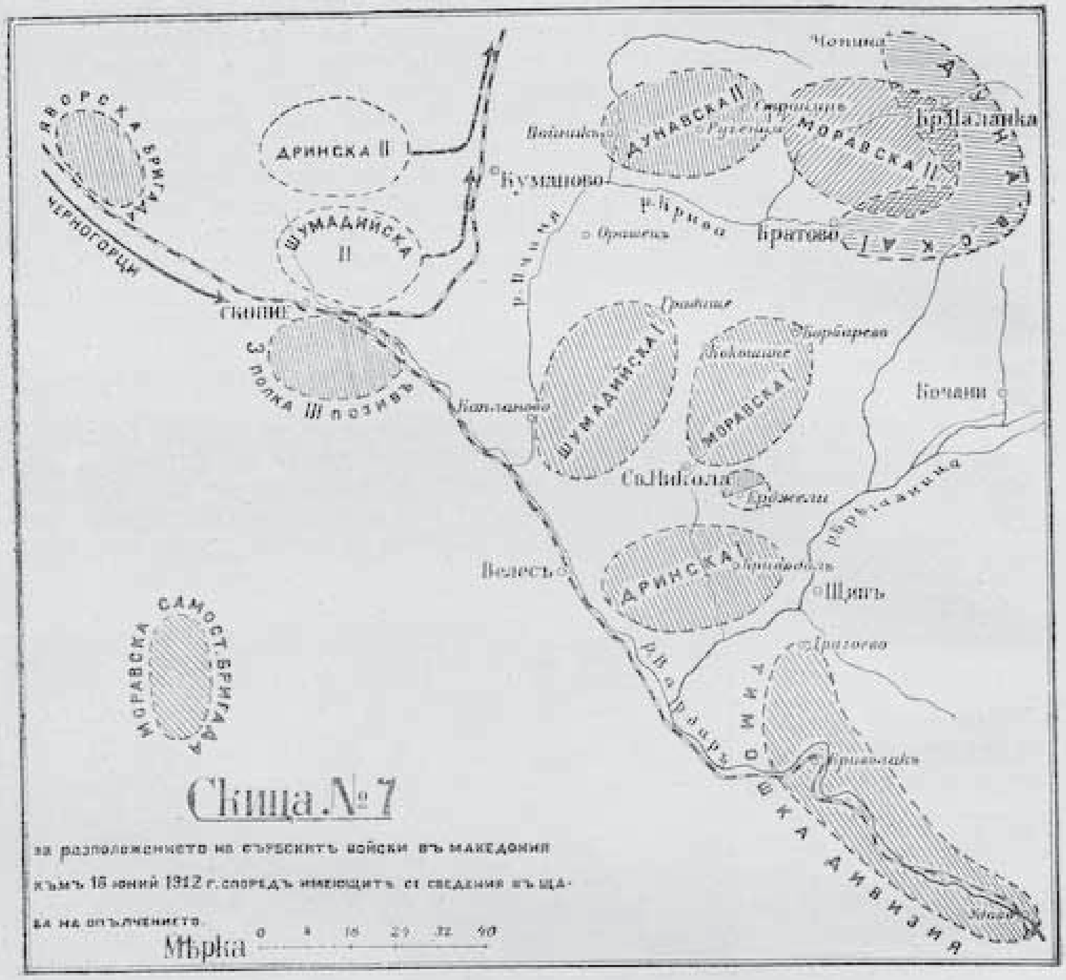
Яворска бригада
Черногорци
Дринска II
Шумадийска II
Скопие
3 полка III позивъ
Куманово
Войникъ
Дунавска II
Страцинъ
Руганци
Моравска II
Чочина
Кр. Паланка
Тимошка дивизия
р. Кръива
Орашецъ
Кратово
р. Пчиня
Градище
Шумадийска I
Моравска I
Кокошине
Бърбарево
Кочани
Каплаково
Св. Никола
Ерджели
Дринска I
Велесъ
Щипъ
Криводолъ
Драгоево
р. Брегалница
р. Вардаръ
Криволакъ
Удово
Моравска самост. бригада
Мѣрка
0
8
16
24
32
40

Скица № 7

за разположението на сръбскитѣ войски въ Македония къмъ 16 юний 1912 г. споредъ имеющитѣ се сведения въ щаба на опълчението.

Позицитѣ, срещу които предстоеше опълчението да настжпи, съставляваха южния фасъ на бастиона Султанъ-тепе. Тоя фасъ се състоеше отъ два реда укрѣпени позиции и упорни пунктове. Първиятъ редъ упорни пунктове се състоеше отъ самия върхъ Султанъ-тепе и на западъ Камениста-чешма, Рѣдки-будки, Суха-чешма и Емиришкия ридъ. Вториятъ редъ упорни пунктове се развиваше 2—4 км. северно отъ първия, начиная пакъ отъ Султанъ-тепе презъ кота 1866, Чаталъ-чешме и кота 1742. Предъ Чаталъ-чешме се намира единъ отдѣленъ скалистъ върхъ, сжщо укрѣпенъ, като преденъ пунктъ на втората линия.

По всички тѣзи височини, голи и доста стръмни, окопитѣ отдалечъ изглеждаха като гердани и вѣнци, въ единъ или два реда споредъ по-голѣмата или по-малката достжпность, съсъ или безъ изжуствени препятствия, съсъ или безъ ходове за съобщения. Дълбочината на окопитѣ бѣше за цѣлъ човѣшки ръсть и на много мѣста бѣха построени козирки за запазване отъ шрапнелнитѣ куршуми. Маскировката на окопитѣ бѣше доста сполучлива и на много мѣста имаше фалшиви окопи, предназначени да ни заблуждаватъ за да разсѣйваме огъня си. Окопътъ на самия върхъ Султанъ-тепе около казармата е билъ направенъ съ камъни като зидъ безъ калъ или хо-

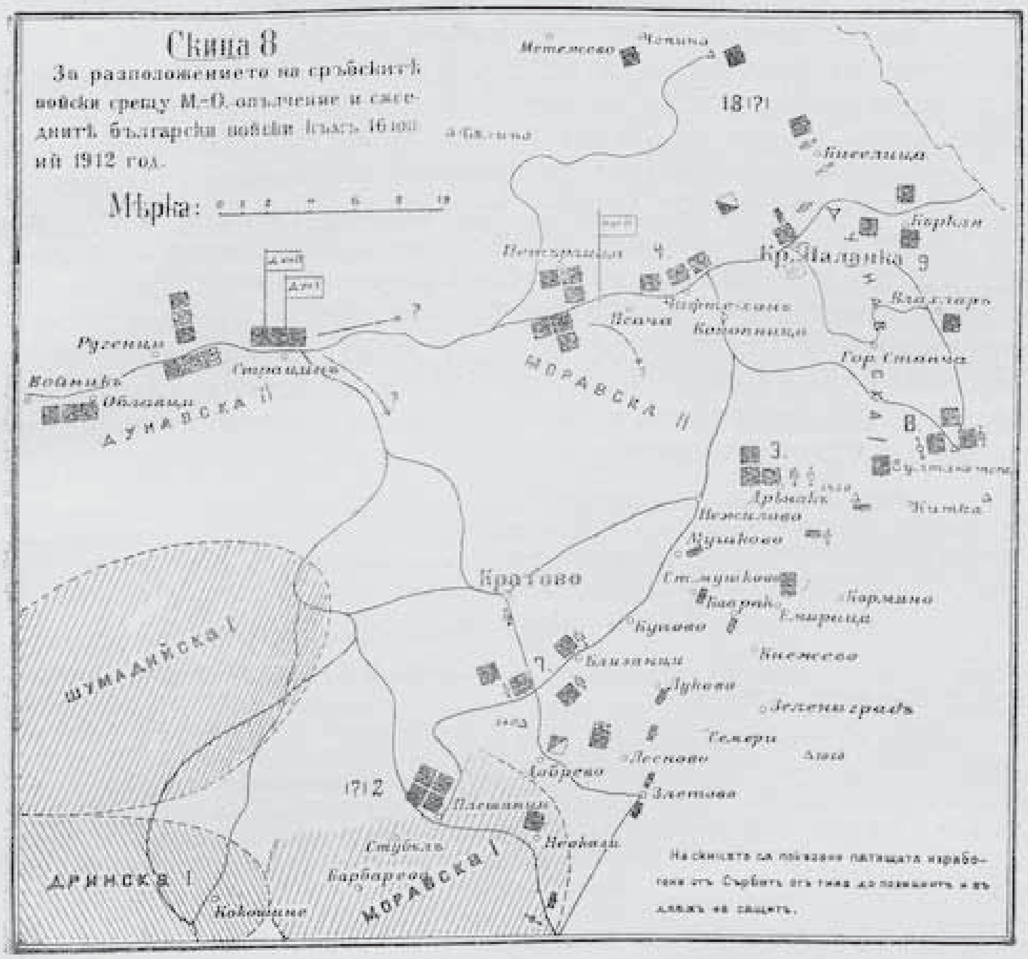
Скица 8
За разположението на сръбскитѣ войски срещу М.-О. опълчение и съседнитѣ български войски къмъ 16 юний 1912 год.
Мѣрка: 0 2 4 6 8 10
Метежево
Чешина
18 17 1
Киселица
Каркан
Кр. Паланка
Петралица
Ягача
Чифтъ-ханъ
Конопница
Ругенци
Страцинъ
Войнишъ
Облавци
ДУНАВСКА II
МОРАВСКА II
Влахъ
Гор. Станча
Султанъ-тепе
Китка
Дрѣнакъ
Нежилово
Мушково
Кратово
Ст. Мушково
Баврак
Кармина
Емирица
Куново
Близанци
Кнежево
Луково
Зелен градъ
ШУМАДИЙСКА I
Семери
Лесново
Добрево
Злетово
1 7 1 2
Плешанци
Неокази
Стубелъ
Барбарево
ДРИНСКА I
Коконине
МОРАВСКА I
На скицата са показани пѫтищата направени отъ сърбитѣ отъ тила до позицитѣ и въ длъжъ на същитѣ.

расанъ. Батарейни окопи не се виждаха, но такива се предугаждаше, че се намиратъ край и задъ по-важнитѣ върхове. Въ нѣкои отъ донесенията, които цитирахме, се говорѣше за земни мини (фугаси), вълчи ями, дървени засѣки, телени мрежи, последнитѣ въ ограниченъ размѣръ, но по-сериозни искуствени препятствия бидоха констатирани при самия Султанъ-тепе, срещу Китка, при Румена-бука и при Калинъ-каменъ.

Всички тѣзи позиции на Султанъ-тепе бѣха свързани съ телефонни жици и пѫтища, грижливо дефилирани задъ върховетѣ срещу стрелба отъ югъ и изтокъ. По важнитѣ пѫтища построени отъ сърбитѣ и край позицитѣ тукъ сѫ три: 1-о Султанъ-тепе — Калинъ-каменъ — Крива-Паланка, 2-о Султанъ-тепе — Чаталъ-чешме — с.

Конопница — Крива-Паланка и 3-о Султанъ-тепе — Камениста-чешма — Рѣдки-буки — кота 1758. Отъ Камениста-чешма се отбива на югъ по Дългия-дѣлъ за Кочане коларски пѫть, построенъ отъ турцитѣ.

Задачата за изпълнение

Ние видѣхме, споредъ заповѣдь № 10 по 4-а армия, цитирана на 14 страница, на опълчението се заповѣдваше да се съсрѣдоточи около Кочане, безъ да се посочва нѣкаква тактическа цель. Видѣхме следъ това, съ заповѣдь по опълчението № 39 какъ то за посрѣщане на всѣка евентуалность по собствена инициатива зае изходното си положение и какъ въ § 4 отъ сѫщата заповѣдь се разпореждаше, „началницитѣ на колонитѣ да разпоредатъ укрѣпяването на избранитѣ отъ тѣхъ позиции.“ Сѫщия день съ телеграма № 5100 (гл. стр. 18) щабътъ на 4-а армия заповѣдваше, „да се заематъ проходитѣ, водящи отъ Кочане къмъ върха Султанъ-тепе и Парадли; да се заеме позиция, която и укрѣпи, въ участъка ограниченъ на изтокъ съ гребена Осоговска-планина, на западъ линията Спанчево, Свиланово.“ До 14 юний други заповѣди съ тактическо съдържание отъ щаба на 4-а армия не се получиха. Въ тоя последенъ день къмъ пладне се получи отъ щаба на 4-а армия следната телеграма:

> На опълчението се повѣрява за охрана района, граничащъ на изтокъ съ линията Оризаре — Пресѣка, на западъ съсъ Спанчево — Свиланово — Злетово включително. Въ лѣво ще охранява 7-а дивизия, съ която влѣзте въ връзка. По заповедь. 5473. Радовишъ, 13.VI.13 г. 7 ч. 30 м. сл. пл.

По много съображения, произтекащи отъ голѣмината на участъка и свойствата на мѣстностьта, веднага до командующи 4-а армия се отговори следното:

> 5473. Мѣстностьта на северъ и северо-изтокъ отъ с. Злетово е почти непристѫпна и, тъй като по тая причина на опълчението, вѣроятно, ще бѫде даденъ като обективъ фронта Дрѣнякъ, в. Султанъ-тепе, моля посоката Свиланово — Злетово — Кратово да се включи въ зоната на 7-а дивизия, на която да се възложи охраната до Радковица включително. Опълчението да остане да охранява отъ Радковица изключително до Главовица планина. Освенъ това, не ще бѫде зле, да се възложи и на бригадата отъ 4-а Преславска дивизия единъ малъкъ участъкъ на изтокъ отъ опълчението отъ Главовица — Повиенъ — с. Саса. № 3018. Кочане, 14.VI.13 г.
>
> Н-къ на опълчението, Генералъ-майоръ Геневъ.

Трѣбва да се привлѣче вниманието на читателя, че началникътъ на дѣсната колона съ телеграма още на 9 юний изискваше:

> Необходимо е да се изпрати една дружина съ една планинска батарея на Повиенъ съ охраняющи части къмъ Цера за охрана на дѣсния флангъ, понеже въ тая посока противника може да се яви, безъ да бѫде забелезанъ. Бригадата отъ Преславската дивизия още не се е явила въ участъка си.

По поводъ на това на 11 юний изложи се устно на командира на Преславската бригада, какво е разположението на опълчението и се помоли да вземе охранителни мѣрки въ тая посока, обаче, той отговори, че нѣма заповѣдь отъ щаба на 4-а армия.

Въ 10 ч. и 10 м. преди пладне на 16 юний безъ предизвестие, което щѣше да позволи подаването на маневренитѣ войски напредъ, се получи чрезъ ротмистъръ Гелиновъ, следната оперативна заповѣдь по 4-а отдѣлна армия № 12:

§ 1. Сърбитѣ заематъ линията отъ върха Султанъ по Злетовската рѣка дѣсния брѣгъ на р. Брѣгалница, лѣвия брѣгъ на р. Лжкавица, хребета на Кончемска планина, с. Валандово, с. Казълдуали, с. Фурка и с. Богданци.

Споредъ имеющитѣ се сведения, групировката на неприятеля предъ фронта на 4-а армия е такава:

Дунавската дивизия 1 позивъ заела в. Султанъ съ единъ полкъ пехота (8-и полкъ), една планинска батарея, 4 картечници; височината Карадагъ — юго-източно отъ Кратово се заема отъ единъ полкъ пехота (7-и), две планински батареи, 4 картечници; останалитѣ части отъ Дунавската дивизия къмъ Крива-Паланка. Моравската дивизия 1 позивъ заема линията отъ с. Ерджели (юго-източно Клисели) до с. Стубълъ. Дринската дивизия 1 позивъ заема височинитѣ западно отъ гр. Щипъ (в. Богослово). Тимошката дивизия 2 позивъ е прострена отъ с. Драгоево (юго-източно отъ Щипъ) до с. Валандово, имайки единъ пехотенъ полкъ (13-и) при Драгоево, единъ пехотенъ полкъ (15-и) при станция Криволакъ и два пехотни полка (14-и и 20-и) въ района станция Удово — с. Валандово.

§ 2. Съгласно предписанието отъ щаба на действующата армия № 5597 отъ днешно число, повѣрената ми 4-а армия ще атакува противника на 17 този месецъ рано сутриньта, както следва:

1. Македоно-Одринското опълчение да завладѣе върха Султанъ и върха Парадли (кота 1450).

2. Втора бригада отъ 4-а пех. Преславска дивизия, следъ като предварително се събере около с. с. Свиланово, Спанчево, Баня, да настжпи и завладѣе височината 550 на западъ отъ Добрево.

3. 7-а пех. Рилска дивизия да атакува и завладѣе височината 550 северно отъ с. Тахонъ.

4. 8-а пех. Тунджанска дивизия атакува и овладѣва височината 550 (върха Богослово) и р. Азмакъ до вливането й въ р. Брѣгалница.

5. Първа бригада отъ 2-а пех. Тракийска дивизия овладѣва станция Криволакъ.

6. Втора бригада отъ 2-а пех. дивизия настжпва презъ Конче и овладѣва станцич Удово, като изпрати странично прикритие за овладѣване желѣзнопжтния мостъ на р. Вардаръ при втичането на р. Лутковa на западъ отъ с. Градецъ.

7. Трета бригада отъ 7-а пех. дивизия настжпва презъ Чепели и съдействува за овладѣването на станция Удово.

8. Първа бригада отъ 3-а Балканска дивизяч остава на мѣстото си въ мое разпореждане.

9. 39-и полкъ съ едно полско артилерийско отдѣление остава на мѣстото си с. с. Бучинъ — Тополяца и въ разпореждане на началника на 2-а п. Тракийска дивизия.

10. 40-и пех. полкъ остава на мѣстото си при с. Муртино и въ мое разпореждане.

11. 5-и коненъ полкъ остава въ Радовишъ и въ мое разпореждане.

12. 7-и опълченски полкъ остава въ с. Орѣховица и въ мое разпореждане.

§ 3. Настжпването да се почне стремително и по цѣлата линия на 17 този месецъ 3 ч. пр. пл. Вечерьта на 16 того частитѣ да заематъ най-сгоднитѣ изходни положения. Деня 16 того да се използува за подробни изучвания на пжтищата, обрекогносциране на позицитѣ и пр. предварителни работи, безъ, обаче, да се смущава противника, за да можемъ удара да му нанесемъ неочаквано за него.

§ 4. Презъ деня на 16 и 17 того азъ ще се намирамъ въ гр. Радовишъ.

Началницитѣ на дивизиитѣ, началника на Македоно-Одринското опълчение и командиритѣ на отдѣлнитѣ бригади и полкове да вематъ всички мѣрки за най-ефикасна връзка между щабоветѣ си и щаба на армията, като, освенъ телеграфната връзка, да има и лѣтяща поща, за да може всѣко важно донесение да се предава и по последния начинъ. Началницитѣ на колонитѣ да вематъ съ себе си проводници отъ мѣстното население.

Командующи 4-а армия, Генералъ-майоръ Ковачевъ.
Н-къ щаба, отъ Генер. щабъ, Полковникъ Икономовъ.

Тая заповѣдь не е лишена отъ извънредно сериозни недостатъци. Най-първо, силитѣ на противника, именно споредъ имеющитѣ се сведения, не сѫ очертани напълно. Между изброенитѣ дивизии, които сѫ въ първата линия на неприятеля, не се поменва нито за Шумадийската дивизия първи позивъ, която е задъ Моравската дивизия първи позивъ, нито за Моравската дивизия втори позивъ, която е задъ Дунавската първи позивъ, нито за Дунавската дивизия втори позивъ, която е при Страцинъ въ трета линия, безъ да говоримъ за останалитѣ сръбски части около Скопие и пристигащитѣ черногорски войски.

Тоя пропускъ е сѫдбоносенъ за съставянето на останалитѣ параграфи отъ тая толкова важна заповѣдь, която хвърля въ борбата 4-а армия, тъй както се хвърля единъ пехотенъ полкъ на бойни стрелби срещу бездушни мишени. Въ § 2 на всичкитѣ български дивизии и отдѣлни бригади отъ 4-а армии се даватъ топографически, а не тактически цели за постигане: Опълчението да завладѣе в. в. Парадли и Султанъ-тепе, 2-а бригада отъ 4-а дивизия — височина 550, 7-а Рилска дивизия — друга височина 550, 8-а Тундж. дивизия — в. Богословъ, 1-а бригада отъ 2-а дивизия — станция Криволакъ 2-а бригада отъ сѫщата дивизия — станция Удово, 2-а бригада отъ 7-а дивизия станция Удово, т. е. както е показано на скица № 8 Bis, дивизиитѣ, М.-О. опълчение и отдѣлнитѣ брчгади се нахвърлятъ върху неприятеля ехцентрично и центробѣжно; тия сили съ развитието на борбата ще се раздалечаватъ, но нѣма да се събиратъ. На единъ фронтъ отъ 105 км. се хвърлятъ въ действия решително настѫпателни около 88 дружини и 60 батареи срещу най-малко около 128 дружини и 70—80 батареи. При това, разпредѣлението на силитѣ е за 4-а армия 69 дружини въ първа линия и 19 въ армейски маневрени войски, разхвърлени задъ фронта, като тактическитѣ подържки въ нѣкой дружиненъ боенъ строй, а сърбитѣ иматъ 4 дивизии (64 дружини) въ първа линия, 2 дивизии (28 дружини) въ втора линия и 1 дивизия (12 дружини) въ трета линия плюсъ повече отъ 20—30 дружини около Скопие и Куманово. Бойниятъ строй на българитѣ представлява една тънка линия, която въ най-благоприятенъ случай може да сграбчи първитѣ

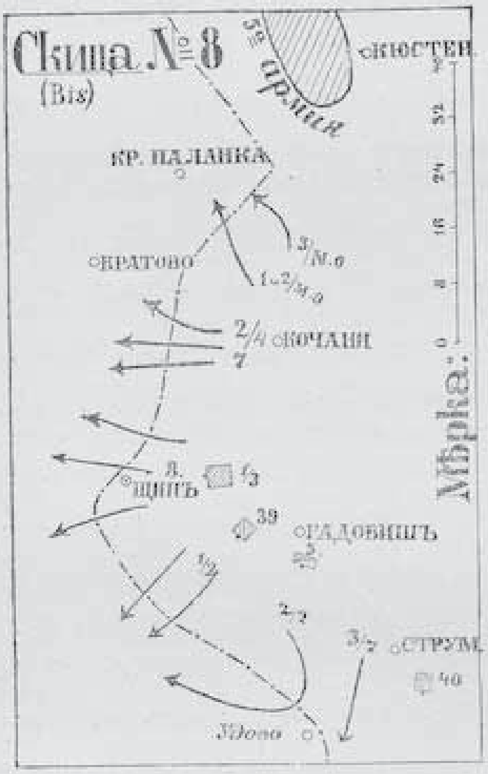

успехи, но да ги развие нѣма сили ешалонирани въ дълбочина, тогазъ когато бойниятъ строй на сърбитѣ държи почти половината отъ силитѣ въ маневрени войски, т. е. войски които ще бѫдатъ въ състояние да отбиятъ неприятелски атаки или да развиятъ успеха постигнатъ отъ първата линия. Разположението на сърбскитѣ войски въ Македония (гл. скица № 7 на 82 стр.) е сглобено не само за да посрещне една атака отъ 4-а българ. армия, което лесно може да се изнесе , но да посрещне и действия едновременно и отъ къмъ Кюстендилъ. Разположението на силитѣ, съ което почва борбата 4-а армия, така разхвърлена, безъ голѣма маса маневрени войски, които да развиватъ успеха, съответствува на случая, когато решителнитѣ действия ще се подхванатъ отъ къмъ Кюстендилъ съ други значителни български сили, а ролята на 4-а армия ще бѫде да прикове неприятеля и да го държи ангажиранъ, до като му се ненесе решителнии ударъ. Както ние, по-малкитѣ дейци на това полесражение, бѣхме убедени, че едновременно съ настѫплението на 4-а армия ще настѫпатъ и 4-а, 3-а и 1-а армии, така сигурно и командующия 4-а армия, генералъ-майоръ Ковачевъ, когато е изработвалъ тактическата идея на заповѣдьта си, е мислилъ, че освенъ 4-а армия въ борбата ще се хвърлятъ и всичкитѣ други български армии. Но, както ще видимъ по-нататъкъ, българското главнокомандуване е мислѣло съвсемъ друго. Нека повторимъ, действията, които 4-а армия споредъ тая заповѣдь ще развива, сѫ целесъобразни при условие, че решителния ударъ ще се нанесе отъ други войски. Ролята на 4-а армия въ тоя случай е да ангажира неприятеля здраво по цѣлия фронтъ, да го бие на всѣкѫде, да напредва всѣкѫде, дето се появи слабость въ неприятеля, да задържа съ една речь силитѣ му тукъ, до когато настѫпи решителното събитие, развито отъ силитѣ (армия или армиитѣ), които сѫ натоварени съ смъртоносния ударъ надъ врага. Естественно е, че силитѣ, които биха нанесли решителния ударъ, не могатъ да бѫдатъ по-далече отъ Кюстендилъ — Босилиградъ, кѫдето сѫществува желѣзна линия, годна да храни една армия отъ 100—150 хиляди души, и отъ кѫдето настѫплението щѣше да се почувства отъ сърбитѣ още първия день на борбата, а не следъ 10 дена, какъвто би билъ случая, ако решителния ударъ би се очаквалъ да се нанесе съ сили, настѫпващи отъ Видинъ презъ Княжевацъ, Нишъ за Овче-поле.

Иначе, ако командующия 4-а армия е знаялъ, че 5-а, 3-а и 1-а български армии нѣма да настѫпватъ или сѫ така далече разхрърлени, неговото решение, на всѣкѫде да атакува, се явява не само дързко, но и противъ всѣкакъвъ принципъ на военната наука и тактиката. Даже въ бойния строй на ротата, атаката се подготвя отъ веригата, но се извършва отъ подържката, а камо ли за една армия, въ която специализацията на задържателни и удароносни войски е още по-голѣма. За да победишъ врага, не е нужно да го удряшъ и по главата, и по рѫцетѣ, и по краката, т. е. на всѣкѫде. За да победишъ нужно е да нанесешъ единъ решителенъ ударъ, обаче, ударъ смъртоносенъ.

Другитѣ грѣшки въ тая заповѣдь сж съвсемъ дребни въ сравнение съ погрѣшностьта въ тактическата консепция, имаща размѣритѣ на единъ отрицателенъ класически примѣръ.

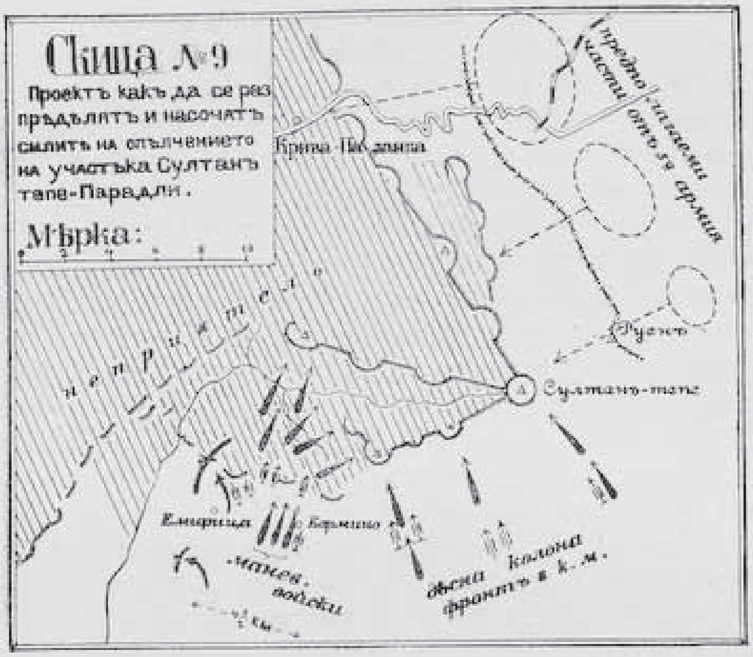
Скица № 9
Проектъ какъ да се разпрѣдѣлятъ и насочатъ силитѣ на опълчението на участъка Султанъ тепе-Парадли.
Мѣрка:
Крива-Паланка
предни части отъ 5 я армия
Руенъ
Султанъ-тепе
неприятелю
Емирица
Кармино
маневр. войски
дясна колона фронтъ 8 к. м.
2 км

Следъ проучването на заповѣдь № 12, началникътъ на опълчението и началникътъ щаба възъ основа изучванията, които бѣха направили по-рано, додоха до заключението, че за завладяване Султанъ-тепе преди всичко трѣбва да се завладѣе Парадли, като се пробие сърбското разположение тукъ и като следъ това отъ тукъ се развие успехътъ къмъ Егри-Паланка и къмъ Султанъ-тепе. Тая идея биде материялизирана въ приложената тукъ скица № 9.

Въ 11 ч. 30 м., значи следъ 1 ч. 20 м., биде вече написана и веднага разпратена следната твърде бърза оперативна:

Заповѣдь по Македоно-Одринското опълчение

№ 49

Щабъ гр. Кочане. Карта 210,000. 16 юний 913 г. 11 ч. 30 м. пр. пл.

§ 1. Сведения за неприятеля — известнитѣ на частитѣ.

Въ дѣсно отъ насъ ще действува отъ къмъ с. Гърлено (Кюстендилско) 5-а армия: влѣво — 2-а бригада отъ 4-а Преславска дивизия съ обективъ височата 550 на западъ отъ с. Добрево.

§ 2. На повѣреното ми опълчение е заповѣдано утре, 17 того, въ 3 ч. пр. пл. да настъпи, атакува и завземе върха Султанъ и върха Парадли (кота 1450).

Дѣсна колона

Подполк. Протогеровъ

Отъ 3-а М.-О. бриг. — 5 др.
„ 2-а картечна рота — 4 карт.
„ 3-о с. с. пл. отд. — 3 бат.
„ 8-и пол. арт. п. — 2 бат.
2 гелиогр. станции
5 конни стражари

Като ангажира неприятеля на в. Султанъ и като се съобразява съ лѣвата колона, да атакува в. Султанъ отъ къмъ юго-западъ.

Да поддържа най-тѣсна връзка съ частитѣ отъ 5-а армия, като, между другото, вземе мѣрки за устройване гелиографно съобщение съ сжщата армия.

Лѣва колона *Подполк. Николовъ* Отъ 1-а М.-О. бригада — 5 др. „ 1-а карг. рота — 4 карт. „ 2-а М.-О. бригада — 2 др. „ 2-о с. с. пл. отд. — 3 бат. „ 4-о не с. с. пл. отд.—2 бат. 2 гелиогр. станции 6 конни стражари.	Да настѫпи и завладѣе в. Парадли (1450), гдето, следъ като се закрѣпи, да развие своитѣ действия къмъ Султанъ-тепе, като въ сѫщото време вземе мѣрки за охрана на своя лѣвъ флангъ. Да поддържа връзка съ 2-а бригада отъ 4-а Преславска дивизия.
Маневрени войски *Подполк. Пчеларовъ* Отъ 2-а М.-О. бригада — 3 др. „ 4-о не с. с. отд. — 1 бат. „ 3-а пион. дружина — 1 рота 2 гелиогр. станции 6 конни стражари.	Да следватъ задъ лѣвата колона презъ с. Пашаджиково въ мое разпореждане.

§ 3. Останалата батарея отъ 8-и полски арт. полкъ да действува въ посока Злетово — Кратово, като се придава временно къмъ 2-а бригада отъ 4-а Преславска дивизия.

§ 4. Дневнитѣ приготовления и настѫплението презъ нощьта да стане безъ шумъ и незабелезано за неприятеля. Частитѣ да поддържатъ връзка.

§ 5. 1-а Дебърска дружина съ батареята да се прибере къмъ лѣвата колона веднага следъ смѣняването й отъ нѣкоя часть отъ 2-а бригада отъ 4-а Преславска дивизия.

§ 6. Радиотелеграфната станция — временно въ Кочане.

§ 7. Инженерътъ на опълчението да устрои телефонно съобщение Кочане — Пашаджиково, като свърже двете колони отъ последното село.

§ 8. Лазаретътъ да остане въ Кочане. Първата секция, като превързоченъ пунктъ, да функционира на северъ отъ Пашаджиково.

§ 9. Огнестрелния паркъ — въ Кочане.

§ 10. Интендантътъ да вземе мѣрки за редовно снабдяване частитѣ съ хранителни и фуражни припаси въ Кочане.

§ 11. Щабътъ съ конната джандармерия и отъ 2-и полеви подвиженъ ескадронъ 8 конника ще бѫде при маневренитѣ войски.

Н-къ на опълчението, Генер.-майоръ, Геневъ.

Н-къ щаба, отъ Генер. щабъ, Майоръ Дървинговъ.

Когато се комбинираше тая заповѣдь, щабътъ на опълчението бѣше убеденъ, че войната съ сърбитѣ и гърцитѣ се почва съ всички български сили дружно и по планъ, достоенъ на оня, по който се разви войната съ турцитѣ. И началникътъ на опълчението, и началникътъ на щаба бѣха убедени, че 5-а армия е съсрѣдоточена на 5—6 км. отъ старата турско-българска граница предъ Кюстендилъ, че тая армия почва едновременно действията съ 4-а армия и че даже, вѣроятно, 5-а армия ще бѫде тая, която ще нанесе решителния ударъ на врага по посока на Егри-Паланка, Куманово. И като бѣхме убедени така — защото ние и презъ ума си не можехме да допуснемъ жалката действителность, която предстоеше да се развие, като се почне войната само отъ 4-а и 2-а армии — ние ориентирахме тактическата консепция на поменатата заповѣдь № 49, както тя е ориентирана, т. е. съ една по-слаба часть да ангажираме врага на линията Султанъ-тепе — Каменикста-чешма, а съ другата тройно по-голѣмата часть да го атакуваме на линията Лопенъ — Емирица по посока на

Четалъ-чешме. При това, до като на задържващитѣ войски се даде единъ фронтъ отъ 9 клм., на ударноснитѣ войски се остави фронтъ само 5 клм. Ние вѣрваме, че подобни действия ще развие и 5-а армия и че по тоя начинъ здраво укрѣпената зона Кратово—Султанъ-тепе — Егри-Паланка не можеше да не падне въ единъ или два дена въ наши рѫце. Но, по всичко това, което засѣга висшата тактика и стратегията въ тая война, ние ще имаме случаи много често да се повръщаме и по-нататъкъ въ изложението.

Майоръ ДЪРВИНГОВЪ.

Както ще видимъ на своето мѣсто, заповѣдьта № 49 е била получена отъ частитѣ, както следва: Лѣвата колона — въ 2 ч. 25 м. сл. пл., дѣсната — въ 1 ч. 50 м. сл. пл. Сѫщата заповѣдь се изпрати и до съседитѣ, отъ които въ 6 ч. 45 м. се получи заповѣдьта за действията на 7-а Рилска дивизия. Презъ деня, освенъ това, се заповѣда 5-а Одринска дружина да остави една рота за гарнизонъ въ града Кочане, а съ останалитѣ роти да се приготви за пѫтуване и за действия. Въ изпълнение на тая заповѣдь за такава рота била определена 1-а рота, командувана отъ подпоручикъ Трайковъ.

Презъ деня следъ издаването на заповѣдь по опълчението № 49 въ щаба се получиха следнитѣ донесения:

От дѣсната колона.

Нощьта мина спокойно. Вчера въ участъка на 3-а рота 10-а дружина (Дълги-дѣлъ) се предадоха 4-ма сръбски войници, които и ви изпращамъ. Разпитани тукъ, казватъ, че сѫ отъ 8-и полкъ 1 позивъ, и че на Султанъ-тепе имало 4 горски орѫдия. Пѫтя отъ Паланка до Султанъ-тепе билъ работенъ, но кола до горе не могли да излизатъ. Потвърждаватъ, че станали престрелки между тѣхнитѣ патрули и имало убити 3-5 души № 25 с. Крушка, 16. VI. 13 г. 9 ч. 30 м. пр. пл.

Отъ лѣвата колона.

Представлява Ви се едно донесение на командира на 1-а Дебърска дружина. Възъ основа на това донесение заповѣдахъ, дружината да остане да охранява пакъ старич си участъкъ. Моля, да се уважи просбата ми за смѣняване на 1-а Дебърска дружина съ нѣкоя отъ дружинитѣ на 2-а Македоно-Одринска бригада, понеже участъка охраняванъ отъ повѣрената ми бригада, е твърде голѣмъ. № 36 Пашаджиково 16. VI. 13 год.

Отъ Кочанския пунктовъ началникъ.

Славко Абазовъ. Най-последнитѣ сведения, черпени отъ нашъ човѣкъ изпратенъ нарочно съ разузнавателна цель, гласятъ:

Шумадийската и Дринската дивизии 2 позивъ сѫ превозени отъ Скопие презъ Куманово за Сърбия, но точно въ кои погранични мѣста въ Сърбия сѫ настанени, не се знае. Всички кола и коне отъ Кумановско сѫ взети и служатъ за пренасяне на храни и боеви припаси, които складирали главно въ Страцинъ и Куманово. Пренасятъ ги отъ Сърбия. За минаването на войскитѣ отъ Куманово за Овче-поле и обратно на рѣка Пчиня има построени два нови моста. Сжщо и на Крива-рѣка има два моста при с. Димонци. Селата Злетово, Ратовица, Бучище и Неокази сж опожарени. Продължаватъ да палятъ и недоизгорѣлитѣ кжщи въ Злетово, както и ония на забѣгналитѣ отъ поменатитѣ села. Отъ Злетово има закарани отъ сърбитѣ 11 семейства съ 38 човѣка. При опожаряването закараха 62 мжже. Вчера се опитаха да закаратъ 30—40 жени и момичета, но сполучихме да ги отървемъ, като имъ открихме огънь и убихме трима войници отъ ония, които бѣха ги покарали. До снощи бѣжанцитѣ отъ Злетово възлизатъ на около 200 човѣка. Има и други, но тѣ сж пръснати изъ околнитѣ села. Преди опожаряването, кжщитѣ сж били ограбени отъ единъ сърбски офицеръ и придружаващитѣ го 7—8 войника. Днесъ на нова смѣтка сж дошли войници да разкопаватъ изгорѣлитѣ кжщи, за да търсятъ заровени вещи и пари. Колко души селяни има убити, за сега не се знае. Отъ с. Ратовица избѣгани сж 164 човѣка, а закарани сж 26. Отъ Неокази — забѣгнати 90 човѣка, закарани — 30. Забѣгнатитѣ отъ поменатитѣ две села сж въ с. Бунешъ. Отъ Калница има промушени двама българи съ щикъ отъ сърбски войници.

Както се очерта доста обстоятелствено въ тая глава, такъва бѣше обстановката къмъ 16 юний 1913 г., день преди почването на междусъюзнишката война, въ която на Македоно-Одринското опълчение се падна тежката задача, да настжпи срещу искуствено укрѣпенитѣ сърбски позиции на естествено силния и безмѣрно важния масивъ Султанъ-тепе. Самитѣ военни действия въ участъка на опълчението се развиха, както се излага въ следнитѣ глави.

ГЛАВА IV.

БОЕВЕТѢ НА МАКЕДОНО-ОДРИНСКОТО ОПЪЛЧЕНИЕ СРЕЩУ СУЛТАНЪ-ТЕПЕ.

17 ЮНИЙ.

Заемане изходно положение за настжпление.

Времето, което оставаше до почване изпълнението на заповѣдьта по опълчението № 49, бѣше твърде малко, а между това нѣкои отъ частитѣ, особено маневренитѣ войски, бѣха доста назадъ.

Дѣсната колона. Началникътъ на тая колона получилъ заповѣдь № 49 въ 1 ч. 50 м. сл. пл. и въ 3 ч. 50 м. сл. пл. издалъ заповѣдь по 3-а М.-О. бригада подъ № 59, отъ която по сжщесвенитѣ параграфи гласятъ следното:

§ 1. На поверената ми бригада е заповѣдано утре, 17 того, въ 3 часа пр. пл. да настжпи, атакува и завладѣе върха Султанъ-тепе.

Дѣсна колона *Капитанъ Стоянчевъ* 9-а Велешка дружина — 1 др. 11-а Серска „ — 1 др. 1 картеченъ взводъ — 2 карт. 1 пл. с. с. бат. — 4 орждия 1 гелиографна станция.	Да ангажира неприятеля отъ къмъ върха Китка, като поддържа най-тѣсна връзка съ частитѣ отъ 5-а армия; между другото да устрои гелиографно съобщение съ сжщата армия.
Срѣдна колона *Капитанъ Ангеловъ* 12-а Лозенградска др. — 1 др. 2 полски с. с. батареи — 8 ор.	Да ангажира неприятеля на Камениста-чешма и Султанъ-тепе отъ югъ, като се съобразява съ лѣвата колона.
Лѣва колона *Капитанъ Петровъ* 10-а Прилепска др. — 1 др. Отъ 15-а Щипска „ 1 р.—четв. др. „ 3-о пл. с. с. отд. 2 б.—8 ор. 1 картеченъ взводъ — 2 карт.	Да настжпи къмъ Румена-бука, като се съобразява съ лѣвата колона (1-а М.-О. бр.) и атакува върха Султанъ-тепе; една рота съ една батарея да изпрати на Равно-бърдо, която да влѣзе въ свързка съ Солунската дружина, да настжпва и поддържа настжплението на лѣвата колона съ пехотенъ и артилерийски огънь.
Маневрени войски *Капитанъ Парапановъ* 15-а Щипска др. 3 р.--тричетв.др.	Да се движатъ задъ лѣвата колона въ мое разпореждане.

Капитанъ Стоянчевъ получилъ тая заповѣдь въ 4 ч. сл. пл. и разпоредилъ, както неговата, 9-а дружина, така и 11-а дружина и 7-а с. с. батарея да се съсрѣдоточатъ при авангарда на колоната къмъ 8 ч. сл. пл. Въ 6 часа сл. пл. сжщиятъ заедно съ ротнитѣ командири, батарейния командиръ и тоя на 11-а дружина направили рекогносцировка на мѣстностьта къмъ в. Китка и установилъ пжтищата, по които презъ нощьта следва да стане движението и обективитѣ, които ще трѣбва да се достигнатъ. Въ 8 ч. сл. пл. частитѣ на капитанъ Стоянчевъ били вече на сборното мѣсто — чешмата при позицията на авангарда — тамъ не се явили само картечниятъ взводъ и гелиографната станция. Тукъ сжщиятъ далъ своята заповѣдь за действията, която въ важната си часть гласѣла:

Копитанъ Зографовъ съ 11-а дружина и 1-а рота отъ 9-а дружина да настжпи презъ в. Побиенъ-камъкъ с.-и. презъ Конче-ридъ по ю.-з. склонове на Китка презъ гората и къмъ 3 ч. пр. пл. на 17 того да бжде въ окрайната на гората подъ в. Китка близо до Юручкитѣ гробища.

Капитанъ Стоянчевъ съ три роти отъ 9-а дружина, пл. батарея и бойния обозъ ще настжпи по рида презъ гората за височата Старитѣ влашки колиби и ще бжде тамъ къмъ 3 ч. пр. пл. на 17 того.

Отъ тамъ, следъ като влезнатъ въ връзка помежду си, двете дружини ще настжпятъ и съ разсъмване ще заематъ в. Китка.

9-а дружина достигнала на изходното мѣсто въ 2 ч. 15 м. пр. пл. следъ единъ труденъ нощенъ походъ въ колона по единъ съ много чести прекжсвания въ колоната и съ много спирания. 11-а дружина заела изходното си мѣсто едва въ 4 ч. пр. пл., а застигнала 9-а дружина въ 6 часа.

Капитанъ Ангеловъ получилъ заповѣдь № 59 въ 4 ч. сл. пл., когато дружината му е заемала охраната между Кочанската и Оризарската рѣки, имайки 3-а рота въ предни постове въ подножието на височата Маркова-стжпка, 1-а рота — въ поддържка при колиби Качаникъ, а 2-а рота — въ охранение въ дола на Оризарската рѣка съ 1 взводъ напредъ и останалитѣ взводове подъ колиби Качаникъ въ дола на сжщата рѣка. Въ изпълнение задачата, която се възлагала на 12-а дружина, капитанъ Ангеловъ събралъ командиритѣ на ротитѣ, обяснилъ имъ заповѣдьта по бригадата и далъ своитѣ разпореждания за събиране на дружината. Въ 10 ч. и 30 м. сл. пл. 1-а и 2-а роти отъ дружината се съсрѣдоточили при главния караулъ на 3-а рота, дето къмъ сжщото време пристигнали и 69 души новобранци за попълване на дружината подъ началството на войводата Трайко Павловъ. Командирътъ на дружината за да не разваля разчета въ ротитѣ, намѣрилъ за по-добре въ предстоящия бой да остави командата доброволци да действува като 4-а рота отъ дружината си. Въ 1 ч. пр. пл. дружината тръгнала по пжтя за Маркова-стжпка въ походенъ редъ, като изпратила въ челенъ отрядъ двата взвода отъ главния караулъ на 3-а рота. Въ 2 ч. 20 м. челниятъ отрядъ достигналъ на 400 крачки задъ самитѣ постове на 3-а рота, дето дружината цѣла се събрала и командирътъ на дружината издалъ следната устна заповѣдь:

Въ предната линия назначавамъ 2-а и 3-а рота, а 1-а рота и командата новобранци въ дружинна подръжка. Първа рота да се движи задъ и въ отстжпъ на лѣвия флангъ, а командата новобранци подъ командата на офиц. кандидатъ Мих. Минковъ — задъ дѣсния. За обектъ на 2-а рота — окопитѣ въ дѣсно отъ върха, а на 3-а рота — тѣзи въ лѣво.

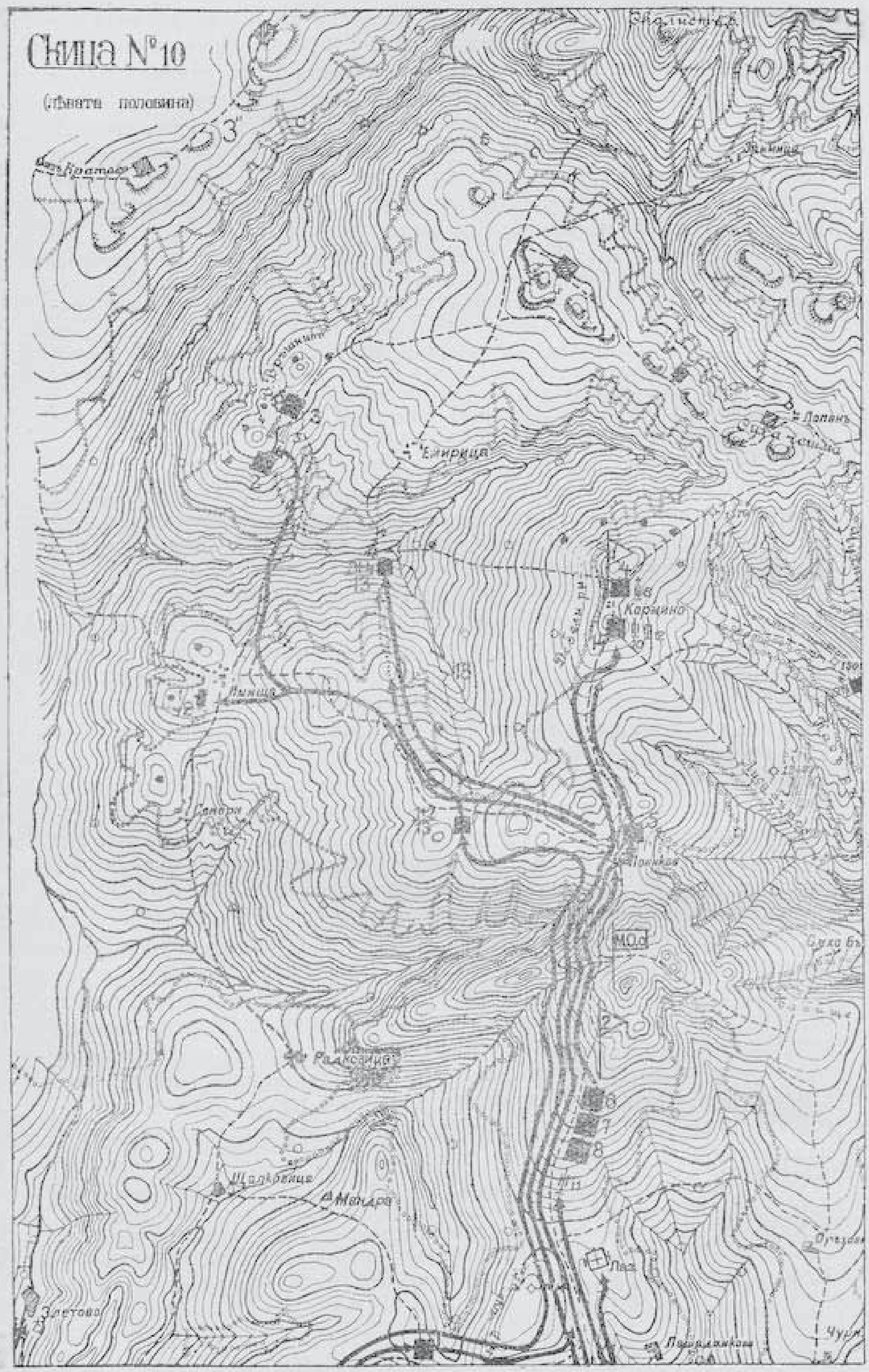

Скица №10

(лѣвата половина)

Кратово
3
Емирица
Лопанъ
Карщино
Понико
МО.d
2
6
7
8
Радковица
Мандра
Злетово
Лаз.
Чук

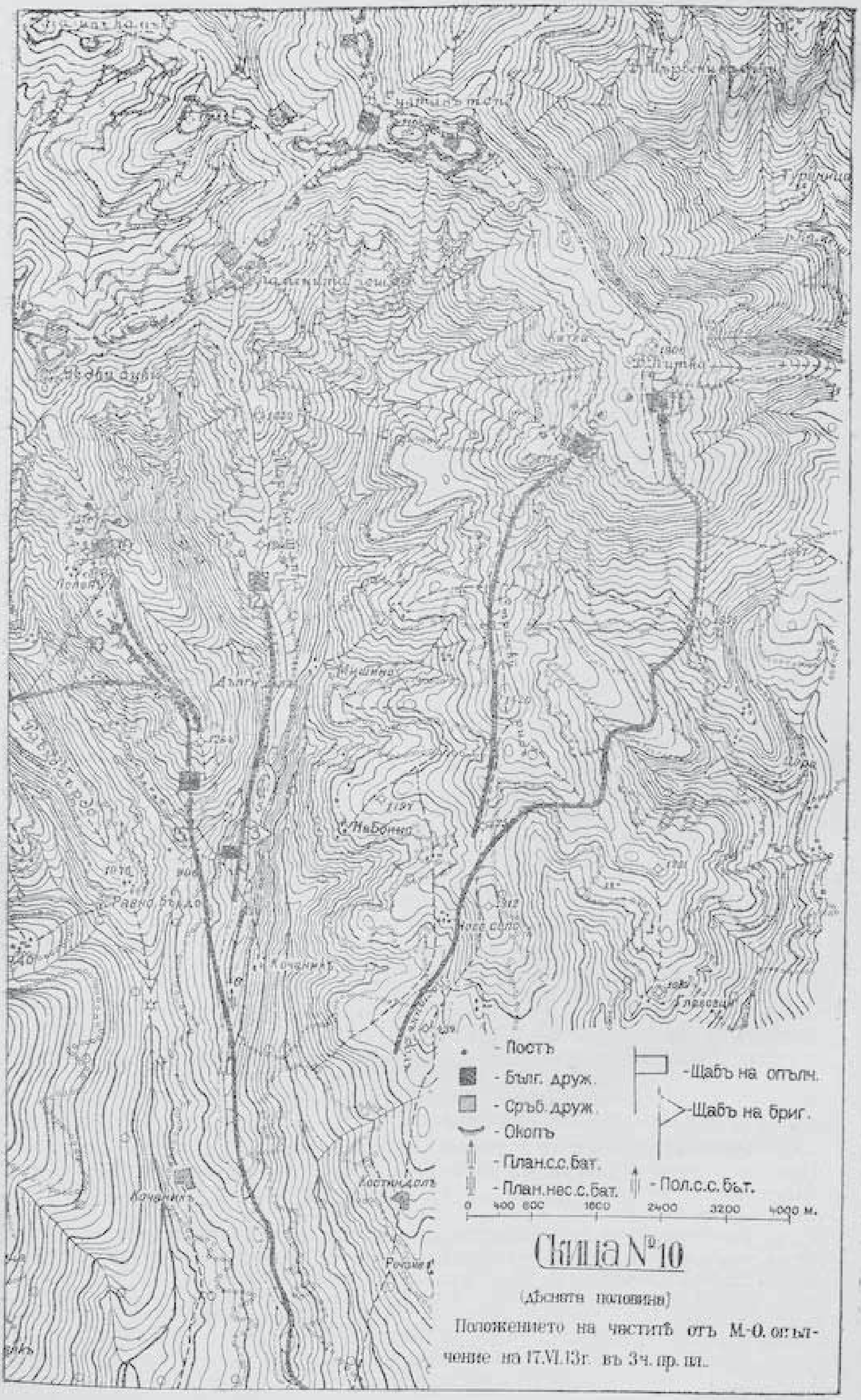
Турница
Дълги дѣлъ
Мишино
Кочаникъ
Костиндолъ
Главовци
- Постъ
- Бълг. друж.
- Сръб. друж.
- Окопъ
- План.с.с.бат.
- План.нес.с.бат.
-Щабъ на отълч.
-Щабъ на бриг.
- Пол.с.с.бат.
0
400
800
1600
2400
3200
4000 м.

Скица №10

(Дѣсната половина)

Положението на частитѣ отъ М.-О. отълчение на 17.VI.13г. въ 3ч. пр. пл.

За по-безопасно и скрито доближаване, ротитѣ да настжпатъ презъ гората, която е предъ позицията на противникътъ, като държатъ тѣсна връзка помежду.

Ротитѣ да взематъ мѣрки за охранение на фланговетѣ.

Движението ще става съ прекжсвания за рекогносциране мѣстностьта. Да се пази пъленъ порядъкъ и тишина.

Привързочния пунктъ въ дольтъ, гдѣто бѣше главния караулъ на 3-а рота.

Патроннитѣ коне да се установатъ въ подножието на височината на закрито. Азъ ще бжда при 1-а рота.

Капитанъ Петровъ получилъ заповѣдь по 3-а бригада въ 5 ч. сл. пл. А малко по-рано получилъ № 26 отъ 2 ч. 50 м. сл. пл. отъ командира на бригадата съ следното съдържание:

Изпратете една рота на Равно-бърдо да смѣни ротата отъ 22 полкъ. Смѣната и движението на ротата да стане съвършенно незабелезано. Тая рота съ една батарея отъ къмъ Равно-бърдо ще действува самостоятелно, като подържа съ артилерийски и пехотенъ огьнь вашето настжпление отъ къмъ Лопенския-ридъ и настжплението на Солунската дружина. За началникъ на лѣвата колона, която ще настжпва отъ Лопенския-ридъ къмъ Румена-бука оставате Вие съ 3-тѣ роти и 1-а рота отъ 15-а дружина и една пл. с. с. батарея. Военнитѣ действия и настжплението почватъ утре 3 часа пр. пл. Заповѣдь за боя ще получите. Пазете това въ най-голѣма тайна.

Придадената къмъ колоната на капитанъ Петровъ 8-а с. с. батарея потеглила отъ бивака си при с. Крушка въ 10 ч. сл. пл. и пристигнала на Лопенския-ридъ въ 3 ч. и 50 м. пр. пл., вмѣсто въ 3, поради това че по сжщата пжтека се е движело и 4-о не с. с. пл. отдѣление. Батареята веднага заела позиция съ единъ взводъ по посока на Румена-бука, а съ другия — по посока Камениста-чешма. 9-а с. с. батарея, която, споредъ заповѣдьта по 3-а бригада, следваше, съ една рота отъ войскитѣ на сжщия капитанъ Петровъ да настжпи по хребета Равно-бърдо, като свързва 1-а съ 3-а бригада и като съдействува съ огъня си на атаката на частитѣ, настжпващи по Лопенския-ридъ и хребета Кормино, тръгнала отъ бивака си въ 11 ч. сл. пл. и пристигнала на Равно-бърдо въ 3 ч. и 30 м., като веднага заела позиция. Капитанъ Парапановъ съ 15-а дружина, като маневрени войски на 3-а бригада, получилъ заповѣдьта по бригадата въ 5 ч. сл. пл. и още вечерьта потеглилъ отъ с. Градче за хребета Лопенъ подъ Румена-бука, гдето пристигналъ едва въ 8 часа пр. пл. на следния день. 3-а рота отъ сжщата дружина влѣзла въ разпореждане на капитанъ Петровъ въ 5 часа пр. пр.

Лѣвата колона. Началникътъ на тая колона получилъ заповѣдь № 49 въ 2 ч. 25 м. сл. пл., отбилъ се при колиби Пониква и пристжпилъ къмъ изучване и издаване последователно следнитѣ заповѣди:

1. До Дебърската дружина.

По заповѣдь. Вашата дружина следъ смѣната отъ 2-а бригада отъ 4-а Преславска дивизия, веднага да тръгне за колибитѣ Пониква. Двѣтѣ роти съ батареята да тръгнатъ още сега, безъ да чакатъ смѣна, за Панталей и отъ тамъ за Пониква.

Разпоредете да се попълнятъ хранителнитѣ и бойнитѣ припаси колкото се може повече. Утре 3 часа предъ пладне се почватъ военнитѣ действия.
№ 29. Колиби Пониква, 16.VI.13 год. 4 часа следъ пладне.

2. До 3-а, 4-а и 13-а дружини — № 40, въ 4 ч. сл. пл., че военнитѣ действия почватъ на 17 сутриньта и че трѣбва да разпоредятъ попълването на бойнитѣ и хранителни припаси.

3. До картечната рота — № 41, въ 4 ч. 15 м.: Да се приготви веднага и да тръгне за колиби Пониква, отъ кждето ще получи подробно указание отъ щаба на бригадата, и

4. Следната заповѣдь по лѣвата колона № 19 отъ 5 ч. сл. пл., която се получи въ щаба на опълчението въ 3 ч. пр. пл. на 17 юний:

§ 1. Противникътъ заема пунктоветѣ: с. Мушково, върхъ Парадли — върхъ Султанъ-тепе и съ преднитѣ си части Емирскитѣ и Лопенскитѣ висоти.

На опълчението е възложено да настжпи и атакува утре въ 3 часа пр. пл. върховетѣ Парадли и Султанъ-тепе.

Въ дѣсно отъ насъ действува 3-а бригада отъ опълчението, на която е възложено да ангажира противника на Султанъ-тепе отъ югъ и, като се съобразява съ нашата колона, да атакува върха Султанъ-тепе отъ юго-западъ.

Въ лѣво отъ насъ действува 2-а бригада отъ 4-а Преславска дивизия съ обективъ къмъ с. Добрево.

§ 2. На повѣрената ми бригада е заповѣдано да настжпи и завладѣе утре въ 3 часа предъ пладне върха Парадли, следъ което да се закрѣпи на този върхъ и развие действията къмъ Султанъ-тепе, за което:

1. *4-а Битолска дружина* заедно съ 6-а батарея на поручикъ Матевъ.	Да настжпи въ 3 часа преди пладне къмъ върха Парадли (1450), като атакува предварително източнитѣ крайща на Емирскитѣ висоти въ връзка съ 3-а бригада.
2. *Командирътъ на 13-а Кукушка дружина* съ две роти.	Да настжпи въ 3 часа предъ пладне отъ пункта на маневренитѣ войски и атакува отъ югъ височината северно отъ с. Емирица. Следъ това продължаватъ настжплението къмъ върха Парадли.
3. *3-а Солунска дружина* заедно съ картечната рота.	Да настжпи въ 3 часа предъ пладне и атакува голѣмата Емирска висота, като се старае да я обхване отъ западъ. Следъ падането на височата да настжпи къмъ върхъ Парадли.
4. *2-а Скопска дружина.*	Да достигне още тази вечерь височината Борова-глава (нѣма я на картата) и да застане въ подържка на 3-а Солунска дружина. При настжплението на Солунската дружина къмъ Емирскитѣ височини, 2-а Скопска дружина да прикрива фланга на Солунската дружина отъ западъ и да съдействува на атаката ѝ. Командирътъ на Скопската дружина да остави единъ взводъ съ единъ коненъ ординарецъ по височинитѣ западно отъ с. Ямища за свързка съ 2-а бригада отъ 4-а Преславска дивизия, посредствомъ постове.
5. *Началникътъ на план. арт. отдѣление* съ 4-а и 5-а батареи	Да достигне още тази вечерь върха Борова-глава и утре въ 3 часа преди пладне да съдействува на атаката на пехотата на Емирскитѣ висоти и по-нататъкъ къмъ върха Парадли.
6. *Маневрени войски:* 1-а Дебърска дружина и 2-а рота отъ 13-а Кукушка дружина.	Да достигнатъ още тази вечерь въ с. Кормино, отъ кждето ще бждатъ отведени на западния край на Корминския хребетъ отъ водачи.

§ 3. Дневнитѣ приготовления и настжплението презъ нощьта да станатъ скрито и въ пълна тишина.

§ 4. Щабътъ на бригадата ще се намира временно при маневренитѣ войски, а следъ това по следитѣ на Солунската дружина.

§ 5. Старшия на телефонната команда при бригадата да свърже щаба на бригадата съ 4-а Битолска дружина и 3-а Солунска; ако жицата не достигне, 3-а и 4-а дружини да оставятъ постове при станциитѣ.

§ 6. Лазаретътъ въ Кочане. Бригадниятъ лѣкарь да открие привързоченъ пунктъ въ Емирската рѣка при воденицата.

§ 7. Огнестрелниятъ паркъ въ гр. Кочане.

§ 8. Въ време на действията командиритѣ на дружинитѣ да поддържатъ връзка по фронта и въ дълбочина, като ме ориентиратъ за всѣко важно събитие чрезъ донесение.

Трѣбва да забележимъ, че въ тая заповѣдь не се говори нищо за двѣтѣ дружини отъ 2-а бригада и двѣтѣ батареи отъ 4-о не с. с. отдѣление, което споредъ заповѣдь по опълчението № 49 се придаваха къмъ лѣвата колона, а така сжщо че и тактическото разчленение за настжплението на 17 юний е съвършенно раздробено безъ необходимото единство въ управлението на бойната часть и маневренитѣ войски и, следователно, безъ целесъобразното насочване на удара съ главната сила на едно мѣсто. Бригадниятъ командиръ управлява направо всички дружини, безъ да прибѣгне къмъ подраздѣление на управлението чрезъ н-ци на колони или чрезъ началникъ на бойна часть, началникъ на маневренитѣ войски, части за свързка и части за охрана на фланговетѣ. Освенъ това, на атакующитѣ дружини се даватъ по две задачи последователно една следъ друга въ една и сжща заповѣдь, което е съвсемъ погрѣшно и по което ще говоримъ по-нататъкъ.

Дебърската дружина е била смѣнена въ 2 ч. 30 м. пр. пл. на 17 юний и потеглила за достигане на бригадата. Пжтьтъ е билъ извънредно труденъ и походътъ много уморителенъ. 6-а с. с. батарея, която е била при сжщата дружина при мънастира св. Панталей, потеглила въ 6 ч. и 30 м. сл. пл. на 16 юний и въ 1 ч. и 30 м. пр. пл. на 17 юний достигнала до влашкитѣ колиби Пониква, дето получила заповѣдь чрезъ адютанта на 1-а бригада да достигне 4-а Битолска дружина и да съдействува на нейното настжпление. Батареята достигнала дружината въ 4 ч. 30 м. пр. пл. и, както ще видимъ понататъкъ, въ 6 часа вече открила огънь по неприятеля. 1-а и 2-а роти отъ 13-а Кукушка дружина потеглили отъ мънастира св. Панталей въ 6 ч. сл. пл. на 16 юний и въ 5 ч. пр. пл. на 17 стигнали до воденицата при с. Емирица.

4-а с. с. батарея, която е била при с. Пониква до Солунската дружина, и 5-а с. с. батарея — на кота 1050 заедно съ щаба на отдѣлението, потеглили въ 2 и половина часа сл. пл. за да заематъ изходното си положение на в. Боровецъ, дето пристигнали въ 11 и половина часа сл. пл. следъ единъ уморителенъ нощенъ маршъ.

Отъ документитѣ, които се намиратъ въ архивитѣ на опълчението, мжчно може да се разбере, какви мѣрки бѣше взелъ началникътъ на лѣвата колона, за да предупреди 5-а Одринска, 14-а Воденска дружини и двѣтѣ нескорострелни батареи, кжде ще бжде тѣхното мѣсто въ бойния строй на колоната. Ясно е едно, че адютантътъ на бригадата е билъ въ колиби Пониква, а началникъ щаба на бригадата — при колиби Кормино съ задача да насочватъ пристигающитѣ части. Ясно е, че всичкитѣ тия последни части сж били изпратили ординарци за свързка съ щаба на бригадата, обаче, нѣкои отъ тѣхъ не намѣрили бригадния командиръ, а другитѣ изпълнили мисията си наполовина или късно. Ясно е, така сжщо, че 1-а бригада, на която началникъ щаба бѣше офицеръ отъ Генералния щабъ, не бѣше уредила въпроса, както случая налагаше. Даже, както се вижда и отъ заповѣдь № 19 по лѣвата колона, тя не бѣше предвидѣла мѣсто въ бойния строй за двете дружини и двете нескорострѣлни батареи — пропускъ, който можеше да се избѣгне.

Майоръ МАРКОВЪ М.

Къмъ 2 ч. пр. пл. началникътъ щаба на 1-а бригада, като вижда, че Дебърската дружина може да закъснѣе, пише следното до началника на опълчението, което се получи въ щаба въ 5 ч. 20 м. пр. пл.:

Дебърската дружина и батареята още не сж пристигнали. Моля да се предвигне по-напредъ дружина отъ маневренитѣ войски съ една батарея. № 42 кол. Кормино (Влахларъ), 17. VI. 13 год. 2 ч. пр. пл.

1-а Дебърска дружина пристигнала въ с. Кормино въ 10 ч. и 35 м. пр. пл., като продължила пжтя си за Емиришкитѣ височи, дето пристигнала въ 1 ч. 40 м. и останала въ маневренитѣ войски на колоната.

Маневренитѣ войски на опълчението. Заповѣдь № 49 командирътъ на 2-а бригада получилъ въ 2 ч. сл. пл., а малко по-рано предупреждението, частитѣ да бждатъ готови за походъ. Съ заповѣди отъ 1 ч. 5 м., 1 ч. 30 м., 2 ч. 50 м. сл. пл. сжщиятъ предупредилъ командиритѣ на 6-а, 7-а, 8-а, 14-а дружини, полското скорострелно и планинското нескорострелно отдѣления да бждатъ готови за походъ, а освенъ това на 14-а Воденска дружина, на две нескорострелни батареи и 5-а Одринска дружина предписалъ и да заминатъ незабавно, за да влезатъ въ състава на лѣвата колона презъ Пашаджиково при Влахларъ. Съ № 12 отъ 3 ч. 10 м. сл. пл. предписалъ на 6-а, 7-а и 8-а дружини и батареята отъ 4-о нескорострелно отдѣление да се отправятъ незабавно за с. Пашаджиково, дето ще образуватъ маневрени войски.

На частитѣ отъ 2-а бригада предстоеше да направятъ единъ доста сериозенъ маршъ, около 10 часа пжть, по една лоша камениста пжтека при единъ общъ подьомъ въ височина отъ 1000 метра, самъ по себе си равенъ на 5 часа пжть.

5-а Одринска дружина, като оставила, както видѣхме по заповѣдь отъ щаба на опълчението, една рота за гарнизонъ въ гр. Кочане, съ останалитѣ три роти потеглила въ 8 ч. сл. пл. за с. Пашад-

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

жиково, дето пристигнала къмъ полунощь и останала на почивка въ очакване да получи заповѣдь отъ началника на лѣвата колона. 14-а Боденска дружина потеглила къмъ 3 ч. и 30 м. сл. пл. отъ с. Гърдовци и пристигнала при колиби Кормино къмъ 1 ч. пр. пл. на 17 юний. 10-а и 12-а нескорострелни батареи потеглили отъ с. Оризаре въ 6 ч. сл. пл. и достигнали колиби Кормино на разсъмване, като сѫ пѫтували цѣла нощь безъ почивка. Маневренитѣ войски (6-а, 7-а, 8-а дружини и 11-а нескорострелна батарея) презъ нощьта на 16 срещу 17 юний се съсрѣдоточили при чешмата надъ с. Пашаджиково.

Щабътъ. Къмъ 1 ч. пр. пл. на 17 юний щабътъ тръгна отъ Кочане презъ Пашаджиково за колиби Кормино, дето пристигна въ 8 часа пр. пл. По пѫтя на нѣколко мѣста щабътъ застигна изостанали изморени войници, които, при все това, съ голѣми усилия вървѣха напредъ за да достигнатъ частитѣ си. Къмъ 5 часа по посока на в. Богословъ се чуваше вече артилерийска стрелба.

Деньтъ предвещаваше да бѫде горещъ, но на височинитѣ, на които предстоеше да се водятъ военнитѣ действия, при все това, бѣше доста студено. Щабътъ вече все повече и повече ясно схващаше факта, че частитѣ ще почнатъ борбата доста изморени и при тая мѣстность отъ пропасти и стръмнини ще се изморятъ още повече. Разположението на колонитѣ и службитѣ въ 3 ч. пр. пл. на 17 юний се вижда отъ скица № 10 на страници 94 и 95.

ДЕЙСТВИЯТА НА ЛѢВАТА КОЛОНА ДО ОВѢДЪ.

Боятъ на Емиришкитѣ висоти.

(Гл. скица № 11 на стр. 104).

Въ 3 ч. пр. пл. Битолската дружина, на която миналия день въ 5 ч. сл. пл. обекта за атака е билъ посоченъ и лично отъ началника на колоната, настѫпила въ две колони по две роти срещу дветѣ източни висоти на Емиришкия ридъ, западно отъ Лопенъ. Въ 3 ч. 30 м. командирътъ на тая дружина донесълъ до командира на бригадата следното:

> Настѫпватъ дветѣ роти на дѣсния флангъ. И дветѣ сѫ въ предна линия, ако бѫдатъ срещнати съ по-голѣми сили нѣмамъ никаква подръжка! Моля, да бѫде оставена непремѣнно дружина въ подръжка, понеже пунктътъ Кормино е много важенъ. Закъсняването на артилерията ще стане причина да дамъ много жертви.

Дѣснитѣ две роти настѫпили смѣло напредъ и атакували въ 5 часа източния склонъ на източната висота, наречена Суха-чешма, съ успехъ. Обаче, скоро по погрѣшка обстреляни съ шрапнели отъ батареитѣ на 3-а бригада, били принудени да се дръпнатъ малко назадъ. Въ това време лѣвитѣ две роти, които настѫпили още къмъ полунощь, вече се приближавали къмъ срѣдната Емиришка висота, а 6-а батарея на поручикъ Матевъ, която бѣше пристигнала при колибитѣ Пониква въ 1 ч. и 30 м. пр. пл., по заповѣдь, предадена чрезъ адютанта на бригадата, въ 4 ч. и 30 м. влѣзла въ състава на колоната и въ 6 ч. отъ висотата северно отъ Кормино открила огънь по гребена, който се разстила източно отъ в. Емирица, по неприятелскитѣ войски, разположени въ окопи. Едновременно съ батареята въ състава на колоната влѣзла и 14-а Воденска дружина въ съставъ около 250 човѣка, тъй като повечето войници поради уморителния маршъ изостанали по пжтя и постепенно догонвали ротитѣ си. Къмъ 7 часа дѣснитѣ две роти се придвигнали напредъ, заели отново източната Емиришка висота и незабавно настжпили къмъ срѣдната висота, която въ сжщото време се атакувала отъ лѣвитѣ две роти. Частитѣ на 3-а бригада—10-а Прилепска дружина — действуващи въ съседство, сж били на 1000—1200 метра отъ 4-а Битолска дружина. Въ 8 часа дветѣ източни Емиришки висоти били вече въ ржцетѣ на нашитѣ войски. Неприятельтъ отстжпилъ въ безредие преследванъ съ залповъ пушеченъ огънь. По тоя случай въ 8 ч. 45 м. пр. пл. командирътъ на 4-а дружина изпраща следното донесение до командира на бригадата:

Заехъ съ дружината първия обектъ — източнитѣ Емиришки височини. Спускаме се надолу. Отсрещнитѣ хребети и височини сж силно заети отъ неприятелска пехота и забелезватъ се много окопи. Задържатъ ни частитѣ надѣсно отъ насъ, които настжпватъ много бавно. Моля, опредѣлете ми новия обектъ.

Срещу главния върхъ на Емиришкитѣ висоти настжпила 3-а Солунска дружина и 1-а картечна рота отъ в. Връшникъ, дето тѣ бѣха се разположили още на 15 юний вечерьта, и две роти отъ 13-а Кукушка дружина съ командира на сжщата, които на 16 вечерьта достигнали колиби Кормино. Солунската дружина къмъ 4 ч. пр. пл. на 17 юний настжпила съ две роти и картечната рота въ бойна часть и две роти въ подържка, последвана отъ 2-а Скопска дружина, която скоро въ 4 ч. 30 м. пр. пл. сжщо се разгжнала въ боенъ редъ въ лѣво отъ Солунската дружина съ две роти въ първа линия, една рота подържка, една рота прикритие на артилерията източно отъ Връшникъ и 1 взводъ тамъ, дето се втича Емиришката рѣка въ Злетовската за свързка съ 2-а бригада отъ 4-а Преславска дивизия. 4-а и 5-а пл. с. с. батареи на 16 вечерьта следъ уморителенъ походъ по планинскитѣ пжтеки достигали върха Борова-гора на юго-западъ

Следъ завладяване хребета Емирица.

НАРОДНА
БИБЛИОТЕКА
СКОПИЕ

отъ с. Емирица при Солунската дружина. На разсъмване 5-а батарея се стоварила на позиция на източния склонъ на върха Борова-гора, а 4-а батарея на 800 метра напредъ и 400 метра на дѣсно отъ първата батарея. Въ 6 ч. пр. пл. 4-а батарея открила огънь по сърб-

РОХОВЪ ДИМИТЪРЪ.

Подпор. ДРАГАНОВЪ ХР.

скитѣ окопи, които опасвали върхъ Емирица отдето билъ откритъ пушеченъ огънь по настѫпающитѣ наши пехотни части. Следъ това и дветѣ батареи открили огънь по срѣдния най-високъ окопъ, представляющъ люнетъ съ профилъ цѣлъ ръстъ, защицаванъ отъ цѣла рота. Солунската и Кукушката дружини, подпомагани по тоя начинъ отъ батареитѣ и картечната рота, която обстрелвала съ мѣрникъ 1200 метра, атакували на ножъ и завладѣли преднитѣ окопи, веднага и втория редъ окопи, а следъ това и самия върхъ Емирица къмъ 7 ч. 20 м. и почнали преследването до близката на северъ висота, малко следъ като Битолската дружина бѣше завладѣла източнитѣ две Емиришки висоти, отъ дето съ залповъ огънь сѫщо е обстрелвала отстѫплението на сърбитѣ тукъ.

Атаката на Солунската дружина е била смѣла. Ротитѣ, водени отъ офицеритѣ си, се нахвърлила съ ярость срещу врага, който е билъ силно укрѣпенъ и броилъ повече отъ две роти. Въ атаката фигурата на подпоручикъ **Драгановъ Христо** се е очертала като единъ легендаренъ герой. Той билъ първъ между войницитѣ си и той първи стѫпилъ върху окопа на врага. И въ борбата съ хладно орѫжие той падналъ убитъ на самия окопъ, запечатвайки съ смъртьта си величието на своя духъ и величието на голѣмата военна догма: „Нѣма по-страшенъ войникъ отъ тоя, който, за да постигне цельта, е решенъ искрено да положи живота си“. Въ тая атака Солунската дружина е дала още 14 убити и 51 ранени опълченци, но за това пъкъ тукъ сѫ били пленени повече отъ 70 сърбски войници отъ 3-и полкъ отъ Моравската дивизия 2-и позивъ.

Сѫщо така е била смѣла и атаката на дветѣ роти отъ Кукушката дружина, при която особено смѣли сѫ се показали командирътъ на 4-а рота подпоручикъ Кънчевъ и адютанта на дружината Роховъ Димитъръ. И тая дружина е имала доста загуби, но колко точно сж били тѣ въ боя при Емирица, не може да се установи, защото дружината следъ това до вечерьта, както ще видимъ по-после, показва още по-смѣли действия на Скалистия върхъ и дава още жертви, та всичко презъ деня дава 19 убити и 46 ранени опълченци.

Имената на всички паднали и ранени за отечеството макед.-одрински опълченци ние, може би, ще дадемъ при други случай, тукъ, обаче, не можемъ да не поменемъ името на единъ падналъ за Македония въ тоя бой чужденецъ. Не можемъ да не кажемъ две думи за доброволеца Ованесъ Богосиянъ, който се очертава сжщо така като единъ чутовенъ герой. Той се е числилъ въ Кукушката дружина и по длъжность е билъ артелщикъ. Когато дружината е почнала да се готви за бой, Ованесъ настойчиво е пожелалъ да вземе непосредствено участие въ борбата. Дружинниятъ командиръ се съгласилъ и при почнатото настжпление Ованесъ е билъ въ първитѣ й редове. Ободрявайки близкитѣ си другари, той е билъ първи при прибѣжкитѣ. При последната прибѣжка, обаче, когато той се вдигналъ съ викъ „дерзайте другари!“, единъ вражески куршумъ пронизва неговото юнашко чело. Така Ованесъ Богосиянъ полага живота си за Македония и блажено склопява очи за винаги далечъ отъ своята родина Армения.

ОВАНЕСЪ БОГОСИЯНЪ.

Смърьта на единъ македонецъ за Македония е единъ великъ подвигъ, но той се явява нѣкакъ естественъ, защото въ природата на човѣка е да защищава своята родина. Смъртьта, обаче, на единъ човѣкъ за една чужда нему родина е нещо безмѣрно по-величаво. Такъво себеотрицание е идеално, защото е изършено по най-благородни побуждения, а не по принуждение или отъ срамъ, или отъ страхъ предъ нѣкакъвъ законъ.

Следъ завладяването на Емиришкия ридъ отъ дружинитѣ веднага планинскитѣ батареи последователно по взводно излѣзли на позиция на сжщия ридъ и открили огънь както по отстжпващитѣ неприятелски части, така и по появилитѣ се отъ къмъ Султанъ-тепе и Скалистия върхъ неприятелски подкрѣпления.

Началникътъ на лѣвата колона, подполковникъ Николовъ, съ адютанта си достигналъ Емиришкия ридъ къмъ 8 часа, а началникътъ на щаба, майоръ Марковъ, останалъ въ колиби Кормино за да дочака 5-а Одринска дружина, която дошла въ 5 ч. 30 м. пр. пл. и която, водена отъ сжщия майоръ, пристигнала на в. Емирица въ 10 часа.

Маневренитѣ войски и щаба на опълчението.

Маневренитѣ войски на опълчението. Началникътъ на опълчението застигна маневренитѣ войски при с. Пашаджиково къмъ 6 ч. пр. пл. Тукъ той прегледа 6-а, 7-а и 8-а дружини и ги поздрави съ победата. Следъ това маневренитѣ войски продължиха пѫтя си къмъ колиби Кормино, дето пристигнаха къмъ 10 ч. пр. пл. и дето останаха до вечерьта. За пристигането на щаба и маневвренитѣ войски при поменатитѣ колиби още въ 9 часа пр. пл. колонитѣ бидоха предупредени съ отдѣлни съобщения. Въ 2 ч. 15 м. сл. пл. до началника на маневренитѣ войски се изпрати следното:

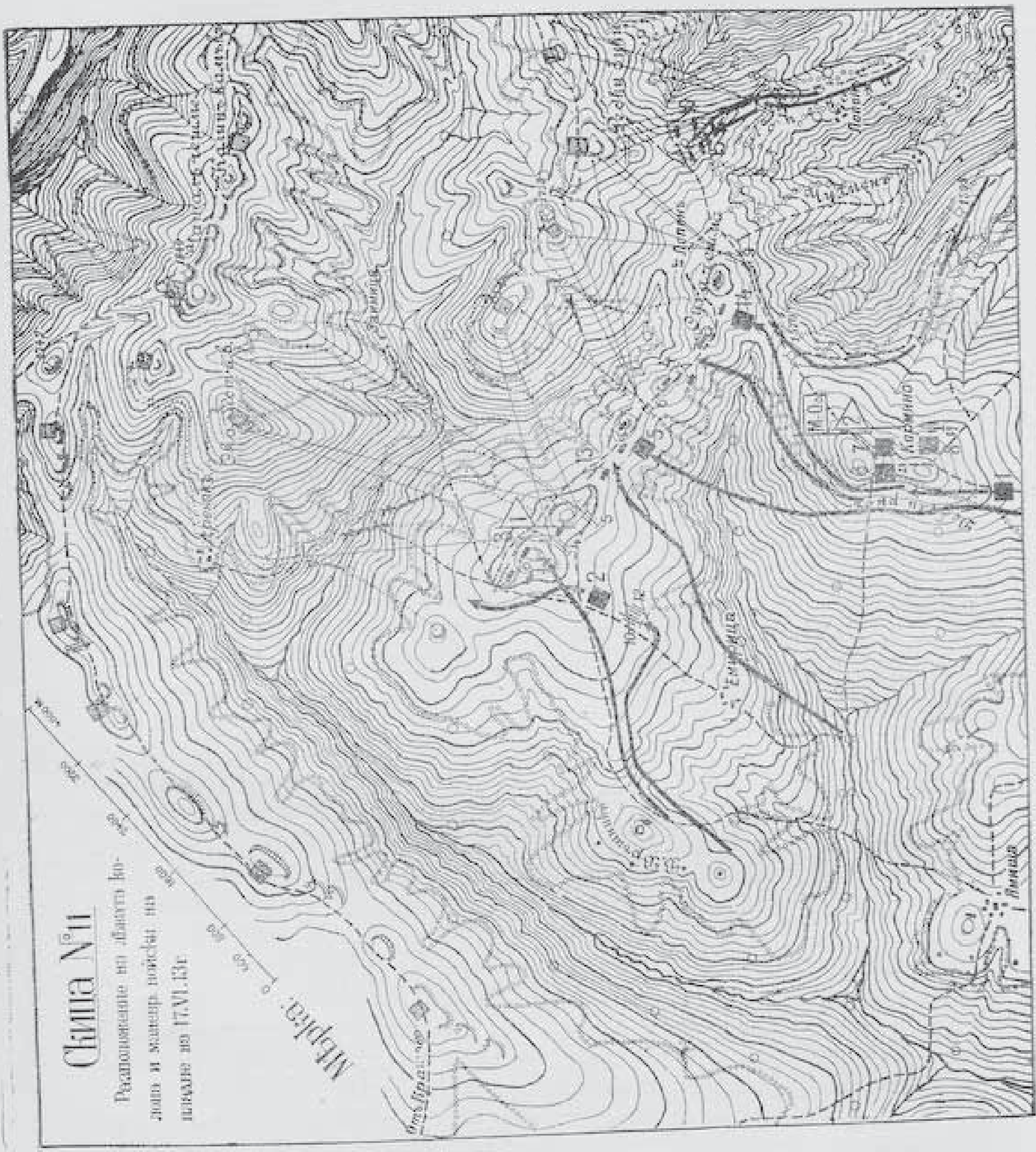
Скица №11
Разположение на Дясната ко-
лона и маневр. войски на
нощлег на 17.VI.13г.
Кормино

> По заповѣдь. Не е лишно да се напомни, че отъ маневренитѣ войски трѣбва да се изпратятъ патрули за далечно охранение и разузнаване по посока на западъ, северъ и югъ № 7. Единъ километъръ с.-източно отъ кол. Кормино, 17. VI. 13 г. 2 ч. 15 м. сл. пл.

Щабътъ на опълчението пристигна при колиби Кормино въ 8 ч. пр. пл. следъ завладяването на Емиришкия ридъ и Суха чешма. Въ тоя мементъ положението на частитѣ отъ лѣвата колона бѣше, както е показано на скица № 11 на отсрещната страница.

Щабътъ наблюдаваше полесражението отъ висотитѣ при кол. Кормино, непосредствено юго-западно отъ Суха-чешма, на около 900 кр. отъ 9-а скорострелна пл. батарея, въ лѣво отъ която бѣха последователно 6-а, 5-а и 4-а с. с. пл. батареи. Пунктътъ позволяваше едновременно да се наблюдаватъ зонитѣ за действие на всичкитѣ части отъ дѣсната и всичкитѣ части отъ лѣвата колони. Картината на боя, поради пресѣчената мѣстность, бѣше твърде смътна. Виждаха се повечето отъ батареитѣ, тукъ-тамъ нѣкои тънки линии войници, но идея ясна мѫчно можеше да се състави: Борцитѣ се губѣха всредъ горитѣ и задъ хребетитѣ. Стрелбата се водѣше съ промѣнливъ темпъ. До два часа сведения отъ дѣсната колона нѣмаше, но 10-а Прилепска дружина и 9-а пл. батарея бѣха въ непосредствена близость до щаба на висота Суха-чешма и Лопенския ридъ. Мѫчнотията да се състави една вѣрна идея за постигнатитѣ успехи и очакването всѣка минута да се получатъ донесения отъ колонитѣ забавяха все повече и повече часа за съставяне донесение до щаба на армията. Следъ пладне въ 2 ч. 10 м. отъ началника на лѣвата колона се получи въ щаба следното донесение:

> Върха Емирица е въ наши рѫце още отъ 8 ч. пр. пл. Заповѣдахъ завземането на Парадли. За завземането му нѣмамъ донесение още. По цѣлия фронтъ има бой. № 42. Емирица 17.VI.13 г. 12 ч. 20 м.

Въ 2 ч. 45 м. сл. пл. чрезъ коменданта на Кочане отъ командующи 4-а армия се получи следната телеграма, подадена въ 10 ч. 15 м. пр. пл.

> По заповѣдь получена по телефона отъ щаба на 4-а армия веднага да се донесе за положението до сега, изхода на боя отъ тази сутринь до сега. Чакатъ отъ щаба на армията.

На което веднага се отговори, както следва:

> Поради късното получаване на заповѣдьта по армията и пресѣчената мѣстность настѫплението върви бавно. Въ тази минута — 2 ч. 45 м. сл. пл. — срещу кота 1450 дейсвтуватъ 7 наши дружини на 2 клм. северно отъ Емирица; въ дѣсно до върха Китка включително действуватъ 5 дружини. Срещу лѣвата колона действува 3-и пех. сърбски полкъ отъ Моравската дивизия 2-и позивъ. Този полкъ вчера по обѣдъ е смѣнилъ 7-и полкъ, който по думи на пленници, заминалъ веднага за Зайчаръ. До сега сѫ изпратени въ щаба 60 пленника отъ 3-и полкъ. Довечера ще донеса допълнително № 8. Кол. Кормино, 17.VI.13 г. 3 ч. сл. пл.

Следъ изпращането на телеграмата до щаба на 4-а армия се получи следното донесение отъ дѣсната колона:

> Въ 3 ч. пр. пл. се почнаха действията, като лѣвата колона зае височината непосредствено южно отъ Румена-бука; срѣдната колона зае Маркова-стѫпка, южно отъ Камениста-чешма, кѫдето сѫ понастоящемъ и двете колони. Дѣсната колона на капитанъ Стоичевъ въ 4 ч. пр. пл. зае върха Китка и сега е на 2 клм. отъ върхъ Султанъ по сѫщия ридъ и води престрелки. Моля разпореждане да се изпратятъ волове отъ Кочане, за да се

доближатъ полскитѣ батареи и съдействуватъ на настжплението на страничнитѣ колони. Моля да се постави една гелиографна станция на Суха-чешма, за да влѣзна въ връзка съ щаба на опълчението и 1-а бригада. № 35. Дълги-дѣлъ, 17.VI.13 г. 10 ч. 40 м. пр. пл.

ДЕЙСТВИЯТА НА ДѢСНАТАТА КОЛОНА ПРЕЗЪ ДЕНЯ.

Действията срещу Румена-бука (Рѣдки буки).

(Гл. скица № 12 на стр. 109).

Въ 3 ч. 30 м. пр. пл. 10-а Прилепска дружина, разчленена въ боенъ строй съ две роти въ първа линия и съ 1 и пол. рота въ втора линия като дружинна подръжка, движуща се задъ лѣвия флангъ на бойния строй, настжпила тихо къмъ неприятелската позиция, която се охранявала отпредъ по Лопенския ридъ отъ една застава и постове. Следъ като бойниятъ строй доближилъ на 50 крачки отъ сърбскитѣ постове, веригитѣ и подържкитѣ се впуснали съ викове „напредъ на ножъ!“ и „ура!“ — очевидно съвсемъ неумѣстни — и разпръснали тия постове, които успѣли да откриятъ огънь и да се дръпнатъ къмъ заставата си. Обстрелвана съ пушеченъ огънъ отъ единъ нашъ взводъ, заставата напуща сжщо своето мѣсто и отстжпва въ окопитѣ на Румена-бука. Въ 4 ч. ротитѣ отъ първа линия (1-а и 4-а) завладѣватъ мѣстото на заставата височината непосредствено южно отъ Румена-бука, и, още не спрѣли тамъ, насреща имъ се появила цѣла неприятелска рота въ контъръ-атака. Нашитѣ роти откриватъ огънь по сърбитѣ и ги повръщатъ въ окопитѣ имъ. Дружинниятъ командиръ, капитанъ Петровъ, като взелъ предъ видъ, рече въ фланга му Суха-чешма не е още заета отъ 1-а бригада, решилъ да спре настжплението и далъ заповѣдь ротитѣ му да се окопаятъ. Въ първата линия между ротитѣ сжщиятъ разположилъ и двете си картечници. Въ 5 ч. пр. пл. до командира на 3-а бригада той донесълъ следното:

> Въ 3 часа настжпихъ и отблъснахъ сърбскитѣ постове отъ височината предъ Румена-бука, обаче, Суха-чешма и Емирица оставатъ въ гърба ми. Тѣ настжпиха твърде късно, за това азъ съмъ принуденъ да спра настжплението, до като излѣзне Солунската дружина на фланга ми. Ротата отъ 15-а Щипска дружина до тая минута не се явила при менъ. № 30. Южно отъ Румена-бука, 17.VI.13 5 ч. пр. пл.

Къмъ сжщото време 8-а с. с. батарея, въ чието прикритие е била оставена полурота отъ дружината, се разположила на позиция съ двете си орждия по посока на Румена-бука, а съ другитѣ две по посока на Камениста-чешма, дето имаше две неприятелски орждия. Съ мѣрникъ 1700 м. шрапнелъ и 1525 м. бризантна граната батареята открила огънь въ 4 ч. 30 м. по окопитѣ на Румена-бука съ видимъ успехъ. Въ 5 ч. пр. пл. 9-а с. с. батарея, заела позиция на Равно-бърдо, открила огънь по Суха-чешма, дето, както видѣхме порано, въ сжщото време успешно напредваха двете дѣсни роти отъ Битолската дружина, които, като се почувствували обстреляни отъ нашата артилерия, не само спрѣли настжплението, но и се дръпнали назадъ. Въ 9 часа пр. пл. 9-а с. с. батарея съ прикритието полурота отъ Щипската дружина, се премѣстила на височата Суха-чешма, отъ дето веднага открила огънь по Румена-бука, обекта на 10-а Прилепска и 15-а Щипска дружини. Въ 9 ч. и 30 м. пр. пл. неприятелски две орждия открили огънь по Прилепската дружина отъ къмъ височината между Румена-бука и Камениста-чешма, но 8-а с. с. батарея съ единия си взводъ повѣла борба съ тия две орждия и като обстреляла площадъ съ мѣрникъ 2,200—2,400 съ редове, заставила ги скоро да млъкнатъ.

15-а Щипска дружина въ съставъ три роти пристигнала задъ бойния строй на Прилепската дружина въ 9 часа и тукъ капитанъ Петровъ разпоредилъ двете ѝ роти да се разположатъ задъ лѣвия флангъ на позицията, като дружинна подръжка, а едната ѝ рота — въ прикритие на артилерията.

Въ 10 часа капитанъ Петровъ усилилъ бойната часть съ една рота и по тоя начинъ бойния строй се е състоялъ отъ три роти въ първа линия или бойна часть и три роти въ втори линия или дружинна подръжка. Една рота оставала прикритие на 8-а и 9-а батареи. Тия предвижвания, вѣроятно, взети отъ сърбитѣ като начало за атака, предизвикали тѣхния усиленъ пехотенъ и артилерийски огънь, на който и нашитѣ не закъснѣли съответно да отговорятъ. Съ промѣнливи по-кжси или по-дълги прекратявания на пехотния и артилерийски огънь, деньтъ е миналъ тукъ съ незначителни престрелки.

Капитанъ ПЕТРОВЪ П.

Поручикъ СТОЯНОВЪ Д.

Къмъ пладне капитанъ Петровъ решава, следъ подготовка съ артилерийски огънь къмъ 7 ч. 30 м. сл. пл. да атакува и завладѣе върха Румена-бука и прави следнитѣ разпореждания:

До командиритѣ на 1-а, 3-а и 4-а роти на позицията.

Въ 7 ч. и 30 м. сл. пл. днесъ двете батареи ще откриятъ огънь на Румена-бука. Щомъ се усили огъня на артилерията, ротитѣ да настжпятъ по групи по Румена-бука. 3-а и 2-а роти отъ 15-а Щипска дружина сж подържка. № 32. Позиция срещу Румена-бука, 17.VI.13 г. 1 ч. 30 м. сл. пл.

До командира на 9-а с. с. батареи пор. Стояновъ на Суха-чешма.

Въ 5 ч. сл. пл. открийте огънь по височинитѣ отъ лѣво отъ Румена-бука, въ това време ще можемъ да настжпимъ напредъ въ подножието на Румена-бука, за това премѣстете батареята въ седловината между Суха-чешма и Лопенъ. № 31. 17.VI.13 г. 2 ч. сл. пл.

Въ сѫщото време устно заповѣдалъ на командира на 8-а с. с. батарея да подготви атаката между 7 и 8 ч. сл. пл. на Румена-бука. Въ 5 ч. сл. пл. до командира на 3-а бригада донесълъ следното:

> Въ 3 часа пр. пл. съ три роти атакувахъ постоветѣ на противника и го прогонихъ до Румена-бука. Въ днешния бой убити три и ранени 8 души долни чинове. Изразходвано около 2,000 патрони. Къмъ тоя часъ имамъ следното разположение. Въ верига 1-а, 3-а и 4-а роти, а 2-а отъ Прилепска и 1-а и 4-а отъ 15-а Щипска изпратихъ въ обходъ къмъ лѣвия мой флангъ. Въ 7 часа 30 м. сл. пл. двѣтѣ батареи разположени на Лопенския ридъ и Суха-чешма ще откриятъ вихровъ огънь и следъ това ще атакувамъ Румена-бука. № 33. Позиция срещу Румена-бука, 17.VI.13 г. 5 ч. сл. пл.

Къмъ опредѣленото време двѣтѣ батареи открили огънь по окопитѣ, последванъ отъ пехотна и картечна стрелба по сѫщитѣ цели и отъ ротитѣ на позицията. Къмъ 8 ч. задъ позицията на неприятеля били забелезани подкрѣпления отъ войски, идящи къмъ Румена-бука и къмъ Парадли. Въ сѫщото време патрулътъ, изпратенъ на Зеления-ридъ, непосредствено източно отъ Лопенския-ридъ за свързка съ 12-а Лозенградска дружина, донесълъ, че неприятелска дружина се спущала по дола къмъ фланга и тила на Прилепската дружина. По тоя поводъ веднага била изпратена полурота отъ прикритието на 8-а с. с. батарея да заеме височината надъ с. Лопенъ съ фронтъ къмъ Зеления-ридъ, но провѣрено, това донесание се оказало невѣрно и полуротата била повърната на мѣстото й. Следъ това, капитанъ Петровъ изпраща подъ командата на поручикъ Мгебровъ 1-а рота отъ Щипската и 2-а рота отъ Прилепската дружини въ лѣво къмъ 1-а бригада за свързка съ нея и за да настѫпатъ отъ тамъ по дола къмъ Румена-бука, а самъ той съ останалитѣ сили настѫпилъ презъ нощьта къмъ първитѣ окопи въ подножието на Румена-бука и ги завзелъ, обаче, къмъ полунощь ги напусналъ и се повърналъ на позицията си. По тия си действия сѫщия на зараньта до командира на 3-а бригада донесълъ следното:

> Къмъ 8 ч. 30 м. сл. пл. вчера (17 того) настѫпихъ съ 5 роти за Румена-бука. Хребета, който извива сърпообразно и съединява Лопенския-ридъ съ Румена-бука е широкъ около 200 крачки и колкото се приближава къмъ височината става все по-тѣсенъ и непозволява движение съ по-широкъ фронтъ отъ тоя на полурота. Отъ лѣво и дѣсно на тоя хребетъ е непроходимо, а самия той е дълъгъ около 800 крачки и се бие отлично съ кръстосанъ огънь отъ Парадли и отъ дѣсната висота. При настѫпление противникъ не срѣщнахъ. Той бѣше заелъ съседнитѣ висоти. Предъ видъ на гореизложеното и на това, че ако заема Румена-бука ще бѫда изложенъ на унищожение, безъ да може презъ деня да ми се даде помощь, тъй като 1-а бригада е още задъ дерето, то останахъ на позицията си, като се окопахъ. Тукъ ще чакамъ преминаването на 1-а бригада къмъ Парадли и тогава ще настѫпя нощемъ. № 34. Позиция Лопенски ридъ, 18.VI.13 г. 5 ч. 15 м. пр. пл.

За да приключимъ действията срещу Румена-бука, остава да поменемъ, че участие въ борбата тукъ взиматъ и 5-а и 6-а полски с. с. батареи отъ Дълги-дѣлъ, които бѣха подчинени на капитанъ Ангеловъ, действующъ съ 12-а Лозенградска дружина срещу Камениста чешма, както и 6-а с. с. пл. батарея отъ участъка на Битолската дружина. 8-а с. с. пл. батарея презъ деня похарчила 560, 9-а — 339, 5-а с. с. полска — 82 и 6-а с. с. — 168 снаряди. 10-а Прилепска дружина изстреляла 6880 патрони, а картечниятъ взводъ, който е действувалъ само съ едната картечница, защото другата е била повредена, — 350 патрони. Загуби имало въ 10-а дружина 4 убити и 14 ранени, а въ Щипската дружина само единъ раненъ. Всичко това достатъчно

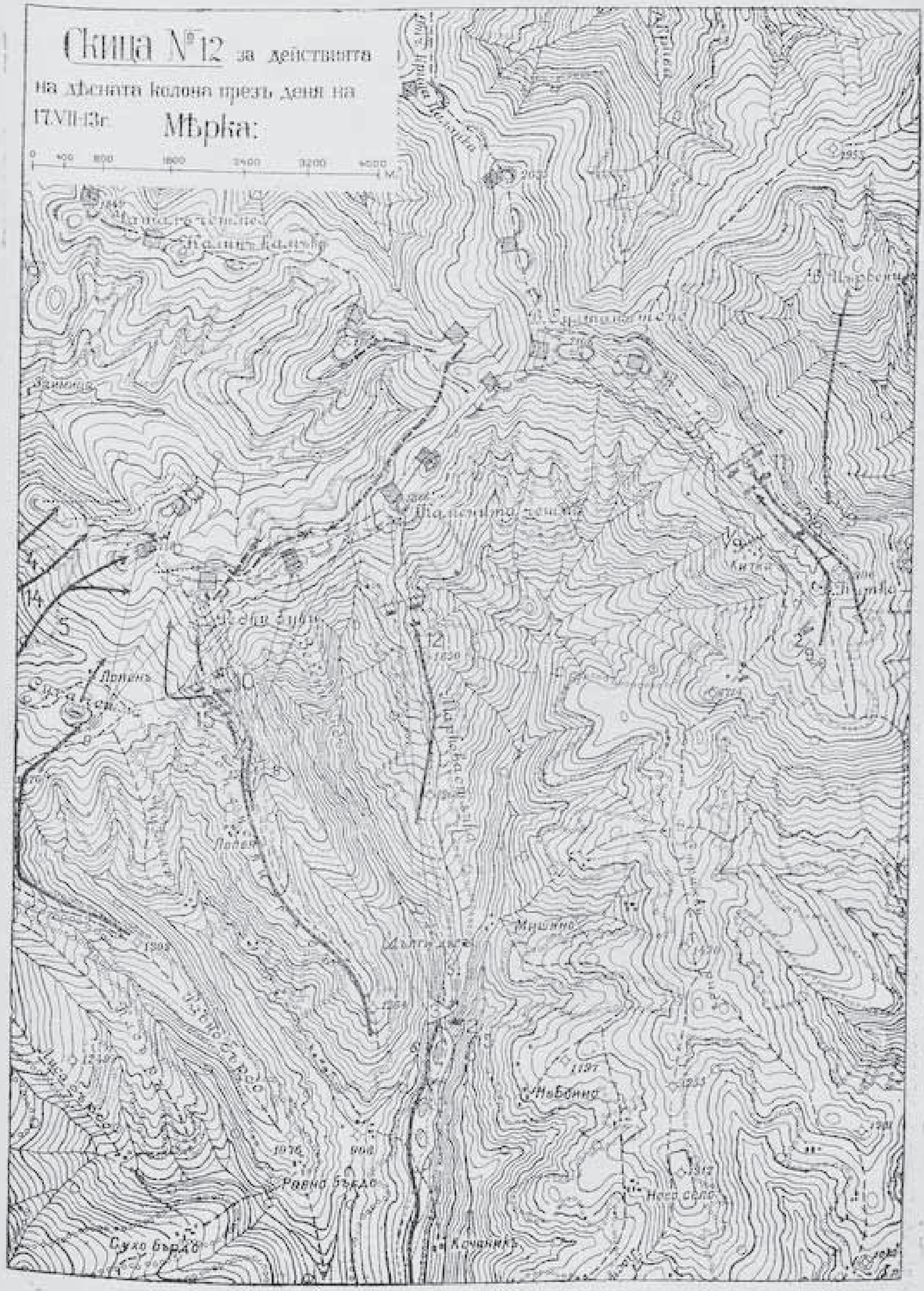

Скица №12 за действията на дѣсната колона презъ деня на 17.VII.13г.

Мѣрка:

0
400
800
1600
2400
3200
4000
м.
В. Цървена
Заимица
Попенъ
Попенъ
Мишино
Равно бърдо
Сухо бърдо
Кочанникъ
Ново село
14
5
12
10

НАРОДНА
БИБЛИОТЕКА

очертава характера на действията и усилията на частитѣ срещу Румена-бука, която, както ще видимъ следъ малко, е била очистена отъ неприятеля, като резултатъ отъ действията на батареитѣ и настжплението на 4-а, 14-а и 5-а дружини въ фланга на сърбитѣ.

Завладяването на Маркова-стжпка.

Въ 3 ч. пр. пл. 12-а Лозенградска дружина, която заедно съ дветѣ полски с. с. батареи е съставлявала срѣдния участъкъ отъ 3-а бригада, почнала настжплението срещу височата Маркова-стжпка съ дветѣ си роти въ първа линия и съ третата си рота и командата новобранци въ втора линия. Предъ фронта ротитѣ имали патрулна верига, по между ротитѣ — патрули за свързка, а на фланговетѣ — стражеви патрули.

Маркова-стжпка е една малка висота на 1800 метра отъ Камениста-чешма. Надъ морското равнище първата е 1650 м. висока, а втората — 1886 м. Маркова-стжпка е заградена отъ всѣкжде съ гора и открити пространства около върха има едва 200—400 крачки. Върха е билъ заетъ отъ една рота сърби.

Лозенградската дружина е почнала настжплението си въ пълна тишина, обаче, много скоро постовет̀ѣ на 3-а рота, които останали неприбрани и непредупредени за действията на дружината, открили огънь, мислейки, че шумътъ който се чува изъ гората, е предизвиканъ отъ неприятеля. Тия гърмежи причинили малъкъ безпорядъкъ въ дружината, мнозина почнали да викатъ „напредъ на ножъ!“, „ура!“, но реда веднага билъ възстановенъ и настжплението продължило. Сърбитѣ, обаче, угадили, че неприятель настжпва срещу тѣхъ и открили огънь по всички страни. Стрелбата на противника е била недействителна и дружината продължила настжплението още по-смѣло. Когато веригитѣ дошли на 200 крачки отъ окопитѣ на неприятеля, почнало да се чува отъ сърбската позиция, да не се стреля, защото щѣли да сложатъ оржжието. Скоро следъ това, обаче, отъ окопитѣ на неприятеля били забелезани да изчезватъ силуети. Дружината продължила изкачването си на височата, завладѣла неприятелската позиция, но не намѣрила въ нея никакви неприятелски войници: Сърбитѣ били избѣгали презъ гората въ тила на окопитѣ си. Преднитѣ роти, увлечени по петитѣ на неприятеля, продължили още 200—300 крачки и неусетно се озовали на 1000 крачки отъ главната му позиция на Камениста-чешма, усѣяна съ три ката окопи, дето и спрѣли. Подържкитѣ на дружината следъ заемане на Маркова-стжпка се спрѣли тукъ и привѣли въ редъ. Въ 4 ч. 50 м. пр. пл. командирътъ на дружината донесълъ до командира на 3-а бригада и получилъ отъ сжщия следното:

> Дружината зае Маркова-стжпка и се намира на 600 крачки отъ окопитѣ на противника. По-нататъшного настжпление е невъзможно, понеже предъ насъ стои непристжпна, добре окопана и силно заета позиция. № 41. Маркова-стжпка, 17. VI. 13 год. 4 ч. 15 м. пр. пл.
>
> Задържте се на Маркова-стжпка и ще настжпите само, когато се заеме Султанъ-тепе отъ лѣвата или дѣсната колона. Окопайте се. № 30. 17. VI. 13 год. 6 ч. пр. пл.

Тъй дружината остава на заетото мѣсто презъ цѣлия день, безъ да прояви, каквато и да е друга дейность. Къмъ 9 ч. пр. пл. дружината е била обстреляна отъ една планинска батарея, която неприятельтъ билъ поставилъ между Камениста-чешма и Румена-бука, но скоро противниковата артилерия е била заставена да замълчи отъ огъня на 8-а с. с. пл. и 5-а полска батареи. Къмъ пладне и къмъ 5 ч. сл. пл. донесълъ следното до командира на 3-а бригада:

> Изпратенитѣ напредъ предъ височината 2-а и 3-а роти презъ нощьта ще отдръпна назадъ и съ цѣлата дружина ще остана на тази позиция (Маркова-стѫпка) утре. Преднитѣ ми роти се обстрелватъ съ кръстосанъ огънь. Презъ нощьта ще си окопая позицията и ще взема мѣрки за охрана. 17. VI. 13 год. 12 ч. пр. пл.
>
> Разположението на дружината къмъ 5 часа сл. пл. е показано на скицата на обратната страница. Противъ мене на около 1500 крачки стои добре окопанъ противникъ на твърде силна позиция, която по фронта е почти недостѫпна. По величината на окопитѣ предполагамъ въ предната линия да има 3—4 роти, а на десния му флангъ една скорострелна батарея. Отъ дружината днесъ има: убити — неизвестно, утре ще донеса; ранени — 5 души. Новобранцитѣ, които постѫпиха вчера, сѫ почти пръснати. Много бѣха изостанали изъ доловетѣ и сега едва се връщатъ. Има заболѣли 3 войника и 2 офицера — подпоручицитѣ Колевъ и Айеръ. 17. VI. 13 год. Маркова-стѫпка, 5 ч. сл. пл.

За да се очертаятъ действията срещу Камениста-чешма, Рѣдки-буки и Султанъ-тепе умѣстно, е тукъ да кажемъ нѣколко думи за 5-а и 6-а с. с. полски батареи, които тактически бѣха придадени къмъ 12-а дружина, но съдействуваха на всички части отъ 3-а бригада при настѫплението имъ срещу даденитѣ имъ обективи.

5-а с. с. полска батарея на поручикъ Бояджиевъ въ 5 ч. 30 м. пр. пл. заела открита позиция по взводно на Дълги-дѣлъ и въ 5 ч. 45 м. открила огънь по Румена-бука и Камениста-чешма въ подкрѣпа на 8-а и 9-а планински батареи. Къмъ 11 ч. пр. пл. сѫщата батарея открила огънь и по самия върхъ Султанъ-тепе, обаче, снарядитѣ не достигали и за това подполковникъ Протогеровъ заповѣдалъ, единиятъ ѝ взводъ да се изнесе напредъ къмъ Маркова-стѫпка. Но тукъ, поради тѣснотия на гребена, позиция за двете орѫдия едва могло да се намѣри. Орѫдията открили огънь, обаче, неприятелската батарея скоро ги намѣрила и тѣ е трѣбвало да млъкнатъ. Огъньтъ сѫ продължили другитѣ две орѫдия, като сѫ изстреляли всичко 82 снаряда.

6-а с. с. полска батарея на поручикъ Заимовъ пристигнала и заела позиция въ 11 ч. 30 м. пр. пл. съ единъ взводъ при Каччаникъ, а съ другия на Дълги-дѣлъ при 5-а батарея. 6-а батарея обстрелвала сѫщитѣ цели, както и 5-а, — като е подържала съ огъня си 8-а и 9-а с. с. планински батареи и настѫплението на пехотата къмъ Румена-бука. „Ефекта на артилерийския огънь отъ полскитѣ и планинскитѣ батареи, се казва въ релящията на 3-а бригада, бѣше отличенъ, понеже не даваше на артилерията на противника да безпокои пехотата, а отъ друга страна въ окопитѣ на противника често се забелезваше отдѣлни войници да ги напущатъ. За прикритие на тия две полски батареи оставихъ 2-а рота, подпоручикъ Юрдановъ, отъ

15-а Щипска дружина.“ 6-а с. с. батарея изстреляла 168 снаряда. 12-а Лозенградска дружина е имала загуби 1 убитъ и 5 души ранени. Изстреляла 3,000 патрони. Презъ тоя день заболѣлъ и билъ евакуиранъ въ тила подпоручикъ Айеръ Луи.

Завладяването на в. Китка.

9-а Велешка дружина съ 7-а с. с. пл. батарея и взвода отъ 2-а картечна рота, следъ като пристигнала при върха Старитѣ влашки колиби, изпратила единъ пехотенъ взводъ по посока на Юрушкитѣ гробища, южно отъ в. Китка, за да влѣзе въ свързка съ 11-а Серска дружина. Последнята, обаче, още не била пристигнала на изходното й мѣсто и взводътъ по собствена инициатива се покачилъ по скалитѣ, които сж на юго-източния край на в. Китка. Въ сжщото време по посока на взвода командирътъ на дружината изпратилъ още една рота и картечния взводъ, а следъ 10 минути за сжщото мѣсто потеглилъ и самъ той съ останалитѣ си роти и батареята. Къмъ 4 часа пр. пл. изпратениятъ напредъ взводъ и следващитѣ задъ него сили на дружината бърже се изкачили на самия върхъ Китка, на които не се оказали никакви сърбски войници. Сърбската застава, която е охранявала върха, била нощувала въ колиби Китка подъ самия върхъ и не могла да усети появата на нашитѣ части. Въ 4 ч. 30 м. командирътъ да дружината, капитанъ Стоянчевъ, донесълъ следното до командира на 3-а бригада:

Капитанъ СТОЯНЧЕВЪ ЛЮБ.

> Заехъ върха Китка въ 4 ч. пр. пл. съ 9-а дружина и батареята. 11-а дружина закъснѣ и ще доде къмъ 6 ч. 30 м. сутриньта. Ще се помжча да следвамъ къмъ Султанъ-тепе, следъ като пристигне 11-а дружина. Хелиографиата станция не дойде. № 35. в. Китка, 17.VI.13 год.

Въ сжщото време 2-а рота отъ 9-а дружина настжпила на изтокъ и заела каменистия върхъ, северно отъ в. Китка и първъ отъ върховетѣ съставлящи хребета на самия Султанъ-тепе. Къмъ 6 ч. пристигнала 11-а Серска дружина и капитанъ Стоянчевъ, началникъ на участъка тукъ, далъ заповѣдь тая дружина заедно съ 1-а рота отъ 9-а дружина и картечния взводъ да образуватъ бойна часть и да настжпятъ и завладѣятъ последователно следнитѣ два върха южно отъ самия в. Султанъ-тепе. Бойната часть, водена отъ капитанъ Зографовъ, настжпила съ две роти за непосредствено действие и две роти въ подържка и въ 9 часа пр. пл. заела първата висота, обстрелвана отъ пушеченъ огънь отъ следната куполообразна висота. Подържана отъ батареята и картечния взводъ, бойната часть съ наскоци продължила настжплението и използувайки мъртвитѣ пространства въ 11 часа завладѣла и втората висота, като изтикала неприятелскитѣ части задъ телената мрежа на главната имъ позиция на самия в. Султанъ-тепе. Презъ всичко това време неприятелската батарея, държана подъ огъня на нашата батарея, обстреляла настжпащитѣ части, безъ да имъ причини нѣкакви сериозни загуби. 11-а Серска дружина съ заемането на последната предъ самия върхъ Султанъ-тепе висота почнала да се окопава. Тукъ въ тоя моментъ отъ укрѣплението на върха се вдигнала гжста верига, за да контръ-атакува, но, посрещната отъ нашитѣ съ пушеченъ и артилерийски огънь, бърже се повърнала назадъ. Къмъ пладне единъ отъ взводоветѣ на планинската батарея се предвигналъ напредъ и заелъ позиция на около 1 клм. напредъ при 2-а рота отъ 9-а дружина на каменистия върхъ, отъ дето веднага открилъ огънь по неприятелскитѣ окопи на главната позиция на върха. Неприятелската батарея веднага открила огънь по дадения напредъ взводъ, но нападната отново отъ другия взводъ следъ 10—15 минути е била заставена да замълчи. Тъй, съ размѣна на артилерийски и пехотенъ огънь, продължило до вечерьта безъ никаква промѣна въ положението.

За установяване на връзката съ 5-а армия капитанъ Стоянчевъ получилъ заповѣдь отъ командира на бригадата едва въ 4 ч. пр. пл. и въ 8 ч. пр. пл. 4-а рота отъ 9-а дружина въ съставъ 3 взвода, понеже другия ѝ взводъ е билъ оставенъ при старитѣ влашки колиби, за да охранява лѣвия флангъ, потеглила за Руенъ. Чрезъ командира на четвъртата си рота капитанъ Стоянчевъ изпратилъ писмено съобщение до началника на страничното прикритие на 5-а армия съ известие, че той съ две дружини отъ македонското опълчение, 1 с. с. пл. батарея и две картечници заелъ в. Китка и продължава да настжпва, за да заеме в. Султанъ-тепе. 4-а рота пристигнала на в. Руенъ следъ пладне и намѣрила тамъ единъ взводъ отъ 59-и п. полкъ: Сили, очевидно, съвършено нищожни, за да може да се очаква отъ къмъ Руенъ 5-а армия да се прояви.

За да очертаемъ по-добре положението въ участъка на капитанъ Стоянчевъ, нека цитираме и другитѣ направени отъ него презъ деня разпореждания и донесения. До командира на 11-а дружина въ 5 ч. 30 м. сл. пл. той разпореди следното:

> Вземете мѣрки да се укрѣпите на заетитѣ позиции и отъ изненада презъ нощьта. Нощемъ разположението да бжде по-съсрѣдоточено, за да бждатъ хората въ ржцетѣ на началството. Секретитѣ сж най-сигурно средство срещу изненадитѣ. Тъй като нашитѣ хора сж изморени много, възможно е да заспиватъ: Нужно е за това чести провѣрки на охранението. Вземете мѣрки да се набави храна и вода. Донесете, колко убити и ранени имате въ този бой отъ дружината. Донесенията си изпращайте при взвода на батареята на в. Китка. Утре настжпването ще почне само следъ подготовка отъ артилерията. Ако, обаче, усетите презъ нощьта оттеглюване на противника, немедлено заемате позицията му и ми донесете. № 36. 17.VI.13 год. 5 часа 30 м. сл. пл.

Подобна заповѣдь капитанъ Стоянчевъ е далъ и до 1-а, 2-а и 3-а роти отъ своята дружина, отъ които 1-а рота била въ подчинение на капитанъ Зографовъ, 2-а рота е съставлявала прикритие на батареята и 3-а рота образувала участкова подържка. Както видѣхме по-рано, 1-и взводъ отъ 4-а рота е охранявалъ лѣвия флангъ на участъка, а 3-тѣ взвода отъ сжщата рота бѣха на Руенъ за връзка съ 5-а армия. Другитѣ донесения на капитанъ Стоянчевъ до командира на 3-а бригада гласятъ, както следва:

Днесъ следъ като заехме в. Китка, прогонихме противника отъ неговитѣ предни позиции и сме на пушеченъ изстрелъ отъ главната му позиция на Султанъ-тепе. Позицията на противника е силно укрѣпена, забелезватъ се и изкуствени препятствия. Обнаружи се днесъ срещу насъ една дружина и планинска артилерия. Въ днешния бой има 3 убити и 1 раненъ войници. Картечния взводъ и гелиографната станция сж тука. Разпоредилъ съмъ за откриване станция съ Васъ по гелиографа. № 38. в. Китка, 17.VI.13 год. 5 часа 40 м. сл. пл.

Похарчени патрони 5,000 и снаряди артилерайски 127. Гелиографа е построенъ на в. Китка. Една рота е изпратена на Бей-бунаръ за свързка, обаче още нѣма сведение. Отъ убититѣ трима, не сж били убити, а тежко ранени. № 39. в. Китка, 17.VI.13 г. 6 ч. 25 м. сл. пл.

Мѣрки за охрана сж взети. Гелиографната станция е установена на Китка на скалитѣ. Днесъ следъ обѣдъ се забелезваше части отъ 5-а армия да слизатъ отъ Руенъ по посока на Султанъ-тепе. № 40. в. Китка, 17.VI.13 год. 7 часа 50 м. сл. пл.

Връзката между капитанъ Стоянчевъ и щаба на 3-а бригада се е извършвала по телефона отъ Качаникъ до Новосело и отъ тамъ съ конь до Китка, като последното разстояние дене се е взимало за 2—2 $^{1}/_{2}$ часа. Гелиографно сношение е било установено, следъ размѣна на заповѣдь и донесение по тоя въпросъ, на Китка и на върха юго-източно отъ Качаникъ.

През деня 9-а дружина е имало 1 убитъ и 4 ранени войника, а 11-а дружина — 1 убитъ и 8 ранени. Похарчени патрони респективно 4,535 и 3,000. 7-а с. с. планинска батарея е изстреляла 128 шрапнели.

Щабътъ на 3-а бригада въ 3 часа предъ пладне достигналъ в. Качаникъ по хребета Дълги-дѣлъ задъ срѣдната колона отъ бригадата и се остановилъ на тая висота презъ всичкото време на 17, 18 и 19 юний. Щабътъ е билъ свързанъ съ дѣсната колона на бригадата чрезъ телефонъ до Новосело и гелиографъ, съ срѣдната колона — само съ лѣтяща поща, а съ лѣвата колона — само съ телефонъ. Ролята на подполковникъ Протогеровъ, следъ правилното насочване на частитѣ му, на които той бѣше указалъ ясни обекти, се свежда въ насочване отъ време на време на артилерийския огънь на полскитѣ батареи, въ държане съседитѣ и щаба на опълчението въ течение на действията на бригадата и въ нѣколко дребни напомвания за взимане мѣрки за охрана, даване сведения за ранени, убити, изхарчени патрони и подобни. За установяване на връзката съ 1-а бригада, което той счита за твърде важно нещо, той съобщава въ тая бригада да бжде открита гелиографна станция на Суха-чешма, която да търси такава станция отъ 3-а бригада по шосето на хребета Дълги-дѣлъ.

Ролята на частитѣ отъ 3-а бригада презъ деня се изразява: Срещу Султанъ-тепе — смѣла и застрашителна, срещу Каменистачешма — задържателна, срещу Румена-бука застрашителна, но лишена отъ нужната въ случая по-голѣма смѣлость. Споредъ идеята на щаба на опълчението и щаба на 3-а бригада, тогазъ когато действията срещу Султанъ-тепе и Камениста-чешма служеха да приковатъ неприятеля и да го държатъ въ неведение за пункта на решителната атака, действията срещу Румена-бука трѣбваше да се изразятъ така смѣло, както бѣха смѣли всичкитѣ действия на 1-а бригада, която презъ деня нанасяше удара и на който ударъ капитанъ Петровъ съ 10-а и 15-а дружини 8-а и 9-а пл. батареи, подържани отъ 5-а и 6-а под. батареи, трѣбваше да даде максимумъ съдействие. Това съдействие капитанъ Петровъ се приготви да даде, но бидейки, види се слабо ориентиралъ себе си въ важностьта на задачата и мѣстото, както и поради обстоятелството, че не е чувствувалъ връзка съ съседитѣ си въ лѣво, това съдействие въ важния моментъ не го е далъ. Врагътъ, застрашенъ отъ 4-а, 14-а, 5-а дружини отъ западъ, отъ 10-а и 15-а дружини отъ югъ и отъ действията на 5 батареи, както ще видимъ, бѣше очистилъ Румена-бука, обаче, капитанъ Петровъ, макаръ и завладѣлъ празнитѣ окопи на врага тукъ на тоя върхъ, не намѣрилъ въ себе си достатъчно душевна сила да остане на върха, да потърси непремѣнно да влѣзе въ връзка съ съседитѣ отъ лѣво и да затвърди по тоя начинъ въ съзнанието си и онова на съседитѣ голѣмия успехъ постигнатъ презъ деня.

Друго едно нещо, върху което не можемъ тука да не кажемъ нѣколко думи, е стоението на командира на 3-о пл. с. с. отдѣление при щаба на 3-а бригада. Това мѣстостоение за майоръ Василевъ Ганю трѣбва да се смѣта погрѣшно, защото неговитѣ две батареи, 8-а и 9-а, бѣха на Лопенския ридъ и Суха-чешма и, следователно, неговото мѣсто бѣше близо до или при една отъ тия батареи. 7-а батарея бѣше при в. Китка и тамъ тя по силата на задачата, която имаше, можеше да действува самостоятелно. 8-а и 9-а батареи, обаче, трѣбваше да бѫдатъ рѫководени, главно защото тѣхнитѣ обекти бѣха много важни и още защото тъй лесно можеше да се подържа връзка и съ артилерията отъ лѣвата колона на опълчението. Фланговия огънь на 8-а и 9-а батареи по тоя начинъ и при едно подобно рѫководство можеше да изиграе още по-голѣма роля презъ деня.

ДЕЙСТВИЯТА НА ЛѢВАТА КОЛОНА СЛЕДЪ ПЛАДНЕ.

Боятъ при Скалистия върхъ.

(Гл. скица № 13 на стр. 117).

Както ще видимъ отъ описанието на боеветѣ за завладяване на в. Парадли, което почваме, както щаба и частитѣ на лѣвата колона, така и щабътъ на опълчението, подъ в. Парадли отъ картата 1 : 210.000, съ каквато бѣха снабдени частитѣ и въ която има много невѣрности, подразбираха презъ време на действията важния върхъ Чаталъ-чешме (1749 м.) отъ хребета Султанъ-тепе — Калинъ-каменъ — Чаталъ-чешме — к. 1742 — Плавица планина. На тоя гребенъ се намираше третата и последната отбранителна линия на сърбитѣ. Скалистиятъ върхъ, за който сѫщо ще се говори доста, се намира на 2 клм. юго-западно отъ Чаталъ-чешме, т. е. отъ предполагаемия Парадли. Действителниятъ върхъ Парадли отъ картата 1 : 210,000 съответствува на Суха-чешма или съседнитѣ височи 1750 или Рѣдки-буки, които, както видѣхме и както ще видимъ тукъ, всички бѣха очистени до вечерьта отъ неприятеля.

Следъ заемането на сръбскитѣ позиции по хребета Емирица, частитѣ отъ лѣвата колона се устроиха, батареитѣ заеха позиция на сѫщия хребетъ и къмъ 10 часа началникътъ на колоната заповѣдалъ на 2-а Скопска дружина да излѣзе напредъ и заеме височата, на която била разположена Солунската дружина, съ цель последната да образува маневрени войски на колоната, а първата да продължи настѫплението. Скоро, обаче, началникътъ на колоната издава следната устна заповѣдь до командиритѣ на 2-а Скопска и 13-а Кукушка дружини, последната вече въ пълния си съставъ:

> 2-а Скопска и 13-а Кукушка дружини да настѫпятъ и заематъ в. Парадли (разбирай Чаталъ-чешме Б. авт.), съ цель да пресѣчатъ пѫтя на сърбитѣ къмъ Султанъ-тепе. Солунската дружина съ картечната рота ще останатъ на северния Емирищки върхъ като маневрени войски. 4-а и 5-а батареи оставатъ на Емирица и ще обстрелватъ върхъ Парадли.

Скопската дружина съ получаване на заповѣдьта веднага се спуснала въ Злетовската рѣка по извънредно трудно проходима мѣстность. Кукушката дружина, обаче, закъснѣла поради това, че ординарцитѣ не сѫ могли да намѣрятъ дружинния командиръ на време. Скопската дружина достигнала почти въ походна колона Злетовската рѣка, сърѣдоточила се и почнала да настѫпва въ боенъ редъ къмъ Чаталъ-чешме съ 1-а и 2-а роти въ първа линия и 3-а рота дружинна подържка. Настѫплението е било много бавно, но непрекѫснато. Въ 1 ч. сл. пл. дружината влѣзла въ съприкосновение съ неприятеля, изтласкала една негова полурота, пленила двама сръбски войници и заела Скалистия върхъ, който отстои на 2000 кр. юго-западно отъ Чаталъ-чешме, и въ сѫщото време донесла до командира на 1-а М.-О. бригада следното:

> Заехъ височината, която заповѣдахте да заема. На височината на северъ отъ менъ има противникъ, но неизвестно въ какъвъ съставъ. По пѫтя за Страцинъ ни обстрелваше артилерията. Сѫщо ни обстрелваха и отъ височината, за която сега се води бой насреща. (Думата е за боя на 4-а, 14-а и 5-а дружини срещу в. 1750. Б. автора). Моля указание. 17. VI. 13 год.

По тоя поводъ началникътъ на лѣвата колона донесе следното до началника на опълчението:

> 2-а Скопска дружина заема Скалистия върхъ, южно отъ Парадли. Къмъ сѫщия пунктъ отива и 13-а Кукушка дружина. Солунската дружина е съставила заслонъ срещу сърбитѣ на западъ. 4-а Битолска, 5-а Одринска и Воденската дружини сѫ вкарани въ боя въ посока къмъ Султанъ-тепе, т. е северо-източно. Остава само Дебърската дружина, която изпращамъ тази вечерь въ подръжка на Скопската и Кукушката дружини, които утре ще разкѫсатъ фронта на сърбитѣ. Моля да се изпрати още сега въ мое разпореждане една дружина отъ маневренитѣ войски на опълчението на Емирския върхъ. № 45. Емирски върхъ, 17. VI. 13 год.

На което се отговори и разпореди, както следва:

> До началника на лѣвата колона.
>
> Важно е да се действува утре въ флангъ и тилъ на сърбитѣ. Праща ви се исканата дружина на в. Емирица. Лазаретътъ е откритъ и ще функ-

ционира като превързоченъ пунктъ при кол. Кормино. № 10 кол. Кормино, 17. VI. 13 год. 6 ч. сл. пл.

До началника на маневренитѣ войски.

Изпратете незабавно въ разпореждане на началника на лѣвата колона — подполковникъ Николовъ — една дружина отъ маневренитѣ войски. Приносящиятъ стражарь може да имъ служи за водачъ. № 11. Висотата при Кормино, 17. VI. 13 год. 6 ч. сл. пл.

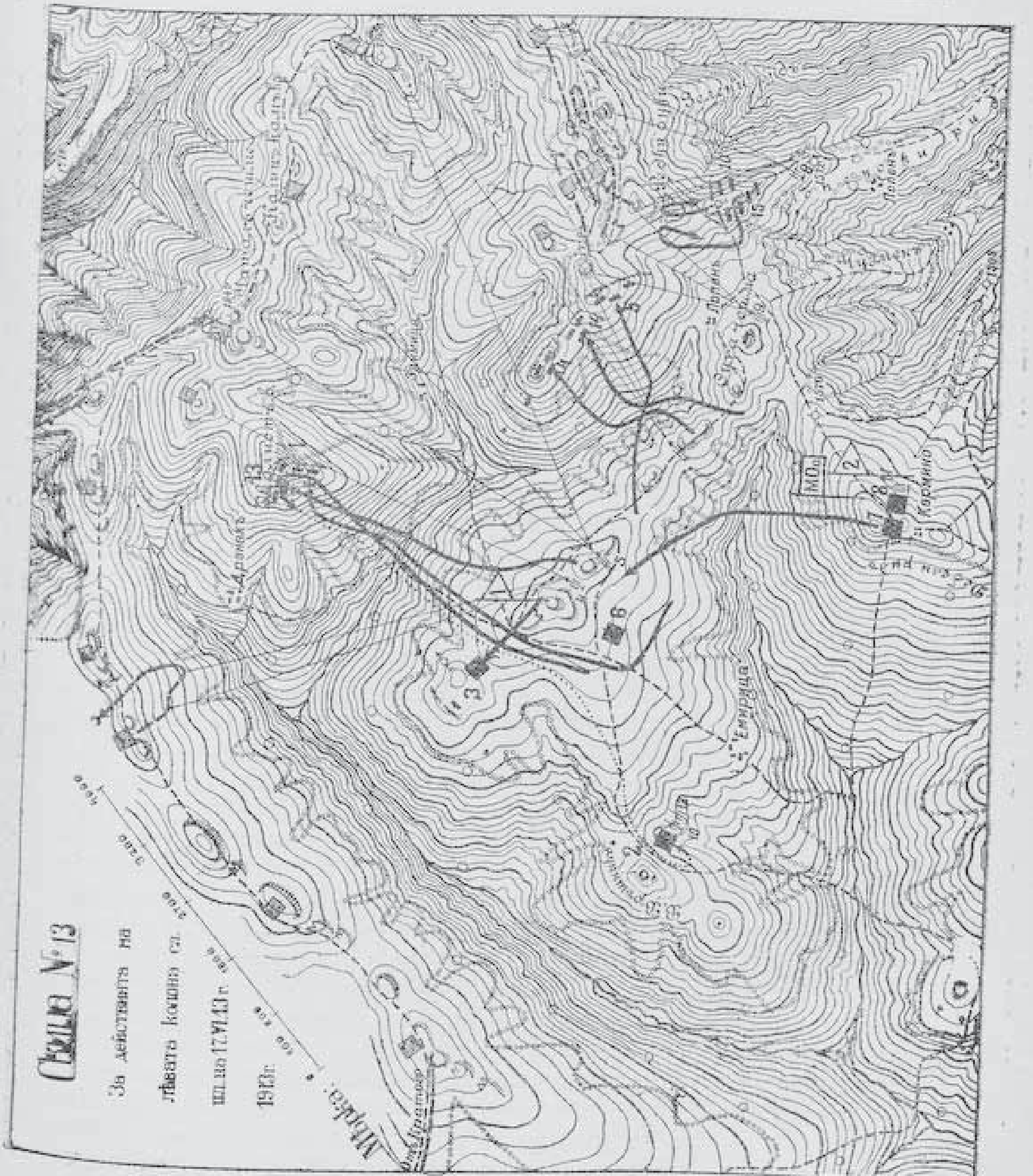
Скица № 13
За действията на
лѣвата колона
1913 г.
Кормино
Емирица

Неприятелската полурота отстѫпила на в. Чаталъ-чешме, който е билъ добре укрѣпенъ и заетъ съ силни вериги отъ частитѣ отблъснати отъ Емиришкия ридъ. Споредъ показанията на двамата пленени сърбски войници, на Чаталъ-чешме неприятельтъ ималъ половинъ полкъ. Скопската дружина следъ заемането на Скалистия върхъ спрѣла да почине и следъ това да подготви съ огънь атаката на самия в. Чаталъ-чешме. По-нататъшното й настжпление, обаче, е било посрещнато отъ силенъ неприятелски пушеченъ огънь отъ Чаталъ-чешме и артилерийски шрапнеленъ огънь, идящъ отъ северо-западъ. Положението на дружината е почнало да става доста тежко, особено когато и нѣкои отъ нашитѣ батареи открили огънь по сжщата Скалиста висота. Стоенето на тия наши части тамъ е било трудно, колкото и да сж се мѣстили около върха, за да избѣгнатъ пораженията отъ артилерията. Въ сжщото време при Чаталъ-чешме неприятельтъ, изглежда, че е съсрѣдоточвалъ части около две дружини, идящи отъ околностьта и Паланка. Скопската дружина, сама подадена така напредъ 4 клм. далече отъ артилерията отъ височитѣ Емирица, се почувствувала не въ положение да стои на върха и командирътъ на дружината, безъ да бжде атакуванъ, безъ да има значителни загуби — ималъ е всички 3 убити и 30 ранени въ цѣлата дружина — и въпрѣки това, че знаеше, че и други части ще пристигнатъ при него, далъ заповѣдь за отстжпление и дружината се повръща обратно на Емиришкия върхъ къмъ 4 ч. сл. пл. А между това, до командира на 2-а Скопска дружина още въ 1 ч. 30 м. сл. пл., т. е., тъкмо следъ като дружината бѣше заела Скалистата висота, била изпратена следната ясна заповѣдь отъ щаба на бригадата:

По заповѣдь. Затвърдете се на върха здраво. Пристига при васъ Кукушката дружина и картечната рота. № 42. Емирски върхъ, 17. VI. 13 год. 1 ч. 30 м. сл. пл.

Подъ това освѣтление отстжплението на капитанъ Пожарлиевъ взима размѣритѣ на постжпка, която не може да се оправдае. Командирътъ на бригадата подполковникъ Николовъ посрещналъ доклада на капитанъ Пожарлиевъ съ силни изрази на незадоволство, още повече че знаялъ, че презъ това време, когато Скопската дружина се оттегляла отъ Скалистия върхъ, 13-а Кукушка дружина подъ командата на командира на 4-а рота, подпор. Кжнчевъ, настжпила за сжщия върхъ предъ Чаталъ-чешме, увлѣкла съ себе си часть отъ Скопската дружина (една и половина рота) и го заела отново къмъ 5 ч. сл. пл. Въ неприятелскитѣ окопи между убититѣ сърби се оказало и единъ сърбски капитанъ. Ротитѣ спрѣли при върха и обстреляли отстжпващитѣ сърби. Скоро, обаче, сами сж били обстреляни съ единъ силенъ огънь отъ артилерия отъ двата фланга и отъ пехота отъ фронта, по начинъ щото стоението имъ на открито станало невъзможно. Следъ единъ часъ отъ заемането на върха ротитѣ се прислонили юго-западно и непосредствено до самия върхъ. Усилията, които тоя день проявява Кукушката дружина, сж достойни за възхищение. Нейния командиръ капитанъ Пеневъ Тодоръ, като заболѣлъ, останалъ въ дола до Злетовската рѣка, но командиритѣ на роти подпор. Кжнчевъ и офиц.-кандидатъ Божковъ Хр., които презъ деня сж душата на настжплението, се проявяватъ като истински герои. Дружината е имала презъ деня 19 убити и 45 ранени опълченци.

Между това, въ сжщото време, около 5 часа сл. пл., началникътъ на лѣвата колона, подполковникъ Николовъ, следъ като изслушалъ доклада на командира на Скопската дружина, заповѣдалъ на 1-а Дебърска дружина, а следъ това и на картечната рота, незабавно да настжпатъ за в. Парадли (Чаталъ-чешме). Дебърската дружина веднага се спустнала въ Злетовската рѣка и въ боенъ строй настжпила за Скалистия върхъ предъ Парадли, обстреляна съ шрапнеленъ огънь отъ неприятелска батарея отъ къмъ с. Дрѣнякъ. Тамъ дружината застигнала Кукушката дружина и капитанъ Величковъ поелъ общата команда. Картечната рота, обаче, не достигнала цѣла на позицията. Командирътъ на ротата, подпоруч. Стефановъ, намѣрилъ за по-добре да изпрати на Скалистия върхъ само единъ взводъ, който, обаче, „не могълъ да открие огънь, понеже върха билъ съ много стръменъ склонъ и нѣмало обстрелъ“, а той съ другия взводъ останалъ на лѣвия брѣгъ на Злетовската рѣка съ цель отъ тамъ да обстрелва окопитѣ на неприятеля и съ това да се подържа настжплението на дружината. Отъ Скалистия върхъ капитанъ Величковъ донесълъ до началника на лѣвата колона вечерьта и следъ полунощь следнитѣ:

Оф.-канд. БОЖКОВЪ ХР.

Подпор. СТЕФАНОВЪ Б.

Повѣрената ми дружина стигна до Кукушката дружина. За да има връзка въ по-нататъшното настжпление, желателно е Битолската дружина да се изравни съ Кукушката. Сега се даде донесение отъ преднитѣ патрули на Кукушката дружина, че настжпва около единъ полкъ подъ прикритието на артилерийски и картеченъ огънь. Необходимо е да се изпрати подкрѣпление, за да може да отдъхнатъ и двете дружини, понеже сж изморени много. Нощесъ ще опитаме нападение съ бомби. № 33. Политѣ на върха, 17.VI.13 г. 7 ч. 15 м. сл. пл.

Височината, на която се е опрѣла повѣрената ми дружина, е ската отъ който почва по-нататъшно възвишение и свършва съ върхъ Парадли, и други още редъ постепенни възвишености по направление на Султанъ-тепе. Всички тия възвишености сж заети съ силни стрелкови окопи, неприятелска артилерия и картечници, които обстрелватъ кръстосано нашата терасовидна височина. За да се продължи настжплението по-нагоре и даже здраво да се задържи тази тераса, необходимо е подкрѣпата на нашата артилерия, която трѣбва да заеме позиция вдѣсно по билото, по което да настжпятъ и се изравнятъ съ насъ Битолци, Одринци и Воденци; съ последнитѣ, обаче, и до сега не сме влѣзли въ връзка. Необходимо е и разчистването на плъзналитѣ отдѣления сърбски групи, които стрелятъ по нашитѣ, за тая работа се ангажира партизанската команда. Още не е пристигнала никаква дружина подкрѣпление, а това е необходимо, понеже хората отъ дружината ми сѫ изморени, а ония отъ Кукушката по-разстроени; самиятъ командиръ на дружината до сега още не съмъ го видѣлъ, нито го знаятъ неговитѣ подчинени. Въ този моментъ половината отъ картечното отдѣление пристигна въ дола и се катери къмъ височата. Моля, батарейнитѣ командири да изучатъ добре нашето мѣстоположение, понеже настоятелно се твърди, че тѣ сѫ стреляли въ нашитѣ. Най-добре е батареитѣ да се привдигнатъ по новозаетитѣ скатове още тая нощь. На противника силата срещу насъ е 1 полкъ, 6 оръдия. № 34. 18.VI.13 г. 12 ч. 40 м. пр. пл.

А до Битолската дружина съобщилъ следното:

Кукушката и Дебърската дружини сѫ въ лѣво и по-напредъ отъ Васъ. Желателно е да се напредне, за да си дадемъ рѫка, понеже върха Парадли е отъ важно значение и има голѣми сили срещу насъ; желателно е да се задържи съ общи усилия. № 35. 17.VI.13 г. 7 ч. 30 м. сл. пл.

Сега нека видимъ, какъ се развиватъ действията срещу висота 1,750 или истинския Парадли.

Боятъ при в. Парадли

4-а Битолска дружина, въ изпълнение заповѣдь № 19 по лѣвата колона, следъ заемането на двѣтѣ източни Емиришки височи, настѫпила напредъ, следвана отъ 14-а Воденска дружина, съ цель да завладѣе стръмния хребетъ предъ Емирскитѣ височи, ю.-и. отъ Чаталъ-чешме. Мѣстностьта била гориста и движението трудно и уморително. Дружината се спуснала въ дола и почнала да се насочва сѫщо както и Скопската дружина къмъ Скалистия-върхъ, взиманъ отъ частитѣ за в. Парадли, обаче, въ това време получава устна заповѣдь, да атакува хребета северозападно отъ Лопенъ и северно отъ източнитѣ Емиришки височи, т. е. височата представляща продължението отъ Рѣдки-буки къмъ северъ Изкачването на тая височа е било извънредно бавно и уморително поради главоломната стръмнина. Дружината достигнала окрайната на гората разстроена. Командирътъ на 2-а рота изостаналъ назадъ въ дола, а къмъ дружината пристигнала една рота отъ 14-а Воденска дружина на подпоручикъ Дановъ М., на която капитанъ Канazиревъ далъ заповѣдь да прикрива лѣвия му флангъ — задача, която била изпълнена отъ подпоручикъ Дановъ много добре. Въ окрайната на гората дружината се остановила на почивка и се пристѫпило къмъ рекогносциране хребета, увѣнчанъ съ добре маскирани окопи. Хребета е билъ стръменъ както отъ къмъ наша, така и отъ противникова страна. Въ лѣво той се спущалъ въ Злетовската рѣка срещу Скалистия-върхъ, въ дѣсно чрезъ една не много широка сед-

Подпор. ДАНОВЪ М.

ловина се свързвалъ съ друга една по-висока висота, но въ перпендикулярно направление. Четири пжти дружината се е вдигала да атакува неприятеля въ окопитѣ, но поради силния огънь на противника и поради трудното възкачване нагоре веригитѣ се повръщали обратно въ гората. Въ 3 ч. 50 м. капитанъ Каназиревъ донася на командира на 1-а бригада следното:

„Атакувахъ деснитѣ височина къмъ в. Парадли, но до сега безуспешно, понеже има силни окопи на съвършено голо мѣсто. Момчетата много изморени и храна не може да се донесе, поради крайно стръмната мѣстность. Нѣма пжтеки. Има още две менъ известни убити момчета и нѣколко ранени. Отстжплението на 2-а Скопска дружина повлия много зле. Моля, отговорете ми, осигуренъ ли ми е лѣвия флангъ и гърба отъ къмъ рѣката? Не зная нищо за настжплението на дружината отъ 22-и п. въ дѣсно. Моля, вземете мѣрки за донасяне храна и вода. Азъ не мога нищо да направя.

Въ дѣсно отъ Битолската дружина се разгънала и влѣзла въ боя и 14-а Воденска дружина. А въ 11 ч. пр. пл. отъ в. Емирица по заповѣдь на командира на бригадата за тукъ се насочила и 5-а Одринска дружина. Последнята разгъната въ две линии, минала седловината на Емиришкия ридъ, обстреляна отъ неприятеля съ пушеченъ огънь, слѣзла въ дола и се разгънала въ боенъ строй въ дѣсно отъ Воденската дружина съ две роти въ първа линия и една рота въ втора и задъ дѣсния флангъ. Сжщата дружина изпратила единъ взводъ въ дѣсно къмъ находящата се тукъ махала отъ Лопенскитѣ колиби за свързка съ 10-а Прилепска дружина, която бѣше североизточно отъ тая махала. Така засилени, въ 4 ч. сл. пл. тритѣ дружини продължили настжплението и съ „ура“ завладѣли всичкитѣ неприятелски окопи тукъ. Неприятельтъ отстжпилъ къмъ североизтокъ и изтокъ, преследванъ съ огънь отъ дружинитѣ, които заели хребета и се затвърдили на него. Командирътъ на 4-а дружина, освенъ това, изпратилъ по петитѣ на неприятеля единъ взводъ предъ лѣвия си по-достжпенъ флангъ за да разузнае, до кжде неприятеля ще отстжпи и да заеме позиция, отъ която да наблюдава мъртвото пространство предъ дружината. Срещу нашитѣ дружини се обадили отъ къмъ изтокъ и две картечници. По документитѣ не се вижда, да е имало едно общо командуване на този участъкъ, обаче, вижда се, че самъ началникътъ на колоната, подполк. Николовъ, е водилъ общото ржководство, което въ случая може да се смѣта за непрактично. Отъ дружиннитѣ командири отъ тоя участъкъ до началника на колоната били изпратени следнитѣ донесения:

Отъ командира на 5-а Одринска дружина.

Дружината ми атакува и въ 4 ч. сл. пл. превзе източния върхъ (найвисокия) отъ посочения ми хребетъ. Въ лѣво отъ менъ атакуваха Воденската и Битолската дружини. Противникътъ отстжпи къмъ Султанъ-тепе и зае скалистата височина, която се намира на източния край отъ хребета, когото атакувахме. № 76. Позиция юго-западно Султанъ-тепе, 17. VI. 13 год. 4 ч. 10 м. сл. пл.

Отъ сжщия.

На заетата височина, както донесохъ съ донесение № 76, се утвърдихъ съ дружината. Нощьта ще прекараме на позиция. Въ лѣво отъ менъ сж разположени Битолската и Воденската дружини. № 77. 17. VI. 13 год. 6 ч. следъ пладне.

Отъ командира на 4-а Битолска дружина.

Намирамъ се съ повѣрената ми дружина на стръмнитѣ височини, които се намиратъ въ дѣсно отъ атакувания днесъ отъ Скопци и Кукушанци върхъ. Въ дѣсно отъ тия височини се намира по-голѣма височина, която съ атакуваната отъ Кукушката дружина и в. Парадли образува една подкова. Висотитѣ, които азъ заехъ, затварятъ тая подкова. Съ менъ е Воденската дружина. Въ дѣсно — Одринската (5-а) дружина. Съ частитѣ въ лѣво не съмъ въ свръзка, понеже се промѣниха. № . . . Позиция до в. Парадли, 17. VI. 13 год. 10 ч. 30 м. сл. пл.

Отъ сѫщия.

Задържахъ се на заетата позиция, обаче, постоянно сме обстрелвани отъ противника. Заетата височина е много неудобна, първо за задържане, второ за разположение на нея артилерия. Изложени сме като на дланъ и, ако ни хвърлятъ нѣколко шрапнела, ще ни разсипятъ. Сърбитѣ получиха подкрѣпление. Трѣбва безъ друго енергично настѫпление отъ фланговетѣ. Известни отъ днешния бой 6 убити и 13 ранени. № . . . Бойната позиция, 17. VI. 13 год. 8 ч. 20 м. сл. пл.

До вечерьта други сериозни действия отъ лѣвата колона не се развиватъ. Началникътъ на колоната, подполковникъ Николовъ, остава на Емиришката висота при планинскитѣ батареи. 4-а и 5-а батарея сѫ обстрелвали подстѫпитѣ отъ неприятелскитѣ позиции къмъ Скалистия върхъ предъ Чаталъ-чешме и по неприятелската батарея разположена западно отъ сѫщия върхъ. Разстоянието е било доста значително, особено до неприятелската батарея, но съ окопаване на рилото на лафетитѣ нашиятъ артилерийски огънь все е билъ доста действителенъ и е разпръсвалъ всѣко появяване на неприятелски части. Презъ нощьта частитѣ останаха на заетитѣ позиции, както ще се очертае въ по-нататъкъ следващата скица. Къмъ 8 ч. сл. пл. сръбската артилерия отъ висотитѣ надъ с. Дрѣнякъ и отъ висотата северно отъ Румена-бука почнала да обстрелва силно Скалистия върхъ, което траяло около единъ часъ. Следъ малко командирътъ на Дебърската дружина по установения сигналъ — бенгалски огънь — подалъ знакъ за подкрѣпление. Въ 11 ч. сл. пл. на Емиришката висота пристигнала дадената въ разпореждане на лѣвата колона 6-а Охридска дружина, на която се предписало въ 2 ч. пр. пл. на 18 юний да замине за Скалистия върхъ за усилване 1-а и 13-а дружини.

Презъ деня дружинитѣ действуващи срещу Скалистия върхъ имали следнитѣ загуби: 2-а Скопска дружина — 3 убити и 20 ранени, 1-а Дебърска — 1 убитъ, 13-а Кукушка — 19 убити и 45 ранени или общо 23 убити и 65 ранени. Дружинитѣ пъкъ действуващи срещу в. Парадли имали следнитѣ загуби: 4-а Битолска дружина — 7 убити и 17 ранени, 14-а Воденска — 2 убити и 1 раненъ и 5-а Одринска 19 убити и 25 ренени. Общо загубитѣ на лѣвата колона включително и тия на Солунската дружина сѫ били 48 убити и 141 ранени.

За количеството на изстрелянитѣ патрони положителни данни не могатъ да се установатъ. Въ всѣки случай цѣлата лѣва колона тоя день не е похарчила повече отъ 50—60,000 патрони.

Действие на артилерията въ лѣвата колона. При атаката на Емиришкитѣ висоти, както видѣхме, 4-а и 5-а с. с. пл. батареи отъ подножието на в. Връшникъ обстреляха обекта на атаката както на Солунската така и на Кукушката дружини, а 6-а батарея отъ височата при Кормино обстреля обекта на 4-а Битолска дружина, по който стреляше така сѫщо и 9-а батарея отъ Равно-бърдо. Следъ завладяването на Емиришкитѣ висоти и Суха-чешма, батареитѣ се премѣстватъ коя по-рано, коя по-късно на нови позиции по самия Емиришки ридъ и Суха-чешма. Отъ тукъ всички тия батареи презъ цѣлия день сѫ подпомагали настѫплението на пехотата къмъ даденитѣ й обективи и сѫ обстрелвали неприятелскитѣ колони и батареи, които се обадиха ,— една на хребета юго-западно отъ височата 1742 и северно отъ Дрѣнякъ, друга на терасата предъ Калинъ-камъкъ и в. 1866 и трета северо-западно отъ в. 1750. Въ подробность действията на отдѣлнитѣ наши батареи се очертава, както следва: 4-а батарея изпърво излѣзла на позиция по западния склонъ на втория върхъ на изтокъ отъ главния Емиришки върхъ и открила огънъ по една неприятелска колона настѫпваща отъ къмъ Султанъ-тепе за Румена-бука. Не следъ много къмъ 10 ч. 30 м. пр. пл. сѫщата батарея забелезала една голѣма неприятелска колона да се движи по пѫтя Кратово — Султанъ-тепе на хребета западно отъ с. Дрѣнякъ. По тая цель единиятъ взводъ отъ тая батарея и единъ отъ 5-а с. с. батарея се разположили на позиция по-назападъ между двата Емиришки върха и съ единъ живъ огънь на мѣрникъ 4200 м. успѣли да повърнатъ назадъ неприятелската колона. Следъ това 4-а и 5-а батареи цѣли се разположили на позиция, както е показано на скица № 13. 6-а батарея, както видѣхме, обстреля въ 6 ч. пр. пл. окопитѣ между дветѣ чешми на изтокъ отъ в. Емирица, а следъ завладяването имъ отъ 4-а дружина тая батарея въ 10 ч. пр. пл. заела позиция въ дѣсно отъ 5-а батарея и на изтокъ отъ пѫтя, който води отъ с. Емирица за с. Заимица. Въ 10 ч. 30 м. батареята открила огънь по гребена северно отъ Румена-бука и облекчила настѫплението на 4-а и 14-а дружини, които се спуснали надоле въ дола на горното течение на Злетовската рѣка. Сѫщата батарея съвмѣстно съ 9-а с. с. батарея отъ Суха-чешма обстреляли неприятелската батарея северно отъ Румена-бука и подготвила атаката на дружинитѣ (4-а, 14-а и 5-а), които завладѣли гребена северно отъ Румена-бука. Следъ това 6-а и 9-а батареи сѫ обстрелвали разни цели, които сѫ се изявявали вследствие настѫплението на нашата пехота. 9-а батарея особено грижливо е обстреляла съ единия взводъ неприятелскитѣ стрелци отъ Румена-бука, които обстрелвали въ флангъ 4-а, 14-а, и 5-а дружини, а съ другия си взводъ съвмѣстно съ 6-а батарея поддържала атаката на сѫщитѣ наши дружини противъ височата северо-западно отъ Румена-бука. За действията на 9-а батарея срещу Румена-бука съвмѣстно съ тия на 8-а батарея отъ Лопенския ридъ и полскитѣ батареи отъ Дълги-дѣлъ ние казахме достатъчно, когато описахме действията на капитанъ Петровъ срещу Румена-бука. За действията на 10-а и 12-а не с. с. батареи, които бѣха дадени въ лѣвата колона, нѣма какво да кажемъ: Тѣ били оставени въ състава на бригадната подържка и по тоя начинъ тия 12 орѫдия въ тоя важенъ день не могли да вэематъ никакво участие въ действията. Тия две батареи бѣха нескорострелни, но при все това можаха да окажатъ ценно съдействие на пехотата при настжплението ѝ на фронта Румена-бука — Скалистия-върхъ — Чаталъ-чешме. Презъ деня батареитѣ сж изстреляли: 4-а — 256, 5-а — 168, 6-а — 377 снаряди. 10-а и 12-а не с. с. батареи не сж стреляли. Безъ съмнение действията на батареитѣ въ лѣвата колона презъ деня бѣха твърде важни и полезни. Завладѣването и задържането на Скалистия върхъ, завладѣването на хребетъ северо-западно отъ Румена-бука и очистването на самия важенъ върхъ Румена-бука бѣха дѣло еднакво на дружинитѣ както и на батареитѣ. Но, както тактическото разпредѣление на дружинитѣ не бѣше най-щастливо, така и по управлението и разпредѣлението на огъня отъ батареитѣ оставаше още много да се желае. За да се види какви грѣшки презъ самитѣ действия се е схващало, че сж се правяли, тукъ не може да не цитираме следната заповѣдь на началника на артилерията въ опълчението за действията на батареитѣ, написана следния день:

До командиритѣ на 2-о, 3-о, 4-о пл. и 2-о полско арт. отдѣления.

Отъ присжтствието ми на вчерашния бой при 9-а и 6-а батареи отъ полка констатирахъ следното:

1-о. Батареитѣ и органитѣ имъ издаваха своето присжтствие, което противника използуваше.

2-о. Обстрелваха се, може би, часть отъ окопитѣ на противника, които бѣха празни, или изъ които не се подаваха стрелци, вследствие на което резултатитѣ сж били нищожни.

3-о. Всичкитѣ орждия не бѣха въ ржцетѣ на батар. к-ри, поради което не можа да се произведе нужния отъ стрелбата ефектъ. Ако е необходимо да се раздѣля огъня на батареята, то да се раздѣля най-много до взводъ, а въ краенъ случай до орждие.

4-о. Окопитѣ на противника сж за цѣлъ ръстъ и поражаването на стрелцитѣ може да бжде сигурно само съ низки пръскания и точна пристрелка и раздѣляне огъня на цѣлия фронтъ.

5-о. При съсрѣдоточаване огъня по известенъ участъкъ отъ две или повече батареи, да става раздѣлението по батарейни участъци, за да може да се регулира стрелбата отъ всѣки батареенъ к-ръ.

6-о. Присжтствие на противникова батарея имаше, обаче, нѣмаше назначени батареи, които да обстрелватъ артилерията (упорни батареи), а други пехотни батареи, вследствие на което противниковата артилерия безнаказано обстрелваше настжплението на нашитѣ пехотни части. За въ бждеще началницитѣ на артилерията въ колонитѣ трѣбва да назначаватъ упорни батареи.

7-о. Командиритѣ на батареитѣ да бждатъ свързани всѣкога съ настжпающитѣ пехотни части съ сигналнитѣ флагове, съ което ще знаятъ кога настжпватъ нашитѣ пехотни части и кжде сж спрѣли пехотни части, какъвто бѣше случая вчера отъ 5-а или 6-а батареи. № 143. Позиция колиби Кормино, 18. VI. 13 год. 7 ч. пр. пр. пл.

Действията на щаба на лѣвата колона заслужаватъ своето внимание. Въ планинска мѣстность и при липса на средства за съобщение управлението се изразява главно въ основнитѣ заповѣди, които началникътъ издава. Ние видѣхме, какви заповѣди командирътъ на 1-а бригада бѣ издалъ и, следвайки описанието на действията на дружинитѣ, ние видѣхме, какъ тия заповѣди се приложиха. Следъ завладѣване на Емиришката висота, на която се намираха първитѣ неприятелски укрѣпления, лѣвата колона правилно насочи часть отъ своитѣ сили къмъ Чаталъ-чешме, дето се намираше втората и последната тукъ отбранителна линия на неприятеля. Ние видѣхме, какъ друга часть отъ колоната се насочи къмъ изтокъ, кота 1750, по посока на Султанъ-тепе. Но, както въ заповѣдитѣ отъ миналия день, така и днесъ, тактическото управление на лѣвата колона не почива на целесъобразно подраздѣление на силитѣ. Усилията тукъ се извършватъ по дружинно и липсва ясното поддѣление на участъци или колони, натоварени съ ясно опредѣлени тактически цели за постигане. Иначе, началникътъ на колоната подполковникъ Николовъ, храбъръ както всѣкога, е билъ всѣкога на най-важното мѣсто.

Ако сравнимъ действията на двetѣ колони отъ опълчението, ние виждаме, че действията и на двetѣ колони общо сж надъхани отъ единъ смѣлъ и достоенъ за възхищение настжпателенъ духъ. Ако влѣземъ, обаче, въ подробности, ние виждаме, че по-смѣло сж настжпвали тамъ, дето по-смѣли сж били дружиннитѣ командири. Споредъ Заповѣдь по опълчението № 49 отъ 16 юний задачата на дѣсната колона бѣше: „Да ангажира неприятеля на Султанъ и, като се съобразява съ лѣвата колона, да атакува Султанъ-тепе отъ юго-западъ“, а задачата на лѣвата колона — „Да настжпи и завладѣе в. Парадли (1450), дето следъ като се закрѣпи да развие своитѣ действия къмъ Султанъ-тепе“ . . . Подполковникъ Протогеровъ бѣше разбралъ отлично ролята си и за това съ дѣсния флангъ и центъра си той ангажира врага смѣло и го прикова, а съ лѣвия си флангъ съсрѣдоточи силитѣ си (4 батареи, 2 картечници и 2 дружини) за да съдействува на първа бригада, като атакува едновременно и паралелно съ нея. Подполковникъ Николовъ сжщо така правилно бѣше разбралъ ролята си, но въ неговата заповѣдь № 19 отъ 16 юний той прави една капитална грѣшка, която безъ съмнение оказа важно влияние върху насочване и използуване на силитѣ. Макаръ че той имаше за началникъ щаба на бригадата майоръ отъ Генералния щабъ Марковъ, той погрѣшно въ една заповѣдь даде на своитѣ части две задачи за последователно достигане. На Битолската дружина съ 6-а с. с. батарея заповѣда: „Да настжпи въ 3 ч. пр. пл. къмъ върха Парадли (1450), като атакува предварително източнитѣ крайща на Емиришкитѣ висоти, въ връзка съ 3-а бригада“. На Кукушката дружина — „Да настжпи въ 3 ч. пр. пл. отъ пункта на маневренитѣ войски и атакува отъ югъ височината северно отъ с. Емирица. Следъ това продължава настжплението къмъ в. Парадли“. На Солунската дружина съ картечната рота — „Да настжпи въ 3 ч. пр. пл. и атакува голѣмата Емирска висота, като се старае да я обхване отъ западъ. Следъ падането на височата да настжпи къмъ върхъ Парадли.“ А между това, щабътъ на 1-а бригада трѣбваше да си зададе въпроса, ами ако нѣкоя отъ дружинитѣ не постигне първата цель и боятъ при нея се затегне, другитѣ дружини ще пристжпятъ ли къмъ постигане на втората цель? Ясно е, че подобенъ начинъ на тактическо управление е просто погрѣшенъ. Емиришката висота бѣше укрѣпена и заета споредъ релацията на самата бригада отъ една дружина. Атаката на тоя хребетъ е една сама по себе си цѣла задача. Атаката на в. Парадли, който се намира по-насеверъ, е втора задача. До когато не се постигне първата, за втората не може да се мисли никога. При това, по-добре е частитѣ, които биха атакували Емиришкия хребетъ, следъ атаката да се оставатъ въ втора линия, а частитѣ до тогава въ втора линия да се пуснатъ и настѫпатъ къмъ в. Парадли.

Но, за подобно схващане следва коренно да се измѣни цѣлата заповѣдь № 69 по 1-а бригада отъ 16 юний, като се преработи за две заповѣди. Фактически тя бѣ корегирана отъ самото положение, което заемаха неприятелскитѣ сили северно отъ Емирица. Ако, обаче, щабътъ на 1-а бригада бѣше опредѣлилъ ролята си първо да завладѣе Емиришкия ридъ, а следъ това, като издаде нова заповѣдь, да настѫпи къмъ Парадли, отъ това действията можаха само да печелятъ както въ ясното раздѣление на работата, така и въ последователностьта на сѫщата; при това частитѣ щѣха да бѫдатъ следъ всѣки кризисъ, какъвто представлява всѣка атака, въ рѫцетѣ на бригадния командиръ. Сигурно е, че резултатитѣ щѣха да бѫдатъ малко по-други, ако тия голѣми грѣшки бѣха избѣгнати. Но, и така, както се развиха действчята въ лѣвата колона, особено завладяването на Скалистия върхъ, в. Парадли и цѣлия хребетъ на в. Рѣдки-буки, дадоха на неприятеля да почувствува, че тукъ неговото положение става всѣки часъ по-опасно и за това, както ще видимъ, на следния день сърбитѣ тукъ хвърлиха цѣлата Моравска дивизия 2-и позивъ и 8-и полкъ отъ Дунавската дивизия. Сърбитѣ даваха една особено голѣма цена да владѣятъ Султанъ-тепе, а действията презъ деня на 17 юний имъ показаха, че тоя важенъ пунктъ лесно могатъ да изгубятъ.

Щабътъ на опълчението следъ пладне. Съседитѣ. Връзката между колонитѣ. Заключителни бележки за действията на 17 юний.

Щабътъ на опълчението отъ 3 ч. на тъй продължи наблюдението на полесражението отъ висотитѣ при кол. Кормино. Получениитѣ донесения вече очертаваха по-ясно картината на боя. А и интенсивностьта на стрелбата предъ източнитѣ Емиришки висоти и около Чаталъ-чешме показваше, че частитѣ на лѣвата колона напредватъ, но че и съпротивлението на противника е сериозно. Всички върхове и важни подстѫпи предъ зрителя се очертаваха коронясани съ дълбоки окопи, въ които като че ли никакви хора не се забелезваха. А между това борбата съ голѣми и малки прекѫсвания продължаваше. Снарядитѣ се сипѣха по всички укрѣпени неприятелски пунктове, често съ удивителна точность. Къмъ 4 часа до командира на дружината на Суха-чешма, дето не се виждаха никакви действия и гдето следваше дѣсната колона на опълчението да насочи своитѣ усилия, се написа и получи следното:

> По заповѣдь. Донесете заетъ ли е отъ противника гребена непосредствено предъ васъ (гребена на който най-високитѣ пунктове сѫ окопани). Ако нѣма противникъ тамъ, донесете на началника на колоната и началника на опълчението.

На това следъ четвъртъ часъ се получи отъ командира на 9-а батарея, поручикъ Стояновъ, следния отговоръ:

Стоящия предъ менъ гребенъ е заетъ отъ противника, именно гребена Руменова-бука и продължението му сж заети отъ противника. Въ 7 ч. 30 м. сл. пл. ще се почне атаката на Руменова-бука отъ 3-а бригада. 17. VI. 13 год. в. Суха-чешма.

Къмъ 5 часа се написа до началницитѣ на колонитѣ и маневренитѣ войски следната заповѣдь за действията на 18 юний:

По заповѣдь. На смръкване частитѣ да взематъ възможно по-сгодно положение за действие, като се закрѣпятъ на заетитѣ мѣста. Колонитѣ утре да продължатъ изпълнението на възложената съ заповѣдь № 49 задача.

Да се положатъ всички усилия за установяване връзката между частитѣ отъ колонитѣ, самитѣ колони и щаба на опълчението.

Щабътъ на опълчението и маневренитѣ войски ще нощуватъ въ колибитѣ Кормино, а утре ще следватъ задъ лѣвата колона.

При Суха-чешма е поставенъ гелиографъ. Влѣзте въ свързка. № 9. Колиби Кормино, 17. VI. 13 год. 5 ч. 30 м. сл. пл.

Освенъ това, както видѣхме, до началника на лѣвата колона се изпрати и № 10 отъ 6 ч. сл. пл., съ което му се привличаше вниманието, че: „Важно е да се действува утре въ флангъ и тилъ на сърбитѣ“. Следъ издаването на тая заповѣдь се получиха и изпратиха следнитѣ донесения и заповѣди:

Отъ дѣсната колона. Получено въ 6 ч. 20 м. сл. пл.

Сведения до този моментъ отъ началницитѣ на колонитѣ нѣмамъ. Отъ личнитѣ ми наблюдения се вижда: Дѣсната колона се е доближила на около 2 клм. до Султанъ-тепе и съ непрекжсвания води артилерийска борба съ противника. Срѣдната колона зае и се окопа на Маркова-стжпка, по моя заповѣдь нѣма да настжпва, до като Султанъ-тепе не се заеме отъ страничнитѣ колони. Лѣвата колона е достигнала до Румена-бука. До сега е известно, че отъ срѣдната колона има 3 леко ранени. Въ лѣвата предполагамъ да има 15 ранени, понеже искатъ 15 коня за ранени. № 36. Качаникъ, 17. VI. 13 год. 2 ч. 45 м. сл. пл.

Отъ лѣвата колона. Получено въ 10 ч. сл. пл.

За да може да се разкжса фронта на противника при върха Парадли, необходимо е по-голѣмо количество войски, защото сърбитѣ биятъ нашитѣ войски съ кръстосанъ артилерийски огънь. Нужно е, следователно, войски, които да атакуватъ върха и войски да разширятъ разкжсания фронтъ, за да не страдаме отъ неприятелския артилерийски огънь. Освенъ това, нуждни ми сж войски и за запазване тила ни, защото пространството между Емиришкитѣ висоти и 2-а бригада отъ 4-а Преславска дивизия е много голѣмо. Тази вечерь къмъ с. Кнежово по Злетовската рѣка се явили сръбски патраули.

Въ тази минута се получи донесение, че Каменистия връхъ, южно отъ Парадли, е завзетъ отъ 1-а рота отъ Скопската, цѣлата 13-а Кукушка и 1-а Дебърска дружини съ картечната рота. За да се обезпечи разкжсването на фронта имамъ нужда още отъ 2 дружини подръжка.

Загубитѣ въ днешния день сж доста чувствителни, но до сега точни сведения нѣмамъ.

Въ с. Ямица има една застава отъ Скопската дружина, която е уведомена да съобщава на Васъ за всичко що става по Злетовската рѣка. № 46. 17.VI.13 г. 8 ч. сл. пл.

Отъ сжщата колона. Получено въ 11 ч. 50 м. сл. пл.

Въ допълнение на донесението ми № 46 необходимо е маневренитѣ войски да бждатъ утре въ 3 ч. пр. пл. на Емиришкия връхъ. № 47. 17.VI.13 год. 8 ч. 45 м. сл. пл.

Умѣстно е да се забележи тукъ, че началникъ щаба бѣше изказалъ мнение още при написване заповѣдьта № 49, съставътъ на дѣсната колона да не бжде по-голѣмъ отъ 3 дружини, 2 полски и

1 пл. батареи, като тая колона получи цель само да ангажира противника отъ фронта срещу Султанъ-тепе, като всички останали сили, 12 дружини, 5 скорострелни и 3 не с. с. батареи се, хвърлятъ по посока на Парадли. Обаче, взето предъ видъ разположението на 3-а бригада съ двѣтѣ си лѣви колони, които при настѫплението си щѣха да действуватъ въ близость съ колоната на подполковникъ Николовъ, както стана и въ действителность, това мнение се изостави. При все това, общото впечатление презъ деня на 17 юний бѣше, че за решителната роля, която се следваше да играе лѣвата колона, при неприятелскитѣ сили, които бѣха се явили, както и тия, които трѣбваше да се предвижда, че ще се явятъ, следъ нѣколкократни доклади и размѣна на мисли между началникъ щаба и началника на опълчението се реши да се напишатъ следнитѣ заповѣди:

До началника на маневренитѣ войски.

По заповѣдь. Разпоредете още една отъ дружинитѣ на маневренитѣ войски да иде въ разпореждане на началника на лѣвата колона. Дружината да тръгне отъ тукъ въ 3 ч. пр. пл. и се яви подполковникъ Николову въ възможно скоро време. № 11. Кол. Кормино, 17. VI. 13 год. 11 ч. 15 м. пр. пл.

До началника на дѣсната колона.

По заповѣдь. Изпратете маневренитѣ войски на вашата колона съ смѣтка, щото тѣ да пристигнатъ на 18 того въ 4 ч. пр. пл. при 9-а батарея, която е въ лѣво отъ 10-а дружина, отгдето да продължатъ къмъ височата Емирица и влѣзатъ въ разпореждане на началника на лѣвата колона. За получаване тази заповѣдь отговорете. № 12. кол. Кормино, 17. VI. 13 година 11 ч. 10 м. сл. пл.

До началника на лѣвата колона.

По заповѣдь. Разпоредено е утре въ 3 ч. пр. пл. да тръгне отъ тукъ 1 дружина отъ маневренитѣ войски, за да влѣзе въ ваше разпореждане. Сѫщо така маневренитѣ войски на дѣсната колона ще бѫдатъ въ 4 ч. пр. пл. при 9-а батарея, въ дѣсно отъ батареята на поручикъ Матевъ и отъ тамъ къмъ върха Емирица. Разпоредете за посрещането на тия части и насочването имъ, както намирате за целесъобразно, Злетовската рѣка се наблюдава и отъ застави отъ маневренитѣ войски и нѣма сведение за присѫтствие на противникъ въ тази посока № 13. Кол. Кормино, 17. VI. 13 г. 11 ч. 25 м. пр. пр.

Късно презъ нощьта отъ подполковникъ Протогеровъ по хелиографа се получи още следното донесение:

Положението неизмѣнно. Изпращамъ подробно донесение, какъ ще действувамъ за изпълнение на възложената ми задача, съгласно заповѣдьта Ви. Днесъ следъ обѣдъ се забелезва части отъ Руенъ да слизатъ къмъ Султанъ-тепе. № 39. 17.VI.13 год. 10 ч. 10 м. сл. пл.

Къмъ сѫщото време съ конникъ и по телефона, който изобщо не работѣше добре поради лошокачествената жица, следъ пладне се получи въ щаба на опълчението втора бърза телеграма отъ щаба на 4-а армия чрезъ радиотелеграфната станция въ Кочане, следното:

По заповѣдь. Дайте веднага сведения въ щаба на армията за действията на опълчението за днешното число. № 727. Кочане, 17.VI.13 г. 5 ч. сл. пл.

Въ изпълнение на това до командующия 4-а армия се отговори следното:

Днесъ, 17 того, следъ сериозенъ бой особено следъ пладне опълчението успѣ да заеме: Дѣсната колона — върхъ Китка и висотитѣ на югъ отъ хребета Султанъ-тепе — Парадли; лѣвата колона, следъ като отблъсна неприятеля отъ нѣколко висоти, зае най-високия върхъ непосредствено на югъ отъ кота 1450.

Днесъ действието на 5-а армия тукъ не се почувствува.

Утре ще продължи изпълнението на задачата, посочена въ заповѣдьта № 12. Телефонната жица негодна. Телеграмата се изпраща до Кочане съ ординарецъ. № 14. Кол. Кормино, 17.VI.13 г. 11 ч. 25 м. сл.

Писаното за 5-а армия въ това донесение има своята важность въ това отношение, че то показва, какво щабътъ на опълчението е очаквалъ, 5-а армия тоя день да се прояви. Това бѣше естествено нещо, защото още когато щабътъ компилираше оперативната заповѣдь за действията за 17 юний, той приемаше като положителна данна, че едновременно съ 4-а армия безъ съмнение ще да настѫпва и 5-а армия. Но по това ние ще можемъ да кажемъ нещо повече по-нататъкъ.

Отъ съседнитѣ войски презъ деня се получиха следнитѣ чрезъ Кочане, а отъ тамъ съ ординарци:

Отъ к-ра на 2-а бригада 4-а дивизия, полковникъ Енчевъ.

Карта 1:210,000. Къмъ 1 ч. следъ пладне владѣя висотата между селата Неоказн и Старо-Неоказн. Сега се води пушечна стрелба за завладѣване на висотата северо-западно отъ с. Злетово. Последната висота е почти непристѫпна. Силитѣ на противника, изглежда, да не сѫ голѣми и сѫ безъ артилерия, но непристѫпнитѣ висоти го правятъ непристѫпенъ. Продължавамъ изпълнението на възложената ми задача. № 25. 17.VI.13 г. 6 ч. 20 м. сл. пл.

Отъ н-ка на 7-а дивизия, генералъ-майоръ Тодоровъ.

Моля съобщете, какво е положението предъ Васъ. Ние изпълняваме задачата. 205. 17.VI.13 г. 6 ч. 20 м. сл. пл.

На които се отговори въ духа на донесение № 14, помѣстено тукъ по-горе. Съ тѣзи взаимно размѣнени информации свършва връзката между опълчението и 2-а бригада отъ 4-а дивизия. Разстоянието между съседнитѣ флангове, т. е. отъ Злетово до Дрѣнякъ, е 18 км. И въ този просторъ, въ който можеше да нахлуе цѣла армия, материялната връзка между тъй отдалеченитѣ сили се поддържаше чрезъ единъ взводъ въ с. Ямица, 2-а Скопска дружина и две не с. с. пл. батареи западно отъ с. Емирица и 3-а Солунска дружина на северния склонъ на Емиришкия ридъ. Последнитѣ дружини и батареи бѣха оставени, тамъ дѣто бѣха, като поддържка и като сили за охранение лѣвия флангъ на 1-а бригада отъ опълчението. За идейна връзка дума не може да става: Тогазъ когато 2-а бригада отъ 4-а дивизия развиваше своитѣ усилия по посока на западъ, опълчението правѣше това по посока на северъ и северо-изтокъ и по тая причина то кооперираше по-скоро на 5-а армия, която за нещастие не действуваше, отколкото на 4-а армия, въ чийто съставъ влизаше. Това центробѣжно действие би било цѣло безумие, ако преди почването на операциитѣ не бѣше считано отъ дейцитѣ тукъ настѫплението на 5-а армия отъ Гърляно къмъ Егри-Паланка — Султанъ-тепе за нещо положително. Въ 11 ч. 15 м. сл. пл. отъ командующия 5-а армия, генералъ-майоръ Тошевъ, се получи шифрована телеграма, която по погрѣшка отъ Кочане е била предадена въ дѣсната колона и отъ тамъ по гелиографа — въ щаба на опълчението, съ следното съдържание:

За да мога да Ви поддържа съ действия отъ фланга, моля, донесете тде . . . . вечерь и на Вашитѣ части и какви действия преднамѣрявате за утре. 1087.

Тая телеграма бѣше предадена съ грѣшки, но общия смисълъ се разбра и до командующия 5-а армия се отговори следното:

1087. Днесъ, 17 того, опълчението води сериозенъ бой на линията Китка — Парадли. Моля, за 18 того съдействувайте съ настжпление и огънь въ тилъ на неприятеля, заемащъ Султанъ-тепе — Парадли. Желателно е това да стане утре преди пладне възможно рано. № 15.VI.13 г.

Закъснѣло донесение. За положението на дѣсната колона презъ нощьта нѣмаше повече сведения отъ тия, които се изложиха по-рано на своето мѣсто. На следния день въ 8 ч. 45 м. пр. пл. се получи въ щаба на опълчението следното донесение отъ командира на 3-а бригада:

Къмъ 7 ч. сл. пл. бригадата заема следното положение: Дѣсна колона на капитанъ Стоянчевъ на ридътъ на 2,000 м. отъ в. Султанъ; срѣдната колона заема Маркова-стжпка на 2,000 м. на югъ отъ Камениста-чешма, а полскитѣ батареи сж на 6 клм. отъ в. Султанъ; лѣвата колона, заедно съ маневр. войски отъ две дружини безъ 1 рота и 2 пл. с. с. батареи и 2 картечници сж разположени срещу Румена-бука, като една батарея е на Лопенския ридъ и една на Суха-чешма. Маневрени войски остава една рота отъ 15-а Щипска дружина, която рота е прикритие на полскитѣ батареи.

Днесъ има убити 3 и ранени 8 души въ дѣсната ми колона, ранени 5 въ срѣдната, ранени 4 въ лѣвата. Срѣдната колона е изхарчила 3000 патрони и 150 шрапнели. Лѣвата — 5600 патрони, 10 гранати и 70 шрапнели.

Противника заема съ 1 дружина и 1 пл. с. с. батарея в. Султанъ, кждето е окопанъ, и Камениста-чешма съ 1 дружина и една пл. с. с. батарея; една дружина е пръсната по позициитѣ или е маневрени войски.

Съ 1-а бригада съмъ въ връзка. Дѣсната колона още не е получила донесение отъ ротния командиръ, който бѣ изпратенъ за връзка, кжде е 5-а армия. № 37. Качаникъ (Дълги-дѣлъ), 17.VI.13 г. 10 ч. сл. пл.

Утре ще продължавамъ да изпълнявамъ възложената ми задача: Атаката отъ къмъ Румена-бука и в. Китка.

Разположението на частитѣ презъ нощьта. Войскитѣ общо бѣха доста изморени отъ движенията и действията презъ деня и миналата нощь. Почивката и устройството на частитѣ се налагаше навсѣкжде. Частитѣ по тая причина преношуваха на заетитѣ неприятелски позиции и се приготвиха за продължаване действията на следующия день. Щабътъ нощува въ кол. Кормино. Маневренитѣ войски, отъ които въ 6 ч. 10 м. сл. пл. излѣзе 6-а Охридска дружина и замина за Емиришкитѣ висоти въ разпореждане на началника на лѣвата колона, преношуваха при сжщитѣ колиби. Вечерьта тѣ броеха всичко 2 дружини (7-а и 8-а) и една не с. с. пл. батарея. При това, 7-а дружина трѣбваше въ 3 ч. пр. пл. на следующия день да замине сжщо въ разпореждане на началника на лѣвата колона. По тоя начинъ за действията на 18 юний лѣвата колона наброяваше 9 дружини съ доста намаленъ съставъ (400—600 души въ дружина) и 5 пл. батареи. А маневренитѣ войски, които doскоро бѣха единъ резервъ, броеха всичко една дружина и 1 пл. не с. с. батарея. Скица № 14 на отстрешната страница представлява, по какви посоки опълчението и съседитѣ развиха презъ деня действията си и до какви обективи достигнаха до вечерьта.

Връзката между двѣтѣ колони. Връзката между двѣтѣ колони е била устроена съ гелиографи, а между съседнитѣ две 10-а и 5-а дружини и съ патрули. Въ 9 ч. 45 м. пр. пл. началникътъ на дѣсната колона, подполковникъ Протогеровъ, съ № 32 до началника на лѣвата колона е информиралъ последния подробно, какво сж сторили неговитѣ дружини, обаче, отъ архивата не се вижда дали подполковникъ Николовъ бѣ сторилъ сжщото по отношение началника на дѣсната колона. Практически връзката между 10-а и 5-а дружини е отъ никакво значение, защото иначе командирътъ на 10-а дружина нѣмаше да напуща Румена-бука, мислѣйки, че частитѣ въ лѣво сж далече и той ще остане изолиранъ, тогазъ когато, въ моментитѣ когато 10-а дружина е завладѣла празнитѣ окопи на Румена-Бука, 5-а, 14-а и 4-а дружини здраво владѣеха цѣлия хребетъ, който се спуща отъ сжщия върхъ Румена-бука на северъ. Впрочемъ, найдобритѣ основи за полезната връзка сж единството въ цельта и единството въ командуването. Тукъ имаше само първото, но съвършено липсваше второто. Единството въ командуването трѣбваше да се организира отъ щабоветѣ на 1-а бригада и опълчението. Сега е ясно,

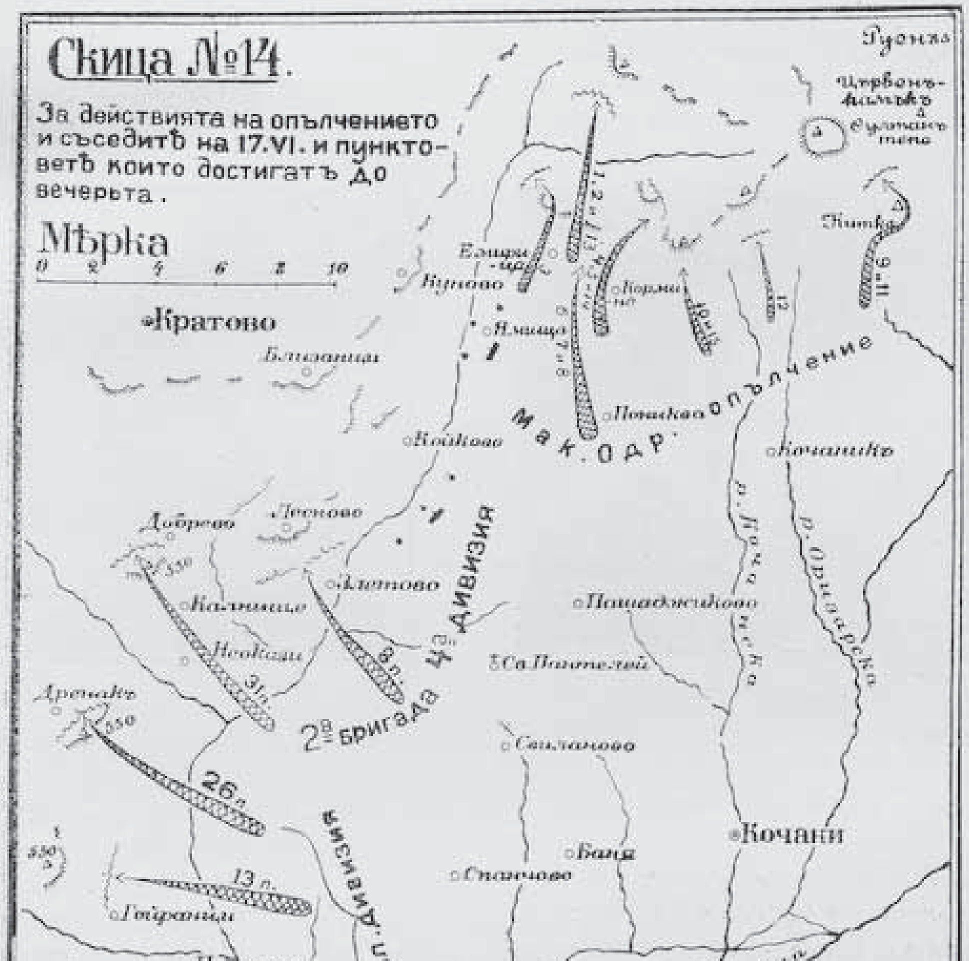

Скица №14.

За действията на опълчението и съседитѣ на 17.VI. и пунктовѣтѣ които достигатъ до вечерьта.

Мѣрка
0 2 4 6 8 10
Руенъ
Цървенъ-камъкъ
Султанъ тепе
Китка
Куново
Кратово
Близанци
Поникво
Мак. одр. опълчение
Койково
Лесново
Добрево
Злетово
Пашаджиково
Св. Пантелей
Спиланово
Кочани
Баня
Спанчово
Пишица
р. Брегалница
р. Оризарска
2-а бригада 4-а дивизия
7-а Рил. дивизия
26 п.
13 п.
31 п.
8 п.
22 п.
14 п. п.
9. 11
12
550

че 4-а, 14-а, 5-а, 10-а и 15-а дружини съ 6-а, 9-а и 8-а пл. батареи следваше да образуватъ една тактическа сила подъ рѫководството на единъ началникъ, въ случая началника на маневренитѣ войски, подполковникъ Пчеларовъ, който имаше своя щабъ и подъ чиято команда вече оставаха само една дружина и 1 пл. не с. с. батарея.

Резултати отъ боеветѣ. Презъ деня колонитѣ успѣха да разбиятъ преднитѣ части на неприятеля по цѣлия фронтъ отъ Китка презъ Маркова-стѫпка, Лопенския ридъ до Емирица и следъ това да завладѣятъ съ борба важнитѣ позиции на неприятеля отъ първата му линия — Емиришки ридъ и отъ втората му линия — Скалистия върхъ и Парадли. На самия в. Султанъ-тепе тукъ действуващитѣ части завладѣха всички чукари непосредствено до изкуственитѣ препятствия на укрѣпленията. Резултатитѣ бѣха голѣми, но, вѣроятно, тѣ щѣха да бѫдатъ съкрушителни за врага, ако 5-а армия бѣше настѫпила сѫщо така енергично както и 4-а. 5-а армия, обаче, тоя день не бѣ предприела никакви действия срещу неприятеля. Тя съ главнитѣ сили бѣше източно отъ Кюстендилъ.

ХРИСТО МАТОВЪ
за особени порѫчки при 3-а бригада.

ГЬОРЧО ПЕТРОВЪ
за особени порѫчки при 2-а бригада.

Фортификационни работи. Ние видѣхме, че неприятельтъ бѣше укрѣпилъ всичкитѣ важни хребети въ цѣла система отъ окопи и упорни пунктове съ профилъ цѣлъ ръстъ, което позволяваше значително по-голѣмъ щитъ срещу стрелбата на нашата артилерия. Нашитѣ части, по липса на достатъчно количество шанцовъ инструментъ, къмъ систематично окопаване не сѫ прибѣгвали, освенъ много ограничено и то само отъ нѣкои отъ частитѣ, като 10-а, 11-а, 12-а и малко други още дружини.

Пленени. При атакитѣ въ повечето случаи неприятелскитѣ части не удържваха и на групи още съ почване артилерийската стрелба напущаха окопитѣ и отстѫпваха. При все това, нѣкои отъ окопитѣ на противника сѫ били завладѣни отъ нашитѣ части „на ножъ", както е случая съ атаката отъ 3-а Солунска дружина, при която падна подпоручикъ Драгановъ. Пленници презъ деня не се наброяватъ повече отъ 100 души, хванати при атаката на Емиришкитѣ висоти и при настжплението къмъ Скалистия връхъ.

Загуби. Презъ деня паднаха убити подпоручикъ отъ 3-а Солунска дружина Драгановъ Христо и 53 опълченци, ранени— 168, безъ весть пропаднали — 10, т. е общо излѣзли отъ строя 231 человѣка.

Изстреляни патрони. Колко патрони е изстреляла лѣвата колона, не може да се установи, но въ всѣки случай тѣ не сж по-малко отъ 50 — 60,000. Нейната картечна рота е изстреляла 5,500. Дѣсната колона — 18,770. А артилерията и въ двете колони — 2078 снаряда.

Отличили се. Презъ деня се отличиха не единъ, но между тѣхъ името на подпоручикъ Драгановъ Христо трѣбва да се запечати съ златни букви въ историята: Той падна като класически герой въ атаката на самия окопъ на врага. Отличиха се особено 3-а Солунска, 13-а Кукушка, 4-а Битолска, 5-а Одринска, 10-а Прилепска и 11-а Серска дружини. Сжщо така отличиха се 1-а Дебърска, 9-а Велешка, 12-а Лозенградска дружини и 4-а, 6-а, 8-а, 9-а с. с. планински и 6-а полска батареи.

18 юний.

ВОЯТЪ НА ЛИНИЯТА СУЛТАНЪ-ТЕПЕ — ПАРАДЛИ ВТОРИ ДЕНЬ.

Щабътъ на опълчението още въ 7 ч. пр. пл. излѣзе на височата с.-и. отъ колиби Кормино и почна да наблюдава боя. По гребена, който се спуща отъ Султанъ-тепе презъ Калинъ-камъкъ къмъ Чаталъ-чешме, и който съставляваше последната сърбска отбранителна линия, на нѣколко мѣста, особено северо-източно отъ Скалистия връхъ, сърбитѣ усилено се окопаваха. Румена-бука бѣше като пуста, но ясно бѣше, че тя е заета отъ врага; с.-з. отъ нея се чуваше оживена престрелка и рѣдки артилерийски изстрели. Къмъ Султанъ-тепе нашата батарея обстрелваше върха и казармата. Въ 7 часа 25 м. щабътъ разпореди едната пионерна полурота да отиде и влѣзе въ състава на лѣвата колона съ цель да бжде използувана при устройството на нѣкой упоренъ пунктъ. Полуротата пристигнала къмъ 11 ч. пр. пл. на в. Емирица, но тукъ тя, вмѣсто да бжде използувана за нѣкоя фортификационна работа, била оставена въ подържкитѣ. Другата полурота подъ командата на командира на ротата, капитанъ Николовъ, се натовари съ задачата да подържа телефонната жица отъ щаба на опълчението до Кочане и да направи нѣкои елементарни поправки на конския пжть по сжщата посока. Въ 8 ч. 20 м. пр. пл. се получи следната заповѣдь по 4-а отдѣлна армия № 13 отъ 17. VI.13 г. 10 ч. 53 м. сл пл.:

§ 1. Сведения за противника — сжщитѣ.
§ 2. Утре 18 того:
1. Македоно-Одринското опълчение да продължи за завладѣването на върха Султанъ-тепе и върха Парадли (кота 1450).

2. Втора бригада отъ 4-а дивизия и 7-а дивизия подъ общото началство на началника на последната да продължатъ изпълнението на възложенитѣ имъ задачи.

3. 8-а пехотна Тунджанска дивизия да се утвърди на заститѣ позиции, като вземе висотитѣ при с. Судикъ-Балванъ и южно отъ него.

4. Втора Тракийска дивизия да продължи изпълнението на възложенитѣ й задачи по завладѣването на Криволакъ, като съвмѣстно съ единъ полкъ отъ 3-а Балканска дивизия очисти мѣстностьта между Вардаръ, Брѣгалница и Лжкавица. Втората бригада, следъ заемането на станция Удово, да се насочи къмъ станция Криволакъ.

5. 3-а бригада отъ 7-а дивизия, следъ заемането на станция Удово, да остави прикритие отъ единъ полкъ съ две орждия, а съ останалитѣ да се насочи къмъ станция Криволакъ.

6. 1-а бригада отъ 2-а Балканска дивизия, следъ атакуването на противника при Драгоево, да се разположи съ единия полкъ при с. Софулари, а съ другия при Щипъ.

7. 5-и коненъ полкъ да разузнава по лѣвия брѣгъ на рѣката Брѣгалница между Вардаръ и Лжкавица.

8. Началницитѣ на дивизиитѣ и на Македоно-Одринското опълчение и командиритѣ на отдѣлнитѣ бригади да вэематъ най-ефикасни мѣрки за свързка съ съседнитѣ части и да ме държатъ постоянно въ течение на действията на повѣренитѣ имъ части.

9. 39-и пехотенъ полкъ да остане при Щипъ въ мое разпореждане.

10. Азъ ще се намирамъ въ Радовишъ.

По поводъ тая заповѣдь щабътъ на опълчението не направи нови тактически разпореждания. Заповѣдьта № 49 по опълчението продължаваше да се изпълнява, както бѣ разпоредено съ № 9 отъ 5 ч. 30 м. пр. пл. на 17 юний, № 10 отъ 6 ч. сл. пл. и № № 11, 12 и 13 отъ 11 ч. сл. пл. Отъ наблюдателния пунктъ, при липса на съответно донесение, щабътъ на опълчението мжчно можеше да предугади, че отъ голѣма полза би било да се тури единство въ командуването и въ тактическитѣ усилия на лѣвия флангъ на 3-а бригада и дѣсния на 1-а бригада, като всичкитѣ дружини и батареи, действующи тукъ при и около Румена-бука, се поставѣха подъ командата на единъ щабъ, на единъ началникъ, който въ случая можеше да бжде подполковникъ Пчеларовъ. Въ 8 ч. 45 м. и 9 ч. до щаба на 4-а армия се изпратиха следнитѣ:

Днесъ, 18 того, 8 ч. пр. пл. по наблюденията и думитѣ на пленницитѣ на линията Султанъ — Парадли сърбитѣ иматъ два полка, задъ които, вѣроятно, има още единъ отъ Моравската дивизия. Заститѣ отъ противника позиции сж изобщо силни, дълбоко окопани и усилени съ разни изкуствени препятствия. Съ петь дружини днесъ правя проривъ на неприятелската позиция по посока на в. Парадли. Завладѣването на неприятелската позиция би могло да стане по-бързо при ефикасното съдействие отъ 5-а армия въ тила на противника. До този часъ пленницитѣ сж около 60 човѣка отъ 3-и полкъ, Моравска дивизия, 2 позивъ. Отъ вчерашния бой убити и ранени около 80 човѣка, а неприятелскитѣ значителни. Въ този часъ се води бой по цѣлата линия не особно оживенъ. 16. Кол. Кормино, 18.VI.13 г. 8 ч. 45 м. пр. пл.

Телефонитѣ ни работятъ неизправно. Жицата е слаба и постоянно се кжса. Отъ придадения 2-и полеви ескадронъ се явиха само 8 човѣка, които сж съвсемъ недостатъчни. Моля да ми се изпрати веднага пъленъ ескадронъ конница, необходима за разузнаване и ординарческа служба. 17. Кол. Кормино, 18. VI. 13 год. 9 ч. пр. пл.

Къмъ сжщото време, по искане отъ 17.VI. отъ подполк. Протогеровъ, до етапния комендантъ въ Кочане се заповѣда следното:

Разпоредете веднага около 20 чифта волове съ яреми да заминатъ по посока на Султанъ-тепе, за да влѣзатъ въ разпореждане на подполковникъ Протогеровъ. Воловетѣ сж нуждни за изтеглюване батареята на горе. 18. VI. 1913 година.

Край щаба още отъ рано сутриньта почнаха да бждатъ прекарвани плениицитѣ, уловени миналия день, чийто показания хвърляха вече доста свѣтлина върху силитѣ, разположението и духа на неприятеля. Пленницитѣ и дезертиралитѣ презъ нощьта на 17 срещу 18 юний къмъ нашата страна сърбски войници разправяха въ единъ гласъ, че на 17 и вечерьта срещу 18 юний сърбитѣ срещу лѣвата колона на опълчението получили подкрѣпление цѣлата Моравска дивизия, 2-и позивъ, отъ три пех. полка, три планински батареи и едно полско орждие. Сжщитѣ твърдѣха, че тукъ пристигнали и части отъ Шумадийската дивизия, които, обаче, тѣ не били виждали.

На всички тия показания щабътъ на опълчението погледна скептически, обаче, деньтъ скоро доде да покаже, че дезертьоритѣ бѣха прави. Но и щабътъ не може да се смѣта, че правѣше въ момента нѣкоя грѣшка. Можеше ли щабътъ леко-леко да вѣрва на всѣки слухъ, особено на такива, които чертаеха сгрупирване на такива голѣми сили, като че ли тукъ по гребенитѣ на Султанъ-тепе и хребетитѣ му ще се реши сждбата на войната? Ако сърбитѣ групираха тукъ 5—6 полка, какво трѣбваше да групиратъ срещу 5-а армия, срещу 7-а, 8-а и 2-а наши дивизии, да не говоримъ за 1-а и 3-а армии хвърлени къмъ Царибродъ и Видинъ? Но, очевидно е сега, че сърбското главнокомандуване е давало една колосално по-голѣма цена на Султанъ-тепе и хребетитѣ му, отколкото българското. Очевидно е, че за сърбитѣ и тѣхния планъ за воюване срещу българитѣ въ 1913 г. този Осоговски планински възелъ имаше цената на единъ краежгълень бастионъ, който непремѣнно трѣбваше да се държи въ тѣхнитѣ ржце. И отъ друга страна очевидно е така сжщо, че българското главнокомандуване праща тежкитѣ си войски далече за маневриране къмъ Княжавацъ и Зайчаръ, а лекитѣ войски, каквото бѣше опълчението и други подобни второразрядни войски, поставя срещу найголѣмитѣ тактически и стратегически обективи. Какво бѣ това странно смѣшение на понятията, остава да обяснатъ тия, които сж съставяли плана за воюването. Ние дейцитѣ въ борбитѣ при Султанъ-тепе бѣхме убедени, че когато ние водимъ борба отъ югъ срещу тоя планински възелъ, други български сили, значително по-голѣми, действуватъ не далече отъ насъ за обграждане и пленяване на врага. И като вѣрвахме така, ние мжчно можехме да се съгласимъ съ показанията на дезертьоритѣ, че сърбитѣ сж докарали тукъ толкова значителни сили.

За гледането на пленницитѣ се получи отъ командующи 4-а армия следното, което бѣше най-маловажния въпросъ, съ който командующиятъ армията тоя день следваше да се занимава:

Разпоредете пленницитѣ да се хранятъ и гледатъ добре, като се поставятъ на мѣста, отъ дето да не могатъ да узнаватъ нашитѣ сили, движения и разпореждания и да не се допуска съприкосновение на наши войници съ тѣхъ. 5622. 18. VI. 13 год. 1 ч. 30 м. сл. пл.

Боятъ се развиваше съ растяще оживление и, макаръ че щабътъ на опълчението го наблюдаваше отъ най-удобното за тая цель мѣсто, мѫчно можеше поради планинския характеръ на мѣстностьта да се следатъ действията въ тѣхната пълнота и тѣхната връзка. За действията на частитѣ отъ лѣвата колона, задъ която щаба на опълчението непосредствено наблюдаваше, картината бѣше поради близостьта имъ доста пълна. Обаче, за действията на 3-а бригада, изключая лѣвата ѝ колона срещу Румена-бука, която бѣше източно на 1000 кр. отъ щаба на опълчението, впечатленията и сведенията бѣха съвсемъ оскѫдни. Донесения отъ подполк. Протогеровъ за разположението и действията на частитѣ му презъ деня не се получиха освенъ къмъ 5 ч. сл. пл., както следва:

До този моментъ положението е неизмѣнно, както бѣ вчера. Вчера въ 8 ч. 30 м. лѣвата колона се е опитала да атакува Румена-бука, но е била отбита и, споредъ донесението на началника на колоната, атаката ще бѫде възможна, следъ като се вземе върха Парадли.

Дѣсната колона днесъ щѣше да атакува и се е приближила на орѫжеенъ изстрелъ, но е задържана. На противника е било изпратено подкрѣпление две роти отъ къмъ Камениста-чешма. За сега при напредването на дѣсната колона добре е, тази колона да се усили съ още една или две дружини и артилерия и отъ тамъ да се вземе в. Султанъ.

Капитанъ Стоянчевъ, вѣроятно, днесъ е забавилъ атаката, като е чакалъ подкрѣпление отъ 5-а армия, понеже снощи получихъ отъ него донесение, че на мръкване частьта отъ 5-а армия отъ в. Руенъ слизала, обаче, днесъ нѣмамъ никакви сведения за 5-а армия.

Сега изпращамъ адютанта на 3-о пл. отдѣление, подпоручикъ Кѫневъ, къмъ Руенъ, да влѣзе въ връзка съ 5-а армия и да донесе сведения за пѫтищата, по които тя настѫпва, и каква часть е най-близко до насъ. № 47. Качаникъ. 18. VI. 13 год. 2 ч. 50 м. сл. пл.

Отъ лѣвата колона една рота подкрѣпва 1-а бригада, сѫщо и една батарея отъ Суха-чешма.

Освенъ това донесение, въ дневника за военнитѣ действия на 3-а бригада намираме и друго едно донесение отъ 6 ч. 30 м. сл. пл., което, обаче, не се оказа въ архивата на щаба на опълчението. Това последно донесение гласи следното:

Въ той моментъ получихъ донесение отъ началника на дѣсната колона, капитанъ Стоянчевъ, че въ дѣсно отъ него се чува стрелба и по сведение настѫпватъ 6 роти отъ 5-а армия, заедно съ неговата рота за връзка той, обаче, донесение отъ тая рота нѣмалъ. Въ момента, когато Ви пишехъ, противникътъ отъ Султанъ-тепе откри ураганенъ огънь срещу дѣсната колона. Капитанъ Стоянчевъ прибавя, че днесъ къмъ 11 ч. 30 м. пр. пл. се забелязало наши войски отъ Руенъ да настѫпватъ, но тѣ едва ли ще достигнатъ тая вечерь да взематъ участие въ боя. Заповѣдахъ му, да съобразява действията си съ 5-а армия, а днесъ да поддържа огънь съ противника, за да не се даде възможность, да изпрати подкрѣпление на друго направление. Отъ началника на лѣвата колона, капитанъ Петровъ, сега получихъ донесение, че атаката на Румена-бука можело да стане само по следния начинъ: 10-а дружина ще настѫпи на Румена-бука, а 5-а Одринска и 15-а Щипска дружини да атакуватъ лѣвитѣ две височини (съгласно крокито). За да стане това трѣбва да тръгнемъ въ 1 ч. пр. пл. и да доближимъ къмъ самитѣ височини къмъ 3 ч. пр. пл. Хребетътъ, по който ще настѫпва 10-а дружина, е тѣсенъ и по него не може да се движи повече отъ патрулъ. Сега получихъ съобщение отъ капитанъ Стоянчевъ, че страничното прикритие отъ 5-а армия е било една дружина отъ 59-и полкъ подъ командата на майоръ Митовъ. Тая дружина вече е въ свързка и настѫпва заедно съ капитанъ Стоянчевъ. Сега, въ 6 ч.

30 м. сл. пл., забелезахъ рота и повече отъ в. Султанъ отиваха къмъ Каменista-чешма, а може би и къмъ Парадли. На капитанъ Стоянчевъ заповѣдахъ да настжпи, за да не даде възможность да се отдѣлятъ войски отъ противника и при възможность да го атакува. Каквото решите за атаката на Румена-бука, съобщете го направо на капитанъ Петровъ и после менъ, за да не закъснѣе моето разпореждане. № 50. 18.VI.13 г. 6 ч. 30 м. сл. пл.

Щабътъ остана цѣлия день да наблюдава отъ височата североизточно отъ кол. Кормино, отъ дето наистина се виждаше по-голѣмата часть отъ полесражението като на панорама, но отъ дето мжчно можеше да се упражни върху борящитѣ се онова морално подбодряване, каквото подчиненитѣ чувствуватъ, когато началникътъ лично се яви врѣдъ тѣхъ. Началникътъ само поради това, че е началникъ, има вече голѣмата хипнотическа сила на обаянието. И, ако тоя началникъ въ сжщото време е и единъ голѣмъ человѣковедецъ и действува непрекжснато, за да държи духа на маситѣ въ ржцетѣ си, неговото обаяние върху подчиненитѣ може да бжде една реална сила много пжти по-голѣма отколко сбора на силитѣ на всички отдѣлни борци. Началникътъ на опълчението, генералъ Геневъ, имаше единъ престижъ врѣдъ частитѣ на опълчението, какъвто по-голѣмъ не бѣше мислимъ, но, при все това, мисля, че щабътъ на опълчението стори голѣма грѣшка, дето не обиколи близкия щабъ на лѣвата колона или близкитѣ дружини и пл. батареи. Такъвъ единъ контактъ можеше много неща да подскаже и много грѣшки на време да предупреди. За да победишъ, следъ като имашъ нужнитѣ материялни средства, не е доста само да дадешъ нужната заповѣдь, т. е. само идейно да подготвишъ орждието си за борба; за да победишъ съ сигурность, нужно е преди всичко да възбудишъ духоветѣ къмъ подвигъ, къмъ себеотрицание; нужно е грижливо да подготвишъ нравственитѣ сили на подчиненитѣ. И въ това отношение най-могжщото средство, което всѣкога дава решителни плодове, е личния примѣръ. Тоя личенъ примѣръ заразява, той хипнотизирва и той прави и е правилъ чудеса. Личниятъ примѣръ е алфата и омегата на командуването. Безъ него действията винаги ще бждатъ анемични.

Но, нека оставимъ за сега щабътъ и нека видимъ, какво става въ колонитѣ, при описването действията на които ние не ще пропуснемъ да отбележимъ всичко онова, което ще е полезно, за пълнотата на изложението да се забележи.

ДЕЙСТВИЯТА НА ДѢСНАТА КОЛОНА НА ОПЪЛЧЕНИЕТО.

(Гл. скица № 15 на стр. 140.)

Щбътъ на 3-а бригада остава презъ цѣлия день на мѣстото си при Качаникъ. Подполк. Протогеровъ нито презъ изтеклата нощь, нито презъ деня не е заобиколилъ никоя отъ частитѣ си. Сжщото е направилъ и командирътъ на артилерийското му отдѣление майоръ Василевъ Ганю. Колкото и да е това оправдателно поради пресѣчената мѣстность и поради идеитѣ, които царуваха у насъ по тоя въпросъ, началницитѣ трѣбва да избѣгватъ да бждатъ чисто и просто само една предавателна инстанция. За да се одухотворатъ заповѣдитѣ най-могжщото средство е началникътъ лично да заобикаля своитѣ подчинени, или поне тия, които сж на решителното мѣсто — както въ случая бѣше 10-а и 15-а дружини, натоварени съ атаката на Румена-бука — да ги възпламенява съ примѣра си на себеотрицание и, така заразени отъ високъ духъ, да ги впрѣгва въ действие за постигане поставенитѣ тактически цели.

Въ описанието си за действията на 3-а бригада отъ миналия день, ние отбелезахме, колко разумно подполк. Протогеровъ схващаше ролята си и тая на отдѣлнитѣ си тактически подраздѣления. За действията презъ деня на 18 юний той прави много малко разпореждания отъ сжществено тактическо значение. Заповѣдь № 9 отъ 5 ч. 30 м. сл. пл. отъ 17 юний отъ щаба на опълчението, съ която се разпореждаше, колонитѣ да продължатъ изпълнението на възложената съ заповѣдь № 49 задача, той получава чакъ въ 10 ч. 55 м. пр. пл. и, понеже въ сжщия духъ частитѣ му продължаватъ да действуватъ, естествено, той не прави никакви нареждания. Обаче, схващайки достатъчно ясно природата на боя, той още въ 5 ч. 30 м. пр. пл. разпорежда съ № 10 до началницитѣ на колонитѣ си: „Преди почване на атаката да се развие най-силенъ артилерийски огънь.“ Тая заповѣдь има своята важность, защото и действията на частитѣ му, ориентирани повечето отъ тѣхъ да държатъ ангажиранъ врага, се отличаватъ главно съ действията на артилерията имъ.

Презъ деня два сж въпроситѣ засѣгащи щаба на 3-а бригада, по които полезно е да се кажатъ две-три думи. Първиятъ въпросъ е за маневренитѣ войски на подполк. Протогеровъ, които той слѣдваше споредъ заповѣдь № 12 отъ миналия день вечерьта (гл. 128 стр.) да изпрати съ смѣтка, щото тѣ да пристигнатъ на Суха-чешма при 9-а пл. батарея въ 4 ч. пр. пл. и влѣзатъ въ подчинение на началника на лѣвата колона. По тоя въпросъ сутриньта той донесе до началника на опълчението следното, което се получи въ 10 ч. пр. пл., когато вече положението на боя зрѣеше къмъ своя решителенъ край и когато мжчно можаха тия маневрени войски съ повторна заповѣдь непремѣнно да бждатъ привлѣчени тамъ, дето щѣха да бждатъ по-полезни:

> Маневрени войски нѣмамъ. Още вчера сж придадени на лѣвата ми колона (капитанъ Петровъ) и сж вече на първа линия. № 218. 18.VI.13 г. 6 ч. 25 м. пр. пл.

Въ реляцията на 3-а бригада тоя № не е 218, а 24 и донесението въ края съдържа още думитѣ „Свободни войски за изпращане къмъ Емирица нѣмамъ.“ По тоя въпросъ подполк. Протогеровъ стори една грѣшка, която сега, когато тая история е вече написана, се вижда съвършенно ясно. 15-а дружина, която както на 17 така и на 18 юний бѣше останала при 10-а дружина, безъ да бжде използувана както трѣбва, можеше смѣло да се изпрати въ състава на лѣвата колона. Наистина, методата да се взиматъ части отъ единъ участъкъ, за да се засилятъ други, показва грѣшка въ съставяне плана за действията на по-голѣмото началство, обаче, случая бѣше особенъ: Още на 17 юний се усещаше и отъ пленницитѣ се разбираше, макаръ че не имъ се даваше много вѣра, че лѣвата колона ще срещне противъ себе си не по-малко отъ 2—3 полка сърби, сили почти двойно по-голѣми отколкото тя можеше да има.

Вториятъ въпросъ е за енергичнитѣ действия, които се налагаше подполк. Протогеровъ да развие съ лѣвия си флангъ. Въ това отношение две сж заповѣдитѣ, които му се изпращатъ: Едната е отъ 10 ч. 15 м. и гласи следното:

Началникътъ на лѣвата колона донася: Необходимо е лѣвия флангъ на 3-а бригада да настжпи по-енергично и да облекчи положението на нашитѣ войски, които заематъ острия върхъ южно отъ в. Парадли. Отъ в. Султанъ една батарея обстрелва нашитѣ войски на въпросния върхъ. Да се направи възможното. № 19. 18.VI.13 г.

А другата е часъ следъ това, когато боятъ при лѣвата колона е въ своето най-голѣмо развитие, и гласи следното:

Изглежда, че сърбитѣ предприематъ съ повечето си сили настжпление противъ лѣвата колона. Имайте предъ видъ това и действувайте най-енергично. По заповѣдь. № 21. 18.VI.13 г. 11 ч. 30 м. пр. пл.

Първата подполк. Протогеровъ получилъ чакъ въ 2 ч. 15 м. сл. пл., а втората — въ 4 ч. 50 м. сл. пл. Разпоррежданията му по първата ние ще видимъ въ описание действията срещу Румена-бука, а разпореждания по втората той не е правилъ, „защото, споредъ реляцията на 3-а бригада, въ тоя духъ се действуваше; развитъ бѣ най-силенъ артилерийски и пехотенъ огънь отъ всички колони. Лѣвата колона отъ 3-а бригада настжпваше къмъ Румена-бука, а дѣсната—къмъ в. Султанъ“. Както ще видимъ по-натагъкъ, въ 2 ч. 55 м. частитѣ отъ лѣвата колона на опълчението бѣха отстжпили вече Скалистия върхъ, а въ 4 ч. 50 м. всичкитѣ части на сжщата колона бѣха вече на Емиришкия ридъ. При все това, на воененъ езикъ когато ще се каже, действувайте най-енергично, това означава да се положатъ върховни усилия, които никога не могатъ да бждатъ такива, ако самъ началникътъ не се яви на важното мѣсто и съ примѣра си възпламени маситѣ къмъ подвизи. Подполк. Протогеровъ, който е единъ извънредно храбъръ офицеръ, пропусна да отиде тамъ, дето можеше презъ деня да се окаже най-полезенъ, а именно, при лѣвата си колона.

Самитѣ действия на бригадата, които както миналия день се развиватъ на три мѣста, въ подробности се очертаватъ, както следва:

Настжпателнитѣ действия предъ телената мрежа на самия в. Султанъ-тепе.

9-а и 11-а дружини преношували на заетата позиция предъ в. Султанъ-тепе съ две роти и съ две картечници въ първа линия, три роти въ подържка, една рота прикритие на 7-а с. с. батарея и една рота за свързка съ 5-а армия къмъ в. Руенъ. Съ оскждното количество окопни сѣчива, по 6—10 лопати и 2—3 кирки въ рота, дружинитѣ се окопали: Ротитѣ за непосредствено действие съ окопи за стрелба „на колѣне“, а другитѣ роти — съ резервни окопи. Въ книжката за донесения на 11-а дружина намираме следното донесение отъ командира на тая дружина, капитанъ Зографовъ, до капитанъ Стоянчевъ, което достатъчно ни освѣтлява, какъ се е прекарала нощьта тукъ:

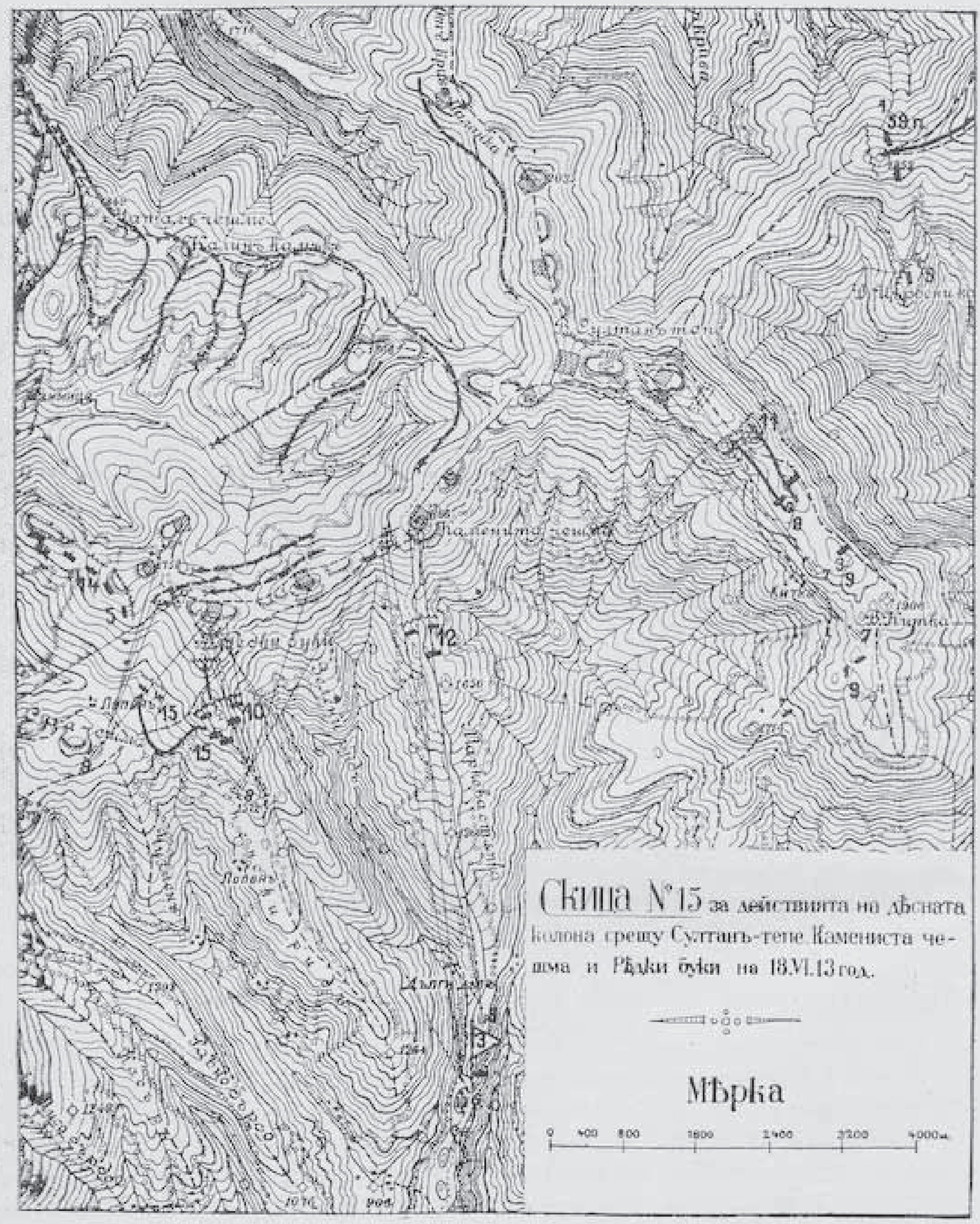

Скица № 15 за действията на дѣсната колона срещу Султанъ-тепе Камениста чешма и Рѣдки буки на 18.VI.13 год.

1-а рота е на позиция на върха, дето вчера бѣ взетъ отъ неприятеля. 3-а рота е тоже задъ 1-а рота на ската. Значи две роти сѫ на върха, който снощу щѣхме да го отстѫпимъ. 2-а рота отъ 11-а дружина и 1-а рота отъ 9-а дружина сѫ на върха, дето вчера бѣше главната ни позиция. Пратилъ съмъ патрули за разузнаване напредъ къмъ противника. Снощи 2-а рота е взела три палатки оставени при отстѫплението отъ противника. Артилерията да внимава, защото можемъ да отидемъ чакъ на неприятелския каменистъ върхъ, ако има слаби неприятелски части. №48. Върховетѣ на Султанъ тепе, 18.VI.13 г. 3 ч. 30 м. пр. пл.

Мѫчно може да се разбере, защо преднитѣ две роти щѣли да отстѫпатъ заетата позиция, но ясно е, че по-горния началникъ тукъ не е заобиколилъ презъ нощьта преднитѣ части отъ участъка си и не е използувалъ по тоя начинъ случая да подкрѣпи духа на ротитѣ. Държането на началника въ непосредственъ контактъ съ частитѣ е главно условие за възбуждане силитѣ имъ къмъ полезна дейность. Командуването на малкитѣ единици съ писмени заповѣди отъ далече вмѣсто живото слово и личния примѣръ отъ близо, които могатъ да заразяватъ всѣкога подчиненитѣ къмъ подвизи, трѣбва да се осѫди по единъ решителенъ начинъ. Заобикалянето на частитѣ отъ по-горнитѣ началници презъ нощьта е една отъ тия нужди, съ което тия началници трѣбва искрено да се съобразяватъ. Чрезъ обиколката по-горниятъ началникъ вдъхва на подчиненитѣ вѣра въ успеха и подържа чувството на себеотрицанието у всички.

Въ 5 ч. пр. пл. между преднитѣ роти и неприятеля почнала оживена пехотна и картечна престрелка, последвана отъ орѫдейна стрелба. Къмъ 8 часа 7-а с. с. пл. батарея, обстреляйки телената мрежа, успѣла да разруши тукъ една неприятелска картечница и заставила защитата, разположена въ блиндирани окопи до самата телена мрежа, да замълчи. Къмъ сѫщото време отъ къмъ в. Руенъ настѫпили наши 6 роти, по които скоро неприятелската артилерия открила живъ огънь.

Капитанъ Стоянчевъ вѣрвайки, че нашитѣ части отъ Руенъ настѫпватъ, за да атакуватъ Султанъ-тепе, заповѣдалъ: 1-о Батареята да открие огънь съ единия взводъ по неприятелската артилерия, а съ другия по казармата, около която въ сѫщото време се забелезало особено движение на хора и коне и 2-о 11-а дружина да прати патрулъ за свързка съ настѫпащитѣ роти отъ къмъ Руенъ и да настѫпи съ бойната часть съ цель да заеме низкия каменистъ върхъ непосредствено предъ и малко въ дѣсно отъ телената мрежа.

Въ 9 ч. пр. пл. подъ прикритието на нашата батарея бойната часть на участъка настѫпила напредъ, заела каменистия върхъ на 350—400 кр. предъ телената мрежа и се окопала. Тукъ въ позицията на неприятеля били намѣрени 16 убити сръбски войници незаровени отъ боя на предидущия день. Неприятелската артилерия обстреляла съ силенъ огънь нашия планински артилерийски взводъ на в. Китка, безъ да му причини каквито и да е загуби. Въ обоза попадналъ единъ неприятелски шрапнелъ и ранилъ два коня. Въ 10 ч. 45 м. началникътъ на участъка, капитанъ Стоянчевъ, донесълъ до командира на 3-а бригада следното:

По пѫтя за Султанъ-тепе днесъ се обнаружи и полска артилерия. На в. Султанъ две тѣхни полски орѫдия, които стрелятъ по нашата полска артилерия, сѫ разположени северо-източно отъ Султанъ-тепе отъ казармата на около 200 метра. Не сѫ окопани. Забелезва се тази заранъ прехвърляне на около две роти отъ Лопенскитѣ висоти къмъ в. Султанъ-тепе. Гелиографис-

> титѣ казватъ, че вашата станция не се обажда. Тази заранъ давамъ 2—3 ч. за укрѣпяване на заетата позиция, следъ което ще действувамъ. № 12. 18. VI. 13 год.

По тоя случай въ 11 ч. пр. пл. подполковникъ Протогеровъ му отговорилъ, че изнесенитѣ орѫдия, съ които неприятеля обстрелвалъ нашитѣ полски орѫдия, били планински, защото тѣхнитѣ снаряди не достигали до нашитѣ орѫдия. Въ 12 ч. по пладне капитанъ Стоянчевъ донесълъ по телефона до командира на 3-а б-да следното:

> Днесъ 9 ч. пр. пл. командирътъ на дѣснофланговата рота, подпор. Тоневъ, ми донесе, че 6 роти наша войска се движи разгъната въ вериги по направление на Султанъ-тепе. Изпратихъ патрулъ по направление на тѣзи роти да влѣзе въ връзка, да съобщи задачата ни и да вземе подробни сведения отъ тѣхъ. До този моментъ патрулътъ не се е завърналъ. Сега се слуша пушечна стрелба въ дѣсно отъ насъ. Мѣстностьта не позволява да се наблюдава и не мога да твърдя, между кои се води тая престрелка. Най-вѣроятно е, че отзаранишнитѣ роти водятъ бой. Взимамъ всички мѣрки за да се свържа въ дѣсно съ нашитѣ части. Освенъ ротата на Кондовъ съмъ изпратилъ и нѣколко патрула. Днесъ къмъ 7 ч. 30 м. пр. пл. нови наши части се спуснаха отъ в. Руенъ къмъ Султанъ-тепе. Тѣ, обаче, днесъ не ще успѣятъ да влѣзатъ въ бой съ противника. № 41. 18. VI. 13 г. 12 ч.

Къмъ 3 ч. 20 м. сл. пл. капитанъ Стоянчевъ получилъ следното донесение отъ подпор. Кондовъ, командиръ на 4-а рота, пратена за свързка съ 5-а армия:

> Донасямъ ви, Господинъ Капитанъ, че съгласно вашата заповѣдь влѣзохъ въ свързка съ лѣвофланговата колона на 5-а армия — дружината отъ 59-и п. полкъ на майоръ Митова, който ми възложи за задача да заема в. Цървенъ-каменъ съ посока къмъ Султанъ-тепе, като подържамъ тѣсна връзка съ васъ на лѣво и съ поменатата колона на дѣсно. Върхътъ Цървени-каменъ заехъ подъ шрапнеленъ огънь и влизамъ въ връзка съ васъ. Моля, изпратете патрули, за да се срещнатъ съ моитѣ. 18. VI. 13 год. 10 ч. пр. пл.

Къмъ 3 ч. 30 м. патрулътъ, пратенъ за свързка съ 6-тѣ роти, които се спущали отъ къмъ Руенъ, пристигналъ при капитанъ Стоянчевъ съ едно донесение отъ подпор. Кондовъ, повторяще горното но съ прибавка, че майоръ Митовъ, началникъ на лѣвото странично прикритие на 5-а армия, нѣмалъ артилерия, и едно съобщение отъ сѫщия майоръ до командира на 3-а бригада отъ М.-О. опълчение, както следва:

> Пристигнахъ съ 3-а дружина отъ 59-и полкъ,... следва къмъ Руенъ сѫ отъ сѫщия полкъ. Заповѣдахъ на 4-а рота отъ 9-а Велешка дружина да настѫпи отъ Руенъ по направление каракачанскитѣ колиби — в. Цървени-каменъ—Султанъ-тепе, като държи отъ лѣво връзка съ бригадата ви, а отъ дѣсно съ 12-а рота отъ 3-а дружина, която се движи по пѫтя за Султанъ-тепе, въ лѣво отъ нея ще се движи 10-а рота; следъ тѣхъ ще се движи резервъ 4-а дружина и 11-а рота.

Въ 4 ч. сл. пл. капитанъ Стоянчевъ донесълъ по гелиографа въ щаба на бригадата за полученитѣ сведения по отношение установяването на връзката съ 5-а армия. Единъ часъ по-късно сѫщиятъ повторно донесълъ по гелиографа за установената тая връзка и повторно потвърдилъ, че батареята, за която донесълъ по-рано, че е полска, наистина била такава, защото била намѣрена чашка отъ шрапнелъ, отъ която се виждало, че е отъ полско орѫдие и която се изпращала въ щаба на бригадата. Въ сѫщото време мѫглата, която е покривала в. Султанъ-тепе, се вдигнала и 7-а с. с. батарея открила огънь съ мѣрникъ 4300 м. по самата казарма, като я подпалила и пронизала източната й стѣна. Следъ това батареята пренесла огъня си въ тила на върха по бивака на неприятеля. До това време артилерията на неприятеля мълчеше, но къмъ 5 ч. 30 м. сл. пл. тя откри огънь срещу в. Китка по 1-я взводъ отъ 7 с. с. батарея, но безъ да му нанесе нѣкакви загуби. Къмъ 4 ч. 15 м. сл. пл. капитанъ Стоянчевъ получава № 41 отъ бригадния командиръ, изпратено му още въ 5 ч. 40 м. пр. пл., и въ което подполк. Протогеровъ запитва дали е установена връзката съ 5-а армия, какви сведения има за нейното настжпление, има ли нейни части да настжпватъ къмъ Султанъ-тепе, отъ какъвъ съставъ сж и къмъ кой часъ разчитва да се яватъ въ подкрѣпа? Въ 5 ч. 5 м. сл. пл. по гелиографа капитанъ Стоянчевъ получилъ отъ подполк. Протогеровъ следното:

> Понеже атаката на в. Султанъ ще се улесни, ако се действува заедно съ частитѣ отъ 5-а армия, то съобразявайте се съ тѣхъ, като влѣзнете въ непосредствена връзка и споразумение. Днесъ, обаче, подържайте огъня за отвличане противника да не изпраща войски срещу лѣвия флангъ. № 49. 18. VI. 13 г.

Между това, задъ в. Султанъ-тепе се забелезало отъ щаба на бригадата съсрѣдоточаване на около две неприятелски роти и подполковникъ Протогеровъ по гелиографа въ 5 ч. 40 м. сл. пл. предалъ следното до началника на дѣсната колона отъ бригадата:

> Отъ Султанъ-тепе въ тая минута сгжстени части повече отъ две роти отстжпватъ къмъ в. Парадли въ помощь на войскитѣ имъ, които заематъ тоя връхъ. Парадли се атакува отъ подполк. Николовъ. Настжпете, за да се накаратъ да повърнатъ тия войски; при възможность атакувате ги. № 52. 18. VI. 13 год.

Въ сжщото време капитанъ Стоянчевъ забелезалъ сжщо сгжстени части източно отъ казармата на Султанъ-тепе и въ 6 ч. далъ заповѣдь на с. с. батарея да обстреля силно върха, а на началника на бойната часть капитанъ Зографовъ съобщилъ чрезъ адютанта си, че неприятеля се готви да отстжпи, да бжде готовъ да мине въ настжпление по нова негова заповѣдь. Въ 6 ч. 35 м. сл. пл. заповѣдалъ сжщото до сжщия и писмено, както следва:

> Сгжстени части отстжпватъ къмъ върха. Следете зорко. Изпратете усилена патрулна верига да разузнае къмъ тѣхнитѣ окопи. Пригответе се за атака и чакайте повторната ми заповѣдь. № 46. в. Китка, 18. VI. 13 г. 6 ч. 35 м.

Както може да се разбере отъ № 12 на капитанъ Стоянчевъ, цитиранъ по-рано, двѣтѣ неприятелски роти, които сега се движеха отъ Султанъ-тепе къмъ западъ и за които се мислѣше, че отстжпватъ, не сж други освенъ сжщитѣ, които зараньта се движеха отъ западъ къмъ Султанъ-тепе. Капитанъ Стоянчевъ, обаче, взимайки предъ видъ донесенията отъ подпоручикъ Кондовъ и майоръ Митовъ, заповѣдьта на бригадния командиръ и размърдването на частитѣ отъ неприятелската позиция дошелъ до заключение, че противникътъ се тъкми съ мръкване да отстжпи и по тоя начинъ да се изплъзне отъ нашето преследване незабелезано. За това веднага, следъ като изпратилъ заповѣдьта си до командира на 11-а дружина, заповѣдалъ на командира на батареята да подържа настжплението съ орждията отъ в. Китка и да не се мѣсти отъ тамъ, като задържи и 3-а рота отъ 9-а дружина, а другитѣ две орждия и 2-а рота отъ 9-а дружина да се премѣстятъ на позиция на куполообразната висота, щомъ като нашитѣ части минатъ въ атака. Самъ капитанъ Стоянчевъ съ двама ординарци на коне отишелъ на куполообразната висота за да даде лично разпорежданията си за атака.

Сърбитѣ презъ това време не стреляли, но щомъ нашитѣ патрули, както е било заповѣдано, настжпили и се доближили до телената мрежа, като сж почнали да я заобикалятъ и се приближаватъ по сипливия склонъ да окопитѣ, неприятельтъ открилъ убийственъ пушеченъ и артилерийски огънь, който смѣсенъ съ тоя на нашитѣ части и орждия е давалъ впечатлението, като че ли тукъ сега се води решителна атака. Борбата съ огънь тукъ е продължила съ живъ темпъ до 8 ч. 45 м. къмъ което време капитанъ Стоянчевъ получилъ заповѣдь, че военнитѣ действия се прекратяватъ, че колоната му трѣбва да остане на позицията си и че ако сърбитѣ настжпятъ, да ги отбие енергично. Нашитѣ орждия прекратили веднага стрелбата, а нѣколко минути следъ това сжщото сторили и сърбитѣ. Времето е било студено и почнало даже малко да вали снѣгъ. Батареята презъ деня е изстреляла 167 гранати и 613 шрапнели. 9-а дружина имала 1 убитъ и 3 ранени войника, а 11-а — 3 ранени войника. Последната дружина е похарчила 3380 патрони. Тия цифри чертаятъ усилията на артилерията като сериозни, а тия на пехотата скромни.

Позиционнитѣ действия срещу Камениста-чешма.

Презъ цѣлия день на 18 юний срѣдната колона отъ 3-а бригада, собствено 12-а Лозенградска дружина, не е проявила никакви действия. Дружината останала на позиция на Маркова-стжпка, обстрелвана отъ време на време отъ сърбитѣ, безъ тя да открие щогоде сериозна престрелка. Неприятелската батарея, която миналия день бѣше излѣзла на позиция при Камениста-чешма, презъ деня била премѣстена на самия върхъ Султанъ-тепе и действувала срещу дѣсната колона на 3-а бригада. Останалитѣ сили на неприятеля тукъ командирътъ на 12-а дружина пресмѣта на 6—7 роти. Сутриньта и вечерьта сжщиятъ донесълъ до командира на 3-а бригада следното:

> Нощьта мина спокойно. Дружината е на сжщото мѣсто — Маркова-стжпка. Противникътъ въ окопитѣ е 6—7 роти. № 42. Маркова-стжпка, 18. VI. 13 год. 4 ч. 30 м. пр. пл.
>
> До сега дружината заема сжщото си мѣсто. Съ противника сме въ слаба престрелка. Противникътъ премѣсти войницитѣ си отъ най-долнитѣ окопи въ горнитѣ до гребена. На гребена и задъ него се забелезватъ началствующи лица. Съ артилерията сме свързани съ телефонъ. Днесъ убити и ранени нѣма. 18. VI. 13 г. 5 ч. сл. пл.

Къмъ 6 ч. 30 м. отъ Маркова-стжпка 12-а дружина наблюдавала, какъ 10-а Прилепска и 15-а Щипска дружини настжпили и се доближили на 200 крачки отъ неприятелскитѣ окопи на Румена-бука, и какъ къмъ сжщото това време чулъ се сигналъ отбой и били забелезани конници съ бѣли флагове да се движатъ по позицията и къмъ неприятеля. Не много късно следъ това отъ неприятелската позиция се вдигнали 8 души войници и дошли при 12-а дружина, като съобщили, че тѣхното началство имъ казало, че било сключено временно примирие. Сърбскитѣ войници били задържани, но задържани се оказали така сѫщо и 4 наши войници отъ 12-а дружина, които били отишли при сърбскитѣ позиции по случай предполагаемото примирие. Къмъ 9 часа капитанъ Ангеловъ получилъ заповѣдьта за прекратяване на военнитѣ действия, но следъ часъ отъ сърбскитѣ окопи отново се открило огънь, което показало, че примирие нѣма и военнитѣ действия нѣма да се прекратятъ.

Майоръ КОЖУХАРОВЪ.

Поручикъ ЗАИМОВЪ.

5-а и 6-а полски с. с. батареи на майоръ Кожухаровъ презъ деня останаха на сѫщитѣ позиции отъ миналия день. Обекти на тѣхнитѣ действия оставаха сѫщитѣ—Румена-бука и Камениста-чешма. Съ прекѫснатата стрелба тия батареи не само държаха врага надежно ангажиранъ, но и деятелно подготвяха атаката на Румена-бука. Въ 6 ч. пр. пл. тѣ почнаха стрелбата си отъ една страна по една предполагаема неприятелска батарея между Камениста-чешма и Румена-бука и отъ друга въ подкрѣпа на 1-а бригада срещу Парадли. Предполагаемата батарея можа да бѫде открита едва въ 3 ч. сл. пл., когато слънцето отъ юго-западъ освѣтли праха, който дигаше тя при стрелбата си. 6-а с. с. батарея съсрѣдоточи ураганенъ огънь по неприятелската батарея и следъ нѣколко минути обстрелване застави я да замълчи до вечерьта. Така продължава до 6 ч. сл. пл., когато тия батареи съсрѣдоточаватъ най-силенъ огънь срещу окопитѣ на Румена-бука въ подкрѣпа на 10-а и 15-а дружини, които се готвѣха да атакуватъ тоя върхъ. Височината бѣше обсипана съ снаряди и виждаха се не единъ пѫть, какъ отдѣлни сърбски войници бѣгаха отъ окопитѣ. Трѣбва да поменемъ, че къмъ сѫщия върхъ стреляха и 8-а и 9-а с. с. пл. батареи. „Ефектътъ, казва се въ реляцията на 3-а бригада, бѣше отличенъ. Когато пехотата се доближи до Румена-бука, огъня се пренесе задъ височината и въ дѣсно отъ нея“. Презъ деня само 6-а полска батарея на поручикъ Заимовъ е изстреляла 60 гранати и 540 шрапнели; за 5-а батарея сведения нѣма, но и тя не ще е изстреляла по-малко. Загуби полскитѣ батареи нѣматъ. 12-а Лозенградска дружина има трима ранени войника.

Настѫпателнитѣ действия срещу Рѣдки буки.

Както видѣхме, на 17 вечерьта часть отъ 10-а Прилепска и 15-а Щипска дружини, всичко 5 роти, настѫпиха срещу в. Рѣдки-буки (Румена-бука), намѣриха първитѣ окопи на неприятеля празни, но капитанъ Петровъ, мислѣйки, че частитѣ на 1-а бригада сѫ назадъ далеко отъ в. Парадли, което не бѣше вѣрно, заповѣда ротитѣ му да се оттеглятъ и заематъ позицията, на която бѣха презъ деня. Вечерьта тия части продължили окопаването си, като останали разчленени така, както били преди да почнатъ настѫплението. На 18 юний сутриньта неприятельтъ не само владѣеше в. Румена-бука, но още въ 3 ч. пр. пл. съ две малки колони, всѣкоя по една рота, предприе атака отъ къмъ кота 1758 срещу дѣсния флангъ на 5-а дружина безъ успехъ. Къмъ 5 часа пр. пл. престрелката отъ пушки и орѫдия както на Румена-бука, така и по-насеверъ очертаваха вече доста ясно позицията на противника тукъ. Къмъ 7 ч. и 30 м. пр. пл. 5-а дружина бѣше достигнала 600 кр. южно отъ кота 1758, а въ лѣво 14-а и 4-а дружини заемаха позицията, която бѣха завладѣли миналия день по острия хребетъ с.-з. отъ кота 1758. Капитанъ Петровъ схващайки, че действията северно отъ Румена-бука сѫ решителни и че връзката съ Одринската дружина е крайно важна, въ 8 ч. пр. пл. донася до командира на 3-а бригада следното:

> Отъ събранитѣ точни сведения въ вчерашния бой отъ дружината има 3 убити и 16 ранени. Моля, полската батарея да открие огънь задъ Румена-бука и в. Парадли (кота 1758 б. авт.). Изпращамъ една рота отъ 15-а дружина къмъ дѣсния флангъ на 1-а бригада за връзка при атаката. Разположението на ротитѣ е следното: 1-а, 4-а и 3-а роти въ верига, 2-а — подържка, 1-а рота отъ 15-а дружина прикритие на артилерията, останалитѣ роти отъ сѫщата дружина въ подрѫжка на лѣвия флангъ, картечницитѣ на лѣвия флангъ, батареитѣ — 8-а на Лопенския ридъ, а 9-а на Суха-чешма. № 35. Позиция при Лопенъ, 18.VI.13 г. 8 ч. пр. пл.

Въ 9 ч. пр. пл. полскитѣ батареи отъ Дълги-дѣлъ по заповѣдь на подполк. Протогеровъ открили огънь въ исканата посока задъ Румена-бука и в. Парадли, кѫдето 5-а Одринска дружина напредваше и кѫдето сѫщо така стреляла и 9-а пл. с. с. батарея отъ Суха-чешма. Къмъ сѫщото време 4-а рота отъ 15-а дружина на подпор. Бобевъ, назначена отъ капитанъ Петровъ да организира връзката между 5-а и 10-а дружини, потеглила по прикритъ пѫть подъ височата Суха-чешма и се спустнала въ дола на Злетовската рѣка срещу в. Парадли (кота 1758) и скоро се прилепила къмъ 2-а рота отъ 5-а дружина. Тукъ 4-а рота организирала връзката между 1-а и 3-а бригади, като поставила два взвода въ верига и два взвода въ подрѫжка. Веригата изкопала стрелкови трапчета и подиръ пладне въ подкрѣпа на Одринската дружина открила огънь по неприятеля.

До обѣдъ ротитѣ отъ първата линия на 10-а и 15-а дружини отъ позицията си на Лопенския ридъ прекарали времето въ незначителни престрелки съ неприятеля. 8-а пл. с. с. батарея отъ Лопенския ридъ и 9-а отъ Суха-чешма съ по-голѣми или по-малки прекъсвания обстрелвали противника, първата по тоя отъ Румена-бука и Камениста-чешма, втората съ единия си взводъ по окопитѣ на с.-з. склонъ на Румена-бука, отдето неприятелски стрелци сѫ обстрелвали въ флангъ 5-а дружина, настѫпваща къмъ кота 1758, а съ другия си взводъ съвмѣстно съ 6-а пл. с. с. батарея подържала атаката на 4-а, 14-а и 5-а дружини. „5-а Одринска дружина, казва капитанъ Петровъ въ реляцията си за боя тоя день, за която патрулитѣ ми донесоха, че настѫпва въ лѣво отъ менъ, но твърде далечъ отъ моя лѣви флангъ, се бѣ насочила презъ дерето по стръмнитѣ и силно обстрелвани отъ неприятелскитѣ окопи скатове на височинитѣ Парадли (кота 1758). Като виждахъ добре силитѣ и разположението на неприятелскитѣ вериги въ преднитѣ му окопи (по ю.-з. склонове на височинитѣ Парадли и Румена-бука) и като се увѣрихъ, че съ такива слаби части не ще имамъ успехъ въ атаката си, нито ще има такъвъ Одринската дружина, щомъ атакуваме денемъ, решихъ да атакувамъ Румена-бука презъ нощьта, като предварително съгласувамъ действията си съ ония на 5-а дружина, за което направихъ следнитѣ разпореждания и донесения:

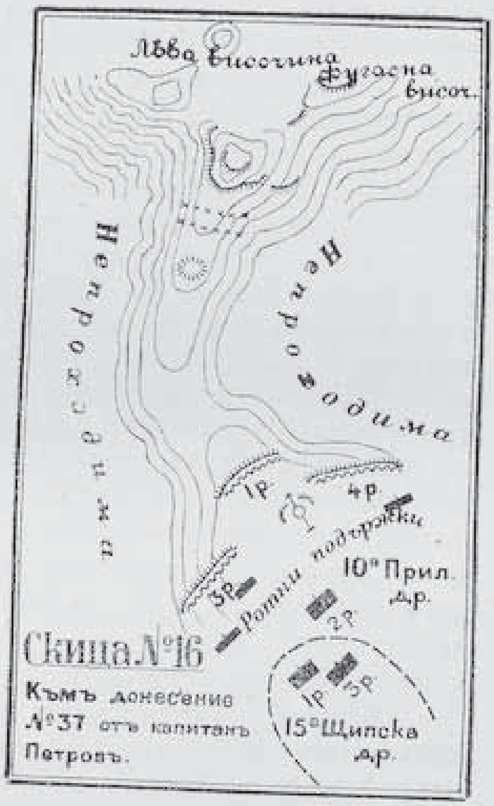

Скица №16
Къмъ донесение №37 отъ капитанъ Петровъ.

До командира на 9-а пл. с. с. батарея, в. Суха-чешма.

Къмъ 5 ч. сл. пл. обстреляйте противника, находящъ се на западъ (въ лѣво) отъ Румена-бука (въ политѣ на височината). Отъ тѣзи окопи се обстрелва нашия лѣвъ флангъ и не му позволяватъ да настѫпи. Отъ сѫщитѣ окопи страда и Одринската дружина, която се намира въ дерето въ лѣво отъ насъ. № 36. Позиция Лопенски ридъ, 18.VI.12 г. 11 ч. пр. пл.

До к-ра на 3-а бригада, шосето при Качаникъ.

За да излѣземъ отъ това трудно положение, моля, Господинъ Подполковникъ, да се назначи атаката на Румена-бука и двѣтѣ височини въ лѣво отъ нея едновременно съ Одринската дружина, която се намира въ лѣво отъ менъ, а именно въ 3 ч. пр. пл. на утрешно число. Тритѣ дружини (5-а, 10-а и 15-а) тръгваме отъ подножието на Румена-бука, като 5-а и 15-а се насочатъ по лѣвитѣ две височини, а 10-а по Румена-бука. При подножието на Румена-бука да тръгнемъ въ 1 ч. пр. пл. на утрешно число, като тръгнемъ отъ позицията, която заемаме сега въ колона по четири, понеже сърпообразния гребенъ е много тѣсенъ (приложение една скица. Гл. по-горе, б. авт.). № 37. 18.VI.13 год. 1 ч. 50 м. сл. пл.

До командира на 5-а Одринска дружина.

За да мога да се задържа следъ атаката на Румена-бука, която назначавамъ въ 3 ч. пр. пл. на утрешно число, моля, Господинъ Капитанъ, да излѣзнете съ дружината си на нашата позиция утре въ 2 ч. пр. пл. и отъ тамъ да подемемъ атаката. Вие заедно съ 15-а Щипска дружина, която е при менъ — на лѣвитѣ височи, които сѫ срещу вашия участъкъ, а азъ — на Румена-бука. Изпратихъ 4-а рота отъ Щипската дружина за свързка съ моята колона. № 38. 18.VI.13 г. 2 ч. сл. пл.

Очевидно е, че много би се спечелило, ако обединението въ командуването тукъ, би станало не подъ напора на развиващитѣ се събития, а по-рано по силата на далновидностьта на по-горното командуване. Това обединение на командуването би значило обединение на усилията, което е отъ компетентность не на подчиненитѣ изпълнители, а на началницитѣ рѫководители. Щабътъ на опълчението и особено тоя на 1-а бригада въ случая носатъ една неотразима отговорность. Разбира се, ако 1-а бригада не бѣ имала порочния методъ да се командуватъ на бойното поле отдѣлни дружини, безъ да се сгрупиратъ въ тактически единици, както бѣ въ 3-а бригада, тукъ тактическото управление на 4-а, 14-а и 5-а дружини щѣше да бѫде въ рѫцетѣ на единъ началникъ, който, естествено, щѣше, да бѫде въ сериозна идейна и всѣкаква връзка съ съседитѣ си. Но въ 1-а бригада действията се организараха по дружинно и, както ще видимъ, дружиннитѣ командири ставаше нужда да се събиратъ на съветъ по между си, за да опредѣлятъ, какъ да действуватъ или какъ да изпълнятъ заповѣдьта на подполк. Николовъ и неговия началникъ щаба, отъ Генералния щабъ майоръ Марковъ.

Къмъ 4 ч. 30 м. сл. пл. тъкмо, когато капитанъ Петровъ давалъ устно разпорежданията си на командира на 8-а с. с. батарея да открие огънь по неприятелскитѣ окопи едновременно съ 9-а батарея и да обстреля следъ това обратния склонъ на Румена-бука, получилъ отъ подполк. Протогеровъ следната заповѣдь:

Съ лѣвия флангъ настѫпете енергично, да се облекчи положението на 1-а бригада, която заема острия върхъ южно отъ в. Парадли (Чаталъ-чешме 6. авт.). Тая заповѣдь ми е изпратена отъ началника на опълчението въ 10 ч. 15 м. пр. пл., но я получихъ сега. № 48. 18.VI.13 г. 3 ч. 40 м. сл. пл.

По поводъ тая заповѣдь капитанъ Петровъ веднага разпоредилъ, 8-а и 9-а с. с. батареи да откриятъ огънь по окопитѣ на неприятеля на Румена-бука, а ротитѣ отъ бойната часть да настѫпатъ. Следъ като веригитѣ обстреляли окопитѣ 10—15 минути, 1-а рота настѫпила къмъ седловината на групи. Неприятелската батарея открила шрапнеленъ огънь по веригитѣ, обаче, тя е била скоро принудена да млъкне отъ силния огънь на полскитѣ батареи отъ Дълги-дѣлъ, които открили огънь по заповѣдь на подполк. Протогеровъ, и отъ 9-а пл. с. с. батарея. 4-а и 3-а роти и картечния взводъ съ огъня си улеснили настѫплението на 1-а рота. Къмъ 6 ч. сл. пл. две роти отъ 10-а и две отъ 15-а дружини съ силенъ огънь подготвили атаката и удара на ножъ отъ 200 крачки отъ неприятеля, когато се чулъ нашия сигналъ „отбой“ подаденъ отъ Емиришкитѣ височи, отъ кѫдето почнали да слизатъ и четири конника съ бѣлъ флагъ. Настѫплението се спрѣло, но огъньтъ отъ двѣтѣ страни продължилъ, до като при капитанъ Петровъ пристигналъ санитарния майоръ д-ръ Ивановъ **Никола**, който отиваше при сърбитѣ като парламентьоръ. Следъ това огъньтъ се прекратилъ, но частитѣ останали по мѣстата си.

Бригадниятъ командиръ, подполковникъ Протогеровъ, който е наблюдавалъ действията при Румена-бука отъ Качаникъ, като помислилъ, че атакувания върхъ е взетъ, заповѣдалъ на полскитѣ батареи да пренесатъ огъня си между Румена-бука и Камениста-чешма и не следъ много запиталъ по телефона:

> Веднага съобщете за положението. Румена-бука въ чий ржце е?

А въ 8 ч. 40 м. сл. пл. сжщиятъ бригаденъ командиръ съобщилъ съ № 51 до капитанъ Петровъ, че военнитѣ действия се прекратяватъ и да се задържи на окопанитѣ отъ него позиции, като въ случай че сърбитѣ настжпятъ, да ги отбие енергично.

На бойното поле настжпило тъмнина и тишина. Изморенитѣ борци се отдали по мѣстата си на почивка, коментирайки това интересно събитие — прекратяване на военнитѣ действия — съ недоумение и безъ шумъ. Но, колкото това събитие за насъ е било тъмно, толкова повече за врага е било ясно, че военнитѣ действия не бива да се прекратяватъ. И ето защо тукъ, както ще видимъ и другаде, до като ние оставаме въ бездействие, вървящи че примирие ще стане, сърбитѣ скоро почватъ да действуватъ и използуватъ минутитѣ, защото сж убедени, че войната трѣбва да се продължи до сломяване противника. Предъ настжпилата напредъ наша рота подъ в. Румена-бука не следъ много въ тъмнината се появили 30—40 души сърби и почнали да викатъ на нашитѣ да хвърлятъ пушкитѣ и, като получили достоенъ отговоръ, захванали да ругаятъ, а следъ това и да стрелятъ. Стрелбата тукъ е траяла половинъ часъ и показала, че прекратяване на военнитѣ действия едва ли при тия условия ще има. Презъ нощьта 10-а дружина заела старата си позиция и капитанъ Петровъ въ 11 ч. сл. пл. донесълъ до командира на 3-а бригада следното:

> Заповѣдьта Ви за енергично настжпление получихъ въ 4 ч. 40 м. сл. пл. Веднага разпоредихъ да се открие ураганенъ огънь по неприятелскитѣ окопи; следъ 15—20 минути отъ престрелката 1-а рота настжпи къмъ първитѣ окопи и въ 5 ч. 15 м. ги зае. Неприятельтъ почна съ кръстосанъ огънь пушеченъ и артилерийски отъ Камениста-чешма по настжпающата рота и по нашитѣ окопи. Въ момента на най-горещия бой отъ началника на опълчението се подаде сигналъ „отбой". Пристигна санитарния майоръ Ивановъ и ми съобщи, че военнитѣ действия се прекратяватъ. Огъньтъ се прекрати отъ дветѣ страни. Азъ заехъ бойно разположение на старата си позиция за всѣкаква евентуалность презъ нощьта. Утре ще донеса за загубитѣ. Подпоручикъ Нжждехъ е раненъ въ крака. № 39. Позиция подъ Румена-бука, 18.VI.13 г. 11 часа сл. пл.

10-а дружина е имала ранени подпор. Нжждехъ и 5 войника, убити — 1 войникъ, а 15-а дружина нѣмала никакви загуби. 10-а дружина изстреляла 8710 патрони, 15-а — 500, картечниятъ взводъ — 550 патрони. Както се вижда, усилия твърде скромни. Но за това усилията на батареитѣ сж извънредно голѣми. Окопитѣ на неприятеля по Румена-бука бѣха държани презъ време на настжплението на пехотнитѣ части непрекжснато подъ нашия артилерийски огънь, а това пъкъ позволяваше нашата верига безъ загуби да доде на 200 крачки отъ неприятеля и да се приготви за нахвърляне „на ножъ“, което, обаче, не се направи поради прекратяване на военнитѣ действия. За действията на 5-а и 6-а полски батареи по Румена-бука и Парадли, ние казахме доста работи, когато очертавахме действията срещу Камениста-чешма. Тѣ бѣха изстреляли повече отъ 1000 снаряди. 8-а с. с. пл. батарея презъ деня бѣше изстреляла 446 снаряда,

Подпор. УРУМОВЪ.

Подпор. НЖЖДЕХЪ.

9-а — 396. А това сѫ количества за тогавашното воюване извънредни. Нека поменемъ, че въ боя при Куманово, сърбитѣ бѣха похарчили 660,000 пех. патрони и 2525 артил. снаряди срещу турцитѣ. На кратко, за артилерията, действующа въ съседство на лѣвия флангъ на 3-а бригада и дѣсния на 1-а бригада, може да се каже, че е била насочвана и е могла да насочва всичкитѣ си усилия на решителния пунктъ, дето, разбира се, ако имаше едно командуване, което да обединява усилията, можаха да се очакватъ още по-добри резултати. Въ релящията на 8-а с. с. пл. батарея намираме, следнитѣ, достойни да се цитиратъ тукъ, думи:

> Тукъ трѣбва да споменемъ за тоя отраденъ фактъ, дето подпор. Урумовъ, заведующи прехраната на отдѣлението, доде самъ по свое желание при батареята и пое командуването на 2-ия взводъ, който стреляше по неприятелската артилерия. Той съ своето спокойствие, умение и готовность да се жертвува за нашата родина влѣ нова животворна струя въ батереята. Той напусна батереята чакъ на другия день, защото го викаше старата му длъжность.

Ние се възхищаваме отъ тоя храбрецъ и съ чувство на изпълненъ дългъ отбелезваме тукъ неговия доблестенъ жесть на родолюбие и самоотверженость.

ДЕЙСТВИЯТА НА ЛѢВАТА КОЛОНА.

(Гл. скица № 17 на стр. 155).

Щабътъ на 1-а бригада. За действията на лѣвата колона за 18 юний въ архивата се намиратъ две заповѣди по колоната: Едната отъ 4 ч. сл. пл. 17 юний, получена въ щаба на опълчението, а другата отъ 8 ч. 30 м. сл. пл. сжщия день, цитирана въ реляциитѣ на 1-а бригада. Поради богатия материялъ отъ отрицателни поуки, които тия заповѣди могатъ да дадатъ за опознаване метода на командуването въ тая бригада, ние ще ги цитираме и дветѣ. Тѣ сж подписани само отъ началникъ щаба на бригадата, майоръ Марковъ, носятъ единъ №, а именно № 20, и гласятъ следното:

> § 1. По заповѣдь. Утре 4 ч. преди пладне колоната продължава настжплението съ цель да разкжса фронта на противника при върха Парадли.
>
> 4-а Битолска, Воденската и Одринската дружини да настжпятъ къмъ Султанъ, а останалитѣ — къмъ Парадли. 2-а Скопска и 3-а Солунска оставатъ въ мое разпореждане. Необходимо е, следъ като дружинитѣ достигнатъ върха Парадли, да разширяватъ фронта на пробива, за да не страдатъ отъ артилерийски огънь на противника отъ лѣво и дѣсно.
>
> § 2. Дружинитѣ да се възползуватъ отъ нощьта, за да се уредятъ, да влѣзатъ въ връзка съ съседнитѣ части и да се затвърдятъ на заетитѣ отъ тѣхъ позиции.
>
> § 3. Въ тази минута 1-а Дебърска и 13-а Кукушка дружини съ картечната рота заематъ Скалистия върхъ южно отъ Парадли. 6-а Охридска дружина тръгва въ 2 часа презъ нощьта, за да запълни мѣстото между Битолската и Дебърската дружини. За Одринската и Битолската дружини нѣма никакви сведения кжде сж и какви пунктове заематъ сега.
>
> § 4. Да се донася всѣкога въ щаба на бригадата, когато нѣкоя отъ дружинитѣ достигнатъ важни цели, а вечерь обязателно — кои пунктове сж достигнати.
>
> § 5. Пратете връзка въ бригадата.

> § 1. По заповедь. Утре 4 часа преди пладне колоната продължава изпълнение заповѣдьта по бригадата № 19.
>
> § 2. Дружинитѣ да се възползуватъ отъ нощьта за уреждане и влизане въ връзка съ съседнитѣ части. Заетитѣ пунктове да се укрѣпятъ.
>
> § 3. Въ тази минута 1-а Дебърска дружина, 13-а Кукушка и картечната рота заематъ Скалистия върхъ, 6-а Охридска дружина тръгва въ 2 часа преди пладне на 18 т. м. съ цель да съдействува на 1-а и 13-а дружини при атаката на в. Парадли.
>
> § 4. Битолската, Воденската и Одринската дружини да настжпятъ утре 4 часа преди пладне възможно енергично, съ цель да отблъснатъ неприятелската пехота и артилерия къмъ в. Султанъ-тепе.
>
> § 5. Солунската дружина остава на мѣстото си, да охранява фланга на дружинитѣ, които заематъ Скалистия-върхъ.
>
> § 6. Скопската дружина остава въ мое разпореждане при в. Емирица.
>
> § 7. Да се донася по често за положението и пунктоветѣ, достигнати отъ дружинитѣ.
>
> § 8. Изпратете връзка въ щаба на бригадата, за да получатъ заповѣдь.

Щабътъ на 1-а бригада сжщо така, както постжпи и тоя на 3-а бригада, презъ нощьта на 17 срещу 18 не забиколи своитѣ дружини и по тоя начинъ не само не влѣ въ духа на борцитѣ нови струи за нови усилия, но и пропусна посредствомъ такава една обиколка да се опознае съ разположението на частитѣ си. А между това, още въ 4 ч. сл. пл. на 17 юний въ заповѣдь № 20 първо издание, цитирана по-горе, § 3 се констатира — нещо което не се прави въ подобна оперативна заповѣдь — че „за Одринската и Воденската дружини нѣма никакви сведения, кжде сж и какви пунктове заематъ сега“. Едно заобикаляне отъ страна на подполковникъ Николовъ, който безъ съмнение бѣше единъ безстрашенъ юнакъ, или отъ неговия началникъ щаба майоръ Марковъ дѣсната група 5-а, 14-а и 4-а дружини и лѣвата група 1-а и 13-а дружини можеше да има даже едно сждбоносно значение. Ние ще видимъ по-нататъкъ, че по липса на съответно ясни и пълни заповѣди, което, ако нѣкой отъ тия водачи бѣ заобиколилъ подчиненитѣ, щѣше непремѣнно да избѣгне, нѣкои отъ дружиннитѣ командири въ тая бригада да се събиратъ на съвещание, за да опредѣлятъ, кой какво да действува, както е случая съ тия на 4-а, 5-а и 14-а дружини. Като говоримъ за тая заповѣдь, нека направимъ още една отъ бележкитѣ, които могатъ да й се направатъ, а именно, че тя не е подписана отъ подполковникъ Николовъ, а е дадена по заповѣдь съ подписа само на майоръ Марковъ. Ако началникътъ на лѣвата колона не е ималъ време да подпише една толкова важна оперативна заповѣдь и не е ималъ време да заобиколи частитѣ, тогава пита се, какво е правилъ той? Кжде другаде можеше най-могжщо да се прояви влиянието на неговото безстрашие и неговия голѣмъ здравъ разумъ, съ които той се отличаваше? Възможно ли бѣше подполк. Николовъ, който въ борбата всѣкога се е очертавалъ като единъ съ безмѣрно силна воля водачъ, да изпусне фактически изъ ржцетѣ си управлението на колоната? Отъ друга страна, биваше ли майоръ Марковъ да не поднесе на подписъ една оперативна заповѣдь на отговорния началникъ, чийто престижъ бѣше толкова голѣмъ всредъ подчиненитѣ му по-долни началници? — Очевидно е, че щабътъ на 1-а бригада както въ тактическо, така и въ чисто вжтрешно щабно отношение се очертава подъ една поучителна въ отрицателна смисъль свѣтлина. Майоръ Марковъ бѣше отъ Генералния щабъ и тия голѣми грѣшки следваше да избѣгва съ най-голѣма настойчивость. Самитѣ му релации, въ които човѣкъ би очаквалъ да намѣри всички необходими освѣтления, сж толкова кратки и така въ общи думи съставени, щото едва ли бихме могли да намѣримъ и най-елементарнитѣ неща. За артилерията отъ колоната, всичко 3 с. с. и 2 не с. с. пл. батареи, сила която, както ще видимъ, цѣлия день е въ действие, нищо не се казва въ заповѣдьта, а за сжщата сила въ релацията се говори мимоходомъ. А между това, въ боя въ повечето случаи артилерията е, която отваря пжтя на пехотата за успешно атакуване или отблъсване на врага. За 7-а Кумановска дружина, дадена още презъ нощьта въ разпореждане на командира на 1-а бригада и за пионерната полурота, сжщо така нищо не се говори въ сжщата релация. Може ли тогава, да се очаква, че въ дейностьта на тоя щабъ е имало онзи полезенъ редъ и оная яснота, които автоматично щѣха да се изразатъ въ сжщо такъвъ редъ и яснота и въ действията на подчиненитѣ началници?

Както видѣхме, 7-а Кумановска дружина следваше въ 3 часа сл. пл. да потегли отъ колиби Кормино и възможно скоро влѣзе въ разпореждание на началника на лѣвата колона, комуто бѣше предоставено пълна инициатива за използуване въ боя на 18 юний тая дружина. Това ранно вдигане на тая дружина ставаше по съображения, че щабътъ на 1-а бригада, може би, щѣше да смѣтне за по-полезно, още въ тъмнината да насочи тая дружина къмъ първата линия и, следователно, да не страда отъ неприятелския огънь, както и за да се осигури преимуществото отъ изненадата за врага. Но, както ще видимъ следъ малко, тая дружина е пратена къмъ първата линия едва въ 8 ч. 30 м. пр. пл.

Съ разсъмване щабътъ на лѣвата колона е наблюдавалъ развиването на боя отъ Емиришкия ридъ и безъ съмнение въ сѫщитѣ моменти е ималъ и своитѣ схващания. Какви сѫ били тѣ, обаче, трудно е да се знае. Релацията на бригадата за боя тоя день едва съдържа две страници въ общи линии. Дневникътъ за военнитѣ действия на сѫщата бригада е още по-малко интересенъ. Други бележки нѣма, отъ дето бихме могли да проследимъ, какъ кипи мисъльта въ щаба на 1-а бригада. Оставатъ нѣколкото заповѣди, които тоя щабъ издава презъ деня и които ще цитираме часть тука и часть при описанието действията на частитѣ, за да можемъ по догадки да разберемъ, това което въ случая ни интересува.

Както ще видимъ, боятъ презъ деня почна още отъ 5 ч. пр. пл. и, макаръ, че не бѣше отначало много оживенъ, много признаци и обстоятелства показваха, че ще бѫде решителенъ. Споредъ заповѣдь № 20 „лѣвата колона продължава презъ деня настѫплението съ цель да разкѫса фронта на противника при върха Парадли“ (чети Чаталъ-чешме, б. авт.). Но колкото е ясна тая тактическа идея, толкова не е ясно и е пълно съ грѣшки тактическото разчленение, въ което трѣбва да се изрази тая консепция. И, наистина, до като въ решителната посока къмъ северъ се насочватъ да действуватъ 3 дружини, сѫщо така 3 дружини се оставатъ да действуватъ по посока на изтокъ, 2 дружини се оставатъ въ втора линия и се ориентиратъ да действуватъ евентуално на западъ и само една е дружината, която ще дойде отъ маневренитѣ войски и която ще се насочи къмъ дружинитѣ действующи въ решителната посока. Съ други думи, тогава когато въ решителната посока ще действуватъ 4 дружини, въ второстепеннитѣ посоки къмъ изтокъ и къмъ западъ оставатъ да действуватъ 5 дружини, т. е. второстепенното надвишава първостепенното. Колкото и да е това оправдателно по причини произтекащи отъ относителната слабость на силитѣ и голѣмината на задачата, да се разкѫса фронта на неприятеля, все пакъ щабътъ на 1-а бригада трѣбваше да употрѣби всички усилия, за да има повечето сили на решителното мѣсто. Ако тия разсѫждения направимъ за цѣлото опълчение, ще имаме отъ 15 дружини само три дружини на второстепенния фронтъ, а 12 дружини на решителния. Тия разсѫждения могатъ напълно да изяснатъ, защо вечерьта на 17 юний началникътъ на опълчението съ № 12 заповѣдваше на подполк. Протогеровъ да изпрати своитѣ маневрени войски — 15-а Щипска дружина — въ разпореждане на лѣвата колона. Щабътъ на опълчението схващаше, че за да се разкѫса фронта на сърбитѣ при Чаталъ-чешме, трѣбваше крайна икономия на силитѣ въ по-маловажнитѣ посоки, за да се иматъ сили за атакуване и сили за развиване и експлоатация на атаката следъ това.

Но, нека се пренесемъ къмъ развиващия се бой сутриньта на 18 юний. Къмъ 8 ч. пр. пл. щабътъ на 1-а бригада чувствува вече тежкия ходъ на борбата въ решителната посока и усеща неотразимата нужда, не само да се предизвика заангажирване на противника другаде, но и непосредствено да се засилятъ действующитѣ наши части срещу сѫщата тая решителна посока. За постигане на второто подполк. Николовъ заповѣдва на пристигналата въ негово разпореждане 7-а Кумановска дружина да се насочи въ 8 ч. 30 м. пр. пл. къмъ Скалистия върхъ въ помощь на тамъ действующитѣ сили, а за постигане на първото донесе до началника на опълчението следното:

> Необходимо е лѣвия флангъ на 3-а бригада да настѫпи по-енергично, за да облекчи положението на нашитѣ войски, които заематъ острия върхъ, южно отъ Парадли (чети Чаталъ-чешме, б. авт.). Отъ къмъ Султанъ-тепе една багарея обстрелва нашитѣ войски на въпросния върхъ. № 48. в. Емирици, 18.VI.13 г. 8 ч. пр. пл.

Щабътъ на опълчението получи това донесение въ 9 ч. 25 м. и, напълно споделяйки неговото съдържание, следъ половинъ часъ предписа въ неговия духъ до подполк. Протогеровъ да направи съответното, но както видѣхме, последниятъ получи тая заповѣдь чакъ следъ пладне, а капитанъ Петровъ, който трѣбваше да я приведе на дѣло въ 4 ч. сл. пл.

Въ тетрадката за донесения на началника щаба на 1-а бригада, майоръ Марковъ, намираме следнитѣ два интересни документа, първиятъ представлява съобщение до командира на 1-а Дебърска дружина отъ предната линия, а другия е едно донесение до началника на опълчението:

> Сърбски пленници разправятъ, че вчера отъ гърба на върха Парадли ги обстреляли съ артилерия. Тѣ предполагатъ, че това е наша артилерия отъ къмъ Паланка. Отъ тукъ сега сѫщо се забелезватъ пръскания на Парадли. На Султанъ-тепе горятъ палаткитѣ и настѫпватъ отъ северъ къмъ Султанъ-тепе войски. Въ този моментъ се забелезва движение на войски отъ Султанъ тепе къмъ Парадли. Предполага се, незнаемъ положително, може да сѫ сърби, които искатъ да отстѫпатъ. Предупредете и Охридската дружина, която действува въ дѣсно отъ васъ. По заповѣдь № 48. Емиришка висота, 18.VI. 13 год. 8 ч. 10 м. пр. пл.
>
> Моля да се провѣри по телеграфа достигнала ли е 5-а армия Парадли, понеже въ този моментъ се наблюдаватъ шрапнелни пръскания по него. Сега разпитахъ 4 пленника, които ми казаха, че отъ вчера следъ обедъ 5 часа почнали да ги обстрелватъ въ гърба на Парадли съ шрапнелъ, обаче, не знаятъ чия е тая артилерия. Моля, сѫщо да се уведоми 5-а армия за разположението на нашитѣ части, за да не произлѣзе недоразумение. № 49. Емиришкитѣ висоти, 18.VI.13 г. 8 ч. 15 м. пр. пл.

Въ 9 часа майоръ Марковъ отъ полученитѣ донесения отъ капитанъ Атанасовъ Сотиръ вижда, че началникътъ на колоната не е опредѣлилъ на време, кой да рѫководи тактически дружинитѣ, действующи по посока на кота 1758, затова съ № 50, както ще видимъ на своето мѣсто, разпорежда капитанъ Атанасовъ да поеме това рѫководство, но пропуща изъ видъ, че тамъ действува и 14-а Воденска дружина и че командирътъ ѝ, капитанъ Христовъ, е по-старши отъ назначения. А въ 1 ч. сл. пл. съ № 57 до сѫщия капитанъ Атанасовъ разпорежда: „Влѣзте веднага въ връзка съ Битолската и Воденската дружини и действувайте съвмѣстно.“ Грѣшкитѣ се следватъ следъ грѣшки и трѣбва да се благодари, че не е станало нещо по лошо. Но, нека оставимъ щаба на 1-а бригада и нека видимъ, какво правятъ частитѣ за достигане даденитѣ имъ задачи. По своето естество борбата на лѣвата колона на 18 юний може да се разчлени на действията на частитѣ при Скалистия върхъ до Чаталъ-чешме, действията на частитѣ при хребета 1758, действията на частитѣ на лѣвия флангъ и тила при Злетовската рѣка и действията на Емирица.

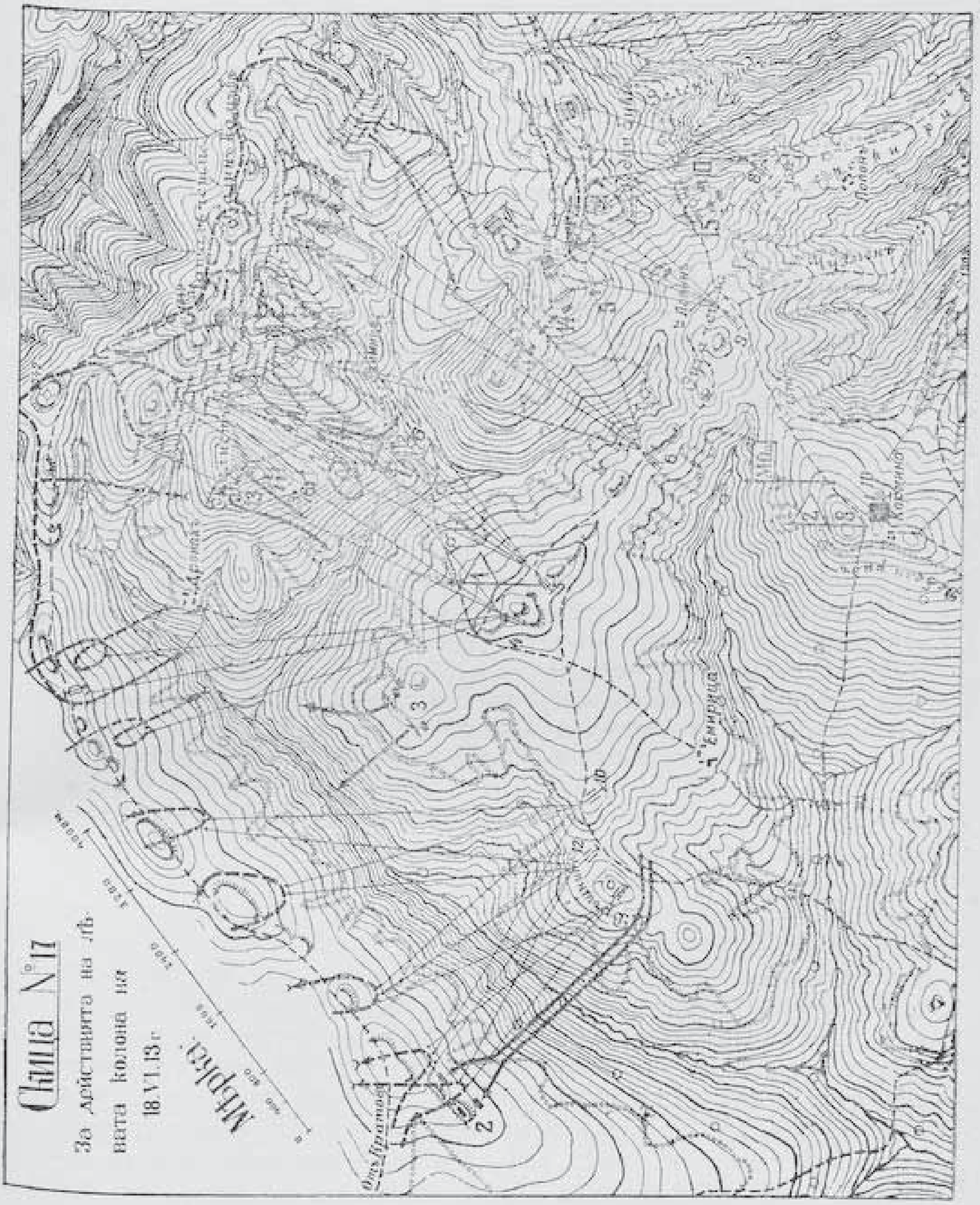
Скица №17
За действията на лѣвата колона на 18.VI.13 г.
Мѣрка
Емирица
Кочино

Боятъ при Скалистия върхъ.

На Скалистия върхъ деньтъ свари Дебърската и Кукушката дружини, разположени първата въ дѣсно съ 1-а и 3-а роти въ първа линия и 4-а и 2-а роти въ втора линия. Самитѣ окопи на върха се заемали отъ 72 опълченци съ оф.-кандидатъ Божковъ. Дали капитанъ Пеневъ, командиръ на Кукушката дружина, който миналия день при настѫплението къмъ Скалистия върхъ на дружината билъ спрѣлъ въ дола до Злетовска рѣка, бѣше дошелъ при ротитѣ си и где точно прекара нощьта не може да се установи. Ясно е само, че той не е заобиколилъ ротитѣ си и не е изпълнилъ дълга си на водачъ. Ясно е така сѫщо, че и капитанъ Величковъ, началникъ на участъка тукъ, презъ нощьта на 17 срещу 18 юний не бѣше заобиколилъ частитѣ си, не само за да види, кѫде сѫ и какъ сѫ разположени, но и съ личното си влияние на началникъ да вдъхне въ всички благородни пориви за борба и твърда вѣра въ успеха. Заобикалянето на частитѣ и хората отъ началника, повтаряме и потретяваме това, има колосално значение за подържане на нравственитѣ сили на борцитѣ. Тия обиколки сѫ най могѫщето средство за да може престижътъ на началника да добие значението на една реална сила, чийто плодове непремѣнно ще се почувствуватъ въ решителнитѣ часове на борбата.

Още въ 5 ч. пр. пл. Скалистия върхъ бѣше прицелна точка на живъ артилерийски огънь отъ три страни. И скоро тоя кръстосанъ огънь показалъ отново, че нашитѣ стрелци не ще могатъ да се държатъ на самия върхъ. Напущанъ два пѫти миналия день, върхътъ не е могълъ да има по-добра сѫдба и тоя день. И, не следъ много отъ като върхътъ е билъ подхвърленъ на неприятелския артилерийски огънь, стрелцитѣ отъ самия върхъ се принудили да се прислонатъ на 100 крачки подъ него, дето оставатъ до следующето и последно заемане на тоя върхъ, както ще видимъ по-нататъкъ.

Въ дѣсно отъ Дебърската дружина на бойната линия тукъ презъ нощьта пристигна 6-а Охридска дружина. Споредъ заповѣдь № 20 по 1-а бригада, нейната задача е била да настѫпи въ интервала между Битолската и Дебърската дружини „за да запълни мѣстото между тия две дружини“. Споредъ второто издание на сѫщата заповѣдь задачата на сѫщата дружина е била „да съдействува на 1-а и 13-а дружини при атаката на в. Парадли“. А споредъ реляцията на поручикъ Бозуковъ задачата на дружината му е била да настѫпи въ дѣсно отъ Дебърската дружина право на в. Парадли (Чаталъ-чешме) като подържа връзка съ Битолската дружина въ дѣсно, която заедно съ 14-а и 5-а дружини въ 5 ч. щѣли да настѫпятъ къмъ Султанъ-тепе. Коя задача се е преднамѣрявало въ действителность да преобладае, тая ли за свързка, или тая за съдействие, или оная срещу отдѣленъ свой обектъ, не може да се установи, защото реляциитѣ на 1-а бригада сѫ неочаквано кратки. Охридската дружина, водена отъ опълченецъ отъ Дебърската дружина, пристигнала подъ Скалистия върхъ въ дола при сливането на двѣтѣ рѣки въ 3 ч. пр. пл. Тукъ поручикъ Бозуковъ оставилъ дружината да почива, а самъ се явилъ при капитанъ Величковъ, комуто докладвалъ, че съ 6-а дружина „билъ изпратенъ въ подкрѣпа“. Капитанъ Величковъ заповѣдалъ, 6-а дружина да настѫпи къмъ върха източно отъ Скалистия върхъ и точно на югъ отъ Чаталъ-чешме, като държи връзка въ дѣсно съ Битолската дружина, а въ лѣво съ

Дебърската. Поручикъ Бозуковъ още преди разсъмване изпратилъ единъ патрулъ въ дѣсно за свързка съ Битолската дружина, а съ своята дружина, като ималъ 2-а рота на подпор. Светогорски въ първа линия и 1-а и 3-а роти на подпоручицитѣ Нато Янковъ и Торкомъ въ втора линия, настжпилъ по опредѣлената посока. 4-а рота отъ тая дружина бѣше въ Радовишъ при щаба на 4-а армия. Охридската дружина въ тоя редъ настжпила къмъ върха, но скоро била усетена отъ неприятеля и обстреляна съ пушеченъ огънь. Дружината се спрѣла и 2-а рота, преди да окрие противника огънь, се разгънала съ два взвода въ верига и два въ подържка. Вече се разсъмнало и пехотната стрелба почнала да се увеличава все повече и повече. Точно кжде 6-а дружина съ своята 2-а рота бѣше заела позиция, трудно е да се установи. Споредъ реляцията на поручикъ Бозуковъ, веригата на 2-а рота е била съ фронтъ къмъ Чаталъ-чешме и се е простирала отъ дѣсния флангъ на дебърци до рѣкичката която иде отъ Чаталъ-чешме и тече право на югъ. Споредъ реляцията на Кумановската дружина, веригитѣ на 6-а дружина сж били въ дѣсно отъ помената рѣкичка. Споредъ капитанъ Величковъ, 6-а дружина вмѣсто да настжпи напредъ въ дѣсно по дола, настжпила направо по хребета заеманъ отъ 1-а дружина и изложенъ на кръстосанъ артилерийски огънь. Но, ясно е, че още рано сутриньта при поручикъ Бозуковъ дошли двама опълченци отъ Дебърската дружина съ молба да имъ се прати подкрѣпление отъ Охридската дружина. Тая молба командирътъ на Охридската дружина не искалъ да удовлетвори, обаче, подпоручикъ Торкомъ измолилъ, да му се разреши да излѣзе съ 3-а рота напредъ и се развие между Дебърската и Охридската дружини. Поручикъ Бозуковъ се съгласилъ на това, но когато Торкомъ съ ротата си се вдигналъ и почналъ да се движи, неприятелската батарея отъ къмъ Султанъ-тепе обстреляла съ най-живъ огънь, както 3-а, така и 1-а рота, като имъ нанесла чувствителни загуби и като ги разтройла. 3-а рота, вмѣсто да се насочи въ лѣво отъ 2-а рота, нахлула въ участъка на Дебърската дружина, дето скоро се устройла и останала тукъ като подържка на сжщата дружина. Отъ това мѣсто подпоручикъ Торкомъ въ 7 ч. 55 м. пр. пл. донесълъ до командира на 1-а бригада следното:

> Понеже дружинниятъ ми командиръ е далечъ, донасямъ Ви, Господинъ Подполковникъ, следующето: Нашата 6-а Охридска дружина бѣше заела тази сутринь позицитѣ въ дѣсно, отъ Дебърската дружина. Ние трѣбваше да имаме свръзка съ една дружина (Битолска) отъ дѣсно обаче, тая дружина не се яви или не отвори огънъ. Положението на 6-а Охридска и 1-а Дебърска дружини е критическо. Височината, която бѣше заета отъ Дебърската дружина, е заета наново отъ часть отъ сърбскитѣ войски. Освенъ това неприятелската артилерия ни обстрелва съ кръстосанъ огънь. Картечницитѣ, които се явиха преди половинъ часъ задъ насъ, сж безъ резултатни. Безъ силна и бърза артилерийска помощь дружинитѣ не сж въ положение да настжпятъ. Часа 7 и 55 м. преди пладне.

На което въ 9 ч. 27 м. началникътъ на лѣвата колона отговорилъ следното:

> Вие съ веригата си излѣзте до Скалистия-върхъ, дето се намира Дебърската и Кукушката дружини. Предайте това и на дружинния Ви коман-

диръ, да настжпи съ дружината и да се яви на капитанъ Величковъ. Неправете донесения, за които нѣмате сведения. № 45. Върхъ Емиряца, 18.VI.13 год. 9 ч. 27 м. пр. пл.

Взводътъ отъ картечната рота, който бѣше настжпилъ напредъ за да се разположи на самия Скалистъ върхъ, следъ стоварянето си постоялъ известно време, а следъ почване на действията, подиръ малка престрелка, натоварилъ се обратно и заминалъ при ротата си. Картечната рота по тоя начинъ и съ двата си взвода остава на северния склонъ на Емиришката висота на позиция, отъ дето и обстрелва неприятеля както по посока на Скалистия върхъ, така и въ дѣсно по неприятелскитѣ вериги настжпващи срещу 6-а Охридска и 4-а Битолска дружини. Мжчно може да се установи ефекта отъ действията на картечницитѣ по Скалистия върхъ, защото разстоянието между картечницитѣ и върха е не по-малко отъ 1800 метра, обаче, огъньтъ на сжщитѣ картечници къмъ 10 ч. пр. пл. по неприятелскитѣ вериги, които се спущаха срещу 6 дружина и къмъ фланга на Битолската дружина, е билъ, при мѣрникъ 1600 крачки, доста сполучливъ, защото е приковалъ доста време противника на мѣстото му.

Въ 8 ч. пр. пл. капитанъ Величковъ донася до началника на лѣвата колона следното:

> Положението неизмѣнно. Сърбитѣ заематъ острата каменista чука и силно обстрелватъ нашето разположение; движението напредъ безъ артилерийска подготовка ще бжде много трудна и рискована операция. Ние сме издадени на напредъ отъ Битолци, Охридци и Одринци — последнитѣ още нѣматъ връзка съ тѣхъ; до като не се изравни фронта, погрѣшно ще бжде да се врѣзваме като клинъ. Изпратилъ съмъ патрули за свръзка съ Битолската дружина, но още не сж се завърнали. Да се предупредятъ нашитѣ батареи за точностьта на стрелбата. Подпоручикъ Диновъ донася, че още нѣмалъ подкрѣпление отъ Охридската дружина, била още долу; тя вмѣсто да подържа, отстжпи. Нѣколко души при отстжплението минаха край менъ и помолихъ да кажатъ на командира, да настжпи дружината да подържа нашитѣ роти, които сж изморени. Охридцитѣ и тѣ се разстройватъ. Азъ съ револверъ подгонвамъ роти и взводове, останали безъ командири. Съ положителность твърдя, че нашата артилерия пустна нѣколко изстрела въ нашитѣ. № 35. Политѣ на Парадли, 18.VI.13 год.

За да се разбере това донесение, нужно е да се прочете № 34 на стр. 120, както и да се има предъ видъ мѣстостоението на капитанъ Величковъ. Като тактически началникъ на частитѣ, действующи срещу Скалистия върхъ, той е стоялъ на срѣдопжтя между Злетовската рѣка и върха, отдето мжчно можеше да вижда всичко, особено въ дѣсно, тамъ дето бѣше 6-а Охридска дружина съ една рота отъ първа линия и съ една рота въ втора линия. Разстроенитѣ охридци, за които говори той, сж 3-а рота на подпоручикъ Торкомъ, която бѣше се отдѣлила отъ дружината си, за да се развие между нея и дебърци, и която рота потегли по тая посока по молбата именно на подпоручикъ Диновъ, а не защото поручикъ Бозуковъ бѣше убеденъ въ нуждата отъ това. Но, тия грѣшки сж съвсемъ естествени.

Ясно е, че капитанъ Величковъ схваща положението на частитѣ си за сериозно и че за сигурность въ успеха нужно бѣше да се комбиниратъ усилията на всички дружини по между и на артилерията съ пехотата. Ние видѣхме, че къмъ 8 ч. пр. пл. и щабътъ на 1-а бригада схващаше сериозностьта на положението на частитѣ при Скалистия върхъ и за това съ № 48, цитиранъ преди малко, сжщиятъ щабъ изказваше идеята, че е необходимо лѣвия флангъ на 3-а бригада да настжпи по-енергично за да се облекчи положението на тия части, които и силно сж били обстрелвани отъ една батарея отъ къмъ Султанъ-тепе.

Въ 9 пр. пл. боятъ вече се развиваше съ разстяще оживление. Макаръ, че неприятелската последна позиция на линията Чаталъ-чешме—Калинъ-камъкъ—Султанъ-тепе бѣше отъ по-рано още укрѣпена, на нѣколко мѣста тукъ сърбитѣ усилено и сега се окопаваха. На западъ по дѣсния брѣгъ на Злетовската рѣка по укрѣпения гребенъ срещу Скопската и Солунската дружини раздвижване на неприятелски войници се установяваше все по-често и по-често. А сърѣдоточаването на 5—6, може би, и повече дружини непосредствено задъ в. Чаталъ-чешме, което не отъ всѣкжде можеше да се наблюдава, вече бѣше привършено. Въ сжщото време огъньтъ на неприятелската артилерия се увеличаваше и по числото на батареитѣ и по интенсивностьта си. И загубитѣ вече почнали да ставатъ чувствителни. Къмъ това време при капитанъ Величковъ се явилъ командирътъ на 2-а рота отъ Дебърската дружина на докладъ за положението. Капитанъ Величковъ върналъ веднага тоя ротенъ командиръ на мѣстото му, обаче, ставало е ясно, че положението на частитѣ при Скалистия-върхъ става все повече и повече сериозно. За подобни съвсемъ ненужни даже и вредни доклади, които могатъ всѣкога да се замѣнятъ съ писменни донесения, заслужава да се спремъ една минута, още повече, че къмъ 3 ч. сл. пл., изглежда, и поручикъ Бозуковъ напусналъ дружината си и отишелъ да търси бригадния командиръ, разбири се, все за да се докладва за положението. Ролята на началника е да води, а не да бжде воденъ, и това негово водачество трѣбва да се почувствува именно въ тежкитѣ минути на борбата, а не когато подчиненитѣ не чувствуватъ никаква нужда отъ него. Храбриятъ началникъ въ боя ободрява подчиненитѣ си и се стреми всѣкога да бжде на най-важното и най-сждбоносното мѣсто. Тамъ той въ решителния часъ използува не само силитѣ и живота на свойтѣ подчинени за постигане цельта, но и своитѣ сили и животъ. Въ повечето случаи доста е, само началникътъ да бжде на това решително мѣсто, за да се спечели победата: Толкова е важно присжтствието на началника между хората си. Къмъ 10 ч. при капитанъ Величковъ пристига 7-а Кумановска дружина съ следната заповѣдь отъ началника на лѣвата колона до командира на тая дружина, капитанъ Михаиловъ:

Тръгнете веднага за върха (каменистия върхъ), дето сега се намиратъ 13-а Кукушка и 1-а Дебърска дружини. Ще се явите при капитанъ Величковъ и ще му предадете отъ менъ заповѣдь, като предупреди командира на 6-а Охридска дружина, който оперира въ дѣсно отъ него, да атакува върха Парадли и да го завземе и се закрѣпи на него. Пратенъ е адютанта на артилерийското отдѣление за намиране позиция за една батарея, която да съдействува за заемането на върха Парадли. № 48. В. Емирица, 18.VI.13 год. 8 ч. 30 м. пр. пл.

Капитанъ Величковъ далъ заповѣдь на командира на 7-а дружина да настжпи съ ротитѣ си въ дѣсно отъ другитѣ части по дола и, като се подравни съ тѣхъ, съ „ура“ да се понесе напредъ срещу противника, срещу когото въ сжщото време напредъ щѣли да атакуватъ Добърската и Кукушката дружини. За Охридската дружина, която е била далече отъ капитанъ Величковъ 500—600 м., и дума не става. Между това, боятъ вече пламтѣше по цѣлия фронтъ на 1-а бригада. Артилерията стреляше и отъ двѣтѣ страни оживено. Картечницитѣ почваха все повече и повече да се обаждатъ, а къмъ 10 ч. 30 м. пр. пладне се чуваше вече една извънредно интенсивна стрелба, която трая доста време и която показваше, че къмъ Скалистия върхъ зрѣятъ важни събития. Въ тоя моментъ, около 11 часа, въ щаба на опълчението се получи отъ щаба на лѣвата колона и се разпореди до сжщия щабъ следното:

Отъ Султанъ-тепе на западъ срещу нашия дѣсенъ флангъ настжпватъ сърби, срещу лѣвия флангъ сжщо. 3-а бригада да се предупреди за сърбскитѣ войски и да ни се прати на Емирскитѣ висоти подкрѣпление отъ една дружина. № 53. 18.VI.13 год. 10 ч. пр. пл.

На 53. Макаръ и да не донасяте, колко сж сърбскитѣ сили, които настжпватъ, употрѣбете всички усилия, за да отблъснете неприятеля съ войскитѣ, които разполагате. Имайте предъ, че въ маневрени войски има само 1 дружина и 1 не с. с. батарея. По заповѣдь. № 20. Колиби Кормино, 11 ч. 20 м. пр. пл.

Въ сжщото време началника на дѣсната колона се предупреди съ следната телеграма:

Изглежда, че сърбитѣ предприематъ съ повечето си сили настжпление противъ лѣвата колона. Имайте предъ видъ това и действувайте най-енергично. По заповѣдь. № 21 Кол. Кормино, 18.VI.13 г. 11 ч. 30 м. пр. пл.

Къмъ 11 ч. капитанъ Величковъ, като не чува урата отъ къмъ Кумановската дружина, пише до командира на сжщата дружина следното: „Побързайте да атакувате. Войницитѣ да викатъ громко ура и на ножъ“. А между това, положението почва да се чувствува все по-тежко. На капитанъ Величковъ съобщаватъ, че една неприятелска рота се спуща къмъ с. Дрѣнякъ и че кандидатътъ Малѣевъ съ часть отъ 2-а рота отъ Дебърската дружина отстжпва, вследствие на което донася до началника на лѣвата колона следното:

Положението трудно, ако отъ къмъ Битолската дружина нѣма офенсива. Въ лѣво отъ насъ спуснаха се въ дерето сърбска една рота, нѣмамъ нито войникъ въ маневрени части. Солунската дружина, ако е възможно, да настжпи по сжщото направление, малко въ лѣво. 18.VI.13 г. 11 ч. 10 м. пр. пл.

За тия, които можаха да наблюдаватъ разгъването на неприятеля и можаха да разбиратъ хода на борбата, очевидно бѣше, че неприятельтъ къмъ 11 ч. 30 м. предприемаше общо настжпление, почти по цѣлия фронтъ на лѣвата колона. Неприятелски вериги въ безбройни редици се виждаха да се насочватъ както срещу Скалистия върхъ и кота 1758, дето бѣха 1-а, 13-а, 6-а, 7-а, 4-а, 5-а и 14-а дружини, така и отъ западъ далечъ отъ хребета по дѣсния брѣгъ на Злетовската рѣка срещу 2-а и 3-а дружини, както ще видимъ по-нататъкъ. Две полски скорострелни батареи, докарани отъ Кратово или Паланка, и две планински обстрелваха всичкитѣ висоти, заети отъ нашитѣ части, като търсѣха нашитѣ батареи, отъ които 5-а — скоро биде намѣрена и заставена временно да замълчи. Нескорострелнитѣ наши батареи отъ в. Вършникъ водѣха къмъ западъ вече една ураганна стрелба. 4-а, 5-а и 6-а батареи отъ Емиришката висота обстрелваха отъ доста време най-оживено неприятелскитѣ вериги, които се спущаха по склоноветѣ на Чаталъ-чешме и Калинъ-камъкъ, и водѣха двубой съсъ сърбскитѣ батареи, отъ които тая западно отъ Скалистия върхъ бѣше скоро заставена да замълчи. Първитѣ забелезани неприятелски вериги, обстреляни отъ нашитѣ батареи, веднага се разстроиха и повърнаха, обаче, следвани отъ други, тѣ бърже почнаха да приематъ въ дѣсно и въ лѣво по гънкитѣ на мѣстностьта и да се спущатъ къмъ дола на Заимичката рѣка. Силитѣ на неприятеля бѣха значителни и само тукъ при Чаталъ-чешме тѣ изглеждаха, че не сѫ по-малко отъ 3 дружини и 1 картечна рота.

Между това, частитѣ на Скалистия върхъ, макаръ и обстрелвани съ кръстосанъ огънь, се държаха на мѣстото си на 100 крачки на югъ отъ самия върхъ. Отстѫпили бѣха 2-а рота отъ Дебърската дружина и отдѣлни войници отъ нѣкои други роти. Въ сѫщото време е отстѫпилъ и капитанъ Пеневъ съ една отъ ротитѣ си, който като миналъ край 1-а рота отъ 6-а дружина, заповѣдалъ на подпор. Янковъ сѫщо да отстѫпи съ цель тия две роти да заематъ позиция на северния склонъ на Емиришкия ридъ, за да прикриватъ отстѫплението. Последниятъ вдигналъ ротата да отстѫпва, но следъ 2—3 минути срещнали капитанъ Величковъ, който заповѣдалъ ротата да се повърне назадъ, защото дошла Кумановската дружина и ще се атакува противника. Въ сѫщата минута командирътъ на 6-а Охридска дружина, поручикъ Бозуковъ, съ ординарецъ повикалъ ротата на подпоручикъ Янковъ при себе си. Ротата се повърнала назадъ и спрѣла при поручикъ Бозуковъ, който е билъ на 100 кр. задъ 2-а рота на подпор. Светогорски.

Между това, Кумановската дружина, водена отъ нейния храбъръ командиръ, капитанъ Михайловъ, настѫпила съ 1-ва и 2-а роти въ първа линия и 3-а рота въ втора линия въ дола на изтокъ отъ Скаластия върхъ между Дебърската и Охридската дружини и почнала да се покача по склона, по който отъ върховетѣ се спущаха къмъ югъ непрекѫснатъ брой неприятелски вериги. Движущи се така едни срещу други, безъ да се виждатъ, въ срещенъ бой, сърбскитѣ и нашитѣ вериги се озоваватъ на 700—800 крачки едни отъ други, спиратъ се и почватъ да се обстрелватъ съ адска стрелба. Борбата е била тежка за Кумановци, както поради численното превъзходство на неприятеля, така и поради командующето положение, което той е заемалъ. Дружината се подравнила съ Дебърската и Охридската дружини, но по-напредъ не е могла да мине. Въ тая люта борба, която, поради извънредната краткость на релацията и дневника на дружината, мѫчно може да се очертае въ по-голѣми подробности, пада убитъ подпор. Драгошиновъ Драгошинъ и раненъ подпор. Аяновъ Димитъръ. Първиятъ бѣше дошелъ въ опълчението едва нѣколко дена преди почване на военнитѣ действия и въ войната съ турцитѣ бѣше раняванъ на шесть мѣста въ сражението при Люлебургасъ, а вторият въ сжщата война съ турцитѣ бѣше се проявилъ като смѣлъ войвода въ Малко-Търновско въ фланга на турската армия. Освенъ тия загуби въ тоя бой Кумановската дружина има 26 убити и 59 ранени опълченци, което съставлява около 18 — 20 на сто отъ наличнитѣ бойци въ дружината.

До като тия действия се развиватъ въ дола на Заимичката рѣка, капитанъ Величковъ заповѣдалъ на подпоручикъ Торкомъ съ ротата си, която е била поддържка задъ 1-а дружина, да заеме самия Скалистъ-върхъ наедно съ 1-а и 4-а роти отъ Дебърската дружина. Ротата е настжпила смѣло съ развѣто знаме на дружината и при достигането до веригитѣ на Дебърската дружина съ громко „ура", последвана отъ близкитѣ вериги, се хвърлила напредъ и заели самия върхъ. Неприятелскитѣ нѣколко войници и находящитѣ се отзадъ неприятелски части, които бѣха се насочили къмъ сжщия върхъ, отстжпили въ безредие. Това върховно усилие, обаче, не можеше да се увѣнчае съ траенъ успехъ. Шепата юнаци скоро става обектъ на най-силна стрелба отъ три страни. Числото на раненитѣ расте, пада раненъ и самия подпор. Торкомъ.

Началникътъ на участъка, капитанъ Величковъ, въ тоя моментъ се почувствувалъ изолиранъ и застрашенъ отъ много страни. Идването на ранения въ ржката подпор. Торкомъ при него го обезнадеждило още повече. Отъ друга страна въ сжщия моментъ се получило донесение, че 2-а и 3-а роти отъ Дебърската дружина, застрашени отъ слѣзлата неприяталска часть къмъ Дрѣнякъ, почнали безъ заповѣдь да отстжпватъ. И на панагонъ на всичко това, вижда въ дѣсно да отстжва и Кумановската дружина по дола назадъ. При това положение, за запазване на фланга и тила си капитанъ Величковъ веднага заповѣдва на подпоручикъ Юрдановъ да събере колкото може повече войници отъ отстжпающитѣ 2-а и 3-а роти и да настжпи по Злетовската рѣка и заеме позиция насрещу слѣзлата неприятелска часть къмъ с. Дрѣнякъ. А на ротитѣ и командитѣ отъ Скалистия-върхъ къмъ 1 ч. сл. пл. далъ заповѣдь за напускане постепенно върха и донесълъ до началника на лѣвата колона, както следва:

> Противникътъ съ превъзходни сили и при много изгодни условия принуди напускането на висотата, която е изолирана и не се подържаше отъ никжде съ пехотенъ огънь, а се обстрелва отъ страни и отъ командуеми височи. Тя можеше да се държи само при условие да се яви офенсива и въ Битолската дружина. Духътъ на юнацитѣ не е падналъ, но извънредно сж капнали отъ умора, понеже две нощи не сж спали и днесъ не сж яли. Загубитѣ не сж още известни. Заповѣдахъ бавно отстжпление. № 37. 18.VI.13 год. 1 ч. сл. пл.

А началникътъ на колоната, който е наблюдавалъ боя отъ в. Емирица, донесе въ щаба, който сжщо схващаше тежкото положение на нашитѣ части на Скалистия-върхъ, следното получено въ 3 ч. следъ пладне:

> Дебърската и Кукушката дружини отстжпиха Скалистия върхъ, южно отъ Парадли. Срещу тѣхъ сж настжпили значителни сили и сж били обстреляни съ кръстосанъ артилерийски огънь. Споредъ сведения отъ пленени, това

е било 8-и полкъ съ още два други баталиона. Въ този моментъ се води бой по цѣлия фронтъ. Сега опитъ за контъратака не може да се направи, защото отстжпилитѣ въ безпорядъкъ дружини иматъ нужда отъ уреждане и почивка. Следъ като се уредатъ, ще се опитаме да контратакуваме. № 56. 18. VI. 15 год. 1 ч. сл. пл.

Въ сжщото време началникътъ на щаба на сжщата колона написалъ до командира на Дебърската дружина следното:

По заповѣдь. Вземете най-енергични мѣрки за да съберете и уредите дружината си. Дръжте се здраво на позицитѣ си. Заповѣдано е сжщото на всички дружини. № 58. Емирица, 18. VI. 13 год. 1 ч. 20 м. сл. пл.

Къмъ 2 ч. 20 м. капитанъ Величковъ разпоредилъ, подпор. Янковъ Нато съ своята рота отъ 6-а дружина, доста намалѣла, и съ войници отъ разни дружини да заеме срещу двѣтѣ рѣки ариергардна позиция по склона на Емиришкия ридъ, и донася до началника на лѣвата колона следното:

Ще събера и уредя дружината, но позицията, която ще се заеме, трѣбва да бжде Емиришкия върхъ. Оназп висота, която 24 часа се отбраняваше отъ насъ, е съвършено изолирана, издадена много напредъ и затова се обстрелва съ кръстосанъ огънь. За сега една полурота е взела една височина въ подножието на Емиришката висота и прикрива отстжплението. № 38. 18. VI. 13 год. 2 ч. 20 м. сл. пл.

Къмъ 3 ч. 30 м. сл. пл. неприятелския артилерийски огънь доби най-голѣми размѣри. Противникътъ обстрелваше съ кръстосанъ огънь 4-а и 5-а с. с. батареи и хребета Емирица. 4-а батарея, благодарение на по-благоприятната си позиция, могла да води непрекжснато борбата съ противника, но когато къмъ 4 ч. 30 м. неприятельтъ съсрѣдоточилъ огъня си противъ нея, тя била заставена да замълчи за известно време. 5-а батарея, въ която попадналъ единъ неприятелски шрапнелъ и убилъ 1 коневодъ и 6 коня и ранилъ 2 войника и 4 коня, е била въ по-малко благоприятно положение и, види се, за това не действувала, така както се е налагало. Отъ реляцията на 6-а батарея не може да се установи, къмъ това време какви действия тя е развивала, но, безъ съмнение, и тя е стреляла, както и другитѣ батареи. Презъ деня тия батареи изстрелватъ следнитѣ количества снаряди: 4-а — 506 шрапнели и 32 гранати, 5-а — съответно 295 и 2 и 6-а — 472 и 8 или общо 1273 шрапнели и 42 гранати.

Развитието на неприятелския артилерийски огънь срещу нашитѣ батареи, надъ които противникътъ къмъ 4 ч. бѣше вече добилъ пъленъ превесъ, означаваше начало на противниково настжпление. До тоя моментъ нашитѣ части отъ Скалистия - върхъ, необезпокоявани и непреследвани отъ неприятеля, отстжпвали бавно назадъ. Силно разстроени отъ загубитѣ и отъ мѣстностьта, тия наши части а именно, 1-а, 6-а, 7-а и 13-а дружини, коя по-рано коя по-късно почнали да достигатъ на Емиришкия хребетъ, тъкмо когато неприятелската артилерия, най-оживено обстрелвала нашитѣ 4-а и 5-а батареи тукъ. Мжчно може да се установи, коя дружина е била по-малко разстроена, но ясно е било, че последни сж отстжпвали офицерския-кандидатъ Божковъ съ своята рота отъ Кукушката дружина и че въ ариергардъ по северния склонъ оставалъ подпор. Нато

Янковъ съ ротата си. Сѫщо така ясно е, че началникътъ на лѣвата колона, подполк. Николовъ, подъ градъ отъ неприятелски снаряди е обикалялъ на конь и посрещалъ отстѫпающитѣ войници, ободрявалъ ги е съ личния си примѣръ на безстрашие и полагалъ всичкитѣ си старания да тури въ редъ отстѫпващитѣ дружини. Подполк. Николовъ заповѣдалъ, войницитѣ отъ Кукушката дружина, която е била най-разстроена поради липса на дружинния ѝ командиръ и която е имала най малко загуби, да се сведе въ две роти и да се отправи къмъ в. Вършникъ, за да съставлява прикритие на 10-а и 12-а не с. с. батареи, което съставлявало изпълнение на искане още отъ

Подпор. ДРАГОШИНОВЪ ДР.

Адютантъ ХРИСТОВЪ Д.

2 ч. сл. пл. отъ командира на 4-о не с. с. план. отдѣление: Дебърската дружина да прати часть за да заеме позицията северно отъ Емиришкия върхъ съ цель да се облекчи положението на Солунската дружина, на която въ това време почвало да се застрашава дѣсния ѝ флангъ; Кумановската дружина да заеме окопитѣ при 4-а и 5-а батареи, а Охридската съ часть надъ Злетовската рѣка да продължава да прикрива отстѫплението, а съ другата часть въ подържка задъ хребета, за да се устрой. Частитѣ сѫ били съвсемъ размѣсени и за да се турятъ въ редъ, усилия сѫ полагали не само правитѣ началници, но и близкитѣ артилерийски командири.

Между това, неприятельтъ едва въ 4 ч. сл. пл. пусналъ своитѣ патрули по следитѣ на отстѫпилитѣ наши дружини отъ Скалистия върхъ. Това закъснение може да се обясни поради планинския и гористъ характеръ на мѣстностьта както и поради смѣлитѣ действия, които нашитѣ части бѣха развили презъ деня. При това, неприятельтъ настѫпи не съ главнитѣ си сили, а съ рекогносцировачни отряди. Неприятельтъ се почувствува, спечелилъ борбата презъ деня едва въ 4 ч. сл. пл., когато вече ясно чувствуваше отстѫплението на нашитѣ дружини къмъ Емиришкия върхъ.

Загубитѣ въ нашитѣ дружини презъ деня сѫ значителни, като достигатъ за нѣкои отъ тѣхъ до $20\,^0/_0$, даже и повече, отъ наличния съставъ на ротитѣ. Дебърската дружина имаше 15 убити и 35 ранени. Охридската — 25 и 52, Кумановската — 26 и 53 и Кукушката — 4 убити и 5 ранени опълченци. Освенъ това, убитъ е подпоручикъ Драгошиновъ и ранени сж подпоручицитѣ Аяновъ и Торкомъ. Раненъ е и адютантътъ на 6-а Охридска дружина Д. Христовъ.

Боятъ на лѣвия флангъ на 1-а бригада.

(Охранение фланга и тила на лѣвата колона).

Отъ в. Чаталъ-чешме къмъ юго-западъ се спуща единъ хребетъ, който образува водораздѣла между Злетовската и Кратовската рѣки. Тоя планински хребетъ, тамъ дѣто се отдѣля отъ Чаталъ-чешме, е съвършено погрѣшно показанъ по картитѣ. Злетовската рѣка, както имахме случай и по-рано да отбележимъ, извира не отъ къмъ с. Дрѣнякъ, както е показано въ тия карти, а отъ самия Султанъ-тепе. Рѣката тече отъ начало къмъ западъ, минава край колиби Заимица, по-назападъ подъ с. Дрѣнякъ, следъ което тя тече по цѣлото си протяжение къмъ югъ. Хребетътъ, който следва Злетовската рѣка на дѣсния й брѣгъ, носи името Плавица-планина и рѣдко неговитѣ върхове сж по-високи отъ 1000—1200 м. надъ морското равнище. По билото на Плавица-планина сърбитѣ бѣха се укрѣпили така сериозно, както това бѣха сторили и по хребетитѣ по-на изтокъ. Задъ укрѣпленията на сърбитѣ тукъ следва конски пжть съединяющъ селата по планината тукъ и Кратово съ Султанъ-тепе.

Както видѣхме при описание действията на 17 юний, следъ завладяването на Емиришкия ридъ, 3-а Солунска дружина се разположи на една малка висота по склона северо-западно отъ Емиришкия върхъ съ задача, да охранява фланга на 1-а бригада съ фронтъ именно къмъ северния край на Плавица-планина, 2-а Скопска дружина, която въ сжщия день бѣше атакувала, заела и напуснала Скалистия върхъ, следъ отстжплението си на Емиришкия ридъ получи задача да се разположи при в. Връшникъ (Боровецъ), западно отъ с. Емирица, съ сжщата задача, както и Солунската дружина, но по-на югъ отъ последната. 10-а и 12 не с. с. планински батареи, които на 17 юний не бидоха използувани въ нищо, бѣха при бригаднитѣ подържки при Емиришкия върхъ. Още по-на югъ отъ 2-а Скопска дружина имаше една застава отъ 1 пех. взводъ и нѣколко конника при с. Ямища за свързка съ частитѣ, действующи при Злетово. Какви сили неприятельтъ държеше сега по тия си позиции отъ с. Дрѣнякъ до къмъ Злетово на едно протяжение около 15 клм. точно не се знаеше. Споредъ сведенията отъ преди почване на военнитѣ действия знаеше се, че неприятельтъ тукъ има по една рота въ селата Старо и Ново-Мушково, Кавракъ, Кнежево, Луково и източно отъ Лесново и безъ съмнение и нѣкоя и друга рота въ подържки задъ тѣхъ. Какъ сж били засилени отъ противника тия слаби части на 17 юний и вечерьта срещу 18 трудно може да се установи. По назначението си сърбскитѣ позиции въ това пространство имаха за задача да свържатъ укрѣпената зона Емирица, Рѣдки-буки, Султанъ-тепе, Чаталъ-чешме съ оная южно отъ Кратово, чиито предни линии бѣха недалечъ отъ Злетовската рѣка, а главнитѣ позиции по мѣстностьта Печеница, Плавица-планина и Карадагъ. На 17 юний въ тая зона за свързка не се констатира никакво сериозно движение отъ страна на неприятеля. На 18 юний, обаче, още съ разсъмването, на хребета почнало да се установява все по-често движение на отдѣлни войници и групи отъ такива. Къмъ 8 ч. 30 м. по сѫщия пѫть даже минала една колона товаренъ обозъ. Реляцията на 1-а бригада, както много пѫти повтаряме, е съвършено кратка и за действията, които се развиватъ на фланга на бригадата, казва много малко думи, обаче, въ реляцията на 10-а не с. с. пл. батарея на капитанъ Славовъ за тия действия намираме ценни бележки. Споредъ тѣхъ, командиритѣ на 10-а и 12-а пл. не с. с. батареи заедно съ командира на отдѣлението били повикани отъ началника на артилерията въ лѣвата колона да се явятъ въ щаба на 1-а бригада въ 9 ч. пр. пл. Тукъ подполк. Николовъ далъ следната заповѣдь:

> Двете не с. с. пл. батареи съ 2-а Скопска дружина въ съставъ отъ 2 и половина роти подъ командата отъ капитанъ Пожарлиевъ ще се произведе демонстрация по посока на западъ отъ Емирица, като се премине Злетовската рѣка и се настѫпи по лощината къмъ острата камениста чука. Тази демонстрация има за цель, да може да се разузнае, има ли противникъ по тази посока и, ако има, съ какви сили е заетъ този участъкъ. За това дружината ще настѫпи по казаната посока и едната батарея ще заеме позиция, щото да може да обстрелва казания обектъ, а другата да заеме очаквателно положение и се яви тамъ, дето се укаже нужда.

Подполковникъ Николовъ бѣше офицеръ отъ старата школа и когато той бѣ училъ тактиката въ Военното училище, на демонстрацинтѣ се даваше една особена важность. Въ случая тоя отрядъ е ималъ задача отъ рекогносцировъченъ характеръ съ строго охранителна цель. Изглежда, че съ сѫщия отрядъ се е целѣло да се пресѣче пѫтя, който минаваше задъ позицията на неприятеля. Въ действителность, обаче, какво е мислилъ точно подполк. Николовъ, не може да се установи.

Тия части въ 9 ч. 20 м. пр. пл. потеглили въ изпълнение на поставената имъ задача и щабътъ, който скоро следъ това забелеза движението имъ, незнаейки какво представляватъ тѣ, написа следното до началника на лѣвата колона:

> По заповѣдь. Да се донесе, изпращана ли е нѣкаква колона на западъ отъ Емирица, за да мине р. Злетовска. Такава една колона се забелезва, но не може да се определи, наша ли е или неприятелска. Изглежда да е батарея съ рота. № 18. Кол. Кормино, 18. VI. 13 год. 10 ч. пр. пл.

Въ 10 ч. пр. пл. батареитѣ на тая малка колона се стоварили на позиция при в. Вършникъ и почнали да се окопаватъ, а дружината се спуснала въ Злетовската рѣка. Въ сѫщото време отъ къмъ мѣстонахождението на сърбската батарея, западно отъ Чаталъ-чешме, почнали да се спущатъ отдѣлни патрули и вериги срещу с. Дрѣнякъ. Батареитѣ не сѫ обстрелвали тия цели, понеже сѫ били далеко. Обаче, въ 11 ч. 25 м. къмъ височата на западъ отъ в. Връшникъ, къмъ която се насочвала Скопската дружина, се появили неприятелски части около две дружини, които бърже почнали да се спущатъ отъ горичката презъ окопитѣ и нивитѣ надоле къмъ Злетовската рѣка. Виждало се е ясно, че неприятелскитѣ вериги тукъ се насочвали срещу в. Вършникъ съ цель да го заематъ и по тоя начинъ да се яватъ въ тилъ на цѣлата лѣва колона на опълчението. Моментътъ е билъ критиченъ за батареитѣ. Тѣ не сѫ виждали, докѫде бѣ достигнала Скопската дружина и трѣбвало да разчитатъ само на себе си, още повече, че прикритието, което е било оставено при тѣхъ, е било само отъ единъ взводъ. 12-а не с. с. пл. батарея на поручикъ Радевъ веднага открила непрекѫснатъ бързъ огънь съ мѣрникъ 28 и 30 и много скоро приковала неприятелскитѣ първи вериги на мѣстото имъ. Въ 11 ч. 35 м. сѫщо такъвъ огънь открила и 10-а не с. с. батарея на капитанъ Славовъ, което позволило да се получи кръстосанъ огънь твърде сполучливо управляванъ отъ командира на отдѣлението — майоръ Николовъ. Артилерийскиятъ огънь тукъ продължи цѣли часове и само въ първия часъ 12-а батарея похарчила 500 снаряда, и за това всѣко по-нататъшно опитване на сърбитѣ да настѫпятъ бѣше съвършено парализирано. Въ тая батарея особено се отличилъ презъ тоя день командирътъ на 1-и взводъ ст. подоф. Тасе Станчовъ и мѣрача на 1-о орѫдие мл. подоф. Димитъръ Николовъ.

Капитанъ СЛАВОВЪ.

Поручикъ РАДЕВЪ.

Между това, Скопската дружина, разгъната въ боенъ редъ съ две роти въ първа линия и една въ втора, минала Злетовската рѣка и почнала настѫплението по склона къмъ неприятелскитѣ окопи, непрекѫснато държани подъ сполучливия огънь отъ батареитѣ. Къмъ 2 ч. 30 м. Скопската дружина смѣло се понесла къмъ неприятеля, разстроенъ отъ артилерийския огънь, и съ атака заела предния му окопъ, а следъ това и втори единъ окопъ въ рѫжьта, като оставалъ третия му окопъ на 100 крачки въ дѣсно. Тукъ отъ хванатия пленникъ дружината узнала, че на неприятеля презъ този день пристигнали три полка подкрѣпление, отъ които двата били задъ гребена, западно отъ Чаталъ-чешме, а единиятъ билъ вече разгънатъ тукъ срещу Скопската и Солунската дружини. Борбата тукъ е била жива и пушечната стрелба на сърбитѣ извънредно честа. Сърбскитѣ вериги при отстжплението си заемали маскирани окопи изъ посѣтитѣ ниви, отдето стреляли безъ да бждатъ забелезани отъ нашитѣ войници. По тоя начинъ на нашитѣ вериги били причинявани голѣми загуби и, следъ завладяване на първитѣ окопи, по-нататъкъ мжчно е могло да се напредва. 10-а и 12-а батареи продължили съ живъ огънь да приковаватъ врага, като не сж му позволили да мръдне нито една своя часть. Всѣки опитъ на неприятеля да обгради фланговетѣ на дружината сж бивали отбивани съ най-живъ артилерийски огънь. 12-а батарея, освѣнъ това, къмъ 4 часа открила огънь и по неприятелскитѣ вериги, които въ тоя моментъ почнали да настжпватъ при Скалистия върхъ, тамъ дето бѣше Кукушката дружина. Съ огънь, ту къмъ противника предъ Скопската дружина, ту къмъ противника настжпващъ срещу центъра на лѣвата колона отъ опълчението, батареитѣ останали до 7 ч. сл. пл. на позицията си, като похарчили 10-а батарея 395 снаряда, а 12-а — 794.

Въ това време, когато Скопската дружина и батареитѣ развиватъ действията, които описахме, Солунската дружина, която бѣше оставена предъ предната Емиришка висота, за да охранява фланга на бойния строй, предупредена отъ патрулитѣ, че неприятельтъ се спуща въ Злетовската рѣка, настжпила напредъ къмъ рѣката, прогонила преднитѣ части на сърбитѣ и почнала съ преднитѣ си части успешно да се катери по склона къмъ височата, по която въ лѣво бѣше настжпила Скопската дружина. Предъ видъ, обаче, отстжплението на нашитѣ части отъ Чаталъ-чешме, командирътъ на бригадата разпоредилъ тая дружина да спре настжплението на лѣвия брѣгъ на Злетовската рѣка, понеже дружината, въ противенъ случай, би могла да бжде отрѣзана отъ неприятеля. Къмъ 6 ч. 30 м. сл. пл. неприятельтъ срещу Скопската дружина почналъ да подава

Опълч. ГЬОРЧЕ НАЦЕВЪ.

Опълч. ПЕТЪРЪ ТАСЕВЪ.

сигнали и да се раздвижва по начинъ, който подсказалъ на командира на дружината за предстоящитѣ му настѫпателни действия. Силитѣ на неприятеля сѫ били значителни, стоенето на дружината, споредъ схващането на командира ѝ, повече е било невъзможно, защото е могла да бѫде заобиколена и тя почнала правилно и бавно да отстѫпва, като се спрѣла къмъ 8 ч. сл. пл. при Вършникъ. Неприятельтъ, обаче, не посмѣлъ да преследва. Съ смръкване дружината отстѫпила по заповѣдь при колиби Кормино, дето пристигнала въ 1 ч. 30 м. сл. полунощь. Презъ деня дружината имала 18 убити и 71 ранени, въ това число и адютанта на дружината Андоновъ Евтимъ, което, ако се пресмѣтне за 2 и половина роти дава единъ значителенъ процентъ отъ 25 на сто. Въ числото на убититѣ сѫ и опълченцитѣ Петъръ Тасевъ и Гьорче Нацевъ, и двамата отъ с. Елешникъ, Тетовско, чийто портрети помѣстваме отсреща.

10-а и 12-а не с. с. батареи по заповѣдь въ 7 ч. се натоварили и въ 11 ч. 30 м. достигнали кол. Кормино. Смѣло може да се каже, че действията на тия две батареи и 2-а и 3-а дружини по отблъсване атаката срещу лѣвия флангъ на опълчението сѫ извънредно поучителни и високо похвални. Всички сѫ се държали доблестно; противникътъ, макаръ и многочисленъ, биде отблъснатъ и не му бѣ позволено да нанесе, какъвто и да е успешенъ ударъ на лѣвата колона.

Боятъ при висота 1758.

Както видѣхме, на 17 юний къмъ 4 ч. сл. пл. 4-а, 5-а и 14-а дружини завладѣха хребета на в. Парадли (в. 1758), дето и пренощуваха. Следъ получаване заповѣдьта по лѣвата колона за настѫпление на 18 юний, която споредъ реляцията на 5-а Одринска дружина била отъ 4 часа, но не носѣла номеръ, тримата дружинни командири се събрали на съветъ на 17 вечерьта, очевидно, защото и до тоя часъ въ тоя участъкъ или колона, както щете кажете, не е било установено отъ по-горното командуване, кой да управлява оперативнитѣ действия на тия три дружини, па и на 6-а скорострелна батарея, която бѣше на позиция непосредствено задъ тѣхъ. Казахме и нека още еднажъ повторимъ, щабътъ на 1-а бригада се мѫчи въ боя да управлява дружини и батареи, а не тактически разчленения, наложени отъ обстановката и съобразени грижливо съ цельта, мѣстностьта, силитѣ на врага и неговитѣ намѣрения. И за това, въ тая бригада боятъ се води по дружинно и дружинитѣ сѫ заставени да се сношаватъ съ началника на колоната. Простиятъ методъ за тактическото подраздѣление на усилията за достигане частнитѣ обективи а чрезъ тѣхъ и чрезъ тѣхната комбинация общата главна цѣль, липсва.

Дружиннитѣ командири решили да атакуватъ неприятеля на каменистия върхъ (кота 1758) въ следния редъ: 5-а Одринска — отъ югъ, 14-а Воденска—отъ фронта, 4-а Битолска — отъ северо-западъ. Последната дружина, освенъ това, трѣбвало да подържа връзка съ 6-а Охридска дружина, безъ което тя би си изложила не само фланга, но и тила. За свързката въ дѣсно съ 10-а Прилепска дружина не става дума. Действията било решено да почнатъ на зараньта

Сведенията за неприятеля тукъ сѫ били доста оскѫдни, защото съприкосновението съ него на 17 юний вечерьта е било изгубено поради настѫпването на нощьта и поради отстѫплението на сърбитѣ. На 18 юний сутриньта присѫтствието на неприятеля е било установено не само отъ обстоятелството, че е билъ забелязанъ да заема източния край на завладения хребетъ и самия в. Румена-бука, но и отъ опита му да атакува Одринската дружина, за която атака командирътъ ѝ, капитанъ Атанасовъ С., донася до командира на 1-а бригада следното:

> Въ 3 ч. 10 м. пр. пл. сърбитѣ предприеха атака отъ посока на каменистия върхъ (висота 1758 б. авт.), който е на източния край на хребета. Неприятельтъ бѣ се насочилъ въ две колони — едната по гребена на хребета, а другата по южнич склонъ на сѫщия. Първата колона се натъкна на 3-а рота, а втората на 4-а рота; обстреляни отъ ротитѣ и 2-а рота се вдигна въ контръ ударъ, колонитѣ отстѫпиха. № 78. Позиция на завзетия хребетъ, 18. VI.13 г. 3 ч. 15 м. пр. пл.

Къмъ 5 часа 5-а дружина въ изпълнение решението за атаката на кота 1758 се привдигнала въ дѣсно, заела своето изходно положение и донесла до командира на 1-а бригада въ 7 ч. 30 м. пр. пл. следното:

> Съгласно заповѣдьта Ви отъ 17 . . . . и въ споразумение съ дружиннитѣ командири на Воденската и Битолската дружини, дружината ми предприе настѫпление къмъ Султанъ-тепе. За прогонване противника отъ каменистия върхъ, който е на източния край на завзетия вчера хребетъ, дружината ми се насочи отъ югъ на този върхъ. При вдигането на ротитѣ отъ завзетия хребетъ за опредѣления участъкъ на дружината трѣбваше да стане съ отдръпване къмъ рѣката, за което се изгуби доста време. Предъ фронта на дружината ми противника се е окопалъ въ двуярусни окопи. Силата на противника е 1 до 2 роти съ една картечница. На изтокъ отъ каменистата височина е разположена една неприятелска полска с. с. батарея. Предстои ни настѫпление по откритъ и много стръменъ скатъ. № 79. Южно отъ скалистата висота (разбирай каменистата, б. авт.), 18.VI.13 г. 7 ч. 30 м. пр. пл.

Дружината настѫпила съ две роти въ първа линия и една рота въ дружинна подържка. 6-а и 9-а пл. с. с. батареи сѫ обстрелвали както неприятелскитѣ окопи тукъ, така сѫщо и неприятелската артилерия. Особена ефикасна помощь е давала 9-а батарея, която съ единия си взводъ непрекѫснато обстрелвала неприятеля въ окопитѣ по западния склонъ на Румена-бука, отъ дето неприятелскитѣ стрелци безспокоели 5-а дружина. Къмъ 10 ч. пр. пр. противникови вериги се превдигнали за контъратака отъ северния гребенъ на Румена-бука, но веднага сѫ били повърнати обратно задъ върха. Въ 11 ч., когато разгъването на сърбитѣ срещу 1-а бригада бѣше почти напълно се очертало, командирътъ на 5-а дружина получава отъ щаба на сѫщата бригада следната заповѣдь:

> По заповѣдь. Подъ Ваша команда 4-а Битолска и Вашата дружина настѫпете веднага. Скалистия върхъ южно отъ Парадли (Чаталъ-чешме б. авт.) се заема отъ две наши дружини. № 50. Емирица, 18.VI.13 г. 9 ч. пр. пл.

Понеже не се разбирало ясно въ тая заповѣдь посоката, по която трѣбвало да се настѫпи, т. е. какъвъ обективъ е следвало да се достига, командирътъ на 5-а дружина отговаря до командира на 1-а бригада, както следва:

> Съгласно донесението ми № 79 азъ съ дружината се насочихъ южно отъ каменистия върхъ, който се намира на източния край на завзетия вчера хребетъ. Отдавна дружината е завързала бой и веригитѣ на ротитѣ сѫ на около 600 метра предъ противника. Събирането на дружината е много трудна работа и отъ друга страна азъ съмъ на цѣли 2 часа далечъ отъ хребета, който вчера заехме, ако искамъ да се промъкна безъ голѣми загуби. Сѫщо и Битолската дружина, по приетия тазъ сутринь планъ, трѣбва да е далечъ отъ менъ и е насочена противъ сѫщата височина, северно отъ завзетия вчера хребетъ. При това положение, моля втора заповѣдь. № 80. Южно отъ Скалистия-върхъ (Каменистия върхъ 1758 б. авт.), 18.VI.13 г. 11 ч. 15 м. пр. пл.

На което донесение отговоръ отъ щаба на 1-а бригада получава едва въ 4 ч. сл. пл., както следва:

> По заповѣдь. Влѣзте веднага въ връзка съ Битолската и Воденската дружини и действувайте съвмѣстно. № 57. Емирица, 18. VI. 13 год. 1 часа следъ пладне.

Срещу кого? Подъ чия команда? Какво е това „действувайте съвмѣстно“? И други такива въпроси поражда непълнотата на тия заповѣди отъ щаба на 1-а бригада, чиято задача презъ деня бѣше да разкѫса фронта на сърбитѣ при Чаталъ-чешме.

А между това, боятъ, почвайки отъ 10 часа, ставаше все повече живъ и даже ожесточенъ. На западъ въ дола на Злетовската рѣка и по височинитѣ надъ с. Мушково пламтѣше почти адски артилерийски огънь: Нескорострелнитѣ батареи отбиваха настѫплението на противника и Скопската дружина настѫпваше къмъ върха по дѣсния брѣгъ на рѣката. На Скалистия-върхъ предъ Чаталъ-чешме се разиграваха последнитѣ драматични перипетии, а по-въ дѣсно въ дола 6-а и 7-а дружини се борѣха въ кървавъ срещенъ бой съ настѫпващи неприятелски сили, които се насочваха и срещу 4-а Битолска дружина по хребета на кота 1758. Вече, вмѣсто за настѫпване, последната дружина мислѣше, какъ да запази позицията си. По-въ дѣсно 14-а дружина, сѫщо вмѣсто да настѫпи къмъ кота 1758, оставаше на мѣстото си. Само 5-а дружина тукъ, неотклонявайки се отъ взетото решение, продължавала да се подава напредъ къмъ каменистия върхъ 1758. Вече 3-а рота отъ тая дружина е на 200 метра отъ върха, но неподкрѣпена отъ действията на 4-а и 14-а дружини, чието внимание е отвлѣчено въ противоположна посока, и обстрелвана отъ западния склонъ на Румена-бука, и тя се спира и даже се подава малко назадъ. Въ 12 ч. 30 м. сърбитѣ предприематъ контъратака отъ къмъ хребета на Румена-бука и почватъ да застрашаватъ дѣсния флангъ на 5-а дружина. Капитанъ Атанасовъ повежда дружинната подържка и я пуща срещу врага. Подкрѣпени отъ отличната стрелба на 9-а с. с. батарея отъ Суха-чешма, усилията на нашитѣ тукъ се увѣнчаватъ съ пъленъ успехъ. Неприятелскитѣ вериги сѫ отхвърлени въ безпорядъкъ задъ седловината и северния гребенъ на Румена-бука. Въ това положение 5-а дружина остава до 4 ч. 30 м., следъ което отстѫпва, както ще видимъ по-после къмъ старитѣ колиби Лопенъ. Дружината презъ деня има 5 убити и 14 ранени опълченци и е похарчила 41,902 патрони.

14-а Воденска дружина, която трѣбваше да настѫпи срещу кота 1758 отъ западъ, е развила съвсемъ скромни действия.

Следъ една кжса престрелка въ 3 ч. 30 м. пр. пл., тая дружина се разположила съ тритѣ си роти въ окопитѣ между 4-а и 5-а дружина и остава въ тѣхъ презъ цѣлия день, като изпратила въ помощь на 4-а Битолска дружина къмъ 9 часа една рота. Тая дружина, повтаряме, важни действия не е развила и командирътъ ѝ, капитанъ Христовъ, който въ тоя участъкъ се явяваше най-старши офицеръ, не е игралъ всестранно ролята, която като най-старши нему се следваше, т. е. да съсрѣдоточи управата на тритѣ дружини въ свои ржце, да опредѣли единъ общъ обективъ, да държи въ течение началника на лѣвата колона, да изисква донесенията на другитѣ дружинни командири да минаватъ презъ негови ржце и да използува 6-а батарея, като ѝ посочва цѣли за обстрелване. А всичко това много по-лесно и по-своевременно можеше да постигне капитанъ Христовъ, особено на тая пресѣчена и трудно проходима мѣстность, отколкото подполковникъ Николовъ, който трѣбваше да управлява не отдѣлни дружини, а групи отъ такива, имащи единъ обективъ. Нѣмаше нужда капитанъ Христовъ да бждѣше единъ пламененъ водачъ, за да сторѣше всичко това безъ заповѣдь и по тоя начинъ чрезъ своята активность да допълни голѣмитѣ пробели въ тактическото командуване на лѣвата колона. Това бѣше толкова очевидно, щото едва-ли има нужда отъ нѣкакви коментарии. Колко патрона е похарчила тая дружина е неизвестно, но сигуръ тѣ сж съвсемъ малко. Загуби презъ деня сжщата има само 6 ранени опълченци.

4-а **Битолска дружина**, преди да тръгне по избраната посока за атакуване кота 1758, изпратила патраули за свързка съ 6-а дружина и за изучване на мѣстностьта, по която е предстояло да се настжпва. Мѣстностьта се оказала извънредно стръмна и непроходимо гориста. Отъ хванатитѣ двама сърбски дезертьори узнало се, че неприятельтъ срещу опълчението действува съ три полка. На близката северо-източна височина се намирала една сърбска пл. батарея, две картечници и около дружина пехота. Освенъ това, забелезвало се, че северно отъ Скалистия върхъ, дето се намирали Дебърската и Кукушката дружини, сърбитѣ съсрѣдоточавали при в. Чаталъ-чешме значителни сили. Командирътъ на 4-а дружина въ 8 ч. 15 м. донесълъ до командира на бригадата следното:

> Считамъ за полезно да Ви донеса, че отъ вашето мѣсто не се вижда, че презъ билото на дългата височина (Чаталъ-чешме — Султанъ-тепе б. авт.), която е въ лѣво отъ Скалистия върхъ и перпендикулярно на нашето настжпление, премина единъ обозъ и следъ него една дружина пехота, следъ нея линейки или други коля. Около Скалистия върхъ отъ къмъ наша страна сърбитѣ усилено се самоокопаватъ.
>
> Съгласихме се съ командиритѣ на Воденската и Одринската дружини да атакуваме дѣсната височина. Азъ ще действувамъ отъ лѣво и лѣвичтъ ми флангъ даже и гърбътъ ми ще бждатъ изложени. Трѣбвало непремѣнно Охридската дружина да действува едновременно въ лѣво отъ менъ. Пратихъ за споразумение, още нѣмамъ отговоръ. Отъ височината, която заемамъ, много добри наблюдения се правятъ особено за действията срещу Скалистата височина. Азъ съмъ въ отвора на подковообразната позиция на неприятеля, чийто центъръ е въ в. Парадли. Не може ли да бжда свързанъ съ бригадата чрезъ нѣкакво съобщение, телефонъ или гелиографъ? Срещу менъ има и две картечници. Не може ли да ми пратите една отъ нашитѣ? Много работа би

свършила, ще помага на всички настжпающи въ центра части. 18.VI.13 год. 8 ч. 15 м. пр. пл.

Между това, дружината, нѣмайки сведения за 6-а дружина, продължила да се приготовлява и къмъ сжщото време получила следното отъ щаба на лѣвата колона:

Отъ Султанъ-тепе настжпватъ части срещу Васъ (около 2 дружини). Вземете мѣрки. Съобщете и на съседнитѣ Вамъ части. № 51.

Въ 8 ч. 45 м. пр. пл. командирътъ на 4-а Битолска дружина, чувствувайки, че силитѣ на неприятеля по позицията му се увеличаватъ и, съзнавайки важностьта на връзката, решава да прати още единъ патрулъ за свързка съ 6-а дружина и написва до командира на тая дружина следното:

По заповѣдьта въ днешнитѣ действия ще държимъ връзка съ Васъ. За развиването на бойния Ви редъ по направлението, по което ще действувате, много хубави подстжпи има отъ лѣвия флангъ на моята позиция. Азъ ще действувамъ въ дѣсно, ще Ви имамъ въ гърба си. 18.VI.13 год. 8 ч. 45 м. пр. пл. Позиция Парадли.

Капитанъ Каназиревъ отъ мѣстото, дето е билъ, още отъ 9 ч. пр. пл. забелезалъ, какъ при в. Чаталъ-чешме почнали да се съсрѣдоточаватъ сърбски голѣми части, които скоро почнали да се подаватъ напредъ и да се разгъватъ въ вериги. Веригитѣ, голѣми и правилни, почнали да се спускатъ на доле, едни право, други полунадѣсно, трети полуналѣво. Задъ първитѣ вериги се появили втори, после трети, а на върха се сгрупирали нови сгжстени части. Голитѣ склонове на в. Чаталъ-чешме позволявали да се наблюдава добре всичко това. Очевидно било, че сърбитѣ развиватъ тукъ решителната си атака. Когато първитѣ неприятелски вериги стигнали на 1500—1600 кр. отъ Битолската дружина, последната открила огънь и ги повърнала. Скоро, обаче, приведени въ редъ неприятелскитѣ вериги пакъ продължили настжплението си. Това се повторило нѣколко пжти. И най-сетне неприятелскитѣ вериги срещу Битолската дружина се доближили до 1000 кр. и почнали да приематъ едни на дѣсно, други на лѣво за да използуватъ храститѣ и горитѣ, които изобилватъ по-надоле по склоноветѣ и доловетѣ. Позицията на Битолската дружина е имала предъ себе си много стръменъ склонъ, по който неприятельтъ мжчно би се изкачвалъ; но това преимущество се съпровождало съ голѣмия недостатъкъ, че по тая причина и мъртвото пространство предъ позицията е било много голѣмо. За да обстрелва това мъртво пространство, капитанъ Каназиревъ изпраща сега, тамъ дето вчера бѣше изпратилъ единъ взводъ, цѣла рота. Привлича къмъ себе си една рота отъ Воденската дружина, срещу която нѣмало настжпление, и по тоя начинъ ориентира силитѣ, не както въ съвета на дружиннитѣ командири бѣше решено срещу кота 1758 и отъ тамъ въ тила на Румена-бука по посока на Султанъ-тепе, а за отбрана на стръмния хребетъ срещу настжпващитѣ неприятелски сили тукъ. Боятъ се развилъ извънредно силно. По стръмния склонъ на позицията почнали отъ ротитѣ да хвълятъ бомби. Изглеждало, че голѣмата часть отъ неприятеля се премѣства срещу лѣвия флангъ на позицията, заета отъ Битолската дружина. Въ интервала между Дебърската и Битолската дружини, въ който действуха 6-я и 7-а дружини, какви действия се развивали, капитанъ Каназиревъ не е знаялъ. Въ 10 ч. 30 м. неприятелската артилерия съсрѣдоточила най-силенъ огънь срещу Битолската дружина. Отъ изтокъ идѣли шрапнели, а отъ северо-западъ и почти западъ гранати. Шрапнелитѣ не причинявали почти никакви загуби, защото неприятелската батарея била много близо и не можеше снарядътъ да има стръмна траектория, а освенъ това по отношение тая батарея, дружината е била разположена на срещуположния ней склонъ. Гранатитѣ, идящи отъ с.-з., обаче, попадали извънмѣрно сполучливо, и то още съ първата граната, която попаднала въ подържкитѣ. Само двама войника били ударени отъ цѣли гранати, и това били всичкитѣ загуби отъ гранатитѣ; моралния ефектъ, обаче, е билъ такъвъ, че подържкитѣ се разстроили и станало нужда да се положи голѣмъ трудъ, за да се устроятъ и поставятъ хората на мѣстото, дето ги е викалъ дълга. Най-малко самообладание е проявилъ командирътъ на 2-а рота Б. Ачковъ, за когото капитанъ Каназиревъ въ реляцията си казва, че билъ оставилъ хората си и следъ тоя часъ чакъ до следъ пладне на следния день не се видѣлъ никжде другаде освенъ при колиби Кормино.

Ясно е, че неприятельтъ насочваше своитѣ усилия едновременно срещу Кукушката, Дебърската, Охридската и Битолската дружини, както и въ празния интервалъ между последнитѣ. Въ 11 ч. пр. пл. капитанъ Каназиревъ донася до командира на бригадата следното:

> Силитѣ, които настжпватъ срещу насъ, сж въ всѣки случай не по-малко отъ полкъ. Всичкитѣ имъ усилия сж срещу лѣвия флангъ, заетъ отъ Битолската дружина. Въ дѣсно сж Водещи и по-нататъкъ Одринската дружина, но дали и тамъ има напоръ — не зная. Трѣбваше да има на нашитѣ позиции една картечница. Неприятелската артилерия ни поражава. Подкрѣпление. 18.VI.13 год. 11 ч. пр. пл.

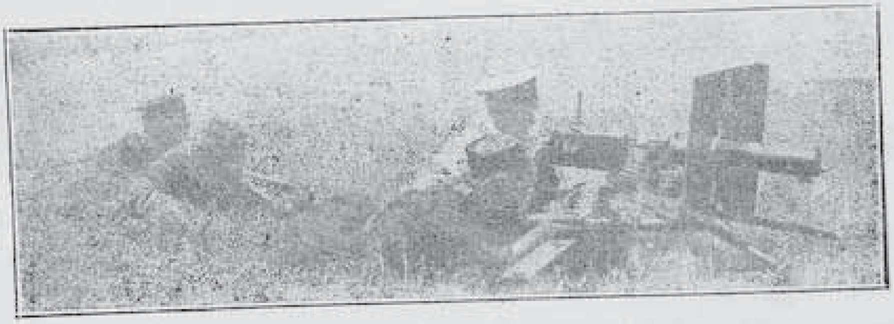

Въ това време боятъ срещу Битолската дружина и въ дола на Заимчката рѣка срещу 6-а и 7-а дружини е билъ въ своята стихия. Въ борбата, освенъ батареитѣ отъ Емиришкия ридъ, взимала участие и картечната рота на поручикъ Стефановъ. Съ мѣрникъ 1800 кр. ротата обстрелвала всички неприятелски вериги, които се спущали по склоноветѣ и доловетѣ срещу 6-а, 7-а и 4-а дружини, съ видимъ успехъ. Мѣстностьта е била пасбища и могло е да се наблюдаватъ попаденията и да се корегира стрелбата. Неприятельтъ, значително разстроенъ отъ мѣстностьта и безъ съмнение отъ нашия огънь, на много мѣста е вече прикованъ и не може да мръдне. Но и загубитѣ и разстройството и въ нашитѣ дружини почватъ да ставатъ по-чувствителни. Битолската дружина чувствува особено неприятенъ огъня, идящъ отъ върха, северно отъ кота 1758, на който е имало 2 неприятелски картечници. Въ 11 ч. 15 м. командирътъ на 1-а рота подпор. Илия Ангеловъ Райковъ, който храбро командувалъ своята рота и държалъ врага на почтенна дистанция съ огневата сила на ротата си, пада раненъ, каквито въ дружината има вече повече отъ 20 души.

Въ 1 ч. сл. пл. капитанъ Каназиревъ получилъ устно съобщение отъ капитанъ Величковъ, че „идѣли три дружини помощь“, което въокуражило командира на Битолската дружина, обаче, дружини въ помощь не се явили. Въ 1 ч. 30 м. сл. пл. сѫщиятъ отговаря до командира на Дебърската дружина следното:

> Много съмъ слабъ на височината. Пратете ми поне две роти помощь. Момчетата водятъ цѣлъ день бой и, поразени отъ артилерията, сѫ разколебани. Сега артилерия нѣма, но пехотата ще атакува скоро. Падне ли тая височина, и Вашето положение ще бѫде лошо. Непремѣнно трѣбва да се държи тая височина. 18.VI.13 год. 1 ч. 30 м. сл. пл.

А между $2^{1}/_{2}$ и 3 ч. сл. пл., капитанитѣ Христовъ и Каназиревъ донасятъ до командира на 1-а бригада съответно единъ следъ другъ следното:

> На позицията се намираме само 3 роти отъ 14-а Воденска дружина и 4 роти Битолци съ много намаленъ съставъ. Противникътъ ни е оградилъ отъ всичкитѣ страни. Разполага съ планинска артилерия, която бие въ упоръ окопитѣ и нанася чувствителни загуби. Противникътъ разполага съ голѣми сили. Две картечни роти сѫ поставени срещу двата фланга на позицията. Ако подкрѣпление не достигне до 4 ч. сл. пл., ще отстѫпя, понеже задържането е невъзможно. Дружината на капитанъ Атанасовъ бѣ назначена да атакува лѣвия флангъ на противника, а когато противникътъ се усили, заповѣдахъ да се присъедини къмъ другитѣ дружини на позицията, но, по-погрѣшка, тя се е оттеглила въ неизвестно менъ направление. 18. VI. 13 год. 2 ч. 45 м. сл. пл. Височата ю.-з. отъ Терликъ.

> Положението на дружината е критическо. Противникътъ, който настѫпва предъ фронта, е многочисленъ и постоянно му идатъ подрѫжки. Предъ фронта има голѣмо мъртво пространство. Силно ми биятъ фланга и го обхващатъ (лѣвия). Слѣзли сѫ въ рѣката и отдѣлни вистрели ни биятъ въ гърбъ. Устно донесение получихъ, че три дружини настѫпвали въ лѣво отъ менъ: Азъ не видѣхъ освенъ отстѫпващи наши и настѫпающи сърби до рѣката. Христевъ настоява да отстѫпимъ веднага. Задържамъ го, но той е старши. Одринската дружина не само че не напредва, но и никаква я нѣма. Казватъ отстѫпила. Можемъ да бѫдемъ обхванати. А жалко е да се остави тази височина. 18. VI. 13 год. 3 ч. сл. пл.

Къмъ 4 ч. 15 м. сл. пл. 4-а и 14-а дружини се почувствували застрашени и започнали отстѫпление отъ позицитѣ, въ момента, когато частитѣ отъ Скалистия върхъ бѣха вече на Емиришкия хребетъ, а въ дола срещу Злетовската рѣка, оставаше само ариергардната рота на подпоручикъ Нато Янковъ. 4-а и 14-а дружини отстѫпили, безъ да подържатъ каквато и да е връзка помежду си. Битолската дружина тоя день имала убити 5 и ранени 25 опълченци и 1 офицеръ.

5-а Одринска дружина, следъ като бѣше отбила заедно съ 9-а с. с. батарея контратаката на сърбитѣ отъ къмъ северния гребенъ на Румена-бука, продължила да остава на позицията си, надежно подкрѣпявана отъ сѫщата батарея. Къмъ 2 ч. сл. пл. при капитанъ Атанасовъ пристигналъ самъ подпоручикъ Ачковъ Боянъ, ротенъ командиръ отъ Битолската дружина, и съобщилъ че тѣхната и Воденската дружини ужъ били отстѫпили на Емиришкия ридъ, дето отстѫпили така сѫщо и другитѣ дружини. Веднага капитанъ Атанасовъ донесълъ до командира на 1-а бригада, като молѣлъ указания, обаче, до вечерьта изпратения съ донесението ординарецъ не се върналъ и заповѣди не се получили. Ние спираме върху факта, защото да се яви единъ редникъ и да приказва небивалици — такава е психологията на всѣки бѣглецъ — за да оправдае позорната си постѫпка, бѣгство въ лицето на неприятеля, това е срамно нещо. Но, да се яви единъ водачъ, единъ подпоручикъ, единъ ротенъ командиръ, който въ по-раншнитѣ действия е получилъ войнишки кръстъ „за храбрость“ 2-а степень, да напуща своитѣ подчинени, които именно въ тежкитѣ минути на борбата иматъ най-голѣма нужда отъ неговия ободрителенъ гласъ и отъ неговия примѣръ на себеотрицание, това означава пълно отрицание на морала, възъ основа на който се създава душата на армията. Офицерътъ, още когато добие чинътъ офицеръ, трѣбва да разбере и искрено да се убеди, че той отъ тая минута нататъкъ има само една задача: Да победи или да падне съ честь. За тая си непростителна постѫпка подпоручикъ Ачковъ Б. е билъ отстраненъ отъ длъжность въ продължение на 1 месецъ, презъ което време на 21 юний е билъ раненъ и по тоя начинъ нѣкакъ е изкупилъ престѫплението си.

5-а Одринска дружина при тая психология, която се е разнасяла отъ напусналитѣ своето мѣсто борци, както и поради действителното отстѫпление на дружинитѣ въ лѣво, се е почувствувала застрашена и въ 4 ч. 30 м. дръпнала своята лѣвофлангова рота назадъ и изпратила къмъ старитѣ влашки колиби Лопенъ една рота за осигуряване „на тила.“ 4-а рота отъ 15-а Щипска дружина, която служеше за връзка между 10-а и 15-а дружини, е подържала съ огънъ отстѫплението на 2-а рота отъ 5-а дружина, а следъ това и на останалитѣ две роти отъ сѫщата дружина. 5-а дружина следъ оттеглянето си при старитѣ колиби Лопенъ, се разгънала съ часть отъ силитѣ си въ боенъ строй и въ това положение била сварена отъ сигнала отбой.

Тъй поради липса на единство въ командуването и целитѣ при тоя подучастъкъ, дето бѣха 4-а, 14-а и 5-а дружини, липсва мисъльта, идеята, волята, моторътъ и победата.

Заемане Емиришкитѣ висоти отъ лѣвата колона следъ отстѫплението ѝ.

Къмъ 4 ч. сл. пл. отстѫпилитѣ дружини отъ Скалистия-върхъ съгласно заповѣдьта на подполк. Николовъ заели: 7-а дружина — окопитѣ на линията на с. с. пл. батареи, 1-а и 6-а — съ часть напредъ по склона на Емиришкия ридъ и съ останалата часть задъ хребета, за да се устроятъ. Въ сѫщото време Скопската и Солунската дружини и 10-а и 12-а батареи продължавали да водятъ успешна борба въ Злетовската рѣка. 13-а дружина е била назначена да образува прикритие на сжщитѣ батареи. По-въ дѣсно вече отстжпватъ и 4-а, 14-а и 5-а дружини, като се насочватъ къмъ източнитѣ върхове на Емиришкия ридъ, Суха-чешма и старитѣ колиби Лопенъ. Неприятельтъ още не е миналъ въ настжпление, но деятелна е неговата артилерия.

Както казахме по-рано, за устройване на частитѣ благородни усилия полагатъ всички, и пехотни, и артилерийски началници. Обаче, височата е изложена на неприятелския артилерийски огънь и пълното устройване става трудно. Органическата и нравствената връзка, съединяща отдѣлнитѣ борци въ взвода, взводоветѣ въ ротата и ротитѣ въ дружината, мжчно се възстановява не само поради умората, пресѣчената мѣстность, загубитѣ, но и защото липсватъ офицери — такива въ опълчението имаше едва за командири на роти. Въ лѣвата колона презъ деня се наброяваха 9 дружини и 4 батареи, а имаше само единъ единственъ по-горенъ началникъ, бригадния командиръ. Нравственото възбуждение на отстжпилитѣ, както при всички отстжпления въ лицето на неприятеля, е значително повишено и почвата за паники назрѣла. Паникитѣ сж едно конвулсивно движение на маситѣ и се явяватъ много по-лесно въ тила, дето опасностьта се схваща съ въображението или е въображаема, отколко на бойната линия, дето опастностьта се схваща непосредствено или е реална.

По северния склонъ на Емиришкия ридъ за охранение отъ неприятеля продължава да остава подпоручикъ Нато Янковъ съ фронтъ къмъ северъ; по-въ лѣво сжщата задача изпълнява цѣлата 3-а Солунска дружина и картечната рота съ фронтъ къмъ северо-западъ. Противникътъ вече е заелъ Скалистия-върхъ и къмъ югъ по посока на Емиришкия ридъ се движатъ вече неговитѣ патрули, спирани тукъ тамъ отъ въображаемъ противникъ или отъ изостанали назадъ юначни опълченци. Неприятелската артилерия обстрелва Емиришкия ридъ и неговитѣ склонове. Нашитѣ батареи 4-а, 5-а и 6-а отъ своя страна сжщо така обстрелватъ съ живъ но прекжсванъ огънь и неприятелската артилерия, и неприятелскитѣ малки частици и патрули. Дебърската дружина, на която подполк. Николовъ, както видѣхме, бѣше далъ заповѣдь да изпрати часть напредъ по северния склонъ на Емиришкия ридъ и въ дѣсно отъ Солунската дружина, изпратила въ указаната посока само една полурота, но за това пъкъ съ нея тръгнала и пионерната полурота на подпор. Стойковъ и самия капитанъ Величковъ. Но, преди тия полуроти да додатъ до позицията, която трѣбвало да заематъ, въ задния взводъ отъ пионерната полурота се появила паника, взводътъ се разпилѣлъ назадъ и чрезъ това придалъ тая паника на близкитѣ отзадъ стоящи части, които сжщо така се разстройли. Пристигането на бригадния командиръ въ тоя моментъ тукъ е позволило да се тури що-годе редъ. За тая случка старшия адютантъ на опълчението, капитанъ Николовъ, изпратенъ на Емиришкия върхъ, за да се информира за състоянието на отстжпилитѣ части, донесе следното до началника щаба:

Точно въ 5 ч. 20 м. сл. пл. часть отъ Дебърската и Кумановската дружини отстжпиха. Успѣхъ да задържа часть отъ тѣхъ на позицията, дето бѣше 4-а батарея. 12-а батарея по заповѣдь на началника на отдѣлението си, отстжпи на позиция на голѣмия гребенъ на северъ отъ васъ. Мисля, че е належаще да доде оная дружина напредъ.

Между това, неприятелската артилерия, като че ли схващаше положението и усилваше все повече своя огънь, както по пехотнитѣ групи, така и по батареитѣ на Емиришкия ридъ. 4-а батарея, която презъ деня е била много активна, обстреляна съ прогресивенъ огънь, получава заповѣдь отъ командира на отдѣлението, да не се проявява. 5-а батарея, намѣрена презъ деня отъ противника, и така е била по-малко деятелна. Въ лѣво Скопската дружина е още на дѣсния брѣгъ на Злетовската рѣка. Солунската дружина, достатъчно запазена поради личнитѣ качества на командира й, ротмистъръ Атанасовъ Д. Думбалаковъ, който бѣше единъ истински водачъ на войници, единъ пламененъ патриотъ, е на мѣстото си напредъ по склона на Емиришкия ридъ. Сжщата дружина, имайки на фланговетѣ си по единъ картеченъ взводъ и пионерната полурота, съ жива стрелба особено отъ картечницитѣ е повърнала назадъ и е приковала всичкитѣ неприятелски частички и патрули, които бѣха се насочили срещу тѣхъ. Нѣщо повече. Споредъ релацията на командира на картечната рота за действията му тоя день, по заповѣдь на ротмистъръ Атанасовъ единиятъ картеченъ взводъ се подалъ по-напредъ и преследвалъ съ живия си огънь отстжпающия неприятель, до когато последниятъ получилъ подкрѣпление и отново се повърналъ назадъ срещу Емиришкия склонъ, дето е била дружината и картечницитѣ. Картечната рота презъ деня похарчила 12,000 патрони. Пионерната полурота е имала 3 ранени войника, 3-а Солунска дружина е имала 7 убити и 44 ранени, въ това число и командира на 1-а рота офиц.-кандидатъ Лулчевъ Илия.

Санит.-майоръ Д-ръ ИВАНОВЪ.

Ротмистъръ АТАНАСОВЪ.

Къмъ 6 часа командирътъ на 1-а бригада, схващайки положението на разстроенитѣ дружини за непоправимо за момента, особено следъ паниката, която описахме, далъ заповѣдь на с. с. батареи да се оттеглятъ назадъ и за положението донася до началника на опълчението следното, което се получи въ щаба на опълчението едва въ 10 ч. сл. пл.

> Възможно е тази вечерь да отстжпя и връхъ Емирица, понеже частитѣ вследствие отстжплението въ лошавата мѣстность отстжпиха отъ заститѣ първоначално мѣста и не бѣше възможно да се тури редъ. Ще се постарая, колкото е възможно, да събера частитѣ и да ги уредя. Въ такъвъ случай на всѣка цена ще задържа Емирица. Батареитѣ за изключение нескорострелното отдѣление заповѣдахъ да отстжпятъ, защото при такова безпорядъчно отстжпление на частитѣ бѣше ме страхъ да ги държа на позиция. № 47. Върхъ Емирица, 18. VI. 13 год. 6 ч. 10 м. сл. пл.

Началникътъ на артилерията въ колоната разпоредилъ 4-а и 5-а скрорострелни батареи да товарятъ и да бждатъ готови за отстжпление. 5-а батарея отстжпила при Кормина при 6-а батарея и влѣзли въ състава на ариергарда къмъ 7 ч. 30 м., а 4-а батарея въ сжщото време отстжпила по пжтя за Кормино и заела позиция западно отъ сжщитѣ колиби.

Прекратяване и продължаване на военнитѣ действия. Маневреня войския и щабътъ на опълчението. Съседи. Заключителни бележки.

Въ сжщото време, 6 ч. 30 м. сл. пл., въ щаба на опълчението се получи следната телеграма отъ командующи на 4-а армия, за прекратяване на военнитѣ действия:

> По заповѣдь отъ Главната квартира, прекратете веднага военнитѣ действия, като чрезъ парламентьора предупредите насрещния си противникъ за това. Ако сърбитѣ и следъ това предприематъ действия, вие ще продължите да противодействувате. За тая цель се изпрати парламентьоръ отъ 8-а дивизия пря сърбския главнокомандующъ. 5620. Радовишъ, 18.VI.13 г. 11 ч. пр. пл.

Въ изпълнение на тая важна заповѣдь и по силата на естествената привичка, подчиненитѣ да изпълняватъ безъ много мислене получаванитѣ заповѣди, веднага отъ конния джандармски взводъ се изпратиха по двама конника до колонитѣ и близкитѣ части да ги предупредятъ за прекратяване на военнитѣ действия и предадатъ следната писменна заповѣдь до началницитѣ на колонитѣ:

> По заповѣдь. Военнитѣ действия се прекратяватъ. Постарайте се да останете на позициитѣ си, а ако това не е възможно, 1-а бригада да заеме фронта близкитѣ височи при влашкитѣ колиби Кормино до Злетовската рѣка. 2-а бригада да се устрои задъ 1-а бригада, 3-а бригада да остане на мѣстото си. Ако сърбитѣ нападатъ, отбранявайте се енергично. Веднага изпратете човѣкъ да получи заповѣдь по пжтя кол. Кормино-Пашаджиково. № 22. Кол. Кормино, 18. VI. 13 год. 6 ч. 30 м. сл. пл.

Въ сжщото време къмъ страната на неприятеля изпрати се за парламентьоръ лѣкарьтъ на опълчението, д-ръ Ивановъ Н., владеющъ сърбски, като му се даде единъ тръбачъ и двама ординарци. Споредъ военнитѣ обичаи тръбачътъ почна да свири и парламентьора съ ординарцитѣ, носящи бѣли флагове, се насочи край Румена-бука за Султанъ-тепе.

Заповѣдьта за примирието застига лѣвата колона, разположена както описахме до тукъ, на Емиришкитѣ височи. Въ това време неприятельтъ съ слаби части настѫпваше много бавно и контакта съ него бѣше съвършенно изгубенъ. Стрелба се водѣше само отъ неприятелската артилерия, а пехотенъ бой не се водѣше никакъ. Така продължава до 9 часа, когато една неприятелска рота въ разгънатъ строй настѫпила изъ гората, като се насочила срещу западния Емиришки върхъ съ викове: „Не стреляйте, братя, миръ има!“. Обаче, нашитѣ близки тамъ части открили огънь и неприятелската рота се пръснала веднага и не се показала повече. Пехотнитѣ части останали на позицията до 10 часа, когато по заповѣдь отстѫпили въ колиби Кормино, дето и пренощували. Такава заповѣдь, обаче, до 4-а Битолска дружина не могла да достигне, понеже тая дружина въ момента, когато срещу сръбската рота въ 9 часа се открива стрелба, пѫтувала по заповѣдь за Емирица и поради стрелбата се принудила да се върне на източния Емиришки върхъ, дето пренощувала до 4 часа пр. пл. на 19 юний, както ще видимъ по-нататъкъ.

Къмъ сѫщото време около 6 ч. 30 м. — 7 ч. сл. пл. началникътъ на опълчението повика началника на маневренитѣ войски и, като му обясни, че боятъ на лѣвата колона е несполучливъ, заповѣда му, да заеме позиция съ 8-а Костурска дружина и 11-а батарея предъ кол. Кормино и задържи евентуално настѫпление на неприятеля. Тия маневрени войски деня бѣха прекарали при сѫщитѣ колиби и бѣха отпочинали, а подполковникъ Пчеларовъ и капитанъ Каназирски презъ сѫщото време бѣха заобиколили Емиришкия ридъ, за да се осведоматъ върху характера на мѣстностьта и хода на боя при лѣвата колона.

Между това, въ 7 ч. 30 м. се получи следната телеграма отъ командующи 4-а армия:

Понеже сърбитѣ отговориха на нашето съобщение за прекратяване военнитѣ действия съ възобновяване на последнитѣ, Вие ще продължите сѫщо тъй военнитѣ действия. 5639. Радовишъ, 18. VI. 13 г. 5 ч. 30 м. сл. пл.

Щабътъ на опълчението, който презъ цѣлия день наблюдаваше перипетиитѣ на боя отъ набдюдателния пунктъ с.-и. отъ Кормино, взимайки предъ видъ разстройството на часть отъ дружинитѣ отъ лѣвата колона, следъ получаване на горната заповѣдь, смѣтна, че тая колона успешна борба ще може да води само като отстѫпи на позициитѣ, които тя заемаше преди почване на военнитѣ действия, а не на високитѣ при Кормино, както се мислѣше съ № 22, цитиранъ по-горе. Старитѣ позиции при колиби Пониква бѣха на 4—6 клм. южно отъ Кормино и имаха преимуществата, произтекащи не само отъ мѣстностьта и по-голѣмата отдалеченость отъ неприятеля, но и ония произтекащи отъ естествената привързаность, която войскитѣ иматъ къмъ една позиция, на която тѣ сѫ се укрѣпявали. Въ 7 ч. 45 м. се изпрати за действията на 19 юний следната заповѣдь до началницитѣ на колонитѣ и маневренитѣ войски:

Съ друга телеграма № 5639 командующи армията съобщава, че военнитѣ действия нѣма да се прекратятъ, за което заповѣдвамъ:

Подполковникъ Пчеларовъ съ две дружини отъ своята бригада съ 5-а и 6-а с. с. батарея да образува ариергардъ и, като заеме позиция при колиби Кормино, да задържи неприятеля, докато лѣвата колона отстѫпи и заеме позиция около Пашаджиково.

Подполковникъ Николовъ да организира отстѫплението на колоната си и отстѫпи на позициитѣ около Пашаджиково — сѫщитѣ които е заемала по-рано.

3-а бригада да заеме, ако бѫде принудена да отстѫпи, позиции на линията на лѣвата колона, или на старитѣ си позиция—дето намѣри за по-добре.

Огнестрелния паркъ — въ Кочане.

Лазеретътъ — въ Кочане.

Останалитѣ три дружини отъ 2-а бригада образуватъ маневрени войски съ 11-а не с. с. батарея, подъ командата на старшия дружиненъ командиръ.

10-а и 12-а не с. с. батареи временно оставатъ въ лѣвата колона, а после ще преминатъ въ маневренитѣ войски. Пионерната полурота, придадена къмъ 1-а бригада, да остане при нея; другата полурота да достигне Пашаджиково и чака заповѣдь.

Щабътъ тази нощь ще бивакира при с. Пашаджиково.

Да се донесе веднага за положението.

Маневренитѣ войски да се установятъ на югъ отъ Пашаджиково, следъ като цѣлата лѣва колона отстѫпи. № 23. Кол. Кормино, 18.VI.13 год. 7 ч. 45 м. сл. пл.

Следъ разпращането на тая оперативна заповѣдь, щабътъ на опълчението въ 8 ч. сл. пл. напусна колиби Кормино и се оттегли при с. Пашаджиково, гдето, преди да пристигне, въ 10 ч. сл. пл. се получи следната телеграма отъ командующия на 4-а армия:

Опълчението да се оттегли и заеме позиция къмъ с. Пантелей. № 5650. Радовишъ, 18.VI.13 г. 8 ч. 30 м. сл. пл.

Какво означаваше това, щабътъ на опълчението въ момента не можеше да разбере. Той мислѣше, че презъ деня неуспехъ имаше само нашата лѣва колона, срещу която противникътъ разви толкова голѣми сили. Между това, неуспехи сѫ имали и войскитѣ въ лѣво отъ опълчението. И командующия 4-а армия бѣше издалъ тази заповѣдь, защото, види се, е нѣмалъ никакви дивизии въ втора линия, за да може да контратакува или най-малко прикове врага на мѣстото му. Тъй, сигурно, мислило се е, че армията ще се окаже по съсрѣдоточена и, следователно, по-сигурна да отбие ударитѣ на врага.

Единъ погледъ на картата, която въпрѣки че не е вѣрна, все дава идея за топографията на мѣстностьта и разстоянията, ще ни убеди, че тая заповѣдь, ако би се изпълнила въ буквална смисъль, би имала за опълчението само печални последици. Опълчението водѣше бой отъ два дни въ една планинска мѣстность и на единъ фронтъ повече отъ 13 клм. като съ дѣсното си крило то приковаваше противника, съ лѣвото си крило, силно 9 дружини и 6 батареи, то достигна, въ стремежа си да разкѫса фронта на неприятеля, до в. Чаталъ-чешме. Въ тая си задача то бѣше ориентирало силитѣ си право къмъ северъ и тактически то коопериращe на 5-а армия, която за нещастие тия два дена даже не бѣше дошла до предъ лицето на неприятеля. Сега се заповѣдваше, тая така разгъната отъ Султанъ-тепе до с. Ямища сила да отстѫпи къмъ с. Пантелей, като че ли опълчението бѣше нѣкаква дребна войскова единица или нѣкаква шахматна фигура, която лесно може да се предвигва отъ едно мѣсто на друго. Наистина действията къмъ с. Пантелей съ фронтъ къмъ западъ и северо-западъ сѫ действия точно въ полза на 4-а армия, като действия центростремителни, но за тия действия следваше да се мисли преди три дена, а не сега, когато врагътъ по силата на успехитѣ си ни заставяше да си корегираме колосалнитѣ грѣшки: Да атакуваме на всѣкжде и, следователно, никжде да не успѣемъ. Буквалното изпълнение на тая заповѣдь щѣше да повлѣче оголване на участъка Рѣдки-буки, Султанъ-тепе, т. е. тила на 4-а армия, и фланга на самото опълчение. Щабътъ на опълчението, макаръ и да не познаваше действителното положение на войскитѣ въ лѣво, смѣтна, че за момента доста ще бжде само да се изпрати къмъ с. Пантелей една дружина и една пл. батарея за всѣка евентуалность, като остави презъ нощьта и на следния день да се ориентира и допълни решението си въ смисъль на исканото отъ командующия 4-а армия. И въ тоя духъ се донесе до сжщия командующъ следното вечерно днесение:

Днесь, 18 того, цѣль день опълчението води сериозенъ и непрекжснатъ бой по линията Султанъ-тепе, Парадли, Мушково. По сведение отъ пленени, противникътъ презъ нощьта е получилъ подкрѣпления и срещу опълчението бѣха Моравската дивизия 2-и позивъ, 8-и полкъ отъ Дунавската и части отъ Шумадийската. Къмъ 10 ч. пр. пр. сърбитѣ повѣдоха контратака, за да завладѣятъ обратно върха непосредствено юго-западно отъ 1450 (1749 б. авт.) Атаката имъ вследствие числено превъзходство и кръстосания артилерийски огънь сполучи. До 3 часа боятъ бѣше извънредно живъ, а следъ това ожесточенъ. До 6 часа сл. пл. опълчението се бори съ успехъ навсѣкжде. Следъ това, подъ кръстосания огънь, численото превъзходство, нѣкой части отъ лѣвата колона, следъ голѣми загуби, почнаха да отстжпватъ.

Предъ видъ на това и телеграмата за прекратяване военнитѣ действия, заповѣда се лѣвата колона да отстжпи и да устрои последната позиция — северно отъ Пашаджиково. Дѣсната колона достигна на 1500 метра отъ Султанъ-тепе съ чувствителни успехи. Разпоредихъ, тази колона, ако бжде принудена, утре ще отстжпи къмъ Небояно. Сжщата колона е забелезала части отъ 5-а армия настжпващи къмъ Султанъ-тепе. Загубитѣ още неизвѣстни. Утре ще разпореда за изпълнение телеграмата Ви 5650. № 24. 18.VI.13 год. 11 ч. 30 м. сл. пл.

Въ сжщото време съ инженера на опълчението, подполк. Иотовъ, се изпрати до командира на 1-а бригада или коя да е дружина отъ сжщата следното:

Първата устроена дружина отъ 1-а Македоно-Одринска бригада съ получаване настоящата заповѣдь, дадена на г. подполк. Иотовъ, незабавно да се отправи за с. Пантелей и вземе мѣрки за охрана къмъ Злетово. Къмъ дружината се придава и 1 с. с. пл. батарея — тая, която най-рано пристигне на позицията на лѣвата колона. По заповѣдь. № 11 с. Пашаджиково, 18.VI.13 год. 11 ч. 30 м. сл. пл.

Въ изпълнение на което била назначена 1-а Дебърска дружина съ 4-а с. с. пл. батарея, които заминали за ман. св. Пантелей, дето пристигнали къмъ пладне на 19 юний.

Презъ нощьта се получиха следнитѣ, първото отъ щаба на 4-а армия, а второто отъ интенданта на опълчението:

Пращайте по-често сведения за положението Ви сутринь 5 часа, пладне 12 часа, вечерьта 6 часа. По заповѣдь. № 5618. 18. VI. 13 год.

Тукъ дойде началникъ щаба 7-а дивизия, полковникъ Овчаровъ, и ми каза да Ви предамъ, че 7-а дивизия е отстжпила на с. Спанчево. За Васъ има заповѣдь да отстжпите при Пантелей. Моля, предайте на бригадата 4-а дивизия, тая нощь да отстжпи сжщо при Спанчево. Моля указание, какво да правя азъ. 19. VI. 13 год. Кочане, 3 ч. пр. пл.

Въ архивата на Военно-историческата комисия намираме и следната заповѣдь отъ командующия на 4-а армия до опълчението, която не е получавана въ щаба на опълчението, но която хвърля достатъчно свѣтлина върху тактическитѣ идеи на командуването и положението:

> Ако неприятелската позиция е твърде силна и трудна за завладяване и понеже нашитѣ части, които бѣха минали р. Злетовска, сега сѫ оттеглени на лѣвия брѣгъ на сѫщата рѣка, то намѣрвамъ за необходимо да се оттеглите и заемете позиция по-на югъ, за да бѫдете въ по-тѣсна връзка съ частитѣ, които сѫ по лѣвия брѣгъ на р. Злетовска. За направеното донесете. 5648. 18. VI. 13 г. 7 ч. 50 м. сл. пл. [redacted]

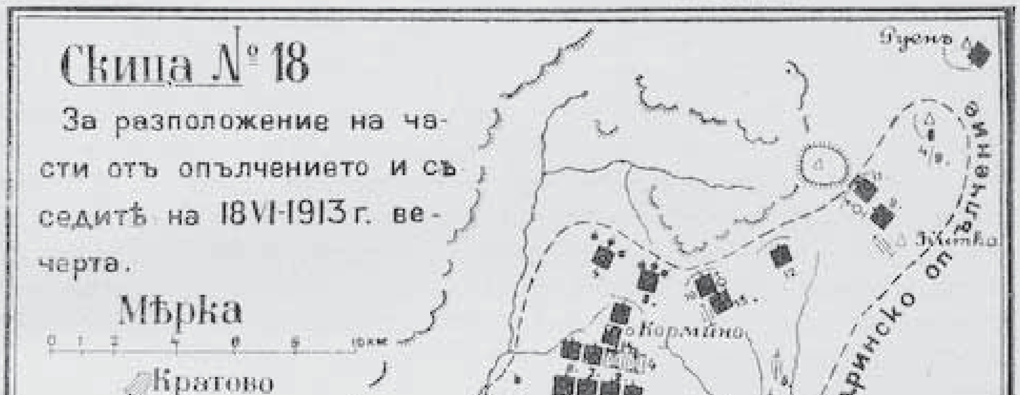
Скица № 18
За разположение на части отъ опълчението и съседитѣ на 18.VI.1913 г. вечерта.
Мѣрка
0 1 2 4 6 8 10 км
Кратово
Рудникъ
Кормино
Поникве
Македоно Одринско опълчение
Зъмтка
Койново
Лесново
Добрево
Злетово
Калнище
Дренакъ
2ª бригада 4ª дивизия
Св. Пантелей
Пиперджиково
р. Кочанска
р. Оризарска
Раичини
Свиланово
Кочане
Спанчово
Соколарци
Чешиновци
7ª Рилска Дивизия
р. Злетовска
р. Брѣгалница

Разположението на частитѣ и съседитѣ се вижда отъ приложената тукъ скица № 18.

Съседни войски. Какъ се развиваше боя на другитѣ войскови единици отъ 4-а армия, щабътъ на опълчението презъ деня не можеше да схване. Той бѣше твърде далечъ въ планината и по слухъ мѫчно се разбираше, какво става отзадъ и въ лѣво къмъ Злетово и на югъ. Отъ съседитѣ до вечерьта бѣха се получили следнитѣ съобщения, първото отъ командира на 2-а бригада отъ 4-а дивизия, а последнитѣ две отъ началника на 7-а Рилска дивизия:

> Върха Дрѣнакъ се заемаше отъ една дружина отъ 26-и полкъ. Въ тоя моментъ атакувана отъ превъзходенъ противникъ, тя напусна висотата. Азъ се държа още на заетитѣ си отъ вчера висоти. Висотитѣ при с. с. Старо-Неокази и Петършино сж въ наши ржце. № 35. Висотата при Неокази, 18. VI. 13 год. 10 ч. 15 м. пр. пл.

> Заетитѣ вчера висоти по дѣсния брѣгъ на Злетовската рѣка днесъ съмъ принуденъ да отстжпя и заема височинитѣ по лѣвия брѣгъ на сжщата рѣка. № 42. Кочане, 18. VI. 13 год. 3 ч. 40 м. сл. пл.

> Моля, разпоредете да се предаде още тази нощь командиру 2-а пех. бригада отъ 4-а Преславска дивизия, да заеме лѣвия брѣгъ на Злетовската рѣка, като се свърже съ частитѣ отъ дивизията при с. Лепопелци. Ако тѣ не сж по лѣвия брѣгъ на Злетовската рѣка, то да се свърже, като ги търси по-на изтокъ. № 213. Кочане, 18. VI. 13 год. 10 ч. 15 м. сл. пл.

Между това, въ тила вече циркулираха най-отровни сведения за събитията при съседитѣ доле въ полето. До щаба на опълчението вечерьта пристигнаха най-противоречиви сведения. Съобщаваше се отъ Кочане за паники, за изгубени батареи, пленени дружини, разстроени части, безредно отстжпление и други такива съвсемъ не отрадни известия. Самиятъ фактъ, че туку-що цитиранитѣ съобщения отъ 7-а дивизия идѣха отъ „бивакъ при гр. Кочане“ подсказваше ни, че тая дивизия бѣше отстжпила още презъ деня и че имаше нѣщо вѣрно въ това, което съвсемъ не ни се щѣше да вѣрваме. Въ действителность 7-а дивизия, чувствително разстроена, е отстжпила на изтокъ отъ Злетовската рѣка, като имала авангарда си (14-и Макед. полкъ) съ две полски батареи западно отъ с. Спанчово и южно отъ с. Райчини, 2 дружини отъ 26-и полкъ и 2 пл. батареи на Райчинъ-ридъ, южно — 22-й полкъ, останалитѣ две дружини отъ 26-и полкъ и остатъцитѣ отъ 13-и Рилски полкъ съ артилерията при с. Спанчово. По-въ дѣсно 2-а бригада отъ 4-а дивизия презъ деня остава на заетата презъ миналия день позиция по дѣсния брѣгъ на Злетовска рѣка. Следното донесение, отъ н-ка на 7-а дивизия до командующи 4-а армия, което намираме въ архивата на Военно-историческата комисия, разяснява достатъчно положението на съседитѣ въ лѣво отъ опълчението:

> 5623. Както донесохъ по-рано, сърбитѣ, следъ като имъ пратихъ съобщение за прекратяване на военнитѣ действия, възползували отъ прекратяването на нашата стрелба, нахвърлили се стремглаво върху 13-и полкъ и го преминали съ стрелба. Предъ видъ на тази изненада, заповѣдахъ на останалитѣ части да се оттеглятъ на височинитѣ на лѣвия брѣгъ на Злетовската рѣка. Сърбитѣ заеха положението, което имаха преди началото на военнитѣ действия. Сега имъ пратихъ повторно сжщото писмо. Първиятъ пратеникъ, майоръ Живковъ, не се е върналъ и до сега. 13-и полкъ цѣлия останалъ въ сърбското разположение. № 457. 18. VI. 13 г. 3 ч. 50 м. сл. пл.

За дѣснитѣ ни съседи, т. е. 5-а армия, освенъ за нейното странично прикритие, нищо не се знаеше и нищо не се чуваше. На полесражението нейното присжтствие не се чувствуваше. А между това, нейното настжпление презъ деня къмъ Крива-Паланка можеше да бжде фатално за сърбската армия.

Резултати отъ боя. Поради липса на превъзходство въ силитѣ, лѣвата колона не можа да развие постигнатия на 17 юний успехъ. Неприятельтъ разгъна срещу тая колона числено много голѣми сили и я застави да отстѫпи. Дѣсната колона успешно държа неприятеля прикованъ предъ себе си.

Пленени. Презъ деня пленници не е имало, освенъ изловенитѣ тукъ-тамъ изпокрити нѣколко души сърби и задържанитѣ 8 души войници отъ дѣсната колона срещу Камениста-чешма.

Загуби. При описание отдѣлнитѣ боеве ние отбелезахме точно даденитѣ загуби. Тукъ нужно е да поменемъ, че тоя день е доста кръвопролитенъ за нѣкои отъ частитѣ на опълчението. Презъ деня общо загубитѣ сѫ: убити 1 офицеръ 111 опълченци и ранени 3 офицери, 3 артилеристи и 323 опълченци, умрѣли 5, безвесть — 27 и дезертирали — 10 опълченци, т. е. всичко излѣзли отъ строя 480 души. Артилерията, освенъ това, е имала убити 6 коня и ранени 4. Загубитѣ отъ опълчението на 17 и 18 юний сѫ горе-доле толкова, колкото на гърцитѣ въ двудневнитѣ боеве при Ениджевардаръ съ турцитѣ на 19 и 20 октомврий 1912 година.

Изстреляни снаряди. Колко патрони бѣше изстреляла лѣвата колона не може да се установи; знае се, че картечната й рота бѣ похарчила 12,000 патрони. Сѫщо не може да се установи точно, колко бѣше изстреляла и дѣсната колона. Въ всѣки случай отъ тая колона най-деятелнитѣ 10-а и 11-а дружини изстреляли съответно 8710 и 3380 патрони, картечния взводъ при 10-а дружина — 500, 4-а р. отъ 15-а дружина — 500. Артилерията въ цѣлото опълчение е изстреляла, безъ 5-а полска батарея, 3527 снаряда. А ако притуримъ и похарченитѣ снаряди презъ миналия день, имаме за боеветѣ двата деня изстреляно 6078 снаряда. На 17 и 18 юний опълчението има приблизително толкова загуби и изстреляни снаряди, колкото има 1-а Софийска дивизия въ тридневнитѣ боеве при Люлебургасъ, дето тя дава убити 123, ранени 678, изстреляни 4477 снаряди и 220,384 патрони. При тия сравнения полезно е да се помни, че Софийската дивизия бѣше числено значително по-голѣма отъ опълчението.

Майоръ НИКОЛОВЪ ИВ.

Фортификационни постройки. По липса на достатъчно количество шанцовъ инструментъ, частитѣ, освенъ батареитѣ, сѫ се окопавали слабо или никакъ.

Отличили се. Както на 17 така и на 18 юний опълченцитѣ положиха благородни усилия да разбиятъ врага, който подло тъпчеше тѣхната родна земя. Тѣ вѣрваха, че неприятеля непрѣменно ще бѫде сломенъ и всѣки единъ отъ тѣхъ гледаше съвестно да изпълни своя дългъ. И, ако боятъ на лѣвата колона въ края на крайщата се оказа несполучливъ, главната причина за това ще трѣбва да търсимъ въ обстоятелството, че 5-а армия, въпрѣки общото очакване, и тоя день не бѣше се още нахвърлила на врага. Отличилитѣ се презъ деня сж множество, но между тѣхъ имената на подпоручицитѣ Драгошиновъ Драгошинъ, падналъ геройски на бойното поле, Аяновъ Дим., Ангеловъ Илия, Торкомъ, Нжждехъ и Лулчевъ ранявани нѣкои отъ тѣхъ не веднажъ, на оф.-кандидатъ Божковъ, подполковникъ Николовъ, ротмистъръ Атанасовъ, капитанитѣ Каназиревъ, Пожарлиевъ, подпоручицитѣ Нато Янковъ и Радославовъ, артилерийскитѣ офицери майоръ Николовъ, капитанъ Славовъ и поручикъ Радевъ заслужаватъ непремѣнно да се поменатъ сега. Сжщо доста се проявиха капитанитѣ Величковъ и Атанасовъ Сотиръ, не цитирани въ реляцията на 1-а бригада, артилерийскитѣ капитани Мечкуевски, Стояновъ и Симовъ, и капитанитѣ Петровъ и Зографовъ.

19 юний.

ДЕЙСТВИЯТА НА ЛИНИЯТА ПОНИКВА — СУЛТАНЪ-ТЕПЕ.

Щабътъ на опълчението на 18 срещу 19 юний пренощува до чешмата западно отъ с. Пашаджиково и източно отъ кота 1050. Сведенията за действията на нашитѣ войски въ полето, както казахме и по-рано, не бѣха отрадни. А липсата на действия отъ къмъ страната на 5-а армия ни дезориентираше по такъвъ начинъ, щото чувствувахме се въ пълно недоумение на това, което става, и което можеше да стане. И за това, началникътъ на опълчението смѣтна за първъ свой дългъ да заобиколи съ щаба още отъ рано дружинитѣ на 1-а бригада на новата имъ позиция, да ги подбодри и да даде на началницитѣ имъ на самото мѣсто нужнитѣ тактически упжтвания. Преди разсъмване отъ началника на лѣвата колона се получи следното донесение:

Донасямъ Ви, Господинъ Генералъ, че отстжпихъ съ частитѣ въ Кормино. Днешнитѣ загуби сж голѣми. Утре ще приведа въ известность. № 47. Кол. Кормино, 19. VI. 13 г. 2 ч. 25 м. пр. пл.

Взимайки предъ видъ гористия и планинския характеръ на мѣстностьта, при която смѣли водачи биха могли съ шепа хора да спиратъ врага, да го разстройватъ и да закъснѣватъ неговото настжпление, както и да го принуждаватъ да ни респектира, смѣтна се, че ще е полезно да се напише до командира на 1-а бригада следното:

По заповѣдь. Ще бжде отъ полза, ако при отстжплението си устройте засади, които да тероризиратъ противника. Засадитѣ да бждатъ внимателни и да действуватъ, следъ като се оттегли цѣлия ариергардъ. За това да се предупреди подполк. Пчеларовъ. № 25. Пашаджиково, 19. VI. 13 г. 6 ч. 40 м. пр. пл.

Не следъ много, въ 7 ч. 40 м., преди щабътъ да потегли за Пониква, се получи следната важна оперативна заповѣдь по 4-а отдѣлна армия № 14, отъ 18 юний 1913 г. 12 ч. сл. пл. отъ Радовишъ:

§ 1. Съгласно полученитѣ заповѣди отъ щаба на действующата армия, утре, 19 того, 5-а армия ще атакува противника къмъ Егри-Паланка и Страцинъ. 4-а Преславска дивизия ще атакува противника на Султанъ-тепе.

§ 2. Македоно-Одринското опълчение да настжпи и атакува Султанъ-тепе отъ южна страна, като влѣзе въ връзка съ 4-а п. Преславска дивизия.

§ 3. 7-а пех. Рилска дивизия да заеме и упорно отбранява височината 650 южно отъ с. Райчинъ. Началникътъ на дивизията да привлѣче 2-а бригада отъ 4-а Преславска дивизия, която да заеме за упорна отбрана височината южно отъ с. Рударе. Бригадата да влѣзе въ връзка съ 7-а п. Рилска дивизия и Македоно-Одринското опълчение.

§ 4. 8-а пех. Тунджанска дивизия съ 1 п. полкъ и 1 батарея да заеме височината източно отъ Аргюлица, а съ останалитѣ части старата позиция около Щипъ, на която упорно да се отбранява.

§ 5. Началникътъ на 2-а пех. Тракийска дивизия да разпореди: Една дружина отъ 9-и пех. Пловдивски полкъ да остане срещу противника, а останалитѣ 3 дружини отъ сжщия полкъ и полската артилерия на 3-и арт. с. с. полкъ и 3-а бригада отъ дивизията, подъ командата на командира на бригадата, полковникъ Митовъ Г., да се съсрѣдоточатъ между р. Дринъ и Щипъ, като оставатъ въ мое разпореждане. 21-и пех. Срѣдногорски полкъ да си остане на мѣстото и варди отбранителенъ бой до пристигането на 2-а бригада отъ дивизията и 1 полкъ отъ 3-а бригада на 7-а Рилска дивизия, които утре къмъ пладне пристигатъ къмъ Криволакъ. 11-и пех. Сливенски полкъ да заеме сжщата позиция, която днесъ е заемалъ юго-западно отъ Драгоево. Началникътъ на дивизията остава да ржководи операцията около Краволакъ.

§ 6. Командирътъ на 3-а бригада отъ 7-а Рилска дивизия да разпореди да остане 1 пех. полкъ за охраняване желѣзопжтния мостъ при станция Удово, като изпрати и странично прикритие при Градецъ.

§ 7. Командирътъ на 5-и коненъ полкъ съ единъ ескадронъ да наблюдава лѣвия брѣгъ на Брѣгалница отъ Щипъ къмъ Драгоево, като влѣзе въ връзка съ 11-и пех. Сливенски полкъ. Другиятъ ескадронъ отъ полка да възстанови връзката между 8-а пех. Тунджанска дивизия и 7-а пех. Рилска дивизии между Аргюлица и Спанчево.

§ 8. 6-а пех. Бдинска дивизия бързо да настжпи отъ Струмица за Щипъ, като за тая цель облекчи и хората.

§ 9. Азъ ще се намирамъ въ Радовишъ. Донесенията да ми се изпращатъ възможно по-често.

Тая важна заповѣдь чертаѣше едно положение, очаквано съ трепетъ и презъ двата дена на нашитѣ настжпателни действия. Появата на бойното ноле на 5-а армия, въ чиято полза опълчението действува и на 17 и на 18 юний, възбуждаше всичкитѣ наши надежди, че скоро врага ще бжде сломенъ и отхвърленъ задъ ония предѣли, задъ които той по силата на договоритѣ самъ по-рано трѣбваше да спрѣ. Ние, борцитѣ на бойното поле, вѣрващи въ здравия разумъ на висшето командуване, нито за минута даже можехме да допуснемъ, че това командуване не ще насочи въ решителната зона решителния си ударъ. Наистина появата на 5-а армия на бойното поле на третия день отъ почването на войната е твърде късно, обаче, ние бѣхме убедени, че тая голѣма грѣшка ще се поправи отъ голѣмия съставъ на тая армия, какъвто мислѣхме че има, съставъ способенъ да нанесе решителния ударъ и помете всичко предъ себе си. Намъ не се щѣше по никакъвъ начинъ да допуснемъ, че неприятельтъ ще да схваща толкова надежно природата на войната и свойствата на борческата сила, та да може на всѣки важенъ застрашенъ неговъ пунктъ всѣкога, по-рано или по-кжсно, да има численното превъзходство на своя страна. А между това, сега е вече ясно, тъкмо такъвъ бѣше случая. Неприятельтъ, собствено сърбскиятъ главнокомандующи, държеше силитѣ си събрано и водѣше маневрена война, война съ голѣми войскови единици всѣкога разполагани върху толкова голѣмо пространство, колкото е динамическата имъ мощь. А ние, собствено българскиятъ главнокомандующи, бѣхме разхвърлили силитѣ си отъ Видинъ до Солунъ, нагледъ наистина застрашителни на всѣкжде, но на всѣкжде слаби и не въ състояние да иматъ численното превъзходство на своя страна, т. е. да постигнатъ една победа и да я експлоатиратъ до пълното съкрушаване на врага. На свой редъ и командующиятъ 4-а армия въ цитираната по-горе заповѣдь продължаваше, макаръ и значително корегиранъ отъ врага, да употрѣбява военната сила на 4-а армия по принципитѣ на кордонната война, а не по тия на разумното воюване чрезъ раздѣление на труда, на войски които сграбчватъ врага (задържателни войски) и войски които нанасятъ удара (ударопосни войски) и войски за експлоатация на победата. Въ изпълнение на тая заповѣдь по 4-а армия веднага се написа следното до командира на 3-а бригада:

> Днесъ, 19 того, 5-а армия ще атакува Егри-Паланка. 4-а Преславска дивизия ще атакува Султанъ-тепе. Подполковникъ Пчеларовъ заема височитѣ на северъ отъ колибитѣ Кормино. Вие съ бригадата, като подържате връзка съ 4-а дивизия, съдействувайте на атаката й. Гелиографната станция постоянно да работи къмъ лѣвата колона. По заповѣдь. № 26. Пашаджиково, 19.VI.13 г. 7 ч. 50 м. пр. пл.

Ние ще видимъ по-нататъкъ, че и тоя день 5-а армия нищо не ще направи. Тя едва ще заеме съ своитѣ две дивизии границата при Девебаиръ, ще усили „страничното прикритие на Руенъ съ 2 дружини и съ 3 пл. батареи съ задача да атакува Султанъ-тепе и да съдействува на М.-О. опълчение,“ но повече отъ това не ще направи.

Мѣстностьта, на която подлежеше лѣвата колона да се оттегли и заеме позиция, представлява единъ масивъ отъ четири голи върха, отъ който по четиритѣ страни на свѣта се отдѣлятъ четири едри хребети съ стръмни и гористи склонове. Главниятъ хребетъ се протега отъ северъ къмъ югъ и е сжщиятъ тоя, който се отдѣля отъ Рѣдки-буки презъ Суха-чешма, кол. Кормино и кол. Пониква достига кота 1050, западно отъ с. Пашаджиково, отдето въ повече разклонения се спуща на югъ къмъ гр. Кочане и р. Брѣгалница въ полето. По тоя главенъ хребетъ върви пжтя Кочане — Пашаджиково — Пониква — Кормино — Емирица. Два отъ четиритѣ голи върха сж на сжщия хребетъ и южния отъ тия два голи върха е по-високъ и се нарича Арамийска-чука. Другитѣ два голи върха образуватъ началото на два едри рида, които се протегатъ перпендикулярно на главния хребетъ; единиятъ е по-кжсъ, върви на истокъ, носи името Бабище и стръмно се спуща въ Кочанската рѣка; другиятъ е по-дългъ, върви къмъ западъ, образува не далечъ отъ с. Радковица скалиститѣ стръмнини Радкова-скала и въ множество по-дребни ридове къмъ селата Зелениградъ, Семери, Щалковица и Турско-Рударе се спуща въ Злетовската рѣка. Отъ Бабище до Радкова-скала мѣстностьта дава всичкитѣ удобства на една планинска позиция за отбрана. Перпендикулярна на пжтя, по който неприятельтъ би настжпилъ, тя притежава и достатъченъ за планината обзоръ, и достатъчно командуване, и достатъчна защита на фланговетѣ. Дѣсниятъ флангъ и така бѣше защитенъ отъ разположението на 3-а бригада лѣвиятъ флангъ бѣ по-уязвимъ, обаче, едно съответно разпредѣление на силитѣ може да даде и на това крило нужната сигурность.

Тая добра позиция бѣше позната на частитѣ отъ лѣвата колона, защото тукъ бѣха главнитѣ ѝ сили отъ 29 май до 16 юний и, ако презъ тоя макаръ и не голѣмъ периодъ време отъ 15 дена тая колона бѣ направила повече окопи, на 19 юний стойностьта на позицията въ духа на всички, подчинени и началници, щѣше да бѫде още по-голѣма. При все това, 1-а бригада на тая позиция се почувствува като у дома си.

Къмъ 8 ч. 30 м. пр. пл. щабътъ потегли за позицията. На фронта на опълчението царуваше почти пълна тишина. Срещу самия върхъ Султанъ-тепе нашата 7-а батарея отъ в. Китка бѣше почнала да стреля доста оживено, което ни навеждаше на мисъльта, че на тоя флангъ и въ зоната на 5-а армия сигурно презъ деня ще се развиятъ многоочакванитѣ действия. На юго-западъ по посока на Злетово, дето действуваше 2 бригада отъ 4-а дивизия, кипѣше доста оживенъ бой. Още по-на югъ, къмъ позицията на 7-а дивизия къмъ Райчинъ-ридъ владѣеше пълна тишина. Щабътъ пристигна на Пониква не много следъ като 1-а бригада съ 10-а и 12-а не с. с. батареи бѣха пристигнали отъ Кормино и заемаха позиция. По пѫтя въ сѫщия моментъ щабътъ посрещна пристигащата 5-а Одринска дружина съ 5-а и 6-а с. с. батареи. Часътъ бѣше 10 и половина пр. пл. началникътъ на опълчението поздрави дружината и батареитѣ, подбодри ги съ хубави думи и ги пропустна предъ себе си. На командира на 5-а дружина началникътъ на опълчението заповѣда, съ едната батарея да се насочи на изтокъ и заеме височата Бабище съ задача, да поддържа огнева връзка съ 3-а бригада въ дѣсно и да препречва пѫтя Лопенъ — Кочане. Дружината и батареята останаха тактически подчинени на командира на 1-а бригада. Въ сѫщото време предъ началника на опълчението се яви командирътъ на 1-а бригада, подполковникъ Николовъ, комуто следъ служебния докладъ за положението, се заповѣда съ бригадата, усилена съ 5-а Одринска дружина и две с. с. и две не с. с. батареи, да заеме за упорна отбрана височитѣ южно отъ кол. Пониква, като държи 5-а дружина съ една с. с. пл. батарея — които вече бѣха насочени — на височа Бабище, съ задача да държи огнева връзка съ 3-а бригада и да действува срещу евентуално настѫпващъ неприятель по пѫтя Лопенъ — Кочане.

ДЕЙСТВИЯТА НА ЛѢВАТА КОЛОНА.

Лѣвата колона на позиция при Пониква.

(Гл. скица № 20 на стр. 190).

Дружинитѣ на 1-а бригада, както видѣхме, прекараха нощьта на 18 срещу 19 юний при колиби Кормино. 4-а Битолска дружина не получила заповѣдьта да се оттегли и нощувала на източната Емиришката височа. Тукъ тая дружина на разсъмване, 4 ч. пр. пл., забелезала да се движатъ срещу нея гѫсти вериги сърби и, като не била предупредена, че военнитѣ действия не се прекратяватъ, пратила двама опълченци за парламентьори. Сърбитѣ, обаче, убили парламентьоритѣ и продължили още по-бърже да настѫпватъ срещу

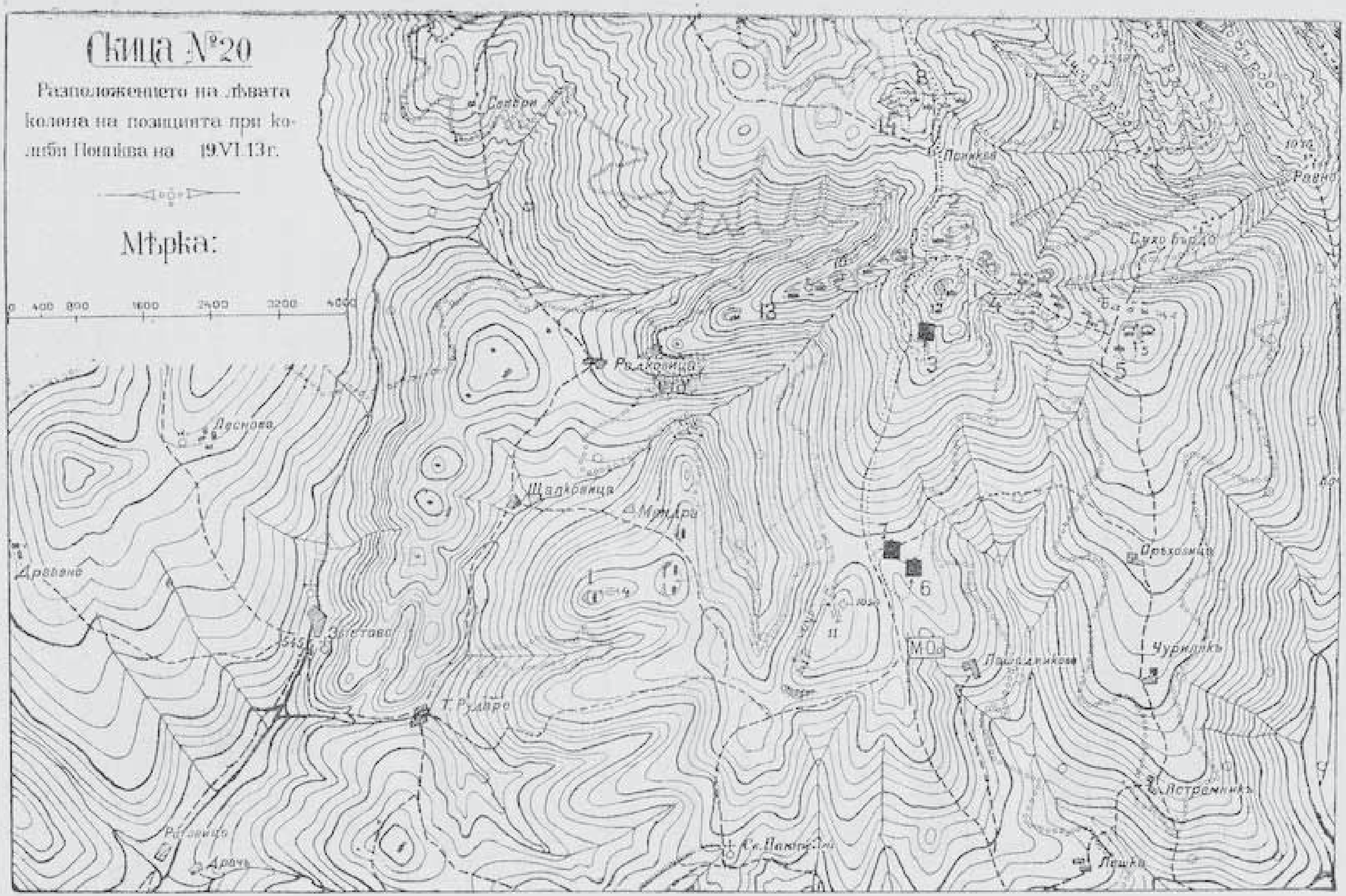
0
400
800
1600
2400
3200
4000
Саври
Попшка
Равно
Сухо Бърдо
Ралковица
Деснова
Шалкровица
Мундри
Драване
Златово
Т. Рударе
Ратовица
Драчъ
Орѣховица
Чурилякъ
Пострамникъ
Лешко
МО
1
2
3
4
5
6
8
11
13
14
15

Скица №20

Разположението на лѣвата колона на позицията при колиби Попшка на 19.VI.13 г.

Мѣрка:

дружината. Последната веднага открила огънь по неприятеля и го повърнала назадъ. Следъ това 4-а дружина отстжпила за колиби Кормино, дето къмъ 7 ч. пр. пл. влѣзла въ състава на бригадата си. Щабътъ на 1-а бригада пренощувалъ сжщо при колиби Кормино, безъ да прави, каквито и да е други разпореждания, освенъ онова да събере частитѣ си при поменатитѣ колиби. Отъ архивата не се вижда, дали е била дадена писмена заповѣдь на батареитѣ да се оттеглятъ отъ Кормино на Пониква. Трѣбва да се вѣрва, че такава е била дадена устно и възъ основа на нея следъ една дълга почивка при Кормино не с. с. батареи продължили пжтя за Пониква, дето пристигнали на полунощь. Дружинитѣ напуснали Кормино сутриньта, но точно кога сж сторили това и кога сж пристигнали при Пониква не може да се установи. Релацията на бригадата и за тоя день, както и за другитѣ, не е така пълна, за да може точно да се остановатъ моментитѣ, които описваме. На позицията южно отъ Пониква щабътъ на бригадата разпоредилъ дружинитѣ и батареитѣ по участъци, далъ имъ устно тактическитѣ задачи и разпоредилъ незабавното почване на укрѣпяването на участъцитѣ. Следъ пристигането на началника на опълчението съ щаба на позицията, щабътъ на опълчението и тоя на 1-а бригада обгледаха позицията, заобиколиха частитѣ, началникътъ на опълчението каза кжде повече, кжде по-малко по нѣколко топли думи на ротитѣ и батареитѣ и даде нѣкои указания за характера на укрѣпяването и начина на заемане позицията.

Опълченцитѣ бѣха въобще бодри и частитѣ напълно устроени: Всички бѣха по мѣстата си. Най-въ дѣсно бѣше 5-а Одринска дружина съ 5-а с. с. пл. батарея, по-въ лѣво—4-а Битолска, въ центъра—2-а Скопска, 2 картечници и 11-а не с. с. пл. батарея, задъ тѣхъ на самата Арамийска-чука — 12-а не с. с. пл. батарея, въ лѣво отъ Скопската дружина — 10-а не с. с. батарея и 13-а Кукушка дружина съ останалитѣ 2 картечници и 6-а с. с. пл. батарея. Въ бригадна подържка оставаше 3-а Солунска дружина, непосредствено южно отъ Арамийската-чука. Нека отбележимъ веднага нѣкои отъ батареитѣ презъ деня смѣнили позициитѣ си нѣколко пжти.

Укрѣпяването се развиваше доста бавно поради липса на съответно количество окопни сѣчива. Такъвъ дружинитѣ бѣха взели отъ батареитѣ и картечната рота. По въпроса за окопнитѣ сѣчива, щабътъ на опълчението разпореди и получи следното:

До командира на 2-а рота 3-а пионерна дружина.

Бѣше разпоредено, Вие съ цѣлата си рота да влѣзете въ разпореждане на началника на лѣвата колона подполк. Николовъ. Извършихте ли това? Разпоредихте ли, да се взематъ шанцовъ инструментъ отъ Кочане. Донесете. По заповѣдь. № 12. Пашаджиково, 19. VI. 13г од. 2 ч. 40 м. сл. пл.

До подпоручикъ Костовъ Сп.

Разпоредете, да се съáератъ нѣколко товара лопати и кирки отъ града и съ ваши коне незабавно изпратете презъ Пашаджиково за позицията. Сжщо нѣколко товара лопати и кирки изпратете на подполк. Протогеровъ. По заповѣдь. № 13. Пашаджиково 19.VI.13 г. 2 ч. 40 м. сл. пл.

Отъ командира на 2-а р. отъ 3-а пионерна дружина.

Донасямъ Ви, Господинъ Генералъ, че заповѣдьта, да влѣза въ разпореждане съ ротата въ лѣвата колона, получихъ. Чакамъ да се прибере 1-та полурота, която поправя пжтя къмъ Кочане, за да я заведа при 2-та. За инструментъ: мотики, търнокопи и лопати, разпоредихъ чрезъ комендаанта писмено — така ми бѣше известено. № 102. Бивакъ при с. Пашаджиково, 19. VI. 13 год. 4. сл. пл.

Каква дейность бѣше развилъ и разви презъ деня инженера на опълчението, подполк. Иотовъ, трудно може да се установи. Наистина, той обиколи позициитѣ, даде упѫтвания на частитѣ, остана всичкото време между тѣхъ, но точно именно какво завърши, поради липса на документи и дневникъ за действията на инженера въ опълчението, не може да се очертае. Фактътъ, че презъ деня щабътъ се разпореждаше, за да се събиратъ окопни сѣчива, каквито до вечерьта се получаватъ всичко 40 лопати и 32 кирки, показва, че инженерната мисъль въ щаба на опълчението бѣше крайно скромна, за да не кажемъ съвсемъ оскѫдна. А между това, борбата налагаше все повече и повече укрѣпяване. Опитътъ отъ двудневнитѣ боеве въ укрѣпенитѣ сърбски позиции ясно показваше, колко сериозно се налага да се запретнемъ въ подобна работа и ние. Борбата, поне що се отнасяше до фронта на 4-а армия, взимаше или можеше всѣки моментъ да вземе формата на една позиционна борба съ свойственото ѝ уголѣмено значение на огъня и ограничено значение на маневрирането. Пъкъ и числено силитѣ ни тукъ бѣха по-малко отколкото на неприятеля.

Първа бригада презъ цѣлия день на 19 и презъ нощьта срещу 20 юний е продължила да се укрѣпява съ най-голѣмо старание. Окопитѣ се приготвили за на колѣне, което бѣше минимума: Сърбскитѣ окопи бѣха цѣлъ ръстъ, което имъ позволяваше да се движатъ вѫтре въ окопа, безъ да бѫдатъ виждани и поразявани. Упорни пунктове не е имало възможность, време и инструментъ да се устроятъ. И позицията е била укрѣпена едва до размѣритѣ на единъ скроменъ щитъ срещу пѣхотнитѣ куршуми и отчасти срещу шрапнелния огънь на неприятеля.

Направенитѣ презъ деня разпореждания за разпредѣление на силитѣ и укрѣпяване на позицията подполк. Николовъ вечерьта уформилъ въ следната заповѣдь по лѣвата колона отъ М.-О. опълчение № 21 отъ 19.VI.13 г. 7 ч. сл. пл.

§ 1. Противникътъ заема съ преднитѣ си части линията 2 клм. северно отъ колиби Пониква, срещу които стоятъ две дружини отъ 2-а бригада. Въ дѣсно отъ насъ действува 3-а бригада (дѣсна колона), а въ лѣво — 2-а бригада отъ 4-а Преславска дивизия, заедно съ Дебърската дружина и една планинска с. с. батарея.

§ 2. На повѣрената ми колона е заповѣдано да заеме и удържи позициитѣ южно отъ с. Пониква, за което:

Лѣвъ участъкъ *Капитанъ Пеневъ* 13-а Кукушка дружина Взводъ картечници.	Да заеме и отбранява позиция по Поникванитѣ висоти западно отъ пѫтя Пониква — Пашаджиково.
Срѣденъ участъкъ *Капитанъ Пожарлиевъ* 2-а Скопска дружина Взводъ картечници.	Да заеме и удържи височитѣ източно отъ пѫтя Пашаджиково — Пониква до Каменната-чешма.
Дѣсенъ участъкъ *Капитанъ Атанасовъ* 4-а Битолска и 5-а Одринска дружини и батареята на капитанъ Стефановъ.	Да заематъ позиция по гребена въ дѣсно отъ Скопската дружина.

3-а Солунска дружина остава въ дѣсно отъ пѫтя Пашаджиково — Пониква задъ срѣдната височина на мое разпореждане.

§ 3. Началникътъ на 2-о с. с. пл. отдѣление, подполк. Бояджиевъ, да разпредѣли даденитѣ въ негово разпореждане 1 с. с. пл. и 3 не с. с. пл. батареи въ лѣвия и срѣдния участъкъ.

§ 4. Началницитѣ на участъцитѣ да се разпоредятъ за окопаване на заетитѣ позиции. Командирътъ на пионерната полурота да раздѣли полуротата между тритѣ отбранителни участъка за окопаване на позицитѣ.

§ 5. Щабътъ на бригадата остава при 3-а Солунска дружина.

§ 6. Лазаретътъ — въ Кочане. Една секция отъ него е открита по пѫтя Пашаджиково — Пониква.

§ 7. Огнестрелния паркъ се намира по пѫтя Пашаджиково — Пониква.

Тая заповѣдь по лѣвата колона въ сравнение оная отъ 16.VI по сѫщата колона е изобщо доста добре написана. Силитѣ сѫ разпредѣлени по участъци, опредѣлено е кой ще командува тактически участъцитѣ и формулирани сѫ, макаръ и не така пълно, задачитѣ. На гледъ заповѣдьта е кратка и като че ли пълна. Въ действителность, обаче, въ заповѣдьта нищо не се говори за фланговетѣ, особено лѣвия флангъ, и за огневата връзка между участъцитѣ. Мисъльта, че Дебърската дружина съ 4-а пл. с. с. батарея действува заедно съ 2-а бригада отъ 4-а Преславска дивизия, изложена въ § 1, е неточна (гледай стр. 181—183). А оставянето началникътъ на артилерията въ колоната да разпредѣли батареитѣ по участъцитѣ (§ 3) е съвсѣмъ погрѣшно. Боятъ се изразява въ общитѣ съгласувани усилия на пехотата, артилерията и спомагателнитѣ войски, което може да се постигне само отъ началника, който дава тактическата консепция, а не отъ неговия подчиненъ, който изпълнява тая консепция. Това абдикиране отъ правата и задълженията си отъ страна на щаба на 1-а бригада имало за последствие фактътъ, че началникътъ на артилелията въ лѣвата колона, несхващайки ясно тактическата стойность на участъцитѣ отъ позицията — това може да стори по-лесно общиятъ началникъ на позицията — не само поставилъ не с. с. батареи да водятъ борба съ с. с. противникова артилерия, а с. с. наша батарея съ противниковата пехота, но и презъ целия день, 19 юний, батареитѣ били мѣстени отъ позиция на позиция, като по тоя начинъ се е губѣло ценно време и вѣра въ успеха. Сега е ясно, че въ разпредѣлението на артилерията при промѣнилата се обстановка не малко вина пада и върху щаба на опълчението. И, наистина, до като въ дѣсната колона оставаха две полски и 3 планински с. с. батареи, всичко 20 орждия, въ лѣвата колона оставаха 18 не с. с. и 8 с. с. пл. орждия. Четиритѣ с. с. орждия съ 1-а Дебърска дружина при Пантелей не можеха да иматъ една непосредствена цена за усилията на 1-а бригада на Арамийската-чука. Тая разлика въ артилерийската бойна сила на дветѣ колони ще изпъкне още поясно, като се вземе предъ видъ, че решителни действия се очакваха при лѣвата колона, която защищаваше долината на Брѣгалница и дето нашитѣ войски бѣха отблъснати, а не при дѣсната колона, която следваше да съдействува на 5-а армия, но която армия въ продължение на три важни дни още не бѣше се явила срещу врага. Ние ще видимъ при описание действията на следния день, какъ щабътъ на опълчението бърже ще корегира тая грѣшка съ № № 36, 37 и 38, обаче, тукъ не можемъ да не установимъ грѣшката на тоя щабъ, че още веднага следъ промѣнилата се обстановка на 18 юний вечерьта не заповѣда поне 9-а с. с. пл. батарея да мини отъ дѣсната въ лѣвата колона. Тая грѣшка на щаба на опълчението бѣше все старата грѣшка, за която писахме доста при описание действията на 17 юний, а именно щабътъ създаде дѣсната колона малко по-силна, отколкото бѣше нужно, особено по отношение на артилерията, а лѣвата — по-слаба, отколкото се следваше и можеше. Другитѣ по-важни разпореждания на щаба на лѣвата колона презъ деня се виждатъ отъ следнитѣ документи:

До командира на Дебърската дружина.

По заповѣдь. Донесете, влѣзохте ли въ връзка съ 2-а бригада отъ 4-а дивизия и кѫде сте разположени сега. Пратете ординарецъ за свързка. № 60 Поникква, 19.VI.13 год. 1 ч. 15 м. сл. пл.

Отъ командира на Дебърската дружина.

Въ 12 ч. 30 м. после пладне пристигнахъ съ повѣрената ми дружина, която е разположена на северъ отъ ман. св. Пантелей и бригадата отъ 4-а дивизия, като има постове до подъ Щалковица. По смисъла на заповѣдьта азъ разбирамъ, че цельта на повѣрената ми дружина и придадената къмъ нея батарея е да прави свързка съ бригадата отъ 4-а дивизия, като се разположи на такъва позиция, отъ която да може да подържа съ артилерийски огънь едно настѫпление на бригадата, а най-важно да охранява фланговетѣ както на бригадата отъ 4-а дивизия, така и оня на опълчението. Моля, да ми се съобща, правилно ли съмъ оценилъ задачата си, понеже тя ми се предаде устно отъ Васъ. № 39. Пантелей, 19.VI.13 год.

До командира на Дебърската дружина.

На № 39. По заповѣдь. Влѣзте въ връзка съ 2-а бригада отъ 4-а Преславска дивизия и заемете позиция между опълчението и бригадата, като атакувате съвмѣстно съ бригадата въ случай на настѫпление на противника. № 61. Поникква, 19.VI.13 год. 1 ч. 30 м. сл. пл.

До командиритѣ на Одринската, Битолската и Скопската дружини.

По заповѣдь. Съобщава поручикъ Матевъ (6-а с. с. батарея), че тази сутринь къмъ 10 ч. пр. пл. се спусналъ отъ Лопенскитѣ височини на югъ единъ баталионъ сърби. Пазете по-голѣма бойна готовность и си пратете секрети. № 62. Поникква, 19.VI.13 г. 1 ч. 45 м. сл. пл.

Отъ щаба на опълчението.

По заповѣдь. Разпоредете да се рекогносциратъ пѫтищата отъ дѣсния флангъ на позицията Ви (Чурилякъ, Ястремникъ) къмъ Кочане и къмъ дѣсната колона. Разпоредете да бѫдатъ поправени по-важнитѣ отъ тѣхъ отъ пионеритѣ. За резултата донесете. № 30. Пашаджиково, 19.VI.13 г. 6 ч. 10. м. сл. пл.

Отъ щаба на опълчението.

По заповѣдь. Да се разузнава и охранява фланга на позицията къмъ Злеговската рѣка съ особна грижливость, като се изпратятъ застави и далечни патрули. Влѣзте въ връзка съ дружината на капитанъ Величковъ и имайте за сведение, че 2-а бригада отъ 4-а дивизия съ главнитѣ си сили заема позицията Пантелей — Райчини. № 31. Пашаджиково, 19.VI.13 г. 7 ч. сл. пл.

До командира на 1-а Дебърска дружина.

По заповѣдь. Изпратете веднага застави за наблюдение Злетовската рѣка. Прѣпорѫчватъ Ви се следнитѣ пунктове: Бунешъ, Рударе и Семери. № 62. Поникква, 19.VI.13 г. 7 ч. сл. пл.

Отъ командира на 4-а Битолска дружина.

Повѣрената ми позиция е много голѣма и по необходимость ще бѫде заета тънко. А понеже е низко, може неприятельтъ да се опита да направи прекѫсване и обхватъ на голѣмитѣ височини. Между менъ и Одринската дружина има голѣма и низка седловина, която не можемъ да заемемъ нито азъ, нито тя. Мисля, че тая позиция трѣбва да се заеме съ повече сили. По на-

стоящемъ пушеченъ бой се води много низко срещу моята -позиция, вѣроят-
но съ 3-а бригада. № . . . Позиция при с. Орѣхово, 19.VI.13 г. 6 ч. сл. пл.

Отъ к-ра на 4-а Бит. дружина до к-ра на 5-а Одр. дружина.
Бѣхъ при бригадния командиръ и говорихме, че сме се много разтег-
нали и казва, че не Ви е заповѣдалъ, да отидете толкова далечъ. Казва, че
трѣбва да се държите, колкото се може по въ лѣво, къмъ моята дружина, за-
щото е вѣроятно именно на позицията, която тя завзема, сърбитѣ да се опи-
татъ да обиколятъ главнитѣ позиции. № . . Позиция при с. Орѣхово, 19.VI.
13 г. 9 ч. 15 м. сл. пл.

До к-ра на 1-а бригада отъ к-ра на 5-а Одр. дружина.
Върховетѣ заехъ: 4-а рота зае острия гористич върхъ, 2-а рота върха
Орѣховецъ, а 3-а рота оставихъ въ дружинна подържка. Моитѣ три роти сж
недостатъчни да заематъ дългия фронтъ, който е опредѣленъ за дружината
за една упорна отбрана. Отъ тукъ забелезахме, че противника настжпва въ
значителни сили къмъ Вашата позиция, като при влашкитѣ колиби и Корми-
но по дола се отбиха 5—6 роти надолу, които, вѣроятно, се насочватъ сре-
щу моя участъкъ. P. S. Мѣстностьта отпредъ не дава добри условия за об-
стрелъ: Стръмни скатове покрити съ гора; предъ фронта се провличатъ два
паралелни хребети. Всичкитѣ долини се свеждатъ въ Кочанската рѣка къмъ
дѣсния край на позицията, по който противника може да се яви съвсемъ не-
забелезано въ подножието на стръмния скатъ и въ такъвъ случай батареята
съвсемъ малко ще допринесе за отбраната на масива. Тя ще действува къмъ
фронта на капитанъ Канэзиревъ. № 82. В. Ораховецъ, 19.VI.13г. 9 ч. 30 м. сл. пл.

Въ заповѣдьта по 1-а бригада за заемане позицията не се указ-
ваха мѣркитѣ, които следваше дружинитѣ да взематъ, за охране-
нието си презъ нощьта. Обаче, трѣбва да се предполага, че такива
разпореждания сж били дадени устно, а тамъ, дето това не е било
сторено, дружиннитѣ командири сами сж наредили необходимото.
Участъцитѣ отъ лѣвата колона заели позицията, както е показано
на скица № 20 (гл. стр. 190). Загуби презъ деня споредъ списъцитѣ
на раненитѣ и убититѣ въ опълчението имали само Скопската дру-
жина 1 раненъ и Кукушката — 1 убитъ и 1 раненъ опълченци.

Охранение лѣвия флангъ на опълчението.

Както видѣхме преди малко, 1-а Дебърска дружина съ 4-а с.
с. пл. батарея къмъ пладне пристигна северно отъ Пантелей и зае
позиция надъ селата Турско-Рударе и Щалковица, като веднага при-
стжпи къмъ укрѣпяването ѝ както съ свой инструментъ, така и съ
такъвъ събранъ отъ близкитѣ села. Дружината изработила два окопа,
въ които били оставени 3-а и 4-а роти. 2-а рота била оставена въ
дружинна подържка, а 1-а — предъ фронта по лѣвия брегъ на Зле-
товската рѣка за охранение и за свързка. 4-а с. с. батарея е излѣзла
на позиция на една тераса предъ позицията на дружината на 500 м.
подъ прикрието на една отъ ротитѣ. Въ това време 2-а бригада отъ
4-а Преславска дивизия подъ натиска на числено по-силенъ неприя-
тель бѣ отстжпила на лѣвия брѣгъ на Злетовската рѣка, като по
дѣсния брѣгъ на сжщата рѣка на западъ отъ Злетово останали нѣ-
колко роти отъ 8-и Приморски полкъ. Отъ сжщиятъ полкъ така
сжщо е имало по хребета на западъ отъ Турско-Рударе и Щалко-
вица една застава съ три поста за охранение на фланга и за свързка.
За действията на Дебърската дружина до вечерьта могатъ да ни по-

служатъ донесенията отъ командира ѝ, капитанъ Величковъ, до командира на 2-а бригада отъ 4-а дивизия № 39, до н-ка на лѣвата колона № 40, до н-къ щаба на опълчението № 41 и повторно до к-ра на 2-а бригада отъ 4-а дивизия № 42, а именно:

Съ повѣрената ми дружина и една планинска с. с. батарея съмъ разположенъ на позиция въ дѣсно отъ повѣрената Ви бригада на 3 клм. северно отъ мън. Пантелей, за свързка между Васъ и Македоно-Одринското опълчение. Моля, да се съобщи на Вашитѣ батареи. № 39. Пантелей, 19. VI. 13 год. 12 ч. 30 м. сл. пл.

Влѣзохъ въ връзка съ командира на 2-а бригада 4-а Преславска дивизия, който се намира по височитѣ ю. з. отъ с. Рударе. Иска 2 орѫдия за действие срещу височата з. отъ с. Злетово, които орѫдия да заемели позиция на изтокъ отъ Злетово. Отговорихъ му, че цѣлата батарея я изнасямъ напредъ, за да подържа настѫплението, но до толкозъ, до колкото позволява специалната задача на дружината, а освенъ това капитанъ Мечкуевски твърди, че голитѣ височи, които сѫ подъ Злетовския масивъ, сѫ неудобни за артилерийска позиция. Пустнахме 3 изстрела отъ избраната позиция, опредѣли се мѣрникъ 49. Утре сутриньта ще се открие действие съ 4 орѫдия, ако това стане необходимо. Къмъ 7 ч. 30 м. неприятеля въ гѫсти вериги почна настѫпление отъ къмъ с. Сгубълъ, но нашата полска артилерия спрѣ настѫплението. Да се освободи взвода отъ 3-а рота за прикритието на картечницата. № 40. Позиция ю.-з. отъ с. Рударе, 19. VI. 13 год. 9 ч. сл. пл.

Позиция за дружината и батареята завзехъ, ще я укрѣпя съ средствата, съ които разполагамъ. Ще изпратимъ далечни патрули до севернитѣ височи надъ с. Щалковица. Една застава сѫщо ще поставя по сѫщото направление. Желателно е, да се оглежда дерето къмъ с. Радково и с. Зелениградъ, но тѣзи точки сѫ извънредно много отдалечени отъ менъ, а поблизки даже до маневренитѣ войски. Тази вечерь къмъ 7 ч. 30 м. сл. пл. батареята даде 3 изстрела по Злетовския масивъ за престрелване и подпомагане на ротитѣ отъ 2-а бригада 4-а дивизия, които пълзѣха по този баиръ. К-рътъ на сѫщата бригада иска да му дадемъ две орѫдия, за да се разположили на височата на изтокъ отъ Злетово. По думитѣ на батарейния командиръ, тази височа не била удобна за артилерийска позиция. Отъ избраната позиция — баира, напротивъ, се достига съ мѣрникъ 48. Утре рано, ако ротитѣ отъ 2-а бригада настѫпватъ, ще ги подържаме съ артилерийски огънь. № 41. Поз. ю.-з. отъ с. Рударе, 19. VI. 13 год. 10 ч. сл. пл.

Цѣлата батарея въ връзка съ възложената ми задача, разположихъ източно отъ Рударе. Тази вечерь, понеже споредъ думитѣ на батарейния командиръ се виждало разположението на противника по орѫжейния огънь и за това той пусналъ 3 снаряда съ мѣрникъ 48. Попаденията бѣха сполучливи. Източната височа отъ Злетово, командира на батареята казва, че не била удобна за артилерийска позиция. Утре съ почването на действията, батареята ще съдействува и съ 4-тѣ орѫдия. Желателно, е фланговетѣ на вашитѣ роти да се обозначаватъ съ флагче или другъ видимъ знакъ, за да не става грѣшка при стрелбата. Поне утре въ самото начало на действията да се посочатъ съ махане на шинелъ, съ каквото и да е средство. Следъ това батарейниятъ командиръ самъ ще може да следи целитѣ. № 42. 19. VI. 13 год. 10 ч. сл. пл.

До тая колона преди да се получи отъ нея нѣкакво донесение, се изпрати отъ щаба на опълчението надвечерь следната заповѣдь, която, обаче, била получена въ 7 ч. 10 м. пр. пл. и на 20 юний.

По заповѣдь. По Злетовската рѣка, по донесения отъ ариергарда, се движела нѣкаква неприятелска колона отъ къмъ с. Кавракъ. Обърнете внимание на тази посока, като изпратите далечни патрули и застави. За всичко забелезано веднага донасяйте и подържайте връзка съ лѣвата колона (1-а Македоно-Одринска бригада) и 2-а бригада отъ 4-а дивизия, която е въ лѣво отъ Васъ. Заемете и укрѣпете позиция, която отбранявайте до крайность. № 32. с. Пашаджиково, 19. VI. 13 год. 7 ч. 10 м. сл. пл.

Презъ деня, кому точно оставаше подчинена 1-а Дебърска дружина, не бѣше ясно опредѣлено. Тоя пропускъ се премахна, съ заповѣдь по опълчението № 50 отъ 10 ч. 30 м. вечерьта, като дружината се тури въ подчинение на началника на лѣвата колона. Дружината и батареята презъ деня загуби не сж имали.

Действията на ариергарда задъ лѣвата колона.

Ариергардътъ споредъ заповѣдь № 23 следваше да се образува отъ две дружини отъ 2-а бригада и 5-а и 6-а пл. батареи подъ началството на командира на 2-а бригада, подполковникъ Пчеларовъ. Задачата на ариергарда споредъ сжщата заповѣдь бѣше да задържи неприятеля, до като лѣвата колона отстжпи и заеме позиция при Поникова. Дружинитѣ, които сж образували ариергарда, били 8-а Костурска, която до тогава бѣше въ маневрени войски, и бѣ съвсемъ запазена, и 14-а Воденска дружина, която на 18 юний взе участие въ боя между Битолската и Одринската дружини като бѣ дала незначителни загуби, всичко 6 ранени опълченци. Костурската дружина заела позиция северно отъ Кормино, по-въ лѣво и малко назадъ—6-а батарея а още по-влѣво и сжщо малко назадъ—14-а Воденска дружина. 5-а с. с. батарея заела позиция задъ Костурската дружина. Въ колиби Кормино се установили 6-а и 7-а дружини, дето и пристигали изгубилитѣ ротитѣ си опълченци. Презъ нощьта на 18 срещу 19 юний за усигуряване на лѣвия флангъ на Костурската дружина, както и за прибиране на заблудени опълченци, търсящи частитѣ си, подполковникъ Пчеларовъ заповѣдалъ до командира на 14-а Воденска дружина следното:

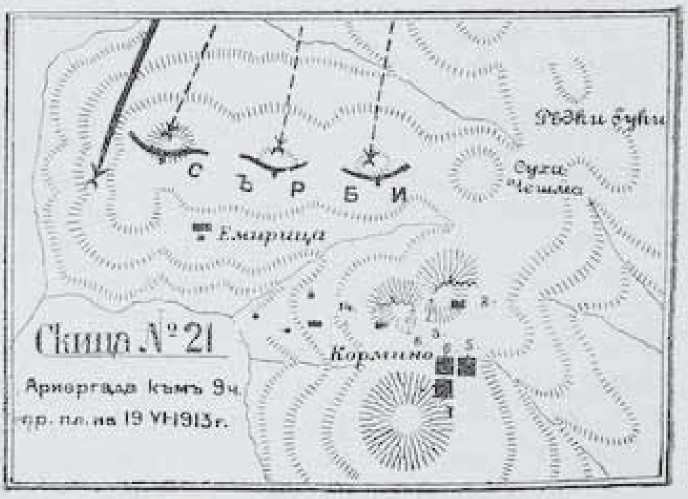

Скица № 21

Ариергарда къмъ 9 ч. пр. пл. на 19 VI 1913 г.

> Една полурота подъ командата на подпор. Дановъ да заеме пжтя северо-западно отъ колибитѣ, по указанието на патрула отъ 8-а Костурска дружина, който ще донесе настоящето. Заставата да постави постове, които да патрулиратъ до рѣката (при воденицата) и които да напжтватъ въ заставата всички наши отдѣлни заблудени хора и команди. Хората и командитѣ да бждатъ задържани въ заставата, която да остане на мѣстото си до получаване на втора заповѣдь. Азъ се камирамъ при 8-а дружина. № 14. Кол. Кормино, 18. VI. 13 год. 10 ч. 25 м. сл. пл.

Между това, както видѣхме по-рано, на Емиришкия връхъ нощуваше на 18 срещу 19 юний 4-а дружина, а по-на изтокъ отъ нея и предъ 8-а дружина нощуваше и 5-а дружина, източно отъ старитѣ колиби Лопенъ. Сутриньта въ 4 ч. пр. пл. 5-а дружина, мислѣйки, че 4-а дружина е неприятель, заела позиция срещу нея и останала така до 8 часа, когато получила заповѣдь отъ подполк. Пчеларовъ, незабавно да отстѫпи въ кол. Кормино.

Съ разсъмване по позицитѣ, които миналия день заемаше лѣвата колона, ариергардътъ забелезалъ да се появяватъ единични хора, а сетне и групи. Ариергардътъ отначало не е могълъ да разбере тия хора и групи, наши ли сѫ или неприятелски, и за това огънь съ артилерията си не открилъ. Въ 8 ч. 5 м. пр. пл. началникътъ на ариергарда донесе следното до началника на опълчението:

Противникътъ зае старитѣ си позиции, съ изключение на бившия му лѣвъ флангъ, дето се намира 5-а Одринска дружина. Въ дѣсно отъ нея на командующа височина се намира 10-а дружина, която, обаче, не била въ връзка съ другитѣ дружини. По сведения отъ минаващи доброволци, лѣвата колона отстѫпила. 8-а Костурска дружина и 2-тѣ батареи се намиратъ на вчерашнитѣ си позиции. Постоянно минаватъ и отиватъ да търсятъ частитѣ си единични хора и групи отъ разнитѣ дружини на лѣвата колона. Отъ такива групи събрахъ и задържахъ въ мое разпореждане около по 150 человѣка отъ 6-а, 7-а и 14-а дружини. Чакамъ заповѣдь. № 15. Позиция надъ кол. Кормино, 19 VI.13 г. 8 ч. 5 м. пр. пл.

Въ 8 ч. 30 м. пр. пл. при ариергарда отстѫпила 5-а Одринска дружина и въ сѫщото време 5-а батарея открила огънь по неприятелскитѣ групи, които се спущали въ долътъ по направление къмъ колиби Кормино. Малко следъ това началникътъ на ариергарда получилъ донесение отъ патрулитѣ на подпоручикъ Дановъ, че неприятель се спусналъ къмъ р. Емирица и вземалъ направление къмъ колиби Поникква. Въ 9 ч. 30 м. началникътъ на ариергарда разпоредилъ 2-тѣ батареи съ 5-а, 6-а и 7-а дружини да се оттеглятъ на колиби Поникква. Реляцията на 2-а бригада е много кратка и не можемъ да разберемъ, защо подполк. Пчеларовъ, безъ да е водилъ бой и безъ да е използувалъ двете си батареи, е разпоредилъ последнитѣ да се оттеглятъ на колиби Поникква едновременно съ 5-а, 6-а и 7-а дружина. Ако сѫдимъ отъ донесението му № 17, което ще цитираме следъ малко, трѣбва да заключимъ, че той, преди да извърши каквото и да е действие, бѣ изгубилъ вѣрата въ частитѣ и въ себе си. А така, естествено, война не може да се води. Началникътъ въ борбата често пѫти може да представлява такава сила, която далече да надвишава сумата отъ силитѣ на всички подчинени борци взети заедно. За това, обаче, началникътъ трѣбва да е турилъ главата въ торбата си и да е заразенъ отъ една амбиция непремѣнно да стори нѣщо достойно за похвала. Единъ надеженъ водачъ, пламтящъ да върши работа, въ случая не само че не би отстѫпилъ, но би използувалъ силитѣ си, за да застави неприятельтъ да се разгъне, и не само да разузнае за него, но и да му създаде хиляди пречки при неговото настѫпление напредъ. Подполк. Пчелаловъ, обаче, въ случая, вижда се ясно, съвсемъ не се е рѫководилъ отъ подобно нещо. Ние ще видимъ следъ малко, какъ той ще побърза да се оттегли на $1^{1}/_{2}$ клм. предъ позицията на 1-а бригада. Къмъ сѫщото време подполк. Пчеларовъ получилъ отъ щаба на 1-а бригада следното съобщение:

По заповѣдь. Извѣстявамъ Ви, Господинъ Подполковникъ, че съгласно заповѣдь № 23 отъ 18.VI. 7 ч. 45 м. Вие трѣбва да образувате съ две Ваши дружини ариергардъ, а останалитѣ три дружини да пратите въ маневрени войски при Пашаджиково. № 59. Позиция южно отъ Поникква, 19.VI.13 г. 9 ч. пр. пл.

Къмъ 10 часа, безъ да е положилъ, каквито и да сѫ усилия и самолишилъ се отъ 5-а и 6-а батареи, които можеха да направятъ не по-малко отъ това що сториха миналия день 10-а и 12-а не с. с. батареи, подполк. Пчеларовъ заповѣдалъ и двѣтѣ си дружини да отстѫпатъ. 8-а дружина е заела окрайната на гората, южно отъ колиби Кормино, въ лѣво отъ чешмата и надъ дерето, което се спуска къмъ Емиришката рѣка, като е имала 1-а и 2-а роти въ първа линия, а 4-а рота— въ дружинна подържка, 14-а дружина заела позиция задъ Костурската дружина на височата северно отъ Поникава, като разположила три роти въ първа линия и една рота въ дружинна подържка. Ротитѣ почнали да се окопаватъ и прекарали на позицията цѣлия день и нощьта на 19 срещу 20 юний. Презъ деня подполковникъ Пчеларовъ получилъ и разпоредилъ следното:

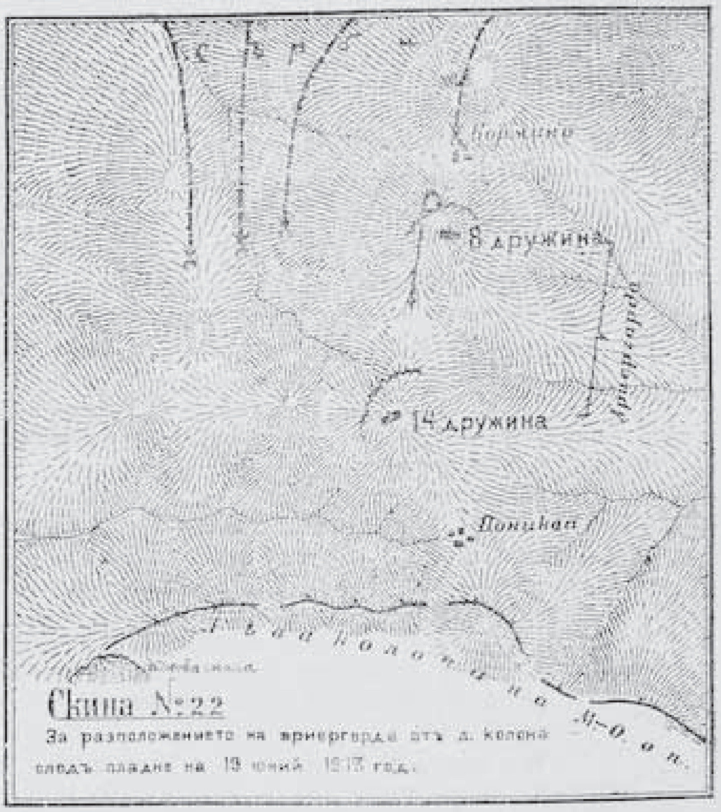

Скица № 22
За разположението на ариергарда отъ л. колона следъ пладне на 19 юний 1913 год.

Отъ щаба на опълчението до подполк. Пчеларовъ.

По заповѣдь. Днесъ 5-а армия ще настѫпи за Егри-Паланка; 4-а дивизия ще атакува Султанъ-тепе. На 3-а бригада се съобщи това и й се заповѣда да подържа тази дивизия. Вие подържайте връзка съ 3-а бригада и направете всичко възможно, не само да се задържите на позицията си, но и дадете видъ, че всички наши сили сѫ тукъ, за да се притеглятъ повече войски (сърбски) къмъ насъ и да се отслаби защитата на Султанъ-тепе. Разполагайте съ 3 дружини отъ бригадата Ви и 2 с. с. и една не с. с. батареи. Другитѣ две дружини да се устроятъ при Васъ и, когато се устроятъ, веднага да потеглятъ за Пашаджиково, дето ще образуватъ маневрени войски. 1-а бригада съ 2 не с. с. батареи заема позиция на 4 клм. на югъ отъ Васъ, като 1 др. съ 1 с. с. батарея заема височитѣ при Пантелеймонъ. № 27. Позиция кол. Поникава, 19.VI.13 год. 10 ч. 15 м. пр. пр.

Отъ подполк. Пчеларовъ до н-ка на М.-О. опълчение.

Предъ видъ превъзходството на неприятелскитѣ сили, (които се оценяватъ на около единъ полкъ), появили се отъ фронта и отъ лѣвия ни флангъ и предъ видъ на ненадежностьта на групитѣ отъ разнитѣ дружини въ 10 ч. пр. пл. заповѣдахъ батареитѣ, заедно съ 5-а Одринска дружина и групитѣ отъ 6-а и 7-а да отстѫпятъ, като батареитѣ, заедно съ 5-а дружина заематъ позиция на височата южно отъ колибитѣ Поникава, а групитѣ да продължатъ отстѫплението къмъ Пашаджиково и влѣзатъ въ състава на маневренитѣ вой-

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

ски. 8-а Костурска дружина и остатъка отъ 4-а Воденска, следъ като батаренитѣ и 5-а Одринска дружина заематъ позиция, сѫщо да отстѫпятъ къмъ последната.

Батаренитѣ бѣха се вече оттеглили, когато въ 11 ч. пр. пл. получихъ съобщението, че 5-а армия ще настѫпи и 4-а дивизия ще атакува днесъ в. Султанъ. За да мога отчасти да действувамъ, заповѣдахъ 8-а Костурска дружина, която тъкмо се изтегляше, да се установи и заеме позиция въ окрайнината на лѣса, южно отъ колибитѣ Кормино, и да се държи до крайность, а 14-а Воденска дружина на голата височина северно отъ колибитѣ Пониква. Тъкмо що пишехъ донесението, когато адютанта на 5-а Одринска дружина дойде и ми доложи, че сѫщата дружина получила заповѣдь отъ командира на 1-а бригада, подполк. Николовъ, да влѣзе въ негово разпореждане и била изпратена съ неизвестно менъ назначение. Сѫщиятъ адютантъ ми доложи, че двѣтѣ дружини, съставляющи ариергарда, трѣбва да влѣзатъ въ състава на маневренитѣ войски, следователно, да отстѫпятъ къмъ с. Пашаджиково — туй, което не се съгласява съ получената отъ Васъ заповѣдь въ часа 11 пр. пладне. Моля заповѣдь. № 17. Кол. Пониква, 19.VI.13 г. 1 ч. сл. пл.

Отъ щаба на опълчението.

На № 17. По заповѣдь. Съ останалитѣ две дружини отстѫпвайте стѫпка по стѫпка къмъ позицията на подполк. Николовъ, като устройвате засади. Поддържайте непрекѫсната връзка съ подполк. Николовъ. Понеже мѣстностьта е гориста, лесно Ви е да задържите всички пехотни части, безъ да страдате отъ артилерийски огънь. № 29. Пашаджиково, 19.VI.13 г. 2 часа 30 м. сл. пл.

Отъ к-ра на 8-а дружина до подполк. Пчеларовъ.

По сведение отъ изпратенитѣ отъ менъ патрули, противника въ голѣми сили настѫпва отъ северъ и северо-западъ и се групира около влашкитѣ колиби. Обстрелва съ артилерия, на която артилерийската позиция не може да се забележи: Падатъ шрапнели. Моля указания. № 9. Позицията, 19.VI.13 г. 2 ч. 30 м. сл. пл.

Отъ подполк. Пчеларовъ до к-ра на 8-а дружина.

Задръжте се на позицията си, до като бѫдете принудени да отстѫпите съ бой. № 18. Кол. Пониква, 19.VI.13 г. 2 ч. 30 м. сл. пл.

Отъ подполк. Пчеларовъ до к-ра на 8-а дружина.

Разузнаването за противника да се усили до най-голѣмъ размѣръ. Само подъ силния му натискъ, и то стѫпка по стѫпка, може да се отстѫпи. Понеже мѣстностьта е гориста, лесно Ви е да задържате пехотнитѣ части, безъ да страдате отъ артилерийски огънь. Устройвайте засади. Не изпускайте предъ видъ, че 4-а дивизия се очаква да се яви на Султанъ-тепе и че, следователно, отстѫплението на противника е неминуемо. № 19. Кол. Пониква, 19.VI.13 год.

Отъ подполк. Пчеларовъ до к-ра на 1-а М.-О. бригада.

Известявамъ Ви, Господинъ Подполковникъ, че на мѣстото на Солунската дружина, около колибитѣ Кормино се движатъ неприятелски колони. Азъ ще се задържа, колкото мога и ще отстѫпя. № 20. Кол. Пониква, 19.VI 13 год. 5 ч. 20 м. сл. пл.

Отъ к-ра на 8-а дружина до к-ра на 2-а бригада.

Понеже бѣхъ обходенъ отъ къмъ лѣвия ми флангъ, принудихъ се да отстѫпя на седловината на северъ отъ върха, заетъ отъ останалитѣ части на бригадата (около чешмата). Тукъ съ всички сили ще се опитамъ да задържа противника № 10. Позицията, 19.VI.13 г. 5 ч. 25 м. сл. пл.

Така ариергардътъ не разви никакви действия срещу неприятеля, освенъ нѣколкото обстрелвания, които извърши 6-а с. с. батарея сутриньта и вечерьта. Ясно е, че за ариергардни действия отъ активенъ характеръ сѫ нужни началници силни и заразени отъ една амбиция да сторятъ нещо, ако ще би и главата да си строшатъ.

Отъ подполк. Пчеларовъ до н-ка на опълчението.

Около 5 ч. сл. пл. силна неприятелска колона бѣ заела мѣстото около колиби Кормино, което известихъ командиру 1-а бригада, подполк. Николову. 8-а Костурска дружина, която заемаше крайнината на гората надъ самитѣ колиби (Кормино), застрашена отъ лѣвия ѝ флангъ, отстжпи при 4-а Воденска дружина на височитѣ до колибитѣ Пониква — 1 и пол. клм. предъ позицитѣ на лѣвата колона. Неприятелската колона около Кормино, следъ като ѝ се изпратиха нѣколко артилерийски изстрела, навлѣзе въ гората и до сега не е забелязана. Тази нощь двѣтѣ дружини ще останатъ на позицията си. № 21. Кол. Пониква, 19.VI.13 г. 7 ч. 50 м. сл. пл.

8-а и 14-а дружини, съставляващи ариергарда, останали следъ това презъ деня и презъ нощьта на 19 срещу 20 на височата до кол. Пониква на $1^1/_2$ клм. северно отъ позицията, безъ да бждатъ обезпокоявани отъ противника. Загуби сжщитѣ дружини не сж дали никакви, което очертава още по-пълно действията имъ, носящи съвършенна нерешителенъ характеръ, за да не кажемъ нещо повече.

ДЕЙСТВИЯТА НА ДѢСНАТА КОЛОНА.

(Гл. скица 23 и 24 на стр. 206 и 210).

Щабътъ на дѣсната колона. Заповѣдьта за продължаване на военнитѣ действия дѣсната колона получила къмъ полунощь и началникътъ на сжщата, подполк. Протогеровъ, издалъ следната тайна заповѣдь до началницитѣ на колонитѣ си:

Съгласно телеграмата отъ началника на опълчението подъ № 23, военнитѣ действия не се прекратяватъ. Лѣвата колона на подполк. Николовъ ще заеме старитѣ си позиции; до заемането на тия позиции отъ лѣвата колона подполк. Пчеларовъ ще държи хребета Кормино съ две дружини и 2 с. с. батареи.

Противника срещу участъка на дѣсната колона (нашата) заема Султанъ-тепе, Камениста-чешма, Румена-бука. Колоната на кап. Стоянчевъ е на 2000 крачки отъ Султанъ-тепе по сжщия ридъ, подкрѣпена съ една дружина отъ 5-а армия (59-и полкъ); срѣдната колона на кап. Ангеловъ заема Марково-стжпало срещу Камениста-чешма; колоната на кап. Петровъ е на Лопенския ридъ срещу Румена-бука, като има 9-а батарея съ 1 рота на Суха-чешма.

Предъ видъ на това, че колоната на подполк. Николовъ за да заеме старитѣ си позиции ще извърши едно отстжпление, то колонитѣ отъ повѣрената ми бригада да съобразяватъ движението си съ тази колона и съ колоната на подполк. Пчеларовъ. Колоната на капитанъ Стоянчевъ да се задържи на позиция при в. Китка и при силенъ натискъ отъ противника ще заеме старитѣ си позиции, Новоселския-ридъ, като се съобразява съ срѣдната колона на капитанъ Ангеловъ. Срѣдната колона на капитанъ Ангеловъ да остане на заетата позиция, като се съобразява съ лѣвата колона. Лѣвата колона на капитанъ Петровъ да се задържи на окопаната позиция, като изпрати батареята отъ Суха-чешма съ прикритието и още една рота да заематъ позиция на Равно-бърдо подъ началството на старшия ротенъ командиръ.

При отстжпление колонитѣ на подполк. Николовъ и Пчеларовъ, колоната отъ Равно-бърдо ще отстжпи на рида Бабнще, който е на западъ отъ с. Крушка. Колоната отъ Лопенския ридъ ще отстжпи на Кочаникъ. Обозитѣ (товарнитѣ) да се пратятъ веднага въ Оризарска рѣка. Капитанъ Петровъ да държи тѣсна връзка съ колоната на подполк. Пчеларова и другитѣ колони да държатъ помежду си взаимна връзка. № 52. Качаникъ, 19.VI.13 год. 1 ч. пр. пр.

Върху тая заповѣдь полезно е тукъ да направимъ нѣкои разсжждения, които вѣроятно ще могатъ да ни дадатъ достатъчно материялъ, за да можемъ по-нататъкъ при описание действията на колонитѣ отъ 3-а бригада да си обяснимъ напълно причината и смисъла на тия действия. Въ заповѣдь № 23 отъ щаба на опълчението ролята на 3-и бригада се опредѣляше, да заеме, ако бѫде принудена да отстѫпи, позиции на линията на лѣвата колона, или на старитѣ си позиции, дето намѣри за по-добре. Бѣше ли тая формулировка на тактическата идея най-сполучливата? И, въобще, полезно ли бѣше при обстановката, която имахме на 18 юний въ 7 ч. 30 м. сл. пл., да се говори въ заповѣдьта относително 3-а бригада „за позиции на линията на лѣвата колона или на старитѣ позиции“? — Читательтъ може да заключи, както знае, обаче, за насъ е ясно, че ролята на 3-а бригада трѣбваше да се формулира категорично и опредѣлено. Врагътъ нито бѣше толкова заядливъ, за да се предполага нѣкакъвъ рискъ, ако не се дадѣше право на командира на бригадата да отстѫпва, нито самата бригада бѣше понѣсла нѣкакви сериозни загуби, нито пъкъ цѣлата дѣсна колона се поставяше въ нѣкакво катастрофално положение съ отстѫплението на 6—7 клм. назадъ на лѣвата колона. Наистина, на 18 юний вечерьта, когато се написа заповѣдь № 23, щабътъ на опълчението не знаеше, дали 5-а армия действително ще развие действия отъ изтокъ срещу Султанъ-тепе, както това се извести на 19 юний, обаче, положението въ тактическо отношение не бѣше така сложно, за да не може да се разбере, че щомъ лѣвата колона отстѫпваше на нѣколко километра назадъ, на дѣсната не оставаше друго освенъ съ лѣвия си флангъ да се съобразява съ това и сѫщо да го оттегли малко назадъ. Заповѣдьта относно 3-а бригада, както е написано, дава наистина голѣма свобода на подчинения, но едновременно съ това тя поражда у кого повече, у кого помалко споредъ темперамента на сѫщия подчиненъ и голѣми колебания. Подполковникъ Протогеровъ изобщо добре бѣше разбралъ тактическата концепция на заповѣдьта, обаче, оставенъ той да взима въ случая решение — а подчиненитѣ по-сѫ склонни да получаватъ готови задачи, отколко да взиматъ сами решение, и по-сѫ склонни да изпълняватъ заповѣдитѣ въ буквата отколкото въ духа — не бѣ могълъ да избѣгне нѣкои грѣшки, каквито ние, обикновеннитѣ хора, въ що-годе тежкитѣ минути на борбата сме склонни да правимъ. Най-първо, заповѣдьта му е дълга. Следъ това по-изразително би било, ако се кажеше, че колоната на капитанъ Стоянчевъ съ първата си линия е далече 200 кр. отъ телената мрежа на Султанъ-тепе, отколко 2000 кр. отъ самия върхъ. Сетне, сѫщата колона не е подкрѣпена отъ една дружина отъ 5-а армия (59-и полкъ), защото тая дружина бѣше едно странично прикритие, тя се яви на 18 сутриньта и тя само присѫтствуваше на в. Руенъ и нищо повече. По-нататъкъ непонятно е защо се заповѣдва на „колоната на капитанъ Стоянчевъ да се задържи на позиция при в. Китка и пр.“, когато тая колона бѣ съ предната си линия на цѣли $2\,{}^{1}/_{2}$ клм. предъ тоя върхъ Тая грѣшка е сѫществена и, както ще видимъ по-нататъкъ, тя ще накара капитанъ Стоянчевъ буквално да я схване и да даде заповѣди, неговитѣ роти да се оттеглятъ малко назадъ, което, обаче, поради вдигналата се мъгла не ще може да се приложи и частитѣ ще останатъ благополучно на мѣстата си. Следъ това, добра е заповѣдьта за срѣдната и лѣвата колони, обаче, погрѣшно е нарежданието колоната отъ Равно-бърдо да отстжпи чакъ на Бабище, а колоната отъ Лопенския-ридъ да отстжпи чакъ на Качаникъ. Както ще видимъ по-нататъкъ, тия последни две колони сжщо буквално ще разбератъ заповѣдьта и бърже презъ деня ще гледатъ да отстжпатъ, за да бждатъ съ нова заповѣдь отъ подполк. Протогеровъ повърнати назадъ на позицията имъ. И най-сетне, фразата „обозитѣ да се пратятъ веднага (това е най-тревожното. Б. авт.) въ Оризарската рѣка" е една фраза, която може да възбуди тревожни чувства, отъ които има само вреда, но не и нѣкаква полза.

Заповѣдьта по опълчението № 23 трѣбва да е импресионирала значително духа на подполк. Протогеровъ, защото часъ следъ написване заповѣдьта си № 52, той пише допълнение къмъ тая си заповѣдь, по поводъ на което въ реляцията си бележи следното:

> „Отъ заповѣдьта по опълчението се виждаше едно смущение (заповѣдьта е на лице и читательтъ следва да провѣри това. Б. авт.) и за да окуража началницитѣ на колонитѣ и да имъ внуша, че отстжплението е отъ тактически съображения, въ допълнение на заповѣдьта ми № 52, до началницитѣ на колонитѣ изпратихъ следната заповѣдь: 5-а армия, ако не утре, може-би у другия день ще прояви своитѣ действия. Капитанъ Стоянчевъ е вече въ свръзка съ нея При необходимость да се отстжпва, преди да прояви своето могжщество 5-а армия, иска се отъ началницитѣ на колонитѣ да проявятъ голѣма твърдость, спокойствие и смѣлость при отстжплението, за да се отстжпи въ пъленъ редъ и бавно. Заднитѣ части да заематъ позиции и поддържатъ отстжплението на преднитѣ. Да се обясни на войницитѣ, че съ това отстжпление се крой голѣмъ капанъ на противника".

Е ли, колкото се очаква, полезно подобно писане? Не е ли полезно самъ началникътъ при такива случаи да заобиколи нѣкои отъ частитѣ и съ личния си примѣръ на себеотрицание, мжжество и спокойствие да вдъхне или да подържи вѣрата въ успеха и победата? Думата отстжпление е една проклѣта дума и началницитѣ трѣбва да бждатъ хора съ желѣзна воля и несъмнена доблесть за да могатъ да устоятъ на отрицателната зараза, каквато носи тя. Да се изтърпи една получена заповѣдь за оттегляне на една съседна колона, особено нощно време, когато не можемъ да се ориентираме върху положението, се изисква, наистина, доста голѣми нерви, доста голѣмо чувство измѣрено да се рискува, доста голѣма вѣра въ своята звезда и даже известна доза преклонность предъ случая и фаталностьта. Истинскиятъ военноначалникъ се очертава съ понасяне съ твърдость на душата не само перипетиитѣ на настжпателната борба, но главно съ понасяне сътресенията въ минутитѣ, когато успеха не ни се усмихва. Истинскиятъ началникъ остава твърдъ като скала и сътресенията на борбата преживѣва вжтре въ самия себе си, безъ да ги предаде на войскитѣ. Наопъки, слабиятъ началникъ се импресионира отъ тия сътресения и, като нѣма сила на духа да ги надмогне, скоро става играчка на чувствата си и взима решения нетърпящи никаква критика. Сраженията се печелятъ или губятъ преди всичко отъ началницитѣ, а после отъ войскитѣ.

Въ 9 ч. 35 м. подполк. Протогеровъ забелезалъ, че срѣдната и лѣвата му колона отстжпватъ и въ момента, вижда се ясно това, не само не спрѣлъ това безъ никакъвъ отъ страна на неприятеля натискъ отстжпление, но и разпоредилъ до н-ка на дѣсната си колона, следното:

> Частитѣ отъ Лопенския-ридъ и тия отъ Маркова стжпка отстжпватъ полека. Следете движението имъ. Дайте сведения за 5-а армия. № 53. Каченикъ, 19. VI. 13 год. 9 ч. 30 м. пр. пл.

Кога подполковникъ Протогеровъ разпоредилъ, тия колони да спратъ отстжплението си, трудно може да се установи. Ако се сжди отъ неговото донесение № 55 отъ 2 ч. 10 м., което ще цитираме следъ малко, излиза, че той е разпоредилъ да се спре отстжплението и частитѣ да се повърнатъ назадъ къмъ 11 часа, когато получилъ № 26 отъ щаба на опълчението отъ 7 ч. 50 м. пр. пл. и въ духа на която заповѣдалъ до началницитѣ на колонитѣ си следното:

> Днесъ 5-а армия ще атакува Егри-Паланка. 4-а Преславска дивизия, ще атакува Султанъ-тепе. Подполковникъ Пчеларовъ заема височитѣ на северъ отъ колиби Кормино. Нашата бригада, като подържа връзка съ 4-а Преславска дивизия, ще съдействува на атаката имъ.
>
> Дѣсната колона да бжде въ свързка съ 4-а дивизия и да съдействува на атаката отъ къмъ Китка.
>
> Срѣдната колона да подържа съ пехотенъ и артилерийски огънь отъ югъ, както вчера.
>
> Лѣвата колона да настжпи къмъ Румена-бука, като има една батарея съ две роти къмъ Равно-бърдо. № 54. Каченикъ, 19. VI. 13 год. 11 часа 30 м пр. пл.

Въ сжщото време командирътъ на 3-а бригада получилъ отъ подпор. Кондовъ, командиръ на ротата за свързка съ страничното прикритие на 5-а армия, следното донесение:

> Донасямъ Ви, Господинъ Подполковникъ, че по заповѣдьта на дружинния командиръ на 9-а Велешка дружина още на 17 того заминахъ съ три взвода да влѣзна въ свързка съ лѣвата колона на 5-а армия. Сжщия день къмъ 7 ч. 30 м. сл. пл. заехъ в. Руенъ и влѣзнахъ въ свързка съ дружината на майоръ Митовъ отъ 59-и полкъ, която на 18 юний къмъ 7 ч. пр. пл. пристигна на в. Руенъ. Майоръ Митовъ ми даде задача, да действувамъ на лѣво отъ крайния неговъ флангъ; да заема в. Цървенъ-камъкъ и да подържамъ тѣсна връзка съ дѣсния флангъ на повѣренната Ви бригада и лѣвия на колоната на майоръ Митовъ.
>
> Дружината на майоръ Митовъ настжпва по билото на в. Руенъ съ обектъ Султанъ-тепе. Вчера заеха висота 1750, междинна на Руенъ и Султанъ-тепе. Неприятельтъ откри силенъ пушеченъ и артилерийски огънь. Тукъ нѣма артилерия.
>
> Вчера, на 18 юний, къмъ 10 ч. 30 м. пр. пл., съгласно горната заповѣдь заехъ в. Цървенъ-камъкъ и влѣзохъ въ свързка съ дѣсната и лѣвата колони. Намирамъ се въ първитѣ подстжпи на Балабаново-бойще къмъ Султанъ-тепе. Мѣстностьта е гориста, непроходима и съ наклонъ по-голѣмъ отъ 600. За всичко извършено още вчера донесохъ на капитанъ Стоянчевъ, чрезъ когото Ви изпращамъ и писмо отъ майоръ Митовъ. 19. VI. 13 год. 7 ч. пр. пл.

Къмъ 2 ч. сл. пл. подполк. Потогеровъ получилъ по гелиографа отъ началника на дѣсната си колона донесение, че сведенията за 5-а армия оставали сжщитѣ както миналия день и че капитанъ Стоянчевъ билъ взелъ мѣрки да съдействува при атаката ѝ на Султанъ-тепе. Въ 2 ч. 10 м. до началника на опълчението донесълъ следното:

> Заповѣдьта за подържане атаката на Султанъ-тепе получихъ и разпоредихъ да се подържа съ пехотенъ и артилерийски огънь отъ лѣвата и срѣд-

ната колони, а дѣсната колона ще вземе участие въ атаката. Отъ заповѣдьта не се вижда, где ще действува 4-а Преславска дивизия — въ дѣсно или въ лѣво отъ мене. Разбирамъ въ дѣсно и предадохъ на капитанъ Стоянчевъ да действува въ свързка съ тая дивизия. Лѣвата колона на опълченнето отстѫпи, за това не можахъ да се държа напредъ, понеже се излагаше фланга и тила на колоната ми и отстѫпихъ съ лѣвата и срѣдната ми колони на Качаникъ, но сега преминавамъ отново въ настѫпление. Капитанъ Стоянчевъ е още на позиция при в. Китка, но тамъ не се чува никаква стрелба и ще чака да дойде 4-а дивизия. Сърбитѣ заеха Суха-чешма и Емиришкия ридъ. Колоната на подполк. Пчеларовъ трѣбва да настѫпи къмъ Суха-чешма, иначе моята лѣва колона, за да не изложи фланга си, трѣбва да се държи назадъ отъ Румена-бука. № 55. Качаникъ, 19.VI.13 г. 2 ч. 10 м. сл. пл.

За да се информира по-точно за ариергарда на опълченнето, действуващъ въ лѣво отъ лѣвата колона на 3-а бригада, въ 4 ч. 30 м. сл. пл. съ № 57 подполк. Протогеровъ заповѣдалъ на началника на ротитѣ и батареята отъ Равно-бърдо да влѣзе въ връзка съ дѣснофланговата часть на 2-а бригада и да донесе за мѣстоположението имъ. А часъ следъ това донесълъ до началника на опълчението следното:

Противникътъ зае Суха-чешма и настѫпва къмъ Кормино, та фланга и тила ще ми обстрелва. Азъ настѫпихъ, но трѣбваше подполк. Пчеларовъ поне да задържи Кормино. Както съмъ пръснатъ отъ Китка до Равно-бърдо съ 5 дружини (около 2700 пушки) на единъ фронтъ отъ 20 клм. не мога да охранявамъ, а камо ли да се проявяватъ нѣкакви действия. Навсѣкжде противникътъ може да има превесъ и да направи проривъ. Маневрени войски нѣмамъ нито единъ човѣкъ, за да парирамъ случайноститѣ. Настѫпихъ, за да подкрѣпа атаката на Султанъ-тепе, но още не се е появила 4-а дивизия. Отъ Кормино вече стреля неприятелска батарея. Съ подполк. Пчеларовъ не съмъ въ връзка и не мога да го намѣра съ гелиографа. № 57. Качаникъ, 19.VI.13 год. 6 ч. сл. пл.

Въ това донесение има една колосална невѣрность, а именно фронтътъ, който заемаше 3-а бригада, не е 20 клм., както се твърди въ него, а 8 клм. 800 м. или кръгло 9 клм.: Толкова е разстоянието между в. Китка и Равно-бърдо споредъ картата 1/40,000, която е най-точната и най-вѣрната. Но, това преувеличение се явява естествено, щомъ се мисли, че силитѣ сѫ недостатъчни, че на всѣкжде противника може да има превесъ и да направи проривъ и че нѣма маневрени войски, за да се парира тъ случайноститѣ. Тоя редъ на мисли обяснява, защо подполк. Протогеровъ $2^{1}/_{2}$ часа следъ това дава до началницитѣ на колонитѣ отъ бригадитѣ си следната заповѣдь, която иначе би била съвършено непонятна:

Противникътъ е завлъ хребета Кормино.
Колонитѣ още тая нощь да заематъ позиции:
Срѣдната колона, капитанъ Ангеловъ, хребета Качаникъ съ 12-а дружина, 2 роти отъ 15-а Щипска дружина, 1 картеченъ взводъ и 1 полска с. с. батарея. На позицията да се окопае още тази нощь.
Лѣвата колона, капитанъ Парапановъ, 2 роти отъ 15-а Щипска дружина и 9-а пл. с. с. батарея, да заеме хребета Бабище и да се окопае на него.
Дѣсната колона, капитанъ Стоянчевъ съ сѫщия съставъ да действува въ свързка съ 4-а дивизия за атакуването на Султанъ-тепе.
Маневрени войски, капитанъ Петровъ, 10-а Прилепска дружина, 8-а пл. с. с. батарея и една полска с. с. батарея, да застане около Крушка по хребета.
Товарнитѣ и коларскитѣ обози подъ началството на Петъръ Ацевъ да застанатъ задъ хребета на с. Градче.
Превързоченъ пунктъ при с. Крушка.

Лазаретътъ и огнестрелния паркъ въ гр. Кочане.

Азъ ще се намирамъ при срѣдната колона. № 58. Качаникъ, 19.VI.13 год. 8 ч. 30 м. сл. пл.

Другитѣ разпореждания на командира на 3-а бригада ще видимъ при описание действията на колонитѣ на сѫщата бригада. Подполковникъ Протогеровъ презъ миналата нощь и презъ деня на 19

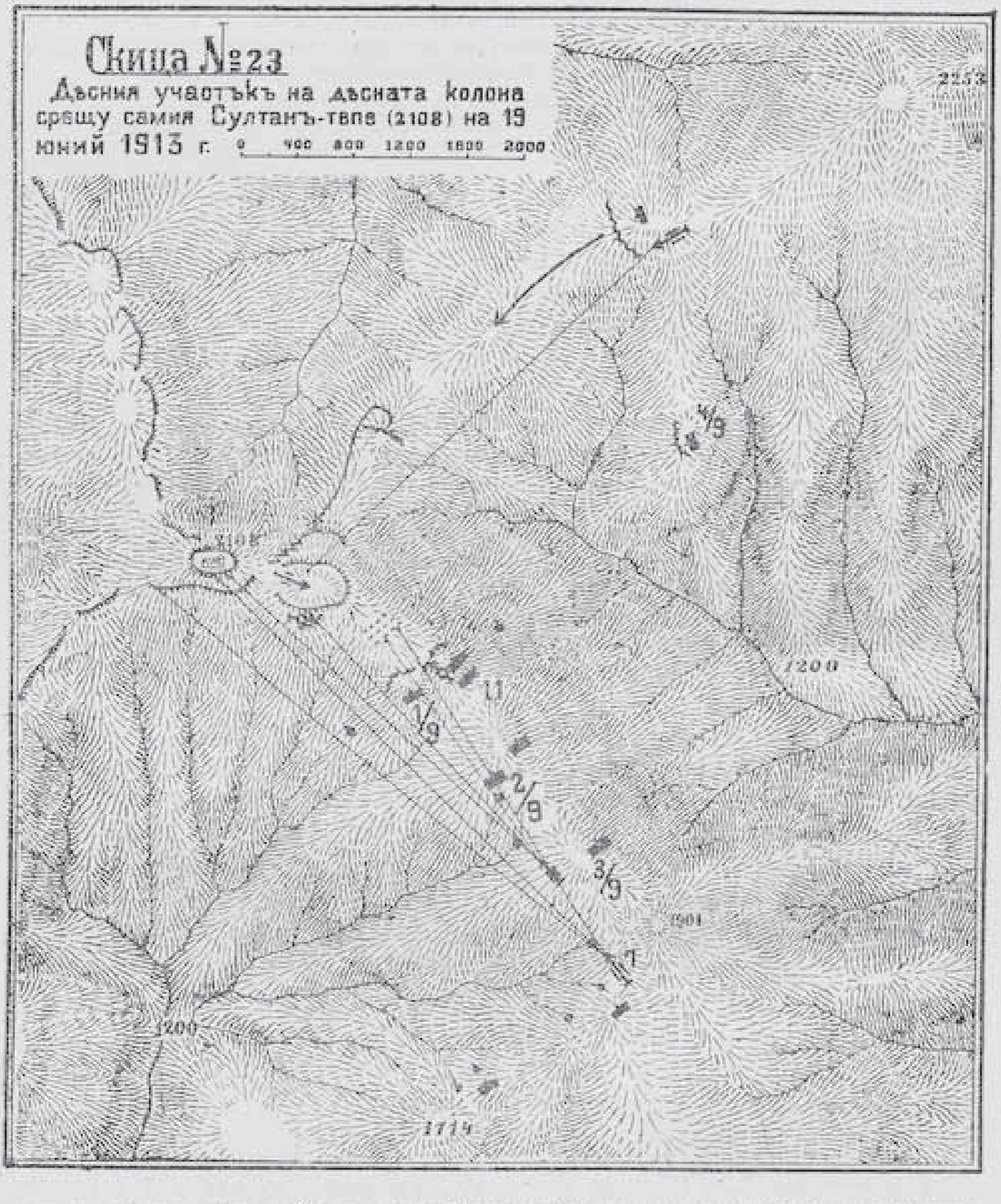
Скица №23
Дѣсния участъкъ на дѣсната колона срещу самия Султанъ-тепе (2108) на 19 юний 1913 г.
0
400
800
1200
1600
2000
2253
4/9
2108
1/9
2/9
3/9
1200
1200
1714

юний остана при щаба си при Качаникъ и по тоя начинъ нѣма възможность да заобиколи нѣкоя отъ колонитѣ си и използува личния си престижъ и примѣръ за доброто на дѣлото и успеха въ работа.

Действията предъ телената мрежа на в. Султанъ-тепе.

Заповѣдь по 3-а бригада № 52 отъ 1 ч. пр. пл. и допълнението къмъ нея отъ 2 ч. пр. пл. капитанъ Стоянчевъ получилъ едва въ

4 ч. пр. пл. Половинъ часъ следъ това сѫщиятъ получилъ отъ бригадния командиръ и кѫсата заповѣдь, „9-а Велешка дружина да бѫде бодра.“ Какъ е схваналъ положението капитанъ Стоянчевъ и какво впечатление му бѣха направили полученитѣ заповѣди отъ бригадата, се вижда отъ следнитѣ извадки отъ реляцията за действията му тоя день:

„Нашата колона, казва се въ нея, бѣше толкова напредъ и така близо до противника, че отстѫплението денемъ, макаръ и само до върхъ Китка, би станало съ голѣми жертви. Оставаха само нѣколко минути да се разсъмне добре, но падналата мѫгла около телената мрежа даваше надежда, че двѣтѣ наши роти, които сѫ за непосредствено действие предъ самата мрежа ще могатъ да се оттеглятъ задъ куполообразната висота, по този начинъ щѣше да се отдалечимъ съ веригитѣ си отъ противника незабелезано на около 800 — 1,000 крачки и щѣхме да имаме една по-удобна за съпротивление позиция, въ случай че противника би се опиталъ да мини въ контъратака. На върха Китка азъ сгрупирахъ две роти и 1 взводъ отъ с. с. пл. батарея и съ тѣхъ окончателно обезпечавахъ както защитата на този върхъ, така и оттеглянето на бойната часть, въ случай че това стане необходимо. Въ изпълнение на горнята заповѣдь издадохъ до командира на 11-а дружина следующата заповѣдь:

(Повтаря положението на нашитѣ части и следъ това продължава). На нашата колона е заповѣдано да се задържи на в. Китка, а въ случай на силенъ натискъ да заеме старитѣ си позиции на Новоселския ридъ, затова:

Като заемете позиция съ заднитѣ две роти, постепенно и незабелезано оттеглете първитѣ две роти въ подържка на тѣхъ, като една отъ тѣзи роти изпратите на мѣстото на 2-а рота отъ 9-а дружина, а тази рота следъ като бѫде смѣнена, незабелезано да доде на в. Китка. Съобщете чрезъ патрулъ за това на подпор. Кондовъ. Товарнитѣ обози да се изпратятъ въ Оризарската рѣка. Капитанъ Цура съ двѣтѣ картечници да остане въ Ваше разпореждане. По-нататъшнитѣ действия ще зависятъ отъ поведението на противника. Помнете, че денемъ оттеглюването на тази мѣстность ще е твърде неудобно. № 48. В. Китка, 19.VI.13 г. 4 ч. 15 м. пр. пл.

Но, презъ това време мѫглата се вдигна, продължава се по-нататъкъ въ сѫщата реляция, оттеглянето на веригитѣ стана невъзможно и всичкитѣ части останаха на старитѣ си мѣста“.

Въ сѫщото време капитанъ Стоянчевъ съ № 49 до командира на 4-а рота, находяща се при Цървенъ-каменъ и натоварена да служи за свързка съ страничното прикритие на 5-а армия на Руенъ, заповѣдалъ тая рота въ споразумение и съгласие съ началника на това прикритие „да се постарае да се прибере при дружината си“. Каква нужда налагаше да се заповѣдватъ тукъ всички тия оттегляния и прибиране на ротата, изпратена съ особена задача, не може да се установи. Наистина, подполк. Протогеровъ съ № 52 заповѣдваше дѣсната му колона „да се задържи на Китка и пр.“, обаче, това не е една изрична заповѣдь, тая колона непремѣнно да се отдалечи отъ неприятеля и да се разположи на позиция на Китка. Отъ факта, че се заповѣдваше, срѣдната и лѣвата колони на 3-а бригада да останатъ на заетитѣ отъ тѣхъ позиции, капитанъ Стоянчевъ трѣбваше да заключи, че неговата колона следваше да остане сѫщо така тамъ, дето бѣше. Още повече, че неговитѣ роти бѣха ешалонирани въ дълбочина, така и толкова както и колкото никѫде другаде по цѣлия фронтъ на опълчението. Той имаше две роти въ първа линия, една рота за свързка и четири роти почти една задъ друга по хребета до в. Китка. На боенъ линеенъ метъръ у него се падаха повече отъ 3—4 борци, и той съ тоя си силенъ боенъ строй по гребена къмъ Султанъ-тепе можеше да остане не само сега, когато лѣвата колона на опълчението бѣше отстѫпила на старитѣ си позиции преди почване на войната, но и въ случай че опълчението би отстѫпило чакъ на в. Повиенъ, южно отъ в. Китка. Но, капитанъ Стоянчевъ не бѣ могълъ да надмогне себе си: Въпрѣки очевидностьта, произтекаща не само отъ заповѣдь № 52, но и отъ задачата и здравината на колоната, той се опита да изпълни буквално поменатата заповѣдь, макаръ и по една случайность да не успѣ.

Между това, когато тия заповѣди се размѣнявали и предавали, 9-а и 11-а дружини и 7-а с. с. пл. батарея спокойно продължавали да заематъ позициитѣ си срещу самия Султанъ-тепе. Нещо повече, капитанъ Зографовъ призори излѣзълъ предъ позицията, огледалъ мѣстностьта къмъ теленитѣ мрежи и разпоредилъ да се направатъ нѣколко нови окопи напредъ, а нѣкои отъ старитѣ да се поправатъ. Въ сѫщото време капитанъ Зографовъ съ придружващитѣ го войници развалилъ нѣколкото мѣрни точки, отбелезани отъ неприятеля съ купчини камъни, за да му служатъ при откриване и произвеждане на стрелбата. Раздвижването на войницитѣ за направа и поправка на окопитѣ предизвикало къмъ 10 ч. пр. пл. артилерийския огънь на неприятеля по най-преднитѣ наши окопи. Това пъкъ на свой редъ накарало цѣлата наша 7-а с. с. пл. батарея, която още въ 8 ½ ч. била открила огънь по казармата на самия в. Султанъ-тепе, да открие сега най-живъ огънь по неприятелската артилерия, разположена на изтокъ отъ казармата. Къмъ пладне двубоятъ между нашата и неприятелската батареи е билъ ожесточенъ. Къмъ 1 часа 7-а батарея обстреляла окопитѣ, телената мрежа и казармата съ видимъ успехъ. Къмъ 5 ч. неочаквано отъ къмъ Руенъ наша артилерия открила огънь по неприятелската батарея, която веднага замлъкнала и вечерьта смѣнила позицията си, като се дръпнала назадъ. Презъ деня нашата батарея изстреляла 58 гранати и 218 шрапнела.

За съдействието, което колоната на капитанъ Стоянчевъ трѣбваше да окаже на4-а дивизия при атаката ѝ на Султанъ-тепе отъ изтокъ, въ 1 ч. сл. пл. той разпоредилъ до командира на 11-а дружина следното:

> Съгласно телеграмата отъ щаба на бригадата, днесъ 5-а армия ще атакува Егри-паланка; 4-а Преславска дивизия ще атакува Султанъ-тепе; нашата бригада, като подържа връзка съ 4-а Преславска дивизия, ще съдействува на атаката. Отряда на капитанъ Ангеловъ и на капитанъ Петровъ ще действуватъ на вчерашнитѣ си мѣста. Постарайте се да заемете вчерашното си положение. Ще действувате по устнитѣ ми инструкции, които съмъ Ви далъ по-рано относително атаката на Султанъ-тепе. Подпор. Тоневъ съ 2-а рота отъ 9-а дружина изпращамъ на сѫщото му мѣсто, взвода отъ Вашата дружина приберете при Васъ. Направете всичко възможно да влѣзете въ свързка съ частитѣ отъ 5-а армия. № 51. В. Китка, 19. VI.13 г. 1 ч. 5 м. сл. пл.

Особени действия до вечерьта тая колона не е проявила. Въ книжката за донесения на командира на 11-а Серска дружина за действията презъ деня намираме следното донесение до началника на десния участъкъ:

> Донасямъ Ви, Господинъ Капитанъ, че днесъ се води презъ цѣлия день престрелка и бой съ противника, сѫщо и артилерийска стрелба по веригитѣ.

Има 7 души леко ранени, обаче, единъ тежко раненъ въ корема. Довечеря оставамъ пакъ тъй срещу противника две роти една въ верига, а другата въ подържка съ всички мѣрки за охранение. № 50. Върховетѣ на Султанъ-тепе, 19. VI. 13 год. 7 ч. 30 м. сл. пл.

Вечерьта капитанъ Стоянчевъ донесълъ до командира на 3-а бригада следното:

Връзката съ 5-а армия е пълна. Подпоручикъ Кондовъ отъ Цървенъ-камъкъ донася, че е на 1500 м. отъ сърбитѣ, които къмъ 4 ч. 30 м. сл. пл. сѫ отстѫпили къмъ Султанъ-тепе, безъ да стрелятъ. Къмъ обѣдъ днесъ гѫсти части пехота, около полкъ съ планинско отдѣление, почиваше около Руенъ и къмъ 4 ч. 30 м. сл. пл. се спусна къмъ Султанъ-тепе. Къмъ 2 часа една наша пл. батарея откри отъ къмъ Руенъ сполучливъ огънь по противника. И насъ биятъ, но се вижда че тѣхната артилерия по-зле стреля. Къмъ 6 часа сл. пл. друга една пехотна колона около . . . се установила Руенъ и остана да почива тамъ. Привечерь полската артилерия на противника се оттегли и стреля отъ позиция доста на западъ отъ Султанъ-тепе. Тукъ всичко е благополучно. № 54 в. Китка, 19. VI. 13 год. 8 ч. 30 м. сл. пл.

Загуби презъ деня е имала само 11-а дружина отъ 2 убити и 4 ранени опълченци. Колко патрони бѣха похарчили ротитѣ отъ първата линия, не може да се установи.

Действията срещу Камениста-чешма.

Заповѣдьта по 3-а бригада № 52 и нейното допълнение капитанъ Ангеловъ получилъ въ 3 ч. пр. пл. и къмъ 4 часа е прочелъ на ротнитѣ си командири „за знание“. 12-а дружина останала на позицията на Маркова-стѫпка, безъ да прояви каквито и да е действия срещу Камениста-чешма. Въ 8 ч. 30 м. пр. пл. капитанъ Ангеловъ забелезалъ, че колоната на Лопенския ридъ се движи назадъ и, безъ да дочака, да-ли тая дружина не ще спре скоро на позиция на сѫщия ридъ, както стана, и безъ да бѫде и съ най малкото усилие отъ страна на неприятеля застрашенъ, далъ заповѣдь, колоната му да се оттегли отъ позициитѣ си, като отстѫплението се извърши подъ прикритието на дружинната подръжка и презъ гората, за да не се забележи отъ неприятеля.

Това бързане непремѣнно да се отстѫпи, безъ противникътъ да е проявилъ и най-нищожното усилие срещу насъ, е отъ психологична точка зрение крайно поучително. На какво се дължи то? Е ли това последица на едно буквоедческо изпълнение на заповѣдьта? Или липса въ дадения случай на елементарно хладнокръвие? Или пъкъ то е една психична зараза на нерешителность? — Бихме излѣзли далече отъ рамкитѣ на тоя трудъ, ако се впуснемъ въ по-подробни разчепквания. Ние сме убедени, че капитанъ Ангеловъ безъ бой, при това сериозенъ, не би трѣбвало никога да напуща Маркова-стѫпка.

Когато подполк. Протогеровъ забелеза отстѫплението на двете си колони, както видѣхме, отначало не само го не спрѣ, но въ 9 ч. 30 м. съ № 53 предупреди началника на дѣсната си колона, да следи това отстѫпление. Обаче, по-късно, вѣроятно, виждайки, че лѣвата му колона спрѣ своето отстѫпление, а срѣдната продължи безъ какъвто и да е натискъ отъ неприятеля да отстѫпва, той не закъс-

НАРОДНА
БИБЛИОТЕКА
СКОПИЕ

нѣлъ да изпрати единъ коненъ ординарецъ съ устната заповѣдь, 12-а Лозенградска дружина да се върне и заеме позицията си на Маркова-стѫпка. Това, вѣроятно, е станало въ момента, когато подполк. Протогеровъ получи № 26 отъ щаба на опълчението, къмъ 11 ч. пр. пл., съ който се заповѣдваше, 3-а бригада да съдействува на 5-а армия въ атаката ѝ на Крива-Паланка и Султанъ-тепе. Въ 11 ч. 30 м. пр. пл. вече сѫщиятъ, както видѣхме, изпрати заповѣдь № 54 до колонитѣ си, съ които, като съобщаваше че 5-а армия ще атакува, на срѣдната колона заповѣдваше, да подържа атаката съ артилерийски и пехотенъ огънь отъ югъ.

Капитанъ Ангеловъ съ дружината си се повърналъ назадъ и съ всички мѣрки за охранение настѫпилъ къмъ Маркова-стѫпка, дето, следъ чести обглеждания и голѣми предпазливости, достигналъ благополучно и дето намѣрилъ живо и здраво да стои на позицията си единиятъ взводъ отъ втората му рота, останалъ тамъ поради това, че никой не му билъ съобщилъ, че трѣбва да отстѫпва. За обратно заемане на изоставената си позиция началникътъ на срѣдната колона на 3-а бригада донесълъ до командира на бригадата следното:

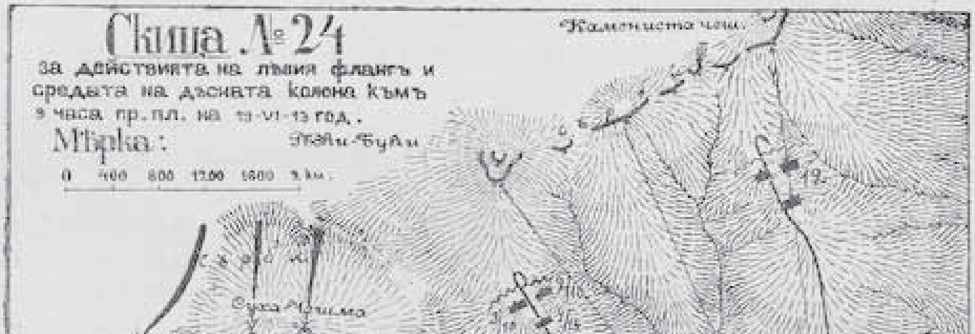
Скица № 24
за действията на лѣвия флангъ и срѣдата на дясната колона къмъ 9 часа пр. пл. на 19-VI-13 год.
Мѣрка:
0 400 800 1200 1600 2 км.
Камениста чеш.
Суха Чешма
12
14

> Въ 5 ч. 30 м. сл. пл. заехъ наново Маркова-стѫпка, която благодарение единъ закъснѣлъ взводъ отъ дружината, останала незаета отъ противника. 19. VI. 13 год. Маркова-стѫпка, 6 ч. сл. пл.

Презъ време на настѫплението на дружината обратно къмъ позицията си, подполк. Протогеровъ заповѣдалъ, 5-а полска батарея да обстрелва неприятелската позиция отъ Султанъ-тепе презъ Камениста-чешма до Румена-бука. Тая стрелба е била оживлена и гонѣла цельта да се прикове неприятеля на позицията му и по тоя начинъ да не се позволи на неприятелскитѣ части отъ тукъ да се отслабватъ въ полза на ония, срещу които 5-а армия щѣше презъ деня да действува. Къмъ 4 часа на Камениста-чешма неприятельтъ поставилъ полска батарея, която повѣла борба съ нашитѣ полски батареи отъ Качаникъ, като бризантнитѣ ѝ гранати падали близо до батареитѣ и гелиографната станция, безъ да причинятъ, каквито и да сѫ загуби. Въ 10 ч. сл. пл. капитанъ Ангеловъ въ изпълнение заповѣдь по бригада № 58 наредилъ дружината му да отстѫпи отъ Маркова-стѫпка и къмъ полунощь заелъ позиция на Качаникъ.

5-а и 6-а полски батареи рано сутриньта на 19 юний по заповѣдь на подполк. Протогеровъ били оттеглени на Качаникъ, дето и се окопали. Къмъ 9 ч. пр. пл. 5-а батарея била повърната на вчерашната си позиция и отъ тамъ тая батарея презъ деня е стреляла по Камениста-чешма, Румена-бука и Суха-чешма. Срещу последната висота стрелбата е била особено оживена въ тия моменти, когато неприятелската артилерия е обстрелвала 9-а планинска с. с. батарея на Равно-бърдо. Огъньтъ се прекратилъ на мръкване. 6-а с. с. батарея сл. пл. сѫщо се повърнала на вчерашната си позиция, но до вечерьта огънь не отваряла. Въ 9 ч. сл. пл. лично подполк. Протогеровъ заповѣдалъ 5-а полска с. с. батарея да остане на позиция на в. Крушка, край шосето за Кочане.

Загуби презъ деня дружината и батареитѣ нѣматъ никакви. Колко снаряди изстреляха полскитѣ батареи, не може да се установи.

Действията на Лопенския-ридъ и Равно-бърдо.

Заповѣдь по 3-а бригада № 52 и нейного допълнение капитанъ Петровъ получилъ къмъ 3 ч. пр. пл. и къмъ 4 ч. сѫщиятъ събралъ ротнитѣ и батарейния командири и имъ далъ следната заповѣдь:

1-о. Капитанъ Парапановъ съ една рота да замине за Суха-чешма, като държи връзка съ ариергарда на участъка и съ 2-а бригада, която е заела Кормино. Той ще бѫде и прикритие на 9-а батарея.

2-о. Поручикъ Мгебровъ — началникъ на ариергарда, който се състои отъ 2-а и 3-а роти отъ 10-а и 4-а роти отъ 15-а дружини, ще заеме окопитѣ на сегашната позиция и ще отстѫпи по моя заповѣдь.

3-о. 1-а и 4-а роти отъ 10-а и 1-а роти отъ 15-а дружини и картечния взводъ ще заематъ позиция на около 600 кр. южно отъ ариергарда, дето ще се окопаятъ.

4-о. 8-а с. с. пл. батарея — на позиция надъ с. Лопенъ.

По тая устна заповѣдь, която намираме помѣстена въ релацията на 10-а дружина, следва да се направи една сѫществена бележка. Заповѣдьта по бригадата нареждаше: „Капитанъ Петровъ да се задържи на окопаната позиция, като изпрати батареята отъ Суха-чешма съ прикритието и още една рота да заематъ позиция на Равно-бърдо подъ началството на старшия ротенъ командиръ.“ А между това, капитанъ Петровъ нарежда двеtѣ дружини да оставатъ на окопаната позиция единъ ариергардъ отъ 3 роти, 1 рота да отиде на Суха-чешма, 3 роти и картечния взводъ да заематъ позиция 600 м. южно отъ ариергарда, а батареята да заеме позиция надъ Лопенъ. То ва разпредѣление на силитѣ не гони една активна тактическа цель, а чисто и просто едно грижливо ешалониране на силитѣ съ мотиви за едно безкръвно и съвсемъ безопасно отстжпление назадъ.

Къмъ $5^{1}/_{2}$ ч. тия части заели мѣстата си. Где опредѣли своето мѣсто самия капитанъ Петровъ, не се вижда, но, очевидно, то не е при заднитѣ три роти. Капитанъ Парапановъ съ една рота достига Суха-чешма, поема командуването тукъ на неговитѣ две роти и 9-а батарея и се оттегля на Равно-бърдо, дето заема позиция въ 8 часа, а въ 8 ч. 40 м. открива огънь по неприятель, настжпващъ по Суха-чешма. Капитанъ Петровъ още съ виждането на появилия се неприятель на Суха-чешма, помислилъ че „тила“ му е застрашенъ и далъ спасителната заповѣдь „ариергардътъ“ му да отстжпи на позицията на „главнитѣ сили“, а последнитѣ на тая на 8-а батарея на Качаникъ. Така, безъ да е водилъ бой или да е билъ що-годе застрашенъ — въ лѣво отъ него имаше 2 роти и 1 батарея, а още по-въ лѣво бѣше цѣлата 2-а бригада — капитанъ Петровъ стори най-лекото на война, но за това и най-лошото — той се оттегли назадъ на по-безопасна позиция. Това оттегляне даде поводъ, както видѣхме, и капитанъ Ангеловъ отъ Маркова-стжпка да почне своето отстжпателно движение, както, вѣроятно, и капитанъ Парапановъ отъ Равно-бърдо да се оттегли на в. Бабище. Къмъ пладне капитанъ Петровъ донесе до командира на бригадата следното, въ което се говори за две сърбски колони, които не сж други освенъ 4-а и 5-а дружини:

Днесъ къмъ 7 ч. пр. пл. 1-а бригада напусна Дебелия-ридъ, а на Емиришкия-ридъ излѣзоха две колони пехота сърбска. На Суха-чешма капитанъ Парапановъ съ една рота охрана на 9-а батарея, при това положение, безъ моя заповѣдь отстжпи. Понеже бѣхъ излѣзълъ по тѣсния Лопенски-ридъ толкова далечъ, че излагахъ освенъ фланговетѣ си, но и тила си на неприятелското разположение и понеже противника изкачи артилерия освенъ на Румена-бука, а и на Емирица (тила ми), то азъ се отдръпнахъ съ колоната назадъ. Не мога да си обясна отстжплението на 12-а Лозенградска дружина, която напусна Маркова-стжпка. № 40. Позиция при с. Лопенъ, 19.VI.13 г. 11 ч. 40 м. пр. пр.

Къмъ 12 ч. капитанъ Петровъ, като взѣлъ предъ видъ, че дружината отъ Маркова-стжпка отстжпила заповѣдалъ ариергарда му съ две роти да се окопае на височата северно отъ с. Лопенъ, а съ една рота да заеме западния склонъ на Борово-бърдо съ фронтъ къмъ Маркова-стжпка, за да пазѣлъ пжтя на отстжплението, което значи, че ариергардътъ му отстжпилъ на позицията на главнитѣ му сили, а последнитѣ — сигурно още по-на изтокъ. Но, въ това време получава № 54 отъ бригадата, съ който му се заповѣдва, „да настжпи къмъ Румена-бука, като има една батарея и две роти на Равно-бърдо“, за да се съдейства на 5-а армия, която ще настжпи къмъ Егри-Паланка. Ариергардътъ билъ вдигнатъ и повърнатъ по Лопенския ридъ на северъ отъ Лопенъ, дето заелъ позиция и почналъ да се укрѣпява, а главнитѣ сили 1-а, 2-а и 3-а роти останали въ дружинна подържка задъ дѣсния му флангъ. Тия движения напредъ и назадъ сигурно сж били доста нестройни, защото въ 3 ч. капитанъ Петровъ получава отъ командира на бригадата следното:

Преведете най-напредъ въ редъ двѣтѣ дружини, окопайте се на гористата висота надъ с. Лопенъ и тамъ се задръжте днесъ и, ако има време,

> само съ артилерийски огънь подържайте атаката на Султанъ-тепе. Азъ бѣхъ заповѣдалъ за началникъ на ротитѣ на Равно-бърдо да се назначи ротенъ командиръ. № 56. Качаникъ, 19.VI.13 г. 2 ч. 20 м. сл. пл.

Въ последнитѣ разпореждания на капитанъ Петровъ нищо не се говори за 8-а пл. с. с. батарея отъ неговата колона. А между това, именно при тая обстановка тия 4 с. с. орѫдия можеха да принесатъ неоценима полза съ своята стрелба въ флангъ и тилъ на сърбитѣ, настѫпващи така бавно срещу подполк. Пчеларовъ. За да се очертае дейностьта на тая батарея, която презъ деня не гръмна нито единъ изстрелъ, може да ни послужи следното донесение отъ командира ѝ, капитанъ Симовъ, до командира на 3-а бригада:

> Господинъ Подполковникъ, моля да ми разрешите да доложа следното: Състава на дружината е твърде малъкъ. Тукъ (по старитѣ укрѣпени сръбски позиции) има войска, даже забелезахъ едно предвигване на пехотни части въ лѣво (къмъ Пчеларовата бригада). Движение на войски, наши денемъ е невъзможно, защото пѫтя се наблюдава отъ новитѣ неприятелски батареи, които сѫ южно и на Суха-чешма и които сега обстрелватъ Равно-бърдо. Тукашнитѣ гребени, що сѫ въ наши рѫце, сѫ съвършено тѣсни и наблюдавани отъ къмъ Султанъ-тепе и отъ Кормино (новитѣ батареи сръбски), така че положението на батареята ми, ако би заела позиция на Лопенския ридъ, би било твърде трудно, ако не и по-лошо. (Отъ дѣсния флангъ се наблюдава и обстрелва отъ Суха и Камениста-чешма, отъ фронта и отъ лѣвия флангъ—отъ Суха-чешма и Кормино). Да предприемемъ нещо сериозно при тия обстоятелства, мисля, че не би било толкова добре. Нѣма ли да бѫда добре, да се възприеме такова решение: Съ нашитѣ малки части да се приготвимъ за бой решителенъ на долнитѣ по-рано избрани позиции. Това ще ни избави отъ трудното сегашно положение и, като съкратимъ фронта си, ще сме силни и напълно можемъ да разчитаме на успехъ. Това ми се вижда още по-необходимо предъ видъ на това обстоятелство, че лѣвата бригада се е отдръпнала доста на югъ и заема фронтъ отъ височитѣ Ястребецъ (на която сега ми казаха, че била 4-а батарея) на западъ и юго-западъ. Ей сега се забелезва движение на пехотни колони на Кормино (Само, че нѣма деятелна българска артилерия, която да ги обстреля и разпръсне. Б. авт.). Понеже тукъ мѣсто за батареята, каквато се иска поне за удовлетворителна позиция нѣма и понеже движението денемъ е невъзможно, то моля да ми се разреши да задържа долу въ рѣката батареята си или на главната позиция долу. По тия съображения и още по това, че пѫтьтъ се наблюдава на значително разстояние, задържахъ сега батареята си долу въ рѣката. Моля, да ми се укаже, та, ако трѣбва, да доде нощесъ батареята на Лопенския ридъ. Положението на батареята въ поменатия случай ще е много трудно и за това още веднажъ моля, да не се праща тукъ. Въ случай, че батареята трѣбва да бѫде тукъ, то храненето ѝ и попълването на бойни припаси ще е твърде трудно и възможно само нощемъ. Всички наши сѫ се окопали и криятъ движенията си, защото тѣхния гребенъ на билото се обстрелва отвредъ. 19.VI.13 год. Лопенския ридъ.

До като действията на Лопенския-ридъ се развиватъ така, както описахме, 9-а с. с. батарея и двѣтѣ роти отъ Щипската дружина подъ началството на капитанъ Парапановъ благополучно се оттеглили къмъ висота Бабище. Обаче, застига ги заповѣдь № 54, която нареждаше, да се повърнатъ назадъ на Равно-бърдо, за да съдействуватъ на 5-а армия заедно съ 2-а бригада и другитѣ части въ дѣсно. Въ 3 ч. сл. пл. двѣтѣ роти и 9-а с. с. батарея почнали да се изкачватъ по Равно-бърдо и, когато батареята минавала една отъ махалитѣ Полаки, била обстреляна отъ единъ планински артилерийски взводъ отъ височата Кормино, но, благодарение хладнокръвието на нашия батареенъ командиръ и умелото приспособяване къмъ мѣстностьта, батареята въ походенъ редъ скоро намѣрила прикритие и избѣгнала загубитѣ, като дала само единъ раненъ войникъ. На Равно-бърдо батареята и ротитѣ останали на позиция безъ да откриватъ огънь. Неприятелскитѣ орждия, обаче, продължили презъ всичкото време да обстрелватъ предполагаемото мѣстостоение на батареята, но безъ да причинатъ, каквито и да е загуби. За действията на тия роти и батареята капитанъ Парапановъ донесълъ до капитанъ Петровъ, следното:

> Заехъ най-високата часть на Равно-бърдо съ една и половина рота и една батарея, която поради движението на много сърбски войски съ артилерия по посока отъ лѣво на Суха-чешма къмъ Пониква — отдето трѣбваше да доде 2-а бригада, която я нѣма — не може да се заеме позиция, безъ да не си даде фланга или къмъ пжтя, по който се движатъ сърбски войски, или ако стреля по тѣхъ излага фланга къмъ Суха-чешма и Румена-бука; сжщото съ позицитѣ на ротитѣ. Да настжпимъ къмъ Суха-чешма, тя е заета силно. Моля, доложете на бригадния командиръ и искайте инструкции. 19. VI. 13 г. 4 ч. 40 м. сл. пл. Равно-бърдо.

Ето така, по причини които ясно се виждатъ отъ изложеното до тукъ, цѣли 8 с. с. орждия пъкъ и всичкитѣ роти и дружини съ тѣхъ заедно се явяватъ предъ насъ въ пълното си бездействие цѣлия день. Ние приведохме последнитѣ документи не само за пълнота, но главно, защото закржгляватъ психологичното очертание на духа на началницитѣ, които тоя день действуватъ, като че ли молепсани отъ нѣкаква тайнствена магия на нерешителностьта...

Донесението отъ капитанъ Парапановъ било препратено отъ капитанъ Петровъ до командира на бригадата и отъ архивата не се вижда, дали тоя последенъ е направилъ нѣкакви разпореждания и далъ нѣкакви инструкции. Въ 7 ч. сл. пл. капитанъ Петровъ донесълъ до командира на 3-а бригада следното:

> Неприятеля заема съ патрули вчерашнитѣ мои окопи и въ лѣво (южно отъ Суха-чешма). Азъ се намирамъ на височата Лопенъ (задъ бившата кухня на 4-а рота, когато охранявахъ). Необходимо е да ми се изпрати една рота за усилване лѣвия флангъ на колоната ми на Равно-бърдо. Неприятеля е заелъ силно окопа и седловината, която вчера атакувахъ. № 42. Височитѣ надъ Лопенъ, 19. VI. 13 год. 7 ч. сл. пл.

Това искане, да му се изпрати рота за усилване лѣвия му флангъ при липса на каквито и да сж бойни усилия проявени отъ негова страна, при липса на каквото и да е сериозно действие отъ неприятеля, е нещо съвършено непонятно и ние се отказваме да правимъ, каквито и да сж коментарии повече по него. Съсъ смръкване капитанъ Петровъ изпратилъ напредъ за охранение склоноветѣ на Лопенския ридъ две роти къмъ двета съседни дерета и престоялъ така до 11 ч. сл. пл., когато получилъ заповѣдь по бригадата № 58, съгласно която събралъ ротитѣ си и презъ с. Лопенъ изтеглилъ се въ с. Крушка, като маневрени войски на 3-а бригада. Така, действията на срѣдната и лѣвата колона отъ 3-а бригада презъ деня съставляватъ едно движенне напредъ и назадъ, тогазъ когато тѣхното огнево действие, особенно артилерийско, можеше да бжде отъ голѣма важность за увеличаване съпротивителната сила на ариергарда, командуванъ отъ подполковникъ Пчеларовъ, който при това положение, вѣроятно, би действувалъ по-твърдо. За неприятеля нѣма да говоримъ, понеже презъ тоя день той не разви срещу тия колони почти никакви действия и не нанесе никакви загуби на всички тия части, водени отъ обезнадеждени началници, отстѫпващи поради внушение и самовнушение, а не поради действителната мощь на врага. А това потвърдява истината, че страхътъ отъ видимата опасность на война е по-малъкъ отколко оня, който се явява въ началницитѣ и маситѣ отъ невидимата опасность. Въ последния случай началницитѣ и маситѣ си създаватъ най-страшни положения и предположения, вследствие на което взиматъ решения и проявяватъ действия, които иначе не можемъ да си обяснимъ, освенъ че дейцитѣ сѫ станали жалка играчка на възбуденитѣ си чувства и въображение. Съ простъ и грубъ езикъ това значи царство на нерешителностьта, за да не кажемъ малодушието. Презъ деня Прилепската дружина изстреляла 2000 патрони, Щипската — неизвестно, 8-а пл. батарея — нито единъ снарядъ, а 9-а пл. с. с. батарея — 28 шрапнела. Загуби е имала само колоната отъ Равно-бърдо: 15-а дружина — 1 убитъ и 1 раненъ опълченци и 9-а пл. батарея — 1 раненъ. Тия данни очертаватъ още по-ясно психологическата страна на действията на дѣсната колона отъ опълчението, която нито бѣше уморена, нито изтощена, нито претърпѣла що-годе сериозни загуби въ действията презъ миналитѣ дни.

Щабътъ и маневренитѣ войски на опълчението. Съседи. Заключителни бележки.

Щабътъ на опълчението. Щабътъ, следъ като заобиколи по-голѣмата часть отъ позицията на лѣвата колона, къмъ 2 ч. сл. пл. се завърна на бивака подъ чешмата, западно отъ Пашаджиково. Къмъ 4 ч. 30 м. началникътъ на опълчението съ щаба заобиколи пристигналитѣ 6-а и 7-а дружини отъ маневренитѣ войски, излѣзе на висота 1050 и отъ тамъ въ продължение на часъ и нещо обгледа мѣстностьта на позицията на лѣвата колона и тая къмъ Злетовската рѣка и Брѣгалница. Къмъ Щипъ личеше, че 8-а дивизия бѣше се оттеглила отъ дѣсния на лѣвия брѣгъ на Брѣгалница. По-насамъ по позицията на Рилската дивизия бѣше тихо и изглеждаше, че неприятельтъ не бѣ миналъ Злетовската рѣка. Още по-въ дѣсно къмъ монаст. св. Пантелей и Турско-Рударе по височитѣ се виждаха части отъ 2-а бригада 4-а дивизия и Дебърската дружина. Въобще, почти на всѣкжде царуваше затишие нарушавано отъ рѣдка или по-честа артилерийска престрелка. За нашитѣ части щабътъ вече имаше доста ясна идея; за неприятеля срещу лѣвата колона, обаче, сведенията бѣха твърде оскѫдни. Контактътъ съ него бѣше почти прекѫснатъ и щабътъ остана съ впечатлението, че неприятельтъ настѫпи, но стори това съвсемъ нерешително. Донесенията на ариергардътъ, който не водѝ никакъвъ бой съ неприятеля, а така просто отстѫпва отъ позиция на позиция, не съдържаха нещо, отъ което можеше да се констатира една по-определена картина за неприятеля. Съ главнитѣ си сили неприятельтъ презъ деня не мина по-на югъ отъ височитѣ, южно отъ кол. Кормино, обаче, неговитѣ патрули надвечеръ достигнаха до хребета, западно отъ Пониква, срещу позицията на Кукушката дружина. Чувствуваше се, че неприятельтъ заемаше изходнитѣ си положения срещу лѣвата колона и че на 20 юний предстоеше бой. Неприятельтъ срещу дѣсната колона остана така почти както презъ миналия день. На Румена-бука неговитѣ патрули напреднаха до старитѣ позиции на Прилепската дружина, обаче, веднага съ огънь отъ ротитѣ на сжщата дружина бидоха приковани на мѣстото имъ.

Маневренитѣ войски. Както видѣхме въ маневренитѣ войски на опълчението влизаха 6-а, 7-а и 8-а дружини и 11-а пл. батарея. 8-а дружина презъ деня остана въ състава на ариергарда, 6-а и 7-а дружини потеглили отъ кол. Кормино въ 10 ч. пр. пл. и пристигнали при чешмата източно отъ висота 1050, не далече отъ бивака на щаба на опълчението, въ 2 ч. сл. пл., дето останали и да нощуватъ. 11-а пл. батарея следъ нѣколкократно мѣстение на разни позиции следъ пладне пристигна въ състава на маневренитѣ войски и се разположи на самата висота 1050. За тая батарея следъ полунощь на 19 срещу 20 юний се получи едно искане отъ началника на артилерията въ лѣвата колона, подполк. Бояджиевъ, да се изпрати тая сжща батарея на позицията за „флангово обстрелване на противника“, което искане и биде веднага удовлетворено.

Донесения до щаба на 4-а армия съ копие до 7-а дивизия и до 2-а бригада отъ 4-а дивизия презъ деня се изпратиха следнитѣ:

> Сега въ 2 ч. сл. пл. опълчението въ две колони заема позицията на 8 клм. южно отъ Парадли и 3 клм. отъ Султанъ-тепе. Една дружина и една батарея сж изпратени къмъ Пантелей. Маневренитѣ войски при с. Пашаджиково. Противникътъ до 10 и пол. ч. пр. пл.; едва бѣше заелъ нашитѣ позиции на вчерашно число. Предъ лѣвата колона спокойно; къмъ Султанъ-тепе се води бой съ рѣдка артилерийска стрелба.
>
> Вчера въ промежутъка на получването на телеграмата за прекратяването и подновяването на военнитѣ действия изпратихъ парламентьоръ, който е билъ заведенъ на в. Султанъ. Тамъ е имало единъ щабъ отъ 10—12 офицера, между които единъ воененъ инженеръ подполковникъ. Най-старията тамъ е билъ подполковникъ Душанъ Стефановичъ, к-ръ на 8-и пех. полкъ. Понеже този офицеръ нѣмалъ инструкции, парламентьора се върна. № 28. 19.VI.13 г. 2 ч. 30 м. сл. пл.

> Деня мина спокойно. Частитѣ се укрѣпяватъ на позициитѣ. Дѣсната колона ще съдействува на 5-а армия за завладѣването на Султанъ-тепе. Срещу лѣвата колона неприятельтъ настжпва извънредно нерешително и бавно. Утре се очаква бой. № 33. 19.VI.13 г. 8 ч. сл. пл.

Съседни войски. Отъ съседнитѣ части въ 3 ч. и следъ това се получиха следнитѣ съобщения, първото отъ 2-а бригада 4-а дивизия, а второто отъ 7-а дивизия:

> Днесь частитѣ на бригадата подъ натиска на превъзходенъ противникъ отстжпиха на височитѣ на лѣвия брѣгъ на Злетовската рѣка, изключая нѣколко роти, които сж на височата з. отъ с. Злетово. Имамъ заповѣдь отъ началника на Рилската дивизия да отбранявамъ участъка отъ с. Райчини до монастира Пантелей. Влѣзохъ въ връзка съ дружината отъ опълчението, изпратена къмъ Зеленградъ. № 45. Висота ю.-з. отъ Рударе, 19.VI.13 год. 1 ч. 45 м. сл. пл.

Повѣрената ми дивизия заема височинитѣ между селата Спанчево, Соколарци, Върбица и Райчини. Втора бригада отъ Преславската дивизия заема височинитѣ при с. Турско-Рударе. Една сърбска бригада днесъ настѫпваща срещу дѣсния флангъ на дивизията. Срещу лѣвия флангъ се появи голѣма колона, вѣроятно, бригада съ артилерийско отдѣление, която се насочи къмъ дѣсния флангъ на Тунджанската дивизия. Днесъ се води само артилерийска престрелка. Моля, давайте ми сведения за положението на повѣренитѣ Ви части, понеже командующиятъ армията често пѫти иска такива отъ менъ. №459.

Заповѣдь за действията на 20 юний. Вечерьта за туряне по целесъобразенъ редъ въ тактическото разчленение на частитѣ отъ опълчението при новата мѣстность, на която предстоеше да се действува, се издаде следната оперативна

Заповѣдь по Македоно-Одринското опълчение

Щабъ с. Пашаджиково № 50 19 юний 13 г. 10 ч. 30 м. сл. пл.

Карта 1 : 210,000

§ 1. Неприятельтъ води нерешително своето настѫпление. 2-а бригада отъ 4-а Пр. дивизия, която действува влѣво отъ опълчението, води успешно борбата.

§ 2. Ариергардътъ да се премѣста къмъ позицията на лѣв. колона, следъ което за по-лесно управление опълчението се разчленява на три главни колони.

Дѣсна колона *Подполк. Протогеровъ* Отъ 3-а М.-О. бриг. — 5 друж. „ 3-о пл. с. с. отдѣл. 3 бат. „ 2-о с. с. пол. „ 2 бат „ 2-ра карт. рота 4 карт. Всичко: 5 друж., 3 пл. батар. 2 пол. батар., 4 картечници	Да продължава изпълнението на възложената задача въ връзка съ 5-а армия, като й съдействува за завладѣването на в. Султанъ.
Срѣдна колона *Подполк. Пчеларовъ* Отъ 14-а Вод. друж. — 1 друж. Дружината отъ лѣвата колона съ скорострелната батарея, заемаща височитѣ с.-и. отъ Пашаджиково — 1 дружина, 1 с. с. батарея и пол. пионерна рота.	Да заеме и укрѣпи тритѣ източни връхчета на хребета северо-източно отъ с. Пашаджиково, съ задача да отблъсне всѣко настѫпление на неприятеля и съдействува на лѣвата и дѣсната колони съ артилерийски огънь. Тази колона за снабдяването да се ползува отъ пѫтя Чурилякъ — Ястремникъ — Кочане, като се поправи отъ пионери, гдето е потрѣбно. Началникътъ на колоната да изучи пѫтищата отъ позицията му къмъ с. Градче и Костиндолъ, като за резултата донесе съ конне до началника на маневренитѣ войски.
Лѣва колона *Подполк. Николовъ* Отъ 1-а М.-О. бриг. — 5 друж. 2 не с. с. пл. бат. — 2 батареи 2 с. с. пл. батареи — 2 батареи 1 карт. рота — 4 картечници пол. пион. рота — пол. рота Всичко: 5 друж. 2 не с. с. пл. батареи, 2 с. с. пл. бат., 4 карт. и полурота.	Да продължи укрѣпяването на заетитѣ позиции (въ лѣво отъ срѣдната колона), съ задача да отблъсне всѣкакво настѫпление на противника. Въ подчинение на тази колона влизатъ 1-а Дебърска дружина и скорострелната планинска батарея, изпратени къмъ Пантелей, като странично прикритие на лѣвия й флангъ. Да обърне особено внимание на посокитѣ къмъ Зелениградъ — Ямница.
Маневрени войски Подъ началството на старшия дружиненъ командиръ: 6-а Охридска дружина, 7-а Кумановска дружина, 8-а Костурска дружина и 1 не с. с. пл. батарея (последната по назначение на подполковникъ Николовъ). Всичко: 3 друж. и 1 не с. с. пл. батарея.	Да се съсрѣдоточатъ задъ позицията на лѣвата колона, край пѫтя за с. Пашаджиково и оставатъ въ мое разпореждане. Началникътъ на тия войски да разпореди за изучване на пѫтищата къмъ лѣвата и срѣдната колони, а сѫщо къмъ селата Зелениградъ, Пантелей, Радковица, като държи при себе постоянно проводници мѣстни жители.

§ 3. Колонитѣ да използуватъ залѣсенитѣ предъ позициитѣ мѣста за устройване засади отъ облекчени смѣли команди, които да тероризиратъ противника, като отстжпватъ въ известни отъ по-рано посоки къмъ фланговетѣ.

§ 4. Колонитѣ да подържатъ непрекжснато свързка помежду си, дѣсната колона и съ 5-а армия, а лѣвата и съ 2-а бригада отъ 4-а Преславска дивизия.

Подполковникъ Иотовъ да разпореди, щото щабътъ да бжде свързанъ съ телефони или гелиографи съ колонитѣ и страничното прикритие при с. Пантелей.

§ 5. Огнестрелния паркъ да остане въ Кочане. Единъ коненъ ешалонъ отъ него да остане на пжтя южно отъ с. Пашаджиково по пжтя за Кочане. Още тази нощь да се попълнятъ патронитѣ, като се вематъ патрони и сандъци въ окопитѣ.

§ 6. Лазаретътъ да остане въ Кочане. Една негова секция ще функционира като превързоченъ пунктъ по пжтя Кочане при чешмата при с. Пашаджиково.

§ 7. Домакинскитѣ обози да се държатъ на около 2—3 километра задъ дружинитѣ, а бойниятъ обозъ да бжде близко при частитѣ—задъ подрѫжкитѣ.

§ 8. Щабътъ ще бжде при маневренитѣ войски на пжтя за Кочане при с. Пашаджиково.

Н-къ на опълчението, Генералъ-майоръ Геневъ.
Н-къ щаба, отъ Генер. щабъ, Майоръ Дървинговъ.

Резултати отъ действията. Лѣвата колона зае позиция по висотитѣ при Поникла. Ариергардътъ, безъ да даде каквато и да е жертва, безъ да окаже каквото и да е съпротивление срещу врага, като го заставя да се развръща и да губи време, се оттегли отъ Кормино на върха северно отъ Поникла. Дѣсната колона съ дѣснитѣ си части остана твърдо на мѣстото си, лѣвитѣ ѝ части, обаче, проявиха само една готовность да отстжпватъ, но не и готовность да се задържатъ на мѣстата си. Тия части по заповѣдь на подполков. Протогеровъ вечерьта отстжпиха назадъ на в. Бабище и Качаникъ. По тоя начинъ за действията на 20. VI. опълчението се явяваше разгънато на линията Султанъ-тепе — Качаникъ — Поникла — Щалковица, почти тамъ отдѣто бѣ тръгнало на 16 и 17 VI. за да действува срещу сърбитѣ.

Отличили се въ положителна смисъль не ще можемъ да изброимъ нито единъ. Това потвърдява старата истина, че при отстжпателнитѣ действия се искатъ много по-силни водачи, отколко при настжпателнитѣ. Похвални сж действията на капитанъ Зографовъ предъ телената мрежа на самия Султанъ-тепе.

Загуби презъ деня общо въ опълчението има 3 убити и 7 ранени. Ариергардътъ и лѣвофланговитѣ части на дѣсната колона нѣматъ никакви загуби.

Пленени, естествено, при тоя начинъ на действие не може да има.

Фортификационни работи презъ деня е вършила само лѣвата колона и дѣсния флангъ на дѣсната колона, обаче, войски, и началници чрезъ опита бѣха вече се убедили, че дълбокитѣ окопи даватъ надеженъ щитъ срещу полската и планинската артилерия.

Връзката между ариергарда и дѣсната колона нито бѣ подържана, както се следваше, нито бѣ използувана, както можеше. За да има връзка, по-рано трѣбва да има съзнание, че се върши общо дѣло, което изисква общи усилия и пълно взаимно съдействие. Който казва връзка, казва съгласувани усилия, обща цѣль и общъ поривъ за борба. Връзката не е равнение на лѣво или дѣсно, както дейцитѣ презъ деня разбиратъ, а взаимно съдействие, не е цѣль сама по себе си, а средство за постигане победата. Но, за такъво едно схващане се изискватъ водачи съ по-голѣма нравствена и тактическа подготовка, водачи готови да жертвуватъ себе си, но цельта да постигнатъ.

20 юний.

БОЯТЪ ПРИ ПОНИКВА И СУЛТАНЪ-ТЕПЕ.

Щабътъ на опълчението пренощува на 19 срещу 20 юний на бивака при Пашаджиково. Въ 2 ч. 30 м. пр. пл. той получи следната оперативна заповѣдь по 4-а отдѣлна армия № 15 отъ 11 ч. сл. пл. отъ 19.VI. отъ гр. Радовишъ:

§ 1. Противникътъ е водилъ днесъ слаби рекогносцировачни боеве при дѣсния брѣгъ на Злетовската рѣка. Предъ фронта на 8-а дивизия днесъ къмъ 5 и половина часа следъ пладне противникътъ е очистилъ позициитѣ по дѣсния брѣгъ на Брѣгалница. Между селото Драгоево и станция Криволакъ е разположена Тимошката дивизия 2 позивъ.

§ 2. Утре 5-а армия, следъ като е заела днесъ изходното си положение, атакува противника къмъ Крива-Паланка. 4-а Преславска дивизия атакува върха Султанъ-тепе отъ северо-източна страна.

§ 3. Македоно-Одринското опълчение да атакува върха Султанъ-тепе отъ южна страна, като влѣзе въ връзка съ 4-а Преславска дивизия.

§ 4. 7-а пех. Рилска дивизия, (безъ 3-а бригада), заедно съ 2-а бригада отъ 4-а Преславска дивизия, заематъ височинитѣ, на които сѫ сега (между Сокаларци и Райчини), които твърдо да отбраняватъ, ако противникътъ настѫпи къмъ тѣхъ. Да изпрати рекогносцировачни отряди къмъ Злетовската рѣка. Дивизията да бѫде въ постоянна връзка съ Македоно-Одринското опълчение, устроена съ телефонна и лѣтяща поща (конна или пеша).

§ 5. Тунджанската дивизия остава на позициитѣ, които заема споредъ оперативната заповѣдь № 14, като твърдо се задържа на тѣхъ.

§ 6. 11-и пех. Сливенски и 9-и пех. Пловдивски полкове съ две полски батареи, подъ общото началство на командира на 1-а бригада отъ 3-а Балканска дивизия да атакува неприятелскитѣ части, които тази вечерь сѫ минали на лѣвия брѣгъ на р. Брѣгалница около с. Софиларе.

§ 7. 1-а и 2-а бригади отъ 2-а Тракийска дивизия (безъ 3 дружини отъ 9-и полкъ) и 50-и пех. полкъ отъ 7-а Рилска дивизия подъ началството на началника на 2-а дивизия, полковникъ Гешовъ, утре 20 юний въ 3 ч. пр. пл. да атакува неприятеля на позицията му Криволакъ стражарницата западно отъ с. Степаница, като се старае да обхване отъ всички страни и не му даде възможность да отстѫпи. Да влѣзе въ близка връзка съ командира на 1-а бригада отъ 3-а Балканска дивизия.

§ 8. 3-а бригада отъ 2-а Тракийска дивизия съ останалата полска артилерия отъ 3 арт. с. с. полкъ заеме позиция при с. Доляне, на която да се окопае. Бригадата остава въ мое разпореждане.

§ 9. Полковетѣ отъ 6-а Бдинска дивизия, съ пристигането си къмъ Щипъ, да се разполагатъ около селата Люботенъ и Балталия, гдето оставатъ въ мое разпореждане.

§ 10. 5-и коненъ полкъ да продължава да наблюдава лѣвия брѣгъ на Брѣгалница отъ вливането ѝ въ Вардаръ до р. Лѫкавица.

§ 11. Щабътъ на армията остава въ Радовишъ.

Назначението, което се даваше на опълчението съ тая заповѣдь, както и съ заповѣдь по 4-а армия № 14 отъ 18 юний, бѣше въ очевидно противоречие съ № 5650, цитирано при описание действията на 18 юний, но за туй пъкъ много по-съответно на обстановката и на нуждитѣ. Тая заповѣдь нареждаше опълчението да атакува на 20 юний Султанъ-тепе отъ южна страна, като влѣзе въ връзка съ 4-а Преславска дивизия, която пъкъ щѣше да атакува въ сѫщото време сѫщия върхъ отъ къмъ северо-изтокъ. Но и заповѣдь по 4-а армия № 14 отъ 18 юний нареждаше точно сѫщото нещо. Коя заповѣдь казваше истината? Каква бѣше тая управа, която пращаше въ войскитѣ подобни заповѣди, способни да подриятъ всѣкакъвъ престижъ на командующи армията предъ подчиненитѣ голѣми началници?

Ние видѣхме, че въ изпълнение заповѣдь по 4-а армия № 14, щабътъ на опълчението веднага съ получаването й заповѣда съ № 26 отъ 19 юний 7 ч. 50 м. пр. пл. извънредно бързо до подполк. Протогеровъ да съдействува на атаката, която щѣше да води 5-а армия. Ние видѣхме, че на 19 юний въ 10 ч. 30 м. сл. пл. въ заповѣдьта по опълчението № 50 на подполк. Протогеровъ се възлагаше задачата „Да продължава изпълнението на възложената му задача въ връзка съ 5-а армия, като й съдействува за завладяването на в. Султанъ“. Ние видѣхме така сѫщо, че самитѣ наши части на 19 презъ деня вече лично виждаха появата на доста наши сили къмъ Руенъ. Имаше ли нужда, следъ издаването на оперативна заповѣдь № 50, да се издаде по поводъ заповѣдь по 4-а армия № 15 една нова заповѣдь по опълчението, която не щѣше да бѫде друго освенъ повторение на № 26 и № 50 отъ 19 юний? Сигурно тия или подобни сѫ били размишленията на щаба на опълчението въ 2 ч. 30 м. пр. пл. на 20 юний, следъ получаването на заповѣдь по 4-а армия № 15, защото по поводъ на тая заповѣдь нито въ архивата, нито въ релациитѣ на частитѣ срещаме, каквото и да е било нареждане. Щабътъ, очевидно, бѣ смѣтналъ, че въ оперативна заповѣдь по опълчението № 50 е казано всичко, каквото бѣ нужно да се каже по поводъ № 15 отъ 4-а армия. Ще видимъ по-нататъкъ, че частитѣ отъ опълчението срещу Султанъ-тепе още при зори ще се доближатъ на 200 кр. отъ телената мрежа на неприятеля, а къмъ 8 ч. пр. пл. и частитѣ отъ 4-а дивизия сѫщо ще настѫпатъ отъ къмъ Руенъ — кота 1953 къмъ Султанъ-тепе, безъ да могатъ да постигнатъ нѣкакъвъ чувствителенъ резултатъ. Сѫщо така ще видимъ, че въ случаитѣ, когато следва срещу единъ единственъ тактически обективъ да действуватъ части отъ различни командувания, както бѣ тоя при Султанъ-тепе, не е достатъчно по-горнитѣ началници да напишатъ и приповторятъ стереотипната фраза „като влѣзе въ връзка“ или „да подържа тѣсна връзка“, а е нужно на такива мѣста да се организира едно пълно единство въ тактическото командуване.

И тоя день, както и миналия, началникътъ на опълчението и щаба още въ 9 часа вече се приготвиха да излѣзатъ на позицията на срѣдната колона. Тия обиколки на началникътъ на опълчението по позицията, тамъ дето повече или по-малко господствува опасностьта и смъртьта, ще останатъ единъ великолѣпенъ примѣръ за изпълненъ дългъ. Тия обиколки добиватъ още по-голѣма цена, като се има предъ видъ, че съ изключение на подполк. Николовъ, който, както ще видимъ, бѣ безподобенъ въ това отношение, другитѣ подобни началници почти нито веднажъ не посетиха частитѣ си на позицитѣ имъ. Въ $9^{1}/_{2}$ ч. пр. пл. началникътъ на опълчението съ щаба заобиколи дружинитѣ отъ маневренитѣ войски на опълчението и имъ пожела съ ободрителни думи успехъ въ почнатия бой. Въ 10 ч. 30 м. щабътъ, следвайки по пѫтя за Пониква, наближи 3-а Солунска дружина, но тукъ неприятельтъ обстреля пѫтя съ единъ ураганенъ артилерийскй огънь и стана нужда всички да се прислонятъ къмъ стръмнината, до която поменатата дружина въ бригадна подържка почиваше, безъ да страда отъ огъня на тая заядлива неприятелска батарея. Следъ като мина артилерийската буря, която трая десетина минути, щабътъ се подаде по западния склонъ на Арамийската-чука напредъ и, като се прислони подъ дефилировката, която даваше хребета, по който бѣше разположена позицията на лѣвия участъкъ на колоната, спрѣ се да огледа и наблюдава разположението и боя на частитѣ. Следъ нѣколко минути щабътъ се опѫти назадъ къмъ щаба на колоната, обаче, тоя последенъ щабъ, обстрелянъ отъ сѫщата неприятелска артилерия, не е могълъ да остане на своето мѣсто и временно се дръпналъ на нѣкѫде, безъ да може да бѫде намѣренъ при всичкитѣ викания и търсения около старото му мѣсто. Въ това време пристигна началникътъ на колоната, подполковникъ Николовъ, който до тоя моментъ бѣше по обиколка по лѣвия участъкъ, и който докладва за положението на колоната си, за нуждата отъ по-голѣма активность отъ страна на съседитѣ и за успешностьта на борбата до тоя моментъ. Началникътъ на опълчението поздрави подполк. Николовъ за доблестното му държане и му заповѣда всѣка атака на врага да посрещне съ ударъ на ножъ. Съобщи му се сѫщо, че тозъ часъ ще се заповѣда, срѣдната колона да настѫпи. Щабътъ на опълчението следъ това се премѣсти на източния склонъ на Арамийската-чука и почна да оглежда разположението на 4-а дружина и цѣлата срѣдна колона. Къмъ тия части владѣеше пълна тишина, тогазъ когато при срѣдния участъкъ тукущо бѣ намалѣлъ най-оживленъ бой. И ето именно въ тоя моментъ, 11 ч. 30 м. пр. пл., както ще видимъ по-нататъкъ, се написа до подполковникъ Пчеларовъ № 14, въ който му се заповѣдваше да не стои въ бездействие, ами да настѫпи, да намѣри неприятеля, да го разбие, като си постави за цель най-енергично да съдействува на лѣвата колона.

Силитѣ на неприятеля не можаха да се опредѣлятъ, но по напора му само по гребена Кормино — Пониква и по видимото му бездействие другаде трѣбваше да се заключи, или че силитѣ му тукъ далечъ не бѣха такива голѣми, каквито бѣха на 18 юний, или пъкъ противникътъ, макаръ и да имаше повече сили, съ действията си водѣше по-скоро рекогносцировъченъ отколкото решителенъ бой. Наблюденията до вечерьта затвърдиха по-скоро второто отколкото първото заключение, което и ще видимъ въ донесението № 20, което се изпраща до щаба на 4-а армия въ 11 ч. 30 м. сл. пл. Следъ това щабътъ на опълчението се спусна по хребета къмъ срѣдната колона и, безъ да доде до последната, на пладне се повърна назадъ по една пжтека къмъ бивака си, дето пристигна въ 1 ч. сл. пл. Тукъ се получи и разпореди следното:

От̀ъ командующи 4-а армия.

Сърбитѣ предъ фланга на 7-а дивизия почнали да отстжпятъ. Донесете за действията на опълчението до сега. № 5691. Радовишъ, 20.VI.13 г.

До командующи 4-а армия.

Отъ 7 ч. пр. пл. се води бой на позицията на лѣвата колона, северно отъ Пашаджиково. Сега 1 ч. сл. пл., боятъ се води твърде оживено и успешно. Заповѣдалъ съмъ контратака отъ страна на лѣвата колона и настжпление отъ срѣдната и дѣсната колони. 15. Позицията, 20. VI. 13 г. 1 ч. сл. пл.

Отъ началника на 7-а дивизия.

Командующия армията ми заповѣдва, да Ви предамъ енергично да атакувате Султанъ-тепе; съ това действие ще се облекчи действието на 5-а армия. 305. Кочане, 20. VI. 13 г. 1 ч. 10 м. сл. пл.

До н-ка на дѣсната колона.

Възъ основа заповѣдь отъ щаба на 4-а армия № 305 настжпете енергично за атакуване Султанъ-тепе, съ цель да се облекчатъ действията на 5-а армия. Заповѣдано е на нашата срѣдна колона да премине въ настжпление. Лѣвата колона води оживенъ успешенъ бой срещу настжпающъ противникъ. На лѣвата колона е заповѣдано въ удобния моментъ да контъратакува неприятеля. По заповѣдь. № 17. Пашаджиково, 20. VI. 13 г. 1 ч. сл. пл.

До началника на 7-а Рилска дивизия, Кочане.

Отъ сутриньта насамъ лѣвата колона на опълчението води успешенъ бой съ настжпающия неприятель на северъ отъ с. Пашаджиково. Разпоредено е по-рано срѣдната и дѣсната колона да настжпятъ енергично за разбиване неприятеля тукъ и за съдействие на 5-а армия. № 20. VI. 13 год. 1 ч. 10 м. сл. пл.

Презъ всичкото време до тука презъ деня щабътъ на опълчението нѣмаше вѣрна и ясна идея, какво правѣше 3-а бригада и кжде ѝ бѣха частитѣ. Оживената артилерийска стрелба къмъ 8 и 9 часа пр. пл. къмъ самия в. Султанъ-тепе показваше, че тукъ се развиватъ нѣкакви действия, обаче, по липса на донесения мжчно можеше да се разбере, въ що се състояха тѣ. А тишината, която царуваше въ останалото пространство отъ поменатия горе върхъ до източния склонъ на Арамийската-чука, нѣкакъ почваше да се явява загадъчна. Въ 1 ч. 40 м. сл. пл. по гелиографа се предаде до командира на 3-а бригада следната заповѣдь, която по самото си съдържание говори твърде много:

По заповѣдь. Донесете, де се намиратъ частитѣ отъ бригадата Ви и какво правятъ. 20. VI. 13 г. 1 ч. 40 м. сл. пл.

Въ тоя моментъ боятъ по височитѣ на Поникава отново се развиваше съ растяще оживление. Донесения отъ дѣсната колона все още не пристигаха. Далечината, 6 — 12 клм., на каквото разстояние се намираха частитѣ на подполковникъ Протогеровъ, не позволяваше при тая планинска и гориста мѣстность нито съ око, нито съ бинокълъ да може нещо положително да се установи. Тоя фактъ, щабътъ на опълчението да се остави да стои въ тъмнина, като се ограничи само съ ролята да дава, както ще видимъ по-нататъкъ, даже най-енергични заповѣди — думата е за дѣсната и срѣдната колони — говори за една голѣма грѣшка, която тоя щабъ правѣше. Той пропущаше да използува единъ отъ двамата офицери отъ щаба, или началника на артилерията или инженера, или началникъ щаба, или даже въ краенъ случай самия началникъ на опълчението за лична информация. Колкото грижливо щабътъ посредствено и непосредствено се държеше въ течение за хода на борбата и положението на частитѣ въ лѣвата колона, толкова, така да кажемъ, пасивно той се оставяше на благоусмотрението на подчиненитѣ началници на другитѣ колони, да му донесатъ, когато искатъ и въ нѣкои отношения даже както искатъ. А между това, макаръ, че на гледъ важни и да бѣха действията на лѣвата колона, действията, обаче, на срѣдната и дѣсната колони при развиване на искрена и смѣла активность отъ тѣхна страна можеха да бѫдатъ още по-важни. Телефонитѣ не бѣха надежно нѣщо, жицата бѣше слаба и повечето време не работѣха. При това разговорътъ съ 3-а бригада бѣше невъзможенъ, понеже права жица нѣмаше, а трѣбваше чрезъ посредни станции и предаване да се достигне Качаникъ. Гелиографътъ, естестествено, работѣше бавно и капризно. Ето защо личния контактъ, личното виждане трѣбваше непремѣнно да се използува най-широко. Командуването, полезното командуване е дѣло трудно и началникътъ на щаба не трѣбва да се спира предъ нищо, за да може на време да предава волята му и на време да получава всички необходими информации. Въ днитѣ на борба и всички предшедствуващи моменти за подготвяне тая борба, щабътъ трѣбва да бѫде най-активенъ. Въ тия времена той не трѣбва да гледа нито на почивка, нито на сънь, нито на удобства. Органитѣ му спятъ, дето и когато службата имъ позволи, хранятъ се, когато могатъ или при частьта, при която сѫ пристигнали, и почиватъ следъ свършването на работата, следъ победата. Единъ активенъ щабъ, който целесъобразно използува всички свои сили, представлява сила толкова голѣма, колкото и самия гений на началника.

Едва въ 4 ч. сл. пл. отъ подполк. Протогеровъ се получи следната гелиограма, която даваше идея за разположението на колоната му:

> На Султанъ-тепе продължава боя. Азъ отстѫпихъ Лопенския-ридъ и Маркова-стѫпка. Заемамъ Качаникъ. Обстрелвамъ Кормино съ артилерийски огънь (прекѫсната поради минаване облакъ половинъ часъ флангово). Съобщете ми, какво е положението на Пчеларова и Николова. Още не съмъ въ връзка съ Пчеларовъ. При Пчеларовъ пратихъ адютанта си за свързка. 61. 20.VI.13 г. 12 часа на пладне.

Боятъ, който имаше своята кулминационна точка въ 11 ч. и 2 ч. 30 м., следъ това време не бѣше друго освенъ нерешителни престрелки. Лѣвата колона успешно оставаше на позицията си, но къмъ срѣдната и дѣсната колона, въпрѣки яснитѣ и категоричнитѣ заповѣди, не се чувствуваше нищо активно достойно за отбелезване. Както ще видимъ по-нататъкъ на своето мѣсто, срѣдната колона е употрѣбила времето да се разтака по позицията между Бабище и източния склонъ на Пониква, а дѣсната колона съ дѣснитѣ си части бѣше дошла до единъ хвърлей камъкъ отъ Султанъ-тепе, но съ лѣвитѣ бездействуваше, очаквайки другитѣ части да настѫпватъ, та и тѣ следъ това да се подадатъ напредъ. Въ архивата на 3-а бригада намираме следното донесение до началника на опълчението, което, обаче, въ тая на щаба на опълчението не се намира цѣлото, а само последната фраза и №, предадено по гелиографа:

> Дѣсната колона е срещу Султанъ-тепе отъ къмъ Китка и сега се чува стрелба. Срѣдната колона действува предъ фронта и срещу Кормино съ артилерийски огънь, а е на Качаникъ. Лѣвата колона е на Бабище, да поддържа връзка съ Пчеларова. Може да се настжпи къмъ Лопенъ, само ако настжпи Пчеларовъ. № 62. Качаникъ, 20.VI.13 г. 4 ч. 20 м. сл. пл.

Въ това донесение има извѣстни малки тъмнини, които, като се прочете описанието дейностьта на щаба на дѣсната колона, изложено по-нататъкъ, веднага ще ни станатъ напълно ясни. Думитѣ „отъ къмъ Китка“ показватъ, че полк. Протогеровъ въ 4 ч. 20 м. още нѣмаше положително сведение да-ли частитѣ тамъ бѣха се отдръпнали на Китка, както имъ заповѣдваше. Иначе, щѣше да каже, че тия части сутриньта сж се доближили на 200 крачки до телената мрежа, което бѣ и фактическото положение. Следъ това, срѣдната му колона не разви абсолютно никакви действия предъ фронта, а колкото за артилерийския огънь той бѣ доста скроменъ, пъкъ и разстоянието до неприятеля, $6^1/_2$ клм., не бѣ малко. Мисъльта, че лѣвата му колона е на Бабище, за да подържа връзка съ Пчеларова, е една добра мисъль, но употрѣблението толкова сили, 2 роти и 1 пл. с. с. батарея, за това е разпръскване на силитѣ. А когато единъ началникъ нѣма събрани сили, той нѣма и желанието да бжде активенъ. Тогава той чака, съседитѣ да настжпятъ, та следъ това и той да се подаде напредъ.

Къмъ 5—5 ч. 30 м. сл. пл. въ щабътъ на опълчението пристигна поручикъ Мановски, адютантъ на 3-а бригада, изпратенъ до колоната на подполк. Пчеларовъ да се информира. Той докладва, какъ колоната на 19 срещу 20 юний е оттеглила своитѣ части отъ Равно-бърдо, Лопенския-ридъ и Маркова-стжпка на Качаникъ и Крушка, какъ тѣ сж сега разположени, което ще видимъ по-нататъкъ. Идването на поручикъ Мановски при щаба на опълчението бѣше не толкова за да освѣтли тоя щабъ, колкото „да вземе по-точни сведения за 1-а бригада,“ както ще видимъ отъ неговото донесение отъ 3 ч. сл. пл., което ще цитираме при описане действията на щаба на 3-а бригада. Естествено не се пропусна случая да се каже на адютанта на 3-а бригада, че и най-малката активность на срѣдната и дѣсната колони къмъ фланга на сърбитѣ, действуващи по хребета Кормино — Пониква, ще бжде само отъ полза за успеха и за облекчение положението на лѣвата колона. Каза му се въ тая смисъль, какви заповѣди презъ деня се издадоха и, следователно, какво ще се очаква отъ тия колони.

Къмъ сжщото време въ щаба на опълчението се получи следната бърза гелиограма отъ подполк. Протогеровъ, която очертава въ кой моментъ той схвана, че частитѣ му, действуващи срещу Султанъ-тепе, не сж на Китка, както той имъ бѣше заповѣдалъ, а при телената мрѣжа на врага:

> Сага получихъ донесение отъ капитанъ Стоянчевъ, изпратено отъ 12 ч. 35 м. сл. пл., че той е на 200 крачки отъ телената мрежа на Султанъ-тепе въ контактъ съ 2 дружини и 1 пл. батарея отъ 5-а армия, които сж били на 1000 крачки на една линия съ нашитѣ, отъ мѣстностьта Соспитѣ. № 61. 20. VI. 13 г. 4 ч. 35 м. сл. пл.

Но, нека видимъ, какви действия развиватъ колонитѣ.

ДЕЙСТВИЯТА НА ЛѢВАТА КОЛОНА.

Боятъ при Пониква.

(Гл. скица № 25 на стр. 232).

Щабътъ на 1-а бригада пренощува на 19 срещу 20 юний на Арамийската висота. Още сутриньта подполк. Николовъ самъ съ единъ коненъ ординарецъ остави щаба и захвана да обикаля частитѣ си, като почна отъ лѣвия флангъ. Тукъ той се убеди, че позицията не е солидно заета и назрѣ у него идеята, да се засили тоя флангъ и да се обедини по нѣкакъвъ начинъ командуването му. На всѣкѫде появяването на тоя храбъръ началникъ, движущъ се съ абсолютно пренебрежение къмъ неприятелския огънь, произвеждаше едно най-добро впечатление. Опълченцитѣ по неговъ адресъ говорѣха, че той презира смъртьта и даже я желае. И, като мислѣха така, тѣ нѣкакъ съ страхъ гледаха, да не би нѣкой случаенъ куршумъ или граната да го срази и ги лиши отъ него. Така, тукъ той бѣше душата на позицията и той бѣше онзи отъ когото неговитѣ части добиваха двойно и тройно по-голѣма сила. Подполк. Николовъ Ст. бѣше человѣкъ съ желѣзна воля и една искрена амбиция никога да не прояви малодушие или нерешителность. И за това, макаръ че неговиятъ щабъ правѣше доста идейни грѣшки, той, обаче, нито веднажъ не направа нито една нравствена грѣшка. Неговото себеотрицание бѣше образцово, неговото чувство да понася сътресенията на борбата безподобно. И, макаръ че води тежки боеве и даде голѣми загуби, той никога не падна духомъ. Ако такива биха били всички началници, или поне да бѣхме имали нѣколко дузини, то нашата армия никога не би била победима. Силата на армията почива на началницитѣ съ желѣзна воля. Тѣ сѫ, които побеждаватъ и на тѣхъ трѣбва да подражава всѣки водачъ — ефрейторъ или генералъ — ако иска да излѣзе съ честь отъ това тежко изпитание, каквото е войната и боя.

Подполк. НИКОЛОВЪ СТ.

Къмъ 10 часа подполк. Николовъ получилъ следното донесение отъ 5-а Одринска дружина, която миналия день влизаше въ състава на колоната му:

> Бригадниятъ командиръ на 2-а бригада дойде тукъ съ Воденската дружина, да образува срѣдна колона. Въ дѣсно отъ насъ дойде една с. с. батарея съ 2 роти отъ 3-а бригада съ цель да заематъ нашата височина. Сега тѣ заеха низкия хребетъ, източно отъ насъ, и отъ тукъ ще могатъ да анфилиратъ подстѫпитѣ къмъ Битолската дружина. Сѫщо и азъ съмъ опредѣлилъ специални взводове да обстрелватъ ската на височината на Битолската дружина обърнатъ къмъ насъ, защото при тази пресѣчена и закрита мѣстность огневата подръжка е отъ голѣмо значение за пълната отбрана на височината. № 83. В. Ораховецъ, 20.VI.13 г. 8 ч. пр. пл.

Въ 11 ч. пр. пл. подполк. Николовъ посреща Охридската дружина, пратена въ негово разпореждане, и ѝ заповѣдва да се разположи въ лѣво и задъ Скопската дружина за засилване центъра, който въ това време бѣше подхвърленъ на доста силенъ неприятелски огънь, предвещащъ близки настжпателни действия на неприятеля тукъ. Къмъ сжщото време той заповѣдалъ една рота отъ Солунската дружина и пионерната рота да отидатъ на лѣвия флангъ на позицията и устроятъ подъ началството на командира на последната рота, капитанъ Николовъ, една надеждна непосредствена защита на тоя флангъ. Малко следъ това за сжщото мѣсто изпраща още една рота отъ Костурската дружина. Въ 1 ч. 10 м. по съображение да не се приковава пионерната рота на лѣвия флангъ, когато отъ нея може да стане нужда и другаде, подполк. Николовъ разпоредилъ до командира на 6-а с. с. батарея следното:

Двеtѣ роти, които сега се намиратъ на нашия лѣвъ флангъ се даватъ подъ ваша команда за охрана на сжщия флангъ. На полуротата пионери, която сжщо се намира на сжщия флангъ, заповѣдайте да направи окопи за ротитѣ. За всичко донасяйте на пункта, дето сега се намира началника на отдѣлението Ви, или на пункта на началника на нескорострелното отдѣление. № 48. Позиция Пониква, 20.VI.13 г. 1 ч. 10 м сл. пл.

Къмъ сжщото време щабътъ на бригадата получава следното донесение — молба, което очертава фигурата и на другъ единъ храбрецъ и сжщо така съ желѣзна воля и голѣма амбиция офицеръ, никога да не падне по-доле отъ другитѣ:

Моля да назначите и мойта дружина въ преследване на противника, ако е възможно въ първа линия. Отъ днешния бой имамъ само трима ранени до сега извѣстни. № . . . Позиция надъ с. Орѣхово, 20.VI.13 г. 11 часа 10 м. пр. пл.

К-ра на 4-а Битолска дружина, Капитанъ Канازиревъ.

На което подполк. Николовъ отговорилъ следното:

Задържте за сега позицията. Желанието Ви, да бждете въ първата линия, ще го имамъ предъ видъ. № 49. Поз. Пониква, 20.VI.13 г. 1 ч. 20 м. сл. пл.

Да, наистина, леко се воюва съ подчинени началници, пламтящи отъ желание да се биятъ. Капитанъ Канaзиревъ Влад. се прояви като единъ действително храбъръ офицеръ още въ войната съ турцитѣ при Шаркьой. Тамъ той понесе съ твърдость цѣлъ день бой на 26 януарий, когато цѣлъ турски корпусъ почна стоварянето на суша силитѣ си до тоя градецъ. Сега, въ войната съсъ сърбитѣ, той бѣше все така храбъръ и готовъ на себеотрицание, както и по-рано, което го правѣше сжщо да презира смъртьта и да владѣе себе си, както малцина. При настжплението срещу Емиришката висота и Парадли той се прояви смѣлъ и съ искренъ духъ къмъ инициатива. При отстжплението обратно назадъ, той не изгуби духа си както други, а съ пълно хладнокръвие на 18 срещу 19 юний, както видѣхме, остана да нощува съ дружината си между неприятеля и ариергарда. Да! Победата или поражението, силата или слабостьта на частьта, зависи преди всичко отъ желанието на началницитѣ да се биятъ, отъ себеотрицанието имъ. Първиятъ законъ на борбата е, преди всичко водачитѣ да си турятъ главата въ торбата, така тѣ ще могатъ да владѣятъ себе си въ всички тежки минути и ще изпълнятъ действително своето назначение, да водятъ, а не да бждатъ водени. Въ 1 ч. 10 м. капитанъ Каназиревъ донася до командира на 1-а бригада следното:

> Изглежда, че криво ми сж донесли, че сърбитѣ отстжпили. Азъ имамъ три взвода на една височина напредъ въ гората, отъ кждето, гърмятъ и сърби, които не могатъ да бждатъ открити. Додоха 3 роти отъ 14-а Воденска съ дружинния командиръ начело. Казалъ му командира на бригадата, да дойде въ подкрѣпа на Битолската дружина, № . . . Поз. надъ с. Орѣхово, 20.VI.13 год. 1 ч. 10 м. сл. пл.

Капитанъ КАНАЗИРЕВЪ ВЛ.

Следъ пладне боятъ предъ центъра се развиваше съ растяще оживление и ето подполковникъ Николовъ е пакъ по обиколка на частитѣ по самата предна линия. Къмъ 2 часа той е на най-важното мѣсто, срещу което неприятельтъ отново употрѣбяваше усилията си, за да го завладѣе. Тукъ, при Скопската дружина, той ободри войницитѣ и разпореди да се поставятъ две картечници при тая дружина, което е било и веднага изпълнено. Следъ това подполк. Николовъ заобиколи дѣсния флангъ на сжщата дружина и се върна на наблюдателния си пунктъ при 12-а батарея на Арамийската-чука, отдето с. с. и не с. с. орждия стреляха най-оживено за отбиване опита на неприятеля да напредне срещу центъра на колоната.

Настжпилото отслабване на боя и относително затишие следъ 2 $^{1}/_{2}$ часа и особено следъ 5 часа сж възбудили надеждата, че противника, може би, ще отстжпи. Въ 6 ч. 15 м. сл. пл. началникътъ на лѣвата колона донесълъ до н-ка на опълчението следното, което и очертава напълно положението въ тоя моментъ:

> Противникътъ не е още отстжпилъ, но престрелва се слабо; смѣтамъ, че ще отстжпи. Но въ всѣки случай съмъ решилъ, ако ме атакува, да поведа контъратака, за което съмъ приготвилъ две дружини. Позицията остава за сега у насъ и вѣрвамъ, че ще продължава да бжде наша. Ако ми се даде единъ день бригадата да бжде не тревожена отъ противника и нахраня опълченцитѣ съ топла храна, ще поведа настжпление. Движение отъ страна на срѣдната колона не забелезвамъ до тоя моментъ, макаръ да съмъ на пунктъ, отъ който нейното движение се забелезва, па и никакви действия нѣма въ нейния участъкъ. № . 20. VI. 13 г. 6 ч. 15 м. сл. пл.

Между това, получаванитѣ сведения, че неприятелски групи продължавали да се спущатъ въ дола предъ лѣвия участъкъ, подсказвали на подполк. Николовъ идеята, че неприятельтъ може да се опита презъ нощьта да атакува позицията. Тая идея, вижда се, му е станала особено ясна, когато той отново отишелъ на позицията на Скопската дружина и самъ наблюдавалъ процеждането на малки групи неприятелски войници къмъ лѣвия флангъ на позицията. Въ тоя духъ устно той нарелилъ до близкитѣ началници, а до капитанъ Матевъ на лѣвия флангъ въ 8 ч. сл. пл. заповѣдалъ следното:

Отъ наблюдението, което правя отъ позицията на Скопската дружина: много неприятелски партийки слизатъ въ дерето при влашкитѣ колиби (Дерето излиза въ Злетовската рѣка). Възможно е, неприятельтъ да има намѣрение да спусне повече партии въ по-голѣма часть и да атакува нашия лѣвъ флангъ. Обърнете внимание на ротнитѣ командири на двѣтѣ роти, да иматъ особено наблюдение за фланга. Ротитѣ ще бѫдатъ въ бойна готовьость и на позиция, като предъ себе си пратятъ охранение, което охранение по-често да провѣряватъ чрезъ патрулиране. № 51. Поз. Пониква, 20 VI. 13 г. 8 ч. сл. пл.

Идеята за евентуалча атака презъ нощьта отъ страна на противника подполковникъ Николовъ е сподѣлилъ и съ началника на артилерията въ колоната, който, както ще видимъ по-нататъкъ, въ нейния духъ разпорежда до всичкитѣ батареи, да насочатъ орѫдията за нощна стрелба по подстѫпитѣ, по които противникътъ би могълъ да настѫпи презъ нощьта. Сѫщата идея несъмнено е била предадена и на дружинитѣ, а до Битолската дружина вѣроятно е било съобщено и нещо за прибѣгващитѣ групи, защото въ 8 часа командирътъ на тая дружина донася до командира на бригадата следното:

Не е вѣрно донесението, че сърби на групи прибѣгвали къмъ дола. Тѣзи групи сѫ бѣгащи сърби по пѫтя, който е около височината, на която е мандрата. Тоя пѫть се наблюдава много добре отъ мѣстото, отъ което стреляха хората отъ 4-а дружина. Днесъ е забелѣзано да пренасятъ презъ тамъ много ранени. Сърбитѣ очевидно отстѫпватъ и, мисля, добре бѣше да бѫдатъ преследвани . . . Поз. надъ с. Орѣхово, 20. VI. 13 г. 8 ч. сл. пл.

Все въ 8 ч. сл. пл. и въ духа на идеята за възможна неприятелска атака презъ нощьта лѣвата колона издава следната заповѣдь № 22, въ която сѫ казани почти всички нещa, освенъ думитѣ: „Всѣки опитъ на неприятеля да атакува, да се отбие съ контъратака на ножъ“, мисъль, която ще срещнемъ въ разпорежданията отъ сѫщото време на началника на артилерията въ колоната, което не е измислено отъ последния, а сигурна му е било казано устно отъ подполк. Николовъ или отъ щаба на 1-а бригада:

§ 1. Дружинитѣ и артилерията отъ колоната оставатъ презъ нощьта на мѣстата си, като пазятъ пълна бойна готовность.

§ 2. Да се изпратятъ при предния пунктъ 2 картечници, които да останатъ на това мѣсто до втора заповѣдь.

§ 3. Предъ всѣки участъкъ да се поставятъ секрети. Да се обърне особено внимание на тѣвич флангъ на позицията, като се подържа постоянно връзка съ 2-а бригада отъ 4-а Преславска дивизия.

§ 4. Кладенето на огньове абсолютно забранявамъ.

Но, нека оставимъ и тоя щабъ и нека сега видимъ, какъ се развиватъ действията на частитѣ отъ колоната презъ деня.

Действията на дѣсния участъкъ. Тоя участъкъ се заемаше, както знаемъ, отъ 4-а Битолска дружина и бѣше дългъ около $1\ {}^{1}/_{2}$ клм. Дружината е имала три роти въ първа линия и една рота въ дружинна подържка. Въ 6 ч. пр. пл. капитанъ Каназиревъ донесълъ следното до командира на 2-а бригада:

Получихъ отъ командира на бригадата, за да влѣза въ тѣсна връзка съ вашитѣ две дружини за взаимно помагане. За да бѫде това възможно, мисля, че трѣбва да задържите едната дружина на Вашия лѣвъ флангъ и даже да ми дадете поне една рота въ помощь още сега, понеже азъ заемамъ много широкъ фронтъ, на който разкѫсването е много възможно. Предаде ми се, да Ви съобща, че командирътъ на бригадата е получилъ пис-

мено съобщение, че 5-а армия днесъ настжпва за Паланка съ 12 полка. №
- . Поз. надъ Орѣхово, 20. VI. 13 год. 6 ч. пр. пл.

На плика на това донесение подполк. Пчеларовъ въ 7 ч. 45 м. пр. пл. забелезалъ следното, което означава и отговора, който той далъ:

Фронта на срѣдната колона е много голѣмъ. За сега не мога да отдѣля роти. Ще Ви помагамъ съ пушеченъ и артилерийски огънь.

Тъкмо въ 6 ч. пр. пл., когато капитанъ Каназиревъ писвалъ горното си донесение, пехотната престрелка по-въ лѣво отъ него вече почнала. Въ тоя моментъ той още не е могълъ да знае, че противникътъ срещу него нѣма да развие никакви действия презъ деня. И за това, допущайки, че неприятельтъ ще да е разгъналъ сили и срещу него, той пледира идеята да привлѣче къмъ себе си часть отъ срѣдната колона. Отговорътъ, който получава, изхожда отъ сжщитѣ съображения. Съ настжпване на деня, обаче, настжпва и провидѣляване въ духа както на капит. Каназиревъ, така и на подполк. Пчеларовъ, че срещу тѣхъ презъ деня борба не ще има никаква. Ние видѣхме, че къмъ пладне капитанъ Каназиревъ писмено изяви желание да бжде пуснатъ въ първата линия да преследва, а подполк. Пчеларовъ ще изпрати къмъ сжщото време цѣлата Воденска дружина въ участъка на Битолската дружина. Приведохме тия подробности, за да се очертае психологическата особеность на човѣка, да тегли чергата всѣкога къмъ себе си, тегление, което въ повечето случаи съвсемъ не е отъ полза за победата.

На кратко, въ дѣсния участъкъ бой не се е водилъ, освенъ една рѣдка престрелка почната въ 8 ч. пр. пл. между дадената напредъ на позиция срѣдна рота и партия неприятель въ неопредѣленъ, съставъ залостена нѣкжде, по гористия склонъ на хребета, по който е била позицията на дружината. Колко патрони похарчи презъ деня дружината не е известно, но тѣ трѣбва да сж стотини, а не хиляди. Загуби има само единъ раненъ, което и допълва очертанието на картината.

Действията на срѣдния участъкъ. Както казахме по-рано, въ срѣдния участъкъ по височата южно отъ Пониква е била разположена Скопската дружина, 6-а с. с. батарея, а отзадъ на Арамийската васочина и 12-а не с. с. пл. батарея. 6-а батарея по разпореждане отъ началника на артилерията, подполк. Бояджиевъ, къмъ 4 ч. пр. пл. се премѣстила на лѣвия флангъ на бойното разположение на бригадата, източно отъ Радкова-скала, съ цель да обстрелва подстжпитѣ отъ къмъ Зелениградъ, а на нейно мѣсто била пристигнала 11-а батарея подъ прикритието на полурота отъ Солунската дружина. По тоя начинъ най-важната посока Пашаджиково—Кормино останала безъ скорострелна артилерия, която се оказваше по фланговетѣ. Неприятельтъ настжпилъ въ тъмно, и на разсъмване срещу Скопската дружина на хребета при мандритѣ на колиби Пониква се забелезали групи войници, а споредъ нѣкой даже и окопи. Най-първо се почналъ пушеченъ огънь, но скоро въ 6 ч. 30 м. пр. пл. на 4 клм. на северъ отъ Арамийската височина се стоварила на открита позиция, една неприятелска скорострелна батарея, която и открила огънь по височината. 11-а батарея открила огънь по неприятеля, обаче, следъ гръмването на десетина снаряди, била обсипани съ доста бризантни гранати отъ неприятелската скорострелна батарея, и замълчава, като къмъ 10 ч. пр. пл. по заповѣдь се оттеглила задъ главната позиция. Тая батарея тоя день е изстреляла всичко 7 гран. и 3 шрапн. Нейното разположение на позиция, непосредствено до самитѣ пехотни части, се оказало, само отъ вреда за последнитѣ, защото огъньтъ, насоченъ срещу орѫдията, въ случая попадалъ и въ пехотата и причинявалъ жертви, които можаха да се избѣгнатъ. 12-а батарея, за да подкрѣпи 11-а батарея, открила огънь въ 7 часа по неприятетската батарея, но поради голѣмото разстояние, той не е билъ действителенъ и скоро билъ прекратенъ по тая цель. Въ 6 ч. 30 м. пр. пл. командирътъ на Скопската дружина молилъ отъ командира на 1-а бригада следното:

Тъй като пункта, който заемамъ, има решающе значение, моля да се изпрати една митральоза. 20.VI.13 г. Поникdefinition, 6 ч. 30 м. пр. пл.

Въ 8 ч. пр. пл. 2-а рота отъ Скопската дружина, която бѣше на Арамийската висота, е била привлѣчена напредъ и заела позиция въ лѣво отъ 3-а рота; 1-а рота оставала въ дѣсно, дѣто не се водилъ бой, а 4-а рота въ дружинна подържка задъ 2-а и 3-а роти. Картечния взводъ оставаше на Арамийската чука въ пълно бездействие.

Неприятелската артилерия се обаждаше отъ две мѣста и стреляше както по нашитѣ батареи, така и по позицията на Скопската дружина съ растяще оживление. Неприятельтъ стреляше главно съ бризантни гранати или универсални снаряди на ударъ. Ефектътъ отъ тия гранати бѣше силенъ, обаче, сѫществуването на окопи на позицията упражняваше върху духа на нашитѣ опълченци най-благоприятно влияние. Научени до сега на борба въ откритъ бой, тукъ въ тия окопи, които не бѣха за цѣлъ ръстъ а само за наколѣне, нашитѣ борци се почувствуваха далечъ много по-добре защитени, отколкото безъ окопи. И, макаръ и да дадоха, както ще видимъ, не малко жертви, защитницитѣ добиваха всѣки часъ все по-голѣма вѣра въ позицията си. Докато неприятелската батарея така живо обстрелваше нашитѣ позиции и приковаваше нашето внимание, неговитѣ пехотни части непрекѫснато се процеждаха по долинкитѣ и гънкитѣ на мѣстностьта, като всички се насочваха срещу позицията на Скопската дружина. Тукъ настѫпващитѣ се нареждаха въ вериги и откриваха огънь по нашитѣ позиции. Въ това време началникътъ на срѣдния участъкъ донесълъ до к-ра на 1-а бригада последователно следнитѣ:

Веригата рѣдѣе вследствие ужасния огънь на неприятелската артилерия съ бризантни гранати. Моля, да се съдействува по-силно съ нашата артилерия. Неприятелскитѣ вериги не напредватъ повече. Желателно е по-скоро да пристигнатъ картечницитѣ. 20.VI.13 г. 10 ч. 20 м. пр. пл., Поникsва.

Противникътъ извади насреща ни 2 картеч. 20.VI.13 г. 10 ч. 45 м. пр. пл.

Бѣше 11 часа и очертавало се е вече ясно желанието на неприятеля да опита една атака на върха, който се заемаше отъ Скопската дружина. Неприятелскитѣ вериги сѫ водѣли вече пехотния огънь съ растяще оживление. Артилерията му обстрелвала съ кръстосанъ огънь сѫщата позиция. Нашитѣ защитници стреляли сѫщо съ растяще засилване. Вече и картечницитѣ отъ лѣвия участъкъ сѫ обстрелвали неприятеля. А и артилерията, както ще видимъ по-нататъкъ, не закъснѣва всичката да открие най-силенъ огънь по неприятелската пехота. Огъньтъ отъ наша страна взима формата на ураганъ и скоро сломява опитътъ на неприятеля да поведе атака. Къмъ 12 ч. и сгѫстенитѣ му части при мандритѣ сѫ разгонени и преследвани отъ най-оживенъ артилерийски огънь, следъ което настава относително затишие, чакъ до къмъ 2 часа. До като боятъ е кипѣлъ така оживено, въ 11 ч. за усилване на лѣвата колона пристигнала Охрид. дружина, на която, както видѣхме, подполк. Николовъ заповѣда да застане задъ лѣвия флангъ на Скопската дружина и се окопае въ два яруса задъ сѫщия флангъ. Безъ загуби, Охридската дружина настѫпила по мъртвитѣ пространства и скоро достигнала върха, заетъ отъ Скопската дружина, и се разположила на позиция съ една рота въ верига и две роти въ дружинна подържка. Това своевременно съсрѣдоточаване достатъчно сили на застрашения пунктъ е поучително.

Артилерийския и пехотния огънь на противника, пише въ реляцията си капитанъ Пожарлиевъ, бѣше толкова силенъ презъ цѣлия день, щото войницитѣ не можаха да си подадатъ главитѣ отъ окопитѣ. Бризантнитѣ гранати, които сполучливо попадаха въ окопитѣ, причинявайки голѣми загуби, войницитѣ, обаче, ободрявани бодърствуваха въ окопитѣ, безъ да се опитатъ да отстѫпватъ. Често пѫти се случваше затъкване на пушки и чуваше се гласове отъ окопитѣ „дайте ми друга пушка“, „дайте патрони“, но никой не напускаше окопитѣ подъ предлогъ, че му се затъкнала пушката, или че нѣмалъ патрони. При всичкия ужасенъ огънь, на позицията владѣеше една веселость и по лицата на всички се четеше не страхъ, а засмѣность. По цѣлата линия се чуваха думитѣ „ето го, ето го падна“, „удрете на другитѣ“. Боятъ презъ тоя день, макаръ и ожесточенъ, имаше празниченъ и тържественъ видъ и духътъ на войницитѣ бѣше твърде много повишенъ.“

Това безъ съмнение се дължеше не само на обстоятелството, че опълченцитѣ бѣха въ отбрана и въ окопи, въ които борбата имъ се виждаше по-лека, но и на храброто държане на началницитѣ. На позицията тукъ къмъ 1 ч. 30 м. бѣ дошълъ и самия бригаденъ командиръ, който съ примѣра си упражни не малко влияние за подигане на духа, и който, както видѣхме, бѣ разпоредилъ двете картечници отъ Арамийската-чука да додатъ тукъ.

Между това, неприятельтъ следъ отбиването му въ 11 ч., къмъ 1 ч. сл. пл. отново почналъ да дава признаци, че се готви за ново нападение. Артилерията му пакъ почнала оживено да се обажда. Пехотнитѣ му части, отблъснати назадъ задъ мандрата, отново съ процеждания почнали да се подаватъ напредъ. Придването на нови сили се виждало на доста мѣста. Чувствувало се, че отново зрѣятъ нови събития.

Въ 1 ч. 15 м. капитанъ Пожарлиевъ, схващайки зрѣющата промѣна, донесълъ до командира на 1-а бригада следното:

По посока на бивака (бившия 6. ав.) на Битолската дружина има войски съ фронтъ насамъ, но неизвестно какви сѫ тѣ. Тамъ има окопи, които сега ги заематъ съ фронтъ насамъ. Моля разпореждане. 20. VI. 13 год.

Къмъ 2 часа вече ясно се схващало, че неприятельтъ отново ще атакува центъра на нашата позиция, единственото мѣсто най-издадено и единствената посока, представляща единъ хребетъ, по която

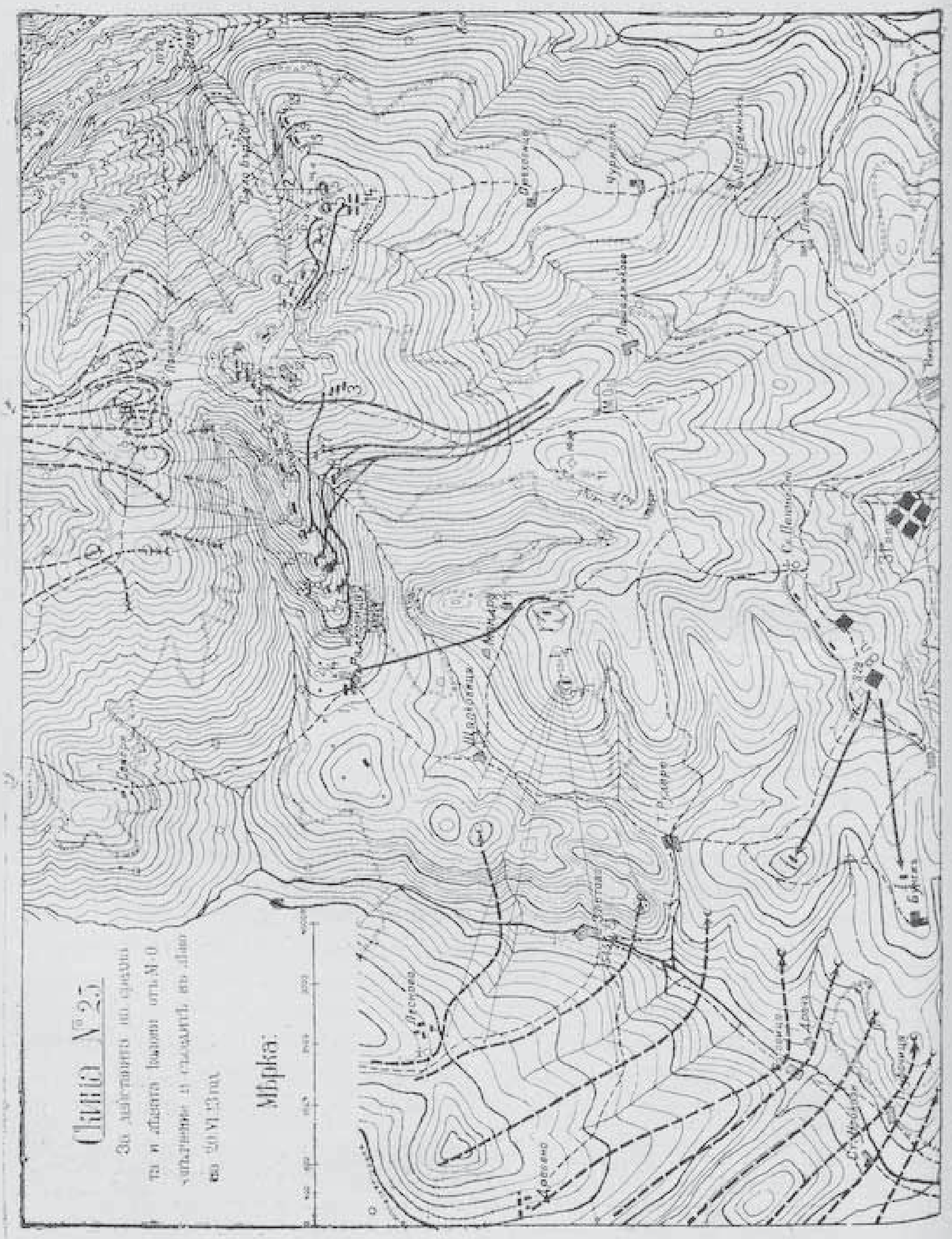
Схема №25
За действията на средна
та и лѣвата колони отъ М-О
[illegible] и [illegible] въ [illegible]
на 20.VI.13 год.
Мѣрка:
Радово
Паянци
Бѣло бърдо
Раклишки
Десново
Шолявица
Мандри
Древено
Злетово
Т. Рударе
Орехоница
Пашалийкове
Чуриликъ
Петрановци
Лешко
Св. Пантелей
Бунтеж
Стурачино

можаха събрано да действуватъ повече сили. Веригитѣ на неприятеля се приближили до 1200 крачки и пехотниятъ бой, придруженъ отъ артилерийска стрелба, загорѣлъ отново и още по-оживено. Къмъ

2 ч. 15 м. картечницитѣ отъ лѣвия и срѣдния участъкъ и батереитѣ особено 10-а и 6-а, които обстрелвали неприятелскитѣ вериги въ флангъ, както и орѫдията отъ Арамийската-чука, обсипали съ такъвъ силенъ огънь настѫпилия неприятель, щото последниятъ се поколебалъ и обърналъ въ бѣгъ назадъ. За тоя успехъ щабътъ на опълчението, веднага осведоменъ напълно, донесе до командующия 4-а армия следното:

Неприятельтъ предъ лѣвата колона на опълчението къмъ 2 ч. 30 м. сл. пл. е отблъснатъ и преследванъ. № 34. Позиция Поникква. 20. VI. 13 г. 2 ч. 50 м. сл. пл.

До вечерьта боятъ при срѣдния участъкъ продължи като взаимни престрелки до смъркване. Презъ нощьта сърбитѣ на два пѫти откривали честъ огънь, безъ да се разбере за какво и безъ да постигнатъ какъвто и да е резултатъ. Скопската дружина прекарала нощьта на позицията, като ротитѣ сѫ размѣнили мѣстата 1-а съ 2-а и 3-а съ 4-а рота. Колко патрони бѣше похарчила дружината, не може да се установи. Въ всѣки случай тѣ не сѫ по-малко отъ 10—15,000. Презъ деня дружината е имала 4 убити и 41 ранени опълченци. Охридската дружина за охранение на лѣвия флангъ презъ нощьта къмъ изхода на дерето до пѫтя Пониква-Кормино пратила 2-а рота, която поставила 6 поста изъ гората, а задъ тѣхъ останалитѣ войници въ застава. Тая дружина презъ деня имала 4 души ранени.

Маневренитѣ войски на лѣвата колона се състояха отъ 3-а Солунска дружина, която бѣше разположена задъ центъра на позицията при Арамийската-чука, дето бѣше и телефона на щаба на бригадата. Тая дружина презъ цѣлия день остана на мѣстото си. Предъ пладне отъ нея се взе една рота и се прати въ лѣвия участъкъ за осигуряване на фланга на позицията.

Действията на лѣвия участъкъ. Тоя участъкъ, както знаемъ, се заемаше отъ 13-а Кукушка дружина, 10-а не с. с., 6-а с. с. батареи и единъ взводъ отъ 1-а картечна рота. Дружината е била разположена съ четиритѣ си роти въ една линия, като всѣка рота е имала по единъ взводъ подържка. 10-а батарея е била на дѣсния флангъ, а 6-а—на лѣвия. Картечниятъ взводъ е билъ между 3-а и 4-а роти. Всички сѫ били окопани и съ бодъръ духъ готови за бой. Сутриньта началникътъ на участъка, капитанъ Пеневъ, донася до командира на 1-а бригада следнто:

Нощьта мина благополучно. Къмъ 12 ч. 35 м. пр. пл. се чуха нѣколко единични изстрели отъ сърбска страна. Наши войници не сѫ стреляли. Войницитѣ бодри. № 1. Висотитѣ южно отъ Поникква, 20. VI. 13 г. 5 ч. 15 м. пр. пл.

Сърбитѣ и срещу тоя участъкъ още въ тъмно заели хребета, който се протяга на западъ отъ кол. Поникква. Неприятелскитѣ стрелци, които още отъ сутриньта почнали тукъ да се обаждатъ съ стрелба, сѫ били разположени по окрайната на гората по самия гребенъ. Колко сѫ били сърбскитѣ сили тукъ, мѫчно може да се установи. Въ всѣки случай, тѣ не сѫ били повече отъ една дружина, която презъ деня не се прояви съ нищо освенъ съ рѣдка стрелба и престрелка съ нашитѣ роти отъ позицията. Тия престрелки поради голѣмото разстояние между странитѣ и поради особения характеръ на мѣстностьта бѣха почти безвредни както за насъ така и за тѣхъ. Единствената активность, която сърбитѣ проявиха тукъ, бѣше установеното къмъ 9 ч. пр. пл. отъ лѣвофланговата 4-а рота обстоятелство, че отдѣлни сърбски войници и групи се спущали по хребета северо-западно отъ разположението на дружината и могли по тоя начинъ да застрашатъ лѣвия флангъ на позицията. Къмъ сѫщото време на позицията на лѣвия участъкъ бѣше пристигналъ и командирътъ на бригадата, подполк. Николовъ, който провѣрилъ факта на самото мѣсто при 4-а рота и, както видѣхме, при завръщането си разпореди за тоя флангъ да заминатъ пионерната рота и една рота отъ Солунската дружина, а не следъ много и още една рота отъ 8-а Костурска дружина. Ние видѣхме така сѫщо, какви други грижи и разпореждания щабътъ на 1-а бригада направи за да организира непосредствената охрана на лѣвия флангъ на позицията, когато описахме дейностьта на тоя щабъ. Тукъ остава да отбележимъ, че тия роти пристигнали малко следъ пладне на мѣстоназначението си, посрещнати съ стрелба отъ самото наше охранение, съ което скоро се разбрали, и съ артилерийски и пехотенъ огънь отъ неприятеля. До 2 часа тукъ се издигнали 4 окопа за 4 полуроти за наколѣне, колкото да могатъ стрелцитѣ да се закриятъ, а по-усиленото укрѣпяване се извършило безпрепятствено презъ нощьта. Действията на лѣвия участъкъ, освенъ казаното до тукъ и престрелкитѣ му, се свежда въ действията на 10-а, 6-а батареи и картечния взводъ, които, както видѣхме, взеха най-живо участие за отблъскване атакитѣ на неприятеля срещу центъра на позицията. Картечниятъ взводъ похарчилъ 2,500 патрони. 13-а дружина споредъ реляцията ѝ имала 3 убити и 1 раненъ, Солунската рота — 2 ранени, Костурската рота — 1 убитъ и 2 ранени отъ шрапнелъ.

Действията на артилерията при Пониква. Началникътъ на артилерията въ лѣвата колона, подполк. Бояджиевъ, разпорѣдилъ рѫководенето на батареитѣ презъ деня така: 10-а и 6-а батареи оставилъ подъ свое рѫководство, а 11-а и 12-а — подъ това на майоръ Николовъ. 4-а и 5-а батареи оставало да действуватъ рѫководени отъ батарейнитѣ имъ командири.

11-а с. с. пл. батарея, както видѣхме, следъ изстрелването на десеть снаряда силно обстрелвана отъ неприятелски артилерийски огънь, отъ които страдаше и самата пехота, по заповѣдь се оттегли на в. 1050, като на тилна позиция, отдето се откриваше голѣмъ обзоръ както къмъ позицията на Арамийската-чука, така и къмъ оная на 1-а Дебърска дружина.

12-а с. с. пл. батарея е била разположена на Арамийската-чука съ 4 орѫдия въ дѣсно и 2 орѫдия въ лѣво на чуката. Първитѣ подъ командата на батарейния командиръ подпоручикъ Радевъ Тодоръ, както видѣхме, поведоха борба още въ 7 ч. пр. пл. съ неприятелската артилерия, а последнитѣ почнаха да обстрелватъ подстѫпитѣ предъ позицията въ центъра и лѣвия флангъ. Неприятелската батарея се намираше на една открита малка тераска на 4 клм. северно отъ Арамийската-чука. Тая неприятелска батарея обстрелваше последователно нашитѣ батареи и окопитѣ на пехотата съ почти непрекжснатъ, макаръ отъ време на време и доста рѣдъкъ огънь. 12-а не с. с батарея съ четиритѣ си орждия всѣки пжть, когато неприятелската артилерия не стреляла по нея, използувала случая и откривала живъ огънь по неприятелската батарея. Другитѣ две орждия живо обстрелвали настжпающия противникъ срещу центъра на позицията, като не пропущали да обстрелватъ даже отдѣлнитѣ групи, които се показвали тукъ предъ фронта особено тия, които се спущали въ дола предъ позицията. Въ тая стрелба ценно съдействие за приковаване на неприятеля е оказалъ и картечния взводъ отъ лѣвия участъкъ.

Майоръ Николовъ, виждайки, че 12-а батарея поради недалнобойностьта си не може да води сериозна борба съ неприятелската батарея, донесълъ още въ сжщото време на началника на артилерията въ колоната, че е необходимо да се изпрати единъ взводъ отъ 6-а с. с. батарея при 12-а батарея, за да влѣзе въ успешна борба съ неприятелската скорострелна батарея. Исканиятъ взводъ се явилъ на позицията на 12-а батарея въ 10 $^1/_2$ ч., почти въ сжщиятъ моментъ, когато щабътъ на опълчението бѣше при Солунската дружина и когато на това мѣсто се изсипваше единъ действителенъ градъ отъ бризантни гранати и шрапнели. Тукъ това време паднаха ранени тежко адютанта разузнавачъ на 4-а не с. с. отделение подпоручикъ Доцевъ, който следъ това почина, и взводния на 2-и взводъ 12-а батарея ст. подоф. Атанасъ Таневъ и леко трима войника и 7 коня. Четиритѣ орждия отъ 12-а батарея се изтеглили назадъ, за да дадатъ мѣсто на с. с. взводъ, и се отправили за в. 1050 при 11-а батарея. Скорострелниятъ взводъ, види се, подъ впечатлението на тая стрелба, загубитѣ и изтеглянето четиритѣ орждия на 11-а батарея се поколебалъ, прислугата извадила затворитѣ и почнала да отстжпва. Обаче, веднага благодарение личния примѣръ на бригадния командиръ, подполк. Николовъ, и поручикъ Радевъ, уплашенитѣ войници били повърнати на позицията. Взводътъ открилъ огънь само съ едното си орждие, понеже другото поради изваждане затвора се повредило, и станало нужда да се поправи на самата позиция, което се извършило отъ оржжейния техникъ Пипаловъ.

Подпор. ДОЦЕВЪ АНГЕЛЪ.

Двете орждия отъ 12-а батарея подъ командата на поручикъ Радевъ останаха на Арамийската висота цѣлия день и действуваха по неприятелскитѣ пехотни части съ успехъ. Димниятъ барутъ на тия орждия позволяваше да се забележи тѣхното мѣсто и да се обстрелватъ щомъ стрелятъ. Споредъ реляцията на батареята нѣкои отъ шрапнелитѣ не били се пръскали, а понеже и нѣкои отъ зарядитѣ не били точно еднакви, и разсѣйването било доста голѣмо. Въ нѣкои отъ орждията се получило даже разстрелъ. Батареята тоя день изстреляла 128 гранати и 208 шрапнели.

6-а с. с. батарея, рано сутриньта е била, както видѣхме, премѣстена на лѣвия флангъ на бойното разположение източно отъ Радкова-скала, дето тя заела позиция и почнала да се окопава. Съ 1-я си взводъ въ 10 ч. 30 м., 11 ч. пр. пл. и 3 ч. сл. пл. батареята открила особено живъ и навремененъ ураганенъ огънь по нериятелскитѣ настжпающи части срещу центъра на позицията и срещу неприятелската батарея северо-западно отъ колибитѣ Пониква. Вториятъ взводъ отъ Арамийската-чука следъ поправката на разстроеното орждие, продължилъ сжщо оживено да обстрелва, подъ ржководството на майоръ Николовъ, и неприятелскитѣ пехотни групи, и неприятелската батарея, и неприятелскитѣ окопи по-на западъ. Батареята презъ деня изстреля 50 гранати и 450 шрапнела. Загуби не е имала.

10-а не с. с. батарея бѣше окопана на позиция на дѣсния флангъ на 3-а Кукушка дружина и изпърво обстреляла съ живъ огънь въ 9 ч. 15 м. пр. пл. неприятелскитѣ групички войници и отдѣлни войници, които прибѣгвали по двата склона на острия върхъ северо-западно отъ кол. Пониква. Въ 10 ч. 20 м. батареята обстреляла сжщо такива групи прибѣгващи на 1500—1800 м. по горististитѣ долчини. Въ 11 ч., когато настжплението на неприятеля се очертало напълно, 10-а батарея ведно съ всички други отъ позицията открила най-живъ огънь, който съ повече или по-малко прекжсвания траялъ до 12 часа. Въ това време внезапно батареята пренесла огъня си по мандрата, задъ която били се събрали около 1 $^{1}/_{2}$ — 2 роти, като единиятъ взводъ открилъ огънь съ гранати, а другитѣ два съ шрапнелъ. Въ продължение на 5 м. мандрата била разнебитена и часть се подпалила, а неприятельтъ тукъ се разбѣгалъ преследванъ съ шрапнеленъ ураганенъ огънь. Следъ това батареята продължила да обстрелва отстжпающитѣ неприятелски части и групи. Въ това време батарейниятъ командиръ получилъ донесение, че снарядитѣ въ батареята сж на привършване, а пратенитѣ коне за снаряди още не били пристигнали. Това донесение произвело силно впечатление на капитанъ Славовъ и му станало толкова лошо, щото той предалъ ржководството на огъня на батареята на фелдфебеля Петко Рангеловъ, който тутакси съобразилъ и изпратилъ да вזематъ снаряди отъ 11-а батарея, които пристигнали въ 2 ч. 15 м., когато и фелдфебелътъ открива ураганенъ огънь по настжпилитѣ отново неприятелски части съ мѣрникъ 1200 м. и по този начинъ спомага да се отбие и втората атака на неприятеля съ сериозни загуби за него. Къмъ 5 часа батареята прекратила съвсемъ стрелбата, по липса на важни цѣли. Батареята презъ деня изстреляла 200 гранати и 469 шрапнела.

Тактическитѣ ржководители на огъня на батареитѣ подполк. Бояджиевъ и майоръ Николовъ деньтъ прекарали първиятъ при 10-а а вториятъ при 12-а батарея. Разпореждания, освенъ тия които поменахме до тукъ и ония засѣгащи насочването на огъня, е имало малко: Въ книжката за донесение на подполк. Бояджиевъ намираме следното негово разпореждание, отнасяще се до всичкитѣ батареи на позицията на лѣвата колона:

> Да се дадатъ отъ всѣко орждие по два изстрела рѣдко — спрѣ сега стрелбата — съ бризантна граната, на време и на ударъ, като 6-а батарея стреля въ мѣсторазположението на неприятелската батарея; 10-а да стреля въ дѣсно отъ неприятелската батарея; 11-а — да стреля точно срещу фронта, и 12-а — въ гората по подържкитѣ на противника. Стрелбата да се произведе съ степенуване на мѣрницитѣ и отклоненията, като се почне въ 5.... сл. пл. и се свърши въ....; това се прави съ цель да се прогонятъ неприятелскитѣ части въ гората, следъ което ще се почне атаката на противника. № 15. Позиция 10-а батарея, 20.VI.13 г. . . ч.

Изглежда, че въ това време на позицията се е носила идеята за контъратакуване на неприятеля и за това подполк. Бояджиевъ въ 5 ч. 50 м. сл. пл. запитва началника на лѣвата колона следното:

> Моля, кой пунктъ ще се атакува, за да се подготви атаката съ артилерийски огънь и въ колко часа ще се почне атаката, за да дамъ нареждания за подготовката ѝ съ артилерийски огънь. № 15. Позиция 10-а батарея, 20.VI.13 г. 5 ч. 50 м. сл. пл.

На което следъ малко получилъ следния отговоръ:

> Нѣма да атакувамъ. Ако бжда атакуванъ, ще поведа контъратака. № 50. Поз. Пониква, 20.VI.13 г. 6 ч. 15 м. сл. пл.

Другитѣ документи отъ тая книжка за донесения се отнасятъ: едно предписание до командира на 11-а батарея, съ което последния се запитва, по какви съображения е вдигналъ батареята си отъ центъра и кжде е прекаралъ цѣлия день, което показва, че подполк. Бояджиевъ до 6 ч. сл. пл. не е билъ предупреденъ за това отъ подчиненитѣ си, нито самъ е могълъ да схване сжщото. Друго едно предписание до командира на сжщата 11-а батарея разпорежда да се попълнятъ снарядитѣ и запитва по чие нареждане били дадени такива отъ тая на 10-а батарея. Въ сжщото предписание, което е отъ 8 ч. 25 м. сл. пл., се нарежда по-нататъкъ следното:

> . . . . Позицията ще заемете и ще стойте на нея до заповѣдь. Да се приготвите за нощна атака, която противника може да предприеме, и ще съдействувате на нашата пехота за отразяването ѝ. Конетѣ Ви ще бждатъ засамарени и по ваше усмотрение да бждатъ поставени на безопасни мѣста. Отстжпление отъ позицията неможе . . . . (не се чете) . . . внушете на подчиненитѣ си мжжество, храбрость и преданость къмъ дълга. № 17. Поз. 10-а батарея 20.VI.13 г. 8 ч. 25 м. сл. пл.

Най-последното предписание носи № 18 отъ 8 ч. 45 м. и е отправено до к-ра на 4-о отдѣление и до 6-а батарея. То нарежда отбиването една възможна неприятелска атака и гласи следното:

> Да се приготватъ батареитѣ за нощна стрелба, като се насочатъ по дѣсния край на гората, отдето по всѣка вѣроятность противникътъ ще поведе своята атака. Батареитѣ да бждатъ готови за лична самозащита и да се предупредятъ войницитѣ да бждатъ бодри и внимателни. Атаката ще се приеме на позицията на ножъ и ще се контъратакува противника.

Неприятелската артилерия срещу лѣвата колона на Арамийската висота се състоеше презъ тоя день отъ две с. с. пл. батареи, изпърво поставени на две мѣста, а въ 7 ч. 30 м. сл. пл. се заело и третото мѣсто, северо-западно отъ с. Пониква, отъ което мѣсто неприятелскитѣ орждия следъ излизането си на позиция направили престрелка по цѣлата линия на нашитѣ пехотни части.

Презъ деня началникътъ на артилерията въ опълчението, полковникъ Босевъ, издалъ следнитѣ заповѣди до началницитѣ на артилерията въ колонитѣ:

Предъ видъ на това, че артилерийския транспортъ отъ Царевосело до Истибаня не може да се устрой поради липса на превозни средства и че отиването и донасянето снаряди отъ Царевосело става за 52 часа съ най.голѣмо усилие, заповѣдвамъ снарядитѣ да се разходватъ пестеливо, като се стреля само по цели положителни. Разпоредете, стрелбата да се води съ най-голѣма внимателность и точность отъ страна на батарейнитѣ командири. № 144. Пашаджиково, 20.VI.13 г. 7 ч. 30 м. пр. пл.

Отъ двудневния бой на 17 и 18 се оказа, че попълването на патронитѣ на дружинитѣ не става правилно, а тъй сжщо и на ротитѣ. Вземете мѣрки щото попълването на патронитѣ да става правилно и всѣкога войницитѣ на бойната линия да бждатъ снабдени съ патрони. Промежутъченъ огнестреленъ паркъ се намира задъ височината на ю. отъ Пашаджиково близо до пжтя. № 145. 20.VI.13 г. пр. пл.

Донесете веднага, колко снаряди сж изстреляли повѣренитѣ Ви батареи по отдѣлно за боеветѣ на 17, 18, 19 и 20, като се укаже колко гранати и колко шрапнели, а въ бждаще всѣки день следъ свършване на боя да се донася вечерьта за количеството на изстрелянитѣ снаряди по родове. № 146. 20.VI.13 г. 8 ч. сл. пл.

Тѣзи разпореждания очертаватъ факта, че началникътъ на артилерията, както бѣ обикновение, схващаше своята роля по-скоро само въ попълване батареитѣ съ снаряди. Техническото командуване и техническия контролъ, организацията на разузнавателната и наблюдателна служби и съдействието при тактическото ржководене на огъня оставаха дейности твърде много пренебрегнати. На свои редъ сжщото въ по-малка мѣрка вършеха и командиритѣ на отдѣленията. И за това, фактически артилерийската дейность се изразяваше въ дейностьта на отдѣлнитѣ батареи. Пълното и интелигентно постоянно съгласуване и съсрѣдоточаване на усилията на батареитѣ споредъ тактическата нужда на момента бѣше една голѣма рѣдкость. Батареитѣ действуваха, както знаяха, както можаха и както имъ се чинѣше, че можеха. Въ действията на артилерията се очертаваха батарейнитѣ командири. Влиянието на по-горнитѣ артилерийски началници въ повечето случай бѣше съвсемъ слабо. Нѣкои отъ тѣхъ, както бѣ случая съ началника на артилерията въ дѣсната колона на опълчението, даже напущаха батареитѣ си, за да играятъ ролята на пето колело въ пехотнитѣ щабове.

Артилерията е едно отъ най-могжщитѣ средства за борба въ боя. Нейното използуване изисква ржководители, органи и организация на дейностьта. Орждията могатъ да бждатъ най-хубави, но когато липсва съответна и пълна организация на дейностьта, никога силата на тия орждия не ще бжде използувана въ мѣрката, каквато е могла и е следвало. А организацията на дейностьта изисква преди всичко подготвени ржководители; ржководители вдъхновени отъ здрави идеи, здравъ разумъ и голѣми амбиции да се завършатъ голѣми дѣла. Артилерията е отговоренъ факторъ за осигуряване на победата и именно за това и тя, както и другитѣ родове войски, изисква началници съ голѣма самодейность и страсть за голѣми дѣла.

Охранение лѣвия флангъ на опълчението.

Както видѣхме, Дебърската дружина бѣше разположена на позицията надъ селото Рудари и Щалковица, като е имала 3-а и 4-а роти въ първата линия, 2-а рота въ подържка и 1-а рота въ застава и постове за свързка въ дѣсно съ съседнитѣ части. 4-а с. батарея подъ прикритието на една рота е заемала позиция 4—500 м. предъ главната позиция на дружината. Въ 6 часа и 11 ч. пр. пл. капитанъ Величковъ донесълъ до щаба на опълчението следнитѣ:

Положението неизмѣнено. Изпратихъ една наблюдателна застава, която ще стои на кръстопжтекитѣ, които водятъ отъ Щалковица, Зелениградъ, Радковица и Злетово. Заставата ще изпрати отъ себе си единъ постъ около с. Семери. Сигнала за случай на сърбско настжпление ще бжде подпалване на купа сѣно и гърмежъ на бомба. Този сигналъ може да се види, ако се поставятъ постове отъ лѣвата колона и отъ маневренитѣ войски на позицията на Пониква и отъ височата 1050 и др. № 43. 20. VI. 13 год. Поз. източно отъ Рударе, 6 ч. пр. пл.

Предъ видъ усиления бой, който почна противника съ лѣвата колона, изпратихъ една рота и взводъ артилерия на височината между Радковица и Щалковица съ партизанската команда къмъ с. Зелениградъ, съ инструкции бързо да донасятъ за всичко, каквото забележатъ въ тоя участъкъ, сжщевременно упорито да се съпротивляватъ срещу противника, който ще настжпва въ тоя районъ. № 44. Позиция надъ Щалковица, 20. VI. 13 г. 11 ч. 30 м. пр. пл.

Положението предъ 2 бригада отъ 4-а Преславска дивизия до пладне е било спокойно. Къмъ 10 ч. като се е мислило, че неприятельтъ тукъ е оставилъ слаби части, а съ главнитѣ си сили се насочва другаде, били изпратени отъ сжщата бригада напредъ къмъ Злетовската рѣка 5 роти въ рекогносцировачни отряди. Къмъ 1 ч. сл. пл., обаче, отъ къмъ височината на с. Дрѣнакъ и южно отъ нея се появили силни неприятелски части, около два полка. Къмъ 3 часа неприятелскитѣ пѣхотни части завързали бой съ поменатитѣ роти. Въ 3 $^1/_2$ часа за отбиване на неприятеля артилерията на Преславската бригада открива ураганенъ огънь, който приковава неприятеля до вечерьта на линията на с. Бунешъ и висотитѣ непосредствено до лѣвия брѣгъ на Злетовската рѣка. 4-а с. с. батарея още въ 3 ч. сжщо открила съ единия си взводъ огънь по неприятеля и продължила да обстрелва настжпающитѣ неприятелски части до вечерьта. Къмъ 6 ч. сл. пл. 4-а батарея била обстреляна отъ една неприятелска пл. батарея, безъ да ѝ причини никакви загуби, понеже снарядитѣ ѝ недостигали позицията. Презъ тоя день 4-а батарея изстреляла 384 шрапнела и 15 гранати.

Въ 5 ч. 20 м. сл. пл. и следъ това капитанъ Величковъ донесълъ и разпоредилъ съ № 45 до щаба на опълчението, съ № 46 до командира на 1-а рота отъ дружината си, съ № 47 до щаба на опълчението и началника на лѣвата колона и съ № 48 до командира на 2-а бригада отъ 4-а дивизия следното:

Въ този моментъ, на фронта между Рудари и с. Върбица, противникътъ настжпва съ около 3 полка пехота и 3 батареи. Нашата бригада заела позиция на височитѣ отъ къмъ Злетовската рѣка. Преднитѣ линии на противника сж на Злетовската рѣка. Взвода артилерийски и 3 роти сж при менъ. Артилерийския взводъ съ 1-а рота сж надъ с. Радковица. Давамъ разпореждане въ този моментъ ротата и взода, като оставатъ отбранителна застава въ тази точка, щомъ забележатъ противника да настжпва срещу позицията на дружината, да се спуснатъ въ лѣво и да подържатъ съ огънь флангово отстжплението му. № 45. Поз. надъ Щалковица, 20.VI.13 г. 5 ч. 20 м. сл. пл.

Щомъ забележите, че противникътъ е миналъ Злетовската рѣка, и се покаже къмъ нашата позиция, веднага заедно съ двѣтѣ орждия спуснете се на баира надъ самото село Щалковица, за да може...на височата 200—300 крачки надъ селото, като оставите зорко наблюдение на фланга си отдѣсно, а именно дето бѣше заставата по-рано. На върха на Радковица оставете наблюдателенъ постъ. Орждията ще стрелятъ само тогазъ, когато имъ се опредѣли цельта отъ тукашнитѣ орждия. Горе колоната има успехъ. 7-а Рилска дивизия при Щипъ тоже има успехъ. И тукъ ще бждатъ отбити. Предайте това на Вашитѣ храбреци и имъ кажете да бждатъ отлични юнаци. № 46. Поз. надъ Радковица, 20.VI.13 г. 5 ч. 30 м. сл. пл.

Настжплението се води и срещу фронта на дружината ми. Неприятелски вериги се появиха отдѣсно надъ с. Щалковица и отъ лѣво надъ Рудари. Боятъ срещу фронта на 2-а бригада отъ 4-а Преславска дивизия продължава да се води най-ожесточено. Сърбскитѣ вериги минаха Злетовската рѣка, изкачиха се по височитѣ предни, резултата какъвъ е не зная. Понеже изглежда, че боятъ ще бжде доста силенъ, то заради туй заповѣдахъ нощесъ ротата да се прибере. Моля да се изпрати на мѣстото, кждето бѣше ротата за охрана надъ с. Радковица, друга рота за охранение това мѣсто, защото отъ менъ до тамъ има повече отъ 7 клм. № 47. 20.VI.13 г. 7 ч. 35 м. сл. пл.

Между позицията, която съмъ заелъ съ две роти, до дѣсния флангъ на повѣрената Ви бригада има голѣмъ промежутъкъ, който промежутъкъ не може да се обстрелва съ оржжеенъ огънь, още повече, че мѣстностьта е много пресѣчена. За това моля, този промежутъкъ, ако е възможно, да се попълни. Толкозъ повече, че днесъ отъ Лѣсковския-ридъ по отстжпающитѣ роти слѣзе около една или повече дружина, която ако се окаже да атакува моитѣ роти, може съ едно завиване на лѣвия си флангъ да застраши Вашия дѣсенъ флангъ, срещу която тѣхна операция отъ тѣхна страна мога да насоча срещу нея само артилерийски огънь. Моля, съобщете ми Вашето нареждане. № 48. 20.VI.13 г. 10 ч. 50 м. сл. пл.

Това донесение, обаче, презъ нощьта не е могло да се предаде по назначение, понеже ординарцътъ не е могълъ да се промъкне всрѣдъ навалицата, причинена отъ отстжплението на сжщата бригада. Въ 2 ч. 30 м. пр. пл. на следния день командира на Дебърската дружина донесе до н-ка на лѣвата колона следното:

По сведение на Пройко Миневъ, коненъ ординарецъ, дружината отъ 8-и полкъ, която заемаше скатоветѣ на Злетовския масивъ, отстжпила за с. Баня. Той не можалъ да си пробие пжть, за да донесе донесението до бригадния командиръ отъ 4-а дивизия. Изпращамъ го въ този моментъ втори пжть. Командира на сжщата дружина дошелъ въ монастира и изпратилъ 2 души да ме викатъ за съветъ. Отказахъ, като казахъ, че не мога да се дѣля отъ дружината си на 3 клм. разстояние. Утре сутринь на разсъмване, като си разясна по-добре обстоятелствата, ще Ви донеса допълнително. Боятъ, който водихъ съ противника тъзи вечерь, бѣше рекогносцировъченъ бой. Моля, да ми се укаже, въ случай че бригадата отъ 4-а дивизия отстжпи, да водя ли бой, или да отстжпимъ постепено. № 49. 21.VI.13 г. 2 ч. 30 м. пр. пл,

Съ смъркване 4-а батарея се премѣстила отъ позицията, на която беше презъ деня, на нова позиция 500 м. назадъ и южно отъ Дебърската дружина, която останала на укрѣпената си главна позиция. Дружината презъ деня е имала ранени 6 опълченци. Батареята загуби нѣма. Загубитѣ на дружината сѫ съвсемъ скромни, обаче, не трѣбва да се забравя, че по мѣстонахождението и задачата си тя заемаше една третостепенна посока.

ДЕЙСТВИЯТА НА СРѢДНАТА КОЛОНА.

(Гл. скици №№ 25 и 26 на стр. 232 и 248).

Подполковникъ Пчеларовъ съ Воденската дружина потеглилъ отъ позицията на ариергарда въ 3 1/2 ч. пр. пл. и въ 5 1/2 часа пристигналъ при Одринската дружина и 5-а батарея на височината Бабице. Тукъ той поелъ тактическото командуване на тия части, обособени подъ името срѣдна колона на опълчението, безъ да направи нѣкакви особени промѣни. 5-а Одринска дружина останала на позицията съ тритѣ си роти въ първа линия и 5-а батарея между дѣснитѣ две роти, а Воденската дружина се разположила задъ позицията като подържка. Въ дѣсно по склона на висотата Бабице били разположени на позиция 2 роти отъ Щипската дружина и 9-а с. с. пл. батарея, подъ командата на капитанъ Парапановъ, съставлящи лѣвата колона на 3-а бригада. Тая лѣва колона на 3-а бригада е била насочена тукъ не възъ основа нѣкаква заповѣдь отъ щаба на опълчението, а просто, понеже подполк. Протогеровъ по свое решение бѣше заповѣдалъ, както знаемъ, частитѣ му да отстѫпатъ. По тоя начинъ, на хребета, който се спущаше отъ Пониква къмъ Дългидѣлъ, се озовали, включвайки и Битолската дружина, 3 1/2 дружини и 2 пл. батареи, сили твърде значителни и сили, които презъ деня не ще вематъ освенъ едно крайно слабо участие въ боя. А между това, докато боятъ кипѣше при Пониква между лѣвата колона и неприятеля, тъкмо случаятъ бѣше тѣзи ценни батареи и дружини, както и 10-а дружина съ 8-а с. с. батарея, вмѣсто да седатъ и чакатъ врага, необезпокоенъ отъ лѣвия си флангъ, да нанася удари на лѣвата колона, да се възпламенятъ отъ свещенния огънь за борба и по свой починъ да се подадатъ напредъ и застрашатъ неприятеля. Такива едни действия на фланга на противника щѣха да заставятъ последниятъ да разпръсне силитѣ си и даже да отстѫпи. Но, както ще видимъ, такива пламтящи за борба началници тоя день тукъ не ще срещнемъ.

Както видѣхме, когато описахме действията на Битолската дружина, рано сутриньта преди още подполковнкъ Пчеларовъ да бѣ ималъ време да се ориентира въ положението и какви сили има срещу него, той получи донесение отъ капитанъ Каназиревъ, който молѣше да се държи Воденската дружина по-близо до Битолската или да му се изпрати рота въ помощь. Тая молба подполк. Пчеларовъ не удовлетвори и, както видѣхме, въ 7 ч. 44 м. пр. пл. на плика на донесението той отговори, че фронтътъ на срѣдната колона билъ много голѣмъ, че въ момента не могълъ да помогне съ роти и че щѣлъ да помага съ пушеченъ и артилерийски огънь. Но, не се минало много време и почнало да се провидѣлява и да се разбира, че предъ срѣдната колона неприятель нѣма и едва ли ще има. Подполк. Пчеларовъ, взимайки поводъ отъ престрелката при 4-а Битолска дружина, почнала въ 8 ч. пр. пл., както и отъ боя по-въ лѣво при Пониква, вмѣсто най-малко да изпрати напредъ единъ рекогносцировàченъ отрядъ, който можеше да играе и една активна роля, изпраща последователно въ 9 $^1/_2$ и 11 ч. 50 м. три роти въ помощь на Битолската дружина, отъ каквито тя въ това време абсолютно нѣмаше никаква нужда. А между това, тъкмо въ това време, когато и началникътъ на опълчението съ началника щаба бѣха по обиколка на позицията на лѣвата колона, отъ Арамийската-чука не само ясно се виждаше бездействието на срѣдната колона, но и лесно се схващаше, че активностьта на тая колона може да бжде отъ решително значение за изхода на текущия бой. И въ тоя духъ въ 11 ч. 30 м. се изпрати следната заповѣдь до началника на срѣдната колона:

> Недейте стоя въ бездействие; ако срещу Васъ нѣма противникъ, настжпете, намѣрете го и разбийте го, като си поставите за цель най-енергично да съдействувате на лѣвата колона. Дадена е заповѣдь на лѣвата колона въ случай на атака, да я приеме, като се хвърли на ножъ. Донасяйте постоянно. № 14. Позицията, 20. VI. 13 г. 11 ч. 30 м. пр. пл.

Какво впечатление произведе тоя силенъ езикъ на тая заповѣдь върху подполк. Пчеларовъ, не може да се установи. За нея той не говори нищо нито въ реляцитѣ, нито въ дневника на бригадата. Трѣбва да се предполага, че той не можа да схване тактическата часть на тая заповѣдь. Подполк. Пчеларовъ бѣше преди войната дълго време въ картографическия институтъ и не бѣ преживѣлъ кипежътъ на тактическитѣ идеи, които си пробиха пжть въ нашата армия презъ периода 1908—1912 година. Иначе, той лесно можеше да доде, ако не до идеята самъ съ дружинитѣ и батареята да се понесе напредъ — това трѣбва да се изключи, защото той още бѣше подъ впечатлението отъ действията си съ ариергарда миналия день — поне да изпрати единъ рекогносцировàченъ отрядъ съ единъ смѣлъ началникъ. Но, той това не ще стори, както ще видимъ подиръ малко, и следъ повторна и по-категорична заповѣдь.

Между това, въ 1 ч. 10 м. сл. пл. чрезъ началника на 7-а Рилска дивизия щаба на опълчението получи заповѣдь отъ командующи армията, опълчението да атакува енергично Султанъ-тепе, за да се облекчи действието на 5-а армия. По поводъ на тая заповѣдь веднага се написа до н-ка на срѣдната колона, следното:

> Незабавно преминете въ настжпление съ цѣль да съдействувате както на лѣвата, така и на дѣсната колона, на която е заповѣдано да премине въ настжпление и съвмѣстно съ 5-а армия да атакува Султанъ-тепе. Мѣстностьта и липсата предъ васъ на противникъ ви помагатъ за това. Донасяйте поне три пжти на день за положението на колоната. По заповѣдь. № 19. Пашаджиково, 20. VI. 13 г. 1 ч. 15 м. сл. пл.

Точно презъ сжщото време, 1 ч. 10 м., подполк. Пчеларовъ пише до началника на опълчението следното, което въ щаба се получи часъ и нещо по-късно:

> Донасямъ, че въ изпълнение заповѣдьта по опълчението № 50 днесъ въ ч. 2 и 15 м. пр. пл. 8-а Костурска дружина се вдигна отъ позицията си, за да влѣзе въ състава на маневренитѣ войски. Азъ съ 14-а Воденска дружина въ 3 ч. 30 м. потеглихъ и пристигнахъ къмъ 5 ч. пр. пл. на тритѣ връхчета северо-източно отъ с. Пашаджиково, гдето се бѣха вече разполо-

жили 5-а Одринска дружина и скорострелната батарея. Следъ това изпратихъ адютанта съ ординарци, за да изучи пѫтищата отъ позицията къмъ с. Градче и Костиндолъ. Той ми доложи, че за да се отиде, както въ Костиндолъ, така и въ с. Градче, трѣбва да се слѣзе по една много стръмна пѫтека въ рѣката и отъ тамъ изкачи по сѫщо такава до коларския пѫть, който води за гр. Кочане и който минава презъ Градче. Отъ пѫтя до Костиндолъ се спира и изкачва по една подобна пѫтека. По цѣлото почти протежение пѫтьтъ е труденъ, но по него все пакъ може да слиза и се качва планинска артилерия. Съвършено закритъ е отъ погледа па дори и отъ огъня на противника.

До сега картечната рота не се яви. Сѫщо и пионерната полурота. Предъ видъ на очестената стрелба, която води 4-а Битолска дружина, и предъ видъ твърде широкия фронтъ на позицията й, изпратихъ въ 9 ч. 30 м. пр. пл. една, а въ 11 ч. 50 м. пр. пл. още две роти отъ 14-а Воденска дружина за подкрѣпление. № 23. Поз. с.-и. отъ Пашаджиково, 20.VI.13 г. 1 ч. 10 м. сл. пл.

Между това, следъ получаването на № 19 отъ щаба на опълчението подполк. Пчеларовъ пристѫпва да действува. Въ 2 ч. тръгва съ 5-а дружина и 5-а пл. батарея и не, както се заповѣдваше и както следваше да се разбере, напредъ, а просто на лѣво по посока на Битолската дружина, дето бой не се водѣше и дето никаква нужда нѣмаше да се отива. Нека веднага забележимъ, че това движение е движение по хребета, по позицията, тогазъ когато за да се настѫпѣше напредъ искрено и отъ сърдце, следваше тая колона да се спусне надоле къмъ мах. Лисобърдо и отъ тамъ да се насочи къмъ Касъро и Равнобърдо къмъ фланга и тила на неприятеля, действующъ срещу позицията Пониква, както ще извърши на следния день.

Къмъ 3 ч. сл. пл., пише подполк. Пчеларовъ въ своята релация, лично азъ съ 5-а дружина и батареята се приближихъ къмъ позицията на Битолската дружина, дето намѣрихъ по-рано изпратенитѣ отъ мене три роти въ нѣкакъвъ резервъ. Отъ полученитѣ обяснения разбрахъ, че командирътъ на Битолската дружина ималъ категорична заповѣдь, само да се отбранява, но не и да атакува. Понеже се смъркваше (на 20 юний се смърква въ 8 ч. 40 м. сл. пл. Б. авт.) и атакуването въ гора и нощно време само ще разстрой частитѣ, заповѣдахъ колоната отново да заеме позицията си на тритѣ вершини.

Нека отбележимъ веднага, на връщане на срѣдната колона за позицията си командиритѣ на дружината и батареята, капитанъ Атанасовъ и капитанъ Стефановъ, съ нѣколко войника се спуснали предъ позицията, разузнали отпредлежащия хребетъ и надвечерь се повърнали на позицията. Въ 5 ч. подполк. Пчеларовъ изпраща, види се следъ разговора си съ адютанта на 3-а бригада Мановски, който къмъ това време мина презъ участъка на срѣдната колона, за да пристигне въ щаба на опълчението, следното писмо чрезъ капитанъ Парапановъ:

Драгий Протогеровъ,

1-о. И азъ не знамъ, какво е положението.

2-о. Не ми е известно, коя позицич ще се заеме утре.

3-о. Не знамъ, какво може да прави лѣвата колона отъ 3-а бригада.

4-о. Азъ получихъ заповѣдь да настѫпвамъ, а пъкъ при мене има само три роти, та се чудя и мая, какво да правя.

Друга заповѣдь нѣмамъ. Да, въ заповѣдьта ми бѣше казано, че и дѣсната и лѣвата колони получили заповѣдь да настѫпватъ. Обаче, гледамъ, че и едната и другата стоятъ на мѣстата си. 20.VI.13 г. 5 ч. сл. пл.

Твой Пчеларовъ.

Въ 7 ч. 40 м. сл. пл., три часа следъ като съ дружинитѣ и батареята се повърна на позицията си, подполк. Пчеларовъ написва до началника на опълчението следното:

> Въ изпълнение заповѣдь № 19 отъ днесъ, съ останалитѣ три роти отъ колоната и батареята настжпихъ напредъ, за да съдействувамъ въ настжплението на лѣвата и дѣсната колони, обаче, колонитѣ останаха на мѣстата си, така щото и азъ заехъ първото положение, а именно на позиция на тритѣ източни върхчета северо-източно отъ Пашаджиково, като прибрахъ при себѣ си и 14-а Воденска дружина. Тази нощь повѣрената ми колона ще пренощува на позицията. № 25. Поз. тритѣ източни върхчета, 20.VI.13 г. 7 часа 40 м. сл. пл.

Ние мислимъ, че всички тия документи напълно очертаватъ психологическата картина и нѣма нужда отъ повече коментарии. Батареята презъ деня изстреляла 34 шрапнела и то само предъ пладне по доловетѣ и гората предъ Битолската дружина, дето се виждали да се мѣркатъ отдѣлни неприятелски войници и отдето се чувала пушечна престрелка. Дружинитѣ не сж стреляли и никакви патрони не сж похарчили. Загуби частитѣ на колоната нѣматъ никакви.

ДЕЙСТВИЯТА НА ДѢСНАТА КОЛОНА.

(Гл. скици № 26 и 27 на стр. 248 и 250)

Щабътъ на дѣсната колона, следъ като издаде заповѣдь № 58, съ която нарежда̀ше срѣдната и лѣвата колони отъ бригадата и ротитѣ съ батареята отъ Равно-бърдо да се оттеглятъ, пренощува при Качаникъ, дето бѣше и до сега. Въ 1 ч. 30 м. пр. пл. той получи отъ капитанъ Стоянчевъ донесението № 54, което съобщаваше появяването на нашъ цѣлъ полкъ и планинско отдѣление при в. Руенъ, което безъ съмнение почваше да пояснава растящата активность на 5-а армия и, следователно, и растящата нужда отъ съответна активность и отъ къмъ наша страна. По тия сведения и подробноститѣ имъ въ сжщия часъ подполк. Протогеровъ донесе до н-ка на опълчението следното:

> Отъ капитанъ Стоянчевъ получихъ донесение, че е въ пълна връзка съ 5-а армия. Къмъ 5 ч. сл. пл. вчера около полкъ пехота съ полска батарея открила огънь срещу Султанъ-тепе. Къмъ 6 ч. сл. пл. отъ Руенъ се появила една наша бригада и тамъ останала да нощува. Настжпвали сж отъ 5-а армия всичко 10 полка. № 59. Качаникъ, 20.VI 13 г. 1 ч. 30 м. пр. пл.

Следъ това презъ нощьта въ щаба на 3-а бригада не се получило нито се разпоредило, каквото и да било. На 20 юний 9 ч. 35 м. пр. пл. въ сжщия щабъ пристигнала заповѣдьта по опълчението № 50 отъ 19 юний 10 ч. 30 м. сл. пл. Това толкова голѣмо закъснѣние по получаване на тая заповѣдь сега се вижда нито понятно, нито оправдателно. Тая заповѣдь бѣ написана, безъ въ това време щабътъ на опълчението да знаеше, че срѣдниятъ и лѣвиятъ участъци отъ 3-а бригада и двѣтѣ роти съ 9-а с. с. батарея все отъ сжщата бригада по заповѣдь отъ подполк. Протогеровъ отъ сжщия день 8 ч. 30 м. сл. пл. ще се оттеглятъ отъ позицитѣ си. Споредъ тая заповѣдь по опълчението задачата на колоната на подполк. Протогеровъ бѣше: „Да продължава изпълнението на възложената задача въ връзка съ 5-а армия, като ѝ съдействува за завладяването на в. Султанъ“-

Какъ началникътъ на дѣсната колона отъ опълченнето разбра тая заповѣдь, трудно е да се установи. Въ реляцията на 3-а бригада заповѣдьта е само цитирана и нищо не се казва за нея. Следъ това, сѫщо така нищо не можа да се установи, какви сведения подполк. Протогеровъ имаше за неприятеля презъ това време срещу него и какъ мислѣше да подържа съприкосновението съ тоя неприятель. Въ 11 ч. подполк. Протогеровъ заповѣдва до н-ка на лѣвата колона отъ 3-а бригада при в. Бабище следното:

> Веднага влѣзте въ връзка съ колоната на подполк. Пчеларовъ и съ маневренитѣ войски и съобщете разположението имъ. Съобщете на подполк. Пчеларовъ, кѫде се намирате, за да го подържите, ако има нужда. № 59 Каваникъ, 20.VI.13 г. 10 ч. пр. пл.

На която не закъснѣлъ да получи отъ капитанъ Парапановъ, следния отговоръ:

> Имаме изпратени хора за свързка; батареята обстрелва неприятелскитѣ части, настѫпващи къмъ 2-а бригада. Друга помощь не ще може да имъ дамъ, понеже съмъ далече; 2-а бригада е разположена на върха надъ Бабище, най-високата точка и около нея. Маневренитѣ имъ войски сега пращамъ да питамъ, кѫде сѫ. Ако е дума за нашитѣ маневрени войски, моля, съобщете ми, ако сѫ около Васъ. 20.VI.13 г. В. Бабище, 10 ч. 45 м. пр. пл.

Вече пладне наближава и щаба на дѣсната колона още не е донесълъ до щаба на опълчението за разположението на частитѣ си. При станалата важна и толкова голѣма промѣна въ колоната, елементаренъ дългъ бѣше да се донесе още щомъ частитѣ пристигнаха на Каваникъ и Крушка или най-късно сутриньта къмъ 6 или 7 часа. Но, щабътъ на дѣсната колона не донесе и въ 9 ч. 35 м., когато получи оперативната заповѣдь по опълчението № 50, която опредѣляше, какви именно действия се заповѣдваше колонитѣ да развиятъ тоя день. Чакъ въ 12 ч. на пладне подполк. Протогеровъ по гелиографа донесе за положението си, което донесение щабътъ на опълчението получи въ 4 ч. сл. пл., следъ като, както видѣхме по-рано при описание действията на сѫщия щабъ, дето сѫщото донесение е помѣстено, последниятъ бѣ му притилъ пакъ по гелиографа многозначителната гелиограма „Донесете, де се намиратъ частитѣ отъ бригадата Ви и какво правятъ.“ Тая последна заповѣдь отъ 1 ч. 45 м. сл. пл. показва, колко голѣма бѣше нуждата въ щаба на опълчението отъ информации за положението на 3-а бригада и колко късно тия освѣтления се получиха въ сѫщия щабъ. Естествено е, че воюването при подобно функциониране на щабоветѣ е една работа доста трудна, а даже въ нѣкой случай и просто опасна. Позицията на опълченнието не бѣше както позицията на една дружина, на която дружинниятъ командиръ най-лесно и за най-скоро време може да обгледа ротитѣ си и, следователно, лесно да се освѣтлява за положението. Позицията на опълчението, отъ Злетово до Султанъ-тепе, бѣ точно 20 клм. Арамийската-чука, на която предъ пладне щабътъ на опълчението наблюдаваше боя, е 12 клм. далечъ отъ Султанъ-тепе и 6 клм. отъ Каваникъ. Отъ тая чука едва можеше ясно да се види срѣдната колона на в. Бабище. Дѣсната колона, обаче, особено следъ като бѣ напуснала Равно-бърдо, Лопенския-ридъ и Маркова-стѫпка, просто не се виждаше нито кѫде е, нито какво прави. Че положението срещу самия Султанъ-тепе бѣше сжщото както миналия день, това лесно можеше да се схване отъ артилерийската стрелба тамъ. Но отъ Султанъ-тепе на западъ къмъ позицията на срѣдната колона кжде какви наши части имаше, не можеше да се види и да се разбере. На тия разстояния единъ щабъ, както тоя на опълчението, може да вижда и схваща положението въ повечето случай не толкова чрезъ непосредствено виждане и усещание, колкото чрезъ своевременни, по-скоро части отколко рѣдки, освѣтления отъ подчиненитѣ щабове. Безъ такива информации командуването е слѣпо и воюването дѣло опасно и осждено отъ по-рано на груби грѣшки и неуспехъ.

Донесението отъ дѣсната колона отъ пладне ние цитирахме по-рано на стр. 223 и ако се прочете внимателно, ще се види, че то е много непълно. За неприятеля, за съприкосновението съ тоя неприятель и за разпредѣлението на собственитѣ сили нищо не е казано въ донесението. А това бѣше важно щабътъ на опълчението да знае. Втората половина на това донесение има по-малко значение за щаба на опълчението отколкото за щаба на 3-а бригада, защото тая половина засяга въпроси по-важни за последния отколко за първия щабъ. Накратко, това освѣтление не бѣше задоволително и по краткостьта си, сравнено съ прежни такива отъ сжщия щабъ, то прави впечатление на изключение, което не е лишено отъ своята ценна психологическа важность.

Следъ пладне подполк. Протогеровъ заповѣдва до началника на дѣсната си колона следното:

> Донесете, какво е положението у Васъ. Като се вземе в. Султанъ, веднага донесете. 20.VI.13 г. 1 ч. сл. пл. Качаникъ.

Желанието за освѣтление отъ страна на подполк. Протогеровъ, което е така ярко както въ донесението до щаба на опълчението отъ пладне, така и въ туку-що цитираното не се спира до тукъ. Къмъ сжщото време подполк. Протогеровъ изпрати, както знаемъ, адютанта на бригадата, пор. Мановски, къмъ разположението на 2-а бригада все за информации и свързка, който къмъ 3 ч. сл. пл. му донесълъ следното:

> Пиша Ви отъ позицията на 2-а бригада — срѣдна колона отъ опълчението. Нашата лѣва колона мина въ настжпление. Туку-що се получи заповѣдь, срѣдната колона да настжпи и съдействува на лѣвата и намъ. За насъ имало заповѣдь, да настжпимъ и ние и заедно съ 4-а дивизия, да се атакува Султанъ-тепе. Сега тръгва и срѣдната въ настжпление, да не би нашата артилерия да стреля по тѣхъ. Заминавамъ за при генерала. Ще взема сведения по-точни за 1-а бригада и ще си дода. Сърбитѣ отстжпиха върха съ рѣдката гора на голия юго-източно. 20.VI.13 г. 3 ч. сл. пл.

А между това, за разузнаване на врага, какво прави тоя врагъ, слѣзълъ ли е отъ своитѣ укрѣпени позиции по следитѣ на отстжпилитѣ, не е ли отслабналъ тукъ своитѣ сили до минимумъ, а излишека не приготвя ли да изпрати на други мѣста и за други подобни въпроси и дума не става. Това прекомѣрно любопитство да се знае що правятъ съседитѣ, съпоставено съ това пренебрежение да се поддържа съприкосновението съ врага и да се разузнава за него има една извънредна психологическа ценность. Въ 3 ч. 45 м. сл. пл. командирътъ на 3-а бригада получава заповѣдь № 17 отъ щаба на опълчението отъ 1 ч. сл. пл., съ която се заповѣдваше подполк. Протогеровъ да настжпи енергично, за да атакува Султанъ-тепе съ цель да се облекчи действието на 5-а армия. Въ сжщата заповѣдь се съобщаваше, че е заповѣдано на срѣдната колона отъ опълчението да премине въ настжпление. По тая важна заповѣдь, която нарежда преминаване въ настжпление къмъ врага, за да се влѣзе въ съприкосновение съ него и да се ангажиратъ неговитѣ сили, за да се облекчатъ действията на 5-а армия, началникътъ на дѣсната колона на опълчението се ограничава да разпореди до н-ка на дѣсната колона отъ 3-а бригада само следното:

> Съгласно телеграмата отъ началника на опълчението, съдействувайте на 5-а армия въ атаката на Султанъ-тепе. № 62. Качаникъ, 20. VI. 13 год. 4 ч. 45 м. сл. пл.

Наистина, при подобно разбиране на толкова яснитѣ заповѣди мжчно може да се очакватъ по-добри перспективи отъ тия, които очертахме, когато описахме разтакането на срѣдната колона между Битолската дружина и в. Бабище. За активни действия, не само на двѣтѣ дружини на самия Султанъ-тепе, но и на другитѣ дружини отъ дѣсната колона, говори не само № 17, но и донесението на поруч. Мановски. Пъкъ и да се изпълнѣше самата оперативна заповѣдь по опълчението № 50 въ нейната тактическа сжщина, нужно бѣше да се ангажира врага по цѣлия фронтъ. Но, за да можеше тая тактическа идея да получи приложение, трѣбваше частитѣ отъ срѣдата и лѣвия флангъ на 3-а бригада не да стоятъ на Качаникъ, Крушка и склона на Бабище, а да се подадатъ напредъ по посокитѣ, по които действуваха на 17, 18 и 19 юний, и отъ удобни позиции, каквито за малкитѣ единици въ планината се намиратъ на всѣка крачка, да държатъ предъ себе си ангажиранъ врага. Тия части нѣмаше защо непремѣнно да гонятъ като първа цѣль Суха-чешма, Румена-бука и пр. Доста бѣше, ако на първо време бѣха заели височинитѣ непосредствено по дѣсния брѣгъ на Кочанската рѣка съ главнитѣ си сили и бѣха пуснали авангарди или рекогносцировачни отряди по Лопенския-ридъ и Равно-бърдо. Но, по всичко това действията на 21 юний на колоната на подполк. Пчеларовъ ще ни дадатъ по-голѣми поуки, защото ще ни покажатъ, какво можеше и следваше сжщитѣ да правятъ на 20 юний. Въ 4 ч. 35 м. сл. пл. щаба на 3-а бригада получилъ следното донесение отъ капитанъ Стоянчевъ:

> Писмо № 50 до щаба на 5-а армия, препратихъ чрезъ подпор. Кондовата рота. Отъ майоръ Митовъ получихъ писмо, че му било заповѣдано съ 2 дружини отъ 59-и полкъ и 1 с. с. пл. батарея да атакува в. 1953 (Пише ми по картата 1|50,000). Вѣроятно иска да каже за Султанъ-тепе и ми иска съдействие. Тази сутринь, безъ да имамъ съобщение, направихъ попитка да заема окопитѣ на противника, защото се разбираше, че въ дѣсно се води бой. Съобщихъ Митову, че ще му съдействувамъ и се разпоредихъ въ тази смисъль. Кондовъ донася, че е на 1000 кр. отъ противника на Соснитѣ. До него е майоръ Митовъ. Нашитѣ вериги сж на около 200 кр. отъ теленитѣ мрежи на противника. № 59. В. Китка, 20. VI. 13 г. 12 ч. 35 м. сл. пл.

Резюме отъ това донесение въ сжщото време подполк. Протогеровъ изпрати до щаба на опълчението, което се получи въ 8 ч. сл. пл. въ тоя щабъ. Въ 6 ч. и следъ това командирътъ на 3-а бригада последователно получава и разпорежда следнитѣ:

Отъ капитанъ Стоянчевъ.

Една рота отъ 59-и полкъ е при менъ. Днесъ съдействувахъ, но тѣ прекратиха много рано. Уговаряме за утре въ 3 ч. пр. пл. Пращамъ и по телефона донесение. Има двама ранени. № 63. в. Китка, 20. VI. 13 г. 5 ч. сл. пл. По гелиографа.

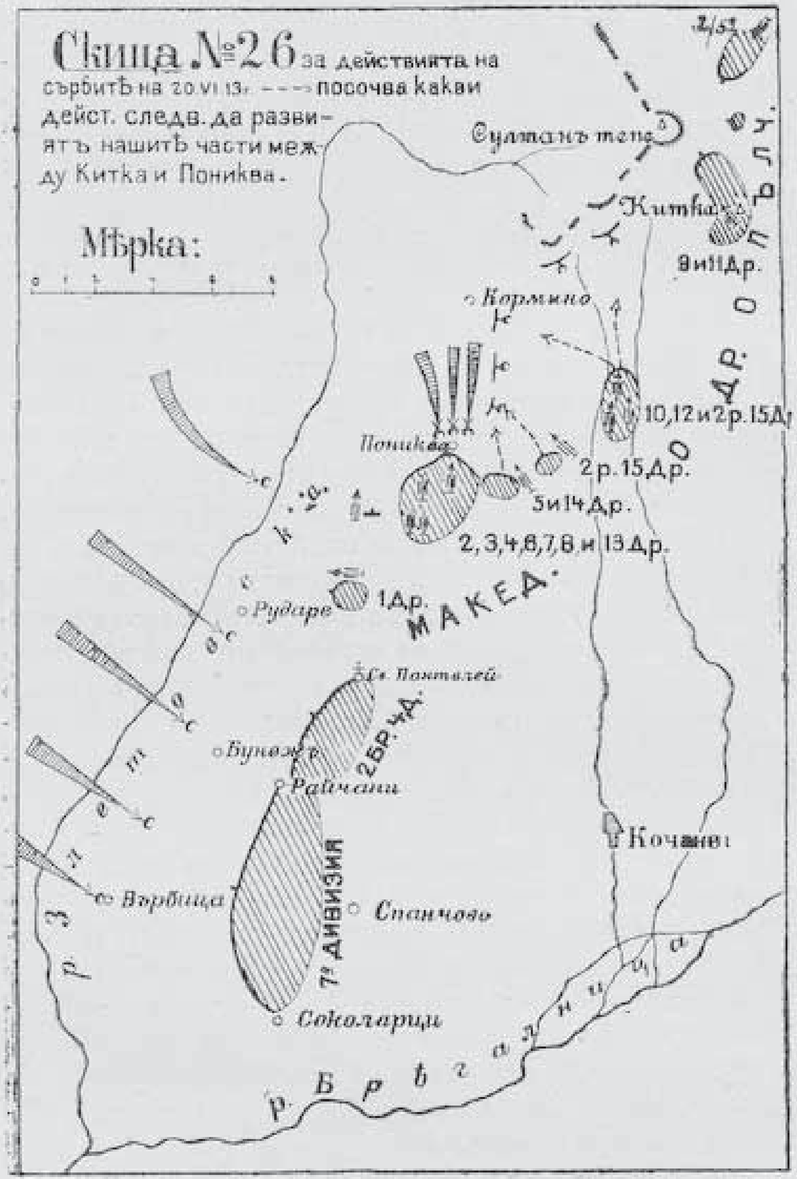
Скица №26 за действията на сърбитѣ на 20.VI.13. ---> посочва какви дейст. следв. да развиятъ нашитѣ части между Китка и Пониква.
Мѣрка:
2/52
Султанъ тепе
Китка
9 и 11 Др.
Кормино
ОПЪЛЧ. ДР.
10,12 и 2р.15Д.
Пониква
2р.15Др.
5 и 14 Др.
2,3,4,6,7,8 и 13 Др.
Рударе
1Др.
МАКЕД.
Св. Пантелей
2БР.4Д.
Бунѣжъ
Райчани
Кочани
Върбица
Спанчово
7ª ДИВИЗИЯ
Соколарци
р. Брѣгалница

(Скица № 26 илюстрира нагледно, какъ подполк. Пчеларовъ съ колоната си и подполк. Протогеровъ съ лѣвофланговитѣ си части трѣбваше не да бездействуватъ, когато неприятельтъ нападаше лѣвата колова на опълчението, а да настжпатъ въ флангъ на сърбитѣ. Това щѣше да накара сърбитѣ да разпръснатъ силитѣ или да отстжпатъ назадъ чакъ на Кормино и Суха-чешма. Законъ въ борбата е, всѣка часть въ бойната линия да бие противника, да го заяжда, както кучето заяжда чуждия човѣкъ, до като се нанесе на врага единъ решителенъ ударъ. Тоя последенъ ударъ се нанася отъ тая часть или сила, която предъ себе си е намѣрила чрезъ активностьта единъ слабъ неприятель).

Отъ капитанъ Стоянчевъ.

Предъ обѣдъ къмъ 8 ч. чухъ гърмежи въ дѣсно и понеже знаяхъ задачата на майоръ Митовъ, настжпихъ и азъ. Отъ тамъ прекратиха скоро. Азъ съмъ на 100 крачки отъ телената мрежа. Имамъ 7 ранени. Следъ обѣдъ чакъ ми дойде писмо отъ майоръ Митовъ, да му съдействувамъ, когато бѣ прекратилъ боя. Следъ пладне дойде една рота отъ 59-й полкъ. Писахъ на майоръ Митовъ, да се съгласи утре въ 3 ч. пр. пл. да атакуваме заедно, ако отговори, очаквайте. № 64. В. Китка, 20. VI. 13 г. 5 ч. 10 м. сл. пл.

Отъ капитанъ Парапановъ.

Прилагамъ Ви, Господинъ Подполковникъ, едно писмо изпратено отъ подполк. Пчеларовъ за положението. При това, Ви донасямъ, че заповѣдь за настжпление не съмъ получилъ, но по своя инициатива ще настжпя, като се стрема да се ява флангово на неприятеля. Сега ми стана известно, че 2-а бригада настжпила. Стражарьтъ, който носи писмото, ще Ви разправи мѣстото на нашитѣ и неприятелскитѣ войски. 20.VI. 13 г. 6 ч. 45 м. сл. пл. Бабище.

Писмото на подполковникъ Пчеларовъ ние помѣстихме при описание действията на срѣдната колона. А за донесението на капитанъ Парапановъ не можемъ да не кажемъ, че то засѣгаше точно болното мѣсто презъ деня въ фразата „ще настжпа, като се стрема да се ява флангово на неприятеля“. Ето тактическата консепция и починътъ, отъ които трѣбваше презъ деня да се вдъхновяватъ всички началници въ срѣдната и дѣсната колони въ опълчението. Колко е проста тя! Но, какъ тая идея е мъртва щомъ липса съответната решителность! Гл. скицата отреща.

Капитанъ ПАРАПАНОВЪ Н.

Въ архивата на 3-а бригада освенъ цитиранитѣ документи, засѣгащи дейностьта на щаба на сжщата бригада, намираме и следнитѣ, единиятъ до командира на 9-а Велешка дружина капитанъ Стоянчевъ, а вториятъ — до началницитѣ на участъцитѣ въ 3-а бригада:

За резултата отъ атаката съобщете. 20. VI. 13 г. 7 ч. 30 м. сл. пл. Предадена по гелиографа.

Получи се телеграма отъ началника на опълчението, че споредъ телеграма отъ щаба на 4-а армия № 5691 сърбитѣ отстжпватъ по цѣлата линия предъ нашитѣ дивизии. Съобщете това на всички чинове. № 62. 20. VI. 13 г. 10 ч. 50 м. сл. пл.

Вечерно донесение за положението на частитѣ и стореното презъ деня отъ 3-а бригада до щаба на опълчението не се оказа нито въ архивата, нито въ релацията на 3-а бригада. Естествено, това е една голѣма грѣшка, върху която излишно е да се говори, каквото и да е повече. Въ всѣки случай извънмѣрно поучително е това, че началникътъ на дѣсната колона отъ М.-О. опълчение презъ деня полага голѣми усилия да се информира върху положението, но не сторва нищо да информира по-горното началство. Но, нека видимъ, какви действия развиватъ отдѣлнитѣ колони въ 3-а бригада.

Действията при Бабище.

Лѣвата колона на 3-а бригада тоя день се състои отъ двѣтѣ роти отъ 15-а дружина и 9-а пл. батарея подъ общото командуване на капитанъ Парапановъ. Заповѣдьта отъ командира на 3-а бригада за оттеглянето на тая колона отъ Равно-бърдо на в. Бабище се получила отъ нея въ 1 ч. пр. пл. и къмъ 5 ч. пр. пл. вече колоната е била при в. Бабище. Тукъ, обаче, тя намира на позиция окопани Одринската дружина и 5-а батарея, а задъ тѣхъ туку-що пристигналата 14-а дружина. Капитанъ Парапановъ решилъ да заеме позиция въ дѣсно и предъ 5-а дружина по контърфорса, който се спуща североизточно къмъ Кочанската рѣка Ротитѣ и батареята заели позиция

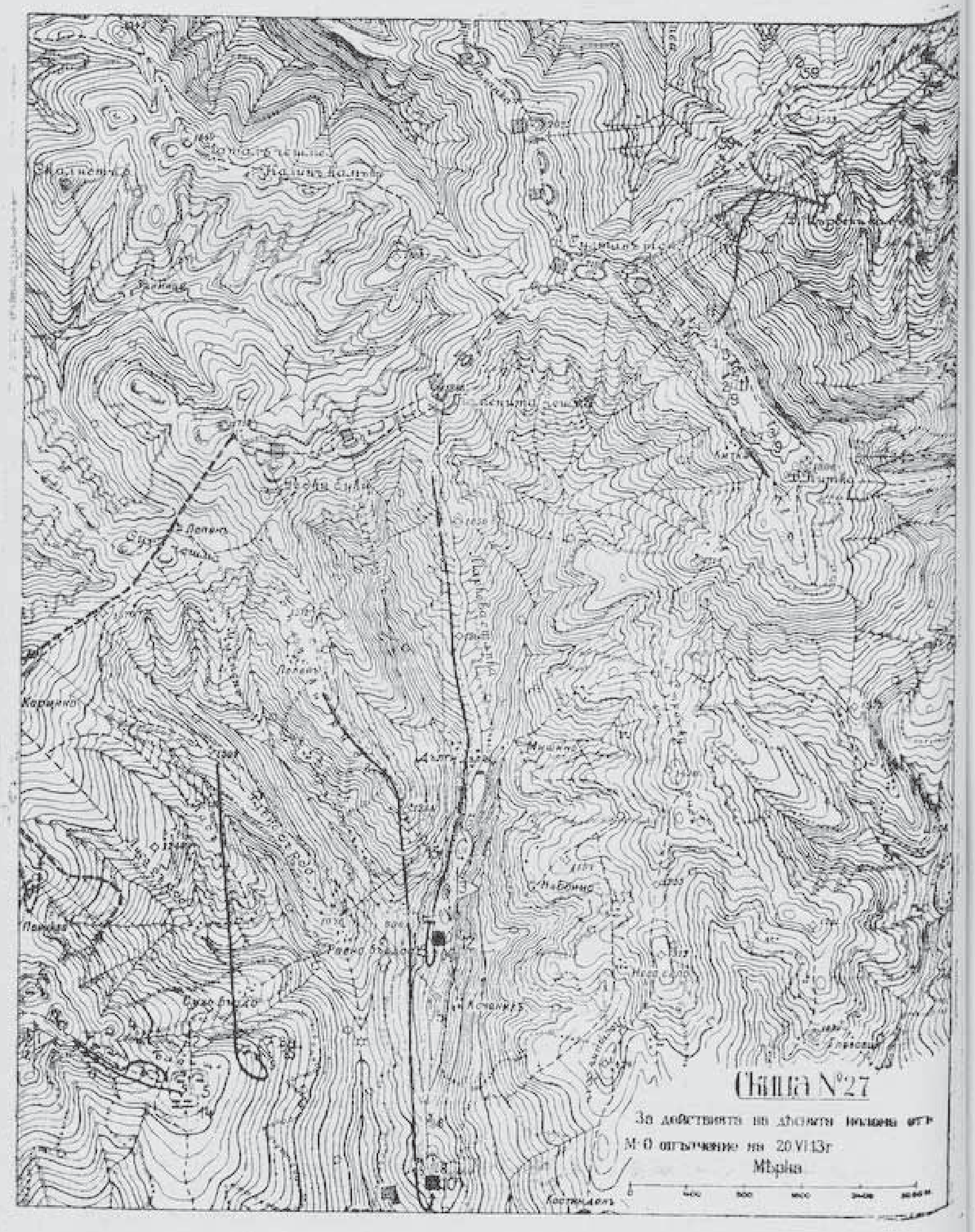

Схема №27

За действията на дѣсната колона отъ М-О отдѣление на 20.VI.13г

Мѣрка

съ фронтъ по посока на висотитѣ къмъ Кормино — Почиква. Колоната презъ деня нищо повече не е сторила отъ това да заеме тая си позиция и 9-а батарея да изстреля 27 снаряда срещу неприятелскитѣ партии и отдѣлни войници, забелезани по долинитѣ и гората предъ разположението на Битолската и дѣсния флангъ на Скопската дружини —. Загуби, естествено, колоната нѣма никакви. Сѫщо така, естественно, двѣтѣ роти не сѫ изстреляли нито единъ патронъ.

Действията при Качаникъ.

12-а Лозенградска дружина отстѫпила отъ Маркова-стѫпка още преди полунощь и въ 1 ч. сл. полунощь пристигнала на висотата при кол. Качаникъ. Тукъ била 5-а полска батарея съ прикритие 2-а рота отъ Щипската дружина, разположена съ три застави по една на Дългидѣлъ, Борово-бърдо и Равно-бърдо. Дружината заела позиция по висотата при кол. Качаникъ и до разсъмване времето било употрѣбено въ изкопаване на окопи и организиране висотата за борба. Презъ цѣлия день дружината останала на позицията си тукъ необезпокоена отъ никого. Неприятельтъ сѫщо останалъ на своята укрѣпена позиция по гребена Султанъ-тепе — Румена-бука, безъ да преследва, защото — това сега е ясно — силитѣ му трѣбваха не само тукъ, а и на други мѣста, особено къмъ Паланка. Вечерьта 2-а рота отъ 15-а дружина, която е била въ охранение, била смѣнена отъ 3-а рота отъ 12-а дружина. Въ сѫщото време къмъ колоната пристигнала и 4-а рота отъ 15-а дружина и по тоя начинъ пехотата въ тая колона станала всичко 5 роти Отъ 12-а дружина тоя день билъ евакуиранъ назадъ въ тила като боленъ подпор. Колевъ Панто.

5-а полска батарея на поручикъ Бояджиевъ заемала позиция съ единия си взводъ на Качаникъ, а съ другия задъ върха на седловината. Първиятъ взводъ е билъ насоченъ да обстрелва Камениста-чешма и Румена-бука, а другиятъ — Суха чешма и Кормино. Батареята открила огънь още въ 6 часа пр. пл. и обстрелвала съ рѣдъкъ огънь горнитѣ точки. По нея неприятельтъ презъ деня е стрелялъ съ една планинска батарея, обаче, снарядитѣ на последната недостигали до позицията на срѣдната колона отъ 3-а бригада. Къмъ 5 ч. сл. пл. неприятельтъ изкаралъ полски орѫдия на Камениста-чешма и открилъ огънь както по 5-а батарея съ успехъ така сѫщо и по мѣстостоението на щаба на 3-а бригада. Командующето положение на неприятелската батарея й позволяваше да наблюдава попаденията и да си коригира стрелбата, ето защо още съ първитѣ нѣколко фугасни гранати неприятельтъ намѣри нашата батарея и я застави да замълчи. 5-а батарея следъ това пакъ се опитала да обстрѣля неприятелската батарея, но пакъ е била заставена да замълчи. Така продължило до стъмване. Колко снаряди бѣше похарчила 5-а батарея не може да се установи. Загуби батареята и дружината нѣматъ никакви.

Маневренитѣ войски на 3-а бригада. Лѣвата колона на 3-а бригада, която на 17, 18 и 20 юний заемаше Лопенския-ридъ, на 20 юний мина въ маневрени войски на бригадата. Въ 1 ч. пр. пл. Прилепската дружина и картечния взводъ напуснаха поменатия ридъ —

8-а пл. батарея бѣше се оттеглила още презъ деня — и къмъ 5 часа пр. пл. пристигнаха при с. Крушка по пѫтя Султанъ-тепе—Кочане. Тукъ по устна заповѣдь тия маневрени войски заели позицията по височитѣ Дългидѣлъ, северно отъ с. Градче и пристѫпили да се окопаватъ: 4-а рота на предния върхъ съ фронтъ къмъ Равно-бърдо, 1-а рота — на следния на ю.-з. върхъ съ сѫщия фронтъ, 2-а и 3-а роти и картечния взводъ — на главната позиция на височината ю.-и. отъ с. Крушка, дето заела позиция и 8-а с. с. пл. батарея. Тукъ близо до шосето и предъ пл. батарея останала на позиция 6-а с. с. полска батарея, южно отъ ханчето. Маневренитѣ войски, тъй както тѣ се разположили и както почнали да укрѣпяватъ позиция, фактически не сѫ маневрени войски, готови при първа нужда съ хубавата планинска батарея и хубавитѣ картечници да се понесатъ на нѣкѫде къмъ врага и юнашки да поведатъ борба за победа, но по-скоро нѣкаква войска на тилна позиция или, както подполк. Протогеровъ въ релацията си нарича, ариергардна позиция и, което е още по-любопитното, тилна позиция заета съ повече сили отъ тия, които сѫ прикривани. При обстановката, която имаме на 20 юний, при очевидността на факта, че сърбитѣ водѣха борба само по хребета Кормино — Пониква, а въ интервала между Пониква и Султанъ-тепе не се усещаше неприятельтъ да проявява нѣкакви признаци за активность, следваше презъ деня, ако не сутриньта, когато обстановката бѣше да кажемъ още тъмна, поне къмъ пладне, когато всичко бѣше ясно, най-малко отъ тия маневрени войски да се изпрати рекогносцироваченъ отрядъ, за да не кажемъ, да се вдигне цѣлата 10-а дружина съ картечния взводъ и 8-а пл. батарея и смѣло да се понесатъ къмъ северо-западъ срещу фланга на сърбитѣ, действуващи по хребета Кормино — Пониква. Такива едни действия се налагаха не само отъ обстановката, не само отъ върховния дългъ на другарство къмъ съседитѣ, но и поради непрестаннитѣ заповѣди да се съдействува на 5-а армия, които трѣбваше да възбудатъ у всички чувството къмъ една по-голѣма активность и инициатива. Да! Тѣзи маневрени войски вмѣсто да заематъ позиция, налагаше се да сторятъ нѣщо, точно така както се налагаше на подполк. Пчеларовъ отъ височата Бабище да стори нѣщо, това което въ 11 ч. 30 м. му се заповѣдваше и внушаваше: „Недейте стоя въ бездействие; ако срещу Васъ нѣма противникъ, настѫпете, намѣрете го и разбийте го, като си поставите за цель, най-енергично да съдействувате на лѣвата колона“ . . . . . Това бѣше схващането на щаба на опълчението, въ 11 ч. 30 м. пр. пл., когато щабътъ бѣше на позицията при Арамийска-чука. Това показва, колко на време началникътъ на опълчението схвана бездействието на срѣдната колона. Генералъ Геневъ се прояви като военачалникъ съ рѣдъкъ силенъ разумъ, рѣдка мощь да противостои на сътресенията на борбата и съ рѣдка искреность да воюва и да даде всичко за осигуряване на победата. Благороденъ въ обноскитѣ си, винаги измѣренъ въ думитѣ си, логиченъ въ мислитѣ си и твърдъ въ намѣренията си, него азъ, неговиятъ началникъ щаба, никога презъ цѣла година съвмѣстна служба не видѣхъ да се умопомрачи отъ чувство на гнѣвъ или отъ разсърдване, както за нещастие става така често съ обикновенитѣ водачи. И, ако въ туку-що цитираната фраза езикътъ има единъ смѣлъ и силенъ тонъ, това се дължи на онова голѣмо съзнание, което генералъ Геневъ имаше за дългътъ си като военачалникъ, и на оная яснота въ схващането на положението, което той имаше на пладне на 20 юний. Защото да гледашъ, лѣвата си колона да води сериозна борба, а другитѣ въ дѣсно да бездействатъ като зрители, безъ да имъ заповѣдашъ, да действуватъ, това би значило, военачалникътъ да манкира на най-елементарния си дългъ. А това генералъ Геневъ не бѣше въ състояние да стори никога. Сега е ясно, че не бѣше достатъчна тая смѣла заповѣдъ да възпламени подчинения къмъ активность. Сега е ясно, че за да се отмолепсатъ омагьосанитѣ подчинени началници, паднали въ нерешителность, нужно бѣше самъ началникътъ на опълчението да отиди и лично заповѣда и тласне напредъ подчиненитѣ началници съ бездействующитѣ имъ ценни сили. И ето това е най-голѣмата грѣшка на щабътъ на опълчението тоя день. Грѣшка, която, вѣрвамъ, нито генералътъ нито началникътъ щаба му нѣкога ще да си простятъ.

Намирането на една цѣла с. с. батарея въ маневренитѣ войски на 3-а бригада, въ единъ день когато лѣвата колона водѣше борба и на нейната позиция нескорострелнитѣ батареи изнемогваха въ борбата си и подъ ударитѣ на неприятелската с. с. артилерия, е сѫщо, нещо което не може да не ни направи впечатление. Върху тоя фактъ въ изложението за следния день ние ще се повърнемъ обстоятелствено, а тукъ и сега доста е, че отбелезахме всички тия неща, защото ще трѣбва да се поучимъ отъ грѣшкитѣ си, като най-първо ги признаемъ. Този е пѫтя за съвършенствуването, безъ което не е мислимо превъзхождане врага, а, следователно, и побеждаването му. Побѣдата не е случайно дѣло, а логическа последица на нашитѣ минали усилия.

Действията срещу самия Султанъ-тепе.

Преди разсъмване капитанъ Зографовъ привдигналъ ротитѣ отъ първа линия напредъ, за да се доближи до по-добри позиции за произвеждане отъ тамъ атаката на самия в. Султанъ-тепе, срещу който тоя день насочваше се отъ изтокъ и 4-а Преславска дивизия. Това си привдигване напредъ капитанъ Зографовъ извършилъ въ 3 ч. пр. пл. и за него чакъ въ 10 ч. 30 м. пр. пл. донесълъ следното до началника на дѣсната колона отъ 3-а бригада:

Господинъ Капитанъ, днесъ въ 3 ч. пр. пл. заехъ политѣ на неприятелския върхъ на 100 крачки отъ телената мрежа, която не може да се разруши, защото направихъ опитъ съ едно отдѣление отъ 1-а рота, която е тамъ и въ свързка съ 4-а рота 9-а дружина. 4-а рота отъ 11-а дружина е на съседния върхъ на позиция. 1-а рота 9-а дружина е въ подържка на 4-а и 1-а роти отъ 11 дружина. Отъ веригата напредъ отъ 1-а рота 11-а дружина има всичко 5 леко ранени и 1 тежко. Отъ 1-а рота 9-а дружина отъ подържката има 6 души леко ранени, отъ които единъ е тежко раненъ. 2-а рота 11-а дружина е тоже въ подържка по-назадъ. № 51. Съединенъ-върхъ на Султанъ-тепе, 20.VI.13 г. 10 ч. 30 м. пр. пл.

Между това, още отъ 8 ч. пр. пл. на с.-и. отъ Султанъ-тепе, тамъ отъ дето толкова дни подъ редъ все се очакваше 5-а армия съ частитѣ си да се прояви, почнало да се чува пехотна и артилерийска стрелба. Взимайки това за начало на действия, капитанъ Стоянчевъ заповѣдалъ на батареята да открие огънь и бойната часть да настжпи, като се съобразява съ настжплението на частитѣ отъ къмъ Руенъ и по-нататъкъ. Въ 9 ч. батареята отъ в. Китка обстреляла казармата на върха Султанъ-тепе, при която се забелезвали товарни коне съ снаряди, следъ това по неприятелската полска батарея западно отъ казармата, оная задъ телената мрежа и, поради нужда отъ пестене снарядитѣ, следъ това спрѣла. Но и стрелбата отъ къмъ Руенъ сжщо така не продължила много. Къмъ 9 ч. 30 м. пр. пл. вече къмъ тая посока владѣела пълна тишина. Както ще разберемъ отъ документитѣ по-нататъкъ, въ тоя промежутъкъ време частитѣ отъ височта 1953 западно отъ Руенъ настжпили къмъ Султанъ-тепе но посрещнати съ силенъ огънь, настжплението, поради тѣснотия на мѣстностьта, не се развило и боятъ замрѣлъ въ пълна тишина. Между това, на пладне капитанъ Стоянчевъ получилъ следното писмо отъ началника на частитѣ предъ в. Руенъ, което поради нечетливость едва прочелъ:

Капитанъ ЗОГРАФОВЪ Д.

Заповѣдано ми е съ две дружини отъ 59-и полкъ отъ 7 роти да атакувамъ върхъ 1953, дето е разположена 1 батарея и 1 дружина. Дружината Ви заедно съ оная на лѣвия Ви флангъ 11-а Сърска . . . за да поведете атаката своевременно и се успѣе да се заеме висотата. При мене има още една дружина за охрана и подържка. P. S. Имаме задъ насъ още три скорострелни батареи и още една дружина. № 8. Висотата предъ 1953, 20.VI.13 г. 7 ч. пр. пл.

К-ръ на 3-я дружина 59-и полкъ, Майоръ Митовъ.

На което капитанъ Стоянчевъ отговорилъ следното:

Съобщението Ви № 8 за атакуването на в. 1953 получихъ. Ще съдействувамъ. Азъ съмъ тукъ на около 2500 крачки отъ казармата на Султанъ-тепе съ частитѣ за непосредствено действие —2 роти. Веригитѣ ми сж на около 200 кр. отъ телената мрежа на противника. Всичко разполагамъ съ 6 роти 2 картечници и една с. с. пл. батарея. Едната ми рота е при Васъ. № 55 В. Китка, 20.VI.13 г. 12 ч. 20 м. сл. пл.

Въ сжщото време отъ подпор. Кондовъ, командиръ на ротата за свързка къмъ Цървенъ-камъкъ, капитанъ Стоянчевъ получилъ следното донесение:

Донасямъ Ви, Господинъ Капитанъ, че тази сутринь заехъ нова позиция — на 1,000 м. отпредъ. Неприятельтъ отстжпи на 1000 м. отъ менъ. Намирамъ се въ тѣсна връзка съ веригитѣ отъ Вашата колона, а сжщо и съ крайната отъ 4-а дивизия. Движението извънредно трудно поради пресѣчената и гориста мѣстность, която има спускове почти 60°—70°. 20.VI.13 год. 7 ч. пр. пл. Соснитѣ (Балабаново бонще).

Въ това време и следъ това последователно капитанъ Стоянчевъ написалъ и получилъ следнитѣ:

До командира на 11-а Серска дружина.

Изпращамъ писмото на майоръ Митовъ, което щомъ го прочетешъ, върни ми го по сжщия човѣкъ. Той ми пише по друга карта и, вѣроятно, иска да каже, че има заповѣдь да атакува Султанъ-тепе. Като държите яка връзка съ майоръ Митовъ, чрезъ ротата на подпор. Кондовъ, съдействувайте съ преднитѣ части. Важно е да се настжпи едновременно, а не по отдѣлно. Не се увличайте, преди да се удостовѣрите, че въ дѣсно се настжпва. № 58. В Китка, 20.VI.13 г. 12 ч 30 м. сл. пл.

До к-ра на 4-а рота, Соспитѣ.

Приложеното тукъ писмо отъ щаба на опълчението до щаба на 5-а армия предайте бързо и по сигуренъ каналъ. Вземете разписка за предаването му и ми изпратете разписка за получаването му. На донесенията си поставяйте №. Удобрявамъ, каквото ми донасяте. Продължавайте. Майоръ Митовъ ми съобщава, че има заповѣдь да атакува върхъ 1953. Навѣрно иска да каже Султанъ-тепе и иска да му съдействувамъ. Разпоредилъ съмъ въ тази смисъль. Придържайте се къмъ капитанъ Зографовъ и бждете яко звено между него и майоръ Митовъ. Нашитѣ вериги сж на около 200 кр. отъ телената мрежа на противника. № 57. В. Китка, 20.VI.13 г. 12 ч. 25 м. сл. пл.

Отъ к-ра на 11-а дружина, капитанъ Зографовъ.

Господинъ Капитанъ, сега пристигна една рота отъ 59-и полкъ, която е изпратена за улеснение на атаката. Командиръ на ротата е подпор. Генчевъ. Дружинитѣ отъ 59-и полкъ, въ дѣсно отъ насъ, тази сутринь сж се опитвали да атакуватъ Султанъ-тепе, но поради усиленъ огънь се спрѣли на близо. Азъ мисля, че най-добре е да атакуваме този върхъ или вечерь или сутринь въ тъмно още, защото много жертви ще дадемъ. Артилерията ще трѣбва да поразруши малко телената мрежа и окопитѣ. Вие какво ще заповѣдате, защото нашитѣ войници Ви сж известни, да не се осрамимъ. № 52. Висотитѣ на Султанъ-тепе, 20.VI.13 г. 2 ч. 30 м. сл. пл.

До к-ра на 11-а дружина, Султанъ-тепе.

Нужно е да се отдалечатъ веригитѣ поне 4—500 кр. отъ телената мрежа, за да може да се стреля съ бризантни гранати, за да се разруши и телената мрежа. Ако това е удобно въ това положение, въ което се намирате, направете го и дайте знакъ, като дадете отъ единъ взводъ 3 залпа. Следъ този знакъ ще се почне стрелбата по телената мрежа. Ако нѣма подобенъ знакъ, ще се стреля само по окопитѣ. Атаката смѣтамъ да стане утре къмъ 3 ч. пр. пл. До това време ще може да се съобщи на майоръ Митовъ и да се получи отговоръ отъ него, ако ще атакува и той. Азъ пиша на майоръ Митовъ. Прочетете писмото до него и ще видите, какви мѣрки му препоржчвамъ да се вззематъ, за да бжде атаката удачна. Писмото изпращамъ чрезъ Васъ, разпоредете и чрезъ Васъ да се получи, за да го прочетете и видите, какво ще пише майоръ Митовъ. Щомъ и той се съгласи, ще атакуваме. Нужно е само да се изпрати веднага писмото по пъргави и разбрани войници, за да може да дойде отговора поне къмъ средъ нощь къмъ менъ. Ще Ви изпратя повторно подробна заповѣдь. № 60. В. Китка, 20.VI.13 г 4 ч. 10 м. сл. пл.

До к-ра на 11-а Серска дружина, Султанъ-тепе.

По телената мрежа нѣма да се стреля. Ще Ви обясна устно защо. По окопитѣ сжщо. По добре да не даваме съмнение. За утрешното си намѣрение. 20.VI.13 г. В. Китка, 5 ч. 15 м. сл. пл.

До командира на 3-а дружина отъ 59-и полкъ.

Подържахъ отъ зарана атаката Ви, преди да получа отъ Васъ съобщение, понеже чухъ стрелба къмъ Васъ. Вѣроятно, имаше причини, дето приостановихте така скоро. Моля, уведомете ме, какъвъ е резултата отъ днескашния опитъ и какво мислите да правите за напредъ. Азъ съмъ на мнение утре въ 3 ч. пр. пл. да атакуваме. Ако сте съгласенъ, изпратете ми веднага отговоръ. Като имате предъ видъ, че азъ пиша въ 4 ч. 15 м. сл. пл. и като провѣрите, въ колко точно ще получите писмото ми, ще видите, ще стигне ли отговора Ви до мене своевременно и, следователно, да ли ще можемъ едновременно да поведемъ атаката. Азъ ще мога да атакувамъ въ 3 ч. пр. пл., ако Вашия отговоръ ми стигне поне въ 1 часа. А той ще стигне тогава, ако Вие получите писмото ми най-късно въ 8 часа сл. пл. днесъ, т. е. 3 ч. следъ изпращането му, а понеже ще се движи нощемъ за Вашия отговоръ ще е нужно 5 чеса. Най-главното е да атакуваме едновременно и енергично. Пригответе леснозапалителенъ материалъ на единъ прътъ и го запалете въ случай, че вземете първъ Султанъ-тепе, за да не се избиемъ едни други. Предупредете артилерията си. № 61. В. Катка, 20.VI.13 г. 4 ч. 45 м. сл. пл.

От к-ра на 3-а дружина 59-и полкъ, майоръ Митовъ.

Съобщението Ви № 55 получихъ и моля да ми явите, колкото е възможно по-скоро относително разположението на противника предъ Вашата дружина и Велешката, и можатъ ли да действуватъ повече роти, като излѣзатъ на билото Султанъ-тепе, и колко. При това, какви изкуствени препятствия има предъ Васъ, количеството на противника и пр. Съ една дума да се състави представа за атакуването му утре презъ нощьта. Султанъ-тепе отъ къмъ фронта на позицията ми е невъзможно да се атакува, но височината предъ това тепе е заета отъ менъ. Атаката трѣбва да се произвежда само съ ножъ . . . (следватъ наставления за нощна атака). За часа на почването на атаката и за самата атака ще Ви явя своевременно, като получа съобщението отъ началника на страничното охранение. Както Ви явихъ, допълнявамъ, че въ лѣво отъ Султанъ-тепе (пѫтя който води къмъ него на около 2 клм.) има една моя рота, въ лѣво отъ нея — друга и въ лѣво Вашата 4-а рота. Азъ утре ще изпратя да се присъединятъ три роти изъ леса и, ако е възможно, повече. Като ми явите за всичко мнението си и заключението, а така сѫщо и пълни сведения за противника предъ Васъ къмъ Султанъ-тепе. Явете и подполк. Протогерову. № 18. Позиция предъ Султанъ-тепе, 20.VI.13 г. 8 ч. сл. пл.

Споредъ реляцията на 9-а дружина, отъ това писмо капитанъ Стоянчевъ разбралъ следното:

1-о. Че майоръ Митовъ счита атаката на Султанъ-тепе по фронта отъ къмъ него за невъзможна, следователно, нѣма да атакува.

2-о. Между това съобщава ми, че за часа на атаката ще ми пише като получи съобщение отъ н-ка на страничното охранение (?).

3-о. Ще ми съобщи допълнително, кога ще атакува, следователно, нѣма да е въ 3 ч. пр. пл. на 21 юний, защото е невъзможно да ми съобщи, ако въобще има намѣрение ди ми съобщи, до това време.

4-о. Препорѫчва ми и азъ да съобща на подполк. Протогеровъ.

5-о. Готовъ е да ми даде свои 3 роти.

И капитанъ Стоянчевъ изпратилъ хора да доведатъ ротитѣ, които майоръ Митовъ му обѣщавалъ, и решилъ, щомъ тия роти додатъ, да произведе атаката, безъ да чака нѣкого другиго. Той мислѣлъ, че съ тия три роти и неговитѣ ще има достатъчно сили, за да атакува съ успехъ Султанъ-тепе.

Презъ деня, освенъ сутриннитѣ действия и слабата пѣхотна престрелка и ограничения огънь на 7-а батарея, която къмъ 5 ч. сл. пл. обстреляла телената мрежа за разрушаването ѝ, друга активность колоната не е проявила. Батареята изстреляла 14 гранати и 32 шрапнела. Ротитѣ изстреляли . . . Загуби всѣка дружина имала по 6 ранени опълченци, а отъ батареята 2 коня ранени.

Съгласуване действията съ страничното прикритие на 5-а армия. Както на Румена-бука на 17 и 18 юний, така и тукъ на Султанъ-тепе, съгласуванието усилията на действуващитѣ въ съседство и срещу единъ единственъ обективъ части отъ различни военни единици се оказа при нашитѣ методи дѣло практически трудно постижимо. Да ли причината за това не бѣше планинския характеръ на мѣстностьта, която, както видѣхме, не допущаше навременна размѣна на мисли между съседнитѣ началници, или просто това се дължи на тактическата организация за употрѣблението на силитѣ въ боя, е единъ въпросъ, по който тевърва военната наука ще трѣбва да си каже своята дума. Ясно е, обаче, че съ фразата „Да се държи тѣсна връзка въ дѣсно съ еди кой и въ лѣво съ еди кой“, фраза, която грижливо се предава отъ командна инстанция на командна инстанция до последния патрулъ, голѣми работи мжчно може да се постигатъ. Наистина, тая фраза дава спокойствие на началника, че на подчинения е напомнено да държи връзка съ съседитѣ си, обаче, истина е така сжщо, че въпрѣки тия напомвания, поне доколкото въпроса се отнася до действия въ трудно проходима мѣстность и срещу единъ обособенъ тактически обективъ, резултатитѣ отъ сегашния начинъ за организирането на връзката много рѣдко, за да не кажемъ никога, не сж оправдавали надеждата, която се възлага на нея. Природата на връзката, като че ли съдържа въ нѣкои случаи нѣщо повече отъ онова, което ние обикновѐно схващаме. Който казва връзка, той подразбира обикновено съгласувани действия и взаимно съдействие. И колкото това е по-леко между частитѣ тактически подчинени на едно командуване, толкова то става по-трудно и по-трудно между съседни части тактически подчинени не на едно, а на две различни командувания. И, ако въ последния случай съседнитѣ флангови части трѣбва да действуватъ срещу единъ единственъ тактически обективъ, връзката въ тоя случай по своята природа не може да бжде само пожелания за съгласувани усилия и взаимни съдействия; тукъ е нужно нещо повече, безъ което връзката ще се окаже само думи. Това нещо повече, споредъ нашето скромно мнение, не може да бжде друго освенъ идеята за общи усилия: Общъ тактически обективъ, общи усилия. А общитѣ усилия изискватъ и общо командуване. Вече додемъ ли до тукъ, по-нататъкъ лесно е да разберемъ, че за да могатъ такива нужди, които въ борбата сж почти постоянни, да се удовлетворяватъ на време, трѣбва да има отнорано опредѣлени органи, готови всѣки моментъ да се яватъ по заповѣдь и поематъ тактическото командуване на подобни съседни части, действуващи срещу единъ тактически обективъ. Прочее, тактическата идея се свежда по тоя начинъ въ чисто организационна идея. Единъ генералъ съ двама офицери и една канцелария при щаба на действующата армия, единъ полковникъ съ единъ офицеръ и съответна канцелария — при щабъ на армия и пакъ единъ полковникъ съ единъ офицеръ и съответна канцелария — при щабъ на дивизия, ето готови органи да се натоварватъ съ тактическото командуване на части, отъ разни единици, действуващи срещу важни тактически обективи. Въ нашия случай, при Султанъ-тепе, връзката и единството въ действията можеше да се постигне само, ако още на 17 юний тукъ се организираше единството въ командуването съ нѣкакъвъ органъ, подобенъ на тия, каквито поменахме по-горе. Иначе ще стане това което стана: Щабътъ на опълчението заповѣда дѣсната колона да държи тѣсна връзка съ 5-а армия, щабътъ на 3-а бригада приповтори това, капитанъ Стоянчевъ изпрати рота за свързка, възложи на капитанъ Зографовъ да държи тѣсна връзка съ ротитѣ на 3-а дружина отъ 59-и полкъ и самъ съ писма се опита да установи единство въ действията съ съседитѣ си, но практически не се постигна нищо.

Маневренитѣ войски и щабътъ на опълчението. Съседитѣ. Заключителни бележки за действията на 20 юний.

Маневренитѣ войски на опълчението се състояха отъ 6-а, 7-а и 8-а дружини и 11-а батарея. 8-а дружина влѣзе въ състава на тия войски рано сутриньта, а 11-а батарея къмъ сѫщото време замина за позицията по искането на началника на артилерията отъ лѣвата колона. Маневренитѣ войски бѣха разположени край пѫтя Пашаджиково — Кормино, не далечъ отъ първото село до чешмитѣ. Тѣ се командуваха отъ командира на 7-а дружина капитанъ Михайловъ. Въ 9 $^1/_2$ часа пр. пл. тѣ бидоха заобиколени и поздравени съ успехъ въ предстоящия бой отъ началника на опълчението, който, движейки съ щаба за позицията, мина край тѣхъ. Въ 10 ч. пр. пл., когато по артилерийския огънь се схвана, че неприятельтъ може да атакува позицията при Пониква, заповѣда се устно на капитанъ Михайловъ да предвигне напредъ дружинитѣ и да изпрати една отъ тѣхъ въ разпореждане на началника на лѣвата колона. За такава дружина била определена 6-а, която въ сѫщото време заминала къмъ първата линия и която скоро получи, както видѣхме, заповѣдь да се разположи при и задъ лѣвия флангъ на 2-а Скопска дружина. Като става дума тоя день за 7-а Кумановска дружина, не можемъ да отминемъ съ мълчание факта, отбелезанъ въ дневника на нестроевата ѝ рота, че опълченцитѣ отъ тая рота Коте Голчовъ, Хр. Стойковъ, ефрейторъ Петъръ Гиздашки и Ив. Воденчаровъ пожелали да отидатъ въ строевитѣ роти и да вематъ участие въ войната не само съ тила, но и съ бойна дейность. При този промѣнливъ успехъ въ борбата, тоя жесть означава величие и подлежи да бѫде забелезанъ въ тая история. Въ единъ моментъ, когато ние виждаме духа даже и на поважни началници заразенъ отъ нерешителность, тоя жесть на тия скромни борци-човѣци и подъ тая свѣтлина добива ценностьта на едно съзнателно голѣмо геройство. Природата на войната се развива всредъ смъртьта и разрушението преди всичко на духа, а после на материята. И затова, който отива на война, той трѣбва да тури искрено главата въ торбата си, той трѣбва да се помири съ смъртьта. Тогава борбата не само е по-успешна, но въ края на крайщата и по-малко кръвопролитна. Това е основата на цѣлото военно дѣло и на самата борба.

Къмъ пладне, когато опитътъ на сърбитѣ, да атакуватъ нашитѣ позиции при Пониква следъ една доста интенсивна стрелба, бѣше отбитъ, щабътъ на опълчението предписа следното:

До началника на лѣвата колона.

Можете да разполагате още съ една дружина отъ маневренитѣ войски, ако отъ такава имате нужда. Заповѣдано е началникътъ на маневренитѣ войски да разпореди една отъ дружинитѣ (Костурската) да бжде готова, за да влѣзе въ Ваше разпореждане при поискване отъ Ваша страна. По заповѣдь. № 15. Пашаджиково, 20.VI.13 г. 2 ч. 45 м. сл. пл.

До началника на маневренитѣ войски.

Разпоредете една отъ дружинитѣ да се приготви и при поискване отъ началника на лѣвата колона, подполк. Николовъ, да влѣзе въ негово разпореждане. По заповѣдь. № 15. Пашаджиково, 20.VI.13 г. 3 ч. 45 м. сл. пл.

Отъ к-ра на маневренитѣ войски, капит. Михайловъ.

Въ 11 ч. пр. пл. дадохъ една дружина подполк. Николову. По искането на капитанъ Николовъ (к-ра на пион. рота) въ помощь дадохъ две роти. Съ 4 роти, 3 отъ Костурската дружина и 2 отъ Кумановската дружина, съмъ между Арамийската-чука и в. Поникза. № 2. Върхъ Поникза, 20.VI.13 г. 2 ч. 15 м. сл. пл.

До началника на маневренитѣ войски.

Донесете съ колко човѣка разполагате въ маневренитѣ войски въ този часъ—отъ кои дружини, кои роти. По заповѣдь. 20.VI.13 г. 5 ч. 35 м. сл. пл.

Отъ н-ка на маневренитѣ войски, капит. Михайловъ.

Седма Кумановска дружина 2-а рота 90 човѣка, 3-а — 80. Осма Костурска дружина 1-а рота—100 човѣка, 2-а — 100. Шеста Охридска дружина въ разпореждане на подполк. Николовъ. Другитѣ две роти отъ 7-а и 8-а дружини сж въ разпореждане на капитанъ Николовъ по заповѣдь на подполк. Николовъ. 20.VI.13 г. 6 ч. 30 м. сл. пл.

Вечерьта маневренитѣ войски се премѣстили въ лѣво задъ лѣвия участъкъ на лѣвата колона и пренощували по плоскитѣ ребра (тераситѣ) на ската на позицията.

Щабътъ на опълчението презъ тоя день не бѣ, както видѣхме, на време и съответно освѣтляванъ нито отъ началника на срѣдната, нито отъ тоя на дѣсната колона на опълчението. Тия началници презъ деня нищо не сториха, за да се установи въ интервала между Султанъ-тепе и Поникза, какъвто и да е, контактъ съ неприятеля. А и самиятъ щабъ, както отбелезахме по-рано, не изпълни дълга си, да прати единъ или други офицеръ, или да замини самиятъ началникъ на щаба, или самиятъ началникъ на опълчението при срѣдната и дѣсната колони и, не да чака да получи, а да вземе каквито сведения му бѣха нужни. За боя на лѣвата колона по височитѣ на Поникза щабътъ на опълчението имаше не само донесения, но и непосредствени впечатления. Той схващаше, че тактическия ключъ на позицията на опълчението бѣше Поникза и че водениятъ презъ деня бой отъ страна на неприятеля срещу лѣвата колона имаше повече разузнавателенъ характеръ. Тоя редъ на мисли позволи да се напишатъ следнитѣ заповѣди:

До к-ра на 2-а М.-О. бригада.

По заповѣдь. Разпоредете скорострелната батарея да замине веднага въ разпореждане на подполк. Николовъ — н-къ на лѣвата колона. Вамъ ще бжде придадена батарея отъ дѣсната колона на подполк. Протогеровъ. № 26. Пашаджиково, 20.VI.13 г. 8 ч. сл. пл.

До н-ка на дѣсната колона.

По заповѣдь. Разпоредете веднага едната скорострелна планинска батарея, най-близката до срѣдната колона, да замине въ разпореждане на подполк. Пчеларовъ, н-къ на срѣдната колона. Къмъ батареята придайте една рота за прикритие. Батареята да следва пжтя, по който е вървѣлъ адютантътъ Мановски. Батареята и ротата ще останатъ временно въ разпореждане на подполк. Пчеларовъ. Борбата предъ лѣвата колона е почти прекратена, но неприятельтъ не е отстжпилъ. № 37. Пашаджиково, 20. VI. 13 г. 8 ч. сл. пл.

До началника на лѣвата колона:

Разпоредихъ планинската с. с. батарея отъ срѣдната колона да влѣзе още тази нощь въ Ваше разпореждане. Разпоредете да заеме позиция още тази нощь. Можете да привлѣчете сѫщо тъй две орѫжия отъ придадената къмъ 1-а Дебърска дружина батарея. Не прекѫсвайте контакта съ противника чрезъ патрули и четици. Усилете работата по укрѣпяването на позицията. Донесете за положението въ този моментъ. № 38. 20.VI.13 г. 8 ч. 10 м. сл. пл.

Между това, въ 8 ч. 30 м. отъ командующи 4-а армия се получи следната любопитна шифрована телеграма:

Тъй като сърбитѣ разполагатъ съ една кавалерийска бригада предъ 7-а пех. Рилска дивизия и може да предприематъ нѣкоя атака на Кочане, изпратете две роти, които да заематъ позиция южно и юго-западно отъ града. № 5703.

По тоя поводъ до интенданта се изпрати следното:

(Повтаря се № 5703 и после се продължава) Въ Кочане има една рота отъ 5-а Одринска дружина, разпоредено е да дойде още една рота отъ 3-а бригада — на тия роти възложете да посрещнатъ една подобна евентуалность, като влѣзатъ въ връзка съ 7-а Рилска дивизия. Командуването на тия роти възложете на етапния комендантъ. За да не се произвежда тревога между населението — горното да се държи въ най-голѣма тайна. Отиването на ротитѣ на позициитѣ и окопаването да става подъ предлогъ на учение № 39. Пашаджиково, 20.VI.13 г. 10 ч. 45 м. сл. пл.

Вечерно донесение. До щаба на 4-а армия и съседитѣ се донесе вечерьта следното:

Фланговитѣ части на дѣсната колона, заедно съ лѣвофланговитѣ на 4-а Преславска дивизия днесъ по пладне сѫ били на 200 кр. отъ телената мрежа на Султанъ-тепе. Какво е станало следъ това, нѣмамъ донесение. Лѣвата колона отблъсна настѫплението на противника, който, обаче, още не е очистилъ фронта. Точни донесения за противника още нѣмамъ. Разпоредихъ, ако почне отстѫплението, да се преследва. Понеже отъ днешния макаръ и сериозенъ бой при Пашаджиково останахъ съ впечатлението, че това е, може-би, само единъ рекогносцировачень бой заповѣдахъ по-пълно укрѣпване на позициитѣ, както и изпращане чети за тероризиране на противника. Въ случай на атака, ще контъратакуваме на ножъ и ще водимъ борба до край, като смѣтамъ, че мѣстото, което заема тази колона отъ опълчението, е отъ решително значение за действующитѣ въ лѣво отъ опълчението части. № 50. 20.VI.13 г. 11 ч. 30 м. сл. пл.

Заповѣдь за действията на 21 юний. Въ сѫщото време до частитѣ се написа следната оперативна:

Заповѣдь по Македоно-Одринското опълчение

Щабъ Пашаджиково Карта 1:210,000 20.VI.13 г. 11 ч. 45 сл. пл.

§ 1. Фланговитѣ части на дѣсната колона, заедно съ фланговитѣ части отъ 4-а Преславска дивизия днесъ сѫ достигнали на 200 крачки отъ телената мрежа на в. Султанъ-тепе. Лѣвата колона успешно отблъсна атаката на противника.

§ 2. Тъй като владѣнието на позициитѣ на лѣвата колона сѫ отъ решающе значение за съседнитѣ въ лѣво отъ насъ части отъ армията, заповѣдвамъ:

Лѣвата колона, усилена съ една с. с. планинска батарея отъ срѣдната колона и две дружини отъ маневренитѣ войски, да продължи усилването на позицията си съ окопи и засѣки, като отблъсне всѣка атака на противника съ контъратака „на ножъ“.

Срѣдната колона съ една скорострелна планинска батарея, изпратена отъ дѣсната колона, чрезъ настѫпление предъ фронта си да съдействува по всѣки начинъ на лѣвата колона.

Дѣсната колона, безъ една скорострелна батарея и една рота, да продължи изпълнението на задачата съгласно заповѣдь № 50, като въ сжщото време настжпи напредъ, съ което ще съдействува на лѣвата и срѣдната колони.

Маневренитѣ войски, подъ командата на капитанъ Михайловъ, да останатъ задъ лѣвата колона.

§ 3. Колонитѣ да изпращатъ предъ себе си патрули за разузнаване и четници за тероризиране неприятеля.

Н-къ на опълчението, Генералъ-майоръ Геневъ.
Н-къ щаба, отъ Генер. щабъ, Майоръ Дървинговъ.

Донесения, получени следъ издаването заповѣдьта. Къмъ полунощь се получиха следнитѣ гелиограми:

Отъ подполковникъ Протогеровъ.

За сведение капитанъ Стоенчевъ съ други две дружини утре 3 ч. пр. пл. ще атакува. Може да се настжпи къмъ Лопенъ, само ако настжпи Пчеларовъ. № 62. 4.50 вечерь.

Отъ началника на лѣвата колона.

Донасямъ Ви, Господинъ Генералъ, позицията остана въ наши ржце, дето сега частитѣ отъ колоната сж разположени въ бойна готовность. Командирътъ на 1-а Дебърска дружина съ донесение отъ 5 часа 20 м. ми донася, че се завързалъ бой между 2-а бригада отъ 4-а дивизия и три полка неприятель. Командирътъ на 1-а Дебърска дружина чрезъ двама ординарци устно донася, че бригадата отстжпила. № 52 позиция Пониква, 20.VI.13 г. 11 ч. сл. пл.

На което се отговори съ следното:

На № 52. Понеже на устнитѣ донесения не трѣбва да се дава пълна вѣра, изпратете ординарци да искатъ писмено донесение за положението отъ капитанъ Величковъ. Въ 12 ч. се почна жива артилерийска и пехотна стрелба по посока на 2-а бригада отъ 4-а дивизия, която като че опровѣргава донесението на капитанъ Величковъ. Въ случай че това се окаже вѣрно, ориентирайте часть отъ войскитѣ си противъ за противодействие на настжплението на противника на изтокъ. По заповѣдь. № 51. 21.VI.13 г. 1 ч. 20 м. пр. пл.

Съседни войски. Презъ тоя день съобщения отъ 2-а бригада 4-а дивизия и отъ 7-а дивизия не се получиха никакви. Освенъ донесенията на капитанъ Величковъ, които между другото говорѣха за действията на тия съседи до 7 ч. 35 м. сл. пл., съ други сведения щабътъ на опълчението не разполагаше. Отъ телеграмата на командующия армията за нѣкаква сърбска кавалерия и нуждата опълчението да прати части да заематъ Кочане, като че ли отъ войскитѣ доле въ полето това не можеше да се извърши, щабътъ на опълчението почна да аргументира, че при съседитѣ става нѣщо, което въ всѣки случай не бѣ благоприятно за насъ. Донесението № 52 отъ подполк. Николовъ (гл. по-горе. Б. ав.) вече говорѣше за отстжплението на 2-а бригада 4-а дивизия, но това сведение му бѣше предадено устно и понеже въ това време на полунощь къмъ позицията на съседитѣ бѣше се развила барабанна пехотна и рѣдка артилерийска стрелба, щабътъ на опълчението остана на схващането, че съседитѣ въ лѣво стоятъ по мѣстата си. Между това, както въ разположението на силитѣ, така и въ психологического състояние на тия съседи бѣше станала една промѣна. Още въ 10 ч. вечерьта полковникъ Енчевъ донася до началника на 7-а дивизия следното:

Привечерь частитѣ отъ бригадата подъ натиска на превъзходни неприятелски сили отстжпиха на главната позиция — височитѣ 650 до монастира Пантелей. Противникътъ зае непосредствено лежащитѣ по лѣвия брѣгъ висoти. Две дружини отъ маневренитѣ войски предадохъ въ разпореждане на полковникъ Митовъ и сега оставамъ само съ 5 дружини. Отъ полската си артилерия по причина пресѣчената мѣстность не мога да се ползувамъ и задържането позицията упорно ще бѫде трудно. Полковетѣ пострадаха твърде много, навѣрно загубитѣ сѫ около 2000 човѣка. Въ случай, че тукъ задържането ми стане невъзможно, моля, да ми се укаже въ какво направление да се оттеглямъ. Въ настоящия моментъ се започва сйлка пушечна стрелба въ първата линия. Чуватъ се и артилерийски изстрели. № 52. 20. VI. 13 г. 10 ч. сл. пл.

Действията на сърбитѣ срещу 7-а дивизия до пладне сѫ били слаби, но следъ това почнали да се разниватъ съ разтяще оживление. Къмъ 4 ч. сл. пл. боятъ е кипѣлъ по цѣлата позиция, а въ 6 ч. сърбскитѣ сили насочени срещу 650 достигнали на 200—300 крачки отъ позицията на нашитѣ части, но посрещнати тукъ съ силенъ картеченъ и пушеченъ огънь, били отблъснати и приковани на 400—500 кр. Въ това положение Рилската дивизия останала на позиция на Райчинъ-ридъ съ пехотата си и една батарея, а Преславската бригада заела, позиция въ дѣсно до монастира Пантелей, като изпратила артилерията си къмъ с. Баня. Артилерията на Рилската дивизия останала задъ позицията „масово разположена между Соколарци и Спанчово“.

Резултати отъ боя. Лѣвата колона се задържа на мѣстото си. Неприятелскитѣ опити за атака къмъ 11 ч. 30 м. пр. пл. и 2 ч. 30 м. сл. пл. останаха безуспешни. Срѣдната колона не прояви ония действия, които случаятъ и заповѣдитѣ ѝ налагаха. Дѣсната колона сѫщо така не прояви съ лѣвия си флангъ никакви действия и не постигна никакъвъ чувствителенъ успехъ, макаръ дѣснитѣ ѝ части да се доближиха на 200 крачки отъ телената мрежа на самия Султанъ-тепе.

Разположение на частитѣ на 20 срещу 21 юний се вижда отъ скицитѣ, които при изложение за тоя день помѣстихме.

Фортификационни работи. Съвършенствуването на окопитѣ продължаваше, обаче, по липса на достатъченъ инструментъ резултати голѣми не се постигнаха. Неприятельтъ при мандрата презъ деня сѫщо правѣше окопи.

Загубитѣ на дружинитѣ и батареитѣ общо възлизатъ на около 14 убити и 79 ранени войници, 5 убити и 7 ранени коня. Убитъ падна *на поста си* и подпор. Доцевъ отъ 4-о артилерийско отдѣление. Батареитѣ изстреляха 1949 снаряда. За похарченитѣ патрони отъ пехотнитѣ части нѣма точни данни.

Времето. Презъ деня времето бѣше добро.

Отличиха се: подполк. Николовъ Ст., капитанитѣ Пожарлиевъ, Каназиревъ, Зографовъ, артилериститѣ майоръ Николовъ, пор. Радевъ Т., подпор. Доцевъ и техникътъ Пипаловъ.

21 юний.

БОЯТЪ НА ЛИНИЯТА ПОНИКВА — СУЛТАНЪ ТЕПЕ.

Щабътъ на опълчението до пладне. Следъ написването на заповѣдь № 51 по опълчението за действията на 21 юний се чу на полуноць къмъ 7-а дивизия една действително адска стрелба, която мѫчно можеше да се разбере, що представлява и какви резултати ще даде. По тоя нощенъ бой до командующи 4-а армия се донесе следното:

Въ 12 ч. полунощь започна силна артилерийска и пехотна стрелба предъ фронта на 2-а бригада отъ 4-а дивизия и продължи непрекѫснато 20 минути. 51. Позицията, 21. VI. 13 год. 0 ч. 25 м. пр. пл.

Въ сѫщото време и малко по-кѫсно отъ началника на 7-а дивизия за сѫщото се получи и отговори следното:

Моля дайте най-голѣмо съдействие за отблъсване нощната атака, която водятъ сърбитѣ срѣщу моята позиция. 529.

529. Една дружина съ една батарея, които сѫ при Пантелеймонъ, ще Ви съдействуватъ. Вѣрваме, че Рилци ще създадатъ единъ новъ Буланръ за сърбитѣ. 52. 21. VI. 13 год. 2 ч. 20 м. пр. пл.

Въ действителность работитѣ при Рилската дивизия и Преславската бригада сѫ се развили твърде зле психологически. Атаката на сърбитѣ скоро е била отбита съ огънь отъ пехотата и батареята отъ 650, обаче, защитницитѣ сѫ били поколебани и значителна часть напуснали позицията. Предницитѣ на единствената батарея на висота 650, заразени отъ паника, се впуснали безумно назадъ по цѣлата дълбочина на позицията. Командирътъ на 2-а бригада, безъ да провѣри устното донесение на единъ напусналъ позицията офицерски-кандидатъ, който разправялъ, че 1-а бригада била разбита, далъ заповѣдь батареитѣ отъ неговата позиция да се снематъ и да отстѫпятъ къмъ Кочане. 18 батареи и безброй кола, кухни, коне, събрани въ голѣмо безредие въ полето между Соколарци и Спанчово, къмъ 4 ч. вече се движили къмъ Кочане. Въ 4 ч. 10 м. тукъ пристигналъ началника на 7-а дивизия, генералъ-майоръ Тодоровъ и съ личния си примѣръ на себеотрицание и твърдость спрѣлъ тая маса, въ сѫщото време получилъ сведение отъ позицията, че тя е въ наша рѫце и далъ заповѣдь всички да заематъ мѣстата си. Положението е било възстановено, обаче, духътъ на всички тия части останалъ чувствително засѣгнатъ Въ 3 ч. 45 м. пр. пл. се получиха въ щаба на опълчението следнитѣ две телеграми отъ щаба и отъ командующия 4-а армия:

Днесъ, 20 юний, противникътъ не прояви сериозни настѫпателни действия срещу частитѣ на 4-а армия, разположени на северъ отъ Лѫкавица, а дето бѣ предприелъ такиви бѣ отблъснатъ и заставенъ да отстѫпи. Вниманието му напротивъ, изглежда да е насочено главно къмъ подпомагане на Тимошката дивизия 2-и позивъ, която сега се намираше изолирана при Криволакъ. Тѣзи му усилия, обаче, останали суетни и частитѣ отъ армията, действуващи на югъ отъ Лѫкавица, сѫ насочени за пълното окрѫжаване и пленяване на тази неприятелска дивизия. 1-и полкъ отъ нея е вече почти унищоженъ. Унищоженъ е до сега сѫщо 6-и полкъ отъ Тимошката дивизия 1-и позивъ. До тази вечеръ се набиратъ пленници повече отъ 2,500 войници, 20 офицери, 1 приставъ и 1 свещеникъ. Взети сѫ трофеи 2 пл. орѫдия, 1 картечница, множество пушки и патрони и обоза на 1-и сърбски полкъ. По заповѣдь. № 5705. Радовишъ, 20. VI. 13 год. 9 ч. сл. пл.

До втора заповѣдь опълчението да се не увлича въ сериозни настѫпателни операции. Укрѣпете се на заетитѣ позиции, на които твърдо да се държите. Влѣзте въ тѣсна органическа връзка съ 5-а армия. 5711. Радовишъ, 21. VI 13 г. 12 ч. 40 м. пр. пл.

Първата отъ тия телеграми имаше информативенъ характеръ и се съобщи на частитѣ. Материялнитѣ успехи на 2-а дивизия бѣха голѣми, обаче, тактическитѣ последици отъ това бѣха абсолютно нищожни, за да не кажемъ никакви. 8-а дивизия отдавна бѣ се оттеглила отъ дѣсния на лѣвия брѣгъ на Брѣгалница, а другитѣ наши сили по-вдѣсно изнемогваха отъ постоянна и не всѣкога успешна борба. Успехътъ при Криволакъ нито съ една иота можеше да измѣни неотразимия ходъ на обстановката, която всѣки день, за да не кажемъ всѣки часъ, се развиваше все повече и повече неблагоприятно за българското орѫжие. Втората телеграма, като че ли носѣше въ себе си нѣкаква тайна въ горната смисъль. Досегашнитѣ заповѣди да се атакува неприятеля и Султанъ-тепе, за да се сѫдействува на 5-а армия въ настѫплението й срещу Егри-Паланка и сѫщия върхъ, заеднажъ се замѣня съсъ да се държите твърдо на позицитѣ. Тоя крутъ повратъ не можеше да не ни привлѣче вниманието. Тая телеграма даваше ново опредѣление на задачата, т. е. най-сѫщественото нещо въ военнитѣ действия. На опълчението се заповѣдваше да не се увлича въ сериозни настѫпателни операции, а твърдо да се задържи на позицитѣ си. Очевидно, бѣше, че бѣ станала нѣкоя промѣна, която налагаше тая заповѣдь до опълчението. Следъ разчепкване на тая телеграча щабътъ доде до заключение, че тая заповѣдь, колкото и да е категорична за не предприемане „сериозни настѫпателни операции,“ не запрещава настѫпателни действия, каквито бѣ заповѣдано да се извършатъ сутриньта отъ срѣдната и дѣсната колони, защото тия настѫпателни действия имаха чисто вѫтрешенъ характеръ и целѣха да засѣгнатъ фланга и тила на неприятеля срещу лѣвата колона, а не да развиятъ действия отъ по-голѣмъ мащабъ. Така разгледанъ въпроса, щабътъ на опълчението заключи, че по тая заповѣдь разпореждания нѣма да се правятъ, а само ще се вземе добра бележка, че задачата на опълчението е да се укрѣпи и задържи на позицията си.

Въ 6 ч. 45 м. въ щаба се получи № 49 отъ капитанъ Величковъ (стр. 240), въ което се донасяше за отстѫплението на Преславската бригада и молѣше за инструкции. Съ № 52, който ще цитираме, когато опишемъ действията по охранението фланга на опълчението, щабътъ съобщи на началника на тая колона, че му се изпращатъ две роти подкрѣпление, че неприятелската атака трѣбва да се посреща съ контъратака и че батареята му може презъ деня да пренесе голѣма полза, като обстрелва неприятеля въ флангъ. Въ сѫщото време съ № 53, който сѫщо ще се цитира по-нататъкъ, заповѣда се на маневренитѣ войски да изпратятъ една двуротна дружина въ разпореждане на началника на крайната лѣва колона къмъ Пантелей. За злощастие ординарецътъ — по вина на щаба или по своя лична вина не се знае — вмѣсто да отиди при маневренитѣ войски, които бѣха на 10 минути отъ щаба на опълчението, отива чакъ при началника на срѣдната колона и по тоя начинъ изпращането две роти за усилване крайната лѣва колона презъ цѣлия день не се изпълнява на дѣло.

Къмъ 9 часа вече по посока на Рилската дивизия се водѣше оживенъ бой и началникътъ на опълчението съ часть отъ щаба се покачи на висота 1050, за да наблюдава тоя бой. Отъ висота 650 при Райчини до висотата 1050 имаше повече отъ 10 клм. по права линия. Наблюдението поради далечностьта било малко трудно, но при все това по артилерийския и пехотенъ огънь, както и по движението на по-гжсти групи хора можало много да се разбере. Къмъ 11 часа вече се забелезало непонятно движение на наши части назадъ задъ позицията при Райчини и началникътъ на опълчението, за да могатъ да се получатъ непосредствени сведения, заповѣдалъ на адютанта на 2-и пл. арт. полкъ, подпоручикъ Христовъ, да се качи на коня си и да замине при Рилската дивизия, за да узнае положението и незабавно се върне назадъ, за да донесе. Началникътъ щаба на опълчението не бѣ придружилъ началника на опълчението при отиването му на висота 1050 и бѣ останалъ поради канцеларска работа въ щаба, дето презъ това време се получиха следнитѣ, първото отъ началника на лѣвата колона, а второто отъ началника на 7-а дивизия:

Като прилагамъ тукъ донесението и на командира на 1-а Дебърска дружина № 50 (Ще се цитира на своето мѣсто. Б авт.), донасямъ, че положението на колоната става всѣки изминалъ часъ по-критическо и че би трѣбвало да се вематъ мѣрки, защото появяването на противника на пжтя Пашаджиково — Кочане моето отстжпление става абсолютно невъзможно. Трѣбвало би да се вематъ мѣрки за спиране на настжплението на противника отъ западъ. Такива подкрѣпления биха могли да се поискатъ отъ дивизиитѣ, числящи се въ 4-а армия. Вие ще обсждите критическото положение и ще наредите възможно по-скорото отбиване на противника или спиране неговото настжпление. На командира на 1-а дружина не пратихъ нито единъ опълченецъ, защото всички дружини отъ повѣрената ми колона сж ангажирани въ първата линия. Кумановската и Костурската дружини отъ маневренитѣ войски изпратихъ да завзематъ позиция на пжтя Пантелей — Кочане. Тамъ намѣрихъ артилеристи, които ми казаха, че на Пашаджиковския върхъ (1050) има една батарея нескорострелна. Въ подкрѣпа на тия две дружини, Кумановска и Костурска, изпратихъ 2 роти и половина отъ 3-а Солунска дружина. Всичко защитници на тоя пунктъ 6 роти и половина. № 53. Позиция Попиква, 21.VI. 13 г. 9 ч. пр. пл.

Ако имате възможность услужете ми съ 1—2 планински батареи, които да се дадатъ по една на полковницитѣ: Митовъ и Енчевъ. 354. 21.VI.13 г. 11 ч. пр. пл.

Къмъ сжщото време началникътъ на опълчението се върна отъ висота 1050 и разпореди подполк. Иотовъ да поеме командуването на крайната лѣва колона и се написаха до н-ка на лѣвата колона следното:

По заповѣдь. Положението не е тъй критическо, както го представлявате. -а Рилска дивизия води успешно бой при Райчини. 1-а Дебърска дружина действува съ 1 с. с. батарея с.-з. отъ монастира Пантелей въ флангъ на противника. Срѣдната колона настжпва. При тази обстановка нужно е: да повърнете изпратените две роти и половина отъ 3-а Солунска дружина при Васъ незабавно, да разузнавате, какво има предъ Васъ и главното внимание обърнете на северъ. За да се тури единство въ командуването, назначава се подполк. Иотовъ за началникъ на крайната лѣва колона (1-а Дебърска, 7-а Кумановска, 1 не с. с. и 1 с. с. батареи). Ако подполковникъ Иотовъ е при Васъ, да се яви веднага въ щаба. 8-а Костурска дружина да се събере и остане въ маневрени войски и остане въ мое разпореждане на мѣстото, дето бѣше вчера къмъ 8 ч. пр. пл.

За сведение — ость за действие е не само пжтя Пашаджиково — Кочане, но и този Пашаджиково — Градче. № 57. Пашаджиково, 21. VI. 13 год. 11 ч. пр. пл.

Тази заповѣдь, поради раняването на конния ординарецъ, не била предадена по назначение, а повърната въ щаба отъ лазарета въ 11 ч. сл. пл. Въ сѫщото време до началника на 7-а Рилска дивизия се изпрати следното:

> Въ този моментъ формирамъ крайна лѣва колона отъ 6 роти, една с. с. и една не с. с. батареи подъ началството на подполк. Иотовъ, съ задача да действува въ флангъ на настѫпающитѣ противъ Васъ части. Колоната е около с. Пантелей. Лично наблюдавахъ ефикаснитѣ действия на скорострелната й батареря. Ако ви е нуждна, поискайте отъ подполк. Иотовъ нескорострелната батарея. Той има заповѣдь, да Ви я даде въ такъвъ случай. 58. Пашаджиково, 21.VI.13 г. 11 ч. 30 м. пр. пл.

Следъ това до щаба на 4-а армия се донесе следното:

> Отъ 6 ч. пр. пл. до сега 7-а Рилска дивизия води бой. Формирахъ крайна лѣва колона отъ 6 роти и 2 батареи, за да й съдействува, като действува противъ фланга на настѫпающия противъ 7-а дивизия неприятель. Лѣвата колона на опълчението е на позицитѣ си, а срѣдната и дѣсната настѫпиха. 59. Пашаджиково, 21.VI.13 г. 11 ч. 35 м. пр. пл.

Въ това време колонитѣ проявяватъ следнитѣ действия:

ДЕЙСТВИЯТА НА ДѢСНАТА КОЛОНА

(Гл. скици № № 28 и 29 на стр. 270 и 278).

Щабътъ на дѣсната колона въ 1 ч. 35 м. пр. пл. по хелиографа получилъ заповѣдьта, да изпрати една отъ своитѣ планински батареи въ разпореждане на подполковникъ Пчеларовъ, което и веднага разпорежда до капитанъ Парапановъ. Въ 6 ч. 30 м. подполков. Протогеровъ получава и оперативната заповѣдь по опълчението № 51 и въ сѫщия часъ издава следната заповѣдь до началницитѣ на колонитѣ отъ 3-а бригада:

> Противникътъ слабо се защищава и почва отстѫпление по всички линии. Всички наши дивизия напредватъ. Опълчението днесъ почва настѫпление, за което:
>
> Дѣсната колона (капитанъ Стоянчевъ) да продължава да изпълнява своята задача.
>
> Срѣдната колона (капитанъ Ангеловъ), 12-а дружина, да почне настѫплението следъ като 1-а и 2-а бригади заематъ Суха-чешма. Полскитѣ батареи ще излѣзатъ на указанитѣ позиции.
>
> Лѣвата колона (капитанъ Петровъ), 10-а дружина, 8-а с. с. пл. батарея и взводъ картечници, да настѫпи по Лопенския ридъ, следъ като колоната на подполк. Пчеларовъ настѫпи по Равно-бърдо.
>
> Маневрени войски (капитанъ Парапановъ) 3 роти отъ 15-а Щипска дружина, да се движатъ задъ лѣвата колона.
>
> Една рота отъ 15-а Щипска дружина и 9-а с. с. батарея сѫ придадени къмъ колоната на подполк. Пчеларовъ.
>
> Парковия взводъ, обозитѣ, лазаретътъ и привързочния пунктъ оставатъ на старитѣ си мѣста.
>
> Азъ ще се намирамъ на позицията предъ полската батарея на височината, на която бѣхъ вчера. № 64. 21. VI. 13 г. 7 ч. пр. пл.

Въ сѫщото време до началника на опълчението по хелиографа донаси, че неприятельтъ билъ поставилъ една полска батарея на Камениста-чешма и че билъ окопанъ на Суха-чешма и Лопенскитѣ височини, последното, както ще видимъ по-нататъкъ, бѣше невѣрно. Все въ сѫщото време написа до командира на полското артилерийско отдѣление, както ще видимъ при описание действията на срѣдната колона, № 65 въ което посочва на това отдѣление цели за обстрелване и позиция за заемане. Въ отговоръ на това подполковникъ Протогеровъ получи донесение отъ майоръ Кожухаровъ, което ще помѣстимъ на сжщото мѣсто и което представлява идеенъ интересъ особено по отношение мисъльта му, да не се държи 8-а с. с. батарея на капитанъ Симовъ задъ полскитѣ батареи. Следъ това пр. пл. командира на 3-а бригада получилъ донесение № 71 отъ капитанъ Стоянчевъ и по неговото съдържание на свой редъ донесълъ до началника на опълчението следното:

Едва вчера 8 ч. сл. пл. 44-и полкъ пристигналъ на Руенъ и е установена връзка съ 4-а дивизия. Майоръ Митовъ за днесъ 3 ч. пр. пл. отговорилъ, че неговия фронтъ билъ недостжпенъ за атака и че ще иска разрешение отъ началника на 5-а армия и тогазъ щѣлъ да отговори. Нощесъ се опиталъ Стоянчевъ да разкжса телената мрежа съ брадви, неприятельтъ открилъ артилерийски и пехотенъ огънь. Укрѣплението е редутъ усъвършенствувана профилъ. Предъ укрѣплението окопи. Вежкжде блиндирани. Имало и фугаси. Стоянчевъ има неотложна нужда отъ фелдшеръ или докторъ. Противникътъ е претърпѣлъ голѣми загуби. Имало разбита картечница, при телената мрежа 16 гроба, казармата разрушена. Стоянчевъ чака удобенъ моментъ и самъ да го атакува. Моето мнение е да се телеграфира да му изпрататъ веднага помощь, защото ще бжде много изложена нашата колона да атакува съ по-слаби сили отъ противника укрѣпенъ пунктъ. Имаше заповѣдь, че ужъ 4-а дивизия ще атакува още на 19 того, а и до сега нищо нѣма. Такива разпореждания водятъ къмъ разбиване по части. № 66. Качаникъ, 21. VI. 13 г. 1 ч. сл. пл.

Къмъ сжщото време щабътъ на 3-а бригада получава съобщение № 26 отъ 10 ч. 40 м. пр. пл. отъ началника на срѣдната колона подполк. Пчеларовъ, който известява, както ще видимъ при описание действията на тая колона, частитѣ му по кои посоки настжпватъ, и което се е виждало отъ Качаникъ. Какво впечатление правѣше настжплението на срѣдната колона върху подполк. Протогеровъ и какви мисли му минаваха презъ главата въ това време, нищо не е казано въ реляцията на 3-а бригада, обаче, следнитѣ две съобщения размѣнени между него и подполк. Пчеларовъ, два часа по-късно, когато срѣдната колона бѣше още повече напреднала срещу врага тукъ хвърлятъ пълна свѣтлина.

От подполк. Пчеларовъ до подполк. Протогеровъ.

Моля известете ми, защо дѣсната колона не настжпва съгласно заповѣдьта по опълчението № 51. Известете ми сжщо, ако имате нѣкакви сведения отъ щаба на опълчението. Азъ тукъ съмъ на таково мѣсто, че не мога да свържа съобщение съ щаба. № 28. Махла Равно-бърдо, 21. VI. 13 г. 1 ч. 50 м. сл. пл.

Отъ подполк. Протогеровъ до подполк. Пчеларовъ.

По Лопенския ридъ съмъ изпратилъ една рота, обаче, настжплението по тоя ридъ е невъзможно, до като не се вземе Суха-чешма, защото се обстрелва отъ Суха и Каменита-чешми и отъ къмъ Султанъ-тепе. Сжщо и вашето настжпление отъ Равно-бърдо къмъ Суха-чешма ще бжде трудно, до катю 1-а бригада не настжпи по Корминския-ридъ и доде на една височина съ Равно-бърдо. На 19 того азъ имахъ пехотни части и една планинска с. с. батарея на Равно-бърдо, когато вие бѣхте отстжпили къмъ Корминския-ридъ, и тѣ бѣха така силно обстрелвани съ кръстосанъ артилерийски и пехотенъ огънь отъ Суха-чешма, Емиришкия-ридъ и Румена-бука, че трѣбваше презъ цѣлия день да мълчатъ безъ да могатъ се оттегли, понеже е открито. Едвамъ презъ нощьта успѣха да се оттеглятъ, а сега, когато има полека артилерия на Камениста-чешма, движението на Лопенския-ридъ е невъзможно. Ако имате нужда отъ подкрѣпа, мога да Ви изпратя, но артилерия, макаръ и да имамъ свободна, е невъзможно изпращането. Съ полската артилерия подържамъ настѫплението Ви, за да може да се достигне поне до Суха-чешма, като се вземе Кормино. Гелиографа не знае до сега, где да Ви дири, а въ момента отъ Камениста-чешма, се обстрелва точно мѣстото на станцията. Вашата дружина води бой на Кормино. № 68. Качаникъ, 21.VI.13 г. 3 ч. 37 м. пр. пл.

А единъ часъ следъ това донесълъ до началника на опълчението следното:

Днесъ положението е следното: Дѣсната колона (капитанъ Стоянчевъ) е на 100 крачки предъ телената мрежа на Султанъ-тепе; той отъ 5 дена очаква подкрѣпление, ту отъ 5-а армия, ту отъ 4-а дивизия, обаче, изоставенъ е самичъкъ съ 800—900 пушки, 4 орѫдия и 2 картечници да превзема единъ укрѣпенъ пунктъ, заеманъ отъ противникъ и численно по-силенъ и съ полска артирерия. Моля разпореждане, да му се даде незабавно помощь. Съ останалитѣ части отъ бригадата, една рота на Лопенския-ридъ, другитѣ на Качанскитѣ ридове, съ артилерийски огънь подържахъ настѫплението на срѣдната колона, като обстрелвахъ гребена на Корминския-ридъ и западно отъ него, Суха-чешма, и къмъ Румена-бука. Настѫплението за утре къмъ Румена-бука по Лопенския-ридъ ще бѫде възможно, само следъ като отъ лѣвата и срѣдна колони се заеме Суха-чешма и Емиришкия-ридъ, защото цѣлия ридъ съ кръстосанъ огънь се обстрелва отъ Суха-чешма, Румена-бука и Камениста-чешма; сега става още по-трудно, че на последната има и полска артилерия. По-рано и нашитѣ полски батареи излизаха на открита позиция предъ Качаникъ и обстрелваха Суха-чешма, Румена-бука, Камениста-чешма и даже Султанъ-тепе, но сега не могатъ да излѣзатъ на открита позиция, понеже се обстрелватъ силно отъ полската артилерия на противника, безъ да иматъ възможность да се борятъ съ нея поради голѣмото разстояние и голѣмия ѫгълъ на мѣстото. Закрити позиции никѫде нѣма и въ страни отъ пѫтя не може се излиза.

Менъ ми се струва, че отъ нѣколко дена дѣйствуваме настѫпателно, заемайки единъ фронтъ 15 клм., пресѣчена мѣстность, а се явяваме предъ противника да го атакуваме съ 700—800 пушки самостоятелна колона, които не могатъ да се прехвърлятъ, а по нѣкога не могатъ и да си помагатъ даже съ далеченъ артилерийски огънь, а това е твърде рисковано. На планинска мѣстность може да се действува съ малки части, но ние при атакуване на крайния обектъ противника на непрестѫпни мѣста се държимъ отбранително, а на по-достѫпнитѣ мѣста се явява съ повече сили отъ насъ. Нашата упоритость, ако и да е по-голѣма, не може по този начинъ да имаме решителни резултати и даже можемъ да бѫдемъ излагани на рискове.

Моето мнение е, да се поведе атака на Султанъ-тепе отъ къмъ Китка съ по-голѣми сили и отъ тамъ ще се вземе цѣлия хребетъ; ако ли се искатъ решителни резултати и се иска атака отъ къмъ Парадли, пакъ силитѣ трѣбва да бѫдатъ много повече и да се атакува сѫщевременно Парадли и Румена-бука. При това атакитѣ съгласувани едновременно и да бѫдатъ известни още отъ вечерьта. Често се грѣши, като се дадатъ задачи на наша бригада и дружина, като се мисли, че бригадата има 10,000 человѣка, а дружината 1,200, а въ сѫщность бригадата има 2,000—2,500 пушки, а дружината 400—500 пушки. № 69. Качаникъ, 21.VI.13 г. 4 ч. 25 м. сл. пл.

Въ тия два документа, особено № 68, цѣлата аргументация пада щомъ се вземе подъ внимание, че частитѣ, действуващи на Лопенския-ридъ на 19 юний, нѣмаха абсолютно нито единъ человѣкъ загуба и че подполк. Протогеровъ се съгласява да прати на подполк. Пчеларовъ подкрѣпа, но не и да тикне неговитѣ части, собствено капитанъ Петровъ и капитанъ Симовъ съ 10-а дружина и 8-а пл. батарея напредъ, поне да се подравнатъ съ 5-а и 14-а дружини. Подполк. Протогеровъ не бѣше заобикалялъ частитѣ си, и понятията му за вида на тоя гребенъ той не бѣ получилъ непосредствено. Даже, ако се съгласимъ за минута съ това, че по единъ 4 клм. дълъгъ хребетъ никжде не ще се намѣри позиция удобна за планински орждия при дадената обстановка, пита се не можеше ли тия орждия да се разположатъ на следния хребетъ Равно-бърдо, но пѣхотата непрѣменно да настжпи и се подравни съ тая на срѣдната колона? А между това, основенъ тактически принципъ е, че частитѣ настжпватъ непрекжснато, до когато почнатъ да страдатъ отъ огъня на неприятеля, следъ което настжплението се осигурява съ огънь. Въ тоя принципъ страданието отъ огъня на неприятеля се разбира въ смисълъ на действителни загуби, а не въображаеми, както бѣ случая съ 10-а дружина и 8-а пл. батарея на 19 юний. Воюването безъ жертви е една немислима работа. За да се победи врага, трѣбва да му се нанесе ударъ, а за това трѣбва смѣлость и често пжти дързость. Въ единъ моментъ, когато лѣвата колона, която и по-рано бѣше водила сериозни боеве, и която бѣше дала точно десеть пжти повече загуби отъ колкото 3-а бригада, водѣше нови боеве отъ два дена на Поникква и очакваше съседитѣ съ своитѣ действия да я подкрѣпатъ, не бѣше позволено да се бездействува. Бездействието на лѣвата колона на 3-а бригада при наличностьта на настжплението на 2-а бригада е едно дѣло не само тактически абсолютно погрѣшно, но и лишено отъ елементарно военно другарство. Единъ смѣлъ ударъ съ 5-а, 14, 10-а и 15-а дружини и 8-а и 9-а батареи къмъ Кормино и Суха-чешма, т. е. въ тила на сърбитѣ действуващи срещу лѣвата колона, сигурно щѣше да обърне всичко наопъки у неприятеля, който срещу опълчението на 21 юний делече не бѣше така силенъ, както на 17, 18 и 19. Пасивното държание на сърбитѣ отъ Поникква до Румена-бука трѣбваше да покаже още на времето слабостьта тукъ на неприятеля Но, вижда се ясно, въ дѣсната колона на опълчението не само не бѣха дошли до тия схващания, но наопъки, както и четемъ въ № 69, тѣ смѣтаха да стоятъ като зрители, чакъ до като лѣвата и срѣдната колони заематъ Емиришкия-ридъ и Суха-чешма, т. е. завършатъ всичко и остане само 10-а дружина и 8-а батарея да направатъ едно походно движение отъ Крушка до старата си позиция на Лопенския-ридъ срещу Румена-бука. Действително, интересенъ методъ за воюване: „Да ловишъ риба, безъ да се измокришъ“. Но, нека продължимъ документацията, която ще хвърли още по-голѣма свѣтлина върху всички тия важни въ психологично отношение въпроси. Между тия документи донесенията на подпор. Кжневъ, адютантъ на 3-о отделение отъ 2-и пл. арт. полкъ, изпратенъ отъ самия подполк. Протогеровъ за свързка при настжпващата 2-а бригада, сж особено ценни:

Отъ подпоручикъ Кжневъ до к-ра на 3-а М.-О. бригада.

Противникътъ заема сжщата височина, която Ви казахъ вчера. Срещу тѣхъ действува 1-а бригада, но още не сж успѣли да я взематъ. По склона, който не е залесенъ, се намиратъ тѣхнитѣ картечници и ще бжде добре нашата полска артилерия да обстреля върха. По посока на сжщия върхъ настжпва една дружина отъ 2-а бригада. Въ дѣсно по Лисо-бърдо настжпва друга дружина, сжщо по Равно-бърдо, която се обстрелва отъ противниковата артилерия. Командирътъ на 2-а бригада мисли да отстжпи довечера, ако не настжпи нашата 3-а бригада, тъй като дружинитѣ сж врѣзани на навжтре. № 1. Позиция Голо-бърдо, 21.VI.13 г. 4 ч. 30 м. сл. пл.

Отъ подполк. Протогеровъ до подполк. Пчеларовъ.

Азъ бѣхъ въ сжщото положение и щѣхъ да бжда и е въ сжщото положение и сега моята рота на Лопенския-ридъ. Писахъ на началника на опълчението, че да се поведе общо настжпление утре по-рано, лѣвата колона трѣбва да се яви на Сухата-чешма и Емиришкия-ридъ, иначе ще бждемъ изложени. Моята рота едва тая вечерь ще заеме горната чука на Лопенския-ридъ. Противникътъ е вече заелъ по Лопенския-ридъ височата, която по-рано заемаше 10-а дружина и на нея се е окопалъ.

Добре е въ бждаще къмъ 8 часа сл. пл. да си изпращаме взаимно съобщение за разположението и мнението, по какъвъ начинъ да се действува другия день. Пиши ми, какво е твоето мнение за утре. Азъ мисля, че утре може да настжпваме съ тебе, ако бжде взета Кормино; може и безъ това, само ако имаме голѣми сили, за да заградимъ противника. На Равно-бърдо и Лопенъ закрити позиции за план. артилерия нѣма, до като не се вземе Суха-чешма. № 70. Качаникъ, 21.VI.13 г. 5 ч. 30 м. сл. пл.

Отъ подполк. Пчеларовъ до подполк. Протогеровъ.

Нѣмамъ нищо противъ взаимното получаване съобщения за разположението. Ето тази вечерь азъ съмъ съ една дружина (350 души) — по Равно-бърдо: друга дружина сжщо 300 души — по ржтлинитѣ въ лѣво отъ Равно-бърдо. Батареята на вчерашното ѝ мѣсто. Обаче, мнения не мога да давамъ, когато не знамъ общото положение; толкова повече заповѣдьта отгоре винаги ще заобикаля моето мнение. Но все пакъ съ 600 души кжде въ джендема? — Ако отидемъ да атакуваме в. Султанъ би било споредъ мене лудость, туй което е и споредъ тебе, т. е. „ако имаме голѣми сили можемъ да настжпимъ.“ Въ всѣки случай ще чакамъ заповѣдьта и ще направимъ що можемъ. Здравей! (Получено въ 9 ч. сл. пл.).

Твой Пчеларовъ.

Отъ подпор. Кжневъ до подполк. Протогеровъ.

По всичко изглежда, че 1-а бригада напредна и зае височинитѣ, които бѣха заети отъ противника. Противникътъ е отстжпилъ къмъ кошари Кормино, отъ кждето се чуватъ слаби неприятелски пушечни изстрели. Срѣдната колона отъ 2-а бригада настжпва къмъ Кормино. Бригадата ще остане тази нощь на сжщата позиция, кждето е сега. № 2. Колиби Равно-бърдо, 21. VI.13 г. 6 ч. 10 м. сл. сл. пл. Получено въ 8 ч. сл. пл.

Въ сжщото време въ бригадата пристига заповѣдь отъ щаба на опълчението безъ № отъ 3 ч. 40 м. сл., пл. въ която се нарежда, че лѣвата колона, ако бжде заставена, ще отстжпи за Градче, дѣсната колона продължава възложената задача, като изпрати полскитѣ батареи презъ Кочане за Оризаре, щабътъ ще бжде довечера при Градче и че 7-а Рилска дивизия следъ бой при Райчини къмъ обѣдъ почна отстжпление къмъ Кочане. По поводъ на това, подполк. Протогеровъ написалъ последователно следното:

До к-ра на 2-а бригада, подполк. Пчеларовъ.

Противникътъ днесъ настжпилъ и по Лопенския-ридъ. Споредъ общото положение на опълчението моето мнение е, че отъ Равно-бърдо трѣбва да отстжпи къмъ Бабище или къмъ мене, Дългидѣлъ. Бабище е важенъ сега да се държи. 7-а дивизия е отстжпила при Райчини за Кочане. Подпоручикъ Кжневъ да се върне. № 72. Качаникъ. 21. VI. 13 год.

До началника на дѣсната колона отъ 3-а бригада.

7-а дивизия отъ Райчини е отстжпила за Кочане. Колоната на Николовъ заема височитѣ при Пашаджиково. Въ случай на отстжпление му е заповѣдано да заеме Градче, к. 550. Нашата колона заема Качаникъ. Атакувай само, ако имашъ силно подкрѣпление. № 74. Качаникъ, 21. VI. 13 год. 8 ч. 10 м. сл. пл.

До сжщия.

Положението съобщено Ви съ съобщение чрезъ връзката е измѣнено въ благоприятна смисъль. Всички сж по мѣстата си. Донеси за положението.

Ако е стигнало подкрѣпление, решителнитѣ действия сж полезни. №75. Качаникъ, 21. VI. 13 г. 10 ч. 20 м. сл. пл.

Тоя начинъ на командуване е много поучителенъ, защото ни очертава ясно, че на подчиненитѣ трѣбва да се съобщава само това,

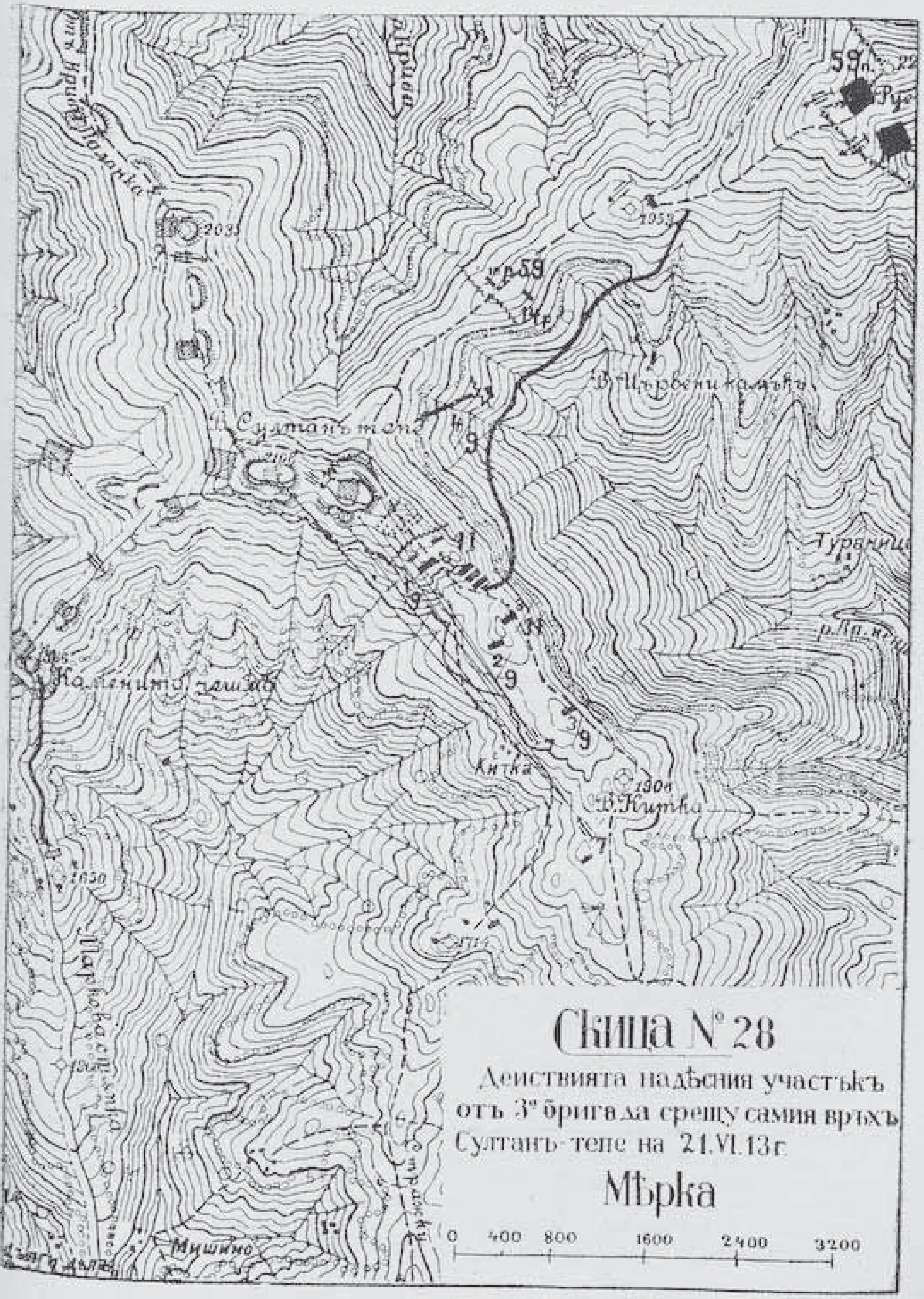
59 п.
22
Ру
2031
1953
кр. 59
Султанъ тепе
В. Цървени камъкъ
Туряница
9
11
12
Каменито зашав
Китка
1308
В. Китка
7
1850
Мишино
0 400 800 1600 2400 3200

Скица № 28

Действията на дѣсния участъкъ отъ 3ª бригада срещу самия връхъ Султанъ-тепе на 21.VI.13 г.

Мѣрка

което има важность за тѣхнитѣ действия, а не и това което по-скоро би послужило да имъ удовлетвори любопитството, отколкото нуждата отъ заповѣди и освѣтления. Но, нека сега видимъ, какво правятъ презъ деня частитѣ на 3-а бригада.

Действията срещу самия Султънъ-тепе. Разрушение телената мрежа.

Въ 1 ч. сл. полунощь на самия върхъ Султанъ-тепе пламва една жива артилерийска и пехотна стрелба, която се разпрострѣла по цѣлата неприятелска линия тукъ и траяла до 2 ½ часа. Капитанъ Стоянчевъ, незнаейки причинитѣ на тоя огънь, въ сжщото време написалъ до командира на 11-а дружина следното:

Отъ писмото на майоръ Митовъ виждате, че проектираната атака въ 3 ч. пр. пл. днесъ не ще се състои. Явете ми за причината на сегашната престрелка и за резултата отъ нея. Въздържайте се отъ безполезна нощна стрелба. Само изненадата нощемъ дава резултатъ. Получи се телеграма отъ бригадата, съ която съобщаватъ, че въ щаба на опълчението се получила телеграма отъ щаба на 4-а армия № 5691, въ която се казва, че сърбитѣ отстжпватъ по цѣлата линия предъ нашитѣ дивизии. № 68. Китка, 21. 13 г. 10 м. пр. пл.

За стрелбата разбрахъ отъ патрула, нѣма нужда да донасяте.

Между това, по заповѣдь на капитанъ Зографовъ команда охотници съ брадви още следъ полунощь се доближили до телената мрежа и въ продължение на четвъртъ часъ незабелезани изпотрошили около 15 кола, следъ което неприятельтъ усетилъ и открилъ адска пехотна стрелба и огънь отъ всичкитѣ си орждия. Врагътъ се е почувствувалъ изненаданъ и, както сега се знае, войницитѣ му въ по-голѣмата си часть напуснали окопитѣ, завладени отъ паника. Въ 2 часа капитанъ Стоянчевъ донесълъ по гелиографа въ щаба на бригадата, по тоя случай следното:

Сърбитѣ стрелятъ отъ страхъ. Усетиха ни, като разваляхме телената мрежа. Всичко е въ редъ.

Действия повече тая колона презъ нощьта не развива. Сутриньта капитанъ Стоянчевъ донася до командира на 3-а бригада следното:

Вчера въ 8 ч. сл. пл. пристигна единъ подофицеръ и 6 редника отъ 44-и полкъ за свързка. Казватъ, че полкътъ заедно съ едно планинско с. с. отдѣление се установилъ на в. Руенъ. По този начинъ се свързахме съ 4-а дивизия. Вчера направихъ предложение на майоръ Митова да атакуваме за днесъ въ 3 часа предъ пладне Султанъ-тепе. Той отговори, че предъ него фронтътъ билъ недостжпенъ за атака; иска ми подробни сведения за силата и състава на противника, за укрѣпленията и изкуственитѣ препятствия, които се намиратъ предъ менъ, и ми пише, че ще иска разрешение отъ началника на лѣвата колона на 5-а армия и ще ми съобщи. По тази причина атаката не се състоя. Пише ми още, че можелъ да ми изпрати още три роти. Отговорихъ му на всичко, що ме запитваше и да изпрати тритѣ роти, за които пише. Полската батарея на противника, прогонена отъ нашата, се премѣсти на гребена западно отъ казармата на около 800 метра, тамъ е далечъ за нашата планиска батарея, а на насъ пакости. Ако нашата полска може тамъ да достига, добре е да стреля по нея. Артилерията на нашитѣ части, които стигаха на Руенъ, стреля сполучливо вчера до къмъ 9 часа 30 м. пр. пл. и отъ тогава не се е обадила. Противникътъ има чувствителни загуби отъ насъ: има картечница разбита, казармата е пробита на нѣколко мѣста;

само предъ телената мрежа има 16 прѣсни гроба. Вчера гледахме да изнасятъ продължително време задъ казармитѣ ранени войници на носилки. Телената мрежа, обаче, не е разрушена, понеже батареята, следъ като се справи и надви много пречки, по недостигъ на снаряди не можа да разруши мрежата, а това е необходимо, защото е поставена на единственото достжпно мѣсто за атака. Това ни принуди снощи да ходимъ и разбиваме телената мрѣжа съ брадви. Една малка часть бѣ разбита, неприятельтъ усети и откри огънь отъ пехотата и артилерията. Въ дѣсно отъ мрежата подозирамъ два фугаса. Окопа е цѣлъ — затворенъ около Султанъ-тепе и е съ усъвършенствувана профилъ и блиндиранъ; на мѣста има окопи за нѣколко яруса отбрана. Изобщо позицията е силна и макаръ защитницитѣ не ѝ сж много надежни. Безъ добра артилерийска подготовка атаката е трудна. На 200 крачки съмъ отъ телената мрежа и постоянно тероризираме противника съ огънь. Вчера, за да си вематъ вода, бѣха принудени да водятъ бой пехотенъ и артилерийски. Следва и при удобенъ моментъ ще се нахвърля, безъ да чакамъ помощи отъ дѣсно, защото вземаха да ми се виждатъ съмнителни. Имамъ нужда отъ докторъ или фелдшеръ. № 71. 21. VI. 13 г. 5 ч. 15 м. пр. пл.

Въ 8 ч. 50 м. пр. пл. капитанъ Стоянчевъ написва следната заповѣдь върху книжка за донесения до командиритѣ на 11-а дружина, 7-а батарея, ротитѣ отъ 9-а дружина, картечния взводъ и гелиографната станция:

(Очертава обстановката и следъ това продължава).

На повѣрения ми отрядъ е заповѣдано да продължава да съдействува на 5-а армия въ превземането на Султанъ-тепе, за което:

Командирътъ на 11-а дружина, като следи зорко за противника и като държи яка връзка съ лѣвитѣ части на 5-а армия, да настжпи, щомъ забележи настжпление отъ нейна страна. Телената мрежа отпредъ ще бжде доразрушена отъ артилерията.

Картечниятъ взводъ да действува въ участъка на 11-а дружина по разпореждане на командира на дружината.

Командирътъ на 4-а рота отъ 9-а дружина, като държи яка връзка съ 11-а дружина, да подържа атаката, щомъ като тя бжде подета било отъ лѣвитѣ части на 5-а армия, било отъ нашата 11-а дружина. Да известява фланговитѣ части на двѣтѣ армии за действията, които ставатъ по фланговетѣ на неговата рота.

Ротата отъ 59-и полкъ, изпратена за връзка съ нашата армия, остава въ разпореждане на 11-а дружина. 2-а и 3-а роти отъ 9-а дружина въ маневрени войски. Командирътъ на батареята да се помжчи да разруши изкуственитѣ препятствия предъ окопитѣ на противника и съдействува на пехотната атака.

Следъ като позицията на противника бжде заета, единъ взводъ отъ батареята съ прикритие 2-а рота 9-а дружина да излѣзе на неприятелската позиция и преследва неприятеля съ огънь. Другиятъ взводъ съ 3-а рота да остане на Китка до получаване заповѣдь отъ менъ.

Азъ ще се намирамъ първоначално при артилерията на в. Китка.

1-а рота отъ 9-а дружина остава въ разпореждане на командира на 11-а дружина.

Гелиографната станция да остане на мѣстото си. № 74. Китка, 21.VI. 13 г. 8 ч. 50 м. пр. пл.

Къмъ сжщото време капитанъ Стоянчевъ получава следното донесение отъ подпор. Кондовъ, командиръ на ротата за връзка съ частитѣ отъ фланга на 5-а армия:

Донасямъ Ви, Господинъ Капитанъ, че нощесъ къмъ 2 часа отъ страна на противника биде откритъ силенъ пушеченъ и артилерийски огънь изключително по посока на лѣвата колона и срещу моитѣ позиции. Не открихъ огънь, за да не бжда въ тъмнината зле насѣченъ, толково повече, че бѣхте ми заповѣдали при абсолютна тишина да се доближа до преднитѣ неприятелски окопи и да ги заема. Окопитѣ се указаха пусти и безъ препятствие се настанихъ въ тѣхъ. Въ случай на настѫпление на противника готовъ бѣхъ да го контъратакувамъ и го посрещна съ ударъ на ножъ, като за тая цель притеглихъ и взехъ подъ моя команда намиращитѣ се по съседство и безъ офицери две роти отъ 59-и полкъ (10-а и 14-а), които още въ 4 ч. пр. пл. освободихъ. Имамъ двама ранени, единиятъ остана въ строя, а другия изпратихъ на лѣчение. Най-печалното е, че презъ време на огъня и въ лицето на противника действующи войници обърнаха гърбъ и дадоха лошъ примѣръ и на опълченцитѣ. Имамъ избѣгали двама съ единъ отдѣльоненъ началникъ. № 7. Балабаново бойще, 21.VI. 13 г. 7 ч. 20 м. пр. пл.

Въ 9 ч. 30 м. капитанъ Стоянчевъ написалъ до командира на 4-а рота следното:

Снощната стрелба бѣше предизвикана отъ насъ, защото къртѣхме телената мрежа, която е предъ фронта. Сърбитѣ стреляха отъ страхъ; викаха сѫщо и „ура“. Постарайте се да разузнаете, нѣма ли нѣкоя по-стѣгната часть около Васъ, която има за задача да атакува Султанъ-тепе, като не смѣтате тѣзи на майоръ Митовъ. № 73. Китка, 21.VI. 13 г. 9 ч. 30 м. пр. пл.

Подпор. КОНДОВЪ К

Между това къмъ 10 ч. 20 м. пр. пл. били се събрали при 11-а дружина три роти отъ 59-и полкъ, които капитанъ Стоянчевъ очаквалъ, за да може, усиленъ съ тѣхъ, да предприеме атака на Султанъ-тепе. Кога се е мислило да се произведе тая атака, нощно време или дене, не се казва опредѣлено въ реляцията на 9-а Велешка дружина. За тия три роти въ архивата намираме следнитѣ два документа:

Отъ капитанъ Стоянчевъ до капитанъ Зографовъ.

Въ едно ново донесение № 21 майоръ Митовъ ми съобщава, че атаката, за която бѣше дума, се отлага, защото началникътъ на лѣвото странично прикритие на 5-а армия му заповѣдалъ, да си прибере ротитѣ, които бѣше изпратилъ, да ни съдействуватъ, и безъ негово разрешение да не предприема никаква атака. № 76. Китка, 21.VI. 13 г. 3 ч. 30 м. сл. пл.

Отъ капитанъ Зографовъ до капитанъ Стоянчевъ.

Господинъ Капитанъ, по заповѣдь ротитѣ, които бѣха при менъ отъ дружината на г-нъ майоръ Митовъ, сега въ сѫщия часъ ся отпѫтуваха за среща на бивака при Руенъ. Това за сведение. Както виждате, разпорежданията всѣки часъ се мѣнатъ. Кои сѫ причинитѣ, не зная. Сърбската артилерия обстрелва нашата отъ къмъ в. Руенъ. № 53. 21.VI. 13 г. 3 ч. 50 м. сл. пл.

До вечерьта капитанъ Стоянчевъ получилъ и донесълъ още следното:

Отъ командира на 3-а бригада.

Днесъ ще изпратя д-ръ Проевски. Телеграфирахъ началнику опълчението, да ви изпрати помощь, иначе атаката е много трудна по укрѣпенъ пунктъ и срещу по-многочисленъ противникъ. Повторно за помощь обърнете се къмъ частитѣ на 4-а дивизия и настойте предъ майоръ Митовъ, иначе ще отговаря. № 67. Качаникъ, 21. VI. 13 г. 2 ч. 30 м. сл. пл.

До командира на 3-а бригада. Гелиограма.

Положението сѫщо. Митовъ прати роти, но ги взе веднага по заповѣдь на началството си. Подробности въ писмо. № 71. 21.VI. 13 г. 10 ч. 30 м. сл. пл.

Частитѣ срещу Султанъ-тепе презъ деня оставатъ на позицията си, водейки рѣдка престрелка безъ особено значение. Къмъ 10 ч.

7-а батарея обстреляла по заповѣдь окопитѣ съ цель, споредъ реляцията на сжщата батарея, да подготви атаката на Султанъ-тепе. Батареята изстреляла 14 гранати и 77 шрапнела. Пехотата и картечницитѣ колко патрона сж изстреляли не може да се установи. Загуби има 9-а дружина 3 и 11-а дружина 1 опълченецъ раненъ.

Въ архивата на 3-а бригада намираме и тукъ приложенитѣ две донесения съ дата 22.VI. 8 ч. сл. пл., но очевидно отъ 21. VI. 8 ч. сл. пл., защото на 22. VI. 8 ч. сл. пл. 4-а рота отъ 9-а дружина не бѣше на позицията си срещу Султанъ-тепе, а заедно съ 9-а и 11-а дружини бѣше отстжпила къмъ Истибаня. Едното е отъ подпор. Кондовъ, командиръ на 4-а рота отъ 9-а дружина, до командира на 2-а рота отъ 43-и полкъ на Руенъ, а второто е отъ сжщия подпор. Кондовъ до командира на 9-а дружина:

Изпратенитѣ при менъ Ваши войници за свързка тая минута ми доложиха, че по Ваша заповѣдь трѣбвало да се прибератъ къмъ ротата си, защото Вашата рота и цѣлата лѣва колона отстжпвала отъ заетитѣ сега позиции. Моля, веднага ми съобщете, на що се дължи това неочаквано отстжпление на Вашата колона. — Ако Вие отстжпите, остава откритъ моя дѣсенъ флангъ и положението ми е доста рисковано. По неволя ще трѣбва и азъ да промѣня фронта на позицията си. Защо по-рано не ми съобщихте? Чудно! № 4. 22.VI. 13 г. 8 ч. сл. пл.

Донасямъ Ви, Господинъ Капитанъ, че тая минута стоящитѣ при менъ ординарци отъ 2-а рота на 43-и полкъ отъ лѣвата колона на 5-а армия, ми съобщиха, че имали заповѣдь отъ ротния си командиръ, да се прибератъ, защото цѣлата лѣва колона тази нощь щѣла да напусне сега заетитѣ позиции и да се отдръпне къмъ Руенъ. Дѣсниятъ ми флангъ остава съвършено откритъ и ротата ми съвършено изолирана. Намирамъ се много напредъ. По неволя ще промѣня фронта и ще се подравня съ веригитѣ на капитанъ Зографовъ. Чакамъ указания. № 8. 22.VI. 13 г. 8 ч. 10 м. сл. пл.

Действията на срѣдния участъкъ отъ 3-а бригада.

По посока на противника при срѣдния участъкъ отъ 3-а бригада тоя день се изпращатъ патрули и четата на Симеонъ Кочански. Патрулитѣ, пратени къмъ Маркова-стжпка, установили, че неприятелски войници като застава заемали тая висота. Четата на Симеонъ Кочански достигнала с. Лопенъ, прогонила тукъ стоящия неприятелски единъ патрулъ и установила, че неприятеля заемалъ висотата северно отъ с. Лопенъ. Самата 12-а дружина останала на позицията при Качаникъ, не далеко отъ която висота били на позиция и двѣтѣ полски батареи, като имали едни орждия обърнати къмъ Камениста-чешма и Румена-бука, а други къмъ Кормино и Суха-чешма. Дружината презъ деня е бездействувала тактически, обаче, полскитѣ батареи сж обстрелвали, макаръ много отъ далече, оживено въ фланга неприятеля, действуващъ срещу 1-а бригада, като чрезъ това сж подкрѣпвали и настжплението на 2-а бригада по Лисо-бърдо, Касъро и Равно-бърдо. 5-а батарея открила огънь още въ 6 ч. пр. пл. а 6-а въ 10 ч. пр. пл., като сж стреляли по висотата Кормино, по пжтя тамъ, по който сж забелезвали преминавания на войници и коне, по Суха-чешма, Румена-бука и по всички цели по тия мѣста, грижливо наблюдавани отъ командира на отделението майоръ Кожухаровъ. 6-а батарея тоя день изстреляла 31 шрапнела и 33 гранати, което показва, колко слаби били усилията тукъ. Командирътъ на 12-а Лозенградска дружина въ 4 ч. 50 м. сл. пл. донесълъ следното до командира на 3-а бригада:

> По донесението на патрулитѣ по Лопенския-ридъ сърбитѣ напредналиi до мѣстото, дето се води боя съ 10-а дружина, окопали се и изпратили напредъ патрули, които сж на 400 крачки отъ нашитѣ. На отсамния окопъ на височата изпратихъ полурота, която на смръкване ще се изкачи и ще заеме височината. 14-а дружина, която преди малко настжпи по ридътъ въ лѣво на Лопенския-ридъ, биде обстреляна отъ сърбитѣ съ пехотенъ, а после и съ артилерийски огънь. По Равно-бърдо се забѣлезва движение на група конници възседнали и отстжпващи къмъ Суха-чешма. № 42. Позиция Качаникъ, 21. VI. 13 г. 4 ч. 50 м. сл. пл.

За употрѣблението на артилерията въ срѣдната колона между подполковникъ Протогеровъ и майоръ Кожухаровъ, командиръ на 2-о арт. отд. отъ 8-и полски арт. полкъ, се размѣнили следнитѣ:

> Отъ подполковникъ Протогеровъ.
>
> Противникътъ заема отъ хребета Кормино, включително и него, до Султанъ-тепе включително. Предполага се, че има неприятелска артилерия въ седловината на Корминския гребенъ, на Суха-чешма, Камениста-чешма и Султанъ-тепе. Днесъ опълчението ще настжпи: Колоната на подполк. Николовъ по самия Кормински гребенъ отъ югъ на северъ; срѣдната колона на подполк. Пчеларовъ ще настжпи отъ в. Бабище презъ Сухо-бърдо за Равно-бърдо. Нашата колона, докато колоната на подполк. Николовъ заеме Кормино и срѣдната колона — Равно-бърдо, ще подържа тѣхното настжпление съ артилерийски огънь. Двѣтѣ полски батареи да заематъ позиция по Качаникъ и подържатъ съ огъня си настжплението на лѣвата и срѣдната колони отъ опълчението, а сжщо да държатъ въ респектъ противника, който би се появилъ срещу нашата колона. № 65. Качаникъ, 21.VI. 13 г. 7 ч. пр. пл.
>
> Отъ майоръ Кожухаровъ.
>
> Донасямъ, че положението е неясно; нужно е кроки за лѣвата колона. Кжде е планинската батарея на лѣвата наша колона на 3-а бригада. Единъ взводъ отъ нашата пехота е по пжтеката въ лѣво на 2 клм. въ колибитѣ и не мърда напредъ. Въобще, за пехотата на лѣво отъ насъ пратихъ мой човѣкъ, да узнае, кжде сж нашитѣ. Желателно е планинската батарея рамо до рамо съ лѣвата пехота да усилва положението съ своето присжтствие. По нея можемъ да се ориентираме. Внимаваме както за сърбитѣ, повече за кжде сж нашитѣ въ лѣво. Не е желателно планинска батарея да стои задъ полска батарея. 21. VI. 13 г. 11 ч. 55 м. пр. пл.

Въ мислитѣ на майоръ Кожухаровъ има нещо ценно, но мисълта му за планинската батарея е една присжда за погрѣшното схващане, да се държи цѣла планинска батарея задъ полскитѣ батареи. Но, по това ние ще кажемъ още нещо следъ малко.

Естествено, тая колона нѣма никакви загуби. Пехотата не е стреляла. А полскитѣ батареи сж изстреляли стотина снаряда, което и очертава, колко ограничено действие разви тая колона:

Дѣйствията на лѣвия участъкъ отъ 3-а бригада.

Споредъ заповѣдь по 3-а бригада № 64 отъ 7 ч. пр. пл. за тоя день лѣвата колона при 3-а бригада се организираше отъ 10-а Прилепска дружина, 8-а с. с. пл. батарея и взводъ картечници, т. е. вчерашнитѣ маневрени войски на бригадата. А вчерашната лѣва колона безъ 9-а с. с. батарея и безъ една рота следваше да образува днешнитѣ маневрени войски на сжщата бригада. Тая колона, командувана отъ капитанъ Петровъ, останала на позицията си при Крушка и продължила да се окопава, безъ да се помръдне отъ мѣстото си. Вижда се ясно, тая колона очакваше 1-а бригада да заеме Кормино и 2-а бригада — Суха-чешма, та чакъ тогава тя да настѫпи като на разходка по Лопенския-ридъ. Единъ погледъ на скица № 29 на стр. 278 ще ни покаже, че това тактическо бездействие на тая колона, особено на нейната пл. с. с. батарея, когато 5-а и 14-а дружини бѣха настѫпили толкова напредъ по Лисо-бърдо, Касъро и Равно-бърдо, е едно бездействие, за което и най-жестоката присѫда едва ли ще бѫде достатъчна. Да се държи тая планинска батарея въ бездействие, и то задъ полскитѣ батареи, да се държи цѣла дружина назадъ, когато съседнитѣ дружини сѫ излѣзли толкова напредъ, не е само идейна грѣшка, грѣшка на схващане, това е по-скоро липса на решителность и даже липса на другарство.

ДЕЙСТВИЯТА НА СРѢДНАТА КОЛОНА ОТЪ ОПЪЛЧЕНИЕТО.

(Гл. скица № 29 на стр. 278).

Заповѣдьта по опълчението № 51 срѣдната колона получила въ 3 ч. 20 м. пр. пл. на 21 юний. Въ 5 ч. пр. пл. по устната заповѣдь на подполк. Пчеларовъ 5-а и 14-а дружини, следъ като оставили една полурота на позицията Ѣабище за свръзка съ 4-а дружина и друга една полурота като странично прикритие въ лѣво, настѫпили презъ мах. Сухобърдо, Лисобърдо и Касиро. Въ 4 ч. пр. пл. началника на срѣдната колона получава отъ командира на 9-а батарея, подпор. Стояновъ, следното:

Господинъ Подполковникъ, батареята съ 3-а рота отъ 15-а Щипска дружина се придаватъ къмъ повѣрената Ви бригада. Моля указание за действията ни № . . . Баба-чука, 21.VI. 5 ч. 40 м. пр. пл.

Въ момента подполк. Пчеларовъ заповѣдалъ батареята да чака, докато 5-а Одринска дружина излѣзе напредъ и следъ това да я следва.

Въ 8 ч 20 м. пр. пл. до началника на срѣдната колона щабътъ на опълчението написа следното:

По заповѣдь. Ротата отъ 3-а бригада, която се придава къмъ колоната Ви (гл. предписание № 36), да се яви веднага въ щаба на опълчението, за да получи специално назначение. Донесете, получихте ли заповѣдь № 51. № 56. Пашаджиково, 21.VI. 13 год. 8 ч. 20 м. пр. пл.

Въ 10 ч. 40 м. пр. пл. подполковникъ Пчеларовъ съобщава на подполк. Протогеровъ следното:

Срѣдната колона настѫпва по Равно-бърдо, рътлината въ лѣво отъ Равно-бърдо и паралелно съ него по третата въ лѣво рътлина съ малка часть. Придадената къмъ колоната батарея съ прикритието си (една рота отъ Щипската дружина) остава временно на старата си позиция. № 26. На мѣстото дѣто се събиратъ двѣтѣ рѣки, що ограждатъ хребета трети въ лѣво до Равно-бърдо. 21.VI. 13 год. 10 ч. 40 м. пр. пл.

А следъ това до к-ра на 9-а батарея, до щаба на опълчението и до началника на дѣсната колона разпорежда и донася последователно следнитѣ:

Батареята да заеме по-ранишната си позиция и да поддържа настѫпващитѣ дружини, първата по Равно-бърдо и втората въ лѣво отъ него. Батареята, заедно съ прикритието, да останатъ на позицията до втора заповѣдь. № 27. Рѣката на лѣво отъ Равно-бърдо, 21.VI. 13 г. 10 ч. 50 м. пр. пл.

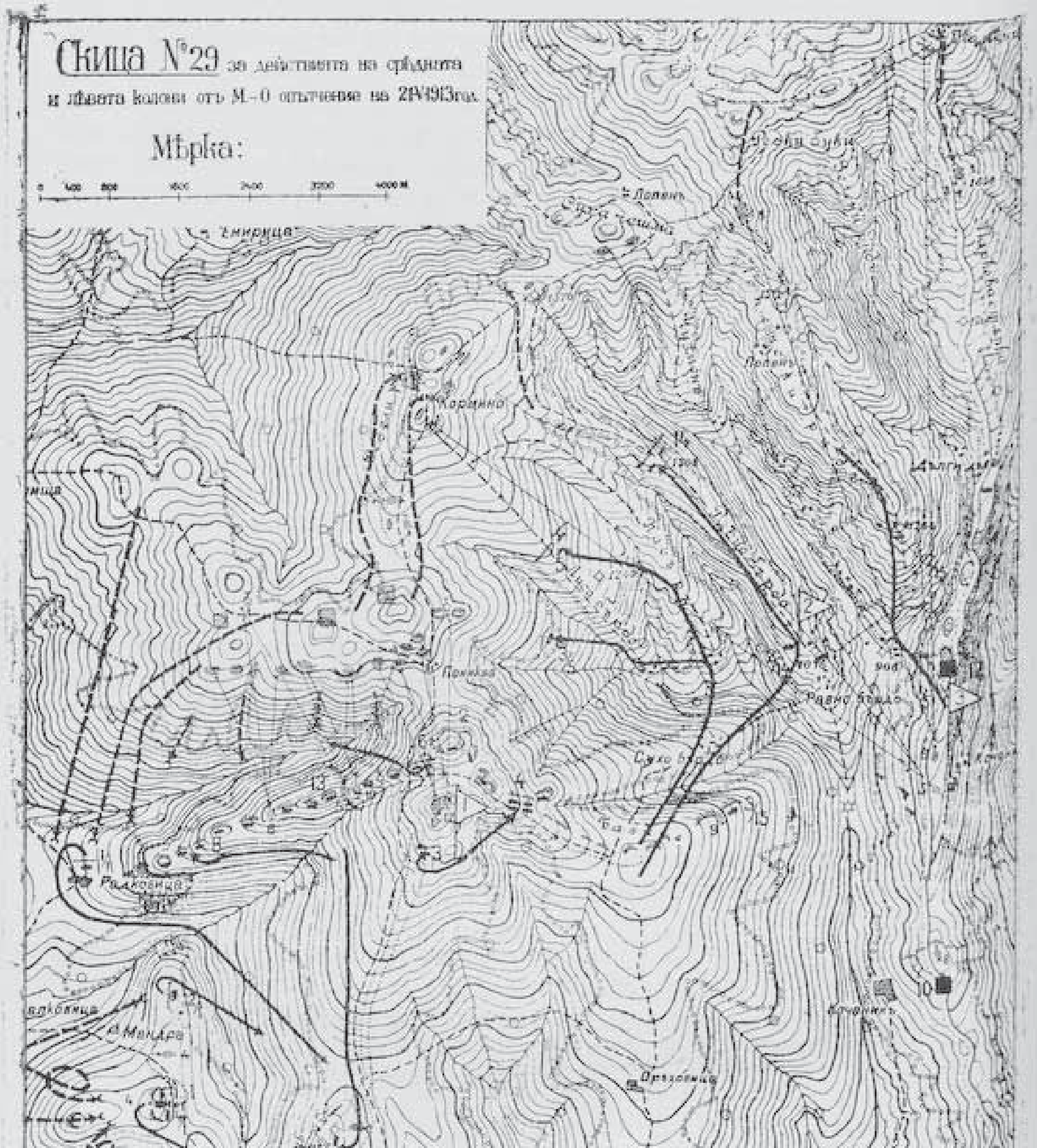

Скица №29 за дѣйствията на срѣдната и лѣвата колони отъ М.-О. опълчение на 28/VI 1913 год.

Мѣрка:

0
400
800
1600
2400
3200
4000 м.
Долени
Коришна
Прикаб
Равно Бърдо
Дълги дѣлъ
Раковица
Мандра
М.-О.
Орѣзовица
Чуркалъ
Ветринникъ
Св. Пантелей
Лешко
Градъ
828
10

Едвамъ сега дружинитѣ се събраха на мѣстото, дето се съединяватъ двете рѣки, заграждащи рътлината трета по редъ въ лѣво отъ Равно-бърдо, и настжпиха по Равно-бърдо и по двете рътлини въ лѣво отъ него. № 27. Рѣката въ лѣво отъ Равно-бърдо, 21.VI. 13 г. 11 ч. пр. пл.

Моля, известете ми, защо дѣсната колона не настжпва съгласно заповѣдьта по опълчегието № 51. Известете ми сжщо, ако имате нѣкакви сведения отъ щаба на опълчението. Азъ тукъ съмъ на такова мѣсто, че не мога да свържа съобщение съ щаба. № 28. Махла Равно бърдо. 21. VI. 13 год. 1 ч. 50 м. сл. пл.

Къмъ 1 ч. сл. пл. срѣдната колона достигнала: 14-а дружина на Равно-бърдо два километра по-далекъ отъ колибитѣ Равнобърдо 5-а дружина на хребета въ лѣво отъ Равно-бърдо подъ Кормино, а 3-а рота отъ сжщата дружина по хребета на западъ отъ мах. Лисо-бърдо. Въ 3 ч. 40 м. сл. пл. подполковникъ Пчеларовъ донася следното до началника на опълчението, което се получи въ 11 ч. 15 м. следъ пладне:

Заповѣдитѣ № № 53 и 56 получихъ едновременно едвамъ въ 2 ч. 55 м. сл. пл. въ махлата Равнобърдо. Само за да се разпоредя, щото една дружина отъ две роти да замине къмто Пантелей, ще ми трѣбватъ часове, защото, както донесохъ, дружинитѣ отъ колоната сж настжпили по рътлинитѣ: Равно-бърдо, първата въ лѣво отъ нея и втората, безъ да се гледа на туй, че оттеглянето на дружинитѣ сега, предъ лицето на неприятеля, би било твърде неудобно; макаръ че отдѣлянето на една дружина би значело, да се оттегля — туй което мога да направя само привечерь, като се завърна на вчерашната си позиция. Сжщо и за ротата отъ 15-а Щипска дружина, която е оставена за прикритие на батареята, останала на първата си позиция много назадъ, по нѣмане на възможность да смѣни позицията си. За да я смѣня съ друга рота отъ 2-а бригада, ще рече да оттегля една рота отъ бойната линия. Понеже днесъ дѣсната колона не настжпва съгласно заповѣдьта № 51 и азъ се намирамъ въ единъ клинъ, то довечера ще се завърна на старата си позиция и тогазъ ще мога да изпълня заповѣдитѣ № № 53 и 56. № 29. Мах. Равнобърдо, 21.VI. 13 г. 3 ч. 40 м. сл. пл.

Трѣбва веднага да се забележи, че № 53 отъ щаба на опълчението се отнасяше до началника на маневренитѣ войски, капитанъ Михайловъ, а не до подполковникъ Пчеларовъ, дето по грѣшка на ординареца и чиноветѣ отъ щаба е попаднала тая заповѣдь, както споменахме и по-рано за това. Удивително е, какъ подполк. Пчеларовъ е могълъ да помисли да изпълнява една заповѣдь, която нито по адреса, нито по съдържанието се отнасяше до него.

3-а рота отъ 5-а дружина отъ къмъ Лисо-бърдо по гористия хребетъ достигнала до 1000 крачки отъ неприятеля, открила огънь и го заставила да отдръпне лѣвия си флангъ и картечницата, която била тамъ, назадъ. Съ 2-а и 4-а роти отъ 5-а дружина капитанъ Атанасовъ настжпилъ по хребета, северно отъ 3-а рота, презъ махала Касиро и достигналъ на 1,500 крачки отъ пжтя Кормино — Пашаджиково, като обстрелвалъ слабитѣ неприятелски части, които заемали окрайната на гората, и ги заставилъ да се отеглятъ навжтре въ гората. Скоро не закжснѣла неприятелската планинска батарея да се премѣсти и открие огънь по нашитѣ части, обаче, безъ никакъвъ резултатъ. Следующитѣ донесения и разпореждания отъ командира на 5-а дружина и до него даватъ доста ясна идея за действията тукъ:

До к-ра на 3-а рота отъ 5-а дружина.

Напреднете по-решително, като влѣзете въ свързка съ нашитѣ войски на Пониква; изпратете 6 войника за свързка, които да кажатъ на тамошната часть, че ние настжпваме отъ тукъ. Тази вечерь ще спимъ на позиции, за които ще получите допълнителна заповѣдь. Приближете се и по възможность разузнайте позицията и състава на противника. № 85. Хребетъ Касиро, 21.VI. 13 г. 2 ч. 30 м. сл. пл.

До командира на 1-а тригада.

Съ дружината си съмъ вече въ тила на противника, и пжтя при Влашкитѣ колиби Кормино обстрелвамъ съ пушеченъ огънь. Моля, да настжпи Битолската дружина и влѣзе въ свръзка съ моята 3-а рота, която настжпва по хребета северно отъ нея (предъ нея). Ще продължавамъ да настжпвамъ, като една рота съмъ отправилъ къмъ върха при колибитѣ Кормино. Въ дѣсно отъ менъ настжпва Воденската дружина, като се направлява къмъ Лопенъ. Въ противника се забелезва движения, къмъ насъ насочи батареята си. Едно настжпление отъ мѣстото на Битолската дружина може би е резонно. № 86. Хребетъ Касиро, 21.VI. 13 г. 2 ч. 30 м. сл. пл.

До к-ра на 14-а Воденска дружина.

Влѣзохъ съ противника въ свързка. Слабитѣ му части отъ опушката на гората прогждихъ. Въ противника на първо време се забелезва движение — батареята обърна къмъ насъ, но сега е пъленъ застой. Имахъ мисъльта да настжпя къмъ височината при влашкитѣ колиби Кормино и на тамъ бѣхъ отправилъ 4-а рота, но времето напредна, та това настжпление оставихъ за утре, още повече, че чакамъ свръзка отъ лѣво съ войскитѣ на 1-а бригада. Ако желаете, да условимъ общо настжпление къмъ въпросната височина утре къмъ 4 часа сутриньта, като вие оставите известна часть за всѣка случайность на хребета, гдето сте сега. Ако сте съгласни съ това, изпратете адютанта си, да уговоримъ начина на настжплението. Тази нощь азъ ще спя на височината, гдето съмъ сега, желателно и Вие да останете на мѣстото, гдето сте сега. Ако отстжпите, известете. № 53. Хребетъ Касиро, 21.VI. 13 г. 5 ч. 30 м. сл. пл.

Отъ командира на 2-а бригада.

По всичко изглежда, че лѣвата колона отблъсна противника, който очистилъ върховетѣ до къмъ колиби Кормино. Влѣзте въ връзка съ лѣвата колона, и то още докато е свѣтло, за да се избѣгнатъ случайности въ тъмнината. № 30. Махала Равнобърдо. 21.VI. 13 г. 6 ч. 30 м. сл. пл.

До командира на 2-а бригада.

Противникътъ е на своитѣ мѣста, 1-а бригада ни стжпка не е мръднала. Ние отъ тукъ прогждихме малкитѣ групи отъ опушката на гората. За сега заемамъ хребета Касиро, който отстои на 1,500 крачки отъ главния хребетъ—пжтя, по който противникътъ се движи, но моята дружина е съвършено недостатъчна да застраши негова тилъ, още повече, че той (противникътъ) при влашкитѣ колиби е окопанъ, а удара би трѣбвало да се насочи тамъ. Въ случай, че утре нѣма да се предприеме настжпление, на което азъ отъ тукъ да съдействувамъ, то моето стоене тукъ е съвършено безцелно, а и рисковано, защото съмъ близо до резервитѣ на противника, а задъ себе си нѣмамъ поддържка, нито добра позиция, за това азъ мисля да се изтегля поназадъ, въ случай, че нѣма да се предприеме общо настжпление, за което моля указание. Батареята на противника се премѣсти, за да обстреля насъ и Воденци, но тя пакъ отиде на старото си мѣсто. № 88. Хребетъ Касиро, 21. VI. 13 г. 8 ч. 15 м. сл. пл.

14-а дружина, съ която настжпилъ и началникътъ на срѣдната колона, влѣзла въ контактъ съ неприятелски патрули при Равно-бърдо около 11 $^1/_2$ ч. пр. пл., и скоро следъ това се забелезали по височинитѣ неприятелски окопи. 1-а рота и 1-и взводъ отъ 2-а рота съ дружинния командиръ настжпили по ската на Равно-бърдо, а задъ тѣхъ на позицията се установили 4-а рота, $^1/_2$ рота отъ 3-а рота и взодъ отъ 3-а рота, началникътъ на колоната и гелиографната станция. Къмъ 6 часа другитѣ взводове отъ 2-а рота били извикани отъ дружинния командиръ при предната позиция, а останалата полурота на висота Бабище въ сжщия часъ била извикана по заповѣдь на началника на колоната. Въ 7 ч. 30 м. командирътъ на 14-а дружина донася следното до началника на срѣдната колона:

Противникътъ обстрелва съ слабъ пехотенъ огънь позицията ни отъ с.-з. височина и отъ западнитѣ. Артилерията му сжщо стреля отъ западнитѣ височини. За нощуване вземамъ следнитѣ мѣрки. Ротитѣ събрани на едно мѣсто, по-важнитѣ посоки заемамъ съ постове, които ще патруліратъ и презъ цѣлата нощь. На единъ пжть, който слиза отъ с.-и. склонъ, сжщо поставямъ отдѣленъ постъ. Понеже линията на жгъла на позицията е дълга, държа ротитѣ събрани, за да срѣщна тамъ, отдѣто се появи, въ случай че би се решилъ да ни атакува. № . . . Позиция Равно-бърдо, 21. VI. 13 год. 7 ч. 30 м. сл. пр.

Срѣдната колона, тъй както бѣ настжпила и както не бѣ последвана отъ лѣвитѣ части на дѣсната колона, не можеше презъ деня да играе, естествено, решителна роля. Обаче, по посоката на действията, които тая колона разви, както и по смѣлостьта, съ която сжщата колона се понесе къмъ дългия флангъ и въ сжщото време тилъ на неприятеля, тя упражни едно решително влияние върху врага действуващъ срещу лѣвата колона на Пониква. Неприятельтъ се почувствува засѣгнатъ въ фланга и тила си и неговото внимание чувствително се привлѣче къмъ тия мѣста. Премѣстването на планинската му батарея, за да обстрелва тия наши части, насочени къмъ фланга на неприятелскитѣ вериги по гористия върхъ при Пониква, както и къмъ тила му къмъ Кормино, размърдването на негови пехотни частички пакъ тамъ, показваше, че едни съ по-вече сили и упоритость водени действия тукъ можеха да ни дадатъ неочаквано голѣми резултати. Но, и постигнатитѣ не бѣха малки. Действията на неприятеля срещу лѣвата колона презъ деня нѣматъ оная сила, каквато имаха на миналия день, пъкъ и загубитѣ, които претърпява сжщата наша колона, сж нѣколко пжти по-малко отъ сжщия день. Настжплението на 5-а и 14-а дружини показваше освенъ това, че началницитѣ не бѣха изгубили стария настжпателно-маневренъ духъ, съ който толкова дѣла бѣха се завършили по-рано. Подполковникъ Пчеларовъ тоя день се прояви, като смѣлъ водачъ, достоенъ да бжде отбелезанъ тукъ въ тая история. Действията на 5-а и 14-а дружини съпоставени съ бездствието на 10-а дружина и 8-а с. с. батарея, добиватъ една рѣдка поучителна стойность. Тѣ засилватъ контраста между мжжеството и нерешителностьта, между смѣлостьта и колебанието между желанието да се извършатъ подвизи и безразличието и показватъ, каква жалка фигура представлява бездействието въ боя и на война.

Подполк. ПЧЕЛАРОВЪ.

ДЕЙСТВИЯТА НА ЛѢВАТА КОЛОНА.

Действията на позицията при Пониква.

(Гл. скица № № 29 и 30 на стр. 278 и 287).

Заповѣдьта № 51 по опълчението се получила въ щаба на лѣвата колона въ 2 ч. пр. пл. Колоната е била разчленена съ малки поправки, както миналия день, а именно:

Дѣсенъ участъкъ подъ началството на капитанъ Каназиревъ въ съставъ 4-а дружина и една рота отъ 3-а дружина. Срѣденъ участъкъ — капитанъ Пожарлиевъ съ 2-а, 6-а дружини и 2 картечници. Лѣвъ участъкъ — капитанъ Пеневъ, а следъ пладне капитанъ Каназирски, съ 8-а, 13-а дружини и 2 картечници. 6-а батарея съ единъ взводъ въ лѣвия участъкъ, другия задъ срѣдния участъкъ. 5-а батарея цѣлата въ лѣвия участъкъ до линията на пехотата, дето е билъ оставенъ и единъ взводъ отъ 10-а не с. с. батарея, на която другитѣ два взвода заели позиция на височината 1050 въ тила, гдето е и цѣлата 11-а не с. с. пл. батарея. 12-а не с. с. батарея въ 8 ч. пр. пл. цѣлата заела позиция на Арамийската височина, дето тя бѣше на 20 юний и дето съвършенствувала окопитѣ въ дълбочина до 1 м. 35 см.

Дѣсниятъ участъкъ отъ тая колона презъ деня е водилъ слабъ бой и, както ще видимъ по-нататъкъ, тѣсна връзка съ срѣдната колона не е подържалъ и не е настжпилъ, понеже заповѣдь за настжпление нѣмалъ. Предъ позицията сж били изпратени партии за прочистване доловетѣ отъ неприятеля. Ималъ е всичко 3 души ранени презъ деня. Раненъ е билъ и подпор. Ачковъ Боянъ, което поменахме и на стр. 176.

Срѣдниятъ участъкъ сжщо презъ деня сериозенъ бой не е водилъ. Деньтъ миналъ въ артилерийско състезание и пехотни престрелки съ окопващия се неприятель и слизащитѣ негови групи надоле въ дерето. За да се попречи на неприятеля да се прехвърля къмъ лѣвия флангъ, по заповѣдь на бригадния командиръ се изпратила напредъ въ дола изъ гората 2-а рота отъ Охридската дружина и се предупредила Кукушката дружина, за да не я вземе за неприятель. Въ престрелката, която се завързала въ гората, командирътъ на ротата подпор. Светогорски билъ раненъ въ бузата, но следъ превръзка сжщиятъ останалъ въ строя. За действията на тая рота въ архивата се срещатъ следнитѣ документи, единиятъ отъ щаба на лѣвата колона до капитанъ Пожарлиевъ, другиятъ отговоръ отъ последния до сжщия щабъ:

По заповѣдь. Извършихте ли нападението, което бѣше Ви заповѣдалъ командара на бригадата? 21.VI. 13 г. Позиция Пониква.

Дамяновъ! Изпратихъ една рота, но командирътъ на ротата още не се е завърналъ, за да ми доложи, какво е направилъ. Научихъ се отъ командира на нестроевата рота, че бойниятъ и домакинскиятъ обозъ щѣлъ да замине за Кочане или Истибаня. По поводъ на това допуснахъ, че може да има нѣкакво общо отстжпление и прибрахъ ротата за благовременно, тъй като това щѣше да стане трудно нощно време, и въ гора, да се събира ротата. Войницитѣ сж твърде много изморени. Моля, ако бжде възможно, да бжда смѣненъ отъ позицията.

По сжщиятъ въпросъ командирътъ на Охридската дружина донесълъ до командира на 1-а бригада следното:

> По записката до капитанъ Пожарлиевъ донасямъ, че първиятъ взводъ отъ 2-а рота очисти дерето отъ единични неприятелски стрелци, но да изгони противника отъ долнитѣ окопи не успѣ, защото биде посрещнатъ отъ силенъ огънь отъ окопитѣ. Взвода остана въ гората до мръкване. № . . . Позиция Пониква, 21.VI. 13 год.

Тоя участъкъ ималъ презъ деня всичко 2 убити и 17 ранени опълченци и единъ офицеръ, подпор. Свѣтогорски, раненъ леко.

Левиятъ участъкъ още въ зори почналъ пушечна престрелка съ неприятеля, но и тукъ особенни действия не сж водени. 8-а Костурска дружина по заповѣдь отъ началника на лѣвата колона е била назначена да заеме Радкова-скала, дето дружината пристигнала въ 8 ч. пр. пл. и следъ 2 часа почивка се разгънала цѣлата въ една линия. Позицията е била доста дълга и представлявала остъръ и каменистъ хребетъ. Въ подържка е имало 1 рота отъ Кумановската дружина. Отъ Костурската дружина въ архивата на лѣвата колона намираме следнитѣ три документа до началника на сжщата колона:

> Заехъ съ дружината хребета на северъ отъ с. Радковица. Разположението на противника е следующето: Колони доста значителни се движатъ отъ Турско-Рударе по хребета за монастира Пантелей и къмъ висота 650. Нашитѣ предни части, находящи се на хребета на изтокъ отъ тоя монастиръ, отстжпватъ по тоя хребетъ къмъ с. Пантелей и Пашаджиково. Моля указание. № 11. 21.VI. 13 г. 12 ч. 15 м. сл. пл.

Къмъ 2 ½ ч. сл. пл. капитанъ Каназирски донесълъ съ № 12. Тоя документъ не се намѣри, но споредъ дневника на дружината е съдържалъ сведения за неприятеля, който е настжпвалъ срещу лѣвия флангъ на лѣвата колона. Въ поменатия тоя дневникъ се казва следното:

> „Пуснатитѣ патрули донесоха, че голѣми неприятелски сили се направляватъ къмъ нашата позиция; наброяваха се дори 31 вериги. За това донесохъ веднага въ 2 ч. 30 м. сл пл. Тия донесения провѣрихъ съ по-далечъ пратени патрули и оказа се, че сж вѣрни. Пакъ донесохъ въ 5 ч. 30 м. съ по-голѣми подробности“.

Другитѣ донесения до началника на дѣсната колона гласятъ следното:

> Противникътъ се скри въ дълбокитѣ и гористи долове на северъ отъ с. Радковица. Скатътъ къмъ дола е съвършено стръменъ и не може да се влѣзе въ контактъ съ него, нито може да се следи, на кжде се направлява. Противникътъ следъ отстжплението на войскитѣ въ лѣво отъ насъ запали селото или монастира Пантелеймонъ. Нашитѣ лѣви части отстжпиха къмъ селото Нивичане. Въ тоя моментъ противника силно настжпва. № 13. 21. VI. 13 год. 5 ч. 30 м. сл. пл.
>
> Фронтътъ, който заемамъ за отбрана съ дружината, е много дълъгъ. Наредихъ по цѣлата позиция верига, обаче, нѣмамъ нито една рота свободна, съ която да мога да посрѣщна нѣкой проломъ въ веригата. За тая цѣль моля, да се изпратятъ въ тоя участъкъ, дето неприятеля най-настойчиво иска да пробие, поне три роти, за попълване веригата и резерва. № 14. 21.VI. 13 г. 9 ч. 30 ч. сл. пл.

И тоя участъкъ презъ деня е водилъ слабъ пушеченъ бой. Къмъ 11 ч. 30 м. командирътъ на 13-а Кукушка дружина, капитанъ Пеневъ, е билъ раненъ отъ шрапнеленъ куршумъ надъ колѣното. Други загуби участъкътъ е ималъ още 2 опълченци ранени. Картечната рота отъ лѣвия и срѣдния участъци изстреляла 4500 патрони.

Артилерията отъ лѣвата колона презъ деня е водила не особено жива стрелба и престрелка съ неприятелската артилерия. Неприятелската батарея къмъ 9 часа обстреляла позицията на пехотата и нашитѣ батареи съ шрапнелъ и бризантни гранати, безъ да причини, каквито и да сж загуби. Къмъ тая стрелба с. с. наши батареи отначало не отговаряли, но къмъ 10 часа почнали да обстрелватъ неприятелскатата батарея оживлено. Двубоятъ особено се усилилъ къмъ 11 часа, когато и пехотата почнала да стреля сжщо оживено. Следъ това артилерийската престрелка отслабнала, а къмъ 5 часа била вече съвсемъ слаба. Най-много е стреляла 12-а с. с. батарея, като изхарчила 215 гранати, 260 шрапнели главно по неприятелскитѣ пехотни части. 5-а и 6-а с. с. батареи отъ лѣвия участъкъ водили слабъ двубой съ неприятелската батарея северо-западно отъ Поиква. Взводътъ отъ 10-а батарея останалъ тукъ на позиция изстрелялъ всичко 3 гранати и 4 шрапнела. 11-а не с. с. батарея и 4 орждия отъ 10-а не с. с. батарея останали презъ цѣлия день на висота 1050, безъ да вематъ нѣкакво участие въ боя. Въ 12 ч. 30 м. сл. пл. командирътъ на нескорострелното отдѣление, който е билъ при сжщитѣ батареи и наблюдавалъ отъ висота 1050, донесълъ по телефона до началника на лѣвата колона следното:

> Противникътъ, който зае позицията на планинската скорострелна батарея при с. Пантелей, се източва северно, въ долинитѣ, като се насочва, вѣроятно, или на лѣвия флангъ на противната позиция, или срещу позицията на двѣтѣ нескорострелни батареи тукъ. Една часть отъ сжщитѣ противникови войски се насочва източно по доловетѣ срещу нашия тукъ лѣвъ флангъ.

Охранение лѣвия флангъ на опълчението.

Както видѣхме, въ 2 ч. 30 м. пр. пл. презъ тоя день капитанъ Величковъ донесе до щаба на опълчението съ № 49 (стр. 240), че дружината отъ 8-и полкъ, която заемаше склоноветѣ къмъ Злетовската рѣка, отстжпила за с. Баня, че пжтьтъ билъ задрѫстенъ отъ отстжпващитѣ части, че конния ординарецъ, носящъ донесение отъ Дебърската дружина до командира на Преславската бригада, не могълъ да си пробие пжть, че боятъ на 20 юний отъ страна на неприятеля билъ рекогносцировъченъ и че трѣбва да му се дадатъ указания, какво да прави, ако Преславската бригада отстжпи. Въ 7 ч. пр. пл. въ отговоръ на това му донесение щабътъ на опълчението му написа следното:

> По заповѣдь. Изпращатъ Ви се още две роти, за да съдействувате по-енергично и решително на 2-а бригада отъ 4-а дивизия. Въ случай на атака, отъ противника трѣбва да се приеме съ контъратака на ножъ. Имате артилерия и може да принесете ценни заслуги за разбиването на неприятеля. № 52. Пашаджиково, 21. VI. 13 год. 7 ч. пр. пл.

Както видѣхме, тия две роти презъ деня не дойдоха въ помощь на Дебърската дружина, понеже заповѣдьта, която нареждаше това, вмѣсто да отиде при началника на маневренитѣ войски, който бѣ не далечъ отъ щаба на опълчението, отива чакъ при началника на срѣдната колона при мах. Равнобърдо.

На разсъмване капитанъ Величковъ констатира, че неприятелски вериги и групи заемали преднитѣ позиции по височитѣ непосрѣдствено до лѣвия брѣгъ на Злетовската рѣка срещу дружината му и че по-на югъ се очертавали сериозни сили да настжпватъ къмъ висота 650. Дебърската дружина заемала укрѣпената си позиция въ първа линия съ 3-а и 4-а роти, въ втора линия 2-а рота, а 1-а рота е била по-на северъ въ охранение на фланга и за връзка съ фланга на лѣвата колона. 4-а с. с. батарея сутриньта е била разположена по взводно, единиятъ при позицията на самата Дебърска дружина, другиятъ малко по-на северъ. Въ 6 ч. пр. пл. първиятъ взводъ открилъ огънь по неприятелскитѣ вериги и групи, които веднага почнали да се насочватъ на югъ, като по тоя начинъ излагали фланга си. Батареята е стреляла отъ 2500 метра и огъньтъ изглеждалъ действителенъ. Къмъ сжщото време батареята открила огънь по една рота поддържка и съ 4—5 сполучливи шрапнели я разпилѣла по всички направления. Неприятелскитѣ сили срещу позицията на Дебърската дружина се спуснали по долчинкитѣ къмъ дола между Рударе и Щалковица и вече не се изложили повече да бждатъ обстреляни отъ батареята. Въ това време единия взводъ подъ командата на батарейния командиръ, капитанъ Мечкуевски, се премѣстилъ по-на югъ и отъ тамъ открилъ най-силенъ огънь въ фланга и тила на часть отъ силитѣ на сърбитѣ, насочени срещу Преславската бригада и Рилската дивизия. Въ сжщото време другиятъ взводъ се премѣстилъ на мѣстото на първия взводъ при самата Дебърска дружина и сжщо открилъ живъ огънь по сжщитѣ цели. Въ 8 ч. пр. пл. капитанъ Величковъ донася до щаба на опълчението следното, което се получи въ 9 ч. 35 м. пр. пл.:

Капитанъ ВЕЛИЧКОВЪ.

Капитанъ ПЕНЕВЪ.

> Нощесъ противникътъ е напредналъ, като е завладѣлъ преднитѣ линии. Сега настжпва срещу главната позиция. Нашата батарея обстрелва по

отдѣлно движущитѣ се части на противника съ голѣмъ успехъ. Артилерията на 7-а дивизия и бригадата отстжпила, не стреля, а противника обстрелва нашитѣ позиции най-усилено. Въ тозъ моментъ почнахме съ оржжеенъ огънь да обстрелваме въ флангъ настжпающия противникъ. Останалъ съмъ съ две роти, а другитѣ сж пръснати по разни застави. 1-а рота не дойде на позиция, заедно съ ротния командиръ въ Пашаджиково сж отстжпили снощи. Ако въ 2—3 часа успѣятъ да додатъ 2—3 дружини при менъ, за да настжпимъ отъ с. Щалковица къмъ с. Рударе точно въ флангъ на противника, то цѣлия бой ще бжде за насъ голѣма победа, а за сърбитѣ голѣмо поражение. № 50. Позиция надъ Щалковица, 21.VI. 13 г. 8 ч. пр. пл.

Огъньтъ на 4-а с. с. батарея скоро привлѣкалъ вниманието на неприятеля, който не закжснѣлъ да насочи часть отъ своитѣ сили срещу нея и Дебърската дружина. Неприятелскитѣ вериги, които бѣха се спуснали по-рано въ дола отъ Рударе за Щалковица, къмъ 10 часа се появили предъ позицията и настойчиво почнали да се приближаватъ къмъ нея. Тритѣ роти отъ Дебърската дружина посрещнали това настжпление на неприятеля съ живъ пушеченъ огънь и неприятеля за известно време е билъ прикованъ на мѣстото си. Скоро, обаче, възползуванъ отъ гънкитѣ на мѣстностьта и доловетѣ, врагътъ почналъ да заплашва, макаръ и съ слаби части, дѣсния флангъ на дружината отъ къмъ с. Щалковица. Командирътъ на 2-а рота, офицерскиятъ-кандидатъ Малѣевъ, види се, уплашенъ отъ това движение на неприятеля, отстжпилъ съ цѣлата си рота безъ заповѣдь, съ което оголвалъ съвършено дѣсния флангъ на дружината. Въ тоя моментъ капитанъ Величковъ се намиралъ при деветѣ орждия, командувани отъ фелдфебеля, и на заповѣдьта до бойния участъкъ да контъратакува настжпающитѣ неприятелски части, скоро забелезалъ, че часть отъ войницитѣ, вмѣсто да настжпатъ напредъ, почнали да напускатъ окопитѣ и да отстжцватъ назадъ. Капитанъ Величковъ се опиталъ да контъратакува, обаче, съ пристигането си при окопитѣ на дружината намѣрилъ само подпор. Ганчевъ и заедно съ него и двадесетина опълченци, съ които се пусналъ съ викове „напредъ на ножъ“ и „ура“ срещу наближилитѣ неприятелски вериги и ги повърнали въ бѣгъ назадъ въ дола.

Между това, положението на дружината и батареята всѣка минута е ставало по-трудно. Въ лѣво боятъ е билъ вече прекратенъ и неприятелскитѣ колони увѣнчавали позицията на Рилската дивизия и Преславската брагада не само съ пехота, но и съ артилерия. Отстжплението на съседитѣ заставило и капитанъ Величковъ да реши да отстжпи, и той далъ заповѣдь деветѣ орждия да се натоварятъ и да се насочатъ назадъ къмъ 1050. Въ сжщото време и другитѣ две орждия се натоварили и на 1000 метра по-назадъ батареята се събрала цѣлата и веднага отново се стоварила на позиция въ лѣво отъ пжтя Пантелей — Пашаджиково и открила огънь въ флангъ и тилъ по неприятелскитѣ сили, настжпващи по-на югъ къмъ Нивичане и Райчини. Съ огъня си отъ тукъ 4 а с. с. батарея веднага разпръснала една неприятелска батарея, която била на часа изоставена отъ войницитѣ, а следъ това и други батареи и пехотни части, които бърже се спуснали въ доловетѣ. Огъньтъ, обаче, срещу пѣхотнитѣ неприятелски части, поради далечина, е билъ недействителенъ.

Между това, при батареята се оттеглила и дружината и тукъ капитанъ Величковъ далъ заповѣдь частитѣ да се оттеглятъ на височина 1050.

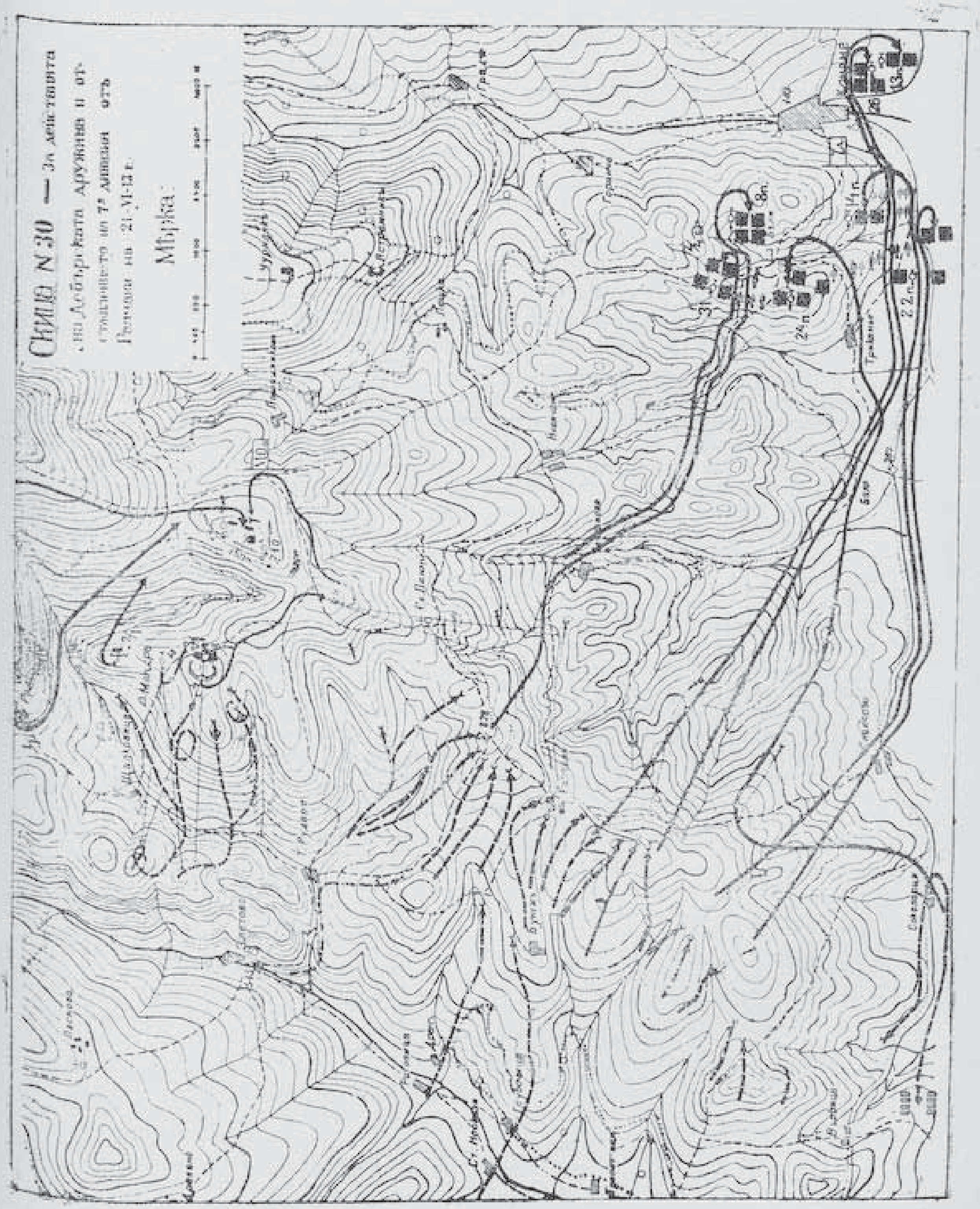

Скица № 30 — За действията на Добричката дружина и отстъплението на 7ª дивизия отъ Ренци на 21.VI-13 г.

Мърка

Оттеглянето е станало подъ шрапнеленъ и даже пушеченъ огънь и е следвало да се прикрива отъ 4-а рота, обаче, когато главнитѣ сили на тая колона дошли на височата, тамъ се оказалъ пристигналъ по-рано ротниятъ командиръ подпоручикъ Вълевъ. Естествено, това отстжпление въ известни моменти при тия обстоятелства е било въ голѣмо безредие. Постжпката на подпор. Вълевъ, който въ тия си действия, се очертава като водачъ безъ доблесть и елементарна смѣлость, е достойна да носи най-голѣмия укоръ и да бжде отбелезана като такава въ тая история. За това отстжпление началникътъ на лѣвата колона билъ предупреденъ съ следната телефонограма безъ часъ и дата отъ командира на 4-о не с. с. пл. отделение:

Скорострелната батарея, гдето бѣше завзела върха Пантелей, отстжпи и насочи къмъ върха 1050, неприятельтъ завзе върха Пантелей.

Дебърската дружина и 4-а с. с. пл. батарея достигнала на висота 1050, дето и останала на почивка. Въ 5 ч. сл. пл. капитанъ Величковъ донася до щаба на опълчението следното:

Боятъ бѣше съвършено ожесточенъ и упоритъ. Благодарение на естественитѣ позиции и окопаването, загуби имаме около петь ранени. Обещаната подрължка не стигна на време и заради туй при всичко, че две настжпления се отбиха, обаче, преследването не можеше да престане, тъй като противника имаше въ изобилие запазени сили, за да се противопостави на този ударъ, а най-главното, което пречеше на успеха, бѣ отстжплението, което се почна отъ частитѣ на втората бригада отъ 4-а дивизия. Действуваше този день само сръбската артилерия, а срещу нея нашата планинска батарея, придадена къмъ повѣрената ми дружина, която разпръсваше резервнитѣ колони на противника съ голѣми загуби; но това нищо не помогна предъ голѣмата деморализация, която създава въ войската нетактичностьта. Дружината, която действувала вчера предъ моя фронтъ, отстжпи несистематично и не се спрѣ на никаква позиция. Войници и к-ра на дружината разправяли, че цѣлата дружина била избита, роти пленени и какви ли не още фантастични работи; освенъ това, г. г. ротнитѣ командири не стоятъ на мѣстата си, напускатъ ротитѣ си. Днесъ при отбиване атакитѣ съмъ гонилъ хората съ револверъ въ ржката си, за да ги поставя по мѣстата имъ. Хората сж извънредно изтощени и при подобно положение на работитѣ не може се чака никакво решително действие. № 51. 21.VI. 15 год. 5 ч. сл. пл.

Следъ пристигането си при висота 1050 командирътъ на Дебърската дружина съ ротнитѣ командари пристжпилъ къмъ изучвание позицията, дето къмъ сжщото време получилъ заповѣдь по опълчението № 61 отъ 4 ч. 20 м. сл. пл., върху гърба на която бѣше написано следното:

Вамъ се възлага общата команда на 1-а Дебърска и 7-а Кумановска дружини, 4-а скорострелна и 11-а нескорострелна батареи.

Къмъ 7 ч. сл. пл. началникътъ на лѣвата колона подполков. Николовъ при заобикалянето на частитѣ пристигналъ при висота 1050 и устно заповѣдалъ капитану Величкову съ Кумановската дружина и артилерията да заеме висота 1050 съ цель да отбранява тила и лѣвия флангъ на колоната, а Дебърската дружина, като уморена, да се изпрати при главната позиция на почивка като маневрени войски. Капитанъ Величковъ почувствувалъ, че въ случая получава две противоречиви заповѣди и въ 9 ч. 30 м. донася следното до щаба на опълчението:

Отъ заповѣдьта № 61, издадена отъ началника на опълчението, азъ не виждамъ указания лично за менъ, съ които да се натоварвамъ съ задачата

> като началникъ на нѣкакъвъ боенъ участъкъ. Въ тази заповѣдь нищо не се отнася за моето командване, а само възлагане обща команда на 1-а Дебърска, 7-а Кумановска, 4-а с. с. батарея и 11-а нескорострелна. Сжщо никаква подробность по този участъкъ не мога да зная, понеже туку-що пристигнахъ съ повѣрената ми дружина. Донасямъ още, че цѣлата 2-а рота тази вечерь отказа да отиде на опредѣления й участъкъ. При такова положение мжчно е разрешението на възложени сериозни бойни поржчения. Батареитѣ сжщо, безъ да ми съобщатъ, напустнаха позициитѣ и си отидоха. № 52. 21.VI. 13 год. 9 ч. 30 м. сл. пл.

Презъ деня 4-а с. с. пл. батарея е изстреляла 32 гранати и 352 шрапнели, а Дебърската дружина изстреляла . . . патрони. Загубитѣ на дружината сж 1 убитъ и 7 ранени опълченци, а батареята е имала 1 конь раненъ и 2 войника контузени. А това показва, че отстжплението е извършено поради психологически причини, а не поради действителенъ материяленъ натискъ отъ врага.

Щабътъ на лѣвата колона. Презъ цѣлия день подполковникъ Николовъ обикалялъ частитѣ си по позицията. Въ 9 ч. пр. пл., следъ написване на донесението си № 53 (стр. 265) той съ 2 $^1/_2$ роти отъ Солунската дружина заминалъ за висота 1050, дето привлѣкълъ и Кумановската дружина отъ маневренитѣ войски. Тукъ той разпредѣлилъ частитѣ на позиция съ задача охрана на фланга и тила. Следъ това се върналъ на позицията, дето потеглилъ отъ дѣсния участъкъ и къмъ 10 часа достигналъ на самия лѣви флангъ при Костурската дружина, която още не била заела позицията, но почивала съсрѣдоточена. Следъ пладне сжщиятъ обиколилъ още еднъжъ позициитѣ, изключая тая на Костурската дружина. Въ сжщото време поради раняване отъ шрапнеленъ куршумъ командира на 13-а дружина, капитанъ Пеневъ, командирътъ на 1-а бригада въ 12 ч. 30 м. сл. пл. назначилъ за командиръ временно на сжщата дружина старшия ротенъ командиръ, въ случая, подпоручикъ Кжнчевъ. Въ 1 ч. 15 м. после пладне за туряне единство при отбраната на висота 1050, началникътъ на лѣвата колона изпратилъ до командира на Солунската дружина следното:

> Назначавамъ Ви общъ началникъ на частитѣ, отредени да охраняватъ пжтя Пантелей — Кочане. Наредете отбраната му високо. Което става, известявайте ми. Длъженъ съмъ да Ви съобща, че противника настжпва по посока Пантелей — Вашата позиция. Бждете внимателни и будни. № 55. Позиция Поникварр. 21.VI. 13 год. 1 ч. 15 м. сл. пл.

Това е направено съ цель да не се яви пререкание между командира на Кумановската дружина, който като офицеръ отъ действителна служба бѣше по-старши отъ ротмистъръ Атанасовъ, но последниятъ по-добре познаваше мѣстностьта и притежаваше по-солидна дружина, безъ да се казва, че самъ той бѣше спечелилъ довѣрието на началника си.

Въ 3 ч. сл. пл. отъ началника на срѣдния участъкъ, капитанъ Пожарлиевъ, се получава въ щаба на колоната следното донесение, което показваше мѣркитѣ, които сърбитѣ вземаха срещу срѣдната колона на опълчението:

> По пжтя за Кормнно заминаватъ сръбски войски, които се отдѣлятъ отъ находящитѣ се срещу насъ и, недоходя до полянката, кждето се предполагаше, че има артилерия, изгубватъ се въ гората, като се разсипватъ въ ве-

риги. Предполагамъ, да се насочватъ срещу втора бригада. Заминаха около една рота. 21.VI. 13 г. 3 ч. сл. пл. Пониква.

По въпроса, кой ще командува войскитѣ на висота 1050, се размѣнили между командира на Солунската дружина и тоя на 1-а бригада следнитѣ, първото отъ ротмистъръ Атанасовъ, а второто отъ подполк. Николовъ:

Понеже капитанъ Величковъ е назначенъ съ писмена заповѣдь отъ щаба на опълчението общъ началникъ въ този участъкъ, предадохъ му командуването. Чакамъ по-нататъшното Ви разпореждане, а именно азъ съ ротата кѫде и каква функция ще изпълнявамъ. № . . . Позиция при Пашаджиково, 21.VI. 13 г. 6 ч. 40 м. сл. пл.

Назначавамъ Ви общъ началникъ на маневренитѣ войски. Маневренитѣ войски се състоятъ отъ 1-а Дебърска дружина и 3 взвода отъ 3-а Солунска дружина. Затова съберете горепоменатитѣ части и встѫпете въ командуването имъ. Маневренитѣ войски бивакиратъ при малката чешмичка и бивака на картечната рота. № 55. Позиция Пониква, 21.VI. 13 г. 6 ч. 50 м. сл. пл.

Реляцията на 1-а бригада е съвсемъ кратка и не можемъ да проследимъ, какво впечатление произведоха № 60 отъ 4 ч. сл. пл. който ще цитираме по-нататъкъ и въ който се говори за отстѫплението на Рилската дивизия, и № 61 отъ 4 ч. 20 м., който отмѣняваше разпорежданията на № 60. Въ архивата намираме следната заповѣдь, която ни се вижда непонятна, но която помѣстваме тукъ за пълнота:

До началника на лѣвата колона.

Тъй като лѣвия Ви флангъ е осигуренъ отъ 7-а дивизия и бригадата отъ 4-а дивизия, Вие веднага разпоредете тѣзи роти, които сѫ изпратени отдѣлно отъ дружинитѣ, да се прибератъ въ дружинитѣ си, така щото всѣка дружина да бѫде прибрана и възможно подъ командата на своя дружиненъ командиръ. Раздѣлете позицията си на участъци и повѣрете ги на отдѣлни дружинни командири. 8-а Костурска дружина се дава въ Ваше разпореждане временно. Дайте заповѣдь капитану Величкову, въ чието разпореждане сѫ дадени 1-а Дебърска, 7-а Кумановска, 4-а с. с. и 11-а не с. с. батареи. № 62. 21.VI. 13 г. 5 ч. сл. пл.

Н-къ на М.-О. опълчение, Генералъ-майоръ Геневъ.

Къмъ сѫщото време, 6 ч. сл. пл. единъ ординарецъ дошълъ отъ в. 1050 при началника на колоната съ донесение, че при батареята прикритието било малко, по поводъ на което подполковникъ Николовъ заминалъ лично да провѣри тоя фактъ. Той намѣрилъ две полуроти отъ по 70 души, по една за батарея, и смъмрилъ батарейнитѣ командири, които, изглеждало, като че ли нищо не сѫ знаяли. Подполковникъ Николовъ обърналъ вниманието на батарейнитѣ командири, че освенъ прикритието предъ батареята на в. 1050 е цѣлата Кумановска дружина и пионерната рота. Вече бѣше тъмно и началникътъ на лѣвата колона се върналъ на главната позиция на колоната си, дето намѣрилъ донесение № 86 отъ 2 ч. 30 м. сл. пл. отъ командира на 5-а дружина, което цитирахме на стр. 280 и въ което, като се излагаше до кѫде срѣдната колона бѣ дошла срещу фланга и тила на сърбитѣ при кол. Кормино и гористия върхъ при кол. Пониква, молѣше се Битолската дружина да настѫпи и влѣзе въ връзка съ 3-а рота отъ Одринската дружина. Все къмъ сѫщото време въ щаба на колоната се получило следното донесение отъ капитанъ Казиревъ:

Понеже 2-а бригада (2 дружини) напредва предъ фронта на моята позиция, снехъ непрекѫснатата охрана и сега имамъ само една рота отъ 2-а Скопска дружина. Другитѣ роти сѫ събрани. Имамъ и една застава и постове на зелената (горнстата) чука предъ лѣвия флангъ на позицията. Влѣзохъ въ постоянна връзка съ 2-а бригада. Тѣ съобщаватъ, че ще продължаватъ настѫплението си и че и 3-а бригада щѣла да направи сѫщото. № . . . Позиция надъ Орѣхово, 21.VI. 13 г. 8 ч. 45 м. сл. пл.

Въ 9 ч. 30 м. сл. пл. началникътъ на лѣвата колона издава следната заповѣдь № 56 за 22 юний:

> Частитѣ оставатъ да нощуватъ на позициитѣ въ пълна бойна готовность и строги мѣрки на охранение. За по-голѣма редовность въ охраната раздѣлямъ позициитѣ на участъци:
>
> 1-и участъкъ: предната позиция и участъка на 6-а Охридска да образуватъ центъра. Общъ началникъ на центъра назначавамъ капитанъ Пожарлиевъ (Ами двегѣ картечници? Б. авт.).
>
> 2-и участъкъ на 13-а Кукушка дружина съ придадената батарея и участъка на 8-а Костурска дружина — лѣвия флангъ подъ общото началство на капитанъ Каназирски (Сѫщо и тукъ картечницитѣ? Б. авт).
>
> 3-и участъкъ на 4-а Битолска дружина, участъка на 3-а Солунска дружина, придаденитѣ къмъ тоя участъкъ батареи — дѣсенъ флангъ подъ общото началство на капитанъ Каназиревъ.
>
> Маневренитѣ войски, състоящи се отъ 1-а Дебърска и 3 взвода отъ 3-а Солунска дружини, придаденитѣ къмъ тоя участъкъ батареи, подъ общото началство на ротмистъръ Атанасовъ.
>
> Огънь забранявамъ.
>
> При нощенъ бой да се употрѣбява ударъ на ножъ.
>
> Дружиннитѣ командири да попълнятъ патронитѣ.
>
> Утре въ 4 ч. пр. пл. началникътъ на дѣсния флангъ да предприеме настѫпление къмъ влашкитѣ колиби Кормино, като се старае да отхвърли противника на северъ отъ въпроснитѣ колиби. Преди да почне настѫплението, началникътъ на дѣсния флангъ предупреждава по-рано срѣдната колона на подполк. Пчеларовъ, която отъ вчера настѫпва по това направление.
>
> Началникътъ на центъра да съдействува на настѫплението на дѣсната колона.
>
> Началникътъ на лѣвия флангъ да вземе мѣрки и унищожи малкитѣ неприятелски групи, които съ своята постоянна стрелба постоянно безпокоятъ позицията. За тая цель да устрои команди отъ добри стрелци и отъ началници съ известна храбрость и възложи на тѣхъ изтрѣблението на тия малки неприятелски партии.
>
> Азъ ще се намирамъ на бивака на маневренитѣ войски.

Въ тая заповѣдь нищо не се говори за участъка на висота 1050, повѣренъ на капитанъ Величковъ, обаче, фактъ е, че той не бѣ оставенъ, безъ да не му се даде заповѣдь.

Следъ това началникътъ на лѣвата колона въ 12 часа на полунощь, безъ да подозира, че батареитѣ сѫ се снѣли отъ позицията, донася до началника на опълчението следното:

> Донасямъ Ви, Господинъ Генералъ, че позицията си остава въ наши рѫце, дето сега частитѣ сѫ разположени въ пълна боева готовность. № 56. Позиция Пониква, 21.VI 13 г. 12 ч. по полунощь.

Пехотнитѣ части прекарали нощьта на позицията, безъ повечето отъ тѣхъ да подозиратъ, че батареитѣ сѫ се вдигнали. Хората отъ позицията на раздвижването на батареитѣ погледнали, като на обикновено мѣстене, което и другитѣ нощи се е случвало, и не му отдали никакво значение. Наистина, капитанъ Величковъ навреме донесълъ въ щаба на лѣвата колона, че батареитѣ отъ в. 1050 се дигнали, обаче, подполковникъ Николовъ не допущалъ, че батареитѣ ще отстѫпятъ, но при все това пратилъ да провѣрятъ и легналъ да спи. Началникътъ на лѣвата колона почувствувалъ, че батареитѣ не сж по мѣстата си, едва въ 4 ч. пр. пл. на 22, когато станалъ да провѣрява дѣсния участъкъ, дали ще настжпи въ сжщия часъ, и когато получилъ запитване отъ командира на 4-а Битолска дружина, кжде сж батареитѣ въ участъка му. Въ 5 ч. лично следъ провѣрка подполковникъ Николовъ трѣбвало да се убеди, че цѣлата артилерия отъ колоната му, всичко 6 батареи, го е напуснала по единъ лишенъ отъ каквато и да е военна доблесть начинъ: *безъ донесение и безъ съобщение.*

Тоя страшенъ фактъ не можа да съкруши волята на тоя желѣзенъ командиръ. На негово мѣсто други биха се почувствали сломени, преди още противника да бѣ се появилъ. Той, обаче, както ще видимъ въ описанието действията на 22 юний, остава все онзи твърдъ като скала герой, какъвто трѣбва да бжде всѣки началникъ и командиръ. Победата се сграбчва и държи отъ силнитѣ водачи. Безхарактернитѣ и лишенитѣ отъ стойкость началници могатъ да заведатъ войската си само къмъ поражение. Дано поколѣнията да се червятъ отъ срамъ отъ дѣлата на последнитѣ и да се моделиратъ споредъ силата ч дѣлата на първитѣ!

Щабътъ и маневренитѣ войски на опълчението следъ пладне. Съседитѣ и погледъ върху действията отъ 17—21 юний. Важна заповѣдь отъ 4-а армия.

Маневренитѣ войски на опълчението на 20 срещу 21 юний се състояха всичко отъ 6 роти отъ 7-а Кумановска и 8-а Костурска дружини. Последната още на 20 юний съ № 15 се даваше въ разпореждане на началника на лѣвата колона. На 21 юний сутриньта, когато още не се знаеше, дали лѣвата колона е привлѣкла тая дружина, се заповѣда на началника на маневренитѣ войски да изпрати една дружина отъ две роти къмъ Пантелей, дето да влѣзе въ подчинение на командира на Дебърската дружина. Тая заповѣдь, както казахме и по-рано, по вина на щаба или ординареца, вмѣсто да бжде дадена на началника на маневренитѣ войски, била занесена на началника на срѣдната колона. Въ сжщото време, 7 ч. пр. пл., началникътъ на лѣвата колона съ $2^{1}/_{2}$ роти отъ 3-а Солунска дружина заминалъ за висота 1050, дето привлѣкълъ и последнитѣ две роти отъ Кумановската дружина, като ги разположилъ на позиция на самата висота. По тоя начинъ на 21 юний следъ 7 ч. пр. пл. вече опълчението не разполага съ никакви маневрени войски.

Щабътъ на опълчението следъ пладне. Какво ставаше къмъ Рилската дивизия и Преславската бригада къмъ 11 часа пр. пл., щабътъ на опълчението още не можеше ясно да схване. По артилерийския и пехотния огънь до 11 часа боятъ доле въ долината изглеждаше обикновенъ и по-скоро слабъ отколкото решителенъ. Къмъ пладне, обаче, сведенията и наблюденията почваха да показватъ все повече и повече неприятни неща. Артилерийската стрелба намалѣ, а скоро престана съвсемъ и можеше да се заключи, че една важна промѣна бѣ станала вече на фронта на Рилската дивизия. Наблюденията вече показваха ясно, че нашата дивизия е въ пълно отстжпление, безъ да се знае, кжде ще спре.

Моментитѣ, погледнато психологически, не бѣха отъ лекитѣ. Да гледашъ, съседа ти да отстжпва, безъ даже да знаешъ кжде ще спре, това не е работа, която леко може да се понесе. Самата идея, че доле въ полето отстжпватъ 7 пехотни полка и повече отъ 80 орждия, при това отстжпватъ дене на пладне съ всичкитѣ рискове да бждатъ преследвани и разстроени, не бѣше една идея, която не можеше да не разтрогне изъ дълбоко съседния отговоренъ началникъ. Щабътъ на М.—О. опълчение не можеше въ тия тежки часове да не събере силитѣ си и обмисли положението, като понесе съ човѣшка твърдость бойното злощастие, задъ което почваше да се очертава и самата сждбина на родината. Началникътъ на опълчението, винаги силенъ съ своята военноначалническа стойкость и вѣренъ на своя методъ на командуване, да подѣля при всѣки тактически моментъ искрено мисли съ своя началникъ щаба, не можеше да не стори сжщото и сега, и еднажъ, и дважъ, и непрекжснато. Щабътъ не можеше да не си зададе всичкитѣ въпроси, които можеха да го доведатъ до едно схващане съответно на задачата и обстановката. Каква бѣше тая задача? Каква нова задача можеше да се наложи при измѣнилата се обстановка? Можеше ли лѣвата колона, ангажирана съ фронтъ къмъ северъ, сега да съсрѣдоточи по-голѣмата си сила къмъ западъ и югъ? Каква важность добиваше кота 1050? Защо никаква сила отъ тия, които отстжпваха, не се покачи по височинитѣ къмъ фланга и тила на сжщата колона? Кжде мисляха Рилската дивизия и Преславската б-да да спратъ? Какво можеше да се предполага и да се разбере, че неприятеля ще стори? Можеше ли, да се допуща, че врагътъ ще нахлуе по долината на Ђрѣгалница къмъ Кочане, преди да не се опита да заеме висотитѣ и преди всичко висота 1050? До вечерьта какви действия можеха да се смѣтатъ за най-вѣроятни? До каква степень бѣше застрашенъ фланга и тила на лѣвата колона отъ опълчението? Кое нещо ставаше най-важно и кжде следваше да се съсрѣдоточи вниманието?—Много пжти презъ тия часове началникътъ на опълчението и началникъ щаба се отдѣляха на страни и грижливо и спокойно обмисляха всички тия въпроси, всѣкога идѣйки все до едно и сжщо заключение, че до получаване на конкретни сведения за общото положение на бойната линия на 4-а армия — това бѣше най-важното нещо—следваше частитѣ да се задържатъ на позициитѣ си, колкото и заплашенъ да бѣ фланга и тила на лѣвата колона. Позиции за малкитѣ единици въ тила на опълчението имаше много, но позиции за дѣсния флангъ на 4-а армия, на които сериозна отбрана можеше да се прави, безъ да се разстройва фронта Султанъ-тепе—Пониква—в. 1050, нѣмаше освенъ тая, която тоя флангъ заемаше до сега. Следъ отстжплението на Рилската дивизия и Преславската бригада позицията отъ Султанъ-тепе до кота 1050 можеше да се запази, обаче, за това ставаше нужда Рилската дивизии и Преславската бригада да не отстжпватъ съ всичкитѣ си сили доле по полето, а да отделятъ сериозни сили и да заематъ к. 1050 и хребета надъ Нивичане, което въ момента абсолютно нѣмаше изгледи, че ще стане. Преславската бригада следваше, не да отстѫпва на изтокъ, кѫдето и така отстѫпваха други 5 пехотни полка, а къмъ хребета к. 1050—с. Лѣшка.

Обстановката се слагаше всѣки часъ по-незгодно за 4-а армия и щабътъ на опълчението мислѣше, че ако отстѫпващитѣ български сили по долината на Кочане не спратъ на позиция предъ тоя градъ, не само позицията не ще се запази, но и положението на лѣвата колона отъ опълчението отъ Пониква къмъ 1050 ще стане повече отъ критическо. До вечерьта неприятельтъ не можеше да развие въ широкъ размѣръ успеха, но лесно бѣше да се разбере, че по голѣмата му сила можеше на следния день да се очаква, че ще се нахвърли срещу фланга и тила на лѣвата колона на опълчението. Щабътъ на опълчението мислѣше, че ако командующиятъ 4-а армия бѣше на полесражението тукъ, той нѣмаше да позволи всички да отстѫпватъ доле по полето, а щѣше да насочи значителни сили за висотитѣ къмъ фланга на опълчението и к. 1050 за запазването ѝ въ наши рѫце, която бѣ защитима и която бѣ важна. На изтокъ позиция за отстѫпилитѣ и за опълчението имаше само по хребета Китка—Повиенъ—Истибаня—Плачковица или Китка—Повиенъ—Калиманци—Драгобраща. Оттеглянието, обаче, на тия позиции означаваше не само напущане на позициитѣ отъ Султанъ-тепе до Пониква и к. 1050, не само лишаване отъ възможность да се кооперира съ 5-а армия, но и прекѫсване връзката съ останалата половина отъ 4-а армия. Можеше ли това командующия 4-а армия да допусне? Можеше ли единъ отговоренъ командующи да остави подчиненитѣ му единици, едни да се оттеглятъ назадъ, а други да бѫдатъ изоставени на ударитѣ на повечето сили на врага? Много такива мисли се размѣниха между началника на Македоно—Одринското опълчение и началникъ щаба на сѫщото отъ пладне до 3 часа, обаче, тѣ останаха твърдо на решението, да не даватъ никакво нареждане, а да чакатъ конкретни сведения и заповѣди отъ горе. Щабътъ бѣше на 8 км. далече отъ полето и пратения още предъ обедъ офицеръ за информации при 7-а дивизия не бѣ пристигналъ, но се очакваше всѣки моментъ. Въ 3 ч. сл. пл. подпоручикъ Христовъ пристигна и докладва, че къмъ пладне достигналъ дивизията, която още отъ 11 ч. пр. пл. почнала да отстѫпва и продължавала още да отстѫпва въ полето къмъ Кочане. Сѫщиятъ докладва, че къмъ пладне една неприятелска конна бригада почнала да преследва отъ къмъ Соколарци нашитѣ отстѫпающи части, обаче, била посрещната отъ най-живъ артилерийски огънь и повърната въ паническо бѣгство. Следъ това неприятельтъ не преследвалъ и частитѣ отстѫпвали въ редъ. На въпроса, обаче, кѫде ще спратъ отстѫпающитѣ наши войски, подпор. Христовъ не можа да отговори съ положителность. Той билъ разбралъ, че войскитѣ отстѫпвали къмъ Кочане.

Вече бѣше часа $3\,^{1}/_{2}$ сл. пл. и нужно бѣше да се синтетизира едно решение. Щабътъ смѣташе, че при тая тъмнина на положението той трѣбваше да иска заповѣди отъ 4-а армия и официални сведения отъ щаба на Рилската дивизия, но до получаването на такива, които можеха и да закъснѣятъ при известната неуредица на нашитѣ съобщителни средства, нужно бѣше началницитѣ на колонитѣ да се осведоматъ съ идеитѣ на щаба на опълчението при промѣнилата се обстановка, за да знаятъ, какво да правятъ при всѣка евентуалность. Въ тила и отъ тамъ напредъ презъ тия часове се разнасяха най-сензационни новини за отстжплението на Рилската дивизия и Преславската бригада. Въ лѣвата колона това не само виждаха, но и го чувствуваха. Отстжплението бѣше фактъ и подчиненитѣ началници въ опълчението следваше да бждатъ по това информирани искрено и спокойно. Самиятъ щабъ на опълчението при факта, че висота 1050 бѣше $^3/_4$ клм. далече отъ бивака му, сжщо следваше да обмисли въпроса, да се премѣсти нѣкжде по-на централно мѣсто къмъ Градче или Ястремникъ въ зависимость отъ обстановката. Нужно бѣше така сжщо да се помисли и за тиловитѣ служби, които, ако не биха били на време предупредени, може би, биха останали задъ отстжпващитѣ наши войски и изложени на изгубване или разстройване. Между 3 ч. 40 м. сл. пл. и 4 ч. се написаха отдѣлни заповѣди до началницитѣ на колонитѣ и телеграми до командующия 4-а армия и Рилската дивизия, които помѣстваме тукъ по-доле. Презъ сжщото време се заповѣда на лазарета и конния огнестрѣленъ паркъ, които бѣха до щаба, както и на интенданта, който бѣ въ Кочане, да се приготвятъ за пжть и оттеглятъ респективно въ Оризаре, Истибаня и Царевосело.

До началника на срѣдната колона.

Лѣвата колона, ако бжде заставена да отстжпва, това ще направи по посока Пашаджиково — Ястремникъ и Пашаджиково — Кочане за висота 550 на изтокъ отъ Кочане и височата при Градче. Вие ще останете, дето сте. Въ случай на нужда ще се държите къмъ дѣсната колона на Протогеровъ. Щабътъ тая нощь ще бжде въ Градче. По заповѣдь. № . . . 21. VI. 13 г. 3 ч. 40 м. сл. пл.

До подполковникъ Протогеровъ.

Лѣвата колона, ако бжде заставена, ще отстжпи за Градче и кота 550 източно отъ Кочане. Вие съ колоната продължавате възложената задача. Полската артилерия съ прикритие пратете презъ Кочане за Оризаре. Щабътъ ще бжде довечера въ Градче, гдето пратете човѣкъ за заповѣдь съ донесение. 7-а Рилска дивизия следъ бой при Райчиня къмъ обѣдъ почна отстжпление за Кочане. 21. VI. 13 г. 3 ч. 40 м. сл. пл.

До началника на лѣвата колона.

Понеже 7-а Рилска дивизия и 2-а бригада отъ 4-а Преславска дивизия бидоха принудени да се оттеглятъ, оставането на опълчението на занимаемитѣ позиции става много трудно. Лѣвата колона при крайна нужда, заедно съ крайната лѣва колона, да отстжпи по посокитѣ Пашаджиково — Кочане и Пашаджиково — Ястремникъ — Градче подъ прикритието на два ариергарда. Щаба ще бжде въ Градче. Другитѣ колони оставатъ на мѣстата си до втора заповѣдь.

Началото на остжплението за двѣтѣ колони подполковникъ Николовъ да опредѣли самъ, когато бжде принуденъ. Единия ариергардъ (крайната лѣва колона, 1-а и 7-а дружини) и двѣтѣ батареи, отъ които една не с. с., да отстжпятъ стжпка по стжпка за Кочане, и да заеме кота 550 (на изтокъ отъ Кочане), другия ариергардъ — за Градче презъ Ястремникъ. Главнитѣ сили на колоната да се съсрѣдоточатъ на хребета източно отъ Градче. № 60. Пашаджиково, 21. VI. 13 г.

До командующи 4-а армия. Радовишъ.

По донесения отъ офицеръ, изпратенъ нарочно за свръзка съ 7-а дивизия, къмъ 11 часа последната следъ бой упоритъ е почнала отстжплението, вследствие на което положението на опълчението става твърде затруднително, още повече, че то води боеве отъ 5 дена насамъ. Разпоредихъ лѣвата колона отъ Пашаджиково да се държи до край. Въ случай на крайна нужда да отстжпи къмъ Градче — Кочане. Другитѣ колони разпоредихъ, за сега да останатъ на мѣстата си. Щабътъ въ Градче. Чакамъ заповѣди. № . . 21.VI. 13 год. 3 ч. 45 м. сл. пл.

До началника на 7-а Рилска дивизия.

По сведения, днесъ пр. пл. дивизията Ви следъ бой заедно съ 2-а бригада отъ 4-а дивизия почнали отстжпление къмъ Кочане. Моля, съобщете какво е положението и имате ли нѣкакви заповѣди. 61. Пашаджиково, 21. VI. 13 год. 4 ч. сл. пл.

Между това, въ архивата на 4-а армия намираме следната заповѣдь, която не е получена въ щаба на опълчението, но която доста ясно очертава тактическитѣ идеи на командуването и положението на 4-а армия:

Отъ командующи 4-а армия до н-ка на 7-а дивизия.

Предайте веднага началнику М.-О. опълчение, ако лѣвата му колона не се застрашава отъ къмъ фронта, то маневренитѣ му войски, които сж задъ тая колона да атакуватъ въ флангъ противника, който действува срещу Васъ. 5731. 21.VI. 13 г. 12 ч. 10 м. сл. пл.

По отношение нарежданията, които направи щаба на опълчението и които сж продиктувани отъ вѣски съображения, може да се кажатъ съ полза следнитѣ нѣколко думи. Тѣ сж издадени между 3 $^{1}/_{2}$ и 4 часа. Телеграмитѣ до 4-а армия и Рилската дивизия изглежда, че бѣха написани малко късно. Тѣ можаха да се подадатъ още при първото забелезване, че части отъ Рилската дивизия отстжпватъ. Но, това не се направи, за да не се хвърли упрекъ, че разбрали недоразбрали, бързатъ да донесатъ и запитатъ. Обаче, войната е сериозно дѣло и дългътъ да се победи е много по-важенъ, отколкото каквато и да е предупредителность и чувствителность. По отношение на заповѣдитѣ до бригадитѣ и тиловитѣ служби пъкъ наопъки, като че ли има известно малко прибързване. Три четвърти часъ по-късно тия до тила нѣмаше да се дадатъ, а тия до бригадитѣ сигурно щѣха да се компилиратъ малко по-иначе. Това така щѣше да стане, защото въ 4 ч. 20 м. въ щаба се получи следната телеграма отъ началника на 7-а дивизия, която хвърляше по-голѣма свѣтлина:

Дивизията подъ натиска на превъзходни неприятелски сили отстжпи по заповѣдь отъ позицията. Ще земе височинитѣ отъ с. Баня и Нивичене. 378. 21.VI. 13 г.

Съ получаване това важно известие, отмѣниха се устно разпоражданията до лазарета, конния ешалонъ отъ продоволствения транспортъ и интенданта, а до бригадитѣ се написа следното:

Тъй като 7-а дивизия, заедно съ бригадата отъ 4-а Преславска дивизия, остава на позиция на линията Баня — Нивичани, разпорежданията, направени съ № 60, се отмѣняватъ. При това положение нашето опълчение трѣбва да се задържи на позицитѣ до крайность. Щабътъ ще бжде при Ястремникъ. Всичкитѣ колони да продължаватъ изпълнението на задачата си съ най-голѣма енергия. № 61. Пашаджиково, 21.VI. 13 г. 4 ч. 20 м. сл. пл.

Съседитѣ и погледъ върху действията отъ 17-21 юний. Тукъ ще трѣбва сжщо така да спремъ за една минута и да видимъ споредъ даннитѣ, които имаме сега, какъ и кжде бѣше точно разположена Рилската дивизия и Преславската бригада. Тоя въпросъ има не само фактическа важность, но и голѣмо психологическо значение. Споредъ № 378 отстжпилитѣ заемаха височинитѣ отъ с. Баня и Нивичане. Въ действителность Рилската дивизия заела позиция съ 24-и полкъ по хребета непосредствено на с. з. отъ с. Триканье до шосето и 22-и полкъ въ лѣво отъ шосето. 13-и и 26-и полкове продължили пжтя си за височина 397 източно отъ Кочане като маневрени войски. 14-и полкъ останалъ задъ 22-и, а Преславската бригада въ с. Бѣли. На тая бригада било заповѣдано единъ полкъ да разгъне въ дѣсно отъ 24-и полкъ, а другия да държи задъ тоя последенъ въ маневрени войски. Надвечеръ на 24-и полкъ се заповѣдало да заеме за упорна отбрана висота 367.

И така, Рилската дивизия и Преславската бригада, състоящи се отъ 7 пехотни полка (13-и, 14-и, 22-и, 26-и, 24-и, 8-и и 31-и) и 20 батареи заематъ не на фланга, а задъ М.-О. опълчение единъ фронтъ отъ 4-5 км. а това опълчение остава да заема фронтъ отъ Султанъ-тепе до висота 1050 т. е. 18 км. Защо така командването на Рилската дивизия не отдѣли сили, за да заеме и Нивичане, за което говорѣше въ телеграмата си, и близкитѣ висоти на к. 1050, а остави лѣвия флангъ на македонското опълчение незасиленъ и откритъ? Защо това командуване не взе мѣрки да държи часть отъ силитѣ си по високото, а всичко остави доле въ полето?—Единъ погледъ на картата ще ни убеди, че ние вече почнахме и да не довиждаме, да недообмисляме и да взимаме решения, каквито въ нормално време едвали бихме взели. Наистина, 13-и и 26-и полкове имаха въ тоя моментъ намаленъ съставъ респективно 19 офицери и 184 войника и 25 офицери и 550 войника, обаче, всички други полкове броеха по 2-3 даже и 4 хиляди души. Е добре, биваше ли, всичка тая маса да остане въ полето и да не вземе елементарни мѣрки, за да си запази дѣсния си флангъ? Можеше ли, да се допусне тая непредвидливость у противника да настжпи къмъ позицията на Рилската дивизия, въ низкото, безъ да не заеме по-рано висота 1050? Въ архивата на 7-а Рилска дивизия между другото намираме и следнитѣ важни за случая документи, които показватъ, че генералъ-майоръ Тодоровъ схващаше ясно опасностьта:

Отъ началника на 7-а дивизия до командующи 4-а армия.

Отъ неприятелска страна се забелезва настжпление на вериги къмъ височитѣ при с. Лѣшка. Дохождамъ до заключение, че той ще се нахвърли съ всички сили на дѣсния ми флангъ, за да ме отдѣли отъ опълчението и облекчи действията около Султанъ-тепе № 229. 21. VI 13 г. 7 ч. 40 м. сл. пл.

Отъ н-ка на сжщата дивизия до началника на М.-О. опълчение.

Забелезва се настжпление отъ неприятелски вериги къмъ височинитѣ при Лѣшка № 230. 21. VI. 13 г. 7. 40 м. сл. пл.

Върху отстжплението на Рилската дивизия и Преславската бригада полезно е да спремъ още малко, защото едно психологическо очертание на момента може да ни разясни много въпроси и много тъмни неща. Войната ние почнахме съ нашето внезапно нападение на 17 юний сутриньта. Тактическитѣ успехи тоя день подигнаха високо духа на армията, но тѣ разкриха и погрѣшното ѝ стратегическо развръщание. 2-а армия срещу гърцитѣ бѣше два пжти по слаба отъ противника си, а 4-а армия—половинъ пжть. Другитѣ български армии бѣха хвърлени далечъ отъ решителния театъръ и тия две наши армии въ Македония трѣбваше да понесатъ въ продължение на 5 дена сами ударитѣ на значително по-голѣмитѣ неприятелски сили. Инициативата ни да искаме прекратяване на военнитѣ действия, които ние сами бѣхме започнали, бѣ добра, ако бѣ сполучила, защото туряше край на една глупаво почната война, но понеже на повечето мѣста, както и при 7-а дивизия, бѣше пренебрежително посрещната отъ неприятеля, тя подействува най-съкрушително върху духа на всички, които не желаеха войната, каквито бѣха болшинството, за да не кажемъ почти всички. За Рилската дивизия опитътъ за прекратяване на военнитѣ действия означаваше грамадно количество загуби и почти пълното изгубване и разпръскане на 13-и п. Рилски полкъ. Това внезапно почване на войната и тоя опитъ за прекратяване сѫщата война има за последствие пълното подриване на престижа на висшето командуване. Въ духа на всички борци, офицери и войници, въпрѣки всичкитѣ патриотически пориви и природни военни инстинкти, останаха дълбокитѣ следи отъ силно преживѣни разочарования. Вѣрата бѣ раздрусана, а въ мнозинството разколебана, да не кажемъ нещо повече. Духътъ на борцитѣ въ Македония и преди почване на войната не бѣ сѫщия духъ, съ който сѫщитѣ борци деветъ месеца по-рано безъ огледъ на жертви като вихъръ бѣха се впуснали срещу турцитѣ. Бунтуванията на цѣли полкове, както бѣше 22-и Тракийски полкъ, седмици и дни предшедствуващи почването на тая криво планирана война, действуваха убийствено върху духа на всички други. И ето защо отстѫплението на Рилската дивизия отъ дѣсния на лѣвия брѣгъ на Злетовската рѣка на 18 юний следъ пладне и следъ несполучливия опитъ за прекратяване военнитѣ действия е толкова безпорядъчно колкото повече не може да се мисли. Появата на нѣколко конни полка, скоро спрени отъ нашия огънь, и викътъ „кавалерия иде“ е билъ доста да предизвика неописуема паника въ строевитѣ части, която следъ малко се предава и на тилнитѣ части и служби, всредъ които тя взима крайни размѣри и причинява голѣми опустошения. На 19 Рилската дивизия не бѣше обезпокоена отъ неприятеля и можеше да си укрѣпи позицията. На 20 юний къмъ обѣдъ сърбитѣ настѫпватъ срещу позицията на тая дивизия и Преславската бригада, която отстѫпва на линията на Рилската дивизия. Вечерьта сърбскитѣ части спиратъ на 600—800 кр. отъ висота 650. Презъ нощьта сърбитѣ опитватъ нощна атака на тая висота, но биватъ отблъснати. Въ частитѣ на Рилската дивизия настава суматоха, нѣкжде цѣли паники, и освенъ защитата на висота 650, другитѣ и артилерията отстѫпили. Съ появата на началника на дивизията въ 9 ч. пр. пл. отстѫпающитѣ, както видѣхме, били спрени и, следъ като се получили донесения, че висота 650 е въ наши рѫце, всички били повърнати на мѣстата по позициитѣ си. Тѣзи паники, следващи боеветѣ, очертаватъ едно възбудено психологическо състояние, очертаватъ липсата на вѣра въ успеха, липсата на вѣра единъ въ други, очертаватъ нравствена умора. Четиридневнитѣ усилия на сърбитѣ отъ Султанъ-тепе до Криволакъ, усилия чрезъ които тѣ спрѣха нашето настѫпление, заставиха ни да се повърнемъ на позицитѣ, отдето бѣхме тръгнали, и долоха да ни измѣстватъ отъ тѣхъ, бѣха вече напълно увѣнчани съ успехъ. Противно на нашата безумна тактика, всички отъ Валандово презъ Криволакъ до Султанъ-тепе да атакуваме, сърбитѣ атакуваха отъ цѣлия тоя фронтъ само участъка отъ Пониква до Соколарци, а и въ тоя участъкъ атаката си не организираха по цѣлата линия, а само срещу отдѣлнитѣ височи: 650, западния склонъ на 1050 и Пониква. Боятъ срещу в. 650 и съседнитѣ хълмове на 21 юний се разви оживено още въ 7 часа. Въ 9 часа поколебани групи и отдѣлни войници отъ нашата позиция почватъ да напущатъ огнената линия. Въ 10 ч. 30 м. вече частитѣ по заповѣдь отстжпватъ прикривани отъ стрелбата на 4 батареи. Въ 11 ч. 30 м. се появява неприятелска конна бригада съ конна артилерия, но скоро съ сполучливъ артилерийски огънь е повърната въ паническо бѣгство. Рилската дивизия и Преславската бригада продължаватъ спокойно отстжплението си не обезпокоени отъ врага. На какво се дължеше това отстжпление? Флангътъ ли бѣше застрашенъ или врага извади голѣми артилерийски маси и съ страшния си огънь направи необитаема позицията на тия наши сили?— Нито едното, нито другото бѣ се случило. Неприятельтъ действуваше отъ фронта. Боятъ едва бѣ почналъ да се развива и трая 2—3 часа. Неприятелската артилерия едва ли бѣше по-многочислена отъ нашата, брояща отъ 80—90 орждия.

Да! Истинската причина е, че неприятельтъ бѣше вече разбилъ 4-а армия на Брѣгалница. Той бѣ разбилъ най-първо нашето командуване съ разумното държание на силитѣ си. Тогазъ когато командующия 4-а армия постави всичкитѣ си дивизии и бригади въ една линия, сърбското командуване тукъ имаше 4 дивизии въ 1-а линия, 2 дивизии въ втора, 1 дивизия въ трета линия и още сили отъ черногорци и сърби въ Скопие и Куманово. И ето защо, когато нашитѣ сили за настжпателни действия на 18 вечерьта се изчерпватъ почти напълно, изтоценитѣ сърбски сили се подкрѣпватъ и замѣстватъ съ дивизии отъ втора линия, които, бидейки свежи, скоро спиратъ нашето настжпление и ни заставятъ да се повърнемъ тамъ, отъ дето бѣхме тръгнали. Схващайки по-добре природата на боя, сърбското главнокомандуване не се занимаваше съ голѣми планове отъ 300 клм. да обгражда врага, каквото бѣ измислилъ българскиятъ главенъ щабъ, нито възлагаше голѣми надежди на нѣкакви флангови действия отъ рода на тия на 2-а Тракийска дивизия при Криволакъ. Укрѣпенъ на Султанъ-тепе и Криволакъ, сърбскиятъ главнокомандующъ бѣше планиралъ да води бой задържателенъ и изтощителенъ. Задържателенъ следваше да бжде боятъ за сърбитѣ, защото тѣ имаха съюзници, действующи далечъ на 5—6 прехода, чиято помощь можеха да получатъ за 7—8 дена, ако българитѣ биха били разбиваеми предъ тия съюзници. Изтощителенъ следваше да бжде тоя бой за сърбитѣ, защото въ случай, че българитѣ тукъ биха се изтощили по-рано отъ сърбитѣ, което следва да се очаква, ако българскитѣ сили въ по-голѣмата си часть биха се нахвърлили срещу гърцитѣ и се окажеха по-слаби предъ сърбитѣ, то последнитѣ съ настжпателнитѣ си действия щѣха да се яватъ въ помощь на съюзницитѣ си. Сърбскиятъ главнокомандующъ едва ли бѣ склоненъ да допуща, че бъл-

НАРОДНА
БИБЛИОТЕКА
СКОПИЕ

гаритѣ ще държатъ хубавитѣ си 1-а, 4-а, 5-а, 9-а и 10-а дивизии въ бездействие дълги дни или ще хвърлятъ часть отъ тия дивизии чакъ къмъ Бѣлоградчикъ.

Рилската и Преславската дивизии отстжпваха, защото бѣше разбитъ командующия на 4-а армия, а той бѣше разбитъ, защото бѣше разбитъ и главнокомандующия на българската армия, а тоя последния бѣше разбитъ, защото не съумѣ да насочи силитѣ си на решителния театъръ, а ги разпръсна на единъ фронтъ несъответенъ на динамическата имъ мощь. Както дѣцата на болни родители носятъ болестьта по наследство, така и войскитѣ носятъ недостатъцитѣ на идеитѣ и морала на този, който ги командува. Стратегическото съсрѣдоточение на българската армия въ 1913 г. срещу сърбитѣ и гърцитѣ ще остане като класически примѣръ за повърхностно познаване природата на войната и боя. Тоя неджгъ на нашия планъ за воюване въ тая война бѣше толкова голѣмъ, щото бѣше надъ силитѣ на войскитѣ да могатъ да го поправятъ. Юначеството и себеотрицанието не е безгранично, а има известни предѣли. Войскитѣ се биятъ отъ сърдце до тогава, до когато вѣрватъ въ победата. Изгубатъ ли вѣрата, тѣ изгубватъ и способностьта да се биятъ съ шансове за успехъ. А вѣрата се изгубва, когато войскитѣ изгубятъ вѣра въ командуването, когато, следъ като сж се били съ най-голѣма искреность и сж се изморили, нѣма задъ тѣхъ войски, които да додатъ и продължатъ дѣлото, до като изморенитѣ си починатъ и следъ това на свой редъ пакъ смѣнатъ тия, които ги бѣха смѣнили. Легионътъ на Римъ, който победи свѣта, се състоеше отъ три линии. Въ първата линия бѣха най-младитѣ, които можаха да почнатъ боя съ страсть, а въ третата линия най-старитѣ и опитнитѣ, т. е. тия които можаха да изтраятъ всички сътресения на борбата. Нашата тактика съвсемъ не бѣ такава.

Щабътъ на опълчението следъ 4 часа. Къмъ 4 ч. 30 м. въ щабътъ на опълчението се получиха следнитѣ телеграми отъ щаба на 4-а армия, чието внимание презъ тия дни бѣше съсрѣдоточено къмъ Криволакъ:

> Съобщете на частитѣ, че сърбитѣ за измамване на наши войници при атака употрѣбявали следната хитрость: Офицеритѣ настжпвали съ бѣли флагове или кърпи, а задъ тѣхъ готови войницитѣ да се хвърлятъ напредъ, щомъ нашитѣ прекратятъ стрелбата. 5729. Радовишъ, 21.VI. 13 г.
>
> Дѣсния флангъ на Тимошката дивизия и станцията Криволакъ сж заети отъ нашитѣ. До сега взети отъ противника 6 полски с. с. орждия, 2 планински, 2 картечници и около 2000 пленници. 5730. Радовишъ, 21. VI. 13 г.

Въ тая минута щабътъ на опълчението трѣбваше да реши въпроса, где самъ да се премѣсти. Стоението му при Пашаджиково на досегашния бивакъ на $^3/_4$ клм. отъ висота 1050, която вече ставаше позиция, бѣше неудобно. Можеше да се наложи, отъ тоя бивакъ щабътъ да се оттегли при лоши психологически обстоятелства и по тоя начинъ съ оттеглянето си да подбие духа. Премѣстването къмъ с. Ястремникъ даваше изгледи за психологическото преимущество, че щабътъ оставаше близо до войскитѣ, обаче, къмъ това село отиваха и излизаха най-лошитѣ пжтеки въ околностьта. Едно премѣстване къмъ Кочане щабътъ като че ли изключваше, види се, понеже града е въ низкото. Оставаше да се избере с. Градче, край шосето Кочане — Султанъ-тепе не далечъ отъ града на хребета Дълги-дѣлъ, отъ дето можеше да се обгърне цѣлата позиция на опълчението отъ в. 1050 до Султанъ-тепе. Щабътъ реши да се премѣсти въ Градче и това което е по-поучително, да се премѣсти веднага още повече щомъ нѣмаше какво да прави при Пашаджиково. Даде се заповѣдь и почнаха войницитѣ отъ щаба да прибиратъ канцелария, неща, багажи и палаткитѣ. Въ 6 ч. сл. пл. вече щабътъ на групи заминаваше за с. Градче. Не можеше ли това премѣстване да се поотложи до вечерьта? Не бѣше ли случаятъ малко изключителенъ и не налагаше ли се палаткитѣ и часть отъ щаба да останѣха тамъ демонстративно не само тоя, но и следния день? Безъ съмнение премѣстването въ тоя часъ на щаба, бѣше една грѣшка, която съ нищо не може да се оправдае, но за която имаше едно обстоятелство намаляюще вината. Това обстоятелство бѣше, че началникътъ на опълчението презъ тъмни нощи не можеше да вижда, а предстоеше да става премѣстване по твърда пресѣчена мѣстность и по тѣсни кози пѫтеки.

Пѫтьтъ Пашаджиково-Градче е извънредна лоша пѫтека. Щабътъ достигна Кочанската рѣка въ 7 ч. 40 м., дето намери 5—6 войника отъ Рилската дивизия, напустнали своята часть, които както всички дезертьори описваха състоянието на частитѣ си твърде мрачно. Преди смръкване щабътъ достигна Градче, но скоро се намѣри за по-полезно да се отправи за Кочане, дето можеше да получава на време както сведения отъ 7-а дивизия, така и отъ щаба на армията. Въ Кочане щабътъ пристигна къмъ 10 ч. сл. пл. Градътъ бѣше тихъ. Докладътъ на интенданта бѣше не особенно отраденъ. Тукъ се получиха следнитѣ телеграми отъ командующия 4-а армия:

Днесъ къмъ 4 ч. сл. пл. после 3-дневенъ бой Тимошката дивизия е окончателно разбита и разпръсната. Има много трофеи и голѣмо число пленници. 5736. Радовишъ, 21. VI 13 год. 4 ч. 20 м. сл. пл.

Съдействувайте на 7-а Рилска дивизия, за сѫщата цель се изпрещатъ части и отъ Тунджанската дивизия. Следъ разбиването на Тимошката дивизия при Криволакъ иде редъ и на тая назойлива сръбска дивизия, която е предъ Рилци и предъ Македоно-Одринското опълчение. 5721. Радовишъ, 21. VI. 13 год. 4 ч. 35 м. сл. пл.

Следъ получаването на горнитѣ телеграми веднага началникътъ щаба на опълчението се качи на конь и замина при началника на 7-а дивизия на 1 км. на западъ отъ Кочане въ нивитѣ. Тукъ майоръ Дървинговъ пристигна, когато всички въ щаба на тая дивизия, налѣгнали край нивитѣ, спѣха, облѣчени въ шинели и мушами. Нека пжтьомъ отбележимъ, че тоя начинъ за нощуване на единъ щабъ е най-добриятъ и единствено полезниятъ въ такива случаи на бойното поле. Тукъ майоръ Дървинговъ докладва на генералъ-майоръ Тодоровъ накратко полученитѣ заповѣди, направенитѣ разпореждания и действията на опълчението презъ деня. Нека поменемъ веднага, че въ тоя часъ нито мисъль минаваше презъ ума на началника щаба на М.-О. опълчение, че 6-тѣ планински батареи бѣха отстжпили отъ позицията при Поникво. На свой редъ майоръ Дървинговъ бѣ осведоменъ отъ н-ка на Рилската дивизия за нейното и това на Преславската бригада разположение и намѣренията му на следния день, да се задържи на заетата позиция, въ очакване частитѣ отъ 8-а дивизия да ударятъ неприятеля въ флангъ.

Една важна заповѣдь отъ командующи 4-а армия. Следъ това началникътъ щаба на опълчението се върна въ Кочане, дето въ сжщото време, 11 ч. 20 м. сл. пл., въ щаба се получи следната твърде бърза и твърде важна телеграма отъ командующия 4-а армия:

> Споредъ обстановката оставете срещу неприятеля на позиция въ Вашия участъкъ най-необходимия заслонъ, а съ останалитѣ си части съдействувайте на 7-а Рилска дивизия, като действувате противъ лѣвия флангъ на противника, действуващъ противъ нея. За направеното донесете веднага. 5749 Радовишъ, 21 VI. 13 г. 6 ч. 30 м. сл. пл.

Тая заповѣдь бѣше една тежка заповѣдь за изпълнение. Нейната трудность произтичаше не само отъ факта, че опълчението бѣше ангажирано съ врага, заемаше единъ фронтъ отъ 18 км. и мѣстностьта бѣше типично планинска, но главно отъ обстоятелството, че тя не бѣ дѣло на нашъ починъ, а такова наложено ни отъ обстановката, т. е. отъ неприятеля. Въ тая заповѣдь господствуваше волята на противната воюваща страна, която както всѣка воюваща страна, развива, както е извѣстно, своята борба не само съ пушки и топове, срещу неприятелскитѣ войски на бойното поле, но и съ идеитѣ и духовнитѣ си сили срещу неприятелското командуване задъ сжщото това бойно поле. Задъ видимата и материялната борба съ гранати, куршуми и пр. на полесражението бушува идейната и моралната борба на командуванията на воюващитѣ страни. Тая последна борба е по-страшна, отколкото оная съ куршуми и гранати, защото тя се развива въ ума, нервитѣ и въображението, и тя е по сждбоносна, защото преди всичко отъ нея зависи, да победимъ или да се оставимъ да бждемъ победени. Докогато и двамата командующи запазватъ своя починъ и въ действията господствуватъ съответно тѣхнитѣ воли, до тогава борбата още не е решена, чия ще бжде. Обаче, наддѣлѣе ли волята на едната страна и почне ли другата да взима мѣрки, за да парира удари, т. е. остане ли инициативата въ действията повече или изключително въ едната страна, борбата вече почва решително да клони въ полза на сжщата страна.

Съ тая заповѣдь се искаше Македоно-Одринското опълчение да съдействува на 7-а дивизия и за тая цель сжщата заповѣдь нареждаше, да се остави споредъ обстановката най-необходимия заслонъ срещу неприятеля въ участъка на позицията, а съ останалитѣ сили да се развиятъ действия противъ лѣвия флангъ на неприятеля, действуващъ срещу сжщата дивизия. Може ли часть, която заема позиция и сама е ангажирана съ врага, да събира на фланга си своитѣ сили, за да чграе роля на маневрени войски? Можеше ли една войскова единица разхвърлена на фронтъ 18 км., при това въ типично планинска мѣстность да се събере за една нощь на фланга си и тамъ да помага на съседа, заемащъ фронтъ едва 4—5 клм. и самъ значително по-силенъ? Не водѣше ли буквалното изпълнение на тая заповѣдь къмъ пълно разстройство на бойния строй? Или положението на Рилската дивизия и Преславската бригада бѣше толкова много тежко, щото можеше всичко това сега да се пренебрегне? Отъ друга страна трѣбваше ли при тая сериозность на положението опълчението да остане така разхвърлено и, следователно, слабо навсѣкжде?

Вече бѣше полунощь и по поводъ тая тежка заповѣдь следваше да се вземе решение, да се облѣче то въ заповѣди и последнитѣ да пристигнатъ на време до колонитѣ за своевременно приложение. Вече зрѣеше наложилото се решение. До 21 юний включително опълчението действуваше по посока на северъ и въ полза на 5-а армия, която всѣки часъ се очакваше да настжпи отъ изтокъ къмъ западъ, за да се обкржжи окончателно както Паланка, така и Султанъ-тепе и всичкитѣ предни сърбски позиции, които безъ съмнение щѣха да се очистятъ въ най-кжсо време. За злощастие 5-а армия въ продължение на 5 дена, отъ 17 до 21 юний, не бѣ извършила нещо важно или нещо такова, което да се почувствува въ опълчението и да покаже нейното сжществувание. А между това, Рилската дивизия и Преславската бригада се намираха подъ ударитѣ на значителни сърбски сили, а на 21 юний вечерьта бѣха на висота 367, на 4 клм. на западъ отъ Кочане, въ тила и фланга на разположението на опълчението. Какво би могло да стане при единъ втори бой — това бѣше най-важно нещо — мжчно можеше да се предскаже. При едно ново отстжпление на тая дивизия позицитѣ на опълчението ставаха безпредметни. Отъ друга страна, взето предъ видъ, че неприятель трудно би настжпилъ съ сериозни сили отъ къмъ Султанъ-тепе, взето предъ видъ нуждата да се подкрѣпи 7-а дивизия, чрезъ което се осигуряваше и тила на опълчението и здравината на бойната линия на 4-а армия, взето предъ видъ разполагаемото време, въпрѣки всички неудобства отъ размѣстване на частитѣ отъ бойната часть, се реши:

1-а бригада, като остави заслони безъ артилерия на северъ и западъ по позицията, да се съсрѣдоточи между Нивичане и Лѣшка за да съдействува и пази фланга на Рилската дивизия и Преславската бригада. (Гл. скица № 31 на обратната страница).

2-а и 3-а бригади, като последната остави заслонъ отъ 1 рота срещу Султанъ-тепе, да се съсрѣдоточатъ на най-високата часть на тѣсния ридъ отъ Градче до кота 550 съ задача да образуватъ охранително стжпало задъ дѣсния флангъ на 1-а бригада.

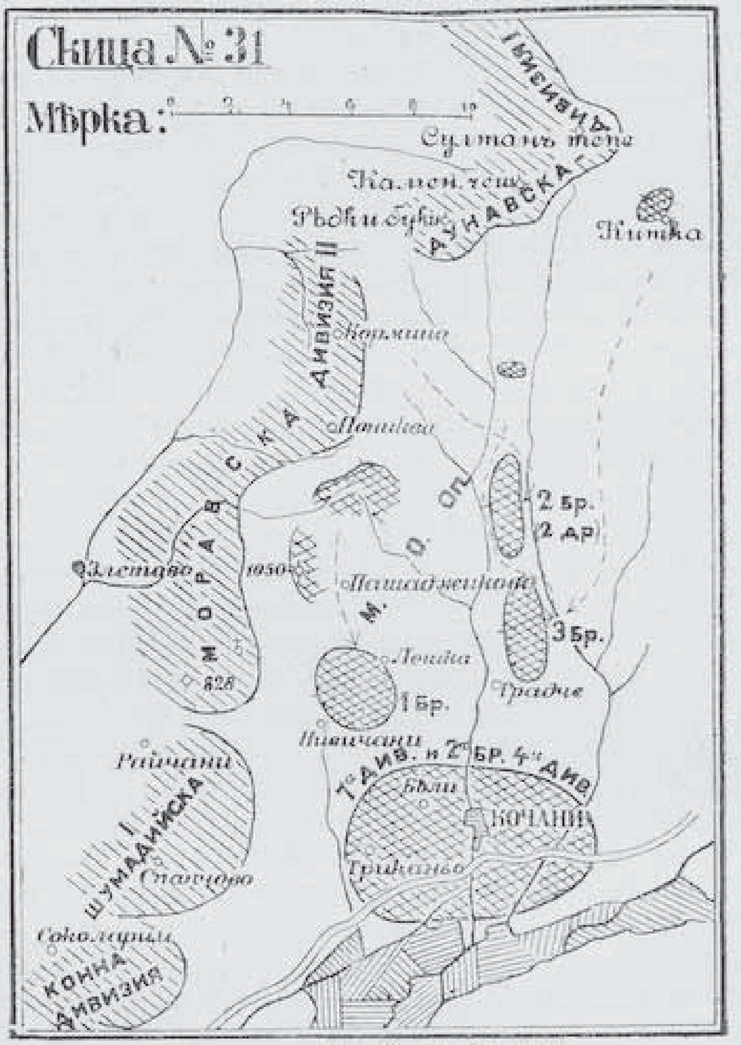
Скица № 31

Мѣрка:
0
2
4
6
8
10
Султанъ тепе
Камен. чеш.
Рѣдки букъ
I Дунавска дивизия
Китка
Моравска дивизия II
М. О. оп.
2 Бр.
(2 др)
1050
Злетово
Пашаджиково
3 Бр.
828
Градче
1 Бр.
Нивичани
1ва див. и 2ра бр. 4та див
Бели
Кочани
Райчани
I Шумадийска
Спанчево
Конна дивизия

Тая тактическа идея се облѣче въ следнитѣ заповѣди, които, при факта, че 6-тѣ батареи отъ лѣвата колона сж отстжпили, се виждатъ вече съвършено несполучливи:

До к-ра на 3-а М.-О. бригада.

Още тази нощь, като оставите една рота заслонъ къмъ Султанъ-тепе съ всичкитѣ си останали сили се съсрѣдоточете на кота 550 на изтокъ отъ Кочане, гдето да заемете позиция и се укрѣпите съ фронтъ на западъ. Въ дѣсно отъ Васъ ще заеме позиция 2-а бригада. № 62. Кочане. 21. VI. 13 г. 11 ч. 30 м. сл. пл.

До к-ра на 2-а М.-О. бригада.

Съ получаване на настоящата заповѣдь отстжпете съ повѣрената Ви срѣдна колона, включително и ротата отъ 3-а бригада, къмъ кота 550 (на с. з. отъ Кочане), гдето и заемете позиция и се укрѣпите въ дѣсно отъ 3-а М.-О. бригала, къмъ Градче. Останалитѣ дружини отъ бригадата ще останатъ въ разпореждане на подполковникъ Николовъ, комуто е заповѣдано да съдействува на 7-а Рилска дивизия. № 63. Кочане, 21. VI. 13 г. 11 ч. 30 м. сл. пл.

До к-ра на 1-а М.-О. бригада.

Веднага съ получаването настоящата заповѣдь, като оставите заслонъ (безъ артилерия) на северъ и западъ, съ всички останали сили се съсрѣдоточете между Нивичане и Лѣшке, за да съдействувате на 7-а Рилска дивизия, въ случай че противника настжпи, като действувате на лѣвия му флангъ.

Колоната на подполковникъ Протогеровъ се съсрѣдоточва на кота 550 (на изтокъ отъ Кочане) и ще заеме позиция; колоната на подполковникъ Пчеларовъ ще заеме позиция по-на северъ отъ кота 550. По-на югъ отъ Васъ ще действува 2-а бригада отъ 4-а дивизия, съ която влѣзте въ свръзка.

Нескорострелнитѣ планински батареи съ една дружина (отъ 2-а бригада) въ прикритие изпратете веднага направо за Кочане, отгдето да се отправятъ за кота 550 въ разпореждане на подполковникъ Пчеларовъ. Щабътъ на опълчението при с. Оризаре. № 64. Кочане, 21. VI. 13 г. 11 ч. 30 м. сл. пл.

До командующи 4-а армия. Радовишъ.

5749. Разпоредихъ 7 дружини и 3 с. с. пл. батареи да съдействуватъ на 7-а Рилска дивизия, като действуватъ противъ лѣвия флангъ на противника. Останалитѣ дружини и батареи ще заематъ позиция на кота 550 на изтокъ отъ Кочане и по-на северъ и ще се укрѣпятъ за посрещане неприятелско настжпление. Днесъ опълчението отблъсна опититѣ на противника за атака, както отъ къмъ северъ, тъй и отъ къмъ западъ. 65. Кочане, 22.VI. 13 г. 1 ч. пр. пл.

Щабътъ пренущува въ Кочане. Рано сутриньта тукъ отъ 2-а бригада отъ 4-а дивизия се получи и се отговори следното:

Бригадата утре ще отбранява участъка на позицията отъ Рилската дивизия, която е на хребета с. отъ Триканье, като ще заема и действува на дѣсния флангъ. Моля, съобщете ми за положението при Васъ и где сж Вашитѣ части. № 60. Позиция с. отъ Триканье, 21. VI. 13 г. 7 ч. 25 м. сл. пл.

На № 60. Опълчението ще остави заслони на западъ и северъ и сърѣдоточава 7 дружини и 3 с. с. пл. батареи между Лѣшка и Нивичане, за да действуватъ на лѣвия флангъ на противника, който би настжпилъ противъ 7-а дивизия или Васъ. Другитѣ дружини и батареи заематъ позиция на кота 550 (на изтокъ отъ Кочане). Влѣзте въ връзка съ подполковникъ Николовъ, който ще действува (съ 7 друж. и 3 бат.) въ дѣсно отъ Васъ. Щабътъ на опълчението при Оризаре. По заповѣдь. № . . . Кочане, 22. VI. 13 год. 5 ч. 40 м. пр. пл.

Единадесеть години следъ тия събития, сега когато тоя томъ се туря подъ печатъ, ние още чувствуваме болката отъ издаването на тия заповѣди, особено като се има предъ видъ, че артилерията бѣ напуснала позицията на лѣвата колона. Заповѣдьта на командующия 4-а армия № 5749, споредъ както се вижда сега, вредно бѣше да се изпълнява. Нейния единственъ отговоръ би трѣбвало да бжде следното:

Опълчението не може по-голѣмо съдействие да окаже на Рилската дивизия и Преславската бригада отъ това да запази позицитѣ си, което при сложилата се обстановка и при липсата на армейски резерви или маневрени войски е дѣло извънредно трудно. Полезно е тукъ на това мѣсто на решителни действия да доде представитель отъ щаба на армията или самия щабъ. Сърѣдоточавамъ силитѣ при Пониква, кота 1050 и Пашаджиково. Разпоредете 2-а бригада отъ 4-а дивизия да заеме височата непосредствено юго-източно отъ кота 1050.

Тая идея е материялизирана въ скица № 32, която дава ясна идея, какъ би било по-добре М.-О. опълчение и 2-а бригада отъ 4-а дивизия да действуватъ на 21 срещу 22.VI. 13 г. (Гл. обр. страница), а скица № 31 показва, какъ бѣ наредено да се действува. (Гл. отсреща).

Щабътъ на опълчението, обаче, тогава не можа да надмогне тежеститѣ на момента, т. е. не можа да не смѣтне положението наистина толкова критическо, колкото го очертаваше заповѣдьта № 5749 — това е общата последица отъ това, че вече неприятельтъ бѣше спечелилъ сражението при Брѣгалница — щото не можа, както при толкова много други случаи, да запази своя духъ рефрактаренъ и на най-тежкитѣ сътресения на борбата. Заповѣдитѣ, които издаде щаба на опълчението по поводъ № 5749, точно въ желанието на командующи 4-а армия, както ще се види при описанието действията на щаба на опълчението предъ обѣдъ на 22 юний, не сж лоши. Тѣ позволяватъ началникътъ на опълчението да държи часть отъ силитѣ въ ржце, готови за посрещане всѣка евентуалность. Тѣ говорятъ за трогателното желание да се помогне на съседа, даже при очевиденъ ущърбъ за себе си. Въ тѣхъ нѣма нищо достойно за укоръ. Но, въ тѣхъ не можемъ да не забележимъ психологическитѣ последици отъ едно изгубено сражение.

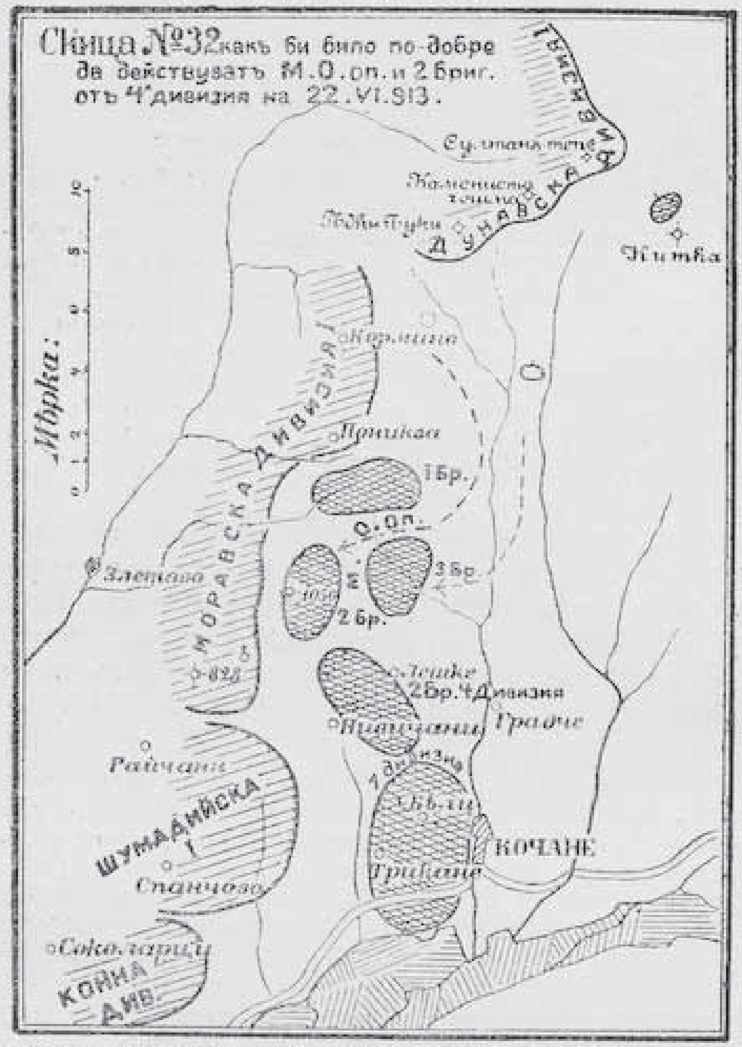

Скица №32 какъ би било по-добре да действуватъ М. О. оп. и 2 бриг. отъ 4 дивизия на 22. VI. 913.

Дунавска дивизия
Султанъ тепе
Китка
Моравска дивизия
1 бр.
О. оп.
М.
3 бр.
2 бр.
1050
Злетово
828
Лешке
2 бр. 4 дивизия
Нивичани
Грабче
Райчани
Шумадийска I
Спанчево
Соколарци
Конна див.
Бели
Кочане
Мѣрка:

Сраженията при Брѣгалница вече се приключваха. По-рано войскитѣ бѣха стояли тукъ цѣли седмици, обаче, презъ всичкото това време щабътъ на 4-а армия нито веднажъ не заобиколи дѣсния флангъ на армията. Нито веднажъ презъ тази дълга и тежка борба не се яви нито единъ отъ сѫщия щабъ, да види войскитѣ, мѣстноститѣ, разстоянията и пр. И за това не можемъ да се очудваме, че можаха да се даватъ заповѣди като № 5749, която бѣ родителка на №№ 62, 63, 64 и която носѣше въ себе си порокътъ отъ поражението. Щабътъ на опълчението мѫчно можеше да вземе едно решение въпрѣки заповѣдьта, защото не познаваше действителното положение на нещата, както щѣше това да знае щаба на 4-а армия, ако бѣ на самото мѣсто. Щабътъ на опълчението смѣтна, че щомъ щабътъ на 4-а армия дава такава радикална заповѣдь, психологическото състояние на съседитѣ трѣбва да е тежко. А при това положение по-добро решение не можеше да се вземе.

Вдигане артилерията отъ позицията на лѣвата колона на опълчението безъ заповѣдь.

Както видѣхме, боятъ при лѣвата колона на опълчението презъ деня бѣше анемиченъ. Частитѣ прекараха на своитѣ позиции съ изключение тия отъ крайния лѣви флангъ срещу Рударе и Щалковица, които отстжпиха на висота 1050 поради настжпилия срещу имъ неприятель и поради отстжплението на съседнитѣ войски отъ Пантелей. На мръкване на висота 1050 се намиратъ 2 не с. с., 1 с. с. батареи, 1 рота пионери, 2 роти отъ Кумановската и 2 роти отъ Дебърската дружини. На хребета Радкова-скала се намираше 8-а дружина, по-въ дѣсно по 1 рота отъ Кумановската и Солунската дружини, 13-а, картеченъ взодъ, 6-а, втори картеченъ взводъ, 2-а и 4-а дружини. Въ маневрени войски на колоната оставатъ $1^1/_2$ рота отъ Солунската дружина и 2 роти отъ Дебърската дружина. $1^1/_2$ рота отъ Солунската дружина сж въ прикритие по полуротно къмъ 5-а, 6-а и 12-а батареи.

Въ дѣсно отъ лѣвата колона срѣдната колона презъ деня не само не отстжпи отъ позицията си, както следъ малко ще видимъ да твърди подполк. Бояджиевъ, но напредна по Лисо-бърдо, Касъро Равно-бърдо, като достигна на 1800—2000 кр. отъ гористия върхъ при Поникква и отъ тоя при Кормино въ фланга и тила на неприятеля. Въ лѣво, наистина, презъ деня Рилската дивизия и Преславската бригада отстжпиха отъ Райчини на Триканье, 3 км. западно отъ Кочане, и чрезъ тава положението на лѣвата колона стана най-тежко, за да не кажемъ критическо, обаче, кой можеше да вземе тая прѣстжпна смѣлость и вдигне тая колона отъ тамъ, безъ да не се опита искрено и съ всички свои сили да се задържи на позицията й, колкото ще тя да е изложена на ударитѣ на врага? Какъ можеше така, безъ борба да се оставятъ тия висоти, които защищаваха долината на Брѣгалница и тила на дѣсния флангъ на 4-а армия? Ако Рилската дивизия и Преславската бригада бѣха отстжпили доле по тѣсната долина, безъ да заематъ важнитѣ за тѣхъ най-близки висоти, следваше ли лѣвата колона тоже да изгуби главата си и да отстжпи по зараза? Воененъ, другарски и патриотически дългъ налагаше лѣвата колона да се задържи на позициитѣ си и да отбива ударитѣ на врага, до когато изчерпи своитѣ сили и бжде заставена да отстжпи. Това бѣше решението на началника на опълчението и такива бѣха разпорежданията, които щабътъ направи следъ като узна, че Рилската дивизия не ще продължи отстжплението си, а спира при Баня-Нивичане.

При това положение, което не можеше да даде никому право да напустне позицията си, началникътъ на артилерията въ лѣвата колона, подполковникъ Бояджиевъ, безъ да поиска разрешение, което, безъ съмнение, нѣмаше да бжде дадено, разпоредилъ въ 8 часа батареитѣ въ тъмно да се снематъ отъ позициитѣ и да се оттеглятъ къмъ Оризаре. По тоя начинъ и 6-тѣ батареи оголватъ скелета на позицията и всѣватъ на следния день смутъ въ духа на защитницитѣ.

Тъй като тоя фактъ има твърде сериозно значение, тукъ подолу ще цитираме цѣлата реляция за 21 ючий на подполковникъ Бояджиевъ и извадки отъ реляциитѣ на батареитѣ. Реляцията на подполк. Бояджиевъ за тоя день гласи следното:

> Рано сутриньта къмъ 3 ч. 30 м. пр. пл. 21 юний, при менъ се яви к-ра на 5-а батарея, като ми докладва, че по заповѣдь билъ изпратенъ на главната позиция—за да му дамъ указания за действие. Посочихъ му позиция, която да заеме—оназн на 10-а не с. с. батарея, като остане отъ нея само единъ взводъ на тази позиция, подъ командата на единъ подофицеръ взоденъ, а 4

орждия да заематъ позиция на кота 1050 метра, по посока на височата североизточно отъ Пантелей, гдето противника на 20-й вечерьта бѣ успѣлъ да заеме, като бѣ отбилъ нашитѣ части.

10-а не с. с. батарея действуваше добре, но като не с. с. батарея действието не можеше да въздействува на противника, още повече, че батарейния к-ръ на 20-й бѣше излѣзналъ отъ строя, като боленъ — нервно изтощенъ. Позицията й бѣше тѣсна, ако би се оставила съвмѣстно съ 5-а батарея, интервалитѣ щѣха да бждатъ повече отъ малки, въ резултатъ на които щѣше да има неоправдателни жертви.

Разузнавачитѣ, изпратени къмъ фланговетѣ, донасятъ отъ къмъ дѣсния флангъ: Къмъ 8 ч. пр. пл. противника срѣщу дѣсния ни флангъ, тамъ гдето е била 5-а батарея, е успѣлъ да вмъкне значителни пехотни части, като частитѣ отъ 3-а бригада се отдръпнали назадъ къмъ Кочанската рѣка (къмъ дола). (Това е, както видѣхме, абсолютно невѣрно, напротивъ тамъ срѣдната колона настжпи. Б. ав.)

Отъ къмъ лѣвия флангъ къмъ 9 ч. пр. пл. противника настжпи усилено и се доближилъ къмъ близкитѣ склонове на лѣвия ни флангъ, въ което и азъ лично се убедихъ съ своето лично разузнаване и наблюдение. И Дебърската дружина се отдръпва и 4-а батарея се приближава къмъ височината при чешмата (югозападно отъ кота 1050 м.). Забелезвахъ, че противника настжпва енергично и съ голѣми сили отъ къмъ лѣвия ни флангъ, съ цель да произведе удъръ на тоя флангъ, като застрашава и тила ни. (Тукъ вѣроятно думата е за отстжплението на Рилската дивизия. Б. ав.)

Къмъ 9 ч. 30 м. пр. пл. противника открива ожесточенъ огънь по линията на нашитѣ окопи, въ зоната на дружината на капитанъ Пеневъ, находяща се въ окопи въ лѣво и дѣсно (и близо) на 5-а с. с. батарея и взвода отъ 10-а не с. с. батарея. Нанася чувствителни зъгуби. (Загубитѣ на Кукушката дружина презъ цѣлия день сж само 1 офицеръ и 1 опълченецъ ранени Б. ав.) Пренася огъня следъ това и противъ дѣсния флангъ; следъ 15 минутенъ ожесточенъ огънь, пренася огъня къмъ лѣвия ни флангъ. Много (защитници) ранени и придружающи гъ излизатъ отъ окопитѣ. (Нищо подобно. Б. ав.) Последва едно затишие къмъ 10 ч. 30 м.—11 ч. 30 м. пр. пл. Обаче, противникътъ насочва дълга верига задъ гребена — западно отъ колибитѣ, по посока на лѣвия ни флангъ. Спускатъ се въ гората. 5-а и 6-а батарея откриватъ ураганенъ огънь противъ неприятелскитѣ части, обаче, тѣ успѣватъ, благодарение на много скрититѣ подстжпи, да се доближатъ на около 1100—900 м. предъ нашитѣ окопи. Къмъ 5-а и 6-а батарея, гдето бѣ и моя наблюдателенъ пунктъ, се забелезватъ чести падения отъ лѣвия флангъ на пехотни куршуми — противникътъ бѣ успѣлъ да заеме косо положение спремо насъ. (Съвсемъ невѣрно. Б. ав.) 12-а не с. с. батарея, заедно съ взвода отъ 6-а батарея едновременно съ 5-а и 6-а батареи откриватъ и масиратъ ужасенъ огънь по неприятелската батарея разположена с.-западно отъ колибитѣ, въ горичката, но не бѣ толкозъ резултатенъ. Липсваха планински гаубични батареи за да могатъ да се стрелятъ целитѣ и задъ високитѣ прикрития. Противника бѣ добре дефилиранъ и не можеше да се сломи. Батареитѣ (тоя день тя бѣ само една. Б. ав.) на противника обстрелваха непрекъснато ту по батареитѣ, ту по окопитѣ ни—огъньтъ му бѣше нескончаемъ. 2-тѣ орждия отъ 10-а не с. с. батарея, оставени на позиция при 5-а с. с. батарея, и тѣ стреляха срещу настжпващитѣ пехотни части, но резултатъ не можеше да се очаква добъръ, вследствие многото мъртво пространство, презъ което се движеше противника за подготвяне удара си. (Ами тия 2 орждия изстреляха само 3 гранати и 4 шрапнели цѣлия день. Б. ав.)

Съ кратки паузи боятъ се продължаваше до 5 ч. 30 м. ожесточено, когато се усили бойната линия съ свежи части отъ маневренитѣ войски. Обаче, до тогава много отъ стрелцитѣ ни бѣха орѣдѣли окопитѣ и огъньтъ все повече отслабваше; отъ къмъ страна на противника пехотния огънь бѣ силенъ отъ къмъ колибитѣ и горичката, отгдето противника водѣше къмъ лѣвия ни флангъ. (Всичко е измислица. Б. ав.) Къмъ 5 ч. 30 м. пр. пл., когато мина к-ра на бригадата около позицитѣ на 5-а и 6-а батареи, придружихъ го и азъ и заедно се отправихме къмъ кота 1050 м., гдето трѣбваше да се устроятъ батареитѣ за последенъ отпоръ. Не бѣше възможно да се държатъ досегашнитѣ позиции, защото противника силно заплашва лѣвия ни флангъ съ пехотния си фланговъ огънь, става опасенъ за пехотата и артилерията и голѣмата му близость, разколебания духъ на нашата пехота и много излѣзли отъ строя, не даваше упование за защита до последна крайность, затова трѣбваше да отстѫпятъ батареитѣ на кота 1050. (Тукъ много хитро се смутулявать много неща, за да се изтъкне идеята за батареитѣ отъ кота 1050. Тия батареи бѣха нескорострелни и, като не принасяха особна полза на позицията напредъ, се дѫржаха тукъ като на тилна позиция, която при промѣнилата се обстановка ставаше и главна позиция. Б. ав.)

Още повече, донесението на Кумановската дружини, к-нъ Каназирски, че повече отъ половинъ часъ му е невъзможно да се държи на заетата позиция, че противникътъ е опасалъ отъ всички страни фланга му (лѣвия ни флангъ) и внушаваше опасения за положението ни. (Нищо подобно нѣма въ донесенията на к-нъ Каназирски, цитирани на стр. 283. Б. ав.).

Къмъ 6 ч. сл. пл. разпоредихъ съ съгласието на к-ра на бригадата да се отдръпнатъ батареитѣ отъ остритѣ върхове, отъ които стрелбата бѣше опасна за нашитѣ пехотни части, стоящи близо до артилерията, а безвредна за противника по технически незгоди — къмъ 1050 м. по следния редъ: Найнапредъ взвода отъ 6-а батарея (отъ лѣвия флангъ), който бѣ заплашенъ отъ Радковитѣ-скали, (Радкови-скали не сѫ падали въ рѫцетѣ на врага презъ деня. Б. ав.), които противника вече бѣ завладѣлъ съ пехотния си огънь правеше невъзможно стоенето имъ на тоя остъръ върхъ за презъ нощьта; следъ него взводъ, взвода отъ 10-а не с. с. батарея, а следъ него да отстѫпва 5-а батарея по взводно, като орѫдията, които оставатъ по-после да участвуватъ стрелбата, която се водѣше непрекѫснато вследствие енергичното настѫпление на противника, за да не се дава видъ, че орѫдията намаляватъ на позицията. Така ще отстѫпватъ частитѣ, като се насочатъ къмъ кота 1050 м., гдето бѣха разузнати позициитѣ лично отъ менъ и гдето ще се устроятъ за презъ нощьта. 12-а батарея, която бѣ на острия върхъ, източно отъ 5-а батарея, ще да отстѫпи най-после, къмъ 8 ч. сл. пл., като прикрива съ огъня си отстѫплението на другитѣ батареи, догдето се установятъ на кота 1050, гдето имаше само една рота, която се отреди за прикритие на артилерията. На тази рота се указа мѣсто около 10-а и 11-а батареи. Следъ нѣколко минути се изгуби изъ шумака — изчезна, нѣмаше прикритие, освенъ нѣколко човѣка, 8 души.

Командира на 4-то не с. с. отдѣление се обръща съ молба много настоятелно за прикритие, че назначеното такова избѣгало и никакъвъ човѣкъ нѣма за охрана на батареитѣ. Съ командира на бригадата отидохме заедно на кота 1050 м. (площадката с.-з. отъ 1050), (Тукъ подполк. Николовъ посочи на поменатитѣ артилерийски офицери, дѣ сѫ полуротитѣ прикритие и, както видѣхме, ги съмъра (стр. 290). Б. ав.) отгдето се отдалечи, безъ да извести своето мѣсто. Пратихъ ординарци да търсятъ командира на бригадата съ молба за прикритие, — не го намѣриха. Ординарцитѣ се връщатъ следъ 1 часъ съ донесение, че го нѣма. Лѣвиятъ флангъ се бѣше подалъ назадъ и отстѫпваше. Радковитѣ-скали бѣха увѣнчани отъ противника и бѣше се затвърдилъ въ тѣхъ, като бѣше очистилъ стоящитѣ предъ него на лѣвия флангъ — Кумановската дружина. (Нищо подобно. Б. ав.).

Бѣше се смъркнало. Батареитѣ 10-а и 11-а не скорострелни на позиция съ фронтъ на западъ. По причина на скалистия теренъ и гората трѣбваше време да се приготвятъ за излизане на позиция за действие. Данни за нощна стрелба нѣмаха приготвени и не можаха да приготвятъ; близостьта на противника на 600—800 м. предъ фронта имъ правѣше невъзможно стоенето имъ. (Това е абсолютно невѣрно. Б. ав.). Дебърската дружина въ безпорядъкъ бѣ отстѫпила, бѣше се разбѣгала. 4-а батарея едва можа да пристигне на кота 1050 м. Настѫпвающия противникъ къмъ лѣвия ни флангъ въ смъркването стигна до преднитѣ гребени с.-з. отъ Кочане (юго-източно отъ кота 1050). Изпратихъ ординарецъ да узнаятъ, где е командира на бригадата, за да видимъ, какво решение да вземемъ, но не го намѣриха. Той не съобщаваше своето мѣсто. Отъ дѣсния флангъ противника бѣ завладѣлъ височитѣ—бивша позиция на 5-а батарея и застрашаваше пѫтя на отстѫплението ни отъ къмъ северната окрайнина на с. Пашаджиково. (Абсолютна измислица, защо

НАРОДНА
БИБЛИОТЕКА
СКОПИЕ

то не само неприятель не бѣше заелъ бившата позиция на 5-а батарея, т. е. висота Бабице, но заемащата тамъ позиция срѣдната колона бѣше настжпила 4—5 клм. напредъ и бѣ дошла до фланга и тила на неприятеля при гористия върхъ и Кормино. Б. ав.). Отъ къмъ лѣвия ни флангъ противника сжщо бѣ спечелилъ голѣми преимущества, бѣ ни опасалъ добре и пжтя за отстжплението ни почти бѣ отрѣзанъ. Прикритието на артилерията, което бѣ назначено къмъ лѣвия ни флангъ, бѣше се разбѣгало, като оставило само 5—6 души бомбисти, които не се намѣриха на мѣстото си, когато обиколихъ батареитѣ, за да видя лично, какво е положението ни за презъ нощьта. (И това бѣше невѣрно, както се изложи при описание действията на лѣвата колона. Б. ав.).

Никакви пехотни части нѣмаше около батареитѣ, всички се бѣха разбѣгали предъ вида на противника, че той опасва лѣвия ни флангъ. Противника бѣ въ тази часть на бойното ни разположение на 800—1000 м. южно и юго-източно отъ лѣвия ни флангъ (кота 1050 м.); заемаше височитѣ на гребена южно отъ кота 1050 м. и източно на пжтя за Кочане. Голѣма часть отъ опълченцитѣ, ранени и придружащи ги, постоянно се точеха презъ с. Пашаджиково за къмъ Кочанската рѣка. Позицитѣ бѣха напустнати отъ опълченцитѣ отъ лѣвия флангъ. (Пълни фантазии. Б. ав.).

12-а не с. с. батарея, която прикриваше отстжплението на батареитѣ къмъ к. 1050, трѣбваше да спре стрелбата, защото пламкитѣ ѝ се забелезваха и стрелбата ѝ бѣше безрезултатна, по причина на смрачината. (Това е абсолютно невѣрно, както ще се види отъ реляцията на сжщата батарея. Б. ав.) Да се чакаше за новъ ударъ, частитѣ бѣха неспособни, духа бѣ разколебанъ още на 18 юний, гдето обърнаха въ панически бѣгъ предъ противника съ превъзходни сили. Противникътъ бѣ ни обхваналъ; стремителното настжпление на противника трѣбваше да се вземе подъ внимание; да се чакаше за отстжпление на свѣтло, бѣше неоправдателно, отстжплението щѣше да бжде невъзможно; унищожение или пленъ. Да се иска да се дава съдействие на пехотата, това нѣмаше кому да се укаже, защото я нѣмаше. (Какви фантазии, какво чудо! Б. ав.). Командирътъ на бригадата не можаха да го намѣрятъ въ тъмнината. Той оставаше менъ да реша това, както на боя при Емирица на 18 юний, за *което наредихъ батареитѣ да отстжпятъ*, като за прикритие отъ къмъ к. 1050 остана 10-а не с. с. батарея съ фронтъ на западъ къмъ св. Пантелей, а 12-а не с. с. батарея остана северно отъ к. 1050 до изтеглянето на батареитѣ.

Въ главата на колоната бѣ 6-а батарея, следъ нея 5-а, 4-а, 11-а, 10-а не с. с. и 12-а не с. с. батареи съ 8 души прикритие, които можеха да се намѣрятъ за такова при 10-а не с. с. батарея. Нощьта бѣше единичкото прикритие, като се препоржча най-голѣма тишина. Поведохъ отделението и като се насочихме въ пжтя за къмъ Градче, който бѣ разузнатъ по-рано — 5 до 12-й юний — колоната следваше непрекжснато до воденицитѣ на р. Кочанска. По продължение на цѣлия пжть застигнахме въ безпорядъкъ разни обози, групи опълченци, които още презъ деня напуснали позицитѣ си и се напжтили къмъ Кочане и неизвестно где. Въ тъмнината не можеше да се събере тази маса и да се приведе въ редъ и самата мѣстность не позволяваше: тѣсна пжтека, отпредъ долове, мѣстностьта извънредно пресѣчена. Походъ мжченъ.

Точно така всѣки дезертьоръ описва положението на частьта, отъ която е дезертиралъ, за да може да оправдае своето долно престжпление. Цѣлата тая реляция отъ игла до конецъ е скроена съ измислици, които се опровѣргаватъ сами по себе си и отъ документираното описание, което ние дадохме за действията тоя день. Смъртна присжда, обаче, на фантазиитѣ на подполковникъ Бояджиевъ даватъ реляцитѣ на батареитѣ особено тая на командира на 12-а пл. не с. с. батарея, който откровено констатира факта, че неприятельтъ срещу лѣвата колона презъ деня е ималъ само една батарея и то отъ 3 орждия, когато ние срещу сжщата батарея подъ началството на сжщия подполковникъ разполагахме съ 8 с. с. и 8 не с. с.

пл. орждия. И следъ това, да се съчиняватъ такива страшни небивалици, съ каквито е пълна реляцията, която разглеждаме, това може да стане само отъ човѣкъ изгубилъ ума си отъ тежестьта на престжплението си. Като не стигатъ 8 с. с. и 8 не с. с. орждия да се борятъ съ 3 с. с. сърбски орждия, началникътъ на артилерията въ лѣвата колона пише, че му липсвали планински гаубични батареи, за да сломи врага, който и така презъ деня нито имаше намѣрение да напада, нито бѣ правилъ опитъ да извършва подобно нѣщо. Но върха на мждростьта въ тая реляция сж думитѣ:

> Къмъ 6 ч. сл. пл. разпоредихъ съ съгласието на командира на бригадата да се отдръпнатъ батареитѣ отъ остритѣ върхове, отъ които стрелбата бѣше опасна за нашитѣ пехотни части, стоящи близо до артилерията, а безвредни за противника по технически незгоди.

Заповѣдь подобна бригадниятъ командиръ не бѣ далъ, това е фактъ установенъ. А колкото до грижата да запази пехотата, да не страда отъ неприятелския артилерийски огънь, насоченъ срещу нашитѣ орждия, тя бѣ лишна, защото тамъ, именно поради острия гребенъ, Кукушката дружина, при която бѣха батареитѣ презъ цѣлия день 21 юний, има двама ранени, а на 20 юний, когато действително неприятельтъ се опита да атакува на два пжти, сжщата дружина има всичко четирма ранени.

Цѣлата реляция е едно фантастично описание, за да се доде до заключение, че батареитѣ, ако не биха отстжпили, щѣли да паднатъ въ пленъ. Ако бѣ вѣрно, че бригадниятъ командиръ заповѣда, защо сж толкова много мждрувания и такива планове за отстжпление отъ остритѣ върхове за 1050 и после за Градче? Защо не се казва, че по заповѣдь батареитѣ отстжпиха направо за Градче и нищо повече? Какви сж тия долни прости обвинения, че прикритията избѣгали, когато не е имало още кой да ги гони и когато самъ началникъ на колоната лично посочва присжтствието имъ? И най-сетне, какъ може да се пише „Да се иска да се дава съдействие на пехотата, това нѣма кому да се окаже, защото я нѣмаше,“ когато на следния день тая пехота ще се бие, даже на нѣкои мѣста ще настжпи, и ще даде жертва повече отъ 200 души убити и ранени, безъ да говоримъ и за падналитѣ още толкова души въ пленъ въ честенъ бой?

Да! мѣстото е тукъ да се отбележи съ дебели букви, че до тоя день опълчението още пази своя високъ духъ и още отъ неговата среда нѣма дезертьори, каквито въ нѣкои отъ войсковитѣ части вече се забелезваха. Македонцитѣ се биеха за своята родина и се биха, въпрѣки своята слаба техническа подготовка, искрено и отъ сърце. За тѣхъ победата означаваше освобождение и тѣ далечъ не можеха да се съгласатъ съ доктрината, която тая война изработи и която се съдържаше въ страшнитѣ думи „Границата нека бжде до кжщата ми, а по-нататъкъ да става каквото щѣ“. Македонцитѣ ще ги видимъ на следния день 22 юний да се биятъ по позициитѣ си пакъ отъ сърце, но когато вие ще ги лишите отъ артилерията, която е скелета на позицията, неприятельтъ лесно може да намѣри леко превзимаеми съ огънь точки и ги отблъсне. Това е самата истина.

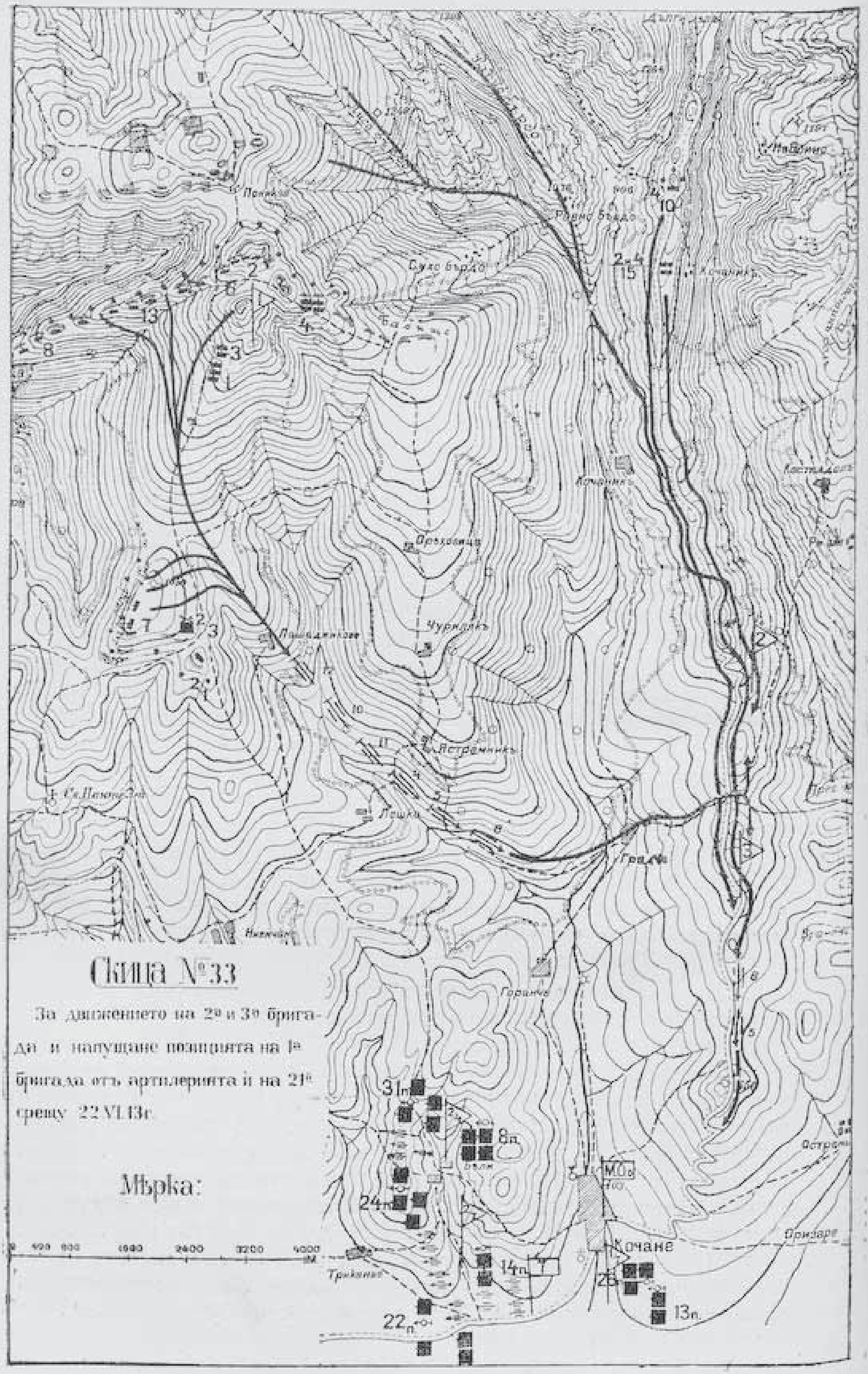
Равне бърдо
Сухо бърдо
Кочанинъ
Пръховица
Чуркликъ
Ястрамникъ
Лешки
Горинче
Кочане
Трикане
Оризаре
10
15
13
8
31п
8п.
24п
14п
22п
25
13п
0 400 800 1600 2400 3200 4000 м

Скица №33

За движението на $2^{а}$ и $3^{а}$ бригада и напущане позицията на $1^{а}$ бригада отъ артилерията и на $21^{и}$ срещу 22 VI.13г.

Мѣрка:

Въ дневниците за военнитѣ действия на батареитѣ 4-а, 5-а, 6-а, 10-а и 11-а се даватъ съвсемъ малко сведения за отстѫплението на артилерията отъ позицията на лѣвата колона. Всѣка батарея описва на кѫсо действията си презъ деня и бележи, че надвечерь получила заповѣдь да се изтегли отъ позицията. Въ дневника и реляцията на 12-а не с. с. батарея, командувана отъ поручикъ Радевъ Тодоръ, четемъ следното пространно изложение на действията презъ тоя день на батареята му :

21 юний. Нощьта батареята прекара две орѫдия на Арамийската-чука и четири на тилната позиция на лѣсистата височина задъ с. Пашаджиково. Въ 4 ч. пр. пл. получихъ устна заповѣдь отъ командира на отдѣлението: Съ цѣлата батарея да заема Арамийската-чука, защото с. с. взводъ ще се прибере при батареята си, а нашата 10-а не с. с. батарея е отстѫпила и ще заеме тилната позиция вмѣсто 12-а батарея. На новата позиция (при 3 взводъ) цѣлата батарея бѣ събрана въ 7 ч. пр. пл. Веднага окопитѣ се усъвършенствуваха, като дълбочината имъ се докара до 1.35 м., а височината на бруствера до 50 см. Настѫплението на противника, който още презъ нощьта се бѣ окопалъ на височинитѣ, които зае въ този день, се водѣше съ по-малка енергия противъ центъра, а съ по-голѣма противъ фланговетѣ, особено дѣсния. Много силенъ бѣ неговия артилерийски огънь, насоченъ главно противъ Арамийската-чука, на която бѣ разположена 12-а не с. с. батарея. Независимо отъ него, батареята презъ цѣлия день непрекѫснато обстрелваше неприятелскитѣ пехотни части, забелезани да се движатъ и настѫпватъ въ различно направление. Въ действията на противника забелезваше се едно уморяване. Неговата артилерия бѣ заела една нова позиция, задъ командующата височина противъ нашия лѣвъ флангъ. Стреляше тя отъ далечно разстояние и се обаждаха само три нейни орѫдия. Действието на нашата с. с. батарея презъ цѣлия день бѣ слабо. Въ лѣво отъ десетата батарея бѣ излѣзла нощесъ на позиция 5-а с. с. батарея, а 6-а с. с. планинска батарея бѣ взела още по-въ лѣво. Презъ цѣлия день частитѣ запазиха позицията си, като усъвършенствуваха окопитѣ. Вечерьта къмъ 6 ч. сл. пл. получихъ заповѣдь отъ началника на артилерията, подполковникъ Бояджиевъ, да усилия огъня. Когато се обърнахъ назадъ, видѣхъ, че с. с. батареи отъ лѣвия флангъ отстѫпватъ — не с. с. батарея трѣбваше да прикрива тѣхното отстѫпление. И защо бѣше това отстѫпление, когато всичкитѣ атаки на противника бѣха отбити и когато такова огромно превъзходство съ артилерия ние имахме надъ противника (наши 3 с. с и 3 не с. с. батареи, а у противника 1 с. с. пл. батарея, слабо подпомогната отъ тѣхнитѣ батареи отъ къмъ Султанъ-тепе)? Въ 8 ч. 30 м. сл. пл. получи се заповѣдь отъ командира на отдѣлението да се снеме отъ позицията, щомъ се стъмни и отстѫпи къмъ тилната позиция, а отъ тамъ, заедно съ отдѣлението, ще продължи остѫплението си къмъ Градче.

Удиви ме обстоятелството, че когато батареята отстѫпваше назадъ последна отъ всички батареи, напредъ настѫпваха наши пехотни части, които се очудваха за снемането на батареята. Срещахъ пионери, които носѣха шанцовъ инструментъ за окопване. Едва въ 2 ч. пр. пл. презъ нощьта (на 22) пристигнахме въ Градче. Батареята следваше следъ с. с. батареи, а отъ тилната позиция следъ нея тръгнаха и не с. с. батареи.

Въ днешния день, който бѣше непрекѫсната борба съ неприятелската пехота подъ огъня на неприятелската артилерия, отличи се особено вр. командиръ на 2-и взводъ мл. подофицеръ Любомиръ Богомиловъ и мѣрача канониръ Иванъ Стоянчевъ. Изстреляно снаряди: 215 гранати и 250 шрапнели. Убити долни чинове нѣма, а ранени 2; ранени коне 5.

5 и 6 с. с. батареи, не с. с. взводъ отъ 10-а батарея, които заемаха лѣвия участъкъ и центъра — много слабо подържаха батареята, когато тя биваше обстрѣлвана отъ неприятелската артилерия. Нѣмаше и нуждното управление на артилерийския огънь, макаръ че бехме на позиции 4 батареи и имаше да се боримъ само съ 3 неприятелски с. с. орѫдия. Противникътъ анфилираше разположението на батареята, затова страдаха повече коноводитѣ, за които не можеше да се приготвятъ прикрития. Времето презъ цѣлия день бѣ хладно и облачно.

Ясно е, че вдигането на артилерията отъ позицията е една безумна мисъль на единъ началникъ, който не е ималъ право да взима такова решение. Безумието добива форма на цѣло предателство, като се вземе подъ внимание факта, че сжщиятъ артилерийски началникъ не е счелъ даже за нужно да предупреди щаба на бригадата или самия бригаденъ за своето безумно решение. А това той не е сторилъ, защото е съзнавалъ, че подобно решение никога не ще му бжде одобрено. Артилерията е скелетътъ на бойния строй: Тя увеличава силата на войскитѣ и ги прави по-твърди и устойчиви срещу неприятелскитѣ удари. Вдигне ли се артилерията, пехотата остава безъ огневъ щитъ, плячка на неприятелската артилерия, която въ тоя случай става дръзка и опустошителна.

Заключителни бележки.

Разположението на частитѣ презъ нощьта срещу 22 юний и действията имъ се виждатъ отъ скица № 33 на страница 312.

Резултати отъ боя. Презъ деня, както видѣхме, дѣсната колона не прояви никакви дѣйствия изключая частитѣ ѝ, действуващи непосредствено срещу самия Султанъ-тепе. Срѣдната колона бѣше настжпила къмъ колиби Кормино и заплашваше фланга и тила на сърбитѣ срещу Поникива. Лѣвата колона оставаше на заетата позиция. Крайната лѣва колона, охраняща фланга на опълчението, бѣше отстжпила на в. 1050. За опълчението резултатитѣ отъ боя не бѣха лоши. Обаче, положението, следъ отстжплението на 7-а дивизия къмъ Бѣли и Триканье на лѣвата колона на опълчението ставаше особено деликатно, както по задачата, която ѝ се възлагаше, да пази фланга на 7-а дивизия, така и по мѣстото, дето се намираше.

Фортификационни работи. Макаръ и съ осжденъ шанцовъ инструментъ, частитѣ презъ деня съвършенствуваха окопитѣ си и тукъ тамъ направиха нови такива въ ограничено количество. Неприятельтъ при Поникива сжщо се окопаваше.

Загубитѣ общо недостигаха 60 души убити и ранени.

Времето бѣше добро.

Отличиха се подполковницитѣ Николовъ и Пчеларовъ, капитанитѣ Христовъ и Атанасовъ Сотиръ, поручикъ Радевъ Тодоръ.

22 юний.

БОЯТЪ НА ЛИНИЯТА ПОНИКВА—ВИСОТА 1050 ВТОРИ ДЕНЬ. ОТСТЖПЛЕНИЕ НА ЛѢВАТА КОЛОНА.

Щабътъ на опълчението, както казахме, нощува въ Кочане. Рано сутриньта се получи следната оперативна заповѣдь по 4-а отдѣлна армия № 16 отъ 21.VI. 13 г. 11 ч. сл. пл.

§ 1. Днесъ, 21 юний, 2-а пех. Тракийска дивизия съ придаденитѣ къмъ нея части (11-и пех. Сливенски полкъ и 49-и пех. полкъ) разби окончателно Тимошката сърбска дивизия, като хвана много пленници и разни бойни припаси и оржжия. За утре, 22 юний, заповѣдвамъ:

§ 2. Македоно-Одринското опълчение да остави заслонъ срещу височинитѣ Султанъ и Парадли, а съ останалитѣ сили да се притегли къмъ дѣсния флангъ на 7-а пех. Рилска дивизия и действува въ близка връзка съ нея. Срещу върха Парадли заслонътъ да се не излага на кръстосано действие на неприятелскитѣ части, заемащи тоя върхъ и тия, които действуватъ срещу 7-а Рилска дивизия.

§ 3. 7-а пех. Рилска дивизия, ако противникътъ насяда на нея, да се отдръпне на по-задна позиция, като не влиза въ твърде сериозна борба съ противника. Дивизията въ действията си да държи близка връзка съ Македоно-Одринското опълчение. Ако противникътъ отстѫпва или се насочва къмъ дѣсния флангъ на частитѣ отъ Тунджанската дивизия, дивизията да го преследва.

§ 4. 8-а пех. Тунджанска дивизия да се ограничи съ действията на дружинитѣ, които сѫ изпратени за съдействие на 7-а Рилска дивизия.

§ 5 2-а пех. Тракийска дивизич да се разположи около Драгоево. Началникътъ на дивизията да се разпореди, една дружина съ две планински орѫдия да охранява станцията Криволакъ, като ядрото се разположи на лѣвия брѣгъ на Вардаръ; останалитѣ дружини отъ полка да се прибератъ къмъ дивизията — около Драгоево.

§ 6. Първата бригада отъ 3-а пех. Балканска дивизия (11-и пех. Сливенски полкъ) да се разположи около селото Доляни, като остава въ мое разпореждане.

§ 7. Трета бригада отъ 2-а Тракийска дивизия да остане на мѣстата си, като охранява лѣвия брѣгъ на Брѣгалница.

§ 8. Ескадронътъ отъ 5-и конен полкъ да наблюдава участъка между рѣкитѣ Брѣгалница и Вардаръ.

§ 9. 3-и пех. Бдински полкъ остава около Любoтенъ и въ мое разпореждане.

§ 10. Щабътъ на армията — въ Радовишъ.

Въ тая заповѣдь, както ясно се вижда, задачата на опълчението е дословно повторение на № 5749 (стр. 302) съ малкото допълнение, че заслонътъ срещу върхъ Парадли да не се излага на крѫстосано действие на неприятелскитѣ части, заемащи тоя връхъ и тия, които действуватъ срещу 7-а Рилска дивизия. На последната дивизия се дава правото, ако противникътъ напада на нея, да се отдръпне на по-задна позиция, като не влиза въ твърде сериозна борба съ противника. Ако пъкъ неприятельтъ отстѫпва или се насочи къмъ 8-а дивизия, то 7-а дивизия да го преследва. Спираме тукъ съ тия повторения, защото едно внимателно изучване § § 2 и 3 отъ цитираната заповѣдь № 16 не може да не ни доведе до заключението, че щомъ на 7-а Рилска дивизия се дава правото да отстѫпя по-назадна позиция, т. е. нейната сила се смѣта за слаба да устои на врага, точно както предполагаше и щабътъ на опълчението, то на опълчението нищо друго не оставаше, освенъ да се събере по-близо до Рилската дивизия и да ѝ съдействува. Подъ това освѣтление заповѣдитѣ на щаба на опълчението № № 62, 63 и 64 съответствуватъ идеално на схващанията на командующия 4-а армия, обаче, както изложихме по-рано, това не е достатъчно, за да се смѣтатъ тѣ напълно сполучливи (стр. 305—306).

Следъ прочитанието на № 16 щабътъ на опълчението смѣтна, че къмъ заповѣдитѣ № № 62, 63 и 64 не е нужно нищо ново да прибави или измѣни. Въ $5^3/_4$ щабътъ потегли по щосето Кочане — Султанъ-тепе, за да заобиколи 2-а и 3-а бригади. Това заобикаляне отъ щаба на тия бригади, чиято задача бѣше да образуватъ задъ дѣсния флангъ на 1-а бригада едно отбранително стѫпало по гребена на Градче, бѣше една нужда. Тукъ оставаше началникътъ на опълчението най-първо да се удостовѣри на самото мѣсто, до какъвъ размѣръ позицията съответствуваше на поставенитѣ тактически цели, следъ това налагаше се разпредѣлението на силитѣ да се ориентира съобразно сжщата цель и най сетне подлежеше да се дадатъ указания за границитѣ на участъцитѣ, за важнитѣ точки отъ позицията, за по-важнитѣ подстжпи къмъ фланга и тила на 1-а брагада и фронта и фланга на 3-а и 2-а бригади, за подържането контакта съ неприятеля, за охранението на фланга и тила и пр.

Тия бѣха съображенията, които играха най-важна роль при взимането решение отъ щаба на опълчението сутриньта, кжде да се насочи: Къмъ 1-а бригада или къмъ 2-а и 3-а бригади, т. е. на западъ къмъ Лѣшка или на северъ къмъ Градче. Щабътъ, и безъ тия съображения, по силата на своето назначение е всѣкога заставенъ да се разполага задъ войскитѣ на възлитѣ за съобщение, до удобенъ наблюдателенъ пунктъ и възможно най-близо до бойната линия. Обаче, имя моменти въ борбата, когато надъ щабнитѣ нужди господствуватъ психологическитѣ и когато началникътъ непремѣнно трѣбва да да се яви тамъ, гдето неговото влияние ще изиграе най-голѣма роля за спечелване на победата. Беше ли случаятъ на 22-и юний сутриньта такъвъ? Не бѣше ли по-добре началникътъ на опълчението и началникътъ на щаба да отидатъ при 1-а бригада при Лѣшка, а походната канцелария на щаба — при Градче съ известни устни инструкции, които да се дадатъ на най-старшия офицеръ относно 2-а и 3-а бригади? —Въ момента на действията щабътъ, имащъ абсолютна вѣра въ подполков. Николовъ нито помисли даже да отива при 1-а бригада. И заминаването при 2-а и 3-а бригади бѣше нѣкакъ естествено и то съответствуваше на нѣкои отъ заповѣдитѣ, издадени до тоя часъ, въ които се говорѣше, че щабътъ ще бжде въ Ястремникъ, Чурилякъ, Градче и даже Оризаре.

Както казахме по-горе, щабътъ потегли за Градче въ $5^3/_4$ ч. пр. пл. Това рано тръгване се налагаше по съображение, часъ по-скоро да се достигне тоя пунктъ, преди още при 1-а бригада да се развиятъ, каквито и да сж действия. Отъ височинитѣ при Градче се откриваше обширенъ кржгозоръ и отъ тамъ началникътъ на опълчението можеше да държи подъ своя погледъ и слухъ почти всички части на опълчението. Въ тоя моментъ щабътъ не можеше да допусне, нито че артилерията е напуснала главната колона, нито пъкъ че тая колона остава на старата си позиция и даже предприема частично настжпление, както ще видимъ по-нататъкъ:

По пжтя за Градче щабътъ получи въ 7 ч. 30 м. пр. пл. следното съобщение отъ началника на 7-а дивизия.

> Възъ основа оперативната заповѣдь по 4-а армия № 16 отъ 21 юний, която вѣроятно сте получили, предполагамъ днесъ да не предприемамъ серионзи действия. Ако неприятельтъ силно насяда, днесъ ще се оттеглювамъ на ридоветѣ, които сж задъ сегашната ми позиция. Забелезахъ въ този моментъ, че Вашата полска артилерия отстжпя по шосето нѣкжде назадъ. Цельта на това движение не зная, но понеже е забелазано отъ неприятельтъ, дава му куражъ да предполага, че предприемаме отстжпление. Бихъ Ви молилъ да бждемъ въ по-тѣсна връзка, за да дадемъ по-сериозенъ отпоръ на неприятеля. № 535. Кочане, 22. VI. 13 г. 6 ч. 30 м. пр. пл.

Първата половина отъ това съобщение бѣше известна отъ самата заповѣдь № 16, а въпросътъ за полското артилерийско отдѣление заслужава да ни спре за единъ моментъ. Заповѣдь да се оттегли отъ позицията това отдѣление — тѣ бѣха две батареи, третата бѣше придадена къмъ Преславскатя бригада — щабътъ даде въ 3 ч. 40 м. на 21 юний, когато отстѫплението на Рилската дивизия отъ Райчини бѣше почнало 4 часа преди това. Отдѣлението бѣше запрѣгнато съ коне, но изкачването въ планината стана съ волове и изтеглянето му отъ планината и спущането му въ долината къмъ Оризаре се смѣтна при сложилата се обстановка като елементаренъ дългъ на предвидливость. Батареитѣ бѣха потеглили въ 9 ч. сл. пл. миналия день отъ Качаникъ и следъ цѣла нощь движение при една двучасова почивка при кота 550, едва бѣха стигнали въ Кочане, дето следъ почивка почнали да продължаватъ пѫтя си къмъ Оризаре, когато и били забелезани отъ щаба на Рилската дивизия. Щабътъ на опълчението не можеше да не вземе мѣрки, да снеме тия батареи отъ планината. Едно, не дай Богъ, нещастие да бѣ се изгубило едно орѫдие въ опълчението, всички щѣха да викнатъ съ единъ гласъ: „Македонското опълчение напустна артилерията си“. Презъ войната съ турцитѣ опълченцитѣ се биха съ най-искрени пориви при Шаркьой и спрѣха десанта тамъ на цѣлъ турски корпусъ, а между това въ цѣлата армия тогава се говорѝ до пресита, че Македонското опълчение при Шаркьой било пияно и за това не успѣло да спре още първия день десанта на турцитѣ. Ние ще видимъ и въ тая война, даже именно при тия действия, когато 7-а Рилска дивизия отстѫпва отъ Райчини и повежда следъ това развитието на действията, тъй както тѣ тръгватъ, всичкитѣ криви дърва да се струпватъ върху Македоно-Одринското опълчение, че не запазило фланга на Рилската дивизия и Преславската бригада, че отстѫпило и подобни, върху които ще спремъ на своето мѣсто, защото ще трѣбва да очертаемъ историческата истина напълно и ще трѣбва да осѫдимъ престѫпната наша привичка, да оправдаваме собствената си негодность и последвалото отъ нея поражение съ негодностьта на другитѣ. Тая некрасива черта, да правимъ себе си чисти, а да хвърляме вината върху други, е толкова обща у насъ, щото можемъ да я смѣтаме за национална черта. Отъ друга страна нека се утешимъ, че още отъ най-старитѣ времена до наши дни винаги такава е била сѫдбата на лекитѣ войски: Да бѫде хвърлена върху тѣхъ вината на неуспеха.

Бележката на началника на 7-а дивизия за полското отдѣление въ момента имаше своята пълна правота и най-разумното, което щабътъ въ случая смѣташе да стори, бѣ да се повърне това отдѣление назадъ къмъ Преславската бригада, дето бѣше и третата батарея на сѫщото отдѣление. По тоя начинъ противникътъ, ако бѣ забелезалъ движението, щѣше да остане съ впечатлението, че ние не се отслабваме, но се усилваме съ артилерия. И за това въ 8 ч. до майоръ Кожухаровъ се написа следното:

> Явете се подполковнику Енчеву, к-ръ на 2-а бригада отъ 4-а дивизия, и влѣзте въ негово разпореждане, тъй като опълчението ще действува въ планината, а Вие ще действувате край шосето. Придаването е временно. По заповѣдь. № 20. Градче, 22. VI. 13 г. 8 ч. пр. пл.

На позицията на кота 550 и Градче щабътъ заобиколи войскитѣ и началникътъ на опълчението, както ще видимъ, когато описваме действията на бригадитѣ, даде нуждниѣ тълкувания и упѫтвания. Позицията на 2-а и 3-а бригади, съставляющи едно отбранително стѫпало, не бѣ най-добрата. Тя представлява единъ тѣсенъ съ стръмни склонове дълъгъ ридъ, който почва отъ Камениста-чешма и завършва съ кота 550*) непосредствено източно отъ гр. Кочани. Самиятъ хребетъ е по дълъгъ отъ 20 км. и по билото му се развива коларския воененъ пѫть отъ Кочани за Султанъ-тепе. По хребета има на често върхове, които могатъ да послужатъ за организиране упорни пунктове. Предъ фронта на тая позиция мѣстностьта е трудно проходима, гориста и на повечето мѣста командующа. Задъ тила мѣстностьта е по-гола и представлява два рида, които се спущатъ отъ в. Китка. Сѫщо така и тила е на повечето мѣста командующъ надъ позицията Удобни тилни позиции, които при нужда можаха да станатъ и главни, бѣха хребетитѣ Стришка—Новосело—Костиндолъ и Повиенъ—Цера—Безиково. По далечината си отъ Нивичане и Лѣшка, дѣто щѣше да действува 1-а бригада, позицията едва удовлетворяваше на назначението си, защото отъ позицията до Лѣшка имаше 6 км., но друга по-близка позиция нѣмаше. По силата на фланговетѣ си тя бѣше силна на лѣвия и по-слаба на дѣсния си край. Обстрелъ и обзоръ имаше голѣмъ, но като планинска мѣстность мъртвитѣ ѝ пространства изобилваха на всѣкѫде, особено непосредствено предъ позицията. Съобщенията къмъ тила и предъ фронта бѣха йзобщо кози пѫтеки.

Едновременно съ заобикаляне на позицията, виждането на частитѣ и началницитѣ и даване нареждания отъ началника на опълчението се развиваше и боя при лѣвата колона. По слухови и зрителни белези предъ пладне щабътъ на опълчението мѫчно можеше да разбере, какво става при Пониква, кота 1050 и Нивичане—Лѣшка. Чувствуваше се, че къмъ Пониква и 1050 се води борба, но въ какъвъ размѣръ и какъ, трудно бѣше да се установи. Донесения отъ подполк. Николовъ или капитанъ Величковъ нѣмаше никакви. Щабътъ вѣрваше, че подполк. Николовъ съ главнитѣ си сили е между Нивичане и Лѣшка, и че боятъ, който се чуваше къмъ Пониква, бѣше бой на заслонитѣ отъ 1-а бригада съ неприятеля. Къмъ позицията на Рилската дивизия и Преславската бригада не се чуваше никаква важна артилерийска стрелба. Къмъ това време, около часа 10 пр. пл., щабътъ, достигайки разположението на 2-а бригада, констатира, че 2-о с. с. артил. отдѣление, вмѣсто да бѫде при 1-а бригада между Нивичане и Лѣшка, е тукъ при 2-а бригада. Щабътъ остана изненаданъ отъ това, и на поисканитѣ и даденитѣ веднага обяснения отъ подполк. Бояджиевъ началникътъ на опълчението, инакъ всѣкога толкова спокоенъ и великодушенъ, възрази съ най-строги порицания. Обясненията на подполк. Бояджиевъ бѣха така съчинени и затъмнени, щото въ момента не можа да се схване, че тоя офицеръ си бѣ позволилъ, по своя инициатива да се снеме батареитѣ отъ позицията на

---

*) Тая висота въ действителность не е 550 м., а 750 м. надъ морето.

Градче. Смѣтна се, че тукъ бѣ станало нѣкаква грѣшка, нѣкакво недоразумение, което подлежеше и можеше да се поправи. И щабътъ реши следъ пладне, следъ като си починатъ батареитѣ, които бѣха изморени отъ нощния имъ маршъ, да прати часть отъ тѣхъ при 1-а бригада. Не бѣше ли това решение погрѣшно? Не бѣше ли по-добре едната или двѣтѣ батареи веднага да се изпратятъ къмъ Лѣшка?

Къмъ сжщото време при щаба на опълчението пристигна подпоручикъ Близнаковъ отъ щаба на Рилската дивизия. Той докладва, че е назначенъ офицеръ за връзка и помоли да му се дадатъ необходимитѣ освѣтления. Къмъ пладне началникъ щаба диктува на тоя офицеръ следното, което той донесе до началника на Рилската дивизия:

> На височинитѣ между Лѣшка и Нивичане се намиратъ 7 дружини (около 3 хиляди души) опълченци съ 4 картечници, съ задача да съдействуватъ на Преславската бригада. Тритѣ планински батареи, които трѣбваше да бждатъ на тая висота, сж отстжпили и сега сж на височинитѣ при Градче. Това е станало по погрѣшка, която ще се изправи до довечера. Началникъ на тая колона е подполковникъ Николовъ, въ когото може да се има пълна вѣра. Съобщено е на полковникъ Енчевъ за нея. Останалитѣ сили сж разположени между Градче и кота 550, северо-източно отъ Кочани. При Пашаджиково, къмъ кота 1050 и напредъ сж оставени заслони. Началникътъ на опълчението ще бжде при Градче, а довечера при Оризаре.

Това донесение, което очертава, какъ щабътъ на опълчението схващаше положението и кога мислѣше да повърне батареитѣ къмъ 1-а бригада, е писано около или малко преди пладне, когато щабътъ на опълчението бѣше слѣзълъ до с. Враненци задъ позицията — едно слизане съвършено безполезно и погрѣшно — отъ дето следъ два часа се върна пакъ при Градче. Но, нека видимъ, между това какво правятъ бригадитѣ тоя день.

ДЕЙСТВИЯТА НА ДѢСНАТА КОЛОНА.

(Гл. скица № 33 на стр. 312 и № 34 на стр. 326).

Както цитирахме на стр. 304, съ № 62 до подполковникъ Протогеровъ се заповѣдваше:

> Още тази нощь, като оставите една рота заслонъ къмъ Султанъ-тепе, съ всичкитѣ си останали сили се съсрѣдоточете на кота 550 на изтокъ отъ Кочане, дето да заемете позиция съ фронтъ на западъ. Въ дѣсно отъ Васъ ще заеме позиция 2-а бригада.

Тая заповѣдь подполковникъ Протогеровъ получилъ въ 2 ч. 20 м. сл. полунощь. Тя е написана достатъчно спокойно, за да не кажемъ нещо повече, и тя нареждаше две неща: 1-о да се остави срещу Султанъ-тепе заслонъ отъ една рота и 2-о всички останали сили да се съсрѣдоточатъ на кота 550. Тукъ имаше твърде широко мѣсто за полезна инициатива: Вмѣсто една рота заслонъ можеха да се оставатъ две, даже цѣла дружина. Трѣбваше да се предполага, че подчиненитѣ познаваха и мѣстностьта и условията по-добре отъ по-горното началство и, следователно, съ интелигентно изпълнение на заповѣдьта можаха да допринесатъ достатъчно, за да се приложи тая заповѣдь преди всичко съ полза за дѣлото, а не само слѣпишката въ нейната буква. Но, установено е сега, че нито капитанъ Стоянчевъ бѣ заобиколилъ нѣкога разположението на частитѣ си срещу Султанъ-тепе, нито подполк. Протогеровъ бѣ сторилъ сжщото по отношение неговата колона: Той не отиде нито на Китка, нито на Маркова-стжпка, нито на Лопенския-ридъ. Въ продължение на 5 дни тия началници, особено капитанъ Стоянчевъ, съвсемъ неоправдано оставаха цѣлъ день и цѣла нощь на едно мѣсто и се задоволяваха отъ тамъ да командуватъ своитѣ части. Капитанъ Стоянчевъ даже вмѣсто самъ да отива напредъ, нѣколко пжти, изглежда, е викалъ отъ предната линия капитанъ Зографовъ за заповѣди. Естествено, тоя начинъ на командуване не е за препоржчване.

Споредъ реляцията на 3-а бригада още въ 6 ч. сл. пл. на 21 юний въ щаба на тая бригада се върналъ чиновника за поржчка отъ сжщата бригада Юрданъ Тренковъ, който предалъ въ щаба на бригадата, че Рилската дивизия отстжпила на западнитѣ висоти до Кочане, че сърбска конница била близо до Кочане, че интендантството на опълчението заминало за Царевосело, че щабътъ на опълчението билъ въ Кочане и че следвало тамъ да се изпрати офицеръ за заповѣди. Вънъ отъ това, все къмъ сжщото време въ щаба на сжщата бригада се получила заповѣдьта безъ № отъ 3 ч. 40 м. сл. пл. (стр. 295), въ която като се съобщаваше факта за отстжплението на Рилската дивизия се заповѣдваше колоната да продължава възложената задача, а полскитѣ батареи съ прикритие да се изпратятъ презъ Кочани за Оризаре. Ние привеждаме тия пасажи, пълни съ анахронизми, отъ поменатата реляция, за да се очертае по-пълно психологическия моментъ и по тоя начинъ да може истината да изтъкне по-очевидно и по-неоспоримо. И дължимъ да сторимъ всичко това, защото следъ получаването на заповѣдь № 62 подполковникъ Протогеровъ дава по гелиографа следната иначе съвсемъ непонятна и крайно погрѣшена заповѣдь до началника на дѣсната колона отъ 3-а бригада.

> Бригадата отстжпва на изтокъ отъ Кочане на височина 550. Отстжпете веднага въ редъ презъ Цера и Повиенъ за Истибаня. Съобщете това на 5-а армия № 76. 22. VI. 13 г. 2 ч. 20 м. пр. пл.

Между това, въ заповѣдь № 62 отъ щаба на опълчението не се говорѣше бригадата да отстжпи, а да се сърѣдоточи, фактъ на-гледъ дребенъ, но който ясно показва, какъ е схващалъ подполк. Протогеровъ и положението и задачата си. Сжщиятъ тоя фактъ естествено обяснява защо 9-а и 11-а дружини съ 8-а с. с. пл. батарея и две картечници, сили изобщо запазени и равни на $^{1}/_{7}$ отъ цѣлото опълчение, се пращатъ чакъ до Истибаня въ тила.

Да, врагътъ е вече сломилъ нашата воля и не е тя, която вече господствува въ нашитѣ дѣла. Ние сме играчка на нашето възбудено въображение, и всредъ това море отъ страсти, емоции и чувства само желѣзнитѣ характери оставатъ като гранитни острови да господствуватъ надъ безкрайната стихия. Вмѣсто да прояви инициатива, като задържи дѣсната си колона на Китка, или като я дръпне на Небояно, или Новосело, или на Цера, или на Павиенъ, подполк. Протогеровъ праща тия ценни сили въ Истибаня, като не остава нищо къмъ Султанъ-тепе. Тия части слизатъ отъ 2000 м. висоти на 400 м. и изоставятъ флангъ и тилъ, безъ и самитѣ отъ своя страна да проявятъ искрица отъ инициатива. Тоя фактъ е много интересенъ и ние пакъ ще се повърнемъ къмъ него по-нататъкъ, когато ще изложимъ, какво прави на свой редъ капитанъ Стоянчевъ, за да изпълни тая заповѣдь отъ бригадния си командиръ.

Но, нека продължимъ, какви други нареждания прави командира на 3-а бригада въ изпълнение № 62 за съсрѣдоточаване на дружинитѣ си на кота 550. Въ 2 ч. 40 м. устно той наредилъ, колоната му да се изтегли въ следния редъ: 10-а дружина съ 8-а с. с. батарея, 12-а и 15-а дружини. Отъ 9-а дружина една рота оставала заслонъ по пѫтя срещу Маркова-стѫпка. Нестроевитѣ роти подъ началството на Юрданъ Тренковъ—презъ Оризарската рѣка за Истибаня. Въ 3 ч. 30 м. пр. пл. подполковникъ Протогеровъ заповѣдалъ до к-ра на 4-а рота 10-а дружина следното:

> Съ ротата си ще бѫдете заслонъ, прикритие на опълчението по пѫтя Султанъ-тепе — Кочане. Днесъ, колкото се може повече време, да се държите, дето е сега 12-а дружина, за да се даде видъ, че не сте отстѫпили; ще отстѫпвате бавно, постепенно и то ако само ви преследватъ, ако не — стойте тамъ. Най-после ще се задържите на височата при Градче, ханчето, която е окопана и отъ тамъ ще отстѫпите за къмъ бригадата Бригадата отива да заеме позиция непосредствено източно отъ Кочане височата 550. Всичко изпращайте тамъ. Войводата Симеонъ да ме намѣри веднага. 3 ч. 30 м. пр. пл. 22. VI. 13 год.

Частитѣ отъ досегашнитѣ срѣдна и лѣва колони отъ 3-а бригада съ получаване на устната заповѣдь почнали да се оттеглятъ за кота 550. Срѣдната колона на тая бригада потеглила въ 3 ч. 30 м. и, следъ една продължителна почивка при Градче, достигнала висота 550 въ 7 ч. 30 м. сутриньта. Лѣвата й колона достигнала сѫщото мѣсто въ 6 ч. сутриньта. Отзадъ по хребета Дълги-дѣлъ останала 4-а рота отъ 10-а дружина и две роти отъ 15-а дружина, които по инициатива на капитанъ Парапановъ останали при Качаникъ. Отбелезваме тоя фактъ, защото при общата склонность да се изпълняватъ буквално заповѣдитѣ, особено тия, които докосватъ въпросъ за оттегляне или отстѫпление, тая инициатива има своята прелесть и своята голѣма психологическа ценность.

Бригадата заела висота 550 съ дѣсенъ участъкъ отъ 12-а дружина, 9-а батарея и 2 картечници по самата висота и съ лѣвъ участъкъ отъ 10-а дружина и 8-а батарея на ю.-и. отъ 550 съ фронтъ къмъ Кочане и долината на Брѣгалница. Въ бригадна подържка оставали 2 роти отъ отъ 15-а дружина. Частитѣ следъ това почнали усилено да се окопаватъ.

Въ 8 ч. вече щабътъ на опълчението бѣше на висота 550, дето подполков. Протогеровъ направи своя докладъ за разположението на частитѣ му и задачата, както той я разбираше. Началникътъ на опълчението не одобри ориентирането на позицията къмъ югъ и югозападъ, т. е. къмъ полето, а заповѣда фронтътъ на позицията да бѫде право къмъ западъ. Началникътъ на опълчението сѫщо така не одобри, дѣсната колона да отстѫпва чакъ въ Истибаня и се съгласи съ мисъльта на подполк. Протогеровъ, тя да спре на Повиенъ. Въ 10 ч. пр. пл. командира на 3-а бригада изпраща следнита писмена заповѣдь до капитанъ Стоянчовъ:

> Съ колоната установете се на Повиенъ до втора заповѣдь.

Обаче, докато ординарецътъ стигне до Повиенъ, капитанъ Стоянчевъ се изтеглилъ за Истибаня и заповѣдьта била предадена на командира на 4-а рота, подпор. Кондовъ, която отстжпвала последна, понеже бѣше по въ страна и служеше за свръзка съ 5-а армия. Но, за Повиенъ нещо повече ние ще кажемъ по-нататъкъ, когато ще опишемъ дейностьта тоя день на бившата дѣсна колона отъ 3-а бригада.

Други документи, които биха могли да очертаятъ по-пълно дейностьта на 3-а бригада, намираме въ № № 78, 79 и 80 отъ 1 ч. 40 м., които ще цитираме по-нататъкъ, когато ще опишемъ дейностьта на щаба на опълчението.

Въ 5 ч. въ щаба на 3-а бригада се получава отъ адютанта на 3-о пл. арт. отдѣл., подпоручикъ Кжневъ, следнитѣ две донесения:

> По височината на с.-з. отъ върха, който е заетъ отъ 5-а и 7-а батареи, на около 3 клм. разстояние се забелезватъ да прибѣгватъ малки групички, които бѣха обстреляни отъ 5-а батарея. Командирътъ на батареята се съмнива, че сж наши, за което прекрати огъня. Такива групички сега не се виждатъ. По сжщото направление се завърза пушеченъ бой. № 4. 22. VI. 13 г. 4 ч. сл. пл.
>
> Нашитѣ войски атакуватъ и се чува продължително „ура“. Не може да се опредѣли точно, кои височи атакуватъ. № 5.

Това донесение трѣбва да е писано къмъ 8 ч. 40 м. сл. пл., когато се чуваха продължителнитѣ ура и които бѣха отъ 7-и Приморски полкъ на хребета на с. Бѣли по посока между селата Нивичане и Лѣшка.

Други документи нѣма. Бригадата прекарала цѣлия день на позицията въ окопаване. Загуби и изстреляни патрони нѣма. Въ реляцията на 3-а бригада се описва и следния фактъ, очертаващъ психическото състояние на подполк. Бояджиевъ, началникътъ, който безъ заповѣдь изтегли батареитѣ отъ позицията на лѣвата колона. Когато 12-а Лозенградска дружина въ 5 ч. 30 м. достигнала ханчето при с. Градче, пристигналъ единъ ординарецъ артилеристъ, изпратенъ отъ подполк. Бояджиевъ, да съобщи на дружината, че сръбски вериги настжпвали къмъ Градче за което да се пратело пехота да пази артилерията и обозитѣ. Изпратена била 3-а рота, която веднага се пръснала въ верига, заела височата на югъ отъ Градче, пуснала патрули напредъ, но скоро се установило, че никакъвъ неприятель тукъ нѣма, и ротата се прибрала при дружината си. Подполк. Бояджиевъ и тоя пжть бѣше жалка играчка на своитѣ чувства и на своитѣ емоции.

Дѣсната колона на 3-а бригада получила № 76 отъ бригадата по гелиографа съ малко криво предаване на имената, но въ края на крайщата капитанъ Стоянчевъ разбралъ отъ тая заповѣдь, че бригадата се оттегля на в. 550, източно отъ Кочане, а той следвало да се оттегли въ Истибаня. И въ тоя духъ, безъ повече да помисли, за да види, дали не ще може да прояви нѣкаква инициатива, веднага разпорежда, всички да се приготвятъ за пжть и съ № 78 отъ 3 ч. 15 м. заповѣдва на капитанъ Зографовъ да почне веднага да отстжпва, като държи рота въ ариергардъ, а съ № 79 до подпор. Кондовъ—да отстжпи съ ротата си презъ Саса, като предупреди лѣвофланговитѣ части на 5-а армия за това наше оттегляне.

Въ реляцията на 9-а Велешка дружина не се вижда капитанъ Стоянчевъ да си е задавалъ въпроса, какво ще прави той на Истибаня, когато неговата бригада ще остане на кота 550 източно отъ Кочане, нито пъкъ се вижда, дали му е минала презъ ума мисъльта, че връзката съ 5-а армия не бѣше хубаво да се унищожава, нито пъкъ, като изпълнява така буквално една толкова особена заповѣдь и оголва едно тъй голѣмо пространство, кой оставаше да охранява фланга и тила?

Да, думата отстжпление, въ случая съвсемъ погрѣшно употрѣбена отъ подполк. Протогеровъ, както имахме възможность и по-рано да отбележимъ, е една фатална дума. Самото ѝ написване въ заповѣдьта на началника е вече достатъчно да скове волята на мнозина и да ги направи неспособни да могатъ безъ емоции обективно да погледнатъ на положението, на задачата и какво трѣбва и е полезно да правятъ. Проклѣта дума, чиято природа така пренебрежително бѣхме пропуснали въ миналото да изучимъ и надежно познаваме!

Но, бедата при отстжплението на тая колона е по-скоро другаде, което и чертае психологическото положение на момента тукъ. Капитанъ Стоянчевъ въпрѣки всѣко елементарно уставно, тактическо и даже командно правило, вмѣсто да дочака при в. Китка ротитѣ и картечницитѣ отъ бойната си часть, да додатъ при дружиннитѣ подържки и батареята, даже, което е по-доброто, вмѣсто да нареди съ една часть отъ дружинната подържка да се заеме една тилна позиция на в. Китка и, подъ прикритието на тая сила, бойната часть да се изтегли назадъ и влѣзе въ главнитѣ сили, а останалата на тилна позиция да образува ариергардъ, въ 4 ч. пр. пл. потеглюва съ две свои роти и батареята къмъ Цера и отъ тамъ за Истибаня. Наистина капитанъ Стоянчевъ оставилъ една полурота съ задача да прикрива отстжплението на бойната часть, обаче, това не можеше да бжде достатъчно. Нито може да се смѣта за правилно, да се остави адютанта да наблюдава, когато ротитѣ отъ бойната часть почнатъ отстжплението, та тогава и главнитѣ сили разчленени въ колона съ авангардъ, както се излага въ реляцията на 9-а дружина, сжщо така да тръгнатъ. При отстжплението мѣстото на началника е съ заднитѣ части. Капитанъ Стоянчевъ трѣбваше да дочака 11-а дружина и заедно съ нея да отстжпва. Той тръгна съ една и половина рота и една батарея, а задъ него останаха $4^{1}/_{2}$ роти и 2 картечници. Тоя начинъ на командуване не можемъ да препоржчаме, и ние тукъ го очертахме съ нужнитѣ подробности, защото време е да разберемъ, че за да победимъ, трѣбва да бждемъ силни и преди всичко силни съ духа си и желѣзната си воля, които единствени могатъ да устоятъ на всички най-тежки сътресения и най-страшни промѣни въ борбата.

Капитанъ Стоянчевъ въ реляцията си казва, че при Цера спрѣлъ частитѣ си и имъ далъ 10 м. почивка. Следъ това ешалонътъ му продължилъ за Истибаня, и на р. Брѣгалница направилъ голѣма почивка отъ 1 часъ. Отбелезваме тия подробности, защото капитанъ Стоянчевъ не спира при Истибаня, а се покачва на височата източно отъ това село на 3—4 км. и се разполага източно отъ в. Църни-каменъ при чешмитѣ край шосето Истибаня—Царевосело. Единъ погледъ на картата и като си помислимъ, де сѫ 7-а Рилската дивизия, Преславската бригада и Македонското опълчение, е достатъчно да ни очертае тактическата бездна въ която бѣха хвърлени тия не малки сили, които презъ петдневнитѣ боеве срещу самия Султанъ-тепе едва бѣха дали всичко около 30 души убити и ранени.

Но, най-интересно за психологическото очертание на момента е това че, докато инициатива никаква при Китка не се проявява, обаче, при пристигането на капитанъ Стоянчевъ при Истибаня, въпрѣки заповѣдьта, тукъ колоната не се спира, а се изкачва почти чакъ на самата Баня-чука. Тоя духъ на инициатива, проявенъ по съвсемъ прозрачни побуждения, ако бѣше проявенъ и сутриньта трѣбва да вѣрваме, че тая колона, която пропѫтува цѣлия далеченъ тилъ на войската почти безъ почивки, щѣше да спре, ако не другаде, поне на Повиенъ, каквато и заповѣдь бѣ изпратена. За пристигането си капитанъ Стоянчевъ донася следното до командира на 3-а бригада:

Пристигнахъ съ цѣлата колона и се установихъ на бивакъ. Ариергадната рота я нѣма още, но ще пристигне тази нощь. 4-а рота отъ 9-а дружина, която бѣше за свръзка съ 4-а армия, още не се е прибрала. Цѣлъ день пѫтувамъ и имамъ голѣмъ процентъ отъ изостанали, но ще се приберать тази нощь. Чакамъ заповѣди. № 80 в. Църни-каменъ 12. VI. 13 г. 8 ч. 10 м. сл. пл.

Оф.-кандидатъ ШИВАРОВЪ.

Самото оттегляне на бойната часть, командувана отъ капитанъ Зографовъ и заемаща позиция съ преднитѣ си роти на 200 крачки отъ телената мрежа на неприятеля, е станало, както следва. Веднага следъ получаването на заповѣдьта капитанъ Зографовъ пратилъ адютанта на дружината да доложи на капитанъ Стоянчевъ, че поради разсъмване бойната часть не ще може да се изтегли. Капитанъ Стоянчевъ, обаче, повърналъ адютанта съ повторна заповѣдь бойната часть да отстѫпи, което и се направило. Капитанъ Зографовъ заповѣдалъ подпоручикъ Тошевъ и войводата Занковъ съ 2-а рота да заеме позиция на първия върхъ задъ веригитѣ и да се държи тамъ до изтеглюването на останалитѣ роти, следъ което да следватъ отзадъ като ариергардъ. Изтеглюването на войницитѣ отъ окопитѣ е траяло около 1 ч. 30 м. и това време е било необходимо, защото безопасното прибиране на хората е могло да стане само, ако стрѣлцитѣ се движатъ въ дѣсно и въ лѣво. При това прибиране на хората дружината е дала 3 убити и 2 ранени опълченци, обаче, неприятельтъ не е могълъ да разбере, че нашитѣ части отстѫпватъ. Между раненитѣ билъ и адютанта на дружината, офиц.-кандидатъ Шиваровъ. Дружината се изтеглила по-нататъкъ, безъ да бѫде преследвана, нито обстрелвана, защото движенията ѝ били скрити отъ погледитѣ на сърбитѣ. Отъ в. Китка нататъкъ дружината продължила движението си по пжтя за Истибаня и отъ тамъ за Църни-каменъ, дето къмъ 8 ч. сл. пл. намѣрила капитанъ Стоянчевъ съ 9-а дружина, батареята и картечния взводъ на бивакъ при полскитѣ болници близо до Аладжа чешма.

ДЕЙСТВИЯТА НА СРѢДНАТА КОЛОНА.

(Гл. скица № 33 на стр. 312 и № 34 на следната страница).

Заповѣдь № 63 срѣдната колона получила въ 3 ч. 30 м. пр. пл. и подполковникъ Пчеларовъ веднага разпоредилъ, частитѣ отъ колонитѣ му да отстжпятъ за позицията при Градче. Тукъ дружинитѣ пристигнали 14-а къмъ 9 ч. 30 м., а 5-а къмъ 10 ч., къмъ което и време на сжщото мѣсто пристигна и щабътъ на опълчението. Тукъ бѣха на позиция батареитѣ на 2-о с. с. и 4-о не с. с. пл. арт. отдѣления. По тоя начинъ на позицията Градче кота 550 се оказаха 5 с. с. и 3 не с. с. батареи при всичко 5 дружини пехота, при това последнитѣ броящи едва по 600 пушки. По тѣсното било на дългия хребетъ, каквото представляваше позицията, всредъ това множество батареи пехотата се губѣше, като че да представлява отъ себе си само едно нейно прикритие.

По-на северъ по хребета при Качаникъ бѣха 2-а и 4-а роти отъ 15-а дружина, а предъ тѣхъ и 4-а рота отъ 10-а дружина на подпор. Лефтеровъ. Къмъ неприятеля по посока на Румена-бука, Камениста-чешма и Султанъ-тепе бѣше тихо. Къмъ Поникква се чуваше доста жива орждейна и пехотна стрелба. Какво бѣше тамъ фактическото положение, трудно можеше да се схване. Следъ доклада, който подполк. Пчеларовъ направи, началникътъ на опълчението устно даде следната заповѣдь:

> Съ колоната си заемете позиция отъ тритѣ чуки (посочиха се съ ржка) надъ низката седловина на северъ отъ Градче до участъка на 3-а бригада, съ задача да спрете всѣко настжпление на неприятеля отъ северъ и западъ. По посока на Маркова-стжпка по пжтя Султанъ-тепе се намира ротата на подпор. Лефтеровъ, оставенъ отъ 3-а бригада въ заслонъ. Влѣзте въ свързка съ тая рота. Въ Ваше разпореждане се дава 2-о с. с. пл. артилер. отдѣление. Пратете патрули, за да подържате контактъ съ неприятеля и за да охранявате позицията.

Допълни му се, освенъ това, че 2-а и 3-а бригади на тая позиция съставляватъ едно второ стжпало за охрана на фланга на 7-а Рилска дивизия, а първото стжпало съставлява 1-а бригада, на която бѣше заповѣдано да заеме височитѣ между Лѣшка и Нивичане. Въ тая минута въ щаба нищо повече за колоната на подполковникъ Николовъ не се знаеше, освенъ това че артилерията го е напуснала и че, вѣроятно, неговитѣ части водятъ бой на височитѣ Поникква, дето въ тоя моментъ борбата бѣше най-жива. Между това, с. с. батареи на които по-рано било указанъ участъка, дето да се разположатъ, се премѣстили на указанитѣ имъ нови позиции и всичкитѣ части пристжпиха къмъ окопаване на позицитѣ. 4-о не с. с. пл. отдѣление по заповѣдь на началника на опълчението замина източно отъ с. Враненци, на Безиковската висота, дето зае тилна позиция и дето трѣбваше да се съсрѣдоточатъ впоследствие ония части, които щѣха да

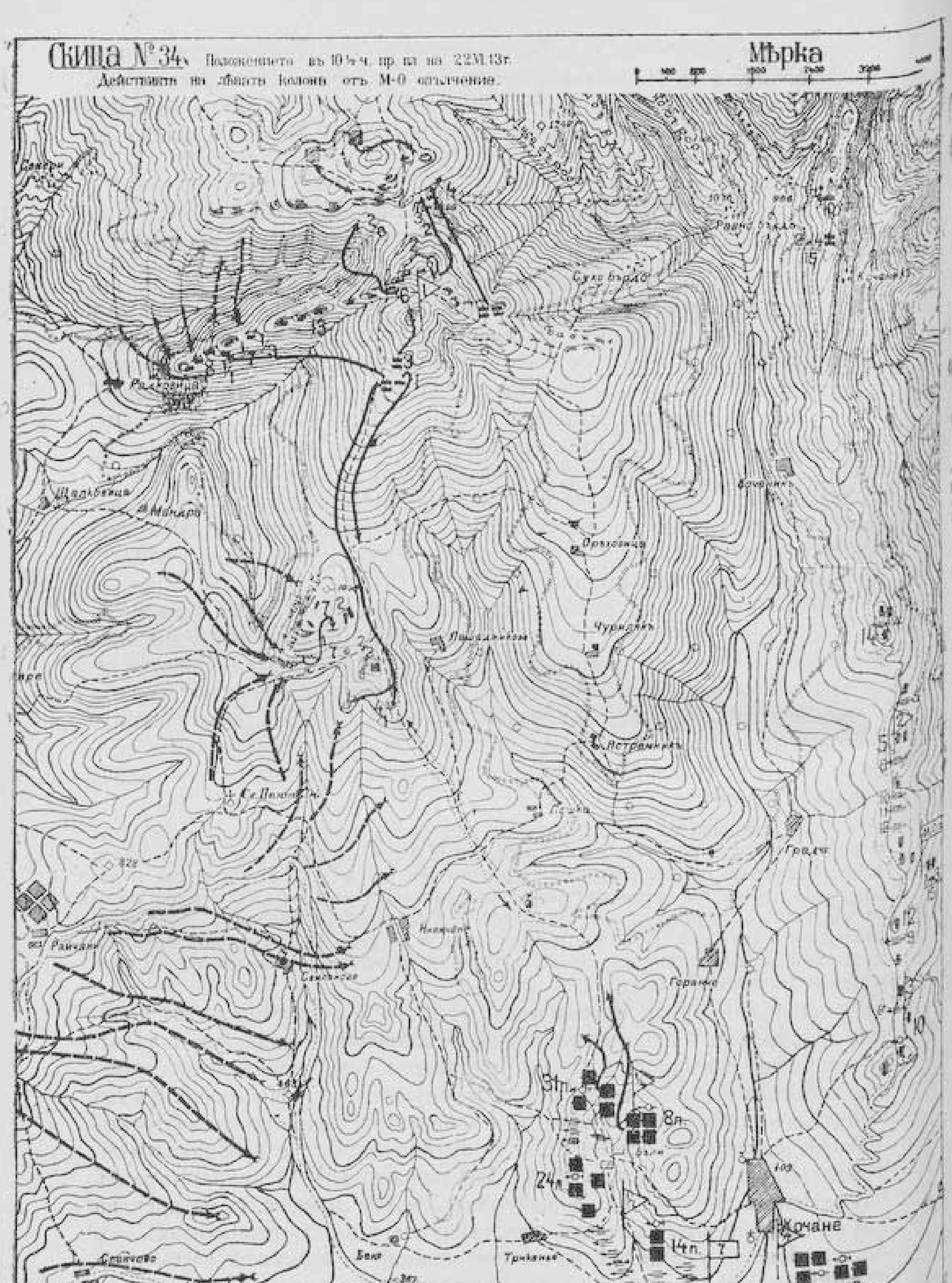

Скица № 34. Положението въ 10½ ч. пр. пл. на 22.VI.13г.
Действията на лявата колона отъ М-О опълчение.

Мѣрка
0
400
800
1600
2400
3200
4000
Равно Бърдо
Сухо Бърдо
Щалковица
Минаро
Орѣховица
Чуриликъ
Градецъ
Горанце
Ранчане
Бели
Кочане
31п.
8п.
24п.
14п.
7
22п.
26п.
13п.
13
17
3
6
15
12
10

образуватъ маневрени войски на опълчението. Отдѣлението достигнало на височината въ 1 ч. 45 м. сл. пл., дето и се укрѣпило. Въ 6 ч. 30 м. сл. пл. 12-а не с. с. батарея отъ сѫщото отдѣление безъ пехотно прикритие, по заповѣдь на началника на артилерията въ опълчението била изпратена на в. Повиенъ, за да прикрива въ състава на колоната на капитанъ Стоянчевъ дѣсния флангъ на 2-а М.-О. бригада. Тукъ командирътъ на батареята не намѣрилъ никакви наши части отъ тая колона отъ 3-а бригада, но успѣлъ да събере 50—60 души войници отъ 11-а дружина съ офицерския кандидатъ Шиваровъ и Георги Занковъ, които войници, освенъ последнитѣ двама, скоро напуснали батареята и отстѫпили да търсятъ дружината.

Срѣдната колона презъ цѣлия день остана на позицията при Градче и никакви действия не ѝ се даде случай да прояви.

ДЕЙСТВИЯТА НА ЛѢВАТА КОЛОНА.

Боятъ при Пониква и Пашаджиково последенъ день.

(Гл. скица № 34 отсреща).

Както видѣхме, пехотнитѣ части безъ батареитѣ отъ лѣвата колона пренощуваха на позицията при Пониква и висота 1050.

Крайниятъ лѣвъ участъкъ. Презъ нощьта къмъ 1 ч. срещу позицията на Кумановската дружина на в. 1050 неприятелски партии се доближили и се почнало формено сражение и стрелба до 2 ч. пр. пл. Къмъ 4 ч. сърбитѣ застрашили фланга на дружината и лѣвофланговата рота се прибрала при другата рота на каменистия-върхъ, дето останали въ сериозенъ бой до половина часъ следъ пладне, по поводъ на които началникътъ на крайния лѣвъ участъкъ капитанъ Величковъ въ 5 ч. пр. пл. донесълъ до началника на лѣвата колона отъ М.-О. опълчение следното:

> Сърбитѣ нощесъ нападнаха върха 1050 и раниха единъ отъ защитницитѣ. Отъ другитѣ участъци нѣмамъ донесения, но положението тамъ е още по-деликатно, понеже нѣма охранителна часть. Кумановската дружина била само две роти по 80 человѣка — така долага командирътъ имъ. Моля, да се изпрати веднага една дружина да заеме фронта Нивичане — 1050. Изглежда, че пехотнитѣ части сѫ отстѫпили назадъ, понеже и досега не се е установила никаква връзка съ тѣхъ. Така щото, на този фронтъ трѣбва да се усили охраната до крайность съ повече и по-свежи части. № 53. 22.VI. 13 г. 5 ч. сутриньта.

Къмъ 7 ч. въ състава на колоната пристигнала пионерната рота на капитанъ Николовъ, на която се заповѣдало да заеме тамъ единъ отъ по-рано изработенъ окопъ за противодействие срещу неприятелскитѣ части, които настѫпиха по долината на Жълтата-вода. Отъ командира на пионерната рота на 25 юний се получи въ щаба на опълчението следното писмено донесение:

> Донасямъ Ви, Господинъ Генералъ, че въ сражението на 22 т. повѣрената ми рота взема живо участие въ боя на лѣвия флангъ на позицията за отбиване настѫплението на противника, обхождащъ сѫщия флангъ — между една рота отъ Дебърската дружина въ лѣво и Кумановската дружина въ дѣсно. Следъ като участъка на Кумановската дружина бѣ заетъ отъ противника и лѣвиятъ ни флангъ остана откритъ, започнаха да ни фланкиратъ, даде му се на противника възможность за да се приближи на около 50 крачки, и обходятъ. Ротата като сама, не можеше повече да се съпротивлява, понеже и малкото патрони, съ които разполагаше, се свършиха, принудени бѣхме да

> отстжпимъ, защото иначе щѣхме да паднемъ въ пленъ. Въ време на боя се свършиха патронитѣ, а при отстжплението се остави на позицията и всичкия шансовъ инструментъ, съ който се окопавахме; тъй щото останахме и безъ инструментъ. Понеже ротата безъ такъвъ не може да изпълнява ролята си, като пионерна часть, моля разпорежданието Ви, да се снабди съ шанцовъ интрументъ отъ армейския инженеренъ паркъ. През време на боя има единъ офицеръ контузенъ, 4 убити, 14 ранени и 5 въ неизвестность долни чинове. № 104. 22.VI. 13 г. 6 ч. сл. пл.

Въ 7 ч. капитанъ Величковъ донася до подполковникъ Николовъ следното:

> Сърбитѣ усилено настжпватъ. Необходимо е веднага да се изпрати една дружина и една митральоза. № 54. 22.VI. 13 г. 7 ч. 30 м. пр. пл.

Подкрѣпление действително било изпратено, но само една рота, 4-а отъ 1-а дружина. Капитанъ Величковъ далъ заповѣдь ротата да заеме каменистата висота на юго-изтокъ отъ в. 1050. Обаче, до пристигането тамъ на ротата, неприятельтъ съ една картечница и верига войници заелъ по-низката чука. Команда охотници отъ ротата успѣли да заематъ посочения обективъ на ротата, а самата рота се разгънала въ верига съ фронтъ къмъ Жълтата-вода. По това капитанъ Величковъ донесълъ до началника на лѣвата колона, както следва:

> Докато пристигне 4-а рота, противникътъ бѣ вече изкачилъ една митральоза на лѣвия скалистъ върхъ. Докато да се изкачатъ и заематъ върха, той започна да ги обхваща отстрани. Необходима ми е една рота, за да бжде разположена за тилова охрана на бригадата. Сърбитѣ сполучиха да заематъ тази камениста чука, понеже цѣлиятъ ридъ не бѣ заетъ отъ пехота. № 55. 32.VI. 13 г. 9 ч. пр. пл.

Трѣбва да се допълни, че капитанъ Величковъ още презъ нощьта съ патрули и конни ординарци се помжчилъ да влѣзе въ свръзка съ Преславската бригада къмъ Нивичане, обаче, такава връзка не можалъ да установи. Сутриньта при видѣло капитанъ Величковъ самъ забелезалъ, че нашитѣ части отъ Преславската бригада се намиратъ не при с. Нивичане, а предъ с. Бѣли на 3—4 клм. назадъ и въ лѣво. Въ 10 ч. пр. пл., за да се заеме тоя интервалъ, по който противникътъ би могълъ свободно да се промъква капитанъ Величковъ донесълъ до к-ра на Преславската бригада следното:

> Понеже има голѣмъ промежутъкъ между повѣрената Ви бригада и повѣрения участъкъ, който промежутъкъ е отъ важно тактическо значение, моля, да изпратите една дружина да го заеме, защото съ падането на този участъкъ се застрашава фланга на бригадата, а сжщо така се и пресича пжтьтъ на отстжплението на М.-О. опълчение. № 56. 22. VI. 13 г. 10 ч. пр. пл.

На което отъ полков. Енчевъ получилъ следния отговоръ отъ 2 ч. 10 м. сл. пл., когато дружината вече отстжпвала:

> 8-и п. Приморски полкъ е насоченъ тъкмо тамъ, дето Вие искате. Дръжте се упорно. № 65. Позиция з. отъ с. Бѣли. 22. VI. 13 г. 2 ч. 10 м. сл. пл.

Усилията на капитанъ Величковъ да влѣзе въ връзка съ съседитѣ си въ лѣво сж похвални и показватъ, колко правилно е схващалъ той положението. Обаче, не сжщото можемъ да кажемъ за войскитѣ доле въ полето. Тѣ, следъ като отстжпиха отъ Райчини въ Трнканье и Бѣли, безгрижно до вечерьта на 21 и презъ нощьта на 21 срещу 22 юний си останаха въ тия мѣста, като се ограничиха да заематъ позиция на кота 367 и северно и южно отъ нея съ три полка, а четири полка оставаха въ маневрени войски. За връзката съ М. О. опълчение отъ страна на Преславската бригада не виждаме никакви усилия. Нито офицеръ, нито патрулъ, нито часть отъ тия тъй значителни български сили, броящи 7 български полка, нито на 21 юний презъ деня, нито вечерьта не се покачи на хребета, който се протяга отъ кота 1050 къмъ Кочане. И ще стане нужда тукъ единъ скроменъ капитанъ да имъ съобщи, че има незаето пространство между Преславската бригада и опълчението, и че това пространство е отъ важно тактическо значение, защото изгуби ли се то, застрашава се фланга на сжщата бригада и пжтя на отстжплението на опълчението. И чакъ тогава, който моментъ съответствува съ най силния напоръ на сърбитѣ срещу 1050 ще се събудятъ силитѣ за действие и ще се насочи цѣлия 8-и Приморски полкъ къмъ тия височини, за да пази фланга на останалитѣ полкове. Въ действителность заповѣдьта, 8-и Приморски полкъ да настжпи къмъ хребета, е дадена отъ бригадния командиръ въ 9 ч. 35 м пр. пл,. т. е. $^1/_2$ часъ преди капитанъ Величковъ да бѣ писалъ своето донесение. Това, обаче, въ случая нѣма значение. Какво бъркаше, това да се направи още на 21 юний при самото отстжпление или следъ като се спрѣха на позиция при Триканье и Бѣли?

Къмъ 11 ч. пр. пл. положението на ротитѣ на капитанъ Величковъ станало критическо. Кумановската дружина съ нейнитѣ две роти едва е устоявала на напора на неприятеля срещу 1050. Следъ заемането на каменистия върхъ отъ неприятеля и положението на 4-а рота отъ Дебърската дружина, както и онова на находящата се по въ дѣсно пионерна рота е почнало да става критическо. Срещу слабитѣ сили отъ 4 роти съ намаленъ съставъ неприятельтъ бѣше насочилъ цѣлъ полкъ. Знаменосецътъ на тоя полкъ вече билъ се покачилъ на сжщия каменистъ върхъ, но веднага билъ поваленъ отъ стрелцитѣ на 4-а рота. Къмъ пладне ротитѣ не сж могли повече да устоятъ и капитанъ Величковъ далъ заповѣдь да се оттеглятъ. Насоченитѣ отъ началника на колоната останалитѣ роти отъ Дебърската дружина не могли да достигнатъ до кота 1050. Споредъ релациитѣ и дневницитѣ на дружинитѣ и пионерната рота, трудно може да се установи, кои роти сж почнали по-рано отстжплението. Обаче, тукъ ясно е едно, че съ почването на отстжплението къмъ 11 ч. 30 м. пр. пл. на дружинитѣ отъ Пониква, ротитѣ отъ 1050 и по-наизтокъ не сж могли освенъ кжсо време повече да оставатъ на позицитѣ си. Къмъ пладне тѣ сж били въ отстжпление, задъ отстжпающитѣ дружини отъ другитѣ участъци на лѣвата колона. Кумановската дружина има 10 убити, 18 ранени и 8 безвесть пропаднали опълченци, 4-а рота отъ Дебърската дружина съответно—2, 6 и 5 и Пионерната рота—4, 14 и 5. Общо загубитѣ тукъ сж били 16 убити, 38 ранени и 18 безвесть пропаднали, които за единъ съставъ отъ 450—500 стрелци, каквато сила представляваха четиритѣ роти на и около 1050, сж скромно почтени.

Лѣвиятъ участъкъ. Както знаемъ, въ тоя участъкъ бѣха Костурската друж. съ три роти, една рота отъ Кумановската дружина, една рота отъ Солунската, една рота отъ Дебърската и пю въ дѣсно цѣлата 13-та дружина. Умѣстно е да се забележи тукъ, че 13-а Кукушка дружина въ 3 ч. пр. пл. само по слухъ, че имало заповѣдь за отстжпление, напуснала позицията по заповѣдь на дружинния командиръ, подпоручикъ Кънчевъ, и, водена отъ него, тръгнала да пжтува за Кочане. За щастие тя минала край бивака на началника на колоната, който веднага повърналъ дружината на мѣстото й. Тоя дребенъ фактъ цитираме тукъ, защото може да ни даде доста основания, да се градятъ цѣли заключения за състоянието на умоветѣ на хората отъ позицията следъ отстжплението на артилерията, отстжпление, което тѣ не можеха да си обяснятъ. Командирътъ на Костурската дружина въ 5 ч. пр. пл. донесълъ до началника на лѣвата колона следното:

На седловината около с. Райчини се групиратъ пехотни части около единъ полкъ. Презъ нощьта на това мѣсто свѣтѣха огньове. Тия части идатъ отъ къмъ югъ и се групиратъ на това мѣсто. Моля, да ми се съобщи, тия части наши ли сж или неприятелски. Азъ изпратихъ патрули къмъ с. Ратковица, които до дето сж достигнали, не сж видѣли противникъ. № 15. 22. VI. 13 г. 5 ч. 30 м. пр. пл.

Къмъ 6 ч. пр. пл. неприятелскитѣ партии се раздвижили срещу участъка, вследствие на което временно командующия 8-а Костурска дружина, подпоручикъ Радевъ—въ това време капитанъ Канаэрски бѣше началникъ на участъка — пусналъ патрулна верига напредъ и въ лѣво и отъ която скоро получилъ донесения, че неприятельтъ настжпва. Подпоручикъ Радевъ заповѣдалъ, патрулната верига да се върне и частитѣ предъ видъ малкия обстрелъ да турнатъ ножоветѣ и да се приготвятъ за бой. Въ това време неприятелската батарея открила огънь и вече се забелезвали неприятелски вериги да настжпватъ бавно презъ гората. Отъ 7 ч. до 11 ч. 30 м. пр. пл. частитѣ отъ участъка водили сериозенъ бой срещу неприятель около 2 дружини, 2 картечници и една пл. с. с. батарея. Радковата-скала, която на 21 юний къмъ пладне беше заета отъ една рота отъ 8-а дружина и вечерьта е била напусната безъ бой, презъ нощьта била заета отъ неприятеля и въ 8 ч. пр. пл. послужила му да фланкира участъка, съ което движението на позицията е било извънредно трудно. Какъ е станало изоставянето на Радкова-скала, не може да се установи. Фактъ е само това, че къмъ 9 ч. 30 м. ст. подофицеръ В. Тинколовъ единъ храбъръ до лудость водачь съ команда отъ 45 човѣка по негово желание настжпилъ за Радкова-скала, обаче, безъ успехъ. При все това, макаръ и да липсвала артилерия, опъл-

Ст. подоф. ТИНКОЛОВЪ В.

ченцитѣ дълги часове се държали доблестно и недопуснали на противника да напредва. Въ това време, обаче, почнало да се забелезватъ отстѫпващи групи и малки части. Въ тоя участъкъ, изглежда, че отстѫплението се е почнало отъ дѣсния флангъ, дето е имало доста голѣмо размѣстване на частитѣ. Къмъ 11 ч 30 м. подпоручикъ Радевъ далъ заповѣдь веригитѣ да почнатъ отстѫплението по части, а самъ отишълъ при дѣсния флангъ, дето другитѣ части вече били отстѫпили. Презъ деня тоя участъкъ е ималъ 19 убити, 24 ранени и 30 безвесть пропаднали. 2-а рота отъ 8-а дружина похарчила 6860 патрони.

Срѣдниятъ участъкъ. Както знаемъ въ тоя участъкъ влизаха Скопската, Охридската дружини и две картечници. Следъ получаването на заповѣдьта по колоната № 56, капитанъ Пожарлиевъ разпоредилъ въ 5 ч. 25 м. пр. пл. една рота отъ 6-а дружина — въ случая ротата на подпоручикъ Светогорски, който самъ пожелалъ, понеже познавалъ мѣстностьта — да настѫпи къмъ Пониква и да обхване отъ западъ неприятелскитѣ защитници при мандрата. Въ сѫщото време разпоредилъ останалитѣ части да ангажиратъ противника на фронта, а една рота отъ 2-а Скопска дружина да настѫпи срещу лѣвия флангъ на мандрата, като подържа връзка съ 4-а Битолска дружина, която още въ 4 часа настѫпила по сѫщото направление. За тая цель била назначена 3-а рота на подпоручикъ Мариниковъ, която тръгнала едва въ 8 ч. пр. пл., следъ запитване отъ началника на колоната, какво прави Скопската дружина.

Оф.-канд. РУМЕНОВЪ А.
отъ 2-а Скопска дружина.

Оф.-канд. ГЛАВЧЕВЪ Т.
отъ 6-а Охридска дружина.

Боятъ въ тоя участъкъ се почналъ въ 6 часа. Неприятелската батарея хвърлила нѣколко снаряди по разнитѣ точки, както и въ миналитѣ дни. До 8 часа въ тоя участъкъ боятъ се е усилвалъ все повече и повече. Неприятелската артилерия най-много обстрелвала 2-а дружина. За усилване лѣвия флангъ на участъка е била премѣстена една отъ картечницитѣ при 6-а дружина, обаче, тая картечница скоро престанала да действува, защото се повредила.

Между това, Битолската дружина, 3-а рота отъ 2-а дружина и ротата на подпоручикъ Светогорски бѣха достатъчно напреднали. 3-а рота отъ 2-а Скопска дружина достигнала на 200 кр. отъ окопитѣ на противника при мандрата. Ротата на подпоручикъ Светогорски още е била въ дълбокия долъ между колиби Пониква и позицията. 4-а Битолска дружина е била вече къмъ фланга на неприятеля. Както ще видимъ отъ документитѣ на тая последна дружина, часътъ е билъ 9 пр. пл. Въ тая минута боятъ е билъ извънредно ожесточенъ. Неприятелската артилерия обстрелвала отъ открити позиции нашитѣ окопи съ едно рѣдко ожесточение. Въ тоя моментъ началникътъ на участъка, капитанъ Пожарлиевъ, донесълъ за голѣмитѣ загуби и критическото положение на участъка, като искалъ указания. Въ сѫщото време въ участъка на Кукушката дружина се забелезвали отстѫпващи групи и виждало се вече, че бойниятъ строй на цѣлата колона е билъ силно раздрусанъ. Въ 10 ч. пр. пл. дѣсния участъкъ, който, както ще видимъ по-нататъкъ, бѣ достигналъ до окопитѣ на неприятеля при мандрата на Пониква, почналъ отстѫплението. Ротата на подпоручикъ Маринковъ тоже отстѫпвала. До ротата на Светогорски командирътъ на 6-а Охридска дружина по своя инициатива изпратилъ заповѣдь, да почне отстѫплението, обаче, заповѣдьта била изпратена само до единъ взводъ на ротата, а ротния командиръ съ останалитѣ войници били напредъ въ дола.

Подпор. СВЕТОГОРСКИ.

Между това, неприятелскитѣ вериги преминали въ настѫпление и артилерията обстрелзала извънредно ожесточено позицитѣ на участъка. Часътъ е билъ 10 и 30 сл. пл., когато началникътъ на колоната, който е билъ при маневренитѣ войски на Арамийския върхъ, наблюдавайки положението на лѣвия участъкъ, дето настѫпвала сериозна криза, далъ заповѣдь съ ординарцитѣ за свързка, дружинитѣ да почнатъ отстѫплението за къмъ с. Оризаре, а маневренитѣ войски, около 2 роти, подъ командата на ротмистръ Атанасовъ да заематъ Арамийската висота и да прикриватъ отстѫплението. 2-а дружина отстѫпила по посока на Градче. 6-а дружина, непредупредена на време, изглежда останала на позицията до момента, когато се появили партии на неприятеля, които били посрещнати съ „ура!" и които бърже избѣгали назадъ. Подъ прикритието на тая суматоха и 6-а дружина почнала отстѫплението, обаче, 2-а рота на подпоручикъ Светогорски — около 80 души — не могла да отстѫпи и е била обградена и пленена отъ неприятеля. Въ това последно дѣло пада убитъ храбриятъ подпор. Светогорски, който въпреки раняването си миналия день, не само остана въ строя, но и самъ пожела да настѫпи съ ротата за въ атака на врага. А всичко това е доста, за да постави тоя старъ воинъ и герой въ пантеона на найвеликитѣ народни юнаци, положили живота си за родъ и родина. Другитѣ загуби на тоя участъкъ сѫ 7 убити, 22 ранени и 102 въ безвесть. Освенъ това, отъ Скопската дружина ранени сѫ оф.-канд. Каблешковъ Мих. и адютанта на дружината Андоновъ Ефтимъ. Въ числото на падналитѣ въ пленъ е и оф.-кандидатъ Главчевъ Т. Картечната рота изстреляла 5000 патрона. За другитѣ това не може да се установи. Обаче, знае се, че презъ боеветѣ до сега дружинитѣ отъ 1-а бригада сѫ изстреляли 1-а — 14,300, 2-а — 15,000, 3-а — 40,000, 4-а — 39,000, 13-а — 93,000 и 1 картечна рота 17,600 патрони или общо 218,900 патрони.

Десния участъкъ. Началникътъ на участъка, въ който бѣше само Битолската дружина, капитанъ Каназиревъ, донесълъ презъ нощьта последователно до командиритѣ на 1-а бригада, 2-а бригада и пакъ 1-а бригада следнитѣ:

Моля, да ми се яви незабавно, кой е участъка на 3-а Солунска дружина, понеже тоя участъкъ, както и участъцитѣ на другитѣ дружини, ми е неизвестенъ. Сѫщо и кѫде сѫ батареитѣ, придадени на тоя участъкъ. Сѫщо не зная, дали има батарея, придадена къмъ моя участъкъ. № . . . Позицитѣ надъ с. Орѣхово, 22.VI. 13 г. 1 ч. 15 м. пр. пл.

п. п. Сѫщо отъ какви части е заетъ участъка на 3-а дружина.

Получихъ заповѣдь днесъ въ 4 ч. пр. пл. да настѫпя съ дѣсния флангъ на лѣвата колона къмъ с. Кормино. За сведение и взаимна подържка. Ще зная, че и Вие настѫпвате. 22.VI. 13 г. 1 ч. 34 м. пр. пл.

Ако Солунската дружина, или часть отъ нея, е поставена подъ моя команда, моля разпореждането Ви да дойде и се постави въ мое разпореждане. № . . . Позиция Орѣхово, 22.VI. 13 г. 3 ч. 10 м. пр. пл.

Предъ дружината долътъ бѣше дълбокъ и гористъ. Седловината между мандрата и позицията на Скопската дружина е била открита и подъ кръстосанъ огънь на неприятеля отъ върховетѣ около мандрата, които били заети отъ неприятеля некѫде даже съ два реда окопи. 4-а Битолска дружина настѫпила въ 4 ч. пр. пл. въ дѣсно отъ Скопската дружина а после и предъ самата тая последна дружина, като е имала четвъртата си рота на подпоручикъ Минковъ въ бойна часть, а другитѣ въ дружинна подържка. Боятъ започналъ въ 5 ч. 45 м., но скоро ротниятъ командиръ, храбриятъ подпор. Минковъ, билъ раненъ въ главата, и станалло нужда да се изпрати за усилване бойната часть и 2-а рота. Въ 6 ч. 20 м. пр. пл. капитанъ Каназиревъ донесълъ до к-ра на бригадата следното:

Подпор. РАДОСЛАВОВЪ АС.

Понеже късно получихъ заповѣдьта, боятъ почна въ 5 ч. 45 м. Командирътъ на Скопската дружина не знаеше нищо за тая заповѣдь. Противникътъ бѣше окопанъ. Напредваме бавно. Въ самото начало на боя подпоручикъ

> Минковъ биде раненъ въ главата. Предъ самитѣ стръмни височини, на които е окопанъ противника, има широка мѣстность съ голѣми камъни, заети сжщо отъ неприятеля. А где е артилерията, да обстрелва неприятелскитѣ окопи? Безъ артилерия, това изглежда на игра на бой. 22. VI. 13 г. Позиция при Поникава, 6 ч. 20 м. пр. пл.

Неприятелската артилерия открила огънь по 4-а дружина около 6 ч. 30 м. пр. пл. Единъ часъ следъ това въ бойната часть била вмъкната и 3-а рота на подпоручика Радославовъ, който е билъ назначенъ за началникъ на бойната часть. Въ сжщото време при бойната часть достигнала и ротата на подпоручикъ Маринковъ отъ 2-а дружина и ротитѣ достигнали чакъ до мандрата подъ самитѣ окопи на неприятеля. Въ 8 ч. 40 м. пр. пл. капитанъ Каназиревъ донесълъ до командира на бригадата следното:

> Много жертви дадохъ. Положението става вече критично поради силното обстрелване съ артилерията. Да бѣхте ми казали, че това е демонстративенъ бой, за да не ангажирамъ много сили. Оставамъ съ малка подръжка. При единъ напоръ отъ страна на противника, зле бихме издържали. Моля помощь и наставления. 22. VI 13 г. 8 ч. 40 м. пр. пл. Позиция при Поникава.

Въ сжщото време капитанъ Каназиревъ, пратилъ ординарецъ до командира на 1-а бригада за инструкции, а въ 9 ч. до подпоручикъ Радославовъ, началникъ на веригитѣ, написалъ следното:

> Не се увличайте въ настжплението. Вземете нѣй-сериозни мѣрки за охранение на фланговетѣ, понеже изчерпахме подържкитѣ. Заемете укрѣпени мѣста, върхове, скали и пр. Предайте това подпоручику Маринкову. 22. VI. 13 г. г. 9 ч. пр. пл.

Между това, неприятельтъ вече разбралъ, че нашата артилерия е напуснала позицията и привдигналъ напредъ артилерията си, като е поразявалъ доста силно частитѣ, настжпили напредъ. Стоенето напредъ на настжпилитѣ части е било твърде критическо. Колебанието въ войницитѣ, които не виждаха никакво съдействие отъ нашата артилерия, почваше да се усилва. Отстжплението е било належаще и въ 10 часа, слаби да заематъ окопитѣ на неприятеля, групи войници съ раненитѣ почнали да се точатъ назадъ, а не следъ много настжпило общо отстжпление, което съвпада съ момента на получаване заповѣдьта отъ началника на срѣдния участъкъ за отстжпление.

Колко благородни пориви сж вдъхновявали тия храбри офицери и опълченци въ тия имъ искрени усилия да разбиятъ врага! И каква долна изневѣра изглежда подъ тая свѣтлина отстжплението на артилерията отъ позицията по заповѣдь на нейния командиръ! Сама Битолската дружина е имала убити 11 и ранени подпоручикъ Минковъ и 69 опълченци, което съставлява $^{1}/_{5}$ отъ бойния й съставъ. Колко патрони дружината е похарчила не може да се установи.

Маневренитѣ войски на лѣвата колона. Презъ нощьта маневренитѣ войски сж били всичко три роти отъ 1-а дружина и 1 $^{1}/_{2}$ рота отъ 3-а дружина подъ началството на ротмистъръ Атанасовъ. Сутриньта къмъ 6 часа една рота отъ 1-а дружина била изпратена за усилване лѣвия участъкъ, а две роти отъ сжщата — при крайния лѣвия участъкъ на капитанъ Величковъ. Първата отъ горнитѣ роти пристигнала въ лѣвия участъкъ и завързала веднага стрелба. А отъ вторитѣ две роти едната достигна при капитанъ Величковъ и, както видѣхме, взе участие на лѣвия флангъ на тоя участъкъ. Другата рота, обаче, командувана отъ подпоручикъ Диновъ, вмѣсто да се яви при капитанъ Величковъ, отстѫпила къмъ Кочане. По тоя начинъ съ почването на боя въ маневрени войски останали само $1\,{}^1/_2$ рота отъ Солунската дружина, които били разположени по Арамийската височина, дето е билъ и щабътъ на колоната.

Отстѫплението на лѣвата колона.

Заповѣдьта, съ която на лѣвата колона се заповѣдваше да остави заслонъ на позицията си, а съ всички останали сили да се съсрѣдоточи между Нивичане и Лѣшка, пристигнала въ лѣвата колона едва въ 5 ч. пр. пл., когато вече дружинитѣ отъ дѣсния и лѣвия ѝ участъци бѣха почнали своето настѫпление срещу неприятелската позиция. Това късно получаване тая заповѣдь се дължи на обстоятелството, че поради прекѫсване на жицата е следвало да се предава отъ Кочане до Лѣшка по телефона, а отъ тамъ нагоре съ коненъ ординарецъ. Подполк. Николовъ въ 5 ч. 30 м., взимайки предъ видъ, че часть отъ силитѣ му сѫ излѣзли предъ позицията и атакуватъ неприятеля, че липсва артилерия, която би могла да покровителствува едно вдигане на сили, за да бѫдатъ насочени къмъ Нивичане и Лѣшка, дошълъ до основателното заключение, че едно редовно отстѫпление и заемане на висотитѣ при Лѣшка би могло да стане само следъ отхвърляне на неприятеля съ контъратака. Въ тоя редъ на мисли подполк. Николовъ решилъ да не отмѣнява заповѣданото отъ него настѫпление и оставилъ да се развива предприетото настѫпление срещу неприятелската позиция при мандрата. Колко могѫщо командуване! Какъвъ желѣзенъ войнъ останалъ безъ артилерия, но все още е не сломенъ въ волята си отъ врага!

Боятъ въ центъра се е развивалъ съ успехъ и врагътъ тукъ е билъ напълно прикованъ. Боятъ въ лѣвия участъкъ, обаче, всѣки моментъ е почвалъ да взима все повече тежко развитие. Въ тоя участъкъ на фланга ротитѣ прекараха почти цѣлата нощь въ постоянни тревоги. И на зараньта тѣ сѫ били засилени съ 1 рота отъ маневренитѣ войски. Отъ Арамийската чука, отъ дето подполков. Николовъ наблюдавалъ развитието на действията, къмъ 10 часа вече се схващало, че докато неприятельтъ отъ фронта е прикованъ, тоя отъ лѣвия флангъ развива една активность, срещу която нашитѣ части едва ли ще устоятъ. Радковата-скала изгубена презъ нощьта, бѣше както видѣхме, контъратакувана отъ наша една полурота къмъ 9 ч. 30 м. безъ успехъ. Между това, неприятелската батарея вече била излѣзла на открито и обстрелвала последователно цѣлата наша позиция непрекѫснато. Неприятельтъ вече ясно схващалъ, че артилерия нѣма на българската позиция и развилъ единъ извънредно оживенъ орѫдеенъ и пушеченъ огънь. Чувствувало се е, че неприятельтъ замишлява да предприеме активни действия не само срещу лѣвия флангъ но и срещу центъра.

Мѫчно може да се установи, какво внимание подполк. Николовъ бѣ далъ на тила и крайния си лѣвъ флангъ, т. е. на висота 1050, Скица №35. Положението сл. пл. на 22.VI.13 г.

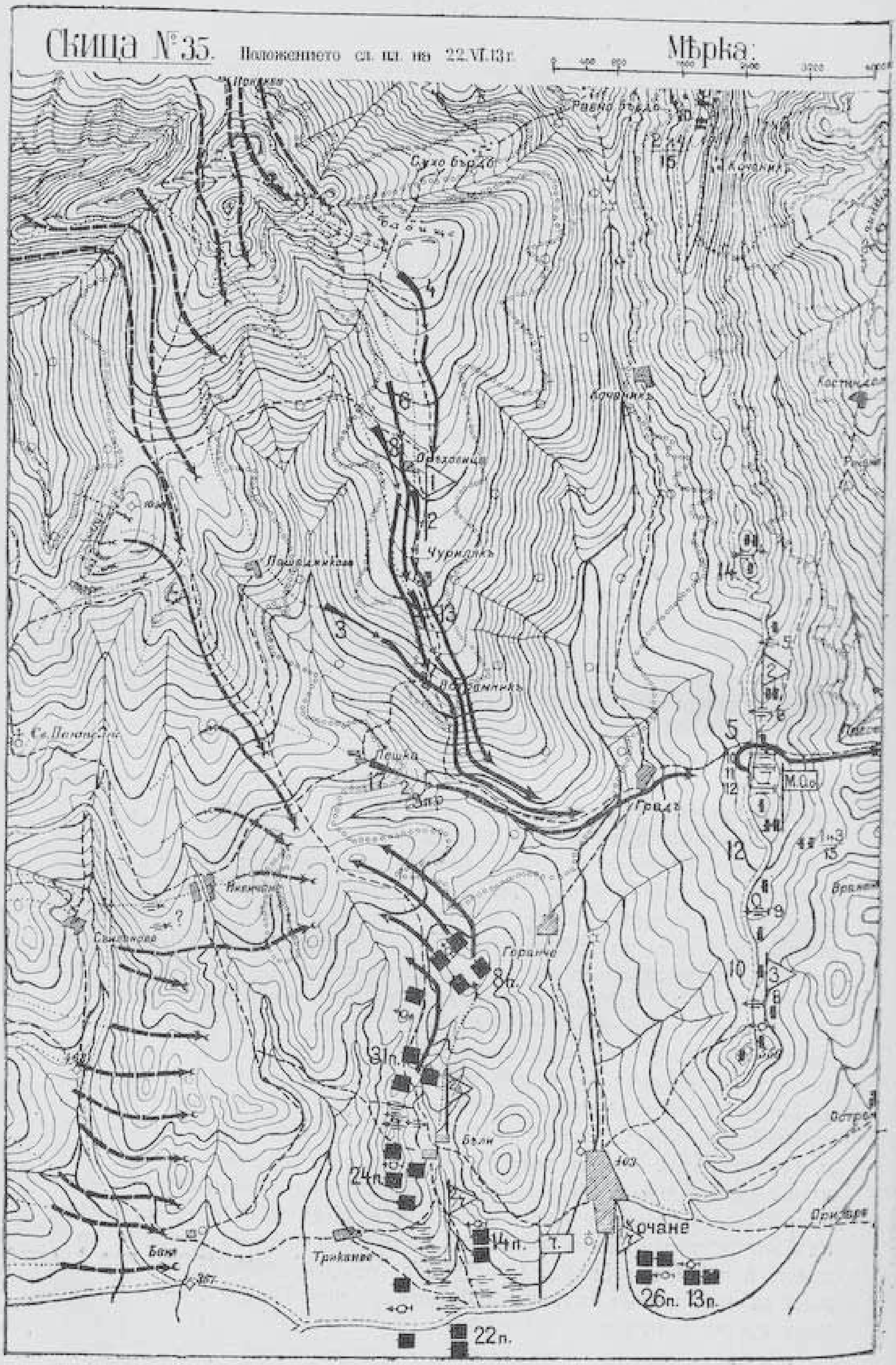
Мѣрка:
0
400
800
1600
2000
3000
4000
Равно бърдо
Сухо бърдо
15
Кочникъ
Костин дол
Орѣховица
Чурилакъ
Пашавлиякова
Лешка
17
Градъ
М.О.
Бели
463
Кочане
Горанче
8п.
9п.
31п.
24п.
14п.
22п.
26п.
13п.
12
10
14
5
3
6
13
Врани
Остро

къмъ кждето и по-на изтокъ споредъ заповѣдь № 64 следваше да насочи своитѣ главни сили, за да запази фланга на Преславската бригада и Рилската дивизия. До колкото можахме да схванемъ духа на действията тоя день, намъ се чини, че подполк. Николовъ бѣше повече, за да не кажемъ изключително, привлѣченъ къмъ северъ отколко къмъ югъ. Тамъ му бѣше щаба, до находящитѣ се тамъ части бѣха неговитѣ разпореждания и тамъ бѣ врага лице срещу лице не отъ тоя день, а отъ три дни насамъ.

Въ 10 ч. 30 м. пр. пл., схващайки положението критическо, особено поради липса на артилерия, подполк. Николовъ далъ следната устна заповѣдь на командира на 3-а Солунска дружина.

> Колоната е заставена да отстжпва и това ще стори по посока на Градче. Вие съ вашитѣ една и половина роти се назначавате въ ариергардъ, съ задача да прикривате отстжплението. Вие ще почнете отстжплението, когато се изтегли лѣвия участъкъ.

Въ сжщото време подполк. Николовъ пратилъ заповѣди до началницитѣ на участъцитѣ, да почнатъ отстжплението подъ прикритието на ариергарда отъ Арамийската-чука и самъ слѣзълъ напредъ къмъ дѣсния флангъ на Скопската дружина, да посрещне отстжпващитѣ отъ къмъ мандрата роти отъ Битолската дружина. Боятъ на лѣвата колона отъ тоя моментъ е вече завършенъ и сега всичкитѣ усилия на частнитѣ началници сж да изтеглятъ хората си въ редъ. Планинскиятъ характеръ на мѣстностьта, дето само нѣколко стрелци могатъ да окажатъ съпротивление на цѣли роти, и горитѣ, въ които неприятельтъ не така лесно би могълъ да нахлува, безъ да не ги разузнае, спомогнаха ротитѣ и дружинитѣ коя по-вече, коя по-малко въ редъ да се изтеглятъ по хребета Пониква—Бабище презъ с. Градче за Оризаре, дето пристигнали къмъ 10 ч. сл. пл.

Ариергардътъ останалъ на Арамийската-чука и, необезпокоенъ отъ неприятель, почналъ къмъ 11 ч. 30 м. да отстжпва и не следъ много застигналъ отстжпащитѣ дружини и щаба на колоната. Презъ това отстжпление между имената, които трѣбва въ тая история да поменемъ, е името на старши подофицеръ отъ Битолската дружина Иванъ Ангеловъ. Първъ при настжплението срещу мандрата на колиби Пониква, той е билъ последенъ при оттеглянето. Той е вървѣлъ съ тилния патрулъ и героично на нѣколко пжти спиралъ врага съ своя безстрашенъ огънь и безподобно юначество. Роденъ да бжде герой, той се е билъ срещу неприятеля съ увлѣчение на човѣкъ, който мисли, че свещенодействува. И именно, като пада пронизанъ отъ неприятелски куршумъ при тия обсоятелства, неговото юначество добива цената на единъ подвигъ, достоенъ да бжде преданенъ на вѣковетѣ като епопея.

Къмъ пладне и следъ това неприятельтъ последвалъ най-заднитѣ наши отстжпващи и, за да се обозначава, кои пунктове неприятелскитѣ колони сж достигнали, почналъ да пали леко димящи огньове отъ слама, сѣно и дървени постройки. Преследването отъ неприятеля изобщо не е било решително и нашитѣ дружини сж могли почти безъ загуби да извършатъ отстжплението си. Презъ тия часове подполковникъ Николовъ получава следното съобщение отъ н-ка на 7-а дивизия:

Като мислѣхъ, че дружини отъ опълчението заематъ висот. при Лѣшка, азъ се спрѣхъ на заеманата сега позиция. Обаче, оказва се, че тѣзи височини не сж били сериозно заети и противника ги заема и окржжава сега фланга и тила ми. Проводихъ въ тази посока 8-и Приморски полкъ, който се движи по хребета отъ с. Бѣли къмъ скалистий връхъ. За да се поправи грѣшката, моля настжпете за заемането на тѣзи височини, като държите връзка съ 8-и Приморски полкъ. Ако не можете настжпи, то поне батареитѣ да се спуснатъ по напредъ за подържане 8-и полкъ. № 233. Висота зап. с. Бѣли 22. VI. 13 год. 12 ч. 50 м. сл. пл.

По това искане началникътъ на колоната, разбира се, нищо не можеше да направи. То идѣше съвсемъ късно и идѣше отъ тоя началникъ, който нито на 20, нито на 21 юний, време толкова дълго, не се погрижи съответно за охрана на фланга си.

Щабътъ на опълчението следъ пладне. Съседитѣ. Заключителни бележки.

Щабътъ на опълчението следъ пладне. Къмъ пладне, както видѣхме по-рано, щабътъ бѣше слѣзълъ задъ позицията до с. Враненци, дето, нека повторимъ, съвсемъ не му бѣше мѣстото и дето той престоя около 2 часа. А между това, положението презъ това време на 1-а бригада бѣше вече напълно очертано: Нейнитѣ части въ по-добре или въ по-зле устроени малки колони отстжпваха отъ западъ къмъ изтокъ отъ хребета Бабище и склоноветѣ му. Къмъ 2 ч. 30 м. се получиха следнитѣ донесения, второто отъ които е толкова сензационно:

Отъ подполковникъ Протогеровъ.

Отъ къмъ върха Пашаджиково и отъ къмъ Бабище отстжпватъ насамъ колони, които предполагамъ да сж отъ 1-а бригада. Не е зле, да се уведоми началника на дивизията, че ще се яви противникъ на 1050. Прилагамъ писмото отъ командира на 2-а бригада. За осигуряване на дѣсния флангъ не е зле да се заеме Повиенъ. № 78. Кота 550. 22. VI. 13 г. 1 ч. 40 м. сл. пл.

Отъ подполковникъ Пчеларовъ.

Донасямъ: Противникътъ се яви отъ дѣсния флангъ и застрашава тилътъ ни. Оценявамъ на около шесть дружини или полкъ съ батарея. Следъ единъ часъ или часъ и половина нашето разположение ще бжде фланкирано: стоението на позицията невъзможно, а може би и отстжплението компрометирано. Мисля, че задържането на следующата оказана позиция е тоже невъзможно и че ще трѣбва да се отстжпи направо на третата позиция надъ Истибаня. Задържането на позицията е още повече невъзможно, тъй като отъ тритѣ други дружини още никой не се е завърналъ, а двѣтѣ дружини, съ които разполагамъ, броятъ всички шестотинъ човѣка. И отъ фронта настжпватъ части по всички направления. № 31. В. 550. 22. VI. 13 г. 1 ч. 10 м. сл. пл.

Въ края на това донесение, което подполк. Пчеларовъ праща чрезъ подполк. Протогеровъ, има написано отъ първия за втория, а по-доле отъ втория до н-ка на опълчението следното:

Протогеровъ! Положението е критическо; ще трѣбва да се отстжпи. Отговори ми. — Подполк. Пчеларовъ.

Азъ мисля, че това е невѣрно; колоната на капитанъ Стоянчевъ е, която се движи, може би, по Новосело, Костиндолъ.—Подполков. Протогеровъ

За да може отчасти да се опредѣли генезисътъ на тая тревога у подполк. Пчаларовъ, не е зле да помѣстимъ тукъ следното писмо отъ командира на 4-а батарея капитанъ Мечкуевски до командира на 3-а бригада:

> Господинъ Подполковникъ! Обадихме комуто трѣбва, но изглежда, че ще остане безъ последствие. Отъ името на дѣлото Вамъ донасямъ:
>
> 1-о. Голѣма сърбска колона настѫпва срещу нашитѣ позиции, т. е. дѣсния участъкъ.
>
> 2-о. Много опълченци, не зная отъ кои дружини, се смъкватъ предъ нашия дѣсенъ флангъ и отиватъ на задния баиръ, т. е. отстѫпватъ (или по-добре бѣгатъ) като безъ команда.
>
> 3-о. Азъ и всички офицери пъкъ и други оценявамъ, че никакво положение не ще можемъ задържа, а напротивъ ще бѫде съ вреда за другитѣ войски. 1923 г. юний 22.
>
> Съ поздравъ, капитанъ Мечкуевски.

Въ сѫщото време отъ началника на Рилската дивизия се получи следното съобщение:

> Като се надѣвахъ, че повѣреното Ви опълчение е между с. с. Нивичане и Лѣшка, заехъ позиция на висота 367. Моля най-бързитѣ Ви действия въ флангъ на сърбитѣ, които настѫпватъ отъ къмъ с. Лѣшка, а особено съ артилерията си. Срещу тѣзи сърби отъ къмъ с. Бѣли насочихъ 8-и п. полкъ. № 390. Висота 367, 22.VI. 13 г. 0 ч. 50 м. сл. пл.

Въ това съобщение има една абсолютна невѣрность. Рилската дивизия зае в. 367 на 21.VI, когато още никакви разпореждания нѣмаше, щото опълчението да се съсрѣдоточи между Нивичане и Лѣшка. Но, по това ние ще видимъ нѣщо повече следъ малко.

За да се очертаятъ последицитѣ отъ това, че щабътъ на опълчението, вмѣсто да остане на позицията при Градче, слѣзе задъ нея въ с. Враненци, нужно е тукъ да допълнимъ, че и къмъ 2 ч. 20 м. тоя щабъ още нѣмаше ясна представа, какво бѣ станало съ 1-а бригада отъ сутриньта до тоя часъ. Наистина, и отъ позицията нѣщо повече до тоя часъ нѣмаше да се узнае, щомъ конкретни донесения отъ сѫщата бригада не бѣха се получили, обаче, какво бъркаше тоя щабъ, ако самъ не бѣ отишълъ напредъ, да изпрати офицеръ още сутриньта при поменатата бригада? Ето така, една малка грѣшка поражда по-голѣма, и по поводъ № 390 щабътъ на опълчението, като нѣма какво друго да стори, ограничи се само въ написване до командира на 1-а бригада следното, което показва, че и следъ пладне още той вѣрва, че подполковникъ Николовъ съ своитѣ дружини се намира на височата между Лѣшка и Нивичане:

> По заповѣдь. Понеже мѣстото, което заемате, е много важно, донасяйте по-често за положението началнику 7-а Рилска дивизия съ копие до щаба на опълчението. До 7 ч. щаба ще бѫде на височитѣ надъ с. Оризаре, а после въ с. Истибаня, гдето и ще нощува. 22.VI. 13 г. 2 ч. 20 м. сл. пл.

Тоя документъ е цененъ както отъ фактична така особено отъ психологична точка зрение. Въ него мѣстонощуването на щаба се опредѣля въ Истибаня, очевидно, понеже щабътъ се намира подъ впечатлението на онова, що можеше да се допусне вѣрно отъ сведенията въ № 31 на подполк. Пчеларовъ.

Къмъ сѫщото време се получи следната твърде бърза телеграма отъ командующи 4-а армия:

> Неприятельтъ въ съставъ около една дивизия, вѣроятно Моравската, упражнява голѣмъ натискъ върху 7-а Рилска дивизия, вследствие на което

последната е отстжпила на позиция западно отъ Кочане по хребета кота 367. Предъ видъ на това възнамѣрявамъ утре да атакувамъ тая неприятелска дивизия и да я поставя въ безизходно положение съ следующитѣ сили: 1-а бригада отъ 6-а Бдинска дивизия, 1-а бригада отъ Балканската дивизия (11 Сливенски полкъ) и 1-а и 2-а бригади отъ Тракийската дивизия. За тая цѣль 1-а бригада отъ Бдинската дивизия да се сърѣдоточи още днесъ къмъ дѣсния флангъ на 8-а дивизия дри с. с. Червилово, Ловъкъ, заедно съ полската артилерия на сжщата бригада, тая на 1-а бригада отъ Балканската дивизия и артилерията на Тракийската дивизия съ планинската артилерия ще тръгнатъ днесъ въ 5 ч. сл. пл. къмъ сжщия пунктъ на сърѣдоточването. Затова да изпратятъ веднага офицери за разузнаване на пжтищата. Заповѣдь за утрешната операция ще последва допълнително. 5767. Радовишъ, 22. VI. 13 год. 11 ч. пр. пл.

Между това щабътъ въ сжщото време бѣше излѣзълъ пакъ на позицията, отдѣто се наблюдаваше цѣлата мѣстность къмъ Пониква, висота 1050 и на северъ. На началника на дѣсния участъкъ, подполковникъ Пчеларовъ, който съ донесение № 31 представляваше положението за застрашително, се обясни, че неприятельтъ въ никой случай не може за 1 ч. 30 м. да достигне до позицията при тая мѣстность, и че за подобна евентуалность ще бжде необходимо най-малко 4 часа време. Въ действителность, часоветѣ, които подполковникъ Пчеларовъ опредѣляше, бѣха се минали и противника още не бѣше миналъ линията Пашаджиково. Ясно ставаше, че противникътъ, за който става дума въ № 31, бѣше чисто и просто първата бригада, която въ това време отстжпваше. Въ сжщото време се получи следното отъ подполковникъ Протогеровъ:

Отъ обѣдъ насамъ постоянно се движатъ отъ Пашаджиковския ридъ по гребена на северъ и слизатъ къмъ Бабище гжсти вериги. Почти въ всички села по Пониква, Ястремникъ и пр. се вижда пушекъ, като че сж запалени. Има вѣроятность да не би тѣзи колони да сж сръбски, които като се явать по Кочанската рѣка къмъ Кочане и Градище, ще се явать въ флангъ и тилъ. Наши части се вижда, че се изпращатъ по височинитѣ южно отъ Пашаджиково. Въ тоя моментъ се забелезва движение по Бабище на една батарея, която още повече увеличава вѣроятностьта, че сж неприятелски. Подполковникъ Пчеларовъ донася, че сж 6 дружини, а сега се увеличаватъ. Моля указание. № 80. Позиция кота 550. 22.VI. 13 г. 2 ч. сл. пл.

По поводъ на което и по лични впечатления офицерътъ за свръзка подпоручикъ Близнаковъ въ 5 ч. сл. пл. донесълъ до началника на 7-а Рилска дивизия следното донесение, прегледано и одобрено отъ началникъ щаба на М.-О. опълчение:

Отъ Султанъ-тепе до кота 1050 настжпватъ неприятелски части, които сж достигнали до линията Мишино, Пулаки, Махле, Ястремникъ. Между сърбитѣ и Македоно-Одринското опълчение има непроходимъ долъ. Колоната на подполковникъ Николовъ е отстжпила и сега ще се събере и организира въ с. Истибаня, дето ще бжде и началникътъ на М.-О. опълчение тази вечерь.

Къмъ 5 ч. 30 м. сл. пл. положението на частитѣ отъ позицията при Градче не бѣше отъ нищо застрашавано, но духътъ въ нѣкои началници бѣше разколебанъ. Къмъ 6 ч. 30 м. щабътъ слѣзе отъ позицията, като началникътъ на щаба замина за при началника на 7-а дивизия, а началникътъ на опълчението за къмъ Оризаре. Въ 7 ч. сл. пл. началникътъ на опълчението донесълъ до командующия 4-а армия следното:

Днесъ опълчението, следъ като зае положение, изложено въ телеграма 65, съ седемь дружини, останали безъ артилерия вследствие несвоевременното й отстжпление, действуваха на дѣсния флангъ на 7-а Рилска дивизия и се държаха на заетитѣ позиции до обѣдъ. Следъ това, твърде разстроени отъ извънредно пресѣчената мѣстность, голѣмата умора, воденитѣ упорити боеве и значителнитѣ загуби, дружинитѣ отстжпватъ и до този часъ на групи и се съсрѣдоточватъ задъ хребета на западъ отъ с. Истибаня, гдето се и устройватъ. За да бждатъ, обаче, годни за действие, необходимо е тѣзи дружини да починатъ нѣколко дена, за да се устроятъ окончателно. Отъ началника на тия дружини до сега нѣмамъ донесение. По мое наблюдение и такива на началницитѣ на участъцитѣ на позицията, срещу тѣхъ е действувала цѣла сръбска бригада съ съответно количество артилерия. Тази неприятелска бригада днесъ къмъ 3 ч. сл. пл. е почнала да се движи къмъ с. Пулаки и Султанъ-тепе, съ намѣрение, вѣроятно, да се съсрѣдоточи и действува противъ нашия дѣсенъ флангъ по пжтя Султанъ-тепе—Кочане или по пл. Повиенъ. Сърбитѣ палятъ всички села, даже и мънастири. 68 Оризаре 22. VI. 13 год.

По поводъ на това командующи 4-а армия отговори следното:

68. Не разбирамъ нищо отъ телеграмата Ви подъ насрещния номеръ. Где сж батареитѣ, придадени къмъ седемтѣ дружини? Съберете цѣлото опълчение къмъ дѣсния флангъ на 7-а Рилска дивизия и действувайте съвмѣстно съ нея съгласно оперативната заповѣдь № 17 отъ днешно число, сжщо както и тая подъ № 16. Задължавамъ Ви, да ме държите въ течение на събитията, като най-малко три пжти въ день донасяте за положението: сутринь, по пладне и вечерь. 5804. Радовишъ. 23. VI. 13 год. 12 ч. 25 м. сл. пл.

Майоръ Дървинговъ на телефонната станция, западно отъ Кочане, намѣри командира на 2-а бригада отъ 7-а дивизия, полковникъ Чилингировъ, и по телефона размѣни мисли съ командира на Преславската бригада полковникъ Енчевъ. Последниятъ поиска сведения за частитѣ отъ опълчението, на което му се отговори, че 7 дружини съ 9 пл. батареи се намиратъ на позиция при Градче, и че за лѣвата колона, която трѣбваше да заеме височитѣ Нивичане — Лѣшка точни сведения нѣма, но изглежда, че е вече отстжпила отъ височитѣ при Пашаджиково. Въ тоя моментъ вече слънцето бѣше залѣзало и 8-и пех. полкъ бѣше заелъ височитѣ северно отъ с. Бѣли по посока на к. 1050. Майоръ Дървинговъ следъ това получи телефонно известие, че началникътъ на 7-а Рилска дивизия е при Кочане дето и да отиде. Когато началникътъ на щаба на опълчението пристигна при началника на 7-а Рилска дивизия, вече артилерията на 7-а дивизия се движеше по пжтя за Баня-чука. Началникътъ на 7-а дивизия, следъ като изслуша краткото изложение за разположението на опълчението, че лѣвата колона е доста много разстроена, съобщи, че далъ вече заповѣдь дивизията да отстжпва за височитѣ Повиенъ и Безиково. Майоръ Дървинговъ отговори, че въ такъвъ случай опълчението, за да може да се устрои, ще отстжпи на Баня-чука.

Незабавно майоръ Дървинговъ потегли за с. Истибаня, дето бѣше заминалъ началника на опълчението съ щаба, за да докладва и за да се дадатъ своевременно до частитѣ разпореждания за отстжпление. Следъ уморителенъ пжть при едно дъжделиво време майоръ Дървинговъ достигна Истибаня на полунощь. Презъ това време въ щаба се получила следната заповѣдь отъ командующия 4-а армия:

Операцията, съобщена съ предписание № 5767, се отлага. Оставатъ за сега въ сила разпоредбитѣ, дадени Ви съ оперативна заповѣдь № 16. № 5795. Радовишъ, 22.VI. 13 г. 6 ч. 20 м. сл. пл.

На полунощь до частитѣ се изпрати следната оперативна:

Заповѣдь по Македоно-Одринското опълчение

№ 52

Щабъ Истибаня. Карта 1:210,000. 23 юний 1913 г. 1 ч. пр. пл.

§ 1. Опълчението и 7-а Рилска дивизия ще отстжпятъ на позицията Баня-чука — кота 1152.

§ 2. Подполковникъ Николовъ съ своитѣ части да тръгне веднага*) по шосето Баня-чука, дето ще остане за окончателното устройване на своитѣ части.

§ 3. Подполковникъ Протогеровъ, като остави единъ ариергардъ, да отстжпи веднага по шосето Баня-чука, дето ще му се укаже позицията.

§ 4. Подполковникъ Пчеларовъ да отстжпи веднага презъ Преждово, Махала, Безиково, за Баня-чука, дето ще му се укаже позицията.

§ 5. Подполковникъ Протогеровъ да разпореди капитанъ Стоянчевъ да охранява отстжплението отъ височата Повиенъ, съобразно обстоятелствата и да отстжпи следъ като отстжпи опълчението.

§ 6. Майоръ Николовъ, командирътъ на нс с. с. отдѣление, да отстжпи по разпореждане на подполковникъ Пчеларовъ, като влѣзе въ състава на колоната му.

§ 7. Подполковникъ Протогеровъ и подполковникъ Пчеларовъ да разпоредятъ ротата на подпоручикъ Лефтеровъ да отстжпи съ колоната на подполковникъ Пчеларовъ.

§ 8. Интендантътъ да разпореди транспорта, интендантската рота, ротата гарнизонъ въ Кочане и други служби да отпжтуватъ незабавно за Царевосело.

§ 9. Лазаретътъ и огнестрелниятъ паркъ да отпжтуватъ веднага за Царевосело.

§ 10. Безжицния телеграфъ да отпжтува веднага за Баня-чука.

§ 11. Обозитѣ да вървятъ подъ команда и вървятъ въ дѣсната страна на шосето, за да не се задръства.

§ 12. Щабътъ ще се намира по пжтя Истибаня — Баня-чука.

Началникъ на опълчението, Генералъ-майоръ Геневъ.

Начадникъ щаба, отъ Генер. щабъ, Майоръ Дървинговъ.

А до щаба на армията се изпрати следното донесение:

Тази нощь опълчението заедно съ 7-а Рилска дивизия почна отстжпление къмъ Баня-чука планина, гдето и ще се устройва. Щабътъ ще бжде на Баня-чука. 69. 22. VI. год.

А въ 4 ч. пр. пл. се получи отъ подполковникъ Пчеларовъ следното:

По донесенията на патрулитѣ отъ предната рота, насочилиятъ се днесъ къмъ дѣсния флангъ на позицията противникъ отъ около една бригада съ три батареи измѣни посоката на своето движение: една часть обратно по пжтя на идването й, а друга изъ Кочанската рѣка нагоре и въ дѣсно по ржтлинитѣ съ посока къмъ Султанъ-тепе. Това измѣнение, вѣроятно, се дължи на енергичното настжпление на частитѣ отъ 7-а Рилска дивизяя, които завързаха бой съ противника (пушеченъ и артилерийски) надъ с. Лѣшка, който бой почна сутриньта и завърши въ 8 ч. 40 м. сл. пл. съ продължително „ура", което трая до 9 ч. сл. пл. По височитѣ северно отъ с. Пашаджиково, Бабище и Равно-бърдо се запалиха много огньове. № 32. Кота 550, с.-и. отъ Кочане. 22.VI. 13 г. 9. ч. 30 м. сл. пл.

Действията на съседитѣ. Както видѣхме по-рано, Преславската бригада съ 31-и полкъ и 4 батареи заемаше позиция въ дѣсно отъ 24-и полкъ, а 8-и полкъ оставаше въ маневрени войски. Въ заповѣдьта отъ 7 ч. 40 м. сл. пл. на 21 юний командирътъ на бригадата твърде умѣстно нарежда 31-и полкъ да обърне голѣмо внимание на дѣсния си флангъ, отдето е възможно обходъ, и да влѣзе въ свръзка съ М.-О. опълчение въ дѣсно.

---

*) Думата веднага решително трѣбва да се избѣгва да се употрѣбява въ подобни заповѣди. Б. авт.

Въ 6 ч. 30 м. пр. пл. на 22. VI. командирътъ на Преславската бригада предупреждава командира на 31-и полкъ, че между Лѣшка и Нивичане опълчението съсрѣдоточава 7 дружини и 3 с. с. пл. батареи и да влѣзе въ свръзка въ казаното направление. Сѫщиятъ бригаденъ командиръ въ 7 ч. пр. пл. съобщава на сѫщиятъ полкови командиръ, че ако неприятельтъ не предприеме сериозня атака, по-голѣмата часть отъ полка да почива. Следъ това въ реляцията на Преславската бригада срещаме следнитѣ документи, размѣнени по действията на тая бригада до вечерьта и които полезно е да цитираме тукъ, за да може да се очертае напълно, какъ се е охранявалъ дѣсния флангъ на тая бригада и каква връзка е подържана съ лѣвофланговитѣ части на М.-О. опълчение,

Отъ полковникъ Енчевъ до началника на 7-а дивизия.

Съ 31-и полкъ заехъ позиция въ дѣсно отъ 24-и полкъ до височата южно (на 500 м.) отъ с. Лѣшка. Въ направление на с. Лѣшка по настоящемъ се води пушечна стрѣлба. Моля дружината отъ 31-и полкъ, която вчера бѣ придалена къмъ 1-а бригада, да се изпрати къмъ полка си. № 63. 22. VI. 13 год. 7 ч. 10 м. пр. пл.

Отъ полков. Енчевъ до командира на 31-и п. полкъ.

Привлѣчете една дружина къмъ дѣсния си флангъ и усилете височата южно отъ Лѣшка, тази висота на която сега се води пушечна стрелба. № 64 22. VI. 13 г. 8 ч. 10 м. пр. пл.

Отъ командира на 31-и полкъ до полков. Енчевъ.

Участъкътъ отъ позицията полка заема: 1-о На дѣсния флангъ (южно отъ лозята на Лѣшка) две дружини и картечната рота. 2-о На лѣвия флангъ (височата на северъ отъ 24-и полкъ, т. е. въ дѣсно отъ него) една дружина. 3-о Една дружина въ полкова подържка задъ центъра на позицията. № 17 поз. северно отъ Триканье, 22. VI. 12 г. 8 ч. 30 м. пр. пл.

Отъ полков. Енчевъ до командира на 8-и п. полкъ.

Тръгнете съ полка по посока на с.-з. задъ гребена с.-из. отъ с. Бѣли къмъ острата могила, за да парирате настѫплението на противника къмъ нашия дѣсенъ флангъ. На западъ отъ тѣзи гребени действуватъ М.-О. опълчение, съ което влѣзте въ свръзка. Дръжте се упорно, като отбивате настѫпването на противника. № . . 22. VI. 13 г. 9 ч. 45 м. пр. пл.

Отъ полков. Енчевъ до командира на гаубичната батарея.

Надъ скалитѣ задъ жълтитѣ ниви (при с. Лѣшка) въ лѣво има неприятелска картечница. Обстрелвайте я. Наша една дружина настѫпва на дѣсния флангъ къмъ жълтитѣ ниви, за да завладѣе съ атака тия височини. По заповѣдь. № 65. 22. VI. 13 г. 10 ч. 20 м. пр. пл.

Отъ командира на 8-и полкъ до полковникъ Енчевъ.

Неприятельтъ въ тази минута атакува най-високия връхъ Ястремникъ, всички върхове, които водятъ къмъ колибитѣ Орѣховица на северъ отъ Чурилякъ, сѫ взети отъ противника. Опълчението опразни тия височи. Азъ заемамъ най-високата точка на гребена с.-з. отъ с. Бѣли, а източно отъ буквата Ч заехъ съ фронтъ отъ описаната по-горе точка при свършъка на надписа Нивичани къмъ с. Горанча, обаче, тази линия се значително превишава отъ Ястремникъ. Неприятеля има артилерия, а азъ не. Бързо трѣбва да се заеме височитѣ 550 източно отъ Кочани, защото положението става критическо. Източно отъ насъ отстѫпватъ части отъ опълчението по лѣвия брѣгъ на р.

Кочани къмъ северъ. Моля артилерийска подкрѣпа и указание. № 213 хребета с.-и. отъ с. Бѣли, 22. VI. 13 г. 2 ч. сл. пл.

Отъ командира на 31-и полкъ до полковникъ Енчевъ.

Командирътъ на дѣснофланговата дружина ми донася, че днесъ въ 5 ч. 20 м. сл. пл. височината с.-и. отъ него (перпендикулярно на неговата позиция) се заела отъ противника, който е билъ не по-малко отъ една бригада. Съ това той мисли, да не би противника да е извършилъ обхватъ на фланга му. Освенъ пехота на сѫщитѣ височини сърбитѣ сѫ искарали до 5 ч. 25 м. сл. пл. една и половина пл. батареи, които ще биятъ цѣлия долъ къмъ Кочани. № 23. 22. VI. 13 г. 7 ч. 20 м. сл. пл.

Отъ полковникъ Енчевъ до командира на 31-и полкъ.

Височата с.-и. отъ Вашето разположение е заета отъ 8-и п. полкъ. Вземете презъ нощьта на дѣсния си флангъ фронтъ съответенъ на обстановката. Влѣзте презъ нощьта въ тѣсна връзка съ съседитѣ си, като вземете мѣрки за наблюдение и охранение промежутъцитѣ. На позицията войницитѣ да се окопаятъ добре, като се направятъ закрития и за офицеритѣ. Полка да се устрои и да се усили бдителностьта. № 66. 22. VI. 13 г. 7 ч. 30 м. следъ пладне.

Отъ командира на 8-и полкъ до полковникъ Енчевъ.

Противникътъ презъ всичкото време струпва войски на самия връхъ. Часть отъ тѣхъ се спущатъ къмъ долината за къмъ с. Горанча. На върха с.-и. отъ Кочани 550 не се забелезватъ никакви части. Необходимо е да се заеме по севернитѣ негови склонове, за да се обстрелва долината. Моля, подкрѣпете ме съ артилерия и още нѣкаква пехотна часть, поне една дружина, понеже фронта е дългъ и състава на частитѣ отъ полка е значително намаленъ. № 215. 22. VI. 13 г. 7 ч. сл. пл.

Отъ полков. Енчевъ до командира на 8-и полкъ.

На № 215. Разположете полка си съ фронтъ, чрезъ който да можете да отблъснете всѣка случайность. Колкото за прехвърлянето на войскитѣ това е въ наша полза. Мѣрки сѫ взети за противодействие въ направлението, въ което се насочва противника. Колкото се касае за височата 550, Вие за нея не се безпокойте. Да се усили бдителностьта и да държите връзка съ 31-и п. полкъ. № 67. 22. VI. 13 г. 8 ч. сл. пл.

Полезно е тукъ да помѣстимъ следнитѣ документи отъ архивата на 7-а Рилска дивизия:

Отъ началника на 7-а дивизия до командующи 4-а армия.

Отъ 8 ч. пр. пл. се почна артилерийски бой. Сърбитѣ настѫпватъ противъ М.-О. опълчение и моя дѣсенъ флангъ. Противъ фронта и лѣвия флангъ отъ къмъ Соколарци—Върбица сърбитѣ не предприематъ нищо. Пратихъ единъ полкъ да се свърже съ опълчението и да му съдействува. № 387. Висота 367, 22. VI. 13 г. 9 ч. 30 м. пр. пл.

Отъ сѫщия до сѫщия.

До този моментъ (около 11 ч. пр. пл. б. авт.) нѣма промѣна въ положението, очертано съ телеграма № 387. Боятъ продължава въ участъка Нивичане — Лѣшка. № 389.

Отъ сѫщия до командира на 14-и полкъ.

Изпратете една дружина съ картечна рота на върхчето, което е с.-и. отъ с. Бѣли. Назначението имъ е: 1-о Да прикриватъ дѣсния флангъ на 8-и Приморски полкъ. 2-о Да обстрелватъ долината на р. Кочане. Въ разпореждане на командира на дружината се праща план. батарея на пор. Михайловъ. № 319. Висота 397, 22. VI. 13 г. 3 ч. 50 м. сл. пл.

Отъ сѫщия до командующи 4-а армия.

5776. Срещу лѣвия ми флангъ и центъра отъ къмъ Свиланово, Спанчово неприятельтъ не предприема нищо. Срещу дѣсния ми флангъ отъ къмъ с. с. Лѣшка, Нивичане противникътъ води нерешително настѫпление. Срещу тѣхъ имамъ 2-а бригада отъ 4-а дивизия, а на масива 367—24-и и 22-и п. полкове, маневрени войски 2 дружини отъ 14-и полкъ. № 392. 22. VI. 13 г. 4 ч. сл. пл.

Отъ тия документи на съседитѣ се установява:

1-о. Нито презъ нощьта на 21 срещу 22 юний, нито презъ деня на 22 юний до 9 ч. пр. пл. никаква часть (взводъ, рота или дружина) отъ тая бригада не биде изпратена въ пространството между височината южно отъ с. Лѣшка и кота 1050 за свързка съ частитѣ отъ опълчението. Важностьта на това ще се разбере, ако човѣкъ помисли, че въ това време опълчението заемаше 18 клм. фронтъ, а Рилската дивизия и Преславската бригада едва 5—6 клм.

2-о. Въ тоя интервалъ изглежда, че неприятельтъ по посока на Лѣшка още въ 7 ч. бѣ тикналъ нѣкаква своя патрулна часть, по поводъ на което бригадниятъ командиръ заповѣдва да се усили тая висота отъ 31-и п. полкъ.

3-о. 8-и п. полкъ се праща по гребена, за да парира настѫпление на неприятеля къмъ дѣсния флангъ на бригадата въ 9 ч. 45 м., преди още опълчението да е отстѫпило, отъ която и да е своя позиция и, важното въ случая, преди оттеглянето на частитѣ отъ к. 1050, просто понеже вече се вижда важностьта отъ такава една мѣрка.

4-о. Къмъ 10 ч. 20 м. пр. пл. противникътъ къмъ с. Лѣшка вече има и картечница, което следва да ни накара да мислимъ, че преди още да изгубимъ в. 1050 неприятелски части, следващи вѣроятно пѫтя Нивичане—Лѣшка, бѣха вече срещу фланга на Преславската бригада. А това установено единъ пѫть, ясно се вижда, колко голѣма грѣшка бѣше отъ една страна, че дивизията и бригадата не бѣха взѣли сериозни мѣрки да си пазятъ фланга и да държатъ връзка съ лѣвия флангъ на опълчението и отъ друга колко фатално при сложилата се обстановка се оказваше отсѫтствието на артилерията при лѣвата колона и висота 1050.

Връзката съ 5-а армия. Връзката въ дѣсно съ лѣво-фланговитѣ части на 5-а армия презъ деня отъ страна на опълчението е прекѫсната и никакви сведения за нея не се получиха презъ сѫщото време.

Резултати отъ боя. Резултатитѣ отъ боя не можаха да бѫдатъ други, освенъ отстѫплението на лѣвата колона. Другитѣ две колони останаха презъ деня и презъ нощьта на позицията при Градче, безъ да вематъ каквото и да е участие въ боя на лѣвата колона.

Фортификационни работи. На позицията при Градче частитѣ, при всичката оскѫдица отъ шансовъ инструментъ, сѫ се окопали удовлетворително.

Загуби има само лѣвата колона убити подпоручикъ Светогорски Георги и 53 опълченци, ранени подпор. Минковъ Иванъ, оф.-кандидатъ Каблешковъ М., адютанта на 2-а дружина Андоновъ Ефтимъ и 171 опълченци и безвесть пропаднали 150 опълченци. Общо загубитѣ наближаватъ 400 души.

Изстреляни патрони иматъ 1-а картечна рота—5000, 2-а рота отъ 8-а дружина—9800 патрони, а за другитѣ не може да се установи.

Времето бѣше добро.

Отличиха се началникътъ на лѣвата колона подполковникъ Николовъ, капитанъ Канзиревъ, подпоручицитѣ: Минковъ, Маринковъ, Радославовъ, Радевъ, оф.-кандидатъ Каблешковъ, адютанта Андоновъ Ефтимъ. Герои на деня оставатъ падналитѣ убити подпор. Светогорски и ст.-подофицеръ Ангеловъ Ив. отъ Стара Загора.

Заключителни думи за 22 юний. Отъ документираното описание действията на 22 юний се вижда, при какви условия и следъ каква борба лѣвофланговата 1-а бригада отъ опълчението биде принудена да отстжпи. Това отстжпление стана, следъ като миналия день Рилската дивизия и Преславската бригада бѣха отстжпили отъ позицията при Райчини на позиция при к. 367 на 3 клм. западно отъ Кочане. 1-а бригада отъ опълчението отстжпи преди всичко поради оттеглянето на артилерията отъ позицията й, което стана безъ заповѣдь и безъ предупреждение. Втората причина, може би най-решителната и най-сждбоносната, бѣше факта, че Преславската бригада и Рилската дивизия, броящи 8 пех. полка и около 20 батареи, на позицията си при к. 367 заеха единъ фронтъ отъ 4—5 клм., безъ да пратятъ часть отъ силитѣ си по гребена, който се спуща отъ 1050 къмъ Кочане. Въ сжщото време опълчението заемаше единъ фронтъ отъ 18 клм., а по сили бѣше 2 пжти по-слабо отъ гореотбелезанитѣ сили. При тия съотношения, заповѣдьта отъ командующия 4-а армия, опълчението да остави заслонъ, а съ останалитѣ си сили да се съсрѣдоточи на дѣсния флангъ на Рилската дивизия и Преславската бригада, заповѣдь сигурно почиваща на съответни донесения, доде още повече да заплете положението. Другитѣ грѣшки на щаба на опълчението, съседитѣ и началницитѣ сж отъ по-малко значение.

За цельта, която си поставяме съ тия заключителни думи, нужно е да поменемъ факта, че Рилската дивизия и Преславската бригада на 21 почнаха отстжплението отъ позицията си къмъ пладне. Сжщо така до пладне на следния день дружинитѣ отъ 1-а бригада на М.-О. опълчение не само останаха на позицитѣ си, макаръ и безъ артилерия, но сутриньта имаха дързостьта да настжпатъ срещу позицията на неприятеля съ 4 роти при Пониква. Силитѣ на неприятеля срещу 7-а дивизия и Преславската бригада едва ли бѣха повече отъ 4—5 полка. Силитѣ срещу 1-а бригада отъ М.-О. опълчение въ всѣки случай не бѣха по-малко отъ 3 полка.

Е добре, ще видимъ по-нататъкъ какъ всички криви дърва ще се струпатъ върху опълчението и какъ съ това отстжпление на лѣвата колона отъ Македоно-Одринското опълчение ще оправдаватъ нѣкои отъ заинтересованитѣ своитѣ голѣми грѣшки.

23 юний.

ОТСТЖПЛЕНИЕ КЪМЪ ВАНЯ-ЧУКА.

(Гл. скица № 36 отсреща).

Бригадитѣ получили заповѣдьта за отстжплението № 52 между 3 и 4 ч. сл. пл. 2-а бригада въ съставъ 5-а и 14-а дружини и три батареи почнала да отстжпва въ 5 ч. по пжтя презъ Преждово, Махла, Безиково за Баня-чука, дето пристигнала въ 8 ч. сл. пл. Тукъ въ състава на бригадата влѣзли 6-а, 7-а и 8-а дружини. 1-а бригада се изтеглила на сутриньта презъ Истибаня и рано преди обѣдъ достигнала Баня-чука. 4-а не с. с. отдѣление почнало отстжплението отъ позицията източно отъ с. Враненци въ 6 ч. 15 м. пр. пл. и къмъ

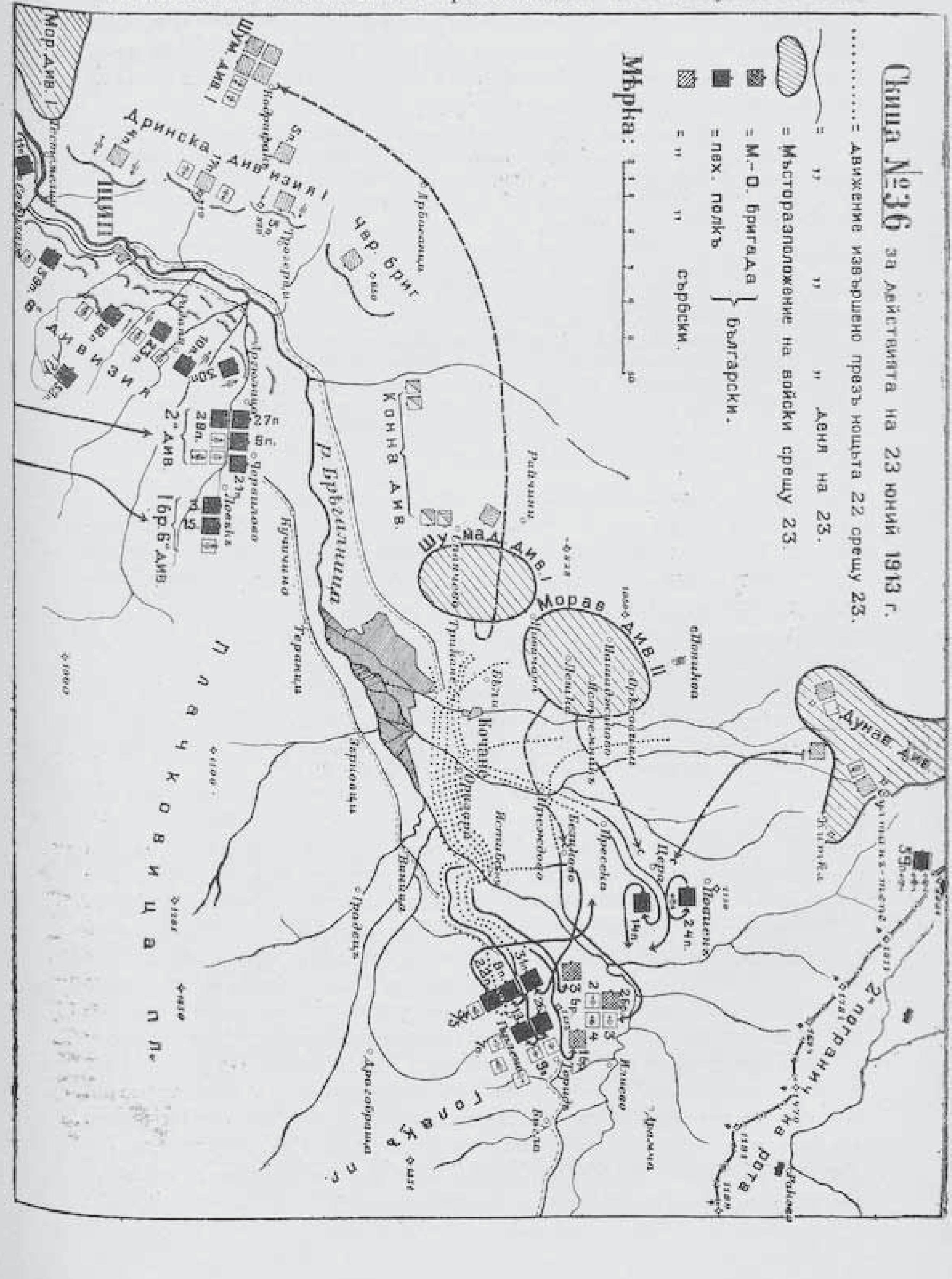
Скица №36 за действията на 23 юний 1913 г.

= Движение извършено презъ нощьта 22 срещу 23.
= " " " деня на 23.
= Мѣсторазположение на войски срещу 23
= М.-О. бригада
= пех. полкъ
български
= " " сръбски.
Мѣрка:
Дунав Див.
Морав Див. II
Шум. мад. Див. I
Конна Див.
чер. бриг.
Дринска Дивизия I
Шум. Див. I
Мор. Див. I
Щип
8ª Дивизия
2ª Див.
I бр. 6ª Див.
р. Брѣгалница
Кочани
Плачковица пл.
Голякъ пл.
2ª погранична рота
Царево
Пашевица
1ч.п.
24 п.
27 п.
8 п.
28 п.
21 п.
30 п.
59 п.

обѣдъ достигнало при с. Торидъ. 3-а бригада съ 2-о артил. отделение почнала да отстжпва въ 4 ч. 30 м. презъ с. с. Оризаре, Истибаня за Баня-чука, дето пристигнала следъ пладне. 9-а и 11-а дружини и 7-а батарея, които миналия день бѣха отстжпили отъ Султанъ-тепе, пренощуваха при Църни-каменъ, близо до Баня-чука. Капитанъ Стоянчевъ, чувствувайки неловкото си положение, да се намира на Църни-каменъ тогазъ, когато другитѣ части сж назадъ, размѣнява съ подполк. Протогеровъ следнитѣ:

От капитанъ Стоянчевъ до подполковникъ Протогеровъ.

Сноощи въ 8 ч. сл. пл. Ви изпратихъ донесение чрезъ ефрейтора Никола, който е за свръзка съ бригадата, обаче, още нѣмамъ заповѣдь отъ Васъ. Тръгвамъ къмъ Истибаня съ 5 роти 2 картечници и батареята. № 81. 23. VI. 13 г. 6 ч. 15 м. пр. пл.

Отъ подполковникъ Протогеровъ до капитанъ Стоянчевъ.

Дръжте се на позицията, докато бригадата се оттегли, следъ което ще следвате задъ бригадата, като ариергардъ по пжтя за Царевосело и се установите на кота 1152. № . . . Оризаре, 22.VI. 13 г. 6 ч. 25 м. пр. пл.

Отъ капитанъ Стоянчевъ до подполковникъ Протогеровъ.

Въ заповѣдьта си ми пишете, да се държа на позицията, коя? Азъ бѣхъ на бивакъ и, следъ като чакахъ до 6 ч. 30 м., тръгнахъ за Истибаня и по пжтя прлучавамъ заповѣдьта Ви. Заехъ кота 1152, но виждамъ, че ми се заповѣдва да заема друга позиция, именно тази позиция не съмъ заелъ, защото не я знамъ, коя е. Моля указание. Съмъ на кота 1152. № 82. 23. VI. 13 год. 10 ч. пр. пл.

Щабътъ на опълчението, който пренощува въ Истибаня, тръгна отъ това село въ 8 ч. пр. пл. и достигна колиби Елихово (Илиево) въ 11 ч. пр. пл. Малко преди тръгването при Истибаня се появи една малка паника съ викъ, че иде сръбска кавалерия, обаче, спокойното присжтствие тукъ на нѣколко офицери отъ щаба на 2-а бригада отъ 4-а Преславска дивизия и щаба на опълчението скоро потушиха тая паника, която лесно би могла да вземе по-широки размѣри. При Елихово опредѣлиха се мѣста за сърѣдоточаване на бригадитѣ, разпореди се за поставяне постове за упжтване на пристигающите опълченци, изгубили частитѣ си, даде се нареждане да се разузнае въпроса за снабдяването частитѣ съ вода и пр.

Частитѣ бѣха извънредно изморени. Тѣ бѣха до тоя часъ непрекжснато въ бойната линия и въ действие въ продължение на 7 дена. Пресѣчената мѣстность и даденитѣ доста чувствителни загуби ги бѣха значително разстройли, особенно първитѣ 8 дни, които, смѣло може да се каже, безъ почивка и усройване не бѣха годни за борба.

Още съ пристигането на щаба на Баня-чука майоръ Дървинговъ се отби при началника на 7-а дивизия за сведения, като докладва, че частитѣ на опълчението се устройватъ, че това устройване ще стане задъ Баня-чука около Еляхово, че презъ деня тѣ не ще могатъ нищо друго да направатъ, освенъ своето вжтрешно уреждане и че опълчението ще държи 9-а, 11-а дружини, 2 картечници, 7-а с. с. и 12-а не с. с. батареи на Повиенъ. Майоръ Дървинговъ въ това време не знаеше, че тия части отъ опълчението не само не бѣха на Повиенъ, но още отъ миналия день бѣха на Баня-чука. Началникътъ на 7-а дивизия отговори, че е разпоредилъ 22-и и 24-и полкове да заематъ позиция по дѣсния брѣгъ на Брѣгалница, 14-и 31-и полкове—на лѣвия брѣгъ при Баня-чука, а 8-и, 13-и, 26-и полкове оставилъ въ маневрени войски.

Щабътъ на опълчението се установи при кол. Елихово, а при щаба на 7-а дивизия за свръзка се изпрати подпор. Христовъ, който не следъ много донесе заповѣдь по сжщата дивизия № 4 отъ 23. VI. 13 г. 8 ч. 35 м. пр. пл. отъ Баня-чука:

Дивизията да се оттегли, за да вземе по-изгодно положение, за това заповѣдвамъ.

22-и и 24-и полкове съ 2 пл. батареи подъ началството на полк. Чилингировъ.	Да заематъ и отбраняватъ височината на с.-з. отъ Баня-чука пл. по дѣсния брѣгъ на р. Брѣгалница.
14-и и 31-и полкове съ 4 полски с. с. батареи подъ началството на подполковникъ Енчевъ	Да заематъ и отбраняватъ височина 1152 (Баня-чука пл.).
8-и и 26-и полкове съ дружина отъ 13-и полкъ и останалитѣ батареи отъ 7-и с. с. полкъ, 9-и не с. с. полкъ, гаубичното отдѣление подъ началството на полк. Митовъ.	Да се разположатъ на платото при с. Калиманци.

Частитѣ да се укрѣпатъ на позициитѣ. Командирътъ на 7-а пионерна дружина да разпореди веднага за направа на пжтя отъ позицията до тила.

Инженерътъ на дивизията да състави проектъ за укрѣпяване позицията и ми го предаде въ най-скоро време.

Командирътъ на 7-а пионерна дружина да устрои свързката между участъцитѣ и щаба на дивизията съ гелиографи.

Дивизионниятъ лазаретъ на Калиманското плато.

Дивизионнитѣ болници — Царевосело.

Щаба на дивизията — Баня-чука планина.

Въ сжщото време за голѣма изненада на щаба на опълчението се узна, че капитанъ Стоянчевъ съ неговитѣ две дружини, 2 картечници и 4 с. с. пл. орждия не само не е на Повиенъ, но отъ вчера още билъ близо до Елихово и благополучно почивалъ. Началникътъ на опълчението заповѣда да се повика веднага капитанъ Стоянчевъ, за да се изпрати обратно на Повиенъ. Между това, на пладне се получи следната оперативна заповѣдь по 4-а армия № 17 отъ 22. VI. 13 г. 11 ч. сл. пл.

§ 1. Следъ като бѣше разбита и разпръсната на 21 този месецъ сръбската Тимошка дивизия, днесъ 6-и пехотенъ полкъ отъ Дринската дивизия и 16-и пехотенъ полкъ отъ Моравската дивизия сж настжпили къмъ Скандалица, Топликъ и Енешоба, гдето заели позиция.

11-и пех. Сливенски полкъ и 49-и пехотенъ полкъ днесъ атакували тия сръбски части и следъ дългъ и упоритъ бой сж ги разпръснали.

Противъ 7-а Рилска дивизия и Македоно-Одринското опълчение сърбитѣ сж настжпвали, но тѣхнитѣ атаки сж отбити.

§ 2. За утре 23 юний заповѣдвамъ:

Македоно-Одринското опълчение и 7-а пех. Рилска дивизия да продължаватъ изпълнението на задачата, която имъ се опредѣли въ оперативната заповѣдь № 16 отъ 21 юний, като продължаватъ да бждатъ въ контактъ съ противника и, ако той отстжпва, да го преследватъ. Македоно-Одринското опълчение и 7-а Рилска дивизия да държатъ най-тѣсна връзка помежду си.

§ 3. 8-а пехотна Тунджанска дивизия остава на мѣстото си.

§ 4. 1-а бригада отъ 6-а пехотна Бдинска дивизия съ артилерията си да се съсрѣдоточи между селата Ловакъ и Червилово.

§ 5. 2-а Тракийска дивизия (1-а и 2-а бригада) съ две артилерийски отдѣления отъ 3-и артилерийски скорострѣленъ полкъ и три планински бата-

> реи отъ 3-и планински артилерийски полкъ да се съсрѣдоточи между Аргюлица и Червилово. Къмъ дивизията се придава и 9-и полеви подвиженъ ескадронъ.
>
> § 6. 3-а бригада отъ 2-а Тракийска дивизия съ едно артилерийско полско отдѣление отъ 3-и артилерийски полкъ, 11-и пехотенъ Сливенски полкъ 49-и пехотенъ полкъ съ една батарея отъ 3-и планински артилерийски полкъ и единъ ескадронъ отъ 5-и коненъ полкъ, всички подъ общото началство на командира на 1-а бригада отъ 3-а пехотна Балканска дивизия, полковникъ Паскалевъ, заематъ за охранение лѣвия брѣгъ на Брѣгалница отъ лѣвия флангъ на Тунджанската дивизия до вливането на Брѣгалница въ Вардаръ. Полковникъ Паскалевъ да разпореди за очистването на жгъла между Брѣгалница и Вардаръ отъ сърбскитѣ войски и да заематъ силни позиции по лѣвия брѣгъ на Брѣгалница, дето да се укрѣпи за най-упорна отбрана.
>
> § 7. На 23 този месецъ азъ ще се намирамъ въ Радовишъ.

Тукъ трѣбва да спремъ за малко, защото тая заповѣдь въ себе си съдържа една важна тактическа идея. Къмъ 11 ч. пр. пл. на 22 юний, както видѣхме по-рано на стр. 340, командующия 4-а армия имаше вече една нова тактическа консепция за продължване боя на Брѣгалница. Съ № 5767 той съобщаваше, че съсрѣдоточава 4 бригади съ съответно количество полска и планинска артилерия на с.-и. отъ Щипъ при Аргюлица и Червилово, съ цель да се нахвърли срещу неприятелскитѣ сили, които действуваха срещу Рилската дивизия. Тая операция, сама по себе си отлична, следваше да се предприеме на 23 юний, обаче, на 22 въ 6 ч. сл. пл. тя биде отменена (стр. 341). Въ заповѣдьта № 17 тая тактическа идея за единъ внезапенъ ударъ съ голѣми сили срещу фланга на неприятеля, действуващъ срещу Кочане, не се вижда, обаче, въ § § 4 и 5 ясно се вижда съсрѣдоточението на силитѣ, както и заздравяване на лѣвия флангъ (§ 6) за да може да се предприеме подобна операция.

Въпрѣки известно недовѣрие, сложило се отъ отмѣнението № 5767, щабътъ на опълчението все пакъ посрешна № 17 съ надежда, че, може би, тоя пжть ще се направи нещо въ тая посока. Въ 1 ч. сл. пл. се донесе до командующи 4-а армия следното:

> Опълчението отстжпва къмъ Баня-чука, Елехово, гдето се съсрѣдоточава и устройва. Отстжплението се извършва, безъ противникътъ да преследва. Двета дружини и едната с. с. пл. батарея, които бѣха срещу Султанъ-тепе и бѣха отстжпили къмъ Калиманци, ще заематъ позиция на Повиенъ—вдѣсно отъ позицията на 7-а Рилска дивизия. № 70. 23. VI. 1 ч. сл. пл.

Къмъ това време въ щаба пристигна капитанъ Стоянчевъ и се представи на началника на опълчението. Последниятъ, следъ като прие доклада му, заповѣда на сжщия съ колоната си да отпжтува за висота Повиенъ на дѣсния флангъ на Рилската дивизия. Обаче, капитанъ Стоянчевъ представи частитѣ си така изморени, така сломени отъ пжтуването, щото за изпълнението на тая заповѣдь нѣмали физическа сила. Той прибави, че две отъ ротитѣ му туку-що били пристигнали и просто не могли да си движатъ краката. Началникътъ не остана доволенъ отъ това положение на нещата и, като не познаваше точно състоянието на тая дѣсна колона отъ 3-а бригада, се съгласи да остане, тамъ дето бѣше. А между това, тая колона маршътъ отъ Султанъ-тепе до Баня-чука бѣ извършила миналия день, бѣ почивала цѣла нощь и цѣлъ полудень и отъ нея по-починала часть нѣмаше между всички части отъ опълчението, Рилската дивизия и Преславската бригада.

Началникътъ на опълчението, генералъ-майоръ Геневъ, бѣше човѣкъ съ съвесть и родолюбие. Въ такива едни часове и дни на отстжпления, прегрупирания, замислювания нови операции, той не можеше ведно съ началникъ щаба да не преоцени положението, силитѣ, не можеше искрено да не погледне на нещата, не можеше да не помисли, че количеството на планинската артилерия въ опълчението въ сравнение съ другитѣ части, които имаха нужда отъ такава (№ 354 стр. 265) бѣше повече по пропорция. Въ опълчението имаше 24 с. с., 18 не с. с. планински и 12 с. с. полски орждия, а въ Рилската дивизия планинската артилерия броеше само две батареи всичко 8 орждия; Преславската бригада нѣмаше планинска артилерия. Отъ друга страна загубитѣ на опълчението въ тия моменти изглеждаха да достигатъ 30 %, когато въ действителность тѣ бѣха значително по-малки, и, следователно, можеше искрено да се съобщи на командующия армията, че часть отъ планинскитѣ батареи могатъ да бждатъ взети отъ опълчението при нужда отъ такива въ другитѣ дивизии и бригади. Не с. с. пл. отдѣление отъ опита презъ изтеклитѣ боеве се оказа по-скоро единъ товаръ отколкото едно модерно оржжие. Наистина на 18 юний за отбиване на атаката на сърбитѣ срещу лѣвия флангъ на лѣвата колона това отдѣление се прояви и принесе неоценима полза — тамъ срещу него нѣмаше неприятелска артилерия— а сжщо така полза пренесоха 10-а и 12-а батареи, обаче, не с. с. батареи не сж въ състояние да стоятъ срещу с. с. такива. Въ тоя редъ на мисли се написа до командующи 4-а армия следното, което при всички по-горни аргументи ни се вижда сега съвсемъ погрѣшно:

> Къмъ опълчението сж придадени две скорострелни и едно нескорострелно планински отдѣления и едно полско скорострелно съ турски орждия отдѣление. Състава на опълчението намаля съ 30 на сто. Считамъ, че ще е достатъчно за неговия съставъ само едно скорострелно планинско отдѣление и, моля, отъ другата артилерия да бжде освободено. № 71. Елихово, 23. VI. 13 г.

Следъ това до етапния комендантъ въ Царевосело се разпореди следното:

> Разпоредете всички опълченци, дошли въ Царевосело, да се събератъ. Ще пристигнатъ офицери, за да ги доведатъ обратно. № 72. Баня-чуча 23. VI. 13 г.

Между това, въ 3 ч. 10 м. сл. пл. се получи следната заповѣдь отъ командующи 4-а армия, която се отнася до отмѣнената операция за настжпление съ 4 бригади отъ къмъ с. Аргюлица:

> Къмъ № 5795. Операцията се започва утре рано сутриньта, при първитѣ вистрели най-енергично подържайте, като преминете въ настжпление. 5807. Радовишъ, 23. VI. 13 год. 10 ч. 5 м. пр. пл.

А малко по-късно въ 4 ч. и 6 ч. сл. пл. се получиха отъ началника на 7-а дивизия и командующи 4-а армия следнитѣ:

> Понеже планинската артилерия отъ командуваното отъ Васъ опълчение се придава къмъ повѣрената ми дивизия, моля, съобщете ми, кждe се намиратъ сега батареитѣ, за да ги насоча споредъ предстоящата утре операция. № 391. Баня-чука, 23. VI. 13 год. 3 ч. 45 м. сл. пл.

Придайте едно отдѣление отъ планинската Ви артилерия къмъ 7-а п. Рилска дивизия. Де е сега дѣсната Ви колона и изобщо донесете точно, какво е положението. Утре рано сутриньта почвамъ операцията. Следъ чуването на първи вистрелъ, настжпвайте съвмѣстно съ 7-а Рилска дивизия. 5811. Радовищъ, 23. VI. 13 год. 12 ч. 30 м. сл. пл.

На тая телеграма се отговори съ следното донесение, което не е лишено отъ ценни психологически данни за очертаване положението:

5811. Началника на 7-а Рилска дивизия съ отношение 391 ми съобщи, че всичката планинска артилерия се придавала нему. Заповѣдахъ тая артилерия да влѣзе въ негово разпореждане. Вследствие извънредно пресѣчена мѣстность, голѣмитѣ загуби и постояннитѣ действия опълчението, включително и дѣсната колона, е значително разтроено и изморено и въ този часъ хората отъ повечето дружини се събиратъ и устройватъ въ околноститѣ на Баня-чука. Срещу Султанъ-тепе нѣма никакви части. Моля за утре на опълчението да не се дава никаква задача. Нѣкои отъ дружинитѣ ще могатъ да следватъ подиръ 7-а Рилска дивизия. 72. 23. VI. 13 год.

По отношение въпроса за артилерията на следния день щабътъ на опълчението получи № 5822 отъ щаба на 4-а армия, която нареждаше въ опълчението да се задържи 1 с. с. пл. отдѣление, а другата артилерия да се придаде къмъ Рилската дивизия.

Въ 10 ч. сл. пл. се издаде следната оперативна

Заповѣдь по Македоно-Одринското опълчение

№ 53

Щабъ с. Калиманци. Карта 1 : 210,000 23 юний 1913 г. 10 ч. сл. пл.

§ 1. На 21 того Тимошката дивизия била разбита и разпръсната при Криволакъ. На 22 того 6-и пех. полкъ отъ Дринската дивизия и 16-и пех. полкъ отъ Моравската дивизия сж настжпили къмъ Скандалица, Топлакъ и Янешоба и заели позиция. Следъ упоритъ бой нашитѣ 11-и пех. Сливенски и 40-и пех. полкове сж ги атакували и разпръснали.

§ 2. Утре, 24 того, рано зараньта настжпващитѣ противъ 7-а Рилска дивизия сръбски войски ще бждатъ атакувани въ флангъ и тилъ отъ 4 наши бригади, които се съсрѣдоточаватъ около Аргюлица, Червилово и Ловъкъ.

На опълчението се заповѣдва да съдействува на 7-а Рилска дивизия, която при първитѣ още изстрели ще премине въ енергично настжпление.

§ 3. 2-о и 3-о с. с. и 4-о не с. с. план. арт. отделения отъ 2-и план. артил. полкъ се придаватъ въ разпореждане на началника на 7-а Рилска дивизия

§ 4. 1-а Македоно-Одринска бригада и 6-а, 7-а и 8-а дружини отъ 2-а бригада да продължатъ устройването си и при възможность се подадатъ напредъ по пжтя за Истибаня.

§ 5. Отъ 2-а М.-О. бригада 5-а и 14-а дружини, 3-а М.-О. бригада и полското отдѣление отъ 8-и не с. с. арт. полкъ къмъ 7 ч. пр. пл. да бждатъ готови за походъ, като се съсрѣдоточатъ на шосето въ околностьта на кулата.

§ 6. Лазаретътъ да се установи при колиби Калиманци.

§ 7. Огнестрелниятъ паркъ да се установи сжщо при колиби Калиманци.

§ 8. Да се разпореди отъ съответнитѣ началници, щото обозитѣ, които случайно сж заминали къмъ Царевосело, да се привлѣкатъ къмъ дружинитѣ.

§ 9. Щабътъ на опълчението ще бжде по шосето за Истибаня.

Началникъ на опълчението, Генералъ-майоръ Геневъ.

Н-къ щаба, отъ Генер. щабъ, Майоръ Дървинговъ.

Разположението на опълчението и съседитѣ вечерьта се вижда отъ скица № 36.

Съседитѣ. 7-а дивизия и 2-а бригада отъ 4-а дивизия съ главнитѣ си сили отстжпиха на Баня-чука презъ нощьта срещу 23 юний. 14-и и 24-и полкове съ една пл. с. с. батарея отъ Триканье отстѫпиха презъ Оризаре и Пресѣка за височитѣ при Повиенъ и и южно къмъ Безиково. Тукъ срещу тия два полка сърбитѣ настѫпили съ преднитѣ си части отъ къмъ Рѣдки-буки, Камениста-чешма и Ястремникъ и въ завързалия се бой 24-и полкъ ималъ 1 убитъ и 22 ранени, а 14-и полкъ съответно 1 и 10. Тоя последенъ полкъ изстрелялъ 14,900 патрони. 31-и полкъ отстѫпилъ презъ Истибаня за Безиково, отдето билъ привлѣченъ на Баня-чука, а на негово мѣсто билъ изпратенъ 22-и полкъ. За да се очертае по-ясно положението, полезно е тукъ да приведемъ следнитѣ документи, както ги намираме въ архивата на военно-историческата комисия:

От̂ъ началника на 7-а дивизия до камандующия 4-а армия.

Положението на дивизията снощи следъ боя бѣше добро, както е донесено съ телеграма № 392 и твърде згодно за изпълнение на проектираната операция, съобщена съ телеграма № 5767, обаче, като се отложи изпълнението на тая операция, дивизията се принуди да приеме друго згодно положение. Заповѣдахъ на частитѣ отъ дивизията заедно съ Преславската бригада и 24-и полкъ да се оттеглятъ нощесъ и да заематъ позиция на височинитѣ на изтокъ отъ селата Пресѣка, Безиково, Истибаня, Якимово. Тази позиция е голѣма и временна за сегашния съставъ на дивизията; предполагамъ утре да заема позиция на Баня-чука планина. До като се организира М.-О. опълчение, моля, да ми се предаде планинската му артилерия, защото въ тази силно пресѣчена мѣстность не мога да използувамъ полската артилерия. Въ вчерашния бой има около 300 души убити и ранени, сѫщо има доста много коне убити и ранени, въ числото на последнитѣ влизатъ и 10 коня отъ щаба на дивизията. № 393. Баня-чука пл., 23. VI. 13 г. 6 ч. 15 м. пр. пл.

Отъ командующи 4-а армия до началника на 7-а дивизия.

Къмъ № 5809. Отъ М.-О. опълчение разпоредено да Ви се даде само едно планинско отдѣление, тъй като и опълчението трѣбва да действува сънмѣстно съ Васъ утре сутриньта. 5810. Радовишъ, 23. VI. 13 г. 11 ч. 15 м. пр. пл.

Отъ началника на 7-а дивизия до командующи 4-а армия.

5810. М.-О. опълчение е така разстроено, че едва ли ще може да вземе, какво да е активно участие въ утрешния бой. Най-многото, което може да се повѣри на останалитѣ отъ него части, то е да се туратъ като резервъ на други действующи части. Моля, настоятелно да ми се придадатъ всичкитѣ планински отдѣления, за да може да се разчитва на успехъ за утрешната операция. Действия въ силно пресѣчена планинска мѣстность съ малко планинска артилерия срещу многобройна такава въ неприятеля не могатъ да бѫдатъ успешни. 395. 23. VI. 13 г. 7 ч. сл. пл.

Отъ сѫщия до сѫщия.

Положението на дивизията е следното: Всички батареи се оттеглиха и часть отъ тѣхъ сѫ на позиция. Пехотнитѣ полкове се групиратъ по масива източно отъ с. с. Пресѣка, Безиково, Истибаня, Якимово и се приготовляватъ да заематъ изходно положение за утрешната операция. На особено енергично настѫпление не можа да се разчита, понеже войскитѣ сѫ изморени отъ шестьдневнитѣ непрестанни боеве. 234. 23. VI. 13 г. 6 ч. 50 м. сл. пл.

Отъ сѫщия до сѫшия.

Донасямъ нѣколко пѫти, че войницитѣ сѫщо и офицеритѣ сѫ изтощени физически, потресени морално отъ седемдневнитѣ боеве, отъ грамаднитѣ загуби понесени на 17 и 18 текущи месецъ, сега бригадни и полкови командири ми докладваха подробно за физическото и душевно състояние на частитѣ имъ. Тѣ сѫ се убедили, че войницитѣ сѫ сега негодни за активни действия, всички се нуждаятъ отъ почивка. Могло би да се употрѣбятъ само за второстепенни цели. Азъ имъ разяснихъ, че утрешната операция има за цель да подигнемъ духа на войницитѣ. Следъ утрешния бой ще може положително да се говори. Има и други причини за упадъка на духа, за които ще до-

> неса допълнително. За да не се излага дивизията на унищожение, моля при първа възможность да се смѣни съ други пресни войски. Наличния съставъ на дивизията 13-и полкъ офицери 22 и войници 645, въ 26-и полкъ — 21 оф. и 1370 д. чинове, 22-и полкъ — 48 оф. и 2724 д. чинове, 14-я полкъ две дружини. Въ числения съставъ влизатъ и нестроевитѣ. № 397. 23. VI. 13 г. 10 г. 55 м. сл. пл.

Въ сжщата архива намираме и следната заповѣдь отъ командующи 4-а армия до началника на опълчението, която, обаче, въ архивата на щаба на опълчението не се оказа:

> Презъ нощьта срещу 24 того ще се произведе нощна атака съ 4 полка срещу противника, който заема висотитѣ по лѣвия брѣгъ на Злетовската рѣка между Уларци и Чешиновци по посока къмъ Райчани. Въ случай, че противника срещу Васъ повърне назадъ преследвайте го енергично. № 5823. Радовишъ, 23.VI. 13 г. 9 ч. 10 м. сл. пл.

Резултати отъ действията. Частитѣ отъ опълчението и съседитѣ извършиха отстжплението, безъ да бждатъ непосредствено преследвани отъ неприятеля. Надвечерь дѣснофланговитѣ части на 7-а дивизия (24-и и 14-и полкове) при Цера, безъ да проявать особена съпротива, сж отстжпили предъ настжпилитѣ тукъ сърбски части.

Фортификационни работи не сж извършвани.

Загуби частитѣ отъ опълчението нѣматъ, а тия отъ 7-а дивизия и придаденитѣ къмъ нея полкове имаха 2 убити и 32 ранени.

Времето бѣше добро.

Отличили се въ положителна смисъль нѣма. Изтощение на нравственитѣ сили, като последица отъ изгубеното сражение при Брѣгалница, се вижда не само въ лицето на второстепенни дейци, но и на командующитѣ началници и ржководящитѣ щабове. Но, това особено релефно ще изпъкне въ действията на следния день.

24 юний.

ЗАЕМАНЕ ПОЗИЦИЯ ПРИ ДРАМЧА.

(Гл. скица № 37 отсреща).

Щабътъ, 2-а и 3-а бригади преношуваха на бивака задъ Банячука надъ кол. Елихово. Въ предъ видъ заповѣданото настжпление къмъ Кочане, частитѣ рано сутриньта бѣха вече готови за походъ. Въ 4 ч. 20 м. пр. пл. се получи следната окржжна телеграма отъ щаба на 4-а армия:

> Отъ 5-а армия е заловена следната сръбска телеграма; „Тази нощь настжпление по цѣлата бойна линия". Вземете нужднитѣ мѣрки. По заповѣдь. 5829. Радовишъ, 24. VI. 13 г. 2 ч. 55 м. пр. пл.

Споредъ заповѣдь № 53, 2-а и 3-а бригади съ полското артил. отдѣление въ 7 часа следваше да се съсрѣдоточатъ на шосето въ околностьта на Бѣлата-кула. Предъ тѣхъ на шосето щѣше да настжпи 8-и полкъ съ 3 с. с. пол. батареи съ задача да завладѣе висотитѣ западно отъ с. Истибаня. Въ дѣсно 14-и 24-и и 31-и пех. полкове съ 5 пл. с. с. батареи подъ командата на полков. Чилингировъ следваше да завладѣятъ хребета Повиенъ. Задъ тѣзи последнитѣ щѣха да следватъ всички останали сили на Рилската дивизия и Преславската бригада.

Рано сутриньта частитѣ на Рилската дивизия и Преславската бригада почнаха движенията си къмъ даденитѣ имъ обективи. 2-а и 3-а бригади отъ опълчението съ скорострелното полско отдѣление почнаха да се съсрѣдоточаватъ къмъ Бѣлата-кула. Щабътъ на опълчението се качи на конетѣ и потегли за сѫщото мѣсто. Между това, около 6 часа пр. пл. неочаквано се пръсна слухъ, че 7-а Рилска дивизия спира настѫплението и почва отстѫпление къмъ Царевосело. Началникътъ щаба на 7-а дивизия, полковникъ Овчаровъ, билъ заповѣдалъ на капитанъ Щура, командиръ на 2-а картечна рота, да съобщи, частитѣ отъ опълчението да вървятъ за с. Драмча, съ задача да

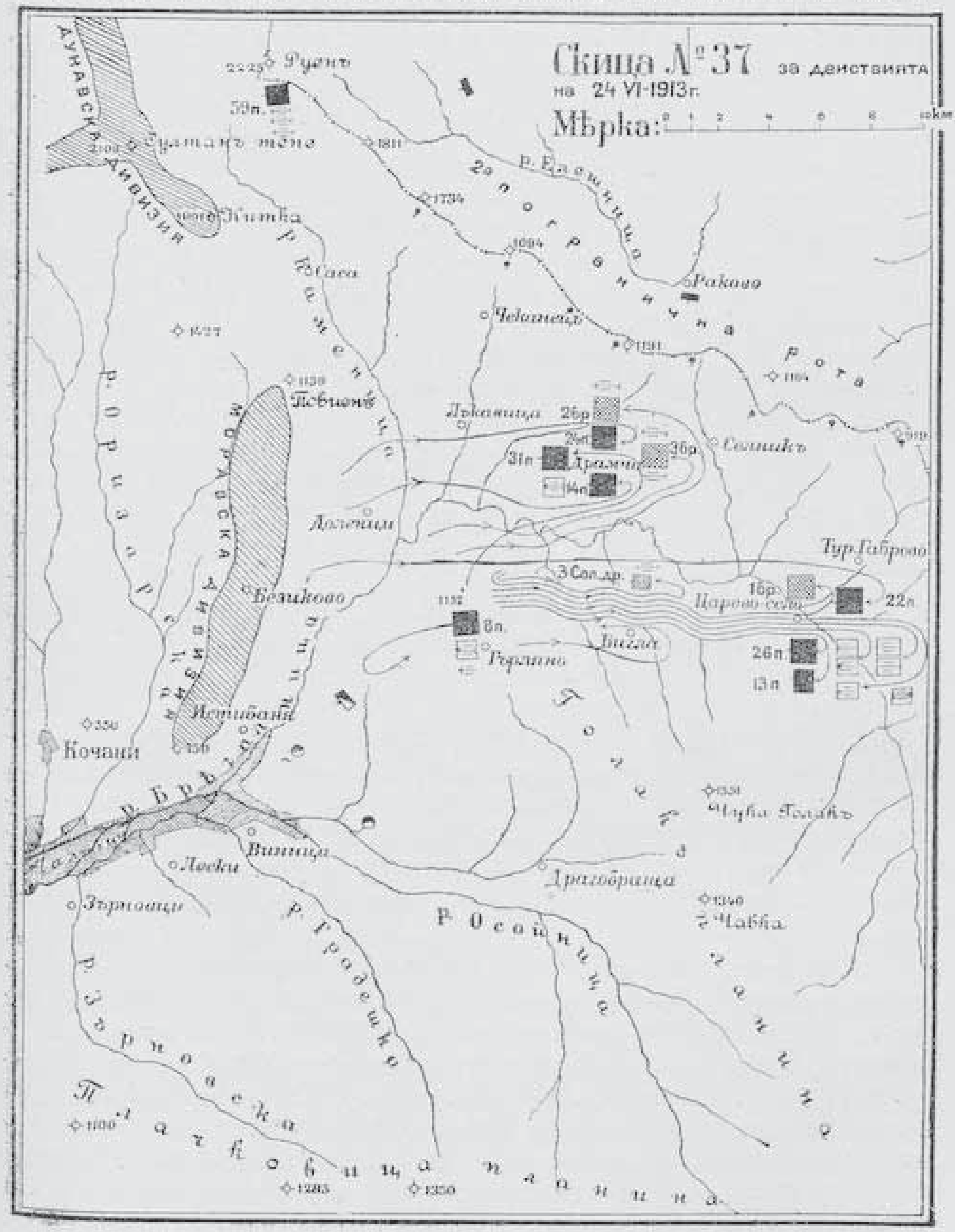
Скица № 37 за действията на 24 VI-1913 г.
Мѣрка: 0 2 4 6 8 10 km
Дунавска дивизия
Руенъ
59п.
Султанъ тепе
Китка
р. Каменица
Саса
р. Елешница
2а погранична рота
Раково
Чекинецъ
Певченъ
Лукавица
26р
31п
Драмча
36р
14п
Соликъ
р. Брегалница
Брегалнишка дивизия
Долени
Безиково
Тур Габрово
3 Сап. др.
16р
Царево-село
22п
8п.
Рожино
Виган
26п.
13п.
Истибаня
Кочани
р. Брѣгалница
Виница
Лески
Зърновци
Драгобраща
Голакъ планина
Чука Голакъ
Чавка
Р. Осойница
р. Градешко
р. Зърновска
Плачковица планина

се противопоставятъ на нѣкаква обходяща неприятелска колона. Въ сжщото време полковникъ Овчаровъ заповѣдалъ и на капитанъ Атанасовъ, командиръ на 5-а Одринска дружина, съ близкитѣ дружини да побързатъ да заематъ височинитѣ при Драмча, тъй като презъ нощьта противникътъ ужъ ни е обходилъ и е на равна височина съ насъ.

Въ сжщия мигъ началникътъ на опълчението съ началника щаба отидоха при началника на 7-а дивизия, който бѣше не далеко отъ Бѣлата-кула. Тукъ генералъ Геневъ запита генералъ Тодоровъ, защо става това отстжпление, въ отговоръ на което последниятъ съобщи, че билъ получилъ донесение отъ командира на 14-и полкъ, какво една значителна неприятелска колона настжпвала по посока на Драмча и по тоя начинъ застрашавала фланга и тила на дивизията. Началникътъ на опълчението забелеза, че безъ провѣрка на подобно сведение не бива да се взема такова важно решение, и че ще бжде най-разумно да се преустанови отстжплението, да се изпратятъ разузнавачи и следъ това да се реши, какво да се прави, като се изтъкна, че неприятельтъ при тая пресѣчена мѣстность не би могълъ да прехвърли голѣма часть на такова разстояние. Генералъ Тодоровъ, обаче, отговори, че той въ случая не може да възприеме този възгледъ, защото той не може да не даде вѣра на единъ полкови командиръ, особенно когато донася писмено и толкова ясно.

Между това, на Безиковскитѣ висоти и Повиенъ, дето нощуваха 14-и, 22-и и 24-и пехотни полкове, нито се усещаше, нито се чуваше, нито се виждаше нещо тъй важно. Умѣстно е тукъ да се забележи, че както въ миналия, така и презъ тоя день възбуждението, причинено отъ отстжплението, бѣше вече оказало своето действие. Хората безъ твърдость на душата, склонни къмъ песимизъмъ, създаваха една атмосфера доста опасна, лесно правѣха мравката на камила и виждаха на всѣка крачка шпиони, които съ стадата си насочваха артилерийския огънь на противника и всевъзможни подобни глупости, рожба на възбуждение и фантазия. Други, отчаяни или разочаровани, уморени или нервно разстроени, бѣха паднали въ състояние на безразличие.

Генералъ Тодоровъ, чиято защита на Баня-чука следъ това съставлява единъ апотеозъ на героизма, не взе подъ внимание твърде умѣстнитѣ мотиви на началника на опълчението и продължи отстжплението. Между това, много обстоятелства говорѣха за невъзможностьта отъ подобни сериозни действия отъ страна на сърбитѣ. Първото бѣше, че на всѣкжде въ кржгозора не се виждаше, нито чуваше нищо подобно отъ това, което генералъ Тодоровъ бѣ повѣрвалъ. Второто бѣше, че едно подобно дълбоко завлизане между 4-а и 5-а армии тукъ въ тая планинска мѣстность отъ страна на сърбитѣ не би могло да стане съ голѣми сили, защото нѣма коларски пжтища освенъ шосето Кочане—Царевосело. Третото обстоятелство бѣше, че българскитѣ сили около Щипъ далече не бѣха покжтнати, а при това положение сърбитѣ едва ли биха се решили да навлѣзатъ нагоре по Брѣгалница, като си излагатъ фланга и тила на решителенъ ударъ. И четвъртото обстоятелство бѣше самия фактъ, че до когато ние имаме свободни сили при с. с. Аргюлица и Червилово, готови за да ударатъ въ флангъ сърбитѣ къмъ Кочане (гл. скица № 36), до тогава никаква сериозна опасность отъ тѣхъ не може да се очаква по посока на Царевосело. Но, вижда се ясно, генералъ Тодоровъ въ тоя моментъ не бѣ въ състояние да направи това, което бѣше полезно и което се налагаше. Той стори най-лесното: Безъ да провѣри донесението, даде заповѣдь частитѣ му да отстжпатъ. Така психологическия ударъ отъ изгубеното сражение при Брѣгалница продължаваше да господствува надъ духа на дейцитѣ и сковаваше тѣхната инициатива и тѣхния поривъ за борба. Дано поколѣнията видятъ въ тия наши грѣшки голѣмитѣ наши недостатъци и откровено се помжчатъ да ги изкоренятъ въ себе си, за да не ставатъ жалка играчка на възбуденото си въображение.

Следъ нѣколко минути по посока Драмча — Тодоровци се изпрати капитанъ Николовъ съ единъ разездъ за провѣряване тия сведения и се дадоха заповѣди за насочване 2-а и 3-а бригади къмъ сжщата посока. На подполковникъ Пчеларовъ се заповѣда съ 5-а и 14-а дружини и 1 не с. с. пл. батарея да замине презъ Елихово направо за Драмча като авангардъ, а следъ него да следва подполковникъ Протогеровъ съ своята бригада и 2 не с. с. пл. батареи като главни сили. На неустроенитѣ дружини се даде заповѣдь да отстжпятъ за Царевосело, дето да продължатъ устройването си. Скорострелното полско отдѣление се придаде къмъ 7-а дивизия още сутриньта. А освенъ това отдѣление, сжщата дивизия прибра и двѣтѣ скорострелни планински отдѣления. По този поводъ до началника на 7-а дивизия се написа следното:

Моля, да ми се повърне едното отъ скорострѣлнитѣ планински отдѣления, съгласно телеграмата отъ щаба на 4-а армия отъ вчера. Придаденото не с. с. ще бжде повърнато въ дивизията и, моля, да се съобщи, где да се яви. № . . . 24.VI. 13 г.

Въ 7 ч. 30 м. пр. пл. до командующи 4-а армия се донесе следното:

Вследствие отстжплението на 7-а Рилска дивизия, въ този часъ, 7 ч. 30 м. пр. пр., съ устроенитѣ седемь дружини и едно планинско отдѣление опълчението е на пжть за Драмча, дето ще заеме позиция. Неустроенитѣ дружини се сърѣдоточаватъ къмъ Царевосело. 24. VI. 13 г. 7 ч. 30 м. пр. пл.

Щабътъ тръгна съ главнитѣ сили. Войскитѣ се оттегляха мълчеливо въ редъ. По шосето се движеха обозитѣ и артилерията. Отстрана по паралелнитѣ пжтеки се точеха дълги походни колони по единъ. Картината бѣше трагично тържествена. Въ тия трогателни за единъ войникъ минути се самоубили отъ 7-и артилерийски полкъ капитанъ Христовъ и подпоручикъ Боевъ, което и очертава психологическото състояние на момента.

Въ 12 ч. по пладне щабътъ бѣше вече при Драмча до колиби Киселица. За да се тури въ течение интенданта на опълчението, въ Царевосело се изпрати офицерътъ за поржчки поручикъ Стойчевъ. 1-а бригада се сърѣдоточи при Царевосело, съ изключение на 3-а Солунска дружина, която се установила, по заповѣдь на командира на 1-а бригада отъ 7-а дивизия, при Бигла, дето останала до 26 юний.

За дейностьта на тая дружина умѣстно е да цитираме тукъ следното донесение до командира на 1-а М.-О. бригада:

> Съгласно заповѣдьта отъ командира на 1-а бригада отъ 7-а Рилска дивизия и началника на авангарда отъ вчерашна дата съ дружината си и две полски орждия заехъ позицията предъ с. Бигла съ фронтъ къмъ р. Брѣгалница, съ задача да охранчвамъ тила и фланга на авангарда и да служа сжщевременно като свързка между него и главната наша позиция при с. Драмча. Вследствие на това и съгласно Вашето писмо за сега оставамъ на заетата позиция, а всички сбрани войници отъ дружината въ Царевосело, моля разпорежданието Ви, да се изпратятъ при дружината. Още вчера попълнихъ патронитѣ съ по 200 на человѣкъ. 25.VI. 13 г. 11 ч. 10 м. пр. пл. с. Бигла.
>
> Командиръ на 3-а Солунска дружина, Ротмистръ Атанасовъ.

Авангардътъ на подполковникъ Пчеларовъ пристигналъ на пладне при Драмча и вмѣсто противникъ предъ него на р. Каменица се оказали 14-и и 24-и пехотни полкове, които отстжпвали отъ Пресѣка въ пълно безредие, както ще видимъ по-нататъкъ. Малко следъ авангарда пристигнаха въ Драмча и главнитѣ сили. Въ 12 ч. 30 м. сл. пл. подполковникъ Протогеровъ донесълъ до началника на 7-а дивизия следното:

> При пристигането ми на височинитѣ при с. Драмча получихъ донесение отъ ездящата чета отъ мѣстни селени и четници, които изпратихъ днесъ сутриньта при тръгване отъ Калиманъ, получихъ следното донесение писано отъ с. Вратиславци:
>
> „Отъ Белчишката махала презъ р. Брѣгалница, кждето срещнахме една рота отъ 5-а Одринска дружина, която замина за с. Драмча, минахме западно отъ с. Драмча презъ махалата Курилово за Язова-чука, дѣто намѣрихме 24-и п. на бивакъ на южнитѣ склонове на сжщата чука, минахме презъ Вратиславци, нагоре къмъ Ваканица (навѣрно махалата Лакавица по картата) и Чеканецъ на границата.
>
> До тукъ нищо не се забелезва. Отъ раненъ войникъ разбрахме, че 14-и полкъ се сражава на позицитѣ при с. Пресѣка. Отъ Пресѣка насамъ въ дѣсно е свободно".
>
> Въ този моментъ тукъ пристига авангарда отъ опълчението (2 дружини отъ 2-а бригада и 1 пл. с. с. батарея) подъ командата на подполков. Пчеларовъ. Моята бригада ще пристигне следъ единъ часъ. Къмъ Курилово по хребета се забелезватъ колони отъ пехотни части и план. артилерия — наши части.
>
> Вижда се явно, че е направено грѣшка и че никакъвъ противникъ нѣма въ дѣсно и че трѣбва да се настжпи незабавно съ всички части, които се намиратъ въ дѣсно. (М.-О. опълчение (5 дружини) 24-и и 31-и полкове). Съ тая часть трѣбва да се направи обходъ на неприятелскитѣ войски. № 81. Драмча, 24. VI. 13 г. 12 ч. 30 м. сл. пл.

Както казахме по-горе, по дѣсния брѣгъ на Брѣгалница се намираха нѣколко пехотни полкове, обаче, безъ едно общо командуване, фактъ който, разбира се, би могълъ да има твърде нежелателни последствия. На размѣстването на частитѣ и разстройството имъ трѣбваше да се тури часъ по-скоро край. Това щѣше да позволи правилното насочване на усилията и безъ съмнение своевременното командуване. Ржководени отъ това въ 3 ч. 30 м. сл. пл., следъ връщането на капитанъ Николовъ, въ щаба на армията се донесе следното:

> Отъ изпратения офицерски разездъ днесъ, 24 того, по посока Баня-чука—Драмча—Тодоровци се установи, че неприятель нѣма по тия мѣста. За единство въ управата ще бжде отъ полза частитѣ, които действуватъ въ дѣсно отъ Брѣгалница, да бждатъ подъ командата на единъ началникъ, а тѣзи потѣвия брѣгъ на Брѣгалница на другъ началникъ. 62. 24. VI. 13 год.

Малко следъ пладне, освенъ това отъ щаба на 7-а Рилска дивизия се получи следното, по което и се разпореди съответното:

> Дивизията утре ще настѫпи за завладѣване височинитѣ около Кочане. Моля, съобщете на всички полкове, които сѫ около Васъ (14-и, 24-и, 26-и, 13-и) да готвятъ топла храна днесъ и утре сутриньта да се снабдятъ ротитѣ съ хлѣбъ, вода, да попълнятъ патронитѣ си. Сѫщото утре дивизията и опълчението ще настѫпятъ. По заповѣдь. № 237 Царевосело, 24. VI. 13 г.

Въ 4 ч. до щаба на 4-а армия се донесе следното:

> Въ момента, 4 ч. сл. пл., седемь дружини сѫ съсрѣдоточени на северо-западъ отъ Драмча. Утре опълчението съ тѣзи дружини ще съдействува на 7-а Рилска дивизия, другитѣ осемь дружини ще се устройватъ въ Царевосело и, щомъ бѫдатъ готови, ще настѫпятъ. 75. Драмча, 24. VI. 13 год.

Къмъ сѫщото време се написа до н-ка на 7-а дивизия следното, което безъ съмнение трѣбва да се смѣта за погрѣшно:

> Отъ голѣма полза ще бѫде, да се ходатайствува, утрешния день да се прекара въ почивка отъ всички части, преди да се почнатъ настѫпателнитѣ действия. № 76. Драмча, 24. VI. 13 год. 4 ч. сл. пл.

На което се получи следния отговоръ:

> 76. Въ този смисълъ съмъ молилъ командующи армията и чакамъ отговоръ. Отговора му ще Ви съобща. № 408. Царевосело, 24. VI. 13 г. 7 ч. 55 м. следъ пладне.

Между това, въ сѫщото време, 4 ч. сл. пл., при Драмча дойде началникътъ щаба на 7-а дивизия, за да разузнае позицията. Тукъ се размѣниха мисли и щабътъ на опълчението изказа и поддържа идеята, опълчението да настѫпи по граничния гребенъ и южнитѣ склонове къмъ западъ, а въ лѣво отъ него — частитѣ отъ 7-а дивизия. При това повдигна се въпросътъ за часъ по-скорото туряне единство въ управлението частитѣ по дѣсния брѣгъ на Брѣгалница. Полковникъ Овчаровъ не успѣ да разузнае позицията при Драмча, тъй като скоро бѣше повиканъ по телефона въ Царевосело отъ началника на 7-а дивизия. Като резултатъ отъ тая размѣна на мисли до бригадитѣ се изпрати следното:

> Тъй като 7-а Рилска дивизия и опълчението утре, 25 того, ще настѫпятъ къмъ Кочане, разпоредете частитѣ да бѫдатъ готови за походъ. Да се попълнятъ патронитѣ и да се раздадатъ хранителни припаси възможно за повече дни.
>
> Вѣроятно опълчението ще настѫпи по самата гранична линия и непосредствено въ лѣво отъ нея. По тая мѣстность, макаръ и да има малко села, но все се намиратъ фурни. (Това се съобщава за сведение). Командира на 2-а М.-О. бригада да прибере и останалитѣ дружини къмъ бригадата си. Днесъ да се приготви за войницитѣ топла храна. № 54. Драмча, 24. VI. 13 г. 5 ч. сл. пл.

Въ сѫщото време командиритѣ на 14-и, 24-и, 21-и полкове и 2-а Македоно-Одринска бригада, частитѣ на които бѣха при Драмча по заповѣдь на старшия полкови командиръ, полковникъ Марковъ, били разпредѣлени по участъци отъ Драмчанската позиция, като 2-а бригада заела дѣсния участъкъ, а 3-а бригада маневрени войски. До вечерьта въ щаба на опълчението се получи отъ подполк. Протогеровъ следното, което е било адресирано и до началника на 7-а дивизия и командира на 31-и полкъ:

> Споредъ сведенията отъ ездитната чета, противника заема по дѣсния брѣгъ на р. Каменица и се е установилъ здраво западно отъ тая рѣка. Се-

лото Каменица е заето. По Каменишката рѣка, отъ вливането ѝ въ р. Брѣгалница до воденицата при с. Малошица, пжтя е коларски. Ето защо заемането на в. 1152 — Баня-чука пл. (Висока, Баба-чука, споредъ названието на селянитѣ) е отъ голѣма важность, понеже отъ тамъ се наблюдава и обстрелва цѣлата долина на Каменишката рѣка и прехвърлянето на противника на изтокъ отъ нея става затруднително. Като говоря за кота 1152, разбирамъ и отрозитѣ ѝ къмъ р. Брѣгалница. Владѣнието на к. 1152 и всички висоти отъ Руенъ на изтокъ парализиратъ всѣкакви действия на противника източно отъ с. Каменица. Упорното заемане на в. Язовецъ, която на картата съ това име не е показана нито съ надписъ, нито съ хоризонтали ясно, обезпечава окончателно нашата власть източно отъ р. Каменица. Само следъ като заемемъ тѣзи пунктове, ще можемъ съ сравнително слаби части безъ рискъ да предприемемъ действия западно отъ р. Каменица и, като го угрожаваме постоянно, да го заставимъ да държи срещу насъ многочислени сили. № 84. Драмча, 24.VI. 13 год. 7 ч. 30 м. сл. пл.

П. П. Заемането на Сивакобила и на западъ отъ Руенъ трѣбва да стане още тая нощь.

П. П. На подполковникъ Пчеларовъ писахъ повторно да заеме Сивакобила и другата висота.

Въ 8 ч. 30 м. съ коненъ ординарецъ отъ началника на лѣвото странично прикритие на 5-а армия, майоръ Поповъ, се получи следното:

Възложена ми е отбраната на Руенъ и съдействието на М.-О. опълчение при атака върха Султанъ-тепе. За тая цель, моля, да се възстанови връзката, която отъ 3—4 дни не сжществува. Моля, да не откажете да ми съобщите, де се намирате, както за положението Ви, тъй и за намѣрението Ви и въобще всичкитѣ сведения, които намѣрявате за необходимо да ми съобщите за обстановката Ви. № 26. В. Руенъ, 24. VI. 13 год.

На това писмо отговоръ се даде на следния день по сжщия ординарецъ, по поводъ сведенията на когото се написа до щаба на 7-а дивизия следното:

По заповѣдь. Съобщава се за сведение, че конникъ ординарецъ, идящъ за свързка отъ върха Руенъ, разказва, че е миналъ по рѣка Каменица отъ с. Сѣса до с. Доленци и не забелезалъ никакъвъ противникъ. Подполковникъ Протогеровъ донася по донесение отъ разузнавателна чета, че сърбитѣ сж заели нѣкои висоти по дѣсния брѣгъ на р. Каменица. Последното изглежда малко невѣроятно и би трѣбвало да се провѣри. За утре, ако щабътъ на дивизията ще се намѣри по шосето, моля да се установи хелиографно съобщение. № 77. Драмча, 24.VI. 13 год. 9 ч. сл. пл.

Въ 11 ч. се получи отъ н-ка на 7-а дивизия следното:

Телеграфиралъ съмъ на командующи армията, да го моли да разреши операциитѣ да се отложатъ за 26 юний; ако последва разрешение, частитѣ ще се окопаватъ на позициитѣ, ще почиватъ, ще се хранятъ съ топла храна, а офицеритѣ ще се занимаватъ съ разузнаване, изучване пжтищата и подстжпитѣ къмъ неприятелската позиция. Ако не последва разрешение ще почнемъ да изпълняваме операциитѣ. Въ този случай Македоно-Одринското опълчение ще вземе участие така: една бригада ще бжде назначена въ една отъ колонитѣ, а другитѣ две ще бждатъ оставени въ мое разпореждане. Ако последватъ нѣкои разпореждания други ще Ви съобща. № 408 Царевосело, 24. VI. 13 г. 9 ч. 35 м. сл. пл.

Разположението на частитѣ вечерьта се вижда отъ скица № 37 на стр. 355.

Загуби нѣма.

Времето бѣше добро.

Заключителни думи за действията на 24 юний. Ние видѣхме, че въпрѣки всички добри желания — на война не сж достатъчни само добритѣ желания, трѣбва и непреклонна желѣзна воля—опълчението не можа да заеме съ колоната на капитанъ Стоянчевъ в. Повиенъ, защото ужъ тя била уморена и остана на Баня-чука. Ние видѣхме, че въ заповѣдьта на 7-а дивизия № 5 отъ 23. VI. 8 ч. сл. пл. цель на колоната на полковникъ Чилингировъ бѣше „Да завладѣе хребета Повиенъ. Атаката да се започне утре на разсъмване". И ние видѣхме, че настжпателнитѣ действия презъ деня на 24 юний на Рилската дивизия траяха много малко отъ сутриньта до къмъ 6 часа пр. пл., следъ това тя заедно съ Преславската бригада и М.-О. опълчение почнаха отстжпление къмъ Царевосело и прехвърляне на дѣсния брѣгъ на Брѣгалница за позицията Драмча. А между това, ето какво началникътъ на 7-а Рилска дивизия, генералъ-майоръ Тодоровъ, донася до командующия 4-а армия:

> Неприятеля съ значителни сили, следъ като отблъсна опълчението отъ височинитѣ Повиенъ, съ бой къмъ вечерьта успѣ да заеме височинитѣ източно отъ Пресѣка и Безиково. Съ главнитѣ си сили се насочва въ обходъ на нашия дѣсенъ флангъ, за да ни пресѣче съобщенията съ Царевсело. Предъ видъ на това и по съображения изложени въ телеграмата ми № 397 решихъ да се оттегля назадъ, за да заема височинитѣ на изтокъ отъ Драмча и продълженията имъ на югъ въ свръзка съ Голакъ планина. Ще взема всички мѣрки, за да се изпълни оттеглянето въ редъ. № 390. Баня-чука пл., 24. VI. 13 г. 6 ч. 45 м. пр. пл.

Този документъ е интересенъ въ психологично отношение и въ него тенденцията да се стоварятъ кривитѣ дърва върху други, е толкова открита, но за това пъкъ и толкова безосновна, щото намъ не ни се иска по никакъвъ начинъ да допуснемъ, че това може единъ военачалникъ да стори, освенъ ако не е билъ подведенъ. Но, само съ тоя документъ не се завършва тая печална страница, да се струпватъ всичкитѣ грѣшки върху опълчението. Въ архивата на военно-историческата комисия (VIII. 46. а. стр. 301) намираме записанъ следния разговоръ, воденъ по телеграфа на 25. VI. отъ $4^{1}/_{2}$—5 ч. сл. пл. между главната квартира и началника на 7-а Рилска дивизия:

> *Главната квартира.* — Какъвъ е духа на войника и ще ли издържи силенъ напоръ? Пристигнала ли е 2-а дивизия и имате ли сведения, де е командующия армията и съ кои части? А за останалитѣ части отъ армията (включително опълчението) какво знаете?
>
> *Генералъ Тодоровъ.* — За останалитѣ части отъ армията зная само за опълчението. То е събрано до Драмча и споредъ заявлението на генералъ Геневъ на опълчението може да се възложатъ само второстепенни задачи. Сега иматъ на старата граница на в. Сивакобила една дружина, която влѣзе днесъ въ свързка съ частитѣ отъ 5-а армия, които заематъ Руенъ.
>
> Духътъ на войницитѣ не е особено високъ, но при съдействието на свежи войски увѣренъ съмъ, че ще се биятъ. Това, обаче, не е у всички така, едни сж по-силни, други по-слаби. Числения съставъ на полковетѣ е много намаленъ вследствие на голѣмитѣ загуби. 13-и полкъ има едва една дружина, 26-и полкъ — 2 дружини, 22-и полкъ е разслабенъ отъ боеве и болести, повече на силно нервна почва. Нервната система е толкова разстроена, че има офицери и долни чинове съ признаци на умствено разстройство. Полковетѣ отъ 2-а бригада на Преславската дивизия сж по-добре, но, понеже и тѣ сж изморени физически, има нужда отъ почивка 3—4 дена и следъ това пакъ съ слава ще можемъ да действуваме. За 2-а дивизия още нѣмамъ сведения, де е. Снощи е била при село Теранци, днесъ трѣбваше да бжде при Баня-чука планина. Де е командующия армията, не зная.

След̀ъ това следватъ листоветѣ 306—314 съ следния разговоръ между генералъ Димитриевъ Р. и генералъ Тодоровъ:

Генералъ Димитриевъ Радко. — Азъ искамъ да зная нѣкои подробности по отстжпването на 7-а дивизия отъ Кочане, а именно, какви загуби има дивизията и опълчението и отстжпи ли се по заповѣдь или подъ силния натискъ на противника безъ заповѣдь; преследвалъ ли е противникътъ и въобще какво е състоянието на този отрядъ? Каква е сега бойната готовность на дивизията и опълчението, какъ е духътъ, но искамъ правдива истина безъ увлѣчение въ едната или другата страна.

Генералъ Тодоровъ. — За следующия день се предполагаше да се предприеме обща акция съ Тунджанската дивизия и за да се улесни тя, на следующия день бѣхъ турилъ на дѣсния си флангъ два полка, съ които предполагахъ да действувамъ срещу лѣвия флангъ на неприятеля. Бъ 8 ч. 30 м. сл. пл. получихъ съобщение отъ командующия 4-а армия, че общата операция се отлага. *Понеже опълчението беше ми открило десния флангъ и рискувахъ да бжда обходенъ къмъ Кочане*)* презъ нощьта съ значителни сили и да бжда отхвърленъ къмъ Плачковица планина, като открия съ това пжтя Царевосело — Кюстендилъ, решихъ да се оттегля на по-изгодна позиция, а именно на височитѣ Повиенъ и продължението имъ, източно отъ с. Пресѣка, Безиково, Истибаня, Якимово. Да се оттегля бѣхъ принуденъ още и по причина, че не всички части бѣха въ състояние да издържатъ единъ сериозенъ нощенъ бой. Дадохъ заповѣдь, да се изтеглятъ войскитѣ отъ заетата позиция и да заематъ мѣстата, които споменахъ по-горе. Оттеглянето стана въ пъленъ редъ. На 24 юний заемахъ височитѣ източно отъ селата Пресѣка, Безиково, Истибаня и Якимово. Следъ пладне се почна боя по тѣзи височини и на Повиенъ, *дето било опълчението. Тези последнитѣ бързо очистили позициитѣ си и се насочили почти въ разбродъ къмъ Царевосело.* Моитѣ два полка — 24-и и две дружини отъ 14-и полкъ водили бой, даже съ успехъ отъ страна на 24-и полкъ. Но, 14-и полкъ не е издържалъ и двата полка се оттеглили назадъ къмъ с. Доленци, дето и нощували, а на следующия день безъ заповѣдь се оттеглили къмъ с. Курилово.

При това положение и както ми докладваха бригадни и полкови командири, че войницитѣ сж изнурени физически и духомъ отпаднали, решихъ като остава 24-и и 14-и полкъ на височитѣ при Драмча и единъ полкъ на височитѣ между селото Якимово и Аладжа-чешма, да се оттегля съ останалитѣ сили къмъ Царевосело. Тукъ разпоредихъ да заематъ указанитѣ позиции и да се нахранятъ, защото презъ осемдневнитѣ денонощни боеве бѣха се изморили и не бѣха яли топла храна. Съ това оттегляне мислѣхъ, че ще се подбодратъ войницитѣ, което и се постигна отчасти.

Духомъ войницитѣ бѣха отпаднали отъ несполуката, която ни сполѣтя на 18 юний. На 17 юний отбихме сърбитѣ отъ позициитѣ имъ. На 18 на лѣвия флангъ имахме успехъ, като заехме съ атака върха 650 западно отъ селото Улярци. Боятъ срещу височината 550 западно отъ с. Лепопелци вървѣше съ колебливъ успехъ, но клонѣше повече на наша страна. Боятъ на височината Дрѣнакъ сжщо както и на височината 550. Къмъ 12 часа по пладне, както се предаде заповѣдьта за прекратяване военнитѣ действия и като се вѣрваше споредъ съобщението, че и сърбитѣ ще да сж получили подобна заповѣдь, нашитѣ спрѣха стрелбата и настжплението, като пратиха и парламентьори до сръбскитѣ войски. Сърбитѣ единъ моментъ спиратъ и пакъ откриватъ огънь силенъ срещу изгратенитѣ войници и почнали да ги стрелятъ въ упоръ. Нахвърлили се въоху тѣхъ съ грамадни сили и тукъ се почнало взаимно унищожение. Особено е била ужасна картината при височината 550, дето действуваше 13-и полкъ. Вследствие на този . . . . бѣхъ принуденъ да оттегля войскитѣ. Отъ тамъ войницитѣ отпаднаха духомъ.

---

*) Тукъ въ архивата на 7-а дивизия следва листъ № 308 съ следното съдържание: а срещу дѣсния значителни почти цѣла дивизия, която обхождаше фланга отъ височитѣ при Ястремникъ с. по посока на Горанче — Кочане. Опълчението, което заемаше тѣзи височини отстжпило подъ натиска на неприятеля, безъ да ме уведоми за това. Следъ пладне моя дѣсенъ флангъ напредна и къмъ 8 ч. съ атака зае нѣкои височини отъ тия, които бѣше напуснало опълчението.

Ние нѣма да се спираме върху абсолютнитѣ невѣрности, които има въ отговора на началника на 7-а Рилска дивизия отнасящи се до опълчението. Ние тукъ само ще споменемъ, че за победата е необходимо преди всичко единъ високъ моралъ у началницитѣ изразенъ въ вѣрность въ другарството, покорность предъ истината, мѫжество да се поеме отговорностьта, чувство на великодушие, преклонность предъ сѫдбата, искрена амбиция да се стори нещо добро и желание доведено до страсть, да се победи или почтено да се загини. Съ лъжи и изневѣри, съ неискреность и византийщина, съ приписване успехитѣ на себе си и хвърляне вината за неуспехитѣ на другитѣ — психология за жалъ толкова обща въ некултурнитѣ страни — победи не могатъ да се печелятъ.

Отъ Повиенъ и Безиковскитѣ висоти не отстѫпваше опълчението, защото то не бѣше тамъ, а 14-и, 22-и и 24 полкове, за чието отстѫпление „въ разбродъ“ четемъ следното въ дневника за военнитѣ действия на 2-а бригада, полков. Пчеларовъ:

> „Къмъ 1 ч. сл. пл. ние достигнахме висотитѣ Драмча, вмѣсто противникъ предъ насъ се явиха 14-и и 24-и полкове около р. Каменица. Неразбория. Ахъ, колко грозно бѣше отстѫплението на 7-а дивизия! Колко отвратително бѣше бѣгството на 22-и полкъ на групи хора! И какви басни разправяха! Че сърбитѣ ги нападнали и разбили, че хвърлили сандъци съ патрони, картечници и пушки въ р. Брѣгалница, че командирътъ на полкътъ казалъ билъ: „Да бѣгатъ, кой кѫдето очитѣ му видятъ и се съберать въ Царевосело“. Жалко, че капитанъ Цонковъ не се съгласи да изкара батареята, за да очистимъ този вече изгубенъ полкъ“.

Повече коментарии не сѫ нужни, за да се види, че никога македонцитѣ не сѫ се опѫтвали въ разбродъ къмъ Царевосело. Въ тѣхъ пламтѣше свещения огънь за борба, защото победата за тѣхъ означаваше освобождение, а поражението робство.

За да бѫде ясна картината полезно е тукъ да цитираме следнитѣ две донесения отъ командующи 4-а армия до щаба на действующата армия:

> Началницитѣ на 7-а дивизия и Македоно-Одринското опълчение донасятъ, че тия части сѫ почти неспособни, за каквато и да било сериозна дейность вследствие на грамаднитѣ загуби, които сѫ претърпѣли. На тѣхъ не може да се разчита. Понеже противникътъ е насочилъ една дивизия заедно съ кавалерийска бригада срещу тѣхъ, началникътъ на 7-а дивизия донася, че има опасность противника да се яви въ долината на Струма. За това пратихъ 2-а дивизия къмъ Кочане да сбие противника, обаче, заедно съсъ това се оголи лѣвия флангъ къмъ Криволакъ и сега получавамъ донесения, че противникътъ въ значителни сили се насочвалъ пакъ отъ къмъ тая посока и е отблъсналъ дружината отъ 49-и полкъ, която бѣ оставена като отбранителна застава. Принудихъ се да взема единъ полкъ отъ бойната линия на 8-а Тунджанска дивизия. Въобще, положението все повече се затруднява, а ако се пресѣче комуникационата ми линия отъ къмъ Струмица и Джумая, тогава ще бѫде безизходно. Не разполагамъ вече нито съ единъ полкъ, като маневрени войски. Силата на армията сега е около 40 — 45 хиляди бойци. Поради грамаднитѣ загуби въ офицери и отслабване на частитѣ, принудихъ се да преустроя полковетѣ въ три-дружиненъ съставъ. 1916. 24. VI. 13 г. 8 ч. пр. пл.
>
> Както донесохъ и по-рано 7-а Рилска дивизия и М.-О. опълчение сѫ съвършенно разстроени. Линията Драмча, Баня-чука, Якимово, Виница от-

стжпена. Изпратихъ Тракийската дивизия по рѣка Брѣгалница къмъ Кочане, за да атакувамъ противника въ тилъ и флангъ, но това може да стане едва утре. Обаче, съ отстжплението на дѣсния флангъ на втората армия къмъ Струмица положението на 4-а армия става критическо, особено ако Струмица падне. Заповѣдахъ довечера 8-а Тунджанска дивизия, 1-а бригада Бдинската дивизия да се оттеглятъ, 3-а бригада 2-а дивизия и 1-а бригада Бдинската дивизия да се оттеглятъ на линията в. Керазли, кота 750 (с. Бучимъ), Серка планина, за да стѣсна фронта и да ми останатъ войски за маневриране. Споредъ менъ надеждата за поправяне положението е твърде малка и катастрофата неизбѣжна. За това на мнение съмъ, да се направятъ веднага постжпки за интервенция за прекратяване военнитѣ действия, до като фаталния часъ не е настжпилъ. 5841. Радовишъ, 24.VI. 13 г. 12 ч. 30 м. сл. пл.

Отстжплението къмъ Царевосело.

Ето така доде часа ние българитѣ да получимъ наказанието си, за дето бѣхме погазили всички принципи на политиката и стратегията, бѣхме почнали войната като репресалия и бѣхме разхвърлили силитѣ си, както рѣдко може да се срещне въ военната история на народитѣ и вѣковетѣ. Подъ тая по-пълна свѣтлина попълзновенията на този или онзи, да оправдаватъ своитѣ неуспехи съ неуспехитѣ на съседитѣ, се виждатъ жалки. Дано поколѣнията да разберать добре нашитѣ грѣшки и нашитѣ недостатъци и дано да положатъ всички благородни усилия, за да ги избѣгватъ и поправятъ!

ГЛАВА V.

БОЕВЕТѢ НА М.-О. ОПЪЛЧЕНИЕ И ПРИДАДЕНИТѢ КЪМЪ НЕГО ЧАСТИ ПРИ Р. КАМЕНИЦА.

25 юний.

ПОДГОТОВКА ЗА НАСТѪПЛЕНИЕ.

(Гл. скица № 38 въ края приложение).

Както видѣхме, около Драмча бѣха отстѫпили 14-и, 24-и, 31-и и 22-и п. полкове; последниятъ сутриньта е билъ привлѣченъ къмъ Царевосело. За посрещане всѣка евентуалность, старшиятъ началникъ на тия полкове, полковникъ Марковъ, още въ 5 ч. 10 м. пр. пл. разпоредилъ сѫщитѣ да заематъ позиция за упорна отбрана на 3 клм. западно отъ с. Драмча отъ р. Брѣгалница презъ с. Корилово и на северъ. Къмъ тритѣ пехотни полка бѣ придадено 3-о пл. артилер. отдѣление. За неприятеля разездитѣ отъ опълчението бѣха установили, че съ преднитѣ си части заема височитѣ по дѣсния брѣгъ на р. Каменица.

Къмъ 6 ч. пр. пл. подполковникъ Протогеровъ въ изпълнение № 63 отъ щаба на опълчението и устнитѣ измѣнения на сѫщия № предалъ на командира на 2-а бригада, да изпрати 5-а Одринска дружина по граничния вододѣлъ за Сивакобила за свързка съ 5-а армия и охрана на фланга. Когато тая дружина вече се покачваше по склоча за к. 1239, щабътъ на опълчението запита, дали не бѣ придадена къмъ сѫщата планинска батарея, обаче, оказа се, че дружината заминала сама.

Сутриньта щабътъ на Рилската дивизия съобщи, че действия отъ наша страна нѣма да се предприематъ и частитѣ да почиватъ, дето това е възможно. Оставаше само авангардътъ на сѫщата дивизия да влѣзе въ свързка съ втора дивизия, която щѣла да настѫпи отъ къмъ Теранци. По поводъ на това, съобщи се на 2-а и 3-а бригади отъ опълчението да готвятъ топла храна за хората, офицеритѣ да изучатъ пѫтищата, да разузнаятъ за неприятеля и мѣстностьта особено къмъ Сивакобила. Въ сѫщото време отново се направиха постѫпки предъ щаба на Рилската дивизия за скорострелното планинско отдѣление и по тоя поводъ тоя последенъ щабъ съобщи, че двет֍ скорострелни и нескорострелното планински отдѣления се придаватъ къмъ 3-а бригада, която пъкъ влиза въ състава на дѣсната колона на Рилската дивизия при Драмча. За другитѣ бригади отъ опълчението щабътъ на Рилската дивизия смѣташе да останатъ, дето сѫ, въ Драмча и Царевосело. Презъ тѣзи часове още не бѣ станало разпредѣление на командуването, както бѣше искано съ № 62 до командующия 4-а армия и както ще се уреди окончателно до вечерьта, което ще видимъ следъ малко.

За организиране връзката съ щаба на Рилската дивизия при последния се изпрати подпоручикъ Евстатиевъ, следователь при опълчението, съ трима конника. А за връзката съ 5-а армия служеха коннитѣ ординарци, които идѣха отъ къмъ в. Руенъ, и 5-а Одринска дружина, която бѣ изпратена на Сивакобила.

Предъ фронта на Рилската дивизия и опълчението владѣеше пълна тишина. Къмъ 5-а армия, обаче, още отъ сутриньта се чуваше артилерийска стрелба. Ясно бѣше, че тамъ се водѣше бой, за който не бѣхме нито предупредени, нито насочени да съдействуваме. Нашето отстжпление отъ Кочане на Драмча можеше да позволи на врага да маневрира по вжтрешни линии, т. е. да съсрѣдоточи и срещу 5-а армия достатъчни сили, за да спре нейното закъснѣло и несъгласувано съ 4-а армия настжпление.

Къмъ това време щабътъ на опълчението заобиколи мѣстностьта при Драмча, началникътъ прегледа частитѣ и размѣни нѣкои мисли съ началницитѣ имъ. Мѣстностьта при кол. Драмча представлява единъ едва видимъ вододѣлъ съ посока отъ границата къмъ р. Брѣгалница. По тоя вододѣлъ следва единъ конски пжть. Перпендикулярно на тоя вододѣлъ се протяга граничния хребетъ Руенъ—Черната-скала, който отъ 2200 м. бавно слиза на 980 и чийто склонове къмъ югъ, отначало стръмни и доста плоски, се спущатъ въ множество ридове къмъ р. Каменица и р. Лжкавица, притоци на р. Брѣгалница, и къмъ самата Брѣгалница. Позиция при Драмча съ фронтъ къмъ западъ би могла да се организира по самия вододѣлъ отъ кота 1132 на границата (карта $^{1}/40,000$) презъ с. Драмча, кол. Корилово до р. Брѣгалница. Тая позиция, обаче, е слаба при центъра и на дѣсния си флангъ. Тоя недостатъкъ може да се премахне, като дѣсния флангъ на стжпала се изнесе напредъ презъ колиби Вратиславци по посока на Сивакобила. Тия стжпала фланкиратъ евентуални настжпления срещу центъра, дето мѣстностьта представлява цѣлъ съ множество странични долове хребетъ, който е перпендикулярень на позицията. За задържане на тая позиция и за активната ѝ отбрана първото условие е да се владѣе граничния хребетъ, безъ което нито неприятельтъ леко би моглъ да се яви предъ позицията на Драмча, нито пъкъ отбраната съ успехъ би могла да остане на нея. Изпращанието на 5-а Одринска дружина имаше за цель, именно да усигори въ наши ржце владѣнието на тоя граниченъ хребетъ. 2-а бригада отъ опълчението въ съставъ 4 дружини и 1 не с. с. пл, батарея бѣше разположена малко източно отъ Терзийската махала, готова да излѣзе при нужда напредъ и заеме на стжпала отрозитѣ отъ граничния хребетъ по посока на кол. Вратиславци. Въ доличката при с. Драмча бѣше разположена 3-а бригада съ 2 пл. не с. с. батареи и 1 картечна рота като маневрени войски. Напредъ на Язова-чука и при Корилово бѣха 31-и, 24-и и 14-и полкове съ 2-о и 3-о с. с. пл. отдѣления. А напредъ къмъ неприятеля по посока Каменица, Цера и

Саса подполк. Протогеровъ бѣ изпратилъ една ездяща чета подъ началството на войводата Хр. Николовъ и друга такава къмъ Сивакобила и Руенъ подъ войводството на Георги Занковъ.

Следъ обиколката щабътъ се върна на бивака си при с. Драмча, дето намѣри предадено по телефона, че за утрешно число ще се предприеме настѫпление къмъ Повиенъ и Кочане, за да се подпомогне 2-и Тракийска дивизия, насочена отъ Щипъ за Баня-чука. По тоя поводъ се написаха следнитѣ:

До н-ка на страничното прикритие на 5-а армия, в. Руенъ.

Утре 7-а Рилска дивизия и опълчението ще настѫпятъ; дивизията къмъ Повиенъ и Кочане, а опълчението, вѣроятно, къмъ Саса. 5-а Одринска дружина е изпратена къмъ Сивакобила и по-назападъ съ задача да влѣзе въ връзка съ Васъ. Съобщавайте за действието на повѣрения Ви отрядъ и 5-а армия. № 83. Драмча, 25. VI. 13 г. 12 ч 20 м. сл. пл,

До командира на 5-а Одринска дружина.

По заповѣдь. Разузнавайте напредъ и на югъ за противника и поддържайте връзка съ отряда отъ 5-а армия, заемащъ в. Руенъ и съ частитѣ, които ще действуватъ по долина на р. Каменица. Изпратете четица къмъ Саса, патрулъ къмъ Руенъ и пр. Утре настѫпление на 7-а дивизия къмъ Повиенъ, а опълчението, вѣроятно, къмъ Саса. № 84. Драмча, 25. VI. 13 г. 1 ч. сл. пл.

До командующи 4-а армия, Радовишъ.

Днесъ въ с. Драмча сѫ съсрѣдоточени 2-а и 3-а бригади, а при Царевосело—1-а бригада. Една дружина пѫтува къмъ в. Сивакобила. Дружинитѣ сѫ устроени вече, ако и състава имъ да е значително намаленъ вследствие значителнитѣ загуби въ боеветѣ при Парадли, Султанъ-тепе, Пантелей Пашаджиково, и могатъ да действуватъ. За утре моля, да се даде задача. 85. Драмча, 25. VI. 13 г. 4 ч. сл. пл.

До началника на 7-а Рилска дивизия, Царевосело.

5-а Одринска дружина (отъ 2-а бригада) се намира на в. Сивакобила съ задача да влѣзе въ връзка съ страничното прикритие на 5-а армия, заемащо в. Руенъ. Опълчението е готово, за да действува и молихъ командующи 4-а армия, да ми възложи задача за утре. Петь дружини се намиратъ при Царевосело, а деветь при Драмча. 86. Драмча, 25.VI. 13 г. 1 ч. сл. пл.

Презъ деня се разпореди до частитѣ да използуватъ затишието и провѣрятъ числения съставъ, съкратятъ нестроевия елементъ, назначатъ на нестроева служба новитѣ доброволци и представатъ сведение за състава. Въ сѫщото време разпореди се, сѫщитѣ да се приготвятъ за предстоящето настѫпление на следния день. Следъ пладне отъ началника на 7-а дивизия се получи следното:

Предайте на повѣренитѣ Ви части следното:

1. Нашата първа армия на генералъ Кутинчевъ е навлѣзла въ сръбска територия и завзела гр. Княжевацъ.

2. Нашиятъ Трънски отрядъ е разбилъ една сръбска бригада и сѫщо е навлѣзалъ въ сръбска територия; нашата кавалерия е вече въ долината на р. Морава.

3. Нашата пета армия съ дѣсния си флангъ настѫпва, като се опира съ лѣвия си флангъ на върху Руенъ; сърбитѣ предъ нея постоянно бѣгатъ.

4. Нашата втора армия въ три-дневенъ бой е отблъснала всичкитѣ атаки на двойно по-силната гръцка армия, обърнала е гърцитѣ въ бѣгство и сега ги преследва. 2558. 25.VI. 13 год.

Това бѣха единственитѣ освѣтления, които официално за първи пѫть отъ почването на войната съ съюзницитѣ до сега се съобщаваха по частитѣ. До тоя день въ продължение на 9 дена нито едно най-кѫсо съобщение не бѣ дадено на войскитѣ за хода на операцитѣ при другитѣ армии. Войскитѣ отъ 4-а армия се биеха и вече бѣха почнали да се убеждаватъ, че се биятъ само тѣ. Другитѣ български армии не се чуваха, нито се виждаха. Гърмежитѣ на 5-а армия се чуваха, но ползата отъ нейнитѣ действия въ 4-а армия не се усещаха, както се очакваше. Освѣтлението № 2558 имаше вѣрни работи, но, както сега се знае, на 25 юний не 2-а армия, а гърцитѣ бѣха тия, които преследваха.

Между това, въ нѣкои отъ частитѣ на съседитѣ почваха да се забелезватъ признаци на голѣма деморализация. При отстжплението си отъ Безиковскитѣ висоти на 24 юний 22-и полкъ се е билъ формено разстроилъ и разпръсналъ особено следъ обстрелването му отъ една наша батарея, която го взела за неприятель. Презъ цѣлия день 25 юний войници отъ нѣкои пехотни полкове, напуснали частитѣ си, сновѣха напредъ и назадъ къмъ Царевосело. Още въ 5 ч. пр. пл. подполковникъ Протогеровъ вижда да минава въ пъленъ безпорядъкъ презъ бивака на бригадата му 1-а рота отѣ 31-и полкъ, водена отъ подпор. Ковачевъ, който казвалъ, че билъ въ резервъ на преднитѣ постове и понеже изгубилъ полка си, отивалъ да го търси въ Царевосело. Казано било на тоя офицеръ да приведе ротата си въ редъ и я заведе при полка, който се е виждалъ, де е, обаче, офицерътъ съ ротата взелъ пакъ криво направление и спрѣлъ въ една нива. За тая и следната подиръ нея случка подполковникъ Протогеровъ донесълъ следното до командира на 31-и п. Варненски полкъ:

> Командирътъ на 1-а рота отъ полка Ви, подпоручикъ Ковачевъ, съ ротата си резервъ на преднитѣ постове, споредъ неговото казване, водѣше ротата си за Царевосело, като казваше, че изгубилъ полка, като му казахъ въ какво направление е, обаче, той пакъ е останалъ въ нивитѣ. Моля, да се подведе подъ отговорность. № 87. Драмча, 25.VI. 13 г. 6 ч. пр. пл.
>
> Подпоручикъ отъ 1-а рота Атанасовъ Ангелъ на полка Ви, когато питахъ за него, кжде е, понеже при бивака видѣхъ него, излѣзна отъ строя и каза: „По-напредъ погрижете се да ни дадете храна, тогава искайте отъ насъ“. Това показва, че тоя офицеръ деморализира ротата и трѣбва да бжде подведенъ подъ отговорность, че ми говорѣше дързости въ строя и че деморализира ротата. Каза ми, че и той билъ гладенъ: когато въ мое присжтствие на бивака ядеше хлѣбъ и кашкавалъ. Пращамъ го арестованъ. № 88. Драмча, 25.VI. 13 г. 6 ч. пр. пл.

Съ такива офицери . . . война мжчно може да се води съ успехъ. Колко грижлива трѣбва да бжде родината въ избора на хората, на които ще повѣри сждбата си на война! Престане ли офицерътъ да символизира мжжеството, себеотрицанието и грижата за подчиненитѣ, той вече че е офицеръ и такъвъ водачъ не само не е полезенъ, но може да бжде фатално вреденъ, каквито се очертаватъ отъ горнитѣ документи Ковачевъ и Атанасовъ Ангелъ.

Ние цитираме тия факти за пълнота на изложението и за да се очертяе състоянието на духа, разколебанъ по много причини, но главно поради отстжплението и поради нездравитѣ основи на който се крѣпѣлъ тоя духъ. Поколѣнията ще трѣбва да вълнатъ поука отъ това и ще трѣбва да съсрѣдочатъ вниманието си, за да създаватъ офицери съ доблесть и себеотрицание, офицери истинскй водачи, грижливи за храната на войницитѣ и първи въ редоветѣ на борбата. Офи цери безъ доблесть и мжжество сж офицери вредни за родината, тѣ тровать духа на армията и тѣ сж, които въ тежкитѣ часове на борбата, вмѣсто да дадатъ примѣръ на юначество, ще заразатъ частитѣ си съ малодушие, инертность и страхъ. Дано родината бжде по-щастлива въ бждаще въ това отношение.

Въ 10 ч. сл. пл. се получи следната оперативна заповѣдь отъ началника на 7-а дивизия:

Втора Тракийска дивизия следва отъ Теранци за Баня-чука планина. Споредъ полученитѣ сведения, неприятельтъ събира войски отъ височинитѣ: Повиенъ и при Кочане и е влѣзълъ въ бой съ 2-а дивизия. За подпомагане 2-а дивизия заповѣдахъ:

1. Полковникъ Митовъ съ 8-и, 13-и, 26-и пехотни полкове, 3 полски и 3 планински битареи утре да настжпи къмъ Истибаня.

2. Полковникъ Енчевъ съ 31-и, 14-и пехотни полкове, 3-а бригада отъ повѣреното Ви опълчение и 5 скорострелни планински батареи утре 6 ч. пр. пл. да настжпи отъ Драмча за с. Безиково.

3. Полковникъ Недѣлковъ съ 24-и полкъ и 2-а бригада отъ повѣреното Ви опълчение съ 3 не с. с. пл. батареи да настжпи сжщо отъ Драмча за с. Цера, за охрана дѣсния флангъ на полковникъ Енчевъ и прикове повече неприятелски сили.

4. 1-а бригада отъ Македоно-Одринското опълчение остава въ маневрени войски въ с. Драмча, а 22-и полкъ въ Царевосело, за да се устроятъ. Останалитѣ артилерейски части сж оставени сжщо въ маневрени войски при Царевосело. Щабътъ на дивизията ще бжде по Баня-чука планина. Вие се назначавате общъ началникъ на колонитѣ на полковницитѣ Енчевъ и Недѣлковъ. 612. Царевосело, 25.VI. 13 г. 7 ч. 50 м. сл. пл.

Възъ основа на това се издаде следната оперативна:

Заповѣдь по М.-О. опълчение и дѣсната и срѣдна колони отъ 7-а пех. Рилска дивизия.

№ 54.

Щабъ с. Драмча. Карта 1:210,000 25 юний 13 г. 10 ч. 20 м. сл. пл.

§ 1. 2-а Тракийска дивизия следва отъ с. Теранци за Баня-чука планина. По събранитѣ сведения, неприятельтъ събира войски отъ височинитѣ при Повиенъ и Кочане и е влѣзълъ въ бой съ 2-а Тракийска дивизия.

7-а Рилска дивизия и М.-О. опълчение утре 6 ч. пр. пл. ще настжпятъ, за да подпомогнатъ на 2-а Тракийска дивизия и биятъ неприятеля въ флангъ въ три колони.

Лѣвата колона (8-и, 13-и и 26-и пех. полкове, 3 полски и 3 планински батареи) подъ началството на полковникъ Митовъ ще настжпятъ по шосето за Истибаня.

§ 2. На менъ се възлага командуването на войскитѣ по дѣсния брѣгъ на р. Брѣгалница, съставляющи две колони:

Срѣдна колона. *Полковникъ Енчевъ* 31-и пех. Варн. полкъ 14-и пех. полкъ 3-а М.-О. бригада 5 с. с. пл. батареи	Да настжпи по посока с. Драмча — Безиково съ цель да отхвърли неприятеля и да действува въ флангъ.
Дѣсна колона. *Полковникъ Недѣлковъ* 24-и пех. Черном. полкъ 2-а М.-О. бригада 3 не с. с. пл. батареи	Да настжпи по посока с. Драмча—с. Цера съ задача, като охранява фланга на срѣдната колона на полковникъ Енчевъ, да прикове възможно повече неприятелски сили въ сжщата посока.

За сведение. 5-а Одринска дружина днесъ биде изпратена къмъ върхъ Сивакобила, като странично прикритие по посока на старата граница.

за сързка съ частитѣ отъ 5-а армия — на върхъ Руенъ и за разузнаване. Тази дружина влиза въ подчинение на началника на дѣсната колона.

Маневрени войски.

Подполковникъ Николовъ 1-а М.-О. бригада Пионерната рота отъ 3-а пион. дружина	Да тръгнатъ въ 6 ч. 30 м. пр. пл. и се съсрѣдоточатъ при с. Драмча и чакатъ заповѣдь.

§ 3. На колонитѣ се даватъ по 4 конника за разузнаване и по 3 стражари за ординарческа служба.

§ 4. Секция отъ лазарета на опълчението да следва съ маневренитѣ войски.

§ 5. Конниятъ ешалонъ отъ огнестрелния паркъ на опълчението да се установи по пжтя при с. Драмча.

§ 6. Военниятъ инженеръ подполковникъ Иотовъ да разпореди за свързката между щаба на опълчението съ колонитѣ и щаба на 7-а Рилска дивизия съ гелиографни и телефонни станции.

§ 7. Частитѣ да използуватъ най-широко мѣстнитѣ жители за проводници и разузнавачи.

§ 8. За обозначение до где сж достигнали наши части, да се дава сигналъ съ червенъ флагъ или платнище.

§ 9. Поради силния ефектъ, който произвеждатъ бризантнитѣ гранати, да се стреля по-често съ тѣхъ, за да се пестятъ и шрапнелитѣ.

§ 10. Донесенията за разположението на частитѣ, сведения за противника, даже и когато нѣма нещо особено, да се изпращатъ въ 9, 12, 3, 6 и 9 часа.

§ 11. Щабътъ ще следва по пжтя на лѣвата колона до с. Доленци, по която посока да се изпращатъ донесенията.

Началникъ на опълчението, Генералъ-майоръ Геневъ.

Н-къ на щаба, отъ Генер. щабъ, Майоръ Дървинговъ.

Следъ издаването на тая заповѣдь, въ щаба на опълчението се получи следната телеграма отъ н-ка на 7-а дивизия:

Помощника на Главнокомандующия заповѣдва да се премине въ настжпление по цѣлата линия, на всѣки случай линията Виница—Драмча трѣбва да се удържи непремѣнно. Той се надѣе, че славнитѣ герои на България ще се покриятъ и сега съ нова слава и ме натоварва да Ви предамъ неговитѣ пожелания, на утрешния день опълчението да се покрие съ нова слава и пожелава на добъръ часъ. Да се предаде въ частитѣ. 618. Царевосело, 25. VI. 13 год. 1 ч. 30 м. сл. пл.

За по-пълно очертание на нещата не ще бжде зле да приведемъ следното съобщение, което намираме въ архивата на 3-а бригада, и което е изпратено отъ подполк. Протогеровъ до к-ра на 31-и полкъ:

По разпита на мѣстни жители и четници, за да се настжпи отъ Язовачука, дето сега е полка, за с. Безиково най-удобенъ пжть било презъ с. Корилово, Лжкавица, Каменица, Доленци (Дулица споредъ мѣстното население). Тѣ казватъ, че било по-добре и по-лесно да се вземе Пресѣка отколкото Безиково, и въ тоя случай нѣма нужда да се минава презъ Безиково, но отъ Каменица презъ Цера ще се мине за Пресѣка.

Въ с. Каменица навѣрно има неприятелска войска; въ с. Цера с.-з. отъ с. Повиенъ днесъ е било забелезано около 1 полкъ пехота. Сърбитѣ сж идвали въ с. Косевица и сж се върнали въ Каменица (около една рота сж били); тѣ казвали на селенитѣ: Ние знайме, че ще ни я вематъ българитѣ тая земя, но да се признаятъ, че можемъ да ги гонимъ. Взѣли хлѣбъ и други припаси. № 99. Драмча, 26. VI. 13 г. 1 ч. 30 м. пр. пл.

Презъ деня 5-а Одринска дружина достигнала къмъ 1 часа сл. пл. Сивакобила, дето почнала да се окопава, като изпратила една рота на върха Шопска-чука. За свръзка съ частитѣ отъ 5-а армия капитанъ Атанасовъ изпратилъ до н-ка на войсковата часть на в. Руенъ следното съобщение:

Съ дружината си заехъ височината при поста Сивакобила и западно отъ нея постъ Шопска-чука. На тѣзи върхове ще се окопая. Македонското опълчение и 7-а Рилска дивизия сж на западъ отъ с. Царевосело по височинитѣ на с. Драмча. № 89. Сивакобила, 25. VI. 12 год.

Следъ получаването на № 84 отъ щабътъ на опълчението, командирътъ на сжщата дружина, капитанъ Атанасовъ, донесе до н-ка на опълчението следното:

Днесъ, съ пристигането ми на Сивакобила и Шопска-чука, разпитахъ бѣгленцитѣ отъ селата: Цера, Безиково и Пресѣка—множина отъ тѣхъ сж се връщали следъ избѣгването и отъ тѣхъ узнахъ, че сърби на изтокъ отъ рѣката Каменица нѣмало, оттатъкъ на западъ отъ сжщата рѣка имало по височинитѣ на Цера, Пресѣка и Безиково, но не въ голѣмо количество —голѣмитѣ маси сж се били оттеглили. Изпратихъ власи отъ Туряница и стари куриери отъ с. Саса да проникнатъ задъ мрежата на противника и узнаятъ нещо положително и очаквамъ до утре до обѣдъ да знае нещо по-вѣрно, ако устоятъ изпратенитѣ хора.

Едно мнение. Като се остави заслонъ предъ Султанъ-тепе съ подкрѣпа отъ Руена, сжщо като се заеме хребета, източно отъ с. Саса, на опълчението се гарантира врата, презъ която ще може да проникне по гориститѣ склонове на Китка, като се яви къмъ Чипарника, па даже и Лопенъ и застраши фланга на сърбитѣ при Цера и Пресѣка и улесни атаката имъ. Опълченцитѣ сж още подъ впечатлението на погрома въ долищата предъ връхъ Парадли и на подобни акции, като горната, тѣ ще могатъ да се поведатъ съ успехъ, само ако видятъ фланговетѣ имъ и тила обезпечени. Подкрѣпата на артилерията ще е необходима. № 90. Сивакобила, 25. VI. 13 год.

Това донесение по погрѣшка е било предадено на командира на 2-а бригада, подполковникъ Пчеларовъ, който, неизвестно защо, не го препратилъ по принадлежность.

И така деня, 25 юний, частитѣ отъ опълчението и тия отъ 7-а дивизия, находящи се по дѣсния брѣгъ на р. Брѣгалница, прекараха въ почивка, устройство, уреждане и заемане съответно съ новата обстановка тактическо разчленение. Боеве и действия не е имало. Тоя день се изпращатъ назадъ като заболѣли отъ 4-а Битолска дружина подпор. Бѣлчевъ Ст. отъ 12-а Лозенградска—подпор. Антраникъ и отъ 13-а Кукушка—подпор. Раевъ.

26 юний.

ПЪРВО НАСТЖПЛЕНИЕ КЪМЪ Р. КАМЕНИЦА И ЗАВЛАДЯВАНЕ НА В. ГОВЕДАРНИКЪ.

(Гл. скица № 39 въ края приложение).

Щабътъ на опълчението пренощува на 25 срещу 26 юний при с. Драмча. Рано сутриньта отъ началника на 7-а дивизия се получи заповѣдь, 5-а Одринска дружина да остане на Сивакобила и да поддържа постоянна връзка съ 5-а армия. Едновременно съ предаване на тая заповѣдь до дѣсната колона въ 7 ч. 30 м. препоржча се на началника на сжщата колона при настжплението си да изпрати една по-силна обходна колона по посока на с. Саса. Въ 8 ч. въ щаба пристигна полковникъ Енчевъ, назначенъ за началникъ на срѣдната колона, която до тоя часъ се командуваше отъ командира на 31-и полкъ полковникъ Марковъ. На полковникъ Енчевъ се дадоха обяснения за характера на днешнитѣ действия и за обстановката и въ 8 ч. 30 м. той замина напредъ и пое командуването на колоната си. Въ 9 ч. 30 м. пр. пл. щабътъ, следъ като изчака колонитѣ да се подадатъ напредъ, потегли и той следъ тѣхъ и се установи въ 10 ч. на в. Язова-чука. Тоя конически върхъ предъ позицията на Драмча е високъ споредъ карта 1/40,000 около 886 метра и отъ него се открива цѣлата мѣстность до Китка, Руенъ и Безиковскитѣ височи. Отъ тукъ се виждаха колонитѣ и авангардитѣ имъ, които вече бѣха минали р. Каменица. Пехотната престрелка се чуваше още отъ 9 ч. пр. пл., но къмъ 11 ч. почна да стреля и артилерията отъ дѣсната колона. Чувствуваше се, че войскитѣ настжпваха съ смѣлость и че разгонването на преднитѣ неприятелски слаби части бѣ възбудило тѣхнитѣ пориви къмъ действие. Къмъ пладне възъ основа донесения, които ще цитираме по-нататъкъ, и по лични впечатления се донесе следното до началника на 7-а Рилска дивизия:

> Дѣсната колона (полк. Недѣлковъ) въ 9 ч. 15 м. пр. пл. е достигнала р. Каменица. Къмъ 11 ч. сжщитѣ тѣзи части имаха престрелка съ слаби неприятелски части. Престрелката продължава съ прекжсване. По сведения отъ мѣстни жители главнитѣ сили на противника се намирали задъ височитѣ около Пресѣка. Жителитѣ не могатъ да опредѣлятъ количеството и дали има артилерия. По източнитѣ склонове слаба верига охранявала. Отъ срѣдната колона донесение нѣмамъ. № 105. 26. VI. 13 год. 11 ч. 50 м. пр. пл.

Между това, нека видимъ какво правятъ презъ деня колонитѣ.

Срѣдната колона настжпила въ 6 ч. пр. пл. по пжтя Драмча—Доленци възъ основа устната заповѣдь на полконикъ Марковъ, тъй като полковникъ Енчевъ още не бѣше пристигналъ тамъ, за да поеме командуването на тая колона. Съобразно тая заповѣдь 14-и п. *Македонски полкъ* (2 дружини и 1 картечна рота), усиленъ съ две планински с. с. батареи и 2 взвода пионери, настжпилъ по пжтя Драмча—Доленци—Безиково като авангардъ, а 31-и п. полкъ и 3-а М.-О. бригада като главни сили по сжщия пжть. Въ 11 ч. 50 м. началникътъ на срѣдната колона донесе следното, което се получи въ 12 ч. 50 м. сл. пл. въ щаба на опълчението:

> Авангардътъ на колоната достигна височата и. отъ р. Каменица. На височата на западъ отъ с. Доленци се забелезва окопана батарея. Къмъ сжщата висота отъ ю.-з. се движи една верига. На височата с.-з. отъ с. Доленци се чува престрелка пушечна и картечници срещу нашата дѣсна колона. № 38. с. Тодоровци, 26. VI. 13 г. 10 ч. 20 м. пр. пл.

А следъ единъ часъ полковникъ Енчевъ, който бѣше вече поелъ командуването на колоната, донася до началника на опълчението следното:

> По височитѣ Повиенъ се забелезватъ неприятелски вериги. Въ тоя моментъ преднитѣ части на дѣсната колона водятъ пушечна стрелба, чуватъ се и картечници. Предъ повѣрената ми колона не се води още никаква стрелба. Навѣрно противникътъ не разполага съ артилерия, иначе щѣше да открие огънь по настжпващитѣ колони. № 73. с. Доленци, 26. VI. 13 г. 11 ч. 45 м. предъ пладне.

За подържането на връзката между дѣсната и срѣдната колони къмъ 4 часа полковникъ Енчевъ разпоредилъ, да се изпрати една дружина съ 2 орждия отъ 3-а М.-О. бригада и до вечерьта донесълъ следнитѣ до началника на М.-О. опълчение:

> Усилихъ авангарда съ още една дружина (всичко 3 дружини), и за връзка между двата авангарда (на срѣдната и дѣсна колони) изпратихъ една дружина отъ опълчението съ 2 орждия. Съ авангарда се води рѣдка пушечна стрелба и той продължава да настжпва за завладѣване Безиковскитѣ височи. Противникътъ предъ него съ артилерия не располага. Главнитѣ сили на колоната ще разположа задъ Тодоровскитѣ височи. № 79. с. Доленци, 26 VI. 13 г. 4 ч. сл. пл. Получено 6 ч. сл. пл.
>
> Положението е сжщо. Авангардътъ на колоната и дружината за свърза между авангардитѣ напреднаха доста и заеха височитѣ предъ главната линия отъ височитѣ Повиенъ — Цера. Предъ авангарда сж слаби неприятелски части, които следъ слабо съпротивление отстжпватъ. Стреля до сега само нашата артилерия. Въ тоя моментъ стреля неприятелска картечница. Задъ хребета при Тодоровци сж главнитѣ сили на колоната. Противникътъ оказва по-голѣмо съпротивление къмъ дѣсната колона. № 80. с. Тодоровци, 26. VI. 13 г. 8 ч. 30 м. сл. пл. Получено въ 11 ч. 30 м. сл. пл.
>
> П. п. Сега получихъ донесение отъ началника на авангарда; заелъ хребета на и. отъ Безиковскитѣ височи, кждето щѣлъ да се установи тази вечерь, понеже атаката не била достатъчно подготвена съ артилерийски огънь и мѣстностьта била трудно достжпна.

Действията на срѣдната колона се изразяватъ въ действията на авангарда, който, безъ да срещне, каквото и да е съпротивление, въ 9 ч. пр. пл. съ предния си отрядъ достигналъ р. Каменица. Тукъ челниятъ отрядъ миналъ рѣката и почналъ да се покачва по височитѣ на с. Дулица, последванъ отъ предния отрядъ. Въ това време предниятъ отрядъ билъ обстрелянъ отъ неприятель, разположенъ северно отъ с. Дулица. Предниятъ отрядъ се разгъналъ за бой и настжпилъ напредъ, а главнитѣ сили на авангарда въ 10 ч. се съсрѣдоточили на лѣвия брѣгъ на р. Каменица, въ 11 ч. преминали рѣката и, следъ получаването на следната заповѣдь отъ полковникъ Енчевъ, се насочили къмъ височитѣ на Безиково:

> Обекта Ви за днесъ е завладяването на височитѣ при с. Безиково. Настжпвайте съ силни рекогносцировачни отряди, като имате предъ видъ, че противникътъ е къмъ Цера и приема къмъ височитѣ при Безиково. Да не се масира полка на мѣста, които сж изложени, и до като не се разузнае, какво има напредъ. Съ настжплението да не се бърза. Да има повече методичность при настжплението, като се използува артилерията да подготви движението напредъ. Съ заемането на височитѣ при Безиково ще образувате заслонъ, който да не позволява спускането на неприятелски части отъ Повиенъ къмъ Оризаре. Пращайте по-често донесения. № 72. 26.VI. 13 г. 11 ч. 40 м. предъ пладне.

Въ 1 ч. сл. пл. главнитѣ сили на авангарда, разгънати въ боенъ строй съ две роти въ бойна частъ и четири роти въ подържка, настжпили къмъ височитѣ при Безиково. Скоро бойната часть била усилена съ още две роти и картечната рота. Предниятъ отрядъ останалъ да действува въ своята посока съ две роти, а останалитѣ две роти отъ сжщата дружина били назначени въ полкова подържка. Ротитѣ отъ 14-и Македонски полкъ настжпили смѣло и стремително и къмъ 5 часа противникътъ отстжпилъ отъ преднитѣ си позиции, следъ заемането на които ротитѣ спрѣли, устроили се, почивали 30 минути и продължили срещу неприятеля, който заемалъ следующия задъ първата позиция гребенъ. Неприятельтъ, обстрелванъ отъ 7-а и 9-а с. с. пл. батареи, натисканъ отъ фронта, застрашенъ отъ обхвата, който 6-а рота извършвала, не одържалъ и тая позиция, която въ 6 ч. 30 м. сл. пл. била заета отъ авангарда. Полковникъ Михайловъ, командиръ на 14-и полкъ, въ сѫщия часъ донесълъ, че заелъ хребета на изтокъ отъ Безиковскитѣ висоти и че тамъ щѣлъ да се установи за презъ нощьта, понеже атаката не била подготвена съ артилерийски огънь и мѣстностьта била трудно достѫпна. Въ 9 ч. 30 м. сл. пл. сѫщиятъ допълнително донесълъ до началника на срѣдната колона следното:

> Съ авангарда заехъ паралелния на Безиковскитѣ височи хребетъ. Между двата хребета има единъ много дълбокъ долъ съ стръмни скатове. Положението, което заемаме, е фронтално. Вследствие на гореизложенитѣ обстоятелства атаката и заемането на Безиковскитѣ височи съ силитѣ на авангарда отъ тая посока е рисковано и може да претърпи неудача. № 64. 26. VI. 13 г. 9 ч. 30 м. сл. пл.

Къмъ авангарда още въ 7 ч. за усилване пристигнала една дружина отъ главнитѣ сили, които бѣха спрѣли при кол. Тодоровци. Презъ нощьта авангардътъ останалъ на позицията съ 1-а дружина въ дѣсно, 2-а дружина въ лѣво, а въ центъра двѣтѣ планински батареи и картечната рота. Дружината отъ 31-и полкъ била оставена въ полкова подържка задъ дѣснофланговата дружина. Батареитѣ отъ авангарда, споредъ реляцията на 14-и полкъ, както при завладяването на първитѣ позиции, така и следъ заемането и установяването на вторитѣ, взели ограничено участие. Артилерията на неприятеля, каквато имала на самитѣ Безиковски височи, едва къмъ края на боя дала нѣколко изстрела, безъ да причини нѣкакви загуби. Презъ деня 14-и полкъ изстрелялъ 28,175 патрони и ималъ 19 души ранени.

10-а Прилепска дружина съ 7-а с. с. пл. батарея, назначена, както казахме, за свързка между авангардитѣ на дѣсната и срѣдната колони, настѫпила къмъ с. Каменица и минала рѣката, като оставила на позиция по лѣвия брѣгъ единъ взводъ отъ батареята, а другия взела съ себе си. Въ 4 ч. 30 м. сл. пл. предниятъ взводъ заелъ позиция при с. Каменица и открилъ огънь по височитѣ надъ с. Дулица, къмъ които височи настѫпваше 14-и п. Македонски полкъ. Въ сѫщото време предниятъ отрядъ на дружината, 4-а рота на подпоручикъ Лефтеровъ, влѣзълъ въ съприкосновение съ неприятелски слаби патрули, които отстѫпили, и установилъ връзка въ дѣсно съ 24-и полкъ и въ лѣво съ 14-и полкъ. Командирътъ на Прилепската дружина, капитанъ Петровъ, въ донесението си отъ 9 ч. сл. пл., като излага действията на дружината, както отбелезваме тукъ, следъ това продължава:

> „При това патрулътъ ми донесе, че въ лѣвата страна 14-и полкъ се е отдалечилъ. За да мога да подържамъ свързка между двѣтѣ колони, а така сѫщо за да мога да напредна съ тѣхъ до Пресѣка, моля, да ми се изпрати утре въ 6 ч. пр. пл. две роти подкрѣпление въ с. Каменица. 4-а и 3-а рота заематъ участъка по скатоветѣ на Дулица и Цера. Батареята снѣхъ по долината на р. Каменица. Утре тя ще бѫде на позиция при с. Каменица“.

Дружината презъ тия си действия изстреляла 300 патрона, а батареята 63 шрапнела. Загуби дружината и батареята нѣматъ.

Главнитѣ сили на срѣдната колона заели позиция по хребета на лѣвия брѣгъ на р. Каменица и презъ нощьта пристжпили къмъ окопаване. 31-и полкъ заелъ позиция отъ р. Брѣгалница до пжтя Тодоровци — Дулица северно отъ срутената казарма, а 3-а бригада отъ опълчението на северъ отъ сжщия пжть. Полкътъ и бригадата заели позицията съответно съ по 2 и 3 дружини, като отзадъ въ долината на р. Лжкавица оставили по една дружина въ маневрени войски на колоната. Частитѣ взели мѣрки за собственото си охранение и пратили секрети въ дола на Каменишката рѣка. Огньове не сж палили.

Дѣсната колона получила оперативна заповѣдь по опълчението № 54 въ 1 ч. пр. пл. и въ нейния духъ полковникъ Недѣлковъ издалъ следната заповѣдь по дѣсната колона № . . . отъ 3 ч. пр. пл. 26. VI. 13 год.

(Прави се дълго извлѣчение отъ заповѣдь по опълчението № 54 следъ това се продължава:) Повѣрената ми дѣсна колона да тръгне днесъ въ 6 ч. пр. пл. въ 2 колони.

1-а колона—2-а пех. М.-О. бригада съ една не с. с. пл. батарея да настжпи по билото на старата граница въ посока на колиби Литовци и Цера подъ началството на подполковникъ Пчеларовъ.

2-а колона—(24-и полкъ, 2 не с. с. план. батареи) да настжпи въ 6 ч. пр. пл. отъ позицията при Драмча презъ Тодоровци—Каменица къмъ колиби Цера.

Двѣтѣ колони да изпратятъ особени свои авангарди.

Азъ ще бжда съ колоната на 24-и полкъ.

Началникътъ на 1-а колона да праща донесения за пункта на пристигането си въ 9, 12, 3, 6 и 9 часа. Въ сжщитѣ донесения се донася и сведѣнията, които се искатъ за противника.

За обозначение до де сж достигнали колонитѣ, да се издигатъ флангове или платнища.

Да се използуватъ проводници и разузнавачи отъ мѣстното население.

Конниятъ ешалонъ отъ огнестрелния паркъ на опълчението ще се установи на пжтя при с. Драмча.

Въ 6 ч. 15 м. пр. пл. полковникъ Недѣлковъ поправя горната заповѣдь съ следнята до к-ра на 2-а М.-О. бригада, която била получена въ 7 ч. 50 м. пр. пл.

Пункта Цера, къмъ който е насочена бригадата Ви, не е този, къмъ който Ви насочиха, а се касае за тая Цера, що е западно отъ с. Гърча, затова нѣма защо да отивате къмъ колиби Литовци и горнята Цера, а да минете презъ Гърча за Цера, що е западно отъ с. Гърча на 3-а клм., затова напуснете граничния пжть веднага и се насочете презъ Луковица — Гърча за Цера. № 41. Позиция Драмча, 26. VI. 13 г. 6 15 м. ч. пр. пл.

Въ 9 ч. сжщиятъ донася до н-ка на опълчението следното:

Дѣсната колона се движи въ две отдѣлни колони: 1-а съставена отъ 2-а М.-О бригада съ една пл. не с. с. батарея се движи по посока на Луковица—Гърча—Цера; 2-а— 24-и п. Черноморски полкъ съ две не с. с. пл. батареи се движи по пжтя Драмча—Гърча—Цера. Въ тази минута главата на гл. сили на втората колона достигна до долината на р. Каменица и се забелезаха около две роти неприятель по склоноветѣ въ посока на Цера, отдето и откриха огънь по авангарда.

По заявлението на началника на артилерийското отдѣление, моля, да се замѣни поне едната отъ не с. с. батареи съ скорострелна.

1-а колона е останала още доста назадъ отъ 2-та, та ще я дочаквамъ. № 45. Пжтя при долината на р. Каменица, 26. VI. 9 ч. пр. пл.

По сведение отъ жителитѣ, главнитѣ сили на противника (безъ, обаче, да могатъ да опредѣлятъ колко приблизително—дали има артилерия) били на Пресѣшкитѣ върхове, а скатоветѣ се охраняватъ и наблюдаватъ отъ рѣдка верига. №43. Долината на р. Каменица на пжтя, 26. VI. 13 г. 9 ч. 12 м. пр. пл.

Настжплението на дѣсната колона се развиваше бавно, но непрекжснато. До р. Каменица тая колона не срещна никакво съпротивление. Следъ минаването на тая рѣка, обаче, патрулитѣ къмъ 9 часа били посрешнати съ огънь отъ неприятелска страна и станало нужда да бждатъ подкрѣпени отъ авангарда. Усилени така, патрулитѣ продължили движението нагоре къмъ гористата висота Говедарникъ, но скоро били обстреляни отъ картечницитѣ на неприятеля. Ставало очевидно, че тукъ имяме неприятелска часть на позиция и командирътъ на 24-и Черноморски полкъ далъ заповѣдь, 12-а не с. с. пл. батарея да заеме позиция и обстреля неприятеля, а авангардътъ да се разгъне за бой. Главнитѣ сили на полка се подали въ дѣсно и почнали да се покачатъ къмъ сжщия върхъ. Батареята заела позиция източно отъ с. Каменица на 1000 м. отъ воденицата и веднага открила огънь съ мѣрника 16—22 по неприятелската пехота и картечници окопани по самата висота Говедарникъ. Батареята стреляла по разни цели въ гората и, необезпокоена отъ неприятелска артилерия, заставила неприятелскитѣ картечници да замълчатъ и неприятелската пехота да се дръпне назадъ.

Между това, щабътъ на опълчението схващайки, че е особено полезно да се обхване в. Повиенъ и отъ къмъ Саса, както и смѣтайки, че при това настжпление полезно е Одринската дружина да се подаде по граничния хребетъ напредъ, още въ въ 7 ч. 30 м. пр. пл. бѣше препоржчалъ на началника на дѣсната колона да прати къмъ Саса една по силна обходна колона, а въ 11 ч. му препоржча къмъ сжщата колона да придаде и артилерия и да разпореди Одринската дружина да съобразява действията си съ тия на дѣсната колона. Въ действителность 2-а бригада отъ М.-О. опълчение се е движила по исканата посока къмъ Саса, обаче, както видѣхме отъ разпорежданията на полковникъ Недѣлковъ сутриньта, тая колона следвало да се отбие въ лѣво отъ 24 п. Черноморски полкъ и да се насочи къмъ Гърча. Къмъ 8 ч. пр. пл. 2-а бригада достигнала кол. Чеканецъ и тукъ получила № 41 отъ полковникъ Недѣлковъ, споредъ който бригадата свърнала къмъ Гърча. И, движейки се така, къмъ пладне сжщата бригада достигнала мах. Хумата и тукъ получила нова заповѣдь отъ полков. Недѣлковъ, да изпрати две дружини съ една батарея къмъ Саса за обходъ на неприятеля на Повиенъ. Подполовникъ Пчеларовъ въ изпълнение на тая последна заповѣдь повръща отново назадъ и четиритѣ си дружини съ батареята и се насочва къмъ Саса. Презъ тия моменти 24-и п. Черноморски полкъ се е изкачвалъ по склона на в. Говедарь и подполк. Пчеларовъ съ пристигането си при кол. Малащица заповѣдалъ 11-а не с. с. батарея да открие огънь на неприятеля по севернитѣ хълмове на Повиенъ. Батареята се стоварила и открила огънь, обаче, поради далечина огъня не е билъ действителенъ. Батареята изтреляла 3 гранати и 4 шрапнеля. Следъ това 2-а бригада продължила настжплението къмъ Саса, безъ да срещне неприятель и, преди да пристигне до това село, получила заповѣдь да спре, дето е стигнала и да чака нова заповѣдь.

Презъ това време 24-и п. Черноморски полкъ съ 12-а батарея настжпилъ и заелъ в. Говедарникъ, дето веднага заели позиция батареята, картечната рота и останалитѣ роти на полка. Въ 3 ч. пр. пл. батареята отъ в. Говедарь открила огънь съ мѣрникъ 16—23 по неприятелскитѣ окопи къмъ с. Цера, по една група началници и по меркеза (казармата на в. Повиенъ). Неприятельтъ е отговарялъ съ пехотенъ огънь, обаче, къмъ 6 ч. сл. пл. се обадила една неприятелска батарея отъ къмъ Цера, но понеже стреляла отдалечъ, огъньтъ й билъ недействителенъ. 12-а не с. с. батарея презъ тоя день изстреляла 192 гранати и 384 шрапнели.

Загуби тоя день дѣсната колона имала 1 убитъ и 2 офицери и 101 войника ранени отъ 24-и Черноморски полкъ и 1 раненъ отъ 12-а батарея.

Въ 8 ч началникътъ на срѣдната колона донесе до началника на опълченнето следното:

> Днесъ къмъ 9 ч. 30 м. пр. пл. се почна авангардния бой срещу противника, който бѣ заелъ скатоветѣ на Церската висота. Противникътъ не издържа авангардния бой и се оттегли на височитѣ. Авангардътъ продължи напредъ, следванъ отъ главнитѣ сили. При атакуване на самата Церска висота усилихъ авангарда съ още една дружина и картечната рота. Следъ кратъкъ бой противникътъ се обърна въ бѣгство и се оттегли съ една часть при казармата, при северната отъ Цера, а съ другата при западнитѣ отъ Цера височи. Въ това време пристигнаха задъ заетия вече върхъ и другитѣ две дружини съ две батареи. Тъкмо когато се канѣхъ да продължа движението напредъ, се получи повѣрителното писмо. Затова спрѣхъ настжплението и разпоредихъ да се установи на мѣстото си 2-а бригада отъ М.-О. опълчение, която бѣше останала назадъ, и разпоредихъ да се отправи за Сивакобила. Въ сжщото време пратихъ и една дружина отъ полка за тамъ съ зададената й цель. Веднага съ мръкването оттеглихъ и другата дружина съ двѣтѣ батареи и картечната рота и се отправиха за Сивакобила. Въ авангардъ останаха на Церскитѣ височи две дружини отъ полка ми съ една батарея. Противника срещу мене бѣ въ сила около 2—3 дружини съ нѣколко картечници Намѣри се сума убити черногорци, така че предполага се тая дружина да сж черногорци. Противника оказа слабо съпротивление. № 49. с. Каменица, 26. VI. 13 год. 8 ч. 10 м. сл. пл.

Решението на полков. Недѣлковъ да оттегли главнитѣ си сили на Сивакобила, както ще видимъ по-нататъкъ, не почива на една формална заповѣдь, а е плодъ на едно прибързване, което щѣше да бжде полезно да се избѣгнѣше. Самитѣ движения сж извършени, както е показано на скица № 40 на следната страница.

5-а Одринска дружина. Сутриньта дружината изпратила взводъ за свързка съ бригадата, но при все това до 3 ч. сл. пл. какво сж правили нашитѣ части не е знаяла. Въ тоя моментъ командирътъ на дружината донесълъ до командира на 2-а бригада следното:

> Дълго време чакахъ заповѣдь. Изпратихъ цѣлъ взводъ за свързка съ Васъ съ заповѣдь, да Ви пита, какво да права азъ, обаче, до сега не получихъ нищо. По единъ Вашъ ординарецъ поржчахъ да Ви пита— какво да правя азъ, но и отъ това нѣма резултатъ. Видохъ, че опълчението настжпи, затова настжпихъ и азъ съ дружината си по посока къмъ опълчението, като оставихъ рота на поста Шопова-чука. № 91. Постъ Шопова-чука, 26.VI. 13 год. 3 ч. следъ пладне.

Адютантътъ на дружината, който е носилъ това донесение, срещналъ батарейния командиръ капитанъ Стефановъ, който му казалъ, че „2-а бригада се е отправила за Саса, вашата дружина е назначена да заеме позиция на постъ Ждрапаница, затова побързайте“. На Ждрапаница дружината се върнала въ 9 ч. 30 м. сл. пл., отдето капитанъ Атанасовъ съобщилъ до командира на дружината на в. Руенъ следното:

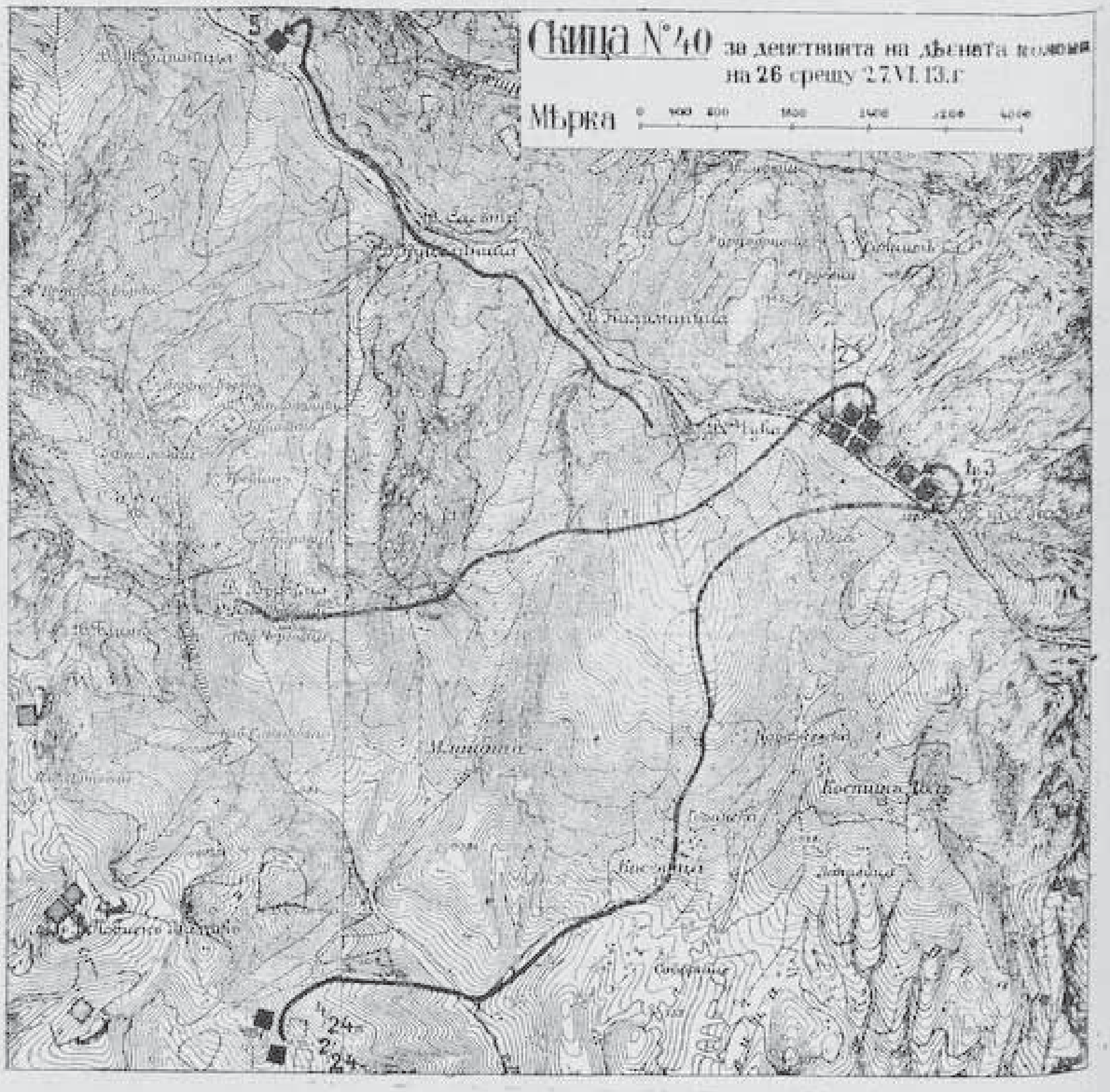
Скица №40 за действията на дѣсната колона на 26 срещу 27.VI.13.г
Мѣрка
0
400
800
1600
2400
3200
4000
5
Ждрапаница
Саса
Кармантица
Чука
Млинотии
Костина
Бесница
I/3
2/2
I/24
2/24

7-а Рилска дивизия и Македоно-Одринското опълчение настжпи и се доближи на пушеченъ изстрелъ до противника, който заема височитѣ Цера, Пресѣка и Безиково. Две дружини опълчение съ една батарея с. с. тая вечерь сж въ с. Саса, моята дружина отъ Сивакобила се премѣсти тукъ, да държи свързка между войскитѣ въ с. Саса и тѣзи на Руенъ. Моля, изпратете нѣколко войника за свързка, защото моитѣ хора сж много изморени. № 92. Ждрапаница, 26.VI. 13 г. 9 ч. 30 м сл. пл.

А до командира на 2-а бригада командирътъ на 5-а дружина донесълъ следното:

При тръгването ми вчера за постъ Сивакобила азъ помолихъ адютанта, да ми се даде своевременно заповѣдь. Днесъ не получихъ никаква заповѣдь. Както споменахъ и въ донесение № 91, потеглихъ да се присъединя къмъ бригадата си и, тъкмо когато слѣзохъ въ рѣката, получихъ заповѣдь, че дружината ми се назначава за свързка между нашата бригада въ с. Саса и войскитѣ на в. Руенъ. Сега е часа 10 и дружината ми още не е дошла, въпреки голѣмитѣ усилия да се бърза. Слизането въ рѣката и качването причини чрезмѣрна умора и при този страшенъ вѣтъръ, който духа сега тукъ, това ще се отрази фатално за дружината. Презъ нощьта не ще може да се вематъ всички възможни мѣрки, които да обезпечатъ войскитѣ въ с. Саса отъ изненада отъ дѣсно; това за сведение. Къмъ Руенъ изпратихъ за свързка. Моля, за утре своевременно да ми се каже, какво предстои да върша и, ако остана тукъ, то да ми се даде подробно указание за назначението на дружината. Да ми се укаже сжщо, какво да правя азъ, ако бригадата при успехъ напредне много. Чакамъ заповѣдь по сжщитѣ патрули. № 93. Постъ Ждрапаница, 26.VI. 13 г. 10 ч. сл. пл.

Изпратениятъ взводъ къмъ Саса се върналъ съ донесение, че въ това село не се намира 2-а бригада. Дружината нощувала на поста Ждрапаница.

Щабътъ на опълчението следъ пладне. Щабътъ остана презъ цѣлия день на наблюдателния пунктъ на Язова-чука. Къмъ пладне се получиха отъ офицера за свръзка при щаба на 7-а дивизия и отъ началника на сжщата съответно следнитѣ:

Щабътъ на 7-а дивизия се намира на развалената кула на Калиманово-поле. Колоната на полковникъ Митовъ е достигнала до развалената кула. По посока на Зърново се чуватъ артилерийски изстрѣли. Рекогносцировачниятъ отрядъ е напредъ, но точно на кое мѣсто, не се знае. 26. VI. 13 г. 3 ч. сл. пл.

Лично провѣрително. Получено на 12 ч. 15 м. сл. пл

Съгласно телеграмата отъ помощника на главнокомандующия, дивизията е флангардъ на цѣлата армия, която извършва флангова маршъ. На всѣка цена дивизията ще трѣбва 3-4 дена да се задържи на линията Драмча — Винница. Действията на дивизията трѣбва да бждатъ такива, че да се спечели това време. Затова вземете мѣрки, колонитѣ да се не излагатъ на разбиване и да действуватъ тъй, че да се спечели това време. Действувайте повече съ огънь отъ далечъ и осторожно. На линията Драмча, ако стане нужда, ще се държите упорито. Съобщете това на колоннитѣ началници. № 240. Баня-чука в. (1152). 26. VI. 13 год. 9 ч. 30 м. пр. пл.

Какъвъ бѣше този фланговъ маршъ на 5-а армия, въ тая минута щабътъ на опълчението трудно можеше да си представи. Взето предъ видъ ходътъ на боя, полученитѣ сведения и самата заповѣдь № 240 се написа до началницитѣ на колонитѣ следното:

(Цитира се № 240 и се продължава): Заповѣдвамъ: 1 Авангардитѣ да продължаватъ настжплението съ рекогносцировачна цель и, ако не срещнатъ сериозно съпротивление, да заематъ гребена Повненъ—Цера и укрѣпятъ. 2. Главнитѣ сили на колонитѣ да не минаватъ на дѣсния брѣгъ за сега на р. Каменица. 3. Началницитѣ на колонитѣ да изберать позиция за евентуална отбрана—срѣдната колона гребена Тодоровци, дѣсната колона—гребена Сивакобила включително Косевица. 4. До получаване точни сведения за силитѣ на противника, като резултатъ на авангарднитѣ боеве, позицитѣ да не се заематъ и колонитѣ да останатъ на мѣстата си. 5. Дѣсната колона, за да се спечели време, да изпрати още сега една дружина отъ 24-и п. полкъ и една не с. с. батарея за в. Сивакобила. Тази дружина да влѣзе въ връзка съ 5-а Одринска дружина и старшия отъ дружиннитѣ командири да поеме общото началство. Дружината да се укрѣпи на Сивакобила. № 107. 26. VI. 13 г. 1 ч. 45 м. сл. пл.

Къмъ сжщото време се получи отъ щаба на 7-а дивизия следното:

Съобщава се отъ главната квартира, че 5-а армия съ контъратака е разбила Дунавскитѣ дивизии 1-и и 2-и позиви съ голѣми загуби за тѣхъ. И

> днесъ 5-а армия ще мине въ настѫпление. Командующиятъ 5-а армия моли, да се заеме Сивакобила съ бойци и да се държи здраво. Началника на дивизията заповѣдва, да се изпрати тамъ една дружина, която да се укрѣпи добре и 1 план. батарея. По заповѣдь. 341. 26. VI. 13 год.

Между това, къмъ 1 ч. 30 м. сл. пл. боятъ почти вече бѣше съвършено престаналъ. Щабътъ изучи мѣстностьта около Тодоровци и по поводъ № 240 избра позиция за евентуална отбрана. Въ 3 ч. 15 м. сл. пл. се получи следното съобщение отъ началника на 7-а дивизия:

> Дивизията, заедно съ опълчението, въ три колони отъ линията Драмча—Баня-чука настѫпва за Киселица — (Каменица Б. авт.) и височинитѣ Пресѣка—Повиенъ. 2-а дивизия слѣзла на Теранци—Мородвизъ. Тази сутринь се водѣше отъ 2-а дивизия бой тамъ съ противника, силитѣ на когото не сѫ известни за щаба на 7-а дивизия. По артилерийския огънь може да се заключи, че боятъ не е ожесточенъ. Сѫщата втора дивизия снощи водила бой съ противника. Сведения нѣмаме за боя. Селото Зърново го е отстѫпилъ противника вчера. Нашитѣ колони бой още не сѫ завързали. Заповѣдахъ имъ да бѫдатъ осторожни. По заповѣдь на командующия амрията енергически преследвайте. Съобщаватъ отъ Главната квартира, 5-а армия има успехъ съ контъратака. Отхвърлили сърбитѣ срещу Баждарица съ голѣми за тѣхъ загуби. Срещу 5-а армия действували Дунавскитѣ дивизии 1 и 2 позивъ, които вследствие голѣмитѣ загуби били съвършено разнебитени. 26. VI. 13 г. 12 ч. 15 м. следъ пладне.

Опитътъ презъ дневния бой показа, че употрѣблението на полска артилерия по дѣсния брѣгъ на Брѣгалница ще бѫде отъ голѣмо значение, ето защо се написа до н-ка на 7-а дивизия следното:

> Моля, разпоредете съ пионери отъ 7-а пионерна дружина да се поправи пѫтя Царевосело—Драмча—Доленци, за да може да мине полска артилерия, каквато моля да ми се изпрати едно отдѣление. Пѫтя се нуждае отъ малки поправки. 110. 26. VI. 13 год. 6 ч. 45 м. сл. пл.

Въ отговоръ на което на 27 юний се получи следното:

> 110. За поправката на пѫтя Драмча — Доленци използувайте пионернитѣ полуроти, придадени къмъ дѣсната и срѣдната колони, а сѫщо пионеритѣ въ повѣреното Ви опълчение. Пѫтьтъ Царевосело—Драмча е поправенъ достатъчно. Изпращамъ Ви 3 полски с. с. батареи отъ 5-и артилерийски полкъ. 632. 27. VI. 13 г. 10 ч. 30 м. пр. пл.

Следъ това се получиха и изпратиха следнитѣ:

> До началника на 7-а Рилска дивизия.
>
> (Цитира се № 79 отъ полковникъ Енчевъ и се продължава:) Отъ началника на дѣсната колона донесение нѣмамъ, но изглежда, че и неговия авангардъ напредва. Щабътъ нощува по пѫтя Драмча—Тодоровци и е свързанъ съ Царевосело съ телефонъ. 111. 26. VI. 13 г. 6 ч. сл. пл.

> До началника на 7-а Рилска дивизия.
>
> 240. Разпоредихъ само авангардитѣ на колонитѣ да настѫпятъ къмъ Безиковскитѣ висоти и Повиенъ и, ако не срещнатъ силно съпротивление, да ги заематъ и се укрѣпятъ тамъ. Главнитѣ сили за сега да не минаватъ р. Каменица и въ случай на отбрана ще заематъ висотитѣ западно отъ Драмча. Две дружини съ една батарея сѫ изпратени на в. Сивакобила.
>
> Моля, да ми се обясни, за какъвъ флангов маршъ се говори, отъ коя армия се извършва. За упорна отбрана смѣтамъ да заема съ дѣсната колона върха и хребета Сивакобила, а съ срѣдната колона висотитѣ около селото Тодоровци. Чакамъ резултатитѣ отъ рекогносцировачнитѣ боеве на авангардитѣ и, ако в. Повиенъ и Безиково бѫде заетъ, ще бѫде предпочитателно заемането му отъ двѣтѣ колони и организирането тамъ главната отбрана. 103. 26. VI. 13 г. 7 ч. 30 м. сл. пл.

Отъ началника на страничното прикритие на 5-а армия.

Азъ държа позицията Руенъ—Ташъ-тепе, имамъ усилена застава—постове на Куцулиница, отъ дето влѣзохъ въ връзка съ 5-а Одринска дружина отъ опълчението. Днесъ срещу мене неприятеля не предприе никакви действия. Бой се водѣше срещу 3-а бригада отъ 4-а дивизия, генералъ-майоръ Церковски, при върха Баждарица и Девебаиръ. Отбити три атаки, следъ което неприятеля, контъратакуванъ, отстжпилъ къмъ ю.-з. отъ Баждарица, преследванъ отъ артилерийски огънь. Утре, ако не последва ново нареждане, ще продължа изпълнението на задачата си —строго отбрана на Руенъ и прикритие на лѣвото крило. Донесохъ въ щаба на 5-а армия за откратата връзка.

Вчера Н. В. Ц. бѣше всичкия день на позицията при Гюешево. Моля, съобщавайте ми, чрезъ командира на Одринската дружина за положението Ви и предстоящитѣ Ви действия. Срещу мене на ю.-и. отъ Китка се виждатъ огньове на неприятеля, обаче, точниятъ съставъ не ми е известенъ. Предполагамъ 2—3 дружини съ обозитѣ си. 26. Върхъ Руенъ, 25. VI. 13 г. 8 ч. 15 м. следъ пладне.

До началника на 7-а Рилска дивизия.

(Въ резюме предава се № 26 туку-що цитиранъ и се продължава:) Отъ колонитѣ чакамъ донесение и, ако се оправдае впечатлението ми отъ днешната престрелка, че противникътъ се оттегля, тази нощь нашитѣ предни части ще заематъ гребена Повиенъ — Цера, за утре ще разпоредя авангардитѣ да достигнатъ на шосето Султанъ-тепе — Кочане, а главнитѣ сили да се утвърдятъ на Повиенъ. 112. 26.VI. 13 г. 9 ч. 5 м. сл. пл.

Отъ началника на 7-а дивизия.

На № 112. Пазете се отъ отдѣлно разбиване. 4-а армия се оттегля отъ Щипъ презъ Плачковица, а нашитѣ войски (7-а дивизия и опълчението), съставляющи флангардъ на армията, прикриватъ това отстжпление и до 3—4 дена трѣбва да държатъ пжтя Пехчево — Царевосело свободенъ. № 241. Царевосело, 27.VI. 13 год.

Отъ началника на 7-а дивизия.

111. Моля, разпоредете да се окопаятъ силно на заетитѣ мѣста. При действията трѣбва да се има предъ видъ съдържанието на телеграмата, която Ви пратихъ днесъ съ два войника. 629. 26.VI. 13 г. 9 ч. 20 м. сл. пл.

Отъ началника на 7-а дивизия.

103. Дѣсната колона да не се праща къмъ Сивакобила, а да следва дадената й посока. Изпратеното на Сивакобила е достатъчно. Напълно съмъ съгласенъ съ заемането на Повиенъ и Безиковитѣ височини само съ авангарди. Ако на тѣхъ нѣма силенъ противникъ, то следъ заемането имъ да се укрѣпи на тѣзи височини цѣлия Ви отрядъ. 530. 26.VI. 9 ч. 30 м. сл. пл.

До началника на 7-а Рилска дивизия.

Получихъ донесение отъ н-ка на срѣдната колона, че авангардътъ заелъ височитѣ на изтокъ отъ Безиково. Боятъ на тази колона е билъ слабъ и безъ артилерия отъ страна на противника. По-усиленъ е билъ боятъ на дѣсната колона, но сведения до тоя часъ нѣмамъ отъ нея. 114. 26.VI. 13 г. 12 ч. сл. пл.

До началника на дѣсната колона.

Понеже Вие сами знаете разположението на Вашитѣ части, въ изпълнение заповѣдьта № 54, разпоредете авангардътъ Ви да заеме височитѣ Повиенъ и да се укрѣпи, като прати разузнаване на далечъ. Движението къмъ Сивакобила преустановете. Когато авангарда Ви донесе, че се е утвърдилъ на Повиенъ, настжпете и съ останалитѣ части, съгласно заповѣдьта № 54 и се укрѣпете. № 115. 26.VI. 13 г. 12 ч. сл. пл.

Въ 1 ч. пр. пл. на 27 юний се издаде следната оперативна

Заповѣдь по Македоно-Одринското опълчение

№ 55.

Щабъ с. Драмча. Карта 1:210,000 27 юний 13 г. 1 ч. пр. пл.

§ 1. На 25 того боятъ на 5-а армия билъ сполучливъ и днесъ вѣроятно Крива-Паланка е въ нашитѣ ржце. Началникътъ на страничното прикритие на 5-а армия, заемаще в. Руенъ, ми донася, че на 25 того сл. пл. югозападно отъ в. Китка сѫ забелезани биваци на противника, около 2—3 дружини. Сѫщия день около една дружина отъ гарнизона на Султанъ-тепе заминала за къмъ Крива-Паланка. На 26 того малки неприятелски части отстѫпили заедно съ обозитѣ си, отъ в. Султанъ по шосето за Кочане.

Авангардътъ на срѣдната колона на полковникъ Енчевъ е завзелъ височитѣ на изтокъ отъ с. Безиково. За дѣсната колона сведения нѣма.

§ 2. Утре сутриньта авангардитѣ да продължатъ рекогносцировачния бой и, ако не срещнатъ превъзходни сили, да атакуватъ височитѣ, както следва: Авангардътъ на дѣсната колона—Повиенъ, а авангардътъ на срѣдната — Цера — Безиково. Следъ това авангардитѣ да се укрѣпятъ на тѣхъ и изпратятъ напредъ и въ страни разузнавателни органи (патраули, разезди и пр.

§ 3. Когато авангардитѣ се закрѣпятъ окончателно, да настѫпятъ и главнитѣ сили на колонитѣ. Дѣсната колона да заеме и укрѣпи участъка Повиенъ до с. Цера и изпрати заслонъ по посока на в. Китка, а срѣдната колона да заеме и укрѣпи участъка отъ с. Цера до с. Безиково.

§ 4. Началникътъ на дѣсната колона съ получаване настоящата заповѣдь да разпореди страничното прикритие, заемаще в. Сивакобила, да настѫпи по старата граница и съдействува за заемане отъ дѣсната колона Повиенскитѣ височи. Това прикритие да се укрѣпи на кота 1900 съ задача да охранява фланга на дѣсната колона и да държа връзка съ войскитѣ на в. Руенъ.

§ 5. Маневренитѣ войски за сега да останатъ при с. Драмча.

§ 6. Началникътъ на срѣдната колона, ако днесъ не е придалъ една с. с. батарея къмъ дѣсната колона, да направи това утре рано.

§ 7. Донесения днесъ не се изпратиха, както бѣ указано въ заповѣдь № 53. Да ми се изпращятъ задължително донесения въ 9, 12, 3, 6 и 9 часа и всѣкога, когато има нещо особено, като непремѣнно се донася до кои пунктове сѫ достигнали преднитѣ части.

§ 8. Щабътъ на опълчението ще бѫде по пѫтя Драмча—Доленци.

Началникъ на опълчението, Генералъ-майоръ Геневъ.

Н-къ щаба, отъ Генер. щабъ, Майоръ Дървинговъ.

По поводъ тая заповѣдь се получи на следния день въ 9 ч. 10 м. сл. пл. следното лично поверително отъ н-ка на 7-а дивизия:

Отъ разпоредданията Ви забелезвамъ едно сѫществено измѣнение въ назначението на страничното прикритие на Сивакобила (§ 4 отъ оперативната Ви заповѣдь № 55). Тѣзи две дружини съ планинската батарея служатъ за охрана лѣвия флангъ на 5-а армия и дѣсния на дивизията и сѫщевременно за свързка между 5-а армия и дивизията, тъй щото тѣ по никой начинъ не трѣбва да напускатъ граничния водораздѣлъ. Съ пращането имъ на вис. 1900 се оголва направлението Сивакобила — Кадинъ-мостъ или Кюстендилъ и, следователно, фланга и тила на 5-а армия и дивизията. Напредването на страничното прикритие къмъ Куцулиница — Жарапаница, успоредно на дѣсната колона, е тъкмо въ интереса на дѣлото. Желателно е, да не влизате въ сериозенъ бой, освенъ за най-упорната отбрана на линията Драмча — Виница, защото дивизията съ повѣреното Ви опълчение получава деликатното назначение на флангардъ, който ще трѣбва да прикрие прехвърлянето на частитѣ отъ армията въ долината на р. Брѣгалница около Царевосело и Драмча. № 636. Царевосело, 27.VI. 12 г. 7 ч. 30 м. сл. пл.

До началника на 7-а Рилска дивизия.

Сега получихъ донесение отъ началника на дѣсната колона, че е успѣлъ да заеме височитѣ Цера. Противъ него имало около 2—3 дружини безъ артилерия. Намѣренъ убитъ черногорецъ. Съпротивлението не било енергично. 116. Драмча, 27.VI. 13 г. 1 ч. пр. пл.

Маневренитѣ войски се състоеха отъ 1-а бригада и 2-а рота отъ 3-а пионерна дружина. На пионерната рота се заповѣда да пристѫпи къмъ оширяване тукъ тамъ на пѫтя Царевосело—Драмча, за да може по него да се движи полска артилерия. 1-а бригада въ съставъ 2-а, 3-а, 4-а и 13-а дружини потеглила въ 6 ч. 30 м. отъ Царевосело и стигнала при чешмата при Драмча рано предъ пладне, дето спрѣла и се разположила на почивка. Ротитѣ отъ 1-а Дебърска дружина за наказание сѫ били разпратени по останалитѣ дружини отъ 1-а бригада. Това нещо се е наложило на бригадния командиръ, подполковникъ Николовъ, защото на 24 юний вечерьта една часть отъ тая дружина безъ заповѣдь и безъ началствующитѣ лица потеглила да върви за България. Застигната веднага тая часть отъ дружинния командиръ, капитанъ Величковъ, тя е била повърната, случката е била разследвана и установило се е, че това дѣло се дължело на нѣколко души отъ дружината, които съ всичкия си умъ помислили че повече не е нужно да се биятъ. Разкаянието още въ сѫщия часъ е било най-трогателно, обаче, бригадниятъ командиръ, подпоковникъ Николовъ, останалъ неприклоненъ да не накаже дружината за назидание на всички въ момента и за поука на поколѣнията въ бѫдаще. Дружината, като отдѣлна часть, е била разформирана и ротитѣ ѝ сѫ били придадени къмъ останалитѣ дружини отъ бригадата. Ние вѣрваме, че Дебърци, които сѫ се отличавали съ толкова родолюбие и дарби да запазатъ и предадатъ презъ вѣковетѣ старата българска веществена и духовна култура, не ще простатъ никога това позорно дѣло на нѣколкото слабохарактерници и егоисти свои членове, което дѣло на вѣчни времена ще бѫде едно пятно за тѣхъ.

Разположение на частитѣ презъ нощьта срещу 27 юний. На смръкване началникътъ на дѣсната колона оставилъ 2 дружини и 1 пл. не с. с. батарея на в. Говедарникъ подъ началството на подполк. Вапцаровъ, а съ останалитѣ сили се оттеглилъ на Сивакобила, дето пристигналъ въ 3 ч. 30 м. на сутриньта. (Гл. скица № 40 на стр. 378). Срѣдната колона останала съ авангарда си на дѣсния брѣгъ на р. Каменица, а съ главнитѣ сили — на лѣвия брѣгъ на позиция. Маневренитѣ войски останали при чешмата на с. Драмча. Инженерътъ на опълчението, подполк. Иотовъ, тоя день излѣзе отъ опълчението и замина по заповѣдь на инспектора на инженернитѣ войски за Дупница по укрѣпяване на Конява планина.

Резултати отъ боя. Неприятелскитѣ предни части бѣха отбити на всѣкѫде, безъ да се срещне голѣмо съпротивление. И, ако нѣкои отъ посоченитѣ обективи не се достигнаха още презъ деня, главната причина трѣбва да се смѣта заповѣдьта 240, която за началници и войници бѣше една неприятна и непонятна изненада. Действията на авангардитѣ, увѣнчани съ такъвъ добъръ успехъ, сѫ едно доказателство, какво би могло да се постигне. Но, при една изгубена борба войсковитѣ единици се оказватъ много често не стопани на собственитѣ си действия, които, именно защото борбата въ даденъ моментъ клони да бѫде изгубена, се оказватъ подъ гнета на неприятелската воля.

Фортификационни работи. Презъ деня къмъ фортификационни постройки поради настѫплението не се прибѣгнало. Презъ нощьта авангардитѣ и главнитѣ сили на лѣвата колона сѫ укрѣпявали позициитѣ си.

Времето бѣше добро.

Загубитѣ въ наша страна бѣха около 1 убитъ и 123 ранени, въ числото на последнитѣ 2 офицери. Точното установяване на загубитѣ трудно е да се направи, защото въ реляциитѣ на 24-и полкъ има известно смѣшение на даннитѣ за 26 и 27 юний.

Изстреляни снаряди отъ батареитѣ презъ деня възлизатъ на 646—700 общо шрапнели и гранати.

Отличиха се както 14-и така и 24-и полкове и 10-а Прилепска дружина, които настжпиха смѣло.

27 юний.

СПИРАНЕ НАСТЖПЛЕНИЕТО ПОРАДИ ОТСТЖПАТЕЛНОТО ПРЕГРУПИРАНЕ НА 4-а АРМИЯ.

(Гл. скица № 41 отсреща).

Дѣсната колона. Дейностьта на тая колона достатъчно се очертава отъ следнитѣ донесения на полковникъ Недѣлковъ до началника на опълчението:

Снощи ви донесохъ съ № 49, че авангардътъ (2 дружини и една не с. с. пл. батарея) зае височинитѣ източно отъ Цера, които бѣха заети отъ 2—3 неприятелски дружини съ 3-4 картечници. Това заемане стана къмъ 4 ч. сл. пл. Другитѣ дружини—главнитѣ сили (2 друж., картечна рота отъ 24-и полкъ. 4 друж. отъ 2-а М.-О. бригада, 2 батареи—една с. с. и една не с. с., единъ пионеренъ взводъ), споредъ заповѣдьта Ви се оттеглиха къмъ Сивакобила, а 5-а Одринска дружина съ една батарея въ странично прикритие по старата граница, западно отъ поста Сивакобила. В. Повиенъ остана въ неприятелски ржце.

Съгласно днешната Ви заповѣдь № 54, разпоредихъ авангардътъ да продължава рекогносцировачния бой и, ако не срещне превъзходни сили, да атакува Повиенъ и се укрѣпи на Повиенъ—Цера. За съдействие страничното прикритие (5-а Одринска дружина и една батарея) да съдействува за атаката въ посока старата граница — в. 1900, следъ което да се укрѣпи на кота 1900 съ цель за охрани фланга.

Противникътъ снощи къмъ 8 ч. сл. пл. е поставилъ на Повиенъ батарея да фланкира нашата батарея. Тази батарея тогава е пристигнала, понеже по-рано нѣмаше никакви орждия. С. с. пл. батарея, изпратена ми, пристигна вчера въ 6 ч. сл. пл. Азъ ще се намирамъ при поста Сивакобила. № 53. Сивакобила, 27. VI 13 г. 9 ч. 45 м. пр. пл. Получено въ 1 ч. 30 м. сл. пл.

Положението къмъ 9 ч. пр. пл. си остава неизмѣнно. Авангардътъ води артилерийска стрелба, а страничното прикритие не е още пристигнало за съдействие на авангарда за завладѣване на Повиенъ. № 46. Сивакобила, 27. VI. 13 г. 10 ч. пр. пл. Получено въ 1 ч. 30 м. сл. пл.

Авангардътъ е на сжщата позиция, на която се окопалъ здраво.

Противникътъ до изгрѣване на слънцето днесъ е продължавалъ да се окопава, до като окопаването му е било спрѣно отъ огъня на нашата артилерия. Предъ пладне противника е прехвърлилъ една пл. батарея съ сгжстени части около две роти отъ височината съ казармата, що е северно отъ Цера, на гребена източно отъ сжщата съ намѣрение да обстрелва долината на източния ни флангъ. Друга неприятелска с. с. батарея е обстрелвала днесъ продолно позицията на авангарда отъ лѣво. Нашата батарея се е оказала слаба да води успешна борба съ неприятелската такава. Неприятелскитѣ пехотни части отъ височинитѣ предъ фронта и дѣсния флангъ постоянно стрелятъ, безъ, обаче, да настжпватъ.

Четиритѣ дружини отъ 2-а бриг. М.-О. опълчение сж установени до старата граница около 3—4 клм. западно отъ поста Сивакобила, малко по-

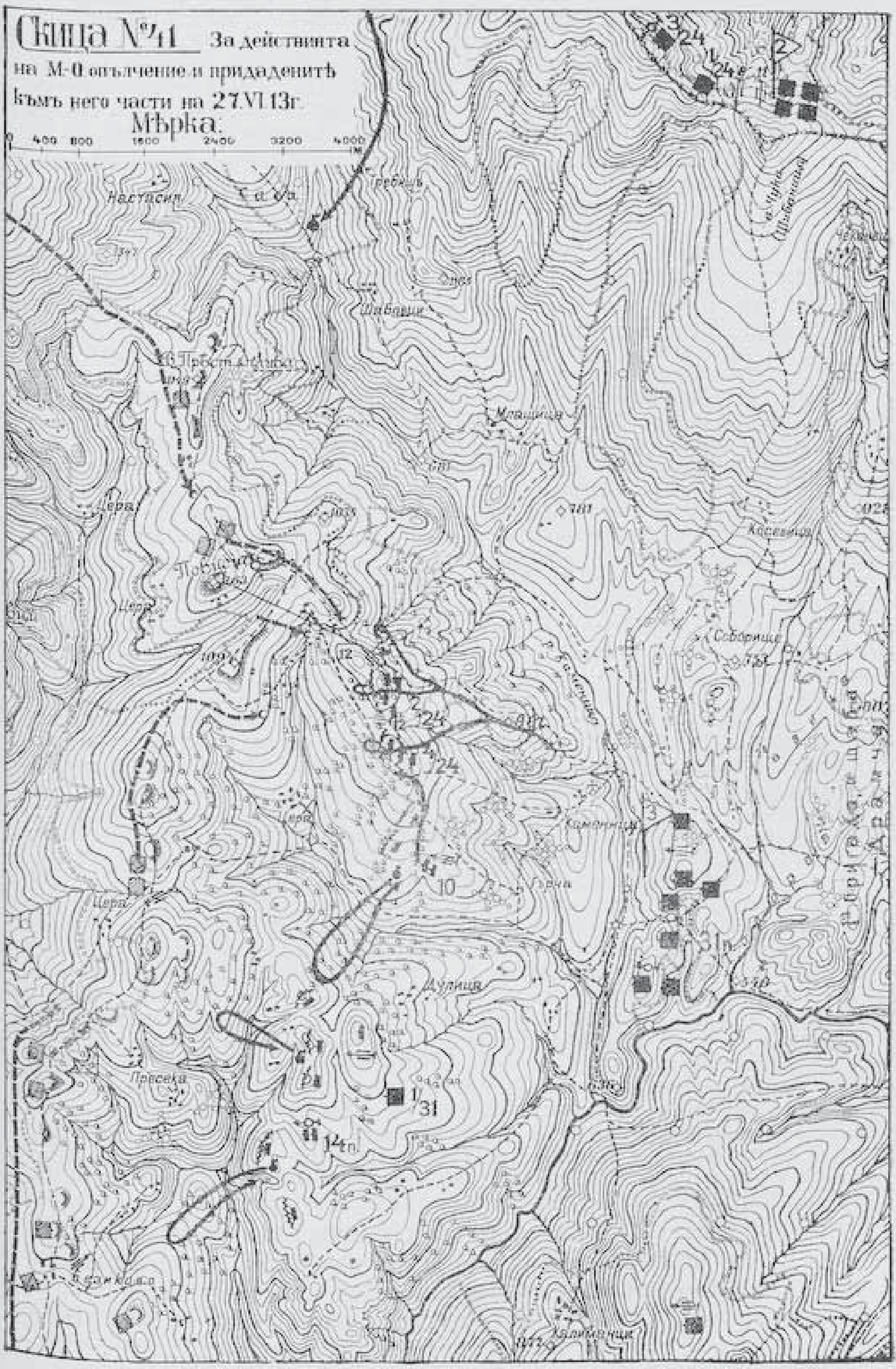

Скица №41 За действията на М-О опълчение и придаденитѣ къмъ него части на 27.VI.13г. Мърка.

0
400
800
1600
2400
3200
4000
Настасил
Требиш
Шаблеци
Млащица
Цера
Цера
Цера
Косевица
Соборище
Комоница
Дулица
Пресека
Калиманица
3/24
II/24
2
3
2/24
3/24
10
31п.
I/31
14п.

на западъ отъ тѣхъ и по-на югъ сж двѣтѣ дружини отъ 24-и полкъ. Батареитѣ сж по сжщитѣ мѣста. 5-а Одринска дружина съ една батарея се намиратъ около поста Ждрапаница, отдето едва къмъ 4 ч. сл. пл. ще настжпи за съдействие на авангарда. Това закъснѣние се дължи на недоразумѣния и сега командирътъ на дружината е при менъ, комуго лично обяснихъ неговата задача. За постигане на голѣмъ успехъ отъ авангарда, желателно е да му се укаже едно по-ефикасно съдействие отъ срѣдната колона. Намирамъ се при М.-О. дружини. № 47. Сивакобила, 27.VI. 13 г. 2 ч. 20 м. сл. пл.

Отъ височината западно отъ Сивакобила тая минута виждамъ, че авангардътъ на повѣрената ми колона напуща позицията и се оттегля назадъ. Следствие на това спрѣхъ отиването на 5-а Одринска дружина съ една батарея за съдействие на авангарда по атакуването на Церската казарма, и остана, за да продължава да бжде странично прикритие и подържа връзка съ 5-а армия отъ Ждрапаница. Изпращамъ човѣкъ за упжтване авангарда, да се оттегли къмъ Косевица. № 48. Сивакобила, 27.VI. 13 г. 4 ч. сл. пл. Получено въ 7 ч. 30 м. сл. пл.

Началникътъ на авангарда въ 1 ч. 30 м. ми донася, че на върха Повиенъ противникътъ поставя една батарея съ сгжстени пехотни части въ сила около една дружина и придадената къмъ авангарда не с. с. батарея не била въ състояние да води борба съ неприятелскитѣ две с. с. батареи и била анфилирана отъ къмъ дѣсния нашъ флангъ, вследствие на това принудена била да замълчи. Сжщиятъ въ 5 ч. 50 м сл. пл. ми донася, че противникътъ въ 1 ч. 30 м. сл. пл. преминалъ съ превъзходни сили въ настжпление, като насочилъ въ обхватъ на нашия дѣсенъ флангъ една дружина. Нашата артилерия била обстреляна съ кръстосанъ пушеченъ и артилерийски огънь и, силно поражавана, не могла да остане повече на позицията си, а била принудена да се оттегли, следъ което било заповѣдано и на цѣлия авангардъ да се оттегли въ посока на в. Сивакобила.

Разположението на частитѣ ми, както Ви донесохъ и по-рано, е: 4 дружини отъ 2-а бригада на М.-О. опълчение, западно отъ поста Сивакобила на около 3 клм., 2 дружини отъ 24-и полкъ съ картечна рота—ю. з. отъ сжщия връхъ (поста Сивакобила) на 4 и пол. клм. (северно отъ Косевица около 3 клм). Артилерията е между дружинитѣ. 5-а Одринска дружина съ една не с. с. батарея—на в. Ждрапаница, дето ще остане въ странично прикритие и занапредъ. (Отмѣнено е отиването й къмъ Повиенъ за съдействие на авангарда). Авангардътъ ще се установи южно отъ дружинитѣ на 24-и полкъ къмъ билото, което е около 1 клм. отъ дружинитѣ. Тази нощь дѣсната колона ще нощува въ това положение съ мѣрки на охранение, а утре ще заеме позиция при нужда склона Сивакобила. № 49. Сивакобила, 27. VI. 13 год. 4 ч. 25 м. сл. пл. Получено въ 8 ч. 45 м. сл. пл.

Авангардътъ продължава да се оттегля назадъ. Къмъ 8 ч. 30 м. сл. пл. изпратихъ новъ авангардъ, една дружина и да присъедини при себе си още една дружина отъ отстжпающия авангардъ, следъ което да заеме позиция на лѣвия брѣгъ на р. Каменица, за да охранява фланга на срѣдната колона.

Днесъ следъ пладне къмъ 2 часа сж забелезани две неприятелски дружини съ артилерия. Тръгнали отъ казармата на Цера къмъ долината на р. Каменица съ посока обхождане позицичта на авангарда ми.

За пазене тази нощь една дружина отъ полка зае позиция скатоветѣ предъ разположенитѣ на бивакъ дружини. За презъ нощьта артилерия на авангарда не дадохъ, но при нужда утре ще го подържа съ артилерийски огънь отъ позицията, която се намира предъ бивацитѣ на дружинитѣ, отъ които ще може да се обстрелва върховетѣ на Цера и Церската казарма. Утре при нужда ще заема позиция на скатоветѣ на Сивакобила. № 53. Сивакобила, 27.VI. 13 год. 9 ч. 20 м. сл. пл. Получено на 28. VI. въ 7 ч. пр. пл.

Точно какъ бѣха се разиграли действията на в. Говедарникъ той день мжчно може да се установи въ подробности. Оттеглянето на главнитѣ сили на дѣсната колона отъ върха чакъ на Сивакобила, безъ съмнение, бѣше оказало своето отрицателно морално влияние. Изолираностьта на авангарда и наличностьта на среща му на цѣла позиция, която неприятельтъ презъ нощьта усилено бѣше укрѣпявалъ, както и раздвижването на непрителски сили срещу дѣсния му флангъ не бѣха факти, които не указаха влияние върху началника на авангарда, подполковникъ Вапцаровъ. Ако се вѣрва на реляцията на 12-а не с. с. батарея, авангардътъ като че ли бѣше решилъ, или такива инструкции бѣше получилъ, да не дочака неприятелска атака, което не е погрѣшно, а още съ приближаване на неприятеля на 1200 крачки да се оттегли. Погрѣшното, обаче, е че нѣмало нито инициатива или дейность за разузнаване, нито изпращане рекогносцировыченъ отрядъ, нито даже огледъ на мѣстностьта. Авангардътъ останалъ на позицията си на в. Говедарникъ, готовъ за пасивна борба, безъ никаква амбиция да направи нещо повече. 12-а батарея презъ нощьта премѣстила 4 орждия на северния край на върха, а останалитѣ 2 орждия останали на старата позиция на южния край на сжщия върхъ. Така батарейниятъ командиръ е мислилъ отъ една страна да закрие часть отъ батареята си отъ неприятелската с. с. батарея, излѣзла на позиция вечерьта на 26 юний на височата Цера, отъ друга страна по тоя начинъ нашата батарея е била въ състояние да може да обстрелва подстжпитѣ както предъ позицията, така и къмъ дѣсния флангъ. Въ дѣсно отъ батареята имало само една рота, а по-въ дѣсно на 1200 кр. находящата се гориста висота не била заета даже и отъ патрулъ. Характерното е било, че пехотата и артилерията сж били на една линия и всичкитѣ усилия на батарейния командиръ да може да убеди подполк. Вапцарова да държи нѣкоя и друга рота по-напредъ отишли напразно. Въ 9 ч. 30 м. батареята обстреляла съ живъ огънь една голѣма група началници, които били се появили на височата задъ окопитѣ на неприятеля. Къмъ 1 ч. сл. пл. неприятельтъ почналъ настжпление съ нѣколко роти отъ къмъ меркеза (казармата) при Цера и батареята повѣла оживена стрелба по него. Настжплението на сърбитѣ е било покровителствувано отъ една с. с. планинска батарея и е било насочено срещу дѣсния флангъ на авангарда. Не с. с. взводъ, който е билъ най на дѣсно, обстрелванъ отъ орждеенъ и пушеченъ огънь, е билъ скоро сведенъ въ пълно бездействие. Крайниятъ лѣви взводъ, за да не привлича огъня на неприятелскитѣ орждия къмъ себе си, следователно, да поразява и пехотата, по желанието на последната сжщо е бездействувалъ. А между това, неприятельтъ разгъналъ още сили и приближавалъ все повече и повече и авангардътъ, безъ да допусне неприятеля по-близо отъ 1200 крачки, почналъ отстжплението. Споредъ реляцията на 24-и полкъ отстжплението на двѣтѣ дружини отъ авангарда почнало въ 2 ч. 30 м. сл. пл.—батареята отстжпила $^1/_2$ ч. по-рано—въ което време противникътъ съ около три дружини достигналъ на 600 кр. предъ авангардната позиция, обхождайки дѣсния ѝ флангъ съ около 1 дружина.

Батареята презъ тоя день изстреляла 62 гранати и 80 шрапнела, а двѣтѣ дружини отъ авангарда . . . . патрони. Загубитѣ на 24-и полкъ презъ деня били 9 убити и 56 ранени войника.

Срѣдната колона съ авангарда и главнитѣ си сили остава цѣлия день на мѣстото си. 10-а Прилепска дружина и 7-а с. с. пл.

батарея, натоварени съ ролята да подържатъ връзка между авангардитѣ отъ дѣсната и срѣдната колони, поради отстжплението на тоя на дѣсната колона отъ в. Говедарь надвечерь сжщо се оттеглили отъ дѣсния на лѣвия брѣгъ на р. Каменица. Авангардътъ на срѣдната колона презъ деня е изпратилъ напредъ къмъ позицията на неприятеля два малки рекогносцировачни отряди, но отъ тѣхъ почти не е имало никаква полза, както може да се разбере отъ следното донесение на началника на авангарда до началника на срѣдната колона:

По цѣлия гребенъ се забелезватъ маскирани окопи. Рекогносцировачнитѣ отряди, по която и посока да се появяватъ, биватъ всѣкой пжть обстрелвани, вследствие на което нѣматъ възможность да се качатъ на гребена и да направатъ по-щателенъ огледъ на мѣстностьта. № 66. Отъ хребета изт. отъ Безиковскитѣ висоти, 27.VI. 13 г. 5 ч. 45 м. сл. пл.

Следнитѣ донесения отъ началника на тая колона, полковникъ Енчевъ, до щаба на опълчението, могатъ да ни дадатъ още нѣколко щриха за дейностьта на колоната презъ деня:

По телефона ми се съобщи: Отъ участъка на една отъ дружинитѣ отъ главнитѣ сили къмъ 8 ч. пр. пл. се забелезало движение на противника срещу фронта на дѣсната колона. Една неприятелска колона се е движила отъ височитѣ при Цера отъ ю.-з. къмъ с.-и. Следъ колоната сж се движили товарни обози. Отъ една долина сж излѣзли 5—6 конника и сж се присъединили къмъ казаната колона. По височитѣ срещу фронта на дѣсната колона е имало неприятелски окопи, по които се виждало движение. Моля, ординарцитѣ и стражаритѣ, дадени въ разпореждането ми отъ щаба на опълчението, да не се задържатъ, а да се връщатъ при мене. № 83. Тодоровци, 27 VI. 13 г. 8 ч. 45 м. пр. пл. Получено въ 11 ч. 45 м. пр. пл.

Авангардътъ заема сжщитѣ височи, за които вече Ви донесохъ. Отъ авангарда сж изпратени рекогносцировачни отряди, но н-кътъ на авангарда не е получилъ още отъ тѣхъ никакви сведения. Авангардътъ ще настжпи следъ събиране положителни сведения за противника, понеже завладѣването Безиковскитѣ височи отъ къмъ фронта е трудно и рисковано. Въ тоя моментъ нашата артилерия отъ дѣсната колона обстрелва противника. Води се и пушечна стрелба. Снощи изпратихъ застава, за да влѣзе въ свързка съ дѣсната колона, обаче, такава не се постигна, понеже дѣсната колона заела Сивакобила много на северъ отъ Косевица. № 84. Тодоровци, 27. VI. 13 г. 1 ч. сл. пл. Получено въ 4 ч. 15 м. сл. пл.

Авангардътъ на дѣсната колона безъ особенъ напоръ отъ страна на противника отстжпи отъ височитѣ по дѣсния брѣгъ на р. Каменица къмъ Сивакобила. Помолихъ началника на дѣсната колона, да прати авангарда да заеме поне височитѣ по лѣвия брѣгъ на Каменица и влѣзе въ връзка съ мене. Отъ заловени двама пленници: По височитѣ Повиенъ — Цера сърбитѣ имали 3 пехотни полка (2-и, 3-и и 7-и) и две бригади черногорци, които били разположени на височата при турската казарма на Повиенъ. Сърбитѣ били пръснати по окопитѣ си. Имали и планинска артилерия. Моля, да се заповѣда на н-ка на дѣсната колона, иначе ще се компрометира моя дѣсенъ флангъ особено положението на авангарда ми и дружината за свързка, които заематъ височитѣ и. отъ Безиково. № 86. Тодоровци, 27.VI. 13 г. 5 ч. 35 м. сл. пл. Получено въ 7 ч. 15 м. сл. пл.

Авангардътъ отъ повѣрената ми колона остава да нощува на сжщата си позиция. Дружината за свързка, понеже фланга ѝ е откритъ и привечерь противника откри по нея силенъ огънь, възможно е при по-силенъ напоръ тая нощь да отстжпи. Придадената ѝ артилерия отстжпи. Ако началника на дѣсната колона не заеме височитѣ при Косевица, възможно е тамъ да се насочи противника и да ме принуди да отстжпя. При това изпращамъ двама пленници. № 87. Тодоровци, 27.VI. 13 г. 8 ч. 35 м. сл. пл. Получено въ 11 ч. 25 м. сл. пл.

10-а Прилепска дружина съ 7-а с. с. пл. батарея, натоварена съ ролята да подържа връзка между авангардитѣ на дѣсната и срѣдната колони е имала 4-а рота, подпор. Лефтеровъ, непосредствено въ лѣво отъ лѣвофланговата рота на авангарда на дѣсната колона, 3-а рота по-въ лѣво срещу Дулица, единия взводъ отъ 7-а батарея при дружинната подържка юго-източно отъ с. Каменица. Предниятъ взводъ отъ 7-а батарея въ 9 ч. 30 м. открилъ огънь по неприятелскитѣ окопи на голата чука, южно отъ висотата Цера, и по групитѣ войници край гората, южно отъ поменатата чука. Следъ това тоя взводъ до вечерьта е обстрелвалъ отъ време на време представляющитѣ известна важность цели по неприятелската позиция. Връзката въ дѣсно съ дружинитѣ отъ 24-и полкъ е била пълна, връзката, обаче, въ лѣво съ 14-и полкъ е била доста слаба поради голѣмото разстояние. Къмъ пладне за разгонване на неприятелскитѣ патрули, появили се между дѣсния флангъ на 14-и полкъ и лѣвия флангъ на 10-а дружина, последната изпратила единъ силенъ патрулъ, а следъ това и цѣла верига по посока на с. Дулица. Къмъ 3 ч. 30 м. сл. пл. задниятъ взводъ отъ 7-а батарея открилъ огънь по в. Говедарникъ, отъ дето авангардътъ на дѣсната колона бѣше вече отстѫпилъ, но тоя огънь е билъ скоро спрѣнъ отъ командира на 10-а дружина, който още не е знаялъ за отстѫплението на съседитѣ отъ дѣсно. Въ 5 часа командира на 10-а дружина получава донесение отъ 4-а рота, че съседната рота отъ 24-и полкъ отстѫпила, по който поводъ капитанъ Петровъ пише на дружината отъ 24-и полкъ, да не отстѫпва, защото нѣма заповѣдь за това. Това съобщение не е могло да намѣри дружината отъ 24-и полкъ на позицията ѝ на в. Говедарь и въ 6 ч. сл. пл. командирътъ на 10-а дружина донася следното до командира на 3-а бригада отъ М.-О. опълчение:

> Забелезва се презъ цѣлия день движение на групи отъ пехотни части отъ дѣсния неприятелски флангъ къмъ лѣвия. 14-и полкъ се отдалечи твърде много въ лѣво отъ менъ и връзката съ него е почти скѫсана, освенъ това дружината отъ 24-и полкъ, която охранява въ дѣсно отъ менъ, напусна позицията си, безъ да ми съобщи. Неприятельтъ прати въ моя участъкъ патрули. Понеже дружината ми е отъ 350 човѣка, моля, да ми се намали участъка. № 52. 27.VI. 13 г. 6 ч. сл. пл.

Въ сѫщото време капитанъ Петровъ заповѣдва на 1-а рота да настѫпи къмъ в. Говедарникъ, обаче, скоро ротата била посрещната съ силенъ огънь и, освенъ това, ротата се оказала застрашена отъ две неприятелски роти отъ дѣсния си флангъ и тилъ. Настѫпилиятъ въ тая посока неприятель обстрелялъ и 2-а и 3-а роти отъ сѫщата дружина изненадано и станало нужда 2-а рота да настѫпи напредъ и подъ нейно прикритие планинскиятъ артил. взводъ се натоварилъ въ 7 ч. 20 м. и почналъ да се спуща къмъ рѣката, а половинъ часъ следъ това отстѫпвала вече и дружината, обстрелвана съ пушеченъ и артилерийски огънь отъ неприятеля отъ в. Говедарникъ.

Батареята изстреляла 26 гранати и 76 шрапнела, а Прилепската дружина . . . патрони. Загуби има само дружината 1 убитъ и 8 ранени опълченци, което и очертава още по-пълно действията тукъ.

5-а Одринска дружина на 26 юний, както знаемъ, по своя инициатива бѣ се спуснала отъ Сивакобила, за да достигне 2-а бригада, като бѣше оставила една рота на Шопова-чука. Следъ като бѣ слѣзла до р. Каменица, дружината бѣ получила заповѣдь, да се повърне на граничния вододѣлъ, за да заеме в. Ждрапаница и да изпълнява задачата за свръзка между опълчението и частитѣ отъ 5-а армия на Руенъ. Дружината достигнала на в. Ждрапаница въ $9^{1}/_{2}$ ч. сл. пл. на 26. VI. Сутриньта на 27. VI. дружината получила устна заповѣдь отъ подполков. Пчеларовъ, да се оттегли за в. Сивакобила. Дружината потеглила веднага за новото си мѣстоназначение, обаче, въ 11 ч. 30 м. пр. пл. по пѫтя получила заповѣдь да настѫпи по старата граница и да съдействува на авангарда за завладяването на Повиенскитѣ висоти, следъ което да се укрѣпи на висота 1900, съ задача до охранява фланга на дѣсната колона и да подържа връзка съ частитѣ отъ Руенъ. Следъ пладне дружината потеглила по посока на Саса, но въ 4 ч. 30 м. сл. пл. получава нова заповѣдь да остане на днешната си позиция и до втора заповѣдь да изпълнява възложената ѝ задача—свръзка съ 5-а армия. Дружината се повърнала назадъ и въ 8 ч. 30 м. заела позицията си на в. Ждрапаница. За пристигането си на позицията капитанъ Атанасовъ сутриньта на следния день донесълъ, като въ края добавилъ, че къмъ 4 ч. сл. пл. отъ къмъ Султанъ-тепе по посока на Цера слѣзли 2 роти до една дружина съ 1 батарея. На Ждрапаница дружината почнала да се окопава, като оставила една застава отъ единъ взводъ въ Саса.

Както лесно се разбира, това разкарване на дружината не е грѣшка на подчиненитѣ, а на командуването. Капитанъ Атанасовъ въ едно второ донесение отъ следния день въ края пише, че отъ него до Сивакобила разстоянието е 2—$2^{1}/_{2}$ часа, а до седловината северно отъ Цера — не по малко отъ 4 часа и, моли, тия данни да се иматъ предъ видъ, въ случай че му се даде нѣкое порѫчение.

Колко леко често пѫти командуването е склонно да движи войскитѣ си, като забравя, че тѣ не сѫ шахматни фигури, а живи маси подложени на измора и маси съ опредѣлена пъргавина и износливость!

Щабътъ на опълчението предъ пладне забиколи мѣстностьта около с. Драмча и състави планъ за укрѣпяването на позицията тукъ. По посока на авангардитѣ сутриньта бѣше съвсемъ тихо. По-късно почнаха да се чуватъ оживени престрелки, обаче, тѣ бѣха съ голѣми прекѫсвания. Артилерийски огънь се откри къмъ 9 ч. 30 м. и до къмъ 10 ч. трая доста оживено, следъ това тоя огънь се води съ прекѫсвания. Къмъ 11 ч. въ състава на опълчението пристигна 10-а пионерна дружина отъ 1 пионерна рота, 1 телеграфенъ, 1 мостови взводове и инженеренъ паркъ подъ командата на подполк. Бочевъ. Къмъ 9 ч. сл. пл. се разпореди командирътъ на 1-а бригада, командирътъ на 10-а пионерна дружина и командиритѣ на пионернитѣ роти, капитанъ Николовъ и поручикъ Костовъ, да се явятъ при щаба на опълчението, за да се дадатъ упѫтванията по укрѣпяване на позицията и за да се разпредѣли рѫководението на работата. Въ 6 ч. сл. пл. на самото мѣсто началникътъ на опълчението посочи линията на позицията за укрѣпяване, кѫде следва да се построятъ укрѣпени пунктове, кой кѫде ще рѫководи работата и какъ ще се разпредѣли 1-а бригада съ дружинитѣ и ротитѣ си за изграждане позицията. Главната позиция бѣше на гребена, на който е разположено с. Драмча, почва отъ р. Брѣгалница и върви по хребета и източно отъ с. Корилово, като минава презъ последната буква „о“, следва презъ буква „Д“ на с. Драмча и отива къмъ последната буква „и“ на с. Вратиславци. Връзката между щаба на опълчението и тоя на 7-а дивизия презъ деня се изразява въ нѣколко донесения отъ началника на опълчението до началника на тая дивизия, представляващи извлѣчение отъ такива отъ колонитѣ. Въ донесението № 120 отъ пладне въ края се казваше, че ако неприятельтъ на Повиенъ се окаже слабъ, ще бѫде атакуванъ отъ авангарда на дѣсната колона, а следъ заемането на върха, тамъ ще отидатъ и главнитѣ сили на сѫщата колона. Съ № 575 отъ 3 ч. 30 м. сл. пл. началника на Рилската дивизия известяваше, че отъ Баня-чука е наблюдавано движение на неприятелски 2 дружини съ картечници, полска и планинска артилерия да се движатъ отъ Кочане къмъ Оризаре, което показваше какъ неприятелското внимание бѣше привлѣчено къмъ фронта Безиково—Повиенъ, срещу който действуваха нашитѣ дѣсна и срѣдна колони. Надвечерь отъ сѫщия началникъ се получи № 249, въ който генералъ-майоръ Тодоровъ препорѫчваше заетитѣ пунктове Ждрапаница и Куцулиница да не се напускатъ, а да се заематъ съ пехота и артилерия, за обезпечение Руенъ, а Сивакобила сега могла би да не се заеме, но при нужда тамъ да се изпрататъ солидни части отъ дѣсната колона. Къмъ сѫщото време се получи следната заповѣдь отъ началника на 7-а дивизия:

> Съгласно телеграмата отъ командующи армията № 5860 разпоредете, едно планинско скорострелно отдѣление отъ срѣдната колона да се оттегли незабелезано къмъ Царевосело, дето ще получи ново назначение. Разпоредете повѣренитѣ Ви колони да се спратъ на вехтитѣ позиции и силно да се укрѣпатъ. 576. Царевосело, 27. VI. 13 г. 7 ч. 30 м. сл. пл.

Следъ половинъ часъ тая заповѣдь бѣше последвана отъ №578, въ която се казваше, че вмѣсто три да се изтеглятъ само две пл. с. с. батареи. Отъ водения разговоръ по телефона съ щаба на Рилската дивизия по поводъ оттеглянето на вехтитѣ позиции доде се до заключение, че тая заповѣдь непремѣнно трѣбва да се изпълни, за да може да се спечелятъ 3—4 дена и се обезпечи маневра, който 4-а армия извършваше и който, както сега е известно, не бѣше никакъвъ маневъръ, а чисто и просто лѣвофланговитѣ сили на 4-а армия отстѫпваха, защото отстѫпваше и 2-а армия, преследвана отъ гърцитѣ. Въ 10 ч. 45 м. сл. пл. се издаде следната оперативна:

Заповѣдь по Македоно-Одринското опълчение.

№ 56.

Щабъ Драмча. 27 юний 13 г. 10 ч. 45 м. сл. пл.

§ 1. Отъ воденитѣ рекогносцировачни боеве се установява, че неприятельтъ заема Повиенъ и височитѣ Безиково съ пехота и планинска артилерия.

§ 2. На 7-а Рилска дивизия и Македоно-Одринското опълчение е възложено да отблъснатъ всѣко настѫпление на противника срещу линията Драмча — Виница, като сѫщевременно задържатъ височитѣ Ждрапаница, Куцулиница и Сивакобила, за да спечелятъ 3—4 дена и обезпечатъ маневра, който въ настояще време извършва армията.

Дѣсенъ стран. отрядъ. *Полковникъ Недѣлковъ* 24-и Черноморски полкъ 5-а Одринска дружина 1 не с. с. план. батарея 1 с. с. план. батарея 4 конника, 3 стражара и 2 гелиографни станци (Отъ 2-а М.-О. бригада)	Да заеме за упорна отбрана върховетѣ Куцулиница, Ждрапаница и Сивакобила, съ цель да отблъсне всѣко нападение на сѫщитѣ върхове и въ случай на неприятелско настѫпление къмъ Драмча — Доленци да съдействува за отблъскването му. Да остави авангардъ при Косевица.
Дѣсна колона. *Подполков. Пчеларовъ* 2-а М.-О. бригада (Безъ 5-а Одринска друж.) Кар. р. отъ 1-а М.-О. б-да 1 с. с. план. батарея 1 не с. с. план. батарея 1 с. с. полска батарея	Да заеме и упорно отбранява участъка на позицията отъ главния пѫть Драмча — Доленци при последната бутка „и“ на Вратиславци.
Срѣдна колона *Полковникъ Енчевъ* 31-и Варненски полкъ 3-а М.-О. бригада 1 с. с. план. батарея 1 не с. с. план. батарея 2 полски с. с. битареи 4 конника, 3 конни страж. 2 хелиогр. станции	Да се отдръпне на избраната отъ мене позиция при с. Драмча, като заеме участъкъ отъ р. Брѣгалница до главния пѫть Драмча — Доленци, като се укрѣпи за една най-упорна отбрана.
Маневрени войски. *Полковникъ Михайловъ* 14-и п. Македон. полкъ 1-а М.-О. бригада 10-а пионерна дружина 1 рота отъ 3-а пион. друж.	Да се разположатъ източно отъ с. Драмча по мое указание.

§ 3. Авангардитѣ да останатъ на лѣвия брѣгъ на р. Каменица, като подържатъ съприкосновение съ неприятеля. Въ случай на негово настѫпление да го задържатъ възможно по-дълго време.

§ 4. Частитѣ да се оттеглятъ на позицията въ тъмно, за да не бѫдатъ забелезани.

§ 5. Командирътъ на 10-а пионерна дружина утре да пристѫпи къмъ укрѣпяване на позицията споредъ даденитѣ му днесъ указания. Сѫщиятъ да разпореди да се устроятъ упорни отбранителни пунктове и телефонни и хелиографни съобщения между колонитѣ, маневренитѣ войски и щаба на опълчението.

§ 6. Секцията на лазарета и огнестрелния паркъ на опълчението да се разположатъ при с. Гаврайлъ на главния пѫть Драмча — Царевосело.

§ 7. Полковникъ Енчевъ да ми се яви за указание утре въ 7 ч. преди пладне, а полковникъ Михайловъ и подполковникъ Пчеларовъ да направятъ това, когато пристигнатъ съ частитѣ си на позицията.

§ 8. Щабътъ на опълчението ще бѫде при колиби Киселица на пѫтя Драмча — Царевосело.

Началникъ на опълчението, Генералъ-майоръ Геневъ.

Н-къ щаба, отъ Генер. щабъ, Майоръ Дървинговъ.

Следъ издаване заповѣдьта се донесе до началника на 7-а дивизия следното :

Заловени двама пленици съобщаватъ, че по височитѣ Цера — Повиенъ били 2-и, 3-и и 7-и пехотни полкове и две черногорски бригади, последнитѣ общо 4,000 человѣка. Разпоредихъ за заемането на старата позиция. Авангардътъ на дѣсната колона се сблъскалъ съ превъзходни неприятелски сили и отстжпилъ къмъ Косевица. 123. Драмча, 27.VI. 13 г. 11 ч. 45 м. сл. пл.

Маневренитѣ войски останаха цѣлия день при чешмата на с. Драмча, като надвечерь отъ тѣхъ съобразно наличното число инструменти се опредѣлиха смѣни работни команди за устройване подъ ржководството на пионеритѣ упорнитѣ пунктове при Драмчанската позиция.

Резултати отъ боя. Както видѣхме, боятъ на авангардитѣ бѣше съвършено анемиченъ. Съ полученитѣ подкрѣпления неприятельтъ не само можеше да задържи позицията, но и да отхвърли слабитѣ наши авангарди, които бѣха доста далече отъ главнитѣ сили. Като рекогносцировачни боеве, може да се твърди, тѣ дадоха добри резултати. Констатираха се силитѣ на неприятеля, които не бѣха повече отъ 7 — 8 дружини съ сравнително малко артилерия; установи се, че неприятельтъ се окопава на линията Цера — Безиково; установи се, че неприятельтъ, застрашенъ тукъ да не изгуби тая линия, привлѣче 1 дружина и батарея отъ Султанъ-тепе и 2—3 дружини съ картечници и артилерия отъ къмъ Кочане. Съ една речь, установи се, че неприятельтъ, следователно, въ тия дни нѣкжде другаде движеше своитѣ войски, вѣроятно къмъ Крива-Паланка или къмъ Велесъ и Щипъ, дѣто по-рано лѣвиятъ флангъ на 4-а армия бѣше направилъ сериозни опустошения въ редоветѣ на неприятеля.

Фортификационни работи. Авангардитѣ не сж прибѣгвали къмъ сериозни фортификационни строежи. На главната позиция при Драмча, обаче, бѣха направени всички разпореждания за едно усилено привеждане въ отбранително положение всички по-важни пунктове.

Пленени.—Нѣколко души сръбски войници.

Загуби имаше само 24-и полкъ убити 9 и ранени 54 войника, 10-а Прилепска дружина убити 1 и ранени 8 опълченци.

Изстреляни снаряди—общо 88 гранати и 156 шрапнели.

Времето бѣше презъ деня топло, а вечерьта студено.

Отличили се нѣма.

Холерата. До когато опълчението действуваше горе въ планината, холерата, която бѣше се появила наскоро следъ пристигането на частитѣ въ Кочане, бѣше съвършено намалѣла. Сега следъ отстжплението на Драмча епидемията почна да вирѣе въ застрашителни размѣри. По пжтя Тодоровци—Драмча—Царевосело презъ деня се пренесоха десетки заболѣли отъ холера. До интенданта съ № 125 се заповѣда да снабди частитѣ съ захарь и чай и да изпрати за позицията нѣколко кола и товари негасена варь за борба съ холерата. Отъ холерата тоя день заболя лѣкаря на 3-а бригада санит. подпор. Д-ръ Малиновъ.

28 юний.

ВРЪЩАНЕ НА ПОЗИЦИЯТА ПРИ ДРАМЧА.

(Гл. скица № 42 насреща.)

Сутриньта пионернитѣ роти и команди отъ 1-а М.-О бригада на смѣни почнаха окопаването на позицията и устройването на упорнитѣ пунктове. Щабътъ бѣше на позицията. Презъ това време се донесе до началника на 7-а дивизия следното:

> Частитѣ извършватъ движение къмъ позицията. Пристжпи се къмъ укрѣпяване. Изобщо противникътъ се държи пасивно срещу срѣдната колона, а по-оживлено срещу дѣсната колона. Отъ 3-а М.-О. бригада има холерни заболѣвания, около сто случаи. Досега умрѣли три. Драмча, 28. VI. 13 г. 8 ч. 45 м. пр. пл.

За да може да се съобрази по-целесъобразно, както при укрѣпяването на позицията, така и при разпредѣлението на силитѣ, още въ 9 ч. съ № 127 се запита началника на Рилската дивизия, какъ е разположена лѣвата колона на позиция при Ѣаня-чука. Къмъ 2 ч. сл. пл. се получи следния отговоръ:

> Лѣвата колона на полковникъ Митовъ е разположена: 1-о рекогносцировачниятъ отрядъ—2 ескадрона, една дружина и две картечници сж по пжтя Виница—Драгобрашница; 2-о авангардътъ (преденъ упоренъ пунктъ)—1 и пол. дружина съ 2 картечници и 1 план. батарея е на височината северо-източно отъ с. Якимово; 3-о главна позиция—9 роти, 4 картечници и две полски и една гаубична батареи, височинитѣ при караулката; 4-о подръжка—една дружъна, една картечница и една полска батарея на височина 1152. По заповѣдь № 642. Царевосело, 28. VI. 13 г. 1 ч. 5 м. сл. пл.

Дѣсниятъ страниченъ отрядъ. Полковникъ Недѣлковъ получилъ заповѣдь по опълчението № 56 въ 4 ч. пр. пл. и разпоредилъ, 5-а Одринска дружина съ 1 пл. не с. с. батарея да остане и се укрѣпи на в. Ждрапаница, като държи връзка съ частитѣ отъ 5-а армия на в. Руенъ, 1 дружина отъ 24-и полкъ съ 1 с. с. пл. батарея и 2 картечници да заеме в. Куцулчница, 1 дружина и 2 картечници отъ сжщия полкъ — Сивакобила, 1 дружина въ подържка задъ в. Куцулиница и 1 дружина — въ авангардъ при кол. Косевица. Отъ Одринската дружина къмъ Саса оставала една застава отъ единъ взводъ. Неприятель срещу тоя отрядъ се е забелезвалъ 1—2 дружини на бивакъ при Церската казарма и пакъ толкова по-на северъ на около 3 клм. Една дружина съ 1 пл. батарея неприятелски предъ пладне се спуснали напредъ въ пространството между с. Саса и с. Каменица и следъ пладне се спрѣли при казармата при мах. Требишъ до р. Каменица, по срѣдата между поменатитѣ по-горе две села, като прогонили пратения отъ къмъ Саса нашъ патрулъ и го преследвали до сжщото село. Дружинитѣ отъ страничния отрядъ презъ деня се укрѣпявали на позициитѣ си, а нѣкои отъ тѣхъ били въ движение, за да заематъ мѣстата си.

Дѣсната колона. Подполковникъ Пчеларовъ получилъ заповѣдь № 56 въ 4 ч. 30 м. пр. пл. и незабавно потеглилъ съ дружинитѣ си за новия участъкъ при Драмча—Вратиславци. Тукъ дружинитѣ пристигнаха къмъ 10 ч. 30 м. пр. пл. и почнаха да заематъ позицията: 14-а дружина съ 8-а с. с. пл. батарея зае преденъ пунктъ на линията на предния пунктъ на срѣдната колона, а другитѣ дружини заеха позиция по-назадъ на главната позиция, дето бѣха вече разположени 5-а полска с. с. отъ 5-и арт. полкъ и 12-а не с. с. пл. батареи.

Началникътъ на опълчението, който съ щаба въ сжщото време бѣше на позицията, прегледа разположението на дѣсната колона, като разви основната мисъль за назначението на тая колона, да фланкира съ огънь и съ действия евентуалното настжпление на неприятеля срещу срѣдната колона. По липса на достатъчно шанцовъ инструментъ устройването на упорнитѣ пунктове въ дѣсната колона се остави за следния день, като презъ деня на 28 юний трѣбваше

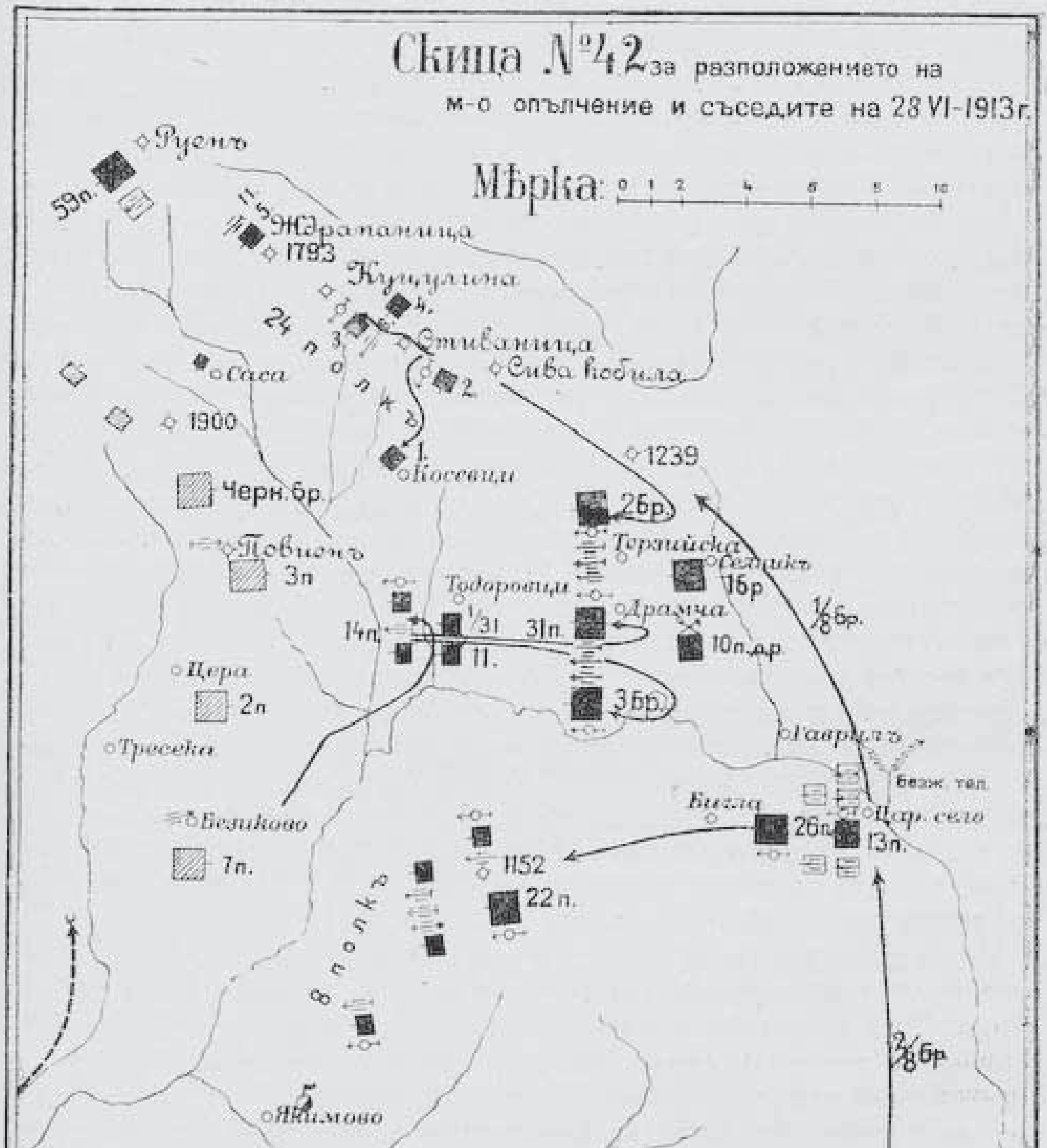

Скица №42 за разположението на м-о опълчение и съседите на 28 VI-1913 г.

Мѣрка: 0 1 2 4 6 8 10
Руенъ
59п.
5
Ждрапаница
1793
Куцулина
4.
24 полкъ
3.
Стиваница
Сива кобила
2.
Саса
1900
1.
Косевци
1239
Черн. бр.
2бр.
Повиенъ
3п
Теркийска
Седикъ
16р
Тодоровци
14п.
1/31
31п.
Драмча
10п. др.
11.
1/8 бр.
Цера
2п
3бр.
Тросека
Гаврилъ
безж. тел.
Бигла
26п.
Цар. село
13п.
Безиково
7п.
1152
22 п.
8 полкъ
2/8 бр.
5
Якимово
Виница
5
Драгобраци
2 Дивизия

само да се трасиратъ сжщитѣ пунктове отъ пионернитѣ офицери, което се и направи.

Срѣдната колона. Полковникъ Енчевъ, съобразно устнитѣ указания на началника на опълчението и заповѣдьта № 56, разпоредилъ още въ 2 ч. 20 м. пр. пл., частитѣ му да се оттеглятъ на главната позиция. Тукъ въ 7 ч. пр. пл. полковникъ Енчевъ устно указалъ участъцитѣ на 31-и Варненски полкъ, 3-а М.-О. бригада и полскитѣ и планинскитѣ батареи. На полка бѣше отреденъ центъра на позицията Драмча, а на бригадата — двѣтѣ височи при Петкова махала, въ лѣво отъ центъра, до р. Брѣгалница. Упорнитѣ пунктове на позицията тукъ къмъ сжщото време бѣха трасирани отъ пионерната рота на 10-а дружина, а следъ пристигането на частитѣ и съответната имъ почивка веднага се пристжпи къмъ усилено окопаване.

Авангардътъ. 14-и п. Макед. полкъ съ 1 с. с. пл. батарея и 1 дружина отъ 31-и полкъ, съставляющи досега авангардъ на срѣдната колона, почналъ отстжплението си отъ дѣсния на лѣвия брѣгъ на р. Каменица въ 4 ч. пр. пл. и къмъ 8 ч. пр. пл. вече билъ при разрушената казарма на лѣвия брѣгъ. Тукъ чрезъ командира на 11-а Серска дружина полковникъ Михайловъ получилъ устна заповѣдь, авангардътъ, засиленъ и съ последната дружина, да остане на позиция като авангардъ на двѣтѣ колони по лѣвия брѣгъ на р. Каменица. Малко преди пладне до началника на авангарда се заповѣда, да подържа съприкосновението съ неприятеля, като за тая цель изпрати напредъ рекогносцировачни отряди. А на пладне на сжщия се съобщи, че на в. Язова-чука, находящъ се 1 клм. и пол. на западъ отъ главната позиция, въ сжщия часъ се разполага на позиция една полска батарея съ задача да обстрелва долината на р. Каменица. Авангардътъ прекара деня на позиция при Тодоровци. Неприятельтъ останалъ на позицията си по Безиковскитѣ височи; неговитѣ патрули се подали напредъ по склона на височитѣ, но нито единъ отъ тѣхъ не слѣзълъ доле въ коритото на р. Каменица. Деньтъ е миналъ въ престрелки между патрулитѣ. 11-а дружина е изстреляла 1500 патрони. Сжщата дружина загуби не е имала, но отъ холерата у нея умрѣли 5 души и заболѣли повече отъ 30 души.

Маневренитѣ войски на опълчението. 1-а бригада отъ опълчението презъ деня се премѣсти задъ позицията при с. Селникъ. Това се наложи поради тактическата нужда маневренитѣ войски да не стоятъ на самата позиция, както и поради нуждата да се държатъ на страна отъ пжтя Драмча—Царевосело, по който миналия и тоя день се точеха значително число заболѣли отъ холера опълченци.

Щабътъ на опълчението. Както видѣхме, предъ пладне щабътъ прѣкара на позицията въ размѣна на мисли съ частнитѣ началници, оглеждане на участъцитѣ, позицинитѣ на батареитѣ и частитѣ. Къмъ пладне и следъ това се получиха и изпратиха следнитѣ:

От началника на 7-а дивизия.

Вземете мѣрки, да се укрѣпи позицията и да се поведе най-упорна отбрана на лѣвия брѣгъ на р. Каменица. Една бригада отъ 8-а дивизия заминава отъ Царевосело за Сивакобила, другата бригада ще замине по-късно пакъ за Сивакобила. № 640. 28. VI. 13 г. 10 ч. 40 м. пр. пл.

От щаба на 7-а дивизия.

Началникътъ на конницата донася, че днесъ въ 8 ч. 25 м. пр. пл. две неприятелски дружини съ една батарея излѣзли отъ Кочане и влѣзли въ лъхчината на западъ отъ с. Истибаня. Друга пехотна колона—около полкъ съ двѣ батареи—вървѣли по шосето и била на югъ отъ Кочане. По заповѣдь. № 580. Царевосело, 28. VI. 13 г. 11 ч. 15 м. пр. пл,

До началника на 7-а Рилска дивизия, Царевосело.

До този моментъ, 4 ч. 30 м. сл. пл., предъ фронта спокойно. За неприятелскитѣ сили нови сведения нѣма. Той е по дѣсния брѣгъ на р. Каменица. На нашитѣ предни части, които сѫ въ съприкосновение съ него, заповѣдахъ да следятъ за действията и намѣренията му. Позицията се укрѣпява и зае. 130. Драмча, 28. VI. 13 год.

До началницитѣ на участъцитѣ на главната позиция, на дѣсния страниченъ отрядъ, на маневр. войски и на ариергарда.

Получи се следната телеграма отъ щаба на 7-а дивизия: „Има сведение, че утре, 29 т. г., по случай именния день на своя краль сърбитѣ искатъ да се добиятъ до нѣкои сѫществени успехи. Вземете мѣрки, да се предупредятъ частитѣ и войницитѣ да бѫдатъ готови, за да отблъснатъ противника на всѣка цена. Н. Величество Главнокомандующия, е увѣренъ, че частитѣ отъ дивизията и М.-О. опълчение ще съумѣятъ да накажатъ неприятеля“. Препорѫчвамъ, по този случай г. г. офицеритѣ да побеседватъ съ войницитѣ и ги ободрятъ. № 133. Драмча, 28. VI. 7 ч. сл. пл.

До началника на 7-а Рилска дивизия.

1. Разпоредихъ окопването да продължи презъ нощьта, да се усили бдителностьта и неприятелскитѣ атаки да се посрещнатъ съ контъратаки.

2. Предъ фронта на дѣсния страниченъ отрядъ и ариергарда отъ страна на противника не се забелезвало нищо особено. На височитѣ около Цера се виждали биваци на две мѣста по за 1—2 дружини. Неприятелски патрули се виждали по склоноветѣ на височитѣ по дѣсния брѣгъ на р. Каменица, но не слизали до самата рѣка.

3. Началникътъ на страничното прикритие на 5-а армия, заемащъ Руенъ, съобщилъ, че 5-а армия заемала фронта Китка (Трънско, близо до Патарица), която на 27 того е взета отъ 4-а дивизия, при което сѫ пленени 8 сръбски офицери, повече отъ 200—300 войника и муниции; Киселица — 12-а пехотна дивизия; Равна-нива до Баждарица и Ташъ-тепе — 3-а бригада отъ 4-а дивизия. На 27 того 5-а армия е водила голѣма борба за завладѣване на височитѣ на северъ отъ Егри-Паланка. Сърбитѣ били отбити отъ тази височа и бързо отстѫпили къмъ пѫтя за Егри-Паланка.

4. Къмъ 8 ч. сл. пл. днесъ се чуха около 15 артилерийски изстрела отъ къмъ Виница.

5. Разпоредихъ 24-и п. полкъ да остане на Сивакобила, и командира на бригадата отъ 8-а дивизия да поеме командуването на отряда. № 139. Драмча, 28. VI. 13 г. 9 ч. 50 м. сл. пл.

Сѫщия день отъ щаба на 4-а армия, отъ която презъ последнитѣ 5 дена не бѣше получавана никаква заповѣдь, се получи следното, което ще цитираме тукъ като куриозъ и за очертаване психологическото състояние на момента:

Отъ досегашнитѣ военни действия се установява, че сърбитѣ и гърцитѣ сѫ организирали шпиони, сѫ подкупили лица отъ мѣстното население и тѣхнитѣ съчувственици гъркомани, сърби и власи. Тѣзи лица ходятъ по позицитѣ и изучаватъ разположението ни и съ разни знаци, пушъци, гърмежи палене ниви, обикаляне позицитѣ съ стада и др. показватъ на неприятеля. Подобни шпиони щомъ се заловятъ на мѣстото на престѫплението да се застрелватъ. Да се вӟематъ строги мѣрки противъ тѣзи шпиони, да се предупредятъ войницитѣ и офицеритѣ да бѫдатъ внимателни съ всички подозрителни личности, веднага да се залавятъ и се предаватъ на началството и да се застрелватъ.

Щабътъ на действуващата армия има сведение, че имало подобни лица, които се скитали между войницитѣ въ тила, разпространявали лъжливи слухове за поражения, за мними успехи на противника и съ това причинявали паника. Подобни лица на мѣстото на престжплението да се застрелватъ. № 5764. Пехчево, 28.VI. 13 г. 10 ч. пр. пл.

Въ сжщия день командующи 4-а армия, генералъ-майоръ Ковачевъ, е билъ смѣненъ отъ командуването, а вмѣсто него билъ назначенъ генералъ-майоръ Диковъ, до чието пристигане 4-а армия оставало да се командува временно отъ генералъ-майоръ Тодоровъ.

Разположението на частитѣ се вижда на скица № 42 на стр. 395. Щабътъ на опълчението нощува при колиби Киселица, махала отъ с. Драмча.

Съседитѣ. Въ лѣво къмъ Баня-чука нѣмаше нищо особено. Тамъ пристигаха частитѣ отъ 2-а дивизия. Задъ позицията на опълчението почнаха да пристигатъ и да се движатъ за граничния вододѣлъ Руенъ — Сивакобила полковетѣ отъ 1-а бригада отъ 8-а Тунджанска дивизия.

Времето бѣше облачно и презъ нощьта падна пороенъ дъждъ.

29 юний.

УКРѢПЯВАНЕ ПОЗИЦИЯТА ПРИ ДРАМЧА.

(Гл. скица № 43 насреща)

Сутриньта щабътъ заобиколи участъка на дѣсната колона, дето началникътъ на опълчението разпореди, 14-а Воденска дружина и скорострелната батарея да се дръпнатъ назадъ, а на предния пунктъ да остане само една малка пехотна часть. Следъ това до пладне вниманието на щаба бѣше заето съ укрѣпяването на позицията, грижи за борба съ холерата и грижи за устрояване една надежна и задоволяща тактическитѣ нужди телефонна мрежа. За вдигане на изпадалитѣ по пжтя Тодоровци—Драмча заболѣли отъ холера опълченци се разпореди, 3-а бригада да назначи команда носачи, а интенданта да изпрати 4—5 кола. Картината отъ тия холерно заболѣли борци за родината не бѣше отрадна. Отъ своя страна и лазаретътъ на опълчението, който бѣше при Драмча, полагаше всички свои грижи, обаче, епидемията се разрази нѣкакъ внезапно и ни намѣри неподготвени. Тия нѣколко дни лазаретътъ бѣше прибралъ 95 души холерно-болни, включително и Д-ръ Малиновъ. Грижата за телефонната мрежа се налагаше поради осждностьта на телефонния кабелъ и поради обстоятелството, че 7-а пионерна дружина искаше да прибере кабела Царевосело—Драмча за нуждитѣ на позицията при Баня-чука, а телеграфния взводъ отъ 10-а пионерна дружина още не бѣше пристигналъ при опълчението. По позициитѣ на преднитѣ части имаше тишина, нарушавана отъ време на време отъ отдѣлни изстрели и слаби престрелки. Следъ обѣдъ по посока на Виница се чуваха топовни изстрели. Една сърбска батарея обстрелвала рекогносцировачния отрядъ на лѣвата колона около сжщото село.

Сраничниятъ отрядъ презъ деня остана на позицията при Сивакобила, дето бѣше изпратенъ единъ пионеренъ взводъ за

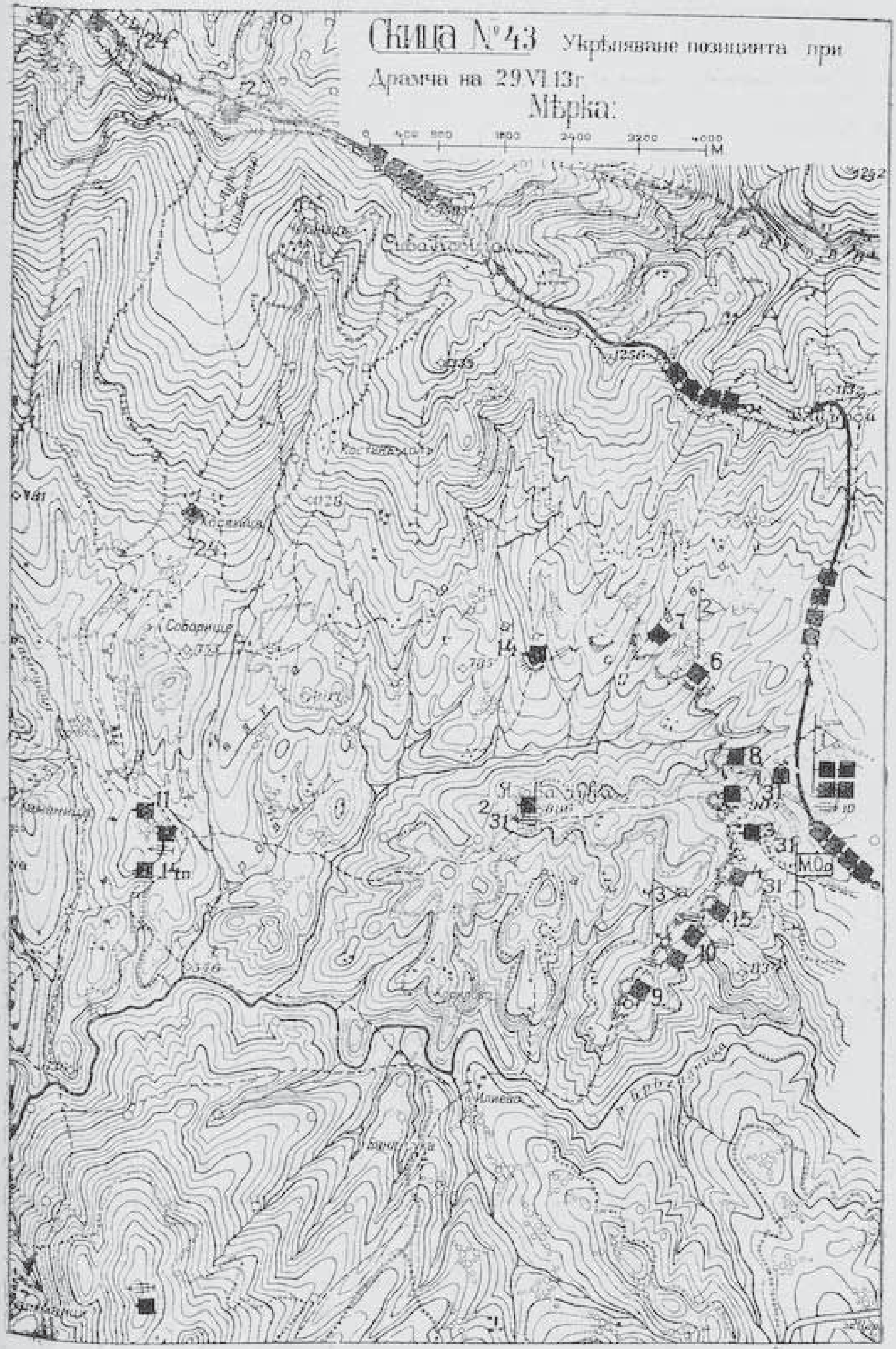

Скица №43 Укрѣпяване позицията при Драмча на 29 VI 13 г.

Мѣрка:

0
400
800
1600
2400
3200
4000
М
24
2
1252
1256
1335
Костеница
Соборище
733
785
14
7
6
8
31
2
31
3
31
31
Мод
3
15
10
9
837
11
14п
Илиева

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

устрояване упорни пунктове. На позицията на страничния отрядъ къмъ 9 ч. 30 м. пр. пл. пристигнала 1-а бригада отъ 8-а Тунджанска дивизия и полковникъ Недѣлковъ предалъ позицията съ всички необходими освѣтления на командира на Тунджанската бригада полков. Кърджиевъ, а къмъ 5 ч. сл. пл. Черноморския полкъ и 5-а Одринска дружина били смѣнени и се съсрѣдоточили задъ позицията като маневрени войски. Неприятельтъ тукъ насрещу оставалъ въ сѫщото положение далечъ 6—7 клм. Неприятелската колона отъ 1 дружина и 1 батарея, която миналия день бѣше слѣзла до с. Требишъ, презъ деня се отдръпнала назадъ къмъ Цера. Сѫщо така друга една колона отъ една дружина, която е била на височинитѣ при Каменица, се отдръпнала назадъ къмъ казармитѣ на Цера.

Дѣсната и срѣдната колони на позицията при Драмча продължиха укрѣпването ѝ чрезъ усилване на профила и маскировката. Частитѣ работѣха на нѣколко смѣни непрекѫснато, при все това нуждата отъ окопенъ инструментъ се чувствуваше. Инженерниятъ паркъ на 10-а дружина не бѣше още пристигналъ.

Авангардътъ презъ деня остана на позицията си при Тодоровци. Срещу авангарда къмъ страна на неприятеля не се забелеза нищо особено и важно. Неприятельтъ оставаше на своята позиция Цера—Безиково и сѫщо се укрѣпваше. Негови патрули сѫ се явявали по махлитѣ на р. Каменица за плячка по кѫщята, обстрелвани отъ нашитѣ патрули и отдѣлнитѣ постове. Тукъ е умѣстно да цитираме следното донесение, което намираме въ архивата на 3-а бригада, отъ капитанъ Зографовъ до командира на сѫщата бригада:

> Донасямъ, че до този часъ има въ дружината заболѣвания 80 отъ диария, повръщане и тръшкане на земята като заклани кокошки. За увѣрение провѣрете отъ тамъ до авангардната позиция, за да видите, колко лежатъ по пѫтищата и колко сѫ въ агония и умрѣли. Задачата, която се възлага на 11-а дружина, тя я изпълнява съ достойнство, но при туй положение подиръ 3 дена 11-а дружина нѣма да сѫществува. Всѣки часъ си заминаватъ по 2—3 войници и като заминатъ 500 — 600 крачки почватъ тръшканията по земята. Това донасямъ, за да излѣза отъ отговорность, защото на позиция не могатъ да се вематъ никакви мѣрка противъ болестьта.
>
> Противникъ нѣма. Сегизъ тогизъ слизатъ 2—3 сърбски войници за яма въ кѫщитѣ, но азъ съмъ поставилъ постове въ долината, които имъ стрелятъ и тѣ не смѣятъ вече да слизатъ надоле отъ лесистата височина. Вчера имъ убихме двама при махлата подъ черквата, а останалитѣ живи се скѫсаха да бѣгатъ. Азъ обиколихъ позицията на конь открито. Отъ тѣхна страна никакъ не стрелятъ. Движение горе почти никакво отъ противника. Сърбитѣ днесъ пратили единъ селенинъ, за да ни каже, да не имъ стреляме, понеже е имения день на краль Петъръ, обаче, нашитѣ още заранъ рано имъ откриха огънь отъ тукъ тамъ за честитяване имения имъ день. № 56. 29. VI. 7 ч. 30 м. пр. пл.

Къмъ 3 ч. сл. пл. Сѣрската дружина, поради развилата се въ нея холера, била смѣнена съ две роти отъ 14-и Македонски полкъ и вечерьта се оттеглила и прибрала при бригадата при Драмча. Тая дружина презъ деня изстреляла 1100 патрони.

Щабътъ следъ пладне. Къмъ 2 ч. сл. пл. въ щаба на опълчението се получи оперативна заповѣдь по 7-а Рилска дивизия № 7 отъ 27 юний, съгласно която се издаде следната оперативна:

Заповѣдь по Македоно-Одринското опълчение.

№ 57.

Щабъ бив. Киселица. Карта 1 : 210,000 29 юний 13 г. 7 ч. 40 м. сл. пл.

§ 1. 4-а армия ще се съсрѣдоточи на линията в. Ждрапаница, Сивакобила, Баня-чука, Голакъ планина, Бришница план.(1185), с. Будинарци и ще отбранява тази линия най-упорно до крайность.

§ 2. На 7-а Рилска дивизия съ М.-О. опълчение, 2-а бригада отъ 4-а Преславска дивизия и 24-и полкъ се възлага да отбраняватъ участъка отъ в. Сивакобила (изключително) до линията Гърляно — Гаврaилъ. Въ лѣво отъ дивизията ще бжде 3-а бригада отъ 2-а Тракийска дивизия.

§ 3. На повѣреното ми опълчение, усилено съ 24-и и 14-и полкове и едно отдѣление отъ 5-и артилерийски с. с. полкъ, въ състава на 7-а дивизия се възлага да отбранява участъка между Сивакобила (изключително) до рѣка Брѣгалница. Въ лѣво отъ опълчението ще бжде полковникъ Енчевъ съ 4 пехотни полка.

Авангардъ. *Полковникъ Михайловъ* Отъ 14-и п. полкъ 2 друж. (Съ картечна рота) 1 с. с. план. батарея 8 конника	Да остане на позицията си по лѣвия брѣгъ на р. Каменица, да подържа съприкосновение съ неприятеля и връзка съ преднитѣ части отъ 8-а дивизия. Да донася въ 9, 2 и 6 часа, а при важни сведения — веднага. Сведенията за противника да се съобщаватъ направо отъ началника на авангарда освенъ до менъ, но и до началницитѣ на колонитѣ.
Дѣсна колона *Подполк. Пчеларовъ* 2-а М.-О. бригада 5 друж. Карт. рота отъ 1-а бригада 1 полска с. с. батарея 1 план. не с. с. батарея 1 план. с. с. батарея 6 конника	Да отбранява най-упорно до крайность участъка отъ в. Сивакобила (изключ.) до рѣката, която тече на западъ и се намира северно отъ с. Драмча.
Лѣва колона. *Полковникъ Недьлковъ* 24-и п. Черномор. полкъ (Съ картечна рота) 3-а М.-О. бригада (Съ картечна рота) 2 полски с. с. батареи 1 пл. с. с. батарея 1 пл. не с. с. батарея 2 гелиогр. станции 6 конника.	Да отбранява най-упорно до крайность участъка отъ рѣкичката северно отъ с. Драмча до р. Брѣгалница.
Маневрени войски *Полковникъ Михайловъ* 1-а М.-О. бригада 10-а не с. с. пл. батарея 14-и пех. полкъ (Съ картечна рота) 1 с. с. план. батарея 10-а пионерна дружина 3-а рота 3-а пион. друж. 3 конници.	Да останатъ задъ дѣсния участъкъ до с. Селникъ въ мое разпореждане. Забележка. До прибиране на авангарда за началникъ на маневренитѣ войски остава подполк. Николовъ.

§ 4. Частитѣ да продължатъ укрѣпяването на позицията и усъвършенствуване на профилитѣ, въ която работа пионернитѣ части да имъ съдействуватъ. Разпредѣлението на последнитѣ да направи командира на 10-а пионерна дружина.

§ 5. 24-и пехотенъ полкъ утре да заеме позицията на 31-и пех. полкъ (гл. заповѣдь № 56), следъ което последния полкъ да се оттегли задъ позицията на 2—3 клм., а следъ пристигането на полковетѣ отъ 2-а Тракийска дивизия да замине за с. Бигла, гдето да влѣзе въ състава на маневренитѣ войски на 7-а Рилска дивизия, на които полковникъ Марковъ е назначенъ за началникъ.

§ 6. Началникътъ на техническата часть да разпореди, да се свърже щаба на опълчението съ началницитѣ на колонитѣ и авангарда съ телефони. Съ лѣвия участъкъ (Баня-чука пл.) и съ 8-а дивизия (Сивакобила) да се свърже съ гелиографи. Забранявамъ прикачването на телефони на кабела между щаба на опълчението, колонитѣ и авангарда.

§ 7. Досегашниятъ началникъ на лѣвата колона полковникъ Еничевъ се назначава за началникъ на лѣвия участъкъ на дивизията между р. Брѣгалница и Гърлено. Сжщиятъ да предаде командуването на колоната на командира на 31-и пех. полкъ, полковникъ Марковъ, и замини за Баня-чука, като предварително се яви въ щаба на 7-а дивизия въ Царевосело.

§. Командира на 24-и пех. полкъ да разпореди 5-а Одринска дружина да сдаде позицията си на часть отъ 8-а Тунджанска дивизия и утре да се прибере къмъ бригадата си.

§ 9. Парковитѣ взводове първия ешалонъ да се установатъ по указания на началницитѣ на колонитѣ, а вторитѣ ешалони да отидатъ при Карагашъ (Черната-скала).

§ 10. Секцията на лазарета да остане при с. Драмча, кол. Киселица. Тукъ да се установи превързоченъ пунктъ отъ 7-а Рилска дивизия. Въ Царевосело и Черната-скала има открити дивизионни болници за раненитѣ.

§ 11. Конниятъ ешалонъ отъ огнестрелния паркъ на М.-О. опълчение да остане на пжтя Драмча — Гавраилъ, гдето е сега, а коларскиятъ ешаленъ — при Черната-скала.

§ 12. Радиотелеграфната станция да остане въ Царевосело, а началникътъ на станцията да се яви въ щаба на дивизията за указания.

§ 13. Интендантътъ да разпореди снабдяването да става въ Царевосело и Кюстендилъ.

§ 14. Тамъ дето има конни стражари или конници повече отъ указаното въ настоящата заповѣдь число, веднага да се повърнатъ въ щаба на опълчението.

§ 15. Щабътъ на опълчението остава на мѣстото си, източно отъ с. Драмча по пжтя за Гавраилъ.

Началникъ на опълчението, Генералъ-майоръ Геневъ.

Началникъ щаба, отъ Генер. щабъ, Майоръ Дървинговъ.

Малко по-рано въ 7 ч. съ № 3050 се запита началника на 7-а дивизия, где се намира 2-о отдѣление отъ 8-и артилерийски полкъ и дали му е дадено нѣкакво назначение. Това означаваше, че щабътъ на опълчението чувствуваше нужда отъ повече артилерия.

Въ вечерното донесение до щаба на Рилската дивизия, следъ като се излагаше оттеглянето на слѣзлитѣ къмъ с. с. Требишъ и Каменица две неприятелски дружини съ 1 пл. батарея, се казваше, че предъ фронта на участъка е спокойно.

Разположение на частитѣ се вижда отъ скица № 43 на страница 399. Надвечерь при щаба на опълчението пристигнаха 46 души гърци и гъркомани войници отъ 21-а допълняюща дружина, изпратени по заповѣдь на командующия армията за носене службата въ опълчението. Тия войници бидоха разпредѣлени по равно въ 1-а и 2-а бригади.

Съседитѣ. Въ дѣсно частитѣ отъ 8-а Тунджанска дивизия пристигнаха последователно и заеха граничния вододѣлъ отъ Руенъ изключително до Сивакобила включително.

Времето предъ пладне бѣше облачно, а следъ това дъждовно.

30 юний.

ПРОДЪЛЖАВАНЕ УКРѢПЯВАНЕТО ПОЗИЦИЯТА НА ДРАМЧА.

(Гл. скица № 44 на стр. 404).

Презъ деня частитѣ отъ позицията при Драмча оставатъ на мѣстата си. Окопаването на позицията продължава. Изработени сѫ 6 упорни пункта (групи) съединени съ окопи. Профильта на окопитѣ, дето почвата позволяваше, бѣ доведена до гръдна висота, а на каменистата почва — на колѣне. Пѫтьтъ до предния пунктъ на Язова-чука бѣше направенъ. Вдлъжъ на позицията не бѣха нуждни пѫтища, защото полска артилерия можеше да се движи и безъ пѫть. Усъвършенствуването на позицията, организиране телефонната и гелиографната връзка продължиха и презъ деня. На Баня-чука лѣвата колона на Рилската дивизия презъ деня постави гелиографъ, съ който се разпореди гелиографната станция на 3-а бригада да влѣзе веднага въ връзка. Следъ пладне къмъ 3 ч. 30 м. 24-и полкъ смѣни 31-и и зае неговата позиция, а последниятъ се отправи за с. Бигла на лѣвия брѣгъ на Брѣгалница. Командирътъ на 24-и полкъ въ донесението си, че заелъ позицията, излагаше мисъльта, участъкътъ му да се усили съ 2—3 дружини, понеже числения съставъ на полка и 3-а М.-О. бригада билъ недостатъченъ. Съобщи му се, че въ дѣсния участъкъ имя 3 батареи и тѣхното назначение е именно да биятъ подстѫпитѣ предъ неговия участъкъ, че задъ позицията се намиратъ 5 дружини отъ 1-а М.-О. бригада, че 14-и полкъ, който е напредъ въ авангардъ, въ боя ще се оттегли въ маневрени войски задъ позицията и че 2-а Тракийска дивизия вече се съсрѣдоточава източно отъ Драмча, като маневрени войски на армията.

Презъ деня се събраха сведения отъ частитѣ за числения съставъ къмъ 30 число, които макаръ и приблизителни все пакъ даваха една идея за голѣмото число на излѣзлитѣ отъ строя. Въ края на тоя томъ ние ще гледаме да дадемъ подробни таблици за загубитѣ отъ убити, ранени, умрѣли, безвесть пропаднали, дезертирали, но тукъ за сега е доста да поменемъ, че бригадитѣ 1-а, 2-а и 3-а на 17.VI. имаха съответно 3671, 3294 и 2843 души на лице, а на 30.VI. техния съставъ пада съответно на 2556, 2012 и 2089. Само числото на умрѣлитѣ отъ холера презъ последнитѣ дни на юний бѣха на 25 юний—2 души, 26—2, 27—3, 28—4, 29—15 и 30 — 8. Съставътъ, както се вижда, е намалѣлъ съ повече отъ 30 %.

Презъ това време отъ София изпълнителния комитетъ на М.-О. братства бѣше събралъ нови доброволци и една партида отъ 180—200 души бѣха вече пристигнали на бойното поле, обаче, щабътъ смѣтна тѣхъ веднага да не изпраща въ частитѣ за попълването имъ, а разпореди да се прикомандироватъ, като отдѣлна рота къмъ допълняющата дружина на Рилската дивизия, която бѣше при Царевосело.

При голѣмитѣ несгоди, произтекащи отъ неблагоприятния ходъ на воениитѣ действия, трѣбва да се прибави и лошата интендантска

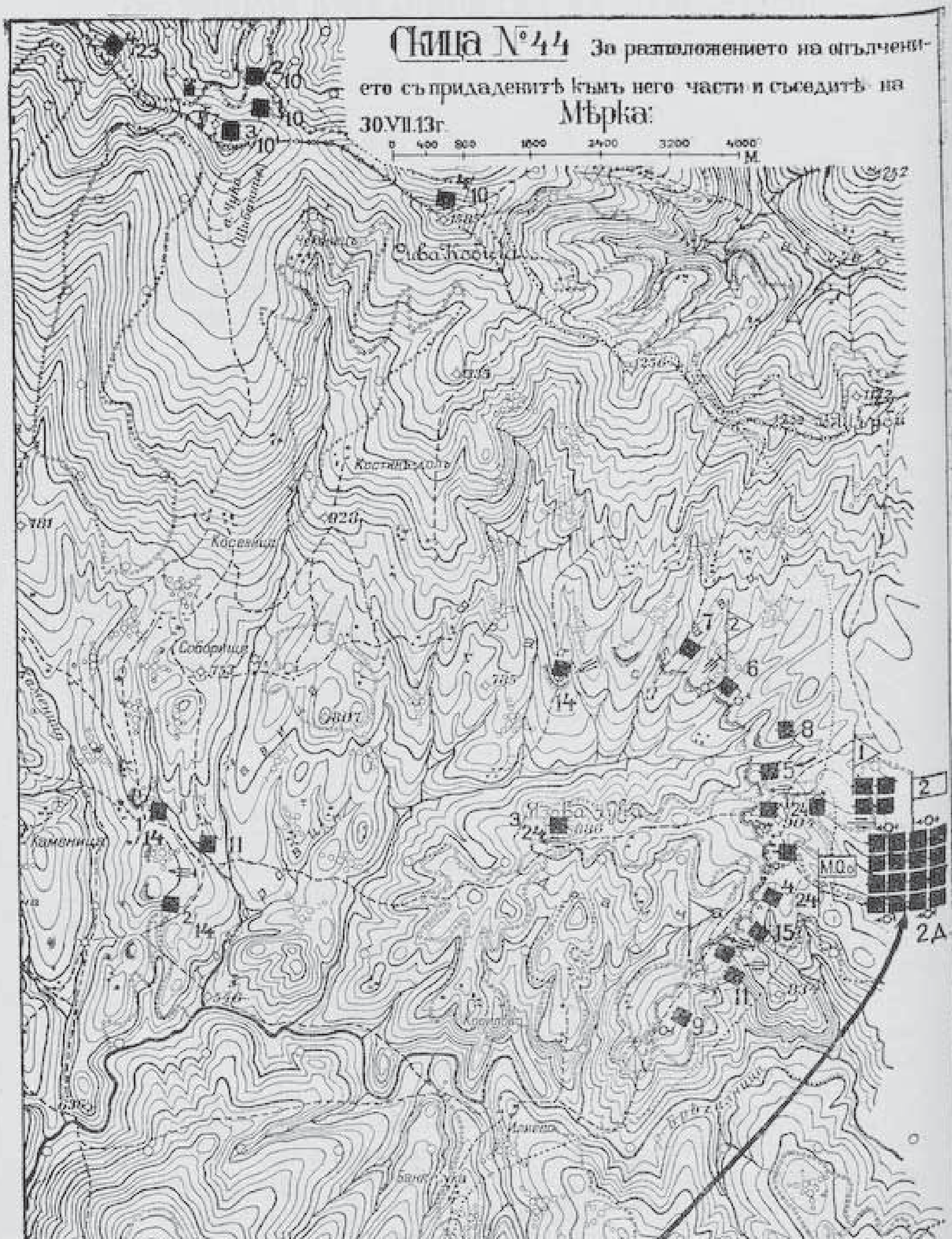

Скица №44 За разположението на опълчението съ придаденитѣ къмъ него части и съседитѣ на 30.VII.13 г.

Мѣрка:
0
400
800
1600
2400
3200
4000
М
Сива Кобила
Костинъ Долъ
Косевица
Соборище
Камоница
Калиманци
2Д
М.О.
8 п.
31 п.
50 п.
14
11
10
24
15
9
8
7
6
5

служба и зле уредения тилъ на 4-а армия. Всичко това действуваше отрицателно за закрѣпване на силитѣ и устройването имъ въ стегнати редове. Тъкмо презъ това време интендантството на опълчението доставяше твърде долнокачественъ хлѣбъ, главно суровъ, и намалени дажби продукти. А между това, даже и „мечката, когато е гладна, хоро не играе“. Войскитѣ, за да бѫдатъ дееспособни, трѣбва да бѫдатъ гледани материялно и духовно. И въ това отношение никога грижитѣ на началницитѣ не ще могатъ да бѫдатъ повече, отколкото е нуждно. За да се подобри поне хлѣба, заповѣда се на интенданта да нареди капитанъ Николовъ съ пионерната рота, строящъ фурни за Рилската дивизия, да построи и такива за опълчението. Нека отбележимъ веднага, че тая рота само съ ротния ѝ командиръ бѣше изпратена още миналия день въ Царевосело да строи фурни, а двамата ѝ младши офицери останаха въ разпореждане на командира на 10-а пионерна дружина за рѫководители по укрѣпяването на позицията при Драмча.

Авангардътъ остана презъ деня на позицията си и къмъ страната на неприятеля до обѣдъ не установи нищо ново, освенъ движението на отдѣлни хора и групи къмъ Цера, а следъ пладне забелеза движението на сърбска колона, движаща се къмъ казармата Цера, дето се построи въ сборенъ редъ и следъ това се скри задъ ската на хребета. Тая неприятелска колона представляваше сила отъ единъ пехотенъ полкъ съ една планинска батарея.

Лѣвата колона въ Рилската дивизия, подъ началството на полковникъ Енчевъ, презъ деня заела позиция съ дѣсния си участъкъ (31-и полкъ съ 3 полски и 1 гауб. батареи) отъ Брѣгалница до скалистия връхъ съ тритѣ дѫбови дървета, а лѣвия си участъкъ (22-и, 26-и и 13-и полкове, 1 пл. и 2 полски батареи) отъ скластия върхъ до долината на р. Драгобраща, като ималъ 1 дружина и планинската батарея въ преденъ пунктъ надъ с. Якимово; 8-и. полкъ оставалъ на платото при Баня-чука като маневрени войски.

Въ дѣсно отъ южния склонъ на Руенъ презъ Ждрапаница до Сквакобила включително бѣше заела позиция 8-а Тунджанска дивизия, отъ която още въ 8 ч. пр. пл. презъ деня се получи съобщение, че е заела позицията си съгласно заповѣдь по армията № 18. Задъ опълчението източно отъ Драмча пристигнаха полковетѣ и на 2-а п. Тракийска дивизия. Съ други думи лѣвото крило на 4-а армия сега ставаше дѣсно, а дѣсното—лѣво. Фланговиятъ маршъ на 4-а армия, за който ставаше дума въ миналитѣ дни, бѣше завършенъ. Почваха вече да се проясняватъ миналитѣ събития и да се очертава общото положение все по-ясно и по-ясно. То не бѣше отрадно. Кордонното разположение, каквото е било онова на нашата армия отъ Дунава до Бѣло-море, което по начало е отрицание на голѣмата война, съ нашата кръвь и нашия неуспехъ бѣше вече значително корегирано отъ неприятелитѣ. Българската армия бѣше заставена отъ враговетѣ, да заеме едно пространство съответно на нейната динамическа мощь въ това ново пространство тя ще остане докрая непобедима и несравнима по могѫществото на своя борчески темпераментъ и по величието на своето себеотрицание. Колко безславни дати щѣха да не съществуватъ, ако главното командуване бѣше съставило единъ човѣшки воененъ планъ!

На 30 юний въ щаба на опълчението се получи заповѣдь по 4-а армия № 27, въ която се обявяваше, че за командующъ на сжщата армия е назначенъ генералъ-майоръ Диковъ. А това вече окончателно разкриваше мистерията, която покриваше маневра, що 4-а армия бѣше извършила.

За пълнота на изложението и за характеристика и очертание на нещата полезно е да цитираме следнитѣ документи. Тия документи съдържатъ доста неща, върху които поколѣнията сж длъжни да помислятъ и да вематъ искрени мѣрки, за да избѣгватъ грѣшкитѣ на нашето време и нашето поколѣние. Една войска е силна само дотогава, докогато е носителка на една идея, на единъ идеалъ.

До командиритѣ на 1-а, 2-а и 3-а М.-О. бригади, 24-и и 14-и пех. полкове, 10-а пионерна дружина и интенданта на опълчението.

Получихъ отъ началника на 7-а Рилска дивизия следното отношение № 2785:

„Имамъ сведения, че между войницитѣ въ частитѣ се води агитация противъ войната и съ това се убива духа, толкова необходимъ за постигане успеха въ бждаще. Ако се остави да се развие тази язва, Господинъ Генералъ, какви ще бждатъ последствията, особено при сегашното състояние на войскитѣ. Затова предлагамъ Ви, да вземете мѣрки, офицеритѣ въ всички части въ беседи, разговори и пр. да обяснатъ на войницитѣ, че сега вече честьта на България е ангажирана; че разговори за и противъ войната не може вече да има, понеже тя е въ пълния си развой; че само въ нашето стойко държане ние ще можемъ да запазимъ имота и честьта на нашитѣ семейства, отъ които ни дѣлятъ само нѣколко крачки; че по-добре е да се жертвуваме, отколкото да подложимъ нашитѣ семейства на такава сѣчь и поругания, на каквито сж подложени сега българскитѣ семейства въ Македония. Това всеки войникъ трѣбва да съзнае, всѣки трѣбва да се приготви за отчаяна борба и тогазъ, безсъмнено, ние ще победимъ".

Като Ви съобщавамъ горното, предлагамъ на всички началници въ тоя сждбоносенъ за България и Македония моментъ да вематъ мѣрки, да се обясни важностьта на момента, който живѣемъ, и нуждата всички рамо до рамо да се боримъ съ най-голѣмо напряжение и себеотрицание. Макаръ подобни агитатори вередъ войската да бждатъ малко, трѣбва близкитѣ началници да вематъ най-сериозни мѣрки за прекратяването на злото. Днесъ става въпросъ за честьта на България — нека всички да изпълнимъ дълга си. Заловенитѣ агитатори да се арестуватъ и отдаватъ подъ следствие и сждъ. № 3053. Драмча, 30.VI. 13 г.

Отъ командира на 1-а М.-О. бригада.

Донасямъ Ви, Господинъ Генералъ, че отъ войсковитѣ части, както и отъ бригадитѣ на опълчението, разположени въ участъка на опълчението цѣли команди и групи войници и опълченци сж се пръснали по колибитѣ на с. Селникъ. Тия групи и команди взиматъ и грабятъ, каквото има въ кжщитѣ, а нѣкои даже посѣгатъ на честьта на женитѣ и момитѣ. Тия групи и команди представляватъ остатъци отъ разбита армия безъ никакво началство, никаква дисциплина и сж се обърнали на мародери. Това Ви донасямъ, за да се вематъ мѣрки отъ страна на началницитѣ на частитѣ за прекратяване на това зло, което води къмъ пълна деморализация.

За охрана отъ подобни нападения на нѣкои отъ колибитѣ на с. Селникъ изпратихъ една команда отъ 20 души подъ командата на к-ра на 1-а рота отъ 3-а Солунска дружина съ изрична заповѣдь всѣкакви групи и команди да се разоржжаватъ и изпращатъ при менъ, а команди, които би се съпротивлявали, да употрѣби оржжие срещу тѣхъ. № 66. Бивакъ с. Селникъ. 30.VI. 13 г.

Разположението на частитѣ презъ нощьта на 30 юний се вижда отъ скица № 44 на стр. 404.

Съседитѣ. 8-а Тунджанска дивизия зае окончателно участъка си по граничния вододѣлъ отъ Руенъ изключително до Сивакобила включително. Задъ позицията на опълчението презъ деня се съсрѣдоточи цѣлата 2-а Тракийска дивизия като маневрени войски на армията. Частитѣ на 7-а дивизия на Баня-чука заеха позиция по вододѣла на Баня-чука съ преденъ пунктъ надъ с. Якимово.

Времето бѣше облачно, а надвечерь дъждовно.

1 юлий.

ПРОДЪЛЖАВАНЕ УКРѢПЯВАНЕТО ПОЗИЦИЯТА НА ДРАМЧА.

На полунощь на 30 юний срещу 1 юлий се получи и разпореди следнитѣ:

От̀ъ началника на 7-а дивизия.

Донесете веднага за състоянието на духа въ повѣренитѣ Ви части, като по въпроса отговорите напълно категорично: Въ положение ли сѫ частитѣ за най-упорити военни действия. 645. Царевосело, 30 VI. 13 г. 8 ч. сл. пл.

Отъ щаба на 7-а дивизия.

Съгласно заповѣдьта № 23 отъ щаба на съединенитѣ армии на действието при Босилиградъ, което се продължава вечъ отъ два дена и въ което противника се смѣта около единъ полкъ пехота и една батарея, може да се счита като диверсия съ цель да привлѣче вниманието къмъ този флангъ, а между това да се насочи противъ нашата армия, затова разпоредете да се учреди най-голѣма бдителность въ повѣрената Ви колона тази нощь и утре, за да не бѫдемъ изненадени. По заповѣдь. 755. Царевосело, 30 VI. 13 г. 11 ч. 30 м. сл. пл.

До началника на авангарда (Командиръ на 14-и п. полкъ).

По сведение, противникътъ може да настѫпи днесь, презъ нощьта, или утре. Усилете бдителностьта, за да не бѫдемъ изненадени. 158. Позициитѣ, 1. VII. 13 г. 1 ч. пр. пл.

До началника 7-а Рилска дивизия. Царевосело.

645. Вследствие до сега воденитѣ боеве и загуби отъ тѣхъ и отстѫпателното движение, а сѫщо вследствие появилата се холера, духътъ на частитѣ е отпадналъ доста. Вѣрвамъ, обаче, че частитѣ отъ опълчението, поставени въ укрѣпени позиции, въ съседство съ другитѣ войскови части, ще да изпълнятъ дълга си, още повече, ако стане известно, че борбата на другитѣ армии е успешна. 14-и и 24-и полкове не познавамъ и за тѣхъ не мога да се произнеса. 160. Драмча, 1. VII. 13 г. 1 ч. 20 м. пр. пл.

Първиятъ документъ преставлява голѣма психологична ценность. Той показва, че висшето командуване, поради смѣна на командующи 4-а армия и помощникъ главнокомандующия, чувствуваше нуждата да има една по-положителна представа за състоянието на армията. Идеята сама по себе си е добра, обаче, тоя ѝ начинъ за изпълнение не може да се смѣта най-надеженъ и подходящъ. Колкото се отнася до това крило, въ което действуваше М.-О. опълчение, може да се твърди, че нито единъ висшъ началникъ, нито единъ представитель отъ щаба на действующата армия, никой, никой не доде непосредствено да види развитието на операциитѣ и състоянието на войскитѣ отъ почването до сега, както ще бѫде и до края на войната. Като не се явяваха никой отъ тия началници, или началницитѣ на щабоветѣ имъ, или другъ нѣкой офицеръ отъ сжщитѣ щабове, войсковитѣ единици действуваха както знаеха, както можеха, а даже нѣкжде и както искаха. Моралниятъ капиталъ, що представлява самъ по себе си командующия, никога не се приложи на работа. Щабътъ на действуващата армия, щабоветѣ на армиитѣ предпочитаха да оставатъ на своитѣ мѣстоквартирования и да се задоволяватъ съ бюрократическо командуване. А между това, тѣ разполагаха съ автомобили, кола и коне и всѣкога можеха да подържатъ личния контактъ съ подчиненитѣ си инстанции. Тоя неджгъ на нашето командуване безъ съмнение не ще е най-маловажната причина за нашитѣ неуспехи. Дано сждбата въ бждаще да ни запази отъ тая пакостна доктрина, която може да се изрази съ думитѣ бюрократично войсководене. Новиятъ командующи 4-а армия лично, или неговия началникъ щаба, или даже единъ по-второстепененъ чинъ трѣбваше непремѣнно да заобикали частитѣ или щабоветѣ на голѣмитѣ единици, да обгледа мѣстностьта, сътношението на отдѣлнитѣ пунктове, реалнитѣ разстояния помежду имъ и общия видъ на мѣстностьта, на която се водѣше борбата, безъ да говоримъ, че презъ тия обиколки опитното око ще забележи и дисциплината, и духа, и настроенията на борцитѣ, тѣхнитѣ заблуждения и увлѣчения, тѣхнитѣ времени умопомрачения и пр.

Презъ деня частитѣ продължиха съвършенствуване на окопитѣ и постройката на блиндажи. Щабътъ предъ пладне заобиколи позицията, началникътъ на опълчението направи нѣкои малки забележки и даде нѣкои допълнителни упжтвания за постигане напълно кръстосано действие съ огънь и съ контъратака по всичкитѣ участъци на позицията.

Къмъ пладне въ щаба на опълчението се получи оперативната заповѣдь по 7-а Рилска дивизия № 8 отъ 30.VI. 6 ч. сл. пл., споредъ която на опълчението, усилено съ сжщитѣ части както до сега, се възлагаше „да укрѣпи и отбранява до последния човѣкъ височинитѣ отъ граничния вододѣлъ включително до р. Брѣгалница — по линията с. Елихово — с. Драмча — 1239“. Лѣвия участъкъ на Рилската дивизия добиваше съставъ 22-и, 26-и, 13-и, 8-и и 31-и пех. полкове и 6 батареи съ задача да укрѣпи и отбранява до последенъ човѣкъ височинитѣ отъ Баня-чука планина отъ двѣтѣ страни на шосето, да укрѣпи височинитѣ северо-източно отъ Якимово като предна позиция, да укрѣпи съ силна застава височинитѣ при с. Калиманци съ цел, да разузнава отъ тамъ, да укрѣпи височинитѣ надъ с. Елихово за свързка съ дѣсния участъкъ, да държи рекогносцировяченъ отрядъ въ долината на р. Драгобраща за подържане постоянно съприкосновение съ неприятеля. Въ разпореждане на началника на Рилската дивизия се оставяха 50-и п. полкъ при с. Бигла, 6 $^1/_2$ с. с. батареи при Царевосело, 5 не с. с. батареи при Черната-скала и $^1/_2$ рота пионери при Кадинъ-мость. Парковетѣ вторитѣ ешалони се насочваха къмъ Черната-скала. Три болници се установяваха при Царевосело, една за холерноболни — при с. Звигоръ, една — при Църварица и една — при Кадиинъ-мость, т. е. тила бѣше ориентиранъ къмъ Черната-скала. Въ тая заповѣдь въ § 6 се казваше дословно следното:

§ 6. Следъ почване на боя на главната позиция домакинскитѣ обози да се съберать: на частитѣ отъ дѣсния участъкъ северно отъ Черната-скала, а на частитѣ отъ лѣвия участъкъ — северно отъ Царевосело.

Ние ще видимъ по-нататъкъ щабътъ на опълчението буквално ще разбере това нѣщо и ще го вмъкне въ заповѣдь № 59, което разбира се, не е за препоръчване. Събирането на домакинскитѣ обози северно отъ Черната-скала не е една щастлива идея. Това движение на обози въ тила назадъ презъ време на боя е фактъ, който ще подействува зле върху духа на войскитѣ, защото въ това тѣ ще видятъ не нуждата, обозътъ да застане на мѣсто отъ дето да не пречи на частитѣ, а просто че положението е лошо и отстъпването вѣроятно. Освенъ това, щабътъ на опълчението и по съображения, че обозътъ на частитѣ отъ сѫщото бѣше товаренъ, не трѣбваше така буквално да схваща тоя параграфъ.

Следъ пладне къмъ 3 ч. се получи телеграма № 6135 отъ помощникъ главнокомандующия, която се предаде до частитѣ незабавно и която ще цитираме тукъ, защото има своята психологична цена:

До началницитѣ на колонитѣ, маневренитѣ войски и авангарда.

Помощника на главнокомандующия съ телеграма № 6135 е съобщилъ на командующия 4-а армия следното:

„Предупредете и внушете на всички чинове отъ повѣрената Ви армия, че положението на нашитѣ войски сега е много благоприятно. За да сразимъ, обаче, противника и му нанесемъ смъртоносенъ ударъ изисква се отъ всички войски чинове да се проникнатъ отъ идеята за едно общо ураганно настъпление, защото главната и най-могѫщата сила на нашата славна армия се крѣпи дълбоко само въ движението напредъ и винаги напредъ. Всички началници, отъ най-голѣмия до най-малкия, да се проникнатъ отъ величието на момента, който преживѣваме, и съ примѣръ на лично самопожертвуване и геройство да поведатъ частитѣ си въ решителенъ бой, който ще реши сѫдбата на България“.

Настоящата телеграма предлагамъ да се направи извѣстна на всички чинове: всички началници да обходятъ частитѣ си и съ възторжени изрази да ги подготвятъ за победния бой, въ който врагътъ непремѣнно ще бѫде поразенъ; да се внуши на всички чинове вѣрата въ тържеството на българското орѫжие. Г. Г. офицеритѣ трѣбва да употрѣбятъ всички свои физически, морални и интелектуални сили, за да подигнатъ настѫпателния духъ на своитѣ войници и да ги подготвятъ за предстоящитѣ движения напредъ!

Моментътъ е, може-би, най-важниятъ въ цѣлата история на българското племе и патриотизма и дълга налагатъ най-повелително на героитѣ отъ Одринъ, Чаталджа, Лозенградъ, Булаиръ, Шаркьой и пр. да напрегнатъ всичкитѣ си сили, за да се спаси народната честь и освободи Македония. № 3059. с. Драмча, 1. VII. 13 год.

Въ 6 ч. сл. пл. се издаде сладната оперативна

Заповѣдь по Македоно-Одринското опълчение.

№ 59.

Щабъ при кол. Киселица. Карта 1 : 210,000 1 юлий 13 г. 6 ч. сл. пл.

§ 1. Неприятельтъ заема височинитѣ по дѣсния брѣгъ на р. р. Каменица и Брѣгалница.

8-а Тунджанска дивизия заема височинитѣ Сивакобила — Куцулиница и Ждрапаница. 3-а бригада отъ 2-а Тракийска дивизия заема височинитѣ при с.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

Търсино, а другитѣ две бригади отъ сѫщата дивизия сѫ съсрѣдоточени източно отъ с. Драмча, като общо армейски маневрени войски.

§ 2. 7-а Рилска дивизия, усилена съ М.-О. опълчение, 2-а бригада отъ 4-а дивизия и 24-и пех. полкъ, ще отбранява заетата позиция.

§ 3. На повѣреното ми опълчение, усилено съ 24-и полкъ, 2 дружини отъ 14-и п. Македонски полкъ, две с. с. и 3 не с. с. планински батареи отъ 2-и планински арт. полкъ и 3 с. с. полски батареи отъ 5-и с. с. арт. полкъ е заповѣдано да отбранява до последната крайность височитѣ отъ граничния водораздѣлъ (изключително) до р. Брѣгалница по линията Елихово, Драмча, кота 1239. Въ дѣсно отъ опълчението действува 8-а Тунджанска дивизия, а въ лѣво 7-а Рилска дивизия и 2-а бригада отъ 4-а Преславска дивизия.

Дѣсна колона *Подполк. Пчеларовъ* 2-а М.-О. бригада 1 друж. отъ 1-а М.-О. бр. Карт. рота отъ 1-а М.-О бр. 2 с. с. план. батареи 1 не с. с. план. батарея 1 с, с. полска батарея 2 гелиографни станции 6 конни стражари	1. Да продължи укрѣпяването на заетата позиция (гл. зап. № 57), като заеме и кота 1239 и се приготви за отбрана до крайность. 2. Да подържа постоянна връзка съ 8-а Тунджанска дивизия. 3. Съ авангарда да заеме височата по лѣвия брѣгъ на р. Каменица между Косевица и с. Лукавица. Авангардътъ да подържа връзка въ дѣсно съ авангарда на частитѣ отъ 8-а дивизия, а въ лѣво съ авангарда на лѣвата колона, като подържа непрекѫснато съприкосновение съ противника.
Лѣва колона *Полковникъ Недълковъ* 24-и п. полкъ—4 др. 4 кар. 3-а М.-О. бр.—5 др. 3 кар. 2 полски с. с. батареи 1 план. не с. с. батарея Гелиогр. станц. отъ 3 бриг. 6 конни стражари	1. Да продължи укрѣпяването на заетата позиция и се приготви за отбрана до крайность. 2. Да подържа връзка въ дѣсно съ дѣсната колона, а въ лѣво съ участъка отъ 7-а дивизия, командуванъ отъ полков. Енчевъ. 3. Да изпрати авангардъ по пѫтя Драмча — Доленци, който да заеме височитѣ по лѣвия брѣгъ на р. Каменица, между колиби Лукавица и р. Брѣгалница. Авангардътъ да подържа връзка съ авангарда на дѣсната колона, съ преднитѣ части отъ лѣвия участъкъ отъ 7-а дивизия къмъ Калиманци и непрекѫснато съприкосновение съ противника.
Маневрени войски. *Полковникъ Михайловъ* 14-и п. п.—2 др. 4 карт. 1-а М.-О. бриг.—4 друж. 1 план. не с. с. батарея	1. Да останатъ задъ дѣсната колона около с. Селникъ. 2. Да подържатъ връзка съ дѣсната колона и щаба на опълчението.

§ 4. Смѣната на досегашния авангардъ (14-и п. полкъ) и заемането мѣстото отъ новитѣ такива да стане утре преди разсъмване. Скорострелната батарея на досегашния авангардъ се придава къмъ дѣсната колона. Въ състава на новитѣ авангарди предпочитателно е да влиза по единъ взводъ не с. с. батареи.

§ 5. Началницитѣ на колонитѣ да ми донасятъ ежедневно съ смѣтка, щото донесенията да се получаватъ въ щаба на опълчението въ 7 ч. пр. пл. и 7 ч. сл. пл.

§ 6. 1. Парковитѣ взводове първи ешалонъ да се установятъ по указание на началницитѣ на колонитѣ, а втория ешалонъ при Черната-скала.

2. Конниятъ ешалонъ отъ огнестрелния паркъ на опълчението да остане, гдето е сега (по пѫтя Драмча—Гавраилъ), а коларския да се установи при Черната-скала.

§ 7. 1. Лазарета на опълчението да се установи при с. Селникъ (на пѫтя Драмча—Черната-скала). Въ този лазаретъ да се изпращатъ и приематъ болнитѣ и раненитѣ отъ дѣсната колона и маневренитѣ войски, а отъ тукъ да се препращагъ въ 3-а полска болница отъ 7-а дивизия при с. Църварица, до Черната-скала.

2. Лазаретътъ на 2-а бригада отъ 4-а Преславска дивизия да се установи при кол. Киселица (по пѫтя Драмча—Царевосело). Въ този лазаретъ да се изпращатъ ранени и болни отъ лѣвата колона, отгдето да се препращатъ въ Царевосело, гдето сѫ открити 2 полски болници отъ 7-а дивизия, 2-а полуподвижна болница и 6-а болница отъ 4-а Преславска дивизия.

3. Холерно болнитѣ да се изпращатъ въ 6-а полска болница отъ 7-а дивизия—установена при с. Звигоръ.

§ 8. Следъ почването боя на главната позиция домакинскитѣ обози на частитѣ да се оттеглятъ северно отъ Черната-скала.

§ 9. Щабътъ на опълчението остава на мѣстото си (при кол. Киселица, по пѫтя Драмча—Царевосело), а въ време на бой при маневренитѣ войски.

Началникъ на опълчението, Генералъ-майоръ Геневъ.

Н-къ щаба, отъ Генер. щабъ, Майоръ Дървинговъ.

Забѣлѣжка. 14-и п. полкъ (досегашния авангардъ) следъ смѣната да остане утре презъ цѣлия день задъ новитѣ авангарди, като подрѫжка и съ смръкване само да се оттегли при маневренитѣ войски.

Авангардътъ остана на сѫщата позиция. Презъ нощьта срещу 1 юлий сърбски патрули били се опитали да минатъ линията на преднитѣ постове къмъ дѣсния флангъ на авангарда, но сѫ били отбити. На сутриньта по посока на казармата при Цера се забелезали доста значителни обози, които, вѣроятно, бѣха такива на пристигналия миналия день тукъ сърбски полкъ съ артилерия. Иначе, деньтъ е миналъ съвършено тихо. На досегашния командиръ на 14-и п. Македонски полкъ, полковникъ Михайловъ, чийто донесения на 24 и 25 юний бѣха послужили на генералъ-майоръ Тодоровъ, безъ да ги провѣри, да взима важното решение, да отстѫпи отъ Баня-чука, била дадена отъ 7-а Рилска дивизия нѣколко дена почивка: т. е. бѣше смѣненъ.

Холерата продължаваше да се развива, но числото на новозаболѣлитѣ вече намаляваше. Презъ деня отъ опълчението имаше двама умрѣли отъ холера; презъ следующитѣ дни числото на умрѣлитѣ се утроява и учетворява. Холернозаболѣли презъ деня се оказаха и въ 14-и п. полкъ, очевидно, по зараза отъ 11-а Серска дружина. Съ развитието на холерата се засили и числото на дезертьоритѣ, които тоя день достигатъ до 30 души за цѣлото опълчение. Заболѣлъ е отъ 12-а Лозенградска дружина подпор. Куневъ Трифонъ.

Съседитѣ. Въ дѣсно 8-а Тунджанска дивизия споредъ заповѣдьта й № 45 заемаше съ 2 п. полка, 1 рота пионери и 2 пл. с. с. батареи участъка Ждрапаница до Куцулиница, съ 1 пех. полкъ 1 пл. с. с. батарея и $^{1}/_{2}$ рота пионери — отъ Куцулиница до Сивакобила включително и 1 пех. полкъ—въ маневрени войски. Отъ тая заповѣдь не се виждаше, какво охранение тая дивизия бѣше организирала предъ позицията, нито пъкъ какъ поддържаше разузнаването на неприятеля и съприкосновението съ него. Въ лѣво полковникъ Енчевъ споредъ заповѣдьта му № 28 бѣше разпредѣлилъ силитѣ си, както следва: 31-и полкъ съ 4 батареи дѣсенъ участъкъ по хребета отъ двѣтѣ страни на шосето за Кочани, 22-и, 26-и и 13-и пех. полкове съ 2 батареи лѣвъ участъкъ въ лѣво, 6 роти и 1 пл. с. с. батарея въ преденъ пунктъ с.-и. отъ с. Якимово и 8-и пех. полкъ съ 1 рота пионери и 1 пл. батарея въ маневрени войски на участъка.

Времето преди пладне бѣше облачно, а следъ това ясно и горещо.

2 юлий.

ПРЕМѢСТВАНЕ ПОЗИЦИЯТА НАПРЕДЪ.

(Гл. скица № 45 на стр. 415).

Къмъ полунощь на 1 срещу 2 юлий въ щаба на опълчението се получи телефонограма отъ началника на 7-а дивизия № 652, на която и веднага се отговори съ № 164, както следва:

За да може да се подържатъ частитѣ на авангардната позиция и за да може да се свържете съ частитѣ отъ лѣвия участъкъ, още тази вечерь съ 24-и полкъ и опълчението заемете хребета, който е непосредствено задъ 14-и полкъ и тамъ организирайте отбраната. 652. 1. VII. 13 г. 8 ч. 20 м. сл. пл.

652. Тъй като тая позиция, която ми се посочва, не съмъ рекогносциралъ, отъ друга страна поради гористия характеръ на мѣстностьта и нощната тъмнина не ми е възможно да заема още тая нощь хребета, който е непосредствено задъ 14-и полкъ, разпоредихъ 14-и Македонски полкъ, който тази нощь се смѣнява, да остане съ новитѣ авангарди на позицията си. Утре самъ лично ще рекогносцирамъ позицията и, следъ като я разпредѣля на участъци, ще пристжпя къмъ укрѣпяването и заемането й. 164. Драмча, 2.VI. 13 г. 1 ч. пр. пл.

А до началникътъ на авангарда и командиритѣ на 24-и полкъ и 2-а М.-О. бригада се съобщи, че позицията ще се изнесе напредъ, поради което на утрешно число авангардътъ следъ смѣната да остане на позицията си, за да се укрѣпи, а полковникъ Недѣлковъ и подполковникъ Пчеларовъ да се яватъ въ 8 ч. пр. пл. на позицията на 24-и полкъ, за да могатъ заедно съ началника на опълчението и щаба да рекогносциратъ и точно опредѣлятъ новата позиция, границитѣ на участъцитѣ, важнитѣ подстжпи и пр. 14-и полкъ следваше да остане на позицията на авангарда и по съображения, тоя полкъ следъ смѣната си да не се движи назадъ денемъ (гл. заповѣдь № 59).

На сутриньта на позицията бѣше все така тихо, както и миналия день. Началникътъ на опълчението съ щаба и поменатитѣ по-горе началници заобиколи мѣстностьта, опредѣли на самото мѣсто линията на позицията, границитѣ на участъцитѣ, мѣстата на упорнитѣ пунктове и даде устно заповѣдьта за привдигване частитѣ на новата позиция. Сжщата заповѣдь писмено бѣ готова въ 6 ч. сл. пл. както следва:

Заповѣдь по Македоно-Одринското опълчение.

№ 60

Щабъ при с. Драмча. Карта 1:210,000 2 юний 13 г. 6 ч. сл. пл.

§ 1. Съ телеграма № 652 отъ началника на 7-а Рилска дивизия се заповѣдва отбраната на повѣрения ми участъкъ да се изнесе напредъ отъ връхъ Сиваколиба (изключително) до р. Брѣгалница при с. Курилово.

Дѣсна колона *Подполков. Пчеларовъ* 2-а М.-О. бригада 1 др. отъ 1-а М.-О. бригада Кар. р. отъ 1-а М.-О. бр. 3 с. с. пл. батареи 1 не с. с. пл. батарея 2 хелиогр. станции 4 конни стражари	1. Да заеме, силно укрѣпи и най-упорно отбранява участъка отъ в. Сивакобила (изключително) до рѣкичката източно отъ с. Тодоровци — позиция, която днесъ лично указахъ. 2. Да подържа постоянна връзка съ 8-а Тунджанска дивизия въ дѣсно и съ лѣвата колона въ лѣво. 3. Съ авангардъ да заеме височинѣ по лѣвия брѣгъ на р. Каменица между селата Косевица и Луковица. Авангардътъ да подържа връзка въ дѣсно съ авангарда на лѣвата колона, като подържа непрекѫснато съприкосновение съ противника.
Лѣва колона *Полковникъ Недѣлковъ* 24-и пех. Черном. полкъ 3-а М.-О. бр. съ кар. р. 3 с. с. полски батареи 2 не с. с. пл. батареи 2 гелиогр. станции (отъ 3-а М.-О. бригада) 4 конни стражари	1. Да заеме, силно укрѣпи и най-упорно отбранява участъка отъ рѣкичката източно отъ колиби Тодоровци до р. Брѣгалница — позиция, която днесъ лично указахъ. 2. Да подържа връзка въ дѣсно съ дѣсната колона, въ лѣво съ лѣвия участъкъ на 7-а дивизия, командуванъ отъ полковникъ Енчевъ. 3. Да изпрати авангардъ по пѫтя Драмча—Доленци, който да заеме височинѣ по лѣвия брѣгъ на р. Каменица между колибитѣ Лукавица и Брѣгалница. Авангардътъ да подържа връзка съ авангарда на дѣсната колона, съ преднитѣ части на лѣвия участъкъ отъ 7-а Рилска дивизия къмъ Калиманци и непрекѫснато съприкосновение съ противника.
Маневрени войски. *Полковникъ Михайловъ* 14-и п. полкъ—2 друж. (съ картечна рота) 1-а М.-О. бригада 10-а пионерна друж. 3 конни стражари	1. Да се съсрѣдоточатъ задъ дѣсната колона при махала Вратиславци (на с.-з. отъ с. Драмча). 2. Да подържа връзка съ дѣсната колона и щаба на опълчението.

§ 2. Началницитѣ на колонитѣ да ми донасятъ ежедневно съ смѣтка, щото донесенията да се получаватъ въ щаба на опълчението въ 7 ч. пр. пл. и 7 ч. сл. пл.

§ 3. 1. Парковитѣ взводове 1-и ешалонъ да се установятъ по указание на началницитѣ на колонитѣ, а вторитѣ ешалони — при Черната-скала.

2. Конния ешалонъ отъ огнестрѣлния паркъ на опълчението да се разположи на кръстопѫтя при укрѣпената позиция при с. Драмча.

§ 4. Лазаретитѣ на Македоно-Одринското опълчение и на 2-а бригада отъ 7-а Преславска дивизия да се установятъ около с. Драмча по указание на лѣкаря на опълчението. Следъ установяване на лазаретитѣ сѫщия лѣкарь да уведоми частитѣ за мѣстонахождението на последнитѣ. Болнитѣ и раненитѣ да се изпращатъ въ отредената за участъка болница (полска), мѣстонахождението на която лѣкаря на опълчението да съобщи на лазаретитѣ. До тогава болнитѣ да се изпращатъ въ Царевосело и Църварица. Холерно болнитѣ да се изпращатъ въ 6-а полска болница отъ 7-а дивизия, установена при с. Звигоръ.

§ 5. Следъ почване боя на главната позиция домакинскитѣ обози да се оттеглятъ северно отъ Черната-скала.

§ 6. 1. Командирътъ на 10-а пионерна дружина да рѫководи укрѣпването на позицията, съгласно даденитѣ му отъ менъ днесъ указания.

2. Командирътъ на телеграфния взводъ да разпореди щаба на опълчението да се свърже съ сигурни телефонни съобщения съ колонитѣ и хелиографни съобщения съ 8-а дивизия и лѣвия участъкъ на 7-а дивизия.

§ 7. Щаба на опълчението остава временно на мѣстото си — при с. Драмча (по пжтя Драмча — Царевосело), а въ време на бой при маневренитѣ войски.

Н-къ на опълчението, Генералъ-майоръ Геневъ.

Н-къ щаба, отъ Генералния щабъ, Майоръ Дървинговъ.

Къмъ 5 ч. сл. пл. и следъ това частитѣ се подадоха напредъ и до смръкване бѣха на новата позиция, на която, ржководени отъ пионеритѣ офицери, веднага почнаха да се укрѣпяватъ и да устройватъ упорни пунктове. Въ сжщото време началникътъ на артилерията въ опълчението, полковникъ Босевъ, заповѣдалъ командиритѣ на артилерийскитѣ отдѣления да организиратъ артилерийското разузнаване и наблюдение и телефоната връзка на новата позиция по начинъ, щото огъньтъ поне отъ две батареи да може да се съсрѣдоточава, на която и да е точка предъ позицията, особено по подстжпитѣ. Освенъ това, на старата позиция се установи една телефонна централа и се разпореди до бригадитѣ и 24-и полкъ да се свържатъ съ нея съ отдѣлни линии. Иначе, използуването на телефонитѣ, както бѣше до тоя моментъ безъ централа, бѣше едно дѣло твърде трудно. Презъ деня до началницитѣ на колонитѣ се предписа следното, което показва презъ тия дни, каква нужда се е чувствувала отъ сведения за неприятеля, който бѣше въ пълно бездействие срещу 4-а армия:

По заповѣдь. Възъ основа телеграмата 756 отъ началника на 7-а Рилска дивизия да се усили наблюдението за противника. Да се изпратятъ нѣколко рекогносцировачни отряди къмъ р. Каменица, за да се разузнае за височинитѣ Повненъ и Цера, като отрядитѣ се приближаватъ нощно време до сръбскитѣ предни постове, съ задача да заловятъ пленници, които да се изпратятъ въ щаба на опълчението. Охотници-смѣлчаци, които успѣятъ да заловятъ пленници, да се представятъ за награда. Да се изпратятъ за разузнаване и хора отъ мѣстното население, или охотници войници, или опълченци преоблѣчени. Ако може, да се устроятъ постоянни сношения съ надеждни мѣстни жители отъ завзетата отъ сърбитѣ територия, съ цель да събиратъ и предаватъ нуждитѣ за неприятеля сведения.

Най-препоржчително е тази работа да се възложи на началницитѣ на авангардитѣ, а командиритѣ на 2-а и 3-а Македоно-Одрински бригади да организиратъ нѣколко малки четици отъ доброволци, които познаватъ тукашната мѣстность. На тѣзи четици да се възложи залавянето пленници, нападане на сърбскитѣ постове, устройване засади и пр. и събиране на нуждитѣ сведения. Тѣзи четици непременно да бждатъ подчинени на началницитѣ на авангардитѣ. № 174. Драмча, 3. VII. 13 год.

Авангардътъ. Въ авангардъ тоя день день бѣха назначени Лозенградската и Щипската дружини съ 2 пл. не с. с. орждия, общо подъ командата на капитанъ Ангеловъ. Позицията на авангарда се е простирала отъ кол. Лукавица до р. Брѣгалница. Вечерьта въ дѣсно е пристигнала Охридската дружина, като авангардъ на 2-а бригада. Къмъ страната на неприятеля се забелезвало сжщото, както и миналитѣ дни, т. е. по склона къмъ р. Каменица сж се явили единични хора и патрули на противника, които, обаче, рѣдко се осмѣлявали да слизатъ до самата рѣка. По-голѣми групи и окопи сж били наблюдавани къмъ високитѣ хребети на Безиково и около казармата на Цера. Къмъ 3 ч. 20 м. една неприятелска колона отъ 2—3 роти се е движила отъ къмъ с. Пресѣка за с. Безиково и е била обстреляна съ 10—15 изстрели отъ наша батарея отъ къмъ Баня-чука. На-

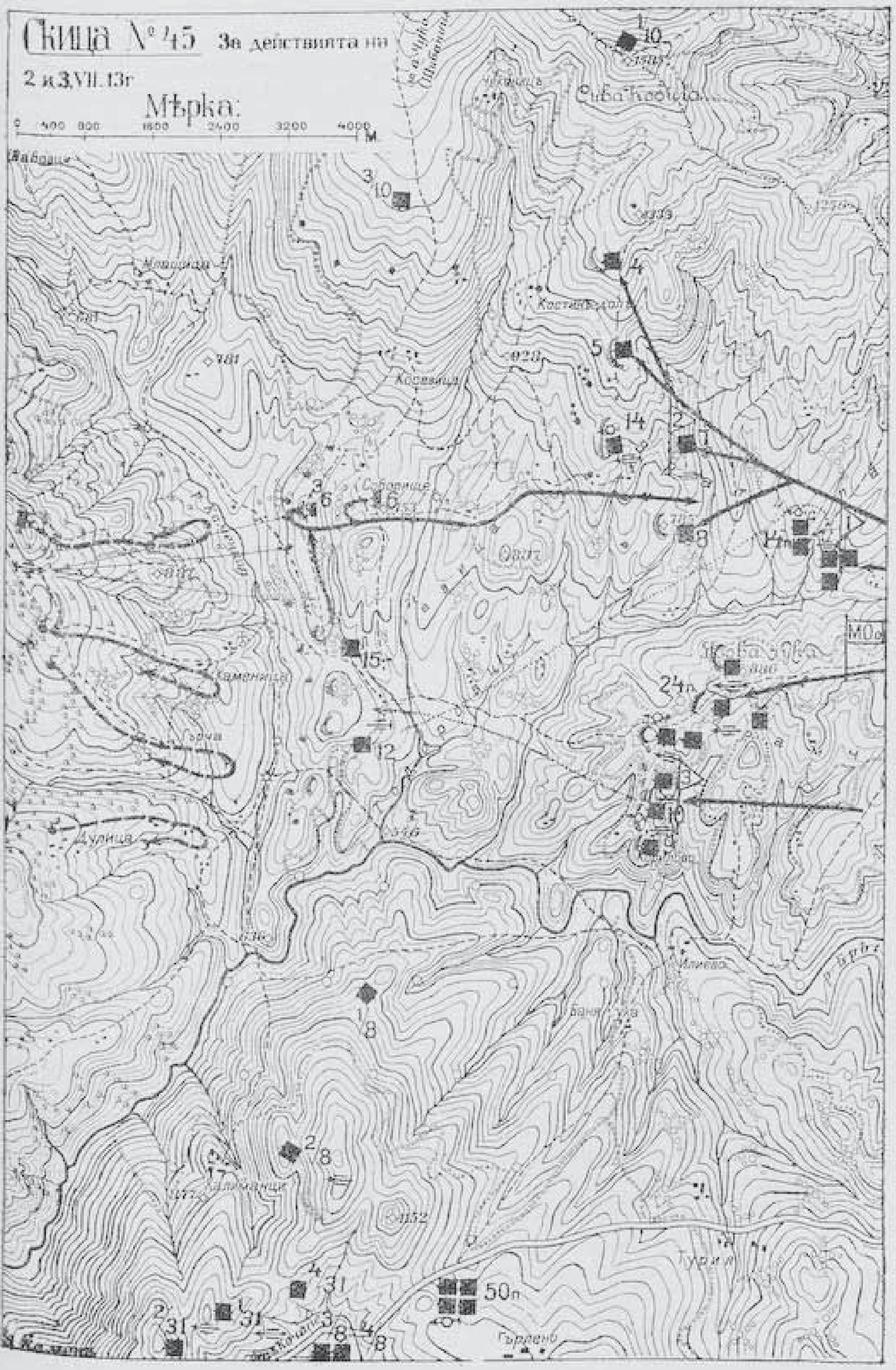
Скица № 45 За действията на
2 и 3.VII.13 г
Мърка:
0 400 800 1600 2400 3200 4000 М.
Сива Кобила
Косвица
Каменица
Дулица
Калиманци
Турия
Илиево
50 п
24 п.

шитѣ патрули и постове сж обстрелвали всѣки неприятель, който се е появявалъ по склона къмъ р. Каменица. Презъ нощьта престрелкитѣ между тия наши и неприятелски предни части бѣха доста оживени. Авангардътъ е ималъ заболѣли отъ холера 19, умрѣли — 1 и дезертирали—11 души. 2-а рота отъ 12-а дружина изстрѣляла 640 патрони. За другитѣ части сведения нѣма.

Холерата презъ деня намалява значително, но отъ нея се отбелезватъ 6 души умрѣли. Числото на безвесть пропадналитѣ за тоя день е 20 души. Заболѣлъ отъ холерв е подпоручика на 9-а дружина Тоневъ Стоянъ.

Съседитѣ. Къмъ дѣсно врѫзката съ 8-а дивизия е здрава. Срещу нея неприятельтъ остава, както миналия день. Къмъ 2 ч. сл. пл. била забелезана една планинска батарея, да слиза отъ в. Китка къмъ казармата при Саса. Къмъ височинитѣ южно отъ Султанъ-тепе било установено слабо движение и окопаване. По посока на Егри-Паланка се е чувала силна артилер. стрелба, обаче, частитѣ отъ 5-а армия въ дѣсно отъ 8-а дивизия оставали на бивацитѣ си спокойни.

Времето бѣше ясно и горещо.

3 юлий.

УКРѢПЯВАНЕ НА НОВАТА ПОЗИЦИЯ.

(Рекогносцировачни сърбски действия).

(Гл. скица № 45 на стр. 415)

Презъ деня частитѣ, тамъ дето можаха да се окопаватъ, безъ да бѫдатъ забелезвани отъ неприятеля, продължиха окопаването на новата позиция. Досегашния авангардъ, 14-и п. Македонски полкъ, въ 9 ч. пр. пл. съгласно заповѣдьта № 60 бѣше се съсрѣдоточилъ при мах. Вратиславци задъ дѣсната колона, а надвечерь на сѫщото мѣсто се премѣсти и 1-а бригада и по тоя начинъ маневренитѣ войски на опълчението бѣха събрани на едно мѣсто.

Сутриньта въ щаба на опълчението доде началникъ щаба на Рилската дивизия, полков. Овчаровъ, съ капитанъ Маринковъ за запознаване съ разположението на частитѣ и мѣстностьта. Скоро, обаче, къмъ 10 ч. 40 м. пр. пл. полковникъ Овчаровъ бѣ повиканъ по телефона, незабавно да се върне въ щаба на дивизията, и на позицията остана, за да направи необходимата снимка, само капитанъ Маринковъ.

Сутриньта къмъ р. Каменица се чуваше рѣдка, но непрекѫсната престрелка. Къмъ пладне и следъ това предъ фронта на опълчението бѣше съвсемъ спокойно, въ която и смисъль въ 3 ч. сл. пл. се донесе, като се допълни, че укрѣпяването на новата позиция върви добре и че довечера ще продължи. Къмъ сѫщото време се донесе до началника на 7-а Рилска дивизия следното:

Донасямъ, че позицията, която повѣреното ми опълчение заема отъ р. Брѣгалница при с Курилово до Сивакобила изключително е твърде голѣма за силитѣ, съ които разполагамъ. И, действително, фронта на позицията по права линия е около 10 клм., а силитѣ сж 3 с. с. полски, 3 с. с. планински, 3 не с. с. планински батареи и 10,916 пушки. Моля, повѣрения ми участъкъ да се усили още съ единъ пехотенъ полкъ. № 178. Драмча, 3.VII. 13 г. 2 ч. сл. пл.

Къмъ съседитѣ въ дѣсно и лѣво презъ деня бѣше сѫщо тихо. Нищо не даваше да се разбере, че положението крие въ себе си нещо неотрадно, което ще наложи разпорежданията, които тукъ ще цитираме и които, очевидно, сѫ резултатъ на нашитѣ колосални грѣшки въ воюването презъ тая война. Волята на врага почна да господствува още на следния день отъ почването на войната съ така разхвърленитѣ отъ Дунава до Бѣло-море наши сили. И ние отъ настѫпващи, както смѣтахме да бѫдемъ, скоро се озовахме въ отбраняющи, все благодарение на безумното насочване на силитѣ. Това неотрадно разпореждане бѣ лично повѣрително отъ началника на 7-а дивизия, което, както ще видимъ следъ малко, ще бѫде последвано отъ друго сѫщо неотрадно, и гласи следното:

> Разпоредете, тази вечерь незабелезано за противника полското артилерийско отдѣление да се оттегли къмъ Царевосело, дето ще заеме позиция по указание на командира на 7-и артилерийски полкъ, полковникъ Райновъ.
>
> Позицията ще държите упорно до получаване заповѣдь. Намалете обозитѣ до минимумъ, като оставите крайно необходимитѣ, преимуществено товарими. Всичкиятъ ненуженъ обозъ тази нощь да се изпрати презъ Черната скала за Кадинъ-мость. Частитѣ да се запасатъ съ повече храна, и бойнитѣ припаси да се попълнятъ.
>
> Утре рано ще изпратите 3 скорострелни планински батареи въ лѣвия участъкъ № 706. Царевосело, 3. VII. 13 год.

Какво означаваше това нещо? Кои бѣха причинитѣ, които налагаха това прибиране на артилерията отъ участъка?—На времето щабътъ на опълчението не бѣше въ положение да разгадае тая енигма, и въ духа на № 706 въ 6 ч. 30 м. сл. пл. съ отдѣлни лично повѣрителни писма № № 170—181 разпореди нужното до частитѣ на опълчението и донесе до началника на Рилската дивизия, че неговия нумеръ е изпълненъ, обаче, моли се поне една отъ с. с. пл. батареи да остане въ участъка, понеже тоя последния ще има само 3 не с. с. пл. батареи неспособни да се борятъ съ с. с. артилерия.

Между това, докато тия повѣрителни писма да се разпратятъ, се получи следното лично повѣрително пакъ отъ началника на 7-а дивизия, което рисува една твърде нерадостна обстановка, надъ която както се вижда, поради неизмѣримитѣ грѣшки на висшето командуване отъ почване на междусъюзнишката война до тоя часъ, господствуваше само волята на врага:

> Въ случай че се получи заповѣдь за отстѫпление, войскитѣ отъ повѣрения Ви участъкъ ще трѣбва да заематъ участъка отъ граничния вододѣлъ отъ линията Лютовска—Дзиндовица до Сивакобила (изключително). Отстѫплението на Вашия лѣвъ флангъ трѣбва да последва следъ отстѫплението на войскитѣ отъ лѣвия участъкъ и въ тѣсна връзка съ него. Въ всѣки случай Вашиятъ лѣвъ флангъ ще трѣбва да почне отстѫплението не по-рано отъ отстѫплението на лѣвия участъкъ отъ с. Бигла. Въ дѣсно отъ Васъ на Сивакобила—Ждрапаница ще бѫде 8-а дивизия. № 662. Царевосело, 3. VII. 13 г. 8 ч. 35 т. сл. пл.

По тая важна заповѣдь щабътъ смѣтна, че преди тя да се съобщава комуто и да било, нужно е да се провѣри, нужно е да се запита за причинитѣ на нейното както и на № 706 издаване, нужни сѫ въобще освѣтления, защото въ положението на фронта и при съседитѣ около насъ никакви признаци и причини не се чувствуваха, за да се вематъ такива сѫдбоносни решения. За навремено посрещане на всѣка евентуалность до командиритѣ на бригадитѣ и полковетѣ се разпореди следното:

> Разпоредете веднага да се снабдите още тази вечерь съ възможно повече хранителни продукти отъ Царевосело. Пратете по двама конници за свръзка при щаба. № 185. Драмча, 3. VII. 13 г. 7 ч. 40 м. сл. пл.

И началникътъ на опълчението лично поиска по телефона осветление отъ началника на Рилската дивизия за причинитѣ за издаване № 706 и № 662. Въ 10 ч. сл. пл. се получи следния отговоръ:

> Положението, както се вижда, не ще да е много добро на дѣсния флангъ къмъ Трънъ. Предполагамъ, че за това сѫ вземени всички тия мѣрки, за да можемъ на време и въ редъ да се оттеглимъ. Една с. с. батарея задръжте за себе си. № 758. Царевосело, 3. VII. 13 г. 8 ч. 30 м. сл. пл.

Ставаше очевидно, че тия заповѣди бѣха дадени поради създаденото тежко положение другаде и налагаше се и внимание, и хладнокръвие. Разпореди се до интенданта да се премѣсти на Кадинъ-мостъ и организира продоволствието на опълчението и придаденитѣ къмъ него части отъ къмъ Кюстендилъ, като открие разходенъ складъ на Черната-скала. За тамъ се насочиха радиотелеграфната станция, коларския ешалонъ отъ огнестрелния паркъ и тежкия обозъ на лазарета. Конниятъ ешалонъ отъ огнестрелния паркъ остана при Драмча, лазаретътъ — при с. Селникъ. На командира на 2-а бригада се съобщи съ № 193 отъ 11 ч. сл. пл. за утре вмѣсто 3 с. с. пл. батареи да прати за Баня-чука само две, а едната да задържи за своята позиция. До началника на лѣвата колона, полковникъ Недѣлковъ, съ № 195 отъ 11 ч. 10 м. се съобщи лично повѣрително съдържанието на № 706, а съ № 197 отъ 0 ч. 45 м. сл. полунощь на сѫщия се съобщи, че полскитѣ батареи, които бѣха почнали да се движатъ къмъ Царевосело, ще се повърнатъ на позицията, което и се направи.

Тая последна разпоредба отъ Рилската дивизия, която бѣше съобщена до щаба на опълчението съ № 471 отъ 11 ч. сл. пл., хвърляше вече голѣми лѫчи на надежда, че не ще стане нужда да се напуща тая позиция и че може би положението другаде, което предизвикваше № № 706 и 662, бѣше вече поправено.

Между това, частитѣ на позицията, разбира се, безъ да подозиратъ разпоредбата № 662, продължиха цѣла нощь да укрѣпяватъ посмѣнно позицията и да се готвятъ за борба. Непрекѫснатата, макаръ и рѣдка престрелка цѣлата нощь показваше, че наближава края на дългото затишие и идватъ днитѣ на новата упорита и славна борба. Но нека видимъ действията на авангардитѣ.

Авангардитѣ. Въ разположението на неприятеля срещу авангардитѣ особена промѣна не е имало, освенъ засилването на преднитѣ му постове съ две роти, които слѣзли отъ къмъ Цера. Презъ деня къмъ неприятелската страна се наблюдавало сѫщото движение на отдѣлни хора и групи по склона къмъ р. Каменица, както миналитѣ дни. Разликата е била презъ тоя день, че взаимнитѣ обстрелвания между нашитѣ и сърбскитѣ патрули и групи е било по-ожесточено и по-оживено. Къмъ 11 ч. наша батарея отъ къмъ Баня-чука обстреляла една неприятелска колона около полкъ, движуща се отъ

Пресѣка къмъ Цера съ голѣмъ успехъ. Къмъ пладне и следъ това престрелкитѣ застихнали твърде много. Къмъ 5 ч. сл. пл., обаче, по цѣлия склонъ отъ Повиенъ до Безиково къмъ р. Каменица се забелезали неприятелски патрули да се насочватъ къмъ рѣката. Къмъ в. Говедарникъ се появила и 1 $^1/_2$ рота, която почнала да се спуща срещу предната 3-а рота отъ 6-а Охридска дружина, образуваща авангардъ на дѣсната колона. Постоветѣ на 3-а рота открили огънь оживено по неприятеля, който скоро билъ подкрѣпенъ отъ в. Говедарникъ отъ една батарея, която хвърлила 15—20 снаряда по нашата 3-а рота. Постоветѣ, изглежда, не могли да издържатъ и, безъ да иматъ каквито и да е загуби, почнали да отстѫпватъ едни въ редъ други въ пълно безредие къмъ ротата. Ясно е, че и ротата сторила сѫщото и застигнала 1-а рота, съставляща подържка на 3-а, дето дружинниятъ командиръ, поручикъ Бозуковъ, безъ да има кой да го преследва, повежда двѣтѣ си роти назадъ и пристига живо и здраво на главната позиция. Въ заповѣдь № 20 до командира на Одринската дружина подполк. Пчеларовъ, като назначава тая последна дружина въ авангардъ вмѣсто Охридската, обяснява, че „това отстѫпление се дължи не толкова на силенъ напоръ отъ страна на противника, отколкото на малодушни опълченци, които разпространили слуха, че има заповѣдь за отстѫпление“. Това може да е вѣрно, но пита се, какво сѫ правили началницитѣ, колкото и малко да сѫ били тѣ? Какво е правилъ поручикъ Бозуковъ, за да даде мѫжество на хората си? Че какъ така цѣлата дружина включително дружинния командиръ, безъ да даде единъ косъмъ отъ главата си, се озовава задъ главната позиция?—Интересни водачи!...

Авангардътъ на срѣдната колона, въ състава 12-а и 15-а дружини и 2 не с. с. орѫдия, останалъ на мѣстото си, обстрелялъ съ живъ огънь настѫпающитѣ неприятелски групи и изпратилъ половинъ взводъ да заеме позицията, напустната отъ Охридската рота, за запазване на фланга. Тоя авангардъ не само останалъ на позицията си, но презъ деня единъ патрулъ отъ Щипската дружина нападналъ една сърбска команда на р. Каменица, която команда била заграбила едно стадо около 800 овце и отнѣлъ стадото. Презъ нощьта тоя авангардъ е билъ въ готовность да посреща всѣко неприятелско настѫпление. Престрелката продължила до полунощь. Презъ сѫщото време настѫпилитѣ сърби срещу Охридската дружина запалили нѣкои колиби и черквата на с. Каменица и се оттеглили назадъ. Къмъ полунощь настѫпила пълна тишина на всѣкѫде.

Сърбитѣ, собствено тукъ действуваха черногорцитѣ, съ тия патрулни действия по цѣлия фронтъ на двата авангарда установиха, че лѣвия брѣгъ на р. Каменица е заетъ доста тънко отъ насъ. Наши картечници не се обадиха.

За да се разузнае за неприятеля и за да се подържа съприкосновението съ него съгласно заповѣдьта отъ щаба на опълчението били изпратени къмъ страната на неприятеля войводитѣ Симеонъ Георгиевъ къмъ Кочанското поле и Христо Николовъ къмъ Саса. Презъ сѫщата нощь отъ 24-и п. Черноморски полкъ е била изпратена една рота подъ командата на подпор. Стоевъ въ рекогносцировачен ъ отрядъ и за залавяне пленници.

Авангардитѣ убити и ранени нѣматъ.

Изстреляни патрони има въ 12-а Лозенградска 950, въ 15-а Щипска — 3600 и въ 6-а Охридска дружина. . .

Холерата. Тоя день бидоха констатирани 30 заболѣли отъ холера въ 12-а не с. с. пл. батарея. Въ частитѣ на опълчението тоя день има 8 души умрѣли и 7 души дезертирали.

Разположението на частитѣ се вижда на скица № 45 на стр. 415.

Съседитѣ оставаха както миналия день. 8-а Тунджанска дивизия е наблюдавала сѫщо движението на неприятелския пех. полкъ отъ Пресѣка или Цера къмъ 11 ч. пр. пл., както и движението на една дружина отъ Саса къмъ Китка и движението на една пл. батарея въ сѫщата посока, която бѣ сигурно оная, която миналия день бѣ наблюдавана, да се движи отъ Китка къмъ Саса. Съседитѣ отъ Баня-чука, както поменахме на своето мѣсто, бѣха обстрелвали съ артилерийски огънь неприятелския полкъ, за който става дума тукъ по-горе.

Времето бѣше ясно и горещо.

4 юлий.

НАСТѪПЛЕНИЕ НА ЧЕРНОГОРЦИТѢ ОТЪ ДѢСНИЯ НА ЛѢВИЯ ВРѢГЪ НА Р. КАМЕНИЦА.

(Гл. скица № 46 въ края приложение).

Сутриньта напредъ по позицията на авангардитѣ бѣше сравнително много тихо. Въ лѣво къмъ лѣвия участъкъ на Рилската дивизия се чуваше още отъ рано оживена артилерийска стрелба. Тамъ неприятельтъ, както презъ деня се разбра, бѣше повѣлъ настѫпление. Къмъ сѫщото мѣсто билъ изпратенъ единъ полкъ отъ 2-а дивизия за подкрѣпление. Три полка отъ сѫщата дивизия бѣха съсрѣдоточени между Драмча и Селникъ въ разпореждане на командующи армията. Полскитѣ батареи, които миналата нощь бѣха снѣти и изпратени за Царевосело, бѣха повърнати още презъ нощьта на позицията и къмъ 9 ч. пр. пл. тѣ бѣха вече заели своитѣ мѣста, готови за стрелба. Къмъ сѫщото време, за да може лѣвата колона да се засили, понеже по мѣстоположението си задачата ѝ бѣ по-трудна, разпореди се, отъ маневренитѣ войски да се изпрати една по-голѣма дружина въ разпореждане на полков. Недѣлковъ, за изпращането ѝ въ авангардъ на сѫщата колона. За такава дружина е била назначена Солунската дружина, която следъ пладне отпѫтувала по пѫтя Драмча — Тодоровци и надвечерь, както ще видимъ по-нататъкъ, пристигнала при авангарда на колоната, въ момента когато тоя последенъ отстѫпвалъ къмъ главната позиция. Все по съображения да се даде по-голѣма сигурность на лѣвия флангъ отъ участъка на опълчението — дѣсния се смѣташе достатъчно осигуренъ отъ присѫтствието на 4 п. полка отъ 8-а Тунджанска дивизия на Сивакобила и

Ждрапаница—нареди се маневренитѣ войски презъ нощьта да се премѣстятъ задъ срѣдата на старата позиция на пѫтя Драмча — Доленци. Даже нѣщо повече, разпореди се, 14-и п. Макед. полкъ отъ сѫщитѣ маневрени войски презъ нощьта да се доближи до 24-и Черноморски полкъ за посрещане всѣка евентуалность и на сутриньта пакъ да се дръпне назадъ на мѣстото си при маневренитѣ войски. Това се наложи по съображения произтекащи отъ настѫплението, макаръ и съ рекогносцировачна цель, на неприятеля презъ деня. Засилването на лѣвия флангъ и подържането надеждна връзка съ частитѣ отъ Баня-чука се желаеше и отъ щаба на Рилската дивизия. По това даже се получиха две заповѣди едната отъ полковникъ Овчаровъ, другата отъ генералъ-майоръ Тодоровъ.

Частитѣ на главната позиция прекараха деня въ почивка, а дето неприятеля не виждаше и въ продължаване на окопаването. Презъ нощьта окопаването продължи усилено, като се взѣха сериозни мѣрки съ секрети и патрули за усигуряване срещу възможна изненада. Отъ 3-а М.-О. бригада е била изпратена една рота по течението на р. Брѣгалница, за да организира патрулирането напредъ до моста не далечъ отъ мѣстото, дето р. Каменица се влива въ Брѣгалница, и въ лѣво до патрулитѣ, които следвало да се изпращатъ отъ колоната на полковникъ Енчевъ отъ Баня-чука, но каквито миналитѣ нощи не сѫ били срещани никѫде. Изпращането на тая рота бѣ се наложило и поради обстоятелството, че отъ щаба на Рилската дивизия къмъ 7 ч. 15 м. сл. пл. съобщаваха, че една неприятелска рота се движела по р. Брѣгалница и се насочвала къмъ с. Калиманци. Все къмъ сѫщото време началникътъ на 7-а дивизия заповѣдваше, лѣвия флангъ на опълчението да се подаде напредъ, понеже разстоянието между тоя флангъ и дѣсния флангъ на дивизията било голѣмо и противникътъ могълъ да се промъкне по това направление. Къмъ 10 ч. сл. пл. на това се отговори, че за подаването напредъ на лѣвия флангъ мѣстностьта не позволява и ще отслаби позицията, и че по-добре ще е, полковникъ Енчевъ да назначи, макаръ и малка часть, да заеме височата източно отъ Калиманци на самата р. Брѣгалница за обстрелване тая рѣка и за свързка съ лѣво-фланговитѣ части на опълчението.

Между това, къмъ 9 ч. 30 м. сл. пл. се получи заповѣдь отъ Рилската дивизия, 24-и п. Черноморски полкъ още тая нощь да се прехвърли на лѣвия брѣгъ на Брѣгалница и се насочи къмъ Баня-чука. Възрази се, че тоя полкъ заема важенъ участъкъ отъ фронта, че началницитѣ въ него сѫ се запознали съ мѣстностьта и че по-добре ще бѫде, да се вземе такъвъ полкъ отъ 2-а дивизия. Получи се отговоръ, че билъ необходимъ за дивизията, понеже оставалъ въ маневрени войски на сѫщата. Въ 5 часа разпореди се, полкътъ да предаде позицията на 14-и полкъ обаче, $1^1/_2$ часъ следъ това доде трета заповѣдь, че полкътъ остава на позицията си. Вдигането на единъ полкъ отъ бойната линия и изпращането му въ дѣсно или лѣво за образуване маневрени войски или за запушване празнини е една метода за организиране и насочване силитѣ за бой много погрѣшна. Това, разбира се, всѣкога става неизбѣжно, когато разположението на войсковитѣ единици е линейно, когато въ разпореждане на командуването не сж запазени достатъчно споредъ заетия фронтъ сили за маневриране. Въ тия си тактически действия често пжти ние се ржководимъ и отъ чисто егоистически съображения: Ние да се засилимъ, а пъкъ другитѣ да се справятъ, както могатъ. Това тукъ отбелезваме, защото презъ тоя день и инженерътъ на 7-а дивизия бѣше разпоредилъ да му изпратимъ всички пионерни части, като че ли отъ пионери имаше нужда само на Баня-чука. На последния се отговори, че части отъ 7-а пионерна дружина въ участъка нѣма, че придадената къмъ опълчението 2-а рота отъ 3-а пионерна дружина строи фурни въ Царевосело и че 10-а пионерна дружина има само една рота, но тая дружина е придадена къмъ опълчението отъ щаба на действующата армия и е необходима за доукрѣпяване позицията и поправка на пжтя Драмча—Черната-скала.

Авангадитѣ. Тоя на лѣвата колона, както видѣхме пренощува на позицията си, като взѣ мѣрки да се охранява съ половинъ взводъ къмъ участъка на Охридската дружина, която бѣ отстжпила. Презъ тоя день въ авангардъ на дѣсната колона била назначена Одринската дружина, която къмъ 9 ч. пр. пл. заела позицията по хребета между с. с. Косевица и Лжкавица. Позицията е била гола и неокопана по липса на инструментъ. 5-а дружина заела позиция съ 1-а и 3-а роти въ първа линия и 2-а и 4-а въ подържка. По-въ лѣво авангардътъ на лѣвата колона е заемалъ позиция съ 5 роти и 2 орждия въ първа линия и 2 роти въ подържка. Тукъ на позицията е имало окопи цѣлъ ръстъ, изкопани отъ 14-и полкъ, когато последниятъ бѣ въ авангардъ, и съвършенствувани отъ Щипската и Лозенградската дружини. Тия две дружини заемали една позиция 3—$3^{1}/_{2}$ клм. дълга.

Неприятельтъ срещу авангардитѣ презъ деня е заемалъ сжщитѣ мѣста и по сжщия начинъ, както миналитѣ дни. Слѣзлитѣ въ дола на р. Каменица части, сутриньта се оттеглили, като запалили нѣколко кжщи въ с. Каменица и като останали само малки групи по ската на дѣсния брѣгъ, срещу хребета, на който бѣха разположени по лѣвия брѣгъ на рѣката нашитѣ авангарди. Престрелката между неприятелскитѣ групи и нашитѣ съ по-голѣми или по-малки прекжсвания е траяла презъ всичкото време. Къмъ пладне престрелката бѣ утихнала, но къмъ 2 часа тя почна да се засилва и полека полека да взима размѣритѣ на цѣлъ бой. Въ дѣлото взиматъ участие отъ сърбска страна нѣколко картечници, а малко по-късно и една с. с. батарея, която е заела позиция по взводно на две различни мѣста. Съ своя огънь батареята и картечницитѣ покровителствуватъ спущането на неприятеля въ р. Каменица. Къмъ 5 часа вече настжплението на неприятеля е напълно очертано по две посоки срещу дѣсния авангардъ и срещу дѣсния флангъ на лѣвия авангардъ. Силитѣ на неприятеля, настжпващи презъ това време, не сж могли да бждатъ опредѣлени, но не сж били по-малко отъ 2—3 дружини. По развитието и по инициативата тоя бой още въ момента направи впечатление на рекогносцироваченъ бой за неприятеля и къмъ 5 ч. за него се донесе следното до началника на 7-а дивизия и съседитѣ:

> Следъ пладне срещу участъка малки неприятелски части на групи настѫпиха къмъ р. Каменица. Къмъ 5 ч. сл. пл. неприятелска планинска батарея отъ две мѣста стреля по авангардитѣ, които заематъ хребета по лѣвия брѣгъ на р. Каменица. Неприятельтъ стреля и съ картечници. На Повиенъ е забелезанъ около полкъ пехота на бивакъ и на позицията. Изглежда, че този бой е рекогносцировъченъ. № 211. Драмча, 4. VII. 13 год.

Между това, сега се знае, че това настѫпление се извърши отъ Черногорската дивизия, сѫстояща се отъ 4 бригади общо около 8000 души, и не бѣше рекогносцировъченъ бой, а чисто нападателенъ съ цель да се привлѣкатъ тукъ наши сили и да се съдействува на сръбскитѣ сили, действуващи срещу Баня-чука. Важно е да се напомни, че това настѫпление бѣ предшествувано миналия день отъ патрулни разузнавания по цѣлия фронтъ на позицията на опълчението.

Къмъ 4 ч. 30 м. е била забелезана да се движи по р. Брѣгалница една неприятелска рота, за която се съобщи отъ щаба на 7-а дивизия и която се насочвала къмъ с. Калиманци. Действията на неприятеля срещу авангардитѣ се развили неблагоприятно за тѣхъ. 5-а Одринска дружина къмъ 6 ч. сл. пл. не е могла да се задържи на позицията и въ пъленъ редъ се оттеглила назадъ на позиция при мах. Хумата на 2 клм. предъ главната позиция на дѣсната колона. Неприятельтъ заелъ позицията на тая дружина едва въ 7 ч. сл. пл. 2-а рота отъ 15-а Щипска дружина, сѫщо застрашена отъ значителни неприятелски сили и обстрелвана отъ орѫдия и картечници, не издържала и отстѫпила позицията си, като по тоя начинъ дала възможность, неприятельтъ да се врѣже между 1-а и 3-а роти отъ сѫщата дружина и да направи трудно оставянето имъ на позицията. Къмъ 8 ч. сл. пл. авангардътъ на лѣвата колона подъ прикритието на 1-а рота отъ Лозенградската дружина се е оттеглилъ на тилната позиция на авангарда, дето въ сѫщото време била пристигнала 3-а Солунска дружина, изпратена отъ началника на лѣвата колона да съставлява за напредъ авангардъ на сѫщата колона. Къмъ 10 ч. 25 м. сл. пл. се донесе до началника на 7-а Рилска дивизия следното:

> Престрелката продължи до 8 ч. 30 м. сл. пл. доста оживена съ авангарда предъ дѣсния флангъ. Този авангардъ сега се намира на 2 клм. предъ главната позиция. Маневренитѣ войски привлѣкохъ къмъ лѣвия подучастъкъ Вэѣхъ мѣрки за противодействие на всѣко нощно нападение. За настѫпващата по долината на р. Брѣгалница неприятелска рота предупредихъ командира на 24-и п. полкъ да провѣри това и вземе съответни мѣрки. № 217. Драмча, 4.VII. 13 г.

Отстѫплението си, както дѣсния, така и лѣвия авангардъ сѫ извършили подъ прикритието на ротитѣ отъ подържкитѣ. Последнитѣ заели позиция непосредствено задъ себе си и останали на тѣхъ, докато отстѫпващитѣ роти на свой редъ сѫ заели по-назадъ позиции и осигурили отстѫплението на подържкитѣ. Началницитѣ сѫ били при своитѣ хора и отстѫплението се е извършвало като на учебенъ плацъ.

Ние спрѣхме нарочно върху това отстѫпление на тия авангарди, защото искаме ясно да се види, колко отстѫплението, което извърши миналия день поручикъ Бозуковъ съ своитѣ две роти предъ несравнено слабитѣ сили на неприятеля, е едно порочно отстѫпление, лишено отъ каквато и да е помисъль за съпротива. Докато поручикъ Бозуковъ вдига се и отстжпва чакъ задъ позицията, безъ никжде да се опита да спре, капитанитѣ С. Атанасовъ и Ангеловъ организиратъ отстжплението като действие и канализиратъ, като и всѣки часъ държатъ хората въ ржцетѣ си. Отстжплението е военно действие, което иска, щото началницитѣ да се проявятъ значително по-силни, отколко при настжплението. Силнитѣ водачи, истинскитѣ началници, доблестнитѣ офицери всѣкога ще намѣрятъ въ себе си нравствени сили, за да дадатъ личенъ примѣръ отъ спокойствие и владѣние себе си. Нѣма примѣри въ историята, въ които мжжествениятъ началникъ да не е успѣвалъ да задържи войницитѣ въ ржцетѣ си.

Загуби. Въ тоя авангарденъ бой 5-а дружина има 6 ранени, 12-а дружина — 3 ранени и 15-а дружина — 2 убити и 4 ранени. Презъ деня излизатъ отъ строя заболѣлитѣ отъ 15-а дружина оф. канд. Димитровъ П. Николовъ и отъ 13-а дружина подпор. Тасевъ Н.

Изстреляни снаряди. 3-о полско с. с. отдѣление е изстреляло 17 шрапнели, 8-а с. с. пл. батарея — 8 бриз. гранати, 5-а дружина-42,898 патрони, 12-а дружина-9,400 патрони и 15-а дружина — 12,700 патрони.

Заповѣдь за действия за следния день. До полунощь заповѣди за действията на следния день не се получиха, и затова смѣтна се за полезно да се напише до началницитѣ на колонитѣ и маневренитѣ войски, следното:

Днесъ противникътъ съ слаби пехотни части и една планинска батарея, стреляща отъ два пунта, води рекогносцировъченъ бой.

8-а дивизия ще действува въ флангъ и тилъ на противника, ако последниятъ настжпи срещу повѣрения ми участъкъ.

Позицитѣ да се отбраняватъ най-упорно, като се продължи окопаването и тази нощь.

Лѣвата колона да обърне особено внимание на долината на р. Брѣгалница, но която днесъ е била забелезана една неприятелска рота.

Началствующитѣ лица отъ дѣсната колона да държатъ по-здраво въ ржцетѣ си своитѣ части. Авангардътъ не трѣбва безъ особенъ натискъ да напуска позицията си. № 221. Драмча, 4.VII. 13 г. 11 ч. сл. пл.

Между това, къмъ полунощь се получи следната патриотическа телеграма отъ командующия 4-а армия, чрезъ щаба на 2-а Тракийска дивизия:

Генералъ Геневу.

Дълбоко ми е убеждението, че на утрешния день при атаката на противника храбритѣ Македоно-Одринци ще легнатъ до единъ за своята мила родина, както това направиха и правятъ тѣхнитѣ братя отъ свободна България. Предайте имъ, че цѣла България гледа на тѣхъ и очаква отъ тѣхъ велики подвизи. No 6094. Турско Габрово. 4. VII. 13 г. 11 ч. сл. пл.

Командующи 4-а армия, Генералъ-майоръ Диковъ.

Отъ тая телеграма се подразбираше, че за 5 юлий командующи армията бѣше заповѣдалъ настжпление и понеже заповѣдьта за това настжпление не бѣше пристигнала, реши се да се дочака тая заповѣдь и следъ това да се направи съответното по телеграмата. Очакваната заповѣдь не закъснѣ да доде не много следъ полунощь, но това ще видимъ следъ малко въ изложението за следния день.

Съседитѣ. Съседитѣ презъ деня останаха въ сжщото положение, както и презъ миналия день. На Баня-чука презъ деня неприятельтъ завладява предния пунктъ предъ позицията на 31-и полкъ и води неуспешни действия срещу лѣвия флангъ на Рилската дивизия. Тоя день 31-и Варненски полкъ има 9 убити и 24 ранени войника. 2-а Тракийска дивизия остава съсрѣдоточена между Драмча и Селникъ. За действията на 8-а дивизия можемъ да сждимъ отъ следното донесение отъ началника ѝ до командующи 4-а армия:

> Къмъ 5 ч. сл. пл. противникътъ предприе настжпление срещу дѣсния флангъ на опълчението—въ посока на казармата при Саса. Преднитѣ части на опълчението, които заемаха хребета по лѣвия брѣгъ на Каменичката рѣка, не бѣха окопани и отстжпиха при първитѣ неприятелски шрапнелни изстрели. Съ цѣль да подкрѣпя дѣсния флангъ на опълчението, изпратихъ една дружина въ посока на казармата при Саса, която зае флангово положение. Една батарея откри флангovъ огънь противъ неприятелскитѣ пехотни части, които се разбѣгаха. Тази вечерь батареята се спуска по южния склонъ на в. Чука, за да се доближи на действителенъ артилерийски огънь. № 2451. 4. VII. 13 г.

Въ сжщность действията се развиха, както по-горе ние описахме и както се виждатъ на скица № 46 въ края приложение.

Времето бѣше ясно и топло.

5 юлий.

ВТОРО НАСТЖПЛЕНИЕ КЪМЪ Р. КАМЕНИЦА И ОТХВЪРЛЯНЕ НА НЕПРИЯТЕЛЯ ОТЪ ЛѢВИЯ БРѢГЪ НА СЖЩАТА РѢКА.

(Гл. скица № 48 въ края приложение).

Както казахме въ края на изложението за действията отъ миналия день, щабътъ на опълчението на полунощь срещу 5 юлий остана буденъ да очаква оперативната заповѣдь, съ която се уреждаше настжплението за тоя день. Въ 1 ч. 30 м. сл. полунощь тая заповѣдь се получи едновременно съ специаленъ ординарецъ и по телефона. Къмъ заповѣдьта бѣха приложени две телеграми, едната № 724 отъ началника на 7-а дивизия до командующия армията отъ 8 ч. сл. пл. миналия день и другата № 727 отъ преди полунощь до началника на опълчението. Първата съдържаше сведения за неприятелската артилерия, за това че презъ нощьта на позицията при Баня-чука ще се повърнатъ гаубичната батарея и с. с. полско артил. отдѣление отъ 8-и артилерийски полкъ, че 9-и и 50-и пех. полкове пристигнали на позицията, че неприятеля ще бжде контъратакуванъ и че духътъ на всички е добъръ. Въ втората се казваше, да се използува добре пл. артилерия, като се постараемъ да отвлѣчемъ огъня отъ батареята на Пресѣка, която батерея фланкира дѣсния флангъ на лѣвия участъкъ, т. е. Баня-чука. Въ края се казваше дословно следното: „Обозитѣ утре да бждатъ запрѣгнати и въ редъ съ главата си назадъ. При нужда да бждемъ заставени да се оттеглимъ, коларскитѣ обози ще се оттеглятъ къмъ Джумая, полската артилерия—къмъ Черната-скала“. Тая подрбность цитираме тукъ, за да могатъ поколѣнията следъ насъ да видятъ по-добре нашитѣ грѣшки, нашитѣ методи за воюване и нашето голѣмо непознаване както материялното измѣрение на войсковитѣ единици, така и природата на нравственитѣ сили и психологията на маситѣ. Нека тия поколѣния се научатъ да печелятъ сражения, отколкото да запазватъ нѣкакви обози и даже по-важни военни кола. Последнитѣ могатъ да се набаватъ рано или късно, обаче, духа мжчно се подържа. Това размахване на тоя призракъ, изразенъ въ заповѣдитѣ „обозитѣ да отидатъ на Черната-скала", „артилерията да се оттегли въ Царевосело", или даже, както е случая тукъ, когато се канимъ да настжпваме напредъ, „обозитѣ да бждатъ съ главитѣ си назадъ", бѣше една голѣма наша грѣшка. Въобще, ние не умѣехме да боравимъ тактически, а сжщо и административно, съ военнитѣ тежести (обози, военни кола и пр.) и ние не умѣехме да си организираме тила, линията на подвоза и отвоза, етапната линия, артерията на всѣка войскова голѣма единица.

Но, нека се повърнемъ къмъ това, което бѣ сжществено въ онзи моментъ, а именно заповѣдьта за действията презъ деня. Тая заповѣдь по 4-а отдѣлна армия № 19 отъ 4 юлий 9 ч. сл. пл. гласи следното:

§ 1. Неприятельтъ днесъ е настжпилъ къмъ лѣвия участъкъ на 7-а Рилска дивизия и срещу участъка, който заема бригадата на полковникъ Митовъ Г. Артилерийската борба срещу позицията на 7-а дивизия е водена днесъ цѣлия день. Навѣрно утре, 5 юлий, противникътъ ще се опита да ни атакува.

ЗАПОВѢДВАМЪ:

§ 2. 7-а п. Рилска дивизия, заедно съ М.-О. опълчение най-упорито да се отбранява на заетитѣ позиции. Следъ като се потресе неприятеля, Рилската дивизия и М.-О. опълчение да преминатъ решително въ контъратака и въ боя съ ножъ възстановятъ славата си, спечелена при Булаиръ и Шаркьой.

§ 3. 3-а бригада отъ 2-а Тракийска дивизия (Полковникъ Митовъ Георги) заедно съ придадения днесъ къмъ бригадата 9-и пех. Пловдивски на Н. Ц. В. К. К. С. К. Г. полкъ, да отстоява храбро своитѣ непристжпни позиции и, при благоприятенъ моментъ, да премине въ контъратака срещу противника, който действува противъ бригадата.

§ 4. Бригадата на полковникъ Паскалевъ сжщо упорито да се държи на своитѣ позиции. Когато противникътъ бжде разстроенъ или пъкъ слабо действува срещу бригадата, последната смѣло да настжпи напредъ, като се старае да обхване дѣсния флангъ на противника. Ударътъ, който бригадата ще нанесе на противника, да бжде по възможность неочакванъ за него и смѣлъ до самозабрава.

§ 5. 8-а п. Тунджанска дивизия да действува енергично и въ връзка съ дѣсния участъкъ на 7-а Рилска дивизия, като настжпи къмъ височинитѣ Повиенъ и тия източно отъ с. Пресѣка.

§ 6. 2-а пех. Тракийска дивизия (три полка) остава въ мое разпореждане около с. Драмча.

§ 7. Азъ ще се намирамъ на бивака при Турско-Габрово.

§ 8. Началницитѣ на дивизиитѣ и отдѣлнитѣ бригади да ме държатъ въ постоянно течение на събитията, като ми донасятъ възможно по-често.

§ 9. Нека тоя ударъ, който ще нанесемъ утре на противника, бжде решителенъ и възстановимъ съ него славата си. Да се проникнемъ всички отъ генерала до последния редникъ, че отечеството и короната чакатъ отъ насъ славни дѣла, които само ще поставятъ Българія на тоя исторически пиедесталъ, до който тя бѣше достигнала, пакъ съ оржжието си, преди почване военнитѣ действия съ нашитѣ доскорошни и коварни съюзници.

По поводъ на това незабавно въ 1 ч. 30 м. пр. пл. се написа въ форма на предписание следнята оперативна:

Заповѣдь по Македоно-Одринското опълчение.

№ 62.

Щабъ с. Драмча. Карта 1 : 210,000 5 юлий 13 г. 1 ч. 30 м. пр. пл.

Днесъ неприятельтъ съ слаби пехотни части, 2 картечници и 1 планинска батарея води рекогносцировачень бой предъ повѣрения ми участъкъ.

Възъ основа заповѣдьта по 4-а армия и тая по 7-а Рилска дивизия, утре колонитѣ най-упорито да отбраняватъ позицитѣ, като държатъ силитѣ си готови, за да атакуватъ противника, следъ като бѫде потресенъ отъ огъня ни. Нека този ударъ бѫде решителенъ и възстановимъ съ него славата си. Нека се проникнемъ всички отъ мисъльта, че отечеството и короната чакатъ отъ насъ да изпълнимъ своя дългъ.

По цѣлия фронтъ 4-а армия ще развие подобни действия. 8-а Тунджанска дивизия ще действува въ връзка съ повѣрения ми участъкъ, като настѫпи къмъ височитѣ Повиенъ и тѣзи източно отъ Пресѣка. 2-а Тракийска дивизия ще бѫде при с. Драмча, като маневрени войски на армията.

Дѣсната колона да ангажира неприятеля предъ себе си и, като се съобразява съ 8-а Тунджанска дивизия, да настѫпи по посока на с. Гърча.

Лѣвата колона да прикове неприятеля предъ себе си и, като се съобразява съ дѣсната колона, да настѫпи по посока на с. Доленци.

Маневренитѣ войски да следватъ задъ лѣвата колона.

Щабътъ ще следва задъ лѣвата колона по пѫтя Драмча—Доленци.

Н-къ на опълчението, Генералъ-майоръ Геневъ.

Н-къ щаба, отъ Генер. щабъ, Майоръ Дървинговъ.

При така компилираната заповѣдь по опълчението, смѣтна се за лишно всѣко отдѣлно апелиране на чувствата на борцитѣ, особено когато това би било писмено. Началникътъ на опълчението бѣ ималъ много пѫти случаи, да бѫде въ съприкосновение съ началницитѣ и масата и въ повечето случаи той не пропусна да не възбуди духовете къмъ подвизи и себеотрицание. Презъ последнитѣ дни той бѣ почти повечето време между частитѣ и стореното за подържане на нравственитѣ сили за момента бѣ достатъчно.

Оперативната заповѣдь по 4-а армия № 19, както се вижда, е ориентирана около мисъльта „навѣрно утре 5 юлий, противникътъ ще се опита да ни атакува“. И затова следъ „като неприятеля се потресе, Рилската дивизия и М.-О. опълчение да преминатъ решително въ контъратака“. Въ контъратака се заповѣдва да минатъ сѫщо и всички други бригади и 8-а дчвизия, т. е всички се отбраняватъ и всички контъратакуватъ, което отъ психологическа точка зрение не е лошо, обаче, отъ тактическа—то показва, колко криво схващаме ние природата на боя на голѣмитѣ военни единици. За да побѣдишъ, не е нужно да удряшъ врага и по главата, и по рѫцетѣ, и по гърдитѣ, и по краката. За да побѣдишъ, наистина нужно е да нанесешъ на неприятеля ударъ, обаче, тоя ударъ трѣбва да бѫде решително смъртоносенъ. А обикновено удърътъ е решителенъ и успешенъ, когато е нанесенъ срещу едно слабо мѣсто на неприятеля, защото последниятъ по тоя начинъ се явява изненаданъ и, следователно, не въ положение да се справи съ удара. Контъратаката се извършва не отъ силитѣ непосредствено ангажирани съ врага, а отъ маневренитѣ войски или неангажиранитѣ съседи. Вмѣсто да се развиватъ на 4 мѣста атаки или контъратаки, по-разумно е, като се ангажира неприятеля по цѣлия фронтъ, да се направи само една атака, но тая една атака да бжде несравнимо повече отъ четири пжти по-решителна. Тактическото подѣление на усилията на удароносни и приковащи усилия има еднакво приложение, както въ настжпателния, така и въ отбранителния бой. До като вторитѣ иматъ за цель да държатъ врага здраво за шията, за ржцетѣ и пр., първитѣ съ ударосната маса, мощна да повтори и потрети удара съ ешалониранитѣ си сили въ дълбочина, иматъ за цель да създадатъ развръзката на боя чрезъ решителенъ и неочакванъ по посока, сила и време ударъ. Смъртоносниятъ ударъ по тоя начинъ не е разлетъ по цѣлия фронтъ на повече пунктове, а е съсрѣдоточенъ въ една зона къмъ единъ пунктъ.

Ние спрѣхме съ тия нѣколко бѣгли наши разсжждения по оперативната заповѣдь № 19 по 4-а армия, само за да се констатира факта, че смѣната въ командуването не повлѣче следъ себе си смѣна въ концепцията на боя и метода на воюването. Както воювахме по-рано, така ще продължи и следъ това. Разликата въ случая е само тая, че генералъ-майоръ Диковъ даваше една по-голѣма цена на моралния елементъ. Обаче, както генералъ-майоръ Ковачевъ, така и той нито веднажъ не ще обиколи позициитѣ и лично се опознае съ началници, части, мѣстности, действителни разстояния, както и лично пусне въ ходъ огромния мораленъ капиталъ, какъвто представлява личностьта на командующия. Победитѣ и пораженията сж дѣло на началника, а войската му е само неговото орждие. Ето това е, което никой началникъ не трѣбва никога да забравя.

До сутриньта нѣкакви особени нареждания не се получиха, нито се направиха. 24-и Черноморски полкъ, който трѣбваше да замине за Баня-чука, по разпореждание отъ 6 ч. 30 м. пр. пл. оставаше на мѣстото си. Задъ 24-и полкъ още рано се съсрѣдоточи, освенъ 14-и Македонски полкъ, който бѣ отишелъ да смѣнява Черноморския полкъ, още и останалитѣ дружини отъ 1-а М.-О. бригада, съставлящи маневрени войски на опълчението. Между това, къмъ 7 ч. 20 м. пр. пл. се получи отъ началника на 7-а дивизия следната телефонограма:

Въ тоя моментъ на коя линия се намира Вашата главна позиция, какъ обезпечавате лѣвия си флангъ. Сърбитѣ ни обхождатъ на дѣсния флангъ. Вѣроятно настоящата Ви позиция е много назадъ. Необходимо е подаването Ви напредъ. № 336. Баня-чука, 5.VII. 13 г. 7 ч. пр. пл.

На тая телефонограма се отговори следното:

Позицията е на меридияна на с. Тодоровци и допира до самата р. Брѣгалница. Донесение отъ нашитѣ части за нѣкакъвъ обходъ на дѣсния флангъ нѣмамъ. Полски батареи има само три на хребета западно и северно отъ с. Курилово и юго-източно отъ Тодоровци. Какъвто и да бжде обходъ, ще бжде отбитъ. № 226. Драмча, 5.VII. 13 г. 7 ч. 35 м. пр. пл.

Предъ фронта на опълчението сутриньта бѣше тихо. Следъ оттеглюването миналия день на авангардитѣ отъ хребета непосредствено на лѣвия брѣгъ на Брѣгалница на задния хребетъ неприятельтъ презъ нощьта тукъ—това се знае сега—бѣше заелъ тоя хребетъ съ своитѣ предни части и грижливо бѣ почналъ да го организира за отбрана. Въ дѣсно къмъ 8-а дивизия бѣше тихо. Въ лѣво, обаче, къмъ Рилската дивизия още отъ сутриньта неприятельтъ повѣлъ енергично настжпление срещу дивизията и силно наблегналъ къмъ кота 1152, като даже това въ момента, ако сждимъ отъ № 336, се смѣтнало че представлява обходъ. Противно на нашитѣ очаквания, че сърбитѣ ще атакуватъ по цѣлия фронтъ, тѣ се ограничиха да развиятъ активни действия само срещу единъ по-ограниченъ участъкъ отъ нашата позиция. Прочее, сутриньта не бѣше ясно. Развитието на боя къмъ Баня чука не изглеждаше така застрашително, както бѣше въ действителность. Неприятельтъ предъ фронта на опълчението не настжпваше и, естествено, неговото потресване съ огънь не можеше да стане. Настжплението напредъ се налагаше, обаче, при тия си действия опълчението следваше да се съгласува съ тия на 8-а Тунджанска дивизия. Въ това време смѣтна се за полезно, да се донесе следното до началника на Рилската дивизия:

Предъ фронта на участъка не се води никакъвъ бой и не се забелезва никакъвъ неприятель. Сжщо и предъ фронта на 8-а дивизия. Дѣсниятъ флангъ на лѣвия Ви участъкъ не се вижда да се угрозява. Въ случай, че се яви непричтель, ще бжде отбитъ. Моля, да се разпореди, 8-а дивизич да настжпи, за да настжпимъ и ние съобразно нейното настжпление. № 271. Позиция Тодоровци, 5.VII. 12 г. 8 ч. 45 м. пр. пл.

След҃ъ това се размѣниха следнитѣ:

До н-ка на 8-а Тунджанска дивизия.

Моля, съобщете ми, кога ще настжпите. № 327. Позиция Тодоровци, 5.VII. 13 г. 9 ч. 5 м. пл. пл.

Отъ н-ка на Тунджанската дивизия.

Известете ми веднага, ще предприемате ли настжпление. Изобщо, какво възнамѣрчвате да правите, защото дивизията ми ще действува въ тѣсна връзка съ дѣсния Ви флангъ. № 2454. Сивакобила, 5. VII. 13 г. 8 ч. 40 м. предъ пладне.

До н-ка на 8-а Тунджанска дивизия.

Чакаме 8-а дивизия да настжпи за Повиенъ, за да мога и азъ да настжпа съ повѣренитѣ ми части. Вашето енергично настжпление осигурява цѣлата операция и въ сжщото време дѣсния флангъ на повѣрения ми участъкъ. Всѣка минута очакваме Вашето настжпление. № 272. Позиция Тодоровци, 5.VII. 13 г. 10 ч. пр. пл.

Отъ н-ка на 7-а дивизия.

Батареитѣ, които сж при Васъ, не оказватъ съ огъня си никакво съдействие на батареитѣ на дѣсния флангъ на лѣвия участъкъ. Моля, разпорежданието Ви, батареитѣ да се подадатъ напредъ и съ огъня си да съдействуватъ на тия отъ лѣвия участъкъ. № 424. Баня-чука, 5.VII. 13 г.

До н-ка на 7-а Рилска дивизия.

424. Полскитѣ батареи по-напредъ не може да излѣзатъ, понеже мѣстностьта не позволява по-нататъшно движение. Батареитѣ мълчатъ, понеже нѣма цели за тѣхъ. Повторно моля, 8-а Тунджанска дивизия да настжпи, за да настжпимъ и ние и по тоя начинъ да облекчимъ лѣвия участъкъ. 228. Позици Тодоровци, 5.VII. 13 г. 10 ч. пр. пл.

Отъ щаба на 7-а дивизия.

По заповѣдь. Донесете, какъ е положението предъ Васъ и всѣки часъ два донасяйте и действувайте енергично. 732. Царевосело.

До н-ка на 7-а дивизия, Баня-чука и Царевосело.

732. За трети пжть моля, 8-а дивизия да настжпи енергично напредъ къмъ Повиевъ, за да можемъ и ние, безъ да излагаме дѣсния си флангъ, да настжпимъ. Началникътъ на 8-а дивизия съ № 2454 ме пита, дали ще предприема настжпление. Вижда се, че той чака, ние да настжпимъ, тогазъ когато по заповѣдьта той е, който по-рано трѣбва да настжпи, което се изиск-

за и отъ обстановката. Предъ фронта на участъка не се води бой, освенъ рѣдки пушечни гърмежи отъ авангарда. 273. 5.VII. 13 г. 10 ч. 30 м. пр. пл.

Между това, щабътъ на опълчението, който бѣ тръгналъ, за да отиде при лѣвата колона, по пѫтя получи отъ 8-а дивизия следната телефонограма:

Въ изпълнение телеграмата на командующи армията 6106 днесъ 9 ч. пр. пл. 12 дружини и 2 пл. батареи се спущатъ отъ в. Чука, за да настѫпятъ срещу висота Цера и Повиецъ. Командующи армията съобщава, че ще подържате настѫплението ми съ дѣсния си флангъ Моля, настѫпвайте. 2456. Сивакобила, 5.VII. 13 г. 9 ч. 30 м. пр. пл.

Въ 11 ч. лично на полковникъ Недѣлковъ началникътъ на опълчение заповѣда да приготви частитѣ си за настѫпление, а до началника на дѣсната колона, подполковникъ Пчеларовъ, се написа следното:

Пригответе частитѣ си за настѫпление. По това ще получите заповѣдь. Разузнавайте деятелно и подържайте връзка съ Тунджанската дивизия. 274. 5 VII. 13 г. 11 ч. пр. пл.

Въ 11 ч. 30 м. началникътъ на опълчението, следъ като се осветли за положението отъ полков. Недѣлковъ и подполк. Протогеровъ, даде следната заповѣдь:

До началницитѣ на колонитѣ и маневренитѣ войски,
Копие 7-а, 8-а дивизии и полковникъ Енчевъ,

Слаби неприятелски партии заематъ хребета по лѣвия брѣгъ на р. Каменица. Снощи части отъ 3-а М.-О. бригада и 8-и Приморски полкъ сѫ хванали 2 сръбски роти въ пленъ по рѣката Брѣгалница. 8-а Тунджанска дивизия настѫпва отъ 9 ч. пр. пл. по посока на Повиенъ.

Заповѣдвамъ:

1-о. *Дѣсната колона* да настѫпи въ 1 ч. 30 м. сл. пл. днесъ по посока на с. Каменица — Гърча, като държи връзка въ дѣсно съ 8-а дивизия и въ лѣво съ 24-и полкъ. Настѫплението да бѫде енергично и да се използува с. с. батарея.

2-о. *Лѣвата колона* да настѫпи въ 2 ч. 30 м. сл. пл. по посока на с. Доленци — Безиковскитѣ висоти. Тая колона да държи връзка съ участъка на полковникъ Енчевъ и въ дѣсно съ дѣсната колона.

3-о. *Маневренитѣ войски* да следватъ задъ лѣвата колона.

4-о. *Щабътъ* ще следва съ маневренитѣ войски. № 274. 5. VII. 13 г. 11 ч. 30 м. пр. пл.

Въ това време отъ щаба на 7-а дивизия се получи следното:

По заповѣдь. Защо не донасяте за положението? Какво правите? Донесете веднага. Настѫпете веднага, за да обезпечите фланга на лѣвия участъкъ, който ще се подаде напредъ. 2-а дивизия следва задъ васъ, влѣзте въ свързка съ нея. 734. 5.VII. 13 г. 11 ч. 5 м. пр. пл.

Отъ тонътъ на тая телефонограма, както и №№ 421 и 426, които ще цитираме следъ малко, трѣбваше да се разбере, че е нужно да се бърза. Наистина орѫдейниятъ и пушечниятъ огънь къмъ Баня-чука не бѣха кой знай колко ожесточени, обаче, тази настойчивость въ искането да настѫпимъ, означаваше една реална нужда и трѣбваше часъ по-скоро да се удовлетвори. Въ сѫщото време въ разпореждане на началника на опълчението се даваше единъ отъ полковетѣ на 2-а Тракийска дивизия съсрѣдоточена задъ опълчението. Взето предъ видъ всичко това, се написа следното до началницитѣ на колонитѣ и маневренитѣ войски:

Лѣвата колона да настжпи, вмѣсто въ 2 ч. 30 м., въ 1 ч. 30 м. сл. пл. Настжплението да бжде най-енергично отъ тая колона, съ цель преди всичко да се облекчи дѣсния флангъ на полковникъ Енчевъ. Дѣсната колона да настжпи веднага. Къмъ повѣрения ми участъкъ се придава единъ полкъ отъ 2-а Тракийска дивизия. 275. 5.VII. 13 г. 0 ч. 10 м. сл. пл.

Следъ това се размѣниха следнитѣ:

До н-ка на 7-а дивизия.

Заповѣдахъ, частитѣ да настжпятъ веднага. За положението съмъ донесълъ съ № 271, 273 и 228. Предъ фронта рѣдки пушечни гърмежи и не се води никакъвъ бой. 230. 5.VII. 13 г. 0 ч. 40 м. сл. пл.

Н-къ на М.-О. опълчение, Генералъ-майоръ Геневъ.

До н-ка на 2-а Тракийска дивизия.

Началникътъ на 7-а дивизия моли, да настоимъ, щото М.-О. опълчение да напредне, понеже противникътъ обхожда дѣсния флангъ на 7-а дивизия, като настжпва по долината на р. Брѣгалница. 2007. Източно отъ к. 1152, 5.VII. 13 г. 11 ч. 30 м. пр. пл.

Времено командиръ 1-а бригада, Полковникъ Серафимовъ.

До н-ка на М.-О. опълчение.

На дѣсния флангъ на лѣвия участъкъ сърбитѣ силно атакуватъ. Настжпете енергично. Отъ вашето настжпление зависи изхода на боя на този пунктъ. На дѣсния флангъ се не безпокойте. Задъ Васъ следва 2-а дивизия. Влѣзте въ свръзка съ нея По заповѣдь. 421. 5.VII. 13 г. 0 ч. 10 м. сл. пл.

Н-къ щаба на 7-а дивизия, Полковникъ Овчаровъ.

До началника на М.-О. опълчение. Тв. бърза.

273. За последенъ пжть Ви предлагамъ да настжпите напредъ най-енергично, безъ да чакате 8-а дивизия. 426. Баня-чука, 5. VII. 13 г. 0 ч. 25 м. следъ пладне.

Н-къ на 7-а Рилска дивизия, Генералъ-майоръ Тодоровъ.

Бѣше ли положението толкова тревожно? Можеше ли врагътъ да пробие отбраната именно тукъ въ тая силно вдадена точка? Не бѣха ли достатъчни собственитѣ сили на срѣдния участъкъ, да отбиятъ тия действия на сърбитѣ, собствено на черногорцитѣ, както това сега се знае? Реляцията на началника на тоя участъкъ, полковникъ Енчевъ, за тия действия не дава подробно описание, пъкъ и документитѣ за сжщитѣ действия сж крайно малко, само две донесения. Едното е отъ командирътъ на 31-и полкъ, който въ 5 ч. 30 м. пр. пл. донася:

Началника отъ дѣсния участъкъ отъ позицията ми донася, че въ 2 ч. 50 м. пр. пл. доброволческитѣ дружини, на които се разчита много на нашия дѣсенъ флангъ по дѣсния брѣгъ на Брѣгалница, сж се оттеглили много назадъ отъ позицията си. По такъвъ начинъ сж изложили дѣсния ни флангъ на обхващане отъ страна на сърбитѣ, а тѣхна една картечница (чия? Б. авт.) щѣла да открие огънь въ тила ни. Понеже дѣсния ни участъкъ на полка въ такъвъ случай остава слабъ, моля разпореждането Ви, да се изпратятъ отъ 8-и полкъ две роти за усилването му, понеже полковата подръжка е отъ 2 роти и половина. № 81. 5. VII. 13 г. 5 ч. 30 м. пр. пл.

Другото донесение е отъ командира на 2-а дружина отъ 31-и Варненски полкъ до полковникъ Енчевъ отъ 2 ч. 40 м. сл. пл., което дава сведения за отбиването атаката на черногорцитѣ. За действията тоя день въ реляцията на 2-а бригада отъ 4-а дивизия четемъ следното:

Къмъ 9—9 ч. и половина пр. пл. противникътъ силно наблегна срещу дѣсния флангъ на бригадата—височитѣ при с. Калиманци, като се е спусналъ съ гжсти вериги и картечници въ долината на Брѣгалница и предприема атака на тия висоти. Даде се заповѣдь по телефона на частитѣ отъ дѣсния бригаденъ участъкъ, а особено ротитѣ по въпроснитѣ висоти, да се държатъ до последна крайность. Още една дружина отъ 50-и полкъ— ставатъ две—бѣ изпратена отъ началника на 7-а дивизия задъ дѣсния флангъ, а трета дружина отъ сѫщия полкъ бѣ насочена въ междината между 31-и полкъ и дружината отъ 8-и полкъ, която бѣ на крайния дѣсенъ флангъ—по висотитѣ при с. Калиманци. Напора на противника съ обхващане на дѣсния флангъ по долината на Брѣгалница се усилваше. Разположението на М.-О. опълчение при Драмча не обезпечаваше фланга на бригадата. Началникътъ на 7-а дивизия разпореди още една дружина отъ 21-и полкъ да усили дѣсния флангъ на бригадата, а командира на 50-и полкъ да обедини командуването на всички части на този краенъ дѣсенъ флангъ—висота 1152 при с. Калиманци и да премине въ контъратака. Къмъ 2—2 ч. и пол. още една дружина отъ 21-и полкъ бѣше изпратена въ промежутака между 31-и полкъ и дружинитѣ на казанитѣ висоти, дего се мина тоже въ контъратака. Ведно съ тѣхъ контъратакува къмъ село Калиманъ и една дружина отъ 31-и полкъ. Противникътъ бѣ принуденъ съ голѣми за него загуби да отстѫпи на дѣсния брѣгъ на р. Брѣгалница. Въ дѣсно настѫпи и М.-О. опълчение и привечерь достигна р. Каменица.

Ние цитирахме това извлѣчение отъ релацията на Преславската бригада, за да се види по-ясно силитѣ и действията срещу застрашения пунктъ. Тия сили бѣха достатъчни да отбиятъ врага, което и бѣ сторено. Обаче, това не означаваше, че М.-О. опълчение не трѣбваше да настѫпи и то, колкото може по-скоро. Ясно е, че поставянето настѫплението отъ страна на опълчението въ изключителна зависимость отъ настѫплението на 8-а дивизия е съвсемъ погрѣшно. Опълчението трѣбваше да настѫпи и само по своя инициатива именно, защото сърбитѣ бѣха настѫпили срещу дѣсния флангъ на 7-а дивизия. Разпореждането за настѫплението на опълчението бѣ дадено въ 11 ч. 30 м., което може да се смѣта за сравнително навремено, обаче, часоветѣ 1 ч. 30 м. и 2 ч. 30 м. сл. пл., въ които самото настѫпление се заповѣдваше да се извърши, бѣха вече късно, и което наложи на пладне да се измѣнатъ съ № 275 съответно на 0 ч. 10 м. и 1 ч. 30 м. сл. пл. Между това, къмъ 0 ч. 20 м. сл. пл. атаката на неприятеля срещу висота 1152 е били отбита и отстѫпващия неприятель преследванъ съ огънь. Къмъ другитѣ участъци по лѣвия брѣгъ на Брѣгалница е имало пълно затишие. Въ тоя день 31-и Варненски полкъ, който е билъ на кота 1152, е далъ убити 1 офицеръ и 28 войника и ранени 5 офицери и 275 войника.

До пладне отъ частитѣ се получиха следнитѣ донесения, които иматъ своята ценность за очертаване на действията.

Отъ адютанта на 14-и полкъ.

Командирътъ на полка заповѣда, да Ви съобща за сведение, че презъ нощьта къмъ 1 часа се почна артилерийска и пушечна стрелба къмъ лѣвия флангъ (Баня-чука) и къмъ 4 часа всичко утихна и не се чуха вече никакви гърмежи. Навѣрно сърбитѣ предприеха нощна атака. Резултата не знаемъ. Позиция Драмча, 5.VII. 13 г.

Отъ н-ка на лѣвата колона, полк. Недѣдковъ.

Нощесъ срещу фронта на лѣвата колона противникътъ не прояви никаква особена деятелность. Преднитѣ му части преминаха р. Каменица и се установиха. Колоната на полковникъ Енчевъ заема висотитѣ непосредствено южно отъ р. Брѣгалница (съ 8-и полкъ). Свързка съ тѣхъ съмъ установилъ. Двета дружини отъ маневренитѣ войски, които презъ нощьта бѣха дадени въ мое разпореждане, въ 4 ч. пр. пл., когато бѣ още тъмно, се оттеглиха на мѣстото на маневренитѣ войски — тилната позиция (по-рано укрѣпяваната). № 86. 5.VII. 13 г. 4 ч. 20 м. пр. пл.

Отъ н-ка на дѣсната колона, подполк. Пчеларовъ.

Донасямъ, че авангардътъ на повѣрената ми колона се намира на снощната позиция — хребета съ облата височина. Предъ фронта на колоната не се забелезва нищо отъ страна на противника. 8-а Тунджанска дивизия отъ време на време обстрелва съ артилерийски огънь източнитѣ склонове на Повиенъ и р. Каменица съ твърде рѣдъкъ огънь. № 24. 5.VII. 13 г. 10 ч. пр. пл.

Щабътъ на опълчението остана да наблюдава настѫплението на колонитѣ отъ Язова-чука, източно отъ с. Тодоровци. Самото настѫпление почна непосредствено следъ пладне. Артилерийския огънь отъ полскитѣ и планинскитѣ батареи се откри още въ 11 ч. 30 м. пр. пл. И докато настѫплението на лѣвата колона се виждаше, понеже бѣше непосредствено предъ наблюдателния пунктъ, онова на дѣсната колона не се виждаше, нито се чувствуваше. Къмъ 2 часа отъ началника на 8-а дивизия се получи следното:

На № 227. Частитѣ на дивизията настѫпватъ. Вашиятъ дѣсенъ флангъ е останалъ назадъ. 2460. Сивакобила, 5. VII. 13 г. 1 ч. 20 м. сл. пл.

Къмъ сѫщото време бѣ пристигналъ въ участъка 27-и п. Чепински полкъ, на командира на който полкъ, подполковникъ Шарлаганджиевъ, началникътъ на опълчението лично заповѣда да настѫпи съ полка си по посока на Гърча—Пресѣка между дѣсната и лѣвата колони. Полкътъ настѫпи, а до началника на дѣсния участъкъ къмъ 2 ч. сл. пл. се написа следното:

Всички колони настѫпватъ, настѫпва и 8-а дивизия. Вие какво правите? Настѫпвайте бързо и енергично. Въ лѣво отъ васъ по посока на Гърча—Пресѣка настѫпва 27-и полкъ. Вие ще действувате по посока на Каменица—Цера. 231. 5. VII. 13 г.

Боятъ вече се развиваше съ голѣмо оживление. Артилерията обстрелваше позицията на неприятеля по лѣвия брѣгъ на Каменица почти непрекѫснато. Пехотната стрелба ставаше често ураганна. Къмъ 3 ч. сл. пл. се донесе до началника на 7-а Рилска дивизия следното:

По цѣлата линия на участъка се води енергично настѫпление и ожесточена пехотна стрелба. Оценка на неприятелскитѣ сили не може да се направи, обаче, изглежда, че силитѣ на неприятеля не сѫ по-малко отъ 2 полка съ 2 с. с. пл. батареи. Неприятелски части, насочени противъ дѣсния флангъ на лѣвия участъкъ, не се забелезватъ. Успеха изглежда на наша страна. 232. 5. VII. 13 год.

Къмъ 4 ч. 10 м. сл. пл. преценявайки положението, чувствувайки колебливостьта, която почваше да се забелезва въ страната на неприятеля, се написа следното до началника на лѣвия участъкъ:

Настѫпвайте по-енергично и при първа възможность изпратете части съ артилерия по посока на с. Безиково—Истибаня съ цель да обстрелватъ шосето Кочани—Царевосело. Въ дѣсно отъ васъ ще действува 27-и полкъ. 233. 5. VII. 13 г.

Въ сѫщото време до н-ка на 7-а дивизия се донесе следното:

Въ тоя часъ, 5 ч. сл. пл., боятъ продължава. Частитѣ настѫпватъ, макаръ и бавно, непрекѫснато. Действията на 8-а дивизия не се чувствуватъ. 234. 5. VII. 13 год. 5 ч. сл. пл.

Между това, къмъ лѣвия флангъ на Рилската дивизия неприятельтъ почналъ да насочва голѣми сили и началникътъ на дивизията, за да освободи войски, съ които да подкрѣпи застрашения си флангъ, нареждаше да му се изпратятъ повече войски отъ участъка на опълчението. За такива бѣ опредѣленъ 14-и п. Македонски полкъ и къмъ 8 ч. той потегли за Баня-чука, обаче, въ 10 ч. 20 м. сл. пл. биде повърнатъ обратно въ опълчението. Въ 7 ч. сл. пл. се донесе следното до началника на Рилската дивизия:

674. Разпоредихъ веднага 14-я п. полкъ да тръгне по най-късия пѫть за кота 1152. Оставамъ само съ две опълченски дружини въ маневрени войски. Въ настоящата минута боятъ е най ожесточенъ. Нашитѣ настѫпватъ. Действието на 8-а дивизия по Повиенъ и до сега не е проявено. Моля, разпоредете, да се заповѣда, тази дивизия да настѫпи по Повиенъ къмъ в. Цера. 236. 5. VII. 13 г. 7 ч. сл. пл.

Боятъ се развиваше ожесточено, но и до тоя часъ отъ колонитѣ нѣмаше никакво донесение. Увлѣчени съ настѫплението, началницитѣ мислѣха повече да постигнатъ даденитѣ имъ обективи, отколкото да донасятъ за положението. Само подполк. Пчеларовъ, комуто бѣ предписано да донесе, защо не настѫпва, бѣше се обадилъ съ следнитѣ два реда:

Донасямъ Ви, че съ получаване на заповѣдьта повѣрената ми колона настѫпи и сега е на една висота съ частитѣ отъ 8-а дивизия. 28. Въ лѣво предъ облата висота, 5. VII. 13 г. 4 ч. 15 м. сл. пл.

Къмъ сѫщото време и малко следъ това се получиха и изпратиха следнитѣ:

Отъ н-ка на 8-а дивизия.

Частитѣ отъ дивизията доста сѫ напреднали. Дѣсния флангъ на опълчението е на 2—3 клм. отъ лѣвия флангъ на дивизията. Последниятъ остава откритъ. Моля, разпоредете, да се подравни дѣсния Ви флангъ съ Родопския полкъ, който настѫпва къмъ Повиенъ. 2461. 5. VII. 13 г. 4 ч. 20 м. сл. пл.

До н-ка на 7-а дивизия.

Противникътъ, атакуванъ отъ войскитѣ на повѣрения ми участъкъ, е отблъснатъ и отстѫпва на склоноветѣ на Повиенъ въ безпорядъкъ, преследванъ отъ огъня на нашитѣ батареи. Предполагамъ, че му сѫ нанесени значителни загуби. Нашитѣ части минаха р. Каменица и преследватъ. Утре ще разпореда преследването на противника и продължение настѫплението по посока къмъ Безиково и Пресѣка. Моля повторно, частитѣ отъ 8-а дивизия да настѫпятъ по посока на Цера. 237. Тодоровци, 5. VII. 13 г. 8 ч. сл. пл.

До н-ка на 8-а дивизия.

Следъ ожесточенъ бой днесъ противникътъ предъ повѣрения ми участъкъ бѣ атакуванъ и принуденъ да отстѫпи по склоноветѣ на Повиенъ въ безпорядъкъ, преследванъ съ артилерийски огънь. Утре ще продължа преследването и настѫплението по посока на Пресѣка и Безиково. Моля, насочете Вашитѣ части къмъ Цера. Обърнахъ вниманието на началника на дѣсния участъкъ, да се подаде напредъ, което той е сторилъ вече. 238. Тодоровци, 5.VII. 13 год. 8 ч. сл. пл.

Следъ това щабътъ на опълчението напусна Язова-чука и се повърна на бивака си. Тукъ въ 10 ч. пр. пл. се издаде следната заповѣдь до полковницитѣ Недѣлковъ и Шарлаганджиевъ и подполковницитѣ Николовъ и Пчеларовъ:

Днесъ противникътъ бѣше принуденъ съ значителни загуби да отстѫпи въ безредие.

За утре да се има предъ видъ следното, до получаване заповѣдь отъ 7-а Рилска дивизия:

1. Да се попълнятъ тази нощь патронитѣ и снарядитѣ.

2. *Лѣвата колона* (полк. Недѣлковъ) да продължи настѫплението си по посока на Безиково.

3. *Дѣсната колона* (подполк. Пчеларовъ) да настжпи и преследва противника по посока къмъ Пресѣка въ свръзка съ лѣвата колона, като държи връзка и съ частитѣ отъ 8-а Тундж. дивизия, които ще се насочатъ къмъ Цера.

4. 27-и п. Чепински полкъ и двѣтѣ дружини отъ 1-а М.-О. бригада (*маневр. войски*) да останатъ на мѣстата си, гдето сж сега, въ мое разпореждане като маневрени войски.

5. Веднага съ получаване на настоящата заповѣдь да се изпратятъ въ щаба на опълчението конни ординарци за свързка.

6. За презъ нощьта да се взематъ охранителни мѣрки и подържа съприкосновение съ противника.

7. Настжплението да се почне призори.

8. Да се взематъ мѣстни жители за водачи.

9. Възможното подаване на полскитѣ батареи напредъ ще бжде отъ най-голѣма полза.

10. Да се донася всѣкога по-често за хода на боя, а сега да се донесе за резултата отъ днешния бой.

11. Щабътъ ще се намира по пжтя Тодоровци — Драмча (до лазарета). № 240. 5.VII. 13 г. 10 ч. сл. пл.

Н-къ на М.-О. опълчение, Генералъ-майоръ Геневъ.

Следъ това се размѣниха следнитѣ:

До н-цитѣ на 2-а, 7-а и 8-а дивизии и полк. Енчевъ.

За утре разпоредихъ да се продължи настжплението и преследването въ две колони, едната — съ посока на Безиково, а другата — Пресѣка, вѣрвайки, че 8-а Тунджанска дивизия ще се насочи къмъ Цера. Настжплението ще почне призори. 241. 5.VII. 13 г. 10 ч. 15 м. сл. пл.

Отъ командующи 4-а армия.

Донесете, какво е положението на частитѣ Ви тази вечерь и коя часть где се намира. 6124. Турско-Габрово, 5.VII. 13 г. 8 ч. 25 м. сл. пл.

До командующи 4-а армия и н-ка на 7-а дивизия.

6124. Сведение отъ частитѣ още нѣма. По това, което наблюдавахъ, мога да донеса, че колонитѣ съ главнитѣ сили сж заели хребета непосредствено по лѣвия брѣгъ на р. Каменица. Преднитѣ части на колонитѣ сж минали рѣката. Въ дѣсна колона е 2-а М.-О. бригада, усилена съ една с. с. план. и 2 не с. с. план. батареи и 1 дружина отъ 1-а М.-О. бригада. Въ срѣдния участъкъ е 27-и Чепински полкъ, а въ лѣвия участъкъ — 24-и полкъ, 3-а М.-О. бригада и една дружина отъ 1-а М.-О. бригада и 3 полски и 1 планинска не с. с. батареи и въ маневрени войски 2 дружини отъ 1-а М.-О. бригада. 14-и полкъ, на който бѣ предписано да замине за кота 1152, съгласно последната телеграма спрѣхъ и утре влиза наново въ маневренитѣ войски на участъка. № 243. 5.VII. 13 г. 10 ч. сл. пл.

Къмъ сжщото време, и малко по-рано, началникътъ на 2-а дивизия бѣ поискалъ да му се повърне 27-и Чепински полкъ, което поведе до размѣна на телеграми по между, както и съ щаба на 7-а дивизия и съ щаба на армията, до като на следния день, както ще видимъ на своето мѣсто, полкътъ излиза изъ участъка на опълчението. Между това, боятъ бѣше отдавна утихналъ, а отъ частитѣ още не пристигаха донесения за дневния бой. Такива пристигнаха къмъ полуноща, както следва:

Отъ к-ра на 27-и полкъ, полк. Шарлаганджиевъ.

Въ 7 ч. 30 м. сл. пл. полкътъ завладѣ грабена на западъ отъ с. Лукавица на лѣвия брѣгъ на р. Каменица, гдето ще нощува въ бойно разположение. За сега полкътъ е свързанъ въ лѣво съ 24-и полкъ и въ дѣсно съ М.-О. опълчение. Но по донесение на командиря на 1-а дружина отъ полка, находящата се дружина отъ опълчението въ дѣсно щѣла да премине въ дѣсно на около 2500 крачки, за да се свърже съ 8-а Тунджанска дивизия, така че връзката ще се изгуби къмъ 27-и полкъ. № 828. Гребена западно с. Лукавица, 5.VII. 13 г. 8 ч. 45 м. сл. пл. Получено въ 11 ч. 25 м. сл. пл.

Отъ н-ка на лѣвата колона, полков. Недѣлковъ.

Днесъ въ 12 ч. 50 м. сл. пл. лѣвата колона настѫпи къмъ противника, имайки на дѣсния си флангъ 24-и полкъ и въ лѣво отъ него 3-а М.-О. бригада съ две план. не с. с. батареи. Черноморскиятъ полкъ бѣ придруженъ по ската съ една полска батарея. Обекти: за 24-и полкъ Дуленската висота, а за 3-а М.-О. бригада — Безиковскитѣ висоти. По тоя редъ се настѫпи напредъ. 2-а М.-О. бригада (дѣсната колона) остана далечъ задъ лѣвата, съ което се доста затрудняваше енергичното настѫпление на колоната. По-послѣ 27-и полкъ попълни праздннината между двѣтѣ колони. Частитѣ по лѣвия брѣгъ на Брѣгалница сѫщо бѣха преминали въ настѫпление.

Къмъ 5 ч. сл. пл. 1-а и 4-а дружини отъ 24-и полкъ заеха неприятелскитѣ окопи, а следъ тѣхъ едни по-рано, други по-късно, заеха неприятелската позиция, като достигнаха скатоветѣ по лѣвия брѣгъ на р. Каменица. Сѫщо така и 3-а М.-О. бригада зае помената хребетъ южно отъ съборената казарма. Когато, къмъ 7 ч. сл. пл., всички бѣха изгонили противника и заели позицията му, противникътъ получилъ подкрѣпление и премина въ контъратака отъ къмъ Каменската рѣка. Стана едно малко смущение въ редоветѣ на нашитѣ войници, но бързо войницитѣ се опомниха и преминаха напредъ и отбиха неприятелската контъратака, следъ което се затвърдиха здраво на позицията надъ лѣвия брѣгъ на Каменската рѣка. Следъ това време пристигнаха и се подравниха съ насъ 27-и полкъ. 24-и полкъ е разположенъ съ три дружини въ бойна часть и една полкова подържка и 3-а М.-О. бригада — 3 дружини въ бойна часть и 3 въ бригадна подържка.

Силата на противника не може да се опредѣли, а една план. батарея негова стреляше отъ Церовскитѣ висоти. Изглежда, 8-а дивизия да е останала доста назадъ. За утрешното настѫпление по-нататъкъ къмъ обектитѣ би било добре 8-а дивизия и 2-а М.-О. бригада да излѣзатъ по-напредъ за запазване отъ къмъ дѣсния ни флангъ. За това трѣбва да се упомене въ кой часъ да настѫпимъ. Твърде желателно е и въ интереса на напредването да се даде въ колоната или една с. с. план. батарея, или поне половинъ такава. Азъ се намирамъ на висотата при план. батарея. Маневренитѣ войски сѫ приближени задъ позицията. № 87. 5.VII. 13 г. 10 ч. 15 м. сл. пл. Получено на 6.VII. въ 0 ч. 30 м. пр. пл.

Отъ н-ка на дѣсната колона, подполк. Пчеларовъ.

Донасямъ, че преднитѣ части на повѣрената ми колона сѫ на р. Каменица. Противникътъ отстѫпи по склоноветѣ на Повиенъ. Въ свързка съмъ въ лѣво съ 27-и полкъ и въ дѣсно съ 10-и п. полкъ отъ 8-а Тунджанска дивизия. Този последния полкъ, съ движението на който колоната трѣбваше да се съобразява, настѫпваше твърде бавно и стигна на линията половинъ часъ следъ насъ. Презъ цѣлия после обѣдъ презъ време на настѫплението дѣсната колона е била винаги напредъ — както предъ частитѣ отъ 8-а дивизия, така и отъ лѣвата колона и първа е пристигнала на р. Каменица. Разпоредихъ батареитѣ, както скорострелната, така и нескорострелната, да излѣзатъ още тази нощь на линията на преднитѣ части. № 29. р. Каменица, 5.VII. 13 г. 11 ч. сл. пл. Получено 6.VII. 1 ч. пр. пл.

Преди да се получатъ последнитѣ две донесения се получи и написа следното:

Отъ н-ка на 7-а дивизия.

За положението и за действията на повѣренитѣ Ви войски донасяйте както на мене, тъй и направо въ щаба на 4-а армия. 677. Баня-чука, 5.VII. 13 г. 9 ч. 30 м. сл. пл. Получено 12 ч. сл. пл.

До командующи 4-а армия. Копие 7-а дивизия.

Тази вечерь колонитѣ отъ участъка съ главнитѣ си сили заеха хребета непосредствено по лѣвия брѣгъ на р. Каменица. Преднитѣ части на колонитѣ сѫ стигнали рѣката. За утре разпоредихъ да се продължи настѫплението и преследването въ две колони едната съ посока Безиково, а другата — Пресѣка. Настѫплението ще почне призори. Въ участъка сѫ М.-О. опълчение, 24-и полкъ, 14-и полкъ (2 дружини), 27-и полкъ, 1 с. с. и 3 не с. с. пл. батареи и 3 полски с. с. батареи. 246. 5. VII. 13 г. 12 ч. сл. пл.

Мѣстностьта, на която стана днешния бой и тая на която ще продължи борбата до примирието, представлява отъ р. Каменица на изтокъ една тераса съ пейзажа на едно полско хълмодолие, а отъ сѫщата рѣка на западъ редъ планински ридове, паралелни на рѣката, гористи въ северната си половина и полуголи въ южната—. Почвата на повечето мѣста е наносна и камениста. Овразитѣ и сипеитѣ въ северната половина на терасата и дълбокитѣ долове въ южната правятъ мѣстностьта изобщо трудно проходима. Населенитѣ пунктове представляватъ махали и колиби, разхвърлени по вододѣлитѣ на мѣстностьта, по които вървятъ и пѫтекитѣ и пѫтищата. Неприятелската позиция по лѣвия брѣгъ на р. Каменица представлява последния хълмъ на терасата, който се протѣга отъ с. Косевица край рѣката до Брѣгалница. Тя е дълга 6 клм., има добъръ и далеченъ обстрелъ и топографскитѣ удобства за организиране на множество упорни пунктове. Задъ позицията склона къмъ р. Каменица е стръменъ и не по-високъ отъ 100 метра. Самата долина на рѣката е широка нѣкжде 100—200 метра. Предъ позицията паралелнитѣ на нея хълмове позволяватъ на настѫпващия добри линии за маневриране и огневи позиции. Подстѫпитѣ къмъ южната часть на позицията сѫ повече, но тѣ сѫ голи и могатъ да се фланкиратъ. Подстѫпитѣ въ северната половина сѫ по-оскѫдни, но за това по-сигурни. Южния флангъ на тая неприятелска позиция бѣше доста защитенъ, северния, обаче, поради обстоятелството, че въ наши рѫце бѣше граничния хребетъ, бѣше съвършено незащитенъ.

Мѣстностьта на западъ отъ р. Каменица, както казахме, има планински характеръ и се състои отъ нѣколко паралелни хребети. Всѣки хребетъ тукъ представлява удобствата на една отбранителна линия съ командующи височи, хубави надлъжни, но лоши тилни пѫтища. Населенитѣ мѣста и тукъ сѫ на махали и малки села. Между хребетитѣ, които иматъ въ случая значение най-важенъ е хребета, кой-отъ в. Китка се спуща паралелно на р. Каменица до р. Брѣгалница. Водораздѣлътъ на тоя хребетъ върви отъ в. Китка (1906 м.) презъ в. Престѫплива (1149 м.), в. Побиенъ-каменъ или Повиенъ (1163 м.) дѣто се раздѣля на две: Единъ вододѣлъ отива къмъ с. Каменица и носи името Говедарь и Говедарникъ (около 1020 м.), а другия по-високия, нареченъ Цера, продължава на югъ, като при най-горната махала на Дулица отново се разклонява на два рида, раздѣлени отъ стръмния долъ на Безиковското дере. Западниятъ ридъ, нареченъ Безиковски ридъ, е по-високъ и по неговитѣ ребра сѫ пръснати махалитѣ на Пресѣка и Безиково, а източния, нареченъ Радинъ-ридъ, е по-низъкъ и по него сѫ махалитѣ на Дулица (Доленци). Отъ Китка до селото Пресѣка и Цера склоноветѣ и доловетѣ сѫ покрити съ вѣковна гора; открити сѫ само малки пространства около махалитѣ, върховетѣ и тукъ-тамъ по склоноветѣ. Отъ Пресѣка до Брѣгалница мѣстностьта е открита и гори и храсти се срещатъ само тукъ-тамъ повече като групи дървета или малки горички безъ особено значение. Сърбитѣ още отъ миналитѣ дни укрѣпяваха високия вододѣлъ отъ Повиенъ до Брѣгалница.

Непрчятельтъ. Отъ първото настжпление къмъ в. Говедарь и Безиково на 26.VI. се установи, че неприятельтъ заема позицията Повиенъ-Безиково съ 3 пех. полка и две черногорски бригади съ не много артилерия и че по тая позиция той се укрѣпява систематически. На 27 юний авангардътъ на опълчението зае позиция на хребета по лѣвия брѣгъ на Каменица, а главнитѣ сили почнаха укрѣпването позицията на Драмча. Нови сведения за неприятеля нѣмаше, освенъ съобщението отъ щаба на Рилската дивизия, че 2 дружини съ 1 батарея, движащи се по шосето Кочани—Истибаня, се насочили отъ Истибаня къмъ Безиково. На 29 юний промѣни въ разположението на неприятеля нѣмаше, освенъ тия засѣгащи единъ неговъ отрядъ отъ 2 дружини и 1 пл. батарея, който минали день бѣ слѣзълъ отъ Повиенъ долу въ рѣката, а въ тоя день се връщаше назадъ. На 30 юний бѣ установено пристигането при казармата при Цера на 1 пех. полкъ и 1 пл. батарея. На 1 юлий бѣ установено пристигането при казармата при Цера на доста значителни обози. На 2 юлий една колона отъ 2—3 роти бѣ забелезана да се движи отъ Пресѣка къмъ Безиково. Въ сжщия день била забелезана така сжщо една планинска батарея, да слиза отъ къмъ Китка за къмъ Саса. На 3 юлий бѣ установено засилването на сърбскитѣ предни постове и патрулнитѣ престрелки. Следъ пладне сжщия день неприятелски патрули по цѣлия фронтъ отъ в. Говедарь до Безиково настжпиха до самата р. Каменица подкрѣпени отъ рота и половина отъ къмъ тоя върхъ и отъ една батарея. Презъ нощьта престрелкитѣ бѣха по-оживени отъ всѣки други пжть. Презъ тоя день освенъ това бѣ установено движението на единъ неприятелски полкъ отъ Пресѣка къмъ Цера, както и движението на една дружина отъ Саса къмъ Китка, а сжщо и на една пл. батарея въ сжщата посока. На 4 юлий следъ пладне неприятельтъ въ две колони настжпи срещу нашитѣ авангарди подкрѣпенъ отъ две батареи. Силитѣ на настжпилия неприятель се оценяваха 3—4 дружини и толкова картечници. Заключението вечерьта бѣше, че неприятельтъ води рекогносцировачни боеве. Нашитѣ авангарди въ отстжплението си се спрѣха на 2—$2^{1}/_{2}$ клм. предъ главната позиция и установиха, че неприятелскитѣ предни части, минали р. Каменица, се спрѣха на хребета непосредствено до рѣката. На 5 юлий предъ пладне това бѣха сведенията за неприятеля. Какво означаваше това заемане отъ страна на неприятеля лѣвия брѣгъ на Каменица? Какво смѣташе да прави врагътъ? Главното, какви сили бѣха тия, които заемаха позицията отъ с. Соборище до Брѣгалница?—Преди почване на действията на 5 юлий ние не смѣтахме силитѣ на неприятеля тукъ повече отъ тия, които бѣха настжпили миналия день, т. е. 2—3 дружини, 3—4 картечници и две батареи. Презъ време на боя нашето впечатление бѣше, че силитѣ на неприятеля сж около 6—7 дружини. А сега следъ войната се знае, че тия неприятелски сили сж съставлявали една черногорска дивизия, влизаща въ състава на 1-а сърбска армия, действующа отъ Безиково на северъ. Тая черногорска дивизия е настжпила на 4 юлий по заповѣдь на командующи 1-а сърбска армия, за да се подкрѣпи 3-а сърбска армия, която е имала за задача да атакува нашата позиция отъ Брѣгалница на югъ. Нека видимъ сега подробно какъ се извършва самото настѫпление.

Настѫплението на дѣсната колона. Сутриньта дѣсната колона, която се състоеше отъ 4-а, 5-а, 6-а, 7-а, 8-а, 14-а дружини, 1-а картечна рота и две планински батареи, бѣше разположена, както следва: 4-а, 7-а, 8-а дружини, 1-а картечна рота и батареитѣ на позиция на хребета, идящъ отъ Сивакобила предъ мах. Вратиславци, 6-а и 14-а дружини въ бригадна подържка, а 5-а Одринска дружина въ авангардъ северно отъ с. Лукавица. Въ 6 ч. 20 м. пр. пл. началникътъ на дѣсната колона, подполковникъ Пчеларовъ, разпоредилъ до н-ка на авангарда следното:

Сега получихъ следната телеграма № 221 отъ н-ка на опълчението въ преписъ, която Ви изпращамъ отдѣлно. Предъ видъ на това и за да не отслабва главната позиция въ време, когато, може би, ще има нужда отъ повече запазени сили, а тъй сѫщо за да се не предизвика смущение въ съседнитѣ части, заповѣдвамъ: Повѣрената Ви авангардна дружина да остане на застия снощи следъ боя хребетъ, включително и облата височина въ лѣво, не за упорна отбрана, а само за предизвикване развръщането на неприятеля, следъ което веднага да отстѫпите и образувате бригадна подържка. Въ случай на настѫпление на бригадата, дочакайте главнитѣ сили тамъ, кѫдето сте, следъ което пакъ ще съставите бригадна подържка. Това въ отмѣна на устното ми съобщение, че 14-а Воденска дружина ще дойде да Ви смѣни тая сутринь. Представете сведения за убити, ранени и за изстрелянитѣ патрони. № 24. Костиндолъ. 5.VII. 13 г. 6 ч. 20 м. пр. пл.

Началникътъ на авангарда въ сѫщото време, за да държи въ течение съседнитѣ части отъ 8-а Тунджанска дивизия, написалъ до командира на 3-а дружина 10-и Родопски полкъ следното:

Съгласно заповѣдьта по дѣсната колона, авангарда на колоната трѣбва да застане по лѣвия брѣгъ на р. Каменица между с. с. Косевица и Лукавица. Назначения авангардъ—6-а Охридска дружина— бѣше нападнатъ отъ сърбитѣ на 3.VII. вечерьта и биде пръснатъ. На 4. VII. сутриньта назначаватъ моята дружина въ авангардъ. Настѫпихъ и заехъ съ дружината посоченото въ заповѣдьта мѣсто. Сърбитѣ и срещу менъ настѫпиха съ полкъ пехота 2 с. с. батареи и 4 картечници. Развязката я видохте. Сега съ дружината си (авангарда) заемамъ по-източния голъ хребетъ. № 103. Костиндолъ, 5.VII. 13 г. 6 ч. 10 м. пр. пл.

А до командира на 2-а М.-О. бригада донесълъ следното:

Двете не с. с. орѫдия, които вчера въ разгара на боя избѣгаха подло, безъ да дадатъ нито единъ изстрелъ, снощи имъ опредѣлихъ мѣсто за позиция, въ тила на позицията на дружината, обаче, тази сутринь не ги намѣрихъ на опредѣленото мѣсто. Изпратихъ единъ опълченецъ да ги търси и той ги намира при дружината на капитанъ Каназиревъ. Опълченеца му предава моята заповѣдь — да дойде при дружината, обаче, подофицера отказва, като добавилъ: „Дружинниятъ командиръ иска да ме унищожатъ тамъ мене". Моля, дезертьора, който вчера въ критическия моментъ на боя на два пѫти отказа да изпълни моитѣ заповѣди по излизане на позиция, да бѫде надлежно наказанъ. № 104. Костиндолъ, 5.VII. 13 г. 8 ч. 30 м. пр. пл.

Въ 10 ч. 25 м. пр. пл. началникътъ на дѣсната колона написалъ до н-ка на авангарда, следното:

Следъ завръщането на двете не с. с. орѫдия на височата при капитанъ Каназиревъ, азъ заповѣдахъ да останатъ тамъ, но причинитѣ за оттеглюването имъ не ми бѣха известни. Наредихъ, да се разследва случаятъ и виновнитѣ ще бѫдатъ наказани. Повтарямъ, че на застия отъ Васъ хребетъ нѣма да държите упорна отбрана, а само ще да го развърнете и ще отстѫпите на главната позиция. № 25. Костиндолъ, 5.VII. 13 г. 10 ч. 25 м. пр. пл.

Между това, части отъ 8-а Тунджанска дивизия били почнали да слизатъ отъ върховетѣ при старата граница и къмъ 11 ч. 30 м. пр. пл. дружинитѣ отъ 10-и п. Родопски полкъ се съсрѣдоточили вече при турската казарма северно отъ Косевица. На пладне подполковникъ Пчеларовъ издалъ следната заповѣдь до командиритѣ на дружинитѣ, батареитѣ и картечната рота:

> Дружинитѣ, батареитѣ и картечната рота да се приготвятъ за настжпление и да чакатъ втора заповѣдь. Частитѣ ще следватъ: Въ дѣсно 4-а Битолска дружина, а задъ нея 5-а Одринска; въ срѣдата 8-а Костурска, а следъ нея 14-а Воденска; въ лѣво 7-а Кумановска, а следъ нея — 6-а Охридска; картечната рота ще се движи съ 8-а Костурска; не с. с. пл. батарея—съ 14-а Воденска; скорострелната батарея веднага да се снеме отъ позиция и отиде при 5-а Одринска дружина, да заеме позиция до втора заповѣдь и да подготвя настжплението съ огъня си. № 26. 5.VII. 13 г. 12 ч. по пладне.

Въ 1 ч. 30 м. сл. пл. възъ основа заповѣдь по опълчението № 274, получена въ 1 ч. 20 м., началникътъ на колоната разпоредилъ до командиритѣ на дружинитѣ следното:

> Дружинитѣ да настжпватъ веднага въ указания редъ. 4-а Битолска ще държи въ дѣсно и въ тѣсна връзка съ частитѣ отъ 8-а Тунджанска дивизия. Другитѣ дружини да съобразяватъ настжплението си съ Битолската дружина. Общата посока на настжплението с. Каменица — Гърча. № 27. Костиндолъ, 5.VII. 13 г. 1 ч. 30 м. сл. пл.

Умѣстно е да забележимъ тукъ, че тактическото разчленение на тая колона е много особено и далечъ отъ всѣкакъвъ принципъ за раздѣление на труда и за целесъобразно командуване. Боиниятъ строй на тая бригада, състояща се отъ 6 дружини, макаръ и въ намаленъ съставъ, прилича по-скоро на фаланга, но не и на съвременно разчленение на войска за бой, т. е. бойна часть и подържки или бойна часть и маневрени войски, или приковащи войски и удароносни войски. Освенъ това, на частитѣ се дава само една обща посока за следване и не се посочва никакъвъ обективъ.

5-а Одринска дружина дочакала частитѣ на позицитѣ си къмъ 2 ч. сл. пл., и заела мѣстото си като подрѫжка задъ 4-а Битолска дружина, задъ която останала презъ всичкото време на боя. Трѣбва да се помене, че въ 0 ч. 30 м. сл. пл. предниятъ отрядъ на тоя авангардъ завързалъ престрелка съ неприятеля въ сѫщия моментъ, когато части отъ 10-и Родопски полкъ сѫщо били почнали боя, по поводъ на което капитанъ Атанасовъ разпоредилъ предниятъ отрядъ да бѫде подкрѣпенъ още съ една рота, което станало въ момента, когато пристигнала заповѣдь № 26. Както казахме, следъ настѫплението на дѣсната колона авангардътъ се събралъ цѣлъ и последвалъ задъ Битолската дружина.

4-а Битолска дружина, следъ като минала позицията на авангарда, въ 2 ч. 30 м. се ангажирала въ бой съ преднитѣ части на противника и настѫпила смѣло напредъ. Възползувана отъ проливния дъждъ, дружината, следъ като преминала единъ хребетъ и изгонила преднитѣ части на противника, се спуснала въ дола предъ самата позиция на неприятеля, държайки се все повече и повече въ дѣсно. Предстояло е завладѣването на самата неприятеска позиция, на която се намирали около 2 роти и 3 картечници, всички въ маскирани окопи, а задъ тѣхъ по дѣсния брѣгъ на Каменица се намирали неприятелски батареи. Въ 6 ч. 20 м. сл. пл. капитанъ Каназиревъ донесе до н-ка на дѣсната колона следното:

> Срещу дѣсния флангъ неприятельтъ е въ окопи има 3 картечници. Нашата артилерия не може да намѣри окопитѣ на противника, добре маскирани. За да се премине въ атака, трѣбва въ подкрѣпление, но ефикасна подържка на артилерията и поне една картечница. Патрулътъ, който пратихъ при 10-и полкъ за свръзка, още не се е завърналъ и не зная, до кѫде е напредналъ полкътъ. № ..5. VII. 13 г. 6 ч. 20 м. сл. пл.

Но, както лесно може да се разбере, неприятельтъ, застрашаванъ отъ смѣлото настѫпление на всички наши части, които, общо казано, бѣха навреме подържани отъ нашата артилерия, особено съ лѣвата колона, не можалъ да издържи и на тоя участъкъ, вследствие на което къмъ 8 ч. сл. пл. Битолската дружина съ всичкитѣ си роти въ една линия, подържана отъ 5-а Одринска дружина, завладѣла позициитѣ на неприятеля предъ себе си, дето въ фланга на неприятеля атакувала и действующата по сѫщата посока 4-а дружина отъ 10-и Родопски полкъ. Въ ржцетѣ на Битолската дружина паднали трофеи 20 пушки, 40—50 лопати и кирки и нѣколко палатки. На позицията били намѣрени нѣколко трупа, между които единъ убитъ при мѣстото на една картечница.

8-а Костурска дружина настѫпила по-въ лѣво съ две роти въ първа линия и една въ дружинна подържка. Тая дружина сѫщо смѣло подъ неприятелски огънь се понесла напредъ, но когато стигнала на р. Лукавица, дружината не е могла да мине придошлата рѣка, подала се въ дѣсно задъ Битолската дружина и станало нужда 5-а Одринска дружина да изпрати първата си рота да се развие въ боенъ редъ въ лѣво отъ Битолската дружина за попълване голѣмия интервалъ между тая дружина и Кумановската, която настѫпваше по-въ лѣво. Задъ Костурската дружина е следвала 14-а Воденска дружина, на която челната рота презъ всичкото време е вървѣла съ дружинната подържка на Костурци. Следъ заемането на последния ридъ предъ позицията на неприятеля дружината се установила юго-източно отъ мах. Соборище и открила огънь по неприятелската позиция, обстрелвана въ сѫщото време и отъ другитѣ дружини, картечната рота и батареитѣ. Това е траяло до 8 ч. сл. пл. когато, следвайки примѣра на Битолската дружина, и Костурската дружина настѫпила напредъ и завладѣла неприятелската позиция, отъ дето открила силенъ огънь по отстѫпающия въ пъленъ безпорядъкъ неприятель до мръкване. На позицията дружината намѣрила 2 кржгли голѣми палатки, десетина войнишки платнища, нѣколко казана съ готова гозба отъ свинско месо, 10 пушки и 20 каси патрони.

7-а Кумановска дружина настѫпила още по-въ лѣво въ походенъ редъ до 4 ч., а следъ това въ боенъ редъ съ дветѣ си роти въ една линия, следвани отъ 6-а Охридска дружина, сѫщо отъ две роти, въ дружинна подръжка. Сѫщо и тия дружини сѫ настѫпили смѣло по посока на селата Каменица и Гърча, прогонили преднитѣ части на неприятеля предъ себе си, заели последния предъ позицията ридъ и открили оживенъ огънь по неприятеля до 7 ч. 30

м. Къмъ това време, чувствувайки, че неприятельтъ рѣдѣе, настѫпили напредъ и скоро достигнали неприятелската позиция, отъ дето открили огънь по отстѫпающия и тукъ въ пъленъ безпорядъкъ противникъ. На позицията и тая дружина е намѣрила пушки, патрони, платнища, турски палатки и шансовъ инструментъ.

1-а Картечна рота въ реляцията и дневника си бърка датитѣ и самитѣ събития, поради което може да се каже само това, че тя въ боя е взела участие, като е стреляла отъ 1000 кр. и похарчила 1250 патрони. Ротата е следвала задъ Костурската дружина.

12-а не с. с. пл. батарея е следвала задъ 14-а Воденска дружина и въ 4 ч. 30 м. заела позиция и открила огънь съ мѣрникъ 23—28 по чукитѣ обрасли съ рѣдки гори, на които бѣше позицията на неприятеля по лѣвия брѣгъ на Каменица. Въ 5 ч. 30 м., за да се унищожи една неприятелска картечница, която е пречила много на настѫплението на дѣсния флангъ и която се намирала на позиция източно отъ с. Каменица, 2 орждия отъ батареята получили заповѣдь да излѣзатъ напредъ, което и веднага се направило. Къмъ 6 ч. 30 м. подполк. Пчеларовъ заповѣдалъ и останалитѣ орждия да се подадатъ напредъ, обаче, докогато тия орждия да достигнатъ позицията на преднитѣ две орждия, неприятельтъ е билъ отблъснатъ и позицията заета отъ нашата пехота. Батареята изстреляла 40 гранати и 80 шрапнели.

8-а с. с. пл. батарея. Както видѣхме, на 8-а с. с. батарея още въ 12 ч., на пладне, началникътъ на дѣсната колона бѣше заповѣдалъ да излѣзе напредъ и заеме позиция при 5-а Одринска дружина, която бѣ авангардъ, за да подготвя отъ тамъ настѫплението на пехотата (стр. 340). Идеята, очевидно, бѣше отлична, обаче, батарейниятъ командиръ, когато излѣзълъ напредъ при авангарда, чуло се усилена стрелба и преднитѣ части на авангарда донесли, че неприятельтъ настѫпвалъ. Батарейниятъ командиръ взелъ единъ взодъ и заелъ позиция на съседния ридъ. Въ реляцията на сѫщата батарея не се посочва, кой е билъ точно тоя ридъ и на какво разстояние е билъ отъ неприятеля. Обаче, продължава се въ сѫщата по-нататъкъ, батарейниятъ командиръ взелъ другия взводъ и отишелъ на по-предния ридъ, дето намѣрилъ бригадниятъ командиръ, който му направилъ забележка, че е останалъ съ взвода си назадъ и се бавѣлъ. Тамъ взводътъ заелъ позиция и открилъ огънь по неприятелската позиция съ мѣрникъ 2200. Другиятъ взводъ сѫщо билъ привлѣченъ напредъ и излѣзълъ на позиция въ лѣво на нѣколко стотинъ крачки. Кога е почналъ огъня, батарейниятъ командиръ не бележи. Той се е ограничилъ да изложи това, което би послужило да се оправдае, ако би билъ обвиненъ. Споредъ реляцията на 12-а не с. с. пл. батарея, 8-а с. с. батарея е открила огънь въ 1 ч. 30 м. сл. пл. отъ 3 клм. Батареята загуби е нѣмала. Тя е изстреляла 10 гранати и 172 шрапнели.

За настѫплението и артилерията на дѣсната колона тоя день между другото въ реляцията на 2-а бригада четемъ:

> . . . Презъ деня дружинитѣ се държаха отлично. Въ картечната рота се забелезваше известно колебание. 8-а с. с. пл. батарея не изпълни задачата си, както я получи отъ мене. Командирътъ на батареята, капитанъ Си-

мовъ, комуто въ 12 ч., на пладне, заповѣдахъ, веднага да отиде съ батареята си при авангардната дружина, 5-а Одринска дружина, и съ огъня си да облекчава настжплението на колоната, вмѣсто да отиде на показаното му и указано отъ менъ мѣсто напредъ, той, по свой съображения, отишълъ въ дѣсно и назадъ, така че трѣбваше да му се заповѣдва отново и да му се прави бележка въ една груба форма. Но, тъй или иначе, съдействието на батареята бѣше твърде слабо. Нескорострелната батарея, благодарение на недалнобойностьта й, почти не взе участие въ боя . . .

Загубитѣ въ дѣсната колона презъ деня били: Битолската дружина — 10 ранени, Одринската — 7, Кумановската — 3, Кустурската и Воденската по — 1 убитъ и 3 ранени, т. е. общо 2 убити и 23 ранени. Презъ сжщия день умрѣлъ отъ холера командира на нестроевата рота на 6-а Охридска дружина подпор. Кръстю Георгиевъ Българията.

Дружинитѣ изстреляли: Битолската — 6,000, Одринската — 4,000 патрони, Кумановската — . . . Костурската — . . .

27-и Чепински полкъ настжпилъ съ 1-а и 3-а дружини и картечната рота въ първа линия и 2-а и 4-а дружини въ полкова подържка по посока на с. Тодоровци между колоната на подполк. Пчеларовъ и тая на полков. Недѣлковъ. При настжплението си полкътъ се е съобразявалъ съ дѣснофланговата дружина на 24-и Черноморски полкъ. Споредъ дневника за воennитѣ действия на 27-и Чепински полкъ преднитѣ му дружини завладѣли гребена на западъ отъ р. Лжкавица на лѣвия брѣгъ на р. Каменица въ 7 ч. 30 м. сл. пл. и се разположили за нощуване, като сж взели мѣрки за непосредствено охранение съ секрети и патрули.

Настжплението на лѣвата колона. На 5 юлий сутриньта лѣвата колона заемаше позицията си предъ Язова-чука, източно отъ Тодоровци. Въ дѣсно Черноморския полкъ съ 3 полски батареи, а въ лѣво 3-а М.-О. бригада съ 2 пл. не с. с. батареи. Черноморскиятъ полкъ е ималъ 3-а дружина съ картечната рота на Язова-чука, 4-а дружина—височата южно по която прехвърля пжтя Драмча—Каменица, 2-а дружина—височата южно отъ тая последната и 1-а дружина—задъ лѣвия флангъ на 4-а дружина въ полкова подържка. Полскитѣ батареи сж били разположени едната при Язова-чука, а другитѣ въ участъцитѣ на 4-а и 2-а дружини. 3-а М.-О. бригада е имала последователно на югъ три участъка, дѣсенъ—11-а Серска дружина, срѣденъ—10-а Прилепска дружина, 10-а не с. с. пл. батарея, 1 взводъ картечници и лѣвъ—9-а Велешка дружина, 11-а не с. с. пл. батарея и 1 взводъ картечници. 12-а и 15-а дружини били задъ срѣдния участъкъ въ подържка. Предъ позицията на лѣвата колона на $2^1/_2$ клм. напредъ се намираше въ авангардъ 3-а Солунска дружина подъ командата на ротмистъръ Атанасовъ. Въ изпълнение заповѣдьта за настжпление полковникъ Недѣлковъ на пладне издава своята оперативна заповѣдь № 52, съ която нарежда, частитѣ му да настжпатъ въ 2 ч. 30 м. сл. пл. Малко следъ това въ 12 ч. 30 м., обаче, получава заповѣдь № 275, която разпореждаше вмѣсто въ 2 ч. 30 м. лѣвата колона да настжпи въ 1 ч. 30 м. сл. пл., и нарежда частитѣ му да почнатъ настжплението къмъ 1 ч. сл. пл.

24-и Черноморски полкъ настжпилъ съ 4-а и 2-а дружини въ бойна часть и 3-а дружина и картечната рота въ полкова подържка, останалата дружина е следвала задъ подържката, като подържка на колоната. Настжплението е почнало къмъ 1 ч. и движението е било стремително. Щомъ полкътъ достигналъ линията на авангарда, неприятельтъ открилъ отъ 3000 крачки силенъ пехотенъ, картеченъ и артилерийски огънь. Къмъ 3 ч. 30 м. предната линия достигнала на 1000 крачки отъ най-предната позиция на неприятеля и дружинитѣ спрѣли, както за да подготвятъ по нататашното напредване, така и да дочакатъ подравняването на 2-а М.-О. бригада, която бѣше малко назадъ и което позволяваше неприятельтъ да обстрелва дѣсния флангъ на полка, който, както ще видимъ, презъ деня дава най-много жертви. Полскитѣ батареи бѣха въ действие презъ всичкото време и подготвяха напредването на всичкитѣ части, а неприятельтъ се обаждаше срещу 24-и полкъ само съ една своя батарея, поставена на Цера. Къмъ 4 ч. 30 м. сл. пл. 2-а дружина наближава на 300 крачки отъ предната позиция на неприятеля, но скоро този последенъ не издържалъ и почналъ бързо да се оттегля. По-въ лѣво на 300 крачки настжпвала по сжщия начинъ и 3-а М.-О. бригада. Въ 5 ч. 20 м. 5-а рота и 3-а Солунска дружина заели позицията на неприятеля, който отстжпилъ на втория гребенъ, на линията на срутената казарма, която се намираше на около 600 крачки на отдѣлна отъ гребена височина и отъ тамъ фланкираше настжпащитѣ части. Къмъ 6 ч. 10 м. отъ къмъ съборената казарма неприятелски три роти настжпили въ контъратака срещу Солунската дружина, но навременното появяване на помощь на 10-а и 12-а роти и 1 взводъ картечници водени отъ майоръ Генчевъ, командиръ на 3-а дружина, която бѣше полкова подържка, и които се разгънали веднага и открили най-ураганенъ огънь срещу неприятеля, принудило неприятеля да спре, а не следъ много да повърне назадъ и въ пъленъ безпорядъкъ да премине презъ позицията си и се спусне въ дола на р. Каменица. Къмъ 7 ч. сл. пл. 3-а и 4-а дружини, които бѣха заели неприятелската позиция, били сжщо контъратакувани и заставени да отстжпятъ, обаче, тукъ навреме се разгъва 1-а дружина, която бѣ колонна подържка, и съ най-силенъ огънь обрѫща врага въ безпорядъкъ назадъ. Дружинитѣ заели неприятелската позиция и се затвърдили на нея, преследвайки неприятеля съ огънь и пристжпвайки къмъ окопаване. Къмъ 9 ч. сл. пл. боятъ затихна съвсемъ, а презъ нощьта само патрулитѣ, изпратени напредь въ дола на рѣката, останали да се престрелватъ съ наприятеля.

Загубитѣ въ дружинитѣ на полка презъ деня сж: 1-а дружина 2 убити, 18 ранени и 1 безвесть, 2-а дружина съответно —8, —24, —2, 3-а дружина—4, —35, —14, 4-а дружина —19, —205, —14. Падналъ убитъ командира на 15-а рота поручикъ Караивановъ и билъ раненъ младшия офицеръ на 14-а рота подпор. Желѣзковъ Д.

За изстрелянитѣ патрони не е възможно да се даде общо сведение. Въ дневницитѣ на ротитѣ и дружинитѣ само 4-а и 6-а роти сж отбелезали, по колко патрона бѣха изстреляли презъ деня, а именно

4-а рота 10,000, а 6-а—16,500 патрони. Отъ факта, че 10-а рота бѣ изпратила 3500 патрони на 5-а рота, фактъ отбелезанъ въ дневника на 2-а дружина, трѣбва да заключимъ, че и тая рота не бѣ похарчила по малко отъ 15—20,000 патрони. Въ дневника на 7-а рота се бележи, че следъ завладяване на неприятелската позиция 2-а дружина отстжпила, понеже въ дѣсно отстжпила 4-а дружина и понеже липсвали патрони. А това значи, че 2-а дружина бѣ похарчила не по-малко отъ 80—100,000 патрони.

3-а М.-О. бригада настжпила съгласно устната заповѣдь на подполковникъ Протогеровъ съ три дружини въ бойна часть и три дружини въ бригадна подържка. Дружинитѣ отъ бойната часть настжпили смѣло и живо напредъ, но като достигнали на линията на 3-а Солунска дружина поради опустошителния пехотенъ неприятелски огънь спрѣли, както по-въ дѣсно бѣше спрѣлъ и 24-и полкъ. Къмъ 2 ч. 15 м. сл пл. подполк. Протогеровъ получилъ съобщение отъ командира на 50-и полкъ отъ Баня-чука, че сърбитѣ отстжпвали и да се усили настжплението. 9-а Велешка дружина при настжплението си напредъ, преди да се доближи до срутената казарма, е била силно обстреляна отъ къмъ склоноветѣ на Баня-чука и 1-а рота отъ тая дружина, като дала 12 души жертва, спрѣла. За да се подтикне нейното движение напредъ, капитанъ Стоянчевъ изпраща 3-а рота отъ Щипската дружина да я подкрѣпи, което не закъснѣло да даде своя резултатъ: Неприятельтъ, застрашенъ на свой редъ, заставенъ билъ да се оттегли по-назадъ. По цѣлата линия неприятельтъ е стрелялъ съ най-ожесточенъ огънь; неговата артилерия не е стреляла по тая дружина, но пехотата му упорито се държала на позицията си и презъ всичкото време на нашето настжпление подържала убийственъ огънь. Къмъ 4 часа 1-а рота отъ 15-а дружина, водена отъ нейния храбъръ командиръ, подпоручикъ Дриновъ, заела висотата непосредствено предъ самата срутена казарма и открила най-живъ огънь по неприятеля. Въ това дѣло пада раненъ подпоручикъ Дриновъ, който въпреки това ободрява ротата и задържа

Подпор. ДРИНОВЪ М.
к-ръ на 1-а р. отъ
15-а Щипска
дружина.

ДОНКА СТАВРЕВА
народна героиня отъ Смилево,
участница въ всичкитѣ боеве на
8-а Костурска дружина.

Поруч. ЛЕФТЕРОВЪ Н.
к-ръ на 4-а р. отъ
10-а Прилепска
дружина.

спечеления теренъ. Въ дѣсно и лѣво другитѣ отстжпващи роти достигнали на 800—1000 кр. отъ срутената казарма, но, обстрелвани силно, сжщо залегнали и не могли да напреднатъ повече. 3-а Солунска дружина съ почване на настжпленииато и щомъ неприятельтъ захваналъ да обстрелва настжпващитѣ части на лѣвата колона, открила огънь по преднитѣ части на неприятеля, заемащи позиция по гребена непосредствено на западъ отъ дерето, идяще отъ къмъ с. Соборище. Престрелката е траяла, докогато частитѣ въ дѣсно и въ лѣво достигнали до линията на Солунската дружина. Следъ това, къмъ 3 ч. 30 м. сл. пл. дружината настжпила предъ себе си и, използувайки гънкитѣ на мѣстностьта и мъртвитѣ пространства, къмъ 5 ч. 20 м. сл. пл. заела предната позиция на неприятеля, дето спрѣла и почнала съ живъ огънь да подготвя по-нататъшното си настжпление. Споредъ дневника на 3-а дружина отъ 24-и полкъ, къмъ 6 ч. 10 м. неприятельтъ повѣлъ контъратака съ три роти срещу Солунската дружина и не само спира по-нататъшното й настжпление, но я повръща назадъ. Сжщо почва да отстжпва и лѣвия флангъ на 5-а рота отъ 24-и полкъ. Отстжплението на Солунската дружина е било отначало спокойно, но следъ 8—10 минути станало съвсемъ безпорядъчно. Въ тоя моментъ въ боя се намѣсва, както поманахме по-рано, командира на 3-а дружина отъ 24-и полкъ, майоръ Генчевъ, съставлящъ полкова подържка, който съ две роти и две картечници открива огънь по неприятеля и минава въ настжпление, като увлича съ своето юначество и примѣръ съседитѣ. Неприятельтъ е билъ отбитъ и скоро обърнатъ въ най-безпорядъчно бѣгство. Въ тоя моментъ въ помощь на 3-а Солунска дружина пристига, изпратената отъ подполковникъ Протогеровъ 11-а Серска дружина, която заедно съ 9-а и 3-а дружини смѣло настжпватъ по петитѣ на неприятеля, достигатъ срутената казарма и се спиратъ на позиция, като откриватъ опустошителенъ огънь по отстжпающия неприятель по отсрещния склонъ на брѣга на р. Каменица. Стрелбата продължила до 8 ч. 30 м. Неприятельтъ стрелялъ и залпове, което показвало, че на дѣсния брѣгъ той е awималъ още запазени сили. При преследването на неприятеля една верига отъ 9-а дружина се увлѣкла и спуснала въ дола на Каменица, обаче, тя тукъ скоро е била спрѣна отъ силния огънь на неприятеля и повече не е могла да отиде напредъ. На позицията на неприятеля при срутената казарма били намѣрени около 20 убити черногорци, а въ дола на рѣката повече отъ 150 неприятелски трупа. Споредъ казванията на ранени черногорци, тукъ при срутената казарма действувала 4-а Черногорска бригада въ съставъ 4 дружини и 1 картечна рота. На позицията нашитѣ дружини намѣрили 50—60 пушки, 20 револвери, нѣколко офицерски мушами, платница и шанцовъ инструментъ. На завладената позиция дружинитѣ останали въ боенъ редъ: 9-а — отъ казармата до Брѣгалница, 15-а — въ дѣсно, 3-а — още по-въ дѣсно. Частитѣ взели сами мѣрки за охранение напредъ, а по р. Брѣгалница отъ бригадната подържка била изпратена една рота.

Загубитѣ тоя день сж: 9-а дружина — 3 убити, 31 ранени и 2 безвесть, 11-а дружина — 1 раненъ, 15-а дружина — 5 убити и

22 ранени, 2-а картечна рота — 1 раненъ, 3-а Солунска дружина — 2 убити, 41 ранени, 7 безвесть и отъ ротата отъ Дебърската дружина, придадена къмъ Солунската дружина — 10 ранени. Общо загуби при 3-а бригада 10 убити, 95 ранени и 9 безвесть пропаднали.

Дружинитѣ презъ деня изстреляли: 9-а — 20,900 патрони, 11-а — 500, 15-а — 13,200, 3-а Солунска — . . ., 2-а картечна рота — 5,500 патрони.

10-а не с. с. батарея излѣзла на позиция на острата чука дѣсния брѣгъ на р. Лжкавица, южно отъ с. Тодоровци, въ 4 ч. 20 м., а 10 минути следъ това открила огънь съ 3 орждия по неприятелската батарея, разположена на Дулишкитѣ висоти, а съ другитѣ 3 оржди по неприятелската пехота, заемаща хребета на срутената казарма. Огъньтъ по неприятелската батарея е билъ недействителенъ, понеже разстоянието се оказало повече отъ 3200 метра. Въ сжщото време една наша полска батарея отъ Баня-чука открила огънь по сжщата неприятелска батарея и въ продължение на 5 минути я заставила да замлъкне за цѣлия день. Следъ това 10-а батарея съ всичкитѣ си орждия насочила огъня си по 1—2 изстрела въ минута по неприятелската пехота до 7 ч. 30 м., когато пехотата окончателно се затвърдила на неприятелската позиция. Батареята е имала само единъ раненъ. Тя е изстреляла 106 гранати и 262 шрапнели.

11-а не с. с. батарея още миналия день била заела позиция северо-западно отъ Курилово непосредствено задъ авангарда. Въ 7 ч. 30 м. пр. пл. батареята открила огънь по окопващия се неприятель на позицията му по лѣвия брѣгъ на Каменица. Въ 8 ч. единъ отъ взводоветѣ на батареята, неизвестно защо—това се не казва въ дневника на 4-о не с. с. отдѣление, отъ дето черпимъ за тая батарея сведенията за действията й тоя день—се оттеглилъ назадъ и заелъ позиция недалечъ отъ 5-а с. с. полска батарея. Малко по-късно и другъ още единъ взводъ се оттеглилъ назадъ, а въ 11 ч. 30 м. пр. пл. трети взводъ, останалъ на позицията задъ авангарда, открилъ огънь по неприятеля и далъ начало на боя. Къмъ 2 ч. 30 м. тукъ се повърналъ втория взводъ отъ батареята, а къмъ 5 ч. 30 м. осталалия взводъ. Къмъ 6 ч. 30 м. цѣлата батарея излиза напредъ и заема позиция въ дѣсно отъ 10-а батарея. Батареята е стреляла изключително по неприятелската пехота и до вечерьта изхарчила 208 гранати и 240 шрапнели. Загуби не е имала.

3-о отдѣление отъ 5 с. с. полски артилерийски полкъ заемаше позиция съ батареитѣ си на линията на Язова-чука на 3—3 и половина клм. далече отъ неприятелската позиция по лѣвия брѣгъ на р. Каменица. Отдѣлението изстреляло 21 бризантни гранати и 684 шрапнели. Загуби не е имало.

Не по-малко съдействие на настжплението на лѣвата колона оказа и батареята отъ Баня-чука, която е обстрелвала найефикасно неприятеля при срутената казарма и която, както видѣхме, къмъ 4 ч. 30 м. сл. пл. бѣ заставила вжтре въ 5 минути да замълчи за презъ времето до вечерьта неприятелската батарея, заемаща позиция на Дулишкитѣ висоти.

Маневренитѣ войски на опълчението тоя день се състоятъ само отъ 2-а Скопска дружина. 14-и п. Македонски полкъ въ 9 ч. 30 м. излѣзе отъ състава на маневренитѣ войски и замина за Баня-чука. Маневренитѣ войски презъ деня сѫ следвали по пѫтя Драмча—Дулица задъ лѣвата колона и вечерьта сѫ нощували задъ 24-и Черноморски полкъ.

Съседитѣ въ дѣсно. 8-а Тунджанска дивизия бѣше разположена съ втората си бригада и две план. батареи по граничния вододѣлъ отъ в. Ждрапаница до в. Куцулиница, а съ първата си бригада и една пл. батарея отъ тоя последенъ върхъ до в. Сивакобила. Презъ деня участие въ действията взима само 1-а бригада. Задъ тая бригада е билъ съсрѣдоточенъ 52-и полкъ въ маневрени войски. Наблюдателния пунктъ на щаба на дивизията е билъ на в. Чука. Настѫплението се е почнало на пладне и вечерьта 10-и и 30-и полкове и 1-а дружина отъ 12-и полкъ нощували на линията на с. Млащица по лѣвия брѣгъ на р. Каменица. 30-и Шейновски полкъ тоя день ималъ 2 ранени войника, а за загубитѣ на 10-и Родопски полкъ точни данни не можеха да се намѣрятъ.

Резултати отъ боя. Колонитѣ настѫпиха непосредствено следъ пладне смѣло и следъ упоритъ бой завладяха цѣлата неприятелска позиция по лѣвия брѣгъ на р. Каменица отъ с. Соборище до р. Брѣгалница. Неприятельтъ бѣше сломенъ и обърнатъ въ пъленъ безпорядъкъ, като изостави на позицията си множество пушки, окопни инструменти, палатки, кухни и други тежести. Това показва, че боятъ за неприятеля тукъ бѣ неочакванъ.

Фортофикационни работи частитѣ не сѫ извършвали.

Загубитѣ общо за двѣтѣ колони отъ опълчението възлизатъ убити 1 офицеръ и 45 войника, ранени 2 офицери и 402 войника и безвесть пропаднали 40 войника, т. е. всичко излѣзли отъ строя 490 души.

Изстреляни общо 1823 снаряди и не по малко отъ 150—200,000 патрони.

Времето презъ деня бѣше облачно и дъждовито, а къмъ 3 часа заваля пороенъ дъждъ, който, обаче, не трая много.

Отличили се. Всички части настѫпиха съ смѣлость и всички се проявиха ревностни да отблъснатъ врага отъ позицията му. Това важи еднакво за пехотата, както и за артилерията. Между имената на отличилитѣ се тукъ трѣбва да поменемъ полков. Недѣлковъ, подполк. Протогеровъ, майоръ Генчевъ, ротмистъръ Атанасовъ, подпоручикъ Дриновъ, капитанъ Каназиревъ и пр.

6 юлий.

МИНАВАНЕ НА Р. КАМЕНИЦА И ЗАВЛАДЯВАНЕ НА В. ГОВЕДАРНИКЪ И ДУЛИШКИТѢ ВИСОТИ.

(Гл. скица № 49 отсреща).

Щабътъ на опълчението пренощува на досегашния си бивакъ при Драмча. Още къмъ 5 ч. сутриньта отъ къмъ дѣсната колона почна да се чува рѣдка, но непрекѫсната стрелба. Къмъ лѣва-

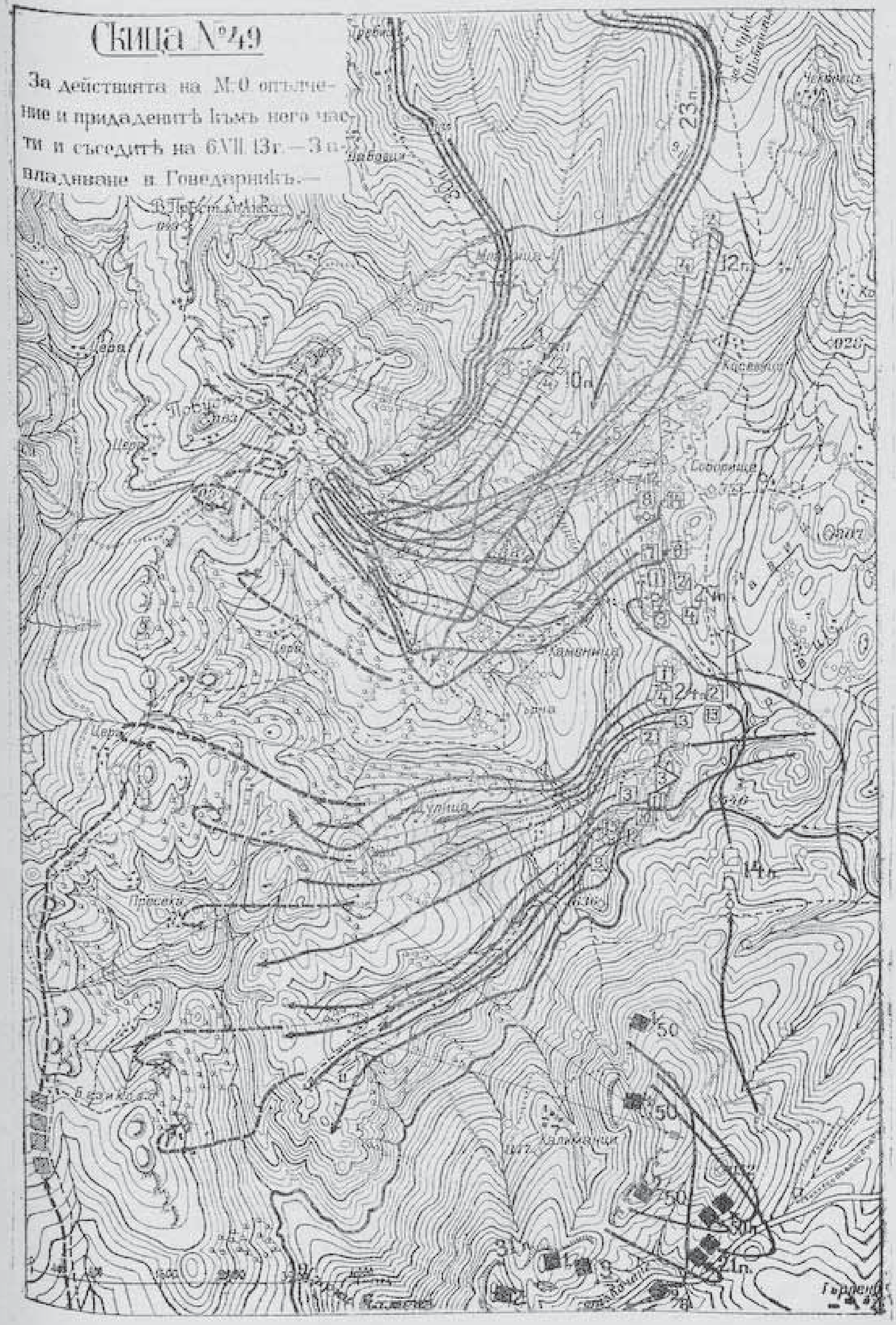

Скица №49

За действията на М.О. опълчение и придаденитѣ къмъ него части и съседитѣ на 6.VII.13г. — Завладяване в. Говедарникъ.—

23п.
12п.
10п.
14п.
4п.
2п.
50
50
50
50п.
31п.
21п.
Соворица
Касевица
Каменица
Дулица
Прасеки
Калиманци
Гърлен

та колона презъ сѫщото време, обаче, бѣ сравнително тихо. Щабътъ остана на бивака до къмъ 8 ч., а следъ това излѣзе напредъ на Язова-чука при полскитѣ батареи, отдето се открива обширенъ обзоръ къмъ мѣстностьта, на която предстоеше да се развиятъ действията презъ деня. Между това, въ 6 ч. пр. пл. отъ командующи 4-а армия се получи следното:

Утре 8-а дивизия, подкрѣпена съ три дружини и една не с. с. пл. батарея отъ 5-а армия, ще атакува противника, за да отвлѣче силитѣ му отъ атаката срещу 7-а Рилска дивизия.

Повѣреното Ви опълчение, сѫщо като днесь, ще състави продължение на лѣвия флангъ на 8-а дивизия и ще действува стремително, като гони сѫщата цель. 24-и Черноморски полкъ ще продължи фланга Ви. Ще приложите лично Вие и повѣрената Ви колона всички усилия, когато сѫдбата на отечеството се решава. 6132.

Умѣстно е да се забележи, че тая заповѣдь е доста неясна и липсватъ ѝ нѣкои елементи, за да бѫде пълна. Въ 7 ч. пр. пл. се отговори, както следва:

6132. Още въ 10 ч. сл. пл. вчера дадохъ до повѣренитѣ ми части разпореждания въ духа на отсрещния номеръ. Тази сутринь отъ 5 ч. пр. пл. до тоя часъ по фронта на участъка къмъ Каменица се чуватъ рѣдки пушечни гърмежи. Сведения отъ частитѣ за положението тая сутринь нѣмамъ още. Моля, 8-а Тунджанска дивизия да настѫпва енергично съ ясенъ обективъ Повиенъ — Цера, съ цель да се действува въ фланга и тила на неприятеля. 248. 6.VII. 13 г. 7 ч. пр. пл.

А до началницитѣ на колонитѣ се предаде въ съответна форма заповѣдьта на командующия армията и имъ се съобщи, че огнестрелниятъ паркъ конния ешалонъ е при Драмча до лазарета. На коларския ешалонъ се телеграфира чрезъ интенданта при Кадиинъ-мостъ, да се настани на Черната-скала. Въ сѫщото време се изпратиха и получиха следнитѣ:

До н-ка на 8-а Тунджанска дивизия. Сивакобила.

Моля, съобщете ми, до кѫде сѫ достигнали вашитѣ части и смѣтате ли да завладѣете Повиенъ и Цера, съ цель да се действува въ фланга и тила на неприятеля. 249. 6. VII. 13 год. 7 ч. пр. пл.

Отъ началника на 7-а дивизия.

231. 245. Настѫпвайте, като се държите съ лѣвия си флангъ по-близо до рѣката Брѣгалница, 8-а дивизия съ настѫпването си ще се приближи къмъ дѣсния Ви флангъ. 8-а дивизия си продължава пѫтя и се оплаква, че Вие оставате назадъ. 428. 6. VII. 13 г. 7 ч. пр. пл.

До н-ка на 7-а дивизия. Царевосело.

428. Повѣренитѣ ми войски вчера вечерьта достигнаха р. Каменица порано отъ 8-а дивизия. Дѣсната ми колона е въ свръзка съ 10-и Родопски полкъ. Где сѫ другитѣ части на 8-а дивизия не ми е известно. Вчера не се проявиха действия на сѫщата дивизия къмъ Повиенъ. Въ този моментъ частитѣ отъ нашата дѣсна колона настѫпватъ и заематъ голитѣ склонове юго-източно отъ Церската висота по дѣсния брѣгъ на р. Каменица. 252. 6. VII. 13 г. 7 ч. 45 м. пр. пл.

Отъ н-ка на лѣвата колона, полк. Недѣлковъ.

Частитѣ настѫпватъ и сега водятъ престрелка съ противника, който заема склоноветѣ на другия брѣгъ на р. Каменица. Моля, да се направи всичко възможно за прехвърляне полски батареи по лѣвия брѣгъ на р. Каменица, а това е възможно съ малки усилия. Отъ къмъ 8-а дивизия не се вижда настѫплението ѝ. Въ лѣво отъ насъ боятъ още не е почнатъ. Моля, да се има предъ видъ, че частитѣ сѫ съвършено изморени, измокрени отъ вчерашния дъждъ и нощесъ не спали. Вчера бѣхъ молилъ да се придаде къмъ ко-

колоната ми планинска с. с. батарея. Повторно моля за сжщото. Сега въ този моментъ забелезвамъ, частитѣ отъ дѣсната колона да се насочватъ къмъ Церскитѣ височини и заематъ голитѣ склонове, що сж ю.-и. отъ Церската височина по дѣсния брѣгъ на р. Каменица. № 288. Позицията, 6. VII. 13 г. 6 ч. пр. пл. Получено въ 7 ч. 50 м. пр. пл.

Отъ сжщия.

Понеже дѣсната колона се насочи къмъ Церската висота, а моята лѣвата — Доленската и Безиковската височи, то между двѣтѣ колони се образува едно доста широко празно пространство. Нашитѣ преминаха Каменица и, насочени къмъ обектитѣ си, вървятъ напредъ. Престрелката отива съ неприятелската верига, която се държи нагоре. По-голѣми неприятелски части не се забелезватъ. По скатоветѣ на Дулицката висота има неприятелски окопи, сжщо и по Безиковскитѣ височи. Моля, отъ маневренитѣ войски да се даде една дружина за полкова подържка на 24-и полкъ, понеже полка е останалъ съ една дружина въ подържка и три въ бойна часть. № 89. Висота лѣвия брѣгъ на р. Каменица, 6.VII. 13 г. 7 ч. 45 м. пр. пл. Получено въ 9 ч. пр. пл.

Отъ н-ка на дѣсната колона, подполк. Пчеларовъ.

Съгласно заповѣдьта Ви отъ 10 ч. снощи, днесъ колоната настжпи напредъ, обаче, съ погрѣшна посока: вмѣсто къмъ Пресѣка къмъ Цера. Установихъ дружинитѣ, за да дочакатъ частитѣ отъ 8-а дивизия, въ участъка на които се намиратъ преднитѣ ми дружини, за да поправя погрѣшно взетата посока. Отъ връзката съ частитѣ отъ 8-а дивизия научавамъ, че тѣ нѣматъ заповѣдь да настжпятъ; нѣматъ и намѣрение да настжпватъ. Сжщо и въ лѣво отъ мене никаква часть не мръдна напредъ. Повторно донасямъ, че въ вчерашния бой повѣрената ми колона е била винаги напредъ, както отъ частитѣ въ лѣво, тъй и отъ тия въ дѣсно. Благодарение на пресѣчената мѣстность, вѣроятно, не се е забелезало предвижението на колоната. Отъ вчерашния бой имаме загуби отъ 4-а Битолска дружина 7 ранени, 5-а Одринска — 3 ранени, 7-а и 8-а — по 3 ранени и 14-а Воденска — 1 убитъ и 3 ранени. № 31. 6.VII. 13 г. 7 ч. 10 м. пр. пл. Получено въ 9 ч. 5 м. пр. пл.

До н-ка на дѣсната колона, подполк. Пчеларовъ.

По заповѣдь. При първа възможность поправете грѣшката, продължете настжплението къмъ обектива и поддържайте връзка съ лѣвата колона и 8-а дивизия. Молено е, командующи армията да заповѣда 8-а дивизия да настжпи по-енергично. 255. 6.VII. 13 г. 9 ч. 40 м. пр. пл.

До командующи 4-а армия и н-ка 7-а Рилска дивизия.

(Предава се резюме отъ полученитѣ донесения и се продължава:)

3. Какво прави 8-а дивизия въ настоящия моментъ не ми е известно, нито пъкъ по каква посока действува. Частитѣ отъ повѣрения ми участъкъ сж доста напреднали по склона на височитѣ по дѣсния брѣгъ на р. Каменица. Моля, да ми се дадатъ сведения за 8-а дивизия, за да мога да съобразявамъ. 254. 6.VII. 13 г. 9 ч. 30 м. пр. пл.

На тая телеграма следъ пладне се получи следния отговоръ:

254. Днесъ въ 10 ч. пр. пл. 8-а Тунджанска дивизия почна настжплението си въ две колони. Първа бригада по посока с. Цера и северния край надъ Повиенъ, а втора по посока на срѣдата на Повиенъ. Въ 11 ч. пр. пл. днесъ две дружини отъ 21-и пех. полкъ и 3 дружини отъ 50-и пех. полкъ отъ Баня-чука планина сж настжпили по посока на с. Калиманица, да съдействува на опълчението. 6162. Габрово, 6.VII. 13 г. 1 ч 45 м. сл. пл.

Командующи 4-а армия, Генералъ-майоръ Диковъ.

Презъ тия часове на лѣвия брѣгъ на р. Каменица оставаха въ лѣво маневренитѣ войски на опълчението, състоящи се отъ 2 дружини отъ 1-а бригада и 14-и п. Македонски полкъ (2 дружини и 1 картечна рота), върналъ се отново въ състава на опълчението, а въ дѣсно 27-и п. Чепински полкъ, даденъ миналия день въ разпореждане на началника на опълчението, но вечерьта изискванъ обратно нѣколко пѫти отъ началника на 2-а дивизия. За да се засили лѣвата колона, която колкото повече настѫпваше напредъ толкова повече фронта ѝ къмъ р. Брѣгалница ставаше по-голѣмъ, въ отговоръ на искането отъ самия началникъ на сѫщата колона се разпореди въ 9 ч. 45 м. една дружина отъ 14-и полкъ да замине въ разпореждане на полковникъ Недѣлковъ. Въ 10 ч. пр. пл. до командующи 4-а армия се донесе съ № 258, че 27-и полкъ е съсрѣдоточенъ на лѣвия брѣгъ на р. Каменица, източно отъ едноименното село, и не е въ първа линия, обаче, изтеглянето му за Елихово назадъ ще произведе лошо впечатление, вследствие на което, както и поради голѣмината на участъка на опълчението, се помоли тоя полкъ да остане придаденъ къмъ участъкъ до свършване операцията. Въ 10 ч. 20 м., взето предъ видъ, че отъ тоя полкъ другаде, може би, се чувствува или ще се почувствува по-голѣма нужда, съобщи се съ № 259 до командира на 27-и полкъ, че полкътъ излиза отъ подчинение на началника на опълчението и остава въ разпореждане на началника на 2-а дивизия, като маневрени войски на армията. Заповѣда се, полкътъ да се изтегли къмъ с. Елихово, по начинъ щото неприятеля да не смѣтне това като отстѫпление. Въ сѫщото време въ щаба се получи отъ 8-а дивизия следната телеграма, която въ сѫщия моментъ, 10 ч. 30 м., се съобщи на началницитѣ на колонитѣ и маневренитѣ войски:

231. Днесъ въ 10 ч. пр. пл. повѣрената ми дивизия ще настѫпи въ две колони: дѣсна—1-а бригада—на Цера и северниятъ ѝ край на Повиенъ; лѣва—2-а бригада полковникъ Кърджиевъ — на Повиенъ; последниятъ ще държи връзка съ вашия дѣсенъ флангъ, който сѫщо да съдействува полковнику Кърджиеву. Лѣвата колона ще настѫпи малко по-късно отъ дѣсната, защото войскитѣ още не сѫ застанали срещу обекта си. 2468. Сивакобила, 6.VII. 13 г. 8 ч. пр. пл.

Между това, отъ началника на маневренитѣ войски на опълчението се получи следното:

24-и п. полкъ и 2-а опълченска бригада сѫ по дѣсния брѣгъ на р. Каменица, обаче напредването имъ къмъ висотитѣ е слабо, макаръ противникътъ, изглежда, да заема този участъкъ съ слаби части, но добре окопанъ и примѣненъ къмъ мѣстностьта. Втората бригада на подполковникъ Пчеларовъ не само нѣма да напредне отъ мѣстото, което заема по дѣсния брѣгъ на р. Каменица, но може още да влоши положението, ако тя не бѫде подкрѣпена най-малко съ една дружина отъ 27-и полкъ, която дружина да даде импулсъ на настѫплението. Положението въ настоящия моментъ на боя изисква по-скорошното Ви разпореждане за подкрѣпа 2-а бригада отъ маневренитѣ войски на 27-и полкъ. Горeизложеното отъ личното мое наблюдение счетохъ за мой дългъ да го донеса. № 68. Позиция Каменица, VII. 13 г. 10 ч. пр. пл.

По това донесение, предъ видъ близостьта на 8-а Тунджанска дивизиа, особени разпореждания не се направиха. Малко по-рано, въ 10 ч. 45 м. пр. пл., въ щаба се яви командирътъ на близката полска батарея, капитанъ Славовъ, който докладва устно, че той забелезалъ съ зрителната трѫба настѫплението на неприятелски части срещу лѣвата колона. По поводъ на това донесение, което мѫчно можеше да се провѣри, понеже времето бѣше промѣнливо, се изпрати устна заповѣдь до 6-а батарея да наблюдава и обстрелва тази цель и се написаха и получиха следнитѣ:

До н-цитѣ на лѣвата колона и маневренитѣ войски.

По наблюдение отъ една батарея, срещу лѣвата колона настжпвала неприятелска колона отъ около 2—3 дружини. Маневренитѣ войски да се доближатъ и подкрѣпятъ въ случай на нужда лѣвата колона. Батареитѣ да се изнесатъ напредъ и силно да обстрелватъ тази колона на противника. Лѣвата колона да се закрѣпи тамъ, гдето е, и деятелно да разузнава за фланговетѣ си. Колоната на подполковникъ Пчеларовъ по погрѣшка е влѣзла въ зоната за действие на 8-а дивизия. Тази погрѣшка скоро ще бжде поправена. По заповѣдь. 262. 6.VII. 13 г. 10 ч. 15 м. пр. пл.

До командующи 4-а армия и н-ка на 7-а Рилска дивизия.

Боятъ се води само предъ фронта на повѣрения ми участъкъ. Действията на 8-а дивизия не сж още проявени. Отъ Безиковската висота въ тази минута се спуска една неприятелска колона отъ около 4 дружини срещу 24-и пех. полкъ. Моля, батареитѣ отъ хребета Баня-чука да съдействуватъ на 24-и п. полкъ. Моля, 27-и п. полкъ да остане въ мое разпореждане временно. 563. 6. VII. 13 г. 11 ч. 20 м. пр. пл.

Отъ командующи 4-а армия.

263. М. О. опълчение има толкова много морални стимоли, ще е длъжно само да се справи съ днешната си задача, което азъ напълно вѣрвамъ. 27-и Чепински полкъ да остане въ маневрени войски и подчиненъ на н-ка на 2-а Тракийска дивизия, генералъ Гешовъ. 6159. Получена въ 2 ч. 50 м. следъ пладне.

Отъ н-ка на 2-а дивизия.

Моля, известете, какви сведения имате за 8-а дивизия, где сж предниtѣ й части, а така сжщо какво е положението на частитѣ отъ повѣрения Ви участъкъ. 5476. 6.VII. 13 г. Висота северно отъ Корилово. Получено въ 11 ч. 20 м. пр. пл.

До щаба на 2-а Тракийска дивизия

5476. 8-а дивизия въ 9 ч. пр. пл. е почнала настжпление къмъ Повиенъ и Цера. Действията й до сега не сж проявени. Срещу 24-и п. полкъ (лѣвата наша колона) противника е насочилъ една колона отъ 3—4 дружини. Моля, изпратете офицеръ за свързка, който да Ви държи въ течение. По заповѣдь. 264. 6.VII. 13 г. 11 ч. 25 м. пр. пл.

Както се вижда отъ разположението на частитѣ, въ тоя моментъ опълчението бѣше доста напредъ, а къмъ 8-а Тунджанска дивизия артилерията се обаждаше съвсемъ рѣдко, при това доста далеко отъ позициитѣ, до които бѣха достигнали частитѣ отъ дѣсната колона. Щабътъ помисли, взето предъ видъ изложеното въ телеграма № 2468 отъ сжщата дивизия, че последната е останала доста назадъ и реши, за да не се изложи на нѣкое частично разбиване, да разпореди и донесе следното:

До н-цитѣ на колонитѣ и маневренитѣ войски.

Частитѣ отъ колонитѣ да се установятъ на удобна позиция, укрѣпятъ и чакатъ проявяване действието на 8-а Тунджанска дивизия къмъ Цера и Повиенъ. Съ действията на сжщата дивизия и да се съобразява по-нататъшното настжпление на колонитѣ. По заповѣдь. 265. 6.VII. 13 г. 11 ч. 40 м. пр. пл.

До командующи 4-а армия. Копие н-къ 7-а Рилска дивизия.

Часа е 11 и 45 м. пр. пл. действията на 8-а дивизия не сж проявени. Заповѣдахъ да се преустанови настжплението въ повѣрения ми участъкъ, до като 8-а дивизия прояви действия, съ които и ще се съобразяваме. 266. 6. VII. 13 г. 11 ч. 50 м. пр. пл.

Малко сл. пл. се получи следното отъ дѣсната колона:

Донасямъ, че въ настоящия моментъ двѣтѣ дружини отъ бригадната поддръжка съмъ насочилъ по посока на Пресѣка, които скоро ще се подравнятъ съ лѣвата колона. На погрѣшно насочилитѣ се дружини, които отъ тази сутринь водятъ бой, заповѣдахъ, щомъ пристигнатъ части отъ 8-а Тунджанска дивизия, да приематъ въ лѣво, да се съберать и образуватъ подръжка на насоченитѣ вече къмъ Пресѣка дружини. Обаче, 8-а Тунджанска дивизия и до сега не е на мѣстото, дето би трѣбвала да бжде вече. Отъ нейна страна, и то твърде рѣдко, се чуватъ артилерийски изстрели. Чудно кжде й е артилерията. Въ този моментъ всички дружини отъ колоната сж въ предната — бойната линия. № 35. р. Каменица, 6.VII. 13 г. 11 ч. 15 м. пр. пл.

Следъ пладне боятъ продължи съ промѣнливъ ходъ, безъ особена интенсивность. Времето бѣше дъжделиво и хладно. До вечерьта между щаба, колонитѣ, съседнитѣ войски и щабоветѣ на 7-а Рилска дивизия и 4-а армия се размѣниха следнитѣ:

Отъ н-ка на 7-а дивизия.

Ако не можете да използувате полската си артилерия, то веднага изпратете часть или всичката си артилерия на Баня-чука планина, защото тукъ се чувствува голѣма нужда отъ полски батареи. Тѣзи полски батареи ще да действуватъ и за вашето настжпление. 684. Баня-чука, 6.VII. 13 г. Получено въ 2 ч. 10 м. сл. пл.

До н-ка на 7-а Рилска дивизия.

684. Полската артилерия е необходима. Батареитѣ сж изнесени напредъ по лѣвия брѣгъ на р. Каменица. 269. 6.VII. 13 г. 2 ч. 40 м. сл. пл.

До н-ка на 8-а Тунджанска дивизия.

Моля, уведомете ме, до где сж достигнали преднитѣ Ваши части, тъй като не са чува бой нито артилерийска стрелба въ тази посока. Временно преустановихъ настжплението до проявяване действия отъ Вашитѣ части. Заемамъ височитѣ при Доленци и Гърча. 270. 6.VII. 13 г. 5 ч 50 м. сл. пл.

Отъ н-ка на лѣвата колона.

Повѣрената ми колона зае сега върха Дуленци. Забелезвамъ една неприятелска дружина да заема върхъ Теровци (който полка бѣ заелъ на 27 юний) и е срещу лѣвата колона. Установихъ частитѣ си до проявяване действията си 8-а дивизия, споредъ заповѣдьта Ви. 6.VII. 13 г. 1 ч. 25 м. сл. пл. Получено въ 2 ч. 25 м. сл. пл.

Отъ сжщия.

Сега забелезвамъ неприятелска колона около дружина, която слиза отъ върха Цера къмъ нашия лѣвия флангъ, т. е. къмъ моята колона. 6. VII. 13 г. 1 ч. 30 м. сл. пл. Получено въ 2 ч. 40 м. сл. пл.

Отъ н-ка на 8-а дивизия.

Къмъ 10 ч. сл. пл. преднитѣ части отъ дивизията заеха източнитѣ отъ Повиенъ гребени и продължаватъ да напредватъ постепенно. Дѣсниятъ флангъ на М.-О. опълчение е на една линия съ частитѣ на дивизията. До сега не съмъ получилъ известие за пристигането на 47-и полкъ. 2469. Сивакобила, 6.VII. 13 г. 1 ч. сл. пл. Получено въ 3 ч. сл. пл.

Отъ сжщия.

270. Преднитѣ части отъ дивизията сж близо до лесистия гребенъ, северо-източно отъ в. Повиенъ. Настжплението продължава, но бавно, защото мѣстностьта е трудно проходима. Нашиятъ лѣвъ флангъ среща силно съпротивление, моля, настжпете съ дѣсния си флангъ, за да облекчите настжплението му. Нашето настжпление може да не се вижда, тъй както ние забелезваме вашето, и че сега вашето настжпление е важно за успеха на моето. 2470. Сивакобила, 6.VII. 13 г. 5 ч. сл. пл. Получено въ 6 ч. сл. пл.

До н-ка на 8-а Тунджанска дивизия.

Две наши полски и една планинска батареи обстрелватъ обекта на вашата лѣва колона. Планинската батарея е на гребена и линията между Гърча и Каменица. Нашата дѣсна колона съ по-голѣмата си часть действува по юго-източния край на Повиенъ. Лѣвата наша колона зае къмъ 2 ч. сл. пл. гребена западно отъ Доленци. Макаръ че колонитѣ настжпватъ, разпоредихъ дѣсната колона още по-енергично да настжпи, за да Ви съдействува и поефикасно. Ние не забелезваме действията Ви. № 272. Драмча, 6. VII. 13 г. 6 ч. 45 м. сл. пл.

До н-ка на дѣсната колона, подполк. Пчеларовъ.

По заповѣдь. 8-а Тунджанска дивизия настжпва. Лѣвата й колона срещнала съпротивление. Настжпете най-енергично, за да я облекчите. 273. 6.VII. 13 г. 6 ч. 45 м. сл. пл.

До командующи 4-а армия.

Моля, ротата отъ 10-а пионерна дружина да се повърне въ опълчението часъ по-скоро, тъй като отъ нея се чувствува голѣма нужда за поправка на пжтищата за полската артилерия и за укрѣпване позиции. Тази рота поправя пжтя Царевосело — Черната-скала. Моля, да ни се даде, ако не цѣлата рота, то поне полурота. 274. Драмча, 6.VII. 13 г. 7 ч. сл. пл.

До командующи 4-а армия. Копие н-къ 6-а дивизия.

Разпоредихъ настжплението да продължи. Срещу южния склонъ на Повиенъ действуватъ 2 полски и 1 пл. с. с. батареи, съ цель да съдействуватъ на 8-а дивизия, която настжпвала. Въ този моментъ, 7 ч. сл. пл., бой се води само отъ нашата дѣсна колона и 8-а дивизия. Лѣвата колона е напреднала твърде много, но где е именно, нѣмаме донесение. Настжплението изобщо е бавно поради трудно достжпната мѣстность. Срещу насъ действуватъ и черногорски войски. 275. 6.VII. 13 г. 7 ч. сл. пл.

Не следъ много въ 7 ч. 25 м. сл. пл. се получи следното донесение на полк. Недѣлковъ, което и очертаваше успехитѣ и положението на лѣвата колона:

Лѣвата колона зае посоченитѣ й обекти: 24-и полкъ — Дуленската висота и 3-а М.-О. бригада — Безиковскитѣ височи. Противникътъ се оттегля къмъ западъ. Поставилъ е една батарея на Пресѣшкитѣ височи, отъ дето съ доста сполучливъ огънь обстрелва Дуленската висота. Нашитѣ две планински батареи сж едната при 24-и полкъ на задната височина, а другата при М.-О. бригада — на Безиковската висота. Срещу насъ сж били черногорци и сърби, намѣриха се руски трилинейни пушки, оставени отъ тѣхъ. По слухъ узнавамъ, че 3-а М.-О. бригада завладѣла три оставени сръбски пл. орждия съ снаряди, и войници съобщавали, че имало по-нататъкъ още две. Този слухъ иска потвърждение. Маневренитѣ войски сж на около 1 клм. изт. отъ Дуленската висота и довечера ще се приближатъ още. Отъ едната дружина, дадена ми отъ маневр. войски, дадохъ две роти на 3-а М.-О. бригада и 2 роти останаха при 24-и полкъ. Моля още веднажъ най-настоятелно, да ми се изпрати една планинска с. с. батарея. Дружинитѣ отъ 50-и полкъ отъ колоната на полковникъ Енчева, които сж по лѣвия брѣгъ на р. Брѣгалница, днесъ стояха на мѣстата си, безъ да напредватъ. Желателно е да излѣзатъ и тѣ напредъ, за да се запази нашия лѣвъ флангъ. Дѣсната наша колона остана много назадъ и, за да запазя дѣсния си флангъ, обърната е една дружина съ фронтъ нататъкъ. № 89. Източно отъ Дуленци, 6.VII. 13 г. 3 ч. 40 м. сл. пл.

По поводъ това донесение къмъ 7 ч. 30 м. се разпореди до дѣсната колона да изпрати 2 с. с. орждия въ лѣвата колона и се донесе до щаба на армията и съседитѣ за достигнатата линия отъ опълчението, за обектитѣ, които колонитѣ отъ опълчението ще иматъ за следния день, и часа на почване настжплението. За завършване съ пъленъ успехъ почнатата операция, замолиха се, началникътъ на 8-а дивизия да почне къмъ сжщото време, при зори, своитѣ действия, а полковникъ Енчевъ да разпореди дѣснофланговитѣ му части (дружинитѣ отъ 21-и и 50-и полкове) да настжпатъ къмъ Безиковскитѣ височи.

Бѣше вече се стъмнило. Повече донесения отъ частитѣ не бѣха се получвали. Отъ личнитѣ впечатления и полученитѣ донесения щабътъ счете достигнатия днесъ успехъ за твърде важенъ и реши на следующия день да се развие този успехъ, до като цѣлата колона заеме височитѣ при Пресѣка и по тоя начинъ разстрои окончателно бойния строй на сърбитѣ, и ги принуди часъ по-скоро да отстѫпятъ, за да избѣгнатъ разгрома. Щабътъ на опълчението се повърна на бивака при Драмча и тукъ въ 10 ч. се издаде следната оперативна заповѣдь за действията на 7 юлий:

1. Противникътъ днесъ подъ нашия натискъ отстѫпи по цѣлия фронтъ къмъ най-високитѣ хребети на Повиенъ.

2. Тази нощь частитѣ да се закрѣпятъ на мѣстата си и вземать охранителни мѣрки, като разузнаватъ деятелно за противника.

3. Утре, 7 того, *въ зори* колонитѣ да развиятъ достигнатия днесъ успехъ, като настѫпятъ: дѣсната колона къмъ Пресѣка, и лѣвата—къмъ Прешово. Маневренитѣ войски да следватъ задъ дѣсната колона.

4. Отъ дѣсната колона тази нощь, както се заповѣда днесъ, да се изпратятъ 2 с. с. орѫдия въ лѣвата колона.

5. Колонитѣ да подържатъ връзка съ съседнитѣ части — въ лѣво съ войскитѣ отъ лѣвия участъкъ на 7-а Рилска дивизия, въ дѣсно съ 8-а Тунджанска дивизия, сѫщо тъй и помежду си, като си взаимно съдействуватъ.

6. Щабътъ тази нощь и утре ще бѫде на пѫтя Драмча — Тодоровци (при лазарета).

7. Началницитѣ на колонитѣ по-често да донасятъ за положението.

8. Моментътъ е сѫдбоносенъ и всѣки да изпълни дълга си, за да се довърши съ решителенъ успехъ операцията. 280. 6.VII.13 год. 10 ч. сл. пл.

Между това, туку-що заповѣдьта бѣше разпратена, се получи следната заповѣдь на командующия 4-а армия:

Веднага снемете всичката полска и гаубична артилерия отъ позицитѣ и я насочете къмъ Черната-скала, гдето ще получи друго назначение. За изпълнението донесете. №6179. Турско-Габрово, 6. VII. 13 г. 9 ч. 35 м. сл. пл.

Тая заповѣдь чертаеше едно неотрадно положение. Вдигането на гаубичнитѣ и полскитѣ батареи означаваше следъ повече или по-малко борба неминуемо отстѫпление. Кои причини налагаха издаването на тая заповѣдь? Бѣше ли лошо положението на 4-а армия? На дѣсния и лѣвия флангъ ва 7-а Рилска дивизия не бѣха ли отбити атакитѣ на неприятеля?—Щабътъ на опълчението мѫчно можеше да разбере истинскитѣ причини. Отъ офицера за свързка при 7-а дивизия щабътъ туку-що бѣ получилъ донесение, че неприятелскитѣ атаки предъ тая дивизия сѫ отбити съ пъленъ успехъ на всѣкѫде. Самото опълчение миналия и тоя день бѣ постигнало толкова голѣми успехи: Още единъ сериозенъ напънъ и можехме да достигнемъ отново Кочане, което изгубихме 14 дена по-рано. Щабътъ смѣтна, че положението е сериозно и разпореди 3-о полско с. с. отдѣление да се отправи за Черната-скала и се донесе до щаба на армията. Отдѣлението се сне и отпѫтува на полунощь. Въ 11 ч. 30 м. все по поводъ сѫщата заповѣдь се написаха следнитѣ важни заповѣди, които, безъ съмнение, бѣха прибързани и могатъ отчасти да се оправдаятъ само съ факта, че съобщенията съ колонитѣ, които бѣха излѣзли напредъ, въ тая пресѣчена мѣстность ставаха твърде бавно и трѣбваше да се предупреди едно възможно безпорядъчно отстѫпление:

До н-ка на маневренитѣ войски, подполк. Николовъ.
Лично-повѣрително.

Получи се телеграма отъ щаба на 4-а армия, полската артилерия да се отправи за Черната-скала. Допускамъ, че ще последва заповѣдь за отстѫпление, за което съ получване на настоящето оттеглете маневренитѣ войски на лѣвия брѣгъ на р. Каменица и заемете позициитѣ, които въ миналитѣ дни се заемаха отъ авангарда. Въ случай на отстжпление, Вие ще прикривате колонитѣ, които вѣроятно ще получатъ задача: дѣсната — да заеме отъ Сивакобила (изключително) до кота 1239 (изключително), лѣвата — отъ кота 1239 включително до втората стражарница на изтокъ отъ сжщата висота. Пратете веднага въ щаба двама души за свързка. Предписахъ полковникъ Недѣлкову, да Ви повърне дружината отъ 14-и п. полкъ. № 282 Драмча, 6.VII.13 год. 11 ч. 20 м. сл. пл.

До началницитѣ на колонитѣ. Лично-повѣрително.

Получи се телеграма отъ щаба на 4-а армия, полската артилерия да се отправи за Черната-скала. Допускамъ, че ще последва заповѣдь за отстжпление. Маневренитѣ войски разпоредихъ да заематъ още сега височинитѣ на лѣвия брѣгъ на Каменица (авангвардната позиция) и да прикриватъ отстжплението, ако за това се получи заповѣдь. Лѣвата колона ще отстжпва по посока Драмча кота 1239 (включително) до втората стражарница на 2 клм. източно. Дѣсната колона що отстжпва къмъ Сивакобила и ще заеме граничния водораздѣлъ отъ този пунктъ изключително до кота 1239 (изключително). Частитѣ да се приведатъ въ редъ, да се окопаятъ на заетитѣ позиции. За почване отстжплението заповѣдь нѣма да се изпраща, а на Язовачука (на пжтя Драмча — Тодоровци) ще се запалятъ два огъня на около 10 крачки единъ отъ другъ. Обозитѣ на колонитѣ още тази нощь да се отдръпнатъ на 4 клм. отъ своитѣ части и всѣкога да бждатъ подъ ржка на началницитѣ имъ.

При отстжплението да се използуватъ старитѣ позиции и колонитѣ да се съобразяватъ съ съседнитѣ войски. За утрешнитѣ действия, ако колонитѣ не получатъ заповѣдь, да се съобразяватъ съ съседнитѣ войски. (Предписание—операт. заповѣдь № 280 се отмѣнява).

Въ случай на отстжпление полковникъ Недѣлковъ да предаде на началника на ариергарда, подполковникъ Николовъ, двѣтѣ с. с. орждия. № 283 Драмча, 6.VII. 13 год. 11 ч. 30 м. сл. об.

Както ще видимъ по-нататъкъ, ехото на тия писма на следующия день ще предизвика една особенна преписка, която не е лишена отъ психологически интересъ. Ето тъй на война неуспехитѣ на дадено мѣсто могатъ да сведатъ до нула постигнатия отличенъ резултатъ на друго мѣсто. Презъ нощьта отъ колонитѣ и съседитѣ се получиха следнитѣ донесения, които очертаваха ясно положението:

От лѣвата колона.

Командирътъ на 3-а М.-О. бригада ми донася, че участъка, който е заелъ, е около 3 клм. и него участъкъ съ силитѣ, съ които разполагалъ (1500 човѣка), не можелъ да го охранява, а още по-малко да го отбранява. Освенъ това, сжщиятъ донася, че непремѣнно трѣбвало да заеме и височинитѣ непосредствено до дѣсния брѣгъ на р. Брѣгалница, защото по сведение отъ селянитѣ, Църна-скала, юго-източно отъ позицията, която заема, е била заета отъ сърбитѣ и на нея поставили с. с. артилерия. Моли, непремѣнно да му се пратятъ въ подкрѣпа една или две дружини, иначе той смѣта, че позицията му ще бжде навсѣкжде уязвима. Ако е разполагалъ съ две с. с. орждия, щѣлъ е да обстреля Църна-скала и улесни задачата на полковникъ Енчева. Колоната остава да нощува на позициитѣ си: 24-и полкъ на Дуленскитѣ височини и 3-а М.-О. бригада — по височинитѣ, що сж източно отъ Безиково, отъ р. Брѣгалница до Жабарница (височината южно отъ Доленската висота). Отъ изпратенитѣ ми днесъ една дружина отъ маневренитѣ войски изпратихъ още днесъ две роти въ подкрѣпа на 3-а М.-О. бригада. Войницитѣ сж крайно изморени, измокрени отъ дъжда и не спали, вследствие на което моля смѣняването имъ отъ бойната часть. Исканата отъ мене с. с. план. батарея не е дошла още, а безъ това ще се затрудни успешното изпълнение на задачата, тъй като противникътъ е поставилъ на в. Пресѣка с. с. артилерия, която трѣбва да се бие отъ нашата. По единъ заловенъ раненъ сръбски войникъ се узнава, че тука действуватъ 3 черногорски и единъ сръбски полкове (4-и полкъ отъ Дунавската дивизия 2-и призивъ). № 96. Висота надъ с. Долеици, 6.VII.13 год. 9 ч. 10 м. сл. пл.

Отъ сжщата колона.

Пленникътъ, който Ви изпращамъ сега, разправя още, че въ Кочанското поле действувала Шумадийската дивизия на Църната-скала и Моравската въ полето, а въ планината 3 черногорски полка и тѣхния полкъ (4-и полкъ отъ Дунавската дивизия). Въ полето имало два конни полка. Тѣзи сведения се потвърждаватъ отъ показанията на единъ черногорски войникъ, плененъ въ 3-а М.-О. бригада. Споредъ донесението на командира на 3-а М.-О. бригада сж намѣрени 3 лафета безъ тѣлата на орждията и около 16 ракли съ топовни патрони. № 97. Дуленската висота, 6.VII.13 год. 10 ч. 20 м. сл. пл.

Отъ дѣсната колона.

Както донесохъ, тая сутринь преднитѣ дружини отъ колоната бѣха се насочили къмъ Цера, вмѣсто къмъ Пресѣка. Въ последствие наредихъ съ пристигане на частитѣ отъ 8-а дивизия дружинитѣ да приематъ въ лѣво и промѣнятъ посоката на настжплението. Обаче, съ пристигането на 8-а дивизия дружинитѣ, които бѣха въ предната линия, се увлѣкоха въ боя, въ който взе участие цѣлата колона. Сега се намирамъ съ колоната по склоноветѣ южно отъ Цера (кулата). Въ свръзка съмъ съ 10-и п. полкъ въ дѣсно, но тая съ лѣвата колона не е пълна, вследствие на голѣмия промежутъкъ помежду ни. При това, добавямъ, че вследствие нараняването на нѣкои отъ началствующитѣ лица, между които и командира на 7-а Кумановска дружина, частитѣ сж силно разколебани и разстроени, много хора даже сж се разпръснали по гората и разбѣгали, така че не ще могатъ оказа на лѣвата колона отъ 8-а дивизия оная подкрѣпа, на която тя би могла да разчита. За да не се компрометира днешния успехъ, мисля, че е необходимо да се изпрати подкрѣпление отъ редовната войска. № 1. Ковачка махала на с. Каменица, 6.VII.13 год. 10 ч. 50 м. сл. пл.

Сега нека видимъ по-подробно, какъ се разигра боятъ тоя день:

Завладяване на в. Говедарникъ.

Въ 2 ч. 30 м. пр. пл. подполковникъ Пчеларовъ съ № 30 до дружиннитѣ и батарейнитѣ командири разпоредилъ, да се продължи настжплението на колоната му по посока на Пресѣка, като се почне движението призори. 7-а Кумановска дружина къмъ уреченото време потеглюва напредъ, минава първа р. Каменица къмъ 4—4 ч. 30 м. и се съсрѣдоточава задъ кжщитѣ на с. Каменица, за да дочака пристигането на Костурската дружина, която незакъснѣла сжщо въ сжщото време да настжпи и мине рѣката. Къмъ 5 ч. пр. пл. патрулитѣ на двете дружини сж били обстреляни отъ къмъ стръмния Буховъ-върхъ (кота 887) и дружинитѣ, се разгънали за бой и настжпили къмъ посоката на изстрелитѣ, т. е. къмъ Повиенъ, въ дѣсно Костурската, а въ лѣво Кумановската. Опълченцитѣ, използувайки мъртвитѣ пространства, настжпвали смѣло и бързо, обстрелвани отъ неприятеля съ най-живъ огънь, щомъ хората се покажатъ на открито. Неприятельтъ е заемалъ върховетѣ на Говедарникъ, или както още се наричатъ Голѣмъ и Малъкъ-Говедарникъ, Буховъ-върхъ съ тънки вериги и картечници. Отъ седловината къмъ Голѣмъ-Говедарникъ се обаждала и една с. с. батарея. Скоро Кумановската дружина, силно обстреляна отъ къмъ склона на Малкия-Говедарникъ, спира настжплението, а въ дѣсно отъ нея въ сжщото време, 8 ч. пр. пл., спира и Костурската дружина, която е била разгъната съ 2-а и 4-а роти въ първа линия и 1-а рота въ дружинна подържка. Задъ Кумановската дружина е следвала 6-а Охридска дружина, която сжщо настжпила призори и смѣло почнала да се спуща къмъ дола на р. Каменица. Неприятельтъ открилъ по дружината най-ожесточенъ огънь съ пушки, картечници и орждия и извадилъ изъ строя двама опълченци убити и единствения офицеръ ротенъ командиръ, подпоручикъ Янковъ Нато, тежко раненъ. Дружината продължила настжплението, минала рѣката и се съсрѣдоточила при черквата на с. Каменица не далече отъ дружинната подръжка на 7-а Кумановска дружина. Въ това време лѣвиятъ флангъ на последната дружина е билъ подхвърленъ на ожесточенъ огънь отъ страна на неприятеля и по искането на дружинния ѝ командиръ, капитанъ Михайловъ, Охридската дружина, всичко две роти, разгънала въ лѣво отъ Кумановската дружина едната си рота, а другата останала въ подържка. Първата Охридска рота, използувайки мѣстностьта, скоро застрашила фланга на неприятеля и следъ жива огнева подготовка заела окопа му и освободила отъ тежкото положение, въ което е била Кумановската дружина.

Подпор. ЯНКОВЪ НАТО.

4-а Битолска дружина настжпила не много следъ Кумановската и Костурската дружини, последвана веднага отъ 5-а Одринска дружина. Дружината настжпила по посока на Буховъ-върхъ, заетъ отъ неприятеля, който е ималъ преднитѣ си малки части още по-въ низкото непосредствено надъ самата рѣка Каменица. Къмъ 6 ч. дружината, разгъната съ 2-а и 3-а роти въ първа линия и 1-а рота въ втора, е била вече ангажирана въ сериозенъ бой, но къмъ 7 часа неприятельтъ тукъ, очевидно, застрашенъ отъ Костурската дружина, бърже напусналъ предната позиция и отстжпилъ къмъ Буховъ-върхъ. Битолската дружина смѣло се понесла по петитѣ на неприятеля, заела неговата позиция и тукъ въ ржцетѣ на дружината паднали една нова и здрава картечница № 8 и нѣколно пушки. Въ това време капитанъ Каназиревъ донесълъ до началника на дѣсната колона следното:

> Настжпихъ съ дружината по източнитѣ склонове на Повиенъ. При настжплението 2-а рота взе една картечница, на която пише: „Кралевина Църнагора“ съ три ленти патрони. Намиратъ се и захвърлени черногорски пушки. До тоя часъ 10-и полкъ не настжпва, а храбро стоятъ веригитѣ му въ окопитѣ задъ насъ. 6.VII. 13 г. 7 ч. пр. пл.

Битолската дружина следъ това се опитала да настжпи срещу Буховъ-върхъ, обаче, посрещната съ ожесточенъ огънь, спира и капит. Каназиревъ мислейки, че отъ къмъ Костурската дружина има поголѣми удобства да се атакува Буховъ-върхъ, решава да премѣсти двет̀е си роти по-въ лѣво, а втора рота оставилъ да действува отъ фронта на сжщата висота. Къмъ 9 часа двет̀е роти се премѣстили на позицията на Костурската дружина, дето пристигнала и 5-а Одринска дружина. 2-а Битолска рота въ постепенното си движение напредъ успѣла да завладѣе Буховъ-вҍрхъ, но, силно обстрелвана отъ по-високитѣ и надъ нея стоящи върхове, ротата не е могла да се задържи и се е оттеглила назадъ.

Между това, къмъ 9 ч. подполковникъ Пчеларовъ, който е следилъ настжплението на дружинитѣ си отъ лѣвия брѣгъ на Каменица при позицията на батареитѣ, виждайки, че бригадата вмѣсто да следва къмъ Пресѣка биде привлѣчена отъ присжтствието на неприятеля въ дѣсно къмъ Повиенъ, заповѣдалъ лично на командира на 14-а Воденска дружина да излѣзе съ дружината си напредъ въ първа линия по посока на Пресѣка, а до командиритѣ на преднитѣ дружини написалъ отдѣлни идентични заповѣди, между които доста е да се цитира тукъ следната:

До командира на 6-а Охридска дружина.

14-а Воденска дружина отива въ предна линия по посока на Пресѣка и ще бжде въ тѣсна връзка съ частитѣ отъ лѣвата колона. Съ преминаването й на р. Каменица и развиването й въ боенъ редъ, Вашата дружина сжщо ще отиде въ предна линия въ дѣсно отъ нея. 7-а и 8-а дружини, които сж въ погрѣшна посока (вмѣсто къмъ Пресѣка — къмъ Цера), както и 5-а Одринска ще приематъ постепенно въ лѣво и ще съставятъ подържки. Да се изпратятъ двама просвѣтени човѣка за свързка въ щаба на бригадата. За свръзка въ дѣсно отъ Васъ съ частитѣ отъ 8-а Тунджанска дивизия ще остава 7-а Кумановска дружина. Настжплението си съобразявайте съ 14-а Воденска дружина. № 32. 6. VII. 13 г. 9 ч. 30 м. пр. пл.

Въ отговоръ на това командирътъ на 6-а Охридска дружина донесълъ следното:

Заповѣдь № 32 получихъ въ 9 ч. 45 м. Нѣмамъ нито единъ ротенъ командиръ, ни единъ фелдфебелъ. Ротитѣ (2) се командуватъ отъ единственитѣ двама старши подофицери. Изгубването на подпор. Янковъ, единствения офицеръ въ дружината, подействува твърде тягостно между ротитѣ. Въ дружината нѣма повече отъ 190 души и за това настжплението й ще бжде вѣло и колебливо. Отдавна приехъ много въ дѣсно и все не мога да влѣза въ връзка съ лѣвата колона. До сега обезпечавамъ лѣвия флангъ на дѣсната колона.

Но нека продължимъ и видимъ, какви други разпореждания прави началникътъ на дѣсната колона. Съ № 30 до 4-а и 5-а дружини подполковникъ Пчеларовъ, като съобщава за вмъкването въ първа линия на 6-а и 14-а дружини по истинската посока, по която колоната е следвало да действува, заповѣдва 5-а и 4-а дружини, следъ като на тѣхното мѣсто се яватъ части отъ 8-а Тунджанска дивизия, да се премѣстятъ въ лѣво и застанатъ съответно задъ 6-а и 14-а дружини въ бригадна подържка. А съ № 34 до командиритѣ на 7-а и 8-а дружини, следъ като излага, какво ще правятъ 4-а, 5-а, 6-а и 14-а дружини, заповѣдва 7-а дружина да остане и съставлява връзка между колоната и частитѣ отъ 8-а дивизия, а съ пристигането и настжплението на последнитѣ да настжпи сжщо къмъ Пресѣка, безъ да губи връзката съ 8-а дивизия. 8-а дружина да се събере задъ 7-а и да я подържа. Ние спрѣхме върху тия заповѣди съ единствената цѣль, за да се види, че тоя начинъ на управление частитѣ на бойното поле не е за препоржчване. Въ случая една обща оперативна заповѣдь щѣше да даде и яснота и печалба на време.

1-а Картечна рота тръгнала съ 8-а Костурска дружина, като единиятъ взводъ миналъ рѣката Каменица, а другиятъ останалъ на лѣвия брѣгъ да покровителствува настжплението на преднитѣ части къмъ Говедарникъ. Преднията картеч. взводъ е следвалъ съ 2-а рота и къмъ 2 часа заедно съ тая рота открилъ най-ожесточенъ огънь по противника, който е задържалъ Кумановската дружина. Къмъ 3 ч. 30 м. Кумановската дружина начело на храбрия си командиръ, капитанъ Михайловъ, използувала суматохата, която настжпила въ позицията на неприятеля, породена отъ картечния огънь, както и отъ застрашителното настжпление въ дѣсно на частитѣ отъ 10-и Родопски полкъ, смѣло се понесла напредъ къмъ самия в. Говедарникъ. Това настжпление е било последвано отъ 2-а и 4-а роти отъ 8-а Костурска дружина начело на подпоручикъ Радевъ, който тръгнали напредъ, и до като да достигнатъ врага, капитанъ Михайловъ съ своята дружина е билъ вече на самия върхъ Говедарникъ и преследвалъ съ огънь отстжпващия въ пълно безредие неприятель къмъ казармата Цера при главната си позиция. На позицията при Говедарникъ неприятельтъ изоставилъ раненитѣ си, оржжие, храни, товарни коне, палатки и пр. Тамъ били хванати 4 души въ пленъ отъ 4-и сърбски полкъ. Къмъ това време и малко следъ това къмъ върха пристигнала и останалата часть отъ Костурската дружина, а въ дѣсно и части отъ 10-и Родопски полкъ. Между това, неприятельтъ съ свежи части, следъ артилерийски огънь отъ батареитѣ си, преминалъ въ контъратака, която била отбита. За тия действия въ 6 ч. 15 м. командирътъ на Кумановската дружина донася до командира на 2-а М.-О. бригада, следното:

Капитанъ МИХАЙЛОВЪ ИВ.

Подпор. п. ДРАГАНОВЪ Н.

> Върха Цера заехме въ 3 ч. сл. пл. Тукъ сме 5-а, 7-а и 8-а дружини М.-О. опълчение и 10-и пех. Родопски полкъ. Въ 6 ч. сл. пл. сърбитѣ контъратакуваха, отбити сж. За задържане позицията на върха има нужда отъ помощь пехота съ артилерия. № 1. Върхъ Цера, южно отъ казармата на около 2000 кр., 6.VII. 13 г. 6 ч. 15 м. сл. пл.

Капитанъ Михайловъ, който може да се смѣта герой на деня, отбива и взима участие въ отбиването още две атаки, при последната отъ които той пада тежко раненъ, но дружината му съ общитѣ усилия на всички други успѣва да задържи позицията. Въ сѫщитѣ атаки и контъратаки пада сѫщо тежко раненъ и командира на 1-а рота отъ 8-а Костурска дружина, подпоручикъ Никола попъ Драгановъ.

Презъ това време, до като действията на 7-а и 8-а дружина се развиватъ по посока на Говедарникъ и отъ тамъ по посока на Поривенъ, 4-а Битолска дружина, следъ пристигането на частитѣ отъ 10-и Родопски полкъ, пристѫпила на лѣво и къмъ 4 часа заела новото си мѣсто, споредъ заповѣдьта на бригадния командиръ, въ подържка задъ 14-а дружина. Въ това време силни неприятелски части по главната позиция на сърбитѣ на линията Цера—Пресѣка се забелезвали да се окопаватъ и командирътъ на Битолската дружина умѣстно помолилъ туку-що пристигналитѣ 8-а с. с. и 12-а не с. с. батареи, да откриятъ по тия неприятелски части огънь, обаче, батареитѣ не сторили това. До вечерьта тая дружина не е развила никакви особени действия. Освенъ картечницата тая дружина презъ деня взела трофеи още 200 платнища, 3 голѣми крѫгли палатки пълни съ разни вещи, раници, крадени медни сѫдове, женски везени дрѣхи, домашни платове, продукти и пр.

14-а Воденска дружина къмъ пладне е била на дѣсния брѣгъ на Каменица надъ самитѣ колиби Гърча и тукъ тя се разгънала съ 2-а и 3-а роти въ първа и 1-а и 4-а роти въ втора линия. Дружината настѫпила по посока на Пресѣка, разгонила нѣколко неприятелски патрули и, подържайки връзка съ 24-и полкъ, се привдигнала напредъ. Дъжда и мъглата, които сѫ падали отъ време на време, сѫ пречили ротитѣ да се ориентиратъ. А все повече и повече засилващия се бой въ дѣсно на в. Говедарникъ е привличалъ всички оставащи въ по-низкото части като магнитъ. Съ развитието на действията на в. Говедарникъ интервалътъ между 6-а, 14-а дружини и 7-а, 8-а дружини, къмъ които се присъединила и 5-а дружина, ставалъ все по-голѣмъ и дружиннитѣ командири на 6-а и 14-а дружини, вмѣсто да продължаватъ къмъ Пресѣка, сѫщо се подаватъ въ дѣсно и настѫпватъ къмъ Говедарникъ, като заематъ позиция непосредствено на лѣво отъ Кумановската дружина. Това последователно пристигане на дружинитѣ на тоя върхъ е имало за последствие да се подържа духа поне въ ония защитници, които юнашки бѣха утраяли на силнитѣ контъратаки на неприятеля. Иначе, ожесточения пушеченъ и артилерийски огънь и контъратакитѣ на неприятеля, макаръ и отбити, бѣха дали достатъчно мотиви на малодушнитѣ да се оттеглятъ задъ позицията. Всички доблестни началници и командири напрѣгнали последни усилия да задържатъ върха. Следъ раняването на капитанъ Михайловъ централна фигура остава капитанъ Атанасовъ Сотиръ съ неговата дружина, сѫщо доста разстроена, но смѣло водена. Между това, началникътъ на дѣсната колона, схващайки, че борбата около Говедарникъ може да се окаже въ резултатъ една борба решителна и смѣтайки, че това може да сторатъ частитѣ отъ 8-а дивизия, пише до командира на 2-а бригада отъ 8-а дивизия следното:

> Повѣрената ми дѣсна колона отъ опълчението се намира по скатовете южно отъ Цера (кулата) съ фронтъ къмъ сѫщата. Задачата ми бѣше, съвмѣстно съ лѣвата колона отъ опълчението да настѫпя къмъ Пресѣка. Благодарение на закъсняването, обаче, на Вашата дивизия, ангажирахъ се въ бой и се отклонихъ отъ посоката си. Необходимо е по-стремително настѫпление отъ Ваша страна, защото на западнитѣ отъ казармата височини неприятельтъ бърже се окопава, отъ което трѣбва да се сѫди, че той нѣма да се държи упорито около казармата. № 36. Мах. Ковачка, 6.VI.13 г. 6 ч. 30 м. сл. пл.

Поводъ да се напише това е послужило следното съобщение отъ командира на 2-а бригада отъ 8-а дивизия, полкови. Кърджиевъ, което и очертава до 4 ч. сл. пл. действията на съседитѣ въ дѣсно на подполковникъ Пчеларовъ[1]:

> На повѣрената ми бригада, която до сега заемаше височитѣ Куцулиница и Ждрапаница, е заповѣдано да настѫпи въ дѣсно отъ Вашата колона и атакува противника на височитѣ Повиенъ. До този моментъ едва можа да пристигне 12-и п. Балкански полкъ, който настѫпи къмъ южнитѣ склонове на горепоменатата висота. Полкътъ премина вече дѣсния брѣгъ на р. Каменица. 23-и полкъ извършва своето съсрѣдоточение къмъ сѫщата висота. Частитѣ отъ 1-а бригада, които действуватъ въ дѣсно отъ менъ, напредватъ и сѫ наполовинъ ската на височата Цера. Сърбитѣ отстѫпватъ. Моля, съобщение, коя часть действува въ лѣво отъ менъ, до где е достигнала, где се простира фланга ѝ и какво е изобщо цоложението на М.-О. опълчение. № 70. Позиция Повиенъ, 6.VII. 13 г. 4 ч. сл. пл.

5-а Одринска дружина следъ получаване на заповѣдь отъ началника на колоната № 33, дочакала пристигането на частитѣ отъ Родопския полкъ и въ $11^{1}/_{2}$ ч. се изтеглила въ лѣво, отъ дето командирътъ ѝ следъ два часа донесълъ до началника на колоната следното:

> Въ изпълнение на заповѣдьта Ви № 33, която получихъ въ 11 ч. и 30 м. пр пл. изтеглихъ дружината въ лѣво, като минахъ задъ Костурската и Кумановската дружини. Въ лѣво отъ Кумановската дружина имаше голѣмъ незаетъ интервалъ. За поручикъ Бозуковъ можахъ да науча за сега това, че той билъ съ една рота и знамето въ р. Каменица. Друга негова рота се е, прилѣпила къмъ 24-и полкъ въ лѣво. Въ незаетия интервалъ развърнахъ дружината си, въ лѣво отъ Кумановската дружина. Тази сутринь забелезахъ, че капитанъ Каназирски бѣше въ рѣката, когато негови две роти отъ 8-а дружина бѣха вече близо до гористия върхъ подъ Цера. Това изоставяне на дружиннитѣ командири назадъ отъ дружинитѣ става причина да не могатъ дружинитѣ имъ да държатъ правилна посока и да се развиватъ нужнитѣ усилия да съдействуватъ на съседнитѣ части. № 105, 6.VII.13 г. 1 ч. 30м сл. пл

Къмъ 3 ч. Одринската дружина се подала напредъ и завързала престрелка съ окопания отсреща на хребета Цера неприятель. Въ дѣсно е била Кумановската и Костурската дружини, а още по-въ дѣсно 10-и Родопски полкъ. Следъ заемането на в. Говедарникъ, както видѣхме по-рано, неприятельтъ бѣ извадилъ къмъ 5 ч. свежи сили за контъратака. Именно къмъ това време къмъ участъка на 5-а Одринска дружина отстѫпилъ единъ взводъ отъ Родопския полкъ съ единъ офицерски кандидатъ. Не следъ много цѣла рота отъ сѫщия полкъ отстѫпила къмъ дѣсния флангъ на сѫщата дружина, както отстѫпвали части и отъ Кумановската дружина. Капитанъ Атанасовъ, за да предупреди една евентуална паника, вдига дружината си и въ две колони, едната подъ командата на подпоручикъ Трайковъ, а другата подъ тая на подпоручикъ Фишеръ (англичанинъ), настѫпилъ по посоката, отъ дето се явявали отстжпващитѣ, и презъ гжстата гора, която е отдѣляла 5-а отъ 7-а дружина, се понесълъ напредъ по северния склонъ на Говедарникъ. Кумановската и Костурската дружини и войници отъ Родопския полкъ се увлѣкли съ Одринската дружина и образували една маса движуща се изъ гората и викаща „напредъ и ура"! Неприятельтъ при Цера открилъ адски огънь, по посока на гората, а негова една дружина настжпила, за да заеме обратно в. Говедарникъ. Тъкмо въ тоя моментъ 5-а Одринска дружина достигнала до окрайната на гората, сърбитѣ останали изненадани и обърнали гърбъ, преследвани отъ опустошителенъ огънь отъ нашитѣ части. Въ тоя моментъ неприятельтъ открилъ най-силенъ артилерийски пушеченъ и картеченъ огънь и излѣзлитѣ напредъ войници и опълченци дали гърбъ, което увлѣкло всички назадъ и вече нищо не било въ състояние да ги спре. Въ сжщото време и сърбитѣ сж бѣгали нагоре къмъ Цера. Една картечница отъ 10-и Родопски полкъ съ чудна смѣлость се е движила между тая маса и съ огънь косѣла врага. Но, нека дадемъ мѣсто на следното донесение, което като писано на самото мѣсто и непосредствено следъ действията, по-истински ще очертае тия действия отъ колкото всѣко описателно изложение, извършено по-късно или сега. Това донесение е отъ 10 часа вечерьта сжщия день отъ капитанъ Атанасовъ С. до командира на 2-а бригада.

Къмъ 5 ч. сл. пл. войници отъ 10-и Родопски полкъ отстжпиха къмъ фронта на дружината ми. Тѣхното отстжпление увлѣче въ отстжпление и дружината ми, но скоро реда биде възстановенъ, веригитѣ заеха своето мѣсто и продължиха огъня си противъ неприятелскитѣ вериги ю.з. отъ казармата Цера. Следъ известно време друга група войници отъ 10-и полкъ сжщо бѣгаха къмъ дружината, други бѣгаха на дѣсно, мнозина отъ тѣхъ хвърляха пушкитѣ и снаряжението си. Като средство да възпра паниката въ 10-и полкъ и да предпазя дружината си отъ нея, поведохъ дружината си въ атака. Много войници отъ 10-ия полкъ се увлѣкоха въ настжплението и посрещнахме контъратаката на сърбитѣ, която отбихме съ голѣми загуби за сърбитѣ. Войницитѣ отъ 10-ия Родопски полкъ бѣха безъ офицеритѣ си — поне тѣзи, които бѣха около менъ. Въ момента, когато ние гонѣхме сърбитѣ, безъ всѣкаква причина въ войницитѣ отъ 10-ия полкъ пакъ се появи паника и обърнаха назадъ. Това увлѣче и опълченцитѣ и всички побѣгнаха назадъ въ момента, когато сърбитѣ бѣгаха още. При отстжплението си азъ се изтѣглихъ на дѣсно къмъ малката височина, отъ кждето започва седловината между гористия хребетъ и височината—казармата Цера. Тукъ сварихъ група войници отъ 10-ия полкъ, около 200 души, които имаха всичкото желание да запазятъ височината, но се оплакваха, че имъ нѣма офицеритѣ — тѣ бѣха отъ разни роти. Въ тази група войници често се пораждаше паника, безъ причина побѣгваха, следъ 200—300 крачки сами се спираха и се връщаха на позицитѣ си. Всичкитѣ викаха, че трѣбва да се окопаятъ и да запазятъ позицитѣ си, които сж взели съ толкова кръвь, но никой не почваше да копае. Скърбѣха, че нѣма офицеритѣ имъ да ги командуватъ, но не слушаха единъ офицеръ отъ 10-ия полкъ, който бѣше между тѣхъ. По наложителенъ начинъ бѣхъ замоленъ да остана при тѣхъ, макаръ че имъ заявихъ, че моята дружина се пърснала и че трѣбва да отида и да я прибера. Макаръ, че обещаха да ме слушатъ, по позицитѣ кждето ги разпредѣлихъ, не всички искаха да останатъ. Къмъ 9 часа сл. пл. дойдоха при тѣхъ двама щабъ-офицери отъ сжщия полкъ и азъ можахъ да се отдѣля, за да потърся дружината си, която намѣрихъ на мѣстото отдето почнахъ атаката — ротитѣ построени отъ своитѣ ротни командири. При тази атака имамъ около 80 опълченци загуби въ тази цифра влизатъ и тѣзи, които сѫ се вѣроятно пръснали, но възможно да се приберать.

P. S. Тази вечерь ще остана на позиция на гористата височина, югоизточно отъ казармата Цера въ свързка съ 10-ия полкъ. № 106. Позицията, 6.VII.13 г. 10 ч. сл. пл.

За да бѫде ясно това донесение, нужно е да се помене, че гористия върхъ е в. Говедарникъ. Освенъ това, двамата щабъ-офицери, за които става дума, сѫ подполк. Василевъ и майоръ Касабовъ.

14-а Воденска дружина биде привлѣчена къмъ самия в. Говедарникъ, точно по сѫщия начинъ както и 5-а дружина. Отстѫпащитѣ отдѣлни войници и групи обясняваха на командира на 14-а дружина, че на върха борбата е ожесточена и че помощьта е наледжаща. Капитанъ Христовъ, както по-рано и капитанъ Атанасовъ С., се вслуша въ тия съобщения и по своя инициатива сѫщо настѫпи за върха. Тукъ подъ върха той остави втората си рота на позиция, а съ 3-а рота продължи до върха и зае позиция непосрѣдствено въ лѣво отъ дружината отъ Родопския полкъ. 1-а и 4-а роти, водени отъ адютанта Матей Геровъ, следвали отзадъ, като 1-а рота се разположила въ подържка на 3-а, а 4-а р. продължила споредъ дневника на дружината „до върха срещу казармата, за да подкрѣпи заплашената и разклатена 5-а Одринска дружина“. Въ 8 ч. 45 м. вечерьта капитанъ Христовъ донесълъ до командира на 2-а бригада следното:

> Височата, която заемаме, е доста обширна, а частитѣ отъ 6-а, 7-а и 8-а дружини сѫ недостатъчни за задържането ӣ. Дружинитѣ отъ Родопския полкъ тоже сѫ въ безпорядъкъ. Моля за подкрѣпления, каквито и на 5-а Одринска дружина сѫ били нужни.

Презъ нощьта дружинитѣ прекарали въ бойна готовность на заетата позиция. 5-а дружина останала въ подържка задъ 14-а, а 4-а въ бригадна подържка при мах. Ковачка въ лѣво и задъ първата линия при батареитѣ.

Загубитѣ въ дружинитѣ на тая колона сѫ общо убити 14 опълченци и ранени 3 офицери и 116 опълченци. Въ подробность загуби иматъ: 4-а дружина—13 ранени; 5-а — 3 убити и 27 ранени, въ това число и англичанина Фищеръ Р. В.; 6-а — 1 офицеръ, подпор. Нато Янковъ, раненъ и 2 опълченци убити; 7-а—6 убити и 46 ранени, въ това число и самия дружиненъ командиръ, капитанъ Михайловъ; 8-а — 4 убити и 1 офицеръ, подпор. Драгановъ Н., и 23 опълченци ранени; и 14-а — 1 умрѣлъ и 7 ранени опълченци.

Артилерията въ дѣсната колона развива презъ тоя дългъ день твърде скромна роля. Макаръ че срещу Говедарникъ, Цера и Повиенъ действуваха и 3 с. с. пл. батареи отъ участъка на 8-а Тунджанска дивизия, ползата отъ артилерията тоя день бѣ твърде малка. 5-а и 9-а пл. батареи при 8-а дивизия сѫ били на позиция при турската казарма южно отъ в. Чука, а 7-а батарея — на в. Ждрапаница. Отъ тия пунктове до в. Повиенъ и Говедарникъ има повече отъ 6-7 км. разстояние, на каквито разстояния тия планински орѫдия не можеха да стрелятъ. 5-а батарея предъ пладне се снѣла отъ позицията си и се спуснала надоле къмъ Косевица, обаче, и отъ тамъ нейниятъ огънь не можеше да бѫде действителенъ. 9-а батарея сѫщо тоя день не е могла да даде, каквото и да е съдействие. Къмъ 6 ч. сл. пл. тая батарея спуснала къмъ р. Каменица единия си взводъ, а вечерьта и другия, но и тѣ презъ деня полза нѣкаква не е принесла. 12-а не с. с. батарея отъ дѣсната колона въ 4 ч. 30 м. пр. пл. се разположила на позиция на височината с.-и. отъ р. Каменица на лѣвия брѣгъ на рѣката. Срещу батареята неприятельтъ заемалъ в. Говедарникъ и предния пунктъ на седловината между самия върхъ и с. Каменица. Две неприятелски пл. с. с. орѫдия били разположени на лесистата височина западно отъ кота 1035, северно отъ в. Говедарникъ, отдето могли сѫ да фланкиратъ долината на р. Каменица. Отъ 12-а батарея до неприятелскитѣ 2 орѫдия разстоянието е било около 4 км. 12-а батарея още въ 6 ч. почнала да обстрелва предния пунктъ на неприятеля, но къмъ 7 ч. 30 м. била заставена отъ неприятелската полубатарея да замълчи. Въ 8 часа пр. пл. за да подкрѣпи Битолската и Костурската дружини, действуващи противъ Буховъвърхъ, батареята отново открила огънь по върха Говедарникъ и не следъ много била обстреляна отъ неприятелската полубатарея. По тоя начинъ батареята се е опитвала да помага на пехотата дотолкова, до колкото не е бивала обстрелвана отъ неприятелската полубатарея. Къмъ 4 ч. сл. пл. батареята получила заповѣдь да заеме позиция въ лѣво отъ 8-а с. с. батарея съ цель да обстрелва една неприятелска картечница, обаче, не заела тая позиция, понеже отъ нея до картечницата имало $3^1/_2$—4 км., а друга позиция по-напредъ не могло да се заеме, защото командирътъ на батареята мислилъ, че в. Говедарникъ не билъ падналъ. Къмъ 7 ч. сл. пл. батареята едновременно съ 8-а с. с. батарея минали Каменица и се установили при черквата на селото до получаване на нова заповѣдь. Между това, ожесточениятъ артилерийски огънь отъ сръбска страна по в. Говедарникъ вече траеше отъ часове. Очевидно е, че чакането заповѣдь въ такива минути отъ страна на батарейнитѣ командири е погрѣшно нѣщо. Не следъ много се получило устна заповѣдь отъ бригадния командиръ с. с. батарея да следва по пѫтя за Цера, а не с. с. да спре на сѫщия пѫть на закрито. До вечерьта батареитѣ се превдигнали напредъ, единиятъ взводъ отъ с. с. батарея даже заелъ позиция, но поради мъглата, която често падала, както и поради това, че у батарейнитѣ командири се явило съмнение, да ли в. Говедарникъ е заетъ, огънь не открили. Началникътъ на дѣсната колона въ реляцията си за тоя день недоумѣва, по какви съображения тия батареи закъснѣли и въ следобѣдния бой не взели никакво участие. Въ реляцията на 12-а батарея за тоя день се бележи, че не е имало организирано артилерийско командуване въ колоната, което е право, обаче, нищо не бъркаше, капитанъ Симовъ да играе ролята на артилерийски началникъ, щомъ батареитѣ бѣха близо и даже, въпреки всѣки разумъ, едновременно минаха р. Каменица и едновременно се движиха задъ частитѣ до вечерьта. 8-а с. с. батарея сутриньта рано заела позиция непосредствено въ дѣсно отъ 12-а не с. с. батарея и въ 6 часа по заповѣдь открила огънь по бивака отъ 4—5 палатки задъ острата лесиста чука предъ Цера на мѣрникъ 3600 м. Батареята е била разположена на маскирана позиция и скоро неприятелската артилерия отъ командующата си висота обстреляла нашата батарея съ найожесточенъ огънь и извадила отъ строя цѣлата прислуга, 6 души, на 4-о орждие. Батареята се премѣстила въ дѣсно, но по заповѣдь на началника на колоната тя отново се премѣстила въ лѣво. Отъ тая позиция батареята е обстрелвала неприятеля на в. Говедарникъ и западнитѣ му склонове, особено къмъ 4 часа, т. е. къмъ момента на атаката. Въ 5 часа батареята прекратила огъня и следъ това по заповѣдь се превдигнала напредъ и, както видѣхме, до вечерьта не откривала огънь. Батареитѣ останали да нощуватъ при с. Каменица въ 9 ч. 30 м. вечерьта. Загубитѣ на батареитѣ тоя день сж за 8-а с. с.— 6 ранени войника, а за 12-а не с. с. — 5 войника и 3 коня ранени. 8-а батарея изстреляла 192 снаряда, а 12-а не с. с. — 32 гранати и 15 шрапнели, количества, които очертаватъ съвсемъ скромната роля на батареитѣ тоя день.

Съседитѣ въ дѣсно. Въ реляцията на 10-и п. Родопски полкъ за действията на тоя полкъ на 6 юлий намираме следното, което, съпоставено съ това що описахме по-горе, може да послужи да си съставимъ по-пълна картина за хода на действията презъ тоя день:

6 юлий. Къмъ 5 ч. пр. пл. се чуха пушечни изстрели въ лѣво къмъ М.-Одринцитѣ. Къмъ 5 ч. 30 м. получихъ заповѣдь № 449 отъ командира на бригадата за настжпление, като приемемъ въ дѣсно и се свържемъ съ 30-и полкъ, а на наше мѣсто щѣла да доде 2-а бригада. Заповѣдахъ на дружинитѣ прикрито изъ долчинкитѣ да приематъ въ дѣсно. Въ 6 ч. пр. пл. дружинитѣ бѣха заели позициитѣ си и почнаха да настжпватъ. Стръмнитѣ брѣгове на р. Каменица както и много стръмнитѣ и обрасли съ гори склонове на в. Говедарь, който бѣ обектъ на полка, извънредно затрудниха настжпването. Съ почване на настжпването, стрелбата отъ страна на противника постепенно се усилваше. Артилерията му непрестанно стреляше, обаче, това не спрѣ настжпването. Къмъ 10 ч. 30 м. — 11 ч. дружинитѣ излѣзоха и заехя височитѣ на лѣвия брѣгъ на Каменица. Тукъ се даде една по-продължителна почивка съ цель да се съберать изостаналитѣ, възстановатъ силитѣ, а главно да догони и 30-и полкъ, който бѣше останалъ доста назадъ. Къмъ 1 ч. 30 м. сл. пл. заповѣдахъ и настжплението се започна веднага, 4-а дружина изпрати една рота (14-а рота) да обхване отъ югъ, за да се яви въ флангъ и тилъ на неприятелската позиция (преднитѣ голи височи). Тази рота съвмѣстно съ М.-О. опълчение и съдействието на нашитѣ картечници се яви на мѣстото и накара противника да отстжпи. Напредваше се съ малки групи вериги, изпращани напредъ, които постепенно заемаха всѣки предстоящъ пунктъ. Къмъ 3 ч. 30 м. сл. пл. подъ прикритието на падналата мъгла и дъжда, който бѣ почналъ да вали още отъ 1 ч. сл. пл., се зае височата и предната неприятелска позиция на дѣсния брѣгъ на р. Каменица. Настжпването се продължи и къмъ 4 часа сл. пл. веригитѣ наближиха височата Говедарь (Цера). Противникътъ, които непрекжснато отстжпваше, тукъ се задържа и откри силенъ пушеченъ и картеченъ огънь. Батареята му, която по-рано стреляше отъ тази позиция, отстжпи на задната височа и откри честь огънь по полка. 12-и п. Балкански полкъ, който бѣше насоченъ да заеме празното пространство между лѣвия флангъ на полка и М.-О. опълчение въ 3 ч. 30 м. сл. пл. пристигна на р. Каменица. Къмъ 4 ч. сл. пл. почне възкачването си по височината, по която действуваха М.-О. дружини, които увлѣчени къмъ полка, бѣха се съединили съ лѣвия флангъ на 4-а дружина и действуваха почти съвмѣстно съ нея.

Дъждътъ и мъглата продължаваха и затрудняваха и така трудното настѫпление по височата съ 50—60 градуса склонове. Къмъ 5 ч. сл. пл. 3-а и 4-а дружини заеха гористата висота Говедарь. Ако и доста разстроени и *разбъркани съ части отъ М.-О. опълчение, части отъ 4-а дружина* се увлѣкли въ преследване противника и то доста далечъ отъ позицията. Противникътъ, възползуванъ отъ падналата мъгла, събралъ доста сили и преминалъ въ контъратака. Увлѣченитѣ напредъ слаби и разбъркани части, изненадани отъ контъратаката и голѣмитѣ неприятелски сили, почнали да отстѫпватъ къмъ окопитѣ и картечницитѣ. Срещнати, обаче, отъ подържкитѣ и другитѣ идящи групи преминали въ настѫпление. Въ това време се задаватъ и първитѣ сгѫстени части на 12-и п. Балкански полкъ, които сѫщо повеждатъ атака и противника отстѫпва. Презъ него день полкътъ бѣ три пѫти контъратакуванъ, обаче, задържа височата. Мъглата, която ту се спускаше, ту се вдигаше стана причина да се разбъркатъ нашитѣ съ неприятелскитѣ части до толкова, че противнитѣ страни сѫ се срещали едни съ други и сѫ оставали изненадвани. При една такава среща на сърбски офицеръ и войници съ наши, офицерътъ е хваналъ саблята за острилото на командира на 16-а рота, поручикъ Кандиларовъ, който като я е издърпалъ пресѣкълъ му е пръститѣ и когато замахналъ да го удари, както офицера така и войницитѣ му избѣгали. На фелдфебела отъ 15-а рота сѫщо било ненадейно хванато острието на саблята отъ сърбски войникъ, но благодарение на срѫчностьта, запазване присѫтствието на духа и помощьта, оказана му отъ притеклитѣ се войници, следъ като издърпалъ саблята си, убили всичко 5 неприятелски войника. 3-а дружина, която бѣше насочена на северния край на Говедарь сѫщо я зае, като съ една полурота отъ 11-а рота, подпоручикъ Несторовъ, зае и отдѣлния, отъ северъ, чукаръ (обекта на 30-и полкъ), обаче, атакуванъ съ повече отъ две роти отстѫпи къмъ дружината си. Противникътъ поведе атака и къмъ северния край на в. Говедарь, обаче, бѣ отбитъ отъ дружината и тази лесиста височина, ключътъ на позицията ни, бѣше задържана, а чуката остана въ рѫцетѣ на противника. Ако 7-а и 8-а роти отъ 30-и полкъ, които бѣха излѣзли напредъ отъ другитѣ роти на полка, си направѣха по-голѣми усилия и се притечеха на помощь, когато ги е поканилъ командира на 3-а дружина, подполк. Христовъ, би се задържала цѣлата дружина. Картечната рота, която още отъ предния день е на позиция, се изпрати въ бойна линия съ 4-а дружина. Командирътъ на ротата цепѣше и приспособяваше картечницитѣ си така, че напълно спомогнаха за постигане цельта. Сѫщата картечна рота съ една картечница подпомогна настѫплението и на М.-О. опълчение. Тя действаше подъ командата на фелдфебела Димитръ Димовъ и настѫпваше съ веригата на М.-О. опълчение, което не малко помогна за атаката на в. Говедарь. Следъ заемането на позицията при в. Говедарь, картечницитѣ заеха позиция на юго-западния му край и съ своя огънь извънредно помогнаха за отбиване на контъратакитѣ отъ страна на противника и задържането отстѫпващитѣ наши части на линията на позицията. Тукъ картечницата стреля и по полската артилерия на противника, която бѣ на открита позиция. Къмъ 6 ч. 30 м. — 7 ч. сл. пл. се започна окопването на позицията. 3-а дружина, която бѣ съвсемъ разстроена и се съмнявахъ въ по-нататъшното й задържане на позицията, смѣнихъ съ 1-а дружина, а за усилване на 4-а дружина и за попълване на празнотата, изпратихъ 2-а дружина, която зае позиция въ дѣсно отъ 4-а дружина. Презъ нощьта на позиция бѣха 1-а, 2-а и 4-а дружини съ картечната рота. 3-а дружина полкова подържка задъ дѣсния флангъ.

За сѫщия бой въ релацията на 12-и п. Балкански полкъ намираме следнитѣ единствени при описанието за тоя день документи отъ командира на 12-и полкъ до командира на 2 бригада отъ 8-а дивизия, които хвърлятъ доста свѣтлина и които ще цитираме тукъ за пълнота:

> Съ две отъ дружинитѣ преминахъ рѣката Каменица срещу дадения ми обективъ. Дветѣ дружини сѫ вече по желтитѣ хребети. Сега почва да се изкачва по сѫщитѣ хребети и картечната рота. Следующата дружина въ този

моментъ преминава рѣката, която е малко придошла. Доколкото можахъ да схвана, гористия върхъ (Говедарникъ Б. авт.) е вече въ наши ржце. Сърбитѣ се оттеглятъ на следующитѣ височи. Отъ дъжда стана плъзгаво и движението става още по-трудно. Хората сж доста изморени. Моля съдействие за насочване хлѣба и кухнитѣ на гористата височина. № 9. 6 юлий 913 г. 4 ч. сл. пл.

4-а дружина отъ повѣрения ми полкъ съвмѣстно съ около една дружина отъ М.-О. опълчение зае часть отъ височината, която е обектъ на повѣрения ми полкъ къмъ 5 ч. 30 м. сл. пл. Въ лѣво отъ насъ има около бригада (4 дружини) отъ М.-О. опълчение. Въ дѣсно части отъ 10-и Родопски полкъ. Роти отъ този полкъ има размѣсени съ тѣзи отъ повѣрения ми полкъ. 10-и Родопски полкъ, който се насочва на малката гориста височина (обекта на 23-и полкъ) напредваше бавно. Усилихъ бойната часть още съ една дружина, понеже частитѣ въ бойната часть сж доста разстроени. Благодарение на силно пресѣчената мѣстность и на мъглата частитѣ сж размѣсени. Не може да се забележи добре, но като че въ лѣво отъ дѣсната колона на опълчението интервала е значителенъ. Необходима е провѣрка и, ако е вѣрно, да се запълни, понеже е възможна изненада отъ този флангъ. Дирихъ да влѣза въ връзка съ бригадния командиръ на М.-О. опълчение, което действува въ лѣво отъ менъ (2-а бригада), но не можаха да ми укажатъ кжде се намира. № 10. Гористата висота, 6 юлий 1913 г. 7 ч. 55 м. сл. пл.

Ние цитирахме тия донесения, за да се види, колко противоречиви и далечъ отъ истината сж описанията, които не сж придружени отъ документи, и отъ друга страна какъ всѣки тегли чергата къмъ себе си. Документитѣ писани непосредствено следъ самитѣ действия, безъ съмнение сж несравнено по-искрени отколко описанията дни, месеци или години следъ това. Въ този бой 12-и Балкански полкъ има загуби убити 2 офицери и 25 подофицери и редници, ранени 3 офицери и 142 подофицери и редници и безвесть 49 души. Загубитѣ на 10-и Родопски полкъ за тоя день споредъ архивата на 4-а армия сж убити 1 офицеръ и 16 войника и ранени 6 офицери и 300 войници и безследно изчезнали 229 войници. 30-и Шейновски полкъ има убити 1 офицеръ и 14 войника и ранени 39 войника.

За пълнота полезно е тукъ да помѣстимъ следнитѣ документи, както ги намираме въ архивата на военно-историческата комисия:

Отъ началника на 8-а дивизия до командующи 4-а армия.

Къмъ 5 ч. 30 м. сл. пл. частитѣ отъ дивизията заеха първия гребенъ, що е източно отъ Повиенъ. Неприятелската батерея, която стреляше отъ тоя гребенъ, отстжпи къмъ казармата Цера, отдето откри огънь. Родопскиятъ полкъ се утвърди на височината, обаче, дѣсния флангъ на Шейновския полкъ ка-бѣ контъратакуванъ отъ две неприятелски дружини, появили се отъ къмъ казармата Цера въ момента, когато преднитѣ части се отдръпнаха на източния склонъ на гребена. Боятъ продължава. Днесъ къмъ 2 ч. сл. пл. неприятелски пехотни части се спуснаха отъ в. Китка и се скриха задъ висотата Цера; къмъ сжщата висота, вѣроятно, е дошла колоната, за която ми съобщавате съ телеграма № 6156, понеже на южния склонъ на висотата при Цера се виждатъ четири пехотни бивака, всѣки около рота-две. Отъ всичко изглежда, че неприятеля усилва лѣвия си флангъ при Цера. Въ 4 ч. 10 м. сл. пл. началникътъ на М.-О. опълчение съобщава, че спрѣлъ настжплението си на линията Доленци—Търча, защото не виждалъ настжплението на повѣрената ми дивизия и не чувалъ никакъвъ бой, когато въ това време частитѣ отъ дивизията настжпваха по стръмнитѣ склонове на гребена, които сега заематъ. Мисля, че ако обстановктта е позволявала, опълчението не би трѣбвало да спира движението си, за да се подравнява съ дивизията; напротивъ, настжплението на опълчението би спомогнало за много по-скорото падане на Повиенъ. 2471. 6 юлий 913 г. 7 ч. 15 м. сл. пл.

От н-ка на 8-а дивизия до командующи 4-а армия и
н-ка на М.-О. опълчение.

1-а и 2-а бригада отъ дивизията, безъ две дружини, които останаха на старитѣ си позиции до смѣната имъ отъ 47-и п. полкъ, сѫ близо до гребена на хребета, който е източно отъ Повиенъ, но самия хребетъ не е заетъ. Родопскиитъ полкъ на смръкване е билъ два пѫти контъратакуванъ въ мъглата. Следъ ожесточенъ рѫченъ бой сърбитѣ сѫ били отбити и отстѫпили задъ самия хребетъ, който е силно заетъ. Полковетѣ се окопаватъ на достигнатитѣ мѣста, готови да посрещнатъ и отбиятъ възможнитѣ контъратаки на противника. Къмъ 8 ч. сл. пл. пристигна 47-и полкъ (3 дружини) и една не с. с. пл. батарея. Полкътъ ще заеме позиция в. Ждрапаница — в. Куцулиница. Утре съ разсъмване частитѣ ще продължатъ настѫплението си за достигане дадената задача. № 2472. 6 юлий 1913 г. 10 ч. 45 м. сл. пл.

От щаба на 8-а дивизия до командиратѣ на 1-а и 2-а бригади.

По заповѣдь. Частитѣ да се утвърдятъ на заетитѣ мѣста, като се окопаятъ; заднитѣ части да се поизтеглятъ напредъ; да подържатъ тѣсна връзка помежду си за осигуряване на положението и избѣгване изненади и контъратаки. На северъ отъ лесистия гребенъ, кѫдето е Родопския полкъ, има съсрѣдоточени нѣколко неприятелски роти. Това да се има за сведение. Дѣсната колона на М.-О. опълчение е заела гористия върхъ юго-източно отъ казармата при Цера. Утре на разсъмване опълчението ще продължи настѫплението си. 30-и Шейновски полкъ и дружината отъ 12-и Балкански полкъ да излѣзатъ напредъ. Дѣснофланговата дружина отъ дѣсната колона да се помѫчи да обхване неприятелското разположение отъ къмъ северъ. Утре преди разсъмване двѣтѣ дружини отъ Шипченския полкъ и батареята тръгватъ да се присъединятъ къмъ бригадата си. №2473. 6 юлий 1913 г. 10 ч. 30 м. сл. пл.

Завладяване на височитѣ при Дулица.

На 5 юлий вечерьта колонитѣ пренощуваха на неприятелската позиция на хребета непосредствено на лѣвия брѣгъ на р. Каменица. Предстоеше да се мине р. Каменица и продължи настѫплението къмъ Пресѣка и Безиково. Съ № 240 отъ 10 ч. сл. пл. на 5 юлий началникътъ на опълчението заповѣдваше, колонитѣ да продължатъ на 6 юлий призори настѫплението си къмъ даденитѣ имъ обекти и съсъ поставенитѣ имъ тактически цели. Дѣсната колона, както видѣхме, още призори почна своето настѫпление и отъ 5 часа нататъкъ тя вече бѣше въ жива престрелка по дѣсния брѣгъ на Каменица. Лѣвата колона вмѣсто да настѫпи въ сѫщото време, фактически почва настѫплението въ 7 ч. пр. пл. Началникътъ на колоната далъ заповѣдьта си за продължение на настѫплението едва въ 6 ч. пр. пл., а въ това време вече е свѣтло: Слънцето е огрѣло още преди $1^1/_2$ ч., а се е зазорило преди $2^1/_2$ часа. Ние спираме върху това, защото въ заповѣдь № 240 мисъльта, колонитѣ да настѫпятъ призори, не бѣше дадена така на посоки, а по съображения отъ чисто тактическо естество. Предъ колонитѣ се намираше долината на р. Каменица, а насреща надъ нея хълмиститѣ склонове на в. Говедарникъ, Просѣшкитѣ и Дулицкитѣ височи. Отъ действията на 5 юлий щабътъ се убеди, че неприятельтъ силно се ползува отъ мѣстностьта за борбата си съ насъ и лесно можеше да се разбере, че минаването на р. Каменица призори е много по-безъ жертви и по-сигурно, отколкото сѫщото минаване извършено всредъ бѣлъ день. Нѣщо повече. Едно изпращане на дѣсния брѣгъ на рѣката на малки авангарди още презъ нощьта, за да организиратъ тамъ, така да кажемъ, и най-слабитѣ тактически тетъ-де-пони щѣше да бѫде тъкмо на мѣстото. Но, това щабътъ на опълчението не разпореди, защото самото настѫпление призори обгръщаше въ себе си идеята, въ тъмно още да се прехвърлятъ на дѣсния брѣгъ патрули и малки части, което трѣбваше да сторатъ въ собственъ интересъ началницитѣ на колонитѣ. Нека запомнимъ, че минаването въ боя или бойното поле рѣки, и особено такива като р. Каменица съ хълмиста мѣстность, е дѣло деликатно. И, ако въ случая никакви горчиви последици поради наши грѣшки не ни сполѣтяватъ, причината ще трѣбва да търсимъ въ това, че неприятельтъ бѣше миналия день силно разбитъ и разстроенъ. При единъ силенъ, не поколебанъ неприятель или при срещенъ бой минаването на такива макаръ и не многоводни рѣки изисква внимание и сериозна тактическа организация.

24-и Черноморски полкъ настѫпилъ къмъ обектива си, висотата съ тритѣ дѫба и съседнитѣ въ дѣсно и лѣво близки височи, разчлененъ на бойна часть отъ 2-а и 4-а дружини и полкова подържка 1-а, 3-а дружини и картечната рота. 4-а дружина въ 7 ч. 20 мин. съ 3 роти за непосредствено водене боя и 13-а рота въ подържка настѫпила къмъ дадения ѝ обективъ, подържана отъ огъня на планинскитѣ батареи отъ лѣвия брѣгъ на Каменица. Неприятельтъ заемалъ по височитѣ непосредствено до дѣсния брѣгъ на р. Каменица позиция съ пехота и картечници, но негова артилерия не се обаждала. Следъ усилено обстрелване предната позиция на неприятеля въ 11 ч. пр. пл. дружината завладѣла висотата непосредствено на дѣсния брѣгъ на рѣката, източно отъ с. Дулица. На тая позиция дружината се затвърдила, турила въ редъ ротитѣ и, усилена съ една рота отъ 1-а дружина и една картечница, настѫпила напредъ къмъ висотата съ тритѣ дѫба, заета отъ неприятеля. Настѫпването на ротитѣ е било бавно, защото налагало се да се използуватъ гънкитѣ на мѣстностьта и взаимното съдействие съ огънь. Така е продължило настѫплението докато дружината достигнала подножието на висотата. Въ тоя моментъ неприятельтъ бърже напусналъ позицията си и дружината заела висотата въ 2 часа. За охранение дѣсния флангъ на дружината предъ видъ на обстоятелството, че съ напредването интервала между дѣсната и лѣвата колони се увеличавалъ, станало нужда, 13-а рота да се натовари съ задачата да пази тоя флангъ, която задача ротата изпълнила съ пъленъ успехъ, като прогонила една неприятелска партия заседнала въ дѣсно при близкитѣ колиби. На позицията на неприятеля дружината намѣрила изоставенъ цѣлъ превързоченъ пунктъ, ротни казани съ храната, готова и нераздадена, платнища и други подобни. 2-а дружина настѫпила къмъ сѫщото време съ тритѣ си роти за непосредствено водене на боя и 5-а рота въ дружинна подържка. Срещу тая дружина, която действува въ съседство съ Солунската дружина отъ опълчението, неприятельтъ, изглежда, е ималъ центърътъ на своитѣ сили. Къмъ 10 ч. за подтикване настѫплението тая дружина била сѫщо засилена съ 9-а рота и една картечница, които, особенно картечницата, спомогнали за бързото завладяване на височината предъ позицията съ тритѣ дървета.

Въ дневника на дружината не се казва, кога тая предна неприятелска позиция е била завладяна, обаче, трѣбва да се приеме, че това е станало къмъ 11 ч. пр. пл., както изрично е отбелезано въ дневника на 4-а дружина, който е значително по-подробенъ и точенъ. Неприятельтъ се оттеглилъ на височата съ тритѣ дѫба и гористата северно отъ нея, отдето почналъ да обстрелва настѫпващитѣ наши части съ честь огънь. 2-а дружина продължила настѫплението, както и 4-а, и съ пристигането на 600—700 кр. отъ височата неприятельтъ бърже отстѫпилъ, като изоставилъ на позицията си пушки, 3 товарени коня съ патрони, платнища, котелки, казани, сандъци съ бѣли долни дрехи и други подобни. 24-и полкъ на заетата позиция спрѣлъ, ротитѣ отъ бойната часть веднага били приведени въ редъ и почнали да се окопаватъ. Предъ заетата висота се е намиралъ дола на Безиковската висота и по отсрѣщния склонъ на дола и върховетѣ очертавали се неприятелски окопи. Къмъ 4 часа неприятелска батарея отъ къмъ Безиково почнала да обстрелва разположението на полка, което траяло до вечерьта, безъ да причини каквито и да е загуби на частитѣ. Въ рѫцетѣ на полка при това настѫпление паднаха доста трофеи, обаче, точното имъ количество и видове отъ релящиитѣ и дневницитѣ на полка, дружинитѣ и ротитѣ не може да се установи. Както 3-а бригада, сѫщо и 24-и полкъ презъ деня хвана само нѣколко ранени и единъ нераненъ плѣнникъ, който се оказа отъ 4-и прекоброенъ полкъ отъ Дунавската дивизия. Презъ деня полкътъ има всичко 2 убити и 36 ранени, а въ подробности има 1-а дружина—10 ранени, 2-а—8, 3-а—1 убитъ и 2 ранени и 4-а—1 убитъ и 14 ранени. За изстреляни патрони бележи само 6-а рота, която е похарчила 7,544 патрони; другитѣ роти нищо не бележатъ въ това отношение.

3-а бригада отъ М.-О. опълчение. Къмъ 6 ч. пр. пл. въ щаба на 3-а бригада пристигналъ единъ офицерски кандидатъ за свързка отъ 2-а бригада, който докладвалъ, че дѣсната колона още отъ 3 ч. е въ настѫпление. Въ 6 ч. 10 м. подполк. Протогеровъ получилъ заповѣдь да продължи настѫплението и на свой редъ издалъ заповѣдь № 133, споредъ която ротмистъръ Атанасовъ съ 4 роти отъ Солунската дружина и 1 рота отъ 11-а дружина настѫпилъ по посока въ дѣсно отъ четиритѣ дървета на височата на Дулица, капитанъ Стоянчевъ съ 9-а, 15-а дружини, 2 роти отъ 11-а дружина и 2 картечници — по посока на самитѣ четири дървета, капитанъ Ангеловъ съ 12-а и 10-а дружини оставалъ въ бригадна подържка, а батареитѣ трѣбвало да заематъ позиция при срутената казарма. Настѫплението почнало въ 7 ч. 30 м. и следъ 20 минути преднитѣ части почнали да минаватъ Каменица. Къмъ 7 часа 11-а не с. с. батарея открила огънь по неприятелскитѣ предни части, заели позиция по склона надъ дѣсния брѣгъ на рѣката и махалитѣ на Дулица. Самото прехвърляне на р. Каменица е станало последователно. При 9-а Велешка дружина най-първо минали 4 роти отъ Велешката, Серската и Щипската дружини и, следъ като заели позиция на дѣсния брѣгъ, почнали да минаватъ и следующитѣ роти. Въ 8 ч. минали подръжкитѣ и самия капитанъ Стоянчевъ. Къмъ 9 ч. подполковникъ

Протогеровъ заповѣдалъ да се ускори настжплението и въ 9 ч. 30 м. р. Каменица била мината и отъ бригадната подържка. Ротитѣ отъ Серската и Щипската дружини, които настжпвали въ дѣсно отъ тия на Велешката, още щомъ почнали настжплението били обстреляни отъ къмъ дѣсно и къмъ 10 ч. 30 м. тѣ били приковани на мѣстото имъ. Велешката дружина благодарение добритѣ подстжпи и липса на неприятель бърже настжпила изпърво по течението на Брѣгалница, а следъ това и къмъ Радинъ-ридъ (Дулишката висота). Настжплението е било покровителствувано отъ нашата полска батарея отъ Баня-чука. Въ сжщото време бригадниятъ командиръ, забелезвайки, че настжплението отъ фронта ще се забави, заповѣдва на поручикъ Мгебровъ съ 2-а и 4-а роти отъ 10-а дружина отъ бригадната подържка да настжпи по Брѣгалница, за да усили лѣвия флангъ на настжпващитѣ части съ цель да се обхване отъ югъ неприятеля. Ротитѣ на капитанъ Стоянчевъ настжпили по даденитѣ имъ посоки, а самъ той съ 2-а и 4-а рота отъ дружината си настжпилъ следъ 1-а рота въ обходъ на Радинъ-ридъ и къмъ 2 часа безъ никакви загуби, слабо обстрелванъ отъ пехотенъ огънь, заелъ съ 3-а и 1-а роти отъ дружината си рида и веднага отъ сжщия ридъ открилъ огънь по неприятеля около две дружини, отстжпващи предъ фронта на лѣвата колона. Разстоянието е било значително, около 2500 кр., обаче, дружиннитѣ залпове произвели своя ефектъ. Неприятельтъ часть се разпръсналъ, кой де му видятъ очитѣ, часть залегналъ и часть нахлулъ въ близката гора. Капитанъ Стоянчевъ разпоредилъ 4-а рота да заеме височата южно отъ Медарскитѣ колиби, 3-а рота — тая предъ Радинъ-ридъ за Гьоревскитѣ колиби, а 1-а рота—височата на западъ отъ Радинъ-ридъ. Деветѣ роти отъ 11-а дружина застанала при Гьоревскитѣ колиби, а деветѣ роти отъ Щипската дружина заели позиция при 1-а и 3-а роти отъ 9-а дружина. По този начинъ хребета, източно отъ Безиковската рѣка, билъ заетъ на едно протяжение отъ $2^{1}/_{2}$ клм. отъ деветь роти и само една въ подържка. Въ лѣво отъ 9-а дружина деветѣ роти отъ 10-а дружина подъ командата на поручикъ Мгебровъ заели отдѣлнитѣ върхове непосредствено до Брѣгалница, а въ дѣсно заела позиция 3-а Солунска дружина. Къмъ 4 ч. неприятельтъ открилъ живъ огънь отъ батареята си къмъ с. Безиково по ротата на Радинъ-ридъ, обаче, макаръ и да хвърлилъ повече отъ 40 снаряда, не постигналъ никакъвъ резултатъ. По-въ дѣсно 3-а Солунска дружина минала р. Каменица сжщо последователно и къмъ 8 ч. почнала да се покачва по склона къмъ Дулица. Неприятельтъ, заемащъ позиция срещу дѣсния флангъ на тая дружина и лѣвия флангъ на 2-а дружина отъ 24-и полкъ, посрещналъ настжплението съ силенъ огънь, отъ който Солунската дружина почнала да страда чувствително. Какъ се е развивало по-нататъкъ настжплението на Солунската дружина, трудно може да се установи, понеже отъ нея липсватъ какъвто и да е дневникъ или реляция. Отъ това, което съседитѣ бележатъ, може да се допълни още съ следното: За засилване на нашитѣ части тукъ въ участъка на 2-а дружина отъ 24-и полкъ излѣзла на позиция и една картечница. Съ наближаването на веригитѣ на 600 — 700 кр. отъ позицията на неприятеля последниятъ напустналъ предната си позиция и отстѫпилъ назадъ на височата съ двѣтѣ дървета. При пълна връзка съ съседитѣ отъ дѣсно, Солунската дружина продължила настѫплението си по една мѣстность сравнително по-низка отколко тая, по която настѫпвали съседитѣ, и следъ заемането на Дулишката висота, дружината заела хребета на 300 метра северно отъ Гьоревскитѣ колиби, дето и почнала да се укрѣпява. Вечерьта 3-а бригада се окопала на позицията, охранявана отпредъ къмъ дола на Безиковската рѣка съ секрети и патрули. Частитѣ взели нѣколко души черногорци ранени и 1 нераненъ пленикъ отъ Моравската дивизия 2 позивъ, споредъ показанията на когото се установявало, че неприятельтъ действувалъ въ полето съ Шумадийската дивизия, на Църни-каменъ — съ Моравската, а срещу фронта на опълчението съ три Черногорски полка.

Бригадата презъ деня е взела трофеи 3 лафета отъ не с. с. орѫдия, 18 сандъка съ снаряди, 12 сандъчета отъ картечници, 1 картеченъ самаръ, 28 сандъка патрони, 18 платница, много пушки, револвери и мушами. Освенъ това, намѣрена бѣше часть отъ архивата на черногорския Дечански отрядъ, състоящъ се отъ 4 бригади, заповѣдитѣ му отъ 8 юний, дата на сформирането и тръгването му за театъра на войната, както и заповѣдитѣ му отъ 11 до 22 юний. Въ 6 ч. сл. пл. телефонната мрежа въ бригадата отъ щаба до 3-а и 9-а дружини и до щаба на 24-и полкъ е била напълно готова и телефонната връзка установена. Загубитѣ на неприятеля сѫ били значителни, което се виждало отъ труповетѣ на убититѣ. По показание на селенитѣ раненъ е билъ единъ отъ бригаднитѣ черногорски командири. Загубитѣ на 3-а бригада сѫ били 8 убити, 57 ранени и 29 безвесть, а подробно имало въ 3-а Солунска дружина убити 1, ранени 44, изчезнали 2, 9-а Велешка — убитъ 1, ранени 8, 11-а Сѣрска — умрѣли 5, убити 1 и ранени 2, 12-а Лозенградска — дезертирали 25 и 15-а Щипска — ранени 3 и изчезнали безвесть 2 опълченци. Дружинитѣ сѫ изстреляли 9-а — 5140 патрони, 10-а — 550, 11-а — 7500, 15-а — 1000, 2-а картечна рота — 2300, 3-а Солунски дружина — неизвестно.

Действията на 3-а бригада тукъ ние описахме, ползувайки се отъ релациитѣ на частитѣ. Ние смѣтаме, че ще бѫде доста поучително, ако сѫщитѣ действия обгледаме чрезъ документитѣ, които намираме въ архивата на сѫщата бригада, които ясно очертаватъ и лицата, и моментитѣ.

Късно следъ полунощь на 5 срещу 6 юлий подполк. Протогеровъ получи отъ командира на 9-а дружина следното тревожно донесение, макаръ че на 5 юлий неприятельтъ бѣ обърнатъ въ бѣгъ:

> Заехъ лѣвия участъкъ. Да се окопая не мога, защото нѣмамъ инструментъ. Въ дружината имамъ около 31 убити и ранени. Съ двѣтѣ дружини заемамъ фронтъ, който далечъ не отговаря на числото на хората. Подпор. Дриновъ е раненъ. Колко ранени има въ Щипската дружина не зная. За началнически дългъ считамъ да донеса, че съ тѣзи слаби сили, съ тѣзи изтощени и необучени хора задачата, която ми се възлага, е не по силитѣ на частьта ми. Като имате предъ видъ, че не сме окопани, сами ще разберете

критическото ни положение. Моля, ако е възможно, да бждемъ подкрѣпени още тази нощь съ пресни части — редовна войска. 5.VII. 13 г. 11 ч. сл. пл. Съборената казарма.

На това подполк. Протогеровъ отговори следното:

Изпращамъ Ви за усилване две роти отъ 15-а Щипска дружина. № 331. 6.VII. 13 г. 3 ч. пр. пл.

На сутриньта и следъ това споредъ документитѣ отъ архивата на 3-а бригада се размѣняватъ следнитѣ:

Отъ подполк. Протогеровъ до полк. Недѣлковъ.

Началникътъ на дѣсната колона, подполк. Пчеларовъ, изпрати единъ офиц.-канд. да влѣзе въ връзка съ мене и да съобщи, че неговата колона е минала днесь въ настжпление въ 3 ч. пр. пл. и преминала р. Каменица и продължава къмъ Цера. № 132. 6.VII. 13 г. 6 ч. 10 м. пр. пл.

Отъ подполк. Протогеровъ до бойната часть и бригадната подържка.

Настжпете веднага въ изпълнение възложената задача. 2-а М.-О. бригада е минала р. Каменица. Щомъ се мине рѣката, артилерията по батарейно да излѣзе на позицитѣ, заемани сега отъ бойната часть. № 133. 6. VII. 13 г. 6 ч. 30 м. пр. пл.

Отъ к-ра на 3-а Солунска дружина до подполк. Протогеровъ.

Донасямъ Ви, че дружината е на позиция непосредствено на лѣвия брѣгъ на Каменишката рѣка и на една линия съ всички войски; въ лѣво отъ насъ е 11-а, 15-а и 9-а дружини. Когато се почне общо настжпление и дружината ще настжпи. Хвърленитѣ отъ нашата артилерия снаряди преди малко попадатъ въ линията на нашитѣ окопи на общото ни разположение. Необходимо е веднага да се предупредятъ батареитѣ. Състава на ротитѣ вследствие на убити, ранена и придружаващи ранени и изчезнали е намаленъ на половина. Въ тоя моментъ дружината брой около 250 щика. Много отъ изгубенитѣ пристигатъ на групи отъ 2—3. 6.VII. 13 г. 7 ч. 30 м. пр. пл.

Отъ подполк. Протогеровъ до полков. Недѣлковъ.

Командирътъ на Солунската дружина ми донася, че е останалъ само съ около 250 човѣка. К-ритѣ на 9-а и 15-а дружини ми донасятъ, че и тѣхнитѣ дружини сж значително намалени. Въ подкрѣпа пратихъ имъ още 3 роти. Предъ видъ неустойчивостьта на доброволцитѣ, моля Ви, да ми се дадатъ поне 2 роти отъ 24-и полкъ, съ които ще подържамъ настжплението. № 134. 6.VII. 13 г. 7 ч. 45 м. пр. пл.

Отъ майоръ Ивановъ, к-ръ на дѣснофланговата дружина отъ 7-а дивизия, до подполк. Протогеровъ.

Положението при дѣсния участъкъ е следното: Изгонихме противника
отъ лѣвия брѣгъ на Брѣгалница и се свързахме съ М.-О. опълчение, което
действува въ дѣсно отъ сѫщата рѣка. Наши войски сѫ заели Баня-чука и
напредъ. Въ вчерашния бой лѣвата колона на полк. Митовъ е доста напред-
нала. Чакаме фланговетѣ. Не е зле да се предупредатъ Вашитѣ батареи; на-
блюдавахме днесъ, па и вчера, че снарядитѣ имъ попадатъ въ Вашитѣ ве-
риги. Отъ тукъ се вижда ясно. Напредва ли 8-а Т. дивизия? 6. VII. 13 г. 6
ч. 15 м. пр. пл. Получено въ 9 ч. пр. пл.

Отъ подполк. Протогеровъ до майоръ Ивановъ.

Дѣсната колона на подполк. Пчеларовъ, 24-и полкъ и моята бригада
преминахме р. Каменица съ преднитѣ части и продължаваме настѫплението
напредъ. 8-а дивизия, подкрѣпена отъ 5-а армия, настѫпва къмъ Цера. Не-
обходимо е да излѣзатъ Вашитѣ предни части напредъ, за да ни се осигури
лѣвия ни флангъ. Полската батарея нека следи нашето движение и ни под-
крѣпва. № 135. 6 юлий 1913 г. 9 ч. 10 м. пр. пл.

Отъ подполк. Протогеровъ до 4-о не с. с. арт. отдѣление.

Батареята на капитанъ Цонковъ, цѣла или часть отъ нея, да мине на дѣсния брѣгъ на Каменица къмъ лѣвия флангъ на бригадата. № 136. 6 юлий 1913 г. 10 ч. 30 м. пр. пл.

Отъ к-ра на 2 др. отъ 50-и полкъ, до н-ка на М.-О. опълчение.

По заповѣдь на командира на 50-и полкъ съобщавамъ Ви, че отъ къмъ
кулата въ дѣсно отъ настѫпващитѣ Ваши части е забелезалъ к-ра, че около
единъ сръбски полкъ се движи въ флангъ на дѣсния Ви флангъ. Моля, гор-
ното да се има предъ видъ. Кулата е на високия върхъ до бивака имъ (въ-
проса е за казармата Цера Б. авт.). 6 юлий 913 г. Получено въ 11 ч. 20 м. пр. пл.

Отъ подполк. Протогеровъ до полк. Недѣлковъ.

Въ тая минута съ две роти отъ бригадата подържка заехъ голия ридъ съ четиритѣ дървета на Безиково. № 137. 6 юлий 913 г. 11 ч. 20 м. пр. пл.

Отъ полк. Недѣлковъ до подполк. Протогеровъ.

Отъ щаба на опълчението съобщаватъ, че по наблюдение отъ една ба-
тарея срещу нашата колона настѫпвала неприятелска колона отъ около 2—3
дружини. Лѣвата колона да постави частитѣ си въ сгодно положение. (Бой-
нитѣ части на добри позиции) и да се закрѣпи тамъ, като деятелно разузна-
ватъ 3-а бригада за лѣвия флангъ а 24-и—за дѣсния. Колоната на подполк.
Пчеларовъ погрѣшно е приела въ дѣсно. Тази грѣшка скоро ще се поправи.
№ 92. 6 юлий 913 г. 11 ч. 50 м. пр. пл.

Отъ полк. Недѣлковъ до подполк. Протогеровъ.

Частитѣ да се установатъ на удобни позиции, да се укрѣпятъ и чакатъ
проявяване действията на 8-а дивизия къмъ Цера и Повиенъ, и по-нататъш-
нитѣ действия ще съобразявате съ нейнитѣ действия. № 93. 6. VII. 13 г. по пладне.

Отъ к-ра на 4-о не с. с. арт. отд. до подполк. Протогеровъ.

Батареята на капитанъ Цонковъ е при Васъ—бригадата. Насочвайте го на време за заемане позиции, дето трѣбва, азъ съ другата батарея съмъ при 24-и полкъ.

П. П. Има сведения, че срещу лѣвата колона се насочвалъ противникъ 2—3 дружини, та ще трѣбва батареята съ огъня си да държи здраво позицията и да подкрѣпя съ огъня си. 6 юлий 1913 г. 1 ч. сл. пл.

Отъ к-ра на 2-а рота отъ 10-а дружина, пор Мгебровъ, до к-ра на сѫщата дружина.

Донасямъ, Г-нъ Капитанъ, че пристигнахъ съ рота Лефтерова на край-
ния лѣви флангъ. Земалъ гребена съ „жълтата нива". Въ лѣво отъ мене 50-и
и 8-и полки, кои се раздѣляваться съ голѣмо дере на р. Каменица. Въ дѣсно
отъ мене 9-а дружина, капитанъ Стоянчевъ, молилъ да заемемъ отъ него въ
лѣво и осигуря лѣвий флангъ. За това не настѫпилъ въ дѣсно, 50-и и 8-и
полки настѫпаютъ много бавно. Напреди тѣ иматъ хубавъ упоренъ пунктъ
сръбски. Сега ще изпратамъ свързка. Въ дѣсно виждамъ все сръбски коло-
ни за точени на 3 км. разстояние приблизително около единъ полкъ ще иматъ.

Иматъ далече и батарея и укрѣпенъ пунктъ. Надо принять предъ видъ, что она все сили собрали въ центрь. Напредъ нѣмамъ обекта, а имамъ голѣма долина. Чакамъ разпореждане. 6 юлий 913 г. 2 ч. сл. пл.

Отъ к-ра на 15-а Щипска дружина до подполков. Протогеровъ.

Съмъ съ дружината и една рота отъ 11-а Серска дружина. Противникътъ на около 4 км. около една дивизия, преднитѣ й части въ колона, а ариергарда й въ панически бѣгъ отстжпватъ. Задъ Церската казарма единъ полкъ бѣ разположенъ на бивакъ и опналъ палатки въ 1 часа сл. пл. бързо ги дигна и отстжпи къмъ Султанъ-тепе. Тукъ е необходимо артилерия въ най-бързъ маршъ да дойде и преследва паническия бѣгъ на противника. № 15. Въ лѣво отъ височината съ двете дървета, 6 юлий 913 г. 2 ч. сл. пл.

Отъ капитанъ Стоянчевъ до подполк. Протогеровъ.

На Гюрковъ преслапъ (Пресѣка) и на една висота по-въ дѣсно сърбитѣ усилено се окопаватъ. Обстрелвахме ги съ залпове, но се вижда, че не попада—далеко е. Изглежда, че стрелятъ съ артилерийски огънь отъ Повиенъ и отъ Цера. Днесъ при настжплението войницитѣ отъ 1-а и 3-а роти на повѣрената ми дружина намѣриха изоставени отъ сърбитѣ две планински повредени орждия. Понеже бързахме, не се отбивахъ да ги видя. За сега забелезваме около две дружини сръбски войници. Поповъ-ридъ, 6.VII.13 г. 2 ч. 5 м. сл. пл.

Отъ подполк. Протогеровъ до полк. Недѣлковъ.

Молихъ и днесъ, моля и сега, следъ Вашата заповѣдь, да се държимъ упорно, да ми се дадатъ поне 2 роти, а ако може и дружина. Въ подръжка имамъ само една дружина, не повече отъ 250 пушки, а другото е напредъ. Сега капитанъ Стоянчевъ ми донаса, че забелезалъ е сега около 2 дружини сръбски. Сърбитѣ се окопаватъ предъ Повиенъ, на Гюрковъ-преслапъ (Пресѣка) и на една висота по пжтя Кочане—Цера. Противникътъ обстрелва цѣлата линия съсъ с. с. артилерия. Необходими сж поне две орждия планински скорострелни. Отъ противника сж изоставени 3 планински орждия на нашата позиция. № 138. 6.VII.13 г. 2 ч. 45 м. сл. пл.

Отъ подполк. Протогеровъ до н-ка на дѣсния участъкъ отъ колоната на полк. Енчевъ.

Азъ заемамъ височитѣ по дѣсния брѣгъ на р. Брѣгалница при с. Доленци. Моля, съобщете ми, кжде кои височи заема противника и да ли височата Църни-каменъ е заета отъ противника или отъ наши. Изобщо, има ли неприятелски войски по лѣвия брѣгъ на Брѣгалница. №139. 6.VII.13 г. 5 ч. сл.пл.

Отъ подполк. Протогеровъ до н-ка на бригадната подържка капитанъ Ангеловъ.

Въ бригадна подържка оставатъ 12-а др., 10-а др. — цѣлата — и две картечници. Частитѣ, които сж излѣзнали въ бойната часть, разпоредете да се приберать въ бригадната подръжка; като предупредатъ съответния н-къ на бойната часть, участъка, който заематъ тѣ, да бжде зетъ отъ друга часть. Следъ като съберете изцѣло бригадната подържка да ми донесете. № 140. 6 юлий 913 г. 5 ч. сл. пл.

Отъ подполк. Протогеровъ до полк. Недѣлковъ.

Участъкътъ, който заемамъ съ бригадата (около 1600 пушки), е повече отъ 3 километра. Тоя участъкъ съ тия сили, съ които разполагамъ, не може да се охранява, а камо ли да се отбранява. Непремѣнно трѣбва да заема и височитѣ по дѣсния брѣгъ на Брѣгалница, защото по сведения отъ селенитѣ Църна-скала, ю.-източно отъ позицията, която заемамъ, е заета отъ сърбитѣ, които на нея сж поставили и с. с. артилерия. Моля, непремѣнно да ми се изпратятъ подкрѣпа една или две дружини, иначе съ тия слаби части позицията на всѣкжде ще бжде уязвима. Моля и за две с. с. планински орждия. Ако имахъ тукъ две с.с. план. орждия щѣхъ да мога да обстрелвамъ Църнаскала и да улесна задачата на лѣвата колона. № 141. 6.VII.13 г. 5 ч. сл. пл.

Отъ полк. Недѣлковъ до подполк. Протогеровъ.

Отъ изпратената ми една дружина отъ маневренитѣ войски Ви изпращамъ две роти отъ 14-и Мак. полкъ за подържка. 24-и полкъ зае окончателно Дуленскитѣ височи. Донесете подробно, кои пунктове заематъ Вашитѣ части и батареята Ви где е. Сѫщо и въ лѣво отъ Васъ какви части има и въ коя посока отстѫпи противника. Искахъ още еднажъ най-настоятелно изпращането ни на една пл. с.с.батарея. По слухъ узнахъ, че сте завладяли три оставени неприятелски орѫдия. Вѣрно ли е това? Да се окопаятъ войницитѣ и приготвятъ за среща на противника, ако би се опиталъ да мине въ настѫпление. Батареята да се постави така, щото да съдействува на пехотата. Дѣсната наша колоно е останала доста назадъ, но предполагамъ, че до довечера ще настигне нашата линия. № 94. 6.VII. 13 г. 5 ч. 40 м. сл. пл.

Отъ подполк. Протогеровъ до капитанъ Стоянчевъ.

Обърнете особено внимание за охраната на лѣвия флангъ къмъ р. Брѣгалница, понеже по лѣвия брѣгъ висотата Църни-каменъ се предполага да е заета отъ противника и на него има орѫдия. Влѣзте въ връзка съ колоната на полков. Енчевъ. Азъ отъ своя страна изпратихъ трима четници, да разузнаятъ, да ли наистина тая висота е заета отъ противника. № 142. 6.VII.13 г. 5 ч. 25 м. сл. пл.

Отъ подполк. Протогеровъ до полк. Недѣлковъ.

Заемамъ висотитѣ надъ с. Доленци отъ дѣсния брѣгъ на Брѣгалница до преслапа Жабарникъ включително. Бойната часть дѣсния участъкъ заема ротмистъръ Атанасовъ съ 5 роти, лѣвия — кап. Стоянчовъ съ 10 роти. Маневрени войски оставатъ 6 роти. Батареята е разположена на Раденикъ, а бойната часть по висотитѣ западно отъ Раденикъ по Гьоревския ридъ. Противникътъ отстѫпи на Безиковскитѣ висоти (висота Църквата и Трещената дѫбица). За сега намѣрихме три лафета отъ пл. орѫдия, изоставени отъ противника, но тѣлата още не сме намѣрили, но ще ги потърсимъ. Прибрахме и 18 сандъци за снаряди. Днесъ Ви донесохъ, че отъ маневренитѣ войски сѫ заети Дуленскитѣ висоти, но се оказа, че самитѣ тия висоти сѫ заети отъ 9-а дружина, а двѣтѣ роти отъ бригадната подържка заеха висотитѣ надъ р. Брѣгалница. Очаквамъ двѣтѣ роти и по възможность с.с. орѫдия. № 643. 6.VII. 13 г. 5 ч. 40 м. сл. пл.

Отъ подпор. Кандовъ до капитанъ Стоянчевъ.

Донасямъ Ви, Господинъ Капитанъ, че моя патрулъ залови единъ сърбски войникъ, изостаналъ отъ другаритѣ си. Вика се Милоя Стояновичъ, родомъ отъ Нишкия окрѫгъ. Той казва, че е отъ 2-и полкъ 2-и позивъ на Моравската дивизия. Неговиятъ полкъ заемалъ позиции на висотитѣ надъ с, Истибаня, а отъ два дена е миналъ на дѣсния брѣгъ на Брѣгалница и той е който води бой съ нашия лѣви флангъ. Изпращамъ Ви самия пленникъ. Забелезахъ, че неприятельтъ прехвърля войски отъ позицията на Истибаня и по гребена надъ с. Безиково, що е предъ менъ, напредватъ къмъ билотитѣ. Преди два часа около две роти започнаха да се спускатъ по ю.-и. склонове на Безиково въ дола, що е предъ моитѣ позиции, но съ залповъ огънь бидоха повърнати. По гребена много ясно личи, какъ се окопаватъ, а батареята на неприятеля е точно предъ моитѣ позиции и силно ме обстрелва. Отъ Църни-каменъ до Китка и Пресѣка имало две черногорски дивизии. 6. VII. 13 година.

Отъ подполк. Протогеровъ до полк. Недѣлковъ.

Заловенъ е единъ пленникъ сърбинъ отъ Моравската дивизия 2-и позивъ. Споредъ неговитѣ показания въ Кочанското поле сѫ били Шумадийската и Моравската дивизии 1-и и 2-и позивъ, които сѫ били въ свързка съ четиритѣ черногорски бригади, действующи между Цера и Безиково. Самото залавяне на тоя войникъ срещу моя лѣвъ участъкъ показва, че има части отъ Моравската дивизия 2-и позивъ срещу насъ. Неговиятъ полкъ заемалъ позиция на висотитѣ надъ с. Истибаня и отъ два дни е миналъ на лѣвия брѣгъ на Брѣгалница и се бие срещу нашата колона. Командирътъ на ротата, която е надъ р. Брѣгалница, донася, че отъ позицитѣ къмъ Истибаня сѫ се прехвърлили неприятелски войски къмъ Безиково; това ми повтори и единъ четникъ, когото пратихъ за разузнаване. Преди два часа около две роти сърбски започнали да се спускатъ по ю.-и. склонове на Безиково срещу моя лѣви флангъ, но залповия огънь ги повърналъ. Неприятельтъ се окопава и батареята му е точно срещу моята позиция и обстрелваше лѣвия флангъ. Тази вечерь водѣше усиленъ бой колоната на полк. Енчевъ и отъ наблюденията се потвърдява, че Църния-каменъ е заетъ отъ противника съ пехота и артилерия. Сега продължава шрапнелния огънь ураганенъ. Привличамъ вниманието Ви, да се усили моя участъкъ съ с. с. артилерия и пехота. № 144. 6.VII. 13 г. 8 ч. 35 м. сл. пл.

Отъ подполк. Протогеровъ до н-ка на бригадната му подържка.

Понеже е неудобно да се смѣняватъ отъ бойната линия часть отъ 2-а и 4-а роти отъ 10-а дружина, то тѣ ще останатъ въ бойната часть въ разпореждане на капитанъ Стоянчевъ, а той изпраща вмѣсто тѣхъ рота отъ 15-а Щипска дружина. Къмъ маневренитѣ войски се придаватъ две роти отъ 14-и полкъ, който заедно съ другитѣ роти сж задъ батареята. № . . . 6.VII. 13 г. 8 ч. сл. пл.

Отъ полк. Недѣлковъ до подполк. Протогеровъ.

Презъ нощьта войницитѣ оставатъ на позицитѣ си въ окопитѣ, като изпращатъ напредъ секрети и патрули. Тия последнитѣ части се смѣняватъ, за да бодърствуватъ и охранението отъ тѣхъ да бжде по-бдително. Окопитѣ да се усъвършенствуватъ, до колкото това е възможно. Резервни окопи, тамъ дето ще бжде обстрелвано, сжщо да се направятъ. Тайни думи: Паласка и Плѣвенъ. № 95. 6.VII. 13 г. 8 ч. сл. пл.

Отъ подполк. Протогеровъ до н-ка на бойната часть и бригадната подържка.

(Повтаря се № 95 и се продължава): Ротитѣ отъ Македонския полкъ и 3-а р. отъ Щипската дружина да се окопаятъ на позицитѣ, дето е артилерията, и добре да маскиратъ окопитѣ съ сѣно или стърнище. Тайни думи: Паласка и Плѣвенъ. № 146. 6.VII. 13 г. 9 ч. 5 м. сл. пл.

Отъ подполк. Протогеровъ до полк. Недѣлковъ.

По изпратения четникъ за връзка командирътъ на 31-и полкъ ми съобщава съ донесение отъ 7 ч. 50 м. сл. пл.: Полкътъ заемалъ височитѣ южно отъ с. Калиманци (лѣвия брѣгъ на Брѣгалница). Въ лѣво отъ него е билъ 8-и полкъ и 7-а Рилска дивизия още по-въ лѣво къмъ с Драгобраща. Височата Църни-каменъ, източно отъ Якимово, за която Ви писахъ днесь, за сега е била заета отъ сърбска пѣхота и артилерия. Сърбска пехота отъ тая височа днесъ сл. пл. на нѣколко пжти се опитала ди мине въ настжпление, но е била отблъсвана. Отъ тая височа позицитѣ, които заемамъ се фланкиратъ съ артилерийски огънь. Резултата отъ тази вечерния бой не е известенъ. № 147. 6.VII. 13 г. 10 ч. 10 м. сл. пл.

Повечи документи въ архивата на 3-а бригада нѣма. Но, и тия, които помѣстихме тукъ, сж доста да ни очертаятъ напълно и лицата и моментитѣ. Така историята става поучителна, защото виждаме войната въ нейната истинска, а не измислена природа.

Артилерията въ тая колона е следвала доста своевременно настжплението на пехотата и е дала всичката полза, която тя като нескорострелна можеше да даде. 10-а нес. с. батарея въ 4 ч. пр. пл. заела позиция на гребена на дѣсния брѣгъ на р. Лжкавица, а 11-а батарея останала на старата си позиция. Въ 7 ч. по заповѣдь на командира на отдѣлението 10-а батарея се превдигнала напредъ и заела позиция при срутената казарма, дето батареята пристигнала на време и въ 8 часа открила огънь по неприятеля заемащъ, позиция по височитѣ надъ с. Дулица. Батареята отъ тая позиция обстрелвала неприятелскитѣ вериги и група хора предъ 24-и полкъ до 1 ¹/₂ часа, следъ което минала на дѣсния брѣгъ на Каменица и заела позиция на хребета при Дулица, безъ да открива отъ новата си позиция огънь. Въ 4 ч. по заповѣдь на полковникъ Недѣлковъ батареята настжпила още напредъ и заела позиция на отдѣлната височа до срѣдната махала Дулица, непосредствено източно отъ хребета Раденикъ, на който бѣха се спрѣли пехотнитѣ части на лѣвата колона. Батареята тукъ се окопала и до вечерьта огънь не открила. 11-а не с. с. батарея въ $5^1/_2$ часа се превдигнала и заела позиция на линията на преднитѣ части и въ 7 часа споредъ реляцията на 3-а бригада открила огънь по неприятеля. Къмъ $9^1/_2$ часа пр. пл. на сжщата батарея се дало заповѣдь да заеме позиция по дѣсния брѣгъ на Каменица подъ прикритието на 10-а батарея, обаче, тая батарея вмѣсто да мине рѣката се спрѣла сжщо на позиция при срутената казарма и чакъ въ 1 ч. сл. пл. по заповѣдь на командира на отдѣлението настжпила въ участъка на 3-а М.-О. бригада. Нека отбележимъ, че двѣтѣ батареи влизаха въ подчинение на подполк. Протогеровъ, който въ 10 ч. 30 м. бѣше изискалъ 11-а батарея да мине р. Каменица. Къмъ 2 ч. 45 м. 11-а батарея излѣзла на позиция на седловината между 9-а и 11-а дружини на височата Гюргевски ридъ, обаче, тая батарея кога е откривала огънь и срещу кои цели не може да се установи, понеже липсватъ каквито и да сж реляции или дневници отъ нея. 10-а и 11-а батареи презъ деня загуби нѣматъ; първата изстреляла 54 гранати и 239 шрапнели, а втората — 64 гранати и 80 шрапнели. И тоя день батареята отъ Баня-чука е дала своето полезно съдействие на лѣвата колона, като е обстрелвала неприятелскитѣ пехотни части и батареи.

Началникътъ на артилерията въ опълчението тоя день прави доста разпореждания до отдѣлението и батареитѣ, като имъ привлича вниманието да държатъ връзка съ пехотнитѣ части чрезъ адютанта или нѣкой подофицеръ и се държатъ въ течение, где сж нашитѣ и где неприятелскитѣ пехотни части, както и да следятъ зорко действията и движенията на неприятелската артилерия. На командира на 3-о полско с. с. отдѣление се заповѣдва още въ 7 ч. пр. пл. да разпореди да се рекогносциратъ най-внимателно пжтищата напредъ за лѣвата колона и да се изкара на позиция напредъ до лѣвия брѣгъ на Каменица батарея или даже взводъ, за да се помогне настжплението на нашата пехота къмъ Повиенъ, Цера и Пресѣка (№ 186). Въ 5 ч. 30 м. сжщиятъ заповѣдва следното:

> До командира на 3-о полско с. с. отд. отъ 5-и артил. полкъ.
>
> Пратете веднага да се рекогносцира пжтя за Безиково (позицията заета отъ нашата лѣва колона) презъ Доленци на западъ отъ Каменица и донесете. Пжтьтъ за позицията на с. отъ гористия хребетъ въ дѣсния участъкъ, за който Ви говорихъ днесъ, рекогносциранъ ли е и, ако не е, да се рекогносцира веднага и още тази вечерь да се заеме отъ 9-а батарея (кап. Славовъ).
> № 190. Тодоровци 6.VII. 13 г. 5 ч. 30 м. сл. пл.

3-о полско с. с. отдѣление отъ 5-и артилерийски полкъ презъ деня остава на старата си позиция, отъ която поради голѣмина на разстоянието не можеше да укаже никаква помощь на колонитѣ.

Маневренитѣ войски на опълчението на 5 срещу 6 юлий се състояха само отъ 2 дружини отъ 1-а бригада. Въ 7 ч. пр. пл. на 6 юлий, както видѣхме по-рано, въ състава на сжщитѣ войски се повърна отново 14-и п. Македонски полкъ съ своитѣ 2 дружини и картечната рота. Въ 10 ч. пр. пл. едната дружина отъ 14-и полкъ се придаде за усилване на лѣвата колона. Останалитѣ дружини и картечната рота следвали задъ лѣвата колона и вечерьта нощували въ с. Дулица задъ участъка на 24 п. полкъ.

Резултати отъ боя. Колонитѣ минаха съ бой р. Каменица, отбиха смѣло съ високо чувство на надпреварване навсѣкжде слабитѣ неприятелски предни части и завладѣха в. Говедарникъ и Дулишкитѣ височи. Успехътъ бѣше голѣмъ и можеше да се развие по своитѣ размѣри и по своето значение до степень на една важна победа.

Разположението вечерьта на частитѣ се вижда на скица № 50 на следната страница.

Изстреляни снаряди презъ деня има отъ батареитѣ около 700, отъ пехотнитѣ части колко точно, не може да се установи. Дружинитѣ и ротитѣ, които сж отбелезали колко патрони сж изстреляни, общо даватъ около 55,000 патрони, а заедно съ тия, които не сж отбелезали това, вѣроятно, ще достигне до 80—100,000.

Загуби общо за дветѣ колони има убити 25, ранени 223 и безвесть пропаднали 29, или общо 277 души.

Времето презъ цѣлия день бѣше облачно, мъгляво, влажно и хладно. Отъ 11—3 ч. валѣше слабъ, а по-нѣкога и силенъ дъждъ.

Отличиха се всички съ своя нападателенъ духъ. Между отличилитѣ тукъ подлежи да поменемъ подполк. Пчеларовъ, капитанитѣ Каназиревъ, Михайловъ, Атанасовъ, подпоручицитѣ Драгановъ Н., Янковъ Нато, поручикъ Мгебровъ, капитанъ Стоянчевъ, подпоручицитѣ Михайловъ, Николовъ, Кондовъ и пр.

7 юлий.

ЗАТВЪРДЯВАНЕ НА ЗАЕТИТѢ ПОЗИЦИИ ОТЪ В. ГОВЕДАРНИКЪ ПО ДУЛИШКИТѢ ВИСОТИ ДО Р. БРѢГАЛНИЦА.

(Гл. скица № 50 на следната страница).

Въ 3 ч. пр. пл. и по-късно на 7 юлий се получиха последователно следнитѣ важни телеграми, които ясно очертаваха тежкото положение, въ което се намираше българската армия. Първата телеграма представлява § 1 отъ заповѣдь по 4-а армия № 20 отъ 7 юлий 1 ч. пр. пл. и гласи следното:

> § 1. Всички части отъ повѣрената ми армия оставатъ по мѣстата си, като се отбраняватъ до последна крайность. 8-а п. Тунджанска дивизия може да маневрира съ устояване на позицитѣ си, за да се нанесатъ на противника по-голѣми загуби и да се затѣгне борбата, но крайната цель е задържане на позицитѣ, които днесъ заемаме.

Втората телеграма бѣше отъ началника на 7-а дивизия и се получи въ сжщото време, 3 ч. пр. пл.:

> Командующи армията заповѣда повѣренитѣ Ви части утре да продължатъ настжплението си. Внушете на войници и офицери, че интереситѣ на отечеството изискватъ, нежалейки живота си, да победимъ. Увѣренъ съмъ, че повѣренитѣ Ви части ще действуватъ и утре така храбро и успешно, както днесъ. Днесъ една дружина отъ 50-и полкъ е минала на дѣсния брѣгъ на р. Брѣгалница и съвмѣстно нашата лѣва колона е настжпвала. Вземете я подъ свое командуване. Частитѣ отъ повѣрената ми дивизия на Баня-чука планина ще задържатъ упорито позицитѣ си, като задържатъ възможно по-голѣми сили срещу себе си и по тоя начинъ ще облекчаватъ Вашето настжпле-

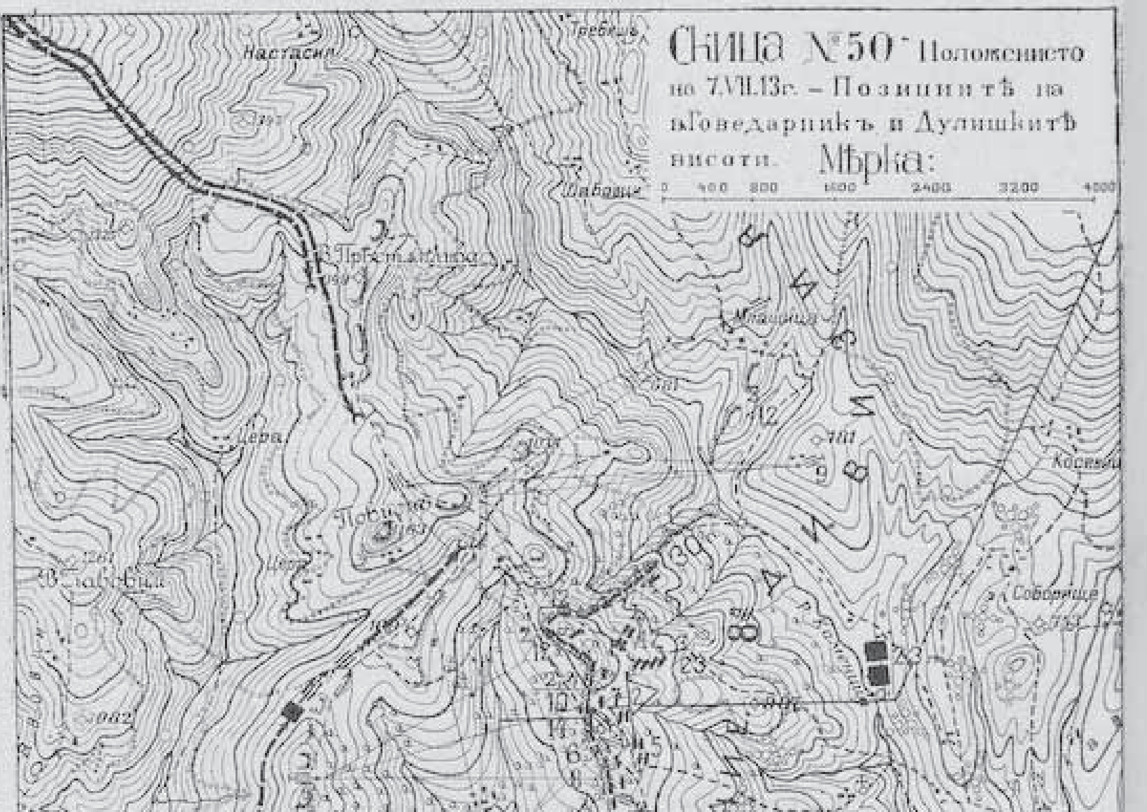

Скица №50 - Положението на 7.VII.13 г. – Позициитѣ на в. Говедарникъ и Дулишкитѣ висоти. Мѣрка:

0
400
800
1600
2400
3200
4000
Настасил
Требкишъ
Цера
Соборище
Каменица
Дулица
Превека
Каляманци
Косовци
МАН-ДАР
23
50

ние. Днесъ 6-а п. дивизия е разбила гръцкитѣ войски, които сж действували срещу нея. Разпоредете да се обясни на войницитѣ голѣмото значение на утрешния день за сждбата на отечеството. № 735. Баня-чука. 7. VII. 13 г. 1 ч. 30 м. пр. пл.

И третата представляваше една заповѣдь по 4-а армия, въ която се цитираха две телеграми отъ царя, предадени чрезъ командующия съединенитѣ армии, генералъ-лейтенантъ Савовъ:

1. Като предавамъ телеграмитѣ на Негово Величество Главнокомандующия, заповѣдвамъ да станатъ достояние на всички г. г. офицери, а чрезъ тѣхъ на всичкитѣ долни чинове още тая нощь. Отъ своя страна прибавямъ, че при тази крайно тежка за отечеството ни обстановка ние, отъ редника до генерала, трѣбва да се проникнемъ отъ убеждението и съзнанието, че е предпочтително всинца да измрѣмъ, но да не се оставимъ да бждемъ победени, защото при едно поражение на българското племе не ще има вече мѣсто на Балканския полуостровъ. Направени сж вече постжпки за прекратяването на воениитѣ действия и това ще стане, вѣроятно, твърде скоро. Необходимо е, обаче, въ тѣзи решителни дни да се прояви едно крайно напряжение, за да не ни завари мирътъ съ нѣкои поражения:

„Предайте царския приветъ на всички чинове отъ повѣрената Ви армия и имъ кажете, че моята вѣра въ тѣхъ е голѣма и че тѣ, увѣренъ съмъ, нѣма да отстжпятъ своитѣ славни знамена. България иска да напрѣгнемъ днесъ всички усилия, за да спасимъ нейната честь и ние трѣбва да направимъ това.

Фердинандъ".

2. Отъ Негово Величество се получи тази телеграма, която Ви се дава въ преписъ:

„Гърцитѣ настжпватъ съ 1 и половина до 2 дивизии по направление Пехчево и Берово. Генералъ Теневъ ще се държи, колкото е възможно, и утре се готви за контъратакуване лѣвия флангъ на гърцитѣ най-енергично. Отдѣлете солидна подръжка отъ частитѣ на 4-а армия и изпратете още тази нощь къмъ Пехчево, за да усилите дѣсния флангъ на генералъ Тенева и лѣвия на полковникъ Паскалева. Предайте на всички чинове отъ 4-а армия моята монаршеска благодарность и увѣреность, че вие ще биете и гърцитѣ. Последното го искамъ непремѣнно. Богъ да ви благослови. Фердинандъ"

Тия важни телеграми показваха, че командуването бѣше вече решило да не отстжпва повече, а да се впрѣгнатъ всички нравствени стимули, за да се продължи изгубената борба безъ тактически и стратегически поражения. Командуването апелираше на патриотическитѣ чувства на борцитѣ, по-долното командуване предаде тия апели до подчиненитѣ инстанции, обаче, нито единъ висшъ началникъ не споходи частитѣ или поне близкитѣ подчинени началници и щабове. Командующи 4-а армия остана при Турско-Габрово, като се ограничи само съ препредаване на полученитѣ патриотически апели на българския царь. Щабътъ на опълчението стори сжщото, бригадитѣ не направиха нищо повече и всичката работа се сведе до ротнитѣ и дружиннитѣ командири, които, бидейки непрекжснато въ съприкосновение съ войницитѣ си, не могатъ въ такива важни моменти да упражнятъ онова обаяние, що може да предизвикатъ началницитѣ отъ по-високо стжпало. Не бѣше ли очевидно за висшето командуване, че отечеството се е намирало въ най-тежко положение? Не бѣше ли за сжщото очевидно, че врагове отъ всички страни като мухи бѣха се нахвърлили върху родината? И при все това, каква бѣше тая военна доктрина, която приковаваше въ такива важни часове командующитѣ къмъ щабоветѣ си? Какво е това командуване да препредава само заповѣдитѣ, т. е. командуване—транзитъ? А за кога чакатъ висшитѣ началници да се яватъ между своитѣ подчинени или при самитѣ войскови части и вложатъ въ дѣлото за победата своя престижъ, а даже и своята душа?—Да, войната изисква жертви, но изисква жертви преди всичко отъ началницитѣ — отъ ефрейтора до генерала — а после отъ масата. Да се искатъ жертви само отъ масата, да се апелира само съ думи, ако ще би тѣ да бждатъ най-красивитѣ, това е въ повечето случаи недостатъчно, за да се победи, защото исканията и думитѣ, когато не сж придружени отъ примѣръ, сж мъртви. Само примѣрътъ е, който може да зарази подчиненитѣ къмъ подвизи. И само началници съ всеобщо признатъ престижъ и началници, обичани отъ масата, могатъ въ нѣкои случаи да апелиратъ съ думи, безъ да прибѣгватъ до личния си примѣръ. Дано поколѣнията разбератъ тая наша колосална грѣшка и въ бждащитѣ войни я избѣгватъ грижливо. Българската войска е храбра, както малко войски на свѣта, обаче, тя ще бжде дважъ по-храбра, ако бжде водена отъ водачи-началници готови всѣки часъ да положатъ живота си, но цельта и победата непрѣменно да постигнатъ. Силата на армията е преди всичко въ себеотрицанието на водачитѣ. Смѣлитѣ водачи даватъ душа даже на най-деморализиранитѣ войници, но страхливцитѣ-водачи могатъ да убиятъ вѣрата въ победата даже и въ най-храбритѣ си подчинени. Силата на началника може въ нѣкои случаи да се окаже даже по-голѣма, отколкото силата на всичкитѣ подчинени събрана наедно. Обаче, това е вѣрно само за началници, които действително отъ себе си представляватъ една желѣзна воля и единъ силенъ практически разумъ. Началническата личность е последниятъ голѣмъ капиталъ, който подсигурява победата. Да се използува той, значи да се използуватъ всички средства, за да се постигне победата.

Следъ получаване цитиранитѣ по-рано телеграми въ щаба на опълчението се получиха телеграми и отъ щаба на 4-а армия и отъ тоя на 7-а дивизия съ запитвания, кога е тръгнало полското с. с. отделение и кжде е сега. Щабътъ на армията искаше, отдѣлението вмѣсто за Черната-скала да се насочи за Царево-село, а тоя на Рилската дивизия да се испратятъ ракли съ снаряди за Баня-чука. Схващаше се вече, че новъ духъ бѣше завѣялъ въ по-горното командуване. Щабътъ на опълчението къмъ 4 ч. пр. пр. на 7 юлий смѣтна, че за презъ деня задачата на опълчението не можеше, да бжде друга, освенъ отбрана на заетитѣ позиции до последна крайность. Щабътъ смѣтна, че заповѣдьта на началника на 7-а дивизия № 783, която искаше опълчението да настжпи, бѣше въ противорѣчие съ оная отъ командующия 4-а армия № 20, въ която задачата на всички части отъ армията се очъртаваше съ думитѣ „да останатъ на мѣстата си, като се отбраняватъ до последна крайность. 8-а п. Тунджанска дивизия може да маневрира съ устояване на позицията си...“ По тия съображения до началницитѣ на колонитѣ и маневренитѣ войски се написа следното:

По заповѣдь. Колонитѣ да се задържатъ на заетитѣ позиции и отбраняватъ до последна крайность. Дѣсната колона да съдейства на 8-а дивизия. Една дружина отъ 50-и полкъ е минала на дѣсния брѣгъ на р. Брѣгалница. Тази дружина да влѣзе въ състава на лѣвата колона. Маневренитѣ войски да се държатъ повече къмъ дѣсната колона по височитѣ на с. Каменица. № 285. 7.VII.13 г. 4 ч. пр. пл.

Въ сѫщото време съ отдѣлно предписание до частитѣ се изпрати въ преписъ заповѣдьта на командующия 4-а армия съ царскитѣ телеграми, а следъ това презъ деня, безъ нѣкои отъ щаба да отиде и заобиколи частитѣ—което безъ съмнение е една голѣма грѣшка —се донесе, разпореди и получи следнитѣ:

До командующи 4-а армия. Турско-Габрово.

Моля, да ми се повърне поне една отъ полскитѣ батареи за комбинирани действия въ моя участъкъ съ планинскитѣ батареи противъ тритѣ планински с. с. батареи на противника, още повече, че тѣ вчера къмъ 4 ч. после пладне поставиха две полски с. с. орѫдия. 3085. Драмча, 7.VII. 13 г.

До командующи 4-а армия. Турско-Габрово.

По показанията на трима пленици, на линията Султанъ-тепе — Плачковица действували 4-и сборенъ полкъ, 3 черногорски полка съ 3 батареи планински, 18-и полкъ отъ Шумадийската дивизия и Моравската дивизия и два конни полка. Вчера 3-а М.-О. бригада намѣрила три лефета безъ тѣлата на орѫдията и около 16 ракли съ орѫдейни патрони. 288. 7. VII. 13 год. 3 ч. пр. пл.

Отъ н-ка на дѣсната колона.

Донасямъ, че повѣрената ми колона се намира на позиция на височата южно отъ казармата Цера, имайки отъ дѣсно непосредствено една дружина отъ 10-и п. полкъ, а по-въ дѣсно три отъ 12-и п. Балкански полкъ. Въ лѣво между повѣрената ми и лѣвата колона има твърде голѣмъ промежутъкъ. Въ настояще време се води бой и колоната е обстрелвана съ кръстосанъ артилерийски огънь и картечници. Лѣвата колона сѫщо води бой. Допълнително донасямъ, дружинитѣ сѫ силно разколебани; 7-а дружина, благодарение раняването на командира на дружината, я нѣма никаква; 8-а дружина има само 50—60 человѣка; 6-а Охридска — сѫщо; 5-а и 14-а сравнително по-запазени, но и у тѣхъ духа е отслабналъ. За една упорна отбрана е немислимо. № 4. Позиция южно отъ кулата Цера, 7.VII. 13 г. 9 ч. пр. пл. Получено въ 12 ч. 30 м. сл. пл.

До н-ка на маневренитѣ войски, подполк. Николову. Мах.Ковачка

Понеже интервала между дѣсната и лѣва колона е доста голѣмъ, вземете мѣрки за наблюдението и охранението му. Устройте връзка съ колонитѣ. По заповѣдь. 293. Драмча, 7.VII. 13 г. 1 ч. 30 м. сл. пл.

Отъ н-ка на лѣвата колона.

Днесъ боятъ се почна къмъ 6 часа и половина преди пладне, заемайки колоната позицинтѣ, за които снощи Ви донесохъ. Противникътъ съ артилерийски огънь — една батарея при върха Пресѣка, той е западно отъ Доленската висота и друга батарея отъ Церската казарма — открихa доста съсрѣдоточенъ действителенъ огънь върху позицинтѣ на 24-и полкъ. Къмъ 7 ч. 30 м. пр. пл. една неприятелска дружина се насочи срещу дѣсния фланга на 24-и полкъ да атакува, но бѣше отбита съ огънь, повторнитѣ ѝ опитъ сѫщо оставаха суетни. Други две колони отъ около една рота се насочихи срещу фронта на 24-и полкъ и се настаниха на около 700 крачки отъ позицията, подържайки пушечна стрелба. Срещу 3-а М.-О. бригада сѫ се насочили пехотни части. За атакуване не ми е донесено, па не се съзира да се води тамъ пушечна стрелба. Къмъ 12 ч. 30 м. сл. пл. противникътъ отъ Пресѣшката висота пренесе артилерийския си огънь по артилерийската позиция на 3-а М.-О. бригада. Сѫдейки по пръскането на бризантнитѣ гранати, неприятелската е полска. Сега ми донася командира на 24-и полкъ, че въ дѣсно отъ 24-и полкъ, северно около Церскитѣ казарми, се насочвала артилерийска колона отъ около 2 полски батареи, която вѣроятно ще заеме тамъ позиция; близо при тази артилерийска колона се движи и пехотна такава отъ около 2 роти и повече. Отъ тукъ не се забелезва проявяване действия на 8-а дивизия, която ако се яви тамъ ще облекчи твърде много положението на нашата колона. Артилерийската стрелба отъ началото и до сега продължава. Понеже борбата на не с.с. планинска артилерия съ неприятелската с. с. планинска и полска е слаба, то моля артилерията ми да се засили съ повече планински с. с. батареи. Освенъ това, за париране на всѣка евентуалность при това изолирано положение, моля да ми се изпрати поне още две дружини по численость пълни. № . . Получено въ 4 ч. 20 м. сл. пл.

До командующи 4-а армия. Копие н-ку 7-а Рилска дивизия.

Отъ 6 ч. пр. пл. до този часъ частитѣ отъ повѣрения ми участъкъ водятъ отъ време на време оживенъ бой. Неприятельтъ, усиленъ съ нови пехотни части, отъ височитѣ на с. Пресѣка стреля съ полски батареи. Нашитѣ нескорострелни планински батареи не могатъ да водятъ артилерийска борба, а единствената с. с. пл. батарея е недостатъчна за цѣлия участъкъ. Началникътъ на лѣвия участъкъ, подполковникъ Недѣлковъ, ми донася, че къмъ пладне къмъ височитѣ на Цѣра сѫ се движили две полски батареи, вѣроятно съ цель да заематъ казармата на Цера. При това положение настѫплението на 8-а Тунджанска дивизия има важно значение. За усилване на участъка, моля, да ми се изпратятъ 1 полкъ пехота, 2 с. с. пл. батареи и 1 полска. 294. 7.VII. 13 г. 5 ч. сл. пл.

Отъ н-ка на 7-а дивизия.

Повече пл. артилерия и други части не могатъ да Ви се дадатъ. Артилерията отъ лѣвия участъкъ ще подържа атаката Ви, до колкото това е възможно. Продължавайте атаката съвмѣстно съ 8-а дивизия. № 702. 7.VII. 13 г. 9 ч. 45 м. сл. пл.

До началника на 8-а дивизия. Сивакобила.

Срещу цѣлия ми участъкъ неприятельтъ получи подкрѣпление отъ пехотни части и полски батареи. Дѣсната ми колона заема върховетѣ ю.-и. отъ казармата Цера. Лѣвата ми колона заема височитѣ между Дуленци и Безиково. Срещу нея неприятеля насочва значителни пехотни сили. Неприятельтъ извади и една полска батарея, други две били въ движение къмъ казармата на Цера. Моля частитѣ Ви, насочени къмъ Цера, да настѫпятъ енергично напредъ, което не само ще облекчи положението на частитѣ, но ще има решително значение за цѣлата операция. 295. Драмча, 7. VII. 13 г. 5 ч. следъ пладне.

До командующи 4-а армия. Копие н-ка 7-а Рилска дивизия.

Дѣсната колона заема чукитѣ ю.-и. на 1 клм. отъ Повиенъ, лѣвата заема хребета между Безиково и Доленци. Върха на ю.-и. отъ Цера още не е заетъ отъ нашитѣ войски. 296. 7.VII. 13 г. 5 ч. 40 м. сл. пл.

Отъ командующи 4-а армия. Получена въ 7 ч. сл. пл.

Твърде рѣдки Ви сѫ донесенията и не мога да се ориентирамъ въ Вашитѣ действия. Донасяйте по-често. 6216. Турско-Габрово, 7. VII. 13 г. 6 ч. следъ пладне.

До командующи 4-а армия. Турско-Габрово.

Частитѣ отъ повѣрения ми участъкъ днесъ до тоя часъ, 7 ч. сл. пл., заематъ позиция на линията на три до петь клм. на западъ отъ р. Каменица и очакваме да се прояви действието на 8-а Тунджанска дивизия, за да настѫпимъ къмъ селата Пресѣка и Безиково, Махла. Въ този моментъ предъ фронта на повѣренитѣ ми части и фланга на 8-а дивизия се води рѣдка пушечна стрелба. 298. Тодоровци, 7.VII. 13 г. 7 ч. сл. пл.

Отъ н-ка на 8-а дивизия.

До 5 ч. сл. пл. освенъ рѣдка пехотна и артилерийска стрелба, други сериозни действия, както въ наша, така и отъ страна на противника не сѫ предприемани. Отъ върхъ Китка постоянно се спускатъ пехотни части, които се скриватъ задъ височата при Цера. По севернитѣ склонове на Повиенъ се виждатъ 4 бивака, обаче, не може да се опредѣлятъ на какви сили. Частитѣ отъ дивизията сѫ окопани солидно на заетия гребенъ. Заловенъ сръбски войникъ отъ 4-и Прекобройни полкъ разказва, че предъ участъка на дивизията действували 4-и Прекоброенъ полкъ и 7-и полкъ отъ Дунавската дивизия и 4-и Черногорски полкъ, а 8-и и 9-и полкове отъ сжщата дивизия били на Султанъ-тепе. Настоящия моментъ се чува артилерийска стрелба къмъ 5-а армия. 2477. Сивакобила, 7.VII. 13 г. 5 ч. 45 м. сл. пл.

До н-ка на 8-а дивизия и съседитѣ въ лѣво.

Въ този часъ частитѣ отъ участъка заематъ позиция на линията отъ 3—5 клм. на западъ отъ р. Каменица. За утре, ако не последва друга заповѣдь, частитѣ ще изпълняватъ днешната задача — упорна отбрана на заетитѣ позиции, а въ случай на настжпление на 8-а дивизия ще настжпятъ и тѣ и ще й съдействуватъ. 300. Драмча, 7.VII. 13 г. 8 ч. сл. пл.

Отъ подпор. Евстатиевъ, офицеръ за свързка при 7-а дивизия.

Днесъ деньтъ мина въ напоръ отъ страна на противника. Забелезано е, че малки части на противника се отдѣлятъ назадъ въ лѣво отъ насъ. Къмъ 3-а бригада отъ 2-а дивизия се чуватъ топовни изстрели. № 38. Баня-чука, 7.VII. 13 г. 6 ч. сл. пл.

До началницитѣ на колонитѣ и маневренитѣ войски.

Ако не последва друга заповѣдь за утре, 8 того, оставате да изпълнявате дадената Ви задача, а именно най-упорна отбрана на заетитѣ позиции и отблъскване на всѣко неприятелско нападение. Съ изпратенитѣ Ви шанцови инструменти тази нощь усилете укрѣпяването възможно по-добре. Въ случай че 8-а дивизия утре настжпи, колонитѣ да съдействуватъ на това настжпление. 301. Драмча, 7.VII. 13 г. 7 ч. 10 м. сл. пл.

До н-ка 7-а Рилска дивизия. Царевосело.

Моля, артилерията на лѣвия участъкъ да съдействува на повѣрения ми участъкъ, като обстрелва неприятелската артилерия. № 302. Драмча, 7. VII. 13 г. 7 ч 20 и. сл. пл.

До командующи 4-а армия. Турско-Габрово.

Въ този моментъ 8 ч. 30 м сл. пл., частитѣ заематъ позицитѣ, указани въ телеграма 298. Води се рѣдка пушечна стрѣлба. Днесъ къмъ пладне отъ противника сж предприемани атаки, но сж отбити. За утре, ако не последва друга заповѣдь, частитѣ отъ повѣрения ми участъкъ ще изпълняватъ днешната задача, а именно упорна отбрана на заетитѣ позиции и отблъскване нападения на противника, а въ случай на настжпление на 8-а дивизия ще я съдействуваме. Нови други сведения за противника нѣма. № 303. Драмча, 7.VII. 13 г. 8 ч 50 м. сл. пл.

До командующи 4-а армия. Турско-Габрово.

Противникътъ срещу участъка разполага съ полска артилерия, а ние имаме само една с. с. и три не с. с. планински, които трудно се борятъ съ нея. Най-полезно ще бжде да се изпратятъ 2 гаубични орждия или една полска с.с. батарея. № 305. Драмча, 7.VII. 13 г. 10 ч. сл. пл.

Отъ н-ка на маневренитѣ войски.

Въ изпълнение на заповѣдьта Ви, изпратихъ 2-а Скопска дружина въ разположение на командира на 2-а М.-О. бригада за попълване на интервала, образуванъ между лѣвата и дѣсната колони. Маневренитѣ войски въ съставъ една дружина отъ 14-и п. полкъ и 13-а Кукушка дружина отъ повѣрената ми бригада оставатъ при с. Каменица задъ дѣсната колона (мах. Ковачевци). Отъ изпратенитѣ ми по списъкъ 52 бѣглеци явиха се само 23, които зачислихъ всички въ 13-а Кукушка дружина. № 69. Позиция Каменица, 6.VII. 13 г. 7 ч. 30 м. сл. пл.

Отъ н-ка на дѣсната колона.

Промѣна въ положението нѣма. Колоната е на позицията си. Сега пристигна 2-а Скопска дружина за попълване интервала между дѣсната и лѣва колони. На височата и билото Повиенъ—Пресѣка сърбитѣ се силно окопаватъ.

До командующи 4-а армия. Турско-Габрово.

Н-ка на дѣсната колона ми донася, че предъ него неприятеля силно се окопавалъ. 306. Драмча, 7.VII. 13 г. 10 ч. сл. пл.

Отъ н-ка на 8-а дивизия.

295. И къмъ фронта на дивизията ми днесъ пристигнаха нови пехотни неприятелски части и една полска батарея, за да усилятъ лѣвия си флангъ.

Мѣстностьта предъ фронта на дивизията ми, особенно предъ дѣсния флангъ, е извънредно трудно достжпна, понеже има много стръмни склонове и долища, затова и движението напредъ става много бавно. Освенъ това, дѣсниятъ флангъ на дивизията е застрашенъ отъ къмъ в. Китка, гдето противникътъ има батарея и пехотни части. Следователно, атаката на в. Повиенъ отъ къмъ фронта на повѣрената ми дивизия е трудно и тя не ще даде решителенъ резултатъ, още повече, че има нѣколко успоредни гребена, които трѣбва последователно да се вземать. Завладѣването на Повиенъ ще е по-лесно и по-резултатно, ако се предшедствува настжплението отъ Васъ и частитѣ, които сж по въ лѣво, за да се застраши отстжплението на неприятелскитѣ части, които заематъ севернитѣ склонове на височината. Дѣсния Ви флангъ е обезпеченъ отъ войскитѣ на лѣвата ми колона, на която дадохъ заповѣдь да Ви съдействува. 2471. Сивакобила, 7.VII.13 г. 9 ч. 50 м. сл. пл.

Отъ н-ка на лѣвата колона.

Както Ви донесохъ днесъ, положението е сжщото. Държимъ позициитѣ си и цѣлия день се води артилерийска стрелба отъ двѣтѣ страни, а неприятелската дружина, която се бѣше насочила да атакува дѣсния флангъ на 24-и полкъ, веригата й се намираше до мръкване на 7—800 крачки отъ нашата позиция, дето и остана. Дѣсната наша колона е доста далече отъ моя дѣсенъ флангъ — пратихъ патрули къмъ нея за свързка. Церската казарма още не е завладѣна и отъ тамъ съ артилерия обстрелватъ въ флангъ цѣлата ни позиция и ни нанасятъ доста вреди, а нашата не с. с. план. артилерия не е въ състояние да води борба съ неприятелската с.с., вследствие на това ползата й въ това отношение е твърде слаба. Затова, моля, да ми се изпрати една с. с. батарея. Така сжщо да ми се изпратятъ две дружини за подържка. Дълженъ съмъ още еднажъ да донеса, че войницитѣ сж съвсемъ изморени отъ непрестаннитѣ три-дневни боеве и безсъница. Азъ се намирамъ въ най-горната махала на Дуленскитѣ колиби, непосредствено задъ позициитѣ на 24-и полкъ. № 92. Висота Дуленци, 7.VII. 13 г. 8 ч. 45 м. сл. пл.

Отъ командующи 4-а армия.

На утрешно число, 8 юлий, 8-а Тунджанска дивизия, М.-О. опълчение, 7-а Рилска дивизия и 3-а бригада отъ 2-а Тракийска дивизия съ придаденитѣ къмъ тѣхъ части да останатъ на заетитѣ отъ тѣхъ позиции, които да усилятъ до най-висока степень и да отстранявать всѣкакъвъ опитъ отъ страна на противника за настжпление. 6226. Турско-Габрово, 7.VII. 13 г. 11 ч. 40 м. сл. пл. Получено на 8.VII. въ 1 ч. 15 м. пр. пл.

До н-цитѣ на колонитѣ и н-ка на маневренитѣ войски.

Съгласно телеграмата на командующия армията днесъ, 8 того, колонитѣ да останатъ на заетитѣ отъ тѣхъ позиции, които да усилятъ до най-висока степень и да отстранявать всѣкакъвъ опитъ отъ страна на противника за настжпление. 307. Драмча, 8.VII.13 г. 1 ч. 15 м. пр. пл.

Сега нека видимъ действията на колонитѣ презъ деня:

Дѣсната колона. Позицията, на която дѣсната колона се разположи презъ нощьта срещу 7-и юлий, представлява единъ контърфорсъ, който се отдѣля отъ в. Повиенъ. (Гл. скица № 50 на стр. 482). На тоя контърфорсъ най-високия върхъ, наричанъ в. Говедарникъ, се заемаше отъ една дружина отъ 10-и и три отъ 12-и полкове. Дѣсната колона зае позиция по склона на контърфорса подъ самия в. Говедарникъ, дето мѣстностьта представлява една тераса южно отъ дружината на 10-и полкъ. На дѣсния флангъ бѣше 14-а Воденска дружина съ тритѣ си роти въ първа линия и четвъртата въ подържка на позиция въ гористата часть съ фронтъ срещу казармата Цера. Задъ тая дружина въ подържка бѣше цѣлата 5-а Одринска дружина, а въ дѣсно отъ тая последната и задъ дружината отъ Родопския полкъ — Кумановската дружина. Въ лѣво отъ Воденската дружина на позиция бѣше 6-а Охридска дружина съ едната си рота въ първа линия, а съ другата въ поддръжка, а още по-въ лѣво на позиция бѣше 8-а Костурска дружина съ две роти въ първа и една рота въ втора линия. Въ лѣво отъ тая дружина къмъ дола по посока на 24-и полкъ не е имало друга часть, и по тоя начинъ интервала между дѣсната и лѣвата колони отъ опълчението се е явявалъ прекомѣрно голѣмъ.

Неприятельтъ срещу дѣсната колона и съседитѣ въ дѣсно бѣше заелъ вододѣла на Повиенъ и Цера. Тоя хребетъ се спуща отъ в. Китка при Султанъ-тепе. При Повиенъ хребета е голъ, откритъ и представлява значителни обработваеми земи изпъстрени съ отдѣлни и групи дървета. Самиятъ върхъ Повиенъ бѣше укрѣпенъ околовръсть, като казармата на него бѣше превърната въ редюитъ. Между Повиенъ и Говедарникъ има една низка гориста остра чука, около която неприятельтъ сѫщо бѣше се окопалъ съ непрекѫснати окопи. Южно отъ Повиенъ се протѣга хребета на Цера, който върви къмъ Пресѣка съ неговитѣ характерни като могили гористи върхове и съ неговитѣ гористи и стръмни склонове. Неприятельтъ бѣше укрѣпилъ сѫщо и всичкитѣ тѣзи върхове, като непосредствено южно отъ Повиенъ окопътъ бѣше непрекѫснато дългъ по цѣлото било на голия ридъ, който се протяга между кол. Повиенъ и мах. Цера.

Рано сутриньта бригадниятъ командиръ, подполковникъ Пчеларовъ, заобиколилъ частитѣ и позицията си и заповѣдалъ на 4-а Битолска дружина да продължи позицията отъ терасата въ лѣво къмъ дола и да организира връзката съ 24-и полкъ, който заемаше съ дѣсния си флангъ позиция на отсрещната страна на дола. Тая дружина заела позиция на една гола полянка, която се намирала въ лѣво отъ седловината (терасата), на която сѫ били разположени останалитѣ дружини отъ колоната. Фронта на позицията е билъ на западъ. Предъ позицията склона хълмообразно се спуща надоле, като се очертаватъ два гористи хълма, отъ които лѣвия е по-високъ Въ първа линия до края на горичката заели позиция две роти, а отзадъ останала една рота за подържка. На среща противникътъ е заемалъ голия ридъ съ дългия окопъ, отстоящъ на 1500 кр. отъ дружината. Задъ тоя ридъ по-високия съ гориститѣ върхове е билъ сѫщо заетъ не само отъ пехота, но и отъ артилерия. Две нейни орѫдия сѫ обстрелвали фланга на 24-и Черноморски полкъ. Между нашитѣ и неприятелскитѣ позиции сѫ се намирали нѣколко колиби и малки махали отъ с. Цера. При Битолската дружина заела позиция 12-а не с. с. батарея и къмъ 11 ч. пр. пл. капитанъ Каназиревъ поискалъ батарейния командиръ да открие огънь по висотата съ артилерия, която обстрелваше 24-и полкъ.

2-а бригада прекара дена на позицията въ окопване и пехотни престрелки отъ нерешително естество. Артилерията ѝ, както ще видимъ, хвърли презъ цѣлия день едва 48 снаряди, а между това, неприятелската артилерия, разпредѣлена на много мѣста, цѣлия день безнаказано обстрелва както лѣвата, така и дѣсната колона. Къмъ 11 ч. при тая последна колона неприятелскиятъ артилерийски огънь даже бѣше почти непрекжснатъ вихровъ, който трая половина часъ. Къмъ пладне престрелката затихна, а следъ 6 часа до 8 ч. 30 м. имаше само пушечни изстрели обезспокоителенъ огънь. Позицията на дѣсната колона не бѣше така защитителна, както можеше да се очаква. Неприятелската артилерия, много добре разпредѣлена по две по две орждия, обстрелваше отъ фронта, както и въ флангъ, въ дѣсно отъ Повиенъ и въ лѣво отъ Пресѣка. Презъ деня загуби иматъ 4-а дружина 2 ранени, 5-а и 6-а — по единъ раненъ, 7-а — 14 ранени, които ние мислимъ, че бѣха ранени отъ миналия день, 14-а— 9 ранени, 2 убити, 1 умрѣлъ и 9 изчезнали, общо 40 души.

Връзката между двете колони бѣше очна, съ патрули и огнева само съ артилерийски огънь. За връзката въ 4 ч. 25 м. командирътъ на 4-а Битолска дружина донесълъ до началника на дѣсната колона, следното:

> Патрультъ, който бѣхъ изпратилъ за свързка съ 24-и полкъ, се завърна. Ходилъ е при полковия командиръ и при дружинния на дружината, която действува въ лѣво отъ насъ. Преднитѣ вериги на нашитѣ били точно тамъ, кждето сега се пръскатъ неприятелскитѣ шрапнели—началото на продълговатата, гола, покрита съ жито височина. Патрулъ отъ 24-и полкъ има при колибата, която се вижда на единъ отъ голитѣ хребети, които се спускатъ въ долината отъ горната височина. Въ лѣво отъ менъ иде 2-а Скопска дружина. Въ дольтъ се намиратъ сръбски патрули, на линията на моя лѣви флангъ. Позиция предъ Повиенъ, 7.VII.13 г. 4 ч. 25 м. сл. пл.

Долътъ, който отдѣляше двете колони, наистина не можеше да представлява една сериозна посока за настжпление, преди да не паднатъ съседнитѣ съ него височини, обаче, все пакъ голѣмата междина, която се явяваше между съседнитѣ флангове на двете колони, будѣше доста грижи въ щаба на опълчението. Дѣсната колона бѣ се дала толкова въ дѣсно, щото да се очаква, тя сама да вземе надежни мѣрки за наблюдение и пазене тоя долъ, би било самоизлъгване. Лѣвата колона пъкъ сама заемаше значително голѣмъ фронтъ и не биваша още да го увеличава. Както видѣхме отъ № 293, щабътъ възложи тая грижа за наблюдение интервала между колонитѣ на началника на маневренитѣ войски, които на свой редъ заповѣдалъ 2-а Скопска дружина да настжпи и заеме тоя интервалъ и охранява съседнитѣ флангове на колоната. Къмъ 6—7 ч. Скопската дружина пристигнала въ участъка на дѣсната колона заела позиция съ 1-а и 3-а роти въ първа линия, а останалитѣ отзадъ, и донесла до командира на 2-а М.-О. бригада следното:

> Заехъ гребена въ лѣво и малко задъ Битолската дружина, срещу долинката. Въ самото дере ще изпратя патрулъ за свързка съ 24-и полкъ. Хубавъ обстрелъ по долината. 7.VII. 13 г.

Тия разпореждания на дружината били одобрени отъ началника на колоната, подполковникъ Пчеларовъ, който лично дошълъ на мѣстото на дружината и прегледалъ позицията ѝ.

8-а с. с. и 12-а не с. с. батареи въ 6 часа пр. пл. по заповѣдь на бригадния командиръ достигнали въ 7 ч. на в. Говедарникъ и въ споразумение съ командира на Родопския полкъ заели позиция. 8-а с. с. батарея тукъ е разполагала само съ две орждия, а другитѣ две бѣха изпратени при лѣвата колона. Тая батарея поставила едното си орждие на маскирана позиция на самия гребенъ на Говедарника. Посока на това орждие е била дадена къмъ острата гориста чука, отъ дето е действувало едно неприятелско орждие, което съ косия си огънь отъ 1700 м. силно безпокоелъ нашитѣ пехотни части. Другото орждие било разположено редомъ съ не с. с. батарея съ посока къмъ Цера на западъ. Орждията се окопали, приготвили всички данни за стрелба и презъ деня не гръмнали нито единъ снарядъ. Капитанъ Симовъ оправдава това въ реляцията си съ обстоятелството, че дружинния командиръ не разрешилъ, а между това той не бѣше подчиненъ на дружината, а на бригадния командиръ. Въ дѣсно по източнитѣ склонове на Говедарникъ се разположили на позиция 5-а и 7-а с. с. батареи, влизащи въ състава на 8-а дивизия. Къмъ обѣдъ на позицията на 8-а с. с. батарея пристигналъ командирътъ на 7-а с. с. батарея, капитанъ Кировъ, и двамата батарейна командири се съгласили, 8-а батарея да насочи действията си срещу височината Пресѣка, дето имало една полска 4 орждейна батарея, а 7-а с. с-батарея да обстрелва Цера и гористата остра чука. Въ сжщото време сжщитѣ влѣзли въ споразумение съ командира на 5-а с. с. батарея, капитанъ Стефановъ, на следния день въ 6 ч. сутриньта да откриятъ огънь: 5-а батарея и 1 взводъ отъ 7-а батарея за да демонтиратъ неприятелското орждие на гористата чука съ мѣрникъ за батареята 1425 м., за взвода 1700 м., а другия взводъ отъ 7-а батарея—по Цера, а взводътъ отъ 8-а батарея—по Пресѣка. Ние спрѣхме върху тия отлични помишления на батарейнитѣ командири, за да се види, колко полза щѣше да принесе командирътъ на 3-о пл. артил. отдѣление, майоръ Василевъ Ганю, ако не предпочиташе да остава на Сивакобила, а додѣше тукъ на в. Говедарникъ и поемеше тактическото и артилерийското ржководене на батареитѣ си. Ние видѣхме, че тоя артилеристъ сжщото бѣше направилъ и при боеветѣ срещу Рѣдки буки, което показва, колко криво е схващалъ той своята роля като органъ за насочване, съгласуване и съсрѣдоточаване огъня отъ две и повече батареи съ цель да се добие артилерийско надмощие надъ врага. 12-а не с.с.батарея заела позиция съ 4 орждия въ участъка на 4-а Битолска дружина, а съ останалитѣ две орждия по-на югъ, за да може да използува преимуществата на кръстосания огънь. На позицитѣ си орждията се окопали, приготвили даннитѣ за стрелба, но по откриване на огъня тукъ се случва тъкмо противното на онова, което се случи при 8-а с. с. батарея. Тукъ пехотния началникъ е, който иска и настоява твърдо батареята да стреля по неприятелската полубатарея, заела позиция при горния върхъ задъ голия хребетъ съ дългия окопъ и стреляща по участъка на 24-и п. полкъ, обаче, батарейниятъ конандиръ е сега тоя, който отказва да стреля, понеже е приготвилъ батареята си, за да подържа нашата пехота при настжпление или да бие неприятеля, ако той предприеме такова. Командирътъ на батареята, поручикъ Радевъ, бѣ правъ дотолкова, доколкото въобще на нескорострелнитѣ батареи бѣ трудно да водятъ борба съ скорострелнитѣ, но и командирътъ на дружината, капитанъ Каназиревъ, бѣ сѫщо правъ, защото той разумно мислѣше, че не бива неприятеля да се остави безнаказано да поразява съседа. Победата е дѣло на съвокупнитѣ усилия на всички и нѣма по мизерна доктрина отъ тая, да оставишъ съседа ти да бѫде разгроменъ, а ти да присѫтствувашъ на полесражението само като зритель. Случая тукъ не бѣ такъвъ, но ние при все това използуваме го, за да подчертаемъ съ дебела линия голѣмия принципъ, че *въ боя безъ взаимно съдействие не е мислимъ никакъвъ успехъ*. 12-а батарея открила огънь въ 11 ч. по неприятелската батарея по северния върхъ Пресѣка съ мѣрникъ 3400 м., обаче, скоро срещу нея билъ насоченъ огъня на три сръбски батареи и тя е трѣбвало да замълчи. Често обстрелвана отъ неприятелската артилерия, батареята прекарала деня въ окопване и организиране наблюдението, като изстреляла 24 гранати и 24 шрапнели и като не е дала никакви загуби.

Лѣвата колона. Местностьта, на която лѣвата колона бѣше спрѣна и заела позиция, представлява единъ хребетъ, който върви отъ северъ къмъ югъ. Той се отдѣля отъ в. Пресѣка и носи името Радинъ-ридъ. По тоя ридъ сѫ разхвърлени тукъ-тамъ махлитѣ на с. Дулица и тоя ридъ може да се нарече Дулишки ридъ. Източния му склонъ е голъ, на тераси и не стръменъ, западния му склонъ е стръменъ и ограничава отъ изтокъ дола на Безиковската рѣка, която води началото си отъ в. Пресѣка. На западъ отъ Дулишкия хребетъ презъ дола се протяга Безиковския хребетъ, който е по-високъ, по-гористъ тукъ-тамъ, съ по-сложни топографски форми и по-заплетенъ вододѣлъ отколко Дулишкия хребетъ. Неприятельтъ заемаше Безиковския хребетъ, Пресѣка и вододѣла къмъ Повиенъ. Той бѣ укрѣпявалъ своята позиция дълги дни. Колко бѣха тукъ неговитѣ сили, не се знаеще точно. Ясно бѣше, че бѣ получилъ голѣми подкрѣпления. Една негова гаубична батарея бѣше на позиция на Безиковския-ридъ надъ самата най-южна Безиковска махала главно за борба срещу нашата артилерия на Баня-чука. Една планинска батарея бѣше заела позиция по взводно на Пресѣка и други такива имаше на северъ отъ Пресѣка и при казармата Цера. Командующето положение на неприятеля му позволяваше да управлява своя артилерийски огънь и почти по цѣлата наша позиция да съсрѣдоточава на всѣки пунктъ кръстосанъ огънь отъ две и повече батареи. Батареитѣ отъ Цера стреляха по участъка на 24-и полкъ, а тия отъ Пресѣка по участъка на 2-а М.-О. бригада.

24-и п. *Черноморски полкъ* сутриньта е заемалъ позицията си съ 1-а и 2-а дружини и 2 картечници първа линия и 3-а и 4-а дружини и останалитѣ 2 картечници въ полкова подържка. На линията на полковата подържка сѫ били на позиция 4 орждия отъ 10-а не с. с. батарея. 1-а *дружина* е заела позицията съ 1-а, 2-а и 4-а роти въ първа линия и 3-а рота въ дружинна подръжка. Въ дѣсно отъ 1-а дружина за охранение на фланга на позиция на гористата висота е оставала 13-а рота. Въ лѣво отъ дружината сѫ били на позиция останалитѣ две орждия отъ батареята и две картечници. Още по-въ лѣво е била 2-а *дружина* съ три роти въ първа линия и 8-а рота въ подържка. Къмъ $8^{1}/_{2}$ ч. пр. пл. тая дружина е била смѣнена отъ две роти отъ 14-и Македонски полкъ и дружината останала задъ поменатитѣ роти въ подържка. 3-а дружина съ две картечници останала задъ височата, на която бѣха 4-тѣ не с. с. орѫдия и още отъ сутриньта почнала да строи блиндажи и закрития за предпазване отъ неприятелския артилерийски огънь. 4-а дружина, слѣдъ смѣната й отъ 1-а дружина, се разположила задъ тая дружина въ подържка. Къмъ $6^{1}/_{2}$ ч. пр. пл. неприятелската артилерия отъ Пресѣка и Цера открила оживенъ и съсрѣдоточенъ огънь по позицията на полка и къмъ $7^{1}/_{2}$ ч. срещу дѣсния флангъ на сѫщия полкъ настѫпила една неприятелска дружина, която съ силенъ огънь отъ 1-а дружина и 13-а рота, както и отъ батареята, била прикована на разстояние 1000—1200 крачки. При това отбиване на неприятелското настѫпление 3-а рота излиза въ първа линия и се разгънала въ лѣво отъ 13-а, а въ лѣво отъ нея се разгънали и 14-а и 15-а роти. Засиленъ така тоя флангъ повторнитѣ опити на неприятеля да напредне сѫ останали напразни. Срещу фронта на полка настѫпили и други две колони отъ по 1 рота, но и тѣ съ огънь отъ преднитѣ 2 орѫдия сѫ били задържани на 700—800 крачки отъ позицията. Престрелката съ пушеченъ и орѫденъ огънь е продължила цѣлия день на прекѫсване. Къмъ 5 часа отъ къмъ Цера почнала да стреля една полска батарея, а привечерь неприятелската батарея отъ Безиковскитѣ висоти обстреляла съ оживенъ огънь позицията и причинила доста загуби. По-важни действия при 24-и полкъ не се развили. Колко патрони ротитѣ бѣха похарчили не може да се установи. Загуби иматъ 1-а рота 5 ранени и 1 умрѣлъ, 3-а и 7-а—по 1 раненъ, 13-а—2 ранени и 2 убити, 14-а—1 раненъ и 15-а и 16-а—по 3 ранени, общо въ полка 2 убити, 1 умрѣлъ и 17 ранени.

10-а не с. с. батарея въ 5 ч. 30 м. пр. пл. изпратила две орѫдия напредъ при 1-а дружина, които заели позиция на седловината и останали подчинени на командира на сѫщата дружина подполковникъ Писаревъ. Другитѣ 4 орѫдия останали на позицията на височата до махала Дулица, непосредствено задъ първа линия на полка. Къмъ $7^{1}/_{2}$ ч. пр. пл. батареята открила оживенъ огънь срещу неприятелската дружина, която бѣ настѫпила срещу дѣсния флангъ на полка, но къмъ $8^{1}/_{4}$ часа е била обстреляна съ кръстосанъ огънь и замлъкнала 20 минути, следъ което батареята пакъ открила огънь по сѫщитѣ цели. Къмъ 9 часа предния взводъ обстрелялъ настѫпващитѣ къмъ фронта на полка две неприятелски роти, но и той следъ $^{1}/_{2}$ часъ стрелба е билъ обстрелянъ и замълчалъ. Споредъ реляцията на батареята предниятъ взводъ е билъ обстрелянъ и отъ гаубична батарея, но много отъ далече. Къмъ 11 часа цѣлата батарея споредъ сѫщата реляция е обстрелвала неприятелскитѣ части предъ дѣсната колона. Така съ престрелки на прекѫсване продължило до вечерьта. Презъ нощьта предния взводъ се прибралъ за нощуване при батареята, а на сутриньта пакъ се настанилъ на позицията си при 1-а дружина. Батареята е изстреляла 183 гранати и 208 шрапнели и е дала 1 убитъ и 1 раненъ войници, двама офицери контузени и два коня убити и два ранени.

3-а М.-О. бригада заемала позицията си съ бойната си часть, раздѣлена на два участъка, дѣсенъ — ротмистъръ Атанасовъ съ 3-а и 11-а дружини, лѣвъ — капитанъ Стоянчевъ съ две роти отъ 15-а дружина, четири роти отъ 9-а дружина, 2 картечници и две роти отъ 10-а дружина и бригадна подържка по 2 роти отъ 10-а, 12-а и 15-а дружини и две картечници. Нощьта е минала тукъ спокойно. Презъ деня въ участъка на бригадата е било сравнително по-спокойно. Въ 6 ч. 30 м. къмъ Баня-чука къмъ колоната на полковникъ Енчевъ е почнала оживена артилерийска стрелба. Къмъ 7 ч., когато къмъ 24-и полкъ се почнала пушечна стрелба, въ участъка на бригадата било още тихо, но следъ $^{1}/_{2}$ часъ неприятельтъ почналъ да го обстрелва съ артилерийски огънь, безъ, обаче, да причини нѣкакви загуби. Къмъ сжщото време две орждия отъ 11-а батарея били премѣстени на седловината при Гьоргевата чука, дето тѣ сж били по-рано. Къмъ 8 ч. 30 м. срещу участъка на Щипската и Серската дружини неприятелски части се опитали да настжпятъ, но, обстреляни съ живъ огънь, тѣ скоро спрѣли и повторно не се опитали да настжпятъ. Пратенитѣ следъ това напредъ отъ тая дружина патрули, успѣли следъ обѣдъ да хванатъ единъ сърбски войникъ отъ Моравската дивизия, изоставалъ боленъ още отъ миналия день. Къмъ 3 ч. сл. пл. въ участъка на бригадата пристигнали 2 с. с. орждия отъ 8-а с. с. батарея, командувани отъ фелдфебеля Никола Яначковъ, които заели позиция на височата Раденикъ и се окопали. Скорострелниятъ взводъ обстрелялъ въ 5 ч. сл. пл. неприятелската батарея и пехота по Безиковската висота, но следъ половинъ часъ неприятелската артилерия отъ Безиково и Пресѣка намѣрила орждията и станало нужда да излѣзатъ малко напредъ и въ лѣво, следъ което продължили стрелбата по сжщитѣ цели до къмъ 6 ч. 11-а нес. с. батарея отъ позицията при Раденикъ открила огънь къмъ 11 ч. пр. пл. и до вечерьта изстреляла всички 40 гранати и 8 шрапнели. Скорострелниятъ взводъ изстреляла 16 гранати и 96 шрапнели. Къмъ 7 ч. сл. пл. въ участъка на бригадата пристигнали 2 роти отъ 14-и Македонски полкъ, които били оставени въ състава на бригадната подържка. Връзката въ лѣво съ частитѣ отъ Баня-чука се е подържала чрезъ патрули. Дружината отъ 50-и п. полкъ, която щѣше да даде въ участъка на 3-а бригада, наистина е била потеглила за тукъ, обаче, понеже отъ тоя полкъ била взета една дружина за друго мѣсто, командирътъ на полка повърналъ поменатата дружина въ участъка си. Частитѣ отъ бригадата презъ нощьта продължили съвършенствуване на окопитѣ и направата на по-надежни закрития срещу огъня на неприятелската артилерия. Дружинитѣ презъ деня имали 3-а Солунска убитъ адю-

ДИМИТЪРЪ дяконъ ИВАНОВЪ.

танта на дружината Димитъръ Дяконовъ Ивановъ, 8 ранени, 1 умрѣлъ и 1 изчезналъ, 12-а Лозенградска — 12 изчезнали и 15-а Щипска—3 ранени. Изстреляли 9-а дружина 1500 патрона, 11-а—6350 и 15-а — 1400.

Върху възможното отстѫпление отъ позицията по което, както видѣхме, щабътъ на опълчението съвсемъ прибързано на полунощь срещу 7 юлий бѣ се погрижилъ да ориентира непосредствено подчиненитѣ началници, заслужава да се спремъ малко повече. Това ориентиране се смѣтна отъ щаба за нужно, понеже бѣ получилъ № 6179, въ който командующия 4-а армия предписваше, полската и гаубичната артилерия да се насочи къмъ Черната-скала. Щабътъ аргументираше, че щомъ се вдига цѣлата полска и гаубична артилерия, това означава, че ще последва заповѣдь за отстѫпление и, убеденъ така, смѣтна, че ще бѫде отъ полза да се предизвестятъ подчиненитѣ и се нагласи тактическата машинария за едно евентуално отстѫпление. Бѣше ли нуждна такава една инициатива? Има ли право една подчинена инстанция да дава предизвестия за възможно отстѫпление, когато за това не е получила формална заповѣдь? — Нека повторимъ, това което и другаде сме казали, думата „отстѫпление“, собствено „общо отстѫпление“, е една подла дума, която има силата на най-страшния заразителенъ вибрионъ. Както вибрионътъ на заразата се размножава самопроизволно съ най-голѣма бързина, така и психологическото омагьосване, което тая фатална дума „отстѫпление“ произвежда върху душата на началницитѣ и маситѣ, се разширява самопроизволно и съ такава сѫщо бързина. Думата отстѫпление хвърля отровата на унинието главно въ душата на ония, които сѫ по-слаби и нравствено-болестни. За реакция срещу тая отрова сѫ нуждни желѣзни началници, началници, които всички сътресения на борбата понасятъ съ стоицизъмъ, началници, които разбиратъ природата на борбата и тая на тази фатална дума отстѫпление. Контъратаката е най-мощното тактическо средство за отбиване отрицателното влияние на действието отстѫпление. Тая контъратака изразява нашето морално превъзходство и практически тя не само спира врага, но и дава всичкото време, частитѣ да се отдалечатъ отъ неприятеля и достигнатъ съ по-голѣма вѣра на новата позиция, за да дочакатъ подкрѣпление или просто израстнатъ въ собствената си сила. Борецътъ се бие отъ сърце до тогава, до когато вѣрва, че ще победи. А тая му вѣра се слага отъ вѣрата му въ началника, въ себе си, въ съседитѣ, отъ вѣрата добита отъ миналото, отъ завладѣния теренъ, отъ хванатитѣ пленници, отъ взетитѣ трофеи, отъ страха, който противникътъ има отъ насъ, отъ очевидно разумното командуване, отъ силата на позицията или маневъра и нр. Нека подчертаемъ, че ние тукъ говоримъ, не за отстѫплението на една военна единица, действующа при или между други военни единици, отстѫпление, което може, така да кажемъ, да се компенсира отъ действията на съседитѣ, а за едно общо отстѫпление, което винаги е изражение на факта, че отстѫпващата страна въ момента се чувствува по-слаба отъ неприятеля си. Познавахме ли ние природата на отстжплението? Познавахме ли ние надежно и полезно измѣренията на разстоянията, времето, бързинитѣ, дълбочинитѣ на обозитѣ и частитѣ?— Ще трѣбва да се съгласимъ, че и въ това отношение сждбата не бѣше много милостива къмъ насъ. Ние прекомѣрно се тревожехме за обозитѣ и артилерията си и като че ли бѣхме склонни да туримъ ценностьта на 100—200 хиляди кгр. материя и нѣколко десятки машини по-горе отъ неизмѣримата ценность на духа. Ние подривахме духа, за да запазимъ материята, наистина за по-благоприятенъ моментъ, но все пакъ за да запазимъ тая материя, която безъ духа е мъртва и има само ценность парична. А кежду това, въ конкретния случай и въ 99 на 100 отъ случаитѣ достатъчно ще бжде само обозитѣ да стоятъ на 4 клм. задъ частитѣ, за да има време да се изтеглятъ съ успехъ при едно даже внезапно отстжпление. Въпроса за артилерията става отъ сериозна важность само при разкалена почва, иначе едно по-добро нейно разпредѣление по позицията и едно достатъчно опитно и храбро нейно командуване ще бжде въ 99 на 100 отъ случаитѣ доста, за да се запази цѣлата непокжтната.

Предизвестието за отстжплението бѣ лично повѣрително, но, както става винаги въ такива случаи, подчиненитѣ инстанции вмѣсто да преработятъ неговото съдържание за свое лично приложение, го предаватъ, разбира се, текстуално на своитѣ подчинено и така до най-последната инстанция. И едно предизвестие, което целѣше да даде ржководни идеи, и което още не бѣ категорична заповѣдь, въ духа на хората добиваше вече сжщностьта на една формална заповѣдь за отстжпление. Макаръ, че четири часа следъ издаването на № 283 се издаде заповѣдь № 285 все презъ нощьта срещу 7 юлий, която, тъкмо противното на очакваното, нареждаше, частитѣ не да отстжпятъ, а да се задържатъ на заетитѣ позиции и отбраняватъ до последна крайность, впечатлението отъ № 283 не само че не се задържа въ границитѣ на опълчението, но мина тия граници и нахлу въпреки отмѣнението му въ съседитѣ отдѣсно, отиде до щаба на 8-а дивизия, за да се върне като ехо отново въ щаба на опълчението, като наказание за неговото необмислено и прибързване опериране съ понятието отстжпление. Но нека видимъ документитѣ, които засѣгатъ тоя интересенъ психологически фактъ, размѣнени между щаба на опълчението, 8-а дизизия и 2-а М.-О. бригада:

Отъ н-ка на 8-а дивизия.

Командирътъ на 2-а бригада донася, че частитѣ отъ Вашата дѣсна колона съобщили въ Балканския полкъ, който действува на нашия лѣвъ флангъ, че били предупредени да бждатъ готови и за отстжпление. Моля, известете ми, давали ли сте подобна заповѣдь, защото азъ нѣмамъ такава отъ армията, за да не стане нѣкакво недоразумение. 2475. Сивакобила, 7. VII. 13 г. 7 ч. 20 м. пр. пл.

До н-ка на 8-а Тунджанска дивизия.

2475. Подобна заповѣдь не съмъ давалъ. Заповѣдахъ следното: (повтаря се № 285 и се продължава:) Тази е заповѣдьта, а не друга, по която повѣренитѣ ми части действуватъ. Моля, съобщете ми Вашитѣ намѣрения за днесъ и положението на частитѣ. 289. Тодоровци, 7.VII. 13 г. 0 ч. 10 м. сл. пл.

До н-ка на 2-а М.-О. бригада, подполк. Пчеларовъ.

Началникътъ на 8-а Тунджанска дивизия ми съобщава, че Вие или Вашии подчинени сте предали на командира на 12-и Балкански полкъ, че сте били предупредени за едно евентуално отстѫпление, което изложихъ съ предписание № 283, въпреки последвалата следъ това заповѣдь № 285. Предписанието № 283 бѣше лично-повѣрително: Вие по него нѣмахте право да говорите никому. Донесете ми, какъ стои тази работа, понеже отъ това може да произлѣзе нѣкаква суматоха. Повтарямъ, задачата на Вашата колона е да се отбранявате до крайность на заетитѣ позиции. А въ случай на настѫпление на 8-а Тунджанска дивизия да ѝ съдействувате. Поправете грѣшката, ако сте съобщили командиру 12-и полкъ, като го уведомите, каква е Вашата задача днесъ. Донесете за разположението на Вашитѣ части. 290. Тодоровци, 7.VII. 13 г. 0 ч. 20 м. сл. пл.

Въ сѫщото време, макаръ че № 285 отмѣняваше автоматически № 283, написа се до началницитѣ на колонитѣ и маневренитѣ войски следното:

Личното повѣрително № 283 се отмѣнява. Продължете изпълнението на заповѣдь № 285 съ всичката енергия. Наредете по-голѣмъ надзоръ на телеграфната линия и донасяйте по-често. 211. Тодоровци, 7.VII. 13 г. 0 ч. 30 м. следъ пладне.

Отъ н-ка на дѣсната колона, подполк. Пчеларовъ.

На № 290. Донасямъ, че въ № 283 бѣше заповѣдано, обозитѣ да се изпратятъ назадъ (на 4 км. задъ частитѣ. Б. ав.). Щомъ е тъй, азъ не можахъ да не съобщя това на г. г. дружиннитѣ командири. На командира на 12-и п., полковникъ Тасевъ, азъ лично казахъ *насаме*, че имамъ повѣрително № 283. Но, още въ време на разговора ни, азъ получихъ № 285, което отмѣнява № 283 и което азъ прочетохъ полковнику Тасеву. Частитѣ отъ колоната сѫ въ сѫщото разположение, както съмъ донесълъ съ № 4. Сега предъ фронта на позицията е спокойно. Лѣвата колона води рѣдка престрелка. № 6. Южно отъ Цера, 7.VII. 13 г. 3 ч. 25 м. сл. пл. Получено въ 7 ч. сл. пл.

Нашиятъ случай е много типиченъ и ясно очертава, какъ психическия вибрионъ не бездействува, а заразява всѣка отпаднала воля. Дано поколѣнията да изучатъ по-добре природата на войната и по тоя начинъ дано да умѣятъ по-успешно да се справватъ съ мѫчнотиитѣ на борбата.

Разположението на частитѣ и съседитѣ се вижда въ скица № 50 на стр. 482. Хората отъ боеветѣ и дъждоветѣ бѣха доста изморени. Нощитѣ бѣха студени и не всички можаха да се просушатъ. Къмъ незгодитѣ отъ времето трѣбва да се прибаватъ и нередовноститѣ въ прехраната. При все това, всички бѣха бодри и готови за нови жертви.

Фортификационни работи. Неприятельтъ бѣ укрѣпявалъ своята позиция отъ миналитѣ дни и окопитѣ му на нѣкои мѣста бѣха непрекѫснати и изглеждаха дълбоки. Нашитѣ части следъ заемане на позицията си въ зависимость отъ командуването и наличното количество окопни сѣчива, кѫде по-рано, кѫде по-късно, почнаха да се окопаватъ, обаче, сериозно и надежно окопване презъ деня не се постигна. Вечерьта на позициитѣ се занесе достатъчно инструментъ отъ 10-а пионерна дружина и окопаването презъ нощьта продължи усилено.

Загубитѣ презъ деня наброяватъ: убити и умрѣли 8, ранени 56, изчезнали 32, или общо 96 души; коне убити 2 и ранени 2.

Изстреляни общо 597 артилерийски снаряди и . . . патрони.

Времето бѣше облачно, мжгляво и хладно.

Отличили се нѣма.

8 юлий.

ОТБИВАНЕ ПЪРВАТА АТАКА НА СЪРВИТѢ СРЕЩУ В. ГОВЕДАРНИКЪ.

(Гл. скица № 51 на отсрещната страница).

Сжществена промѣна въ разположението на частитѣ на 7 юлий бѣше премѣстването две с. с. орждия отъ дѣсната въ лѣвата колона и превдигването маневренитѣ войски отъ дѣсния флангъ на лѣвата задъ лѣвия на дѣсната колона. На 7 вечерьта на частитѣ се изпрати шанцовъ инструментъ отъ инженерния паркъ на 10-а пионерна дружина и имъ се предписа да усилятъ презъ нощьта укрѣпяването възможно повече. Тая нощь мина съвършено тихо и частитѣ имаха достатъчно време да се окопаватъ. Щабътъ остана на бивака си при Драмча, безъ да отиде нито единъ отъ него напредъ и заобиколи частитѣ, позициитѣ и мѣстностьта. Още сутриньта той се осведоми, дали дветѣ с. с. орждия отъ дѣсната колона бѣха пристигнали при лѣвата, телеграфира на интенданта да изпрати ечемикъ въ склада при Църварица, понеже отъ цѣла седмица частитѣ не бѣха получавали за добитъка такъвъ, разпореди да се потърсятъ дветѣ дружини идѣщи отъ Сивакобила въ разпореждане на командующи 4-а армия и запита въ лѣвата колона, какво бѣ станала съ дружината отъ 50-и полкъ, която бѣ минала отъ лѣвия на дѣсния брѣгъ на Брѣгалница и която трѣбваше да действува въ състава на тая колона. Следъ това, презъ деня следующитѣ документи очертаватъ ролята на щаба, неговитѣ схващания и неговитѣ разпореждания:

До командующи 4-а армия и съседитѣ.

Изпратенитѣ разезди да търсятъ дветѣ дружини отъ 44-и полкъ не можаха да ги намѣратъ. Въ тази минута, 9 ч. 30 м. пр. пл., се води оживена артилерийска стрелба срещу дѣсната наша колона и лѣвата на 8-а дивизия. По останалата часть на позицията спокойно. 311. Драмча, 8. VII. 13 г. 9 ч. 30 м. пр. пл.

До сжщия.

Сега, 11 ч. пр. пл., предъ фронта спокойно. Чуватъ се само рѣдки пушечни изстрели. Една неприятелска дружина, която на 7 того бѣше настжпила срещу лѣвата наша колона, презъ нощьта отстжпила. 312. Драмча, 8. VII. 13 г. 11 ч. пр. пл.

До сжщия.

Въ този часъ, 4 ч. сл. пл., още продължава слаба пушечна стрелба къмъ 8-а дивизия. Предъ нашия фронтъ е спокойно. Чуватъ се топовни гърмежи къмъ 5-а армия по-често и къмъ Баня-чука по-рѣдко. 314. Драмча, 8. VII. 13 г. 4 ч. сл. пл.

До н-ка на 8-а дивизия.

Опълчението заема вчерашнитѣ позиции въ съседство съ части отъ Вашата лѣва колона. Моля, уведомете ме, где се намира дѣсната Ви колона, която споредъ заповѣдьта Ви бѣ насочена къмъ северния край на Повиенъ-Цера. Не би ли могла тя да обстрелва пжтя, който иде отъ Китка. 316. Драмча 8.VII. 13 г. 4 ч. 35 м. сл. пл.

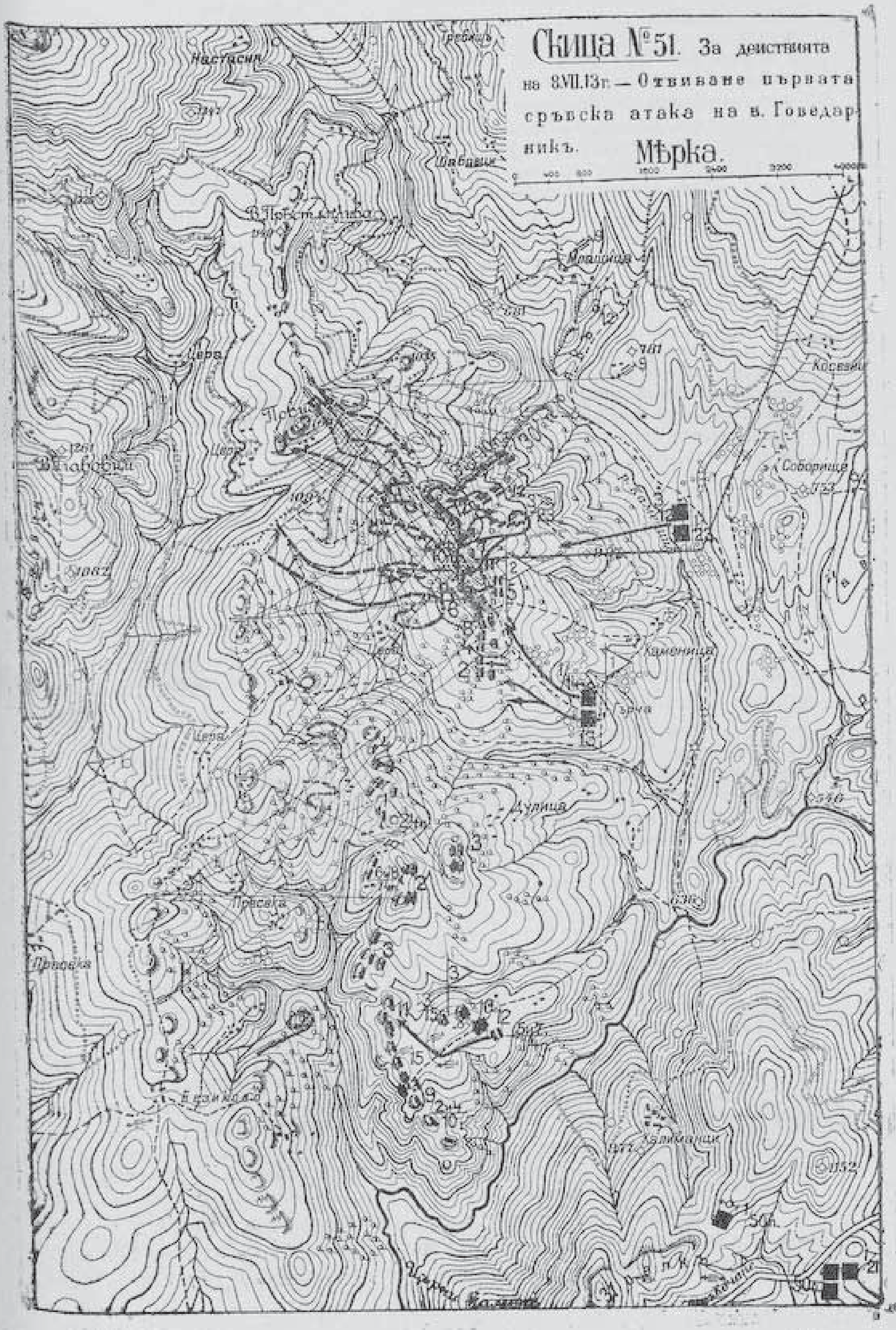

Скица №51. За действията на 8.VII.13г. — Отбиване първата сръбска атака на в. Говедарникъ. Мѣрка.

0
400
800
1600
2400
3200
4000
Настасия
Гребенъ
Шабаци
В. Пъстрица
Ораница
Косевци
Соборище
Каменица
Дулица
Прасека
Церв.
Калиманци
1261
1062
1141
732
2
5
6
8
12
13
15

НАРОДНА
БИБЛИОТЕКА
СКОПИЕ

Отъ н-ка на лѣвата колона, полк. Недѣлковъ.

Преди около 2 часа задъ Церската казарма се забелезваше голѣмо движение на неприятелски войски, бивакъ и палатки. Сега палаткитѣ сж снети и всичко отъ тамъ се дърпа назадъ. Около казармата не се забелезва движение. По всичко се вижда, че противникътъ отстжпва отъ тамъ. Далеко задъ казармата се забелезватъ чарди отъ обози и добитъкъ, товарни, които се оттеглятъ назадъ въ западна посока. Срещу насъ положението е сжщото: колоната заема сжщитѣ си вчерашни позиции и противника отсреща се е окопалъ, пехотата му е на около 1000 крачки отъ нашата верига, а артилерията му, която заемаше Пресѣшката височина, днесъ мълчи, но дали е напустнала позицитѣ или не, не е известно. №. . .

Отъ офицера за свързка при 7-а Рилска дивизия.

Срещу лѣвия флангъ на участъка рѣдка артилерийска стрелба. Положението спокойно. Въ лѣво отъ насъ къмъ Голакъ планина се чуватъ артилерийски изстрели. № 116. Баня-чука, 8.VII. 13 г. 5 ч. 30 м. сл. пл.

До н-ка на дѣсната колона, подполк. Пчеларовъ.

Началника на лѣвата колона донася, че неприятелскитѣ биваци около Церската казарма се снемали и обози и войски се отдръпвали назадъ къмъ западна посока. Провѣрете това веднага и въ случай, че забележите отстжпление, почнете преследване съвмѣстно съ частитѣ отъ 8-а дивизия. Всичко горeизложено съобщете на съседнитѣ Вамъ части отъ Тунджанската дивизия. По заповѣдь. 317. Драмча, 8.VII. 13 г. 5 ч. 30 м. сл. пл.

До командующи 4-а армия и съсѣдитѣ.

(Излага се това, което полковникъ Недѣлковъ донасяше, и следъ това се продължива): Дѣсната колона въ тази минута. 5 ч. 40 м. сл. пл., се обстрелва отъ полска и планинска артилерия кръстосано и доста оживлено. Нашата артилерия отговаря, батареитѣ на 8-а дивизия не се чуватъ никакъ. 318. Драмча, 8.VII. 13 г. 5 ч. 45 м. сл. пл.

Между това, скоро въ участъка на дѣсната колона отъ страна на неприятеля почна извънредно интензивенъ артилерийски огънь, който щабътъ счете като подготовка за атака. Въ сжщото време се донесе и разпореди следнитѣ:

До командующи 4-а армия.

Въ 6 ч. 10 м. срещу нашата дѣсна колона се откри най-оживена артилерийска стрелба. Чува се извънредно честа пехотна стрелба. Противникътъ предприе атака противъ дѣсната колона и лѣвофланговитѣ части отъ 8-а дивизия. Тунджанската дивизия е необходимо да настжпи, а така сжщо понеже фронта е голѣмъ, чувствува се нужда още две дружини и една полска батарея. 320. Драмча, 8.VII.13 г. 6 ч. 30 м. сл. пл.

До н-ка на лѣвата колона, полк. Недѣлковъ.

Противникътъ атакува дѣсната колона. Съдействувайте за отбиване атаката. 321. Драмча, 8.VII. 13 г. 6 ч. 20 м. сл. пл.

До н-ка на маневренитѣ войски, подполк. Николовъ.

Противникътъ атакува дѣсната колона. Съ една отъ дружинитѣ съдействувайте за отбиване атаката. Съ другитѣ дружини бждете готови за подкрѣпа и съдействие на сжщата колона. 322. Тодоровци, 8.VII. 913 год. 6 ч. 30 м. сл. пл.

До н-ка на 8-а Тунджанска дивизия, Сивакобила. Тв. бързо.

Моля, съобщете Вашата лѣва колона взема ли участие въ боя, който тази минута се води. 323. Тодоровци, 8.VII.13 г. 7 ч. сл. пл.

Отъ началника на 8-а дивизия.

323. Цѣлата дивизия взема участие въ този бой. Желателно е Вие да съдействувате. Сивакобила, 8.VII. 13 г. 8 ч. сл. пл.

Тоя интересенъ случай за непознаване участъцитѣ и силитѣ, които действуватъ, се дължи на факта, че щабътъ на 8-а Тунджанска дивизия бѣше на в. Сивакобила и виждаше боя отъ с.-и. страна, а щабътъ на М.-О. опълчение бѣше на височитѣ при Тодоровци, и виждаше бойната линия перпендикулярно отъ източната страна. Ясно е, че и двата щаба точна идея за пункта, на който се съприкосновяваха частитѣ имъ, нѣмаха, защото никой отъ тѣхъ не бѣ отишълъ на самото мѣсто. Въ действителность боятъ се водѣше при дѣсната колона отъ М.-О. опълчение и лѣвата колона на 8-а Тунджанска дивизия. Следъ това се размѣниха следнитѣ:

До командующи 4-а армия и съседитѣ.

Сега 7 ч. 25 м. сл. пл. боятъ срещу дѣсната колона е въ пълния си разгаръ. 324. Тодоровци, 8.VII. 13 г.

Отъ н-ка на 8-а дивизия.

Въ 6 ч. 30 м. сл. пл. противникътъ предприе атака на дѣсния флангъ на дивизията, отъ къмъ върха Цера обстрелва съ силенъ артилерийски огънь нашата позиция. Стреля съ 4—5 батареи, отъ които 2 полски. Голѣми пехотни части сж построени по севернитѣ склонове на Повиенъ, но не настжпватъ още, а една колона около дружина е построена северно отъ Цера. За сега настжпватъ слаби пехотни части. Моля Вашето съдействие. 2489. Сивакобила, 8.VII.13 г. 6 ч. 20 м. сл. пл.

До н-ка на Тунджанската дивизия. Сивакобила.

На № 2489. Атаката се води срещу нашата дѣсна колона и лѣвофланговитѣ части на лѣвата Ви колона. Фронта, който заемаме, е 7 клм. Маневрени войски имамъ само една дружина. Вашитѣ части сж ешалонирани въ дълбочина. Моля, съдействувайте за отблъскване на противника. Заповѣдахъ най-упорита отбрана. 325. Тодоровци, 8.VII.13 г. 7 ч. 40 м. сл. пл.

До н-ка на маневренитѣ войски, подполк. Николовъ.

Разузнавайте дѣятелно участъка между двѣтѣ колони, и въ случай че се появи противникъ да обхваща фланга на коя да е отъ колонитѣ, вземете мѣрки за отбиването му. 326. Тодоровци, 8.VII. 13 г. 7 ч. 50 м. сл.пл.

Отъ н-ка на лѣвата колона, полк. Недѣлковъ.

Неприятельтъ е разположилъ артилерията си, както следва: Четири полски орждия по Пресѣчкитѣ височи, две планински орждия юго-западно отъ Церската казарма около 1 клм. отъ нея казарма и фланкирующи позицията на 24-и полкъ; около 3,500—3,600 м. отъ позицията на този полкъ — 4 планин. орждия около Церската казарма. По фланкирующитѣ позицията на 24-и полкъ — 2 орждия откриха огънь отъ нескорострелната план. батарея, но се оказа за нея далечъ и огъня е слабо действителенъ. Скорострелнитѣ 2 наши орждия и 6-тѣ не с. с. план. орждия водятъ борба съ неприятелската артилерия, която е на Пресѣшкитѣ височи. Неприятелската пехота, която е срещу дѣсния флангъ и фронтъ на 24-и полкъ въ сила около 6 роти, се окопава на едно разстояние отъ 1000 крачки. Частитѣ ще нощуватъ на позициитѣ съ сжщитѣ мѣрки на охранение, както бѣ вчера презъ нощьта. Днесъ къмъ пладне е била забелезана една неприятелска дружина отъ страна на острата чука (Църната-скала) да отива къмъ Истибаня, а привечерь една дружина по обратенъ пжть, т. е. отъ Истибаня къмъ Църната-скала. № 9. Позициитѣ, 8.VII. 13 г. 7 ч. сл. пл.

До командующи 4-а армия. Копие полк. Енчевъ.

Боятъ срещу дѣсната колона и до този моментъ, 8 ч. сл. пл., продължава все тъй упорито. Началникътъ на лѣвата колона ми донася, че срещу крайния му лѣви флангъ настжпвали 2—3 дружини, които сега били на 2 клм. отъ позициитѣ му. Моля, 7-а дивизия да съдействува срещу този противникъ. 327. Тодоровци, 8.VII. 13 г. 8 ч. сл. пл.

До командующи 4-а армия и съседитѣ.

Въ тази минута, 8 ч. 45 м. сл. пл., боятъ срещу дѣсната колона продължава все тъй интенсивно. Почва се бой и срещу лѣвата колона. № 329. Тодоровци, 8.VII. 13 г. 8 ч. 45 м. сл. пл.

Между това, къмъ 9 ч. пехотната стрелба почна да се намалѣва, а часъ следъ това вече на полесражението бѣше съвсемъ тихо. Къмъ сѫщото време, 10 ч. 25 м., се получи следното донесение отъ подполковникъ Пчеларовъ, което рисува положението въ 8 ч. 25 сл. пл.

Въ момента, когато получихъ телеграмата, дружината отъ 14-и полкъ пристигна. Отправихъ я на лѣвия флангъ на бойното разположение, кѫдето противника настѫпваше въ обхватъ. По цѣлата линия се води ожесточенъ пушеченъ, картеченъ и артилерийски бой. Мракътъ настѫпва и истинското положение не може да се прецени, но частитѣ сѫ по мѣстата си, съ изключение на единични хора и групи, които се разбѣгаха, но които въ по-голѣмата си часть бидоха повърнати отъ настѫпающата дружина отъ 14-и полкъ. № 9. Позицията, 8.VII. 13 г. 8 ч. 25 м. сл. пл.

Това донесение се протелефонира веднага до съседнитѣ части, щаба на армията като се допълни съ думитѣ: „Смѣтамъ, че атаката е отбита; по-голѣми подробности допълнително."

Къмъ сѫщото време въ щаба се получиха следнитѣ донесения отъ началника на маневренитѣ войски, подполк. Николовъ:

Маневренитѣ войски се намиратъ на дѣсния брѣгъ на р. Каменица на 1 км. западно отъ рѣката и на 2 км. задъ дѣсната колона. На сѫщото разстояние се намира и задъ дѣсния флангъ на лѣвата колона. За попълване на интервала между дѣсната и лѣвата колони изпратихъ 2-а Скопска дружина въ разпореждането на н-ка на дѣсната колона подполк. Пчеларовъ. № 7. Позиция Каменица, 8.VII.13 г. 7 ч. сл. пл.

По заповѣдь. Изпрати се задъ сѫщата линия (5 минути далечъ отъ нея) дружината отъ 14-и п. полкъ още преди три четвърти часъ. Другата дружина е готова. 8.VII.13 г. 7 ч. 40 м. сл. пл.

Вече се разбираше, пъкъ и по телефона бѣше съобщено, че атаката на неприятеля е отбита, обаче, подробности още нѣмаше. Ясно бѣше, че борбата бѣ сериозна, частитѣ въ дѣсната колона имаха голѣми загуби, между които трима дружинни и трима ротни командири, а изгледи, противникътъ да не повтори удара, не се проглеждаха. До полунощь се написаха следнитѣ:

До командующи 4-а армия. Турско Габрово.

Днешната атака на противника е отбита. Къмъ 10 ч. 30 м. сл. пл. противникътъ отново обстреля съ артилерийски и пехотенъ огънь разположението на дѣсната колона. Разпоредихъ частитѣ да се окопаятъ тази нощь още по-добре и да отбиятъ всѣка нова атака съ контъратака. Участъка, който заемамъ, е 7—8 км. дългъ, а съставътъ на частитѣ не съответствува на този фронтъ. Моля, отъ една страна да се дадатъ въ мое разпореждане единъ полкъ пехота и най-малко една с. с. полска батарея, а отъ друга, да се заповѣда на 8-а дивизия съ дѣсната си колона да настѫпи по-енергично, за да бие противника въ флангъ и се вземе инициативата въ наши рѫце. 331. Тодоровци, 8.VII.13 г. 11 ч. 20 м. сл. пл.

До н-ка на 8-а дивизия.

Днесъ поведената отъ противника атака биде отбита. Разпоредихъ по-силно окопаване на частитѣ тази нощь и срещане всѣка атака съ контъратака, като дѣсната колона действува съвмѣстно съ Тунджанската дивизия. Моля, Вашата дѣсна колона да настѫпи повече, за да заплаши фланга и тила на противника. 304. Тодоровци, 8.VII.13 г. 11 ч. 55 м. сл. пл.

До н-цитѣ на колонитѣ и маневренитѣ войски.

1. Днесъ поведената въ 6 ч. сл. пл. атака на неприятеля срещу дѣсната колона биде отбита.

2. Презъ тази нощь частитѣ да се окопаятъ още по-силно на заетитѣ позиции я, като ги задържатъ на всѣка цена, да отбиватъ всѣка атака съ контъратака.

3. *Дѣсната колона* да подържа постоянна връзка съ 8-а дивизия, като действува съвмѣстно съ нея.

4. *Лѣвата колона* съ артилерийски огънь и настѫпателни действия да подпомага на дѣсната колона.

5. *Маневренитѣ войски* да останатъ на мѣстата си и наблюдаватъ интервала между двѣтѣ колони, както досега.

6. Отъ полза ще бѫде тази нощь батареитѣ да промѣнятъ мѣстата си, за да избѣгнятъ пораженията.

7. Частитѣ тази нощь да попълнятъ патронитѣ си. Такива се намиратъ въ парка по пѫтя Драмча—Тодоровци до лазарета.

8. *Благодаря на всички чинове за тѣхното юнашко държане въ днешния бой и се надѣвамъ, че всички съ достойнство ще изпълнимъ дълга си за честьта на България и нейната права кауза. 333. Тодоровци, 8 юлий 913 г. 11 ч. 30 м. сл. пл.*

На полунощь до началника на маневренитѣ войски по телефона се предаде следното:

Освенъ дружината отъ 14-и п. полкъ и Скопската дружина, която е за свръзка между колонитѣ, другитѣ дружини приберете въ маневренитѣ войски и дръжте задъ лѣвия флангъ на дѣсната колона. Други маневрени войски нѣмаме, а сѫ необходими, за да може да се направлява боя. Искалъ съмъ пресни части за маневрени войски, но не сѫ пристигнали още.

На което се получи следниятъ отговоръ:

Съ маневрени войски не разполагамъ — и двѣтѣ дружини влѣзоха въ първа линия за отбиване противника. Понеже не зная, утре какво поведение ще държи противника, не смѣя да оттегля дружинитѣ отъ бойната линия въ маневрени войски. Ако опълчението разполага съ маневрени войски, моля, да ми се изпратятъ най-малко две дружини, за да мога да изпълня последната Ви заповѣдь. Позицията е задържана за насъ. Противникътъ е отбитъ. Азъ се намирамъ къмъ лѣвия флангъ на позицията на дѣсната колона. №... 9.VII 13 г. 1 ч. пр. пл.

Следъ полунощь се получиха и изпратиха следнитѣ:

Отъ н-ка на 8-а дивизия. Окрѫжна.

Къмъ 6 ч. 30 м. сл. пл. сърбитѣ започнаха да обстрелватъ позицията на дивизията съ силенъ артилерийски огънь. Отъ 4—5 батареи огъня си съсрѣдоточиха къмъ центра на позицията. Въ сѫщото време пехотни часть, първоначално слаби, а после по-силни, настѫпиха отъ къмъ източнитѣ склонове на Повиенъ и отъ къмъ височата Цера. Започна се усиленъ пехотенъ бой, главно срещу участъка на Родопския полкъ—центъра. Неприятелската пехота наближава нѣколко пѫти на 200 крачки отъ нашитѣ окопи, но биде отблъсната съ голѣми загуби, преследвана съ силенъ пехотенъ и артилерийски огънь. Въ 9 ч. сл. пл. пехотната стрелба се съвършено прекрати, а къмъ 10 часа и артилерийската. Въ 10 ч. 30 м. сл. пл. противника наново откри силенъ артилерийски огънь по нашата позиция, който продължава около 15 минути. Сега е тихо. Частитѣ останаха на позициитѣ си готови да посрещнатъ всѣкакви изненади. Въ време на боя се чувствуваше численното превъзходство на неприятелската артилерия. Сърбитѣ иматъ срещу насъ и две полски батареи, съ които мѫчно водятъ борба нашитѣ планински. Моля, да бѫде изпратено едно отдѣление, ако това е възможно. Тя може да дойде по пѫтя отъ Драмча до Каменица или Косевица, като действува отъ участъка на опълчението, отгдето да фланкира. 2490. Сивакобила. 8.VII.13 г. 11 ч. 20 м. сл. пл.

Отъ началника на 7-а дивизия.

Разпоредихъ да се усили дѣсния флангъ на средния участъкъ къмъ р. Брѣгалница, като влѣзе въ тѣсна връзка съ Вашия лѣвъ флангъ. Разпоредете Вашия лѣвъ флангъ да влѣзе въ връзка съ войскитѣ на лѣвия брѣгъ на р. Брѣгалница, отъ които е поставена една силна застава въ р. Брѣгалница. 797. Баня-чука, 8.VII. 13 г. 10 ч. сл. пл. Получено въ 1 ч. 20 м. на 9 юлий.

На полунощь въ щаба се получи следната заповѣдь отъ командующия 4-а армия, генералъ-майоръ Диковъ:

Сърби, гърци утре се готвятъ да ни атакуватъ. 4-а армия ще посрещне противника по цѣлия си фронтъ съ пълно съзнание, че свято изпълнява отечествения си дългъ!

Офицери, подофицери и редници! Цѣла България, нашето скжпо отечество, нашата толкова мила татковина гледа на Васъ, герои, чака съ увѣреность и надежда да излѣзете гордо изъ това тежко изпитание. Правдата е на наша страна и Богъ съ насъ.

Да се срещне противника съ силенъ огънь да се разстрои и отхвърли на ножъ.

Благо на героитѣ, тѣхъ отечеството ще слави!

Да се прочете настоящата предъ всички роти, батареи, ескадрони и команди. 6270, Турско Габрово 8.VII. 13 г. 10 ч. 35 м. сл. пл.

Тая заповѣдь се предаде до частитѣ съ следната прибавка:

Азъ отъ своя страна напълно съмъ увѣренъ, че всички войници и офицери отъ 24-и, 14-и полкове, М.-О. дружини и артилерията ще изпълнятъ своя дългъ съ героизъмъ, както днесъ и ще покажатъ на цѣлъ свѣтъ, че българитѣ сж герои, които не могатъ да бждатъ оскърбявани отъ подлитѣ нации — сърби и гърци. Всѣки на поста си. 333. 9.VII. 12 ч. 45 м. пр. пл.

До командующи 4-а армия и съседнитѣ дивизии.

Въ 1 ч. 5 м. пр. пл. днесъ, 9 того, се почна оживена пехотна, картечна и артилерийска стрелба срещу лѣвата колона. Стрелбата трая 15 минути. Донесения нѣмамъ. Вѣроятно противника, който се бѣше доближилъ до 500 крачки, е атакувалъ, но съмъ сигуренъ, че атаката е отбита. Сега е съвсемъ тихо. № 334. Тодоровци, 9.VII. 13 г. 1 ч 30 м. пр. пл.

До началницитѣ на колонитѣ.

Разпоредете да се направятъ лъжливи окопи особено за батареитѣ. № 333. Тодоровци, 9.VII. 13 г. 1 ч. 30 м. пр. пл.

До н-ка на дѣсната колона, подполк. Пчеларовъ.

Предайте подполковникъ Николову, че съ маневрени войски не разполагамъ. Искалъ съмъ пресни части, но такива не сж пристигнали и не зная ще пристигнатъ ли. За направляване боя сж необходими маневрени войски, колкото малко и да сж тѣ. Заповѣдвамъ, освенъ дружината отъ 14-и пех. полкъ и Скопската дружина, другата дружина да отдръпне въ маневрени войски и я държи задъ лѣвия флангъ на дѣсната колона и влѣзе въ връзка съ менъ. 336. Тодоровци, 9.VII. 13 г. 1 ч. 30 м. пр. пл.

До н-ка на лѣвата колона, полков. Недѣлковъ.

За подържка на Вашата колона е усиленъ дѣсния флангъ на позицията при Баня-чука къмъ р. Брѣгалница съ заповѣдь да влѣзе въ тѣсна връзка съ Вамъ подчиненитѣ войски. Разпоредете, Вашия лѣви флангъ да се свърже съ съседнитѣ войски отъ Баня-чука, отъ които силна застава е изпратена въ самата рѣка Брѣгалница. 337. Тодоровци, 9.VII. 13 г. 1 ч. 40 м. пр. пл.

Отъ н-ка на дѣсната колона

Донасямъ, че ние сме на позицията си, обаче, отъ дружинитѣ сж останали твърде незначително число хора, а именно: Одринската дружина около 300 человѣка, отъ 6-а, 7а-, 8-а и 14-а дружини 10—15 человѣка, понеже дружиннитѣ командирѝ сж ранени и на 4-тѣ дружини, освенъ това, ранени сж подпоручицитѣ Попъ Драгановъ, подпоручикъ Н. Янковъ, подпоручикъ Георгиевъ и убитъ подпоручикъ Константиновъ. И ако ние се намираме още на позицията я, се дължи на дружината отъ 14-и полкъ, която своевременно се яви и зае опразненото мѣсто отъ избѣгалитѣ опълченци, а така сжщо на 2-а рота отъ 23-и полкъ, която се яви между 10-и полкъ и насъ. Придадената къмъ бригадата 4-а Битолска дружина, която заема крайния лѣви флангъ на позицията, а тъй сжщо 2-а Скопска дружина, която дойде да запълни голѣмия интервалъ между насъ и лѣвата колона, сравнително сж запазени. № 10. 8.VII. 13 г. 12 часа на полунощь.

По поводъ това донесение, което е въ психологическа връзка съ донесение № 4 отъ 7 юлий отъ сѫщия (гл. стр. 485), се написаха следнитѣ:

До н-ка на дѣсната колона, подполк. Пчеларовъ.

Предайте подполковнику Николову, че заповѣдвамъ и съ последната дружина да остане като Ваша подържка. Застреляйте нѣколко души отъ избѣгалитѣ отъ боя опълченци.

Въпреки всичко, организирайте дружинитѣ и бранете позицинтѣ. Молихъ 8-а дивизия, да Ви даде 2—3 дружини още, сѫщо и командующия армията. 338. Тодоровци, 9.VII. 13 г. 2 ч. 20 м. пр. пл.

До командующи 4-а армия, Турско Габрово.

Противникътъ е отбитъ отъ дѣсната колона. Позицията запазена. Вследствие досегашнитѣ боеве, а особно днешния, въ който загубитѣ за дѣсната колона сѫ значителни и има ранени 4 дружинни и 4 ротни командири и 1 убитъ и ранени много опълченци, състава на дружинитѣ е намалѣлъ извънредно. За да запазимъ позицинтѣ, изпратихъ и последния човѣкъ отъ маневренитѣ войски въ състава на дѣсната колона и моля н-ка на 8-а дивизия да изпрати за подкрѣпление на сѫщата 2—3 дружини. Моля, разпоредете и Вие. А сѫщо да се даде въ мое разпореждане единъ полкъ за маневрени войски. 340. Тодоровци, 9.VII.13 г. 2 ч. 30 ч. пр. пл.

Сега нека видимъ подробно действията на колонитѣ и самия бой.

Дѣсната колона заемаше позиция непосредствено въ лѣво отъ дружината на Родопския полкъ и имаше по редъ 14-а, 8-а, 6-а и 4-а дружини въ първа линия, 5-а и 7-а дружини въ участъкова подържка задъ 14-а и 6-а, а 2-а дружина на стѫпало задъ лѣвия флангъ на 4-а дружина за организиране връзка съ 24-и полкъ и охранение фланга на колоната. 1-а картечна рота бѣше при 14-а дружина. Къмъ 6 ч. пр. пл. единъ неприятелски патрулъ отъ 8 души се спусналъ въ дола къмъ фронта на Битолската дружина, види се съ задача да разузнава, но скоро е билъ обстрелянъ и заставенъ да се скрие въ гънкитѣ на мѣстностьта. Къмъ 9 ч. 30 м. неприятелската артилерия отъ 4 мѣста оживено въ продължение на 30 м. обстреля в. Говедарникъ и склоноветѣ му, като че ли съ това тя извършваше една системна широка престрелка и едно упражнение за евентуално силно обстрелване на сѫщия върхъ. Командующето положение на сърбитѣ имъ позволяваше, не само да изберать по-добри позиции за своитѣ батареи, но и да организиратъ надежно артилерийското командуване, насочване и наблюдение на огъня. Къмъ 10 часа вече се чуваха само отдѣлни изстрели, а къмъ 11 часа бѣше съвсемъ тихо. Частитѣ се окопаваха, почиваха и изсушваха отъ дъждоветѣ презъ миналитѣ дни, мислейки че деня ще продължи и мине спокойно. Къмъ 3 ч. 30 м., както видѣхме отъ донесението на

Капитанъ ХРИСТОВЪ ГР.

полковникъ Недѣлковъ, къмъ Цѐрската казарма въ сърбския бивакъ се установяваше голѣмо раздвижване на части, снимане палатки, изтеглюване на обози назадъ къмъ западна посока, като че ли неприятельтъ се готви за отстѫпление. Между това, къмъ 4 ч. пехотната престрелка между нашитѣ вериги тукъ-тамъ отъ позицията и неприятельтъ се засилваше, а къмъ 5 ч. 40 м. неприятельтъ вече откри оживенъ огънь отъ полскитѣ и планинскитѣ си орѫдия кръстосано срещу позицията на дѣсната колона и тая на дружината отъ Родопския полкъ. Неприятелскиятъ огънь всѣки моментъ се усилваше все повече и повече и къмъ 6 ч. той бѣше вече като градушка или, както сега се казва, барабаненъ. Неприятельтъ обстрелваше в. Говедарникъ, т. е. 1-а и 2-а дружини отъ 12-и Балкански полкъ, които бѣха по северния склонъ на върха, и 2-а и 4-а дружини отъ 10-и Родопски полкъ и 14-а, 6-а, 8-а, 4-а и 2-а дружини отъ М.-О. опълчение, които бѣха по южния склонъ на сѫщия върхъ. Нашата артилерия отговаряше колкото можеше, но ясно се виждаше голѣмото числено и топографско превъзходство на неприятелската. Къмъ 6 ч. 10 м. къмъ непрекѫснатия неприятелски артилерийски огънь се прибавя и най-силенъ пехотенъ и картеченъ огънь. Въ сѫщото време, безъ да престава огъня, неприятелски части въ сила около полкъ почватъ настѫпление срещу фронта на позицията и съседитѣ въ дѣсно. Частитѣ на позицията чувствуватъ важностьта на момента и всички сѫ убедени, че спасението е само въ упорната отбрана: Изгубването на в. Говедарникъ би значило изгубване на позицията на дѣсния брѣгъ на Каменица. Числото на раненитѣ е вече значително, отдѣлни разколебани опълченци, придружващи раненитѣ, се виждатъ по-често, подържкитѣ влизатъ въ първата линия: 5-а Одринска дружина разгъва 2-а и 3-а рота при 14-а Воденска дружина и въ интервала между тая и дружината отъ Родопския полкъ. На лѣвия флангъ по заповѣдь на подполк. Пчеларовъ 1 рота отъ 2-а Скопска дружина още въ 4 ч. 30 м. е вече продължила фланга на Битолската дружина, а и друга тръгва да продължи още въ лѣво. Маневренитѣ войски сѫ готови за действие и всички щабове и началници, войници и офицери, сѫ насочили погледа си къмъ в. Говедарникъ и южния му склонъ и съ трепетно внимание следятъ тоя вулканъ отъ снаряди, пушекъ и тътнежъ. Щабътъ на опълчението въ 6 ч. 20 м. схвана, че неприятельтъ атакува и даде заповѣдь, маневренитѣ войски съ една дружина да се притекатъ на дѣсната колона на помощь. За такава дружина е била назначена 1-а дружина отъ 14-и Македонски полкъ съ картечната рота, която веднага потеглила за участъка на дѣсната колона, спирайки отстѫпили групи опълченци и дветѣ пл. батареи, като ги повърнала назадъ на позицията имъ. Въ 7 ч. 25 м. боятъ е въ най-високото си развитие. Стрелбата отъ неприятелската артилерия и пушечната стрелба отъ нашитѣ позиции е най-оживена. Настѫпилиятъ неприятель, обаче, е прикованъ на мѣстото си и всичкитѣ му опити да се вдигне напредъ се задушватъ още въ началото имъ; напреднали сѫ тукъ-тамъ нѣкои негови части, предъ които мѣстностьта е благоприятствувала за това. 1-а картечна рота е стреляла съ мѣрникъ 1,500-1,200. Позицията на цѣлата дѣсна колона е подхвърлена на огънь, който не оставя нито педя земя не обстреляна. И инакъ слабитѣ отъ офицери и опълченци дружини вече сж изгубили 6 офицери и повече отъ 230 опълченци убити и ранени. А покрай тѣхъ и още толкова сж излѣзли отъ строя за пренасяне и съпровождане сжщитѣ. При все това частитѣ, макаръ и съвсемъ ослабнали, сж на мѣстата си. Бригадниятъ командиръ подполк. Пчеларовъ е на самата позиция и съ личенъ примѣръ ободрява частитѣ. Адютанта на бригадата подпоручикъ Лиловъ съ всички ординарци отъ щаба задържатъ и повръщатъ на мѣстото имъ всички, които се отклоняватъ да изпълнятъ своя дългъ. Борбата е сериозна и напряжението на силитѣ наближава своя край. Пристигането на дружината отъ 14-и полкъ, макаръ и малобройна, около 200 души, казва се въ релящията на 2-а М.-О. бригада, въ висока степень подигна духа на опълченцитѣ. Къмъ сжщото време, продължава се въ сжщата реляция, една дружина отъ подържката на 12-и полкъ поведе контъратака, увлѣче съ себе си находящата се въ лѣво дружина отъ 10-и Родопски полкъ, която сжщо бѣше твърде много разколебана, увлѣче така сжщо и опълченскитѣ дружини още по-въ лѣво и съ общи усилия противникътъ бѣше отблъснатъ съ голѣми за него загуби. Дружината отъ 14-и полкъ, както видѣхме отъ донесението на подполк. Пчеларовъ, бѣше изпратена къмъ 4-а Битолска дружина, дето тя съ две роти и картечната рота въ първа и две роти въ втора линия се разположила на позиция съ натъкнати ножове, готова да отбие всѣка нова атака съ контъратака. Между войницитѣ е, и остава, и самия командиръ на полка, подполк. Бановъ. Въ 8 ч. 45 м. вечерьта боятъ още продължаваше съ силата, съ която се развиваше въ 8 часа, обаче, въ 9 часа значително намаля, а въ 10 вече бѣше тихо по позицията и в. Говедарникъ. Къмъ 10 ч. 30 м. неприятельтъ отново откри силенъ огънь и се опита да развие едно нощно нападение, но, посрещнатъ сжщо съ силенъ огънь, той биде повърнатъ назадъ и отново на полесражението настана относително затишие, до продължаване на борбата рано наследния

Подпор. ЛИЛОВЪ П

Капит. КАНАЗИРСКИ Г.

Дѣловод. ВЕЛЕВЪ СП.

день. Презъ тоя бой дружинитѣ иматъ: въ 2-а дружина 31 ранени и 3 убити, 4-а — 31 ранени и 6 убити, ротитѣ отъ Дебърската дружина придадени къмъ сѫщитѣ дружини — 18 ранени, 1-а картечна рота — 3 ранени, 5-а дружина — 22 и 4, 6-а — 11, 7-а — 26 и 1, 8-а — 22 и 14-а — 41 ранени, 6 убити и 1 умрѣлъ, или всично 207 ранени, 28 убити, 1 умрѣлъ и 5 безвесть пропаднали. При това, въ тоя бой паднаха убитъ отъ шрапнелна запалка командира на 2-а рота отъ 14-а Воденска дружина подпор. Михаилъ Попъ Костантиновъ и ранени командира на сѫщата дружина майоръ Христовъ въ рѫката отъ шрапнелъ, командира на 8-а дружина капитанъ Канаазирски отъ шрапнеленъ куршумъ въ гърдитѣ, командиритѣ на роти отъ Скопската дружина подпор. Мариновъ Димитъръ, отъ Кумановската дружина Георгиевъ Сава и младшия офицеръ отъ сѫщата дружина оф. кандидатъ Дюлгеровъ Атанасъ. Освенъ това, раненъ е командирътъ на 3-а рота 7-а Кумановска дружина фелдф. Лазовъ Марко и контузенъ е билъ командира на 6-а Охридска дружина поручикъ Бозуковъ, който оставилъ дружината си въ съставъ на рота, да се командува отъ адютанта на дружината ст. подоф. Иванъ Кацаровъ. Нека припомнимъ,

Оф.-канд. ДЮЛГЕРОВЪ АТ.

Подпор. КОНСТАНТИНОВЪ М.

че тая дружина бѣ изгубила една отъ ротитѣ си на 22 юний, а друга една нейна рота бѣше още преди започване на войната придадена къмъ квартирата на щаба на 4-а армия. Дружинитѣ сѫ изстреляли: 2-а — . . . 4-а — 9,000, 5-а — 9,175, 6-а — . . . 7-а — . . . 8-а — . . . 14-а — . . . 1-а картеч. рота — 2750 патрони.

Артилерията на дѣсната колона оставаше отъ 2 орѫдия отъ 8-а с. с. батарея и цѣлата 12-а не с. с. батарея. Преди зазоряване на 8 юлий ва в. Говедарникъ пристигна 7-а с.с. батарея на капитанъ Кировъ, влизаща въ състава на 8-а дивизия. Както видѣхме при описание действията на артилерията миналия день, батарейнитѣ командири капитанитѣ Симовъ, Стефановъ, Кировъ и Радевъ, по липса тукъ на полесражението на командира на 3-о пл. артил. отдѣление, майоръ Василевъ Ганю, бѣха сами установили планъ за действията си за 8 юлий. Споредъ тоя планъ следвало, 9-а с. с. батарея отъ лѣвия брѣгъ на р. Каменица да открие огънь първа и привлѣче къмъ себе си огъня на неприятелската батарея откъмъ казармата при Цера, двете орждия отъ 8-а с.с. батарея, 12-а не с. с. батарея и две орждия отъ 7-а с. с. батарея ще обстрелватъ разнитѣ неприятелски батареи къмъ Киткитѣ (Пресѣшкитѣ височи), а другиятъ взводъ отъ 7-а с. с. батарея и 5-а с. с. батарея ще трѣбва да демонтиратъ неприятелското скорострелно орждие, което бѣше предъ меркеза. Обаче, по липса на командуване, т. е. по липса на артилерийски началникъ тоя планъ въпрѣки всичкитѣ усилия на капитанъ Симовъ, който даже отишълъ на телефона на 12-и полкъ да уреди изпълнението на плана, не е могълъ да се приложи. 5-а с. с. батарея открила преждевременно огънь, а и неприятелската артилерия благодарение командующето положение, което заемаше, както и безъ съмнение благодарение на умѣлото й командуване при тоя бой, скоро заставила нашитѣ батареи да се откажатъ отъ всѣка подобна инициатива. При все това, неприятелското орждие, което е следвато да се демонтира, е било одръпнато назадъ отъ неприятеля. 12-а не с. с. батарея споредъ плана заела нова позиция въ участѣка на 2-а Скопска дружина съ 4 орждия, съ които въ 11 часа пр. пл. е била готова да открие отъ тамъ огънь, а другитѣ 2 орждия останали на старата позиция. 7-а с. с. батарея на капитанъ Кировъ, изглежда, е била непосредствено на линията на пехотнитѣ окопи и огъня, насоченъ срещу батареята, е поразявалъ и самата пехота, вследствие на което по заповѣдь е била вдигната и следвало да се премѣсти при 12-а не с. с. батарея. Между това, неприятелската непрекжсната стрелба срещу върха Говедарникъ, както и настжплението предприето отъ неприятелската пехота, сж поколебали артилериститѣ и къмъ 4 часа, или малко следъ това, капитанъ Симовъ мислейки, че пехотнитѣ части сж отстжпили натоварилъ двете си орждия и повѣлъ батареята си, последвана и отъ двете орждия на 12-а не с. с. батарея, къмъ р. Каменица. Когато тия орждия минали край позицията на останалитѣ 4 орждия отъ не с. с. батарея, повлѣкли следъ себе си и тѣхъ, докато сж били за щастие срещнати отъ дружината отъ 14-и полкъ, идяща на помощь, и повърнати назадъ. 12-а батарея има 3 ранени, а 8-а—нѣма загуби. Първата изстреляла 48 гранати и 80 шрапнела, а втората 32 гранати и 149 шрапнели. Неприятелската артилерия въ сжщото време хвърли тукъ не по-малко отъ 3—4 хиляди снаряди.

Съседи. Въ реляцията на 10-и Родопски полкъ за действията тоя день между другото четемъ следното:

> Къмъ 4 ч. сл. пл. артилерийскиятъ огънь на неприятеля почна постепенно да се усилва и къмъ 5 и половина ч. ураганниятъ огънь отъ полска и крѣпостна артилерия отъ страна на противника, особено по височата Говедарь, се доведе до висша степень. Подъ прикритието на този огънь пехотнитѣ му части въ вериги и колони, не по-малко отъ полкъ, настжпиха къмъ 2-а и 4-а дружини и картечната рота и се доближили на около 500—600 крачки, но обстреляни отъ силенъ пехотенъ и картеченъ огънь бидоха отбити съ голѣми

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

загуби и отстжпвайки въ дола на около 800 крачки отъ позицията, а други се скрили въ колибитѣ Литовци, които въ последствие запалиха, за да прикриятъ предвижението си.

Къмъ 7 и половина ч. сл. пл. получихъ устно донесение отъ командира на 4-а дружина, подполк. Василевъ, че веригитѣ на противника сж отбити и залегнали въ дола на около 700—800 кр., отдето стрелятъ. Къмъ 10 ч. сл. пл. стрелбата пехотна и артилерийска се поднови съ голѣма ярость и отъ двѣтѣ страни. Сърбитѣ бѣха запалили кжща, която освѣтляваше бойното поле предъ насъ, а настжпление поведоха къмъ М.-О. опълчение въ лѣво отъ 4-а дружина, което отстжпи, обаче, пристигналия 14-и п. Македонски полкъ зае позицiитѣ на опълчението и фланга на полка се осигури. Цѣлата нощь единичнитѣ изстрели почти не се прекжснаха; това отдавамъ на силното напрежение и голѣма възбуденость и отъ двѣтѣ страни.

Въ реляцията на 12-и Балкански полкъ за сжщия бой между другото четемъ следното:

. . . Къмъ 2 и половина ч. сл. пл. сърбитѣ почнаха най-ожесточено да обстрелватъ позицiитѣ ни съ артил. снаряди. Пехотата имъ сжщо, подпомагана отъ картеченъ огънь, започна вихрена стрелба. Къмъ сжщото време неприятелски групички почнаха да се промъкватъ, избирайки скрити подстжпи и подъ прикритието на силна артилерия и се сгрупиратъ въ дола между нашата и сръбска позиция. Оживлението къмъ сърбитѣ ставаше все по-голѣмо. Започнаха да пренасятъ патрони напредъ, нагласяваха картечници срещу фронта на 1-а дружина отъ повѣрения ми полкъ. Гжсти вериги започнаха да се спущатъ отъ Цера. Донесохъ устно по телефона на командира на бригадата за положението и помолихъ, щото маневренитѣ войски на бригадата да преминатъ р. Каменица и се настанатъ близко задъ Говедарь, за да стане ефикасно използуването. Командирътъ на бригадата се съгласи. Къмъ 5 часа сл. пл. артил. огънь достигна до своя върхъ. Дѣсния ми флангъ, по всичко изглеждаше, че ще бжде атакуванъ отъ сърбитѣ. Кръстосанъ артил. огънь отъ три страни се сипѣше по позицията на 1-а и 2-а дружини отъ полка. 4-а дружина, която бѣше отзадъ въ участкова подръжка, сжщо търпѣше загуби отъ този огънь. Гжсти вериги, 4—5 последователни реда, се спускатъ отъ седловината северно отъ казармата, преминаватъ дола и взематъ направление на дѣсния ми флангъ. Въ началото веригитѣ представляваха нѣщо като дружина, но подъ прикритието на артилерийски огънь започнаха да се прехвърлятъ и други части въ сжщия долъ, така че насоченитѣ срещу 1-а дружина бѣха около полкъ пехота. Дошли тия вериги на 1000—1200 крачки отъ позицията ни, откри имъ се силенъ огънь отъ стрелцитѣ и картечницитѣ. Благодарение този огънь настжплението на противника стана много бавно. Подстжпитѣ на неприятеля му позволиха да се приближи до колибитѣ, находящи се на 500—600 кр. предъ позицията на 1-а дружина.

Артилерийскиятъ огънь и пехотната стрелба отъ окопитѣ на противника не преставаха, явиха се и две картечници на Чукара, които сжщо започнаха да жарятъ позицията. Пехотната и картечната стрелба, обаче, не ни причиниха никаква загуба. Позицията на 1-а дружина, бранена до сега отъ две роти въ бойна часть, се усили съ още една рота отъ дружинната подръжка. 6-а рота, поразена чувствително отъ артил. огънь се отдръпна на по-сгодно мѣсто назадъ. Командирътъ на 1-а дружина, считайки, че напуснатото мѣсто е отъ важность, изпраща единъ взводъ отъ дружинната си подръжка за заемането му. Въ това време, къмъ 6 ч. сл. пл. артил. стрелба по позицията бѣше най-усилена; пехотния напоръ сжщо. Дойдохъ на позицията на 1-а дружина и, като видѣхъ положението, заповѣдахъ дружинния командиръ да извади на линията остатъка отъ дружинната си подръжка, като му обѣщахъ подкрѣпление. Сжщевременно разпоредихъ 2 роти отъ 4-а дружина (подръжка на участъка) да усилятъ бойната часть. Пехотниятъ огънь отъ наша страна достигна до най-голѣма могжщественость . . .

Къмъ 7 ч. 30 м. сл. пл. противникътъ достигна на около 80—100 крачки отъ позицията на 1-а дружина и около 200—250 отъ тази на 2-а дружина отъ повѣрения ми полкъ (срещу другитѣ части напора бѣше по-слабъ). Артилерийския сърбски огънь не преставаше и сега. Нашиятъ пехотенъ огънь се усили до неимовѣрность, а благодарение запазеното хладнокръвие у началствующитѣ лица и мълчаливата клѣтва на всички да умратъ до единъ, но да запазатъ Говедарь, той бѣше и достатъчно действителенъ. Това застави противника въ 8 ч. сл. пл. да спре напредването си и отъ начало бавно, а после въ паника да отстжпи задъ колибитѣ. Преследването бѣ систематично съ огънь.

Съдействия. Всичката тяжесть на днешния бой изнесе почти 1-а дружина отъ полка ми. Не малко заслуги иматъ, обаче, втората дружина и картечнитѣ роти на повѣрения ми и на 10-и п. полкове. Артилерийско съдействие нѣмаше . . .

Сърбската атака бѣше извършена отъ 18-и п. полкъ (1-и позивъ). Предъ позицията бѣ обсѣяно съ неприятелски трупове и ранени, които мрака завари неприбрани . . .

Както казахъ по-рано сърбитѣ дадоха видъ за настжпление и къмъ лѣвия флангъ на участъка ми. Артилерията на неприятеля не изпущаше и тоя флангъ отъ вниманието си, а къмъ 2 ч. сл. пл. тукъ се откри честа пушечна стрелба отъ двѣтѣ страни.

Командирътъ на 3-а дружина Шипченци, които бѣха до сега въ участъкова подържка задъ Говедарь, като забелезва, че отъ къмъ крайния лѣви флангъ (опълчението) има частично отстжпление, безъ да чака заповѣдь, разпорежда: Една рота да се отправи веднага къмъ опълчението, друга да остане задъ 4-а дружина отъ 10-и Родопски полкъ. По моя заповѣдь, когато сърбския напоръ на дѣсния ми флангъ бѣше най-голѣмъ, бѣ изпратена на лѣвия флангъ (въ бойна часть) на 2-а дружина Балканци една полурота и една рота за прикритие на 7-а план. батарея, която бѣше на позиция задъ 4-а Битолска дружина. Остана само една полурота отъ цѣлата дружина въ резервнитѣ окопи задъ Говедарь. Съ прекратяване на огъня вечерьта ротитѣ, които бѣха изпратени задъ 4-а дружина Родопци и тази, изпратена задъ опълчението, се прибраха въ резервнитѣ окопи. Въ 11 ч. сл. пл. 3-а дружина отъ 23-и п. Шипченски полкъ замина въ разпореждане на командира на 2-а бригада отъ М.-О. опълчение.

Презъ тоя день 12-и п. Балкански полкъ въ сила отъ около 2—2500 души има убити 1 офицеръ и 23 подофицери и редници, ранени 202 подофицери и редници и безвесть 59 души. Загубитѣ отъ убити и ранени на тоя полкъ сж съ нѣколко души по-малко, отколкото ония на подполковникъ Пчеларовъ.

30-и Шейновски полкъ по-въ дѣсно е ималъ тоя день 2 убити и 8 ранени войници. 10-и Родопски полкъ колко загуби има, трудно може да се установи, защото въ реляцията на тоя полкъ загубитѣ сж дадени общо за всички дни.

Лѣвата колона остава на позицията си както миналия день. 24-и Черноморски полкъ остава съ 1-а и 4-а дружини и 1 картеченъ взводъ въ първа линия и 2-а и 3-а дружини съ другия картеченъ взводъ въ втора —. Нека отбележимъ, че нощно време, за отбиване нощни нападения, 3-а дружина се е вливала въ първата линия и рано сутринь се е дръпвала задъ височата. Между 1-а и 2-а дружина на позиция сж били двѣтѣ роти отъ 14-и Македонски полкъ. 1-а дружина е заемала височата съ тритѣ джба съ три роти; а 3-а рота оставаше на дѣсния флангъ при 4-а дружина. Двѣтѣ роти отъ Македонския полкъ сж заемали седловината, а 4-а дружина съ 3-а рота и 13-а и 14-а роти въ първа линия, а 15-а рота въ втора заемала така наречената „Зелена чука“ на дѣсния флангъ. 16-а рота е била задъ 1-а дружина. Деньтъ мина на позицията на тоя полкъ спокойно и тихо. Артилерията на неприятеля отъ Пресѣка и Безиково не се обаждаше. Обаче, къмъ 7 ч. сл. пл. неприятелската артил. откри оживленъ кръстосанъ огънь отъ повече отъ две батареи по позицията на полка, като хвърляше по 8—10 снаряда заведнажъ. Въ сѫщото време срещу 4-а дружина почнала да настѫпва една неприятелска дружина, а срещу 1-а дружина — 3—4 вериги отъ по полурота, но посрещнатъ съ силенъ орѫдеенъ, картеченъ и пушеченъ огънь тоя неприятель е билъ спренъ и прикованъ, неприятелската дружина на 700 кр., а веригитѣ въ лѣво на 1200 кр. далечъ отъ позицията. Това настѫпление, очевидно, целѣше да държи нашитѣ сили при лѣвата колона приковани на позицията си, за да не могатъ да дадатъ своята огнева и жива подкрѣпа на дѣсната колона на в. Говедарникъ. Други действия полкътъ не е развилъ до вечерьта. Презъ деня загуби сѫ имали: 1-а дружина 1 убитъ, 6 ранени и 6 безвесть пропаднали, 4-а дружина 8 ранени, картечната рота 1 раненъ, двѣтѣ роти отъ 14-и Македонски полкъ . . . . За изстрелянитѣ патрони сведение не може да се даде.

3-а М.-О. бригада. Следъ полунощь срещу 8 юлий позицията на Солунската дружина е била оживлено обстреляна съ артилерийски огънь, съпровожданъ отъ силна пехотна стрелба. Това накарало подполковникъ Протогеровъ да заповѣда, бригадната подържка да заеме позиция и да се пуснатъ патрули за провѣрка. Следъ 15 минути стрелбата се прекратила и въ участъка настанала пълна тишина. Оказало се, че престрелката е била предизвикана отъ настѫпването на нѣколко патрули отъ Солунската дружина, което неприятельтъ бѣ взѣлъ, види се, за нощна атака и бѣ открилъ най-живъ огънь. На позицията дружинитѣ и батареитѣ останали както миналия день, като използували времето за съвършенствуване на окопитѣ и закритията. Неприятельтъ и тукъ не разви почти презъ цѣлия день никакви действия, достойни за отбелезване. Обаче, къмъ 6 ч. сл. пл. срещу участъка на Серската дружина почнали да настѫпватъ нѣколко неприятелски роти, което предизвикало подполк. Протогеровъ да изпрати въ тоя участъкъ двѣтѣ роти отъ 14-и Македонски полкъ, състоящи се въ бригадна подържка, въ подкрѣпа, и да възложи тоя участъкъ на капитана отъ сѫщия полкъ Балевски. Оказало се, че настѫпилитѣ неприятелски части сѫ били по-незначителни и че това появяване на тия малки части не е имало друга смисъль освенъ за охранение или смѣна на охранение. Презъ тоя день загуби иматъ: Солунската дружина 2 убити, 2 ранени и 1 умрѣлъ, Серската— 1 раненъ, Щипската—2 ранени и 2 умрѣли, Лозенградската дружина—9 дезертирали, или всичко 2 убити, 5 ранени, 3 умрѣри и 9 дезертирали. Изстреляли 9-а дружина—20 патрона, 11-а 4250, 15-а—500 и и 3-а—. . . .

Артилерията въ лѣвия участъкъ оставаше на сѫщитѣ си позиции. 10-а не с.с. батарея къмъ $9^1/_2$ ч. пр. пл. открила огънь по неприятелска пехота при една отъ Царскитѣ махали срещу в. Говедарникъ, който огънь продължилъ до 4 ч. сл. пл. по 1—2 изстрела въ 3 минути. Къмъ тоя часъ, обаче, неприятелскитѣ батареи открили ураганенъ огънь както по предния взводъ, така и по заднитѣ два взвода. Огъньтъ е продължилъ 5 минути и батареята е била заставена да замълчи. Къмъ 5 часа тя продължила отново обикновения си огънь, но въ 7 ч. прекратила и следъ това вече не стреляла. 11-а *не с. с. батарея* е развила още по-незначителни действия. Двѣтѣ орждия отъ 8-а с.с. батарея, действующи въ участъка на 3-а М.-О. бригада при 11-а батарея, сѫ обстрелвали оживено следъ 5$^1/_2$ ч. сл. пл. както подстѫпитѣ срещу в. Говедарникъ, така тия предъ Серската дружина. 10-а батарея изстреляла 72 гранати и 105 шрапнели, 11-а —16 гр. и 16 шр. и взвода отъ 8-а с.с.—11 гранати и 171 шрапнели. Загуби има 10-а батарея ранени 2 войника и 2 коня и убити 1 конь. 11-а батарея и с. с. взводъ нѣматъ загуби.

Маневренитѣ войски на опълчението презъ деня се състояха отъ 1 дружина и картечната рота отъ 14-и полкъ и 13-а Кукушка дружина. Тѣ бѣха разположени при Ковачка махала задъ междината между дѣсната и лѣвата колона на опълчението. Началникътъ на маневренитѣ войски, подполковникъ Николовъ, виждайки сериозността на боя при дѣсната колона и преди да получи заповѣдьта, за да подкрѣпи сѫщата колона, по свой починъ заповѣдалъ дружината отъ 14-и п. полкъ съ картечната рота да настѫпи напредъ и влѣзе въ подчинение на подполк. Пчеларовъ. Дружината отъ Македонския полкъ смѣло настѫпила напредъ, повърнала назадъ почналата да отстѫпва артълерия на дѣсната колона и съ появата си на позицията подигнала силно духа на борцитѣ и решително наклонила везнитѣ на успеха на наша страна. 13-а Кукушка дружина малко следъ това се подала напредъ и надвечеръ се разположила на позиция на стѫпало задъ лѣвия флангъ на 8-а Скопска дружина. Така на 8 срещу 9 юлий въ разпореждане на началника на опълчението не остава нито една дружина.

Разположението на частитѣ презъ нощьта остава, както е показано на скица № 51 на стр. 499.

Резултати отъ боя. Неприятелската атака бѣ отбита съ пъленъ успехъ. Това се дължи на усилията на всички части особено на 12-и Балкански полкъ.

Загуби общо въ двѣтѣ колони на опълчението има убити 36, отъ които 1 офицеръ, ранени 238, отъ които 6 офицери и безвесть 20 души, или общо загуби около 300 души.

Изстреляни 700 артил. снаряди и . . . пех. патрони.

Времето бѣше промѣнливо, облачно и топло.

Отличиха се подполк. *Пчеларовъ*, капит. *Симовъ*, раненитѣ капитани *Христовъ*, *Канازирски*, подпоручицитѣ *Мариновъ*, *Георегиевъ Сава*, оф.-канд. *Дюлгеровъ* и пр. Между отличилитѣ се трѣбва да се подчертае името на подпор. *Михаилъ попъ Константиновъ*, който падна убитъ на поста си на чело на своята 2-а рота отъ 14-а Воденска дружина.

9 юлий.

КЪРВАВОТО ОТБИВАНЕ ВТОРАТА АТАКА НА СЪРБИТѢ СРЕЩУ В. ГОВЕДАРНИКЪ.

(Гл. скици №№ 52, 53 и 54 на стр. 516, 540 и 536).

Въ отговоръ на исканитѣ за опълчението подкрѣпления въ 4 часа пр. пл. и малко следъ това се получиха следнитѣ тв. бързи на командующи 4-а армия, генералъ-майоръ Диковъ, заповѣди.

На № 331. Врагътъ е навредъ разтегнатъ и навредъ еднакво отслабенъ. Разчитайте само на своитѣ собствени сили. Подръжки не могатъ да Ви се изпратятъ. При първа възможность ще Ви изпратя едно полско с. с. артилерийско отдѣление, което да услужва васъ и 8-а Тунджанска дивизия. 6278. Турско-Габрово, 9.VII.13 г. 1 ч. 35 м. пр. пл.

На № 240. Дава Ви се само дружината отъ 44-и полкъ на подполковникъ Бончева, находяща се въ с. Драмча, отъ която се възползувайте въ краенъ случай, тъй като е твърде изморена. 6284. Турско-Габрово, 9.VII. 13 г. 4 ч. 45 м. пр. пл.

Тая дружина, наистина, бѣше изморена, обаче, нейното оставяне въ Драмча би било безполезно въ случай на нужда, защото не би могла на време да се използува поради отдалеченость отъ предната линия. Въ $7^{1}/_{2}$ ч. на командира на дружината се заповѣда да тръгне съ дружината си къмъ с. Тодоровци и се установи на хребета непосредствено на лѣвия брѣгъ на Каменица, като маневрени войски на опълчението. Дружината бѣше дошла отъ в. Руенъ и по пжтя изостанали единъ офицеръ и 200 войника. Тя нѣмаше обозъ, освенъ 8 патронни, 10 готварски и 2 багажни коня и стана нужда, за да може да си подвозва храна отъ Царевосело, да й се дадатъ коне отъ 2-а М.-О. бригада.

Едновременно съ тая дружина помощь началникътъ на 8-а дивизия бѣше изпратилъ една своя дружина въ разпореждане на лѣвата си колона, полков. Кърджиевъ, съ заповѣдь да подържа, ако стане нужда, дѣсната колона отъ опълчението. По тоя поводъ съ № 344 отъ 7 часа 20 м. пр. пл. се предупреди подполковникъ Пчеларовъ, като му се заповѣда, щомъ почувствува нужда да поиска тая дружина.

Тая евентуална помощь отъ Тунджанската дивизия бѣ най-лесната работа за тая дивизия, защото тя действителенъ фронтъ въ съприкосновение съ неприятеля заемаше всичко $3^{1}/_{2}$—4 клм.: по самия в. Говедарникъ около $1^{1}/_{2}$ клм. огнена линия и по склона къмъ р. Каменица около 2—$2^{1}/_{2}$ клм. огнена линия, по която нито на 8, нито на 9 юлий не се разиграха никакви действия. Въ тия 3—4 квадратни километра тая дивизия имаше 4 полка, сили сравнително голѣми и сравнително доста добре ешалонирани въ дълбочина. Наистина, тая дивизия имаше участъка си до в. Руенъ, изключително, обаче, всичкото това пространство при действията нѣмаше освенъ петостепенно значение. А между това, М.-О- опълчение съ придаденитѣ къмъ него части заемаше фронтъ въ непрекжснато съприкосновение съ неприятеля цѣли 7 и половина клм. съ сили около 4 полка. И именно тия измѣрения сж, които постоянно изпъкваха предъ щаба на опълчението, и които внушаваха постоянната идея, че 8-а дивизия трѣбва да бжде по-активна, идея писана въ повече отъ десеть донесения.

Презъ деня отъ щаба на 8-а дивизия пристигна за свързка при щаба на опълчението ротмистъръ Чонковъ. Сутриньта и следъ това щабътъ на опълчението получи и се разпореди, както следва:

Отъ н-ка на 8-а дивизия.

Нощьта на фронта на дивизията до 4 часа пр. пл. премина спокойно. Къмъ това време сърбитѣ откриха силенъ артилерийски огънь и настжпиха къмъ нашитѣ позиции, обаче бѣха отблъснати. Сега сърбитѣ обстрелватъ съ артилерийски огънь нашето разположение, а отъ двѣтѣ страни се води слаба пехотна престрелка. За подкрѣпление на М.-О. опълчение изпращамъ една дружина отъ маневрирующитѣ войски. Одържането на М.-О. опълчение на позициитѣ е отъ голѣма важность. То трѣбва да се подкрѣпи, защото менъ ми е вече невъзможно да отдѣлямъ части. 2495. Сивакобила, 9.VII. 913 г. 6 ч. 15 м. пр. пл. Получена въ 7 ч. 20 м. пр. пл.

До командующи 4-а армия и съседитѣ.

Частитѣ заематъ сжщитѣ позиции. Отъ 4 ч. пр. пл. до тозъ часъ (8 ч. пр. пл.) се води отъ време на време оживлена артилерийска стрелба, а порѣдко пушечна. Дружината отъ 44-и полкъ е доста изморена и ще я оставя на старата позиция при с. Тодоровци. 344. Тодоровци, 9.VII.13 г. 8 ч. 30 м. пр. пл.

Отъ командующи 4-а армия.

Н-ка на 8-а Тунджанска дивизия ще Ви подкрѣпи съ една дружина. Ако има нужда, сжщото ще направи генералъ Тодоровъ. Въ Драмча имате една дружина отъ 44-и полкъ; две батареи полска артилерия заминаха отъ Царевосело за разположението Ви въ 5 ч. тази сутринь. Твърдото стоене на опълчението е отъ висока важность за армията. Напрѣгнете последни усилия. 6292. 9.VII. 13 г. 8 ч. 40 м. пр. пл. Получена въ 9 ч. пр. пл.

До н-цитѣ на колонитѣ и маневренитѣ войски.

Полскитѣ батареи сж на пжтя отъ Драмча и следъ малко ще пристигнатъ на позицията. Дѣсната колона, по поискване отъ началника на колоната, ще бжде усилена съ една дружина отъ 8-а дивизия. Въ Драмча пристигна една дружина отъ 44-и полкъ. Командующи армията вѣрва, че твърдото стоене на опълчението е отъ голѣма важность за армията, като предлага да напрѣгнемъ всички всичкитѣ си усилия. 348. Тодоровци, 9.VII. 13 г. 9 ч. 30 м. пр. пладне.

Следното донесение, както го намираме въ архивата на в.-историческата комисия, полезно е да помѣстимъ тукъ, за да се види, какъ съседитѣ въ дѣсно схващаха положението въ 10 ч. 30 и пр. пл.:

Отъ н-ка на 8-а дивизия до командующи 4-а армия.

До тоя часъ частитѣ отъ дивизията стоятъ твърдо на позициитѣ си. Неприятелската пехота се е приближила на 500—800 крачки отъ позицията, отъ дето не може да напредне повече. Пехотната стрелба е слаба, обаче, неприятелския артилерийски огънь е непоносимъ и нанася голѣми вреди. Около 6 неприятелски батареи, необезпокоявани отъ нашата артилерия обстрелватъ съ бризантни гранати нашитѣ пехотни окопи. Безъ полска артилерия стоението на позицията ще е трудно. 2500. 9VII.13 г. 10 ч. 30 м. пр. пл.

До командующи 4-а армия и н-цитѣ на 7-а и 8-а дивизии.

Сега, 12 ч. по пладне, положението неизмѣнно. Срещу дѣсната колона неприятеля стреля съ твърде силенъ артилерийски огънь, а срещу лѣвата — артилерийския огънь е по-рѣдъкъ. Изобщо по цѣлия участъкъ отъ време на време се води оживлена стрелба. Срещу 8-а дивизия почти не се забелезва да се води бой. Желателно е дѣсната колона на 8-а дивизия да премине въ настжпление. 352. Тодоровци, 9.VII.13 г. 12 ч. пр. пл.

Веднага трѣбва да отбележимъ че дѣсната колона на 8-а дивизия поради стръмна мѣстность била привлѣчена къмъ лѣвия флангъ на

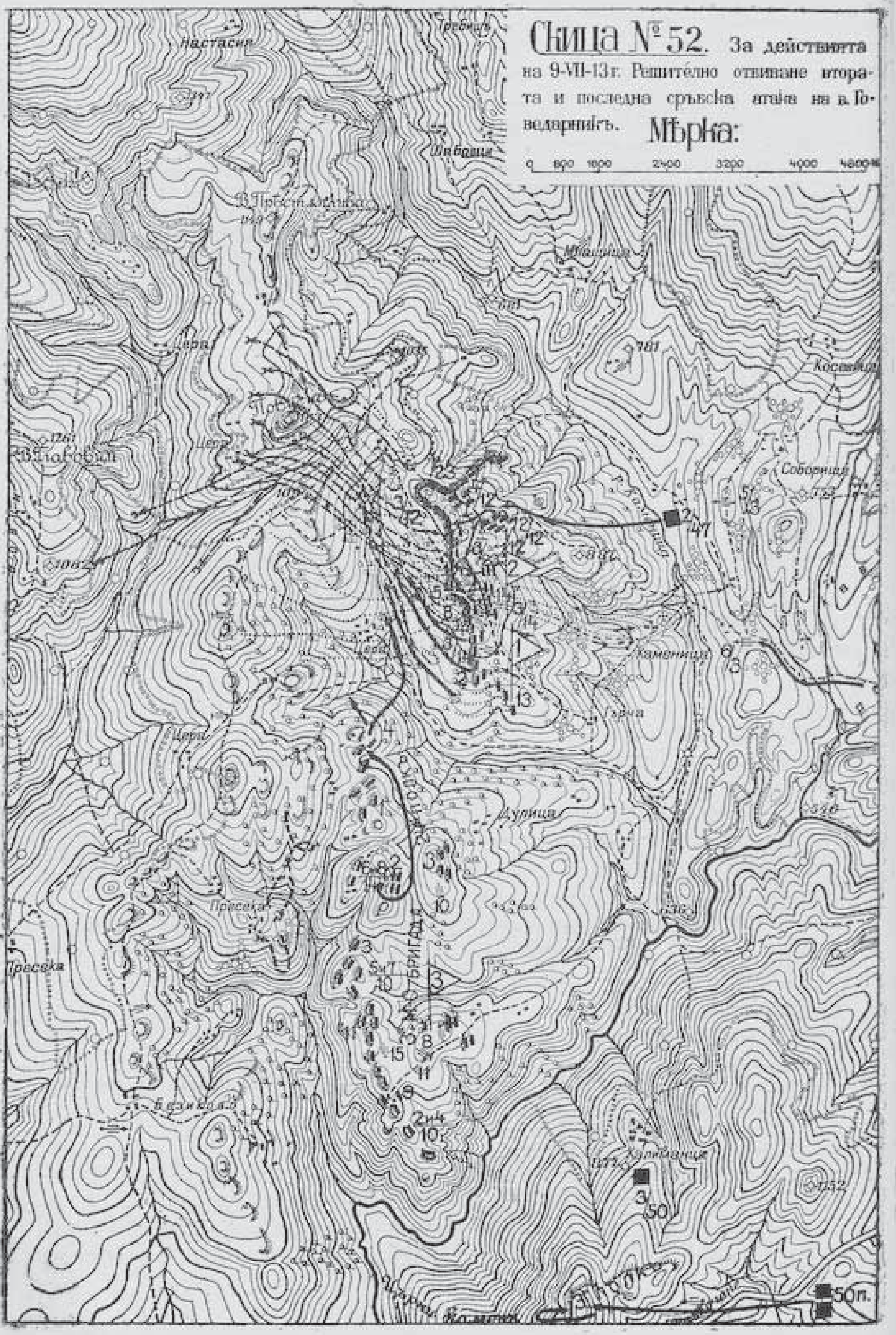

Скица № 52. За действията на 9-VII-13 г. Решително отбиване втората и последна сръбска атака на в. Говедарникъ. Мѣрка:

0 800 1600 2400 3200 4000 4800м
Настасия
Требишъ
Соборица
Каменица
Гърча
Дулица
Пресека
Калиманци
БРИГАДА
50 п.

сжщата дивизия и по тоя начинъ участъка на тая дивизия е билъ сведенъ отъ в. Горедарникъ до р. Каменица.

До командующи 4-а армия.

Положението неизмѣнно. Следъ пладне се води рѣдка артилерийска и пушечна стрелба, сега 1 часа стрелбата извънредно оживлена срещу дѣсната колона и лѣвитѣ части на 8-а дивизия. 353. 9.VII.13 г. 1 ч. сл. пл.

Въ 1 ч. 30 м. сл. пл. предчувствувайки, че неприятеля ще предприеме атака, написа се следното:

До командира на 2-а М.-О. бригада.

Бѣше Ви телеграфирано да поискате една дружина отъ лѣвата колона на 8-а дивизия, която ще Ви се даде. Разполагайте и съ последната дружина отъ маневренитѣ войски. Позицията трѣбва да се одържи на всѣка цена. Полскитѣ батареи (наши) взеха позиция и съ огъня си ще Ви поддържатъ. 355. Позицията, 9.VII..1 г. 30 м. сл. пл.

До командующи 4-а армия и съсѣднитѣ дивизии.

Началникътъ на дѣсната колона отъ 12 часа донася, че срещу него се насочвали пресни и превъзходни сили, които сж достигнали на 800—1000 кр. Сжщиятъ донася, че всички подрължки сж вкарани въ бойната линия. Дадохъ въ негово разпореждане и последната маневрирующа дружина я заповѣдахъ, да се задържи на позицитѣ на всѣка цена. Моля, да се подържи тази колона чрезъ настжпление отъ страна на 8-а дивизия или чрезъ изпращане на 1—2 дружини въ негова подкрѣпа. 357. Позицията, 9.VII. 13 г. 2 ч. сл. пл.

До командующи 4-а армия и н-ка на 8-а дивизия.

За да се има по-ясна идея за боевѣтѣ презъ последнитѣ три дни, считамъ за дългъ да донеса, че дѣсната колона, вмѣсто да се насочи още преди три дни по посока Гърча — Пресѣка, се насочи по погрѣшка къмъ с. Каменица и южния край на Повиенъ, т.е. въ участъка на 8-а Тунджанска дивизия, по тая причина опълчението заема фронтъ отъ южния край ва Повиенъ до Брѣгалница, фронтъ около 7—8 километра дългъ. Дѣсната колона е, която вчера, снощи и днесъ води най-ожесточенитѣ боеве, има много загуби и хората сж изморени. Моля, Тунджанската дивизия да окаже по-ефикасно съдействие за задържане на позицията. 358. Тодоровици, 9.VII. 13 г. 2 ч. 15 м. сл. пл.

Къмъ 2 ч. се получи телеграма, да се изпрати единъ офицеръ отъ генералния щабъ за 2—3 деня при щаба на армията. За такъвъ се назначи началникъ щаба на 1-а бригада, майоръ Марковъ, който още сжщия часъ замина за Царевосело. Въ сжщото време боятъ ставаше най-силенъ. Въ участъка на дѣсната колона неприятелската артилерия обстрелваше позицията съ една невиждана до тогава ярость. Всѣка секунда се чуваха по 10—15 изстрела и имаше моменти, когато облачетата отъ шрапнелнитѣ пръскания образуваха единъ общъ голѣмъ облакъ надъ позицията. Ясно бѣше, че неприятеля приготовляваше своята атака и тая атака се насочваше къмъ дѣсния флангъ на дѣсната колона. Резерви въ разпореждане на началника на опълчението нѣмаше. Полскитѣ батареи още не бѣха открили огънь. Планинскитѣ батареи отъ дѣсната колона не стреляха вече. Какво можеше да се направи съ полза въ тия часове? — Щабътъ смѣтна, че лѣвата колона съ дѣсния си флангъ, заемащъ командующето положение, може да окаже сериозно съдействие и за това разпореди следното:

До н-ка на лѣвия участъкъ, полков. Недѣлковъ.

Употрѣбете Вашитѣ усилия за отбиване атаката срещу дѣсната колона по начинъ, както намѣрите за удобно. 361. Тодоровци, 9.VII.13 г. 2 ч. 45 м. сл.пл.

До командующи 4-а армия.

Въ този моментъ, 3 часа сл. пл., неприятельтъ силно наблѣга срещу дѣсната колона, за да атакува, и се води най-ожесточенъ артил. и пушеченъ огънь. 362. Тодоровци, 9.VII.13 г. 3 ч. сл. пл.

Къмъ 3 ч. 25 м. сл. пл. боятъ нѣкакъ затихна и въ сѫщиятъ моментъ началникътъ на лѣвата колона, полк. Недѣлковъ, бърже повика началника щаба на опълчението и му съобщи, че неприятельтъ поради настѫпление на 4-а дружина отъ 24-и полкъ почналъ отстѫпление въ пъленъ безпорядъкъ предъ дѣсната колона. Полковникъ Недѣлковъ наблюдаваше боя на дѣсната колона отъ висотата при Дулица и отъ това мѣсто той бѣше въ състояние да види ясно действията на неприялеля при Цера. По поводъ това важно донесение началникътъ на щаба замоли полков. Недѣлковъ да донесе сѫщото писмено и въ сѫщия часъ се написаха следнитѣ:

До н-ка на 8-а дивизия.

Вследствие упорната отбрана на нашата дѣсна колона и минаване въ настѫпление на една дружина отъ лѣвата ни колона, противникътъ почна отстѫпление въ безпорядъкъ. Моля, заповѣдайте поне частично настѫпление отъ страна на частитѣ отъ повѣрената Ви дивизия. 363. Тодоровци, 9.VII.13 г. 3 ч. 30 м. сл.

До н-ка на лѣвата колона.

Понеже противъ Васъ нѣма значителни сили и Вашата колона не се угрозява отъ атакуване и понеже изпратената въ настѫпление отъ Васъ дружина е произвела благотворно влияние въ изхода на боя, то изпратете още една дружина по сѫщата посока за подкрѣпа на дѣсната колона и за действие въ флангъ на противника. 364. Тодоровци, 9.VII. 13 г. 3 ч. 15 м.сл. пл.

Въ това време вече нашата полска артилерия почна да стреля съ ярость както по неприятелската артилерия на Цера, така и по отстѫпващитѣ сърби. Почнаха да стрелятъ сѫщо и планинскитѣ батареи и отъ двѣтѣ колони. Между това, презъ сѫщото време се размѣниха следниха:

Отъ н-ка на 7-а дивизия.

252. Отъ наблюденията, които правятъ отъ Баня-чука планина, се вижда, че на фронта на 8-а дивизия се води най-усиленъ бой. 804. Баня-чука, 9.VII. 13 г. 1 ч. сл. пл. Получено въ 4 ч. сл. пл.

До н-ка на 7-а дивизия.

804. Фронта, който наблюдавате, е дѣсната наша колона, до която непосредствено действува и 23-и полкъ отъ Тунджанската дивизия. По донесение отъ полковникъ Недѣлковъ, вследствие изпращането на една дружина отъ 24-и полкъ и излизането на позицията на полската артилерия, неприятельтъ почналъ да отстѫпва въ безпорядъкъ. Заповѣдахъ да премине въ настѫпление още една дружина отъ лѣвата колона. 365. Тодорьвци, 9.VII. 13 г. 4 ч. 15 м. сл. пл.

Отъ н-ка на лѣвата колона.

Донасямъ Ви, че благодарение на нашата полска артилерия и една дружина отъ 24-и полкъ сърбитѣ сѫ отстѫпили въ най-голѣмъ безпорядъкъ. Да се съобщи по бригадитѣ, ако има нѣкои части отстѫпили, да заематъ веднага мѣстата си. № . . . Получено въ 4 ч. 30 м. сл. пл.

До н-ка на дѣсната колона.

Въ 3 ч, 30 м. сл. пл. сърбитѣ сѫ отстѫпили въ най-голѣмъ безпорядъкъ и атаката имъ е отбита, като сѫ претърпѣли и много загуби. Всички отдѣлни групи, които сѫ се оттеглили отъ мѣстата си, да заематъ позициитѣ. 263 . . .

До н-ка на дѣсната колона.

Две наши полски батареи заематъ позиция по лѣвия брѣгъ на р. Каменица. Дѣсната батарея обстрелва казармата при Цера. Лѣвата батарея обстрелва промежутъка между двѣтѣ колони. За да не би тази батарея да обстрелва нашитѣ войски и за да може да Ви съдействува съ своя огънь, влѣзте въ връзка направо съ батарейния командиръ и му посочете, кои цели да обстрелва. По заповѣдь. № . . .

Тѣзи последни два документа сѫ безъ дата и часъ, но по съдържанието си тѣ сѫ писани сигурно между 4 ч. и 4 ч. 30 м. сл. пл.

До командующи 4-а армия. Копие 7-а дивизия.

Боятъ продължава още ожесточенъ противъ дѣсната колона на повѣрения ми участъкъ и лѣвата на 8-а Тунджанска дивизия. Изпратената една дружина отъ лѣвата колона въ настѫпление принуди противника да почне отстѫпление въ безпорядъкъ отъ къмъ дѣсния си флангъ. Заповѣдахъ да мине въ настѫпление отъ лѣвата колона още една дружина въ флангъ на неприятеля. Желателно е поне частично настѫпление отъ 8-а дивизия. Въ тазъ минута началника на лѣвата колона донася, че противника срещу дѣсната колона отстѫпвалъ въ безпорядъкъ. 366. Тодоровци, 9. VII. 13 г. 4 ч. 30 м. сл. пл.

До н-ка на полското артил. отдѣление, майоръ Зеленогоровъ.

Подръжте съ огънь атаката на лѣвата колона, като влѣзете въ връзка съ командира на 24-и полкъ, полковникъ Недѣлковъ, който атакува рѣдката гориста височина. 380. Тодоровци, 9. VII. 13 г. 4 ч. 45 м. сл. пл.

До н-ка на дѣсната колона, подполк. Пчеларовъ.

Разпоредено е две дружини отъ лѣвия участъкъ да преминатъ въ настѫпление въ лѣво отъ Васъ и съ 6 роти ще атакува гористия върхъ. Влѣзте въ връзка съ тѣхъ и подържайте тѣхното настѫпление. Донесете веднага за положението и резултатитѣ отъ днешния бой. 367. Тодоровци, 9. VII. 13 г. 5 ч. 20 м. сл. пл.

До н-цитѣ на колонитѣ и маневренитѣ войски.

Разпоредете да се попълнятъ патронитѣ и снарядитѣ и бѫдете готови за едно евентуално минаване въ настѫпление. 368. Тодоровци, 9. VII. 13 г. 5 ч. 55 м. сл. пл.

Отъ н-ка на 7-а дивизия.

Въ този моментъ се наблюдава настѫплението на сърбскитѣ войски отъ къмъ Повиенъ на къмъ височинитѣ източно отъ с. Пресѣка; на северния край на тѣзи височини сърбскитѣ войски се губятъ отъ погледа: вѣроятно се спущатъ къмъ с. Оризаре. 712. 9. VII. 13 г. 7 ч. 15 м. сл. пл. Получено въ 7 ч. 20 м. сл. пл.

Въ сѫщото време се получи донесение отъ началника на дѣсната колона, подполк. Пчеларовъ, за отбиване на неприятелската атака. Това донесение ще цитираме по-нататъкъ въ изложението действията на тая колона. Тукъ, обаче, умѣстно е да цитираме следното донесение отъ н-ка на 8-а дивизия до командующи 4-а армия, както го намираме въ архивата на историческата комисия, защото доста ясно описва въ общи линии хода на борбата:

Къмъ 4 ч. сл. пл. сърбитѣ настѫпиха противъ участъка на позицията. Най-голѣмия натискъ противника бѣ насочилъ на лѣвия флангъ на дивизията и на дѣсния на Македонското опълчение. За моментъ лѣвофланговата дружина отъ дивизията ми и дѣснофланговитѣ на опълчението бѣха поколебани и почнаха да напущатъ окопитѣ, но бѣха подържани своевременно отъ бригадната подържка на лѣвата колона — две дружини — повърнаха се назадъ и отбиха атаката на противника, който отстѫпи въ безпорядъкъ. Частитѣ отъ лѣвия флангъ се утвърдиха отново на позицитѣ си. Откриването на огънь отъ дошлата полска батарея се почувствува веднага. Тя обстреля сполучливо неприятелскитѣ батареи при Цера и ги принуди да замълчатъ. Въ настоящия моментъ, 6 ч. сл. пл., се чуватъ само единични пушечни изстрели. Артилерийска стрелба нѣма. По севернитѣ склонове на Повиенъ се виждатъ две неприятелски колони, всѣка около дружина, които отстжпватъ — едни къмъ северния край на Повиенъ, а други се оттеглиха на западъ и се скриха задъ височинитѣ, юго-западно отъ Цера. Бѣхъ молилъ да ми се изпрати едно полско с. с. артил. отдѣление за ефикасна борба съ неприятелската артилерия, което да действува отъ къмъ участъка на Македонското опълчение, кждето мѣстностьта е достжпна за полска артилерия. Отдѣлението дойде, обаче, началника ми зачви, че въ мое разпореждане се дава само една батарея, а другитѣ две — началнику опълчението. Моля, да се дадатъ въ мое разпореждане най-малко две полски батареи, понеже опълчението си има такива, а ако това не може, моля да ми се изпрати едно отдѣление отъ 8-и артилерийски полкъ, а до тогава въ участъка ми да останатъ дошлитѣ две полски батареи. № 253. 9.VII. 13 г. 6 ч. сл. пл.

Отъ н-ка на 7-а дивизия.

Сърбскитѣ войски отстжпватъ въ пъленъ безпорядъкъ. Заповѣдайте 24-и полкъ да мине въ най-енергично преследване по посока височинитѣ източно отъ Оризаре. Съ останалитѣ части отъ повѣрената Ви колона улеснявайте бързото настжпване на 24-и полкъ и презъ ноцьта. Отъ тукъ и ние ще предприемемъ съответствующитѣ действия. 713. Баня-чука, 9. VII. 13 г. 7 ч. 15 м. сл. пл. Пулучено въ 8 ч. сл. пл.

До командующи 4-а армия и съседнитѣ дивизии.

Началника на 7-а дивизия съобщава, че и той забелезалъ, какво противникътъ отстжпва въ безпорядъкъ. Изпратихъ 6 роти отъ 24-и полкъ да преследватъ по посока на в. Пресѣка. Сега разпореждамъ лѣвата колона да изпрати два авангарда, които да влѣзатъ въ съприкосновение съ противника и да следятъ за действията му и въ случай на действително отстжпление да го преследватъ. 371. Тодоровци, 9.VII. 13 г. 8 ч. сл. пл.

До началницитѣ на колонитѣ.

Освенъ полковникъ Недѣлковъ, но и н-ка на 7-а дивизия въ тази минута съобщава, че противникътъ въ безпорядъкъ отстжпва. Отъ лѣвата колона да се изпратятъ два авангарда, отъ 24-и пех. полкъ и отъ 3-а М.-О. бригада, за да подържатъ съприкосновение съ противника и да го преследватъ по посока на Оризаре, въ случай че действително отстжпва. 372. Тодоровци, 9.VII. 13 г. 8 ч. сл. пл.

До н-ка на 7-а дивизия. Баня-чука.

Моля обяснете и предъ Васъ ли противника отстжпва. 273. Тодоровци, 9.VII. 13 г. 8 ч. сл. пл.

До командующи 4-а армия.

(Донася се № 713 отъ н-ка на 7-а дивизия и се прибавя :)

Моля осветление : Противникътъ предъ фронта на Баня-чука ли отстжпва, защото отстжпление се забелезва и предъ нашия фронтъ. 374. Тодоровци, 9.VII. 13 г. 9 ч. 20 м. сл. пл.

Отъ н-ка на маневренитѣ войски, подполк. Николовъ.

Донасямъ Ви, Господинъ Генералъ, че позицията остана въ наши ржце. Днесъ къмъ 5 ч сл. пл. *) 2-а Скопска, 13-а Кукушка дружини и една рота отъ 14-и п. Македонски полкъ контъратакуваха противника и послаха полето съ неприятелски трупове повече отъ 200, между които единъ руски офицеръ, подпоручикъ, и единъ сръбски поручикъ. Къмъ 6 часа сл. пл. пристигна на позицията въ маневрени войски една дружина отъ 24-и полкъ, обаче следъ половинъ часъ дойде заповѣдь отъ командира на полка дружината де се върне при полка си. Понеже на дружината бѣхъ задалъ вече задача и смѣтайки, че тя влиза въ мое разпореждане по Ваша заповѣдь, я задържахъ. Тъй като командира на полка е възможно да повтори искането си, въ такъвъ случай моля, разпореждането Ви, придадената отъ маневренитѣ войски 2-а дружина отъ 14-и Македонски полкъ къмъ 24-и полкъ да се повърне и влѣзе въ съ-

---

*) Часоветѣ въ тоя документъ сж много напредъ.

става на маневренитѣ войски и тогава да повърна дружината на 24-и полкъ. 75. Позиция Каменица, 9.VII. 13 г. 8 ч. сл. пл.

Отъ н-ка на лѣвата колона.

Дружината, която бѣше пратена за отбиване атаката на Церската висота, е задържана отъ к-ра на 1-а М.-О. бригада. За да я освободи, иска да му изпратимъ дружината на 14-и п. полкъ, която е дадена отъ Васъ въ наше разпореждане. Тази дружина, обаче, е раздѣлена между 24-и п. полкъ и 3-а М.-О. бригада, така че дружината не може да се възвърне. № . Получено къмъ полунощь.

До к-ра на дружината отъ 44-и полкъ, подполк. Бончевъ.

Утре рано съ дружината си се превдигнете напредъ на линията на позицията на полскитѣ батареи. Тамъ ще останете въ мое разпореждане. Изучете височитѣ по лѣвия брѣгъ на р. Каменица за една евентуална отбрана. 376. Тодоровци, 9.VII 13 г. 11 ч. сл. пл.

Отъ н-ка на 7-а дивизия.

На № 380.(?) Нашитѣ части атакуватъ предния пунктъ. Резултата още неизвестенъ. Неприятелската артилерия на нашия фронтъ изглежда много разрѣдѣла. 808. Баня-чука, 9.VII.13 г. 9 ч. 50 м. сл. пл. Получено въ 10 ч. сл. пл.

До командующи 4-а армия.

Началникътъ на дѣсната колона подполк. Пчеларовъ ми донася, че бригадата му е твърде много разстроена поради твърде голѣмитѣ загуби на офицерския кадъръ и опълченцитѣ, непрекжснатитѣ боеве и умората. Сжщиятъ смѣта, че дружинитѣ му сж неспособни за никаква сериозна работа, преди да си отпочинатъ нѣколко деня и да се поустроятъ. Моля, тази бригада да бжде смѣнена, още повече, че тя действува по погрѣшка въ посока и района на 8-а дивизия отъ четири дена насамъ. Въ последнитѣ само боеве само раненитѣ, които сж минали презъ лазарета, и само отъ опълчението, възлизатъ приблизително на 500 човѣка. 375. Тодоровци, 9.VII. 13 г. 10 ч. 45 м. сл. пл.

Отъ н-ка на 7-а дивизия.

Днесъ къмъ 7 ч. сл. пл. неприятелската план. батарея отстжпила отъ Блатецъ къмъ западъ. Бивакъ на около две дружини при с. Липецъ днесъ нѣма, вѣроятно тѣзи дружини се готвятъ сжщо за оттегляне. Изглежда, че отстжплението на неприятеля е общо. 807. Баня-чука, 9.VII.13 г. 9 ч. 40 м. сл. пл. Получено въ 10 ч. 45 м. сл. пл.

До командующи 4-а армия и съседнитѣ дивизии.

При отбиване на днешнитѣ атаки противникътъ е претърпѣлъ грамадни загуби. Плѣнникъ отъ 17-и полкъ 1-и позивъ показа сжщо, че сърбитѣ иматъ голѣми загуби и че имали 2 полски, 3 планински батареи и 2 гаубични орждия. 377. Тодоровци, 9.VII. 13 г.

До н-ка на 7-а дивизия. Баня-чука.

Командира на 24-и пех. полкъ ми донася, че между позицията му и височитѣ Пресѣка — Безиково имало голѣмъ дълбокъ оврагъ, за чието оглеждане сж нужни часове. Тази нощь оврага ще бжде огледанъ отъ патрули, следъ което авангардитѣ му ще преминатъ и ще напреднатъ. 378. Тодоровци, 9.VII. 13 г. 11 ч. сл. пл.

До н-цитѣ на колонитѣ и маневренитѣ войски.

1. Последнитѣ боеве доказаха за лишенъ пжть голѣмата твърдость на душата и самоотверженость за реализиране на отечествения идеалъ на нашия офицеръ и войникъ. Благодаря на всички отъ името на отечеството.

2. По много сведения може да се заключи, че неприятеля се намира въ отстжпление.

3. Изпратенитѣ отъ лѣвата колона авангарди да подържатъ съприкосновение съ неприятеля.

4. Началникътъ на маневренитѣ войски, подполковникъ Николовъ, сжщо да изпрати предъ себе си (въ промежутъка между колонитѣ) и по посока на противника рекогносцировъченъ отрядъ.

5. За всѣка евентуалность окопаването да се продължи, като частитѣ се подготвятъ и за преследване противника.

6. Дадената въ мое разпореждане дружина отъ 14-и п. полкъ да се установи на лѣвия брѣгъ на р. Каменица на линията на позицията на полскитѣ батареи.

7. Частитѣ да подържатъ връзка помежду си и съ полскитѣ батареи, като имъ помагатъ да насочватъ целесъобразно своя огънь, а най-вече да имъ съобщаватъ дали попаденията сж добри или лоши.

8. Щабътъ ще се намира на досегашното мѣсто. 379. Тодоровци, 9.VII. 13 г. 11 ч. 35 м. сл. пл.

До командующи 4-а армия и съседнитѣ дивизии.

Въ интервала между двете колони отъ два деня действува подполк. Николовъ съ две македогски дружини и една рота отъ 14-и пех. полкъ. Сжщиятъ съ донесерие отъ 8 ч. сл. пл. ми донася: „Днесъ къмъ 5 ч. сл. пл. 2-а Скопска, 13-а Кукушка дружини и една рота отъ 14-и пех. полкъ контъратакуваха противника и послаха полето съ неприятелски трупове повече отъ 200, между които единъ руски подпоручикъ и единъ сърбски поручикъ“. 380. Тодоровци, 9.VII. 11 ч. 45 м. сл. пл.

Сега нека видимъ действията на колонитѣ презъ деня:

За численния съставъ на частитѣ къмъ 9 юлий. Преди да опишемъ действията на колонитѣ презъ тоя важенъ и славенъ день, полезно е да приведемъ нѣкои данни по численния съставъ на частитѣ и да кажемъ нѣкоя и друга дума по мислитѣ, които тоя случай буди у насъ. Споредъ нашитѣ пресмѣтания, основани на даннитѣ отъ съответната архива, може да се приеме за достовѣрно, че на 9 юлий въ 1-а бригада имаше 23 офицери и 2277 подофицери и опълченци строеви и нестроеви, въ 2-а бригада — съответно 13 и 2069, 3-а бригада—23 и 2,056, 24-и Черноморски полкъ 66 и 2,824 и 14-и Македонски полкъ — 32 и 1,835, или общо 147 офицери и 11,074 подофицери, редници и опълченци. Сравнени тия данни за бригадитѣ съ даннитѣ отъ ведомостьта за численния съставъ на опълчението къмъ 17 юний, имаме следнитѣ загуби: Въ 1-а бригада 5 офицери и 1,394 подофицери и опълченци по-малко, въ 2-а бригада съответно 9 и 1,225 и въ 3-а бригада, 5 и 787 или общо 14 офицери и 3,406 подофицери и опълченци излѣзли изъ строя като убити, ранени, болни отъ холера, дезертирали и пр. Тия данни показватъ, че опълчението до 8 юлий бѣ изгубило $^1/_3$ отъ състава си. Естествено, тая пропорция въ нѣкои части бѣше значително по-голѣмо, когато въ други пъкъ, наопъки, бѣше значително по-малка. Причината за тая разница не зависѣше само отъ загубитѣ, дадени въ време на боеветѣ, но и отъ качеството на командуването. Тамъ дето бригадниятъ командиръ и дружиннитѣ командири бѣха силни водачи, тамъ, даже въпреки даденитѣ несравнимо по-голѣми загуби, частитѣ имаха не само по-запазенъ духъ, стойкость въ борбата, дисциплина и духъ къмъ тактическа инициатива, но и по-запазенъ по число съставъ. Силата на дружинитѣ бѣ изражение на качеството на командуването. Настоящата история очертава достатъчно пълно дѣлата на началницитѣ, за да може читательтъ самъ да види качеството на командуването на по-главнитѣ дейци въ опълчението. Желѣзната воля на командира на 1-а бригада, подполковникъ Николовъ, и боевата ревность къмъ себеотрицателна дейность на командира на 4-а Битолска дружина, капитанъ Каназиревъ Владимиръ, обаче, не може да не се подчертаятъ тукъ, за да ни служатъ като примѣръ за подражание. Борцитѣ сж такива, каквито сж тѣхнитѣ водачи. Единъ силенъ водачъ дава силна душа даже на второразрядни борци, но единъ слабъ водачъ рискува да компрометира могжществото на своитѣ подчинени, даже когато тия подчинени сами по себе си сж най-силнитѣ хора на свѣта. И за това, не за красота на езика, а поради горчиви нещастия, римлянитѣ казваха нѣкога: „По-силна е една войска отъ овце водена отъ лъвове, отколко една войска отъ лъвове водена отъ овце".

ДЕЙСТВИЯТА НА ДѢСНАТА КОЛОНА.

Дѣсната колона пренощува срещу 9 юлий на позицията по склона на в. Говедарникъ въ следния редъ: На дѣсния флангъ е била 5-а Одринска дружина съ три роти въ бойна часть и една—въ подържка. Тая дружина бѣше смѣнила 14-а Воденска дружина, която е отдръпната задъ окопитѣ въ подържка на бригадата на дѣсния флангъ. Въ дѣсно отъ Одринската дружина оставаше 4-а дружина отъ 10-и Родопски полкъ, а въ лѣво следваха 7-а и 8-а дружини съ по една рота въ бойна часть и по толкова въ подържка. Задъ сжщитѣ дружини въ подържка оставаше 6-а дружина въ съставъ около 100 души. Още по-въ лѣво идѣше 4-а дружина 2 и половина роти въ първа линия и $^1/_2$ рота въ подържка, а задъ тѣхъ 1-а дружина отъ 14-и Македонски полкъ. Въ лѣво отъ 4-а дружина на позиция бѣ нощувала 3-а рота отъ Македонския полкъ, а още по-въ лѣво 2-а Скопска дружина съ 1-а и 3-а роти въ бойна часть и 2-а рота въ подръжка. Задъ Скопската дружина въ лѣво на стжпало е била разположена на позиция съ тритѣ си роти въ една линия 13-а Кукушка дружина. 12-а с. с. батарея съ 2 орждия е на 200 крачки задъ Костурската и Кумановската дружини, дето сж и 2-тѣ с. с. орждия отъ 8-а батарея, а съ 4-тѣ орждия —задъ Скопската дружина. 1-а картечна рота нощувала... Освенъ това, въ подържка задъ Одринската дружина на разсъмване пристигнали 2 роти отъ 23-и п. полкъ, обаче, тѣ имали всичко 80 души.

Какъ бѣ разпредѣлилъ подполк. Пчеларовъ тактическото командуване на позицията и де бѣ се установилъ презъ нощьта, не може да се установи. Релящията му е съвсемъ кратка и, за да можемъ да опишемъ съ що годе пълнота действията му презъ деня, ще трѣбва да се осланяме на документитѣ отъ архивата и на релящиитѣ на частитѣ, които за щастие сж по-богати съ нужнитѣ за описанието данни и сведения. Отъ действията му миналия день и разпорежданията, които прави презъ нощьта, може да се заключи, че той нощува на позицията близо до пжтя Каменица—Цера. Отъ това мѣсто той имаше възможность да използува своя престижъ, както презъ време на боя миналия день така и вечерьта при уреждането на частитѣ си. Преди и къмъ полунощь той получи отъ к-ра на 5-а дружина, капитанъ Атанасовъ, следнитѣ донесения:

> Къмъ 8 и половина ч. сл. пл. смѣнихъ Воденската дружина отъ бойната линия, която се оттегли назадъ за резервъ. Напредъ изпратихъ секрети.

Подпоручикъ Дановъ ми предаде, че отъ срещния хребетъ презъ деня, особено къмъ смръкване, значителни неприятелски сили се смъкнали въ дола предъ позицията. При поставяне на секретитѣ, азъ лично чухъ въ сѫщия долъ шумъ отъ неприятелски войски и по шума може да се заключи, че войскитѣ сѫ отъ значително количество. 107. Позиция ю.-и. Говедарникъ, 8.VII. 13 г. 10 ч. сл. пл.

Секретитѣ отъ лѣвия флангъ и отпредъ ми донасятъ, че неприятелска верига се е доближила до предната окрайна на гората, като се е установила при кошаритѣ. Задъ веригата се чува голѣмъ шумъ отъ войска. Дружината продължава да се окопава, като пази голѣма бдителность. 109. Позицията, 8.VII.13 г. 11 ч. 30 м. сл. пл.

Въ интервала между тия две донесения въ $10^{1}/_{2}$ ч. една малка престрелка между постоветѣ отъ двѣтѣ страни бѣ се обърнала въ цѣлъ нощенъ бой съ артилерийски и пехотенъ огънь, който трая около 6—7 минути. Тая оживлена стрелба не причини никакви загуби, но въ оттеглената въ подръжка 14-а дружина настѫпила паника и чакъ следъ утихването на огъня дружината успѣва да се събере и заеме мѣстото си, подържка на 5-а Одринска дружина.

На полунощь (гл. стр. 501) срещу 9 юлий къмъ донесението си № 9 отъ $8^{1}/_{2}$ ч. вечерьта, донесение на което втората половина, както видѣхме, гласеше: „Мракътъ настѫпва и истинското положение не може да се прецени, но частитѣ сѫ по мѣстата си, съ изключение на единични хора и групи, които се разбѣгаха, но които въ по-голѣмата си часть бидоха повърнати отъ настѫпващата дружина на 14-и полкъ", подполковникъ Пчеларовъ написва своето второ и нѣкакъ противоречаще съ цитиранитѣ редове донесение № 10, което ние цитирахме по-рано (гл. стр. 504): Преди да напишемъ коментаритѣ, които смѣтаме да направимъ по тия противоречия, нека цитираме и № 11 отъ подполк. Пчеларовъ до командира на 12-и Балкански полкъ, което гласи следното:

(Цитира се № 317 отъ щаба на опълчението, въ който се съобщаваше за забелезано отстѫпление у неприятеля и пр., и следъ това се продължава:) Горното като Ви известявамъ, моля да бѫда уведоменъ, заета ли е височината отъ 23-и полкъ и изобщо какво е положението у Васъ, защото заповѣдьта отъ щаба на опълчението е отъ вчера, 8 того, 5 ч. сл. пл. Азъ не можахъ да провѣря това. Ако Вие сте забелезали подобно нещо, моля, известете ми. При това, считамъ за умѣстно да Ви известя, че М.-О. дружини отъ бригадата сѫ съвършено разстроени и въ настоящия моментъ за нищо негодни. № 11. Позицията, 9.VII. 13 г. 1 ч. 40 м. пр. пл.

Кое донесение бѣше вѣрно № 9 или № 10 и № 11? Истина ли е, че 6-а, 7-а, 8-а и 14-а дружина бѣха останали съ по 10—15 души или това е една погрѣшка въ писането или погрѣшка въ мисленето? Защо фразата „въ настоящия моментъ за нищо негодни", очертаваща ясно и отсѣчено състоянието на дружинитѣ му, е писана до съседа, а не е писана и въ донесението до началника? Ние на тѣзи въпроси нѣма да отговоримъ, защото точния отговоръ ще дадатъ действията и загубитѣ на дружинитѣ презъ деня и които загуби ще бѫдатъ почти толкова по число, колкото подполк. Пчеларовъ сметаше по число да сѫ били хората отъ дружинитѣ му, когато пишеше своитѣ донесения. Но, тукъ не можемъ да не използуваме случая и направимъ нѣкои размишления отъ психологическо естество, които могатъ да хвърлятъ повече свѣтлина върху действителния ходъ на нещата, които ние сега описваме. Да се гледа скептично на сѫбитията и нещата въ войната е полезно нещо, но да се борави съ единъ песимизъмъ далечъ надминаващъ действителностьта, какъвто е всѣки песимизъмъ на война, песимизъмъ повтарянъ до потрѣсване въ всички донесения и опровѣргаванъ отъ последвалитѣ ги събития, не само е изражение на слабость, не само може да подведе по-слабитѣ началници и съседи, но чисто и просто е отрицание на воюването. Войната подразбира жертви, усмъртяване, разрушение, унищожение и разстройство. Следъ всѣка по-тежка борба—а загубитѣ на дѣсната колона презъ деня на 8 юлий показваха, че борбата на тая колона бѣше извънредно тежка—разстройството на частитѣ е голѣмо: Такава е природата на войната. Това, обаче, не дава право никому, преди да не е употрѣбилъ всички усилия, да тури хората си въ редъ и да имъ вдъхне самъ и лично куражъ, да прави кутурица заключения и тия заключения да бърза, преди да се е самъ успокоилъ, да пръска на лѣво и на дѣсно и сѣе по тоя начинъ отрова въ душата на слабитѣ съседи и началници. Езикътъ „разбиха ни", „разпиляха ни", „разнебитиха ни" „унищожиха ни", „избиха ни" е езикътъ на тълпата, на масата, на психологически разбититѣ, дезертьоритѣ, напусналитѣ строя другаритѣ си, малодушнитѣ и подобни. Подполковникъ Пчеларовъ безспорно е храбъръ офицеръ, обаче, началникътъ освенъ личната храбрость и бравиране на смъртьта нужно е да притежава такава сили на душата, щото да понесе всички превратности на сѫдбата и всички перипетии на борбата, безъ нито минута да губи вѣрата въ победата, въ себе си и въ войскитѣ си, каквито щатъ да бѫдатъ тѣ. Наполеонъ Бонапартъ при Маранго спечели боя, не защото бѣ приложилъ нѣкакви гениални планове, плодъ на ума, а защото има дързостьта да стои на своето мѣсто, 10 клм. задъ полесражението, и да претърпи вѫтре въ душата си абсолютния разгромъ на войскитѣ си, които бѣгаха въ невъобразимо паническо бѣгство и минаваха край него непослушни. Той не призна себе си за разгроменъ, а твърдо дочака пристигането на дивизията на генералъ Дезе и ведно съ конницата на Келерманъ спрѣ чрезъ тая изненада врага и го обърна на свой редъ въ паническо бѣгство къмъ западъ. Но, нека оставимъ всичко това на страна и нека проследимъ, какъ се развиватъ обстоятелствата предъ боя на 9-и юлий при в. Говедарникъ, въ който бой опълчението, а именно колоната на подполковникъ Пчеларовъ, нѣкакъ при идентични условия, както тия при Маренго, нанесе една паметна побѣда надъ врага.

На съобщението си № 11 до командира на 12-и Балкански полкъ подполковникъ Плеларовъ късно следъ полунощь получи следния отговоръ:

Височата не е заета отъ 23-и полкъ. Сърбската атака е отблъсната. До кѫде сѫ отстѫпили сърбитѣ, не ми е известро. Не съмъ забелезалъ азъ, нито пъкъ ми е донесено отъ моитѣ органи за отстѫпване на сърбитѣ. Движение на товарни коне и на малки групи въ посока на Пресѣка (къмъ зап.) сѫ били забелезани отъ моя наблюдатель, но азъ считамъ това за едно обикновено движение на обозитѣ за пренасяне хранителни припаси и пр.

Имамъ заповѣдь, частитѣ да се устроятъ и се приготвятъ за отбиване нова атака на противника, която се била приготовлявала. Привлѣчете къмъ Васъ дружината отъ 23-и полкъ и разполагайте съ нея, както намѣрите за добре. Утре, ако ще има време, ще уредимъ правилното заемане на позицията. № 22. 9.VII. 2 ч. 10 м. пр. пл.

Дружината отъ 23-и полкъ, за която става дума, пристигнала къмъ 3 ч. пр. пл., но тя имала, споредъ релящията на подполк. Пчеларовъ, 80 души и била разположена задъ 5-а Одринска дружина въ подържка. Въ 3 ч. 30 м. въ дѣсно отъ 5-а Одринска дружина на позиция въ интервала между нея и 10-и Родопски полкъ заела позиция дружината отъ 14-и Македонски полкъ, като поставила една рота и картечната рота въ първа линия и две роти въ подържка задъ 4-а и 5-а дружини, а другата ѝ рота оставала въ лѣво отъ Битолската дружина. Ротитѣ почнали веднага да се укрѣпяватъ, обаче, деньтъ вече наближаваше и боятъ ще ги свари не солидно укрѣпени. Къмъ сѫщото време подполк. Пчеларовъ получилъ отъ командира на 5-а дружина следното донесение:

Неприятелски патрулъ е успѣлъ да се приближи отъ югъ на лѣвия секретъ и е завързалъ съ него разговоръ: — „Кой тамъ?" пита го секрета. —„Свой", отговаря неприятелския патрулъ. — „А ти кой си?" — „Свой" му отговаря патрультъ на чистъ български езикъ. Патрультъ питалъ — „Отъ коя часть сте?" — „Отъ опълчението", отговорилъ секрета и следъ това патрультъ избѣгалъ. Моля, да се изпрати една рота отъ дружината на 23-и полкъ, за да се усили лѣвия флангъ на позицията, защото сега, когато се е узнало, че този флангъ се заема отъ опълчение, възможно е по-силенъ напоръ въ тази посока. № 109. Позиция ю.-з. отъ Говедарникъ, 9.VII. 13 г. 3 ч. пр. пл.

Между това, вече почваше да се зазорява. На полесражението царуваше пълна тишина. Установения презъ нощьта шумъ въ дола между нашата и неприятелската позиция бѣше утихналъ. Нощна атака, каквато предвидливитѣ хора на позицията предполагаха, че неприятельтъ ще опита, не се поведе отъ врага. Обаче, всички на позицията на Говедарникъ бѣха прекарали нощьта въ пълна бойна готовность и съ турени ножове на пушкитѣ. Наближилиятъ вече день свари странитѣ по мѣстата имъ, а малкото началници, колкото бѣха останали — бодърствующи на постоветѣ си. По позициитѣ хората почиваха, следъ като бѣха се окопавали дълги часове презъ нощьта. А спусналитѣ се неприятелски сили въ дола между двете противни позиции оставаха и сега такава загадка, каквато се явяваха презъ нощьта. Вече съмваше — бѣше 4 часа — и секретитѣ предъ фронта на 5-а дружина почнаха да даватъ своитѣ бързи тревожни знакове и почнаха бърже да се прибиратъ къмъ позицията си: Неприятелски войски отъ дола настѫпваха. По сѫщия начинъ и въ сѫщия часъ неприятельтъ настѫпваше и срещу северния край на в. Говедарникъ, срещу 12-и Балкански полкъ. Боятъ, прекратенъ късно презъ нощьта миналия день, отново пламна и съ една ярость, която още отъ тоя часъ показваше, че деньтъ ще бѫде така кръвопролитенъ, както и миналия день. Дружинитѣ отъ позицията и находящитѣ се задъ тѣхъ с. с. и не с. с. планински орѫдия вече стреляха. Както стреляше, при това съ най-силенъ огънь, и многочислената тукъ неприятелска артилерия. Какво означаваше това? Действително ли неприятельтъ водѣше атака или заемаше една близка огнева позиция? Следъ 30 м. командирътъ на 5-а Одринска дружина, капитанъ Атанасовъ, донесе до началника на дѣсната колона следното:

> Сега противникътъ настѫпи отъ юго-западъ. Секретитѣ го открaха. Съ огънь противника биде поваленъ и той се отдръпна назадъ: Отъ югъ се установи въ окрайната на гората при овесената нива, отъ западъ се отдръпна въ гората. Позициитѣ си той устоява съ силенъ пушеченъ огънь. Ротата-та отъ 23-и полкъ установихъ въ окопа при овесената нива, който има фронтъ право на югъ. 2-а и 3-а роти останаха въ окопитѣ на западния край на полянката, край гората. Моля, да ми се изпратятъ и картечници отъ 23-и полкъ № 110. 9.VII. 13 г. 4 ч. 30 м. пр. пл.

Привдигналитѣ се по тоя начинъ срещу 2-а М.-О. бригада неприятелски части повече не напреднаха, отстоявайки заетия теренъ съ жива и почти непрекѫсната, стрелба и чрезъ това покровителствувайки приидването на нови свои сили отзадъ. Позицията, на която неприятелскитѣ части бѣха спрѣли, бѣ на 1000—1200 крачки, на нѣкой мѣста по-далече, а на други по-близо. Артилерийската неприятелска стрелба бѣше на прекѫсване, а пехотната престрелка скоро почна да рѣдѣе и къмъ 6 ч. 30 м. вече представляваше само отдѣлни изстрели. Приидването на неприятеля къмъ преднитѣ му части вече се забелезва предъ повечето части отъ фронта. Въ 6 ч. 25 м. пр. пл. командира на Битолската дружина, капитанъ Каназиревъ, донася до командира на 14-и п. Макед. полкъ, че:

> Въ дола който е въ лѣво, срещу ротата на поручикъ Шишковъ (разположена въ лѣво отъ моята дружина) се спуснаха две неприятелски роти. Шишковъ ги обстрелва съ единиченъ и залповъ огънь, но тѣ се спуснаха. Отъ тамъ, дето сѫ сега, могатъ да повърнатъ на лѣво и по доловетѣ да излѣзатъ срещу лѣвия флангъ на Вашата 3-а рота, или предъ фронта ѝ, споредъ нейното разположение или ще настѫпатъ отъ хребетъ на хребетъ срещу моята дружина и ротата на Шишковъ. Сега сѫ при селото, което горѣше снощи. 9.VII. 6 ч. 25 м. пр. пл. Позиция при Цера.

Освенъ 5-а Одринска дружина, която, както видѣхме по-рано, бѣше изказала нужда отъ картечници, такива се искатъ и отъ 2-а Скопска дружина, чийто командиръ въ 7 ч. пр. пл. пише до началника на колоната следното:

> Моля, да се изпрати за участъка ми една картечница, понеже имамъ добъръ обстрелъ по окопитѣ на неприятеля и по ската, по който се спуснаха вчера, и по който, може би, ще се спуснатъ днесъ, въ случай че се опитатъ наново да атакуватъ.

Чувствува се, че неприятельтъ се приготовлява за сериозна борба. Следъ една пауза около 6 ч. 30 м., артилерийскиятъ огънь и пѣхотнитѣ престрелки се развиватъ отново и съ растяще оживление. Частитѣ на нашата позиция стягатъ своитѣ редове. Въ участъка на 5-а Одринска дружина заематъ позиция две картечници отъ 1-а картечна рота, а другитѣ две се разполагатъ по-въ лѣво къмъ участъка на Кумановската и Битолската дружини. За засилване лѣвия флангъ, срещу който се забелезватъ отъ къмъ Пресѣка да се спущатъ малки групи, вече е заповѣдано тоя флангъ да се удължи, и на линията на Скопската дружина излиза на позиция 2-а рота отъ 13-а Кукушка дружина. Самъ подполк. Пчеларовъ, мислейки, че въ маневренитѣ войски има още други дружини, въ 6 ч. 40 м. пр. пл. помоли писмено подполк. Николовъ да приближи маневренитѣ войски до позицията, обаче, скоро получи отговоръ, че двѣтѣ двужини отъ тия войски сж вече въ бойната линия: едната отъ 14-и полкъ при Битолската дружина, а другата, 13-а Кукушка,—на лѣвия флангъ на Скопската дружина. Къмъ 9 ч. подполк. Пчеларовъ получава и отговаря следното:

Отъ полк. Кърджиевъ, к-ръ на 2-а бр. отъ 8-а дивизия.

Поверената ми бригада има задача за днесъ упорито да отбранява своята позиция и да отбива всѣкой опитъ на противника да я атакува. Очаква се пристигането днесъ на 2 полски батареи, които ще заематъ позиция да могатъ да подържатъ както Вашата колона, така и частитѣ отъ повѣрената ми бригада. Моля, дръжте ме въ течение за обстановката на Вашата колона и противника. Въ случай, че противника Ви насили, азъ ще Ви подържамъ. № 79. Позиция Повиенъ, 9.VII. 13 г. 6 ч. 30 м. пр пл.

До к-ра на 2-а бригада 8-а дивизия.

На № 79. Също на повѣрената ми дѣсна колона отъ М.-О. опълчение е заповѣдано да отбранява упорито своята позиция и да отбива атакитѣ на противника. Нужда отъ полска артилерия действително много се чувствува. Отъ 4 ч. пр. пл. до сега занимаемата отъ колоната ми позиция е силно обстрелвана отъ пушеченъ и артилерийски огънь. Вчерашнитѣ атаки бѣха отбити. Когато имамъ нужда отъ подържка, ще се обърна къмъ командира на 12-и полкъ, който е близко въ дѣсно отъ менъ и който действително би ме подържалъ. Ако бихъ се обърналъ къмъ Васъ, Вие бихте получили това следъ цѣли два часа и, следователно, би било късно. № 12. Позиция Цера, 9.VII. 13 г. 9 ч. 15 м. пр. пл.

Двѣтѣ орждия отъ 8-а с.с. пл. батерея сутриньта сж стреляли съ мѣрникъ 3450 м. срещу неприятелската полска батарея къмъ Пресѣка, а следъ това до 10 часа обстреляли неприятелскитѣ окопи и неприятелскитѣ картечници при дългия окопъ срещу позицията на колоната. Тия две орждия друга нѣкаква стрелба не сж откривали и батереитѣ на неприятеля при казармата Цера, отъ които позицията бѣше почти непрекжснато обстрелвана, оставаха да развиватъ своятъ разрушителна дейность безъ никакви противодействия. 12-а нес. с. батарея до 9 ч. 30 м. пр. пл. се е премѣствала на нова позиция при Скопската дружина, отъ дето могло е да се обстрелва цѣлата долина до самата махала Цера и до в. Киткитѣ (Пресѣка) съ надлъженъ огънь. Тукъ батареята е заела позиция съ 4-тѣ си орждия, а другитѣ две останали задъ Битолската дружина. Отъ новата си позиция 12-а батарея открила живъ огънь по настжпващитѣ пехотни части и главно по окопа надъ махалата и дола предъ Скопската дружина, дето се събираха спусналитѣ се изъ окопитѣ неприятелски пехотни части. Огъньтъ отъ тия батареи, освенъ срещу пехотнитѣ неприятелски части, едва ли нанесе нѣкаква пакость на тройно по-силната противникова артилерия, заемаща при това командующе положение. Докато тия наши две батареи презъ цѣлия день хвърлятъ едва нѣколко стотинъ снаряда, неприятелската артилерия хвърляше само на часъ по $2^{1}/_{2}$ — 3 пжти повече отъ тѣхъ. 7-а с. с. батарея отъ състава на 8-а дивизия зае позиция въ участъка на дѣсната колона на мѣстото, дето по-рано бѣха четиритѣ орждия на 12-а батарея, обаче, и тя не разви нѣкаква по-ценна дейность отъ другитѣ две батареи. Тукъ липсваше волята на единъ артилерийски началникъ, който да рѫководи тия отдѣлни батареи. Тоя артилерийски началникъ по занимаема длъжность бѣше майоръ Василевъ Ганю, обаче, тоя артилеристь, както и въ изложението действията презъ миналия день казахме, си оставаше спокоенъ на Сивакобила или нѣкжде по склоноветѣ ѝ. Естествено е, че при такова командуване едва-ли можеше да се очаква нѣщо повече. 7-а батарея тоя день е изстреляла 437 шрапнела, 32 гранати и е имала ранени 5 войника и 6 коня.

Между това, неприятелски пехотни части на групи, отдѣления и по голѣми части не отъ едно мѣсто се спущаха въ дола предъ позицията на колоната и непрекѫснато засилваха находящитѣ се тукъ и така не малко неприятелски сили. Пехотниятъ огънь отъ позицията въ повечето дружини, оставенъ да се води отъ отдѣлни стрелци, се усилва все повече и повече. Картечницитѣ стрелятъ съ мѣрникъ 1100—1400 кр. и, дето могатъ, държатъ подъ своя огънь врага. Къмъ 9 ч. подполк. Пчеларовъ получава и разпорежда следното:

Отъ капитанъ Пожарлиевъ, к-ръ на 2-а Скопска дружина.

Между 2-а дружина и ротата отъ 14-и полкъ се спуснаха две роти въ дерето. Помолихъ капитанъ Величковъ, да дойде да ме подкрѣпи, тъй като предполагамъ, че ще настѫпятъ отъ лѣвия ми флангъ по дерето. Ако намирате за умѣстно, моля, заповѣдайте му и Вие. Обстрелва ме неприятелска артилерия отъ лѣво. Доколкото забелезвамъ и нашата артилерия отъ лѣвата колона стреля близо до менъ. Гранатитѣ падатъ въ лѣво и отъ задъ. Моля, предупредете я по телефона. 8 ч. 40 м. пр. пл.

До командира на 2-а Скопска дружина.

Двете неприятелски роти, спуснали се въ дерето, допуснете да се приближатъ на правъ пушеченъ изстрелъ, обстрелвайте ги, а следъ това атакувайте и ги унищожете. 13. 9.VII.13 г. 9 ч. 20 м. пр. пл.

Отъ капитанъ Пожарлиевъ, к-ръ на 2-а Скопска дружина.

Отъ височината, облата (жълтата нива съ дърво въ нея) слизатъ, войници въ горичката, находяща се предъ височината. Въ горичката особено въ дѣсния край има събрани доста сръбски войски. 9.VII. 13 г. 9 ч. пр. пл.

Между това, артилерийскиятъ огънь съ прекѫсване и пушечната и картечната престрелки продължаватъ съ видимо засилване. Стрелятъ и нашитѣ 10-а батарея и двете с. с. орѫдия отъ 8-а батарея отъ лѣвата колона срещу неприятеля, който се спуща къмъ дѣсната колона въ дола, срещу тоя който се събира при Махалата и срещу по-близкитѣ неприятелски батареи. Огъньтъ имъ, както видѣхме отъ донесението на капитанъ Пожарлиевъ, не ще да е билъ всѣкога добре насочванъ. Къмъ 8½ ч. с. с. взводъ отъ лѣвата колона е билъ обстрелянъ отъ силенъ кръстосанъ неприятелски огънь и единъ снарядъ пробива щита на едното орѫдие, като убива мѣрача и ранява преносвача. Следъ това, тоя взводъ замълчва и се премѣства на друго мѣсто, като остава да продължава огъня си 10-а батарея. Боятъ до 10 часа на лѣвия флангъ на колоната при 2-а и 13-а друж., е само като престрелка; при центъра, 4-а Битолска, 8-а Костурска и 7-а Кумановска дружини престрелката е оживена и неприятелския артил. пехот. огънь все повече поразителенъ; при дѣсния флангъ, 5-а Одринска и 1-а дружини отъ 14-и Македонски полкъ и при съседитѣ отъ дѣсно, пехотната престрелка взима формитѣ на продължителна стрелба, а неприятелския артилерийски огънь става все повече и повече опустошителенъ. Натискътъ на врага почва да се усѣща, че се насочва срещу дѣсния флангъ. Къмъ тамъ се прибиратъ малкитѣ подържки отъ 1 рота отъ 1-а дружина на 14-и полкъ, оставена задъ Битолската дружина, и половинъ рота отъ последната дружина. Срещу тоя участъкъ неприятелскитѣ вериги се очертаватъ най-ясно и тукъ е съсрѣдоточено вниманието на началника на колоната. Донесенията отъ лѣвия флангъ, отъ капитанъ Пожарлиевъ, очертаваха спущането на неприятелски части отъ несравнимо по-малко значение, пъкъ и мѣстностьта на която бѣха 2-а и 13-а дружини по склона къмъ голѣмия долъ, за неприятеля не можеше да представлява главна посока за тактически действия, защото би билъ силно изложенъ на ударитѣ на лѣвата колона отъ височитѣ при Дулица. По топографическитѣ си форми позицията представляваше единъ върхъ, какъвто бѣ Говедарникъ, отъ който склонътъ му на северъ на едно разстояние отъ 600—650 метра се слива съ разлатата седловина на Повиенъ, на югъ се спуща на 2 и половина до 3 км. терасовидно къмъ дола, идящъ откъмъ Цера. Самиятъ върхъ е заетъ северната му половина съ 2 дружини и 1 картечна рота отъ 12-и Балкански полкъ и въ дѣсно отъ тѣхъ по контърфорса къмъ р. Каменица 2 дружини отъ 10-и Родопски полкъ, 1 дружина отъ 23-и полкъ и 30-и полкъ; южната половина отъ върха е заета отъ 2-а и 4-а дружини отъ 10-и полкъ и между тѣхъ картечната рота на сѫщия полкъ. Отъ началото на самата седловина, която прилича на тераса, почватъ частитѣ на опълчението и батареитѣ до надъ дола идящъ отъ Цера. Върхътъ Говедарникъ е съ много стръмни склонове особено тия къмъ ю.-изтокъ. До него и въ неговитѣ гънки имаше достатъчно мѣста, дето никакъвъ неприятелски снарядъ не можеше да падне, защото ѫгълътъ на мѣстностьта е по-голѣмъ отъ ѫгъла на падането, даже на гаубична граната. Колкото, обаче, се върви отъ върха къмъ седловината, която не е повече отъ 700—800 м. далечъ отъ върха, както и по-на югъ въ участъцитѣ на 1-а дружина отъ 14-и полкъ, 5-а, 7-а, 8-а и часть отъ 4-а дружини и взводоветѣ отъ 8-а и 12-а батареи, разположени точно на терасата, толкова мѣстностьта е по-малко стръмна и поразяема въ всичкитѣ си гънки и кюшета, както отъ Цера така и отъ Пресѣка, при това съ огънь кръстосанъ и флангови. По-на югъ позицията на лѣвия флангъ на 4-а дружина, 3-а рота отъ 14-и полкъ, 2-а и 13-а дружини и 7-а и 12-а батареи е значително дефилирана срещу батареитѣ отъ Цера и остава изложена главно на тия отъ Пресѣка. По цѣлата позиция рѣдкитѣ гористи пространства се редуватъ съ по-гѫститѣ и съ посѣтитѣ съ овесъ открити по-голѣми или по-малки пространства и пречатъ на единъ далеченъ и надеженъ обстрелъ. Скрититѣ пространства на мѣстностьта срещу опълчението и 4-а дружина отъ 10-и Родопски полкъ по-мѫчно се наблюдаваха и позволяваха по тая причина всичкитѣ преимущества за неприятеля на една мѣстность за маневриране и всичкитѣ подстѫпи за приближаване до самата позиция по методитѣ на единъ щурмъ или тия на една нощна атака, произведена денно време. Изглежда, че сърбското командуване разбираше тия неща въ тая имъ смисъль и напорътъ си ориентираше тукъ и тукъ съсрѣдоточаваше и своето внимание, и своитѣ пехотни сили, и своя артилерийски кръстосанъ огънь. Отъ 10 ч. нататъкъ вече сж ясни намѣренията на неприятеля и всѣки моментъ неговата артилерийска стрелба става все повече системна, постоянна и разрушителна. Неприятельтъ обстрелваше дѣсния флангъ на колоната и лѣвия на 8-а дивизия. Четири батареи отъ четири страни кръстосваха тукъ нашата позиция: Една гаубична батарея стреляше само съ фугасни бомби, една полска стреляше преимуществено съ универсаленъ снарядъ и две планински батареи стреляха съ шрапнелъ и бризантни гранати. По-късно още батареи ще насочатъ тукъ огъня си, за да направятъ адски шума отъ непрестаннитѣ гърмежи и отъ свистението на парчетата и куршумитѣ. Въ 10 ч. 20 м. подполковникъ Пчеларовъ, схващайки тежката задача, която му се чертае за презъ деня, пише до командира на 12-и п. Балкански полкъ следното:

> Като Ви известявамъ, Господинъ Полковникъ, че к-рътъ на 2-а бригада отъ 8-а Тунджанска дивизия ми извести, че той може да ме подкрѣпи въ случай на нужда, азъ му отговорихъ, че ще се обърна къмъ Васъ за помощь, защото сте близко. Понеже пункта, къмъ който противникътъ най-вече напира, се намира между Васъ и менъ, при това всичкитѣ ми дружини сж въ бойната линия, ще моля, да имате това предъ видъ, за да можете въ всѣки моментъ да изпратите нужната помощь на този пунктъ. № 14. 9.VII.13 год. 10 ч. 20 м. пр. пл.
>
> *Забележка.* 7-а пл. с. с. батарея (капитанъ Кировъ), не зная какъ, се намира на лѣвия флангъ отъ участъка ми. Въ всѣки случай, научихъ се, тази сутринь въпросната батарея се намирала на р. Каменица.

Къмъ 11 часа началникътъ на дѣсната колона получава отъ к-ра на Скопската дружина следното:

> По лощината срещу 2-а дружина сжщо слизатъ сърби. Досега сж слѣзли около половинъ рота. Слизането продължава. Ако намирате за добре, заповѣдайте капитану Величкову да доде съ цѣлата дружина при менъ, тъй като е възможно да тръгнатъ по дерето къмъ лѣвия нашъ флангъ, още повече че може да се почне спускането и отъ височинитѣ на този флангъ. 9.VII.13 10 ч. 20 м. пр. пл.

И подполк. Пчеларовъ дава следния заслуженъ отговоръ до к-ра на тая дружина, капитанъ Пожарлиевъ:

> Мисля, че Вие съ Вашата дружина можете да се справите съ една неприятелска полурота. 15. Позицията, 9.VII.13 г. 11 ч. пр. пл.

Къмъ сжщото време въ отговоръ на своя № 14 получава отъ командира на Балканския полкъ следното:

> Имамъ на разположение 7 роти маневрирующи войски, предостатъчни да отбиятъ всѣка атака, стига целесъобразно да се използуватъ. Тѣзи роти сж: 4 задъ обратното върхче източно отъ наблюдателния ми пунктъ, дето се съединяватъ двата дълги хребета, а останалитѣ три — сж ю.-и. отъ казаното върхче въ лощината на ю.-източния скатъ на по-дългия хребетъ (показахъ ги на войника). Отъ тѣзи роти Вие ще се ползувате, разбира се, най-економично, защото положението на дѣсния флангъ не е дипъ добро, защото противника на това мѣсто много набляга. Не се съмнявамъ, че ще се удържимъ. Подканяйте батареитѣ да действуватъ по-добре, особено 7-та. Тази батарея можеше да подчините на капитанъ Симовъ, който ми се вижда по-деятеленъ. 26. 9.VII.13 г. 10 ч. 45 м. цр. пл.

Боятъ къмъ дѣсния флангъ на опълчението е вече очертанъ. Къмъ него отъ къмъ Цера и Пресѣка се насочватъ не само групи и роти, а цѣли дружини и маси. Неприятелската пехота вече не само стреля съ пушки и картечници и приковава нашитѣ стрелци, но и настжпва съ цѣли вериги и съ процеждане. Неприятелската артилерия продължава да сѣе своя ужасъ и своето разрушение. Загубитѣ въ частитѣ растатъ съ застрашителни размѣри. При все това, частитѣ се държатъ здраво и обстрелватъ яростно всѣка неприятелска верига, която се вдига да настжпва. Неприятелската пехота е колеблива и нейното настжпление е бавно, а това окуражава нашитѣ стрелци и духа на позицията, въпреки загубитѣ, още не е сломенъ, защото не е сломенъ и духа на началника, които къмъ пладне донася и размѣнява съсъ съседа си следнитѣ:

До н-ка на М.-О. опълчение.

Донасямъ, че противника съ по-пресни и превъзходни сили упорито настжпва. Частитѣ въ повѣрения ми отбранителенъ участъкъ иматъ голѣми загуби и сж изтощени. Всички подържки сж вкарани въ бойната линия. Противникътъ предъ насъ е достигналъ на 800—1000 крачки. № 16. 9. VII. 13 г. 11 ч. 45 м. пр. пл.

До к-ра на 12-и Балкански полкъ.

Съгласно телеграма на н-ка на опълчението № 248 повѣрената ми дѣсна колона трѣбва да бжде усилена съ една дружина отъ 8-а дивизия. Моля, Господинъ Полковникъ, веднага да ми се даде тая дружина, за да я постава на застрашения ми отъ участъка пунктъ. № 17. 9.VII. 13 г. 11 ч. 50 м. пр. пл.

Отъ к-ра на 12-и Балкански полкъ.

Изпращамъ Ви исканата дружина отъ три роти (1 дружина 12-и полкъ). Изпратете човѣкъ, да я отведе, кждето трѣбва. За увѣрение да се изпрати настоящето ми. Съобщете, какви сили се направляватъ срещу Васъ и какъ е тамъ положението. № 31. 9.VII. 13 г. 12 ч. 5 м. по пладне.

Тукъ полезно е да помѣстимъ следното донесение, както го намираме въ в.-историческа комисия, изпратено отъ полк. Кърджиевъ, к-ръ на 2-а бригада отъ 8-а дивизия, до началника на сжщата дивизия:

Сърбитѣ, които настжпваха къмъ дѣсния флангъ на 12-и Балкански полкъ, почнаха на групи отъ по 5—10 человѣка да отстжпватъ. Вѣроятно стойкостьта на Балканци ги е отчаяла. Едновременно съ това почнаха да настжпватъ къмъ М.-О. опълчение. Началникътъ на това последното иска помощь. Изпрати му се една дружина отъ маневренитѣ войски на бригадата. Командирътъ на 10-и полкъ донася, че е забелезалъ два сърбски полка, които се направляватъ срещу 14-и Македон. полкъ, който действува въ района на опълчението. Неприятелската артилерия сжщо пренесе огъня по позициитѣ на М.-О. опълчение, съ което облекчи частитѣ отъ повѣрената ми бригада. 9. VII. 13 г. 12 ч. 15 м. сл. пл.

Между това, борбата на позицията става всѣка минута по-тежка, загубитѣ се увеличаватъ и нуждата отъ полкрѣпление се чувствува. На пладне командира на 5-а Одринска дружина донася следното до началника на колоната, подполк. Пчеларовъ:

Веригитѣ на 2-а и 3-а роти съвсемъ орѣднѣха. Отъ тѣзи роти до сега има убити и ранени 90 души. Срещу тѣхъ напора е най-силенъ. 4-та рота която бѣше въ дружинна подържка: Два взвода изпратихъ въ подкрѣпа на 1-а рота, която отбранява подстжпитѣ, които идатъ отъ югъ отъ дола, а другитѣ два взвода на фронта на 2-а и 3-а роти, но това е съвсемъ недостаъчно за тоя фронтъ, още повече че ротнитѣ командири на тѣзи роти (2-а и 3-а) излѣзнаха отъ строя. На 3-а рота командира й раненъ въ 10 часа, на 2-а — контузенъ къмъ 11 часа и последния е още въ траншеята и ми донася, че безъ подкрѣпление не могатъ да се задържатъ — противъ тѣхъ сж насочени голѣми сили. Потрѣбно е сжщо да се усили участъка на ротата отъ 14-и полкъ, която е между насъ и 10-и полкъ. № 111. 9.VII. 13 г. 12 часа по пладне.

Къмъ сжщото време огъньтъ на неприятелската артилерия, нашитѣ и неприятелски картечници и пушки бѣше извънредно яростенъ и непрекжснатъ. На позицията всѣка секунда падаха 10—15 снаряда и загубитѣ още повече се увеличаваха. Единъ нерешителенъ опитъ за атака отъ неприятеля на фронта на 5-а до 4-а дружини е отбитъ съ най-яростенъ пушеченъ и картеченъ огънь. Неприятелската пехота е прикована на мѣстото си и повече не можа да напредне. Скоро следъ 12 ч. неприятелскиятъ артилерийски огънь почна бърже да намалява и следъ това до 1 часа следъ пладне тоя огънъ бѣше единъ рѣдъкъ обезспокоителенъ огънь.

Между това, какво правѣше презъ тия тежки часове отъ 10—1 ч. нашата артилерия? Защо не подържаше тя пехотата съ своитѣ гърмежи и съ своето морално и материялно съдействие? Кжде бѣше началника на 2-о с. с. отдѣление, майоръ Василевъ Ганю, който имаше две отъ своитѣ батареи при в. Говедарникъ? Да, интересни сж действията тоя день на нашитѣ батареи. Но, нека оставимъ нѣкои отъ тѣхъ сами да ни кажатъ, какво сж правили:

Около 10 ч. пр. пл., пише капитанъ Симовъ, командиръ на 8-а с. с. батарея, въ своята реляция за тоя день, искахъ да премѣстя едно орждие съ фронтъ къмъ Цера и обстрелвамъ тия 6 орждия, по който никой не стреляше, обаче, командирътъ на 14-и полкъ, подполк. Бановъ, не се съгласи, за да не привличамъ огъня и съ това и пехотата да страда. Къмъ 12 ч. на пладне решихъ на своя глава да премѣстя едното орждие, когато другото подържа огъня по старитѣ цели. Въ момента когато орждието се готвѣше да открие огънь, азъ бѣхъ раненъ заедно съ трима прислужници и единъ прислужникъ биде убитъ. Понеже нѣмаше другиго въ взвода освенъ взводния подофицеръ, то заповѣдахъ орждието да отиде на старото си мѣсто и взвода предадохъ на подофицера. Азъ, минавайки край командира на бригадата, доложихъ му че съмъ раненъ, че ще помоля поручикъ Радевъ, да командува взвода, защото подофицера е сроченъ. На всичко това той се съгласи. При поручикъ Радевъ останахъ около 30 м. въ това време доде неговия взводъ, който бѣше въ дѣсно отъ Говедарникъ, а сжщо и мои хора отъ взвода, които доложиха, че имъ заповѣдали да отстжпятъ. Понеже и азъ отивахъ къмъ превързочния пунктъ, то взехъ взвода, възстановихъ порядъка въ него и заведохъ на лѣвия брѣгъ на р. Каменица. Тамъ взвода предадохъ на подпоручикъ Христовъ, а самъ отидохъ на лѣчение (Тоя последенъ офицеръ прие тия орждия чакъ въ 7 часа сл. пл. (Б. авт.). Тоя день отъ взвода има 1 убитъ и 4 ранени. Бѣха изстреляни 16 гранати и 167 шрапнели.

Въ 10 ч. 45 м. едно отъ орждията на 12-а не с. с. батарея по заповѣдь отъ командира на 1-а М.-О. бригада открило огънь по една неприятелска картечница, която подържаше настжплението на неприятеля противъ 24-и Черноморски полкъ и къмъ 11 ч. съ 10 изстрела заставило тая картечница да замълчи, а другитѣ три орждия сж продължили огъня си по пехотнитѣ части, настжпващи противъ Скопската и Кукушката дружини. Тая батарея, по мѣстоположението на позицията си, срещу други цѣли въ дѣсно по-мжчно можеше да стреля. 10-а батарея и другия взводъ отъ 8-а с. с. батарея отъ лѣвата колона продължаватъ да обстрелватъ настѫпващата пехота срещу дѣсната и лѣвата колони, но въ 12 ч. 30 м. с. с. взводъ отново е засѣгнатъ отъ неприятелски снарядъ и раненъ е и втория мѣрачъ. Отстѫплението на двата взвода, с. с. и не с. с., отъ позицията задъ дѣсния флангъ на дѣсната колона е станало споредъ реляцията на 5-а Одринска дружина къмъ пладне:

> Къмъ обѣдъ, говори се въ реляцията на 5-а Одринска дружина, противникътъ предприе атака, но биде отблъсната съ пушеченъ огънь. Артилерийски гърмежи на наша артилерия не чувахме, не знаехме кѫде е.

Въ действителность натоварянето и отстѫплението на тия два артилерийски взвода трѣбва да е станало къмъ 1 ч. сл. пл. следъ раняването на капитанъ Симовъ, защото, както видѣхме, следъ като тоя раненъ офицеръ е билъ пристигналъ при четиритѣ орѫдия на 12-а не с. с. батарея, презъ траенето на неговото 30 минутно тукъ престояваие пристигатъ здрави и читави тукъ тия два взвода и увличатъ и останалитѣ 4 орѫдия отъ 12-а батарея, които се натоварватъ и спиратъ на 200 крачки задъ позицията, като батарейния командиръ насамъ отива при началника на колоната, подполков. Пчеларовъ, находящъ се на 300—400 крачки предъ и въ дѣсно на батареята.

Между това, силитѣ на неприятеля срещу дѣсната колона вече бѣха много пѫти повече отъ нея. Къмъ това време полковникъ Недѣлковъ отъ мѣстото си при лѣватата колона забелезва нови маси неприятелски и съобщава по телефона че:

> Две сърбски дружини сѫ насочени срещу дѣсната колона, а сега се забелезва още една дружина, която се насочва къмъ лѣвия флангъ на дѣсната колона. Има ли сведение началникътъ на дѣсната колона за тия сърбски дружини?

Не далеко задъ Скопската дружина боятъ е наблюдавалъ началникътъ на маневренитѣ войски, който бѣ останалъ безъ нито една дружина. Защо подполк. Николовъ следъ изхарчването на дружинитѣ отъ маневренитѣ войски на опълчението не поиска да поеме тактическото командуване на лѣвия флангъ на дѣсната колона, дето бѣха дружинитѣ (4-а, 2-а и 13-а) отъ неговата бригада? Защо щабътъ на опълчението не съобрази да се използува тоя храбъръ и стоекъ офицеръ въ тоя тежъкъ бой?—Участъкътъ на подполк. Пчеларовъ отъ седловината подъ в. Говедарникъ до рѣкичката, идяща отъ Цера, бѣше около 3 клм. И въ него отдѣлнитѣ части, макаръ и съ намаленъ съставъ, бѣха 8 дружини, 2 батареи, 1 картечна рота и 1 дружина отъ 14-и полкъ съ картечната си рота, значи повече отъ 12 подчинени инстанции, съ които не е по силитѣ на никого да се справи. А между това, безъ тактическо и организационно подраздѣление на силитѣ, усилията, надзора и рѫководенето не е мислимо пълно и надеждно използуване на силитѣ. Въ действителность подполк. Николовъ тукъ не оставаше безучастенъ при развитието на действията. Той бѣше близо до бойната линия и следваше най-внимателно боя. Неговитѣ дружини, 2-а, 4-а и 13-а, чувствува неговото благотворно влияние. Той, сѫщо както и полк. Недѣлковъ, виждаше процеждането и прииждането на неприятелскитѣ сили срещу дѣсната колона и бѣ му много неприятно, че Скопската дружина не обстрелваше, споредъ както се налагаше, тия неприятелски части. Къмъ пладне той написа и получи следнитѣ:

До началника на лѣвата колона.

Срещу лѣвия флангъ на дѣсната колона се спускатъ въ дола на групи и до сега се е спуснало едно количество около две дружини, вѣроятно, съ цель да атакуватъ лѣвия флангъ на дѣсната колона и да разкжсатъ на това мѣсто линията. За да се попречи на намѣрението на противника, ще бжде полезно, ако Вие заповѣдате, по билото да настжпи известна часть. Това ще застави противникътъ непремѣнно да се върне назадъ, въ особености, ако настжплението бжде енергично. Това настжпление не ще бжде опасно, защото сърбскитѣ войници, които слизатъ въ дола, сж отъ окопитѣ срещу Васъ. № 75.- 9.VII.12 г.

До к-ра на 2-а Скопска дружина.

Отъ наблюдение предъ окопитѣ предъ Васъ се спущатъ поединично сърби въ дола. Изглежда, че Вие не ги виждате. Спуснете една часть, която да ги вижда и обстрелва. 74. 9.VII. 13 г. 11 ч. 30 м. пр. пл.

Отъ к-ра на 2-а Скопска дружина, капитанъ Пожарлиевъ.

Още отъ започването да слизатъ сърбски войски непрестанно следа, за което съмъ постоянно донасялъ на к-ра на 2-а бригада, обаче, обстрелването е невъзможно отъ никжде, освенъ отъ отдѣлни стрелци поради гжстата гора. Разпоредихъ да се изпратятъ 3 взвода на гребена, който е предъ позицията на ротата отъ 14-и полкъ, която е въ дѣсно отъ мене.

Отъ 1 часа нататъкъ огъньтъ на неприятелската артилерия по дѣсния флангъ отъ позицията на дѣсната колона е непрекжснатъ и, рекълъ бихъ, адски. Пехотната и картечната стрелба отъ двѣтѣ страни почва да се развива съ разтяще разширение и сила. Нашитѣ батареи, както видѣхме, не сж на позицията, пъкъ и когато бѣха на позиция, поради липса на артилерийско командуване, което да обедини и ржководи не малкото планински батареи тукъ, неприятелската артилерия стреляше така необезпокоена, както и сега. И загубитѣ растѣха съ застрашителни размѣри. 5-а Одринска дружина вече изгубила $^{1}/_{4}$ отъ състава си убити и ранени. Сжщото е и съ 1-а дружина отъ 14-и полкъ на сжщото мѣсто. И загубитѣ на 4-а дружина отъ 10-и Родопски полкъ по-въ дѣсно не сж по-малки. Въ 1 ч. 45 м. подполк. Пчеларовъ съобщава следното до к-ра на 12-и Балкански полкъ:

Всички почти офицери ранени и убити. Занимаемия участъкъ отъ повѣрената ми колона се обстрелва съ кръстосанъ огънь твърде силно, вследствие на което частитѣ сж доста разколебани. Моля, известете ми, ще получа ли очакваната подкрѣпа отъ една дружина нѣкога? Какво е положението у Васъ? Забелезвамъ единични хора и групи въ куртки на редовни войници, които полека-лека бѣгатъ назадъ откъмъ страната на Вашия участъкъ. 18. Позицията, 9.VII.13 г. 1 ч. 45 м. сл. пл.

На което не закъснява да получи следния отговоръ:

Разпоредихъ идването на една дружина отъ три роти още въ 12 ч. 5 м. сл. пл., като изпратихъ заповѣдь до дружинния командиръ съ Вашия войникъ да доведе дружината при Васъ. Ако още не е дошла, изпратете единъ конникъ, да я доведе при Васъ, като отнесе настоящето за увѣрение. Тукъ положението не е лошо. Държте и Вие здравата. Произведи офицери отъ храбритѣ опълченци. И азъ ще почна да произвеждамъ, защото и моитѣ офицери се привършватъ. Дружината е първа отъ моя полкъ. 34. Позицията, 9.VII. 13 г. 2 ч. сл. пл.

Къмъ 2 ч. боятъ е въ своето най-голѣмо развитие. Картечниците вече стрелятъ съ мѣрникъ 700, 600, 500 и 300. Врагътъ настѫпва. Артилерийскиятъ огънь е въ своя разгаръ. Щабътъ на опълчението чувствува наближаването на атаката и въ $2^{3}/_{4}$ ч. както видѣхме по-рано, заповѣда се на началника на лѣвата колона:

> Употрѣбете Вашитѣ усилия за отбиване атаката срещу дѣсната колона по начинъ, както намѣрите за удобно. 361.

3 часа е моментътъ на най-адската стрелба артилерийска и пехотна. Развязката на боя наближава съ минути. 1-а картечна рота е вече похарчила 5,500 патрони за кѫсо време, 4-а Битолска дружина е похарчила за сѫщото време 14,000 патрони, 5-а Одринска — . . . 6-— . . . 7-а— . . . 8-а— . . . 14-а— . . .

> Между това, говори се въ реляцията на подполк. Пчеляровъ, неприятелскиятъ артилерийски огънь бѣше адски. Сърбитѣ наближаватъ наближаватъ нашитѣ окопи. Единични и на групи опълченци напускаха мѣстата си и увличаха войницитѣ отъ 23-и и 14-я полкове, може би и обратното. Въ бригадна подръжка — нито единъ войникъ. Къмъ 4 часа сл. пл. минутата бѣше критическа. Въ това време, командующиятъ 14-и Македонски полкъ, подполк. Бановъ, начело на 30—40 юнаци, самъ съ пушка въ рѫка, спусна се напредъ *на ножъ!* и увлича подире си бѣгащитѣ групи. Въ сѫщото време, почти, пристига и дружината подкрѣпление отъ 12-и Балкански полкъ, всичко около 50 души подъ началството на майоръ Касабовъ. Все около сѫщото време, командирътъ на 2-а Скопска дружина, капитанъ Пожарлиевъ, успѣва да дигне своята дружина *напредъ на ножъ!* и увлича съседната въ лѣво 13-а Кукушка дружина. Сѫщо и 12-и Балкански полкъ въ дѣсно отъ насъ, премина въ контърътака. И всички задружно изтикахме неприятеля, който бѣше завладѣлъ вече нѣкои отъ нашитѣ окопи. Положението бѣше спасено.

Между 3 и 4 ч. се извършватъ при дѣсната колона подъ гнета на една адска артилерийска стрелба две противоположни действия. Докато дѣсния флангъ е разнебитенъ и неприятельтъ завладява позицията въ участъка на 4-а дружина 10-и Родопски полкъ, ротата отъ 14-и Макед. полкъ, 5-а, 7-а и 8-а дружини отъ опълчението, лѣвия флангъ на дѣсната колона минава въ настѫпление и смѣла контъратака въ флангъ и тилъ на настѫпилия неприятель и на полесражението се създава най-интересното положение: Атакующиятъ врагъ е атакуванъ на свой редъ на фланга, а почти едновременно съ това е атакуванъ и пометенъ и отъ фронта.

Контъратаката отъ лѣвия флангъ на дѣсната колона.

Ние видѣхме по-рано, че до обѣдъ 3-а рота отъ 14-и полкъ и 2-а Скопска дружина на лѣвия флангъ не проявиха почти никакви действия. Постоянно слизащитѣ неприятелски групи и части въ дола капитанъ Пожарлиевъ не само не спрѣ, но и отъ позицията, на която бѣше, не се сети да изпрати напредъ части, за да ги обстрелватъ. Ние видѣхме, какъ сѫщия капитанъ Пожарлиевъ привлѣче напредъ едната рота отъ 13-а Кукушка дружина, заемаща позиция на стѫпало задъ Скопската дружина. И ние четохме великолепния отговоръ въ № 15 на подполк. Пчеларовъ. Ние видѣхме така сѫщо, какви подсещания бѣха указани отъ подполк. Николовъ на капитанъ Пожарлиевъ, който, изглежда, въпреки всичко до къмъ обѣдъ и следъ това още не бѣше изпратилъ напредъ стрелци, да обстрелватъ спускащитѣ се неприятелски групи. Тукъ е умѣстно да цитираме следното сериозно напомване отъ подполк. Николовъ до капитанъ Пожарлиевъ, което и представлява генезиса на самата идея за контъратаката.

> Изглежда, че, Вие, Господинъ Капитанъ, нищо не следите. Предъ Васъ презъ ръжьта и ровинкитѣ се точатъ единъ по единъ сърбски войници, безъ да бѫдатъ обезпокоени съ пушеченъ огънь. Заповѣдахъ Ви, да спуснете една часть отъ дружината Ви долу, за да може да обстрелва прибѣгающитѣ сърбски войници. Отъ наблюдението, което правя сега, изглежда, че Вие не сте изпълнили тая заповѣдь: *Види се, не си давате смътка за отговорностьта, която носите за участъка, който отбранявате.* Съобщете настоящето и на ротата отъ 14-и Македонски полкъ и се пригответе да ги контъратакувате. № . 9.VII, 13 г.

За да можеше да се стреля по неприятеля, следваше частитѣ отъ лѣвия флангъ на 13-а др. да се подадатъ напредъ на следния гребенъ. Кап. Величковъ, който е билъ въ течение на схващанията на подполк. Николовъ, разпоредилъ 2-а негова рота на подпор. Кѫнчевъ да настѫпи напредъ предъ себе си на тоя гребенъ, а 1-а рота на подпор. Раевъ, да я подкрѣпи въ по-нататъшното ѝ настѫпление. Излѣзлата рота напредъ скоро открила огънь и била застигната отъ 1-а рота, която сѫщо открила огънь. Къмъ 1 ч. капитанъ Величковъ заповѣдалъ на 3-а рота да остави единъ взводъ въ най-лѣвия окопъ за охранение фланга и тила и съ другитѣ взводове да настѫпи напредъ къмъ 1-а и 2-а роти. Къмъ 3-а рота съ разрешение на бригадния командиръ се присъединили и всички ординарци отъ щаба на дружината и бригадата. 3-а рота настѫпила енергично напредъ, но въ това време капитанъ Величковъ забелезалъ, че задъ бойната линия наши натоварени батареи отстѫпватъ. Качилъ се на коня си и отишълъ на назадъ и, следъ заобикаляне 12-а не с.с. батарея, отишълъ при началника на колоната, подполк. Пчеларовъ, дето е билъ и командира на тая батарея поручикъ Радевъ. Капитанъ Величковъ докладвалъ, че Кукушката дружина настѫпва, за да контъратакува и, че батареята трѣбва часъ по-скоро да се върне на позицията си и открие огънь, което и не закъснѣло да се направи.

Капитанъ ПОЖАРЛИЕВЪ ИВ.

Презъ това време, капитанъ Пожарлиевъ, подканянъ толкова пѫти да изпрати напредъ части отъ дружината си да обстрелватъ неприятеля съ силенъ огънь, изпраща на предния гребенъ единъ взводъ отъ 3-а рота, командувана отъ офиц. кандидатъ Малѣевъ. Въ лѣво настѫпилитѣ роти отъ 13-а Кукушка дружина вече водили оживена стрелба. Офицерскиятъ-кандидатъ Малѣевъ, както направи при Скалистия-върхъ на 18 юний, сжщо и тукъ зарѣзалъ безгрижно хората си и се върналъ при другитѣ си два взвода. Неприятельтъ бѣше развилъ единъ заслонъ срещу 2-а Скопска и 13-а Кукушка дружини и сега, когато тия дружини дадоха първитѣ признаци за животъ, тоя заслонъ откри силенъ огънь по нашитѣ настжпващи части. Смѣлото настжпление на ротитѣ отъ Кукушката дружина, заразителнитѣ викове „напредъ на ножъ!“, важностьта на момента—въ дѣсно боятъ на позицияти се развиваше най-тежко за нашитѣ части — както и сериозностьта на напомванията на командира на 1-а бригада, подполковникъ Николовъ, бѣха възбудили всичкитѣ нравствени сили у командира на 2-а Скопска дружина. Въ неговия умъ идеята на подполковникъ Николовъ за контъратаката стана ясна и въ неговата душа се набраха достатъчно нравствени сили, за да се приведе тая великолепна идея въ живо дѣло. Капитанъ Пожарлиевъ сподѣли мисъльта за контъратака съ ротния командиръ на 3-а рота отъ 14-и Македонски полкъ, подпоручикъ Топчевъ, който се озова сжщо готовъ за подвизи, и къмъ 3 часа Скопската дружина и Македонската рота съ викове „ура!“ се вдигнаха и настжпиха напредъ. Обстреляни силно отъ неприятеля, въ веригитѣ настанало малко колебание въ първия моментъ, но бързото пристигане при тия вериги на дружинната подържка, командувана отъ подпоручикъ Ивановъ, движението, безъ да спира, продължило напредъ. 1-а рота подъ командата на подпоручикъ Вълевъ, 2-а рота подъ командата на под-

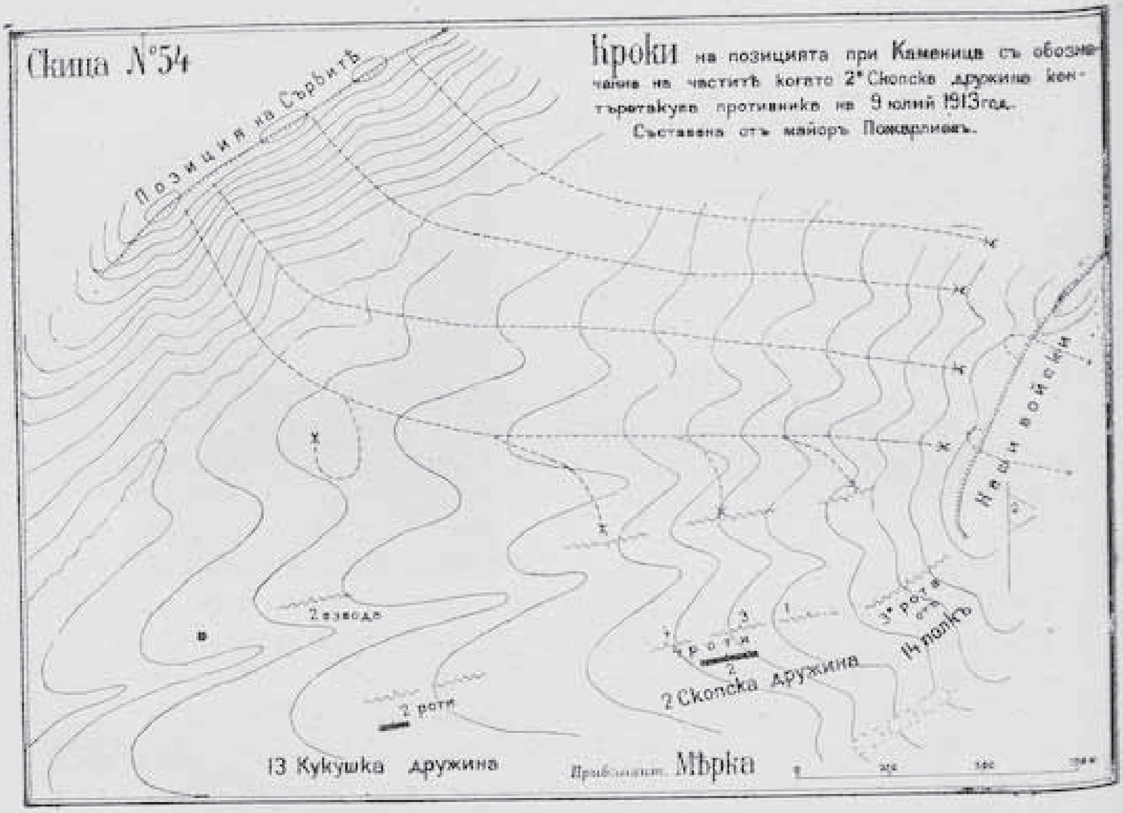

Скица №54

Кроки на позицията при Каменица съ обозначение на частитѣ когато 2ª Скопска дружина контъратакува противника на 9 юлий 1913 год.
Съставена отъ майоръ Пожарлиевъ.

пор. Кокошаровъ и Македонската рота се впуснали въ дола къмъ противника, къмъ който долъ въ сжщото време настжпва 3-а Скопска рота и по-въ лѣво тия на Кукушката дружина. Контъратаката е въ пълния си развой. Всички настжпватъ и всички съ яростни викове гонятъ обърналия гърбъ врагъ съ ножъ и огънь. Въ контъратаката взима участие и 3-а рота отъ Битолската дружина, въ чиято реляция командирътъ на ротата, подпоручикъ Радославовъ, пише следното:

> Къмъ 3 ч. сл. пл. неприятелскитѣ изстрели се чуха много близо до позицията на ротата и патрулътъ се оттегли. Ротата откри огънь по невидимия, но очевидно много близъкъ противникъ. Внезапно на по-малко отъ 100 крачки противникътъ се появи на крайния дѣсенъ флангъ на ротата и откри огънь по нея. Дѣснофланговиятъ взводъ на ротата откри честь огънь по тъй близкия противникъ, той се разколеба и обърна гърбъ, преследванъ отъ честия огънь на цѣлата рота. Щомъ се забелеза бѣгането на противника, изпратихъ 10 човѣка подъ началството на Андонъ Жобовъ, който самъ пожела това, да преследватъ бѣгащитѣ. Нѣколко минути следъ това отъ лѣво стоящата 3-а рота отъ 14-и п. полкъ съ викъ „ура!" се понесе напредъ. Сжщото стори веднага и ротата, като преследваше съ огънь и ножъ противникъ на повече отъ 1500 крачки предъ окопитѣ си. Презъ деня ротата имаше загуби 3 убити и 21 ранени.

Контъратаката е пълна и изчерпателна. Неприятельтъ е изтребляванъ като мухи. Македонцитѣ въ дола на Цера въ собствената си родина отмжщаватъ на врага за поруганата си отъ него честь и за погазената отъ него родна земя. Сждбата на тежкия бой е решена! И македонцитѣ изпълниха въ тоя бой своя дългъ по най-блескавъ начинъ. Македонцитѣ, които разбиха частитѣ на Яверъ-паша при Балканъ-тореси надъ Гюмурджина, македонцитѣ които играха най-решителна роля за пленяването при с. Мерхамля до Фере цѣлия корпусъ на тоя паша отъ 18,000 души, македонцитѣ, които отбиха десанта на 10-и турски корпусъ на Хуршидъ-паша и Енверъ бей при Шаркьой, македонцитѣ които имаха дързостьта да нападатъ Султанъ-тепе и цѣлата система укрѣпления тукъ, дето тѣ завладѣха Емирица, Рѣдки-буки, Заимица, Скалистия-върхъ при Калинъ-Каменъ, тия македонци, на които офицеритѣ отъ редовната армия гледаха ту съ адмирация, ту съ страхъ, дали ще бждатъ стойки, тия македонци, следъ като бѣха дали огромни загуби на 8 юлий, дадоха на 9 юлий още по-голѣми загуби и една навременна и блѣскава контъратака, която на вѣчни времена ще напомва и себеотрицанието имъ за свобода, и яростьта имъ въ борбата съ коварния врагъ сърбитѣ. Историята на Македоно-Одринското опълчение отбелезва това героическо дѣло съ златни букви. Имената на Говедарникъ и Цера ставатъ, както и имената Мжстанлж, Балканъ-тореси, Малгара, Мерхамлж, Шаркьой, Емирица, Злетово, Рѣдки-буки, Заимаца, Скалистия-върхъ и пр. имена нарицателни за опълчението. Всѣкое едно име отъ тѣхъ буди спомена за паднали герои, за искрени усилия за победа и свобода и за себеотрицание.

За тая контъратака вечерьта командира на 1-а бригада, както видѣхме по-рано (стр. 520), донесе между другото следното:

Донасямъ Ви, Господинъ Генералъ, че позицията остана въ наши ржце. Днесъ къмъ 5 ч. после пладне 3-а Скопска, 13-а Кукушка дружини и една рота отъ 14-и п. Макед. полкъ контъратакуваха противника и послаха полето съ неприятелски трупове повече отъ двестѣ, между които единъ руски офицеръ подпоручикъ и единъ сърбски поручикъ и пр. и пр.

За сжщата контъратака въ 6 ч. 30 м. сл. пл. командирътъ на 13-а Кукушка дружина донася до началника на дѣсната колона следното:

Двѣтѣ дружини неприятелски, които се събираха въ дола срещу лѣвия флангъ, въ момента когато се готвѣха да нанесатъ атака, бѣ подето отъ най-лѣвата рота на Кукушката дружина енергична контъратака съ викъ „напредъ на ножъ!“ „Ура!“, съ което се даде импулсъ на всички останали преди рота на линията. Противникътъ не издържа, като се обърна въ паническо бѣгство. На полето на боя останаха повече отъ двестѣ трупа, между които и единъ руски подпоручикъ, погонитѣ на когото представлявамъ, съ молба пакъ да ми се повърнатъ. *Забележка.* Особено геройство показаха адютанта Д. Раховъ, оф. кандидатъ Божковъ и всички ротни командири. № 35. 9.VII. 13 г. 6 ч. 30 м. сл. пл.

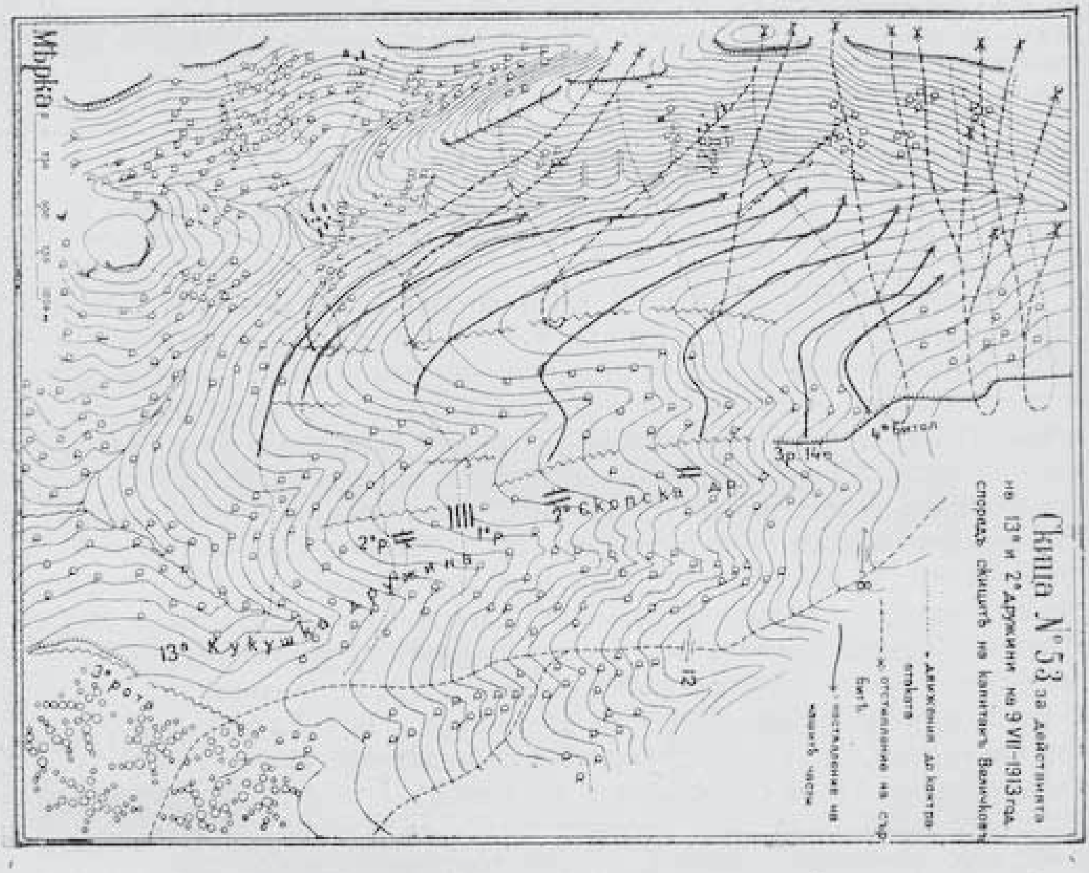
Скица № 53 за действията на 13ª и 2ª дружини на 9 VII-1913 год. споредъ свѣдѣнията на капитанъ Величковъ

За тая контъратака въ 3 ч. 15 м. сл. пл. командира на Скопската дружина въ бурята на боя до началника на дѣсната колона донесе следното:

Контъратакувахъ противника и го прогонихъ, като задържахъ главната позиция. Моля указание. Самичъкъ съмъ, дружината, ротата отъ 14-и полкъ и малко отъ Битолската дружина. 3 ч. 15 м. сл. пл.

Както виждаме, за 13-а дружина, която взима енергично участие въ контъратаката не се поменава нищо. Ясно е, че това донесение се пише на полето на действията, когато тѣ още текатъ и когато човѣкъ мжчно може да избѣгне подобни пропуски. Въ 3 ч. 55 м. на това донесение началника на дѣсната колона отговорилъ и следъ това получилъ следнитѣ:

Дръжте пълна връзка съ частитѣ отъ дѣсно и въ лѣво отъ Васъ. 19. 9.VII. 13 г. 3 ч. 55 м. сл. пл.

Съ ножъ и огънь преследването на неприятеля продължило до дерето и по склона предъ позицията му. Открила огънь и 12-а не с. с. батарея на редове презъ 50 м. съ шрапнелъ и гранати.

Положението, пише се въ реляцията на сжщата батарея, бѣ спасено. Атаката на противника отбита съ огромни за него загуби. Забележихъ нищожни неприятелски части, които отстжпваха обратно къмъ окопитѣ, но и въ тѣхъ не се задържаха. Спасяване положението на лѣвия флангъ се дължи на геройското самопожертвуване на Скопската дружина, навременната помощь отъ Кукушката и отчасти на навременното откриване огънь отъ 12-а не с.с. батарея, който въ дадения случай имаше много по-голѣмо морално отколко материялно значение. До тъмно презъ нощьта батареята обстрелваше окопитѣ и задъ него.

Сърбитѣ избѣгали въ невъобразима паника и лудо тичане, изоставяйки раници, пушки, шансовъ инструментъ, дрехи, патрони, ротни казани, коне и пр. и пр. Презъ време на преследването капитанъ Пожарлиевъ се покачилъ къмъ позицията на Битолската дружина, дето намѣрилъ 10—15 души войници отъ разни части и донесълъ следното до началника на дѣсната колона:

Моля подкрѣпление, тъй като частитѣ сж разнебитени. Лѣвата колона стои ли? 9.VII.13 г. 4 ч. 30 м. сл. пл.

А единъ часъ следъ това и следното:

Преди да се получи втората заповѣдь, ротитѣ се оттеглиха на първата си позиция. Не се случи това, отъ което се опасявахме. Ще взема нужнитѣ мѣрки за охрана. Войницитѣ сж крайно изнурени. 9.VII.13 г. 5 ч. 50 м. сл. пл

Подпор. БОГДАНОВЪ ИЛ.

Фелдф. ПАРТАЛЕВЪ СЕР.

Подпор. ТРАЙКОВЪ ХР.

Каква бѣше тая втора заповѣдь, не може да се установи. Сигурно, тя е била устна и е препоржчвала взимане мѣрки срещу възможна неприятелска контъратака. Въ реляцията на Скопската дружина причини за оттегляне на дружинитѣ се посочватъ липсата на пресни части на позицията и разстроеностьта на частитѣ.

Презъ тоя день Скопската дружина има 3 убити и 27 ранени, Кукушката — 8 убити и 31 ранени и 3 безвесть и отъ ротитѣ отъ Дебърската дружина, преведени въ тия две дружини, 2 убити и 24 ранени. Загубитѣ на 3-а рота отъ 14-и Македонски полкъ ще дадемъ общо въ загубитѣ на 1-а дружина отъ сѫщия полкъ. 12-а батарея има 2 войника и 2 коня ранени и 1 конь убитъ. Общо отъ дветѣ дружини, батареята има убити 13 и ранени 84 и безвесть пропаднали 3 души, които сигурно сѫ убити. А общо съ тия на 3-а рота отъ 4-а Битолска дружина 16 убити и 105 ранени. Въ тоя бой раненъ е дългогодишния четникъ и войвода фелдфебелъ отъ 2-а Скопска дружина храбрия Партaлевъ Серафимъ. Колко патрони похарчиха сѫщитѣ дружини не може да се установи. Батареята е изстреляла 160 гранати и 272 шрапнели.

Контъратаката отъ фронта на дѣсната колона.

Въ $2^1/_2$ ч. командирътъ на 4-а Битолска дружина е контузенъ зле въ гърдитѣ, обаче, той все пакъ остава въ редоветѣ на дружината. Къмъ 3 ч. артилерийскиятъ огънь на неприятеля по позицията е, както казахме и по-рано, адски. На дѣсния флангъ на дѣсната колона неприятелската артилерия обстрелва всѣка точка съ шрапнелъ и гранати непрекѫснато. Рекло би се, че на позицията не ще остане нито единъ човѣкъ живъ. Неприятелската пехота вече наближава позицията, огъньтъ отъ която видимо силно намалява. Неприятелската пехота подпалва и огньове, за да покаже, че вече е наближила позицията и почва да нахлува въ нея. Следъ единъ мигъ огъня отъ неприятелската артилерия се пренася по тила на позицията.

Капитанъ АТАНАСОВЪ С.
к-ръ на 5-а Одринска дружина.

Опълченци и войници, казва се въ реляцията на 5-а Одринска дружина, на групи започнаха да напускатъ окопитѣ на горнитѣ роти, като се оплакваха: „Избиха ни, не можемъ вече да се държимъ“. Моитѣ опълченци задържахъ—връщахъ назадъ, войницитѣ отъ 14-и Македонски и 23-и полкъ не се подчиняваха, отстѫпваха. Веригитѣ отъ минута на минута рѣдѣяха. Въ 4 и половина (сигурно въ 3 и половина ч. Б. ав.) неприятелската пехота атакува и зае окопитѣ на 2-а и 3-а роти. Сърбска сгѫстена маса бавно настѫпваше по овесената нива. Войницитѣ отъ 10-и Родопски, 14-и Македонски и 23-и Шипченски отстѫпваха. Заповѣдахъ на подпоручикъ Трайковъ да измѣни фронта на 1-а рота, като приеме въ дѣсно и завие съ дѣсния си флангъ назадъ, но въ този моментъ, когато нашата рота се премѣстваше въ лѣво, Костурската дружина удари на бѣгъ, увлѣче и другитѣ дружини, побѣгна и нашата рота и усилията ни, да ги спремъ на задния гребенъ, останаха напразни. Бригадниятъ командиръ правѣше чрезмѣрни усилия да спре отстѫплението. Съ личния си примѣръ той се мѫчеше да даде обратъ на положението—силѣше се да спре бѣгащата маса, за да ги повърне въ контъратака. Въ своята вѣра — да обърне неуспеха въ успехъ — той не се излъга.

Съ група мои опълченци азъ се прибрахъ въ дѣсно къмъ групата на 14-и Македонски полкъ. Подполк. Бановъ, който съ свои 5 офицери успѣлъ да задържи отъ бѣгство около 30 войници и ги подканваше да настжпятъ срещу противника, който вече бѣ станалъ господарь на нашата и тѣхната позиция. Въ лѣво въ гората адютанта Миладиновъ и фелдфебеля на 2-а рота Иото Георгиевъ сжщо били успѣли да задържатъ около себе си една значителна група отъ 4-а рота. Неприятелската артилерия пренесе своя огънь отзадъ, въ тила на нашата позиция и ние за моментъ, освободени отъ нея, можахме да отдъхнемъ и повежданото на войницитѣ бѣ възможно. Никой не искаше да знае отъ пушечния огънь, обаче, неприятелския артил. огънь бѣ вселъ ужасъ въ момчетата. Една дружина отъ 12-и Балкански полкъ се понесе въ контъратака отъ източния край на Говедарникъ. Тази дружина съ приближаване къмъ гората постепенно се стопи, намаля, героитѣ отъ нея се присъединиха къмъ Банова начело съ майоръ Касабовъ. Бановъ поведе войницитѣ си въ контъратака. Въ лѣво отъ него атакувахме и ние. Когато ние се качихме въ опушката на гората, на източния край на поляната сърбската маса бѣ дала гърбъ. Въ дѣсно отъ Банова бѣ контъратакувалъ и подполк. Василевъ, който пада убитъ. Подполк. Бановъ въ този бой показа голѣмо геройство и самообладание.

Въ голѣмъ безпорядъкъ и въ паническо бѣгство отстжпиха сърбитѣ въ гората на западъ къмъ дола на махалата Цера и къмъ казармата Цера. Ние ги преследвахме съ огънь. Голѣма паника зацари въ сръбския станъ. Всичко въ тѣхъ побѣгна. Гаубичната батарея се снѣ отъ позицията и отстжпи задъ гребена, вѣроятно се оттегли за Повиенъ. По стжпкитѣ на противника позициитѣ му при Цера безъ бой щѣха да бждатъ въ наши ржце, но липсваха сили да преследваме.

Централна фигура въ контъратаката отъ фронта е подполк. Бановъ. На следния день до началника на М.-О. опълчение той донесе следното:

Донасямъ Ви, Восподинъ Генералъ, че при вчерашния бой, когато войскитѣ заемащи участъка на позицията на дѣсната колона, разколебани отъ силния неприятелски артил. огънь, бѣха напуснали позицията си, освенъ крайния лѣви флангъ на позицията, отбранявана отъ 3-а рота отъ повѣрения ми полкъ, 2-а Скопска и 13-а Кукушка дружини отъ М-О. опълчение, азъ съ най-голѣми усилия и съ помощьта на следнитѣ г. г. офицери, подофицери и редници, а именно: Отъ 12-и Балк. полкъ майоръ Касабовъ, подпор. Колевъ и старшия подофицеръ Кжневъ Кжню Христовъ, отъ 10-и Родопски полкъ капит. Ламбревъ, капит. Ботевъ, подпор. Милковски, фелдфеб. Никола Колевъ, мл.-подофицеръ Никола Христовъ и Петко Станевъ и ст.-подоф. Борисъ Гешевъ и Т. Райчевъ, отъ повѣрения ми полкъ поручикъ Казанджиевъ, подпор. Овчаровъ Христо, Попъ Стефановъ Георги Шишковъ, Попъ Петровъ Георги Шишковъ и Топчевъ, фелдф. Найденъ Спасовъ, мл.-подоф. Ст. Лулчевъ Пашовъ и ред. Ст. Понински, Василъ Хр. Бояджиевъ, Ст. Атанасовъ, Георги Симеоновъ Кутлински, Гаврилъ Стойновъ, Никола Ивановъ Ковачевъ, ст. - подоф. Димитръ Стоиловъ, ефр. Димитръ Мишевъ Атанасовъ, ред. Спасъ Ив. Кацарски, Алексо Зашовъ и Коста Кочевъ, успѣхъ да събера 20—30 войника отъ разни части поведохъ ги къмъ отнетата ни отъ сърбитѣ позиция, съ силенъ огънь и съ викъ „ура! напредъ на ножъ!“ изгонихме още неуспѣлитѣ да се закрѣпятъ на нашата позиция сърби. Обърналитѣ гърбъ предни сърбски части всѣха паника въ идящитѣ задъ тѣхъ подръжки и всичко хукна да бѣга назадъ. Щомъ заехме позицията, съ силенъ огънь обстреляхме бѣгащитѣ сърби и въ кратко време предъ нашата позиция се натъркаляха десятки сърбски трупове, между които има и офицери. Следъ завладяване на позицията, подиръ 2—3 часа, пристигна командира на 12-и Балкански полкъ, полковникъ Тасевъ, съ полка си и ме подкрѣпи; следъ него една по една пристигнаха и другитѣ войскови части и заеха наново напуснатитѣ си позиции. Следъ изгонване на сърбитѣ отъ позицията, последнитѣ не направиха никакъвъ опитъ, повторно да ни отблъснатъ отъ нея. За да си осигуря задържането на позицията съ това малко число хора, азъ употрѣбихъ къмъ тѣхъ строгость и обещания, като имъ заявихъ, че който си позволи да отстжпи назадъ, ще го застрелямъ, а който издържи до край, ще го представа за награда; всички издържаха и спасиха положението. Точенъ списъкъ на долнитѣ чинове, взели участие въ тази контъратака, ще Ви представа допълнително. 108. 10.VII.13 г.

Тая контъратака е извършена при много по-тежки условия, отколкото оная на лѣвия флангъ и важното, че тя е извършена по личния починъ на подполк. Бановъ, който като командиръ на 14-и Македонски полкъ тукъ имаше само едната си дружина и той, като вѣренъ войникъ на България, следваше съ нея. Какъвъ контрастъ съ онзи артилерийски началникъ, който въ сѫщия участъкъ и съседния до него имаше цѣло отдѣление с. с. батареи, а той оставаше да благодушествува на Сивакобила или подъ нея!

Себеотрицанието на опълченцитѣ и всички други защитници на позицията. Опълченцитѣ въ тоя бой дадоха доказателства на голѣмъ героизмъ и голѣмо себеотрицание. Тамъ дето началницитѣ пламтѣха отъ свещенния огънь за борба, тамъ тѣ бѣха готови да дадатъ 10, 20 и 30 процента загуби. Примѣръ добъръ представлява 5-а Одринска дружина. Тамъ, обаче дето командуването и воденето имъ падна въ рѫце слаби, тамъ разколебанието се появи най-рано. 6-а Охридска дружина, напусната отъ миналия день отъ дружинния ѝ командиръ поради контузия и останала въ съставъ отъ стотина души, се водѣше отъ адютанта мл.-подоф. Ив. Кацаровъ. Тя, следъ разнебитването ѝ, не е могла другаде да се събере освенъ при с. Лукавица, дето е била нестроевата рота и дружинния командиръ поручикъ Бозуковъ. 7-а Кумановска дружина, така храбра подъ командата на капитанъ Михайловъ, сега въ рѫцетѣ на подпор. Ил. Богдановъ, споредъ свидетелството на командира на 5-а дружина, наистина, се държи до последнитѣ минути, но все пакъ най-накрай напуща позицията по-рано отъ другитѣ дружини. Това трѣбва да е станало, когато подпор. Богдановъ е билъ зле контузенъ отъ едно парче отъ граната. 8-а Костурска, 14-а Воденска дружини, командувани съответно отъ подпор. Радевъ и поручикъ Ночевъ, съ нищо не се отличаватъ презъ деня. Разколебани, както и други части, тѣ по липса на надежно командуване и кадъръ отъ водачи (офицери) мѫчно се турятъ въ редъ. Но паралелно съ тия действия на разколебани отъ адския артилерийски огънь части, действията на 4-а 2-а, 13-а дружини, 3-а рота отъ 14-и полкъ и подвизитѣ на подполковникъ Бановъ и тия на пристигналитѣ въ помощь роти отъ Балканския полкъ сѫ действия, отъ които всички иматъ право да се гордѣятъ. Голѣмитѣ загуби, които дружинитѣ отъ опълчението даватъ презъ деня, както и съпротивлението, което оказаха срещу врага въ продължение на 12 часа, свидетелствуватъ за голѣмото имъ себеотрицание. Липсата на кадъръ отъ офицери и опитни началници, но не друго, бѣ причината нѣкой отъ дружинитѣ да се разстроятъ повече отколкото намъ е било желателно да стане това.

Въ 6 ч. и 8 ч. 50 м. сл. пл. подполковникъ Пчеларовъ донесе до началника на опълчението следнитѣ:

Донасямъ, че днешната атака на сърбитѣ биде отбита отъ цѣлата позиция, и това се дължи безспорно на частитѣ отъ редовната войска—на дружината отъ 14-и полкъ, 3 роти отъ 23-и полкъ и една дружина отъ Балканския полкъ. Опълченцитѣ въ по-голѣмата имъ часть пакъ се разбѣгаха и само благодарение на пристигащата въ този моментъ дружина отъ Балканския полкъ (3-тѣ роти) можаха да се завърнатъ известна часть отъ бѣгалцитѣ съ силата на ножа и приклада, даже и съ застрелване, положението можа да се спаси. Противникътъ биде отблъснатъ на-ножъ и даже преследванъ. Въ настоящия моментъ противника прави нови опити да атакува позицията. За дългъ считамъ да донеса за излишенъ пжть, че опълченцитѣ сж силно разколебани: Тѣ днесъ вселиха паника и въ дружинитѣ отъ 12-и, 14-и и 23-и полкове. Ще добавя, че благодарение на нѣколко дневнитѣ боеве хората сж съвършено изтощени и численостьта имъ съвършено намалѣла. Необходима е почивка за устройство на дружинитѣ. 21. 9.VII.13 г. 6 ч. сл. пл.

Донасямъ, че днешната атака на противника е отбита съ грамадни за него загуби. Но, заедно съ това дружинитѣ отъ колоната сж съвършено разстроени и неспособни за никаква сериозна работа. 22. 9.VII.13 г. 8 ч.50 м. сл. пл.

Ясно бѣше вече за щаба на опълчението, че подполковникъ Пчеларовъ на тая позиция повече не ще може да се удържи. Една позиция се държи, докогато началникътъ има вѣра въ хората и въ себе си. Изгуби ли се тая вѣра, която се подхранва и крѣпне върху решението на началника да постигне цельта, ако ще би и главата да си строши, трѣбва да се изгуби и надеждата да се успѣе. Както ще видимъ въ изложението за действията на следния день, подполк. Пчеларовъ съ бригадата си ще се назначи въ маневрени войски, а началника на маневренитѣ войски, подполк. Николовъ, ще заеме участъка съ бригадата си.

Презъ деня на дѣсния флангъ на дѣсната колона загуби иматъ 4-а Битолска дружина 4 ранени и 3 убити, 1-а кар. рота—5 ранени, 5-а Одринска дружина—92 и 27, 6-а Охридска — 10 и 3, 7-а Кумановска — 7 и 7, 8-а Костурска — 6 и 2, 14-а Воденска 11 и 3, или общо въ дружинитѣ 174 ранени и 45 убити, а съ тия отъ Скопската, Кумановската и Дебърската—256 ранени и 48 убити, т. е. повече отъ 304 души. Къмъ тѣхъ трѣбва да се добавятъ ранени подпоручицитѣ Пенчевъ С., Янковъ Хр., оф.-канд. Ангеловъ Петръ и силно контузенитѣ капитанъ Каназиревъ Г. и подпор. Богдановъ Илия. Въ сжщия день отъ холера се поминалъ подпор. отъ 4-а Битолска дружина Пушкаровъ Никола Ганчевъ. 14-и п. Макед. полкъ има 141 ранени и 27 убити. Убити сж капитанъ Димовъ и подпор. Григоровъ и ранени майоръ Тошковъ, капит. Кожухаровъ, поруч. Бобевъ и подпоручицитѣ Богдановъ и Попъ Стефановъ Георги Шишковъ. 12-а батарея имаше 2 ранени, а с.с. взводъ отъ 8-а батарея—1 убитъ и 4 ранени. Раненъ е и капитанъ Симовъ. Общо загубитѣ въ дѣсната колона сж 403 ранени и 86 убити.

Въ сжщия бой 12-и Балкански полкъ има ранени 260 и убити 19, изчезнали 44. Офицери загуби нѣма. 10-и Родопски полкъ въ реляцията си, за жалость, дава общо загубитѣ за времето отъ 5 до 10 юлий—офицери убити 3 и ранени 14, подофицери и войници убити 71 и ранени 770 и безследно изчезнали 231. За сжщото време дружинитѣ отъ колоната на подполковникъ Пчеларовъ иматъ офицери 2 убити и 13 ранени и подофицери и опълченци убити 121 и ранени 779. Да не се изпуща изъ предъ видъ че има и доста заболѣли отъ холера.

Тия цифри за загубитѣ на частитѣ, действуващи срещу в. Говедарникъ и на него, сѫ едно огледало и за напрѣжението, и за себеотрицанието, и за мѫжеството на борцитѣ отъ разнитѣ части тукъ. Колоната на подполк. Пчеларовъ отъ 5—9 юлий бѣ дала повече отъ 900 души убити и ранени, което съставлява не по-малко отъ $^1/_4$ отъ щиковетѣ й, а това сѫ загуби, които рѣдко има части въ свѣта да изнесатъ, безъ да не се разстроятъ много повече, отколкото нѣкои отъ дружинитѣ на 2-а бригада. Подъ това освѣтление донесенията на подполк. Пчеларовъ, въ които се излагаха и излагатъ толкова субективни мнения, противоречиви едно на друго и опровѣргавани отъ последвалитѣ ги събития, чертаятъ по-скоро слабоститѣ на командуването отколкото липса на мѫжество въ подчиненитѣ, което, ние мислимъ, отъ документитѣ и изложението е съвършено очевидно. Да командувашъ, значи да превъзхождашъ значи да вѣрвашъ преди всичко на своята лична сила, на своето мѫжество и на своята готовность да постигнешъ цельта, ако ще би и главата да си сложишъ. За да победишъ като водачъ, самъ ти трѣбва да имашъ толкова сила, колкото иматъ всичкитѣ ти подчинени взети заедно. Да чакашъ сами подчиненитѣ да свършатъ работата и да не впрѣгнешъ личната своя сила, именно когато силата на подчиненитѣ почва да се изчерпва, това значи, да не знаешъ, какво правишъ и да не разбирашъ природата на борбата и войната. Войната иска жертви и усилия преди всичко отъ началницитѣ, защото тѣ сѫ идейното и нравственото начало, идейния и нравствения изворъ. Престане ли тоя изворъ да дава идеи и нравствени импулси, подчиненитѣ вече не представляватъ нищо, освенъ една проста тълпа, годна само за крайности: величие или позоръ. Положението се спаси отъ идейния и нравствения импулсъ на подполковникъ Бановъ, който, очевидно, е единъ класически герой, единъ водачъ въ пълната смисъль на думата, единъ истински боеви началникъ. Величието на подвига му става още по-голѣмо, като се има предъ видъ, че той не носѣше отговорность за позицията, нито за командуване на дружината, която си имаше своя титуляренъ дружиненъ командиръ. Той взимаше участие въ боя просто по силата на своитѣ дарби на герой. И сѫдбата го постави тукъ, види се, за да допълни това, което можеше въ тежкия часъ да се окаже въ липса на другитѣ.

Подполк. БАНОВЪ ПЕЮ.

Подполковникъ Пчеларовъ донася, че опълченцитѣ въ по-голѣмата си часть пакъ се разбѣгали, като че ли по-голѣмата часть отъ войницитѣ на редовната дружина отъ 14-и Македонски полкъ и съседната отъ 10-и Родопски полкъ бѣха на позицията. Безъ да отричаме голѣмитѣ заслуги на съседитѣ, позицията, повѣрена на подполковникъ Пчеларовъ и съседитѣ, се спаси предъ фронта отъ героя на деня подполковникъ Бановъ съ 50 дули юнаци, а на фланга отъ 2-а и 13-а дружини отъ опълчението и 3-а рота отъ 13-и Македонски полкъ. Голѣмитѣ жертви, които даватъ опълченцитѣ въ сравнение съ тия на съседитѣ, налагатъ да подчертаемъ истината: Опълченцитѣ си изпълниха своя дългъ въ тия тежки боеве не по-зле отъ всички съседи, въпреки очевидната липса на кадъръ отъ офицери и очевидно по-слабото командуване. Редовнитѣ войски иматъ една по-голѣма техническа подготовка, но редовнитѣ войски нито съ единъ грамъ не превъзхождаха това опълчение въ неговото себеотрицание и доблесть. Загубитѣ, които дадоха, тѣ ги дадоха искрено, защото се борѣха за собственитѣ си огнища. Себеотрицанието македонцитѣ си носѣха още отъ дома си — това свидѣтелствуватъ тѣхнитѣ борби за свобода — и въ всичкитѣ случаи, когато командуването бѣ на висотата на положението и нуждитѣ, тѣ извършваха просто чудеса. Тая история описва тия дѣла на опълчението съ документи и съ една пълнота, каквато повече не ще може да се очаква, и остава читателитѣ сами да правятъ своитѣ заключения.

Ние се простръхме малко повече върху донесенията на подполк. Пчеларовъ, защото нужно бѣше да се даде едно освѣтление върху тѣхния тонъ и върху тѣхното съдържание. Така се очертава по-пълно психологическата страна на борбата и се вижда по-ясно самата истина, каквато е тя въ действителность.

Действията на дѣсната колона следъ контъратакитѣ.

Отъ фронта, следъ обратното завладяване на позицията, неприятельтъ бѣше преследванъ съ най-силенъ огънь. Отъ лѣвия флангъ това преследване бѣше съ ножъ и огънь до дерето на 1,000—1,500 кр. предъ позицията и трая до 5—5$^1/_2$ часа, следъ което дружинитѣ се връщатъ на позициитѣ си. Къмъ тоя флангъ настжпи въ помощь 4-а дружина отъ 24-и полкъ, която подбодри духа на борцитѣ тукъ и ги възбуди къмъ благородно съревнование. Едновременно съ тия действия по фланга и гърба на неприятеля отъ дѣсната колона, артилерията отъ лѣвата колона обстрелва съ най-живъ огънь отстжпващия неприятель. Погромътъ на неприятеля бѣше пъленъ. Разгромени сж нѣколко сръбски полка и на полето на сражението предъ позицията лежаха 500 трупа, нѣкои ги изброяваха повече, съ всичкото имъ орждие и принадлежности. Какви разпореждания и усилия подполк. Пчеларовъ направи следъ контъратаката не може да се установи. Релящията му по това нищо не поменва, а и въ документитѣ липсватъ негови разпореждания. И, както ще видимъ по-нататъкъ отъ релящията на 12-и Балкански полкъ, по-активния тукъ подполковникъ Бановъ добива значението на началникъ на участъкъ и поема уреждането на частитѣ, разпредѣлението имъ по позицията и запазването й. Подполковникъ Пчеларовъ остава да напише своитѣ донесения отъ 6 и 8 часа № 21 и 22, които цитирахме по-рано и нищо повече. Той допуща дружинитѣ отъ неговата бригада да се оттеглятъ чакъ до Каменица, а 6-а Охридска дружина чакъ на Лукавица. На позицията оставатъ дружинитѣ отъ 1-а бригада, а въ дѣсно командирътъ на 12-и Балкански полкъ, полковникъ Тасевъ, пристигналъ на дѣсния флангъ на участъка следъ утихване на боя, повѣрилъ на подполковникъ Бановъ запазване на атакувания участъкъ, като далъ въ негово разпореждане 4-а дружина отъ 10-а полкъ, 3-а отъ 23-и—, 1-а и 2-а отъ 12-и—и 1-а дружина отъ 14-и полкъ. Подполковникъ Пчеларовъ не бѣ при подполковникъ Бановъ, комуто се повѣряваше временно началствуване надъ толкова части по позицията. Подполковникъ Пчеларовъ не се вижда да бѣ положилъ усилия, за да тури часъ по-скоро дружинитѣ отъ повѣрената си бригада въ редъ. За него тия дружини като че ли вече несѫществуваха и той мислѣше, че ролята на началника се свършва съ това да донесе, че дружинитѣ сѫ разстроени и че повечето отъ хората ги нѣма. А между това, единъ силенъ началникъ, който смѣта, че личната негова честь е ангажирана въ дѣлата на повѣренитѣ му части, той нито една минута нѣма да остане спокоенъ, докато не приведе своитѣ части въ редъ. Дружинитѣ отъ полковетѣ въ атакувания участъкъ не бѣха по-добре отъ 5-а, 6-а, 7-а, 8-а и 14-а дружини, обаче, нито единъ отъ тѣхнитѣ началници не допусна хората имъ да се събиратъ другаде, освенъ на самата позиция. 4-а Битолска дружина бѣ опълченска дружина, но и тя събра хората си на позицията. Вѣрно е, че дружинитѣ отъ 2-а бригада бѣха дали голѣми загуби и бѣха останали съ нищоженъ кадъръ отъ офицери. Но затова толкова по-голѣми и по-неизчерпаеми трѣбваше да бѫдатъ усилията на бригадния командиръ и цѣлия му щабъ, за да се приберать, колкото може по-скоро, отстѫпилитѣ въ безредие дружини. Въ архивата на 2-я бригада намираме следнитѣ донесения представляващи своята ценность:

Отъ к-ра на 14-а дружина, подпор. Ночевъ, до к-ра
на 2-а М.-О. бригада.

Дружината ми остана съ 23 души опълченци, 4 подофицери и 2 офицери. Изпратихъ адютанта да събере пръснатитѣ по коритото на Каменица опълченци, за да преустроя остатъцитѣ. Азъ съмъ принуденъ да чакамъ въ полятѣ на позицията, докато ги посъбера, както това става отъ другитѣ дружини (5-а, 6-а и 7-а) отъ сѫщата бригада. 9.VII. 13 г. 8 ч. сл. пл.

Отъ к-ра на 6-а дружина, мл.-подоф. Кацаровъ до
к-ра на 2-а М.-О. бригада.

Донасямъ Ви, Господинъ Подполковникъ, че при отстѫплението днесъ дружината се пръсна по разни направления изъ гората и въпреки старанията ми, да ги прибера долу въ с. Каменица и да ги възвърна обратно пакъ на позицията, не можахъ да направя това. Сега се намирамъ при с. Лукавица, кѫдето опредѣлихъ да се събере дружината. Моля разпореждането Ви, какво да правя по-нататъкъ, следъ като тази вечерь се приберать момчетата. 9. VII. 13 г.

6-а Охридска дружина при Лукавица вечерьта е имала 78 души. 7-а Кумановска дружина следъ отстѫплението отъ позицията се събрала при кухнитѣ на дружината, а следъ това, споредъ дневника на сѫщата дружина, по заповѣдь на бригадния командиръ се събрала при Ковачевска махала. Тукъ тя имала 161 човѣка. 8-а Костурска дружина, споредъ дневника й, вечерьта е имало вънъ отъ раненитѣ и убититѣ 50 души въ неизвестность и 240 на храна. 14-а Воденска дружина вечерьта се събрала при черквата на с. Каменица неустановено въ какъвъ съставъ; споредъ дневника на дружината, тя презъ деня е имала 510 души на храна, въ следующитѣ дни, обаче, това число пада на 296. 5-а Одринска дружина се е събрала при р. Каменица и е имала на храна 479 души. За да завършимъ въпроса за състава и разстройството на 2-а бригада, ние тукъ ще цитираме и донесенията отъ следующия день отъ подполковникъ Пчеларовъ. По тоя начинъ изчерпателно ще се освѣтли въпроса, че за да имате войска, трѣбва преди всичко да имате деятелни началници и истински водачи. Безъ офицери, при това офицери готови да турятъ честьта и името на своята команда, взводъ, рота, дружина, полкъ и пр. по-горе отъ своята лична честь и име, не е мислимо надежно воюване. Ето и тия донесения:

Отъ подполк. Пчеларовъ до н-ка на М.-О. опълчение.

Както донесохъ снощи, дружинитѣ сж съвършено разстроени. Снощи на бойната линия, смѣсени съ действующитѣ дружини, бѣха останали само единични хора. Днесъ се явиха групи: отъ 6-а Охридска дружина 36 човѣка, отъ 7-а Кумановска—38, отъ 8-а Костурска—60, отъ 14-а Воденска—84. Всички тѣзи групи сведохъ въ една рота. 5-а Одринска дружина е събрала около 2 роти при р. Каменица, които роти капитанъ Атанасовъ води къмъ позицията, но съставътъ на които, обаче, не ми е известенъ. Придаденитѣ къмъ бригадата 2-а Скопска и 4-а Битолска дружини сжщо иматъ много хора изчезнали. 23. Позицията, 10.VII. 13 г. 8 ч. пр. пл.

Сжщо.

Днесъ предъ цѣлия фронтъ на нашата позиция е спокойно, съвсемъ рѣдки пушечни изстрели откъмъ страната на сърбитѣ. Забелезва се смѣняване на хората въ окопитѣ на противника по единично, единъ се спуща бърже отъ гребена въ окопа и веднага излиза отъ окопа другъ и прибѣгва оттатъкъ гребена и т. н. Специални рекогносцировачни отряди не съмъ изпратилъ, защото, както донесохъ вчера, Македоно-Одрински дружини нѣмаше, а оставали бѣха само дружината отъ 14-и Макед. полкъ отъ 250 човѣка и дружината отъ 24-и Шипченски полкъ всичко на всичко 200 човѣка, отъ които останали за прикритие на батареята 100 човѣка, тъй останали въ строя само 100 човѣка—нѣщо което пропуснахъ вчера да Ви донеса (за численостьта на дружинитѣ) тѣзи две малочислени дружинки заедно съ други стотина човѣка отъ Балканския полкъ спасиха положението на важния пунктъ на позицията и отблъснаха противника на ножъ и го преследваха съ огънь и, ако да имаше нови сили, можеше да се вземе казармата, защото действително противника бѣше започналъ да напуска окопитѣ си, но поради отсжтствие на такива това не стана и казармата не е заета още. Ще добавя, че за отблъсването на противника въ висока степень съдействуваха 2-а Скопска и 13-а Кукушка дружини, а така сжщо и часть отъ Битолската дружина. За сега телефонната станция се намира до р. Каменица. Моля, да ми се отпусне 2—3 км. кабелъ още, за да се продължи линията до щаба на бригадата. 24. 10.VII.13 г. 5 ч. сл.пл.

Въ реляцията на 2-а бригада състава на 5-а Одринска дружина се опредѣля 300 души, а за другитѣ дружини се повтарятъ сжщитѣ числа дадени въ № 23. Въ боеветѣ отъ 5—9 юлий тая бригада е имала излѣзли отъ строя $^4/_5$ отъ дружинитѣ и $^6/_{10}$ отъ ротнитѣ командири. 5-а Одринска дружина е запазена въпреки 150-тѣ убити и ранени презъ деня, защото тя се командуваше отъ единствения останалъ титуляренъ дружиненъ командиръ. При това, тоя дружиненъ командиръ, капитанъ Атанасовъ Сотиръ, бѣше се проявилъ въ всичкитѣ боеве срещу турцитѣ и срещу сърбитѣ като единъ даровитъ водачъ и храбъръ началникъ. Въ неговата дружина, отъ последния нестроеви елементъ до патрула, отъ донесенията му писани въ боеветѣ, то реляциитѣ му, писани следъ тѣхъ, всѣкжде господствува съвесть и желание да се изпълни колкото може по-добре дълга къмъ родината и къмъ дѣлото. Държането хората въ ржцетѣ въ тая дружина се дължи лично на капитанъ Атанасовъ Сотиръ. Опълченцитѣ бѣха все едни и сжщи и въ другитѣ дружини отъ 2-а бригада, обаче, въ тия последнитѣ нѣмаше нито единъ титуляренъ командиръ, а тѣзи, които временно ги командуваха, нѣмаха престижъ и похватъ. Причината за разстройството на дружинитѣ отъ 2-а бригада се дължи преди всичко на липсата на началници и водачи. Подпоручицитѣ Богдановъ, Радевъ, Ночевъ и мл. подоф. Иванъ Кацаровъ сигурно бѣха доста храбри хора, но тѣ нѣмаха началническия тактъ и могжществото на едно школувано командуване. Самия подполковникъ Пчеларовъ бѣше единъ храбъръ човѣкъ, обаче, и той, както имахме случай и другаде да кажемъ, бѣ стоялъ доста време далечъ отъ командуване военна часть и въ такива тежки часове мжчно можеше да има ония могжщи привички, които сж необходими при командуването на повече части. Цифритѣ, които той ни дава въ донесенията, бѣха вѣрни може би къмъ 4 или 5 часа презъ деня. Къмъ това време, наистина, човѣкъ може да се съгласи съ едно такова разстройство. Но, да се твърди сжщото следъ изтичането на толкова часове, когато всички вече знаеха за великолепната победа на полесражението, когато вече боятъ бѣше утихналъ, когато вече разпръснатитѣ хора бѣха се събрали на по-голѣми или по-малки групи около кухни, канцеларии и подобни на самитѣ части, това означава, самъ като водачъ да си останалъ нѣмъ зритель на разстройството на частитѣ си, безъ да си взелъ и най-елементарната грижа да съберешъ сведения за тѣхъ и да ги устроишъ. Едно заобикаляне на тила до Каменица въ единъ по-сгоденъ часъ, каквито бѣха часоветѣ следъ като подполк. Бановъ бѣ назначенъ отъ полковникъ Тасевъ за началникъ на участъкъ, би позволило на подполковникъ Пчеларовъ да вдъхнови и поведе не 500, а повече души за позицията още вечерьта или презъ нощьта. Какво, обаче, бѣ направилъ подполк. Пчеларовъ като началникъ, за да приведе въ редъ своитѣ части и по-скоро ги тури на позицията, като имъ повѣри по-малки участъци, това не може да се установи нито отъ документитѣ, нито отъ реляциитѣ му, нито отъ тия на частитѣ. Въ книжката за донесения нѣма нито една заповѣдь до която и да е дружина, за да се събере, като й се опредѣли мѣсто и като се напомни отговорностьта на началницитѣ. Безъ съмнение, подполк. Пчеларовъ все трѣбва да е употрѣбилъ нѣкакви усилия, за да събере хората. Противното би означавало едно безразличие, което би значило цѣло престжпление. Обаче, при всичкитѣ наши голѣми желания да намѣримъ документи и бележки въ реляции и дневници, какъ се е уреждала една разстроена часть, което щѣше да бжде извънредно поучително, ние такива документи и бележки не намѣрихме. И нашето убеждение е, че разпореждания въ тая смисъль все трѣбва да сж били направени, обаче, тѣ не сж носили нито тоя тонъ, нито тая психическа мощь, която дава на разпорежданията силата на една неотразима повелителность. А това вече ясно показва, че безредието се дължи не само на подчиненитѣ, а и на командуването, и даже повече на командуването, отколкото на самата маса. Единъ началникъ съ престижъ и съ една призната отъ подчиненитѣ мощь е единъ началникъ, който въ дима на борбата може да предаде своята непоколебима воля само съ единъ жесть. Когато веднажъ войницитѣ на Суворовъ, разбити отъ врага, бѣгали въ голѣмъ безпорядъкъ, той самъ се турилъ начело и следъ нѣколко минути казалъ имъ: „Стига вече срамна ритирада!“ „Елате сега да надвиемъ врага!“ Такава е природата на войната и психологията на човѣка, масата и войската. Силата на водача се чувствува именно въ моментитѣ на безредието.

За да завършимъ съ действията на 2-а бригада, полезно е да приведемъ и следния документъ:

От подполк. Пчеларовъ до н-ка на М.-О. опълчение.

Съ донесение № 1 отъ 6 того докладвахъ, че дружинитѣ отъ повѣрената ми бригада сѫ разстроени и силно разколебани, че тѣ не ще могатъ да окажатъ на лѣвата колона отъ 8-а п. Тунджанска дивизия оная подържка, на която тя би могла да разчита, и че, за да се не компрометира постигнатия успехъ — заемането сегашната позиция — необходимо е да се изпрати подкрѣпление отъ редовната войска. Съ № 4 отъ 7-и того допълнително донесохъ, че дружинитѣ сѫ силно разколебани, че духътъ е отпадналъ и че упорна отбрана е немислима. Съ тия донесения, продиктувани отъ дълбокото ми съзнание, че изпълнявамъ единъ светъ дългъ въ качеството ми началникъ на колона съ зададена задача, азъ целѣхъ да изтъкна истинското положение на нещата и да предупрѣдя моето началство — за да не се самооблащава никой, да се погледне право на действителностьта — че на бригадата съ малобройни дружинки, които нѣматъ даже и съставъ на роти, не трѣбва да се задаватъ задачи не по силата ѝ, и по този начинъ, да се предупредятъ нежелателни последствия отъ зле или погрѣшно комбинирани действия на съседнитѣ части. Вмѣсто да се вникне въ духътъ на моитѣ донесения, обаче, и ми се прати исканото подкрѣпление, съ предписание № 202*) отъ 7 того прави ми се упрекъ, че съмъ изгубилъ вѣра въ дружинитѣ и искатъ се отъ мене обяснения, кои сѫ причинитѣ за разстройството на тия дружини. Мисля, че не отъ мене трѣбва да се искатъ такива обяснения, защото известно е, че отъ 17 юний до 22 и 23 сѫщи, моитѣ дружини бѣха не въ мое подчинение, и тъкмо презъ това време тѣ изгубиха повече отъ 60 на сто отъ наличния си съставъ, туй, което, споредъ мене, е пълно разстройство. И наистина, когато 6-а Охридска дружина бѣше въ авангардъ на брѣга на р. Каменица, на 3 того тя отстѫпи само отъ нѣколко неприятелски изстрели. Кои сѫ причинитѣ? — Подпоручикъ Торкомъ, ротенъ командиръ въ тази дружина, бѣше раненъ още подъ Парадли, а съ него маса опълченци отъ ротата му ранени и убити; подпоручикъ Димитровъ (Свѣтогорски) бѣше плененъ или унищоженъ съ цѣлата му рота на „Пониква“. Нѣма съмнение, че тази дружина бѣше разстроена, духътъ силно разколебанъ и на нея не можеше да се разчита. Сѫщото бѣше и съ другитѣ дружини.

Но, въпреки всичко това, азъ съмъ щастливъ, че тъкмо тия разстроени дружини, подъ мое началство, на 6 того поведоха такава енергична атака, която би направила честь на най-добрѣ устроената часть; тѣ прогониха противника и заеха сегашната позиция, на която другитѣ редовни части пристигнаха много по-късно. И, ако азъ донесохъ, че моитѣ дружини сѫ негодни за упорна отбрана, то е, защото по-голѣмата часть офицери и началствующи лица бѣха излѣзли отъ строя — убити и ранени. При това, поискахъ подкрѣпление, защото ние бѣхме заели позицията си съ такава тънка линия, безъ никаква подържка, че и най-малката сгѫстена неприятелска часть можеше да пробие тази линия и да разкѫса частитѣ. И наистина, на 8 того азъ съ адютанта си, ординарцитѣ при мене и хората за свързка, ние съ сила трѣбваше да връщаме единично и на групи бѣгащитѣ опълченци отъ всички дружини. Тѫжно е да отбележа, че не малко войници отъ Родопския полкъ сѫщо бѣгаха. Сѫщото бѣше и на 9 того. Ако на 8 того не бѣше пристигнала дружината отъ 14-и Македонски полкъ подъ началството на самия командующъ полка, подполковникъ Бановъ, а на 9-и — дружината отъ 12-и п. Балкански полкъ (една и половина рота) подъ командата на майоръ Константиновъ, положението бѣше компрометирано, непоправимо и, вѣроятно, съ твърде лоши последствия зарадъ насъ.

---

*) Това предписание въпреки всички справки и търсения не можахме да намѣримъ нито въ архивата на щаба на опълчението, нито въ военно историческата комисия. (Б. авт.).

Отъ изложеното е очевидно, че азъ, който винаги съмъ билъ на мѣстото си и отблизо познавамъ частитѣ си, който искахъ да разкрия истинското положение на нещата и по този начинъ да предупредя горчивия опитъ на случайноститѣ, азъ най-малко заслужавамъ, какъвъ да е упрекъ отъ страна на моето началство. 750. Мах. Ковачка, 14 VII. 13 г.

Не е безъ значение и следното писмо до началникъ щаба на опълчението отъ командира на 5-а Одринска дружина, получено на 13. VII.:

Господинъ Майоръ! И най-простия редникъ тукъ чувствува въ душата си, че е съкрушена вече сърбската сила. Отъ досегашнитѣ боеве се разбра вече, вѣрвамъ и Вие да сте го потвърдили, че сърбската пехота е негодна; въ редъ атаки, които така отлично бѣха подготовлявани отъ артилерията имъ, тя се оказа некадърна да заеме и задържи пунктоветѣ.

На 6.VII. ние атакувахме, за да възпремъ отстѫплението на лѣвия флангъ на 10-и Родопски полкъ, който флангъ, като бѣше напредналъ много къмъ казармата Цера, бѣше попадналъ подъ кръстосанъ и фланговъ огънь. При атаката срещата съ сърбитѣ стана въ житата юго-източно отъ казармата Цера — сърбитѣ, като бѣха забелезали отстѫплението на полка, бѣха се вдигнали въ контъратака. Вмѣсто да приематъ удара, сърбитѣ захвърлиха пушкитѣ, започнаха да се кръстятъ и да молятъ милость: „Стойте, ние сме брача, азъ съмъ се билъ въ Одринъ“, казваха тѣ. Непощадени първитѣ редове, отъ нашия устремъ, заднитѣ удариха въ бѣгство. Тамъ паднаха много сърби, които се съпротивляваха само като бѣгаха. Единъ пленникъ, на самото мѣсто и въ сѫщия моментъ, ми каза: „Черногорцитѣ се движатъ задъ насъ и заедно съ нашитѣ офицери застрелватъ всѣкиго, който не иска да върви напредъ, ние бихме се предавали, но вие ще ни заколите“.

На 8.VII. къмъ 4 ч. 30 м. сл. пл. сърбитѣ предприеха атака срещу нашия дѣсенъ флангъ и 12-и Балкански полкъ, която водиха съвсемъ нерешително и много лесно бидоха отблъснати.

На 9.VII. тѣ вече предприеха една значителна атака, която за сърбитѣ ще бѫде последна предъ този флангъ, и състави цѣлъ погромъ за тѣхъ: Цѣлата нощь тѣ се приготовляваха, частитѣ имъ заеха своитѣ мѣста. Къмъ 4 ч. 30 м. частитѣ имъ настѫпиха въ атака, но бидоха повалени отъ пушечния ни огънь. Съ дружината си азъ заемахъ крайния лѣвъ флангъ на общата позиция. Въ дѣсно отъ менъ бѣше 10-и Родопски полкъ, а по-вдѣсно на височата — 12-и Балкански полкъ. Отъ зори тѣхната артилерия почна да ни обстрелва. Приближилитѣ се тѣхни пехотни вериги, на нѣкои мѣста възползувани отъ гората отстоеха на 300—400 метра, а негде и по-близо. Не позволиха на нашитѣ вериги вече да напуснатъ нощнитѣ окопи и се премѣстятъ въ други — дневнитѣ, които сѫ добре замаскирани и въ тѣзи окопи (нощнитѣ) азъ дадохъ много жертви презъ деня отъ неприятелската артилерия. Къмъ 11 ч. пр. пл. две роти отъ 14-и полкъ усилиха окопитѣ на 2-а и 3-а мои роти, които дадоха много жертви, и попълниха участъка между мене и 10-и Родопски полкъ и лѣвия флангъ вече се заемаше отъ 14-и полкъ и моята дружина. Върху този флангъ се изсипаха най-много гранати и шрапнели и къмъ 2 ч. сл. пл. участъка на 14-и Македонски полкъ, кѫдето бѣха и моитѣ две роти, се напусна отъ войницитѣ, по-скоро отъ артилерийския огънь, отколкото отъ натиска на тѣхната пехота. Сърбитѣ заеха поляната на нашитѣ окопи. Възползувани, че тѣхната артилерия престана да стреля, нашитѣ войски — групи отъ редовни войници и опълченци — контъратакуваха и *безъ всѣкакво съпротивление отъ страна на сърбитѣ* ги отблъснаха. Въ този моментъ Скопската дружина действуваше въ лѣво по дола и много подпомогна. Нашитѣ войски сѫ пакъ на старитѣ си позиции, присѫтствието на полковникъ Тасевъ на тѣзи позиции е до известна степень гаранция, че тѣзи позиции не тъй лесно ще се напустнатъ, страшно твърдъ човѣкъ!

Сърбската артилерия представлява отъ себе си едно съвършенство по въпроситѣ — управление и употрѣбление на огъня. И най-затънтенитѣ долчинки въ сложната конфигурация на нашия масивъ бѣха обстрелвани — никѫде закрито пространство. Позициитѣ на противника даватъ условия да ни обстрелва съ кръстосанъ огънь, на 9.VII. ние бѣхме обстрелвани отъ артилерията имъ отъ 4 страни. Преимуществено употрѣбяватъ фугаснитѣ снаряди, батареята имъ едновременно стреля и съ гранати и съ шрапнели. Връзката въ тѣхнитѣ войски е до степень на съвършенство: Пехотата настѫпва и открива окопитѣ ни, отдалечава се, за да бѫдатъ обстрелвани отъ артилерията имъ съ фугасни бомби, отъ веригитѣ си корегиратъ артилерийската стрелба.

Едно мнение: По голитѣ хребети да не се излага пехотата на артилерийския огънь, височинитѣ да се заематъ въ горниститѣ имъ скатове. Да се увеличи числото на окопитѣ, които да се заематъ споредъ нуждата. Да се предпочитатъ нощнитѣ действия.

Една молба (тайна): Да се застави нашата артилерия да заеме мѣстото си въ тази борба, да се подсетятъ батарейнитѣ командири да провѣряватъ кранс . . . и запалката си.

На нашата позиция могатъ да се изкаратъ полски батареи и полски гаубици.

Съ позволение: Вамъ Ви е известно вече, че противникътъ организира втората отбранителна линия — високия върхъ на Повиенъ. Една атака предъ фронта на 24-и пех. полкъ срещу този върхъ ще постави въ трудно положение войскитѣ имъ въ полето и ще лиши противника отъ войскитѣ му, които сега заематъ Цера, които, ако по-рано биха били отблъснати отъ тукъ, ще усилятъ отбраната на втората имъ линия. Отъ Кюстендилъ за Руенъ могатъ да се изкаратъ гаубици.

П. п. Пропадна дружината, имамъ 33 убити, 140 ранени, 30 безследно пропаднали, които сѫ навѣрно убити при атаката на 6.VII., и 66 човѣка излѣзли отъ строя, като холерни и съмнителни. Раненитѣ и убититѣ сѫ отъ 9.VII. Ковачка махла, 13.VII. 13 г.

Съ поздравъ, капитанъ Атанасовъ С.

Действията на съседитѣ въ дѣсно. Боятъ при в. Говедарникъ е единъ голѣмъ бой, въ който взеха участие 10-и и 12-и п. полкове и дружини отъ 23-и полкъ. За действията ва тия съседи не ще бѫде лишно да направимъ нѣкои извадки отъ реляциитѣ на сѫщитѣ.

Реляция на 10-и Родопски полкъ за 9 юлий.

Въ 3 ч. 45 м. пр. пл. сърбитѣ откриха артилерийски и пехотенъ огънь отъ окопитѣ са, който съ прекѫсване продължи цѣлия день.

Къмъ 9·15 ч. пр. пл. стрелбата се усили до ураганъ. Отдѣлни гърмежи не се чуваха, а само едно общо бучене. Презъ това време неприятельтъ прехвърли войскитѣ си на малки групи къмъ лѣвия флангъ на позицията — 4-а дружина и М.-О. опълчение. До 1 ч. сл. пл. бѣше успѣлъ да премѣсти около 2 дружини. Нашата артилерия отговаряше на неприятелската, обаче, често биваше обстрелвана съ кръстосанъ ураганенъ огънь и накарвана да замълчи.

Къмъ 2·20 ч. сл. пл. артилерийската канонада, пушечната и картечната стрелби отъ страна на противника бѣха доведени до върха на развитието си. Артилерията обстрелваше окопитѣ ни съ кръстосанъ огънь, фронтално и флангово. Позицията представляваше адъ. Всѣка секунда се пръскаха десятки шрапнели, а не по-малко и бризантни и фугасни гранати. Цѣлиятъ върхъ „Говедарь" и позицитѣ около него буквално се обсипваха съ олово и парчета отъ гранати. Този ужасенъ огненъ ураганъ едва-ли би се издържалъ и отъ най-закоравѣлитѣ дисциплинирани войници. Ротитѣ на М.-О. опълчение, които по нѣмане шансовъ инструментъ не бѣха се окопали добре, много страдаха отъ артилерията. Сжщата участь достигна и ротитѣ отъ 14-и Македонски полкъ, които на 8-и вечерьта заеха часть отъ позицията на М.-Одринцитѣ, находящи се въ лѣво и непосредствено до нашата 4-а дружина. Тѣзи роти не издържаха на открититѣ си позиции и за да се прикриятъ, нѣкои отъ тѣхъ отстжпиха задъ позицията. Това тѣхно отстжпление, освенъ че откри фланга на позицията, но се предаде и на фланговитѣ до тѣхъ наши роти отъ 4-а дружина. Първи започнаха да отстжпватъ войницитѣ отъ по-младитѣ набори Противникътъ, подъ прикритието на силенъ огънь, започна да настжпва съ вериги и гжсти колони. Нѣколко по-смѣли неприятелски войници заеха окопитѣ на М.-Одринци и на 14-и Макед. полкъ. Артилерийската стрелба отъ страна на неприятеля продължаваше най-ожесточено, а ротитѣ постоянно разрѣдяваха; започнаха да ни обстрелватъ и отъ фланга. Командния персоналъ бѣше почти изваданъ отъ строя. Лѣвофланговитѣ роти отъ 4-а дружина започваха на групи да се одрънватъ. Картечната рота, която на позицията бѣше останала последна, като се видѣла обстреляна въ флангъ и почти сама въ окопитѣ, сжщо почна да отстжпва. Отстжпваха войницитѣ на групи и отъ другитѣ полкове. Момента стана критически. За задържането на войницитѣ въ окопитѣ, офицеритѣ и подофицеритѣ употрѣбиха голѣми усилия и се изложиха на неприятелска стрелба, вследствие на което повечето отъ тѣхъ станаха жертва. Такъвъ е случая и съ неустрашимия и безподобния герой подполковникъ Василевъ, к-ръ на 4-а дружина. Останалитѣ отъ 4-а дружина само двама офицери (капитанъ Ламбревъ и подпор. Пондакливъ) и нищожно число подофицери употрѣбиха извънредни усилия и съ помощьта на офицеритѣ и фелдфебеля отъ картечната рота Димитъръ Димовъ успѣха да върнатъ голѣма часть отъ войницитѣ, безразлично отъ кои полкове, и заематъ позицитѣ. Окопитѣ се заеха съ размѣсени войници отъ 10-и, 12-и и 23-и полкове. До вечерьта всички останаха въ окопитѣ и, следъ като се прекрати стрелбата и стъмни, си отидоха по частитѣ. 2-а дружина, която заемаше позиция на самия в. Говедарь, бѣше сжщо тъй силно обстрелвана и атакувана, но съ помощьта на находящитѣ тамъ части отъ 12-и полкъ, привсичко, че и тукъ имаше разколебание и отстжпване на по-задна позиция, но идящата отзадъ подържка (8 рота), умѣло поведена отъ подпор. Балимезовъ, увлича разколебанитѣ борци и всички навлизатъ въ окопитѣ на 7-а и 8-а роти. Тѣзи роти съ вихровъ огънь обстрелватъ атакующия 4-а дружина противникъ въ флангъ и като му нанасятъ голѣмо поражение, заставляватъ го да отстжпи. Къмъ 3·20 часа стрелцитѣ се бѣха изправили и се чу „ура", а стрелбата намаля.

Къмъ 3·30 ч. сл. пл. пушечната стрелба съвсемъ утихна, но артилерията продължаваше да обстрелва, както позицията, така и тила ѝ.

Къмъ 3·40 часа всички атаки на противника бѣха отбити. До вечерьта противникътъ настжпи още нѣколко пжти, но съ по-слаби части и все биваше отбиванъ и принуденъ да отстжпи.

Къмъ 7 часа сл. пл. стрелбата се повтори, но скоро утихна. Обстрелваха се отстжпващитѣ сърбско-черногорски части, останали по-рано скрити въ дола.

2-а и 4-а дружини въ тѣзи боеве дотолкова намаляха, особено началническия имъ персоналъ, че бѣхъ принуденъ да ги сведа въ двуротенъ съставъ, за който началническия персоналъ пакъ бѣше недостатъченъ. Рединици командуваха взводове. Боеветѣ отъ 5—10 юлий се водиха съ извънредно голѣмо ожесточение. Озлобенитѣ войници налитаха като зверове. Хуманность, милость и пощада бѣха забравени. Всѣки се стремѣше, колкото се може повече противникъ да унищожи, само и само да победи. Всички атаки и боеве съ турцитѣ бледнѣятъ предъ тѣзи. Безподобниятъ героизъмъ на полка презъ гореописанитѣ боеве даде на противника да разбере, че българскиятъ войникъ е непобедимъ, и че той е, и ще бжде страшилище за враговетѣ си, каквито и да сж тѣ за вѣчни времена. Шепата борци, останали на позицията на

9 юлий, бѣха решени да измратъ—коститѣ си да сложатъ въ окопитѣ, но на сърби и черногорци да не отстжпятъ върха Говедарь. Тукъ и началници и подчинени съ пушка въ ржка се биеха. Противникътъ се бѣ окончателно сломилъ и грамаднитѣ жертви, които даде той, ще му напомватъ завинаги тоя злокобенъ за него день. Презъ тѣзи боеве нѣма офицеръ или войникъ отъ взелитѣ участие, който да не се отличи. А най-много се отличиха подполковницитѣ Христовъ и Василевъ, майоритѣ Етимовъ и Гюмюшевъ, капитанитѣ Ботевъ, Ламбревъ, Атанасовъ и Акрабовъ, поручицитѣ Николовъ, Продановъ и Даскаловъ, подпоручицитѣ Минчевъ, Милковски, Балимезовъ, Генковъ, Пондъклиевъ, Никовъ, Ангеловъ, Несторовъ, Тодоровъ Ж., Бакаловъ, Спасовъ, Тозевъ, Гочевъ, Духовниковъ, Даневъ, Свраковъ, Керимовъ и Моневъ.

Презъ тѣзи боеве полка даде жертви: Офицери 3 убити и 14 ранени и долни чинове 71 убити и 770 ранени и 231 безследно изчезнали.

Изстреляни патрони отъ пушки 188,850, а отъ картечници 26,440.

Както виждаме реляцията на 10-и п. Родопски полкъ е много кратка и събитията сж изложени въ нея въ общи линии, следователно, съ голѣми непълноти особено въ моментитѣ и съ видима тенденция да се оправдава отстжплението на собственитѣ части съ това на съседитѣ, като че ли оправдателно е да отстжпишъ само затова, че отстжпилъ съседа. Тая доктрина трѣбва да се осжди. Отстжплението поради отстжпване на съседа не е оправдателно и не бива да се оправдава.

Въ реляцията на 12-и Балкански полкъ, написана съ модеренъ критерий и научна пълнота, намираме всичко, каквото е нужно, за да си съставимъ идея за действията не само на тоя полкъ, а и на съседитѣ, включително дѣсната колона отъ опълчението. За да избѣгнемъ повторения, ние ще направимъ резюме за действията на 9 юлий на една часть отъ тая реляция, а друга по-важната за насъ ще приведемъ изцѣло. Командирътъ на 12-и полкъ, полковникъ Тасевъ, раздѣля позицията при описанието на действията на Говедарникъ на три подучастъка: Дѣсенъ подучастъкъ (1-а дружина отъ 23-и Шипченски полкъ и 3-а и 4-а дружини отъ Балканския полкъ — последната въ подържка); срѣденъ подучастъкъ центъръ — 2-а и 4-а дружини отъ 10-и Родопски полкъ; лѣвъ подучастъкъ — опълчението (дружини отъ 2-а бригада, дружина отъ 14-и Мaкед. полкъ и 3-а дружина отъ 23-и Шипченски полкъ). Въ полкова подържка на 12-и полкъ оставатъ 1-а и 2-а дружини отъ сжщия полкъ източно отъ в. Говедарь. Тия последни две дружини бѣха на позиция на 8 юлий и сж смѣнени отъ 1-а дружина 23-и полкъ и 3-а дружина 12-и полкъ, т. е. дѣсния подучастъкъ е заетъ съ свежи части. Това трѣбва да се има предъ видъ, когато после ще се сравнятъ действията на съседитѣ, защото друго сж свежи дружини, каквито бѣха 1-а отъ 23-и и 3-а отъ 12-и полкове, които дружини до 9 юлий не бѣха взимали никакво участие въ боя, друго сж дружинитѣ отъ Родопския полкъ, македонскитѣ опълченски дружини, прекарали въ непрекжснати боеве последнитѣ 4 дена и дали голѣми загуби въ убити, ранени и излѣзли отъ строя. Въ дѣсно отъ тия дружини, върху които се е простирало тактическото командуване отъ полковникъ Тасевъ, сж били на позиция останалитѣ две дружини отъ 10-и Родопски полкъ и 23-и Шипченски полкъ. Доле на Каменица е билъ 47-и п. полкъ въ бригадна подържка.

Дѣсния подучастъкъ на 12-и Балкански полкъ е заемалъ позиция отъ самия върхъ Говедарникъ на северъ на протяжение 500 метра и следъ това е завивалъ подъ правъ жгълъ на изтокъ 100—150 метра, следъ което по контърфорса сж следвали 1-а и 3-а дружини отъ 10-и полкъ и 2-а и 4-а дружини отъ 23-и полкъ, 30-и полкъ е билъ въ дѣсно. Срещу тоя участъкъ неприятельтъ настжпилъ въ 4 часа пр. пл. Ротитѣ открили силенъ огънь, пехотенъ и картеченъ. Следъ малко неприятельтъ открилъ артилерийския огънь, който е билъ извънредно силенъ, и който въ продължение на 1 часъ изпотрошилъ клонитѣ на дърветата. Неприятельтъ достигналъ на мѣста до 200—300 крачки отъ позицията, а две негови картечници обстрелвали позицията отъ 800 крачки. Въ $7^1/_2$ часа неприятельтъ се вдигналъ да атакува, но, посрещнатъ съ силенъ огънь отъ позицията, отстжпилъ въ мъртвото пространство. Къмъ 10 ч. неприятельтъ получилъ подкрѣпление около 2—3 дружини, които настжпили подъ прикритието на силенъ картеченъ и артилерийски огънь. Къмъ 11 ч. вече въ тоя подучастъкъ се наблюдавало, че неприятельтъ превдигва своитѣ сили къмъ М.-О. опълчение. Срещу подучастъка е имало 2—3 дружини неприятель. Къмъ лѣвия флангъ на неприятеля се забелезвало оттегляне на групи по 5—10 души. Въ 11·30 часа неприятельтъ предприелъ нова атака, но и тя по сжщия начинъ била отбита. Къмъ 1 ч. сл. пл. неприятельтъ повелъ и трета атака, но и тя имала сжщата участь. Къмъ 2·30 ч. неприятельтъ далъ признаци, че ще атакува отново и къмъ дружинитѣ въ подучастъка била изпратена 4-а дружина отъ Балканския полкъ за всѣка евентуалность. Нека отбележимъ веднага, докато опълченцитѣ заематъ една много поголѣма позиция и задъ тѣхъ нѣма никаква дружина подържка, тукъ подържкитѣ сж достатъчни и началникътъ наистина може да упражнява благотворно своето назначение. Къмъ 3 часа сл. пл. неприятельтъ наново се опиталъ да настжпи, но е билъ по сжщия начинъ отбитъ. Интересно е, че следъ 3 атаки, които естествено бѣха изтощили врага, какъ не се е сетилъ нѣкой да поведе контъратака и го помете предъ позицията?

Въ 4·30 часа неприятельтъ е въ пълно отстжпление. Къмъ сжщото време полковникъ Тасевъ получилъ отъ началника на подучастъка следното донесение:

> За сега положението е следующето. Неприятельтъ е отбитъ по цѣлия участъкъ и веригата му е залегнала въ дола и стреля честь огънь, вѣроятно, за да прикрие отстжплението на своитѣ части, които пръснати по групи и единично, още продължаватъ да отстжпватъ къмъ височината съ казармата и къмъ гребена южно отъ тази височина. Ротитѣ си стоятъ здраво въ окопитѣ, но жертвитѣ сж доста голѣми отъ артилерийския огънь. Ще употрѣбя всички усилия на всѣка цена да запазя позицията.

Къмъ 6 часа неприятелската артилерия замълчала, понеже нашитѣ полски батареи отъ Каменица сж ги обстреляли съ сполучливъ огънь. Къмъ 8 часа огъньтъ се прекратява както отъ неприятелска, така и отъ наша страна. Неприятельтъ спрѣлъ въ окопитѣ си срещу дѣсния флангъ на 800 — 900 кр., а по фронта на 1,500—2,000 кр. Срещу дружината Шипченци къмъ колиби Литовци предъ позицията и по нивитѣ е имало повече отъ 200 трупа неприятелски. Отбраната се е извършила безъ никакво съдействие на артилерията. Въ заключението за тоя подучастъкъ на края се казва следното, което очертава, че и на самия върхъ Говедарникъ се е претърпѣла една сериозна отстжпателна криза, което показва, че на тая позиция отстжпателната криза не бѣ само въ позицията на опълчението, а почти на цѣлата позиция:

Лѣвиятъ флангъ на подучастъка къмъ 3 и половина ч. сл. пл. преживѣ единъ кризисъ, който насмалко можеше да компрометира общия успехъ. Планинскитѣ орждия отъ „Чукара" биеха въ флангъ, даже тилъ окопитѣ на 2-а дружина Родопци и изпратената между тъзи и 3-а дружина Балканци—16-а рота (Балканци). Вследствие понесенитѣ грамадни загуби отъ тѣзи орждия отдѣлни стрелци отъ Родопския полкъ започватъ да се отдръпватъ назадъ, последва ги и 16-а рота и часть отъ 3-а дружина. Ротната подържка, обаче, на 16-а рота, стояща отзадъ, веднага се привдигна и съ викъ „ура" повръща отстжпващитѣ на старитѣ имъ мѣста.

Загубитѣ на 12 и полкъ на 9 юлий сж убити 49 подоф. и редници и ранени 270 подофицери и редници и безвесть 44 редници. Изхарчени патрони за всичкитѣ боеве отъ 5—17 юлий 472,480.

Внимателното проучване на това тукъ изложено и писаното въ реляцията на 10-и полкъ ни показва, че разколебанието на позицията дохожда до северния край на Говедарникъ и че виковетѣ ура и контъратаката на подполковникъ Бановъ представлява най-ценния актъ на висше мжжество проявено отъ нашитѣ войски въ боеветѣ на в. Говедарникъ.

Средниятъ подучастъкъ се заемаше отъ 2-а и 4-а дружини Родопци. За действията на тая дружини четохме по-рано реляцията на 10-и полкъ за тоя день. Въ тая на Балканския полкъ има и документи, следователно, заслужава да направимъ едно малко резюме и извлѣчение. Боятъ почва въ 4 ч. пр. пл. и се описва на кжсо до 11·30 ч. следъ това се продължава:

Особено тежко бѣше положението на 2-а дружина Родопци отъ командира на която, майоръ Етимовъ, въ 11 ч 30 м. получихъ следното донесение:

„Голѣми неприятелски части на колони слазятъ въ дола предъ насъ. Ротнитѣ командири искатъ подържка. Моля, часть отъ полковата подържка за дружината ми."

На това отговорихъ (№ 30)—11 ч. 50 м. пр. пл.:

„Насърчавайте ротнитѣ командири да не падатъ духомъ. За бърза помощь обръщайте се къмъ командира на 4-а дружина—полкова подържка, но съ това да не се злоупотрѣбява, защото безполезно се сгжстяватъ хората въ окопитѣ. Куражъ и победата е наша! Дръжте свързка въ дѣсно съ майоръ Бойдевъ и си съдействувайте."

Противникътъ продължава да настжпва подъ закрилата на многобройната си гаубична, полска и планинска артилерия, картечната и пушечната стрелба на преднитѣ си части и чрезъ подпалване на колибитѣ предъ позицитѣ ни. Голѣма часть отъ стрелцитѣ и началствующитѣ лица излизатъ отъ строя.

Въ 12 ч. 5 м. сл. пл. командира на 2-а дружина Родопци ми донася

„Единъ отъ ротнитѣ командири (5-а рота) донася, че предъ окопитѣ му въ долътъ сж се смъкнали повече отъ две дружини като още продължавали да се превдигватъ. Иска подържки. Нашитѣ войници не могли да обстрелватъ достатъчно ефикасно, понеже неприятелския силенъ огънъ ги ранявалъ. Ротата на този командиръ е намалѣла на 60—65 човѣка. Той изтъква нуждата отъ нашата артилерия."

Отговорихъ (№ 32).

„Изисквайте отъ полковата подържка една рота, като изпратите за увѣрение командиру 4-а дружина настоящето“.

Чувствувайки грамадната нужда отъ бърза помощь, азъ вземахъ една рота при себе си, за да я употрѣбя въ критическия моментъ.

Артилерийскиятъ огънь обхваща съ попаденията си всичката площадъ на позицията — фронтъ и тилъ. Повечето орѫдия, стрелящи отъ близки артилерийски разстояния, биеха въ упоръ, снарядитѣ попадаха въ самитѣ окопи и вадѣха едновременно много стрелци отъ строя. Въ това време 12 и четвъртъ ч., идва при мене войникъ, изпратенъ отъ командира на 4-а дружина Родопци и ми долага, че два сърбски полка се насочвали къмъ лѣвия ни флангъ. Веднага доложихъ на командира на бригадата и изпратихъ на командира на дружината следната заповѣдь:

„Донесете незабавно писмено, провѣрихте ли, действително два сърбски полка се насочватъ къмъ лѣвия нашъ флангъ. Донесете, отде се появиха тѣзи полкове и пункта, къмъ който се насочватъ. Това иска да знае командира на бригадата. За виденото съобщете командиру на опълченската бригада и на 14-и полкъ.“

На това получихъ следния отговоръ.

„Пратихъ Вашата заповѣдь на командира на 14-и полкъ за изпълнение. Лично не мога да провѣря, защото постоянно се обстрелва, а тъй сѫщо, че не мога да вървя, защото ме затрупа бруствера отъ граната. Командира на 14-и полкъ трѣбваше Вамъ да донесе направо, макаръ че заповѣдахъ да се изпрати до Васъ донесение, като видѣхъ, че сѫщия човѣкъ вече не се завърна къмъ Васъ, азъ за всѣки случай изпратихъ да Ви донесатъ за знание. Като не се повтори това донесение отъ командира на 14-и полкъ, възможно да е преувеличено. Считамъ за нужно да Ви донеса, че отъ 14-и полкъ излѣзоха много хора отъ строя по причина, че не сѫ окопани. Това причинява разколебаване въ тѣхъ и нашия лѣви флангъ се застрашава, ако тия хора напуснатъ позицията притова състояние на духа. Срещу участъка на 4-а дружина се забелезва да сѫ слѣзли въ дола около 2—3 роти“.

Отъ командира на 14-и полкъ не получихъ никакъвъ отговоръ. Явно бѣше, обаче, че противника, отчаянъ отъ неуспехитѣ си срещу дѣсния участъкъ, изтегляше часть отъ силитѣ си полу-налѣво, срещу центъра и лѣвия подучастъкъ.

Къмъ 1 ч. 50 м. сл. пл. бѣше най-критическото положение въ подучастъка. Съединени три обстоятелства: 1-о Извънредно голѣма сила на артилерийска бомбардировка, която не позволяваше спокойно войнишка глава да надникне предъ позицията. 2-о Настѫплението предприето съ грамадни сили отъ страна на сърбитѣ и 3-о Донесението на командира на 14-и полкъ, че два сърбски полка се насочвали къмъ лѣвия флангъ на позицията, което не можа да остане тайна за войницитѣ: Духътъ на войницитѣ се разколеба и групи Родопци започнаха да изкачатъ изъ окопитѣ и се отдръпватъ назадъ отъ лѫхчината. Тукъ попаднали подъ още по-тежки удари отъ сърбската артилерия, нѣкои войници се спуснали още надоле, други удариха на югъ. Забелезалъ това положение, азъ веднага събрахъ всичкитѣ, находящи се около ми, войници, излѣзохъ на юго-източния склонъ на Говедарь и съ молби и заплашвания спрѣхъ една часть отъ отдръпващитѣ се. Дадохъ заповѣдь на придружаващитѣ ме конни ордицарци, телефонисти, войници за свързка и нѣколко прибрани войници отъ бѣгащитѣ да залегнатъ и стрелятъ върху всѣки, който би се опиталъ да се повърне назадъ, а азъ се отправихъ къмъ бригадната подържка, находища се на около 300 м. задъ центъра, и дадохъ заповѣдь на 2-а дружина (12-и полкъ) да ме следва. Водихъ ги около стотина крачки, слѣдъ което, като дадохъ посока и задача на командира на дружината, заповѣдахъ му да я води въ окопитѣ на Родопцитѣ и заеме окопитѣ имъ.

Следъ това се описва какъ 2-а дружина 12-и полкъ заела позицията на 4-а дружина, какъ тя почнала на свой редъ да страда отъ артилерийския неприятелски огънь, какъ полковникъ Тасевъ съ единъ взводъ отишълъ въ помощь до окопа на сжщата дружина, дето намѣрилъ войницитѣ натъпкани въ него и отъ всички действующи тукъ полкове 10-и, 12-и, 23-и, и 14-и, какъ въ 3 ч. 30 м. получилъ известие, че 1-а дружина отъ 47-и полкъ иде въ помощь и е на р. Каменица и заключава, че въпрѣки известно разколебаване у войницитѣ и този участъкъ бѣ задържанъ. Въ действителность, обаче, поголѣмата часть отъ позицията на 4-а дружина отъ 10-и полкъ бѣ заета обратно отъ насъ следъ контъратаката на подполк. Бановъ.

> *Лѣвъ подучастъкъ.* Въ лѣво отъ 4-а дружина Родопци заематъ позиция дружинитѣ отъ 2-а бригада на М.-О. опълчение, усилени съ малка часть отъ 14-и п. Македонски полкъ и 3-а дружина Шипченци. Разположението и тукъ бѣше незгодно, още повече, че опълченцитѣ се бѣха твърде зле окопали и стояха почти на открито. Сжщо бѣше и частьта отъ 14-и Макед. полкъ. Обстрела сжщо нищоженъ, на нѣкои мѣста 50—60 крачки и почти навредъ позицията е въ гора, която трѣбваше предварително да се разчиства, за да се получи известенъ обстрелъ. Утриньта завари сърбитѣ въ дерето, което дѣли масива отъ този на Пресѣка. Разположението на нашитѣ части въ този подучастъкъ бѣше доста разбъркано. На дѣсния флангъ бѣше дружината отъ 14-и полкъ, следъ това дружини отъ 2-а бригада на М.-О. опълчение (5-а, 4-а, 2-а и други) размѣсени съ роти отъ 3-а дружина отъ 23-и п. Шипченски полкъ. Последнята бѣше подържка на 2-а бригада отъ М.-О. опълчение.
>
> Боятъ и тукъ почна къмъ 4 ч. пр. пл. Планинскитѣ ни батареи, разположени задъ този подучастъкъ, откриха първоначално огънь по неприятелскитѣ, но съ това само предизвикаха усилено обстрелване отъ последнитѣ на цѣлата позиция. А откритото, почти, разположение на опълченцитѣ — въ шрапнелни ровчета понасяше отъ това грамадни загуби. Това стана причина щото командирътъ на дружината отъ 14-и п. Макед. полкъ, която сжщо търпѣше грамадни загуби, вследствие откритото си разположение, да поиска помощъ отъ 3-а дружина Шипченци. Изпратено му бѣ една рота. Сърбската пехота първоначално не проявяваше особена енергия на този подучастъкъ. Артилерията, обаче, не жалѣше — тя сѣеше смърть на всѣка крачка. Когато, обаче, се убеди, че срещу другитѣ пунктове на позицията успеха ще бжде сжщо постигнатъ, то тя (сърбската пехота), безъ да намали отъ енергията си другаде, започна да изпраща и тукъ силни подкрѣпления и да предприема атакитѣ си. Къмъ 9 ч. пр. пл. огъня — пехотенъ и артилерийски достигна голѣма сила и отъ двѣтѣ страни. — Вѣрата, обаче, че опълченцитѣ ще издържатъ, бѣше съвсемъ слаба. Духътъ имъ чувствително понизенъ, стрелци малко, фортификационно усилване на мѣстностьта — почти никакво, подържки сжщо. (Това за духа въ 9 ч. е обсолютно невѣрно. До 3 часа 5-а Одринска дружина, даде 150 убити и ранени отъ 450 щика, което показва, че тия опълченци сж имали повече доблесть, отколкото имъ приписва полковникъ Тасевъ Б. авт.).

Следъ това, като се цитиратъ № 14 отъ подполк. Пчеларовъ и № 25 отъ полковникъ Тасевъ, които ние помѣстихме по-рано, се продължава:

> Сърбитѣ започватъ твърде усилено да наблягатъ на дѣсния флангъ на опълчението. Гжсти сърбски маси се спущатъ отъ масива отъ къмъ Цера и Пресѣка. Сърбската артилерия твърде сржчно подпомагаше пехотата си въ приближаването й къмъ нашето разположение безъ загуби.

Следъ това се размѣняватъ между Пчеларевъ и Тасевъ № 17 и № 31, № 18 и № 34, които ние цитирахме въ описание действията по рано на стр. 532 и 535 и се продължава:

> Къмъ 2 ч. сл. пл. положението става тъй натегнато, щото момента за изгубване позицията се е чувствувалъ твърде близъкъ. Артилерията непрестанно стреля, групи хора ту се отдръпватъ отъ бойната линия, ту пакъ се

повръщатъ. Сърбскитѣ настѫпващи части сѫ твърде близо, но не се рѣшаватъ да направятъ последно усилие, защото точния огънь на рѣдката наша верига имъ нанася тежки загуби. Изглежда, че сърбското командуване оцени този участъкъ за най-слабъ и тукъ групираше силитѣ си. И действително въ 2 ч. 30 м. сл. пл получавамъ следното донесение отъ командира на 4-а дружина отъ 10-и Родопски полкъ:

„Изглежда, че сърбитѣ ще атакуватъ лѣвия флангъ. 14-и п. Макед. полкъ е разколебанъ отъ силния артилерийски огънь; извадени повече отъ половината офицери отъ строя. Една рота останала съ около 20 човѣка, а другитѣ три роти съ около 80 човѣка. Противникътъ стреля съ гаубични орѫдия. Необходимо е да се изпрати своевременно силна подържка задъ дружината (участъкъ 14-и полкъ).“

Въ това сѫщото време, обаче, 1-а дружина отъ 12-и полкъ, която тръгна въ 1 ч. сл. пл. отъ мѣстото на бригадната подържка бѣше вече въ долътъ ю.-и. отъ в. Говедарь, задъ батарейната позиция и тази на дружината отъ 14-и полкъ. Ето какъ описва командирътъ на 1-а дружина случилото се (Тукъ се цитира дълго извлѣчение отъ реляцията на тая дружина, което ние ще изпустнемъ, понеже следъ малко отъ сѫщата дружина ще срещнемъ донесение, което е писано непосредствено следъ събитията и е по-правдиво. Б.авт.)

По спасяване положението има твърде ценни заслуги и 3-а дружина отъ 23-и Шипченски полкъ, която макаръ и твърде разпокѫсана, но когато идва момента противника да се хвърли въ атака, командирътъ на дружината дава заповѣдь на останалата подържка (около 1 рота) да излѣзе напредъ съ викове „напредъ на ножъ“ и „ура!“ Силния и действителенъ артилерийски огънь на противника, както се видѣ по-горе, разколеба духа на младитѣ опълченци и часть отъ тѣхъ почнаха да отстѫпватъ. Това указа влияние върху духа на Шипченци и една незначителна часть се увлѣче подиръ отстѫпащитѣ, но началствующитѣ сполучватъ да ги повърнатъ. Войницитѣ навлизатъ въ окопитѣ и прогонватъ сърбитѣ. Ценна заслуга въ този бой има и командующия 14-и Макед. полкъ подполк. Бановъ, който въ критическия моментъ се явява на позицията, водящъ самъ, съ пушка въ рѫка, 20—30 войника.

Позицията бѣше пакъ наша, но опасностьта за компрометиране досегашния успехъ бѣше твърде голѣма, понеже всички подържки бѣха вече въ бойната линия. А неприятелската артилерия не преставаше съ огъня си. Въ 3 ч. 20 м. сл. пл. изпратихъ следното донесение до командира на бригадата № 36.

„4-а дружина Родопци, часть отъ 14 Макед. полкъ и доброволцитѣ напуснали позицията въ центъра. Предвигнахъ дружината отъ полковата подържка срещу напустнатата позиция отъ горѣказанитѣ части и временно я задържамъ, но ако до единъ часъ не пристигне дружината отъ 47-и полкъ, мѫчно ще бѫде удържането. Сега се държи позицията отъ моя полкъ, 2-а дружина 10-и полкъ и 1-а дружина Шипченци. Необходимо е бързо подкрѣпление за поправяне положението. Пратихъ два пѫти вече за дружината отъ 47-и полкъ“.

Въ 4 ч. сл. пл. получихъ следното донесение, адресирано до който и е да началникъ на войскова часть, отъ подполк. Бановъ:

„Съ около 100 човѣка отблъснахъ сърбитѣ отъ отнетата ни позиция; продължавамъ да я държа, за това Ви моля, съ колкото войски разполагате притечете ми се на помощь. Сърбитѣ отхвърлихъ чакъ на Цера, дето ги държа и сега“.

Понеже не разполагахъ съ други части, задоволихъ се да дамъ и нему отговоръ, че „подкрѣпление иде“. Сърбската пехота, отдръпнала се вече доста назадъ, макаръ и да продължаваше стрелбата си, не бѣше вече опасна. Твърде голѣмо безпокойствие създаваше само артилерията, която още бѣснѣеше. Когато, обаче, къмъ 5 ч. 30 м. сл. пл. се обади нашата артилерия отъ лѣвия брѣгъ на Каменица, тогава смѣлостьта на сърбската намали. Къмъ 6 ч. сл. пл. отъ опълчението се събраха около 200—250 души, които се въведоха въ редъ. Разчетоха се на 4 роти и имъ се повѣри лѣвата половина на позицията, а дѣсната зае 1-а дружина 12-и полкъ. Въ 7 ч. сл пл. получихъ отъ командира на 1-а дружина 12-и полкъ следното донесение:

„Днесъ, докато подполк. Пчеларовъ ми опредѣли мѣсто, почна се отъ позицията паническо бѣгство отъ доброволци, Македонци и нашата 6-а рота, които бѣха предъ мене. Поведохъ дружината, безъ да виждамъ противника, но всичко бѣгаше и увлѣче часть отъ моитѣ войници. Единъ взводъ, който бѣше до мене, изпратихъ къмъ лѣвия флангъ, отдето настжпвали сърбитѣ, да ги срещне съ огънь. Повърнахъ се да спра хората, но тѣ вече бѣгаха, макаръ офицеритѣ отъ дружината да стреляха и по тѣхъ. Бѣгството продължи до следующия гребенъ, отъ дето офицеритѣ посъбраха команда отъ разни части и се явиха на лѣвия флангъ — позицията на опълчението. Сега съмъ съ две и половина роти на това мѣсто, окопавамъ се и държа упорно позицията. Въ дѣсно отъ мене е 6-а рота (12-и полкъ). Противникътъ не бѣше много, което видѣхъ бѣ около рота. Патрони имамъ. Вечеря на войницитѣ ще ми донесатъ. Подполк. Пчеларовъ, началникъ на този участъкъ, пъкъ указания не ми даде особени. Заяви ми, че неговитѣ хора били се разбѣгали, обаче, сега има тукъ отъ тѣхъ трима офицери и около 150 човѣка. Убити: отъ 1-а рота подофицера, когото бѣхъ изпратилъ въ лѣво, а ранени неизвестно. Сжщо още не мога да узная, колко сж избѣгали, защото сж размѣсени съ други части. Връзка ще подържамъ съ съседитѣ".

Съ смъркване огъня стихна и отъ двете страни. Дадохъ заповѣдь да почне окопаването. За да сгрупирамъ командуването азъ повѣрихъ на подполк. Бановъ началството надъ лѣвия участъкъ. Въ 9 ч. сл. пл. получихъ отъ него следното донесение:

„За да могатъ частитѣ, които сж останали на позицията, да се приведатъ въ редъ, необходимо нужно е да се изпрати една уредена часть (понеже тѣзи, които сж останали, сж сбирщина отъ разни части), за което Ви моля веднага да изпратите 1-а дружина отъ повѣрения Ви полкъ, която да заеме участъка, другитѣ ще се изтеглятъ задъ нея, за да се приведатъ въ редъ".

Отговорихъ му:

„Повѣрявамъ Ви за отбрана участъка отъ седловината, на която се видѣхме днесъ (Позицията на 4-а дружина 10-и полкъ), до батареята на капитанъ Кировъ включително. За отбрана на този участъкъ се даватъ въ Ваше разпореждане 4-а дружина отъ 10-и полкъ, 3-а дружина отъ 23-и полкъ, 1-а и 2-а дружина отъ 12-и полкъ и дружината Ви отъ повѣрения Ви полкъ. Отбраната на участъка трѣбва да се уреди най-късно до 2 часа сл. полунощь. Дружинитѣ да се приведатъ въ редъ и съобразно численностьта имъ да имъ се дадатъ съответни участъци. Задръжте и нѣкои отъ дружинитѣ за участъкова подържка защото съ други части въ дадения участъкъ не ще да разполагате, тъй като въ мое разпореждане оставатъ само две роти. Влѣзте въ споразумѣние съ командира на 2-а бригада отъ М.-О. опълчение относително назначението на неговитѣ дружини, които допущамъ, че сж посъбрани. Къмъ 4 ч. 30 м. сл. полунощь 23-и полкъ ще произведе една малка рекогносцировка, за да види дали противника остава на позицията си или е отстжпилъ. Къмъ това време всички чинове да бждатъ готови за действие. Никакво настжпление нѣма да се предприема отъ насъ безъ заповѣдь. Надѣвамъ се и напълно вѣрвамъ, че повѣрявамъ отбраната на участъка въ сигурни ржце".

Заключение. Младитѣ опълченци днесъ трѣбваше да изпълнатъ най-трудната задача, каквато можеше да се възложи на единъ редовенъ и отлично дисциплиниранъ войникъ. Тѣ се биха геройски! Накрай за своето небрежно отнасяне къмъ фортификационното усилване на мѣстностьта, тѣ безъ малко щѣха да компрометиратъ всичкия досегашенъ успехъ. Тукъ, обаче, сърбитѣ сжщо счупиха своята глава. Полето предъ позицията, макаръ да се представляваха твърде слаби обстрели, бѣше обсѣяно съ неприятелски трупове.

Полковникъ Тасевъ описва действията на дѣсния флангъ на дѣсната колона, безъ да покаже ясно, какъ така сърбитѣ, които заеха часть отъ позицията, отстжпиха отъ нея. За атаката на подполк. Бановъ се казва, че само се явилъ съ 20—30 души въ критическия моментъ на позицията. А за контъратаката на 2-а Скопска и 13-а Кукушка дружини на лѣвия флангъ на сжщата колона и дума не става.

Полковникъ Тасевъ е написалъ това, което бѣ видѣлъ или му бѣ донесено отъ неговитѣ части, които не минаха по-долу отъ седловината. А контъратакитѣ въ участъка на дѣсната колона отъ М.-О. опълчение бѣха решителното явление, което сломи врага. Тоя врагъ не бѣ сломенъ отъ нашата артилерия, защото отъ фронта тя почти не взе участие, а отъ лѣвата колона разстоянията не бѣха малки. Врагътъ бѣ сломенъ отъ застрашителната контъратака въ тила му отъ 2-а и 13-а дружини и отъ навременната контъратака отъ подполк. Бановъ срещу фронта въ момента, когато още сърбитѣ не бѣха се уредили на застата отъ тѣхъ часть на позицията. Ролята на 1-а дружина отъ 12-и полкъ е сѫщо така решителна. За пълнота ние ще цитираме тукъ извадка отъ дневника на 9-а Велешка дружина, командирътъ на която, капитанъ Стоянчовъ, отъ позицията си въ лѣвата колона на Опълчението отъ височитѣ на Дулица е наблюдавалъ хода на боя при дѣсната колона на в. Говедарникъ:

Днесъ видѣхъ какъ частитѣ, които заемаха Говедарника контъратакуваха къмъ 4 ч. сл. пл сърбитѣ, които бѣха атакували този върхъ и бѣха се показали на него. Съ трепетъ гледахме, какъ противникътъ въ голѣми части, около 3 дружини, настѫпи къмъ тази висота, зае нейното подножие, запали огънь, за да предупреди артилерията си, да не стреля по тѣхнитѣ вериги, и се готвѣше да се покачи на самия гребенъ. Неприятелската артилерия обстреля всѣка точка отъ тази висота съ шрапнелъ и граната. Струваше се на човѣка, че на върха е невъзможно да остане живъ човѣкъ. И, действително, отъ страна на нашитѣ части не се чуваше вече никаквя стрелба. Видѣхме даже единични хора и коне да бѣгатъ по другия склонъ на височината. Наша една не с.с. батарея планинска натовари и отстѫпи. Ние подържахме съ артилерийски огънь отъ нашитѣ 2 с. с. пл. орѫдия и не с.с. батарея, снарядитѣ на която едва достигаха. Сърбитѣ попъплиха въ гѫсти маси къмъ самия гребенъ и го заеха. Всички мислѣхме, че върхътъ е загубенъ и нашето положение ставаше критическо, когато една наша сгѫстена часть не повече отъ рота наскочи задъ гребена и се спусна стремително на ножъ. Стана схватка отъ 1 — 2 минути и сърбитѣ обърнаха на бѣгъ. Казватъ че подполк. Бяновъ лично съ пушка въ рѫка водилъ контъратаката. Поклонъ на този, който я водѣше! Бѣше много картинно извършена тази атака. Дали имаше контъратаки и отъ други части, които азъ не можахъ да виждамъ, не зная, но следъ тази контъратака сърбитѣ и черногорцитѣ отстѫпиха, пръснати като пилци и обстрелвани отъ насъ. Следъ тази атака тѣ вече не се опитаха да ни атакуватъ.

За да допълнимъ изложението и за да се има по-ясна представа за характера на изтощението на частитѣ следъ боевета отъ 5 до 9 юлий, нека приведемъ следното донесение отъ полковникъ Тасевъ отъ 10.VII. 3 ч. 35 м. сл. пл. до к-ра на 2-а бригада отъ 8-а дивизия:

Положението на частитѣ, заемащи повѣрения ми боенъ участъкъ, и численния имъ съставъ е следующия: 1 дружина 23-и п. Шипченски полкъ (441 бойци), 3-а дружина (524 бойци) и 4-а дружина (357 бойци) отъ повѣрения ми полкъ и 2-а дружина 10-и Родопски полкъ (312 бойци) заематъ дѣсната половина на участъка ми (широката гориста височина, който има широчина около 1 и половина км.) или 4 дружини съ обща численность 1634 човѣка.

Лѣвия участъкъ: 4-а дружина отъ 10-и Родопски полкъ (158 бойци), 1-а дружина (344 бойци) и 2-а дружина (239 бойци) отъ повѣрения ми полкъ и 3-а дружина отъ 23-и Шипченски полкъ (280 бойци) или всичко 1021 човѣка заематъ този участъкъ, който има широчина около 1 км. Въ всѣка половина на участъка се оставя по една дружина подържка, а като обща подържка на цѣлия участъкъ е 2-а дружина отъ 47-и полкъ (935 бойци).

Предъ видъ голѣмата важность, обаче, на дѣсния участъкъ, нощно време го усилваме съ две роти.

При този численъ съставъ на дружинитѣ и при тая широчина на фронта, не е възможно отдѣляне на бригадна подържка. При това, донасямъ, че съ изключение дружината отъ 47-и полкъ всички дружини отъ начало на войната и досега сѫ били непрекѫснато или на бойната линия, или въ усиленъ походъ, вследствие на което хората сѫ много изнемощени. Би било отъ полза за дѣлото, да се замѣнятъ тѣзи дружини поне за нѣколко дена съ части отъ тила. Отпочинали малко, тѣ ще проявятъ въ бѫдащитѣ боеве още по-голѣма храбрость. Духътъ на войницитѣ е изобщо много добъръ, но физически сѫ слаби благодарение на незгодитѣ отъ началото на войната досега.

Ние приведохме това донесение, не само за да се види силно намалѣлиятъ съставъ и въ съседитѣ, но за да се почувствува какъ единъ на мѣстото си началникъ действува и пише своитѣ донесения. Това е особено полезно да се съпостави съ онова що върши подполковникъ Пчеларовъ.

За частитѣ отъ 8-а Тунджанска дивизия по-въ дѣсно отъ 12-и Балкански полкъ нѣма какво да помѣстваме тукъ. 30-и Шейновски полкъ тоя день има 1 убитъ и 8 ранени войници, което ни се вижда невѣроятно.

2-о с. с. отдѣление отъ 3-и артил. полкъ. На фронта на опълчението, фронтъ 7 клм. дългъ, нуждата отъ полски батареи се чувствуваше, но тая нужда се почувствува особено силно на 8 юлий.

Д. КОЦЕВЪ
Финан. предст. въ опъл-то.

Майоръ ЗЕЛЕНОГОРОВЪ
к-ръ 6-а бат. 3-и арт. п.

Оф.-канд. ИЛИЕВЪ
к-ръ 2-а р. 5-а Одр. др.

Вечерьта въ донесението за боя тоя день началникътъ на опълчението молѣше, да се изпрати въ участъка поне най-малко 1 полска с. с. батарея. На 9 юлий още презъ нощьта около 2 часа пр. пл. командующия 4-а армия съобщи, както видѣхме, че въ участъка на опълчението ще изпрати 1 полско с. с. отдѣление, за да обслужва опълчението и 8-а дивизия. Това бѣше една радостна весть и рано заранься не се пропусна случая да се съобщи въ колонитѣ за нея. Къмъ $9^1/_2$ ч. две батареи, 4-а и 6-а батареи, отъ 3-и полски артилерийски полкъ бѣха на пѫтя при Драмча, което въ сѫщото време се съобщи въ колонитѣ, като имъ се добави, че тия батареи следъ малко ще пристигнатъ на позицията. Началникътъ на опълчението огледа и поздрави батареитѣ и заповѣда часъ по-скоро да излѣзатъ на позиция. Продължаването на пѫтя отъ Драмча нататъкъ за батареитѣ представляваше отъ една страна неудобства отъ платното на пѫтя, а отъ друга — неудобство отъ това, че неприятельтъ наблюдаваше цѣлата мѣстность и излизането имъ на позиция щѣше да бѫде забелезано отъ по-рано отъ него. Неудобствата отъ платното на пѫтя се премахнаха съ бързитѣ поправки и нужното число пехотинци да помагатъ на орѫдията, а второто неудобство се премахна съ това, че орѫдията се пуснаха по пѫтя едно подиръ друго, на голѣми разстояния едно отъ друго. По тоя начинъ майоръ Зеленогоровъ, който командуваше 6-а батарея и изпълняваше ролята на началникъ на отдѣлението, изпълни задачата си съ похвална смѣлость. Схващаше се, че той има душата на единъ храбъръ артилеристъ, който не пита и не гледа каква е мѣстностьта—по-рано за командира на 3-о с. с. отдѣление отъ 5-и артилерийски полкъ, подполк. Стайчевъ, тая мѣстность бѣше непроходима—ами пита, каква работа слѣдва да върши, т.е. кой врагъ да бие. Да, съ подобни артилерийски началници наистина леко се воюва, искрено се води съ общи сили борбата и, разбира се, съ по-голѣма сигурность се сграбчва победата.

Съ предната полска батарея следваше и началника на артилерията въ опълчението, полковникъ Босевъ, съ адютанта си. Въ 1 ч. сл. пл. 4-а батарея бѣше вече заела позиция при Лукавица и съ мѣрникъ 5800 м. откри огънь срещу неприятелскитѣ батареи, разположени на открита позиция при казармата Цера. Въ 1 ч. 30 м. сл. пл. до майоръ Зеленогоровъ се заповѣда следното:

> Срещу дѣсния флангъ на 24-и полкъ и лѣвия флангъ на 2-а М.-О. бригада противникътъ настѫпва съ превъзходни сили. Едната батарея да остане тамъ, дето е излѣзла на позиция съ обектъ казармата на Цера, дето сѫ полскитѣ орѫдия на неприятеля, а другата да излѣзе на позиция на височигѣ край р. Каменица, съ цель да съдействува на 24-и полкъ и 2-а М.-О. бригада за отбиване на неприятелската атака. 354. 9.VII.13 г. 1 ч. 30 м. пр. пл.

Единъ часъ следъ това до началника на сѫщото отдѣление и командира на батареята, която трѣбваше да обстрелва неприятелскитѣ полски орѫдия, се написа следното:

> Неприятелскитѣ полски орѫдия се намиратъ: 2 орѫдия на ю.-з. отъ казармата на 15 кр., другитѣ 2 орѫдия на около 100 кр. на с.-и. отъ сѫщата казарма. По гребена още на с.-и. до една остра чука се намиратъ 4 пл. орѫдия. 360. 9.VII.13 г. 2 ч. 40 м. сл. пл.

За действията на полскитѣ батареи въ архивата на 7-а дивизия намираме следното донесение отъ офицера-наблюдатель отъ сѫщата дивизия до н-ка на сѫщата дивизия:

> Планинската батарея на опълчението, която е съ лѣвата колона, обстреля хребета, който съединява меркеза съ разположението на самото опълчение, и накара сърбитѣ да отстѫпятъ на малки групи. Друга батарея на опълчението, която е на височата източно отъ Каменица, обстреля самата казарма на меркеза и попаденията сѫ отлични. Сърбскитѣ батареи тамъ млъкнаха. Добре ще бѫде, ако тази батарея стреля и съ бризантни гранати, за да може да унищожи сръбскитѣ батареи тамъ. Предъ дѣсния флангъ на опълчението слаба пушечна стрелба. 8-а дивизия съ нѣщо не се прочвява. Майоръ Коджовъ се опита да стреля срещу сръбска картечница, която е срещу срѣдната колона на опълчението, но не достигна. 9.VII. 13 г. 4 ч. 35 м. сл. пл. Височата западно отъ 1152.

Въ 4 ч. 45 м. сл. пл. до командира на 2-о полско с.с. отделение се заповѣда „да подържа съ огънь атаката на лѣвата колона, като влѣзе въ връзка съ командира на 24-и полкъ, полковникъ Недѣлковъ, който атакува рѣдката гориста височина“. Въ 10 ч. сл. пл. отъ к-ра на сжщото отдѣление се получи следното донесение:

Тази вечерь влѣзохъ въ свързка съ командира на 24-и полкъ въ 2 ч. 30 м. подиръ обѣдъ. Обстрелвахъ долинитѣ, по които той ми каза, че има сърбска пехота. Въ 7 часа, когато се водѣше атаката въ лѣвата колона, обстрелвахъ сърбската пехота, която почна да отстжпва. Назадъ и въ дѣсно по батареята стреля първа сърбска с. с. батарея отъ много далечъ. Снарядитѣ падаха въ батареята, безъ да се пръскатъ. Повреди никакви. Тази вечерь батареята се окопава. Другата батарея ще заеме позиция на срѣдния гребенъ и въ дѣсно къмъ 8-а дивизия.

6-а батарея на майоръ Зеленогоровъ и 4-а батарея на капитанъ Бончевъ презъ деня принесоха неоценима полза за разбиване на врага и подържане на духа на нашитѣ борци. 4-а батарея до 5 ч. сл. пл. изстреляла 408 снаряда, а 6-а 943. Загуби тия батареи нѣматъ никакви, макаръ и да бѣха оживено обстреляни отъ неприятелскитѣ батареи.

ДЕЙСТВИЯТА НА ЛѢВАТА КОЛОНА.

Предъ фронта на лѣвата колона презъ деня не се развиватъ други действия отъ страна на неприятеля, освенъ едно приковаване нашитѣ части по позицията имъ. Сутриньта полковникъ Недѣлковъ донесе следното, което се получи въ 10 ч. пр. пл.:

Положението срещу частитѣ (позицитѣ) на двѣтѣ колони е сжщо както вчера, т. е. около 6 неприятелски роти предъ 24-и пех. полкъ на 700—800 крачки окопани, стоятъ на мѣстото, срещу 3-а М.-О. бригада пехотни неприятелски части съ неопредѣлени сили сж по-надалечъ. Неприятелска артилерия има срещу насъ на Пресѣшкитѣ висоти, 4—6 полски орждия. Неприятельтъ съ артилерията си, която е при казармата и южно около 4 клм. отъ казармата, обстрелва силно Церската висота и насочва пехотни частя, за да я атакува. По-на северъ се чуватъ изстрели, вѣроятно, срещу 8-а дивизия, на която положението отъ тукъ не може да се опредѣли. Съ нашата артилерия биемъ неприятелскитѣ пехотни части, които се насочватъ по Церската висота, до която достигатъ изстрелитѣ. Полскитѣ батареи, желателно е, да додатъ по-скоро и излѣзатъ, колкото е възможно по-напредъ, на дѣсния брѣгъ на р. Каменица, а за батареята, която ще дойде къмъ нашата колона—около колиби Доленци, отдето ще може да обстрелва неприятелската артилерия при казармата и около нея. Частитѣ отъ лѣвата колона държатъ позицитѣ си. № 66. 9.VII. 13 г. 7 ч. 50 м. пр. пл.

По-късно къмъ 6-тѣ неприятелски роти бѣха констатирани и 4 картечници, които бѣха особено деятелни срещу дѣсния флангъ на 24-и полкъ, види се, за да държатъ приковани подъ своя огънь тоя флангъ и не му позволяватъ да оказва съдействие на дѣсната колона. Ние видѣхме по-рано, че едно отъ орждията на 12-а не с. с. батарея хвърли по една отъ тия картечници десетина снаряда и я застави да замълчи презъ цѣлия день. До пладне действието на лѣвата колона се изразява въ слаби престрелки по фронта и огнево съдействие съ артилерията въ полза на дѣсната колона. Къмъ пладне неприятельтъ срещу 24-и полкъ се опиталъ да настжпи, види се, съ намѣрение още по-силно да прикове тия наши части къмъ позицията, обаче, посрещнатъ отъ огъня на ротитѣ отъ тоя полкъ и 3-а Солунска дружина, той не е можалъ да напредне никакъ. По-въ лѣво въ Безиковския долъ въ сжщото време една неприятелска рота е водила оживлена престрелка съ патрулитѣ на 11-а Серска дружина, но тоя неприятель тукъ не настжпилъ. Още по-въ лѣво срещу позицията на 9-а дружина се появилъ единъ неприятелски разездъ но и тѣ не следъ много се оттеглили.

За действията на батареитѣ отъ лѣвата колона тоя день ние писахме по-рано достатъчно. Тукъ умѣстно е да допълнимъ, че 10-а, 11-а не с. с. и взвода отъ 8-а с. с. батарея презъ деня изстрелватъ 1482 снаряда главно по настжпващитѣ сърби срещу колоната на подполк. Пчеларовъ. Освенъ артилерийското съдействие началникътъ на дѣсната колона къмъ 3 ч. изпрати 4-а дружина отъ 24-и полкъ по посока на Кукушката дружина за съдействие и за контъратака въ дола предъ позицията и въ флангъ на врага. 4-а дружина заемаше дѣсния флангъ отъ позицията на 24-и полкъ и тя е била смѣнена отъ 2-а дружина. Дружината почнала да настжпва къмъ 3 часа, подъ прикритието на две картечници, които се поставили на дѣсния флангъ на 24-и полкъ. „4-а дружина, казва се въ дневника на сжщата, настжпи по билото напредъ къмъ атакуваната висота и съ своя силенъ огънь въ флангъ и тилъ на противника съдействува за отбиването на атаката му, който отстжпи съ голѣми загуби и въ безпорядъкъ“. На полунощь въ щаба на опълчението отъ тая колона се получи следното донесение, което допълва картината за действията на лѣвата колона презъ деня:

Положението къмъ 8 ч. вечерьта е следното: 24-и полкъ съ едната си дружина е излѣзълъ напредъ предъ позицията си на нѣколко стотинъ крачки, а друга една дружина—къмъ северъ— която съ огъня си съдействува за отблъсване на неприятелската атака, която се водѣше на Церската висота и която дружина отиде чакъ до Церската висота, дето се намира досега. Бригадния командиръ на 1-а М.-О. бригада искалъ да задържи тая дружина, обаче, азъ писахъ да я освободи, за да заеме участъка си. Две роти сж насочени къмъ северъ около 1 км. въ преследване на противника съ огънь. Останалитѣ дружини държатъ позицитѣ си. Противникътъ, който бѣше срещу участъка на Черноморския полкъ е прогоненъ отъ преминалитѣ въ настжпление части на около 3 км. на северъ и западъ. Забелезва се частитѣ му да отстжпватъ повече къмъ северна посока. 3-а М.-О. бригада остава на позицитѣ си, тъй както бѣ цѣлия день — срещу нея противника е съ незначителни сили, който се отдръпна около 4 км. западно, дето се и окопава. Батареята при Пресѣшкитѣ висоти до късно вечерьта обстрелваше позицитѣ ми. Батареята на противника отъ казармата и двѣтѣ орждия, които бѣха южно отъ казармата на около 1 км., сж напуснали позицитѣ си. Авангардъ е изпратенъ отъ 24-и полкъ предъ позицията на около 1 км. предъ голѣмия долъ на отсамния брѣгъ, а въ дола и по-нататъкъ ще се спущатъ за съприкосновение съ противника усилени патрули. Отъ 3-а М.-О. бригада, понеже дольтъ е близко отъ позицияти имъ, се изпратиха усилени патрули предъ дола за подържане съприкосновение съ противника. Въ случай на по-нататъшни настжпления, полскитѣ батареи, поради невъзможность да продължатъ по лоши пжтища, не ще могатъ да следватъ, ще е необходимо да се придадатъ въ колоната план. с. с. батареи. 16. Доленци, 9.VII.13 г. 8 ч. сл. пл.

Огневото и войсковото съдействие, което лѣвата колона оказа на дѣсната, има своето голѣмо психологическо и тактическо значение. Отъ позицията на лѣвата колона се виждаше доста добре всичко, което ставаше въ дѣсната колона. Полковникъ Недѣлковъ въ случая не само държеше въ течение щаба на опълчението по телефона за хода на боя при дѣсната колона, но и всичко, което можеше да помогне за победата той се помѫчи да стори съ духъ на инициатива и амбиция да се направи добро нѣщо. Той насочваше не само огъня на батареитѣ отъ своята колона, но и помагаше да се насочва огъня и на полскитѣ с. с. батареи, които на време откриха огънь по неприятелската артилерия при казармата на Цера и по неприятелската пехота предъ дѣсната колона. А съ всички тия си действия лѣвата колона има еднакво право да се гордѣе отъ победата при Говедарникъ, както дѣсната колона и съседитѣ въ дѣсно.

Полковникъ НЕДѢЛКОВЪ ХР.

Презъ деня колоната има следнитѣ загуби: 24-и полкъ — убити 3 и ранени 40 войници и подофицери, Солунската дружина убити 1 и ранени 8, Сѣрската и Лозенградската дружини по 1 раненъ, 10-а не с. с. батарея ранени 1 войникъ и единъ конь, 11-а батарея — ранени 2 войника и с. с. взводъ отъ 8-а батарея убитъ 1 и раненъ 1 войникъ или общо убити и ранени 60 души. Данни за изстрелянитѣ патрони нѣма, освенъ за 11-а дружина — 1200 патрона. 10-а не с. с. батарея изстреляла 224 гранати и 402 шрапнели, 11-а —240 и 176 и с. с. взводъ отъ 8-а батарея 16 гранати и 224 шрапнели, или всичко равно 1482.

Резултати отъ боя. Неприятелската атака бѣ отбита кърваво съ контъратака. Сърбитѣ отстѫпиха въ пълно безредие, изоставяйки всичко: коне, орѫжие, патрони, кухни, ранени и стотини, стотини, може би, хиляда убити. Това бѣ за сърбитѣ единъ пъленъ погромъ. Обаче, славниятъ успехъ, който нашитѣ войски постигнаха, не се разви. Нашитѣ части, сами силно изтощени, не минаха въ далечно преследване, което можеше да позволи да се постигне една победа отъ решително тактическо значение за цѣлата война. При все това, ударътъ върху сърбитѣ бѣше толкова силенъ, че тѣ тукъ следъ това до края на войната останаха въ пълно бездѣйствие.

Отличиха се всички тукъ действующи части. Доблестно пролѣха своята кръвъ за Македония и 12-и Балкански полкъ, и 10-и Родопски полкъ, и 1-а дружина отъ 23-и Шипченски полкъ и Македоно-Одринскитѣ опълченски дружини отъ 2-а и 1-а бригади, и артилерията, и всички. Проявиха се герои цѣла фаланга отъ офицери, подофицери и войници. Вредъ тѣхъ фигурата на подполк. *Бановъ* се издига като класически герой. Сѫщото може да се каже за полковникъ *Тасевъ*. Отъ другитѣ отличили се ние ще поменемъ въ тая история, описваща действията на М.-О. опълчение, освенъ раненитѣ и контузенитѣ, които отбелезахме на стр. 545, още капитанитѣ Пожарлиевъ, Величковъ и Атанасовъ, подпоручицитѣ Кжнчевъ, Радославовъ, Топчевъ, Трайковъ, офиц.-канд. Божковъ, Илиевъ Ст., адютантитѣ на 5-а и 13-а дружини Тр. Миладиновъ и Д. Роховъ, фелдф. Йото Георгиевъ, опълченеца Ан. Жабовъ и пр.

Загубитѣ въ дѣсната колона презъ деня възлизатъ на 76 убити и 403 ранени, а заедно съ тия отъ лѣвата колона — на 540 души общо убити и ранени.

Изстреляни снаряди 2097, изстреляни патрони . . .

Времето бѣше добро.

Заключителна дума. Боеветѣ отъ 4 до 9 юлий при р. Каменица показватъ готовностьа на българина, отъ дето и да е той, да умира за родината. При отчаяното положение, въ което бѣ паднало българското отечество презъ тия дни, себеотрицанието на всички въ борбата е достойно за назидание. Това показва, че нашето племе има всичката нравствена жилавина на една силна раса и всичката борческа мощь на единъ жизнеспособенъ народъ. А до като нашиятъ народъ ще таи въ душата си тая сила и тая беззаветна готовность за себеотрицание, дотогава той съ вѣра може да гледа на грядущитѣ дни. Нито веригитѣ ще могатъ да обвържатъ нашия борчески духъ, нито границитѣ ще могатъ да спратъ полета на нашия националенъ инстинктъ. Нашето бждеще е въ нашата духовна мощь и нашето себеотрицание.

10 юлий.

ЗАТИШИЕ ПРИ В. ГОВЕДАРНИКЪ. СЪДЕЙСТВИЕ ЗА ОТВИВАНЕ АТАКИТѢ НА СЪРБИТѢ СРЕЩУ ВАНЯ-ЧУКА.

(Гл. скица № 55 отстреща).

Нощьта срещу 10 юлий мина съ слаби рѣдки престрелки между патрулитѣ. Изморенитѣ борци почувствуваха това затишие, като награда за голѣмитѣ си усилия, които презъ последнитѣ 4—5 дена бѣха проявили. За презъ деня командующи армията заповѣдваше: 4-а армия „да развие достигнатия си блѣстящъ успехъ срещу сърбитѣ и се задържи, атакува гърцитѣ.“ На М.-О. опълчение и съседитѣ въ дѣсно и въ лѣво се заповѣдваше да пратятъ рекогносцировачни отряди по петитѣ на неприятеля и при успехъ да заематъ хребета Повиенъ и продължението му, като на него веднага се укрѣпятъ; при силно неприятелско съпротивление всички да се държатъ на позицитѣ си до крайность. За неприятеля у всички, даже и у командующия 4-а армия, преобладаваше идеята, че „следъ днешното поражение отстжпива по цѣлия фронтъ“. Началникътъ на 7-а дивизия на полунощь съобщаваше, че частитѣ му заели предния пунктъ, което, обаче, по-късно се опровѣрга, и че на 10 юлий ще настжпи съ силитѣ си къмъ Виница и Кочане. Командующиятъ армията известяваше, че „Н. В. Главнокомандующиятъ благоволи да отпусне по 20 кръста войнишки „за храбрость“ за всѣка рота, батарея и ескадронъ, взели участие въ

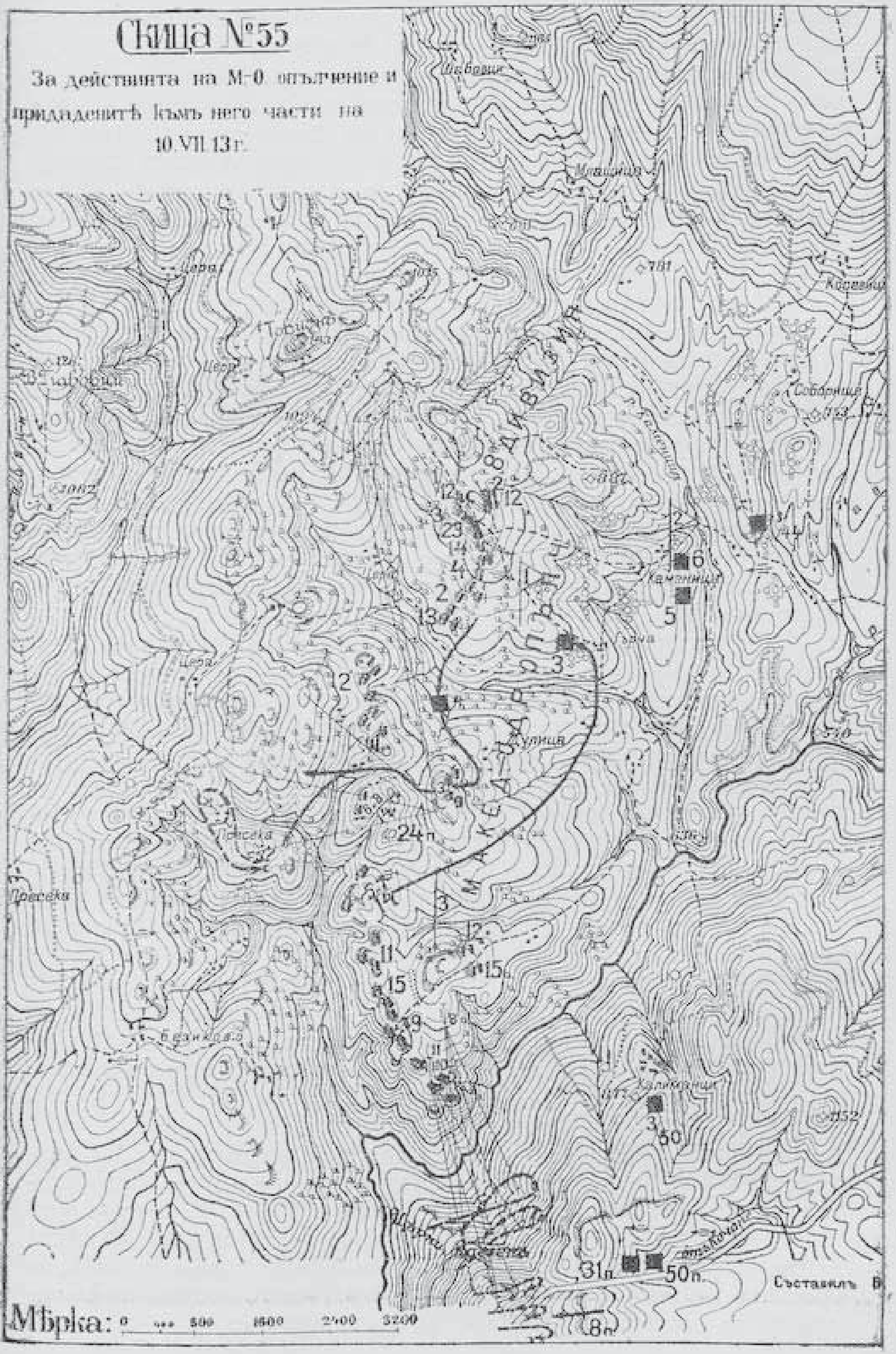

Скица №55

За действията на М-О отдѣление и придаденитѣ къмъ него части на 10.VII.13 г.

Соборище
Каменица
Улица
Просека
Калиманци
24 п.
31 п.
50 п.
8 п.
Съставилъ В
Мѣрка: 0 400 800 1600 2400 3200

боеветѣ презъ последната кампания“. Въобще, ентусиязъмътъ отъ победоноснитѣ боеве бѣха възбудили у всички голѣми пориви за работа и голѣми надежди за още по-голѣми победи.

Зазоряването на 10 юлий намѣри войскитѣ на деветѣ страни едни срещу други. Сърбитѣ, макаръ и сломени при в. Говедарникъ, оставаха тукъ на позицитѣ си. 7-а дивизия не само не настжпи къмъ Виница, но срещу нея още отъ 4 ч. пр. пл. се почватъ силни сърбски атаки, които се развиватъ горе-доле така, както бѣха развити атакитѣ срещу в. Говедарникъ. Артилерията на неприятеля обстрелваше пунктоветѣ за атака съ продължителенъ барабаненъ огънь. Въ 10 ч. пр. пл. сърбитѣ повеждатъ първата си атака срещу 22-и полкъ, но не постигатъ никакъвъ успехъ; въ 2 ч. сл. пл. тѣ повеждатъ голѣма атака срещу 8-и полкъ, но сжщо не постигатъ никакъвъ успехъ; въ 6 ч. сърбитѣ атакуватъ 31-и полкъ, но оставатъ съ сжщия резултатъ; въ 7 ч. сърбитѣ повеждатъ последната стремителна атака срещу двата фланга на Калиманската позиция и деньтъ се приключва съ изгубване отъ наща страна на една висота на лѣвия флангъ на позицията, заета отъ 28-и п. полкъ. По тоя начинъ действия се развиха само на Калиманското поле. Въ участъка на М.-О. опълчение и 8-а дивизия деньтъ мина почти съвършено тихо, изключая действията на артилерията отъ лѣвата колона на опълчението, която взе доста сериозно участие съ огъня си за отбиване на сърбитѣ, действуващи срещу 7-а дивизия.

Щабътъ на опълчението. Въ изпълнение заповѣдьта на 4-а армия на 10 юлий 8 ч. пр. пл. се издаде до началницитѣ на колонитѣ и маневренитѣ войски заповѣдь, да разузнаятъ за положението на неприятеля съ рекогносцировачни отряди. Въ 8 ч. 15 м. до щаба на армията се донесе, че нощьта е минало спокойно и че презъ деня колонитѣ ще действуватъ, лѣвата по посока на с. Преждево, а дѣсната — с. Пресѣка. Въ 8 ч. 20 м. отъ щаба на сжща армия се получи окржжна телеграма, относяща се до нахлуването на ромжнитѣ въ България, която телеграма освенъ това казваше: „Има голѣма вѣроятность, че следъ нѣколко дни ние ще имаме миръ. Обаче, за да можемъ да се надѣваме, че той нѣма да ни лиши отъ плодоветѣ на нашитѣ победи надъ Турция, крайно необходимо е да се задържимъ на заетитѣ си позиции, за да не ни свари мирътъ съ нѣкое поражение“. Тая телеграма бѣше твърде благочинна по своята форма, но крайно тягостна по своята сжщина. България преживяваше най-тежкитѣ дни на своето сжществувание. Всичкитѣ ни съседи бѣха се нахвърлили отъ всички страни срещу насъ.

Първата работа, която предстоеше на щаба да завърши, бѣше да се занимае грижливо съ дѣсната колона. Дружинитѣ на 2-а бригада, влизащи въ сжщата колона, бѣха доста разстроени. Отъ донесенията на подполк. Пчеларовъ се виждаше, че той бѣше изгубилъ вѣрата въ своитѣ части. На трето мѣсто самата дѣсна колона бѣ останала да действува въ погрѣшна посока. Всичко това наложи да се напишатъ следнитѣ заповѣди и съобщения, които предизвикаха интересни въ психологическо отношение прекания:

До н-цитѣ на колонитѣ и маневренитѣ войски.

1. Тъй като дѣсната колона действува по погрѣшка въ посока и района на 8-а дивизия и поради непрекжснатитѣ боеве тази погрѣшка не можа да се поправи, заповѣдвамъ подполковникъ Николовъ, който съ две дружини действува въ вѣрната посока къмъ Пресѣка, да образува дѣсната колона на опълчението и поеме командуването й въ следния съставъ: цѣлата 1-а М.-О. бригада, една дружина отъ 14-и пех. полкъ, 1 дружина отъ 23-и пех. полкъ, половинъ с. с. и 12-а не с. с. пл. батареи и всички картечници отъ досегашната дѣсна колона. Формирането на новата дѣсна колона да стане постепенно, при възможность, и въ тѣсно споразумение между подполковницитѣ Пчеларовъ и Николовъ и началника на лѣвата колона отъ 8-а дивизия.

2. 2-а М.-О. бригада да образува маневрени войски и да се оттегли, само следъ като бжде формирана колоната на подполковникъ Николова и позицията на 2-а М.-О. бригада се заеме съ части отъ 8-а дивизия, за което е съобщено н-ку на сжщата. Маневренитѣ войски да се съсрѣдоточатъ около мах. Ковачка и веднага да се влѣзе въ връзка съ менъ. Въ състава на маневренитѣ войски влиза и дружината отъ 44-и пех. полкъ, която е на лѣвия брѣгъ на р. Каменица. За началникъ на маневренитѣ войски се назначава подполковникъ Пчеларовъ.

3. Дѣсната полска батарея да действува въ района на Тунджанската дивизия, а лѣвата — въ състава на лѣвата нашата колона, като остане на позицията си и съдействува на двете колони.

4. Началникътъ на лѣвата колона да разпореди 3-а Солунска дружина при първа възможность, най-късно довечера, да влѣзе въ състава на дѣсната колона.

5. Преписъ отъ настоящето началницитѣ на колонитѣ да изпратятъ подполковникъ Николову. 386. Тодоровци, 10.VII. 13 г. 11 ч. пр. пл.

Отъ н-ка на М.-О. опълчение, до н-ка на 7-а Тундж. дивизия.

Тъй като дѣсната колона отъ повѣренитѣ ми войски по погрѣшка действуваше по посока и въ района на 8-а дивизия и поради непрекжснатитѣ боеве тази грѣшка не бѣ възможно да се поправи по-рано, разпоредихъ това да стане днесъ, т. е. колоната да се премѣсти по-на югъ и да действува къмъ Пресѣка. Съ това заеманата отъ тази колона позиция се освобождава. Моля, разпоредете Ваши части да я заематъ и подържатъ връзка съ насъ. До сега нашата дѣсна колона заемаше гористия хълмъ на югъ отъ Церската казарма, този, върху който противникътъ най-продължително и най-често съсрѣдоточва артилерийския си огънь. Разпоредихъ колоната да не напуска позицията, до като не бжде заета отъ Ваши части, ето защо моля, часъ по-скоро да разпоредите по това, за да се освободятъ частитѣ на дѣсната колона и заематъ мѣстата си. 387. Тодоровци, 10.VII. 13 г. 11 ч. 15 м. пр. пл.

Отъ н-ка на 8-а Тундж. дивизия, до н-ка на М.-О. опълчение.

387. Размѣстването на частитѣ отъ бойния редъ предъ лицето на противника е работа невъзможна и опасна. Повѣрената ми дивизия е насочена къмъ върха Цера и Повиенъ. Тя засега заема позиция на лѣсистия хребетъ, който е тъкмо срещу Повиенъ. Ваша части на казания хребетъ нѣма. Нашия лѣви флангъ, даже вчера при подържането на отстжплението на дѣсния Ви флангъ е удължилъ и безъ това твърде много позицията на дивизията ми. 2508. Сивакобила, 10.VII. 13 г. 4 ч. 25 м. сл. пл.

Отъ н-ка на М.-О. опълчение, до н-ка на 8-а Тундж. дивизия.

2508. На погрѣшно действующитѣ въ Вашъ районъ менъ повѣрени части заповѣдвамъ да поправятъ грѣшката си и заематъ своето мѣсто. Моля, разпоредете Вашитѣ части да подържатъ връзка. 401. 10. VII. 13 г. 5 часа 10 м. сл. пл.

Въпросътъ, до кжде точно се простираше лѣвия флангъ на 8-а дивизия и колко бѣше дългъ нейния фронтъ на действително съприкосновение съ неприятеля, има своята психологическа важность. Когато сега препрочитаме № 2508 отъ 8-а дивизия, ние не можемъ да се начудимъ, какъ е била възможна такава слѣпота. Описанието на действията въ тая история е съвършено пълно. Ние даже цитирахме изцѣло реляциитѣ на частитѣ отъ сѫщата дивизия, действуващи въ непосредствено съседство съ опълчението. Нека по-нататъкъ читательтъ да прави своитѣ заключения. По въпроса въ 7 ч. 15 м. сл. пл. отъ щаба на 4-а армия, очевидно по поводъ съответно донесение отъ н-ка на 8-а дивизия, се получи следното:

Изпратете оперативнитѣ заповѣди за действията си за последнитѣ дни а сѫщо кроки на позициитѣ, които заемате въ настоящия моментъ. Веднага донесете състава на колонитѣ. 6355. Турско-Габрово, 10.VII. 13 г. 7 ч. пр. пр.

А на 11.VII. се получиха и размѣниха следнитѣ:

Отъ к-щи 4-а армия, до н-тѣ на 8-а дивизия и М.-О. опълчение.

№ 2512 и № 387. За сега никакво смѣняване на частитѣ да не правите. 6378. Т. Габрово, 11.VII. 13 г. 6 ч. 40 м. пр. пл.

Отъ н-ка на М.-О. опълчение, до к-щи 4-а армия.

На № 6378. Смѣняване на частитѣ не става и нѣма да стане. Но, тъй като опълчението заема 6—7 клм. фронтъ, отъ южния край на Повиенъ до р. Брѣгалница, и понеже нашата дѣсна колона по погрѣшка действува презъ последнитѣ петь дена въ участъка на 8-а Тундж. дивизия, то заповѣдьта ми № 387 се отнася до премѣстването на дѣсната колона на половинъ километъръ на югъ, за да се насочи действието ѝ къмъ Пресѣка, а не къмъ Повиенъ и Цера, на кѫдето е насочена 8-а дивизия. За сега колоната остава на мѣстото си, обаче, моля разрешение да насоча тази колона по посока на с. Пресѣка, още повече, че огневата връзка съ 8-а дивизия съ това нѣма да се прекѫсне. 419. Тодоровци, 11.VII. 13 г. 10 ч. пр. пл.

Отъ к-щи 4-а армия, до н-ка на М.-О. опълчение.

419. Уредете по свое усмотрение и съседитѣ въпроса. 6391. Т.-Габрово, 11.VII. 13 г. 12 ч. 45 м. сл. пл.

Отъ н-ка на М.-О. опълчение, до н-ка на маневренитѣ войски
подполковникъ Николовъ.

До прочсняване въпроса за насочването на дѣсната колона, тя остава на своето мѣсто. Назначавамъ Васъ да приемете отъ подполк. Пчеларовъ командуването на колоната, както е, включително Солунската дружина и въ изключение дружинитѣ отъ 2-а бригада, които съставятъ маневрени войски. Приемете колоната, изучете участъка, влѣзте въ връзка съ частитѣ отъ Тунджанската дивизия и командувайте колоната съ познатата енергия. Донасяйте по-често. 416. 11.VII. 13 г. 10 ч. 40 м. пр. пл.

Отъ н-ка на маневр. войски, подполк. Николовъ,
до н-ка на М.-О. опълчение.

Днесъ въ участъка на дѣсната колона мина деня съ твърде слаба престрелка безъ загуби. Частитѣ оставатъ на заетитѣ позиции. По формирането на дѣсната колона се срещнахъ съ командира на 12-и полкъ, полк. Тасевъ, и му съобщихъ заповѣдьта по опълчението за завземане на участъка на 2-а бригада, съ което дѣсната би се измѣстила въ лѣво и би вземала вѣрна посока по обекта Пресѣка. Командира на 12-и полкъ предъ менъ запита по телефона командира на бригадата, а тоя последния началника на дивизията. Отговорътъ отъ началника на дивизията бѣ, че тоя въпросъ той не може да го разреши и че той ще запита командующия армията. И така, за тая нощь до разрешение на въпроса отъ командующия армията, частитѣ оставатъ на заетитѣ позиции. № 80. 10. VII. 13 г. 10 ч. 10 м. сл. пл.

Отъ подполк. Николовъ, до н-ка на М.-О. опълчение.

Състава на дружинитѣ по дружинно е: 2-а Скопска 250 строеви и 70 нестроеви, 3-а Солунска — 320 и 60, 4-а Битолска — 233 и 68, 13-а Кукушка 266 и 85, 1-а дружина 14-и полкъ — 317 и 55, 1-а дружина 23-и полкъ — 310 и 32. Цѣлата дѣсна колона има всичко 1696 строеви и 370 нестроеви. Фронта, на който ще действува дѣсната колона, е 3 клм. твърде пресѣчена планинска мѣстность и безъ пѫтища. Относително заемането позицията на

2-а М.-О. бригада отъ 8-а дивизия, споредъ съобщението на командира на 12-и полкъ, което туку-що получихъ, остава висящъ. За сега 12-и полкъ остава на позицията си. При тия условия формирането на дѣсната колона, ако и да стане, посоката, която трѣбва да заеме дѣсната колона, трѣбва да се измѣни. Правилната посока, която трѣбва да завземе дѣсната колона, може да стане само при условие, ако 8-а дивизия заеме участъка на 2-а бригада. Дѣсната колона още не е формирана поради това, че 8-а дивизия не завзема указания участъкъ. Прочее, моля Вашето разпореждане. № 83. 11. VII. 13 год.

Отъ н-а на д. колона, до н-ка на М.-О. опълчение.

Донасямъ Ви, Господинъ Генералъ, че приехъ командуването на дѣсната колона. Деньтъ мина тихо. Дружината отъ 23-я полкъ, която се включваше въ дѣсната колона, командирътъ на 12-и полкъ отказа да я даде, понеже тя била придадена нему и че той я пратилъ къмъ дѣсната колона за поправяне на влошеното положение въ участъка на дѣсната колона. Утре ще Ви бжде представена скицата за разположението на частитѣ отъ д. колона на позицията. № 2. 11.VII. 13 г. 9 ч. сл. пл.

Къмъ пладне въ щаба на опълчението се донесе една ченогорска картечница, по поводъ на която до щаба на 4-а армия и съседитѣ се донесе следното:

Предъ нашия фронтъ спокойно. При отбиване завчерашнитѣ атаки дѣсната колона е пленила три черногорски картечници съ вензеля на кралъ Никола. Отъ тѣхъ две сж въ употрѣбление, а една е въ щаба. 398. 10.VII. 13 г.

Презъ деня заслужваща да бжде помѣстена тукъ е и телеграма № 2509 отъ началника на 8-а дивизия, която гласи следното:

На № 398. Повѣрената ми дивизия, следъ като направи нуждното разузнаване отъ изпратени напредъ рекогносцировачни отряди, констатира се, че противника нито е отстжпилъ, нито е отслабилъ заеманитѣ отъ него досега позиции, а напротивъ нови части сж турени на позиция на севернитѣ склонове на Повиенъ и значителни сгжстени части се намиратъ на западнитѣ склонове на Цера и Повиенъ. Споредъ заповѣдьта по армията отъ днешното число и дадѣнитѣ ми отъ командующия армията указания, дивизията ми трѣбваше да напредне само въ случай, че противникътъ е напусналъ позицитѣ си иначе да се задържа на досегашнитѣ си позиции. Пехотата и батареитѣ на противника при казармата Цера, не само че не сж вдигнати, но сж и доста усилени. Азъ моля, Господанъ Генералъ, да се прекжсне да ми се даватъ указания по моитѣ действия, тъй като оперативнитѣ заповѣди по армията определятъ за всѣки день задачата на всѣка часть, а начина ще си опредѣлямъ азъ лично споредъ обстановката, като поддържамъ и нуждната връзка съ съседитѣ си. 2509. Сивакобила, 10.VII. 12 г. 4 ч. 25 м. сл. пл.

Върху тая телеграма началникътъ на опълчението написа следната бележка, която, обаче, не се протелеграфира:

2509. Съ № 396 Ви е предадено само за сведение едно донесение отъ началника на нашата лѣва колона. Нито съмъ мислилъ, нито пъкъ Ви давамъ, нито пъкъ съмъ ималъ желанието да Ви давамъ указания.

И ето самото донесение отъ началника на лѣвата колона до началника на опълчението:

Тази сутринь положението е следното:

Пехотнитѣ части на противника сж се оттеглили на Пресѣшкитѣ височини, т. е. отъ нашата позиция на около 5 клм., дето сж се окопали. Артилерията имъ е заела Пресѣшкитѣ горни височини. Изпратихъ единъ авангардъ отъ една дружина около 1 клм. напредъ предъ позицията на 24-и полкъ. Неприятелската артилерия, която заемаше Церската казарма и височината съ рѣдката гора, що е на около 1 клм. южно отъ казармата, сж очистени. Би трѣбвало казармата по-скоро да се заеме, за да се даде свобода на действие и на насъ, обаче, това не е сторено нито има признаци за постигане на тая цель и, вѣроятно по тоя начинъ ще се даде време на противника да се опомни и заеме обратно. Ние се намираме въ контактъ съ противника, така че изпращането още напредъ рекогносцировачень отрядъ за сега е излишно, понеже не можемъ да узнаемъ нищо повече отъ това, което виждаме отъ тукъ, и друго, че той ще бжде изложенъ съвършено на дѣсната страна, тъй като моята колона е излѣзла и тъй по-напредъ отъ другитѣ. Щомъ, обаче, 8-а дивизия и дѣсната наша колона излѣзатъ напредъ и дадатъ свобода на действие на насъ, тогава въпросътъ ще бжде другъ. Заповѣдьта, изложена въ телеграма № 383 се получи и преписъ отъ нея пратихъ на началника на маневренитѣ войски, подполковникъ Николовъ. 102.

За хода на боя при 7-а Рилска дивизия щаба на опълчението бѣше държанъ въ течение отъ подпор. Евстатиевъ, изпратенъ за свързка при щаба на сжщата дивизия. Отъ началника на тая дивизия въ 3 ч. сл. пл. се получи следната телеграма:

Къмъ нашия дѣсенъ флангъ по долината на р. Брѣгалница се насочватъ неприятелски пехотни части. Съдействувайте съ Вашата артилерия и пехота за отбиване противника. Предупредете Вашитѣ части отъ лѣвия Ви флангъ зорко да гледатъ долината на Брѣгалница и да действуватъ съобразно съ обстановката. 313. Баня-чука, 10.VII. 13 г. 2 ч. 30 м. сл. пл.

Дѣсната колона деня прекара при пълно затишие. Дружинитѣ отъ 2-а бригада бидоха сведени въ две дружини: 5-а Одринска и 6-а Сборна отъ 6-а, 7-а, 8-а и 14-а дружини, сведени, общо въ 4 роти. 12-а не с.с. батарея не е стреляла презъ деня нито веднажъ, а с. с. взводъ отъ 8-а батарея подъ командата на адютанта на 2-и пл. арт. полкъ, подпор. Христовъ е обстрелвалъ съ обезпокоителенъ огънь неприятелскитѣ окопи, групи войници, батареи и пр., като похарчилъ 6 гранати и 88 шрапнели. 4-а с. с. полска батарея сжщо е стреляла обезпокойтеленъ огънь и изстреляла 79 снаряда, 6-а с.с. батарея 10. Загуби презъ деня колоната е имала 1 раненъ отъ 6-а дружина и 1 умрѣлъ отъ 14-а дружина. За действията подполк. Пчеларовъ донесе съ № 23 и 24, които ние помѣстихме на стр. 549 въ изложението за миналия день. Той рекогносцировачни отряди не изпрати, понеже „М.-О. дружини нѣмало“. което не бѣ вѣрно и което показва природата на неговото командуване. А между това на позицията, вѣрни на поста си оставаха 2-а, 4-а и 13-а дружини отъ 1-а бригада, 1-а дружина отъ 14-и полкъ и 3-а дружина отъ 23-и полкъ. Задъ позицията бѣха само дружинитѣ отъ 2-а бригада, но тамъ тѣ се устройваха и почиваха. Тоя методъ на командуване, граничащъ съ безразличието, естествено, не е за препоржчване. За да се изчерпи напълно въпроса, полезно е тукъ да цитираме донесенията на подполк. Пчеларовъ на 11 юлий до началника на опълчението:

На № 407. Донасямъ, че въ настоящия моментъ дружинитѣ заематъ днешното си положение. Предъ видъ на това, че командирътъ на 12-и полкъ нѣма заповѣдь да заеме участъка на дѣсната колона, то останахме за тази нощь на сжщитѣ си мѣста. Въ мое подчинение влизатъ дружинитѣ отъ повѣрената ми бригада и придаданитѣ къмъ нея 4-а Битолска дружина, състояща се отъ 150 човѣка. 2-а Скопска—150 човѣка, 13-а Кукушка—сжщо, една дружина отъ 23-и полкъ—180 човѣка, 2 с. с. план. орждия и една не с. с. план. батарея. Понеже четирима отъ дружиннитѣ командири отъ 2-а бригада сж ранени и излѣзли отъ строя, при това подъ ржка нѣмаме канцеларинитѣ си, то за числото на нестроевитѣ хора отъ частитѣ щабътъ на опълчението може да се възползува отъ последното представено сведение обр. № 5. Сжщо и за строевитѣ ще мога да представя точни сведения, следъ като устроя дружинитѣ и заема положението на маневрени войски. № 28. 11.VII.13 г. 2 ч. пр. пл.

> Отъ приложеното кроки, колкото и да е приблизително, се вижда разположението, което дѣсната колона заемаше въ вчерашния бой. Следъ боя мѣстото на 2-а М.-О. бригада, заедно съ дружината отъ Македонския полкъ, се зае отъ части на Балканския полкъ. Всички други части сѫ на сѫщитѣ си мѣста. Събранитѣ групи отъ дружинитѣ на 2-а М.-О. бригада се намиратъ между и задъ дружината отъ 23-и полкъ и 2-а Скопска дружина. Последната се намира въ дѣсно отъ Кукушката и въ лѣво отъ Шипченската. Групитѣ отъ 2-а бригада ще премѣстя привечерь въ Ковачка махала, за да не се предизвиква смущение на позицията, за което ще донеса. Подполк. Николовъ прие командуването на дѣсната колона. 32. 11.VII.13 г. 3 ч. сл. пл.

Лѣвата колона предъ себе си сѫщо не разви нѣкакви действия. Тая колона, обаче, на време изпратила 3-а дружина отъ 24-и полкъ на напредъ къмъ неприятелската позиция за подържане съприкосновението съ неприятеля и за разузнаването му. Дружината излѣзла напредъ около 900 крачки и изпратила още по-напредъ на западния брѣгъ на Безиковския долъ единъ взводъ, който заелъ скалистия тамъ хребетъ, заеманъ по-рано отъ неприятелски части. Къмъ 1 ч. сл. пл. неприятельтъ въ сила 1 дружина и 2 картечници настѫпилъ срещу нашия взводъ и станала нужда тоя взводъ да бѫде подкрѣпенъ отъ другъ взводъ. Двата взвода се задържали на позицията си до вечерьта и съсъ смръкване дружината и взводоветѣ, считайки задачата си изпълнена, се оттеглили на старитѣ си мѣста. Вечерьта полков. Недѣлковъ донесе следното:

> Положението вечерьта е следното: 24-и полкъ съ една пл. не с. с. батарея заема позициитѣ си съ единъ авангардъ, изпратенъ около 800 кр. предъ позицията му. 3-а бригада съ 2 с. с. орѫдия и 1 не с. с. пл. батарея е на сѫщата си позиция. На противника пехотата му заема Пресѣшкитѣ висоти съ една полска батарея и една гаубична 12 см. батарея. Днесъ сл. пл. неприятельтъ наново настѫпи и се установи на 3—4 клм. отъ насъ. Неприятелската батарея, която заемаше Церската казарма и височата съ рѣдката гора, която е на около 1 клм. южно отъ казармата, наново постави артилерия. Отстѫплението на неприятеля вчера бѣ видено много ясно отъ всички, но щомъ не се заеха неговитѣ отстѫпени позиции на време, безъ съмнение той ще си ги заеме обратно. 103. 10.VII. 13 г.

Презъ деня 24-и полкъ има ранени 2 офицери и 34 войници и подофицери. 10-а не с. с. батарея е обстрелвала неприятелски групи предъ дѣсната колона, неприятелската дружина предъ авангарда и похарчила 110 гранати и 108 шрапнели. Загуби батареята нѣма.

3-а М.-О. бригада остава на своята позиция. Отъ състава ѝ излиза 3-а Солунска дружина, като на нейно мѣсто дохожда 2-а дружина отъ 14-и полкъ. За действията на тая бригада е доста да помѣстимъ тукъ следното донесение отъ подполк. Протогеровъ до полковникъ Недѣлковъ:

> Днесъ въ 7 ч. пр. пл. забелезахъ две роти отъ Църния-камъкъ, че слизатъ къмъ Брѣгалница. Премѣстихъ двѣтѣ с. с. орѫдия на две различни позиции а по Ваша заповѣдь и не с. с. на трета позиция. Противника биде обстрелянъ, както по самия Църенъ-каменъ, така и по склоноветѣ до р. Брѣгалница и биде принуденъ да отстѫпи въ безпорядъкъ, като оттегли и орѫдията си. Батареята на противника, която е на Безиковскитѣ висоти, откри огънь срещу нашитѣ орѫдия, но веднага биде намѣрена отъ полската батарея на Баня-чука и биде принудена да млъкне. Орѫдията оставатъ на сѫщата позиция и бдятъ за противника, като го обстрелватъ при появяване на цель. Едновременно съ изпращането на орѫдията къмъ лѣвия флангъ, изпратихъ една рота подържка къмъ лѣвия флангъ. По Брѣгалница имало престрелка между патрулитѣ ни и ония на противника. Презъ миналата нощь изпратихъ 3 па-

трула къмъ Безиковскитѣ висоти, които ми донесоха, че противникътъ съ авангарда си е заемалъ самия гребенъ на Безиковскитѣ висоти, а по ската не е имало даже патрулиране. До тоя моментъ по цѣлия фронтъ е спокойно. 160. 10.VII.13 г. 1 ч. сл. пл.

Пратенитѣ с. с. и не с.с. орѫдия на лѣвия флангъ на 3-а бригада презъ цѣлия день съдействуваха за отблъсване атакитѣ срещу дѣсния флангъ на 7-а Рилска дивизия. С. с. взводъ презъ деня изстрелялъ 28 гранати и 354 шрапнели, а 11-а батарея—110 гранати и 108 шрапнели или всичко 600 снаряда. 9-а дружина изстреляла 100 патрони, а 11-а — 1350. Загуби въ бригадата и батареитѣ нѣма.

Действията срещу 7-а дивизия и придаденитѣ къмъ нея части на Калиманското поле презъ тоя день бѣха отъ страна на сърбитѣ най-упорити. Боятъ при тая дивизия почналъ още въ 4 часа пр. пл. и се е развилъ горе-доле така, както преди единъ и два дена при Говедарникъ и Повиенъ. Артилерията на неприятеля обстрелваше пунктоветѣ за атака съ дългъ барабаненъ огънь. И ясно личеше, че врага полага всичкитѣ си усилия да постигне тукъ непремѣнно успехъ. Сърбитѣ атакували въ 10 часа пр. пл. позицията на 22-и полкъ безъ успехъ, въ 2 ч. сл. пл. тая на 8-я полкъ сѫщо безъ успехъ, въ 6 ч. сл. пл. тая на 31-и полкъ съ сѫщия резултатъ. Въ 7 ч. сл. пл. сърбитѣ повели стремителна атака срещу двата фланга на Калиманската позиция и деньтъ се приключилъ съ изгубване отъ наша страна една висота на лѣвия флангъ на позицията, заета отъ 28-и полкъ.

11 юлий.

ЗАТИШИЕ НА ФРОНТА НА ОПЪЛЧЕНИЕТО И 8-а ДИВИЗИЯ. СЪДЕЙСТВИЕ НА 7-а ДИВИЗИЯ. ТЕЖКОТО ПОЛОЖЕНИЕ НА 2-я И 4-я АРМИИ

(Гл. скица № 56 отстреща).

На позициитѣ на опълчението и 8-а дивизия нощьта срещу 11 юлий мина съвършено тихо. Въ участъка на 7-а Рилска дивизия, обаче, сърбитѣ бѣха повели атака, която изглеждаше да е твърде упорита. Въ 2 часа отъ офицера за свързка подпор. Евстатиевъ при тая дивизия се получи кратката телефонограма: „Сърбитѣ атакуватъ фланга, заетъ, отъ 1-а бригада на 7-а дивизия“. Така, деньтъ 11 юлий предвещаваше да бѫде особено кръвопролитенъ. Сърбитѣ изиграваха своята последна карта и чрезъ всичкитѣ си усилия търсѣха да достигнатъ една решителна победа. Трѣбва да се забележи, че сърбитѣ, които въ продължение на две седмици не само не бѣха успѣли да напреднатъ, но и отъ участъка на М.-О. опълчение и 8-а дивизия бѣха отхвърлени 7 — 8 километра назадъ, бѣха си подали рѫка съ гърцитѣ отдавна и презъ последнитѣ дни водѣха непрекѫснато, но съвършено безъ успехъ борба за отхвърляне българската армия назадъ. Нито адската артилерийска стрелба на нашитѣ врагове, нито численото имъ превъзходство на атакуемитѣ пунктове, нито амбицията имъ да влѣзътъ въ София и осквернятъ интимното чувство на България, нищо не можеше да разбие несъкрушимата сила на бъл-

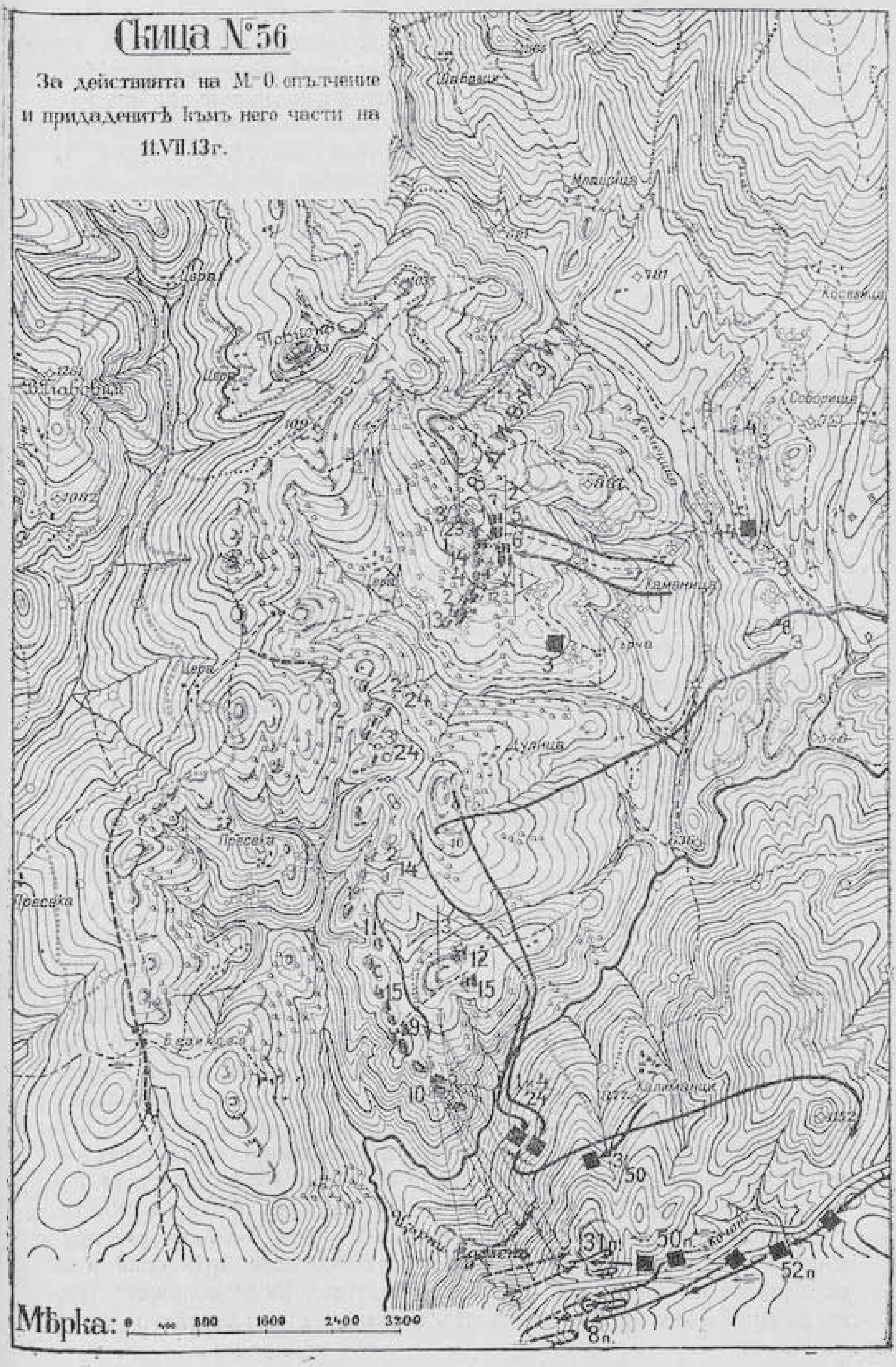

Скица №56

За дѣйствията на М-О. отдѣление
и придаденитѣ къмъ него части на
11.VII.13 г.

Шабаник
Младица
Косвица
Соборище
Каменица
Църв.
Дулица
Пресека
Калиманци
Църни Камень
1035
1261
1082
1052
2 Д.
50
31 п.
50 п.
52 п.
8 п.
Мѣрка: 0 400 800 1600 2400 3200

гарската армия. Частитѣ стоеха на позициитѣ като скали и отблъскваха всѣка атака съ пъленъ погромъ за неприятеля. Въпреки извънредно нерадостнитѣ сведения отъ предѣлитѣ на майка България, дето четвърти подълъ врагъ кощунствуваше и безсрамно водѣше война съ децата и женитѣ на българскитѣ герои, войскитѣ се държаха величествено и героично. Въ духа на всички говорѣше чувството на мъсть и на разплата. Войната възбуди фанатизма у войскитѣ, което показва, че тая война съ съюзницитѣ не само не бѣше политически и военно подготвена, но и морално. Предъ призрака на едно посрамление славата на падналитѣ герои моралната мощь на армията се удвояваше. На фронта на 7-а, 8-а дивизия и М.-О. опълчение положението бѣше надежно и силитѣ на неприятеля вече се изчерпваха. На фронта, обаче, на 2-а армия изглежда, че положението поради малочисленитѣ наши войски тамъ ставало все повече и повече несигурно. 1-а армия, за която се чуваше, че се прехвърля къмъ 4-а и 2-а армия, още не бѣше пристигнала. Какво правѣше 3-а армия, нищо не се знаеше. Оскждни бѣха сведенията и за 5-а армия. При все това, въ щаба на опълчението още продължаваше да се мисли, че главниятъ български полководецъ прилага надеженъ планъ за победа. Вѣрваше се, че силни голѣми единици се премѣстватъ въ зоната на 5-а армия и че тая последната скоро ще настжпи къмъ Враня и Страцинъ за съкрушаване врага. Кой можеше да допуща, че висшето българско командуване, което все таки се отличи въ войната съ турцитѣ, ще бжде толкова безхарактерно и безумно сега? Кой вѣрваше, че българскитѣ държавни мжже и политици ще бждатъ толкова лекоумни, щото да си позволятъ лукса да почнатъ войната като репресалия и да разиграватъ българскитѣ армии на война, като ги излагатъ на разбиване по части?

Презъ деня два сж въпроситѣ, на които полезно е тука да спремъ малко повече. Единиятъ бѣше за силитѣ, които се изтегляха отъ участъка на опълчението, а другиятъ — за тежкото положение, въ което 2-а, а поради нея и 4-а армии се намираха. По първиятъ въпросъ още рано сутриньта до щаба потекоха телеграми и отъ 7-а дивизия, и отъ 4-а армия, да се изпрати една пл. батарея въ разпореждане на началника на 6-а дивизия, като се насочи презъ Царево село за с. Вирче. За такъва се назначи 10-а не с.с. батарея отъ участъка на лѣвата колона, която батарея още сутриньта се изтегли отъ позицията и замина за новото си мѣстоназначение. Въ сжщото време, обаче, донесе се до щаба на 4-а армия, че ако нѣкаква особена нужда не налага, да не се изтегля повече планинска артилерия отъ участъка, „тъй като и така въ цѣлия участъкъ има само 4 с. с. пл. орждия, а участъка е 6—7 клм. дълъгъ“. Въ сжщото време замоли се командующи армията да разпореди оставената при щаба на сжщата армия 4-а рота отъ 6-а дружина да се повърне въ опълчението, а началника на 7-а дивизия—да повърне 2 р. отъ 3-а пионерна дружина, нужна за направата на пжтища за полската артилерия и за укрѣпяване на позицията. Затишието налагаше да се положатъ грижи за прибиране на излѣзлитѣ отъ състава на опълчението части.

Между това, борбата въ участъка на 7-а Рилска дивизия ставаше все повече и повече оживена. Въ 11 ч. 45 м. отъ началника на сжщата дивизия се получи следното:

Дѣсния ми флангъ силно се обстрелва отъ неприятелската артилерия отъ три страни. Бързо съдействувайте съ пехотата и артилерията, зорко следете това направление и действувайте по инициатива. 183. 11 ч. 45 м. пр. пл.

Въ 12 ч. 35 м. отъ командующи 4-а армия се получи следното:

Подържайте 7-а Рилска дивизия съ 24-и Черноморски полкъ за отбиване атакитѣ, които сърбитѣ водятъ въ настоящия моментъ срещу 7-а дивизия. 6392. Т. Габрово, 11.VII.13 г. 12 ч. 35 м. сл. пл.

За 24-и полкъ следъ това се размѣняватъ и следнитѣ телефонограми, които очертаватъ и положението, и схващанията:

Отъ н-ка на 7-а Рилска дивизия.

Притеглете веднага 24-и полкъ къмъ р. Брѣгалница, кота 1152. Полкътъ да бжде въ готовность да премине на лѣвия брѣгъ на р. Брѣгалница и подкрѣпи дѣсния флангъ на срѣдния участъкъ. 820. 11.VII.13 г. 1 ч. сл. пл.

До командующи 4-а армия и до н-ка на 7-а дивизия.

Разпоредихъ съ части отъ 24-и полкъ и 2 с.с. пл. орждия да съдействуватъ най-енергично противъ атаката на дѣсния флангъ отъ лѣвия участъкъ. 430. Тодоровци, 11.VII.13 г. 2 ч. 15 м. сл. пл.

Отъ н-ка на 7-а Рилска дивизия.

427. Всички атаки на неприятеля сж отбити. Той успѣ да заеме една височина предъ лѣвия ни флангъ; за обратното ѝ овладѣване тази нощь на разсъмване наши части поведоха атака, но не успѣха да я овладѣятъ. Тази височина се намира подъ огъня на нашата артилерия. Днесъ пр. пладне неприятелския артил. огънь предизвика известно смущение между частитѣ отъ срѣдния участъкъ. Положението скоро биде възстановено. Сега се води артил. огънь по цѣлия фронтъ 24-и полкъ по заповѣдь отъ командующия армията остава въ мое разпореждане на указания пунктъ. 822. 11.VII. 13 г. 2 ч. 10 м. сл. пладне.

До командующи 4-а армия и н-ка на 7-а дивизия.

Къмъ 430. 24-и полкъ е на позиция, оставянето на която е невъзможно. Разпоредихъ 24-и полкъ да се приближи до Брѣгалница само съ две дружини и 2 с. с пл. орждия, за да действува въ флангъ и тилъ на противника, като влѣзе веднага въ връзка съ частитѣ отъ дѣсния флангъ на лѣвия участъкъ. 432. 11.VII.13 г.

Отъ командующи 4-а армия.

Дръжте се юначно. Отъ България ни идатъ силни подкрѣпления. 6401. Т. Габрово, 11.VII.13 г. 1 ч. сл. пл.

Отъ н-ка на 7-а дивизия.

На № 449. Изпратете веднага 24-и Черноморски полкъ за Елехово, Баня-чука пл. 737. 11.VII.13 г. 6 ч. 15 м. сл. пл.

Отъ щаба на сжщата дивизия.

Началникътъ на дивизията заповѣда 24-и полкъ да тръгне веднага за Баня-чука, дето е необходимъ, и за утрешния бой остава въ маневрени войски. 739. 11.VII.13 г.

До командующи 4-а армия.

24-и полкъ е придаденъ къмъ опълчението. Той заема позиция между 1-а и 3-а М.-О. бригада. Съ телеграма 737 началникътъ на 7-а дивизия заповѣдва да изпратя този полкъ презъ Елехово за Баня-чука планина. Понеже позицията на повѣрений ми участъкъ е дълга 7 клм. и понеже въ маневрени войски имамъ само дружина отъ 44-и п. полкъ, която е изморена, а други войски нѣма, за да заематъ позицията на 24-и полкъ, считамъ, че тази заповѣдь е неизпълнима, толкова повече, че по донесение тази минута отъ началника на лѣвата колона, въ която влиза и 24-и полкъ, срещу нея се насочвала неприятелски части. Ползувамъ се отъ случая, още еднажъ да помоля, заповѣди отъ този родъ да ми се даватъ отъ Васъ, а не отъ началника на 7-а дивизия. № 737 да бѫде отмѣнена. 453. 11.VII. 13 г. 8 ч. 30 м. следъ пладне.

По-късно по телефона се получи заповѣдь, че 24-и полкъ остава на мѣстото си и че пратенитѣ две дружини, да съдействуватъ на 7-а дивизия, ще се повърнатъ въ участъка, едната на 12.VII., а другата на 13.VII. Така се завърши мисията на частитѣ отъ позицията, привлѣчени къмъ участъка на съседа, за да играятъ ролята на маневрени войски,

Другиятъ въпросъ, който презъ деня особено силно изпъкна, бѣше тежкото положение на 2-а, а поради това и на 4-а армии. Въ 11 ч. 40 м. пр. пл. въ щаба на опълчението пристигна началникъ щаба на 1-а М.-О. бригада, майоръ Марковъ, който, както видѣхме по-рано, на 9-и юлий бѣше изпратенъ въ щаба на 4-а армия за получаване заповѣди. Майоръ Марковъ повѣрително докладва, че презъ последнитѣ дни положението на 2-а армия е било доста критическо поради което налагало се да се в589матъ известни мѣрки за всѣка възможность. Въ сѫщото време, обаче, той допълни, че къмъ Неврокопъ се насочвала една значителна наша сила, за да действува въ флангъ и тилъ на гърцитѣ. Майоръ Марковъ донесе оперативна заповѣдь по 4-а армия № 23 и повѣрителна заповѣдь № 6331. Тия заповѣди бѣха съвсемъ нерадостни. Въпрѣки блѣскавата борба на 4-а армия, въ тия заповѣли се даваха нареждания за едно отстѫпление на цѣлата армия къмъ граничния вододѣлъ и следъ това още по-на северъ, като момента за почването на отстѫплението се запазваше да се даде второ нареждане. По-важнитѣ §§ отъ заповѣдьта № 23 сѫ следнитѣ:

§ 1. Въ допълнение на директива № 2 и вследствие последвалитѣ директиви и заповѣди отъ командующия съединенитѣ армии, 4-а армия ще произведе отстѫпателенъ маршъ, като при изпълнението му се задържи на следнитѣ последователни позиции: 1-о. На линията Ждрапаница, Сивакобила, Черната-скала, Лукарь-планина. 2-о. На линията, опредѣлена съ кота 1056 (с. Цървище), с. Ваксево, Лелинска-чука, Кюнекъ, и 3-о. На Коневската планина отъ шосето Кюстендилъ—Радомиръ до шосето Дупници—Диканитѣ . . .

§ 3 7-а п. Рилска дивизия заедно съ М.-О. опълчение съ преднитѣ имъ части ще заематъ позиция на старата граница отъ Сивакобила изключително до Черната-скала включително. Пѫтища за движение на дивизията до границата се опредѣлятъ презъ Драмча и Царевосело за Брѣзовския ридъ и Черната-скала. За по-нататъшното движение пѫтищата на дивизията и опълчението се опредѣлятъ Брѣзовския ридъ и пѫтя по р Рѣчица. Следня позиция дивизията и опълчението заематъ Лелинската чука, Ваксево до р. Рѣчица...

§ 5. Позицията на граничната линия дивизиитѣ нѣма да напущатъ до вторч заповѣдь . . .

§ 9. За часа на тръгването ще се съобщи допълнително.

А № 6331, адресиранъ до началницитѣ на 2-а, 7-а, 8-а дивизии, М.-О. опълчение и 3-а бр. 2-а дивизия, съдържаше шифровано следното:

Вследствие общото положение и по заповѣдь на Н. В. Главнокомандующия, предадена чрезъ командующия съединенитѣ армии, тази нощь ще почне отстѫплението на повѣрената ми армия къмъ границата. За извършване на отстѫпателния маршъ изпращамъ заповѣдь. Още сега разпоредете полската и гаубичната артилерия да се приготви за пѫть и щомъ се стъмни да тръгне за Черната-скала въ най-голѣмъ редъ и тишина. Щомъ се изтегли артилерията, насочете всички коларски обози да се изтеглять задъ нея. Организирайте силенъ ариергардъ и на който дайте инструкции за прикриване на отстжплението на частитѣ Ви на редъ позиции въ посокитѣ, указана въ заповѣдьта. Всички обози на частитѣ, които сж въ Царево-село, да тръгнать още тая вечерь. безъ да дочакатъ артилерията. 6331.

Горната телеграма ще изпълните следъ като получите следната телеграфическа заповѣдь: „Изпълнете шифрованата телеграма № 6331 и оперитивната заповѣдь № 23“.

Командующи 4-а армия, Генералъ-майоръ Диковъ.

Следъ нѣколкократно внимателно прочитане тия крайно важни повѣрителни заповѣди реши се, взето предъ видъ опита отъ 7. VII., да се приготвятъ всичкитѣ необходими по случая заповѣди, безъ да се подписватъ и безъ да се съобщаватъ комуто и да било, а на майоръ Марковъ се предписа да замине за граничния вододѣлъ за да изучи пжтищата и евентуалнитѣ позиции за борба. Въпреки всичката мжка, която разглежданитѣ заповѣди по 4-и армия будѣха въ душата на всички, до които тѣ бѣха назначени, както частитѣ, които бѣха устояли на най-ужасната стрелба, каквато въображението тогава можеше да рисува, така и щабоветѣ отъ фронта на 4-а армия вѣрваха, че звездата на България не е залѣзла и че враговетѣ не ще могатъ да ни измѣстятъ нито стжпка назадъ. Духовната мощь на 4-а армия бѣше надеждна и ако отстжплението се наложеше, това щѣше да бжде най-тежкото огорчение за борцитѣ, които отъ 15 дена се борѣха съ успехъ на тоя фронтъ и бѣха прогонили неприятеля чакъ на височитѣ Пресѣка и Повиенъ. Още едно малко усилие единъ ударъ отъ 8-а дивизия и М.-О. опълчение и бойниятъ редъ на сърбитѣ щѣше да бжде окончателно разстроенъ и сърбитѣ отхвърлени чакъ на старитѣ имъ укрѣпени позиции на Овче-поле и Султанъ-тепе. Това усилие тукъ можеше да стане чрезъ вкарване въ дѣло поне на две-три свежи бригади. Такива, обаче, и до края на войната не дойдоха. Лично-повѣрителнитѣ заповѣди бѣха отмѣнени отъ командующия 4-а армия на следующия день съ следната телеграма:

Предъ видъ на това, че обстоятелствата коренно се измѣниха въ наша полза, оперативната заповѣдь 23 и предписанието № 6331 отмѣнявамъ. 6450. Турско Габрово, 12.VII. 13 г. 2 ч. 45 м. сл. пл.

И въздъхнаха ония, които знаеха съдържанието на лично повѣрителнитѣ заповѣди. Сега нека видимъ действията на колонитѣ презъ деня.

Дѣсната колона. Деньтъ при тая колона мина тихо. Дружинитѣ отъ 2-а бригада сж на позицията при и задъ 3-а дружина отъ 23-и Шипченски полкъ. Споредъ донесението № 35 отъ подполк. Пчеларовъ отъ 7 ч. сл. пл. тѣ сж имали презъ деня на лице: 5-а Одринска — 310 човѣка, 6-а — 140, 7-а — 160, 8-а — 136 и 14-а — 160. Освенъ това, презъ деня сж били придадени къмъ сжщитѣ дружини по 20 души новопристигнали опълченци. Въ последнитѣ четири дружини е имало само по единъ офицеръ. Сутриньта подполк. Пчеларовъ подигналъ въпроса за разграничаване на участъцитѣ предъ командира на 12-и Балкански полкъ, но тогава тоя въпросъ не е могълъ да се разреши. Къмъ 10 ч. пр. пл. на позицията при тоя последенъ полкъ е билъ началникъ щаба на 2-а бригада отъ 8-а дивизия и, види се, къмъ пладне решило се участъка на 12-и Балкански полкъ да се продължи въ лѣво, като се включи и 3-а дружина отъ 23-и полкъ. По тоя начинъ въ лѣво отъ тая дружина почвалъ участъка на дѣсната колона отъ опълчението, а това разграничение наложило с. с. взводъ отъ 8-а батарея да отиде въ лѣво на мѣстото на 7-а с. с. батарея, която пъкъ отишла на мѣстото на взвода. Къмъ 3 ч. сл. пл. командуването на дѣсната колона се поело окончателно отъ подполковникъ Николовъ, който надвечерь издалъ оперативна заповѣдь по дѣсната колона № 1, споредъ която 1-а дружина отъ 14-и Макед. полкъ, 2-а Скопска и 13-а Кукушка дружини оставатъ на заетитѣ отъ тѣхъ позиции, 4-а Битолска дружина съ смръкване се разположила въ подържка на 300—500 крачки задъ позицията, 3-а Солунска дружина остава при мах. Ковачка въ обща подържка. 3-а дружина отъ 23-и Шипченски полкъ оставала въ подчинение на командира на 12-и Балкански полкъ и по тоя начинъ участъка на дѣсната колона съответно се намалявалъ. 12-а не с. с. батарея оставала на позицията си въ наблюдателно положение и минала деня, безъ да гръмне нито единъ изстрелъ. 1-а картечна рота се разположила на позиция часть при Скопската и часть при Кукушката дружина. Презъ деня колоната не е изхарчила нито единъ снарядъ, а дали дружинитѣ бѣха похарчили патрони, не може да се установи. Ранени презъ деня има 2 опълченци отъ 1-а Дебърска дружина и 1 отъ картечната рота. 4-а полска батарея отъ 3-и артилерийски полкъ изстреляла 76 снаряди, 6-а батарея 190. Батареитѣ сѫ стреляли по неприятелскитѣ биваци задъ казармата при Цера и неприятелскитѣ батареи. Вечерьта презъ тоя день пристигна още една полска батарея, 3-а отъ сѫщия полкъ, която зае позиция въ 7 ч. сл. пл. при Лукавица.

Лѣвата колона. Деньтъ и при тая колона сѫщо мина сравнително тихо. 24-и Черноморски полкъ до пладне остава разположенъ както миналия день. 10-а не с. с. батарея е излѣзла отъ състава на колоната и е заминала за с. Вирче. Въ 2 ч. сл. пл. 1-а и 4-а дружини отъ полка се опѫтили на югъ, слѣзли въ дола на р. Брѣгалница и следвайки по течението на рѣката, се насочили къмъ фланга на неприятеля, който действувалъ срещу 31-и Варненски полкъ. При това си движение тия две дружини сѫ били обстреляни въ флангъ отъ една неприятелска рота, което накарало дружинитѣ да заематъ позиция на близкия гребенъ и то само съ една рота, понеже мѣстото не позволявало да се разгънатъ повече роти. Дневника на полка и, тия на 1-а и 4-а дружини, водени отъ подполк. Писаровъ, не обясняватъ, какъ така две дружини спиратъ предъ една неприятелска рота и оставатъ въ престрелка до 9 ч. сл. пл., когато неприятелската рота отстѫпила и 31-и полкъ заелъ старитѣ си позиции. Къмъ сѫщото време дветѣ тия дружини получили заповѣдь и заминали за Баня-чука, дето спрѣли и образували маневрени войски на 7-а дивизия. Другитѣ две дружини отъ полка останали на позиция: 2-а дружина съ четиритѣ си роти въ бойна часть и 9-а рота въ дружинна подържка, а 3-а дружина съ двѣтѣ си роти въ бойна часть и 11-а рота въ подържка. Презъ деня полка е ималъ 8 ранени войници.

По-въ лѣво 2-а дружина отъ 14-и Макед. полкъ се събрала цѣлата и заела участъка на 3-а Солунска дружина, подчиненъ на началника на колоната. Още по-въ лѣво въ 3-а М.-О. бригада тоя день позицията се раздѣля на три участъка: дѣсенъ подъ началството на капитанъ Зографовъ съ 11-а дружина, срѣденъ — капитанъ Стоянчевъ съ 9-а дружина и 2 роти отъ 15-а дружина и лѣвъ — капитанъ Петровъ съ 10-а дружина и 2 картечници. Предъ фронта на бригадата освенъ настѫплението на нѣколко патрули, които успѣли да минатъ Безиковския долъ и да се покачатъ по склона на Безиковския хребетъ, други действия не е имало. 2-и с. с. взводъ отъ 8-а пл. батарея въ 8 ч. пр. пл. заелъ по склона на Раденикъ маскирана съ изкуствено поставени дървета позиция 11-а не с. с. батарея цѣлата се разположила на позиция въ участъка на 10-а дружина на лѣвия флангъ на бригадата. Още отъ 8 ч. пр. пл. тия орѫдия откриха сполучлива стрелба по неприятеля, който настѫпваше срещу дѣсния флангъ на 31-и полкъ и която трая до вечерьта. Батареитѣ изстреляха: с. с. орѫдия 12 гранати и 224 шрапнели, а не с. с. батарея 48 гранати и 64 шрапнели. Отъ дружинитѣ на 3-а бригада сведения има за 11-а дружина, която изстреляла 850 патрони, а 10-а, която бѣше на лѣвия флангъ и обстрелва настѫпващитѣ сърби срещу 31-и полкъ... Загуби въ бригадата и 2-а дружина отъ 14-и Македонски полкъ нѣма.

Боятъ при 7-а Рилска дивизия тоя день се разви главно въ участъка на 2-а бригада отъ 4-а дивизия, разположена на дѣсния флангъ при Калиманци и при 22-и полкъ. Въ реляцията на сѫщата бригада за действията тоя день четемъ:

„Къмъ 2—2 ч. 30 м. пр. пл. противникътъ откри силна канонада по лѣвия флангъ отъ участъка на 1-а бригада отъ 7-а дивизия. По фронта на бригадата (8-и и 31-и полкове) сравнително бѣ тихо. Противникътъ рѣдко обстрелваше съ артилерия разположението на 31-и полкъ, а къмъ пладне усили стрелбата си (прил. № 189). Вследствие голѣмитѣ загуби отъ неприятелски кръстосанъ артилерийски огънь отъ гаубици и полска артилерия, дружината отъ 21-и полкъ, която бѣше въ подържка, попаднала подъ пораженията на противника подава назадъ, подаватъ назадъ сѫщо и нѣкои роти отъ лѣвия флангъ на 31-и полкъ и отъ дѣсния флангъ на 8-и полкъ. Останалитѣ роти отъ двата полка (8-и и 31-и) юнашки отстояха главната позиция. Моментътъ бѣ критически, даде се заповѣдь по телефона: Частитѣ да се държатъ до последня крайность: 8-и полкъ съ ротитѣ отъ подържкитѣ си да атакува и повърне на преднитѣ имъ мѣста подалитѣ се назадъ роти. Началникътъ на 7-а Рилска дивизия заповѣда на командира на бригадата: Да поведе напредъ останалитѣ отъ 50-и полкъ роти и подкрѣпи находящитѣ се въ бойната часть войски отъ дѣсния бригаденъ участъкъ (31-и полкъ) и контъратакува противника. Въ помощь на 8-и полкъ бѣха изпратени по заповѣдь на началника на 7-а дивизия — 2 дружини отъ 50-и полкъ, а по-после още една дружина отъ 52-и полкъ къмъ 8-и и 31-и полкове. Подалитѣ се назадъ роти отъ 8-и полкъ заеха преднитѣ си мѣста, а 31-и полкъ се задържа на главната си позиция, като отстѫпи само отъ височата, която е непосредствено и на 200—300 кр. предъ позицията и която се заемаше само съ нѣколко роти отъ тоя полкъ. Съ смръкване по заповѣдь на началника на 7-а дивизия се разреши из 8-и и 31-и полкове да се смѣнятъ съ подкрепилитѣ ги дружини отъ другитѣ полкове, а само дружинитѣ отъ 50-и полкъ бѣха оттеглени въ маневрени войски на дивизията. Вечерьта се изпрати и една пионерна рота въ участъкъ на 31-и полкъ за усъвършенствуване окопитѣ на стрелцитѣ съ блиндажи.

За тоя бой при 2-а бригада 4-а дивизия полезно е тукъ да цитираме следното отъ дневника на 12-а Лозенградска дружина за 11 юлий:

> Сърбитѣ пакъ бомбардираха Капитанската-чука. Батареята на нашия участъкъ се премѣсти задъ лѣвия ни флангъ и съ огъня си обстрелваше сърбитѣ на лѣвия брѣгъ на р. Брѣгалница. Въ 4 ч. сл. пл. бомбардировката на сжщата височина достигна максималния си размѣръ и сърбитѣ се понесоха въ атака. Силния адски огънь въ началото разколеба нашата пехота, която заемаше височината, и почна да отстжпва, обаче, скоро биде повърната на мѣстото си и отблъсна всички атаки на сърбитѣ. Нашата батарея стреляше по настжпващитѣ сърби и за забѣлезване бѣше, че само единъ сполучливъ попадналъ снарядъ отъ нашата артилерия по сърбскита верига ги обръщаше въ бѣгство, когато нашата пехота търпи цѣлъ день такъвъ адски огънь отъ всички батареи на сърбитѣ, които стреляха и флангово и съ гаубици. Отъ нашата позиция цѣлия день се виждаше Капитанската-чука обвита въ пушекъ отъ разпръсване на сърбскитѣ снаряди. Не е възможно да има жива душа на тая чука, си казваха наблюдателитѣ. Обаче, се оказа, че останалитѣ живи наши пехотинци стояха въ окопитѣ и отблъснали всички атаки на сърбитѣ. Твърда българска душа! Честь и слава на тия юнаци, защитници, които ще могатъ да разказватъ, че на 11 юлий 1913 г. сж защищавали Капитанската-чука! Тази упоритость на нашия войникъ навѣрно е поразила и сърбитѣ, понеже не е възможно да се прослави пехотата съ по-голѣма самоотверженость отъ тази, която шепа наши войници показаха днесъ на Капитанската-чука! Нашия участъкъ нѣмаше нищо особено.

Съ тоя день завършватъ голѣмитѣ боеве при 4-а армия, въ които усилията на сърбитѣ жалко бидоха сломени както на Повиенъ—Говедарникъ, така и на Калиманското поле Гърляно. Българската войска на главния театъръ на борбата показа своята ненадминатата устойчивость. При това катастрофално положение на България, нападната отъ всички страни, тия боеве сж единъ атестатъ за голѣмитѣ добродѣтели на нашето племе.

12 юлий.

ЗАТИШИЕ.

Следъ полунощь на 11 срещу 12 юлий въ 2 часа въ щаба на опълчението се получи оперативна заповѣдь по 4-а армия № 24 отъ 11.VII.13 г. 10 ч. сл. пл. съ следнитѣ два параграфа:

> § 1. 4-а армия днесъ, 11 юлий, упорно устоява своитѣ позиции, отби всички атаки на противника. Една гръцка колона, която бѣше настжпила срещу 6-а дивизия биде контъратакувана отъ 35-и п. Врачански полкъ и обърната въ бѣгство.
>
> § 2. За утре, 12 юлий, армията продължава да се държи крѣпко на своитѣ позиции. Последнитѣ да се силно укрѣпятъ. Особено за противъ артилерийския огънь, като се държатъ на своитѣ позиции като на твърдини, частитѣ на армията да бждатъ въ най-близко съприкосновение съ противника. Ако една часть бжде атакувана, съседнитѣ да действуватъ въ флангъ и тилъ на противника, като му нанасятъ загуби съ огъня си, овладѣватъ позицитѣ си. Помежду си частитѣ да държатъ най-близка връзка.

По позицитѣ бѣше тихо. Времето бѣше облачно и отъ време на време превалѣваше дъждъ. Въ 3 ч. пр. пл. на позицията при Говедарникъ се почна една жива пушечни и артилерийска престрелка, за която се донесе до командующи 4-а армия и съседитѣ следното:

Къмъ 3 ч. пр. пл. днесъ се почна пушечна и артилер. стрелба срещу нашата дѣсна колона и частитѣ на 8-а дивизия. Нашата артилерия обстрелваше отначало Церската висота, а въ последствие височината съ казармата Цера. Неприятелската артилерия стреляше отъ височината при казармата Цера. Стрелбата продължи половинъ часъ и не бѣше толкозъ интензивна. 460. Тодоровци, 12.VII.13 г. 3 ч. 30 м. пр. пл.

По сѫщия въпросъ презъ деня се получиха следнитѣ донесения и съобщения, които очертаватъ и какъ е изникнала, и какво представляваше отъ себе си тая престрелка:

Отъ командующи 4-а армия.

По донесение на началника на Тунджанската дивизия, насоченитѣ атаки къмъ тази дивизия къмъ 4 ч. презъ тази нощь сѫ отбити съ голѣми загуби за сърбитѣ. Нашитѣ тамъ твърдо се държатъ. № 6391. Турско-Габрово, 12.VII.13 г. 8 ч. 20 м. пр. пл.

Отъ н-ка на 8-а Тундж. дивизия.

Днесъ въ 3 ч. пр. пл. противника предприе настѫпление срещу участъка на повѣрената ми дивизия. Въ 4 ч атаката биде отблъсната, сега по фланга е тихо. 2520. Сивакобила, 12.VII.13 г. 4 ч. 30 м. пр. пл.

Отъ щаба на дѣсната колона.

Въ 3 ч. 15 м. предъ капит. Величковъ имаше два опита за нападение, а споредъ капит. Пожарлиевъ сърбски войници слѣзнали да събиратъ ранени. Секретитѣ открили огънь, а следъ часъ почти безъ нужда стреляли отъ окопитѣ. Стрелбата по заповѣдь се прекрати. Положението нормално. За блиндажи доставете инструменти. Позиция Каменица, 12. VII. 13 г. Получено въ 1 ч. сл. пл.

Отъ н-ка на дѣсната колона.

Донасямъ Ви. Господинъ Генералъ, че днесъ въ 3 ч. пр. пл. въ участъка на 2-а Скопска и 13-а Кукушка дружини се завърза една усилена престрелка, която трая половинъ часъ. По заявлението на командира на 13-а Кукушка дружина, престрелката била предизвикана отъ страна на противника, който искалъ да атакува дружинитѣ, обаче, своевременно билъ забелезанъ отъ секретитѣ, завръзва се престрелка и противника бива отбитъ. Следъ отстѫпването на противника до тая минута е тихо въ участъка на дѣсната колона. Прилагамъ скицата на заетата позиция отъ дѣсната колона. Моля, за да мога да изпълня заповѣдьта, да се направятъ блиндажи за запазване хората отъ артилерийския огънь, моля да се отпуснатъ 40 лопати и 15 киркомотики на рота за направата на блиндажи. № . . . 12.VII.13 г. 2 ч. сл. пл. Получено въ 4 ч. 20 м. сл. пл.

Едно сравнение на донесенията отъ опълчението и отъ 8-а дивизия върху това едно и сѫщо събитие е поучително въ психологическо отношение. Докато донесението на опълчението очертава една пехотна и артилерийска престрелка, това на 8-а дивизия чертае отблъснато неприятелско настѫпление и атака. А между това, въ действителность нѣмаше нищо подобно и отблъснатата атака бѣ дѣло на едно възбудено въображение. Полковникъ Тасевъ въ второто си донесение до командира на 2-а бригада отъ 8-а дивизия № 99 отъ 8 ч. 30 м. пр. пл., цитирано въ релацията му, между другото, като резюмира полученитѣ отъ него донесения по сѫщата престрелка, казва следното:

Заключението, което вадя отъ всички донесения, е, че и да е имало известно движение отъ страна на противника къмъ нашата позиция, то е било само отъ патрули съ разузнавателна цель. Че това е така, се вижда отъ обстоятелството, че като се почна усилената оржжейна престрелка почватъ сърбитѣ да стрелятъ отъ окопитѣ си, че артилерията имъ обстрелва лощината, вѣроятно предполагайки наше настжпление, и трето, че следъ разсъмване не се забелезватъ неприятелски части въ лощината, която е доста широка.

Презъ нощьта срещу 12 юлий и следъ това презъ деня отъ командующи 4-а армия се получиха и следнитѣ:

На 2-а армия утре вечерь пристигатъ значителни подкрѣпления и тя ще почне преследването на противника. 6412.

Въ 8-дневенъ непрекжснатъ бой храбритѣ български войници отбиха всички бѣсни атаки на противника и сломиха неговата енергия, като му причиниха грамадни загуби, които той задълго ще чувствува. Съ това тѣ показаха предъ цѣлъ свѣтъ своята изумителна стойкость, о която се разбиха като гранитъ всички намѣрения на противника да навлѣзе въ нашата татковина и пренесоха неоценима заслуга на Н. В. Главнокомандующия, на българския престолъ и на мира на всички българи. За тия славни и безподобни дѣла отъ храбрость и самоотверженость Н. В. Главнокомандующия награждава всѣка рота, батарея и ескадронъ съ по 20 кръста за храбрость, а командующия съединенитѣ армии обявява своята безкрайна благодарность на всички части отъ повѣрената ми армия за тѣхното юначно и славно държане отъ незабравими дни. Командиритѣ на частитѣ да представятъ телеграфически отличилитѣ се г. г. офицери, независимо отъ досегашнитѣ имъ награди. Противникътъ прави последнитѣ опити за достигане цельта си, но вследствие грамаднитѣ загуби, нанесени му отъ нашитѣ храбри и доблестни офицери и войници, които загуби сж го направили полуспособенъ за активни действия, обаче, това не му се отдава. Остава нашитѣ дивни офицери и войници да сломятъ и последнитѣ опити на противника за настжпление, по този начинъ да можемъ да му диктуваме сгодни за насъ условия за миръ. Нека се знае отъ редника до генерала, че сега политическото положение е такова, че всѣко наше отстжпление ще отдалечи времето за сключване на мира, понеже това ще увеличи надеждитѣ на противника да завземе повече земя. Азъ съмъ увѣренъ, че частитѣ отъ 4-а армия нѣма да позволятъ на противника да направи повече крачка напредъ и че по този начинъ ще изпълнятъ вжжделеното желание на цѣлия български народъ. Настоящето да се прочете предъ всички роти, батареи, ескадрони и команди. 6417. Т.-Габрово, 11.VII.13 г. 11 ч. 25 м. сл. пл.

Съ телеграма N-о 283 командующи съединенитѣ армии най-възторжено възхвалява действията на 4-а армия въ последнитѣ боеве. Той е увѣренъ, че военнитѣ действия следъ нѣколко дена ще бждатъ прекратени и че България ще наложи всички свои искания, но при две условия: 1-о Строго да държимъ своитѣ заети позиции, и 2-о Съ подкрѣпленията, които идатъ намъ и на 2-а армия, да нанесемъ решително поражение на гърцитѣ. „4-а армия, казва командующия съединенитѣ армии, ще пожъне славата на спасителка на отечеството съ своя героизъмъ въ тѣзи твърде тежки за отечеството времена". Отъ своя страна поканвамъ славнитѣ чинове отъ 4-а армия отъ редника до генерала, да развиватъ до крайна степень сжщото упорство, като превърнатъ позициитѣ си на непревзимаеми и възвисятъ духа си въ висока степень, за да могатъ единъ день да заслужатъ високата честь да се нарекатъ „спасители на отечеството". Настоящата заповѣдь да се прочете въ всички роти, батареи, ескадрони и команди. 6441 Т. Габрово. 12.VII.13 г. 6 ч. сл. пл.

Презъ сжщия день отъ началника на 7-а Рилска дивизия се получи следната заповѣдь по сжщата дивизия и придаденитѣ къмъ нея части—М.-О. опълчение, 2-а бригада отъ 4-а дивизия, 21-и Срѣдногорски, 24-и Черноморски и 52-и п. полкове:

Офицери, подофицери и войници,

Отъ многочисленитѣ поздравления, които съмъ получилъ отъ България по случай юнашкото ви държане досега въ борбата съ вѣроломния врагъ, се вижда, че въ тѣзи сѫдбоносни за отечеството времена погледитѣ на цѣла България, царь и народъ, сѫ обърнати къмъ васъ. Всички съ вѣра гледатъ на васъ като на гранитъ, въ който ще се разбие врагътъ. Вашитѣ мѫки и изтезания сѫ известни на Царь и Отечеството, напрѣгнете още малко всичкитѣ си сили, за да довършимъ окончателно разбития вече неприятель. Следъ това ще си отидемъ спокойно по домоветѣ. Сега на работа. Бѫдете здрави и храбри юнаци! Богъ е съ васъ!

Дѣсната и лѣвата колони презъ деня оставатъ на позициитѣ си, като времето се употрѣбява за окопаване, направа на блиндажи, ходове за съобщения, козирки и подобни, тамъ дето това не е било наблюдавано отъ неприятеля и дето е имало нужния инструментъ, какъвто въ достатъчно количество отъ парка на 10-а пионерна дружина се изпраща вечерьта. За рѫководене укрѣпяването на упорнитѣ пунктове и направа на закритията се заповѣда въ дѣсната колона да се назначи капитанъ Величковъ, а въ лѣвата капитанъ Петровъ, бидейки и двамата пионерни офицери. За направа пѫть презъ р. Каменица по посока и въ участъка на лѣвата колона за обстрелване въ флангъ и тилъ неприятеля, който напираше срещу 7-а Рилска дивизия, се поиска една пионерна рота отъ тия находящи се въ Царево село, за каквато биде изпратена следния день 2-а р. отъ 3-а пионерна дружина, която се числѣше, както знаемъ, прикомандирована къмъ опълчението. По въпроса за двѣтѣ дружини отъ 24-и Черноморски полкъ и връщането имъ въ полка презъ деня се размѣниха доста телеграми между щаба на опълчението, тоя на 4-а армия и 7-а дивизия, докато късно презъ нощьта едната дружина се върна на мѣстото си, а другата била оставена на позиция при вливането на р. Каменица въ Брѣгалница, между 7-а дивизия и опълчението. Споредъ донесение 465 до щаба на 4-а армия лѣвата колона имаше 3761 щика, 8 картечници, 8 полски, 2 пл. с. с. и 6 пл. не с.с. орѫдия, дѣсната колона—1386 щика, 8 картечници 2 с.с. пл. и 6 не с.с. пл. орѫдия и маневрени войски—1500 щика.

Деньтъ мина по позициитѣ съвсемъ тихо. Сѫщо тихо бѣ предъ 7-а дивизия. Къмъ $6^1/_2$ ч. 4-а полска батарея обстреля бивака на неприятеля юго-източно отъ Цера и разпръсна противника въ него. Стрелбата на тая батарея, разположена на югъ отъ Соборище, се коригираше отъ командира на 4-о не с. с. пл. отдѣление, находящъ се на позицията на 24-и п. полкъ. Презъ деня и главно презъ нощната престрелка къмъ 3 ч. пр. пл. батареитѣ отъ дѣсната колона изстреляли с.с. взводъ 16 гранати и 91 шрапнели и 12-а батарея—36 гранати и 12 шрапнели. Батареитѣ отъ лѣвата колона сѫ обстрелвали неприятеля по Църни-каменъ, дето едно неприятелско орѫдие е било разрушено отъ сполучливо попадение, с. с. взводъ изстрелялъ 5 гранати и 26 шрапнели, а 11-а не с.с. батарея—3 гранати и 31 шрапнели. Загуби има въ дѣсната колона ранени въ с. с. взводъ 1 подофицеръ, 1-а Дебърска дружина 4, 2-а Скопска—1, 4-а Битолска—2 и 13-а Кукушка—4 и 12-а не с. с. батарея—2, или всичко 16 души, а

Офицери, подофицери и войници,

Отъ многочисленитѣ поздравления, които съмъ получилъ отъ България по случай юнашкото ви държане досега въ борбата съ вѣроломния врагъ, се вижда, че въ тѣзи сѫдбоносни за отечеството времена погледитѣ на цѣла България, царь и народъ, сѫ обърнати къмъ васъ. Всички съ вѣра гледатъ на васъ като на гранитъ, въ който ще се разбие врагътъ. Вашитѣ мѫки и изтезания сѫ известни на Царь и Отечеството. напрѣгнете още малко всичкитѣ си сили, за да довършимъ окончателно разбития вече неприятель. Следъ това ще си отидемъ спокойно по домоветѣ. Сега на работа. Бѫдете здрави и храбри юнаци! Богъ е съ васъ!

Дѣсната и лѣвата колони презъ деня оставатъ на позициитѣ си, като времето се употрѣбява за окопаване, направа на блиндажи, ходове за съобщения, козирки и подобни, тамъ дето това не е било наблюдавано отъ неприятеля и дето е имало нужния инструментъ, какъвто въ достатъчно количество отъ парка на 10-а пионерна дружина се изпраща вечерьта. За рѫководене укрѣпяването на упорнитѣ пунктове и направа на закритията се заповѣда въ дѣсната колона да се назначи капитанъ Величковъ, а въ лѣвата капитанъ Петровъ, бидейки и двамата пионерни офицери. За направа пѫть презъ р. Каменица по посока и въ участъка на лѣвата колона за обстрелване въ флангъ и тилъ неприятеля, който напираше срещу 7-а Рилска дивизия, се поиска една пионерна рота отъ тия находящи се въ Царево село, за каквато биде изпратена следния день 2-а р. отъ 3-а пионерна дружина, която се числѣше, както знаемъ, прикомандирована къмъ опълчението. По въпроса за двѣтѣ дружини отъ 24-и Черноморски полкъ и връщането имъ въ полка презъ деня се размѣниха доста телеграми между щаба на опълчението, тоя на 4-а армия и 7-а дивизия, докато късно презъ нощьта едната дружина се върна на мѣстото си, а другата била оставена на позиция при вливането на р. Каменица въ Брѣгалница, между 7-а дивизия и опълчението. Споредъ донесение 465 до щаба на 4-а армия лѣвата колона имаше 3761 щика, 8 картечници, 8 полски, 2 пл. с. с. и 6 пл. не с.с. орждия, дѣсната колона—1386 щика, 8 картечници 2 с.с. пл. и 6 не с.с. пл. орждия и маневрени войски—1500 щика.

Деньтъ мина по позициитѣ съвсемъ тихо. Сѫщо тихо бѣ предъ 7-а дивизия. Къмъ $6^1/_2$ ч. 4-а полска батарея обстреля бивака на неприятеля юго-източно отъ Цера и разпръсна противника въ него. Стрелбата на тая батарея, разположена на югъ отъ Соборище, се коригираше отъ командира на 4-о не с. с. пл. отдѣление, находящъ се на позицията на 24-и п. полкъ. Презъ деня и главно презъ нощната престрелка къмъ 3 ч. пр. пл. батареитѣ отъ дѣсната колона изстреляли с.с. взводъ 16 гранати и 91 шрапнели и 12-а батарея—36 гранати и 12 шрапнели. Батареитѣ отъ лѣвата колона сѫ обстрелвали неприятеля по Църни-каменъ, дето едно неприятелско орждие е било разрушено отъ сполучливо попадение, с. с. взводъ изстрелялъ 5 гранати и 26 шрапнели, а 11-а не с.с. батарея—3 гранати и 31 шрапнели. Загуби има въ дѣсната колона ранени въ с. с. взводъ 1 подофицеръ, 1-а Дебърска дружина 4, 2-а Скопска—1, 4-а Битолска—2 и 13-а Кукушка—4 и 12-а не с. с. батарея—2, или всичко 16 души, а въ лѣвата всичко 5 души ранени въ 24 полкъ. 10-а дружина изстреляла—400 патрони, 11-а—125, а за другитѣ сведения нѣма. 3-а батарея отъ 3-и полски артил. полкъ изстреляла 131 снаряди, 4-а батарея — 190 снаряди, 6-а батарея . . .

13 юлий.

ЗАТИШИЕ.

Сутриньта се получи заповѣдь по 4-а армия № 25 отъ 11 часа 30 м. сл. пл. на 12.VII., споредъ която „въ случай че противникътъ предприеме нощно нападение, което може да се предполага отъ това затишие, удара му да се посрещне съ ударъ на ножъ, като се действува най-смѣло и безстрашно: Атакуванитѣ отъ фронта посрещатъ удара отъ мѣстото си, а съседнитѣ атакуватъ въ флангъ на неприятеля.“ Тая заповѣдь освенъ това нареждаше да се предприематъ действия съ разузнавателна цель. На 8-а Тунджанска дивизия и М.-О. опълчение се заповѣдваше „да държатъ своитѣ маневрени войски повече къмъ лѣвия си флангъ, за да бждатъ по-близо за помощь на 7-а дивизия, къмъ която противникътъ най-много напира.“ Презъ деня по-важни донесения и разпореждания, заслужаващи да се помѣстятъ тукъ, сж следнитѣ:

Отъ командующи 4-а армия.

На 12 того предъ фронта на 2-а армия на лѣвия брѣгъ на р. Струма се водилъ бой, кждето гърцитѣ били отбити съ голѣми загуби. По дѣсния брѣгъ на р. Струма неприятельтъ нищо сериозно не предприелъ. Отъ България пристигатъ подкрѣпления, както на 2-а така и на нашата армия. 6477.

До Командующи 4-а армия.

6453. Началникътъ на 7-а дивизия съ телеграма отъ тази сутринь № 829 разпоредилъ двѣтѣ дружини да останатъ на лѣвия флангъ на участъка ми въ готовность въ случай на нужда да подкрѣпятъ дѣсния флангъ на 7-а дивизия. Донасямъ, че това непрекжснато разтакане на тия две дружини е вредно и че тѣ като части, имащи участъци отъ позицията, не могатъ и не бива да играятъ роля на маневрени войски. Разпоредихъ дружинитѣ да се прибератъ при полка си. 500. 13.VII.13 г. 10 ч. пр. пл.

Отъ командующи 4-а армия.

Въ изпълнение и развитие на оперативната заповѣдь № 25, заповѣдахъ действията на рекогносцировачнитѣ отряди отъ 2-а и 6-а дивизии да се развиятъ до степень на едно решително настжпление отъ войскитѣ на генералитѣ Гешовъ и Теневъ. Вие срещу сърбитѣ действувайте, като се задържите крѣпко на позициитѣ си. Сега се получи известие, че гърцитѣ на крайния лѣви флангъ сж отбити и преследвани. 6492. Турско Габрово, 13.VII.13 г. 11 ч. 35. м. пр. пл.

Деньтъ мина въ слаби престрелки между патрулитѣ и бѣ още по-тихъ отколкото миналия день. Къмъ $2^{1}/_{2}$ ч. сл. пл. неприятелската батарея отъ къмъ Пресѣка хвърли 5—6 шрапнели по позицията на 24-и полкъ, безъ да причини, каквито и да е загуби. Нашитѣ батареи презъ деня не сж стреляли нито единъ снарядъ. 11-а дружина изстреляла 100 патрони. За другитѣ сведения нѣма. Загуби има само 1 раненъ отъ 2-а Скопска дружина. 3-а батарея отъ 3-и полски артил. полкъ презъ деня се премѣсти задъ участъка на 24-и полкъ до развалениѣ казарми по лѣвия брѣгъ на р. Каменица при вливането ѝ въ Брѣгалница. Отъ началника на лѣвата колона се получи въ лѣвата всичко 5 души ранени въ 24 полкъ. 10-а дружина изстреляла—400 патрони, 11-а—125, а за другитѣ сведения нѣма. 3-а батарея отъ 3-и полски артил. полкъ изстреляла 131 снаряди, 4-а батарея — 190 снаряди, 6-а батарея . . .

13 юлий.

ЗАТИШИЕ.

Сутриньта се получи заповѣдь по 4-а армия № 25 отъ 11 часа 30 м. сл. пл. на 12.VII., споредъ която „въ случай че противникътъ предприеме нощно нападение, което може да се предполага отъ това затишие, удара му да се посрещне съ ударъ на ножъ, като се действува най-смѣло и безстрашно: Атакуванитѣ отъ фронта посрещатъ удара отъ мѣстото си, а съседнитѣ атакуватъ въ флангъ на неприятеля.“ Тая заповѣдь освенъ това нареждаше да се предприематъ действия съ разузнавателна цель. На 8-а Тунджанска дивизия и М.-О. опълчение се заповѣдваше „да държатъ своитѣ маневрени войски повече къмъ лѣвия си флангъ, за да бждатъ по-близо за помощь на 7-а дивизия, къмъ която противникътъ най-много напира.“ Презъ деня по-важни донесения и разпореждания, заслужаващи да се помѣстятъ тукъ, сж следнитѣ:

От командующи 4-а армия.

На 12 того предъ фронта на 2-а армия на лѣвия брѣгъ на р. Струма се водилъ бой, кждето гърцитѣ били отбити съ голѣми загуби. По дѣсния брѣгъ на р. Струма неприятельтъ нищо сериозно не предприелъ. Отъ България пристигатъ подкрѣпления, както на 2-а така и на нашата армия. 6477.

До Командующи 4-а армия.

6453. Началникътъ на 7-а дивизия съ телеграма отъ тази сутринь № 829 разпоредилъ дветѣ дружини да останатъ на лѣвия флангъ на участъка ми въ готовность въ случай на нужда да подкрѣпятъ дѣсния флангъ на 7-а дивизия. Донасямъ, че това непрекжснато разтакане на тия две дружини е вредно и че тѣ като части, имащи участъци отъ позицията, не могатъ и не бива да играятъ роля на маневрени войски. Разпоредихъ дружинитѣ да се приберать при полка си. 500. 13.VII.13 г. 10 ч. пр. пл.

Отъ командующи 4-а армия.

Въ изпълнение и развитие на оперативната заповѣдь № 25, заповѣдахъ действията на рекогносцировачнитѣ отряди отъ 2-а и 6-а дивизии да се развиятъ до степень на едно решително настжпление отъ войскитѣ на генералитѣ Гешовъ и Теневъ. Вие срещу сърбитѣ действувайте, като се задържите крѣпко на позицитѣ си. Сега се получи известие, че гърцитѣ на крайния лѣви флангъ сж отбити и преследвани. 6492. Турско Габрово, 13.VII.13 г. 11 ч. 35. м. пр. пл.

Деньть мина въ слаби престрелки между патрулитѣ и бѣ още по-тихъ отколкото миналия день. Къмъ $2^{1}/_{2}$ ч. сл. пл. неприятелската батарея отъ къмъ Пресѣка хвърли 5—6 шрапнели по позицията на 24-и полкъ, безъ да причини, каквито и да е загуби. Нашитѣ батареи презъ деня не сж стреляли нито единъ снарядъ. 11-а дружина изстреляла 100 патрони. За другитѣ сведения нѣма. Загуби има само 1 раненъ отъ 2-а Скопска дружина. 3-а батарея отъ 3-и полски артил. полкъ презъ деня се премѣсти задъ участъка на 24-и полкъ до развалениtѣ казарми по лѣвия брѣгъ на р. Каменица при вливането й въ Брѣгалница. Отъ началника на лѣвата колона се получи ха намѣренитѣ въ убити сърбски офицери: Една наредба отъ бригадния командиръ Вукотичъ, писана на Пресѣка на 28.VI., друга — по Дечанския отрядъ писана на 10.VI. отъ командира на 1-а бригада Лука Гоеничъ по 1-а бригада отъ Дечанския отрядъ № 23 и единъ списъкъ на Митраничката чета отъ 1-а бригада. Въ убититѣ офицери намѣрени сѫ били така сѫщо и български карти 1:50,000 на Кюстендилъ и сърбски карти на Кратово.

14 юлий.

ЗАТИШИЕ.

Рано сутриньта отъ щаба на 4-а армия се получи оперативната заповѣдь № 26 по сѫщата армия съ единъ единственъ параграфъ; „Армията да задържи позицийтѣ си най-упорно“. Нощьта и деньтъ предъ цѣлия фронтъ на опълчението и съседнитѣ 7-а и 8-а дивизии минаха спокойно. Въ разположението на неприятеля се констатира намаление движението по Пресѣшкитѣ висоти, намаление на бивака на неприятеля, 1$^1/_2$ км. южно отъ казармата на Цера, и направа на единъ окопъ за рота на 2$^1/_2$ клм. южно отъ Цера. Командирътъ на 24-и полкъ изказа мнение да изпрати единъ рекогносцировъченъ отрядъ отъ 1 дружина и 2 картечници по посока на Пресѣшкитѣ и Безиковскитѣ върхове, за да се разузнае по-грижливо разположението на неприятеля, обаче, щабътъ намѣри, че не е необходимо да се предприематъ такива сериозни действия, а доста е да се изпратятъ патрули и чети за разузнаване и подържане съприкосновение съ неприятеля. Въ разположението на частитѣ промѣна нѣма. За засилване участъка на 3-а М.-О. бригада 2 роти отъ 2-а дружина отъ 14-и Македонски полкъ минаха отъ участъкъ на 24-и полкъ въ тоя на бригадата. А за установяване по-надежна връзка между дѣсната и лѣвата колони всѣкоя една отъ тѣхъ изпрати къмъ съседния флангъ по една застава, които и се укрѣпиха. Къмъ 8 часа сл. пл. въ щаба на опълчението пристигна заповѣдь, да се снематъ отъ позицията 11-а и 12-а не с.с. батареи и да се изпратятъ за Царевосело, а оттамъ за 6-а дивизия, което и вечерьта се изпълни. Окопването вървѣше успешно и частитѣ бѣха издигнали сериозни упорни пунктове: Водѣше се вече типична позиционна война. При направата на блиндажи чувствуваше се недостатъкъ на сѣчива (брадви, триони и пр.). Войницитѣ следъ цѣлъ месецъ боеве и походи тия последнитѣ два-три дена си починаха достатъчно, обаче, хлѣба, който имъ се даваше, бѣше мухлясалъ; въ 5-а Одринска дружина бѣха констатирани доста заболѣвания. Заповѣда се на интенданта да бракува всичкия мухлясалъ хлѣбъ по магазинитѣ и да премѣсти хлѣбопеченето по-близо до Черната-скала. Къмъ 10 ч. пр. отъ щаба на 4-а армия съ № 6520 се съобщи, че положението на дѣсния флангъ на 2-а армия се подобрило и било заповѣдано 6-а дивизия да атакува Руенъ, а 2-а дивизия—Занога и Беязътепе. Вечерьта телефонната станция предаде следното получено отъ Царевосело:

При Пехчево евзонитѣ били разбити отъ 6-а дивизия и преследвани. 1-а бригада отъ 5-а дивизия къмъ Струма разкѫсала гърцкитѣ войски на нѣха намѣренитѣ въ убити сърбски офицери: Една наредба отъ бригадния командиръ Вукотичъ, писана на Пресѣка на 28.VI., друга — по Дечанския отрядъ писана на 10.VI. отъ командира на 1-а бригада Лука Гоеничъ по 1-а бригада отъ Дечанския отрядъ № 23 и единъ списъкъ на Митраничката чета отъ 1-а бригада. Въ убититѣ офицери намѣрени сж били така сжщо и български карти 1:50,000 на Кюстендилъ и сърбски карти на Кратово.

14 юлий.

ЗАТИШИЕ.

Рано сутриньта отъ щаба на 4-а армия се получи оперативната заповѣдь № 26 по сжщата армия съ единъ единственъ параграфъ; „Армията да задържи позициитѣ си най-упорно“. Нощьта и деньтъ предъ цѣлия фронтъ на опълчението и съседнитѣ 7-а и 8-а дивизии минаха спокойно. Въ разположението на неприятеля се констатира намаление движението по Пресѣшкитѣ висоти, намаление на бивака на неприятеля, $1^{1}/_{2}$ км. южно отъ казармата на Цера, и направа на единъ окопъ за рота на $2^{1}/_{2}$ клм. южно отъ Цера. Командирътъ на 24-и полкъ изказа мнение да изпрати единъ рекогносцированъ отрядъ отъ 1 дружина и 2 картечници по посока на Пресѣшкитѣ и Безиковскитѣ върхове, за да се разузнае по-грижливо разположението на неприятеля, обаче, щабътъ намѣри, че не е необходимо да се предприематъ такива сериозни действия, а доста е да се изпратятъ патрули и чети за разузнаване и поддържане съприкосновение съ неприятеля. Въ разположението на частитѣ промѣна нѣма. За засилване участъка на 3-а М.-О. бригада 2 роти отъ 2-а дружина отъ 14-и Македонски полкъ минаха отъ участъкъ на 24-и полкъ въ тоя на бригадата. А за установяване по-надежна връзка между дѣсната и лѣвата колони всѣкоя една отъ тѣхъ изпрати къмъ съседния флангъ по една застава, които и се укрѣпиха. Къмъ 8 часа сл. ил. въ щаба на опълчението пристигна заповѣдь, да се снематъ отъ позицията 11-а и 12-а не с.с. батареи и да се изпратятъ за Царевосело, а оттамъ за 6-а дивизия, което и вечерьта се изпълни. Окопването вървѣше успешно и частитѣ бѣха издигнали сериозни упорни пунктове: Водѣше се вече типична позиционна война. При направата на блиндажи чувствуваше се недостатъкъ на сѣчива (брадви, триони и пр.). Войницитѣ следъ цѣлъ месецъ боеве и походи тия последнитѣ два-три дена си починаха достатъчно, обаче, хлѣба, който имъ се даваше, бѣше мухлясалъ; въ 5-а Одринска дружина бѣха констатирани доста заболѣвания. Заповѣда се на интенданта да бракува всичкия мухлясалъ хлѣбъ по магазинитѣ и да премѣсти хлѣбопечението по-близо до Черната-скала. Къмъ 10 ч. пр. отъ щаба на 4-а армия съ № 6520 се съобщи, че положението на дѣсния флангъ на 2-а армия се подобрило и било заповѣдано 6-а дивизия да атакува Руенъ, а 2-а дивизия—Заһога и Беязътепе. Вечерьта телефонната станция предаде следното получено отъ Царевосело:

При Пехчево евзонитѣ били разбити отъ 6-а дивизия и преследвани. 1-а бригада отъ 5-а дивизия къмъ Струма разкжсала гърцкитѣ войски на нѣколко мѣста и сж пустнати по 1 полкъ кавалерия, артилерия и пехота, за да имъ се яватъ въ тилъ и флангъ. 3-а армия била къмъ Сересъ.

Нека поменемъ, че въ щаба на опълчението достигаха разни слухове за предстоящата дейность на българската конница и цѣла една армия отъ къмъ Неврокопъ въ тила на гърцитѣ. Нека поменемъ, че бѣше непонятно на всички, които разбираха отъ що-годе военно изкуство, защо войната се води до този день само отъ частитѣ на 2-а, 4-а и 5-а армия и какво правѣха 1-а и 3-а армии. Нека наконецъ поменемъ, че всички, които не бѣха изгубили и последната вѣра въ българското висше командуване, очакваха всѣка минута върху врازитѣ да се стовари единъ съкрушителенъ юмрукъ къмъ Враня — Крива-Паланка или къмъ Неврокопъ и Сересъ. Сега, обаче, е ясно, че българското висше командуване е водило войната съ заповѣди и контързаповѣди, безподобни въ аналитѣ на историята. И прави сж всички ония, които твърдятъ, какво нѣма грѣшка и престжпление предъ основнитѣ принципи на военното и дипломатическото изкуство, които българския полководецъ и политикъ да не сж извършили. Сега вече се знае, че войната съ съюзницитѣ, по метода на своето изпълнение, безъ да говоримъ за нейната подготовка, не е нищо друго, освенъ едно неописуемо безумие.

15 юлий.

ЗАТИШИЕ.

И тоя день на позицията на опълчението и съседнитѣ 7-а и 8-а дивизии мина съвсемъ тихо. Промѣни въ разположението на частитѣ по позицията нѣма. Въ 10 ч. сл. пл. се получи заповѣдь, дветѣ дружини отъ 14-и п. Макед. полкъ да заминатъ презъ Царевосело за Вирче въ разпореждане на началника на 2-а Тракийска дивизия, а въ замѣна на тѣхъ отъ 8-а дивизия се придаде къмъ участъка на опълчението една дружина отъ 47-и полкъ. Въ разположението на неприятеля не се забелезаха особени промѣни. Както миналитѣ дни така и тоя день по пжтя по Прѣсешкитѣ височини се забелеза пренасяне на ранени съ носилки и волски кола. Къмъ пладне една дружина е била наблюдавана да се движи по склона на Китка отъ югъ къмъ северъ. Срещу дѣсния флангъ на 24-и полкъ на височата на 600—700 крачки далечъ отъ позицията се появилъ единъ неприятелски взводъ и обстрелялъ позицията. На голитѣ височини пакъ срещу дѣсния флангъ на 24-и полкъ неприятельтъ бѣ направилъ нови окопи и бѣ ги маскиралъ; пакъ тамъ се забелезваше построенъ единъ люнетъ. На позицията на 3-а М.-О. бригада презъ деня пристигнаха една тълпа деца и старци съ часть отъ добитъка си отъ мах. Безиково. Бежанцитѣ разправяли потресающи убийства на хора между 20 и 30 години и обезчестявания на жени отъ сърбитѣ. Изклани били Велко Илиевъ, Атанасъ Велковъ, Иванъ Арсовъ, Ангелъ Арсовъ, Никола Ангеловъ, Симеонъ Ангеловъ, Теодосъ Христовъ, Митко Христовъ, Иванъ Карамфиловъ, Атанасъ Домузовъ, Георги Арсовъ, Велинъ Дамяновъ, Стоименъ Демировъ и Ангелъ Тошевъ. Следъ пладне къмъ 3 ч. се получи съобщение отъ командующи 4-а армия, колко мѣста и сѫ пустнати по 1 полкъ кавалерия, артилерия и пехота, за да имъ се яватъ въ тилъ и флангъ. 3-а армия била къмъ Сересъ.

Нека поменемъ, че въ щаба на опълчението достигаха разни слухове за предстоящата дейность на българската конница и цѣла една армия отъ къмъ Неврокопъ въ тила на гърцитѣ. Нека поменемъ, че бѣше непонятно на всички, които разбираха отъ що-годе военно изкуство, защо войната се води до този день само отъ частитѣ на 2-а, 4-а и 5-а армия и какво правѣха 1-а и 3-а армии. Нека наконецъ поменемъ, че всички, които не бѣха изгубили и последната вѣра въ българското висше командуване, очакваха всѣка минута върху вразитѣ да се стовари единъ съкрушителенъ юмрукъ къмъ Враня — Крива-Паланка или къмъ Неврокопъ и Сересъ. Сега, обаче, е ясно, че българското висше командуване е водило войната съ заповѣди и контързаповѣди, безподобни въ аналитѣ на историята. И прави сѫ всички ония, които твърдятъ, какво нѣма грѣшка и престѫпление предъ основнитѣ принципи на военното и дипломатическото изкуство, които българския полководецъ и политикъ да не сѫ извършили. Сега вече се знае, че войната съ съюзницитѣ, по метода на своето изпълнение, безъ да говоримъ за нейната подготовка, не е нищо друго, освенъ едно неописуемо безумие.

15 юлий.

ЗАТИШИЕ.

И тоя день на позицията на опълчението и съседнитѣ 7-а и 8-а дивизии мина съвсемъ тихо. Промѣни въ разположението на частитѣ по позицията нѣма. Въ 10 ч. сл. пл. се получи заповѣдь, дветѣ дружини отъ 14-и п. Макед. полкъ да заминатъ презъ Царевосело за Вирче въ разпореждане на началника на 2-а Тракийска дивизия, а въ замѣна на тѣхъ отъ 8-а дивизия се придаде къмъ участъка на опълчението една дружина отъ 47-и полкъ. Въ разположението на неприятеля не се забелезаха особени промѣни. Както миналитѣ дни така и тоя день по пѫтя по Прѣсешкитѣ висоти се забелеза пренасяне на ранени съ носилки и волски кола. Къмъ пладне една дружина е била наблюдавана да се движи по склона на Китка отъ югъ къмъ северъ. Срещу дѣсния флангъ на 24-и полкъ на висотата на 600—700 крачки далечъ отъ позицията се появилъ единъ неприятелски взводъ и обстрелялъ позицията. На голитѣ висоти пакъ срещу дѣсния флангъ на 24-и полкъ неприятельтъ бѣ направилъ нови окопи и бѣ ги маскиралъ; пакъ тамъ се забелезваше построенъ единъ люнетъ. На позицията на 3-а М.-О. бригада презъ деня пристигнаха една тълпа деца и старци съ часть отъ добитъка си отъ мах. Безиково. Бежанцитѣ разправяли потресающи убийства на хора между 20 и 30 години и обезчестявания на жени отъ сърбитѣ. Изклани били Велко Илиевъ, Атанасъ Велковъ, Иванъ Арсовъ, Ангелъ Арсовъ, Никола Ангеловъ, Симеонъ Ангеловъ, Теодосъ Христовъ, Митко Христовъ, Иванъ Карамфиловъ, Атанасъ Домузовъ, Георги Арсовъ, Велинъ Дамяновъ, Стоименъ Демировъ и Ангелъ Тошевъ. Следъ пладне къмъ 3 ч. се получи съобщение отъ командующи 4-а армии, че Беязъ-тепе е завладенъ отъ 28-и Стремски полкъ и войскитѣ сж насочени къмъ Кавица. Къмъ фронта на 7-а Рилска дивизия презъ деня сж се явили отдѣлни войници и офицери съ флагове, което застави командующи армията следния день да заповѣда да бждатъ частитѣ на щрекъ. Загуби отъ частитѣ нѣма. 3-а батарея отъ 4-и поляски артил. полкъ къмъ 5 ч. сл. пл. съ мѣрникъ 6000 обстреляла Бесиковскитѣ висоти, като изстреляла 27 гранати и 5 шрапнели.

16 юлий.

ПОЗИЦИОННИ ДЕЙСТВИЯ.

Нощьта мина съвършено тихо. Презъ деня до 11 ч. пр. пл. на позицията бѣше сжщо тихо. Следъ това се започна артилерийска престрелка и обстрелване на позицията на 24-и полкъ, която трая до вечерьта. Подъ прикритието на тая стрелба срещу участъка на сжщия полкъ една неприятелска дружина настжпила до 1200 кр. отъ позицията, дето неприятельтъ спрѣлъ и почналъ да обстрелва съ пушеченъ огънь позицията до 9 ч. вечерьта. Въ участъка на 3-а М.-О. бригада с. с. взводъ презъ деня е обстрелвалъ неприятелскитѣ две орждия при Църни-каменъ и въ 4 ч. 30 м. другото неприятелско орждие отново открило огънь, но сжщо веднага било заставено да замълчи. С. с. взводъ презъ деня изстрелялъ 10 гранати и 87 шрапнели. Отъ обстрелването Черноморския полкъ има 2 ранени войника. 5-а рота отъ полка изстреляла 1150 патрона. Въ дѣсната колона особени нѣща за отбелезване нѣма. Полскитѣ батареи сж отговаряли на неприятелскитѣ, като сж обстрелвали неприятелскитѣ окопи къмъ Цера и Пресѣка. 4-а батарея — изстреляла 85, а 6-а... Загуби 1-а М.-О. бригада нѣма. За да може да се разузнае, дали неприятеля е отслабилъ своитѣ части срещу участъка на опълчението се заповѣда да се държи постоянно съприкосновение съ неприятеля, да се държи постоянно дежурство отъ офицери отъ единъ или нѣколко наблюдателни пунктове, да се изпратятъ съгледвачи напредъ и да се организиратъ патрулни нападения за хващане на пленници. Презъ деня можа да се установи, че движението на неприятеля бѣ още повече намалено, но частитѣ му оставаха по мѣстата си. Една негова батарея имаше при казармата Цера, една друга на 2½ клм. южно и една трета на голитѣ Пресѣшки висоти срещу дѣсния флангъ на 24-и полкъ, една батарея на конусообразната могила обрасла съ дървчета и една още по-на югъ.

Отъ участъка на опълчението сутриньта още бѣше излѣзълъ 14-и п. Македонски полкъ, а вмѣсто него бѣха определени да додатъ отъ 8-а дивизия две дружини, обаче, въ действителность даде само една отъ 47-и полкъ, която и се насочи въ разпореждане на дѣсната колона. Командующи на 4-а армия, като известяваше, че вмѣсто две дружини ще се изпрати само една, прибавяше: „Окопавайте се добре и комбинирайте фортификацията съ маневрирането, за да удържите позицитѣ.“ Дружината отъ 44-и полкъ се изпрати въ лѣвата колона за засилване на 3-а бригада, командирътъ на че Беязъ-тепе е завладенъ отъ 28-и Стремски полкъ и войскитѣ сж насочени къмъ Кавица. Къмъ фронта на 7-а Рилска дивизия презъ деня сж се явили отдѣлни войници и офицери съ флагове, което застави командующи армията следния день да заповѣда да бждатъ частитѣ на щрекъ. Загуби отъ частитѣ нѣма. 3-а батарея отъ 4-и поляски артил. полкъ къмъ 5 ч. сл. пл. съ мѣрникъ 6000 обстреляла Безиковскитѣ висоти, като изстреляла 27 гранати и 5 шрапнели.

16 юлий.

ПОЗИЦИОННИ ДЕЙСТВИЯ.

Нощьта мина съвършено тихо. Презъ деня до 11 ч. пр. пл. на позицията бѣше сжщо тихо. Следъ това се започна артилерийска престрелка и обстрелване на позицията на 24-и полкъ, която трая до вечерьта. Подъ прикритието на тая стрелба срещу участъка на сжщия полкъ една неприятелска дружина настжпила до 1200 кр. отъ позицията, дето неприятельтъ спрѣлъ и почналъ да обстрелва съ пушеченъ огънь позицията до 9 ч. вечерьта. Въ участъка на 3-а М.-О. бригада с. с. взводъ презъ деня е обстрелвалъ неприятелскитѣ две орждия при Църни-каменъ и въ 4 ч. 30 м. другото неприятелско орждие отново открило огънь, но сжщо веднага било заставено да замълчи. С. с. взводъ презъ деня изстрелялъ 10 гранати и 87 шрапнели. Отъ обстрелването Черноморския полкъ има 2 ранени войника. 5-а рота отъ полка изстреляла 1150 патрона. Въ дѣсната колона особени нѣща за отбелезване нѣма. Полскитѣ батареи сж отговаряли на неприятелскитѣ, като сж обстрелвали неприятелскитѣ окопи къмъ Цера и Пресѣка. 4-а батарея — изстреляла 85, а 6-а... Загуби 1-а М.-О. бригада нѣма. За да може да се разузнае, дали неприятеля е отслабилъ своитѣ части срещу участъка на опълчението се заповѣда да се държи постоянно съприкосновение съ неприятеля, да се държи постоянно дежурство отъ офицери отъ единъ или нѣколко наблюдателни пунктове, да се изпратятъ съгледвачи напредъ и да се организиратъ патрулни нападения за хващане на пленници. Презъ деня можа да се установи, че движението на неприятеля бѣ още повече намалено, но частитѣ му оставаха по мѣстата си. Една негова батарея имаше при казармата Цера, една друга на $2\,^{1}/_{2}$ клм. южно и една трета на голитѣ Пресѣшки висоти срещу дѣсния флангъ на 24-и полкъ, една батарея на конусообразната могила обрасла съ дървчета и една оше по-на югъ.

Отъ участъка на опълчението сутриньта още бѣше излѣзълъ 14-и п. Македонски полкъ, а вмѣсто него бѣха опредѣлени да додатъ отъ 8-а дивизия две дружини, обаче, въ действителность даде само една отъ 47-и полкъ, която и се насочи въ разпореждане на дѣсната колона. Командующи на 4-а армия, като известяваше, че вмѣсто две дружини ще се изпрати само една, прибавяше: „Окопавайте се добре и комбинирайте фортификацията съ маневрирането, за да удържите позициитѣ.“ Дружината отъ 44-и полкъ се изпрати въ лѣвата колона за засилване на 3-а бригада, командирътъ на която постоянно бѣше донасялъ, че силитѣ му сѫ недостатъчни за голѣмината на позицията му, около 3 клм., и за нуждата да се съдействува на 7-а Рилска дивизия. Друго важно нещо презъ тоя день е следната заповѣдь, която чертаеше страшното положение, въ което бѣ паднала родината поради глупостьта на политиката и стратегията ѝ:

Командующиятъ съединенитѣ армии е получилъ отъ щаба действующата армия следната телеграма, която предлагамъ да се вземе за изпълнение: „Разпоредете чрезъ командующитѣ армиитѣ да се предадатъ чрезъ началницитѣ на отдѣлнитѣ части на всички войници и офицери, че ромѫнитѣ и турцитѣ не само че не напредватъ въ наша територия, но сѫ принудени да се оттеглятъ и оттамъ, дето сѫ навлѣзли досега. Навсѣкѫде сѫ се отнасяли добре и не сѫ правили никакви пакости на населението. Сега преговоритѣ за свършване на войната отиватъ твърде добре и следъ 2—3 дена ще настѫпи примирието. Въ тия сѫдбоносни моменти за Отечеството Негово Величество Главнокомандующия апелира къмъ патриотизма на всички българи, като ги приканва да употрѣбятъ и последнитѣ си усилия и енергия още 2 — 3 дена и по никой начинъ да не позволяватъ на нашитѣ врагове гърци и сърби да прегазятъ нашата хубава България и опозорятъ милото ни отечество. Да се внуши на всички отъ редника до генерала твърдо и мѫжествено да бранятъ силнитѣ си позиции. Нека помнятъ всички, че надъ тѣхъ витаятъ духоветѣ на славнитѣ паднали тѣхни другаря при Селиолу, Петра, Лозенградъ, Бунаръхисаръ, Люле-бургазъ, Булаиръ, Чаталджа и Одринъ и че тѣ искатъ отъ тѣхъ пълно самопожертвуване. Всички нека знаятъ, че само съ своето юначество пълно повинение, дисциплина, громкото българско „Ура!“ и „Напредъ на ножъ!“ ще сломимъ врàговетѣ и спаси майка България отъ катастрофа. Пакъ повтарямъ, че се изискватъ максимални усилия още 2 — 3 дена, като обявявамъ, че цѣла Европа е съ насъ и тя единодушно и настойчиво работи за найскорошното прекратяване на войната.“ 6601. Турско Габрово, 15.VII.13 год. 4 ч. 20 м. сл. пл.

Важно за отбелезване тоя день е и лѣтението на единъ неприятелски аеропланъ, който доде отъ къмъ Плачковица, мина надъ Баня-чука и зави следъ това къмъ Кочане.

17 юлий.

ПОЗИЦИОННИ ДЕЙСТВИЯ.

Нощьта мина тихо и частитѣ останаха по позициитѣ си. Следъ полунощь отъ щаба на 4-а армия се получи заповѣдь, ако презъ деня, 16 юлий, сърбитѣ настѫпятъ срещу 7-а дивизия, лѣвофланговитѣ части отъ опълчението да минатъ въ настѫпление и атакуватъ противника. За изпълнение тая задача заповѣда се, дѣсната колона отъ опълчението въ такъвъ случай да се държи упорно на позицията си, като прикове неприятеля срещу себе си; тая колона трѣбваше да предаде с. с. пл. взводъ въ лѣвата колона, а тя да привлѣче една отъ полскитѣ батареи по-напредъ къмъ позицията си; лѣвата колона, усилена съ една дружина отъ маневренитѣ войски, да се държи готова, въ сѫщия случай да настѫпи, като още презъ деня отдѣли и формира единъ отрядъ отъ три дружини и две с. с. пл. орѫдия, който да се сърѣдоточи задъ лѣвия флангъ на лѣвата колона като маневрени войски; тоя отрядъ въ случай на силна и решителна атака срещу 7-а дивизия или по заповѣдь на началника на опълчението се накоято постоянно бѣше донасялъ, че силитѣ му сж недостатъчни за голѣмината на позицията му, около 3 клм., и за нуждата да се съдействува на 7-а Рилска дивизия. Друго важно нещо презъ тоя день е следната заповѣдь, която чертаеше страшното положение, въ което бѣ паднала родината поради глупостьта на политиката и стратегията й:

> Командующиятъ съединенитѣ армии е получилъ отъ щаба действующата армия следната телеграма, която предлагамъ да се вземе за изпълнение: „Разпоредеге чрезъ командуюшитѣ армиитѣ да се предадатъ чрезъ началницитѣ на отдѣлнитѣ части на всички войници и офицери, че ромжнитѣ и турцитѣ не само че не напредватъ въ наша територия, но сж принудени да се оттеглятъ и оттамъ, дето сж навлѣзли досега. Навсѣкжде сж се отнасяли добре и не сж правили никакви пакости на населението. Сега преговоритѣ за свършване на войната отиватъ твърде добре и следъ 2—3 дена ще настжпи примирието. Въ тия сждбоносни моменти за Отечеството Негово Величество Главнокомандующия апелира къмъ патриотизма на всички българи, като ги приканва да употрѣбятъ и последнитѣ си усилия и енергия още 2 — 3 дена и по никой начинъ да не позволяватъ на нашитѣ врагове гърци и сърби да прегазятъ нашата хубава България и опозорятъ милото ни отечество. Да се внуши на всички отъ редника до генерала твърдо и мжжествено да бранятъ силнитѣ си позиции. Нека помнятъ всички, че надъ тѣхъ витаятъ духоветѣ на славнитѣ паднали тѣхни другаря при Селиолу, Петра, Лозенградъ, Бунаръхисаръ, Люле-бургазъ, Булаиръ, Чаталджа и Одринъ и че тѣ искатъ отъ тѣхъ пълно самопожертвуване. Всички нека знаятъ, че само съ своето юначество пълно повинение, дисциплина, громкото българско „Ура!“ и „Напредъ на ножъ!“ ще сломимъ враговетѣ и спаси майка България отъ катастрофа. Пакъ повтарямъ, че се изискватъ максимални усилия още 2 — 3 дена, като обявявамъ, че цѣла Европа е съ насъ и тя единодушно и настойчиво работи за найскорошното прекратяване на войната.“ 6601. Турско Габрово, 15.VII.13 год. 4 ч. 20 м. сл. пл.

Важно за отбелезване тоя день е и лѣтението на единъ неприятелски аеропланъ, който доде отъ къмъ Плачковица, мина надъ Баня-чука и зави следъ това къмъ Кочане.

17 юлий.

ПОЗИЦИОННИ ДЕЙСТВИЯ.

Нощьта мина тихо и частитѣ останаха по позициитѣ си. Следъ полунощь отъ щаба на 4-а армия се получи заповѣдь, ако презъ деня, 16 юлий, сърбитѣ настжпятъ срещу 7-а дивазия, лѣвофланговитѣ части отъ опълчението да минатъ въ настжпление и атакуватъ противника.За изпълнение тая задача заповѣда се, дѣсната колона отъ опълчението въ такъвъ случай да се държи упорно на позицията си, като прикове наприятеля срещу себе си; тая колона трѣбваше да предаде с. с. пл. взводъ въ лѣвата колона, а тя да привлѣче една отъ полскитѣ батареи по-напредъ къмъ позицията си; лѣвата колона,усилена съ една дружина отъ маневренитѣ войски, да се държи готова, въ сжщия случай да настжпи, като още презъ деня отдѣли и формира единъ отрядъ отъ три дружини и две с. с. пл. орждия, който да се съсрѣдоточи задъ лѣвия флангъ на лѣвата колона като маневрени войски; тоя отрядъ въ случай на силна и решителна атака срещу 7-а дивизия или по заповѣдь на началника на опълчението се назначаваше да настжпи по предварително изучена посока, съ цель да отвлѣче силитѣ на неприятеля и ги бие въ флангъ. Презъ деня отрядътъ се формира и за началникъ бѣ назначенъ подполк. Вапцаровъ отъ 24-и полкъ.

Деньтъ мина тихо. Сутриньта, както всѣки други пжть, неприятелскитѣ охранителна части, прекарали нощьта предъ позицията, се прибраха задъ сжщата. Къмъ 5 ч. сл. пл. въ участъка на 7-а дивизия се разви оживена артилерийска престрелка, обаче, тя не трая много. Въ страната на неприятеля особени промѣни не се установиха. Презъ деня бѣха наблюдавани четири ракяи да се движатъ отъ югъ къмъ северъ и една група конници около 15 души, вѣроятно, началници—отъ северъ къмъ югъ. Вечерьта се получи заповѣдь, да се изпрати една дружина отъ 24-и полкъ въ разпореждане на началника на 7-а дивизия при Баня-чука. За такава се назначи дружината отъ сжщия полкъ, влизаща въ състава на специалния отрядъ. Това предизвика за началникъ на тоя отрядъ да се окаже подполк. Бончевъ. Въ състава на тоя отрядъ оставаха 3-а дружина отъ 44 полкъ, 12-а Лозенградска дружина отъ 3-а бригада и две с. с. пл. орждия отъ 8 батарея. Презъ деня подполк. Бончевъ донесълъ до полков. Недѣлковъ, че мѣстностьта при Брѣгалница, тамъ дето подлежи да действува специалния отрядъ, е много стръмна и изложена на неприятелския огънь и че, за да се съдействува на 7-а дивизия, следва отрядътъ да се премѣсти задъ дѣсния флангъ на сжщата дивизия. Освенъ това, съ друго донесение сжщиятъ, следъ като излага състоянието на духоветѣ на хората му, родени отъ Силистренско и Добричко, молѣше дружината му да се постави „въ подържка въ трета линия." Това нещо застави щабътъ на 21 юлий да разпореди задачата на специалния отрядъ да се възложи на самия подполк. Протогеровъ.

Презъ деня се замоли щаба на 4-а армия, да се изпрати въ участъка на опълчението 1 гаубична батарея, за по-ефикасно съдействие на 7-а дивизия и понеже срещу опълчението имаше на две мѣста по две сърбски гаубици. По случай нуждата да се извади полска батарея при дѣсната колона, командирътъ на 3-и артил. полкъ, полков. Богдановъ, заобиколилъ позицията на поменатата колона и на пладне донесе въ щаба на опълчението, че нашитѣ пехотни части следва да заематъ позиция на 1,000 кр. напредъ отъ сегашната, та тогава ще може да се намѣри добра позиция за полскитѣ орждия. Позицията е била избрана на мѣстото на планинската полубатарея. Друго важно за отбелезване тоя день, освенъ това, че частитѣ продължаватъ фортификационното засилване на позицията, нѣма. Загуби нѣма. Изстреляни снаряди само нѣколко отъ с.с. пл. взводъ при 3-а бригада.

Съобщенията отъ щаба на 4-а армия гласѣха, че на лѣвия флангъ на 2-а армия настжпвали генералъ Сираковъ и полков. Дѣловъ съ 23 дружини въ флангъ на гърцитѣ при Мехомия и Банско, че отъ Ташбоазъ къмъ Неврокопъ се насочвалъ другъ отрядъ, което очертаваше единъ малъкъ успехъ всредъ единъ неизмѣримъ неуспехъ, да оставимъ гърцитѣ да додатъ до Джумая и Мехомия. Разбира се, това се дължеше не на липса на сили, не на липса на себеотрицание на значаваше да настѫпи по предварително изучена посока, съ цель да отвлѣче силитѣ на неприятеля и ги бие въ флангъ. Презъ деня отрядътъ се формира и за началникъ бѣ назначенъ подполк. Вапцаровъ отъ 24-и полкъ.

Деньтъ мина тихо. Сутриньта, както всѣки други пѫть, неприятелскитѣ охранителна части, прекарали нощьта предъ позицията, се прибраха задъ сѫщата. Къмъ 5 ч. сл. пл. въ участъка на 7-а дивизия се разви оживена артилерийска престрелка, обаче, тя не трая много. Въ страната на неприятеля особени промѣни не се установиха. Презъ деня бѣха наблюдавани четири ракли да се движатъ отъ югъ къмъ северъ и една група конници около 15 души, вѣроятно, началници—отъ северъ къмъ югъ. Вечерьта се получи заповѣдь, да се изпрати една дружина отъ 24-и полкъ въ разлореждане на началника на 7-а дивизия при Баня-чука. За такава се назначи дружината отъ сѫщия полкъ, влизаща въ състава на специалния отрядъ. Това предизвика за началникъ на тоя отрядъ да се окаже подполк. Бончевъ. Въ състава на тоя отрядъ оставаха 3-а дружина отъ 44 полкъ, 12-а Лозенградска дружина отъ 3-а бригада и две с. с. пл. орѫдия отъ 8 батарея. Презъ деня подполк. Бончевъ донесълъ до полков. Недѣлковъ, че мѣстностьта при Брѣгалница, тамъ дето подлежи да действува специалния отрядъ, е много стръмна и изложена на неприятелския огънь и че, за да се съдействува на 7-а дивизия, следва отрядътъ да се премѣсти задъ дѣсния флангъ на сѫщата дивизия. Освенъ това, съ друго донесение сѫщиятъ, следъ като излага състоянието на духоветѣ на хората му, родени отъ Силистренско и Добричско, молѣше дружината му да се постави „въ подържка въ трета линия.“ Това нещо застави щабътъ на 21 юлий да разпореди задачата на специалния отрядъ да се възложи на самия подполк. Протогеровъ.

Презъ деня се замоли щаба на 4-а армия, да се изпрати въ участъка на опълчението 1 гаубична батарея, за по-ефикасно съдействие на 7-а дивизия и понеже срещу опълчението имаше на две мѣста по две сърбски гаубици. По случай нуждата да се извади полска батарея при дѣсната колона, командирътъ на 3-и артил. полкъ, полков. Богдановъ, заобиколилъ позицията на поменатата колона и на пладне донесе въ щаба на опълчението, че нашитѣ пехотни части следва да заематъ позиция на 1,000 кр. напредъ отъ сегашната, та тогава ще може да се намѣри добра позиция за полскитѣ орѫдия. Позицията е била избрана на мѣстото на планинската полубатарея. Друго важно за отбелезване тоя день, освенъ това, че частитѣ продължаватъ фортификационното засилване на позицията, нѣма. Загуби нѣма. Изстреляни снаряди само нѣколко отъ с.с. пл. взводъ при 3-а бригада.

Съобщенията отъ щаба на 4-а армия гласѣха, че на лѣвия флангъ на 2-а армия настѫпвали генералъ Сираковъ и полков. Дѣловъ съ 23 дружини въ флангъ на гърцитѣ при Мехомия и Банско, че отъ Ташбоазъ къмъ Неврокопъ се насочвалъ другъ отрядъ, което очерташе единъ малъкъ успехъ всредъ единъ неизмѣримъ неуспехъ, да оставимъ гърцитѣ да додатъ до Джумая и Мехомия. Разбира се, това се дължеше не на липса на сили, не на липса на себеотрицание на маситѣ, а чисто и просто на чудовищната българска стратегия да хвърля въ празни пространства значителни свои сили, а тамъ дето сѫ главнитѣ сили, на противника, да подставя една по една войсковитѣ единици, за да бѫдатъ отблъсвани. Поради нашето кѫсогледство въ тоя моментъ срещу нашата героична Родина бѣха се наредили врагове отъ всички страни. Румѫнитѣ шедствуваха една военна разходка низъ България, турцитѣ съ голѣма театралность не само заеха цѣла Одринска Тракия, но и нахлуха съ страшенъ ядъ и злоба въ граничнитѣ наши предѣли, като разрушаваха всичко, каквото срещаха по пѫтя си. Сърбитѣ и гърцитѣ, които никога съ ума си не можеха да помислятъ да додатъ до Кочане и Джумая, знаемъ кѫде бѣха. Отъ Солунъ до Кресна гърцитѣ изгориха всички села и градове, населени съ българи.

18 юлий.

ПРИМИРИЕ.

Нощьта мина тихо. Въ 3 ч. пр. пл. се получи заповѣдь, да се изпрати още една дружина отъ 24-и полкъ въ участъка на 7-а дивизия, а на нейно мѣсто ще пристигне такава отъ 8-а дивизия. Исканата дружина замина въ 5 ч. пр. пл. Въ 6 ч. 45 м. се получи окрѫжна телеграма отъ командующия съединенитѣ армии чрезъ тоя на 4-а армия, съдържаща протокола на Букурешката конференция за прекратяване на военнитѣ действия. Пунктъ първи на тоя протоколъ гласеше следното:

> 1. Една демаркационна линия ще се опредѣли по равно разстояние на линиитѣ на аванпоститѣ, заетѣ на 18 юлий на обѣдъ. Тази линия ще бѫде отбелезана съ бѣли знамена. Спирането на неприятелскитѣ действия ще трае петь дена. Ще подкачи на 18.VII. на обѣдъ 12 ч. средно европейско време.

Окръжната телеграма даваше нареждания, какъ да се прекратятъ военнитѣ действия, какъ да се държатъ войскитѣ презъ примирието и пр. Къмъ нея бѣ приложено преписъ отъ чл. чл. 40 и 41 отъ Хагската конференция, относящи се до нарушение на примирието отъ нѣкоя отъ воюващитѣ страни и нарушение клаузитѣ на примирието отъ частни лица.

До 1 ч. сл. пл. на позицията бѣ тихо и имаше само рѣдка пушечна престрелка безъ особено значение. За парламентьоръ по опредѣление демаркационната линия бѣше назначенъ майоръ Дървинговъ. Въ 1 ч. 5 м. предъ дѣсния флангъ на 24-и полкъ парламентьоритѣ — отъ сърбска страна бѣше подполк. Миловановичъ—се срещнаха и до вечерьта опредѣлиха демаркационната линия предъ лѣвата колона, а на следния день и предъ дѣсната.

Презъ деня отъ Царевосело пристигнаха около 450 души доброволци за попълнение, изпратени отъ изпълнителния комитетъ на М.-О. братства въ София. Новитѣ доброволци бѣха прекарали единъ тринедѣленъ курсъ и се разпредѣлиха по бригадитѣ. Промѣни въ разположението на частитѣ нѣма. С. с. взводъ отъ 8-а пл. батария отъ дѣсната колона, още вечерьта срещу 18 юлий се премѣсти и зае позиция въ участъка на 24-и полкъ. Въ дѣсната колона 2-а и 13-а маситѣ, а чисто и просто на чудовищната българска стратегия да хвърля въ празни пространства значителни свои сили, а тамъ дето сѫ главнитѣ сили, на противника, да подставя една по една войсковитѣ единици, за да бѫдатъ отблъсвани. Поради нашето кѫсогледство въ тоя моментъ срещу нашата героична Родина бѣха се наредили врагове отъ всички страни. Румѫнитѣ шедствуваха една военна разходка низъ България, турцитѣ съ голѣма театралность не само заеха цѣла Одринска Тракия, но и нахлуха съ страшенъ ядъ и злоба въ граничнитѣ наши предѣли, като разрушаваха всичко, каквото срещаха по пѫтя си. Сърбитѣ и гърцитѣ, които никога съ ума си не можеха да помислятъ да додатъ до Кочане и Джумая, знаемъ кѫде бѣха. Отъ Солунъ до Кресна гърцитѣ изгориха всички села и градове, населени съ българи.

18 юлий.

ПРИМИРИЕ.

Нощьта мина тихо. Въ 3 ч. пр. пл. се получи заповѣдь, да се изпрати още една дружина отъ 24-и полкъ въ участъка на 7-а дивизия, а на нейно мѣсто ще пристигне такава отъ 8-а дивизия. Исканата дружина замина въ 5 ч. пр. пл. Въ 6 ч. 45 м. се получи окрѫжна телеграма отъ командующия съединенитѣ армии чрезъ тоя на 4-а армия, съдържаща протокола на Букурешката конференция за прекратяване на военнитѣ действия. Пунктъ първи на тоя протоколъ гласеше следното:

> 1. Една демаркационна линия ще се опредѣли по равно разстояние на линиитѣ на аванноститѣ, заети на 18 юлий на обѣдъ. Тази линия ще бѫде отбелезана съ бѣли знамена. Спирането на неприятелскитѣ действия ще трае петь дена. Ще подкачи на 18.VII. на обѣдъ 12 ч. средно европейско време.

Окръжната телеграма даваше нареждания, какъ да се прекратятъ военнитѣ действия, какъ да се държатъ войскитѣ презъ примирието и пр. Къмъ нея бѣ приложено преписъ отъ чл. чл. 40 и 41 отъ Хагската конференция, относящи се до нарушение на примирието отъ нѣкоя отъ воюващитѣ страни и нарушение клаузитѣ на примирието отъ частни лица.

До 1 ч. сл. пл. на позицията бѣ тихо и имаше само рѣдка пушечна престрелка безъ особено значение. За парламентоьръ по опредѣление демаркационната линия бѣше назначенъ майоръ Дървинговъ. Въ 1 ч. 5 м. предъ дѣсния флангъ на 24-и полкъ парламентьоритѣ — отъ сърбска страна бѣше подполк. Миловановичъ—се срещнаха и до вечерьта опредѣлиха демаркационната линия предъ лѣвата колона, а на следния день и предъ дѣсната.

Презъ деня отъ Царевосело пристигнаха около 450 души доброволци за попълнение, изпратени отъ изпълнителния комитетъ на М.-О. братства въ София. Новитѣ доброволци бѣха прекарали единъ тринедѣленъ курсъ и се разпредѣлиха по бригадитѣ. Промѣни въ разположението на частитѣ нѣма. С. с. взводъ отъ 8-а пл. батария отъ дѣсната колона, още вечерьта срещу 18 юлий се премѣсти и зае позиция въ участъка на 24-и полкъ. Въ дѣсната колона 2-а и 13-а дружини сѫ били смѣнени отъ 3-а дружина отъ 47-и полкъ, за да могатъ да се почистатъ и починатъ. Следъ установяване на демаркационната линия частитѣ изпратиха патрули и разезди, придружени отъ санитаренъ персоналъ, за да огледатъ всички населени мѣста и пространства съ задача да търсатъ ранени, убити и болни войници и да заравятъ умрѣлитѣ хора и добитъкъ.

19—28 юлий.

ПРИМИРИЕ И ПОДГОТОВЯВАНЕ МИРА.

Първата работа на частитѣ следъ тия непрекѫснати борби бѣше почивката, почистването, подобрение на храната и привеждането въ редъ числения съставъ, материялната часть, шансовия инструментъ, кабелнитѣ линии и пр. Паралелно съ почивката разпореди се да се приготвятъ проекти за целесъобразното развиване и довършване на фортофикационнитѣ постройки, пѫтища и мостове къмъ тила и въобще проекта за засилването на позицията, та въ случай, че мира не се сключи да може борбата да продължи съ по-голѣми преимущества за насъ. Сѫщо така разпореди се грижливо да се проучи мѣстностьта и позициитѣ наши и неприятелски, както отъ пехотнитѣ началници, така и отъ тия на батареитѣ, съ цѣль да могатъ на време да си съставятъ съображения и данни нуждни за всѣко успешно действие. Естествено, разузнаването върху разположението и силитѣ на неприятеля продължи и се разви още повече. На 21 юлий двама предали се сърбски войници при Говедарникъ предадоха, че противникътъ се готвѣлъ да ни нападне ненадейно преди изтичането на примирието; на сърбскитѣ войници били дадени по 300 патрони, бомби и хлѣбъ за три дена. На 20 и 21 къмъ страната на неприятеля се наблюдава усилване на работата по укрѣпяване на позицията му и по-усилено движение на хора и обози по Пресѣшкитѣ голи висоти. Неприятелски войници на нѣколко мѣста бѣха забелезани да пренасятъ дърва за блиндажи. Презъ тоя день бѣха завършени пѫтищата за изкарване полски батареи при дѣсната колона и при 24-и полкъ. Къмъ 5 ч. сл. пл. следъ доклада на началникъ щаба, майоръ Дървинговъ, за впечатленията му отъ позицията и разположението на частитѣ се издаде оперативна заповѣдь по опълчението № 67, въ която се очертаваха по-пълно и задачитѣ на колонитѣ, и начина за връзката и съдействието по между и въ полза на съседитѣ.

На 22 юлий примирието се продължи още три дена. На 25 юлий Букурешката конференция съ протоколъ продължи примирието до сключване мира. На 27 юлий се представиха за награда съ орденъ за храбрость III степень знамето на 24-и Черноморски полкъ, знамето на опълчението, носено отъ 11-а Серска дружина, знамената на 2-а, 3-а, 4-а, 9-а и 10-а дружини и съ IV степень тия на 6-а, 7-а, 8-а, 13-а, 14-а и 15-а дружини. Това представление бѣше направено по оценката отъ момента и, следователно, не е лишено отъ грѣшки особено по отношение 7-а, 9-а и 10-а—първата силно подценена, а последнитѣ прекомѣрно надценени. На 28 юлий се получи заповѣдь дружини сѫ били смѣнени отъ 3-а дружина отъ 47-и полкъ, за да могатъ да се почистатъ и починатъ. Следъ установяване на демаркационната линия частитѣ изпратиха патрули и разезди, придружени отъ санитаренъ персоналъ, за да огледатъ всички населени мѣста и пространства съ задача да търсатъ ранени, убити и болни войници и да заравятъ умрѣлитѣ хора и добитъкъ.

19—28 юлий.

ПРИМИРИЕ И ПОДГОТОВЯВАНЕ МИРА.

Първата работа на частитѣ следъ тия непрекѫснати борби бѣше почивката, почистванието, подобрение на храната и привеждането въ редъ числения съставъ, материялната часть, шансовия инструментъ, кабелнитѣ линии и пр. Паралелно съ почивката разпореди се да се приготвятъ проекти за целесъобразното развиване и довършване на фортофикационнитѣ постройки, пѫтища и мостове къмъ тила и въобще проекта за засилването на позицията, та въ случай, че мира не се сключи да може борбата да продължи съ по-голѣми преимущества за насъ. Сѫщо така разпореди се грижливо да се проучи мѣстностьта и позициитѣ наши и неприятелски, както отъ пехотнитѣ началници, така и отъ тия на батареитѣ, съ цѣль да могатъ на време да си съставятъ съображения и данни нуждни за всѣко успешно действие. Естествено, разузнаването върху разположението и силитѣ на неприятеля продължи и се разви още повече. На 21 юлий двама предали се сърбски войници при Говедарникъ предадоха, че противникътъ се готвѣлъ да ни нападне ненадейно преди изтичането на примирието; на сърбскитѣ войници били дадени по 300 патрони, бомби и хлѣбъ за три дена. На 20 и 21 къмъ страната на неприятеля се наблюдава усилване на работата по укрѣпяване на позицията му и по-усилено движение на хора и обози по Пресѣшкитѣ голи висоти. Неприятелски войници на нѣколко мѣста бѣха забелезани да пренасятъ дърва за блиндажи. Презъ тоя день бѣха завършени пѫтищата за изкарване полски батареи при дѣсната колона и при 24-и полкъ. Къмъ 5 ч. сл. пл. следъ доклада на началникъ щаба, майоръ Дървинговъ, за впечатленията му отъ позицията и разположението на частитѣ се издаде оперативна заповѣдь по опълчението № 67, въ която се очертаваха по-пълно и задачитѣ на колоннитѣ, и начина за връзката и съдействието по между и въ полза на съседитѣ.

На 22 юлий примирието се продължи още три дена. На 25 юлий Букурешката конференция съ протоколъ продължи примирието до сключване мира. На 27 юлий се представиха за награда съ орденъ за храбрость III степень знамето на 24-и Черноморски полкъ, знамето на опълчението, носено отъ 11-а Серска дружина, знамената на 2-а, 3-а, 4-а, 9-а и 10-а дружини и съ IV степень тия на 6-а, 7-а, 8-а, 13-а, 14-а и 15-а дружини. Това представление бѣше направено по оценката отъ момента и, следователно, не е лишено отъ грѣшки особено по отношение 7-а, 9-а и 10-а—първата силно подценена, а последнитѣ прекомѣрно надценени. На 28 юлий се получи заповѣдь

№ 7112 отъ командующия 4-а армия, въ която се укоряваше частичната деморализация появила се въ 27-и, 28-и и 47-и полкове, която се изразява въ това че

> . . . на 17 юлий горсозначенитѣ полкове, вмѣсто съ едно енергично настжпление да помогнатъ да се отрѣже окончателно грѫцката армия и съ това да хванатъ въ пленъ цѣлата тая армия, тѣ достигнаха само до Занога и съ това дадоха на неприятеля възможность да се спаси и излѣзе отъ чувала, въ който бѣше попадналъ. Историята на тая война на вѣчни времена ще отбележи явното нежелание на тия части, да употрѣбятъ последнитѣ си усилия, за да се нанесе решително поражение на противника, чрезъ което щѣха да възстановатъ военната честь на цѣлата армия . . .

Следъ това въ заповѣдьта се говори, каква трѣбва да бжде армията, какви трѣбва да бждатъ войницитѣ и завършва съ това, че „тамъ дето армията иска по единъ или други начинъ да налага своята домашна политика на правителството, последното свършва съ това, щото да сключи единъ миръ, който въ повечето случаи накърнява въ значителна степень интереситѣ на войницитѣ и пр. На 28 юлий се получи телеграма № 7149, която набелезваше нещастния за насъ край на междусъюзнишката война, и телеграма № 7,155, че мира билъ подписанъ, че заповѣдь за отвеждане войскитѣ къмъ гарнизонитѣ имъ ще последва“. Въ първата телеграма се казваше, че по частни сведения отъ София границата по Букурешкия миръ минавала по вододѣла между Струма и Брѣгалница, по Бѣласица до Рупелския проходъ при с. Тополница, южно отъ с. Пиринъ и после по р. Мѣста до Бѣло море. Така, сждбата на Македония биде решена по най-трагиченъ, най-несправедривъ и най-неустойчивъ начинъ.

ДИМО НИКОЛОВЪ
Войвода на 46-а чета.

К. ХАСАРДЖИЯТА
Демотишки мѣстенъ войвода.

ВАН. ГЕОРГИЕВЪ
Разузнавачъ при щаба на 2-а бригада.

№ 7112 отъ командующия 4-а армия, въ която се укоряваше частичната деморализация появила се въ 27-и, 28-и и 47-и полкове, която се изразява въ това че

> . . . на 17 юлий гореозначенитѣ полкове, вмѣсто съ едно енергично настжпление да помогнатъ да се отрѣже окончателно грѫцката армия и съ това да хванатъ въ пленъ цѣлата тая армия, тѣ достигнаха само до Занога и съ това дадоха на неприятеля възможность да се спаси и излѣзе отъ чувала, въ който бѣше попадналъ. Историята на тая война на вѣчни времена ще отбележи явното нежелание на тия части, да употрѣбятъ последнитѣ си усилия, за да се нанесе решително поражение на противника, чрезъ което щѣха да възстановатъ военната честь на цѣлата армия . . .

Следъ това въ заповѣдьта се говори, каква трѣбва да бѫде армията, какви трѣбва да бѫдатъ войницитѣ и завършва съ това, че „тамъ дето армията иска по единъ или други начинъ да налага своята домашна политика на правителството, последното свършва съ това, щото да сключи единъ миръ, който въ повечето случаи накърнява въ значителна степень интереситѣ на войницитѣ и пр. На 28 юлий се получи телеграма № 7149, която набелезваше нещастния за насъ край на междусъюзнишката война, и телеграма № 7,155, че мира билъ подписанъ, че заповѣдь за отвеждане войскитѣ къмъ гарнизонитѣ имъ ще последва“. Въ първата телеграма се казваше, че по частни сведения отъ София границата по Букурешкия миръ минавала по вододѣла между Струма и Брѣгалница, по Бѣласица до Рупелския проходъ при с. Тополница, южно отъ с. Пиринъ и после по р. Мѣста до Бѣло море. Така, сѫдбата на Македония биде решена по най-трагиченъ, най-несправедривъ и най-неустойчивъ начинъ.

ДИМО НИКОЛОВЪ
Войвода на 46-а чета.

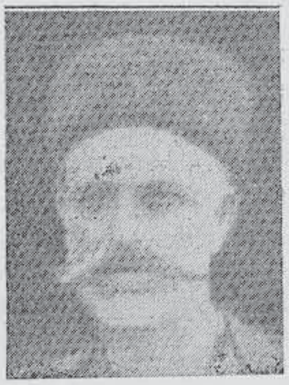

К. ХАСАРДЖИЯТА
Демотишки мѣстенъ войвода.

ВАН. ГЕОРГИЕВЪ
Разузнавачъ при щаба на 2-а бригада.

ГЛАВА VI.

ХРОНИКА НА ВОЙНАТА НА БАЛКАНСКИТѢ ДЪРЖАВИ СРЕЩУ БЪЛГАРИЯ ПРЕЗЪ 1913 ГОДИНА.

(Съ огледъ участието на македонцитѣ).

Сили и съсрѣдоточение на воюващитѣ страни.

Сърбия държеше мобилизирани срещу България 200 др., 80 бат. и 30 еск. на обща численость 340,000 души, сведени въ три армии: 1-а и 3-а въ Македония, 2-а — въ старитѣ територи на Сърбия.

2-а армия (Тимошка дивизия I позивъ, Шумадийска II—, една отдѣлна дивизия и една отдѣлна бригада III позивъ, всичко 48 др., 21 бат. и 3 еск. около 45,000 души) е имала задача да защищава посоката Пиротъ—Нишъ съ първитѣ две дивизии, а посокитѣ идящи отъ Видинъ и Бѣлоградчикъ съ последнитѣ две. Тоя театъръ за сърбитѣ е второстепенъ по политико-стратегическа нужда. Тукъ сърбитѣ не можаха да държатъ главнитѣ си сили, защото въ такъвъ случай гърцитѣ никога не биха се съгласили да воюватъ съ тѣхъ противъ българитѣ. Сърбитѣ при Пиротъ и гърцитѣ при Солунъ биха били два съюзника толкова далече единъ отъ други, щото биха рискували непоправимо да бждатъ бити по отдѣлно, безъ да могатъ да си дадатъ каквато и да е взаимна помощь.

1-а армия (Дунавскитѣ дивиз. I и II поз. Морав. II поз .и конната дивизия всичко 60 др. ,92 карт., 32 бат. и 26 еск., общо около 105,000 д. или 77, 000 бойци) е имала задача да защищава посокитѣ отъ Кюстендилъ и Кочане, т. е. посокитѣ по които сърбитѣ най-рационално можаха да предполагатъ, че българитѣ ще развиятъ своитѣ решителни действия. Тая сръбска армия бѣ укрѣпила две голѣми позиции, първата на линията в. Чопина, Крива-Паланка, Султанъ-тепе, Църнивърхъ, а втората на линията Страцинъ, Градище. Присжтствието на конната дивизия въ тая армия означава не само желанието да се сържатъ надежно 1-а съ 3-а армия, разположена по-на югъ, но главното, тая конна маса да бжде на лице на решителния театъръ на борбата и, следовстелно, да бжде използувана на тактическото поле за осигуряване на победата.

3-а армия (Тимошка дивизия II позивъ, Дринска I—, Моравска I— и 3 др. III позивъ, всичко 47 др., 66 карт., 24 бат., 6 пион. роти и 8 еск., общо около 70,000 души или около 55,000 бойци) е имала задача да защищава посоката Щипъ — Скопие и да свързва сърбската съ гърцката армии. Тая армия сжщо бѣше укрѣпила пространни позиции въ две линии, едната по лѣвия брѣгъ на р. Лжкавица и р. Брѣгалница южно и западно отъ Щипъ, втората по на за-

ГЛАВА VI.

ХРОНИКА НА ВОЙНАТА НА БАЛКАНСКИТѢ ДЪРЖАВИ СРЕЩУ БЪЛГАРИЯ ПРЕЗЪ 1913 ГОДИНА.

(Съ огледъ участието на македонцитѣ).

Сили и съсрѣдоточение на воюващитѣ страни.

Сърбия държеше мобилизирани срещу България 200 др., 80 бат. и 30 еск. на обща численость 340,000 души, сведени въ три армии: 1-а и 3-а въ Македония, 2-а — въ старитѣ територи на Сърбия.

2-а армия (Тимошка дивизия I позивъ, Шумадийска II—, една отдѣлна дивизия и една отдѣлна бригада III позивъ, всичко 48 др., 21 бат. и 3 еск. около 45,000 души) е имала задача да защищава посоката Пиротъ—Нишъ съ първитѣ две дивизии, а посокитѣ идящи **отъ** Видинъ и Бѣлоградчикъ съ последнитѣ две. Тоя театъръ за сърбитѣ е второстепенъ по политико-стратегическа нужда. Тукъ сърбитѣ не можаха да държатъ главнитѣ си сили, защото въ такъвъ случай гърцитѣ никога не биха се съгласили да воюватъ съ тѣхъ противъ българитѣ. Сърбитѣ при Пиротъ и гърцитѣ при Солунъ биха били два съюзника толкова далече единъ отъ други, щото биха рискували непоправимо да бждатъ бити по отдѣлно, безъ да могатъ да си дадатъ каквато и да е взаимна помощь.

1-а армия (Дунавскитѣ дивиз. I и II поз. Морав. II поз .и конната дивизия всичко 60 др. ,92 карт., 32 бат. и 26 еск., общо около 105,000 д. или 77, 000 бойци) е имала задача да защищава посокитѣ отъ Кюстендилъ и Кочане, т. е. посокитѣ по които сърбитѣ най-рационално можаха да предполагатъ, че българитѣ ще развиятъ своитѣ решителни действия. Тая сърбска армия бѣ укрѣпила две голѣми позиции, първата на линията в. Чопина, Крива-Паланка, Султанъ-тепе, Църнивърхъ, а втората на линията Страцинъ, Градище. Присжтствието на конната дивизия въ тая армия означава не само желанието да се свържатъ надежно 1-а съ 3-а армия, разположена по-на югъ, но главното, тая конна маса да бжде на лице на решителния театъръ на борбата и, следовстелно, да бжде използувана на тактическото поле за осигуряване на победата.

3-а армия (Тимошка дивизия II позивъ, Дринска I—, Моравска I— и 3 др. III позивъ, всичко 47 др., 66 карт., 24 бат., 6 пион. роти и 8 еск., общо около 70,000 души или около 55,000 бойци) е имала задача да защищава посоката Щипъ — Скопие и да свързва сърбската съ гръцката армии. Тая армия сжщо бѣше укрѣпила пространни позиции въ две линии, едната по лѣвия брѣгъ на р. Лжкавица и р. Брѣгалница южно и западно отъ Щипъ, втората по на западъ и като продължение на линията Страцинъ, Градище, Велесъ. За свързка съ гърцката армия сж отдѣлени незначителни сили отъ 2 дружини въ Гевгели, 1 др. при Валандово, 1 р. и 1 еск. при Гарванъ, Щипско, и 3 др. презъ нощьта срещу 17 юний сж притеглени отъ ст. Удово за Криволакъ. По-голѣма съсрѣдоточеность на силитѣ отъ това на 1-а и 3-а сръбски армии не е мислимо.

Стратегически резервъ (Черногорската дивизия отъ 16 дружини и 2 бат. около 10,000 д., доброволческата бригада отъ 6 др. и 6 прекобройни полка или всичко 48 др. и 2 бат.) е билъ съсрѣдоточенъ задъ 1-а и 3-а армия при Скопие. Освенъ това срещу северна Албания се е намирала Дринската дивизия II позивъ, а срещу южна Албания една Моравска бригада I позивъ, всичко около 30,000 души.

Планътъ за воюване на сърбитѣ бѣше въ зависимость отъ тоя на гърцитѣ. Лесно е да се разбере, че дветѣ съюзни армии трѣбваше да се държатъ така разположени, щото всѣкоя една отдѣлно да може да издържи удара на българитѣ, до когато другата ѝ доде на помощь. Опасностьта, българитѣ да не се нахвърлятъ съ всичкитѣ си сили съсрѣдоточено срещу единия отъ съюзницитѣ, да го разбиятъ и следъ това сжщото да сторатъ срещу другия съюзникъ, т. е. да действуватъ по вжтрешни линии, караше и сърбитѣ, и гърцитѣ да държатъ силитѣ си строго съсрѣдоточено, всѣки въ своята зона за действие, а съюзнитѣ армии близо една до друга. Това обяснява, защо осемъ отъ десетьтѣ си дивизии сърбитѣ съсрѣдоточиха между Щипъ, Крива-Паланка и Скопие и защо гърцитѣ държаха всичкитѣ си сили при Солунъ. Това бѣше отбранителната идея на плана; настжпателната идея на сжщия планъ ще видимъ следъ малко при очертаване съюзнишкото командуване.

Гърция държеше мобилизирани десеть дивизии, съставляващи 88 др., 40 бат. и 13 ескадрона. Всички тия сили, безъ 9-а дивизия находяща се въ Епиръ, бѣха съсрѣдоточени при и около Солунъ, като имаха 10-а дивизия при Гюмендже за свързка съ сърбитѣ, 3-а — между ез. Аматово и с. Топчиево, 5-а — между Нарджжъ и Бугариево, 4-а — между Градоборъ и Айватово, 6-а — между Айватово и Киречкьой, 1-а — между ез. Айвасилъ и ез. Бешикъ, 7-а — между ез. Бешикъ и Бѣло море и като резервъ сж били 8-а дивизия при с. Доганджиево, а 2-а дивизия и конната бригада при Солунъ. Гърцитѣ бѣха укрѣпили и приспособили позицията си къмъ мѣстностьта най-грижливо. Тая позиция се опираше на изтокъ на морето, въ което гърцитѣ имаха пълното господство, на западъ на Аматовското езеро и р. Вардаръ. На тая позиция езерата Бешикъ и Лагадинското съставляваха една непроходима зона около 50 клм., т. е. точно половината отъ цѣлата дължина на позицията. Предъ позицията не на далече гърцитѣ държаха своитѣ слаби охранителни части. Сжщо такива слаби части отъ 7-а дивизия гърцитѣ държаха и далечъ отъ позицията къмъ Правище и Пърнаръ-дагъ, очевидно, за да разпръсватъ нашитѣ сили, но не защото това бѣ нуждно за защита на позицията, нито пъкъ защото би могло да се използува падъ и като продължение на линията Страцинъ, Градище, Велесъ. За свързка съ гърцката армия сѫ отдѣлени незначителни сили отъ 2 дружини въ Гевгели, 1 др. при Валандово, 1 р. и 1 еск. при Гарванъ, Щипско, и 3 др. презъ нощьта срещу 17 юний сѫ притеглени отъ ст. Удово за Криволакъ. По-голѣма съсрѣдоточеность на силитѣ отъ това на 1-а и 3-а сръбски армии не е мислимо.

Стратегически резервъ (Черногорската дивизия отъ 16 дружини и 2 бат. около 10,000 д., доброволческата бригада отъ 6 др. и 6 прекобройни полка или всичко 48 др. и 2 бат.) е билъ съсрѣдоточенъ задъ 1-а и 3-а армия при Скопие. Освенъ това срещу северна Албания се е намирала Дринската дивизия II позивъ, а срещу южна Албания една Моравска бригада I позивъ, всичко около 30,000 души.

Планътъ за воюване на сърбитѣ бѣше въ зависимость отъ тоя на гърцитѣ. Лесно е да се разбере, че двѣтѣ съюзни армии трѣбваше да се държатъ така разположени, щото всѣкоя една отдѣлно да може да издържи удара на българитѣ, до когато другата ѝ доде на помощь. Опасностьта, българитѣ да не се нахвърлятъ съ всичкитѣ си сили съсрѣдоточено срещу единия отъ съюзницитѣ, да го разбиятъ и следъ това сѫщото да сторатъ срещу другия съюзникъ, т. е. да действуватъ по вѫтрешни линии, караше и сърбитѣ, и гърцитѣ да държатъ силитѣ си строго съсрѣдоточено, всѣки въ своята зона за действие, а съюзнитѣ армии близо една до друга. Това обяснява, защо осемъ отъ десетьтѣ си дивизии сърбитѣ съсрѣдоточиха между Щипъ, Крива-Паланка и Скопие и защо гърцитѣ държаха всичкитѣ си сили при Солунъ. Това бѣше отбранителната идея на плана; настѫпателната идея на сѫщия планъ ще видимъ следъ малко при очертаване съюзнишкото командуване.

Гърция държеше мобилизирани десеть дивизии, съставляющи 88 др., 40 бат. и 13 ескадрона. Всички тия сили, безъ 9-а дивизия находяща се въ Епиръ, бѣха съсрѣдоточени при и около Солунъ, като имаха 10-а дивизия при Гюмендже за свързка съ сърбитѣ, 3-а — между ез. Аматово и с. Топчиево, 5-а — между Нарѫжъ и Бугариево, 4-а — между Градоборъ и Айватово, 6-а — между Айватово и Киречкьой, 1-а — между ез. Айвасилъ и ез. Бешикъ, 7-а — между ез. Бешикъ и Бѣло море и като резервъ сѫ били 8-а дивизия при с. Доганджиево, а 2-а дивизия и конната бригада при Солунъ. Гърцитѣ бѣха укрѣпили и приспособили позицията си къмъ мѣстностьта най-грижливо. Тая позиция се опираше на изтокъ на морето, въ което гърцитѣ имаха пълното господство, на западъ на Аматовското езеро и р. Вардаръ. На тая позиция езерата Бешикъ и Лагадинското съставляваха една непроходима зона около 50 клм., т. е. точно половината отъ цѣлата дължина на позицията. Предъ позицията не на далече гърцитѣ държаха своитѣ слаби охранителни части. Сѫщо такива слаби части отъ 7-а дивизия гърцитѣ държаха и далечъ отъ позицията къмъ Правище и Пърнаръ-дагъ, очевидно, за да разпръсватъ нашитѣ сили, но не защото това бѣ нуждно за защита на позицията, нито пъкъ защото би могло да се използува като тетъ-де-понъ за евентуални десанти на фронта Орфано—Кавала. Позицията, която гърцитѣ заемаха, и съсрѣдоточеностьта на силитѣ имъ показваха, че тѣ бѣха решени да се боратъ срещу насъ, даже ако ние бихме се нахвърлили върху тѣхъ съ всичкитѣ си сили. Здравата мисъль на гърцкото главнокомандуване, да държи силитѣ си строго съсрѣдоточено, се вижда и отъ факта, че то решително отхвърлило настойчивата молба на сърбската върховна команда, гърцитѣ въ случай на военни действия срещу България да отдѣлятъ три дивизии, които да настжпатъ отъ Гевгелий за Дойранъ.

Общо съюзнишко командуване на сърбскитѣ и гръцкитѣ войски нѣма, общъ планъ за действията, обаче, е имало. Обстоятелството, че сърбитѣ бѣха съсрѣдоточили почти всичкитѣ си войски между Крива-Паланка и Криволакъ, а гърцитѣ—при Солунъ, показва че и сърбитѣ, и гърцитѣ ясно съзнаваха, че ако българскитѣ войски съ всичкитѣ си сили се нахвърлятъ върху единия отъ тѣхъ, *другиятъ трѣбваше да бжде въ положение за 5—6 дена да му се яви на помощь.* Тая рѣшителна и безмѣрно голѣма *съюзнишка нужда* налагаше посокитѣ на действие за съюзнитѣ армии да бждатъ концетрични и близки. Оперативната посока за сърбитѣ не можеше да бжде отъ Пиротъ и Зайчарь за София—въ такъвъ случай докато сърбитѣ се яватъ на помощь на гърцитѣ, последнитѣ биха били окончателно разгромени при Солунъ — а отъ Щипъ къмъ Петричъ въ случай че гърцитѣ бждатъ нападнати отъ българитѣ, или отъ Кочане къмъ Джумая въ случай че сърбитѣ бждатъ нападнати и гърцитѣ още отъ първитѣ дни почнатъ офансива срещу българитѣ. Съ други думи казано, гърцитѣ и сърбитѣ имаха нужда да си подадатъ ржка единъ на други на време и, следователно, налагаше се да се движатъ едни къмъ други и концентрично къмъ една надежно достигаема точка напр. Струмица или Царевосело. Противно на мнението на мнозина у насъ ние намираме, че съсрѣдоточението на сърбитѣ и гърцитѣ, взети отдѣлно и взети едно относително друго, е разумно и даже образцово. То имъ гарантираше безопасностьта на разположението и безопастностьта на плана за действията имъ. Да-ли, обаче, това съвсемъ разумно съсрѣдоточаване можеше да имъ даде победата въ една война съ България, чийто войски бѣха излѣзли съ голѣмъ престижъ отъ войната съ турцитѣ, това е други въпросъ. Освенъ разумното съсрѣдочаване и избирането на добре обмислена цель и посока за действие, за да се победи, нужно е численость съответна на нравственитѣ сили на армията, нужно е вѣра въ победата. Да-ли сърбитѣ и гърцитѣ сж имали вѣра въ себе си, вѣра въ своя успехъ, това е съвсемъ съмнително. Обстоятелството, че за да разбиятъ България, тѣ почувствуваха нужда да привлѣкатъ на своя страна и Ромжния, па даже да правятъ мили очи и на Турция, е едно доказателство както за тѣхната отлична политика, така и за тѣхния страхъ, че не ще могатъ сами да победатъ България и ѝ наложатъ волята си. Нито гърцитѣ, нито сърбитѣ никога не можаха да допуснатъ, че българското командуване ще се озове *толкова посредствено, толкова повърхностно,* щото да разхвърли българскитѣ сили

НАРОДНА
БИБЛИОТЕКА
СКОПИЕ

като тетъ-де-понъ за евентуални десанти на фронта Орфано—Кавала. Позицията, която гърцитѣ заемаха, и съсрѣдоточеностьта на силитѣ имъ показваха, че тѣ бѣха решени да се боратъ срещу насъ, даже ако ние бихме се нахвърлили върху тѣхъ съ всичкитѣ си сили. Здравата мисъль на гръцкото главнокомандуване, да държи силитѣ си строго съсрѣдоточено, се вижда и отъ факта, че то решително отхвърлило настойчивата молба на сърбската върховна команда, гърцитѣ въ случай на военни действия срещу България да отдѣлятъ три дивизии, които да настѫпатъ отъ Гевгелий за Дойранъ.

Общо съюзнишко командуване на сръбскитѣ и гръцкитѣ войски нѣма, общъ планъ за действията, обаче, е имало. Обстоятелството, че сърбитѣ бѣха съсрѣдоточили почти всичкитѣ си войски между Крива-Паланка и Криволакъ, а гърцитѣ—при Солунъ, показва че и сърбитѣ, и гърцитѣ ясно съзнаваха, че ако българскитѣ войски съ всичкитѣ си сили се нахвърлятъ върху единия отъ тѣхъ, *другиятъ трѣбваше да бѫде въ положение за 5—6 дена да му се яви на помощь.* Тая рѣшителна и безмѣрно голѣма *съюзнишка нужда* налагаше посокитѣ на действие за съюзнитѣ армии да бѫдатъ концетрични и близки. Оперативната посока за сърбитѣ не можеше да бѫде отъ Пиротъ и Зайчарь за София—въ такъвъ случай докато сърбитѣ се яватъ на помощь на гърцитѣ, последнитѣ биха били окончателно разгромени при Солунъ — а отъ Щипъ къмъ Петричъ въ случай че гърцитѣ бѫдатъ нападнати отъ българитѣ, или отъ Кочане къмъ Джумая въ случай че сърбитѣ бѫдатъ нападнати и гърцитѣ още отъ първитѣ дни почнатъ офансива срещу българитѣ. Съ други думи казано, гърцитѣ и сърбитѣ имаха нужда да си подадатъ рѫка единъ на други на време и, следователно, налагаше се да се движатъ едни къмъ други и концентрично къмъ една надежно достигаема точка напр. Струмица или Царевосело. Противно на мнението на мнозина у насъ ние намираме, че съсрѣдоточението на сърбитѣ и гърцитѣ, взети отдѣлно и взети едно относително друго, е разумно и даже образцово. То имъ гарантираше безопасностьта на разположението и безопастностьта на плана за действията имъ. Да-ли, обаче, това съвсемъ разумно съсрѣдоточаване можеше да имъ даде победата въ една война съ България, чийто войски бѣха излѣзли съ голѣмъ престижъ отъ войната съ турцитѣ, това е други въпросъ. Освенъ разумното съсрѣдочаване и избирането на добре обмислена цель и посока за действие, за да се победи, нужно е численость съответна на нравственитѣ сили на армията, нужно е вѣра въ победата. Да-ли сърбитѣ и гърцитѣ сѫ имали вѣра въ себе си, вѣра въ своя успехъ, това е съвсемъ съмнително. Обстоятелството, че за да разбиятъ България, тѣ почувствуваха нужда да привлѣкатъ на своя страна и Ромѫния, па даже да правятъ мили очи и на Турция, е едно доказателство както за тѣхната отлична политика, така и за тѣхния страхъ, че не ще могатъ сами да победатъ България и ѝ наложатъ волята си. Нито гърцитѣ, нито сърбитѣ никога не можаха да допуснатъ, че българското командуване ще се озове *толкова посредствено, толкова повърхностно*, щото да разхвърли българскитѣ сили

НАРОДНА
БИБЛИОТЕКА
СКОПИЕ

отъ Дунавъ до Солунъ и по тоя начинъ леко да позволи на гърцитѣ и на сърбитѣ да иматъ числено надмощие на решителния театъръ и въ решителнитѣ дни на войната. Но, то тъкмо така стана.

Ромѫния почна мобилизацията на 20 юний, т. е. когато още съюзницитѣ сърби и гърци нѣмаха сериозни надежди за успехъ. Въпреки елементарно съседско чувство и човѣщина, безъ да е предизвикана даже и отъ най-невинния поводъ за война, Ромѫния мобилизира 300,000 д., *за да осигури неотразимо победата* на сърби и гърци надъ насъ и за да ни ограби важна родна и историческа земя. За завладяване на Добруджа, непрежалима и нещастна, ромѫнитѣ съсрѣдоточиха тамъ 1 корпусъ, 1 отдѣлна резервна дивизия и 1 отдѣлна резервна бригада, общо 40 др., 29 бат. и 8 еск., *и за нанасяне единъ смъртенъ ударъ въ тила на България* съсрѣдоточиха на Дунава между Бекетъ и Турнумагурели 5 корпуса, 2 резервни дивизии, всичко 132 др., 110 бат. и 72 ескадрона.

Общъ планъ между гърцитѣ и сърбитѣ отъ една страна и ромѫнитѣ отъ друга не е имало, но появата на ромѫнската армия въ тила на българитѣ, ангажирани съ два противника равни на тѣхнитѣ сили, бѣше доста да реши изхода на войната.

Турция държеше своята армия (162 др., 54 бат. и 24 еск.) на Чаталджа и при Галиполи въпреки Лондонския миръ недемобилизирана. Съ възбудена надежда да поправи своята тежка сѫдба, Турция очакваше балканскитѣ съюзници да се сбиятъ помежду за огромнитѣ придобивки, които поменатия миръ имъ оставяше. И, поради нашата недозрелость, тѣ много скоро дочакаха деня, когато, безъ да бѫдатъ въ формаленъ съюзъ съ нашитѣ истински и вѣчни врагове сърби и гърци, се явиха естествени съюзници на неприятелитѣ на България. Турцитѣ нахлуха въ заетитѣ отъ насъ територии въ Източна Тракия, за да си ги възвърнатъ и за да отмѫстятъ на тия, които бѣха главнитѣ виновници за пораженията имъ въ Македония и Тракия осемь месеца по-рано.

България въ войната съ съюзницитѣ имаше 297 др., 186 бат. и 48 ескадрони, общо 350,000 бойци, разпредѣлени на петь армии. Прехвърлянето на българскитѣ войски отъ фронта срещу турцитѣ къмъ тоя срещу сърбитѣ и гърцитѣ се извърши презъ май и първата половина на юний. Войницитѣ се превозваха по желѣзницата отъ Чаталджа за София и отъ Кулелибургасъ за Кукушъ и по море отъ Мидия до Варна и следъ това по желѣзницата отъ Варна за Враца. Общото състояние на армията въпреки огромния престижъ, съ който българското име бѣ покрито чрезъ победата при Бунархисаръ и щурма на Одринъ, не бѣ удовлетворително. Двете войни срещу Турция, голѣмитѣ загуби, холерата, зимната позиционна война бѣха изморили войницитѣ въ голѣма степень и бѣха понизили значително поривитѣ имъ за борба. А държанието на сърбитѣ и гърцитѣ въ Македония бѣ хвърлило въ душата на всички разочарованието въ искреностьта на съюзницитѣ и въ успеха на българската права кауза. Армията бѣше проявила голѣми признаци на нетърпеливость, която още повече се разрастваше поради недосещане на главното командуване отъ Дунавъ до Солунъ и по тоя начинъ леко да позволи на гърцитѣ и на сърбитѣ да иматъ числено надмощие на решителния театъръ и въ решителнитѣ дни на войната. Но, то тъкмо така стана.

Ромѫния почна мобилизацията на 20 юний, т. е. когато още съюзницитѣ сърби и гърци нѣмаха сериозни надежди за успехъ. Въпреки елементарно съседско чувство и човѣщина, безъ да е предизвикана даже и отъ най-невинния поводъ за война, Ромѫния мобилизира 300,000 д., *за да осигури неотразимо победата* на сърби и гърци надъ насъ и за да ни ограби важна родна и историческа земя. За завладяване на Добруджа, непрежалима и нещастна, ромѫнитѣ съсрѣдоточиха тамъ 1 корпусъ, 1 отдѣлна резервна дивизия и 1 отдѣлна резервна бригада, общо 40 др., 29 бат. и 8 еск., *и за нанасяне единъ смъртенъ ударъ въ тила на България* съсрѣдоточиха на Дунава между Бекетъ и Турнумагурели 5 корпуса, 2 резервни дивизии, всичко 132 др., 110 бат. и 72 ескадрона.

Общъ планъ между гърцитѣ и сърбитѣ отъ една страна и ромѫнитѣ отъ друга не е имало, но появата на ромѫнската армия въ тила на българитѣ, ангажирани съ два противника равни на тѣхнитѣ сили, бѣше доста да реши изхода на войната.

Турция държеше своята армия (162 др., 54 бат. и 24 еск.) на Чаталджа и при Галиполи въпреки Лондонския миръ недемобилизирана. Съ възбудена надежда да поправи своята тежка сѫдба, Турция очакваше балканскитѣ съюзници да се сбиятъ помежду за огромнитѣ придобивки, които поменатия миръ имъ оставяше. И, поради нашата недозрелость, тѣ много скоро дочакаха деня, когато, безъ да бѫдатъ въ формаленъ съюзъ съ нашитѣ истински и вѣчни врагове сърби и гърци, се явиха естествени съюзници на неприятелитѣ на България. Турцитѣ нахлуха въ заетитѣ отъ насъ територии въ Източна Тракия, за да си ги възвърнатъ и за да отмѫстятъ на тия, които бѣха главнитѣ виновници за пораженията имъ въ Македония и Тракия осемь месеца по-рано.

България въ войната съ съюзницитѣ имаше 297 др., 186 бат. и 48 ескадрони, общо 350,000 бойци, разпредѣлени на петь армии. Прехвърлянето на българскитѣ войски отъ фронта срещу турцитѣ къмъ тоя срещу сърбитѣ и гърцитѣ се извърши презъ май и първата половина на юний. Войницитѣ се превозваха по желѣзницата отъ Чаталджа за София и отъ Кулелибургасъ за Кукушъ и по море отъ Мидия до Варна и следъ това по желѣзницата отъ Варна за Враца. Общото състояние на армията въпреки огромния престижъ, съ който българското име бѣ покрито чрезъ победата при Бунархисаръ и щурма на Одринъ, не бѣ удовлетворително. Двѣтѣ войни срещу Турция, голѣмитѣ загуби, холерата, зимната позиционна война бѣха изморили войницитѣ въ голѣма степень и бѣха понизили значително поривитѣ имъ за борба. А държанието на сърбитѣ и гърцитѣ въ Македония бѣ хвърлило въ душата на всички разочарованието въ искреностьта на съюзницитѣ и въ успеха на българската права кауза. Армията бѣше проявила голѣми признаци на нетърпеливость, която още повече се разрастваше поради недосещане на главното командуване да пуща войницитѣ въ периодически отпуски. Войскитѣ минаваха край роднитѣ си села, безъ да могатъ да отидатъ и видятъ домашнитѣ си, което често довеждаше до явни и масови непокорства. Земетресението въ гр. Търново бѣ наложило даване на отпуски, но тѣ засѣгнаха почти изключително само 5-а и 9-а дивизии. Въобще, наближаващата война съ бившитѣ съюзници сърби и гърци не бѣ подготвена нито психологически, нито политически, нито стратегически.

1-а армия (5-а и 9-а дивизии, отдѣлната бригада (65-и и 66-и полкове), Видинския гарнизонъ (5 опълченски дружини) и 4-и коненъ полкъ, общо 46 др., 14 пол. и 5 план. батареи, 44 крѣпостни орждия и 2 ескадрона) бѣше сърѣдоточена въ района Видинъ—Берковица. Нейната оперативна посока е била къмъ Княжевацъ, а задачата й да съдействува на 3-а армия за овладѣване Пиротъ, а следъ това заедно съ тая последна да настѫпатъ презъ Нишъ на югъ . . .

3-а армия (1-а и 13-а пехотни и конната дивизии, всичко 40 др. 25 пол., 1 пл. и 5 тежки батареи и 17 ескадрона) бѣше сърѣдоточена между Сливница, Царибродъ и Трънъ. Нейната оперативна посока е била къмъ Пиротъ и Нишъ, а задачата й да овладѣе заедно съ 1-а армия тия градове и се насочи къмъ Куманово . . . . Съ други думи 1-а и 3-а армии сѫ предназначени да играятъ ролята на удароносни армии, които, обаче, подлежи да извършатъ единъ дълъгъ маршъ-маневъръ съ боеве отъ Бѣлоградчикъ и Царибродъ къмъ Княжевацъ и Пиротъ/Нишъ, а следъ това на югъ къмъ Враня и Куманово . . . Действията на 1-а и 3-а армии визиратъ единъ периодъ отъ 10—15 дена, презъ което време другитѣ български сили се излагатъ да бѫдатъ атакувани и подложени на тежки изпитания, ако съюзницитѣ сърби и гърци останатъ сърѣдоточени, така както личеше, че ще бѫдатъ, т. е. почти съ всичкитѣ си сили въ Македония не далечъ едни отъ други.

5-а армия (4-а, 12-а дивизии, Одринската бригада (71-и и 72-и п.) и $^{2}/_{5}$ бригада, всичко 38 др., 21 пол., 6 пл. бат. и 3 ескадрона) бѣше сърѣдоточена между Кюстендилъ и Радомиръ. Стратегическата задача на тая армия, изглежда, е била да прикове неприятеля при Крива-Паланка, докато фланговитѣ армии развиятъ действията . . . . Оперативна посока на 5-а армия е била Кюстендилъ, Крива-Паланка, Куманово.

4-а армия (2-а, 8-а, 7-а дивизии, М.-О. опълчение, $^{2}/_{4}$ и $^{1}/_{3}$ бригади, общо 105 др., 40 пол., 17 пл. и 6 тежки батареи и 6 ескадрона) бѣше сърѣдоточено въ района Радовишъ—Щипъ—Кочане. Нейната оперативна посока поради планинския характеръ на мѣстността е била Джумая — Кочане — Кратово — Куманово и Струмица — Щипъ—Св. Николе—Куманово. А нейната задача, изглежда, е била да ангажира неприятеля срещу себе си и съ активни действия да изтощава и приковава неприятелскитѣ сили тукъ, докато 1-а и 3-а армии пристигнатъ на полесражението на 5-а и 4-а армии . . . . Лесно е да се разбере, че тоя планъ за воюване държи силата разхвърлена на едно пространство отъ 300 клм. (Видинъ—Щипъ—Струмица) и смѣта, че маневрътъ на 1-а и 3-а армии ще се извърши, като да пуща войницитѣ въ периодически отпуски. Войскитѣ минаваха край роднитѣ си села, безъ да могатъ да отидатъ и видятъ домашнитѣ си, което често довеждаше до явни и масови непокорства. Земетресението въ гр. Търново бѣ наложило даване на отпуски, но тѣ засѣгнаха почти изключително само 5-а и 9-а дивизии. Въобще, наближаващата война съ бившитѣ съюзници сърби и гърци не бѣ подготвена нито психологически, нито политически, нито стратегически.

1-а армия (5-а и 9-а дивизии, отдѣлната бригада (65-и и 66-и полкове), Видинския гарнизонъ (5 опълченски дружини) и 4-и коненъ полкъ, общо 46 др., 14 пол. и 5 план. батареи, 44 крѣпостни орѫдия и 2 ескадрона) бѣше съсрѣдоточена въ района Видинъ—Берковица. Нейната оперативна посока е била къмъ Княжевацъ, а задачата ѝ да съдействува на 3-а армия за овладѣване Пиротъ, а следъ това заедно съ тая последна да настѫпатъ презъ Нишъ на югъ . . .

3-а армия (1-а и 13-а пехотни и конната дивизии, всичко 40 др. 25 пол., 1 пл. и 5 тежки батареи и 17 ескадрона) бѣше съсрѣдоточена между Сливница, Царибродъ и Трънъ. Нейната оперативна посока е била къмъ Пиротъ и Нишъ, а задачата ѝ да овладѣе заедно съ 1-а армия тия градове и се насочи къмъ Куманово . . . . Съ други думи 1-а и 3-а армии сѫ предназначени да играятъ ролята на удароносни армии, които, обаче, подлежи да извършатъ единъ дългъ маршъ-маневъръ съ боеве отъ Бѣлоградчикъ и Царибродъ къмъ Княжевацъ и Пиротъ/Нишъ, а следъ това на югъ къмъ Враня и Куманово . . . Действията на 1-а и 3-а армии визиратъ единъ периодъ отъ 10—15 дена, презъ което време другитѣ български сили се излагатъ да бѫдатъ атакувани и подложени на тежки изпитания, ако съюзницитѣ сърби и гърци останатъ съсрѣдоточени, така както личеше, че ще бѫдатъ, т. е. почти съ всичкитѣ си сили въ Македония не далечъ едни отъ други.

5-а армия (4-а, 12-а дивизии, Одринската бригада (71-и и 72-и п.) и $^{3}/_{5}$ бригада, всичко 38 др., 21 пол., 6 пл. бат. и 3 ескадрона) бѣше съсрѣдоточена между Кюстендилъ и Радомиръ. Стратегическата задача на тая армия, изглежда, е била да прикове неприятеля при Крива-Паланка, докато фланговитѣ армии развиятъ действията . . . . Оперативна посока на 5-а армия е била Кюстендилъ, Крива-Паланка, Куманово.

4-а армия (2-а, 8-а, 7-а дивизии, М.-О. опълчение, $^{2}/_{4}$ и $^{1}/_{3}$ бригади, общо 105 др., 40 пол., 17 пл. и 6 тежки батареи и 6 ескадрона) бѣше съсрѣдоточено въ района Радовишъ—Щипъ—Кочане. Нейната оперативна посока поради планинския характеръ на мѣстностьта е била Джумая — Кочане — Кратово — Куманово и Струмица — Щипъ—Св. Николе—Куманово. А нейната задача, изглежда, е била да ангажира неприятеля срещу себе си и съ активни действия да изтощава и приковава неприятелскитѣ сили тукъ, докато 1-а и 3-а армии пристигнатъ на полесражението на 5-а и 4-а армии . . . . Лесно е да се разбере, че тоя планъ за воюване държи силата разхвърлена на едно пространство отъ 300 клм. (Видинъ—Щипъ—Струмица) и смѣта, че маневрътъ на 1-а и 3-а армии ще се извърши, като простъ маршъ безъ спирания и задържки. Тоя планъ е погрѣшенъ още, защото решителното действие възлага на по-малката часть, която съответно и съ по-малко усилие може и да бжде спрѣна.

2-а армия (3-а и 11-а дивизии, $^1/_{10}$, Серската и Драмската бригади, 10-и кон. полкъ, общо 57 др., 29 пол, 5 тежки и 3 пл. батареи, 3 кон. и 7 допълняющи ескадрони) бѣше съсрѣдоточена (собствено рязхвърлена) на линията Дойранъ, Кукушъ, Серъ, Кавала. Оперативната посока на тая армия е била по посока на Демирхисаръ —Солунъ, а задачата ѝ — да задържи гръцката армия тукъ, докато сърбската армия бжде разбита.... Къмъ тая армия оставатъ подчинени Дедеагачкия (3 опълч. дружини, 2 долнобойни, 2 гаубични и 3 полски батареи и 1 взводъ конница) и Портолагоския гарнизони (3 опълч. дружини, 4 картечници и 3 взвода конници). Установено е, че въ намѣренията на главното командуване е било тая армия да се държи съсрѣдоточена за едно евентуално настжпление къмъ Солунъ, но непонятно остава защо това съсрѣдоточение не е било категорично заповѣдано.

Стратегически резервъ (6-а дивизия, общо 16 др. и 6 батареи) е билъ съсрѣдоточенъ при Струмица съ задача, както се вижда отъ мѣстостоението му, да отиде на помощь или къмъ Щипъ на 4-а армия, или къмъ Кукушъ на 2-а армия, дето нуждата ще покаже(!)... Нека отбележимъ веднага, че здравиятъ разумъ не допуща такива резерви. Тая дивизия трѣбваше да бжде или при 4-а, или при 2-а армия, но трѣбваше да бжде още отъ първия день и още отъ първия часъ на действията, иначе, както и стана, тя ще остане не използувана въ решителнитѣ моменти на борбата.

Заслонъ срещу Турция ($^2/_{10}$ бригада и 4 дружини отъ 4-а и 7-а дивизии, общо 11 др., 3 бат. и 9 ескадрона) бѣше оставенъ на Чаталджа, за да пази линията Мидия — Еносъ следъ изтеглюването на нашитѣ войски за Македония и старата сърбско - българска граница.. Нека отбележимъ, че злслонъ се оставя съ по-сериозни сили тогава, когато тоя заслонъ ще трѣбва да защищава фланга или тила на войската, която го изпраща. Въ случая 10 опълченски дружини щѣха да свършатъ толкова, колкото и 11-тѣ действующи дружини.

Заслонъ срещу Ромжния нѣма, което е разумно.

Разузнавателната служба за силитѣ и намѣренията на сърбитѣ бѣ организирана чрезъ мрежата на македонската революционна организация. Въ градоветѣ Кукушъ, Дойранъ, Струмица, Радовишъ, Щипъ и Кочане бѣха организирани разузнавателни пунктове съ началници съответно Г. Мончевъ, Ар. Монасиевъ, Хр. Чернопѣевъ, Д. Недковъ, Т. Александровъ и З. Новевъ. При македонското военно губернаторство за сжщата цѣль бѣше Г. Петровъ. Цѣла Македония презъ май и юний бѣше на поста си, да подслушва, наблюдава и донася, какво вършатъ сърби и гърци и кжде държатъ силитѣ си. Цѣлата революционна машинария бѣ впрѣгната на работа. И ние вѣрваме, че никога армия въ военно време не е била така пълно и така всестранно и на време оснѣтлявана, както нашата армия преди междусъюзническата война въ 1913 година.

простъ маршъ безъ спирания и задържки. Тоя планъ е погрѣшенъ още, защото решителното действие възлага на по-малката часть, която съответно и съ по-малко усилие може и да бѫде спрѣна.

2-а армия (3-а и 11-а дивизии, $^1/_{10}$, Серската и Драмската бригади, 10-и кон. полкъ, общо 57 др., 29 пол, 5 тежки и 3 пл. батареи, 3 кон. и 7 допълняющи ескадрони) бѣше съсрѣдоточена (собствено рязхвърлена) на линията Дойранъ, Кукушъ, Серъ, Кавала. Оперативната посока на тая армия е била по посока на Демирхисаръ —Солунъ, а задачата ѝ — да задържи гръцката армия тукъ, докато сърбската армия бѫде разбита.... Къмъ тая армия оставатъ подчинени Дедеагачкия (3 опълч. дружини, 2 долнобойни, 2 гаубични и 3 полски батареи и 1 взводъ конница) и Портолагоския гарнизони (3 опълч. дружини, 4 картечници и 3 взвода конници). Установено е, че въ намѣренията на главното командуване е било тая армия да се държи съсрѣдоточена за едно евентуално настѫпление къмъ Солунъ, но непонятно остава защо това съсрѣдоточение не е било категорично заповѣдано.

Стратегически резервъ (6-а дивизия, общо 16 др. и 6 батареи) е билъ съсрѣдоточенъ при Струмица съ задача, както се вижда отъ мѣстостоението му, да отиде на помощь или къмъ Щипъ на 4-а армия, или къмъ Кукушъ на 2-а армия, дето нуждата ще покаже(!)... Нека отбележимъ веднага, че здравиятъ разумъ не допуща такива резерви. Тая дивизия трѣбваше да бѫде или при 4-а, или при 2-а армия, но трѣбваше да бѫде още отъ първия день и още отъ първия часъ на действията, иначе, както и стана, тя ще остане не използувана въ решителнитѣ моменти на борбата.

Заслонъ срещу Турция ($^2/_{10}$ бригада и 4 дружини отъ 4-а и 7-а дивизии, общо 11 др., 3 бат. и 9 ескадрона) бѣше оставенъ на Чаталджа, за да пази линията Мидия — Еносъ следъ изтеглюването на нашитѣ войски за Македония и старата сърбско-българска граница.. Нека отбележимъ, че заслонъ се оставя съ по-сериозни сили тогава, когато тоя заслонъ ще трѣбва да защищава фланга или тила на войската, която го изпраща. Въ случая 10 опълченски дружини щѣха да свършатъ толкова, колкото и 11-тѣ действующи дружини.

Заслонъ срещу Ромѫния нѣма, което е разумно.

Разузнавателната служба за силитѣ и намѣренията на сърбитѣ бѣ организирана чрезъ мрежата на македонската революционна организация. Въ градоветѣ Кукушъ, Дойранъ, Струмица, Радовишъ, Щипъ и Кочане бѣха организирани разузнавателни пунктове съ началници съответно Г. Мончевъ, Ар. Монасиевъ, Хр. Чернопѣевъ, Д. Недковъ, Т. Александровъ и З. Новевъ. При македонското военно губернаторство за сѫщата цѣль бѣше Г. Петровъ. Цѣла Македония презъ май и юний бѣше на поста си, да подслушва, наблюдава и донася, какво вършатъ сърби и гърци и кѫде държатъ силитѣ си. Цѣлата революционна машинария бѣ впрѣгната на работа. И ние вѣрваме, че никога армия въ военно време не е била така пълно и така всестранно и на време освѣтлявана, както нашата армия преди междусъюзническата война въ 1913 година.

Чети. Въ деня на почването на военнитѣ действия въ Македония, заета отъ сърби и гърци, бѣха вече на кракъ въ разузнавателна и агитационна дейность голѣма часть отъ мѣстнитѣ районни чети. Въ Тиквешко бѣше Тодоръ Стояновъ, въ Мориовско — Странджати, въ Гевгелийско — Иочко Димитровъ, К. Хр. Попето, въ Велешко — Пан. Каранфиловичъ, въ Скопско — В. Мандарчевъ(!), въ Солунско—Ат. Никлевъ, въ западна Македония — В. Джонето, Ставри Димитровъ, Стефанъ Ходжата и пр. и пр.

Планътъ за воюване на българитѣ е пъленъ съ непонятни и непростими грѣшки, които очертаватъ нашето главнокомандуване като слабо запознато съ природата на войната, природата на боя и нравстрената и математическата область въ борбата. Сърѣдоточението на българската армия отъ Видинъ до Солунъ, пунктове далече 400 клм. по първа линия и 600 клм. по линията на преднитѣ постове, показва, че нашата армия бѣше съвсемъ разхвърлена и заемаше едно пространство далечъ, далечъ по-голѣмо, отколко бѣ динамическата ѝ мощь. Самитѣ зони, на които се сърѣдоточиха отдѣлнитѣ армии, откриваха стратегическитѣ задачи на последнитѣ. И за това, изненада отъ наша страна не можеше да се очаква отъ нашитѣ противници. *Простата идея, да не се допустне по решителенъ начинъ сърбската армия да се съедини съ гърцката или обратно,* т. е. простата идея единиятъ отъ враговетѣ да се разбие, до като другиятъ му доде на помощь, не се вижда въ плана на нашето командуване. Съ една предвзета идея, *да се нанесе ударъ чакъ отъ Бѣлоградчикъ*, нашиятъ планъ е пороченъ по основната си идея и по пренебрежението къмъ понятията време и разстояние. Единствената най-важна и най-сгодна посока за воюване, каквато бѣ посоката Кюстендилъ — Куманово, въ която можеше да се нанесе решителния и смъртоносния ударъ върху сърбитѣ, остана посока за действие на 4-а и 12-а дивизии, а 1-а, 5-а, 9-а и 13-а дивизии и пр. бидоха оставени да действуватъ вмѣсто срещу Крива-Паланка чакъ срещу Пиротъ и Зайчарь. Конната дивизия бѣ забутана въ долищата на р. Ерма между Трънъ и Босилиградъ, вмѣсто да бж-

В. МАНДАРЧЕВЪ.

М. СТРАНДЖАТА.

К. ПОПЕТО.

Чети. Въ деня на почването на военнитѣ действия въ Македония, заета отъ сърби и гърци, бѣха вече на кракъ въ разузнавателна и агитационна дейность голѣма часть отъ мѣстнитѣ районни чети. Въ Тиквешко бѣше Тодоръ Стояновъ, въ Мориовско — Странджати, въ Гевгелийско — Иочко Димитровъ, К. Хр. Попето, въ Велешко — Пан. Каранфиловичъ, въ Скопско — В. Мандарчевъ(!), въ Солунско — Ат. Никлевъ, въ западна Македония — В. Джонето, Ставри Димитровъ, Стефанъ Ходжата и пр. и пр.

Планътъ за воюване на българитѣ е пъленъ съ непонятни и непростими грѣшки, които очертаватъ нашето главнокомандуване като слабо запознато съ природата на войната, природата на боя и нравстрената и математическата область въ борбата. Сърѣдоточението на българската армия отъ Видинъ до Солунъ, пунктове далече 400 клм. по първа линия и 600 клм. по линията на предниітѣ постове, показва, че нашата армия бѣше съвсемъ разхвърлена и заемаше едно пространство далечъ, далечъ по-голѣмо, отколко бѣ динамическата ѝ мощь. Самитѣ зони, на които се сърѣдоточиха отдѣлнитѣ армии, откриваха стратегическитѣ задачи на последнитѣ. И за това, изненада отъ наша страна не можеше да се очаква отъ нашитѣ противници. *Простата идея, да не се допустне по решителенъ начинъ сърбската армия да се съедини съ гръцката или обратно,* т. е. простата идея единиятъ отъ врагове тѣ да се разбие, до като другиятъ му доде на помощь, не се вижда въ плана на нашето командуване. Съ една предвзета идея, *да се нанесе ударъ чакъ отъ Бѣлоградчикъ*, нашиятъ планъ е пороченъ по основната си идея и по пренебрежението къмъ понятията време и разстояние. Единствената най-важна и най-сгодна посока за воюване, каквато бѣ посоката Кюстендилъ — Куманово, въ която можеше да се нанесе решителния и смъртоносния ударъ върху сърбитѣ, остана посока за действие на 4-а и 12-а дивизии, а 1-а, 5-а, 9-а и 13-а дивизии и пр. бидоха оставени да действуватъ вмѣсто срещу Крива-Паланка чакъ срещу Пиротъ и Зайчаръ. Конната дивизия бѣ забутана въ долищата на р. Ерма между Трънъ и Босилиградъ, вмѣсто да бѫ-

В. МАНДАРЧЕВЪ.

М. СТРАНДЖАТА.

К. ПОПЕТО.

де насочена къмъ Кукушъ или на Овчеполе. Просто сждбата проклѣ нашето човѣшко желание, да видимъ братята македонци свободни... И нашето безумие бѣше еднакво военно, както и политическо...Нашата политика не помисли даже да раздедини нашитѣ врагове, нито пъкъ помисли да търси съюзници... Политическата ни наивность ще остане класическа, както класическо въ отрицателна смисъль ще остане стратегическото развръщане на нашата армия отъ Видинъ до Солунъ. А вѣнецъ на всичкитѣ ни грѣшки ще бжде и пребжде презъ траенето на вѣковетѣ фактътъ, че въпреки разумъ и най-посредственъ планъ ние почнахме войната срещу сърби и гърци, не съ цель да ги разбиемъ и имъ наложимъ волята си — това би могло да стане ако въ решителната борба бѣха вкарани всички български сили на решителния театъръ — но съ наивната целъ да ги изтласкаме изъ Македония и предизвикаме интервенцията на Русия... или, което е още по-невѣроятно, като репресалия срещу (!) руския императоръ, защото не влизалъ въ ролята си на арбитъръ... (!) Стратегическото оправдание на нашето съсрѣдоточение се състоеше въ идеята да се действува решително съ дѣсния флангъ. Обаче, въпреки това, фактическото развитие на войната почна отъ центъра, а развязката се получи на лѣвия флангъ...

РАЗВИТИЕ НА ВОЕННИТѢ ДЕЙТВИЯ

17 юний.

1-а българска армия остава съсрѣдоточена на линията Бѣлоградчикъ — Чупрене съ авангарди при с. Стакевци и Кула. Командующи армията е предупреденъ, че въ Македония сж почнати военнитѣ действия и му е заповѣдано да вземе мѣрки срещу изненади. Срещу тая армия сърбитѣ имаха една дивизия и една бригада III позивъ, нѣколко ескадрона и 70 не с. с. орждия, разположени въ две групи около Зайчарь и Княжевацъ.

3 а армия остава въ района на съсрѣдоточението си при Сливница и Трънъ съ авангарди при с. Изатовци и Смиловци. Срещу тая наша армия сърбитѣ имаха. Тимошката дивизия I позивъ при Пиротъ и Шумадийската II позивъ при Власотинци.

5-а армия остава разположена около Коньово на 30 клм. далечъ отъ граничния вододѣлъ при Девебаиръ. Командующиятъ тая армия презъ деня чува гърмежитѣ на топоветѣ въ Македония, получава оперативната заповѣдь на М.-О. опълчение за действията презъ деня, запитва щаба на действующата армия за директиви и получава отговоръ отъ помощникъ-главнокомандующия да предприеме силна демонстрация (!) предъ себе си, изразена само въ силно обстрелване... и чакъ вечерьта получава заповѣдь да настжпи на 18-и юний за Девебаиръ и атакува сърбитѣ на линията Дубровница — Егри-Паланка и се утвърди на Бѣлина планина.

Ето така три цѣли армии ***оставатъ въ пълно бездействие*** презъ деня, тогазъ когато цѣлата 4-а армия е повѣла най-люта борба, а 2-а армия настжпва съ двата си фланга, за да заеме едно по-съсрѣдоточено ртзположение.

де насочена къмъ Кукушъ или на Овчеполе. Просто сѫдбата проклѣ нашето човѣшко желание, да видимъ братята македонци свободни... И нашето безумие бѣше еднакво военно, както и политическо...Нашата политика не помисли даже да разедини нашитѣ врагове, нито пъкъ помисли да търси съюзници . . . Политическата ни наивность ще остане класическа, както класическо въ отрицателна смисъль ще остане стратегическото развръщане на нашата армия отъ Видинъ до Солунъ. А вѣнецъ на всичкитѣ ни грѣшки ще бѫде и пребѫде презъ траенето на вѣковетѣ фактътъ, че въпреки разумъ и най-посредственъ планъ ние почнахме войната срещу сърби и гърци, не съ цель да ги разбиемъ и имъ наложимъ волята си — това би могло да стане ако въ решителната борба бѣха вкарани всички български сили на решителния театъръ — но съ наивната целъ да ги изтласкаме изъ Македония и предизвикаме интервенцията на Русия . . . или, което е още по-невѣроятно, като репресалия срещу (!) руския императоръ, защото не влизалъ въ ролята си на арбитъръ . . . (!) Стратегическото оправдание на нашето съсрѣдоточение се състоеше въ идеята да се действува решително съ дѣсния флангъ. Обаче, въпреки това, фактическото развитие на войната почна отъ центъра, а развязката се получи на лѣвия флангъ . . .

РАЗВИТИЕ НА ВОЕННИТѢ ДЕЙТВИЯ

17 юний.

1-а българска армия остава съсрѣдоточена на линията Бѣлоградчикъ — Чупрене съ авангарди при с. Стакевци и Кула. Командующи армията е предупреденъ, че въ Македония сѫ почнати военнитѣ действия и му е заповѣдано да вземе мѣрки срещу изненади. Срещу тая армия сърбитѣ имаха една дивизия и една бригада III позивъ, нѣколко ескадрона и 70 не с. с. орѫдия, разположени въ две групи около Зайчаръ и Княжевацъ.

3 а армия остава въ района на съсрѣдоточението си при Сливница и Трънъ съ авангарди при с. Изатовци и Смиловци. Срещу тая наша армия сърбитѣ имаха. Тимошката дивизия I позивъ при Пиротъ и Шумадийската II позивъ при Власотинци.

5-а армия остава разположена около Коньово на 30 клм. далечъ отъ граничния вододѣлъ при Девебаиръ. Командующиятъ тая армия презъ деня чува гърмежитѣ на топоветѣ въ Македония, получава оперативната заповѣдь на М.-О. опълчение за действията презъ деня, запитва щаба на действующата армия за директиви и получава отговоръ отъ помощникъ-главнокомандующия да предприеме силна демонстрация (!) предъ себе си, изразена само въ силно обстрелване... и чакъ вечерьта получава заповѣдь да настѫпи на 18-и юний за Девебаиръ и атакува сърбитѣ на линията Дубровница — Егри-Паланка и се утвърди на Бѣлина планина.

Ето така три цѣли армии ***оставатъ въ пълно бездействие*** презъ деня, тогазъ когато цѣлата 4-а армия е повѣла най-люта борба, а 2-а армия настѫпва съ двата си фланга, за да заеме едно по-съсрѣдоточено ртзположение.

Боятъ на Брѣгалница и Султанъ-тепе. Първи день. Демаркационната линия между нашитѣ и сърбскитѣ войски, установена отпорано, минаваше южно отъ в. Китка, южно отъ в. Парадли и после следваше по Злетовската рѣка до вливането й въ Брѣгалница, следъ това по тая последната до лѣвия й притокъ, Лжкавица, после по Лжкавица до изворитѣ й, после презъ Валандово къмъ Арджанското езеро. На 16 юний войскитѣ на 4-а армия бѣха разположени: М.-О. опълчение на дѣсния флангъ съ преднитѣ си части не далечъ отъ демаркационната линия и съ главнитѣ си сили ешалонирани отъ Пашаджиково и Дълги дѣлъ до Кочане, като имаше доле въ полето маневренитѣ си войски отъ 5 дружини и 3 батареи; $^2/_4$ бригада бѣше разположена източно отъ Кочане при с. Оризаре и следваше да направи единъ маршъ отъ 10—15 км., за да заеме изходното си положение по посоката Кочане—Злетово—Кратово; 7-а дивизия бѣше доста сърѣдоточена между Спанчево и Теранци съ авангардъ при Соколарци; 8-а дивизия бѣше въ лѣво по лѣвия брѣгъ на Брѣгалница до и северно отъ Щипъ; 2-а дивизия бѣше съ 1-а и 2-а бригада при Вращица и Дѣдино, 3-а бригада при Тополница и Бучимъ; $^3/_7$ бригада бѣше при Струмица; 40-и полкъ село Муртино и $^1/_2$ бригада отъ Щипъ до к. 580 съ 11-и полкъ въ първа и 24-и въ втора линия; 5-и кон. полкъ при Радовишъ и 7-и опълч. полкъ при с. Орѣховица. За действията на 17 юний се заповѣдваше: М. - О. опълчение да завладѣе върха Султанъ и върха Парадли (к. 1450), $^2/_4$ бригада — к. 550 на западъ отъ Добрево, 7-а дивизия — к. 550 северно отъ Тахонъ, 8-а дивизия—к. 550 (в. Богословъ) и р. Азмакъ до вливането й въ Брѣгалница, $^1/_3$ бригада остава на фланга на 8-а дивизия съ фронтъ на западъ и югъ, $^1/_2$ бригада — ст. Криволакъ, $^2/_2$ бригада —ст. Удово; $^3/_7$ бригада—сжщо ст. Удово; 40-и п., 5-и кон., 7-и опъл. полкове въ разпореждане на командующи армията. За да заематъ изходнитѣ си положения нѣкои отъ частитѣ и службитѣ на разнитѣ дивизии и отдѣлни бригади следваше да извършатъ уморителни нощни движения, нѣкжде въ чисто планинска мѣстность, както бѣ съ частитѣ отъ дѣсната колона и маневренитѣ войски на М.-О. опълчение. На 17 юний сутриньта 4-а армия настжпи и презъ деня разви следнитѣ действия:

Македоно - Одринското опълчение зае съ изненада в. Китка, непосредствено на 4 км. южно отъ Султанъ-тепе, и съ успешни боеве в. Маркова стжпка, в. Рѣдки-буки (Парадли), последниятъ отъ главната сърбска позиция, и проникна до скалистия върхъ отъ групата върхове Чаталъ-чешме, южно отъ Крива-Паланка. На завладянитѣ позиции бидоха пленени 96 сърби. Презъ деня частитѣ имаха 221 убити и ранени, а батареитѣ йзстреляха 2078 снаряда. Сърбитѣ насочили $5^1/_2$ др. и $1^1/_2$ бат. за обратно завладяване на в. Рѣдки-буки (Парадли), но безъ да успѣятъ. Вечерьта тѣ имали северо-западно отъ Заимица 3-и п. отъ Мор. див. II п., северно отъ сжщото село при Калинъ-камъкъ 7-и п. отъ Дун. див. I п., на самия в. Султанъ-тепе 8-и п. отъ сжщата дивизия, тукъ билъ привлѣченъ и 7-и п. отъ сжщата дивизия II п.; останалитѣ части отъ Дун. див. I п. били на се-

Боятъ на Брѣгалница и Султанъ-тепе. Първи день. Демаркационната линия между нашитѣ и сърбскитѣ войски, установена отпорано, минаваше южно отъ в. Китка, южно отъ в. Парадли и после следваше по Злетовската рѣка до вливането ѝ въ Брѣгалница, следъ това по тая последната до лѣвия ѝ притокъ, Лжкавица, после по Лжкавица до изворитѣ ѝ, после презъ Валандово къмъ Арджанското езеро. На 16 юний войскитѣ на 4-а армия бѣха разположени: М.-О. опълчение на дѣсния флангъ съ преднитѣ си части не далечъ отъ демаркационната линия и съ главнитѣ си сили ешалонирани отъ Пашаджиково и Дълги дѣлъ до Кочане, като имаше доле въ полето маневренитѣ си войски отъ 5 дружини и 3 батареи; $^2/_4$ бригада бѣше разположена източно отъ Кочане при с. Оризаре и следваше да направи единъ маршъ отъ 10—15 км., за да заеме изходното си положение по посоката Кочане—Злетово—Кратово; 7-а дивизия бѣше доста съсрѣдоточена между Спанчево и Теранци съ авангардъ при Соколарци; 8-а дивизия бѣше въ лѣво по лѣвия брѣгъ на Брѣгалница до и северно отъ Щипъ; 2-а дивизия бѣше съ 1-а и 2-а бригада при Вращица и Дѣдино, 3-а бригада при Тополница и Бучимъ; $^3/_7$ бригада бѣше при Струмица; 40-и полкъ село Муртино и $^1/_3$ бригада отъ Щипъ до к. 580 съ 11-и полкъ въ първа и 24-и въ втора линия; 5-и кон. полкъ при Радовишъ и 7-и опълч. полкъ при с. Орѣховица. За действията на 17 юний се заповѣдваше: М.-О. опълчение да завладѣе върха Султанъ и върха Парадли (к. 1450), $^2/_4$ бригада — к. 550 на западъ отъ Добрево, 7-а дивизия — к. 550 северно отъ Тахонъ, 8-а дивизия—к. 550 (в. Богословъ) и р. Азмакъ до вливането ѝ въ Брѣгалница, $^1/_3$ бригада остава на фланга на 8-а дивизия съ фронтъ на западъ и югъ, $^1/_2$ бригада — ст. Криволакъ, $^2/_2$ бригада —ст. Удово; $^3/_7$ бригада—сжщо ст. Удово; 40-и п., 5-и кон., 7-и опъл. полкове въ разпореждане на командующи армията. За да заематъ изходнитѣ си положения нѣкои отъ частитѣ и службитѣ на разнитѣ дивизии и отдѣлни бригади следваше да извършатъ уморителни нощни движения, нѣкжде въ чисто планинска мѣстность, както бѣ съ частитѣ отъ дѣсната колона и маневренитѣ войски на М.-О. опълчение. На 17 юний сутриньта 4-а армия настжпи и презъ деня разви следнитѣ действия:

Македоно-Одринското опълчение зае съ изненада в. Китка, непосредствено на 4 км. южно отъ Султанъ-тепе, и съ успешни боеве в. Маркова стжпка, в. Рѣдки-буки (Парадли), последниятъ отъ главната сърбска позиция, и проникна до скалистия върхъ отъ групата върхове Чаталъ-чешме, южно отъ Крива-Паланка. На завладянитѣ позиции бидоха пленени 96 сърби. Презъ деня частитѣ имаха 221 убити и ранени, а батареитѣ изстреляха 2078 снаряда. Сърбитѣ насочили $5^1/_2$ др. и $1^1/_2$ бат. за обратно завладяване на в. Рѣдки-буки (Парадли), но безъ да успѣятъ. Вечерьта тѣ имали северо-западно отъ Заимица 3-и п. отъ Мор. див. II п., северно отъ сжщото село при Калинъ-камъкъ 7-и п. отъ Дун. див. I п., на самия в. Султанъ-тепе 8-и п. отъ сжщата дивизия, тукъ билъ привлѣченъ и 7-и п. отъ сжщата дивизия II п.; останалитѣ части отъ Дун. див. I п. били на северъ отъ Султанъ-тепе до Крива-Паланка, а тия отъ сѫщата дивизия II п. заемали фронта отъ в. Голѣмъ до с. Киселица.

$^2/_4$ *бригада* мина р. Злетовска при и недалечъ отъ Злетово и завладя съ 31-и полкъ в. 550 при с. Добрево, а съ 8-и п. достигна въ дѣсно предъ позицията при Лесново. Срещу тая бригада бѣха останалитѣ части отъ Моравската дивизия II позивъ. Загуби . . . . Изстреляни снаряди . . . Въ дѣсно тактическо взаимодействие съ М.-О. опълчение нѣмаше, защото $^2/_4$ бригада действуваше по посока на западъ, а М.-О. опълчение по посока на северъ, т. е. напълно ексцентрично.

7-а дивизия мина р. Злетовска южно отъ $^2/_4$ бригада и въ тактическа връзка съ нея. Дѣсната колона, 26-и п., завладя в. 550 при с. Дрѣнокъ, 13-и полкъ достигна линията на с. Гойранци предъ позицията на сърбитѣ, разположени на втората в. 550, която е западно отъ с. Трооло, а 14-и и 22-и п. завладяватъ в. 650, западно отъ Улярци. Въ тоя бой 14-и п. има 42 убити и 216 ранени, 96,270 патрони изстреляно и трофеи 200 пушки и 30 пленници. За другитѣ полкове ще дадемъ сведение общо за 17 и 18 юний въ изложението на следния день. Срещу 7-а дивизия е действувала Шумадайската дивизия I позивъ.

8-а дивизия настѫпи съ $^1/_8$ и $^2/_8$ бригади въ първа линия, които минаха р. Брѣгалница въ бродъ, а $^3/_8$ въ втора линия, която мина по мостъ. $^1/_8$ бригада, подкрѣпена съ 24-и полкъ, съ бой достигна на 500 м. отъ позицията на сърбитѣ на Ежовъ-ридъ, а $^2/_8$ бригада завладя височитѣ южно и западно отъ Сушево. Боятъ се откри не съ пълна изненада за сърбитѣ, защото $^1/_8$ бр. закъсня, а нѣкои части викаха „ура“. $^1/_8$ бригада има 1015 убити и ранени, а $^3/_8$ бригада макаръ и въ втора линия презъ деня има 51 убкти и ранени. Срещу 8-а дивизия на позиция е била Дринската I п., която още презъ деня е била подкрѣпана отъ Моравската I п., находяща се западно отъ с. Трогерци при с. Варсакли.

$^1/_3$ *бригада* съ 11 п. остава на позицията отъ Щипъ на югъ, като една рота е била насочена къмъ Драгоево за задържане на настѫпилия тамъ неприятель отъ къмъ Топликъ. За следния день бригадата получава заповѣдь да настѫпи къмъ Драгоево.

2-а дивизия съ първа бригада завладява гребена ва Серка-планина, а съ втора бригада — Градецъ и ст. Удово. Противниковитѣ части, които дивизията срещна тоя день, бѣха нѣколко роти и единъ ескадронъ, при все това, обаче, напредването бѣ бавно защото мѣстностьта бѣ трудно проходима. На позиция между Драгоево и Криволакъ съ фронтъ къмъ северъ и изтокъ е разположена Тимошката дивизия II позивъ. $^2/_2$ бригада има 1 убитъ и 1 раненъ; тя е пленила 145 войници и 5 офицери сърбски.

Четата на Кр. Зографовъ настѫпва предъ $^1/_2$ бригада и при с. Патрикъ обгражда и пленява 8 сърбски конници. Четата на Хр. Чернопѣевъ, усилена съ 48 войника отъ 27-и и 28-и полкове, настѫпва предъ $^2/_2$ бригада и съдействува на авангарда при прогонването на сърбитѣ при с. Конче, следъ което по петитѣ на веръ отъ Султанъ-тепе до Крива-Паланка, а тия отъ сѫщата дивизия II п. заемали фронта отъ в. Голѣмъ до с. Киселица.

$^2/_4$ *бригада* мина р. Злетовска при и недалечъ отъ Злетово и завладя съ 31-и полкъ в. 550 при с. Добрево, а съ 8-и п. достигна въ дѣсно предъ позицията при Лесново. Срещу тая бригада бѣха останалитѣ части отъ Моравската дивизия II позивъ. Загуби . . . . Изстреляни снаряди . . . Въ дѣсно тактическо взаимодействие съ М.-О. опълчение нѣмаше, защото $^2/_4$ бригада действуваше по посока на западъ, а М.-О. опълчение по посока на северъ, т. е. напълно ексцентрично.

7-а дивизия мина р. Злетовска южно отъ $^2/_4$ бригада и въ тактическа връзка съ нея. Дѣсната колона, 26-и п., завладя в. 550 при с. Дрѣнокъ, 13-и полкъ достигна линията на с. Гойранци предъ позицията на сърбитѣ, разположени на втората в. 550, която е западно отъ с. Трооло, а 14-и и 22-и п. завладяватъ в. 650, западно отъ Улярци. Въ тоя бой 14-и п. има 42 убити и 216 ранени, 96,270 патрони изстреляно и трофеи 200 пушки и 30 пленници. За другитѣ полкове ще дадемъ сведение общо за 17 и 18 юний въ изложението на следния день. Срещу 7-а дивизия е действувала Шумадайската дивизия I позивъ.

8-а дивизия настѫпи съ $^1/_8$ и $^2/_8$ бригади въ първа линия, които минаха р. Брѣгалница въ бродъ, а $^3/_8$ въ втора линия, която мина по мостъ. $^1/_8$ бригада, подкрѣпена съ 24-и полкъ, съ бой достигна на 500 м. отъ позицията на сърбитѣ на Ежовъ-ридъ, а $^2/_8$ бригада завладя височитѣ южно и западно отъ Сушево. Боятъ се откри не съ пълна изненада за сърбитѣ, защото $^1/_8$ бр. закъсня, а нѣкои части викаха „ура“. $^1/_8$ бригада има 1015 убити и ранени, а $^3/_8$ бригада макаръ и въ втора линия презъ деня има 51 убити и ранени. Срещу 8-а дивизия на позиция е била Дринската I п., която още презъ деня е била подкрѣпана отъ Моравската I п., находяща се западно отъ с. Трогерци при с. Варсакли.

$^1/_3$ *бригада* съ 11 п. остава на позицията отъ Щипъ на югъ, като една рота е била насочена къмъ Драгоево за задържане на настѫпилия тамъ неприятель отъ къмъ Топликъ. За следния день бригадата получава заповѣдь да настѫпи къмъ Драгоево.

2-а дивизия съ първа бригада завладява гребена ва Серка-планина, а съ втора бригада — Градецъ и ст. Удово. Противниковитѣ части, които дивизията срещна тоя день, бѣха нѣколко роти и единъ ескадронъ, при все това, обаче, напредването бѣ бавно защото мѣстностьта бѣ трудно проходима. На позиция между Драгоево и Криволакъ съ фронтъ къмъ северъ и изтокъ е разположена Тимошката дивизия II позивъ. $^2/_2$ бригада има 1 убитъ и 1 раненъ; тя е пленила 145 войници и 5 офицери сърбски.

Четата на Кр. Зографовъ настѫпва предъ $^1/_2$ бригада и при с. Патрикъ обгражда и пленява 8 сърбски конници. Четата на Хр. Чернопѣевъ, усилена съ 48 войника отъ 27-и и 28-и полкове, настѫпва предъ $^2/_2$ бригада и съдействува на авангарда при прогонването на сърбитѣ при с. Конче, следъ което по петитѣ на сърбитѣ въ 6 ч. сл. пл. достига да р. Вардаръ. Четитѣ на П. Христовъ, Мил. Гюрлюковъ, П. Чаулевъ, Мил. Матовъ, Марко Ивановъ все въ свързка съ частитѣ настжпватъ къмъ с. Градецъ, дето пленили двама сърби, и вечерьта настжпили къмъ Демиркапия.

$^3/_7$ *бригада* настжпва презъ Чепели-балканъ разгонва съвсемъ слабитѣ неприятелски сили тукъ и завладява ст. Удово, дето още

КР. ЗОГРАФОВЪ.

М. ДУМБАЛАКОВЪ.

Н. ЖЕКОВЪ.

презъ нощьта срещу 17 юний бѣ пристигнала четата на Н. Жековъ, която спомогнала, заемайки позиция въ тила на сърбитѣ да се пленатъ 2 офицери и 40 войника сърби. Четата е имала 1 раненъ. Тукъ сжщо е действувала и четата на Кочо х. Мановъ.

Войскитѣ въ разпореждане на командующи 4 а армия презъ деня оставатъ часть дето сж $^3/_2$ бригада съ 39-и п. и 1 пол. арт. отд. при Бучимъ и 40-и п. при с. Муртино, 5-и коненъ полкъ при Радовишъ и 7-и опълч. при Орѣховица.

Боятъ на Брѣгалница и Султанъ-тепе първия день бѣ упоритъ, но далечъ нерешителенъ. 4-а армия ангажира врага по цѣлия фронтъ, зае неговитѣ предни позиции, некжде даже и части отъ главната позиция, но съкрушителенъ ударъ никжде не нанесе. Такъвъ можеше да се нанесе или отъ 5-а армия, ако бѣше още на 16. VI. на Девебаиръ, или отъ самата 4-а армия, ако нашата консепция за природата на боя бѣше по-друга и това внушеше на командующи 4-а армия идеята да ешалонира въ даденъ участъкъ достатъчни сили да пробиятъ неприятелската позиция и достатъчни сили да развиятъ неотразимо постигнатия успехъ. Петьтѣ бригади ($^1/_2$, $^2/_2$, $^3/_2$, $^1/_8$ и $^3/_7$) отъ лѣвия флангъ на 4-а армия, не хвърлени въ относително празното пространство между Криволакъ и Щипъ, а на решителния участъкъ въ центъра или на дѣсния флангъ на тая армия, щѣха още презъ деня да решатъ изхода на боя на Брѣгалница и Султанъ-тепе. Вечерьта командующи 4-а армия получи директива да продължи съ армията настжплението, да се постарае да заеме линията Кратово—Велесъ и да се утвърди на нея. Нека отбележимъ веднага, че въ случая е непонятно, защо на 4-а армия се дава задача да земе линия(!), а не да нанесе единъ решителенъ ударъ... Но, ясно е, че нито главсърбитѣ въ 6 ч. сл. пл. достига да р. Вардаръ. Четитѣ на П. Христовъ, Мил. Гюрлюковъ, П. Чаулевъ, Мил. Матовъ, Марко Ивановъ все въ свързка съ частитѣ настжпватъ къмъ с. Градецъ, дето пленили двама сърби, и вечерьта настжпили къмъ Демиркапия.

$^3/_7$ *бригада* настжпва презъ Чепели-балканъ разгонва съвсемъ слабитѣ неприятелски сили тукъ и завладява ст. Удово, дето още

КР. ЗОГРАФОВЪ.

М. ДУМБАЛАКОВЪ.

Н. ЖЕКОВЪ.

презъ нощьта срещу 17 юний бѣ пристигнала четата на Н. Жековъ, която спомогнала, заемайки позиция въ тила на сърбитъ да се пленатъ 2 офицери и 40 войника сърби. Четата е имала 1 раненъ. Тукъ сжщо е действувала и четата на Кочо х. Мановъ.

Войскитѣ въ разпореждане на командующи 4 а армия презъ деня оставатъ часть дето сж $^3{}_2$ бригада съ 39-и п. и 1 пол. арт. отд. при Бучимъ и 40-и п. при с. Муртино, 5-и коненъ полкъ при Радовишъ и 7-и опълч. при Орѣховица.

Боятъ на Брѣгалница и Султанъ-тепе първия день бѣ упоритъ, но далечъ нерешителенъ. 4-а армия ангажира врага по цѣлия фронтъ, зае неговитѣ предни позиции, некжде даже и части отъ главната позиция, но съкрушителенъ ударъ никжде не нанесе. Такъвъ можеше да се нанесе или отъ 5-а армия, ако бѣше още на 16. VI. на Девебаиръ, или отъ самата 4-а армия, ако нашата консепция за природата на боя бѣше по-друга и това внушеше на командующи 4-а армия идеята да ешалонира въ даденъ участъкъ достатъчни сили да пробиятъ неприятелската позиция и достатъчни сили да развиятъ неотразимо постигнатия успехъ. Петьтѣ бригади ($^1/_2$, $^2/_2$, $^3/_2$, $^1/_3$ и $^3/_7$) отъ лѣвия флангъ на 4-а армия, не хвърлени въ относително празното пространство между Криволакъ и Щипъ, а на решителния участъкъ въ центъра или на дѣсния флангъ на тая армия, щѣха още презъ деня да решатъ изхода на боя на Брѣгалница и Султанъ-тепе. Вечерьта командующи 4-а армия получи директива да продължи съ армията настжплението, да се постарае да заеме линията Кратово—Велесъ и да се утвърди на нея. Нека отбележимъ веднага, че въ случая е непонятно, защо на 4-а армия се дава задача да земе линия(!), а не да нанесе единъ решителенъ ударъ... Но, ясно е, че нито главното командуване имаше ясна идея на това, което искаше, нито командующия 4-а армия схващаше, какво именно е полезно и сждбоносно да се прави, за да се осигури победата.

Войски въ разпореждане на главното командуване (6-а дивизия две бригади) оставатъ при Струмица и не взиматъ участие нито при 4-а, нито при 2-а армии. Тия ценни сили въпреки разумъ и наученъ критерии по тоя начинъ тоя решителенъ день оставатъ не използувани за осигуряване победата. А между това, ако бѣха насочени още миналия день по тая посока, по която това главнокомандуване е мислило да нанася решителенъ ударъ, тия ценни български сили можаха още повече да наклонятъ везнитѣ на победата къмъ наша страна. Въ такъвъ случай срещу единъ отъ противницитѣ ни щѣхме да имаме единъ сждбоносенъ успехъ. Но, ясно е сега, че за да станѣше това, трѣбваше искрено да се реши въпроса, кой неприятель трѣбваше да разгромимъ, а кой да задържаме, докато сломимъ първия, т. е. искаше се едно главнокомандуване и единъ481 неговъ щабъ съ съвсемъ другъ менталитетъ и друга даже подготовка.

Действията на 2-а армия. На 17 юний 2-а армия разви действия само съ фланговитѣ си части съ цель да се посъбере и скжси фронта. Численно по слаба отъ гърцката армия, която бѣше напълно и безукорно съсрѣдоточена и готова за бой, нашата 2-а армия не можа да разбере, че колкото е повече слаба, толкова повече трѣбва да избѣгва да пръска силитѣ си за второстепенни и третостепенни цели. Разпръсната на 4—5 отдѣлни групи по 15—20—30 клм. една отъ друга, тая армия просто не съзна опасностьта, която я гризеше отъ присжтствието на среща ѝ на сили значителни по-голѣми отъ нея и събрани на пространство три пжти по-малко отколкото тя самата заемаше.

ЯН. КИЧЕВСКИ.

ХР. ЦВѢТКОВЪ.

ИЛ. ДИМУШЕВЪ.

$^3/_8$ *бригад.* съ 6 пол. не с. с. батареи подъ началството на полков. Каварналиевъ изтласка слабитѣ сърбски части, находящи се на линията Валандово — Фурка — Богданци, зае съ авангарда си Гевгелии и се съсрѣдоточи съ главнитѣ си сили при Богородица, срещу тоя градъ по лѣвия брѣгъ на Вардаръ. Съ 42-и полкъ е действувала четата на Лазо Дѣлевъ, която при с. Брайковци вечерьта пленото командуване имаше ясна идея на това, което искаше, нито командующия 4-а армия схващаше, какво именно е полезно и сѫдбоносно да се прави, за да се осигури победата.

Войски въ разпореждане на главното командуване (6-а дивизия две бригади) оставатъ при Струмица и не взиматъ участие нито при 4-а, нито при 2-а армии. Тия ценни сили въпреки разумъ и наученъ критерии по тоя начинъ тоя решителенъ день оставатъ не използувани за осигуряване победата. А между това, ако бѣха насочени още миналия день по тая посока, по която това главнокомандуване е мислило да нанася решителенъ ударъ, тия ценни български сили можаха още повече да наклонятъ везнитѣ на победата къмъ наша страна. Въ такъвъ случай срещу единъ отъ противницитѣ ни щѣхме да имаме единъ сѫдбоносенъ успехъ. Но, ясно е сега, че за да станѣше това, трѣбваше искрено да се реши въпроса, кой неприятель трѣбваше да разгромимъ, а кой да задържаме, докато сломимъ първия, т. е. искаше се едно главнокомандуване и единъ неговъ щабъ съ съвсемъ другъ менталитетъ и друга даже подготовка.

Действията на 2-а армия. На 17 юний 2-а армия разви действия само съ фланговитѣ си части съ цель да се посъбере и скѫси фронта. Численно по слаба отъ гърцката армия, която бѣше напълно и безукорно съсрѣдоточена и готова за бой, нашата 2-а армия не можа да разбере, че колкото е повече слаба, толкова повече трѣбва да избѣгва да пръска силитѣ си за второстепенни и третостепенни цели. Разпръсната на 4—5 отдѣлни групи по 15—20—30 клм. една отъ друга, тая армия просто не съзна опасностьта, която я гризеше отъ присѫтствието на среща ѝ на сили значителни по-голѣми отъ нея и събрани на пространство три пѫти по-малко отколко тя самата заемаше.

ЯН. КИЧЕВСКИ.

ХР. ЦВѢТКОВЪ.

ИЛ. ДИМУШЕВЪ.

$^{3}/_{8}$ *бригад.* съ 6 пол. не с. с. батареи подъ началството на полков. Каварналиевъ изтласка слабитѣ сръбски части, находящи се на линията Валандово — Фурка — Богданци, зае съ авангарда си Гевгелии и се съсрѣдоточи съ главнитѣ си сили при Богородица, срещу тоя градъ по лѣвия брѣгъ на Вардаръ. Съ 42-и полкъ е действувала четата на **Лазо Дѣлевъ**, която при с. Брайковци вечерьта пленила заедно съ дѣснофланговата часть на полка 31 сърби избѣгали отъ къмъ Удово. Съ 41-и полкъ сѫ действували четитѣ на В. Чакаларовъ, Ив. Поповъ, Дяконъ Евстатий, Хр. Цвѣтковъ, Илия Димушевъ, П. Сидовъ, Смиле Охридски, Янаки Кичевски, Ал. Демирхисарски и пр. Сутриньта тия чети, общо 165 души, заедно съ две роти отъ тоя полкъ подъ командата на майоръ Ивановъ нападнали сърбитѣ при с. Фурка, а следъ това настѫпили съ сѫщитѣ части за разчистване пространството по лѣвия брѣгъ на Вардаръ отъ ст. Удово до Арджанското езеро. Сърбскитѣ части, действующч тукъ, всичко три дружини, безъ да окажатъ сериозно съпротивление, освенъ на главнитѣ си позиции, дето даже нѣкои тѣхни части дочакаха удара на ножъ, отстѫпиха на лѣвия брѣгъ на Вардаръ, а следъ това продължиха, разстроени, на северъ по пѫтекитѣ за Тиквешко. На нѣколкократнитѣ молби за помощь отъ сърбския началникъ отъ Гевгелий до началника на съседната му 10-а гърцка дивизия, гърцитѣ едва къмъ пладне—когато лѣвото странично прикритие на нашата $^{3}/_{3}$ бригада бѣ изтласкало двете гърцки роти, находящи се по лѣвия брѣгъ на Вардаръ при Баялци — откриха огънь по българитѣ. 3-и евзонски полкъ и 3 пол. батареи заеха позиция при Боймица съ задача да запазатъ подъ своя огънь моста при Карасуле. Тия батареи надвечерь откриха силенъ огънь по с. Орѣховица и кота 250, на които нашето странично прикритие се установи и не продължи, за да не се излага на излишни жертви. Това позволи на гърцитѣ къмъ 8 часа да прехвърлятъ една дружина отъ лѣвия на дѣсния брѣгъ и да устроятъ отбраната на моста, като тетъде-понъ. $^{3}/_{3}$ бригада има 50 души убити и ранени, а е пленила гърци 1 оф. и 66 в-ка и сърби 120 войника.

$^{2}/_{3}$ *бригада* съ 6 пол. с. с. батареи заема позиция южно отъ Кукушъ и се укрѣпява на линията Женско — Рахманли. Четата на Георги Мончевъ съ 80 души четници отъ Кукушко и Солунско е заела позиция на 9 клм. южно отъ Кукушъ между Хасанабасъ и Кавакли.

$^{1}/_{10}$ *бригада* съ 3 пол. с. с. батареи, изморена отъ миналия день, пристига при Негованъ и смѣнява Драмската бригада и заема позиция и тукъ. Преднитѣ части на бригадата заели линията на гърцкитѣ предни постове, които се оттеглили на 2000 кр. на югъ.

Драмската бригада, усилена съ 7-и допълн. полкъ, 10-а допълняюща др. и 5 пол. не с. с. батареи, настѫпи и зае позиция по височитѣ на Зарово и Нигрита, като отблъсна гърцкитѣ предни части (2 др., 2 карт., 4 орждия отъ 7-а гърцка дивизия), които се оттеглиха на главната гърцка позиция между морето и Бешикското езеро. 10-а допъл. др. била назначена да окопае в. 818 и в. 1059. Бригадата имала 3 убити и 14 ранени и пленила 15 гърцки войника. Четата на Мих. Думбалаковъ е взела участие при настѫплението съ 1-а рота отъ 69-и полкъ по посока на Беровската висота, 878, като обходила неприятеля отъ къмъ Висока. Четата имала двама души ранени. Вечерьта бригадата нощува на линията Берово — Хоруодъ — Хламоръ — Суха-баня.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

нила заедно съ дѣснофланговата часть на полка 31 сърби избѣгали отъ къмъ Удово. Съ 41-и полкъ сѫ действували четитѣ на В. Чакаларовъ, Ив. Поповъ, Дяконъ Евстатий, Хр. Цвѣтковъ, Илия Димушевъ, П. Сидовъ, Смиле Охридски, Янаки Кичевски, Ал. Демирхисарски и пр. Сутриньта тия чети, общо 165 души, заедно съ две роти отъ тоя полкъ подъ командата на майоръ Ивановъ нападнали сърбитѣ при с. Фурка, а следъ това настѫпили съ сѫщитѣ части за разчистване пространството по лѣвия брѣгъ на Вардаръ отъ ст. Удово до Арджанското езеро. Сърбскитѣ части, действующи тукъ, всичко три дружини, безъ да окажатъ сериозно съпротивление, освенъ на главнитѣ си позиции, дето даже нѣкои тѣхни части дочакаха удара на ножъ, отстѫпиха на лѣвия брѣгъ на Вардаръ, а следъ това продължиха, разстроени, на северъ по пѫтекитѣ за Тиквешко. На нѣколкократнитѣ молби за помощь отъ сърбския началникъ отъ Гевгелий до началника на съседната му 10-а гърцка дивизия, гърцитѣ едва къмъ пладне—когато лѣвото странично прикритие на нашата $^3/_3$ бригада бѣ изтласкало дветѣ гърцки роти, находящи се по лѣвия брѣгъ на Вардаръ при Баялци — откриха огънь по българитѣ. 3-и евзонски полкъ и 3 пол. батареи заеха позиция при Боймица съ задача да запазатъ подъ своя огънь моста при Карасуле. Тия батареи надвечерь откриха силенъ огънь по с. Орѣховица и кота 250, на които нашето странично прикритие се установи и не продължи, за да не се излага на излишни жертви. Това позволи на гърцитѣ къмъ 8 часа да прехвърлятъ една дружина отъ лѣвия на дѣсния брѣгъ и да устроятъ отбраната на моста, като тетъ-де-понъ. $^3/_3$ бригада има 50 души убити и ранени, а е пленила гърци 1 оф. и 66 в-ка и сърби 120 войника.

$^2/_3$ *бригада* съ 6 пол. с. с. батареи заема позиция южно отъ Кукушъ и се укрѣпява на линията Женско — Рахманли. Четата на Георги Мончевъ съ 80 души четници отъ Кукушко и Солунско е заела позиция на 9 клм. южно отъ Кукушъ между Хасанабасъ и Кавакли.

$^1/_{10}$ *бригада* съ 3 пол. с. с. батареи, изморена отъ миналия день, пристига при Негованъ и смѣнява Драмската бригада и заема позиция и тукъ. Преднитѣ части на бригадата заели линията на гърцкитѣ предни постове, които се оттеглили на 2000 кр. на югъ.

Драмската бригада, усилена съ 7-и допълн. полкъ, 10-а допълняюща др. и 5 пол. не с. с. батареи, настѫпи и зае позиция по височитѣ на Зарово и Нигрита, като отблъсна гърцкитѣ предни части (2 др., 2 карт., 4 орѫдия отъ 7-а гърцка дивизия), които се оттеглиха на главната гърцка позиция между морето и Бешикското езеро. 10-а допъл. др. била назначена да окопае в. 818 и в. 1059. Бригадата имала 3 убити и 14 ранени и пленила 15 гърцки войника. Четата на Мих. Думбалаковъ е взела участие при настѫплението съ 1-а рота отъ 69-и полкъ по посока на Беровската висота, 878, като обходила неприятеля отъ къмъ Висока. Четата имала двама души ранени. Вечерьта бригадата нощува на линията Берово — Хоруодъ — Хламоръ — Суха-баня.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

Серската бригада и 11-а дивизия, всичко 19 др. и 6 пол. не с. с. бат., подъ общата команда на полк. Дѣловъ отблъснали още на 16.VI. вечерьта съвсемъ слабитѣ гръцки части предъ себе си и на 17.VI. достигнали: бригадата до линията Еникьой — Локвица, т. е. до р. Струма и езеро Тахино, а дивизията до брѣга на морето отъ заливчето Левтера до устието на Струма. Гърцитѣ изгорили моста на рѣката при Еникьой, а моста на Чай-азж останалъ здравъ, но билъ подъ огъня на гръцката артилерия на 7-а дивизия.

Войски за нанасяне ударъ или маневренни войски тая армия нѣмаше, а това като се съпостави съ факта, че и вечерьта на 17-и юний тя остава разпръсната на единъ фронтъ отъ 135 — 140 клм. срещу единъ врагъ строго съсрѣдоточенъ, ясно се очертава критическото положение, въ което тя се намираше. Нѣщо повече, командующи армията, вмѣсто да издаде една заповѣдь за съсрѣдоточаване силитѣ си съ форсирани маршове, въ оперативната си заповѣдь, издадена тоя день, нарежда: 11-а дивизия да пристжпи веднага къмъ затвърдяване положението си на р. Струма и вземе мѣрки за отбрана на морския брѣгъ отъ Мѣста до Струма, което е пълно разхищение на силитѣ; Серската бригада за 18.VI. да насочи единия си полкъ за ст. Чепелдже, за да се превози за Кукушъ, а другиятъ полкъ на 19. VI. на пладне да бжде на сжщата станция за превозване къмъ сжщата посока, което трѣбвало би да се извърши още на 16 или най-късно на 17 презъ деня. 3-а дивизия съ $^2/_3$ бригада, като държи връвка съ 4-а армия, да се утвърди здраво на двата брѣга ня Вардаръ, при Гевгели, което е сжщо разхищение на силитѣ и липса на тактическа цель; съ $^2/_3$ бригада при Кукушъ да се затвърди на заетата позиция, срещу която стои почти цѣлата гръцка армия; Драмската бригада да произведе рекогносцировка къмъ Нигрита и Сухо, които да заеме и се утвърди на сгодни позиции, и най-сетне $^1/_{10}$ бригада, като подържа свързка съ 3-а дивизия и Драмската бригада, да бжде всѣкога готова да подържа действията на последната, ако отъ това се окаже нужда, което представлява нѣкакъ думи, но не и изпълнима и належаща тактическа мисъль. Нека отбележимъ веднага, че командующия 2-а армия, генералъ-лейтенантъ Ивановъ, имаше за началникъ щаба полк. Жековъ и цѣлъ сонмъ офицери отъ генералния щабъ . . . чието назначение е да спомагатъ на командующия, за да обработватъ неговитѣ идеи и имъ даватъ съответната понятна, полезна и разумна форма. Главната квартира, въ която би следвало да има най-голѣма яснота въ схващанията и най-голѣмата точность въ предаване волята на главнокомандующия, бѣ още по-нещастна въ идеитѣ, въ изразитѣ и въ заповѣдитѣ или директивитѣ си. Вечерьта на 17.VI. помощникъ главнокомандующиятъ въ директивата за действията за следния день нареждаше 2-а армия, следъ като завърши операциитѣ си при Чай-азж, веднага да пристжпи къмъ съсрѣдоточаването си на указаната й линия (Кукушъ — Негованъ) съ цель да атакува Солунъ . . . или други изразъ отъ сжщата директива „Втора армия, веднага следъ като изпълни съсрѣдоточението си, ще получи заповѣдь, ако действията на 4-а армия позволятъ, да атакува

Серската бригада и 11-а дивизия, всичко 19 др. и 6 пол. не с. с. бат., подъ общата команда на полк. Дѣловъ отблъснали още на 16.VI. вечерьта съвсемъ слабитѣ гърцки части предъ себе си и на 17.VI. достигнали: бригадата до линията Еникьой — Локвица, т. е. до р. Струма и езеро Тахино, а дивизията до брѣга на морето отъ заливчето Левтера до устието на Струма. Гърцитѣ изгорили моста на рѣката при Еникьой, а моста на Чай-азѫ останалъ здравъ, но билъ подъ огъня на гърцката артилерия на 7-а дивизия.

Войски за нанасяне ударъ или маневренни войски тая армия нѣмаше, а това като се съпостави съ факта, че и вечерьта на 17-и юний тя остава разпрѣсната на единъ фронтъ отъ 135 — 140 клм. срещу единъ врагъ строго съсрѣдоточенъ, ясно се очертава критическото положение, въ което тя се намираше. Нѣщо повече, командующи армията, вмѣсто да издаде една заповѣдь за съсрѣдоточаване силитѣ си съ форсирани маршове, въ оперативната си заповѣдь, издадена тоя день, нарежда: 11-а дивизия да пристѫпи веднага къмъ затвърдяване положението си на р. Струма и вземе мѣрки за отбрана на морския брѣгъ отъ Мѣста до Струма, което е пълно разхищение на силитѣ; Серската бригада за 18.VI. да насочи единия си полкъ за ст. Чепелдже, за да се превози за Кукушъ, а другиятъ полкъ на 19. VI. на пладне да бѫде на сѫщата станция за превозване къмъ сѫщата посока, което трѣбвало би да се извърши още на 16 или най-късно на 17 презъ деня. 3-а дивизия съ $^{3}/_{3}$ бригада, като държи връвка съ 4-а армия, да се утвърди здраво на двата брѣга ня Вардаръ, при Гевгели, което е сѫщо разхищение на силитѣ и липса на тактическа цель; съ $^{2}/_{3}$ бригада при Кукушъ да се затвърди на заетата позиция, срещу която стои почти цѣлата гърцка армия; Драмската бригада да произведе рекогносцировка къмъ Нигрита и Сухо, които да заеме и се утвърди на сгодни позиции, и най-сетне $^{1}/_{10}$ бригада, като подържа свързка съ 3-а дивизия и Драмската бригада, да бѫде всѣкога готова да подържа действията на последната, ако отъ това се окаже нужда, което представлява нѣкакъ думи, но не и изпълнима и належаща тактическа мисъль. Нека отбележимъ веднага, че командующия 2-а армия, генералъ-лейтенантъ Ивановъ, имаше за началникъ щаба полк. Жековъ и цѣлъ сонмъ офицери отъ генералния щабъ . . . чието назначение е да спомагатъ на командующия, за да обработватъ неговитѣ идеи и имъ даватъ съответната понятна, полезна и разумна форма. Главната квартира, въ която би следвало да има най-голѣма яснота въ схващанията и най-голѣмата точность въ предаване волята на главнокомандующия, бѣ още по-нещастна въ идеитѣ, въ изразитѣ и въ заповѣдитѣ или директивитѣ си. Вечерьта на 17.VI. помощникъ главнокомандующиятъ въ директивата за действията за следния день нареждаше 2-а армия, следъ като завърши операцинтѣ си при Чай-азѫ, веднага да пристѫпи къмъ съсрѣдоточаването си на указаната ѝ линия (Кукушъ — Негованъ) съ цель да атакува Солунъ . . . или други изразъ отъ сѫщата директива „Втора армия, веднага следъ като изпълни съсрѣдоточението си, ще получи заповѣдь, ако действията на 4-а армия позволятъ, да атакува

Солунъ, за която цель, ако получи подобна заповѣдь, ще бжде усилена съ две или три бригади. Ако желѣзопжтния участъкъ Криволакъ—Удово—Гевгелий и се заеме отъ насъ, то да се заеме отъ наши войски (непонятно!), като на всички мѣста, дето има преправи, особено при Гевгелии, да се устроятъ тетъ-де-пони и заематъ съ силни отряди. По тоя начинъ да се осигури владението на двата брѣга на Вардаръ", което последно нещо е непонятно, безцелно и пълно разхищение на силитѣ. А всичко това е доста да покаже, че българското главнокомандуване и въ края на първия день на войната съ съюзницитѣ още нѣмаше едно *твърдо решение, кой неприятель да разбие по-рано*, сърбитѣ или гърцитѣ. Стратегически то се приготви да бие сърбитѣ, фактически то не издържа на изкушението да не бие и гърцитѣ. Това е типично непостоянство въ идеята, каквото по-пакостно не е мислимо.

Солунския български гарнизонъ, 3-а дружина отъ 14-и Македонски полкъ, презъ деня изтърпява тежки изпитания. Срещу нея е задържана въ Солунъ 2-а гърцка дивизия, началникътъ на която предлага на командира на дружината, майоръ Лазаровъ, да се предаде. Следъ доблестния отказъ, бой пламва по улицитѣ при мѣстоквартируването на дружината още презъ деня, който продължи и цѣлата нощь. Гърцитѣ обстреляли и съ орждия кжщитѣ, въ които сж били разположени ротитѣ, но не могли да сломатъ духа на тия храбри българи.

18 юний.

1 а армия остава на мѣстото си. Отъ нейния съставъ излиза $^2/_3$ бригада, която се насочва къмъ 5-а армия.

3 а армия сжщо остава въ бездействие.

5 а армия съ 59-и и 60-и полкове отъ 12-а дивизия въ 10 ч. пр. пл. заема турскитѣ погранични постове отъ в. Голѣмъ до Равнанива, като изпраща 3-а дружина отъ 59-и п. на в. Руенъ като *Странично прикритие*. Тая дружина заедно съ находящата се тукъ 4-а рота отъ 9-а Велешка дружина настжпили напредъ къмъ в. 1953 и Цървенъ-камъкъ, за да съдействуватъ на частитѣ отъ М.-О. опълчение, действующи срещу самия в. Султанъ-тепе. *4-а дивизия* пжтува отъ Коньово презъ Кюстендилъ за граничния вододѣлъ, обаче, поради заповѣдьта за прекратяване на военнитѣ действия, получена въ 11 ч. пр. пл., тая дивизия спира на линията с. Враца — с. Кутугерци, източно отъ Гърляно, а артилерията при Кюстендилъ. *Одринската бригада* достига с. Враца.

И така, на 18-и юний, день втори отъ почване на войната срещу сърбитѣ и гърцитѣ и деньваженъ и решителенъ за изхода на боя на Брѣгалница, половината българска армия е въ пълно бездействие. Естествено, това не е никакво военно изкуство, а неизмѣримо лекоумие и непознаване природата на войната.

Боятъ на Брѣгалница и Султанъ-тепе втори день. Презъ тоя день *4-а армия* се опита да развие постигнатия успехъ отъ миналия день, обаче, поради погрѣшенъ планъ за боя — всички голѣми единици настжпватъ, за да нанесатъ решителенъ ударъ, безъ да

Солунъ, за която цель, ако получи подобна заповѣдь, ще бжде усилена съ две или три бригади. Ако желѣзопжтния участъкъ Криволакъ—Удово—Гевгелий и се заеме отъ насъ, то да се заеме отъ наши войски (непонятно!), като на всички мѣста, дето има преправи, особено при Гевгелии, да се устроятъ тетъ-де-пони и заематъ съ силни отряди. По тоя начинъ да се осигури владението на двата брѣга на Вардаръ", което последно нещо е непонятно, безцелно и пълно разхищение на силитѣ. А всичко това е доста да покаже, че българското главнокомандуване и въ края на първия день на войната съ съюзницитѣ още нѣмаше едно *твърдо решение, кой неприятель да разбие по-рано*, сърбитѣ или гърцитѣ. Стратегически то се приготви да бие сърбитѣ, фактически то не издържа на изкушението да не бие и гърцитѣ. Това е типично непостоянство въ идеята, каквото по-пакостно не е мислимо.

Солунския български гарнизонъ, 3-а дружина отъ 14-и Македонски полкъ, презъ деня изтърпява тежки изпитания. Срещу нея е задържана въ Солунъ 2-а гърцка дивизия, началникътъ на която предлага на командира на дружината, майоръ Лазаровъ, да се предаде. Следъ доблестния отказъ, бой пламва по улицитѣ при мѣстоквартируването на дружината още презъ деня, който продължи и цѣлата нощь. Гърцитѣ обстреляли и съ орждия кжщитѣ, въ които сж били разположени ротитѣ, но не могли да сломатъ духа на тия храбри българи.

18 юний.

1 а армия остава на мѣстото си. Отъ нейния съставъ излиза $^2/_5$ бригада, която се насочва къмъ 5-а армия.

3 а армия сжщо остава въ бездействие.

5 а армия съ 59-и и 60-и полкове отъ 12-а дивизия въ 10 ч. пр. пл. заема турскитѣ погранични постове отъ в. Голѣмъ до Равнанива, като изпраща 3-а дружина отъ 59-и п. на в. Руенъ като *Странично прикритие.* Тая дружина заедно съ находящата се тукъ 4-а рота отъ 9-а Велешка дружина настжпили напредъ къмъ в. 1953 и Цървенъ-камъкъ, за да съдействуватъ на частитѣ отъ М.-О. опълчение, действующи срещу самия в. Султанъ-тепе. *4-а дивизия* пжтува отъ Коньово презъ Кюстендилъ за граничния вододѣлъ, обаче, поради заповѣдьта за прекратяване на военнитѣ действия, получена въ 11 ч. пр. пл., тая дивизия спира на линията с. Враца — с. Кутугерци, източно отъ Гърляно, а артилерията при Кюстендилъ. *Одринската бригада* достига с. Враца.

И така, на 18-и юний, день втори отъ почване на войната срещу сърбитѣ и гърцитѣ и день важенъ и решителенъ за изхода на боя на Брѣгалница, половината българска армия е въ пълно бездействие. Естествено, това не е никакво военно изкуство, а неизмѣримо лекоумие и непознаване природата на войната.

Боятъ на Брѣгалница и Султанъ-тепе втори день. Презъ тоя день *4-а армия* се опита да развие постигнатия успехъ отъ миналия день, обаче, поради погрѣшенъ планъ за боя — всички голѣми единици настжпватъ, за да нанесатъ решителенъ ударъ, безъ да има кой да нанесе смъртния ударъ на врага — успехътъ е колебливъ, повечето отъ войскитѣ се изтощаватъ, а нѣкои, поради опита за прекратяване на военнитѣ действия, изиграни и изненадани отъ врага, сж заставени и да отстжпатъ спечеления теренъ.

Македоно-Одринското опълчение разви своя успехъ и задържа завладянитѣ позиции срещу самия в. Султанъ-тепе и на самия Парадли (Рѣдки-буки). Пробивътъ, който опълчението направи по посока на Чаталъ-чешме, като достигна на 8 км. южно отъ Крива-Паланка, е спрѣнъ отъ сърбитѣ. Тукъ въ горното течение на Злетовската рѣка на северо-западъ отъ Емирица, северно отъ Заимица и Лопенъ сърбитѣ съсрѣдоточиха 3-и п. отъ Мор. див. II п., 8-и и 18-и полкове отъ Дунав. див. I п. и поведоха атака отъ фронта отъ Чаталъ-чешме и отъ фланга отъ Плавица-планина, дето бѣше Моравската дивизия II п. Въ срещни и позиционни боеве борбата продължи съ видимъ успехъ за насъ до 4 ч. сл. пл. Следъ това, обаче, положението на деветьтѣ наши дружини съ шестьтѣ батареи, действующи тукъ, почна да става твърде тежко. Най-напредналата група отъ 4 дружини и 1 картечна рота трѣбваше да се оттеглятъ отъ позицията си срещу Чаталъ-чешме на висотата на Емирица. Въ тоя моментъ се получи заповѣдьта за прекратяване военнитѣ действия, а не следъ много настжпи нощьта и на позицията настана пълна тишина. Парламентьорътъ отъ опълчението бѣ приетъ и отведенъ чакъ на самия Султанъ-тепе, дето полк. Душанъ Стефановичъ изяви, че нѣма инструкции по това и нашиятъ парламентьоръ се върна. Впечатлението у последния бѣше, че положението на сърбитѣ тукъ не ще да е много радостно. А това съвпада съ мнението на Alain de Penennrun, който се изразява за действията на опълчението, както следва:

„Въпреки успехитѣ на сърбитѣ при Дрѣнакъ (Злетовско) и кота 550 тѣхното положение продължаваше да бжде твърде сериозно. Не само че тѣхния дѣсенъ флангъ бѣше застрашенъ отъ постоянното придване на 2-а българска дивизия и на една бригада отъ 3-а дивизия, които туку-що бѣха заели масива Ортабаиръ и сигурно щѣха да продължаватъ настжплението си къмъ Скопие, но и *лѣвиятъ имъ флангъ бѣше въ опасность*, тъй като генералъ Геневъ бѣше успѣлъ да устои на 18 юний презъ цѣлия день на Парадли противъ атакитѣ на Дунавската дивизия I позивъ, която бѣше завила на дѣсно и се бѣше опитала да го отхвърли къмъ Китка и Султанъ-тепе. Яви се нужда да се справятъ най-напредъ съ М.-О. опълчение, и Моравската дивизия II позивъ, справила се безъ особена трудность съ своя противникъ по фронта (8-и и 31-и полкове) изпрати още на 19 юний сутриньта (сигурно 18 юний Б. авт.) своя 3-и полкъ, който се изкачи по течението на Злетовската рѣка презъ Мушково, яви се въ тилъ на Парадли и предизвика отстжплението на опълчението . . .“ (Гл. „В. Известия“ бр. 8 и 9 отъ 1914 г.).

За действията на сърбитѣ тукъ споредъ сръбски източникъ (гл. „В. Журналъ“, кн. 7 отъ 1923 г.) се знае следното:

„На 18.VI. Морав. див. II п. е настжпила отъ фронта Древено—Лесново—Луково—Мушково и вечерьта нощувала съ 1-и полкъ и полската артилерия на позицията северно отъ Неокази, 1 др. отъ тоя полкъ и 1 бат. останали на Плавица пл., 2-и полкъ съ 1 пл. бат.— между Ратовица и Старо-Мушково; 1 доброволч. дружина при с. Мушково, 3-и полкъ презъ този день е съдействувалъ на сръбскитѣ части при настжплението къмъ Рѣдки-буки, който пунктъ около полунощь билъ заетъ отъ сърбитѣ. При настжплението има кой да нанесе смъртния ударъ на врага — успехътъ е колебливъ, повечето отъ войскитѣ се изтощаватъ, а нѣкои, поради опита за прекратяване на военнитѣ действия, изиграни и изненадани отъ врага, сѫ заставени и да отстѫпатъ спечеления теренъ.

Македоно-Одринското опълчение разви своя успехъ и задържа завладянитѣ позиции срещу самия в. Султанъ-тепе и на самия Парадли (Рѣдки-буки). Пробивътъ, който опълчението направи по посока на Чаталъ-чешме, като достигна на 8 км. южно отъ Крива-Паланка, е спрѣнъ отъ сърбитѣ. Тукъ въ горното течение на Злетовската рѣка на северо-западъ отъ Емирица, северно отъ Заимица и Лопенъ сърбитѣ съсрѣдоточиха 3-и п. отъ Мор. див. II п., 8-и и 18-и полкове отъ Дунав. див. I п. и поведоха атака отъ фронта отъ Чаталъ-чешме и отъ фланга отъ Плавица-планина, дето бѣше Моравската дивизия II п. Въ срещни и позиционни боеве борбата продължи съ видимъ успехъ за насъ до 4 ч. сл. пл. Следъ това, обаче, положението на деветьтѣ наши дружини съ шестьтѣ батареи, действующи тукъ, почна да става твърде тежко. Най-напредналата група отъ 4 дружини и 1 картечна рота трѣбваше да се оттеглятъ отъ позицията си срещу Чаталъ-чешме на височата на Емирица. Въ тоя моментъ се получи заповѣдьта за прекратяване военнитѣ действия, а не следъ много настѫпи нощьта и на позицията настана пълна тишина. Парламентьорътъ отъ опълчението бѣ приетъ и отведенъ чакъ на самия Султанъ-тепе, дето полк. Душанъ Стефановичъ изяви, че нѣма инструкции по това и нашиятъ парламентьоръ се върна. Впечатлението у последния бѣше, че положението на сърбитѣ тукъ не ще да е много радостно. А това съвпада съ мнението на Alain de Penennrun, който се изразява за действията на опълчението, както следва:

„Въпреки успехитѣ на сърбитѣ при Дрѣнакъ (Злетовско) и кота 550 тѣхното положение продължаваше да бѫде твърде сериозно. Не само че тѣхния дѣсенъ флангъ бѣше застрашенъ отъ постоянното прииждане на 2-а българска дивизия и на една бригада отъ 3-а дивизия, които туку-що бѣха заели масива Ортабаиръ и сигурно щѣха да продължаватъ настѫплението си къмъ Скопие, но и *лѣвиятъ имъ флангъ бѣше въ опасность*, тъй като гералъ Геневъ бѣше успѣлъ да устои на 18 юний презъ цѣлия день на Парадли противъ атакитѣ на Дунавската дивизия I позивъ, която бѣше завила на дѣсно и се бѣше опитала да го отхвърли къмъ Китка и Султанъ-тепе. Яви се нужда да се справятъ най-напредъ съ М.-О. опълчение, и Моравската дивизия II позивъ, справила се безъ особена трудность съ своя противникъ по фронта (8-и и 31-и полкове) изпрати още на 19 юний сутриньта (сигурно 18 юний Б. авт.) своя 3-и полкъ, който се изкачи по течението на Злетовската рѣка презъ Мушково, яви се въ тилъ на Парадли и предизвика отстѫплението на опълчението . . .“ (Гл. „В. Известия“ бр. 8 и 9 отъ 1914 г.).

За действията на сърбитѣ тукъ споредъ сръбски източникъ (гл. „В. Журналъ“, кн. 7 отъ 1923 г.) се знае следното:

„На 18.VI. Морав. див. II п. е настѫпила отъ фронта Древено—Лесново—Луково—Мушково и вечерьта нощувала съ 1-и полкъ и полската артилерия на позицията северно отъ Неокази, 1 др. отъ тоя полкъ и 1 бат. останали на Плавица пл., 2-и полкъ съ 1 пл. бат.— между Ратовица и Старо-Мушково; 1 доброволч. дружина при с. Мушково, 3-и полкъ презъ този день е съдействувалъ на сръбскитѣ части при настѫплението къмъ Рѣдки-буки, който пунктъ около полунощь билъ заетъ отъ сърбитѣ. При настѫплението срещу Рѣдки-буки (Парадли Б. авт.) отъ Дунавската дивизия I позивъ сѫ взели участи 8-и полкъ и 18-и полкъ, който е билъ насоченъ отъ Каменистачешма.“

Презъ тоя день опълчението има убити 112 и ранени 329 души и изстреляно 3,527 артил. снаряди. Общо загубитѣ съ миналия день възлизатъ на 662 души.

$^{2}/_{4}$ *бригада* води упорита борба на заетата миналия день позиция при Добрево и Лесново западно отъ Злетово и вечер та по заповѣдь отстѫпва на лѣвия брѣгъ на Злетовската рѣка. Заповѣдьта за прекратяване военнитѣ действия тая бригада получила къмъ пладне и пратенитѣ отъ нея парламентьори офицера сѫ били подло убити отъ сърбитѣ. Убити и ранени . . . изстреляни снаряди . . .

7-а дивизия е била атакувана на дѣсния си флангъ при Дрѣнакъ отъ Шумадийската дивизия I позивъ, на лѣвия си флангъ при в. 650 отъ лѣвофланговитѣ части на Дринската дивизия I позивъ. Борбата тукъ, както и по-въ лѣво въ участъка на 8-а дивизия, е била кръвопролитна и съ промѣнливъ успехъ. Заповѣдьта за прекратяване военнитѣ действия е била получена въ 11 часа пр. пл., но въ отговоръ на изпратенитѣ парламентьори отъ тая дивизия неприятельтъ „се нахвърлилъ върху 13-и п. Рилски полкъ и го преминалъ съ стрелба.“ Дивизията въ 3 часа е била принудена да отстѫпи на лѣвия брѣгъ на Злетовската рѣка, дето заела позиция на височата Райчани. Загубитѣ на тая дивизия на 17 и 18 юний сѫ убити и ранени около 2716 души, безвесть пропаднали 1,900 души и изгубени 10 орѫдия и 24 ракли. По полкове 14-и полкъ има 304 убити и ранени, 13-и п. 839 убити и ранени 1278 безвесть, 26-и п. 1410 убити и ранени, 622 безвесть, и 22-и п. 431 убити и ранени. Полковетѣ изстрелватъ презъ двата дена 13-и п. . . . 14-и п. 145,520, 22-и . . . 26-и п. 200,000 патрони. Сърбитѣ, освенъ войскитѣ които поменахме по-горе, бѣха привлѣкли къмъ тукъ отъ с. Градище Черногорската дивизия. Конната сръбска дивизия, която е действувала при кота 550, нощувала съ едната си бригада при Гоиновци до Злетовската рѣка, а съ другата задъ нея при с. Трооло. Споредъ сърбския източникъ, който ще цитираме веднага, положението на сърбитѣ на кота 650, дето действуваха 14-и и 22-и полкове, е било критическо.

8-а дивизия сутриньта рано почва артилерийска стрелба по неприятелската пехота, каквато съ сѫщо такъво ожесточение почва и сръбската артилерия срещу нашата пехота. Въ 6 $^{1}/_{2}$ ч. обстрелването е доведено до най-голѣми размѣри. Следъ това боятъ особено на дѣсния флангъ въ участъка на 24-и п. 22-и и 14-и полкове отъ 7-а дивизия се развилъ до размѣра да се изчерпатъ всички сили на сърбитѣ. 8-а дивизия получила заповѣдьта за прекратяване на военнитѣ действия въ 11 ч. пр. пл., но и тукъ действията не се прекратили. Вечерьта, поради отстѫплението на 7-а дивизия, 8-а дивизия получила заповѣдь да се оттегли на своитѣ позиции по лѣвия брѣгъ на р. Брѣгалница къмъ Щипъ. Въ двудневнитѣ действия полковетѣ иматъ загуби 10 п. 380 души убити и ранени, 240,000 пушечни и 18,000 картечни патрони изстреляни, 30-и п. 815 убити и ранени, срещу Рѣдки - буки (Парадли Б. авт.) отъ Дунавската дивизия I позивъ сѫ взели участи 8-и полкъ и 18-и полкъ, който е билъ насоченъ отъ Камениста-чешма.“

Презъ тоя день опълчението има убити 112 и ранени 329 души и изстреляно 3,527 артил. снаряди. Общо загубитѣ съ миналия день възлизатъ на 662 души.

$^{2}/_{4}$ *бригада* води упорита борба на заетата миналия день позиция при Добрево и Лесново западно отъ Злетово и вечер та по заповѣдь отстѫпва на лѣвия брѣгъ на Злетовската рѣка. Заповѣдьта за прекратяване военнитѣ действия тая бригада получила къмъ пладне и пратенитѣ отъ нея парламентьори офицера сѫ били подло убити отъ сърбитѣ. Убити и ранени ... изстреляни снаряди . . .

7-а дивизия е била атакувана на дѣсния си флангъ при Дрѣнакъ отъ Шумадийската дивизия I позивъ, на лѣвия си флангъ при в. 650 отъ лѣвофланговитѣ части на Дринската дивизия I позивъ. Борбата тукъ, както и по-въ лѣво въ участъка на 8-а дивизия, е била кръвопролитна и съ промѣнливъ успехъ. Заповѣдьта за прекратяване военнитѣ действия е била получена въ 11 часа пр. пл., но въ отговоръ на изпратенитѣ парламентьори отъ тая дивизия неприятельтъ „се нахвърлилъ върху 13-и п. Рилски полкъ и го преминалъ съ стрелба.“ Дивизията въ 3 часа е била принудена да отстѫпи на лѣвия брѣгъ на Злетовската рѣка, дето заела позиция на висотата Райчани. Загубитѣ на тая дивизия на 17 и 18 юний сѫ убити и ранени около 2716 души, безвесть пропаднали 1,900 души и изгубени 10 орѫдия и 24 ракли. По полкове 14-и полкъ има 304 убити и ранени, 13-и п. 839 убити и ранени 1278 безвесть, 26-и п. 1410 убити и ранени, 622 безвесть, и 22-и п. 431 убити и ранени. Полковетѣ изстрелватъ презъ двата дена 13-и п. . . . 14-и п. 145,520, 22-и . . . 26-и п. 200,000 патрони. Сърбитѣ, освенъ войскитѣ които поменахме по-горе, бѣха привлѣкли къмъ тукъ отъ с. Градище Черногорската дивизия. Конната срьбска дивизия, която е действувала при кота 550, нощувала съ едната си бригада при Гоиновци до Злетовската рѣка, а съ другата задъ нея при с. Трооло. Споредъ сърбския източникъ, който ще цитираме веднага, положението на сърбитѣ на кота 650, дето действуваха 14-и и 22-и полкове, е било критическо.

8-а дивизия сутриньта рано почва артилерийска стрелба по неприятелската пехота, каквато съ сѫщо такъво ожесточение почва и срьбската артилерия срещу нашата пехота. Въ $6\,^{1}/_{2}$ ч. обстрелването е доведено до най-голѣми размѣри. Следъ това боятъ особено на дѣсния флангъ въ участъка на 24-и п. 22-и и 14-и полкове отъ 7-а дивизия се развилъ до размѣра да се изчерпатъ всички сили на сърбитѣ. 8-а дивизия получила заповѣдьта за прекратяване на военнитѣ действия въ 11 ч. пр. пл., но и тукъ действията не се прекратили. Вечерьта, поради отстѫплението на 7-а дивизия, 8-а дивизия получила заповѣдь да се оттегли на своитѣ позиции по лѣвия брѣгъ на р. Брѣгалница къмъ Щипъ. Въ двудневнитѣ действия полковетѣ иматъ загуби 10 п. 380 души убити и ранени, 240,000 пушечни и 18,000 картечни патрони изстреляни, 30-и п. 815 убити и ранени, 12-и полкъ — 301, 23-и полкъ — 605, 8-и арт. полкъ 48 убити и ранени. 23-и полкъ отъ 17 до 25.VI. е изстрелялъ 390,000 патрони. Тритѣ отдѣления на 8-и арт. полкъ сѫ изстреляли на 17. VI. 3634 снаряди, на 18. VI. — 2472. А общо загубитѣ на тая дивизия отъ 17 до 30 юний сѫ били убити 309, ранени 2,160 и безвесть 459. По-голѣмата часть отъ тия загуби на 8-а дивизия, брояща 27,000 души, сѫ претърпени на 17-и 18 юний. Презъ тоя втори день 1/3 бригада има 51 убити и ранени.

„На фронта на Мор. див. I п. и Дрин. див. I п. презъ този день се е водила жестока борба. Отъ сърбска страна всички части сѫ били ангажирани въ боя; борбата е била особено ожесточена около кота 650, дето къмъ 5 часа сл. пл. положението на сърбскитѣ части е станало много критическо. За да поправи отчасти това положение въ 7 и половина ч. 9-и п. съ една батарея настѫпилъ срещу к. 550 откъмъ Куково, обаче, въ това време и Шумадийската дивизия подъ натискъ е почнала да се оттегля на височинитѣ, които сѫ били на лѣвия флангъ на 3-а армия. Едновременно съ това части отъ Моравската див. I п. сѫ преминали въ настѫпление, вследствие на което нѣкои наши части бѫ били принудени да спратъ настѫплението си. Опитътъ да се пробие сърбския фронтъ по направление на село Трогерци е билъ осуетенъ.“ (Гл. „В. Журналъ“ кн. 7 отъ 1923 г.).

1/3 *бригада*, която миналия день бѣше изпратила 24-и п. на дѣсния флангъ на 8-а дивизия, тоя день насочи 11-и п. да съдействува на 2-а дивизия срещу Криволакъ. Тоя полкъ бѣ усиленъ съ три пол. бат. и настѫпи по шосето Драгоево — Криволакъ. Презъ деня полкътъ има 74 убити и ранени. Поради заповѣдьта за прекратяване действията се оттегля въ Софуларе. 3/2 *бригада* съ единия си полкъ достига до Новосело при Щипъ безъ щаба на тая бригада да знае въ чие разпореждане остава. На следния день тя получава заповѣдь да заеме позиция въ лѣво отъ 8-а дивизия до устието на р. Лѫкавица.

2-а дивизия продължава действията си срещу Криволакъ, които, обаче, поради труднопроходимата мѣстность сѫ бавни. Тимош. див. II п. е заемала съ 4 др. и 2 бат. висотитѣ ю.-з. отъ Драгоево, съ 3 др. и 1 бат. — караулката при Шехоба, съ 1 др., 2 бат., 1/2 пион. др., 2 еск. и две картечници — межеу Шехоба и Караходжали, съ 3 др. — при Пепелище и единъ ескадронъ е изпратенъ при Енешоба. Боятъ почналъ въ 8 часа пр. пл. и първа бригада настѫпила срещу фронта на сърбитѣ, като съ голѣми усилия едва могла да извади на една позиция между Лѣсковица и Патрикъ една полска батарея въ участъка на 9-и полкъ. 21-и п., който бѣ се оттеглилъ миналата нощь отъ Пепелища къмъ Пещерница, сѫщо почналъ да настѫпва. Движението е било бавно и едва частитѣ успели да направятъ 3—4 клм. се получила телеграма за прекратяване на военнитѣ действия. До вечерьта действия не се развиватъ, но дивизията продължава да се съсрѣдоточава. 11-и п. — източно и южно отъ Софуларе, 9-и п. съ 3 бат. — с. Патрикъ, 21-и п. съ 2 бат.—Пещерница, 27-и п. — Човѣцъ и 28-и п. — Корешница, 49-и п. — задъ 28-и полкъ. 3/2 бригада се движи за Щипъ въ разпореждане на командующи армията. Всички тия полкове на 17 и 18 юний иматъ всичко 211 души убити и ранени. Къмъ с. Войшанци презъ деня е

12-и полкъ — 301, 23-и полкъ — 605, 8-и арт. полкъ 48 убити и ранени. 23-и полкъ отъ 17 до 25.VI. е изстрелялъ 390,000 патрони. Тритѣ отдѣления на 8-и арт. полкъ сѫ изстреляли на 17. VI. 3634 снаряди, на 18. VI. — 2472. А общо загубитѣ на тая дивизия отъ 17 до 30 юний сѫ били убити 309, ранени 2,160 и безвесть 459. По-голѣмата часть отъ тия загуби на 8-а дивизия, брояща 27,000 души, сѫ претърпени на 17-и 18 юний. Презъ тоя втори день $^1/_8$ бригада има 51 убити и ранени.

> „На фронта на Мор. див. I п. и Дрин. див. I п. презъ този день се е водила жестока борба. Отъ сърбска страна всички части сѫ били ангажирани въ боя; борбата е била особено ожесточена около кота 650, дето къмъ 5 часа сл. пл. положението на сърбскитѣ части е станало много критическо. За да поправи отчасти това положение въ 7 и половина ч. 9-и п. съ една батарея настѫпилъ срещу к. 550 откъмъ Куково, обаче, въ това време и Шумадийската дивизия подъ натискъ е почнала да се оттегля на височинитѣ, които сѫ били на лѣвия флангъ на 3-а армия. Едновременно съ това части отъ Моравската див. I п. сѫ преминали въ настѫпление, вследствие на което нѣкои наши части бѫ били принудени да спратъ настѫплението си. Опитътъ да се пробие сърбския фронтъ по направление на село Трогерци е билъ осуетенъ.“ (Гл. „В. Журналъ“ кн. 7 отъ 1923 г.).

$^1/_3$ *бригада*, която миналия день бѣше изпратила 24-и п. на дѣсния флангъ на 8-а дивизия, тоя день насочи 11-и п. да съдействува на 2-а дивизия срещу Криволакъ. Тоя полкъ бѣ усиленъ съ три пол. бат. и настѫпи по шосето Драгоево — Криволакъ. Презъ деня полкътъ има 74 убити и ранени. Поради заповѣдьта за прекратяване действията се оттегля въ Софуларе. $^3/_2$ *бригада* съ единия си полкъ достига до Новосело при Щипъ безъ щаба на тая бригада да знае въ чие разпореждане остава. На следния день тя получава заповѣдь да заеме позиция въ лѣво отъ 8-а дивизия до устието на р. Лѫкавица.

2-а дивизия продължава действията си срещу Криволакъ, които, обаче, поради труднопроходимата мѣстность сѫ бавни. Тимош. див. II п. е заемала съ 4 др. и 2 бат. висотитѣ ю.-з. отъ Драгоево, съ 3 др. и 1 бат. — караулката при Шехоба, съ 1 др., 2 бат., $^1/_2$ пион. др., 2 еск. и две картечници — межеу Шехоба и Караходжали, съ 3 др. — при Пепелище и единъ ескадронъ е изпратенъ при Енешоба. Боятъ почналъ въ 8 часа пр. пл. и първа бригада настѫпила срещу фронта на сърбитѣ, като съ голѣми усилия едва могла да извади на една позиция между Лѣсковица и Патрикъ една полска батарея въ участъка на 9-и полкъ. 21-и п., който бѣ се оттеглилъ миналата нощь отъ Пепелища къмъ Пещерница, сѫщо почналъ да настѫпва. Движението е било бавно и едва частитѣ успели да направятъ 3—4 клм. се получила телеграма за прекратяване на военнитѣ действия. До вечерьта действия не се развиватъ, но дивизията продължава да се сърѣдоточава. 11-и п. — източно и южно отъ Софуларе, 9-и п. съ 3 бат. — с. Патрикъ, 21-и п. съ 2 бат. — Пещерница, 27-и п. — Човѣцъ и 28-и п. — Корешница, 49-и п. — задъ 28-и полкъ. $^8/_2$ бригада се движи за Щипъ въ разпореждане на командующи армията. Всички тия полкове на 17 и 18 юний иматъ всичко 211 души убити и ранени. Къмъ с. Войшанци презъ деня е била изпратена четата на Кр. Зографовъ, която е имала среща съ сърбска предна часть и дала загуби 1 четникъ раненъ.

Пленяването на една дружина отъ 5-и сърбски полкъ III позивъ отъ македонскитѣ чети въ Тиквешко. Тоя день за четитѣ, които действуватъ при Демиркапия, е особено памятенъ. Отстжпващитѣ сърбски дружини и роти отъ 5-и полкъ III позивъ отъ Гевгелии и Валандово сж се движили презъ Кожухъ къмъ Неготино, разстроени и деморализирани. Мѣстната чета на Тодоръ Стояновъ още рано сутриньта пленила при изхода на Демиркапия 60 сърбски войници, а къмъ 3 ч. сл. пл. съединенитѣ чети на Мил. Гюрлюковъ, Мил. Матовъ и Марко Ивановъ, които пристигнали при четата на Т. Стояновъ, получили донесение отъ селенитѣ, че отъ къмъ Петрово се приближава една нова дълга сърбска колона. Четитѣ решили да устроятъ засада и за цельта войводата Т. Стояновъ миналъ р. Бошова срещу челото на сърбската колона, а М. Гюрлюковъ, М. Матевъ и М. Ивановъ съ 60 души четници и

МИЛ. МАТОВЪ.

МИЛ. ГЮРЛЮКОВЪ.

МАРКО ИВАНОВЪ.

мѣстна милиция се насочили къмъ Гор. и Дол.-Чифликъ на мѣстностьта „Крастата“ срещу фланга на сърбитѣ. Четитѣ заели мѣстата си, безъ сърбитѣ да узнаятъ това, и не следъ много сжщитѣ чети почнали да обстрелватъ наближилата се вече сърбска колона. Неприятельтъ, изненаданъ, останалъ единъ мигъ въ недоумение, но веднага следъ това, безъ да се опита да окаже, каквото и да е съпротивление, подига бѣли флагове, за да се предаде. Сърбитѣ пратили къмъ нашата страна парламентьори отъ 1 капитанъ, адютанта на 5-и полкъ III позивъ и полковия свещеникъ. Въ сжщото време откъмъ изхода на Демиркапия се задали четитѣ на П. Чаулевъ и Пав. Христовъ и единъ взводъ отъ 4-а р. отъ 28-и полкъ. Следъ кжси преговори въ 6 ч. останкитѣ на 5-и сърбски полкъ III позивъ отъ 7 офицери 1 свещеникъ и 304 войника съ 80 товарни коня подъ вачалството на подполк. Милоевичъ бѣха вече пленници въ ржцетѣ на поменатитѣ македонски чети. Войницитѣ сж били обезоржжени и задържани на една страна, а офицеритѣ сж пристжпили, начело съ командира имъ, за да се представятъ на българския командиръ. Мибила изпратена четата на Кр. Зографовъ, която е имала среща съ сърбска предна часть и дала загуби 1 четникъ раненъ.

Пленяването на една дружина отъ 5-и сърбски полкъ III позивъ отъ македонскитѣ чети въ Тиквешко. Тоя день за четитѣ, които действуватъ при Демиркапия, е особено памятенъ. Отстѫпващитѣ сърбски дружини и роти отъ 5-и полкъ III позивъ отъ Гевгелии и Валандово сѫ се движили презъ Кожухъ къмъ Неготино, разстроени и деморализирани. Мѣстната чета на Тодоръ Стояновъ още рано сутриньта пленила при изхода на Демиркапия 60 сърбски войници, а къмъ 3 ч. сл. пл. съединенитѣ чети на Мил. Гюрлюковъ, Мил. Матовъ и Марко Ивановъ, които пристигнали при четата на Т. Стояновъ, получили донесение отъ селенитѣ, че отъ къмъ Петрово се приближава една нова дълга сърбска колона. Четитѣ решили да устроятъ засада и за цельта войводата Т. Стояновъ миналъ р. Бошова срещу челото на сърбската колона, а М. Гюрлюковъ, М. Матевъ и М. Ивановъ съ 60 души четници и мѣстна милиция се насочили къмъ Гор. и Дол.-Чифликъ на мѣстностьта „Крастата" срещу фланга на сърбитѣ. Четитѣ заели мѣстата си, безъ сърбитѣ да узнаятъ това, и не следъ много сѫщитѣ чети почнали да обстрелватъ наближилата се вече сърбска колона. Неприятельтъ, изненаданъ, останалъ единъ мигъ въ недоумение, но веднага следъ това, безъ да се опита да окаже, каквото и да е съпротивление, подига бѣли флагове, за да се предаде. Сърбитѣ пратили къмъ нашата страна парламентьори отъ 1 капитанъ, адютанта на 5-и полкъ III позивъ и полковия свещеникъ. Въ сѫщото време откъмъ изхода на Демиркапия се задали четитѣ на П. Чаулевъ и Пав. Христовъ и единъ взводъ отъ 4-а р. отъ 28-и полкъ. Следъ кѫси преговори въ 6 ч. останкитѣ на 5-и сърбски полкъ III позивъ отъ 7 офицери 1 свещеникъ и 304 войника съ 80 товарни коня подъ началството на подполк. Милоевичъ бѣха вече пленници въ рѫцетѣ на поменатитѣ македонски чети. Войницитѣ сѫ били обезорѫжени и задържани на една страна, а офицеритѣ сѫ пристѫпили, начело съ командира имъ, за да се представатъ на българския командиръ. Ми-

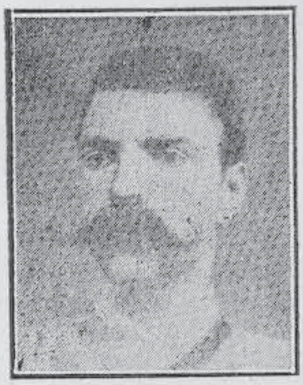

МИЛ. МАТОВЪ.

МИЛ. ГЮРЛЮКОВЪ.

МАРКО ИВАНОВЪ.

нутата е била трогателна, и тържествена . . . Сърбскиятъ командиръ скоро разбралъ, че се е предалъ на македонски чети и бръкналъ за своя джебенъ револверъ, за да си пръсне черепа, но е било вече късно . . . Задържанъ отъ своитѣ офицери, той падналъ въ нервни ридания за изгубената си честь . . . Тая трагедия, разиграна при политѣ на легендарния Кожухъ и буйната р. Бошова, ще напомва на вѣчни времена, какъ шепа македонци плѣняватъ цѣла сърбска дружина и какъ джентлемени, но непримирими, оставатъ македонцитѣ къмъ своитѣ вѣчни врагове сърбитѣ. Къмъ 7 ч. 30 м. тукъ пристигнала четата на Хр. Чернопѣевъ, който заварва предалитѣ се сърби, поведени въ плѣнъ, и тѣхния командиръ да се бие по главата, че се е предалъ на нередовна войска.

$^3/_7$ *бригада* остави 50-и полкъ да заема двата брѣга да Вардаръ при моста на Удово, а съ 49-и полкъ настжпи къмъ Криволакъ и, както видѣхме, спре да нощува задъ $^2/_2$ бригада. Държането на 50-и полкъ да охранява моста, когато още нито можемъ да използуваме желѣзницата, нито пъкъ е свършено решителното сражение, за което не е лишенъ и последния войникъ, означава разхищение на силата. Срещу тая бригада нѣма никакъвъ неприятель.

Четата на Лазо Дѣлевъ сутриньта минала Вардаръ по моста при Удово и вечерьта нощувала при с. Петрово. Четитѣ на В. Чакаларовъ, Ив. Поповъ, К. Николовъ Олицки, Дяконъ Евстатий, Хр. Цвѣтковъ, П. Сидовъ, Гр. Джинджифиловъ, Ил. Димушевъ, Смиле Охридски, Янаки Кичевски, Ал. Демирхисарски и пр., които миналия день действувavаха съ $^3/_3$ бр., сж всички по дѣсния брѣгъ на Вардаръ. Предъ македонскитѣ чети е цѣла срѣдна Македония и движението имъ въ междината отъ Велесъ до Гевгелий става съвсемъ открито и безпрепятствено. Районнитѣ части на Ичко Димитровъ, Славчо Пирчевъ, Кръстьо Лазаровъ, Ст. Странджата и пр. и пр. сж по мѣстата си.

6-а дивизия не взима и презъ тоя важенъ день никакво участие въ борбата нито къмъ 4-а, нито къмъ 2-а армия. Вечерьта на тая дивизия е заповѣдано да се насочи отъ Струмица за Щипъ въ разпореждане на командующи 4-а армия. Естествено, че държането на тая сила въ бездействие е погрешно.

Действията на 2-а армия. $^3/_3$ съ единия си полкъ и едно арт. отд. заема позиция по двата брѣга на Вардаръ при Гевгелий, а съ другия си полкъ сжщо съ едно арт. отд. заема позиция при с. Смолъ съ задача да се противопостави на едно гръцко настжпление откъмъ моста на Карасуле. 10-а гръцка дивизия тоя день е смѣтала да развие своя тетъ-де-понъ при Карасуле, но получила заповѣдь да не развива действия и спрѣла своя 3-и евзонски полкъ на лѣвия брѣгъ на Вардаръ на линията южно отъ с. Орѣховица. Това спиране на действията тукъ се е налагало на гърцитѣ поради опасение, да не би нашитѣ части отъ Гевгелий да настжпятъ въ тила или по дѣсния брѣгъ на Вардаръ.

нутата е била трогателна, и тържествена . . . Сърбскиятъ командиръ скоро разбралъ, че се е предалъ на македонски чети и бръкналъ за своя джебенъ револверъ, за да си пръсне черепа, но е било вече късно . . . Задържанъ отъ своитѣ офицери, той падналъ въ нервни ридания за изгубената си честь . . . Тая трагедия, разиграна при политѣ на легендарния Кожухъ и буйната р. Бошова, ще напомва на вѣчни времена, какъ шепа македонци пленяватъ цѣла сърбска дружина и какъ джентлемени, но непримирими, оставатъ македонцитѣ къмъ своитѣ вѣчни врагове сърбитѣ. Къмъ 7 ч. 30 м. тукъ пристигнала четата на Хр. Чернопѣевъ, който заварва предалитѣ се сърби, поведени въ пленъ, и тѣхния командиръ да се бие по главата, че се е предалъ на нередовна войска.

$^{3}/_{7}$ *бригада* остави 50-и полкъ да заема двата брѣга да Вардаръ при моста на Удово, а съ 49-и полкъ настжпи къмъ Криволакъ и, както видѣхме, спре да нощува задъ $^{2}/_{2}$ бригада. Държането на 50-и полкъ да охранява моста, когато още нито можемъ да използуваме желѣзницата, нито пъкъ е свършено решителното сражение, за което не е лишенъ и последния войникъ, означава разхищение на силата. Срещу тая бригада нѣма никакъвъ неприятель.

Четата на Лазо Дѣлевъ сутриньта минала Вардаръ по моста при Удово и вечерьта нощувала при с. Петрово. Четитѣ на В. Чакаларовъ, Ив. Поповъ, К. Николовъ Олицки, Дяконъ Евстатий, Хр. Цвѣтковъ, П. Сидовъ, Гр. Джинджифиловъ, Ил. Димушевъ, Смиле Охридски, Янаки Кичевски, Ал. Демирхисарски и пр., които миналия день действувваха съ $^{3}/_{3}$ бр., сж всички по дѣсния брѣгъ на Вардаръ. Предъ македонскитѣ чети е цѣла срѣдна Македония и движението имъ въ междината отъ Велесъ до Гевгелий става съвсемъ открито и безпрепятствено. Районнитѣ части на Ичко Димитровъ, Славчо Пирчевъ, Кръстьо Лазаровъ, Ст. Странджата и пр. и пр. сж по мѣстата си.

6-а дивизия не взима и презъ тоя важенъ день никакво участие въ борбата нито къмъ 4-а, нито къмъ 2-а армия. Вечерьта на тая дивизия е заповѣдано да се насочи отъ Струмица за Щипъ въ разпореждане на командующи 4-а армия. Естествено, че държането на тая сила въ бездействие е погрешно.

Действията на 2-а армия. $^{2}/_{3}$ съ единия си полкъ и едно арт. отд. заема позиция по двата брѣга на Вардаръ при Гевгелий, а съ другия си полкъ сжщо съ едно арт. отд. заема позиция при с. Смолъ съ задача да се противопостави на едно гръцко настжпление откъмъ моста на Карасуле. 10-а гръцка дивизия тоя день е смѣтала да развие своя тетъ-де-понъ при Карасуле, но получила заповѣдь да не развива действия и спрѣла своя 3-и евзонски полкъ на лѣвия брѣгъ на Вардаръ на линията южно отъ с. Орѣховица. Това спиране на действията тукъ се е налагало на гърцитѣ поради опасение, да не би нашитѣ части отъ Гевгелий да настжпятъ въ тила или по дѣсния брѣгъ на Вардаръ.

$^2/_3$ бригада остава на предната си позиция Женско-Рахманли, южно отъ Кукушъ, като изпраща 2 $^1/_2$ ескадрона къмъ с. Миялево срещу появилитѣ се гръцки части при моста на Карасуле.

$^1/_{10}$ бригада заема линията Стефания — Зарово, а линията на преднитѣ й постове достигала до линията Рахманли — Отманъ махле—Кучкарь.

Дрямската бригада съ 70-и полкъ зае хребета кота 500 — с. Патрикъ на югъ отъ Нигрита, а съ 69-и полкъ—с. Висока, Сухо, висота 848 и съ 1 рота в. 500 за свързка съ 70-и полкъ. Четата на Мих. Думбалаковъ е съдействувала съ обходъ да се завладѣе Висока и Сухо.

11-а дивизия остава да пази брѣга отъ устието на Струма до Кавала, което, нека повторимъ, е пълно разхищение на силата. Единъ десантъ, извършенъ отъ Орфанския заливъ на изтокъ, би се почувствувалъ отъ 2-а армия, само ако би билъ извършенъ съ сили повече отъ една гръцка дивизия. На главния и решителния театъръ за борба на 2-а армия, примѣрно при Кукушъ, такъвъ десантъ би се почувствувалъ следъ 4–5 даже повече дни отъ момента на почването на стоварянето. А въ 5 дена 2-а армия съсъ сили строго съсрѣдоточени би могла да нанесе на гърцитѣ въ такъвъ случай една решителна победа. Но, за такива схващания изисква се по-сериозна подготовка, отъ тая която ние имахме.

СЛАВЧО ПИРЧЕВЪ.

КРЪСТО ЛАЗАРОВЪ.

ИЧКО ДИМИТРОВЪ

Серската бригада е при ст. Чепелдже. Първиятъ ешалонъ е товаренъ на пладне, а тръгва въ 11 ч. сл. пл. Това бавно превозване на тая бригада за Кукушъ е отъ значение да очертае и схващанията и порядкитѣ въ щаба на 2-а армия.

3-а дружина отъ 14 и Македонски полкъ въ Солунъ следъ кръвопролитенъ бой на 17 и презъ нощьта срещу 18 юний бѣ поставена въ невъзможность да се бори и биде пленена.

Действията на гръцката армия тоя день сѫ чисто подготвителни. Конната имъ бригада достигнала до Сарж-пазаръ на южния край на Аматовското езеро, за да разузнава; единъ тѣхенъ пехотенъ полкъ съ артилерия още сутриньта настѫпи и се наближи до с. Рах-

$^{2}/_{3}$ *бригада* остава на предната си позиция Женско-Рахманли, южно отъ Кукушъ, като изпраща 2 $^{1}/_{2}$ ескадрона къмъ с. Миялево срещу появилитѣ се гръцки части при моста на Карасуле.

$^{1}/_{10}$ *бригада* заема линията Стефания — Зарово, а линията на преднитѣ ѝ постове достигала до линията Рахманли — Отманъ махле—Кучкарь.

Драмската бригада съ 70-и полкъ зае хребета кота 500 — с. Патрикъ на югъ отъ Нигрита, а съ 69-и полкъ—с. Висока, Сухо, висота 848 и съ 1 рота в. 500 за свързка съ 70-и полкъ. Четата на Мих. Думбалаковъ е съдействувала съ обходъ да се завладѣе Висока и Сухо.

11-а дивизия остава да пази брѣга отъ устието на Струма до Кавала, което, нека повторимъ, е пълно разхищение на силата. Единъ десантъ, извършенъ отъ Орфанския заливъ на изтокъ, би се почувствувалъ отъ 2-а армия, само ако би билъ извършенъ съ сили повече отъ една гърцка дивизия. На главния и решителния театъръ за борба на 2-а армия, примѣрно при Кукушъ, такъвъ десантъ би се почувствувалъ следъ 4-5 даже повече дни отъ момента на почването на стоварянето. А въ 5 дена 2-а армия съсъ сили строго съсрѣдоточени би могла да нанесе на гърцитѣ въ такъвъ случай една решителна победа. Но, за такива схващания изисква се по-сериозна подготовка, отъ тая която ние имахме.

СЛАВЧО ПИРЧЕВЪ.

КРЪСТО ЛАЗАРОВЪ.

ИЧКО ДИМИТРОВЪ

Серската бригада е при ст. Чепелдже. Първиятъ ешалонъ е товаренъ на пладне, а тръгва въ 11 ч. сл. пл. Това бавно превозване на тая бригада за Кукушъ е отъ значение да очертае и схващанията и порядкитѣ въ щаба на 2-а армия.

3-а дружина отъ 14 и Македонски полкъ въ Солунъ следъ кръвопролитенъ бой на 17 и презъ нощьта срещу 18 юний бѣ поставена въ невъзможность да се бори и биде пленена.

Действията на гърцката армия тоя день сѫ чисто подготвителни. Конната имъ бригада достигнала до Сарѫ-пазаръ на южния край на Аматовското езеро, за да разузнава; единъ тѣхенъ пехотенъ полкъ съ артилерия още сутриньта настѫпи и се наближи до с. Рахманли, за да охранява позицията имъ; 4 голѣми и 4 малки военни кораби се явиха въ Орфанския заливъ въ 9 ч. пр. пл. и почнаха да маневриратъ, като хвърлиха нѣколко снаряди по височитѣ, заети отъ насъ, за да отвличатъ вниманието на командующи 2-а армия отъ решителната посока, на която смѣтаха да действуватъ. Съ една речь гърцитѣ бѣха предъ центъра на 2-а армия въ пълни приготовления за настжпване. За нещастие нашата 2-а армия и тоя день остана така разхвърлена на единъ фронтъ отъ 135-145 км. както и по-рано. Отдѣлнитѣ ѝ бриг. заематъ позиции далечъ една отъ друга безъ възможность за огнево и бързо тактическо съдействие. Въ пространството между бригадитѣ неприятельтъ не само можеше да маневрира, но и да се промъкне съ цѣли армии. Командующиятъ 2-а армия, генералъ Ивановъ, и неговиятъ началникъ-щаба, полков. Жековъ, и тоя день не се вижда да сж схващали опасното положение, въ което армията имъ се намираше поради несъсрѣдоточеностьта си предъ близкото присжтствие на единъ почти два пжти по-многочисленъ и три пжти по-съсрѣдоточенъ неприятель. Въ 6 ч. сл. пл. командующи 2-а армия получава заповѣдь да прекрати, по заповѣдь на правителството и предъ видъ сериозностьта на положението на 4-а армия, всѣкакви настжпателни действия, като премине къмъ отбрана. Тая телеграма не възбуди мисъльта на щаба на 2-а армия за едно по-целесъобразно съсрѣдоточение. Впрочемъ, подъ думата съсрѣдоточение въ щаба на тая армия, изглежда, разбираха премѣстването на Серската бригада отъ ст. Чепелдже къмъ Кукушъ и нищо повече.

19 юний.

За помощникъ-главнокомандующи, вмѣсто генералъ Савовъ М., се назначава генералъ Димитриевъ Р., а за командующи 3-а армия— генералъ Петровъ Р. Тая важна промѣна още на третия день отъ почване на войната, очертава вече сторени колосални грѣшки въ идеитѣ и въ приложението имъ.

1-а армия бездействува трети день. $^{2}_{5}$ бригада пжтува за ст. Брусарци, за да бжде превозена за Кюстендилъ.

3-а армия сжщо бездействува.

5-а армия заема изходното си положение. Споредъ получената миналия день заповѣдь 5-а армия на 19 юний следваше да атакува противника при Егри-Паланка, като влѣзе въ тѣсна връзка съ М.-О. опълчение. Цельта, безъ съмнение, е била 5-а армия да нанесе ударъ на живата сила на врага тукъ, защото, разбити сърбитѣ при Егри-Паланка, това щѣше да бжде най-действителното съдействие, което тая армия можеше да укаже на съседитѣ си. Между това, командующиятъ тая армия формулира задачата си нѣкакъ като второстепенното прави първостепенно и казва „Повѣрената ми армия днесь ще подържи атаката на М.-О. опълчение, като влѣзе въ тѣсна връзка съ него и настжпи въ посока на Егри-Паланка и по-нататъкъ къмъ Страцинъ и Кратово.“ Тая консепция насочва силитѣ за едно близко и непосредствено съдействие за овладѣването на масива Султанъ-тепе, вмѣсто насочване на силитѣ право къмъ манли, за да охранява позицията имъ; 4 голѣми и 4 малки военни кораби се явиха въ Орфанския заливъ въ 9 ч. пр. пл. и почнаха да маневриратъ, като хвърлиха нѣколко снаряди по височитѣ, заети отъ насъ, за да отвличатъ вниманието на командующи 2-а армия отъ решителната посока, на която смѣтаха да действуватъ. Съ една речь гърцитѣ бѣха предъ центъра на 2-а армия въ пълни приготовления за настжпване. За нещастие нашата 2-а армия и тоя день остана така разхвърлена на единъ фронтъ отъ 135-145 км. както и по-рано. Отдѣлнитѣ й бриг. заематъ позиции далечъ една отъ друга безъ възможность за огнево и бързо тактическо съдействие. Въ пространството между бригадитѣ неприятельтъ не само можеше да маневрира, но и да се промъкне съ цѣли армии. Командующиятъ 2-а армия, генералъ Ивановъ, и неговиятъ началникъ-щаба, полков. Жековъ, и тоя день не се вижда да сж схващали опасното положение, въ което армията имъ се намираше поради несъсрѣдоточеностьта си предъ близкото присжтствие на единъ почти два пжти по-многочисленъ и три пжти по-съсрѣдоточенъ неприятель. Въ 6 ч. сл. пл. командующи 2-а армия получава заповѣдь да прекрати, по заповѣдь на правителството и предъ видъ сериозностьта на положението на 4-а армия, всѣкакви настжпателни действия, като премине къмъ отбрана. Тая телеграма не възбуди мисъльта на щаба на 2-а армия за едно по-целесъобразно съсрѣдоточение. Впрочемъ, подъ думата съсрѣдоточение въ щаба на тая армия, изглежда, разбираха премѣстването на Серската бригада отъ ст. Чепелдже къмъ Кукушъ и нищо повече.

19 юний.

За помощникъ-главнокомандующи, вмѣсто генералъ Савовъ М., се назначава генералъ Димитриевъ Р., а за командующи 3-а армия — генералъ Петровъ Р. Тая важна промѣна още на третия день отъ почване на войната, очертава вече сторени колосални грѣшки въ идеитѣ и въ приложението имъ.

1-а армия бездействува трети день. $^{2}_{5}$ бригада пжтува за ст. Брусарци, за да бжде превозена за Кюстендилъ.

3-а армия сжщо бездействува.

5-а армия заема изходното си положение. Споредъ получената миналия день заповѣдь 5-а армия на 19 юний следваше да атакува противника при Егри-Паланка, като влѣзе въ тѣсна връзка съ М.-О. опълчение. Цельта, безъ съмнение, е била 5-а армия да нанесе ударъ на живата сила на врага тукъ, защото, разбити сърбитѣ при Егри-Паланка, това щѣше да бжде най-действителното съдействие, което тая армия можеше да укаже на съседитѣ си. Между това, командующиятъ тая армия формулира задачата си нѣкакъ като второстепенното прави първостепенно и казва „Повѣрената ми армия днесь ще подържи атаката на М.-О. опълчение, като влѣзе въ тѣсна връзка съ него и настжпи въ посока на Егри-Паланка и по-нататъкъ къмъ Страцинъ и Кратово.“ Тая концепция насочва силитѣ за едно близко и непосредствено съдействие за овладѣването на масива Султанъ-тепе, вмѣсто насочване на силитѣ право къмъ

Крива-Паланка и оттамъ къмъ Страцинъ, т. е. въ тила на сжщия масивъ.

12-а дивизия съ 60-и и 61-и полкове настжпва на северъ отъ шосето за Паланка и заема линията к. 1141 и 1145 на 2—3 км. западно отъ границата съ 2 роти странично прикритие на поста Жеравино, 6 бат. на позиция на Севри-тепе, Амудия, северно отъ к. 1145 и при постъ Жедилово. Загуби дивизията има 25 души убити и ранени, Тукъ насреща сж били части отъ Дунав. дивизия II позивъ, които се подали напредъ къмъ в. Голѣмъ и се задържали на линията кота 1031—к. 1199—Мала-Царцария.

4-а дивизия настжпила отъ Гърляно до граничния вододѣлъ и въ 5 ч. сл. пл. четири роти въ рекогносцировачни отряди заели съ атака преднитѣ позиции на сърбитѣ при с. Костуръ ю.-з. отъ Девебаиръ. Вечерьта тия наши предни части били засилени съ 1 дружина и 1 пл. батарея. Наши загуби 11 убити и 23 ранени. Тукъ е действувалъ лѣвия флангъ на Дунав. див. I позивъ. Полскитѣ орждия изстреляли 12 снаряди.

Одринската бригади останала при с. Враца и Рѣкалийска махала. *6 и коненъ полкъ*—с. Бистъръ.

Страничното прикритие на в. Руенъ е било усилено до 4 дружини отъ 59-и полкъ и 3 пл. батареи съ заповѣдь да атакува самия Султанъ-тепе. Въ 2 ч. сл. пл. съ една отъ батареитѣ отъ висота 1953 страничното прикритие открило огънь по самия в. Султанъ-тепе, но повече действия не се развили. Съгласуване усилията на тия части съ ония на М.-О. опълчение, достигнали на 300—400 кр. отъ теленитѣ мрежи на неприятеля тукъ, не е имало поради липса на време и поради липса на органъ, който да обедини командуването.

По тоя начинъ 5-а армия на третия день отъ почване на войната едва успѣва да застане лице съ лице съ противника, безъ да развие решителни, настжпателни действия къмъ Крива-Паланка, т. е. безъ да замахне единъ ударъ на слабото мѣсто на сърбитѣ при Дунав. дивизия II позивъ, която, наистина, имаше заедно съ Дунавската дивизия I позивъ тоя день заповѣдь да се противопоставятъ на евентуално наше настжпление отъ къмъ Кюстендилъ, обаче, вниманието имъ още оставаше силно приковано на югъ къмъ действующата отъ 3 дена насамъ 4-а българска армия. Единъ ударъ съ съсрѣдоточени и ешалонирани сили по посока на Крива-Паланка, значеше ударъ въ фланга и тила на Султанъ-тепе. Но, това при схващанията, изразени въ заповѣдьта на командующия 5-а армия, трудно можеше да се очаква.

Боятъ на Врѣгалница и Султанъ-тепе. Трети день Поради липса на сили ешалонирани въ дълбочина за нанасяне решителенъ ударъ или отбиване такъвъ, презъ деня 4-а армия трѣбваше да се озове на позицията, отъ която бѣ настжпила на 17 юний сутриньта, съ изключение дѣсния флангъ при самия Султанъ-тепе и лѣвото крило при Криволакъ. Командующи 4-а армия, бѣше увлѣченъ въ действията на 2-а дивизия на фланга си и безъ нужда се бъркаше въ нейната тактическа управа, като изпущаше времето ос-

Крива - Паланка и оттамъ къмъ Страцинъ, т. е. въ тила на сжщия масивъ.

12-а дивизия съ 60-и и 61-и полкове настжпва на северъ отъ шосето за Паланка и заема линията к. 1141 и 1145 на 2—3 км. западно отъ границата съ 2 роти странично прикритие на поста Жеравино, 6 бат. на позиция на Севри-тепе, Амудия, северно отъ к. 1145 и при постъ Жедилово. Загуби дивизията има 25 души убити и ранени, Тукъ насреща сж били части отъ Дунав. дивизия II позивъ, които се подали напредъ къмъ в. Голѣмъ и се задържали на линията кота 1031—к. 1199—Мала-Царцария.

4-а дивизия настжпила отъ Гърляно до граничния вододѣлъ и въ 5 ч. сл. пл. четири роти въ рекогносцировачни отряди заели съ атака преднитѣ позиции на сърбитѣ при с. Костуръ ю.-з. отъ Девебаиръ. Вечерьта тия наши предни части били засилени съ 1 дружина и 1 пл. батарея. Наши загуби 11 убити и 23 ранени. Тукъ е действувалъ лѣвия флангъ на Дунав. див. I позивъ. Полскитѣ орждия изстреляли 12 снаряди.

Одринската бригада останала при с. Враца и Рѣкалийска махала. *6 и коненъ полкъ*—с. Бистъръ.

Страничното прикритие на в. Руенъ е било усилено до 4 дружини отъ 59-и полкъ и 3 пл. батареи съ заповѣдь да атакува самия Султанъ-тепе. Въ 2 ч. сл. пл. съ една отъ батареитѣ отъ височта 1953 страничното прикритие открило огънь по самия в. Султанъ-тепе, но повече действия не се развили. Съгласуване усилията на тия части съ ония на М.-О. опълчение, достигнали на 300—400 кр. отъ теленитѣ мрежи на неприятеля тукъ, не е имало поради липса на време и поради липса на органъ, който да обедини командуването.

По тоя начинъ 5-а армия на третия день отъ почване на войната едва успѣва да застане лице съ лице съ противника, безъ да развие решителни, настжпателни действия къмъ Крива - Паланка, т. е. безъ да замахне единъ ударъ на слабото мѣсто на сърбитѣ при Дунав. дивизия II позивъ, която, наистина, имаше заедно съ Дунавската дивизия I позивъ тоя день заповѣдь да се противопоставятъ на евентуално наше настжпление отъ къмъ Кюстендилъ, обаче, вниманието имъ още оставаше силно приковано на югъ къмъ действующата отъ 3 дена насамъ 4-а българска армия. Единъ ударъ съ съсрѣдоточени и ешалонирани сили по посока на Крива-Паланка, значеше ударъ въ фланга и тила на Султанъ-тепе. Но, това при схващанията, изразени въ заповѣдьта на командующия 5-а армия, трудно можеше да се очаква.

Боятъ на Врѣгалница и Султанъ-тепе. Трети день Поради липса на сили ешалонирани въ дълбочина за нанасяне решителенъ ударъ или отбиване такъвъ, презъ деня 4-а армия трѣбваше да се озове на позицията, отъ която бѣ настжпила на 17 юний сутриньта, съ изключение дѣсния флангъ при самия Султанъ-тепе и лѣвото крило при Криволакъ. Командующи 4-а армия, бѣше увлѣченъ въ действията на 2-а дивизия на фланга си и безъ нужда се бъркаше въ нейната тактическа управа, като изпущаше времето основателно да се запознае съ положението на центъра на армията си си особено при Кочане и мѣркитѣ, които то налагаше. Така, могжществото на командующия оставаше, така да кажемъ, обезсилено и практически безполезно отъ само себе си.

Македоно-Одринското опълчение съ дѣснитѣ си части остава здраво срещу самия в. Султанъ-тепе на 300 кр. отъ телената мрежа на укрѣплението, съ срѣднитѣ си части срещу Камениста-чешма и Рѣдки-буки, обаче, вечерьта тия последни части по заповѣдь се оттеглятъ на 4 клм. назадъ, и съ лѣвитѣ си части заема позиция при колиби Пониква, северно отъ Пашаджиково, т. е на позицията отъ която на 17 юний бѣха тръгнали. Загуби 10 души убити и ранени.

$^{2}/_{4}$ *бригада* се е оттеглила на позиция при мон. св. Панталей, а *7-а дивизия* — на Райчинъ-ридъ, южно отъ сжщата бригада. Срещу лѣвия флангъ на М.-О. опълчение, $^{2}/_{4}$ бригада и 7-а дивизия сърбитѣ настжпиха съ Морав. II п., Шумадийска I п., Черногорската и конната дивизии. Настжплението на сърбитѣ бѣше задържано отъ нашитѣ ариергардни части и до вечерьта, освенъ разузнавателни действия и слабъ артил. огънь, други действия не е имало. 14-и полкъ изстрелялъ 12,640 патрони.

8 а дивизия презъ нощьта срещу 19 юний незабелезано за неприятеля се оттегля на лѣвия брѣгъ на Брѣгалница. $^{1}/_{8}$ бригада заема старата позиция по гребена Гол. Вардище, $^{2}/_{8}$ бригада — отъ Г. Вардище до Щипъ, $^{3}/_{8}$ брига — въ маневрени войски. Сутриньта сърбитѣ откриха на нѣкои мѣста огънь по позицията отъ миналия день, а въ 0 ч. 30 м. настжпиха и достигнаха съ преднитѣ си части до р. Брѣгалница. Въ 11 ч. сърбската артилерия почна да обстрелва $^{2}/_{8}$ бригада и пехотата се опита да настжпи, но бѣ веднага отбита съ артилерийски огънь. Следъ това двет҃ѣ артилерии почватъ двубой и къмъ 1 ч. сърбската пехота пакъ се опитала да настжпи, но пакъ е била отбита само съ артил. огънь. Загуби въ $^{1}/_{8}$ бригада има само 43 ранени. 8-и артил. полкъ изстрелялъ 1,137 снаряди. Началникъ на 8-а дивизия изказалъ мнение, щото командующия 4 армия да доде лично при дивизията и види самъ положението. Тоя фактъ, естественно, не е маловаженъ и ни навежда на много тжжни мисли. Но, както казахме по-рано, командующия 4-а армия бѣше насочилъ и съсрѣдоточилъ другаде своето внимание.

2 а дивизия настжпила презъ деня безъ артилерийска подготовка къмъ позицията на сърбитѣ заета отъ 4 п. полка—единиятъ пристигналъ миналиятъ день — и 4 батареи. Презъ деня пристигнали сжщо две дружини отъ доброволческата сърбска бригада съ артилерия. Първа бригада се насочила срещу Пепелище и стигнала тукъ къмъ 6 ч. сл. пл., като продължила боя до полуноць съ успехъ и като завладѣла часть отъ самата позиция. Бригадата е имала около 450 души убити и ранени, а взела трофеи 2 орждия и нѣколко стотинъ пленници. $^{2}/_{2}$ бригада настжпила срещу центъра на сърбитѣ при караулката Шехоба. Дивизията получила заповѣдь отъ армията да произведе нощна атака, обаче, понеже частитѣ не сж могли да вематъ изходно положение при видѣло, атаката се отложила за 3 ч. пр. пр. на следния день.

нователно да се запознае съ положението на центъра на армията си си особено при Кочане и мѣрките, които то налагаше. Така, могѫществото на командующия оставаше, така да кажемъ, обезсилено и практически безполезно отъ само себе си.

Македоно-Одринското опълчение съ дѣснитѣ си части остава здраво срещу самия в. Султанъ-тепе на 300 кр. отъ телената мрежа на укрѣплението, съ срѣднитѣ си части срещу Камениста-чешма и Рѣдки-буки, обаче, вечерьта тия последни части по заповѣдь се оттеглятъ на 4 клм. назадъ, и съ лѣвитѣ си части заема позиция при колиби Пониква, северно отъ Пашаджиково, т. е на позицията отъ която на 17 юний бѣха тръгнали. Загуби 10 души убити и ранени.

$^{2}/_{4}$ *бригада* се е оттеглила на позиция при мон. св. Панталей, а *7-а дивизия* — на Райчинъ-ридъ, южно отъ сѫщата бригада. Срещу лѣвия флангъ на М.-О. опълчение, $^{2}/_{4}$ бригада и 7-а дивизия сърбитѣ настѫпиха съ Морав. II п., Шумадийска I п., Черногорската и конната дивизии. Настѫплението на сърбитѣ бѣше задържано отъ нашитѣ ариергардни части и до вечерьта, освенъ разузнавателни действия и слабъ артил. огънь, други действия не е имало. 14-и полкъ изстрелялъ 12,640 патрони.

8 а дивизия презъ нощьта срещу 19 юний незабелезано за неприятеля се оттегля на лѣвия брѣгъ на Брѣгалница. $^{1}/_{8}$ бригада заема старата позиция по гребена Гол. Вардище, $^{2}/_{8}$ бригада — отъ Г. Вардище до Щипъ, $^{3}/_{8}$ брига —въ маневрени войски. Сутриньта сърбитѣ откриха на нѣкои мѣста огънь по позицията отъ миналия день, а въ 0 ч. 30 м. настѫпиха и достигнаха съ преднитѣ си части до р. Брѣгалница. Въ 11 ч. сърбската артилерия почна да обстрелва $^{2}/_{8}$ бригада и пехотата се опита да настѫпи, но бѣ веднага отбита съ артилерийски огънь. Следъ това двете артилерии почватъ двубой и къмъ 1 ч. сърбската пехота пакъ се опитала да настѫпи, но пакъ е била отбита само съ артил. огънь. Загуби въ $^{1}/_{8}$ бригада има само 43 ранени. 8-и артил. полкъ изстрелялъ 1,137 снаряди. Началникъ на 8-а дивизия изказалъ мнение, щото командующия 4 армия да доде лично при дивизията и види самъ положението. Тоя фактъ, естествено, не е маловаженъ и ни навежда на много тѫжни мисли. Но, както казахме по-рано, командующия 4-а армия бѣше насочилъ и съсрѣдоточилъ другаде своето внимание.

2 а дивизия настѫпила презъ деня безъ артилерийска подготовка къмъ позицията на сърбитѣ заета отъ 4 п. полка—единиятъ пристигналъ миналиятъ день — и 4 батареи. Презъ деня пристигнали сѫщо две дружини отъ доброволческата сърбска бригада съ артилерия. Първа бригада се насочила срещу Пепелище и стигнала тукъ къмъ 6 ч. сл. пл., като продължила боя до полунощь съ успехъ и като завладѣла часть отъ самата позиция. Бригадата е имала около 450 души убити и ранени, а взела трофеи 2 орѫдия и нѣколко стотинъ пленници. $^{2}/_{2}$ бригада настѫпила срещу центъра на сърбитѣ при караулката Шехоба. Дивизията получила заповѣдь отъ армията да произведе нощна атака, обаче, понеже частитѣ не сѫ могли да взематъ изходно положение при видѣло, атаката се отложила за 3 ч. пр. пр. на следния день.

$^{3}/_{2}$ *бригада* заема позиция въ лѣво отъ 8-а дивизия срещу Брѣгалница отъ Новосело до устието на р. Лжкавица. 3-о арт. отд. изстрелва 201 снаряди.

$^{1}/_{3}$ *бригада* съ 11-и полкъ настжпва сутриньта да заеме вчерашната си позиция и води бой ю.-з. отъ с. Драгоево, но къмъ 3 ч. получава съобщение отъ щаба на 8-а дивизия за появяване неприятель къмъ с. Скандалица, което не бѣше вѣрно, и се оттегля къмъ Доляне, но на следния день още сутриньта настжпва съ 9-и полкъ на югъ. Полкътъ има 87 убити и ранени.

Действие на четитѣ. Четата на Кр. Зографовъ е настжпвала съ частитѣ при Пепелище и дала 1 убитъ. Четата на Хр. Чернопѣевъ, усилена съ 1 взводъ отъ 28-и полкъ, настжпила отъ ст. Демиркапия по дѣсния брѣгъ на Вардаръ като странично прикритие на $^{2}/_{2}$ бригада. Къмъ 11 ч. четата се натъкнала на неприятель около 500 души, заелъ позиция при Неготино, и отстжпила при с. Тремникъ. Въ 2 ч. сърбитѣ настжпили и четата била заставена да отстжпи къмъ с. Пръждево, дето сърбитѣ сжщо настжпили и боятъ продължилъ до мръкване. Тукъ на помощь пристигнала една рота отъ 49-и п. Нашитѣ имали единъ убитъ и 2 ранени. Четитѣ на Мил. Гюрлуковъ и П. Чаулевъ къмъ обѣдъ пристигнали при село Пръждево, дето заели позиция и се задържали до вечерьта, следъ което отстжпили за с. Баня при Демиркапия. Тия чети имали двама ранени. Селската милиция отъ Гор. и Дол. Дисанъ е водила престрелки съ башибозукъ отъ помаци водени отъ сърби, които нападали и палили българскитѣ села. Костурскитѣ и Леринскитѣ чети на В. Чакаларовъ, Ив. Поповъ и пр. се движатъ къмъ Сжботско изъ недрата на Кожухъ.

6-а дивизия се движи за Щипъ въ разпореждане на команд. 4-а армия. $^{1}/_{6}$ бригада достига Доляни източно отъ Щипъ, а $^{2}/_{6}$ бригада се повръща назадъ въ Струмица, за да бжде въ следующитѣ дни пратена на помощь на 2-а армия.

Действията на 2-а армия. Гръцката армия мина въ настжпление по цѣлия фронтъ отъ Бешикското до Аржанското езера. 10-а дивизия настжпи отъ Карасуле съ задача да отблъсне нашитѣ части между Арджанското езеро и „съобразно положението да се насочи къмъ Кукушъ“ отъ западъ. Конната бригада, 3-а, 2-а, 4-а и 5-а дивизии се насочватъ къмъ сжщия градъ отъ югъ, 1-а и 6-а дивизии се насочватъ по шосето Солунъ—Серъ срещу Негованъ, 7-а дивизия настжпва за Нигрита. Тия действия на гърцитѣ довеждатъ презъ деня до отдѣлни боеве на западъ отъ Калиново, на югъ отъ Кукушъ и при Негованъ.

Боятъ при Калиново. Командирътъ на $^{2}/_{3}$ бригада имаше намѣрение съ $2\,^{1}/_{2}$ др., 2 батареи и $^{1}/_{2}$ ескад. да настжпи за станция Карасуле, обаче, преди съмване той отмѣни това си решение, понеже получи заповѣдь да не настжпва и нареди страничното прикритие при с. Орѣховица, източно отъ Карасуле, да заеме кота 250 и да се укрѣпи. 10-а гръцка дивизия още сутриньта почна да минава моста при Карасуле, пазенъ отъ 3-и евзонски полкъ, и не следъ мно-

$^3/_2$ *бригада* заема позиция въ лѣво отъ 8-а дивизия срещу Брѣгалница отъ Новосело до устието на р. Лжкавица. 3-о арт. отд. изстрелва 201 снаряди.

$^1/_3$ *бригада* съ 11-и полкъ настжпва сутриньта да заеме вчерашната си позиция и води бой ю.-з. отъ с. Драгоево, но къмъ 3 ч. получава съобщение отъ щаба на 8-а дивизия за появяване неприятель къмъ с. Скандалица, което не бѣше вѣрно, и се оттегля къмъ Доляне, но на следния день още сутриньта настжпва съ 9-и полкъ на югъ. Полкътъ има 87 убити и ранени.

Действие на четитѣ. Четата на Кр. Зографовъ е настжпвала съ частитѣ при Пепелище и дала 1 убитъ. Четата на Хр. Чернопѣевъ, усилена съ 1 взводъ отъ 28-и полкъ, настжпила отъ ст. Демиркапия по дѣсния брѣгъ на Вардаръ като странично прикритие на $^2/_2$ бригада. Къмъ 11 ч. четата се натъкнала на неприятель около 500 души, заелъ позиция при Неготино, и отстжпила при с. Тремникъ. Въ 2 ч. сърбитѣ настжпили и четата била заставена да отстжпи къмъ с. Пръждево, дето сърбитѣ сжщо настжпили и боятъ продължилъ до мръкване. Тукъ на помощь пристигнала една рота отъ 49-и п. Нашитѣ имали единъ убитъ и 2 ранени. Четитѣ на Мил. Гюрлуковъ и П. Чаулевъ къмъ обѣдъ пристигнали при село Пръждево, дето заели позиция и се задържали до вечерьта, следъ което отстжпили за с. Баня при Демиркапия. Тия чети имали двама ранени. Селската милиция отъ Гор. и Дол. Дисанъ е водила престрелки съ башибозукъ отъ помаци водени отъ сърби, които нападали и палили българскитѣ села. Костурскитѣ и Леринскитѣ чети на В. Чакаларовъ, Ив. Поповъ и пр. се движатъ къмъ Сжботско изъ недрата на Кожухъ.

6 а дивизия се движи за Щипъ въ разпореждане на команд. 4-а армия. $^1/_6$ бригада достига Доляни източно отъ Щипъ, а $^2/_6$ бригада се повръща назадъ въ Струмица, за да бжде въ следующитѣ дни пратена на помощь на 2-а армия.

Действията на 2 а армия Гръцката армия мина въ настжпление по цѣлия фронтъ отъ Бешикското до Аржанското езера. 10-а дивизия настжпи отъ Карасуле съ задача да отблъсне нашитѣ части между Арджанското езеро и „съобразно положението да се насочи къмъ Кукушъ“ отъ западъ. Конната бригада, 3-а, 2-а, 4-а и 5-а дивизии се насочватъ къмъ сжщия градъ отъ югъ, 1-а и 6-а дивизии се насочватъ по шосето Солунъ—Серъ срещу Негованъ, 7-а дивизия настжпва за Нигрита. Тия действия на гърцитѣ довеждатъ презъ деня до отдѣлни боеве на западъ отъ Калиново, на югъ отъ Кукушъ и при Негованъ.

Боятъ при Калиново. Командирътъ на $^3/_3$ бригада имаше намѣрение съ $2\,^1/_2$ др., 2 батареи и $^1/_2$ ескад. да настжпи за станция Карасуле, обаче, преди съмване той отмѣни това си решение, понеже получи заповѣдь да не настжпва и нареди страничното прикритие при с. Орѣховица, източно отъ Карасуле, да заеме кота 250 и да се укрѣпи. 10-а гръцка дивизия още сутриньта почна да минава моста при Карасуле, пазенъ отъ 3-и евзонски полкъ, и не следъ много успѣ да застави слабитѣ наши части отъ страничния отрядъ да отстжпватъ. На свой редъ тия наши части, подкрѣпени отъ 41-и полкъ, заеха позиция при Калиново и приковаха гърцитѣ, безъ да имъ позволятъ да постигнатъ нѣкакъвъ по-значителенъ резултатъ. Загуби...

Боятъ на линията Женско—Амбаркьой се разви на 20 к. м. юго-източно отъ боя при Калиново. Срещу двата полка на $^{2}/_{3}$ бригада (29-и и 32-и п.), които заемаха позиция на линията Женско, кота 304, Амбаркьой, кота 400. Гърцитѣ сутриньта настжпиха съ 4 дивизии и 1 конна бригада. Тѣсниятъ фронтъ, който бѣ около 10 клм. и значителностьта на гърцкитѣ сили, които бѣха около 35—40,000 души, позволяваше на гърцитѣ да застрашаватъ и двата фланга, както даже и тила. Въ 9 ч. пр. пл. три гърцки колони отъ по три полка ясно се очертаваха да настжпватъ срещу кота 400, срещу дѣсния флангъ на 32-и полкъ и срещу 29-и полкъ. На пладне 15 неприятелски батареи обстрелваха позициитѣ на нашитѣ два полка съ убийственъ огънь. Къмъ 2 ч. сл. пл. подъ прикритието на 2 дружини отъ Сѣрската бригада и 2 батареи, $^{2}/_{3}$ бригада, следъ като прикова съ пушеченъ и картеченъ огънь гърцката пехота, почна да се оттегля назадъ на главната позиция южно отъ самиятъ гр. Кукушъ. Въ тоя бой бригадата даде повече отъ 500 души убити и ранени. Картечната рота на 32-и полкъ, обсипана съ ураганенъ огънь, била просто унищожена и изгубена. Гърцитѣ заеха предната наша позиция и преустановиха настжплението. Боятъ бѣ изгубенъ за насъ и, бѣ изгубенъ, още преди да се започне. Численното превъзходство на неприятеля бѣше подавляюще. Въ тоя день 2-о отдѣл. отъ 6-и артил. полкъ е изстреляло 1794 снаряди. Гърцитѣ имаха изобилие отъ сили и за да създадатъ „събитие", т. е. да нанесатъ решителенъ ударъ, и да преследватъ. Въ 10 ч. 30 м. командующия 2-а армия заповѣдваше $^{1}/_{10}$ брригада да се премѣсти по-на западъ къмъ Галикъ, $^{3}/_{3}$ бригада да остави крайно необходимото при Гевгелий и съ останалото да се спусне на югъ къмъ Орѣховица и Калиново, въ 5 ч. — 11-я дивизия отъ фронта на Кавала — Чай-азж да изпрати единъ 4 дружиненъ полкъ къмъ Серъ, въ 6 часа запита помощ.-главнокомандующия дали ще му се изпрати подкрѣпление, но всичко това бѣше вече много късно. 50-и полкъ отъ Удово се придаваше къмъ 2-а армия, но при Кукушъ можеше да пристигне следъ два дена. Разстоянията отъ Кукушъ до Гевгелий, до Удово, до Чай-азж, до Серъ до Струмица бѣха значителни. А съсрѣдоточениятъ врагъ, взелъ инициативата въ действията, не чакаше. На бойното поле господствуваше не само нашето желание, но и волята на врага. И тая воля се явяваше на решителния пунктъ не разлѣта, а силно съсрѣдоточена, при това четворно и петорно по-силна.

Боятъ при Негованъ се разви 18 клм. източно отъ лѣвия флангъ на полесражението при Амбаркьой. Тукъ $^{1}/_{10}$ бригада (16-и и 25-и полкове) заемаше позиция на кота 480 при Караджакьой. 1-а и 6-а гърцки дивизии настжпиха още отъ сутриньта отъ своитѣ позиции при Лагадинското езеро, отблъснаха нашитѣ предни постове отъ линията Рахманлж — Отманлж-махла и къмъ пладне две планински го успѣ да застави слабитѣ наши части отъ страничния отрядъ да отстѫпватъ. На свой редъ тия наши части, подкрѣпени отъ 41-и полкъ, заеха позиция при Калиново и приковаха гърцитѣ, безъ да имъ позволятъ да постигнатъ нѣкакъвъ по-значителенъ резултатъ. Загуби...

Боятъ на линията Женско—Амбаркьой се разви на 20 к. м. юго-източно отъ боя при Калиново. Срещу двата полка на $^2/_3$ бригада (29-и и 32-и п.), които заемаха позиция на линията Женско, кота 304, Амбаркьой, кота 400. Гърцитѣ сутриньта настѫпиха съ 4 дивизии и 1 конна бригада. Тѣсниятъ фронтъ, който бѣ около 10 клм. и значителностьта на гърцкитѣ сили, които бѣха около 35—40,000 души, позволяваше на гърцитѣ да застрашаватъ и двата фланга, както даже и тила. Въ 9 ч. пр. пл. три гърцки колони отъ по три полка ясно се очертаваха да настѫпватъ срещу кота 400, срещу дѣсния флангъ на 32-и полкъ и срещу 29-и полкъ. На пладне 15 неприятелски батареи обстрелваха позициитѣ на нашитѣ два полка съ убийственъ огънь. Къмъ 2 ч. сл. пл. подъ прикритието на 2 дружини отъ Сѣрската бригада и 2 батареи, $^2/_3$ бригада, следъ като прикова съ пушеченъ и картеченъ огънь гърцката пехота, почна да се оттегля назадъ на главната позиция южно отъ самиятъ гр. Кукушъ. Въ тоя бой бригадата даде повече отъ 500 души убити и ранени. Картечната рота на 32-и полкъ, обсипана съ ураганенъ огънь, била просто унищожена и изгубена. Гърцитѣ заеха предната наша позиция и преустановиха настѫплението. Боятъ бѣ изгубенъ за насъ и, бѣ изгубенъ, още преди да се започне. Численното превъзходство на неприятеля бѣше подавляюще. Въ тоя день 2-о отдѣл. отъ 6-и артил. полкъ е изстреляло 1794 снаряди. Гърцитѣ имаха изобилие отъ сили и за да създадатъ „събитие“, т. е. да нанесатъ решителенъ ударъ, и да преследватъ. Въ 10 ч. 30 м. командующия 2-а армия заповѣдваше $^1/_{10}$ бррригада да се премѣсти по-на западъ къмъ Галикъ, $^3/_3$ бригада да остави крайно необходимото при Гевгелий и съ останалото да се спусне на югъ къмъ Орѣховица и Калиново, въ 5 ч. — 11-я дивизия отъ фронта на Кавала — Чай-азѫ да изпрати единъ 4 дружиненъ полкъ къмъ Серъ, въ 6 часа запита помощ.-главнокомандующия дали ще му се изпрати подкрѣпление, но всичко това бѣше вече много късно. 50-и полкъ отъ Удово се придаваше къмъ 2-а армия, но при Кукушъ можеше да пристигне следъ два дена. Разстоянията отъ Кукушъ до Гевгелий, до Удово, до Чай-азѫ, до Серъ до Струмица бѣха значителни. А съсрѣдоточениятъ врагъ, взелъ инициативата въ действията, не чакаше. На бойното поле господствуваше не само нашето желание, но и волята на врага. И тая воля се явяваше на решителния пунктъ не разлѣта, а силно съсрѣдоточена, при това четворно и петорно по-силна.

Боятъ при Негованъ се разви 18 клм. източно отъ лѣвия флангъ на полесражението при Амбаркьой. Тукъ $^1/_{10}$ бригада (16-и и 25-и полкове) заемаше позиция на кота 480 при Караджакьой. 1-а и 6-а гърцки дивизии настѫпиха още отъ сутриньта отъ своитѣ позиции при Лагадинското езеро, отблъснаха нашитѣ предни постове отъ линията Рахманлѫ — Отманлѫ - махла и къмъ пладне две планински батареи обстрелваха вече съ оживенъ огънь позицията на бригадата безъ сериозни резултати. Следъ пладне гърцитѣ извадиха още артилерия на позиция и подъ нейно прикритие настжпиха, но скоро бидоха приковани на мѣстото имъ. По фронта боятъ не бѣше решителенъ, обаче, съ напредване на деня, напредваха и гърцкитѣ, които обхващаха нашитѣ флангове. Срещу 7 дружини и 3 батареи български, гърцитѣ имаха 18 дружини и 9 батареи. Численото надмощие на неприятеля и тукъ много рано се почувствува, но не бѣ възможда се привлѣче на време нужната подкрѣпа. Командующиятъ армията следъ като схвана, че стоящитѣ въ бездействие сили отъ лѣвия флангъ на армията могатъ и трѣбва да се привлѣкатъ къмъ центъра, наистина заповѣда 7-и допълняющи полкъ да излѣзе отъ участъка на Драмската бригада и се насочи за Негованъ, обаче, и тая заповѣдь идѣше късно и изключително подъ натиска на събитията, а не поради нуждитѣ на единъ планъ за водене боя. Въ донесението си отъ 8 ч. сл. пл. командирътъ на $^{1}/_{10}$ бригада, като излага, че боятъ продължава, заявява, че „положението става критическо", че „нѣма никакви подържки и че всичко е ангажирано въ боя". Ето така и тая бригада подставена сама на ударитѣ на тройно многочисленъ противникъ е заставена презъ нощьта да се оттегли назадъ при Лахна на позиция отъ к. 502 до Хаджибайрамли. Не можеше ли по-рано да се предвидятъ всички тия неща и да не се излагатъ войскитѣ на тежки изпитания? Презъ деня 16-и полкъ има 220 убити и ранени, а 25-и полкъ има 299.

Действията на Драмската бригада и 11-а дивизия. Колкото численото надмощие при Кукушъ и Негованъ бѣше на страната на гърцитѣ, толкова срещу участъка на 7-а гръцка дивизия това надмощие бѣше на наша страна. Между езерото Бешикъ и морето до Чай-азж гърцитѣ имаха 11 дружини и 3 батареи, а срещу тѣхъ ние имахме 11 дружини и 6 не с. с. батареи отъ Чай-азж до Кавала, 14 др. 6 не с. с. и 3 с. с. пол. бат. между езерото Тахино и Лахна, т. е. срещу 11 др. и 3 бат. ние имахме 25 др. и 15 батареи, *почти половината отъ цѣлата 2-а армия.* Ако къмъ тия български сили прибавимъ и Серската бригада отъ 8 дружини, която е въ движение задъ фронта, т. е. въ бездействие, получаваме 33 дружини, оставени на третостепенъ и петостепенъ фронтъ, а само 24 дружини поставени въ зоната — и така огромно голѣма — отъ Негованъ презъ Кукушъ до Гевгелий, въ която ще се реши борбата на 2-а армия съ гръцката. Това разпредѣление на силитѣ е неоправдателно само по себе, но то взима размѣритѣ на цѣло престжпление, когато се помисли че тия сили (11-а див. и пр.) въ следнитѣ дни ще бждатъ заставени да отстжпватъ предъ двойно по-малъкъ противникъ, безъ да допринесатъ нито най-нищожната положителна полза за осигуряване на победата. Но, това е всѣкога така, когато принципитѣ на голѣмата война, за държане силитѣ съсрѣдоточено и за действуване концентрично, се пренебрѣгватъ, когато командуването слабо схваща природата на войната и боя и когато квинтéсенцията на изкуството му се състои въ това да обвържа силитѣ си къмъ нѣкакви териториялни батареи обстрелваха вече съ оживенъ огънь позицията на бригадата безъ сериозни резултати. Следъ пладне гърцитѣ извадиха още артилерия на позиция и подъ нейно прикритие настѫпиха, но скоро бидоха приковани на мѣстото имъ. По фронта боятъ не бѣше решителенъ, обаче, съ напредване на деня, напредваха и гърцкитѣ, които обхващаха нашитѣ флангове. Срещу 7 дружини и 3 батареи български, гърцитѣ имаха 18 дружини и 9 батареи. Численото надмощие на неприятеля и тукъ много рано се почувствува, но не бѣ възможда се привлѣче на време нужната подкрѣпа. Командующиятъ армията следъ като схвана, че стоящитѣ въ бездействие сили отъ лѣвия флангъ на армията могатъ и трѣбва да се привлѣкатъ къмъ центъра, наистина заповѣда 7-и допълняющи полкъ да излѣзе отъ участъка на Драмската бригада и се насочи за Негованъ, обаче, и тая заповѣдь идѣше късно и изключително подъ натиска на събитията, а не поради нуждитѣ на единъ планъ за водене боя. Въ донесението си отъ 8 ч. сл. пл. командирътъ на $^{I}/_{10}$ бригада, като излага, че боятъ продължава, заявява, че „положението става критическо“, че „нѣма никакви подържки и че всичко е ангажирано въ боя“. Ето така и тая бригада подставена сама на ударитѣ на тройно многочисленъ противникъ е заставена презъ нощьта да се оттегли назадъ при Лахна на позиция отъ к. 502 до Хаджибайрамли. Не можеше ли по-рано да се предвидятъ всички тия неща и да не се излагатъ войскитѣ на тежки изпитания? Презъ деня 16-и полкъ има 220 убити и ранени, а 25-и полкъ има 299.

Действията на Драмската бригада и 11-а дивизия. Колкото численото надмощие при Кукушъ и Негованъ бѣше на страната на гърцитѣ, толкова срещу участъка на 7-а грьцка дивизия това надмощие бѣше на наша страна. Между езерото Бешикъ и морето до Чай-азѫ гърцитѣ имаха 11 дружини и 3 батареи, а срещу тѣхъ ние имахме 11 дружини и 6 не с. с. батареи отъ Чай-азѫ до Кавала, 14 др. 6 не с. с. и 3 с. с. пол. бат. между езерото Тахино и Лахна, т.е. срещу 11 др. и 3 бат. ние имахме 25 др. и 15 батареи, *почти половината отъ цѣлата 2-а армия.* Ако къмъ тия български сили прибавимъ и Серската бригада отъ 8 дружини, която е въ движение задъ фронта, т. е. въ бездействие, получаваме 33 дружини, оставени на третостепенъ и петостепенъ фронтъ, а само 24 дружини поставени въ зоната — и така огромно голѣма — отъ Негованъ презъ Кукушъ до Гевгелий, въ която ще се реши борбата на 2-а армия съ гръцката. Това разпредѣление на силитѣ е неоправдателно само по себе,но то взима размѣритѣ на цѣло престѫпление, когато се помисли че тия сили (11-а див. и пр.) въ следнитѣ дни ще бѫдатъ заставени да отстѫпватъ предъ двойно по-малъкъ противникъ, безъ да допринесатъ нито най-нищожната положителна полза за осигуряване на победата. Но, това е всѣкога така, когато принципитѣ на голѣмата война, за държане силитѣ съсрѣдоточено и за действуване концентрично, се пренебрѣгватъ, когато командуването слабо схваща природата на войната и боя и когато квинтесенцията на изкуството му се състои въ това да обвържа силитѣ си къмъ нѣкакви териториялни или теренни обекти. Трѣбва да разберемъ, че ние бѣхме победени поради презъзходството на военното изкуство у противницитѣ ни. Уличнитѣ приказки, че тая бригада била такава, оная онакава сж атестатъ за липса на най-елементарни зачатъци на военно изкуство. Защото военното изкуство взима войскитѣ такива каквито сж, а не каквито трѣбва да бждатъ, и постига целитѣ съобразно и съответно това. 2-а армия е победена, нещо повече разгромена, не защото войскитѣ бидоха изтребени, а защото бѣше победенъ командующия 2-а армия и главнокомандующия на българската армия. А командующия 2-а армия бѣше победенъ защотоне държеше събрани малкото свои сили-толкова повече това бѣше нужно, именно защото силитѣ му бѣха по-малко отъ противника — а ги остави на единъ фронтъ отъ 140-150 км. и просто ги изложи на най-сигурно и най-леко разбиване.

> „Дѣсното ни крило на армията, пише Гр. Василасъ въ „Гръцко-българска война“, бр. 92 отъ „В. Известия“ 1914 г., бѣ сложило вече окупационния си мандатъ (Думата е за преднитѣ гръцки части отъ 7-а дивизия отстжпили предъ настжплението на 11-а наша дивизия и Драмската бригада. Б. авт.). То извърши такъво нещо, което българитѣ нивга не биха сторили, т.е. предаде на българитѣ две цѣли области, защото такъвъ бѣше планътъ на главната ни квартира, която бѣ престанала вече да мисли за села, градове и области, а бѣше се сърѣдоточила само къмъ едно: *Осигуряване на победата*. Много рисковано щѣше да бжде за нашето дѣсно крило, особено пъкъ за *първа* и *седма* дивизии, да се опитватъ да противостоятъ на неприятелскитѣ нападения, защото съ това ние щѣхме да имаме грамаденъ боенъ фронтъ. Неприятельтъ щѣше да избере слабото мѣсто на този обширенъ фронтъ, щѣше да го пробие безъ особена мжка и щѣше не само да'ни победи, но и да ни разпръсне, да ни унищожи. Аслж тъкмо въ това се състоеше различието въ схващанията на двата противни щаба. Българитѣ правѣха политика, а ние воювахме, безъ да гледаме на това, че въ началото може и да се видимъ принудени да се отдръпнемъ назадъ“.

Драмската бригада на 19 юний остана съ главнитѣ си сили на позицията южно отъ Нигрита, като се укрѣпи на коти 500, 848, 1059 и като държеше предъ позицията къмъ Сульово една дружина въ далечно охранение. 69-и полкъ бѣше на дѣсния флангъ, а 70-и на лѣвия. 7-а гръцка дивизия презъ тоя день настжпи отъ Масларъ и позицията си въ две колони по две дружини съ по една пл. батарея по пжтищата за Нигрита, 2 др. и 1 пл. бат. бѣха насочени къмъ с. Лонджа като маневрени войски, 1/2 ескадронъ е билъ пратенъ по посока на с. Маврово и Сухо и останалитѣ 5 др. и 3 бат. останали на позиция при Чай-азж срещу 11-а наша дивизия. Гърцитѣ презъ деня завързали бой съ преднитѣ наши части надъ с. Сульово и още въ първото сблъскване борбата за тѣхъ е взела трагични перипетии.

> „Въ това време, пише цитирания по-горе гръцки авторъ, войницитѣ отъ дружината на Григоракисъ почватъ да бѣгатъ панически. Единъ запасенъ офицеръ извиква „*назадъ*“. Войницитѣ си помислюватъ, че сж обградени и почватъ да бѣгатъ. Всички тичатъ къмъ Сульово. Моментътъ е много трагиченъ. Бѣгащитѣ не слушатъ ни заповѣди, ни нареждания. Тѣ само знаятъ „*назадъ*“. Дивизионниятъ командиръ остава изненаданъ. Той се ядосва, взима щаба си и отива да ги възпре. Единъ куршумъ убива коня му. Той слиза отъ коня. Щабнитѣ офицери успеватъ да задържатъ двадесетина бѣгащи... Дивизионниятъ командиръ и цѣлиятъ щабъ на дивизията сж на първата линия, за да предотвратятъ единъ новъ позоръ на дивизията, както онзи при Пангеонъ“ . . .

или теренни обекти. Трѣбва да разберемъ, че ние бѣхме победени поради презъзходството на военното изкуство у противницитѣ ни. Уличнитѣ приказки, че тая бригада била такава, оная онакава сѫ атестатъ за липса на най-елементарни зачатъци на военно изкуство. Защото военното изкуство взима войскитѣ такива каквито сѫ, а не каквито трѣбва да бѫдатъ, и постига целитѣ съобразно и съответно това. 2-а армия е победена, нещо повече разгромена, не защото войскитѣ бидоха изтребени, а защото бѣше победенъ командующия 2-а армия и главнокомандующия на българската армия. А командующия 2-а армия бѣше победенъ защотоне държеше събрани малкото свои сили-толкова повече това бѣше нужно, именно защото силитѣ му бѣха помалко отъ противника — а ги остави на единъ фронтъ отъ 140-150 км. и просто ги изложи на най-сигурно и най-леко разбиване.

„Дѣсното ни крило на армията, пише Гр. Василасъ въ „Гръцко-българска война“, бр. 92 отъ „В. Известия“ 1914 г., бѣ сложило вече окупационния си мандатъ (Думата е за преднитѣ гръцки части отъ 7-а дивизия отстѫпили предъ настѫплението на 11-а наша дивизия и Драмската бригада. Б. авт.). То извърши такъво нещо, което българитѣ нивга не биха сторили, т.е. предаде на българитѣ две цѣли области, защото такъвъ бѣше планътъ на главната ни квартира, която бѣ престанала вече да мисли за села, градове и области, а бѣше се съсрѣдоточила само къмъ едно: *Осигуряване на победата*. Много рисковано щѣше да бѫде за нашето дѣсно крило, особено пъкъ за *първа* и *седма* дивизии, да се опитватъ да противостоятъ на неприятелскитѣ нападения, защото съ това ние щѣхме да имаме грамаденъ боенъ фронтъ. Неприятельтъ щѣше да избере слабото мѣсто на този обширенъ фронтъ, щѣше да го пробие безъ особена мѫка и щѣше не само да ни победи, но и да ни разпръсне, да ни унищожи. Аслѫ тъкмо въ това се състоеше различието въ схващанията на двата противни щаба. Българитѣ правѣха политика, а ние воювахме, безъ да гледаме на това, че въ началото може и да се видимъ принудени да се отдръпнемъ назадъ“.

Драмската бригада на 19 юний остана съ главнитѣ си сили на позицията южно отъ Нигрита, като се укрѣпи на коти 500, 848, 1059 и като държеше предъ позицията къмъ Сульово една дружина въ далечно охранение. 69-и полкъ бѣше на дѣсния флангъ, а 70-и на лѣвия. 7-а гръцка дивизия презъ тоя день настѫпи отъ Масларъ и позицията си въ две колони по две дружини съ по една пл. батарея по пѫтищата за Нигрита, 2 др. и 1 пл. бат. бѣха насочени къмъ с. Лонджа като маневрени войски, 1/2 ескадронъ е билъ пратенъ по посока на с. Маврово и Сухо и останалитѣ 5 др. и 3 бат. останали на позиция при Чай-азѫ срещу 11-а наша дивизия. Гърцитѣ презъ деня завързали бой съ преднитѣ наши части надъ с. Сульово и още въ първото сблъскване борбата за тѣхъ е взела трагични перипетии.

„Въ това време, пише цитирания по-горе гръцки авторъ, войницнтѣ отъ дружината на Григоракисъ почватъ да бѣгатъ панически. Единъ запасенъ офицеръ извиква „*назадъ*“. Войницитѣ си помислюватъ, че сѫ обградени и почватъ да бѣгатъ. Всички тичатъ къмъ Сульово. Моментътъ е много трагиченъ. Бѣгащитѣ не слушатъ ни заповѣди, ни нареждания. Тѣ само знаятъ „*назадъ*“. Дивизионниятъ командиръ остава изненаданъ. Той се ядосва, взима щаба си и отива да ги възпре. Единъ куршумъ убива коня му. Той слиза отъ коня. Щабнитѣ офицери успеватъ да задържатъ двадесетина бѣгащи... Дивизионниятъ командиръ и цѣлиятъ щабъ на дивизията сѫ на първата линия, за да предотвратятъ единъ новъ позоръ на дивизията, както онзи при Пангеонъ“ . . .

„И тъй, крайното ни дѣсно крило на 19 юний, първия боенъ день на цѣлата ни армия, има само едно сражение — битката при Сулѣво. Мисията на 7-а дивизия бѣше много трудна. Тя трѣбваше да прикрива отъ неприятеля действията при центра. Нейната главна прицелна точка бѣше моста при Орлякъ. Туй бѣ програмата ѝ. Врѣзкитѣ на тази дивизия съ останалата частъ на армията бѣха много слаби. Секторътъ, дето действуваха частитѣ ѝ, бѣше отдалеченъ. Подробноститѣ на всички акции на дивизията се опредѣлиха отъ дивизионния командиръ и щаба на дивизията.“

Презъ деня гърцитѣ се опитватъ близо до Кавала при с. Тузла подъ покровителството на 6 военни кораби да стоварятъ две роти, но били прогонени отъ нашата артилерия. Командующиятъ 2-а армия предупреждава Дедеагачкия и Портолагоския гарнизони, че неприятельтъ готвѣлъ десанти.

20 юний.

Тоя день е сѫдбоносенъ за изхода на войната.

Ромѫния обявява мобилизация на 11 набори и 2 на служба, всичко 13 набора, за да нанесе смъртния ударъ въ гърба на България. Това враждебно действие на тоя нашъ съседъ ние българитѣ трѣбваше да предвиждаме, трѣбваше да допущаме и трѣбваше да избѣгнеме. Македонскиятъ въпросъ, който ние искахме да решаваме, за насъ бѣше въпросъ етнически, за свѣта, обаче, той бѣше въпросъ на свои или чужди държавни интереси. Една значително уголѣмена България искаше и значително по-умѣло зачитане на чуждитѣ интереси . . .

Новиятъ помощникъ главнокомандующи, генералъ Димитриевъ Р., въ 5 ч. сл. пл. издаде директива № 26, въ която се нарежда армиитѣ да не се ангажиратъ въ сериозни действия, понеже следъ нѣколко дена ще се предприематъ общи действия отъ цѣлата армия. Споредъ тая директива 2-а армия се усилваше съ $^2{}_6$ бригада и на тая армия се възлагаше задача да осигури надежно комуникационната линия Сересъ—Дедеагачъ, Демирхисаръ—Джумая, Демирхисаръ — Струмица; 3-а армия се усилваше съ $^2/_5$ бригада и ѝ се заповѣдваше да формира отдѣленъ отрядъ отъ $^2/$, и $^2/_5$ бригади, 46-и п. и конната дивизия, който да се съсрѣдоточи въ Трънъ до 22-и юний; 5-а армия усилена съ 45-и п. отъ 5-а дивизия да действува срещу лѣвото крило на главната сръбска армия въ участъка Султанъ-тепе — Егри-Паланка — Дубровница, като обърне сериозно внимание на дѣсния флангъ и се установи органическа връзка съ М.-О. опълчение; 4-а армия се усилваше съ $^1/_6$ бригада и ѝ се заповѣдваше да не се ангажира въ сериозенъ бой, докогато не се подготви операцията за общо действие на цѣлата действующа армия, за което щѣло да последва допълнителна директива, и да обърне сериозно внимание на лѣвия си флангъ и комуникационната линия Щипъ — Струмица.

1-а армия бездействува четвърти день.

3-а армия сѫщо бездействува. Презъ деня се формира отрядъ подъ името „Трънска група“ съ задача да нахлуе въ Сърбия и разруши желѣзопѫтнитѣ мостове, станции и телеграфи по посока на Дупляно и Гарина — задача достойна за единъ ескадронъ, а не за

„И тъй, крайното ни дѣсно крило на 19 юний, първия боенъ день на цѣлата ни армия, има само едно сражение — битката при Сульво. Мисията на 7-а дивизия бѣше много трудна. Тя трѣбваше да прикрива отъ неприятеля действията при центра. Нейната главна прицелна точка бѣше моста при Орлякъ. Туй бѣ програмата ѝ. Връзкитѣ на тази дивизия съ останалата часть на армията бѣха много слаби. Секторътъ, дето действуваха частитѣ ѝ, бѣше отдалеченъ. Подробноститѣ на всички акции на дивизията се опредѣлиха отъ дивизионния командиръ и щаба на дивизията.“

Презъ деня гърцитѣ се опитватъ близо до Кавала при с. Тузла подъ покровителството на 6 военни кораби да стоварятъ две роти, но били прогонени отъ нашата артилерия. Командующиятъ 2-а армия предупреждава Дедеагачкия и Портолагоския гарнизони, че неприятельтъ готвѣлъ десанти.

20 юний.

Тоя день е сѫдбоносенъ за изхода на войната.

Ромѫния обявява мобилизация на 11 набори и 2 на служба, всичко 13 набора, за да нанесе смъртния ударъ въ гърба на България. Това враждебно действие на тоя нашъ съседъ ние българитѣ трѣбваше да предвиждаме, трѣбваше да допущаме и трѣбваше да избѣгнеме. Македонскиятъ въпросъ, който ние искахме да решаваме, за насъ бѣше въпросъ етнически, за свѣта, обаче, той бѣше въпросъ на свои или чужди държавни интереси. Една значително уголѣмена България искаше и значително по-умѣло зачитане на чуждитѣ интереси . . .

Новиятъ помощникъ главнокомандующи, генералъ Димитриевъ Р., въ 5 ч. сл. пл. издаде директива № 26, въ която се нарежда армиитѣ да не се ангажиратъ въ сериозни действия, понеже следъ нѣколко дена ще се предприематъ общи действия отъ цѣлата армия. Споредъ тая директива 2-а армия се усилваше съ $^{2}{}_{6}$ бригада и на тая армия се възлагаше задача да осигури надежно комуникационната линия Сересъ—Дедеагачъ, Демирхисаръ—Джумая, Демирхисаръ — Струмица; 3-а армия се усилваше съ $^2/_5$ бригада и ѝ се заповѣдваше да формира отдѣленъ отрядъ отъ $^2/$, и $^2/_5$ бригади, 46-и п. и конната дивизия, който да се съсрѣдоточи въ Трънъ до 22-и юний; 5-а армия усилена съ 45-и п. отъ 5-а дивизия да действува срещу лѣвото крило на главната сърбска армия въ участъка Султанъ-тепе — Егри-Паланка — Дубровница, като обърне сериозно внимание на дѣсния флангъ и се установи органическа връзка съ М.-О. опълчение; 4-а армия се усилваше съ $^1/_6$ бригада и ѝ се заповѣдваше да не се ангажира въ сериозенъ бой, докогато не се подготви операцията за общо действие на цѣлата действующа армия, за което щѣло да последва допълнителна директива, и да обърне сериозно внимание на лѣвия си флангъ и комуникационната линия Щипъ — Струмица.

1-а армия бездействува четвърти день.

3-а армия сѫщо бездействува. Презъ деня се формира отрядъ подъ името „Трънска група“ съ задача да нахлуе въ Сърбия и разруши желѣзопѫтнитѣ мостове, станции и телеграфи по посока на Дупляно и Гарина — задача достойна за единъ ескадронъ, а не за една армия — но вечерьта тая заповѣдь се отмѣнява. Така многоценната конна дивизия, вмѣсто да бѫде използувана въ Македония за осигуряване победата, е забутана тукъ въ долищата на р. Ерма и остава въ абсолютно бездействие ето вече четвърти и решителенъ день на войната . . . Просто сѫдбата проклѣ всички наши добри желания . . .

Боятъ на линията в. Голѣмъ—Киселица—Султанъ-тепе. 5-а армия тоя день разви настѫпателнитѣ си действия, почнати миналия день. 6-и коненъ полкъ е билъ насоченъ къмъ Босилиградъ за охранение фланга на армията. Тукъ тоя полкъ установява, че сърбитѣ сѫ минали границата и се насочватъ къмъ сѫщия градъ. Тоя фактъ при наличностьта на три български армии и почти цѣлата конница срещу старитѣ сръбско-български граници е нѣщо много поучително и очертаваще неизмѣримостьта на грѣшкитѣ на нашето командуване.

12-а дивизия продължи своитѣ действия и подготвя атакуването линията кота 1031 — к. 1199 — М. Царцария. Сръбски 2 др. и 2 еск. заели в. Голешъ и продължили къмъ страничното прикритие на дивизията при Жеравино.

4-а дивизия остави на границата при Девебаиръ третата си бригада и полската артилерия и настѫпи само съ първа бригада и 4 пл. бат. съ цель да атакува главната сръбска позиция отъ Султанъ тепе до Крива-Паланка. Бригадата се спуснала смѣло въ дола на р. Крива въ 11 ч. пр. пл., достигнала позицията на рекогносцировачнитѣ отряди, които бѣха настѫпили миналия день, и захванала да настѫпва къмъ главната позиция на сърбитѣ. Неприятельтъ откри огънь съ 2 пол. и 2 пл. батареи и скоро прикова нашитѣ части на 1000-2000 кр. отъ позицията, които почнаха да се окопаватъ и оставиха да използуватъ нощьта за атакуване неприятеля. На тия действия нашата артилерия отъ границата не е могла да окаже никакво съдействие. Полскитѣ батареи на $^{1}/_{4}$ бригади сѫ изстреляли 126 снаряда. Застрашени, сърбитѣ сѫ привлѣкли 3 и половина дружини отъ в. Киселица на в. 1397 юго-западно отъ с. Костуръ.

Страничното прикритие на в. Руенъ въ 8 ч. пр. пл. поведе настѫпление съ 7 роти по гребена Руенъ - Султанъ-тепе, безъ да постигне нѣкакъвъ успехъ. Несъгласувани тия действия съ ония на дѣсно-фланговитѣ части на М.-О. опълчение отъ една страна, откритостьта на гребена отъ друга наложиха въ 10 ч. пр. пл. да се спре настѫплението и да се мине къмъ отбрана.

Одринската бригада остава при с. Враца. Въ армията почватъ да пристигатъ ешалонитѣ на $^{2}/_{5}$ бригада.

Действията на 5-а армия тоя день не носятъ решителенъ характеръ, даже споредъ реляцията на тая армия частитѣ не можаха да заематъ опредѣленитѣ имъ обективи, а се ограничиха съ заемането и утвърдяването на отдѣлни височини предъ главната неприятелска позиция. Самото разпредѣление и насочване на силитѣ и задачата подзказваха анемичностьта на действията. Фактътъ, че полската артилерия се оставя на границата, а напредъ се пращатъ само една армия — но вечерьта тая заповѣдь се отмѣнява. Така многоценната конна дивизия, вмѣсто да бѫде използувана въ Македония за осигуряване победата, е забутана тукъ въ долищата на р. Ерма и остава въ абсолютно бездействие ето вече четвърти и решителенъ день на войната . . . Просто сѫдбата проклѣ всички наши добри желания . . .

Боятъ на линията в. Голѣмъ—Киселица—Султанъ-тепе. 5-а армия тоя день разви настѫпателнитѣ си действия, почнати миналия день. 6-и конenъ полкъ е билъ насоченъ къмъ Босилиградъ за охранение фланга на армията. Тукъ тоя полкъ установава, че сърбитѣ сѫ минали границата и се насочватъ къмъ сѫщия градъ. Тоя фактъ при наличностьта на три български армии и почти цѣлата конница срещу старитѣ сърбско-български граници е нѣщо много поучително и очертаваще неизмѣримостьта на грѣшкитѣ на нашето командуване.

12-а дивизия продължи своитѣ действия и подготвя атакуването линията кота 1031 — к. 1199 — М. Царцария. Сърбски 2 др. и 2 еск. заели в. Голешъ и продължили къмъ страничното прикритие на дивизията при Жеравино.

4-а дивизия остави на границата при Девебаиръ третата си бригада и полската артилерия и настѫпи само съ първа бригада и 4 пл. бат. съ цель да атакува главната сърбска позиция отъ Султанъ тепе до Крива-Паланка. Бригадата се спуснала смѣло въ дола на р. Крива въ 11 ч. пр. пл., достигнала позицията на рекогносцировачнитѣ отряди, които бѣха настѫпили миналия день, и захванала да настѫпва къмъ главната позиция на сърбитѣ. Неприятельтъ откри огънь съ 2 пол. и 2 пл. батареи и скоро прикова нашитѣ части на 1000-2000 кр. отъ позицията, които почнаха да се окопаватъ и оставиха да използуватъ нощьта за атакуване неприятеля. На тия действия нашата артилерия отъ границата не е могла да окаже никакво съдействие. Полскитѣ батареи на $^1/_4$ бригади сѫ изстреляли 126 снаряда. Застрашени, сърбитѣ сѫ привлѣкли 3 и половина дружини отъ в. Киселица на в. 1397 юго-западно отъ с. Костуръ.

Страничното прикритие на в. Руенъ въ 8 ч. пр. пл. поведе настѫпление съ 7 роти по гребена Руенъ - Султанъ-тепе, безъ да постигне нѣкакъвъ успехъ. Несъгласувани тия действия съ ония на дѣсно-фланговитѣ части на М.-О. опълчение отъ една страна, откритостьта на гребена отъ друга наложиха въ 10 ч. пр. пл. да се спре настѫплението и да се мине къмъ отбрана.

Одринската бригада остава при с. Враца. Въ армията почватъ да пристигатъ ешалонитѣ на $^3/_5$ бригада.

Действията на 5-а армия тоя день не носятъ решителенъ характеръ, даже споредъ реляцията на тая армия частитѣ не можаха да заематъ опредѣленитѣ имъ обективи, а се ограничиха съ заемането и утвърдяването на отдѣлни височини предъ главната неприятелска позиция. Самото разпредѣление и насочване на силитѣ и задачата подзказваха анемичностьта на действията. Фактътъ, че полската артилерия се оставя на границата, а напредъ се пращатъ само часть отъ силитѣ да действуватъ безъ сериозно артилерийско съдействие, показва, че командуването е схващало задачата на 5-а армия просто като нѣкакво тактическо съдействие срещу самия Султанъ-тепе: Задача достойна за една бригада или дивизия, но не за една стратегическа единица, каквато бѣше 5-а армия. А тая армия отъ 4 дена насамъ бѣше срещу фланга на сърбитѣ, толкова силно ангажирани предъ 4-а армия. И предъ нея въ посоката Девебаиръ—Страцинъ позволяваше да се употрѣби силата по единъ решителенъ начинъ.

Боятъ на Брѣгалница и Султанъ-тепе четвърти день. *Македоно-Одринското опълчение* съ дѣснитѣ си части (2 др., 2 кар. и 4 орждия) е на 300 крачки отъ теленaта мрежа на самия Султанъ-тепе. Въ 3 ч. пр. пл. едно отдѣление прави опитъ, за да разруши тая мрежа, за да се подготвятъ условия за една нощна атака. Срѣднитѣ части на опълчението сѫ на 4 клм. южно отъ позициитѣ имъ презъ миналитѣ дни. Лѣвитѣ части презъ цѣлия день водятъ бой отъ нерешително естество при кол. Пониква, северно отъ Пашаджиково, като отбиватъ два неприятелски опити за атака. Убити и ранени 93 души и 12 коня. Изстреляни 1949 снаряди.

$^{2}/_{4}$ *бригада и 7-а дивизия* оставатъ на позицията си по височинитѣ 821 и 650 отъ монастира Пантелей до Спанчево. Сърбитѣ презъ тоя день сѫ завършили всички приготовления за атака на висота Райчинъ-ридъ (650), като Шумад. див. I п. заела своето изходно положение отъ западната му страна, а Черногорскитѣ бригади и Морав. див. II п. отъ северъ. Една черногорска бригада била оставена на Църни-върхъ. Следъ пладне действията на сърбитѣ станали оживени. Къмъ 6 ч. преднитѣ имъ части достигнали на 1000—1500 кр. отъ нашата позиция. Трѣбва да се забележи, че на самата позиция на Райчинъ-ридъ е имало само една батарея, а другата артилерия отъ дивизията, около 12—13 батареи, е била масово разположена между Соколарци и Спанчево, а отдѣлението на $^{2}|_{4}$ бригада е било още по-на задъ при с. Баня. На полунощь срещу 21 юний сърбитѣ опитали една нощна атака на Райчинъ-ридъ, но сѫ били отбити съ огънь. Частитѣ въ момента останали на позицията, но духа имъ е билъ разколебанъ. Държането на артилерията назадъ споредъ насъ е непонятно. Въобще надъ нашитѣ действия почва да се царува нѣкаква тайнствена магия на инертностьта и нерешителностьта . . . 14-и п. нѣма ранени, а има 12,640 патрони изтреляни.

8-а дивизия остава на позицията си при Щипъ, води силна артил. престрелка на прекѫсване. Въ 2 ч. сл. пл. неприятельтъ силно обстрелва височата западно непосредствено до Щипъ и настѫпва съ две дружини, но е веднага отбитъ. 8-и артил. полкъ изстрелва 1649 снаряди. $^{2}|_{8}$ бригада има 42 убити и ранени. Другитѣ бригади иматъ още по-незначителни загуби.

$^{3}|_{2}$ *бригада* остава на позиция въ лѣво отъ 8-а дивизия. 3-о отдѣление изстрелва 1,228 снаряди.

$^{1}|_{2}$ *бригада* съ 11-и и 9-и полкове води борба съ неприятеля, заелъ позиция южно отъ Драгоево, и вечерьта достигатъ до неприятеля, безъ да го атакува.

часть отъ силитѣ да действуватъ безъ сериозно артилерийско съдействие, показва, че командуването е схващало задачата на 5-а армия просто като нѣкакво тактическо съдействие срещу самия Султанъ-тепе: Задача достойна за една бригада или дивизия, но не за една стратегическа единица, каквато бѣше 5-а армия. А тая армия отъ 4 дена насамъ бѣше срещу фланга на сърбитѣ, толкова силно ангажирани предъ 4-а армия. И предъ нея въ посоката Девебаиръ—Страцинъ позволяваше да се употрѣби силата по единъ решителенъ начинъ.

Боятъ на Брѣгалница и Султанъ-тепе четвърти день. *Македоно-Одринското опълчение* съ дѣснитѣ си части (2 др., 2 кар. и 4 орждия) е на 300 крачки отъ телената мрежа на самия Султанъ-тепе. Въ 3 ч. пр. пл. едно отдѣление прави опитъ, за да разруши тая мрежа, за да се подготвятъ условия за една нощна атака. Срѣднитѣ части на опълчението сж на 4 клм. южно отъ позициитѣ имъ презъ миналитѣ дни. Лѣвитѣ части презъ цѣлия день водятъ бой отъ нерешително естество при кол. Пониква, северно отъ Пашаджиково, като отбиватъ два неприятелски опити за атака. Убити и ранени 93 души и 12 коня. Изстреляни 1949 снаряди.

$^{2}/_{4}$ *бригада и 7-а дивизия* оставатъ на позицията си по висотитѣ 821 и 650 отъ монастира Пантелей до Спанчево. Сърбитѣ презъ тоя день сж завършили всички приготовления за атака на висота Райчинъ-ридъ (650), като Шумад. див. I п. заела своето изходно положение отъ западната му страна, а Черногорскитѣ бригади и Морав. див. II п. отъ северъ. Една черногорска бригада била оставена на Църни-зърхъ. Следъ пладне действията на сърбитѣ станали оживени. Къмъ 6 ч. преднитѣ имъ части достигнали на 1000—1500 кр. отъ нашата позиция. Трѣбва да се забележи, че на самата позиция на Райчинъ-ридъ е имало само една батарея, а другата артилерия отъ дивизията, около 12—13 батареи, е била масово разположена между Соколарци и Спанчево, а отдѣлението на $^{2}|_{4}$ бригада е било още по-на задъ при с. Баня. На полунощь срещу 21 юний сърбитѣ опитали една нощна атака на Райчинъ-ридъ, но сж били отбити съ огънь. Частитѣ въ момента останали на позицията, но духа имъ е билъ разколебанъ. Държането на артилерията назадъ споредъ насъ е непонятно. Въобще надъ нашитѣ действия почва да се царува нѣкаква тайнствена магия на инертностьта и нерешителностьта . . . 14-и п. нѣма ранени, а има 12,640 патрони изтреляни.

8-а дивизия остава на позицията си при Щипъ, води силна артил. престрелка на прекжсване. Въ 2 ч. сл. пл. неприятельтъ силно обстрелва висотата западно непосредствено до Щипъ и настжпва съ две дружини, но е веднага отбитъ. 8-и артил. полкъ изстрелва 1649 снаряди. $^{2}|_{8}$ бригада има 42 убити и ранени. Другитѣ бригади иматъ още по-незначителни загуби.

$^{3}|_{2}$ *бригада* остава на позиция въ лѣво отъ 8-а дивизия. 3-о отдѣление изстрелва 1,228 снаряди.

$^{1}|_{8}$ *бригада* съ 11-и и 9-и полкове води борба съ неприятеля, заелъ позиция южно отъ Драгоево, и вечерьта достигатъ до неприятеля, безъ да го атакува.

2-а дивизия води съ 1-а бригада оживена стрелба за овладѣване дѣсния брѣгъ на дола предъ неприятелската позиция. $^2|_2$ бригада съ двата си полка въ бойна часть и 49-и полкъ въ маневрени войски продължава действията срещу дѣсния флангъ на сърбитѣ при Пепелище. Вечерьта 27-и и 28-и полкове достигатъ на 800 крачки отъ неприятелската позиция и следъ силна артил., пуш. и карт. стрелба бригадата зае преднитѣ позиции на сърбитѣ. Моста на Вардаръ бѣ взетъ още презъ деня подъ огъня на нашата артилерия. Презъ нощьта 27-и п. доближилъ на стотина крачки отъ главната позиция на неприятеля при Пепелище. Командующиятъ 3-а сърбска армия оценилъ нашитѣ сили за два пѫти по-голѣми, отколко бѣха и, загриженъ за тоя си флангъ, разпоредилъ останалитѣ му войски да ангажиратъ неприятеля предъ себе си, за да отвличатъ вниманието ни и по тоя начинъ облекчатъ положението на Тимошката дивизия.

Дѣйствията на четитѣ. Четитѣ на Хр. Чернопѣевъ, Мил. Гюрлюковъ, Пав. Христовъ, П. Чаулевъ и една дружина отъ 50-и полкъ съ 1 орѫдие и две картечници отблъснали сърбитѣ отъ Прѫждево и разчистили селата отъ неорганизирани сърбски партии и помаци, които нападали българскитѣ села и ги палили. Четата на Кр. Зографовъ минала при Воишанци на дѣсния брѣгъ на Вардаръ. Още по-на югъ четитѣ на В. Чакаларовъ, Ив. Поповъ, Дяконъ Евстатий, Лязо Дѣлевъ, Г. Джинджифиловъ, Илия Димушевъ, Пандо Сидовъ и пр. и пр. достигатъ с. Нѫте, заето отъ една гърцка полурота гарнизонъ, която още съ появата на нашитѣ чети почнала да се оттегля къмъ с. Тушинъ. На пладне четитѣ заели селото, дето намѣрили 200 пушки, 350 торби брашно, архивата, телефонни апарати и пр. Четитѣ следъ известна почивка настѫпили следъ гърцитѣ и къмъ 5 часа ги нападнали и обърнали въ панически бѣгъ. При тая атака четитѣ хванали 6 гърцки и 1 сърбски войници въ пленъ. Нека отбележимъ веднага, че селата Нѫте и Тушинъ сѫ близо едно до друго и отстоятъ 28 клм. отъ Воденъ и 24 клм. отъ Гевгелий. Дейностьта и появата на четитѣ въ Тиквешко и Сѫботско, макаръ и да не е канализира-

ПАВ. ХРИСТОВЪ.

ДЯКОНЪ ЕВСТАТИЙ.

ГР. ДЖИНДЖИФИЛОВЪ.

2-а дивизия води съ 1-а бригада оживена стрелба за овладѣване дѣсния брѣгъ на дола предъ неприятелската позиция. $^2|_2$ бригада съ двата си полка въ бойна часть и 49-и полкъ въ маневрени войски продължава действията срещу дѣсния флангъ на сърбитѣ при Пепелище. Вечерьта 27-и и 28-и полкове достигатъ на 800 крачки отъ неприятелската позиция и следъ силна артил., пуш. и карт. стрелба бригадата зае преднитѣ позиции на сърбитѣ. Моста на Вардаръ бѣ взетъ още презъ деня подъ огъня на нашата артилерия. Презъ нощьта 27-и п. доближилъ на стотина крачки отъ главната позиция на неприятеля при Пепелище. Командующиятъ 3-а сръбска армия оценилъ нашитѣ сили за два пѫти по-голѣми, отколко бѣха и, загриженъ за тоя си флангъ, разпоредилъ останалитѣ му войски да ангажиратъ неприятеля предъ себе си, за да отвличатъ вниманието ни и по тоя начинъ облекчатъ положението на Тимошката дивизия.

Дѣйствията на четитѣ. Четитѣ на Хр. Чернопѣевъ, Мил. Гюрлюковъ, Пав. Христовъ, П. Чаулевъ и една дружина отъ 50-и полкъ съ 1 орѫдие и две картечници отблъснали сърбитѣ отъ Пръждево и разчистили селата оть неорганизирани сръбски партии и помаци, които нападали българскитѣ села и ги палили. Четата на Кр. Зографовъ минала при Воишанци на дѣсния брѣгъ на Вардаръ. Още по-на югъ четитѣ на В. Чакаларовъ, Ив. Поповъ, Дяконъ Евстатий, Лазо Дѣлевъ, Г. Джинджифиловъ, Илия Димушевъ, Пандо Сидовъ и пр. и пр. достигатъ с. Нѫте, заето отъ една гръцка полурота гарнизонъ, която още съ появата на нашитѣ чети почнала да се оттегля къмъ с. Тушинъ. На пладне четитѣ заели селото, дето намѣрили 200 пушки, 350 торби брашно, архивата, телефонни апарати и пр. Четитѣ следъ известна почивка настѫпили следъ гърцитѣ и къмъ 5 часа ги нападнали и обърнали въ панически бѣгъ. При тая атака четитѣ хванали 6 гръцки и 1 сръбски войници въ пленъ. Нека отбележимъ веднага, че селата Нѫте и Тушинъ сѫ близо едно до друго и отстоятъ 28 клм. отъ Воденъ и 24 клм. отъ Гевгелий. Дейностьта и появата на четитѣ въ Тиквешко и Сѫботско, макаръ и да не е канализира-

ПАВ. ХРИСТОВЪ.

ДЯКОНЪ ЕВСТАТИЙ.

ГР. ДЖИНДЖИФИЛОВЪ.

на и ржководена отъ нѣкакъвъ щабъ, представлява своята научна поучителность. Тукъ бѣха събрани почти всички чети отъ Гевгелийско, Костурско, Леринско, Битолско, Кичевско и пр. Самото имъ множество даваше имъ възможность да нападатъ, да застрашаватъ и да отблъсватъ. А това показва, че купното действие на повече чети на едно мѣсто особено съ нѣкоя лѣтяща войскова колона отъ 2—3 дружини съ артилерия и картечници по периферията на театъра на военнитѣ действия и въ тила на неприятеля всѣкога би дало резултати. Нѣма съмнение, че най-важния въпросъ при такива действия е избора на войсковия началникъ, който трѣбва да познава теорията на партизанскитѣ действия и да има амбицията и дарбата да направи нещо достойно за похвала. Въ своя кржгъ на дейность тоя началникъ е единъ малъкъ полководецъ, който не само трѣбва да е турилъ главата въ торбата си, но и да има личното можщество да направи войската и четитѣ силни. Условия, да развиемъ стихийния характеръ на една типична партизанска война въ тила и фланговетѣ на нашитѣ неприятели, ние имахме: Ние имахме и борчески елементъ, и безграничното съчувствие на населението, и стратегическитѣ преимущества, произходящи отъ широкото пространство, останало слабо заето между нашитѣ врагове сърби и гърци. И, ако при все това ние не направихме много нещо въ това отношение, причината трѣбва да търсимъ въ това, че нашето командуване не познаваше четнишката борба и полезностьта при известни случаи отъ добре обмислени партизански действия, не разлѣти по пространството, а сжстени въ посокитѣ и едри въ мащаба си. Нека отбележимъ веднага, че четитѣ както и всички леки войски сж силни чрезъ своето движение и маневриране. Тѣхната мощь се крие въ изненадата, чрезъ която тѣ действуватъ, и мистерията, всредъ която тѣ сж обвити.

6-а дивизия съ едната си бригада е при Щипъ, а съ другата при Сушево между Радовишъ и Струмица въ разпореждане на 2-а армия, но и тоя день тая ценна сила остава неприложена въ дѣлото за осигуряване победата. Разбира се, това далечъ не може да се нарече военно изкуство.

Боятъ при Калиново. Сутриньта $^{2}/_{3}$ бригада е заемала съ 1 рота моста при Гевгели, 41-и п. съ 3 бат.— на позиция при Смолъ съ фронтъ къмъ югъ и 42-и п. съ 3 бат.— на позиция между Долна-Махла и Калиново съ фронтъ на западъ. 10-а гърцка дивизия сутриньта съсрѣдоточи своето внимание и усилия срещу 41-и п. при Смолъ, като въ неговъ тилъ презъ Гевгелий били насочени 2 др. 2 с.с.орждия и 2 ескадрона, които къмъ 2 ч. сл. пл. се явили по дѣсния брѣгъ на Вардаръ при Гевгелий, атакували нашата рота при моста и заели последния. Мостътъ, въпреки че бѣ дадена заповѣдь да бжде разрушенъ, не билъ хвърленъ въ въздуха, понеже назначениятъ пионеренъ офицеръ пристигналъ късно. Къмъ 8 ч. сл. пл. полкътъ се оттеглилъ въ редъ и заелъ позиция на линията северно отъ ез. Арджанъ отъ кота 535 до Дол.-Махла. 42-и п. е заемалъ позиция отъ Дол.-махла до Калиново и въ 4 ч. сл. пл. пратилъ една дружина и рѫководена отъ нѣкакъвъ щабъ, представлява своята научна поучителность. Тукъ бѣха събрани почти всички чети отъ Гевгелийско, Костурско, Леринско, Битолско, Кичевско и пр. Самото имъ множество даваше имъ възможность да нападатъ, да застрашаватъ и да отблъсватъ. А това показва, че купното действие на повече чети на едно мѣсто особено съ нѣкоя лѣтяща войскова колона отъ 2—3 дружини съ артилерия и картечници по периферията на театъра на военнитѣ действия и въ тила на неприятеля всѣкога би дало резултати. Нѣма съмнение, че най-важния въпросъ при такива действия е избора на войсковия началникъ, който трѣбва да познава теорията на партизанскитѣ действия и да има амбицията и дарбата да направи нещо достойно за похвала. Въ своя крѫгъ на дейность тоя началникъ е единъ малъкъ полководецъ, който не само трѣбва да е турилъ главата въ торбата си, но и да има личното могѫщество да направи войската и четитѣ силни. Условия, да развиемъ стихийния характеръ на една типична партизанска война въ тила и фланговетѣ на нашитѣ неприятели, ние имахме: Ние имахме и борчески елементъ, и безграничното съчувствие на населението, и стратегическитѣ преимущества, произходящи отъ широкото пространство, останало слабо заето между нашитѣ врагове сърби и гърци. И, ако при все това ние не направихме много нещо въ това отношение, причината трѣбва да търсимъ въ това, че нашето командуване не познаваше четнишката борба и полезностьта при известни случаи отъ добре обмислени партизански действия, не разлѣти по пространството, а сгѫстени въ посокитѣ и едри въ мащаба си. Нека отбележимъ веднага, че четитѣ както и всички леки войски сѫ силни чрезъ своето движение и маневриране. Тѣхната мощь се крие въ изненадата, чрезъ която тѣ действуватъ, и мистерията, всредъ която тѣ сѫ обвити.

6-а дивизия съ едната си бригада е при Щипъ, а съ другата при Сушево между Радовишъ и Струмица въ разпореждане на 2-а армия, но и тоя день тая ценна сила остава неприложена въ дѣлото за осигуряване победата. Разбира се, това далечъ не може да се нарече военно изкуство.

Боятъ при Калиново. Сутриньта $^{3}/_{8}$ бригада е заемала съ 1 рота моста при Гевгели, 41-и п. съ 3 бат.— на позиция при Смолъ съ фронтъ къмъ югъ и 42-и п. съ 3 бат.— на позиция между Долна-Махла и Калиново съ фронтъ на западъ. 10-а гърцка дивизия сутриньта съсрѣдоточи своето внимание и усилия срещу 41-и п. при Смолъ, като въ неговъ тилъ презъ Гевгелий били насочени 2 др. 2 с.с.орждия и 2 ескадрона, които къмъ 2 ч. сл. пл. се явили по дѣсния брѣгъ на Вардаръ при Гевгелий, атакували нашата рота при моста и заели последния. Мостътъ, въпреки че бѣ дадена заповѣдь да бѫде разрушенъ, не билъ хвърленъ въ въздуха, понеже назначениятъ пионеренъ офицеръ пристигналъ късно. Къмъ 8 ч. сл. пл. полкътъ се оттеглилъ въ редъ и заелъ позиция на линията северно отъ ез. Арджанъ отъ кота 535 до Дол.-Махла. 42-и п. е заемалъ позиция отъ Дол.-махла до Калиново и въ 4 ч. сл. пл. пратилъ една дружика на югъ въ помощь на $^{2}/_{2}$ бригада при Енешово. Презъ деня късно въ участъка на $^{3}/_{3}$ бригада пристига 1 др. отъ 50-и п., който бѣ оставенъ да пази моста при Удово, чиято друга една дружина бѣше въ Тиквешко, трета една оставаше при Удово и последна четвърта дружина пѫтуваше за Кукушъ. Тоя последенъ фактъ, както и привличането на $^{2}/_{6}$ бригада отъ Сушево къмъ Костурно, Дойранъ сѫ доказателство за желание да се съсрѣдоточаватъ силитѣ и да се използуватъ всички заедно въ обща бойна работа, обаче, всичко това идѣше твърде много късно. 10-а гръцка дивизия по-сериозни действия не можа да развие; презъ деня тя не успѣ да излѣзе изъ тѣснината, която се образува отъ Вардаръ и Арджанското езеро.

Боятъ при Кукушъ. Нашитѣ сили и тоя день оставатъ 2 пех. полка и 5 дружини отъ Серската бригада, пристигнали до пладне, съ 6 пол. с. с. батареи, които заематъ позиция на линията Енешово — Саржгьолъ — Шекерли, околовръстъ отъ югъ на града. Срещу тия малочислени сили гърцитѣ настѫпватъ съ 4 дивизии, 1 конна бригада и 27 пол. и 3 гаубични батареи. Боятъ се почва въ 8 ч. пр.пл. и гърцитѣ настѫпватъ почти равномѣрно по цѣлия фронтъ. Гръцката артилерия е цѣлата на позиция и подготвя атаката на пехотата, която бавно едва достига до зоната на срѣдния пушеченъ огънь 1200—1600 кр. Действията иматъ изгледи на нерешителни действия. Планътъ за боя на гърцитѣ вече се очертава. Тѣ се стремятъ да обхванатъ нашитѣ флангове, особенно лѣвия, и чрезъ това, както и чрезъ надмощенъ артилерийски огънь да развиятъ „събитието“ което решава сѫдбата на боя. Не много следъ пладне къмъ първата спирка южно отъ Калиндиръ се появилъ единъ гръцки коненъ полкъ, но пристигащата въ това време дружина отъ Серската бригада слиза отъ трена и по инициатива на дружинния командиръ отбива кон. полкъ. Цѣлиятъ день $^{2}/_{3}$ бригада е устояла на позицията си стойко и бодро. Късно следъ пладне артилерийския огънь стихналъ и водѣло се само издържанъ орѫжеенъ огънь. Презъ нощьта гърцитѣ опитали нощна атака между 12 и 3 ч., но били отбити съ огънь. 32-и полкъ има 40 убити и ранени. 3-о отд. отъ 6-и артил. полкъ изстрелва 2520 снаряди. 32-и полкъ има 37 убити и ранени.

Боятъ при Лахна. Боятъ при Лахна се почна преди нашитѣ сили, $^{1}/_{10}$ бригада и 3 пол.с.с. бат., да бѣха успѣли да заематъ окончателно позицията си. Срещу тѣхъ 1-а и 6-а гръцки дивизии презъ деня развиха енергични действия, като настѫпиха въ 5 колони съ артилерия, но до 2 ч. сл. пл. не се приближиха по-близо отъ 2500 кр. отъ нашата главна позиция. До пладне 7-и допълн. полкъ, който бѣше при Драмската бригада, следваше да пристигне тукъ, но не пристигна. Къмъ 3 ч.сл.пл. 2 неприятелски батареи заели неудобни за насъ позиции и почнали да пречатъ на огъня на нашата артилерия. Противникътъ насочилъ голѣми сили противъ лѣвия флангъ на позицията и въ $6^{1}/_{2}$ ч. положението било доста критическо, обаче, благодарение на стойкостьта на пехотата и артилерийския огънь и положението било поправено. 12-а рота отъ 25-и п. се заблудила, попаднала подъ силенъ огънь и била почти унищожена. Тоя полкъ презъ на на югъ въ помощь на $^{2}/_{2}$ бригада при Енешово. Презъ деня късно въ участъка на $^{8}|_{3}$ бригада пристига 1 др. отъ 50-и п., който бѣ оставенъ да пази моста при Удово, чиято друга една дружина бѣше въ Тиквешко, трета една оставаше при Удово и последна четвърта дружина пѫтуваше за Кукушъ. Тоя последенъ фактъ, както и привличането на $^{2}/_{6}$ бригада отъ Сушево къмъ Костурно, Дойранъ сѫ доказателство за желание да се съсрѣдоточаватъ силитѣ и да се използуватъ всички заедно въ обща бойна работа, обаче, всичко това идѣше твърде много късно. 10-а гръцка дивизия по-сериозни действия не можа да развие; презъ деня тя не успѣ да излѣзе изъ тѣснината, която се образува отъ Вардаръ и Арджанското езеро.

Боятъ при Кукушъ. Нашитѣ сили и тоя день оставатъ 2 пех. полка и 5 дружини отъ Серската бригада, пристигнали до пладне, съ 6 пол. с. с. батареи, които заематъ позиция на линията Енешово — Сарѫгьолъ — Шекерли, околовръстъ отъ югъ на града. Срещу тия малочислени сили гърцитѣ настѫпватъ съ 4 дивизии, 1 конна бригада и 27 пол. и 3 гаубични батареи. Боятъ се почва въ 8 ч. пр.пл. и гърцитѣ настѫпватъ почти равномѣрно по цѣлия фронтъ. Гръцката артилерия е цѣлата на позиция и подготвя атаката на пехотата, която бавно едва достига до зоната на срѣдния пушеченъ огънь 1200—1600 кр. Действията иматъ изгледи на нерешителни действия. Планътъ за боя на гърцитѣ вече се очертава. Тѣ се стремятъ да обхванатъ нашитѣ флангове, особенно лѣвия, и чрезъ това, както и чрезъ надмощенъ артилерийски огънь да развиятъ „събитието“ което решава сѫдбата на боя. Не много следъ пладне къмъ първата спирка южно отъ Калиндиръ се появилъ единъ гръцки коненъ полкъ, но пристигащата въ това време дружина отъ Серската бригада слиза отъ трена и по инициатива на дружинния командиръ отбива кон. полкъ. Цѣлиятъ день $^{2}/_{3}$ бригада е устояла на позицията си стойко и бодро. Късно следъ пладне артилерийския огънь стихналъ и водѣло се само издържанъ оржжеенъ огънь. Презъ нощьта гърцитѣ опитали нощна атака между 12 и 3 ч., но били отбити съ огънь. 32-и полкъ има 40 убити и ранени. 3-о отд. отъ 6-и артил. полкъ изстрелва 2520 снаряди. 32-и полкъ има 37 убити и ранени.

Боятъ при Лахна. Боятъ при Лахна се почна преди нашитѣ сили, $^{1}/_{10}$ бригада и 3 пол.с.с. бат., да бѣха успѣли да заематъ окончателно позицията си. Срещу тѣхъ 1-а и 6-а гръцки дивизии презъ деня развиха енергични действия, като настѫпиха въ 5 колони съ артилерия, но до 2 ч. сл. пл. не се приближиха по-близо отъ 2500 кр. отъ нашата главна позиция. До пладне 7-и допълн. полкъ, който бѣше при Драмската бригада, следваше да пристигне тукъ, но не пристигна. Къмъ 3 ч.сл.пл. 2 неприятелски батареи заели неудобни за насъ позиции и почнали да пречатъ на огъня на нашата артилерия. Противникътъ насочилъ голѣми сили противъ лѣвия флангъ на позицията и въ $6^{1}/_{2}$ ч. положението било доста критическо, обаче, благодарение на стойкостьта на пехотата и артилерийския огънь и положението било поправено. 12-а рота отъ 25-и п. се заблудила, попаднала подъ силенъ огънь и била почти унищожена. Тоя полкъ презъ деня ималъ 127 убити и ранени и 168 безвесть пропаднали; 16-и п. —3 убити и ранени.

Драмската бригада въ 3 ч. пр. пл. се оттеглила на старитѣ си позиции северно отъ Нигрита и паралелно на шосето Лахна—Серъ. 69-и п. заелъ отъ Лахна презъ 665 висотитѣ при с. Махмутли, а 70-и п. отъ тая висота презъ Мекезъ до Джами-махле до езеро Тахино. $10^1/_2$ см. батарея се оттеглила на старата си позиция на лѣвия брѣгъ на Струма при Камила. При това отстжпление бригадата изгубва на следния день 1 дружина поради непредупредяването й да отстжпи, понеже е била напредъ срещу Сульово, и 1 пол. батарея.

11-а дивизия остава на брѣга отъ Орфано до Кавала. 56-и п., който бѣше насоченъ да пжтува за Серъ, по недоразумение е повърнатъ обратно въ дивизията, но следъ това отново е насоченъ за Серъ. При Чай-азж гърцкитѣ части презъ деня силно се раздвижили и приковали вниманието на 11-а дивизия къмъ тоя пунктъ. При устието на Струма дебаркирали 3 роти, а по дѣсния брѣгъ при монастира Ай-Димитръ имало единъ цѣлъ гърцки полкъ. Разбира се, тия сили и това раздвижване ексцентрично на посоката, по която гърцитѣ развиваха силата си и нанасяха ударитѣ си, не е отъ решително значение. Естественно, това не ще може да оправдае присжтствието на цѣли 3 наши полка отъ Орфано до Кавала.

Разпръснатостьта на 2-а армия, въпреки разпорежданията на командующия армията, да се поприбератъ повече сили къмъ порешителната зона за борба, неможа и тоя день да се избѣгне. Сѣрската бригада стовари при Кукушъ 5 дружини. 7-и допълн. полкъ, който трѣбваше да пристигне при $^1/_{10}$ бригада цѣлия день не доде, а пристигна вечерьта много изморенъ. 56-и п. сжщо не достигна мѣстото, на което командуването искаше да го постави. $^3/_3$ бригада остана прикована на мѣстото си. Отъ 50-и п. едва пристига 1 др. при $^3/_3$ бригада, а друга пжтува за Кукушъ. $^2/_6$ бригада тръгна въ 4 ч. сл. пл. отъ Сушево между Струмица и Радовишъ, а отъ тамъ до Кукушъ има цѣли 85 км., т. е. три сериозни пехотни марша. Артилерията на Серската бригада и други полски и гаубични батареи оставатъ още назадъ. Въ единъ день, когато се води бой съ единъ противникъ напълно съсрѣдоточенъ, 5 — 6 български полка и двойно повече батареи оставатъ да се движатъ въ длъжъ задъ фронтъ или отзадъ къмъ бойната линия, безъ да могатъ да вематъ участие презъ деня въ борбата, която на следния день на пладне ще бжде вече завършена. Тоя фактъ и въобще цѣлиятъ бой на 2-а армия и цѣлата война въ 1913 год. показватъ колко слабо, колко посредствено нашитѣ командующи и щабни офицери познаваха и владѣеха математическата область на войната, измѣримото въ борбата. Фронтоветѣ, разстоянията, отстоянията, бързинитѣ, времето и пр. всичко това може да се измѣри съ голѣма точность. За хората, които разбиратъ отъ тия работи, ясно е, че 2-а армия трѣбваше да събира силитѣ си на 16 и 17, а не на 20 юний. Въ такъвъ случай при Кукушъ и Лахна на 20 щѣха да взематъ и 50-и п. и $^2/_6$ бригада и 56-и и 57-и полкове отъ 11-а дивизия и всичкитѣ имъ батареи. А всички тѣзи сили, вкарани деня ималъ 127 убити и ранени и 168 безвесть пропаднали; 16-и п. —3 убити и ранени.

Драмската бригада въ 3 ч. пр. пл. се оттеглила на старитѣ си позиции северно отъ Нигрита и паралелно на шосето Лахна—Серъ. 69-и п. заелъ отъ Лахна презъ 665 височитѣ при с. Махмутли, а 70-и п. отъ тая висота презъ Мекезъ до Джами-махле до езеро Тахино. $10^{1}/_{2}$ см. батарея се оттеглила на старата си позиция на лѣвия брѣгъ на Струма при Камила. При това отстѫпление бригадата изгубва на следния день 1 дружина поради непредупредяването ѝ да отстѫпи, понеже е била напредъ срещу Сульово, и 1 пол. батарея.

11-а дивизия остава на брѣга отъ Орфано до Кавала. 56-и п., който бѣше насоченъ да пѫтува за Серъ, по недоразумение е повърнатъ обратно въ дивизията, но следъ това отново е насоченъ за Серъ. При Чай-азѫ гръцкитѣ части презъ деня силно се раздвижили и приковали вниманието на 11-а дивизия къмъ тоя пунктъ. При устието на Струма дебаркирали 3 роти, а по дѣсния брѣгъ при монастира Ай-Димитръ имало единъ цѣлъ гръцки полкъ. Разбира се, тия сили и това раздвижване ексцентрично на посоката, по която гърцитѣ развиваха силата си и нанасяха ударитѣ си, не е отъ решително значение. Естествено, това не ще може да оправдае присѫтствието на цѣли 3 наши полка отъ Орфано до Кавала.

Разпръснатостьта на 2-а армия, въпреки разпорежданията на командующия армията, да се поприбератъ повече сили къмъ порешителната зона за борба, неможа и тоя день да се избѣгне. Сѣрската бригада стовари при Кукушъ 5 дружини. 7-и допълн. полкъ, който трѣбваше да пристигне при $^{1}/_{10}$ бригада цѣлия день не доде, а пристигна вечерьта много изморенъ. 56-и п. сѫщо не достигна мѣстото, на което командуването искаше да го постави. $^{3}/_{3}$ бригада остана прикована на мѣстото си. Отъ 50-и п. едва пристига 1 др. при $^{3}/_{3}$ бригада, а друга пѫтува за Кукушъ. $^{2}/_{6}$ бригада тръгна въ 4 ч. сл. пл. отъ Сушево между Струмица и Радовишъ, а отъ тамъ до Кукушъ има цѣли 85 км., т. е. три сериозни пехотни марша. Артилерията на Серската бригада и други полски и гаубични батареи оставатъ още назадъ. Въ единъ день, когато се води бой съ единъ противникъ напълно съсрѣдоточенъ, 5 — 6 български полка и двойно повече батареи оставатъ да се движатъ въ длъжъ задъ фронтъ или отзадъ къмъ бойната линия, безъ да могатъ да взематъ участие презъ деня въ борбата, която на следния день на пладне ще бѫде вече завършена. Тоя фактъ и въобще цѣлиятъ бой на 2-а армия и цѣлата война въ 1913 год. показватъ колко слабо, колко посредствено нашитѣ командующи и щабни офицери познаваха и владѣеха математическата область на войната, измѣримото въ борбата. Фронтоветѣ, разстоянията, отстоянията, бързинитѣ, времето и пр. всичко това може да се измѣри съ голѣма точность. За хората, които разбиратъ отъ тия работи, ясно е, че 2-а армия трѣбваше да събира силитѣ си на 16 и 17, а не на 20 юний. Въ такъвъ случай при Кукушъ и Лахна на 20 щѣха да взематъ и 50-и п. и $^{2}/_{6}$ бригада и 56-и и 57-и полкове отъ 11-а дивизия и всичкитѣ имъ батареи. А всички тѣзи сили, вкарани въ бой отпочнали и насочени отъ едно даровито командуване, боятъ при Кукушъ можаха да не спечелятъ, но сигурно никога нѣмаше да позволятъ на гърцитѣ да иматъ лекитѣ и бързитѣ победи, каквито гърцитѣ спечелиха. Боятъ трѣбва да се води по планъ. На войскитѣ се даватъ тактически обективи за постигане, изходящи отъ нуждитѣ на общия бой, а не географски и топографски обективи, имащи значение сами по себе, но безпредметни въ повечето случаи. Пазенето на мостоветѣ на Вардаръ съ цѣли полкове, пазенето на брѣга на морето съ цѣла дивизия, даже ако щете пазенето на комуникационна линия къмъ изтокъ или северъ пада предъ нуждата *преди всичко да се победи и разгроми живата сила на врага*. Най-доброто запазване на подобни тривиялни обекти ще доде следъ това отъ само себе си, като последица отъ победата. Но, за подобно схващане ние трѣбваше да работимъ упорито въ мирното време, за да можемъ по тоя начинъ съ потъ и сълзи да похитимъ тайнитѣ на изкуството, да се печелятъ победи. Това изкуство не дохажда отъ небето, нито се дава отъ книгитѣ. То се взима, като се положатъ гигантски усилия, каквито ние, поради победитѣ ни въ 1885 год., не положихме. Между изкуството на грѫцкото командуване и това на нашето има разлика колкото между небето и земята. Изкуството на гърцитѣ въ тая война, научени на достатъчно мѫдрость поради уроцитѣ отъ злочеститѣ си войни, държи смѣтка за времето и разстоянията, за благоприятната и неблагоприятната за военни действия мѣстность, за задачата, която се иска да се постигне, за силитѣ на противника и за случайноститѣ. И затова гърцитѣ държатъ силитѣ си строго съсрѣдоточено и то въ зоната или близо до зоната, на която могатъ да се развиятъ решителни действия отъ наша или тѣхна страна. Наопъки нашето пъкъ изкуство е такъво на примитивни хора, които на собствената си сила даватъ по-голѣма цена, отколкото тя може да има, а на приложението на тая сила въ дѣло (на маневра и нанасяне смъртоносния ударъ) даватъ по-малка цена отколкото трѣбва. Дано чрезъ страданията и чрезъ една по-висока култура додемъ до едно по-високо изкуство, за да не ставаме жалки и смѣшни предъ свѣта и предъ самитѣ себе си.

21 юний.

Ромѫния продължава втори день мобилизацията. Мобилизируемитѣ се събиратъ при наборнитѣ бюра. Букурещъ е окиченъ съ знамена, прави се голѣмъ митингъ и манифестация съ викове „Долу България“! „Долу Австрия!“ „Да живѣе войната и Сърбия!“

България. *1-а армия* бездействува петий день отъ почване военнитѣ действия. Въ 10ч. сл. пл. получава директива № 27 отъ помощникъ главнокомандующия, споредъ която за 22 юний се заповѣдваше:

1-а армия да премине границата съ цель да овладѣе Княжевацъ, следъ което да насочи една колона въ съставъ 9-а Плевенска дивизия (безъ единъ полкъ) и 1-а бригада отъ 5-а Дунав. дивизия къмъ Пиротския укрѣпенъ пунктъ, а друга колона въ съставъ Отдѣлната бригада и единъ полкъ отъ 9-а Плѣв. дивизия—по посока на Зайчаръ.

3-а армия да настѫпи:

въ бой отпочнали и насочени отъ едно даровито командуване, боятъ при Кукушъ можаха да не спечелятъ, но сигурно никога нѣмаше да позволятъ на гърцитѣ да иматъ лекитѣ и бързитѣ победи, каквито гърцитѣ спечелиха. Боятъ трѣбва да се води по планъ. На войскитѣ се даватъ тактически обективи за постигане, изходящи отъ нуждитѣ на общия бой, а не географски и топографски обективи, имащи значение сами по себе, но безпредметни въ повечето случаи. Пазенето на мостоветѣ на Вардаръ съ цѣли полкове, пазенето на брѣга на морето съ цѣла дивизия, даже ако щете пазенето на комуникационна линия къмъ изтокъ или северъ пада предъ нуждата *преди всичко да се победи и разгроми живата сила на врага.* Най-доброто запазване на подобни тривиялни обекти ще доде следъ това отъ само себе си, като последица отъ победата. Но, за подобно схващане ние трѣбваше да работимъ упорито въ мирното време, за да можемъ по тоя начинъ съ потъ и сълзи да похитимъ тайнитѣ на изкуството, да се печелятъ победи. Това изкуство не дохажда отъ небето, нито се дава отъ книгитѣ. То се взима, като се положатъ гигантски усилия, каквито ние, поради победитѣ ни въ 1885 год., не положихме. Между изкуството на гръцкото командуване и това на нашето има разлика колкото между небето и земята. Изкуството на гърцитѣ въ тая война, научени на достатъчно мѫдрость поради уроцитѣ отъ злочеститѣ си войни, държи смѣтка за времето и разстоянията, за благоприятната и неблагоприятната за военни действия мѣстность, за задачата, която се иска да се постигне, за силитѣ на противника и за случайноститѣ. И затова гърцитѣ държатъ силитѣ си строго съсрѣдоточено и то въ зоната или близо до зоната, на която могатъ да се развиятъ решителни действия отъ наша или тѣхна страна. Наопъки нашето пъкъ изкуство е такъво на примитивни хора, които на собствената си сила даватъ по-голѣма цена, отколкото тя може да има, а на приложението на тая сила въ дѣло (на маневра и нанасяне смъртоносния ударъ) даватъ по-малка цена отколкото трѣбва. Дано чрезъ страданията и чрезъ една по-висока култура додемъ до едно по-високо изкуство, за да не ставаме жалки и смѣшни предъ свѣта и предъ самитѣ себе си.

21 юний.

Ромѫния продължава втори день мобилизацията. Мобилизируемитѣ се събиратъ при наборнитѣ бюра. Букурещъ е окиченъ съ знамена, прави се голѣмъ митингъ и манифестация съ викове „Долу България“! „Долу Австрия!“ „Да живѣе войната и Сърбия!“

България. *1-а армия* бездействува петий день отъ почване военнитѣ действия. Въ 10ч. сл. пл. получава директива № 27 отъ помощникъ главнокомандующия, споредъ която за 22 юний се заповѣдваше:

1-а армия да премине границата съ цель да овладѣе Княжевацъ, следъ което да насочи една колона въ съставъ 9-а Плевенска дивизия (безъ единъ полкъ) и 1-а бригада отъ 5-а Дунав. дивизия къмъ Пиротския укрѣпенъ пунктъ, а друга колона въ съставъ Отдѣлната бригада и единъ полкъ отъ 9-а Плѣв. дивизия—по посока на Зайчарь.

3-а армия да настѫпи:

а) Групата на линията Сливница—Царибродъ по посока на Пиротъ съ цель да го овладѣе.

б) Групата при Трънъ —по посока на Власина—Враня съ цель да овладѣе последния пунктъ и разруши желѣзнитѣ мостове, а следъ това да настжпи по долината на Морава и застраши тила на главната сръбска армия. При настжплението си тая група да изпрати дѣсно странично прикритие презъ Дъсченъ-кладенецъ.

2-а, 4-а и 5-а армии да действуватъ въ духа на даденитѣ имъ вече директиви.

Споредъ стратегическата консепция на тая заповѣдь силитѣ се насочватъ ексцентрично, 1-а и 3-а армии ще действуватъ срещу Пиротъ, а Трънската група, т. е. $^2/$, бригада, конната дивизия и 6 батареи, сили далечъ не достатъчни, ще се насочатъ на югъ. A priori може да се каже, че това насочване на силитѣ по разходящи посоки има неудобствата да бжде отбито по отдѣлно.

3-а армия сжщо петий день бездействува. Ржководенето на Трънската група минава отъ ржцетѣ на началника на конната дивизия въ тия на командующи армията. На началника на тая дивизия, усилена съ 2 дружини, се заповѣдва да настжпи на 22 юний по посока Трънъ — Клисура — Власина, като освѣтлява зоната Трънъ — Власотинци и Божица—Стрешеръ—Враня, като изпрати флангардъ отъ единъ коненъ полкъ на Дъсченъ-кладенецъ и като главнитѣ сили нощуватъ при Власотинското блато. Разбира се, тоя начинъ на командуване, да се даватъ на изпълнителитѣ указания, какво да правятъ, вмѣсто ясно и категорично да имъ се посочи задача, цель за постигане, е пороченъ и осжденъ отъ всѣка наука и здравъ разумъ.

Боятъ на линията в. Голѣмъ—Жедилово—Султанъ-тепе. Втори день. 5-а армия не нанесе решителенъ ударъ по посока на Крива-Паланка нито миналия, нито тоя день. Това бѣ резултатъ на самата цель, която армията си бѣ поставила и на нехвърляне силитѣ въ решителна борба. Споредъ реляцията на тая армия презъ деня въ щаба на 5-а армия назрѣва идеята, по фронта да се дамонстрира безъ увличане въ атака, а ударътъ да се организира на дѣсния флангъ, още повече, че на линията М.-Царцария—Голѣмъ—Побиенъ-камъкъ и височата западно отъ в. Църноокъ се окопавала около една неприятелска дивизия, която при енергично действие би заплашила фланга на армията. За тая цель на фронта Султанъ-тепе—Къркля—Добровница се решило да се оставатъ 18 др. и 13 бат., които, ползувайки се отъ лопатата и обилно снабдени съ патрони, ще могатъ съ успехъ да се борятъ на тоя сравнително голѣмъ фронтъ, а ядрото отъ 20 др., 10 бат. и 3 ескадрони да настжпи и збие противника на фронта Църноокъ—Голешъ, следъ което да се насочи къмъ Егри-Паланка за въздействие срещу лѣвия флангъ на главната сръбска група.

12-а дивизия на разсъмване съ 61-и п. зае съ атака к. 1,199, дето плени 4 орждия, 3 карт. и 80 души войници. 60-и п. заелъ к. 1031 и на северъ до к. 1199. 59-и п. остава въ маневрени войски. Но, вечерьта дивизията получила заповѣдь да се оттегли на граничния вододѣлъ, а на завладѣната линия да се оставатъ заставитѣ за охранение на позицията.

а) Групата на линията Сливница—Царибродъ по посока на Пиротъ съ цель да го овладѣе.

б) Групата при Трънъ —по посока на Власина—Враня съ цель да овладѣе последния пунктъ и разруши желѣзнитѣ мостове, а следъ това да настѫпи по долината на Морава и застраши тила на главната сръбска армия. При настѫплението си тая група да изпрати дѣсно странично прикритие презъ Дъсченъ-кладенецъ.

2-а, 4-а и 5-а армии да действуватъ въ духа на даденитѣ имъ вече директиви.

Споредъ стратегическата консепция на тая заповѣдь силитѣ се насочватъ ексцентрично, 1-а и 3-а армии ще действуватъ срещу Пиротъ, а Трънската група, т. е. $^2/_1$ бригада, конната дивизия и 6 батареи, сили далечъ не достатъчни, ще се насочатъ на югъ. A priori може да се каже, че това насочване на силитѣ по разходящи посоки има неудобствата да бѫде отбито по отдѣлно.

3-а армия сѫщо петий день бездействува. Рѫководенето на Трънската група минава отъ рѫцетѣ на началника на конната дивизия въ тия на командующи армията. На началника на тая дивизия, усилена съ 2 дружини, се заповѣдва да настѫпи на 22 юний по посока Трънъ — Клисура — Власина, като освѣтлява зоната Трънъ — Власотинци и Божица—Стрешеръ—Враня, като изпрати флангардъ отъ единъ коненъ полкъ на Дъсченъ-кладенецъ и като главнитѣ сили нощуватъ при Власотинското блато. Разбира се, тоя начинъ на командуване, да се даватъ на изпълнителитѣ указания, какво да правятъ, вмѣсто ясно и категорично да имъ се посочи задача, цель за постигане, е пороченъ и осѫденъ отъ всѣка наука и здравъ разумъ.

Боятъ на линията в. Голѣмъ—Жедилово—Султанъ-тепе. Втори день. 5-а армия не нанесе решителенъ ударъ по посока на Крива-Паланка нито миналия, нито тоя день. Това бѣ резултатъ на самата цель, която армията си бѣ поставила и на нехвърляне силитѣ въ решителна борба. Споредъ релящията на тая армия презъ деня въ щаба на 5-а армия назрѣва идеята, по фронта да се дамонстрира безъ увличане въ атака, а ударътъ да се организира на дѣсния флангъ, още повече, че на линията М.-Царцария—Голѣмъ—Побиенъ-камъкъ и висотата западно отъ в. Църноокъ се окопавала около една неприятелска дивизия, която при енергично действие би заплашила фланга на армията. За тая цель на фронта Султанъ-тепе—Къркля —Добровница се решило да се оставатъ 18 др. и 13 бат., които, ползувайки се отъ лопатата и обилно снабдени съ патрони, ще могатъ съ успехъ да се борятъ на тоя сравнително голѣмъ фронтъ, а ядрото отъ 20 др., 10 бат. и 3 ескадрони да настѫпи и збие противника на фронта Църноокъ —Голешъ, следъ което да се насочи къмъ Егри-Паланка за въздействие срещу лѣвия флангъ на главната сръбска група.

12-а дивизия на разсъмване съ 61-и п. зае съ атака к. 1,199, дето плени 4 орѫдия, 3 карт. и 80 души войници. 60-и п. заелъ к. 1031 и на северъ до к. 1199. 59-и п. остава въ маневрени войски. Но, вечерьта дивизията получила заповѣдь да се оттегли на граничния вододѣлъ, а на завладѣната линия да се оставатъ заставитѣ за охранение на позицията.

4-а дивизия. $^{1}/_{4}$ бригада презъ нощьта срещу тоя день бѣ контъратакувана отъ сърбитѣ, но това нападение е било отбито съ артилерийски огънь отъ планинскитѣ батареи, които още щомъ било открито сърбското настѫпление веднага открили ураганенъ огънь по предлежащата мѣстность. Презъ деня тая бригада не е развила действия отъ позицията си и вечерьта срещу 22 юний се оттегли въ Гюешево, а участъка отъ Девебаиръ — в. Руенъ се зае отъ $^{3}/_{4}$ бригада. Полскитѣ батареи на $^{1}/_{4}$ бригада изстреляли 263 снаряди.

Страничното прикритие, следъ безуспешното настѫпление миналия день, презъ деня изпраща три роти въ участъка на 9-а и 11-а дружини отъ М.-О. опълчение за подкрѣпа на последнитѣ, смѣтайки, че отъ югъ в. Султанъ-тепе е по-достѫпенъ за атака, отколкото отъ изтокъ. Останалитѣ сили отъ това прикритие се ешалониратъ по гребена съ предни части предъ к. 1953, а съ главни сили на в. Руенъ, въ което положение оставатъ до края на войната. Вечерьта пратенитѣ три роти въ участъка на 9-а и 11-а дружини били прибрани на Руенъ.

Одринската бригада остава въ с. Враца.

Дунав. дивизия II п. вечерьта е била разположена, както следва: Отъ Крива-Паланка до Лѫки-Потокъ — 4 др. и 3 бат., при Жедилово — 2 др., на лѣвия флангъ до Дубровница — 2 др. и 2 $^{1}/_{2}$ бат., общъ резервъ 3 др. при Градецъ и 2 $^{1}/_{2}$ др. на линията Голѣмъ-върхъ — Голашъ, дивизионната конница на линияти Патарица — Голѣмъ-върхъ. Дунав. дивизия I п. заемала Рѣдки-буки — Султанъ-тепе съ 7 др. и 4 батареи Калинъ-камъкъ—Бешбаиръ—Крива-Паланка съ останалитѣ сили, а 5 роти съ 2 пол. батареи заемали кота 1031.

Боятъ на Врѣгалница и Султанъ-тепе пети денъ. *Македоно Одринското опълчение* съ дѣснофланговитѣ си две дружини рано преди зазоряване опита въ по-широкъ размѣръ да разруши телената мрежа на главното укрѣпление на в. Султанъ-тепе, обаче, сърбитѣ скоро усетиха това и откриха огънь, който бѣ безпорядъченъ, който се пое отъ цѣлата сърбска позиция и трая до 2 ч. 30 м., безъ да имъ се отговори отъ наша страна. Сърбитѣ бѣха помислили, че сѫ атакувани и по-голѣмата часть отъ защитницитѣ на върха отстѫпили въ паника, но и шепата наши храбреци, които бѣха дошли до телената мрежа, не посмѣха да нахлуятъ напредъ. Следъ това презъ цѣлъ день тукъ не е имало никакви важни действия за отбелезване. Срѣднитѣ части на опълчението предприематъ отъ в. Бабище презъ мах. Сухобърдо, мах. Равнобърдо контърнастѫпление на северъ по посока на кол. Кормино въ флангъ и тилъ на сърбскитѣ части, които действуваха срещу висотитѣ на Пониква, заети отъ лѣвитѣ части на опълчението. Презъ деня опълчението има 61 убити и ранени и изстреляни 700 снаряди.

$^{2}/_{4}$ *бригада и 7-а дивизия* презъ нощьта срещу 21 юний прекараха на позицията съ чести престрелки, които на полунощь взеха размѣритѣ на цѣло сражение. Сърбитѣ се опитаха да атакуватъ в. 650, заетъ отъ дивизията, но бѣха въ сѫщия часъ отбити съ пехотенъ и артил. огънь, който трая повече отъ двадесеть минути. Тая

4-а дивизия. $^1/_4$ бригада презъ нощьта срещу тоя день бѣ контъратакувана отъ сърбитѣ, но това нападение е било отбито съ артилерийски огънь отъ планинскитѣ батареи, които още щомъ било открито сърбското настжпление веднага открили ураганенъ огънь по предлежащата мѣстность. Презъ деня тая бригада не е развила действия отъ позицията си и вечерьта срещу 22 юний се оттегли въ Гюешево, а участъка отъ Девебаиръ — в. Руенъ се зае отъ $^3/_4$ бригада. Полскитѣ батареи на $^1/_4$ бригада изстреляли 263 снаряди.

Страничното прикритие, следъ безуспешното настжпление миналия день, презъ деня изпраща три роти въ участъка на 9-а и 11-а дружини отъ М.-О. опълчение за подкрѣпа на последнитѣ, смѣтайки, че отъ югъ в. Султанъ-тепе е по-достжпенъ за атака, отколкото отъ изтокъ. Останалитѣ сили отъ това прикритие се ешалониратъ по гребена съ предни части предъ к. 1953, а съ главни сили на в. Руенъ, въ което положение оставатъ до края на войната. Вечерьта пратенитѣ три роти въ участъка на 9-а и 11-а дружини били прибрани на Руенъ.

Одринската бригада остава въ с. Враца.

Дунав. дивизия II п. вечерьта е била разположена, както следва: Отъ Крива-Паланка до Лжки-Потокъ — 4 др. и 3 бат., при Жедилово — 2 др., на лѣвия флангъ до Дубровница — 2 др. и 2 $^1/_2$ бат., общъ резервъ 3 др. при Градецъ и 2 $^1/_2$ др. на линията Голѣмъ-върхъ — Голашъ, дивизионната конница на линияти Патарица — Голѣмъ-върхъ. Дунав. дивизия I п. заемала Рѣдки-буки — Султанъ-тепе съ 7 др. и 4 батареи Калинъ-камъкъ—Бешбаиръ—Крива-Паланка съ останалитѣ сили, а 5 роти съ 2 пол. батареи заемали кота 1031.

Боятъ на Врѣгалница и Султанъ-тепе пети день. *Македоно Одринското опълчение* съ дѣснофланговитѣ си две дружини рано преди зазоряване опита въ по-широкъ размѣръ да разруши телената мрежа на главното укрѣпление на в. Султанъ-тепе, обаче, сърбитѣ скоро усетиха това и откриха огънь, който бѣ безпорядъченъ, който се пое отъ цѣлата сърбска позиция и трая до 2 ч. 30 м., безъ да имъ се отговори отъ наша страна. Сърбитѣ бѣха помислили, че сж атакувани и по-голѣмата часть отъ защитницитѣ на върха отстжпили въ паника, но и шепата наши храбреци, които бѣха дошли до телената мрежа, не посмѣха да нахлуятъ напредъ. Следъ това презъ цѣлъ день тукъ не е имало никакви важни действия за отбелезване. Срѣднитѣ части на опълчението предприематъ отъ в. Бабище презъ мах. Сухобърдо, мах. Равнобърдо контърнастжпление на северъ по посока на кол. Кормино въ флангъ и тилъ на сърбскитѣ части, които действуваха срещу високитѣ на Пониква, заети отъ лѣвитѣ части на опълчението. Презъ деня опълчението има 61 убити и ранени и изстреляни 700 снаряди.

$^2/_4$ *бригада и 7-а дивизия* презъ нощьта срещу 21 юний прекараха на позицията съ чести престрелки, които на полунощь взеха размѣритѣ на цѣло сражение. Сърбитѣ се опитаха да атакуватъ в. 650, заетъ отъ дивизията, но бѣха въ сжщия часъ отбити съ пехотенъ и артил. огънь, който трая повече отъ двадесеть минути. Тая нощна борба, водена следъ по-прежни не особено щастливи боеве, повлияя силно на духа на хората, които лесно се подаваха на опсни паники и които лесно падаха въ порививтѣ си за борба. Предницитѣ на единствената батареи на позицията 650, заразени отъ паника, се пуснали безумно назадъ по цѣлата дълбочина на позицията. Командирътъ на $^{2}/_{7}$ бригада, безъ да провѣри донесението на единъ офицерски-кандидатъ, който разправялъ, че $^{1}/_{7}$ бригада отстжпила, далъ заповѣдь батареитѣ отъ неговата позиция да се снематъ и да отстжпатъ къмъ Кочане. Въ 4 ч. тукъ за щастие пристигналъ началника на дивизията генералъ Тодоровъ, който съ личенъ примѣръ на себеотрицание възстановилъ положението. Хората заели мѣстата си на позицията, обаче, духътъ останалъ значително засѣгнатъ. Боятъ заранььта се почна и се разви не особено силно. Безъ да е понесълъ презъ деня сериозни загуби, въ 11 ч. пр. пл. началникътъ на 7-а дивизия, смѣтайки, че не ще може повече да се държи на позицията, даде заповѣдь $^{2}/_{4}$ бригада и 7-а дивизия да почнатъ отстжпление къмъ Кочане. То се извърши въ пъленъ редъ, почти нѣкакъ като че ли на учение. Сърбитѣ заеха в. 650 до монастира св. Пантелей и не се опитаха да преследватъ. Тѣхната конна дивизия се показа къмъ обѣдъ на дѣсния имъ флангъ, но веднага, посрещната съ силенъ огънь отъ нашитѣ батареи, биде на часа обърната въ бѣгъ. Бригадата и дивизията спрѣха отстжплението си на 4 клм. западно отъ Кочане и заеха позиция въ полето и на височината при с. Бѣли и с. Триканье (кота 367), на единъ фронтъ отъ 5—6 клм. Тѣ не взеха мѣрки да подържатъ тактическа връзка съ М.-О. опълчение, което заемаше горе въ планината фронтъ 18 клм. дълъгъ отъ в. 1050 до Султанъ-тепе (2100 м.). 13-и полкъ има 40 убити и ранени. 14-и полкъ има ранени 5 и изстреляни 5,000 патрони. 26-и полкъ има 103 убити и ранени и 144,000 патрони изстреляни. 31-и полкъ при действията 17 до 21 юний включително има 984 убити и ранени.

8-а дивизия заемаше една силна позиция, предъ която течеше на длъжъ Брѣгалница. Дивизията имаше 3 бригади и споредъ численния ѝ съставъ броеше 27,000 бойци. Въ нейния участъкъ бѣше $^{1}/_{6}$ бригада и 24-и п. отъ $^{1}/_{3}$ бригада. Непосредствено въ лѣво отъ нея бѣше $^{3}/_{2}$ бригада и 11-и п. отъ $^{1}/_{3}$ бригада, а при Криволакъ—2-а дивизия и 49-и п. отъ $^{3}/_{7}$ бригада. Съ една речь при и до Щипъ имаше около 17 — 18 български полка съ не по малко отъ 30 батареи. А между това, освенъ действията при Криволакъ на това крило, други действие не се развиха. 8-а дивизия оставаше на позицията си въ бездействие; противникътъ срещу нея сжщо бездействуваше, защото вниманието му бѣше приковано да дѣсния му флангъ при Криволакъ и Тиквешко: Въ релацията на 8-а дивизия се излага, че началника на тая дивизия презъ деня изказалъ мнение да настжпи по посока Балванъ—Трогерци или Велесъ—Щипъ, за да се развие единъ решителенъ ударъ. Сжщиятъ смѣталъ тая задача постижима, стига да има налице достатъчно артил. снаряди. Въ отговоръ на това командующи 4-а армия, който, види се, сжщо е схващалъ нуждата, 8-а дивинощна борба, водена следъ по-прежни не особено щастливи боеве, повлия силно на духа на хората, които лесно се подаваха на опсни паники и които лесно падаха въ поривитѣ си за борба. Предницитѣ на единственаната батареи на позицията 650, заразени отъ паника, се пуснали безумно назадъ по цѣлата дълбочина на позицията. Командирътъ на $^{2}/_{7}$ бригада, безъ да провѣри донесението на единъ офицерски-кандидатъ, който разправялъ, че $^{1}/_{7}$ бригада отстжпила, далъ заповѣдь батареитѣ отъ неговата позиция да се снематъ и да отстжпатъ къмъ Кочане. Въ 4 ч. тукъ за щастие пристигналъ началника на дивизията генералъ Тодоровъ, който съ личенъ примѣръ на себеотрицание възстановилъ положението. Хората заели мѣстата си на позицията, обаче, духътъ останалъ значително засѣгнатъ. Боятъ заранъта се почна и се разви не особено силно. Безъ да е понесълъ презъ деня сериозни загуби, въ 11 ч. пр. пл. началникътъ на 7-а дивизия, смѣтайки, че не ще може повече да се държи на позицията, даде заповѣдь $^{2}/_{4}$ бригада и 7-а дивизия да почнатъ отстжпление къмъ Кочане. То се извърши въ пъленъ редъ, почти нѣкакъ като че ли на учение. Сърбитѣ заеха в. 650 до монастира св. Пантелей и не се опитаха да преследватъ. Тѣхната конна дивизия се показа къмъ обѣдъ на дѣсния имъ флангъ, но веднага, посрещната съ силенъ огънь отъ нашитѣ батареи, биде на часа обърната въ бѣгъ. Бригадата и дивизията спрѣха отстжплението си на 4 клм. западно отъ Кочане и заеха позиция въ полето и на височата при с. Бѣли и с. Триканье (кота 367), на единъ фронтъ отъ 5—6 клм. Тѣ не взеха мѣрки да подържатъ тактическа връзка съ М.-О. опълчение, което заемаше горе въ планината фронтъ 18 клм. дългъ отъ в. 1050 до Султанъ-тепе (2100 м.). 13-и полкъ има 40 убити и ранени. 14-и полкъ има ранени 5 и изстреляни 5,000 патрони. 26-и полкъ има 103 убити и ранени и 144,000 патрони изстреляни. 31-и полкъ при действията 17 до 21 юний включително има 984 убити и ранени.

8-а дивизия заемаше една силна позиция, предъ която течеше на длъжъ Брѣгалница. Дивизията имаше 3 бригади и споредъ численния ѝ съставъ броеше 27,000 бойци. Въ нейния участъкъ бѣше $^{1}/_{6}$ бригада и 24-и п. отъ $^{1}/_{3}$ бригада. Непосредствено въ лѣво отъ нея бѣше $^{3}/_{2}$ бригада и 11-и п. отъ $^{1}/_{3}$ бригада, а при Криволакъ—2-а дивизия и 49-и п. отъ $^{3}/_{7}$ бригада. Съ една речь при и до Щипъ имаше около 17 — 18 български полка съ не по малко отъ 30 батареи. А между това, освенъ действията при Криволакъ на това крило, други действие не се развиха. 8-а дивизия оставаше на позицията си въ бездействие; противникътъ срещу нея сжщо бездействуваше, защото вниманието му бѣше приковано да дѣсния му флангъ при Криволакъ и Тиквешко: Въ реляцията на 8-а дивизия се излага, че началника на тая дивизия презъ деня изказалъ мнение да настжпи по посока Балванъ—Трогерци или Велесъ – Щипъ, за да се развие единъ решителенъ ударъ. Сжщиятъ смѣталъ тая задача постижима, стига да има налице достатъчно артил. снаряди. Въ отговоръ на това командующи 4-а армия, който, види се, сжщо е схващалъ нуждата, 8-а дивизия да не бездействува заповѣдалъ $^{1}/_{8}$ бригада 52-и и 30-и п. п. да настѫпятъ по посока на Аргюлица — Улярци, но въ това време се получило известие, че 7-а дивизия отстѫпва и началникътъ на дивизията решилъ да се настѫпи съ 10-и, 30-и и 36-и полкове за съдействие на 7-а дивизия: Обаче, командующи армията отмѣнилъ това решение, като заповѣдалъ неопредѣлено: „Съдействувайте само на 7-а дивизия споредъ обстановката, като действувате въ флангъ на сърбскитѣ войски, настѫпващи противъ нея“. А не следъ много тая заповѣдь е била още повече обезсилена съ нова телеграма, че дружинитѣ, които ще настѫпятъ за съдействие на Рилската дивизия, да не се увличатъ въ сериозенъ бой. Ясно е, че при Щипъ въ единъ отъ най-решителнитѣ дни на боеветѣ при Брѣгалница оставатъ неизползувани целесъобразно за осигуряване на победата маса български могѫщи полкове. Въ случая не е важно, чия е вината за това. Фактъ е, обаче, че командующи 4-а армия бѣше въ постоянна телефонна връзка съ щаба на 8-а дивизия и, следователно, мисли можаха да се размѣняватъ, и се размѣняваха, всѣка минута и всѣки часъ. А отъ това пъкъ ясно става, че тукъ липсваше човѣкътъ, който можеше съ наличнитѣ сили да нанесе една решителна победа на врага. Не е голѣма работа, да кажешъ това и онова, а да изпълнишъ *непремѣнно* това, което мислишъ, че е полезно и решително за успеха. Въ това дѣло се очертаватъ повече нравственитѣ недостатъци и липсата на характеръ, отколко идейното несъвършенство, което е много очебиюще. Тия сѫдбоносни грѣшки ще се видятъ още по-ясно, следъ като се вземе предъ видъ, че 2-а дивизия тоя день въ 2 ч. сл. пл. завърши съ пъленъ успехъ действията си при Криволакъ и, следователно, организирането на единъ още по-голѣмъ ударъ на недалечно и решително мѣсто можеше да обърне съ главата надолу всички планове на сърбското командуване. Действията, които се развиха отъ сърбска страна срещу 8-а дивизия, бѣха съ цѣль да приковаватъ нашитѣ сили тукъ. Презъ деня 8-и арт. полкъ изстрелялъ 800 снаряди. $^{2}/_{8}$ бригада има 23 убити и ранени.

2-а дивизия подѣ настѫплението си още сутриньта съ енергия и боятъ загорѣ по цѣлата линия отъ Криволакъ до Драгоево. Въ 10 ч. неприятелскиятъ пехотенъ огънь бѣше непрекѫснатъ и рѫчнитѣ бомби се пръскаха почти предъ всички упорни пунктове. $^{2}/_{2}$ бригада обхвана дѣсния флангъ на неприятеля, изкачи се до последнитѣ упорни пунктове и въ 12 ч. ги зае, като плени 6 орѫдия и множество войници. $^{1}/_{3}$ бригада (11-и 9-и и 49-а полкове) въ 10 ч. пр. пл. зае височитѣ при Драгоево и после по сѫщия начинъ обхванаха лѣвия неприятелски флангъ и въ 2 ч. зае последния упоренъ пунктъ на Ахмакъ-тепе, а до 3 часа зае цѣлия лѣви участъкъ на сърбската позиция и плени 4 орѫдия. Тия действия отслабиха сърбския центъръ, който въ 2 часа биде заетъ отъ 21-и полкъ. Въ 3 ч. планинската артилерия на $^{2}/_{2}$ бригада обстрелваше съ най-живъ огънь отстѫпващитѣ въ пъленъ безпорядъкъ сърбски части. Въ тия действия командуваха и началника на 2-а дивизия, полковникъ Гешевъ, и командующия 4-а армия, генералъ-майоръ Ковачевъ, бившъ началникъ на сѫщата дивизия въ първия периодъ на войната съ турцитѣ. Разбира се, зия да не бездействува заповѣдалъ $^{1}/_{8}$ бригада 52-и и 30-и п. п. да настжпятъ по посока на Аргюлица — Улярци, но въ това време се получило известие, че 7-а дивизия отстжпва и началникътъ на дивизията решилъ да се настжпи съ 10-и, 30-и и 36-и полкове за съдействие на 7-а дивизия: Обаче, командующи армията отмѣнилъ това решение, като заповѣдалъ неопредѣлено: „Съдействувайте само на 7-а дивизия споредъ обстановката, като действувате въ флангъ на сърбскитѣ войски, настжпващи противъ нея“. А не следъ много тая заповѣдь е била още повече обезсилена съ нова телеграма, че дружинитѣ, които ще настжпятъ за съдействие на Рилската дивизия, да не се увличатъ въ сериозенъ бой. Ясно е, че при Щипъ въ единъ отъ най-решителнитѣ дни на боеветѣ при Брѣгалница оставатъ неизползувани целесъобразно за осигуряване на победата маса български могжщи полкове. Въ случая не е важно, чия е вината за това. Фактъ е, обаче, че командующи 4-а армия бѣше въ постоянна телефонна връзка съ щаба на 8-а дивизия и, следователно, мисли можаха да се размѣняватъ, и се размѣняваха, всѣка минута и всѣки часъ. А отъ това пъкъ ясно става, че тукъ липсваше човѣкътъ, който можеше съ наличнитѣ сили да нанесе една решителна победа на врага. Не е голѣма работа, да кажешъ това и онова, а да изпълнишъ *непремѣчно* това, което мислишъ, че е полезно и решително за успеха. Въ това дѣло се очертаватъ повече нравственитѣ недостатъци и липсата на характеръ, отколко идейното несъвършенство, което е много очебиюще. Тия сждбоносни грѣшки ще се видятъ още по-ясно, следъ като се вземе предъ видъ, че 2-а дивизия тоя день въ 2 ч. сл. пл. завърши съ пъленъ успехъ действията си при Криволакъ и, следователно, организирането на единъ още по-голѣмъ ударъ на недалечно и решително мѣсто можеше да обърне съ главата надолу всички планове на сърбското командуване. Действията, които се развиха отъ сърбска страна срещу 8-а дивизия, бѣха съ цѣль да приковаватъ нашитѣ сили тукъ. Презъ деня 8-и арт. полкъ изстрелялъ 800 снаряди. $^{2}/_{8}$ бригада има 23 убити и ранени.

2-а дивизия подѣ настжплението си още сутриньта съ енергия и боятъ загорѣ по цѣлата линия отъ Криволакъ до Драгоево. Въ 10 ч. неприятелскиятъ пехотенъ огънь бѣше непрекжснатъ и ржчнитѣ бомби се пръскаха почти предъ всички упорни пунктове. $^{2}/_{2}$ бригада обхвана дѣсния флангъ на неприятеля, изкачи се до последнитѣ упорни пунктове и въ 12 ч. ги зае, като плени 6 орждия и множество войници. $^{1}/_{3}$ бригада (11-и 9-и и 49-а полкове) въ 10 ч. пр. пл. зае висотитѣ при Драгоево и после по сжщия начинъ обхванаха лѣвия неприятелски флангъ и въ 2 ч. зае последния упоренъ пунктъ на Ахмакъ-тепе, а до 3 часа зае цѣлия лѣви участъкъ на сърбската позиция и плени 4 орждия. Тия действия отслабиха сърбския центъръ, който въ 2 часа биде заетъ отъ 21-и полкъ. Въ 3 ч. планинската артилерия на $^{2}/_{2}$ бригада обстрелваше съ най-живъ огънь отстжпващитѣ въ пъленъ безпорядъкъ сърбски части. Въ тия действия командуваха и началника на 2-а дивизия, полковникъ Гешевъ, и командующия 4-а армия, генералъ-майоръ Ковачевъ, бившъ началникъ на сжщата дивизия въ първия периодъ на войната съ турцитѣ. Разбира се, това мѣшене въ работата на подчиненитѣ е лошо, вредно, но въ случая то взима размѣритѣ на фатална грѣшка, рекълъ бихъ фаталенъ порокъ и даже престѫпление. Да! Защото, вмѣсто да се занимава съ своята длъжность, да насочва силитѣ на цѣлата армия за осигуряване цѣлостния успехъ, такъвъ командующи армия въ такъвъ случай бива всецѣло погълнатъ и отвлѣченъ само на едно мѣсто и, като не държи предъ очитѣ си цѣлото, не вижда, нито може да разбере настаналитѣ промѣни другаде и нуждата за нови заповѣди и нови действия. А между това, случаятъ бѣше именно такъвъ. 7-а дивизия бѣ почнала да отстѫпва тъкмо въ момента, когато боятъ при Криволакъ се наклони и бѣ решенъ въ наша полза. Въ 2 ч. сл. пл. вече можеше, и трѣбваше, да се вземе твърдо, непоколебимо решение, да се измѣни и при дѣсното крило на армията неуспеха въ успехъ. Сега е ясно, какво решение е следвало да се вземе тогава. Но, едно командуване на мѣстото си, познаващe природата на войната и боя смѣло и мѫдро едновременно, можеше и тогава презъ време на самитѣ действия да налучка, какво да прави, за да осигури победата. Но, ясно е, това което изтъкнахме и по-рано, че тукъ липсва полководецътъ, който можеше съ наличнитѣ сили да нанесе една решителна победа надъ сърбитѣ. Въ тия тридневни действия 2-а дивизия има убити 11 оф. и 290 в-ци и ранени 35 оф. и 1515 в-ци, общо загуби 1851 души. а 1/3 *бригада* — въ 11-и полкъ 62 убити и ранени а въ 49-и полкъ — 206 души. На позицията бидоха пленени сърби 21 оф., 2854 в-ци, 18 орѫдия, 17 ракли и 4 картечници. Победата при Криволакъ по своитѣ материялни размѣри е значителна. Тимошката дивизия II п. бѣше напълно разгромена и тя едва можа да се събере чакъ източно и северно отъ Велесъ. Сръбското командуване бѣ стреснато и, както сега се знае, въ 9 ч. сл. пл. заповѣда на Шумадийската дивизия I п., която действуваше срещу 7-а дивизия, вмѣсто да действува срещу Кочане, да се насочи съ усиленъ маршъ по посока на Арбасанци — Кадрифалково, въ разпореждане на командующи 3-а сръбска армия, съ цель да се поправи положението на тая армия следъ отхвърлянето на Тимошката дивизия отъ Криволакъ. Повтаряме, победата при Криволакъ бѣше голѣма по своитѣ материялни размѣри, но твърде спорна по своето стратегическо и тактическо значение. Ударътѣ при Криволакъ е ударъ да се заеме единъ мѣстенъ обективъ, да речемъ даже да се заздрави лѣвия флангъ на 4-а армия, но не онова „събитие", за което Наполеонъ говори, че решава изхода на боя. А за да се създадѣше това събитие, трѣбваше достатъчно сили да тръгнатъ по петитѣ на разгромената дивизия по посока на Велесъ—Скопие. А върху това нѣщо командующи 4-а армия, изглежда, че даже не бѣ и помислювалъ.

Действията на четитѣ. Четитѣ на Мил. Гюрлюковъ, Пав. Христовъ, П. Чаулевъ, Пан. Каранфиловичъ и пр. влизатъ въ Кавадарци, посрещнати най-радушно отъ населението. Четата на Хр. Чернопѣевъ бѣ останала назадъ, понеже войводата бѣ се разболѣлъ. Заемането на Тиквешко, завършено едновременно съ успеха на Криволакъ, направи на противника впечатление това мѣшене въ работата на подчиненитѣ е лошо, вредно, но въ случая то взима размѣритѣ на фатална грѣшка, рекълъ бихъ фataленъ порокъ и даже прест ѫпление. Да! Защото, вмѣсто да се занимава съ своята длъжность, да насочва силитѣ на цѣлата армия за осигуряване цѣлостния успехъ, такъвъ командующи армия въ такъвъ случай бива всецѣло погълнатъ и отвлѣченъ само на едно мѣсто и, като не държи предъ очитѣ си цѣлото, не вижда, нито може да разбере настаналитѣ промѣни другаде и нуждата за нови заповѣди и нови действия. А между това, случаятъ бѣше именно такъвъ. 7-а дивизия бѣ почнала да отстѫпва тъкмо въ момента, когато боятъ при Криволакъ се наклони и бѣ решенъ въ наша полза. Въ 2 ч. сл. пл. вече можеше, и трѣбваше, да се вземе твърдо, непоколебимо решение, да се измѣни и при дѣсното крило на армията неуспеха въ успехъ. Сега е ясно, какво решение е следвало да се вземе тогава. Но, едно командуване на мѣстото си, познаваще природата на войната и боя смѣло и мѫдро едновременно, можеше и тогава презъ време на самитѣ действия да налучка, какво да прави, за да осигури победата. Но, ясно е, това което изтъкнахме и по-рано, че тукъ липсва полководецътъ, който можеше съ наличнитѣ сили да нанесе една решителна победа надъ сърбитѣ. Въ тия тридневни действия 2-а дивизия има убити 11 оф. и 290 в-ци и ранени 35 оф. и 1515 в-ци, общо загуби 1851 души. а $^{1}/_{3}$ *бригада* — въ 11-и полкъ 62 убити и ранени а въ 49-и полкъ — 206 души. На позицията бидоха пленени сърби 21 оф., 2854 в-ци, 18 орѫдия, 17 ракли и 4 картечници. Победата при Криволакъ по своитѣ материялни размѣри е значителна. Тимошката дивизия II п. бѣше напълно разгромена и тя едва можа да се събере чакъ източно и северно отъ Велесъ. Сръбското командуване бѣ стреснато и, както сега се знае, въ 9 ч. сл. пл. заповѣда на Шумадийската дивизия I п., която действуваше срещу 7-а дивизия, вмѣсто да действува срещу Кочане, да се насочи съ усиленъ маршъ по посока на Арбасанци — Кадрифалково, въ разпореждане на командующи 3-а сръбска армия, съ цель да се поправи положението на тая армия следъ отхвърлянето на Тимошката дивизия отъ Криволакъ. Повтаряме, победата при Криволакъ бѣше голѣма по своитѣ материялни размѣри, но твърде спорна по своето стратегическо и тактическо значение. Ударътѣ при Криволакъ е ударъ да се заеме единъ мѣстенъ обективъ, да речемъ даже да се заздрави лѣвия флангъ на 4-а армия, но не онова „събитие“, за което Наполеонъ говори, че решава изхода на боя. А за да се създадѣше това събитие, трѣбваше достатъчно сили да тръгнатъ по петитѣ на разгромената дивизия по посока на Велесъ—Скопие. А върху това нѣщо командующи 4-а армия, изглежда, че даже не бѣ и помислювалъ.

Действията на четитѣ. Четитѣ на Мил. Гюрлюковъ, Пав. Христовъ, П. Чаулевъ, Пан. Каранфиловичъ и пр. влизатъ въ Кавадарци, посрещнати най-радушно отъ населението. Четата на Хр. Чернопѣевъ бѣ останала назадъ, понеже войводата бѣ се разболѣлъ. Заемането на Тиквешко, завършено едновременно съ успеха на Криволакъ, направи на противника впечатление на широко замислена наша операция. А това е достатъчно да покаже, че действията на тия чети до тоя моментъ все представляватъ своята ценность, колкото и малка да е тя. По-на югъ четата на Лазо Дѣлевъ остава като гарнизинъ въ с. Нжте, а четитѣ на В. Чакаларовъ, Ив. Поповъ, Дяконъ Евстатий, Хр. Цвѣтковъ, Пандо Сидовъ и пр. потеглили за с. Рожденъ, Мориховско. Колко ясна е ролята на четитѣ въ Тиквешко, толкова тая на четитѣ въ Мориховско се вижда нѣкатъ неопредѣлена. Тѣ вървятъ тамъ, но каква е въ действителность тѣхната задача? Какви сж тѣхнитѣ намѣрения? Въ непосредствена полза на коя военна единица, дивизия или армия, работятъ тѣ? Или иматъ една отдѣлна своя задача? — На всички тия въпроси критически не е трудно да се отговори. Фактически, обаче, ние знамъ само това, че по тия въпроси сж ставали между войводитѣ голѣми спорове и продължителна размѣна на мисли. Василъ Чакаларовъ и Ив. Поповъ сж подържали мнението, че тия съединени чети не трѣбва да вървятъ така открито, понеже тѣ не представлявали голѣма сила и, следователно, не сж въ състояние, като заематъ села и територии, да ги запазятъ отъ нападения на врага. Тия двама войводи сж подържали, че задачата на четитѣ, щомъ нѣма съ тѣхъ никаква що-годе сериозна военна сила, е да подържатъ духа на населението—а не да го излагатъ на ударитѣ на сърби и гърци — и да чакатъ настжпването на българската армия. Другитѣ войводи, особено П. Сидовъ, Хр. Цвѣтковъ и К. Олицки и пр. сж били, обаче, на противно мнение. Василъ Чакаларовъ бѣше войвода съ темпераментъ и голѣма четнишка и житейска опитность. Самъ той бѣ даровитъ човѣкъ и, следователно, за неговия умъ бѣ достжпна една полезна стратегическа консепция. Водачъ отъ първи разрядъ, той разбираше и задачата, която при конкретнитѣ условия можеше да се изпълнява, и природата на самата работа, която подлежеше да се върши. Съ други думи В. Чакаларовъ имаше даровете̌ на изкуството и можеше да прави разлика между четнишка борба въ мирно време и полезни четнишки и партизански действия въ едъръ мащабъ по периферията на нашитѣ военни

ИВ. ПОПОВЪ.

В. ЧАКАЛАРОВЪ.

К. ОЛИЦКИ.

на широко замислена наша операция. А това е достатъчно да покаже, че действията на тия чети до тоя моментъ все представляватъ своята ценность, колкото и малка да е тя. По-на югъ четата на Лазо Дѣлевъ остава като гарнизинъ въ с. Нѫте, а четитѣ на В. Чакаларовъ, Ив. Поповъ, Дяконъ Евстатий, Хр. Цвѣтковъ, Пандо Сидовъ и пр. потеглили за с. Рожденъ, Мориховско. Колко ясна е ролята на четитѣ въ Тиквешко, толкова тая на четитѣ въ Мориховско се вижда нѣкатъ неопредѣлена. Тѣ вървятъ тамъ, но каква е въ действителность тѣхната задача? Какви сѫ тѣхнитѣ намѣрения? Въ непосредствена полза на коя военна единица, дивизия или армия, работятъ тѣ? Или иматъ една отдѣлна своя задача? — На всички тия въпроси критически не е трудно да се отговори. Фактически, обаче, ние знамъ само това, че по тия въпроси сѫ ставали между войводитѣ голѣми спорове и продължителна размѣна на мисли. Василъ Чакаларовъ и Ив. Поповъ сѫ подържали мнението, че тия съединени чети не трѣбва да вървятъ така открито, понеже тѣ не представлявали голѣма сила и, следователно, не сѫ въ състояние, като заематъ села и територии, да ги запазятъ отъ нападения на врага. Тия двама войводи сѫ подържали, че задачата на четитѣ, щомъ нѣма съ тѣхъ никаква що-годе сериозна военна сила, е да подържатъ духа на населението—а не да го излагатъ на ударитѣ на сърби и гърци — и да чакатъ настѫпването на българската армия. Другитѣ войводи, особено П. Сидовъ, Хр. Цвѣтковъ и К. Олицки и пр. сѫ били, обаче, на противно мнение. Василъ Чакаларовъ бѣше войвода съ темпераментъ и голѣма четнишка и житейска опитность. Самъ той бѣ даровитъ човѣкъ и, следователно, за неговия умъ бѣ достѫпна една полезна стратегическа консепция. Водачъ отъ първи разрядъ, той разбираше и задачата, която при конкретнитѣ условия можеше да се изпълнява, и природата на самата работа, която подлежеше да се върши. Съ други думи В. Чакаларовъ имаше дароветѣ на изкуството и можеше да прави разлика между четнишка борба въ мирно време и полезни четнишки и партизански действия въ едъръ мащабъ по периферията на нашитѣ военни

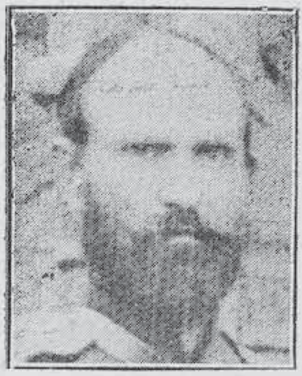
ИВ. ПОПОВЪ.

В. ЧАКАЛАРОВЪ.

К. ОЛИЦКИ.

сяли въ военно време. Такива похвали могатъ да се кажатъ и за Иванъ Поповъ, който бѣ служилъ военна служба и имаше чина подпоручикъ, даденъ му за действията му като войвода въ войната съ турцитѣ. Ние мислимъ, че четитѣ щѣха да свършватъ значително по-голѣма работа, или въобще щѣха да свършатъ работа,ако въ случая съставляваха часть отъ единъ мощенъ партизански отрядъ отъ 2 — 3 дружини съ 2 — 3 орѫдия и 5 — 6 картечници, способни да внушатъ респектъ, да задържатъ постигнатъ успехъ и да постигнатъ задачата, която ще имъ се даде. Тая задача трѣбва да изхожда отъ стратегическитѣ и тактическитѣ нужди на плана за войната. Тая задача не може да бѫде изключително териториялна. Такъвъ или такива партизански отряди трѣбва да тежнѣятъ къмъ фланга на нѣкоя армия и да работятъ въ нейна полза. А безразборното хвърляне на чети съ утешението, че тѣ ще засѣгнатъ тила и съобщенията на врага, или ще разпилѣятъ часть отъ силитѣ му, опитътъ показа, че не всѣкога може да оправдае надеждитѣ.

6-а дивизия, или така наречена стратегически резервъ на армията, е и тоя день, пети по редъ, неизползуванъ въ дѣлото за осигуряване на победата. $^1/_6$ бригада е задъ 8 - а дивизия при Щипъ, а $^2/_6$ бригада вечерьта достига при Раброво и Дедели. А между това, както ще видимъ, 2-а армия вече бѣше презъ деня изгубила сражението при Кукушъ. Историята на тоя стратегически(!) резервъ прилича на приказката за уловения отъ разбойници пѫтникъ, у когото намиратъ орѫжие, което той пази за тежка минута. Науката отдавна е осѫдила тия стратегически резерви, но тая наука у насъ, естествено, ще стигне съ голѣмо закъснение.

Боятъ при Калиново. Втори день. $^2/_3$ бригада заемаше позиция съ 2 др. и 3 бат. отъ к. 535 до с. Покели и съ останалитѣ 6 др. и 3 бат. отъ с. Покели на югъ презъ Калиново до Арджанскитѣ висоти включително. Въ вчерашнитѣ действия срещу тая бригада гърцитѣ бѣха развили 6 — 7 др. и 14 орѫдия. Въ с. Михалово сѫщата бригада имаше една застава за свързка съ $^2/_3$ бригада. Нощьта мина спокойно. Въ 9 ч. презъ деня гърцитѣ развърнаха срещу Калиново —Арджанскитѣ висоти 1 полкъ съ артилерия, а не следъ много други две колони отъ по две дружини и една колона отъ три батареи се насочиха отъ Смолъ и Баялци къмъ висотитѣ юго - източно отъ Арджанъ и спрѣха на 5—6 км. отъ позициитѣ на 42-и п. Командирътъ на бригадата, схващайки правилно, че неприятельтъ насочва усилията си срещу лѣвия нашъ флангъ, привлѣче 1 др. и 1 бат. отъ дѣсния на лѣвия си участъкъ. Боятъ не следъ много почна да се развива съ растяще оживление. Къмъ 3 ч. вече ясно се схващаше, че неприятельтъ настѫпва съ 12 др. и 4 бат., като се насочва да обходи и двата фланга, безъ да се отслабва въ действията си отъ фронта. Въ 5 ч. неприятелскитѣ опити да обхване фланговетѣ бѣха осуетени, обаче, по фронта неприятельтъ бѣше вече на 500 кр. и, макаръ прикованъ, правѣше тежко положението на бригадата. А $^2/_6$ бригада бѣше още далече и помощь отъ нея не можеше да се дочака. Въ 5 ч. бригадата оттегли лѣвия си флангъ на линията Покелисили въ военно време. Такива похвали могатъ да се кажатъ и за Иванъ Поповъ, който бѣ служилъ военна служба и имаше чина подпоручикъ, даденъ му за действията му като войвода въ войната съ турцитѣ. Ние мислимъ, че четитѣ щѣха да свършватъ значително по-голѣма работа, или въобще щѣха да свършатъ работа,ако въ случая съставляваха часть отъ единъ мощенъ партизански отрядъ отъ 2 — 3 дружини съ 2 — 3 орждия и 5 — 6 картечници, способни да внушатъ респектъ, да задържатъ постигнатъ успехъ и да постигнатъ задачата, която ще имъ се даде. Тая задача трѣбва да изхожда отъ стратегическитѣ и тактическитѣ нужди на плана за войната. Тая задача не може да бжде изключително териториялна. Такъвъ или такива партизански отряди трѣбва да тежнѣятъ къмъ фланга на нѣкоя армия и да работятъ въ нейна полза. А безразборното хвърляне на чети съ утешението, че тѣ ще засѣгнатъ тила и съобщенията на врага, или ще разпилѣятъ часть отъ силитѣ му, опитътъ показа, че не всѣкога може да оправдае надеждитѣ.

6-а дивизия, или така наречена стратегически резервъ на армията, е и тоя день, пети по редъ, неизползуванъ въ дѣлото за осигуряване на победата. $^1/_6$ бригада е задъ 8 - а дивизия при Щипъ, а $^2/_6$ бригада вечерьта достига при Раброво и Дедели. А между това, както ще видимъ, 2-а армия вече бѣше презъ деня изгубила сражението при Кукушъ. Историята на тоя стратегически(!) резервъ прилича на приказката за уловения отъ разбойници пжтникъ, у когото намиратъ оржжие, което той пази за тежка минута. Науката отдавна е осждила тия стратегически резерви, но тая наука у насъ, естествено, ще стигне съ голѣмо закъснение.

Боятъ при Калиново. Втори день. $^3/_3$ бригада заемаше позиция съ 2 др. и 3 бат. отъ к. 535 до с. Покели и съ останалитѣ 6 др. и 3 бат. отъ с. Покели на югъ презъ Калиново до Арджанскитѣ висоти включително. Въ вчерашнитѣ действия срещу тая бригада гърцитѣ бѣха развили 6 — 7 др. и 14 орждия. Въ с. Михалово сжщата бригада имаше една застава за свързка съ $^2/_3$ бригада. Нощьта мина спокойно. Въ 9 ч. презъ деня гърцитѣ развърнаха срещу Калиново —Арджанскитѣ висоти 1 полкъ съ артилерия, а не следъ много други две колони отъ по две дружини и една колона отъ три батареи се насочиха отъ Смолъ и Баялци къмъ висотитѣ юго - източно отъ Арджанъ и спрѣха на 5—6 км. отъ позициитѣ на 42-и п. Командирътъ на бригадата, схващайки правилно, че неприятельтъ насочва усилията си срещу лѣвия нашъ флангъ, привлѣче 1 др. и 1 бат. отъ дѣсния на лѣвия си участъкъ. Боятъ не следъ много почна да се развива съ растяще оживление. Къмъ 3 ч. вече ясно се схващаше, че неприятельтъ настжпва съ 12 др. и 4 бат., като се насочва да обходи и двата фланга, безъ да се отслабва въ действията си отъ фронта. Въ 5 ч. неприятелскитѣ опити да обхване фланговетѣ бѣха осуетени, обаче, по фронта неприятельтъ бѣше вече на 500 кр. и, макаръ прикованъ, правѣше тежко положението на бригадата. А $^2/_6$ бригада бѣше още далече и помощь отъ нея не можеше да се дочака. Въ 5 ч. бригадата оттегли лѣвия си флангъ на линията Покели-

Чепели. Това оттегляне бѣше станало ,следъ като боятъ при Кукушъ бѣше вече завършенъ и задържането на 10-а гръцка дивизия, да не засегне дѣсния флангъ на $^2/_3$ бригада при Кукушъ, вече бѣше безпредметно. Съ действията си до тоя часъ $^3/_3$ бригада устоя срещу неприятель числено по-силенъ съ успехъ. Вечерьта пристигна 1 др. отъ 50-и полкъ.

Боятъ при Кукушъ. Втори день. Докато действията на 10-а гърцка дивизия срещу $^3|_3$ бригада сутриньта нѣмаха никакъвъ решителенъ характеръ, действията на гърцитѣ при Кукушъ почнаха съ нощни атаки една на полунощь и другата въ 3·30 ч. пр. пл., които бѣха напълно отбити. Въ 4·30 ч. неприятельтъ настжпваше вече по цѣлата линия и боятъ се разви най-оживено на лѣвия флангъ, дето гърцитѣ се опитваха да обходятъ, но въ 6 ч. насочената тукъ дружина отъ пристигащата Серска бригада ги отхвърли далечъ назадъ съ контъратака. На дѣсния флангъ гърцитѣ до тоя часъ се държеха доста пасивно. Следъ това, обаче, боятъ пламна съ растяще оживление и къмъ 11 ч. 3 гаубични и повече отъ 25 бат. обстрелваха нашитѣ позиции съ най-голѣма ярость. Положението на лѣвия флангъ, срещу който се насочваха голѣми гърцки сили, ставаше всѣки часъ по-тежко. Началникътъ на 3-а дивизия повече резерви не разполагаше и, за да поправи що-годе положението, заповѣда 29-и Ямболски полкъ, срещу когото неприятельтъ водѣше само артилерийски огънь, да премине въ настжпление. Но и тая мѣрка не помогна. Срещу всѣка наша дружина гърцитѣ противопоставиха цѣли полкове. Между това, огъньтъ срещу нашия лѣви флангъ бѣше вече усиленъ до крайни размѣри, Боятъ при това подавляще числено превъзходство — 36 срещу 12—13 дружини — безъ пристигане на свежи сили, които да наклонятъ везнитѣ въ наша страна, бѣше вече изгубенъ за насъ. Изморени и изтощени отъ неравни боеве войници почнаха да се оттеглятъ задъ позицията и въ 12·30 часа началника на 3-а дивизия далъ заповѣдь частитѣ подъ прикритието на единия полкъ отъ Серската бригада и две батареи да почнатъ отстжплението по посока Кукушъ—Маразли—Мутолово. Ариергардътъ е ималъ малъкъ бой на линията Шекерли—Серсемли, но гърцитѣ не преследвали. Вечерьта нашитѣ чести достигнали гребена на Круша, дето се устройли и организирали по-нататъшното отстжпление. Боятъ при Кукушъ бѣ завършенъ. Ние изгубихме тоя бой, не защото нѣмахме сили или мжжество. Ние дадохме възможность за тоя триумфъ на гърцитѣ, защото главното наше командуване бѣ захвърлило половината армия на 500 км. далечъ, защото цѣла една дивизия сжщото командуване остави да не използува при Струмица и най-сетне защото командующия 2-а армия още преди почване на воениитѣ действия, па и въ първитѣ два дена не съзна опастностьта, на която излагаше своитѣ подчинени части, като ги държеше разхвърлени на четири групи на 140 км. фронтъ и на 15 — 25 км. далечъ една отъ друга. А между това, законъ въ войната е, че колкото си по-слабъ толкова по-сгжстено следва да държишъ собствената сила, и толкова повече трѣбва самъ ти, като командующъ, да дадешъ сила на вой-

Чепели. Това оттегляне бѣше станало ,следъ като боятъ при Кукушъ бѣше вече завършенъ и задържането на 10-а гръцка дивизия, да не засегне дѣсния флангъ на $^{2}/_{3}$ бригада при Кукушъ, вече бѣше безпредметно. Съ действията си до тоя часъ $^{3}/_{3}$ бригада устоя срещу неприятель числено по-силенъ съ успехъ. Вечерьта пристигна 1 др. отъ 50-и полкъ.

Боятъ ри Кукушъ. Втори денъ. Докато действията на 10-а гърцка дивизия срещу $^{3}|_{3}$ бригада сутриньта нѣмаха никакъвъ решителенъ характеръ, действията на гърцитѣ при Кукушъ почнаха съ нощни атаки една на полунощь и другата въ 3·30 ч. пр. пл., които бѣха напълно отбити. Въ 4·30 ч. неприятельтъ настжпваше вече по цѣлага линия и боятъ се разви най-оживено на лѣвия флангъ, дето гърцитѣ се опитваха да обходятъ, но въ 6 ч. насочената тукъ дружина отъ пристигащата Серска бригада ги отхвърли далечъ назадъ съ контъратака. На дѣсния флангъ гърцитѣ до тоя часъ се държеха доста пасивно. Следъ това, обаче, боятъ пламна съ растяще оживление и къмъ 11 ч. 3 гаубични и повече отъ 25 бат. обстрелваха нашитѣ позиции съ най-голѣма ярость. Положението на лѣвия флангъ, срещу който се насочваха голѣми гърцки сили, ставаше всѣки часъ по-тежко. Началникътъ на 3-а дивизия повече резерви не разполагаше и, за да поправи що-годе положението, заповѣда 29-и Ямболски полкъ, срещу когото неприятел тъ водѣше само артилерийски огънь, да премине въ настжпление. Но и тая мѣрка не помогна. Срещу всѣка наша дружина гърцитѣ противопоставиха цѣли полкове. Между това, огъньтъ срещу нашия лѣви флангъ бѣше вече усиленъ до крайни размѣри, Боятъ при това подавляще численно превъзходство — 36 срещу 12—13 дружини — безъ пристигане на свежи сили, които да наклонятъ везнитѣ въ наша страна, бѣше вече изгубенъ за насъ. Изморени и изтощени отъ неравни боеве войници почнаха да се оттеглятъ задъ позицията и въ 12·30 часа началника на 3-а дивизия далъ заповѣдь griчаститѣ подъ прикритието на единия полкъ отъ Серската бригада и две батареи да почнатъ отстжплението по посока Кукушъ—Маразли—Мутолово. Ариергардътъ е ималъ малъкъ бой на линията Шекерли—Серсемли, но гърцитѣ не преследвали. Вечерьта нашитѣ чести достигнали гребена на Круша, дето се устройли и организирали по-нататъшното отстжпление. Боятъ при Кукушъ бѣ завършенъ. Ние изгубихме тоя бой, не защото нѣмахме сили или мжжество. Ние дадохме възможность за тоя триумфъ на гърцитѣ, защото главното наше командуване бѣ захвърлило половината армия на 500 км. далечъ, защото цѣла една дивизия сжщото командуване остави да не използува при Струмица и най-сетне защото командующия 2-а армия още преди почване на военнитѣ действия, па и въ първитѣ два дена не съзна опастностьта, на която излагаше своитѣ подчинени части, като ги държеше разхвърлени на четири групи на 140 км. фронтъ и на 15 — 25 км. далечъ една отъ друга. А между това, законъ въ войната е, че колкото си по-слабъ толкова по-сгжстено следва да държишъ собствената сила, и толкова повече трѣбва самъ ти, като командующъ, да дадешъ сила на войскитѣ си. Историята доказва, че могжществото на личностьта на командующия може да бжде равно на сумата отъ силитѣ на всичкитѣ му подчинени борци взети заедно. 32-и п. има 553 убити и ранени и 109 безвесть пропаднали. $^3/_6$ арт. отдѣление въ участъка на сжщия полкъ изстреляло 1625 снаряди и има 21 убити и ранени и 3 орждия и 4 ракли пропаднали.

Войскитѣ при Кукушъ, както и всѣкжде другаде до тоя день, се биха мжжествено. Герои се проявиха не единъ. Но, между титанитѣ, които ние никога не трѣбва да забравяме, стои величаво фигурата на неизвестния подпоручикъ отъ 32-и полкъ Доневъ. Той бѣ далъ другарска клетва, че „никога не ще отстжпи предъ гърцитѣ при Кукушъ“. И презъ деня той съ ротата си се би съ врага, като класически герой. И когато позицията въ лѣво и дѣсно ставаше вече пуста и глуха, той още продължаваше борбата, като че-ли священодействуваше и извършваше нѣкакъвъ обрядъ. Титанъ ненадминатъ, той и вѣрнитѣ му войници останаха на мѣстото си до последния грамъ сили и до последния си куршумъ. Тѣ паднаха за родината, величаво изпълнявйки своя дългъ. Има ли по-голѣмъ подвигъ отъ тоя, да положишъ живота за народа си и чрезъ това да държишъ сърцата на поколѣнията въ движение презъ вѣковетѣ?

Четитѣ на Георги Мончевъ и Гоце Междурѣчки сж имали бой на р. Галикъ между селата Сарджкьой и Стрѣзово, въ който падналъ тежко раненъ войводата Мончевъ. Четитѣ не сж могли да отнесатъ ранения си началникъ и последниятъ падналъ въ пленъ и билъ откаранъ въ Солунъ, дето билъ излѣкуванъ, но когато гърцитѣ узнали, че той е Г. Мончевъ, го унищожили съ вѣчното тѣхно средство — отровата.

Боятъ при Лахна Както при Кукушъ, така и при Лахна боятъ почна още въ 4 ч. пр. пл. съ особено ожесточение и въ 6 ч. вече гръцкитѣ вериги достигнаха до 1000 кр. отъ нашитѣ позиции. Командирътъ на $^1/_{10}$ бригада разполагаше съ 16-и и 25-и полкове и 3 батареи, съставлящи неговата бригада, още и 69-и полкъ отъ Драмската бригада, срещу която противникътъ бездействуваше. Къмъ Лахна сжщо е насочена 1 пл. с. с. батарея и 7-а допълняюща дружина, които пристигатъ едва въ 2 ч. 40 м. сл. пл. Въ 8 ч. на $^1/_{10}$ бригада се заповѣдва да настжпи съ дѣсния си флангъ и да контъратакува по посока завчерашната си позиция, в. 605, обаче, бригадата бѣ ангажирана въ сериозенъ бой, а и отъ заловенъ пленникъ знаеше, че срещу нея действуватъ 1-а и 6-а гръцки дивизии. Положението, споредъ донесението отъ 2 ч. 20 м. сл. пл. на капит. Стефановъ, офицеръ отъ щаба на 2-а армия, пратенъ за връзка при $^1/_{10}$ бригада, е било повече отъ добро. Гърцитѣ къмъ 10 ч. 30 м. бѣха повели енергично настжпление на фланга на 25-и п. и бѣха се приближили на 800 кр. Къмъ 11 ч. 7-и доп. полкъ подкрѣпенъ съ една дружина отъ 69-и полкъ, поведе енергично настжпление противъ дѣсния флангъ на гърцитѣ и ги принуди да отстжпятъ въ голѣмо безредие. Нашата артилерия ги поражаваше съ кръстосанъ огънь отъ 665 и и 663. Виждаха се цѣли роти да бѣгатъ. Следъ това почна да се води слаба престрелка между 7-и полкъ и дѣснофланговитѣ гръцки скитѣ си. Историята доказва, че могѫществото на личностьта на командующия може да бѫде равно на сумата отъ силитѣ на всичкитѣ му подчинени борци взети заедно. 32-и п. има 553 убити и ранени и 109 безвесть пропаднали. $^{5}/_{6}$ арт. отдѣление въ участъка на сѫщия полкъ изстреляло 1625 снаряди и има 21 убити и ранени и 3 орѫдия и 4 ракли пропаднали.

Войскитѣ при Кукушъ, както и всѣкѫде другаде до тоя день, се биха мѫжествено. Герои се проявиха не единъ. Но, между титанитѣ, които ние никога не трѣбва да забравяме, стои величаво фигурата на неизвестния подпоручикъ отъ 32-и полкъ Доневъ. Той бѣ далъ другарска клетва, че „никога не ще отстѫпи предъ гърцитѣ при Кукушъ“. И презъ деня той съ ротата си се би съ врага, като класически герой. И когато позицията въ лѣво и дѣсно ставаше вече пуста и глуха, той още продължаваше борбата, като че-ли свещенодействуваше и извършваше нѣкакъвъ обрядъ. Титанъ ненадминатъ, той и вѣрнитѣ му войници останаха на мѣстото си до последния грамъ сили и до последния си куршумъ. Тѣ паднаха за родината, величаво изпълняйки своя дългъ. Има ли по-голѣмъ подвигъ отъ тоя, да положишъ живота за народа си и чрезъ това да държишъ сърцата на поколѣнията въ движение презъ вѣковетѣ?

Четитѣ на Георги Мончевъ и Гоце Междурѣчки сѫ имали бой на р. Галикъ между селата Сарѫкьой и Стрѣзово, въ който падналъ тежко раненъ войводата Мончевъ. Четитѣ не сѫ могли да отнесатъ ранения си началникъ и последниятъ падналъ въ пленъ и билъ откаранъ въ Солунъ, дето билъ излѣкуванъ, но когато гърцитѣ узнали, че той е Г. Мончевъ, го унищожили съ вѣчното тѣхно средство — отровата.

Боятъ при Лахна Както при Кукушъ, така и при Лахна боятъ почна още въ 4 ч. пр. пл. съ особено ожесточение и въ 6 ч. вече гърцкитѣ вериги достигнаха до 1000 кр. отъ нашитѣ позиции. Командирътъ на $^{1}/_{10}$ бригада разполагаше съ 16-и и 25-и полкове и 3 батареи, съставляющи неговата бригада, още и 69-и полкъ отъ Драмската бригада, срещу която противникътъ бездействуваше. Къмъ Лахна сѫщо е насочена 1 пл. с. с. батарея и 7-а допълняюща дружина, които пристигатъ едва въ 2 ч. 40 м. сл. пл. Въ 8 ч. на $^{1}/_{10}$ бригада се заповѣдва да настѫпи съ дѣсния си флангъ и да контръатакува по посока завчерашната си позиция, в. 605, обаче, бригадата бѣ ангажирана въ сериозенъ бой, а и отъ заловенъ пленникъ знаеше, че срещу нея действуватъ 1-а и 6-а гърцки дивизии. Положението, споредъ донесението отъ 2 ч. 20 м. сл. пл. на капит. Стефановъ, офицеръ отъ щаба на 2-а армия, пратенъ за връзка при $^{1}/_{10}$ бригада, е било повече отъ добро. Гърцитѣ къмъ 10 ч. 30 м. бѣха повѣли енергично настѫпление на фланга на 25-и п. и бѣха се приближили на 800 кр. Къмъ 11 ч. 7-и доп. полкъ подкрѣпенъ съ една дружина отъ 69-и полкъ, поведе енергично настѫпление противъ дѣсния флангъ на гърцитѣ и ги принуди да отстѫпятъ въ голѣмо безредие. Нашата артилерия ги поражаваше съ кръстосанъ огънь отъ 665 и и 663. Виждаха се цѣли роти да бѣгатъ. Следъ това почна да се води слаба престрелка между 7-и полкъ и дѣснофланговитѣ гърцки части. Нашитѣ флангове сѫ здраво обезпечени. На фронта на 16-и полкъ въ 2 ч. гърцитѣ се опитаха да настѫпятъ, но съвсемъ безъ успехъ. Въ разпореждане на бригадния командиръ има две дружини и взводъ пл. артилерия, взета отъ батареята при 70-и п. Това положение се е запазило до къмъ 5 ч. Следъ това, обаче, борбата почнала да се засилва. Неприятельтъ извадилъ една планинска батарея срещу една отъ дружинитѣ на 16-и полкъ. Дружината не издържала и отстѫпила, като увлѣкла и други. Нѣколко сполучливи гръцки снаряди успѣли да попаднатъ въ коноводитѣ на артилерията, въ които произлѣзло безредие, конетѣ се подплашили и всичко хукнало къмъ моста на Орлякъ. Бригадниятъ командиръ, полк. Петевъ, който билъ до едно време тамъ изчезналъ и нѣмало кой да разпореди. Така, боятъ при Лахна, който можеше да не бѫде изгубенъ, се обърна отъ самосебе си въ едно голѣмо поражение. Това преди всичко се дължи на липсата на самообладание въ полк. Петевъ, при когото е имало 2 роти и съ които той можеше да спре отстѫпващитѣ и да не допусне паниката. Останала безъ водачъ $^1/_{10}$ бригада, се озова безъ заповѣди и скоро отстѫпването ѝ се обърна въ пълна и позорна паника. Дано родината да бѫде запазена отъ подобни началници, които не сѫ разбрали или не искатъ да разбератъ, че въ тежкия часъ мѣстото на началника е на критическия пунктъ. Тукъ началникътъ е дълженъ да положи всичкитѣ си сили, за да може съ честь да излѣзе отъ положението. 25-и полкъ има 348 убити и ранени и 327 безвесть, а 16-и полкъ — 176 убити и ранени и 56 безвесть пропаднали.

Драмската бригада по фронта остана съ 70-и п. и нѣколко батареи, а на фланга всичкото ѝ внимание бѣ привлѣчено отъ боя при Лахна, за кѫдето биде насоченъ 69-и п. и $^1/_2$ пл. батарея. За тукъ сѫщо бѣ изпратенъ и 7-и доп. полкъ. Дружината отъ 69-и п., която бѣ напредъ къмъ Сульово презъ деня, непредупредена за прибирането на полка, е била обградена отъ неприятеля и пленена. Гърцитѣ при Нигрита не предприеха никакви действия. Частитѣ на 7-а дивизия, както ще видимъ следъ малко, се съсрѣдоточаваха и, очевидно, се готвѣха за настѫпателни действия за следния день. Опитътъ показа, че отъ ез. Тахино до р. Галикъ нашитѣ части следваше да се командуватъ отъ единъ общъ тактически началникъ съ ость за действие шосето Серъ—Солунъ. Въ такъвъ случай трѣбва да вѣрваме, че единъ такъвъ началникъ би държалъ силитѣ по свой починъ посъсрѣдоточено, за да не става нужда да ги сътрѣдоточава въ боя по волята на врага, както стана.

11-а дивизия съ двата си полка и артилерията си остава да охранява брѣга отъ Кавала до Орфано. 56-и п. съ 1 не с. с. бат. и 28-а доп. дружина достигнали въ 7 ч. сл. пл. до Серъ, обаче, това никаква полза не принесе за париране нещастието. Тия сили следваше да пристигнатъ тукъ два-три и повече дни по-рано. Но, това не можеше да бѫде, при нашитѣ схващания за боя и за начина за държане силитѣ съсрѣдоточено. Презъ деня началникътъ на 11-а дивизия донася, че е наблюдавано движение предъ пладне на 1 др. 1 бат.

части. Нашитѣ флангове сѫ здраво обезпечени. На фронта на 16-и полкъ въ 2 ч. гърцитѣ се опитаха да настѫпятъ, но съвсемъ безъ успехъ. Въ разпореждане на бригадния командиръ има две дружини и взводъ пл. артилерия, взета отъ батареята при 70-и п. Това положение се е запазило до къмъ 5 ч. Следъ това, обаче, борбата почнала да се засилва. Неприятельтъ извадилъ една планинска батарея срещу една отъ дружинитѣ на 16-и полкъ. Дружината не издържала и отстѫпила, като увлѣкла и други. Нѣколко сполучливи гръцки снаряди успѣли да попаднатъ въ коноводитѣ на артилерията, въ които произлѣзло безредие, конетѣ се подплашили и всичко хукнало къмъ моста на Орлякъ. Бригадниятъ командиръ, полк. Петевъ, който билъ до едно време тамъ изчезналъ и нѣмало кой да распореди. Така, боятъ при Лахна, който можеше да не бѫде изгубенъ, се обърна отъ самосебе си въ едно голѣмо поражение. Това преди всичко се дължи на липсата на самообладание въ полк. Петевъ, при когото е имало 2 роти и съ които той можеше да спре отстѫпващитѣ и да не допусне паниката. Останала безъ водачъ $^{1}|_{10}$ бригада, се озова безъ заповѣди и скоро отстѫпванието ѝ се обърна въ пълна и позорна паника. Дано родината да бѫде запазена отъ подобни началници, които не сѫ разбрали или не искатъ да разбератъ, че въ тежкия часъ мѣстото на началника е на критическия пунктъ. Тукъ началникътъ е дълженъ да положи всичкитѣ си сили, за да може съ честь да излѣзе отъ положението. 25-и полкъ има 348 убити и ранени и 327 безвесть, а 16-и полкъ — 176 убити и ранени и 56 безвесть пропаднали.

Драмската бригада по фронта остана съ 70-и п. и нѣколко батареи, а на фланга всичкото ѝ внимание бѣ привлѣчено отъ боя при Лахна, за кѫдето биде насоченъ 69-и п. и $^{1}|_{2}$ пл. батарея. За тукъ сѫщо бѣ изпратенъ и 7-и доп. полкъ. Дружината отъ 69-и п., която бѣ напредъ къмъ Сульово презъ деня, непредупредена за прибирането на полка, е била обградена отъ неприятеля и пленена. Гърцитѣ при Нигрита не предприеха никакви действия. Частитѣ на 7-а дивизия, както ще видимъ следъ малко, се съсрѣдоточаваха и, очевидно, се готвѣха за настѫпателни действия за следния день. Опитътъ показа, че отъ ез. Тахино до р. Галикъ нашитѣ части следваше да се командуватъ отъ единъ общъ тактически началникъ съ ость за действие шосето Серъ—Солунъ. Въ такъвъ случай трѣбва да вѣрваме, че единъ такъвъ началникъ би държалъ силитѣ по свой починъ посъсрѣдоточено, за да не става нужда да ги сътрѣдоточава въ боя по волята на врага, както стана.

11-а дивизия съ двата си полка и артилерията си остава да охранява брѣга отъ Кавала до Орфано. 56-и п. съ 1 не с. с. бат. и 28-а доп. дружина достигнали въ 7 ч. сл. пл. до Серъ, обаче, това никаква полза не принесе за париране нещастието. Тия сили следваше да пристигнатъ тукъ два-три и повече дни по-рано. Но, това не можеше да бѫде, при нашитѣ схващания за боя и за начина за държане силитѣ съсрѣдоточено. Презъ деня началникътъ на 11-а дивизия донася, че е наблюдавано движение предъ пладне на 1 др. 1 бат.

отъ Дол.-Крушево за Нигрита покрай Тахинското езеро, а отъ пленникъ се узнало, че 12 с. с. оръдия и 1 др. сѫщото сторили на 20 срещу 21 юний. Така още по-ясно се очертава отъ една страна безполезностьта отъ нашето разпръсване на ценни сили за второстепенни задачи, отъ друга колко много неприятельтъ полагаше грижи и последната дружина и последното орѫдие да съсрѣдоточи тамъ, дето се решаваше сѫдбата на войната.

Щабътъ на 2-а армия. Решителнитѣ боеве на 2-а армия се свършиха. Дѣсния й флангъ, подкрѣпенъ отъ $^{2}/_{6}$ бригада, още се задържа при Дойранъ, докато неприятельтъ, който има съзнанието на победителя, доде и ги отблъсне на северъ. $^{2}/_{3}$, $^{1}/_{10}$, Серската и Драмската бригади сѫ принудени да отстѫпватъ значително разстроени, изморени и, главното, безъ поривитѣ на войски, които се водятъ надежно къмъ победа. 11-а дивизия, макаръ и само съ двата си полка, остава на брѣга на морето, отдето единъ десантъ съ значителни сили не бѣ въ интереса на гърцитѣ да правятъ, нито сега при тоя ходъ на борбата, нито петь дена по-рано при почване на войната. $^{2}/_{6}$ бригада пристига въ Дедели, по-скоро за да присѫтствува на нещастието, отколко да вземе участие, за да го избѣгне. 56-и п., 28-а доп. др., разнитѣ тежки, гаубични и полски батареи, които се движеха въ тила, за да се яватъ нѣкѫде въ бойната линия, сѫщо пристигатъ, само за да видятъ погрома и да се заразятъ отъ песимизма на отстѫпващитѣ. Повечето отъ тия ценни сили служатъ въ случая да се запазатъ мостове и за ариергардни позиции на р. Струма. Казано всичко това, ние смѣтаме, че нашето племе още не е развило у себе си чувството на целесъобразность и планосъобразность, както и чувството на доблесть, щото цельта да се постигне или почтенно да се загини. Боеветѣ на 2-а армия до тоя моментъ показватъ липса на планъ за боя, липса на яснота въ цельта и що-годе точность въ измѣрването на измѣримото въ борбата (разстояние, време, огнева сила, походна мощь, превозоспособность на желѣзницитѣ и пр.). Освенъ това не всичкитѣ водачи съзнаваха колосалното значение отъ използуване собствения престижъ за осигуряване победата. Бѣгството на полк. Петевъ отъ поста си, което му повлѣче веднага отстранението и следъ това сѫдъ, е дѣло срамно и наказуемо по законитѣ на всички нации и на всички времена. Нолипсата на проява отъ подчиненъ единъ да замѣсти отсѫтствующия началникъ, трѣбза да накара поколѣнията да се замислятъ. Ние трѣбва да преоценимъ нашата доктрина и нашата дисциплина и да пресъздадемъ нашитѣ началници: Началници, които да съзнаватъ, че е неотразимо нужно въ тежкия часъ сами да изпъкватъ на чело и повлѣкатъ масата за подвизи; началници, готови да положатъ главата си, но цельта да постигнатъ, положението да запазятъ; началници, пламтящи за борба, съзнаващи своята колосална сила да хипнотизиратъ войскитѣ, щомъ сами се яватъ въ редоветѣ на борбата; истински началници първи при настѫплението и последни при отстѫплението. При тоя родъ на мисли пита се, кѫде бѣше мѣстото на генералъ-лейтенантъ Ивановъ и неговиятъ началникъ-щаба, полк. Жековъ? — Генер. Ивановъ вмѣотъ Дол.-Крушево за Нигрита покрай Тахинското езеро, а отъ пленникъ се узнало, че 12 с. с. орждия и 1 др. сжщото сторили на 20 срещу 21 юний. Така още по-ясно се очертава отъ една страна безполезностьта отъ нашето разпръсване на ценни сили за второстепенни задачи, отъ друга колко много неприятельтъ полагаше грижи и последната дружина и последното орждие да съсрѣдоточи тамъ, дето се решаваше сждбата на войната.

Щабътъ на 2-а армия. Решителнитѣ боеве на 2-а армия се свършиха. Дѣсния й флангъ, подкрѣпенъ отъ $^{2}/_{6}$ бригада, още се задържа при Дойранъ, докато неприятельтъ, който има съзнанието на победителя, доде и ги отблъсне на северъ. $^{2}/_{3}$, $^{1}/_{10}$, Серската и Драмската бригади сж принудени да отстжпватъ значително разстроени, изморени и, главното, безъ поривитѣ на войски, които се водятъ надежно къмъ победа. 11-а дивизия, макаръ и само съ двата си полка, остава на брѣга на морето, отдето единъ десантъ съ значителни сили не бѣ въ интереса на гърцитѣ да правятъ, нито сега при тоя ходъ на борбата, нито петь дена по-рано при почване на войната. $^{2}/_{6}$ бригада пристига въ Дедели, по-скоро за да присжтствува на нещастието, отколко да вземе участие, за да го избѣгне. 56-и п., 28-а доп. др., разнитѣ тежки, гаубични и полски батареи, които се движеха въ тила, за да се яватъ нѣкжде въ бойната линия, сжщо пристигатъ, само за да видятъ погрома и да се заразятъ отъ песимизма на отстжпващитѣ. Повечето отъ тия ценни сили служатъ въ случая да се запазатъ мостове и за ариергардни позиции на р. Струма. Казано всичко това, ние смѣтаме, че нашето племе още не е развило у себе си чувството на целесъобразность и планосъобразность, както и чувството на доблесть, щото цельта да се постигне или почтенно да се загини. Боеветѣ на 2-а армия до тоя моментъ показватъ липса на планъ за боя, липса на яснота въ цельта и що-годе точность въ измѣрването на измѣримото въ борбата (разстояние, време, огнева сила, походна мощь, превозоспособность на желѣзницитѣ и пр.). Освенъ това не всичкитѣ водачи съзнаваха колосалното значение отъ използуване собствения престижъ за осигуряване победата. Бѣгството на полк. Петевъ отъ поста си, което му повлѣче веднага отстранението и следъ това сждъ, е дѣло срамно и наказуемо по законитѣ на всички нации и на всички времена.Нолипсата на проява отъ подчиненъ единъ да замѣсти отсжтствующия началникъ, трѣбза да накара поколѣнията да се замислятъ. Ние трѣбва да преоценимъ нашата доктрина и нашата дисциплина и да пресъздадемъ нашитѣ началници: Началници, които да съзнаватъ, че е неотразимо нужно въ тежкия часъ сами да изпъкватъ на чело и повлѣкатъ масата за подвизи; началници, готови да положатъ главата си, но цельта да постигнатъ, положението да запазятъ; началници, пламтящи за борба, съзнаващи своята колосална сила да хипнотизиратъ войскитѣ, щомъ сами се яватъ въ редоветѣ на борбата; истински началници първи при настжплението и последни при отстжплението. При тоя родъ на мисли пита се, кжде бѣше мѣстото на генералъ-лейтенантъ Ивановъ и неговиятъ началникъ-щаба, полк. Жековъ?—Генер. Ивановъ вмѣсто да заобиколи частитѣ си, да ги подбодри и да ги зарази съ своето мжжество и съ своята безспорна борческа мощь, предпочете съ щаба си на полунощь срещу 22 юний да отпжтува за Петричъ: Армията по тоя начинъ въ тоя важенъ часъ не можа да види своя вождъ. А между това, както стрелцитѣ въ боя държатъ въ тежкия часъ едното си око върху лицето на началника, за да прочетатъ, какво има въ неговата душа, така и началницитѣ отъ всички рангове въ тежкия часъ мѣрятъ съ едното си око всѣка стжпка, всѣки жесть и всѣка дума на по-горния началникъ и особено на най-голѣмия. И легендата, която следъ това се създаде, че командующия 2-а армия избѣгалъ чакъ въ Джумая, което не бѣ вѣрно, показва, колко неизмѣримо много петимна бѣ българската армия да вижда при себе си тѣзи, които стояха начело на нея. Дано поколѣнията да разбератъ веднажъ завинаги, че задачата на *началникътъ е да победи или да загине съ честь* и нищо повече.

Заключение. 21 юний бѣше решителенъ день. 2-а армия, зле разхвърлена, безъ идея за елементарно съсрѣдоточение, е отхвърлена на северъ къмъ Дойранъ, Рупелското дефиле, Демирхисаръ, Серъ. 4-а армия, сжщо не щастливо съсрѣдоточена, на лѣвия флангъ има голѣми, но локални успехи, но съ дѣсното си крило изнемогва въ борбата. 5-а армия предприе настжпление, но то не бѣ решително, нито по посока, нито по сили, нито по водене. 1-а и 3-а армии оставатъ още въ пълно бездействие. Какво може да бжде това военно изкуство, нека читателитѣ да сждятъ. Ние вѣрваме, че поколѣнията ще се червятъ отъ срамъ, че нашата храбра армия е била толко зле командувана и водена въ войната съ съюзницитѣ презъ 1913 година.

22 юний.

Ромжния продължава трети день мобилизацията.

Боятъ при Каджбоазъ и св. Никола. *1-а армия* едва въ тоя день, шести по редъ, почва да действува съгласно получената директива и развива следнитѣ действия: *5-а дивизия* завладѣва Кжджбоазкия проходъ съ бой, който излѣзълъ фронталенъ, поради закъснението на *Отдѣлната бригада* (65-и и 66-и полкове), която е следвало да се яви на фланга и тила на неприятеля чрезъ заемане на Кръстена-равнина. Дивизията има 23 убити и 195 ранени и пленила 6 орждия и 70 войника. 1-и артил. полкъ изстрелялъ 1006 снаряди. *9-а дивизия.* Следъ бой, който трая $1^1/_2$ ч. завладя прохода св. Никола и Писана-бука, защищавани отъ 14-и п. III позивъ. Дивизията има 5 убити и 57 ранени и пленила сжщо 6 орждия, 15 ранени и 30 неранени войници. *Видинскиятъ гарнизонъ* изпраща въ Кула отрядъ отъ опълч. дружини и 3 батареи, който въ 2 часа сл. пл. почва да се укрѣпява на 2 км. на западъ отъ Кула, а къмъ Брѣгово 1 опълч. дружина и 2 орждия съ задача да препятствува на неприятеля да мине р. Тимокъ. Действията на 1-а армия не стреснаха сръбското командуване, защото то знаеше за присжтствието на 1-а армия при Бѣлградчикъ и Чупрене и то досега бѣ очаквало всѣки день да полусто да заобиколи частитѣ си, да ги подбодри и да ги зарази съ своето мжжество и съ своята безспорна борческа мощь, предпочете съ щаба си на полунощь срещу 22 юний да отпжтува за Петричъ: Армията по тоя начинъ въ тоя важенъ часъ не можа да види своя вождъ. А между това, както стрелцитѣ въ боя държатъ въ тежкия часъ едното си око върху лицето на началника, за да прочетатъ, какво има въ неговата душа, така и началницитѣ отъ всички рангове въ тежкия часъ мѣрятъ съ едното си око всѣка стжпка, всѣки жесть и всѣка дума на по-горния началникъ и особено на най-голѣмия. И легендата, която следъ това се създаде, че командующия 2-а армия избѣгалъ чакъ въ Джумая, което не бѣ вѣрно, показва, колко неизмѣримо много петимна бѣ българската армия да вижда при себе си тѣзи, които стояха начело на нея. Дано поколѣнията да разбератъ веднажъ завинаги, че задачата на *началникътъ е да победи или да загине съ честь* и нищо повече.

Заключение. 21 юний бѣше решителенъ день. 2-а армия, зле разхвърлена, безъ идея за елементарно съсрѣдоточение, е отхвърлена на северъ къмъ Дойранъ, Рупелското дефиле, Демирхисаръ, Серъ. 4-а армия, сжщо не щастливо съсрѣдоточена, на лѣвия флангъ има голѣми, но локални успехи, но съ дѣсното си крило изнемогва въ борбата. 5-а армия предприе настжпление, но то не бѣ решително, нито по посока, нито по сили, нито по водене. 1-а и 3-а армии оставатъ още въ пълно бездействие. Какво може да бжде това военно изкуство, нека читателитѣ да сждятъ. Ние вѣрваме, че поколѣнията ще се червятъ отъ срамъ, че нашата храбра армия е била толко зле командувана и водена въ войната съ съюзницитѣ презъ 1913 година.

22 юний.

Ромжния продължава трети день мобилизацията.

Боятъ при Каджбоазъ и св. Никола. *1-а армия* едва въ тоя день, шести по редъ, почва да действува съгласно получената директива и развива следнитѣ действия: *5-а дивизия* завладѣва Кжджбоазкия проходъ съ бой, който излѣзълъ фронталенъ, поради закъснението на *Отдълната бригада* (65-и и 66-и полкове), която е следвало да се яви на фланга и тила на неприятеля чрезъ заемане на Кръстена-равнина. Дивизията има 23 убити и 195 ранени и пленила 6 орждия и 70 войника. 1-и артил. полкъ изстрелялъ 1006 снаряди. *9-а дивизия.* Следъ бой, който трая $1^1/_2$ ч. завладя прохода св. Никола и Писана-бука, защищавани отъ 14-и п. III позивъ. Дивизията има 5 убити и 57 ранени и пленила сжщо 6 орждия, 15 ранени и 30 неранени войници. *Видинскиятъ гарнизонъ* изпраща въ Кула отрядъ отъ опълч. дружини и 3 батареи, който въ 2 часа сл. пл. почва да се укрѣпява на 2 км. на западъ отъ Кула, а къмъ Брѣгово 1 опълч. дружина и 2 орждия съ задача да препятствува на неприятеля да мине р. Тимокъ. Действията на 1-а армия не стреснаха сръбското командуване, защото то знаеше за присжтствието на 1-а армия при Бѣлоградчикъ и Чупрене и то досега бѣ очаквало всѣки день да получи известията, които презъ деня му пристигнаха за настжпването на цѣли две български дивизии къмъ старитѣ предѣли на Сърбия. Мобилизацията на Ромжния, даваше му отъ друга страна надежди, че това българско настжпление, не ще може да се развие, а успéхитѣ на гърцитѣ презъ деня го затвърдиха въ убеждението, че войната срещу българитѣ се води споредъ плана и че тоя планъ е единствения, който и ще позволи да се постигне победата. Сърбското командуване бѣ изучило тая евентуалность и имаше установенъ плана, какъ да й се противопостави. Съ треторазрядни, опълченски части то обезсиляваше цѣли десеть български полка и множество батареи, като запазваше първоразряднитѣ и второразряднитѣ си сили строго съсрѣдоточени въ Македония, близо до своя съюзникъ, за взаимно съдействие и подпомагане. Така, ударътъ на 1-а армия не се явяваше за сърбитѣ нито изненада, нито нещо опасно за изхода на войната.

Бездействието при Власина. 3-а армия тоя день сжщо се приготвя да развие действия, съгласно получената миналия день директива. *13-а дивизия*, въ чийто съставъ влиза и $^{1}/_{1}$ *бригада* общо съ 20 батареи, заема изходно положение срещу Пиротъ, за да мине границата, но не извършва това последно, защото очаква да се проявать действията на 1-а армия срещу сжщия укрѣпенъ пунктъ отъ северъ. Въ първа линия заставатъ 3 п. полка съ 11 батареи отъ Изатовци презъ Петерлажъ до Власа, а въ втора—2 полка и 6 батареи при Берово и Дол.-Невля. *Конната дивизия*, усилена съ 2 дружини отъ $^{2}/_{1}$ бригада въ движенчето си отъ Трънъ за Враня едва достигна до с. Клисура на българска територия. Отъ нейнитѣ конно-пионерни взводове, изпратени да разрушатъ желѣзницата въ долината на Морава, нито единъ не успѣва да мине границата, заета отъ сърбитѣ. По тоя начинъ хубавата и мощната българска конна дивизия въ сждбоноснитѣ дни на борбата остава съвършено безполезна за осигуряване на най-малкия даже успехъ.

Бездействието на 5-а армия. 5-а армия презъ деня не развива никакви действия. Нещо повече, тя, загрижена за дѣсния си флангъ и за обезпечение посоката къмъ Босилиградъ, изпраща 2 роти, 1 батарея и 1 ескадронъ между Болийска и Беркова. Между това въ 3 ч. сл. пл. получава се заповѣдь отъ главната квартира, 5-а армия да действува енергично, понеже положението на 2-а армия било трудно. 3-а армия щѣла да настжпи на 23.VI. къмъ Сурдулица, което 5-а армия да използува за достигане решителни резултати. Въ изпълнение на това командующия 5-а армия заповѣдалъ за 23. VI. маневрената група да настжпи и атакува неприятеля на линията Църноокъ, Побиенъ-камъкъ, Голешъ съ цель да я разбие и раздѣли главната неприятелска маса, като по тоя начинъ гарантира по-нататъшнитѣ действия на армията. За осигуряване това следвало частитѣ отъ първата линия на граничния вододѣлъ да приковаватъ неприятеля. По тоя начинъ 21 и 22.VI. се минаватъ въ предвижение на частитѣ за заемане изходно положение за действията на 23. VI. 5-и артил. полкъ на Равна-нива, Деве-баиръ изстрелва 167 снаряди. *Маневрената група* ($^{1}/_{4}$ бр. и 45-и и 71-и п. 6 кон. п. и 4-а пион. др.) се чи известията, които презъ деня му пристигнаха за настжпването на цѣли две български дивизии къмъ старитѣ предѣли на Сърбия. Мобилизацията на Ромжния, даваше му отъ друга страна надежди, че това българско настжпление, не ще може да се развие, а успехитѣ на гърцитѣ презъ деня го затвърдиха въ убеждението, че войната срещу българитѣ се води споредъ плана и че тоя планъ е единствения, който и ще позволи да се постигне победата. Сърбското командуване бѣ изучило тая евентуалность и имаше установенъ плана,какъ да й се противопостави.Съ треторазрядни, опълченски части то обезсиляваше цѣли десеть български полка и множество батареи, като запазваше първоразряднитѣ и второразряднитѣ си сили строго съсрѣдоточени въ Македония, близо до своя съюзникъ, за взаимно съдействие и подпомагане. Така, ударътъ на 1-а армия не се явяваше за сърбитѣ нито изненада, нито нещо опасно за изхода на войната.

Бездействието при Власина. 3 - а армия тоя день сжщо се приготвя да развие действия, съгласно получената миналия день директива. *13 - а дивизия*, въ чийто съставъ влиза и $^1/_1$ *бригада* общо съ 20 батареи, заема изходно положение срещу Пиротъ, за да мине границата, но не извършва това последно, защото очаква да се проявятъ действията на 1-а армия срещу сжщия укрѣпенъ пунктъ отъ северъ. Въ първа линия заставатъ 3 п. полка съ 11 батареи отъ Изатовци презъ Петерлажъ до Власа, а въ втора—2 полка и 6 батареи при Берово и Дол. - Невля. *Конната дивизия*, усилена съ 2 дружини отъ $^2/_1$ бригада въ движенчето си отъ Трънъ за Враня едва достигна до с. Клисура на българска територия. Отъ нейнитѣ конно-пионерни взводове, изпратени да разрушатъ желѣзницата въ долината на Морава, нито единъ не успѣва да мине границата, заета отъ сърбитѣ. По тоя начинъ хубавата и мощната българска конна дивизия въ сждбоноснитѣ дни на борбата остава съвършено безполезна за осигуряване на най-малкия даже успехъ.

Бездействието на 5-а армия. 5-а армия презъ деня не развива никакви действия. Нещо повече, тя, загрижена за дѣсния си флангъ и за обезпечение посоката къмъ Босилиградъ, изпраща 2 роти, 1 батарея и 1 ескадронъ между Болийска и Ђеркова. Между това въ 3 ч. сл. пл. получава се заповѣдь отъ главната квартира, 5-а армия да действува енергично, понеже положението на 2-а армия било трудно. 3-а армия цѣла да настжпи на 23.VI. къмъ Сурдулица, което 5-а армия да използува за достигане решителни резултати. Въ изпълнение на това командуюещия 5-а армия заповѣдалъ за 23. VI. маневрената група да настжпи и атакува неприятеля на линията Църноокъ, Побиенъ-камъкъ, Голешъ съ цель да я разбие и раздѣли главната неприятелска маса, като по тоя начинъ гарантира по-нататъшнитѣ действия на армията. За осигуряване това следвало частитѣ отъ първата линия на граничния вододѣлъ да приковаватъ неприятеля. По тоя начинъ 21 и 22.VI. се минаватъ въ предвижение на частитѣ за заемане изходно положение за действията на 23. VI. 5-и артил. полкъ на Равна-нива, Деве-баиръ изстрелва 167 снаряди. *Маневрената група* ($^1/_4$ бр. и 45-и и 71-и п. 6 кон. п. и 4-а пион. др.) се съсрѣдоточаватъ при Долно-село, в. Арамлия, с. Гурбановци. *12-а дивизия* и $^{3}/_{4}$ *бригада* оставатъ на позицията на граничния вододѣлъ северно и южно отъ Девебаиръ. Заставитѣ, оставени на позицията отъ миналия день, сж отблъснати отъ неприятеля и отстжпили. Една рота е заела в. Баждарица. *Страничното прикритие* на Руенъ остава на позицията, безъ да предприеме действия. То е усилено съ две роти.

Боятъ на Брѣгалница и Султанъ-тепе. Шести день. *Македоно-Одринското опълчение* миналия день получи заповѣдь да се съсрѣдоточи на дѣсния флангъ на Рилската дивизия, за да охранява фланга и се противопостави на неприятеля, като заеме фронтъ на западъ. До тоя день действията на опълчението бѣха насочени на северъ и фактически тѣ имаха повече значение за 5-а, отколкото за 4-а армия. Тая заповѣдь бѣ получена на полунощь и време за разпореждаве не оставаше, а частитѣ заемаха фронтъ отъ 18 клм. въ най-пресѣчена планинска мѣстность. Началникътъ на опълчението заповѣда 1-а бригада (8 др. и 4 пл. бат.) да заеме позиция на дѣсния флангъ на Рилската дивизия на кота 1050, между Нивичане и Лѣшке, а останалитѣ 7 др. 2 с.с. и 3 не с.с. бат. да образуватъ отзадъ и въ дѣсно отбранително стжпало на хребета Дълги-дѣлъ, между Султанъ-тепе и Кочане, като срещу Султанъ-тепе се остави единъ малъкъ заслонъ. Обаче, работитѣ се развиха не точно така, както нареждаше тая заповѣдь. Планинската артилерия при 1-а бригада отъ позицията при Пониква, северно отъ Пашаджиково, напустнала мѣстото си, водена отъ подполк. Бояджиевъ, безъ заповѣдь и безъ да предупреди пехотния началникъ на позицията. Самиятъ командиръ на 1-а бригада получилъ заповѣдьта за новата му задача сутриньта, когато дружинитѣ му сж били ангажирани въ бой съ неприятеля, а дѣснофланговитѣ 4-а, 6-а и 2-а дружини сж настжпвали срещу лѣвия флангъ на сърбитѣ. Заети така тия осемъ дружини въ бой безъ артилерия отъ наша страна, не сж могли да се оттеглятъ и командирътъ на бригадата, смѣтайки, че задачата може да изпълнява и на старата си позиция, решилъ, да остане на нея и разпореждане за изпълнение на заповѣдьта не направилъ. Деветѣ дружини, картечниятъ взводъ и 8-а пл. с. с. батарея, които до тоя день действуваха при самия в. Султанъ-тепе, вмѣсто да се насочатъ къмъ Дълги-дѣлъ или просто да останатъ на мѣстото си — това не бѣ заповѣдано, което бѣ грѣшка — се оттеглятъ чакъ на Баня-чука, далече въ тила на опълчението и съседитѣ. Останалитѣ 5 дружини сутриньта заеха позиция на Дълги-дѣлъ съ фронтъ на западъ. Ето така въ желанието и привичката да се изпълни една получена заповѣдь, която сега е ясно, че просто не трѣбваше да се изпълнява, М.-О. опълчение на 22-и юний се опита да ориентира усилията си вмѣсто къмъ северъ, както бѣха до сега, къмъ западъ както се искаше отъ командующи 4-а армия. Но, както при всѣка смѣна на направлението се губи сила, време и преимущества, така и тукъ въ тая силно планинска мѣстность смѣната на посоката въ действията предизвика лишна умора и голѣмитѣ случайности за неполучаване на време засъсрѣдоточаватъ при Долно-село, в. Арамлия, с. Гурбановци. *12-а дивизия* и $^{3}/_{4}$ *бригада* оставатъ на позицията на граничния вододѣлъ северно и южно отъ Девебаиръ. Заставитѣ, оставени на позицията отъ миналия день, сѫ отблъснати отъ неприятеля и отстѫпили. Една рота е заела в. Баждарица. *Страничното прикритие* на Руенъ остава на позицията, безъ да предприеме действия. То е усилено съ две роти.

Боятъ на Брѣгалница и Султанъ-тепе. Шести день. *Македоно-Одринското опълчение* миналия день получи заповѣдь да се съсрѣдоточи на дѣсния флангъ на Рилската дивизия, за да охранява фланга и се противопостави на неприятеля, като заеме фронтъ на западъ. До тоя день действията на опълчението бѣха насочени на северъ и фактически тѣ имаха повече значение за 5-а, отколкото за 4-а армия. Тая заповѣдь бѣ получена на полунощь и време за разпореждаве не оставаше, а частитѣ заемаха фронтъ отъ 18 клм. въ най-пресѣчена планинска мѣстность. Началникътъ на опълчението заповѣда 1-а бригада (8 др. и 4 пл. бат.) да заеме позиция на дѣсния флангъ на Рилската дивизия на кота 1050, между Нивичане и Лѣшке, а останалитѣ 7 др. 2 с.с. и 3 не с.с. бат. да образуватъ отзадъ и въ дѣсно отбранително стѫпало на хребета Дълги-дѣлъ, между Султанъ-тепе и Кочане, като срещу Султанъ-тепе се остави единъ малъкъ заслонъ. Обаче, работитѣ се развиха не точно така, както нареждаше тая заповѣдь. Планинската артилерия при 1-а бригада отъ позицията при Пониква, северно отъ Пашаджиково, напустнала мѣстото си, водена отъ подполк. Бояджиевъ, безъ заповѣдь и безъ да предупреди пехотния началникъ на позицията. Самиятъ командиръ на 1-а бригада получилъ заповѣдьта за новата му задача сутриньта, когато дружинитѣ му сѫ били ангажирани въ бой съ неприятеля, а дѣснофланговитѣ 4-а, 6-а и 2-а дружини сѫ настѫпвали срещу лѣвия флангъ на сърбитѣ. Заети така тия осемъ дружини въ бой безъ артилерия отъ наша страна, не сѫ могли да се оттеглятъ и командирътъ на бригадата, смѣтайки, че задачата може да изпълнява и на старата си позиция, решилъ, да остане на нея и разпореждане за изпълнение на заповѣдьта не направилъ. Двете дружини, картечниятъ взводъ и 8-а пл. с. с. батарея, които до тоя день действуваха при самия в. Султанъ-тепе, вмѣсто да се насочатъ къмъ Дълги-дѣлъ или просто да останатъ на мѣстото си — това не бѣ заповѣдано, което бѣ грѣшка — се оттеглятъ чакъ на Баня-чука, далече въ тила на опълчението и съседитѣ. Останалитѣ 5 дружини сутриньта заеха позиция на Дълги-дѣлъ съ фронтъ на западъ. Ето така въ желанието и привичката да се изпълни една получена заповѣдь, която сега е ясно, че просто не трѣбваше да се изпълнява, М.-О. опълчение на 22-и юний се опита да ориентира усилията си вмѣсто къмъ северъ, както бѣха до сега, къмъ западъ както се искаше отъ командующи 4-а армия. Но, както при всѣка смѣна на направлението се губи сила, време и преимущества, така и тукъ въ тая силно планинска мѣстность смѣната на посоката въ действията предизвика лишна умора и голѣмитѣ случийности за неполучаване на време заповѣдьта отъ 1-а бригада, напущане артилерията безъ заповѣдь и оттеглянето на частитѣ, действующи непосредствено срещу самия в. Султанъ-тепе чакъ на Истибаня. Осемтѣ дружини на старата си позиция при Пониква и кота 1050 водиха мѫжественно борбата съ неприятеля до пладне, къмъ което време, останали безъ артилерия, а обстрелвани отъ неприятелската въ упоръ, почнаха да отстѫпватъ къмъ Дълги-дѣль задъ позицията на отбранителното стѫпало. Тия дружини дадоха 224 души убити и ранени и изгубиха една рота отъ настѫпващитѣ дружини, която биде обградена въ горриститѣ пространства предъ позицията и пленена.

$^2/_4$ *бригада и 7-а дивизия* оставатъ на позицията си на висота 367 на 3 клм. западно отъ Кочане безъ сериозни действия и безъ сериозни грижи да подържатъ здрава връзка съ М.-О. опълчение въ дѣсно. По тоя начинъ борбата презъ деня оставаше да се води само съ 1-а бригада отъ М.-О. опълчение и късно 8-и полкъ е насоченъ да запази фланга на $^2/_4$ бр. и 7-а див., който полкъ къмъ 8 ч. сл. пл. контъратакува сърбитѣ, които бѣха водили борба съ опълченцитѣ, бѣха заели позицията имъ и къмъ 2 часа вече следваха нерешително по следитѣ на отстѫпващитѣ македонски дружини отъ к. 1050 и Пониква къмъ Бѣли и Ястремникъ. Атаката на 8-и полкъ бѣше смѣла, победоносна и завършена съ продължително ура. Нощьта завари 2-а и 3-а бригади отъ М.-О. опълчение на позицията имъ. 1-а бригада отъ сѫщото опълчение — при Истибаня. 24-и полкъ, който заемаше позицията при к. 367 имаше 106 души, а 31-и полкъ — 247 убити и ранени.

„Моравската дивизия II позивъ, казва цитирания сръбски източникъ, продължи настѫплението си и вечерьта е заношувала съ една група на линията на с. Нивичане — Ястремникъ (това е тая която действуваше срещу 1-а бр. отъ М.-О. опълчение Б. авт.), а съ друга западно Кочане. Единъ пехотенъ полкъ е билъ оставенъ на Райчинъ-ридъ. Конната дивизия съ една бригада е съдействувала на Морав. дивизия II п. при настѫплението ѝ по посока на с. Спанчево, а съ другата бригада е продължила връзка съ лѣвия флангъ на 3-а армия. Около 10 ч. пр. пл. началникътъ на Дунав. див. (следъ като сърбитѣ разбраха, че нашитѣ две дружини, които действуваха предъ самия Султанъ-тепе сѫ отстѫпили Б. авт.) заповѣда да се настѫпи къмъ в. Китка, който пунктъ къмъ пладне е билъ заетъ отъ сърбитѣ. Следъ заемането на Китка, началникътъ на дѣсниятъ участъкъ отъ Дунав. див. I п. формира единъ отрядъ отъ две дружини и две пл. орждия, за да продължи настѫплението и да разшироча успеха отъ с. Баня до Кочане, при това отрядътъ е трѣбвало да подържа връзка съ 3-и полкъ II позивъ, който полкъ съ 2 пл. орждия е билъ насоченъ къмъ Пашаджикъ, за да съдействува на частитѣ настѫпващи отъ Райчинъ-ридъ. . . Шумад. див. I п. е стигнала при Кадрифакли, задъ центъра на 3-а армия, следъ като е извършила единъ уморителенъ маршъ и следъ като бѣ взела участие въ двудневнитѣ борби около Райчинъ-ридъ".

При все това, началникътъ на 7-а дивизия смѣтна положението на дѣсния си флангъ компрометирано, а позицията командующа отъ неприятеля и даде заповѣдь дивизията и $^2/_4$ бригада да отстѫпатъ 15 клм. назадъ на височитѣ при Безиково и Баня-чука. Началникътъ на опълчението вечерьта узна това отъ самитѣ отстѫпващи части и следъ доклада на началникъ щаба, който бѣ отишълъ при началника на 7 дивизия, даде въ 11 ч. презъ нощьта сѫщо заповѣдь повѣдьта отъ 1-а бригада, напущане артилерията безъ заповѣдь и оттеглянето на частитѣ, действующи непосредствено срещу самия в. Султанъ-тепе чакъ на Истибаня. Осемтѣ дружини на старата си позиция при Пониква и кота 1050 водиха мѫжествено борбата съ неприятеля до пладне, къмъ което време, останали безъ артилерия, а обстрелвани отъ неприятелската въ упоръ, почнаха да отстѫпватъ къмъ Дълги-дѣль задъ позицията на отбранителното стѫпало. Тия дружини дадоха 224 души убити и ранени и изгубиха една рота отъ настѫпващитѣ дружини, която биде обградена въ гориститѣ пространства предъ позицията и пленена.

$^{2}/_{4}$ *бригада и 7-а дивизия* оставатъ на позицията си на висота 367 на 3 клм. западно отъ Кочане безъ сериозни действия и безъ сериозни грижи да подържатъ здрава връзка съ М.-О. опълчение въ дѣсно. По тоя начинъ борбата презъ деня оставаше да се води само съ 1-а бригада отъ М.-О. опълчение и късно 8-и полкъ е насоченъ да запази фланга на $^{2}/_{4}$ бр. и 7-а див., който полкъ къмъ 8 ч. сл. пл. контъратакува сърбитѣ, които бѣха водили борба съ опълченцитѣ, бѣха заели позицията имъ и къмъ 2 часа вече следваха нерешително по следитѣ на отстѫпващитѣ македонски дружини отъ к. 1050 и Пониква къмъ Бѣли и Ястремникъ. Атаката на 8-и полкъ бѣше смѣла, победоносна и завършена съ продължително ура. Нощьта завари 2-а и 3-а бригади отъ М.-О. опълчение на позицията имъ. 1-а бригада отъ сѫщото опълчение — при Истибаня. 24-и полкъ, който заемаше позицията при к. 367 имаше 106 души, а 31-и полкъ — 247 убити и ранени.

> „Моравската дивизия II позивъ, казва цитирания сърбски източникъ, продължи настѫплението си и вечерьта е заноцщувала съ една група на линията на с. Нивичане — Ястремникъ (това е тая която действуваше срещу 1-а бр. отъ М.-О. опълчение Б. авт.), а съ друга западно Кочане. Единъ пехотенъ полкъ е билъ оставенъ на Райчинъ-ридъ. Конната дивизия съ една бригада е съдействувала на Морав. дивизия II п. при настѫплението ѝ по посока на с. Спанчево, а съ другата бригада е продължила връзка съ лѣвия флангъ на 3-а армия. Около 10 ч. пр. пл. началникътъ на Дунав. див (следъ като сърбитѣ разбраха, че нашитѣ две дружини, които действуваха предъ самия Султанъ-тепе сѫ отстѫпили Б. авт.) заповѣда да се настѫпи къмъ в. Китка, който пунктъ къмъ пладне е билъ заетъ отъ сърбитѣ. Следъ заемането на Китка, началникътъ на дѣсниятъ участъкъ отъ Дунав. див. I п. формира единъ отрядъ отъ две дружини и две пл. орѫдия, за да продължи настѫплението и да разшироч̀и успеха отъ с. Баня до Кочане, при това отрядътъ е трѣбвало да подържа връзка съ 3-и полкъ II позивъ, който полкъ съ 2 пл. орѫдия е билъ насоченъ къмъ Пашаджикъ, за да съдействува на частитѣ настѫпващи отъ Райчинъ-ридъ. . . Шумад. див. I п. е стигнала при Кадрифакли, задъ центъра на 3-а армия, следъ като е извършила единъ уморителенъ маршъ и следъ като бѣ взела участие въ двудневнитѣ борби около Райчинъ-ридъ“.

При все това, началникътъ на 7-а дивизия смѣтна положението на дѣсния си флангъ компрометирано, а позицията командующа отъ неприятеля и даде заповѣдь дивизията и $^{2}/_{4}$ бригада да отстѫпатъ 15 клм. назадъ на висотитѣ при Безиково и Баня-чука. Началникътъ на опълчението вечерьта узна това отъ самитѣ отстѫпващи части и следъ доклада на началникъ щаба, който бѣ отишълъ при началника на 7 дивизия, даде въ 11 ч. презъ нощьта сѫщо заповѣдь

М.-О. опълчение да отстжпи за Баня-чука. Така завършиха боеветѣ на дѣсното крило на 4-а армия на Брѣгалница и Султанъ-тепе. И това отстжпление се предприе не защото неприятельтъ имаше тукъ числено надмощие — тъкмо противното бѣ вѣрно — а като психологически резултатъ отъ изгубеното сражение на Брѣгалница, изгубено поради най-лошото насочване на бойнитѣ сили на България на театъра на войната и театъра на полесражението.

8-а дивизия прекарва деня въ затишие на позицията си. Нѣколко дружини отъ 30-и и 52-и полкове сж насочени по посока Аргюлица — Улярци за съдействие на 7-а дивизии, но както видѣхме из-по-горе, това не допринесе нищо сериозно. $^2/_8$ артил. отдѣл. е изстреляло 100 снаряди. *2-а дивизия* се съсрѣдоточава при Драгоево, като остава една дружина и 2 пл. орждия да охраняватъ ст. Криволакъ. $^1/_3$ *бригада* (11-и и 49-и п. 3 пол. и 1 пл. батареи и 1 ескадронъ) е натоварена да охранява лѣвия брѣгъ на Брѣгалница отъ фланга на $^3/_2$ бригада до Вардаръ. Действията тукъ презъ деня сж насочени срещу неприятель, който миналъ рѣката при с. Ямурларци и Скандалица. 40-и полкъ отъ $^3/_2$ *бригада*, която заемаше позиция на лѣвия флангъ на 8-а дивизия до р. Лжкавица, пристигналъ на помощь и неприятельтъ билъ отбитъ съ доста загуби за него. 11-и полкъ има 64, а 40-и полкъ — 21 убити и ранени. $^1/_8$ *бригада* е насочена къмъ Ловъкъ и Аргюлица. Тукъ ще се съсрѣдоточи и 2-а дивизия съ 9 полски и 3 планински батареи, за което въ 3 часа сл. пл. е дадена заповѣдь отъ командующия армията. Задачата на тия сили ще бжде да се нахвърлятъ срещу фланга на неприятеля, който действува срещу 7-а дивизия. Маневърътъ самъ по себе си е отличенъ, но е късенъ. При все това, както сега се виждатъ действията, маневърътъ обещава да даде отлични резултати, за да не кажемъ решителни. Сърбската армия вече се чувствуваше доста уморена и холерата вече бѣше я посетила, за да я направи още по-слаба. При това, докато нашата сила се насочва къмъ едно наше слабо мѣсто неприятельтъ отъ това мѣсто презъ деня се е отслабилъ съ цѣлата Шумадийска див. I позивъ. Нашитѣ действия не изхождатъ отъ единъ планъ, а сж наложени отъ събитията; сжщото става и съ сърбитѣ, което показва, че сърбитѣ вънъ отъ идеята да се отбраняватъ нѣмаха една ясна стратегическа настжпателна идея.

Действията на четитѣ. Четитѣ на Хр. Чернопѣевъ, Кр. Зографовъ, Пав. Христовъ, П. Чаулевъ и пр. заели въ 11 ч. пр. пл. Неготино, посрещнати отъ цѣлото село съ хоругви и сълзи отъ умиление. Следъ това тия чети настжпили за ст. Градско, дето е трѣбвало да настжпи сжщо и дружината отъ 50-и полкъ, за да заематъ станцията и пленятъ находящия се тамъ обозъ. Четата на на Хр. Чернопѣевъ нощувала въ чиф. Паликура. За посрещането на четитѣ въ Неготино въ дневника на сжщата чета е писано:

> Тѣ, селенитѣ, бѣха живѣли цѣли три дни подъ звуковетѣ на силната артилерийска и пушечна стрелба, която се водѣше на укрѣпената отъ сърбитѣ позиция на лѣвия брѣгъ на Вардаръ срещу ст. Криволакъ, съ молитви на уста за победа на българското оржжие, и когато тази сутринь осъмнаха безъ сърби, и когато се научили, че позицията е превзета, тѣ бѣха вече

М.-О. опълчение да отстжпи за Баня-чука. Така завършиха боеветѣ на дѣсното крило на 4-а армия на Брѣгалница и Султанъ-тепе. И това отстжпление се предприе не защото неприятельтъ имаше тукъ числено надмощие — тъкмо противното бѣ вѣрно — а като психологически резултатъ отъ изгубеното сражение на Брѣгалница, изгубено поради най-лошото насочване на бойнитѣ сили на България на театъра на войната и театъра на полесражението.

8-а дивизия прекарва деня въ затишие на позицията си. Нѣколко дружини отъ 30-и и 52-и полкове сж насочени по посока Аргюлица — Улярци за съдействие на 7-а дивизии, но както видѣхме по-горе, това не допринесе нищо сериозно. $^{2}/_{8}$ артил. отдѣл. е изстреляло 100 снаряди. *2-а дивизия* се съсрѣдоточава при Драгоево, като остава една дружина и 2 п.і. орждия да охраняватъ ст. Криволакъ. $^{1}/_{3}$ *бригада* (11-и и 49-и п. 3 пол. и 1 пл. батареи и 1 ескадронъ) е натоварена да охранява лѣвия брѣгъ на Брѣгалница отъ фланга на $^{3}/_{2}$ бригада до Вардаръ. Действията тукъ презъ деня сж насочени срещу неприятель, който миналъ рѣката при с. Ямурларци и Скандалица. 40-и полкъ отъ $^{3}/_{2}$ *бригада*, която заемаше позиция на лѣвия флангъ на 8-а дивизия до р. Лжкавица, пристигналъ на помощь и неприятельтъ билъ отбитъ съ доста загуби за него. 11-и полкъ има 64, а 40-и полкъ — 21 убити и ранени. $^{1}/_{6}$ *бригада* е насочена къмъ Ловъкъ и Аргюлица. Тукъ ще се съсрѣдоточи и 2-а дивизия съ 9 полски и 3 планински батареи, за което въ 3 часа сл. пл. е дадена заповѣдь отъ командующия армията. Задачата на тия сили ще бжде да се нахвърлятъ срещу фланга на неприятеля, който действува срещу 7-а дивизия. Маневърътъ самъ по себе си е отличенъ, но е късенъ. При все това, както сега се виждатъ действията, маневърътъ обещава да даде отлични резултати, за да не кажемъ решителни. Сърбската армия вече се чувствуваше доста уморена и холерата вече бѣше я посетила, за да я направи още по-слаба. При това, докато нашата сила се насочва къмъ едно наше слабо мѣсто неприятельтъ отъ това мѣсто презъ деня се е отслабилъ съ цѣлата Шумадийска див. I позивъ. Нашитѣ действия не изхождатъ отъ единъ планъ, а сж наложени отъ събитията; сжщото става и съ сърбитѣ, което показва, че сърбитѣ вънъ отъ идеята да се отбраняватъ нѣмаха една ясна стратегическа настжпателна идея.

Действията на четитѣ. Четитѣ на Хр. Чернопѣевъ, Кр. Зографовъ, Пав. Христовъ, П. Чаулевъ и пр. заели въ 11 ч. пр. пл. Неготино, посрещнати отъ цѣлото село съ хоругви и сълзи отъ умиление. Следъ това тия чети настжпили за ст. Градско, дето е трѣбвало да настжпи сжщо и дружината отъ 50-и полкъ, за да заематъ станцията и пленятъ находящия се тамъ обозъ. Четата на на Хр. Чернопѣевъ нощувала въ чиф. Паликура. За посрещането на четитѣ въ Неготино въ дневника на сжщата чета е писано:

> Тѣ, селенитѣ, бѣха живѣли цѣли три дни подъ звуковетѣ на силната артилерийска и пушечна стрелба, която се водѣше на укрѣпената отъ сърбитѣ позиция на лѣвия брѣгъ на Вардаръ срещу ст. Криволакъ, съ молитви на уста за победа на българското оржжие, и когато тази сутринь осъмнаха безъ сърби, и когато се научили, че позицията е превзета, тѣ бѣха вече

вънъ отъ себе си. Нещастници, тѣ — пъкъ и азъ — не знаехме, че сърбитѣ пакъ ще додатъ въ селото имъ.

Четитѣ на Мил. Матовъ, Славчо Пирчевъ и пр. настжпили презъ Гор. Дарчевица за Мориховско, посрещани отъ населението съ голѣма радость и тържества. Още по-на югъ при Рожденъ пристигатъ четитѣ на В. Чакаларовъ, Ив. Поповъ, Дяконъ Евстатий и пр. Отъ Воденъ срещу четитѣ била изпратена гърцка войска съ 2 пл. орждия, която презъ деня заела Сжботско.

Боятъ при Дойранъ Презъ миналата нощь $^{3}/_{3}$ бригада оставила при с. Покели и в. Хисаръ предни части, а съ главнитѣ сили заела позиция отъ кота 535 (в. Дубъ) до Дойранъ, като имала едно странично прикритие 1 дружина къмъ Богородица. Презъ деня е било тихо. Къмъ пладне неприятелски колони се показали предъ бригадата, но били разпръснати отъ огъня на 5 наши батареи. Въ 3 ч. сл.пл. гърцитѣ развили настжплението си съ дѣсния флангъ отъ Крондирци къмъ в. Хисаръ, безъ да го продължатъ повече и боятъ се прекратилъ. На полесражението въ 10 ч. пр. пл. пристигатъ 2 дружини отъ 36-и, 1 др. отъ 50 п. и 1 пол. с.с. батарея съ форсиранъ маршъ, а вечерьта пристига и останалата часть на $^{2}/_{6}$ бригада, която изпрати 2 дружини срещу Гевгелий, а съ 4 дружини се установи на дѣсния флангъ при с. Бекярли. Началствуването поема началника на 6-а дивизия генералъ Теневъ. Той разпоредилъ 1 др. съ 1 пол. бат. да заеме позиция на северъ отъ Дойранското езеро между кота 610 и с. Хасанли.

Отстжплението на центъра на 2-а армия на Рупелъ Споредъ заповѣдьта на началника на 3-а дивизия 29-и п., 3 пол. бат. и $3^{1}/_{2}$ ескадрона заели за отбрана масива Круша-балканъ на две групи при с. Попово на западния брѣгъ на Дойранското езеро за запазване пжтя Дойранъ—Порой и при с. Саракли и. к 848— за пжтя Кукушъ—Дол.-Порой. $^{2}/_{3}$ бригада и Серската бригада продължили отстжплението и достигнали главната позиция с.-з. отъ Демирхисаръ, дето веднага почватъ да се окопаватъ. $^{1}/_{10}$ бригада, Драмската бригада, 7-и доп. полкъ, 28-а доп. дружини и 56-и п. отъ 11-а дивизия всички подъ началството на полк. Атанасовъ заели лѣвия брѣгъ на Струма отъ Демирхисаръ до ез. Тахино, вечерьта, обаче, и тѣ се оттеглятъ на линията Спатово—Радово с.-з. отъ Демирхисаръ. Гърцитѣ презъ деня бездействуватъ, собствено се прегрупиратъ и подготвятъ за настжпление. Така, изгубеното сражение миналия день и настаналата паника при Лахна и въ тила, презъ сжщия день не се обръщатъ въ катастрофа. Обаче, частитѣ и главно началницитѣ сж разколебани. 2-а армия почва да чувствува неизмѣримитѣ грѣшки на командуването. Новоформиранитѣ части съставени съ едва обучени млади войници, каквито бѣха Серската и Драмската бригади, сж найразстроени не само по вина на състава имъ, не само поради труднороститѣ на борбата, но въ най-голѣма мѣрка поради кадъра отъ офицери и подофицери. По-склонни да се оплакватъ, отколко да се борятъ съ всичката си сила, нѣкои началници (командира на 67-и п.) описаха въ донесенията си съ мрачни краски духа на тия бригади. А вънъ отъ себе си. Нещастници, тѣ — пъкъ и азъ — не знаехме, че сърбитѣ пакъ ще додатъ въ селото имъ.

Четитѣ на Мил. Матовъ, Славчо Пирчевъ и пр. настжпили презъ Гор. Дарчевица за Мориховско, посрещани отъ населението съ голѣма радость и тържества. Още по-на югъ при Рожденъ пристигатъ четитѣ на В. Чакаларовъ, Ив. Поповъ, Дяконъ Евстатий и пр. Отъ Воденъ срещу четитѣ била изпратена гърцка войска съ 2 пл. орждия, която презъ деня заела Сжботско.

Боятъ при Дойранъ Презъ миналата нощь $^{3}/_{3}$ бригада оставила при с. Покели и в. Хисаръ предни части, а съ главнитѣ сили заела позиция отъ кота 535 (в. Дубъ) до Дойранъ, като имала едно странично прикритие 1 дружина къмъ Богородица. Презъ деня е било тихо. Къмъ пладне неприятелски колони се показали предъ бригадата, но били разпръснати отъ огъня на 5 наши батареи. Въ 3 ч. сл.пл. гърцитѣ развили настжплението си съ дѣсния флангъ отъ Крондирци къмъ в. Хисаръ, безъ да го продължатъ повече и боятъ се прекратилъ. На полесражението въ 10 ч. пр. пл. пристигатъ 2 дружини отъ 36-и, 1 др. отъ 50 п. и 1 пол. с.с. батарея съ форсиранъ маршъ, а вечерьта пристига и останалата часть на $^{2}/_{6}$ бригада, която изпрати 2 дружини срещу Гевгелий, а съ 4 дружини се установи на дѣсния флангъ при с. Бекярли. Началствуването поема началника на 6-а дивизия генералъ Теневъ. Той разпоредилъ 1 др. съ 1 пол. бат. да заеме позиция на северъ отъ Дойранското езеро между кота 610 и с. Хасанли.

Отстжплението на центъра на 2-а армия на Рупелъ Споредъ заповѣдьта на началника на 3-а дивизия 29-и п., 3 пол. бат. и $3^{1}/_{2}$ ескадрона заели за отбрана масива Круша-балканъ на две групи при с. Попово на западния брѣгъ на Дойранското езеро за запазване пжтя Дойранъ—Порой и при с. Саракли и. к 848— за пжтя Кукушъ—Дол.-Порой. $^{2}/_{3}$ бригада и Серската бригада продължили отстжплението и достигнали главната позиция с.-з. отъ Демирхисаръ, дето веднага почватъ да се окопаватъ. $^{1}/_{10}$ бригада, Драмската бригада, 7-и доп. полкъ, 28-а доп. дружини и 56-и п. отъ 11-а дивизия всички подъ началството на полк. Атанасовъ заели лѣвия брѣгъ на Струма отъ Демчрхисаръ до ез. Тахино, вечерьта, обаче, и тѣ се оттеглятъ на линията Спатово—Радово с.-з. отъ Демирхисаръ. Гърцитѣ презъ деня бездействуватъ, собствено се прегрупиратъ и подготвятъ за настжпление. Така, изгубеното сражение миналия день и настаналата паника при Лахна и въ тила, презъ сжщия день не се обръщатъ въ катастрофа. Обаче, частитѣ и главно началницитѣ сж разколебани. 2-а армия почва да чувствува неизмѣримитѣ грѣшки на командуването. Новоформиранитѣ части съставени съ едва обучени млади войници, каквито бѣха Серската и Драмската бригади, сж найразстроени не само по вина на състава имъ, не само поради труднościтѣ на борбата, но въ най-голѣма мѣрка поради кадъра отъ офицери и подофицери. По-склонни да се оплакватъ, отколко да се борятъ съ всичката си сила, нѣкои началници (командира на 67-и п.) описаха въ донесенията си съ мрачни краски духа на тия бригади. А по-горното началство, вмѣсто да поиска преди всичко по-голѣма доблесть отъ водачитѣ, вече квалифипираше тия сжщи бригади че „съдържанието си въ боя се явяватъ повече вредни отколкото полезни, а другитѣ части изпълняватъ дълга си доблестно и съ всички възможни усилия.“ Да, лесно е да каже това нещо генералъ-лейтенантъ Ивановъ следъ разбиване на армията му, обаче, мжчно бѣше да очакваме богинята на победата да вдъхнови сжщия да постжпи, както постжпи при Тразименското езеро Анибалъ, който постави силната си войска, тамъ дето очакваша най-голѣмо съпротивление, а тури слабата войска на второстепенното мѣсто. Какво бъркаше на българското командуване да държи и назначи Серската и Драмската бригади на петтостепенното мѣсто на брѣга на морето и въ Одринъ, а 11-а дивизия и $^2/_{10}$ бригада да привлѣче при Кукушъ?—Но, ние изкуство въ тая война и въ нашитѣ военноналници не ще можемъ да намѣримъ. Македонцитѣ се разбѣгали по селата си, македонцитѣ неустояли на позицията си... Всичко това може да е вѣрно. Но, трѣбва да се признае и това, че много малцина началници и офицери, отговорни за действията на тия бригади включително главнокомандуването и командуюшия 2-а армия, не изпълниха дълга си нито въ идейно, нито въ нравствено отношение. Следъ като решителнитѣ сражения на 2-а армия се свършиха, тогава вече се разпорежда да се засилва тая армия, като се насочватъ освенъ $^2/_{11}$ бригада, 50-и п., още 4 дружини и батарея отъ $^2/_{10}$ бригада отъ Одринъ и 2 дружини отъ ст. Кабачка за Серъ, но това не ще може практически да стане и е вече късно. Ако днесъ това е било заповѣдано, защо сжщото не е било заповѣдано още на 14 или 15 или 16 юний?—Но, повтаряме, въ тая война нѣма налице отъ наша страна никакво военно изкуство. Командующи 2-а армия въ 8 ч. пр. пл. пристигна въ Петричъ и безъ да влѣзе въ града, понеже телеграфната станция била „съ малъкъ(!) персоналъ“ и въ града имало холера, решава да се върне назадъ въ Демирхисаръ, дето мислѣше, че го вика дълга. Обаче, щомъ наближава Рупелското дефиле, вижда гледката на отстжпващитѣ бѣжанци и войници по прашното шосе, получава силно впечатление отъ това и съ запречване на пжтя съ автомобила спира двама артилеристи на коне, които едвамъ(!) отъ страхъ могли да проговорятъ, че „на гара Демирхисаръ се явила гръцка конница“. Командующиятъ 2-а армия смѣтналъ за неблагоразумно да продължи пжтя за Демирхисаръ и отново се повърналъ въ Петричъ. Тукъ на телеграфната станция, се оказало, че свързката съ Демирхисаръ била скжсана и командующи 2-а армия решилъ да замина за Струмица, дето пристигналъ въ $4^1/_2$ ч. сл. пл. Тукъ влиза въ свързка съ 6-а дивизия при Дойранъ и съ главната квартира, следъ това отново се повръща въ Петричъ, дето пристига къмъ 7 ч. и дава своитѣ разпореждания до частитѣ и се освѣтлява за положението на сжщитѣ. Вижда се ясно, че щабътъ на 2-а армия въ щабно отношение бѣ сторилъ всичкитѣ грѣшки, които единъ щабъ може да стори, т.е. не даде именно въ тия тежки часове онова съдействие на командующия въ ролята му да спечели победата или задържи положението, което тоя щабъ като органъ на по-горното началство, вмѣсто да поиска преди всичко по-голѣма доблесть отъ водачитѣ, вече квалифицираше тия сѫщи бригади че „съдържанието си въ боя се явяватъ повече вредни отколкото полезни, а другитѣ части изпълняватъ дълга си доблестно и съ всички възможни усилия.“ Да, лесно е да каже това нещо генералъ-лейтенантъ Ивановъ следъ разбиване на армията му, обаче, мѫчно бѣше да очакваме богинята на победата да вдъхнови сѫщия да постѫпи, както постѫпи при Тразименското езеро Анибалъ, който постави силната си войска, тамъ дето очакваша най-голѣмо съпротивление, а тури слабата войска на второстепенното мѣсто. Какво бъркаше на българското командуване да държи и назначи Серската и Драмската бригади на петтостепенното мѣсто на брѣга на морето и въ Одринъ, а 11-а дивизия и $^2/_{10}$ бригада да привлѣче при Кукушъ?—Но, ние изкуство въ тая война и въ нашитѣ военноналници не ще можемъ да намѣримъ. Македонцитѣ се разбѣгали по селата си, македонцитѣ неустояли на позицията си... Всичко това може да е вѣрно. Но, трѣбва да се признае и това, че много малцина началници и офицери, отговорни за действията на тия бригади включително главнокомандуването и командуюшия 2-а армия, не изпълниха дълга си нито въ идейно, нито въ нравственно отношение. Следъ като решителнитѣ сражения на 2-а армия се свършиха, тогава вече се разпорежда да се засилва тая армия, като се насочватъ освенъ $^2/_6$ бригада, 50-и п., още 4 дружини и батарея отъ $^2/_{10}$ бригада отъ Одринъ и 2 дружини отъ ст. Кабачка за Серъ, но това не ще може практически да стане и е вече късно. Ако днесъ това е било заповѣдано, защо сѫщото не е било заповѣдано още на 14 или 15 или 16 юний?—Но, повтаряме, въ тая война нѣма налице отъ наша страна никакво военно изкуство. Командующи 2-а армия въ 8 ч. пр. пл. пристигна въ Петричъ и безъ да влѣзе въ града, понеже телеграфната станция била „съ малъкъ(!) персоналъ“ и въ града имало холера, решава да се върне назадъ въ Демирхисаръ, дето мислѣше, че го вика дългa. Обаче, щомъ наближава Рупелското дефиле, вижда гледката на отстѫпващитѣ бѣжанци и войници по прашното шосе, получава силно впечатление отъ това и съ запречване на пѫтя съ автомобила спира двама артилеристи на коне, които едвамъ(!) отъ страхъ могли да проговорятъ, че „на гара Демирхисаръ се явила гръцка конница“. Командующиятъ 2-а армия смѣтналъ за неблагоразумно да продължи пѫтя за Демирхисаръ и отново се повърналъ въ Петричъ. Тукъ на телеграфната станция, се оказало, че свързката съ Демирхисаръ била скѫсана и командующи 2-а армия решилъ да замина за Струмица, дето пристигналъ въ $4^1/_2$ ч. сл. пл. Тукъ влиза въ свързка съ 6-а дивизия при Дойранъ и съ главната квартира, следъ това отново се повръща въ Петричъ, дето пристига къмъ 7 ч. и дава своитѣ разпореждания до частитѣ и се освѣтлява за положението на сѫщитѣ. Вижда се ясно, че щабътъ на 2-а армия въ щабно отношение бѣ сторилъ всичкитѣ грѣшки, които единъ щабъ може да стори, т.е. не даде именно въ тия тежки часове онова съдействие на командующия въ ролята му да спечели победата или задържи положението, което тоя щабъ като органъ на командуването е длъженъ по силата на назначението си да даде. Дано чрезъ страданията разберемъ всички, че така война не може да се води.

Турция, последната държава която оставаше да се нахвърли срещу България, е разгледала въ министерския съветъ положението създадено отъ почнатата война . . .

23 юний.

Ромжния продължава мобилизацията и почва съсрѣдоточението на Дунава между Бекетъ, Корабия и Турномагурели за нахлуване къмъ София и въ южна Добруджа — „кадрилатера“.

Действията срещу Княжевацъ. 1-а армия продължава настжплението си въ старитѣ предѣли на Сърбия и вечер та достига линията Кралевосело — Шарбановецъ — Габровница — Балтабериловци, т. е. на 10 клм. отъ Княжевацъ. Настжплението е задържано тукъ тамъ отъ слаби сръбски ариергардни части отъ III позивъ. Ние ще видимъ по-нататъкъ, че сърбитѣ чакъ когато ще установатъ връзка съ гръцката армия, ще почнатъ да превозватъ части отъ Дринската дивизия за Нишъ, за да се противопоставятъ на нашето настжпление. А това, значи, че сърбитѣ твърдо оставаха на принципа, да не разпиляватъ силитѣ си по второстепенни и петостепенни военни театри и цели до спечелване решителното сражение на решителния театъръ на борбата. Следъ разбиване на живата сила на противника занимаването съ второстепенни цели не е погрѣшно.

Слабитѣ действия на 3-а армия. Дѣсната група $^{1}/_{1}$ *бригада и 13-а дивизия* (21,000 пуш., 108 ор. и 29 карт.) на 3-а армия заема окончателно изходното си положение съ задача да действува срещу Пиротския укрѣпенъ пунктъ и да прикрива оперативната посока на останалитѣ войски, насочени срещу фронта Дъсченъ-кладенецъ — Власина. $^{1}/_{1}$ бригада има обектъ по двата брѣга на Нишава срещу Карбулъ и Градоманъ, а 62-и полкъ съ 22 орждия — с. Ржжана — Турско-ливаге. 63-и и 64-и полкове съ 24 орждия въ маневрени войски. Лѣвата група на 3-а армия $^{2}/_{1}$ *бригода* заема съ атака граничнитѣ постове при Власина и Клисура. Задъ $^{2}/_{1}$ бригада пристига $^{2}/_{5}$ бригада, която иде отъ 1-а армия. *Конната дивизия* остава въ Клисура въ очакване да й се отвори границата, за да нахлуе въ Сърбия. Нейнитѣ предни ескадрони и конно-пионерни взводове оставатъ на границата, а въ Сърбия прониквать само 2 разезда. Ние вѣрваме, че нѣма читатель, който да не се съгласи съ насъ, че конната дивизия всѣкжде другаде, но не е и въ долищата на Ерма, би принесла безъ съмнение една полза. Но, проклѣтата сждба, като искаше да ни погуби, по-рано ни взе ума, и за това цѣлата ни война срещу съюзницитѣ е една мрежа отъ непоправими грѣшки и безумия, каквито втори едва ли ще има подобни на тѣхъ.

Действията при 5-а армия. Боятъ на Равна нива и Баждарица. *12-а дивизия* остава на пограничния вододѣлъ и минава деня съ слаби престрелки между рекогносцировачнитѣ отряди и сърбитѣ. Дивизията презъ деня съдейства съ 2 дружини и артилеркомандуването е длъженъ по силата на назначението си да даде. Дано чрезъ страданията разберемъ всички, че така война не може да се води.

Турция, последната държава която оставаше да се нахвърли срещу България, е разгледала въ министерския съветъ положението създадено отъ почнатата война...

23 юний.

Ромѫния продължава мобилизацията и почва съсрѣдоточението на Дунава между Бекетъ, Корабия и Турномагурели за нахлуване къмъ София и въ южна Добруджа — „кадрилатера“.

Действията срещу Княжевацъ. 1-а армия продължава настѫплението си въ старитѣ предѣли на Сърбия и вечер та достига линията Кралевосело — Шарбановецъ — Габровница — Балтабериловци, т. е. на 10 клм. отъ Княжевацъ. Настѫплението е задържано тукъ тамъ отъ слаби сърбски ариергардни части отъ III позивъ. Ние ще видимъ по-нататъкъ, че сърбитѣ чакъ когато ще установатъ връзка съ гръцката армия, ще почнатъ да превозватъ части отъ Дринската дивизия за Нишъ, за да се противопоставятъ на нашето настѫпление. А това, значи, че сърбитѣ твърдо оставаха на принципа, да не разпиляватъ силитѣ си по второстепенни и петостепенни военни театри и цели до спечелване решителното сражение на рещителния театъръ на борбата. Следъ разбиване на живата сила на противника занимаването съ второстепенни цели не е погрѣшно.

Слабитѣ действия на 3-а армия. Дѣсната група $^{1}/_{1}$, *бригада и 13-а дивизия* (21,000 пуш., 108 ор. и 29 карт.) на 3-а армия заема окончателно изходното си положение съ задача да действува срещу Пиротския укрѣпенъ пунктъ и да прикрива оперативната посока на останалитѣ войски, насочени срещу фронта Дъсченъ-кладенецъ — Власина. $^{1}/_{1}$ бригада има обектъ по двата брѣга на Нишава срещу Карбулъ и Градоманъ, а 62-и полкъ съ 22 орѫдия — с. Рѫжана — Турско-ливаге. 63-и и 64-и полкове съ 24 орѫдия въ маневрени войски. Лѣвата група на 3-а армия $^{2}/_{1}$ *бригода* заема съ атака граничнитѣ постове при Власина и Клисура. Задъ $^{2}/_{1}$ бригада пристига $^{2}/_{5}$ бригада, която иде отъ 1-а армия. *Конната дивизия* остава въ Клисура въ очакване да ѝ се отвори границата, за да нахлуе въ Сърбия. Нейнитѣ предни ескадрони и конно-пионерни взводове оставатъ на границата, а въ Сърбия проникватъ само 2 разезда. Ние вѣрваме, че нѣма читатель, който да не се съгласи съ насъ, че конната дивизия всѣкѫде другаде, но не е и въ долищата на Ерма, би принесла безъ съмнение една полза. Но, проклѣтата сѫдба, като искаше да ни погуби, по-рано ни взе ума, и за това цѣлата ни война срещу съюзницитѣ е една мрежа отъ непоправими грѣшки и безумия, каквито втори едва ли ще има подобни на тѣхъ.

Действията при 5-а армия. Боятъ на Равна нива и Баждарица. *12-а дивизия* остава на пограничния вододѣлъ и минава деня съ слаби престрелки между рекогносцировачнитѣ отряди и сърбитѣ. Дивизията презъ деня съдействува съ 2 дружини и артилерогънь за отбиване атаката на сърбитѣ срещу $^3/_4$ бригада на Равна-нива и Баждарица. 61-и п. има 44 убити и ранени. Предъ фронта на $^3/_4$ *бригада* още на полунощь неприятельтъ откри въ продължение $^1/_4$ часъ силенъ пушеченъ, картеченъ и артилерийски огънь. Сутриньта две сърбски дружини настжпиха и отблъснаха и тукъ нашитѣ рекогносцировачни отряди, които, неподкрѣпени отъ артилерията, която още не е била разположена на позиция, се оттеглили на главната позиция. Усилията на сърбитѣ да напреднатъ къмъ Равна-нива пропадатъ безъ успехъ. Усилията имъ да настжпатъ къмъ Баждарица позволяватъ на единъ сърбски взводъ въ 6 часа да достигне тоя върхъ, който взводъ на часа е билъ контъратакуванъ отъ една наша рота и отблъснатъ. Следъ това тоя върхъ билъ заетъ отъ една дружина. Задъ лѣвия флангъ на $^3/_4$ бригада пристига една дружина отъ Одринската бригада. Артилерия на $^3/_4$ бригада изстреляла 760 снаряди и е имала 12 души убити и ранени. *Маневрената група* ($^1/_4$ бр., 45-и, 72-и полкове и 6-и коненъ полкъ) настжпва въ три колони на фронта Жеравино—Голешъ—Киселичка-чука—Църноокъ, като вечерьта достига до Кофилъ—Киселичка-чука—Църноокъ.

Отстжпление на дѣсното крило на 4-а армия. *М.-О. опълчение*, $^2/_4$ *бригада и 7-а дивизия* отстжпиха презъ нощьта срещу 23 юний и презъ деня на сжщото число, безъ да бждатъ преследвани, като се установиха на Баня-чука и като имаха въ ариергарди 14-и и 24-и полкове на Повиенъ, а 22-и полкъ при Безиковскитѣ висоти. Надвечерь ариергардитѣ, безъ да окажатъ сериозно съпротивление предъ настжпилия неприятель, се оттеглиха на изтокъ при Доленци. 14-и полкъ има 11 ранени и 14,600 патрони изстреляни. 24-и полкъ е ималъ 23 убити и ранени. Моравската дивизия II позивъ достигнала линията Цера—Безиково— к. 750. Дунав. див. I п. е нощувала въ Рѣдки-буки съ 1 др. и 1 пл. орждие, на линията Камениста-чешма—Султанъ-тепе—Китка 6 др., 3 пол. батареи, къмъ Кочане за съдействия на Мор. див. II п. били насочени 2 др. и 2 пол. орждия, на Калинъ-камъкъ 1 др., 1 пол. батарея и 2 пл. орждия, на Бешбаиръ — к. 1931 е имало 4 др. 2 пол. и 1 гауб. батареи.

8-а дивизия остава на позицията си, на която царува пълно затишие. Споредъ реляцията на дивизията, командующиятъ армията пристига на единъ високъ хълмъ задъ дивизията и оглежда полесражението. Тукъ той обяснилъ намѣрението си, да се атакува съ 30-и, 52-и и $^1/_8$ бригада, но щаба на дивизията доложилъ, че тая мѣстность била оризища и командующи армията отмѣнилъ тая заповѣдь. Между това, за тая операция цѣлата 2-а дивизия се движи презъ деня отъ югъ къмъ северъ и при лоши пжтища и голѣми горещини, вечерьта нощуватъ $^1/_2$ бригада при Кучница, а $^2/_2$ бригада — Габеръ. $^1/_3$ *бригада*, включително $^3/_2$ бригада остава да охранява лѣвия брѣгъ на Брѣгалница до Вардаръ. Последната презъ деня получава разни противорѣчиви заповѣди да се движи насамъ натамъ, но остава на позицията си.

Действието на четитѣ. По дѣсния брѣгъ на Вардаръ войскови части нѣма. Четитѣ на Хр. Чернопѣевъ и Кр. Зографовъ сж огънь за отбиване атаката на сърбитѣ срещу $^{3}/_{4}$ бригада на Равна-нива и Баждарица. 61-и п. има 44 убити и ранени. Предъ фронта на $^{3}/_{4}$ *бригада* още на полунощь неприятельтъ откри въ продължение $^{1}/_{4}$ часъ силенъ пушеченъ, картеченъ и артилерийски огънь. Сутриньта две сърбски дружини настжпиха и отблъснаха и тукъ нашитѣ рекогносцировачни отряди, които, неподкрѣпени отъ артилерията, която още не е била разположена на позиция, се оттеглили на главната позиция. Усилията на сърбитѣ да напреднатъ къмъ Равна-нива пропадатъ безъ успехъ. Усилията имъ да настжпатъ къмъ Баждарица позволяватъ на единъ сърбски взводъ въ 6 часа да достигне тоя върхъ, който взводъ на часа е билъ контъратакуванъ отъ една наша рота и отблъснатъ. Следъ това тоя върхъ билъ заетъ отъ една дружина. Задъ лѣвия флангъ на $^{3}/_{4}$ бригада пристига една дружина отъ Одринската бригада. Артилерия на $^{3}/_{4}$ бригада изстреляла 760 снаряди и е имала 12 души убити и ранени. *Маневрената група* ($^{1}/_{4}$ бр., 45-и, 72-и полкове и 6-и коненъ полкъ) настжпва въ три колони на фронта Жеравино—Голешъ—Киселичка-чука—Църноокъ, като вечерьта достига до Кофилъ—Киселичка-чука—Църноокъ.

Отстжпление на дѣсното крило на 4-а армия. *М.-О. опълчение, $^{2}/_{4}$ бригада и 7-а дивизия* отстжпиха презъ нощьта срещу 23 юний и презъ деня на сжщото число, безъ да бждатъ преследвани, като се установиха на Баня-чука и като имаха въ ариергарди 14-и и 24-и полкове на Повиенъ, а 22-и полкъ при Безиковскитѣ висоти. Надвечерь ариергардитѣ, безъ да окажатъ сериозно съпротивление предъ настжпилия неприятель, се оттеглиха на изтокъ при Доленци. 14-и полкъ има 11 ранени и 14,600 патрони изстреляни. 24-и полкъ е ималъ 23 убити и ранени. Моравската дивизия II позивъ достигнала линията Цера—Безиково— к. 750. Дунав. див. I п. е нощувала ва Рѣдки-буки съ 1 др. и 1 пл. орждие, на линията Камениста-чешма—Султанъ-тепе—Китка 6 др., 3 пол. батареи, къмъ Кочане за съдействия на Мор. див. II п. били насочени 2 др. и 2 пол. орждия, на Калинъ-камъкъ 1 др., 1 пол. батарея и 2 пл. орждия, на Беш-баиръ — к. 1931 е имало 4 др. 2 пол. и 1 гауб. батареи.

8-а дивизия остава на позицията си, на която царува пълно затишие. Споредъ реляцията на дивизията, командующиятъ армията пристига на единъ високъ хълмъ задъ дивизията и оглежда полесражението. Тукъ той обяснилъ намѣрението си, да се атакува съ 30-и, 52-и и $^{1}|_{6}$ бригада, но щаба на дивизията доложилъ, че тая мѣстность била оризища и командующи армията отмѣнилъ тая заповѣдь. Между това, за тая операция цѣлата 2-а дивизия се движи презъ деня отъ югъ къмъ северъ и при лоши пжтища и голѣми горещини, вечерьта нощуватъ $^{1}|_{2}$ бригада при Кучница, а $^{2}|_{2}$ бригада — Габеръ. $^{1}|_{3}$ *бригада*, включително $^{3}|_{2}$ бригада остава да охранява лѣвия брѣгъ на Брѣгалница до Вардаръ. Последната презъ деня получава разни противорѣчиви заповѣди да се движи насамъ натамъ, но остава на позицията си.

Действието на четитѣ. По дѣсния брѣгъ на Вардаръ войскови части нѣма. Четитѣ на Хр. Чернопѣевъ и Кр. Зографовъ сж при чиф. Паликура. Изъ Тиквешко оставатъ четитѣ на П. Христовъ Г. п. Христовъ(!), Мил. Матовъ, Мил. Гюрлюковъ, Т. Стояновъ, Пан. Каранфиловичъ, П. Чаулевъ, М. Ивановъ, Методий Стойчевъ и пр. Още сутриньта четата на Хр. Чернопѣевъ установила появяването на неприятель, около 3 др., 2 еск. и 1 пл. батарея, вѣроятно доброволческата сърбска бригада, който настѫпилъ предпазливо и бавно. Четата, раздѣлена на две, открила огънь по неприятеля и го задържала извѣстно време, следъ което съ последователно отстѫпване и спиране ту едната, ту другата часть и съ подкрѣпата на мѣстна милиция успѣла да задържи до 3 часа неприятеля на позиция западно отъ ст. Криволакъ. На тая позиция четата е била подържана отъ наши две орждия отъ височата на лѣвия брѣгъ на Вардаръ. Четата е имало единъ раненъ. За действията на другитѣ чети нѣмаме нищо да отбележимъ. Ясно е, че действията имъ не сѫ осмислени: Тѣ нѣматъ ясна задача и общъ водачъ съ престижъ. Нека повторимъ още веднажъ, че единъ малъкъ партизански отрядъ отъ 1—2 др., 1—2 ор., и 2—3 карт. тукъ и при тая обстановка могълъ би да събере всички чети около себе си, доста селска милиция и съ тѣхъ много нещо да стори. Майоръ Паница превъ войната въ 1885 г. ни показва, какво би могло да се направи въ Тиквешко, ако тукъ бѣ насоченъ единъ партизански отрядъ съ водачъ пламтящъ съ горещо желание и воля да стори нѣщо добро.

Боятъ при Дойранъ. На позицията сѫ $^{3}|_{3}$ и $^{2}|_{6}$ бригади съ охрана на фланговетѣ на северъ отъ езерото и на западъ къмъ Богородица. Още отъ 3 ч. пр. пл. боятъ почналъ отъ гърцка страна главно срещу лѣвия флангъ, срещу който гърцитѣ развили голѣми сили идящи се отъ гара Крондирци къмъ тая на Дойранъ. Освенъ 10-а дивизия въ боятъ взиматъ участие и 3-а и 5-а дивизии, пристигнали отъ къмъ Кукушъ и настѫпващи срещу фронта на $^{3}|_{3}$ бригада. Неприятельтъ тукъ изкаралъ на позиция повече отъ 12 батареи, между които и такива съ голѣмъ калибъръ и развилъ боятъ по сѫщия начинъ, както се развиха досега всички гърцки боеве: Силна артилерийска подготовка и обхващане на фланговетѣ съ жива сила или съ огънь. Разположението на гърцкитѣ батареи е било почти перпендикулярно на фронта на $^{3}|_{3}$ бригада и последната не е могла да се задържи на позицията. Въ 4 ч. 30 м. лѣвиятъ флангъ на $^{3}|_{3}$ бригада почналъ отстѫплението, като оставилъ на позиция ариергардъ на височитѣ северно отъ Дойранъ на линията Воловецъ — Караогулларъ, дето неприятельтъ е билъ задържанъ до 6 ч. 30 м. Дѣсния флангъ на $^{3}|_{3}$ и $^{2}|_{6}$ бригада оставатъ на позицията си до 9 ч. вечерьта. 2-а батарея отъ 2-о артил. отдѣл. изстреляла 322 снаряди. $^{2}/_{6}$ бригада има убити и ранени 244, безвесть 125 и изстреляно 52,798 патрони и 813 снаряди. Данни за $^{3}/_{3}$ бригада нѣма. Тя е изгубила 10 орждия. Въ тоя бой въ 10 часа 30 м. пр. пл. падна на поста си раненъ отъ артилерийски снарядъ командира на тая последна бригада, полков. Каварналиевъ, който почина въ 2 ч. сл. пл. съ паметнитѣ думи „*не можахме да завършимъ светото дѣло*. Така тоя неоцененъ колосъ запечати въ скрижалитѣ на отечествената история при чиф. Паликура. Изъ Тиквешко оставатъ четитѣ на П. Христовъ Г. п. Христовъ(!), Мил. Матовъ, Мил. Гюрлюковъ, Т. Стояновъ, Пан. Каранфиловичъ, П. Чаулевъ, М. Ивановъ, Методий Стойчевъ и пр. Още сутриньта четата на Хр. Чернопѣевъ установила появяването на неприятель, около 3 др., 2 еск. и 1 пл. батарея, вѣроятно доброволческата сърбска бригада, който настѫпилъ предпазливо и бавно. Четата, раздѣлена на две, открила огънь по неприятеля и го задържала извѣстно време, следъ което съ последователно отстѫпване и спиране ту едната, ту другата часть и съ подкрѣпата на мѣстна милиция успѣла да задържи до 3 часа неприятеля на позиция западно отъ ст. Криволакъ. На тая позиция четата е била подържана отъ наши две орѫдия отъ висотата на лѣвия брѣгъ на Вардаръ. Четата е имало единъ раненъ. За действията на другитѣ чети нѣмаме нищо да отбележимъ. Ясно е, че действията имъ не сѫ осмислени: Тѣ нѣматъ ясна задача и общъ водачъ съ престижъ. Нека повторимъ още веднажъ, че единъ малъкъ партизански отрядъ отъ 1—2 др., 1—2 ор., и 2—3 карт. тукъ и при тая обстановка могълъ би да събере всички чети около себе си, доста селска милиция и съ тѣхъ много нещо да стори. Майоръ Паница превъ войната въ 1885 г. ни показва, какво би могло да се направи въ Тиквешко, ако тукъ бѣ насоченъ единъ партизански отрядъ съ водачъ пламтящъ съ горещо желание и воля да стори нѣщо добро.

Боятъ при Дойранъ. На позицията сѫ $^{3}|_{3}$ и $^{2}|_{6}$ бригади съ охрана на фланговетѣ на северъ отъ езерото и на западъ къмъ Богородица. Още отъ 3 ч. пр. пл. боятъ почналъ отъ гърцка страна главно срещу лѣвия флангъ, срещу който гърцитѣ развили голѣми сили идящи се отъ гара Крондирци къмъ тая на Дойранъ. Освенъ 10-а дивизия въ боятъ взиматъ участие и 3-а и 5-а дивизии, пристигнали отъ къмъ Кукушъ и настѫпващи срещу фронта на $^{3}|_{3}$ бригада. Неприятельтъ тукъ изкаралъ на позиция повече отъ 12 батареи, между които и такива съ голѣмъ калибъръ и развилъ боятъ по сѫщия начинъ, както се развиха досега всички гърцки боеве: Силна артилерийска подготовка и обхващане на фланговетѣ съ жива сила или съ огънь. Разположението на гърцкитѣ батареи е било почти перпендикулярно на фронта на $^{3}|_{3}$ бригада и последната не е могла да се задържи на позицията. Въ 4 ч. 30 м. лѣвиятъ флангъ на $^{3}|_{3}$ бригада почналъ отстѫплението, като оставилъ на позиция ариергардъ на висотитѣ северно отъ Дойранъ на линията Воловецъ — Караогулларѫ, дето неприятельтъ е билъ задържанъ до 6 ч. 30 м. Дѣсния флангъ на $^{3}|_{3}$ и $^{2}|_{6}$ бригада оставатъ на позицията си до 9 ч. вечерьта. 2-а батарея отъ 2-о артил. отдѣл. изстреляла 322 снаряди. $^{2}/_{6}$ бригада има убити и ранени 244, безвесть 125 и изстреляно 52,798 патрони и 813 снаряди. Данни за $^{3}/_{3}$ бригада нѣма. Тя е изгубила 10 орѫдия. Въ тоя бой въ 10 часа 30 м. пр. пл. падна на поста си раненъ отъ артилерийски снарядъ командира на тая последна бригада, полков. Каварналиевъ, който почина въ 2 ч. сл. пл. съ памятнитѣ думи „*не можахме да завършимъ светото дѣло*. Така тоя неоцененъ колосъ запечати въ скрижалитѣ на отечествената история величието на дългогодишната работа върху *себе си*, за да стане достоенъ водачъ и безукоренъ войникъ и човѣкъ.

Отбраната на Рупелъ. $^{2}/_{3}$ *и Серската бригади* оставатъ на позицията при изхода на Рупелското дефиле на с.-з. отъ Демирхисаръ. $^{1}/_{10}$., *Драмската бригади, 7-и допълн. полкъ, 28-а допълн. дружина и 56-и полкъ*, които миналия день надвечерь бѣха се оттеглили на линията Спатово—Радово сутриньта отдѣлили 25 полкъ съ 1 дружини отъ 56-и полкъ, 28-а доп. дружина, 5 пол. и 6 пл. орждия за да настжпятъ съ цель упорно да отбраняватъ участъка на Струма отъ моста Орлякъ до мостя Елшанъ; на Драмска бригада било възложено да отбранява отъ моста Орлякъ до Комила, а на 16-и полкъ участъка — отъ моста Каяли до моста Елшанъ. Къмъ 4 ч.сл. пл. неприятель се появилъ срещу моста при Камила и заставилъ съ силенъ пехотенъ и артилерийски огънь ротитѣ отъ Драмската бригада да се оттеглятъ. За отблъскване неприятеля е билъ назначенъ 56-и полкъ. Иначе деньтъ миналъ спокойно. Въ 4 часа сл. пл. е било установено, че една гърцка колона се движи отъ к. 858 за Долни-Порой. Отбраната на Рупелското дефиле се възлага на началника на 3-а дивизия, комуто се повѣряватъ всичкитѣ бригади и части, действующи по р. Струма. Командующиятъ армията нарежда отбраната на тоя участъкъ да почва отъ в. Тумба до височитѣ по лѣвия брѣгъ на Струма. Изобщо, тоя день минава доста спокойно.

11-а дивизия оставила срещу Чай-азж 2 дружини, а съ другитѣ сили, 5 др. 3 бат. и 2 еск., се насочва за Серъ, но поради голѣма преумора отъ марша спира при ст. Порна. Кавалскиятъ гарнизонъ останалъ въ Кавала. Въ долината на Ангиста имало 1 ескадронъ за охрана на желѣзницата. Войската отъ Левтера временно спрѣли около Кормища за охрана на фланга и тила на дивизията. Оттеглянето на 11-а дивизия къмъ Серъ е одобрено отъ главната квартира. Факта, че до тия и въ тия критически дни на брѣга и при Чай-азж не се развиха никакви събития, оправдава мисъльта, че тая дивизия следваше най-малко още на 17 юний вечерьта да се насочи къмъ най-близката група, каквато бѣ тая при Негованъ.

24 юний.

Ромжния продължава съсрѣдоточението на армията си на Дунава и въ Добруджа.

Заемането ни Княжевацъ. Военната наука е установила, че на война победата се печели, когато силитѣ сж насочени да разбиятъ живата сила на неприятеля, а не когато сж насочени да заематъ градове, рѣки или територии. При все това понѣкога, за да може да се развие едно действие, става нужда да се заематъ пунктове, било съ цель да се осигури напредването, било съ цель охранителна. Тия истини, обаче, не всѣкога сж се схващали така, както налага природата на войната и нуждитѣ на победата. Заглавието „Заемането на Княжевацъ“ е безъ смисъль, ако задъ него не би сжществувала идеята, че това заемане гони цельта 1-а армия да настжпи въ тила на Пиротъ, за да може съ по-голѣма леснина да бжде овладѣнъ тоя укрѣпенъ величието на дългогодишната работа върху *себе си*, за да стане достоенъ водачъ и безукоренъ войникъ и човѣкъ.

Отбраната на Рупелъ. $^{2}/_{3}$ *и Серската бригади* оставатъ на позицията при изхода на Рупелското дефиле на с.-з. отъ Демирхисаръ. $^{1}/_{10}$, *Драмската бригади, 7-и допълн. полкъ, 28-а допълн. дружина и 56-и полкъ*, които миналия день надвечерь бѣха се оттеглили на линията Спатово—Радово сутриньта отдѣлили 25 полкъ съ 1 дружини отъ 56-и полкъ, 28-а доп. дружина, 5 пол. и 6 пл. орѫдия за да настѫпятъ съ цель упорно да отбраняватъ участъка на Струма отъ моста Орлякъ до мостя Елшанъ; на Драмска бригада било възложено да отбранява отъ моста Орлякъ до Комила, а на 16-и полкъ участъка — отъ моста Каяли до моста Елшанъ. Къмъ 4 ч.сл. пл. неприятель се появилъ срещу моста при Камила и заставилъ съ силенъ пехотенъ и артилерийски огънь ротитѣ отъ Драмската бригада да се оттеглятъ. За отблъскване неприятеля е билъназначенъ 56-и полкъ. Иначе деньтъ миналъ спокойно. Въ 4 часа сл. пл. е било установено, че една гърцка колона се движи отъ к. 858 за Долни-Порой. Отбраната на Рупелското дефиле се възлага на началника на 3-а дивизия, комуто се повѣряватъ всичкитѣ бригади и части, действующи по р. Струма. Командующиятъ армията нарежда отбраната на тоя участъкъ да почва отъ в. Тумба до височитѣ по лѣвия брѣгъ на Струма. Изобщо, тоя день минава доста спокойно.

11-а дивизия оставила срещу Чай-азѫ 2 дружини, а съ другитѣ сили, 5 др. 3 бат. и 2 еск., се насочва за Серъ, но поради голѣма преумора отъ марша спира при ст. Порна. Кавалскиятъ гарнизонъ останалъ въ Кавала. Въ долината на Ангиста имало 1 ескадронъ за охрана на желѣзницата. Войската отъ Левтера временно спрѣли около Кормища за охрана на фланга и тила на дивизията. Оттеглянето на 11-а дивизия къмъ Серъ е одобрено отъ главната квартира. Факта, че до тия и въ тия критически дни на брѣга и при Чай-азѫ не се развиха никакви събития, оправдава мисъльта, че тая дивизия следваше най-малко още на 17 юний вечерьта да се насочи къмъ найблизката група, каквато бѣ тая при Негованъ.

24 юний.

Ромѫния продължава съсрѣдоточението на армията си на Дунава и въ Добруджа.

Заемането ни Княжевацъ. Военната наука е установила, че на война победата се печели, когато силитѣ сѫ насочени да разбиятъ живата сила на неприятеля, а не когато сѫ насочени да заематъ градове, рѣки или територии. При все това понѣкога, за да може да се развие едно действие, става нужда да се заематъ пунктове, било съ цель да се осигури напредването, било съ цель охранителна. Тия истини, обаче, не всѣкога сѫ се схващали така, както налага природата на войната и нуждитѣ на победата. Заглавието „Заемането на Княжевацъ“ е безъ смисъль, ако задъ него не би сѫществувала идеята, че това заемане гони цельта 1-а армия да настѫпи въ тила на Пиротъ, за да може съ по-голѣма леснина да бѫде овладѣнъ тоя укрѣпенъ пунктъ, срещу които готова стои 3-а армия. Тоя уводъ е полезно да се каже тукъ, защото действията при Княжевацъ иматъ своята положителна и отрицателна стойность и смисълъ. Започнати късно, тѣ се явяваха почти безполезни, защото следъ успехитѣ на гърцитѣ и установяване връзката между сърби и гърци, сърбитѣ щѣха да иматъ възможность да пратятъ доста сили, за да спратъ развитието на тия наши действия. Но, нека видимъ действията на 1-а армия. *Отдѣлната бригада* заема изхода на дефилето при Вратарница южно отъ Зайчарь. $^1/_5$ *бригада* заема Княжевацъ, изпразненъ отъ сърбитѣ. *9 а дивизия* съ боеве заема Остра-чука, Модра-стена, с. Станинци, к. 950 и изхода на дефилето при село Иново, като дава убити и ранени 13 офицери и 624 войници. *Кулскиятъ и Брѣговскиятъ* отряди оставатъ на мѣстото си. Сърбското главно командуване, което тъй много държеше на принципа за съсрѣдоточеностьта на силитѣ, тоя день насочва два полка отъ Македония къмъ Нишъ. Това нещо взето предъ видъ, че въ Македония положението на сърбитѣ имаше изгледитѣ всѣки день и часъ да се подобрява, е разумно и не може да се смѣта за разхищение на силитѣ. Въ 6 ч. сл. пл. командующиятъ 1-а армия получи заповѣдь, армията да се оттегли на границата, а 3 часа следъ това контързаповѣдь—да остане на мѣстото си, за да получи на следния день на пладне нова и последна контързаповѣдь да се оттегли тамъ, отдето бѣ тръгнала. Въ всичкитѣ действия на тая армия отъ 22 до 24 юний тя има убити и ранени 22 офицери и 1073 войници, малко повече отъ загубитѣ които М.-О.опълчение има при действията си срещу Султанъ-тепе.

Заемането на сърбскитѣ предни позиции предъ Пиротъ. *13-а дивизия* настѫпва и завладява съ 62-и п.—Росомачки върхъ и Вража-глава, като има убити и ранени 2 офицери и 568 войници, съ $^1/_1$ бригада—в. Карабулъ, в. Бубулякъ и Драгановъ-върхъ при 9 убити и 100 ранени и заставя сърбитѣ да се оттеглятъ на главната си позиция при Пиротъ. 1-и полкъ е изстрелялъ 12,345 патрони. Но и тукъ вечерьта се дава заповѣдь, частитѣ да се задържатъ на заетата позиция и до втора заповѣдь настѫпателни действия да не развиватъ. *1-а дивизия* въ съставъ само $^2/_1$ и $^2/_5$ бригади настѫпва и води нерешителни действия къмъ Сурдулица, Дъсченъ-кладенецъ и Клисура.Презъ време на действията се получава заповѣдь да се спре настѫплението, а следъ това контързаповѣдь да се продължава настѫплението. Естествено, така войницитѣ губятъ и поривъ и сили за борба. 38-и п. има 267 убити и ранени, 38,990 пехотни и 7,500 картечни патрони изстреляни. *Конната дивизия*, въпреки нѣколкократнитѣ ѝ напомвания да настѫпи сама, а да остави пехотнитѣ части на границата, нищо не сторва. Конницата е могѫща при могѫщъ водачъ. Освенъ това тя иска поле, така както корабитѣ искатъ море. Въ Македония при Кукушъ и Серъ, при Щипъ и Кочане конницата безъ съмнение щѣше да допринесе много повече, отколко тукъ, когато положително нищо не е сторила и не ще стори до края на войната. Колко странно военно изкуство!...

Боятъ при в. Голѣмъ и в. Важдарица. 5-а армия бѣ получила заповѣдь да развие енергични действия. Главната квартира въ пунктъ, срещу които готова стои 3-а армия. Тоя уводъ е полезно да се каже тукъ, защото действията при Княжевацъ иматъ своята положителна и отрицателна стойность и смисълъ. Започнати късно, тѣ се явяваха почти безполезни, защото следъ успехитѣ на гърцитѣ и установяване връзката между сърби и гърци, сърбитѣ щѣха да иматъ възможность да пратятъ доста сили, за да спратъ развитието на тия наши действия. Но, нека видимъ действията на 1-а армия. *Отдѣлната бригада* заема изхода на дефилето при Вратарница южно отъ Зайчарь. $^1/_5$ *бригада* заема Княжевацъ, изпразненъ отъ сърбитѣ. *9 а дивизия* съ боеве заема Остра-чука, Модра-стена, с. Станинци, к. 950 и изхода на дефилето при село Иново, като дава убити и ранени 13 офицери и 624 войници. *Кулскиятъ и Брѣговскиятъ* отряди оставатъ на мѣстото си. Сърбското главно командуване, което тъй много държеше на принципа за съсрѣдоточеностьта на силитѣ, тоя день насочва два полка отъ Македония къмъ Нишъ. Това нещо взето предъ видъ, че въ Македония положението на сърбитѣ имаше изгледитѣ всѣки день и часъ да се подобрява, е разумно и не може да се смѣта за разхищение на силитѣ. Въ 6 ч. сл. пл. командующиятъ 1-а армия получи заповѣдь, армията да се оттегли на границата, а 3 часа следъ това контързаповѣдь—да остане на мѣстото си, за да получи на следния день на пладне нова и последна контързаповѣдь да се оттегли тамъ, отдето бѣ тръгнала. Въ всичкитѣ действия на тая армия отъ 22 до 24 юний тя има убити и ранени 22 офицери и 1073 войници, малко повече отъ загубитѣ които М.-О.опълчение има при действията си срещу Султанъ-тепе.

Заемането на сърбскитѣ предни позиции предъ Пиротъ. *13-а дивизия* настжпва и завладява съ 62-и п.—Росомачки върхъ и Вража-глава, като има убити и ранени 2 офицери и 568 войници, съ $^1/_1$ бригада—в. Карабулъ, в. Бубулякъ и Драгановъ-върхъ при 9 убити и 100 ранени и заставя сърбитѣ да се оттеглятъ на главната си позиция при Пиротъ. 1-и полкъ е изстрелялъ 12,345 патрони. Но и тукъ вечерьта се дава заповѣдь, частитѣ да се задържатъ на заетата позиция и до втора заповѣдь настжпателни действия да не развиватъ. *1-а дивизия* въ съставъ само $^2/_1$ и $^2/_5$ бригади настжпва и води нерешителни действия къмъ Сурдулица, Дъсченъ-кладенецъ и Клисура.Презъ време на действията се получава заповѣдь да се спре настжплението, а следъ това контързаповѣдь да се продължава настжплението. Естественно, така войницитѣ губятъ и поривъ и сили за борба. 38-и п. има 267 убити и ранени, 38,990 пехотни и 7,500 картечни патрони изстреляни. *Конната дивизия*, въпреки нѣколкократнитѣ й напомвания да настжпи сама, а да остави пехотнитѣ части на границата, нищо не сторва. Конницата е могжща при могжщъ водачъ. Освенъ това тя иска поле, така както корабитѣ искатъ море. Въ Македония при Кукушъ и Серъ, при Щипъ и Кочане конницата безъ съмнение щѣше да допринесе много повече, отколко тукъ, когато положително нищо не е сторила и не ще стори до края на войната. Колко странно военно изкуство!...

Боятъ при в. Голѣмъ и в. Важдарица. 5-а армия бѣ получила заповѣдь да развие енергични действия. Главната квартира въ заповѣдьта си по тоя случай напомваше, че днитѣ 24 и 25 юний сж найрешителни и че положението на 2-а армия изисква да се добие единъ решителенъ успехъ срещу сърбитѣ. Обаче, въ 2 ч. сл. пл. се получава телеграма отъ сжщата главна квартира, че положението при 4-а армия е твърде критическо и че при тия условия настжплението на 5-а армия става невъзможно, за което 5-а армия да се укрѣпи и държи упоритѣ на старата граница. 12-а дивизия е изпратила предъ себе си рекогносцировачни отряди, а съ артилерията съдействувала на 4-а дивизия, действующа на северъ. 4-а дивизия ($^{1}/_{4}$ бригада, 45-и и 72-и полкове) настжпила смѣло на линията Жеравино, Голѣмъ-върхъ, Църноокъ и още предъ пладне заела Мал.-Царцария, в. Голешъ, в. Голѣмъ и в. Дуганица, като имала 94 убити и ранени и пленила 40 сърби, 20 коня и 110 пушки. Полскитѣ батареи, които можаха да следватъ съ дивизията, изстреляли 162 снаряди... Това наше настжпление е заставило Дунав. див. II позивъ да заноцува на дѣсния брѣгъ на р. Дубровница (Лукье) отъ Крива-Паланка до к. 1669 (в. Китка) съ общъ резервъ отъ $3^{1}/_{2}$ друж. и 1 бат. при Градецъ, като на тази линия упорно се отбранява. Все нашето настжпление застави и Дунав. див. I позивъ да настжпи съ часть отъ силитѣ срещу фронта Баждарица—Девебаиръ, съ цель да облекчи положението на Дунав. див. II позивъ. Борбата особено упорито се разви при в. Баждарица, дето отъ 3—5 ч. сл. пл. неприятельтъ изсипа най-силенъ артилер. огънь, но фактически не постигна нищо. Вечерьта нашитѣ тукъ части се засилиха до 3 друж. и 2 картечници. Артилерийската група на полк. Кацаровъ, въ която влизаха 5 батареи южно отъ Девебаиръ, — изстреля 1297 снаряди. Неприятельтъ тукъ действуваше съ 3—4 дружини и на нашата позиция се остана съ убеждението, че той ще опита една нощна атака. При страничното прикритие на Султанъ-тепе е имало рѣдъкъ артил. огънь.

Отстжплението на 4-а армия. *$^{2}/_{4}$ бригада и 7-а дивизия* рано сутриньта настжпиха отъ Баня-чука къмъ Кочане, за да се яватъ на помощь на 2-а дивизия, която отъ Червилово щѣше да действува въ флангъ и тилъ на сърбитѣ, действуващи срещу 7-а дивизия. Това настжпление, обаче, много скоро биде спрено отъ началника на 7-а дивизия, понеже той получи донесение отъ командира на 14-и полкъ, че ужъ една неприятелска дивизия обхождала нашия дѣсенъ флангъ къмъ Драмча. Безъ да провѣри, генер. Тодоровъ даде заповѣдь за оттегляне къмъ Царевосело. М.-О. опълчение веднага се насочи за Драмча и още по пжтя се установи, че предполагаемия обходъ е една фантазия. При Драмча бѣха отстжпили отъ Повиенъ и Безиковскитѣ височи 14-и, 24-и и 31-и полкове, на Баня-чука остана като ариергардъ 8-и п. и 4 бат., а 13-и, 22-и и 26-и полкове и всичката полска артилерия на 7-а дивизия и $^{2}/_{4}$ бригада се оттеглиха въ Царевосело. Тамъ сжщо се оттегли 1 М.-О. бригада, отъ която 3-а Солунска дружина бѣше оставена при Бигла за свързка между ариергарда и частитѣ отъ Драмча. *2-а дивизия* въ 4 ч. пр. пл. съ предната часть достигнала до с. Червилово и получила заповѣдь да настжпи въ флангъ на сърбитѣ, действующи срещу 7-а дивизия. $^{1}/_{2}$ бризаповѣдьта си по тоя случай напомваше, че днитѣ 24 и 25 юний сѫ найрешителни и че положението на 2-а армия изисква да се добие единъ решителенъ успехъ срещу сърбитѣ. Обаче, въ 2 ч. сл. пл. се получава телеграма отъ сѫщата главна квартира, че положението при 4-а армия е твърде критическо и че при тия условия настѫплението на 5-а армия става невъзможно, за което 5-а армия да се укрѣпи и държи упоритѣ на старата граница. 12-а дивизия е изпратила предъ себе си рекогносцировачни отряди, а съ артилерията съдействувала на 4-а дивизия, действующа на северъ. 4-а дивизия ($^{1}/_{4}$ бригада, 45-и и 72-и полкове) настѫпила смѣло на линията Жеравино, Голѣмъ-върхъ, Църнокъ и още предъ пладне заела **Мал.**-Царцария, в. Голешъ, в. Голѣмъ и в. Дуганица, като имала 94 убити и ранени и пленила 40 сърби, 20 коня и 110 пушки. Полскитѣ батареи, които можаха да следватъ съ дивизията, изстреляли 162 снаряди... Това наше настѫпление е заставило Дунав. див. II позивъ да занощува на дѣсния брѣгъ на р. Дубровница (Лукье) отъ Крива-Паланка до к. 1669 (в. Китка) съ общъ резервъ отъ $3^{1}/_{2}$ друж. и 1 бат. при Градецъ, като на тази линия упорно се отбранява. Все нашето настѫпление застави и Дунав. див. I позивъ да настѫпи съ часть отъ силитѣ срещу фронта Баждарица—Девебаиръ, съ цель да облекчи положението на Дунав. див. II позивъ. Борбата особено упорито се разви при в. Баждарица, дето отъ 3—5 ч. сл. пл. неприятельтъ изсипа най-силенъ артилер. огънь, но фактически не постигна нищо. Вечерьта нашитѣ тукъ части се засилиха до 3 друж. и 2 картечници. Артилерийската група на полк. Кацаровъ, въ която влизаха 5 батареи южно отъ Девебаиръ, — изстреля 1297 снаряди. Неприятельтъ тукъ действуваше съ 3—4 дружини и на нашата позиция се остана съ убеждението, че той ще опита една нощна атака. При страничното прикритие на Султанъ-тепе е имало рѣдъкъ артил. огънь.

Отстѫплението на 4-а армия. *$^{2}/_{4}$ бригада и 7-а дивизия* рано сутриньта настѫпиха отъ Баня-чука къмъ Кочане, за да се яватъ на помощь на 2-а дивизия, която отъ Червилово щѣше да действува въ флангъ и тилъ на сърбитѣ, действуващи срещу 7-а дивизия. Това настѫпление, обаче, много скоро биде спрено отъ началника на 7-а дивизия, понеже той получи донесение отъ командира на 14-и полкъ, че ужъ една неприятелска дивизия обхождала нашия дѣсенъ флангъ къмъ Драмча. Безъ да провѣри, генер. Тодоровъ даде заповѣдь за оттегляне къмъ Царевосело. М.-О. опълчение веднага се насочи за Драмча и още по пѫтя се установи, че предполагаемия обходъ е една фантазия. При Драмча бѣха отстѫпили отъ Повиенъ и Безиковскитѣ височи 14-и, 24-и и 31-и полкове, на Баня-чука остана като ариергардъ 8-и п. и 4 бат., а 13-и, 22-и и 26-и полкове и всичката полска артилерия на 7-а дивизия и $^{2}/_{4}$ бригада се оттеглиха въ Царевосело. Тамъ сѫщо се оттегли 1 М.-О. бригада, отъ която 3-а Солунска дружина бѣше оставена при Бигла за свързка между ариергарда и частитѣ отъ Драмча. *2-а дивизия* въ 4 ч. пр. пл. съ предната часть достигнала до с. Червилово и получила заповѣдь да настѫпи въ флангъ на сърбитѣ, действующи срещу 7-а дивизия. $^{1}/_{2}$ бригада продължила пжтя презъ Джумали, Печена, Раковче, Теранци, Видовица; $^{2}|_{2}$ бригада къмъ 3 ч. сл. пл. достига Червилово, но въ това време $^{2}|_{6}$ бригада, която следваше да прикрива лѣвия флангъ на 2-а дивизия, получила заповѣдь да отстжпи за Радовишъ и се е оттеглила презъ с. Дол.-Козякъ къмъ югъ. Началника на 2-а дивизия не бѣ получилъ заповѣдь за такъво отстжпление и до разяснение на работата решава да остане, дето частитѣ сж стигнали, а на следния день да продължи настжплението си къмъ Кочане. Вечерьта $^{1}/_{2}$ бригада нощува западно отъ с. Видовица, а $^{2}|_{2}$ бригада и щаба на дивизията при с. Печена.

Генералъ Ковачевъ, импресиониранъ отъ отстжплението на 2-а армия и своя дѣсенъ флангъ, въ тоя важенъ день не вложи въ дѣло своята личность и съ запазенитѣ сили, цѣли 8 бригади, не стори нищо, за да обърне неуспеха въ успехъ. Тъкмената операция съ 2-а дивизия и $^{1}|_{6}$ бригада за насочването имъ въ помощь на 7-а дивизия не разви. На пладне той донесе (гл. 364 стр.) до главната квартира, че е далъ заповѣдь 8-а дивизия $^{1}|_{6}$, $^{3}|_{2}$ и $^{1}|_{3}$ бригади да отстжпятъ вечерьта на линията в. Керазли, к. 750 (Бучимъ), Серка планина. Въ края на тая си телеграма сжщиятъ завършваше съ следното важно заключение:

> Споредъ менъ надеждата за поправяне положението е твърде малка и катастрофата неизбѣжна. За това на мнение съмъ, да се направятъ веднага постжпки за интервенция, докато фаталния часъ не е настжпилъ.

Ето така, доде деня, когато трѣбваше да рухне бойния фронтъ на 4-а армия, не толкова, че етапната линия презъ Петричъ бѣше застрашена, но изключително защото центърътъ не тяжестьта на тая армия бѣше къмъ Щипъ, а не къмъ Кочане, и че въ щаба на 4-а армия никакъ не бѣха помислювали, че освенъ етапната линия Радовишъ—Петричъ имаше още две такива, едната Царевосело—Джумая, а другата Царевосело—Кадиинъ-мость—Кюстендилъ. Наполеонъ въ 1805 год. бѣ мислилъ и организиралъ не една, а три етанни линии, които му даваха гъвкавость и сигурность на операциитѣ, даже когато една или две отъ тѣхъ би изгубилъ. Но, ясно е, че нашитѣ командующи генерали не бѣха нито подготвени, нито надарени да водятъ войната както Наполеонъ, Густавъ, Адолфъ, Карлъ XII, Фридрихъ Велики, Александъръ Македонски, Анибалъ, които сж водили боеве при действително, а не въображаемо тежки условия, често пжти имайки своя тилъ не по направление собствената територия, а тъкмо наопъки. Но, разбира се, за да се води войната, както сж я водили великитѣ пълководци, първото условие е командующиятъ да *тури собствената си глава въ торбата*, т. е. *да е решенъ: Или да сграбчи победата, или да загине съ честь.*

8-а дивизия мина деня спокойно на позицията. Сърбитѣ сж на 2 клм. западно отъ р. Брѣгалница. $^{1}/_{6}$ бригада е насочена отъ Аргюлица за с. Люботенъ, а $^{3}/_{2}$ бригада, която бѣ останала само отъ 1 др. и 1 бат., понеже дружинитѣ й сж били разпратени ту тукъ, ту тамъ,—къмъ Лѣсковица. Дивизията получава заповѣдь отъ командующи 4-а армия за отстжпление, което да извърши презъ нощьта срегада продължила пжтя презъ Джумали, Печена, Раковче, Теранци, Видовица; $^2|_2$ бригада къмъ 3 ч. сл. пл. достига Червилово, но въ това време $^2|_6$ бригада, която следваше да прикрива лѣвия флангъ на 2-а дивизия, получила заповѣдь да отстжпи за Радовишъ и се е оттеглила презъ с. Дол.-Козякъ къмъ югъ. Началника на 2-а дивизия не бѣ получилъ заповѣдь за такъво отстжпление и до разяснение на работата решава да остане, дето частитѣ сж стигнали, а на следния день да продължи настжплението си къмъ Кочане. Вечерьта $^1/_2$ бригада нощува западно отъ с. Видовица, а $^2|_2$ бригада и щаба на дивизията при с. Печена.

Генералъ Ковачевъ, импресиониранъ отъ отстжплението на 2-а армия и своя дѣсенъ флангъ, въ тоя важенъ день не вложи въ дѣло своята личность и съ запазенитѣ сили, цѣли 8 бригади, не стори нищо, за да обърне неуспеха въ успехъ. Тъкмената операция съ 2-а дивизия и $^1|_6$ бригада за насочването имъ въ помощь на 7-а дивизия не разви. На пладне той донесе (гл. 364 стр.) до главната квартира, че е далъ заповѣдь 8-а дивизия $^1|_6$, $^3|_2$ и $^1|_3$ бригади да отстжпятъ вечерьта на линията в. Керазли, к. 750 (Бучимъ), Серка планина. Въ края на тая си телеграма сжщиятъ завършваше съ следното важно заключение:

> Споредъ менъ надеждата за поправяне положението е твърде малка и катастрофата неизбѣжна. За това на мнение съмъ, да се направятъ веднага постжпки за интервенция, докато фаталния часъ не е настжпилъ.

Ето така, доде деня, когато трѣбваше да рухне бойния фронтъ на 4-а армия, не толкова, че етапната линия презъ Петричъ бѣше застрашена, но изключително защото центърътъ не тяжестьта на тая армия бѣше къмъ Щипъ, а не къмъ Кочане, и че въ щаба на 4-а армия никакъ не бѣха помислювали, че освенъ етапната линия Радовишъ—Петричъ имаше още две такива, едната Царевосело—Джумая, а другата Царевосело—Кадиинъ-мость—Кюстендилъ. Наполеонъ въ 1805 год. бѣ мислилъ и организиралъ не една, а три етапни линии, които му даваха гъвкавость и сигурность на операциитѣ, даже когато една или две отъ тѣхъ би изгубилъ. Но, ясно е, че нашитѣ командующи генерали не бѣха нито подготвени, нито надарени да водятъ войната както Наполеонъ, Густавъ, Адолфъ, Карлъ XII, Фридрихъ Велики, Александъръ Македонски, Анибалъ, които сж водили боеве при действително, а не въображаемо тежки условия, често пжти имайки своя тилъ не по направление собствената територия, а тъкмо наопъки. Но, разбира се, за да се води войната, както сж я водили великитѣ пълководци, първото условие е командующиятъ да *тури собствената си глава въ торбата*, т. е. *да е решенъ: Или да сграбчи победата, или да загине съ честь.*

8-а дивизия мина деня спокойно на позицията. Сърбитѣ сж на 2 клм. западно отъ р. Брѣгалница. $^1/_6$ бригада е насочена отъ Аргюлица за с. Люботенъ, а $^3/_2$ бригада, която бѣ останала само отъ 1 др. и 1 бат., понеже дружинитѣ ѝ сж били разпратени ту тукъ, ту тамъ,—къмъ Лѣсковица. Дивизията получава заповѣдь отъ командующи 4-а армия за отстжпление, което да извърши презъ нощьта срещу 25 юний, като остави рекогносцир. отряди отзадъ. Съ заповѣдь по дивизията отъ 11 ч. пр. пл. за отстжплението бригадитѣ се насочватъ: $^{1}/_{3}$ бригада (11-и и 49 - и полкове) отстжпва на Серка-планина при с. Лѣсковица като флангардъ, $^{1}/_{8}$ бригада—между к. 750 и с. Почивало, $^{2}|_{8}$ бригада—презъ Шашавария за к. 750, $^{3}|_{8}$ бригада—следъ $^{1}|_{6}$ за с. Тополица като маневрени войски, $^{3}|_{2}$ бригада— южно отъ с. Бучимъ при $^{3}|_{7}$ бригада. Трѣбва да се отбележи, че часть отъ артилерията се изтеглила презъ деня и че щабътъ на 4-армия изпрати до $^{1}|_{3}$ бригада заповѣдьта, че се назначава въ ариаргардъ, съ обикновенъ конникъ, вмѣсто съ надеженъ офицеръ. $^{1}|_{2}$ бригада презъ деня е отблъснала опита на сърбитѣ да минатъ р. Брѣгалница, като е дала 44 убити и ранени.

Действията на четитѣ. Както отбелезахме въ хрониката за миналия день, действията на четитѣ не сж осмислени отъ една съответна на нуждитѣ, положението и природата на работата идея. Четитѣ сж нахлули между Криволакъ и Воденъ въ една зона, въ която нѣма никакви неприятелски войски. При с. Сборско въ Кожухъ се намиратъ четитѣ на В. Чакаларовъ, Ив. Поповъ, Дяконъ Евстатий, Костадинъ Олицки, Илия Димушевъ, Хр. Цвѣтковъ, Тр. Желевски, Г. Кузинчевъ, Пандо Сидовъ, Тома Жилински, Какало отъ Джмбени, Дине Куманички и пр. При село Клиново близо до р. Черна се намиратъ четитѣ на Сл. Пирчевъ, Мил. Матовъ и пр. Още по-на северъ и изтокъ се намиратъ четитѣ на М. Гюрлюковъ, Пав. Христовъ, Г. попъ Христовъ, Методи Стойчевъ, Пан. Каранфиловичъ, П. Чаулевъ и пр., които се оттеглили въ планината поради настжплението миналия день на сърбитѣ къмъ Неготино и Криволакъ. Но, всички тия чети нищо повече не сториха, отъ това да се яватъ между населението, да го ободрятъ и да му обещаятъ близкото освобождение и нищо повече. На тия чети, нека повторимъ още веднажъ, липсва стратегическа идея (ржководство) и вжтрешна мощь, за да бждатъ съ полза въ тила на врага и да произвождатъ тамъ всички видове трения и всички нужни и полезни за победата действия. Четитѣ на Хр. Чернопѣевъ и Кр. Зографовъ се оттеглятъ къмъ Хаджиреджепли, а

МЕТОДИ СТОЙЧЕВЪ.

Г. п. ХРИСТОВЪ.

ЮР. ЛАЗАРОВЪ.

щу 25 юний, като остави рекогносцир. отряди отзадъ. Съ заповѣдь по дивизията отъ 11 ч. пр. пл. за отстжплението бригадитѣ се насочватъ: $^{1}/_{3}$ бригада (11-и и 49-и полкове) отстжпва на Серка-планина при с. Лѣсковица като флангардъ, $^{1}/_{8}$ бригада—между к. 750 и с. Почивало, $^{2}|_{8}$ бригада—презъ Шашавария за к. 750, $^{3}|_{8}$ бригада—следъ $^{1}|_{6}$ за с. Тополица като маневрени войски, $^{3}|_{2}$ бригада—южно отъ с. Бучимъ при $^{3}|_{7}$ бригада. Трѣбва да се отбележи, че часть отъ артилѐрията се изтеглила презъ деня и че щабътъ на 4-армия изпрати до $^{1}|_{3}$ бригада заповѣдьта, че се назначава въ ариаргардъ, съ обикновенъ конникъ, вмѣсто съ надеженъ офицеръ. $^{1}|_{3}$ бригада презъ деня е отблъснала опита на сърбитѣ да минатъ р. Брѣгалница, като е дала 44 убити и ранени.

Действията на четитѣ. Както отбелезахме въ хрониката за миналия день, действията на четитѣ не сж осмислени отъ една съответна на нуждитѣ, положението и природата на работата идея. Четитѣ сж нахлули между Криволакъ и Воденъ въ една зона, въ която нѣма никакви неприятелски войски. При с. Сборско въ Кожухъ се намиратъ четитѣ на В. Чакаларовъ, Ив. Поповъ, Дяконъ Евстатий, Костадинъ Олицки, Илия Димушевъ, Хр. Цвѣтковъ, Тр. Желевски, Г. Кузинчевъ, Пандо Сидовъ, Тома Жилински, Какало отъ Джмбени, Дине Куманички и пр. При село Клиново близо до р. Черна се намиратъ четитѣ на Сл. Пирчевъ, Мил. Матовъ и пр. Още по-на северъ и изтокъ се намиратъ четитѣ на М. Гюрлюковъ, Пав. Христовъ, Г. попъ Христовъ, Методи Стойчевъ, Пан. Карантфиловичъ, П. Чаулевъ и пр., които се оттеглили въ планината поради настжплението миналия день на сърбитѣ къмъ Неготино и Криволакъ. Но, всички тия чети нищо повече не сториха, отъ това да се яватъ между населението, да го ободрятъ и да му обещаятъ близкото освобождение и нищо повече. На тия чети, нека повторимъ още веднажъ, липсва стратегическа идея (ржководство) и вжтрешна мощь, за да бждатъ съ полза въ тила на врага и да произвождатъ тамъ всички видове трения и всички нужни и полезни за победата действия. Четитѣ на Хр. Чернопѣевъ и Кр. Зографовъ се оттеглятъ къмъ Хаджиреджепли, а

МЕТОДИ СТОЙЧЕВЪ.

Г. п. ХРИСТОВЪ.

ЮР. ЛАЗАРОВЪ.

следъ като научили за отстѫплението на армията, и сами почнали да отстѫпватъ къмъ Радовишъ. Придържането на тия чети къмъ частитѣ, въ чиято полза тѣ насочватъ своитѣ слаби усилия, е естествено. Сѫщото може да се каже и за четата на Никола Жековъ, която действува съ 15-и п. къмъ Валандово и за тая на Юр. Лазаровъ. При настѫпателенъ характеръ на военнитѣ действия дейностьта на четитѣ е по-лека и по-непосредствено полезна за идящитѣ или пристигащитѣ отзадъ войски. При отстѫпателни действия, обаче, ролята на четитѣ става по-маловажна и даже, когато разстоянието между четитѣ и отстѫпилата войска стане голѣмо, съвсемъ безпредметна. А това още веднажъ ни подсказва мисъльта, че четитѣ отъ типа на тия, които ние тукъ описваме, полза могатъ да принесатъ само тогава, когато ще тежнѣятъ около нѣкои партизански отрядъ отъ 2-3 дружини съ артилерия, картечници и конница, или около нѣкоя войскова часть. Насочвани и рѫководени, четитѣ въ тоя случай могатъ да принесатъ неоценима полза, както за разузнаване, така и за действие срещу чувствителни мѣста на неприятеля и за тероризиране на неговитѣ дребни единици. Но, както въ всѣка работа, така и въ използуване на четитѣ се иска яснота въ целитѣ, познаване на работата, рѫководене и рѫководитель-масторъ на дѣлото.

Отстѫплението на 2-а армия. Командующи 2-а армия презъ деня получи заповѣдь отъ помощникъ-главнокомандующия, да остави слаби ариергарди на проходитѣ на Плачковица, а съ всички останали сили да предприеме нощно отстѫпление на линията Плачковица, Пехчево, Кресна. Тая заповѣдь била издадена поради телеграмата на командующи 4-а армия, която цитирахме по-горе, и която, очевидно, бѣ поразила главната квартира повече отколкото е могло да се очаква. Така, ефектътъ отъ изгубеното сражение на Брѣгалница засѣгна —срази— духа не вече на борцитѣ въ първата линия, а на рѫководителитѣ на борбата далече въ тила. Генералъ Ковачевъ предаде поражението си на генералъ Димитриевъ, който ясно е, въ момента не можа да намѣри сили да го отрази. За щастие главната квартира скоро си уяснява по-добре положението и на полунощь се заповѣдва на 2-а армия, да се държи упорито, особено съ дѣсния флангъ, докато се изтегли 4-а армия и часть отъ нейната артилерия по пѫтя Радовишъ—Петричъ.

Дойранската група ($^3/_3$ и $^2/_6$ бригади и 2 др. отъ 50-и п.) следъ ожесточения бой миналия день при Дойранъ презъ нощьта отстѫпи по шосето за гр. Струмица съ намѣрение да се задържи на дѣсния брѣгъ на р. Козлудере на южнитѣ склонове на Бѣласица. Подъ прикритието на единъ ариергардъ бригадитѣ се оттеглиха въ редъ и се насочиха за дѣсния брѣгъ на Козлудере. Къмъ пладне ариергардътъ откри огънь срещу появилитѣ се гръцки части отъ Дойранъ по шосето и веднага почна да отстѫпва. Тукъ гърцитѣ настѫпваха съ 2-а, 3-а, 4-а, 5-а и 10-а дивизии, които следъ пладне застигнаха нашитѣ отстѫпващи колони и откриха артил. огънь, което попречи на нашитѣ части да достигнатъ гребена на Бѣласица. Артиследъ като научили за отстѫплението на армията, и сами почнали да отстѫпватъ къмъ Радовишъ. Придържането на тия чети къмъ частитѣ, въ чиято полза тѣ насочватъ своитѣ слаби усилия, е естествено. Сѫщото може да се каже и за четата на Никола Жековъ, която действува съ 15-и п. къмъ Валандово и за тая на Юр. Лазаровъ. При настѫпателенъ характеръ на военнитѣ действия дейностьта на четитѣ е по-лека и по-непосредствено полезна за идящитѣ или пристигащитѣ отзадъ войски. При отстѫпателни действия, обаче, ролята на четитѣ става по-маловажна и даже, когато разстоянието между четитѣ и отстѫпилата войска стане голѣмо, съвсемъ безпредметна. А това още веднажъ ни подсказва мисъльта, че четитѣ отъ типа на тия, които ние тукъ описваме, полза могатъ да принесатъ само тогава, когато ще тежнѣятъ около нѣкои партизански отрядъ отъ 2-3 дружини съ артилерия, картечници и конница, или около нѣкоя войскова часть. Насочвани и рѫководени, четитѣ въ тоя случай могатъ да принесатъ неоценима полза, както за разузнаване, така и за действие срещу чувствителни мѣста на неприятеля и за тероризиране на неговитѣ дребни единици. Но, както въ всѣка работа, така и въ използуване на четитѣ се иска яснота въ целитѣ, познаване на работата, рѫководене и рѫководитель-масторъ на дѣлото.

Отстѫплението на 2-а армия. Командующи 2-а армия презъ деня получи заповѣдь отъ помощникъ-главнокомандующия, да остави слаби ариергарди на проходитѣ на Плачковица, а съ всички останали сили да предприеме нощно отстѫпление на линията Плачковица, Пехчево, Кресна. Тая заповѣдь била издадена поради телеграмата на командующи 4-а армия, която цитирахме по-горе, и която, очевидно, бѣ поразила главната квартира повече отколкото е могло да се очаква. Така, ефектътъ отъ изгубеното сражение на Брѣгалница засѣгна —срази— духа не вече на борцитѣ въ първата линия, а на рѫководителитѣ на борбата далече въ тила. Генералъ Ковачевъ предаде поражението си на генералъ Димитриевъ, който ясно е, въ момента не можа да намѣри сили да го отрази. За щастие главната квартира скоро си уяснява по-добре положението и на полунощь се заповѣдва на 2-а армия, да се държи упорито, особено съ дѣсния флангъ, докато се изтегли 4-а армия и часть отъ нейната артилерия по пѫтя Радовишъ—Петричъ.

Дойранската група ($^3/_3$ и $^2/_6$ бригади и 2 др. отъ 50-и п.) следъ ожесточения бой миналия день при Дойранъ презъ нощьта отстѫпи по шосето за гр. Струмица съ намѣрение да се задържи на дѣсния брѣгъ на р. Козлудере на южнитѣ склонове на Бѣласица. Подъ прикритието на единъ ариергардъ бригадитѣ се оттеглиха въ редъ и се насочиха за дѣсния брѣгъ на Козлудере. Къмъ пладне ариергардътъ откри огънь срещу появилитѣ се гръцки части отъ Дойранъ по шосето и веднага почна да отстѫпва. Тукъ гърцитѣ настѫпваха съ 2-а, 3-а, 4-а, 5-а и 10-а дивизии, които следъ пладне застигнаха нашитѣ отстѫпващи колони и откриха артил. огънь, което попречи на нашитѣ части да достигнатъ гребена на Бѣласица. Артилерийската престрелка продължи до 8 ч. сл. пл. $^{2}/_{2}$ арт. отд. има 4 ранени и изстреля 498 снаряди.

Рупелската група ($^{2}/_{3}$, $^{1}/_{10}$, Сѣрската и Драмската бригади, 1 др. отъ 50-и п.) сутриньта е останала по лѣвия брѣгъ на Струма съ по-голѣмата часть, а по-малката на позиция при Вѣтърна на дѣсния брѣгъ на сѫщата рѣка. Сутриньта гърцитѣ минали съ 1 друж. по моста при Камила до Тахинското езеро, но не продължили движението си, а при Коприва достигнали 2 п. полка съ пл. орѫдия и картечници. Началникътъ на войскитѣ по лѣвия брѣгъ на Струма, полк. Атанасовъ, оттеглилъ частитѣ си на главната позиция при Демирхисаръ, като оставилъ Драмската бригада при Еникьой, а 16-и п. при Баракли. Презъ деня гърцитѣ не предприематъ никакви действия тукъ, обаче, тѣ насочватъ часть отъ силитѣ си по дѣсния брѣгъ на Струма за къмъ Тусчелий и Вѣтърна. На главната позиция силитѣ сѫ били разпредѣлени 8 др. и 2 пол. бат. по дѣсния брѣгъ, 8 др. и останалитѣ батареи по лѣвия брѣгъ. 10 др. въ маневрени войски, $4^{1}/_{2}$ ескадрона въ полето и предъ лѣвия флангъ, 2 роти и 1 пл. бат. за отбрана прохода при Гор.-Порой и 2 роти за другитѣ проходи за Габрино и Ключъ. Въ действителность за отбраната на Бѣласица се е оказала само 1 др. при Шугово.

11-а дивизия, която бѣше насочена да се яви на лѣвия флангъ на Рупелската група презъ деня получи заповѣдь отъ щаба на действ. армия да отстѫпи презъ Драма за Зърново, съ задача да прикрива посоката за Неврокопъ. Отъ Порна, дето бѣше дивизията, тя изпрати единъ страниченъ отрядъ за Калапотъ. На Дедеагачкия и Портолагоския гарнизони се дава директива да противодействуватъ на възможни десанти, а въ случай че не успеятъ да постигнатъ това, да унищожатъ припаситѣ и да се оттеглятъ къмъ Родопитѣ.

25 юний.

Ромѫнската войска продължава съсрѣдоточението си.

Спиране настѫплението при Княжевацъ. 1-а армия не развива важни действия. На пладне получи заповѣдь да спре действията и да се повърне назадъ, като 9-а дивизия заеме за отбрана проходитѣ Чипровци, св. Никола, Салашъ, а $^{1}/_{5}$ и Отдѣлната бригада да се съсрѣдоточатъ въ Бѣлоградчикъ. Кулскиятъ и Брѣговскиятъ отряди оставатъ по мѣстата си. За спиране нашето напредване въ Сърбия, сърбитѣ почватъ да превозватъ части отъ Дрин. див. I позивъ по желѣзницата за Нишъ и отъ тамъ по шосето за Княжевацъ къмъ позицията при с. Грамада. Трѣбва да се подчертае, че сърбитѣ извършватъ това разпръсване на силитѣ си на деветия день отъ войната, когато главното сблъскване е вече решено въ тѣхна и гръцка полза, и когато следъ день-два Ромѫния ще забие ножа въ гърба на България.

Слабитѣ действия при Пиротъ и Власина. 3-а армия съ групата си срещу Пиротъ се укрѣпява на заетата на границата позиция и има слаби престрелки, а съ оная при Власина се оттегля на лерийската престрелка продължи до 8 ч. сл. пл. $^{2}/_{2}$ арт. отд. има 4 ранени и изстреля 498 снаряди.

Рупелската група ($^{2}/_{3}$, $^{1}/_{10}$, Сѣрската и Драмската бригади, 1 др. отъ 50-и п.) сутриньта е останала по лѣвия брѣгъ на Струма съ по-голѣмата часть, а по-малката на позиция при Вѣтърна на дѣсния брѣгъ на сжщата рѣка. Сутриньта гърцитѣ минали съ 1 друж. по моста при Камила до Тахинското езеро, но не продължили движението си, а при Коприва достигнали 2 п. полка съ пл. оржд ия и картечници. Началникътъ на войскитѣ по лѣвия брѣгъ на Струма, полк. Атанасовъ, оттеглилъ частитѣ си на главната позиция при Демирхисаръ, като оставилъ Драмската бригада при Еникьой, а 16-и п. при Баракли. Презъ деня гърцитѣ не предприематъ никакви действия тукъ, обаче, тѣ насочватъ часть отъ силитѣ си по дѣсния брѣгъ на Струма за къмъ Тусчелий и Вѣтърна. На главната позиция силитѣ сж били разпредѣлени 8 др. и 2 пол. бат. по дѣсния брѣгъ, 8 др. и останалитѣ батареи по лѣвия брѣгъ. 10 др. въ маневрени войски, $4^{1}/_{2}$ ескадрона въ полето и предъ лѣвия флангъ, 2 роти и 1 пл. бат. за отбрана прохода при Гор.-Порой и 2 роти за другитѣ проходи за Габрино и Ключъ. Въ действителность за отбраната на Бѣласица се е оказала само 1 др. при Шугово.

11-а дивизия, която бѣше насочена да се яви на лѣвия флангъ на Рупелската група презъ деня получи заповѣдь отъ щаба на действ. армия да отстжпи презъ Драма за Зърново, съ задача да прикрива посоката за Неврокопъ. Отъ Порна, дето бѣше дивизията, тя изпрати единъ страниченъ отрядъ за Калапотъ. На Дедеагачкия и Портолагоския гарнизони се дава директива да противодействуватъ на възможни десанти, а въ случай че не успеятъ да постигнатъ това, да унищожатъ припаситѣ и да се оттеглятъ къмъ Родопитѣ.

25 юний.

Ромжнската войска продължава съсрѣдоточението си.

Спиране настъплението при Княжевацъ. 1-а армия не развива важни действия. На пладне получи заповѣдь да спре действията и да се повърне назадъ, като 9-а дивизия заеме за отбрана проходитѣ Чипровци, св. Никола, Салашъ, а $^{1}/_{5}$ и Отдѣлната бригада да се съсрѣдоточатъ въ Бѣлоградчикъ. Кулскиятъ и Брѣговскиятъ отряди оставатъ по мѣстата си. За спиране нашето напредване въ Сърбия, сърбитѣ почватъ да превозватъ части отъ Дрин. див. I позивъ по желѣзницата за Нишъ и отъ тамъ по шосето за Княжевацъ къмъ позицията при с. Грамада. Трѣбва да се подчертае, че сърбитѣ извършватъ това разпръсване на силитѣ си на деветия день отъ войната, когато главното сблъскване е вече решено въ тѣхна и гърцка полза, и когато следъ день-два Ромжния ще забие ножа въ гърба на България.

Слабитѣ действия при Пиротъ и Власина. 3-а армия съ групата си срещу Пиротъ се укрѣпява на заетата на границата позиция и има слаби престрелки, а съ оная при Власина се оттегля на границата. Настѫплението на нашитѣ части при Дъсченъ-кладенецъ е спрено. Конната дивизия и тоя день остава въ пълно бездействие. Ето така става все повече и повече очевидно, че конницата бѣ поставена на лошо мѣсто и бѣ водена зле. А между това, обширнитѣ полета въ Тракия, Драмско, Серско, Кукушко оставаха лесна плячка на гърцитѣ.

Боятъ при в. Баждарица и в. Голѣмъ. Макаръ че бѣше заповѣдано на частитѣ отъ 5-а армия да не развиватъ настѫпателни действия, $^{1}/_{4}$ бригада, усилена съ 45-и полкъ 3 пол. и 6 пл. батареи и 6-и конень полкъ, продължи своитѣ настѫпателни действия за овладѣването на в. Китка. Боятъ е затѣгнатъ поради сериозностьта на неприятелскитѣ укрѣпления и невъзможностьта нашата полска артилерия да помага съ огъня си и която едва изстрелва 139 снаряди. Вечерьта 19-и полкъ и 1-а дружина отъ 45-и полкъ заематъ височинитѣ с.-и. отъ в. Китка. 12-а дивизия води слаби действия за овладѣване на второстепенни височини. При $^{3}/_{4}$ бригада неприятельтъ обстрелва съ силенъ артил. огънь в. Баждарица, дето подъ щита на тоя огънь въ 3 ч. сл. пл. сърбитѣ повеждатъ една атака, но сѫ отбити съ загуби. Сѫщо повтарятъ и къмъ 8 ч. сл. пл. съ сѫщия резултатъ. Артилерията на бригадата изстрелва 1730 снаряди. Вечерьта въ изпълнение заповѣдьта отъ главната квартира, командующия 5-а армия заповѣда $^{1}/_{4}$ бригада съ придаденитѣ ѝ части да заеме границата отъ поста Жеравино до Жюти-камъкъ съ странично прикритие при Църноокъ; 12-а дивизия съ 6 пол. и 1 гауб. батареи отъ поста Коприва до шосето при Девебаиръ; $^{3}/_{4}$ бригада съ 6 не с. с. пол. и 2 с. с. гауб. батареи отъ сѫщото шосе до в. Баждарица включително; страничното прикритие ($2\,^{1}/_{2}$ др. и 2 не с. с. пл. бат.) на Руенъ и Ташъ-тепе; Одринската бригада съ 6 бат. между Скакавица и Гюешево въ маневрени войски. Въ тая последна бригада презъ деня е имало заболѣли 35 отъ холера.

Отстѫпателното прегрупиране на 4-а армия. *М.-О. опълчение, $^{2}/_{4}$ бригада и 7-а дивизия* оставатъ на мѣстата, на които бѣха вчера, въ почивка и устройване. Презъ деня 5-а Одринска дружина достигна граничния върхъ Сивакобила и установи връзката съ страничното прикритие на 5-а армия при Руенъ. По липса на заповѣди отъ командующия 4-а армия всички тия единици оставатъ размѣсени и чакъ въ 7 ч. сл. пл. началникътъ на 7-а дивизия по заповѣдь отъ командующи 4-а армия издава заповѣдь за тактическото подѣление на тия войски и за настѫпление къмъ Кочане въ помощь на 2-а дивизия, движуща се отъ Теранци за Виница. Споредъ тая заповѣдь генералъ Геневъ поемаше началството на всички части по дѣсния брѣгъ на Брѣгалница, а полк. Митовъ — това на останалитѣ войски по лѣвия брѣгъ на сѫщата рѣка. Отъ страна на сърбитѣ, изглежда, че Морав. див. II позивъ, която до тоя день действуваше срещу нашитѣ войски, поменати по-горе, сега е била насочена къмъ Кочане срещу нашата 2-а дивизия, а нейното мѣсто се заело отъ Черногорската дивизия. *2-а дивизия* къмъ 10 ч. пр. пл. получава донесение отъ дивизионната си конница, че неприятелски сили се награницата. Настжплението на нашитѣ части при Дъсченъ-кладенецъ е спрено. Конната дивизия и тоя день остава въ пълно бездействие. Ето така става все повече и повече очевидно, че конницата бѣ поставена на лошо мѣсто и бѣ водена зле. А между това, обширнитѣ полета въ Тракия, Драмско, Серско, Кукушко оставаха лесна плячка на гърцитѣ.

Боятъ при в. Баждарица и в. Голѣмъ. Макаръ че бѣше заповѣдано на частитѣ отъ 5-а армия да не развиватъ настжпателни действия, $^{1}/_{4}$ бригада, усилена съ 45-и полкъ 3 пол. и 6 пл. батареи и 6-и коненъ полкъ, продължи своитѣ настжпателни действия за овладѣването на в. Китка. Боятъ е затѣгнатъ поради сериозностьта на неприятелскитѣ укрѣпления и невъзможностьта нашата полска артилерия да помага съ огъня си и която едва изстрелва 139 снаряди. Вечерьта 19-и полкъ и 1-а дружина отъ 45-и полкъ заематъ височинитѣ с.-и. отъ в. Китка. 12-а дивизия води слаби действия за овладѣване на второстепенни височини. При $^{3}/_{4}$ бригада неприятельтъ обстрелва съ силенъ артил. огънь в. Баждарица, дето подъ щита на тоя огънь въ 3 ч. сл. пл. сърбитѣ повеждатъ една атака, но сж отбити съ загуби. Сжщо повтарятъ и къмъ 8 ч. сл. пл. съ сжщия резултатъ. Артилерията на бригадата изстрелва 1730 снаряди. Вечерьта въ изпълнение заповѣдьта отъ главната квартира, командующия 5-а армия заповѣда $^{1}/_{4}$ бригада съ придаденитѣ й части да заеме границата отъ поста Жеравино до Жюти-камъкъ съ странично прикритие при Църноокъ; 12-а дивизия съ 6 пол. и 1 гауб. батареи отъ поста Коприва до шосето при Девебаиръ; $^{3}/_{4}$ бригада съ 6 не с. с. пол. и 2 с. с. гауб. батареи отъ сжщото шосе до в. Баждарица включително; страничното прикритие ($2\,^{1}/_{2}$ др. и 2 не с. с. пл. бат.) на Руенъ и Ташъ-тепе; Одринската бригада съ 6 бат. между Скакавица и Гюешево въ маневрени войски. Въ тая последна бригада презъ деня е имало заболѣли 35 отъ холера.

Отстжпателното прегрупиране на 4-а армия. *М.-О. опълчение, $^{2}/_{4}$ бригада и 7-а дивизия* оставатъ на мѣстата, на които бѣха вчера, въ почивка и устройване. Презъ деня 5-а Одринска дружина достигна граничния върхъ Сивакобила и установи връзката съ страничното прикритие на 5-а армия при Руенъ. По липса на заповѣди отъ командующия 4-а армия всички тия единици оставатъ размѣсени и чакъ въ 7 ч. сл. пл. началникътъ на 7-а дивизия по заповѣдь отъ командующи 4-а армия издава заповѣдь за тактическото подѣление на тия войски и за настжпление къмъ Кочане въ помощь на 2-а дивизия, движуща се отъ Теранци за Виница. Споредъ тая заповѣдь генералъ Геневъ поемаше началството на всички части по дѣсния брѣгъ на Брѣгалница, а полк. Митовъ — това на останалитѣ войски по лѣвия брѣгъ на сжщата рѣка. Отъ страна на сърбитѣ, изглежда, че Морав. див. II позивъ, която до тоя день действуваше срещу нашитѣ войски, поменати по-горе, сега е била насочена къмъ Кочане срещу нашата 2-а дивизия, а нейното мѣсто се заело отъ Черногорската дивизия. *2-а дивизия* къмъ 10 ч. пр. пл. получава донесение отъ дивизионната си конница, че неприятелски сили се насочватъ къмъ фронта Теранци — Виница и на пладне е вдигната по тревога и се разгънала за бой съ двете си бригади въ една линия. Скоро се получило донесение, че неприятельтъ тукъ настжпва съ 3 полка, 1 конна бригада и артилерия. Дивизията решава да се оттегли на Керазли-тепе (1100) и Чаталъ-чешме, като до разяснение намѣренията на неприятеля, 1-а бригада заела предна позиция по височитѣ на Ворузде, Видовица и Теранци, а 2-а бригада с.-и. отъ с. Печена. Срещу 2-а дивизия отъ западъ е настжпвала Морав. див. I позивъ, която минала Брѣгалница при Кучичино и Карбинци и вечерта нощувала на линията на сжщитѣ села. *8 а дивизия* достига съ 1-а бригада к. 750, а съ 2-а бригада с. Раклишъ, а вечерьта с. Саригьолъ, съ $^{2}_{8}$ бригада — с. Тополица; $^{2}/_{2}$ бригада остана южно отъ с. Бучимъ, а $^{1}/_{3}$ бригада — на Серка планина. По коларския пжть Радовишъ — Петричъ — Левуново день и нощь вече се движи всичката полска артилерия на 2-а и 8-а дивизии и $^{1}/_{8}$ и $^{3}|_{7}$ бригади и всички коларски обози на съответнитѣ части. Следователно, задържането на Бѣласица въ наши ржце бѣ необходимо условие, за да могатъ тия тежести да се запазатъ и достигнатъ мѣстоназначението си. Всичко това очертава кризата на лѣвия флангъ на 4-а армия, който флангъ не би билъ изложенъ на тия изпитания, ако щабътъ на действующата армия бѣ извършилъ най-елементарната подготовка на театъра на войната, на който смѣташе да воюва. Но, такава е сждбата на една армия, начело на която не стои единъ надежно подготвенъ или даровитъ полководецъ.

Четитѣ на Хр. Чернопѣевъ и Кр. Зографовъ се оттеглятъ въ Радовишъ. Очевидно е, че въ насочване на тия чети липсва ржководство. Четата на Мил. Матовъ пристига при с. Витолища въ сърцето на Мориховско, посрещната най-радушно отъ населението. Четитѣ на Дяконъ Евстатий и Гр. Джинджифиловъ се оттедѣлятъ отъ четитѣ на В. Чакаларовъ, Ив. Поповъ и пр. при с. Маданъ.

Боятъ при Костурно. Следъ действията миналия день по южния склонъ на Бѣласица, $^{2}|_{6}$ и $^{3}|_{8}$ бригади презъ нощьта срещу 25 юний бѣха продължили своето отстжпление. Обаче, поради нуждата да се осигури изтеглянето на артилерията и обозитѣ на лѣвия флангъ на 4 - а армия, поменатитѣ бригади получиха заповѣдь да се повърнатъ назадъ и заematъ позицията, за да спратъ настжплението на гърцитѣ. $^{2}/_{6}$ бригада зае — въ дѣсно, а $^{3}|_{3}$ бригада — въ лѣво отъ шосето Струмица — Дойранъ. Гърцитѣ откриха артилерийски огънь още рано сутриньта по нашата позиция и настжпиха съ две дивизии по фронта, съ по една къмъ фланговетѣ и една остана въ маневрени войски задъ срѣдата. Презъ цѣлия день гърцитѣ чувствителенъ успехъ не можаха да достигнатъ, освенъ при Висока-чука, която тѣ заеха и принудиха $^{3}|_{3}$ бригада въ 3 ч. сл. пл. да се отдръпне, макаръ тукъ тя да бѣ подкрѣпена отъ 35 - и п. Боятъ се води до 9 ч. сл. пл. $^{2}|_{2}$ арт. отд. има 29 убити и ранени и 1071 снаряди изстреляни. 15-и п. има 180 убити и ранени. 50-и п. — 184 убити и ранени и 53,450 патрони изстреляни.

сочватъ къмъ фронта Теранци — Виница и на пладне е вдигната по тревога и се разгънала за бой съ двѣтѣ си бригади въ една линия. Скоро се получило донесение, че неприятельтъ тукъ настжпва съ 3 полка, 1 конна бригада и артилерия. Дивизията решава да се оттегли на Керазли-тепе (1100) и Чаталъ-чешме, като до разяснение намѣренията на неприятеля, 1-а бригада заела предна позиция по височитѣ на Ворузде, Видовица и Теранци, а 2-а бригада с.-и. отъ с. Печена. Срещу 2-а дивизия отъ западъ е настжпвала Морав. див. I позивъ, която минала Брѣгалница при Кучичино и Карбинци и вечерьта нощувала на линията на сжщитѣ села. *8 а дивизия* достига съ 1-а бригада к. 750, а съ 2-а бригада с. Раклишъ, а вечерьта с. Саригьолъ, съ $^{3}|_{8}$ бригада — с. Тополица; $^{2}/_{2}$ бригада остана южно отъ с. Бучимъ, а $^{1}/_{3}$ бригада — на Серка планина. По коларския пжть Радовишъ — Петричъ — Левуново день и нощь вече се движи всичката полска артилерия на 2-а и 8-а дивизии и $^{1}/_{3}$ и $^{3}|_{7}$ бригади и всички коларски обози на съответнитѣ части. Следователно, задържането на Бѣласица въ наши ржце бѣ необходимо условие, за да могатъ тия тежести да се запазатъ и достигнатъ мѣстоназначението си. Всичко това очертава кризата на лѣвия флангъ на 4-а армия, който флангъ не би билъ изложенъ на тия изпитания, ако щабътъ на действуюшата армия бѣ извършилъ най-елементарната подготовка на театъра на войната, на който смѣташе да воюва. Но, такава е сждбата на една армия, начело на която не стои единъ надежно подготвенъ или даровитъ полководецъ.

Четитѣ на Хр. Чернопѣевъ и Кр. Зографовъ се оттеглятъ въ Радовишъ. Очевидно е, че въ насочване на тия чети липсва ржководство. Четата на Мил. Матовъ пристига при с. Витолища вь сърцето на Мориховско, посрещната най-радушно отъ населението. Четитѣ на Дяконъ Евстатий и Гр. Джинджифиловъ се оттедѣлятъ отъ четитѣ на В. Чакаларовъ, Ив. Поповъ и пр. при с. Маданъ.

Боятъ при Костурно. Следъ действията миналия день по южния склонъ на Бѣласица, $^{2}|_{6}$ и $^{3}|_{3}$ бригади презъ нощьта срещу 25 юний бѣха продължили своето отстжпление. Обаче, поради нуждата да се осигури изтеглянето на артилерията и обозитѣ на лѣвия флангъ на 4-а армия, поменатитѣ бригади получиха заповѣдь да се повърнатъ назадъ и заематъ позицията, за да спратъ настжплението на гърцитѣ. $^{2}/_{6}$ бригада зае — въ дѣсно, а $^{3}|_{3}$ бригада — въ лѣво отъ шосето Струмица — Дойранъ. Гърцитѣ откриха артилерийски огънь още рано сутриньта по нашата позиция и настжпиха съ две дивизии по фронта, съ по една къмъ фланговетѣ и една остана въ маневрени войски задъ срѣдата. Презъ цѣлия день гърцитѣ чувствителенъ успехъ не можаха да достигнатъ, освенъ при Висока-чука, която тѣ заеха и принудиха $^{3}|_{3}$ бригада въ 3 ч. сл. пл. да се отдръпне, макаръ тукъ тя да бѣ подкрѣпена отъ 35-и п. Боятъ се води до 9 ч. сл. пл. $^{2}|_{2}$ арт. отд. има 29 убити и ранени и 1071 снаряди изстреляни. 15-и п. има 180 убити и ранени. 50-и п. — 184 убити и ранечи и 53,450 патрони изстреляни.

Рупелската група остава и се укрѣпява на позицията си при Вътърна и Германъ по двата брѣга на дефилето. Презъ деня се установява, че гърцитѣ насочватъ повечето си сили къмъ Коприва и Бутково. *11-а дивизия* съ главнитѣ си сили достига до Просоченъ, южно отъ прохода Гюреджикъ. При Дедеагачъ се появилъ 15 км. навжтре въ морето единъ гръцки миноносецъ.

Щаба на 2-а армия нощува при с. Баня, южно отъ Кресна.

Немощьта на нашата политика. За да се допълни картината на положението, въ което бѣ паднало нашето отечество, нека цитираме следната телеграма отъ министръ-председателя Д-ръ Даневъ до Петербургската наша легация отъ сжщия день:

> Сведенията отъ бойното поле сж неблагоприятни. Нашата армия и срещу гърцитѣ, и срещу сърбитѣ е принудена да отстжпи. Въпреки това, че несполуки сж имали само двѣтѣ наши главни армии и ние разполагаме съ други три, още не ангажирани въ сраженията, прекратяването на военнитѣ действия се налага да стане незабавно, за да може да се сключи мира на подобри условия. Като имате предъ видъ това, направете веднага на г. Сазонова следното изявление: България, при опасностьта отъ ромжнско нахлуване и заплашителнитѣ белези отъ страна на Турция, и за да спратъ кръвопролитията, за които съжаляваме, е готова да прекрати веднага военнитѣ действия и апелира къмъ императорското правителство да благоволи и направи веднага нужнитѣ постжпки въ Атина и Бѣлградъ за сжщото, като въ всичко, което се отнася до възстановяване на мирнитѣ отношения между България и Сърбия, Гърция и Чернагора, както и за предпазването на България отъ новитѣ домогвания на Ромжния, се довѣряваме на благоволителното застжпничество на импер. руско правителство. Моля, съобщете това Сазонову и оставете препись. За успеха на предприетата акция, желателно би било, да се представи тя, не като наше дѣло, а като акция дължима на руска инициатива. За това и нашата постжпка трѣбва да се счита като строго повѣрителна.

Ясно е, че въ борбата за сжществуване се чува само гласа на силния. Политическата немощь, въ която нашата родина следъ толкова воененъ блѣсъкъ бѣше паднала по вина на нейнитѣ водачи, не бѣ въ състояние да привлѣче съчувственото съдействие нито на Русия, нито на Австрия, нито на никоя велика държава.

26 юний.

Ромжния е готова да нахлуе и нанесе смъртния ударъ. Постжпкитѣ на българското правителство предъ министъра на външнитѣ работи въ Русия не ще дадатъ никакъвъ резултатъ. Защото държавитѣ, както и отдѣлнитѣ лица, въ живота си се ржководятъ преди всичко отъ своитѣ интереси, а после отъ чуждитѣ. Ние българитѣ бѣхме съ манталитета на децата, които смѣтатъ, че бащитѣ къмъ синоветѣ иматъ само задължения. А между туй, животътъ е много по-сложно явление, отколкото ние, наивнитѣ българи, си представляваме.

България. *1-а армия* се оттегля отъ долината на Тимокъ къмъ вододѣла на границата. На командующия тая армия се заповѣдва да съсрѣдоточи съ усилени маршове по ешалонно 5-а дивизия на ст. Брусарци. *3-а армия* съ дѣсния си флангъ отбива опита на неприятеля да мине въ атака съ 3 — 4 друж. срещу Пропашка-рудина и Сланиница. 1-а дивизия остава три ариергарда отъ 4 др. и 1 бат. на

Рупелската група остава и се укрѣпява на позицията си при Вѣтърна и Германъ по двата брѣга на дефилето. Презъ деня се установява, че гърцитѣ насочватъ повечето си сили къмъ Коприва и Бутково. *11-а дивизия* съ главнитѣ си сили достига до Просоченъ, южно отъ прохода Гюреджикъ. При Дедеагачъ се появилъ 15 км. навжтре въ морето единъ грѫцки миноносецъ.

Щаба на 2-а армия нощува при с. Баня, южно отъ Кресна.

Немощьта на нашата политика. За да се допълни картината на положението, въ което бѣ паднало нашето отечество, нека цитираме следната телеграма отъ министръ-председателя Д-ръ Даневъ до Петербургската наша легация отъ сжщия день:

> Сведенията отъ бойното поле сж неблагоприятни. Нашата армия и срещу гърцитѣ, и срещу сърбитѣ е принудена да отстжпи. Въпреки това, че несполуки сж имали само двѣтѣ наши главни армии и ние разполагаме съ други три, още не ангажирани въ сраженията, прекратяването на военнитѣ действия се налага да стане незабавно, за да може да се сключи мира на по-добри условия. Като имате предъ видъ това, направете веднага на г. Сазонова следното изявление: България, при опасностьта отъ ромжнско нахлуване и заплашителнитѣ белези отъ страна на Турция, и за да спратъ кръвопролитията, за които съжаляваме, е готова да прекрати веднага военнитѣ действия и апелира къмъ императорското правителство да благоволи и направи веднага нужнитѣ постжпки въ Атина и Бѣлградъ за сжщото, като въ всичко, което се отнася до възстановяване на мирнитѣ отношения между България и Сърбия, Гърция и Чернагора, както и за предпазването на България отъ новитѣ домогвания на Ромжния, се довѣряваме на благоволителното застжпничество на импер. руско правителство. Моля, съобщете това Сазонову и оставете препись. За успеха на предприетата акция, желателно би било, да се представи тя, не като наше дѣло, а като акция дължима на руска инициатива. За това и нашата постжпка трѣбва да се счита като строго повѣрителна.

Ясно е, че въ борбата за сжществуване се чува само гласа на силния. Политическата немощь, въ която нашата родина следъ толкова военен въ блѣсъкъ бѣше паднала по вина на нейнитѣ водачи, не бѣ въ състояние да привлѣче съчувственото съдействие нито на Русия, нито на Австрия, нито на никоя велика държава.

26 юний.

Ромжния е готова да нахлуе и нанесе смъртния ударъ. Постжпкитѣ на българското правителство предъ министъра на външнитѣ работи въ Русия не ще дадатъ никакъвъ резултатъ. Защото държавитѣ, както и отдѣлнитѣ лица, въ живота си се ржководятъ преди всичко отъ своитѣ интереси, а после отъ чуждитѣ. Ние българитѣ бѣхме съ манталитета на децата, които смѣтатъ, че бащитѣ къмъ синоветѣ иматъ само задължения. А между туй, животътъ е много по-сложно явление, отколкото ние, наивнитѣ българи, си представляваме.

България. *1-а армия* се оттегля отъ долината на Тимокъ къмъ вододѣла на границата. На командующия тая армия се заповѣдва да съсрѣдоточи съ усилени маршове по ешалонно 5-а дивизия на ст. Брусарци. *3-а армия* съ дѣсния си флангъ отбива опита на неприятеля да мине въ атака съ 3 — 4 друж. срещу Пропашка-рудина и Сланиница. 1-а дивизия остава три ариергарда отъ 4 др. и 1 бат. на

Дъсченъ-кладенецъ, 1 др. и 1 бат.—на Орлова-чука и 2 др. и 3 бат. — при Станинци, а съ главнитѣ сили се съсрѣдоточава при Трънъ.

Боятъ при Важдарица и Китка $^{1}/_{4}$ *бригада* съ придаденитѣ й части заема върха Китка, като пленява 9 офицери и 350 сръбски войници. 19-и полкъ тукъ има . . . . 45-и полкъ — 81, а 72-и полкъ — 57 убити и ранени. Полскитѣ батареи иматъ 4 ранени и изстреляли 856 снаряди. Тоя нашъ силенъ натискъ и успехъ тукъ е накаралъ сръбската върховна команда да разпореди, Шумад. див. I позивъ, движуща се отъ Щипъ за св. Никола, да се насочи къмъ Кратово, а 1-а армия да изпрати една Черногорска бригада на Рѣдки-бука. Сръбската върховна команда е схващала, че нуждата да се насочи, Дрин. див. I позивъ къмъ Нишъ е минала и за това сжщата върховна команда решила да привлѣче тая дивизия къмъ Крива-Паланка и Китка. *12-а дивизия* настжпва, за да прикове неприятеля и достига до к. 1141—1201. Сърбитѣ отстжпили на главната си позиция на дѣсния брѣгъ на р. Дубровница. $^{3}/_{4}$ *бригада* бѣше подложена на силенъ артил. огънь, но сърбитѣ не настжпиха, следъ като съ стремителнитѣ наши контъратаки бѣха изгонени въ дола на Крива-рѣка. Къмъ 7 ч. сл. пл. настана тишина и се забелезаха отдѣлни неприятелски групи и батареи, отъ тѣзи които действуваха срещу Важдарица, да се оттеглятъ къмъ Султанъ-тепе. Сърбитѣ бѣха стреснати презъ деня и още поради настжплението на нашитѣ войски по дѣсния брѣгъ на Брѣгалница, които минаха р. Каменица и заеха Говедарникъ. Нашата артилерия при $^{3}/_{4}$ бригада има 3 ранени и 2400 снаряди изстреляни. Въ досегашнитѣ четиридневни действия тая бригада имаше убити и ранени 664, изстреляни 282,480 патрони и общо 5796 артил. снаряди. *Страничното прикритие* на Руенъ установява връзка съ 4-а армия. Къмъ Босилиградъ сж насочени 2 ескадрона и 1 рота. На командующи 5-а армия повторно му е препоржчано да бжде предпазливъ въ действията си, докато пристигне 1-а дивизия отъ 3-а армия.

Настжпление на дѣсния флангъ и отстжплението на лѣвия франгъ на 4-а армия. *М.-О. опълчение, 14-и, 24- и 31-и полкове* настжпиха смѣло отъ позицията при Драмча, минаха р. Каменица и съ атака завладѣха в. Говедарникъ и Безиковскитѣ височи, заети отъ две Черногорски бригади. Но, тъкмо действията бѣха се развили, в. Говедарникъ бѣ заетъ и бѣ проличало, че неприятельтъ тукъ е слабъ, се получи заповѣдь, че 7-а дивизия и временно придаденитѣ къмъ нея части, т, е. нашитѣ войски по двата брѣга на Брѣгалница, съставляватъ флангардъ на цѣлата 4-а армия, и че сжщитѣ тѣзи наши части трѣбва здраво да се задържатъ на линията Драмча—Виница най-малко 3—4 дена, докогато това флангово движение се извърши съ успехъ. *7-а дивизия* съ 8-и полкъ въ авангардъ настжпва къмъ Кочане, но по причина на сжщата заповѣдь спира и заема съ авангарда височата надъ с. Якимово като преденъ пунктъ, съ единъ ескадронъ с. Виница като далечно охранение, съ 13-и, 22-и и 26-и полкове — височитѣ при Баня-чука като главна позиция. Трѣбва да отбележимъ, че холерата почва да вързува въ

Дъсченъ-кладенецъ, 1 др. и 1 бат.—на Орлова-чука и 2 др. и 3 бат. — при Станинци, а съ главнитѣ сили се съсрѣдоточава при Трънъ.

Боятъ при Баждарица и Китка $^1/_4$ *бригада* съ придаденитѣ ѝ части заема върха Китка, като пленява 9 офицери и 350 сръбски войници. 19-и полкъ тукъ има . . . . 45-и полкъ — 81, а 72-и полкъ — 57 убити и ранени. Полскитѣ батареи иматъ 4 ранени и изстреляли 856 снаряди. Тоя нашъ силенъ натискъ и успехъ тукъ е накаралъ сръбската върховна команда да разпореди, Шумад. див. I позивъ, движуща се отъ Щипъ за св. Никола, да се насочи къмъ Кратово, а 1-а армия да изпрати една Черногорска бригада на Рѣдки-бука. Сръбската върховна команда е схващала, че нуждата да се насочи, Дрин. див. I позивъ къмъ Нишъ е минала и за това сжщата върховна команда решила да привлѣче тая дивизия къмъ Крива-Паланка и Китка. *12-а дивизия* настжпва, за да прикове неприятеля и достига до к. 1141—1201. Сърбитѣ отстжпили на главната си позиция на дѣсния брѣгъ на р. Дубровница. $^3/_4$ *бригада* бѣше подложена на силенъ артил. огънь, но сърбитѣ не настжпиха, следъ като съ стремителнитѣ наши контъратаки бѣха изгонени въ дола на Крива-рѣка. Къмъ 7 ч. сл. пл. настана тишина и се забелезаха отдѣлни неприятелски групи и батареи, отъ тѣзи които действуваха срещу Баждарица, да се оттеглятъ къмъ Султанъ-тепе. Сърбитѣ бѣха стреснати презъ деня и още поради настжплението на нашитѣ войски по дѣсния брѣгъ на Брѣгалница, които минаха р. Каменица и заеха Говедарникъ. Нашата артилерия при $^3/_4$ бригада има 3 ранени и 2400 снаряди изстреляни. Въ досегашнитѣ четиридневни действия тая бригада имаше убити и ранени 664, изстреляни 282,480 патрони и общо 5796 артил. снаряди. *Страничното прикритие* на Руенъ установява връзка съ 4-а армия. Къмъ Босилиградъ сж насочени 2 ескадрона и 1 рота. На командующи 5-а армия повторно му е препоржчано да бжде предпазливъ въ действията си, докато пристигне 1-а дивизия отъ 3-а армия.

Настжпление на дѣсния флангъ и отстжплението на лѣвия флангъ на 4-а армия. *М.-О. опълчение, 14-и, 24- и 31-и полкове* настжпиха смѣло отъ позицията при Драмча, минаха р. Каменица и съ атака завладѣха в. Говедарникъ и Безиковскитѣ висоти, заети отъ две Черногорски бригади. Но, тъкмо действията бѣха се развили, в. Говедарникъ бѣ заетъ и бѣ проличало, че неприятельтъ тукъ е слабъ, се получи заповѣдь, че 7-а дивизия и временно придаденитѣ къмъ нея части, т, е. нашитѣ войски по двата брѣга на Брѣгалница, съставляватъ флангардъ на цѣлата 4-а армия, и че сжщитѣ тѣзи наши части трѣбва здраво да се задържатъ на линията Драмча—Виница най-малко 3—4 дена, докогато това флангово движение се извърши съ успехъ. *7-а дивизия* съ 8-и полкъ въ авангардъ настжпва къмъ Кочане, но по причина на сжщата заповѣдь спира и заема съ авангарда висотата надъ с. Якимово като преденъ пунктъ, съ единъ ескадронъ с. Виница като далечно охранение, съ 13-и, 22-и и 26-и полкове — висотитѣ при Баня-чука като главна позиция. Трѣбва да отбележимъ, че холерата почва да вързлува въ много части, макаръ и не въ застрашителни размѣри. *2-а дивизия* за присъединение съ 7-а дивизия отстжпва още отъ зори по Плачковица, като достига 27-и полкъ при с. Градецъ, 28-и п. и $^1/_2$ бригада — к. 1350. Отъ северъ срещу дивизията сж настжпвали частитѣ отъ Мор. див. II позивъ, които едва вечерьта заели в. Керазли тепе. 9-и полкъ тоя день има 36 ранени. *8-а дивизия* достига съ 2-а бригада с. Мачево западно отъ Пехчево, а 1-а бригада — вододѣла на Плачковица. $^3/_7$ бригада достига Гарванъ пл., $^3/_8$ и $^1/_3$ бригади, отъ които едната е следвале да прикрива артилерията и обозитѣ, а другата да образува ариергардъ на 4-а армия — Амзали. $^1/_6$ бригада достига Сушево, дето получава задача да образува ариергардъ на 6-а дивизия. По нашитѣ следи сърбитѣ презъ деня достигнали съ конната си дивизия до Радовишъ, Мор. див. I позивъ — с. Дамянъ западно отъ Радовишъ, Черногорската бригада—к. 1000 северно отъ Дамянъ и Тим. див. II позивъ — Шехоба северно отъ Криволакъ.

Обозитѣ на 4-а и 2-а армии продължаватъ и тоя день да се изтеглятъ по пжтя презъ Новосело за Левуново. $^3/_8$ бригада, която е следвало да отстжпва съ 8-и арт. и едно отдѣление отъ 3-и арт. полкове, отстжпила презъ Плачковица и по тоя начинъ изпуснало се единъ случай около Струмица да се съсрѣдоточатъ повече сили и се задържатъ гърцитѣ, по начинъ щото да не могатъ да пленатъ нито едно орждие и нито една кола. Причината за това пропущане е въ командуването на 4-а армия. *Командующи 4-а армия* достига въ Пехчево, но понеже е далече отъ отстжпващитѣ си бригади и дивизии, неговото ржководство остава съвсемъ ограничено, за да не кажемъ никакво. Ето така може да се обясни пропускътъ, да се съсрѣдоточи срещу гърцитѣ при Струмица надежни сили и надежно командуване за задържанието имъ до изтеглюването на обозитѣ и артилерията. *6-а дивизия* се оттегля отъ позицията на Бѣласица и спира северно отъ Струмица, $^1/_6$ бригада сутриньта е имала задачата да прикрива отстжплението на $^2/_6$ и $^3/_6$ бригади при Хамзали, но въ 11 ч. получава нова задача да настжпи за Струмица и заеме позиция на югъ отъ тоя градъ съ цель да обезпечи отстжплението на артилерията и обоза на 4-а армия по пжтя за Петричъ. 3-и п., разчлененъ за настжпление като за подъ артилер. огънь, настжпилъ югоизточно отъ Сарай, като изпратилъ 3-а рота да разузнае за неприятеля. 35-и полкъ се съсрѣдоточилъ източно отъ Сарай. Бригадата е следвало да завладѣе Струмица и за цельта била назначена 2-а дружина, майоръ Чуховъ, да атакува града презъ нощьта. Съ тая дружина е настжпила и четата на Хр. Черноп ѣевъ. Къмъ 7 ч. четата, движуща се като членъ отрядъ на поменатата дружина, пристигнала предъ Струмица, дето забелезала неприятелски конници, по които и веднага открила огънь. Гърцкитѣ конници въ пъленъ бѣгъ напуснали града, и на мѣстото на гърцкитѣ флагове, които се виждали тукъ тамъ, почнали да се издигатъ български такива. Два ескадрона гърци въ пъленъ търсъ отстжпили по шосето на югъ, последвани отъ голѣма часть отъ гъркоманитѣ отъ града. Дружината не влѣзла въ града, а се оттегли къмъ Василево. Не следъ много сжщото сторила и четата, като отишла въ с. Пиперово.

много части, макаръ и не въ застрашителни размѣри. *2-а дивизия* за присъединение съ 7-а дивизия отстжпва още отъ зори по Плачковица, като достига 27-и полкъ при с. Градецъ, 28-и п. и $^{1}/_{2}$ бригада — к. 1350. Отъ северъ срещу дивизията сж настжпвали частитѣ отъ Мор. див. II позивъ, които едва вечерьта заели в. Керазли тепе. 9-и полкъ тоя день има 36 ранени. *8-а дивизия* достига съ 2-а бригада с. Мачево западно отъ Пехчево, а 1-а бригада — вододѣла на Плачковица. $^{3}/_{7}$ бригада достига Гарванъ пл., $^{3}/_{8}$ и $^{1}|_{3}$ бригади, отъ които едната е следвале да прикрива артилерията и обозитѣ, а другата да образува ариергардъ на 4-а армия — Амзали. $^{1}|_{6}$ бригада достига Сушево, дето получава задача да образува ариергардъ на 6-а дивизия. По нашитѣ следи сърбитѣ презъ деня достигнали съ конната си дивизия до Радовишъ, Мор. див. I позивъ — с. Дамянъ западно отъ Радовишъ, Черногорската бригада—к. 1000 северно отъ Дамянъ и Тим. див. II позивъ — Шехоба северно отъ Криволакъ.

Обозитѣ на 4-а и 2-а армии продължаватъ и тоя день да се изтеглятъ по пжтя презъ Новосело за Левуново. $^{3}|_{8}$ бригада, която е следвало да отстжпва съ 8-и арт. и едно отдѣление отъ 3-и арт. полкове, отстжпила презъ Плачковица и по тоя начинъ изпуснало се единъ случай около Струмица да се съсрѣдоточатъ повече сили и се задържатъ гърцитѣ, по начинъ щото да не могатъ да пленатъ нито едно орждие и нито една кола. Причината за това пропущане е въ командуването на 4-а армия. ***Командующи 4-а армия*** достига въ Пехчево, но понеже е далече отъ отстжпващитѣ си бригади и дивизии, неговото ржководство остава съвсемъ ограничено, за да не кажемъ никакво. Ето така може да се обясни пропускътъ, да се съсрѣдоточи срещу гърцитѣ при Струмица надежни сили и надежно командуване за задържанието имъ до изтеглюването на обозитѣ и артилерията. *6-а дивизия* се оттегля отъ позицията на Бѣласица и спира северно отъ Струмица, $^{1}/_{6}$ бригада сутриньта е имала задачата да прикрива отстжплението на $^{2}|_{6}$ и $^{3}|_{3}$ бригади при Хамзали, но въ 11 ч. получава нова задача да настжпи за Струмица и заеме позиция на югъ отъ тоя градъ съ цель да обезпечи отстжплението на артилерията и обоза на 4-а армия по пжтя за Петричъ. 3-и п., разчлененъ за настжпление като за подъ артилер. огънь, настжпилъ югоизточно отъ Сарай, като изпратилъ 3-а рота да разузнае за неприятеля. 35-и полкъ се съсрѣдоточилъ източно отъ Сарай. Бригадата е следвало да завладѣе Струмица и за цельта била назначена 2-а дружина, майоръ Чуховъ, да атакува града презъ нощьта. Съ тая дружина е настжпила и четата на Хр. Чернопѣевъ. Къмъ 7 ч. четата, движуща се като членъ отрядъ на поменататa дружина, пристигнала предъ Струмица, дето забелезала неприятелски конници, по които и веднага открила огънь. Гърцкитѣ конници въ пъленъ бѣгъ напуснали града, и на мѣстото на гърцкитѣ флагове, които се виждали тукъ тамъ, почнали да се издигатъ български такива. Два ескадрона гърци въ пъленъ търсъ остжпили по шосето на югъ, последвани отъ голѣма часть отъ гъркоманитѣ отъ града. Дружината не влѣзла въ града, а се оттегли къмъ Василево. Не следъ много сжщото сторила и четата, като отишла въ с. Пиперово.

Рупелската група остава на позицията си при южния изходъ на Рупелското дефиле. Къмъ 10 ч. пр. пл. отъ къмъ Будково и Тузчелий се появиха 1-а и 6-а гърцки дивизии като една колона се насочи къмъ Кешишлъкъ, а съ другитѣ се доближиха до позицията, обстрелвани съ успехъ отъ нашата далнобойна артилерия, две 10·5 см. и две 12·5 см. орждия. Ротитѣ и планинската батарея, които били на прохода при Порой — Коларово били принудени да отстжпятъ и това бѣ създало голѣми грижи за безопасностьта на тила на самата отбрана при Рупелъ. За спиране на неприятеля къмъ Петричъ и на западъ билъ насоченъ 29-и полкъ съ 1 пл. и 1 гауб. батареи. 32-и полкъ има 16 убити и ранени.

11-а дивизия е отстжпила съ 3 др. въ Крушево и Горно-Броди, 1 др. и 1 бат. — въ Неврокопъ, 2 др. и 1 бат., идящи отъ Кавала сж достигнали Драма, по 1 дружина сж оставени на проходитѣ на Гюреджикъ и Калапотъ, 1 др. и 1 бат. сж оставени при Зърново и 1 др. съ 1 ескадронъ настжпватъ въ рекогносцированъ отрядъ къмъ Серъ. Това разхвърлено разположение цели да запази много, но, както ще видимъ по-нататъкъ отъ действията, това не ще се постигне, защото принципътъ е, че който много иска да запази, той нищо не запазва.

Щабътъ на 2-а армия нощува до моста Салиага при Кресна.

Дедеагачския гарнизонъ донася, че къмъ о-въ Самотраки имало 15 транспортни и 3 военни параходи. Единъ десантъ сега, както и по-рано, има значение само да се заеме града или часть отъ територията, но не и да се повлияе за изхода на решителното сражение, което е отдавна завършено.

27 юний.

Ромжния въ 5. сл.пл. подава въ София нота, съ която известява, че тя е дала заповѣдь на армията си да нахлуе въ България. Въ единъ моментъ, когато нашата родина, поради грѣшкитѣ на нейнитѣ водачи, бѣ изгубила почти всичко, каквото бѣ спечелила въ войната срещу Турция, тая атака въ гърба отъ ромжнитѣ съдържа въ себе си елементитѣ на най-голѣмата неправда и безнравственость. Така чрезъ уроцитѣ на тия страшни нещастия дано поколѣнията да разбератъ, че *моралъ вънъ отъ границитѣ на държавата нѣма*. Появата на Ромжния въ гърба на България наложи на сърбската главна команда да насочи усилията си къмъ София, за да съдействува на новия си съюзникъ. Отъ тоя день нататъкъ сърбитѣ ще се помжчатъ да развиятъ атакитѣ си срещу българската армия съ растяще засилване, безъ да могатъ да постигнатъ ни единъ сжщественъ резултатъ.

България. *1-а армия* изправя Сърбия, като 9-а дивизия остава за отбрана на границата, а 5-а дивизия съ усиленъ маршъ се насочва за ст. Брусарци, като достига с. Костилчовци и Балчовци. *3-а армия* остава на позицията си като отбива единъ слабъ опитъ за настжпление срещу 13-а дивизия. Трънската група съ главнитѣ сили остава на позицията при Трънъ.

Рупелската група остава на позицията си при южния изходъ на Рупелското дефиле. Къмъ 10 ч. пр. пл. отъ къмъ Будково и Тузчелий се появиха 1-а и 6-а гърцки дивизии като една колона се насочи къмъ Кешишлъкъ, а съ другитѣ се доближиха до позицията, обстрелвани съ успехъ отъ нашата далнобойна артилерия, две 10·5 см. и две 12·5 см. орждия. Ротитѣ и планинската батарея, които били на прохода при Порой — Коларово били принудени да отстжпятъ и това бѣ създало голѣми грижи за безопасностьта на тила на самата отбрана при Рупелъ. За спиране на неприятеля къмъ Петричъ и на западъ билъ насоченъ 29-и полкъ съ 1 пл. и 1 гауб. батареи. 32-и полкъ има 16 убити и ранени.

11-а дивизия е отстжпила съ 3 др. въ Крушево и Горно-Броди, 1 др. и 1 бат. — въ Неврокопъ, 2 др. и 1 бат., идящи отъ Кавала сж достигнали Драма, по 1 дружина сж оставени на проходитѣ на Гюреджикъ и Калапотъ, 1 др. и 1 бат. сж оставени при Зърново и 1 др. съ 1 ескадронъ настжпватъ въ рекогносцированенъ отрядъ къмъ Серъ. Това разхвърлено разположение цели да запази много, но, както ще видимъ по-нататъкъ отъ действията, това не ще се постигне, защото принципътъ е, че който много иска да запази, той нищо не запазва.

Щабътъ на 2-а армия нощува до моста Салиага при Кресна.

Дедеагачския гарнизонъ донася, че къмъ о-въ Самотраки имало 15 транспортни и 3 военни параходи. Единъ десантъ сега, както и по-рано, има значение само да се заеме града или часть отъ територията, но не и да се повлияе за изхода на решителното сражение, което е отдавна завършено.

27 юний.

Ромжния въ 5. сл.пл. подава въ София нота, съ която известява, че тя е дала заповѣдь на армията си да нахлуе въ България. Въ единъ моментъ, когато нашата родина, поради грѣшкитѣ на нейнитѣ водачи, бѣ изгубила почти всичко, каквото бѣ спечелила въ войната срещу Турция, тая атака въ гърба отъ ромжнитѣ съдържа въ себе си елементитѣ на най-голѣмата неправда и безнравственость. Така чрезъ уроцитѣ на тия страшни нещастия дано поколѣнията да разбератъ, че *моралъ вънъ отъ границитѣ на държавата нѣма*. Появата на Ромжния въ гърба на България наложи на сърбската главна команда да насочи усилията си къмъ София, за да съдействува на новия си съюзникъ. Отъ тоя день нататъкъ сърбитѣ ще се помжчатъ да развиятъ атакитѣ си срещу българската армия съ растяще засилване, безъ да могатъ да постигнатъ ни единъ сжщественъ резултатъ.

България. *1-а армия* изпразва Сърбия, като 9-а дивизия остава за отбрана на границата, а 5-а дивизия съ усиленъ маршъ се насочва за ст. Брусарци, като достига с. Костилчовци и Балчовци. ***3-а армия*** остава на позицията си като отбива единъ слабъ опитъ за настжпление срещу 13-а дивизия. Трънската група съ главнитѣ сили остава на позицията при Трънъ.

Боятъ при в. Китка. *5-а армия* до получаване подкрѣпления минава и съ дѣсния си флангъ въ отбрана. 45-и п., който зае в. Китка, и 19-и и 72-и полкове, които заеха височинитѣ северно отъ Китка останаха презъ деня на мѣстата си. Но частитѣ отъ 45-и п., заели Китка, не сѫ могли да се устроятъ на него по причина на масовия съсрѣдоточенъ артил. огънь на неприятеля. Следъ издържане на редъ контъратаки на сърбитѣ, полкътъ презъ нощ та се оттегли на граничния вододѣлъ. Полкътъ дава 468 убити и ранени. За съдействие тукъ отъ 12-а дивизия е била изпратена 1 др. и 1 пл. бат., която заела позиция въ флангъ на сърбитѣ и имъ нанесла голѣми загуби. Предъ $^{3}/_{4}$ бригада неприятельтъ се оттегли на главната си позиция. Маневрената група ($^{1}/_{4}$ бригада, 45-и и 72-и полкове и пр.), следъ оттеглянето си отъ в. Китка, оставя на върха единъ рекогносцировачень отрядъ, а съ останалитѣ сили заема позиция за отбрана отъ Жюти-камъкъ до поста Жеравино съ странични прикрития на в. Църноокъ и в. Дукатъ. 1 рота и 1 бат. оставатъ при с. Росенъ, а 2 ескад.—при Босилиградъ. Тукъ къмъ тоя градъ се насочва Шумад. див. II позивъ съ 2-и и 10-и полкове и вечерьта срещу 28 юний преднитѣ срѣбски части изненадватъ нашитѣ 2 ескад., плеияватъ полковия командиръ съ щаба му и най-безчовѣчно ги разстрелватъ въпреки законъ и обичай въ войната. Тия действия на Шумад. дивизия съпоставени съ чудовищното бездействие на нашата конна дивизия и лѣвофланговитѣ части на 3-а армия сѫ поучителни. Ето така нашето численно превъзходство отъ Кюстендилъ до Видинъ се явява не само погрѣшно по насочване, но и лишено отъ нравствени импулси да се победи. Тоя день артилерията на 4-а дивизия изстрелва 1,978 снаряди. 12-а дивизия, $^{3}/_{4}$ бригада и страничното прикритие на Руенъ оставатъ на мѣстата си. Артилерията на $^{3}/_{4}$ бригада е изстреляла 239 снаряди. По тоя начинъ 5-а армия мина въ пълна отбрана, въ каквато ще остане до края на войната. Вечерьта командующи армията получи заповѣдь да оттегли тежката артилерия на Коньово, защото било вѣроятно армиитѣ да се оттеглятъ на сѫщата планина. Вече на бойното поле и на театъра на войната господствува волята на врага...

Прегрупирането на 4-а армия и отстѫплението на обозитѣ ѝ продължава. *М.-О. опълчение* усилено съ 14-и, 24-и и 31-и полкове, остава съ двата си авангарда по дѣсния, а главнитѣ сили по лѣвия брѣгъ на Каменица. Настѫплението, което миналия день позволи да се заеме Говедарникъ, не се разви, защото се получи заповѣдь, частитѣ да заематъ позиция на Драмча и Сивакобила, дето да се държатъ упорно, докато 4-а армия завърши своето прегрупиране. Срещу тия наши авангарди тукъ въ помощь на черногорцитѣ се явиха части отъ Моравската дивизия II позивъ, които настѫпиха отъ Повиенъ и отблъснаха оставенитѣ тамъ 2 друж. отъ 24-и полкъ и 1 пл. бат. и завладѣха в. Говедарникъ, безъ да могатъ да постигнатъ по-голѣмъ резултатъ. Тия наши дружини иматъ 65 убити и ранени. Другиятъ нашъ авангардъ, заемащъ Дулишкитѣ височини, остава цѣлъ день на позицията си. Вечерьта двата авангарда минаха на лѣвия брѣгъ на Каменица, а главнитѣ сили се оттеглиха на

Боятъ при в. Китка. *5-а армия* до получаване подкрѣпления минава и съ дѣсния си флангъ въ отбрана. 45-и п., който зае в. Китка, и 19-и и 72-и полкове, които заеха височинитѣ северно отъ Китка останаха презъ деня на мѣстата си. Но частитѣ отъ 45-и п., заели Китка, не сѫ могли да се устроятъ на него по причина на масовия сърѣдоточенъ артил. огънь на неприятеля. Следъ издържане на редъ контъратаки на сърбитѣ, полкътъ презъ нощ та се оттегли на граничния вододѣлъ. Полкътъ дава 468 убити и ранени. За съдействие тукъ отъ 12-а дивизия е била изпратена 1 др. и 1 пл.бат., която заела позиция въ флангъ на сърбитѣ и имъ нанесла голѣми загуби. Предъ $^3/_4$ бригада неприятельтъ се оттегли на главната си позиция. Маневрената група ($^1/_4$ бригада, 45-и и 72-и полкове и пр.), следъ оттеглянето си отъ в. Китка, оставя на върха единъ рекогносцироваченъ отрядъ, а съ останалитѣ сили заема позиция за отбрана отъ Жюти-камъкъ до поста Жеравино съ странични прикрития на в. Църноокъ и в. Дукатъ. 1 рота и 1 бат. оставатъ при с.Росенъ, а 2 ескад.—при Босилиградъ. Тукъ къмъ тоя градъ се насочва Шумад. див.II позивъ съ 2-и и 10-и полкове и вечерьта срещу 28 юний преднитѣ сръбски части изненадватъ нашитѣ 2 ескад., пленяватъ полковия командиръ съ щаба му и най-безчовѣчно ги разстрелватъ въпреки законъ и обичай въ войната. Тия действия на Шумад.дивизия съпоставени съ чудовищното бездействие на нашата конна дивизия и лѣвофланговитѣ части на 3-а армия сѫ поучителни. Ето така нашето численно превъзходство отъ Кюстендилъ до Видинъ се явява не само погрѣшно по насочване, но и лишено отъ нравствени импулси да се победи. Тоя день артилерията на 4-а дивизия изстрелва 1,978 снаряди. 12-а дивизия, $^3/_4$ бригада и страничното прикритие на Руенъ оставатъ на мѣстата си. Артилерията на $^3/_4$ бригада е изстреляла 239 снаряди. По тоя начинъ 5-а армия мина въ пълна отбрана, въ каквато ще остане до края на войната. Вечерьта командующи армията получи заповѣдь да оттегли тежката артилерия на Коньово, защото било вѣроятно армиитѣ да се оттеглятъ на сѫщата планина. Вече на бойното поле и на театъра на войната господствува волята на врага...

Прегрупирането на 4-а армия и отстѫплението на обозитѣ ѝ продължава. *М.-О. опълчение* усилено съ 14-и, 24-и и 31-и полкове, остава съ двата си авангарда по дѣсния, а главнитѣ сили по лѣвия брѣгъ на Каменица. Настѫплението, което миналия день позволи да се заеме Говедарникъ, не се разви, защото се получи заповѣдь, частитѣ да заематъ позиция на Драмча и Сивакобила, дето да се държатъ упорно, докато 4-а армия завърши своето прегрупиране. Срещу тия наши авангарди тукъ въ помощь на черногорцитѣ се явиха части отъ Моравската дивизия II позивъ, които настѫпиха отъ Повиенъ и отблъснаха оставенитѣ тамъ 2 друж. отъ 24-и полкъ и 1 пл. бат. и завладѣха в. Говедарникъ, безъ да могатъ да постигнатъ по-голѣмъ резултатъ. Тия наши дружини иматъ 65 убити и ранени. Другиятъ нашъ авангардъ, заемащъ Дулишкитѣ височини, остава цѣлъ день на позицията си. Вечерьта двата авангарда минаха на лѣвия брѣгъ на Каменица, а главнитѣ сили се оттеглиха на позицията при Драмча, като 2-а М.-О. бригада и 24-и п. съ 3 пл. бат. заеха граничния вододѣлъ отъ Сивакобила до Руенъ. *7-а дивизия* и $^2/_4$ *бригади* оставатъ на Баня-чука съ преденъ отрядъ надъ с. Якимово и разезди до Виница. *2-а дивизия* се насочва за с. Митрошинци, но, като установява връзка съ 7-а дивизия, спуща се съ 1-я бригада въ Блатецъ, а съ 2-а бригада — Градецъ и 2 друж. на ю.-з. отъ Виница. Вечерьта получава заповѣдь да се насочи и съсрѣдоточи при Драмча. *8-а дивизия* достига съ 1-а бригада с. Мачево, а съ 2-а бригада Истевникъ. Сърбитѣ тоя день установяватъ, че ние имаме по Плачковица слаби части и чети, за това Морав. див. и Черногор. бригада били повърнати(?) къмъ Щипъ и Райчинъ-ридъ, а по Плачковица била оставена Доброволческата бригада. Шумад. див. I позивъ е при св. Николе, Дринската I поз. се превозва по желѣзницата и съ преднитѣ си части достига Страцинъ по посока на Крива-Паланка. $^3/_2$ *бригада* заема по гребена на Голакъ и Чавка източно отъ Търсино и Драгобраща. $^3/_3$ *и* $^3/_7$ *бригади* се изтеглятъ къмъ Пехчево. $^1/_2$ *бригада* е следвало да съпровожда като ариергардъ артилерията и обозитѣ на 4-а армия, обаче, непонятно защо тя се насочва презъ Хамзали за Пехчево. *6-а дивизия* имаше заповѣдь да се задържи южно отъ Струмица, за да не се даде възможность на гърцитѣ да нападнатъ обозитѣ и полската артилерия на 2-а и 8-а дивизии. Артилерията на всички тия дивизии мина опасностьта и вечерьта достигна чакъ Левуново и на северъ. Артилерията, обаче, на 6-а дивизия се изтегли най-късно и едно нейно полско отдѣление е следвало съ последния ешалонъ обози. За охранение на тоя и преднитѣ ешалони, изглежда, сж били назначени по 1 друж. отъ $^1/_3$ бригада и 51-и п. Сутриньта било разпоредено 3-а дружина отъ 36-и п. да съдействува на дружината отъ $^1/_3$ бригада. Щомъ като тоя последенъ ешалонъ почналъ да продължава своето пжтуване, началникътъ на 6-а дивизия смѣтналъ своята задача за завършена и далъ заповѣдь, дивизията да продължи своето отстжпление подъ прикритието на 1-а бригада, която остава при Хамзали като ариаргардъ. Дивизията се насочва на северъ, а обозитѣ се движатъ на изтокъ. По посока на Струмица презъ миналата нощь 2-а дружина отъ 3-и п. следваше да атакува града. Тая дружина, собствено 6 роти, се доближи до града още въ тъмно, обаче, на разсъмване се озова обградена отъ настжпващитѣ гръцки части и ротитѣ, безъ да се съпротивляватъ, просто се предадоха на врага. Докато тия жалки действия се разиграваха предъ Струмица, щабоветѣ на 6-а дивизия, $^1/_3$ и $^1/_6$ бригада наблюдаваха отъ височината ю.-з. отъ Хамзали Струмишкото поле, очаквайки да видятъ града въ наши ржце... Въ 8 ч. пр. пл. внезапно почнаха да се пръскатъ шрапнели по посока на с. Ильовица и Сушево. Неприятельтъ съ своитѣ слаби предни части вече бѣше въ фланга на последния ешалонъ, състоящъ се отъ едно артилерийско отдѣление и нѣкои обози. Нещастието не закъсне и тукъ да се разрази въ една форма, която трѣбва да ни накара да се позамислимъ. Прикритието на артилерията и обоза, разхвърлено по ротно, водено безъ амбиция и, безъ съмнение, лошо ржководено отъ по-горе, безъ да се опита да отбие далечния позицията при Драмча, като 2-а М.-О. бригада и 24-и п. съ 3 пл. бат. заеха граничния вододѣлъ отъ Сивакобила до Руенъ. *7-а дивизия* и $^2/_4$ *бригадѣ* оставатъ на Баня-чука съ преденъ отрядъ надъ с. Якимово и разезди до Виница. *2-а дивизия* се насочва за с. Митрошинци, но, като установява връзка съ 7-а дивизия, спуща се съ 1-я бригада въ Блатецъ, а съ 2-а бригада — Градецъ и 2 друж. на ю.-з. отъ Виница. Вечерьта получава заповѣдь да се насочи и съсрѣдоточи при Драмча. *8-а дивизия* достига съ 1-а бригада с. Мачево, а съ 2-а бригада Истевникъ. Сърбитѣ тоя день установяватъ, че ние имаме поПлачковица слаби части и чети, за това Морав. див. и Черногор. бригада били повърнати(?) къмъ Щипъ и Райчинъ-ридъ, а по Плачковица била оставена Доброволческата бригада. Шумад. див. I позивъ е при св. Николе, Дринската I поз. се превозва по желѣзницата и съ преднитѣ си части достига Страцинъ по посока на Крива-Паланка. $^3/_2$ *бригада* заема по гребена на Голакъ и Чавка източно отъ Търсино и Драгобраща. $^3/_3$ *и* $^3/_7$ *бригади* се изтеглятъ къмъ Пехчево. $^1/_3$ *бригадѣ* е следвало да съпровожда като ариергардъ артилерията и обозитѣ на 4-а армия, обаче, непонятно защо тя се насочва презъ Хамзали за Пехчево. *6-а дивизия* имаше заповѣдь да се задържи южно отъ Струмица, за да не се даде възможность на гърцитѣ да нападнатъ обозитѣ и полската артилерия на 2-а и 8-а дивизии. Артилерията на всички тия дивизии мина опасностьта и вечерьта достигна чакъ Левуново и на северъ. Артилерията, обаче, на 6-а дивизия се изтегли най-късно и едно нейно полско отдѣление е следвало съ последния ешалонъ обози. За охранение на тоя и преднитѣ ешалони, изглежда, сж били назначени по 1 друж. отъ $^1/_3$ бригада и 51-и п. Сутриньта било разпоредено 3-а дружина отъ 36-и п. да съдействува на дружината отъ $^1/_3$ бригада. Щомъ като тоя последенъ ешалонъ почналъ да продължава своето пжтуване, началникътъ на 6-а дивизия смѣтналъ своята задача за завършена и далъ заповѣдь, дивизията да продължи своето отстжпление подъ прикритието на 1-а бригада, която остава при Хамзали като ариаргардъ. Дивизията се насочва на северъ, а обозитѣ се движатъ на истокъ. По посока на Струмица презъ миналата нощь 2-а дружина отъ 3-и п. следваше да атакува града. Тая дружина, собствено 6 роти, се доближи до града още въ тъмно, обаче, на разсъмване се озова обградена отъ настжпващитѣ гърцки части и ротитѣ, безъ да се съпротивляватъ, просто се предадоха на врага. Докато тия жалки действия се разиграваха предъ Струмица, щабоветѣ на 6-а дивизия, $^1/_3$ и $^1/_6$ бригада наблюдаваха отъ висотата ю.-з. отъ Хамзали Струмишкото поле, очаквайки да видятъ града въ наши ржце... Въ 8 ч. пр. пл. внезапно почнаха да се пръскатъ шрапнели по посока на с. Ильовица и Сушево. Неприятельтъ съ своитѣ слаби предни части вече бѣше въ фланга на последния ешалонъ, състояще се отъ едно артилерийско отдѣление и нѣкои обози. Нещастието не закъсне и тукъ да се разрази въ една форма, която трѣбва да ни накара да се позамислимъ. Прикритието на артилерията и обоза, разхвърлено по ротно, водено безъ амбиция и, безъ съмнение, лошо ржководено отъ по-горе, безъ да се опита да отбие далечния врагъ, напуща при първитѣ изстрели задачата си и се юрва по склона на Малешевската планина. Сѫщото не закъснѣватъ да сторятъ и обозитѣ, и артилериститѣ, които изоставятъ орѫдията на 3 батареи и съ конетѣ избѣгватъ напредъ. Въ това сѫщо време неприятельтъ настѫпва срещу лѣвия флангъ на $^1/_2$ бригада отъ къмъ Радово. Боятъ е билъ оживенъ. Самъ началникътъ на дивизията, генералъ Теневъ, е давалъ личенъ примѣръ на героизъмъ. Тукъ е взела участие съ две картечници и четата на Хр. Чернопѣевъ. Неприятельтъ изглеждалъ да има около полкъ пехота съ орѫдия и картечници. Съпротивлението отъ наша страна както тукъ, така и при Рупелъ, както ще видимъ подиръ малко, бѣше повече отъ слабо. *Като че-ли нѣкакъвъ тъмѣнъ инстинктъ* подсказваше безполезностьта *на борбата и сковаваше всѣки поривъ за бой и всѣки полетъ на духа къмъ инициативи:* Вижда се ясно, това бѣ стихийната областьна войната. 36-и п. има 48 убити и ранени при с. Ильовица.

Боятъ при Рупелъ се разигра не по-упорито отъ престрелкитѣ при Хамзали. Гърцитѣ настѫпиха срещу дѣсния участъкъ на позицията, която за нещастие не обгръщаше съседнитѣ командующи висоти: Презъ нощьта гърцитѣ бѣха заели в. Калебаиръ и още въ 7 ч. сутриньта се появиха съ своитѣ патрули на самия флангъ и даже тила. Българската армия, израстнала въ едно отечество отъ планини, при това изпитание, войната, се очерта при десятки случаи, че нѣма нито най-елементарно разбиране отъ планинска война. Въ 9 ч. гръцката артилерия почна да се обажда тукъ-тамъ, а въ 10 ч. неприятелски вериги почнаха да обстрелватъ съ живъ огънь окопитѣ на крайния дѣсенъ флангъ. Стрелцитѣ не издържаха тоя безвреденъ огънь, и „изкочиха като единъ изъ окопитѣ и почнаха да отстѫпватъ". 16-и п. даде едва 97, а 32-и—143 убити и ранени. 69-и п. ималъ 111 въ безвесть. По заповѣдъ на началника на 3-а дивизия отстѫплението се подѣ и отъ лѣвия участъкъ, но скоро то стана съвсемъ безпорядъчно, макаръ, че гърцитѣ и до вечерьта не посмѣха да заематъ напуснатитѣ позиции. Тая слаба съпротивителна сила на нашитѣ войски е поучителна. Тя има отчасти своето оправдание въ природата на самата война и въ психологията на човѣка и маситѣ. Но, едновременно съ това, фактътъ показва, колко много нашата армия бѣ лишена отъ пламенни водачи, герой - началници, готови всѣкога да положатъ главата си, но цельта да постигнатъ. Дано поколѣнията да се червятъ отъ срамъ отъ нашитѣ дѣла, молепсани отъ тайнствената магия на нерешителностьта... Въ 4 ч. сл. пл. частитѣ спрѣли и се уредили при северния изходъ на Рупелското дефиле.

11-а дивизия, безъ да е водила боеве, е сѫщо засѣгната отъ микроба на изгубената борба. Просто тя се оттегля къмъ планинитѣ на Боздагъ предъ далечната сѣнка на врага. Ето така по цѣлия фронтъ ясно се вижда немощьта на командуването... липсата на герои... липсата на желание да се води борба . . . липсата на страсть за бой..., т. е. липсата именно на това, което е необходимо, за да се победи. . .

врагъ, напуща при първитѣ изстрели задачата си и се юрва по склона на Малешевската планина. Сжщото не закъснѣватъ да сторятъ и обозитѣ, и артилериститѣ, които изоставятъ орждията на 3 батареи и съ конетѣ избѣгватъ напредъ. Въ това сжщо време неприятельтъ настжпва срещу лѣвия флангъ на $^1/_6$ бригада отъ къмъ Радово. Боятъ е билъ оживенъ. Самъ началникътъ на дивизията, генералъ Теневъ, е давалъ личенъ примѣръ на героизъмъ. Тукъ е взела участие съ две картечници и четата на Хр. Чернопѣевъ. Неприятельтъ изглеждалъ да има около полкъ пехота съ орждия и картечници. Съпротивлението отъ наша страна както тукъ, така и при Рупелъ, както ще видимъ подиръ малко, бѣше повече отъ слабо. *Като че-ли нѣкакъвъ тъменъ инстинктъ* подсказваше безполезностьта *на борбата и сковаваше всѣки поривъ за бой и всѣки полетъ на духа къмъ инициативи:* Вижда се ясно, това бѣ стихийната область на войната. 36-и п. има 48 убити и ранени при с. Ильовица.

Боятъ при Рупелъ се разигра не по-упорито отъ престрелкитѣ при Хамзали. Гърцитѣ настжпиха срещу дѣсния участъкъ на позицията, която за нещастие не обгръщаше съседнитѣ командующи висоти: Презъ нощьта гърцитѣ бѣха заели в. Калебаиръ и още въ 7 ч. сутриньта се появиха съ своитѣ патрули на самия флангъ и даже тила. Българската армия, израстнала въ едно отечество отъ планини, при това изпитание, войната, се очерта при десятки случаи, че нѣма нито най-елементарно разбиране отъ планинска война. Въ 9 ч. гръцката артилерия почна да се обажда тукъ-тамъ, а въ 10 ч. неприятелски вериги почнаха да обстрелватъ съ живъ огънь окопитѣ на крайния дѣсенъ флангъ. Стрелцитѣ не издържаха тоя безвреденъ огънь, и „изкочиха като единъ изъ окопитѣ и почнаха да отстжпватъ“. 16-и п. даде едва 97, а 32-и—143 убити и ранени. 69-и п. ималъ 111 въ безвесть. По заповѣдь на началника на 3-а дивизия отстжплението се подѣ и отъ лѣвия участъкъ, но скоро то стана съвсемъ безпорядъчно, макаръ, че гърцитѣ и до вечерьта не посмѣха да заематъ напуснатитѣ позиции. Тая слаба съпротивителна сила на нашитѣ войски е поучителна. Тя има отчасти своето оправдание въ природата на самата война и въ психологията на човѣка и маситѣ. Но, едновременно съ това, фактътъ показва, колко много нашата армия бѣ лишена отъ пламенни водачи, герой - началници, готови всѣкога да положатъ главата си, но цельта да постигнатъ. Дано поколѣнията да се червятъ отъ срамъ отъ нашитѣ дѣла, молепсани отъ тайнствената магия на нерешителностьта... Въ 4 ч. сл. пл. частитѣ спрѣли и се уредили при северния изходъ на Рупелското дефиле.

11-а дивизия, безъ да е водила боеве, е сжщо засѣгната отъ микроба на изгубената борба. Просто тя се оттегля къмъ планинитѣ на Боздагъ предъ далечната сѣнка на врага. Ето така по цѣлия фронтъ ясно се вижда немощьта на командуването... липсата на герои... липсата на желание да се води борба . . . липсата на страсть за бой..., т. е. липсата именно на това, което е необходимо, за да се победи. . .

28 юний

Ромѫния продължава съсрѣдоточението на войскитѣ си.

България. *1-а армия.* 5-а дивизия се движи пеша и по желѣзницата за района на 3-а и 5-а армии. Отдѣлната бригада достига ст. Брусарци. 9-а дивизия се съсрѣдоточава при Чупрене,като остава авангарди на границата. На командующи армията се заповѣдва „да отбранява границата (!) отъ Брѣгово до Чипровския проходъ, като при настѫпление на неприятеля да се оттегля къмъ Бѣлоградчикъ и по-нататъкъ къмъ Берковския проходъ и Мездра: Крайна цель е да се отбранява Берковския проходъ, ст. Мездра и Своге“. Отбраната на Видинъ се обособява подъ отдѣлна команда и, следъ размѣна на телеграфни обяснения между главната квартира и командующия 1-а армия, решава се, Видинъ да се държи до крайность. *3 а армия.* Въ 4 ч. пр. пл. срещу 13-а дивизия въ участъка Сланиница, Вража-глава и дружината на Видличъ сърбитѣ повѣли атака съ 6 дружини, но сѫ били кърваво отбити. Загубитѣ въ 1-и и 64-и п. възлизатъ на 353 убити и ранени, а на неприятеля предъ позициитѣ—105 убити. 1-и п. има 15,030 патрони изстреляни. На 1-а и конната дивизии се дава отново заповѣдь да нахлуятъ въ Сърбия къмъ Власотинци и разрушатъ желѣзницата между Нишъ и Враня. Обаче, и тая заповѣдь ще остане толкова охотно изпълнена, колкото и първата заповѣдь до конната дивизия. Сериознитѣ военни задачи искатъ силни водачи, пламтящи отъ благородната амбиция да се постигне цельта или почтенно да се загини.

Действията при Босилиградъ. *5-а армия* на позицията има затишие. 5-и артил. полкъ е изстрелялъ 12 снаряди. Следъ оттеглянето презъ нощьта на 45-и, 19-и и 72-и полкове отъ Китка, тамъ остана единъ рекогносцировъченъ отрядъ. За спиране действията на сърбитѣ при Босилиградъ, къмъ тоя градъ сѫ насочени две колони отъ 6 друж. съ 2 с.с. бат., които следующитѣ дни ще бѫдатъ засилени до степень да има тукъ отъ 5-а и 3-а армии цѣли 18 др. отъ 5 разни полка, 42 орѫдия и 3 конни полка. Шумад. див. II п., която действува при Босилиградъ минава въ подчинение на командующия 1-а сръбска армия, комуто за подкрѣпление се насочва въ помощь и Дрин. див. I п., която се пренася по желѣзницата отъ Велесъ за Куманово. Така сърбитѣ взимаха най-сериозни мѣрки, за да се противопоставятъ на нашата 5-а армия, отъ която тѣ, разсъждайки логично, се опасяваха, да не получатъ решителния нашъ ударъ.

Прегрупирането на 4-а армия продължава и е въ края си. *М.-О. отълчение* съ придаденитѣ къмъ него части остава на позицията при Драмча и граничния вододѣлъ отъ п. Ждрапаница до Сивакобила, като има два авангарда при Тодоровци и Косевица на лѣвия брѣгъ на р. Каменица. *7-а дивизия* и $^{2}/_{4}$ *бригада* оставатъ на Баня-чука съ авангвардъ надъ Якимово и разезди до Виница. *2 а дивизчя* денува около Блатецъ и между Липецъ и Градецъ. *8-а дивизия* се движи задъ позицията на горнитѣ части и достига съ $^{1}/_{8}$ *бригада* на граничния вододѣль при Щърби-върхъ, източно отъ Сива-

28 юний

Ромжния продължава съсрѣдоточението на войскитѣ си.

България. *1-а армия.* 5-а дивизия се движи пеша и по желѣзницата за района на 3-а и 5-а армии. Отдѣлната бригада достига ст. Брусарци. 9-а дивизия се съсрѣдоточава при Чупрене, като остава авангарди на границата. На командующи эрмията се заповѣдва „да отбранява границата (!) отъ Брѣгово до Чипровския проходъ, като при настжпление на неприятеля да се оттегля къмъ Бѣлоградчикъ и по-нататъкъ къмъ Берковския проходъ и Мездра: Крайна цель е да се отбранява Берковския проходъ, ст. Мездра и Своге“. Отбраната на Видинъ се обособява подъ отдѣлна команда и, следъ размѣна на телеграфни обяснения между главната квартира и командующия 1-а армия, решава се, Видинъ да се държи до крайность. *3-а армия.* Въ 4 ч. пр. пл. срещу 13-а дивизия въ участъка Сланиница, Вража-глава и дружината на Видличъ сърбитѣ повѣли атака съ 6 дружини, но сж били кърваво отбити. Загубитѣ въ 1-и и 64-и п. възлизатъ на 353 убити и ранени, а на неприятеля предъ позициитѣ—105 убити. 1-и п. има 15,030 патрони изстреляни. На 1-а и конната дивизии се дава отново заповѣдь да нахлуятъ въ Сърбия къмъ Власотинци и разрушатъ желѣзницата между Нишъ и Враня. Обаче, и тая заповѣдь ще остане толкова охотно изпълнена, колкото и първата заповѣдь до конната дивизия. Сериознитѣ военни задачи искатъ силни водачи, пламтящи отъ благородната амбиция да се постигне цельта или почтенно да се загини.

Действията при Босилиградъ. *5-а армия* на позицията има затишие. 5-и артил. полкъ е изстрелялъ 12 снаряди. Следъ оттеглянето презъ нощьта на 45-и, 19-и и 72-и полкове отъ Китка, тамъ остана единъ рекогносцированъ отрядъ. За спиране действията на сърбитѣ при Босилиградъ, къмъ тоя градъ сж насочени две колони отъ 6 друж. съ 2 с.с. бат., които следующитѣ дни ще бждатъ засилени до степень да има тукъ отъ 5-а и 3-а армии цѣли 18 др. отъ 5 разни полка, 42 орждия и 3 конни полка. Шумад. див. II п., която действува при Босилиградъ минава въ подчинение на командующия 1-а сърбска армия, комуто за подкрѣпление се насочва въ помощь и Дрин. див. I п., която се пренася по желѣзницата отъ Велесъ за Куманово. Така сърбитѣ взимаха най-сериозни мѣрки, за да се противопоставятъ на нашата 5-а армия, отъ която тѣ, разсъждайки логично, се опасяваха, да не получатъ решителния нашъ ударъ.

Прегрупирането на 4-а армия продължава и е въ края си. *М.-О. опълчение* съ придаденитѣ къмъ него части остава на позицията при Драмча и граничния вододѣлъ отъ п. Ждрапаница до Сивакобила, като има два авангарда при Тодоровци и Косевица на лѣвия брѣгъ на р. Каменица. *7-а дивизия* и $^2/_4$ *бригада* оставатъ на Баня-чука съ авангвардъ надъ Якимово и разезди до Виница. *2 а дивизия* денува около Блатецъ и между Липецъ и Градецъ. *8-а дивизия* се движи задъ позицията на горнитѣ части и достига съ $^1/_8$ *бригада* на граничния вододѣль при Щърби-върхъ, източно отъ Сивакобила, а съ $^{2}/_{8}$ *бригада*—Трабатовище. $^{3}/_{2}$ *бригада* — чука Голакъ, $^{1}/_{2}$—Голакъ, $^{3}/_{7}$—Бришница, $^{3}/_{3}$ и $^{2}/_{6}$ достигатъ Берово и иматъ задача да заематъ участъка Будинарци, Рабово, Умляно, Кавица, а $^{1}/_{6}$ бригада—отъ двет̀ѣ страни на пжтя Струмица, Пехчево,между в. Маросъ и в. Гражденъ, като има 1 др. и нѣколко чети въ рекогносц. отрядъ на в. Каджмезарж.По тоя начинъ 4-а армия ще заеме единъ фронтъ отъ Руенъ до Плачковица и Пехчево два пжти по-малъкъ отколкото при почването на военнитѣ действия. Трѣбваше да изгубимъ главнитѣ боеве, които решиха сждбата на войната, за да разберемъ, че съсрѣдоточеностьта на силитѣ и концентричностьта на усилията е сжществено начало за успеха на война. Така потвърдява се и другото правило, че науката, съ която народитѣ боравятъ въ войната и боеветѣ, се достига съ сълзи и кръвь, но не чрезъ простото четене и изучаване на писанитѣ книги. Идеитѣ на изкуството сж практически полезни, когато сж станали у насъ инстинктъ. Защото въ живота и борбата човѣцитѣ боравятъ съ знанията, които сж вече инстинктъ, а не съ знанията, които минаватъ транзитъ.Сърбитѣ имаха срещу 4-а армия: Черногорската дивизия—при Цера и Повиенъ, Морав. див. II п.—Безиково до Виница, Морав. див. I п. — Балванъ и Гор.-Трогерци, Тим. див. II п.—между Велесъ и Щипъ. Една черногорска бригада имаше на Райчинъ-ридъ западно отъ Кочане. Новитѣ задачи на сърскитѣ войски следъ отстжплението на нашата 4-а армия се виждатъ отъ следното:

> „Съ заемането на Щипъ и Кочане, излага се въ цитирания сърбски източникъ, се завършва единъ периодъ отъ операцитѣ на Вардарския фронтъ. За противника има сведения, че съ две дивизии държи здраво граничната линия на фронта Руенъ — Голѣмъ-върхъ. Кочанската дивизия засилена съ една бригада и доброволци, т. е. около три бригади, се оттегля къмъ Царево село на граничната линия. Щипска и Радовишка група въ съставъ около две и половина дивизии се е оттеглила къмъ Пехчево, а отъ тамъ навѣрно ще се оттеглятъ къмъ Дупница. Съ гърцитѣ е установена връзката; една тѣхна армия отъ 5 дивизии преследва противника. 1—2 дивизии, къмъ Пехчево, а останалитѣ къмъ Петричъ. 1-а армия да се групира въ посоката на Страцинъ — Крива-Паланка, съ по-малко части на фланговетѣ и бжде готова за настжпление къмъ Кюстендилъ. База—Куманово. 3-а армия да се съсрѣдоточи около Кочане и бжде готова за настжпление по посока на Царево село, Черната скала, Кадиинъ-мостъ. База—Велесъ. До като 3-а армия извърши съсрѣдоточението, то 1-а армия да обезпечава владѣнието на Кочане и Райчински ридъ. За почване на действията ще последва заповѣдь".

Отстжплението на 2-а армия продължава на северъ, като до вечерьта минава задъ линията в. Росалинъ, р. Саза и в. Пилява. Презъ деня командующи армията заповѣдва: 6-а дивизия съ $^{3}/_{3}$ бригада да заеме за отбрана участъка отъ Брѣгалница западно отъ Пехчево до в. Джама; 3-а дивизия съ $^{1}/_{10}$, Серската и Драмската бригади — отъ в. Росалинъ по южния изходъ на Кресненското дефиле къмъ в. Куру съ отдѣленъ отрядъ на в. Пилява; 11-а дивизия — височинитѣ северно отъ Зърново и Търлисъ, като съ силни предни отряди заеме предни пунктове на линията Крушево, Броди, в. Бабинъ, Калапотъ, Просоченъ. (Това е съвсемъ неумѣстно внушение и бъркане въ работата на подчинения). Гърцитѣ не преследваха. Гърцкото командуване даде почивка на частитѣ си и презъ това време ги прекобила, а съ $^{2}/_{8}$ *бригада*—Трабатовище. $^{3}|_{2}$ *бригада* — чука Голакъ, $^{1}/_{2}$—Голакъ, $^{3}|_{7}$—Бришница, $^{3}|_{3}$ и $^{2}/_{6}$ достигатъ Берово и иматъ задача да заематъ участъка Будинарци, Рабово, Умляно, Кавица, а $^{1}{}_{6}$ бригада—отъ двѣтѣ страни на пѫтя Струмица, Пехчево, между в. Маросъ и в. Гражденъ, като има 1 др. и нѣколко чети въ рекогносц. отрядъ на в. Каджмезарж. По тоя начинъ 4-а армия ще заеме единъ фронтъ отъ Руенъ до Плачковица и Пехчево два пѫти по-малъкъ отколкото при почването на военнитѣ действия. Трѣбваше да изгубимъ главнитѣ боеве, които решиха сѫдбата на войната, за да разберемъ, че съсрѣдоточеностьта на силитѣ и концентричностьта на усилията е сѫществено начало за успеха на война. Така потвърдява се и другото правило, че науката, съ която народитѣ боравятъ въ войната и боеветѣ, се достига съ сълзи и кръвь, но не чрезъ простото четене и изучаване на писанитѣ книги. Идеитѣ на изкуството сѫ практически полезни, когато сѫ станали у насъ инстинктъ. Защото въ живота и борбата човѣцитѣ боравятъ съ знанията, които сѫ вече инстинктъ, а не съ знанията, които минаватъ транзитъ. Сърбитѣ имаха срещу 4-а армия: Черногорската дивизия—при Цера и Повиенъ, Морав. див. II п.—Безиково до Виница, Морав. див. I п. — Балванъ и Гор.-Трогерци, Тим. див. II п.—между Велесъ и Щипъ. Една черногорска бригада имаше на Райчинъ-ридъ западно отъ Кочане. Новитѣ задачи на сърбскитѣ войски следъ отстѫплението на нашата 4-а армия се виждатъ отъ следното:

> „Съ заемането на Щипъ и Кочане, излага се въ цитирания сърбски източникъ, се завършва единъ периодъ отъ операциитѣ на Вардарския фронтъ. За противника има сведения, че съ две дивизии държи здраво граничната линия на фронта Руенъ — Голѣмъ-върхъ. Кочанската дивизия засилена съ една бригада и доброволци, т. е. около три бригади, се оттегля къмъ Царевосело на граничната линия. Щипска и Радовишка група въ съставъ около две и половина дивизии се е оттеглила къмъ Пехчево, а отъ тамъ навѣрно ще се оттеглятъ къмъ Дупница. Съ гърцитѣ е установена връзката; една тѣхна армия отъ 5 дивизии преследва противника. 1—2 дивизии, къмъ Пехчево, а останалитѣ къмъ Петричъ. 1-а армия да се групира въ посоката на Страцинъ — Крива-Паланка, съ по-малко части на фланговетѣ и бѫде готова за настѫпление къмъ Кюстендилъ. База—Куманово. 3-а армия да се съсрѣдоточи около Кочане и бѫде готова за настѫпление по посока на Царевосело, Черната скала, Кадиинъ-мостъ. База—Велесъ. До като 3-а армия извърши съсрѣдоточението, то 1-а армия да обезпечава владѣнието на Кочане и Райчински ридъ. За почване на действията ще последва заповѣдь“.

Отстѫплението на 2-а армия продължава на северъ, като до вечерьта минава задъ линията в. Росалинъ, р. Саза и в. Пилява. Презъ деня командующи армията заповѣдва: 6-а дивизия съ $^{3}|_{3}$ бригада да заеме за отбрана участъка отъ Брѣгалница западно отъ Пехчево до в. Джама; 3-а дивизия съ $^{1}|_{10}$, Серската и Драмската бригади — отъ в. Росалинъ по южния изходъ на Кресненското дефиле къмъ в. Куру съ отдѣленъ отрядъ на в. Пилява; 11-а дивизия — височинитѣ северно отъ Зърново и Търлисъ, като съ силни предни отряди заеме предни пунктове на линията Крушево, Броди, в. Бабинъ, Калапотъ, Просоченъ. (Това е съвсемъ неумѣстно внушение и бъркане въ работата на подчинения). Гърцитѣ не преследваха. Гръцкото командуване даде почивка на частитѣ си и презъ това време ги прегрупира и попълни съ войници. Завлизането въ планинската часть на театъра на войната налагаше разузнаване и специално съсрѣдоточаване и насочване. 3-а и 10-а дивизии, влѣзли въ връзка съ сърбитѣ, останаха съсрѣдоточени между Струмица и Хамзали, за да настжпатъ на 4.VII. за Пехчево. 1-а, 2-а, 4-а, 5-а и 6-а дивизии се съсрѣдоточиха около Петричъ и южно отъ Мелникъ съ обектъ Гор.-Джумая, а 7-а и 8-а дивизии—между Демирхисаръ и Серъ съ обектъ Неврокопъ и отъ тамъ къмъ Джумая. Двѣтѣ флангови групи 3-а, 10-а и 7-а, 8-а дивизии е следвало да почнатъ настжплението си порано отъ главната маса, за да могатъ да обхващатъ нашата отбрана и облекчаватъ усилията на централната и главна маса. Ние мислимъ, че въ това развръщане има доста съсрѣдоточеность на силитѣ и значителна концентричность на усилията.

Следъ завършване тоя периодъ на войната маситѣ, войска и население, вече прозираха изгубването на войната за България. Гърцитѣ въ Тракия почнаха да ставатъ нахални, а турцитѣ пленници, каквито ние държахме даже въ Одринъ, даваха признаци на съвсемъ промѣнено душевно настроение. Почвата, на която стоеше живата сила, се чувствуваше вече не здрава. Непокорствата, упадъка на дисциплината, желанието цели части да напуснатъ борбата и се насочатъ къмъ роднитѣ си мѣста не бѣха спорадически явления. Изгубенитѣ сражения, лошата политика, недостатъцитѣ на командването, липсата на надеженъ надъханъ съ фанатизъмъ офицерски и подофицерски кадъръ, уморителнитѣ походи подействуваха силно върху духа на войскитѣ: Тѣ бѣха засѣгнати отъ микроба на поражението. Въпреки това, тамъ дето имаше доблестни водачи, готови да сложатъ главата си, сжщитѣ войски проявиха удивителна стойкость и ненадмината храбрость. Тамъ, обаче, дето командването не бѣ надмогнало на поражението, тамъ стойкостьта на частитѣ биде сведена до скромни и даже жалки размѣри. Опитъ да си вървятъ проявиха цѣли бригади, каквито бѣха $^{3}/_{4}$ бригада на Баждарица, Дебърската дружина при Царевосело и $^{3}/_{3}$ при Пехчево презъ последнитѣ дни на юний, като че ли по силата на нѣкакъвъ заразителенъ бацилъ, разпростиращъ се по законитѣ на модата и прилѣпчивостьта. Една победена войска добива духъ, само чрезъ контъратаката и чрезъ пълното себеотрицание на началницитѣ, особено на водача, което съставлява сжщина на назначението му. Когато войницитѣ отъ $^{3}/_{3}$ бригада на Девебаиръ се вдигнали да си ходятъ, желѣзниятъ бригаденъ командиръ генералъ Церковски казалъ имъ проститѣ думи: „Вървете си! Никой не ви спира! Азъ и безъ васъ ще остана на поста си и ще запазя родината“. Суворовъ при Чортовия мостъ въ Швейцария успокои разбунтуванитѣ си войски, като заповѣда да му изкопаятъ единъ гробъ и да го погребатъ живъ въ него. Да! Само началникътъ, който е готовъ да жертвува най-искрено своя животъ, само той е, който може да води хора на смърть и въ най-тежкитѣ минути на борбата. Желѣзниятъ подполковникъ Николовъ Ст., командиръ на 1-и М.-О. бригада повърна Дебърската дружина, тръгнала сжщо да си върви, само като й отне знамето и като заяви: „Въргрупира и попълни съ войници. Завлизането въ планинската часть на театъра на войната налагаше разузнаване и специално съсрѣдоточаване и насочване. 3-а и 10-а дивизии, влѣзли въ връзка съ сърбитѣ, останаха съсрѣдоточени между Струмица и Хамзали, за да настжпатъ на 4.VII. за Пехчево. 1-а, 2-а, 4-а, 5-а и 6-а дивизии се съсрѣдоточиха около Петричъ и южно отъ Мелникъ съ обектъ Гор.-Джумая, а 7-а и 8-а дивизии—между Демирхисаръ и Серъ съ обектъ Неврокопъ и отъ тамъ къмъ Джумая. Двѣтѣ флангови групи 3-а, 10-а и 7-а, 8-а дивизии е следвало да почнатъ настжплението си порано отъ главната маса, за да могатъ да обхващатъ нашата отбрана и облекчаватъ усилията на централната и главна маса. Ние мислимъ, че въ това развръщане има доста съсрѣдоточеность на силитѣ и значителна концентричность на усилията.

Следъ завършване тоя периодъ на войната маситѣ, войска и население, вече прозираха изгубването на войната за България. Гърцитѣ въ Тракия почнаха да ставатъ нахални, а турцитѣ пленници, каквито ние държахме даже въ Одринъ, даваха признаци на съвсемъ промѣнено душевно настроение. Почвата, на която стоеше живата сила, се чувствуваше вече не здрава. Непокорствата, упадъка на дисциплината, желанието цели части да напуснатъ борбата и се насочатъ къмъ роднитѣ си мѣста не бѣха спорадически явления. Изгубенитѣ сражения, лошата политика, недостатъцитѣ на командуването, липсата на надеженъ надъханъ съ фанатизъмъ офицерски и подофицерски кадъръ, уморителнитѣ походи подействуваха силно върху духа на войскитѣ: Тѣ бѣха засѣгнати отъ микроба на поражението. Въпреки това, тамъ дето имаше доблестни водачи, готови да сложатъ главата си, сжщитѣ войски проявиха удивителна стойкость и ненадмината храбрость. Тамъ, обаче, дето командуването не бѣ надмогнало на поражението, тамъ стойкостьта на частитѣ биде сведена до скромни и даже жалки размѣри. Опитъ да си вървятъ проявиха цѣли бригади, каквито бѣха $^{3}|_{4}$ бригада на Баждарица, Дебърската дружина при Царевосело и $^{3}|_{3}$ при Пехчево презъ последнитѣ дни на юний, като че ли по силата на нѣкакъвъ заразителенъ бацилъ, разпростиращъ се по законитѣ на модата и прилѣпчивостьта. Една победена войска добива духъ, само чрезъ контъратаката и чрезъ пълното себеотрицание на началницитѣ, особено на водача, което съставлява сжщина на назначението му. Когато войницитѣ отъ $^{3}{}_{3}$ бригада на Девебаиръ се вдигнали да си ходятъ, желѣзниятъ бригаденъ командиръ генералъ Церковски казалъ имъ проститѣ думи: „Вървете си! Никой не ви спира! Азъ и безъ васъ ще остана на поста си и ще запазя родината". Суворовъ при Чортовия мостъ въ Швейцария успокои разбунтуванитѣ си войски, като заповѣда да му изкопаятъ единъ гробъ и да го погребатъ живъ въ него. Да! Само началникътъ, който е готовъ да жертвува най-искрено своя животъ, само той е, който може да води хора на смърть и въ най-тежкитѣ минути на борбата. Желѣзниятъ подполковникъ Николовъ Ст., командиръ на 1-и М.-О. бригада повърна Дебърската дружина, тръгнала сжщо да си върви, само като ѝ отне знамето и като заяви: „Вървете си, а следъ мене нека додатъ тия, които сж мжже и които искатъ да се биятъ за родината..."

29 юний.

Ромжнскиятъ 5-и корпусъ (9-а, 10-а и 3-а рез. дивизии, 31-а рез. бригада и 5-и и 6-и конни полкове) е привършилъ своята мобилизация и съсрѣдоточение на линията Меджидие — Кюстенджа. Коннитѣ полкове сж вече на границата.

България. *1 а армия* остава само съ 9-а дивизия и нѣма промѣни. На началника на Видинския укрѣпенъ пунктъ се дава заповѣдь срещу сърбитѣ да се защищава на всѣка цена, но, ако по-рано се явятъ ромжнитѣ, да бжде готовъ да отстжпва. Кула се укрѣпява като преденъ пунктъ на Видинъ. *3-а армия* остава безъ промѣни. 13-а дивизия получава заповѣдь, че ако се наложи да се отстжпва, това ще се извърши на Сливнишката позиция. $^{2}/_{1}$ бригада отъ Трънъ се насочва къмъ Босилградъ, дето действията и отъ къмъ 5-а армия се резвиватъ усилено. Две дружини отъ 72-и п. (Одр. бригада) заематъ града, а 1 др. отъ 19-и п. — в. Мечитъ, западно отъ града. 72-и п. тоя и следния день има 86 убити и ранени. Сръбското главнокомандуване сжщо съсрѣдоточава вниманието си къмъ Босилградъ, дето насочва единъ прекоброенъ полкъ и 12-и п. II п. и 1 гаубично отдѣление, всички взети отъ 2-а сръбска армия, действующа при Пиротъ и Зайчаръ. *4-а армия* привършва своето прегрупиране. 8-а дивизия достига и заема участъка по граничния хребетъ отъ в. Руенъ изключително до Сивакобила включително. М.-О. опълчение нѣма промѣни. 7-а дивизия и $^{2}/_{4}$ брагада — сжщо. 4-а дружина отъ 22-и п. се изпраща при с. Махле да наблюдава посоката за Драгобраща. 2-а дивизия почва движението си за Драмча. Движението се охранява отъ 2 друж. отъ 28-и п. и 26-и п., 1 с. с. пл. бат. и 2 картечници. Неприятельтъ настжпи срещу ариергарда до 11 ч. пр.пл., обаче, той не мина по-на изтокъ отъ Градецъ. Жертви нѣма. $^{3}/_{2}$, $^{1}/_{3}$ и $^{3}/_{7}$ бригади по-въ лѣво отъ 7-а дивизия оставатъ по мѣстата си. Сърбитѣ презъ сжщото време извършваха своето прегрупиране, което тукъ ставаше подъ прикритието на Морав. див. II позивъ на линията Градецъ, Виница, Безиково и отъ Черногор. дивизия по-на северъ. Морав. див. I достига Зърновци, Тимошката—Облешево, конната дивизия—Триканье, Доброволческата бригада — Радовишъ. За съгласуване действията на нашитѣ 4-а и 5-а армии тоя день почва да функционира като командующи съединенитѣ армии генер. Савовъ, бившия по-рано помощникъ-главнокомандующи. Артилерията, отстжпваща презъ Кресненското дефиле, е вече между Симитли и Джумая. Тя ще се насочи за Дупница и часть ще се яви въ края на войната презъ Черната-скала на фронта, а часть ще остане въ пълно бездействие до свършека на тая злополучна война, въ която неумелото използуване на силата, собствено разхищението на силата, е отличителната ѝ черта.

Действията на четитѣ. Презъ този и предидущия день при Конопица и Чемерско въ южния край на Тиквешко се събиратъ всичвете си, а следъ мене нека додатъ тия, които сж мжже и които искатъ да се биятъ за родината...“

29 юний.

Ромжнскиятъ 5-и корпусъ (9-а, 10-а и 3-а рез. дивизии, 31-а рез. бригада и 5-и и 6-и конни полкове) е привършилъ своята мобилизация и съсрѣдоточение на линията Меджидие — Кюстенджа. Коннитѣ полкове сж вече на границата.

България. *1 а армия* остава само съ 9-а дивизия и нѣма промѣни. На началника на Видинския укрѣпенъ пунктъ се дава заповѣдь срещу сърбитѣ да се защищава на всѣка цена, но, ако по-рано се яватъ ромжнитѣ, да бжде готовъ да отстжпва. Кула се укрѣпява като преденъ пунктъ на Видинъ. *3-а армия* остава безъ промѣни. 13-а дивизия получава заповѣдь, че ако се наложи да се отстжпва, това ще се извърши на Сливнишката позиция. $^{2}/_{1}$ бригада отъ Трънъ се насочва къмъ Босилиградъ, дето действията и отъ къмъ 5-а армия се резвиватъ усилено. Две дружини отъ 72-и п. (Одр. бригада) заематъ града, а 1 др. отъ 19-и п. — в. Мечитъ, западно отъ града. 72-и п. тоя и следния день има 86 убити и ранени. Сръбското главнокомандуване сжщо съсрѣдоточава вниманието си къмъ Босилиградъ, дето насочва единъ прекоброенъ полкъ и 12-и п. II п. и 1 гаубично отдѣление, всички взети отъ 2-а сърбска армия, действующа при Пиротъ и Зайчарь. *4-а армия* привършва своето прегрупиране. 8-а дивизия достига и заема участъка по граничния хребетъ отъ в. Руенъ изключително до Сивакобила включително. М.-О. опълчение нѣма промѣни. 7-а дивизия и $^{2}/_{4}$ брагада — сжщо. 4-а дружина отъ 22-и п. се изпраща при с. Махле да наблюдава посоката за Драгобраща. 2-а дивизия почва движението си за Драмча. Движението се охранява отъ 2 друж. отъ 28-и п. и 26-и п., 1 с. с. пл. бат. и 2 картечници. Неприятельтъ настжпи срещу ариергарда до 11 ч. пр.пл., обаче, той не мина по-на изтокъ отъ Градецъ. Жертви нѣма. $^{3}/_{2}$, $^{1}/_{3}$ и $^{3}/_{7}$ бригади по-въ лѣво отъ 7-а дивизия оставатъ по мѣстата си. Сърбитѣ презъ сжщото време извършваха своето прегрупирание, което тукъ ставаше подъ прикритието на Морав. див. II позивъ на линията Градецъ, Виница, Безиково и отъ Черногор. дивизия по-на северъ. Морав. див. I достига Зърновци, Тимошката — Облешево, конната дивизия — Триканье, Доброволческата бригада — Радовишъ. За съгласуване действията на нашитѣ 4-а и 5-а армии тоя день почва да функционира като командующи съединенитѣ армии генер. Савовъ, бившия по-рано помощникъ-главнокомандующи. Артилерията, отстжпваща презъ Кресненското дефиле, е вече между Симитли и Джумая. Тя ще се насочи за Дупница и часть ще се яви въ края на войната презъ Черната-скала на фронта, а часть ще остане въ пълно бездействие до свършека на тая злополучна война, въ която неумелото използуване на силата, собствено разхищението на силата, е отличителната ѝ черта.

Действията на четитѣ. Презъ този и предидущия день при Конопица и Чемерско въ южния край на Тиквешко се събиратъ всичкитѣ чети, находящи се между р. Вардаръ, Черна и Кожухъ. Общо всички чети наброяватъ около 500 души. Презъ деня войводитѣ се събрали на съветъ, въ който се очертали две мнения: Едното е било, четитѣ *да се оттеглятъ къмъ българската армия*, а другото — четитѣ *да заминатъ за районитѣ си*, за да подържатъ духа на народа и действуватъ споредъ обстоятелствата. Положението въ централна Македония е било спокойно. Още съ почване на военнитѣ действия надеждитѣ на народа, че наближава деня на освобождението сж били толкова голѣми, щото на всѣкжде всички сж вѣрвали на най-близко пристигане на български войски. И колкото духа на българитѣ е билъ повишенъ, толкова неспокойствието на сърбскитѣ чиновници е ставало по-голѣмо и по-очевидно: Нѣкои отъ тия чиновници и семействата имъ още въ първитѣ дни напуснали мѣстата си и се насочили за Скопие. Идеята, че границата между България и Сърбия ще се опредѣли споредъ съюзния договоръ или по Шаръ-планина, или малко на изтокъ, е била идея силно заседнала въ сърцата на всички население на Македония. Ето защо, както отбелезахме и по-рано, появата на четитѣ въ Тиквешко и Мориховско е било цѣло триумфално шествие. Македония, която пролѣ толкова кърви за свободата си, и въ която всѣка планина е една епопея, а всѣки върхъ гробница на герои, не можеше да мисли иначе, когато виждаше българската армия на Брѣгалница и до Вардаръ. Четитѣ дотогава сж се движили съвсемъ свободно и преследвания срещу тѣхъ не е имало: Административнитѣ сърбски власти сж се бояли повече отъ четитѣ, отколко последнитѣ отъ първитѣ. На събранието, за което говоримъ, като се взело предъ видъ и задачата, и обстановката, и нуждата да се подържа именно при такъвъ обратъ на военното щастие духа на народа, се решило четитѣ да заминатъ за районитѣ си и, като подържатъ духа на населението и стѣгнатъ кадритѣ на организацията, да действуватъ споредъ обстоятелствата. Четитѣ на Василъ Чакаларовъ, Ив. Поповъ, Коста Олицки, Хр. Цвѣтковъ, Тр. Желевски, Г. Кузинчевъ, Пандо Сидовъ, Никола Кръстевъ, Тома Желенски, Какало отъ Джмбени, Дине Куманички, Илия Димушевъ, Ил. Айтоски, Стефо Стойовски и пр. се насочили за Костурско и Леринско; четитѣ на Павелъ Христовъ, Петъръ Чаулевъ, Методий Стойчевъ, Славчо Пирчевъ, Миланъ Матовъ, Янаки Кичевски, Алеко Демирхисарски, Ян. Яневъ, Смиле Охридски и пр. — за Битолско, Крушовско, Охридско и Кичевско; четитѣ на Миланъ Гюрлюковъ, Ив. Гюровъ и пр. — въ Мориховско, а четитѣ на Дяконъ Евстатий, Гр. Джинджифиловъ, Марко Ивановъ, Панайотъ Каранфиловичъ, Дончо Тиквешки и пр. — въ Кожухъ, Гевгелийско и Бѣласица. Следъ това всички тия чети потеглюватъ за районитѣ си и преставатъ да иматъ бойно значение, каквото безъ съмнение тѣ можаха да иматъ, ако бѣха групирани да действуватъ съ по-голѣми или по-малки партизански отряди, съставени отъ войска, водена отъ водачи, годни за такива действия по фланговетѣ и тила на неприятеля. Ние ще видимъ въ хрониката по-нататъкъ, че горнитѣ щабове и командующи ще се сетятъ за използуване войводитѣ за организиране сериозенъ партикитѣ чети, находящи се между р. Вардаръ, Черна и Кожухъ. Общо всички чети наброяватъ около 500 души. Презъ деня войводитѣ се събрали на съветъ, въ който се очертали две мнения:Едното е било, четитѣ *да се оттеглятъ къмъ българската армия*, а другото — четитѣ *да заминатъ за районитѣ си*, за да подържатъ духа на народа и действуватъ споредъ обстоятелствата. Положението въ централна Македония е било спокойно.Още съ почване на военнитѣ действия надеждитѣ на народа, че наближава деня на освобождението сѫ били толкова голѣми, щото на всѣкѫде всички сѫ вѣрвали на най-близко пристигане на български войски.И колкото духа на българитѣ е билъ повишенъ, толкова неспокойствието на сърбскитѣ чиновници е ставало по-голѣмо и по-очевидно: Нѣкои отъ тия чиновници и семействата имъ още въ първитѣ дни напуснали мѣстата си и се насочили за Скопие.Идеята, че границата между България и Сърбия ще се опредѣли споредъ съюзния договоръ или по Шаръ-планина, или малко на изтокъ, е била идея силно заседнала въ сърцата на всички населения на Македония. Ето защо, както отбелезахме и по-рано, появата на четитѣ въ Тиквешко и Мориховско е било цѣло триумфално шествие. Македония, която пролѣ толкова кърви за свободата си, и въ която всѣка планина е една епопея, а всѣки върхъ гробница на герои, не можеше да мисли иначе, когато виждаше българската армия на Брѣгалница и до Вардаръ. Четитѣ дотогава сѫ се движили съвсемъ свободно и преследвания срещу тѣхъ не е имало: Административнитѣ сърбски власти сѫ се бояли повече отъ четитѣ, отколко последнитѣ отъ първитѣ.На събранието,за което говоримъ, като се взело предъ видъ и задачата, и обстановката, и нуждата да се подържа именно при такъвъ обратъ на военното щастие духа на народа, се решило четитѣ да заминатъ за районитѣ си и, като подържатъ духа на населението и стѣгнатъ кадритѣ на организацията, да действуватъ споредъ обстоятелствата. Четитѣ на Василъ Чакаларовъ, Ив. Поповъ, Коста Олицки, Хр. Цвѣтковъ, Тр. Желевски, Г.Кузинчевъ, Пандо Сидовъ, Никола Кръстевъ, Тома Желенски, Какало отъ Дѫмбени, Дине Куманички, Илия Димушевъ, Ил. Айтоски, Стефо Стойовски и пр. се насочили за Костурско и Леринско; четитѣ на Павелъ Христовъ, Петъръ Чаулевъ, Методий Стойчевъ, Славчо Пирчевъ, Миланъ Матовъ, Янаки Кичевски, Алеко Демирхисарски, Ян. Яневъ, Смиле Охридски и пр.—за Битолско, Крушовско, Охридско и Кичевско; четитѣ на Миланъ Гюрлюковъ, Ив. Гюровъ и пр. — въ Мориховско, а четитѣ на Дяконъ Евстатий, Гр. Джинджифиловъ, Марко Ивановъ, Панайотъ Каранфиловичъ, Дончо Тиквешки и пр. — въ Кожухъ, Гевгелийско и Бѣласица. Следъ това всички тия чети потеглюватъ за районитѣ си и преставатъ да иматъ бойно значение, каквото безъ съмнение тѣ можаха да иматъ, ако бѣха групирани да действуватъ съ по-голѣми или по-малки партизански отряди, съставени отъ войска, водена отъ водачи, годни за такива действия по фланговетѣ и тила на неприятеля. Ние ще видимъ въ хрониката по-нататъкъ, че горнитѣ щабове и командующи ще се сетятъ за използуване войводитѣ за организиране сериозенъ партизански отрядъ въ тила на гърцитѣ къмъ Неврокопъ, обача, това ще бжде късно. Но, това нѣмаше никакъ да бжде така, ако имаше мѣродавенъ органъ за партизански действия и ако имаше отъ страна на нашето командуване и предвидливость, и надежно познаване на малката война.

2-а армия, не преследвана отъ гърцитѣ, се закрѣпва на позицията си. 6-а дивизия и $^{5}{}_{3}$ бригада заематъ позиция отъ рѣка Брѣгалница при с. Будинарци до в. Джама. Рекогносцировачниятъ отрядъ остава на Драголева планина; тукъ е и четата на Кр. Зографовъ. Западно отъ Струмица при с. Ричъ е четата на Лазо Дѣлевъ. Тия чети тежнѣятъ къмъ войскитѣ и, както ще видимъ, почти всички такива като тѣхъ ще продължатъ да действуватъ съ самитѣ войски при авангардитѣ и рекогносцировачнитѣ отряди и далечни патрули. 3-а дивизия заема дѣсенъ участъкъ ($^1/_{10}$ бригада, 28-а допълн. дружина, 68-и п. и 1 пл. бат.) на дѣсния брѣгъ на Струма отъ в. Росолинъ, Ченгенекалеси до рѣката; лѣвъ участъкъ ($^2/_3$ бригада и останалитѣ дружини отъ Серската и Драмската бригади, 7-и допълняющи полкъ всичката полска артилерия на дивизията и пр.) отъ Струма презъ Градешница, Вранци и гребена между в. Атпикяръ и в. Пилява. Единъ авангардъ отъ 2 полка и 3 бат. заема позиция при св. Врачъ. 11-а дивизия съ главнитѣ си сили остава между Зърново и Търлисъ, а съ охранителнитѣ отряди, които общо представляватъ по-голѣма сила отъ главнитѣ сили, заема гребенитѣ при Крушево, Броди, Калопотъ, Просоченъ. Задачата на тая дивизия е да охранява фланга на 3-а дивизия и посоката за Неврокопъ. Тая задача е пасивна, а разхвърленостьта й ще повлѣче къмъ още по-голѣма пасивность. Между това, гръцката армия, която е спечелила първото и решителното сражение, едва сега, когато нашата 2-а армия е отстжпила чакъ на Кресна, отдѣля 5 дружини отъ 8-а дивизия, които настжпватъ ексцентрично и завладѣватъ гр. Драма. Колкото гръцкото главнокомандуване силно, бихъ рекълъ свирепо, се придържаше къмъ разумното начало да държи силитѣ си събрано и да се бие съ живата сила на противника си, толкова нашето командуване вършеше тъкмо противното. Ясно е, че нашето командуване не бѣ подготвено за задачитѣ, които му се паднаха да постига. Това най-ясно проличи при обрата на военното нищастие на бойното поле.

30 юний.

Ромжнитѣ въ Добруджа съ 5-и коненъ полкъ минаватъ границата по посока на Балчикъ, а съ 6-и къмъ Тутраканъ. 9-а дивизия отъ Меджидие тръгва за Силистра, а 10-а дивизия и 31-а бригада, за Добричъ и Балчикъ; въ втора линия остава 3-а рез. дивизия. Главната ромжнска армия продължава да се съсрѣдоточава на Дунава. Тоя день почва да се пуща моста между Бекетъ и Гигенъ.

България. *1-а и 3-а армии* нѣматъ промѣни. На последната е съобщено, че при сегашното положение нейната задача е да прикове предъ себе си повече неприятель. Сърбитѣ заели Дъсченъ-кладенецъ. *5-а армия* нѣма промѣни. За ржководитель на операциитѣ зански отрядъ въ тила на гърцитѣ къмъ Неврокопъ, обача, това ще бѫде късно. Но, това нѣмаше никакъ да бѫде така, ако имаше мѣродавенъ органъ за партизански действия и ако имаше отъ страна на нашето командуване и предвидливостъ, и надежно познаване на малката война.

2-а армия, не преследвана отъ гърцитѣ, се закрѣпва на позицията си. 6-а дивизия и $^{8}{}_{3}$ бригада заематъ позиция отъ рѣка Брѣгалница при с. Будинарци до в. Джама. Рекогносцировачниятъ отрядъ остава на Драголева планина; тукъ е и четата на Кр. Зографовъ. Западно отъ Струмица при с. Ричъ е четата на Лазо Дѣлевъ. Тия чети тежнѣятъ къмъ войскитѣ и, както ще видимъ, почти всички такива като тѣхъ ще продължатъ да действуватъ съ самитѣ войски при авангардитѣ и рекогносцировачнитѣ отряди и далечни патрули. 3-а дивизия заема дѣсенъ участъкъ ($^{1}/_{10}$ бригада, 28-а допълн. дружина, 68-и п. и 1 пл. бат.) на дѣсния брѣгъ на Струма отъ в. Росолинъ, Ченгенекалеси до рѣката; лѣвъ участъкъ ($^{2}/_{3}$ бригада и останалитѣ дружини отъ Серската и Драмската бригади, 7-и допълняющи полкъ всичката полска артилерия на дивизията и пр.) отъ Струма презъ Градешница, Вранци и гребена между в. Атпикяръ и в. Пилява. Единъ авангардъ отъ 2 полка и 3 бат. заема позиция при св. Врачъ. 11-а дивизия съ главнитѣ си сили остава между Зърново и Търлисъ, а съ охранителнитѣ отряди, които общо представляватъ по-голѣма сила отъ главнитѣ сили, заема гребенитѣ при Крушево, Броди, Калопотъ, Просоченъ. Задачата на тая дивизия е да охранява фланга на 3-а дивизия и посоката за Неврокопъ. Тая задача е пасивна, а разхвърлеиостьта ѝ ще повлѣче къмъ още по-голѣма пасивность. Между това, гърцката армия, която е спечелила първото и решителното сражение, едва сега, когато нашата 2-а армия е отстѫпила чакъ на Кресна, отдѣля 5 дружини отъ 8-а дивизия, които настѫпватъ ексцентрично и завладѣватъ гр. Драма. Колкото гръцкото главнокумандуване силно, бихъ рекълъ свирепо, се придържаше къмъ разумното начало да държи силитѣ си събрано и да се бие съ живата сила на противника си, толкова нашето командуване вършеше тъкмо противното. Ясно е, че нашето командуване не бѣ подготвено за задачитѣ, които му се паднаха да постига. Това най-ясно проличи при обрата на военното нищастие на бойното поле.

30 юний.

Ромѫнитѣ въ Добруджа съ 5-и коненъ полкъ минаватъ границата по посока на Балчикъ, а съ 6-и къмъ Тутраканъ. 9-а дивизия отъ Меджидие тръгва за Силистра, а 10-а дивизия и 31-а бригада, за Добричъ и Балчикъ; въ втора линия остава 3-а рез. дивизия. Главната ромѫнска армия продължава да се съсрѣдоточава на Дунава. Тоя день почва да се пуща моста между Бекетъ и Гигенъ.

България. *1-а и 3-а армии* нѣматъ промѣни. На последната е съобщено, че при сегашното положение нейната задача е да прикове предъ себе си повече неприятель. Сърбитѣ заели Дъсченъ-кладенецъ. ***5-а армия*** нѣма промѣни. За рѫководитель на операцитѣ при Босилиградъ се назначава временно началникъ щаба на сѫщата армия полк. Колевъ. Сърбитѣ срещу 1-а армия развиха презъ деня енергично настѫпление, но не постигнаха никакъвъ резултатъ. Тукъ сърбитѣ иматъ Дунав. див. I п. отъ в. Китка южно отъ Султанъ-тепе до р. Крива-Паланка, Шумад. I позивъ отъ тамъ на северъ до с. Добровница, Дунав. II позивъ отъ това последно село до кота 1069, Дрин. I позивъ въ втора линия при Страцинъ. Това съсрѣдоточение на тия значителни сили означава не само една проста идея, да се настѫпи къмъ Кюстендилъ, но и едно ясно съзнание, че въ тоя периодъ на войната за сърбитѣ по-важна е посоката Крива-Паланка, Кюстендилъ отколко Царевосело, Джумая, на кѫдето ще се насочатъ съюзницитѣ гърци. *4-а армия* окончателно завършва своето прегрупиране. 8-а дивизия заема отъ Руенъ до Сивакобила; М.-О. опълчение, усилено съ 14-и и 24-и п., заема отъ Сивакобила до Брѣгалница съ главна позиция при Драмча, авангардъ на лѣвия брѣгъ на Каменица; $^2/_4$ бригада—Баня-чука; 7-а дивизия—южно отъ Баня-чука до долината на р. Драгобраща съ авангардъ надъ с. Якимово; $^3{}_2$ бригада—по-въ лѣво при с. Търсино и в. Чавка съ рекогносцир. отрядъ напредъ; $^1/_3$ бригада и 49-и полкъ отъ $^3/_7$ бригада—на югъ до Бришница и на истокъ до Митрошинци, 50-и полкъ — при Бигла задъ Баня-чука; 2-а дивизия съ деветѣ първи бригади — при Селникъ източно отъ Драмча. Презъ тоя день командуването на 4-а армия се поема отъ генералъ Диковъ, което за бойцитѣ означаваше, че въ командуването на тая армия дотогава бѣха сторени голѣми грѣшки. *2-а армия* нѣма промѣни. Гърцитѣ отъ Драма насочватъ 2 др. за Ксанти, а 3 др. и 2 пл. бат. къмъ Неврокопъ.

Турция. Енверъ бей потегля отъ Чаталджа съ турската армия къмъ едва установенитѣ нови предѣли на България. Както и при нахлуването на ромѫнитѣ, така и сега българскиятъ министъръ-председатель се обърна къмъ всички велики сили, но както по-рано, така и въ тоя случай на неговия гласъ никой не даде никакво внимание.Руситѣ казаха, че българ. телегр. агенция пръскала официално нападки противъ Русия, австрийцитѣ посочвали Франция, че насъсквала Турция, германцитѣ бѣха и така приятели на турцитѣ, англичанитѣ сигурно бѣха изгубили вѣра въ нашата най-елементарна политическа мѫдрость и чувство на тактъ . . . и България се озова съвсемъ безпомощна само поради вина на нейнитѣ отговорни и неотговорни водачи. И ето въ тоя моментъ, изглежда, Д-ръ Даневъ министъръ-председательтъ бѣ казалъ фамознитѣ си думи „фалира моята политика“ . . . Но, каква полза отъ това самопризнание ?

1 юлий.

Ромѫния. Двата конни полка достигатъ до линията Балчикъ — Добричъ — Аккадънларъ. Дивизиитѣ и бригадитѣ на 5-и корпусъ се движатъ къмъ границата на Добруджа. При Гигенъ минаватъ лодки слаби партии конници за охрана на строящия се мостъ. Нашитѣ погранични постове споредъ заповѣдитѣ се оттеглиха.

при Босилиградъ се назначава временно началникъ щаба на сжщата армия полк. Колевъ. Сърбитѣ срещу 1-а армия развиха презъ деня енергично настжпление, но не постигнаха никакъвъ резултатъ. Тукъ сърбитѣ иматъ Дунав. див. I п. отъ в. Китка южно отъ Султанъ-тепе до р. Крива-Паланка, Шумад. I позивъ отъ тамъ на северъ до с. Добровница, Дунав. II позивъ отъ това последно село до кота 1069, Дрин. I позивъ въ втора линия при Страцинъ. Това съсрѣдоточение на тия значителни сили означава не само една проста идея, да се настжпи къмъ Кюстендилъ, но и едно ясно съзнание, че въ тоя периодъ на войната за сърбитѣ по-важна е посоката Крива-Паланка, Кюстендилъ отколко Царевосело, Джумая, на кждето ще се насочатъ съюзницитѣ гърци. *4-а армия* окончателно завършва своето прегрупиране. 8-а дивизия заема отъ Руенъ до Сивакобила; М.-О. опълчение, усилено съ 14-и и 24-и п., заема отъ Сивакобила до Брѣгалница съ главна позиция при Драмча, авангардъ на лѣвия брѣгъ на Каменица; $^{2}/_{4}$ бригада—Баня-чука; 7-а дивизия—южно отъ Баня-чука до долината на р. Драгобраща съ авангардъ надъ с. Якимово; $^{3}/_{2}$ бригада—по-въ лѣво при с. Търсино и в. Чавка съ рекогносцир. отрядъ напредъ; $^{1}/_{3}$ бригада и 49-и полкъ отъ $^{3}/_{7}$ бригада—на югъ до Бришница и на изтокъ до Митрошинци, 50-и полкъ — при Бигла задъ Баня-чука; 2-а дивизия съ дветѣ първи бригади — при Селникъ източно отъ Драмча. Презъ тоя день командуването на 4-а армия се поема отъ генералъ Диковъ, което за бойцитѣ означаваше, че въ командуването на тая армия дотогава бѣха сторени голѣми грѣшки. *2-а армия* нѣма промѣни. Гърцитѣ отъ Драма насочватъ 2 др. за Ксанти, а 3 др. и 2 пл. бат. къмъ Неврокопъ.

Турция. Енверъ бей потегля отъ Чаталджа съ турската армия къмъ едва установенитѣ нови предѣли на България. Както и при нахлуването на ромжнитѣ, така и сега българскиятъ министъръ-председатель се обърна къмъ всички велики сили, но както по-рано, така и въ тоя случай на неговия гласъ никой не даде никакво внимание. Руситѣ казаха, че българ. телегр. агенция пръскала официално нападки противъ Русия, австрийцитѣ посочвали Франция, че насъсквала Турция, германцитѣ бѣха и така приятели на турцитѣ, англичанитѣ сигурно бѣха изгубили вѣра въ нашата най-елементарна политическа мждрость и чувство на тактъ . . . и България се озова съвсемъ безпомощна само поради вина на нейнитѣ отговорни и неотговорни водачи. И ето въ тоя моментъ, изглежда, Д-ръ Даневъ министъръ-председательтъ бѣ казалъ фамознитѣ си думи „фалира моята политика“ . . . Но, каква полза отъ това самопризнание?

1 юлий.

Ромжния. Двата конни полка достигатъ до линията Балчикъ — Добричъ — Аккадънларъ. Дивизиитѣ и бригадитѣ на 5-и корпусъ се движатъ къмъ границата на Добруджа. При Гигенъ минаватъ лодки слаби партии конници за охрана на строящия се мостъ. Нашитѣ погранични постове споредъ запозѣдитѣ се оттеглиха.

България. *1-а армия* остава само съ една бригада отъ 9-а дивизия, 5 опълч. дружини при Кула и Видинъ и опълченскитѣ дружини II позивъ отъ 6-а дивизионна область и пр. съ задача да охранява границитѣ, следъ това проходитѣ при Берковица, Своге и централната ж. п. линия. *3-а, 5 а, 4 а и 2 а армии* оставатъ по позицинтѣ си и се укрѣпяватъ. При Босилиградъ действията продължаватъ, като 38-и п. и Трънскиятъ отрядъ заематъ позиция при Киселица; дѣсниятъ участъкъ отъ отряда на 5-а армия при Босилиградъ съ 5 др. и 3 батареи достига с.-з. отъ Босилиградъ до Изворъ и при Киселица съ фронтъ на западъ; лѣвиятъ участъкъ съ 3 др. заема кота 495 северно отъ Босилиградъ, а съ 1 дружина Глошка планина. При 2-а армия четитѣ на Хр. Чернопѣевъ, Кр. Зографовъ, Ичко Димитровъ, Лазо Дѣлевъ, Юрданъ Лазаровъ, Н. Жековъ, Кочо х. Мановъ, Коста Попето и пр. сж използувани отъ разнитѣ войскови части за далечно охранение и разузнаване, като сж изпращани заедно съ отдѣлни взводове и роти за поддържане съприкосновение съ неприятеля. Сърбитѣ и гърцитѣ още почиватъ и се приготовляватъ за предстоящата имъ офанзива. Тѣ чакатъ да се прояви отъ една страна Ромжния, като настжпи къмъ София, отъ друга Турция да предизвика хиляди неприятности въ тила ни. Трѣбва да се предполага, че нашитѣ врагове допущаха, че нашето командуване пакъ ще разпръсне силитѣ си и, слѣдователно, за войскитѣ имъ не ще остане друго, освенъ съ леки победи да се явятъ триумфално предъ София . . . Злощастията, обаче, бѣха толкова голѣми, че тоя пжть нашето командуване не стори тая грѣшка. И за това нашитѣ войски, макаръ и морално изморени, само защото ще бждатъ значително повече съсрѣдоточени, ще устоятъ докрай на всички неприятелски атаки и по-голѣмата часть отъ тѣхъ ще се проявятъ непобедими. А това показва, че ако нашата армия бѣше се нахвърлила съ всичкитѣ си сили строго съсрѣдоточено срещу сърбитѣ или гърцитѣ, можеше да разчита на най-блѣскави победи, съ всичкитѣ преимущества да биемъ последователно враговетѣ си, както Фридрихъ Великий въ своитѣ дълги войни. Презъ тоя день въ нѣкои отъ армиитѣ всички по стари началници се изреждатъ съ апели да изтръгнатъ отъ борцитѣ решението да се победи или почтено загине. Новото правителство Радославовъ—Генадиевъ се опита да влѣзе въ преки преговори съ сърбитѣ и гърцитѣ, но предложението имъ е било категорично отхвърлено. Най-решително се противопоставили гърцитѣ, които сж мислили, че ще могатъ съ слаби усилия да разгромятъ България и влѣзатъ въ столицата ѝ.

Турция. Войскитѣ на турцитѣ се движатъ насочени къмъ Одринъ: Тия отъ Чаталджа въ три колони, а тия отъ Булаиръ — въ една. Предъ войскитѣ се движи авангардъ отъ 1 конна дивизия и 2 пехотни полка. Така, подписитѣ въ Лондонъ за миръ на вѣчни времена(!) добиваха една сама археологическа стойность.

2 юлий.

Ромжния. Въ Добруджа 5-и корпусъ наближава границата, неговата конница минава линията Балчикъ—Добричъ—Акбунаръ. Мос-

България. *1-а армия* остава само съ една бригада отъ 9-а дивизия, 5 опълч. дружини при Кула и Видинъ и опълченскитѣ дружини II позивъ отъ 6-а дивизионна область и пр. съ задача да охранява границитѣ, следъ това проходитѣ при Берковица, Своге и централната ж. п. линия. *3-а, 5 а, 4 а и 2 а армии* оставатъ по позицитѣ си и се укрѣпяватъ. При Босилиградъ действията продължаватъ, като 38-и п. и Трънскиятъ отрядъ заематъ позиция при Киселица; дѣсниятъ участъкъ отъ отряда на 5-а армия при Босилиградъ съ 5 др. и 3 батареи достига с.-з. отъ Босилиградъ до Изворъ и при Киселица съ фронтъ на западъ; лѣвиятъ участъкъ съ 3 др. заема кота 495 северно отъ Босилиградъ, а съ 1 дружина Глошка планина. При 2-а армия четитѣ на Хр. Чернопѣевъ, Кр. Зографовъ, Ичко Димитровъ, Лазо Дѣлевъ, Юрданъ Лазаровъ, Н. Жековъ, Кочо х. Мановъ, Коста Попето и пр. сѫ използувани отъ разнитѣ войскови части за далечно охранение и разузнаване, като сѫ изпращани заедно съ отдѣлни взводове и роти за подържане съприкосновение съ неприятеля. Сърбитѣ и гърцитѣ още почиватъ и се приготовляватъ за предстоящата имъ офанзива. Тѣ чакатъ да се прояви отъ една страна Ромѫния, като настѫпи къмъ София, отъ друга Турция да предизвика хиляди неприятности въ тила ни. Трѣбва да се предполага, че нашитѣ врагове допущаха, че нашето командуване пакъ ще разпръсне силитѣ си и, слѣдователно, за войскитѣ имъ не ще остане друго, освенъ съ леки победи да се яватъ триумфално предъ София . . . Злощастията, обаче, бѣха толкова голѣми, че тоя пѫть нашето командуване не стори тая грѣшка. И за това нашитѣ войски, макаръ и морално изморени, само защото ще бѫдатъ значително повече съсрѣдоточени, ще устоятъ докрай на всички неприятелски атаки и по-голѣмата часть отъ тѣхъ ще се проявятъ непобедими. А това показва, че ако нашата армия бѣше се нахвърлила съ всичкитѣ си сили строго съсрѣдоточено срещу сърбитѣ или гърцитѣ, можеше да разчита на най-блѣскави победи, съ всичкитѣ преимущества да биемъ последователно враговетѣ си, както Фридрихъ Великий въ своитѣ дълги войни. Презъ тоя день въ нѣкои отъ армиитѣ всички по стари началници се изреждатъ съ апели да изтръгнатъ отъ борцитѣ решението да се победи или почтено загине. Новото правителство Радославовъ—Генадиевъ се опита да влѣзе въ преки преговори съ сърбитѣ и гърцитѣ, но предложението имъ е било категорично отхвърлено. Най-решително се противопоставили гърцитѣ, които сѫ мислили, че ще могатъ съ слаби усилия да разгромятъ България и влѣзатъ въ столицата ѝ.

Турция. Войскитѣ на турцитѣ се движатъ насочени къмъ Одринъ: Тия отъ Чаталджа въ три колони, а тия отъ Булаиръ — въ една. Предъ войскитѣ се движи авангардъ отъ 1 конна дивизия и 2 пехотни полка. Така, подписитѣ въ Лондонъ за миръ на вѣчни времена(!) добиваха една сама археологическа стойность.

2 юлий.

Ромѫния. Въ Добруджа 5-и корпусъ наближава границата, неговата конница минава линията Балчикъ—Добричъ—Акбунаръ. Моста на Дунава при Гигенъ е вече завършенъ и 4-и корпусъ минава Дунава. 1-а конна дивизия прехвърля своитѣ предни части при Рахово и заема селата Гложене и Голово. На всѣкждѣ нашата погранична стража предъ появяване на ромжнитѣ съгласно заповѣдьта се е оттеглила, безъ да води борба. Ето така почва нашествието на последния съседъ въ сърцето на нашата родина, за да бжде веднага последвано отъ най-люта борба срещу позициитѣ на нашитѣ армии въ Македония отъ страна на сърби и гърци. Нахвърлянето на всички балкански държави срещу насъ не е дѣло на случайното настроение на този или онзи народъ. Тукъ господствуватъ закони, които ние сме длъжни да изучимъ и най-грижливо опознаемъ. Тъй, нека вѣрваме, нашата сждба следъ това не ще бжде по-малко надежна и по-малко щастлива.

България. *1-а армия* се приготвя въ зависимость отъ настжпването на ромжнитѣ да се оттегля, безъ да води бой, къмъ Берковския проходъ, Враца и Мездра съ задача да защити Софийската котловина. Въ Видинъ се оставятъ 4 отъ най-слабитѣ дружини, а всичко останало, артилерия и обози се насочва съ форсирани маршове презъ Фердинандъ и Берковица на югъ. Презъ деня се взиматъ мѣрки за запазване ж.-п. линия Мездра—Ломъ и пжтищата за Орхание. *3-а армия* не развива действия. Една сърбска дружина настжпва срещу $^1/_1$ бригада, наши загуби 3 ранени. *При Босилеградъ* сърбитѣ сж отблъснати на Милевска планина, на която почватъ да се укрѣпяватъ. Въ подържка на 10-и сърбски полкъ, действующъ тукъ, сърбитѣ изпращатъ презъ деня помощь отъ 2 дружини и 2 орждия отъ отъ с. Божица. *5-а армия* сжщо нѣма действия освенъ при предния пунктъ на 19-и полкъ на височата западно отъ в. Голѣмъ, дето неприятельтъ, следъ силенъ артилер. огънь, настжпи съ значителни части, които даже достигнаха на 100 кр. отъ нашитѣ окопи. Презъ нощьта сжщиятъ атакува предния пунктъ предъ в. Голѣмъ, но биде отблъснатъ съ контъратака отъ 19-и полкъ далечъ напредъ въ дола. Сърбитѣ водѣха рекогносцировачни действия тукъ. Презъ деня въ тая армия се получила директива отъ главната квартира, отъ която личело, че 5-а армия ще бжде принудена да отстжпи на Коньово, а отъ тамъ после на Люлинъ, което накарало командующия армията да заповѣда, всичката тежка и полска артилерия да се изпрати къмъ Изворъ, Радомирско, а обозитѣ — на ст. Батановци. *4-а армия* остава на позициитѣ си. М.-О. опълчение изнася своята позиция напредъ на 3 клм. на линията Сивакобила, Язова-чука, с. Курилово. Сърбитѣ подаватъ своитѣ дивизии: конната по Плачковица пл. за връзка съ гръцката армия, Мор. див. I позивъ въ участъка Градецъ —Виница, като зае височата на западъ отъ Липецъ, а разездитѣ достигнаха до Блатецъ, Мор. див. II п. — Оризаре — Безиково, Тим. див. II п. — Кочане. *2-а армия* сжщо остава и се укрѣпява на позициитѣ си. По дѣсния брѣгъ на Струма далечъ къмъ гърцитѣ сж изпратени четитѣ, които следватъ съ частитѣ. Чета на Хр. Чернопѣевъ е изпратена отъ $^1/_{18}$ бригада по посока Раздолъ, Рибница, Игрилище въ най-здравия революционенъ македонски край, дето чета на Дунава при Гигенъ е вече завършенъ и 4-и корпусъ минава Дунава. 1-а конна дивизия прехвърля своитѣ предни части при Рахово и заема селата Гложене и Голово. На всѣкждѣ нашата погранична стража предъ появяване на ромжнитѣ съгласно заповѣдьта се е оттеглила, безъ да води борба. Ето така почва нашествието на последния съседъ въ сърцето на нашата родина, за да бжде веднага последвано отъ най-люта борба срещу позициитѣ на нашитѣ армии въ Македония отъ страна на сърби и гърци. Нахвърлянето на всички балкански държави срещу насъ не е дѣло на случайното настроение на този или онзи народъ. Тукъ господствуватъ закони, които ние сме длъжни да изучимъ и най-грижливо опознаемъ. Тъй, нека вѣрваме, нашата сждба следъ това не ще бжде по-малко надежна и по-малко щастлива.

Вългария. *1-а армия* се приготвя въ зависимость отъ настжпването на ромжнитѣ да се оттегля, безъ да води бой, къмъ Берковския проходъ, Враца и Мездра съ задача да защити Софийската котловина. Въ Видинъ се оставятъ 4 отъ най-слабитѣ дружини, а всичко останало, артилерия и обози се насочва съ форсирани маршове презъ Фердинандъ и Берковица на югъ. Презъ деня се взиматъ мѣрки за запазване ж.-п. линия Мездра—Ломъ и пжтищата за Орхание. *3-а армия* не развива действия. Една сърбска дружина настжпва срещу $^1/_1$ бригада, наши загуби 3 ранени. *При Босилградъ* сърбитѣ сж отблъснати на Милевска планина, на която почватъ да се укрѣпяватъ. Въ подържка на 10-и сърбски полкъ, действующъ тукъ, сърбитѣ изпращатъ презъ деня помощь отъ 2 дружини и 2 орждия отъ отъ с. Божица. *5-а армия* сжщо нѣма действия освенъ при предния пунктъ на 19-и полкъ на височата западно отъ в. Голѣмъ, дето неприятельтъ, следъ силенъ артилер. огънь, настжпи съ значителни части, които даже достигнаха на 100 кр. отъ нашитѣ окопи. Презъ нощьта сжщиятъ атакува предния пунктъ предъ в. Голѣмъ, но биде отблъснатъ съ контъратака отъ 19-и полкъ далечъ напредъ въ дола. Сърбитѣ водѣха рекогносцировачни действия тукъ. Презъ деня въ тая армия се получила директива отъ главната квартира, отъ която личело, че 5-а армия ще бжде принудена да отстжпи на Коньово, а отъ тамъ после на Люлинъ, което накарало командующия армията да заповѣда, всичката тежка и полска артилерия да се изпрати къмъ Изворъ, Радомирско, а обозитѣ — на ст. Батановци. *4-а армия* остава на позициитѣ си. М.-О. опълчение изнася своята позиция напредъ на 3 клм. на линията Сивакобила, Язова-чука, с. Курилово. Сърбитѣ подаватъ своитѣ дивизии: конната по Плачковица пл. за връзка съ гърцката армия, Мор. див. I позивъ въ участъка Градецъ—Виница, като зае височата на западъ отъ Липецъ, а разездитѣ достигнаха до Блатецъ, Мор. див. II п. — Оризаре — Безиково, Тим. див. II п. — Кочане. *2-а армия* сжщо остава и се укрѣпява на позициитѣ си. По дѣсния брѣгъ на Струма далечъ къмъ гърцитѣ сж изпратени четитѣ, които следватъ съ частитѣ. Чета на Хр. Чернопѣевъ е изпратена отъ $^1/_{10}$ бригада по посока Раздолъ, Рибница, Игрилище въ най-здравия революционенъ македонски край, дето четата установява, че гърцитѣ сѫ съсрѣдоточили своитѣ сили северно отъ устието на р. Струмица около с. Старчево, като имали части и на к. 1240. Четатата на К. Христовъ Попето е на в. Готенъ и води бой съ сърбска пехота и гръцка конница, като дала 2 убити. Четата на Кр. Зографовъ и 1 взводъ пехота е на в. Гарванъ (к. 1213) срещу гърцитѣ. Четата на Н. Жековъ е била изпратена отъ $^{2}/_{a}$ бригада по Огражденъ планина по разузнаване за гърцитѣ. Срещу лѣвия флангъ на 2-а армия тоя денъ почватъ и продължаватъ действията три гръцки дивизии: 6-а дивизия се насочва за Мелникъ съ страниченъ отрядъ презъ Пиринъ за Неврокопъ съ цель да съдействува на 8-а дивизия въ дѣсно. 3 др. и 1 бат. достигатъ с. Броди, дето нашата дружина тукъ откри огънь, застави гърцитѣ да се разгънатъ за бой и отстѫпи на главната позиция на 11-а дивизия южно отъ Неврокопъ, като даде 22 ранени и убити. 5 др. и 2 пл. батареи достигатъ западно отъ Зърново. 3 др. и 2 батареи отъ Драма достигатъ до Гюреджикъ, южно отъ Зърново.

Турция. Енверъ бей съ авангарда достига до Сеидлеръ. Негови предни части достигатъ до Муратли, отдето 16-а рота отъ 47-и полкъ отстѫпва. Главната наша квартира разрешава да се вcase маtъ мѣрки за въорѫжаване на мѣстното българско население въ Тракия, но, разбира се, това е съвсемъ късно.

3 юлий.

Ромѫния. 4-и корпусъ достига Староселци — 20 клм. южно отъ Гигенъ. 1-а конна дивизия достига с. Кривабара 20 клм. ю.-з. отъ Рахово. По посоката на движението, вижда се, че тая конница имаше задача да се яви въ тилъ на 1-а армия. Положението, създадено съ появата на ромѫнскитѣ войски, повежда главната наша квартира на мисъльта, да оттегли всички български сили около София и тамъ да даде решително отбранително сражение, съ преимуществото да се бори по вѫтрешни линии. Даже главната квартира е пратила още миналия день директива до командующи армиитѣ, че е възможно да се наложи 5-а, 4-а и 2-а армии да се оттеглятъ назадъ на Коньова-планина и Дупница. Тая директива презъ деня се предава на по-долнитѣ инстанции и така нататъкъ и ясно става на всички, че родината преживѣва най-страшни дни. Въпреки това, ние ще видимъ въ следующитѣ дни нашитѣ храбри войски да проливатъ своята кръвь съ рѣдко себеотрицание.

България *1-а армия.* Видинскиятъ гарнизонъ се прибира въ крѣпостьта, като оставя по 2 роти рекогносц. отряди въ Брѣгово и Кула. 9-а дивизия се движи къмъ Фердинандъ за Берковица. *3-а армия* срещу Пиротъ нѣма действия: презъ деня нашитѣ части разрушаватъ моста на Суковската рѣка. При Босилградъ командуването на нашитѣ 16 дружини и 9 батареи отъ най-различни части най-сетне минава въ рѫцетѣ на началника на 5-а дивизия. *5-а армия* нѣма действия, освенъ на дѣсния флангъ при върховетѣ Дукатъ, Витоколо и Близнакъ, които сърбитѣ заели; наши загуби 5 ранени отъ 45-и полкъ. Шумад. див. I п. по-на югъ въ настѫплението си сретата установява, че гърцитѣ сж сърѣдоточили своитѣ сили северно отъ устието на р. Струмица около с. Старчево, като имали части и на к. 1240. Четатата на К. Христовъ Попето е на в. Готенъ и води бой съ сърбска пехота и гърцка конница, като дала 2 убити. Четата на Кр. Зографовъ и 1 взводъ пехота е на в. Гарванъ (к. 1213) срещу гърцитѣ. Четата на Н. Жековъ е била изпратена отъ $^{2}/_{6}$ бригада по Огражденъ планина по разузнаване за гърцитѣ. Срещу лѣвия флангъ на 2-а армия тоя денъ почватъ и продължаватъ действията три гърцки дивизии: 6-а дивизия се насочва за Мелникъ съ страниченъ отрядъ презъ Пиринъ за Неврокопъ съ цель да съдействува на 8-а дивизия въ дѣсно. 3 др. и 1 бат. достигатъ с. Броди, дето нашата дружина тукъ откри огънь, застави гърцитѣ да се раздъгнатъ за бой и отстжпи на главната позиция на 11-а дивизия южно отъ Неврокопъ, като даде 22 ранени и убити. 5 др. и 2 пл. батареи достигатъ западно отъ Зърново. 3 др. и 2 батареи отъ Драма достигатъ до Гюреджикъ, южно отъ Зърново.

Турция. Енверъ бей съ авангарда достига до Сеидлеръ. Негови предни части достигатъ до Муратли, отдето 16-а рота отъ 47-и полкъ отстжпва. Главната наша квартира разрешава да се вематъ мѣрки за въоржжаване на мѣстното българско население въ Тракия, но, разбира се, това е съвсемъ късно.

3 юлий.

Ромжния. 4-и корпусъ достига Староселци — 20 клм. южно отъ Гигенъ. 1-а конна дивизия достига с. Кривабара 20 клм. ю.-з. отъ Рахово. По посоката на движението, вижда се, че тая конница имаше задача да се яви въ тилъ на 1-а армия. Положението, създадено съ появата на ромжнскитѣ войски, повежда главната наша квартира на мисъльта, да оттегли всички български сили около София и тамъ да даде решително отбранително сражение, съ преимуществото да се бори по вжтрешни линии. Даже главната квартира е пратила още миналия день директива до командующи армиитѣ, че е възможно да се наложи 5-а, 4-а и 2-а армии да се оттеглятъ назадъ на Коньова-планина и Дупница. Тая директива презъ деня се предава на по-долнитѣ инстанции и така нататъкъ и ясно става на всички, че родината преживѣва най-страшни дни. Въпреки това, ние ще видимъ въ следующитѣ дни нашитѣ храбри войски да проливатъ своята кръвь съ рѣдко себеотрицание.

България *1-а армия.* Видинскиятъ гарнизонъ се прибира въ крѣпостьта, като оставя по 2 роти рекогносц. отряди въ Брѣгово и Кула. 9-а дивизия се движи къмъ Фердинандъ за Берковица. *3-а армия* срещу Пиротъ нѣма действия: презъ деня нашитѣ части разрушаватъ моста на Суковската рѣка. При Босилиградъ командуването на нашитѣ 16 дружини и 9 батареи отъ най-различни части най-сетне минава въ ржцетѣ на началника на 5-а дивизия. *5-а армия* нѣма действия, освенъ на дѣсния флангъ при върховетѣ Дукатъ, Витоколо и Близнакъ, които сърбитѣ заели; наши загуби 5 ранени отъ 45-и полкъ. Шумад. див. I п. по-на югъ въ настжплението си срещу 4-а дивизия достигнала на 2000 крачки отъ позицията; сѫщата сърбска дивизия заела Жедилово и Меркеза. 5-и арт. полкъ изстрелялъ 97 снаряди. *4-а армия* има слаби патрулни сблъсквания, по инициатива на сърбитѣ съ разузнавателна цель. 2-а армия остава както миналия день съ пратенитѣ напредъ малки рекогносцировачни отряди и четитѣ. Гърцитѣ превдигватъ повечето свои дивизии напредъ на линията с. Палатъ—Мелникъ—Левуново и заставятъ ариергарда на 2-а армия да отстѫпи на северъ при Бѣлица. 7-а и 8-а дивизии по-на югъ и изтокъ сѫ настѫпили слабо напредъ; най-дѣснофланговата гърцка група заела прохода Гюреджикъ, напуснатъ отъ нашата часть, безъ да дочака развръщането на неприятеля. Вечерьта въ 5-а, 4-а и 2-а армии по-голѣмата часть отъ полската артилерия и цѣлия коларски обозъ сѫ били изтеглени отъ позицитѣ и насочени къмъ Диканитѣ. Така, къмъ голѣмитѣ несгоди, произтекащи отъ отбраната и тежкото положение на родината, трѣбва да прибавимъ и разтящитѣ несгоди отъ неправилното снабдяване. А това всичко взето заедно, вече може да ни даде картината на положението, което бѣше съвсемъ неотрадно. Липсата на артилерията отъ позицията, ще видимъ по-нататъкъ, ще даде възможность за лесни успехи на нашитѣ врагове.

Турция. Турската конница прекѫсва телеграфното съобщение между Бунархисаръ и Виза и заема Кешанъ. Линията Мидия—Еносъ се пази отъ 48-и и 47-и полкове съ граница между полковетѣ при Бунархисаръ. Тия сили сѫ двадесеть пѫти по-малко отъ тия, които се явяватъ предъ тѣхъ. Запазването на Тракия е немислимо и населението и чиновницитѣ сѫ завладяни отъ растяща паника.

4 юлий.

Тоя день всички наши врагове по обща заповѣдь предприематъ настѫпателни действия по всички фронтове.

Ромѫния. 1-а конна дивизия достига с. Люта, 2-а—Дол. Метроплия, 1-и корпусъ — къмъ Алтимиръ, 2-и — Ставерци, 4-и — Староселци. Задъ тия корпуси последователно останалитѣ ще минатъ по моста на Дунава при Гигенъ до 7 юлий. Обекта на ромѫнитѣ е живата бойна сила на България по посока на София. Въ Добруджа 9-а ром. дивизия заема Силистра, 10-а — Добричъ, 31-а бригада наближава Балчикъ, 3-а рез. дивизия следва въ втора линия.

България. *1-а армия.* Сърбскитѣ Тимошки войски настѫпватъ за Чупрене и Кула, като презъ деня заематъ прохода св. Никола. Границата се охранява отъ гарнизона на Бѣлоградчишкия укрѣпенъ пунктъ, съставенъ отъ 1 дружина отъ 34-и полкъ, 5 роти отъ 17-и полкъ и 1 коненъ взводъ. Въ Бѣлоградчикъ има още 3 опълченски роти, 2 не с. с. батареи и 4 куполни орѫдия. Командующиятъ 1-а армия нощува въ Берковица. На него е възложено да отбранява линията Видинъ—Чупрене срещу сърбитѣ и Берковица — Орхание срещу ромѫнитѣ, като разположи щаба си при Своге. *9-а дивизия* пѫтува презъ Фердинандъ, за да бѫде превозена до София и отъ щу 4-а дивизия достигнала на 2000 крачки отъ позицията; сжщата сърбска дивизия заела Жедилово и Меркеза. 5-и арт. полкъ изстрелялъ 97 снаряди. *4-а армия* има слаби патрулни сблъсквания, по инициатива на сърбитѣ съ разузнавателна цель. 2-а армия остава както миналия день съ пратенитѣ напредъ малки рекогносцировачни отряди и четитѣ. Гърцитѣ превдигватъ повечето свои дивизии напредъ на линията с. Палатъ—Мелникъ—Левуново и заставятъ ариергарда на 2-а армия да отстжпи на северъ при Бѣлица. 7-а и 8-а дивизии по-на югъ и изтокъ сж настжпили слабо напредъ; най-дѣснофланговата гърцка група заела прохода Гюреджикъ, напуснатъ отъ нашата часть, безъ да дочака развръщането на неприятеля. Вечерьта въ 5-а, 4-а и 2-а армии по-голѣмата часть отъ полската артилерия и цѣлия коларски обозъ сж били изтеглени отъ позициитѣ и насочени къмъ Диканитѣ. Така, къмъ голѣмитѣ несгоди, произтекащи отъ отбраната и тежкото положение на родината, трѣбва да прибавимъ и растящитѣ несгоди отъ неправилното снабдяване. А това всичко взето заедно, вече може да ни даде картината на положението, което бѣше съвсемъ неотрадно. Липсата на артилерията отъ позицията, ще видимъ по-нататъкъ, ще даде възможность за лесни успехи на нашитѣ врагове.

Турция. Турската конница прекжсва телеграфното съобщение между Бунархисаръ и Виза и заема Кешанъ. Линията Мидия—Еносъ се пази отъ 48-и и 47-и полкове съ граница между полковетѣ при Бунархисаръ. Тия сили сж двадесеть пжти по-малко отъ тия, които се явяватъ предъ тѣхъ. Запазването на Тракия е немислимо и населението и чиновницитѣ сж завладяни отъ растяща паника.

4 юлий.

Тоя день всички наши врагове по обща заповѣдь предприематъ настжпателни действия по всички фронтове.

Ромжния. 1-а конна дивизия достига с. Люта, 2-а—Дол. Метрополия, 1-и корпусъ — къмъ Алтимиръ, 2-и — Ставерци, 4-и — Староселци. Задъ тия корпуси последователно останалитѣ ще минатъ по моста на Дунава при Гигенъ до 7 юлий. Обекта на ромжнитѣ е живата бойна сила на България по посока на София. Въ Добруджа 9-а ром. дивизия заема Силистра, 10-а — Добричъ, 31-а бригада наближава Балчикъ, 3-а рез. дивизия следва въ втора линия.

България. *1-а армия.* Сърбскитѣ Тимошки войски настжпватъ за Чупрене и Кула, като презъ деня заематъ прохода св. Никола. Границата се охранява отъ гарнизона на Бѣлоградчишкия укрѣпенъ пунктъ, съставенъ отъ 1 дружина отъ 34-и полкъ, 5 роти отъ 17-и полкъ и 1 коненъ взводъ. Въ Бѣлоградчикъ има още 3 опълченски роти, 2 не с. с. батареи и 4 куполни орждия. Командующиятъ 1-а армия нощува въ Берковица. На него е възложено да отбранява линията Видинъ—Чупрене срещу сърбитѣ и Берковица — Орхание срещу ромжнитѣ, като разположи щаба си при Своге. *9-а дивизия* пжтува презъ Фердинандъ, за да бжде превозена до София и отъ тамъ за Самоковъ. Обаче, полковетѣ на тая дивизия съ изключение на 17-и бѣха въ явенъ бунтъ, което ще се изрази въ цѣло предателство на следния день. *3-а армия* има слаби престрелки на позицията си. Командующи армията съобщава на 5-а дивизия, че, ако условията наложатъ, ще ѝ се възложи задачата да извърши една диверсия по посока на Сурдулица и Враня. *5 а армия* има сутриньта слаби престрелки. Къмъ 3 ч. сл. пл. неприятелска тежка артилерия открива огънь по в. Голѣмъ, Голешъ, Мала Царцария и слаби пехотни части се явяватъ предъ предния пунктъ на 19-и полкъ, западно отъ в. Голѣмъ. Къмъ 4 ч. нѣколко сърбски роти настжпватъ срещу постъ Сюлейменица и постъ Голешъ, но сж спрени отъ нашия огънь. 5-и арт. полкъ е изстрелялъ 138 снаряди.

Боятъ на р. Каменица и р. Драгобраща. Сърбитѣ настжпиха по цѣлия фронтъ на 4-а армия изключая участъка на 8-а дивизия. Черногорската дивизия настжпи отъ фронта Цера — Безиково, мина р. Каменица, отби авангардитѣ на М.-О. опълчение отъ с. Соборище до р. Брѣгалница и зае позиция по лѣвия брѣгъ на Каменица. Споредъ сърбски източникъ настжплението на Черногорската дивизия е било заповѣдано отъ командующи 1-а сърбска армия, но безъ да се организира връзката съ 3-а армия, въ чиято полза черногорцитѣ е следвало да действуватъ. Авангарднитѣ дружини на опълчението иматъ 15 убити и ранени. Морав. див. II позивъ настжпи на фронта Калиманци—Църни-каменъ срещу $^{2}/_{4}$ бригада и вечерьта зае предния ѝ пунктъ. 31-и полкъ има 33 убити и ранени. Морав. див. I позивъ мина съ бой р. Драгобраща и настжпи срещу преднитѣ части на 7-а дивизия и $^{3}/_{2}$ бригада, които предни части вечерьта отстжпиха на главната позиция на Гърляно и Голакъ. 39-и и 40-и полкове иматъ 39 убити и ранени. По-на югъ действия не се развиха. 2-а Трак. дивизия остава при Селникъ задъ Драмча. 9-и полкъ е привлѣченъ къмъ $^{3}/_{2}$ бригада, за да я подкрѣпи.

2 а армия остава на позицията си. На лѣвия ѝ флангъ при вододѣла Бабатумбеси по пжтя Мелникъ — Неврокопъ се появили 2 гърцки дружини, идящи отъ с. Пиринъ, но сж били отбити съ огънь и преследвани до самото село. Другитѣ дружини отъ 7-а и 8-а гърцки дивизии достигнаха въ долината на Зърновската рѣка и благополучно си подадоха ржка на линията Вълково—Либяхово—Гайтаниново, безъ да се прояви отъ 11-а наша дивизия (55-и и 57-и полкове) какъвто и да е опитъ за разбиване неприятеля по части, докогато още не е дебуширалъ изъ планинитѣ на Боздагъ.

Турция. Турцитѣ настжпватъ за Узункюпрю. Гарнизона на Одринъ заема източния секторъ. И по всичкитѣ пжтища следватъ нескончаеми кервани отъ бѣжанци... Нещастнето взима размѣритѣ на цѣлъ националенъ погромъ.

5 юлий.

Ромжнската армия продължава да настжпва, безъ да срещне пушка да се гръмне срещу нея. Коннитѣ дивизии достигатъ Фердинандъ и Луковитъ, 1-и корпусъ—Аятимиръ, 2-и — с. Луковитъ, 4-и тамъ за Самоковъ. Обаче, полковетѣ на тая дивизия съ изключение на 17-и бѣха въ явенъ бунтъ, което ще се изрази въ цѣло предателство на следния день. *3-а армия* има слаби престрелки на позицията си. Командующи армията съобщава на 5-а дивизия, че, ако условията наложатъ, ще й се възложи задачата да извърши една диверсия по посока на Сурдулица и Враня. *5 а армия* има сутриньта слаби престрелки. Къмъ 3 ч. сл. пл. неприятелска тежка артилерия открива огънь по в. Голѣмъ, Голешъ, Мала Царцария и слаби пехотни части се явяватъ предъ предния пунктъ на 19-и полкъ, западно отъ в. Голѣмъ. Къмъ 4 ч. нѣколко сръбски роти настжпватъ срещу постъ Сюлейменица и постъ Голешъ, но сж спрени отъ нашия огънь. 5-и арт. полкъ е изстрелялъ 138 снаряди.

Боятъ на р. Каменица и р. Драгобраща. Сърбитѣ настжпиха по цѣлия фронтъ на 4-а армия изключая участъка на 8-а дивизия. Черногорската дивизия настжпи отъ фронта Цера — Безиково, мина р. Каменица, отби авангардитѣ на М.-О. опълчение отъ с. Соборище до р. Брѣгалница и зае позиция по лѣвия брѣгъ на Каменица. Споредъ сръбски източникъ настжплението на Черногорската дивизия е било заповѣдано отъ командующи 1-а сръбска армия, но безъ да се организира връзката съ 3-а армия, въ чиято полза черногорцитѣ е следвало да действуватъ. Авангарднитѣ дружини на опълчението иматъ 15 убити и ранени. Морав. див. II позивъ настжпи на фронта Калиманци—Църни-каменъ срещу $^{2}/_{4}$ бригада и вечерьта зае предния й пунктъ. 31-и полкъ има 33 убити и ранени. Морав. див. I позивъ мина съ бой р. Драгобраща и настжпи срещу преднитѣ части на 7-а дивизия и $^{3}/_{2}$ бригада, които предни части вечерьта отстжпиха на главната позиция на Гърляно и Голакъ. 39-и и 40-и полкове иматъ 39 убити и ранени. По-на югъ действия не се развиха. 2-а Трак. дивизия остава при Селникъ задъ Драмча. 9-и полкъ е привлѣченъ къмъ $^{3}/_{2}$ бригада, за да я подкрѣпи.

2 а армия остава на позицията си. На лѣвия й флангъ при вододѣла Бабатумбеси по пжтя Мелникъ — Неврокопъ се появили 2 гръцки дружини, идящи отъ с. Пиринъ, но сж били отбити съ огънь и преследвани до самото село. Другитѣ дружини отъ 7-а и 8-а гръцки дивизии достигнаха въ долината на Зърновската рѣка и благополучно си подадоха ржка на линията Вълково—Либяхово—Гайтаниново, безъ да се прояви отъ 11-а наша дивизия (55-и и 57-и полкове) каквото и да е опитъ за разбиване неприятеля по части, докогато още не е дебуширалъ изъ планинитѣ на Боздагъ.

Турция. Турцитѣ настжпватъ за Узункюпрю. Гарнизона на Одринъ заема източния секторъ. И по всичкитѣ пжтища следватъ нескончаеми кервани отъ бѣжанци... Нещастието взима размѣритѣ на цѣлъ националенъ погромъ.

5 юлий.

Ромжнската армия продължава да настжпва, безъ да срещне пушка да се гръмне срещу нея. Коннитѣ дивизии достигатъ Фердинандъ и Луковитъ, 1-и корпусъ—Аятимиръ, 2-и — с. Луковитъ, 4-и

—Посерево, 1 рез. дивизия—Ливница. 9-а рота отъ 5 п., натоварена да охранява ж.-п. линия при Минкова-махала, се разгънала за бой и задържала цѣла конна ромжнска бригада до вечерьта. При Фердинандъ отъ разбунтувалитѣ се 4-и и 34-и полкове значителна часть войници сж се предали позорно на ромжнитѣ, като насилствено сж заставили да сторятъ сжщото 1 с.с. арт. отд. отъ 9-и п. и 1 не с. с. нл. бат. Останали вѣрни на България $2^1/_2$ дружини отъ 4-и п., 1 непълна дружина отъ 34-и п., 33-и п. съ много избѣгали и неопороченъ цѣлия 17-и п. Щаба на 9-а дивизия, явилъ се да се обяснява съ ромжнския началникъ, е билъ задържанъ, изпратенъ назадъ, и следъ дълги лутания чакъ въ Букурещъ е билъ пуснатъ да се върне въ България. Въ Добруджа пехотнитѣ ромжнски части спиратъ на линия Балчикъ—Семизали, южно отъ Добричъ, и на западъ по посока на Тутраканъ.

България. *1-а армия.* Телеграфнитѣ съобщения на щаба на армията съ Бѣлоградчикъ и Видинъ сж прекжснати. Сърбитѣ минаватъ границата по цѣлото протяжение на северъ отъ Пиротъ и нахлуватъ въ предѣлитѣ на България, като че-ли бързатъ да си подадатъ ржка съ ромжнитѣ. 9-а дивизия съ останалитѣ здрави дружини нощува между Фердинандъ и Берковица. *3-ѣ армия* е спокойно. На началника на 5-а дивизия се дава въ подчинение групата отъ тая армия, действуваща срещу Дъсченъ-кладенецъ и Власина, като по тоя начинъ нему оставатъ подчинени $^2/_1$, $^5/_1$ и Отдѣлната бригада, 2 ескадрона, 9 пол. и 2 пл. батареи или общо 18 друж., 11 бат. и 2 ескадрона. На тая дивизия се дава задача да нахлуе въ Сърбия и прекжсне съобщенията между Нишъ и Враня, като действува срещу лѣвия флангъ на сърбската армия. Нека отбележимъ, че това е за трети пжть какъ нашата главна квартира си поставя все тази сжщата цель, но... *5-а армия* получава заповѣдь отъ командующи съединенитѣ армии да произведе демонстрация(!) по посока на Султанъ-тепе, ако неприятельтъ атакува 4-а армия. 5-а армия трѣбвало стремително да атакува противника по посока Куманово и въ свързка съ настжплението на 5-а и конната дивизии отъ долината на Ерма въ долината на Морава. Но, всички тия разпореждания на дѣло се изразяватъ съ това, че дивизитѣ и $^3/_4$ бригада отъ 5-а армия изпратили предъ себе си по нѣколко рекогносцировачни отряди. Страничното прикритие на Руенъ настжпило сжщо съ демонстративна цель и дало 49 убити и ранени. Презъ деня командующи армията отмѣнява заповѣдьта си за евентуално оттегляне на Коньова планина, като известява, че задържането на сегашнитѣ позиции е решение окончателно на главнокомандуването. Вечерьта сжщиятъ издава заповѣдь: 12-а дивизия, $^3/_4$ бригада и страничното прикритие на Руенъ да настжпятъ предъ себе си, а 4-а дивизия, като остави единъ заслонъ срещу в. Китка, в. Голѣмъ и в. Царцария, да настжпи по посока на Пролесия и Стайовци, за да атакува лѣвия флангъ на сърбитѣ. Но, тая заповѣдь не бѣ лесно да се изпълни, понеже обозитѣ били оттеглени чакъ при Батановци, а и артилерията не е била всичката на позицията. Презъ тоя день Шумад. див. II п. получила заповѣдь да ос-

—Посерево, 1 рез. дивизия—Ливница. 9-а рота отъ 5 п., натоварена да охранява ж.-п. линия при Минкова-махала, се разгънала за бой и задържала цѣла конна ромѫнска бригада до вечерьта. При Фердинандъ отъ разбунтувалитѣ се 4-и и 34-и полкове значителна часть войници сѫ се предали позорно на ромѫнитѣ, като насилствено сѫ заставили да сторятъ сѫщото 1 с.с. арт. отд. отъ 9-и п. и 1 не с. с. пл. бат. Останали вѣрни на България $2^1|_2$ дружини отъ 4-и п., 1 непълна дружина отъ 34-и п., 33-и п. съ много избѣгали и неопороченъ цѣлия 17-и п. Щаба на 9-а дивизия, явилъ се да се обяснява съ ромѫнския началникъ, е билъ задържанъ, изпратенъ назадъ, и следъ дълги лутания чакъ въ Букурещъ е билъ пуснатъ да се върне въ България. Въ Добруджа пехотнитѣ ромѫнски части спиратъ на линия Балчикъ—Семизали, южно отъ Добричъ, и на западъ по посока на Тутраканъ.

България. *1-а армия.* Телеграфнитѣ съобщения на щаба на армията съ Бѣлоградчикъ и Видинъ сѫ прекѫснати. Сърбитѣ минаватъ границата по цѣлото протяжение на северъ отъ Пиротъ и нахлуватъ въ предѣлитѣ на България, като че-ли бързатъ да си подадатъ рѫка съ ромѫнитѣ. 9-а дивизия съ останалитѣ здрави дружини нощува между Фердинандъ и Берковица. *3-а армия* е спокойно. На началника на 5-а дивизия се дава въ подчинение групата отъ тая армия, действуваща срещу Дъсченъ-кладенецъ и Власина, като по тоя начинъ нему оставатъ подчинени $^2/_1$, $^5|_1$ и Отдѣлната бригада, 2 ескадрона, 9 пол. и 2 пл. батареи или общо 18 друж., 11 бат. и 2 ескадрона. На тая дивизия се дава задача да нахлуе въ Сърбия и прекѫсне съобщенията между Нишъ и Враня, като действува срещу лѣвия флангъ на сърбската армия. Нека отбележимъ, че това е за трети пѫть какъ нашата главна квартира си поставя все тази сѫщата цель, но... *5-а армия* получава заповѣдь отъ командующи съединенитѣ армии да произведе демонстрация(!) по посока на Султанъ-тепе, ако неприятельтъ атакува 4-а армия. 5-а армия трѣбвало стремително да атакува противника по посока Куманово и въ свързка съ настѫплението на 5-а и конната дивизии отъ долината на Ерма въ долината на Морава. Но, всички тия разпореждания на дѣло се изразяватъ съ това, че дивизиитѣ и $^3/_4$ бригада отъ 5-а армия изпратили предъ себе си по нѣколко рекогноснировачни отряди. Страничното прикритие на Руенъ настѫпило сѫщо съ демонстративна цель и дало 49 убити и ранени. Презъ деня командующи армията отмѣнява заповѣдьта си за евентуално оттегляне на Коньова планина, като известява, че задържането на сегашнитѣ позиции е решение окончателно на главнокомандуването. Вечерьта сѫщиятъ издава заповѣдь: 12-а дивизия, $^3/_4$ бригада и страничното прикритие на Руенъ да настѫпятъ предъ себе си, а 4-а дивизия, като остави единъ заслонъ срещу в. Китка, в. Голѣмъ и в. Царцария, да настѫпи по посока на Пролесия и Стайовци, за да атакува лѣвия флангъ на сърбитѣ. Но, тая заповѣдь не бѣ лесно да се изпълни, понеже обозитѣ били оттеглени чакъ при Батановци, а и артилерията не е била всичката на позицията. Презъ тоя день Шумад. див. II п. получила заповѣдь да остави 1 пех. полкъ въ Власина, а съ останалитѣ сили да настжпи срещу дѣсния флангъ на 5-а армия. Дунав. див. II п. отъ в. Дукатъ усилена съ 1 полкъ отъ Дрин. див. I п. е получила заповѣдь да съдействува на Шумад. див. II позивъ.

Боятъ на р. Каменица, Баня-чука и р Драгобраща Боятъ се почна сутриньта съ настжпление отъ Морав. див. II п., подкрѣпена отъ една черногор. бригада на лѣвия флангъ, срещу с. Калиманци и Баня-чука. Настжплението е било доста енергично и даже неприятельтъ се доближилъ на близкитѣ разстояния, но благодарение на стойкостьта на отбраната, а главно на прииждането на сили отзадъ, дружини отъ 21-и и 50-и полкове, неприятельтъ е билъ спренъ, а къмъ 2 ч. и контъратакуванъ отъ сжщитѣ дружини и 1 др. отъ 31-и п. и отхвърленъ назадъ. Въ тоя бой 31-и п. има 307 а 50-и п.—118 убити и ранени и 80,335 патрони изстреляни. По-въ лѣво Морав. див. I поз. настжпи на фронта на 7-а дивизия и $^{1}/_{2}$ бригада. Боятъ бѣ по-ожесточенъ предъ 13-и, лѣвия флангъ на 22-и и 39-и полкове. Артилерийската стрелба бѣше най-ожесточена, а въ нѣкои моменти и ураганна. Неприятельтъ предъ последния полкъ се доближилъ на 500 кр. отъ позицията и следъ дълга подготовка до 3 ч. сл. пл. напредналъ до 300 кр. Въ 6 ч. тоя нашъ полкъ се оттеглилъ, за да бжде на следния день повърнатъ обратно на позицията си. 39-и п. има 290 убити и ранени. Вечерьта сърбитѣ запазиха въ свои ржце Църни-каменъ (к. 825) и склона на висотитѣ по дѣсния брѣгъ на р. Драгобраща.

М.-О. опълчение, усилено съ 14-и, 24-и, а презъ време на настжплението и отъ 27-и полкове, настжпи въ 2 ч. сл. пл. въ 3 колони и следъ упоритъ бой атакува и зае позицията на Черногорската дивизия отъ с. Соборище до р. Брѣгалница, дълга 6 км., като нанесе значителни загуби на неприятеля. Нашитѣ загуби бѣха 490 убити и ранени. Частитѣ изстреляха 1823 артил. снаряди и 150,000 патрони. Отъ Сивакобила къмъ лѣвия флангъ на неприятеля настжпи и 10-и п., който заплаши фланга и тила на черногорцитѣ, а още по-въ дѣсно настжпи и 23-и и 30-и полкове, но тамъ позицията на неприятеля бѣше далеко. 23-и полкъ имаше 6 ранени, а 30-и п.—2 ранени. За разбиване на черногорцитѣ сърбскиятъ източникъ пише следното:

> „Положението на дивизията е било критическо и началникътъ на дивизията разпоредилъ, дивизията да се оттегли. По тоя начинъ лѣвия флангъ на 3-а сърбска армия е билъ съвършено откритъ. Въ 6 ч. сл. пл. командующиятъ 3-а сърбска армия се научава за сериозното положение, въ което се е намирала Черногорската дивизия и създадената опасность на лѣвия флангъ на армията му, за което разпорежда 2 дружини отъ Тимош. див. II п. веднага да заминатъ по посока на Церъ. Съ изпратенитѣ по тоя начинъ части заедно съ гаубичната артилерия и една дружина, които сж били на Безиково, командующиятъ 3-а армия смѣта, че тѣ ще бждатъ достатъчни да запазятъ лѣвия му флангъ".

2-а дивизия, която следваше да образува маневрени войски за нанасяне ударъ, тоя день остава само съ единия си полкъ при Драмча. Но, затова пъкъ сърбското настжпление не само биде спрено, но и настжпилата миналия день Черногорска дивизия бѣ разбита и отхвърлена далечъ отъ позицията ѝ.

тави 1 пех. полкъ въ Власина, а съ останалитѣ сили да настжпи срещу дѣсния флангъ на 5-а армия. Дунав. див. II п. отъ в. Дукатъ усилена съ 1 полкъ отъ Дрин. див. I п. е получила заповѣдь да съдействува на Шумад. див. II позивъ.

Боятъ на р. Каменица, Баня-чука и р Драгобраща Боятъ се почна сутриньта съ настжпление отъ Морав. див. II п., подкрѣпена отъ една черногор. бригада на лѣвия флангъ, срещу с. Калиманци и Баня-чука. Настжплението е било доста енергично и даже неприятельтъ се доближилъ на близкитѣ разстояния, но благодарение на стойкостьта на отбраната, а главно на прииждането на сили отзадъ, дружини отъ 21-и и 50-и полкове, неприятельтъ е билъ спренъ, а къмъ 2 ч.и контъратакуванъ отъ сжщитѣ дружини и 1 др. отъ 31-и п. и отхвърленъ назадъ. Въ тоя бой 31-и п. има 307 а 50-и п.—118 убити и ранени и 80,335 патрони изстреляни. По-въ лѣво Морав. див. I поз. настжпи на фронта на 7-а дивизия и $^3/_2$ бригада. Боятъ бѣ по-ожесточенъ предъ 13-и, лѣвия флангъ на 22-и и 39-и полкове. Артилерийската стрелба бѣше най-ожесточена, а въ нѣкои моменти и ураганна. Неприятельтъ предъ последния полкъ се добнжилъ на 500 кр. отъ позицията и следъ дълга подготовка до 3 ч. сл. пл. напредналъ до 300 кр. Въ 6 ч. тоя нашъ полкъ се оттеглилъ, за да бжде на следния день повърнатъ обратно на позицията си. 39-и п. има 290 убити и ранени. Вечерьта сърбитѣ запазиха въ свои ржце Църни-каменъ (к. 825) и склона на височитѣ по дѣсния брѣгъ на р. Драгобраща.

М.-О. опълчение, усилено съ 14-и, 24-и, а презъ време на настжплението и отъ 27-и полкове, настжпи въ 2 ч. сл. пл. въ 3 колони и следъ упоритъ бой атакува и зае позицията на Черногорската дивизия отъ с. Соборище до р. Брѣгалница, дълга 6 км., като нанесе значителни загуби на неприятеля.Нашитѣ загуби бѣха 490 убити и ранени. Частитѣ изстреляха 1823 артил. снаряди и 150,000 патрони. Отъ Сивакобила къмъ лѣвия флангъ на неприятеля настжпи и 10-и п., който заплаши фланга и тила на черногорцитѣ, а още повъ дѣсно настжпи и 23-и и 30-и полкове, но тамъ позицията на неприятеля бѣше далеко. 23-и полкъ имаше 6 ранени, а 30-и п.—2 ранени. За разбиване на черногорцитѣ сърбскиятъ източникъ пише следното:

> „Положението на дивизията е било критическо и началникътъ на дивизията разпоредилъ, дивизията да се оттегли. По тоя начинъ лѣвия флангъ на 3-а сърбска армия е билъ съвършено откритъ. Въ 6 ч. сл. пл. командующиятъ 3-а сърбска армия се научава за сериозното положение, въ което се е намирала Черногорската дивизия и създадената опасность на лѣвия флангъ на армията му, за което разпорежда 2 дружини отъ Тимош. див. II п. веднага да заминатъ по посока на Церъ. Съ изпратенитѣ по тоя начинъ части заедно съ гаубичната артилерия и една дружина, които сж били на Безиково, командующиятъ 3-а армия смѣта, че тѣ ще бждатъ достатъчни да запазятъ лѣвия му флангъ".

2-а дивизия, която следваше да образува маневрени войски за нанасяне ударъ, тоя день остава само съ единия си полкъ при Драмча.Но, затова пъкъ сърбското настжпление не само биде спрено, но и настжпилата миналия день Черногорска дивизия бѣ разбита и отхвърлена далечъ отъ позицията й.

Настжпление на гърцката армия. Презъ деня 3-а гърцка дивизия достига до в. Гарванъ на срѣдопжтя между Струмица и Пекчево, дето сърбскитѣ патрули установяватъ връзка съ гърцкитѣ, а 10-а дивизия достига Каджмезарж между Берово и Хамзали. Следъ кжса престрелка съ арнергарднитѣ части на 6-а дивизия и четитѣ гърцитѣ вечерьта достигатъ Берово. Всички други гърцки дивизии на изтокъ достигатъ до преднитѣ позиции на 2-а армия. Четата на Хр. Чернопѣевъ и полуротата на подпор. Радевъ отъ 25-и п. установяватъ настжплението на една гърцка дивизия, която спира при Цапарево и друга при Микрево.

Боятъ при Неврокопъ. 11-а дивизия заемаше съ 2 др. и 1 пл. бат. позиция на западъ отъ Неврокопъ по линията Бабатумбеси —Келъ, съ 2 др. и 1 пион. рота отъ в. Келъ до с. Ляски, съ 2 др. и 3 бат. по хребета надъ Либяхово и 3 др. 1 бат. и съ 2 ескадрона въ маневрени войски при р. Тополница. Боятъ почна въ 4 ч. сл. пл., когато се даде първия артил. изстрелъ отъ наша страна, следъ което артил. стрелба отъ двetѣ страни се засили до истински артил. бой. Нашата артилерия стреляше много добре по неприятелската пехота, която се движеше въ колони и която се разпръсваше следъ всѣки изстрелъ. Въ 5 ч. се излѣ пороенъ дъждъ, който спомогна на гърцката пехота да се доближи безнаказано, защото и двѣтѣ артилерии спрѣха. Нашата пехота откри огънь отъ 3,000 кр. и свърши патронитѣ на близкитѣ разстояния. Ротнитѣ и дружиннитѣ командири не вземаха мѣрки да пестятъ патронитѣ, а даже нѣкои като-че ли нарочно гледаха да изстрелятъ патронитѣ, за да отстжпятъ. Частитѣ не се окопали, защото нѣмали инструментъ. Неприятельтъ настжпвалъ бавно. Къмъ 6 ч. ротата отъ дѣсния флангъ била атакувана и отстжпила. Къмъ 7 ч. на маневр. войски се заповѣдало да контъратакуватъ, но тая заповѣдь не се изпълнила. Въ $7^{1}/_{2}$ часа се почнала една паника отъ трима ездачи артилеристи, а следъ тѣхъ кавалкада отъ артил. коне. Така била изгубена една отъ батареитѣ. Въ 8 ч. боятъ се прекратилъ. Нашитѣ части отстжпиха. 57-и п. има 81 убити и ранени, 55-и п. само 1 раненъ, а отъ батареитѣ 30 убити и ранени. Тия части до тоя день боеве не бѣха водили и загуби не бѣха претърпѣли. Тѣ бѣха поразени, безъ да бждатъ бити: Такъво е последствието отъ едно изгубено генерално сражение, особено при една неподготвена война и лошо командуване. И само по тия причини и при това състояние на духоветѣ е мислимо, въ тоя лабиринтъ отъ планини да се допусне неприятельтъ да шедствува толкова безнаказано. Тукъ при добра воля за борба всѣки върхъ бѣ една позиция и всѣки гребенъ една преграда за спиране на врага.

Турция. Турцитѣ сж заели вече по-голѣмата часть отъ Източна Тракия. Въ Одринъ пристигатъ отъ всички крайща нескончаеми върволици отъ бѣжанци. Картинитѣ сж сърцераздирателни.

6 юлий.

Ромжнитѣ съ преднитѣ си части достигатъ линията Враца — Луковитъ. 1-а конна дивизия почива въ Фердинандъ, праща единъ коненъ отрядъ къмъ Бѣлоградчикъ и установява при Чупрене връз-

Настѫпление на гръцката армия. Презъ деня 3-а гръцка дивизия достига до в. Гарванъ на срѣдопѫтя между Струмица и Пекчево, дето сръбскитѣ патрули установяватъ връзка съ гръцкитѣ, а 10-а дивизия достига Каджмезарѫ между Берово и Хамзали. Следъ кѫса престрелка съ ариергарднитѣ части на 6-а дивизия и четитѣ гърцитѣ вечерьта достигатъ Берово. Всички други гръцки дивизии на изтокъ достигатъ до преднитѣ позиции на 2-а армия. Четата на Хр. Чернопѣевъ и полуротата на подпор. Радевъ отъ 25-и п. установяватъ настѫплението на една гръцка дивизия, която спира при Царево и друга при Микрево.

Боятъ при Неврокопъ. 11-а дивизия заемаше съ 2 др. и 1 пл. бат. позиция на западъ отъ Неврокопъ по линията Бабатумбеси—Келъ, съ 2 др. и 1 пион. рота отъ в. Келъ до с. Ляски, съ 2 др. и 3 бат. по хребета надъ Либяхово и 3 др. 1 бат. и съ 2 ескадрона въ маневрени войски при р. Тополница. Боятъ почна въ 4 ч. сл. пл., когато се даде първия артил. изстрелъ отъ наша страна, следъ което артил. стрелба отъ двѣтѣ страни се засили до истински артил. бой. Нашата артилерия стреляше много добре по неприятелската пехота, която се движеше въ колони и която се разпръсваше следъ всѣки изстрелъ. Въ 5 ч. се излѣ пороенъ дъждъ, който спомогна на гръцката пехота да се доближи безнаказано, защото и двѣтѣ артилерии спрѣха. Нашата пехота откри огънь отъ 3,000 кр. и свърши патронитѣ на близкитѣ разстояния. Ротнитѣ и дружиннитѣ командири не вземаха мѣрки да пестятъ патронитѣ, а даже нѣкои като-че ли нарочно гледаха да изстрелятъ патронитѣ, за да отстѫпятъ. Частитѣ не се окопали, защото нѣмали инструментъ. Неприятельтъ настѫпвалъ бавно. Къмъ 6 ч. ротата отъ дѣсния флангъ била атакувана и отстѫпила. Къмъ 7 ч. на маневр. войски се заповѣдало да контъратакуватъ, но тая заповѣдь не се изпълнила. Въ $7^{1}/_{2}$ часа се почнала една паника отъ трима ездачи артилеристи, а следъ тѣхъ кавалкада отъ артил. коне. Така била изгубена една отъ батареитѣ. Въ 8 ч. боятъ се прекратилъ. Нашитѣ части отстѫпиха. 57-и п. има 81 убити и ранени, 55-и п. само 1 раненъ, а отъ батареитѣ 30 убити и ранени. Тия части до тоя день боеве не бѣха водили и загуби не бѣха претърпѣли. Тѣ бѣха поразени, безъ да бѫдатъ бити: Такъво е последствието отъ едно изгубено генерално сражение, особено при една неподготвена война и лошо командуване. И само по тия причини и при това състояние на духоветѣ е мислимо, въ тоя лабиринтъ отъ планини да се допусне неприятельтъ да шедствува толкова безнаказано. Тукъ при добра воля за борба всѣки върхъ бѣ една позиция и всѣки гребенъ една преграда за спиране на врага.

Турция. Турцитѣ сѫ заели вече по-голѣмата часть отъ Източна Тракия. Въ Одринъ пристигатъ отъ всички крайща нескончаеми върволици отъ бѣжанци. Картинитѣ сѫ сърцераздирателни.

6 юлий.

Ромѫнитѣ съ преднитѣ си части достигатъ линията Враца — Луковитъ. 1-а конна дивизия почива въ Фердинандъ, праща единъ коненъ отрядъ къмъ Бѣлоградчикъ и установява при Чупрене връзка съ сърбитѣ. 2-а конна дивизия достига Орхание. При Турномагурели ромжнитѣ почватъ постройката още на единъ мость на шлепове, който завършватъ за 10 дена. Въ Добруджа ромжнитѣ достигатъ до линията, до която имъ позволиха заинтересованитѣ да заематъ.

България. *1-а армия.* 9-а дивизия достигнала с. Клисура, южно отъ Берковица. 5-и 17-и и 33-и полкове били сведени въ една бригада, а 34-и полкъ, останалъ само съ 300 души, въ една дружина.

Приковаване неприятеля на фронта на 3-я и 5-я армии. *3-а армия* е предупредена да развие енергични действия предъ видъ решителнитѣ боеве, които се водятъ при другитѣ армии. 13-а дивия е изпратила предъ участъка си 5 рекогносцировачни отряди съ цель да приковава вниманието на неприятеля. $^1/_1$ бригада имала 29 убити и ранени и 23,020 патрони изстреляни. $^2/_1$ бригада действува съ 37-и полкъ и $3\,^1/_2$ батареи на Дъсченъ-кладенецъ, а 38-и п. е придаденъ къмъ $^1/_5$ бригада. Последната тая бригада, усилена съ тоя полкъ и имаща 13 др. и $7\,^1/_2$ бат., 1 ескадронъ, имала за задача да настжпи и завладѣе Букова-глава и Панджинъ-гробъ; тя вечерьта достигна до мах. Кебапова — в. Огурелица. Къмъ сжщия обективъ отъ Босилиградъ настжпваше $^2/_5$ бригада съ 3 батареи. Докато така концентрично се насочватъ нашитѣ сили къмъ Панджинъ-гробъ, Шумад. див. II п., имаща 10-и полкъ на Милевска пл. с.-з. отъ Босилиградъ, получила тъкмо противоположна заповѣдь: Да остава 1 полкъ на Власина, а съ останалитѣ си части да настжпи срещу десния флангъ на 5-а армия при Кобила и Църноокъ. Презъ деня частитѣ на тая сръбска дивизия достигнали Милевска планина, а 3 дружини съ 6-и прекоброенъ полкъ — Глошка планина, безъ да я заематъ поради гжстата мжгла. *5-а армия* изпълнява заповѣдьта за настжпление, за да съдействува на 4-а армия. 4-а дивизия се прегрупира, като остава заслонъ на дѣсния си флангъ срещу Шумад. див. II п., и като съ главнитѣ сили се приготвя да настжпи къмъ Стайовци, за да атакува лѣвия флангъ на сърбитѣ, т. е тъкмо обратното на това, което се готви Шумад. дивизия да извърши срещу Черноокъ и Кобила. 45-и п. има 61 убити и ранени. Началникътъ на 4-а дивизия за действията си презъ деня между другото донася:

> „. . . досегашнитѣ противоречиви разпореждания за начина на действията завариха повѣренитѣ ми войски готови за пасивна отбрана, но не и за настжпление. Оттеглянето на продоволственитѣ транспорти за Батановци пречи на частитѣ за редовното хранение и сега има такива, които сж останали безъ храна. Постоянното движение на войскитѣ къмъ Босилиградъ, къмъ Батановци и обратно измори хората и добитъка; при тези условия днесъ сж невъзможни никакви движения напредъ".

Ние мислимъ, че всичко това се дължи на пакостната привичка да се командуватъ голѣмитѣ единици съ психологията на малкитѣ началници: Дребнавость въ буквалното изпълнение на заповѣдитѣ отъ по-горе и въобще командуване, което не обработва полученитѣ заповѣди, а просто ги предава, както ги получава, т. е. командуване транзитъ. 12-а дивизия настжпва съ по една дружина срещу височитѣ 1141, 1145 и 1201, обстрелвани отъ батареитѣ на $^3/_4$ бригада отъ Равна-нива, които изстреляли 237 снаряди. Цельта на дейстка съ сърбитѣ. 2-а конна дивизия достига Орхание. При Турномагурели ромжнитѣ почватъ постройката още на единъ мость на шлепове, който завършватъ за 10 дена. Въ Добруджа ромжнитѣ достигатъ до линията, до която имъ позволиха заинтересованитѣ да заематъ.

България. *1-а армия.* 9-а дивизия достигнала с. Клисура, южно отъ Берковица. 5-и *17*-и и 33-и полкове били сведени въ една бригада, а 34-и полкъ, останалъ само съ 300 души, въ една дружина.

Приковаване неприятеля на фронта на 3-а и 5-а армии. *3-а армия* е предупредена да развие енергични действия предъ видъ решителнитѣ боеве, които се водятъ при другитѣ армии. 13-а дивия е изпратила предъ участъка си 5 рекогносцировачни отряди съ цель да приковава вниманието на неприятеля. $^{1}/_{1}$ бригада имала 29 убити и ранени и 23,020 патрони изстреляни. $^{2}/_{1}$ бригада действува съ 37-и полкъ и $3\,^{1}/_{2}$ батареи на Дъсченъ-кладенецъ, а 38-и п. е придаденъ къмъ $^{1}/_{5}$ бригада. Последната тая бригада, усилена съ тоя полкъ и имаща 13 др. и $7\,^{1}/_{2}$ бат., 1 ескадронъ, имала за задача да настжпи и завладѣе Букова-глава и Панджинъ-гробъ; тя вечерьта достигна до мах. Кебапова — в. Огурелица. Къмъ сжщия обективъ отъ Босилиградъ настжпваше $^{2}/_{5}$ бригада съ 3 батареи. Докато така концентрично се насочватъ нашитѣ сили къмъ Панджинъ-гробъ, Шумад. див. II п., имаща 10-и полкъ на Милевска пл. с.-з. отъ Босилиградъ, получила тъкмо противоположна заповѣдь: Да остава 1 полкъ на Власина, а съ останалитѣ си части да настжпи срещу десния флангъ на 5-а армия при Кобила и Църноокъ. Презъ деня частитѣ на тая сърбска дивизия достигнали Милевска планина, а 3 дружини съ 6-и прекоброенъ полкъ — Глошка планина, безъ да я заематъ поради гжстата мжгла. *5-а армия* изпълнява заповѣдьта за настжпление, за да съдействува на 4-а армия. 4-а дивизия се прегрупира, като остава заслонъ на дѣсния си флангъ срещу Шумад. див. II п., и като съ главнитѣ сили се приготвя да настжпи къмъ Стайовци, за да атакува лѣвия флангъ на сърбитѣ, т. е тъкмо обратното на това, което се готви Шумад. дивизия да извърши срещу Черноокъ и Кобила. 45-и п. има 61 убити и ранени. Началникътъ на 4-а дивизия за действията си презъ деня между другото донася:

> „. . . досегашнитѣ противоречиви разпореждания за начина на действията завариха повѣренитѣ ми войски готови за пасивна отбрана, но не и за настжпление. Оттеглянето на продоволственитѣ транспорти за Батановци пречи на частитѣ за редовното хранение и сега има такива, които сж останали безъ храна. Постоянното движение на войскитѣ къмъ Босилиградъ, къмъ Батановци и обратно измори хората и добитъка; при тези условия днесъ сж невъзможни никакви движения напредъ“.

Ние мислимъ, че всичко това се дължи на пакостната привичка да се командуватъ голѣмитѣ единици съ психологията на малкитѣ началници: Дребнавость въ буквалното изпълнение на заповѣдитѣ отъ по-горе и въобще командуване, което не обработва полученитѣ заповѣди, а просто ги предава, както ги получава, т. е. командуване транзитъ. 12-а дивизия настжпва съ по една дружина срещу височитѣ 1141, 1145 и 1201, обстрелвани отъ батареитѣ на $^{3}/_{4}$ бригада отъ Равна-нива, които изстреляли 237 снаряди. Цельта на действията била да се приковава вниманието на неприятеля. Сърбитѣ презъ деня усилили Шумад. див. I п. и Дунав. див. I п. съ по единъ полкъ и 3 батар. отъ Дрин. див. I п., както по-рано бѣше усилена Дунав. див. II п. съ единъ полкъ отъ сѫщата Дрин. див.; цельта на това почти равномѣрно разпредѣление на маневренитѣ войски е била да се мине въ решително настѫпление къмъ Кюстендилъ. $^{2}/_{4}$ бригада и страничното прикритие на Руенъ оставатъ на мѣстата си съ слаби престрелки съ неприятеля. Презъ тоя и миналия ден, полската артилерия, която по-рано бѣше оттеглена отъ позицията, пристигнала отново на мѣстата си. Надвечерь командующи съединенитѣ армии предупредилъ командующия 5-а армия, че е твърде вѣроятно 4-а армии да не може да се задържи на позицията, вследствие на което ще се наложи 5-а армия да отстѫпи, за което настѫпателни действия да не се предприематъ и по възможность частитѣ да се усилятъ на старитѣ си позиции. На полунощь, обаче, се получили благоприятни новини за успехитѣ на 4-а армия, и на 5-а армия се заповѣдало да развие на 7.VI. стремително настѫпление. Всичкитѣ тия заповѣди и контързаповѣди не сѫ необикновенно явление: Такава е природата на една изгубена борба на войска, въ която липсватъ силни водачи.

Завладяване в. Говедарникъ и Дулишкитѣ висоти. Македоно-Одринското опълчение съ дѣсната си колона още рано предъ зори премина р. Каменица и настѫпи енергично срещу Говедарникъ. Сѫщото стори малко по-късно и лѣвата колона на 8-а дивизия. И следъ упоритъ бой въ 3 ч. сл. пл. 4-а, 5-а, 6-а, 7-а, 8-а и 14-а дружина отъ опълчението и 10-и Родопски полкъ съ атака заеха в. Говедарникъ. Тукъ до вечерьта бѣха отбити нѣколко сърбски атаки съ контъратаки на ножъ, при които действия на време пристигна и взе участие 12-и Балкански полкъ и осигури окончателно позицията въ наши рѫце. Въ дѣсно настъпи 23-и полкъ, но той остана назадъ. Въ участъка на 8-а дивизия на границата отъ Ждрапаница до Куцулиница зае позиция 47-и полкъ, който пристигна отъ Руенъ, а на Сивакобила остана 52-и полкъ като маневрени войски на сѫщата дивизия. Тоя день бѣше тукъ особено кръвопролитенъ и македонцитѣ отъ поменатитѣ дружини сториха всичко, за да се покажатъ достойни съратници на 10-и и 12-и стари и храбри полкове. Лѣвата колона на опълчението, съставена отъ 3 М.-О. бригади и 24-и полкъ сѫщо съ не по-малко смѣлость зае хребета на с. Дулица и позволи по тоя начинъ позицията на опълчението да се изнесе на единъ хвърлей камъкъ отъ Кочане. Въ тоя бой македонскитѣ дружини плениха 3 картечници и 1 пл. не с. с. батарея безъ тѣлата на орѫдията. Общо загубитѣ сѫ 248 убити и ранени, изстрелянитѣ снаряди 700 и изстреляни патрони около 80,000. 10-и полкъ има 323, 12-и полкъ —169 и 30-и полкъ — 54 убити и ранени.

Боятъ на Ваня-чука—Гърляно се разви съ още по-голѣмо ожесточение отколко миналия день. Въ участъка на $^{2}/_{4}$ бригада действията бѣха относително слаби, въ тоя, обаче, на 7-а дивизия и понаюгъ въ $^{3}/_{2}$ бригада боятъ се е почналъ още сутриньта отъ сръбска страна съ ожесточенъ артилерийски огънь и упорито настѫплевията била да се приковава вниманието на неприятеля. Сърбитѣ презъ деня усилили Шумад. див. I п. и Дунав. див. I п. съ по единъ полкъ и 3 батар. отъ Дрин. див. I п., както по-рано бѣше усилена Дунав. див. II п. съ единъ полкъ отъ сѫщата Дрин. див.; цельта на това почти равномѣрно разпредѣление на маневренитѣ войски е била да се мине въ решително настѫпление къмъ Кюстендилъ. $^3/_4$ бригада и страничното прикритие на Руенъ оставатъ на мѣстата си съ слаби престрелки съ неприятеля. Презъ тоя и миналия ден, полската артилерия, която по-рано бѣше оттеглена отъ позицията, пристигнала отново на мѣстата си. Надвечерь командующи съединенитѣ армии предупредилъ командующия 5-а армия, че е твърде вѣроятно 4-а армия да не може да се задържи на позицията, вследствие на което ще се наложи 5-а армия да отстѫпи, за което настѫпателни действия да не се предприематъ и по възможность частитѣ да се усилятъ на старитѣ си позиции. На полунощь, обаче, се получили благоприятни новини за успехитѣ на 4-а армия, и на 5-а армия се заповѣдало да развие на 7.VI. стремително настѫпление. Всичкитѣ тия заповѣди и контързаповѣди не сѫ необикновенно явление: Такава е природата на една изгубена борба на войска, въ която липсватъ силни водачи.

Завладяване в. Говедарникъ и Дулишкитѣ висоти. Македоно-Одринското опълчение съ дѣсната си колона още рано предъ зори премина р. Каменица и настѫпи енергично срещу Говедарникъ. Сѫщото стори малко по-късно и лѣвата колона на 8-а дивизия. И следъ упоритъ бой въ 3 ч. сл. пл. 4-а, 5-а, 6-а, 7-а, 8-а и 14-а дружина отъ опълчението и 10-и Родопски полкъ съ атака заеха в. Говедарникъ. Тукъ до вечерьта бѣха отбити нѣколко сърбски атаки съ контъратаки на ножъ, при които действия на време пристигна и взе участие 12-и Балкански полкъ и осигури окончателно позицията въ наши рѫце. Въ дѣсно настъпи 23-и полкъ, но той остана назадъ. Въ участъка на 8-а дивизия на границата отъ Ждрапаница до Куцулиница зае позиция 47-и полкъ, който пристигна отъ Руенъ, а на Сивакобила остана 52-и полкъ като маневрени войски на сѫщата дивизия. Тоя день бѣше тукъ особено кръвопролитенъ и македонцитѣ отъ поменатитѣ дружини сториха всичко, за да се покажатъ достойни съратници на 10-и и 12-и стари и храбри полкове. Лѣвата колона на опълчението, съставена отъ 3 М.-О. бригади и 24-и полкъ сѫщо съ не по-малко смѣлость зае хребета на с. Дулица и позволи по тоя начинъ позицията на опълчението да се изнесе на единъ хвърлей камъкъ отъ Кочане. Въ тоя бой македонскитѣ дружини плениха 3 картечници и 1 пл. не с. с. батарея безъ тѣлата на орѫдията. Общо загубитѣ сѫ 248 убити и ранени, изстрелянитѣ снаряди 700 и изстреляни патрони около 80,000. 10-и полкъ има 323, 12-и полкъ —169 и 30-и полкъ — 54 убити и ранени.

Боятъ на Ваня-чука—Гърляно се разви съ още по-голѣмо ожесточение отколко миналия день. Въ участъка на $^2/_4$ бригада действията бѣха относително слаби, въ тоя, обаче, на 7-а дивизия и понаюгъ въ $^3|_2$ бригада боятъ се е почналъ още сутриньта отъ сръбска страна съ ожесточенъ артилерийски огънь и упорито настѫплежие. Виждало се ясно, че неприятельтъ искалъ на всѣка цена да завладѣе позицията тукъ. Лѣвиятъ флангъ на 13-и и дѣсния на 22-и полкове сѫ били значително разколебани и въ 11 ч. почнали да отстѫпватъ. 13-а рота отъ 22-и п., обаче, контъратакувала по своя инициатива и спасила положението. На позицията твърдо и съ пѣсни оставали 5-а, 7-а, 8-а , 11-а и карт. роти отъ 22-и п.Къмъ тѣхъ пакъ по своя инициатива пристигнала 1-а рота отъ 26-и п., а по-късно и цѣла дружина отъ 28-и полкъ.До вечерьта частитѣ отблъснали още една атака и боятъ се приключилъ съ изгубване отъ наша страна на една висота. По-въ лѣво $^2/_3$ бригада настѫпва и води бой до полунощь, за да заеме обратно изгубената миналия день позиция. 39-и п. има 24 убити и ранени. По-въ лѣво $^1/_3$ бригада презъ деня останала на позицията си, но надвечерь, увлѣчена отъ отстѫплението на 6-а дивизия, почнала сѫщо да отстѫпва, обаче, командующи армията веднага повърналъ тая бригада на позицията ѝ. За действията при Говедарникъ, Баня-чука и Гърляно цитирания сърбски източникъ пише следното:

> „*6-и юлий*. Сутриньта Черногорската дивизия е била атакувана съ превъзходни части откъмъ Каменица. Около 9 ч. пр. пл. командующиятъ 3-а армия изпраща на Черногорската дивизия подкрѣпление на в. Церъ още 1 п. полкъ отъ Тимош. див. II позивъ. Сѫщиятъ е помолилъ и командующия 1-а армия да подкрѣпи Черногорската дивизия, понеже на фронта Безиково — Църни-камень — Чавка положението е било доста сериозно. За тази цель командующи 1-а армия е изпратилъ 4-а Черногорска бригада. Въ това време 3-а армия е имала успехъ при Гърленската позиция. Настѫплението на Морав. див. II позивъ при Гърляно е била подпомогната отъ силенъ артилерийски огънь отъ къмъ к. 825—Църни-камень. Около пладне нашитѣ (българскитѣ) части, намиращи се тамъ, не сѫ могли да издържатъ артилерийския огънь и на групи сѫ започнали да се оттеглятъ отъ позициитѣ си. На смръкване деветѣ сърбски дивизии (Морав. I и II позиви Б. авт.) сѫ достигнали до Гърлянскитѣ висоти и къмъ 7—8 ч. сл. пл. сѫ ги атакували. На лѣвия флангъ на позицията нашитѣ части сѫ се държали упорито, въпреки това тѣ сѫ били принудени да се оттеглятъ. Предъ видъ на това, че за засилване на Черногорската дивизия била е изразходвана цѣлата Тимошка дивизия II позивъ, то сърбитѣ по нататъкъ не сѫ могли да настѫпятъ и затова армията е останала на заститѣ позиции. Въ 11 часа пр. пл. цѣлата Тимошка див. II позивъ безъ полската артилерия е била изпратена на Церъ въ подържка на Черногорската дивизия. Къмъ 3 ч. сл. пл. два полка отъ дивизията сѫ пристигнали на Церъ. Черногорската дивизия атакувана отъ силни наши части не е могла да се задържи и около пладне тя е отстѫпила на позициитѣ при Пресѣка—Безиково. Виждайки отстѫплението на Черногорската дивизия, командующи 3-а армия разпорежда до началника на Осоговския отрядъ при Престѫплива и Повиенъ съ своя отрядъ (въ съставъ 1 п. полкъ, 1 кон. полкъ, 2 пл. орждия и 1 и половина батареи) да обезпечи на всѣка цена лѣвия флангъ на Черногорцитѣ, като действува въ флангъ на нашитѣ части. Обаче, около 5 ч. сл. пл. Осоговскиятъ отрядъ е билъ атакуванъ на Повиенъ, затова той не е могълъ да изпълни възложената му задача, обаче, нашитѣ части, контъратакувани, сѫ се оттеглили презъ с. Саса на лѣвия брѣгъ на р. Каменица. Получили подкрѣпления отъ Тимош. див. II позивъ, черногорцитѣ сѫ се задържали на застата позиция. Споредъ полученитѣ сведения срещу Черногорската дивизия е настѫпила 8-а Тунджанска дивизия.

При всичкитѣ успехи при 4-а армия вечерьта командующи армията по заповѣдь отъ командующи съединенитѣ армии разпореди всичката полска и гаубична артилерия да се изпрати назадъ на Чержие. Виждало се ясно, че неприятельтъ искалъ на всѣка цена да завладѣе позицията тукъ. Лѣвиятъ флангъ на 13-и и дѣсния на 22-и полкове сѫ били значително разколебани и въ 11 ч. почнали да отстѫпватъ. 13-а рота отъ 22-и п., обаче, контъратакувала по своя инициатива и спасила положението. На позицията твърдо и съ пѣсни оставали 5-а, 7-а, 8-а , 11-а и карт. роти отъ 22-и п. Къмъ тѣхъ пакъ по своя инициатива пристигнала 1-а рота отъ 26-и п., а по-късно и цѣла дружина отъ 28-и полкъ. До вечерьта частитѣ отблъснали още една атака и боятъ се приключилъ съ изгубване отъ наша страна на една висота. По-въ лѣво $^3|_2$ бригада настѫпва и води бой до полунощь, за да заеме обратно изгубената миналия день позиция. 39-и п. има 24 убити и ранени. По-въ лѣво $^1|_3$ бригада презъ деня останала на позицията си, но надвечерь, увлѣчена отъ отстѫплението на 6-а дивизия, почнала сѫщо да отстѫпва, обаче, командующи армията веднага повърналъ тая бригада на позицията ѝ. За действията при Говедарникъ, Баня-чука и Гърляно цитирания сръбски източникъ пише следното:

„*6-и юлий.* Сутриньта Черногорската дивизия е била атакувана съ превъзходни части откъмъ Каменица. Около 9 ч. пр. пл. командующиятъ 3-а армия изпраща на Черногорската дивизия подкрѣпление на в. Церъ още 1 п. полкъ отъ Тимош. див. II позивъ. Сѫщиятъ е помолилъ и командующия 1-а армия да подкрѣпи Черногорската дивизия, понеже на фронта Безиково — Църни-камень — Чавка положението е било доста сериозно. За тази цель командующи 1-а армия е изпратилъ 4-а Черногорска бригада. Въ това време 3-а армия е имала успехъ при Гърленската позиция. Настѫплението на Морав. див. II позивъ при Гърляно е била подпомогната отъ силенъ артилерийски огънь отъ къмъ к. 825—Църни-камень. Около пладне нашитѣ (българскитѣ) части, намиращи се тамъ, не сѫ могли да издържатъ артилерийския огънь и на групи сѫ започнали да се оттеглятъ отъ позициитѣ си. На смръкване двете сръбски дивизии (Морав. I и II позиви Б. авт.) сѫ достигнали до Гърлянскитѣ височи и къмъ 7—8 ч. сл. пл. сѫ ги атакували. На лѣвия флангъ на позицията нашитѣ части сѫ се държали упорито, въпреки това тѣ сѫ били принудени да се оттеглятъ. Предъ видъ на това, че за засилване на Черногорската дивизия била е изразходвана цѣлата Тимошка дивизия II позивъ, то сърбитѣ по-нататъкъ не сѫ могли да настѫпятъ и затова армията е останала на заетитѣ позиции. Въ 11 часа пр. пл. цѣлата Тимошка див. II позивъ безъ полската артилерия е била изпратена на Церъ въ подържка на Черногорската дивизия. Къмъ 3 ч. сл. пл. два полка отъ дивизията сѫ пристигнали на Церъ. Черногорската дивизия атакувана отъ силни наши части не е могла да се задържи и около пладне тя е отстѫпила на позициитѣ при Пресѣка—Безиково. Виждайки отстѫплението на Черногорската дивизия, командующи 3-а армия разпорежда до началника на Осоговския отрядъ при Престѫплива и Повненъ съ своя отрядъ (въ съставъ 1 п. полкъ, 1 кон. полкъ, 2 пл. орждия и 1 и половина батареи) да обезпечи на всѣка цена лѣвия флангъ на Черногорцитѣ, като действува въ флангъ на нашитѣ части. Обаче, около 5 ч. сл. пл. Осоговскиятъ отрядъ е билъ атакуванъ на Повиенъ, затова той не е могълъ да изпълни възложената му задача, обаче, нашитѣ части, контъратакувани, сѫ се оттеглили презъ с. Саса на лѣвия брѣгъ на р. Каменица. Получили подкрѣпления отъ Тимош. див. II позивъ, черногорцитѣ сѫ се задържали на заетата позиция. Споредъ полученитѣ сведения срещу Черногорската дивизия е настѫпила 8-а Тунджанска дивизия.

При всичкитѣ успехи при 4-а армия вечерьта командующи армията по заповѣдь отъ командующи съединенитѣ армии разпореди всичката полска и гаубична артилерия да се изпрати назадъ на Черната-скала. Тая заповѣдь трѣбваше да се тълкува като предизвестие за отстжпление.

Боятъ при Будинарци—Каввица. 6-а дивизия заемаше позиция отъ Будинарци до Джама. На тая позиция дивизията бѣше се укрѣпила, но на позицията освенъ планинска друга артилерия нѣмаше. Въ дѣсно отъ дивизията бѣше $^1/_3$ бригада. Неприятелски сили около две дивизии сутриньта отблъснаха ариергардитѣ на 6-а дивизия и въ 2 часа подиръ пладне вече водѣха бой на фронта срещу Берово, Пехчево, Негрово, Умлено, Робово. На лѣвия флангъ на дивизията е била $^1/_6$ бригада, която съ съдействието на $^3/_3$ бригада настжпила срещу гърцитѣ и ги отблъснала до $1\,^1/_2$ клм. източно отъ Пехчево. Въ 8·30 часа командирътъ на $^1/_6$ аригада, полков. Кантарджиевъ, начело на 1 дружина съ музиката потеглюва напредъ повлича бойната часть съ ура и отблъсналъ гърцитѣ. Въ устрема си нашитѣ части попаднали подъ огъня на една резервна часть и били спрѣни. Докато така успешно сж се водили действията при $^1/_6$ и $^3/_3$ бригади, на дѣсния флангъ на 6-а дивизия при $^2/_6$ бригада борбата, макаръ и да е била напълно успешна цѣлия день, обаче, надвечерь една гърцка часть се вмъкнала въ междината между участъцитѣ и 35-и п. не издържалъ картечния и артилерийски огънь на неприятеля и отстжпилъ въ безредие чакъ до с. Панчарево. 36-и п. отъ тая бригада има 96 убити и ранени. А това станало причина да отстжпи и $^1/_3$ бригада, които, обаче, като видѣхме била повърната на мѣстото й. Къмъ участъка на 6-а дивизия презъ деня е билъ насоченъ 67-и п. и 1 пл. батарея отъ $^1/_{10}$ бригада отъ позицията й на Ченгенекале.

Дѣйствията на гърцитѣ срещу 2-а армия. Действията на гърцитѣ въ планината сж поучителни. Гърцитѣ търсѣха развязката на боя, който имъ предстоеше да водятъ, на линията Ченгене—Атпикяръ въ завладяване на командующитѣ висоти. И не се изл жгаха. Преди да се развиятъ, каквито и да е боеве на южния изходъ на Кресненското дефиле, една цѣла гръцка дивизия презъ деня настжпи къмъ най-високитѣ върхове на Пиринъ и въ 8 ч. сл. пл. зае върховетѣ Мангъръ и Атпикяръ, държани отъ 2 скромни наши друж. А оттукъ лесно бѣше вече за гърцитѣ безъ жертви съ паралелно настжпване по гребена на Пиринъ да обхождатъ всѣка фронтална наша отбрана доле на Кресненската тераса. Нашитѣ загуби сж 8 ранени. Да! Нашата армия много слабо познаваше планинската война. Въ ума на нашитѣ военни, научени на шаблонитѣ на полската война, никога планинскитѣ върхове не можаха да иматъ значението на плацдарми за борба. Ето поради тая недоученость нашия щабъ на армията не можа да оцени значението на върха Султанъ-тепе, преди да решава въпроса да допусне или не една сърбска дивизия, се съсрѣдоточи при Кюстендилъ. И ето поради сжщия недостатъкъ на нашата подготовка $^3/_1$ бригада при настжплението си срещу турцитѣ презъ 1912 г. не използува по решителенъ начинъ командующитѣ висоти било при Джумая. било при Кресна и затова взе разстоянието Джумая—Солунъ за 22 дена, когато то е само 7 прехода.

11-а дивизия следъ неуспешния бой миналия день отстжпи при с. Кременъ, дето зае позиция до вечерьта. Тукъ въ редоветѣната-скала. Тая заповѣдь трѣбваше да се тълкува като предизвестие за отстжпление.

Боятъ при Будинарци—Каввца. 6-а дивизия заемаше позиция отъ Будинарци до Джама. На тая позиция дивизията бѣше се укрѣпила, но на позицията освенъ планинска друга артилерия нѣмаше. Въ дѣсно отъ дивизията бѣше $^1/_3$ бригада. Неприятелски сили около две дивизии сутриньта отблъснаха ариергардитѣ на 6-а дивизия и въ 2 часа подиръ пладне вече водѣха бой на фронта срещу Берово, Пехчево, Негрово, Умлено, Робово. На лѣвия флангъ на дивизията е била $^1/_6$ бригада, която съ съдействието на $^3/_3$ бригада настжпила срещу гърцитѣ и ги отблъснала до $1^1/_2$ клм. източно отъ Пехчево. Въ 8·30 часа командирътъ на $^1/_6$ аригада, полков. Кантарджиевъ, начело на 1 дружина съ музиката потеглюва напредъ повлича бойната часть съ ура и отблъсналъ гърцитѣ. Въ устрема си нашитѣ части попаднали подъ огъня на една резервна часть и били спрѣни. Докато така успешно сж се водили действията при $^1/_6$ и $^3/_3$ бригади, на дѣсния флангъ на 6-а дивизия при $^2/_6$ бригада борбата, макаръ и да е била напълно успешна цѣлия день, обаче, надвечерь една гърцка часть се вмъкнала въ междината между участъцитѣ и 35-и п. не издържалъ картечния и артилерийски огънь на неприятеля и отстжпилъ въ безредие чакъ до с. Панчарево. 36-и п. отъ тая бригада има 96 убити и ранени. А това станало причина да отстжпи и $^1|_3$ бригада, които, обаче, като видѣхме била повърната на мѣстото й. Къмъ участъка на 6-а дивизия презъ деня е билъ насоченъ 67-и п. и 1 пл. батарея отъ $^1/_{10}$ бригада отъ позицията й на Ченгенекале.

Дѣйствията на гърцитѣ срѣщу 2-и армия. Действията на гърцитѣ въ планината сж поучителни. Гърцитѣ търсѣха развязката на боя, който имъ предстоеше да водятъ, на линията Ченгене—Атпикяръ въ завладяване на командующитѣ висоти. И не се излжгаха. Преди да се развиятъ, каквито и да е боеве на южния изходъ на Кресненското дефиле, една цѣла грѫцка дивизия презъ деня настжпи къмъ най-високитѣ върхове на Пиринъ и въ 8 ч. сл. пл. зае върховетѣ Мангъръ и Атпикяръ, държани отъ 2 скромни наши друж. А оттукъ лесно бѣше вече за гърцитѣ безъ жертви съ паралелно настжпване по гребена на Пиринъ да обхождатъ всѣка фронтална наша отбрана доле на Кресненската тераса. Нашитѣ загуби сж 8 ранени. Да! Нашата армия много слабо познаваше планинската война. Въ ума на нашитѣ военни, научени на шаблонитѣ на полската война, никога планинскитѣ върхове не можаха да иматъ значението на плацдарми за борба. Ето поради тая недоученость нашия щабъ на армията не можа да оцени значението на върха Султанъ-тепе, преди да решава въпроса да допусне или не една сърбска дивизия, се съсрѣдоточи при Кюстендилъ. И ето поради сжщия недостатъкъ на нашата подготовка $^3|$ бригада при настжплението си срещу турцитѣ презъ 1912 г. не използува по решителенъ начинъ командующитѣ висоти било при Джумая. било при Кресна и затова взе разстоянието Джумая—Солунъ за 22 дена, когато то е само 7 прехода.

11-а дивизия следъ неуспешния бой миналия день отстжпи при с. Кременъ, дето зае позиция до вечерьта. Тукъ въ редоветѣ на 55-и, 57-и полкове, тритѣ макед.конни и двата пеши ескадрони господствуваше нѣкаква тайнствена магия на нерешителностьта. Всички тия части и щабоветѣ имъ изгубиха по-голѣмата часть отъ обозитѣ, архивитѣ, багажитѣ, санитар. и телефонни материяли. Така, гърцкитѣ 7-а и 8-а дивизии въ сърцето на Родопитѣ шедствуваха необезпокоени отъ никого... Тукъ нѣма кой да дръзне и се нахвърли върху тила на врага... Тукъ нѣма македонски войводи... Тукъ нѣма водачъ... Нѣма нищо...

Турция. Турцитѣ сѫщо шедствуваха въ Тракия и вече нито единъ нашъ войникъ не е останалъ по лѣвия брѣгъ на Марица. Къмъ Одринъ и старитѣ предѣли на България вървятъ дълги колони бѣжанци, унили и обезумѣли... $^2/_{10}$ и конната бригада, оставени въ Тракия, безъ да сѫ въ състояние да сторатъ каквото и да е полезно нещо, се оттеглиха и потвърдиха чрезъ нашитѣ нещастия правилото, че е погрѣшно да се разпръсватъ сили по посоки, по които тѣ не ще принесатъ никаква полза.

7 юлий.

Ромѫнската армия спира на линията Враца—Луковитъ. Конницата остава при Фердинандъ и Орхание, като прекѫсва телегр. и ж.-п. съобщения. България е изолирана отъ свѣта и за нейна смѣтка враговетѣ ѝ разпространяватъ най-сензационни клевети. Въ Добруджа ромѫнитѣ оставатъ, дето сѫ.

България. *Българскиятъ главнокомандующъ* апелира до войскитѣ за упорита борба, за да се дочака наближаващия миръ безъ нѣкакво поражение. На армиитѣ се заповѣдватъ най-енергични действия. *1-а армия*, останала само съ малочисленитѣ полкове на 9-а дивизия, получава заповѣдь да се оттегли въ София, като срещу ромѫнитѣ остави само разезди. *Предъ Бѣлоградчикъ* настѫпващитѣ сърби достигатъ до высотитѣ на с. Пролазница и с. Бостанъ-махле, отдето съ две батареи почватъ да обстрелватъ южния секторъ на укрѣпения пунктъ. *3-а армия.* 13-а дивизия се приготовлява да настѫпи срещу Пиротъ. 5-а дивизия съ 1-а бригада съ изненада заема Бубрежекъ, а въ 7 ч. сл. пл. и Цвейна-чука, а съ 2-а бригада—в. Чука; флангардътъ на дивизията атакува в. Плана, но контъратакуванъ отстѫпилъ въ безредие на западъ отъ Джинджовци. Загуби отъ 38-и и 66-и полкове има 72 убити и ранени. 2-и п. има 580 убити и ранени 221 безвесть, 230,650 пех. 7,225 картечни патрони изстреляно. 3-о артил. полско отд., следваще съ тоя полкъ, е изстреляло 217 снаряди, а 1-о арт. отд. следваще съ $^1/_5$ бригада — 169 снаряди. За тия действия цитирания сръбски източникъ пише следното:

„На 7 юлий върховната команда е разпоредила, Шумад. див. II п. да премине въ енергично настѫпление по посока Босилградъ—Църнокъ, като си обезпечи тила и връзката откъмъ Власина. На отряда при Дъсченъ-кладенецъ е заповѣдано да влѣзе въ връзка съ 10-и п. при Власина и да действува по посока на Трънъ. Н-къ на Шумад. див. II п. е решилъ да заеме Глошка пл., следъ което да се насочи на Босилградъ. Въ 3 ч. сл. пл. Глошка пл. е заета отъ сърбитѣ. Въ сѫщото време н-кътъ на Шумад. див. II п. получилъ донесение, че лѣвия флангъ на 10-и п. при Власина е атакуванъ отъ силни части, и въ 3 и половина часа и дѣсния флангъ е билъ атакуванъ на 55-и, 57-и полкове, тритѣ макед.конни и двата пеши ескадрони господствуваше нѣкаква тайнственна магия на нерешителностьта. Всички тия части и щабоветѣ имъ изгубиха по-голѣмата часть отъ обозитѣ, архивитѣ, багажитѣ, санитар. и телефонни материяли. Така, гръцкитѣ 7-а и 8-а дивизии въ сърцето на Родопитѣ шедствуваха необезпокоени отъ никого... Тукъ нѣма кой да дръзне и се нахвърли върху тила на врага... Тукъ нѣма македонски войводи... Тукъ нѣма водачъ... Нѣма нищо...

Турция. Турцитѣ сжщо шедствуваха въ Тракия и вече нито единъ нашъ войникъ не е останалъ по лѣвия брѣгъ на Марица. Къмъ Одринъ и старитѣ предѣли на България вървятъ дълги колони бѣжанци, унили и обезумѣли... $^2/_{10}$ и конната бригада, оставени въ Тракия, безъ да сж въ състояние да сторатъ каквото и да е полезно нещо, се оттеглиха и потвърдиха чрезъ нашитѣ нещастия правилото, че е погрѣшно да се разпръсватъ сили по посоки, по които тѣ не ще принесатъ никаква полза.

7 юлий.

Ромжнската армия спира на линията Враца—Луковитъ. Конницата остава при Фердинандъ и Орхание, като прекжсва телегр. и ж.-п. съобщения. България е изолирана отъ свѣта и за нейна смѣтка враговетѣ й разпространяватъ най-сензационни клевети. Въ Добруджа ромжнитѣ оставатъ, дето сж.

България. *Българскиятъ главнокомандующъ* апелира до войскитѣ за упорита борба, за да се дочака наближаващия миръ безъ нѣкакво поражение. На армиитѣ се заповѣдватъ най-енергични действия. *1-а армия*, останала само съ малочисленитѣ полкове на 9-а дивизия, получава заповѣдь да се оттегли въ София, като срещу ромжнитѣ остави само разезди. *Предъ Бѣлоградчикъ* настжпващитѣ сърби достигатъ до висотитѣ на с. Пролазница и с. Бостанъ-махле, отдето съ две батареи почватъ да обстрелватъ южния секторъ на укрѣпения пунктъ. *3-а армия*. 13-а дивизия се приготовлява да настжпи срещу Пиротъ. 5-а дивизия съ 1-а бригада съ изненада заема Бубрежекъ, а въ 7 ч. сл. пл. и Цвейна-чука, а съ 2-а бригада—в. Чука; флангардътъ на дивизията атакува в. Плана, но контъратакуванъ отстжпилъ въ безредие на западъ отъ Джинджовци. Загуби отъ 38-и и 66-и полкове има 72 убити и ранени. 2-и п. има 580 убити и ранени 221 безвесть, 230,650 пех. 7,225 картечни патрони изстреляно. 3-о артил. полско отд., следваще съ тоя полкъ, е изстреляло 217 снаряди, а 1-о арт. отд. следваще съ $^1/_5$ бригада — 169 снаряди. За тия действия цитирания сърбски източникъ пише следното:

> „На 7 юлий върховната команда е разпоредила, Шумад. див. II п. да премине въ енергично настжпление по посока Босилиградъ—Църноокъ, като си обезпечи тила и връзката откъмъ Власина. На отряда при Дъсченъ-кладенецъ е заповѣдано да влѣзе въ връзка съ 10-и п. при Власина и да действува по посока на Трънъ. Н-къ на Шумад. див. II п. е решилъ да заеме Глошка пл., следъ което да се насочи на Босилиградъ. Въ 3 ч. сл. пл. Глошка пл. е заета отъ сърбитѣ. Въ сжщото време н-кътъ на Шумад. див. II п. получилъ донесение, че лѣвия флангъ на 10-и п. при Власина е атакуванъ отъ силни части, и въ 3 и половина часа и дѣсния флангъ е билъ атакуванъ

отъ превъзходни сили и че сърбскитѣ части отъ този флангъ сж започнали отстжпление отъ Колоница на Букова-глава. Въ това време дивизията е била на линията Дорковачка, Падала, Царица, Милева пл., Глошка пл. Наши части сж били заели Плоча и Кървавъ-камъкъ, следъ което сж се насочили съ една колона отъ 5 др. и 1 бат. на Царица въ флангъ и тилъ на частитѣ, намиращи се на Милева планина. На Царица е имало 1 др., която набърже е била засилена съ 3 др. Настжплението на нашитѣ части е било задържано."

Боятъ на линията М.-Царцария—в. Голешъ. При Босилиградъ частитѣ отъ 5-а армия изгубватъ в. Мечитъ, който се заемалъ отъ една рота, и Глошка пл. Тия настжпателни действия на сърбитѣ заставятъ команд. 5-а армия да разпореди 4-а дивизия да не се увлича въ сериозни действия. Тая последна дивизия настжпи срещу Жути-камъкъ и Дукатъ, които се заемаха отъ 2 др., пл. орждия и картечници, но поради заповѣдитѣ и контързаповѣдитѣ презъ миналитѣ дни действията не се водиха решително. Отъ друга страна и сърбитѣ, които бѣха засилили своитѣ части, почватъ да подготвятъ действията си съ оживенъ артилер. огънь. Въ 7 ч. сл. пл. сърбитѣ минаватъ въ настжпление на фронта Мала Царцария—в. Голешъ и успѣватъ да достигнатъ на 1000 кр. отъ нашитѣ позиции, но контъратакувани отстжпватъ. Презъ нощьта сърбитѣ заематъ Голешъ и нашитѣ предни части се оттеглятъ на главната позиция на в. Голѣмъ. 12-а дивизия води нерешителенъ бой, като изпраща рекогносцировачни отряди, а артилерията съсрѣдоточава огъня си по к. 1141 и 1,201 до късно вечерьта, за да подготви атакуването имъ. Но, щабътъ на 5-а армия намира че фронталното настжпване на армията е рисковано и дава заповѣдь на дивизията да се закрѣпи на заетата позиция. Полскитѣ батареи сж изстреляли 1433 снаряди. При $^{3}/_{4}$ бригада батареитѣ сж изстреляли 164 снаряди. При тая бригада и страничното прикритие на Руенъ други действия нѣма. Вечерьта на 7 юлий частитѣ на 5-а армия минаватъ по цѣлия фронтъ пакъ въ отбрана.

Дѣсното крило на 4-а армия прекратява настжплението. Поради неуспехитѣ при Пехчево на дѣсното крило на 4-а армия се заповѣдва да не развива настжплението, а да се укрѣпи на заетата позиция. Върхъ Говедарникъ е заетъ отъ 12-и п. съ 2 друж., а въ дѣсно по склона сж заели позиция 2 др. отъ 10-и п., 23-и и 30-и п. до р. Каменица, 47-и п. по граничния вододѣлъ до Руенъ, а 52-и п. въ маневрени войски на Сивакобила; въ лѣво отъ самия върхъ и по склона му до рѣкичката, идяща отъ Цера, сж заели останалитѣ две дружини отъ 10-и п., 14-а, 8-а, 7-а, 6-а, 4-а дружини отъ Македоно-Одринското опълчение и 4 пл. батареи съ 1-а, 2-а, 13-а дружини отъ опълчението и 1-а дружина отъ 14-и Мак. полкъ въ втора линия. Другитѣ М.-О. дружини и 24-и п. се укрѣпяватъ въ лѣво на Дулишкитѣ висоти. Тукъ по цѣлата позиция е относително и презъ повечето време пълно затишие. Нашитѣ части се окопаватъ. Сжщото затишие зацарува и въ участъка на $^{2}/_{4}$ бригада. 39-и п. развива настжпателни действия, за да възвърне изгубенитѣ висоти отъ позициитѣ си, но постига ограничени резултати, като дава 74 убити и ранени. Сжщото извършватъ и 4 роти отъ 21-и и 28-и полкове при отъ превъзходни сили и че сърбскитѣ части отъ този флангъ сѫ започнали отстѫпление отъ Колоница на Букова-глава. Въ това време дивизията е била на линията Дорковачка, Падала, Царица, Милева пл., Глошка пл. Наши части сѫ били заели Плоча и Кървавъ-камъкъ, следъ което сѫ се насочили съ една колона отъ 5 др. и 1 бат. на Царица въ флангъ и тилъ на частитѣ, намиращи се на Милева планина. На Царица е имало 1 др., която набърже е била засилена съ 3 др. Настѫплението на нашитѣ части е било задържано."

Боятъ на линията М.-Царцария—в. Голешъ. При Босилиградъ частитѣ отъ 5-а армия изгубватъ в. Мечитъ, който се заемалъ отъ една рота, и Глошка пл. Тия настѫпателни действия на сърбитѣ заставятъ команд. 5-а армия да разпореди 4-а дивизия да не се увлича въ сериозни действия. Тая последна дивизия настѫпи срещу Жути-камъкъ и Дукатъ, които се заемаха отъ 2 др., пл. орѫдия и картечници, но поради заповѣдитѣ и контързаповѣдитѣ презъ миналитѣ дни действията не се водиха решително. Отъ друга страна и сърбитѣ, които бѣха засилили своитѣ части, почватъ да подготвятъ действията си съ оживенъ артилер. огънь. Въ 7 ч. сл. пл. сърбитѣ минаватъ въ настѫпление на фронта Мала Царцария—в. Голешъ и успѣватъ да достигнатъ на 1000 кр. отъ нашитѣ позиции, но контъратакувани отстѫпватъ. Презъ нощьта сърбитѣ заематъ Голешъ и нашитѣ предни части се оттеглятъ на главната позиция на в. Голѣмъ. 12-а дивизия води нерешителенъ бой, като изпраща рекогносцировачни отряди, а артилерията съсрѣдоточава огъня си по к. 1141 и 1,201 до късно вечерьта, за да подготви атакуването имъ. Но, щабътъ на 5-а армия намира че фронталното настѫпване на армията е рисковано и дава заповѣдь на дивизията да се закрѣпи на заетата позиция. Полскитѣ батареи сѫ изстреляли 1433 снаряди. При $^{3}/_{4}$ бригада батареитѣ сѫ изстреляли 164 снаряди. При тая бригада и страничното прикритие на Руенъ други действия нѣма. Вечерьта на 7 юлий частитѣ на 5-а армия минаватъ по цѣлия фронтъ пакъ въ отбрана.

Дѣсното крило на 4-а армия прекратява настѫплението. Поради неуспехитѣ при Пехчево на дѣсното крило на 4-а армия се заповѣдва да не развива настѫплението, а да се укрѣпи на заетата позиция. Върхъ Говедарникъ е заетъ отъ 12-и п. съ 2 друж., а въ дѣсно по склона сѫ заели позиция 2 др. отъ 10-и п., 23-и и 30-и п. до р. Каменица, 47-и п. по граничния вододѣлъ до Руенъ, а 52-и п. въ маневрени войски на Сивакобила; въ лѣво отъ самия върхъ и по склона му до рѣкичката, идяща отъ Цера, сѫ заели останалитѣ две дружини отъ 10-и п., 14-а, 8-а, 7-а, 6-а, 4-а дружини отъ Македоно-Одринското опълчение и 4 пл. батареи съ 1-а, 2-а, 13-а дружини отъ опълчението и 1-а дружина отъ 14-и Мак. полкъ въ втора линия. Другитѣ М.-О. дружини и 24-и п. се укрѣпяватъ въ лѣво на Дулишкитѣ височи. Тукъ по цѣлата позиция е относително и презъ повечето време пълно затишие. Нашитѣ части се окопаватъ. Сѫщото затишие зацарува и въ участъка на $^{2}/_{4}$ бригада. 39-и п. развива настѫпателни действия, за да възвърне изгубенитѣ височи отъ позициитѣ си, но постига ограничени резултати, като дава 74 убити и ранени. Сѫщото извършватъ и 4 роти отъ 21-и и 28-и полкове при участъка на 22-и п. Въ действията на 4—7 юлий загубитѣ въ 7-а дивизия, $^2/_4$ и $^3/_2$ бригади въ убити и ранени отъ една страна и безвесть отъ друга съответно сж: 13-и п.—134 и 273, 22-и п.—343 и 90, 26-и п.—176 и 52, 8-и п.—143 и 59, 31-и п. 360 и 87 отъ артилерията на 7-а див. и $^2/_4$ бригада общо 68, 39-и полкъ — 291 и 229, 40-и п.—90 и 172 и артил. на $^3/_2$ бригада—12 убити и ранени. $^2/_2$ бригада, която бѣше при Драмча като маневрени войски на армията, е насочена въ участъка на 6-а дивизия и на началника на 2-а дивизия се повѣрява участъка отъ в. Лѣшка презъ Трабатовище до Голакъ пл. $^1/_2$ бригада се повръща на вчерашната си позиция, като отхвърля сърбитѣ отъ в. 1300 въ жгъла на Голакъ и Плачковица пл.

Боятъ на линията Беязъ-тепе—Елъ-тепе. Следъ като гърцитѣ миналия день заеха по двата фланга на армията си командующитѣ височини по Малешевскитѣ и Пиринъ планини, днесъ настжпватъ на фронта и отхвърлятъ 2-а армия на северъ. 6-а дивизия прави опитъ да си повърне изгубената позиция миналия день, обаче, намѣри че гърцитѣ бѣха заели не само позицията но и в. Беязъ-тепе северно отъ нея. Въ тоя опитъ 35-и п. има 94, 36-и п.—173 и 51-и п.—92 убити и ранени и 65,350 патрони изстреляни. $^1/_{10}$ бригада, заемаща дѣсния боенъ участъкъ на 3-а дивизия, на Ченгене-калеси, е атакувана отъ неприятель съ силно числено надмощие и многобройна артилерия, тогазъ когато на нашата позиция не е имало нито едно орждие. Гърцитѣ най-първо отблъсватъ преднитѣ части на бригадата (16-и п. който има презъ деня всичко 35 убити и ранени) на Ченгене-калеси и заставятъ цѣлата бригада въ 3 ч. сл. пл. да отстжпи презъ в. Джама за в. Руйенъ на линията Симитлий, т.е. на изхода на Кресненското дефиле. Опититѣ, да се затвърди положението съ изпращането на маневренитѣ войски (68-и п.) къмъ Джама, не сполучиха. Вечерьта $^3/_3$ и $^2/_6$ бригади безъ бой отстжпватъ в. Джама и к. 1900, като се насочватъ първата къмъ Руйенъ, а втората къмъ к. 1490. $^3/_3$ бригада тоя день има 193 убити и ранени и 104,945 патр. изстреляни. Лѣвиятъ участъкъ на 3-а дивизия по лѣвия брѣгъ на Струма трѣбваше да издържи срещу себе си настжплението на срѣдната гръцка група, която тоя день пр. пладне се разгъна за бой. Нашитѣ полски и гаубични батареи, разположени на гжсто край шосето, откриха огънь по неприятеля, но следъ нѣколко изстрела гаубичнитѣ батареи се снѣли отъ позицията, а следъ тѣхъ почнали да се снимать и полскитѣ. Това отстжпление се наложило на началника на 3-а дивизия, защото дѣсния му флангъ къмъ 6-а дивизия билъ застрашенъ(!), 3-а дивизия получила заповѣдь да отстжпи на линията в. Руйенъ, к. 850, с. Ораново, мах. Огнярь, т.е. на 12 км. южно отъ Джумая. 3-о арт. отд. отъ 6-и п. изстрелялъ 280 снаряди. 70-и п. е ималъ 8 ранени. Всички тия отстжпления на частитѣ отъ 2-а армия миналия и тоя день чертаятъ не материялната, а психологическата немощь на сжщитѣ. Види се, такава е природата на борбата и войната. Съ изгубването на решителното сражение, войскитѣ като че-ли изгубватъ и голѣма часть отъ своя устремъ и своята упоритость. Войскитѣ се биятъ, докогато вѣрватъ въ победата, т.е. докогато вѣрватъ въ научастъка на 22-и п. Въ действията на 4—7 юлий загубитѣ въ 7-а дивизия, $^{2}/_{4}$ и $^{3}/_{2}$ бригади въ убити и ранени отъ една страна и безвесть отъ друга съответно сж: 13-и п.—134 и 273, 22-и п.—343 и 90, 26-и п.—176 и 52, 8-и п.—143 и 59, 31-и п. 360 и 87 отъ артилерията на 7-а див. и $^{2}/_{4}$ бригада общо 68, 39-и полкъ — 291 и 229, 40-и п.—90 и 172 и артил. на $^{3}/_{2}$ бригада—12 убити и ранени. $^{2}/_{2}$ бригада, която бѣше при Драмча като маневрени войски на армията, е насочена въ участъка на 6-а дивизия и на началника на 2-а дивизия се повѣрява участъка отъ в. Лѣшка презъ Трабатовище до Голакъ пл. $^{1}/_{3}$ бригада се повръща на вчерашната си позиция, като отхвърля сърбитѣ отъ в. 1300 въ жгъла на Голакъ и Плачковица пл.

Боятъ на линията Беязъ-тепе—Елъ-тепе. Следъ като гърцитѣ миналия день заеха по двата фланга на армията си командующитѣ височи по Малешевскитѣ и Пиринъ планини, днесъ настжпватъ на фронта и отхвърлятъ 2-а армия на северъ. 6-а дивизия прави опитъ да си повърне изгубената позиция миналия день, обаче, намѣри че гърцитѣ бѣха заели не само позицията но и в. Беязъ-тепе северно отъ нея. Въ тоя опитъ 35-и п. има 94, 36-и п.—173 и 51-и п.—92 убити и ранени и 65,350 патрони изстреляни. $^{1}/_{10}$ бригада, заемаща дѣсния боенъ участъкъ на 3-а дивизия, на Ченгене-калеси, е атакувана отъ неприятель съ силно числено надмощие и многобройна артилерия, тогазъ когато на нашата позиция не е имало нито едно орждие. Гърцитѣ най-първо отблъсватъ преднитѣ части на бригадата (16-и п. който има презъ деня всичко 35 убити и ранени) на Ченгене-калеси и заставятъ цѣлата бригада въ 3 ч. сл. пл. да отстжпи презъ в. Джама за в. Руйенъ на линията Симитлий, т.е. на изхода на Кресненското дефиле. Опититѣ, да се затвърди положението съ изпращането на маневренитѣ войски (68-и п.) къмъ Джама, не сполучиха. Вечерьта $^{3}/_{3}$ и $^{2}/_{6}$ бригади безъ бой отстжпватъ в. Джама и к. 1900, като се насочватъ първата къмъ Руйенъ, а втората къмъ к. 1490. $^{3}/_{3}$ бригада тоя день има 193 убити и ранени и 104,945 патр. изстреляни. Лѣвиятъ участъкъ на 3-а дивизия по лѣвия брѣгъ на Струма трѣбваше да издържи срещу себе си настжплението на срѣдната гръцка група, която тоя день пр. пладне се разгъна за бой. Нашитѣ полски и гаубични батареи, разположени на гжсто край шосето, откриха огънь по неприятеля, но следъ нѣколко изстрела гаубичнитѣ батареи се снѣли отъ позицията, а следъ тѣхъ почнали да се снïматъ и полскитѣ. Това отстжпление се наложило на началника на 3-а дивизия, защото дѣсния му флангъ къмъ 6-а дивизия билъ застрашенъ(!), 3-а дивизия получила заповѣдь да отстжпи на линията в. Руйенъ, к. 850, с. Ораново, мах. Огнярь, т.е. на 12 км. южно отъ Джумая. 3-о арт. отд. отъ 6-и п. изстрелялъ 280 снаряди. 70-и п. е ималъ 8 ранени. Всички тия отстжпления на частитѣ отъ 2-а армия миналия и тоя день чертаятъ не материялната, а психологическата немощь на сжщитѣ. Види се, такава е природата на борбата и войната. Съ изгубването на решителното сражение, войскитѣ като че-ли изгубватъ и голѣма часть отъ своя устремъ и своята упоритость. Войскитѣ се биятъ, докогато вѣрватъ въ победата, т.е. докогато вѣрватъ въ началницитѣ и вожда си. Само полководцитѣ и началницитѣ-герои могатъ да дадатъ победоносна душа на една победена армия. За злощастие сждбата не бѣ така щедра къмъ насъ въ това отношение.

Въ участъка на 11-а дивизия гърцитѣ настжпиха по шосето Неврокопъ — Разлогъ и въ 3 ч. сл. пл. тѣхниятъ авангардъ отъ 2 дружини и 1 пл. батарея откри огънь срещу ариергарда на нашата дивизия. Главнитѣ сили на дивизията, всичко 6 дружини, заеха позицията си, но на нея бой презъ деня не се е водилъ. Ариергардътъ остана на позицията си и водилъ бой до 7 $^1/_2$ ч. сл. пл., следъ което отстжпилъ на главната позиция. 55-и полкъ ималъ 33 убити и ранени.

Турция. Турскитѣ войски сж заели Димотика, а единъ ескадронъ е пристигналъ при ст. Орли и Залжвкьой. Нашитѣ отстжпващи войници, роти и дружини сж деморализирани. Въ Одринъ началникътъ на гарнизона, генералъ Велчевъ, събира около 2000 души опълченци отъ най-различни дружини и съ разбитъ моралъ. Бацилътъ на изгубената война, е поразилъ и последния борецъ. Само силнитѣ характери, могжщитѣ борци, началницитѣ съ велика душа устояватъ, като канари всредъ бурно море, срещу стихията на поражението.

8 юлий.

Ромжнитѣ на спрѣната линия организиратъ тила и чакатъ съсрѣдоточаване на отзадъ пристигащитѣ корпуси и части.

Дѣйствията при Бѣлоградчикъ и Видинъ. Сръбскитѣ части отъ Кула настжпватъ и достигатъ на 12 клм. отъ Видинъ. Тия насочени къмъ Бѣлоградчикъ поведоха бой съ гарнизона и доближиха 1000 крачки отъ нашитѣ позиции. Сърбитѣ извадиха, освенъ двѣтѣ батареи отъ миналия день, още 4 други батареи и скоро повредиха наши 4 орждия. Слабитѣ опълченски дружини трудно се държаха на позицията. Вечерьта нашиятъ отрядъ се оттегли къмъ Видинъ, но по липса на кадъръ и надежни водачи частитѣ се разстроиха силно и въ Видинъ пристигна по-малката часть, а другата се насочила за Ломъ, дето на следния день била обезоржжена отъ ромжнитѣ.

Щ-ба на 1-а армия е при Бучино-дервентъ. 9-а дивизия часть остава при Клисура, часть се движи за София. 33-и полкъ е въ пълна деморализация и се раздѣля на две групи: едната искала да се предаде на ромжнитѣ, като искала да отмъкне картечницитѣ и 2 пл. орждия, а другата група съ оржжие се съпротивила и запазила картечницитѣ и орждията. 600 души отишли къмъ ромжнитѣ да преговарятъ и били пленени. *3-а армия* срещу Пиротъ не развива никакви действия. Въ 5 ч. сл. пл. на 13-а дивизия се дава заповѣдь, да настжпи срещу Пиротъ, но не следъ много заповѣдьта била отмѣнена. $^2/_1$ бригада е атакувала 11-и сръбски полкъ при Дъсченъ-кладенецъ и го е отблъсналъ на в. Тумба, а сръбската дружина отъ Черни върхъ — на въ Чука. Командующия 2-а сръбска армия разпоредилъ да се засилятъ частитѣ при Дъсченъ-кладенецъ, а 11-и п. да се задържи на Тумба.

чалницитѣ и вожда си. Само полководцитѣ и началницитѣ-герои могатъ да дадатъ победоносна душа на една победена армия. За злощастие сждбата не бѣ така щедра къмъ насъ въ това отношение.

Въ участъка на 11-а дивизия гърцитѣ настжпиха по шосето Неврокопъ — Разлогъ и въ 3 ч. сл. пл. тѣхниятъ авангардъ отъ 2 дружини и 1 пл. батарея откри огънь срещу ариергарда на нашата дивизия. Главнитѣ сили на дивизията, всичко 6 дружини, заеха позицията си, но на нея бой презъ деня не се е водилъ. Ариергардътъ остана на позицията си и водилъ бой до $7\,^1/_2$ ч. сл. пл., следъ което отстжпилъ на главната позиция. 55-и полкъ ималъ 33 убити и ранени.

Турция. Турскитѣ войски сж заели Димотика, а единъ ескадронъ е пристигналъ при ст. Орли и Залжвкьой. Нашитѣ отстжпващи войници, роти и дружини сж деморализирани. Въ Одринъ началникътъ на гарнизона, генералъ Велчевъ, събира около 2000 души опълченци отъ най-различни дружини и съ разбитъ моралъ. Бацилътъ на изгубената война, е поразилъ и последния борецъ. Само силнитѣ характери, могжщитѣ борци, началницитѣ съ велика душа устояватъ, като канари всредъ бурно море, срещу стихията на поражението.

8 юлий.

Ромжнитѣ на спрѣната линия организиратъ тила и чакатъ съсрѣдоточаване на отзадъ пристигащитѣ корпуси и части.

Действията при Бѣлоградчикъ и Видинъ. Сърбскитѣ части отъ Кула настжпватъ и достигатъ на 12 клм. отъ Видинъ. Тия насочени къмъ Бѣлоградчикъ поведоха бой съ гарнизона и доближиха 1000 крачки отъ нашитѣ позиции. Сърбитѣ извадиха, освенъ двѣтѣ батареи отъ миналия день, още 4 други батареи и скоро повредиха наши 4 орждия. Слабитѣ опълченски дружини трудно се държаха на позицията. Вечерьта нашиятъ отрядъ се оттегли къмъ Видинъ, но по липса на кадъръ и надежни водачи частитѣ се разстроиха силно и въ Видинъ пристигна по-малката часть, а другата се насочила за Ломъ, дето на следния день била обезоржжена отъ ромжнитѣ.

Щ.ба на 1-а армия е при Бучино-дервентъ. 9-а дивизия часть остава при Клисура, часть се движи за София. 33-и полкъ е въ пълна деморализация и се раздѣля на две групи: едната искала да се предаде на ромжнитѣ, като искала да отмъкне картечницитѣ и 2 пл. орждия, а другата група съ оржжие се съпротивила и запазила картечницитѣ и орждията. 600 души отишли къмъ ромжнитѣ да преговарятъ и били пленени. *3-а армия* срещу Пиротъ не развива никакви действия. Въ 5 ч. сл. пл. на 13-а дивизия се дава заповѣдь, да настжпи срещу Пиротъ, но не следъ много заповѣдьта била отмѣнена. $^2/_1$ бригада е атакувала 11-и сърбски полкъ при Дъсченъ-кладенецъ и го е отблъсналъ на в. Тумба, а сърбската дружина отъ Черни връхъ — на въ Чука. Командующия 2-а сърбска армия разпоредилъ да се засилятъ частитѣ при Дъсченъ-кладенецъ, а 11-и п. да се задържи на Тумба.

Боятъ при Цвѣтковъ-гробъ и Восилиградъ. 5-а дивизия тоя день е следвало съ $^{1}/_{5}$ бригада да атакува височитѣ Цвѣтковъ-гробъ и Букова-глава, а $^{2}/_{5}$ бригада да съдействува на това, като се държи отбранително срещу в. Царица и с. Божица. Следъ заемането на Букова-глава смѣтало се е да се заеме Панджинъ-гробъ. Настжплението почнало бавно и за импулсирането му батареитѣ на $^{1}/_{5}$ бригада отъ Цвейна-чука усилили своя огънь по окопитѣ на неприятеля. Скоро, обаче, се получило заповѣдь да се спре атаката. На пладне настжпилиятъ 66-и полкъ завързалъ престрелка съ неприятеля. Въ 3 ч. сл. пл. нашата артилерия обстреляла северния склонъ на Цвѣтковъ-гробъ. Въ страната на неприятеля въ тая точка се забелезало колебание. Настжпилата наша рота, за да разузнае за положението, завързала усиленъ бой. Тя била на часа подържана отъ цѣла дружина. Неприятельтъ почналъ отстжпление и Цвѣтковъ-гробъ билъ заетъ съ атака. Въ 5—7 ч. цѣлия хребетъ на масива Горище билъ заетъ отъ нашитѣ части. Загуби 66-и полкъ има 366, а 38-и полкъ — 20 убити и ранени. $^{2}/_{5}$ бригада до 4 ч. сл. пл. развива действия главно съ артилерията си, но къмъ това време тя се натъква на дѣсния флангъ на Шумад. див. II позивъ, който миналъ отъ Царица къмъ Острашка пл. съ цель да облекчи положението на 10-и сърбски полкъ на Цвѣтковъ-гробъ. $^{2}/_{5}$ бригада не е могла да напредне и даже надвечерь споредъ сърбски източникъ е била атакувана и отхвърлена. Артилерията на тая бригада е изстреляла 727 снаряди.

Боятъ при Голешъ и поста Коприва. Сърбитѣ тоя день срещу 5-а армия поведоха настжпателенъ бой срещу 12-а и 4-а дивизии, а задържателенъ срещу $^{3}/_{4}$ бригада и страничното прикритие на Руенъ. Това наложи, щото 4 дружини отъ маневр. войски на армията да се приближатъ къмъ 12-а дивизия. За усилване дѣсния флангъ на армията пристигнали 3 дружини, които заедно съ 72-и полкъ и придаденитѣ къмъ него 2 дружини и една конна бригада образуватъ отрядъ при Босилиградъ за запазване фланга на армията, обхванатъ отъ неприятеля, който заемаше Любатската долина, Мечитъ, Милевска пл., Царица, Божица и пр. Въ участъка на 4-а дивизия неприятельтъ настжпилъ главно предъ лѣвия флангъ като доближилъ 1000 — 1500 кр. отъ 19-и полкъ. Неприятелската артилерия обстрелвала съ ураганенъ огънь предния пунктъ западно отъ в. Голѣмъ, както и цѣлата позиция на 7-и и 19-и полкове. Сжщо упоритъ бой се развива отъ сърбска страна и срещу 12-а дивизия. Въ 9 часа неприятельтъ съсрѣдоточи ураганенъ огънь по позицията предъ в. Коприва. Тукъ 3 сърбски дружини настжпили срещу позицията на 61-и полкъ, който подъ влиянието на масовия артилерийски огънь отстжпва къмъ в. Коприва, срещу който върхъ преднитѣ части на неприятеля достигатъ на 800—2000 крачки безъ повече да могатъ да напреднатъ. Артилерията при 4-а дивизия има 22 ранени и 2678 снаряди изстреляни. Атакитѣ на сърбитѣ не можаха да постигнатъ никакъвъ решителенъ резултатъ. Презъ нощьта сърбитѣ се задържаха на в. Голешъ, обаче, на следния день обстрелвани

Боятъ при Цвѣтковъ - гробъ и Восилиградъ. 5-а дивизия тоя день е следвало съ $^{1}/_{5}$ бригада да атакува висотитѣ Цвѣтковъ-гробъ и Букова-глава, а $^{2}/_{5}$ бригада да съдействува на това, като се държи отбранително срещу в. Царица и с. Божица. Следъ заемането на Букова-глава смѣтало се е да се заеме Панджинъ-гробъ. Настжплението почнало бавно и за импулсирането му батареитѣ на $^{1}/_{5}$ бригада отъ Цвейна-чука усилили своя огънь по окопитѣ на неприятеля. Скоро, обаче, се получило заповѣдь да се спре атаката. На пладне настжпилиятъ 66-и полкъ завързалъ престрелка съ неприятеля. Въ 3 ч. сл. пл. нашата артилерия обстреляла северния склонъ на Цвѣтковъ-гробъ. Въ страната на неприятеля въ тая точка се забелезало колебание. Настжпилата наша рота, за да разузнае за положението, завързала усиленъ бой. Тя била на часа подържана отъ цѣла дружина. Неприятельтъ почналъ отстжпление и Цвѣтковъ-гробъ билъ заетъ съ атака. Въ 5—7 ч. цѣлия хребетъ на масива Горище билъ заетъ отъ нашитѣ части. Загуби 66-и полкъ има 366, а 38-и полкъ — 20 убити и ранени. $^{2}/_{5}$ бригада до 4 ч. сл. пл. развива действия главно съ артилерията си, но къмъ това време тя се натъква на дѣсния флангъ на Шумад. див. II позивъ, който миналъ отъ Царица къмъ Острашка пл. съ цель да облекчи положението на 10-и сърбски полкъ на Цвѣтковъ-гробъ. $^{2}/_{5}$ бригада не е могла да напредне и даже надвечерь споредъ сърбски източникъ е била атакувана и отхвърлена. Артилерията на тая бригада е изстреляла 727 снаряди.

Боятъ при Голешъ и поста Коприва. Сърбитѣ тоя день срещу 5-а армия поведоха настжпателенъ бой срещу 12-а и 4-а дивизии, а задържателенъ срещу $^{3}/_{4}$ бригада и страничното прикритие на Руенъ. Това наложи, щото 4 дружини отъ маневр. войски на армията да се приближатъ къмъ 12-а дивизия. За усилване дѣсния флангъ на армията пристигнали 3 дружини, които заедно съ 72-и полкъ и придаденитѣ къмъ него 2 дружини и една конна бригада образуватъ отрядъ при Босилиградъ за запазване фланга на армията, обхванатъ отъ неприятеля, който заемаше Любатската долина, Мечитъ, Милевска пл., Царица, Божица и пр. Въ участъка на 4-а дивизия неприятельтъ настжпилъ главно предъ лѣвия флангъ като доближилъ 1000 — 1500 кр. отъ 19-и полкъ. Неприятелската артилерия обстрелвала съ ураганенъ огънь предния пунктъ западно отъ в. Голѣмъ, както и цѣлата позиция на 7-и и 19-и полкове. Сжщо упоритъ бой се развива отъ сърбска страна и срещу 12-а дивизия. Въ 9 часа неприятельтъ съсрѣдоточи ураганенъ огънь по позицията предъ в. Коприва. Тукъ 3 сърбски дружини настжпили срещу позицията на 61-и полкъ, който подъ влиянието на масовия артилерийски огънь отстжпва къмъ в. Коприва, срещу който върхъ преднитѣ части на неприятеля достигатъ на 800—2000 крачки безъ повече да могатъ да напреднатъ. Артилерията при 4-а дивизия има 22 ранени и 2678 снаряди изстреляни. Атакитѣ на сърбитѣ не можаха да постигнатъ никакъвъ решителенъ резултатъ. Презъ нощьта сърбитѣ се задържаха на в. Голешъ, обаче, на следния день обстрелвани съ сполучливъ огънь отъ една наша батарея въ флангъ, отстжпиха въ безредие и 7-и полкъ зае обратно височината безъ загуби. 62-и полкъ е ималъ 28 убити и ранени. 12-а дивизия въ действията й до сега и до края на войната има всичко 1084 убити и ранени, приблизително колкото загуби има М.-О. опълчение само въ боевет҇ѣ при Говедарникъ и Дулишкитѣ височи.

Първата сърбска атака на в. Говедарникъ. Нашитѣ успехи на р. Каменица и по в. Говедарникъ и Дулишкитѣ висоти привлѣкоха силно вниманието на сърбското командуване, и тукъ въ участъка на Черногорската дивизия сърбитѣ насочиха и съсрѣдоточиха цѣлата Тимошка див. II п. отъ Виница и 6 дружини и 3 батареи отъ Дринската дивизия I п. отъ Крива-Паланка. На в. Говедарникъ бѣха разположени частитѣ на 10-и, 12-и полкове и 2 М.-О. бригади, а по склоноветѣ ония на 23-и и 30-и полкове и 1-а М.-О. бригада. Предъ обѣдь врѣмето мина съ незначителни престрелки. Отъ 2 ч. сл. пл. нататъкъ, обаче, престрелката се усили и почна да взима размѣритѣ на истински бой. Неприятелската артилерия, 5—6 батареи, засилваше огъня съ растяща настойчивость. Къмъ 5 ч. 45 м. върха и близкитѣ му склонове, съставляющи участъкъ на 2 др. отъ 12-и полкъ, 2 др. отъ 20-и полкъ и 4 др. отъ 2-а М.-О. бригада, бѣха подхвърлени на единъ силенъ артил. огънь, който сега ние наричаме „барабаненъ". Частитѣ въ кжсо време претърпѣха значителни загуби. Началникътъ на М.-О. опълчение смѣтна, че неприятельтъ ще произведе атака и даде заповѣдь на дружината отъ 14-и Макед. полкъ, оставена въ маневрени войски на опълчението, да подкрѣпи първата линия между 5-а и 14-а дружини тъкмо въ момента когато, поради изваждане отъ строя почти на всички дружинни и ротни командири, бѣ настжпило колебание въ М.-О. опълченски дружини. Въ 6 ч. неприятелскитѣ атаки бидоха отбити съ контъратаки начело на една дружина отъ 12-и полкъ. Въ 7 ч. 30 м. огневиятъ бой е въ най-силно развитие. Неприятельтъ опитва да атакува северния край на в. Говедарникъ, въ участъка на 12-и полкъ, който съставлява душата на отбраната, но е прикованъ на мѣстото си и всичкитѣ му опити да се вдигне напредъ се задушватъ още въ началото имъ. М.-О. дружини на Говедарникъ иматъ 242, 12-и полкъ — 225, 30-и полкъ въ дѣсно по склона — 10 (!) убити и ранени; загубитѣ на 10-и полкъ не сж по-малки отъ тия на 12-и полкъ. Планин. батареи изстреляли 597 снаряди.

Действията на Ваня-чука, Голакъ и Беязъ-тепе. Въ участъка отъ Брѣгалница до Голакъ пл. включително действия сериозни не се развиха. По-въ лѣво съ фронтъ къмъ югъ заемаше $^{1}/_{3}$ бригада (11-и, 49-и, 51-и полкове и 1 пл. батарея) отъ в. 1300 на Голакъ пл. до Беязъ-тепе, а въ лѣво $^{2}/_{2}$ бригада съ 27-и полкъ, 3 полски и 1 пл. батареи отъ р. Брѣгалница до в. Лѣшка, северно отъ в. Занога; при с. Вирче оставаше 28-и полкъ съ 2 пол. батареи като маневрени войски. Общъ началникъ на участъцитѣ на $^{1}/_{3}$ и $^{2}/_{2}$ бригада бѣ назначенъ началника на 2-а дивизия. Беязъ-тепе се заемаше отъ гърцитѣ още отъ миналия день и презъ деня тукъ гърцитѣ се съ сполучливъ огънь отъ една наша батарея въ флангъ, отстжпиха въ безредие и 7-и полкъ зае обратно височината безъ загуби. 62-и полкъ е ималъ 28 убити и ранени. 12-а дивизия въ действията й до сега и до края на войната има всичко 1084 убити и ранени, приблизително колкото загуби има М.-О. опълчение само въ боеветѣ при Говедарникъ и Дулишкитѣ висоти.

Първата сърбска атака на в. Говедарникъ. Нашитѣ успехи на р. Каменица и по в. Говедарникъ и Дулишкитѣ висоти привлѣкоха силно вниманието на сърбското командуване, и тукъ въ участъка на Черногорската дивизия сърбитѣ насочиха и съсрѣдоточиха цѣлата Тимошка див. II п. отъ Виница и 6 дружини и 3 батареи отъ Дринската дивизия I п. отъ Крива-Паланка. На в. Говедарникъ бѣха разположени частитѣ на 10-и, 12-и полкове и 2 М.-О. бригади, а по склоноветѣ ония на 23-и и 30-и полкове и 1-а М.-О. бригада. Предъ обѣдь врѣмето мина съ незначителни престрелки. Отъ 2 ч. сл. пл. нататъкъ, обаче, престрелката се усили и почна да взима размѣритѣ на истински бой. Неприятелската артилерия, 5—6 батареи, засилваше огъня съ растяща настойчивость. Къмъ 5 ч. 45 м. върха и близкитѣ му склонове, съставляващи участъкъ на 2 др. отъ 12-и полкъ, 2 др. отъ 20-и полкъ и 4 др. отъ 2-а М.-О. бригада, бѣха подхвърлени на единъ силенъ артил. огънь, който сега ние наричаме „барабаненъ“. Частитѣ въ кжсо време претърпѣха значителни загуби. Началникътъ на М.-О. опълчение смѣтна, че неприятельтъ ще произведе атака и даде заповѣдь на двужината отъ 14-и Макед. полкъ, оставена въ маневрени войски на опълченнето, да подкрѣпи първата линия между 5-а и 14-а дружини тъкмо въ момента когато, поради изваждане отъ строя почти на всички дружинни и ротни командири, бѣ настжпило колебание въ М.-О. опълченски дружини.Въ 6 ч. неприятелскитѣ атаки бидоха отбити съ контъратаки начело на една дружина отъ 12-и полкъ. Въ 7 ч. 30 м. огневиятъ бой е въ най-силно развитие. Неприятельтъ опитва да атакува северния край на в.Говедарникъ, въ участъка на 12-и полкъ, който съставлява душата на отбраната, но е прикованъ на мѣстото си и всичкитѣ му опити да се вдигне напредъ се задушватъ още въ началото имъ. М.-О. дружини на Говедарникъ иматъ 242, 12-и полкъ — 225, 30-и полкъ въ дѣсно по склона — 10 (!) убити и ранени; загубитѣ на 10-и полкъ не сж по-малки отъ тия на 12-и полкъ. Планин. батареи изстреляли 597 снаряди.

Действията на Баня-чука, Голакъ и Беязъ-тепе. Въ участъка отъ Брѣгалница до Голакъ пл. включително действия сериозни не се развиха. По-въ лѣво съ фронтъ къмъ югъ заемаше $^1/_3$ бригада (11-и, 49-и, 51-и полкове и 1 пл. батарея) отъ в. 1300 на Голакъ пл. до Беязъ-тепе, а въ лѣво $^2/_2$ бригада съ 27-и полкъ, 3 полски и 1 пл. батареи отъ р. Брѣгалница до в. Лѣшка, северно отъ в. Занога; при с. Вирче оставаше 28-и полкъ съ 2 пол. батареи като маневрени войски. Общъ началникъ на участъцитѣ на $^1/_3$ и $^2/_2$ бригада бѣ назначенъ началника на 2-а дивизия. Беязъ-тепе се заемаше отъ гърцитѣ още отъ миналия день и презъ деня тукъ гърцитѣ се опитаха да развиятъ своето настжпление въ свързка съ настжплението си по-на изтокъ, безъ, обаче, до пладне да достигнатъ нѣкакъвъ успехъ. Къмъ 3 ч. сл. пл. 2 гръцки дружини обхванали фланга на 51-и полкъ, действующъ срещу Беязъ-тепе, и го заставили да отстжпи. Отстжплението скоро се обърнало въ безпорядъчно бѣгство и станало нужда 1 др. отъ 27-и п. и 1 бат. да заематъ позиция при Трабатовище и Стевникъ и подъ тѣхна защита дружината отъ 11-и п. и самия 51-и п. успели да се събератъ и устроятъ. 51-и п. има 191 убити и ранени, 171 безвесть и 95,000 изстреляни патрони, а дружината отъ 11-и полкъ — съответно 32, 26 и 36,000. 6-а дивизия, следъ несполучливитѣ си опити миналия день, да си повърне позицията си по в. Джама, в. Кавица, кота 1450, биде прибрана на линията Панчерево — Руйенъ, като нейния досегашенъ участъкъ се зае отъ $^1/_2$ бригада. Гърцитѣ, следъ като се настаниха на в. Джама и в. Кавица, насочиха вниманието и силитѣ си къмъ централната гръцка група срещу Джумая, въ полза на която работѣха. 6-а наша дивизия тоя день биде подчинена на командующи 4-а армия, чийто щабъ бѣше на 15—16 клм. северно отъ щаба на сжщата дивизия. Вечерьта командующия 4-а армия съ патриотически апелъ къмъ началницитѣ и войскитѣ заповѣдваше всички да посрещнатъ на следния день атакитѣ на неприятеля съ пълно съзнание, че изпълняватъ своя отечественъ дългъ.

Действията на 2-а армия. Презъ деня по фронта на 2-а армия въ долината на Струма бѣше спокойно. Дѣсниятъ участъкъ на 3-а дивизия отъ в. Руенъ презъ кота 850 до р. Струма се заемаше отъ $^1/_{10}$ и Серската бригади, 28-а допълн. др. и 7-а с.с. батарея. На лѣвия брѣгъ на Струма заемаше $^2/_3$ и Драмската бригади и вечерьта ариергарда имъ нощува при мах. Полето, а главнитѣ сили между мах. Качева и Сърбиново. На Елъ-тепе и Етипица позиция заемаха 32-и и часть отъ 56-и полкове. Неприятельтъ презъ деня не преследва отстжпилитѣ наши части. Неговитѣ сили завлѣзоха по терасата надъ Кресненското дефиле бавно и съ внимание и до вечерьта следъ слаби престрелки съ заднитѣ наши части достигнаха едва до линията Влашки-колиби — Ощава. Драмската бригада при престрелката на тая последна линия има 39 ранени и убити. Въ долината на Мѣста срещу 11-а дивизия настжпила 7-а и 8-а гръцки дивизии. Нашата дивизия заемала позиция при с. Кременъ на южния изходъ на пр. Кззъ-дервентъ. Боятъ се почналъ въ 5 ч. пр. пл. и къмъ 9 часа се очертава, че неприятельтъ обхожда лѣвия флангъ и става нужда да се оттегли артилерията и маневрената часть, което пъкъ повежда отстжплението и на бойната часть. Въ 10 ч. 30 м. дивизията, чиято сила не бѣ по-голѣма отъ тая на единъ полкъ, почна отстжплението и вечерьта спрѣ до рѣката южно отъ село Бѣлица. 55-и полкъ има 142 убити и ранени. Ясно е, че природата на една изгубена борба се изразява именно въ това, че частитѣ нѣматъ пориви за бой. Поражението въ главното сражение е поразило у борцитѣ всичкия имъ устремъ за действие и за себеотрицание. И поражението засѣга не само войскитѣ, които непосредствено сж изгубили сражението, опитаха да развиятъ своето настжпление въ свързка съ настжплението си по-на изтокъ, безъ, обаче, до пладне да достигнатъ нѣкакъвъ успехъ. Къмъ 3 ч. сл. пл. 2 гръцки дружини обхванали фланга на 51-и полкъ, действующъ срещу Беязъ-тепе, и го заставили да отстжпи. Отстжплението скоро се обърнало въ безпорядъчно бѣгство и станало нужда 1 др. отъ 27-и п. и 1 бат. да заематъ позиция при Трабатовище и Стевникъ и подъ тѣхна защита дружината отъ 11-и п. и самия 51-и п. успели да се съберать и устроятъ. 51-и п. има 191 убити и ранени, 171 безвесть и 95,000 изстреляни патрони, а дружината отъ 11-и полкъ — съответно 32, 26 и 36,000. 6-а дивизия, следъ несполучливитѣ си опити миналия день, да си повърне позицията си по в. Джама, в. Кавица, кота 1450, биде прибрана на линията Панчерево — Руйенъ, като нейния досегашенъ участъкъ се зае отъ $^1/_2$ бригада. Гърцитѣ, следъ като се настаниха на в. Джама и в. Кавица, насочиха вниманието и силитѣ си къмъ централната гърцка група срещу Джумая, въ полза на която работѣха. 6-а наша дивизия тоя день биде подчинена на командующи 4-а армия, чийто щабъ бѣше на 15—16 клм. северно отъ щаба на сжщата дивизия. Вечерьта командующия 4-а армия съ патриотически апелъ къмъ началницитѣ и войскитѣ заповѣдваше всички да посрещнатъ на следния день атакитѣ на неприятеля съ пълно съзнание, че изпълняватъ своя отечественъ дългъ.

Действията на 2-а армия. Презъ деня по фронта на 2-а армия въ долината на Струма бѣше спокойно. Дѣсниятъ участъкъ на 3-а дивизия отъ в. Руенъ презъ кота 850 до р. Струма се заемаше отъ $^1/_{10}$ и Серската бригади, 28-а допълн. др. и 7-а с.с. батарея. На лѣвия брѣгъ на Струма заемаше $^2/_3$ и Драмската бригади и вечерьта ариергарда имъ нощува при мах. Полето, а главнитѣ сили между мах. Качева и Сърбиново. На Елъ-тепе и Етипица позиция заемаха 32-и и часть отъ 56-и полкове. Неприятельтъ презъ деня не преследва отстжпилитѣ наши части. Неговитѣ сили завлѣзоха по терасата надъ Кресненското дефиле бавно и съ внимание и до вечерьта следъ слаби престрелки съ заднитѣ наши части достигнаха едва до линията Влашки-колиби — Ощава. Драмската бригада при престрелката на тая последна линия има 39 ранени и убити. Въ долината на Мѣста срещу 11-а дивизия настжпила 7-а и 8-а гръцки дивизии. Нашата дивизия заемала позиция при с. Кременъ на южния изходъ на пр. Къзъ-дервентъ. Боятъ се почналъ въ 5 ч. пр. пл. и къмъ 9 часа се очертава, че неприятельтъ обхожда лѣвия флангъ и става нужда да се оттегли артилерията и маневрената часть, което пъкъ повежда отстжплението и на бойната часть. Въ 10 ч. 30 м. дивизията, чиято сила не бѣ по-голѣма отъ тая на единъ полкъ, почна отстжплението и вечерьта спрѣ до рѣката южно отъ село Бѣлица. 55-и полкъ има 142 убити и ранени. Ясно е, че природата на една изгубена борба се изразява именно въ това, че частитѣ нѣматъ пориви за бой. Поражението въ главното сражение е поразило у борцитѣ всичкия имъ устремъ за действие и за себеотрицание. И поражението засѣга не само войскитѣ, които непосредствено сж изгубили сражението, но така сжщо, даже може би въ по-голѣма мѣрка, и войски, които никакъ не сж взимали участие въ решителната борба, какъвто е случая съ 11-а дивизия.

Турция. Турски три конни полка се доближаватъ до Одринъ, отдето имъ се отговаря съ артилерийски огънь, като се изстрелватъ 46 снаряди по тѣхъ. Началникътъ на турскитѣ войски изпраща парламентьоръ съ предложение до града да се предаде, на което му било отговорено съ отказъ. Гарнизонътъ отъ опълченски дружини е сразенъ изъ основа, безъ даже да е чувалъ гърма на боеветѣ въ Македония: Деморализацията въ него е пълна. Вечерьта се получава заповѣдь отъ главната квартира, гарнизонътъ да напусне крѣпостьта.

9 юлий.

Ромжнската армия се е приготвила вече да мине Балкана и влѣзе въ София . . . Коннитѣ дивизии сж достигнали въ Берковско при Клисура и въ Орханийско при Саранци.

Действията при Видинъ. Гарнизонътъ на крѣпостьта брои тоя день 3000 души отъ 6 опълченски дружини и 1200 души отъ 17-и и 33-и полкове, 16-а погр. рота и 52 разни орждия. Сутриньта единъ отрядъ отъ гарнизона въ сила 423 души подъ началството на майоръ Бриньоли произведе едно настжпателно действие по посока на Кула съ разузнавателна цель. При с. Бѣларада се разви единъ упоритъ и хубавъ бой, което позволи да се внуши на неприятеля уважение къмъ крѣпостьта и да се премѣрятъ силитѣ му. Наши загуби 177 убити и ранени. Презъ деня сърбитѣ заематъ Бѣлоградчикъ.Сърбската колона, идяща отъ югъ, още сжщия день по заповѣдь отъ сърбската върховна команда се повръща назадъ къмъ Пиротъ. Другата колона, идяща отъ Зайчарь, останала да почива въ града. Конницата ѝ прекжснала връзката по сухо между Ломъ и Видинъ.

Щабътъ на 1-а армия пристига при ст. Костинбродъ; 33-и и 34-и полкове, общо около 3000 души и сборната бригада — Гинци. 17-и полкъ се товари при Своге за превозване. Заповѣдано е 9-а дивизия да върви съ форсирани маршове къмъ Самоковъ.

Действията при Цвѣтковъ-гробъ и Босилиградъ. 3-а армия остава на позицитѣ си срещу Пиротъ и на Дъсченъ-кладенецъ. Отъ състава на тая армия излизатъ 6 дружини, които се изпращатъ за Джумая, дето тѣ следъ 6—7 дена ще заематъ най-полезно участие въ борбата. Шумад. див. I позивъ при Власина и Босилиградъ, следъ упорити действия миналия день, сега е отстжпила на всѣкаде отъ българска територия и се е оттеглила на граничния вододѣлъ. $^1/_5$ бригада, която следъ завладѣването на Цвѣтковъ-гробъ имаше заповѣдъ да атакува Букова-глава, получава заповѣдь да се задържи на Цвейна-чука. На пладне, обаче, бригадата получи нова заповѣдь да се повърне на Цвѣтковъ-гробъ и да атакува Букова-глава, понеже неприятельтъ бѣ отстжпилъ предъ $^2/_5$ бригада. До вечерьта дивизията, като остави единъ заслонъ срещу Божица, предприе съсрѣдоточение на силитѣ си на Цвѣтковъ-гробъ съ цель на но така сѫщо, даже може би въ по-голѣма мѣрка, и войски, които никакъ не сѫ взимали участие въ решителната борба, какъвто е случая съ 11-а дивизия.

Турция. Турски три конни полка се доближаватъ до Одринъ, отдето имъ се отговаря съ артилерийски огънь, като се изстрелватъ 46 снаряди по тѣхъ. Началникътъ на турскитѣ войски изпраща парламентьоръ съ предложение до града да се предаде, на което му било отговорено съ отказъ. Гарнизонътъ отъ опълченски дружини е сразенъ изъ основа, безъ даже да е чувалъ гърма на боеветѣ въ Македония: Деморализацията въ него е пълна. Вечерьта се получава заповѣдь отъ главната квартира, гарнизонътъ да напусне крѣпостьта.

9 юлий.

Ромѫнската армия се е приготвила вече да мине Балкана и влѣзе въ София . . . Коннитѣ дивизии сѫ достигнали въ Берковско при Клисура и въ Орханийско при Саранци.

Действията при Видинъ. Гарнизонътъ на крѣпостьта брои тоя день 3000 души отъ 6 опълченски дружини и 1200 души отъ 17-и и 33-и полкове, 16-а погр. рота и 52 разни орѫдия. Сутриньта единъ отрядъ отъ гарнизона въ сила 423 души подъ началството на майоръ Бриньоли произведе едно настѫпателно действие по посока на Кула съ разузнавателна цель. При с. Бѣларада се разви единъ упоритъ и хубавъ бой, което позволи да се внуши на неприятеля уважение къмъ крѣпостьта и да се премѣрятъ силитѣ му. Наши загуби 177 убити и ранени. Презъ деня сърбитѣ заематъ Бѣлоградчикъ.Сърбската колона, идяща отъ югъ, още сѫщия день по заповѣдь отъ сърбската върховна команда се повръща назадъ къмъ Пиротъ. Другата колона, идяща отъ Зайчарь, останала да почива въ града. Конницата ѝ прекѫснала връзката по сухо между Ломъ и Видинъ.

Щабътъ на 1-а армия пристига при ст. Костинбродъ; 33-и и 34-и полкове, общо около 3000 души и сборната бригада — Гинци. 17-и полкъ се товари при Своге за превозване. Заповѣдано е 9-а дивизия да върви съ форсирани маршове къмъ Самоковъ.

Действията при Цвѣтковъ-гробъ и Босилиградъ. 3-а армия остава на позицитѣ си срещу Пиротъ и на Дъсченъ-кладенецъ. Отъ състава на тая армия излизатъ 6 дружини, които се изпращатъ за Джумая, дето тѣ следъ 6—7 дена ще заематъ най-полезно участие въ борбата. Шумад. див. I позивъ при Власина и Босилиградъ, следъ упорити действия миналия день, сега е отстѫпила на всѣкаде отъ българска територия и се е оттеглила на граничния вододѣлъ. $^{1}/_{5}$ бригада, която следъ завладѣването на Цвѣтковъ-гробъ имаше заповѣдъ да атакува Букова-глава, получава заповѣдь да се задържи на Цвейна-чука. На пладне, обаче, бригадата получи нова заповѣдь да се повърне на Цвѣтковъ-гробъ и да атакува Букова-глава, понеже неприятельтъ бѣ отстѫпилъ предъ $^{2}/_{5}$ бригада. До вечерьта дивизията, като остави единъ заслонъ срещу Божица, предприе съсрѣдоточение на силитѣ си на Цвѣтковъ-гробъ съ цель на следния день да се атакува Букова-глава. Босилиградскиятъ отрядъ отъ 5-а армия зае по петитѣ на отстжпащитѣ сърби Милевска пл., в. Мечитъ и Любатската долина.

Действията на 5-а армия. Дѣсния флангъ на 4-а дивизия завладѣва в. Дукатъ, дето пленява 4 картечници. Сърбитѣ, следъ несполучливитѣ си действия миналия день, се оттеглятъ на старитѣ си позиции по височи 874,1141, западно отъ 1145, източно отъ 1201, Меркеза, Арабтабия $1^{1}/_{2}$ км. западно отъ в. Голѣмъ, Жюти-камъкъ и Вилоколо. Нашата 5-а армия сжщо остава на своята позиция на граничния вододѣлъ, като до края на войната тукъ следъ това се развиватъ слаби позиционни действия (престрелки, демонстрации, патрулни нападения, нападения за мѣстни пунктове за подобрение позицията и пр.). Презъ деня полската артилерия въ 4-а дивизия на Равна-нива изстреляла 234 снаряди. Въ боевет҄ѣ на 7—9 юлий 4-а дивизия има 564 убити и ранени. „5-а армия, казва се въ реляцията ѝ, не можа да се добере до единъ решителенъ резултатъ, както това бѣ се искало нѣколко пжти отъ главната квартира и отъ командующи съединенитѣ армии, което искане, впрочемъ, следъ твърде непродължително време и до взимане мѣрки за изпълнението му, се е отмѣнявало. Ролята на 5-а армия въ края на крайщата се изрази въ чисто пасивна отбрана на линията на старата граница на участъка Руенъ—Дукатъ“.

Кърваво отбиване втората сръбска атака на в. Говедарникъ. Още отъ призори сутриньта сърбитѣ почнаха своитѣ действия, като изкараха на позиция срещу в. Говедарникъ повече отъ 7 батареи и като почнаха да вкарватъ въ боя все нови и нови сили. 10-и и 12-и полкове отъ 8-а дивизия и дружинитѣ отъ 1-а и 2-а М.-О. бригади бѣха подложени на единъ артил. огънь растящъ и непрекжснатъ. Къмъ обѣдъ вече ясно се виждаше, че сърбитѣ готвятъ своята решителна атака. Тукъ въ бойната линия бѣха хвърлени и последната дружина и последния човѣкъ отъ нашитѣ маневрени войски и тукъ бѣ съсрѣдоточено вниманието на всички отъ Баня-чука до в. Руенъ. Сърбитѣ избраха за атака южната терасообразна седловинка южно отъ сжщия върхъ, заета отъ 2-а друж. отъ 10-и п. и дружини отъ М.-О. опълчение включително 1 др. отъ 14-и Макед. полкъ. Тая тераса представляваше всичкитѣ удобства за наблюдение на артилерийския огънь и за съсрѣдоточението му. Огъньтъ бѣше барабаненъ и на позицията се пръскаха всѣки мигъ десятки снаряди. 5-а Одринска дружина за нѣколко часа бѣше вече дала загуби повече отъ 120 души убити и ранени. Не по-малко жертви имаше и дружината отъ 14-и п. както и другитѣ дружини. Позицията въ тоя участъкъ ставаше необитаема. Къмъ 3 ч. сл. пл. артил. огънь бѣше ураганенъ. Сърбитѣ въ $3^{1}/_{2}$ ч. се понесоха въ атака и, когато доближиха позицията, артилерията имъ пренесе огъня по тила съ сжщата интенсивность. Тукъ бѣ насочена 1 др. отъ 12-и п. за контъратака, но, докато да доближи до позицията, тя претърпѣ голѣми загуби и скоро бѣ увлѣчена отъ отстжпващитѣ. Въ тоя моментъ храбриятъ подполков. Бановъ, безъ да има повѣренъ участъкъ, съ 40 — 50 души следния день да се атакува Букова-глава. Босилиградскиятъ отрядъ отъ 5-а армия зае по петитѣ на отстѫпащитѣ сърби Милевска пл., в. Мечитъ и Любатската долина.

Действията на 5-а армия. Дѣсния флангъ на 4-а дивизия завладѣва в. Дукатъ, дето пленява 4 картечници. Сърбитѣ, следъ несполучливитѣ си действия миналия день, се оттеглятъ на старитѣ си позиции по висоти 874,1141, западно отъ 1145, източно отъ 1201, Меркеза, Арабтабия $1^1/_2$ км. западно отъ в. Голѣмъ, Жюти-камъкъ и Вилоколо. Нашата 5-а армия сѫщо остава на своята позиция на граничния вододѣлъ, като до края на войната тукъ следъ това се развиватъ слаби позиционни действия (престрелки, демонстрации, патрулни нападения, нападения за мѣстни пунктове за подобрение позицията и пр.). Презъ деня полската артилерия въ 4-а дивизия на Равна-нива изстреляла 234 снаряди. Въ боеветѣ на 7—9 юлий 4-а дивизия има 564 убити и ранени. „5-а армия, казва се въ реляцията ѝ, не можа да се добере до единъ решителенъ резултатъ, както това бѣ се искало нѣколко пѫти отъ главната квартира и отъ командующи съединенитѣ армии, което искане, впрочемъ, следъ твърде непродължително време и до взимане мѣрки за изпълнението му, се е отмѣнявало. Ролята на 5-а армия въ края на крайщата се изрази въ чисто пасивна отбрана на линията на старата граница на участъка Руенъ—Дукатъ“.

Кърваво отбиване втората сръбска атака на в. Говедарникъ. Още отъ призори сутриньта сърбитѣ почнаха своитѣ действия, като изкараха на позиция срещу в. Говедарникъ повече отъ 7 батареи и като почнаха да вкарватъ въ боя все нови и нови сили. 10-и и 12-и полкове отъ 8-а дивизия и дружинитѣ отъ 1-а и 2-а М.-О.бригади бѣха подложени на единъ артил. огънь растящъ и непрекѫснатъ.Къмъ обѣдъ вече ясно се виждаше, че сърбитѣ готвятъ своята решителна атака.Тукъ въ бойната линия бѣха хвърлени и последната дружина и последния човѣкъ отъ нашитѣ маневрени войски и тукъ бѣ съсрѣдоточено вниманието на всички отъ Баня - чука до в. Руенъ. Сърбитѣ избраха за атака южната терасообразна седловинка южно отъ сѫщия върхъ, заета отъ 2-а друж. отъ 10-и п. и дружини отъ М.-О. опълчение включително 1 др. отъ 14-и Макед.полкъ. Тая тераса представляваше всичкитѣ удобства за наблюдение на артилерийския огънь и за съсрѣдоточението му. Огъньтъ бѣше барабаненъ и на позицията се пръскаха всѣки мигъ десятки снаряди. 5-а Одринска дружина за нѣколко часа бѣше вече дала загуби повече отъ 120 души убити и ранени. Не по-малко жертви имаше и дружината отъ 14-и п. както и другитѣ дружини.Позицията въ тоя участъкъ ставаше необитаема. Къмъ 3 ч. сл.пл. артил. огънь бѣше ураганенъ.Сърбитѣ въ $3^1/_2$ ч. се понесоха въ атака и, когато доближиха позицията, артилерията имъ пренесе огъня по тила съ сѫщата интенсивность. Тукъ бѣ насочена 1 др. отъ 12-и п. за контъратака, но, докато да доближи до позицията, тя претърпѣ голѣми загуби и скоро бѣ увлѣчена отъ отстѫпващитѣ.Въ тоя моментъ храбриятъ подполков. Бановъ, безъ да има повѣренъ участъкъ, съ 40 — 50 души войници отъ дружината отъ неговия полкъ и други дружини на 10-и Родопски полкъ и М.-О. опълчение, се хвърли въ атака като класически герой срещу сърбитѣ, които бѣха заели вече позицията и ги обърна въ бѣгство. Въ сжщото време или много малко по-рано лѣвофланговитѣ дружини отъ 1-а бригада на М.-О. опълчение, а именно 2-а Скопска, 13-а Кукушка дружина, 1-а рота отъ 14-и Македон. полкъ и 3-а рота отъ 4-а Битолска дружина, бидейки на позиция по-влѣво и не така опустошително обстреляна, сжщо бѣха се понесли въ атака по склона и въ дола на Цера. Тая контъратака бѣ поведена съ голѣма смѣлость срещу фланга на сърбитѣ, които бѣха веднага обърнати въ бѣгъ и изтрѣбявани на ножъ и чрезъ огънь по единъ съкрушителенъ начинъ. Въ дола на Цера македонцитѣ, за чиято земя се водѣше войната, отмжщаваха на сърбитѣ по единъ начинъ, както се следваше да се отмжщава на врагове, които безсрамно газятъ родната земя. Полето на борбата бѣ послано съ сърбски трупове. Тамъ падна убитъ и полков. Аранджеловичъ, комуто бѣ повѣрена атаката на в. Говедарникъ съ 4-и, 5-и, 6-и и 14-и сърбски полкове отъ Дрин. и Тим. див. Сърбитѣ тукъ ладоха 3000 убити и ранени. Загубитѣ на опълчението и придаденитѣ къмъ него части сж 540 убити и ранени, а изстрелянитѣ снаряди 2097. 12-и п. има 309 убити и ранени, 10-и п. за боеветѣ отъ 5 до 10 юлий има 858 убити и ранени и 231 безвесть пропаднали. Презъ сжщото време, дѣсната колона на М.-О. опълчение (1-а и 2-а М.-О. бригади и 1-а др. отъ 14-и Макед. полкъ) има 916 убити и ранени. Само двѣтѣ дружини отъ 14-и п. презъ тия боеве иматъ 164 убити и ранени. За победата голѣми заслуги има к-ра на 12-и п., полк. Тасевъ, който бѣше при самия върхъ и лично ободряваше борцитѣ. Не малка полза принесоха и 2 пол. батареи пристигнали презъ деня при опълчението.

Въ участъка на югъ отъ в. Говедарникъ, на Баня-чука и Голакъ, сърбитѣ развиха действия съ цель да прико475ватъ нашитѣ сили. Артилерийската стрелба въ нѣкои моменти и по нѣкои участъци бѣше най-оживена, но сърбската пехота въ сжщитѣ участъци не предприе никакви действия. $^2/_4$ бригада, 7-а дивизия, $^3\,_2$ бригада оставатъ на позициитѣ си и се укрѣпяватъ и строятъ блиндажи и други подобни закрития. По-въ лѣво срещу гърцитѣ $^1|_2$ и $^2/_2$ бригади заели позиция на линията на югъ отъ „Го“ на Голакъ пл. презъ Стевникъ до к. 1490. 6-а дивизия заема кота 1490 и по хребета къмъ в. Руйенъ, като прекарва деня въ бездействие. Презъ тоя день гърцитѣ достигатъ съ 3-а дивизия южно отъ Панчарево, 4-а—източно, а 10-а—въ втора линия задъ 8-а. Гърцитѣ се укрѣпили по севернитѣ, източнитѣ и западнитѣ склонове на Беязъ-тепе и на Занога.

Боятъ на Руйенъ се развива къмъ 10 ч. пр. пл. До това време отъ позицията на $^1|_{,8}$ бригада се наблюдавало къмъ в. Джама и к. 1900 движение на сгжстени неприятелски части. За да се установи що представляватъ тѣ, били изпратени нѣколко рекогносцировачни роти по тая посока, но скоро ротитѣ сж били спрѣни отъ неприятелския-огънь. Къмъ пладне отъ Джама, а къмъ 1 часа и отъ кота 1,900 неприятелски план. батареи почнали да обстрелватъ Руйенъ войници отъ дружината отъ неговия полкъ и други дружини на 10-и Родопски полкъ и М.-О. опълчение, се хвърли въ атака като класически герой срещу сърбитѣ, които бѣха заели вече позицията и ги обърна въ бѣгство. Въ сѫщото време или много малко по-рано лѣвофланговитѣ дружини отъ 1-а бригада на М.-О. опълчение, а именно 2-а Скопска, 13-а Кукушка дружина, 1-а рота отъ 14-и Македон. полкъ и 3-а рота отъ 4-а Битолска дружина, бидейки на позиция по-влѣво и не така опустошително обстреляна, сѫщо бѣха се понесли въ атака по склона и въ дола на Цера. Тая контъратака бѣ поведена съ голѣма смѣлость срещу фланга на сърбитѣ, които бѣха веднага обърнати въ бѣгъ и изтрѣбявани на ножъ и чрезъ огънь по единъ съкрушителенъ начинъ.Въ дола на Цера македонцитѣ, за чиято земя се водѣше войната, отмѫщаваха на сърбитѣ по единъ начинъ, както се следваше да се отмѫщава на врагове, които безсрамно газятъ родната земя. Полето на борбата бѣ послано съ сърбски трупове. Тамъ падна убитъ и полков. Аранджеловичъ, комуто бѣ повѣрена атаката на в. Говедарникъ съ 4-и, 5-и, 6-и и 14-и сърбски полкове отъ Дрин. и Тим. див. Сърбитѣ тукъ дадоха 3000 убити и ранени.Загубитѣ на опълчението и придаденитѣ къмъ него части сѫ 540 убити и ранени, а изстрелянитѣ снаряди 2097.12-и п. има 309 убити и ранени, 10-и п. за боевете отъ 5 до 10 юлий има 858 убити и ранени и 231 безвесть пропаднали. Презъ сѫщото време, дѣсната колона на М.-О. опълчение (1-а и 2-а М.-О. бригади и 1-а др. отъ 14-и Макед. полкъ) има 916 убити и ранени. Само двете дружини отъ 14-и п. презъ тия боеве иматъ 164 убити и ранени. За победата голѣми заслуги има к-ра на 12-и п., полк. Тасевъ, който бѣше при самия върхъ и лично ободряваше борцитѣ. Не малка полза принесоха и 2 пол. батареи пристигнали презъ деня при опълчението.

Въ участъка на югъ отъ в.Говедарникъ, на Баня-чука и Голакъ, сърбитѣ развиха действия съ цель да прикоsватъ нашитѣ сили. Артилерийската стрелба въ нѣкои моменти и по нѣкои участъци бѣше най-оживена,но сърбската пехота въ сѫщитѣ участъци не предприе никакви действия. $^2/_4$ бригада, 7-а дивизия, $^3/_2$ бригада оставатъ на позициитѣ си и се укрѣпяватъ и строятъ блиндажи и други подобни закрития. По-въ лѣво срещу гърцитѣ $^1/_8$ и $^2/_2$ бригади заели позиция на линията на югъ отъ „Го“ на Голакъ пл. презъ Стевникъ до к. 1490. 6-а дивизия заема кота 1490 и по хребета къмъ в.Руйенъ, като прекарва деня въ бездействие. Презъ тоя день гърцитѣ достигатъ съ 3-а дивизия южно отъ Панчарево, 4-а—източно, а 10-а—въ втора линия задъ 8-а. Гърцитѣ се укрѣпили по севернитѣ, източнитѣ и западнитѣ склонове на Беязъ-тепе и на Занога.

Боятъ на Руйенъ се развива къмъ 10 ч. пр. пл. До това време отъ позицията на $^1/_{11}$ бригада се наблюдавало къмъ в. Джама и к. 1900 движение на сгѫстени неприятелски части. За да се установи що представляватъ тѣ, били изпратени нѣколко рекогносцировачни роти по тая посока, но скоро ротитѣ сѫ били спрѣни отъ неприятелския огънь. Къмъ пладне отъ Джама, а къмъ 1 часа и отъ кота 1,900 неприятелски план. батареи почнали да обстрелватъ Руйенъ и скоро нашата тукъ батарея бива заставена да замълчи. Неприятелската пехота настжпила срещу Руйенъ и срещу източния склонъ на к. 1,490. Боятъ едва почваше да се развива, но нашитѣ части отъ върха, безъ да иматъ сериозни загуби, почнали да отстжпватъ. 16-и п. ималъ всичко 21 убити и ранени и заедно съ 28-а допълн. дружина почналъ първи да отстжпва. Това се последва и отъ 68-и п. Частитѣ спрѣли и заели позиция на скалистия върхъ Куматиница и кота 850, дето пристигналъ и 41-и п. и 2 дружини отъ 25-и п. Тоя бой, който на противника не костува почти никакви загуби, както и въобще нестойкостьта на частитѣ, чертаятъ нѣкаква невидима сила на събитията, която господствува върху духа на борцитѣ и насочва тѣхнитѣ действия. Въ участъка на $^{2}/_{8}$ бригада по лѣвия брѣгъ на Струма нѣма действия.

11-а дивизия въ отстжплението си отъ Разлога съ 57-и п. и артилерията достига близо до Пашови-колиби на старата турско-българска граница, а съ 55-и п. до кота 900 с.-и. отъ Якоруда. Ето така на гърцитѣ бѣ оставенъ цѣлия Разлогъ, за да се яватъ отъ тамъ презъ Предѣля срещу Джумая.

Турция. Нашитѣ части напуснаха гр. Одринъ презъ изтеклата нощь и зараньта турцитѣ заеха града, за който петь месеца по-рано бѣхме дали повече отъ десеть хиляди убити и ранени при обсадата и при щурма на крѣпостьта. Така турцитѣ си възвърнаха цѣла източна Тракия почти безъ да пукне пушка. Съ падането на Одринъ отново въ турски ржце връзката съ западна Тракия между Марица и р. Струма се прекжсваше. Турцитѣ не минаха на дѣсния брѣгъ на р. Марица по цѣлото ѝ протяжение на югъ отъ Одринъ, обаче, положението на нашето чиновничество и населението въ западна Тракия ставаше тежко. И затова нашитѣ гарнизони отъ тоя край, безъ да ги безпокоятъ нито гърцитѣ, нито турцитѣ, почватъ да се оттеглятъ къмъ Гюмюрджина.

10 юлий.

Ромжния спира настжплението на своитѣ корпуси. Конната дивизия остава въ Саранци, а разездитѣ ѝ до Враждебна на 5 клм. източно отъ столицата на България.

Действията при Видинъ. Началникътъ на Тимошкитѣ сръбски войски оставилъ 1 полкъ и 1 батарея при Бѣлоградчикъ, а съ останалитѣ сили се насочилъ срещу Видинъ. Гарнизонътъ на крѣпостьта е заелъ позициитѣ си и още презъ деня установилъ появата на неприятелски сили почти по цѣлия западенъ фронтъ.

Щабъ на 1-а армия достига въ София. $^{1}/_{9}$ бригада се превозва отъ Своге за Баня-Костенецъ, за да бжде насочена за Самоковъ. *3-а армия* съ дѣсната си група срещу Пиротъ взима мѣрки да защити фланга си срещу ромжнитѣ, като насочва часть отъ силитѣ си къмъ Комщица, а съ лѣвата си група, 5-а дивизия, се приближава до Панджинъ-гробъ и Букова-глава и води артилерийска престрелка. Надвечерь е следвало да се поведе атака, обаче, $^{2}/_{6}$ бригада бѣ останала назадъ и атаката се отложила за следния день. Шумад. див.

НАРОДНА
БИБЛИОТЕКА
СКОПИЕ

и скоро нашата тукъ батарея бива заставена да замълчи. Неприятелската пехота настжпила срещу Руйенъ и срещу източния склонъ на к. 1,490. Боятъ едва почваше да се развива, но нашитѣ части отъ върха, безъ да иматъ сериозни загуби, почнали да отстжпватъ. 16-и п. ималъ всичко 21 убити и ранени и заедно съ 28 - а допълн. дружина почналъ първи да отстжпва. Това се последва и отъ 68 - и п. Частитѣ спрѣли и заели позиция на скалистия върхъ Куматиница и кота 850, дето пристигналъ и 41-и п. и 2 дружини отъ 25-и п. Тоя бой, който на противника не костува почти никакви загуби, както и въобще нестойкостьта на частитѣ, чертаятъ нѣкаква невидима сила на събитията, която господствува върху духа на борцитѣ и насочва тѣхнитѣ действия. Въ участъка на $^{2}/_{8}$ бригада по лѣвия брѣгъ на Струма нѣма действия.

11-а дивизия въ отстжплението си отъ Разлога съ 57 - и п. и артилерията достига близо до Пашови - колиби на старата турско-българска граница, а съ 55-и п. до кота 900 с.-и. отъ Якоруда. Ето така на гърцитѣ бѣ оставенъ цѣлия Разлогъ, за да се яватъ отъ тамъ презъ Предѣля срещу Джумая.

Турция. Нашитѣ части напуснаха гр. Одринъ презъ изтеклата нощь и зараньта турцитѣ заеха града, за който петь месеца по-рано бѣхме дали повече отъ десеть хиляди убити и ранени при обсадата и при щурма на крѣпостьта. Така турцитѣ си възвърнаха цѣла източна Тракия почти безъ да пукне пушка. Съ падането на Одринъ отново въ турски ржце връзката съ западна Тракия между Марица и р. Струма се прекжсваше. Турцитѣ не минаха на дѣсния брѣгъ на р. Марица по цѣлото й протяжение на югъ отъ Одринъ, обаче, положението на нашето чиновничество и населението въ западна Тракия ставаше тежко. И затова нашитѣ гарнизони отъ тоя край, безъ да ги безпокоятъ нито гърцитѣ, нито турцитѣ, почватъ да се оттеглятъ къмъ Гюмюрджина.

10 юлий.

Ромжния спира настжплението на своитѣ корпуси. Конната дивизия остава въ Саранци, а разездитѣ й до Враждебна на 5 клм. източно отъ столицата на България.

Действията при Видинъ. Началникътъ на Тимошкитѣ сръбски войски оставилъ 1 полкъ и 1 батарея при Бѣлоградчикъ, а останалитѣ сили се насочилъ срещу Видинъ. Гарнизонътъ на крѣпостьта е заелъ позициитѣ си и още презъ деня установилъ появата на неприятелски сили почти по цѣлия западенъ фронтъ.

Щабъ на 1-а армия достига въ София. $^{1}/_{9}$ бригада се превозва отъ Своге за Баня-Костенецъ, за да бжде насочена за Самоковъ. *3-а армия* съ дѣсната си група срещу Пиротъ взима мѣрки да защити фланга си срещу ромжнитѣ, като насочва часть отъ силитѣ си къмъ Комщица, а съ лѣвата си група, 5-а дивизия, се приближава до Панджинъ-гробъ и Букова-глава и води артилерийска престрелка. Надвечерь е следвало да се поведе атака, обаче, $^{2}/_{8}$ бригада бѣ останала назадъ и атаката се отложила за следния день. Шумад. див.

НАРОДНА
БИБЛИОТЕКА
СКОПИЕ

II позивъ е била силно разстроена и, както ще видимъ, следния день ще отстжпи на западъ на Чемерна. Загуби $^1/_5$ бригада има 9, а 38-и полкъ 2 ранени. *5-а армия* изпраща 2 дружини отъ 65-и полкъ въ помощь на 4-а армия. Иначе по позицията й има слаби престрелки. Дѣсния флангъ на *4-а армия* въ участъка на 8-а дивизия и М.-О опълчение има пълно затишие. Успехътъ, постигнатъ миналия день, не се развива, защото, както ще видимъ, презъ деня отново бѣха направени разпореждания по армиитѣ за едно евентуално оттегляне на Коньова планина.

Боятъ на Баня-чука — Гърляно. Срещу позицията на $^2/_4$ бригада, 7-а дивизия и $^3/_2$ бригада Моравскитѣ дивизии I и II позивъ презъ деня развиха настжпателни действия така, както това бѣха сторили миналия день другитѣ сърбски части срещу Говедарникъ. Артилерийскиятъ огънь почна оща въ 4 ч. пр. пл. и въ 8 ч. вече сърбитѣ бѣха доближили на нѣкои мѣста отъ позицията на 800—1000 крачки. Опитътъ имъ да поведатъ въ 10 ч. едча атака срещу 22-и полкъ биде спрѣнъ още въ началото. Въ дѣсно, обаче, натискътъ на сърбитѣ срещу 8-и полкъ ставаше все повече и повече силенъ и упоритъ. Тукъ на помощь се притекоха 4 роти отъ 22-и полкъ, а така сжщо и пристигащитѣ подържки на 7-а дивизия. Неприятельтъ скоро тукъ биде отбитъ, обаче, неговитѣ усилия следъ това се насочватъ въ лѣво и дѣсно срещу 31-и, 22-и и 13-и полкове. Борбата е ожесточена. Сърбската артилерия обстрелва нашитѣ позиции съ ураганенъ огънь. Отъ 5 ч. 30 м. до 7 часа боятъ е въ най-силния си разгаръ. Разколебани войници се виждатъ да отстжпватъ на доста мѣста. Но личниятъ примѣръ на началницитѣ, които твърдо стоятъ на мѣстата си при своитѣ части, използването на музикитѣ, общото „ура“ спасява положението. Неприятельтъ успѣ да задържи само една висота въ свои ржце, срещу която до вечерьта се направи отъ наша страна опитъ да се възвърне, но не се успѣ. Загубитѣ на частитѣ бѣха доста значителни и въ изложението за боя на следния день ще дадемъ общитѣ цифри за убититѣ и раненитѣ презъ тия два дена. Въ участъка на $^3/_2$ бригада, която въ 4 ч. сл. пл. бѣ подложенъ на най-силенъ ураганенъ огънь, 39-и полкъ има 284 убити и ранени и 300 безвесть пропаднали. Тоя полкъ не издържа и се оттегли къмъ Търсино. По-въ лѣво въ участъцитѣ на съседнитѣ $^1|_3$ и $^1/_2$ бригада, началникътъ на 2-а дивизия проектиралъ да предприеме настжпление по посока на Митрошинци, Пехчево съ цель да засѣгне тила на гърцитѣ тукъ, обаче, сериозностьта на боя въ участъка на 7-а дивизия заставило да се отложи тоя проектъ. При Занога неприятелската артилерия обстрелвала в. 1490, заета отъ 6-а дивизия; при Беязъ-тепе 3 др. и 1 пл. бат. гърци настжпили къмъ Разловци, а 1 др. 1 карт. рота сторили сжщото по източния склонъ срещу Панчарево. Тия гръцки части къмъ 6 ч. сл. пл. завързали престрелка съ изпратенитѣ срещу тѣхъ отъ нашитѣ позиции рекогносцировачни отряди, но повече действия не се развили. При 6-а дивизая е имало слаби действия. 36-и полкъ на 9, 10 и 11. VII. има 33 убити и ранени.

Боятъ при Руйенъ. За да се върне обратно в. Руйенъ бѣха сътрѣдоточени при Коматинница, освенъ 16-и и 25-и, още и 41-и и 42-и

II позивъ е била силно разстроена и, както ще видимъ, следния день ще отстжпи на западъ на Чемерна. Загуби $^{1}/_{5}$ бригада има 9, а 38-и полкъ 2 ранени. *5-а армия* изпраща 2 дружини отъ 65-и полкъ въ помощь на 4-а армия. Иначе по позицията ѝ има слаби престрелки. Дѣсния флангъ на *4-а армия* въ участъка на 8-а дивизия и М.-О опълчение има пълно затишие. Успехътъ, постигнатъ миналия день, не се развива, защото, както ще видимъ, презъ деня отново бѣха направени разпореждания по армиитѣ за едно евентуално оттегляне на Коньова планина.

Боятъ на Баня-чука — Гърляно. Срещу позицията на $^{2}/_{4}$ бригада, 7-а дивизия и $^{3}/_{2}$ бригада Моравскитѣ дивизии I и II позивъ презъ деня развиха настжпателни действия така, както това бѣха сторили миналия день другитѣ сърбски части срещу Говедарникъ. Артилерийскиятъ огънь почна оща въ 4 ч. пр. пл. и въ 8 ч. вече сърбитѣ бѣха доближили на нѣкои мѣста отъ позицията на 800—1000 крачки. Опитътъ имъ да поведатъ въ 10 ч. една атака срещу 22-и полкъ биде спрѣнъ още въ началото. Въ дѣсно, обаче, натискътъ на сърбитѣ срещу 8-и полкъ ставаше все повече и повече силенъ и упоритъ. Тукъ на помощь се притекоха 4 роти отъ 22-и полкъ, а така сжщо и пристигащитѣ подържки на 7-а дивизия. Неприятельтъ скоро тукъ биде отбитъ, обаче, неговитѣ усилия следъ това се насочватъ въ лѣво и дѣсно срещу 31-и, 22-и и 13-и полкове. Борбата е ожесточена. Сърбската артилерия обстрелва нашитѣ позиции съ ураганенъ огънь. Отъ 5 ч. 30 м. до 7 часа боятъ е въ най-силния си разгаръ. Разколебани войници се виждатъ да отстжпватъ на доста мѣста. Но личниятъ примѣръ на началницитѣ, които твърдо стоятъ на мѣстата си при своитѣ части, използването на музикитѣ, общото „ура" спасява положението. Неприятельтъ успѣ да задържи само една висота въ свои ржце, срещу която до вечерьта се направи отъ наша страна опитъ да се възвърне, но не се успѣ. Загубитѣ на частитѣ бѣха доста значителни и въ изложението за боя на следния день ще дадемъ общитѣ цифри за убититѣ и раненитѣ презъ тия два дена. Въ участъка на $^{3}/_{2}$ бригада, която въ 4 ч. сл. пл. бѣ подложенъ на най-силенъ ураганенъ огънь, 39-и полкъ има 284 убити и ранени и 300 безвесть пропаднали. Тоя полкъ не издържа и се оттегли къмъ Търсино. По-въ лѣво въ участъцитѣ на съседнитѣ $^{1}/_{8}$ и $^{1}/_{2}$ бригада, началникътъ на 2-а дивизия проектиралъ да предприеме настжпление по посока на Митрошинци, Пехчево съ цель да засѣгне тила на гърцитѣ тукъ, обаче, сериозностьта на боя въ участъка на 7-а дивизия заставило да се отложи тоя проектъ. При Занога неприятелската артилерия обстрелвала в. 1490, заета отъ 6-а дивизия; при Беязъ-тепе 3 др. и 1 пл. бат. гърци настжпили къмъ Разловци, а 1 др. 1 карт. рота сторили сжщото по източния склонъ срещу Панчарево. Тия гръцки части къмъ 6 ч. сл. пл. завързали престрелка съ изпратенитѣ срещу тѣхъ отъ нашитѣ позиции рекогносцировачни отряди, но повече действия не се развили. При 6-а дивизая е имало слаби действия. 36-и полкъ на 9, 10 и 11. VII. има 33 убити и ранени.

Боятъ при Руйенъ. За да се върне обратно в. Руйенъ бѣха съсрѣдоточени при Коматиница, освенъ 16-и и 25-и, още и 41-и и 42-и полкове, съ които се е проектирало да се произведе нощна атака и завладѣе обратно върха. Тая операция не се състояла, защото било установено, че неприятельтъ тукъ билъ съсрѣдоточилъ значително сили. Гърцитѣ настжпили къмъ 10 часа срещу $^3/_{10}$ и $^2/_3$ бригади и въ 11 ч. почналъ артил. огънь. Едновременно съ това неприятельтъ почналъ въ междината на 6-а дивизия да обхваща дѣсния флангъ, срещу които действия, изглежда, като-че ли съседната тая дивизия не е оказала никакво съдействие. Къмъ пладне 4-а дружина отъ 25-и полкъ не издържала и отстжпила; сжщото станало и съ 2-а дружина въ 2 ч. 30 м., а това повлѣкло цѣлятъ участъкъ въ 5 ч., като оставилъ единъ ариергардъ на в. Видренъ (к. 1050), да се оттегли на линията на в. Лѣшка, мах. Дубочица, в. Краставъ, мах. Мощанци ю.-з. отъ Джумая. 16-и полкъ има 15, 55-и п. — 55, 41-и и 42-и п. — 138 убити и ранени. По останалия фронтъ на 2-а армия нѣма никакви действия. 11-а дивизия е на старата граница между Лжджене и Якоруда. 59-и нейнъ полкъ заелъ позиция при Хаџове Предѣль. Главната квартира съсрѣдоточава вниманието си да подкрѣпи съ свежи части 2-а армия и да съсрѣдоточи частитѣ отъ 9-а дивизия при Самоковъ, като поема сама да ржководи действията на 11-а дивизия и Самоковския отрядъ, но на следния день пакъ възлага ржководенето на командующия 2-а армия.

Новъ проектъ за отстжплевие. На 9 срещу 10 юлий следъ полунощь главната наша квартира ,вижда се преди още да бѣ си дала ясна смѣтка за действията презъ деня, съобщава до командующи армиитѣ следното:

> При общото положение на армиитѣ, едно отстжпление отъ сегашнитѣ ни позиции се налага. Цельта ни ще бжде да се приберемъ на позицията Дупница, Кадинъ-мостъ, Конево, Тръкляно. За това Н. В. заповѣда още днесъ да си очистите пжтищата на отстжпление отъ обозитѣ и др. препятствия (каква дребнава работа! Б. авт.), та нощесъ да може отстжплението да се извърши въ редъ. Да се пази редъ и спокойствие въ тила, които сж тъй необходими въ такива трудни времена (Интересно ... Б. авт.). Ще получите особена директива за реда на отстжплението.

Размахването на тоя призракъ—отстжплението — чертае твърде голѣмитѣ грѣшки на командуването и на щаба му. Горната заповѣдь, годна да бжде казана отъ единъ ротенъ командиръ на войницитѣ му, е атестатъ и за методитѣ на работата на главния щабъ и за пълното му пренебрежение на всѣко психологично и командно съображение. Тая заповѣдь повече или по-малко обработена презъ деня се предаде до всички по-долни началници и, рабира се, дѣлото отъ това не само не спечели, но изгуби неизмѣримо много. Да! Да водишъ война не е лека работа. Военното изкуство не е само въпросъ за движение на маси и снаряди. То е дѣло преди всичко на сърцето и гения. *И за да командувашъ трѣбва, да имашъ и сърце и гений.*

Турция. При Мустафа паша турцитѣ настжпватъ съ 3 полка и отхвърлятъ нашитѣ части на старата турско-българска граница. Предъ нашитѣ слаби части отстжпватъ нескончаеми кервани отъ бѣжанци, а задъ тѣхъ селата имъ оставатъ плячка на разяренитѣ турци и на пламъцитѣ . . . Мѣстнитѣ войводи устрояватъ тукъ тамъ защитата полкове, съ които се е проектирало да се произведе нощна атака и завладѣе обратно върха. Тая операция не се състояла, защото било установено, че неприятельтъ тукъ билъ съсрѣдоточилъ значително сили. Гърцитѣ настжпили къмъ 10 часа срещу $^{1}|_{10}$ и $^{3}|_{8}$ бригади и въ 11 ч. почналъ артил. огънь. Едновремренно съ това неприятельтъ почналъ въ междината на 6-а дивизия да обхваща дѣсния флангъ, срещу които действия, изглежда, като-че ли съседната тая дивизия не е оказала никакво съдействие. Къмъ пладне 4-а дружина отъ 25-и полкъ не издържала и отстжпила; сжщото станало и съ 2-а дружина въ 2 ч. 30 м., а това повлѣкло цѣлятъ участъкъ въ 5 ч., като оставилъ единъ ариергардъ на в. Видренъ (к. 1050), да се оттегли на линията на в. Лѣшка, мах. Дубочица, в. Краставъ, мах. Мошанци ю.-з. отъ Джумая. 16-и полкъ има 15, 55-и п. — 55, 41-и и 42-и п. — 138 убити и ранени. По останалия фронтъ на 2-а армия нѣма никакви действия. 11-а дивизия е на старата граница между Лжджене и Якоруда. 59-и нейнъ полкъ заелъ позиция при Ханове Предѣль. Главната квартира съсрѣдоточава вниманието си да подкрѣпи съ свежи части 2-а армия и да съсрѣдоточи частитѣ отъ 9-а дивизия при Самоковъ, като поема сама да ржководи действията на 11-а дивизия и Самоковския отрядъ, но на следния день пакъ възлага ржководенето на командующия 2-а армия.

Новъ проектъ за отстжпление. На 9 срещу 10 юлий следъ полунощь главната наша квартира ,вижда се преди още да бѣ си дала ясна смѣтка за действията презъ деня, съобщава до командующи армиитѣ следното:

> При общото положение на армиитѣ, едно отстжпление отъ сегашнитѣ ни позиции се налага. Цельта ни ще бжде да се приберемъ на позицията Дупница, Кадиинъ-мостъ, Конево, Тръкляно. За това Н. В. заповѣда още днесъ да си очистите пжтищата на отстжпление отъ обозитѣ и др. препятствия (каква дребнава работа! Б. авт.), та нощесъ да може отстжплението да се извърши въ редъ. Да се пази редъ и спокойствие въ тила, които сж тъй необходими въ такива трудни времена (Интересно . . . Б. авт.). Ще получите особена директива за реда на отстжплението.

Размахването на тоя призракъ—отстжплението — чертае твърде голѣмитѣ грѣшки на командуването и на щаба му. Горната заповѣдь, годна да бжде казана отъ единъ ротенъ командиръ на войницитѣ му, е атестатъ и за методитѣ на работата на главния щабъ и за пълното му пренебрежение на всѣко психологично и командно съображение. Тая заповѣдь повече или по-малко обработена презъ деня се предаде до всички по-долни началници и, рабира се, дѣлото отъ това не само не спечели, но изгуби неизмѣримо много. Да! Да водишъ война не е лека работа. Военното изкуство не е само въпросъ за движение на маси и снаряди. То е дѣло преди всичко на сърцето и гения. *И за да командувашъ трѣбва, да имашъ и сърце и гений.*

Турция. При Мустафа паша турцитѣ настжпватъ съ 3 полка и отхвърлятъ нашитѣ части на старата турско-българска граница. Предъ нашитѣ слаби части отстжпватъ нескончаеми кервани отъ бѣжанци, а задъ тѣхъ селата имъ оставатъ плячка на разяренитѣ турци и на пламъцитѣ . . . Мѣстнитѣ войводи устрояватъ тукъ тамъ защитата на населението и селата съ чети, но това не е било надлежно организирано и то е могло да се мисли само за селата отъ дѣсния брѣгъ на Марица. Въ това отношение въ Демотишко особени грижи е положилъ стария войвода Коста Христовъ Хасърджията.

11 юлий.

Ромѫнитѣ оставатъ съ разездитѣ си при Враждебна. Пехотни части отъ 4-и корпусъ заематъ Етрополе.

Дѣйствията при Видинъ. Сърбитѣ заематъ с. Видболъ и се приближаватъ до крѣпостьта.

Щабътъ на 1-а армия остава въ София. $^{1}/_{5}$ бригада се стоваря на Баня-Костенецъ.

Боятъ на Вукова-глава и Панджинъ-гробъ. $^{2}|_{5}$ бригада още сутриньта се доближи на 1000 крачки отъ неприятелската позиция, безъ да бѫде обезпокоена отъ неприятеля, но слѣдъ това тукъ се завърза една упорита борба, която всѣки часъ ставала повече кръвопролитна. Отрядътъ, който следваше да свързва $^{2}/_{5}$ съ $^{1}/_{5}$ бригади, сѫщо настѫпвайки упорито, достигна до 1,000 кр. отъ Панджинъ-гробъ а обходната колона, състояща се отъ 4-а др. отъ 2-и п., заела в. 771 и почнала да застрашава фланга на неприятеля. $^{1}|_{5}$ бригада на пладне сѫщо настѫпила, но когато се доближила на 1400 кр. била спрѣна отъ неприятеля, който развилъ силенъ пехотенъ и картеченъ огънь. Боятъ по цѣлиятъ фронтъ на 5-а дивизия и придаденитѣ й части отъ пладне до 4·30 ч. се води съ усилена пехотна и артилерийска стрелба на прекѫсване. Следъ това до 8 ч. действията сѫ били по-слаби и къмъ тоя часъ сърбитѣ открили усилена пушечна и картечна стрелба и произвѣли редъ контъратаки, за да прикриятъ отстѫплението си. Презъ нощьта Шумад. див. II позивъ силно разстроена, получила заповѣдь отъ върховната команда да се оттегли на в. Чемерникъ, като остави единъ заслонъ за запазване лѣвия си флангъ на Грамада. $^{1}/_{5}$ бригада има 136, 38-и п. —56 убити и ранени. Загубитѣ на $^{2}/_{5}$ бригада сѫ по-значителни. $^{3}/_{1}$ артил. отд. изстреляло 565 снаряди.

Боятъ при Баня-чука—Гърляно. Втори день. На фронта на 5-а и на дѣсния флангъ на 4-а армии деньтъ мина съ слаби престрелки. По-нагоре, обаче, сърбитѣ и презъ тоя день продължиха своитѣ атаки на Баня-чука и Гърляно. Лѣвофланговитѣ части на М.-О. опълчение, 1 пл. не с. с. и $^{1}/_{2}$ пл. с. с. батареи, съдействуваха съ огъня си на $^{2}|_{4}$ бригада на Баня-чука, а 2 дружини отъ 24-и п. настѫпиха отъ участъка на опълчението срещу фланга и тила на сърбитѣ, които бѣха заели Църни-камень. Боятъ въ участъка на $^{2}|_{4}$ бригада и 7-а дивизия тоя день бѣше упоритъ. Тукъ действуваха Моравскитѣ дивизии I и II позивъ и боятъ почна още въ 2·30 ч. пр. пл. съ една наша контъратака за обратно заемане височината, която дружината отъ 28-и п. бѣ изгубила миналия день. Въ контъратаката участвуваха самата тая дружина и по една рота отъ 21-и и 22-и полкове. Тая атака не даде резултати, защото бѣ открита отъ неприна населението и селата съ чети, но това не е било надлежно организирано и то е могло да се мисли само за селата отъ дѣсния брѣгъ на Марица. Въ това отношение въ Демотишко особени грижи е положилъ старня войвода Коста Христовъ Хасърджията.

11 юлий.

Ромжнитѣ оставатъ съ разездитѣ си при Враждебна. Пехотни части отъ 4-и корпусъ заематъ Етрополе.

Действията при Видинъ. Сърбитѣ заематъ с. Видболъ и се приближаватъ до крѣпостьта.

Щабътъ на 1-а армия остава въ София. $^{1}/_{6}$ бригада се стоваря на Баня-Костенецъ.

Боятъ на Вукова-глава и Панджинъ-гробъ. $^{2}|_{5}$ бригада още сутриньта се доближи на 1000 крачки отъ неприятелската позиция, безъ да бжде обезпокоена отъ неприятеля, но слѣдъ това тукъ се завърза една упорита борба, която всѣки часъ ставала повече кръвопролитна. Отрядътъ, който следваше да свързва $^{2}/_{5}$ съ $^{1}/_{5}$ бригади, сжщо настжпвайки упорито, достигна до 1,000 кр. отъ Панджинъ-гробъ а обходната колона, състояща се отъ 4-а др. отъ 2-и п., заела в. 771 и почнала да застрашава фланга на неприятеля. $^{1}|_{5}$ бригада на пладне сжщо настжпила, но когато се доближила на 1400 кр. била спрѣна отъ неприятеля, който развилъ силенъ пехотенъ и картеченъ огънь. Боятъ по цѣлиятъ фронтъ на 5-а дивизия ч придаденитѣ й части отъ пладне до 4·30 ч. се води съ усилена пехотна и артилерийска стрелба на прекжсване. Следъ това до 8 ч. действията сж били по-слаби и къмъ тоя часъ сърбитѣ открили усилена пушечна и картечна стрелба и произвѣли редъ контъратаки, за да прикриятъ отстжплението си. Презъ нощьта Шумад. див. II позивъ силно разстроена, получила заповѣдь отъ върховната команда да се оттегли на в. Чемерникъ, като остави единъ заслонъ за запазване лѣвия си флангъ на Грамада. $^{1}/_{5}$ бригада има 136, 38-и п. —56 убити и ранени. Загубитѣ на $^{2}/_{5}$ бригада сж по-значителни. $^{3}/_{1}$ артил. отд. изстреляло 565 снаряди.

Боятъ при Баня-чука—Гърляно. Втори день. На фронта на 5-а и на дѣсния флангъ на 4-а армии деньтъ мина съ слаби престрелки. По-наюгъ, обаче, сърбитѣ и презъ тоя день продължиха своитѣ атаки на Баня-чука и Гърляно. Лѣвофланговитѣ части на М.-О. опълчение, 1 пл. не с. с. и $^{1}/_{2}$ пл. с. с. батареи, съдействуваха съ огъня си на $^{2}|_{4}$ бригада на Баня-чука, а 2 дружини отъ 24-и п. настжпиха отъ участъка на опълчението срещу фланга и тила на сърбитѣ, които бѣха заели Църни-камень. Боятъ въ участъка на $^{2}|_{4}$ бригада и 7-а дивизия тоя день бѣше упоритъ. Тукъ действуваха Моравскитѣ дивизии I и II позивъ и боятъ почна още въ 2·30 ч.пр.пл. съ една наша контъратака за обратно заемане височата, която дружината отъ 28-и п. бѣ изгубила миналия день. Въ контъратаката участвуваха самата тая дружина и по една рота отъ 21-и и 22-и полкове. Тая атака не даде резултати, защото бѣ открита отъ неприятеля. На разсъмване огъньтъ се разшири по цѣлата позиция, като въ борбата взе участие и артилерията. До 11 ч. се води рѣдка престрелка и сърбитѣ се окопаваха на мѣстата, до които бѣха дошли. Обаче, къмъ пладне позициитѣ на 31-и и 8-и полкове отъ дветѣ страни на шосето за Кочане бѣха подложени на най-силенъ барабаненъ огънь. Позицията на 31-и п. бѣ засипана съ снаряди. Частитѣ дълго време устояваха на тоя огънь, който сега ние наричаме барабененъ, обаче, не следъ много голѣмитѣ загуби почнаха да разколебаватъ духа на отбраната. Роти отъ 31-и п. почнаха да се оттеглятъ последвани отъ съседни роти отъ 8-и п. Настѫпва тежъкъ часъ. Петь наши батареи сърѣдоточаватъ тукъ огъня си, за да преградятъ настѫплението на неприятеля. Тукъ сѫщо се хвърлятъ разполагаемитѣ резерви и економисани сили отъ дѣсния флангъ още отъ миналия день. Самиятъ бригаденъ командиръ, полк. Енчевъ, съ нѣколко роти отъ 50-и п. се понася напредъ и повлича отстѫпващитѣ, за да се контъратакува врага. Нашата контъратака и нашиятъ опустошителенъ артил. огънь изненадаха сърбитѣ и последнитѣ се повърнаха въ бѣгъ. 31-и п. зае мѣстото си, освенъ една малка висота. Последователното пристигане на подържки отзадъ, огъньтъ на нашата артилерия и успехътъ подигнаха духа до високи размѣри. Боятъ бѣше спечеленъ и позицията запазена. Загубитѣ за частитѣ на Баня-чука и Гърляно отъ 4 до 11 юлий сѫ въ убити и ранени 8-и полкъ — 755 души, 31-и п. —1018, 22-и п.—559, 26-и п.—303, 13-и п. — 124, 21-и п. — 322, 50-и п.—119, 7-и арт. п. — 38, 8-и не с.с. п. — 7, 1-о отд. отъ 2-и арт. п.—21, $^{3}/_{8}$ арт. отдѣл.—13, 27-и п.—4, 28-и п. — 28, 39-и п. —292, 40-и п.—80, $^{3}|_{3}$ артил. отдѣл. — 9, $^{4}/_{2}$ пл. бат. — 5, 11-и п. —74, 49-и п.—64, 51-и п.—193, $^{2}|_{2}$ пл. бат. — 4. Загубитѣ въ безвесть пропаднали общо за всички тия части възлизатъ на 2,159 души. $^{3}|_{8}$ арт. отд. изстрелва 1031 снаряди.

2-а дивизия минава деня съ слаби престрелки и рекогносцировачни действия. 9-и полкъ съ 2 пл. орждия е насоченъ да удари въ флангъ и тилъ гърцитѣ, които действуватъ срещу $^{1}/_{3}$ бригада, но поради развиващия се тежъкъ бой при 7-а дивизия бива задържанъ при в. Чавка. На Беязъ-тепе остава само 3-а гърцка дивизия а 4-а и 10-а се държатъ да действуватъ къмъ Руйенъ. *6-а дивизия* е била атакувана въ центъра, но неприятельтъ билъ отбитъ отъ огъня на нашитѣ три батареи, които били на к. 1490. Една дружина отъ 15-и п. 2 роти отъ 35-и п. контъратакували въ 5 ч. сл. пл., за да си възвърнатъ изгубенитѣ миналия день предни пунктове. До 8 ч. действията се развили съ успехъ. 5-а бат. отъ 3 пл. арт. полкъ изстреляли 215 снаряди. За връзка между $^{2}/_{6}$ и $^{1}|_{10}$ бригади е била назначена отъ началника на дѣсния участъкъ на 3-а дивизия, полковникъ Атанасовъ, четата на Хр. Чернопѣевъ. $^{2}|_{6}$ бригада презъ днитѣ отъ 11 до 14 юлий е имала 569 убити и ранени. 36-и п. само на 9 до 11 юлий има 33 убити и ранени. ***Щабътъ на 4-а армия*** презъ деня предупредява подчиненитѣ началници за евентуалното отстѫпление, за което говорихме въ хрониката за миналия день.

2-а армия презъ деня действия нѣма. Въ Джумая почватъ да пристигатъ подкрѣпления, идящи отъ 1-а армия. Гърцитѣ съ предятеля. На разсъмване огъньтъ се разшири по цѣлата позиция, като въ борбата взе участие и артилерията. До 11 ч. се води рѣдка престрелка и сърбитѣ се окопаваха на мѣстата, до които бѣха дошли. Обаче, къмъ пладне позициитѣ на 31-и и 8-и полкове отъ двѣтѣ страни на шосето за Кочане бѣха подложени на най-силенъ барабаненъ огънь. Позицията на 31-и п. бѣ засипана съ снаряди. Частитѣ дълго време устояваха на тоя огънь, който сега ние наричаме барабененъ, обаче, не следъ много голѣмитѣ загуби почнаха да разколебаватъ духа на отбраната. Роти отъ 31-и п. почнаха да се оттеглятъ последвани отъ съседни роти отъ 8-и п. Настѫпва тежъкъ часъ. Петь наши батареи съсрѣдоточаватъ тукъ огъня си, за да преградятъ настѫплението на неприятеля. Тукъ сѫщо се хвърлятъ разполагаемитѣ резерви и економисани сили отъ дѣсния флангъ още отъ миналия день. Самиятъ бригаденъ командиръ, полк. Енчевъ, съ нѣколко роти отъ 50-и п. се понася напредъ и повлича отстѫпващитѣ, за да се контъратакува врага. Нашата контъратака и нашиятъ опустошителенъ артил. огънь изненадаха сърбитѣ и последнитѣ се повърнаха въ бѣгъ. 31-и п. зае мѣстото си, освенъ една малка висота. Последователното пристигане на подържки отзадъ, огъньтъ на нашата артилерия и успехътъ подигнаха духа до високи размѣри. Боятъ бѣше спечеленъ и позицията запазена. Загубитѣ за частитѣ на Баня-чука и Гърляно отъ 4 до 11 юлий сѫ въ убити и ранени 8-и полкъ — 755 души, 31-и п. —1018, 22-и п.—559, 26-и п.—303, 13-и п. — 124, 21-и п. — 322, 50-и п.—119, 7-и арт. п. — 38, 8-и не с.с. п. — 7, 1-о отд. отъ 2-и арт. п.—21, $^{3}/_{8}$ арт. отдѣл.—13, 27-и п.—4, 28-и п. — 28, 39-и п. —292, 40-и п.—80, $^{3}|_{3}$ артил. отдѣл. — 9, $^{4}/_{2}$ пл. бат. — 5, 11-и п. —74, 49-и п.—64, 51-и п.—193, $^{2}|_{2}$ пл. бат. — 4. Загубитѣ въ безвесть пропаднали общо за всички тия части възлизатъ на 2,159 души. $^{3}|_{8}$ арт. отд. изстрелва 1031 снаряди.

2-а дивизия минава деня съ слаби престрелки и рекогносцировачни действия. 9-и полкъ съ 2 пл. орѫдия е насоченъ да удари въ флангъ и тилъ гърцитѣ, които действуватъ срещу $^{1}/_{3}$ бригада, но поради развиващия се тежъкъ бой при 7-а дивизия бива задържанъ при в. Чавка. На Беязъ-тепе остава само 3-а гърцка дивизия а 4-а и 10-а се държатъ да действуватъ къмъ Руйенъ. *6-а дивизия* е била атакувана въ центъра, но неприятельтъ билъ отбитъ отъ огъня на нашитѣ три батареи, които били на к. 1490. Една дружина отъ 15-и п. 2 роти отъ 35-и п. контъратакували въ 5 ч. сл. пл., за да си възвърнатъ изгубенитѣ миналия день предни пунктове. До 8 ч. действията се развили съ успехъ. 5-а бат. отъ 3 пл. арт. полкъ изстреляли 215 снаряди. За връзка между $^{2}/_{6}$ и $^{1}|_{10}$ бригади е била назначена отъ началника на дѣсния участъкъ на 3-а дивизия, полковникъ Атанасовъ, четата на Хр. Чернопѣевъ. $^{2}|_{6}$ бригада презъ днитѣ отъ 11 до 14 юлий е имала 569 убити и ранени. 36-и п. само на 9 до 11 юлий има 33 убити и ранени. *Щабътъ на 4-а армия* презъ деня предупредява подчиненитѣ началници за евентуалното отстѫпление, за което говорихме въ хрониката за миналия день.

2-а армия презъ деня действия нѣма. Въ Джумая почватъ да пристигатъ подкрѣпления, идящи отъ 1-а армия. Гърцитѣ съ преднитѣ си части заематъ изхода на Кресненското дефиле и осигуряватъ позицията за излизане на главнитѣ сили. Едновременно съ това 4-а и 10-а гръцка дивизии се съсрѣдоточаватъ на Руйенъ, а 7-а дивизия отъ Разлога настжпва за Прѣдѣлъ по посока на Градево. Така, ясно се виждатъ усилията на гръцкото командуване да разполага на следния день съсрѣдоточени сили на фланговетѣ на главната армия, която има задача да нанася ударитѣ върху живата сила на противника си. *11-а дивизия* остава на границата между Лжджене и Якоруда.

Турцитѣ оставатъ съ преднитѣ си части срещу Любимецъ, а въ Одринъ почватъ да пристигатъ главнитѣ имъ сили. Нашитѣ административни и военни власти и войски напущатъ Гюмюрджина. Началникътъ на Дедеагачския гарнизонъ заповѣдва да се изгорятъ складоветѣ въ тоя градъ. И почватъ и въ западна Тракия голѣмитѣ злощастия за българското племе...

12 юлий.

Ромжнитѣ заематъ Златица.

Обложението на Видинъ се извършва отъ 21 сръбски дружини съ 54 орждия по линията отъ Дунава при Видболъ, кота 165, Бѣларада, Гърци, Чороколина, Дунава. Нашитѣ сили въ крѣпостьта се състоятъ отъ 3000 опълченци и 1200 души войници, артилерия: 2 пл., 8 куполни, 6 отъ 24 фунта, 4 отъ 6 дюйма, 26 медни отъ 9 фунта и 6 отъ $7^{1}/_{2}$ см. не с.с. Началникъ на крѣпостьта бѣше генералъ Мариновъ, неговъ началникъ на щаба капитанъ Стрезовъ.

3-а армия е загрижена за дѣсния си флангъ. Разпоредено е парковетѣ й да се оттеглятъ на Сливница. 5-а дивизия съ $^{1}/_{5}$ бригада зае Букова-глава, а съ $^{2}/_{5}$—Панджинъ-гробъ и въ 3 колони мина границата по следитѣ на Шумад. див. I позивъ, като достигна до в. Стрешеръ, Вели-камъкъ и Иванова-ливада. Неприятельтъ бѣ отстжпилъ съ по 1 полкъ и 1 батарея на Кушлинъ-гробъ и Станина-ливада и съ 5 друж. и 1 батарея на Бѣла-вода. За запазване фланга откъмъ Трънъ имало 3 др. съ 3 орждия на позиция при Грамада и М.-Брѣгъ; предъ Сурдулица — 1 др. III позивъ. Презъ деня сърбитѣ заели Дъсченъ-кладенецъ. *5-а и 4-а армии* иматъ затишие. Сръбскитѣ атаки по цѣлия фронтъ на 4-а армия презъ изтеклитѣ дни изтощиха сърбитѣ и тѣ повече не бѣха въ състояние да се биятъ съ шансове за успехъ. Проектътъ за едно евентуално отстжпление на нашитѣ войски, за което отбелезахме въ хрониката за миналия день, е отмѣненъ тоя день. Къмъ фронта на армиитѣ се прибиратъ изоставенитѣ и изпратенитѣ далече въ тила полски артилерийски отдѣления. 65-и полкъ отъ 12-а дивизия въ движението си къмъ 2-а армия е достигналъ при Черната-скала.

Боятъ южно отъ Джумая. Тоя день по дѣсния брѣгъ на р. Струма въ участъка на $^{1}/_{1}$ и $^{3}/_{3}$ бригади се развиха слаби действия. Сутриньта неприятелски вериги настжпили отъ изхода на Кресненското дефиле при Крупникъ и се насочили къмъ в. 850, ю.-и. отъ Видренъ. Следъ пехотата на позиция излѣзли две гръцки батареи. Къмъ 11 ч. нашитѣ две батареи при с. Ораново обстреляха оживено нитѣ си части заематъ изхода на Кресненското дефиле и осигуряватъ позицията за излизане на главнитѣ сили. Едновременно съ това 4-а и 10-а гърцка дивизии се съсрѣдоточаватъ на Руйенъ, а 7-а дивизия отъ Разлога настѫпва за Предѣль по посока на Градево. Така, ясно се виждатъ усилията на гърцкото командуване да разполага на следния день съсрѣдоточени сили на фланговетѣ на главната армия, която има задача да нанася ударитѣ върху живата сила на противника си. *11-а дивизия* остава на границата между Лѫджене и Якоруда.

Турцитѣ оставатъ съ преднитѣ си части срещу Любимецъ, а въ Одринъ почватъ да пристигатъ главнитѣ имъ сили. Нашитѣ административни и военни власти и войски напущатъ Гюмюрджина. Началникътъ на Дедеагачския гарнизонъ заповѣдва да се изгорятъ складоветѣ въ тоя градъ. И почватъ и въ западна Тракия голѣмитѣ злощастия за българското племе...

12 юлий.

Ромѫнитѣ заематъ Златица.

Обложението на Видинъ се извършва отъ 21 сръбски дружини съ 54 орждия по линията отъ Дунава при Видболъ, кота 165, Бѣларада, Гърци, Чороколина, Дунава. Нашитѣ сили въ крѣпостьта се състоятъ отъ 3000 опълченци и 1200 души войници, артилерия: 2 пл., 8 куполни, 6 отъ 24 фунта, 4 отъ 6 дюйма, 26 медни отъ 9 фунта и 6 отъ $7^1|_2$ см. не с.с. Началникъ на крѣпостьта бѣше генералъ Мариновъ, неговъ началникъ на щаба капитанъ Стрезовъ.

3-а армия е загрижена за дѣсния си флангъ. Разпоредено е парковетѣ ѝ да се оттеглятъ на Сливница. 5-а дивизия съ $^1/_5$ *бригада* зае Букова-глава, а съ $^2{}_5$—Панджинъ-гробъ и въ 3 колони мина границата по следитѣ на Шумад. див. I позивъ, като достигна до в. Стрешеръ, Вели-камъкъ и Иванова-ливада. Неприятельтъ бѣ отстѫпилъ съ по 1 полкъ и 1 батарея на Кушлинъ-гробъ и Станина-ливада и съ 5 друж. и 1 батарея на Бѣла-вода. За запазване фланга откъмъ Трънъ имало 3 др. съ 3 орждия на позиция при Грамада и М.-Брѣгъ; предъ Сурдулица — 1 др. III позивъ. Презъ деня сърбитѣ заели Дъсченъ-кладенецъ. *5-а и 4-а армии* иматъ затишие. Сърбскитѣ атаки по цѣлия фронтъ на 4-а армия презъ изтеклитѣ дни изтощиха сърбитѣ и тѣ повече не бѣха въ състояние да се биятъ съ шансове за успехъ. Проектътъ за едно евентуално отстѫпление на нашитѣ войски, за което отбелезахме въ хрониката за миналия день, е отмѣненъ тоя день. Къмъ фронта на армиитѣ се прибиратъ изоставенитѣ и изпратенитѣ далече въ тила полски артилерийски отдѣления. 65-и полкъ отъ 12-а дивизия въ движението си къмъ 2-а армия е достигналъ при Черната-скала.

Боятъ южно отъ Джумая. Тоя день по дѣсния брѣгъ на р. Струма въ участъка на $^1{}_1$ и $^3/_3$ бригади се развиха слаби действия. Сутриньта неприятелски вериги настѫпили отъ изхода на Кресненското дефиле при Крупникъ и се насочили къмъ в. 850, ю.-и. отъ Видренъ. Следъ пехотата на позиция излѣзли две гърцки батареи. Къмъ 11 ч. нашитѣ две батареи при с. Ораново обстреляха оживено настъпващитѣ гърци къмъ в. 850 и ги повърнала назадъ. До пладне по лѣвия брѣгъ на Струма бѣ пълно затишие. Следъ пладне, обаче, тукъ неприятельтъ разви около три пехотни полка съ пл. артил. на линията на р. Осеново и настъпи къмъ в. 1079 и в. 1378. Още въ 2 ч. нашата дружина, която заемала позиция при Огнярь, отстъпи, което повлѣче къмъ отстъпление и находящитѣ се тукъ 2 батареи. По-на истокъ на позиция бѣха 68-и, 70-и и 32-и полкове, а въ 5 ч. на в. 1378 пристигнаха оръдията на майоръ Никифоровъ М. Всички тия наши части задържаха настъплението на неприятеля, като в. 1079, споредъ реляцията на 70-и п., минала два пъти отъ наши въ гръцки ръце и обратно. Въ 7 часа на позицията пристигнаха тритѣ дружини отъ 1-и и 6-и полкове подъ командата на подполк. Червенаковъ, които, макаръ уморени, се хвърлили въ контъратака и отблъснали гърцитѣ до р. Осеново. 32-и полкъ има 109, 70-и полкъ — 166, а двѣтѣ дружини на подполк. Червенаковъ — 67 убити и ранени и 62,400 патрони изстреляни. $^3/_6$ арт. отд., действуваще въ участъка на $^2/_3$ бригада, изстреляло 472 снаряди.

11-а дивизия (55-и и 57-и полкове, $1^1/_2$ опълченски дружини 6 картечници, 14 оръдия, 2 конни и 2 пеши ескадрони), усилена съ 2 др. отъ 34-и п., получава заповѣдь да настъпи на западъ къмъ Мехомия и заедно съ Самоковския отрядъ да нападне гърцитѣ на лѣвия флангъ и тила имъ. 56-и полкъ бѣше при Предѣль и презъ деня се оттегли на северъ къмъ лѣвия флангъ на $^2/_3$ бригада, източно отъ к. 1378. *Самоковскиятъ отрядъ* въ съставъ $^1/_9$ бригада и 2 роти моряци пристигналъ презъ деня отъ Баня-Костенецъ въ Самоковъ. Тия сили, 11-а дивизия и $^1/_9$ бригада, бѣха далече една отъ друга и сами по себе си не бѣха голѣми. Съгласуване на действията имъ бѣше трудно дѣло. А между това единъ ударъ срещу лѣвия флангъ на гръцката армия бѣше и възможенъ, и отъ решително значение. Гръцката армия бѣ завлѣзла въ планинската зона на Пиринъ и Малешевскитѣ балкани и не бѣ въ състояние да маневрира, нито да използува напълно пол. артилерия. Единъ могъщъ отрядъ, следователно, хвърленъ по посока на Неврокопъ или по-близо къмъ Банско и Мелникъ можеше да обърне гръцкитѣ успехи съ главата надолу. Но, за такива действия ние не разполагахме, нито съ сили, нито съ съответни началници. Нашата конница, която би могла да извърши смѣли набѣги въ тила на гърцитѣ, бѣше забутана въ доловетѣ на Ерма и Босилиградско. Нашата пехота бѣ изморена отъ безполезни маршове и действия, които се заповѣдваха и отмѣняваха. А при това положение, по-мощно и по-надежно бѣше съсрѣдоточаването на всички лишни другаде сили при 4-а и 2-а армии съ преимуществото да се действува по вътрешни линии било срещу сърбитѣ, било срещу лѣвия флангъ на гърцитѣ. Тая идея бѣ добре схваната отъ помощ.-главнокомандующия, обаче, за нейното изпълнение, мисля, че не се положи съответната настойчивость въ насочване на достатъчно сили къмъ Пехчево.

Западна Тракия. Турцитѣ настъпиха нѣколко километра въ старитѣ предѣли на България при Любимецъ и изгорѣха това последнастжпващитѣ гърци къмъ в. 850 и ги повърнала назадъ. До пладне по лѣвия брѣгъ на Струма бѣ пълно затишие. Следъ пладне, обаче, тукъ неприятельтъ разви около три пехотни полка съ пл. артил. на линията на р. Осеново и настжпи къмъ в. 1079 и в. 1378. Още въ 2 ч. нашата дружина, която заемала позиция при Огнярь, отстжпи, което повлѣче къмъ отстжпление и находящитѣ се тукъ 2 батареи. По-на изтокъ на позиция бѣха 68-и, 70-и и 32-и полкове, а въ 5 ч. на в. 1378 пристигнаха орждията на майоръ Никифоровъ М. Всички тия наши части задържаха настжплението на неприятеля, като в. 1079, споредъ реляцията на 70-и п., минала два пжти отъ наши въ гръцки ржце и обратно. Въ 7 часа на позицията пристигнаха тритѣ дружини отъ 1-и и 6-и полкове подъ командата на подполк. Червенаковъ, които, макаръ уморени, се хвърлили въ контъратака и отблъснали гърцитѣ до р. Осеново. 32-и полкъ има 109, 70-и полкъ—166, а двете дружини на подполк. Червенаковъ — 67 убити и ранени и 62,400 патрони изстреляни. $^{3}/_{6}$ арт. отд., действуваще въ участъка на $^{2}/_{3}$ бригада, изстреляло 472 снаряди.

11-а дивизия (55-и и 57-и полкове, $1^{1}/_{2}$ опълченски дружини 6 картечници, 14 орждия, 2 конни и 2 пеши ескадрони), усилена съ 2 др. отъ 34-и п., получава заповѣдь да настжпи на западъ къмъ Мехомия и заедно съ Самоковския отрядъ да нападне гърцитѣ на лѣвия флангъ и тила имъ. 56-и полкъ бѣше при Предѣль и презъ деня се оттегли на северъ къмъ лѣвия флангъ на $^{2}/_{3}$ бригада, източно отъ к. 1378. *Самоковскиятъ отрядъ* въ съставъ $^{1}/_{9}$ бригада и 2 роти моряци пристигналъ презъ деня отъ Баня-Костенецъ въ Самоковъ. Тия сили, 11-а дивизия и $^{1}/_{9}$ бригада, бѣха далече една отъ друга и сами по себе си не бѣха голѣми. Съгласуване на действията имъ бѣше трудно дѣло. А между това единъ ударъ срещу лѣвия флангъ на гръцката армия бѣше и възможенъ, и отъ решително значение. Гръцката армия бѣ завлѣзла въ планинската зона на Пиринъ и Малешевскитѣ балкани и не бѣ въ състояние да маневрира, нито да използува напълно пол. артилерия. Единъ могжщъ отрядъ, следователно, хвърленъ по посока на Неврокопъ или по-близо къмъ Банско и Мелникъ можеше да обърне гръцкитѣ успехи съ главата надолу. Но, за такива действия ние не разполагахме, нито съ сили, нито съ съответни началници. Нашата конница, която би могла да извърши смѣли набѣги въ тила на гърцитѣ, бѣше забутана въ доловетѣ на Ерма и Босилиградско. Нашата пехота бѣ изморена отъ безполезни маршове и действия, които се заповѣдваха и отмѣняваха. А при това положение, по-мощно и по-надежно бѣше съсрѣдоточаването на всички лишни другаде сили при 4-а и 2-а армии съ преимуществото да се действува по вжтрешни линии било срещу сърбитѣ, било срещу лѣвия флангъ на гърцитѣ. Тая идея бѣ добре схваната отъ помощ.-главнокомандующия, обаче, за нейното изпълнение, мисля, че не се положи съответната настойчивость въ насочване на достатъчно сили къмъ Пехчево.

Западна Тракия. Турцитѣ настжпиха нѣколко километра въ старитѣ предѣли на България при Любимецъ и изгорѣха това последно село. На западъ отъ Марица нашитѣ опълченски дружини и чиновници отстѫпватъ презъ Родопитѣ за Кърджали. Мѣстното турско население е въ пълно брожение. Емисари на турцитѣ и гърцитѣ агитиратъ Западна Тракия да се обяви въ република.

13 юлий.

Ромѫнитѣ оставатъ, дето сѫ.

Обложението на Видинъ е завършено. Неприятелската артилерия е на 5 и повече км. далечъ отъ укрѣпленията и снарядитѣ на часть отъ нея недостигатъ до нашитѣ позиции.

3-а армия съ дѣсната си група остава на старата си позиция. Трънската група се укрѣпява на заетата вчера позиция и сл. пладне развива слаби разузнавателни действия. *5-а армия* на позицията си минава въ затишие: Босилиградскиятъ отрядъ въ две колони по 2 др. и 2 орѫдия настѫпва срещу участъка на границата в: Патарица, Мосулъ, Бѣла-вода. *4-а армия* сѫщо минава при затишие, прекѫсвано отъ рѣдки престрелки. 2-а дивизия изпраща 3 рекогносциров. отряди къмъ Цървеникъ, къмъ Разловци и къмъ върха на Голакъ, кота 1300 и Бришница, а 6-а дивизия изпраща 2 къмъ Занога и къмъ Панорица. На пл. командующиятъ 4-а армия заповѣдалъ тия рекогносцировачни действия да се развиятъ въ едно решително настѫпление, за да се облекчи положението на 2-а армия. Обаче, поради напредналэ време и неустановяване начина за съгласуване действията на двѣтѣ дивизии, действията оставатъ чисто разузнавателни.

Боятъ при Джумая. Втори день. Разположението на нашитѣ части е било следното: $^{1}/_{10}$ бригада и 68-и полкъ съ 4 пл. орѫдия сѫ били на в. Видренъ. $^{2}/_{3}$ бригада и 29-и полкъ — отъ сѫщия върхъ до Струма, 2 полски батареи — при Покривникъ; на лѣвия брѣгъ на Струма: 1 др. отъ 6-и п., 67-и и 68-и полкове 4 не с.с. и 3 гаубични батареи — отъ Ораново до мах. Огнярь, 32-и и 70-и полкове, 2 др. отъ 64-и п. и 1 др. отъ 1-и п. — на к. 1079 и 1378 и 5 др. съ 3 с.с. батареи — Джумая. За презъ деня е било заповѣдано войскитѣ по лѣвия брѣгъ на Струма, съ $^{1}/_{1}$ бригада, 1 пол. с.с. бат. и 1 карт. рота отъ 17-и п., „да задържатъ положението въ тоя участъкъ, като действуватъ преимуществено активно..“ 17-и п. е следвало да се съсрѣдоточи при Джумая на почивка, а 2 бат. отъ 9-и с.с. арт. полкъ били поставени „на наблюдателна позиция южно отъ Джумая споредъ даденитѣ... устни указания“. Гърцитѣ бѣха поставили артилерията си на позиции при изхода на Кресненското дефиле и развиха атаката си съ 4-5 полка по дѣсния и съ толкова по лѣвия брѣгъ на Струма. Настѫплението по дѣсния брѣгъ почна предъ пладне, а това по лѣвия следъ пладне. И въпреки това, че неприятельтъ не разви енергични действия, нито пъкъ неговата артилерия нанесе нѣкакви загуби въ нашитѣ редове, положението на 2-а армия вечерьта е било силно влошено. По донесения на началницитѣ на участъцитѣ се разбира, че следния день, ако неприятельтъ атакува, нашитѣ части не ще могатъ да запазятъ позицитѣ си. Духътъ е билъ силно поколебанъ.

но село. На западъ отъ Марица нашитѣ опълченски дружини и чиновници отстжпватъ презъ Родопитѣ за Кърджали. Мѣстното турско население е въ пълно брожение. Емисари на турцитѣ и гърцитѣ агитиратъ Западна Тракия да се обяви въ република.

13 юлий.

Ромжнитѣ оставатъ, дето сж.

Обложението на Видинъ е завършено. Неприятелската артилерия е на 5 и повече км. далечъ отъ укрѣпленията и снарядитѣ на часть отъ нея недостигатъ до нашитѣ позиции.

3-а армия съ дѣсната си група остава на старата си позиция. Трънската група се укрѣпява на заетата вчера позиция и сл. пладне развива слаби разузнавателни действия. *5-а армия* на позицията си минава въ затишие: Босилиградскиятъ отрядъ въ две колони по 2 др. и 2 орждия настжпва срещу участъка на границата в: Патарица, Мосулъ, Бѣла-вода. *4-а армия* сжщо минава при затишие, прекжсвано отъ рѣдки престрелки. 2-а дивизия изпраща 3 рекогносциров. отряди къмъ Цървеникъ, къмъ Разловци и къмъ върха на Голакъ, кота 1300 и Бришница, а 6-а дивизия изпраща 2 къмъ Занога и къмъ Панорица. На пл. командующиятъ 4-а армия заповѣдалъ тия рекогносцировачни действия да се развиятъ въ едно решително настжпление, за да се облекчи положението на 2-а армия. Обаче, поради напредналэ време и неустановяване начина за съгласуване действията на двегѣ дивизии, действията оставатъ чисто разузнавателни.

Воятъ при Джумая. Втори день. Разположението на нашитѣ части е било следното: $^1/_{10}$ бригада и 68-и полкъ съ 4 пл. орждия сж били на в. Видренъ. $^3/_3$ бригада и 29-и полкъ — отъ сжщия върхъ до Струма, 2 полски батареи — при Покривникъ; на лѣвия брѣгъ на Струма: 1 др. отъ 6-и п., 67-и и 68-и полкове 4 не с.с. и 3 гаубични батареи — отъ Ораново до мах. Огнярь, 32-и и 70-и полкове, 2 др. отъ 64-и п. и 1 др. отъ 1-и п. — на к. 1079 и 1378 и 5 др. съ 3 с.с. батареи — Джумая. За презъ деня е било заповѣдано войскитѣ по лѣвия брѣгъ на Струма, съ $^1|_1$ бригада, 1 пол. с.с. бат. и 1 карт. рота отъ 17-и п., „да задържатъ положението въ тоя участъкъ, като действуватъ преимуществено активно...“ 17-и п. е следвало да се съсрѣдоточи при Джумая на почивка, а 2 бат. отъ 9-и с.с. арт. полкъ били поставени „ на наблюдателна позиция южно отъ Джумая споредъ даденитѣ... устни указания“. Гърцитѣ бѣха поставили артилерията си на позиции при изхода на Кресненското дефиле и развиха атаката си съ 4-5 полка по дѣсния и съ толкова по лѣвия брѣгъ на Струма. Настжплението по дѣсния брѣгъ почна предъ пладне, а това по лѣвия следъ пладне. И въпреки това, че неприятельтъ не разви енергични действия, нито пъкъ неговата артилерия нанесе нѣкакви загуби въ нашитѣ редове, положението на 2-а армия вечерьта е било силно влошено. По донесения на началницитѣ на участъцитѣ се разбира, че следния день, ако неприятельтъ атакува, нашитѣ части не ще могатъ да запазятъ позицинитѣ си. Духътъ е билъ силно поколебанъ.

Вечерьта командующи 2-а армия въ донесението си между другото излага следното:

> . . . Удържане положението вчера и днесъ се дължи изключително на пристигналитѣ подкрѣпления, но противника е толкова силенъ, че тѣзи войски, едва ли ще се удържатъ. Отъ досегашнитѣ войски единъ само 29-и п. представлява отъ себе си войскова часть. 32-и п., който досега е показалъ чудеса отъ храбрость, останалъ въ съставъ около 500 човѣка, които сѫ извънредно уморени. 41-и и 42-и полкове сѫ въ сѫщото положение и даже по-зле. 16-и и 25-и полкове сѫ още по-слаби, а въ добавъкъ и духа имъ е много слабъ. Тѣ нищо не издържатъ. За Драмскитѣ и Серскитѣ полкове не може и дума да става да укажатъ нѣкакво съпротивление. Пристигналитѣ 9 друж. отъ разни полкове сѫ разпредѣлени — 5 на лѣвия участъкъ, останалитѣ на центъра и дѣсния участъкъ . . .

Вечерьта частитѣ отъ дѣсния брѣгъ на Струма се оттеглили на 4 км. на северъ на линията Мушанци, Желѣзница и на западъ, а тия отъ лѣвия брѣгъ се задържали на линията кота 1079 и 1378. 42-и п. отъ $^{2}/_{3}$ бригада има при Видренъ 151 убити и ранени. *Самоковскиятъ отрядъ* въ съставъ 4-и и 33-и полкове въ намаленъ съставъ, 2 роти моряци и 2 пл. турски орждия оставатъ въ Самоковъ; две дружини отъ 34-и п.—Пашови-колиби. Задача на отряда е да заеме участъкъ отъ Царевъ-върхъ до Белмекенъ. *11 а дивизия* съ придаденитѣ къмъ нея части подъ общото име Западно-Родопски отрядъ настѫпва отъ старата граница и достига линията южно отъ Якоруда и в. Кавунъ, а отрядътъ на подполк. Гиговъ ($1^{1}/_{4}$ опълч. друж.) — с. Доспатъ по посока на Неврокопъ. Разбира се, единъ мощенъ партизански отрядъ отъ леки войски въ тила на гръцката армия би могълъ да направи твърде почтенни дѣла.

Гюмюрджинска република. Турцитѣ отъ Гюмюрджина следъ изтегляне на българскитѣ власти и войската обявили Западна Тракия за република.

14 юлий

Ромжнитѣ оставатъ по мѣстата си.

Бомбардиране на Видинъ. Презъ деня сърбитѣ почватъ бомбардиране на града, като хвърлятъ вѫтре въ него 63 снаряди. Следъ това прекратяватъ стрелбата и пращатъ парламентьоръ до коменданта на крѣпостьта съ предложение да се предаде. Генералъ Мариновъ отговори, че той крѣпости знае да превзима, но не и да предава. Сърбитѣ премѣстиха линията на обложението по-близо до крѣпостьта, а нашитѣ наводниха пространството южно отъ форта Татарджикъ.

Спиране настѫплението къмъ долината на Морава *3-а армия* съ дѣсната си група остана на мѣстото си. Лѣвата, Трънската група, следваше презъ деня да продължи съ рекогносцировачнитѣ колони действията отъ миналия день. Дѣсната колона, 4 друж. и 2 батареи, трѣбваше въ 5 часа пр. пл. да произведе усилена рекогносцировка къмъ Плана, която да се завърши съ решителна атака; средната колона, 3 дружини, да приковава неприятеля и лѣвата колона, 2 др. и 4 пл. орждия, да проникне въ долината на Морава къмъ Сурдулица. На дѣсната колона следваше да съдействуватъ 37-и и 2-и

Вечерьта командующи 2-а армия въ донесението си между другото излага следното:

> . . . Удържане положението вчера и днесъ се дължи изключително на пристигналитѣ подкрѣпления, но противника е толкова силенъ, че тѣзи войски, едва ли ще се удържатъ. Отъ досегашнитѣ войски единъ само 29-и п. представлява отъ себе си войскова частъ. 32-и п., който досега е показалъ чудеса отъ храбрость, останалъ въ съставъ около 500 човѣка, които сѫ извънредно уморени. 41-и и 42-и полкове сѫ въ сѫщото положение и даже позле. 16-и и 25-и полкове сѫ още по-слаби, а въ добавъкъ и духа имъ е много слабъ. Тѣ нищо не издържатъ. За Драмскитѣ и Серскитѣ полкове не може и дума да става да укажатъ нѣкакво съпротивление. Пристигналитѣ 9 друж. отъ разни полкове сѫ разпредѣлени — 5 на лѣвия участъкъ, останалитѣ на центъра и дѣсния участъкъ . . .

Вечерьта частитѣ отъ дѣсния брѣгъ на Струма се оттеглили на 4 км. на северъ на линията Мушанци, Желѣзница и на западъ, а тия отъ лѣвия брѣгъ се задържали на линията кота 1079 и 1378. 42-и п. отъ $^3/_2$ бригада има при Видренъ 151 убити и ранени. *Самоковскиятъ отрядъ* въ съставъ 4-и и 33-и полкове въ намаленъ съставъ, 2 роти моряци и 2 пл. турски орѫдия оставатъ въ Самоковъ; две дружини отъ 34-и п.—Пашови-колиби. Задача на отряда е да заеме участъкъ отъ Царевъ-върхъ до Белмекенъ. *11 а дивизия* съ придаденитѣ къмъ нея части подъ общото име Западно-Родопски отрядъ настѫпва отъ старата граница и достига линията южно отъ Якоруда и в. Кавунъ, а отрядътъ на подполк. Гиговъ ($1^1/_4$ опълч. друж.) — с. Доспатъ по посока на Неврокопъ. Разбира се, единъ мощенъ партизански отрядъ отъ леки войски въ тила на гръцката армия би могълъ да направи твърде почтенни дѣла.

Гюмюрджинска република. Турцитѣ отъ Гюмюрджина следъ изтегляне на българскитѣ власти и войската обявили Западна Тракия за република.

14 юлий

Ромѫнитѣ оставатъ по мѣстата си.

Бомбардиране на Видинъ. Презъ деня сърбитѣ почватъ бомбардиране на града, като хвърлятъ вѫтре въ него 63 снаряди. Следъ това прекратяватъ стрелбата и пращатъ парламентьоръ до коменданта на крѣпостьта съ предложение да се предаде. Генералъ Мариновъ отговори, че той крѣпости знае да превзима, но не и да предава. Сърбитѣ премѣстиха линията на обложението по-близо до крѣпостьта, а нашитѣ наводниха пространството южно отъ форта Татарджикъ.

Спиране настѫплението къмъ долината на Морава *3-а армия* съ дѣсната си група остана на мѣстото си. Лѣвата, Трънската група, следваше презъ деня да продължи съ рекогносцировачнитѣ колони действията отъ миналия день. Дѣсната колона, 4 друж. и 2 батареи, трѣбваше въ 5 часа пр. пл. да произведе усилена рекогносцировка къмъ Плана, която да се завърши съ решителна атака; средната колона, 3 дружини, да приковава неприятеля и лѣвата колона, 2 др. и 4 пл. орѫдия, да проникне въ долината на Морава къмъ Сурдулица. На дѣсната колона следваше да съдействуватъ 37-и и 2-и полкове съ 2 батареи, находящи се по западнитѣ склонове на Рудина, Криводолъ и в. Чуковецъ (571). 37-и полкъ настѫпилъ срещу в. Въртопъ, но едва е успелъ да достигне до източното подножие на върха, защото презъ деня често е бивалъ спиранъ отъ неприятелски стрелци изъ гората. 2-и п. настѫпилъ и вечерьта безъ бой достигналъ до линията Драйнци — мах. Кебачова, 66-и п. настѫпилъ срещу пость-Кебаповъ и мах. Гацина, които заелъ къмъ 4 ч. сл. пл., дето спрѣлъ и повелъ пушечна и артил. стрелба срещу неприятеля, който отстѫпи на в. Плана. 5-и полкъ и една дружина отъ 38-и п. заели Шойнъ-ридъ. 46-и п. следъ заемането на в. Стрешеръ не е могалъ повече да напредне; негови две дружини отказали да отидатъ напредъ, даже настоявали да се върнатъ на границата и се върнали на в. 1653, северно отъ Голѣма Стана. Сѫщото се случило и въ една отъ дружинитѣ отъ 18-и п. Повече действия тукъ презъ деня не се развили. У войскитѣ липсваше това, което твори победитѣ: Поривъ за борба.

5-а и 4-а армия на фронта срещу сърбитѣ нѣматъ никакви сериозни действия. Босилиградскиятъ отрядъ отъ 5-а армия заема съ дѣсната си колона в. Вълодуй и Бабуловски-чукарь, а съ лѣвата — в. Шипокъ, която, обаче, напуснала и се отеглила на Любатска-чука.

Боятъ на фронта срещу гърцитѣ. Лѣвиятъ флангъ на 4-а армия презъ деня развилъ действия почти по цѣлото протяжение. $^2/_2$ и $^1/_3$ бригади следвало да атакуватъ Занога и Беязъ-тепе, а 6-а дивизия следвало, като остави заслонъ на в. Лѣшка, съ другитѣ сили да настѫпи срещу Руйенъ. Действията почнали късно и до вечерьта $^1/_3$ бригада (11-и, 46-и и 51-и п. и 3 пл. бат.) достигнала до лѣвия брѣгъ на Брѣгалница, като е имала рекогносц. отряди на в. Бришница и кота 1300, безъ да срещне съпротива. 28-и п. отблъсналъ преднитѣ неприятелски охранителни части по северния склонъ на Беязъ-тепе, а 27-и полкъ достигналъ с.-з. склонове на Занога, обстрелванъ отъ неприятелски артил. огънь отъ върха. Къмъ 2 и 4 ч. сл. пл. 6-а дивизия настѫпила въ две колони: $^1/_6$ бригада съ 9 пл. орѫдия къмъ Руйенъ отъ западъ и $^2/_6$ бригада съ 3 пл. орѫдия къмъ сѫщия върхъ отъ с.-з. На лѣво при с. Дубочица заелъ позиция 65-и полкъ, който бѣ пристигналъ отъ Черната-скала, и въ 2 ч. сл. пл. е билъ обстрелянъ отъ гръцка артилерия отъ къмъ Куматиница. По-въ лѣво $^1/_{10}$, $^2/_3$ и Серската бригади, които бѣха отстѫпили на линията Мошанци — Покровникъ, зпратили напредъ 25-и и 29-и полкове къмъ в. Видренъ за заемане на върха и за съдействие на 6-а дивизия. Тия последни два полка съ 3 пл. орѫдия настѫпили къмъ мах. Железница, мах. Пресова, но презъ деня важни действия не развили. По дѣсния брѣгъ на Струма гърцитѣ останаха на мѣстата си, до които бѣха достигнали миналия день. По лѣвия брѣгъ, обаче, боятъ се развилъ съ растяще оживление. До пладне нашитѣ части срещу Ораново не само задържали настѫплението на гърцитѣ, но и сѫ ги отхвърлили до линията на Симитлий, при които действия една отъ ротитѣ на 17-и полкъ пленила една картечница и въ наши рѫце отново паднало изоставено едно наше орѫдие. Неприятелскиятъ наполкове съ 2 батареи, находящи се по западнитѣ склонове на Рудина, Криводолъ и в. Чуковецъ (571). 37-и полкъ настжпилъ срещу в. Вѫртопъ, но едва е успель да достигне до източното подножие на върха, защото презъ деня често е бивалъ спиранъ отъ неприятелски стрелци изъ гората. 2-и п. настжпилъ и вечерьта безъ бой достигналъ до линията Драйнци — мах. Кебапова, 66-и п. настжпилъ срещу пость-Кебаповъ и мах. Гацина, които заелъ къмъ 4 ч. сл. пл., дето спрѣлъ и повелъ пушечна и артил. стрелба срещу неприятеля, който отстжпи на в. Плана. 5-и полкъ и една дружина отъ 38-и п. заели Шойнъ-ридъ. 46-и п. следъ заемането на в. Стрешеръ не е могалъ повече да напредне; негови две дружини отказали да отидатъ напредъ, даже настоявали да се върнатъ на границата и се върнали на в. 1653, северно отъ Голѣма Стана. Сжщото се случило и въ една отъ дружинитѣ отъ 18-и п. Повече действия тукъ презъ деня не се развили. У войскитѣ липсваше това, което твори побѣдитѣ: Поривъ за борба.

5-а и 4-а армия на фронта срещу сърбитѣ нѣматъ никакви сериозни действия. Босилеградскиятъ отрядъ отъ 5-а армия заема съ дѣсната си колона в. Вълодуй и Бабуловски-чукарь, а съ лѣвата — в. Шипокъ, който, обаче, напусналъ и се отеглила на Любатска-чука.

Боятъ на фронта срещу гърцитѣ. Лѣвиятъ флангъ на 4-а армия презъ деня развилъ действия почти по цѣлото протяжение. $^2/_2$ и $^1/_3$ бригади следвало да атакуватъ Занога и Беязъ-тепе, а 6-а дивизия следвало, като остави заслонъ на в. Лѣшка, съ другитѣ сили да настжпи срещу Руйенъ. Действията почнали късно и до вечерьта $^1|_3$ бригада (11-и, 46-и и 51-и п. и 3 пл. бат.) достигнала до лѣвия брѣгъ на Брѣгалница, като е имала рекогносц. отряди на в. Бришница и кота 1300, безъ да срещне съпротива. 28-и п. отблъсналъ преднитѣ неприятелски охранителни части по северния склонъ на Беязъ-тепе, а 27-и полкъ достигналъ с.-з. склонове на Занога, обстрелванъ отъ неприятелски артил. огънь отъ върха. Къмъ 2 и 4 ч. сл. пл. 6-а дивизия настжпила въ две колони: $^1|_6$ бригада съ 9 пл. орждия къмъ Руйенъ отъ западъ и $^2/_6$ бригада съ 3 пл. орждия къмъ сжщия върхъ отъ с.-з. На лѣво при с. Дубочица заелъ позиция 65-и полкъ, който бѣ пристигналъ отъ Черната-скала, и въ 2 ч. сл. пл. е билъ обстрелянъ отъ гърцка артилерия отъ къмъ Куматиница. По-въ лѣво $^1/_{10}$, $^3/_3$ и Серската бригади, които бѣха отстжпили на линията Мошанци — Покровникъ, зпратили напредъ 25-и и 29-и полкове къмъ в. Видренъ за заемане на върха и за съдействие на 6-а дивизия. Тия последни два полка съ 3 пл. орждия настжпили къмъ мах. Железница, мах. Пресова, но презъ деня важни действия не развили. По дѣсния брѣгъ на Струма гърцитѣ останаха на мѣстата си, до които бѣха достигнали миналия день. По лѣвия брѣгъ, обаче, боятъ се развилъ съ растяще оживление. До пладне нашитѣ части срещу Ораново не само задържали настжплението на гърцитѣ, но и сж ги отхвърлили до линията на Симитлий, при които действия една отъ ротитѣ на 17-и полкъ пленила една картечница и въ наши ржце отново паднало изоставено едно наше орждие. Неприятелскиятъ напоръ особено силенъ се е очерталъ срещу висота 1378, дето гърцитѣ настжпили съ три дивизии отъ югъ и изтокъ. Особено упорити сж се държали тритѣ дружини отъ 1-и и 6-и полкове които сж дали 419 убити и ранени, 54-и полкъ далъ 297, 70-и полкъ — 74 убити и ранени. Сжщитѣ сж изстреляли 183,450 патрони. За другитѣ части данни нѣма. Численото превъзходство на неприятеля е било подавляюще. И задържането на позицията при единъ бой на следния день се е смѣтнало отъ началницитѣ за несигурно. Това заставило командующия 2-а армия да даде заповѣдь лѣвия учъстъкъ на 3-а дивизия да се оттегли на хребета северно отъ Джумая, което и се извършило. По тоя начинъ боятъ при Джумая е неуспешенъ за насъ, защото войскитѣ при една изгубена война нѣматъ преимуществото на растящитѣ нравствени усилия, както е при настжплението следъ всѣка победа, а тъкмо обратното. Войскитѣ при всѣки новъ изгубенъ бой, отново изгубватъ още повече отъ силитѣ си, безъ надежда да ги възстановятъ. И само полководцитѣ могатъ чрезъ своя гений и частични победи да възвърнатъ старата мощь на една храбра армия.

Презъ тоя день 2-а армия минава въ подчинение на командующия съединенитѣ армии. Цельта на това е била да може да се организира чрезъ маневриране по вжтрешни линии единъ решителенъ ударъ срещу гърцитѣ, които задъ себе си имаха планинската зона на Малешъ, Пиринъ и Боздагъ и които, както казахме по-рано, въ тая зона нѣмаха удобствата за едно сериозно маневриране. За тоя ударъ се проектира да вземе участие лѣвия флангъ на 4-а и лѣвофланговитѣ отряди на 2-а армия, а именно Самоковския на генералъ Сираковъ и Западно-Родопския на генералъ Дѣловъ. Самоковскиятъ отрядъ изпраща 3 дружини къмъ Рилския монастиръ, а по посока на Мехомия настжпили 4 дружини, отъ които 3 др. и 2 карт. достигнали старата турско-българска граница при Демиркапия и 1 др. — Мустачалж. Гърцитѣ заематъ Тепси-тепе предъ с. Батия и Бабина-глава. 11-а дивизия настжпва къмъ Мехомия и установява, че източно отъ тоя градъ има 5—6 дружини и 2 батареи на бивакъ и 1 дружина на позиция северно отъ Батия.

Гюмюрджинската република. Турцитѣ въ западна Тракия организиратъ републиката и свикватъ войска за запазване реда.

15 юлий.

Ромжнитѣ оставатъ, дето сж.

Бомбардиране на Видинъ. Сърбитѣ почватъ отъ 7 ч. 30 м. сутриньта бомбардирането, за да тероризиратъ града и заставятъ гарнизона да се предаде. Въ града нападатъ 294 снаряди, безъ да причинатъ сериозни повреди.

3-а и 5-а армии иматъ затишие. Презъ деня 2 дружини отъ последната се премѣстватъ въ участъка на 4-а армия. На дѣсния флангъ и центъра на тая последна армия има слаби престрелки и слаби позиционни действия.

Заемането обратно на Вязъ тепе и боятъ при Занога и Руйенъ. Замисленитѣ миналия день действия, да се нанесе единъ

БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

поръ особено силенъ се е очерталъ срещу висота 1378, дето гърцитѣ настжпили съ три дивизии отъ югъ и изтокъ. Особено упорити сж се държали тритѣ дружини отъ 1-и и 6-и полкове които сж дали 419 убити и ранени, 54-и полкъ далъ 297, 70-и полкъ — 74 убити и ранени. Сжщитѣ сж изстреляли 183,450 патрони. За другитѣ части данни нѣма. Численото превъзходство на неприятеля е било подавляюще. И задържането на позицията при единъ бой на следния день се е смѣтнало отъ началницитѣ за несигурно. Това заставило командующия 2-а армия да даде заповѣдь лѣвия участъкъ на 3-а дивизия да се оттегли на хребета северно отъ Джумая, което и се извършило. По тоя начинъ боятъ при Джумая е неуспешенъ за насъ, защото войскитѣ при една изгубена война нѣматъ преимуществото на растящитѣ нравствени усилия, както е при настжплението следъ всѣка победа, а тъкмо обратното. Войскитѣ при всѣки новъ изгубенъ бой, отново изгубватъ още повече отъ силитѣ си, безъ надежда да ги възстановятъ. И само полководцитѣ могатъ чрезъ своя гений и частични победи да възвърнатъ старата мощь на една храбра армия.

Презъ тоя день 2-а армия минава въ подчинение на командующия съединенитѣ армии. Цельта на това е била да може да се организира чрезъ маневриране по вжтрешни линии единъ решителенъ ударъ срещу гърцитѣ, които задъ себе си имаха планинската зона на Малешъ, Пиринъ и Боздагъ и които, както казахме по-рано, въ тая зона нѣмаха удобствата за едно сериозно маневриране. За тоя ударъ се проектира да вземе участие лѣвия флангъ на 4-а и лѣвофланговитѣ отряди на 2-а армия, а именно Самоковския на генералъ Сираковъ и Западно-Родопския на генералъ Дѣловъ. Самоковскиятъ отрядъ изпраща 3 дружини къмъ Рилския монастиръ, а по посока на Мехомия настжпили 4 дружини, отъ които 3 др. и 2 карт. достигнали старата турско-българска граница при Демиркапия и 1 др. — Мустачалж. Гърцитѣ заематъ Тепси-тепе предъ с. Батия и Бабина-глава. 11-а дивизия настжпва къмъ Мехомия и установява, че източно отъ тоя градъ има 5—6 дружини и 2 батареи на бивакъ и 1 дружина на позиция северно отъ Батия.

Гюмюрджинската република. Турцитѣ въ западна Тракия организиратъ републиката и свикватъ войска за запазване реда.

15 юлий.

Ромжнитѣ оставатъ, дето сж.

Бомбардиране на Видинъ. Сърбитѣ почватъ отъ 7 ч. 30 м. сутриньта бомбардирането, за да тероризиратъ града и заставятъ гарнизона да се предаде. Въ града нападатъ 294 снаряди, безъ да причинатъ сериозни повреди.

3-а и 5-а армии иматъ затишие. Презъ деня 2 дружини отъ последната се премѣстватъ въ участъка на 4-а армия. На дѣсния флангъ и центъра на тая последна армия има слаби престрелки и слаби позиционни действия.

Заемането обратно на Беязъ тепе и боятъ при Занога и Руйенъ. Замисленитѣ миналия день действия, да се нанесе единъ

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

ударъ на лѣвия флангъ на гърцитѣ презъ деня доведоха до редъ боеве твърде успешни за насъ. $^1/_3$ бригада (11-и, 49-и, 51-и полкове и 2 пл. бат.) настжпи срещу Беязъ-тепе отъ западъ: $^2/_2$ бригада (27-и, 28-и п. и 3 пол. бат.) настжпи срещу участъка Беязъ-тепе—Занога. По-на изтокъ 6-а дивизия въ настжплението си достига съ 1-а бригада до подножието на Руйенъ, а съ 2-а бригада на 800 крачки отъ неприятелскитѣ окопи. $^1/_3$ бригада настжпи въ 8 ч., обстреляна отъ неприятелската артилерия, съ 51-и п. по фронта и 11-и и 49-и полкове въ обходъ на фланга и тила на гърцитѣ. Въ 9 ч. 30 м. благодарение енергичното настжпление на 28-и полкъ въ лѣво, както и на живото участие на полската артилерия гърцитѣ почнаха да отстжпватъ първо на югъ, а после на изтокъ. Тѣхнитѣ гжсти колони, артилерия и обози се насочиха отъ Беязъ-тепе къмъ Пехчево и к. 1600. Къмъ 10 ч. главнитѣ пунктове отъ Беязъ-тепе бѣха заети отъ нашитѣ части и гърцитѣ ги обсипаха съ артилерийски огънь. Къмъ пладне гръцката 3-а дивизия е отбита по цѣлата позиция на Беязъ-тепе. 9-и полкъ достига до линията Умляно — кота 1450 безъ жертви, 28-и полкъ — с. Негрево, а 27-и полкъ настжпи енергично срещу Занога и, подържанъ отъ 3 батареи, разпръсна гърцитѣ, заемащи западнитѣ склонове на върха. Въ сжщото време лѣвия флангъ на тоя полкъ отъ северъ успѣ да се доближи до последния чукарь предъ Занога и положението на гърцитѣ стана най-тежко. Борбата при Занога се разви съ ожесточение. 27-и полкъ биде контъратакуванъ три пжти и най-сетне заставенъ да отстжпи на западния гребенъ, а следъ това къмъ Панчарево. Тоя полкъ и батареитѣ иматъ 873 убити и ранени и 186,000 патрони и 450 снаряди изстреляни. $^1/_3$ бригада въ действията на 14 и главно сега на 15 юлий има 170 убити и ранени, 518 снаряди и 145,830 патрони изстреляни. $^2|_6$ бригада отъ 11—18 юлий има 559 убити и ранени. Действията тоя денъ подготвиха почвата за една решителна операция. Тя можеше да се развие до размѣритѣ на единъ погромъ за гърцитѣ. Но, за такъвъ погромъ тукъ при $^1/_3$ бригада и 2 дивизии бѣха необходими малко по-голѣми сили. По-въ лѣво въ участъка на $^1/_{10}$ и $^3/_3$ бригади 29-и полкъ още въ 8 ч. пр. пл. настжпи, за да завладѣе обратно в. Видренъ, обаче, къмъ 4 ч. сл. пл. е билъ принуденъ да отстжпи, защото се е видѣлъ обхванатъ на фланговетѣ си. Полкътъ е ималъ чувствителни загуби. Раненъ е билъ и самия командиръ на полка, храбриятъ полковникъ Златаревъ.

Боятъ въ Разлогъ. Самоковскиятъ отрядъ достига съ 4 др. и 2 пл. орждия до с. Драглища, 2 др. оставатъ на Айгедикъ и 1 др. — Царевъ-върхъ. Западно-Родопскиятъ отрядъ заема съ 55-и полкъ кол. Котко; две дружини отъ 34-и полкъ, находящи се задъ дѣсния флангъ на тоя полкъ, настжпиха следъ пладне и отблъснаха гърцитѣ къмъ Мехомия; 57-и полкъ достига по-на югъ по лѣвия брѣгъ на Мѣста между Елешница и Добринище. Гърцитѣ предъ последния полкъ отстжпватъ часть къмъ Банско, а другата часть съ 2 орждия къмъ Неврокопъ. Силитѣ на гърцитѣ бѣха 2 роти при Батия, 1 др. и 2 орждия на височата при Добринище и 2 др. и 4 орждия при Мехоударъ на лѣвия флангъ на гърцитѣ презъ деня доведоха до редъ боеве твърде успешни за насъ. $^1/_3$ бригада (11-и, 49-и, 51-и полкове и 2 пл. бат.) настѫпи срещу Беязъ-тепе отъ западъ: $^2/_2$ бригада (27-и, 28-и п. и 3 пол. бат.) настѫпи срещу участъка Беязъ-тепе—Занога. По-на изтокъ 6-а дивизия въ настѫплението си достига съ 1-а бригада до подножието на Руйенъ, а съ 2-а бригада на 800 крачки отъ неприятелскитѣ окопи. $^1/_3$ бригада настѫпи въ 8 ч., обстреляна отъ неприятелската артилерия, съ 51-и п. по фронта и 11-и и 49-и полкове въ обходъ на фланга и тила на гърцитѣ. Въ 9 ч. 30 м. благодарение енергичното настѫпление на 28-и полкъ въ лѣво, както и на живото участие на полската артилерия гърцитѣ почнаха да отстѫпватъ първо на югъ, а после на изтокъ. Тѣхнитѣ гѫсти колони, артилерия и обози се насочиха отъ Беязъ-тепе къмъ Пехчево и к. 1600. Къмъ 10 ч. главнитѣ пунктове отъ Беязъ-тепе бѣха заети отъ нашитѣ части и гърцитѣ ги обсипаха съ артилерийски огънь. Къмъ пладне гръцката 3-а дивизия е отбита по цѣлата позиция на Беязъ-тепе. 9-и полкъ достига до линията Умляно — кота 1450 безъ жертви, 28-и полкъ — с. Негрево, а 27-и полкъ настѫпи енергично срещу Занога и, подържанъ отъ 3 батареи, разпрѣсна гърцитѣ, заемащи западнитѣ склонове на върха. Въ сѫщото време лѣвия флангъ на тоя полкъ отъ северъ успѣ да се доближи до последния чукаръ предъ Занога и положението на гърцитѣ стана най-тежко. Борбата при Занога се разви съ ожесточение. 27-и полкъ биде контъратакуванъ три пѫти и най-сетне заставенъ да отстѫпи на западния гребенъ, а следъ това къмъ Панчарево. Тоя полкъ и батареитѣ иматъ 873 убити и ранени и 186,000 патрони и 450 снаряди изстреляни. $^1/_3$ бригада въ действията на 14 и главно сега на 15 юлий има 170 убити и ранени, 518 снаряди и 145,830 патрони изстрелянн. $^2/_6$ бригада отъ 11—18 юлий има 559 убити и ранени. Действията тóя денъ подготвиха почвата за една решителна операция. Тя можеше да се развие до размѣритѣ на единъ погромъ за гърцитѣ. Но, за такъвъ погромъ тукъ при $^1/_3$ бригада и 2 дивизии бѣха необходими малко по-голѣми сили. По-въ лѣво въ участъка на $^1/_{10}$ и $^3/_3$ бригади 29-и полкъ още въ 8 ч. пр. пл. настѫпи, за да завладѣе обратно в. Видренъ, обаче, къмъ 4 ч. сл. пл. е билъ принуденъ да отстѫпи, защото се е видѣлъ обхванатъ на фланговетѣ си. Полкътъ е ималъ чувствителни загуби. Раненъ е билъ и самия командиръ на полка, храбриятъ полковникъ Златаревъ.

Боятъ въ Разлогъ. Самоковскиятъ отрядъ достига съ 4 др. и 2 пл. орѫдия до с. Драглища, 2 др. оставатъ на Айгедикъ и 1 др. — Царевъ-върхъ. Западно-Родопскиятъ отрядъ заема съ 55-и полкъ кол. Котко; две дружини отъ 34-и полкъ, находящи се задъ дѣсния флангъ на тоя полкъ, настѫпиха следъ пладне и отблъснаха гърцитѣ къмъ Мехомия; 57-и полкъ достига по-на югъ по лѣвия брѣгъ на Мѣста между Елешница и Добринище. Гърцитѣ предъ последния полкъ отстѫпватъ часть къмъ Банско, а другата часть съ 2 орѫдия къмъ Неврокопъ. Силитѣ на гърцитѣ бѣха 2 роти при Батия, 1 др. и 2 орѫдия на височата при Добринище и 2 др. и 4 орѫдия при Мехомия. Въ тоя малъкъ бой Самоковскиятъ отрядъ, макаръ и да чуваше стрелбата, не настжпи, за да се нанесе единъ ударъ на гърцитѣ тукъ още тоя день и за да се обединатъ действията на двата отряда. 55-и полкъ има 2 ранени. За другитѣ данни нѣма.

Турцитѣ въ Западна Тракия продължаватъ организирането на републиката. Родопитѣ сж пълни съ бѣжанци, идящи отъ полето и брѣга на морето.

16 юлий.

Ромжнитѣ съ 1 коненъ полкъ заематъ Панагюрище.

Бомбардировката на Видинъ. Презъ деня сърбитѣ съ силенъ артилер. огънь последванъ отъ ожесточенъ пехотенъ огънь отъ 5 дружини по нашитѣ позиции между Новосело и Смърданъ се опитаха да подготвятъ своитѣ настжпателни действия, обаче, не постигнаха никакъвъ резултатъ. Нашитѣ опълченци бѣха обсипвани съ гранати, но устояха на мѣстата си. Сърбитѣ изстреляха 1000 снаряди по фортовия поясъ и 250 по града. Наши загуби 2 убити и 18 ранени.

Действията на Трънския отрядъ. При 3-а армия действията се развиха само при Трънския отрядъ, но и тѣ не бѣха нито решителни, нито енергични. Неприятельтъ заемаше добре укрѣпена позиция и разполагаше съ повече артилерия, която не пестѣше, както нашата, снарядитѣ и обстрелваше всѣка група хора. Нашитѣ части отъ в. Стрешеръ настжпиха с.-з. по хребета къмъ Арнаутски-преслапъ, дето е билъ 3-и сръбски прекоброенъ полкъ, и презъ Грамада за Голѣмо-равнище. Нашитѣ опити, да се развиятъ настжпателни действия, сж били несполучливи. Сърбитѣ насочили въ участжка на Шумад. див. II п. подкрѣпление още 2 пех. полка и една пл. батарея, но тѣзи сили пристигнали късно, въ деня на примирието.

Действията на 5-а и 4-а армии. По-на югъ Босилиградския отрядъ на 5-а армия е следвало да мине въ решително настжпление въ свързка съ Трънския отрядъ, обаче, тоя день споредъ реляцията на 5-а армия Босилиградскиятъ отрядъ не настжпилъ и станало нужда да му се праща и втори, и трети пжть заповѣдь да настжпи и се подравни съ 5-а дивизия. Още по-на югъ на фронта на 5-а и дѣсния флангъ на 4-а армия деня миналъ въ относително затишие.

Боятъ при Гърляно, Кавица и Занога. Въ участъка на 7-а дивизия, се е развилъ цѣлъ бой, които сърбитѣ поведоха, за да съдействуватъ на гърцитѣ, чието положение при Пехчево бѣше зле. Боятъ бѣ особено силенъ въ участъка на 52-и и 22-и полкове въ лѣво отъ шосето Царевосело — Кочане. Артилерийскиятъ огънь на неприятеля бѣше много ожесточенъ и позицитѣ тамъ пакъ задимени отъ пушекъ на падащи снаряди, както и презъ днитѣ на сериознитѣ боеве на 10 и 11 юлий. 52-и полкъ има 102 убити и ранени, 42,900 патрони изстреляни. Полскитѣ и гаубичнитѣ батареи сж изстреляли 1102 снаряди. 22-и полкъ има 110 убити и ранени. Въ участъка на 2-а дивизия действията се развиха доста бавно. Тая дивизия остави 9-и п. съ 2 пл. орждия срещу Пехчево, а съ $^1/_2$ бригада (11-и 49-и, 51-и п. и 11 орждия) настжпи къмъ в. Кавица—1900—Джама мия. Въ тоя малъкъ бой Самоковскиятъ отрядъ, макаръ и да чуваше стрелбата, не настжпи, за да се нанесе единъ ударъ на гърцитѣ тукъ още тоя день и за да се обединатъ действията на двата отряда. 55-и полкъ има 2 ранени. За другитѣ данни нѣма.

Турцитѣ въ Западна Тракия продължаватъ организирането на републиката. Родопитѣ сж пълни съ бѣжанци, идящи отъ полето и брѣга на морето.

16 юлий.

Ромжнитѣ съ 1 коненъ полкъ заематъ Панагюрище.

Бомбардировката на Видинъ. През деня сърбитѣ съ силенъ артилер. огънь последванъ отъ ожесточенъ пехотенъ огънь отъ 5 дружини по нашитѣ позиции между Новосело и Смърданъ се опитаха да подготвятъ своитѣ настжпателни действия, обаче, не постигнаха никакъвъ резултатъ. Нашитѣ опълченци бѣха обсипвани съ гранати, но устояха на мѣстата си. Сърбитѣ изстреляха 1000 снаряди по фортовия поясъ и 250 по града. Наши загуби 2 убити и 18 ранени.

Действията на Трънския отрядъ. При 3-а армия действията се развиха само при Трънския отрядъ, но и тѣ не бѣха нито решителни, нито енергични. Неприятельтъ заемаше добре укрѣпена позиция и разполагаше съ повече артилерия, която не пестѣше, както нашата, снарядитѣ и обстрелваше всѣка група хора. Нашитѣ части отъ в. Стрешеръ настжпиха с.-з. по хребета къмъ Арнаутски-преслапъ, дето е билъ 3-и сърбски прекоброенъ полкъ, и презъ Грамада за Голѣмо-равнище. Нашитѣ опити, да се развиятъ настжпателни действия, сж били несполучливи. Сърбитѣ насочили въ участжка на Шумад. див. II п. подкрѣпление още 2 пех. полка и една пл. батарея, но тѣзи сили пристигнали късно, въ деня на примирието.

Действията на 5-а и 4-а армии. По-на югъ Босилиградския отрядъ на 5-а армия е следвало да мине въ решително настжпление въ свързка съ Трънския отрядъ, обаче, тоя день споредъ реляцията на 5-а армия Босилиградскиятъ отрядъ не настжпилъ и станало нужда да му се праща и втори, и трети пжть заповѣдь да настжпи и се подравни съ 5-а дивизия. Още по-на югъ на фронта на 5-а и дѣсния флангъ на 4-а армия деня миналъ въ относително затишие.

Боятъ при Гърляно, Кавица и Занога. Въ участъка на 7-а дивизия, се е развилъ цѣлъ бой, които сърбитѣ поведоха, за да съдействуватъ на гърцитѣ, чието положение при Пехчево бѣше зле. Боятъ бѣ особено силенъ въ участъка на 52-и и 22-и полкове въ лѣво отъ шосето Царевосело — Кочане. Артилерийскиятъ огънь на неприятеля бѣше много ожесточенъ и позициитѣ тамъ пакъ задимени отъ пушекъ на падащи снаряди, както и презъ днитѣ на сериознитѣ боеве на 10 и 11 юлий. 52-и полкъ има 102 убити и ранени, 42,900 патрони изстреляни. Полскитѣ и гаубичнитѣ батареи сж изстреляли 1102 снаряди. 22-и полкъ има 110 убити и ранени. Въ участъка на 2-а дивизия действията се развиха доста бавно. Тая дивизия остави 9-и п. съ 2 пл. орждия срещу Пехчево, а съ $^1/_3$ бригада (11-и 49-и, 51-и п. и 11 орждия) настжпи къмъ в. Кавица — 1900 — Джама отъ западъ, и съ 27-и и 28-и полкове и 14 орждия къмъ Занога и отъ тамъ срещу Кавица отъ северъ. Настжплението се почна въ 9 часа пр. пл., но бѣ много бавно и едва вечерьта частитѣ се доближиха до подножието на Занога и Кавица. Боятъ бѣше твърде упоритъ и отъ даннитѣ за загубитѣ, които ще помѣстимъ въ хрониката за следния день, ще се види, че бѣше и кървопролитенъ. 28-и полкъ и батареитѣ презъ деня иматъ 201 убити и ранени, 625 снаряди изстреляни. По-на изтокъ 6-а дивизия следваше да настжпи къмъ Руйенъ и да прикове повече сили срещу себе си, обаче, тая дивизия презъ деня сериозни действия не можа да развие. Нейната втора бригада презъ боеветѣ отъ 11 до 18 юлий даде 569 убити и ранени. 65-и полкъ, който действува на лѣвия флангъ на 6-а дивизия, има на 14 до 17 юлий 470 убити и ранени. Още по-на изтокъ $^{1}/_{10}$ и $^{3}/_{3}$ бригади заеха позиция при Логодашъ, необезпокоени отъ неприятеля, който не настжпи и не зае напуснатата позиция на тия бригади миналия день. А още по-на изтокъ гърцитѣ се опитаха да напреднатъ къмъ Джумая, обаче, скоро се почувствуваха застрашени отъ къмъ Разлогъ.

Боятъ при Мехомия Самоковскиятъ отрядъ отъ северъ и 11-а дивизия отъ изтокъ презъ деня настжпиха енергично срещу Мехомия; разпръснаха гръцкитѣ части при Батия и Добринище и, по петитѣ на гърцитѣ, отрядътъ зае в. Харманларъ, а дивизията, следъ като остави единъ заслонъ по долината на Мѣста, зае къмъ 5 ч. сл. пл. източния изходъ и севернитѣ висоти на прохода Предѣлъ. Тоя успехъ при наличность на по-голѣми сили би могълъ да представлява сждбоносна опастность за фланга и тила на гърцитѣ. Обаче, както ще видимъ, въ следнитѣ дни тѣ ще парализиратъ нашето настжпление тукъ, защото иматъ инициативата въ действията, численото превъзходство и устрема на победители. 55-и полкъ презъ деня има 53, 4-и полкъ (14-а и 15-а роти) има 5 убити и ранени.

Презъ тоя день команд. 2-а армия, генералъ Ивановъ, бива освободенъ отъ длъжностьта и на негово мѣсто застава генералъ Кутинчевъ. Последниятъ заповѣдалъ на лѣвото крило на армията да настжпи съгласувано и заеме позициитѣ си.

Турцитѣ въ Западна Тракия продължаватъ своя изтребителенъ походъ срещу българскитѣ села въ Гюмюрджинско и Дедеагачко.

17 юлий.

Ромжнитѣ оставатъ, дето сж.

Обсадата на Видинъ. Сърбитѣ почнаха още отъ 5 ч. да бомбардиратъ усилено участъка отъ нашата позиция между Новосело и Смърданъ. Въ 11 часа тѣ спрѣха стрелбата и втори сръбски парламентьоръ се яви предъ крѣпостьта съ предложение въ името на хуманностьта тя да се предаде. Генералъ Мариновъ отговори: „Повторно категорично отхвърлямъ Вашето предложение“. Следъ това неприятелската артилерия откри още по-ожесточенъ огънь по нашитѣ позиции, безъ да причини, обаче, каквито и да е повреди. Къмъ 6 ч. сл. пл. сръбската пехота поведе настжпление на обстрелвания фронтъ, но когато достигна на близкитѣ разстояния нашитѣ орждия отъ западъ, и съ 27-и и 28-и полкове и 14 орждия къмъ Занога и отъ тамъ срещу Кавица отъ северъ. Настжплението се почна въ 9 часа пр. пл., но бѣ много бавно и едва вечерьта частитѣ се доближиха до подножието на Занога и Кавица. Боятъ бѣше твърде упоритъ и отъ даннитѣ за загубитѣ, които ще помѣстимъ въ хрониката за следния день, ще се види, че бѣше и кръвопролитенъ. 28-и полкъ и батареитѣ презъ деня иматъ 201 убити и ранени, 625 снаряди изстреляни. По-на изтокъ 6-а дивизия следваше да настжпи къмъ Руйенъ и да прикове повече сили срещу себе си, обаче, тая дивизия презъ деня сериозни действия не можа да развие. Нейната втора бригада презъ боеветѣ отъ 11 до 18 юлий даде 569 убити и ранени. 65-и полкъ, който действува на лѣвия флангъ на 6-а дивизия, има на 14 до 17 юлий 470 убити и ранени. Още по-на изтокъ $^{1}/_{10}$ и $^{3}/_{8}$ бригади заеха позиция при Логодашъ, необезпокоени отъ неприятеля, който не настжпи и не зае напуснатата позиция на тия бригади миналия день. А още по-на изтокъ гърцитѣ се опитаха да напреднатъ къмъ Джумая, обаче, скоро се почувствуваха застрашени отъ къмъ Разлогъ.

Боятъ при Мехомия Самоковскиятъ отрядъ отъ северъ и 11-а дивизия отъ изтокъ презъ деня настжпиха енергично срещу Мехомия; разпръснаха гърцкитѣ части при Батия и Добринище и, по петитѣ на гърцитѣ, отрядътъ зае в. Харманларъ, а дивизията, следъ като остави единъ заслонъ по долината на Мѣста, зае къмъ 5 ч. сл. пл. източния изходъ и севернитѣ височи на прохода Предѣль. Тоя успехъ при наличность на по-голѣми сили би могълъ да представлява сждбоносна опастность за фланга и тила на гърцитѣ. Обаче, както ще видимъ, въ следнитѣ дни тѣ ще парализиратъ нашето настжпление тукъ, защото иматъ инициативата въ действията, численото превъзходство и устрема на победители. 55-и полкъ презъ деня има 53, 4-и полкъ (14-а и 15-а роти) има 5 убити и ранени.

Презъ тоя день команд. 2-а армия, генералъ Ивановъ, бива освободенъ отъ длъжностьта и на негово мѣсто застава генералъ Кутинчевъ. Последниятъ заповѣдалъ на лѣвото крило на армията да настжпи съгласувано и заеме позициитѣ си.

Турцитѣ въ Западна Тракия продължаватъ своя изтребителенъ походъ срещу българскитѣ села въ Гюмюрджинско и Дедеагачко.

17 юлий.

Ромжнитѣ оставатъ, дето сж.

Обсадата на Видинъ. Сърбитѣ почнаха още отъ 5 ч. да бомбардиратъ усилено участъка отъ нашата позиция между Новосело и Смърданъ. Въ 11 часа тѣ спрѣха стрелбата и втори сърбски парламентьоръ се яви предъ крѣпостьта съ предложение въ името на хуманностьта тя да се предаде. Генералъ Мариновъ отговори: „Повторно категорично отхвърлямъ Вашето предложение“. Следъ това неприятелската артилерия откри още по-ожесточенъ огънь по нашитѣ позиции, безъ да причини, обаче, каквито и да е повреди. Къмъ 6 ч. сл. пл. сърбската пехота поведе настжпление на обстрелвания фронтъ, но когато достигна на близкитѣ разстояния нашитѣ орждия й откриха силенъ огънь и я обсипаха съ шрапнелъ и гранати. Въ 7 ч. нашитѣ стрелци откриха най-усиленъ огънь и на часа сърбскитѣ вериги бѣха разбити и обърнати въ бѣгъ. До вечерьта тукъ сърбитѣ опитаха още едно настѫпление, като додоха на 600 крачки отъ нашата позиция, но съ сѫщия огънь и сѫщия духъ на отбраната нашитѣ отново ги повърнаха въ безпорядъкъ назадъ. Въ другитѣ участъци на крѣпостьта е имало слаби действия. Сърбитѣ изстреляха 2348 снаряди по фортовия поясъ и 115—по града. Наши загуби убити 3 и ранени 32 души.

На фронта на 3-а, 5-а и дѣсното крило на 4-а армия има слаби престрелки и слаби действия.

Боятъ при Гърляно и Занога. Втори день. На югъ отъ шосето Кочане—Царевосело сърбитѣ и презъ тоя день развиха усилени действия, за да облекчатъ положението на гърцитѣ при Пехчево. Нашитѣ части се държаха упорито и сърбитѣ не можаха да развиятъ никакъвъ успехъ. 52-и п. и придадената къмъ него артилерия иматъ 86 убити и ранени и 31,664 патрони и 452 полски и гаубични снаряди изстреляни. По-на югъ $^{1}/_{2}$ бригада още въ 3 ч. пр. пл. настѫпи срещу Занога и скоро съ атака зае тоя върхъ, обаче, тя по-нататъкъ не иска да напредне. За това нежелание да се действува командующиятъ 4-а армия въ заповѣдьта си отъ... между другото пише:

> „Историята на тая война на вѣчни времена ще отбележи явното нежелание на тия части (27-и, 28-и и 47-и полкове Б. авт.) да употрѣбятъ последнитѣ си усилия, за да се нанесе решително поражение на противника, чрезъ което щѣха да възстановятъ военната честь на цѣлата армия.“

При Занога тоя день е билъ раненъ и войводата Юр. Лазаровъ, който съ четата си е действувалъ между войсковитѣ части. $^{1}/_{2}$ бригада настѫпи срещу Кавица отъ югъ и западъ, но опититѣ за да напредне въ атака не сполучиха и частитѣ се оттеглиха при Негрево. Тая бригада въ боеветѣ на 16 и 17 юлий има 378 убити и ранени, 453,620 патрони и 1350 снаряди изстреляни. Докато тия действия се развиваха къмъ Кавица и Занога, 9-и п. заемаше позиция южно отъ к.1490, при Умляно, западно отъ Пехчево съ фронтъ къмъ югъ съ отбранителни застави къмъ Бришница и Гарванъ; конницата, 2 ескадрона, зае Берово и всички околни села. Съ ескадронитѣ е следвала четата на Лазо Дѣлевъ. И по тоя начинъ връзката между гърцката и сърбската армии бѣше разкѫсана. Но, за да се разширѣше успеха, бѣха нужни време и сили, достатъчни по число и могѫщи по духъ и пориви за борба. Въ последнитѣ дни, наистина, тукъ бѣ сърѣдоточено вниманието на всички висши командувания, и за тукъ се насочваха всички сили, които можаха да се спестятъ другаде, както бѣ съ 65-и, 14-и полкове, 1 др. отъ 44-и п. и пр., обаче, всички налични сили не ще бѫдатъ достатъчни, не толкова по физическа, отколко духовна мощь, да развиятъ една решителна операция срещу лѣвия флангъ на гърцитѣ съ катастрофални последици за тѣхъ. А и войната вече на следния день на пладне се завършваше.

Въ лѣво 6-а дивизия и 65-и п., поради оттеглянето на дѣсния флангъ на 2-а армия, сериозни действия не сѫ имали. $^{3}/_{3}$ бригада съ й откриха силенъ огънь и я обсипаха съ шрапнелъ и гранати. Въ 7 ч. нашитѣ стрелци откриха най-усиленъ огънь и на часа сърбскитѣ вериги бѣха разбити и обърнати въ бѣгъ. До вечерьта тукъ сърбитѣ опитаха още едно настжпление, като додоха на 600 крачки отъ нашата позиция, но съ сжщия огънь и сжщия духъ на отбраната нашитѣ отново ги повърнаха въ безпорядъкъ назадъ. Въ другитѣ участъци на крѣпостьта е имало слаби действия. Сърбитѣ изстреляха 2348 снаряди по фортовия поясъ и 115—по града. Наши загуби убити 3 и ранени 32 души.

На фронта на 3-а, 5-а и дѣсното крило на 4-а армия има слаби престрелки и слаби действия.

Боятъ при Гърляно и Занога. Втори день. На югъ отъ шосето Кочане—Царевосело сърбитѣ и презъ тоя день развиха усилени действия, за да облекчатъ положението на гърцитѣ при Пехчево. Нашитѣ части се държаха упорито и сърбитѣ не можаха да развиятъ никакъвъ успехъ. 52-и п. и придадената къмъ него артилерия иматъ 86 убити и ранени и 31,664 патрони и 452 полски и гаубични снаряди изстреляни. По-на югъ $^{1}/_{2}$ бригада още въ 3 ч. пр. пл. настжпи срещу Занога и скоро съ атака зае тоя върхъ, обаче, тя по-нататъкъ не иска да напредне. За това нежелание да се действува командующиятъ 4-а армия въ заповѣдьта си отъ . . . между другото пише:

> „Историята на тая война на вѣчни времена ще отбележи явното нежелание на тия части (27-и, 28-и и 47-и полкове Б. авт.) да употрѣбятъ последнитѣ си усилия, за да се нанесе решително поражение на противника, чрезъ което щѣха да възстановятъ военната честь на цѣлата армия.“

При Занога тоя день е билъ раненъ и войводата Юр. Лазаровъ, който съ четата си е действувалъ между войсковитѣ части. $^{1}/_{8}$ бригада настжпи срещу Кавица отъ югъ и западъ, но опититѣ за да напредне въ атака не сполучиха и частитѣ се оттеглиха при Негрево. Тая бригада въ боеветѣ на 16 и 17 юлий има 378 убити и ранени, 453,620 патрони и 1350 снаряди изстреляни. Докато тия действия се развиваха къмъ Кавица и Занога, 9-и п. заемаше позиция южно отъ к.1490, при Умляно, западно отъ Пехчево съ фронтъ къмъ югъ съ отбранителни застави къмъ Бришница и Гарванъ; конницата, 2 ескадрона, зае Берово и всички околни села. Съ ескадронитѣ е следвала четата на Лазо Дѣлевъ. И по тоя начинъ връзката между гръцката и сърбската армии бѣше разкжсана. Но, за да се разширѣше успеха, бѣха нужни време и сили, достатъчни по число и могжщи по духъ и пориви за борба. Въ последнитѣ дни, наистина, тукъ бѣ съсрѣдоточено вниманието на всички висши командувания, и за тукъ се насочваха всички сили, които можаха да се спестятъ другаде, както бѣ съ 65-и, 14-и полкове, 1 др. отъ 44-и п. и пр., обаче, всички налични сили не ще бждатъ достатъчни, не толкова по физическа, отколко духовна мощь, да развиятъ една решителна операция срещу лѣвия флангъ на гърцитѣ съ катастрофални последици за тѣхъ. А и войната вече на следния день на пладне се завършваше.

Въ лѣво 6-а дивизия и 65-и п., поради оттеглянето на дѣсния флангъ на 2-а армия, сериозни действия не сж имали. $^{3}/_{3}$ бригада съ

1 пл. бат. настжпила, за да заеме Бълг. Габрово и се подравни съ 65-и п. При мах. Чаиръ бригадата е имала срещенъ бой съ 3 гърц. дружини съ картечници, които настжпвали къмъ поменатата махла. Бригадата е отблъснала и обърнала въ бѣгство неприятеля и привечерь замръкнала на позиция—Лешко и Падежъ. По-въ лѣво $^1/_4$ бригада, 29-и п. и Серската бригада настжпили и заели линията Покровникъ—Мощанци.

Боятъ при Предѣль По лѣвия брѣгъ на Струма $^2/_3$, $^1/_4$ и Драмската бригади и 17-и п. сжщо се подали напредъ и достигнали предъ с.Церово, к.1017, мах. Ржсово, кота 1214, Осеновски колиби. Самоковскиятъ отрядъ е следвало да настжпи съ 2 друж., 2 орждия и 2 картечници отъ Харманларъ къмъ Осеново, 2 др. и 6 орждия—Ковнакъ—Градево и 2 др. и 4 орждия —Предѣль— Поргошъ. 11-а дивизия съ 55-и и 57-и полкове заемаше позиция по-въ лѣво при ханищата Предѣль. Но, тукъ гърцитѣ насочиха още сутриньта 7-а и часть отъ 6-а дивизия и на линията в.Капатникъ— ханища Предѣль се разви единъ сериозенъ бой. Въ 2 ч. сл. пл. неприятельтъ поведе настжпление срещу 57-и п., който отстжпи и повлѣче следъ себе си и 55-и п., като пол. артилерия едва успела да се изтегли. Въ 3 ч. гърцитѣ заели хан. Предѣль, но поради упоритото държание на Самоковския отрядъ гърцитѣ не сж могли да напреднатъ. Отстжпилата наша артилерия заела позиция западно отъ Мехомия и открила силенъ огънь срещу гърцитѣ на 2 км. източно отъ Предѣль. Боятъ е продължилъ до 9 ч. вечерьта. На следния день боятъ тукъ е продължилъ до обѣдъ безъ решителенъ резултатъ. Загубитѣ за 17 и 18 юлий тукъ бѣха доста чувствителни. 4-и п. главно на 17 юлий има 260, 33-и п. —44 и 34-и п.—217 убити и ранени. 11-а дивизия презъ тия действия въ Разлога има 604 убити и ранени, а само 55-и п. презъ деня има 234 убити и ранени. Къмъ Неврокопъ колоната на подполк. Гиговъ, $1^1/_4$ опълч. дружини, безпрепятствено достига при Карабулъ източно отъ града. „Въ тия действия на Западно-Родопския и Самоковския отряди, се казва въ реляцията на 11-а дивизия, на фланга и тила на гърцитѣ имаше голѣми случаи да се извършатъ блѣскави дѣла. Обаче, повечето отъ офицеритѣ и почти всички войници нѣмаха желание да се биятъ. Това спаси гърцитѣ отъ катастрофа". Това мнение може да има голѣма доза отъ правдивость. Обаче, фактъ е, че тила, широкия тилъ на гърцитѣ остана необезпокоенъ нито отъ нашата тройно по-многочисленна конница, която бѣ забутана въ долищата на рѣка Ерма, нито отъ нашитѣ не малко по число и не слаби по опитность войводи и чети... Впрочемъ, за четитѣ въ деня на примирието щабътъ на действующата армия ще се сѣти и ще ги потърси, за да ги съсрѣдоточи къмъ гр. Неврокопъ, обаче, това ще е „следъ дъждъ качулка." Да! Сждбата не бѣ милостива къмъ насъ: Ние нѣмахме полководецъ и ние сторихме всички грѣшки, каквито на война могатъ да се извършватъ отъ зле воденитѣ войски.

Гюмюрджинската република продължава своитѣ действия срещу българското население...

1 пл. бат. настжпила, за да заеме Бълг. Габрово и се подравни съ 65-и п. При мах. Чаиръ бригадата е имала срещенъ бой съ 3 гърц. дружини съ картечници, които настжпвали къмъ поменатата махла. Бригадата е отблъснала и обърнала въ бѣгство неприятеля и привечерь замръкнала на позиция—Лешко и Падежъ. По-въ лѣво $^1/_1$ бригада, 29-и п. и Серската бригада настжпили и заели линията Покровникъ—Мощанци.

Боятъ при Предѣль По лѣвия брѣгъ на Струма $^2/_3$, $^1|_1$ и Драмската бригади и 17-и п. сжщо се подали напредъ и достигнали предъ с.Церово, к.1017, мах. Ржсово, кота 1214, Осеновски колиби. Самоковскиятъ отрядъ е следвало да настжпи съ 2 друж., 2 орждия и 2 картечници отъ Харманларъ къмъ Осеново, 2 др. и 6 орждия—Койнакъ—Градево и 2 др. и 4 орждия —Предѣль— Поргошъ. 11-а дивизия съ 55-и и 57-и полкове заемаше позиция по-въ лѣво при ханищата Предѣль. Но, тукъ гърцитѣ насочиха още сутриньта 7-а и часть отъ 6-а дивизия и на линията в.Капатникъ— ханища Предѣль се разви единъ сериозенъ бой. Въ 2 ч. сл. пл. неприятельтъ поведе настжпление срещу 57-и п., който отстжпи и повлѣче следъ себе си и 55-и п., като пол. артилерия едва успела да се изтегли. Въ 3 ч. гърцитѣ заели хан. Предѣль, но поради упоритото държание на Самоковския отрядъ гърцитѣ не сж могли да напреднатъ. Отстжпилата наша артилерия заела позиция западно отъ Мехомия и открила силенъ огънь срещу гърцитѣ на 2 км. източно отъ Предѣль. Боятъ е продължилъ до 9 ч. вечерьта. На следния день боятъ тукъ е продължилъ до обѣдъ безъ решителенъ резултатъ. Загубитѣ за 17 и 18 юлий тукъ бѣха доста чувствителни. 4-и п. главно на 17 юлий има 260, 33-и п. —44 и 34-и п.—217 убити и ранени. 11-а дивизия презъ тия действия въ Разлога има 604 убити и ранени, а само 55-и п. презъ деня има 234 убити и ранени. Къмъ Неврокопъ колоната на подполк. Гиговъ, $1^1/_4$ опълч. дружини, безпрепятствено достига при Карабулъ източно отъ града. „Въ тия действия на Западно-Родопския и Самоковския отряди, се казва въ реляцията на 11-а дивизия, на фланга и тила на гърцитѣ имаше голѣми случаи да се извършатъ блѣскави дѣла. Обаче, повечето отъ офицеритѣ и почти всички войници нѣмаха желание да се биятъ. Това спаси гърцитѣ отъ катастрофа". Това мнение може да има голѣма доза отъ правдивость. Обаче, фактъ е, че тила, широкия тилъ на гърцитѣ остана необезпокоенъ нито отъ нашата тройно по-многочисленна конница, която бѣ забутана въ долищата на рѣка Ерма, нито отъ нашитѣ не малко по число и не слаби по опитность войводи и чети... Впрочемъ, за четитѣ въ деня на примирието щабътъ на действующата армия ще се сѣти и ще ги потърси, за да ги съсрѣдоточи къмъ гр. Неврокопъ, обаче, това ще е „следъ дъждъ качулка." Да! Сждбата не бѣ милостива къмъ насъ: Ние нѣмахме полководецъ и ние сторихме всички грѣшки, каквито на война могатъ да се извършватъ отъ зле воденитѣ войски.

Гюмюрджинската република продължава своитѣ действия срещу българското население...

18 юлий.

ПРИМИРИЕ.

Военнитѣ действия се прекратйха въ 1 ч. сл.пл. по цѣлата линия съ изключение при Видинъ.

Обсадата на Видинъ. Макаръ, че сърбитѣ бѣха пратили да съобщатъ въ крѣпостьта, че има примирие, тѣ поведоха на северния секторъ на отбраната и срещу Новоселци една атака, която обаче, къмъ пладне бѣ отбита съ контъратака отъ 1 рота отъ 17-и п. Въ 1 ч. се появи предъ крѣпостьта сърбски парламентьоръ за прекратяване на военнитѣ действия, обаче, коменданта на крѣпостьта, като не се довѣрилъ, продължилъ боя до 5·30 ч., къмъ което време се получила телеграма отъ ромжнското военно министерство за сключеното примирие. Тогава генералъ Мариновъ пратилъ парламентьори къмъ страна на сърбскитѣ войски и скоро примирието се приложило и предъ крѣпостьта. Макаръ и защищаванъ отъ треторазрядни войски,Видинъ устоя, защото устоя коменданта на крѣпостьта.Една армия е победена, когато нейниятъ водачъ се признае или се съзнае за победенъ.Презъ деня нашитѣ загуби сж 35 убити и ранени.Общо при Видинъ нашитѣ сж изстреляли 1785 снаряди и 10,072 картечни патрони. Кулскиятъ отрядъ има 93 убити и ранени, а при обсадата при Видинъ общо загуби имаме 84 убити и ранени.

Войната е завършена. Въ Букурещъ на България бѣ наложено откжсването на Добруджа, най-непрежалимата часть отъ нашата родина, отнимането на Щипъ, Кочане, Царевосело, Кукушъ, Дойранъ, Серъ, Демирхисаръ, Крушево, Броди, Драма, Кавала, Саржшабанъ и цѣла източна Тракия. Македония, за която българскиятъ народъ поведе войната, падна подъ игото на сърбитѣ и гърцитѣ, не защото тя нѣмаше право на свобода, а защото България не бѣ надлежно подготвена съ култура и историческа опитность за ролята, която бѣше се нагърбила да играе на Балканския полуостровъ.Така завърши тая злополучна война за освобождение на Македония.

18 юлий.

ПРИМИРИЕ.

Военнитѣ действия се прекратйха въ 1 ч. сл.пл. по цѣлата линия съ изключение при Видинъ.

Обсадата на Видинъ. Макаръ, че сърбитѣ бѣха пратили да съобщатъ въ крѣпостьта, че има примирие, тѣ поведоха на северния секторъ на отбраната и срещу Новоселци една атака, която обаче, къмъ пладне бѣ отбита съ контъратака отъ 1 рота отъ 17-и п. Въ 1 ч. се появи предъ крѣпостьта сърбски парламентьоръ за прекратяване на военнитѣ действия, обаче, коменданта на крѣпостьта, като не се довѣрилъ, продължилъ боя до 5·30 ч., къмъ което време се получила телеграма отъ ромѫнското военно министерство за сключеното примирие. Тогава генералъ Мариновъ пратилъ парламентьори къмъ страна на сърбскитѣ войски и скоро примирието се приложило и предъ крѣпостьта. Макаръ и защищаванъ отъ треторазрядни войски,Видинъ устоя, защото устоя коменданта на крѣпостьта.Една армия е победена, когато нейниятъ водачъ се признае или се съзнае за победенъ.Презъ деня нашитѣ загуби сѫ 35 убити и ранени.Общо при Видинъ нашитѣ сѫ изстреляли 1785 снаряди и 10,072 картечни патрони. Кулскиятъ отрядъ има 93 убити и ранени, а при обсадата при Видинъ общо загуби имаме 84 убити и ранени.

Войната е завършена. Въ Букурещъ на България бѣ наложено откѫсването на Добруджа, най-непрежалимата часть отъ нашата родина, отнимането на Щипъ, Кочане, Царевосело, Кукушъ, Дойранъ, Серъ, Демирхисаръ, Крушево, Броди, Драма, Кавала, Сарѫшабанъ и цѣла източна Тракия. Македония, за която българскиятъ народъ поведе войната, падна подъ игото на сърбитѣ и гърцитѣ, не защото тя нѣмаше право на свобода, а защото България не бѣ надлежно подготвена съ култура и историческа опитность за ролята, която бѣше се нагърбила да играе на Балканския полуостровъ.Така завърши тая злополучна война за освобождение на Македония.

ГЛАВА VII.

ВРЪЩАНЕ НА ОПЪЛЧЕНИЕТО ОТЪ ТЕАТЪРА НА ВОЙНАТА И ДЕМОБИЛИЗАЦИЯТА МУ.

Опълчението остава ариергардъ на армията при оттеглянето ѝ за предѣлитѣ на България.

Следъ подписването на мира последваха веднага заповѣди за изтегляне на дивизиитѣ отъ позициитѣ и за насочването къмъ мирновременнитѣ имъ гарнизони за демобилизация. По тоя случай на 29 юлий по опълчението се издаде заповѣдь № 68, отъ която § 2 гласѣше следното:

> § 2. Съгласно оперативната заповѣдь по 4-а армия № 33, М.-О. опълчение усилено съ 24-и Черноморски полкъ, безъ полското с. с. отдѣление и безъ дружинитѣ на 44-и и 47-и полкове, се оттегля по пѫтя Драмча, Царевосело, Черната-скала, Кадинъ-мостъ, с. Ямѣнъ, дето опълчението се съсрѣдоточава, а 24-и полкъ продължава за Дупница и се присъединява къмъ дивизията си. При Царевосело опълчението остава ариергардъ на цѣлата армия до изтеглюване на всички обози и изнасяне всичкитѣ припаси отъ складоветѣ.

За тая задача опълчението се разчлени на главни сили (24-и полкъ, 2-а М.-О. бригада и 8-а с. с. планинска батарея) и два ариергарда отъ цѣлитѣ 1-а и 3-а М.-О. бригади. На 30 юлий главнитѣ сили достигнаха и се разположиха при Царевосело, а авангардитѣ съответно при с. Драмча и при с. Бигла. На 31.VII. частитѣ останаха както на 30. VII. На 1.VIII. нашитѣ складове въ Царевосело се изпразниха и презъ деня се издаде оперативна заповѣдь по опълчението № 70 за движението на опълчението къмъ границитѣ на България. Тая заповѣдь нареждаше 5-а Одринска дружина, изпратена преди три дена на Черната-скала, за да регулира движението на обозитѣ и частитѣ движущи се по пѫтя Царевосело—Кадинъ-мостъ, да се прибере въ бригадата си, когато последнята ще мине край нея. Сѫщата заповѣдь нареждаше, лѣвиятъ ариергардъ при минаването си презъ Царевосело да прибере четата на войводата Ичко Димитровъ и полицейския приставъ съ стражата. Презъ тоя день се получи оперативна заповѣдь по 4-а армия № 34, споредъ която мѣсто за демобилизиране на опълчението се опредѣляше гр. Самоковъ.

Трогателното движение на опълчението къмъ предѣлитѣ на България.

Въ изпълнение заповѣдь по опълчението № 70, сутриньта на 2 августъ частитѣ отъ опълчението съ горчевина на душата, която трудно може да се опише, потеглиха за границата на България.

ГЛАВА VII.

ВРЪЩАНЕ НА ОПЪЛЧЕНИЕТО ОТЪ ТЕАТЪРА НА ВОЙНАТА И ДЕМОБИЛИЗАЦИЯТА МУ.

Опълчението остава ариергардъ на армията при оттеглянето ѝ за предѣлитѣ на България.

Следъ подписването на мира последваха веднага заповѣди за изтегляне на дивизиитѣ отъ позициитѣ и за насочването къмъ мирновременнитѣ имъ гарнизони за демобилизация. По тоя случай на 29 юлий по опълчението се издаде заповѣдь № 68, отъ която § 2 гласѣше следното:

> § 2. Съгласно оперативната заповѣдь по 4-а армия № 33, М.-О. опълчение усилено съ 24-и Черноморски полкъ, безъ полското с. с. отдѣление и безъ дружинитѣ на 44-и и 47-и полкове, се оттегля по пѫтя Драмча, Царевосело, Черната-скала, Кадиинъ-мость, с. Яменъ, дето опълчението се сърѣдоточава, а 24-и полкъ продължава за Дупница и се присъединява къмъ дивизията си. При Царевосело опълчението остава ариергардъ на цѣлата армия до изтеглюване на всички обози и изнасяне всичкитѣ припаси отъ складоветѣ.

За тая задача опълчението се разчлени на главни сили (24-и полкъ, 2-а М.-О. бригада и 8-а с. с. планинска батарея) и два ариергарда отъ цѣлитѣ 1-а и 3-а М.-О. бригади. На 30 юлий главнитѣ сили достигнаха и се разположиха при Царевосело, а авангардитѣ съответно при с. Драмча и при с. Бигла. На 31.VII. частитѣ останаха както на 30.VII. На 1.VIII. нашитѣ складове въ Царевосело се изпразниха и презъ деня се издаде оперативна заповѣдь по опълчението № 70 за движението на опълчението къмъ границитѣ на България. Тая заповѣдь нареждаше 5-а Одринска дружина, изпратена преди три дена на Черната-скала, за да регулира движението на обозитѣ и частитѣ движущи се по пѫтя Царевосело — Кадиинъ-мостъ, да се прибере въ бригадата си, когато последнята ще мине край нея. Сѫщата заповѣдь нареждаше, лѣвиятъ ариергардъ при минаването си презъ Царевосело да прибере четата на войводата Ичко Димитровъ и полицейския приставъ съ стражата. Презъ тоя день се получи оперативна заповѣдь по 4-а армия № 34, споредъ която мѣсто за демобилизиране на опълчението се опредѣляше гр. Самоковъ.

Трогателното движение на опълчението къмъ предѣлитѣ на България.

Въ изпълнение заповѣдь по опълчението № 70, сутриньта на 2 августъ частитѣ отъ опълчението съ горчевина на душата, която трудно може да се опише, потеглиха за границата на България.

Съкрушени въ най-свещенитѣ мечти, за които българското племе пролѣ толкова много кърви по бойнитѣ полета, отъ Вардаръ до Мраморно-море и отъ Родопитѣ до Бѣло-море, опълченцитѣ вървѣха съ разбито сърдце, безъ възторгъ и безъ гласъ. Въ дълги колони, успоредни една на друга, дружинитѣ на Македония се движеха по хълмиститѣ голи склонове на Осоговската планина, отдалечавайки се повече и повече отъ собствената си родна земя. Между това, Плачковица, Голакъ и Повиенъ бѣха въ облаци и надъ дружинитѣ вече се лѣеше ситенъ гѫстъ дъждъ: Майка Македония окѫпваше съ последнитѣ си сълзи своитѣ вѣрни синове!

Гледката бѣше трогателна и хоризонтътъ мраченъ.

Въ душата и на последния опълченецъ се водѣше една титаническа глуха борба. Предъ въображението на всѣкиго, като предъ кинематографъ, се рисуваха незабравимитѣ картини на едногодишната борба. Погълнати така отъ въспоменания, които сега сѫ найсладки, дружинитѣ достигнаха до севернитѣ предѣли на собствената си родна земя. На граничния водораздѣлъ при Черната-скала съ погледъ просълзенъ и устременъ къмъ мрачнитѣ хоризонти на Македония опълченцитѣ останаха дълги минути въ шеметенъ захласъ и непоносима тѫга. Моментътъ бѣше съкрушителенъ за душата на славнитѣ борци. Героитѣ отъ Мерхамлѫ, Балканъ-Тореси, Саранлѫ, Малгара, Дедеагачъ, Фере, Мерефте, Шаркьой, Парадли, Султанъ-тепе, Повиенъ и Каменица, които бѣха видѣли нищожеството на живота и величието на духа, на височитѣ при Черната-скала проливаха горещи сълзи за превратната сѫдба на собствената си родна земя.

О, тѫженъ часъ! Дали тъй скоро, както всички искаме, ще дойде великия часъ за разплата и мъсть?

Следъ нѣколко минути на почивка и сърдечно проливане на сълзи, опълченцитѣ, кое съ гласъ, кое съ поклони, кое на колѣне взеха сбогомъ съ своята родна земя и убедени, че Македония трѣбва и ще бѫде свободна, потеглиха презъ предѣлитѣ на България. По тоя тѫженъ маршъ, който ще остане паметенъ презъ всичкитѣ времена, се написа до Н. В. Царя на българитѣ следната телеграма:

Македоно-Одринското опълчение, оставено като ариергардъ на 4-а армия, напущайки днесъ, по заповѣдь, предѣлитѣ на многострадалната наша Македония, поднася на Ваше Величество своитѣ сърдечни благопожелания по случай възшедствието на престола и израза на неизмѣнна и дълбока преданность на Царя на всички българи.

При неизразимата и болезнена тѫга, която причинява на всѣко българско сърдце необходимостьта да се напустне земята, осветена съ толкова скѫпи жертви и напоена съ толкова много българска кръвь, опълченцитѣ-борци отъ Балканъ-Тореси, Мерхамлѫ, Шаркьой, Парадли, Султанъ-тепе и Повиенъ, намиратъ утѣха въ несъкрушимата вѣра, че Македония трѣбва да бѫде и ще бѫде свободна!

Борбата противъ новитѣ потисници на мѫченическа Македония нѣма да престане, а ще продължи съ още по-голѣма енергия и самоотверженость докато не се постигне народниятъ идеалъ — обединението на всички населени съ българи земи въ едно цѣлокупно и недѣлимо отечество! Царевосело, 2 августь 1913 г.

Началникъ на М.-О. опълчение, Генералъ-майоръ Геневъ.

Съкрушени въ най-свещенитѣ мечти, за които българското племе пролѣ толкова много кърви по бойнитѣ полета, отъ Вардаръ до Мраморно-море и отъ Родопитѣ до Бѣло-море, опълченцитѣ вървѣха съ разбито сърдце, безъ възторгъ и безъ гласъ. Въ дълги колони, успоредни една на друга, дружинитѣ на Македония се движеха по хълмиститѣ голи склонове на Осоговската планина, отдалечавайки се повече и повече отъ собствената си родна земя. Между това, Плачковица, Голакъ и Повиенъ бѣха въ облаци и надъ дружинитѣ вече се лѣеше ситенъ гжсть дъждъ: Майка Македония окжпваше съ последнитѣ си сълзи своитѣ вѣрни синове!

Гледката бѣше трогателна и хоризонтътъ мраченъ.

Въ душата и на последния опълченецъ се водѣше една титаническа глуха борба. Предъ въображението на всѣкиго, като предъ кинематографъ, се рисуваха незабравимитѣ картини на едногодишната борба. Погълнати така отъ възспоменания, които сега сж найсладки, дружинитѣ достигнаха до севернитѣ предѣли на собствената си родна земя. На граничния водораздѣлъ при Черната-скала съ погледъ просълзенъ и устременъ къмъ мрачнитѣ хоризонти на Македония опълченцитѣ останаха дълги минути въ шеметенъ захласъ и непоносима тжга. Моментътъ бѣше съкрушителенъ за душата на славнитѣ борци. Героитѣ отъ Мерхамлж, Балканъ-Тореси, Саранлж, Малгара, Дедеагачъ, Фере, Мерефте, Шаркьой, Парадли, Султанъ-тепе, Повиенъ и Каменица, които бѣха видѣли нищожеството на живота и величието на духа, на висотитѣ при Черната-скала проливаха горещи сълзи за превратната сждба на собствената си родна земя.

О, тжженъ часъ! Дали тъй скоро, както всички искаме, ще дойде великия часъ за разплата и мъсть?

Следъ нѣколко минути на почивка и сърдечно проливане на сълзи, опълченцитѣ, кое съ гласъ, кое съ поклони, кое на колѣне взеха сбогомъ съ своята родна земя и убедени, че Македония трѣбва и ще бжде свободна, потеглиха презъ предѣлитѣ на България. По тоя тжженъ маршъ, който ще остане паметенъ презъ всичкитѣ времена, се написа до Н. В. Царя на българитѣ следната телеграма:

Македоно-Одринското опълчение, оставено като ариергардъ на 4-а армия, напущайки днесъ, по заповѣдь, предѣлитѣ на многострадалната наша Македония, поднася на Ваше Величество своитѣ сърдечни благопожелания по случай възшедствието на престола и израза на неизмѣнна и дълбока преданность на Царя на всички българи.

При неизразимата и болезнена тжга, която причинява на всѣко българско сърдце необходимостьта да се напустне земята, осветена съ толкова скжпи жертви и напоена съ толкова много българска кръвь, опълченцитѣ-борци отъ Балканъ-Тореси, Мерхамлж, Шаркьой, Парадли, Султанъ-тепе и Повиенъ, намиратъ утѣха въ несъкрушимата вѣра, че Македония трѣбва да бжде и ще бжде свободна!

Борбата противъ новитѣ потисници на мжченическа Македония нѣма да престане, а ще продължи съ още по-голѣма енергия и самоотверженость докато не се постигне народниятъ идеалъ — обединението на всички населени съ българи земи въ едно цѣлокупно и недѣлимо отечество! Царевосело, 2 августь 1913 г.

Началникъ на М.-О. опълчение, Генералъ-майоръ Геневъ.

Въ отговоръ на тая телеграма се получи следната:

> Благодаря Васъ и Македоно-Одринското опълчение за преданнитѣ и патриотически чувства, които ми изказвате по случай праздника на възшедствието ми на българския престолъ. Скърбя заедно съ доблестнитѣ и храбри Македоно-Одринци за сегашното положение на отечеството, но вѣрвамъ въ звездата на България и се надѣвамъ, че Богъ нѣма да ни остави въ тия трудния минути. Пожелавамъ на всички Македоно-Одринци здраве и крѣпка вѣра въ бждещето.
>
> Царьтъ.

Вечерьта частитѣ достигнаха Ваксово, щабътъ—Кадинъ-мостъ. Началникътъ на опълчението сжщия часъ замина за София, за да ходатайствува демобилизирането на опълчението да стане въ столицата, а не въ Самоковъ. На 3 августъ частитѣ достигнаха и нощуваха при с. с. Върбовникъ, Блато и ханищата при Кадинъ-мостъ. Презъ тоя день 1-а Дебърска дружина, разформирана на 25 юний, е била отново сформирана и почнала своята служба подъ началството на капитанъ Величковъ. На 4 августъ, споредъ изработения отъ щаба на опълчението маршрутъ, имаше дневка и почивка на сжщитѣ мѣста. Следъ пладне тоя день отъ началника на опълчението се получи отъ София телеграма, че опълчението ще се демобилизира въ столицата. По тоя случай веднага се написа заповѣдь по опълчението № 72, която опредѣляше на частитѣ нови маршрути, и се съобщи телеграфно на председателя на Изпълнителния комитетъ на М.-О. братства, Полихронъ Нейчевъ, за факта и за това, че опълчението въ София ще пристигне на 7 августъ. На 5 августъ опълчението нощува при Диканитѣ, а на 6 августъ — при Владая. Тукъ се издаде заповѣдь по опълчението № 74, която опредѣляше порядъка на движението на частитѣ до София, мѣстото на молебена и улицитѣ, по които ще следва движението до захарната фабрика, дето се опредѣляше бивака за частитѣ.

ПОЛИХРОНЪ НЕЙЧЕВЪ.

Триумфално посрещане на опълчението въ столицата на България.

На 7 августъ предъ пладне опълчението достигна южно отъ лагера, дето и прекара до 1 ч. сл. пл. въ почивка и приготовление за парада. Въ 2 ч. сл. пл. дружинитѣ и картечнитѣ роти заеха мѣстата си споредъ скица № 59 (гл.отсреща) въ очакване да пристигне Царя на българитѣ. Въ $2^{1}/_{2}$ ч. пристигна и заобиколи частитѣ командующи 4-а армия генер.-лейтенантъ Диковъ, който държа следната речь:

> Когато поехъ командуването на 4-а армия въ единъ моментъ близъкъ до критически, азъ се обърнахъ къмъ армията съ позивъ: Вѣроломниятъ противникъ се готви да тържествува; часътъ на великото изпитание настана; за-

Въ отговоръ на тая телеграма се получи следната:

Благодаря Васъ и Македоно-Одринското опълчение за преданнитѣ и патриотически чувства, които ми изказвате по случай праздника на възшедствието ми на българския престолъ. Скърбя заедно съ доблестнитѣ и храбри Македоно-Одринци за сегашното положение на отечеството, но вѣрвамъ въ звездата на България и се надѣвамъ, че Богъ нѣма да ни остави въ тия трудни минути. Пожелавамъ на всички Македоно-Одринци здраве и крѣпка вѣра въ бждещето.

Царьтъ.

Вечерьта частитѣ достигнаха Ваксово, щабътъ—Кадиинъ-мостъ. Началникътъ на опълчението сжщия часъ замина за София, за да кодатайствува демобилизирането на опълчението да стане въ столицата, а не въ Самоковъ. На 3 августъ частитѣ достигнаха и нощуваха при с. с. Върбовникъ, Блато и ханищата при Кадиинъ-мость. Презъ тоя день 1-а Дебърска дружина, разформирана на 25 юний, е била отново сформирана и почнала своята служба подъ началството на капитанъ Величковъ. На 4 августъ, споредъ изработения отъ щаба на опълчението маршрутъ, имаше дневка и почивка на сжщитѣ мѣста. Следъ пладне тоя день отъ началника на опълчението се получи отъ София телеграма, че опълчението ще се демобилизира въ столицата. По тоя случай веднага се написа заповѣдь по опълчението № 72, която опредѣляше на частитѣ нови маршрути, и се съобщи телеграфно на председателя на Изпълнителния комитетъ на М.-О. братства, Полихронъ Нейчевъ, за факта и за това, че опълчението въ София ще пристигне на 7 августъ. На 5 августъ опълчението нощува при Диканитѣ, а на 6 августъ — при Владая. Тукъ се издаде заповѣдь по опълчението № 74, която опредѣляше порядъка на движението на частитѣ до София, мѣстото на молебена и улицитѣ, по които ще следва движението до захарната фабрика, дето се опредѣляше бивяка за частитѣ.

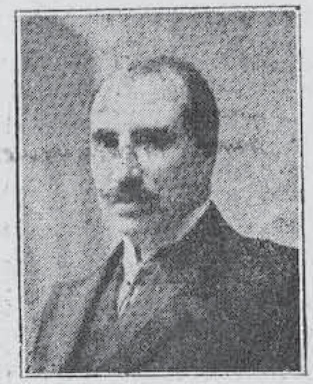

ПОЛИХРОНЪ НЕЙЧЕВЪ.

Триумфално посрещане на опълчението въ столицата на България.

На 7 августъ предъ пладне опълчението достигна южно отъ лагера, дето и прекара до 1 ч. сл. пл. въ почивка и приготовление за парада. Въ 2 ч. сл. пл. дружинитѣ и картечнитѣ роти заеха мѣстата си споредъ скица № 59 (гл.отсреща) въ очакване да пристигне Царя на българитѣ. Въ $2^{1}/_{2}$ ч. пристигна и заобиколи частитѣ командующи 4-а армия генер.-лейтенантъ Диковъ, който държа следната речь:

Когато поехъ командуването на 4-а армия въ единъ моментъ близъкъ до критически, азъ се обърнахъ къмъ армията съ позивъ: Вѣроломниятъ противникъ се готви да тържествува; часътъ на великото изпитание настана; заемете мѣстата си! Обърнете позицитѣ си въ твърдини; срещнете противника спокойно тържествено! Нека всички да измремъ, но да спасимъ честьта и славата на нашата родна земя!

Особено на Васъ казахъ: Македоно-Одринци! Погледътъ на цѣла България е обърнатъ къмъ Васъ. България иска да сложите коститѣ си за роднитѣ пепелища, тъй както Вашитѣ братя българи мратъ редомъ съ Васъ за свободата на роба. А когато Вашитѣ началници ми поискаха помощь въ минути на най-силния устремъ на противника, азъ имъ отговорихъ: „Македоно-Одринци нѣматъ нужда отъ помощь, тѣ иматъ толкова голѣма морална сила въ себе си, че сѫ длъжни сами да сгазятъ противника, а въ неговото поражение да търсятъ своята слава!“

Азъ се гордѣя, че вѣрата ми въ Васъ се оправда. Вие юнашки се държахте и достойно съперничахте въ борбата съ дивнитѣ храбреци отъ славната 4-а армия. Сега като Ви гледамъ така стройни, бодри, пакъ ми вдъхвате увѣреность, като че-ли сте готови за новъ походъ... Но не... Нека сѫдбата да е наложила своя печать ... Ние нѣма да престанемъ да викаме „жива е Македония“.

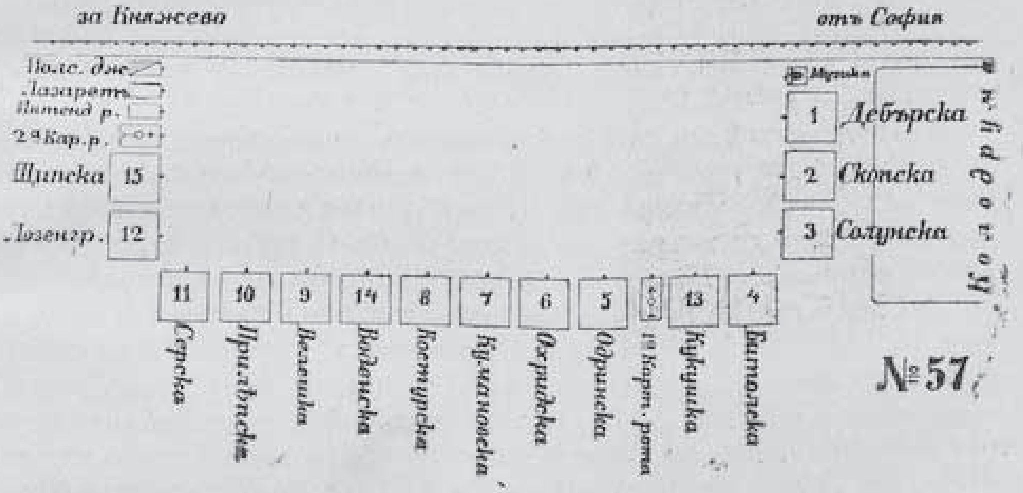

№ 57.

Малко следъ това пристигна и заобиколи дружинитѣ помощникъ-главнокомандующия генералъ-лейтенантъ Димитриевъ Р. Той държа приблизително следната кратка речь:

Свалямъ шапката си предъ Васъ, о славни герои и борци за свободата на Македония! Прекланямъ се низко предъ вашия героизъмъ. Докато Македония ще ражда такива синове като Васъ, тя нѣма да загине. Тя ще бѫде свободна. Пожелавамъ Ви здраве и животъ.

Въ 3 ч. пристигна царьтъ съ престолонаследника и князъ Кирилъ. Следъ панахида за падналитѣ герои и молебенъ, на който присѫтствуваха и министритѣ на България, царьтъ прегледа знамената, разпита знаменоситѣ и следъ това заобиколи частитѣ, на които държа приблизително следната кратка речь:

Дѣца на Македония! Вие се бихте героично за свободата на неосвободената родна земя. Гордъ съ вашитѣ славни дѣла, азъ отъ името на България ви изказвамъ царската си благодарность. Азъ вѣрвамъ въ звездата на нашето отечество и пожелавамъ здраве и търпение. Македония, за която легнаха толкова хиляди наши братя, ще остане най-близка до моето сърце. Бѫдете здрави и вѣрвайте въ силата на България.

Всички тия речи, казани съ развълнуванъ гласъ, бидоха посрещани съ искренно „ура“, което по своя тонъ и единодушие трѣбваше да изрази непоколебимата надежда въ близкото освобождение на Македония.

> емете мѣстата си! Обърнете позициитѣ си въ твърдини; срещнете противника спокойно тържествено! Нека всички да измремъ, но да спасимъ честьта и славата на нашата родна земя!
>
> Особено на Васъ казахъ: Македоно-Одринци! Погледътъ на цѣла България е обърнатъ къмъ Васъ. България иска да сложите коститѣ си за роднитѣ пепелища, тъй както Вашитѣ братя българи мратъ редомъ съ Васъ за свободата на роба. А когато Вашитѣ началници ми поискаха помощь въ минути на най-силния устремъ на противника, азъ имъ отговорихъ „Македоно-Одринци нѣматъ нужда отъ помощь, тѣ иматъ толкова голѣма морална сила въ себе си, че сѫ длъжни сами да сгазятъ противника, а въ неговото поражение да търсятъ своята слава!“
>
> Азъ се гордѣя, че вѣрата ми въ Васъ се оправда. Вие юнашки се държахте и достойно съперничахте въ борбата съ дивнитѣ храбреци отъ славната 4-а армия. Сега като Ви гледамъ така стройни, бодри, пакъ ми вдъхвате увѣреность, като че-ли сте готови за новъ походъ... Но не... Нека сѫдбата да е наложила своя печать . . . Ние нѣма да престанемъ да викаме „жива е Македония“.

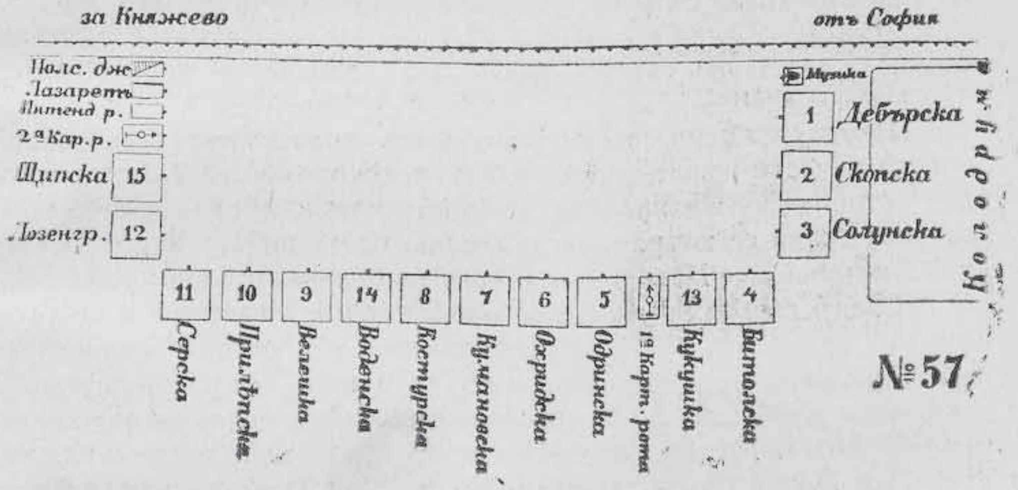

Малко следъ това пристигна и заобиколи дружинитѣ помощникъ-главнокомандующия генералъ-лейтенантъ Димитриевъ Р. Той държа приблизително следната кратка речь:

> Свалямъ шапката си предъ Васъ, о славни герои и борци за свободата на Македония! Прекланямъ се низко предъ вашия героизъмъ. Докато Македония ще ражда такива синове като Васъ, тя нѣма да загине. Тя ще бѫде свободна. Пожелавамъ Ви здраве и животъ.

Въ 3 ч. пристигна царьтъ съ престолонаследника и князъ Кирилъ. Следъ панахида за падналитѣ герои и молебенъ, на който присѫтствуваха и министритѣ на България, царьтъ прегледа знамената, разпита знаменоцитѣ и следъ това заобиколи частитѣ, на които държа приблизително следната кратка речь:

> Дѣца на Македония! Вие се бихте геройчно за свободата на неосвободената родна земя. Гордъ съ вашитѣ славни дѣла, азъ отъ името на България ви изказвамъ царската си благодарность. Азъ вѣрвамъ въ звездата на нашето отечество и пожелавамъ здраве и търпение. Македония, за която легнаха толкова хиляди наши братя, ще остане най-близка до моето сърце. Бѫдете здрави и вѣрвайте въ силата на България.

Всички тия речи, казани съ развълнуванъ гласъ, бидоха посрещани съ искренно „ура“, което по своя тонъ и единодушие трѣбваше да изрази непоколебимата надежда въ близкото освобождение на Македония.

Следъ заобикалянето на частитѣ и поздравленията, царьтъ потегли начало на опълчението за София. Опълченцитѣ, които въ това народно тържество искаха да манифестиратъ несъкрушимото единение между Македония и България, тръгнаха горди съ българския вождъ.

Гледката бѣше тържествена, войнствена, горда и възбуждаща силни пориви за нови борби и победи. Улицитѣ бѣха буквално пълни съ народъ, който искрено акламираше войницитѣ на Македония и ги обсипваше съ цвѣтя и вѣнци. При трети полицейски участъкъ, дето бѣше въздигната триумфална арка въ честь на опълчението и на която бѣха написани всичкитѣ победи, що опълчението бѣше удържало презъ траенето на едногодишната война, царьтъ съ свитата си се отби въ страна, за да пропусне опълчението въ походна колона предъ себе си, а началникътъ на опълчението биде посрещнатъ отъ кмета на столицата съ речь, въ която между другото той каза:

> „Столицата на България посреща синоветѣ на Македония, като свой синове и се гордѣе отъ тѣхнитѣ славни дѣла... Македонио! Ако те забравя, гласътъ ми да онѣмѣй!“

На тия искрени слова началникътъ на опълчението отговори съ кѫса речь, че нашето племе и македонското му колѣно иматъ голѣма историческа жизненость, че българскиятъ народъ, който въ тая последна война се хвърли, за да спасява брата робъ, е народъ съ голѣма бѫднина и че Македония трѣбва да бѫде и ще бѫде свободна!...

Следъ речьта на генерала, царьтъ отмина напредъ и се установи при западнитѣ врата на катедралата Св. Недѣля. Опълчението начело на началника на опълчението се източи подъ триумфалната арка, мина Алабинска улица, зави по Витошка и почна да минава церемониаленъ маршъ въ походна колона предъ царя и да се насочва презъ ул. Мария Луиза за захарната фабрика, дето на мръкване по дружинно последователно се съсрѣдоточи и се разположи на бивакъ.

Както и се вѣрваше, влизането на Македоно-Одринското опълчение въ столицата на България излѣзе извънредно тържествено и въ чуденъ редъ. България посрещна съ трепетно сърце синоветѣ на страната, за която бѣ пролѣла толкова много кръвь и която падаше въ още по тежко робство, а свѣтътъ стана още еднъжъ зритель на неразривното единение, което вѣчно ще сѫществува между племената на българския народъ.

За блестящето държане на опълчението царьтъ изказа възторжената си благодарность на началника на опълчението, като го награди съ високия орденъ Св. Александръ 2-а ст., а на останалитѣ повторно изказа да се предаде неговата царска сърдечна благодарность отъ негово име и отъ името на България.

Вечерьта опълчението преноща при захарната фабрика на открито, безъ палатки, както всѣкога!

Демобилизация на опълчението.

Въ следующитѣ дни частитѣ почиваха и се приготвиха за демобилизация. При всичката сложность на работата и огромната маса — 8000 души — приготовленията се захванаха безъ никакви инци-

Следъ заобикалянето на частитѣ и поздравленията, царьтъ потегли начало на опълчението за София. Опълченцитѣ, които въ това народно тържество искаха да манифестиратъ несъкрушимото единение между Македония и България, тръгнаха горди съ българския вождъ.

Гледката бѣше тържествена, войнствена, горда и възбуждаща силни пориви за нови борби и победи. Улицитѣ бѣха буквално пълни съ народъ, който искрено акламираше войницитѣ на Македония и ги обсипваше съ цвѣтя и вѣнци. При трети полицейски участъкъ, дето бѣше въздигната триумфална арка въ честь на опълчението и на която бѣха написани всичкитѣ победи, що опълчението бѣше удържало презъ траенето на едногодишната война, царьтъ съ свитата си се отби въ страна, за да пропусне опълчението въ походна колона предъ себе си, а началникътъ на опълчението биде посрещнатъ отъ кмета на столицата съ речь, въ която между другото той каза:

> „Столицата на България посреща синоветѣ на Македония, като свой синове и се гордѣе отъ тѣхнитѣ славни дѣла... Македонио! Ако те забравя, гласътъ ми да онѣмѣй!“

На тия искрени слова началникътъ на опълчението отговори съ кѫса речь, че нашето племе и македонското му колѣно иматъ голѣма историческа жизненость, че българскиятъ народъ, който въ тая последна война се хвърли, за да спасява брата робъ, е народъ съ голѣма бѫднина и че Македония трѣбва да бѫде и ще бѫде свободна!...

Следъ речьта на генерала, царьтъ отмина напредъ и се установи при западнитѣ врата на катедралата Св. Недѣля. Опълчението начело на началника на опълчението се източи подъ триумфалната арка, мина Алабинска улица, зави по Витошка и почна да минава церемониаленъ маршъ въ походна колона предъ царя и да се насочва презъ ул. Мария Луиза за захарната фабрика, дето на мръкване по дружинно последователно се съсрѣдоточи и се разположи на бивакъ.

Както и се вѣрваше, влизането на Македоно-Одринското опълчение въ столицата на България излѣзе извънредно тържествено и въ чуденъ редъ. България посрещна съ трепетно сърце синоветѣ на страната, за която бѣ пролѣла толкова много кръвь и която падаше въ още по тежко робство, а свѣтътъ стана още еднъжъ зритель на неразривното единение, което вѣчно ще сѫществува между племената на българския народъ.

За блестящето държане на опълчението царьтъ изказа възторжената си благодарность на началника на опълчението, като го награди съ високия орденъ Св. Александръ 2-а ст., а на останалитѣ повторно изказа да се предаде неговата царска сърдечна благодарность отъ негово име и отъ името на България.

Вечерьта опълчението пренощува при захарната фабрика на открито, безъ палатки, както всѣкога!

Демобилизация на опълчението.

Въ следующитѣ дни частитѣ почиваха и се приготвиха за демобилизация. При всичката сложность на работата и огромната маса — 8000 души — приготовленията се захванаха безъ никакви инциденти и безъ никакво трение. Дисциплината бѣше отлична. На 10 августъ предъ пладне цѣлото опълчение се построи за сбогуване, по който случай началникътъ на опълчението, придруженъ отъ началникъ щаба, преди да си вземе сбогомъ отъ дружинитѣ и службитѣ, държа речь, отдадена въ следната:

Заповѣдь по Македоно-Одринското опълчение

№ 78

10 августъ 1913 год. ст. София.

Щомъ България обяви мобилизацията на войскитѣ си и дойде толкова многожеланиятъ и очакванъ отъ всѣки българинъ часъ за борба и разплата съ вѣковния врагъ, вие веднага оставихте всичко и доброволно съ ентусиазъмъ се явихте и влѣзохте въ редоветѣ на борцитѣ за свободата на Македония и Одринско. По цѣли дни неуморни съ голѣмо усърдие се обучавахте и готвихте за великата борба и следъ 10 - 12 дневна подготовка вие съ радость заминахте за полето на борбата. Набързо организирани и обучени (даже ни една стрелба не бѣше произведена) вамъ много липсваше и въ отношение на облѣкло, снаряжение и въорѫжение, обаче, въ васъ имаше други твърде ценни качества — чувство на дългъ и патриотизъмъ, борчески духъ, готовность за жертви и вѣра въ възтържествуването на българското орѫжие.

При похода ви за полесражението, Нейно Величество Царицата благоволи да окаже едно мило и трогателно внимание къмъ опълчението, като му подари едно знаме, шито лично отъ нея, което повдигна още повече борческия духъ въ опълчението.

Насочени съ задача — една часть отъ Лозенградъ по посока на Кешанъ, друга—отъ Одринъ за Дедеагачъ и трета —отъ Кърджали презъ Гюмюрджина за Дедеагачъ, по които посоки часть отъ турското население бѣ възстанало и съвмѣстно съ редовни войскови части, главно отъ корпуса на Яверъ паша, заплашваше тила на нашитѣ блокадни войски отъ 2-а армия при Одринъ, вие отлично изпълнихте тази си задача. Следъ редица успешни боеве при Местанлѫ, Узунхимитлеръ, Балканъ--Тореси, Саранлѫ, Фере, Дедеагачъ Малгара и Ипсала, вие най - после при с. Мерхамлѫ обкрѫжихте войскитѣ на Яверъ-паша и на 15 ноемврий го принудихте да се здаде въ плѣнъ, при което азъ имахъ рѣдкото за единъ военноначалникъ щастие да приема сабята на пашата и да дефилиратъ предъ менъ войскитѣ му въ съставъ: 1 генералъ (корпусенъ командиръ), 3 полковници (началници на дивизии), 242 офицери, 18 джандармерийски офицери, 13 полицейски пристави, 50 чиновника, около 16 хиляди долни чинове и множество трофеи. Съ това славно и отъ голѣмо значение дѣло — плѣняването на войскитѣ на Яверъ-паша—вие увѣнчахте вашитѣ бойни действия презъ първия периодъ на освободителната война. Презъ втория периодъ на войната имаше само едно голѣмо сериозно сражение. То стана при Булаиръ — Шаркьой, въ което опълчението за пръвъ пѫть въ пълния си съставъ взе най-живо участие и изигра една главна и завидна роля. Дадената задача на опълчението, да атакува и отблъсне направения на 26 януарий при Шаркьой десантъ (около 2 турски дивизии) начело съ легендарния турски герой Енверъ бей и съ деятелното съдействие на цѣлия турски флотъ, вие отлично изпълнихте, като храбро и решително атакувахте и натикахте обратно въ морето десантнитѣ турски войски, при която атака се отличи и придадената къмъ опълчението планинска артилерия съ знаменитата си първа въ историята борба на планинска съ морска артилерия. Следъ това кървопролитно сражение турцитѣ се почувствуваха съкрушени, почнаха да търсятъ миръ и повече не можаха и не смѣеха да предприематъ нищо сериозно.

И когато следъ падането на Одринъ всѣки българинъ се радваше и вѣрваше, че войната съ блѣскавъ успехъ е вече свършена и че свободата на Македония и Одринско е извоювана и обезпечена, тогава нашитѣ коварни съюзници сърби и гърци се явяватъ съ своитѣ пъклени планове и заявяватъ денти и безъ никакво трение. Дисциплината бѣше отлична. На 10 августъ предъ пладне цѣлото опълчение се построй за сбогуване, по който случай началникътъ на опълчението, придруженъ отъ началникъ щаба, преди да си вземе сбогомъ отъ дружинитѣ и службитѣ, държа речь, отдадена въ следната:

Заповѣдь по Македоно-Одринското опълчение

№ 78

10 августъ 1913 год. ст. София.

Щомъ България обяви мобилизацията на войскитѣ си и дойде толкова многожеланиятъ и очакванъ отъ всѣки българинъ часъ за борба и разплата съ вѣковния врагъ, вие веднага оставихте всичко и доброволно съ ентусиазъмъ се явихте и влѣзохте въ редоветѣ на борцитѣ за свободата на Македония и Одринско. По цѣли дни неуморни съ голѣмо усърдие се обучавахте и готвихте за великата борба и следъ 10 - 12 дневна подготовка вие съ радость заминахте за полето на борбата. Набързо организирани и обучени (даже ни една стрелба не бѣше произведена) вамъ много липсваше и въ отношение на облѣкло, снаряжение и въоржжение, обаче, въ васъ имаше други твърде ценни качества — чувство на дългъ и патриотизъмъ, борчески духъ, готовность за жертви и вѣра въ възтържествуването на българското оржжие.

При похода ви за полесражението, Нейно Величество Царицата благоволи да окаже едно мило и трогателно внимание къмъ опълчението, като му подари едно знаме, шито лично отъ нея, което повдигна още повече борческия духъ въ опълчението.

Насочени съ задача — една часть отъ Лозенградъ по посока на Кешанъ, друга—отъ Одринъ за Дедеагачъ и трета —отъ Кърджали презъ Гюмюрджина за Дедеагачъ, по които посоки часть отъ турското население бѣ възстанало и съвмѣстно съ редовни войскови части, главно отъ корпуса на Яверъ паша, заплашваше тила на нашитѣ блокадни войски отъ 2-а армия при Одринъ, вие отлично изпълнихте тази си задача. Следъ редица успешни боеве при Местанлж,Узунхимитлеръ, Балканъ--Тореси, Саранлж, Фере, Дедеагачъ Малгара и Ипсала, вие най - после при с. Мерхамлж обкржжихте войскитѣ на Яверъ-паша и на 15 ноемврий го принудихте да се здаде въ пленъ, при което азъ имахъ рѣдкото за единъ военноначалникъ щастие да приема сабята на пашата и да дефилиратъ предъ менъ войскитѣ му въ съставъ: 1 генералъ (корпусенъ командиръ), 3 полковници (началници на дивизии), 242 офицери, 18 джандармерийски офицери, 13 полицейски пристави, 50 чиновника, около 16 хиляди долни чинове и множество трофеи. Съ това славно и отъ голѣмо значение дѣло — пленяването на войскитѣ на Яверъ-паша—вие увѣнчахте вашитѣ бойни действия презъ първия периодъ на освободителната война. Презъ втория периодъ на войната имаше само едно голѣмо сериозно сражение. То стана при Булаиръ — Шаркьой, въ което опълчението за пръвъ пжть въ пълния си съставъ взе най-живо участие и изигра една главна и завидна роля. Дадената задача на опълчението, да атакува и отблъсне направения на 26 януарий при Шаркьой десантъ (около 2 турски дивизии) начело съ легендарния турски герой Енверъ бей и съ деятелното съдействие на цѣлия турски флотъ, вие отлично изпълнихте, като храбро и решително атакувахте и натикахте обратно въ морето десантнитѣ турски войски, при която атака се отличи и придадената къмъ опълчението планинска артилерия съ знаменитата си първа въ историята борба на планинска съ морска артилерия. Следъ това кървопролитно сражение турцитѣ се почувствуваха съкрушени, почнаха да търсятъ миръ и повече не можаха и не смѣеха да предприематъ нищо сериозно.

И когато следъ падането на Одринъ всѣки българинъ се радваше и вѣрваше, че войната съ блѣскавъ успехъ е вече свършена и че свободата на Македония и Одринско е извоювана и обезпечена, тогава нашитѣ коварни съюзници сърби и гърци се явяватъ съ своитѣ пъклени планове и заявяватъ че тѣ нѣма да отстжпятъ временно заетитѣ отъ тѣхъ чисто български мѣста и че тѣ се гъкмятъ да бждатъ нови по-грозни господари и по-пакостни заробители на българска Македония. Българската армия трѣбваше да се противопостави на тѣзи алчни сърбски и гърцки желания и вие—Македоно-Одринци — получихте заповѣдь да оставите прекраснитѣ брѣгове на Мраморно - море и да се отправите къмъ онѣзи на Бѣлото - море и оттамъ къмъ Осоговската планина.

Макаръ и заморени отъ дългата война съ турцитѣ, вие тръгнахте съ увлѣчение и съ готовность за нови жертви и за нова упорита борба противъ новитѣ потисници на вашитѣ родни мѣста. Тази нова война вие първи почнахте и последни свършихте, като всичкото време се намирахте въ първата линия и между първитѣ редове борци. Вашитѣ стремителни атаки при височитѣ Емирица, Парадли, Султанъ-тепе, Китка, Повиенъ (Побиенъ) и Безиково, а сжщо и вашата твърдость и стойкость при отбраната на височитѣ Поникваа, Безиково, Каменица и върхъ Говедаръ (Новата Шипка) и отблъсването на дневнитѣ и нощнитѣ атаки презъ последнитѣ дни на войната, ще служатъ за поука, примѣръ и ще бждатъ паметни и за сърби и за черногорци, на които вие нанесохте съкрушителни поражения, заловихте доста пленници и завладѣхте една планинска батарея, 3 картѐчници и много пушки и други трофеи.

Презъ всичкото доста продължително време и на двѣтѣ войни вие търпеливо и геройски пренасяхте всички лишения, несгоди, страдания и мжчения, които съпровождатъ всѣка война; вие мжжествено посрещнахте и появилитѣ се по между ви инфекциозни болести и поведохте борба противъ тѣхъ; вие въ всичкитѣ боеве и сражения се сражавахте юнашки и разрѣдихте редоветѣ си съ 37 на сто въ офицери и съ 31 на сто въ опълченци убити, умрѣли отъ болести и ранени; вие достойно изпълнихте своя дългъ и прославихте името на Македоно-Одринския опълченецъ; вие можете да се гордѣете съ службата си въ Македоно-Одринското опълчение.

Офицери, подофицери и редници-опълченци!

За всичко извършено отъ Васъ въ полза на освободителното дѣло, вие имате съчувствието и горещата благодарность на Негово Величество върховния вождъ на армията, на всички висши началници, на народа и отечеството. За всички ваши успехи, бойни отличия и заслуги азъ ви сърдечно поздравлявамъ. Обаче, съ голѣма горчевина и съ болка на сърдце ви казвамъ, че азъ не мога да ви поздравя съ най-скжпото, съ най-желаното, съ най-въжделенното за всички ни — съ свободата на Македония. Но азъ дълбоко вѣрвамъ — вѣрвайте и вие — че това така нѣма да остане че България не може да понесе такъвъ миръ и че тя не може и нѣма да се откаже отъ Македония; още повече когато тя е дала вече грамада-грамада достойни свои синове и е похарчила милиарди; че за България и за българскиятъ народъ ще си остане и занапредъ като великъ идеалъ освобождението на Македония и съединението на всички българи въ една държава и въ едно отечество, къмъ който идеалъ народътъ ще върви страстно и стремително; че българщината въ Македония нѣма да се унищожи, колкото и да я потискватъ и измжчватъ и че Македония ще бжде свободна; че следъ погрома на турци, неминуемо ще последва погрома на сърби и гърци и че ще дойде великиятъ часъ на българското обединение и на последната разплата съ вѣроломнитѣ и подли съседи, следъ което ще се свършатъ ужаснитѣ и теглилата и ще настане траенъ миръ, свобода и правда, а заедно съ това — културно и икономическо развитие, благосъстояние и щастие на всички българи.

Офицери, подофицери и редници-опълченци!

Едно внушително множество наши съратници опълченци (7 офицери и 720 войници - опълченци) изпиха до дъно горчивата чаша, изпълниха докрай своя войнишки — отечественъ дългъ и оставиха коститѣ си на бойнитѣ полета. На тѣзи отлични юнаци опълчението дължи твърде много за своитѣ успехи и отличия. Тѣ ще останатъ безсмъртни, тѣмъ ще се кланятъ, за тѣхъ ще се молятъ, тѣхъ вѣчно ще споменуватъ; а тѣхнитѣ дѣла и тѣхното самопожертвувание ще служатъ за примѣръ и за въ бждаще и ще образуватъ боче тѣ нѣма да отстжпятъ временно заетитѣ отъ тѣхъ чисто български мѣста и че тѣ се гъкмятъ да бждатъ нови по-грозни господари и по-пакостни заробители на българска Македония. Българската армия трѣбваше да се противопостави на тѣзи алчни сърбски и гърцки желания и вие—Македоно-Одринци — получихте заповѣдь да оставите прекраснитѣ брѣгове на Мраморно - море и да се отправите къмъ онѣзи на Бѣлото - море и оттамъ къмъ Осоговската планина.

Макаръ и заморени отъ дългата война съ турцитѣ, вие тръгнахте съ увлѣчение и съ готовность за нови жертви и за нова упорита борба противъ новитѣ потисници на вашитѣ родни мѣста. Тази нова война вие първи почнахте и последни свършихте, като всичкото време се намирахте въ първата линия и между първитѣ редове борци. Вашитѣ стремителни атаки при височитѣ Емирица, Парадли, Султанъ-тепе, Китка, Повиенъ (Побиенъ) и Безиково, а сжщо и вашата твърдость и стойкость при отбраната на височитѣ Пониква, Безиково, Каменица и върхъ Говедаръ (Новата Шипка) и отблъсването на дневнитѣ и нощнитѣ атаки презъ последнитѣ дни на войната, ще служатъ за поука, примѣръ и ще бждатъ паметни и за сърби и за черногорци, на които вие нанесохте съкрушителни поражения, заловихте доста пленници и завладѣхте една планинска батарея, 3 картечници и много пушки и други трофеи.

Презъ всичкото доста продължително време и на двѣтѣ войни вие търпеливо и геройски пренасяхте всички лишения, несгоди, страдания и мжчения, които съпровождатъ всѣка война; вие мжжествено посрещнахте и появилитѣ се по между ви инфекциозни болести и поведохте борба противъ тѣхъ; вие въ всичкитѣ боеве и сражения се сражавахте юнашки и разрѣдихте редовѣтѣ си съ 37 на сто въ офицери и съ 31 на сто въ опълченци убити, умрѣли отъ болести и ранени; вие достойно изпълнихте своя дългъ и прославихте името на Македоно-Одринския опълченецъ; вие можете да се гордѣете съ службата си въ Македоно-Одринското опълчение.

Офицери, подофицери и редници-опълченци!

За всичко извършено отъ Васъ въ полза на освободителното дѣло, вие имате съчувствието и горещата благодарность на Негово Величество върховния вождъ на армията, на всички висши началници, на народа и отечеството. За всички ваши успехи, бойни отличия и заслуги азъ ви сърдечно поздравлявамъ. Обаче, съ голѣма горчевина и съ болка на сърдце ви казвамъ, че азъ не мога да ви поздравя съ най-скжпото, съ най-желаното, съ най-въжделенното за всички ни — съ свободата на Македония. Но азъ дълбоко вѣрвамъ — вѣрвайте и вие — че това така нѣма да остане че България не може да понесе такъвъ миръ и че тя не може и нѣма да се откаже отъ Македония; още повече когато тя е дала вече грамада-грамада достойни свои синове и е похарчила милиарди; че за България и за българскиятъ народъ ще си остане и занапредъ като великъ идеалъ освобождението на Македония и съединението на всички българи въ една държава и въ едно отечество, къмъ който идеалъ народътъ ще върви страстно и стремително; че българщината въ Македония нѣма да се унищожи, колкото и да я потискватъ и измжчватъ и че Македония ще бжде свободна; че следъ погрома на турци, неминуемо ще последва погрома на сърби и гърци и че ще дойде великиятъ часъ на българското обединение и на последната разплата съ вѣроломнитѣ и подли съседи, следъ което ще се свършатъ ужасиитѣ и теглилата и ще настане траенъ миръ, свобода и правда, а заедно съ това — културно и икономическо развитие, благосъстояние и щастие на всички българи.

Офицери, подофицери и редници-опълченци!

Едно внушително множество наши съратници опълченци (7 офицери и 720 войници - опълченци) изпиха до дъно горчивата чаша, изпълниха докрай своя войнишки — отечественъ дългъ и оставиха коститѣ си на бойнитѣ полета. На тѣзи отлични юнаци опълчението дължи твърде много за своитѣ успехи и отличия. Тѣ ще останатъ безсмъртни, тѣмъ ще се кланятъ, за тѣхъ ще се молятъ, тѣхъ вѣчно ще споменуватъ; а тѣхнитѣ дѣла и тѣхното самопожертвувание ще служатъ за примѣръ и за въ бждаще и ще образуватъ ботатъ изворъ, отъ който бѫдащитѣ борци за Македония и Одринско ще черпятъ сила и мощь за още по-самоотвержена борба. На тѣзи скѫпи и мили герои моятъ дълбокъ поклонъ и вѣчна имъ паметь!

Още при формирането и поемане командуването на опълчението, азъ предупредихъ началникъ щаба на опълчението майоръ Дървинговъ, интенданта подп. Аврамовъ и бригаднитѣ командири подполковницитѣ Николовъ, Пчеларовъ и Протогеровъ, че азъ много се надѣвамъ на тѣхъ, и много ще искамъ и ще очаквамъ отъ тѣхъ. И тѣ, действително, съ своята безпредѣлна преданность на освободителното дѣло, съ своята неизчерпаема енергия, съ своята полезна инициатива, самоотверженость и добросъвестна служба не само оправдаха, но и надминаха надеждитѣ и очакванията ми. Моята най-голѣма благодарность на тѣзи най-близки мои помощници.

Дължа сѫщо да изкажа моята гореща благодарность и на всички дружинни командири, началници на отдѣления, батарейни и ротни командири, на инженера на опълчението и на началника на телеграфния взводъ, на началника на техническата часть, на главния и бригаднитѣ лѣкари на опълчението, на началницитѣ на лазарета, огнестрелния паркъ и джандармерията, на председателя на изпълнителния комитетъ и на всички други офицери, чиновници, и. д. офицерски и чиновнически длъжности, подофицери, редници (опълченци), сестри и други служащи въ всички щабове, части, учреждения и заведения на опълчението — за тѣхната преданна, добросъвестна, отлична служба и честно изпълненъ дългъ.

Най-сетне, като пожелавамъ отъ сърце и душа на всички чинове отъ опълчението отлични успехи въ тѣхнитѣ мирновременни занаятия, щастливъ животъ, по-добри дни за всички българи и всичко добро, позволявамъ си да имъ дамъ следния заветъ:

Надѣвайте се и вѣрвайте въ блескавото бѫдаще на България; бѫдете добри българи, добри български граждани съ чувство на дългъ и патриотизмъ; ратувайте за силна армия въ България и водете жестока борба противъ онѣзи, които подкопаватъ основитѣ на армията; бѫдете отзивчиви къмъ болкитѣ и страданията на Македония и на цѣлокупния български народъ и въ случай на нужда първи се притичайте на помощь съ каквото можете, както и колкото можете; запазете дълбоко чувство на умраза (вкоренете това чувство и въ вашитѣ деца и внуци) къмъ вѣроломнитѣ и подли съседи, за да отмѫстите жестоко за злото, което тѣ нанесоха на България и на цѣлокупния български народъ. . . . .

. . . .

Н-къ на опълчението, Генералъ-майоръ Геневъ.

Н-къ щаба на опълчението, отъ Генер. щабъ, Майоръ Дървинговъ.

Раздѣлата бѣше трогателна. Стариятъ генералъ говорѣше като пророкъ, който топли сърцето, внушава вѣра и възбужда пориви къмъ нови борби. Опълченцитѣ, които въ продължение на цѣла година сподѣлиха заедно победи и неволи, ронѣха сълзи отъ умиление.

Следъ речьта, началникътъ на опълчението целуна бригаднитѣ, дружиннитѣ и ротнитѣ командири и, преизпълненъ съ тѫга, но озаренъ съ несъкрушима вѣра въ бѫдещето на Македония, заедно съ началника на щаба напустна дружинитѣ, които останаха да се сбогуватъ съ своитѣ началници.

На следния день съ една почетна рота опълченци знамената на дружинитѣ и опълчението се отнесоха въ двореца и се оставиха по установения церемониалъ на съхранение тукъ до новъ зовъ за борба.

Презъ сѫщото време всички офицери и чиновници отъ опълчението се фотографираха въ едно общо табло предъ Народното Събрание (гл. приложении V.), а вечерьта сѫщитѣ се събраха на другарска вечеря въ военния клубъ, презъ време на която всички си дадоха дума да положатъ силитѣ си за постигане народния идеалъ: Освобождение на Македония отъ игото на новитѣ по-страшни врагове.

гатъ изворъ, отъ който бѫдащитѣ борци за Македония и Одринско ще черпятъ сила и моць за още по-самоотвержена борба. На тѣзи скѫпи и мили герои моятъ дълбокъ поклонъ и вѣчна имъ паметь!

Още при формирането и поемане командуването на опълчението, азъ предупредихъ началникъ щаба на опълчението майоръ Дървинговъ, интенданта полк. Аврамовъ и бригаднитѣ командири подполковницитѣ Николовъ, Пчеларовъ и Протогеровъ, че азъ много се надѣвамъ на тѣхъ, и много ще искамъ и ще очаквамъ отъ тѣхъ. И тѣ, действително, съ своята безпредѣлна преданность на освободителното дѣло, съ своята неизчерпаема енергия, съ своята полезна инициатива, самоотверженость и добросъвестна служба не само оправдаха, но и надминаха надеждитѣ и очакванията ми. Моята най-голѣма благодарность на тѣзи най-близки мои помощници.

Длъжа сѫщо да изкажа моята гореща благодарность и на всички дружинни командири, началници на отдѣления, батарейни и ротни командири, на инженера на опълчението и на началника на телеграфния взводъ, на началника на техническата часть, на главния и бригаднитѣ лѣкари на опълчението, на началницитѣ на лазарета, огнестрелния паркъ и джандармерията, на председателя на изпълнителния комитетъ и на всички други офицери, чиновници, и. д. офицерски и чиновнически длъжности, подофицери, редници (опълченци), сестри и други служащи въ всички щабове, части, учреждения и заведения на опълчението — за тѣхната преданна, добросъвестна, отлична служба и честно изпълненъ дългъ.

Най-сетне, като пожелавамъ отъ сърце и душа на всички чинове отъ опълчението отлични успехи въ тѣхнитѣ мирновременни занаятия, щастливъ животъ, по-добри дни за всички българи и всичко добро, позволявамъ си да имъ дамъ следния заветъ:

Надѣвайте се и вѣрвайте въ блескавото бѫдаще на България; бѫдете добри българи, добри български граждани съ чувство на дългъ и патриотизмъ; ратувайте за силна армия въ България и водете жестока борба противъ онѣзи, които подкопаватъ основитѣ на армията; бѫдете отзивчиви къмъ болкитѣ и страданията на Македония и на цѣлокупния български народъ и въ случай на нужда първи се притичайте на помощь съ каквото можете, както и колкото можете; запазете дълбоко чувство на умраза (вкоренете това чувство и въ вашитѣ деца и внуци) къмъ вѣроломнитѣ и подли съседи, за да отмжстите жестоко за злото, което тѣ нанесоха на България и на цѣлокупния български народъ. . . . .

. . . .

Н-къ на опълчението, Генералъ-майоръ Геневъ.

Н-къ щаба на онълчението, отъ Генер. щабъ, Майоръ Дървинговъ.

Раздѣлата бѣше трогателна. Стариятъ генералъ говорѣше като пророкъ, който топли сърцето, внушава вѣра и възбужда пориви къмъ нови борби. Опълченцитѣ, които въ продължение на цѣла година споделиха заедно победи и неволи, ронѣха сълзи отъ умиление.

Следъ речьта, началникътъ на опълчението целуна бригаднитѣ, дружиннитѣ и ротнитѣ командири и, преизпълненъ съ тѫга, но озаренъ съ несъкрушима вѣра въ бѫдещето на Македония, заедно съ началника на щаба напустна дружинитѣ, които останаха да се сбогуватъ съ своитѣ началници.

На следния день съ една почетна рота опълченци знамената на дружинитѣ и опълчението се отнесоха въ двореца и се оставиха по установения церемониалъ на съхранение тукъ до новъ зовъ за борба.

Презъ сѫщото време всички офицери и чиновници отъ опълчението се фотографираха въ едно общо табло предъ Народното Събрание (гл. приложении V.), а вечерьта сѫщитѣ се събраха на другарска вечеря въ военния клубъ, презъ време на която всички си дадоха дума да положатъ силитѣ си за постигане народния идеалъ: Освобождение на Македония отъ игото на новитѣ по-страшни врагове.

ЕПИЛОГЪ

Такива бѣха животътъ и дѣлата на М.-О. опълчение.

Както видѣхме, опълчението се формира и се би въ името на една свещена идея, безъ да може да бжде щастливо да види собствената си родна земя освободена. Вмѣсто подъ турцитѣ, които убиваха личноститѣ, Македония падна въ ржцетѣ на сърбитѣ и гърцитѣ, които убиватъ душата на нацията. Това иго е по-подло, защото е по изтънчено, и по-лошо, защото последствията му засѣгатъ цѣлата българска раса.

Но и при това положение, макаръ че усилията на толкова хиляди герои нагледъ и да отидоха напраздно българскиятъ народъ пакъ стои на своя постъ, въоржженъ съ сжщитѣ идеали. И съ пълно право. Защото народътъ, който бѣше способенъ да даде на свѣтовната история двадесеть-годишната революционна борба срещу турцитѣ, победитѣ при Селиолу, Бунархисаръ, Одринъ, Шаркьой, Булаиръ, Султанъ-тепе, Криволакъ, Калиманско-поле, Повиенъ и пр. и пр., е народъ великъ. Защото расата, която биде предизвикана да воюва съпеть врага, само и само да не остави нито педя земя подъ чуждо иго- е една велика раса, на която принадлежи бждащето на Балканския полуостровъ. Следъ кървавитѣ уроци, днесъ крѣпнатъ новитѣ нравствени сили на българския народъ. Той се съвзема и не ще бжде далечъ деня, когато отново бойната тржба ще събере подъ славнитѣ знамена децата на България и Македония за нова и, може би, последна борба.

Ако настоящата история, написана съ искреностьта на историка, който търси истината и чрезъ нея желае да бжде полезенъ на своята родина, бжде отъ що-годе полза за държавния мжжъ и офицера, за гражданина и българина, авторътъ ще бжде най-щастливъ. Той вѣрва, че нашата раса, научена на мждростьта чрезъ уроцитѣ на злочестината и надарена съ храбростьта чрезъ силата на наследствеността, въ скоро време ще спечели това, което изгуби, и ще отвоюва това мѣсто въ полуострова, за което нашитѣ прадѣди сж се борили повече отъ 1,500 години.

Македония трѣбва да бжде и ще бжде свободна!

КРАЙ

София, 10 ноемврий 1913 г.

Прегледана и допълнена презъ 1924 и 1925 години.

ЕПИЛОГЪ

Такива бѣха животътъ и дѣлата на М.-О. опълчение.

Както видѣхме, опълчението се формира и се би въ името на една свещена идея, безъ да може да бѫде щастливо да види собствената си родна земя освободена. Вмѣсто подъ турцитѣ, които убиваха личноститѣ, Македония падна въ рѫцетѣ на сърбитѣ и гърцитѣ, които убиватъ душата на нацията. Това иго е по-подло, защото е по изтънчено, и по-лошо, защото последствията му засѣгатъ цѣлата българска раса.

Но и при това положение, макаръ че усилията на толкова хиляди герои нагледъ и да отидоха напраздно българскиятъ народъ пакъ стои на своя постъ, въорѫженъ съ сѫщитѣ идеали. И съ пълно право. Защото народътъ, който бѣше способенъ да даде на свѣтовната история двадесеть-годишната революционна борба срещу турцитѣ, победитѣ при Селиолу, Бунархисаръ, Одринъ, Шаркьой, Булаиръ, Султанъ-тепе, Криволакъ, Калиманско-поле, Повиенъ и пр. и пр., е народъ великъ. Защото расата, която биде предизвикана да воюва съпеть врага, само и само да не остави нито педя земя подъ чуждо иго е една велика раса, на която принадлежи бѫдащето на Балканския полуостровъ. Следъ кървавитѣ уроци, днесъ крѣпнатъ новитѣ нравствени сили на българския народъ. Той се съвзема и не ще бѫде далечъ деня, когато отново бойната трѫба ще събере подъ славнитѣ знамена децата на България и Македония за нова и, може би, последна борба.

Ако настоящата история, написана съ искреностьта на историка, който търси истината и чрезъ нея желае да бѫде полезенъ на своята родина, бѫде отъ що-годе полза за държавния мѫжъ и офицера, за гражданина и българина, авторътъ ще бѫде най-щастливъ. Той вѣрва, че нашата раса, научена на мѫдростьта чрезъ урокитѣ на злочестината и надарена съ храбростьта чрезъ силата на наследственостьта, въ скоро време ще спечели това, което изгуби, и ще отвоюва това мѣсто въ полуострова, за което нашитѣ прадѣди сѫ се борили повече отъ 1,500 години.

Македония трѣбва да бѫде и ще бѫде свободна!

КРАЙ

София, 10 ноемврий 1913 г.

Прегледана и допълнена презъ 1924 и 1925 години.

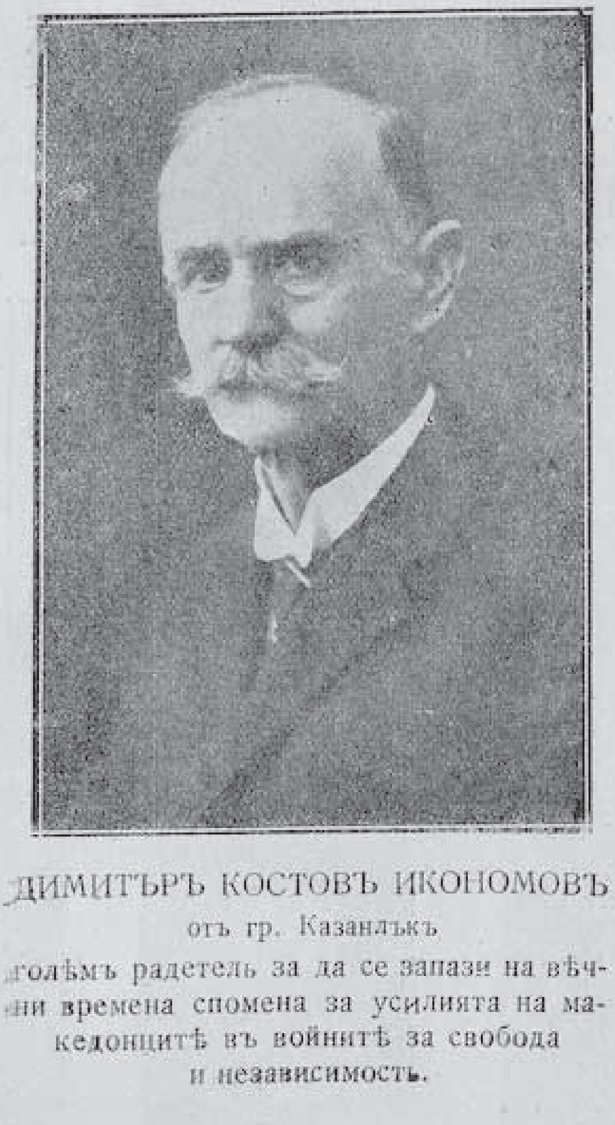

ДИМИТЪРЪ КОСТОВЪ ИКОНОМОВЪ
отъ гр. Казанлъкъ
голѣмъ радетель за да се запази на вѣчни времена спомена за усилията на македонцитѣ въ войнитѣ за свобода и независимость.

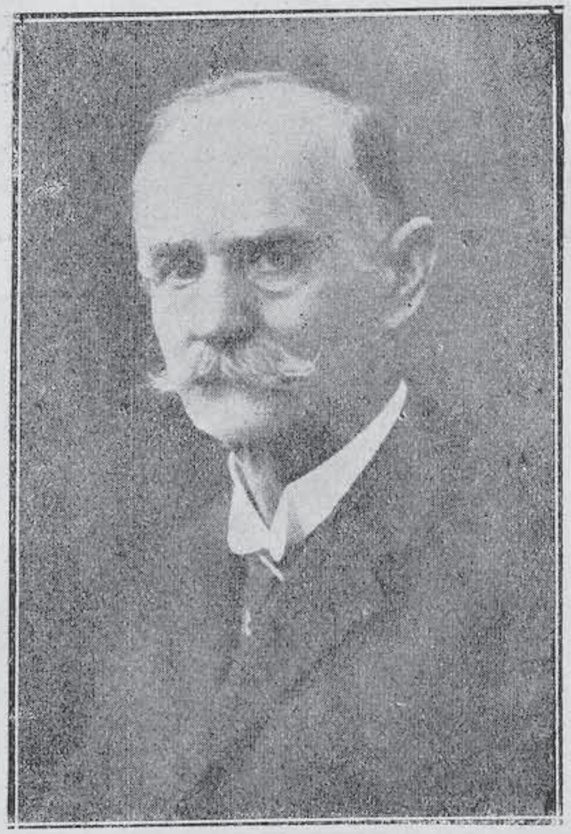

ДИМИТЪРЪ КОСТОВЪ ИКОНОМОВЪ
отъ гр. Казанлъкъ
голѣмъ радетель за да се запази на вѣчни времена спомена за усилията на македонцитѣ въ войнитѣ за свобода и независимость.

Подпор. ИВАНОВЪ ИВ.
к-ръ на н. р. отъ 8-а др.
умрѣлъ отъ холера на
16. VI. 1913 г.

В. ИВ. ГРУЕВЪ
опълченецъ отъ 11-та Сър-
ска дружина убитъ на
20. VI. 1912 г.

Ат. ЯСТРЕВЪ
опълченецъ отъ 2-а Скоп-
ска дружина убитъ на
27.I. 1913 г.

Д. МАТОВЪ
за поржчи при щаба
на 3-а бригада

Д. ЛАЗАРОВЪ
к-ръ на н. р. отъ 3-а
Солунска дружина

Подпор. РОЗЕВЪ АЛ.
к-ръ на 3-а рота отъ 15-а
Щипска дружина

Подпор. ДАНАИЛОВЪ Н.
к-ръ на 3-а рота отъ 11-а
Сърска дружина

ВЕЛКО ДУМЕВЪ
ковчежникъ на 10-а При-
лепска дружина.

Подпор. ИВАНОВЪ ИВ.
к-ръ на н. р. отъ 8-а др.
умрѣлъ отъ холера на
16. VI. 1913 г.

В. ИВ. ГРУЕВЪ
опълченецъ отъ 11-та Сѣрска дружина убитъ на
20. VI. 1912 г.

Ат. ЯСТРЕВЪ
опълченецъ отъ 2-а Скопска дружина убитъ на
27.I. 1913 г.

Д. МАТОВЪ
за поржчи при щаба
на 3-а бригада

Д. ЛАЗАРОВЪ
к-ръ на н. р. отъ 3-а
Солунска дружина

Подпор. РОЗЕВЪ АЛ.
к-ръ на 3-а рота отъ 15-а
Щипска дружина

Подпор. ДАНАИЛОВЪ Н.
к-ръ на 3-а рота отъ 11-а
Сѣрска дружина

ВЕЛКО ДУМЕВЪ
ковчежникъ на 10-а Прилепска дружина.

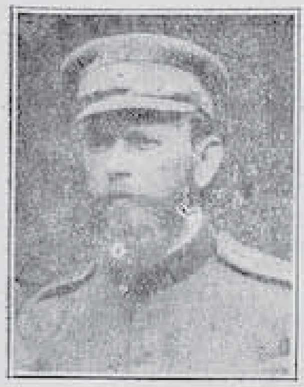

Д-ръ МАЛИНОВЪ
лѣкарь на 3-а бригада

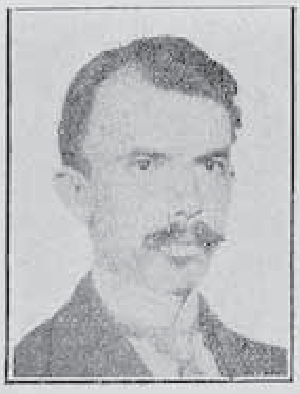

П. ЧАУЛЕВЪ
войвода

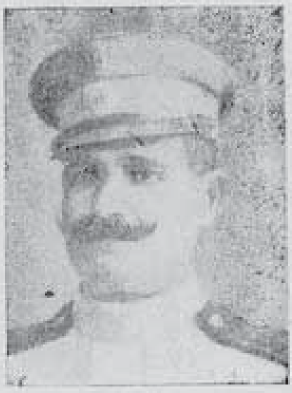

Фелдф. КАРАБИБЕРОВЪ
знаменосецъ на опълчението

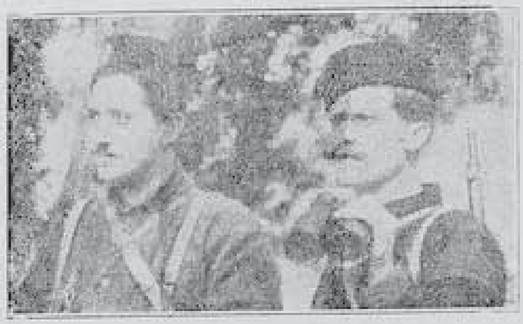

П. КАРАНФИЛОВИЧЪ и К. х. МАНОВЪ
войводи

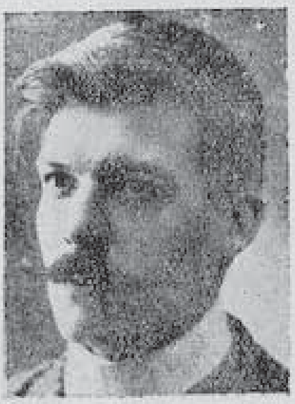

П. ЗАВОЕВЪ
к-ръ на н. р. отъ 12-а
Лозенградска дружина

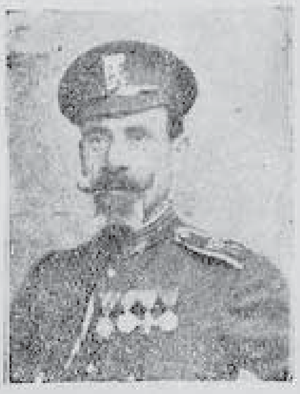

Н. МАКЕДОНСКИ
отъ щаба на 4-а
Битолска дружина

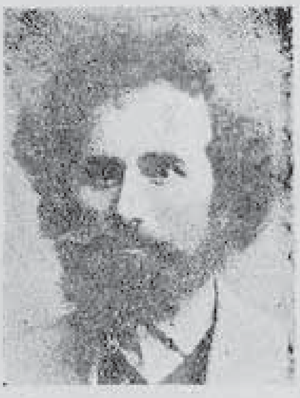

ИВ. х. НИКОЛОВЪ
к-ръ на н. р. отъ 6-а
Охридска дружина

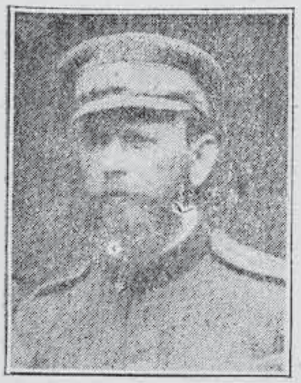

Д-ръ МАЛИНОВЪ
лѣкарь на 3-а бригада

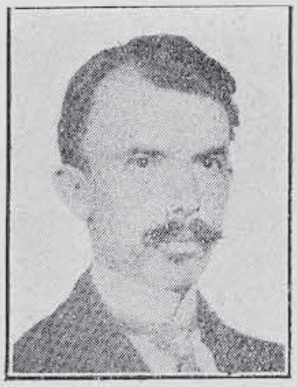

П. ЧАУЛЕВЪ
войвода

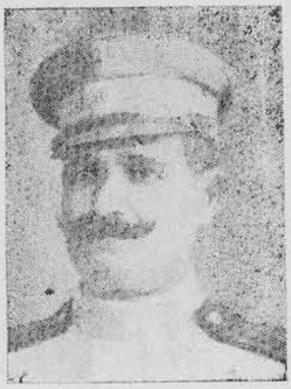

Фелдф. КАРАБИБЕРОВЪ
знаменосецъ на опълчението

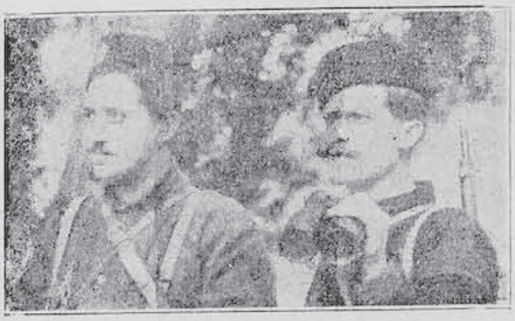

П. КАРАНФИЛОВИЧЪ и К. х. МАНОВЪ
войводи

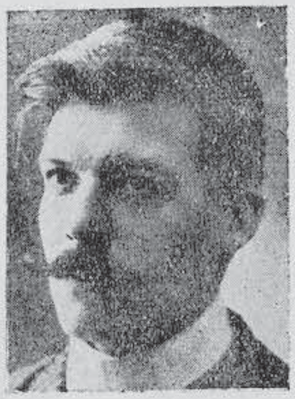

П. ЗАВОЕВЪ
к-ръ на н. р. отъ 12-а
Лозенградска дружина

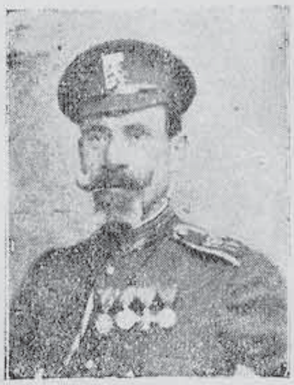

Н. МАКЕДОНСКИ
отъ щаба на 4-а
Битолска дружина

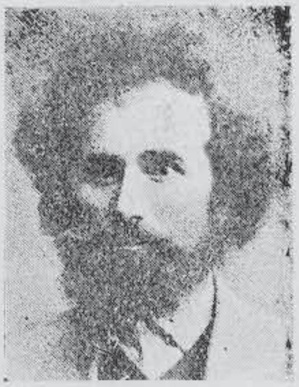

ИВ. х. НИКОЛОВЪ
к-ръ на н. р. отъ 6-а
Охридска дружина

СТ. ИВАНЧЕВЪ
отъ 7-а Кумановска дружина раненъ на 18. VI.

Н ТЕРЗИЕВЪ
взводенъ к-ръ отъ 9-а Велешка дружина

ИЛ. п. АНГЕЛОВЪ
опълченецъ отъ 13-а Кукушка дружина

ИОС. ВЕСЕЛИНОВЪ
опълченецъ отъ 4-а Битолска дружина

Ф. МИТРАНОВЪ
опълченецъ отъ 9-а Велешка дружина

П. АНДРЕЕВЪ
опълченецъ отъ 8-а Костурска дружина

Г. САЧЕВЪ
Студентъ медикъ отъ 3-а бригада

СТ. СТАВРЕВСКИ
опълченецъ отъ 9-а Велешка дружина

В. ТОШЕВЪ
опълченецъ отъ 12-а Лозенградска дружина

СТ. ИВАНЧЕВЪ
отъ 7-а Кумановска дружина раненъ на 18. VI.

Н ТЕРЗИЕВЪ
взводенъ к-ръ отъ 9-а Велешка дружина

ИЛ. п. АНГЕЛОВЪ
опълченецъ отъ 13-а Кукушка дружина

ИОС. ВЕСЕЛИНОВЪ
опълченецъ отъ 4-а Битолска дружина

Ф. МИТРАНОВЪ
опълченецъ отъ 9-а Велешка дружина

П. АНДРЕЕВЪ
опълченецъ отъ 8-а Костурска дружина

Г. САЧЕВЪ
Студентъ медикъ отъ 3-а бригада

СТ. СТАВРЕВСКИ
опълченецъ отъ 9-а Велешка дружина

В. ТОШЕВЪ
опълченецъ отъ 12-а Лозенградска дружина

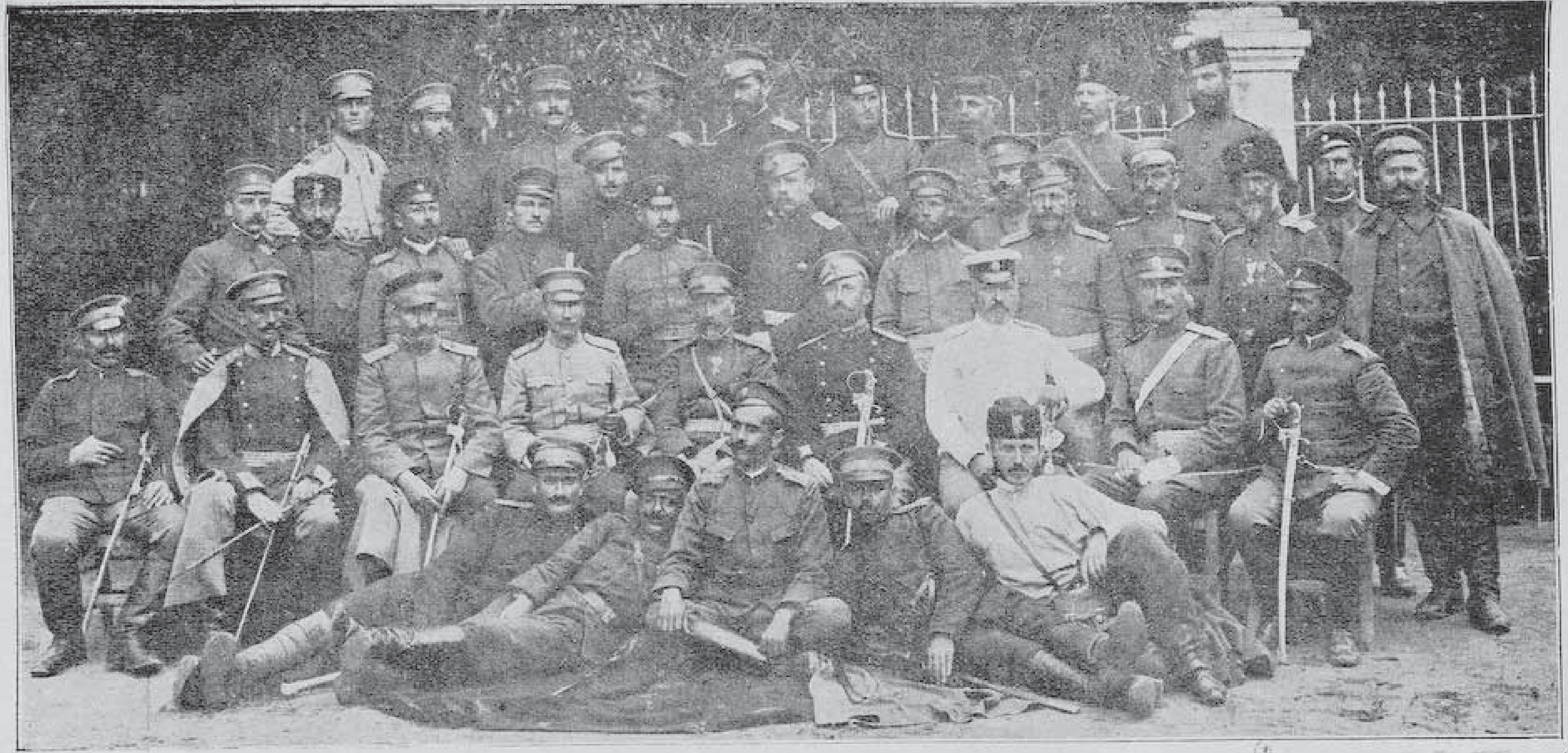

ОФИЦЕРИТѢ И АДЮТАНТИТѢ ОТЪ 1-а БРИГАДА. Седнали на земята: Ив. Чехловъ, Б. Аковъ, Ат. Димовъ, Г. Радчевъ и Ев. Антоновъ. Седнали на столове: Ив. Ив. Кокошаровъ, Вл. Кънзиревъ, М. Марковъ, Бар. Пеленбергъ, Ст. Николовъ, Т. Пеневъ Ст. Величковъ, Д. Атанасовъ и Ив. Пожарлиевъ. Прави: М. Дамяновъ, Ил. Докторовъ, Д. Маринковъ, Ат. Долгеровъ, Ив. Минковъ, Б. Немаловъ, Тр. К. Траяновъ, Г. Тодоровъ, Райковъ Ил. Ангеловъ, Г. Бѣлчевъ, Ст. Малѣевъ. Хр. Чернолѣевъ. Прави последна редица: Хр. Божковъ, Ил. Лулчевъ, Ат. Атанасовъ, . . . , Н. Пушкаровъ, Гончевъ Т. Марковъ, Н. Герасимовъ, Ив. Васковъ и Д-ръ Цанко Стояновъ.

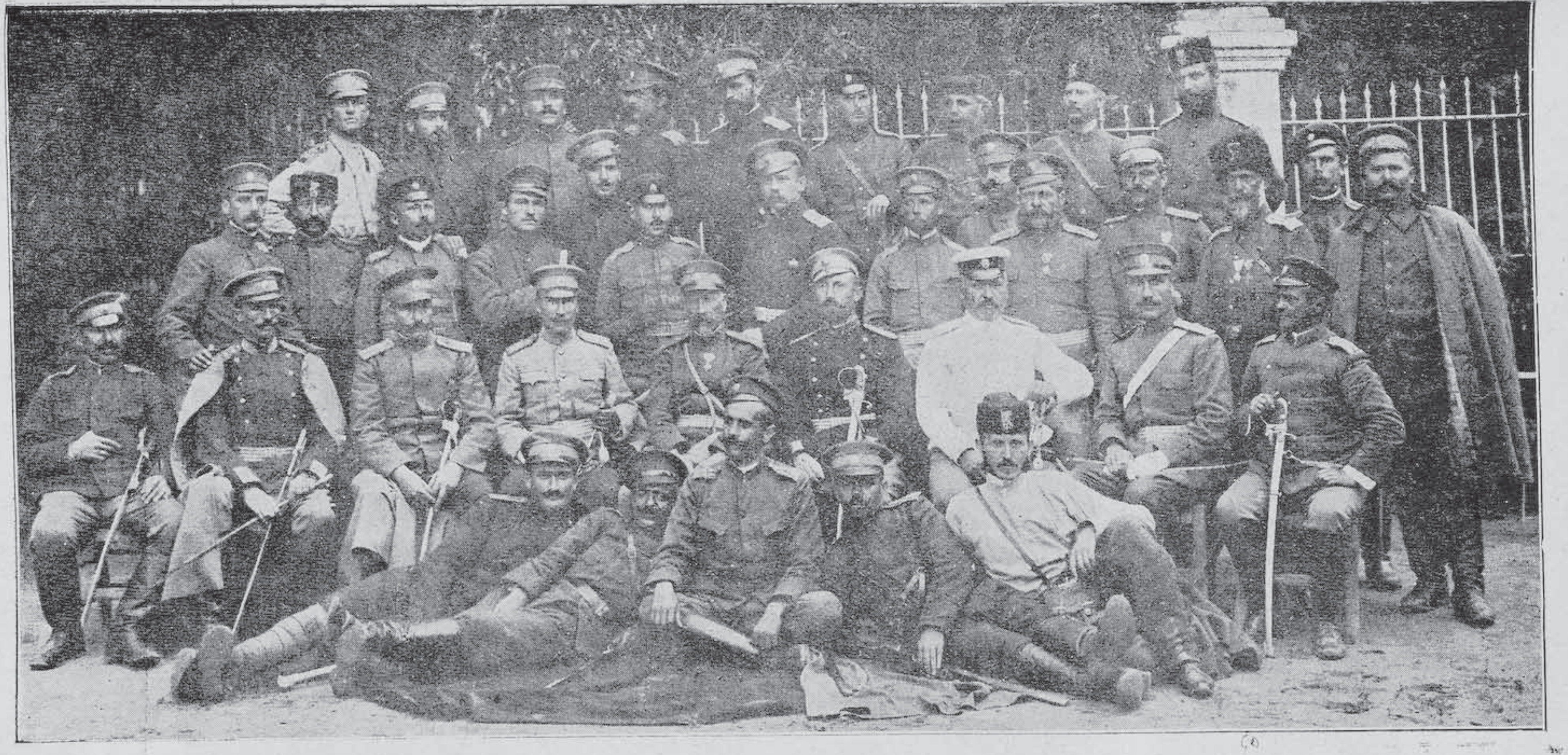

ОФИЦЕРИТѢ И АДЮТАНТИТѢ ОТЪ 1-а БРИГАДА. Седнали на земята: Ив. Чехлевъ, Б. Анковъ, Ат. Димовъ, Г. Рацитовъ и Ев. Антоновъ. Седнали на столове: Ив. Ив. Кокошаровъ, Вл. Князиревъ, М. Марковъ, Бар. Пеленбергъ, Ст. Николовъ, Т. Пеневъ Ст. Величковъ, Д. Атанасовъ и Ив. Пожарлиевъ. Прави: М. Дамяновъ, Ил. Доктcorrect, Д. Маринковъ, Ат. Долгеровъ, Ив. Минковъ, Б. Немиловъ, Тр. К. Траяновъ, Г. Тодоровъ, Райковъ Ил. Ангеловъ, Г. Бѣлчевъ, Ст. Малѣевъ. Хр. Чернолѣевъ. Прави последна редица: Хр. Божковъ, Ил. Лулчевъ, Ат. Атанасовъ, . . . , Н. Пушкаровъ, Гончевъ Т. Марковъ, Н. Герасимовъ, Ив. Васковъ и Д-ръ Цанко Стояновъ.

Група опълченци: Вл. Каранфиловъ, Досю Андреевъ. Т. Органджиевъ

Щабътъ на опълченьето при с. Драмча

12-а Лозенградска дружина

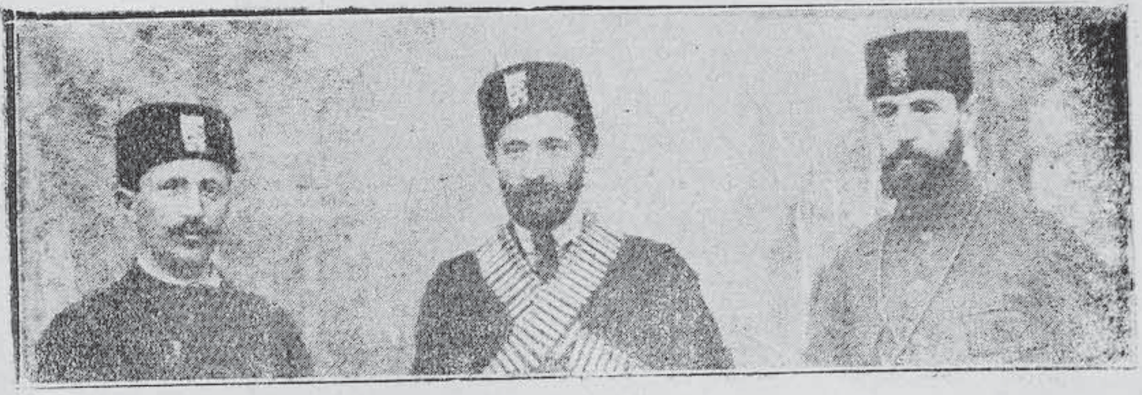

Група опълченци: Вл. Каранфиловъ, Досю Андреевъ. Т. Органджиевъ

Щабътъ на опълчението при с. Драмча

12-а Лозенградска дружина

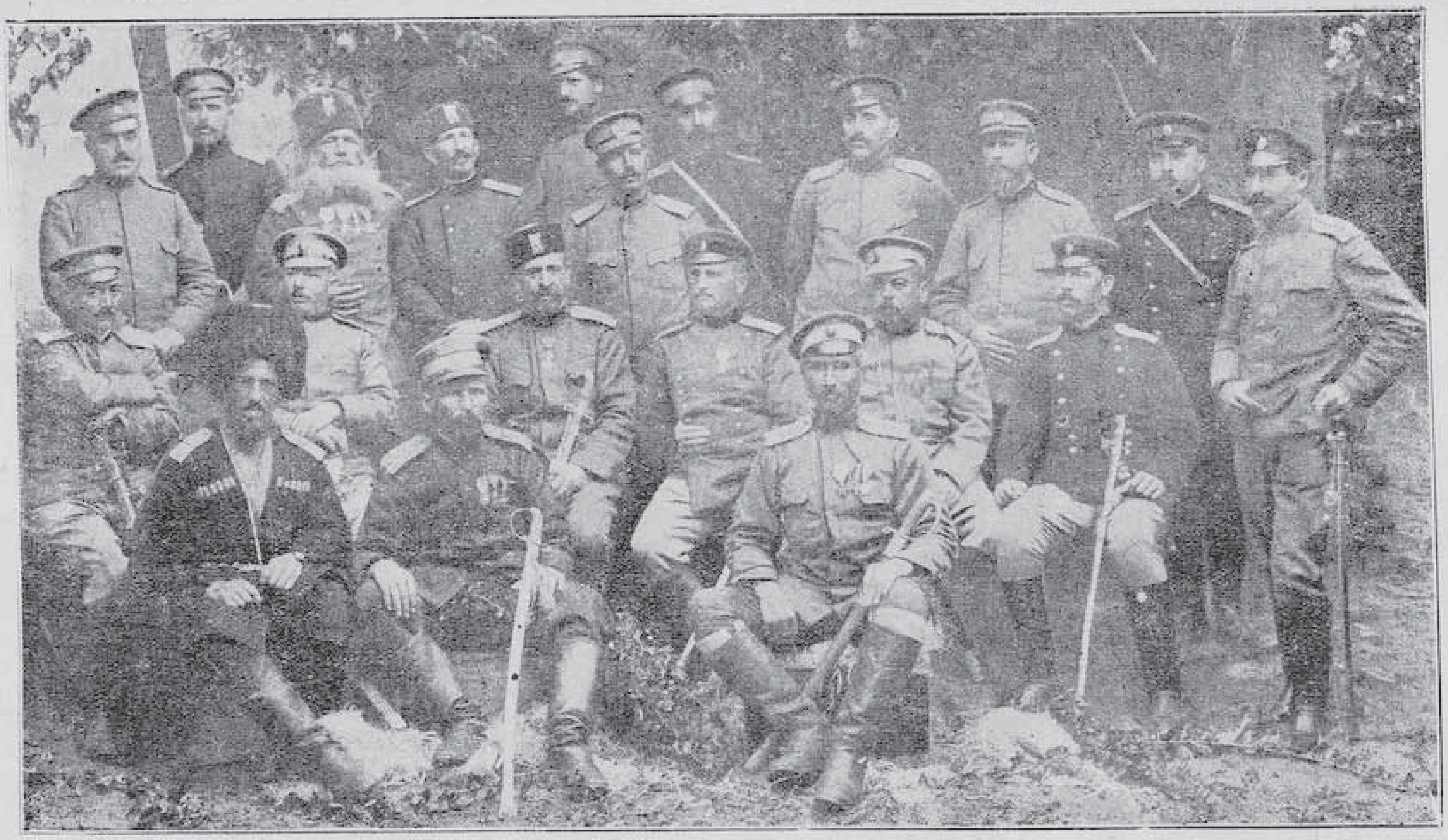

ОФИЦЕРИТѢ ОТЪ 2-а БРИГАДА (не всички). Седнали отпредъ: Пор. Волковски, М. Радевъ, Русанъ Петковъ. Седнали на срѣдата: Ан. Бозуковъ, Гр. Христовъ, Ант. Пчеларовъ, Сот. Атанасовъ, Мет. Бойчевъ и Г. Каназирски. Прави: Мил. Дановъ, Мих. п. Константиновъ (?), Г. Светогорски, Р. Овчаровъ, Ан. Костадинчевъ (?), Н. Янковъ, Д. Аяновъ, Д-ръ Малиновъ, Ив. Ивановъ и П. Лиловъ.

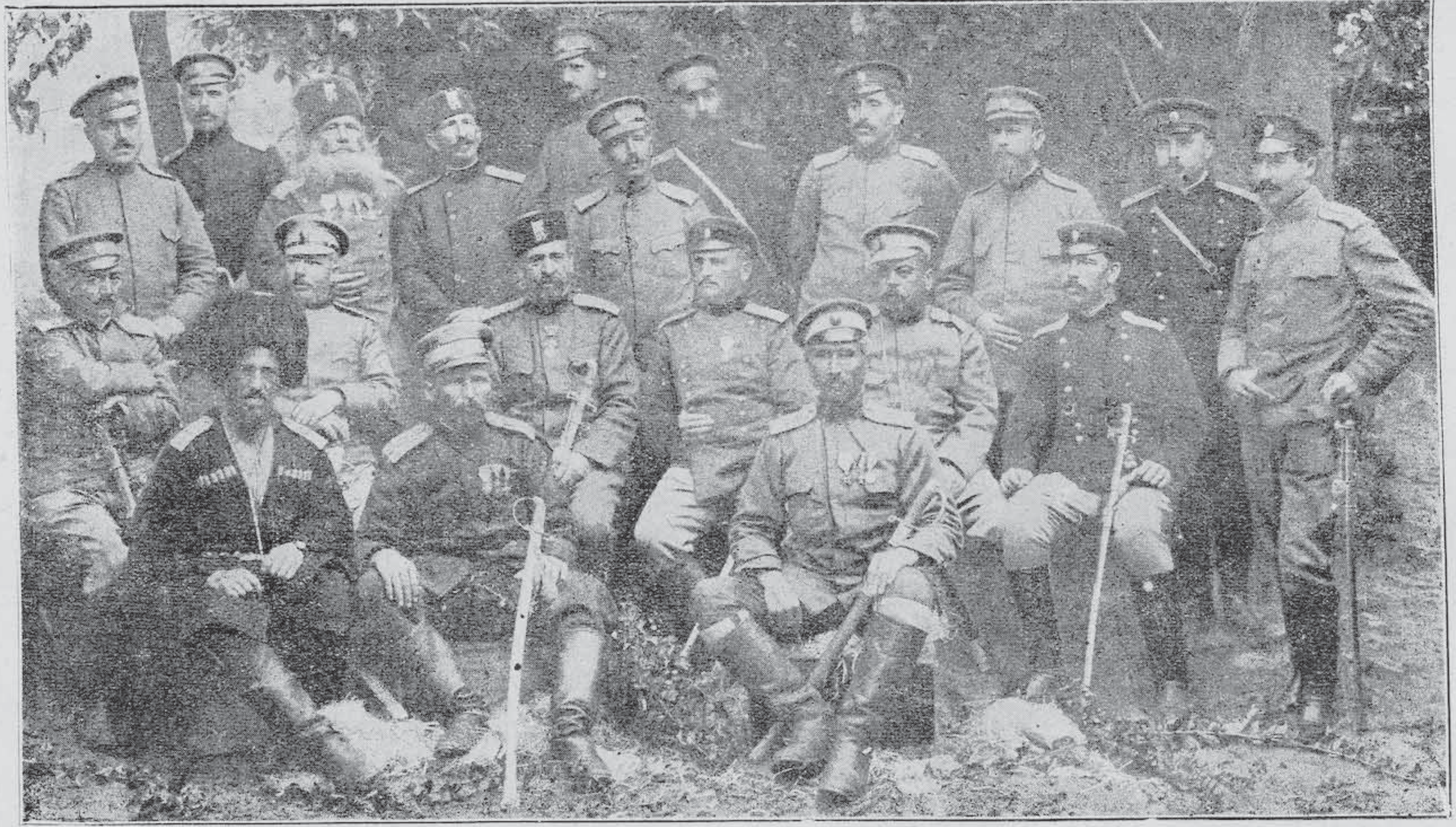

ОФИЦЕРИТѢ ОТЪ 2-а БРИГАДА (не всички). Седнали отпредъ: Пор. Волковски, М. Радевъ, Русанъ Петковъ. Седнали на срѣдата: Ан. Бозуковъ, Гр. Христовъ, Ант. Пчеларовъ, Сот. Атанасовъ, Мет. Бойчевъ и Г. Каназирски. Прави: Мил. Дановъ, Мих. и. Констандиновъ (?), Г. Светогорски, Р. Овчаровъ, Ан. Костадинчевъ (?), Н. Янковъ, Д. Аяновъ, Д-ръ Малиновъ, Ив. Ивановъ и П. Лиловъ.

Командирътъ на 3-а Солунска дружина, ротмистъръ Атанасовъ, и командирътъ на 1-а рота, подпоручикъ Драгановъ, на рекогносцировка при Емирица на 16 юний 1913 година.

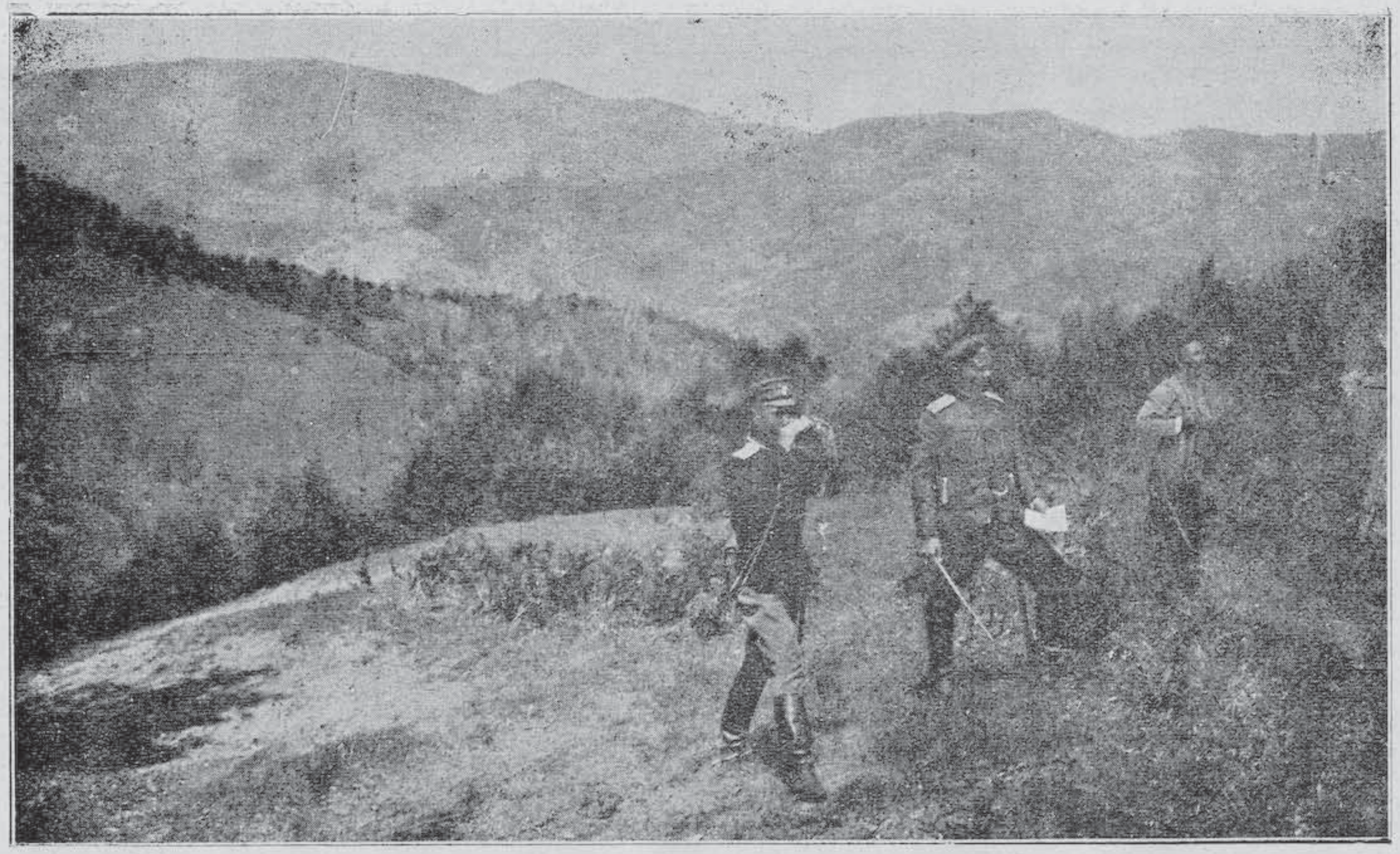

Командирътъ на 3-а Солунска дружина, ротмистъръ Атанасовъ, и командирътъ на 1-а рота, подпоручикъ Драгановъ, на рекогносцировка при Емирица на 16 юний 1913 година.

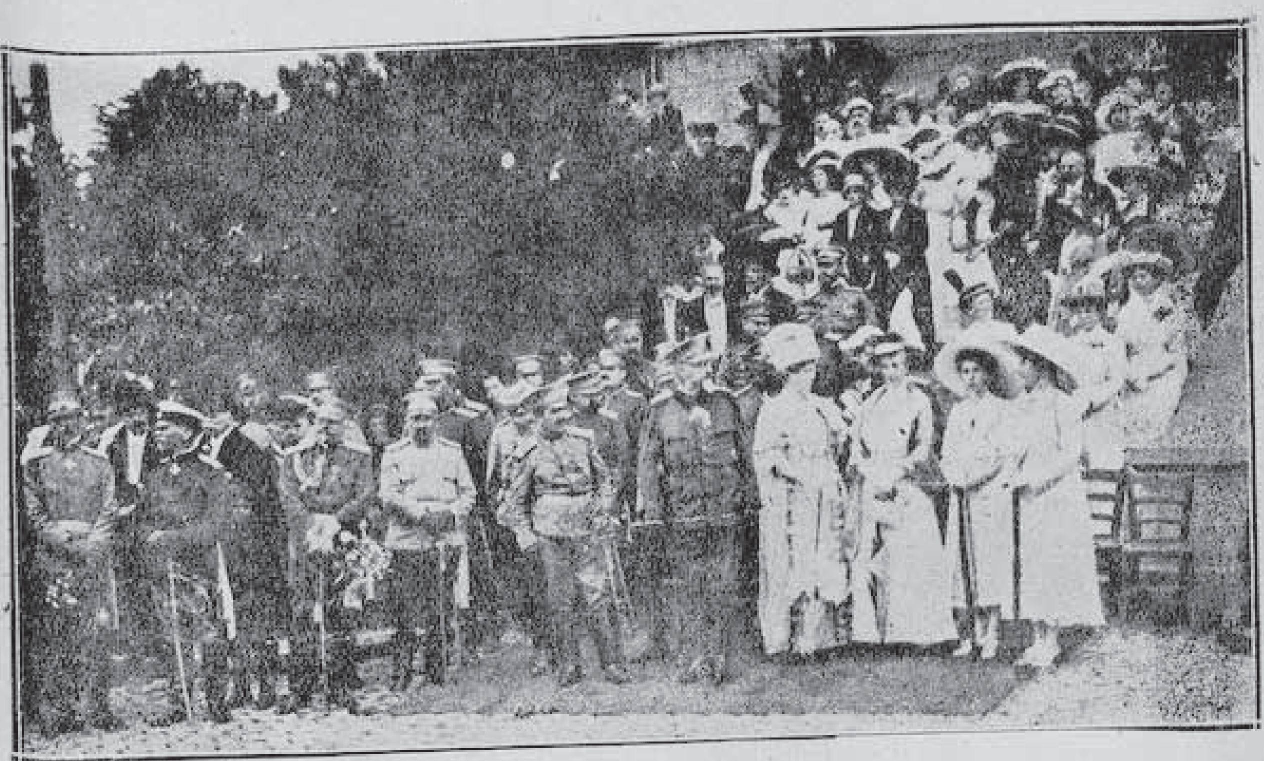

Царьтъ, царицата и княгинитѣ на площадь св. Недѣля при посрещането на опълчението.

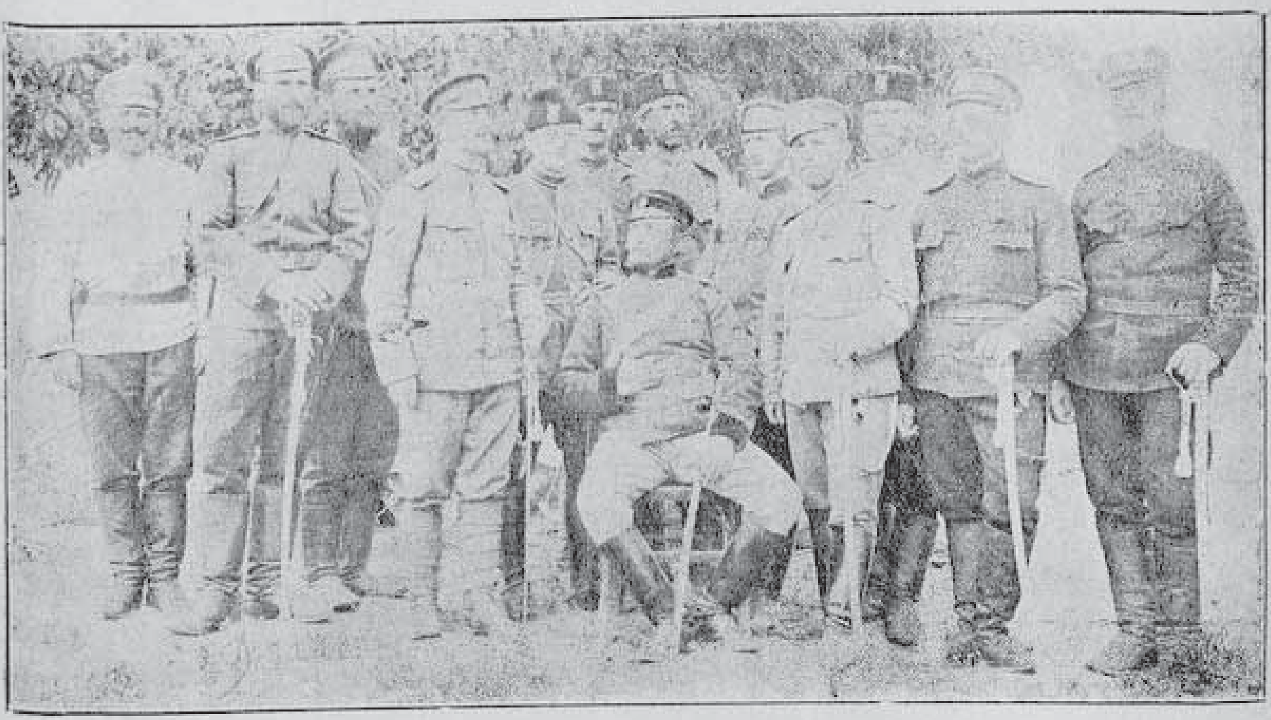

Командирътъ на 5-а Одринска дружина, капитанъ Атанасовъ С., съ офицеритѣ и щаба на дружината.

Царьтъ, царицата и княгинитѣ на площадь св. Недѣля при посрещането на опълчението.

Командирътъ на 5-а Одринска дружина, капитанъ Атанасовъ С., съ офицеритѣ и щаба на дружината.

Превързочниятъ пунктъ на 1-а бригада при Пападжиково.

Превързочниятъ пунктъ на 1-а бригада при Пашаджиково.

3-а Солунска дружина при с. Бѣли до Кочане преди заминаването ѝ за Пашаджиково на 28 V. 13 г.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

3-а Солунска дружина при с. Бѣли до Кочане преди заминаването ѝ за Пашаджиково на 28 V. 13 г.

(ОТЪ СЖЩИЯ АВТОРЪ:

1. **Отъ Пловдивъ и София къмъ Цариградъ и Скопие.** Паралелъ на духовнитѣ и въоржженитѣ сили на Турция и България и вѣроятното развитие на военнитѣ действия въ една турско-българска война. Страници 132 съ 8 скици въ текста. София. 1903 год. **Цена 1 левъ.**

> „Въ тази книжка, написана съ живъ слогъ, авторътъ — запасенъ офицеръ
> — разглежда съотношението на бойнитѣ сили на Турция и България въ случай
> на една евентуална война. Като оставимъ на страна политическата й тенденция
> книжката съдържа любопитни данни за съвременото състояние на турската и
> българската армии, почерпани отъ лични наблюдения и опитъ. Отъ тая гледна
> точка книжката заслужава да се прочете".
>
> *„Военни Известия" брой 67, 1903 год.*

2. **Пиринъ** и **борбата въ неговитѣ недра.** Въ две части: 1-о Монография на пространството между рѣкитѣ Струма и Мѣста и 2-о Тактически етюдъ върху борбата на турцитѣ съ възстаницитѣ. Стр. 274. София 1904 г. **Цена 2 лева.**

> . . . . Такъво е въ общи черти съдържанието на книгата написана на лекъ
> увлѣкателенъ и ясенъ слогъ военен езикъ и би принесла много по-голѣма
> полза на читателя, ако би била придружена съ една карта на описваемия ре-
> йонъ. При все това, ние вѣрваме, че книгата на г. П. Дървинговъ ще се пос-
> рещне съ съчувствие отъ страна на нашитѣ другари, на вниманието на които я
> препоржчваме най-горещо".
>
> *„Воененъ Журналъ" год. XVI, кн. X, стр. 1135. 1904 год.*

3 **Военна България** Социологически етюдъ на българската действителность. Стр. 120, София, 1911 г. Издава Гужголовъ и Котевъ. **Цена 1 л.**

> . . И авторътъ на „Военна България" подхвърга на кратъкъ анализъ тѣзи
> именно социални фактори у насъ и всички други елементи, отъ които изхожда
> силата на единъ народъ — и техната действителность ни се рисува такава, че
> не може да зарадва истинскитѣ родолюбци. Заради това той смѣло и открито
> бие тревога и подканва къмъ отрезвление, до като не е станало късно.
> „ . . . На автора на „Военна България", който смѣло и правдиво ни по-
> сочва недѫзитѣ, както и тѣхнитѣ източници, изказваме нашитѣ сърадвания и
> горещо препоржчваме труда му на нашитѣ читатели".
>
> *„Военни Известия" бр. 129. 1911 год.*

4. **Какъ се решаватъ тактически задачи.** Критическа студия върху **книгата** „Тактически задачи" отъ капитанитѣ Ганчевъ и Азмановъ. Стр. VIII и 312. Книгоиздателство Гужголовъ и Котевъ. София. **Цена 2 л 50 ст**

> „ . . Колкото се отнася до труда на г-нъ майоръ Дървинговъ, ние погоре
> казахме, какво той съдържа и какъ авторътъ излага мислитѣ си. Тукъ ще при-
> бавимъ още, че споредъ метода на изложението и засегнатитѣ въ него такти-
> чески въпроси, той заслужава пълното внимание на всички офицери. Книгата
> е еднакво полезна и за ржководители, и за ржководими. И еднитѣ и другитѣ
> ще намѣрятъ ценни упжтвания по задаването и решаването на тактически задачи.
> „Трѣбва да признаемъ че такова едно подробно разглеждане на въпро-
> ситѣ по тактически задачи — въ 20 печатни коли—е една рѣдкость за нашата
> военна литература, и ние не можемъ да не похвалимъ автора за голѣмия трудъ,
> който е положилъ, за да обогати нашитѣ библиотеки съ хубавото си съчинение"
>
> *„Военни Известия", брой 131, 13 декемврий, 1911 год.*

5. **Полска тактическа книжка** Стр. 206 София. 1915 г. **Цена 5 лева.**

6. **История на Македоно-Одринското опълчение.** Томъ 1 Животътъ и дѣйствията на опълчението въ войната съ Турция. Стр. XI и 659 съ 59 скици, 144 аутотипии и три приложения: Една таблица за съставана опълчението по мѣстрождение на доброволцитѣ. Една снимка отъ парада на опълчението на 4 май 1913 година и една географическа карта на областьта въ като се развиха действията на опълчението. София. 1919 г. **Цена 200 л.**

7. **Действията на 11-а п Македонска дивизия отъ Криволакъ до Богданци презъ 1915 г.** Страници X и 464 съ 31 скици въ текста и 11 скици и 1 карта въ приложение. София, 1920 г. **Цена 100 лева**

ОТЪ СѪЩИЯ АВТОРЪ:

1. **Отъ Пловдивъ и София къмъ Цариградъ и Скопие.** Паралелъ на духовнитѣ и въорѫженитѣ сили на Турция и България и вѣроятното развитие на военнитѣ действия въ една турско-българска война. Страници 132 съ 8 скици въ текста. София. 1903 год. **Цена 1 левъ.**

„Въ тази книжка, написана съ живъ слогъ, авторътъ — запасенъ офицеръ — разглежда съотношението на бойнитѣ сили на Турция и България въ случай на една евентуална война. Като оставимъ на страна политическата ѝ тенденция книжката съдържа любопитни данни за съвременото състояние на турската и българската армии, почерпани отъ лични наблюдения и опитъ. Отъ тая гледна точка книжката заслужава да се прочете".

„Военни Известия" брой 67, 1903 год.

2. **Пиринъ** и **борбата въ неговитѣ недра.** Въ две части : 1-о Монография на пространството между рѣкитѣ Струма и Мѣста и 2-о Тактически етюдъ върху борбата на турцитѣ съ възстанницитѣ. Стр. 284. София 1904 г. **Цена 2 лева.**

. . . . Такъво е въ общи черти съдържанието на книгата написана на лекъ увлѣкателенъ и ясенъ слогъ воененъ езикъ и би принесла много по-голѣма полза на читателя, ако би била придружена съ една карта на описваемия районъ. При все това, ние вѣрваме, че книгата на г. П. Дървинговъ ще се посрещне съ съчувствие отъ страна на нашитѣ другари, на вниманието на които я препорѫчваме най-горещо".

„Воененъ Журналъ" год. XVI, кн. X, стр. 1135. 1904 год.

3 **Военна България** Социологически етюдъ на българската действителность. Стр. 120. София, 1911 г. Издава Гужголовъ и Котевъ. **Цена 1 л.**

. . И авторътъ на „Военна България" подхвърга на кратъкъ анализъ тѣзи именно социални фактори у насъ и всички други елементи, отъ които изхожда силата на единъ народъ — и техната действителность ни се рисува такава, че не може да зарадва истинскитѣ родолюбци. Заради това той смѣло и открито бие тревога и подканва къмъ отрезвление, до като не е станало късно.

„ . . . На автора на „Военна България", който смѣло и правдиво ни посочва недѫзитѣ, както и тѣхнитѣ източници, изказваме нашитѣ сърадвания и горещо препорѫчваме труда му на нашитѣ читатели".

„Военни Известия" бр. 129, 1911 год.

4. **Какъ се решаватъ тактически задачи.** Критическа студия върху книгата „Тактически задачи" отъ капитанитѣ Ганчевъ и Азмановъ. Стр. VIII и 312. Книгоиздателство Гужголовъ и Котевъ. София. **Цена 2 л 50 ст.**

„ . . Колкото се отнася до труда на г-нъ майоръ Дървинговъ, ние погоре казахме, какво той съдържа и какъ авторътъ излага мислитѣ си. Тукъ ще прибавимъ още, че споредъ метода на изложението и зачекнатитѣ въ него тактически въпроси, той заслужава пълното внимание на всички офицери. Книгата е еднакво полезна и за рѫководители, и за рѫководими. И еднитѣ и другитѣ ще намѣрятъ ценни упѫтвания по задаването и решаването на тактически задачи.

„Трѣбва да признаемъ че такова едно подробно разглеждане на въпроситѣ по тактически задачи — въ 20 печатни коли—е една рѣдкость за нашата военна литература, и ние не можемъ да не похвалимъ автора за голѣмия трудъ, който е положилъ, за да обогати нашитѣ библиотеки съ хубавото си съчинение".

„Военни Известия", брой 131, 13 декемврий, 1911 год.

5. **Полска тактическа книжка** Стр. 206 София. 1915 г. **Цена 5 лева.**

6. **История на Македоно-Одринското опълчение.** Томъ I Животътъ и дѣйствията на опълчението въ войната съ Турция. Стр. XI и 659 съ 59 скици, 144 аутотипии и три приложения : Една таблица за съставана опълчението по мѣстрождение на доброволцитѣ. Една снимка отъ парада на опълчението на 4 май 1913 година и една географическа карта на областьта въ като се развиха действията на опълчението. София. 1919 г. **Цена 200 л.**

7. **Действията на 11-а п Македонска дивизия отъ Криволакъ до Богданци презъ 1915 г.** Страници X и 464 съ 31 скици въ текста и 11 скици и 1 карта въ приложение. София, 1920 г. **Цена 100 лева.**

ОТЪ СѪЩИЯ АВТОРЪ:

1. **Отъ Пловдивъ и София къмъ Цариградъ и Скопие**. Паралелъ на духовнитѣ и въорѫженитѣ сили на Турция и България и вѣроятното развитие на военнитѣ действия въ една турско-българска война. Страници 132 съ 8 скици въ текста. София. 1903 год. **Цена 1 левъ.**

   „Въ тази книжка, написана съ живъ слогъ, авторътъ — запасенъ офицеръ — разглежда съотношението на бойнитѣ сили на Турция и България въ случай на една евентуална война. Като оставимъ на страна политическата й тенденция книжката съдържа любопитни данни за съвременото състояние на турската и българската армии, почерпени отъ лични наблюдения и опитъ. Отъ тая гледна точка книжката заслужава да се прочете".

   „Военни Известия" брой 67, 1903 год.

2. **Пиринъ и борбата въ неговитѣ недра.** Въ две части: 1-о Монография на пространството между рѣкитѣ Струма и Мѣста и 2-о Тактически етюдъ върху борбата на турцитѣ съ възстанницитѣ. Стр. 2:4. София 1904 г. **Цена 2 лева.**

   .... Такъво е въ общи черти съдържанието на книгата написана на лекъ увлѣкателенъ и ясенъ слогъ воененъ езикъ и би принесла много по-голѣма полза на читателя, ако би била придружена съ една карта на описваемия районъ. При все това, ние вѣрваме, че книгата на г. П. Дървинговъ ще се посрещне съ съчувствие отъ страна на нашитѣ другари, на вниманието на които я препорѫчваме най-горещо".

   „Воененъ Журналъ" год. XVI, кн. X. стр. 1135. 1904 год.

3 **Военна България** Социологически етюдъ на българската действителность. Стр. 120. София, 1911 г. Издава Гужголовъ и Котевъ. **Цена 1 л.**

   „.. И авторътъ на „Военна България" подхвърга на кратъкъ анализъ тѣзи именно социални фактори у насъ и всички други елементи, отъ които изхожда силата на единъ народъ — и техната действителность ни се рисува такава, че не може да зарадва истинскитѣ родолюбци. Заради това той смѣло и открито бие тревога и подканва къмъ отрезвление, до като не е станало късно,

   „... На автора на „Военна България", който смѣло и правдиво ни посочва недѫзитѣ, както и тѣхнитѣ източници, изказваме нашитѣ сърадвания и горещо препорѫчваме труда му на нашитѣ читатели".

   „Военни Известия" бр. 129. 1911 год.

4. **Какъ се решаватъ тактически задачи.** Критическа студия върху книгата „Тактически задачи" отъ капитанитѣ Ганчевъ и Азмановъ. Стр. VIII и 312. Книгоиздателство Гужголовъ и Котевъ. София. **Цена 2 л 50 ст**

   „... Колкото се отнася до труда на г-нъ майоръ Дървинговъ, ние погоре казахме, какво той съдържа и какъ авторътъ излага мислитѣ си. Тукъ ще прибавимъ още, че споредъ метода на изложението и зачекнатитѣ въ него тактичёски въпроси, той заслужава пълното внимание на всички офицери. Книгата е еднакво полезна и за рѫководители, и за рѫководими. И еднитѣ и другитѣ ще намѣрятъ ценни упѫтвания по задаването и решаването на тактически задачи.

   „Трѣбва да признаемъ че такова едно подробно разглеждане на въпроситѣ по тактически задачи — въ 20 печатни коли — е една рѣдкость за нашата военна литература, и ние не можемъ да не похвалимъ автора за голѣмия трудъ, който е положилъ, за да обогати нашитѣ библиотеки съ хубавото си съчинение"

   „Военни Известия", брой 131, 13 декемврий, 1911 год.

5. **Полска тактическа книжка** Стр. 206 София. 1915 г. **Цена 5 лева.**

6. **История на Македоно-Одринското опълчение**. Томъ I Животътъ и действията на опълчението въ войната съ Турция. Стр. XI и 659 съ 59 скици, 144 аутотипии и три приложения: Една таблица за съставана опълчението по мѣстрождение на доброволцитѣ. Една снимка отъ парада на опълчението на 4 май 1913 година и една географическа карта на областьта въ която се развиха действията на опълчението. София. 1919 г. **Цена 200 л.**

7. **Действията на 11-а п Македонска дивизия отъ Криволакъ до Богданци презъ 1915 г.** Страници X и 464 съ 31 скици въ текста и 11 скици и 1 карта въ приложение. София, 1920 г. **Цена 100 лева**

ОТЪ СЖЩИЯ АВТОРЪ:

1. **Отъ Пловдивъ и София къмъ Цариградъ и Скопие.** Паралелъ на духовнитѣ и въоржженитѣ сили на Турция и България и вѣроятното развитие на военнитѣ действия въ една турско-българска война. Страници 132 съ 8 скици въ текста. София. 1903 год. **Цена 1 левъ.**

„Въ тази книжка, написана съ живъ слогъ, авторътъ — запасенъ офицеръ — разгледва сътношението на бойнитѣ сили на Турция и България въ случай на една евентуална война. Като оставимъ на страна политическата й тенденция книжката съдържа любопитни данни за съвременото състояние на турската и българската армии, почерпани отъ лични наблюдения и опитъ. Отъ тая гледна точка книжката заслужава да се прочете".

„Военни Известия" брой 67, 1903 год.

2. **Пиринъ** и **борбата въ неговитѣ недра.** Въ две части: 1-о Монография на пространството между рѣкитѣ Струма и Мѣста и 2-о Тактически етюдъ върху борбата на турцитѣ съ възстанницитѣ. Стр. 2:4. София 1904 г. **Цена 2 лева.**

. . . . Такъво е въ общи черти съдържанието на книгата написана на лекъ увлѣкателенъ и ясенъ слогъ воененъ езикъ и би принесла много по-голѣма полза на читателя, ако би била придружена съ една карта на описваемия районъ. При все това, ние вѣрваме, че книгата на г. П. Дървинговъ ще се посрещне съ съчувствие отъ страна на нащитѣ другари, на вниманието на които я препоржчваме най-горещо".

„Воененъ Журналъ" год. XVI, кн. X, стр. 1135. 1904 год.

3 **Военна България** Социологически етюдъ на българската действителность. Стр. 120. София, 1911 г. Издава Гужголовъ и Котевъ. **Цена 1 л.**

. . И авторътъ на „Военна България" подхвърга на кратъкъ анализъ тѣзи именно социални фактори у насъ и всички други елементи, отъ които изхожда силата на единъ народъ — и техната действителность ни се рисува такава, че не може да зарадва истинскитѣ родолюбци. Заради това той смѣло и открито бие тревога и подканва къмъ отрезвление, до като не е станало късно.

„ . . . На автора на „Военна България", който смѣло и правдиво ни посочва неджзитѣ, както и тѣхнитѣ източници, изказваме нашитѣ сърадвания и горещо препоржчваме труда му на нашитѣ читатели".

„Военни Известия" бр. 129, 1911 год.

4. **Какъ се решаватъ тактически задачи.** Критическа студия върху книгата „Тактически задачи" отъ капитанитѣ Ганчевъ и Азмановъ. Стр. VIII и 312. Книгоиздателство Гужголовъ и Котевъ. София. **Цена 2 л 50 ст**

„ . . Колкото се отнася до труда на г-нъ майоръ Дървинговъ, ние погоре казахме, какво той съдържа и какъ авторътъ излага мислитѣ си. Тукъ ще прибавимъ още, че споредъ метода на изложението и засегнатитѣ въ него тактически въпроси, той заслужава пълното внимание на всички офицери. Книгата е еднакво полезна и за ржководители, и за ржководими. И еднитѣ и другитѣ ще намѣрятъ ценни упжтвания по задаването и решаването на тактически задачи.

„Трѣбва да признаемъ че такова едно подробно разглеждане на въпроситѣ по тактически задачи — въ 20 печатни коли—е една рѣдкость за нашата военна литература, и ние не можемъ да не похвалимъ автора за голѣмия трудъ, който е положилъ, за да обогати нашитѣ библиотеки съ хубавото си съчинение".

„Военни Известия", брой 131, 13 декемврий, 1911 год.

5. **Полска тактическа книжка** Стр. 206 София. 1915 г. **Цена 5 лева.**

6. **История на Македоно-Одринското опълчение.** Томъ I Животътъ и дѣйствията на опълчението въ войната съ Турция. Стр. XI и 659 съ 59 скици, 144 аутотипии и три приложения: Една таблица за съставана опълчението по мѣстрождение на доброволцитѣ. Една снимка отъ парада на опълчението на 4 май 1913 година и една географическа карта на областьта въ като се развиха действията на опълчението. София. 1919 г. **Цена 200 л.**

7. **Действията на 11-а п Македонска дивизия отъ Криволакъ до Богданци презъ 1915 г.** Страници X и 464 съ 31 скици въ текста и 11 скици и 1 карта въ приложение. София, 1920 г. **Цена 100 лева.**

Приложение I къмъ Историята на М. О. опълчение, томъ втори.

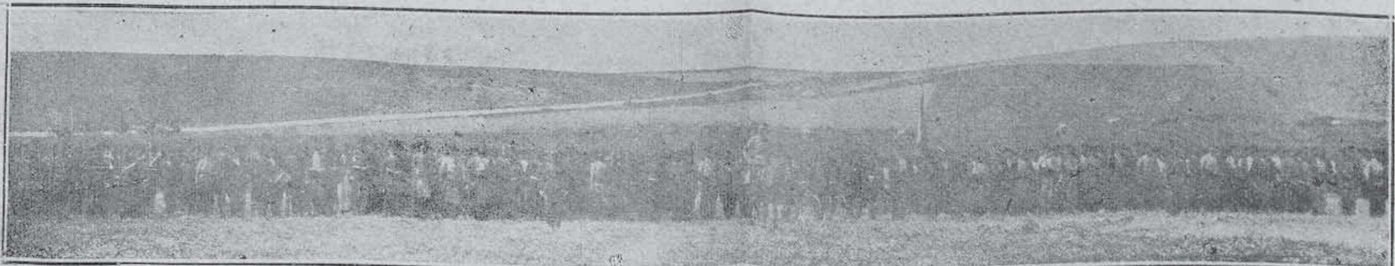

1-а Дебърска дружина. Гюмюрджина 4. V. 13 г.

Часть отъ 1-а рота отъ 3-а Солунска дружина при с. Емирица

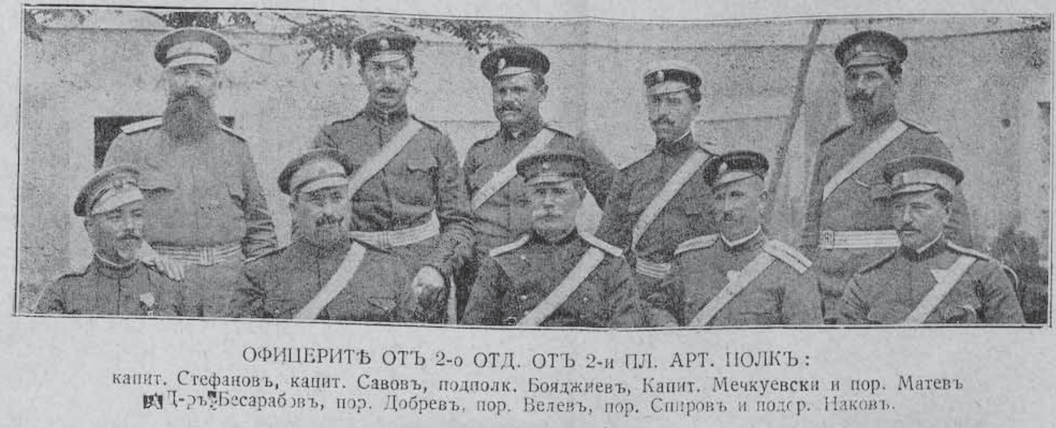

ОФИЦЕРИТѢ ОТЪ 2-о ОТД. ОТЪ 2-и ПЛ. АРТ. ПОЛКЪ:
капит. Стефановъ, капит. Савовъ, подполк. Бояджиевъ, Капит. Мечкуевски и пор. Матевъ
Д-ръ Бесарабовъ, пор. Добревъ, пор. Велевъ, пор. Спировъ и подпор. Наковъ.

НАРОДНА
БИБЛИОТЕКА
СКОПИЕ

2-а Скопска дружина.

3-а Солунска дружина.

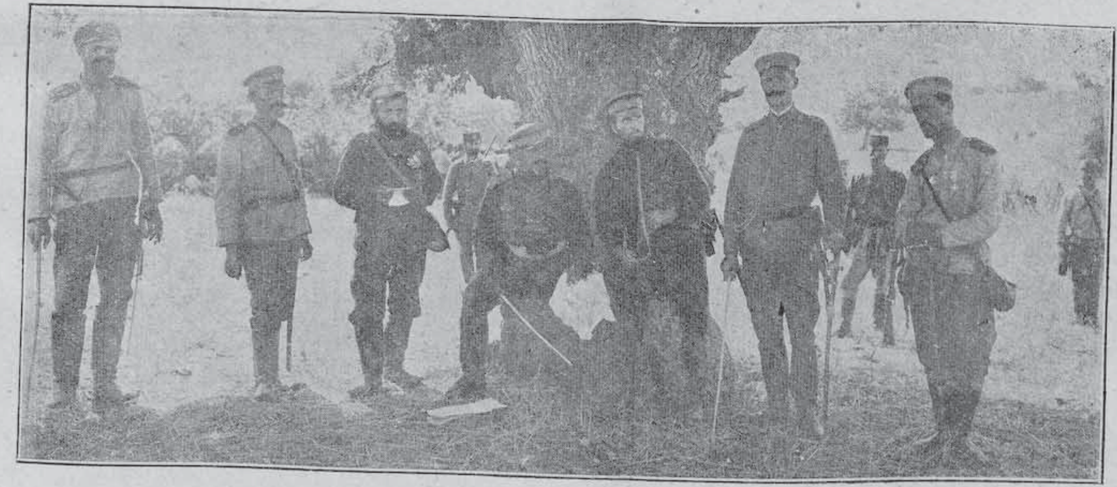

ОФИЦЕРИТѢ И ЩАБА НА 13-а КУКУШКА ДРУЖИНА:
Подпор. Тодоровъ, фелдф. Ст. Робевъ, писарь. Дамяновъ Ар., капит. Величковъ, адют. Роховъ, подпор. Раевъ и подпор. Божковъ.

НАРОДНА
БИБЛИОТЕКА
СКОПИЕ

4-а Битолска дружина.

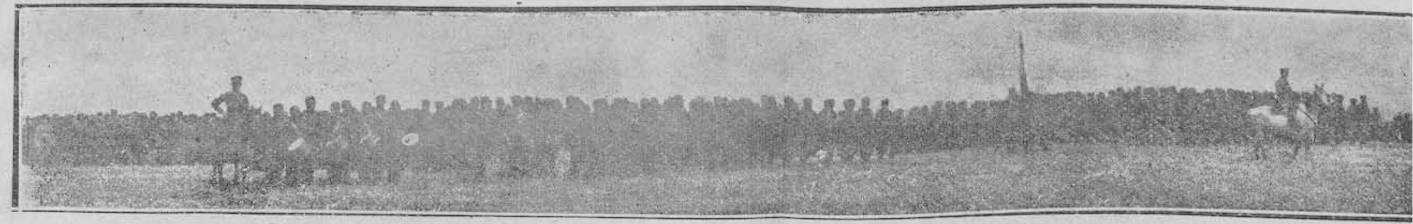

6-а Охридска дружина

7-а Кумановска дружина.

Командующиятъ 4-а армия, генералъ-майоръ Диковъ, обикаля опълчението на парада при София на 7 августъ 1913 год.

НАРОДНА
БИБЛИОТЕКА
СКОПИЕ

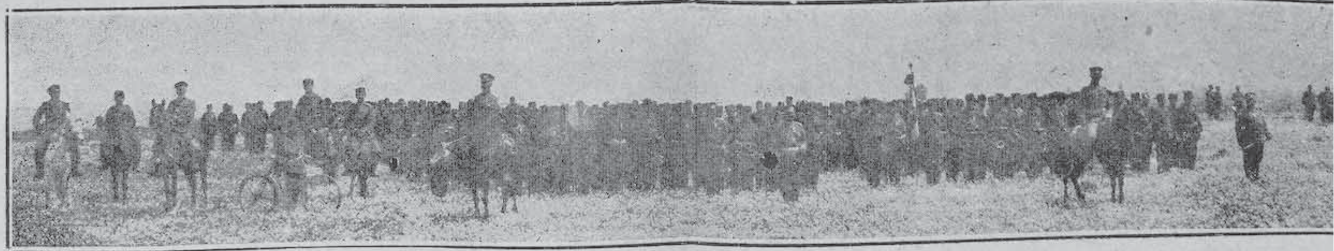

10-а Прилепска дружина.

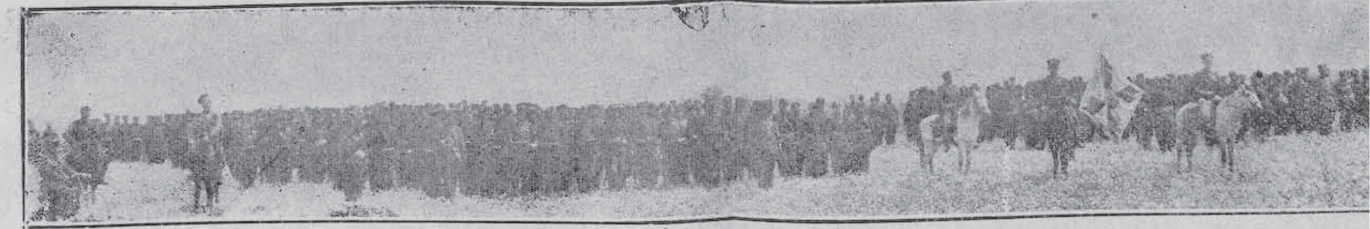

11-а Серска дружина.

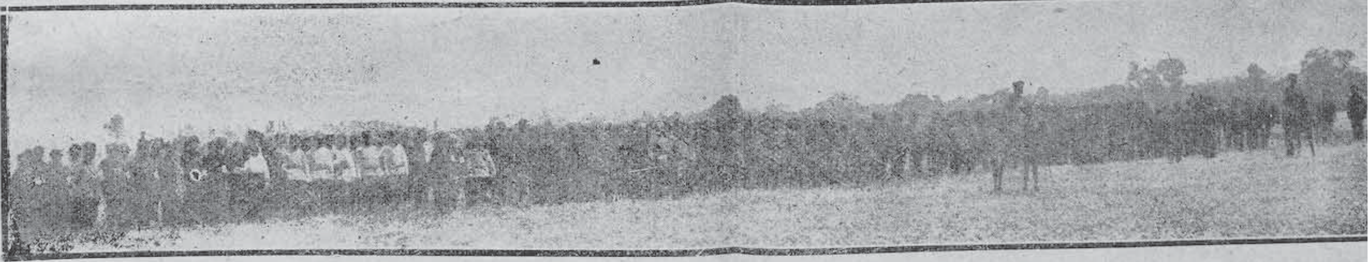

Лазаретътъ, огнестрелниятъ паркъ, интендантската рота и техническата часть.

Лазаретътъ.

НАРОДНА
БИБЛИОТЕКА
СКОПИЕ

Снимка направена на II VIII. 13 г.

ОФИЦЕРИТѢ И ЧИНОВНИЦИТѢ ОТЪ ОПЪЛЧЕНИЕТО

Приложение V къмъ История на М.-О. опълчение, томъ втори.

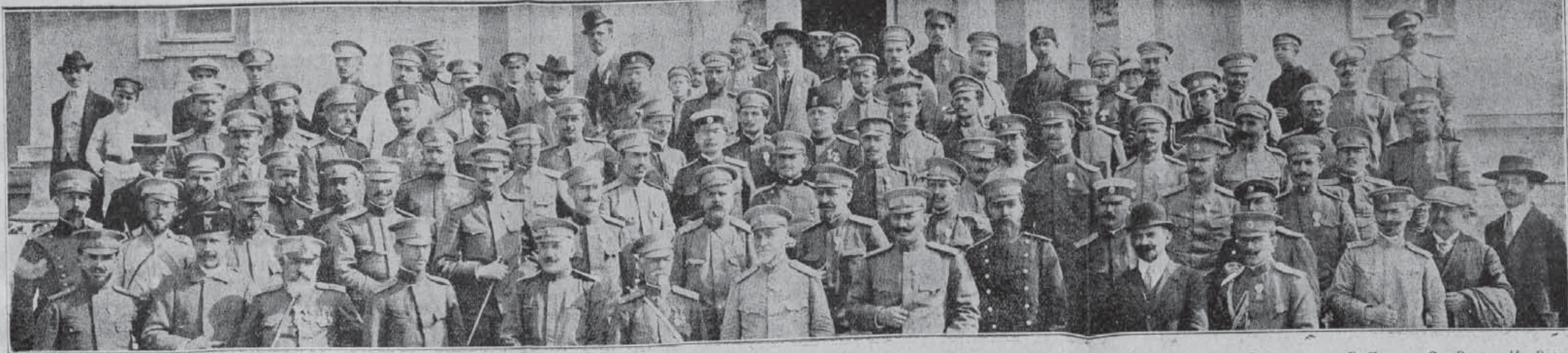

А. Торкомъ Д. Цоневъ Сп. Костовъ Вл. Николовъ К. Иотовъ Ав. Аврамовъ Н. Геневъ П. Дървинговъ Н. Ивановъ Д. Караджовъ Ив. Стойчевъ Т. Печевъ Сп. Велевъ Ил. Василевъ
Ст. Пипаловъ Ст. Лазаровъ Ст. Величковъ Д. Атанасовъ Вл. Каназиревъ Т. Пеневъ М. Бойчевъ Ан. Пчеларовъ П. Лиловъ Ал. Протогеровъ А. Стоянчевъ К. Мановски Д. Зографовъ Сп. Ангеловъ
. . . Ат. Вълевъ Д. Маринковъ Г. Ращановъ Г. Тодоровъ Ив. Минковъ . . . Р. Канели С. Атанасовъ Г. Трайковъ Ан. Бозуковъ Г. Каназирски М. Радевъ К. Кондовъ . . . . . .
Ап. Христовъ В. Юрдановъ Д Лазаровъ. Г. Гавриловъ Поповъ Тр. Миладиновъ Ст. Илиевъ Фишеръ Д. Христовъ Ил. Богдановъ
Ночевъ Ц. Ст.Бѣлчевъ . . . . Г. Сухоруковъ Ил. Докторовъ Юр. Тренковъ П. Ангеловъ Н. Дарадановъ Тр. Траяновъ Бояджиевъ . . . . П. Петровъ Г. Видоловъ В. Тощевъ
Б. Стефановъ Г. Евстатиевъ . . . . . Хр. Божковъ Р. Овчаровъ. . . . . . Н. Драгановъ Н. Фудуловъ М. Грашевъ Алексовъ Мидко Минковъ П. Кжнчевъ

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

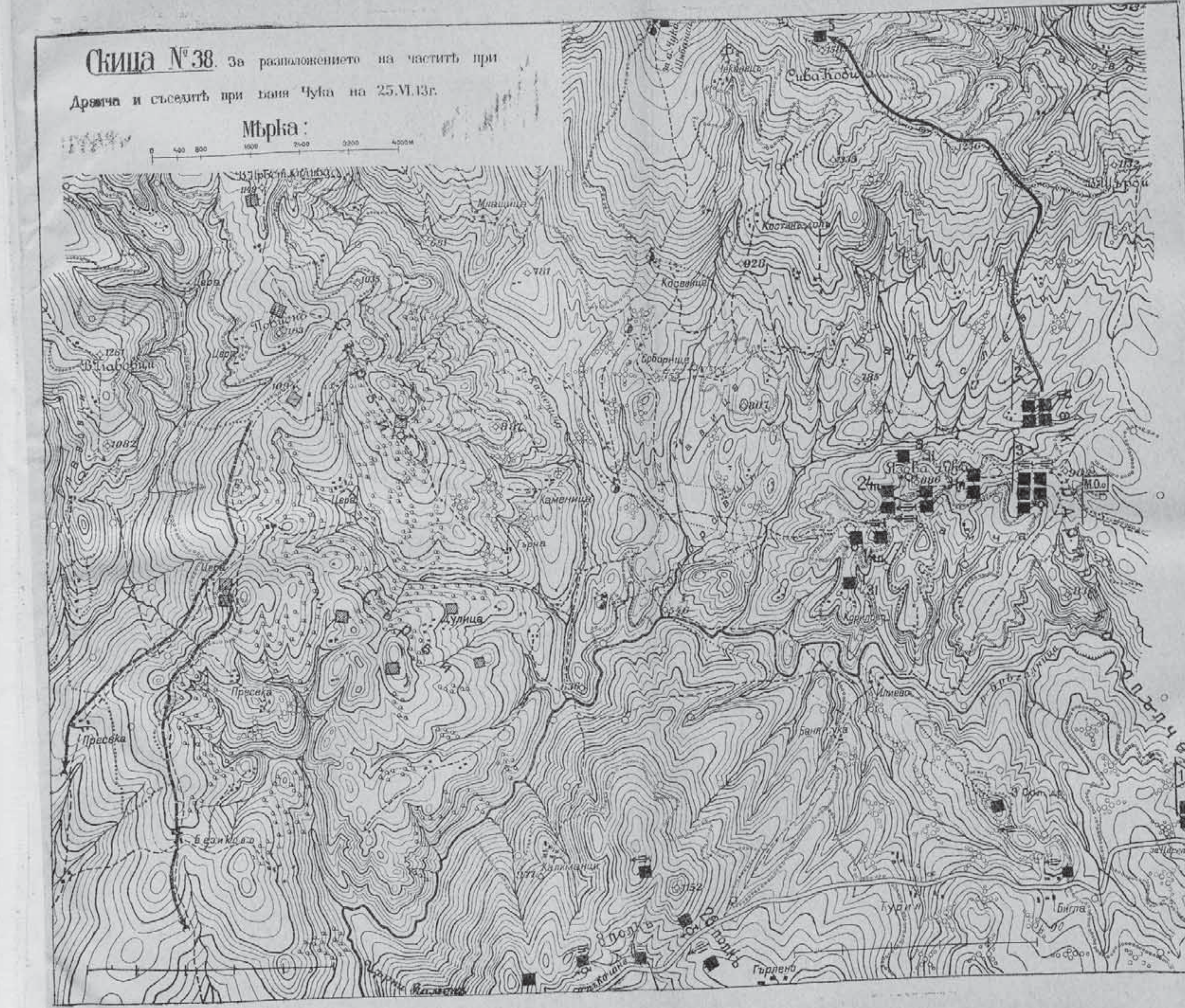

Скица № 38. За разположението на частитѣ при Драмча и съседитѣ при Баня Чука на 25.VI.13г.

Мѣрка:

0
400
800
1600
2400
3200
4000м
Сива Коби
Костинъ долъ
Ковачица
Каменица
Дулица
Пресека
Калиманци
Илиево
Бигла
Гърлено
9 полкъ
28 полкъ
М.О.о.
опълчен

НАРОДНА
БИБЛИОТЕКА
СКОПИЕ

Приложение VII къмъ Историята на М.-О. опълчение, томъ втори, стр. 371.

Скица № 39

За действията на 26.VI.13 г. — Завладѣване на в. Говедарникъ

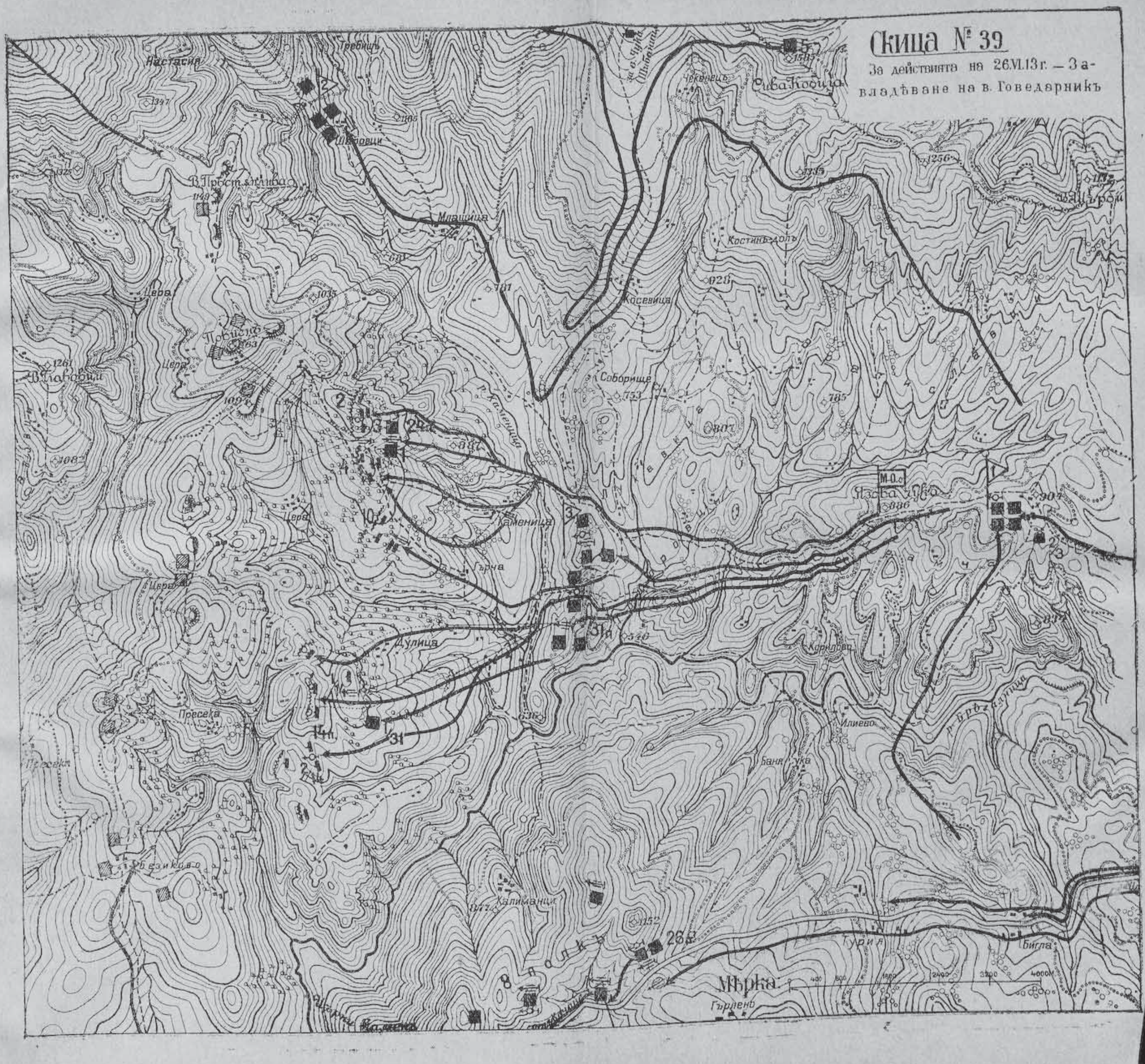

Настасия
Требищъ
1347
1165
1325
В. Прѣстъ Члива
1149
Млашица
681
781
Цера
1035
Повисна
1063
Цера
1261
В. Паровци
1097
108
2
3
24п.
4
10п.
Каменица
р. Каменица
Гърча
Цера
Дулица
Пресека
Пресека
31
14п.
2
Безиково
Калиманци
877
1152
26
п л а к ъ
8
Мърка
Гърлено
Турия
Бигла
400
800
1600
2400
3200
4000 м.
Сива Кобила
Чекинецъ
1585
5
за с. Чука Шибанитъ
1256
1335
1132
в. Шърбъ
Костинъ долъ
1028
Косевица
Соборище
753
785
807
М.О.
Язва чука
886
1
907
2
3
31п
540
636
Кориово
Илиево
Баня чука
р. Брѣгалница
847
в. Голѣма Вълнила

НАРОДНА
БИБЛИОТЕКА
СКОПИЕ

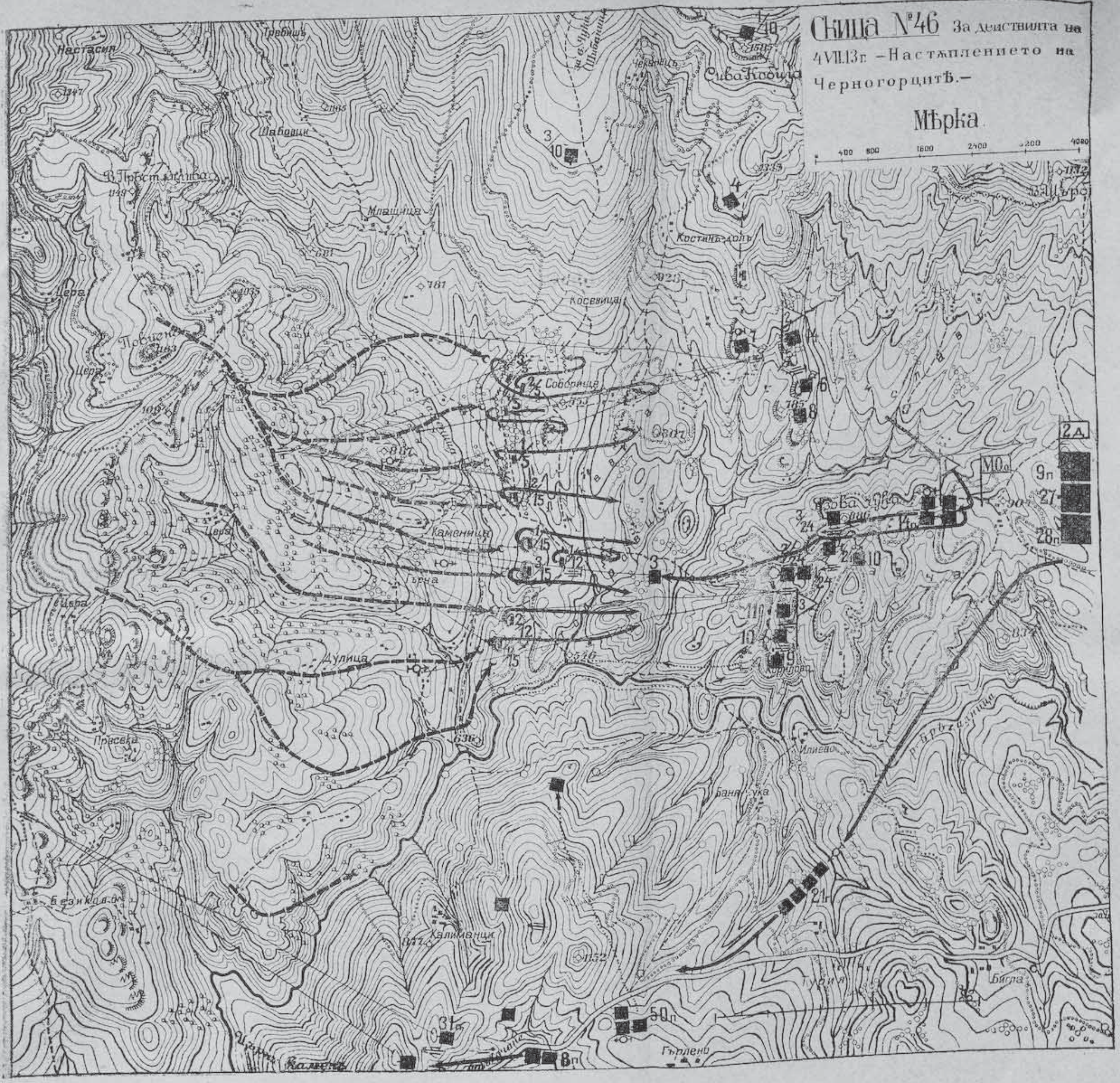

400
800
1600
2400
3200
4000
Настасия
Шабовци
Млашица
Цера
Косевица
Соборица
Каменица
Гърна
Дулица
Пресека
Калиманци
Илиево
Бигла
2Д
МО
9п
27
28п
50п
8п
31
21
10
3
15
12

Скица №46 За действията на 4.VII.13г. – Настѫплението на Черногорцитѣ.–

Мѣрка.

НАРОДНА
БИБЛИОТЕКА
СКОПИЕ

Приложение IX къмъ Историята на М.-О. опълчение, томъ втори, стр. 425.

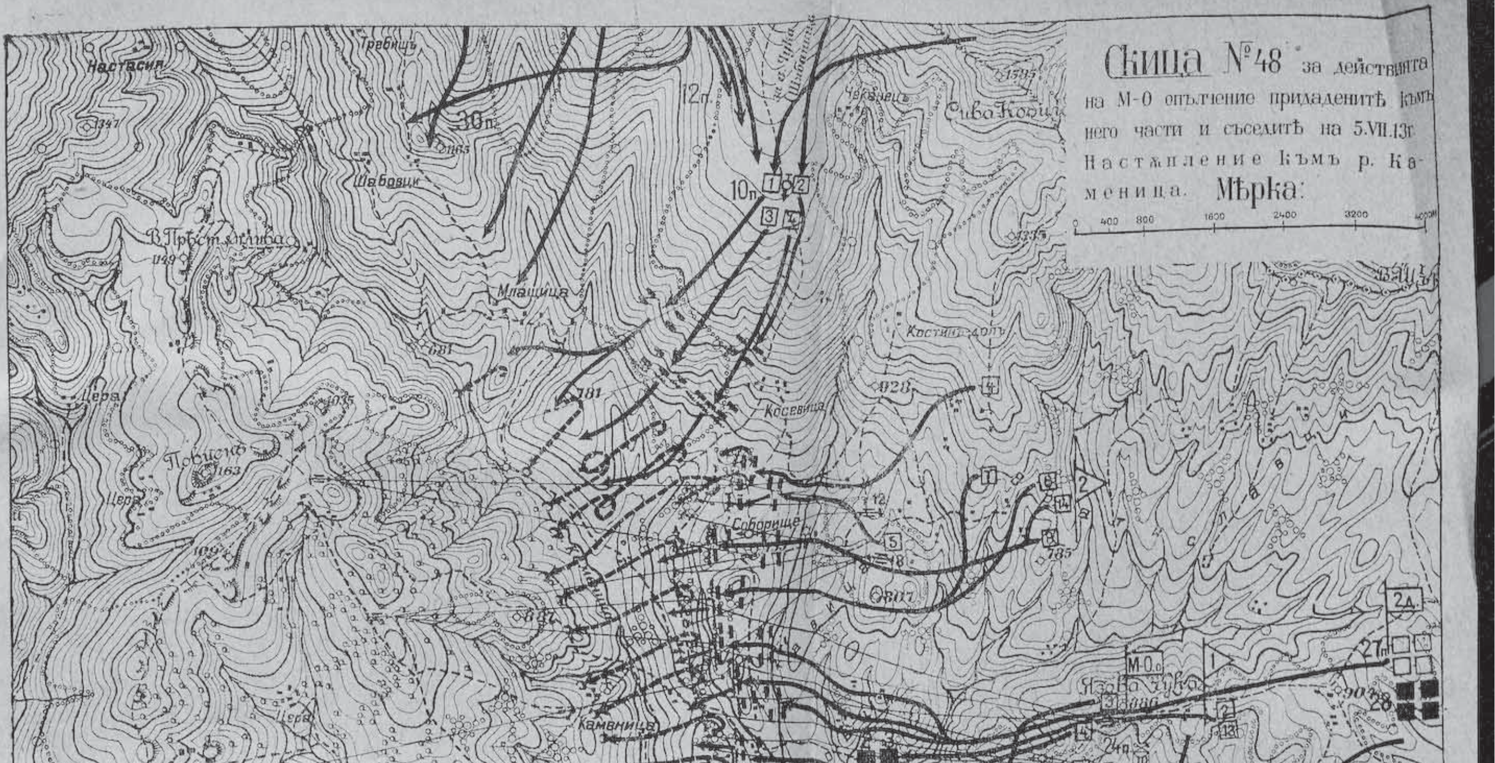
Настасия
Требишь
1347
30п.
12п.
10п.
Шабовци
В.Прѣстъ
Млашица
Чекваць
Сива Кобила
1595
Костин долъ
Цера
1035
Косевица
Соборище
Каменица
Гърча
Дулица
Пресека
Безиково
Калиманци
1132
7д.
8п.
М-О
2д.
27
28
24п.
9п.
Кърилово
Илиево
Баня
21п.
Турия
Бигла
Гърлено
р. Брѣзаница
0
400
800
1600
2400
3200
4000м

Скица №48 за действията на М-О опълчение придаденитѣ къмъ него части и съседитѣ на 5.VII.13г. Настѫпление къмъ р. Каменица. Мѣрка: